

281.4
+ L 119
1748
v.1

THE GENERAL THEOLOGICAL
SEMINARY LIBRARY

CHELSEA SQUARE, NEW YORK 11, N. Y.



ML. IV. 2
281.1

LUCII CÆCILII
FIRMIANI LACTANTII

OPERA OMNIA:

EDITIO NOVISSIMA.

QUÆ OMNIUM INSTAR ESSE POTEST: AD LXXX.
& ampliùs MSS. codices, editosque XL. collata &
emendata, atque Notis uberioribus illustrata;

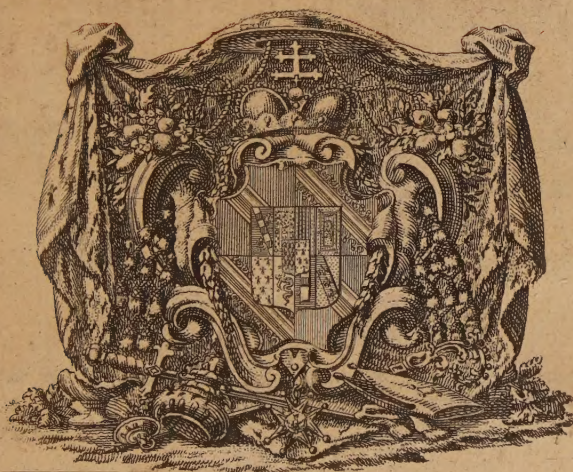
CUI MANUM PRIMAM

Adbibuit JOANNES-BAPTISTA LE BRUN, Rothomagensis;

EXTREMAM

Imposuit NICOLAUS LENGLET DUFRESNOY, Presbyter
ac Theologus Parisiensis.

TOMUS PRIMUS.



LUTETIÆ PARISIORUM,

Apud JOANNEM DE BURE, Bibliopolam, ad Ripam Augustiniensium.

M. DCC. XLVIII.

CUM APPROBATIONE ET PRIVILEGIO REGIS.

2814

1119 v.1
1748
1748

10017

EXTRA

as a book of the

EXTRA

EXTRA

EXTRA

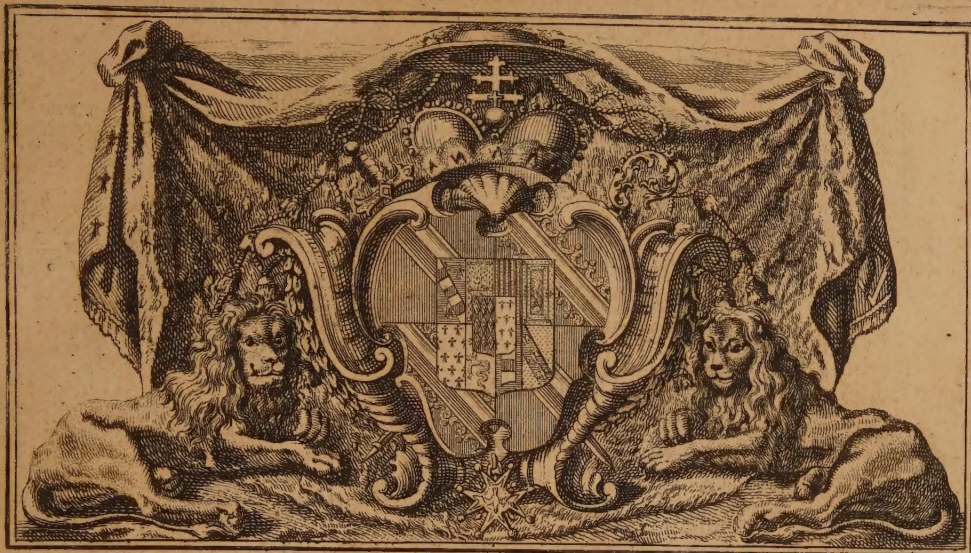
EXTRA

EXTRA

EXTRA

EXTRA

EXTRA



ARMANDO GASTONI

S. R. E. CARDINALI DE ROHAN,

ARGENTORATENSIVM EPISCOPO,
SUMMO FRANCIAE ELEEMOSINARIO,

S. R. I. PRINCIPI,

Quem Ecclesia suos inter defensores constantem,
Doctrina Catholica propugnatorem acerrimum,
Error hostem ac inimicum,

Errantes **DOCTUM, PRUDENTEM, CLEMENTEM** adversarium
Experiuntur;

Quo Litteræ atque Litterati Patrono utuntur benevolo:
Votum nuncupatum.

Hunc **BONUS**, Hunc **JUSTUS**, Hunc **RELIGIOSUS** quisque,
Ob mores ingenuos ac liberales,

SUSPICIT, DILIGIT, COLIT:

Mali omnes propter avitas innatasque Virtutes
Etiam inviti admirantur ;
Sed ut vitæ integerrimum refugiant ,
Imò & reformidant.

ERUDITO PRINCIPI, SCRIPTORIS ERUDITISSIMI,

Purioris eloquii exemplari, Autoris eloquentissimi
Præstantem nec inelegantem editionem offert :
Verbo dicam ,

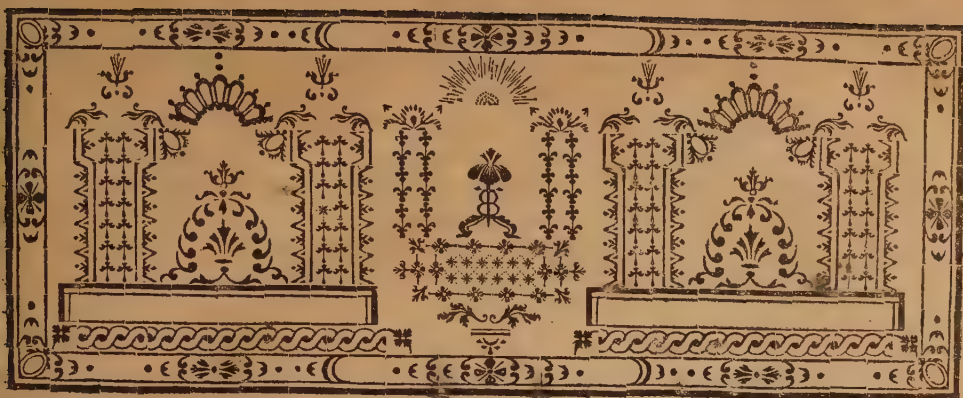
LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII OPERA

Jam centies & amplius edita,
Novo cultu , curisque novis
Iterum publici juris factæ,

ATQUE EMINENTISSIMO S. R. E. PRINCIPI

Dicat , Vovet , Consecrat ,
In Testimonium grati ac memoris animi ,
Et in devotum Servitutis obsequium ,
Joannes **DE BURE, BIBLIOPOLA** Parisiensis.





P R Æ F A T I O I N L A C T A N T I U M.



AMUDUDUM expectant Eruditi emendatiorem atque perfectiorem, quàm antehàc, Lactantianorum operum editionem. Hanc publici juris facimus, atque id curavimus, ut textus sit emendatissimus; notæ verò non ad ostentationem, sed ad utilitatem referantur. Ne putes tamen, Lector erudite, hæc omnia soli meæ curæ deberi. In mentem equidem mihi anno 1707. venerat hanc operam in me suscipere, ut otium quod erat mihi à seriis negotiis, quibus detinebar Insulis Flandrorum in Aulâ Bavarico-Colonienli, hoc studio exercerem. Omnes ferè Lactantii editiones congesseram, atque Manuscriptos quosdam, tùm in Belgio, tùm antea Parisiis contuleram; notas item plurimas assiduo labore confectas & undique conquistatas in unum coacervaveram.

II. Sed quo tempore hæc animo versabam, & manum admovebam, ut ad finem operis properarem, nunciatum mihi fuit, Joannem Baptistam LE BRUN Rothomagensem, Aureliæ ad Ligerim tunc degentem, omne studium, laborem omnem Lactantio emendando intendere; tunc susceptum opus deposui, atque per interpositos amicos misi Joanni le Brun selectas decem editiones & ampliùs ex rarioribus quadraginta, quas summâ curâ collegeram. Hujus Doctrina & diligentia mihi ex editis S. Paulini Operibus, aliisque non indoctis lucubrationibus notæ ac probatæ erant.

III. Verùm re infectâ anno 1731. abiit ad superos Vir eruditus, atque quibusdam abhinc annis ejus mihi commissâ sunt scrinia, & creditæ annotationes. Sed quantus me stupor inceserit vix enarrare fas est, cùm viderim, Editorem sanè eruditum improbo decem annorum labore in eo tantùm desudasse, ut undique coacervaret, imò & corraderet variaslectiones Manuscriptorum Codicum & Lactantianarum editionum; omisissis interim iis observationibus, vel historicis, vel criticis, quæ ad Autoris mentem tùm assequendam, tùm explanandam essent necessariæ. Hâc

Joan. le
Brun novam Lac-
tantii edi-
tionem mo-
latur.

initâ ratione, numerum tantummodò editionum auxisset Joannes le Brun: sed antiquiorum non extinxisset desiderium, imò potius incendisset.

Lactantius Autor Ecclesiasticus ac Litterator.

IV. Sed ad Lactantium ipsum nostra convertatur oratio. Certum est Autores inter Latinos id illi peculiare esse, ut quodammodò sit ad diversa munia paratus. Si etenim in Scriptoribus Ecclesiasticis secundum, aut tertium solummodò locum habet, procul dubio vir fuit primarius in re litterariâ, propter variam ejus eruditionem, dignam homine litterato. Tantâ quippè facundiâ, nitore tanto, tantâ etiam gravitate de rebus maximè in Religione necessariis sublimè disputat atque differit, ut nostris temporibus æquè gratus sit, ac prioribus Ecclesiæ seculis.

Cur Divinas scripserit Instit. Lactant. Instit. lib. 1. cap. 1. pag. 4.

V. Quærere vulgò solent, cur eruditus ac eloquentissimus Scriptor suas ediderit Institutiones. Id porrò causæ fuit: sicut prudentes, & arbitri æquitatis Institutiones Juris Civilis compositas vulgarunt, quibus dissidentium lites contentionesque sopirent: sic Divinas Institutiones eò potissimum publici juris fecit Lactantius, ut Fidelibus uno quasi intuitu cuncta præstò essent argumenta, quibus Gentilium errores revincerent, & assererent infractam Religionis Christianæ veritatem.

Quis ordo horum Lactantian. librorum. Lact. lib. 1. cap. 23. pag. 109.

VI. Ejus quippè Institutiones, quæ libris septem absolvuntur, eo procedunt ordine, ut tribus prioribus cultus Deorum insanos retundat, tribus aliis fideles Christianos ad veritatem instituat; nam, ut ait Lactantius ipse, *Primus Sapientia gradus est falsa intelligere, secundus vera cognoscere*; ultimo tandem libro de impiorum pœnis & cruciatibus, piorum verò immortalî præmio & beatitudine agit. Nec tamen credas, toto hoc in opere omnia momenta æquè valida esse; quædam rationes quæ nunc leviores & frigida videntur, tunc graves erant atque firmæ. Ità quândoque fit, tum ex ingenio, tum ex moribus hominum, ut diversa temporum curricula diversas etiam habeant differendî rationes.

Quinam eadem de re scripserint ante Lactant.

VII. Non diffitetur autem Lactantius, quin eandem viam emensi jam fuerint quidam è nostris Scriptoribus. Sed, ut ipse ait, Minutius Felix, qui veritatis idoneus assertor esse potuisset, non integram tamen, nec omninò plenam in tuendâ Religione disputationem scripsit. In Tertulliano, idque meritò, desiderat eloquiî perspicuitatem & facilitatem; in Cypriano, quamvis eloquenti & ornato, quamvis in persuadendo potenti, non sat aptam in convincendis Gentibus scriptionem notat. At non est culpandus Lactantius, quòd septem libros à præceptore Arnobio scriptos silentio prætermiserit. Arnobius enim non nisi, ut videtur, anno Constantini XX. id est æræ vulgaris 326. * Christianam suscepit Religionem,

S. Hieronymus in Chronico Eusebiano ad annum Constantini xx.

* *Id est, æræ vulgaris 326.*] Sic porrò ait Eusebius: » Anno xx. Constantini Arnobius » in Africâ rhetor clarus habetur, qui cùm in » civitate Siccæ ad declamandum juvenes eru- » daret, & adhuc Ethnicus ad credulitatem » somniis compelleretur, neque ab Episcopis » impetraret fidem, quam antea impugnave- » rat, elucubravît adversus pristinam religio- » nem luculentissimos libros, & tandem velut » quibusdam obsidibus pietatis fœdus impe-

» travit. Ità Chronicon Eusebii; eâque ratio- » ne accessionem Arnobii ad Religionem Chri- » stianam in annum 326. qui est vigesimus Con- » stantini, rejicimus; quamvis R. P. Remigius » Ceillier eam statuât an. 303. in historiâ Scrip- » torum Ecclesiasticorum Tomo 3. Si anno tertio » quarti seculi Christo nomen dedisset Arnobius, » procul dubio id annotasset Eusebius regnante » Diocletiano, non autem anno xx. Constanti- » ni. Porrò ejus Chronico non est deneganda

quo tempore suas in Ethnicam superstitionem edidit disputationes , sex plùs minùs annis post vulgatas à Lactantio suas Institutiones. Mirum igitur non est , si Lactantius Christianorum , teste Eusebio Cæsariensi , eruditissimus tam arduam in se susceperit operam ; nec inulta voluerit esse convicia , quibus Christianos confectati fuerant duo Philosophi , sive ii sint Hierocles ac Porphyrius , sive quidam alii.

VIII. Hos porrò libros quando scripserit Lactantius , non est usque adeò certum. In varias Critici abierunt sententias. Putat Isæus anno 302. elaboratos esse ; sed hoc anno fideles Christiani aliquantulum pace fruebantur. Verùm quo tempore edidit suas Institutiones persecutione exagitabatur Ecclesia. Existimant alii anno 311. Cardinalis Baronius post annum 315. Doctiores denique multò post annum 318. fortè anno 320. aut 321. editas fuisse sentiunt. Meum non est hìc per multas sermonum ambages horum omnium agitare rationes , & argumenta utrinque allata curiosiùs conquirere. Sufficiat probatam , aut saltem probabiliorem exponere sententiam.

IX. Nicomediam Bithyniæ ex Africà accitus fuerat imperante Diocletiano Lactantius , ut eà in urbe Latinas oratorias , id est , Romanum doceret eloquium ; ibique mansit toto persecutionis tempore , quæ decem & ampliùs annos in Christianos sæviit. Ea verò finem non habuit , nisi medio mense Junio anni 313. At Eusebius horum temporum Scriptor diligentissimus admonet , ex Bithynià in Gallias profectum non fuisse Lactantium nisi anno 317. Verùm Lactantius cùm scripsit Institutionum libros , tunc in Bithynià non erat. Ego , inquit , cùm in Bithynià oratorias litteras accitus docerem , contigissetque ut eodem tempore Dei templum everteretur , duo extiterunt ibidem , qui jacenti veritati insultarent. Vidi ego , inquit , in Bithynià Præsidem. Hæc igitur jamdiù præterierant ; tunc ab eà Lactantius aberat provinciam. Hæc ergò scripsit post annum 317.

Attamen Persecutiones memorantur in libris Institutionum : sed quænam istæ fuerint ex ipso videre est Lactantio. Eam non puto fuisse , quam desinente anno 302. meditabantur Diocletianus & Galerius ; quæque incoepit die Februarii 23. anni 303. exitumque habuit die 13. Junii anni 313. Tunc enim Nicomediæ erat Lactantius ; non igitur hanc eo loci appellat persecutionem. Clariùs istud elucescit ex his Lactantii verbis : *Spektata sunt spektanturque adhuc * per orbem terra pœna cultorum Dei , in quibus excruciantis nova & inusitata tormenta excogitata sunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari , cùm immanium bestiarum ultra ipsam mortem carnificina sævierit.* Equidem eo loci loquitur Lactantius de Diocletianæ

Quo tempore Lactantius Divinas scripserit Institutiones.

Eas non scripsit in Bithynià.

Libro V. Institut. c. 2. p. 363. Libro V. c. 11. pag. 390.

Lib. VI. cap. 17.

da fides : hoc ipso tempore Liber ille fuit conscriptus à viro eruditissimo , qui omnem operam contulerat in explorandà vitâ Doctorum , sui præsertim seculi.

* *Spektanturque adhuc.*] Hæc sanè sunt intelligenda de claris istorum temporum Confessoribus , quos partibus corporis ac membris mutilos fecerant Persecutores. Ho-

rum multi interfuerunt Concilio Nicæno. Ex iis erant SS. Paphnutius Thebaidis , Potamo Heracleæ , Spiridio Cypri Episcoporum , quorum stigmata pro Christo accepta deosculatus est non semel Constantinus Imperator , juxta Eusebium , in hujus Principis vitâ lib. 3. cap. 6. ad 13. & post Eusebium multi Scriptores Ecclesiastici.

persecutione: sed ea tunc non sæviebat. Propiùs inspicias hæc verba; *Spectata sunt pœna; tormenta excogitata sunt; horret animus recordari; cùm sævierit.* Nunquid hæc locutiones ad statum præsentem spectant? nunquid è contrario ad præteritum? Jam igitur hæc omnia præterierant, cùm scripsit Lactantius. Itaque multò post annum 315. Verùm post Ecclesiam restitutam nulla omninò alia fuit in Christianos persecutio, nisi Liciniana, cuius initium in annum 320. rejiciendum est. Quis verò non videt de Licinio rem esse libro VI. Institutionum capite 6. ubi sic ait Lactantius: *Quidam probitate fictâ viam sibi ad potentiam muniunt, faciuntque multa quæ boni solent, eò quidem promptius, quòd fallendi gratiâ faciunt; uinàmque tam facile esset præstare, quàm facile est simulare bonitatem! Sed ii cùm esse cœperint propositi ac voti sui compotes, & summum potentia gradum ceperint, (id est acceperint) tum verò simulatione depositâ, mores suos detegunt, rapiuntque omnia, & violant, & vexant; eosque bonos (id est Christianos) quorum causam susceperant, insequuntur, & gradus per quos ascenderunt amputant, ne quis illos contra ipsos possit imitari.* Nunquid non est hic ipse Licinius, qui cœlitus per quietem monente angelo, ut præscriptâ precis normâ exoraret à Deo summo victoriam, statim exoravit & impetravit. *Liciniani ergò, inquit noster Lactantius, scuta deponunt, galeas resolvunt, ad cælum manus tendunt, præeuntibus Propositis, & post imperatorem (Licinium) precem dicunt. Illi oratione ter dictâ, virtute jam pleni reponunt capitibus galeas, scuta tollunt, tuba canunt, signa procedunt; Liciniani impetu facto, adversarios invadunt.* Nonne hic idem ipse est Licinius, qui fecit multa quæ boni solent, quique *de restituendâ Ecclesiâ literas proponi iussit... & verbo hortatus est, ut conventicula (Christianorum) in statum pristinum redderentur?* Attamen insequitur eos ipsos bonos, quorum causam antea susceperat, rapitque omnia, & violat, & vexat.

De Mor-
tibus Per-
secut. c. 46.
tom. 2. p.
242.

Ibid. c. 47.

De Mort.
Persec. c.
48. initio
& in fine.

Scriptit
tempore
Licinianæ
persecutio-
nis.

Libro I.
Instit. cap.
1. pag. 5.

Illâ verò Liciniana persecutio in Oriente tantum sæviebat; Occidentales enim Imperii partes, quæ Constantino eas ut regeret obtingebant, datâ jamdudum & firmatâ pace fruebantur. Hinc Lactantius ipse summum Imperatorem alloquens, ait: *malis qui adhuc adversus justos in aliis terrarum partibus sæviunt, quantò seriùs, tantò vehementiùs idem Omnipotens mercedem sceleris exsolvet.* Hâc igitur sæviente Orientali persecutione suas scripsit, suas edidit Institutiones Lactantius, id est, anno fortè 320. aut 321. At nondum exsolverat Deus Licinio mercedem sui sceleris.

Verùm peroratio ad Constantinum posterioris videtur esse temporis; anni scilicet 324. cùm soli huic principi pareret Romanum Imperium, Licinio devicto & procul à Republicâ remoto. *Te, inquit Lactantius, Providentia summa divinitatis ad fastigium principale provexit, qui posses verâ pietate aliorum malè consulta rescindere, peccata corrigere, salutem hominum paternâ clementiâ providere, ipsos denique malos à Republicâ submovere, quos summâ potestate dejectos (quæ verba neminem alium quàm Licinium indicant in ordinem redactum) in manus tuas Deus tradidit, (quia Licinius bis à Constantino victus, cedere coactus est) ut esset omnibus clarum quæ sit vera majestas. Illi enim qui ut impias religiones defenderent, cœlestis ac singularis Dei cultum tollere voluerunt, profligati jacent; in exilium enim pulsus est Licinius anno 324. sed nondum, ut videtur, morti fuerat traditus, ob res novas quas*

Lib. VII.
Instit. c.
26. p. 587.

in Oriente moliebatur, quod factum solummodo fuit anno 325. Hinc Lactantius eo loci *veram* Constantini *pietatem* laudat, quod & veniâ & vitâ perduelli & inimico concessis, eum etiam comiter convivio exceperit.

Zosimus
libro 2.

X. Qui possunt eruditi quidam de his ad Constantinum orationibus tamdiu satagere; utrum scilicet Imperatori suas inscripserit Lactantius Institutiones? Hunc equidem principem ter quaterve appellat eo in opere. Has orationes non diffiteor sæpè, quin & sæpissimè à MSS. codicibus abesse, iisque antiquissimis, tum etiam ab editis quibusdam. Aliquæ tamen leguntur in probatis codicibus, at non omnes. Facile controversiam dirimes, si duplicem conjicias factam fuisse à Lactantio Divinarum Institutionum editionem; unam tristibus Licinianæ persecutionis temporibus, anno 320. aut 321. alteram post eundem devictum atque in ordinem redactum, anno 324. Tunc Constantinus partâ victoriâ, *Malorum*, id est, Licinii & Martiniani, *malè consulta rescidit*. Sed Scriptorem se moderationem prudentemque præbuit eo loci Lactantius, non appellato nomine Licinii, proximâ conjunctione cum Imperatore conjuncti. Constantinus enim sororem Constantiam uxorem Licinio tradiderat.

An Con-
stantino di-
catae Insti-
tutiones.

Quin etiam fatentur omnes has orationes, tam ineunte libro I. quam desinente septimo, planè Lactantianum sermonem redolere: quâ de re differimus iisdem in locis, collatis harum vocibus cum indubitatis Lactantii loquendi formulis. Sed undè fieri potest, ut sæpè ex his orationibus una aut altera, ¶ non autem ultima legatur quibusdam in MSS? Id sanè fuit factum propter diversa, ex quibus posteriores codices descripti sunt, exemplaria. Cum istas orationes Lactantius suis addidit Institutionibus, solus regebat Constantinus Romanum Imperium. At si altera facta est à Lactantio Divinarum Institutionum editio anno 324. potuit, verbi gratiâ, inter hæreticos appellare *Arianos*, quorum nomen in plurimis, iisque antiquis MSS. legitur. Jam enim Arius ab Alexandro Episcopo Alexandriâ fuerat ejectus, & damnatus duabus in Synodis, annis videlicet 319. & 324.

An duæ
editiones.

Lib. IV.
Institur. c.
30. p. 354.

XI. Quamvis Gentiles certioribus sæpissimè coarguerit argumentis, quamvis Religionem sincerè & candidè coluerit Lactantius, non diffiteor tamen, eum quibusdam obstrictum fuisse erroribus. Hos diverso animo unusquisque, prout affectus est, reprehendit. Rectè de Lactantio cum S. Hieronymo dicimus: *utinàm tam nostra confirmare potuisset, quàm facile aliena destruxit!* Sed non eò progredimur, ut eum cum * Antonio Raudensi ex Ordine Minorum seculi XV. Theologo exagitemus, quasi ejus libri hæresibus & impietate undique referti sint. Mens mea non est in varias Doctiorum incurrere reprehensiones, ne eadem in me didicera inferantur, qualia expertus est Raudensis ille, quem non solum Adamus † qui-

Errores
quidam in
Lactantio.

S. Hiero-
nym. Epist.
ad Pauli-
num.

¶ Sic in MS. Lactantii Patr. Caput. S. Honorati Oratio lib. 1. legitur, at non ea lib. VII.

* Antonio Raudensi.] Vide Lucam Wadingham in libro Scriptorum Ordinis Minorum in-folio Romæ 1650. Hic autem Raudensis librum edidit alium de Verbo bono, quem prop-

ter stylum multum exagitat Laurentius Valla.
† Hujus in Raudensem epigramma versuum octo legitur in editione Lactantii Romanâ anni 1468. apud Petrum de Maximis, undè illud exscripsit Albertus Fabricius Bibliothecæ Latine Supplemento pag. 395. Hoc eo lo-

dam Monachus Genuensis notat vehementer ut insanum, verum etiam Franciscus Philofus bonarum ille litterarum cultor assiduus. Sic enim Antonium Raudensem alloquitur, propter malè & insulsè reprehensum ab eotribus libris Lactantium. » Vellem equidem *, Pater optime, ab omni » istiusmodi scribendi genere te continuisses, neque cum insaniante Can- » dido Decembre desipere ipse voluisses : id certè fuisset & ordinis, & » dignitatis tuæ. Quæ enim per immortalem Deum fanatica ratio te com- » movit, ut perindè atque infesto quodam, atque inimico afflatus Spi- » ritu, in virum illum doctissimum atque disertissimum tam insolenter, tam » injuriosè, tam impiè invehereris, ut non res solùm penè innumerabi- » les consultò malè interpreteris, sed nomen etiam viri depravare stu- » dueris ; utpotè quem *Lactensium* pro *Lactantio* nomines ? Nam de rebus » ipsis quid loquar, quas vel pueris notas dum corrumpere laboras, te » omnibus eruditis & gravissimis viris ridiculo præbes. Pudet me pro- » fedò ea in medium proferre, quæ à te non ineptè minùs, quàm per- » peràm notata sunt atque reprehensa «. Nusquam vidi Antonii istius Raudensis erratorum Lactantii libros tres typis commissos : eorum in Bi- bliothecâ Regiâ tria novimus exemplaria manu exarata ; editæ tantùm fuerunt ex iis quædam decerpæ annotationes.

XII. Nimiùm etiam excrevit Josephi Isæi censura, quâ in Lactantio reprehenduntur propositiones nonaginta quatuor, quarum tamen quædam, ipso teste Isæo, benigno sensu sunt interpretandæ, quod aliquandò fieri solet in vetustissimorum temporum Scriptoribus Ecclesiasticis. Libenter potiùs amplectimur Joannis Mariæ Brasichelli annotationes censorias, quæ moderati sunt Theologi. Hujus animadversiones, etsi Lactantio, ubi opus erat, accommodaverimus, eas nihilominùs infra sub uno quasi conspectu exhibemus.

An Lac-
tantius Ma-
nichæis ad-
hæserit.

XIII. Nec etiam Lactantio adjudices impia illa Manichæorum dogmata, quæ quandòque in quibusdam MSS. ejus codicibus ac editis leguntur. Ea enim vix reperiēs in vetustis exemplaribus ; aut saltem in margine quorundam ascripta sunt, velut extranea & peregrina. At uno verbo, Manichæis non adhæsisse Lactantium, ex silentio S. Hieronymi & S. Augustini aliorumque Scriptorum manifestum est. In Manichæorum grege nullus unquam eum annumeravit, quod procul dubio non omisissent, si ansam in eo reprehensionis dedisset Lactantius. Hæ etenim impietates sæpissimè assutæ textui Lactantiano non modò perturbant Scriptoris sermonem, verum etiam ejus Doctrinæ planè sunt contrariæ, ut datâ occasione ostendimus.

An erra-
verit cum
Arianis.

XIV. Quamvis in explicandâ Verbi Divini generatione non erraverit Lactantius, minùs tamen Theologicè locutus est : sed Philosophorum loquendi

ci dare nobis visum est.

* Antonius
Raudensis.

*Hic malè corripuit stolidis Antonius * ausis
Auctorem : in variis causa pianda locis.
Non erat in tenebris errantis imaginis astrum
Dicere, vel nitidum luce carere jubar.
Denique cum Sancta Ecclesia p̄a lumina con-*

stet

*Obsequio ex tanto conticuisse viro ;
Tu verò, eloquio lingua interdicta Latino,
I cubitum ; nam te pensitat Elleborum.
* Philofus libro V. Epistolarum ad an-
num 1443.*

quendi modis utitur, quod interdum evenit iis Autoribus, qui ante Nicænum scripserunt Concilium, quo non Doctrina tantum Catholica dilucidius & planius quam antehac explicata est, verum etiam voces doctrinæ Christianæ maximè consonæ formatæ sunt & constitutæ. Cæterum verba quæ ex capite 9. libri secundi Institutionum contra sensum Ecclesiæ excerpta esse putantur, ea nec in antiquis leguntur exemplaribus, nec illis convenit cum doctrinâ Lactantiî, qui Verbum Dei Filium ante secula fuisse genitum pronuntiat, quod negabant Ariani. Hunc etiam summo Patri similem pronuntiat: quin imò Isaias inquit, Christum & Deum fuisse & hominem restatur. Sic porro ait cap. 19. libri VII. *Hic est enim liberator, & iudex, & ultor, & Rex, & Deus, quem nos Christum vocamus.* Sed doctrinam catholicam, qualem eam reperias in Patribus Antenicænis, atque in probatis illorum temporum Scriptoribus Ecclesiasticis, multis verbis prædicat Autor noster. Cum dicimus, inquit, Deum Patrem & Deum Filium, non diversum dicimus, nec utrumque secernimus, quia nec Pater sine Filio esse potest, nec Filius à Patre secerni... Cum igitur & Pater Filium faciat, & Filius Patrem, una utrique mens, unus spiritus, UNA SUBSTANTIA EST... Et Filius ac Pater qui unanimes incolunt mundum Deus unus, quia & unus est tanquam duo, & duo tanquam unus.... Denique unum Deum esse tam Patrem quam Filium Esaias ostendit. Hæc omnia Scriptoris sunt apprimè catholici, atque tum à verbis, tum à mente Arianorum omninò aliena, iisque maximè contraria. Hi enim nusquam dixerunt Patrem & Filium unius esse substantia. Verum tantam sibi Lactantius, tum ob singularem facundiam, tum ob variam multiplicemque eruditionem, conciliaverat apud antiquos auctoritatem, ut ejus scripta, tanquam sibi faverent, ex ingenio corruerint hæretici quidam, sive Manichæi, sive Ariani.

XV. At suspensus hæreo propter S. Hieronymi auctoritatem. Sanctus enim Doctor ait Lactantium, errore Judaico in libris suis, maximè in Epistolis ad Demetrianum, negare substantiam Spiritûs Sancti. Verum hujus erroris ne vestigium quidem extat in Institutionum, aliisque ejus libris. Hinc cum eodem Hieronymo dicere nobis liceat: Quis mihi interdicere potest ne legam Institutionum libros, quibus contra gentes scripsit fortissimè, quia superior sententia detestanda est. Ità porro locutus est erravitque Lactantius per imperitiam Scripturarum, ait idem Sanctus Doctor.

XVI. Nullus tamen diffitetur, in sententiam erroresque Millenariorum descendisse Lactantium. Existimavit enim cum Viris tunc apprimè Catholicis Christum Dominum, vergente ad finem mundo, per mille annos cum justis hominibus in terrâ regnaturum. At jam à multo tempore sublatus est à Christianâ Religione hic error, cujus parens fuit vir quidam pius, Papias scilicet, Episcopus Hierapoleos in Phrygiâ, ineunte seculo secundo. Hunc autem ex perperam intellectu Apocalypseos capite XX. ortum, studiosè comprobare nititur Lactantius, tum ex versibus Virgilianis, tum ex libris Sibyllinis, qui medio eodem seculo exarati creduntur, quique apud ipsum, atque alios Scriptores Ecclesiasticos, plurimum poterant. Sed illi non est venia deneganda, quam alii ob istud erratum acceperunt. Merito tamen & sapienter Gelasius Papa, exeunte seculo

Libro IV.
Instit. c. 6.
Lib. IV.
c. 13. initio.
Ibidem.
Lib. VII.
c. 19. initio.

Lib. IV.
c. 29. initio.

De Spiritu Sancto
pravè loquitur.
S. Hieron.
Epist. ad Pammach.
S. Hieron.
libro 1. in Epistol. ad Galat. c. 4.

Errat cum
Millenariis.

quinto, Lactantii opera unà cum Scriptis apocryphis annumerat, quòd ea non poterant inoffensâ omninò Doctrinâ Catholicâ perlegi à cundis Fidelibus.

Ne autem Lectorem verba & autoritas Lactantii decipiant, & inducant in ejus errores, non tantùm in notis illos depellimus, sed etiam in hujus Tomi primi præmonitis diligenter ex variis Autoribus admone-

Lactantii
codices ma-
nuscripti.

XVII. Nihilominus Doctissimi quique ejus libros summo in pretio habebant; atque mirum est, quot in orbe litterario Lactantianorum operum codices manuscripti reperiantur. In solâ Parisiensi urbe XXXVII. & amplius innotuerunt mihi: multò plures invenias in aliis Galliæ nostræ Bibliothecis. Qui verò cæteras Europæ regiones perlustraret, uberiores sanè segetem consequeretur. Vaticana duodecim, Regia Taurinensis Bibliotheca novem exhibent. Quid ab Hispanicis, maxime Scorialensi omninò eruditibus nostratibus ignotâ, quamvis refertâ rarioribus MSS. Quid à Neapolitanis, Vindobonensi, Venetâ, Ambrosianâ, Florentinâ, Cassinensi, Siculis expectandum esset? Non omnes tamen æquè sunt antiqui & optimæ notæ. Nullus tamen est prætermittendus, quippè qui ex antiquiori descriptus sit exemplari. Hinc erudito Lectori persuasum esse debet, quanti Scriptorem elegantissimum fecerint majores nostri. Multos tamen reperias seculis XIV. & XV. exaratos. Tunc temporis enim iterùm ardere cœperunt, in Italiâ præsertim, studia litterarum; atque Lactantium non propter solum Latini sermonis nitorem, sed propter variam ac minimè vulgarem eruditionem curarunt ubique describi. In emendandis porrò diligenter Autoribus antiquis, unus non sufficit manuscriptus codex, sed plures sunt adhibendi. Ille quidem veram lectionem profert: sed alius eam confirmat; nec sine plurium testimonio aliquid certi depromere licet. Attamen est modus quidam adhibendus, ne amanuensis erratum loco veri Scriptorum sermonis suscipiatur.

Bünemannus, Præfationis suæ Lactantianæ editionis pag. 7.

Eorum qualemcumque pertexuimus indicem, addito, quantum in nobis fuit, scriptionis tempore, ne in censuram eruditorum incurreremus. Nec igitur sine ratione Gallæus culpatur, meritò Isæus ipse improbatur, qui cum duodecim Vaticanos codices inspexerit, eorum tamen ætatem non indicavit. Rectè ergò, quin imò & rectissimè Bünemannus ait: *Non dubito post Isæi tempora plures codices in Vaticanam (Bibliothecam fuisse) illatos. Utinam, inquit, opitulante EMINENTISSIMO PASSIONE, præcipuo, litterarum elegantiorum patrono, aliquis inde ad Lactantium illustrandum fructus etiam postliminò redundaret!*

Lactantii
editiones.

XVIII. Variæ nunc brevè percurrendæ sunt Lactantii editiones. Vix unus aut alter est Scriptores inter prophanos, ne dicam Ecclesiasticos, quem sæpius vel docti emendaverint, vel excuderint Bibliopolæ. Centiès integer prælo subiectus est: ejus verò libri aliquot quindecies & amplius cum notis vulgati sunt. Atque ab ipsis Typographiæ incunabulis, ante annum primum seculi decimi, sexti decies septiès in lucem prodierunt: quod vix reperias in aliquo alio Scriptore. Aliquandò ter, sæpius bis unoquoque anno diversis in Urbibus publici juris fecerunt eum eru-

Iti tùm Catholici, tùm à cultu Catholico Romano alieni. Itali, Galli, Germani, Hispani, Batavi, Angli hunc notis, quantum in iis fuit, illustrarunt. Attamen non æquè omnes sunt utiles: adhuc aliquid, non solum ut textus ab omnibus amanuensium mendis liber fieret, verum etiam ut apprimè mentem Autoris assequeremur, desiderabant Doctiores quique; fatenturque nullam ex omnibus his editionibus esse omninò perfectam, omnibusque suis numeris & paribus expletam. Equidem vetustissimæ loco tantum sunt MSS. codicum, quos repræsentant. Si enim exemplaria, ex quibus exprimuntur, truncata fuerunt & corrupta, procul dubio editum mancum est & imperfectum. Sic editio rarissima anni 1465. in multis deficit, quippe quæ ab uno tantum codice, eoque imperfecto fuerit deprompta. Græca quandòque prætermissa sunt; sæpius etiam absunt quidam versus & commata. Ità ferè est de editis, quæ vulgata sunt prioribus istis temporibus. Vix textus emendatus utcunque nobis suppetit ante Aldinas editiones ope & curâ tùm Baptistæ Egnatii, tùm Honorati Fasitellii. Verum ab eo tempore ad annum 1544. quo prodiit emendatior editio Colonienfis, vix ulla est, quæ Lectori possit satisfacere.

Nicolaus
le Nourry,
è Congre-
gatione S.
Mauri Be-
nedictinus,
in Apparatu
ad Biblioth.
SS. Patr. T.
2. col. 658.

XIX. Sed ad Lactantium planius intelligendum, propter variam ejus doctrinam, necessariæ sunt annotationes. Atque primus omnium Xystus Beulæius integras elaboravit, quæ anno 1563. post ejus mortem Basileæ vulgatæ fuerunt. Erasmus quidem jam anno 1529. in librum de Opificio Dei annotatiunculas ediderat, sicut & Willichius anno 1542. Sed Beulæius vix MSS. codicum rationem habuit. Ejus notæ multò quàm par est prolixiores, & ad eruditionis variæ ostentationem, non ad legentium utilitatem sunt elaboratæ. Michael Thomasius Taxaquetius melius aliquid molitus est: sed jejunè admodum usus est duobus antiquissimis Bononiensibus exemplaribus & Vaticanis septem, quæ viderat. Planè igitur & perfectè medicam manum omnibus Lactantiani textus vulneribus non adhibuit. Multò perfectior est Isai emendatio, quæ Cæsennæ in Italiâ vulgata fuit anno 1646. ex Vaticanis duodecim codicibus expressa. Criticas non solum, sed etiam Theologicas annotationes apposuit. Thysius paucas admodum, & nullius ferè momenti notas textui Lactantiano aspersit; primusque mihi visus est Autorem nostrum corrupisse libri I. capite XV. Quam corruptelam amplexus est, atque longiori, quàm par est, annotatione contra bonos mores ac veritatem Evangelicam defendit Gallæus, ut pro usurâ propugnaret; nec eam emendare faterentur Sparkius & Walchius. Gallæus ipse anno 1660. emendatiorem ac nitidiorem juvenis molitus est Lactantii editionem, quam notis undique conquisitis, extraneis sæpè, & ad controversias Theologicas spectantibus illustravit. Sparkius Gallæo etsi multò parcius, doctior tamen fuit. Cantabrigienfis Editor fatetur, se iterum cudere Thomasianum textum. Cellarius quoddam, sed nec inutiles notas, nec indoctas adjunxit sat emendatæ suæ editioni. Joannes Georgius Walchius vix annos natus xx. in Lactantio emendando specimen acris judicii edidit atque doctrinæ, quâ nunc in patriâ illustrior habetur; mirorque in hac juvenili ætate opus senile non obuisse modò, sed & excogitasse. Christophorus Augustus Henmannus

Notæ variæ
in Lactant.

elegantem sanè excudit, tum ob textûs Lactantiani emendationem, quam tamen, ipso fatente, à Christophoro Cellario mutuatus est, tum ob suas notas, quæ singulare in arte criticâ studium, accuratamque diligentiam exhibent. Multò plura tamen, quàm debuisset, glossemata excogitat in Lactantium à viris parùm litteratis inducta fuisse. Occurrit-ne difficile aliquid, tunc subest illi cuiusdam additamenti suspicio, aut etiam querela, verùm sæpissimè falsa, utpotè nullius fulta manuscripti codicis auctoritate? Tandem Joan. Ludolphus *Bünemannus* in edendo Lactantio palmam aliis omnibus præripuit. Tanta enim variarum animadversionum ubertas, diversarum lectionum tam multiplex affluit copia, tam argutum iudicii enitet acumen in hâc suâ editione, ut nullus ante illum eò usque progressus fuerit. Sat ipsi non fuit tot MSS. codices, tam multas, variasque conferre editiones; Scriptorem nostrum cum Latinæ Linguæ principibus æquè contulit, ut persuasum sit omnibus, Lactantium Autores inter Ecclesiasticos disertissimum fuisse. Hunc quippè ad LII. MSS. codices, vulgatosque LV. emendavit. Meritò igitur magnam in Germaniâ laudem ob emendatum Lactantium consequutus est vir eruditissimus. Miror tamen illum, adhibitis historicis annotationibus, ad optatam metam opus tam eximium non perduxisse; cùm jam fortis, jam ingentis cursûs emensus esset spatium. Nil factu erat facilius: minùs procul dubio laboris fuisset ex antiquis ea colligere, quæ apta sunt ad hunc Autorem explicandum; plus tamen scientiæ, plus contulisset ingenii.

XX. Quid alii in edendo Lactantio præstiterint, diximus; quid jam in hâc editione præstemus, nostrum est enarrare. Quanquàm de Autore nostro optimè sit meritis Joan. Bapt. LE BRUN, quædam tamen ejus annotationibus addenda esse putavi. Vix mihi creditum est hujus Editoris autographum Lactantium, cùm in mentem mihi venit, ut quas ipse notas congereram olim, in unum cum variis lectionibus à Joanne le Brun collectis copularem atque jungerem. Hâc ratione existimavi fieri posse; ut eruditorum omnium animadversiones hæc novissima repræsentaret editio, atque cunctarum instar esse posset. Alias, non omnes tamen, verùm selectas & utiliores conquisivi & elegi in Erasmo, Betuleio, Thomasio, Isæo, Gallæo, Sparkio, Cellario, Walchio & Heumanno. At Isæi editio cùm rarò venum eat, ejus tamen notæ sint eruditæ, & ad rationem Theologicam sæpiùs exaratae, integras eas adungere visum est ad calcem prioris Voluminis, ne desiderent aliquid Lectores in hâc ultimâ Lactantii editione, quæ omnes alias uno quasi intuitu complectitur. Si ergò subjiciatur textui Lactantiano quædam annotatio historica aut critica, ne dubites, ea est Lengletii: si vero subsint lectiones variae, eas, quibusdam tamen exceptis, Joanni le Brun adjudices. Hæc est norma hujus curas ab alterius operâ secernendi. Verùm quæ ad Grammaticam, aliorumque Scriptorum cum Lactantii verbis collationem spectant, vix attigimus. Si cui porrò necessariæ forent notæ, vel potiùs disquisitiones in Lactantium Theologicæ, eas uberrimè dabit Domnus Nicolaus le Nourry, è Congregatione S. Mauri Benedictinus, Tomo 2. Apparatus ad Bibliothecam Sanctorum Patrum à columnâ 571. ad 1172.

XXI. Attamen quosdam manuscriptos codices, editionesque nonnullas à Joanne le Brun nusquam visas acquisivi. Codicem unum eximium, et si quadringentorum tantum annorum, suppeditavit exquisitissima Bibliotheca Eminentissimi CARDINALIS DE ROHAN, nusquam à Theologis, imò nec à Litteratis omnibus sine laude nominandi. Codicem alium trecentorum & amplius annorum perhumaniter, ut solet, subministravit R. P. Domnus Ludovicus LEMERAULT, Regiæ Sangermanensi Bibliothecæ Præfectus: collationes quorundam Italicorum Manuscriptorum à Latino Latino factas, quæ in ejus Bibliothecâ non leguntur, aliosque etiam à Petro Ciacconio collectas ultrò commodavit D. Claudius PREVOTIUS, Canonicus Regularis ex Regalis Abbatîæ Genovesianæ Bibliothecâ desumptas. Duos codices ut ad me mitterentur benignè concessit in signe CAPITULUM CAMERACENSE, unum decimi vel undecimi, sed lacerum, alterum integrum decimi quinti tantum seculi. Quintum tandem habuimus ex Bibliothecâ Patrum CAPUCINORUM Conventûs Sancti, Honorati Parisiensis, ejusdem ferè scriptionis ac est Sangermanensis codex, paulò tamen recentior. Manu exaratum codicem Lactantii librorum de Irâ & de Opificio Dei quadringentorum circiter annorum habet Joan. le BEUF, Regiæ Inscriptionum ac Litterarum Academiæ Socius. Hunc libenter utendum ad me misit, ex eoque aliqua decerpimus. Manuscriptum quoddam Coloniense exhibet præclara & emendata editio anni 1544. Ad septuaginta igitur quinque Codices, quos enumerabat Joannes le Brun, additi sunt à me quinque, aut etiam sex alii.

Idem sit judicium de pluribus, iisque rarissimis editionibus, quas non viderat Joan. le Brun, ac præcipuè de Sublacensi anni 1465. quæ omnium princeps est & primaria, quin etiam & rarissima; hujus quippè quinque vix reperias exemplaria: unum Romæ, in BARBERINA Bibliothecâ; alterum in MOGUNTINENSIS Ecclesiæ Archivio Litterario; tertium in eximio Musæo Viri clarissimi ac eruditi Claudii de BOZE, utriusque Academiæ, tum Gallicæ, tum Regiæ Inscriptionum Socii, atque Regiorum Numismatum scriniis Præpositi: quartum exemplar Tiguri extat, in Bibliothecâ Carolinâ; quintum tandem in Bibliothecâ Scholæ Zwickaviensis (Cycneæ) servatur. Hujus editionis variæ lectiones sigillatim hic edentur. Contulimus prætereà hunc Autorem nostrum ad Parisiense editum anno 1513. quamvis cæteris minùs emendatum. Sed magnopere attendimus editionibus Coloniensi anni 1544. Heumannianæ anni 1736. atque aliis quibusdam, quas non inspexerat Joannes le Brun.

Jam metam laboris attingebam, cum mihi nunciatum fuit à magnæ spei juvenibus, Doctissimi Viri Joan. Georgii Walchii filiis, cum me Parisiis invisere, Virum æquè clarissimum ac eruditissimum Jo. Ludolphum Bünemannum novissimam anno 1739. vulgasse in Germaniâ Lactantianorum operum editionem. Eam statim acquisivi, atque ex eâ decerpsi non paucas annotationes, eas etiam, quæ huic nostræ emendationi adversantur. Illasque præmissi textui Lactantiano in utroque hujusce editionis Volumine.

Bünemannus
Præfat.
in Lactant.
pag. 16.

ORDO
LACTAN-
TII OPE-
RUM.
S. Hiero-
nymus de
Scriptorib.
Ecclesiasti-
cis cap. 80.

XXII. Huc usque de Divinis tantum Institutionibus verba feci : alia tamen opuscula edidit Lactantius, quorum plura vel interierunt, vel alibi delitescunt. Verum quo putantur ordine elaborata esse, non abs re erit inquirere. Quod ut rectius fiat, quid de Scriptore illo dixerit S. Hieronymus, in medium est afferendum. » Firmianus, inquit, qui & Lactantius, Arnobii discipulus, sub Diocletiano Principe accitus cum Fan- » nio Grammatico, cujus de Medicinalibus versu compositi extant li- » bri, Nicomediæ Rhetoricam docuit, ac penuriâ discipulorum ob Græ- » cam civitatem, ad scribendum se contulit. Habemus ejus *Symposium*, » quod adolescentulus in Scholis scripsit Africæ, & ὁδοποιον de Africâ » usque Nicomediam hexametris scriptum Versibus, & alium librum qui » inscribitur *Grammaticus*, & alium pulcherrimum de *Irâ Dei*, & *Institu- » tionum Divinarum adversus Gentes libros septem*, & ἑπιστολὴν ejusdem operis » in libro uno ἀνεφάλω, & ad *Asclepiadem* libros duos; de *Persecutione* librum » unum; ad *Probum* Epistolarum libros quatuor; ad *Severum* Epistolarum » libros duos; ad *Demetrianum* auditorem suum Epistolarum libros duos; » ad eundem de *Opificiâ Dei*, vel *Formatione Homini* librum unum. » Hic extremâ senectute Magister Cæsaris Crispi filii Constantini in Gal- » liâ fuit, qui postea à patre interfectus est «.

Ex his Sancti Doctoris verbis, aliisque documentis elici, non certò quidem, sed non improbabili conjecturâ potest, tempus quo unumquemque librum ediderit Lactantius. Jam is *extremam senectutem* erat adeptus, cum in Gallias missus est à Constantino, ut Crispum filium litteris erudiret, quod factum est, juxta Eusebii Chronicon, circa annum 318. Hanc senectutem extremam conjicere licet fuisse ad annum circiter septuagesimum. Ab annis igitur 318. si demseris septuaginta, supersunt 248. quæ æræ Christianæ anno natus forsàn est Lactantius noster.

LIBRI
LACTANT.
SYMPO-
SIUM.

At juxta Hieronymum, hic, cum esset *adolescentulus in Scholis Africa*, scripsit SYMPOSIUM anno, ut puto, 268. Hoc deperditum crediderunt eruditi. At non semel illud edidit sub nomine Lactantii Heumannus; nec multum abnuit Bünnemannus. Attamen hæc ænigmata Symposium cuidam à veteribus tribuuntur, ut apprimè notat Albertus Frabicius in Bibliothecæ Latinæ supplemento pag. 271. nihilominus tamen illud iterum excudi curavi tomo II. hujusce editionis. Istud autem Symposium, opus quidem juvenile, centum continet ænigmata versibus exarata, quæ prius vulgata fuerant sub *Symphosii* vel *Symposi*, ignoti cujusdam Poetæ nomine: aliquæ tamen editiones titulum præferunt *Cælii Firmiani Symposium Poeta*.

CARMEN
DE PHœ-
NICE.

Elegantius verò est CARMEN DE PHœNICE, quod acris æquè ac limati judicii Vir Nicolaus Heinsius Lactantii foetum agnoscit & prædicat. Idem censet Petrus Lambecius in eruditissimis de Bibliothecâ Cæsareo-Vindobonensi Commentariis libro II. cap. 8. pag. 788. Ac Doctiores quidam tum ante, tum post Lambecium in eandem loquuntur sententiam; atque multis in MSS. sub Lactantii nomine legitur. Sic etiam habet codex Sangermanensis: *Ista Carmina dicuntur esse Lactantii*. Quæ si fiat

Scriptoris hujus, illa circa annum 280. scripta sunt, cum jam in maturiorem ætatem adoleverat: nondum tamen Christo nomen dederat Lactantius. Ea etiam dedimus tomo secundo nostræ editionis.

At cum, Diocletiano imperante, ex Africâ Nicomediam accitus fuerit Scriptor elegantissimus, ut Rhetoricam doceret, atque ὁδονομῶν, id est, *itinerarium suum* hexametris versibus scripserit, mens mea est annum circiter 290. in Bithyniam advocatum hunc fuisse. Diocletianus enim non est imperio potitus, nisi anno 284. Peractis autem in Europâ bellis quibusdam, Asiam repetiit anno 289. à quo, ut puto, petierunt Nicomedienses, ut ad se Vir ille disertissimus accerferetur. Id verò à solo poterant Imperatore exorare atque impetrare. Eodem fortè tempore GRAMMATICUM scripsit Lactantius. Uterque autem liber non invenitur.

ITINERARIUM.

GRAMMATICUS.

Sed cum Christo fuerit postea mancipatus, veram in Asiâ suscepit Religionem, forsàn anno 295. septem vel octo annis antequàm in Fideles fureret persecutio. Hâc sæviēte, scripsit Lactantius libellum eximium DE OPIFICIO DEI, circa annum 310. ad Demetrianum quondam auditorem suum, ut quem litteris nihil aliud quàm linguam instruentibus erudierat, ipsi non deesset honestioris rei, meliorisque doctrinæ præceptor. Hunc librum ita philosophicè scripsit Lactantius, ut ex eo tamen facillè Christianus mandata coelestia hauriat. Obscuriùs nihilominus, ipso fatente, locutus est, quàm decuit, idque pro rerum ac temporis necessitate, plura & meliora editurus, si indulgentia cœlitus venerit. Quæ verba procul dubio sæviētem indicant persecutionem. Tunc autem meditabatur Lactantius grandius quoddam volumen contra Philosophos, & de iis quæ ad Vitæ Beatæ statum spectant. Hic non obscure indicat Divinas Institutiones, quarum libri priores contra Philosophos scripti sunt, ultimus de Vitâ Beatâ differit. Non igitur illas jam ediderat Lactantius, quod multò clariùs elucet legentibus caput XX. libri de Opificio Dei.

DE OPIFICIO DEI.

De Opificio Dei cap. I.

De Opificio Dei cap. 20.

Ibidem.

Eodem forsàn tempore scripsit AD DEMETRIANUM ipsum EPISTOLARUM DUO VOLUMINA, quæ, sicut & aliæ ejus Epistolæ, interciderunt: quasdam tamen desinente XVI. seculo viderat * Hadrianus Junius in Egmundani Monasterii Bibliothecâ, MSS. codicibus olim refertissimâ. At jam ab anno 1573. sublati erant hi duo libri, quos Junio Abbas hujusce Monasterii tunc ostenderat.

EPISTOLÆ AD DEMETRIANUM.

In eadem fortè persecutione multas scripsit Lactantius EPISTOLAS AD ASCLEPIADEM. Huic sanè cum elegantissimo Scriptore nostro consuetudo intercesserat & familiaritas. Sicut enim Asclepiades, cæterum vix notus, sed aut Græciâ, aut Asiâ oriundus, ut nomen indicat, ad Lactantium librum nuncupaverat *de summâ Dei Providentiâ*; vicissim ipsi duos libros Lactantius inscripsit. Verùm hi utique perierunt.

EPISTOLÆ VEL LIBRI AD ASCLEPIADEM.

Lib. VII. Instr. Div. c. 4. in fine.

Sedatâ Diocletianæ persecutione, pace compositâ, Christianis in regnum restitutis, Lactantius librum DE MORTIBUS PERSECUTORUM scripsit, anno, ut videtur, 315. Idque non solum post pugnam ad Campum

DE MORTIBUS PERSECUTORUM.

* Hadrian. Junius, in Bataviæ historiâ in-4°. Lugduni Batav. 1588. pag. 311.

Serenum descriptam capite 47. quâ superatus est à Licinio Maximinus, die 1. Maii anni 313. imò post edictum de restituendâ Ecclesiâ, quod die 13. Junii proponi iussit Licinius, ut habetur cap. 48. verum etiam post mortem, quâ Valeria anno 315. mulctata fuerat: quod legitur capite L.I. Hunc libellum, de quo iterum dicemus initio alterius Voluminis, ab annis mille deperditum, repertumque in Bibliothecâ Colbertinâ, primus anno 1679. edidit Stephanus Baluzius, mandante Illustrissimo viro Joanne Baptistâ Colbert, Regi à Sanctioribus Secretis, & summo Ærarii Administro. Singularis hujus in orbe Christiano codicis, qui cum reliquis omnibus Colbertinis in Regiam venit Bibliothecam, copiam mihi fecit, infito quodam vel innato potius quo est in rem litterariam amore Claudius SALLIER, Regiæ Bibliothecæ Præfectus alter. Codicem hunc cum editis iterum conferendum esse duxi, & quædam rursus (quod vix credas) à multis, iisque Viris eruditis, prætermisâ annotavi. Itâ ut etiam expresserim in notis quæ fuerint amanuensis errata. Ea enim sæpissimè Doctioribus dant locum, novam ac utiliorem aut elegantiorẽ fingendi interpretationem. Sed ne aliquid deesset huic nostræ editioni, commentarios, quos in Ultrajedinam anni 1692. congefferat Paulus Bauldri, eos omnes, nullo dempto, recudi curavimus. Idque tantâ fide ac diligentia, ut eorum etiam notationes censorias, quibus gravius quàm decet in Doctrinâ Catholico-Romanam incurrunt, non prætermiserim, additâ nihilominus quâdam, ubi opus est, animadversione, quâ in Annotatorem rejicitur error. Ad quid enim istæ tam intempestivæ excursiones, ubi de historiâ, non de rebus agitur Theologicis? Hâc ratione nostram in editionem ea omnia contulimus, quæ prius undique sigillatim conquirere erat necesse, ut integra Lactantii opera, varioque in ea commentarios sibi compararet Lector eruditus.

DIVINÆ
INSTITUTIONES.

Crispus anno 317. ætatis 20. Cæsar factus est à Constantino patre. Tunc in Galliis uterque erat, quò accitus fuit Lactantius, qui filium Imperatoris litteras edoceret humaniores. Atque ab eo tempore non solus ego multis ductus rationibus opinor editas fuisse DIVINAS INSTITUTIONES; verum in eandem loquuntur sententiam * Antonius Pagius, Tillemontius, Nicolaus le Nourry, Remigius Ceillier, uterque Benedidinus, Joannes Baptista le Brun, alique bene multi, quibus est persuasum Lactantium hunc librum edidisse, postquam percubuit Liciniana persecutio, quæ sævire non cœpit nisi anno 320. Nolim tamen diffiteri Lactantium multa prius de re Christianâ in arcanis Tabellis scripto annotasse, ut opus hoc tam arduum, tam difficile non solum adoriretur, sed etiam ad optatum perduceret exitum vix enim aliter fieri potuit. Institutionum verò duplicem à Lactantio vulgatam fuisse editionem, non † Thomafius modò, sed

* Pagii Criticæ ad Annal. Baronii, ad ann. 315. n. vi. Tillemont, histor. Eccles. tom. 6. pag. 728. Nicolaus le Nourry in Apparat. ad Biblioth. SS. Patrum tom. 2. p. 336. & 366.

Dom Remi Ceillier, hist. des Auteurs Ecclesiastiq. tom. 3. pag. 392.
† Thomaf. notæ ad cap. 1. lib. 1. Institut. Baluz. notæ in libr. de Mortib. Persecut. pag. 278. hujusce editionis, Heuman. not. ad cap. 1. Divinar. Institut. libri primi.

sed & Baluzius ipse, & Heumannus monuerunt; apud quos leges, tribus quidem temporibus scriptas esse Divinas Institutiones, laetioribus autem emendatas, auctas & Constantino dicatas. Bis, inquit Heumannus, Lactantius hoc opus edidit, prius ante regnum Constantini, iterum eo rerum potito. Ex hac forsàn duplici editione emanarunt, non equidem omnes, sed quædam lectiones variæ, quæ laboris non minimum facessere, tum doctis Lactantii editoribus, tum eruditis quibusque. Non enim adversatur Scriptori etiam diligentissimo, nec abhorret à ratione, ut suas ipse retractet lucubrationes. Felicior sanè atque suavior multò est emendatio propria, quàm aliena.

At liber iste variâ & multiplici cùm refertus sit doctrinâ, ad ejus lectionem, ut planè intelligatur, vigilans ac singularis adhibenda est opera.

INSTITUT.
EPITOME.

Multi autem terrentur assiduo & acriori studio. Hinc Epitome prodiit, postulante Pentadio, sive is frater Lactantii fuerit, sive Christianus quidam & amicus, quem loco fratris Lactantius habebat. Pentadius ille ejusdem fortassè generis erat, atque alter hujusce nominis, qui Constantio Imperatori intimis fuit à Secretis. Istud enim nomen parùm vulgare est apud antiquos. Ità porro suas Institutiones angustioribus constrinxit terminis Autor noster, ut mentes instruat, nec tamen prolixitas pariat fastidium, sicut nec brevitatis obscuritatem. Quamvis autem eandem ibi Divinarum Institutionum tradiderit Doctrinam, quam alibi passim, eam nihilominus iisdem verbis non explicat. Sicuti nonnulla prætermisit intacta: ità plurima, veritatis explicandæ causâ, interdum adjicit. Hinc facile ad scribendum, hinc varium aptumque ad omnia exhibet ingenium. Hujus autem Epitomes pars maxima jam à tempore Sancti Hieronymi desiderabatur; quam tamen integram ferè ex codice MS. Regiæ Taurinensis Bibliothecæ edidit Parrisiis anno 1712. Vir Doctissimus Christophorus Matthæus PFAFFIUS, Tubingensis Academiæ Cancellarius. Cujus libri apographum ad me, deprecante eruditissimo Joan. Daniele SCHÆPFLINO, Historiarum & Eloquentiæ Professore publico in Argentoratensium Universitate, misit Paffius, atque in eo quædam non exigui momenti observavi. Ne putes tamen statim post editas Institutiones Epitomen fuisse perscriptam: plures enim elapsi sunt anni opus inter utrumque. *Quamquàm*, ait Lactantius, *Divinarum Institutionum libri, quos JAMPRIDEM ad illustrandam veritatem Religionemque conscripsimus, &c.* Quemadmodum hæc verba, non ità pridem, paucos annos, sic ea *jampriDEM*, quæ Lactantius habet, longius temporis significant intervallum. Libens ergò crediderim anno 325. aut 326. editam fuisse Epitomen.

Epitome
Lactant. in
Procæmio.

At interea, fortè anno 324. plures alios per otium libros edidit scriptor disertissimus, illum præcipuè qui DE IRA DEI inscribitur, quem editurum se præmonuerat. *Seponatur*, inquit, *locus de Irâ Dei, quod & uberior est materia, & opere proprio latius exequenda.* Hoc verò contra Epicureos probat, Deum summe justum ob malam hominum mentem, perpetrataque ab iis delicta, imponere poenas fontibus, sicut benè merentes promissis donat muneribus. Hunc librum non pulcherrimum modò, sed & docto pariter & eloquenti sermone conscriptum, rectè S. Hieronymus habet

DE IRA
DEI.
Divinar.
Instit. lib.
II. cap. 17.

De Cha-
teauneuf en
Thimerais.

ut Epitomen Dialogorum Ciceronis. Qui utinàm eximiè & eleganter in Gallicam linguam versus à Joanne Fr. Dreux du Radier, Regi à Con- filiis, in tradu Thymarenfi Prætore speciali, mox prodeat in lucem, sicut & ipse spem nobis fecit.

EPISTOLÆ
AD SEVE-
RUM.

S. Hiero-
nym. in Ca-
talogo Scri-
ptor. Eccle-
siast.

EPISTOLÆ
AD PRO-
BUM.

S. Hieron.
Proœnio
libri 2. in
Epist. ad
Galatas.

Circa eadem tempora scripsisse mihi videtur Lactantius EPISTOLARUM AD SEVERUM LIBROS DUOS. Severus autem ille Hispanus erat, atque unus ex majoribus Aquilii Severi, de quo ait S. Hieronymus: *Aquilus Severus in Hispaniâ, de genere illius Severi ad quem Lactantii duo Epistolarum scribuntur libri*. At Nicomedienses sicut & Bithynos inter & Hispanos nihil, multùm verò Galliam inter & Hispaniam erat negotiî. Hinc conjicere licet, has Epistolas à Lactantio editas fuisse, dum in Galliâ morabatur. Eadem porrò dicerem de libris quatuor EPISTOLARUM AD PROBUM, cujus nomen non Asiaticum, sed Romanum est, vel fortè Gallicum. Ad eum enim in Gentis gratiam atque laudem Lactantius his in Epistolis de Gallis præclara quædam profert, testante S. Hieronymo. *Galli*, inquit Lactantius, *à candore corporis Galatæ nuncupantur, & Sibylla sic eos appellat. Quod significare voluit Poeta, cum ait; tum lactea colla auro innectuntur, cum posset dicere candida. Hinc utique Galatia Provincia, in quam Galli aliquandò venientes, cum Græcis se miscuerunt; undè primum ea Regio Gallo-Græcia, post Galatia nominata est.* Hæc tamen, non diffiteor ipse, levior est conjectura; verùm ab aliis certiora, melioraque sunt expectanda.

DE LIBRIS
A LACTAN-
TIO PRO-
MISSIS AC
IPSI SUP-
POSITIS.

Lact. Inst.
lib. VII. c. 1.
Lact. lib.
IV. Divin.
Instit. cap.
ultimo, &
de Irâ Dei
cap. 2.

XXIII. Jam diximus de omnibus Lactantii libris, tum extantibus; tum deperditis, quos enumerat Sanctus Hieronymus; sed parùm nobis curæ est de promissis operibus, quæ nusquàm forsàn extiterunt, quale illud est ADVERSUS JUDÆOS, cujus veterum nullus meminit. Sic etiam pollicitus fuerat *Disputationes contra omnes mendaciorum Sectas*. Quod utrumque onus multò gravius erat, quàm ut illud foeliciter sustinere posset Autor elegantissimus, at in Scripturis Sacris non satis exercitatus, nec integrè ver- satus in Ecclesiæ doctrinâ. Nec plus curamus eos libellos quos supposito appellamus. Memorant Doctiores quidam librum DE SPECTACULIS*, quem dicunt sub nomine Lactantii ex MS. editum esse Venetiis anno 1705. Hujus copiam mihi facere, imò nec certam habere notitiam potui ex illustrissimorum Virorum, atque etiam Bibliopolarum litteris Venetias missis. Undè meritò hanc editionem fabulam esse putamus cum Viro Clarissimo Jo. Ludolpho Bunemannò in Miscellaneis Lipsiensibus Tomo 3. pag. 136.

Jam anno 1570. monuerat Michael Thomasius † in Antuerpiensi suâ editione, Carmen DE PASCHA non esse Lactantii, sed Venantii Honorii Clementiani Fortunati, Presbyteri Italici VI. seculo, testante MS. codice Bibliothecæ Vaticanæ, in quo leguntur Poemata hujus Venantii Fortunati, qui postea fuit Pictaviensis Episcopus. Alii versus DE PASSIONE DOMINI ignotum prorsùs habent autorem, at non Lactantium. Hæc ni-

* In Memoriis Trevoltianis, ad ann. 1705. pag. 1992.

ann. 1705. Tom. 2. pag. 117.

Buddei Lexicon universale, voce, Lactantius.

† Thomasius in notis ad Lactant. ad finem.

hilominus carmina edidimus, ne fortè querantur morosi quidam Lector-
res, putentque truncam esse ac imperfectam nostram editionem.

Quamvis autem antiquiores Lactantiani codices uno contextu scripti
sint sine ullâ nec Sectionum, nec Capitum, sed solummodò librorum di-
stinctione: receptam tamen adhibuimus in capita divisionem, summariis
additis, ut cuncta legentibus clariora fiant. Medii ævi exemplaria, quale
illud est Eminentissimi Cardinalis de Rohan, Sectiones multas habent;
nullas reperire est in vetustissimis Regiis & Cameracensi, nec etiam in
Sangermanensi: at codex Patrum Capucinatorum qui recentior est, vulga-
tis capitibus distinguitur.

Didu inutile putavi de stylo Lactantii longius differere. Sat est obser-
vasse cum S. Hieronymo aliisque Viris doctissimis, Scriptorem hunc
disertissimum Ciceronis eloquentiam referre. Nusquam ejus turget, raro
assurgit oratio; sed cum lenitate quâdam æquabiliter profluit, non tamen
sine nervis & viribus: tam est accurata, tam fortis, ut nulla sit aptior
ad persuadendum, sed sine judiciali asperitate, & sine sententiarum fo-
rensi aculeis. Puro studet eloquio, perspicuo atque eleganti; sequi-
turque hanc Ciceronis ipsius normam, *Pacatiorem Philosophorum rationem
esse, Oratorum verò pugnatorem*. In vocum dispositione tantam sectatur
suavitatem, ut etiam apud eloquio potentes Cicero Christianus audire
mereatur, & Romani Oratoris ingenium omninò sapiat. Habet tamen
verba quædam peregrina, sed ea vel sunt illius seculi quo vixit Lactan-
tius, vel Africanæ terræ solum redolent. Sic Tertullianus, sic SS. Cy-
prius, Augustinus & Fulgentius, æquè ac Lactantius Africani, verbis
quibusdam utuntur insolitis & barbaris. Ea porrò in rerum Indice di-
verso, id est, Italico caractere edi curavimus.

STYLUS
LACTAN-
TII.

In hac verò editione, quæ textum Lactantianum sine typographico
errore repræsentat, noluimus Autoris hujus verbis admiscere litteras aut
signa, quæ notas indicarent, ne rerum series perturbetur, neve immu-
tetur orationis ordo; ne tandem frequentiores notulæ textui permixtæ,
attentum Lectoris animum retardent, aliòque avertant. Satis esse duxi-
mus initio cujusque annotationis apponere lineam atque voces, quæ fo-
rent in gratiam minùs eruditi Lectoris planius explicandæ.

Hæc de nostrâ sufficiat observasse editione, in quâ excudendâ vicem
suam implet Joannes de BURE, Bibliopola, ut doctis Emptoribus fiat
satis, tam in chartâ eligendâ, quàm nitidioribus adhibendis caracte-
ribus.

Cæterum si quid fortè in notis dictum fuerit à nobis adversus Sanctæ,
Catholicæ, Apostolicæ & Romanæ Ecclesiæ scita, cujus judicio hæc
nostraque omnia subjecta sunt, illud indictum omninò esse volumus,
parati emendare, ubi opus erit.

*Observet lector eruditus, pag. v. lin. 18. hujusce Præfationis per incuriam vocem
Latinas, irrepsisse, loco istius Litteras, & pag. xiiij. lin. 9. alios, loco hujus alias.*

LACTANTII VITA.

S. Hieron.
de Scrip.
Eccles.

LUCIUS CÆLIUS vel CÆCILIUS *FIRMIANUS LACTANTIUS, non in Italiâ; sed in Africâ potius natus esse rectè creditur. Ibi enim etiam adolescentulus præceptore usus est Arnobio. Nec mos fuit unquàm Romanorum aut Italicorum Africam petere, ut eloquentiam aut scientias edocerentur; imò Afri in Italiam disciplinarum aut artium discendarum ergò immigrabant sæpissimè. Tunc autem Siccæ † Rhetoricam docebat Arnobius, quem non æquavit modò, sed etiam vicit dicendi suavitate Lactantius, ità nominatus à lacteâ, ut aiunt, eloquentiâ. Circa annum 290. Nicomediam accitus est sub Diocletiano, ut litteras oratorias doceret. Testatur itaque hunc S. Hieronymus *Ὁδοιπορικόν*, id est, Itinerarium suum ex Africâ Nicomediam usque hexametris versibus descripsisse. Illum Ethnicis parentibus fuisse prognatum, atque eorum errores cum lacte simul hausisse colligitur ex eo, quod de se ipse dicat, Epitomes capite 48. paulò ante finem: *Nos qui sumus ex Gentibus; & initio capitis 2. de Irâ Dei, liberati ab errore quo implicati tenebamur, formatique ad Veri Dei Cultum, justitiam disceremus.* Sic & libro VII. capite ultimo ait, *abjectis erroribus, quibus antea tenebamur, ad æterna cœlestis thesauri præmia dirigamur.*

Institut.
lib. V. cap.
4. initio.

S. Hieron.
de Script.
Eccles.

Quo verò tempore ad Christianam Religionem accesserit, certò non constat; fortè tamen anno 295. ut jam diximus. Nihilominus sat nobis est asserere, illum ante inceptam sub Diocletiano, anno scilicet 303. Persecutionem cœleste lumen attigisse. Id colligitur ex hoc Divinarum Institutionum loco: *Cum præsentem me, inquit, ac dolente, sacrilegas litteras suas explicassent, duo Philosophi acerrimi Christianorum adversarii.*

Institut.
l. III. c. 13.
Præfat.
libri I.

Litteris humanioribus à teneris annis probè fuit excultus Lactantius, cujus præcox ingenium testatur *Symposium*, quod adolescentulus scripsit in Scholis Africæ. Illud autem non putamus esse, quod tamen post Heumanum & Bünnemannum edidimus pag. 251. Tomi II. opus sanè juvenile vel etiam puerile, in quo centum quædam explicantur ænigmata. Forsàn antequàm Christianæ militiæ nomen daret, *Carmen de Phœnice* vulgavit, quod, teste Heinsio, aliisque Viris doctis, sat est elegans, ut ascribi Lactantio possit, eique reverà ascribitur quibusdam in manuscriptis.

Quamvis eloquentiæ daret operam, Rhetoricamque doceret, forum tamen nusquàm attigit, sed, ipso satente, ad argutam malitiam juvenes erudiebat; quod & Quintilianus multò antè Lactantium fecit, sicut testantur ejus Declamationes. Ut autem tempus tereret, otiumque dulce honestaret, se propter discipulorum penuriam ad scribendum contulit, etiam susceptâ Religione Christianâ. Hinc emanarunt opera quædam ab eo vul-

* De Lactantiano *Cacilii* nomine vide notas Baluzii Tomo II. hujusce editionis pag. 280. & dissertationem præviam de Autore libri de Mortibus Persecutorum post Præfationem Tomi II.

† Sicca urbs Africa propriâ; vocaturque aliquandò *Sicca Veneria*, vel *Sicca Colonia*. *Siccesitanus Episcopus* legitur apud Victorem Vitensem in historiâ Persecutionis Vandalicæ.

ata, de quibus suprâ diximus Præfationis nostræ pag. xiv. Post adeptam v-
itatem Nicomediæ commoratus est Lactantius ad annum usque 317. ibi er-
gò fuit toto decennio, quo sæviit odiosa Principum crudelitas. Quid hæc fu-
ente fecerit, quâ ratione ipse Christianus in tam horridâ tempestate catenas
ut vincula effugerit, ignotum omninò est. Ille fortassè à Principibus ac
Præsidibus non Christianus, sed Philosophus potius habebatur. Sic enim
le Christianis ait ipse, *quò Philosophi nostra secta, quam tuemur, instructiores*
doctioresque in posterum fiant. His interim elegantissimum librum scripsit *de*
Opificio Dei, stylo tamen merè philosophico, aliosque nonnullos; atque
consilium tunc iniit contra philosophos omnes disputandi, ut vanas eo-
um refelleret opiniones, veritatemque exponeret ac propugnaret: non
autem istud eo tempore ad prosperum adduxerat exitum. Anno verò 317.
desinente, in Galliam, Nicomediâ relicta, accersitus est, ut Crispi magnæ
peî Principis, filii Constantini natu maximi, juvenilem ætatem nobilioris
ous artibus ac scientiis informaret. Tunc enim solùm vigesimum ætatis
annum attigerat Crispus, cùm à Patre Cæsar factus est, anno 317. Kalendis
Martii, ut testantur Idaciani fasti.

De Opi-
ficio Dei c.
1. initio.

De Opi-
ficio Dei c.
20.

Institut.
lib. V. c. 4.
initio.

Hujus tam præclari, nobiliorisque muneris nusquam in scriptis suis me-
ninit Lactantius; tantæ modestiæ fuit Vir ille eruditissimus! Crispus autem,
quamvis juvenis, moderatam tamen studio Litterarum navabat operam; ac
eodem tempore ita in gerendâ Republicâ erat occupatus, ut exercitiis
præesset, Consul eligeretur annis 318. 321. & 324. Francorum Victor an-
no 320. atque Licinii anno 323. fuerit. Hinc videas illud officium Lactan-
tii Litterarium, egregium quidem, at nec servile, nec domesticum, nec
randem ita perpetuum fuisse, ut à scribendo deterreretur. Tunc ergò mo-
tus est Divinarum Institutionum opus, quod prius non modò fuerat me-
ditatus, sed ad quod etiam extruendum eruditas animadversiones, prout
tempora dabant, privatis chartis haud dubiè consignaverat.

Ibidem.

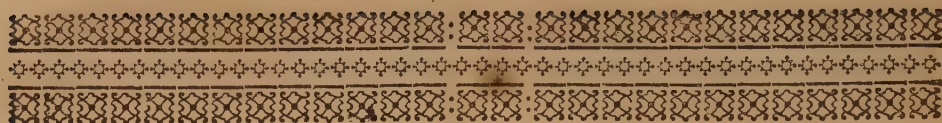
Alia etiam edidit, de quibus jam egimus in Præfatione. Verùm ab eo
tempore quo Crispum adiit, nil de Lactantio nec sui, nec sequentium tem-
porum notant Historici. Id solùm observat Eusebius Virum hunc, quem elo-
quentissimum, quem doctissimum appellat, adeò ab aulicis abhorruisse de-
liciiis, vitamque tantâ in egestate degisse, ut sæpè etiam necessariis indi-
geret, quod est ejus in Christianâ Religione inconcussæ constantiæ argu-
mentum. Talis sanè erat Lactantii penuria, antequàm Crispo Cæsari foret
addidus. Nec mirum igitur si tanto animo, si tantâ curâ laudes effundat
in paupertatem Evangelicam. Dubitet-ne quispiam, quin Cæsaris præcep-
tor, quem tanti faciebat Constantinus Magnus, Princeps beneficis ac li-
beralis in omnes, sanctissimè vixerit, qui opes, qui dignitates, qui ho-
nores aliaque bona calcavit mortalia: qui denique Crispum discipulum sic
instituit, ut hunc Eusebius Cæsariensis Principem optimum & Deo ca-
rum appellaverit.

Euseb. in
Chron.

Institut.
lib. VI. cap.
12. circa
fin. & lib.
VII. cap. 1.
circa fin.

Eusebius
hist. Eccles.
lib. 10. c. 9.

Quo anno, vel quâ in urbe obierit Lactantius, omninò incertum est: fa-
cilè tamen assentior viris doctissimis Christophoro Browero, & Ægidio
Bucherio, qui tradunt, eum Treviris non solùm extremam egisse senectu-
tem, sed & supremum diem obiisse, quâ in urbe diù moratus fuit Crispus,
ad quem fuerat ex Asiâ accitus Auctor noster.



INSIGNIUM VIRORUM TESTIMONIA

D E

L. CÆCILIO FIRMIANO LACTANTIO.

EUSEBIUS Cæsariensis in Chronico, IV. Seculo.

CRISPUM LACTANTIUS *Latinis litteris erudit, vir omnium suo tempore eloquentissimus, sed adeo in hac vitâ pauper, ut plerumque etiam necessariis indiguerit, nedum deliciis.*

S. HIERONYMUS de Scriptoribus Ecclesiasticis, V. Seculo.

FIRMIANUS, qui & Lactantius, Arnobii Discipulus, sub Diocletiano Principe accitus cum Flabo Grammatico, cujus de medicinalibus versu compositi exstant libri, Nicomedia Rhetoricam docuit, ac penuriâ discipulorum ob Græcam videlicet Civitatem, ad scribendum se contulit. Habemus ejus Symposium, quod adolescentulus scripsit Africa, & Ὁδοποικὸν de Africâ usque Nicomediam hexametris scriptum versibus, & alium librum, qui inscribitur Grammaticus, & alium pulcherrimum de Irâ Dei, & Institutionum Divinarum adversus Gentes libros septem, & Ἐπιτομὴν ejusdem operis in libro uno ἀκεφάλῳ; & ad Asclepiadem libros duos; de Persecutione librum unum; ad Probum Epistolarum libros quatuor; ad Severum Epistolarum libros duos; ad Demetrianum Auditorem suum Epistolarum libros duos; ad eundem de Opificio Dei, vel formatione Hominis librum unum. Hic extremâ senectute magister Cæsaris Crispi, filii Constantini, in Galliâ fuit, qui postea à patre interfectus est.

Lin. 6. *Flabo.*] Sic restitui ex MSS. 1. Reg. n. 3736. annorum 900. & 1. Clarom. approbante clar. Baluzio, & è MS. PP. Capucinatorum. In impressis est *Flavio*; in uno, *Fannio*.

Lin. 9. *Scripsit Africa.*] Ità MSS. 1. Reg. Tornefianus, & 1. Clarom. nec malè, ut apud Ciceronem, *Siciliæ cum essem*. In versione Græcâ est ὁ τῆς Ἀφρικῆς. Supradictam locutionem Latinam ignorantes editores emendare voluerunt, in pluribus editis tollendo *Africa*; in duobus præponendo *in scholis τῆς* scripsit *Africa*; in duobus aliis mutando *adolescen-*

ulus in *adolescentibus*, ita ut legatur *adolescentibus scripsit Africa*.

Lin. 12. Ἀκεφάλῳ.] MS. 1. Reg. habet ἀκίφαλον: in edd. est *acephalo*.

Lin. 14. *Ad Demetrianum.*] Sic habent MSS. 1. Reg. ac Tornefianus, & editi. At in uno MS. Clarom. & apud Honorium Augustodunensem legitur *ad Demetrium*, corruptè, ut videtur ex omnibus tum MSS. tum editis Lactantii codicibus.

Lin. 16. *Extremâ senectute.*] Edd. tres addunt præpositionem *in*, quam cæteri respuunt.

Idem Commentar. in Eccles. cap. 10.

Firmianus quoque noster in praeclaro Institutionum suarum opere... de virtutibus vitiis plenissime disputavit.

Idem in Cap. 4. Epistolæ Pauli ad Ephesios.

Firmianus noster librum de Irâ Dei docto pariter & eloquenti sermone conscripsit, quem qui legerit, puto ei ad irâ intellectum satis abunde posse sufficere.

Idem in Epistolâ 13. ad Paulinum.

Lactantius quasi quidam fluvijs eloquentia Tulliana, utinam tam nostra confirmare potuisset, quam facile aliena destruxit.

Idem in Epistolâ 83. (al. 84.) ad Magnum.

Septem libros adversus Gentes Arnobius edidit, totidemque discipulus ejus Lactantius; qui de Irâ quoque & Opificio Dei duo volumina edidit: quos si legere volueris, Dialogorum Ciceronis in eis epistolâ reperies.

EUCHERIUS EPISCOPUS in epist. ad Valerianum, V. Seculo.

Et quando clarissimos facundiâ, Firmianum, Minutium, Cyprianum, Hilari-um, Johannem, Ambrosium, ex illo volumine numerositatis evolveris.

HONORIUS AUGUSTODUNEN. PRESBYTER, de luminaribus Ecclesiæ, five de Scriptoribus Ecclesiasticis, XII. Seculo.

*FIRMIANUS, qui & Lactantius, Arnobii discipulus, scripsit in Scholis Africa Itinerarium hexametris versibus, & alium librum, qui inscribitur Grammaticus, & alium pulcherrimum de Irâ Dei, & Institutionum Divinarum adversus Gentes libros septem; Ad Asclepiadem duos; Ad Demetrium * Auditorem suum Epistolarum libros septem; De persecutione unum; Ad Probum Epistolarum libros quatuor; Ad Severum Epistolarum libros duos; Ad Demetrianum de Opificio Dei, vel Formatione Hominis librum unum. Hic magister Caesaris Crispi filii Constantini fuit.*

* Lege Demetrianum.

ABBAS TRITHEMIUS de Scriptoribus Ecclesiasticis, XV. Seculo.

FIRMIANUS Lactantius Arnobii Rhetoris quondam auditor, atque discipulus, vir in secularibus litteris abundanter doctus, Divinis Scripturis nobiliter institutus, ut in arte dicendi post Ciceronem facile obtinuerit principatum, Rhetoricæ primùm Nicomedia, deinde Roma (malè, sed solum Nicomedia) sub Diocletiano ab eo vocatus gloriôsè docuit. Et cætera, ut supra.

RAPHAEL VOLATERRANUS ANTROPOL. lib. XVI. Ut sup. XV. Seculo.

Lin. 12. Edidit.] Itâ MSS. I. Regius, Tor- nullis impressis est, Dialogum... excerptum.
resianus, & I. Clarom. In nonnullis editis est, Ibidem. In eis.] Hæ duæ voces desiderantur
condidit. in pluribus codd.
Lin. 13. Dialogorum... Grammat.] In non- Lin. 22. Demetrium.] Leg. Demetrianum.

FRANCISCUS PETRARCHA Epistolarum Senilium Lib. 1. Epistolâ 4. ad Joannem Boccacium, XIV. Seculo.

De secundo autem, & de utroque quamvis, ut vides, maximi sint Auctores, quid tamen vir doctus & eloquens Lactantius Firmianus hinc senserit, non alienum videtur inferere, &c.

Et ibidem paulò infrâ.

Quid verò si quid tale Lactantio dictum esset? Quid si dictum, & creditum Augustino? Dicam quod in animo est, neque ille tam validè peregrinarum superstitionum fundamenta convelleret, neque iste Civitatis Dei muros tantâ arte construeret.

Idem Invektivâ. in Medic. lib. primo ad fin.

Audi ergò quid Lactantius vir & Poëtarum, & Philosophorum notitiâ, & Ciceronianâ facundiâ, & quod cuncta transcendit, Catholicâ Religione clarissimus primo suarum Institutionum libro ait.

Et de Otio Religiosorum lib. primo.

Atque in primis Lactantium Firmianum, qui omnem Deorum Scenam, turpeſque latebras scelerum aperiens, totam rei seriem, qui fuerint, quid egerint, qui mores, quæ vita, qui exitus, quæ sepulcra, operosissimâ disputatione complectitur.

Et Libro secundo.

Lactantius Firmianus & ipse magnus vir in eo libro, quo, Gentilium erroribus exarmatis, fidem nostram, quantum quivis, armavit, omnemque hanc Deorum scenam mirâ & laudabili curiositate detexit, inque hoc idem opus Augustino, atque aliis sequacibus viam fecit, &c.

Et paulò infrâ.

Accessit Sacer nominandus Ambrosius, accessere Hieronymus, Gregoriusque, novissimus oris aurei Joannes, & exundans lacteo torrente Lactantius. In hoc pulcherrimo comitatu Scripturarum Sacrarum fines, quos antè dispexeram, venerabundus ingredior, &c.

Idem rerum memorabilium lib. primo; In M. Varrone.

Vir fide pius, eloquioque sacer Lactantius Firmianus, &c.

JOANNES-FRANCISCUS PICUS lib. de stud. divinæ atque humanæ philosoph. cap. 7. XV. Seculo.

Quis apud nos non videat esse Ciceronem, sed Christianum, hoc est aliquem, qui cum ad lineam unguemque expresserit? Quis enim non advertit Lactantium Firmianum aquasse ipsum, & fortè præcelluisse in eloquendo?

Idem lib. 3. Epistolar. Epistolâ 10.

Lactantius Ciceronis stylum effigiarit, aut, ut quibusdâam placet, supergressus est.
Mih;

TESTIMONIA DE LACTANTIO.

XXV

Mibi videtur rebus & sententiis crebrior, nec numeris injucundior, nec fili aequalitate; & candore posterior: has quippe virtutes maximis viribus & emulatus, & affectus est: hunc nec aequales, nec posteri momorderunt; nemo elumbem, & fratrem, Asianum, & redundantem nemo causatus est.

LEONARDUS ARETINUS, in Epistolâ ad Constantiam Sfortiam, XV. Seculo.

Maximè verò inter omnes, qui de Christianâ veritate scripserunt, longè eminet, & excellit nitore quodam ac copiâ Lactantius Firmianus, vir omnium Christianorum procul dubio eloquentissimus, cujus libros lege, quasô, si litteras amas.

L. CÆLIUS RHODIGINUS, Antiquarum Lect. lib. 6. cap. 18. XV. Seculo.

Lactantius inter Christiana veritatis assertores eloquentiâ maximè illustris.

Idem libro 9. cap. 12.

At ego, ô Lactanti, non te quidem dementem dixerim, cum & prudenter & doctè scripseris non parùm multa.

Et paulò post. ibidem.

Hoc fuisse tibi propositum, vir doctissime, & de Christianâ veritate optimè merite, malim credere, &c.

JOANNES-LUDOVICUS VIVES Valentinus, ad finem tertii De tradend. Discipl. XVI. Seculo.

Christianorum omnium facundissimus est Lactantius: sonum habet planè Ciceronianum.

Et Libro quarto.

Ad efficacem rationem argumentandi Aristoteles, ad civilem Ciceronis Dialogi & Lactantius primas partes feret.

Et Libro quinto.

Judicium porrò, ut quod est in prudentiâ naturale, doceri non potest, elimari & excoli potest; primum lectione eorum Autorum, qui plurimum bono illo valuerunt Platonis, Aristotelis, Demosthenis, Ciceronis, Seneca, Quintiliani, Plutarchi; ex nostris autem Origenis, Chrysostomi, Hieronymi, Lactantii, &c.

JOANNES-BAPTISTA PIUS, Annotat. cap. 98. XVI. Seculo.

Lactantius Firmianus maximus Religionis vera propugnator.

GREGORIUS GIRALDUS VERONEN. Dialogo quinto de Hist. Poëtarum, XVI. Seculo.

Eodem quo Juvenecus tempore fuit & Lactantius Firmianus, unus eloquentia Ciceroniana inter Christianos præcipuus emulator, qui præter ea, quæ multa sonant oratione scripsit, & quæ passim in manibus habentur, versus quoque composuit, &c.

xxviii ELENCHUS MANUSCRIPTORUM LACTANTII.

- l. Cant.** Celeberrimæ Academiæ CANTABRIGIENSIS Bibliothecæ codex manuscriptus anno Domini M. CCCC. LXV. in venerabili Monasterio Sublacensi, ut notatur ad calcem ejusdem codicis; continetque septem libros Div. Institutionum, ac libros de Irâ Dei, & de Opificio Dei: itaque ibi eo ipso anno scriptus fuit, quo prima editio Sublaci excusa est. Hunc vidit Editor Cantabrigiensis. Hic codex descriptus non est ex primâ Sublacensi editione, à quâ multum differt, ut patet ex variis Lectionibus, quas ex eo profert editor Cantabrigiensis.
- Canter.** Lectiones variæ optimi MS. codicis à Theodoro Cantero collectæ; quæ Gallæo sunt commodatæ.
- †† Capu- cin.** Codex in membranâ medio seculo decimo quinto exaratus, & sat concinnè scriptus. Hunc, quâ pollet humanitate, mihi commodavit R. P. Fulgentius, Præfector Bibliothecæ PP. Capucinatorum Parisiensium Conventus S. Honorati. Græca in eo eleganter scripta sunt; non tamen adsunt omnibus in libris. Quo in codice leguntur libelli de Irâ & de Opificio Dei.
- Cauc.** Codex MS. antiquus & optimæ notæ, ferè in omnibus antiquissimo Bononiensi similis, à Jo. Cauci accuratissimè collatus, complectens libros Div. Institutionum, de Irâ Dei, & de Opificio Dei. Hujus codicis variæ lectiones Gallæo usu venerunt.
- Christ.** MS. codex Collegii Corporis Christi Oxonii, continens libros Div. Institutionum, de Irâ Dei, & de Opificio Dei. *Eo usus est, parè tamen, Thom. Sparkius.*
- † 2. Cla- rom.** MSS. 400. & 300. annorum Codices duo eruditissimi atque urbanissimi Viri GORTHO-FREDI CLERMONT Amstelodamensis, apud Legatos Batavos in Galliâ Oratoris Sacri, anno 1715. qui ubi audiuit Parisiis à Cl. Viro Stephano Baluzio, Joannem B. le Brun in eo esse, ut Lactantii editionem ad MSS. codices collatam & emendatam publici juris faceret, reversus Amstelodamum, duos ad usum humanissimè Joan. Bapt. le Brun misit, cum editis duobus; quam ob rem ei multum debet hæc nostra editio.
- † 8. Colb.** Bibliothecæ Colbertinæ MS. codex 800. annorum n. 1297. ex quo in lucem prodiiit præclarus ille Lactantii liber de Mortibus Persecutorum, clarissimi nec non eruditissimi Viri Stephani Baluzii curâ; quem MS. denuò accuratissimè contulit Joan. B. le Brun, ac ipse in eo cum editis conferendo curam summam ac studium suum posuit Lengletius, qui animadvertit plura ab aliis prætermissa. Alii sunt codices, horum unus, qui videtur esse ann. 700. n. 2679. scriptus est Venetiis; alius 500. annor. n. 5173. scriptus in Diocesi Aniciensi; tres alii 300. annorum scilicet n. 3573. scripti Bononia; alteri duo n. 4095. & n. 4495. complectentes libros Divinarum Institutionum, & libros de Irâ Dei & de Opificio Dei; unus 300. item annorum scriptus Bononia n. 1975. continens septem dumtaxat libros Divinarum Institutionum; & alter 300 pariter annorum n. 6210. scriptus Florentia, continens libros de Irâ Dei, & de Opificio Dei. Est etiam alter, qui est 800. annorum n. 1336. qui nihil habet ex Lactantio, sed Carmen de Phœnice sub nomine Lactantii. Atqui omnes isti codices Colbertini hodiè sunt in Regiâ Bibliothecâ: horum Indicem ac ætatem mox dabimus.
- Colomes.** MS. codex Divinarum Institutionum, & libri de Opificio Dei Colomesio visus: ejus pauca admodum sunt variantes Lectiones.
- Colon.** Colonienfis codex, ejus varias Lectiones sapissimè profert editor Colonienfis anni 1544. quâ editione usus est Lengletius.
- Cotton.** Cottonienfis Oxonii codex MS. complectens libros Div. Institutionum, primo (ut videtur) dempto, ejus nonnullas variantes Lectiones apposuit Sparkius in suâ Oxoniensi editione anni 1684.
- 2. Cujac.** MSS. codices duo, quorum variantes Lectiones ad Tornesium misit Jacobus Cujacius. His Tornesium usus est in editione anni 1579.
- Em.** Codex MS. Bibliothecæ Collegii Emmanuëlis apud Cantabrigienses anno Domini M. CCCC. XXIV. descriptus, ut ex subscriptione ad finem additâ liquet, & est altero Cantabrigiensi longè emendatior. Complectitur libros Div. Institutionum, & de Irâ Dei ac de Opificio Dei. Hunc contulit editor Cantabrigiensis, ejusque varias lectiones præmisit suæ editioni.
- Erasim.** MS. codex vetustus, quo olim usus fuit Desiderius Erasmus. Illius variæ Lectiones paucissimæ sunt, præterquam ad librum de Opificio Dei, quem pauculis quibusdam notis il-

illustravit Erasmus in hujus Libelli editione anni 1529. & aliarum quæ postea excusæ sunt, tum separatim, tum in quibusdam Lactantii editionibus.

Antiquissimus codex, quo Georgius Erhardus usus est: at cujus paucissimas variantes Lectiones decerpit Gallæus.

Erhard.

Cujus nomen sæpius legitur in notis, is erat Petrus FRANCIVS, Eloquentiæ Professor in illustri Scholâ urbis Amstelodamensis, cujus Bibliotheca, non equidem numero Voluminum, sed notis MSS. hujus viri doctissimi unicuique libro aspersis illustrior erat. Obiit, ut puto, anno 1704. ejusque Musæum Litterarium venale fuit Amstelodami anno 1705. apud Henricum Wetstein, Bibliopolam. Hujus in Lactantium annotationes & conjecturas habuerat Joan. Bapt. le Brun à Domino de Clermont, Batavo.

Francius.

Ecclesiæ Metropolitanae S. GATIANI Turonensis 300. annorum codex, cujus, ac MS. codicis Majoris-Monasterii variantes Lectiones ad Joan. Bapt. le Brun misit Jacobus Christophorus Garreau, vir eruditus ac religiosus, & publico bono natus.

† Gat.

GOTHANUS codex MS. Serenissimi Saxonum Ducis est 400. circiter annorum; continetque septem libros Institutionum, ac libros de Irâ Dei, & de Opificio Dei. Eo usi sunt Cellarius, Heumannus & Bünemannus.

Goth.

MS. codex Claudii MENARDI, de quo sic J. F. Gronovius: *Nactus in Andibus apud Claudium Menardum membranas non valde vetustas, incæpi qualescumque essent conferre, & inveniri quæ vulgatis potiora ducerem.* Plures dumtaxat locos duorum priorum librorum Div. Institutionum emendavit ex hoc Manuscripto in libro Observationum in Scriptores Ecclesiasticos.

Gronov.

Quinque Guelph. aut Wolff. MSS. codices WOLFENBUTELENSES, partim ex Bibliothecâ Guadianâ, sed quorum varias Lectiones habere non potuit Bünem. Fortasse quispiam felicior erit.

s. Guelph.

Codex MS. JANI GUILIELMI, aut saltem ab ipso collatus, non infimæ vetustatis. Continet libros Divinarum Institutionum, de Irâ Dei, & de Opificio Dei: quædam varias ejus Lectiones habuit Gallæus.

Guilielm.

Unus papyraceus ADRIANI JUNII, Scholæ Amstelodamensis, in novâ urbis regione Rectoris. Hic Codex sædâ admodum manu ex optimo archetypo exaratus, commodatus fuit Gallæo ab Hadriano Junio. At eum diligentius inspexit Thomas Crenius.

Jun.

LIPSIENSIS Academiæ tres MSS. codices carthacei 300. circiter annorum, quorum unus est optimæ notæ, & antiquissimis consentiens. Continent libros Divinarum Institutionum, de Irâ Dei, & de Opificio Dei, dempto uno, in quo defunt duo postremi. His usi sunt Cellarius atque Bünemannus.

3. Lips.

LONDINENSE Regium de Irâ Dei, cujus apographum habuit ex amico Bünemannus.

Lond.

MS. 500. annorum codex MAJORIS-MONASTERII, Gallicè *Marmouier*, Ordinis S. Benedicti, S. Mauri Congregationis, propè Turones.

† Marm.

MERTONIENSIS Oxonii MS. codex, cujus varias Lectiones, sed nimis parçæ, refert Sparckius in suâ Oxoniensi editione: inchoat solum tertio libro Div. Institutionum usque ad finem libri de Opificio Dei.

Merton.

Ex Bibliothecâ Collegii NAVARRICI Paris. MS. codex 300. annorum, complectens libros Divin. Institutionum, de Irâ Dei, & de Opificio Dei.

† Navar.

Membranaceus codex PALATINUS, continens libros Divinarum Institutionum, cujus varias Lectiones Gallæo suppeditavit Isaac Vossius.

Pal.

Francisci PENIÆ Hispani, Romanæ Rotæ Auditoris, MS. codex non infimæ notæ, complectens libros Div. Institutionum, de Irâ Dei, & de Opificio Dei. Hunc Isæus contulit: sed cujus sit ætatis non indicavit.

Pen.

MSS. codices 12. Bibliothecæ REGIS CHRISTIANISSIMI, quorum duo sunt 900 annorum optimæ notæ, primus n. 3735. & alter n. 3736. qui fuit olim ex Bibliothecâ Cl. Puteani: hunc Jo. Opsopæus contulit olim in nonnullis Græcis Sibyllarum locis, & reliqua sunt à Joan. le Brun collata; unus 400. ann. n. 3796. & alter 300. ann. n. 3739. optimæ notæ; unus 300. ann. n. 3737. alius 300. annor. n. 3741. optimæ notæ; unus 300. annor. n. 3740. cum extremis picturis, in quo est etiam Epitome Divinarum Institutionum; alius *Mantua descriptus* anno 1428. n. 3977. alius 300. circiter annorum n. 3738. ex bono archetypo exscriptus; alter 200. aut 250. annorum n. 3742. Alii duo 300. circiter annorum n. 3978. & n. 3979. continentes solummodò Lactantii libros de Irâ Dei, & de Opificio Dei, seu Formatione

† 12. Reg.

Hominis. Hos omnes codices æquè ac Colbertinos contulit Joan. Bap. le Brun, quorum hic damus indicem, eo quo nunc extant ordine; scilicet,

- Nº. 1662. Codex membranaceus olim Claud. Puteani. Cæcili Firmiani Lactantii libri VII. Institutionum. — Liber de Irâ Dei. — Liber de Opificio Dei. — Epitome Divin. Institutionum. Codex in-folio nono seculo exaratus.
- Nº. 1663. Codex membranaceus. De Falsâ Religione libri VII. At Divin. Institutionum sexti finis & septimi pars maxima desiderantur, nono seculo scriptus, in-folio.
- Nº. 1664. Codex in membranâ. Firmiani Lactantii de Falsâ Religione libri VII. — Ejusdem ad Demetrian. liber de Opificio Dei, partim XII. partim XIV. seculo exaratus, in-folio.
- Nº. 1665. Codex membranaceus. Firmiani Lactantii Institutionum Divinarum libri VII. sub finem seculi XIV. scriptus, in-folio.
- Nº. 1666. Codex chartaceus. Firmiani Lactantii Institutionum Divinarum adversus Gentes libri VII. — Liber de Opificio Dei, sive Formatione Hominis, anno 1428. Mantuæ scriptus, in-folio.
- Nº. 1667. Codex chartaceus olim Colbertinus. Lucii Cæcili Firmiani Lactantii Institutionum Divinarum libri VII. anno 1463. exarati, in-folio.
- Nº. 1668. Codex partim membranaceus, partim chartaceus. Firmiani Lactantii Institutionum Divinarum libri VII. seculo XV. exarati, in-folio.
- Nº. 1669. Codex membranaceus olim Colbertinus. Firmiani Lactantii Divinarum Institutionum libri VII. Subjicitur excerptum ex S. Augustini lib. 20. de Civit. Dei de Novissimo Judicio. — De Irâ Dei. — De Opificio Dei, seculo XV. exaratus, in-folio.
- Nº. 1670. Codex membranaceus olim Colbertinus. Firmiani Lactantii Institutionum Divinarum libri VII. Subjicitur fragmentum de extremo Judicio. — Liber de Irâ Dei. — Liber de Opificio Dei, seculo XV. exaratus, in-folio.
- Nº. 1671. Codex membranaceus olim Puteanus. Firmiani Lactantii Institutionum Divinarum libri VII. — De Irâ Dei. — De Opificio Dei. — De Phœnice Carmen. — De Resurrectione Carmen. — Epitome Divin. Institutionum, seculo XV. exaratus, in-folio.
- Nº. 1672. Codex membranaceus. Firmiani Lactantii Institutionum Divinarum libri VII. Præmittuntur poemata duo; unum de extremi Judicii die, anonymo auctore, alterum de Resurrectionis Dominicæ die, Lactantio tributum: subjicitur fragmentum de extremo Judicio è S. Augustini libro 20 de Civitate Dei. — Liber de Irâ Dei. — De Opificio Dei, seculo XV. exaratus, in-folio.
- Nº. 1673. Codex membranaceus. Firmiani Lactantii Institutionum Divinarum libri VII. Passim ad marginem adjectæ sunt notæ R. P. Joannis Mariæ Brasichelli Sacri Palatii Apostolici magistri: sub finem XV. seculi scriptus, in-folio. *At nota Brasichelli qua infra sunt editæ, scriptæ fuerunt initio seculi XVII.*
- Nº. 1674. Codex membranaceus. Firmiani Lactantii libri VII. Institutionum Divinarum, quarum initium desideratur. — De Irâ Divinâ. — De Opificio Dei, sive Formatione Hominis. — Carmen de Phœnice. — De Resurrectionis Dei die, sub finem XV. seculi exaratus, in-folio.
- Nº. 1675. Codex chartaceus. Lactantii Firmiani Institutionum Divinarum adversus Gentes libri VII. — De Irâ Dei. — De Opificio Dei. — Epitome. — De Ratione libri fragmentum recentius, manu rudi scriptus, in-folio.
- Nº. 1676. Codex chartaceus. Firmiani Lactantii liber de Irâ Dei, XV. seculo exaratus, in-folio.
- Nº. 1677. Codex membranaceus. Firmiani Lactantii liber de Irâ Dei — & de Opificio Dei, seculo XV. scriptus, in-folio.
- Nº. 1678. Codex chartaceus. Firmiani Lactantii erratorum libri III. autore Antonio Raudensi Theologo. Scriptus seculo XV. in-folio.
- Nº. 1679. Codex chartaceus olim Colbertinus. — Idem liber Antonii Raudensis, in-folio.
- Nº. 1680. Codex chartaceus, olim Colbertinus. — Idem liber Antonii Raudensis, in-folio. *De hoc libro vide Præfationem nostram, pag. vii.*
- Nº. 2623. Codex membranaceus olim Colbertinus. Firmiani Lactantii Divinarum Institutionum libri VII. — De Irâ Dei. — De Opificio Dei. Scriptus Bononiæ in Italiâ anno 1436. in-4º.

ELENCHUS MANUSCRIPTORUM LACTANTII.

xxxj

N^o. 1324. Codex membranaceus. Firmiani Lactantii de Falsâ Religione libri VII. — De Irâ Dei. — De Opificio Dei, seculo XV. scriptus, in-4^o.

N^o. 2625. Codex partim membranaceus, partim chartaceus, olim Colbertinus. Lactantii Firmiani Institutionum Divinarum libri VII. — De Irâ Dei. — De Opificio Dei, seculo XV. scriptus, in-4^o.

N^o. 2626. Codex membranaceus olim Colbertinus. Lactantii Firmiani Institutionum libri VII. — De Opificio Dei, seu Hominis Formatione. — De Irâ Dei, scriptus seculo XV. in-4^o.

N^o. 2627. Codex membranaceus olim Colbertinus. Lycii Cecilii liber de Mortibus Persecutorum, cum scriptis aliis: partim XII. partim XI. seculo scriptus, in-4^o. *De hoc MS. vide Praefationem secundi Voluminis.* ††

N^o. 2967. Codex membranaceus olim Baluzianus. Liber de Irâ Dei. Desiderantur septem priora Capita. — De Opificio Dei, seu Hominis Formatione: seculo XV. scriptus, in-8^o.

N^o. 2968. Codex membranaceus, olim Colbertinus. Lactantius Firmianus de Irâ Dei. — De Opificio Dei, seu Hominis Formatione: scriptus anno 1439. in-8^o.

REIMMANNIANUS codex chartaceus, Bünemannio libenter communicatus, seculi XV.

Reimm.

Codex unus in membranâ, decimi-quarti seculi, quem habet eximia Bibliotheca Eminētissimi CARDINALIS DE ROHAN, cujus Principis summâ humanitate copia nobis facta est. †† Rohan.
Continet solummodò septem libros Divinarum Institutionum, in quibus Græcum non legitur, sicut ea ferebant tempora.

ROSTOCHIENSIS MS. codex, cujus pauca admodum sunt variantes Lectiones ad libros Divinarum Institutionum. Has habuit Gallæus ab Isaaco Vossio.

Rostoch.

SANGERMANENSIS codex in membranâ pariter, olim Seguierii Franciæ Cancellarii, eleganter scriptus, quadringentorum ferè annorum, cui desunt duæ priores paginae. Continet Libros VII. Divinarum Institutionum; Epitomen, sed imperfectam; libros de Irâ Divinâ ac de Opificio Hominis; atque tandem Carmen de Phœnice, cum istâ admonitione, *Ista Carmina dicuntur esse Lactantii*. Quandòque adsunt Græca, eaque sat eleganter scripta. †† Sanger.

Sorbonici duo 300. annorum n. 271. & n. 272. in quorum priore legitur ad calcem, *Scripti ego Johannes de Maguncia... an. 1448*. Uterque complectitur Lactantii septem libros Divin. Institutionum, & libros de Irâ Dei, & de Opificio Dei, sive de Hominis Formatione. † 2. Sorb.

MS. mille annorum codex TAURINENSIS Sardiniae Regis, ex quo eruditissimi Viri Christophori Matthæi Pfaffii beneficio in lucem proditi Parisiis anno 1712. Divinarum Institutionum Epitome integra, paucis exceptis, cujus priora LV. deerant Capita in præcedentibus editionibus. Hujus codicis apographum ad me misit clarissimus Pfaffius per doctiss. Johan. Gabrielem Schoefflinum. Monet Pfaffius, extare præterea in Bibliothecâ Taurinensi novem codices MSS. Lactantianorum operum; verum ætatem non indicat.

Taur.

Codex doctissimi Viri Michaëlis Thomæ TAXAQUETII diligenter excussus atque examinatus ab Isæo, qui ejus ætatem non indicavit. Continet libros Divinar. Institutionum, de Irâ Dei & de Opificio Dei.

Taxaq.

Miror sapissimè à Doctis appellari codicem MS. TAXAQUETII, cum Taxaquetius non sit alius à Michaelē Thomasi Lactantii editore, qui Balearo-Majoricanus erat. Is medio seculo XVI. Bononiæ Juri Pontificio ac Civili, cum, ut ait ipse *, operam daret, vidit, non antiquissimum modò codicem Lactantii sæpius decantatum, sed etiam aliud exemplar in eadem Bibliothecâ S. Salvatoris Bononiensis, minùs equidem antiquum, at non impar illi antiquissimo. Nicolaus Antonius Bibliothecæ Hispanæ novæ, tomo 2. in-folio, Romæ 1672. pag. 117. hanc controversiunculam dirimit. Sic enim ait: *Michael Thomasius Taxaquet Balearis-Majoricensis Casareo ac Pontificio Juri operam navavit, cum Ille dæ apud Catalanos, tum Bononiæ in Italiâ. Præclaram ejus doctrinam eruditionemque scripta præ se ferunt; scilicet Lactantii Firmiani opera emendavit, & notulas addidit, Antuerpiæ ex officina Plantiniana 1570*. Alia ejus opera recenset Nicolaus Antonius: sed suspicor undè natus sit error. Latinus Latinus hæc manu suâ notavit initio Lactantianæ editionis Aldinæ 1535. in quâ Varias Lectiones Bononiensium MSS. descripsit. *Emendare cæpi* (inquit) *Libros hosce*

* Epistolâ ad Granvellen. Cardin. Lactantio anni 1570. præfixâ.

Lactantii ex variis Lectionibus duorum codicum, quorum alter ex Bibliothecâ S. Salvatoris Bononiensis litteris Longobardicis descriptus mira vetustatis, alter iidem Bononiæ ab erudito Viro Michaelæ Thomâ Taxaquetio, ex Balearium Majore insulâ orto, diligentissimè excussus, atque examinatus est. Earum verò emendationum copiam fecit mihi Taxaquetius cum Roma esset, meque mirificè diligeret: quæ est hominis humanitas. Hæc porro eadem Latini manu ad calcem Lactantianæ Epitomes scripta sunt. Emendationi huic manum primam adhibuit Romæ 1558. tertio Cal. Junii. Hinc procul dubio ansam arripuerunt Isæus, alique viri eruditi, secernendi Michaelæ Thomam Taxaquetium à Michaelæ Thomasio, Lactantii editore. At error ab uno semel patratus facilè ad plures dimanavit. Non igitur culpandus erat Heumannus, quòd Michaelæ Thomasiùm à Michaelæ Thomâ Taxaquetio non distinxerit aut separaverit. Si ergò doctis occasio evenit eruditorum errata reprehendendi, id sobriè, id modestè fiat, velim, nec illos unquam juveniliter exagitent.

Tornes.

MS. Codex septem librorum Divinarum Institutionum emptus à TORNESIO, cum suam pararet editionem Lugdunensem an. 1567. & subsequentium, quarum in margine varias quasdam MS. codicis apposuit Lectiones; sed MS. ætatem non indicavit.

12. Vatic.

Duodecim VATICANI codices MSS. qui Romæ in Bibliothecâ Vaticanâ asservantur: eorum Lectiones passim allegantur. Horum Thomasius septem, Isæus verò quinque adhuc alios secum superioribus septem MSS. codicibus diligenter contulisse testatur; sed cujus fuerint ætatis, illis non placuit indicare nobis, sicut nec indicavit Gallæus eorum MSS. quorum variantes Lectiones collegit.

† Viç.

MS. Codex Abbatia Canoniorum Regularium S. VICTORIS Paris. 400. circiter annorum, complectens libros Divinarum Institutionum, de Irâ Dei, & de Opificio Dei: quem benignè cum Joan. le Brun communicavit Domnus Vion Herovallius, Canonicus Regularis, & Bibliothecæ San-Victorinæ Parisiensis tunc Præfectus.

Ultraj.

Unus Canoniorum B. Mariæ ULTRAJECTINÆ MS. codex ex optimo descriptus archetypo, continens libros Div. Institutionum, de Irâ Dei, & de Opificio Dei; quo usus est Gallæus.

A D M O N I T I O

IN SEQUEMTEM NOTITIAM.

JAMDIU questi sunt eruditi, quòd Josephus Isæus in suâ Lactantianorum operum editione duodecim appellaverit manuscriptos codices Vaticanos à se collatos, non indicatâ eorum ætate, nec quo tempore scripti putantur. Cum eundem cursum peragerem, in mentem mihi venit Litterarum ac Litteratorum Patronum non orare modò, sed & ab eo exorare, ut per ipsum mihi liceret MSS. codicum Lactantii, quos servat Vaticana Bibliotheca, notitiam habere. Hanc ergò benignè curam suscepit Eminentissimus CARDINALIS PASSIONEUS, non tantùm ob singularem ejus erga studiosos quosque amorem, verùm etiam propter antiquam, quâ me ab annis ferè quadraginta complectitur, benevolentiam. En igitur hæc ipsa notitia, qualem eam Eminentissimo Cardinali ultro præbuit vir Clariss. atque Eruditiss. Josephus Simonius Assemanus, Bibliothecæ Vaticanæ custos. Hæc, lector erudite, at non sine grato in Litteratorum Patronum animo, fruaris velim.

NOTITIA

NOTITIA

MANUScriptorum Codicum

LUCII CÆCILII FIRMIANI LACTANTII,

Qui asservantur Romæ, in Apostolicâ Bibliothecâ
VATICANA,

Quos Josephus ISÆUS contulisse se testatur.

CODEX VATICANUS, Signatus num. 215. in membranâ, folia scripta continens 180. in eo continentur:

Lactantii Firmiani Divinarum Institutionum libri VII. à fol. 1. ad fol. 148.
Ejusdem de Irâ Dei liber unus, fol. 149. ad fol. 165.
Ejusdem de Opificio Dei liber unus, fol. 165. ad fol. 180. Nullâ temporis notâ signatur; videtur autem scriptus circa annum 1480. quantum conjicere est ex picturâ minio ornatâ codici præfixâ.

II. CODEX VAT. Signatus num. 216. in membranâ, folia scripta continens 264. exaratus xxiv. Augusti 1481, quemadmodum notatur ab Amanuensi, extremâ lineâ folii 264. leguntur in eo;

Lactantii Divinarum Institut. libri VII. fol. 1.

De Irâ Dei, fol. 216.

De Opificio Dei, fol. 235.

Divinar. Institut. Epitome, qualis tunc habebatur, cujus initium est, *Nam si initium*, (vel potius) *Nam si Justitia*, fol. 254.

III. CODEX VAT. Signatus num. 217. in membranâ, folia scripta continens 146. Nulla temporis nota affixa est: sed ejusdem ætatis ac duo præcedentes Codices videtur. Sunt in eo;

Lactantii Divinar. Institut. libri VII. fol. 1.

De Irâ Dei, fol. 123. à tergo.

De Opificio Dei, fol. 135. à tergo.

IV. CODEX VAT. Num. 218. in membranâ, folia scripta continens 165. exaratus sub Sixto IV. Pontifice, cujus insignia Codici præfiguntur fol. 1. Hic verò Apostolicam Romanam sedem occupavit à 9. Augusti anni 1471. ad 12. ejusdem mensis anni 1484. continenturque in eo:

Divinar. Institut. libri VII. fol. 1.

De Irâ Dei, fol. 134. à tergo.

De Opificio Dei, fol. 150.

V. CODEX VAT. Num. 219. continens folia scripta 180. exaratus sub Julio II. Pont. cujus imago aurea Codici præfigitur fol. 1. cum his Litteris, *Julii II. Pont. Max.* in membranâ. Hic porro sedem Apostolicam obtinuit à die 1. Novembris anni 1503. ad 21. Februarii 1513. quo in Codice leguntur:

Divinar. Instit. libri VII. fol. 1.

De Irâ Dei, fol. 133.

De Opificio Dei, fol. 166. à tergo.

VI. CODEX VAT. Num. 220. in membranâ, folia scripta continens 171. exaratus ante annum 1447. Nam fol. 172. extat nota Valterii cujusdam, qui testatur, recepisse se duodecim ducatus in numeratâ pecuniâ pro pretio hujus Codicis, anno Domini 1447. die 12. Decembris: reperiuntur in eo;

Tom. I.

XXIV NOTITIA MSS. LACTANT. EX VATICANO.

- Divinar. Institut. libri VII. fol. 1.
 De Irâ Dei, fol. 153.
 De Opificio Dei, fol. 166. à tergo.
- VII. CODEX VAT. 221. in membranâ, folia scripta continens 281. exaratus circa annum 1450. uti ex præfixis picturis & imaginibus colligitur: continentur in eo;
 Divinar. Institut. libri VII. fol. 1.
 De Irâ Dei, fol. 252. Initium: *De Summis necessitatibus*. Exhortatur Demetrianum ad studendum pietati diligentius, & ad mundi contemptum. Hanc Epistolam Isæus non edidit.
 De Opificio Dei, fol. 267. uti apud Isæum.
- VIII. CODEX VAT. 222. in chartâ papyraceâ, folia continens 275. exaratus anno 1462: mense Decembri, die 21. uti folio ult. adnotatur. Leguntur porro in eo;
 Divinarum Institut. libri VII. fol. 1.
 De Irâ Dei, fol. 225.
 De Opificio Dei, fol. 252.
- IX. CODEX VAT. 223. folia continens 217. exaratus in fol. in membranâ per manus Johannis Hornsen, familiaris Domini Corradi de Monte Politiano, uti adnotatur fol. ult. ejus Corradi insignia præfiguntur fol. 1. cum his litteris: *A. Corradi de Monte Politiano*. Habentur in eo;
 Divinarum Institut. libri VII. fol. 1. In fine est fol. 195. hæc nota: Firmiani Lactantii (sic) Divinarum Institutionum ad Constantinum Imperatorem, & adversus Gentes libri finiunt VII. per manus Johannis Hornsen, indigni servuli egregii Domini Corradi de Monte Policiano (sic) Palatio Apostolico, temporibus Serenissimi Domini Petri Domini Nicolai Divinâ Providentiâ Papæ quinti, anno 1454. Pontificatus sui anno VII.
 De Irâ Dei ad Donatum, fol. 195. à tergo.
- X. CODEX VAT. 224. in membranâ, folia continens 125. Fuit olim Monasterii S. Crucis in Hierusalem Romæ, uti adnotatur fol. 1. describunturque in eo;
 Divinarum Institut. libri VII. à fol. 1. ad fol. 118.
- XI. CODEX VAT. 225. in membranâ, folia continens 135. sine notâ temporis: sed ex scripturâ colligitur, fuisse scriptum annò circiter 1460. leguntur in eo;
 Divinarum Institut. libri VII. fol. 1. ad 135.
- XII. CODEX VAT. 226. in chartâ Papyraceâ, folia continens 187. Fuit Antonii de Pichetis Juris-Canonici peritissimi, uti adnotatur fol. ultimo. Exaratus Papæ anno 1441: die 4. Decembris, uti habetur fol. 180.

CODICES VATICANI,

Quos non viderunt nec Josephus, nec Sigismundus Isæus, in editione Firmiani Lactantii.

1. CODEX VAT. 2876. Chartaceus, in-4°. manu recentiori exaratus.
 Fol. 53. Fragmentum ex Libro VII. Lactantii Divinarum Institutionum.
2. CODEX VAT. 3152. Chartaceus, in-4°. Fol. 21. Lactantii Firmiani de Festo die Resurrectionis Dominicæ versus. Initium:
*Salve, festa dies toto venerabilis ævo,
 Quâ Deus infernum vicis, & astra tenet, &c.*
 Jam anno 1570. monuerat Thomasius in suâ Lactantii editione, hæc Carmina esse Venantii Fortunati. Videas quæ annotamus, pag. 270. Tom. II. hujusce editionis.
- Fol. 23. Ejusdem de ortu & obitu Phœnicis Carmen:
*Est locus in primo felix Oriente remotus,
 Quâ patet æterni maxima porta poli, &c.*
3. CODEX VAT. 3381. in membranâ, in fol. ex libris Fulvii Ursini Firmiani Lactantii in Statii Papinii Thebaidem expositio.

NOTITIA MSS. LACTANT. EX VATICANO. XXXV

Prologus, sive Proœmium. Quæritur quo tempore fuerit Statius iste? Constat veraciter, fuisse eum temporibus Vespasiani Imperatoris, &c.

Fraternas acies, alternaque Regna profanis: quia pacis erant fratres, ut mutuis annis regnarent, &c.

Constat foliis 162.

Norunt eruditi, hanc expositionem in Statium non esse Firmiani Lactantii, sed Grammatici cuiusdam, Lutatii scilicet vel Luctatii Placidi, aut etiam Placidi Lactantii, sub cuius etiam nomine extant glossæ quædam in Ovidii *Metamorphoses*.

4. CODEX VAT. 5134. fol. 110. Versus Lactantii de Phœnice:

Est locus in primo felix Oriente remotus, &c. ut Cod. 315. fol. 28. In chartâ Papyraceâ scriptus.

5. CODEX VAT. 5346. Lactantii de Phœnice Elegia, fol. 21.

Est locus in primo felix Oriente remotus, ut supra.

CODICES OLIM PALATINI,

Nunc in Vaticanâ Bibliothecâ asservati.

1. CODEX PALATINUS 161. Membranaceus, seculi XII. constat foliis 236.

Firmiani Lactantii Divinarum Institutionum libri VII.

Deest initium libri primi. *De Opificio Dei*, fol. 236. Deest finis.

2. CODEX PALATINUS 162. Membran. in fol. recent. constat foliis 213.

Divinar. Institutionum libri VII. fol. 1.

De Opificio Hominis. *Quam minimè*, fol. 193.

De ortu obituque Phœnicis. *Est locus in primo*, fol. 209.

3. CODEX PALAT. 163. Membran. recent. fol. 261.

De Irâ Dei. *Animadverti sapè*, fol. 1.

Divinarum Institutionum libri VII. fol. 21.

De Opificio Hominis. *Quam minimè*, fol. 233.

Index Capitum Lactantii, fol. 253.

4. CODEX PALAT. 164. Ex Papyro, in fol. 190.

Divinarum Institutionum libri VII. fol. 1.

De Opificio Hominis, fol. 157.

De Irâ Dei, fol. 174.

CODICES LACTANTII

Bibliotheca Vaticana Urbinatensis.

1. CODEX URBINATENSIS 58. Membran. antiq. in fol. 282.

Divinarum Institut. libri VII. fol. 1.

De Opificio Dei, fol. 234.

De Irâ Dei, fol. 258.

Carmen de Phœnice. *Est locus*, &c. fol. 278.

Carmen de Christi Resurrectione. *Salve, festa dies*, &c. fol. 281.

2. CODEX URBINAT. 361. Lactantii Commentaria in Papinii Statii Thebaidem, & Achilleidem. *Quæritur quo tempore*, ut in Cod. Vat. 3381. In Pergameno; constat foliis 138.

CODICES VATICANI

Bibliotheca Regia Alexandrina;

Id est ex Bibliothecâ Christina Alexandra, Regina Suecorum.

1. CODEX REGIO-ALEXANDRINUS 149. in fol. Membran. exaratus decimâ-sexâ die
c ij

- Eadem in-folio *Venetis*, curâ ejusdem Joan. de Tridino, 1509. *Hanc habebat Carpxvilius.*
- Eadem in-4°. parvo *Parisiis*, emendata ab Ægidio Mazeriensi, 1509. *Idem est qui emendaverat editionem anni 1500.*
- Eadem in-folio *Venetis*, à Jano Parrhasio castigata, 1510.
- Eadem in-8°. *Antuerpiæ* 1510.
- Eadem in-4°. *Parisiis* 1511.
- Eadem in-folio *Venetis* 1511. à Joan. de Tridino; eadem est ac Parrhasiana 1510. *et usi sunt Isæus & Gallæus.*
- † — Eadem in-4°. *Parisiis*, à Joanne Petit & Nicolao de Pratis, 1513. ex emendatione Ægidii Mazeriensis Delphi. Huic præfixus est titulus: *Lepida Lactantii Opera, &c.*
- Eadem in-8°. *Florentia Juntarum*, ex emendatione Mariani Tuccii, 1513. *Hanc habet Bibliotheca Regia, eaque usi sunt Isæus, Gallæus & Heumannus.*
- † — Eadem in-8°. *Venetis Aldus*, ex emendatione Joan. Bapt. Egnatii Veneti, 1515.
- Eadem in-folio *Parisiis* 1521.
- † — Eadem in-folio *Venetis*, quam recensuit Janus Parrhasius, 1521. *Hanc vidimus in Bibliothecâ Regiâ: in eâ Græca sat emendatè sunt edita. Eadem est ac Parrhasiana an. 1510.*
- Eadem in-4°. *Basileæ Cratandri* 1521. *Plerumque ex Aldinâ fuit desumpta; satis tamen est emendata.*
- Eadem in-folio, vel in-4°. *Basileæ Cratandri* 1523. *Hæc Gallæus se usum esse dixit; vult tamen Bunemannus eandem esse cum eâ anni 1524.*
- Eadem in-4°. *Basileæ Cratandri* 1524. *Hæc usus est Bunemannus in emendando Lactantio.*
- † — Eadem in-folio *Parisiis* 1525.
- † — Eadem in-folio *Basileæ Cratandri* 1532. *Eâ usus est Cantabrigiensis editor. Hujusce editionis copiam fecit Joanni le Brun Nicol. Lengletius.*
- Eadem in-8°. *Lugduni* 1532.
- † — Eadem in-8°. *Antuerpiæ* Joan. Graphæi 1532. *cum notis Erasmi ad Librum de Opificio Dei. Ea est quam Joanni le Brun olim misimus. Hanc habuit Heumannus.*
- Eadem in-4°. *Basileæ* 1534.
- †† — Eadem in-8°. *Venetis Aldus*, ex castigatione Honorati Fasitellii Veneti ad Codices Casinenses, 1535. *Eâ usi sunt Thomæus, Isæus, & Gallæus; fuitque suo tempore editio princeps.*
- Eadem in-8°. *Venetis Paulus Manuccius* 1538.
- Eadem in-8°. *Coloniæ* 1539.
- Eadem in-8°. *Antuerpiæ Gymnicus* 1539. *Hanc ex parte emendavit Erasmus Rotterodamensis, cujus leguntur annotationes in librum de Opificio Dei.*
- Eadem in-8°. *Lugduni Gryphius*, ex emendatione Fasitellii, 1541. *sat elegans.*
- Eadem in-8°. *Lugduni Gryphius*, ex eadem emendatione, 1543. *Hæc minus emendata.*
- †† — Eadem in-folio *Coloniæ* 1544. *cum notis Desiderii Erasmi ad libellum de Opificio Dei. Hæc est eximia & emendatissima.*
- Eadem in-4°. *Basileæ* 1545. aliis 1546.
- † — Eadem in-16. *Lugduni Tornesius*, ex emendatione Fasitellii, 1548. *Editio elegans & nitida.*
- Eadem in-16. *Lugduni Tornesius* 1553. ex eadem emendatione Fasitellii.
- Eadem in-8°. *Antuerpiæ* 1553. *Hæc laudatur ab Eliâ Dupin in Bibliothecâ Ecclesiasticâ.*
- † — Eadem in-8°. *Antuerpiæ Gymnicus* 1555. *cum Erasmi annotationibus in Librum de Opificio Dei.*
- Eadem in-16. *Lugduni Tornesii* 1556. ex castigatione Fasitellii; *sat nitida.*
- Eadem in-8°. *Antuerpia* 1556.
- Eadem in-folio *Basileæ* ex officinâ Henrici Petri, 1556. *ubi, juxta Eliam Dupin & P. D. Remigium Ceillier, bis fuit edita. Editâ quidem est in hæresiologiâ Jo. Heroldi. Verum Claudius Ceillier existimat eandem separatim editam fuisse, hæc ipso anno 1556.*
- Eadem in-folio *Basileæ*, Henrici Petri 1559.
- † — Eadem in-16. *Parisiis Hieronymus de Marnef* 1561. ex recensione Fasitellii; *parum nitida.*
- †† — Eadem in-folio *Basileæ*, cum Xyfti Betuleii commentariis, 1563. *Non omnino probatur eruditus, quamvis in iis multa, & fortasse plura quàm par est, Betuleius congesserit.*
- Eadem in-8°. *Parisiis* 1563.

- † — Eadem in-16. Parisiis 1565.
- †† — Eadem in-16. Lugduni Tornesi 1567. *Sat elegans, ac emendata ad Codicem MS. quem sibi comparaverat Tornesius.*
- Eadem in-8°. Antuerpiæ 1568.
- Eadem in-8°. Antuerpiæ Stelsii 1570. *cum notis Erasmi ad libellum de Opificio Dei.*
- †† — Eadem in-8°. Antuerpiæ ex officinâ Plantinianâ 1570. *Sat elegans, ex emendatione Michaelis Thomasi ad duos codices Bononienses & septem Vaticanos. Hæc Gronovio minus placebat, nec omnino placuit Iseo, qui observat Thomasium ad nonnulla quidem textûs Lactantiani medicam manum adhibuisse, sed pleraque & propè innumera reliquisse planè intacta: quapropter nos admonet, se in Thomasianno textu emendasse trecenta & amplius errata, ut Lactantium puriorem & integriorem redderet.*
- Eadem in-8°. Antuerpiæ 1579.
- Eadem in-16. Lugduni Tornesi 1579. *ad duos MSS. codices emendata.*
- Eadem in-8°. Antuerpiæ 1580.
- Eadem in-16. Lugduni Tornesi 1586.
- †† — Eadem in-8°. Antuerpiæ Plantin 1587. *Hæc est altera Thomasiannæ emendationis editio; nihil tamen in eâ fuit immutatum.*
- Eadem in-8°. Lugduni Tornesi 1587. *Hæc editio emendata est ad multos codd. Manuscriptos, atque etiam ad notas varias à Jacobo Cujacio transmissas.*
- Eadem in-folio Parisiis 1589. in Bibliothecâ Patrum.
- Eadem in-16. Lugduni Tornesi 1594. *Non differt ab editione anni 1587.*
- Eadem in-8°. Parisiis 1589. *ex recensione Thomasi.*
- † — Eadem in-16. Lugduni Thoma Soubron 1594. *Sat emendata, quamvis minus compta.*
- † — Eadem Colonia Allobrogum, (id est, Geneva) Tornesi 1613. *ex duobus MSS. à Jacobo Cujacio emendata. Multi eam facit Gallaus; in eâ tamen Isaus se animadvertisse asserit textum Lactantii ubique esse corruptum.*
- Eadem in-16. Coloniae 1613. teste Bunemann. *Eadem forsân cum superiori.*
- Eadem in-16. Lugduni 1615. — & 1616.
- Eadem in-16. Geneva 1630.
- † Eadem in-folio Lugduni 1642.
- †† — Eadem in-folio Casene 1646. *Josephi Isei curâ & castigatione, ad duos Bononienses & duodecim Vaticanos MSS. codices emendata.*
- †† — Eadem in-folio Roma Mascardi 1650. *ex Isei emendatione. Verum non nova, sed eadem planè est ac Casenensis editio, primâ fronte solum immutata.*
- † — Eadem in-8°. Lugduni Batavor. ex emendatione Antonii Thyssii, 1652. *Sat nitida est: sed parvi est apud eruditos momenti; hæc capite 15. libri primi corrupta est, ubi agitur de Platonem, sicut annotavimus pag. 68. hujusce nostræ editionis.*
- †† — Eadem in-8°. cum Selectis Vartorum notis à Servato Gallæo, Lugduni Batavorum 1660. *Hæc sat elegans est. Omnes ferè notas surripuit Gallæus ex editione Betuleii & à schedis Salmasii; at quosdam contulerat MSS. codices, quorum variæ lectiones adjectæ sunt ad finem libri. Quæ cum non sit usquequaque emendata, in eam Joan. le Brun habuit annotationes Petri Francii, historiarum & eloquentiæ Professoris in Amstelodamensi Gymnasio. Eâ simili modo usi sumus in hac nostrâ editione.*
- †† — Eadem in-8°. Oxonii, ex recensione & cum notulis quibusdam Thomæ Spark, 1684. *Elegans est, ac emendata ad quinque codices MSS. In eâ editus est Liber de Moribus Persecutorum. Equè ac Joan. le Brun istâ usi sumus editione.*
- †† — Eadem in-8°. Cantabrigiæ 1685. *Sat elegans: sed ex Thomasiannâ editione expressa est. Usus tamen fuit editor duobus MSS. codicibus, quorum Varias Lectiones premisit libris Lactantii. In eâ iidem legitur Liber de Moribus Persecutorum. Verum, sed falsò, putat Albertus Fabricius hunc editorem exemplar Sublacense habuisse pro Manuscripto codice.*
- † — Eadem in-8°. ex recensione Christoph. Cellarii, Lipsiæ 1698. *Quamvis emendata, non est tamen omnino inculcata; quasdam nihilominus notas habet non exigui momenti.*
- †† — Eadem in-8°. ex recensione Jo. Geor. Walchii, Lipsiæ 1715. *Primus Epitomen vulgavit integram cum aliis Lactantii operibus. Prefixa est erudita disquisitio de vitâ & stylo Lactantii. In eâ editione aliquid desiderant eruditi. Quid mirum? An Clariss. Walchius, qui*

vix annum vigesimum attigerat, potuit in edendo Lactantio idem artis critica & doctrinae quibus nunc quinquagenarius pollet, specimen edere? Num eadem aetate, non doctiorem dico, sed aequè doctam emisissent lucubrationem Walchii reprehensores?

†† — Eadem in-8°. ex emendatione Christoph. August. Heumannii, Göttingæ 1736. Hæc editio prioribus longè est perfectior. In eâ, quibusdam tamen immutatis, servatus est Christoph. Cellarii textus; atque notis Cellarianis additæ sunt ubique novæ ac eruditæ: hanc editionem attentius legimus eâque usi sumus.

†† — Eadem in-8°. ex emendatione Jo. Ludolphi Bünemanni, Lipsiæ 1739. Jam ad finem properabat nostra Lactantiana editio, cum hanc eximiam accepi à Doctissimo Joh. Daniel. Schoepflino, historiarum & eloquentiæ in Argentorat. Academiâ Professore. Mirum est quantum laboris ac studii impenderit Clariss. Bünemannus in edendo Lactantio: notas ex eo collegimus, eas etiam quæ nostris opinionibus adversabantur, ut uno quasi intuitu hæc nova ceteras omnes complecteretur editiones.

In Elencho Variarum Lactantii editionum prætermisi eas, quæ emissæ sunt in Bibliothecis Sanctorum Patrum, quos inter Lactantii opera non infimum locum obtinent. At illa Patrum Collectiones sexies saltem editæ sunt, vel Colonia Agrippina, vel Parisiis, vel Lugduni. Hæc porro editiones non sunt ad MSS. codices emendatæ, sed ex aliquo jam edito exemplari expressæ.

PARTES LACTANTIANORUM OPERUM SEORSIM EDITÆ.

L. Cælius Lactantius Firmianus de Opificio Dei, seu Formatione Hominis, ex recensione & cum notis Desiderii Erasmi, in-8°. Basileæ Froben 1529.

†† — Idem in-8°. Parisiis Colineus 1529.

— Idem in-4°. Parisiis 1551. Hæc annotatiuncula prodierunt in aliis quibusdam Lactantii editionibus, quod jam observavimus. Istæ porro quamvis utiles, pauca tamen sunt, nec tres paginas editionis nostræ implerent.

†† — Idem Liber cum observationibus Jodoci Willichii in-8°. Francosurti & Argentorat 1542. Hanc editionem habet Bibliotheca Regia.

— Idem Liber ex emendatione Georgii Lud. Goldneri, cum Vitâ Lactantii, & judiciis eruditorum, in-8°. Gera 1714.

Lucius Cælius Lactantius Firmianus de Mortibus Persecutorum, edente cum annotationibus Clariss. Viro Stephano Baluzio, in-8°. Parisiis 1679. tomo 2°. Miscellaneorum.

— Idem separatim editus, in-8°. Parisiis 1679.

†† — Idem, verum sine Notis Baluzii, à Joan. Fell. in-12. Oxonii 1680.

— Idem cum Notis Joannis Columbi, in-8°. Aboæ in Finlandiâ 1684.

†† — Idem Liber cum notis Variorum, scilicet Baluzii, Columbi, Gisberti Cuperi, Toinardi & Pauli Bauldri, in-8°. Ultrajecti 1692. & 1693. Nam utrumque annum præfert eadem editio.

†† — Idem curâ & cum observationibus Nicolai le Nourry, Monachi Benedictini è Congregatione S. Mauri, in-8°. Parisiis 1710. De his omnibus editionibus verba fecimus in Præfatione secundi voluminis.

†† L. Cæli Lactantii Firmiani Epitome Divin. Institutionum, edente Viro Clariss. & Doctiss. Christoph. Matth. Pfaffio, Academiae Tubingensis Cancellario, in-8°. Parisiis 1712.

— Eadem in-8°. cum Notis Jo. Davisii, Cantabrigiæ 1718. De his pauca quædam sunt annotata in editionis nostræ Præfatione, tomo 2°.

QUÆDAM LACTANTIANA IN LINGUAS VULGARES VERSA.

Lactance Firmian, des Divines Institutions, contre les Religions & erreurs des Gentils & Idolâtres, (traduit en François par René FAME, Secrétaire du Roi François I.) in-folio, Paris 1546.

— Les mêmes in-folio, Lyon 1547.

— Les mêmes in-16. Paris 1555.

— Les mêmes in-16. Lyon de Tournes 1563.

†† — Les

†† — Les mêmes in-16. Paris 1581. *Hæc sola est translatio integra Divinarum Institutionum nostri Lactantii.*

Le premier Livre des Institutions Divines, traduit en François par M. DROUET DE MAUPERTUIS, in-12. Avignon 1710.

†† Traité de la Colère de Dieu, traduit du latin de Lactance, précédé d'un Discours sur la Vie, les Sentimens & les Ouvrages de l'Auteur en forme d'apologie, par M. DREUX DU RADIER, Conseiller du Roi, Lieutenant Particulier à Châteauneuf en Thimeray. *Hanc elegantissimam translationem penès me habeo manu exarata, à diligenti autore mihi amicè & benevolè commissam. Nil vehementius opto, quam ut mox prelo subjiciatur. Ex Viâ Lactantii ab ipso exarata quedam excerpti, elegantè & concinno autore ultro annuente.*

†† Traité de Lactance de la Mort des Persécuteurs de l'Eglise, mis en François par M. de MAUCROIX, Chanoine de l'Eglise Cathédrale de Reims, in-12. Paris 1680. *Hæc translatio non elegans solummodo est, verum etiam elegantissima.*

— Idem liber Anglicè versus à Gilberto Burneto, Episcopo Sarisburiensi, cum Præfatione de Persecutione in Christianos, in-8°. Londini 1686 — & 1714. *Præfationem istius operis fatetur ipse Albertus Fabricius esse parùm decentem.*

— Le même Livre traduit en François sur la Version Angloise de M. Burnet, avec la Préface, in-8°. Utrecht 1687.

Symphorien CHAMPIER, traduction du Grec en François des Prophéties des Sibylles, mises en Vers françois dans la nef des Dames. *Hæc parùm ad illustrandum Lactantium conferunt; ex eo tamen conjiciunt, quanti autorem nostrum fecerint eruditi.*

DISSERTATIONES AD LACTANTIUM.

Antonii RAUDENSIS, Theologi Ordinis Minorum, Firmiani Lactantii errorum Libri tres. *De hoc scripto vide Præfationem nostram, & supra inter Regios MSS. codices.*

†† Anthologia Lactantii Firmiani, elegantissimas Sententias, easque tam pietate, quam doctrinâ illustres, complectens: recenter in locos digesta communes, per Thomam BECONUM, in-8°. Lugduni 1558. *Hæc Anthologia quedam est Lactantiana Theologia, quâ ad certa capita revocantur ea omnia, quæ in Lactantio leguntur de Deo & rebus divinis; atque etiam illa, in quibus agitur de Christianorum moribus.*

Jean Gardei, Collection des Fleurs de Lactance Firmian, contenant Sentences très-belles, in-8°. *Hic liber idem ferè est cum Thomæ Beconi Anthologiâ.*

†† Défense des Sentimens de Lactance sur le sujet de l'Usure (Par M. Louis BULTEAU) in-12°. Paris 1671 — & 1677. *Vide paginam 68. hujus nostræ editionis.*

Nicolai Toinardi notæ in Lactantium de Mortibus Persecutorum, in-12. 1690. *Has notas quæ doctiores sunt, iterùm secundo Volumine hujusce editionis edidimus.*

Jo. Augusti KREBSII de Stylo Lactantii, in-4°. Hale Saxonum 1702. *Hanc dignam, quæ editionibus Lactantii adjungatur, judicant memoria Trivoltianæ anni 1706. pag. 1069.*

Matthiæ Nic. KORTHOLTI Dissertatio de Cicerone Christiano Lactantio, in-4°. Giesse 1711.

†† Daniel's MICHELII Introductio ad Historiam Litterarum, in-8°. Cantabrigia 1721. *in quâ eximia legitur disquisitio critica de codice Colbertino de Mortibus Persecutorum, à paginâ 187. ad 240. contra Niclaum le Nourry, Ordinis S. Benedicti.*

Joachimi Justi RAU Diatribe Historico-Philosophica de Philosophiâ Lucii Lactantii Firmiani, in-8°. Ienæ 1733.



NOTÆ POSTERIORES,
EXCERPTÆ EX EDITIONE LACTANTII
VULGATA ANNO M. DCC. XXXIX.
A V. C. JO. LUDOLPHO BUNEMANNO.
IN INSTITUT. LIBRUM I. DE FALSA REL.

PRÆF. pag. 1. lin. 1. *Dedidissent.*] Cellario *dedidissent*, quod & Reimmanni MS. habet *visum rotundius*. At aliorum plerorumque codicum, editionumque, primæ Sublacen. Rom. Venet. 1471. 72. utriusque 1478. Rost. 1476. & longè plurium, *dedidissent*, ad Ciceronem, quem plerumque exprimit, propius accedit. L. 1. Offic. 21. *Qui excellenti ingenio doctrina se dediderunt.* L. 3. de Orat. c. 15. *Ei studio se excellentissimi ingenii homines dediderunt.* L. 1. Orat. c. 3. *Studio literarum penitus se dedere.* Neque *penitus dedidissent* minus *rotunda* videntur, quàm Lact. L. IV. c. 13. *penitus nescientem*; & L. VII. c. 5. *se voluptatibus dediderunt.* Torn. 158. 1613. *penitus dedidissent.*

Lin. 6. *Struendis opibus.*] MSS. & sæc. XV. edd. *quàm struendis*; at Parrhaf. Crat. Junt. Ald. Gymn. Grap. Paris. 1513. Isæus, *quàm aut struendis*; Reimm. Ven. 1472. & edd. Tornaf. *quàm in struendis*. Prius receptum ab Heum. posterius est contra Lactantii indolem, qui semper *inherere* cum dativo construit.

Lin. 8. *Iustior effici.*] Ità MSS. Goth. Guelpherb. Lips. Ultr. Junt. Cauc. Cantabr. Gron. Reimm. & primæ Subl. Rom. Ven. 1471. 72. Rost. Paris. 1513. Torn. & præstat Lib. III. c. 12. *effici quemquam beatum posse*; L. IV. c. 3. *efficiitque meliores.* Cic. 3. Fin. 3. *beatam vitam virtute effici.*

Lin. 9. *Cupiverunt.*] Ità plerique libri plenius: at lenius, & Ciceroni atque Lactantio propius Parrhaf. Junt. Ald. Crat. Gymn. If. *cupierunt*, in hoc & similibus.

Pag. 2. lin. 3. *Virtutem.*] M. C. C. C. & ed. Basil. *nudamque veritatem*, *perperam*.

Lin. 6. *Veritas ... n. p. compr.*] L. III. c. 1. &

Lib. VII. cap. 2.

Lin. 3. *Dispositiones.*] Notatur noster ab Erasmo in Ciceroniano, quod *dispositiones* pro *decretis* dixerit. Vindicamus ex Tertulliano ad Lact. L. II. c. 16. Conf. E. VII. c. 5.

Lin. 10. *Innotesceret.*] Sic Torn. Gymn. Parrh. Crat. omnino h. l. sonantius. At *notesceret* habent cum Goth. Reimm. Lips. ad oram Thom. ferè omnes edd. antiquæ, Subl. Ven. 1472. 1497. & Paris. 1513. præfert quoque Heumannus. Occurrit aliquoties Lib. IV. c. 26. & in Epitome ex MS. Taur.

Lin. 11. *Errare.*] Regnat in omnibus edd. *oberrare*; quia verò hoc Lactantio & aliis est circa aliquid errare, ut noto ad L. II. c. 2. præfero; *errare*: sequitur *erranti*; etiam Reimm. *errare*.

Lin. 12. *Laboris effectus.*] Certè non opus à consensu codicum etiam Reim. abire. Iterum Lact. L. III. c. 1. *voluntatem non secutus effectus.* Seneca de Tranquill. c. 11. *fin. Ne aut labor irritus sine effectus sit, aut effectus labore indignus.*

Lin. 13. *Notionem veritatis munus suum fecit.*] Id est, ipse Deus voluit fungi officio doctoris, veritatem notam faciendo. *Ipsi enim soli veritas nota est*, L. III. c. 1. & *Dei est hoc munus ... & veritatis notio divina conditionis est.*

Pag. 3. lin. 2. *Illæ oratoria.*] Sc. profana, sophistica, quam vocat de Opif. cap. 21. *salutem captiosamque facundiam.*

CAPUT I.

Pag. 4. lin. 2. *Maximè oratores.*] Imprimis Cicero, qui sexagenario major, omnia ferè philosophica scripsit. Conf. ejus init. Disput. Tuscul.

Lin. 13. *Institutiones.*] Quæ juxta, Laet. lib. V. c. 4. doctrina alicujus substantiam continent.

Pag. 5. lin. 10. *Quanto serius, tanto vehementius.*] Val. Max. L. 1. c. 1. ext. 3. Lento gradu ad vindictam sui divina procedit ira, tarditatemque supplicii gravitate compensat.

Lin. 16. *Nihil certi adferentibus.*] L. III. c. 7. fin. Nec tamen adferat ipse, quod sequamur. Sic. c. 16. nihil boni ad vitam adferebant. De Opif. c. 1. Sc̃e disputant, ut ea, quæ adferunt, probata & cognita videri velint. Singulis his locis quoque de Philosophis agitur.

Pag. 6. lin. 6. *Requirentibus veritatem.*] Merito ex Lips. prætulit Cellarius. Amat Laetantius vocem hanc. Infrâ L. VII. c. 7. *veritatem sine duce requirerent.* De Irâ, c. 3. *veritatem alibi requiramus.*

Lin. 12. *Infiniti pendet operis & immensi.*] Inest in his elegantia. Cic. 1. de Orat. 8. Nec dubito, quin hoc plerisque immensum infinitumque videatur.

Lin. 13. *Copia exuberet.*] Ven. 1471. utraque 1478. Rost. Ven. 1497. Piet. Parrh. & quædam aliæ, exuperet. Nihil mutò. L. IV. c. 17. copia lactis exuberant; cap. 29. exuberans fons; L. VII. c. 15. ager exuberat; de Irâ c. 13. ut arbusa pomis exuberent; Epit. c. 72. Lactis, vini fontes exuberabunt.

Ibidem. *Nec libri modum, nec finem reperiat oratio.*] Heumannus miratur, tam diu in mendocubuisse h. l. & referibit, liber. Non opus, si, nec libri modum, reperiant subaudias. Certè omnes libri scripti & editi libri habent: ita ut priori loco hic, reperiant.

Lin. 25. *Obdurant se contra.*] Goth. obduranter contra manifestam veritatem. Cicero sine reciproco, L. 3. fin. 11. *Quis contra studia natura tam vehementer obduravit.*

Lin. 26. *Quas præferunt.*] At Goth. Subl. Ven. 1471. 1497. Rost. & reliqui libri præve adferunt.

Lin. 28. *Relinquunt.*] Reimm. Lips. 2. & 3. derelinquunt. Certè Laetantius amat hoc decompositum; Lib. I. c. 18. Lib. V. c. 8. c. 28. & quidam libri L. III. c. 13.

Pag. 7. lin. 1. *Quare sint nati.*] Illud sine in Reimm. & in triginta amplius edd. deprehenditur, in Sublac. duabus Rom. decem Venetis an. 1471-1510. tribus Antuërp. tribus Basil. quinque Tornas. Junt. Parrh. Berut. Griph. duabus Itat. Neglexerunt Thyf. Gall. Spark. Cantabr.

Lin. 4. *Neque religio... sine sapientia.*] Hoc sapiens, monitum sæpe urget; L. III. c. 21. Lib. IV. c. 2. fin. c. 3. cap. 4. cap. 5.

L. VII. c. 27. & L. V. c. 1.

CAPUT II.

Pag. 7. lin. 3. *Natura; sine providentia.*] Hinc Laet. Epitom. cap. 2. inenante: *Prima incidit quæstio, sine providentia.*

Lin. 6. *Et postea Diagoras.*] Post Protagoram, ante Epicurum, & ipse discipulus Democriti. Suid. ed. Kuster. T. 1. f. 530. Si rectè capias, Laetantius credidit fuisse eum post Epicurum, de Irâ, capite IX. Malè. Diagoras Olymp. LXXIV. floruit; Epicurus demum Olymp. CIX. anno tertio natus; Laet. L. X. sect. 14. 15. & Menag. p. 433. Vossius ergò corruptam Laetii editionem secutus est, quum de Hist. Græc. L. 1. c. 27. Epicurum Olymp. CVII. mortuum tradidit; concedit enim Olymp. CIX. natum fuisse; L. 4. c. 10. ed. Lugd. B. in 4°. Ad rem conf. Cic. de Nat. deor. L. 1. c. 1. & c. 23. L. 3. c. 37. Valer. Max. L. 1. c. 1. ext. n. 7. Alian. L. 2. Hist. Var. c. 31.

Lin. 5. & 6. *Antea Protagoras... postea Diagoras.*] Cic. libro I. de Nat. deor. c. 1. Deos esse, dubitare se Protagoras: nullos esse omnino, Diagoras Melius & Theodorus Cyrenæicus putaverunt. Idem dicto libro c. 23. *Quid? Diagoras, Athesi qui dictus est, posteaque Theodorus, nonne aperte deorum naturam sustulerunt?* Nam Abderites quidem Protagoras, sophistes temporibus illis vel maximus, cum in principio libri sic posuisset, de divinis neque ut sint, neque ut non sint, habeo dicere, Atheniensium jussu urbs atque agro est exterminatus, librique ejus in concione combusti. Cell.

Lin. 6. *Exclusit.*] L. VI. c. 22. de Opif. cap. 4.

Ibidem. *Alii nonnulli.*] E. g. Theodorus; Epit. cap. 68. de Irâ, c. 9. Loca Scriptorum indicarunt Elmenhorst. ad Minuc. c. 8. Pfaffner. in Syst. Theolog. Gentil. c. 2. §. 2.

Pag. 8. lin. 1. *Acerrimè reinderunt.*] L. III. c. 28. *Quum fortiter inimicorum impetus retinisset;* L. IV. c. 27. *vim tetundit.*

Pag. 9. lin. 1. *Temperatione.*] Rectè ita Ven. 1493. 97. Crat. Ald. Paris. Gymn. cum Reimm. & aliis MSS. ubi præve Sublac. Ven. 1471. utraque 1478. Rost. & Parrh. *compensatione.*

CAPUT III.

Pag. 9. lin. 2. *Nemo, qui quidem sapit.*] Pari rotunditate Ammianus Marcellinus L. 19. c. 12. *Nemo, qui quidem rectè sapit, reprehendit.* Et sæpe Cicero & Laetantius

tius illa, qui quidem, posuere.

Lin. 5. *Quid multis.*] De his plura de Irâ c. 11.

Lin. 6. *Nervorum atque virium.*] Posterior vox priore explicat. Vide Davif. ad Cæs. 1. Gal. 20. *Opibus ac nervis.* Hic video expressum Ciceronem Or. 5. Philip. c. 12. *Experietur consentientis senatus nervos atque vires.* Conf. Lact. L. IV. c. 18. *nervis ac viribus.*

Pag. 10. lin. 6. *Copia.*] Id est, *abundantia, bona, opes.* Infrâ L. V. c. 12. *Omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes denique copia conferantur.* L. VII. c. 23. *Fruentes jucunditate innumerabilium copiarum.* De Irâ, cap. 13. *Rerum & copiarum abundantia... instruere; & cap. 23. Deus nos innumerabilibus copiis alit.* Hinc L. VI. c. 11. *COPIOSI, sunt opibus adfluentes.* Freinsh. ad Tac. Ann. 3. c. 54.

Lin. 10. *Natura in eo potest esse, in quo totum est; quam.*] *Virtutis autem perfecta natura in eo potest esse, in quo totum est, quam in eo.* Hæc lectio est rectissima, nec erat à Cellario corrigenda; nec, ut Heuman. scripsit, manifestus error librarii. Subaudiendum, *potius.*

Lin. 17. *Incorruptibilis.*] Hanc vocem ferè Ecclesiast. jam ante nostrum sæpè in Tertuliano, Cypriano, Arnobio legi.

Lin. 23. *Eodem revolvitur res.*] Exprimit Cicer. L. 4. Acad. 6. *Imprudens eò, quò minime vult, revolvitur;* L. 2. Divin. c. 5. *eodem revolveris.* Add. L. 1. Tuscul. c. 6.

Lin. 33. *Facilius esse... regi.*] Illud esse minus necessarium exesse jubent Rost. Subl. Ven. 1471. utraque 1478. 97. Parrh. Pier. Crat. Paris. Junt. Ald. Gynn. Gryph. Isæus, Betul. Heum. Insuper Thomafius, quem secuti Gall. Cantabr. Spark. Walch. Cell.

Pag. 11. lin. 15. *Bellantes Deos.*] Vid. Cic. de Nat. deor. 2. c. 28. Tertull. Apol. 14. *Deos inter se propter Trojanos & Achivos, ut gladiatorum paria congressos, depugnasse.*

Lin. 18. *Summa.*] Tornes. & alii addunt, *potestas.* Vid. infrâ Epit. c. 2. *Nec potest aliter rerum summa consistere.* Reimm. & vert. edd. *summa ipsa constare.*

Lin. 21. *Cunei.*] Cuneus erat multitudo militum, ita collocata, ut initio esset angusta, & paulatim dilataretur. Vid. Turneb. ad Quintil. 1. Inst. 13. Plenâ manu Pitiscus Auctores citat in Thef. Antiq. Roman. Tom. 1. fol. 607.

Lin. 25. *Totius summa cura.*] Sic MSS. &

Subl. Venet. 1471. 97. Vide infrâ. L. I. c. 5. *Deum vocat summa totius artificem;* Epit. c. 4. *totius summa gubernatorem.*

Lin. 27. *Tale est, quale si.*] Hic elegans vocularum prætermissus usus à Scriptoribus de particulis. L. III. c. 3. *Tale est profecto, quale si differere velimus.* L. VI. c. 15. *Quod tale est, quale si velint;* cap. 16. *Hoc verò tale est, quale si dicerent.*

Lin. 30. *Siquidem.*] Elegans lectio Gronovii, quamvis omnes MSS. & edd. quibus habeant. Videtur lapsus, quibus, id est, *adfectibus commoveri ad adfectus.*

Pag. 12. lin. 4. *Tantarum rerum.*] Id est, tot, tam multarum, in oppos. *una mens.* Sæpè Lactantius L. V. c. 13. *tanta hominum millia.* Sic L. III. c. 19. *quantum hominum millia,* id est, *quam multa...* Tertull. Apolog. c. 50. *Multi apud vos ad tolerantiam doloris & mortis hortantur... nec tamen tantos inveniunt verba discipulos, quantos Christiani factis docendo.*

Lin. 9. *Potens omnium.*] Heumannus in App. II. ad Sympof. & hic rescribit, *parens omnium.* Lactantius quidem Deus vocatur, *parens omnium,* c. 5. Lib. II. c. 16. Lib. V. c. 3. At quia constanter omnes libri, *POTENS omnium,* & maxime hæc de potentia Dei agitur, nihil est mutandum. Patet ex Epit. h. l. c. 2. *Nullus igitur eorum poterit omnipotens nuncupari, quod est verum cognomentum Dei.* Lib. V. Institut. c. 21. *Deus... quem rerum potentem confiteris.*

Lin. 13. *Impassibilis.*] L. II. c. 8. do antiquiorem Tertull. de Resurr. Carn. c. 57. *Caro impassibilis;* adv. Valentin. c. 27. *in Christo impassibilis, & sapiens.*

Lin. 15. *Qui hoc ita esse putant.*] Venet. 1493. 97. Paris. *qui hoc putant;* certè melius quam multi, *qui hoc ita putant,* cum Goth. & Reimm.

CAPUT IV.

Pag. 13. lin. 6. *Futura præcinere.*] Valla c. 1. in suo codice legit, *futura prædicere.* Ele-ganter canere & præcinere vates dicuntur. Lact. L. V. c. 5. *Zachariam constat... cecinisse.* L. IV. c. 11. *Olim Propheta cecinerant.*

Lin. 7. *Num ergo.*] Ità habent ferè omnes, Subl. Rost. Ven. 1471. 72. utraque 78. 93. 97. Junt. Ald. Parrh. Crat. Paris. Gymn. Gryph. Thom. Torn. Isæus, Gall. Cantabr. Sparkius.

Lin. 10. *Correctores pravitatis.*] MS. Cant. & prima ed. Subl. 1465. *correctiores.* At am-

plius & aptius prius vocabulum ob sequens, pravitatis. Noto ad Lactant. de Irâ, cap. 15. & c. 17. ad pravitatis correctionem.

Lin. 12. *Procul ab.*] Rectius sic cum MSS. quàm Subl. Rost. Ven. 1471. 72. 97. Parrh. Crat. Parif. Gymn. Gryph. Ald. *procul dubio*. Reimm. *procul ab illis fuit*.

Lin. 13. *Ad tutelam vita.*] Vid. L. VII. Inft. c. 4. *Tutela ejus* (confer. suprà) *aique usibus data*. Seneca ad Helviam c. 9. *Terra ea vix ad tutelam incolentium sevilis... quantulum est, quod in tutelam homini necessarium sit.*

Lin. 14. *In diem.*] L. III. c. 25. *Quibus in diem victus labore est quaerendus.*

Lin. 15. *Extemporali cibo.*] Sublac. Venet. 1471. 1472. utraque 1478. Rost. Parif. *temporali cibo*. At etiam *lautissimus* *cibus* *temporalis* est. Ven. 1493. 1479. Parrh. *ex temporalis*, vocibus duabus. Tandem Ald. Gymn. Gryp. Thom. unâ voce, *extemporali*, & sic MSS. Goth. & alii. Optimè : *Cibus extemporali* est, *facile*, *subito*, *parvo parabilis*.

Lin. 21. *Cupiditatis.*] *Cupiditas*, h. l. idem, quod *infra studium lucri*. Confer *infra*, *sine avaritiâ*.

Lin. 22. *Dei singularis.*] Id est, *unius, unici*. Nihil frequentius Lactantio, quàm *singularis*, pro *unus, unicus*, Ciceronis more; L. I. cap. 3. c. 6. Lib. II. c. 16. Lib. V. c. 1. c. 21. Lib. VI. c. 9. L. IV. c. 12. c. 26. c. 29. Epit. Taur. c. 3. c. 4.

CAPUT V.

Pag. 14. lin. 7. *Ingerentem... claritatem.*] Refert Minuc. 17. 3. *Ignorare nec fas, nec licet, ingerentem sese oculis & sensibus coelestem claritatem*. Ad rem Conf. L. II. c. 1. L. III. cap. 1.

Lin. 10. *Orpheus.*] Alios versus Orphei de Deo singulari laudat Justinus Mart. ad Græcos Cohort. §. 15. p. 76. 77. ed. Oxon.

Pag. 16. lin. 3. *A chaos.*] L. II. c. 8. id refut. Conf. Grotium de Verit. Rel. Christ. 1. §. 16. hæc doctè illustrantem.

Lin. 10. *Meditatus venerat & paratus.*] Cic. L. 1. in Verr. c. 40. L. 2. in Verr. c. 6. & pro Publ. Quint. c. 11. *Cum paratus meditatusque venisset.*

Lin. 11. *Non longè abfuit à veritate.*] Lib. III. c. 8. *ab hac vanitate non longè fuit.*

Lin. 12. *Cujus... hæc verba sunt.*] Æneid. 8. v. 724. Cell.

Pag. 19. lin. 11. *Nihil est præstantius... naturam.*] Hæc singula sunt ipsa Ciceronis verba ex L. 2. de Nat. deor. c. 30.

Lin. 19. *Quum de immaturâ morte differe-* ret.] Non est superstes liber hujus nominis à Senecâ confectus.

Pag. 20. lin. 4. *Deus genuit.*] Illustrat Cre- nius Part. IX. Animadvers. p. 30. sqq. Cre- didi omninò, in Lactantio hic corrigendum fuisse, *DEUS genuit*. Ità suadent verba L. I. c. 7. ubi ad hunc locum provocat : *Genuisse regni sui ministros DEUM*. In editis erat, *deos genuit*.

CAPUT VI.

Pag. 21. lin. 1. *Transcamus.*] Emman. & M. C. C. C. *redeamus. Transcamus*, rectum.

Lin. 3. *In deos.*] Sic Reimm. Goth. Lips. tres Ultr. Tax. Junt. Bon. elegantius, quàm Sublac. Ven. 1471. 97. etiam Rost. 1476... De eodem verò Mercurio iterum constanti codd. lectione Lact. L. VII. c. 13. *Quamvis in deos relatus Mercurii nomine ab Ægyptiis honoretur*. Ipse Cicero L. 3. de Nat. deor. c. 20. *Referre in deos*; & jam L. 1. c. 13.

Pag. 22. lin. 4. *Colunt.*] Reimm. & *Servant & colunt*. Cant. Junt. Cauc. *Servant & colunt*.

Pag. 23. lin. 5. *Nominis proprietate non egeat.*] Cap. 11. L. II. c. 16.

Lin. 15. *Ne apud Græcos quidem... vixit.*] Sic quoque MSS. Tax. Cauc. Jun. Ultr. Reimm. ubi malè Rost. Ven. 1471. 72. utra- que 78. aliæque, *neque Latinos*, aut, *nedum Latinos*, infarciunt.

Pag. 25. lin. 1. *Navius... belli Punici.*] Sc. primi, quo stipendia fecit. Vid. Voss. Hist. Lat. I. c. 2.

Ibid. *Piso in annalibus.*] Vossius Hist. Lat. L. 1. c. 6.

Pag. 26. lin. 7. *Vico Marmesso, circa oppidum Gergitium.*] Alii *Marpesso*, quibus videtur Ti- bullus favere, Lib. 2. El. 5. v. 67.

Quidquid Amalthea, quidquid Marpessia dixit:

nisi & ibi cum Salmasio in Solin. pag. 55. *Marmessia* legendum est.

Lin. 8. *Heracles Ponticus.*] Platonis & postea Aristotelis auditor. Voss. Hist. Gr. L. 1. c. 8. & 9. Diog. Laert. L. 5. f. 86. sq.

Lin. 12. *Cujus sortes... transfulerit.*] Ti- bullus idem eadem voce extulit L. 2. El. 5. v. 67. sqq. (al. eleg. 6.)

Quidquid Amalthea, quidquid Marmessia dixit,

Herophile Phœbo grata quod admonuit, Quoque Albuna SACRAS Tiberis per flu- mina SORTES

Portavit.

Ipse Lactantius L. I. c. 14. *Saturno datam sortem . . . elevanda fortis.* In Epit. c. 28. *sortes & oracula juncit.*

Pag. 27. lin. 1. *Inspēctos habent.*] Lactantius L. III. c. 20. *qua adspici . . . nefus habentur.* Sublac. Ven. 1471. 97. Rost. Junt. Ald. alia, *inspici fas est*; quod placet Heuman. Sic Cicero L. 3. Verr. c. 72. *Simulacrum Cereris ne adspici quidem fas fuit.*

Lin. 4. *Nominat ubi pralocuta est.*] Codex Jani Guil. & Emman. Tax. Pen. *prolocuta est.* Addit Guil. *proloqui, vaticinari & futura canere, unde propheta, quid proloquerentur.*

Pag. 28. lin. 9. *Παραπρωτοῦ.*] Commodè transferi, *exsuperantissimus*, & illustrat doctè Spanhem. ad Callimach. Jovem, v. 91. p. 42.

CAPUT VII.

Pag. 29. lin. 1. *Prater ceteros.*] Id est, *pra ceteris.* L. I. c. 17. *Ne sola prater alias mulieres impudica . . . videretur.* Ibidem, *prater ceteras animantes.* Cic. 2. Off. 7. *Testis est Phalaris, cujus est prater ceteros nobilitata crudelitas.* Plura ad Lib. de Irâ c. 14.

Lin. 2. *Quo Delphis*] Gallæus sibi non constat. In Var. Lect. dicit B. T. P. G. habere, *quo*: contra in notis, *quod* codices optimos, Bon. Tax. Pen. Lips. Jun. Cauci aliosque, habere contendit & defendit contra Thomafium. *Quo* est in Goth. & Lips. tertio; in Lips. secundo ductus est obscurior, *quo*, subscriptum, *quod*.

Pag. 30. lin. 3. *Ἀσυνέλεγχος.*] Ità Callimachus Hymn. in Delum, v. 2. 6. *Ὀὐκ ἔσ' ἀσυνέλεγχος*, quam vocem egregiè illustrat Spanhem. pag. 345. Ipse Lactantius L. VI. c. 25. *Ut idem (Deus) sit semper & stabilis, & immutabilis, & INCONCUSSUS.*

Lin. 16. *Quia unum.*] Sic quoque Goth. ubi Sublac. Ven. 1471. 97. Rost. & reliquæ, *qui*, quod Heum. ex Thom. præfert. Ab Bon. Tax. Pen. planè absunt, *quia unum esse dicimus.*

Ibid. *Solitarium.*] Ità Deum singularem contumeliosè vocabant e. g. Cæcilius apud Minuc. cap. 10. *Undè, vel quis ille, aut ubi Deus unicus, solitarius, destitutus.* Alia de hac voce solitarius contra Hæreticos habet Hilarius L. 4. de Trinit. f. 86. fqq. ed. noviss. Veron.

Lin. 18. *Suprà retuli.*] Cap. 5.

Ibid. *Genuisse.*] Valet, *creasse.* Vid. exempla ad L. III. c. 14. Huc pertinet L. VII. c. 5.

Pag. 31. lin. 8. *Esse. Arguimus.*] Interposui plenam distinctionem, *esse. Arguimus,*

Ibid. *In diversum.*] Habent MSS. in his Reim. & utraque Ven. 1478. & pleræque: expono, *in contrarium*, ut Cicero alicubi *contrarius & diversus* juncit. Absunt ab Ven. 1471. & Rost. 1476. In Heuman. 1479. annus est vitiosus. Ipse scribit, *esse*, ac *arguimus* eorum errorem, *qui paucos putant.*

Lin. 10. *Nomen exponunt.*] Cauci, *expungunt.* Servo exponunt, sc. contentui, derisui. Sic ponunt Scriptores Sacri: Ambrosius L. 1. Abrah. c. 6. fin. *Non utique vitia Patriarcharum scriptura exposuit, quos pios vino legimus; sed ut tu disceres, quid caveres;* Sulpic. Sever. Dial. 1. de Virt. Monach. c. 8. 6. *Nihil omisit, quod non caperet, laceraret, exponeret; precipue vanitatem infestatus est.*

Lin. 18. *Preces.*] Id est, *diras execrationes.* Vid. Davif. ad Cæs. 6. Gall. 31. 3. *Omnibus precibus detestatus Ambiorigem.* Ovid. 15. Met. 505.

Hosilique caput prece detestatus evntis. Sic MSS. Bon. Tax. Ultr. Gron. in singulari; *cum prece*, cum Reim. habent.

Pag. 32. lin. 8. *Adstunt.*] Ut adparitores Dei, L. II. c. 16. Bon. Pen. Cauc. Jun. Goth. Lips. 1. 3. Emm. Reimm. Sublac. Ven. 1471. 1497. *qui Deo semper adstunt.*

Lin. 10. *Parentem suum dominumque.*] Hoc sæpè urget: loca indico ad L. IV. c. 3.

Lin. 14. *Quia fieri non potest, quin id, quod sit, aliquando esse cæperit.*] Locus hic immunis est ab errore; debet enim de REBUS quæ existunt intelligi: ut L. II. c. 10. *Quoniam est, adparet, aliquando cæpisse.* Esse enim nulla RES sine exordio potest. Confer infra L. VII. cap. 1. De Deo rectè sensit Lib. IV. c. 12. cap. 13. Conf. Hockerii Biblioth. Heilsbronn. f. 48. (30.)

Lin. 16. *Ex seipso sit procreatus.*] Haud Adcuratè: ità ferè Lib. II. c. 8. *ex seipso est.* Notarunt Lactantii errorem Gall. & Spark.

Pag. 33. lin. 1. *Homo acutus.*] Præfero scripturam Bon. Tax. Pen. Ultr. Pal. Juntar. Goth. Lips. trium, Reim. Sublac. Rost. Ven. 1471-97. *Homo acutus*; ut de Opif. c. 1. *Homo disertissimus.*

CAPUT VIII.

Pag. 33. lin. 3. *In Timao Plato.*] Hunc locum, qudm Celsus apud Orig. L. 7. p. 360. attulisset, Origenes examinatum plenius explicat de Platone unum Deum consistente. Conf. Athenag. pro Christianis p. 26. 27. Justin. Mart. Apol. II. sect. XI. ed. Ox. p. 27. Minuc. Felic. c. 19.

Pag. 34. lin. 1. *Mutis animalibus differens.*] Pleraque omnes edd. & MS. Goth. à *mutis*; & sic legit Heumannus. Malum cum Cellario, Reimm. Lipsienfes Codd. aliosque sequi, qui dativum habent, *mutis*, more Horatii, Ciceronis. Vid. exempla in Vechner. Hellenol. p. 440. ubi Heusinger nobiscum facit. Hic imitatur Cicér. 5. Fin. c. 15. *Quid animantibus differamus.* Sic Grät. Gron. Verburg. edd. Iterum Lact. L. II. c. 5. *Sol. . . luna luminibus astrorum . . . differunt.* Lin. 6. *Sicuti est.*] Mira hujus formulæ elegantia. Cic. Paradox. 5. c. 1. *Si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi.* Et pro S. Rosc. c. 3. *Quamvis ille felix sit, sicut est.* Livius 7. 35. *Si nox opportuna est eruptioni, sicut est.*

Ibid. *Sicuti est.*] Sic rei veritas eleganter confirmatur. Nepos in Eumene c. 1. *Apud nos revera, sicut sunt, scriba mercenarii astimantur.*

Lin. 13. *Coitio.*] Pro coitus, concubitus; ut Solinus, *desiderium coitionis.*

CAPUT IX.

Pag. 36. lin. 1. *Hercules.*] Integrum caput abunde illustrat Munkerus ad Hygin. c. 29. 30. quem toriès exscribere non est meum.

Lin. 8. *Si leonem aprumque.*] Noti labores Herculis. Hyginum lege Fab. 30. Diodor. Sic. Lib. 4. c. 9. seqq.

Ibid. *Si aves dejecit.*] Infra, *volucres dejecit.* Verbum venatorum *dejicere.* Vid. Virgil. 5. *Æn.* 542. & 11. *Æn.* 580.

Lin. 9. *Viraginem vicit.*] Voluit nonnulli, *viraginem* valere *virginem fortem*; unde infra *Amazonem bellatricem* vocat.

Pag. 37. lin. 3. *Quod ait.*] Lib. III. c. 19. *Non dissimile illud Platonis est, quod aiebat.* Lib. VI. cap. 11. *Verumque est illud Ciceronis, quod ait, &c.*

Lin. 6. *Hac qui faciat.*] Goth. *hac qui facit*, sicuti Grævius ex Erfurt. cod. in Cicero-ne restituit.

Lin. 11. *Rapacissimas volucres dejecit.*] Sagittis interfecit; Hygin. Fab. 30. quod negat Apollonius lib. 2. v. 1055. *æneo crepitaculo potius & tinnitu, quam arcu, abegisse contendens.*

Pag. 38. lin. 4. *Temperans est, & moderatus, & justus.* Non malè.

Lin. 18. *Quod denique certius veriusque mysterium.*] Sic cum reliquis Reimm. Non credit Heumannus, *Lactantii esse hac ver-*

ba; at mihi videntur vel maxime necessaria propter suspectos mendacii poetas, qui illa mysteria revelaverant. Hinc cap. 12. *revelavimus mysterium poetarum*, quibus reiectis, certius veriusque mysterium erat requirendum. Conf. c. 15. c. 21.

CAPUT X.

Pag. 39. lin. 3. *Hunc Tarquinius.*] Ammianus Marcellinus lib. 25. c. 6. de hoc Auctore: *Ex Tarquintianis libris, in titulo, De rebus divinis, relatum esse.* Memorat etiam Macrobius Saturn. 3. c. 7.

Lin. 5. *Chironi.*] De Mort. Perf. cap. 33. Vid. Apollodor. L. 1. p. 5. & lib. 3. §. 3. pag. 198.

Lin. 7. *Apollo.*] Tertull. Apol. c. 14. Minuc. c. 22. & notas.

Lin. 9. *Muros Laomedonti extruxit, cum Neptuno.*] Hyginus Fab. 89. Servius in *Æn.* 2. v. 610. *Cell.*

Pag. 40. lin. 1. *Ab eoque primo rex perfidus.*] *Ab eo tempore, rex primum perfidus in deos;* nam iterum mox perfidus fuit in *Herculem* Argonautam; Hygin. ibid. *Cell.*

Lin. 4. *Per gratiam.*] De Irâ c. 20. *Qui iudicia eludunt per gratiam, vel potentiam.*

Lin. 6. *Dum alienas sponsas rapiunt.*] Hygin. Fab. 80. *Cell.*

Lin. 7. *Dolore injuria.*] Sic Goth. cum Gryph. Thom. & recentioribus. At MSS. Lips. Angl. Reimm. Sublac. Rost. Rom. Ven. 1471. 1515. Junt. Paris. Gymn. *livore injuria.* Heumann. *livore & injuriâ.* Nihil muto. Sic Sall. Cat. 28. 4. *dolore injuria.* Livius 1. 40. *injuria dolor . . . eos stimulabat.* Phædr. 4. 24. 17. *dolens injuriâ.* Ipse Lact. de Mort. Perf. c. 83. *Constupratis uxoribus . . . quum dolorem ferre non possent, sc. mariti.* Boethius L. 4. Consol. ineunte: *Ob injuria dolorem nuper oblita.*

Pag. 41. lin. 1. *Et lyram primus invenit.*] Hygin. Astron. 2. cap. 7. *Cell.*

Pag. 42. lin. 4. *Adscendit in cælum.*] Goth. *ascendit ad cælos.* Non malè. At Ciceronis est, *ascendere in cælum*; item, *adscendere cælum.*

Lin. 16. *Maculosus.*] Pollutus, contaminatus. Tacitus Hist. 3. cap. 38. *omni dedecore maculosus.*

CAPUT XI.

Pag. 43. lin. 2. *Quidam poeta triumphum Cupidinis scripsit.*] Ignotum, qui fuerit poeta; nec liber ejus ad nostra tempora pervenit.

Ibid. *Triumphum Cupidinis.*] Huc respexit au-

etor libri de Pudicitia apud Cypr. ubi scrip-
sit: *Impudicitia hominem sub triumphum libi-*
dinis mittit. Poetæ nomen ignotum quoque
confitetur Nic. Abram. ad Cic. in Pison. c. 25.

Pag. 44. lin. 10. *Non potest.*] Non malè his
verbis antiqua manus in Reimm. inscripsit,
non potuit.

Lin. 11. *Ita planè.*] Elegans formula, ut
L. II. c. 2. de Mort. Perf. c. 18. Est à Cice-
rone 1. Tusc. 7.

Lin. 13. *Thetide.*] Vid. Apollodor. L. 3.
pag. 218. Hygin. Fab. 54. Crenius Part. IX.
Animadv. p. 48.

Ibid. *Quod responsum fuit, majorem patre.*]
Id responsum Pindarus habet Isthm. Ode
ult. sect. 4.

Lin. 14. *In eo imprudentia, non Dei provi-*
dentia.] Pal. Cauc. Ultr. Lipf. Fasitelli 1553.
Tornes. 1556. *primum in eo imprudentia, non*
dei, teste Gallæo. Ità quoque Goth. If. Spark.
at Sublac. Rost. Ven. 1471. utraque 1478-
97. Pier. Parrh. Crat. Ald. Thom. *Primum*
in eo prudentia, non dei. Singularis est An-
tuerp. Gymnici: *Primum in eo prudentia,*
aliter providentia non dei. Reimm. & *primum*
imprudentia in eo, non dei scientia. (Vox scien-
tia ab eadem manu, ut videtur, in marg.
addita.) Heumannus sic tentat: *Primum in*
eo non est providentia ... deinde conscientia
imbecillitatis; timuit utique majorem; certè
sensu planiori.

Lin. 17. *Timuit.*] Ergò non Deus. Vid. c.
13. & de Ità c. 15.

Lin. 18. *Scit profectò.*] Sic Bon. Tax. Pen.
scit utique. Ultr. *scit utique profectò.* Antiquiss.
Cauci, Rost. utraque 1478. Paris. 1513.
Parrh. Ald. Crat. 1521-24. Gymn. Nolui
junctas particulas, mihi nondum observatas,
prætermittere.

Lin. 20. *Idem per Stygiam paludem jurat.*]
Cellarius hîc & cap. 17. putavit, Lactan-
tium hunc versum de Jove jurante sumxisse,
quùm de Junone agat; at Lactantius ea ver-
ba Virgilii tanquàm descriptionem Stygiæ
paludis jurisjurandi religione sacratæ addidit.
Conf. Apollod. I. c. 2. §. 4. & Voss, Theol.
Gentil. L. 2. c. 81.

Pag. 46. lin. 15. *In aquilâ.*] Vid. Lucian.
de Sacrif. p. 364. Athenæi Dipnos. 13. fol.
566. Alex. ab Alex. Dier. Genial. L. 4. c. 2.
p. 865. Sex Vaticanî, *in aquilâ;* quinque
alii Vatic. Bon. Reimm. *in aquilam figura-*
tam.

Pag. 48. lin. 1. *Qui sit.*] Eleganter sic me-
liores libri, pro vulgari, *quis sit.* Sic solet;

infra: unde, qui sit, adparet. L. VI. c. 12
Sicut enim, qui sit verus Deus, ita qui sit ve-
rus cultus, ignorant. L. VI. c. 6. Qui sit ex
divitiis fructus petendus.

Ibid. *Poetica licentie.*] Lib. VII. c. 22. Hoc
amplius Ovid. 3. Am. 12. fin.

Exit in immensum fecunda licentia vatum.

Obligat historicæ nec sua verba fide.

Lin. 8. *Sed & pictores fictoresque imagi-*
nam.] Quùm Bon. Tax. Pen. *sed pictores*
etiam imaginum cum Cell. legant, plenius
Ultr. Pal. Goth. Lipf. 1. 2. Jun. Cauc. Torn.
sed & pictores etiam fictoresque imaginum. Ad-
paret Cicero 1. de Nat. deor. c. 29. Jovem ...
reliquos deos eâ facie novimus, quâ pictores
fictoresque voluerunt.

Pag. 49. lin. 4. *Agésilao.*] Aut ut Reimm.
Hagesilao, more Græcorum, dandi casu, id-
que eleganter. Lib. I. c. 11. Cui nomen Ura-
no fuit. L. V. c. 1. *Liber,* cui Octavio ti-
tulus est. L. V. c. 4. *Tertullianus in eo libro,*
cui Apologetico nomen est. L. I. c. 6. *Ut ei ...*
scientia Trifnegisto cognomen imponeret. Ju-
stino hanc elegantiam vindicavit Grævius ad
L. 13. 7. & L. 29. c. 1.

Lin. 8. *Postea.*] M. Antonii infinitum il-
lud imperium senserant. Ità omnes libri in
Cicerone, ubi Asconius: *Hic,* inquit, *est M.*
Antonius, qui gratiâ Cæsaris Consulis, & Cethe-
gi factione in Senatu curationem infinitam
nactus totius ora maritima, & provincias omnes
depopulatus est. Neque aliter Velleius L. 2.
31. *Idem hac antè triennium in M. Antonii*
praturâ decretum erat: sed etiam in Antonio
homines aquo animo passi erant.

Lin. 11. *Obvenerunt.*] Frequenter hoc
verbum de sorte adhibuit Cicero, quem hîc
imitatur; & Ambrosius L. 1. Off. 13. *Poeta*
mundum in tres ferunt esse diviſum; ut aliis
cælum, alii mare, alii inferna coercenda im-
perii sorte obvenerint. Ità evenire Livius L.
21. 17. *Sortiri jussi, Cornelio Hispania ... eve-*
nit; L. 32. c. 8. Sortitis ... Quintio Macedo-
nia evenit. Lactantius supra obtingere, eo-
dem sensu.

Pag. 50. lin. 1. *Ex civitate Messene.*] Ifæus,
non sine errore, tanquàm Messene & Messana
unam urbem significant, loca Scriptorum ex-
posuit. Optimè Lact. Epit. c. 13. *Euheme-*
rus fuit Messenius. In Lipf. 2. pravè *Massanâ.*
In editis antiquis omnibus malè, *Messanâ.*

Lin. 3. *In sano Jovis Triphylîi.*] Triphy-
lia regio inter Elidem & Messeniam; Strab.
8. p. 232. Liv. 32. 5. Pausan. 1. Eliac. pag.
151. Ei urbem Lepreum Pausanias tribuit.

Indè Jupiter Triphylus. Cell.

Lin. 6. Interpretatus est Ennius.] Arnobius Lib. 4. p. 147. Euhemeri libellos Ennius, clarum ut fieret cunctis, sermonem in Italum transfudit. Cell.

Ibid. Et secutus.] Sic constanter libri. Sensus est: & approbavit, & suam fecit historiam. Cellar.

Ibid. Et interpretatus est Ennius, & secutus.] Hic expressit Ciceronem L. 1. de Nat. deor. c. 42. Qua ratio maximè tractata ab Euhemero est, quem noster & interpretatus & secutus est Ennius. Hinc concidit Heumannii correctio, Interpretatus est Ennius, cujus.

Lin. 14. Jupiter in monte Olympo.] Multorum id montium nomen. Cujus ergò hic est? In Olympo Arcadiæ, ἱερὸν ὄρος Ὀλύμπου, educatum Jovem ferebant; Pausan. Arcad. p. 268. At Thessaliæ Olympus propior Gigantomachia. Asia & Cypri montes hinc longius absunt.

Lin. 18. Figuris versicoloribus.] Heumannò præplacet, figuris variisque coloribus, sic Goth. Confirmat Epit. c. 11. Ut ea figurâ, & quasi velamine aliquo versicolore prætexas.

Pag. 51. lin. 9. Vana... nomen Jovis... Deo tribuunt.] Vid. Minuc. Fel. c. 18. fin. Arnob. 1. p. 19. Origenem contra Cels. L. 4. p. 196. L. 5. p. 261. 262. L. 1. p. 18. 20. Conf. Lact. L. IV. c. 9. Augustin. Civ. Dei, L. 19. c. 22. Seldenum meliora tradentem de diis Syr. Synt. 2. c. 1. p. 201. sqq.

Lin. 13. Sine contubernio conjugis filiaque.] Vid. Dionys. Halic. lib. 4. exeunte. Egregiè rem illustrat ex nummis antiquis Rycquius, de Capitolio Rom. c. 13. tot. p. 126. 136.

Pag. 52. lin. 11. Imperia divisit.] Ità verò solet; L. II. c. 16. Attribui... imperia. L. III. c. 22. Mulieres... imperia suscipere. Maximè in Epit. c. 13. Quum amicis suis atque cognatis distribuisset imperia; c. 38. Fœminis imperia permisit.

Lin. 14. Vitam commutavit.] Licet Heumannus ex 1472. 76. 78. Consummavit, scribat, rectius tamen Reimm. & plures, commutavit. Nam in Epit. c. 13. iisdem verbis dicit: Jovem in Cretâ vitam commutasse, atque ad deos abiisse.

Pag. 55. lin. 1. Qui repentinè advenerint.] Vulgò legunt recentiores repentinè, quasi de repentino. At Lips. MSS. & ed. Ald. & antiquiores Aldina, Rom. & Ven. repentinè, adverbii formâ, non multum adhuc observatâ.

Ibid. Repentinè.] MSS. Angl. Lips. tert. Goth. Ultr. Cauc. & edd. Bas. 1556. Torn.

Tom. I.

Thom. & sequentes, repentinè, vocali quartâ. Voce Plauti Pseud. 1. 1. Repentinè exortus sum, repentinè occidi; & Cic. pro Quintio c. 4. & moritur repentinè.

Ibid. De cœlo cecidisse.] Hæc abundè illustrant interpretes ad Minuc. c. 22. Savaro ad Sidon. 6. ep. 10. p. 378. Velut polo lapsa reputabitur.

Pag. 56. lin. 4. Qui reges genuerant potentissimos.] Reimm. attributa essent, quos reges fuisse potentissimos legimus, qui reges genuerant potentissimos.

Lin. 11. Paneum.] Unâ voce quoque edd. Reimm. Ven. 1471. utraque 1478. 97. Rost. Paneum. Lips. 1. Pal. Bon. Tax. & multi Vaticani divisim Pan eum; ex iisdem alii Pan eum deducit in montem Cretæ.

Lin. 13. Aram creat.] Sic MSS. & edd. pleræque, e. g. utraque 1478. 97. ubi vitiosè Sublâc. & Ven. 1471. aram, Rost. cream. Idem Ennius hoc capite dixit, urbem creavisse; & Lact. L. I. c. 22. Jubebat sibi fanum creari; & Epit. c. 24. Fanum sibi creari jubebat. Ità Cicero pro Corn. Balbo, cap. 13. Romulum vocat principem creatorem urbis Roma.

Pag. 57. lin. 2. Sacravit.] Lipsienses codd. sacrificavit. Cell.

Lin. 3. Aglaosthenem.] Goth. vitiosè; Aglaosthen. Scripsit Aglaosthenes Historiam Rer. Naxicarum. Naxus insula in Cycladibus. Voss. Hist. Gr. L. 3. p. 318. Muncker. ad Hygin. Astron. c. 2. pr. & ipse Hygin. Poet. Astr. c. 17. & 16.

Lin. 8. In Oceaniâ... in oppido Aulatiâ.] Oppidi nomen aliis Aulacia, aliis Aularia. Lips. 1. Alaria. Cell.

CAPUT XII.

Pag. 57. lin. 5. Abscidisse.] Alii de Jove, alii de Saturno referunt. Conf. Tertull. 2. ad Nat. c. 12. Orig. L. 1. Cels. p. 14. L. 4. p. 196. Athenag. pro Christ. p. 70. 71. & p. 85. Hæstius in Demonstr. Eyang. ad Chamum patrem denudatum videntem, cum Bocharto adplicat, Quintilianus auctor est L. 1. Inst. c. 6. Modestum scripsisse, quia Cœlo Saturnus genitalia absceiderit, hoc nomine adpellatos celibes.

Pag. 58. lin. 2. Ad rationem Physicam.] Cap. 11. not. & Tertull. 1. adv. Marc. c. 13.

Lin. 9. Ovidius in Fastis.] Lib. 6. v. 2912 seq. Cell.

Pag. 59. lin. 1. Κρόνος.] Hinc Saturni sacra

Cronia dicta Accio. Conf. Savaron. ad Sidon. Carm. 15. p. 149. Huet. D. E. p. 257.

Lin. 2. *Saturnus*, quod *saturetur*.] Huetius c. 1. p. 290. אֶסְרָא, *latuit*, cum aliis A. Acoluthus statuit, verissimè derivari ab Armenico, s. Ægyptiaco SATOR, cum N suffixo, ut *Sator* sit *magnus cultor*; habetur enim pro inventore falcis messoriae, quæ genitalia cæli, id est, gramina, herbas, flores, fegetes, cæli beneficio progenitas, defecuit. Vid. Acoluthi Epist. ad B. Abb. Luccensem MOLANUM in Leibnitii Collect. Etymol. pag. 162.

Lin. 3. *E cælo gigni*.] Cum Goth. ex Lipf. Rost. Ven. 1471. 72. utraque faciunt; sed *facile adparet*, inquit Heumannus, à cælo *rescribi oportere*. Non puto. Sic dixit c. 11. *adparet non ex cælo natum esse*. Latini enim haud rarè dicunt, gigni, generari, nasci ex aliquo, ex aliqua.

CAPUT XIII.

Pag. 59. lin. 3. *Nisi forè aliquis existimet*.] Sic omnes libri in conjunctivo, *existimet*, præter Lipf. tert. & Reimm. *existimat*. Heumann. *Lege*, inquit, *existimat*; ita enim Latini loquuntur. Lactantius L. I. c. 3. *Nisi forè arbitremur*, ubi noto; de Irâ, cap. 10. *Nisi forè quis arbitretur*. Cicero L. 10. Att. 8. *Nisi forè... censueris*.

Lin. 7. *Responso vetitus*.] Responso Teluris matris. Apollodor. 1. c. 1. Cell.

Lin. 14. *Num idcirco*.] Subaudi *putemus*.

Pag. 60. lin. 2. *Furtim misit in Cretam*.] Antea c. 11. idem dictum, quod de Cretâ insulâ ferè omnes intelligunt.

Lin. 4. *Corybantes*.] Liber I. cap. 21. In numino totam fabulam oculis contrectandam dedit Gronovius ad Minuc. c. 21. pag. 201. Spanheim. ad Callim. in Jovem, p. 21. 23. Conf. Luciani dial. Vener. & Cupid. p. 206. & de Saltat. p. 788. Langbein ad Dionys. Longin. *de Isys*, sect. 39. Voss. Theob. Gentil. L. 2. c. 53. Montfaucon, Antiqu. Expliq. tom. 1. f. 301. sq.

Lin. 11. *Janus*.] Arnob. 3. p. 117. Cypr. Idol. Van. c. 1. 4. Tertull. Apol. c. 10. Plin. L. 33. c. 3. sect. 13. cætera dant notæ ad Minuc. Fel. c. 22. Crenius p. IX. Animadv. p. 52. maximè Montfaucon. tom. 1. Ant. Expl. Lin. 18. *Diodorus*.] Siculus, lib. 3. cap. 61. Cell.

Ibid. *Thallus*.] Cap. 23. Minuc. Fel. c. 22. Tertull. 2. ad Nat. c. 12. rectius, quàm Goth.

& Reimm. *Thallius*.

Ibid. *Thallus... Nepos, Cassius*.] Nepos in Chronicorum libris, qui unâ cum Thalli & Cassii Severi historiis interierunt. Eisdem auctores de Saturni regno terrestri Minucius Felix citat, & Tertullianus Apolog. cap. 10. Cell.

CAPUT XIV.

Pag. 62. lin. 7. *Facile deterior*.] Goth. Lipf. tert. Reimm. Ven. utraque 1478. Crat. Tornes. 3. *Facie deterior*. Non malè: deterior Ven. 1471. *facie clarior*.

Lin. 14. *Celantes Saturnum*.] Goth. Sublac. Ven. 1471. secunda 1478. Rost. *celantes Saturno*.

Lin. 19. *Ut scripta sunt*.] *Dele*, inquit Heumannus; *est glossema*. Imò sunt verba Ennii repetita in Epitome c. 13. non ergò delenda.

Pag. 63. lin. 5. *Iis*.] Sic correxi ex MSS. Reimm. *hiis*, id est, *iis*.

Lin. 10. *Sustulisset*.] Id est, è terrâ sublatus, susceptos educasset, Lib. I. cap. 16. Plura Pitisc. ad Curt. L. 9. cap. 1. 25. not. 58. Schott. ad Senec. L. 4. Controv. 26. p. 313. Barth. ad Stat. 1. Silv. 11. 109. p. 66. & Bartholin. de Puerperio veterum, p. 72. sq.

Lin. 15. *Post hac deinde*.] Pleonasmus. Vid. not. L. II. c. 13. *Postea deinde*. L. VII. c. 5. *Post deinde; posthac deinde*. Ex Colum. III. 4. indicavit Heusinger. ad Vechner. pag. 157.

Lin. 16. *Sortis*.] Oraculi. Vid. not. L. I. cap. 6.

CAPUT XV.

Pag. 64. lin. 2. *Honoribus jactare*.] Sic Reimm. & plurimi. At Ven. 1471. & Rost. 1476. *honoribus tractare*. Utraque Ven. 1478. *honoribus iactare*. Corruptè. Insolens *honoribus jactare aliquem*; mallem, *honoribus MACTARE*. Ità Lact. L. V. c. 9. *Eos laudant & honoribus mactant*. Ubi plura dant à me citati auctores.

Lin. 4. *Ut fieri solet*.] Sublac. & Rost. *ut solet*. Haud rarè illud fieri Lactantius atque omittunt. Conf. L. I. c. 6. not. L. VI. c. 10. not.

Lin. 17. *Optimus quisque*.] Id est, *fortissimus quisque*, ut sequitur, *fortium*. Conf. not. Lib. III. c. 17.

Pag. 65. lin. 8. *Mauri Jubam*.] Notavit Cellarius ad Eutr. 6. 18. 2. & ad Minuc. c. 22. *Jubam Numidarum, non Maurorum fuisse*.

Te regem, intelligens de tempore Jubæ. At Gronovius defendit Minucium, quia ejus tempore Numidia sub Mauritaniâ Cæsariensi continebatur, quâ ratione etiam hîc Lactantius, Eutropius, Sext. Rufus, Isidorus alique defendi possunt. Davisius ad Minuc. p. 137. putat, propriè sic dictis Mauris reges Jubarum nomine fuisse. Ipse verò Cellarius ad Eutrop. L. 5. fin. docuit, *solemne Latinis Numidus adpellare Mauretanos*, idque de Jubâ ex altero civili bello constare.

Ibid. *Cabirum*.] De Cabiris eruditè Gürtler. in Orig. Sacr. L. I. c. 17. §. 22-27. Reland. in Dissert. Misc. 5. part. primæ, Guthberlet de Mysteriis Deor. Cabirorum, Franeq. 1703. 8. & quem Fabricius in Bibliogr. Antiq. c. 8. laudat, Jo. Ant. Astorius de Diis Cabiris, Ven. 1703. 8.

Pag. 67. lin. 7. *Levitas*.] Græcorum levitatem aliquoties perstringit L. I. c. 18. L. III. c. 14. & est communis eorum nota. Vid. Lud. Vivem ad Augustin. L. 1. Civ. Dei c. 4. & L. 2. c. 14. & , quem plures exscribunt, Abramum ad Cic. pro Ligar. c. 4. & Cort. ad Sall. Catil. 8. 2. p. 55.

Lin. 16. *In eo libro, quo se ipsum de morte filie*.] Perit hic liber cum aliis multis. Cell.

Lin. 20. *Versiculos*.] Eleganter pro vulg. *lineas*. Conf. L. II. c. 8. *In his decem versibus*.

Pag. 68. lin. 2. *Adsentiamus*.] Sublac. 1465. Rost. Ven. 1471. 97. Parth. *adsentiam*. Fr. Fabricius testatur, MS. Lactantii librum habere, *adsentiamus*, atque eandem vocem Ciceroni L. I. Off. 6. restituit cum aliis. Certè Gothanus clarè, *adsentiamus*. Atque hæc forma placet Lactantio, L. I. c. 5. *Adsensit*; c. 18. *Adsentit*; L. III. c. 29. *Virgilius adsentit*; Epit. cap. 12. *Poëtæ adsentiunt*. Imò ipse Cicero consensu codd. L. 1. Att. ep. 14. *Curioni adsenserunt*; L. 2. ep. 1. *adsensit Sennius*; pro Manil. c. 26. *ejus voluntatibus adsenserint*. Malè igitur alii de Ciceronis consensu dubitarunt. Conf. Quintil. 1. Inst. c. 5.

Lin. 10. *Pra nimio luctu*.] Cic. 4. Tusc. 29. *Consolationis librum in medio (non enim sapientes eramus) mœrore & dolore conscripsimus*.

Lin. 17. *Usuram . . . justam & sapientem civitatem*.] Addunt *civitatem* MSS. omnes, etiam Reimm. & edd. Sublac. Rom. Rost. Ven. 1471. 72. utraque 1478. 93. 97. Pier. Parth. Grat. Parif. Tornes. Gryph. Junt. Ald. Gymn. Thom. Ifaus, Cant. rectissimè. Respexit ad Platonis institutum, qui CIVITATEM de SAPIENTIBUS voluit componere,

Lact. III. 25. Undè absona sunt h. 1. omnia, quæ Gallæus & Walchius, perperam vocem *civitatem* omittentes, de *usura* hîc adnotarunt. Ridiculam illam Gallæi de *usura* commentationem ex instituto confutavit Lud. Bulteau, (hic enim auctor est teste Pezii Bibliothecâ Bened. Maurian. L. 1. p. 61.) *en Défense des Sentimens de Lactance sur le Sujet de l'Usure*, à Paris 1672. quod scriptum recenset *Journal des Sçavans* 1672. p. 16-19. Hinc non opus puto dicta à me in Misc. Lips. tom. 3. p. 140. repetere. Num verò, ut Walchius ibidem in Miscell. p. 361. regerit, sic USURA SAPIENS, ut SAPIENS EXCUSATIO, MODERATIO, dici possit, ipse viderit. Idem, qui modus est facillimus se expediendi, *probabile est*, inquit, *verba hæc*, quo in opere, Platonem secutus, leges voluit ponere, quibus putaret usuram esse justam & sapientem, *sapere glossema*, Heumannus hîc nullam glossam suboluit. Addidit verò hic illa, ut leges sapienti & justæ civitati positæ eò sapientiùs datæ crederentur, & ut huic testimonio de HOMINIBUS in cælo ab HOMINIBUS locatis, quod hic urget, gravissimò, major fides haberetur. His gemina sunt Lact. I. cap. 5. *Quem (Platonem) Cicero secutus atque imitatus in plurimis . . . in iis libris, quos de Legibus scripsit*. Idem manifestum ex ipso Cicerone de Legibus L. 2. c. 6. *Ut . . . fecit Plato . . . gravissimus . . . de Legibus, id mihi credo esse faciendum*. Ibid. c. 7. c. 15. c. 16. c. 18. c. 27. L. III. c. 1.

Pag. 69. lin. 7. *Quoniam es iniitatus*.] In Paganis sacris institutus. De initis mysteriisque, & usu eorum inter Paganos, Ciceronem consulas Lib. 2. de Legib. cap. 14. Cell.

Lin. 11. *Incunctanter*.] Aliquoties hæc voce utitur, L. II. cap. 7. *cotem incunctanter secuit*. Elegantius in eâdem historiâ Livius L. 1. c. 36. *haud cunctanter*. Conf. Lact. L. VI. cap. 12. *Ufus ante nostrum Cyprianus de lapsis* ed. Basil. fol. 286. b. *Incunctanter & largitur fiat operatio*. De Mortalit. prope fin. *Incunctanter ac libenter*.

Lin. 20. *Deus Julius, quia . . . placuit Antonio*.] Dignus Plinii locus Panegyri, cap. 11. qui cum hoc nostro componatur. *Dicavit, inquit, cælo Tiberius Augustum, sed ut majestatis numen induceret: Claudium Nero, sed ut irrideret: Vespasianum Titum, Domitianus Titum; sed ille, ut Dei filius, hic, ut frater videretur*. Cell.

Pag. 70. lin. 1. *Deus Quirinus*.] Tertull. 2. Nat. 9. *Romulus post mortem deus. Sane Ro-*

mulus & fratrem interfecit, & alienas virgines dolo rapuit: idem Quirinus est, quia tunc parentibus quiritalum est per illum.

Lin. 4. *Pisonis soceri, & L. Caesaris.*] L. Piso Calpurnius, Caesaris socer, post eadem illius aequè ac L. Caesar pro libertate sterit, quod de isto Philipp. 12. cap. 6. de hoc Lib. 9. epist. 14. confirmatur. Cell.

Lin. 17. *Abisse.*] Reimm. *abisse*, contractè, ut idem sapè, & more Ciceronis & Livii. Vid. not. ad Lact. L. III. c. 18.

CAPUT XVI.

Pag. 72. lin. 1. *Ea exercere.*] Facere, patrare, committere. Epitom. cap. 10. *exercere omnia libidinum genera;* & L. VI. c. 23.

Lin. 3. *Consequens . . . nascantur.*] Idem Minuc. c. 23. Cypr. Idol. Van. c. 2.

Lin. 6. *Moralis philosophia.*] Sic rectè Reimm. Ven. 1493. 97. Par. 1513. Tornes. 1. & 4. & ipse Lactantius L. VI. c. 17.

Pag. 73. lin. 9. *Plebs.*] Id est, minores dii, quos Augustinus L. 1. de Civ. Dei cap. 4. vocat deos gregales & de turbâ plebis; Seneca ep. 110. *deos inferioris nota;* Ovidius, *de plebe deos.*

CAPUT XVII.

Pag. 73. lin. 1. *Non pervident.*] Utraque 1478. *non vident, quia.* Reimm. *provident.* At cum MSS. Gryph. Thom. *pervident*, rectum, & Lactantiana elegantia. L. II. c. 3. *ex factis & moribus pervidetur.* L. II. c. 8. *non potest pervideri.* L. IV. c. 30. *nec vim rationemque penitus pervidebant.* L. V. c. 8. *Deus ipsas cogitationes pervidet.*

Lin. 2. *Quid sit in vero.*] Lib. I. cap. 11. *Illud in vero est.* Tertull. de Resurr. Non enim hanc (mortem) esse in vero, quæ sit in medio. Cypr. ep. 9. fin. ed. Oxon. *Quid sit in vero, rescribite.*

Pag. 74. lin. 2. *Penè aniles.*] Hic & infra *perperam* Lipf. 2. *penè viles.* Vid. præter Ciceronem, Epit. Taur. cap. 12. & Augustin. Civit. Dei, L. 4. c. 30.

Lin. 6. *Sacerdotio.*] Cujus dignitatem ipse Cicero describit L. 2. Leg. c. 12.

Lin. 12. *At enim facilis.*] Credo respexisse ad Cic. 1. Nat. deor. cap. 21. fin. *Quid non sit citius, quam quid sit, dixerim;* & in princip. ibid. *Mihi non tam facile in mentem venire solet, quare verum sit aliquid, quam quare falsum.* Conf. Cic. 2. Nat. deor. cap. 1. & Lact. L. II. c. 3. De Irâ, c. 11.

Ibid. *Se passe.*] Reimm. *posse se*, grato Cice-

roni & nostro sono.

Lin. 17. *Configurata.*] Lact. L. VII. c. 42. Hæc formâ etiam Tertull. de Animâ, c. 34. Gell. Noct. Att. 12. c. 1.

Lin. 21. *Formosum adolescentem.*] Atyn. de quo extat Catulli carmen. Cell.

Pag. 75. fin. 2. *Samum . . . Jano.*] Lib. I. c. 15. Strabo ed. nov. L. 14. fol. 637. De ejus templo & sacris Savaro ad Sidon. Apollin. carm. 9. pag. 122. Add. Spanhem. ad Callim. Dian. v. 228. p. 283. & ad Delum, v. 48. de *Samio Partheniâ* dictâ, p. 358-360. & Muncker. ad Hygin. Fab. 14. p. 41.

Lin. 6. *Virgo . . . postea mulier.*] De Opif. c. 12. *Sic mulieres virginibus opponit de Mort. Perfec. cap. 17. Conf. L. VI. c. 23. Hieron. in Oseam cap. 2. Homo quum uxorem accepit, de virgine mulierem facit.*

Lin. 9. *Hæc . . . genuit.*] Id est, peperit. Nam foemina etiam gignere dicuntur. Vid. Heinf. ad Ovid. 8. Met. 49. *Si quæ te genuit.* Sic Venus Cupidini minatur Apul. 5. Metam. p. 172. *Scias, multo te meliorem filium alium genituram.* Add. Burm. ad Phædr. 3. cap. 15. pag. 153. & Davis. ad Cicer. 1. Tusc. 42.

Lin. 10. *Hermaphroditum.*] Hygin. Fab. 271. Euseb. Præpar. 2. c. 2. Cell.

Lin. 11. *Ex Adone.*] Contendit X. Witfius L. 2. Egypt. cap. 2. n. 15. p. 66. Adonem Phœnicium numen idem esse ac Osirim, atque exponit mysterium. Witfius Vossium de Idolol. Lib. 2. cap. 4. secutus est.

Lin. 12. *Ab apro ictus.*] Id est, percussus ab apro, Ovid. 3. Metamor. 213. Propriè de Morfu aprorum ictus dicitur. Vid. Interpretes ad Phædr. 1. Fab. 11. 6. *Aper vindicavit ictu veterem injuriam.*

Pag. 76. lin. 5. *Sed ne illa quidem virgines.*] Minerva & Diana. Cell.

Lin. 17. *Commendavit.*] Eleganter, pro *deposuit*, sive, ut Hygin. Fab. 166. dedit *in-cisulâ* servandum. Apul. Apolog. pag. 308. *Aliena custodia commendatam.* Paulò post pag. 309. explicat, *deponere;* & Grævius ad Cicer. pro Cluentio, cap. 12. *Spem in alva commendatam à viro continebat.* De differentiâ verborum *commendare* & *deponere*, consule Burmann. ad Phædr. 1. Fab. 173. p. 43.

Lin. 18. *Incestum.*] Neutro genere, ut Minuc. Fel. 31. 3. *Incestum penès vos sæpe deprehenditur, semper admittitur;* add. infra. Conf. Lact. L. VI. cap. 20. *Incesta.* Liv. 2. *Ut virgo Vestalis damnata incesti pœnas de-*
derit; add. Plin. L. 4. epist. 11.

Pag. 77. lin. 12. *Amanti noverca.*] Phædra, Thesei uxori, cui Hippolyti fatum in fabulis imputatur. Vide Ovidii Epist. 4. quæ hujus Phædræ est ad Hippolytum. Cell.

CAPUT XVIII.

Pag. 77. lin. 9. *Homines inexpiabili sese scelere contaminent.*] Res eodem recidet, si corrigas: *homines inexpiabili scelere contaminentur*; ut Lib. V. cap. 1. *inexpiabili scelere contaminari atque adstringi.*

Pag. 78. lin. 3. *Ad extremum morte terminentur.*] Hæc, quippe ex solo Gronovii codice, Heumanno suspecta diversis typis imprimenda curavi; quæ tamen Gronovius satis benè tuetur, quem lege in Obs. in Eccl. cap. 17. pag. 182. Certè Lactantius amat verbum *terminare*. Lib. III. cap. 12. *Quæ (vita) cum corpore terminatur.* Conf. L. VII. cap. 15.

Lin. 21. *Si quis unum... jugulaverit.*] Cypr. L. 2. ep. 2. fol. 33. ed. Bas. *Homicidium quum admittunt singuli, crimen est: virtus vocatur, quum publice geritur.*

Lin. 22. *Ad terrenum hoc domicilium deorum.*] Non quadrat hæc Cellarii explicatio. Vult Lactantius, homicidas non admitti ad templum, à templis excludi. Vid. L. III. c. 17. *Terrestre illud domicilium Jovis.*

Pag. 79. lin. 1. *In tenebris, Africane, versatus es? vel potius, o Poeta.*] Africanus hic est ipse Scipio, & Poeta est Ennius.

Lin. 11. *In concordiam consenserint.*] Nihil muto, pro receptâ Lact. L. V. c. 7. infra; *In eam multitudo universa consenserit.* Ubi plura.

Pag. 80. lin. 10. *Possent inveniri.*] Post *inveniri*, adsuunt multi scripti, & Sublac. 1465. Ven. 1471-97. Pier. Parrh. Crat. Gymn. Junt. Ald. Paris. Gryph. Tornef. *Primus invenit*, quæ ab antiquiss. Bon. & Emman. aliena, & jure à Thomasio expuncta.

Pag. 81. lin. 1. *Ab his sordibus.*] Id est, inventis & opificiis sordidis, vilibus, more Ciceronis & veterum. Cic. 1. de Off. c. 42. *Opifices omnes in sordidâ arte versantur.*

Lin. 2. *Est verò, cur quisquam.*] Lips. 1. & vet. edd. *Est verò causa, cur quisquam*: sed reliqui duo Lips. & alii codd. illud *causa* elegantius extrudunt. Sic paulò antè cap. 17. extr. *Erat planè, cur tantum laborem*, &c. Ironia.

Lin. 4. *Quid ille.*] Æsculapius.

CAPUT XIX.

Pag. 81. lin. 1. *Qui partim profuerunt.*] Sic libri plures & Reimm. *Rescribo*, inquit Heuman-

nus, *per artem profuerunt*, quia edd. 1472. 76. 78. (addatur & prior. 1478.) exhibent *partem*, quasi *p artem*. Conf. c. 18. Ingeniosè, nisi quia partim *profuerunt*, hinc opponantur verbis: SUMMO, qui fecit OMNIA. Coluerunt enim plures, quàm qui modò *per artem profuerunt*. Vide hoc caput à n. 1. ad n. 21. & Lib. V. c. 14.

Lin. 11. *Et deos fulminibus exstinguat.*] Sed fulmine ictus demùm deus factus Æsculapius. Minucius cap. 21. & ex eo Cypr. de Idol. Van. cap. 1. *Æsculapius ut in deum surgat, fulminatur.* Arnob. 1. pag. 24. *Nonne Æsculapium medicaminum repertorem post poenas & supplicia fulminis custodem nuncupastis & præsidem sanitatis, valetudinis & salutis?* In Reimm. qui etiam deos.

Pag. 82. lin. 3. *Fugas, &c.*] Objecit eadem pluribus Athenag. Legat. pro Christianis, ed. Oxon. pag. 74-77. Adde doctas H. Stephani ex Sexto Philof. & Dechairii ex Longino & Cicerone notas.

Lin. 4. *Mortes.*] De plurali vid. not. ad L. VII. cap. 10. & ad de Mortib. Perfec. princ.

CAPUT XX.

Pag. 82. lin. 2. *Lupa.*] Notarunt docti ad Minuc. c. 25. adde Livium L. 10. c. 23. Tertull. 2. ad Nat. c. 9. fin. Arnob. L. 4. p. 128.

Lin. 3. *Auctor est Livius.*] Lib. I. c. 4. præter quem de Laurentiâ Macrobius Saturn. Lib. 1. cap. 10. consularur. Alii scribunt *Laurentia*. Vide Gronov. ad d. l. Livii. Cell.

Pag. 83. lin. 2. *Vulgati corporis vilitatem.*] Pessimè Ven. 1493. *Vulcani nominis vilitatem*. Sublac. Rost. Ven. 1471. 78. 93. Pier. Parrh. Paris. *vulgati nominis vilitatem*.

Lin. 3. *Id est, meretrix.*] Hæc delent Ven. 1471. & Sublac. & non habet Livius 1. c. 4. Possunt abesse.

Lin. 9. *Larentinalia.*] Sic plures scripti & Rost. & Ven. prima 1478. Parrh. Ald. Gryph. Crat. Tornef. Thom. eumque sequentes. Optimè.

Pag. 84. lin. 2. *Quanta ista immortalitas putanda.*] Heumannus scribit, *quanti... putanda*. Sic Cicero L. 15. Tusc. quæst. 37. *Quanti verò ista civitas æstimanda est, ex quâ boni sapientesque pelluntur?* At, quia omnes, in his Reimm. habent, *QUANTA*, nihil est mutandum. Ità L. V. c. 20. *Quanta Majestas putanda est, qua adoratur in templis, illuduitur in theatris?*

Lin. 4. *Populum scripsit heredem.*] Aliter Varro lib. 4. de LL. cap. 10. antiquam Sa-

binorum deam fuisse Floram, Romæ ex Tatii regis voto cum aliis dedicatam. Cell.

Lin. 6. *Quos adpellant Floralia.*] Rectè etiam dicuntur *Ludi Floralia*, ut iterum MS. Taur. cap. 20. *Habent*, inquit Quintil. lib. 1. Inst. cap. 5. *quadam faciem solœcismi, & dici vitiosa non possunt*: ut *Ludi Floralia ac Megalesia*, quanquàm hac sequenti tempore interciderint, nunquàm aliter à veteribus dicta. Ad rem Conf. Tertull. 1. Spectac. c. 17. Pitisc. L. A. R. T. 1. fol. 793.

Lin. 9. *Aut vitibus.*] Sic libri plerique; at Reimm. & *vitibus. Censeo*, inquit Heumannus, hoc esse glossemã. Mihi secus videtur, moto Ovidii verbis, (quem citat infra) Lib. 5. Fast. 261-270. Huc pertinent illa de Florã dicta v. 264. Si benè FLORUERIT VINEA, Bacchus erit; & v. 269. VINA quoque FLORENT.

Lin. 10. *Non ignobilem.*] Ven. 1493. 97. Pier. non ignorabilem. Non inscitè, si addicerent MSS. ex quibus & Ven. 1471-78. Parrh. Parif. alijs præfero, non ignobilis. Sic lib. V. cap. 1. non ignobilis loci.

Pag. 85. lin. 5. *Ergò illi ludi cum omni lasciviã.*] Ludi Florales, sive Floralia, suprã, de quorum licentiã & obscœnitate legi possunt Seneca epist. 97. Valer. Max. 2. c. 10. n. 1. Martial. Lib. 1. Epigr. 1. Cell.

Lin. 9. *Cum pudendis motibus.*] Sublac. Ven. 1471. Rost. Ven. 1493. 97. Parif. cum impudendis motibus. Walch. vitiosè, cum pudendis moribus. Pudendos illos motus graphicè descripsit Arnob. L. 2. pag. 73. ubi plura, pag. 90. Elmenhorstius.

Pag. 86. lin. 5. *Magnum Cicero.*] Perditum hunc Ciceronis locum dicit Cellarius. Si h. c. sect. 17. cum his jungas, vix dubium est, quin ad Cic. lib. 2. de Legib. cap. 11. respexerit: itã quoque Turnebo ad Cic. locum fol. 147. visum.

Lin. 12. *Corruptorum.*] Corruptores, adulteros, juxxit Lib. I. cap. 10. Exemplo Ciceronis lib. 3. in Verr. cap. 2.

Pag. 87. lin. 10. *Ac Febrem.*] Val. Max. L. 2. cap. 5. n. 6. *Febrem ad minus nocendum templis colebant, quorum adhuc unum in Palatio.* Adde Cic. lib. 3. de Nat. deor. c. 23. Cell.

Lin. 13. *Ne sint falsã.*] Emman. Ven. 1471. 93. 97. & Rost. ne sint fabula.

Lin. 15. *Olla.*] Sic libri plerique MSS. & edd. vetustæ. At Lips. 2. Reimm. Tornef. Spark. Walch. illa. Est verò olla vera scriptura. In legibus veteres antiqua vocabula amabant, sæpius repetitur vox antiqua in

Cicer. lib. 2. de Leg. cap. 8.

Lin. 16. *Laudum.*] Id est, rerum laudandarum & virtutum, secundum Turnebum ad Cic. c. 1. f. 139.

Pag. 88. lin. 18. *Thure, ac summis digitis.*] Id est, extremis. Sæpè itã cum optimis quibusque, ut notamus ad L. V. cap. 10. *Quorum: summam figuram gerunt.*

Pag. 89. lin. 9. *Sicut erant.*] Suprà Lib. I. cap. 8. Hæ voculæ rei veritatem hæc, non mutatam rei conditionem notant. Cic. in Bruto cap. 14. *Ut erat lanã amictus, ita venit in concionem.* Ovid. 5. Metam. Fab. 10. *Sicut eram, fugio sine vestibus.* Val. Max. L. 4. c. 6. *Quem (Plautium) amici, sicut erat, togatum & calceatum corpori conjugis junxerunt;* & L. 5. cap. 6. extr. 4. *Gladio cinctus, sicut erat, processit.*

Lin. 15. *In quiete monuisset.*] De somnio hoc silent historiæ; de jactatis panibus Livius 5. c. 48. Flor. 1. c. 13. consulatur. Cell.

Ibid. *In quiete.*] Eleganter pro somnio, ut sæpè Cicero in L. 1. Divin. c. 24. Valer. Maxim. L. 1. cap. 7. extern. 1. 6. & 10. Laet. L. II. c. 7. not.

Ibid. *Monuisset.*] Solenne de talibus somniis verbum, Epir. c. 20. Vid. Broukhuf. ad Tibull. 3. 4. 11. pag. 314.

Pag. 90. lin. 3. *Religionum derisio.*] Sic rectè omnes, præter Goth. qui, *Religionum diversitas*: malè.

Lin. 6. *Celebrandis Fornacalibus.*] Mense Februario. Ovidius Fast. 2. v. 527.

Curio legitimis nunc Fornacalia verbis Maximus indicit, nec fiata sacra facit. Cell.

Lin. 7. *Operari.*] Sensu sacro, ut Livius Lib. 1. cap. 31. *Operatum his sacris se addidisse.*

Ibid. *Quum audiat deam Mutam.*] Ovidio Fast. 2. 572. dicta Tacita.

Lin. 10. *Caca, qua Herculi fecit indicium.*] Virgilius lib. 8. ex averfis vestigijs bonum indicium Herculem invenisse tradit: at etiam proditorem sororis Cacæ accessisse. Servius in Æneid. 8. v. 190. memoravit.

Lin. 12. *Et Sterculus.*] Vulgò quatuor syllabis *Sterculus*: at tribus Goth. cod. & Tertullianus Apol. c. 25. Sic Prudentius Laurentio v. 450.

Janum bifrontem & Sterculum Colit senatus.

Pag. 91. lin. 1. *Prasident.*] Heuman. legit, *resident*, vel *prius sedent*. At omnes libri, *præsident*, quod tuetur Gulielm. c. 1. ut rectum, & verbum in casto operantium proprium, De

Te Arnob. c. 1. *Etiamne Mutunus, cujus immanibus pudendis horrentique fascino vestras inequitare matronas, & auspiciabile ducitis, & optatis.* S. August. de Civ. Dei lib. 6. cap. 9. *Quum ibi sit & Priapus nimius masculus, super cujus immanissimum & turpissimum fascinum sedere nova nupta jubeatur.* Lib. 7. c. 24. *In celebratione nuptiarum super Priapi scapum nova nupta sedere jubebatur.*

Lin. 3. *Venerantur.*] Sic Bon. Tax. Pen. Cauc. Ult. Pal. Lips. Goth. ubi edd. Ven. 1471. 97. Rost. Paris. Parrhaf. Crat. Ald. Gymn. Gryph. Tornes. *venerantur & colunt.* Nec hoc malè. Senec. 1. Clem. c. 19. (Deos) *intueamur venerantes colentesque.* Ipse Lactantius jungit L. II. c. 5. L. III. c. 9. *Venerari & colere*; & Epitom. cap. 25. *Colenda ac veneranda.* Conf. L. I. cap. 15. L. II. cap. 5. Ipse Cicero 1. de Nat. deor. cap. 42. *Deos colere, precari, venerari*; & lib. 2. de Nat. deor. c. 28. *Deos & venerari, & colere.*

Lin. 9. *Solus Terminus.*] Imò & *Dea Juventus* cum Terminò fuit contumax, testantibus aliis, quos indicat Rycquius de Capit. Rom. cap. 9. pag. 81. & cap. 14. pr. de *Termino.* Conf. Livium L. 1. cap. 55.

Lin. 10. *Poeta Capitoli immobile saxum.*] *Aneid.* 9. v. 448.

Lin. 12. *Jam... quam magnus.*] Similis ironia L. I. cap. 20. *Jam quanta ista immortalitas putanda sit, &c.*

Lin. 15. *Libero cælo frueretur.*] Sic Cicero 45. Tufcul. 13. *Volucres cælo frui libero.* Senec. ad Polyb. cap. 28. extr. *Fruiur nunc aperto & libero cælo.*

CAPUT XXI.

Pag. 92. lin. 1. *De sacris.*] Lege Alex. ab Alexand. L. VI. cap. ult. & Tiraquellum, Voff. L. 1. Idol. cap. 35. & lib. 11. & Cren. p. IX. Animadv. p. 77. sqq.

Lin. 2. *Apud Cyprios humanam.*] Epit. c. 23. *Jovi Cyprio, sicut Teucrus instituerat, humana hostia mactari solebat.* Rem illustrat Betuleius.

Lin. 4. *Hadriano... sublatus.*] Hadrianum hæc sacra antiquasse, neque apud Dionem, neque apud Spartianum, nec Eutropium legitur. Eusebius scribit, Adriani temporibus has impij erroris nebulas Evangelici solis splendore fuisse discussas. Eutropius verò Trajani temporibus Salaminiam (sic enim ipsam cum Plinio vocat) à Judæis deletam fuisse ait. Spartianus quidem auctor est, Adrianum Romana sacrificia diligenter curasse, ceterum externa neglexisse.

Ex Actis Apost. cap. 13. certum est, Paulum & Barnabam Salamine Cypri in synagoga Jud. verbum Dei adnuntiasse. Hæc à Constantio Constantia fuit postea adpellata. *Betul.*

Ibid. Erat lex apud Tauros.] Populum supra Pontum Euxinum. Ovidius exsul Lib. 4. Trist. Eleg. 4. v. 63.

Nec procul à nobis locus est, ubi Taurica diva

Cæde pharetrata pascitur ara dea. Cell.

Lin. 8. *Latiaris.*] Correxì ex Goth. & Cauci MSS. *Latiaris.* Sic quoque Cl. Puteani MSS. Lact. h. 1. teste Lambino ad Cic. pro Milone cap. 31. ubi cum Grut. & Grævio ex MS. defenditur ea vox. Etiam in Taurin. Epit. cap. 23.

Ibid. Latialis Jupiter etiam nunc sanguine.] Idem objiciunt Tertullianus Apolog. c. 9. & in Scorpiace cap. 7. Minuc. Felix pag. 297. (ubi Elmenhorst. vide) & Prudentius adv. Symmach. lib. 1. v. 396. Ritus non factis notus. Videtur in amphitheatrali munere, auspicandi causâ, noxius seu damnatus mactari pro victimâ solitus.

Pag. 93. lin. 1. *Quid ab his boni.*] Sic omnes scripti & editi, quos sequi æquius, quàm unum Gothanum hîc non planè sanum; habet enim: *Quid à diis bonis.* Sensus facilis: *Quid boni precantur ab his, sc. diis?*

Ibid. Precantur.] Sic testè Goth. tres Lips. Reimm. Rost. Ven. 1471. secunda 1478. Paris. 1513. Tornes. *Betul.* Cell. ubi perperam prima 1478. 93. 97. Parrh. Ald. Gymn. Gryph. Crat. Thomaf. Ifæus, Gall. ed. Cantabr. *precatur* in singul. quàm sequatur in omnibus, *sacrificant.* Hinc cognoscas incuriam editorum.

Lin. 7. *Ab humanitate desciscunt.*] Lips. 2. & Reimm. perperam, *Ab humanitate desciscunt.* L. IV. cap. 11. *A lege desciscerent.* De Irâ cap. 23. *A pietate desciscere,* restituiimus.

Lin. 8. *Ad facinora... labuntur.*] Suspitor, inquit Heumannus, Lactantium scripsisse, *delabuntur.* At rectum simplex. Lact. L. IV. cap. 1. *Ad hos... fragiles deos lapsi.* Lib. VI. cap. 13. *Qui ad peccatum labuntur.* *Ibid.* cap. 24. *Ad injustitiam viam lapsus est.* Ipse Cicero pro Sextio cap. 55. *Ad insolitum genus dicendi labi.*

Pag. 94. lin. 2. *In aquam misisse.*] Goth. auferendi casu, *in aqua*; ut de M. P. c. 21. extr. *jaçtabantur in flumine.* At Ovidius, & ipse Lact. infrâ, *in Tiberim... mitteretur.*

Lin. 3. *Jaci.*] Omnes scripti & editi *jace,* præter Ifæum, qui ex Ovidio *jaci* hîc edi-

dit, quod, ut rectius, recepi; præcessit, missis.

Lin. 10. *Innocentes.*] Vim hujus vocis eximie illustrat Gronov. ad Minuc. 2. p. 9. 10. ad verba: *Annis adhuc innocentibus.*

Lin. 11. *Maximè ... dulcior.*] Singularis constructio, pro *maximè dulcis*, aut *dulcissima*. Vid. Heusinger. ad Vechner. Hellenol. pag. 171.

Ibid. *Pietatis.*] Amoris parentum adversus liberos. L. IV. cap. 17. de Mort. Persecut. cap. 32.

Lin. 17. *Inter aras ... scelera.*] Cypr. ed Oxon. f. 17. ad Donatum L. 2. Epist. 2. ed. Bas. *Inter leges ipsas delinquitur, inter jura peccatur.*

Pag. 95. lin. 1. *Bellonam.*] Lib. V. c. 10. & interpretes ad Minuc. cap. 30. Egregie illustrat hanc sectionem Seneca apud August. de Civ. Dei L. 6. c. 10. Explicant Lipsius L. 2. Elect. cap. 18. & Nic. Abram. ad Cic. in Pison. cap. 20. Brœckhus. ad Tibull. 1. c. 7. pag. 132. Conf. Pitisci L. A. R. tom. 1. fol. 270.

Pag. 96. lin. 1. *Quintilianus in Fanatico.*] Non adparet. Cell.

Lin. 6. *Eligere pejora.*] Rectius sic MSS. & utraque 1478. 93. 97. alia, quam Sublac. Ven. 1471. & Rost. *eligere potiora.* Expressit Cyprian. lib. 2. ep. 2. fol. 34. *Ne nos videamur eligere fortè pejora, & studio destruendi per ea oculos tuos ducere.*

Ibid. *Isidis.*] Vid. Plutarch. lib. de Iside, Witsii Ægypt. L. 2. cap. 3. L. 3. cap. 4. Tertull. 1. Marc. 13.

Pag. 98. lin. 14. *De duabus Cancri stellis...* quas *divas.*] Hyginum lege Poet. Astr. lib. 2. cap. 23. Cell.

Pag. 99. lin. 5. *Que sit.*] Ità Bon. Tax. Pen. Cauc. Optimè. Subaudi: *Turpitudine.*

Lin. 14. *Εὐφροσύνη.*] *Εὐφροσύνη* Latinis est, *linguis favere*, quas voces doctè illustrat Spanhem. in Callim. Apoll. v. 17. p. 58. sq. & in Cerer. v. 18. pag. 676.

Lin. 16. *Imprudenti ... exciderit.*] Ven. 1471. utraque 78. Rost. *impudenti*; male. Incogitanter prolata eleganter dicuntur *excideret*. Virg. 2. Æn. v. 658. *Tantumque nefas patrio excidit ore.* Ubi Emmenest. ex Ovid. 7. Metamorph. 171. *Quod, inquit, excidit ore pio scelus?*

Lin. 18. *Hercules.*] Vid. Apollodor. L. 2. pag. 218. & not. Gal. p. 50. Origen. contra Celf. L. 7. 368. Erasmi Adag. Chil. 2. Cent. 5. n. 19. Hadr. Junii Animadv. L. 4. c. 2.

Lin. 21. *Juvenis.*] Martial. 4. Epigr. 551 *Fortibus excolit juvenis arva.*

Pag. 100. lin. 1. *Juncti boves.*] Sic rectius cum MSS. Ven. 1493. 97. Parrh. Crat. Paris. Ald. quam Sublac. Ven. 1471. & Rost. *visiti*: utraque 1478. *vincti.*

Lin. 3. *Negaret, se unquam epulatum ... jucundius.*] Eleganter imitatur illa Ciceronis 5. Tuscul. 34. *Negavit, unquam se bibisse jucundius ... nihil ... ille pane jucundius;* c. 35. *coena jucunda.*

Lin. 15. *Αἰγύογες.*] Exhibet Spanhem. in Callim. Jovem, v. 49. p. 19. nummum, ubi infans Jupiter caprâ vehitur, Adde Montfauc. tom. 1. Antiq. Expliqu. ubi plura.

Lin. 29. *Principes intelligendi divini.*] Ità Bon. Tax. Pen. Cauc. Palat. cum Lips. Emman. Cant. Sublac. Ven. 1471. 72. utraque 78-97. Rost. Paris. Parrh. At Goth. *peccat in numero, princeps intelligendi fuerit.* Significant verò *principes intelligendi divini*, ex c. 22. *colendorum deorum primi auctores.*

Pag. 101. lin. 5. *Principes fuisse divini non intelligendi.*] Disti codices iterum h. l. *divini*, id est, non dedisse intellectum, notitiamque Dei cultusque divini, sed errorem induxisse.

Lin. 14. *Saltatu tripudiant.*] *Salios innuit Martis sacerdotes.* Itæus in Goth. *salu.*

Pag. 102. lin. 2. *Ancile.*] *Figuram ancilium* vid. in Grævii Floro L. 1. c. 2. p. 16. ed. Wetsten. Conf. Pitisci L. A. R. tom. 1. fol. 92.

Lin. 3. *Magistratus.*] Id est, præturæ; ne quis, ut nostræ ætatis mos est, de collegio senatus capiat.

Lin. 6. *Lucretius exclamat.*] Lib. 2. v. 143 Cell.

Lin. 12. *Nimis lascivus.*] Ex ingenio Carrio L. 2. Lect. Antiq. cap. 7. *MIMUS lascivus* restituit.

CAPUT XXII.

Pag. 103. lin. 4. *Ibi diu moratus.*] Scil. per novem annos, uti multi tradidere. Davifius verò nono quoque anno cum Valerio verius statui docet ad Cicer. 2. Tuscul. 13. p. 127.

Lin. 7. *Deos per familias descripsit.*] Ità libri: at Dukerus ad Flor. 1. i. p. 38. *Vide*, inquit, *an apud Lactantium legendum sit: & eos per familias descripsit*, relato pronomine eos, *ad pontifices ... augures.*

Lin. 14. *Sed omnes.*] Aliquā ex parte ad solvendam religionem pertinere existimatos esse, Valer. Max. 1. cap. 1. cum Livio tradit; nimium indè dixisse Firmianum, probat Selden. de Jure Nat. & Gent. L. 1. c. 2. p. 14. Plura

Plura de his libris Augustin. de Civ. Dei lib. 7. cap. 34. & Lud. Vives ad eum.

Lin. 18. *Quid sunt.*] Sic scripti, editi: malem cum Heumann. *quid sunt.*

Lin. 20. *Potuerunt enim.*] Ven. 1471. *Potuerant.*

Ibid. *Res tamen in memoriam non exire.*] Ità omnes scripti & excusi, paulò obscurius. In Minucio cap. 16. *in memoriam exire notat famam consequi.* Vult Lactantius, debuisset hos libros CLAM potius aboleri, non PALAM in concione. Ità enim res non exisset in memoriam, sive memoriæ non fuisset tradita. Illustrat hæc Augustin. de Civit. Dei L. 7. cap. 35. Reimm. vocem, *res*, neglexit.

Pag. 104. lin. 6. *Quam Gabius Bassus.*] Gabius, vel Gavius Bassus, haud dubiè in libro, quem de Diis composuit, testante Macrobio l. 1. Saturn. cap. 9. Laudatur sæpè à Gellio, ex libris de Origine vocabulorum, lib. 2. cap. 4. & ex Commentariis, lib. 3. cap. 9. & alibi. Vossius ponit sub Augusto Cæsare.

Lin. 8. *Tante pudicitie.*] Refutat Tertullianus, & præterea non sororem, sed filiam Fauni dicit lib. 2. ad Nat. cap. 9. Conf. Arnob. 1. pag. 15. & pag. 20.

Lin. 10. *In operto.*] Ciceroni rectè locus sacrorum dicitur *opertum Bonæ deæ*, in Parad. c. 4. & Plinio, *sacra opertanea*, lib. 10. sect. 77. De Bonâ deâ. Lact. L. III. cap. 20.

Ibid. *In operto sacrificant.*] In loco à viris omnibus remoto, quos nefas erat his sacris interesse, quæ in ædibus Consulibus vel Prætoris, Plutarch. Cæs. pag. 711. vel Pontificis Maximi, Liv. epit. 103, à primariis fœminis celebrabantur. Cell.

Lin. 11. *Sext. Clodius.*] Ex Arnobio L. 5. pag. 168. Vid. Voss. Hist. Gr. L. 4. part. 3.

pag. 511. Onuphr. Panvin. Civit. Rom. cap. 37. Bosius & Græv. ad Cic. lib. 4. Att. ep. 15.

Pag. 105. lin. 4. *Prudentes quique.*] Elegantius plerumque noster cum superlat. jungit. Iterum tamen L. VI. cap. 12. *Boni quique iudices.* Similia exempla ex Justino, Suetonio, Tacito collegit Bangius Observ. Philol. L. 2. pag. 831.

Lin. 7. *Terriculas.*] Quia *terricolas*, quod in plerisque omnibus erat, non quadrat, auctoritate MS. Reimm. & vetustissimi codicis Taurin. & Davisii consensu ex Epit. cap. 22. rescripti, *terriculas*, ut jam olim ex conjecturâ Fruterius voluit. *Terriculas Lamias* hîc quoque legit Ezech. Spanhemius in Observ. in Callim. Dian. v. 67. pag. 174. 175.

Lin. 17. *In monte Bœotia Thebis . . proximo.*] Ut Strabo describit lib. 9. pag. 279. mons Cithæron in occidentâ parte Bœotia est, supra Crissæum sinum.

Pag. 106. lin. 2. *Didymus in libris.*] Plures Didymi: Vossio hic *Chalcenterus* cognomine, uti apud Ammianum est 22. cap. 42. quasi æneis intestinis robustus ad studia & labores. Floruisse dicitur sub Cæsare dictatore & triumviris. Cell.

Lin. 4. *Amalthæam & Melissam.*] Lib. I. cap. 21. Docet Bochart. in Hieroz. pag. 11. cap. 51. fol. 630. ex Galeno, Callimacho, Aliis, duas has nutrices Jovi datas, quia lac caprarum non tutò sine melle bibi possit, idque fuisse apud veteres valdè usitatum.

Lin. 15. *Atabyrto.*] De hoc multa doctissime Bochart. Geogr. S. L. 1, cap. 7. f. m. 369. Meursii Rhod. Lib. 1. cap. 8. pag. 23. Gyrald. Hist. Deor. Synt. II. ed. Lugd. Bat. fol. 98. b.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Pag. 113. lin. 1. *Vanitate detectâ.*] Non male Goth. *vanitate dejectâ.*

Lin. 5. *Et nihili.*] Merito Cellarius ex Lips. tribus & Bétul. recepit: habent & MSS. C.C. C. Reimm. Ultr. Cauc. Pal. & Tornes. Prius confirmo ex Lact. lib. I. cap. 11. *Qui sit & mortalis, & imbecillus, & nihili*: & lib. VI. c. 22. *Inspiciens, & ineptus, & nihili est.*

Pag. 114. lin. 6. *Quem prorsus ignorari ab homine fas non est.*] Id est, qui ut prorsus

ignoretur ab homine fieri non potest. Adfirmavit enim, errorem ab ignoratione divini nominis non venisse. Ad rem pertinet Tertull. Apolog. c. 17. *Hæc est summa delicti nolentium recognoscere, quem ignorare non possunt.*

Lin. 8. *Sed Deum nominant.*] Cypr. Idol. Van. cap. 5. *Dicti frequenter audimus: ô Deus; & Deus videt; & Deo commendo; & Deus mihi reddet; & quod vult Deus; & si Deus dederit. Atque hæc est summa delicti, nolle agnoscere, quem ignorare non possis.*

Lin. 15. *Confugitur.*] Conspirant cum Goth. Lips. Emman. Pal. Cauc. Ultr. Bon. & confirmatur hæc suavitas ex de Mort. Perf. c. 33. *Confugitur ad idola, Apollo & Esculapius orantur, remedium flagitatur.*

Lin. 21. *Malis sunt.*] In rebus adversis. Lib. VI. cap. 25. *Etiā in malis gratias agat.* Cic. pro Cluentio cap. 61. *Unum. . . in malis perfugium calamitatis.*

Pag. 115. lin. 3. *Offundere tenebras.*] Iterum L. II. cap. 16. *Offundunt tenebras, & veritatem caligine obducunt.* Ibid. *Errorēs. . . offundunt.* L. VII. *Tenebræ, quibus offundetur cælum.* De Irâ, cap. 1. *Quibus (tenebris) offusa est hominis cogitatio.*

Lin. 5. *Naturam corporis sui.*] Intelligit statum humani corporis rectum. Quod argumentum, ut hîc, sic sæpè urget. In nonnullis secutus est Ciceronem L. 1. de Leg. cap. 9. *Quā ceteras animantes abjecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad calique, quasi cognitionis domiciliique pristini conspectum excitavit.* Lib. 2. de Nat. deor. cap. 56. *Deus homines humo excitatos gelso & erectos constituit, ut deorum cognitionem cælum intuentes capere possent.*

Lin. 21. *Nobis datum est. . . rigidis ac stantibus intueri.*] Dictum, ut illa Claud. L. 1. in Rufin. *Natura beatīs omnibus esse dedit; id est, natura omnibus concessit esse beatos.* Horat. 1. Serm. 4. 36. *DEDERIM quibus esse POETIS; de Arte Poët. 372.*

MEDIOCRIBUS esse Poëtis

Non homines, non Dī, non CONCESSE-RE columna.

Lin. 22. *Rigidis.*] Id est infra, rectis. Lib. II. cap. 17. *Hominem rigidum figuravit.* De Opif. cap. 8. *Hunc ad cæli contemplationem rigidum erexit.*

CAPUT II.

Pag. 116. lin. 5. *Advocatis . . . nominibus.*] Sic omnes libri; id est, invocatis. Iterum infra, *Nomina precibus advocare.* Lib. II. cap. 5. *Quibus quamque (stellam) nominibus, quibus precibus advocemus.* Lexica hunc significatum non observant.

Pag. 117. lin. 4. *In quorum numero reponemus.*] Sexto casu. Lact. L. II. cap. 5. Lib. III. c. 4. De Irâ, c. 22. Itā quoque Cicero lib. 3. de Nat. deor. cap. 9. & cap. 19. & 20. L. 1. de Orat. cap. 13.

Lin. 11. *Animas circa tumulos . . . oberrare.*] Ammianus Marcell. L. 19. c. 12. *Si qui per monumentum transisse vespere malivolorum*

argueretur indicis, ut veneficus, sepulcrorumque honores & errantium ibidem animarum ludibria colligens vana, pronuntiatus reus capite interibat. Habent à Platone, ad quem provocat Origenes contra Cels. L. 2. p. 97. ubi vide Spencerum, & lib. 7. p. 334.

Lin. 14. *Si quis imaginem.*] Senec. ep. 40. pr. *Si imagines nobis amicorum absentium jucunda sunt, quæ memoriam renovant, & desiderium absentia falso atque inani solatio levant: quanto jucundiores sūt litteræ, quæ vera amici absentis vestigia, veras notas adferunt.*

Lin. 18. *Et tamen hominis imago.*] MSS. Angl. & Lips. cum Rom. *Et tamen: non quod alii, Et enim.* Cell.

Lin. 21. *Inanis sit & vana.*] MSS. C. C. C. Emman. Cant. Cauc. Junt. Sublac. Rost. Ven. 1471. 72. utraque 78. 93. 97. Pier. Parrhaf. Paris. Crat. *inanis sit & vacua.* Sic variant quoque L. VII. c. 6. *Nihil tamen muto.* Vid. L. II. c. 1. c. 3. c. 17. Lib. III. c. 4. ubi quoque *inanis & vanus* junguntur.

Pag. 118. lin. 18. *Succum stultitiæ perbibebunt.*] Habent succum alter Bon. nonnulli Vatican. Tax. Pen. Jun. Emman. Ven. 1493. 97. Paris. Gymn. Parrh. Crat. Betul. Torn. & præferunt Thom. Gall. Cell. Walch. quia convenit cum *perbibendi* verbo. Sanè sic sæpè Ovid. L. 13. Metamorph. 944. *Vix bene comibebant ignotos guttura succos.* L. 4. Pont. 4. 1. *BIBE-SUCCOS.* De Arte, 3. 187. *Lana tot aut plures succos bibit.* De Remed. 237. *Sæpè bibi succos; v. 308. SUCCOS-BIBAS.* MSS. Bonon. antiquiss. Reimm. Lips. Goth. Cauc. Cant. Ald. Gryph. FUCUM exhibent, quæ vox placet Ant. Augustino Ilerd. Episc. II. Heumanno, ut sit translatio à coloribus, quibus panni inficiuntur. Diversis locis Heinsius ad Ovid. monuit, *succus & fucus* in MSS. confundi solere.

Lin. 20. *In . . . sublimi speculâ constitutum.*] Expresit Cyprian. ad Donatum, ed. Oxon. fol. 6. *O si possis in illâ sublimi speculâ (malè Basil. speculo) constitutus oculos tuos inferere secretis.*

Pag. 119. lin. 2. *Ad parentem suum.*] Sic Bon. Tax. Pen. Angl. Rost. Ven. 1471. 72. utraque 78. & in marg. Tornes. 1587. 1613. rectè. L. II. c. 17. *Colamus . . . solius artificis parentisque nostri unicum numen.* L. II. c. 18. *Quem suus parens non humilem . . . sed . . . reatum . . . agnovit.*

Lin. 4. *Cum terrenis . . . coaquari.*] Confirmo ex lib. de Irâ, c. 7. *Nec . . . rationale ani-*

mal' cum mutis & irrationabilibus coaquavit.
Conf. L. V. c. 14.

CAPUT III.

Pag. 119. lin. 6. *Ait tamen, non esse illa.*] Ait in libro quodam deperdito. In Ciceronianis enim hodiè non extat. Cell.

Pag. 120. lin. 1. *Quid de eo facies.*] Præfiat, inquit Cell. vulgato, *ei*. Est EI in Lips. Bon. Reimm. Sublac. Ven. 1471. 97. Rost. Paris. reliquis, nec contra indolem Cic. & Lactantii. Hic L. III. c. 18. *Quid Ciceroni faciemus?* c. 20. *Quid his facias, qui inconcessa scrutari volunt?* L. V. cap. 12. *Quid iis facias, qui jus vocant carnificinas?* Ciceropro Cæcinâ, c. 11. pr. *Quid huic tu homini facias?*

Lin. 2. *Utrò se ipse in lapides impingat.*] Rectè duo Lips. illud *se*, vulgò neglectum, interponunt, quod indoles verbi impingendi reposcit.

Lin. 3. *Oculos eruat.*] De Opif. cap. 8. *Eruis & effossis oculis.* Probata locutio. Senec. c. 7. *Suas. Eruentur oculi tui.* Filius Sen. de Provid. 5. Justin. L. 5. c. 8.

Lin. 6. *Prudens & sciens pedem laqueo inserit.*] Ven. 1497. vitiosè, *prudens & sciens*. Pari elegantia L. VI. c. 12. *Prudens ac sciens in hos se laqueos induit.* Cic. pro Marcello 5. *Ut prudens & sciens tanquam ad interitum voluntarium;* ubi Abramus plura.

Lin. 9. *Vires exerceas.*] Goth. Reimm. cum Sublac. Rost. Ven. 1471. 72. utraque 78. & reliquis *exeras*, id est, *exferas*, ut Arnob. L. 1. pag. 11. *Intestinas exserant experianturque virtutes.* At præstat, *exerceas*, quod quoque expressit ed. Paris. 1513: Ità solet noster Lib. III. cap. 16. *Sapientia, quò vim suam exerceat.* L. VII. c. 4. *Vim sua rationis exerceat.*

Lin. 16. *Revocata.*] Sic omninò rectè MSS. & Parrh. Ald. Crat. Gymn. Gryph. Betul. primæ Tornesianæ, Thomasius & sequentes, ut cohæreant, *discussus*. & : *revocata*. Eleganter verò dictum *mentes ad sanitatem revocate*, id est, *faniore, rectoria consilia*. Sic Hirtius B. Alex. c. 24. *Cives ad sanitatem revocare.*

Pag. 121. lin. 3. *Corpora... hominibus carentia.*] Lactantius audiatur de Opif. c. 1. *Corpus vas est... quo animus, id est, homo ipse verus continetur.* Ibid. c. 19. *Corpulentum... hominis receptaculum est.* L. V. c. 21. *Animus, in quo solo est homo, &c.*

Lin. 6. *Acies corporalis.*] Lib. VII. cap. 15.

Quum mentis acies multò clarior... quàm corporis. Aciem de oculis dici frustra quidam negant. Ipse Cicero lib. 5. Fin. c. 28. *Bonum incolumis acies, misera cecitas.*

Lin. 16. *Vertier ad lapidem.*] Sic libri Luctetiani, atque Lucretio illud *vertier* Libro 1. pag. & L. 2. 926. quoque usitatum. Præferenda igitur hæc Aldi, Crat. Gymn. Gryph. Betul. Rost. Paris. Parrhaf. Tornes. *vertere se*.

Lin. 21. *Avocari.*] Confirmamus ex ipso Lactantio L. VI. c. 6. *Ut à cœlestibus avocatum terrenisque demersum... interficiant;* infra: *Neque fas est animam cœlestibus intentam bonis... ab immortalibus suis bonis avocari.*

Pag. 122. lin. 8. *Facilius est de alienis.*] Respexit ad Terentii locum adductum à Lactantio L. III. c. 4. Senec. Ep. 109. *Hominis plus in alieno negotio videre, quàm in suo.* Cic. lib. 3. Tuscul. c. 30. *Proprium est stultitia, aliorum vitia cernere, oblivisci suorum.*

Lin. 11. *Odor quidam sapientiæ.*] Admodum amat hanc elegantem locutionem. L. VI. cap. 12. *Quasi odore quodam veritatis retenti.* Ibid. c. 22. *Quem nec odor quidem virtutis attigerit.* Lib. VII. cap. 1. *Philosophos veritatem ita leviter odoratos, ut tamen unde eos odor ille sapientiæ tam suavis, tam jucundus adflaret; nullo modo senserint.*

Pag. 123. lin. 15. *Quid non sit... quàm quid sit.*] Ex Cic. lib. de Nat. deor. cap. 21. fin. *Quid non sit citius, quàm quid sit, dixerim.*

CAPUT IV.

Pag. 124. lin. 13. *Tutela.*] Emmenestio ad h. 1. Virgilii, *tutela est imago.* Sed num ea vox præter insigne navale, ut Lact. lib. I. c. 11. dictum, id valeat dubito. Est igitur hîc propriè *defensio*, ut ex infra hîc adparet, ubi: *Quæ vanitas ab his sperare tutelam, qua tueri semetipsa non possunt?* Arnob. L. 2. p. 89. *Dii certi certas apud vos habent tutelas; licentias, potestates, &c.*

Lin. 18. *Quibus... timeantur.*] Cateri scripti & editi, *pro quibus*, uti Celsus L. 3. c. 11. *pro quibus metuimus.*

Lin. 19. *Sperare tutelam.*] Imitatur Cyprianum ad Demetrian. fol. 328. *Pudeat te, eos colere, quos ipse defendis; pudeat tutelam de iis sperare, quos tu ipse tueris.* Sæpè *sperare, spectare, expectare* in MSS. confundi docui ad Epitom. cap. 64. *Ab his aliquod sperare præsidium.* Ad rem Conf. Lact. L. V.

cap. 20. & Justin. Mart. Apol. 1. sect. 9. fin. & not. Grabii p. 16. infrà.

Lin. 20. *Ad . . . præsidia decurrere.*] Ut succurrere, est opem ferre, sic decurrere ad præsidia, est opem, auxilium implorare. L. II. c. 14. L. VI. c. 10. jungit: *ad alios decurrisse, præsidium implorasse.*

Pag. 125. lin. 2. *Excolunt & exornant.*] Unum alterum explicat. Vid. not. 6. c. 13. ubi bis, *simulacra excolere.* Sic Cyprianus L. 2. ep. 2. ad Donatum: *Quum scieris te esse excolendum magis, te potius ornamdum.*

Pag. 126. lin. 8. *Incoctum.*] Plura noto ad Lib. de Ira cap. 13. *In humidis incocta: male Goth. intactum.*

Pag. 127. lin. 4. *His . . . indumenta pretiosa . . . his . . . argentum consecrant.*] Parum abest, quin recipiam lectionem Bonon. *his . . . indumenta pretiosa consecrant, his . . . argentum conferunt;* nam præcedentibus singulis verba sua adjunxit. Conf. Epit. c. 25.

Lin. 5. *Que tam non habent.*] Iterum & eleganter plenius Bon. *que tam in usum non habent.*

Lin. 7. *Post victoriam Græciâ potius.*] Græciam Magnam, Italiæ partem, à Dionysio subactam fuisse, Justinus ex Trogo tradidit Lib. 20. cap. 1. & 5. nec plura Diodorus Siculus L. 14. At Cicero, ejus sacrilegium scripturus L. 3. de Nat. deor. c. 34. dicit, *cum ad Peloponnesum classem appulisset, & in sanum venisset Jovis Olympii.* Nec verò cessat dubitatio, quia etiam Syraculis in parte Acradinâ Jovis Olympii templum fuit; Cic. in Verr. L. 6. c. 53. Cui propius est, illatum illud aureum amiculum vel à Gelone Siculo, ut Cicero habet d. l. vel ab Hierone fuisse, uti est apud Val. Max. lib. 1. c. 1. &, in quo uterque consentiunt, conflatum ex manibus Carthaginienisum. Cell.

Lin. 8. *Dionysias . . . jocularibus.*] Hæc omnia plenius Arnob. L. 6. p. 205. Add. Perizon. ad Ælian. Hist. Var. I. c. 20. Sic Justinus de Alexandro quodam L. 39. c. 2. *Templo Jovis solidum ex auro victoria signum tolli jubet, facietis joci sacrilegium circumscribens; nam victoriam commodatam sibi ab Jove esse dicebat.* Sic Brennus (Justin. lib. 24. c. 6.) *scurriliter jocus, locupletes deos hominibus largiri oportere, &c.*

Lin. 12. *Auream barbam detrahens Æsculapio.*] Vide Cicer. & Valer. dd. II. Æsculapius autem barbatus fingebatur, senilis prudentiæ, medico necessaria, significandæ causæ. Phallicus poeta Carm. 36.

Intonsa semper Æsculapio barba est. Cell.

Lin. 13. *Imberbis . . . adhuc.*] Ità idem Apollo Horatio L. 4. Carm. c. 6. dicitur *lævis.* Minuc. Felicem noster sequitur c. 21. *Apollo tot atatibus lævis, Æsculapius bene barbatus, &c.*

Lin. 14. *Pateras, & exuvias, & parva . . . sigilla.*] Eadem Tullius L. 3. de Nat. deor. c. 34. quem consule. Ipse Victoriolas, pateras, coronasque vocat, *que simulacrorum porrectis manibus sustinebantur.* Cell.

Lin. 15. *Parva . . . sigilla.*] Conf. not. ad L. VII. c. 3. *Tanquam sigilla, &c.*

Ibid. *Potentis manibus.*] Sic rectè secunda 1478. *Vitiosè prima 78. potentis.* Sublac. Rost. Ven. 93. 97. *portentis.* Cic. lib. 3. de Naturâ deor. c. 34. & Val. Max. L. 1. ext. 3. *Porrectis manibus, quod est, protentis, à protendo.*

Lin. 20. *Regnumque per manus . . . tradidit.*] Lib. de Mort. Persec. c. 24. Sic Livius L. 1. c. 3. *Aventino regnum per manus tradidit.*

Lin. 21. *Oportuit.*] Pro oportuisset, ut L. VI. c. 24. *Potuit (pro potuisset) esse verus Dei cultor, si quis . . . monstrasset.* L. de Mort. Persec. cap. 27. *In fugâ opprimi facile potuit, si quæpiam sequeretur.*

Lin. 23. *Eculei.*] Figuram & descriptionem eculei Pitiscus ad Curt. L. 6. c. 10. not. 19. exhibuit. Conf. Cuper. ad L. de Mort. Persecut. cap. 23.

Lin. 24. *Quum puniunt.*] Eadem L. V. c. 20. Quæ licet sæpius urgeant Patres, e. g. Cyprianus ad Demetr. c. 12. fol. 328. Arnob. L. 1. p. 11. rectè tamen monet Heraldus ad Arnob. L. 1. p. 18. sq. non hæc vera esse *ἐπλωε*, quia Deus vult impietatem ab hominibus etiam puniri.

Lin. 25. *Illis potissimum non.*] Melius ferè Goth. Reimm. & Lips. tert. *Cur enim non ipsis potissimum relinquunt.*

Pag. 128. lin. 18. *Alterius tanta fuit religio.*] Alterius, Catanensis. De religione ejus Cic. d. I. cap. 45. Cell.

Lin. 19. *Viris nefas.*] Lib. III. c. 20. Elmenh. & Wower. ad Minuc. c. 24.

Lin. 22. *Gracchanis temporibus.*] Add. Val. Max. L. 1. c. 1.

Pag. 129. lin. 18. *Stantibus.*] Id est, salvis. Exprimit Ciceronem lib. 6. ad Fam. ep. 6.

CAPUT V.

Pag. 130. lin. 2. *Terram . . . suspendit.*] Lib. III. cap. 3. *Quibus fundamentis terra li-*

Orata aut suspensa sit.

Pag. 131. lin. 3. *Famulari.*] Sublac. & Ven. prima 1478. pravè, *familiari*, ubi re-
cè MSS. & Rost. Ven. 1471. & secunda 78.
93. 97. & aliæ; *famulari*. De Irâ lib. 23.
cap. 21. *terrenis . . . famulari*.
Lin. 8. *Lucilius Stoicus.*] Cicero lib. 1. de
Nat. deor. cap. 6. *Q. Lucilius Balbus, qui
tantos progressus habebat in Stoicis, ut cum
excellentibus in eo genere Græcis compararetur.* Cell.

Pag. 132. lin. 2. *Exorbitare.*] Cyprian. lib.
1. ep. 12. *Exorbitans & à viâ veritatis ex-
errans.*

Lin. 3. *Passim.*] Id est, sine ordine, sine cer-
tis legibus, ut libuit: sicut omnia verba con-
textûs produnt. Noto ad L. II. cap. 6. & ad
L. III. cap. 9.

Lin. 10. *Officii . . . sciens.*] Vt L. II. cap.
14. *Rerum scios.* Epit. cap. 5. *rerum scientes.*

Lin. 17. *Archimedes.*] Adparet Lactantium
respexisse ad Cic. lib. 2. de Nat. deor. cap.
36. *Archimedem arbitrantur plus valuisse in
imitandis sphaera conversionibus, quam naturam
in efficiendis.* Add. cap. 34.

CAPUT VI.

Pag. 133. lin. 2. *Ne campi quidem.*] Le-
go, *ne campi quidem*, ut Ven. 1493. 97.

Pag. 134. lin. 3. *Ne fontes quidem.*] Ex
Goth. Lips. tert. Ven. 1471. Rost. *ne fontes
quidem*, ut multi libri: *ne tellus quidem,
ne flumina quidem, ne mundus quidem*:
undè *ne cælum quidem* corrigendum putavi.
Conf. Grævium & alios, ad de M. Pers. cap.
4. not. 8. & not. ad Lact. lib. VI. cap. 15.

Pag. 135. lin. 1. *Sed illi.*] Scilicèt Stoici.
Lin. 3. *Consequentia.*] Reimm. Tornæs.
consequentiam. Idem Reimm. ergò & *jumen-
ta*; bene.

Lin. 14. *Idem ipsi.*] Scilicèt Stoici. Conf.
Cic. lib. 2. de Nat. deor. cap. 53. & cap.
62. & Lact. De Irâ cap. 13. & seqq.

Lin. 18. *Navis.* Est ergò.] Sic rescripti,
ut omnes edd. distinguunt, ubi Cell. *navis
est.* Ergò. Post *navis*, subaudi, *est adificatus.*

Lin. 23. *Si verò deus mundus est.*] Ordine
meliori Reimm. *Si verò mundus deus est.*

Pag. 136. lin. 1. *Brutescunt.*] L. VII. cap.
12. *Non anima corpore deficiente, sed corpus
animâ decedente brutescit, quia sensum om-
nem trahit secum.* Utroque verò loco Lac-
tantius agit de SENSU, non verò de putre-
dine.

CAPUT VII.

Pag. 136. lin. 8. *Nitor præstringit oculos.*]
Pro receptâ, Epitome cap. 25. *oculos fulgor
præstringeret.* Cic. lib. 4. Fin. cap. 14. *aciem
animorum virtutis splendore præstringitis.*

Pag. 137. lin. 1. *Imbecillos.*] Goth. & Reimm.
imbecillos. Optimè, ne tot secunda vocales
concurrant. Hinc *imbecilles* proscripti.

Lin. 17. *Passim.*] Id est, temerè, sine
ullâ ratione. Vid. not. sup. & L. III. c. 9.

Lin. 21. *Rationis est credere.*] Absunt à
Ciceronis libris *rationis est*; nec verò displi-
cent Grutero. Cell.

Pag. 138. lin. 3. *Servierint.*] Hoc re-
ctius, quàm unius Bon. Reim. & Goth. *ser-
vierunt*, aut edd. Sublac. Rost. Ven. 1471.
97. Paris. Junt. Crat. Ald. Parrh. Gymn.
serviunt.

Lin. 9. *Passim.*] Perottus in Cornu copiae
ed. Ald. f. 844. *passim* hic exponit per *un-
diquè*. Imò significat hic *indistinctè*, sine or-
dine; quod suadent verba, *sine ulla discrimine.*

Lin. 20. *In primo.*] L. III. c. 21.

CAPUT VIII.

Pag. 139. lin. 5. *Pro virili portione.*] Hinc
Lactantius, *Sapientia*, inquit, *omnibus
æqualiter datur*; & L. III. cap. 35. *Sapientia
sine ulla discrimine omnibus data est*, &c.
Addas reliqua.

Lin. 7. *Occupari . . . non potest.*] Eleganter
Seneca ep. 33. fin. *Patet omnibus veritas:
nondum est occupata; multum ex illâ, etiam
futuris, relictum est.* Cell.

Lin. 8. *Illibilis.*] Id est, nihil ex eâ de-
libari aut decerpi potest. Doctè Gronovius
ad Seneca ep. 83. p. 347. *DELIBATUM*,
quod ab alio sumitur & propagatur sine illius
læsione, lumen à lumine accenditur. Ubi plura.

Lin. 11. *Pecudum more.*] Seneca Vit. Beat.
cap. 1. *Ne pecorum ritu sequamur anteceden-
tium gregem, pergentes, non quâ eundum, sed
quâ itur . . . optimâ rati ea, quâ magno ad-
sensu recepta sunt, quorumque exempla nobis
multa sunt, nec ad rationem, sed ad simili-
tudinem vivimus.* Conf. L. II. c. 3.

Lin. 13. *Minores.*] Id est, posteri;
cap. 13. Sic sæpè Virgilius, ad quem Ser-
vius, Erythræus, Taubman. Cerdà plura; &
ad Juvenal. Sat. 1. 148. Rigaltius.

Lin. 17. *Non ab ingenio . . . scientiâ.*] L.
III. c. 2.

Pag. 140. lin. 6. *Apud lacum Juturna.*]
Vid. Gronov. ad Minuc. Fel. c. 7. p. 62.

Auctor quidem est Dionys. Halic. L. 6. Ant. f. 351. in bello Latino simile quid accidisse: sed hanc historiam l. c. ad aliud tempus, ad Macedonicum scil. bellum, cum Floro L. 2. cap. 12. rectius refert. Lapsus ergo est Lactantius; quomodo enim bello Latino aedes Castorum potuit patere, quæ post id bellum demum à Posthumio dedicata, secundum Ciceronem lib. 3 de Nat. deor. cap. 5. Liv. L. 2. cap. 42. Dionys. c. 1.

Lin. 7. *Aedes . . . erat . . . patuisset.* Goth. *ades, quæ juncta fonti erant, patuissent*, plurali numero de templo; neque malè, ut contra Vallam docet Alexand. ab Alex. Dier. Gen. Lib. 6. cap. 9. de duobus templis. Livius L. 40. cap. 34. *Aedes dua dedicata sunt . . . ha ades dedicata.* L. 45. cap. 2. Ad. Voss. de Analog. L. 1. c. 43.

Lin. 8. *Iidem bello Macedonico.* Idem Valerius Max. d. 1. & Flor. L. 2. cap. 12. Cell.

Lin. 10. *Eo die Regem Persen victum atque captum.* Ex Livii L. 44. fin. & L. 45. princ. item Plutarchi Emilio f. 266. . . 269. clarum, vel quatuor aut plures victum inter & captum intercessisse dies: Lactantius verò sequitur Ciceronem, Quod Florus L. 2. cap. 12. *Eodem die quo victus Perses in Macedonia, Roma cognitum est.* Plin. L. 7. cap. 23. *Castores Romani Persicam victoriam ipso die, quo contigit, nuntiavere*; & Minuc. 7. *Victoriam eodem die, quo fecerant, nuntiavere.* De victo tantum dixere; id de capto etiam expressit Cicero L. 2. de Nat. deor. cap. 2. *Tyndarida Persen victum nuntiavere. P. enim Vatinus, quum . . . venienti noctu duo juvenes cum equis albis dixissent, regem Persen illo die captum, Senatui nuntiavit.* Videtur Vatinus Persen illo die CAPTUM ex suo ad VICTUM addidisse, aut Cicero Valerium Max. & Lactantium in errorem induxisse. Conf. Freinsh. & Duker. ad Flor. c. 1. pag. 405.

Lin. 15. *Claudia.* De hac plures Auctores indicavit Savaro ad Sidon. Apollin. Carm. 24. p. 207.

Ibidem. *Proponitur in exemplum.* Ità edo ex Reimm. Goth. & Lip. tert. hoc loco enim significat *sum exempl.* Vet. Interpr. Lat. Nahum 3. 6. *PONAM te in EXEMPLUM.* Scitè Minuc. Felic. cap. 36. *aliquem in exemplum predicare.* Imò ipse iterum Lactantius L. III. cap. 6. *Quod proponi solet in . . . exemplum.*

Pag. 141. lin. 10. *Appius Claudius Censor.*

Vid. Val. Max. L. 1. cap. 1. Livium 9. cap. 29. Cell.

Lin. 12. *Et Potitiorum gens.* Livius d. 1. *Potitia gens, cujus ad aram maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, &c.* Erat tùm in XII. familias divisa: quò mirabilius, *omnes intra annum cum stirpe extinctos.* Livius ibidem. Cell.

Lin. 14. *Aedem Fortuna equestris.* Quam Proconsul voverat bello Celtiberico, Livius lib. 40. cap. 40. & post sex annos dedicabat Censor, seu ex Censurâ, idem lib. 42. c. 18. Vetus inscriptio apud Grut. p. 75. num. 44. *FORTUNÆ EQ. SACRIS.* Cell.

Lin. 16. *Præfectus . . . M. Antonii Turul. lius.* Fuit ex percussoribus Cæsaris, postea Antonio triumphiro amicus, ut Dio L. 51. p. 448. Cell.

Lin. 17. *A militibus Cæsaris.* Cæsaris Octavianî triumviri, cui Turullius ab Antonio 44. traditus fuit; Dio ibid. Cell.

Lin. 19. *Ex thesauro Proserpina Locrensis.* De hac spoliatione. Valer. Maximus lib. 1. cap. 1. extern. 1. & Livius lib. 29. cap. 8. Vterque etiam aliam ejusdem fani spoliationem memorant, à Pleminio Scipionis legato factam, eandemque non impunitam. Cell.

Lin. 22. *Capta civitas.* In Fabri thesauro legimus: *Lactantio est vox (civitas) pro urbe* notavit quoque Walehius in Diatr. p. 60. ex Lact. L. III. cap. 21. Addo L. IV. cap. 13. Lib. VI. c. 6. Lib. VII. cap. 26. cap. 24. ut omitam, Vossium statuere Cæsarem L. 1. B. Civ. cap. 1. dixisse *civitatem*, pro urbe Româ.

Lin. 24. *Somnia.* Huc pertinet Val. Max. lib. 1. c. 7. integrum.

Lin. 27. *Antronius . . . quidam.* Sic habent MSS. Lips. Goth. Rost. Ven. 1471. utraque 78. Gryph. In Macrobiî ed. Gronov. 1670. lib. 1. Sat. 21. legitur, AUTRONIUS. In meâ rariori Brixienti 1485. & aliâ Ven. 1500. in Macrobio, ATRONIUS: in pluribus Lact. Ven. 1493. 97. Parrh. Paris. & pluribus, *Antonius.* Ex voce, *quidam*, posset videri homo obscurus: at dicitur Dionysio in Antiq. f. 473. *ἀντρὸν & ἀφανὶς.* Lipsio lib. 3. de Cruce, cap. 3. rectius nomen videtur, *Autronius.* Ciceroni in Bruto cap. 68. memoratur *P. Antronius.*

Pag. 142. lin. 10. *Obversata.* Rost. Ven. 1471. utraque 78. 93. 97. Paris. *observata*: at rectius & elegantius MSS. & Parrh. Ald. Gymn. Gryph. Tornæs. Thom. & eum secutæ edd. *obversata.* Sic. suprâ, *per quietem*

obversatus. : : Jupiter. Confusæ quoque hæ voces in codd. Valerij Max. lib. 1. cap. 7. *Atque eadem animo ejus obversata est species.*
 Lin. 14. *Crimen ... incurrat.*] Sic libri sine præpos. IN. Iterum lib. VI. cap. 25. *Ne quis tumoris & arrogantia crimen incurrat.* Scrip- toribus sacris hoc soleune. Arnob. L. 4. p. 138. *stultitia crimen incurrat.* Cypr. exhort. ad Mart. f. 385. *incurrere aterna supplicia.* Sulp. Sev. lib. 2. Dial. 9. *venantium agmen incurrimus.*

CAPUT IX.

Pag. 144. lin. 1. *Quomodo ... id fecerit.*] L. IV. cap. 6. & seq. *Deus igitur machinator ... rerum, sicut in secundo libro diximus, antequam ... opus mundi adoriretur, sanctum ... spiritum genuit.* Hoc ibid. ex Hermete exprimit, *επει τὸν δὲ θεὸν ἐποίησεν τὸν κόσμον*; item ex Sibillâ, *ἐποίησε*. Sunt autem Lactan- tio, *fecit, genuit, produxit, procreavit*, sy- nonyma. Hinc ulterius lib. IV. cap. 8. ut no- stro loco querit : QUOMODO igitur PRO- CREAVIT. Idem suadet Epit. cap. 42. *fi- lium sibi progeniuit; deinde, secundum fecit deum visibilem ... Quum ergo hunc fecisset primum.* Quæ commodè explicat Pfaffius in Dissert. Prælimin. ad Epit. §. 28. pag. 35. ex Act. 2. 36. & Hebr. 3. 2.

Ibid. *Fecerit, quum solus esset.*] Hæc pu- tavi textui inferenda ex Gryphianâ, propè verò Goth. *fecerit, quum solus est.* In libro quarto enim cap. 8. *Deus ... quum solus adhuc esset ... ad creandum* (id est, gene- randum, gignendum) *societate alterius non indigebat.*

Lin. 4. *Quod à Deo illi liberum datum fuerat.*] Poterant hæc abesse, & ferè sus- pecta sunt mihi, æquè ac L. II. cap. 14. ubi eadem in optimis Manuscriptis non habentur.

Pag. 146. lin. 7. *Nam Cicero de Naturâ deorum disputans.*] Materiam disputationis significat, non titulum libro præscriptum, quia verba hæc in tribus de Naturâ deorum libris, quos habemus, non reperiuntur; aut ergo ex libro sunt deperdito, aut ampliores fuere de Naturâ qui sunt deorum.

Lin. 18. *Aut transfuga.*] Hæc non habet Reimm. nec sunt necessaria.

Lin. 24. *Argumentis doces.*] L. III. c. 1. *Id argumentis docendum est.* Cic. lib. 3. de Nat. deor. cap. 4. *Multis argumentis deos esse docere voluisti.*

Pag. 147. lin. 4. *Institutor.*] Variat; aliàs *fic-*

tor, aliàs *factor*. Hæc notio in meo Fabro non- dum indicata. Sic Tertullian. lib. 5. adv. Marc. cap. 5. *Patrem dominum dicit, & hominis, & universitatis creatorem & institutorem.*

Lin. 10. *Habuisse semper.*] Hoc semper ex Bonon. Thomaf. & If. addiderunt. Non ha- bent alii libri; nec suprà habent aliqui.

Pag. 148. lin. 1. *In eodem luto hastans.*] Iterum L. VII. cap. 2. *In eodem luto, sicut Comicus ait, hastaverunt.*

Lin. 18. *Jam potestatem Dei, & nomen.*] Sapè noster; e. g. L. III. c. 7. *Si eligere possu- mus, jam non est ... necessaria.* L. V. c. 19. *Si animus aversus est, jam sublata, jam nul- la est.* Et paulò antè : *Si ... velis, jam non defendetur.* Conf. L. VI. c. 2. c. 22. c. 23.

Pag. 149. lin. 7. *Ratione provisum.*] Con- stanter habet Lactantius, e. g. L. de Opif. c. 4. *Magnâ ratione provisum.*

Lin. 17. *Impatibile de patibili.*] Lipsi. 2. *im- passibilis de passibili.* Nihil muto. Sic L. II. c. 9. *Patibile.* L. VII. c. 20. *Patibilis ac poena- sentiens ... patibilis ... impatientes.* Ipse Cicero lib. 3. de Nat. deor. c. 12. *Patibilem natu- ram dixit.*

Lin. 19. *Accipit externam vim.*] Id est, ob- noxium injuriæ, lædi potest. Exprimit Cic. L. 3. de Nat. deor. c. 12. *Ad accipiendam vim externam.*

Pag. 151. lin. 1. *Disciplina.*] Id est, sectæ. Sapè ita cum Cicerone, Macrobio & aliis noster. Terent. Eun. Ac. 2. sc. 2. *Philosopho- rum habent disciplinæ ex ipsis vocabula.* Ci- cero L. 1. de Nat. deor. c. 7. *Tres trium dis- ciplinarum principes convenistis.* L. 5. Tuscul. c. 32. *Omnes ferè Philosophi omnium discipli- narum.* Conf. Laët. L. II. c. 5. L. III. c. 12. c. 14. c. 15. c. 17. c. 28. c. 30.

Lin. 7. *Circumlatrantes.*] Auctoritas me- lior, quàm quæ est in Lexicis ex Avieno & Nolano. Invenio quoque in Senec. ad Mar- ciam c. 22. *Circumlatrare hominem; & Am- mian. Marcell. L. 16. Circumlatrabat Arbe- tionem invidia.* Add. Falsteri Suppl. L. L. pag. 54.

Lin. 8. *Providentiâ instructum.*] Sic omnes. Heumann. legit : *mundum à providentiâ in- structum.* Potest præpos. à abesse, ut L. I. c. 2. *Consilio ... instructum.* Eib. de Irâ cap. 9. *Mundum ipsum nec ratione allâ, nec arte, nec fabricâ instructum; & NB. L. de Opif. c. 2. Nullâ providentiâ instructum esse ac regi mundum.*

Ibidem. *Quam materiam providentiâ con- globatam.*] In Lib. de Irâ c. 9. *Naturam re-*

rum quibusdam minutis seminibus & insectabilibus conglobatam; & cap. 10. Hanc atomorum coitionem & conglobationem efficere omnia.

Lin. 20. Teneo . . . teneo . . . explicet se.] Elegans formula, quâ utuntur, quum alter in angustias se conclusit, alter de victoriâ gaudet. Cic. L. 4. Acad. 48. Teneo te, inquam, &c. Pro Quintio c. 20. Hic te teneo; & L. 3. in Verr. c. 60.

Pag. 152. lin. 10. Quibus machinis . . . vectibus . . . molitione.] Add. infra, ferramentis. Respexit ad Cic. L. 1. de Nat. deor. c. 8. Quæ molitio? Quæ ferramenta? Qui vectes? Quæ machina?

Lin. 12. Quo Deus fecit.] Addunt Deus, Lips. Goth. Emman. Bodl. Cott. C. C. C. Sublac. Ven. 1471. 72. 97. Rost. Pier. Parrh. Crat. Ald. Gymn. Tornef. At malè Thomas. & sequentes omiserunt.

Lin. 16. Igneis caloribus incocta.] Id est, quasi percocta. Plura noto ad L. de Irâ c. 13. Quæ sunt in humidis incocta. Manil. 1. p. 730. Incoctaque sidera flammis.

Pag. 153. lin. 22. Perspectionem.] Quod tota hac sectio supra requirit. Vidit etiam Borrichius in defectu Lexicorum. Iterum Lact. L. de Irâ c. 1. A veri perspectione. Inveni quoque vocem rariorem ex antiquioribus adhuc ignotam in Augustini de Civ. Dei L. 8. c. 4. Contemplatio perspectionem sibi vindicat veritatis.

Lin. 27. Ea sola scire . . . curiosam.] Conf. infra L. II. c. 11. L. III. c. 20. De Opif. c. 15. Tertull. de Animâ c. 1. fin. Præstat per Deum nescire, quia non revelaverit, quam per hominem scire, quia ipse præsumserit.

CAPUT X.

Pag. 154. lin. 7. Circumflui.] Pass. ut Macrobo. Somn. Scip. L. 2. c. 9. Geminio Oceani ambitu terra corpus omne circumflui.

Lin. 9. Tenebras autem, quod est his contrarium.] Nihil mutandum; quod est significat, id est, hoc est, pro more aliorum, & Lactantii L. VI. c. 23. Divina lex duos in matrimonium, quod est, in corpus unum . . . conjungit. Epit. Taur. c. 13. extr. ZAN KPNOT, quod est, Jupiter Saturni.

Lin. 12. Tandem . . . distant.] Goth. Tantum, quia quantum sequitur.

Lin. 24. Frigoribus . . . torpet.] Aptè Macrobo. L. 1. Somn. c. 20. Ut . . . una frigoris perpetuitate torpescant; & L. 2. Somn. c. 5. Torpor glacialis.

Pag. 155. lin. 7. Conficiant.] Goth. persi-

cient. Illud præfero. L. VII. c. 14. Diebus per vicem revolutis orbes conficiuntur annorum; & Epit. c. 25. Ut . . . cursus & certâ spatia conficerent.

Lin. 12. Qui oritur in diem.] MSS. in diem, hoc est, ad usum lucis & diei. Unus Lips. & editi in die. Cell.

Lin. 16. Antitheo.] Sequitur Magistrum in hac voce Arnob. L. 4. p. 134. qui Anti-theos sapè obrepere dixit.

Lin. 19. Perferunt.] De Opificio cap. 7. Admirabile, quod una dispositio . . . innumerabiles animantium præferat varietates. Ubi multa edd. perferat subornarant. De Opif. c. 8. Incredibile est, quantam pulchritudinem præferat.

Lin. 26. Et poëta discordiâ concordia.] Ut Ovidius verbis paulò post proferendis; & Horatius Lib. 1. epist. 12. v. 19. de pugna elementorum:

Quid velit & possit rerum concordia discors.
Cell.

Pag. 156. lin. 16. Corporentur, atque animentur.] Junxit eodem modo Plinius L. 7. Hist. Nat. sect. 13. fin. de Generatione Hominis. Hieronymus ad Pammach. f. m. 170. Confortum corporat, corporatum in membra distinguit. Conf. Lact. L. II. c. 8. & Barthii Advers. L. 7. c. 2. fol. 313.

Lin. 20. Exsulibus ignis & aqua interdicti solebat.] De Licinianâ exsule Plinius L. 4. Epist. 11. n. 3. : Carent toga jure quibus aqua & igni interdictum est.

Pag. 157. lin. 13. Religiones sentiunt.] Magis stringit singularis in Goth. Religionem. Conf. L. III. c. 10. toto, L. de Irâ c. 7. hinc recepi.

CAPUT XI.

Pag. 158. lin. 3. Ad vestitum.] Sic edo ex Bon. Pal. Ultr. Lips. 1. & loco gemino, secundum meliores libros, de Irâ c. 13. Partim ad cibos, partim ad vestitum.

Lin. 9. Unde homo . . . factus ex humo.] De Irâ cap. 10. Corpus hominis ex humo factum, unde homo nomen accepit.

Pag. 159. lin. 5. Pœna ejus in Caucaaso monte.] De Promethei fabulâ pleni sunt libri. De pœnâ Propertius lib. 2. Eleg. 1. v. 71.

Idem Caucaasâ solvet de rupe Promethei
Brachia, & à medio pectore pellet avem.
Et Martialis Spectac. Carm. 7.

Qualiter in Scythicâ religatus rupe Prometheus

Affiduam nimio pectore pavit avem. Cell.
Ibid. In

Ibid. In *Caucaso*.] Sc. Scythico, non Indico. Vid. Strab. fol. 505. & fol. 688.

Pag. 160. lin. 5. *Fictio... è limo Dei est.*] Hæc ita capias: *Dei est fictio... hominis è limo*, sive: *Deus est fictor hominis è limo*. Hinc comma cum Walchio post *limo*, posui.

Pag. 161. lin. 10. *Parcas.*] Conf. Voss. 2. Idolol. c. 44. toto. Præve Lips. 3. tres partes.

Lin. 16. *Quandòque.*] Id est, *aliquandò*, suprâ, ut L. III. c. 17. *Ipsi quandòque perituri sumus*. De Opif. c. 4. *Qui quandòque moriturus est*. Ubi plura.

CAPUT XII.

Pag. 162. lin. 4. *De quibus Lucretius.*] L. 5. v. 806. *Cell.*

Lin. 6. *Maturuissent.*] Sic edidi ex MS. Ultraj. etiam Munckerus hîc ita legere malebat, & sic Hyginum corrigebat Fab. 136. pag. 203.

Pag. 163. lin. 17. *Videndi sentiendique.*] Cellarius, Excusi, inquit, libri, *videndi*. At Lact. L. I. c. 18. *Sentiendi ac vivendi rationem dedit.*

Lin. 18. *Mira inexplicabilisque provisio.*] Bon. Ultr. Jun. Goth. *mira inextricabilisque*. At iterum junxit de Opif. c. 8. *Inexplicabilis est ac mira subtilitas.*

Lin. 31. *Ac non humore illo terræ.*] Emman. & Lips. ac non: alii, *annon*. De Opif. c. 16. *Potest-ne aliquis comprehendere... ac non ex eo ipso intelligat.*

Pag. 164. lin. 1. *Exereta.*] Quia in Lactantio omnes scripti, *excreta*, servo; sic Virgil. 3. Georg. 397. *Multi jam excretos prohibent à matribus hœdos.*

CAPUT XIII.

Pag. 165. lin. 2. *Hominis.*] Id est, maris, viri. Iterum homo κατ' ἑξοχὴν, pro viro, infra.

Lin. 9. *Empedocles... Varro.*] Sequitur Quintilianum L. 1. Inst. c. 4. *Empedocles in Græcis, Varro ac Lucretius in Latinis præcepta sapientiæ versibus tradiderunt*. Aristoteles Lib. de Poeticâ c. 1. *Empedoclem ποσειδάων μαίμον ἢ μιντῶν* adpellat.

Lin. 23. *Sit immortalis.*] Id est, in perpetuum beatâ. Explicat ipse: *in perpetuâ luce versetur*, quod notandum contra Dodwellum, de quo plura ad L. VII. c. 5. *Immortalis & immortalitas.*

Pag. 166. lin. 5. *Seductio.*] Id est, separatio, discretio, ut L. VII. c. 12. Hinc confirmo lectionem Virgilii 4. Æn. 385.

Tom. I.

Et quum frigida mors animâ seduxerit atus.

Lin. 7. *Hæc... pecudes non attingit.*] Id est, ad pecudes non pertinet. Sic sæpè noster, ut L. III. c. 12. L. VII. c. 10. fin. de Irâ c. 17. add. quæ noto ad de Irâ c. 7. & Epit. c. 6. Imitatur Ciceronem L. 2. Off. c. 21. *Partim ad universos... pertinent, partim singulos attingunt.*

Lin. 15. *Quod ex terrâ est & diabolo, serviat.*] Posui comma post *diabolo*: ita suadent antecedentia, *quod est ex cælo & Deo, imperet*. Conjunctio ET habetur in Bon. altero, & Ven. 1493. & 1497. Reimm. *quod ex terrâ & diabolo, serviat*. Nihilominus omnia dura.

Pag. 167. lin. 8. *Teneatur.*] Id est, *alatur*. Cic. lib. 2. de Nat. deor. c. 54. *Tribus rebus animantium vita tenetur, cibo, potione, spiritu*. Conf. c. 55. pr. & c. 11. *Homines bestiaeque calore tenentur*. Paulò antè: *retinentur & vigent*.

Pag. 168. lin. 2. *Ad decipiendum hominem.*] Ità cum Bon. Witeb. Lips. Reimm. aliis MSS, omnes ferè editiones. Emman. & Goth. & Tornes. 1587. 1613. *Ad decipiendum hominem*; certè supra captum Librariorum, ex genio Lactantii L. III. c. 29. *Si dolo nihil profecerit, violentiâ decicere conatur*. L. IV. c. 27. *Damones decicendi hominis causâ varios... cultus... condiderunt*, Cyprian. de Unit. Eccl. princ. *Persecutio, qua subruendis ac decicendis Dei seruis... grassatur*.

CAPUT XIV.

Pag. 170. lin. 3. *Unum, quod.*] Sic omnes libri. Heumannus, *vehementer*, inquit, *gestio rescribere unum*, qui. Ego puto neutrum quod referendum ad *exemplum*. Nota exempla, ubi pronomen hoc non ad præcedens, sed sequens substantivum refertur; e. g. Lact. L. II. c. 11. *Animal, quem vocamus hominem*. Lib. VII. c. 9. *Ignem; quod est elementum*; & L. II. c. 9. *Aquâ utuntur, quod est elementum... terrenum*. Livius, lib. 30. c. 7. *Senatum Suffetes, quod velut consulare imperium apud eos erat, vocaverunt*. Cic. L. 1. Div. c. 23. *Magos dixisse, quod genus sapientum & doctorum habebatur in Persis*.

Lin. 6. *Reservatus est.*] Sic cap. 10. *Unus ille... ad reparandos homines reservatus est*.

Lin. 10. *In centum & XX. annis metam.*] Noster ex aliis repetiit, Hinc c. 12. *Auctores idonei, inquit, tradunt, ad CXX. annos perveniri solere*. Sic Arnobius L. 2. p. 94. *Annis vixerint vicenis atque centenis; ultra enim*

negatur posse hominis vita produci. Iterum Laet. Epit. Taur. c. 27. *Vita . . . ad annos centum viginti redacta est.* Singularis est locus Trebellii Pollionis in Divo Claudio c. 2. *Doctissimi Mathematicorum centum & viginti annos homini ad vivendum datos iudicant, neque amplius cuiquam jactitant esse concessum; etiam illud addentes, Mosem solum, Dei (ut Judaeorum libri loquuntur,) familiarem, CXXV. annos vixisse: qui quum quereretur, quid juvenis interiret, responsum ei ab incerto ferunt numine, neminem plus esse victurum.*

Pag. 172. lin. 10. *Domiciliis non tegebantur.*] Sic cum Lips. Reimm. Sublac. Ven. 1471. 72. utraq. 78. Rost. At Goth. Ven. 1493. 97. Paris. Parrh. Junt. Ald. & recentiores, Neque domiciliis tegebantur.

Lin. 11. *Nubibus subtexitur calum.*] Sic libri, non subtegitur. Sic quoque veteres poetæ. Lactetius lib. 5. v. 467.

Corpore concreto subtexunt nubila cælum:
Et Virgilius Aeneid. 3. v. 582.

Cælum subtexere fuma.

Lin. 13. *Postea deinde.*] Pleonasmus, ut L. I. c. 14. L. IV. c. 12. L. VII. c. 5.

Ibid. *Portentificas.*] Iterum iterumque hæc voce usus L. IV. c. 13. in Lips. secundo, ibid. & cap. 15.

Pag. 173. lin. 2. *Processu temporum.*] De phrafi L. III. c. 6. De Irâ c. 13. Arnob. 2. p. 55. *Artes cum processu temporis paulatim meditatione constatae.*

CAPUT XV.

Pag. 173. lin. 2. *Diabolus.*] Bonon. *Zabulus*, ut de Mort. Perfec. cap. 16. *Zabulum. . . debellasti; & infra, Zabulus victus.*

Lin. 4. *Ad tutelam cultumque.*] Hæc ipse exponit in Epit. c. 27. *Angelos misit, ut vitam hominum excolerent, eosque ab omni malo tuerentur.*

Pag. 174. lin. 4. *Mulierum congressibus.*] Idem Tertull. Idol. c. 9. Cult. Fœm. L. 1. c. 2. Virg. Veland. c. 7. Cyprian. de Hab. Virg. f. m. 109. Commodian. Commonitor. p. 4. & plures tradunt. Vid. Kortholt. ad Justin. Martyr. f. 19. & Suicer. Thesaur. Eccl. tom. 1. fol. 37-40.

Pag. 175. lin. 6. *Sibi à puero.*] Edidi, uti Betuleius habet, suadente Epitome c. 28. *A primâ pueritiâ.* Secutus videtur Tertull. de Animâ, c. 1. *Socrati aiunt demonium à puero adhæsisse.*

Lin. 7. *Magorum . . . aspirationibus.*] Vid. Tertull. Apolog. c. 22. & 23. maxime Mi-

nuc. c. 26. *Magi, quidquid miraculi ludunt, per dæmonas faciunt; illis adspirantibus & infundentibus præstigias edunt, vel quæ non sunt, videri, vel quæ sunt, non videri.*

Lin. 11. *Solatium perditionis . . . operantur.*] Cap. 16. & 17. Tertull. Apol. 22. pr. OPE-RATIO eorum est hominis eversio. Conf. Minuc. Fel. c. 26. Bon. & Lips. 1. in solatium.

Pag. 176. lin. 5. *Quasi depulsores malorum. . . faciunt.*] Tertull. Apol. c. 22. *Ladunt primò, dehinc remedia præcipiunt ad miraculum nova, sive contraria. Post quæ desinunt ledere, & curasse creduntur.* Minuc. cap. 27. Cyprian. Idol. Van. c. 4. *Mox irrogant omnes, rectè.* Ven. 1471. *irrigant, pravè.*

CAPUT XVI.

Pag. 177. lin. 8. *Esse se.*] Hoc ordine nonnulli MSS. e. g. Lips. tert. Reimm. & Torn. 1587. 1613. hinc recepi.

Lin. 9. *Quod plerumque.*] Ediderant recentiores, & quod. Ejeci copulam auctoritate Lips. tert. Reimm. Ven. 1471. 72. utriusque 78. 93. 97. Rost. Paris. Tornes. ut oratio melius fluat; idem Heumannus sentit.

Pag. 178. lin. 1. *Non utique in opprobrium religionis, sed honoris sui.*] Ità constanter & rectè libri omnes. Malè igitur Isæus & Spark. sine libris in notis corrigunt: *non utique in opprobrium religionis ET honoris sui.* Vult igitur, dæmonas adjuratos confiteri se dæmonas non deos esse, & nomina edere, non in opprobrium religionis Christianæ, sed in opprobrium honoris sui dæmoniæ, sive in suum dedecus, suam turpitudinem. Heumannus ex ingenio legit: *non in opprobrium religionis, sed honorem,*

Lin. 7. *Ab incurfibus demonum.*] Laet. L. IV. cap. 27. Tertull. Apolog. cap. 37. *A dæmoniorum incurfibus dico.* Cyprian. de simplic. Prælat. ed. Bas. fol. 118. *Contra incurfus atque impetus.*

Lin. 12. *Asclepius . . . in sermone perfecto.*] Hæc tribuit Asclepio; at L. IV. c. 6. & L. VII. c. 18. Hermeti. Scilicet est dialogus Hermetis cum Asclepio habitus. Conf. Fabric. Bibl. Gr. lib. 1. cap. 8.

CAPUT XVII.

Pag. 179. lin. 10. *Effictos mortuorum regum vulnus.*] MSS. Emman. Goth. Lips. *effictos*; perperam vulgatum & *fictos.* Cell.

Pag. 181. lin. 12. *Advexerunt.*] Emman. & Goth. *eleganter, advexerunt.* Rectè vidit Torrenius in Valer. Maxim. L. 1. c. 8. n. 2.

naâ voce legendum, urbi se nostra advehendum restituit. Ubi hæc fabula uberius exponitur.

Lin. 29. *In tensâ Jovis.*] Tertull. de Spectac. c. 7. fin. *Si unam tensam trahat Jovis... plaustrum est.* Egregie nostrum Lact. locum illustrat Cuperus in Harpocrat. ed. in-4°. p. 134. & sq.

Ibid. *In tensâ Jovis ad exuvias tenendas.*] Tensæ autem, sive thenæ, sunt vehicula deorum, quibus in Circum deducebantur. Suetonius Aug. 43. *Accidit votivis Circensibus, ut, correptus valetudine, lecticâ cubans, tensas deduceret.*

Pag. 182. lin. 4. *Cur Varro solus evasit.*] Terentius Varro, Consul, evasit ex Cannensi prælio.

Lin. 5. *Qui nihil meruit.*] Id est, nihil fecit penâ dignum. Iterum Lactantius L. VII. cap. 10. Boni NIHIL TALE creduntur MERERI, quale sapè patiuntur.

Lin. 9. *Audere non poterat.*] Heumannus rectè exponit, non audebat. Singularis tamen dictio, licèt audere, pro posse, & posse, pro audere interdum ponant veteres. Vid. Broukhuf. ad Propert. l. i. el. 15. v. 37. p. 64. sq.

Lin. 13. *Sub nominibus mortuorum delitescentes.*] Sequitur Tertull. Apol. c. 21. *Contraria divinitas delitescens sub nominibus & imaginibus mortuorum, quibusdam signis & miraculis & oraculis fidem divinitatis operatur.* Et de Spectac. c. 10.

Pag. 183. lin. 2. *Inveteraverunt.*] Conf. L. II. c. 1. *inveteratâ persuasione.* Ibid. c. 19. *inveteratos errores dixit.*

CAPUT XVIII.

Pag. 183. lin. 3. *Vatum prædicta piorum.*] Sic edo ex MSS. Cauci & Emman. diversis typis. Est hoc receptum epitheton. Sic Virg. 6. Æn. v. 662. *Quique pii vates.* Silius Ital. L. 6. v. 288. *Nec tacuere pii vates.*

Pag. 184. lin. 2. *Disputavimus.*] Lib. II. cap. 9.

Lin. 7. *Deferere viventem.*] L. VI. c. 13.

Lin. 15. *Excitati ex eâ, statumque.*] Attamen ut hîc excitatum ex eâ (terrâ), sic L. II. cap. 1. *Ex humo sublevatum.* L. VII. c. 9.

Ab humo excitatum. Ibid. c. 6. *Adlevatum ex humo... excitasse dixit.*

Ibid. *Præter... animantes.*] Id est, præ cæteris animantibus. Vid. L. I. cap. 7. Hûc pertinet de Irâ cap. 14.

Lin. 25. *Tenebras hominibus obducere.*] Hinc Taur. Epit. cap. 28. *Obduxerunt humano generi tenebras.* Cicero L. 4. Acad. 6. *Obducere tenebras rebus clarissimis.*

CAPUT XIX.

Pag. 185. lin. 7. *Nec in imâ potius, sed in summa.*] Heumannus, Probo, inquit, codicis à Cellario laudati (scilicet Emman.) scripturam, *imâ, sed potius.* Probarem & ipse, nisi cogitarem, Lactantium sapè illud *potius* contra receptum morem illi *sed* præmittere. Undè tutius tot MSS. in his Reimm. Lipsf. & Goth. & editiones omnes sequi. Vide quæ noto ad infrâ, *Non... potissimum... sed.* L. VI. cap. 12. *Verum hoc ille non potius incautè... sed ignorantia veri.* Ibid. cap. 16. *Nec... potissimum... sed.*

Pag. 186. lin. 1. *Quidquid... simulatur.*] Aptè Juvenalis Satyr. 6. 324.

Nil ibi per ludum simulabitur, omnia fient; Ad verum. Sic Cic. de Amicitia c. 25. *Fucata & simulata sinceris atque veris opponit.*

CAPUT XX.

Pag. 186. lin. 3. *Major nobis... cum philosophis... luctatio.*] Lact. IV. c. 25. *Una nobis & magna & præcipua cum carne luctatio est.* Cic. de Fato cap. 6. *Chrysippe, tibi cum Diodoro magna luctatio est.*

Lin. 5. *Quasi moles... mihi opponitur.*] Obversatus est ei Cicero in Verrem Lib. 5. Orat. 10. cap. 1. *Quasi murus quidam boni nomen... opponitur.*

Pag. 187. lin. 3. *Deo ac veritate.*] L. III. cap. 1. L. V. cap. 4.

Ibid. *De sententiâ... depelli.*] Suprà dixit de luctatione; eleganter igitur de re gladiatoriâ hîc transfert. L. III. c. 16. *de sententiâ pulsus est.* Conf. cap. 17. L. V. c. 13. Nullis terroribus de sententiâ proposito posse depelli.

Lin. 4. *Clarissimum solem, &c.*] Lib. VII. cap. 1.



LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Pag. 190. lin. 1. *Vi suâ propriâ.*] Sic sapè jungit. L. IV. cap. 30. *Veritas in suo proprio domicilio collocanda.*

Lin. 10. *Simplex & nuda veritas, &c.*] Minuc. Fel. cap. 16. *Quò imperitior sermo, hòc illustrior ratio est: quoniam non fucatur pompa facundia & gratiæ, sed, ut est, recti regula susinetur.* Cyprian. L. 2. ep. 2. ad Donatum: *Quò de domino & de Deo vox est, vocis pura sinceritas non eloquentiæ viribus nititur ad fidei argumenta, sed rebus. Denique accipe non diserta, sed sortita, nec... culto sermone lucata, sed... rudi veritate simplicia.* Adde aurea verba Origenis contra Celsum L. 3. ed. Cantab. pag. 135. Egregiè Euripides in Phœniss. v. 472. seqq.

Lin. 17. *Etiamsi ego defecerim.*] De Opif. cap. 20. *Ego verò libentiùs sub hoc onere defecerim.* Imitatur Quintilianum L. 12. proœm. *Licet major moles premat, tamen... constitutum est, vel deficere potius, quàm desperare.*

Lin. 19. *Maximos quosque.*] Sic MSS. Emman. Cant. Eleganter superlativis quisque jungitur.

Lin. 20. *Potentia veritatis, ut seipsam... defendat.*] Adparet Cicero Orat. pro Cœlio cap. 26. *O magna vis veritatis, qua contra hominum ingenia, calliditatem, solertiã, contraque fictas omnium insidias facile se per seipsam defendat.*

Lin. 23. *De tenui fonte.*] De Opif. cap. 20. *Tenuis in nobis facundiæ rivus est.*

Pag. 191. lin. 2. *Naturam hominis Deus veri adipiscendi cupientissimam fecit.*] Rectiùs Deo tribuit, quàm Cicero naturæ, L. 2. Fin. 14. *Natura cupiditatem ingenuit homini veri inveniendi.*

Lin. 7. *In plagas.*] Eleganter L. VI. cap. 22. *Cavenda ista... tanquam laquei & plagæ.*

Ibidem. *Induerunt.*] Ausus sum contra omnes, quos vidi, libros, qui induxerunt habent, hîc recipere, induerunt; præcessit enim, IPSI SE. Inducere alios possunt, induimus nos ipsi. Pari modo hîc legendum censuit Davissius ad Cic. 2. Divinat. cap. 17. *Cur vos induitis in eas captiones?* Idem censet Heumannus. Iterum Lact. L. VI. c. 12. *Prudent*

dens ac sciens in hos se laqueos induit.

Lin. 9. *Ex sapientiâ.*] Repete, falsâ.

Lin. 15. *Nec enim decebat, ut.*] Proscripsi vocem hîc ineptam aliter; ubi reliqui omnes, *nec enim decebat aliter, ut.* Delet quoque Heumannus; nam hîc seipsum turbat planè. Rescripsi ex omnibus Tornæsanis ab a. 1548-1613. *Nec enim decebat, ut, quò.* Illud aliter priori loco motum postea commodiùs eadem reddunt cum Betul. legendo, *tanquàm aliter fides ei non haberetur, quas sum secutus.*

Lin. 18. *Pronuntiare.*] Proprium verbum de Iudice. Vid. L. IV. cap. 18. L. VI. cap. 18.

Lin. 22. *Tantum honoris habeamus, ut.*]

Sic edo ex Sublac. Rost. Ven. 1471. 72. utrâque 78. 93. 97. Paris. Parrh. Junr. Ald. Crat. Gymn. & Heumannus sic legendum credit. Rectè. Sic lego L. VII. c. 5. *Si tantum honoris homini habuit, ut ipsius causâ mundum fabricaret.* Ibidem cap. 4. *Tantum illi honoris habuit, ut eum præficeret universis.* Recentiores sine ullâ MSS. mentione, nisi quod Cauci, aut... etiam eorum hîc variant. Gryph. 1541. & hunc secuti Thomas. Iæus, Gall. Cant. Spark. Cell. *tantum honoris habeamus, aut eorum;* Tornæf. 1548. & Betul. *tantum honoris debeamus, aut;* Tornæf. 1587-1613. & Walch. *tantum honorem habeamus, aut.* Si UT pro aut legas, postrema lectio bona. Sic Cyprian. epist. ad Magnum, ed. Pamel. ep. 76. *Nisi si iustum... ut... tantus honor habeatur hæreticis, ut non interrogentur, &c.*

Lin. 25. *Illos ignorantie redarguemus.*] Idem quoque iterum dixit in Epit. cap. 29. *EOSQUE STULTITIÆ redarguit.* Ejus generis sunt L. III. c. 4. *aliquem stultitiæ convincere;* ibidem sup. *stultitiæ accusare;* Epit. c. 32. *stultitiæ condemnare.*

CAPUT II.

Pag. 192. l. 19 *Imperfecta rei perfectum.*] Lact. tius c. I. ex Heraclide Pontico refert Pythagoræ verba: *πυθαγόρας ὁμοῦ καὶ ἀντιθέτου, ἀντιθέτου ὁμοῦ.* Seneca ep. 89. *Dicam inter sapientiam & philosophiam quid intersit: sapientia perfectum bonum est mentis humana; philosophia sapientiæ amor est & affectatio.*

Lin. 22. *Aliud ... quod quarit ; aliud , quod quaritur .*] Seneca c. l. *Neque enim fieri potest , ut idem sit , quod adfectatur , & quod adfectat .*

Pag. 193. lin. 3. *Ego verò .*] Id ex more Lactantii. L. IV. cap. 27. *Ego verò non dubito .* Conf. L. VI. cap. 8. de Opif. c. 20. *Ego verò libentiùs ... defecerim .*

CAPUT III.

Pag. 193. lin. 2. *Nec ullâ re aliâ .*] Hoc ordine Leipf. 2. & 3. quos secutus sum ; numero- sius sanè , quàm edd. *ullâ aliâ re .*

Lin. 3. *Propriam scientiam .*] Hæc expli- ca ex L. III. c. 4. L. IV. c. 24. L. VII. c. 2.

Lin. 7. *Permaneret .*] Scitè , ut Cicero , *permanere ad animum , ad sensus , ad aures .* In omnibus edd. *perveniret , quod & ipsum ele- gans .*

Pag. 195. lin. 11. *Opinatur ... quod nescit .*] L. III. c. 4. *Exprimit hîc Ciceronem L. 4. Tul. c. 11. Opinatio est , judicare se scire , quod ne- sciat .*

Lin. 18. *Magnificis .*] Hanc vocem habent omnes ab ann. 1465 - 1563. editi.

Pag. 196. lin. 11. *Descensurum .*] Sc. de cæ- lo. Reimm. *diffensurum .* Non malè. Pro recep- tâ Livius lib. 6. cap. 18. *Nunquàm propter me de cælo descendant .* Conf. Lact. L. III. c. 20.

CAPUT IV.

Pag. 196. lin. 1. *Opinari ... te scire .*] Illud *scire* non debet abesse : hîc necessarium , & habent omnes editiones rectè. Requirit lo- cus Ciceronis à me ad c. 13. citatus , & Epit. cap. 31. *Opinari autem scire , quod ignores , temeritas ac stultitia est .*

Lin. 6. *Confecta .*] Tornæf. 1587 - 1613. *confractam .* At infra , *seipsam Philosophia con- sumit & conficit .*

Pag. 198. lin. 3. *Sine interitu suo sibi .*] Ad- didi suo ex Bon. Tax. Pen. Cauc. Junt. Cant. Sublac. Rost. Ven. 1471. utrâque 78. 93. 97. Pier. Junt. Ald. Parrh. Crat. Gymn Gryph. Tornæf. Non video , quare Thomaf. ejusque adflectæ illud suo ejecerint.

Lin. 4. *Ut docui .*] Cap. 3.

CAPUT V.

Pag. 198. lin. 9. *Se in populum redegerisset .*] Id est , *se vulgo Philosophorum adnumerasset .* Prius *in ordinem redigere ,* auctore Prisciano & Raph. Reg. *inter viles & abjectos connumerari* dixit Quintil. 1. Instit. c. 4.

Lin. 15. *Nihil scire .*] Seneca ep. 88. fin.

Academici novam induxerunt scientiam , nihil scire .

CAPUT VI.

Pag. 199. lin. 14. *Sinistroversus .*] *Sinistro- sus* Cæsarîs 6. Gall. in meis Lexicis desidero.

Lin. 18. *In parte .*] Lact. L. VII. cap. 22. *Quamvis arcana ... in parte corruperint .*

Lin. 22. *Consertis manibus .*] Sparkius in- terpretatur , *summo conatu : significat , pu- gnantes , ut L. V. c. 6. Tum inter se manus conferere cœperunt .*

Lin. 23. *In medio constitutam fore , quæ .*] Sic ferè omnes. Subaudio , *scientiam , quæ .*

Pag. 200. lin. 1. *Arcefilas ignorantia ma- gister .*] Cap. 4.

Lin. 2. *Auctore Socrate .*] Vid. Cic. lib. 1. Acad. cap. 4.

Lin. 14. *Ut enim nihil scire posse sciendum sit .*] Jun. Lipf. alter , Gothan. Sublac. Rost. Ven. 1471. utraque 78. 93. 97. Pier. Parrh. Paris. Crat. Ald. Gymn. *Ut enim nihil sciendum sit .*

Lin. 26. *Nihil agit .*] Elegans formula : id est , *nihil promoveret .* Lact. L. V. cap. 14. *Sed nihil fortassis apud ipsos agamus .* De Irâ cap. 22. *Ne nihil apud istos agamus .* Cic. pro Rosc. Amerino cap. 45. *Que omnia si ... in pa- tronum voluerit conferre , nihil egerit .*

Pag. 201. lin. 3. *Non possint .*] Edo in con- junctivo ex Goth. & Lipf. secundo , *non pos- sint ; præcessit enim quia doceat .* Idem Heu- mann. vidit.

CAPUT VII.

Pag. 201. lin. 16. *Cardo versatur .*] Sic Reimm. & omnes. *Puto ,* inquit Heumannus , *scribendum esse ,* vertitur. At confirmat recep- tam *versatur ,* ipse Lactantius lib. de Irâ c. 6. *In eo summa omnis & cardo religionis pieta- tisque versatur .*

Pag. 203. lin. 1. *Epicurus , &c .*] Omnia ferè , quæ hîc & infra leguntur , petita sunt ex Cic. 4. Acad. c. 42. 43.

Lin. 2. *Callipho .*] Cicero c. l. & L. 2. de Finib. cap. 6. *Callipho adjunxit ad honesta- tem voluptatem ; & c. 11. & L. 4. Acad. c. 45. fin .*

Ibid. *Callipho & Dinomachus honestatem .*] In Epit. c. 33. *Dinomachus & Callipho hone- stam voluptatem probaverunt .*

CAPUT VIII.

Pag. 204. lin. 15. *Quem corporis semper voluptatem tuentem .*] Ità edo ; nam plures scripti & editi in singulari , *voluptatem , re-*

Etius. Est quidem & altera lectio, in corporis voluptates RUENTEM, elegans, quam Lipf. Sublac. Ven. 1471. Rost. Gryph. Tornes. Thom. & recentiores habent, ut Laët. L. VI. cap. 23. Ut in hos adfectus avidissimè rue-
rent.

Lin. 18. Tam rabidè consecretantur.] Ut Cicerò 5. Tuscul. 6. Quem libidinibus inflamma-
tum & furentem videmus omnia rabidè adpe-
tentem cum inexplicabili cupiditate.

Lin. 26. Quod anima rationis expertes] Sin-
gularis synecdoche, cum anima idem quod
animal, sive pecus significat. Statius 2. Theb.
v. 246.

Hi fibris animaque litant : hi cespito nudo.

Lin. 28. Virtutem . . . efficiens voluptatis.]
Sunt ipsa Ciceronis verba ex Lib. 3. Off.
c. 33. Ut hinc Cicerò efficiens voluptatis ; sic
L. 3. Off. c. 3. efficiens utilitatis.

Pag. 205. lin. 14. Qui voluptatem cum ho-
nestate.] Sc. Callipho & Dinomachus L. III.
cap. 7.

Lin. 23. Sicut . . sic.] Reddidi sicut . . sic
ex Bon. Tax. Pen. Ultr. Lipf. 2. 3. Quia
hæc particularum consecutio rarior, pro Sic,
notius ita editi substituerant. Lactantius L.
II. cap. 9. Sicut lux Orientis . . sic Occiden-
tis tenebræ. L. III. cap. 4. Sicut tollit . . sic
. . . tollitur.

Pag. 207. lin. 6. Sed opinatio.] Cic. Tusc.
4. cap. 11. Hec autem opinatio est, judicare se
scire quod nesciat.

Lin. 9. Usquè adhuc.] Plin. L. 5. Ep. 6. extr.
Usquè adhuc certè neminem . . amisit. Lib. 10.
Ep. 30. (20.) Quod usquè adhuc factum.

Lin. 23. Sine labore] Lipf. alter, Sublac.
& Rost. Ven. 1471, utraque 78. Paris. Tor-
næs. 1587. Sine ullo labore, ut mox, sine
ullâ contentione.

Pag. 208. lin. 7. Quasi ulla virtus possit esse
nisi honesta.] Sic Emman. & Goth. quod or-
natius est, quàm vulgò editum inhonestu.

Lin. 16. Proprium ac perpetuum bonum.] Sci-
tè voces junxit, ut Cic. pro L. Manil. c. 16.
Quod ut illi proprium ac perpetuum sit. Pro-
prius enim sæpè idem, quod perpetuus.

CAPUT IX.

Pag. 208. lin. 4. Circumscripio.] Id est, de-
terminatio, L. VII. cap. 6.

Ibid. Illorum omnes sententias.] Emm. illo-
rum : ceteri illas. Mox, qua dixerunt, Angl.
& Lipf. 1. alii qui. Cell.

Pag. 209. lin. 4. Anaxagoras . . videndi.]
Cap. 23. L. VI. cap. 1. Sinistrè Lactantium

dictum Anaxagoræ interpretari in aliis ostendit
Jac. Thomafius præfat. XIV. pag. 69. ubi
fufius inquirat.

Lin. 7. Passim.] Interpretor passim, sine
deliberatione, sine ratione, sine consilio, in-
consideratè, temerè. Sic Laët. L. VII. cap. 7.
Incurfant passim sine delectu omnia.

Pag. 210. lin. 23. Natum esse se dixit.] Hoc
ordine Lipf. tert. Sublac. Rost. Ven. 1471.
72. utraque 78. 93. 97. Paris. & Tornes.
1587. 1613. ubi aliæ, ut infrà, Natum se
esse. Doctæ aures agnoscent gratum Ciceroni
concursum syllabarum se se.

CAPUT X.

Pag. 211. lin. 2. In cæteris . . animalibus.]
Quæ primis hinc sectionibus habet, repetuntur
ferè omnia in libro de Irâ cap. 7. sqq.

Lin. 4. Dignoscunt.] Lib. VI. cap. 20. Se-
que dignoscunt. De Irâ cap. 7.

Lin. 5. Contracto rictu . . oculis in lasciviam
resolutis.] De Irâ cap. 7. Rictum con-
trahunt . . oculos in lasciviam resolunt.

Lin. 6. Adludunt.] Adludere est adblan-
diri, blanditiis captare, προσωρίζεσθαι. De Irâ c.
7. Ad lusum gestiunt. Terent. Eunuch. 3. 1.
Cæpit ad id scortum adludere.

Lin. 8. Providentiam.] Ità persuadet locus
geminus de Irâ cap. 7. Quid tam homini pro-
prium, quàm . . providentia futuri ?

Ibid. Rationis, &c.] Instar commentarii
in h. l. esse potest Hier. Rorarii elegans scri-
ptum, quòd animalia bruta sæpè ratione utan-
tur melius homine, quod recensuit & doctis
adnotationibus auxit G. H. Ribovius Helmsf.
1728. 8.

Lin. 10. In plures exitus dispartentia.] Hinc
iterum faciunt de Irâ cap. 7. Sunt animalia,
quæ latibulis suis diversos & plures exitus pan-
dant, ut . . fuga pateat obsessis.

Lin. 11. Potest aliquis negare.] Sic omnes
libri, pro Num potest, potestne.

Lin. 18. Ad vitam tuendam,] Nolim à
constanti Lactantii phrasi abire. L. III. c. 8.
Sicut homini opibus ad vitam tuendam : ità
illis præda & pabulo opus. L. VI. c. 20. Ut
adpetant, quibus opus est ad vitam tuendam,
Sic Ovidius L. 4. Pont. el. 5. v. 37.

Addita præterea vitæ quoque multa tuendæ
Munera, ne proprias attenuaret opes.

Ibid. Ad propagandam.] Inserit quidam
Lactantium putant loqui de propagatione per
generationem, quàm propagare hinc sit produ-
cere, ut ostendi ad Laët. L. II. c. 12. Quæ
(vita) in mille annos propagaretur. Hinc de

viā beatā intelligendus.

Lin. 20. *Soli datum est.*] Ut L. II. cap. 1.

Nobis propriè datum est, &c.

Pag. 212. lin. 17. *Suprà docui.*] Lib. III. cap. 3.

CAPUT XI.

Pag. 213. lin. 11. *Viam deviam ... sequuntur.*] Sic L. IV. cap. 30. *Vias sibi devias considerunt.*

Lin. 20. *Non est ... summum bonum, sed ne bonum quidem.*] Sequitur Senecam de Vitā Beatā cap. 10. fin. *Tu illam (voluptatem) summum bonum putas? Ego ne bonum.*

Lin. 21. *Multò magis.*] Repete ex prioribus, *non sunt summum bonum.*

Pag. 214. lin. 1. *Et necesse est.*] Heumannus scribit, *at necesse est.* Quia & est in omnibus libris, interpretor, & tamen. Particula *tamen* sæpè in Cicerone & Lactantio sic subauditur. Lact. L. IV. cap. 2. *Nusquam ... sapientiam comprehenderunt, & alicubi esse illam necesse est.*

Lin. 5. *In malorum perferentiā.*] Betul. *præferentiā*; pravè. L. III. cap. 12. *In perferendis malis tota vis ejus (virtutis) est;* & L. VII. c. 1. *Tolerantia malorum latinus dicitur.*

Lin. 18. *Quod ex eā nascitur.*] Ex eā, virtute, ut nostri scripti habent: non eo, ut vulgati.

CAPUT XII.

Pag. 215. lin. 4. *Sicut est ipsa virtus.*] Repete, *utrique communis.*

Lin. 22. *Ut dixi.*] Cap. 11.

Lin. 25. *Necesse est, ut ... pariat.*] Lib. II. cap. 11. L. III. c. 9. *necesse est, ut ... sit.* At mox c. 13. *Necesse est, ipsa ... faciat.* L. IV. cap. 14. *Necesse est, habeat.* L. VI. cap. 19. *Necesse est, naturam depravent.* L. VII. c. 1. *Necesse est, revertatur.* L. I. c. 21. *Necesse est... ficta sint.*

Pag. 217. lin. 1. *Non potest ... ut sit miser.*] Infrā Seneca de Provid. c. 3. pr. *Bonus vir potest miser dici, non potest miser esse.* Cicero Paradox. 2. fin. *Ut improbo, & stulto, & inertī nemini bene esse potest: sic bonus vir, & fortis, & sapiens miser esse non potest.* His verbiis Minuc. Fel. cap. 37. *Christianus miser videri, non potest inveniri.*

Lin. 5. *Nec corpus attingit.*] At clarè docuit Lactantius carnis resurrectionem L. VII. c. 20. *Resurgent mortui.* Ibid. cap. 21. *Rursus carne induentur.* Add. cap. 22. *Sensus verborum, Nec corpus attingit, est, immortalitas*

non pertinet ad hanc vitam temporalem, ut patet ex Lib. III. cap. 12.

Lin. 6. *Provenire.*] Iterum Lactantius L. VI. cap. 4. *Malis & injustis facilius provenire, quā cupiant.*

Pag. 218. lin. 5. *Fragilem ... solidam.*] Doctè *fragilis & solidus* opponuntur.

Lin. 16. *In summo esse credamus.*] Sic Bon. Pen. Pal. Cauc. Ultr. Jun. Goth. Lips. Emman. & Thomafius eumque secuti; quā omnes editi ab an. 1465. ad 1563. per integrum seculum, æquè ac Tornes. in *summo Deo esse credamus* referant.

Lin. 34. *Ad corpus spectat.*] Ediderat Cellarius, *ad corpus pertinet*, ex uno solo Lips. 1. At quā omnes reliqui MSS. etiam Lips. 2. Goth. Guelf. Witteb. Reimm. omnesque editi constanter *spectat* exhibeant, restitui. Lact. L. IV. cap. 16. *Quod ad crucem spectat.* Ibid. cap. 4. *Sapientia spectat ad filios.* De Opif. c. 20. *Quæ ad vitam beatam statum spectent.* Instit. L. III. cap. 17. *Ad utilitatem spectat alienam.* De Mort. Persec. cap. 7. *Quæ ad exhibendos milites spectant.* De Irā cap. 1. *Error... ad evitandum vitæ humanæ statum spectat.*

CAPUT XIII.

Pag. 219. lin. 6. *Quibus vincerent.*] Sic omnes. *Vincere*, idem quod *probare, comprobare.* Conf. Lib. VII. cap. 8. & 9. More Ciceronis, pro Cluent. cap. 23. *Si DOCEO non ab Avito, vinco ab Oppianico. Si ostendo ab Oppianico, purgo Avitum.*

Pag. 220. lin. 5. *Abjectis omnibus.*] Scil. Philosophiæ partibus, c. g. Physicā. Vid. L. I. cap. 1. not. & L. III. cap. 21.

Lin. 10. *Trahantur auctoritate.*] Plin. L. 8. ep. 15. *Qui auctoritate ejus traherantur.*

Lin. 24. *Ratio ... ducitur.*] L. 2. in Verr. cap. 52. *Qui non tam cœli rationem, quam celati argenti duceret.* Ibid. cap. 63.

Pag. 221. lin. 21. *Sic animæ.*] Repete, *alimentum est.* Ad Lib. V. cap. 1. *Veritas est animæ pabulum, excitavi similem locum ex Cicerone.*

CAPUT XIV.

Pag. 222. lin. 11. *Aut Pythagoram ... aut Milesium Thalem.*] Erravit Lactantius: *Epicurum* voluit laudare. Vide Tan. Fabrum ad Lucret. L. 5. v. 8.

Lin. 13. *Querit.*] Id est, *studer.* L. III. c. 20. *Profanare impiis disputationibus querunt.*

Lin. 15. *Idem perfectus orator, idem sum-*

mus.] Sic Bon. Tax. Pen. Lips. Reimm. & Thomafium fecuti; at reliqui, idem perfectus orator, summusque. Idque Heum. probat.

Pag. 223. lin. 2. *Laudat in faciem.*] Scitè, ut Horatius L. I. Serm. 5. *In faciem permulta jocosus.* Idem est Terentii Adelph. 2. 4. *Coram in os laudare.*

Lin. 3. *Quisquamne.*] Sic edo ex Emman. Cant. Reimm. & omnibus antiquis edd. ab anno 1465-1513. Laët. L. V. c. 10. *Quisquamne putet?* Cic. 2. Phil. 32. *Quisquamne divinare potest?* L. 5. Tufcul. 2. *Vimperare quisquam audet?*

Lin. 9. *Hominemque generavit.*] Cicero 1. de Legib. cap. 9. *Quoniam hominem generavit & ornavit Deus.* Cell.

Ibid. *Hominemque generavit.*] Sapius nofter generare, pro creare. Vide L. I. c. 5. c. 7. c. 8. c. 18. L. II. c. 11. c. 12. & 15. L. III. c. 9. L. IV. c. 4. c. 28. L. V. c. 14. c. 22. L. VI. c. 10. c. 25.

Pag. 224. lin. 6. *Disciplinas.*] Id est, sectas infra, not.

Ibid. *Gloriari soles.*] Cic. 1. de Nat. deor. c. 4. L. 1. Acad. c. 1. L. 2. Divin. c. 2.

Ibid. *Latinis litteris illustraveris.*] Cic. 1. Acad. 1. *Sum ingressus philosophiam...* latinis litteris illustrare.

Lin. 25. *Stultitiæ inanitatique.*] Emman. & Lips. *vanitatique*, quod congruentius rei & materiæ, non autem oratorio numero.

Ibid. *Stultitiæ inanitatique.*] Ità plures MSS. Sparkii, Goth. Reimm. Bon. Rom. Sublac. Rost. Ven. 1471. 97. imò omnes editi, ut L. III. c. 13. *Adparet inanem esse omnem Philosophiam.* Lib. VII. cap. 26. *Qui inanem Philosophiam tuentur.*

CAPUT XV.

Pag. 225. lin. 1. *Seneca.*] Sententiam sparsim quidem invenimus in ejus libris, non autem integra verba; aut ex deperdito libro deprompta sunt. Cell.

Lin. 5. *Qui dixerit illam regulam vitæ, suum illi nomen reddidit.*] Inclusum nomen volui, quod deest MSS. Anglis & Lipsiensibus, & quo demto satis comta ornataque est oratio. Cell.

Lin. 11. *Cujus capita.*] Goth. *ejus cita.* Num scita? an placita? Id est, decreta; ut Laët. L. V. c. 17. *Ut decretum disciplinae suæ tueretur*, not. L. VII. c. 14. *Decretis placitisque.* Appositè Seneca ep. 95. *Nulla ars contemplativa sine decretis suis est, quæ Græci vo-*

cant *δὲ* *παρα*: nobis decreta licet appellare, vel scita, vel placita.

Pag. 226. lin. 12. *Vitam... instruere.*] Lips. alter & Rost. *vitam instituere.* Recepta recta. L. III. c. 30. *Vitam non instruunt, sed turbant.* Hinc L. III. c. 13. *Nec instruit* (Philosophia) *ad justitiæ munera.*

Lin. 15. *Sine doctrinâ boni.*] Cic. pro Archiâ c. 7. *Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse, & sine doctrinâ... & moderatos, & graves existisse fateor, &c.*

Lin. 18. *Cupidos.*] Id est, avaros. Infra, *pécuniæ cupidos.*

Lin. 27. *Vitâ & vitiis.*] Addo, & vitiis, ex MSS. Cant. Guelp. 2. Subl. Rost. Ven. 1471. 72. utrâque 78. 93. 97. Paris. Parrhaf. Junt. Ald. Gymn. Torn. 1548. Gryph. Berul. 15æo.

Pag. 227. lin. 8. *Diserti in convivium suum.*] Minuc. cap. 38. Philosophos dicit, *Adversus sua vitia facundos.* Hieronymus ad Rusticum Mon. f. m. 47. *Accusamus sæpè quod facimus, & contra nosmetipsos disert, in nostra vitia invehimur.*

Lin. 12. *Patrocinia turpidini.*] Idem Seneca de Vitâ Beatâ cap. 12. *Quarentes libidinis suis patrocinium aliquod ac velamentum.* Conf. Laët. L. IV. c. 24.

Lin. 18. *Sed non eodem modo.*] Ità Seneca ep. 18. *Et eadem, sed non eodem modo facere.*

Ibid. *Atqui nihil... non videtur.*] Hæc verba ordinariis typis curavimus imprimenda, quia non sunt Senecæ, sed Laëtantii de Senecæ verbis judicantis.

Lin. 23. *Ipse haberet... alii... haberentur.*] Græcè Laërtius & Athenæus: *ἑρῶν ἔκ τῶν ἑταίρων.* Cic. L. 9. ad diversos ep. 26. *Habeo, non habeo à Laide.*

Pag. 228. lin. 6. *Ad meretricem famosissimam.*] Iſæus & Gallæus in variis dicunt, alias habere, *formosissimam*: sed nullas indicant. *Famosus*, est vox media. Veteres in malam partem, recentiores in utramque, bonam & malam adhibebant.

Ibid. *Ad meretricem... commearet.*] Terent. Heautont. 3. 1. dixit, *filium commeare ad mulierem.*

Lin. 13. *In propatulo coire.*] Laët. L. I. c. 16. Epit. cap. 39. Conf. Cic. L. 1. Off. c. 35. & c. 41. S. August. de Civ. Dei L. 14. cap. 20. Idem de Mofsynis Mela L. 1. cap. 19.

Lin. 15. *Disciplinâ.*] Id est, sectâ.

CAPUT XVI.

Pag. 228. lin. 2. *Vitam nihil aliud, quàm in eloquendo peragant.*] Heumannus dicit *dictionem*

Aionem Lactantianam. Ego hoc ampliùs, (salvâ tamen modestiâ) pronuntio, esse dictionem optimorum quorumque Scriptorum, atque exemplis à Gronovio ex Livio, & à Burmanno ex Cicerone aliisque excitatis.

Pag. 229. lin. 8. *Vel advocandi gratiâ.*] Ego putavi subaudiendum: vel auditores, concionem, populum, *advocandi gratiâ.* Agit enim de Philosophis ib. & seq. & de Epicuro cap. 17. ait: *Ut ad se multitudinem contrahat.* Ibidem inf. *Circulum colligit;* atque integra phrasis occurrit de Mort. Persec. cap. 28. *Advocavit populum.*

Lin. 9. *Qui docent tantum, . . . detrahunt pondus.*] Vid. L. IV. cap. 23. & c. 24.

Pag. 230. lin. 24. *Et Seneca.*] Quo libro, incertum; hodiè enim non extat. *Cell.*

Ibid. *Initia . . . mota.*] Retineo, MOTA, quia MOVERE valet incipere. Virgil. lib. 7. *Æn.* v. 45. *Majus opus moveo.* Conf. v. 40. *Exordia;* v. 44. *Nascitur.* Undè Ciofanus ad Ovidii L. 3. Fast. 6. *Quod mea quarebam Musa moveret opus,* rectè exponit movendi verbum per exordiri.

CAPUT XVII.

Pag. 231. lin. 6. *Propterea.*] MSS. Bon. Tax. Jun. Pal. Pen. Lipf. 1. Reimm. *Propterea.*

Pag. 232. lin. 7. *Vitam . . . tolerari.*] Tenuitatem & parsimoniam verbo *tolerare* indicari, auctor est Taubmann. ad Virgil. 8. *Æn.* v. 409.

Lin. 8. *Adversus parentes impios.*] Hoc ordine Goth. undè unâ deimptâ literâ fingo, *adversus parentes impio,* sc. dicitur, ut statim sequitur paulò antè: *Habenti malos liberos;* nunc IMPIO filio adversus parentes blanditur.

Lin. 13. *Circulum cogit.*] Exactum à Cellario & Walchio, & jam antè à Tornesio 1587. verbum COGIT, revocavi. Habent enim vetustissimi plurimique libri scripti, editi, *Cogere circulum,* eleganter idem est, quod *cœtum colligere, congregare,* sive, ut hoc capite sup. *Ad se multitudinem contrahere.* De circulo pro cœtu, coronâ, Apul. Metam. L. 2. pag. 120. *Quum frequentis populi circula conscriptus corona circumstantium fata enodaret.*

Lin. 17. *Bonis adversa.*] De Irâ c. 16. c. 20. 199. Seneca de Providentiâ.

Lin. 22. *Infantes rapti.*] More veterum. Sueton. C. Cæs. Caligul. c. 7. *Infantes adhuc rapti.* Plin. 6. ep. 6. *Doleo, illum immaturâ morte indignissimè raptum.* Justin. lib. 7. c.

Tom. I.

2. *Immaturâ morte raptus.*

Pag. 233. lin. 8. *Indignos inque merentes.*] Eleganter itâ dicuntur, qui nihil tale meruerunt.

Lin. 9. *Auram.*] Id est, Odorem.

Lin. 11. *Capitolium . . . fulmine ictum.*] Vid. Arnob. L. 6. pag. 245. ed. in 8. Elmenh. *Quum Capitolium torids edax ignis absumeret, Joveimque ipsum Capitolinum cum uxore corripisset ac filiâ, ubinam fulminator tempore illo fuit . . . vindicaret.*

Pag. 234. lin. 4. *Errores inextricabiles.*] Virg. 6. *Æn.* 25. *Inextricabilis error.*

Lin. 7. *Et invenit homo divinus, qua reprehenderet.*] Perperam hæc verba in multis edd. itâ impressa, ac si essent Epicuri verba, quum sint verba ironica Lactantii. Hinc typis ordinariis impressa volui.

Lin. 10. *Providenter.*] Goth. *prudenter.* Conf. L. VI. c. 15. De Irâ cap. 10. Legitur quoque in Plinii Panegyric. cap. 1. *Quod nihil ritè nihilque providenter homines sine deorum immortalium consilio honore auspicarentur.*

Lin. 15. *Non hac ad usum nata sunt, sed usus ex illis natus est.*] Rotundius Lipf. alter: *non hac ad usum, sed usus ex illis natus est.*

Lin. 27. *Ubi . . . aut undè.*] Uberius de Irâ c. 10.

Lin. 32. *Positione conveniunt.*] Goth. *compositione.* Nihil mutandum, Vid. de Irâ c. 10. De Opif. cap. 6.

Pag. 236. lin. 1. *Quo & nos jam non sumus.*] Itâ Bon. Vatic. Angl. septem, tres Lipf. Goth. Guelf. Reimm.

Lin. 12. *Superius dixi.*] Cap. 13.

Lin. 16. *Turpissima voluptatis adsector.*] Ut verius L. III. cap. 7. & Epit. cap. 33. docuit, Vindicarunt ab hac injuriâ Epicurum Gassendus & alii.

Pag. 237. lin. 6. *Temporis punctum.*] Lib. VI. cap. 12. De Opif. cap. 16. Acutè Seneca ep. 49. *Punctum est, quod vivimus, & puncta minus.*

CAPUT XVIII.

Pag. 238. lin. 1. *Insinuari.*] Vid. Lib. VII. cap. 12.

Lin. 3. *Par, . . . ac præpè similis.*] Cic. lib. 2. de Nat. deor. cap. 61. *Vita Beata par & similis deorum.*

Lin. 9. *Intempestâ nocte.*] Goth. *intempestâ noctis,* malè. Vid. de Mort. Persec. cap. 39. *Surgit nocte intempestâ.*

Pag. 239. lin. 1. *Repente non adparuisse.*] Noto ad lib. de Mort. Perfec. cap. 2.

Lin. 2. *Stoica vanitatis imitator.*] Reclamantibus licet MSS. & edd. ab 1465. ad 1650. editis, recepi *Stoica*, pro *Socratica*, adductus maxime his: *Cato, ut Stoicorum decretis obtemperaret, quos sectatur.* Conf. Plutarch. in Catone Minori, fol. 792. lqq. *Devenit (Cato) ad Stoicorum Paradoxa.*

Lin. 8. *Sicut in hanc vitam, &c.*] Sequitur Ciceronem in Catone Maj. cap. 20. & in Somnio Scipion. apud Macrobius L. 1. cap. 23.

Lin. 12. *Exstincta innocentis anima.*] Id est, vita, s. exstinctus innocens inultus. Noto ad L. VI. c. 11. c. 20. L. VII. cap. 11. *Terent. in Adelph. 3. 2. Seni animam exstinguere.*

Pag. 240. lin. 2. *In integro.*] Sic solet noster, ut L. I. cap. 11. *Illud in vero est.* Ibid. cap. 17. *Quid sit in vero.* L. V. cap. 1. *Cujus rei causa in aperto est.* Sic in Cicerone L. 3. Orat. c. 4. *Sed quoniam hac jam neque in integro nobis esse possunt, quidam integra subornant.*

Lin. 7. *Odium servitutis.*] Vid. Plutarch. Cat. Min. f. 792. pr. & S. August. de Civit. Dei L. 1. c. 23.

Ibid. *Quid Ambraciotes ille.*] Cleombrotus est, quem supra nominavit. De eo Cicero Tusc. 1. cap. 34. *Callimachi epigramma in Ambraciotam Cleombrotum est, quem ait, quum nihil ei accidisset adversi, è muro se in mare abjecisse, lecto Platonis libro.* Epigramma est XXIV. edit. Th. Grævii, XXVIII. Annæ Tanaquilli F. Cell.

Lin. 12. *Impegisset in mortem.*] L. IV. cap. 29. *Quæ adseveratio plerosque in maximum impiegit errorem.*

Lin. 16. *Clarificaret.*] Cyprianus Epist. ad Cornelium: *Clarificato die & sole oborto.* L. 1. adv. Judæos f. m. 494. *Sacrificium laudis clarificabit me.*

Lin. 17. *Non invenio.*] Conf. L. I. c. 21. *Quid dicam non invenio.*

Pag. 241. lin. 9. *Delirius.*] Cap. 19. Lib. VII. cap. 13.

Lin. 11. *Euphorbus fuisse.*] Euphorbus Trojanus à Menelao interfectus. Cell.

Lin. 13. *Singularem Pythagora memoriam.*] Ipse de se apud Ovidium Metam. 15. v. 160. *Ipse ego (nam memini) Trojani tempore belli*

Panhoides Euphorbus etiam: cui pectore quondam

Sedit in adverso gravis hasta minoris Arida. Cell.

CAPUT XIX.

Pag. 242. lin. 7. *Sensu carente.*] *Sensu carente, repete, animo; five, si animus sensu careat.* Patet ex Ciceronis L. 1. Tuscul. cap. 11. *Cur mortem malum tibi videri dicis, quæ aut beatos nos efficiet animis manentibus, aut miseros sensu carentes.* Add. Davif. c. 1. pag. 21.

Lin. 14. *Non easdem sedes.*] Intercidit quidem hic Ciceronis locus: sed superest huic planè geminus L. 1. Tuscul. c. 30. dignissimus lectu. Conf. Lact. L. VII. c. 7. & Pfanner. Theolog. Gentil. c. 21.

Lin. 19. *Facili lapsu ad deos... pervolare.*] Cicero c. 1. *His ad illos (deos) à quibus essent profecti, reditum facilem patere.*

Lin. 21. *Hominem natum.*] Elegantia vocibus his junctis subest. Lib. VI. c. 3. *Immortalitatem nulli homini nato negat.* L. VII. c. 5. *Siquidem omnis homo natus immortalis feret.* Seneca, de Const. Sap. c. 6. *Non est, quod dubites, an tollere se homo natus supra humana possit.*

Ibid. *Immortalitate.*] Sc. beatâ. Vid. L. II. cap. 12. not.

Pag. 243. lin. 16. *Inepta... sententia, &c.*] Euripidem notat, cujus versus servavit Origenes contra Celsum L. 7. pag. 366.

Τὸ δὲ δὲν, εἰ τὸ ζῆν μὲν ἐστὶ κατὰ δὲν
τὸ κατὰ δὲν ὁ ζῆν.

Add. Spencer. h. l. p. 89. His gemini sunt Euripidis versus, Troad. v. 631. 632. & Incert. Trag. v. 331.

Lin. 18. *Sileno attribuitur.*] Cic. 1. Tuscul. 48. *Adfertur de Sileno fabella quadam: quæ quum à Midâ captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur; docuisse regem, non nasci homini longè optimum esse, proximum autem, quamprimum mori.* De Sileno conf. Perizon. ad Ælian. Var. Hist. L. 3. c. 18.

Lin. 21. *Quamprimum mori, & tanquam.*] Addidi mori & ex sex Vaticanis edd. ab anno 1465. ad ann. 1539. tum omnibus Tornæf. 1548. 1614.

Ibid. *Effugere violentiam fortunæ.*] Verba, *violentiam fortunæ*, habent decem Vaticani, quinque Sparkii, Emman. Cantabr. tres Lips. (nisi quod in tertio, *violentiaque fortunæ*.) Hoc amplius Heumannus pronuntiat, verba, *violentiam fortunæ*, proscribendo. Videntur mihi retinenda; quia in refutatione, infra,

fortune facit mentionem.

Lin. 29. *Se gratias agere, &c.*] Iterum de Opif. cap. 3.

Pag. 244. lin. 1. *Quam femina.*] Ità Judæorum magistri in Pelachim f. 65. & alibi: *Bene illi, cujus liberi sunt masculi; va illi, cujus liberi sunt femina.*

Lin. 7. *Quod natus fuisset.*] Restituo natus ex Lipsi. tert. Reimm. Rost. Ven. 1471. 72. utrâque 78. 93. Parrh. Paris. Junt. Gymn. Ald. Ilæo, Grat.

Lin. 9. *Commeare.*] Exprimit Minuc. Fel. cap. 37. *Animas ... in alia nova corpora sæpius commeare.*

Lin. 14. *Homo sapiens.*] Ironicè, ut c. 20. cap. 22.

Lin. 22. *Quanta ... millia.*] Id est, quot millia, ut tantus, pro tot. Noto ad L. I. c. 3. L. V. cap. 13. *Tanta hominum millia.*

Pag. 245. lin. 4. *Alcibiadem ... Socratis ... auditores.*] Nepos in Alcib. c. 2. pr. *eruditius à Socrate*; nec aliter Xenophon L. 1. Memorab. f. m. 713. sqq. quem præ cæteris hic sequitur, Alcibiadem patriæ hostem vocans. Nepos quidem contrarium adfirmat: at Cicero L. 1. de Orat. c. 34. *Quid Critias? Quid Alcibiades? Civitatibus quidem suis non boni, sed certè docti atque eloquentes, nonne Socratis disputationibus erant eruditi? Conf. Maxim. Tyr. Diff. 8. p. 90.*

CAPUT XX.

Pag. 245. lin. 2. *Illius se temporibus esse natum.*] Reimm. *illis temporibus esse se natum.* Sed non minus eleganter pronomina, *illius se*, conjuncta.

Lin. 3. *Cordatiorem.*] Id est, sapientiorem. Vid not. infra.

Lin. 6. *Curiosos oculos.*] Si hîc simul legas quæ inf. intelliges, nostrum hîc imitari Ciceronem de Haruspicum Responsis c. 17. ubi de sacris Bonæ Deæ: *Quod (sacrificium) non solum curiosos oculos excludit, &c.*

Pag. 246. lin. 11. *Aliquid ... habuit cordis.*] Id est, ut sup. fuit paulò cordatior. Lactantius cum aliis sapientiam in corde ponebat: hinc L. III. cap. 13. *In corde sapientia est.* De Opif. cap. 10. *Cor sapientiæ domicilium.* Cap. 12. *Primum cor hominis effingi, quod in eo sit vita omnis & sapientia.*

Lin. 16. *Procumbamus ... in terram*] *Æquius* interpretatur Minuc. Felix c. 8. Tertullianus L. 2. ad Nationes c. 4. dictum hoc Epicuro tribuit. Jure verò, qui de Socrate scripserunt, Lactantium ob hanc finistram

interpretationem castigarunt.

Lin. 32. *O hominem scurræ ... Zeno Epicureus.*] Sequitur Ciceronem L. 1. de Nat. deor. cap. 34. *Zeno non eos solum qui tum erant, Apollodorum, Syllum, cæteros figebat maledictis; sed Socratem ipsum, parentem Philosophiæ, latino verbo utens scurræ Atticum fuisse dicebat.*

Pag. 247. lin. 1. *Ut ait Zeno Epicureus.*] Idèò distinguendus à Zenone Citio, sive Stoico, etiam ab Eleate. Inter octo Zenones Laertius Epicureum hunc octavum ponit, Sardonium genere.

Lin. 6. *Profecrarent.*] In tantâ librorum variatione tutius putavi antiquissimorum codicum scripturam exhibere. Stephanus Baluzius ad Libr. de Mort. Perfec. c. 33. *Melius, inquit, ut arbitror, codex regius 3735. profecrarent.*

CAPUT XXI.

Pag. 247. lin. 4. *In æqualitate.*] Sic L. V. cap. 14. sq. *Æquitatem dico ... se cum cæteris cœquandi, quam Cicero æquabilitatem vocat ... omnes æquos, id est, pares esse ... omnibus æquitatem ... largitur ... æquo jure.*

Pag. 248. lin. 3. *Ferri hoc potest, quamdiu.*] Pro receptâ, est Epitom. cap. 38. *De patrimonii tolerabile est ... potest aliquo modo ferri.*

Lin. 14. *Huic ... tam justo, &c.*] Ironia.

Pag. 249. lin. 1. *Devota mens.*] Thyſio devota mens explicatur votis adstricta; sed majorem vim devotus in se habet, & subst. devotio. Perpende L. V. cap. 7. *Devota Deo suo fides.* L. II. cap. 12. *Devotione summâ servire.* De Opif. cap. 19. *Non fidem devotionemque prode.*

Ibid. *Individuam ... caritatem.*] Stylo Cypriani L. 2. ep. 4. ed. Erasmi. *Honori nos vestro caritas individua connectit.*

CAPUT XXII.

Pag. 249. lin. 2. *Funditus eruendas.*] Lact. L. VII. cap. 16. not. *eruentur funditus civitates.*

Pag. 250. lin. 1. *Tulit.*] TULIT haud raro ponitur pro SUSTULIT, ABSTULIT. Iterum ipse Lactantius in Epit. c. 29. ex Gellio: *Si tuleris unum, abstuleris utrumque.* Ambros. L. 1. Off. c. 32. *Tolle ex usu hominum benevolentiam, tanquàm solem è mundo tuleris, ita eris.* L. 3. Off. cap. 5. *Solum lanceam ... & lenticulam tulit aquæ.*

Lin. 10. *Luxuriosi ac nepotes.*] Cicero pro

Quintio cap. 12. *Quis tam perditus ac profusus nepos non adesat jam, sed abundanti etiam pecunia sic dissolutus fuisset, ut fuit S. Navius.*

Lin. 15. *Geniales toros.*] Virg. L. 6. Æn. v. 603.

Lucent genialibus altis aurea fulcra toris.

C A P U T XXIII.

Pag. 251. lin. 6. *In tranquillo.*] Goth. Lipf. tert. & Reimm. in *tranquillum*, sc. mare. Præfero receptam ex aliis MSS. & vet. edd. omnibus. *Tranquillum* opponitur tempestat: in tranquillo, vid est, quum tranquillum est. Seneca in Agamemni. 3. 682. *Tranquillo male confise credunt iterum pelago audaces.* Livins L. 24. Non tranquillo navigamus: sed jam aliquot procellis submersi penè sumus. L. 26. *Milites tranquillo in altum provecti.*

Lin. 10. *Laudatur Democritus.*] Meretur legi de hac re Philo de Vitâ contemplat. fol. 891. ed. Lipf. & Hieronymus ad Pammachium f. 164. sqq. ad Lucinium f. 193. ep. ad Julianum f. 207. & L. 2. adv. Jovian. f. 76. Clem. Alex. de Salute Divitis ed. Ilt. cap. XI. pag. 24.

Lin. 13. *Quid ille, qui patrimonium in nummos redactum.*] Crates Thebanus est. Hieronymus epist. 13. ad Paulinum de Institutione monachi: *Crates ille Thebanus, homo quondam divissimus, cum ad philosophandum Athenas pergeret, magnum auri pondus abiecit, nec putavit se simul posse & virtutes & divitias possidere.*

Ibid. *Effudit.*] Propriè h. l. noster: Cicerone translâtè L. 2. Off. cap. 15. Multi patrimonium effuderunt inconsultè largiendo. De Cratere plures tradunt, ipsum bona populo Thebano esse largitum. Vid. Menag. ad Laërt. L. 6. f. 87. & Perizon. ad Ælian. Var. Hist. L. 3. cap. 6.

Pag. 252. lin. 9. *Ad coarguendum furiosi hominis errorem.*] Emman. Cant. & Reimm. cum Sublac. Rost. Ven. 1471. 97. usque ad Gymn. *ad coercendum.* Aptum visum verbum, quia sequitur FURIOSI, qui magis coercendi, quàm coarguendi.

Pag. 253. lin. 7. *Ad conspectum... efferraretur.*] Hinc de Opific. cap. 4. Homo quoque, si... haberet ad propulsanda pericula suppetens robur, nec ullius alterius auxilio indigeret; quæ societas esset? ... aut quid esset tætrius homine? Quid efferatius? Quid immanius?

Lin. 8. *Quarum natura solivaga.*] Tuscul. lib. 5. cap. 13. *Bestie solivaga* opponuntur

congregatis. Et Offic. L. 1. cap. penult. *solivaga* cognitio communioni adversatur.

Lin. 13. *Quid dici potest de illo, qui nigram.*] De Anaxagorâ. Cicero Acad. 4. cap. 23. *Anaxagoras nivem nigram dixit esse.*

Lin. 17. *Duodeviginti.*] Elegantiæ servantissimus est: sequitur paucis mutatis Ciceronem L. 4. Acad. c. 26. & c. 41.

Lin. 18. *Intra concavum luna sinum.*] Cicero L. 4. Acad. Quæst. cap. 39. *Habitavit Xenophanes in lunâ, eamque esse terram multarum urbium, & montium.* Cell.

Lin. 20. *Lunatici homines.*] Per ironiam dictum.

C A P U T XXIV.

Pag. 255. lin. 3. *Æraos orbes.*] Pro verâ lectione ipse Lact. L. II. c. 5. *Archimedes... concavo are... figuras in... are pictas.*

Pag. 256. lin. 8. *Hanc respondent rerum esse naturam.*] Pro quo Gryph. Torn. 1548. Beul. Thomaf. & sequentes sine necessitate correxerant, *respondent, hanc.*

Lin. 14. *Scios.*] Quâ voce usus L. II. cap. 14. *Peritos ac rerum scios.*

Lin. 15. *Ostendent.*] Emman. Cant. Lipf. 2. 3. Goth. & Sublac. Rost. Ven. 1471. 97. Paris. *ostendant:* etiam Reimm. at margo, *ostentant.*

C A P U T XXV.

Pag. 256. lin. 1. *In commune.*] Restituo ex Bon. Tax. Cauc. Ultr. Goth. Illustravi uberius ad L. III. cap. 21. Hic addo ex Tertull. de Patient. *Patientia in commune memores.*

Pag. 257. lin. 3. *Quoniam si sapientia.*] Lipf. tert. & Reimm. hoc ordine, *quoniam sapientia si.* Satis benè; & sic Sublac. Rost. Ven. 1471. utraque 78. *quoniam sapientia si.*

Lin. 6. *Tam invidi, quàm si velint deligare oculos.*] Quintil. lib. 2. Inst. cap. 17. *deligare vulnus*, pro aliorum obligare, adligare; sic & *deligare oculos* rectum. Conf. not. ad Lact. L. V. cap. 1.

Lin. 11. *Populum... constari.*] Verbo Ciceronis eleganti, quo jam usus L. II. c. 6.

Lin. 14. *Barbâ tantum celebratur & pallio.*] Habitu philosophorum, præsertim Græcorum. Infra Lib. V. cap. 2. de falso philosopho: *Vitia sua capillis & pallio prategebat.* Et Gellius lib. 13. cap. 8. de ejusdem generis hominibus: *Operiti barbâ & pallio, mores & emolumenta philosophia in lingua verborumque artes convertunt.* Cell.

Lin. 21. *Communes littera.*] Cic. lib. 2. de

Orat. cap. 17. *Communium litterarum & politioris humanitatis.* Sic dixit Lactantius L. III. cap. 6. *communem scientiam.*

Lin. 28. *Perdiscere.*] Vis ineſt in compoſito verbo : notat penitus & plane diſcere.

Pag. 258. lin. 6. *Vix etiam politi.*] Lib. VI. cap. 10. *Quid ſi rudes . . . quid putemus hominibus expoſitiis.* Conf. L. III. c. 19.

Lin. 10. *Unam ex omni memoria Themistem.*] Nulli forſan ſeculo , nec antiquitati , doctæ ſceminæ deſuerunt. Laudatur Themistoclea , ſoror Pythagoræ ; laudantur aliæ.

Lin. 13. *Platonem . . . redemiſſe Anniceris quidam.*] Plato , cum Dionyſio , Sicilia tyranno , acerbius de tyrannide reſponſiſſet , ab eo abducendus vendendusque traditus eſt Polidi , Lacedæmoniorum legato , qui Æginæ venalem expoſuit. Redemptus verò XX. minis ab Anniceri Cyrenaico , & Athenas re-miſſus ad amicos. *Diog. Laërt. Cell.*

Lin. 14. *Inſectatus eſt conviciis hunc redemptorem Seneca.*] Quo libro , incertum. Hodie non extat. *Cell.*

Lin. 16. *Furioſus.*] Heumannus credit , Lactantium ſcripſiſſe , *furioſus*. Ego vix crediderim. Habent omnes libri , in his Reimm. *Furioſus* , & rectè ; & ex indole Lactantii. L. VI. cap. 15. *Stoici ergo furioſi , qui.*

Lin. 17. *Aurum adpendere.*] Notæ phraſes ex Cicerone & aliis : *adpendere aurum , nummos , pecuniam.*

Pag. 259. lin. 3. *Et (Græcas) litteras.*] Parentheſi incluſi (*Græcas*) , quam vocem non habent Bon. Tax. Pen. Cauc. Pal. Ultr. Jun. Goth. Lipſ. 1. 3. Reimm. Emman. Cant. nec ullæ edd. vet. Sublac. Roſt. Ven. 1471. 97. Pariſ. 1513. At receperunt Aldus & ſqq.

CAPUT XXVI.

Pag. 259. lin. 3. *Illi ſcilicet.*] Vox ſcilicet indicat , hæc ironice dicta.

Lin. 12. *Plenis manibus.*] Cic. L. 2. Att. ep. 25. *Hortatus quam plenâ manu , &c.* ubi Corradus notat , *plenâ manu* eſſe proverbium , ut pleno modio. Sæpè utitur Seneca ad Polyb. cap. 28. *Munera plenâ manu congerentem reliquit.* Sen. ep. 33. *Si tamen exegeris , non tam mendicè tecum agam : ſed plenâ manu fiet ; & epiſt. 120. Vidimus , ubi tribuendum eſſet , plenâ manu dantem.*

Ibid. *Timidum doloris.*] Seneca L. 3. Ir. 24. *Timidus offenſarum.* De Vitâ Beatâ : *Timidus lucis.*

Lin. 13. *Cruces.*] Verſ. Gall. *perperam*

hic vertit , *afflictions* ; ſignificat h. 1. *patibula.*

Ibid. *Cruces , & ignes , & Phalaridis taurum contemnet.*] Bon. *cruces , & ignes , periculum omne & taurum.* Singularis MS. *Cauci , cruces & ignes & Perilli taurum contemnet.* Perillus enim erat inventor illius ænei tauri , de quo doctè & pluribus Salvagninus ad Ovid. Ibin , 439. *Æve Perillæo veros imitare iuvencos ; & L. 5. Trift. 1.*

Ipſe Perillæo Phalaris permittit in ære Edere mugitus , & bovis ore queri.

Lin. 14. *Ganeonem.*] Tabernis & conviviis turpioribus dantem operam. Vide Cortium ad Sall. Catil. c. 13. p. 90. & c. 14. p. 94.

Lin. 15. *In veram clementiam.*] Seneca L. 1. Clem. c. 11. *Hæc eſt vera clementia.*

Pag. 260. lin. 5. *Pectus . . . ſciat.*] Roſt. *pectus . . . ſciat* , pravè. Imitatur Cyprianum L. 2. ep. 2. ed. Eraſmi : *Noſtrum tantum ſciat pectus & pateat.*

Ibid. *Nemo vereatur : nos aquam.*] Integer hic locus egregiè illuſtratur ex Cypriani lib. 2. ep. 2. ed. Baſil. & Gryph. in ep. ad Donatum : *Nec ad hoc pretiis aut ambitu , aut manu opus eſt . . . ſed gratitum de Deo munus religioſâ mente concipitur , & facile eſt ; & , ut ſponde ſol radiat , dies illuminat , fons rigat , imber irrorat : ita ſe ſpiritus cœleſtis infundit.* Ipſe Laët. L. VII. cap. 27. *Et quis eſt , qui hæc bona parare ac acquirere velit ? . . . Veniant , qui ſitiunt , ut aquam ſalutarem de perenni cœleſtique fonte pleniffimis faucibus trahant ; & L. I. cap. 1.*

Lin. 13. *Expoſito veteri.*] Hic eſt ſtylus Lactantii & Scriptorum veterum S. & Eccleſiaſticorum. Iterum Laët. L. VII. cap. 5. *Homo cœleſti lavacro purificatus exponit infantiam cum omni labe vitæ prioris ; ubi fruſtrâ Heumannus tentat , deponit.* Sæpè ita Cyprianus ; e. g. contra Demetrianum ed. Baſil. fol. 103. Oxon. fol. 193. *EXPOSITA* *nativitate terrenâ , ſpiritu recreati & renati ſumus.* Idem epiſt. XI. ed. Oxon. fol. 26. *Converſationem veteris hominis exponunt.* Lib. 2. ep. 3. in Oxon. ed. ep. 63. fol. 153. *Triftitia omnis exponitur . . . exponatur memoria veteris hominis.* Idem de Habitu Virginis prope finem : *Hominem veterem illic gratiâ lavacri ſpiritalis exponunt.* Idem certius probat verſus Paulini Nolani Poëm. XXIII. 609. 610.

Ne maneam terrenus Adam : ſed virgine terrâ

Nascear , & expoſito veteri nova former imago.

CAPUT XXVII.

Pag. 260. lin. 5. *Nihil quod à scientiâ veniat.*] Confirmo ex L. II. cap. 7. *Cujus disputatio non ab ingenio, sed à scientiâ venit.*

Pag. 261. lin. 22. *Non sequetur.*] Noster hic Tullium sibi proposuit imitandum L. 1. Tusc. cap. 45. *Esi nihil in se habeat gloria, cur expectatur, tamen virtutem tanquam umbra sequitur.* Conf. c. 38. Etiam Seneca L. 5. Benef. cap. 1. *Gloria fugientes magis sequitur.*

Pag. 262. lin. 2. *Defixi.*] In quâ voce major vis inest. Laet. L. II. cap. 1. *Oculos suos ab alto deficiunt, solumque defigunt.*

Lin. 7. *Adferunt.*] Id est, defendunt, ut vix præcessit.

Lin. 14. *Quam qui non adpetunt.*] Subaudi, immortalitatem.

CAPUT XXVIII.

Pag. 263. lin. 2. *Genuit.*] Ità ferè omnes, ut L. V. cap. 14. *Omnes ad sapientiam GENUIT.*

Lin. 16. *Non est per se ipsa sensibilis.*] Notavi singularem elegantiam ad hujus Lib. c. 14. quam nunc repeto, manuscriptis Lipsi. & Goth. admonitus. Aliis enim est *per seipsam.* Ceil.

Ibid. *Per se ipsa.*] Reimm. *per se ipsa*, id est, ipsa. Nam ipsam notat *ipsam*.

Ibidem. *Quia necesse est.*] Lipsi. 2. Goth. Reimm. pro *quia*, legunt, *sed necesse est*, cum MSS. quinque Sparkii.

Pag. 264. lin. 6. *Cum hæc se compositos.*] Verbum gladiatorum, ubi paria componebantur, quod & committere, comparare dicebant. Hic Firmianus respexit ad Senec. de Provid. c. 2. *Ecce par Deo dignum, vir fortis cum malâ fortunâ compositus.*

Lin. 8. *Amissionemque carorum.*] Conf. infra, *amiserit carissimam.* Interitus & amissio non ratò pro obitu ponuntur. Sic sacri & profani Scriptores. Tertull. de Patient. c. 14. *AMISSIO CARISSIMORUM.* Conf. c. 9. pr. Cyprianus de Bono Patient. n. 9. *Multiplex tentationum qualitas irrogatur, de jacturis facultatum... de cruciatibus vulnere, de amissione carorum.* At nobis L. 1. n. 98. *Amissio pignorum.* Seneca ad Marciam c. 7. *Ex discessu, non solum amissione carissimorum necessarius morsus est.* Ipse Cicero L. 3. Off. c. 5. *Amissio liberorum, propinquorum, amicorum;* & L. 3. Tusc. c. 30. pr. In Lipsi. altero legitur, *ab interitu amissioneque carorum.*

Lin. 11. *Eamque à se semper esse superatum.*] Lipsi. & Goth. *semper* interferunt, quam alii negligunt, forsàn quòd repetitam ex superioribus crediderunt. Nec verò ingrata repetitio, aut à genio auctoris aliena.

Lin. 13. *Caruerit.*] Correxì ita, quia mox *amiserit*: vidit quoque Heum. In MSS. interdum per notam *caru'it*, id est, *caruerit* scribitur, quod qui non attendunt, pro eo scribunt, aut inprimunt, *caruit*. In libris est, *caruit*.

Lin. 15. *Qui sic jaceat.*] Id est, sic abjectus, adfectus, fractus sit. Undè Ciceroni sæpè *adfectus* & *jacens*, *abjectus* & *jacens* junguntur. Conf. Laet. de Mort. Pers. c. 1.

Pag. 265. lin. 7. *In imum depressam.*] Lipsi. alter, *in imo depressam.*

Pag. 266. lin. 4. *Tempus? Quo more? Quando est?*] Usus rarior probari potest ex Cicero. L. 1. Invent. c. 25. pr. *In victu considerare oportet, apud quos, & quo more, & cujus arbitratu sit educatus.*

CAPUT XXIX.

Pag. 266. lin. 2. *Tanquam sit in aliquo sensu.*] Sine præpositione Cicero L. 2. de Nat. deor. cap. 15. *Id animal & sensu accerrimo, & mobilitate celerrimâ esse.* Sed notum est, veteres sæpè in addere.

Pag. 267. lin. 8. *Pervehimur.*] Hanc lectionem cum Cicerone convenientem recepi ex Reimm. MSS. & Tornæs. 1587. ubi antè editum, *pervenimus*.

Ibid. *Reflaverit.*] Emman. & Goth. *respiraverit*. Receptam Ciceronis codices habent, & ipse Laet. infra, *qui flatus... & qui reflat*.

Lin. 15. *Adsensus esse retinendos*] Id est, ut statim, *Non temerè adsentiendum esse.*

Pag. 268. lin. 5. *Generis hominum vexatricem.*] Goth. Reimm. *generi hominum*, respectu verbi, *constituerit*; genitivus pendet à *vexatricem*. Ut L. II. cap. 15. fin. *vexatores hominum.*

Lin. 11. *Iniquitatem fortuna lacerant.*] Cic. XI. Philipp. 2. *Quàm verborum contumeliis optimum virum lacerasset.* Val. Max. lib. 4. c. 4. extr. *Quid... fortunam, quasi præcipuum generis humani malum diuturnis conviciis laceramus?*

Lin. 12. *Superbissimè.*] Ex Cicerone.

Lin. 16. *Contraria faciat, quàm Deus.*] Ego tale exemplum deprehendi sine ullâ MSS. variatione in Augustini de Civit. Dei lib. 8. cap. 24. *Qui (Deus) hæc contrariis causis, quàm*

instituta sunt, abstulit. Melius tamen noster Firmianus de Irâ cap. 3. *Qui contraria Deo faciat.*

Lin. 18. *Qui Deum nesciunt.*] Prafero hunc ordinem ex Reimm.

Pag. 269. lin. 1. *Quæ nisi agitur.*] L. V. cap. 7. *Virtus agitata malis quatientibus stabilitatem capit, & quanto frequentius impellitur, tanto firmitus roboratur.*

Lin. 2. *Nisi assiduâ vexatione roboretur.*] Seneca de Provid. cap. 4. fin. *Non est arbor solida, nec fortis, nisi in quam frequens ventus incurSAT; ipsâ enim vexatione constringitur, & radices certius figit.*

Lin. 4. *Virtus nulla, si adversarius desit.*] Seneca de Provid. c. 2. *Marcel sine adversario virtus.*

Lin. 8. *Nullum numen habes.*] MSS. Cauc. Palat. Jun. Lipf. 1. Reimm. Rost. Ven. altera 478. Paris. *nullum numen habes.* Ultraj. *nul-lum nomen habes*, cum Venetâ primâ 478. Variant quoque Juvenalis libri; at menti La-tantii habes hîc convenientius, quàm alio-rum, *abest.*

Lin. 18. *Venientem vitalibus... itum.*] *Vitalia sunt viscera interna.* Seneca ep. 99. *Quàm multis vitalia eruuntur.* Ammian. Mar-cellin. L. 16. c. 12. *Tela eorum vitalibus im-mergebat.*

CAPUT XXX.

Pag. 269. lin. 1. *Quantum mea mediocri-tas tulit.*] De Opif. cap. 1. *Prout ingenii medio-critas tulit.* Sic Cypr. epist. ad Jubaianum:

Quantum valuit nostra mediocritas. Conf. Laet. L. VI. c. 1.

Lin. 2. *Sentio tamen, quàm.*] Lib. IV. c. 5. *Sentio quidem quàm sit, &c.*

Pag. 270. lin. 1. *Spes homini.*] Epit. c. 49. *Nulla alia spes homini proposita est.* L. IV. c. 28. *Nullam aliam spem vita homini esse pro-positam.* De Irâ c. 3. *Quæ spes salutis homini-bus proposita est.*

Lin. 4. *Testificor, proclamo, denuntio.*] Sic propè Cicero, (quem locum Heumannus in-nuit) Or. 6. Philipp. 3. *Testificor, denuntio, antè prædico.*

Lin. 18. *Contritiis in querendo atatibus.*] Re-cepta recta & Tulliana, L. 5. Fin. c. 20. *In rebus querendis atatem conterere videamur.*

Lin. 20. *Sacramentum nativitatîs suæ norit.*] Nostro loco proxima illa ex Lib. VII. cap. 5. *Quarè hominem fecerit; suprà, si sacramentum hominis cognovissent; suprà, quod solus ita for-matus, ut oculi ejus ad cælum directi... ex-citasse.*

Lin. 25. *Utrumque conjunctum.*] Dicit utrum-que; id est, Religionem sapientiamque con-junctam. Idem lib. IV. cap. 2. fin. dicit: *Sa-pientiam cum religione sic coherere, ut divelli utrumque non possit.* Ibid. cap. 3. *Sapientia cum Religione inseparabili nexu coheret; ibid. c. 4. Apparet, quàm inter se conjuncta sint sapien-tia & religio; ibid. cap. 5. Sapientiam & re-ligionem non posse diduci.*

Lin. 26. *Eam... adferamus.*] Sapientiam... defendamus.

LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

Pag. 273. Titul. *De Verâ Sapientiâ.*] Editio prima Sublacensis: *De Verâ Sapientiâ & Re-ligione.* In Epit. c. 41. *Ad veram Religionem Sapientiamque veniamus. Et quidem conjunctè, quia coherant, de utrâque dicendum est.*

Lin. 3. *Et mirum pariter, &.*] Laet. L. I. cap. 11. *Id & doctis pariter & indoctis per-suasum est.* De Opif. cap. 8. *Ministeriis & in-struxit pariter & ornavit.* Elegantissimus Plin-ius L. VII. epist. 19. *Meque & novo pariter & rescisso vulnere adficiet; & lib. 10. ep. 44. (36.) ET suscepimus pariter & solvimus.* So-lus Cyprianus vel centiès & pariter & posuit. In versibus Ovidius, pro & pariter &, sæpè

adhibet & pariterque. Lib. 13. Metamorph. v. 422.

ET vitam PARITER regnumQUE reliquit.

Lin. 6. *Ablatâ ex oculis.*] Pro receptâ, L. V. cap. 17. *Ex oculis auferre.*

Pag. 274. lin. 3. *Insensibilia.*] Sensu vacua. L. I. c. 11. *insensibilia elementa.*

Lin. 12. *Et deorsum.*] Ex Bon. primus, & rectè, in textum Ifæus receperat; reliquis edd. ut & MSS. Goth. & Reimm. sed inhæ-sit.

Lin. 17. *Quia præsentius fuerat.*] Sc. præ-sentius pravum fuerat.

Lin. 26. *Sapientia occiderat.*] Hæc vera scriptura valde in libris depravata. Sic L. V.

c. 4. extr. *Occasuram esse omnem philosophiam.*
L. II. cap. 10. *Occidere in totum*, ut hic dixit. Cicero in Catone c. 20. extr. *Ut superiorum avarum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis*, L. 1. de Legib. cap. 12. *Jam amicitia nomen occiderit.*

Pag. 275. lin. 5. *Vocabulo cierentur.*] Sic L. II. c. 16. *Veris suis nominibus cient.*

Ibid. *Jure dici.*] Al. verè. Utrumque probum; imò Cicero interdum conjugit, ut L. 1. Tusc. c. 34. *Verè & jure possum.*

Lin. 17. *Manus opposuerat.*] Goth. *apposuerat.* Lips. *pejus, adposuerant.* Sen. L. 2. de Irâ cap. 4. *Tunc maxime illi opponenda manus sunt.* Senec. Trag. in Herc. Oët. 4. 1243. *Has ego opposui manus.* Variabant quoque libri in Ovid. lib. 4. Fast. 178. *Opposuitque manum.*

CAPUT II.

Pag. 276. lin. 3. *Cujus velamentò.*] Ità dicit Lib. IV. cap. 5. *Veritatem sub velamine stultitiæ latentem.* Lib. V. cap. 17. *Justitiam stultitiæ specie convolutam.* Ibid. c. 5. *Virtutem sub personâ (larvâ) stultitiæ celatam.*

Ibid. *Ne arcanum . . . in propatulo esset.*] Hæc aliis verbis ita effert L. VI. *ut immortale illud arcanum ejus in aperto esset.*

Lin. 8. *Ad Judæos . . . non acceperint.*] At alii Patres eos non tantum conversatos esse cum Judæis, sed etiam idèò Ægyptum adiisse tradunt, ut Moſis doctrinam cognoscerent. Malchus in Vitâ Pythagoræ confirmat, hunc non modo Arabas & Ægyptios, sed & Hebræos & Chaldæos adiisse.

Lin. 10. *Aversos . . . ne scire possent.*] Nullam, imò falsam esse hanc rationem, observavit Vockerodt in diss. de Notitiâ Divin. Litterarum inter Gentes p. 276.

Lin. 13. *Cælitus mittere.*] Latiniùs dixit Lactantius L. VII. c. 17. *Mittere . . . de cælo.*

Pag. 277. lin. 1. *Exteris gentibus.*] Hanc, quam Cellarius ejecerat, lectionem habent Sublac. Rost. Roman. &c. Epit. cap. 43. *Ut . . . aliam sibi plebem fideliorè de exteris gentibus congregaret.*

CAPUT III.

Pag. 277. lin. 12. *Beneficiis . . . ingratus.*] De hæc constructione noto ad Lib. de Opif. cap. 3.

Lin. 17. *Nec . . . religionem.*] Subaudi, *veram.* Patet ampliùs ex Epit. c. 44.

Lin. 19. *Ubi autem sapientia cum religione inseparabili . . . implere.*] Integrâ hæc sectio ne-

glecta est in primis edd. Subl. Rost. Ven. 1471.

Pag. 278. lin. 1. *Vita & actus.*] Sæpè nostro *actus*, ut Minucio & aliis, est *actio.* Vid. L. III. c. 19. L. IV. c. 3. L. V. c. 9. De Irâ c. 12. c. 17.

Lin. 3. *Nec tamen moveat quemquam.*] Eleganter. L. II. c. 8. *Nec tamen commoveat aliquem.*

Lin. 7. *In manu & digitis.*] Noto ad L. I. cap. 20.

Lin. 27. *Pater . . . dominus.*] Duplicem hanc rationem urget sapiùs, e. g. L. I. c. 7. L. II. c. 16. L. III. c. 19. L. IV. c. 28. L. V. c. 18. fqq. de Irâ cap. 23.

Pag. 280. lin. 2. *Instabilis & incertus.*] Quæ voces ex oppositione respondent illis, *certe & stabili.*

CAPUT IV.

Pag. 280. lin. 5. *Utramque personam sustinet.*] Sic de Irâ c. 23. *Utraque persona in ea venerabilis. Persona*, id est, *munus, conditio.* Sæpè Cicero, *personam tenere, sustinere*; e. g. L. 2. de Oratore cap. 24. *Tres personas unus sustineo . . . meam, adversarii, judicis.*

Lin. 9. *Sapientia præcedit, Religio sequitur.*] Omnino hic confer L. VI. cap. 5.

Lin. 11. *In sensu.*] Id est, *mente, intellectu.*

Pag. 281. lin. 10. *M. Tullius, qui fatetur hominem præclarâ.*] Cicero de Legibus Lib. 1. cap. 7. *Animal hoc providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis & consilii, quem vocamus Hominem, præclarâ quâdam conditione generatum est à supremo Deo. Cell.*

Lin. 11. *A supremo Deo.*] Induxi *supremo*, ex Goth. Lips. altero, & ipso Cicerone, præditorum, *summo.* In Lact. L. II. c. 11. etiam MSS. plures *supremo* exhibent.

Lin. 22. *Ita ne Deus quidem.*] Supple, *ultus ex his nuncupari potest.* Ità enim vox *ultus* est dividenda.

Lin. 26. *Qui creavit.*] Id est, *genuit, generavit*, ut infra c. 8. Sic Phædrus L. 1. Fab. 6. fin. *Si creavit liberos.*

CAPUT V.

Pag. 282. lin. 1. *Diduci.*] Ità noster de Opif. c. 9. *Quum acies oculi utriusque diducitur.* Seneca ep. 113. *SEPARATI esse debent. Ità alter ab altero debet esse diductus, ut duo sint.* Idem de Vitâ Beatâ, cap. 6. *Negant voluptatem à virtute posse diduci.*

Lin. 5. *Sub velamine stultitiæ.*] Iſæus *sub velamine*

velamine justitia, vitiosè. Vid. not. cap. 2. *Cujus* (stultitiæ) *velamento*. Plures edd. anti-
quæ etiam hîc, *sub velamento*.

Ibid. *Aspernantur, ac respuunt.*] Eleganter
itâ junxit, ut Plinius L. 5. ep. 6. *Aspernatur
ac respuunt*.

Pag. 283. lin. 13. *Cecinisse.*] Eleganter,
pro *vaticinatum esse*. Notavi ad L. I. c. 4.

Ibid. *Ed.*] Pro, *ideò*. Not. L. I. cap. 15.

Pag. 284. lin. 2. *Recens fctam.*] Elegantius
itâ & Reimm. & editi, quàm Lipsi. 2. *recen-
ter fctam*. Conf. not. ad L. II. c. 11. & ad L.
VI. cap. 20.

CAPUT VI.

Pag. 284. lin. 1. *Machinator.*] Lib. II. c.
11.

Lin. 2. *Opus . . . adoriretur.*] MS. Jun. *ad-
ordiretur*, idque Gallæo placebat. Sanè La-
ctantius in loco, ad quem hic ablegat, L. II.
c. 8. *Antequàm ordiretur hoc opus mundi*.

Lin. 10. *His . . . verbis.*] Trisnegisti verba
de Græcis à Lactantio conversa legas in Epit.
cap. 42.

Pag. 285. lin. 19. *Regiones, & terras inha-
bitabiles.*] Goth. Lipsi. 2. 3. Torn. MS. &
Reimm. *regiones & fines inhabitabiles*, ut Cy-
prianus c. 1. *Fecit regiones & inhabitabilia &
fines inhabitabiles*.

Pag. 286. lin. 4. *Συμβουλον.*] Non malè
Lipsi. alter *consiliatorem Dei* vertit; itâ enim
ipse Lactantius L. II. cap. 8. *Eoque simul &
consiliatore usus est*; & Epit. c. 42.

CAPUT VII.

Pag. 286. lin. 1. *Fortassè quærat aliquis.*] *For-
tassè quæret aliquis*, & probat Heumannus,
quia & alibi itâ loquatur. Rectè quidem; sed
alterum, *fortassè quærat*, æquè rectum, & hîc
nititur auctoritate MSS. Lipsi. Goth. Gryph.
Torn. Betul. Thomasi. & reliquorum. Lact. L.
I. c. 3. & L. IV. c. 26. *Dicat fortassè aliquis*.
Ibid. c. 29. *Fortassè quærat aliquis*. De Irâ
c. 15. *Hic fortassè quærat aliquis*. Plura notò
ad Epitom. c. 29.

Lin. 7. *Nec enuntiari posse.*] Supple ex prio-
ribus, scire nos, convenit nec enuntiari posse.
Conf. c. 9.

Pag. 287. lin. 7. *Chrestum solent dicere.*] *Chre-
stus* affidè tumultuantes Româ expulsi.

Lin. 18. *Interpretata sunt.*] Passivo sensu,
ut Tertullian. adv. Hermog. c. 19. *Quod in
materiam interpretari possit*. De carne Chr. c.

Torn. I.

8. *Capitulis interpretatis*. L. 5. adv. Marcio-
nem: *Invenimus interpretatum*. Imò ipse Ci-
cero L. 2. de Legib. c. 12. Nos propè idem
Gracum interpretatum nomen tenemus. L. 1.
Divin. c. 52. *Malè conjecta malèque interpre-
tata falsa sunt*. Conf. Voss. L. 3. Analog. c.
6. Gronov. ad Gell. L. 15. c. 14. pag. 683.
Duker. de Latin. Vet. ICr. p. 334. sq.

CAPUT VIII.

Pag. 288. lin. 2. *Prinsquàm te . . . novi-
te.*] Idem dictum Cyprianus L. 2. adv. Ju-
dæos c. 21. ad Christum retulit, quod libro
de Lapsis n. 16. rectius de Jeremiâ exposuit.

Lin. 5. *Regeneratus . . . denud.*] Pleonasi-
mus. Noto ad c. 11. *Renasci denud*.

Lin. 8. *Planè dilucidèque.*] Ut Cicero, L.
1. de Orat. c. 32. *Ut planè dilucidèque loqua-
mur*.

Pag. 289. lin. 4. *Quùm solus adhuc esset*] *Quùm
solus esset*. Vid. quæ notavi ad L. II. c. 8. *Quùm solus
esset*.

Lin. 6. *Ad creandum.*] H. 1. est *ad gene-
randum*. Vid. sequentia & not. ad c. 4.

Pag. 290. lin. 12. *Virtute comitari.*] Quia
comitari aliquo passivè etiam alii dixerunt, e.
g. Seneca L. 4. Benef. c. 23. *Pulcherrima
quæque multis . . . comitata sunt* doctibus.

Pag. 291. lin. 5. *Item Solomon.*] Tribuunt
Solomoni Siracidis librum multi Patres, quo-
rum loca operosè collegit Pamelius ad Cy-
prian. L. 2. ad Quirin. ineunte, ut probaret
ad libros Canonicos pertinere, notatus indè
ab Goulartio. Veterum loca Ecclesiasticum
Solomoni tribuentium colligit quoque Sexa-
rius ad S. Bonificii epist. 1.

CAPUT IX.

Pag. 291. lin. 8. *Spiritus Dei.*] Itâ hîc
Christus vocatur, æquè ut c. 18. *Sed Spiritus
Dei per eum loquebatur*.

Lin. 15. *Lumen . . . præferamus.*] Eleganter,
L. V. cap. 2. *Ut præferret non videntibus lu-
men sapientia*. Imitatur Ciceronem pro Sullâ
c. 14. *In tantis tenebris erroris & inscientiæ
clarissimum lumen prætulisti menti meæ*.

CAPUT X.

Pag. 292. lin. 6. *Mortem susciperet.*] Lib.
IV. c. 16.

Lin. 7. *Homini, quem induerat.*] Homini;
id est, *humana natura, quam induerat*; con-
cretum pro abstracto. Sæpè itâ Cyprianus,
e. g. de Idol. Vanit. fine: *Qui mediator duo-
rum hominem induit . . . ut hominem, quem*

dilexit, quem induit . . . ad patrem victor im-
poneret. Arnobius L. 1. p. 38. Homo, quem
induerat, & secum ipse portabat. Ità quoque
in Græcis Irenæus, Origenes & Athanasius;
in Latinis Hilarius, Ambrosius, Augustinus.

Lin. 12. *Temporum seriem.*] Lactant. Lib.
IV. c. 5. *Omnis temporum series.*

Lin. 14. *Patibulo.*] Solenne Lactantio,
Hieronymo, aliis, *crucem* vocare *patibulum*.
Conf. Epit. c. 47. c. 51. Prudent. Peri Ste-
phan. H. 10. p. 641. CRUX illa nostra est,
nos patibulum adscendimus.

Lin. 19. *Majores nostri.*] Quia nos ab
Christo convocati ex gentibus in illorum (Ju-
dæorum) locum successimus, secundum L. IV.
cap. 11. unde L. V. c. 22. *Quorum nos suc-
cessores & posteri sumus;* & Epit. c. 48.

Pag. 294. lin. 11. *Examinis.*] Nihil mu-
to; *examen* hic ponitur pro exercitu, gre-
ge. Horat. 1. Epist. 19. *Dux regit examen.*
Clarè hic imitatur Tertull. Apolog. c. 39.
*Nondum Judæum ab Ægypto Examen Palaesti-
na susceperat.*

Pag. 295. lin. 11. *Anno quinto decimo.*]
Reliqui MSS. omnes & editi rectè, *quinto
decimo*. Confirmo ex Lact. L. IV. c. 14.

Lin. 13. *Rerum textus.*] Ut hic *textus* &
ordo; sic *textus* & *series* junguntur ab Arno-
bio L. 5. Ammian. Marcellin. L. 20. cap. 8.
Gestorum hic textus est. De voce conf. Bor-
rich. Vindic. Lat. p. 229. lqq.

CAPUT XI.

Pag. 296. lin. 8. *Exteras . . . nationes.*]
Not. 4. Cicero pro Flacco c. 12. *Extera na-
tiones.*

Lin. 10. *Sed.*] Pro, *sed etiam*. Sæpè post
non modò ità poni, ostendi ad Epit. c. 23.

Pag. 297. lin. 15. *Delabi . . . è calo.*] Ele-
ganter *labi* & *delabi*, pro *descendere*, uti
variat in Epitom. c. 43. Tertull. Apol. c. 21.
de Christo, delapsus in virginem.

Lin. 19. *Acceptum non habeo.*] Omnium
optimè Betuleius & solus edidit, *acceptum
non HABEO*; ità enim codex Taurin. Epit.
c. 48. Clarè, æquè ac Cyprian. c. 1. c. 16.
quem maximè sequitur, præferunt. Et est
in Hebr. & Gr. futurum. Itæus quoque vidit.

Pag. 298. lin. 4. *Qua longè sunt.*] Ter-
null. 5. adv. Marc. *Qui eratis longè, facti estis
propè.* Cypr. 1. ad Quirin. c. 21. *Extollet si-
gnum in gentes, qua longè sunt;* & paulò an-
tè in hoc ipso loco, *qua longè sunt;* & cap.
22.

Lin. 9. *Qui non recepisset.*] Sic plerique:
Qui expono, quippe qui.

Pag. 299. lin. 1. *Renasci . . . denud.*] Pleo-
nasmus, ut cap. 8.

CAPUT XII.

Pag. 301. lin. 4. *Singularis.*] Vox Theolo-
gica, inquit Betuleius; sed non magis quàm
unus, unicus, pro quo sæpè eleganter *singu-
laris* ponit. Notavi ad L. I. c. 4. fin. *Æquè ac
hic L. I. c. 13. Dei singularis ac veri dixit.*

Ibid. *Ablatum perfido populo.*] Goth. *abla-
to perfido populo*, pravè. L. IV. c. 2. *Stans-
erat Deus . . . ducem mittere*, qui *eam* iustitiam
(hoc loco, *sanctum mysterium*) perfido ingra-
toque populo *ablatam* cæteris nationibus reve-
laret.

Lin. 10. *Et regnum ejus non corrumpetur.*]
Antè fuerat editum ab omnibus, & *regnum
ejus*, quod *non corrumpetur*. Atque habent
quod textus Hebr. Tertullianus quoque L. 3.
adv. Marcionem: *Et regnum ejus, quod non
vitiabitur*. Nihilominus omni fide codicis Go-
thani, qui pariter ac antiquissimus Taurinen-
sis in Epit. cap. 47. clarè legunt: & *regnum
ejus non corrumpetur*.

Lin. 18. *Indui haberet.*] Lego, inquit
Heumannus, *deberet*, ut in 1513. & 1515. Hic
est stilus Lactantii & Scriptorum sacrorum.
Lact. L. IV. c. 20. *Quod per Christum dari
haberet*. Ibid. c. 30. *Quod . . . hæreses habe-
rent existere*. Tertullianus de Velandâ Vir-
gine c. 5. *De quâ Christus nasci habebat;* c.
11. *Respondere ex adverso habebat*. Advers.
Judæos: *Dari habebat circumcisio;* cap. 8.
Exterminari haberet; cap. 11. *Habebat ex-
pungi;* cap. 14. *Agnosci habet;* De Baptismo
cap. 16. *Habet tingi*. De Carne Chr. cap. 7.
Nasci haberet. Resurr. Carn. c. 14. *Habent
judicari*.

Lin. 23. *Usque ad antiquum.*] Sublac. &
Ven. 1471. *Usque antiquum*. Ut notavi ad L.
I. c. 22. hic non probò; habent enim reli-
qui omnes: variat tamen hic in verbis. Vid.
suprà, *usque ad vetustum dierum*. Cyprianus
L. 2. Test. 26. *usque ad veterum dierum*.

Pag. 302. lin. 4. *Deplanabo.*] Id est, in pla-
num deducam. Verbum ex antiquioribus non-
dum probatum.

CAPUT XIII.

Pag. 302. lin. 5. *Summo (Deo) Patri simi-
lis.*] Epitom. cap. 43.

Pag. 303. lin. 4. *Sine officio matris.*] Ele-
ganter, ut infra, *sine patris officio*. L. II. c. 11.

Sine officio parentum ; ut L. I. c. 8. Sine usu & operâ femina.

Lin. 6. *Procreatus est.*] Create , procreare , generare , etiam de femina dicuntur ; ut multis docuit Munckerus ad Hygin. Fab. 3. pag. 19. *Qua liberos ex eo procreavit.*

Lin. 11. *Pauld post.*] Lib. IV. cap. 16.

Ibid. Interim.] Reimm. *Interim* , al. *iterum* , quo varians lectio , *iterum* , indicatur. In Subl. Rost. Ven. 1471. 72. utraq. 78. *Integrum & Deum fuisse testatur.* Apertum typothetis verba , fuisse , & hominem ex utroque genere permixtum , prophetis vaticinantibus discimus. *Esaias Deum fuisse* , excidisse , quia verba illa , *Deum fuisse* , bis sequebantur. Paris. 1513. *Integrum & Deum fuisse* , &c. habet omnia.

Pag. 304. lin. 6. *Ex Israel.*] Addunt Lipf. tert. Reimm. *Et dominabitur gentium.* Lib. de Irâ Dei c. 14. *Ut rerum omnium dominaretur.* Add. Cypri. L. 2. adv. Jud. c. 10.

Pag. 305. lin. 2. *Veritas expresserat.*] Lib. III. c. 14. *Hac erroris confessio penè invito tibi ab intimo pectore expressa est.*

Lin. 6. *Illâ miracula , quæ eis propheta futura prædixerant.*] Quam Thomasius ex antiquo Bonon. verba , *quæ eis propheta futura prædixerant* addiderit , & ex eodem Isaïus confirmari , jure ea restituenda puto. Maxime me movet nostri loci Epitome c. 45. ubi clare , *videntes illâ Judæi , magicâ potentia fieri putabant , ignorantes ea omnia , quæ fiebant ab eo (miracula) prædicta esse à prophetis.* Et iterum cap. 46. *Hac omnia propheta ... futura ... prædixerant.*

Lin. 7. *Tantarum virtutum.*] Id est , tantorum miraculorum cap. 15.

Ibid. Contemplatione.] Itâ ferè Seneca ad Marciam cap. 24. *Harum in contemplatione virtutum.*

Lin. 13. *Qui exsurgit principari in nationes.*] Cyprianus lib. 1. adv. Judæos c. 21. *Qui surget imperare omnibus gentibus.*

CAPUT XIV.

Pag. 308. lin. 26. *Amburentur.*] Lact. lib. VII. cap. 21. *Perstringentur ab igne , atque amburentur.*

Pag. 309. lin. 1. *Cruciamenta.*] Vox non adeò frequens , secundum Walchium , nostro eò frequentior , e. g. L. IV. c. 30. L. V. c. 1. c. 24. De Mort. Persec. c. 49. Arnobius L. 1. p. 26. imò & Cicero Philip. IX. c. 4.

Lin. 11. *Ex memoriâ hominum.*] Prætulit hunc ordinem sonantiorum ex Lipf. 1. & Reimm. conformem L. II. c. 1. *Tum maxi-*

mè Deus ex memoriâ hominum elabitur.

Lin. 20. *Nec unquam se ipse Deum dixit.*] Periculosus locus , imò falsus , pugnans cum Joann. c. 8. v. 18. & c. 10. v. 33. Cell.

Ibid. Nec unquam ... Deum dixit.] Refutat Huetius Demonstr. Evang. Propos. IX. cap. 25.

CAPUT XV.

Pag. 310. lin. 4. *Tinctus est ab Joanne.*] Lipf. unus ab Joanne , quod sonantius est & ornatiùs , quàm à Joanne aliorum. Cell.

Ibid. Lavacro ... aboleret.] Merton. *Lavacro ... ablueret.* Aptè quidem : salva tamen recepta. L. III. c. 26. *Uno lavacro malitia omnis abolebitur.* L. VI. c. 24. *Labem vitæ prioris abolevit.*

Lin 10. *Columba candida.*] Majus filius in Obs. Sacr. ad Luc. 3. 22. auctor est , Spiritum S. non formatum in speciem , sed sicut columbam leni lapsu descendisse.

Lin. 17. *Quâcumque iter faciebat.*] Lipf. alter , *quâcumque* : malè. Imitatur Ciceronem L. 1. in Verr. c. 16. *Quâcumque iter fecit.* L. 2. de Nat. deor. c. 33. *Quâcumque imus , quâcumque movemur.* Add. not. ad Lactant. L. VI. c. 18. Iterum L. V. c. 17. *Quâcumque iter fecerit.*

Pag. 311. lin. 1. *Membris omnibus capti.*] Arnob. c. 1. Captos membris *adsurgere* , etiam suos referebant lectos , alienis pauld antè cervicibus lati.

Lin. 5. *In altissimis tenebris.*] Id est , profundissimis , ut L. III. c. 18.

Lin. 6. *Linguas in eloquium ... solvebat.*] Eleganter iterum L. IV. c. 26. & Lib. VII. cap. 5.

Lin. 9. *Jussione.*] Arnob. 1. p. 28. *Vocis simplicis jussione.*

Lin. 13. *Subnixum.*] Lib. IV. cap. 10. *Jurisdictione subnixa.* L. V. cap. 10. *Terrore subnixa.* De Mort. Persec. c. 35. *Ministerio subnixa.*

Lin. 21. *Deus noster.*] Restituit Deus ex Lipf. tert. & Reimm. itâ enim Hebr. ex LXX. & Cyprian. L. 2. Testim. c. 7.

Pag. 312. lin. 3. *Quantos ... cibos.*] Omnes , quantos.

Lin. 4. *Et.*] Sc. panes & pisces , ut mox inf. *Utraque ... illa.* Omnia in neutro , more veterum. Sic Opif. cap. 11. *Ad quas partes quàm cibis & potus mista pervenerint.*

Lin. 7. *Apponi illa.*] Sic duo Lipf. & Alodius , quod Latinus , quàm aliorum *appang-*

Lin. 17. *Circumscribendos.*] Epitom. c. 59.

Dolis circumscribere; & c. 61. *Circumscribi iura.*

Lin. 21. *In solido.*] Id est, in solidâ terrâ.

Virgil. 2. Georg. 231.

— *Atque iubebis*

In solido puteum demitti.

Pag. 313. lin. 3. *Silere ventum.*] Plin. L.

2. ep. 17. *Ibi omnes silent venti.*

Lin. 4. *Sub verbo ejus.*] Ipse Lact. iterum

L. VII. c. 17. *Fient hac sub verbo ejus.* Nec aliter Lucretius L. 4. v. 786.

Omnia sub verbo recreat natura paratque;

quæ Creechius interpretatur, AD NUTUM. Ego Lactantii, *sub verbo ejus*, interpretor, eo adhuc loquente & iubente.

Lin. 20. *Antè obierunt, quàm.*] De Opif. cap. 10. *Infantes non antè incipiunt fari, quàm.* Ibid. cap. 6. *Non antè providisse...* quàm.

Pag. 314. lin. 9. *Postea verò animadversa sunt, quàm.*] Id est, *Animadversa verò sunt, posteaquam Christi nativitas & passio patefecit arcana.* Sic de Mort. Persec. c. 5. *Postea verò quàm ... finivit.* Vid. not. suprâ.

CAPUT XVI.

Pag. 315. lin. 3. *Veræ divinitatis expertes.*] L. V. c. 10. *Quantò religiosius terrenis istis simulacris inserviunt, tanto magis sceleratè adversus nomen veræ divinitatis existunt.*

Lin. 4. *Et alieni beneficii bona.*] Lib. VI. cap. 5. *Scientia alieni beneficii est, virtus tota nostra est.*

Lin. 17. *Primores.*] Noster expressit Cypr. Idol. Van. *Hunc magistri eorum ac primores ... tradiderunt;* & Cyprianus Tertullianum in Apolog. c. 21. *Primores Judæorum, reliqua.*

Lin. 22. *Cruciando.*] Conf. cap. 18. cap. 22. Epit. capp. 46. 48. Illustrat Lipsius L. 1. de Cruce c. 3. & Columbus ad lib. de Mort. Persec. c. 2.

Lin. 26. *Et Solomon in libro Sapientia.*] Hieronymus cordatior præfatione in Proverbia Salomonis est (quæ epistola est 115). *Liber, inquit, Iudæis paucos, qui Sapientia Salomonis inscribitur, qui apud Ebræos nusquam est, & ipse stylus Græcam eloquentiam redollet, & nonnulli Scriptorum veterum hunc esse Judæi Philonis adfirmant.*

Lin. 32. *Quasi ab immunditiis.*] Non abhorret Lactantius à voce. L. IV. cap. 17. *Ab immunditiis.* Lipsius ad Senec. L. 3. De Ira c. 34. *Immunditias, ex antiquo libro malebat.*

Lin. 33. *Et gloriatur patrem Deum.*] Edi-

derant antè, & gloriatur patrem se habere Deum. At antiquissimus codex Taurin. c. 45. *Et gloriatur patrem Dominum* (leg. Deum). Atque, ut ego edo.

Lin. 34. *Contumeliâ & tormento.*] Auctoritate Taurin. MS. Epitom. c. 45.

Pag. 316. lin. 13. *Sordidum.*] H. l. non significat *immundum*, nec *avarum*, parco oppositum, ut c. l. L. VI. c. 14. sed *obscurum*, *contemptum*, *haud clarum*: quod patet ex citato dicto Esaiæ n. 15. & Lact. VI. c. 14.

Lin. 15. *In humilitate carnis.*] Secundum Tertull. Apolog. cap. 21. *In humilitate conditionis humane.* Lact. Lib. IV. cap. 14. Conf. c. 22. *Cur se tam humilem imbecillumque fecit;* cap. 26. *Humilis advenerat, ut humilibus & infimis opem ferret, &c.* Conf. L. II. cap. 1. c. 2. c. 3. & c. 4. L. V. c. 14. *Ab humilibus ad potentes.*

Ibid. *In fortitudine majestatis.*] Sic Cypr. Id. Van. *Qui (adventus) erit in potestate manifestus.* Tertull. Apol. c. 21. *In sublimitate divinitatis exercite.*

Lin. 22. *Annuntiavimus coram ipso sicut pueri.*] Eodem modo hæc verba Cyprianus citat adv. Judæos lib. 2. c. 13.

Lin. 27. *Pro nobis dolet.*] Restituo veram lectionem ex Lips. text. Goth. Reimm. Rost. Ven. 1471. utrâque 78. 93. 97. Paris. Torn. 1587. 1613. conformem Hebr. & LXX. item Cypriano L. 2. adv. Jud. c. 13. Recentiores Parrh. Ald. Gryph. Thomaf. & seqq. sine necessitate pro nobis hic dolet ediderant.

CAPUT XVII.

Pag. 317. lin. 3. *Operans in salutem.*] Sic Taurin. Epit. 47. *Ut in salutem hominum ... operarentur.* Et Cyprian. de Eleemos. in princ. *Multa & magna sunt ... beneficia divina, quibus in salutem nostram Dei ... clementia & OPERATA sit, & semper OPERETUR.* Tertull. Apol. c. 33. *Plus ego illi operor in salutem.*

Lin. 11. *Judicabit ... & revincet.*] Cypr. Demetrian. ed. Oxon. f. 188. *Ut nemo judicet, nemo revincat.*

Pag. 319. lin. 13. *Involutum pectus.*] Ut Seneca L. 1. Qu. Nat. præf. *Non est tibi frons ficta, nec in alienam voluptatem sermo compositus, nec COR INVOLUTUM.*

Lin. 19. *Satis Deo fecerimus.*] Ità solet loqui. L. V. c. 13. L. VI. c. 24. Epit. c. 54.

Lin. 25. *In terram ... projectum.*] Legendum suspicatus in terram, offendi in ed. Tornaf. 1587. 1613. Walch. Rectissime. Opif.

cap. 8. Ut . . . toto corpore in humum projecta
ventri pabuloque servirent.

Pag. 320. lin. 3. *Se oblinunt.*] Conf. notas
meas ad L. V. c. 1. Iterum Lact. L. VI. cap.
23. *Qui se cæno immerferit, cæno sit oblitus,*
neceſſe eſt.

CAPUT XVIII.

Pag. 320. lin. 10. *Tum legatus Syriam ve-*
gebat.] Epit. cap. 45. ubi iterum : *Pontius*
Pilatus, qui tum Legatus in Syriam judica-
bat.

Pag. 321. lin. 1. *Quod ædificatum eſt annis*
XLVI.] Ex Joann. 2. v. 20. annorum nume-
rus eſt, qui non de Zorobabelis opere, quod
quadriennio confectum fuit, Eſdr. 6. 15. ſed
de reparatione Herodis, & ſequentium, qui-
bus cura templi ab Romanis conceſſa erat, in-
telligatur neceſſe eſt. Adi Joſephum Lib. 15.
cap. 14. & Lib. 20. cap. 3. & 8. *Cell.*

Pag. 321. lin. 8. *Violentis vocibus flagita-*
re.] Irã ſcripti & editi, ubi in Cellarianã *vo-*
lentis, pravè. Sic Cyprianus de Idol. Van. c.
7. *Crucem ejus & mortem ſuffragiis violentis*
ac pertinacibus flagitantes. Et noſtri Epit. c. 45.
Mortemque ejus impiis *vocibus flagitarent.*
Ipſum verbum *flagitare* Latinis indicat vehe-
mentem pertinaciam in orando. Conf. Lact.
VI. cap. 20.

Lin. 10. *Tum Pontius.*] Solus Emman. *Tum*
Pontius Pilatus : reliqui ſcripti & editi omnes,
Tum Pontius.

Pag. 322. lin. 1. *Conſpuerunt faciem ejus.*]
Prætulì ſcripturam antiquiſſimi Taurin. c. 45.
confirmatam à Goth. Faſt. Gryph. Tornæſ.
Betul. Thomæſ. Iſæo.

Lin. 7. *Nefas conquerar.*] Vid. L. V. c. 8.
Lib. VI. c. 20.

Lin. 11. *Mortalis.*] Id eſt, homo nudus &
ſimplex.

Lin. 13. *Crucis indignitate.*] Sublac. Roſt.
Ven. 1471. *Crucis dignitate*, perperam. *In-*
dignitatem vocat, quia Chriſtus nihil tale me-
ruerat.

Lin. 17. *Elementa.*] Id eſt, partes prin-
cipales, cælum & terra, ſol &c. Noto ad
L. I. c. 5.

Pag. 323. lin. 3. *Et deriſerunt deriſu.*] Lipſ.
tert. & Reimm. *deriſerunt me & ſtriderunt.*
Auguſtinus & Hieronymus, *Subſannaverunt*
me ſubſannatione. Quæ prior egregiè adpli-
cat ad Criſtianos, In Epitome c. 46. verba,
Et deriſerunt deriſu, deſiderantur; at habent
Hebr. & LXX.

Pag. 324. lin. 13. *Habemus humiliare.*]

Id eſt, debemus humiliare. Noto ad L. IV.
cap. 12. & ibid. c. 30.

Pag. 325. lin. 5. *Neque inſidias ore ſuo lo-*
cutus eſt.] Cum Textulliano & LXX. *Neque*
inventus eſt dolus in ore ſuo.

Lin. 20. *Deus ſuſpenditur.*] Reſtituo *Deus*
ex Lipſ. 2. 3. Reimm. Sublac. Roſt. utrâque
Ven. 78. ità requirit oppoſitio, *homo*; &
LXX. 6. beis, & Cyprianus L. 2. adv. Jud. c.
20.

Pag. 326. lin. 16. *Quia dereliquerunt.*]
Sic Lipſ. alter; ubi propè Reimm. *Quæ de-*
re linerunt. At Taurin. Epit. c. 46. ut edidi.
Ibid. *Et perſecuti ſunt regem.*] Hæc neſcio
ex quâ traditione adjecit, quorum nulla 1.
Reg. 9. aut 2. Paralip. 7. veſtigia adparent.
Cell.

CAPUT XIX.

Pag. 327. lin. 4. *Obtenebrabitur.*] Major
debet eſſe auctoritas antiquiſſimi codicis Tau-
rin. in quo Epit. c. 46. & in Cypriano, quem
hîc etiam ipſo dictorum ordine ex L. 2. adv.
Jud. c. 23. ſequitur, habetur, *obtenebrabi-*
tur, æquè ut in Lipſ. primo, Faſt. Gryph.
Tornæſ. Betul. Thomæſ. Iſæo, Thyſ. Gall.
Sparkio.

Pag. 329. lin. 1. *Exuvie.*] Vid. Epitom.
cap. 47.

Lin. 10. *Impoſituum . . . terminum.*] Lipſ.
tert. pravè, *impoſituum . . . terrenum.* Phraſis
vindico de Mort. Perſec. c. 12. *Ut quaſi ter-*
minus imponeretur religioni.

CAPUT XX.

Pag. 330. lin. 2. *Ad pœnitentiam.*] L. V.
cap. 20. *Adducere ad bonum.* Cyprianus Idol.
Vanit. in fin. *Ab errore tenebrarum ad vias*
lucis adducerent.

Ibid. *Reſanaret.*] Verbum hoc rariùs repe-
ri. In Capellâ L. 3. ineunte p. 49. *Vitia . . .*
reſanari; & L. 9. p. 313. *Phreneticos ſympho-*
niâ reſanavi.

Lin. 4. *Perspici nullo modo poterant.*] Gal-
læus dicit, *Lactantium in hoc allucinari* con-
tra 2. Petr. 1. 19. Sed ſatis explicari poteſt ex
aliis locis. L. IV. c. 15. *Illum propheta ad-*
nuntiaverunt, nec ullo modo poterant, *quæ*
illi loquebantur intelligi; NB. *niſi fuiſſent uni-*
verſa impleta. De Mort. Perſec. c. 2. *ſcrip-*
turas interpretatus eſt, *quæ* uſque ad id tem-
pus *obſcuræ atque involutæ fuerunt.* Vides,
his omnibus locis agi de vaticiniis & myſte-
riis de Chriſto ante impletionem non perſpe-
ctis, quia ut noſtro loco infra ſequitur

Clausa & obsignata . . . ad certum tempus, non omne.

Lin. 13. *Ea . . . quæ . . . scripta sunt, novum testamentum nominatur.*] Heumannus legit, *nominantur*; at obitant omnes libri. Hæc dicta, ut Terent. Andr. Act. 3. sc. 3. *Amantium iræ amoris integratio est.* Sallust Jugurth. 18. *Numida possedere ea loca, quæ proximè Carthaginem Numidia appellatur.*

Pag. 331. lin. 16. *Dari haberet.*] Lego, inquit Heumann. *deberet.* Nihil muto. Cyprianus in eadem re L. 1. adv. Jud. c. 10. *Quod lex nova dari haberet, quod testamentum novum dari haberet.* Plura dedi ad L. IV. c. 12.

Lin. 19. *In illorum locum adoptione successimus.*] Sic restituo ex Goth. Lips. 1. 3. *In locum succedere dixit iterum L. VI. cap. 12.* Cyprianus in præf. L. 1. adv. Judæos: *Successisse in eorum (Judæorum) locum Christianos.* Justinus L. 7. c. 1. *In locum omnium solus successit.*

CAPUT XXI.

Pag. 332. lin. 2. *Circumsudit se repente nubes.*] At Terrull. Apolog. c. 21. *Ordinatis ois ad officium prædicandi per orbem, circumfusâ nube in cælum est ereptus.* Cyprianus de Idol. Vanit. in fine: *In cælum circumfusâ nube sublatu est.*

Pag. 333. lin. 3. *Civitates.*] Plures scripti & editi in plurali; at Subl. Rost. Ven. 1471. in singulari: *civitatem puta Hierosolymam, in quam hæc maximè quadrant Luc. XIX. cap. 43.*

Lin. 6. *Vexari . . . conjuges.*] Id est, stupro pollui.

CAPUT XXII.

Pag. 333. lin. 8. *Suppetat.*] Pro *suppetere* posuit, & iterum variant libri. Lact. VI. c. 5. *Nisi conatus ac vires suppetant (edd. vet. suppediant) ambulandi.*

Pag. 334. lin. 1. *Ut professi Dei.*] *Professus* valet manifestus, apertus, ex stylo ipsius quoque Lactantii L. VI. c. 15. *Latitia . . . est . . . professum gaudium.*

Lin. 11. *Cruciatum.*] Notavi ad c. 16.

CAPUT XXIII.

Pag. 334. lin. 5. *Inter quos agit.*] Præstat ex ipso Lactantio, quàm ex aliis confirmare. L. IV. c. 27. *Quàm inter homines ageret.* De Ira c. 1. *In carna mortali agentes.* De Mort. Pers. c. 10. pr. *Quàm ageret in partibus Orientis.*

Pag. 335. lin. 1. *Adstringere.*] Exemplo Cicer. pro Cluentio c. 57. *Ne lego eâ ex questione quâ se solum liberumque esse arbitretur, per paucos judices adstringatur.* Ipse Lactantius L. IV. c. 24. *Ut præcepta sua factis adimplendo ceteros parendi necessitate constringat.*

Lin. 8. *Que præcipis.*] Bon. Lips. alter, Reimm. *qui præcipis.*

Lin. 9. *Imponere . . . leges.*] Epit. c. 43. ut Cic. Parad. 5. 2. & L. 1. de Leg. c. 15. Ovid. L. 2. Art. 202.

Imponat leges vultibus illa tuis.

Lin. 10. *Qui doces.*] Goth. *quid doces.* Leg. quod aut quæ, ut Epit. 50. *Qui aliquid docet, debet facere ipse, quæ docet.*

Lin. 17. *Maluit exempla, quàm verba.*] Seneca ep. 6. *Longum iter est per præcepta, breve & efficax per exempla.* Plura Rittershus. Sacr. Lect. L. 6. c. 13.

Lin. 24. *Summa doctrinæ ac scientiæ summa.*] Mirum in modum mihi placet Betuleii lectio: *Summa doctrinæ ac scientiæ, summa virtutis & perfectæ justitiæ, quam meritò Sparkius expressit.* Altera est in omnibus MSS. & reliquis editis. Vestigia veri in Emman. In quo *summa doctrinæ ac scientiæ.*

CAPUT XXIV.

Pag. 336. lin. 21. *Mortem . . . intentatam.*] More Senecæ & Taciti, *mortem, manus intentare.*

Pag. 337. lin. 11. *Obtendet.*] Cyprian. ep. 2. ed. Oxon. *Quid si penuriam talis & necessitatem paupertatis obtendit.* Idem de Eleemos. *Quid umbras & præstigias vana excusationis obtendis?* Idem de Laphs, *excusationem doloris obtendere.*

Lin. 18. *Constans.*] Sic L. III. c. 24. *Constanter (id est, pertinaciter) in stultitiâ perseverant.*

Lin. 31. *Vivi aliter non potest.*] Seneca epist. 50. *Non ego ambitiosus sum: sed nemo aliter Romæ potest vivere.*

Pag. 338. lin. 4. *Suslinori non posse prætendis.*] Epitom. c. 50. *Ne quis excusationem de carnis fragilitate prætenderet.*

Lin. 13. *Neque Deum.*] Reimm. *Neque Deum esse.* Plenius hîc subaudiendum ex antecedentibus, *neque Deum esse posse.*

Lin. 14. *Parendi necessitate constringat.*] Cicero contra Rullum, de Leg. Agrar. II. c. 10. *Is orbem terrarum constringit novis legibus.* Senec. epist. 16. *Sive nos inexorabili lege fata constringunt.*

CAPUT XXV.

Pag. 339. lin. 2. *Templum... conderet.*] Goth. *concederet*, malè. L. IV. c. 10. *Ut constitueret Deo templum.*

Lin. 3. *Pium cultum... seminaret.*] Lib. IV. cap. 10. *Fore ut... CULTUM Dei per totam terram seminaret.* De Jove, Epit. c. 24. *Sic per omnes terras cultum sui nominis seminavit.*

Lin. 6. *Etiam in homine illum esse celestem.*] Epitom. cap. 44. *Deus fuit in homine, & homo in Deo.*

Ibid. *Sine operâ genitoris.*] Lips. 2. *sine opere genitoris*, perperam. L. I. c. 7. *Quum Deus... sine usu & OPERA fœminæ possit filios procreare.* Lib. IV. c. 13. *dixit: Sine patris officio virginali utero procreatus est.*

Lin. 9. *Medius.*] Iterum Epit. cap. 44. *Inter Deum & hominem medius factus.* Ponitur elegantius, quàm mediator. *Purius avum,* auctore Salmatio, in Plin. Exercit. fol. 462. non tamen antiquissimum, etiam MEDIUM adpellavit *μειστω.*

Lin. 15. *Ex carne & spiritu.*] Id est, ex corpore & animo, ut variat L. III. cap. 12.

Lin. 16. *Iustitiæ operibus emereri.*] Rectè, *emereri* (id est, consequi, obtinere) *operibus iustitiæ*, ut fiat æternus, id est, beatâ immortalitate donetur; L. III. c. 19. Ut hæc accuratius intelligantur, cum curâ legendi sunt ex Lib. VII. cap. 5. *Ut illam veram & perpetuam (vitam) aut vitâs amittamus, aut virtute mereamur.*

Lin. 22. *Eriperet hominem morti.*] Præfero ordinem Goth. Lips. tert. Reimm. *eriperet hominem morti*, ob sequens *cujus*, sc. mortis.

Pag. 340. lin. 2. *Cum carne luctatio.*] Lib. II. cap. 19.

Lin. 3. *Nec dominium.*] Rectissime; & sic Betuleius olim, & nuper Heumannus legendum censuerunt. Itâ restitutum L. II. cap. 5. *Neque domus habere dominium sui potest.* Sic Lib. II. c. 12. *Anima imperet... animi imperio*; maximè autem *Anima, quâ dominium corporis habet.*

CAPUT XXVI.

Pag. 340. lin. 1. *Subire maluerit.*] Sæpè illud *malle* ponitur, neque tamen comparationis particula quàm subsequitur. Heumannus certè hoc agnovit, infra: *Cur Deus crucem maluerit.* Sic L. VI. c. 17. *Coacti... fidem prodere, mortem suscipere malimus.* Ibid. c. 21. *Qui temporalia maluerit, carebit*

æternis. Lib. VII. cap. 1. *Sine dubio malum id esse scitum.*

Lin. 4. *Quæ in Christum vera præcessit.*] Sana mihi videtur lectio omnino omnino librorum hoc sensu: Quæ in Christum divinationo præcessit vera, id est, certa & eventu comprobata, non dubia, fallax, falsa.

Lin. 6. *Significantiam.*] Offendi quoque in Tertull. adv. Marcion. L. 5. c. 6. & sæpius idem & Arnobius.

Lin. 14. *Hactenus.*] Id est, *hoc tantum.* Vid. not. ad Epit. cap. 68. & de Mort. Pers. c. 10. Margo Paris. 1513. *Hactenus* interpretatur in præsens duntaxat tempus.

Pag. 341. lin. 21. *Tempora adjecisse.*] Heumannus addito &, legit ut Emman. *Adjecisse & perpetua arcana mortis revelasse.*

Lin. 29. *In lasis.*] Potuissent nosse editores vim vocis ex hoc capite infra, ubi *INTERGRUM corpus*, & *LÆSUM ac diminutum corpus* opponuntur.

Ibid. *Adfectisque.*] *Adfecta corpora* sunt agrola. Sic sæpè Seneca; e. g. ad Polybium cap. 32. *Ægro & adfecto mederi.* L. 4. Benef. c. 11. *Sic adfecto, ut spes ei nulla sit convalescendi.*

Lin. 30. *Virtutis nobis non terrena opera.*] Hæc *virtus non terrena* aliis verbis dicitur hoc capite supra, *Cælestis virtus*; ibid. *Vis Cælestis*; ibid. *Admirabilis potentia*; ibid. *Laudabilis divini operis fortitudo*; ibid. *Non exigua immortalis potentia opera*; ibid. *Inenarrabilis potestas.*

Pag. 342. lin. 9. *Pressuratum.*] Translatè. Sæpè per hanc vocem Scriptores S. exprimunt gravissimas calamitates. Conf. not. Lib. V. c. 22. L. VII. c. 17.

Lin. 14. *Corona... circumstans.*] Itâ sæpè veteres. Ovid. L. 13. Metam. 1. *Consedere duces, & vulgi stante coronâ.*

Lin. 15. *In orbe.*] At Fastel. Gryph. & seqq. *in orbem*, uti rescribendum censet Heumannus. Sic Laët. lib. de Opif. cap. 7. *Ornatus... in orbem coactus.* Livius 28. c. 33. *In orbem stantibus equis.* Itâ diversis locis Ovidius: *Curvare... flectere cursus... versare corpora... equitare in orbem.*

Lin. 18. *Plexi.*] Sic Lucretius 5. 1398.

Tum caput atque humeros plexis redimiro coronis.

Reliqui ex *plecti*, ob litterarum similitudinem, vocem nihili videntur finxisse, *Electi.*

Ibid. *Ex dumis & sentibus.*] Rectum junxit, ut Virgilius lib. 9. *Æneid. v. 320. sq. quem imitatur:*

— *Omniemque abitum custode CORONANT.*

*Silva fuit, latè dumis atque ilice nigra
Horrida, quam dens complerant undique
SENTES.*

Lin. 26. *Justitiæ viam panderet.*] Sic locus huic geminus L. VII. c. 27. *Ducem misit, qui nobis justitiæ viam panderet.* Epit. c. 51. *Ut humillimis . . . viam panderet ad salutem.*

Lin. 30. *Specimen.*] Id est, exemplum. Cic. lib. 3. *Lég. cap. 3. Is ordo vitio vacato; cæteris specimen esto.* Quintil. lib. 3. *Institut. c. 1. Dedit unicum apud nos specimen orandi . . .* M. Tullius.

Pag. 343. lin. 2. *Mortem cum suis terroribus triumpharet.*] Cum accus. ut L. VI. c. 23. *Hic terram triumphabit.* Epitom. c. 46. *Captivos triumphavit.* Et quæ notavi ad L. de Mort. Perfec. cap. 16. *Saculum cum suis terroribus triumphasti.*

Lin. 6. *Cur infami genere supplicii.*] Videntur excidisse ex Gallæi editione. Nam habent MSS. & editi mei omnes. Eodem sensu, quo hîc *infami*, dixit L. IV. c. 16. *Insigni supplicio;* c. 30. *Exsecrabili patibulo.* Arnobius L. 1. p. 20. pr. *Idcirco dii vobis infesti sunt . . . quod hominem natum, & quod personis infame est vilibus, crucis supplicio interemptum Deum fuisse contenditis.*

Pag. 344. lin. 21. *In . . . conscripserint.*] Alibi noster ita variat infra, *Signum . . . sanguinis in summo corporis sui notare;* cap. 27. *Signare frontem.* De Mort. Perf. c. 10. *Imponerè fronti immortale signum.*

CAPUT XXVII.

Pag. 345. lin. 1. *Hujus signi potentiam.*] MSS. Lips. Goth. Reimm. Fast. Gryph. Torn. Thomaf. Itæus, reliqui, *hujus signi potentiam exponere.*

Lin. 5. *Et malis incurfibus furiatas.*] Sic Lips. & Rom. & alii libri. *Incurfus* sunt oppugnationes, insultus.

Lin. 9. *Sacra nullo modo litant.*] Lib. de Mortibus Persecut. c. 10. *Quum immolant pecudes, & in jecoribus earum ventura (h. i. futura) quarunt, solitas in extis notas non vident.* Infra: *Mactatæ hostia nihil ostendunt . . . non respondent sacra.*

Lin. 12. *Quidam ministrorum à cultoribus Dei.*] Ità in duobus MSS. Regis Paris. antiquioribus scriptum, teste Nurrjo in diss. ad L. de Mort. Perf. p. 181. Hinc prætulimus reliquis obscurioribus; nam proximè accedit

verbis de Mort. Perfec. cap. 10. pr. *Quidam ministrorum scientes Dominum;* & L. II. cap. 15. *Justos, inquit, id est cultores Dei merentur.*

Ibid. *Sacrificantibus dominis adfisterent.*] Solus Gothanus, *sacrificantibus demoniis adfisterent.* Nihil muto. Ministrorum est dominis adfistere.

Lin. 13. *In visceribus hostiarum.*] Ità plures scripti & excusi; at Cant. MS. Sublac. Rost. Ven. 1493. 97. Paris. in *visceribus bestiarum.* Rectè quidem, ut de Mort. Perf. c. 10. Imperator . . . scrutator rerum futurarum immolabat pecudes, & in JECORIBUS EARUM (pecudum), id est, in visceribus bestiarum, h. i. ventura quærebat. Res eodem redit.

Lin. 15. *Quibus profecant.*] Hæc genuina lectio, quia *profecare* est sacrificiorum verbum. Suetonius Aug. c. 1. *Cum Marti rem divinam faceret, semicruda exta, rapta foco, profecuit.*

Ibid. *Profanos homines.*] Aruspices Christianos h. i. vocant *profanos homines*, pari modo, ut in libro de Mort. Perf. c. 10. *Quod rebus divinis PROFANI HOMINES*, id est, Christiani à Gentilium sacris alieni, *interessent.*

Pag. 346. lin. 1. *Adegerunt principes suos in furem.*] Adelph. 1. 2. *Tu adiges me ad insaniam.* Desidero adhuc exempla veterum, ubi dixerint, *adigere in aliquid;* solent enim eandem præpositionem ad geminare. Aliis verbis Lactantius L. V. c. 21. *Instigant nescios in furem.* Lib. VII. c. 20. *Concitare animos in furem.*

Ibid. *Expugnarent Dei templum.*] *Expugnarent* legendum esse docent, teste Baluzio ad Lact. Lib. de Mort. Perfec. c. 19. *SEX vetusti codd. Bibl. Regiæ, totidem Colbertina.*

Lin. 2. *Gravissimis persequentium pœnis expiaretur.*] Hoc demonstrat liber de Mortibus Persecutorum.

Lin. 21. *Necessitudine copulati.*] Ità L. V. cap. 8. *Necessitudinis vinculo copulatos dixit.*

Pag. 347. lin. 10. *Jovem autem.*] Abest autem à Goth. & hîc serè elegantius subaudiatur.

Lin. 25. *Mentitis.*] Passivè, ut L. II. c. 16. *Dæmones hominum credulitatem mentitâ divinitate deludunt;* & infra, *mentitis nominibus.* Ità Cicero lib. 3. Tuscul. c. 24. *emendatam opinionem dixit.*

Lin. 26. *Adsumtisque nominibus.*] Sic omnes libri. L. II. c. 14. *Sibi geniorum nomen adsumunt;*

Lin. 27. *Ad-*

Lin. 27. *Adsciverunt sibi nomina . . . regum.*] L. II. c. 15. de iisdem : *Regum sibi nomina quasi personas aliquas induerunt ; & iis locis, quæ indicavi ad L. I. c. 8.*

Lin. 28. *Sub quorum titula.*] Lib. II. c. 15. *Sub nominibus mortuorum (regum , &c.) delitescentes viventibus plagas tendunt.*

Lin. 29. *In lucem veritas protrahi.*] Restituo, *veritas*, ex Lips. tertio, Reimm. & optimis edd. Torn. 1587. 1613. & Walchio. Ità enim Epit. in extr. præf. *In lucem veritas protrahenda est.* Plures editi antea : *in lucem veritatis protrahi.* At secundum L. III. c. 1. *Discussis convictisque erroribus veritas . . . clarissimum lumen infert.*

Lin. 30. *Cire ab inferis animas.*] Lib. VII. c. 13. *Qui (magnus) sciret, certis carminibus cieri ab inferis animas.* Hæc pertinent, *excire, excire, elicere.*

Pag. 348. lin. 2. *Et de se ac Deo.*] Edd. Rost. Ven. 1471. 1515. & ante Fastelium reliquæ, & *de se & de Deo.* Quæ scriptura Heumanno videtur probanda.

CAPUT XXVIII.

Pag. 348. lin. 5. *Generanti nos Deo.*] Notavi ad L. III. c. 14. *Qui mundum fecit hominemque generavit.*

Pag. 349. lin. 6. *Ex eligendo eligentes.*] Scripsi *eligentes*, præeunte MS. Ciceronis, & in Lactantio MSS. Jun. Reimm. Rost. Ven. 1471. utrâque 78. 1515. Paris. Crat. Gymn. Torn. 1587. 1613. At Goth. Lips. Fast. Gryph. Tornæf. 1548. Thomaf. 1599. *elegantiores*, quod quia in multis Ciceronis libris præfertur, nec hæc damno.

Lin. 13. *Si . . . semel facere.*] Ità Hieron. adv. Vigilant. T. 2. Oper. f. m. 124. *Quod enim semel fecisse bonum est, non potest malum esse, si frequenter fiat.* Nostris reliqua.

Lin. 15. *Placabilis, placabiliores.*] Id est, ad placandum aptæ, . . . aptiores : activè iterum in Epit. c. 67. *Sacrificium placabile.*

Lin. 16. *Demerentur potius, quam offendunt.*] Lips. 2. 3. Reimm. & Torn. MS. ad marg. 1587. *Deum merentur potius quam offendunt.* Non possum temerè repudiare, memor Tertulliani Apolog. c. 21. quibus edocebantur, *de promerendo Deo & non offendendo.*

Pag. 350. lin. 6. *Ed melius.*] Habent *Ed melius*, ab 1465. ad 1524. excusi, & Gymn. Omittunt *ed*, Goth. Reimm. duo Lips. Fast. Gryph. Torn. Thomaf. & 1599.

Lin. 12. *In cælum receptos.*] Id est, susceptos, ut L. II. c. 14. *Non sunt ad inferos re-*

Torn. L.

cepti. Conf. L. V. c. 17.

CAPUT XXIX.

Pag. 351. lin. 2. *Labare.*] Lib. V. cap. 18. *Ignorantia veri facit incertam labantemque scientiam.* Ibid. cap. 21. *Ut labantes confirmet.*

Lin. 6. *Nec pater à filio potest, nec filius à patre secerni.*] Quam scripturam confirmat Epit. c. 49. fin. *Neutrum sibi relinquit, qui aut patrem à filio, aut filium à patre secernit.*

Lin. 8. *Et pater filium faciat, & filius patrem.*] At quin (respondet Tertullianus adv. Prax. c. 10.) *PATER FILIUM FACIT, ET PATREM FILIUS.*

Ibid. *Una utrique mens.*] Vide in Epit. c. 49. *In quibus (patre & filio) substantia & voluntas & fides una est.*

Lin. 21. *Hic mundus una Dei domus est.*] Adparet Minucius c. 33. *Deo una domus est mundus hic totus.*

CAPUT XXX.

Pag. 352. lin. 4. *Ad detritos lacus.*] Ità olim locum Jerem. c. 2. ad quem hæc respicitur, vertit Cyprianus epist. 70. ed. Oxon. f. 189. (ed. Erasmi L. 1. ep. 12. Pamel. ed. epist. 70.) *Effoderunt sibi lacus detritos.*

Lin. 5. *Perenni luce.*] C. 1. *Lux utaque perpetua.* Iterum L. VI. c. 3. *Perenni luce patietur.* Conf. L. II. c. 9. & 17.

Lin. 7. *Haberent existere.*] Ità libri. Est verò dictum, ut *habeo polliceri*, Cic. lib. 1. epist. 5. ad Lentulum, & *habeo scribere*, lib. 2. epist. 22. ad Attic. Cell.

Pag. 353. lin. 8. *Discidium facerent unitatis.*] Edo *discidium* (à discindere) ex Lips. tert. Reimm. quibus proximæ Ven. 1471. & utrâque 1478 *descidium*. Ità sanè postulant verba *Concordiam rumperent*, & voces, *unitatis . . . dissiparent*, & frequens in hoc capite imitatio ex Cypriano de Unitate Eccles. ed. Oxon. f. 105. *Hæreses invenit & schismata, quibus . . . scinderet unitatem ; & fol. 119. Scindi unitas non potest, nec corpus unum DISCIDIO (Gryph. dissidio, pravè) compaginis separari.* Idem epist. 59 Oxon. fol. 129. (ed. Erasmi L. 1. ep. 3.) *Nemo DISCIDIO unitatis ecclesiam scinderet.*

Lin. 11. *Adfectabant . . . sacerdotium.*] Imitatur, ut sæpè Sulpicius Sev. L. 2. c. 17. fin. *Adfectantes summum sacerdotium.*

Lin. 12. *Quam eos ferre præpositos.*] Bon. nec eos ferre præpositos. *Præpositorum* (Ecclesiæ)

III

multa sit mentio in Cypriano, e. g. L. 1. ep. 3. 4. 5. 11. & alibi ed. Brasini: sic ep. 59. ed. Oxon. f. 130. *Ecclesie prepositum persequi.*

Pag. 354. lin. 1. *Anthropiani.*] Horum mentio in Cypriani ep. 73. ed. Oxon. f. 200. Diversi ab Anthropomorphitis, negantes Christum Deum, hominem nudum adferebant, uti Sparkio & Cellario accuratius Iseus docuit, cui adstipulatur Ittigius in diss. de Hæresiarhis Sæc. I. & II. Sect. 1. c. 6. p. 62. eisdem Homuncionitas aliis dictos credens.

Ibid. *Aut Ariani*] Leguntur, teste Iseo, in Vaticanis & aliis MSS. in his Bonon. altero, Taxaq. Pen. auctore Baronio, in novem Vaticanis, duobus Vallicellanae Bibliothecæ; fide Baluzii, in Ultr. Jun. Palat. quatuor Biblioth.

Reg. Paris. & in sex Colbertinis; in septem Anglicanis, tribus Lips. Goth. Reimm. & in Guelferbytanis, quos vidi, & omnibus omnino ante Thomæum editis. Rationibus in utramque partem perpensis, Baluzius ad principium Notarum auctiorum in lib. de Mort. Pers. pro genuinis habet, cui aliisque summis viris libenter subscribimus.

Pag. 355. lin. 2. *Pœnitentia.*] Epit. c. 67.

Lin. 15. *Plenius & uberius.*] Frequenter Veteres has voces jungunt, ut Cicero de Clar. Orat. cap. 33. *Nemo plenior & uberior ad dicendum fuit.* Orat. 2. Philipp. 11. *Quid plenius, quid uberius.* Cæsar. 1. B. Civ. c. 53. *Hæc pleniora etiam & uberiora perscribebant.*

LIBER QUINTUS.

CAPUT I.

Pag. 358. lin. 4. *Impatientes.*] Rost. Ven. 1471. 72. utraque 78. pravè, *impatientes*; hinc Heuman *impotentes* rescribit. At MSS. Guelf. Lips. Goth. Reimm. Ven. 1493. 97. Parrh. Paris. reliqui, *impatientes*, quod servo ob sequentia, *legat patienter aut audiat.*

Pag. 359. lin. 2. *Ut non prius damnet.*] Aperte in his sequentibus Tertullianum sequitur in Apolog. c. 1. *Unum gessit (veritas) interdum, ne ignorata damnetur.* Item Minuc. Fel. c. 27. fin. *Ut ante nos incipiant homines odisse, quam nosse; ne cognitos aut imitari possint, aut damnare non possint.* His similia dat Lindenbr. ad Ammiani L. 15. c. 7. pag. 99. *Nec visum hominem nec auditum damnare nefas ultimum, &c.*

Lin. 4. *Ut si quis erit ille, qui.*] Alparet in reliquis imitatio Ciceronis ex Actione 1. in Verr. c. 18. *Si quis erit, qui... desideret, audiet.* Non malè ed. Paris. 1513. in Lactantio verba (*si quis erit*) parenthesi includit, quâ ratione reliqua benè fluunt.

Lin. 7. *Reviçti.*] Ven. prima 1478. *revinçti*, pravè. *Reviçti*, idem quod notius, *conviçti*.

Ibid. *Manus dare.*] Cic. Amicit. c. 26. ad extremum: *Det manus vincique se patiat.*

Lin. 8. *Clamante ipsâ veritate.*] Ex Cicerone L. 4. de Finib. c. 19.

Ibid. *Obstrepunt.*] Cap. 4. *Obstrepere proprie est strepitum facto turbare & impedire.*

Vid. Dukerum ad Flor. lib. 2. c. 19. p. 469. Aprè Curtius lib. 6. c. 9. *Fremius undique indignantium... obstrepebat.* Add. Pitisc. ad Curt. lib. 8. cap. 7.

Ibid. *Intercedunt.*] Goth. Ven. 1471. Rost. *intercedunt*, pravè. Eleganter verbo olim Tribunis pl. proprio usus est.

Lin. 9. *Oculos suos opprimunt.*] Heumanus scribit, *oculos suos compriment.* Non opus à consensu omnium librorum abire, & elegantem vocem cum notiori commutare. Ità præverunt alii; Valer. Max. L. 2. c. 6. *Filiarum manus ad supremum opprimendorum oculorum officium advocavit*, ubi consule Vorstium. Pari modò dicunt Latini, *os ora, fauces opprimere.* Notum illud Terentii, *os opprime.* Ovid. L. 3. Metam. 295. seqq.

— *Voluit Deus ora loquentis Opprimere.* Seneca de Tranquill. Anim. c. 3. *Si quis fauces oppresserit, silentio juves.*

Lin. 10. *Quo planè ipsi dissidentiam ostendunt.*] Revocavi lectionem omnium editionum ante Cellarium ex Goth. & Reimm. conformem nostri stylo L. VI. c. 19. *Quo planè ostendunt.* Cellarii lectio, *quod dissidentia ostendunt*, minus planum & commodum sensum habet.

Lin. 15. *Constare de ipsâ innocentia.*] Heuman. de ipsorum innocentia legit. Nihil mutandum. Iterum Epit. c. 52. *Incognita causa tanquam nocentissimos damnant, qui constare de ipsâ innocentia noluerunt.* Phrasis est Quintiliani L. 7. Instit. 2. ed. Burm. p. 601. Si

pius de innocentia nostra constiterit.

Lin. 19. *Exterminant.*] Sc. de terrâ, è vitâ, ut L. V. c. 23.

Lin. 20. *Et quia ipsi errant.*] Copula & ab Reimm. & omnibus ante Cellarium edd. abest.

Lin. 21. *Corrigere se non possint.*] Ità solus Goth. at reliqui scripti omnes & editi, *corrigere se possint*, sine particulâ negandi. Infra dicit: *Quoniam ipsi salutis sua repugnant.*

Lin. 22. *Coacervant.*] *Coacerbant*, inquit Thomafius, legendum est ex antiquo codice; nam verba ipsa *acerbare* & *exacerbare* sunt valdè latina: sensus verò ipse est optimus, ut dicat eos non contentos esse, quòd suos errores sequantur, nisi eos crudelitate suâ acerbiores faciant. Quòd si legas, **ERRORES COACERVANT**, nulla est apta sententia, & adparet manifestè hoc ex illo, B. in V. mutato, factum esse. Exemplis multis ad Epitom. cap. 2. ex MS. Taurin. ostendo, antiquissimos codd. sæpè B. pro V. ponere: undè causâ hîc cadit Thomafius; & *coacervant*, id est, concumulant, legendum. Et quis ex antiquis dixit, *coacerbare*? Pari verò jure *errores crudelibus factis coacervant* dici potest, quo Cicero pro Rosc. Amer. c. 11. *Hac (maleficia) aliis nefariis cumulant atque adaugent.*

Pag. 360. lin. 1. *Evisceratis corporibus.*] Quintil. declam. 11. extr. (Sol) *ad eviscerata corpora illuxit.* Cicero 2. Tusc. disput. c. 2. *Miserandum adspice Evisceratum corpus laacerati patris.*

Lin. 2. *Traducere.*] Repet. *contendimus.*

Lin. 3. *Sanguinem . . . hauserint.*] Seneca L. 6. Benef. c. 30. *Multorum sanguinem hauserunt.* Tertullianus Resurr. Carn. 26. *Male dicta terra, qua hauserit sanguinem.*

Lin. 4. *Concitatisimè tendunt.*] Lib. VI. c. 1. *Ad mortem concitatisimè properant.*

Lin. 5. *Si ab illo . . . revocare.*] Subaudi ex anteced. *non potuerimus.*

Lin. 9. *Nam & in hoc.*] Hoc sensu & quoque geminavit L. V. c. 13. *Nam & in hoc quoque malitia illorum convincitur.*

Lin. 14. *Non modò nihil noceat . . . sed . . . prosit.*] Lips. tertius, non modò noceat religioni atque justitiæ, sed etiam; ut non modò, pro non modò non, ut hinc indè & ad L. de Opif. cap. 19. in not. monui. Sed præfero hîc reliquorum, non modò nihil, quod & ipsum elegans, ut L. VI. c. 20. *Quia non modò . . . nihil conferunt, sed etiam nocent plurimum:* in quibus expressit Ciceronem L. 2. de Nat. deor. c. 36. **NON MODO NIHIL**

NOCENT terris, SED PROSUNT.

Lin. 18. *Anima pabulum.*] Lib. I. cap. 1. *Nullus suavior animo cibus est, quam cognitio veritatis.* Lib. III. cap. 3. *Sic anima sapientia alimentum est.* Cicero lib. 5. de Fin. cap. 19. *Animi cultus ille erat ei quasi quidam humanitatis cibus.*

Pag. 361. lin. 7. *Herere animis.*] Angl. Lips. Goth. Reimm. Ven. 1472. utraque 78. Parrh. Parif. Junt. Ald. Crat. Gymn. reliqui, *inherere animis*, ut L. VI. cap. 20. At Rost. Ven. 1493. 97. *herere.*

Lin. 10. *Incutere voluptatem.*] Singularis hîc est Ven. prima 1478. legendo, *inducere voluptatem.* Reliqui mei, *incutere.* Nam in re etiam blandâ & suavi usurpatur hoc verbum, Lucret. 1. 20.

Omnibus incutens blandum per pectora amorem.

Sic Tertull. adv. Marcion. L. 3. c. 20. *Risum mihi incuties.*

Lin. 22. *Non ignobilis.*] Cic. lib. 5. Tusc. c. 39. *Non ignobilis . . . Philosophus.* Quintil. L. 1. Inst. c. 12. *Non ignobilis Tragicus.*

Lin. 23. *Loci.*] Id est, dignitatis.

Ibid. *Cui . . . titulus est.*] Gellius L. 6. N. A. c. 19. *In libro cui Parmenides titulus est.* Utrumque rectum.

Lin. 28. *Qui & magnam sibi gloriam.*] MSS. Angl. & ed. Rom. ac Ald. *qui*; & hî quidem editi nec & admittunt, simpliciter referentes, *qui magnam.* Cell.

Pag. 362. lin. 1. *Ingenio facili, copioso.*] Ità de Senecâ philosopho Quinril. L. 10. Inst. c. 1. p. 921. *Cujus & multa . . . & magna virtutes fuerunt, ingenium facile & copiosum.*

CAPUT II.

Pag. 363. lin. 3. *Ne quidquam.*] Frustrâ: Exempla Ciceronis, Cæsaris, aliorum obvia.

Lin. 11. *Capillis & pallio.*] De Irâ c. 22. *Qui sapientiam capillis & habitu jactant; & not. ad L. III. c. 25. Quintil. Inst. Proem. p. 8. Non virtute ac studiis, ut haberentur philosophi, laborabant, sed vultum & tristiitiam, & dissentientem à cæteris habitum pessimis moribus prætendebant.*

Lin. 14. *Sententias venderet.*] Epitom. c. 59. *Præsides legum pramiis legibusque corrupti . . . sententias vendebant.*

Pag. 364. lin. 2. *Libros evomuit.*] Cic. L. 5. Phil. c. 7. *In me absentem orationem ex ore impurissimo evomuit.*

Lin. 11. *Resanescant.*] Sic libri. Ex Ovidio

hauisse Lactantium verbum *resanescere*, Gronovius docuit.

Lin. 13. *Effusus est in Principum laudes.*] Eleganter, ut Seneca Vit. Beat. c. 12. *Effusus in voluptates.* Tacit. L. 2. Hist. 80. *In adulationem effusus.*

Pag. 365. lin. 4. *Mordaciùs.*] Singularis hîc est Veneta 1471. legens, *moderatiùs.* Conf. infra: *Ut humanè ac benignè consuluisset putaretur.*

Lin. 5. *Facienda persecutionis.*] De Mort. Persec. cap. 16. *Auctor: ... ad faciendam persecutionem fuit.*

Lin. 13. *Accensus.*] Editi ab 1465. 1685. omnes, etiam Rost. (licet aliter Heumannus scribat) *assensus.* At *accensus* ex membranis primus restituit Jan. Gulielm. ad Plaut. in Menachm. Quæst. c. 4. atque ita Goth. Lipf. r. Emman. Gauc. & Ultr. Conf. Lact. L. II. cap. 9. *Accensetur.* Mox ibid. *Adscribitur.*

Lin. 19. *Paulum Petrumque.*] Lipf. tert. Reimm. Torn. 1587. *Petrum Paulumque*, ut L. IV. c. 21.

Pag. 366. lin. 2. *Aristophanes ... Aristarchus.*] Probabile, monente Heumanno, ex conjunctione, Aristophanem Byzantinum Grammaticum, præceptorem hîc commemorati Aristarchi Grammatici intelligi. De utroque plura Fabricius Bibl. Gr. Vol. VII. pag. 51. & 53.

CAPUT III.

Pag. 366. lin. 2. *Apra inter se & coherencia.*] Vid. L. I. c. 4. Cic. lib. 2. Philipp. c. 8. *Tam eras excors, ut totâ in oratione tuâ tecum ipse pugnares: ut non modò, (pro non modò non,) coherencia inter se diceret, sed maxime disjuncta atque contraria.*

Lin. 13. *Noningentorum.*] Quinque syll. omnes libri, præter Goth. in quo, *ingentorum*, vitiosè. In solo Heumanni textu, *noningentorum*, num. consilio, an casu, nescio. Utramque formam Columell. lib. 5. cap. 2. ed. Gesner. habet. Prior rarior.

Ibid. *Latrocinia fecisse.*] Seneca ep. 7. *Latrocinium fecit aliquis.*

Lin. 14. *Quis tantæ auctoritati audeat repugnare.*] Impudenti mendacio non potest dignius, quàm ironiâ, responderi. Cell.

Lin. 18. *Homcidam Martem.*] Lib. I. c. 10.

Lin. 22. *Apollonium.*] Augustinus epist. 5. ad Marcellinum: *Quis autem vel visu dignum non putet, qui Apollonium vel Apuleium ... conferre Christo vel etiam præferre conatur?* Huic parti, quâ Christum cum Apollonio com-

paravit Hierocles, suum adversus Hieroclem librum Eusebius opposuit.

Pag. 367. lin. 10. *In secundo.*] Cap. 16.

Pag. 368. lin. 1. *Opiniones ... promereri.*] Quintil. L. 9. Instit. c. 1. *Ad promerendum actioni favorem.*

Lin. 6. *Adoratum esse à quibusdam, sicut Deum.*] Vopiscus d. l. Apollonium dicit ipsum pro numine frequentandum. Et paucis interjectis de eodem: *Norat vultum philosophi venerabilis Aurelianus, atque in multis ejus imaginem viderat templis.* Cell.

Pag. 369. lin. 11. *Non solum idcirco ... verum etiam quia vidimus.*] Lib. IV. cap. 13. *Nam quod ait (Apollo) portentifica illum (Christum) opera fecisse, quo maxime divinitatis fidem meruit, adsentiri nobis jam videretur, quum dicit eadem, quibus nos gloriamur.* Epit. c. 45. *OB HÆC MIRACULA quum ... multitudo ... ut erat, Dei filium ... crederet.*

Lin. 17. *Sicut canes lambitis.*] Cicero lib. 3. in Verr. cap. 11. *Quos (canes) tribunat meum vides lambere.* Fortius Ammian. Marcell. L. 15. c. 3. *Tribunal unius legati non lambentes, sed membra totius reipublicæ ... vexantes.*

Pag. 370. lin. 1. *Adnotare.*] Walchius exponit, *adlegare, citare*, ut simul significet titulum. Barthius Adversar. L. 50. c. 10. p. f. 2363. rectè explicat, *inscribere*: ita verò omnino elegantius alibi scribit L. I. c. 11. L. VI. c. 18. L. VII. c. 18.

CAPUT IV.

Pag. 370. lin. 3. *Et (ut ego arbitror) Deo.*] Lib. II. cap. 19. *Deo ac veritate DUCIBUS, aut adjuvante, ut L. III. c. 1. Dea ADJUVANTE.*

Pag. 371. lin. 1. *Idem operis.*] Ut cap. 2. *Id operis.* Scitè Ovid. 1. Fast. 46.

Non habet officii Lucifer omnis IDEM.

Lin. 8. *Suscipiat.*] Barthio Adversar. L. 43. c. 1. *Suscipere* h. l. valet, pro certo veroque tenere: *Suscipiat, quod antè damnavit, idem ac, suscipiat religionem Dei singularis sive Christianam antea damnatam, ut L. III. cap. 27. & sapius.*

Lin. 10. *Cui Apologetico nomen est.*] Lib. V. cap. 1. *Cui Octavio titulus est.* Plura notavi ad L. I. c. 11. *Cui cognomen Agesilao fuit, & infra, cui nomen Urano fuit.*

Lin. 15. *Oblatrantem atque obstrepentem veritati.*] Sic exorditur librum illum Cypria-

aus: Oblatrantem te, & adversus Deum, qui unus & verus est, ore sacrilego & verbis impiis obstrepentem, frequenter, Demetriane, contemseram. Cell.

Lin. 19. Veritatis ignarum.] Negat quidem Episcopus Oxon. in sua editione ad Cyprianum ipsum fuisse veritatis ignarum, quia sæpe ad Cyprianum venerit disceptaturus de fidei capitibus; sed ipse tamen Cyprianus tribuit ipsi imperitiam, & studio magis contradicendi, quam voto discendi, venisse dicit.

Pag. 372. lin. 7. Ingenia ... jactare.] Quintil. L. 3. Instit. c. 1. Admiscere tentavimus aliquid nitoris, non jactandi ingenii gratiâ. Tacit. L. 13. Annal. c. 11. fin.

CAPUT V.

Pag. 372. lin. 1. Reddenda.] Reddere hic habet vim simplicis dare, quæ vis manifest in phrasi, rationem reddere: sic L. V. c. 1. Nec causas odiorum reddere ipsi possunt. Ità Manilius L. 1. v. 561.

Restat ut athereos fines tibi reddere coner; & Lib. 1. v. 803.

Ac prius incipiam stellis quàm reddere vires. Hic & aliis locis idem, quod enarrare, referre.

Ibid. Quæ aut ipsa est summa virtus.] Quid impedit hanc generalem, s. universalem justitiam dici SUMMAM virtutem? Rectè hoc vidit Walchius illustrans ex Cic. lib. 3. de Off. cap. 6. Hæc una virtus (justitia) omnium est domina & regina virtutum. Quid multis, ipsi Lactantio iterum hoc libro cap. 14. Justitia vocatur SUMMA VIRTUS, quæ infra, omnes simul virtutes amplectatur.

Lin. 2. Aut fons est ipsa virtutis.] Solus Eminent. ipsa non habet; reliqui scripti editique agnoscunt ipsa, scil. justitia: iidem, virtutis. Lib. VI. cap. 9. Fons est ipse bonitatis Deus. Ibid. cap. 24. Ipsum veritatis attingit fontem.

Pag. 373. lin. 13. In medium.] Id est, in commune. Ex Marone iterum libro de Irâ c. 7. In medium quaesita reponunt. Seneca Agamemnon. v. 666. In medium deslere suos.

Pag. 374. lin. 12. Inseruit.] Ut Boethius L. 1. Consol. p. 44. Sapientiam mentibus inseruit Deus; & L. 3. Prof. II. Mentibus hominum veri boni naturaliter inserta cupiditas. Conf. not. L. VI. cap. 13.

Lin. 21. Direptum est fœdus.] Direptum, licet Taurin. & quidam alii in Epitom. cap. 59. Direptum est ... fœdus ... direpta so-

cietas, præferant; sæpe enim, ut ad Epitomen dico, hæ voces confunduntur. Latini verò non diripere, sed dirimere fœdus; societatem dicunt. Ità noster ex Cicerone L. VI. c. 6. Dirimunt hi ... societatem.

Ibid. Manus consêtere.] Lib. III. c. 6. Consêteris manibus.

Lin. 22. Ex humano sanguine.] Cæde humanum; Lib. VI. cap. 20.

CAPUT VI.

Pag. 375. lin. 1. Omnium malorum fons cupiditas.] Cupiditas est avaritia, de quâ capite quinto integro egit. His gemina illa Salustii Catil. 10. c. 3. Primum pecuniæ, deinde imperii CUPIDO crevit. Ea materies omnium malorum fuisse.

Lin. 2. Non participabant aliis ii.] Participare alicui sæpius in antiquissimâ & sæculo secundo exeunte, ut Grabijs & Fabricijs censuere, confectâ versione Irenæi L. 1. Hæres. cap. 1. fol. 10. Nus excogitabat reliquis æonijs participare magnitudinem patris. L. 1. c. 9. fol. 59. Qui participavit ei suam gratiam. L. 2. c. 61. fol. 191. Anima participans suo corpori ... vitam participans corpori. L. 4. c. 28. fol. 316. Gloriam suam participare volens discipulis suis.

Lin. 3. Adfluebat.] Nota illa Ciceronis affluens divitijs, opibus & copijs, bonis omnibus.

Lin. 4. In usus omnium.] In libris antiquis per notas hominum, id est, hominum, & omnium, id est, omnium, scribitur: hinc facilis confusio. Agnovit jam olim interpres Gall. verrens: pour l'usage de tous hommes.

Lin. 9. Corradere.] De Mort. Persec. c. 31. Ut opes corradere.]

Lin. 15. Altioresque ceteris ... veste fulgebant.] Non tantum sequitur infra, Ferri & gladiatorum fulgor: sed iterum Lib. IV. cap. 1. Dummodo ... vestibus fulgeant.

Lin. 17. Subnixi.] Val. Max. L. 8. cap. 1. ext. Fulgore gloriæ subnixus. Lact. L. IV. c. 10. & c. 15.

Lin. 22. Quod eos.] Pro aliorum ipsos edidi, quod eos, ex Lips. secundo, Reimm. & Torn. 1587. 1613.

Pag. 376. lin. 10. Consuetudo, mos factus est.] Contra Arnobius L. 2. p. 58. Fiet enim familiaris è more consuetudo. Perottas in Cornu Cop. ed. Ald. f. 653. Mos propriè diffinitur ratio vivendi consuetudine firmata. Varroni mos est institutum animi, quod sequi debet consuetudo.

Lin. 11. *Expulsa iustitia.*] Scribo ex Lipsf. 2. 3. *expulsa*, quia sequitur inf. *Iustitia à Jove pulsa*; & *Expulsio iustitia*, ubi tamen Bonon. *exploitio*, quasi *explosio*. Cap. 7. *Fugatam iustitiam* dicit.

Lin. 21. *Largus . . . laudes Tullius.*] Betuleius & Gall. dicunt, *hunc locum hodie in Ciceronis monumentis non inveniri*. Cellarius, *forè in deperdito quodam libro*. Walchius, *quo loco incertum*. At tres posteriores ex Isai margine potuissent discere, locum esse ex Orat. pro Dejotaro cap. 9. *Frugi hominem dici non multum habet laudis in rege: fortem, iustum, . . . LARGUM, BENEFICUM, LIBERALEM, hæ sunt REGIÆ VIRTUTES.*

Lin. 23. *Regnante primum.*] Ad evitandam ambiguitatem hoc ordine edo ex Lipsf. 2. 3. Reimm. Rost. Ven. 1471. 1515. Paris. Crat. Gymn. Torn. 1587. 1613. Walchio, ubi Fasit. Gryph. Thomaf. Gall. Spark. Cell. *primum regnante.*

CAPUT VII.

Pag. 377. lin. 2. *Nuntium suum misit.*] Quam ex Bonon. antiquissimo Thomafius, teste Isao, in variis, & hic & seqq. addiderint, non debebant pronomen Cellarius & recentiores fastidire. Ità solet, c. g. L. IV. c. 25. *Quum legatum ac nuntium suum mitteret.*

Lin. 6. *Sed moveat aliquem.*] Lib. II. cap. 8. *Nec commoveat aliquem.*

Lin. 7. *In eam multitudo . . . consenserit.*] Lego quidem, *in eam*, ex Ultr. Cauc. Rost. Ven. 1471. 72. utraq. 78. 93. 97. Parrh. Paris. Junt. Torn. 1587. 1613. uti L. I. c. 18. *Si omnes in concordiam consenserint*. Lib. V. c. 13. *In quam tanta hominum millia consentiant*. Quintil. Decl. 12. cap. 10. *Concio in unam vocem consentiat*. Alteram tamen, *in eam*, quoque probam scias, & habent Lipsf. Goth. Reimm. Vide L. IV. c. 23. *In quo . . . consenserit*. De Irà c. 9. *In quo priores universi . . . consenserant*. Ibid. c. 11. *Aded in unitate natura universa consentit*. Ipse Cicero pro Sextio c. 51. *In quâ causâ omnes consentiunt.*

Pag. 378. lin. 6. *In capite obvoluto.*] Perit hoc scriptum. *Obvolutum est opertum*, ut L. I. cap. 22. *Obvolutam vini amphoram* poni. Plaut. Mostell. 2. 1. *Capite obvoluto ut fugiat . . . fuge atque operi caput.*

Lin. 8. *In id, quod incubuerint.*] Bonon. Reimm. Lipsf. 2. *In id, quod incubuerunt*. Omnes verò, *in id quod*, pro *in id, in quod*: per ellipsin præpositio antecedens non repetitur. Sic Epit. 27. *Ne quis in eosdem laqueos*

incidat, quos illi veteres inciderunt.

Lin. 14. *Agitata.*] Rectè. Conf. sup. & L. III. c. 29. *Virtus nisi agitetur, nisi assiduâ vexatione roboretur*. Ubi plura.

Lin. 15. *Quandò frequenter . . . tantò firmiter.*] Altum de hac lectione in Spark. Cell. Walchio, Heumanno silentium; eam tamen præstant Bonon. Tax. Pen. & MSS. ferè omnes Isai. Omnia satis Latina sunt, modò subaudias *magis*. Vide Gronov. ad Livii L. 1. c. 25. & ad Livii L. 34. c. 4. Tacitus L. 3. Annal. c. 46. *Quandò pecunia dices & voluptatibus opulentos, tantò magis imbellos Aduos evincite*. L. 12. Annal. c. 11. *Clementiamque ac iustitiam, quandò ignara barbaris, tantò tolerantiora capefferet*. Quod hic & alii in uno membro solùm faciunt, id sæpè in utroque Tertullianus, c. g. L. 1. Nation. 7. *Quandò proni ad malitiam, tantò ad mali fidem opportuni estis.*

CAPUT VIII.

Pag. 379. lin. 18. *Si quid vobis reliqua mentis est.*] Walchius, *reliqua*, inquit, *mens, qua hominibus post lapsum relicta fuit*. Mihi valent hæc eadem, ac L. I. c. 21. *Si habetis aliquid sanitatis*. Lib. V. c. 3. *Si quid vobis cordis est*. Ibid. c. 9. *Si quid sapiis*. Heumannus, pro *reliqua*, scribit *reliquum*: sed non est opus ab lectione omnium librorum abire. Ità Prudentius Cathemer. XI. 94. 95. *Si quidquam tibi mentis resedit integra*. Burmannus ex Suetonii Tiber. c. 62. *Classiariorum manuludentis cadavera, nec cui residui spiritus quidquam inesset*.

Lin. 19. *Idè mala . . . ingravescere.*] Legit vestigia Cypriani adv. Demetrianum. Obiciebant Gentiles, Christianos esse omnium malorum causas. Talia ut refutarent, Arnobius suos libros contra Gentiles, & Augustinus opus de Civitate Dei, & Orosius Historiam suam scripsit.

Pag. 380. lin. 2. *Pervides.*] Epit. cap. 66. *Conscientiam Deus pervidet, qui falli non potest.*

Lin. 10. *Conjuraretur.*] Gallæus mallet, *juraretur*. Non discedendum à consensu omnium Scriptorum & editorum. Nam licet plerumque in malam partem sumatur, servius tamen ad Virg. 8. Æn. 5. *Notandum*, inquit, *de re bonâ conjurationem dici posse*. Norum illud Claudiani de III. Consul. Honorii pag. 96. 98.

O nimium dilecte Deo, cui militat aether, Et conjurati veniunt ad classica venti.

Lin. 14. *Moraretur.*] Sic c. 5. *Quum iustitia in terrâ moraretur...* infra, presente ac vigente iustitiâ... ibid. *Residere aut commorari.* Juvenal. 6. 1.

2. *Credo pudicitiam Saturno rege MORATAM*

In terris visamque diu.

Lin. 16. *Carceribus.*] Lib. VII. cap. 22. & not. ad lib. de Mort. Perf. cap. 35.

Lin. 18. *Ad iustitia opera.*] Epit. cap. 63. in Epilogo, *erudiat se quisque ad iustitiam.*

Lin. 19. *Cicero vidit.*] Verba Ciceronis, quæ sequuntur, neque in ejus de Legibus libris, qui mutilati ad nos pervenerunt, neque in aliis reperiantur. Cell.

Pag. 381. lin. 3. *Confusi.*] Id est, mixti, copulati, bono sensu, ut Cypri. L. 2. epist. 3. ed. Erasmi. f. 39. Quando utrumque (vinum & aqua) miscetur, & adunatione confusa sibi invicem copulantur.

CAPUT IX.

Pag. 381. lin. 2. *De suis moribus.*] De sæpè pro ex à nostro ponitur; & Alex. Scotus vel ex solo Cicerone multa loca collegit, ubi de, pro ex positum.

Pag. 382. lin. 5. *Audent igitur... cacos rabies.*] Perinterrogationem hæc cum Heumano lego.

Lin. 15. *Veritas odium parit.*] Cap. 21. Epitom. c. 64.

Lin. 16. *Divino spiritu insinatus.*] Vid. not. L. VI. c. 8. *Tanquam divinent spiritu aliquo insincti.*

Lin. 21. *Exstirpare funditus.*] Plenius Goth. *exstirpare bonos funditus.* Satis bene.

Ibid. *Graves... putant.*] Planè geminus est locus L. V. c. 21. *Persequuntur (sanctos & iustos viros), quos sibi graves sentiunt... ut... auferant omnino de terrâ, ne sint qui possint eorum nequitiam coercere.*

Ibid. *Tanquam vitia eorum coarguatur.*] Conf. ad rem c. 6. Sulp. c. Sever. L. 2. c. 28. *Semper inimica virtutis vitia sunt, & optimi quique ab improbis quasi exprobrantes adspiciuntur.* Seneca de Vita Beatâ c. 19. *Expedit vobis neminem videri bonum, quasi aliena virius exprobratio delictorum vestrorum sit.*

Lin. 25. *Quibus coram.*] Non infrequens nostro anastrophe. L. VI. c. 5. *Queis in versamur.* Ibid. c. 17. *Quos contra disputant.* Sensus est, pudet ethnicos coram Christianis male vivere: sensu eodem dixit supra: *Erubescant coram iustis & bonis esse nequam.*

Lin. 26. *Verbis... feriunt & verberant.*] Lib. II. c. 15. *Verbis tanquam flagris verberati.*

Lin. 32. *Iustitia violavit auctorem.*] Christum. Cell.

Ibid. *Exquisitis... excruciant... corporibus illudat.*] Vid. not. lib. VI. cap. 17.

Pag. 383. lin. 6. *Sanguinem siliant.*] Active, ut haud raro Veteres, & aliquoties Prudentius.

Ibid. *Desperatos.*] Epitom. cap. 54. fin.

Ibid. *Quia corpori suo minimè parcunt.*] Quia malebant lacerari, quàm Christum abnegare. Cell.

Lin. 16. *Venena... temperent.*] L. III. c. 8. Epit. 59. *Ad nocem hominum pocula temperare.*

Lin. 18. *Si nimium pii fuerint.*] Goth. *se minus pii fuerint.* At volebant magis pii videri, qui exponebant pueros, quàm qui strangulabant. Aliis facile erat corrigere, si nimium pii fuerint. Variare enim has voces in MSS. ostendi ad Lib. I. cap. 10.

Pag. 384. lin. 2. *Qui nec culeum metuant.*] Cui parricidæ lege Romanâ insuti projiciebantur in fluenta vel mare. Cic. pro S. Rose. c. 11. Senec. de Clem. 1. 23. Suet. Aug. 33. Cell.

Lin. 6. *Cam feminis patientiâ certent.*] Redarguit flagitium idem, quod Paulus ad Rom. 1. 27.

Lin. 7. *Sanctissimam... corporis... partem.*] Sc. caput. Vide Scriptores à me citatos ad L. VI. c. 23. Hic expressit Ciceronem post Reditum c. 5. *Qui ne à sanctissimâ quidem parte corporis potuisset hominum impuram intemperantiam propulsare.* Vide sis Grævium h. l. p. 367.

Lin. 10. *Immeritos.*] Id est, innocentes. Lib. III. cap. 17. not.

Lin. 17. *In manum sumant.*] Cicero lib. 3. de Orat. cap. 4. *Qui hac in manus sument.* Lib. 2. Tullul. cap. 3. *Epicurum... in manus sumit.* Plinius lib. 1. epist. 16. *Quum ejus orationes in manus sumpseris.* Quintil. lib. 10. Inst. cap. 1. pag. 882. *Quarum orationes in manus sumpserimus.*

Ibid. *Vitiorum... accusator.*] Quintilianus quoque L. 10. Instit. c. 1. p. 921. Seneca vocatur: egregius vitiorum insectator.

Lin. 19. *Circumscriptè.*] Ter eodem adverbio usus est Cicero de Orat. c. 66. & lib. 2. de Nat. deor. c. 59.

Pag. 385. lin. 13. *Aquè fieri non potest.*] Frequenter ita Lactantius voce aquè utitur.

quod hinc inde libri, substituto eoque, corruperunt. Sic L. III. c. 17. *Sapientis est male facere . . . Equè stulti est bene facere.* Ibid. c. 27. *Qui . . . religionem non suscipiunt, terreni sunt, quia . . . est; & qui animam putant . . . interire, aequè in terram spectant, quia, &c.*

CAPUT X.

Pag. 386. lin. 1. *Inclementer incessere.*] Lipf. 2. 3. Reimm. *inclementer arguere*, ut L. VII. c. 26. *Inclementer impugnare arguendi causâ.* At hâc Angl. Goth. & omnes omnino editi, *inclementer incessere*, pro quo, ut potè rariori, illi codices *arguere* subiecisse videntur.

Lin. 9. *Quid potest esse hâc pietate clementius.*] MS. Jun. *inclementius*, undè 10. CO-LUMBUS ad c. 31. libri de Mort. Persf. veram lectionem esse colligit: *Quid esse potest hâc pietate inclementius? Quid dementius, quàm mortis . . . pascere*, ut hoc velit: *Nihil inclementius, adeoque nihil Aneâ, qui pium se iactavit, indignius* (nam & clementia pietas dicta, ut prius est ostensum) *quàm cedere & exurere crudeliter innoxios homines; nihil inconvenientius duci perito & prudenti, quàm credere mortuos pasci cruore humano.* Heumanus in addendis credit, Columbum ingeniosè ac feliciter ità emendasse.

Pag. 387. lin. 7. *Adjuratus enim per eundem patrem.*] *Aeneidos* Lib. 10. v. 524.

Per patrios manes, & spes surgentis Iuli, Te precor hanc animam servare. Cell.

Pag. 388. lin. 3. *Bellonam.*] Lib. I. c. 21.

Lin. 4. *Qui Saturnum.*] Repete ex superioribus de Marte & Bellonâ colunt, quod satis est, si subaudiatur.

Lin. 6. *Prostitutam.*] Lipf. 2. 3. Reimm. *destitutam.* At plures MSS. editi verò omnes, *prostitutam.* Ipse de eâdem Venere L. I. c. 17. *Quid loquar obscœnitatem Veneris omnium libidinibus prostitute.* Conf. L. III. cap. 22. *Non adulterare . . . sed prostituta.*

Lin. 10. *Exprimuntur.*] Ità, excepto Eimman. omnes scripti & editi, & rectè. Proprium in hâc re verbum. Epit. c. 63. *Histrionum etiâ impudici gestus . . . libidines quas saltando exprimunt, docent.* Non obscurè exprimit Cyprianum L. 4. ep. 2. ed. Erasmi. f. 33. *Exprimunt impudicam Venerem, adulterum Martem, &c.*

Lin. 15. *Religiosissimus est cultus, imitari.*] Augustinus: *Summa religionis est imitari eum quem colas.* Seneca ep. 95. *Satis deos coluit, quisquis illum imitatus est.*

CAPUT XI.

Pag. 388. lin. 7. *Tantò videtur.*] Repete miserius.

Lin. 10. *Lineamenta.*] Vid. not. ad de Irâ cap. 10. *Extrema corporis lineamenta.*

Ibid. *Summam figuram gerunt.*] Eleganter *summam* dixit, id est, extremam, ut L. I. c. 20. *Summis digitis.* L. VII. c. 12. *A summis pedibus . . . membrorum summa quaque.*

Pag. 389. lin. 10. *In cineres furit.*] Ex hoc loco illustratur liber de Mort. Persf. cap. 21. extr. qui facit, ut de Galerio non minùs explicem, quàm de Diocletiano, ad quem Betuleius retulerat. Conf. Euseb. Hist. Eccles. L. 8. c. 5. & 6. Ità sub Juliano narratur in Ammian. Marcell. L. 22. c. 11. *Isdem . . . subdito igne crematis, cineres projecit* (multitudo) *in mare, id metuens, ut clamabat, ne collectis supremis, ades illis exstruerentur, ut reliquis, qui deviare à religione compulsi pertulere cruciabiles pœnas, adusque gloriosam mortem intemeratâ fide progressi, & nunc Martyres adpellantur.*

Lin. 17. *Provectio.*] Requiro adhuc majorem hujus vocis apud Veteres auctoritatem: à Krebsio de Stylo Laet. & à Walchio in Diatribe non est notata. *Provehere ad dignitatem* est Plinii in Epistolis.

Pag. 390. lin. 2. *Viam sibi ad altiora munivent.*] Not. ad L. VI. c. 6. *Viam sibi ad potentiam muniunt.*

Lin. 13. *In excogitandis pœnarum generibus.*] Cyprianus contra Demetrianum: *Admovere laniandis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis visceribus numerosa supplicia, nec feritas ac immanitas tua usitatis potest contenta esse tormentis: excogitat novas pœnas ingeniosa crudelitas.* Conf. Laet. L. VI. cap. 17. Epit. c. 54. Seneca L. 1. Clem. cap. 25. (*Sævitia*) *nova supplicia conquirat, ingenium advocat, instrumenta excogitat, per quæ varieietur atque extendatur dolor, &c.*

Lin. 18. *Exquisitos dolores.*] Ut L. VII. c. 17. Epit. 71. *Exquisiti cruciatus.*

Lin. 19. *Omittunt.*] Vid. de Irâ c. 18. not. & Epit. c. 54.

Ibid. *Ne torti moriantur.*] Scitè Cyprian. ep. 10. ed. Oxon. f. 20. *Steterunt torti tormentibus fortiores.* Adde reliqua.

Lin. 21. *Tormenta, quantum fuerint.*] Ità restituo ex Lipf. secundo, Reimm. Rost. Ven. 1471. 72. utrâque 78. 93. 97 Parrh. Paris. Junr. Ald. Crat. Gymn. Tornæs. Be-tul. Fasit. Gryph. pro recentiorum Thomasi,

Itai, Thyf. Gall. Spark. Cell. Walch. tormenta, quæ quantò ... pariant. Si voluissent post tormenta subaudire beatos faciant, debuissent pariunt edere, non pariant.

[Lin. 24. *Tam pium.*] Ironicè. Noto ad de Mort. Persec. cap. 23.

CAPUT XII.

Pag. 391. lin. 3. *Iustos se esse tamen ... videri volunt.* Goth. esse non habet. Roff. Ven. utraque 1478. 1515. Paris Crat. Gymn. *iustos esse se tamen.* Reimm. & reliqui, *iustos se esse ... volunt.* De hoc archaismo Conf. not. ad Lib. V. c. 20. & ad Lib. de Mort. Persec. cap. 14.

Lin. 8. *Communiter cum ... loquimur.* Mihi non incommodè videtur hic valere in genere, in universum; non cum his illisve tantum: ita maneret antiqua elegantia. Ità auctor Epithalamii Maximiano & Constantino dicti cap. 3 *Communiter dicere*; & c. 13. *separatim loqui* opponit.

Lin. 14. *In vos ... qui odistis ... confervimus.* Vid. Cyprian. adv. Demetr. ed. Gryph. pag. 277. *Odiis vestris benevolentiam reddimus, &c.*

Pag. 392. lin. 24. *Ut loquitur Plautus.* Curculione Act. 1. sc. 3. v. 22. *Cell.*

Lin. 30. *Cum diis suis cariis.* Mirum in modum hic locus in libris variatur. Jo. Clerici ex Art. Crit. part. III. sect. 1. cap. 8. n. 9. conjecturam ARANEOSIS receperat Cellarius. Certè Tertullianus in Apologético cap. 12. dixit, Christianos laudem mereri, si statuas & imagines frigidas mortuorum suorum simillimas non adorent, quas milvi, mures & araneæ intelligant. Arnob. L. 6. p. 202. *Non (id est, nonne videtis) in ore simulacri ab araneis ordiri retia atque infidiosos casses, &c.* Minuc. c. 24. *Araneæ faciæ ejus (idoli) intexunt, & de ipso capite sua fila suspendunt.* Nihilominus cum Ilæo, Gall. Spark. Heumanno prætuli CARIOSIS; nam non tantum LIGNO, quod Cellarius hic putavit, sed & aliis tribuitur caries. Hinc Phæd. L. V. Fab. 10. v. 5. de cane scripsit: *cariosis dentibus.* Imò Arnobius L. 6. p. 202. *(deorum) signa ... putredinis modo CARIE relaxare*; & hoc amplius Prudentius Lib. 1. contra Symmach. v. 433. 434. *Non patiar ut carioforum veneris monstra DEORUM.* Sed sagax, ut inquit Plautus, nasum habeat necesse est, qui veram hic scripturam odorari voluerit.

CAPUT XIII.

Pag. 393. lin. 4. *Quis est tandem excors, tamque cæcus.* Fortè plenius ità legendum: *Quis est tandem tam demens, tam excors tamque cæcus.* Cap. 12. infra, *quis tandem erit tam demens.*

Lin. 6. *Quum habeant in potestate, supplicia ... vitare.* Reimm. & editi omnes: *quum habeant in suâ potestate, supplicia vitare.* Negare tamen non possum, Lactantium in hac phrasi non solere pronomen addere. Cap. 10. *Quos vivos habebat in potestate*; cap. 18. *Non habet in potestate, ut c.* Conf. de Ità c. 21. Minucius tamen c. 37. *Quum dimitti haberent in suâ potestate*, addito pronome; & Seneca ep. 9. *In suâ potestate habet, quam citò reparet.* Ut utrumque sit rectum.

Lin. 8. *Tanta hominum millia.* Id est, tot. Ut L. III. c. 19. *Quanta hominum millia.* Notavi ad L. I. c. 3.

Lin. 15. *Ab ortu ... lex divina.* Id est, Religio Christiana. Rem illustrat Elmenh. ad Arnob. 1. ad pag. 33. p. 51.

Lin. 17. *Et ratio.* Has duas voces recepi ex Lipf. 2. 3. & Reimm. nam respondent & regio & natio illis, sup. provincia, natio.

Ibid. *Unis ac paribus.* Ità Cicero pro Flacco c. 26. *Unius moribus.* Noiter paulò antè *Unâ & pari mente.*

Pag. 394. lin. 4. *Nam & in hoc quoque.* Sic scripti & editi. Pleonasmus, ut L. II. c. 8. *ET initium quoque habuit.* Plin. lib. 2. c. 7. sect. 5. *Et monstra quoque.*

Lin. 5. *Qui evertisse.* Sic omnes libri, Mallem quod evertisse, aut qui deletum.

Lin. 7. *Quin, datâ ... Deum revertatur.* Goth. Fasit, Gryph. Torn. Betul. Thomaf. & seqq. *Qui datâ facultate ad placandum Deum non revertatur.*

Lin. 8. *Devotione.* Id est, fide. Conf. cap. 19. & Falster. Suppl. Linguae Lat. p. 93. 94.

Lin. 12. *Quid est tandem, cur.* Lib. I. c. 17. *Erat planè, cur.* Ibid. c. 18. *Est verò, cur.* Conf. Lib. II. cap. 6. L. III. cap. 17. Heinf. ad Ovid. Metam. 2. v. 518. *Est verò, cur.* Propius verò nostro loco L. II. c. 8. *Quid est, cur.* L. VI. c. 11. *Quid causâ est, cur.* Ibid. c. 9. *Quid tandem habet, cur.* Denique planè ut hic de Opif. c. 1. *Quid est tandem, cur nobis invidiosum putet.*

Lin. 14. *Nisi fortè contaminatos semel animos ità putant posse transferri, ut.* Ità scribo ex Lipf. 2. 3. Reimm. ubi Torn. 1587. 1613. & Gen. 1630. quam Walch. expressit: *Nisi si*

forè contaminatos semel animos ita putant posse transferri; altera 1478. Nisi forè contaminatos semel puteant animos transfaturos. At Rost. Ven. 1493. 97. Parrh. Paris. Junt. Fast. Gryph. Thomaf. Ifaus, Thyf. Gall. Spark. Cantab. Cell. contaminatos semel putant animos transfaturos. At rectius in plurali Ald. Crat. Gymn. Torn. 1548. & Betuleius: Contaminatos semel putant animos transfaturos. Ita noster Lib. IV. cap. 10. Judæi ad profanos Egyptiorum ritus animos transfatulerunt. Ipsa phrasis, transferre animum, est elegans. Cicero L. 3. Fam. ep. 13. fin. Me... ab angonibus abducam, transferamque animum ad ea.

Lin. 16. Officium... obeat.] Phrasi Ciceronis, Livii, Plinii junioris aliorumque.

Lin. 19. Pace.] Id est, restitutâ tranquillitate ecclesiæ, ut c. 21. Quamdiu pax est in populo Dei. Conf. de Mort. Persec. c. 1. c. 3. c. 52.

Lin. 20. Novus populus.] Cyprian. Exhort. Mart. XI. Quod si tantus ostenditur & probatur Christianorum martyrum populus, nemo difficile vel arduum putet esse martyrem fieri, quando videt martyrum populum non posse numerari.

Lin. 21. Quam videat vulgus.] Tertul. L. 1. ad Nationes c. 1. & ad Scapulam extr. Nec tamen deficiet hæc secta, quam tunc magis edificari scias, quam cadi videtur; quisque enim tantam tolerantiam spectans, ut aliquo scrupulo percussus & inquirere accenditur, quid sit in causâ, & ubi cognoverit veritatem, & ipse statim sequitur. Hæc pertinent ex Lact. Lib. V. cap. 22.

Ibid. Variis tormentorum generibus.] Vid. L. de Mort. Persec. c. 18. Ea describunt Sagittarius & Gallonius de Cruciatibus Martyrum, & sparsim Kortholt. in aureo libro de Persecutionibus Ecclesiæ primavæ.

Lin. 22. Invisam... patientiam.] Lib. III. c. 29. & NB. L. VI. c. 17. c. 18.

Lin. 24. Nec... sine Deo cruciatus... posse superare.] Minucius c. 37. Nec intelligitis... neminem esse qui... tormenta sine Deo possit sustinere.

Pag. 395. lin. 2. Inspirata patientia.] Imitatur, ut sæpè in hoc capite, Minuc. Fel. 37. Pueri & mulierculæ nosire cruces & tormenta, feras & omnium suppliciorum terriculas inspiratâ patientiâ doloris illudunt.

Lin. 4. Eant Romani & Mutio gloriantur.] Nim irritationis eant habet, ut Æn. 7. v. 425. I nunc, & ingratissimè offer te, irritè, periculis.

Ibid. Eant Romani... gloriantur.] Imitatur Cyprian. L. 2. ep. 4. ed. Erasmi. ed. Oxon. ep. 37. p. 73. EANT nunc magistratus, & Consules sive Proconsules annua dignitatis insignibus & duodecim fascibus GLORIENTUR: ECCE.

Lin. 9. Accepit.] Clarè & hæc sequitur Minucium c. 37. 199. Vos ipsi calamitosos viros fertis ad cælum, Mucium Scævolam, qui quidem errasset in regem, perisset in hostibus, nisi dexteram perdidisset.

Ibid. Sexus infirmus.] Sic Cyprianus epist. 4. ed. Oxon. f. 8. Nec patir virgines cum masculis habitare... quando & sexus infirmus, & ætas adhuc lubrica per omnia... regi debeat.

Lin. 10. Urique.] Etiam hæc Minucium exprimit c. 37. Et quot ex nostris non dexteram solum, sed totum corpus uri, cremari sine ullis ejulationibus pertulerunt, quum dimitti præsertim haberent in suâ potestate? Conf. Lact. de Mort. Persec. cap. 16. cap. 21. cap. 22. Epit. cap. 66.

CAPUT XIV.

Pag. 395. lin. 1. Philosophi quoque gloriantur.] Tertull. Apolog. c. 50. Multis apud vos ad tolerantiam doloris & mortis hortantur, ut Cicero in Tusculanis, ut Seneca in Fortuitis, ut Diogenes, ut Pyrrhon, ut Callinicus. Nec tamen tantos inveniunt verba discipulos, quantos Christiani factis docendo.

Lin. 4. Sed tanti esse.] Lib. III. cap. 8. L. VI. cap. 9.

Ibid. Cruciari & emori.] Bon. Tax. Pen. Lips. alter, Reimm. Rost. Ven. utraque 78. 1515. Paris. Crat. Gymn. Ifaus, cruciari & mori. Pal. Jun. Goth. Lips. 1. 3. Fast. Gryph. Torn. Thomaf. cruciari & emari. Vid. cap. 13. not.

Pag. 396. lin. 5. Gladios tremunt.] Activè id est, timent, Virgilii, Ovidii, Senecæ Tragici aliorumque exemplis multis.

Lin. 8. Vel colendū, quod nolim... colendū.] Sequitur Tertull. Apolog. c. 23. Videte, ne & hoc ad irreligiositatis elogium concurrat, adimere libertatem religionis, & interdicere optionem divinitatis, ut non liceat mihi colere, quem velim, sed cogar colere quem nolim. Conf. Lact. Epit. c. 53. & c. 54. Nec imponi cuiquam necessitas potest, ut colat, quod non vult.

Lin. 19. Terram digitis... imaginatam... adorent.] Elegantiùs dixit de Irâ c. 20. Adorant opera humanis digitis laborata... de terrâ ficta & formata veneratur.

CAPUT XV.

Pag. 396. lin. 1. *Qua ... causa sit ... putent? Magna ratio est.*] Posui interrogandi signum post *putent*, ut quasi respondeat: *Magna ratio est, qua nobis, &c.*

Ibid. *Magna ratio est.*] Lib. VI. cap. 18. *Magna patientiae ratio est.* Quintil. lib. 4. Instit. c. 1. p. 300. *Ut ad agendum magnâ & honestâ ratione accessisse videantur.*

Lin. 4. *Speciem ... stultitiâ.*] Lib. III. cap. 30. L. IV. c. 2.

Lin. 6. *De suis doceamus auctoribus.*] Ponitur *de*, pro *ex*; quod sæpè notandum fuit. Vid. not. L. V. c. 9. & 19. & L. I. c. 5.

Pag. 397. lin. 6. *Is, quum legatus ab Atheniensibus Romam.*] Tres legati erant, ex tribus sectis, Academicus, Stoicus, Peripateticus. Gell. 7. c. 14. ubi etiam de causâ legationis. Adde Macrobi. Sat. 1. c. 5. Cell.

Lin. 7. *Catone Censorio.*] Rem conficit huc pertinet locus Quintil. L. 12. Instit. c. 1. p. 1053. *Neque Carneades ille, qui Romæ audiente Censorio Catone non minoribus viribus contra justitiâ dicitur disseruisse, quam pridie pro justitiâ dixerat, injustus ipse vir fuit.*

Pag. 398. lin. 8. *Atque minam.*] Lib. V. cap. 19. Itâ junxit Cic. pro Flacco c. 2. & alibi, & Livius L. 21. c. 41. Conf. *Utinam quidem* not. L. IV. c. 23.

Ibid. *Tot ac tales viri.*] Cum Cicerone pro Ligario c. 12. *Tot ac talibus viris.* Lact. L. VII. c. 15. not. *Per tot ac tales viros.* Conf. L. I. c. 19. *Talis & artis.*

Lin. 15. *Omnium principes.*] Heum. legit, *omnium principes*, elegantius quidem, sed sine libris; nec abhorret Lactantius *principales*. Vid. L. I. c. 20. L. III. c. 7. L. VI. c. 9. *Quod est omnium principale.* Conf. not. L. II. c. 8.

Lin. 25. *Hæc summa est.*] Conf. cap. 16. & L. VII. c. 5. *Quorum omnium summa hæc est, ut Deum colat.* Sequitur Ciceronem L. 10. ep. 25. *Cujus hæc est summa, ut &c.*

Pag. 399. lin. 13. *Nemo à beneficiis ... segregatur.*] L. I. c. 5. L. IV. c. 23. L. VII. c. 18. In his & sequentibus mutatis verbis sequitur Cyprianum de Eleemos. ed. Oxon. f. 208. *Nec quisquam à beneficiis ejus & muneribus arcetur, quominus omne humanum genus bonitate ac largitate divinâ aequaliter perfruatur.* Sic aequaliter *dies* luminat, *sol* radiat, *imber* rigat, *ventus* adspirat; & dormientibus *somnus* unus est, & *stellarum splendor* ac *luna communis* est. Quo aequalitatis (lego ex Bodl. lib. 1. c. 2. *aquiritis*) exemplo Dei

patris imitator est.

Lin. 15. *Vitum subministrat.*] Sic L. I. c. 4. *Cibum subministrare.* L. V. c. 18. *Alimenta subministrare.*

CAPUT XVI.

Pag. 401. lin. 4. *Corporum.*] *Manifestum*, inquit Heumannus, *esse puto*, rescribi debere *servorum*. Omnes verò libri *corporum*. Novi quidem Græcis & Latinis Ictis illos imitantibus *servos* vocari *compuncta*, corpora, ut docuere Casaubonus ad Athenæi L. 5. c. 10. f. m. 226. sq. & Gataker.

Lin. 10. *Humilitate animi.*] Hæc virtutem Christianam significat. Conf. Borrich. Cogitat. p. 121. 122. Lips. tert. *animi* delet.

Pag. 402. lin. 8. *Semotius.*] Itâ aliquoties noster. L. VII. c. 14. *Qua merita quam longè ab immortalitate semota.* De Irâ c. 8. *Semota à nostris rebus.*

CAPUT XVII.

Pag. 403. lin. 2. *Jura sibi homines pro utilitate.*] Excerpta Ciceronis Lib. 3. de Repub. ex Carneadis & Furii disputatione. Cell.

Lin. 17. *Rei consulat.*] Bon. & Uæus, *Sibi consulat.* Plures scripti editique, ut editum. Lactantius exponit c. 17. *Lucro & commode suo consulens.*

Pag. 404. lin. 7. *Jam verò justus ille, sed stultus est.*] Prætulit istam lectionem, quia altera, *jam non justus ille*, repugnat sententiæ Carneadis, integro Lactantii capiti 17. maxime infrâ, & verbis Epitomes cap. 56. *Utrumne ... tabulâ, ... equo deturbabit, ut ipse possit evadere? Si volet justus esse, non faciet; sed idem stultus judicabitur, qui dum alterius vitæ parcat, suam prodat. Si faciet, sapiens quidem ... sed ... malus.*

Lin. 8. *Dum parcat aliena.*] Receptam firmant c. 17. *Stultitia est aliena anima parcere, cum pernicie suæ, & verba paulò antè ex Epit. c. 56. citata.*

Lin. 16. *Venenata.*] Heumannus suspicatur, Lactantium scripsisse *penè invicta*. Nihil contra libros muto: quia hæc argumenta aculeata, perniciofa & gravia erant, illa vocat *venenata*. Sic Ciceronis orationes contra Antonium L. III. c. 14. vocavit *venenatas*.

Lin. 17. *Faciat ... respondentem.*] Eleganter, ut L. I. c. 10. *Facit adfidentem.* Cic. L. 1. de Nat. deor. c. 12. *Facit Socratem disputantem.* Conf. l. b. 1. de Nat. deor. c. 8.

Lin. 18. *Irresutata.*] Itâ, aut quod idem
nij

est, *irrefutata*, libri. Vox Lactantii, ex antiquioribus nondum observata.

CAPUT XVIII.

Pag. 405. lin. 20. *Parum altè perspexit.*] Sic L. V. c. 21. *Non perspicunt altius vim rationemque hominis.* Plinius L. 5. ep. 15. pro eo, *altissimè inspicere.*

Lin. 24. *Decretum disciplina.*] De talibus decretis multa Seneca in epist. 95. Arnob. L. 2. p. 48. *Qui (Philosophi) dum alter alterius labefactant, destruunt, convelluntque decreta, cuncta incerta fecerunt.*

Lin. 30. *Neque cuiquam nato.*] Rectissimè: aliàs plenius L. III. c. 19. L. VI. c. 4. *Hominì nato.*

Pag. 406. lin. 2. *Scilicet.*] Ironia.

Lin. 7. *O Carneade.*] Sic MSS. & editi, quod rectè tuerur Heumannus, & illustrat ex Vossio Lib. 2. Anal. c. 3. & c. 10. Defendit quoque Gronovius. *O Socrate*, vocandi casu, in fragment. Ciceronis ed. Verburg. p. 3936.

Lin. 19. *Mereatur.*] Obtrineat. Noto ad cap. 23.

Lin. 21. *Quàcumque.*] Livius L. 1. c. 59. fin. *Quàcumque incidebat.*] Conf. not. Lact. L. IV. c. 15.

Pag. 407. lin. 13. *Quàto.*] Subaudi *magis*. Vid. not. L. V. c. 7.

Lin. 15. *Alienæ animæ.*] Id est, vitæ: sic c. 17. *Ut ipse animam suam liberet.*

Lin. 119. *Ducetur.*] Scil. ad supplicium. Absolutè, more veterum. Sic ter Seneca de Pisone, qui militem duci iusserat, de Irâ lib. 1. cap. 16.

Ibid. *Presentiam sui fecit.*] Id est, se *stetit*.

Lin. 23. *Deprecatus.*] Id est, *precatus*. L. VI. c. 20. *Misericordiam deprecantes.* Conf. L. de Mort. Perf. c. 41. c. 46. c. 52. & Val. Max. L. 4. c. 7. Sæpè hoc sensu Vetères.

Lin. 24. *Reciperent.*] Id est, *susciperent*. Notavi ad L. II. c. 13. L. IV. c. 28.

Pag. 408. lin. 13. *Et ratio, & veritas...*] *prescribit.*] Cic. 6. Fam. 1. *Simus eâ mente, quam ratio & veritas prescribit.*

Lin. 15. *Nesciunt enim, quia malum est, nocere.*] Lactantius alique Scriptores sacri, Tertullianus, Augustinus, maxime Cyprianus vel sexcentiès, ut vulgatam versionem omittam, post *scio* aliaque verba sentiendi, loco accusativi cum infinitivo, aut quoddam cum conjunctivo, eâdem vi *quia* cum indicativo ponunt. Lactantius L. VI. c. 22. *Scit enim, quia mortis est fabricatrix voluptas.* Notamus

ibidem plura, & ad Lib. IV. c. 12. *Ut scias, quia ego sum Dominus.*

Lin. 28. *Abstinentia dictorum factorumque.*] Vide suprâ ex opposito: *Stultitia est in factis dictisque... erratio.*

Pag. 409. lin. 1. *Quo solo.*] Id est, quâ re solâ, scil. sapientiâ; quæ vox quoniam fuit paulò remotior, usus est, ut & alibi, neutro, quod ad omnia de sapientiâ dicta referendum.

Ibid. *Cognitionem cum Deo habet.*] Patec ex loco simili de Irâ c. 7. *Quibus hominì cum Deo manifesta cognatio est.*

CAPUT XIX.

Pag. 409. lin. 9. *Hanc presentem.*] Subaudi *vitam*, quod Goth. adscriptum habet, opinor, ex glossâ receptum. *Cell.*

Ibid. *Hanc presentem.*] Nulli MSS. editique nulli *vitam* addunt, præter Gothanum.

Lin. 10. *Apud Ciceronem.*] Dicto lib. 3. de Repub. quo caremus. Vid. c. 12. sect. 5. *Cell.*

Pag. 410. lin. 7. *Si, ut Furius dicebat.*] Suprà c. 12. hujus libri, ex Ciceronis de Republicâ. *Cell.*

Lin. 15. *Sub personâ stultitiæ.*] Id est, sub velamine, velamento. Vid. L. IV. c. 2. not.

Lin. 18. *Angustissimus trames... perduceret.*] Nam *unam tantum viam, unum tramitem* ad immortalitatem ubique statuit; hinc L. VII. c. 20. *Angustus admodum trames est, per quem iustitia hominem deducit in cælum.* Idem docent L. VI. capp. 3. & 4. integra, maxime ibid. c. 7. *Via mendax... MULTOS TRAMITES habet... via veritatis... & SIMPLEX... & ANGUSTA... & ARDUA, &c.*

Pag. 411. lin. 4. *Nisi quia Deus ipse constituit.*] Habent ea verba omnes libri; & omnia recta, modò suppleas; *nisi iis quæ... constituit?* Quod respicit *constitutum* suprâ. Sic L. VI. c. 25. *Quid Deo dignum, nisi quod ipse... poposcit?*

Lin. 5. *Ignem, quod ipse... comminatur.*] Constanter libri *quod*, idque neutrum pro re, de quâ actum, ponitur sæpè; ut dixi ad c. 17. *Quod sc. se parasse injustis æternum ignem; ut hoc capite suprâ: Superest... vita... longior, quod... discimus.*

CAPUT XX.

Pag. 411. lin. 7. *Prædonum sitorum.*] Per *prædones*, inquit Walchius, intelligit pontifices, sacerdotes: imò verò intelligit *dæmonas*; nam mox sequitur: *QUOS DEOS esse opinantur.*

Iterum c. 10. Adorant hostes suos, LATRO-
NES & INTERFECTORES SUOS victimis
placant, &c. Conf. Lib. II. cap. 16. Lib. V.
cap. 21.

Ibid. *Instigationibus*.] Lib. IV. cap. 27. *In-
stigationibus*... *demonibus*; cap. 30. *Instinctu-
bus demonum*. Lib. V. c. 21. *Spiritus*... *perdi-
ti*... *instigant nescios in furorē*.

Lin. 9. *Inhærente persuasione vulgari*.] Rost.
Ven. 1471. 72. utraque 78. Parrh. Junt. Ald.
& reliqui, *inhærentes persuasione vulgari*. Par-
ticipium exprimit meliùs voluntatem; dicit
enim statim, eos libenter errare: ut L. I. c. 1.
*Multi enim superstitionibus vanis pertinaciter
inhærentes, obdurant se contra manifestam ve-
ritatem*.

Lin. 24. *Ea faciunt in corporibus*.] Elegan-
ter. Cic. in Verrem Act. i. c. 5. Neque hoc
solum in statuis ornamentisque fecit. Conf.
Cortium ad Sall. Catil. 11. n. 4. p. 47. *Fœ-
da crudeliaque in civibus facinora facere*.

Pag. 412. lin. 9. *Augetur*... *religio Dei*...
premiur.] Vid. not. c. 13. c. 21. lqq. Ter-
tull. Apol. extr. *Nec quidquam tamen profi-
cit exquisitior quæque crudelitas. Illecebra est
magis secta. Plures efficitur, quotiēs metimur
a vobis*.

Lin. 14. *Cohortentur nos ad*.] Repetunt nos
à me additum Angl. Lips. tert. Reimm. &
editi ab anno 1465. 1524. Gymn. & Ifæus;
omittunt Fasit. Gryph. & reliqui, & satis
eleganter subauditur.

Lin. 18. *Qua merces in cultu, qua pœna in
contemptu maneat*.] Heumannus hic omnibus
editoribus insultans tandem, scribe, inquit,
*qua merces cultum, qua pœna contemptum
maneat*. Mihi lectio communis omnium li-
brorum satis elegans videtur, subaudito ac-
cusativo mortales, vel homines.

Lin. 21. *Destringant aciem ingeniorum*.]
Editum antea ab omnibus, ut quoque habet
Gothanus, *disstringant*. Quod verbum hîc mi-
nus quadrat; valet enim *stringere in diversas
partes*: nisi intelligas sensu rariori, ubi valet
ligare, constringere; atque ut Latinis *destrin-
gere aciem, gladium, est expedire*: sic Lactan-
tius L. III. c. 8. *EXPEDIANT ACUMEN
suum*.

Lin. 25. *Sicut ne savientibus quidem cedi-
mus*.] Id est, fortiter sustinemus cruciatus,
nec fidem prodimus.

Pag. 413. lin. 2. *Qui devotione ac fide ca-
ret*.] Emman. *qui fide ac ratione careat*. Non mo-
venda prior lectio. Inf. *Dei cultus devotionem
maximam fidemque desiderat*; cap. 22. *Ut de-*

votionem ac fidem... corroboret. De Opif. c.
19. *Si quis fidem suam devotionemque non
prodiderit*. De Mort. Perfec. c. 18. *Adimere
tibi fidem ac devotionem nulla vis potuit*. Conf.
Lib. V. cap. 7.

Lin. 10. *Ex moribus*.] Confirmatur hæc le-
ctio ex L. I. c. 11. Jovem ex rebus gestis, &
ex moribus hominem fuisse deprehendimus,
&c. Conf. de Irâ c. 11. S. Augustin. de Civ.
Dei lib. 7. c. 18. *Unicuique deorum ex ejus
ingenio, moribus, actibus, casibus, sacra con-
stituta sunt*.

Lin. 21. *Incorruptum*... *judicium*.] *In-
corruptum* hic valet, castum, integrum, ut
in Cicerone testis incorruptus atque integer,
testimonium incorruptum. Pro Marcello cap.
9. *Qui judicabunt*... fortasse incorruptius
quam nos.

Pag. 414. lin. 2. *O quam honestâ volunta-
te*.] Itâ L. V. c. 17. *Honestâ quidem volunta-
te justitiam defendere cupierunt*.

Lin. 5. *Non occidendo, sed moriendo*.] Aptè
Augustinus de Civit. Dei L. 2. c. 29. Chri-
stianos Rom. scribit: *Adversus potestates ini-
micissimas conflixisse, easque fortiter MORIEN-
DO VICISSE*.

Lin. 7. *Illa*.] Scilicet, occidere, servitia,
scelus.

Ibid. *Hæc*.] Putâ, MORI, patientia, fides.

Lin. 8. *Si malo*.] Hic aliorum ferè om-
nium malo, rectum. Malo, id est, scelere;
quod est malum & malorum. Vid. suprâ, & c.
20. Bono... adducendi homines ad bonum...
non malo.

Lin. 16. *Mortem occubuerit*.] OCCUMBE-
RE MORTEM rectè latinè, & sæpè dicitur; vi-
de Pitiscum ad Curt. lib. 4. c. 15. *Ante oculos
sui quisque regis mortem occumbere ducebant
egregium; Gebhardum, Gruterum, Davisum
ad Cic. 1. Tuscul. 42. fin. Qui pro patriâ mor-
tem non dubitaret occumbere*.

Pag. 415. lin. 17. *Lena procaces*.] Lenas;
quæ infra, multos bonis exuunt, doctè vocat
procaces. Festus: *Procari poscere est; undè
proci, & procaces meretrices ab assiduè poscen-
do*.

Lin. 20. *Quid venenarius*.] VENE-
NARIUS ponitur, pro venefico suprâ; &
quisnam magis fallit, quam veneficus, vene-
narius? Hinc loco gemino Lib. V. c. 9. *Si
palam grassari non licuit, venena clam tem-
perant; qui uxores necent, ut dotes earum lu-
crentur, aut maritos, ut adulteris nubant*...
qui calum ipsum veneficiis adpetant.

Lin. 22. *Quid lena*.] Sic. Reimm. & editi,

rectè; respicit enim suprà, *lena procaces.*

Lin. 23. *Plura compilot.*] Cic. lib. 1. de Nat. deor. c. 31. *Tot millia latrocinantur...* Alii omnia, quæ possunt, sana compilant. Hinc Lact. L. II. c. 4. *Omnem Siciliam compilavit, sublatiis... ornamentis sanorum.*

Ibid. *Hic.*] Sc. apud Christianos.

Pag. 416. lin. 1. *Ulli amnes abluant.*] Ut ex cap. 20. infra patet, etiam hæc respexit ad Cic. L. 2. de Leg. 10. *Castè jubet lex adire ad deos, animo videlicet, in quo sunt omnia: nec tollit castimoniam corporis... nam illud vel adspersione aquæ... tollitur: animi labes nec diuturnitate vaneſcere, nec amnibus ullis elui potest.*

CAPUT XXI.

Pag. 417. lin. 4. *Quos cogunt, &c.*] Epit. c. 53. Tertull. ad Scapul. c. 2. *Nec religionis est cogere religionem, quæ spontè suscipi debeat, non vi; quum & hostiæ ab animo libenti expostulentur. Ita etsi nos compuleritis ad sacrificandum, nihil præstabitis diis vestris; ab invititis enim sacrificia non desiderabunt, nisi contentiosi sint: contentiosus autem Deus non est.*

Lin. 8. *Inutiles faciant.*] Eò adludit Lact. L. VI. c. 11. *Largire... debilibus, claudis... inutiles sunt hominibus, sed utiles Deo. Et infra, egentes atque inutiles alere.*

Lin. 17. *Velint, nolint.*] Pluralem recepit ex Cauc. Lips. 2. 3. Goth. Emm. Reimm. Ven. 1472. utrâque 78. Ad rem Tertullianus Apologet. 23. *Bendè est, quòd omnium Deus est, cuius, velimus, aut nolimus, omnes sumus.*

Lin. 19. *Quàm etiam servorum.*] Ego verò in Goth. Reimm. Emman. quàm etiam inveniri addo & confirmo, tanquàm Lactantio stylo conforme, ità, ubi nihil obmovere potest Heumannus. Legitur de Irà cap. 13. *Omnia propter hominem proposita, tam bona, quàm etiam mala. De Mort. Perf. c. 48. Tam ego Constantinus Augustus, quàm etiam ego Licinius Augustus.*

Lin. 20. *Ne verbo quidem reluctamur.*] Epit. cap. 53. Contra calumnias, quasi conspirarent Christiani contra Imperatores, hæc faciunt.

Ibid. *Sed Deo remittimus.*] Remittimus, id est, reservamus. Lib. VI. c. 8. *Ultionem suam non sibi adsumat, sed iudicio Dei reservet.*

Lin. 22. *Efferatè.*] Sic omnes. De hac voculâ nondum ex antiquioribus observatâ nihil in Lexicis, Krebsii dissertatione, Walchii diatribæ.

Ibid. *Intelligi datur.*] Hæc formula apud

Scriptores sacros frequentissima, e. g. Cypri. Expof. Symb. Apost. n. 3. *Quantum intelligi datur.*

Pag. 419. lin. 1. *Mimos agi.*] Mimi hæc non sunt ipsi actores, sed fabulæ; & nota phrasis, *mimos agere*, restituta quoque à me in Epit. c. 55. De re ipsâ Augustinus de Civ. Dei L. 4. c. 26. *In ludis scenicis... numinum crimina frequentantur.*

Lin. 5. *Quàm... Philosophi.*] Tertull. Apol. cap. 46. *Deos vestros palam destruunt Philosophi.*

Ibid. *Qui omninò nullos deos esse aiunt.*] Ut Diagoras Melius, & Theodorus Cyrenaicus. Vide lib. I. cap. 2. Cell.

Lin. 9. *Neque respiciunt.*] Paulò antè, non curant; ut Epit. c. 55. *Deos nihil curare, nec humana respicere. Sæpè respicere valet favere.*

Lin. 10. *Contra metus.*] Nihil plurali frequentius in Cicerone, Senecâ, aliis, ipso Lactantio. L. VI. c. 17. *Auferendi sunt metus, ubi plura.*

CAPUT XXII.

Pag. 420. lin. 4. *Fugiant justos.*] Terent. Heautont. act. 3. sc. 1. *Patris conspectum fugitat propter peccatum: tum hoc timet; ubi Calphurnius: plus est, quam fugit; & fugitat dixit, ut ostenderet filium vehementer timere.*

Lin. 10. *Per se nocere... persequuntur.*] His gemina L. IV. c. 27.

Lin. 16. *Rerum potentem.*] Ità Sallustius L. 1. de Rep. Ordin. c. 1. *Rerum potentes.* Livius L. 23. c. 16. *Potentes rerum.* Sulpicius Severus Josephum L. 1. c. 12. vocat rerum potentem.

Pag. 421. lin. 1. *Non perspiciunt altius.*] Notò ad L. V. c. 19. *Parum altè perspexit.*

Lin. 3. *Quia oculis manique tractabile est.*] Pro more Lactantii. Plura noto ad L. II. c. 6. *Insatiabili contemplatione contrectent; & ad de Opif. c. 1. Oculis contrectari.*

CAPUT XXIII.

Pag. 421. lin. 7. *Summis laudibus concelebrant.*] MS. Cantabr. & vetus ed. Rom. *concelebrant*, quod aptius numero, cuius observantissimus noster est, quàm vulgarum *celebrant*. Cell.

Lin. 10. *Perlatio.*] *Tolerantia.* Hoc sensu Lactantius, quod sciam, primus dixit. Conf. not. ad L. III. c. 11. Alio sensu Lexicis ignoto Hyginus in præfat. Libri 1. Poët. Altron, *Uniuscujusque historiae causamque ad sidera perlationis ostendimus.*

Lin. 11. *Habet in se patientiam.*] Nihil mutò. Conf. not. infrà, *in se virtutem habeat.*

Lin. 12. *Impatiens.*] Singulati notionè, pro eo qui nihil patitur.

Pag. 422. lin. 1. *Subjectus est.*] Cancellis inclusum quidam addunt, *Dominari adfectus in liberos, quia temperantiam non habet, frag.* At exterminant illa verba libri Bon. Tax. Pen. Pal. Jun. Angl. Lipf. Reimm. & editi ab anno 1645. 1524. & Gymn. Thomaf. Ifaus, Gall. Spark. reliqui.

Lin. 4. *Per cupiditatem... queruntur.*] Id est, per avaritiam... *adquiruntur*, comparantur.

Lin. 5. *Quia illa omnia, (ut est à Lælio dictum,) sua bona divina judicat.*] Apertè provocat ad Lælii verba, quæ indicavit noster c. 18. *Huic tu viro (iusto) quas divitias obiectes? ... Quæ regna? Qui ista putat humana, sua bona divina judicat; & infrà, Quæ virtus, si bona sua divina judicat.*

Lin. 8. *Et eadem conditione.*] Reimm. ab eodem Deo, eadem conditione, omisso, & Goth. Angl. Rost. Ven. 1493. 97. Ald. & reliqui, & eadem conditione. L. V. c. 14. Deus, qui homines generat... eandem conditionem vivendi omnibus posuit. Epitom. c. 59. Si nos idem Deus fecit, & universos... pari conditione generavit, fraternâ... necessitudine coherescent.

Lin. 11. *Undè.*] Eleganter, ut L. VI. c. 12. not. Sic L. III. c. 23. *Undè possent gloriam liberalitatis adquirere.*

Lin. 17. *Nec aliena cupiat.*] Loquitur hic de iusto & verè sapiente, sc. Christiano. Quid verò magni, si hic nihil rapiat? ne cupit quidem. Hinc de eodem dixit sup. *Nec alienum quidquam concupiscit;* & L. VI. c. 24. Nihil omnino adpetat, nihil concupiscat alienum.

Lin. 21. *Et hic in se virtutem habeat.*] Vix dixit: *Necesse est iustum hominem subjectum esse iniusto, quorsum denuò: iustum in servitutem abire, quia iustus est.* Contrà, si legas, *in se virtutem habeat*, iusta est oppositio inter peccatum & virtutem. Ergò iustus ac sapiens, quia VIRTUTEM caput, HABET IN SE PATIENTIAM. Phrasis occurrit L. V. c. 10. Quisquamne putet hunc aliquid in se virtutis habuisse.

Pag. 423. lin. 6. *Quum vexamur... gratias agimus.*] Cyprianus de Lapsis in principio: *Quamvis agere gratias nostra vox nec in persecutione cessaverit.* Adde notas ad Lact. L. VI. c. 25. *Etiâ in malis gratias agit.*

Lin. 19. *Ut & labantes confirmet.*] Exprimat Ciceronem pro Milone c. 25. *Agram & labantem rempubl. sanare & confirmare.*

Pag. 424. lin. 1. *Pressura verberibus.*] *Pressura*, vox nostro & Patribus pro *persecutione*, calamitate, frequens. Conf. infrà, *persecutiones.* Lact. L. IV. c. 26. *Pressurarum nobis ac laborum & miseriarum præbebat exemplum.* Lib. VII. c. 17. *Erit pressura & contritio.* Obiter hic observo, alibi esse magis reconditum usum hujus vocis, ubi medicis PRESSURA notat somnum gravem, aliàs OPPRESSIONEM.

Lin. 14. *Lapidibus humanâ manu factis.*] Vindicamus iterum ad lib. de Irâ c. 2. *Abjicere... cultus humanâ manu fabricatorum.* Ipse Cicero L. 5. in Verrem cap. ultimo dixit, *Effigiem non humanâ manu factam.*

Lin. 20. *Uliio consecuta.*] Quod auctor de Mortibus Persecutorum probat. Lipf. autem *consecuta*: Angl. *secuta*. Cell.

Lin. 21. *Immundi... immergant.*] Cyprian. L. 2. ep. 2. *Immundos spiritus, qui se hominibus immerferint, ad confessionem minis increpantibus cogere, ut excedant.*

Lin. 23. *Resanati.*] Lib. IV. c. 20. Ibid. *Adhereant religioni.*] Quasi causa reddatur, cur permittat Deus tam multos à dæmonibus agitari; nempe ut *resanati adhareant*, ac reliqua.

Lin. 24. *In unum collata.*] Simul sumptæ, conjunctæ.

CAPUT XXIV.

Pag. 425. lin. 3. *Non se putent.*] Eleganter *trajectio*, ut L. I. c. 1. *Non est passus hominem Deus errare.*

Lin. 9. *Vexationes.*] Eleganter vocat ita persecutiones. Nostrum, ut in aliis, sic in hac voce sequitur Sulpic. Severus L. 1. Hist. c. 1. *Vexationes populi Christiani.* Lib. II. c. 32. *Christianorum vexatio.*

Lin. 12. *Veniet, veniet.*] Sæpè ita Hieronymus ad Heliodorum f. 1. 2. *Veniet, veniet postea dies;* fol. 4. *Veniet, veniet illa dies.* Epist. de Vitando suspecto Contubernio fol. 227. *Veniet, veniet tempus.*

Lin. 16. *Mereamur.*] Id est, impetremus. C. 17. L. VII. c. 5. c. 14. c. 27. Sæpè Terull. & Cyprianus hoc sensu.

Ibid. *Passionis.*] Sensu eccl. Lib. IV. cap. 24. cap. 26. Lib. VII. cap. 2. Epitom. cap. 43. cap. 51.

LIBER SEXTUS.

CAPUT I.

Pag. 429. lin. 3. *Et scientiam & fidem ipse dominus.*] Walch. *Causam mihi & scientia & fides & ipse dominus.* Lib. III. c. 13. *Ad quam (causæ bonitatem) ... defendendam scientia divinitatis & ipsa veritas sufficit.*

Pag. 430. lin. 6. *Singularis.*] Unica. Noto ad Lib. I. c. 4. fin.

Lin. 11. *Vini profusione.*] Lib. II. cap. 14. *His quotidie profundunt merum.*

Lin. 12. *Quasi aliquid inde libaturis offerunt.*] Rectissime *libaturis*, id est, gustaturis diis. Hinc cap. 2. *Maçant ... hostias Deo quasi esurienti; profundunt vina tanquam sitiienti.* Epitom. c. 28. *His quotidie libatur, ut laribus;* quasi id dii essent libaturi aut gustaturi, ut Bel in hist. Danielis.

Pag. 431. lin. 13. *Nihil ... moderati aut pensi habent.*] Lips. 2. 3. Reimm. *nihil moderati ac pensi.* Imitatur Sallustii Catil. 12. 2. ubi & ad Catil. 5. 6. consule Cortium, qui priori loco *nihil moderati atque pensi habere*, exponit non considerare, nec temperanter tractare.

Lin. 14. *Opes ingerant.*] Lips. 2. 3. Reimm. *opes suggerant.* Lib. VI. c. 17. *Veniri ac gula ingeras.*

Lin. 15. *Per dimotum populum.*] Illustravit uberius Gronovius ad Livii L. 28. c. 2. *Frequentius hæc in re verbum submovere;* hinc L. 3. Liv. c. 48. *Lictor, submove turbam, & da viam domino.*

Pag. 432. lin. 1. *Eadem miseros ubique cecitas premit.*] Conspirant omnes libri in edita lectione: sunt hæc dicta, ut L. III. c. 24. *Nam semper eodem modo falluntur.*

CAPUT II.

Pag. 432. lin. 1. *Quasi esurienti.*] Ità Apuleius L. 8. Metam. p. 215. *A quodam ... pinquissimum deposcunt arietem, qui deam Syriam esurentem suo satiaret sacrificio.* Observa in Lactantio copiam, *quasi, tanquam, velut.*

Lin. 3. *Possent.*] Sic libri: mallet possint; sequitur enim cognoscant.

Lin. 7. *Jam sentiant.*] Sic Lib. V. cap. 9. *Si actus suos considerent ... jam intelligant, quam.*

Ibid. *Quam non.*] Omnino *quam* hæc elegantius.

Pag. 433. lin. 1. *Tam claram, tam candidam lucem.*] Simplicius in cit. loco Epitomes SOLEM dixit. Doctè verò hæc vocat *candidam lucem*, exemplo Ennii, Ciceronis, aliorum. Ennius in Cic. lib. 1. Divin. c. 48.

Exin candida se radiis dedit ista foras LVX. Cic. lib. 2. de Nat. deor. c. 15. *Solis candor illustrat.*

Lin. 8. *Tantumque istarum rerum.*] Id est, *tantum fulgoris & caloris.* Ità sæpè Lactantius & Cicero. Noster L. I. Instit. cap. 3. *Ut tantum in eo (Deo) sit ISTARUM RERUM* (id est, magnitudinis, potestatis, virtutis, majestatis), *quantum, &c.*

Pag. 434. lin. 2. *Eo vesci.*] Sc. sanguine: Rarius *vesci* de potionibus. Cic. lib. 2. de Nat. deor. cap. 23. *Dii nec escis nec potionibus vescuntur.*

Lin. 9. *Non carne ... ad placandam.*] Egrege Cic. pro Cluentio c. 68. *Neque intelligit pietate & religione, & justis precibus deorum mentes, nec superstitione, neque ad scelus perficiendum casis hostiis posse placari.*

CAPUT III.

Pag. 435. lin. 7. *In summum ... evaserit.*] Quintil. lib. 1. Instit. cap. 2. p. 31. *In cacumina evadunt.* L. 12. Inst. c. 11. fin. *Quod facientes ... evademus in summum.*

Lin. 11. *In eam ... processerint.*] Senec. de Vita Beatâ c. 1. *Decernatur & quod tendimus, & quâ: non sine perito aliquo, cui explorata sint ea, in quæ procedimus.*

Pag. 436. lin. 5. *Primæ adolescentiæ.*] Sueton. Domit. cap. 1. PRIMÆ ADOLESCENTIÆ tempus.

Pag. 437. lin. 2. *Aperiamque, quæ.*] Sæpè talia in libris corrupta ab iis, qui putarunt malè sonare, *que quæ.* At ità suprà, *eamque, quæ sit assignata.* Lib. VI. c. 18. *Patientiæque, quæ omnium virium maxima.* Cic. lib. 1. de Nat. deor. c. 2. *Multaque, quæ dicuntur.* Ibid. cap. 42. *Eaque, quæ.* Lib. 3. de Nat. deor. c. 7. *Omniaque, quæ.* Vindicavit Sallustio & illustravit Cortius Catil. 3. 5. p. 25.

Lin. 10. *Virtutes inferi.*] Rectè. Epit. c. 60. *De nostris animis prius vitia detrahenda, &*

tum demum virtutes inferendæ; cap. 61. Hæ vitiorum stirpes eruendæ, ut virtutes inferi possint... neque detrabi possunt... naturâ insiti. Infrâ, Neque detrahendos... Deus inseruit.

Lin. 24. Perenni luce potietur.] Vox perenni in Ven. 1493. & 97. desideratur: forte ob confimilem vocem pramio excidit. Vindicavi ad L. IV. c. 30. perenni luce potiatu.

CAPUT IV.

Pag. 438. lin. 11. Quum ventum fuerit ad extremum.] Seneca Vit. Brev. c. 3. Simul ad temporis jacturam ventum est. Virg. 6. Æn. 45. Ventum erat ad limen. Sil. Ital. lib. 15. v. 510. Ut ventum in culmen.

Lin. 13. In altitudinem profundam cadat.] Seneca ep. 70. O virum fortem!... quam animosè in profundam se altitudinem maris... immisisset! Arnobius L. 5. p. 173. Profunda altitudinis specum dixit.

Lin. 18. Clivosa.] Plinius L. 17. c. 22. Clivosa altiores possunt serobes. L. 18. c. 24. In confito aut clivosa.

Pag. 439. lin. 1. Saxi exstantibus.] De Opificio c. 5. Ex vasculo corporis quatuor fecit exstantia.

Ibid. Ac pedum tritu.] Attritione. Cic. de Nat. deor. lib. 2. c. 9. Lapidum tritu elici ignem videmus. Cell.

Lin. 6. Spem... porrexerit.] Seneca L. 4. Benef. c. 22. Nihil jam superest, quo spes porrigatur.

Lin. 10. Provenire.] Eleganter. Idem mox, procedere. Justin. L. 7. c. 6. Rebus feliciter provenientibus. Cic. lib. 1. de Fin. c. 14. Nec quid proveniuntum sit, providet.

Lin. 11. Difficile.] Adverb. Plinius L. 11. c. 18. Difficile se... explicantibus. L. 17. c. 23. fin. Difficile sanescunt; & alibi sapius. Vocula hodie ferè neglecta, cujus in Fabro duo tantum loca ex Cic. & Velleio producta.

Lin. 34. Perpetuis bonis.] Rost. Ven. 1471. 72. utraque 78. 1515. Paris. Crat. Gymn. pro perpetuis bonis, ne latinè quidem: rectè verò MSS. & Fasit. Gryph. reliqui, Perpetuis bonis. Laët. L. VI. c. 9. Virtus acerbiteratem maximo bono pensat. L. III. c. 19. Qui pauciora mala non pensant bonis plurimis. Epit. c. 66. Quibus bonis, quantâ beatitudine breviora peccatorum mala & hujus vite damna pensamus. Dicitur etiam pensare aliquid cum aliquo. Vid. Vorst. ad Valer. Max. L. 1. c. 1.

Pag. 440. lin. 4. Salvis pignoribus.] Id est, liberis. Conf. L. VI. c. 12. not. Sæpè Cyprianus, e. g. de Eleemos. ed. Gryph. p. 334. Caris

pignoribus... providere... Da utilia & salutaria praecepta pignoribus.

Lin. 11. Omittenda... voluptas.] Vid. not. L. VII. c. 27. omittendas... voluptates.

Lin. 12. Expeditiones obeunda.] Seneca ep. 96. fin. Vivere... militare est... expeditiones periculosissimas obeunt.

Lin. 14. Ed... promptius, quodd.] Multi quidem scripti, in his Wirt. Lips. Reimm. cum editis omnibus, ed... promptius, quod; sed edidi ex Guelferb. & Goth. membranarum; ed promptius, quod: ita noster c. 6. Faciunt... multa, qua boni faciunt, ed quidem promptius, quod fallendi gratiâ faciunt.

Lin. 24. Inflammat iræ stimulis.] Lib. VII. c. 17. Inflammat irâ, ut Cicero L. 1. de Nat. deor. cap. 16.

Lin. 29. Alios inflat ambitionibus.] Itâ L. VI. c. 24. Superbiâ tumidus inflatur. L. VII. c. 1. Ambitione inflati. Conf. not. L. V. c. 22. Cyprian. L. 2. ep. 2. Inflat superbiâ, iracundia inflammet. Plurali numero ambitiones in Verrinis Cicero dixit. Conf. Laët. L. IV. c. 16. Injustitias.

Lin. 30. Ut fastos signent, & annis nomen imponant.] Agit hic Lactantius de iis, quos inflavit ita ambitio, ut nihil cogitent aliud, quàm ut GERANT MAGISTRATUS, tales maximè, quibus Fastorum signandi & annis nomen imponendi ratio adjuncta fuit; id est, agit de CONSULIBUS, de quibus Fasti CONSULARES dicti, iidemque Confules annis nomen imponebant. Aptè Seneca de Irâ libro primo exeunte: Ambitio non est contenta honoribus annis; si fieri potest, uno nomine occupare fastos vult, per omnem orbem titulos disponere. Salvianus L. 6. ed. Brem. p. 106. Quum hac omnia ipsi (Confules) agant, qui annis nomina tribuunt, & à quibus anni ipsi exordium sumunt.

Lin. 31. Provincias temporali gladio regant.] Tanquàm præfides provinciarum. Vid. L. V. capp. 8. & 13.

Pag. 441. lin. 2. Vanis... religionibus.] Bon. Jun. Goth. variis. Pen. Subl. Rost. Ven. 1471. 1515. Paris. Crat. Gymn. Isæus, inanibus. Cauc. Lips. Reimm. Fasit. Gryph. Torn. Thomas, & sqq. vanis.

Lin. 6. Latus erroribus.] Neglexerunt Lexica constructionem cum ablativo, quâ etiam usus Claudianus in Eutrop. 573. profunda letus cade. Sæpè Ovidius, e. g. Heroid. ep. 12. 178. Rideat, & vitiis lata sit illa meis. L. 4. Pont. 9. Imperii latus honore tui.

CAPUT V.

Pag. 442. lin. 4. *Quis in versatur.*] Id est, *in quibus*, vel *quibus versatur*, per anastrophe, ut L. V. c. 9. *Quibus coram.*

Lin. 13. *Magnificare hos.*] Goth. Lipl. Reimm. Ultr. Jun. Rost. Ven. 1471. 72. utraque 78. 93. 97. Cell. *Hos magnificare*, quod repugnat versui: hinc eo ordine, ut edidi, legendum; aut cum Angl. Parrh. Torn. Berl. Thomaf. Hæo. & recentioribus, *Hos magnificare*.

Lin. 17. *Panatium Stoicum secutus.*] Cic. lib. 1. de Offic. c. 2. *Panatius sine controversiâ de officiis accuratissimè disputavit, quemque nos, correctione quâdam adhibitâ, potissimum secuti sumus.* Hunc 4. Acad. quæst. cap. 33. *Principem propè Stoicorum dicit; & Scipionis Africani familiarem*, de Offic. lib. 1. c. 26. *Putâ minoris, seu Æmiliani, quod ex Velleii Lib. 1. c. 13. apertum est.* Cell.

Lin. 20. *Dignatio divina.*] Ex stylo Apuleii, & maxime Scriptorum Sacrorum. Apul. ad Asclep. p. 80. *Homines soli deorum dignatione perfruantur.* Sapè Cyprianus L. 1. epist. 3. ed. Gryph. p. 38. *Et si quis . . . prior divinæ dignationis celeritate præcesserit.* L. 1. ep. 2. p. 39. *Plebem divinâ dignatione nobis committam . . . præparemus.* Ep. 3. p. 47. *Quibus honor tantus de Dei dignatione conceditur.*

Pag. 443. lin. 4. *In itinere celebrando.*] Celebrare nonnunquam est frequentare & velut iter: unde Cicero aliquoties celebrare viam dixit, Ciceronem sequitur Hieronymus epist. 14. ad Celantium f. m. 109. *Illa (via) celebratur & teritur à multis, hac vix invenitur à paucis.*

Lin. 18. *Actio subsequatur.*) Bon. consequatur, eleganter quidem pro sequatur. Sed plurimi hic subsequatur, pro more nostri. L. II. c. 8. *Intelligentia subsequi.* L. VII. c. 2. *Intelligere est quasi è vestigio subsequi.*

Pag. 444. lin. 5. *Cupiditatem.*] Id est, avaritiam; vide hæc uberius tractata L. VI. cap. 19. *Desiderat cupiditas opes.*

Lin. 12. *Ardor libidinum.*] In Ven. 1471. Fasti. Gryph. Thomaf. Cantabr. edd. *arbor.* Prævè. Ab omnibus MSS. & reliquis edd. repudiatur meritò.

Ibid. *Sanctitatem.*] Id est, castitatem. Tacit. L. 14. Annal. 60. *Plures persistero sanctitatem dominæ (Octaviæ) tueri . . . castiora, &c.* Lact. VI. c. 24. *Alienam mulierem sanctè videat.*

CAPUT VI.

Pag. 444. lin. 4. *Libro tertio.*] Cap. 7. & seq.

Pag. 445. lin. 18. *Virtus, quærenda finem rei.*] Lucilli verba ex loco paulò antè c. 54 plenius demonstrato. Cell.

Lin. 22. *Quæstus.*] Ità omnes scripti, editique; mallem *quæstum*, quo præter Plinium L. 51. c. 9. usus & Boethius, L. 4. Prof. 6. *Rem quæstum maximam dicens.*

Ibid. *Obtinere.*] Ab obtinere.

Lin. 27. *Ab immortalibus suis opibus.*] Editi opibus ex Cotton. Lipl. altero & Reimm. ubi alii & editi omnes, *ab immortalibus suis operibus.* Agitur hic ubique de opibus, & dicit animam cælestibus intentam bonis. Facilis confusio; quum opibus & opibus differant modò lineâ per o ductâ.

Pag. 447. lin. 3. *Spadonibus.*] Hinc Seneca epist. 4. *De Pompeii capite pupillus & spado tulere sententiam.*

Lin. 9. *Vectigalia facere meliora.*] Cæsar libro 1. de B. Civ. c. 35. dixit *vectigalia augere*; & ex opposito L. 1. de B. Gall. c. 36. *vectigalia deteriora facere.* Fortè scripsit noster: *vectigalia facere majora atque meliora.*

Lin. 12. *Discidium.*] Reimm. *discidium.* Rectè.

CAPUT VII.

Pag. 449. lin. 13. *Arcanum ejus in aperto esset.*] Remittit nos Lactantius ad librum præcedentem, id est, quintum, ubi c. 18. *Idcirco virtutem ipsam Deus sub personâ stultitiæ voluit esse celatam, ut mysterium veritatis ac religionis suæ esset ARCANUM.* Quod nostro loco dicitur *arcanum ejus in aperto esset*, in libro quinto est, ut *mysterium . . . esset arcanum.* Idem dicit L. IV. c. 2. *Stultitiæ velamento Deus, ne arcanum sui divini operis in propatulo esset, thesaurum sapientiæ veritatis abscondit.* Ibid. c. 5. *Multi veritatem sub velamine stultitiæ latentem aspernantur ac respiciunt.*

Pag. 450. lin. 8. *Aliâ inertes, aliâ strenuos.*] Goth. *aliâ ineptos, aliâ strenuos.* Ineptè. Reliqui inertes, rectè; repetuntur enim fortes ab inertibus. Inertes fortibus ac strenuis opponuntur. Conf. not. L. VI. c. 14. *Quotum ab inerti*; cap. 18. *Habebitur pro segnâ & inerti*, cui ibidem fortis ac strenuus oppositus. Ità in Valer. Max. L. 3. c. 8. *Inertes & strenui sibi adversantur.* Boethius 4. Mett.

7. *Ite nunc fortes . . . cur inertes terga non datis?*

Lin. 10. *Et celebri viâ.*] Seneca de Vitâ Beatâ c. 1. *Tristissima quæque viâ & celeberrima.* Est igitur celebris à multis frequentata.

Lin. 14. *Deverticula.*] Sic melius scribitur, quàm *diverticula*. Conf. Quintil. L. 10. Institut. cap. 1.

Lin. 21. *Una sedes, & simplex est.*] Sed simplex hîc dicitur in oppositione viâ mendacis, quæ suprà, *MULTOS TRAMITES* habet: undè vocat *viam multiplicem*.

Lin. 22. *Paribus animis.*] Lib. III. c. 22. & L. V. c. 13. *Unis ac paribus animis Deo servire.* Conf. L. VI. c. 23.

CAPUT VIII.

Pag. 451. lin. 6. *Cursibus.*] *De navibus*, ut de Irâ c. 13. Gellius L. 10. c. 26. *Cursus*, inquit, *navium rectè dici solent*.

Pag. 452. lin. 11. *Imprudentes loquuntur.*] Lib. III. c. 12. *Seneca imprudens incidit.* Lib. VII. c. 12. *Imprudenti ratio vera subrepsit.*

Lin. 12. *Divinent spiritum aliquo instincti.*] Vide L. V. c. 9. *Ut ait poëta, quasi divino spiritum instinctus.*

CAPUT IX.

Pag. 453. lin. 7. *Justitiam sequi volet Dei.*] Vocem *Dei* deletam vult Heumannus; & posset abesse, ut sæpè *justitiam sequi* ità posuit, etiam quidè de divinâ agit, ut L. II. c. 17. & L. VII. c. 11. Sed habent hîc omnes libri. Conf. infra.

Lin. 13. *Aliena cupiendo.*] Lips. 2. 3. Reimm. Torn. 1587. 1613. Genev. 1630. *aliena cupiendo.* Præfero prius. L. V. c. 22. *Concupiscit aliena & rapit, quæ concupierit, per injuriam.* Conf. not. L. V. c. 22.

Lin. 19. *Duodecim Tabularum conditores.*] Decemviri. Livius L. 3. c. 33.

Pag. 454. lin. 3. *Uniformem.*] Vox uniformis occurrit quoque in Tertull. de Carn. Chr. c. 13. & L. 1. adv. Marcion. c. 16.

Lin. 4. *Quem qui ignorat, & ipsam justitiam.*] Ald. Fasit. Gryph. Torn. Betul. Thomaf. Thyf. & Cant. ed. *QUAM justitiam qui ignorat, & ipsum Deum ignoret.* At uterque Bonon. Tax. Pen. Jun. Lips. Goth. Reimm. Angl. Rom. Rost. Ven. 1471. 72. utraque 78. 90. 93. 97. Pier. Parth. Paris. Junt. Crat. Gymn. Ilæus, Gall. Spark. Walch. Heum. *Quem qui ignorat, & ipsam justitiam.*

Lin. 22. *Debile.*] H. l. non est ægrum, sed,

ut exponit sup. *Membris quibusdam egens.* De Opif. c. 7. *Quod membrum si detrahas, imperfectum sit animal ac debile.*

Pag. 455. lin. 10. *Præcepta vitalia.*] Imitatur Cyprianum de Idolor. Vanit. c. 7. *Ut de eo ad præcepta vitalia inservi possent.* De Habitu Virg. ed. Gryph. p. 280. *Dominica & vitalia præcepta custodit.* L. 4. epist. 3. *Evangelii sancta præcepta & . . . mandata vitalia . . . teneantur.*

Lin. 26. *Si enim mortales sunt anima, &c.*] Similis locus L. III. c. 17.

Pag. 456. lin. 1. *Tanti sit.*] Eleganter. Vid. L. III. c. 8. c. 12. & de Opif. c. 3. Seneca de Provid. c. 5. extr. *Est tanti per ista ire casuro.* De hâc elegantia Ciceroni frequentissima conf. Grævium ad L. 5. Attic. ep. 20. pag. 542.

Lin. 6. *Pietate*] Hoc loco adfectu filiali. Senec. L. 1. Clement. c. 13. *Non amicorum fidei credens, non liberorum pietati.*

Lin. 7. *In eo promerendo.*] Planè verò, inquit Heumannus, hîc non quadrat verbum *hoc. Lege*, demerendo. Sed habent omnes libri; & quidni quadraret toties in nostro altitque ità obvium? Vindicamus ad L. VI. c. 13. *Ut promerere viventem; & ad libr. de Irâ cap. 5. Beneficiis . . . genus hom. promereri.* Tertull. Apol. c. 21. *Quibus edocebatur de promerendo Deo.*

CAPUT X.

Pag. 453. lin. 13. *In aliis . . . nos . . . cogitare.*] Cap. 23. *Nos ipsos in altero cogitemus.*

Lin. 15. *Ad hanc partem.*] Walchius exponit, quod attinet ad hanc partem. Eleganter dicitur, esse præcepta ad aliquid, & præcipere ad aliquid. Lib. VI. c. 24. *Hæc sunt, quæ ad continentiam præcipiuntur à Deo.* Lib. VII. cap. 1. *Quæ Deus ad justitiam præcipit.* Imitatur Ciceronem L. 3. Off. c. 7. *Ad quas ipsas consultationes . . . satis multa præcepta sunt.*

Ibid. *Nulla præcepta.*] Walchius explicat nulla per nullius pretii. Lactantius verò vult: nulla omninò præcepta esse ad misericordiam data, sive philosophos Stoicos nihil planè de misericordia præcepisse. Expresè c. 14. *Adpâret philosophos longè abfuisse ab humano bono, qui neque præceperunt ejusmodi quidquam, neque fecerunt, sed virtutem, quæ in homine propemodum singularis est, pro viis semper habuerunt.*

Lin. 16. *Falsa virtutis speciei.*] Heumannus

falsa scribit, neque hoc malè, ut L. V. c. 11. Cui clementia species falsa blanditur. At quia in omnibus libris falsa, hinc nihil muto; nam sic rectum. L. III. c. 28. Specie virtutis false inducti.

Ibid. Specie capti.] Sic dixit c. 3. Inanimum iucunditatum specie captos; c. 4. Præsentium bonorum specie captus.

Pag. 458. lin. 10. Decurrisse.] Lipf. tert. decurrisse. Optimè. De phrasi L. II. c. 6.

Lin. 18. Has ineptias.] Meretur legi Origenes contra Celsum L. 4. p. 14-16. lqq.

Lin. 20. Viderint.] Reimm. viderint. Non malè, quia sequitur existimaverint. Nihilominus recentior in Reimm. ut est in plerisque correxit, viderent. Goth. viderunt.

Pag. 459. lin. 1. Ut fuerunt.] Lipf. 2. ut fuerunt, malè. Illa, ut fuerunt, eleganter rei veritatem confirmant.

Lin. 5. Potuit igitur utrumque.] Sic libri omnes, per ellipsin, subaudito fieri, ut Cicero L. 2. Divin. c. 51. Ad id quoque potest, sc. fieri.

Lin. 8. Ut poeta ferunt.] Ovid. Met. L. 3. v. 105. & alii. Cell.

Lin. 9. A Deo fictus.] Fictus plures MSS. & Ven. 1471. 72. utraque 78. Paris. fictus; ut suprâ, Hominem Deus finxit. Conf. Epitom. c. 63. vide ad Lib. I. cap. 1. Sæpè hæ voces confunduntur.

Lin. 12. Præter infantiam.] Mihi hinc incidit Augustin. de Civ. Dei lib. 16. c. 43. fin. A pueritiâ homo incipit loqui post infantiam, quæ hinc appellata est, quia fari non potest.

Lin. 23. A corpore.] Id est, societate. De Mort. Pers. c. 48. Quæ... corpori Christianorum... tradi oportebit. Euseb. 10. Hist. c. 5. nō oportet; mox, ad jus corporis eorum, id est, ecclesiarum, non hominum singulorum pertinentia. Seneca 1. Clemen. 12. Cives & ex eodem corpore. Plin. L. 10. epist. 118. Quasi per corpora, non viritum.

Lin. 26. Retentio.] Retentio, inquit Krebsius de Stylo Lact. p. 26. pro eo quod retinetur, antiquis non est usitatum. At, qui Ciceronis locum L. 13. Att. ep. 21. legit, facillè cognoscet, retentionem aurigæ aliâ notione, quàm hinc sumi, pro ἐποχή & inhibitione; in Lactantio verò retentio idem est quod conservatio, ut ex suprâ conservare patet. Rarior quoque vocis hujus usus est in Cic. Lib. 13. Att. epist. 13. Ista retentione omnes uti, quæ Gronovius doctè explicat ibidem. Propius nostro sunt loca ab aliis, quod sciam, non observata; Tertulliani L. 4. adv. Marcion. c.

28. Remissio & retentio delicti. Lib. 5. Adv. Marc. c. 3. Pervertentes evangelium retentione veteris discipline.

Pag. 460. lin. 5. Expoliis.] Scitè expoliti & rudes hinc opponuntur, ut L. I. c. 21.

Ibid. Et sermonis.] Adparet Cicero ex Lib. 5. in Verrem c. 65. Qui & sermonis & multarum rerum societate juncti sunt.

CAPUT XI.

Pag. 460. lin. 8. Despoliat.] Ità rectius scribunt Reimm. & Rost. Ven. 1471. 72. utraque 78. & Heumann. Sæpè monui, syllabas de & di in verbis compositis confundi, idque in hac ipsâ phrasi sit c. 18.

Lin. 9. Qui flecti ac misereri.] Stoicos notat. Conf. L. III. cap. 23.

Lin. 12. Non sunt tam.] Lib. de Opificio c. 3. Quaro... ab iis... utrum... an... sed non sunt tam pecudes.

Pag. 461. lin. 1. Egentes autem, quia non sperant.] Supple, gratiam relaturos esse, ex antecedente.

Lin. 9. Benignitate benignitas tollitur.] Ad hunc locum, quod ad rem, non verba, pertinet, respexit Hieronymus, Ciceronem, ut monet Erasmus, quasi explicans, ep. 13. ad Paulin. f. 104. Considera, ne Christi substantiam imprudenter effundas, id est, immoderato judicio rem pauperum tribuas non pauperibus, & secundum dictum prudentissimi viri liberalitate liberalitas pereat.

Lin. 20. Hic, hic.] Vide quæ noto ad L. III. c. 30. Hic, hic.

Lin. 21. Officia utilitate metitus es.] Ulpianus de legat. & fid. com. III. L. 52. §. 1. Quæ quis ingenio suo metitus est.

Ibid. Officia utilitate metitus es.] Hunc archaismum etiam Reimm. & omnes editiones exhibent, illustratum à Vossio de Vit. Serm. Lat. 1. c. 24. & L. 3. de Analog. c. 33.

Pag. 462. lin. 1. Pluribus locis clamas, mercenariam non esse.] Ex iis locus est, ad quem mox provocat, lib. 1. de Legib. c. 18. Liberalitas, inquit, gratuitane est an mercenaria? Si sine præmio benigna est, gratuita: si cum mercede, conducta. Cell.

Lin. 7. Copiosi.] Sequentia explicant. Lib. VII. c. 27. Ille ad Deum copiosus, ille opulentus adveniet. Lib. VI. c. 3. Copiosam vitam peragere.

Ibid. Ultima necessitati.] Id est, extrema egestati. Epitom. cap. 34. Ultima fames. Aliibi, nempe Lib. VII. cap. 27. Ultima ne-

testitas significat mortem.

Lin. 9. *Iustitiam matrem.*] Alterutram ex postremis res poscit, & genuinus locus. L. III. cap. 22. *Iustitia virtutum omnium mater est.*

Pag. 463. lin. 1. *Naturam.*] Sc. hominis, suprà, id est, ex infrà : Neque humanitatem conservant.

Lin. 8. *Magnis urbibus suffecturas opes ... muneribus.*] Hæc illustrat Lipsius de Magnit. Rom. L. 2. c. 11. Add. Cyprianum de Opere & Eleemofynâ ed. Oxon. f. 206. *Munera ... quam grandia, quam pretiosa, quam nimio & longo labore quaesita sumptuosissimis adparatibus comparant, rebus suis vel obligatis in muneris comparatione, vel venditis, &c.*

Lin. 10. *Quod & ipsi perdant & nemo ... accipiat.*] Imitatur Cyprianum ad Donatum ed. Oxon. f. 8. *Quibus (damnis) redemptus favor vulgi, & ... popularis aura quaesita est. Stultia prorsus & vana jactura, frustrantis spectaculi voluptate id parare voluisse, quod nec populus acciperet, & perderet magistratus.*

Lin. 16. *Fabulas.*] Plin. L. 8. ep. 18. *Habes omnes fabulas urbis : ubi rectè Catineus, sermunculos.*

Lin. 17. *Patrimonia ... prodiguntur.*] Ven. 1493. 97. *patrocinia*, pravè. Mihi occurrit in Tertull. de Pudic. cap. 8. *Prodacta substantia Dei* ; cap. 9. *Omni substantiâ prodacta*. Hieronym. ep. ad Sabinian. f. 228. *Prodacta patris substantia*.

Lin. 20. *Ne isti quidem rectè : bona.*] Hic locus adhuc malè distinctus fuit ; legerunt enim omnes unâ serie : *Ne isti quidem rectè bona sua in terrâ sepeliunt.* Quid verò est bona sua rectè in terrâ sepelire ? Undè ità distinguo : *Ne isti quidem rectè : (scilicet faciunt.)* Præcessit enim : Num ergò illi sapientius (sc. faciunt) qui ... quærent ? Resp. *Ne isti quidem rectè.* Hinc sequitur inf. *Illi ergò melius, sc. faciunt.* Cap. 15. *Peripatetici ergò rectius.*

Ibid. *Nec memoria quidquam mortuis.*] Lib. III. cap. 27. Conf. Cic. L. 2. de Off. c. 16. princ.

Lin. 21. *Nec opera ... sempiterna.*] Seneca Vit. Brev. c. 15. *Honores, monumenta, quidquid aut decretis ambitio jussit, aut operibus exstruxit, citò subruitur : nihil non longa demolitur vetustas, & movet ocius, quod constravit.*

CAPUT XII.

Pag. 464. lin. 5. *Tenendum est.*] Id est,

sciendum & pro certò habendum. Non, ut Bon. *Tenenda est.*

Lin. 12. *In convictum ... adhibeamus.*] Conf. L. II. c. 2. *In convictum admittere.*

Pag. 465. lin. 2. *Interdictum ... communionem ... caritatem.*] Ut antiquis futura in RUM fuere sæpè immobilia, e. g. Cic. Lib. 5. in Verrem c. 65. *Hanc sibi rem præsidio FUTURUM* ; ità idem præteritis passivis interdum accidit.

Lin. 4. *Verum & justum.*] Heumannus scribit, verè *justum*. At pro receptâ sunt omnes libri ; & c. 11. *Sed non est illa vera & justa largitio.*

Ibid. *Ità nos oportet.*] Ego ità intelligo : Benefacere amicis & proximis, id est, cognatis, pertinet ad hominem, id est, est merè humanum opus ; at benefacere iis, qui non possunt vicem reddere, est divinum opus, ejusque beneficentiæ merces à Deo expectanda. Vid. suprà & cap. 10.

Lin. 5. *Cum proximis.*] Id est, propinquis, cognatis.

Lin. 22. *Quid id faciat.*] Exprimit hîc verò mentem potius, quam verba Ciceronis, quæ sunt L. 3. Off. cap. 18. *Est ... vehementer utile iis, qui honestè posse multum volunt, per hospites apud externos populos valere opibus & gratiâ.*

Lin. 25. *Coargui.*] Cicero pro Ligario c. 5. *Refellere & coarguere mendacium dixit.*

Lin. 27. *Idem etiam negat simplicis & aperti.*] In hunc ferè modum differit de simplice & aperto homine, Lib. 1. de Offic. cap. 30. Cell.

Pag. 466. lin. 2. *Mihi.*] Abundat eleganter mihi pari modo, ut tibi, Lib. III. c. 14. *Cur non tibi verum consiteare ?* Commodè Cic. lib. 7. Fam. epist. 1. *TU MIHI istam imbecillitatem valetudinis tuæ sustenta.*

Ibid. *Tu mihi ... utilitati tuæ.*] Heumannus in suâ editione sex versus typis diversis imprimendos curavit, & sunt, inquit, hæc verba Ciceronis, vel potius ei afficta à Lactantio. Imò verò Lactantius his verbis Ciceroni ironicè quasi insultat. Conf. sup. undè nulla hîc typorum diversitas esse debet.

Lin. 7. *Prudens ac sciens.*] Etiam in his adparet Cicero pro Marcello c. 5. *Ut ... prudens & sciens tanquàm ad interitum ruerem voluntarium.* L. 6. ad Famil. 6. *Sic ego prudens & sciens ad pestem ante oculos positam sum profectus.*

Lin. 8. *Testificatus est.*] Vide ipsa Ciceronis verba. Lact. L. VI. c. 6. & c. 11.

Lin. 10. *Umbratice* ... *præceptorum*.] Per lulum eum vocat *umbraticum*; dixerat enim *ad umbram imaginemque iustitiæ* ... *præcepta se dare*.

Lin. 18. *Maximè laudis est*.] Contrà Davisius ad Epit. c. 65. *Maxima laudis est*, gignendi casu. Ità sanè Laët. in nostro capite inf. *Summæ humanitatis est*.

Lin. 19. *Quos nemo speravit esse facturos*.] Davisius ad c. l. tentat, *QUEIS nemo speravit esse facturos*. Non displicet, sed sine libris non recepimus.

Lin. 24. *Is verò dignus*.] Rectissimè MSS. & Fasit. Gryph. Thomaf. & sqq. *Is verò*.

Lin. 29. *Abjicientium*.] Copiæ causâ hîc dixit, *abjicere*. Cap. 11. *Patrimonia sua effundere*; infrà, *In res supervacuas prodigere*; Ibid. *In terrâ sepelire*. Cap. 12. *In supervacua impendere*. Voce cognatâ Cic. L. 2. Off. c. 19. *Periclem vituperat* ... *qui tantam pecuniam in* ... *propylæa conjecerit*.

Pag. 467. lin. 1. *Boni quique iudices*.] Ità noster L. I. c. 22. *Errorum prudentes quique perspicunt*. Hîc refero Plinii L. 1. epist. 20. *Bonus liber quisque melior est, quo major*.

Lin. 3. *Propriè nostra sunt*.] Goth & Rom. *propria*. Sed etiam recepta lectio bona & laudanda, Cicero lib. 9. ep. 15, ad Pætum: *Quod tu ipse tam amandus es, tamque dulcis, tamque in omni genere jucundus, id est propriè tuum*. Cell.

Lin. 7. *Pignorum suorum*.] Aliquoties Cyprianus de opere & eleemos. ed. Oxon. f. 205. *Multorum pignorum pater* ... *alendis sustinendisque pignoribus* ... *quo amplior* ... *pignorum copia* ... *pignorum numerus*.

Lin. 12. *Magnæ operationis est*.] In Psycho-mach. v. 575. *Avaritia* opponitur OPERATIO, ubi ab Aldo, Ant. Nebriffensi & Ge. Fabricio simili glossâ *miseratio*, contra fidem MSS. teste Rosweydo & N. Heinsio, fuerat subornata. Egregiè Prudentius c. l.

— *Subito in medium* ... *operatio campum*

Profilit auxilio focis, &c.

Pag. 468. lin. 7. *Supervacaneam facerent sepulturam*.] Vid. Minuc. Fel. c. 34. August. Civ. Dei. L. 1. c. 12. & 13. Origenes contra Celsum L. 8. p. 397. & Davil. ad Cicer. 1. Tusc. c. 43.

Pag. 469. lin. 4. *Per adfectum*.] Id est, per pietatem, caritatem.

Lin. 15. *Sine* ... *crnore*.] Minuc. Fel. c. 18. *Quando unquam regni societas* ... *sine crnore discessit*.

Lin. 20. *Thesauros* ... *custodi Deo credere*.] Ven. 1493. 97. *tradere*. Nihil muto. Imitatur Cyprianum de Opere & Eleemos. ed. Oxon. f. 205. *Patrimonium Deo creditum nec resp. eripit, nec fiscus invadit, nec calumnia aliqua forensis evertit. In tuto hereditas ponitur, qua Deo custode servatur*. Conf. Laët. Epit. cap. 65.

Lin. 23. *Sequere, abjectis oneribus, quæ te premunt*.] Minucius Felix p. 342. *Magno viatico breve vitæ iter non instruitur, sed oneratur*. Cell.

Ibid. *Compeditibus*.] Conf. c. 4. *Opibus suis, tanquam compeditibus illigatos*; & Lib. VII. cap. 1.

Pag. 470. lin. 2. *Liberabo te metu*.] Sine præpositione, & libentius ità noster. L. I. c. 17. *Nos metu liberat mortis*; cap. 28. *Animos omni metu liberare*; ut ipse Cicero Orat. 2. Phil. c. 14. & L. II. Fam. ep. 21. *Omni te metu libero*.

Lin. 5. *Opere*.] Id est, miseratione, misericordiâ.

Lin. 8. *Undè* ... *hinc*.] Eleganter ter ità posuit.

Lin. 15. *Laborantium*.] De Irâ c. 16. *Nec tam immitis* ... *ut auxilium laborantibus denegat*. Lib. VI. c. 10. *Præstare auxilium depreffis & laborantibus*.

CAPUT XIII.

Pag. 470. lin. 1. *Dignus audiri*.] De Morr. Perf. c. 1. & c. 52. *Qui à Deo mereris audiri*; ut sæpè Cyprianus de Orat. Dominicâ ed. Ox. p. 427. *Cornelius Centurio quum oraret, meruit audiri*; & p. 428. *Ipsi quoque à Deo merentur audiri*.

Pag. 471. lin. 4. *Ad peccatum* ... *labuntur*.] Eleganter. L. I. c. 21. *Imperiti ad mala facinora bonorum ignoratione labuntur*.

Lin. 9. *In medelam vulnerum*.] Id est, peccatorum. Cyprianus de Lapsis cap. 13 *Census omnis in medelam vulneris erogetur*. Eidem in fine de Opere & Eleem. ed. Oxon. fol. 209. OPERATIO (id est, eleemosyna) ipsi dicitur MEDELA peccati.

Lin. 10. *Nemo esse sine delicto potest*.] Lib. VI. c. 24.

Lin. 13. *Summum culmen*.] Not. de Opif. cap. 7.

Pag. 472. lin. 3. *Satis iustus est*.] SATIS valet mediocriter, quodam modo, quem voculæ significatum frustra in Lexicis quæras, sæpè tamen in Cicerone obvium.

Lin. 5. *Ne in cogitationem quidem.*] Conf. L. II. c. 2. *Ne in convictum quidem admittere.*

Lin. 17. *Excolunt.*] Id est, exornant.

Lin. 20. *Ut promerere viventem.*] Eòdem pertinent Cypriani de Opere & Eleemos. ed. Oxon. f. 203. *Ut intelligamus hac opera Deo dari, & eum; quisquis hac faciat, Dominum promereri.* Ibidem f. 209. *Promeretur Christum judicem.*

CAPUT XIV.

Pag. 473. lin. 3. *Ab humano bono.*] Nihil in vitis libris mutandum: ab humano bono est, à bono hominibus proprio, ab humanitate, à misericordiâ.

Lin. 4. *Neque praeceperunt.*] Vid. not. ad cap. 10. *Ad hanc partem philosophorum nulla praecepta sunt.*

Lin. 10. *Aut parcum à sordido.*] *Sordidus* est avarus, à quo *PARCUM* distinguit.

Lin. 12. *Constantia.*] Quâ aliquis veritatem aut libertatem constanti mente defendit. Lege omnino L. V. c. 13.

Lin. 15. *Libertas.*] Huc pertinet egregius locus Valerii Maximi L. 6. c. 2. *Quæ (libertas) inter virtutem vitiumque posita, si salubri modo se temperaverit, laudem; si, quo non debuit, profuderit, reprehensionem meretur.*

Pag. 474. lin. 1. *Contumacia.*] Opponitur *libertati*. Hæc illustrat locus Macrobi. 2. Saturn. c. 5. (Augustus) *etiam militis non libertatem tantum, sed & temeritatem... quis non miratus est, non offenso Cesare abiisse militem contumacem?* Suetonius in August. c. 52. *Nec idem libertas aut contumacia fraudi cuiquam fuit.* Ubi Grævio *contumacia* est *contradicendi studium, & libido in censendo.*

Ibid. *Severitas... sit... crudelitas.*] Senec. L. 2. Clemen. 4. *Ne per speciem severitatis in crudelitatem... incidamus.*

Lin. 14. *Quorum duo priora ex bonis.*] Sunt hæc omnia petita ex Ciceronis L. 3. Disput. Tuscul. c. 11. & L. 4. c. 6. & 7.

Lin. 20. *Mox videbimus, an efficiant.*] Cap. 15.

CAPUT XV.

Pag. 474. lin. 2. *Quæ... quatur.*] Nempe omnium viventium ratio. Phrasi, *quatur adfectibus*, usus quoque Augustinus L. 14. de Civ. Dei c. 9. exeunte; uterque duce Cicerone L. 3. Tuscul. c. 6. *Ægritudine, quasi tempestate quati.*

Lin. 10. *Naturâ insitis.*] Reimm. cum editis, *A naturâ insitis.* At solet sine præpositione ponere, ut infra, *Naturâ insitos*; cap. 14. *Morbos vocant non tam naturâ insitos.* Epitom. cap. 61. *Siquidem natura insiti.* Cicero pro Sullâ c. 30. *Hoc naturâ est insitum.*

Pag. 475. lin. 1. *Placiditatem pecudibus.*] Dixit L. III. c. 26. *Da mihi virum, qui sit iracundus... tam placidum quam ovem reddam;* ubi notavi Terentium exprimi. Item de Opif. c. 14. *PLACIDIORA quæque animalia.* Seneca L. 2. de Irâ c. 8. *Ferarum iste conventus est, nisi quod illæ inter se placidæ sint.* Imò ipsa vox *PLACIDITAS* est aureæ ætatis; eâ enim usus Varro de ovibus L. 2. R. R. c. 1. n. 4. *Putant oves adfinitas & propter utilitatem, & propter placiditatem. Maxime enim... QUIETÆ, &c.*

Lin. 6. *Prudentes.*] Ironicè, ut sapè noſter.

Lin. 18. *Spinis, obducitur.*] Cap. 3. *Viam obductam senibus dixit.*

Lin. 23. *Terra culturam.*] Cicer. 2. Tuscul. c. 5. *Ager quamvis fertilis sine culturâ fructuosus esse non potest.*

Ibid. *Posuit... materiam vitiorum... in vitiis.*] Hæc incommodius dicta emolliri quidem possunt ex Epit. cap. 61. ubi de adfectibus agit: *Non enim per se mala sunt, quæ Deus hominî rationabiliter inſeruit... male utendo fiunt mala;* at non videtur noster undequaque sanus fuisse in doctrinâ de origine mali, ut ad Epit. cap. 29. notabitur.

Lin. 24. *In usu esse.*] Goth. & Reimm. utraque Ven. 1478. *in usus esse.* Vid. not. L. I. c. 18. *Fuisse in usum hominum.*

Pag. 476. lin. 6. *Bonum cupere, quam velle.*] Major vis inest in verbo *cupere*, & *cupiditas*, quam in *velle* & *voluntas*. Patet ex L. VI. c. 17. *Dicit Stoicus, voluntate opus esse ad hæc consequenda, non cupiditate.* Imò verò *PARUM EST VELLE.* Multi enim volunt; sed quum dolor visceribus accesserit, *voluntas cedit*, cupiditas perseverat.

Lin. 8. *In illo quarto.*] Mœsticiâ, cap. 14. aut ægritudine, ut mox sequitur.

Ibid. *Eos ratio defecit.*] Integra phrasi occurrat iterum L. VII. c. 3. *Eos in consequentibus ratio defecit.*

Lin. 11. *Potest.*] Pro *potestne*, num *potest*; noto ad L. III. c. 10.

Lin. 15. *Debilis.*] Ità Cicero pro Milone c. 9. dixit, *Mancam ac debilem præturam.*

Lin. 19. *Si ergò... sic ægritudini.*] Heumannus scribit, *Sicut ergò... sic.* Sanè ita so-

let. Vid. suprà & not. Lib. III. cap. 8. At libri scripti editique omnes, Si ergò . . . sic. Rarior hæc particularum consequentia.

CAPUT XVI.

Pag. 477. lin. 4. *Ne vitia essent.*] Sc. adfectus.

Ibid. *Sed vitia fieri.*] Ità omnes libri. Subaudio cum Cellario possunt.

Lin. 11. *Punctum.*] Aliàs L. III. cap. 17. *Temporis punctum.* Notum illud Senecæ: *Punctum est, quod vivimus, & puncto minus.*

Pag. 478. lin. 4. *Quin & in illo exiguum letari.*] Hæc est mens Lactantii: Nemo dubitat, quin & in illo, si inimico quid mali accidar, *exiguum*, id est, vel tantillum letari sit gravissimum peccatum, quia inimico suo verè sapiens benè vult, nec est *ἐὐχαρίστητος*: contrà verò in hoc, si libertas & salus civibus parva sit, *PARUM*, id est, non satis, frigide lætari, aequè magnum crimen sit; talis enim proderet, se malle servitium iniquum & interitum civitatis. Sole clarius est ex suprà: *Quid si ostendo, ubi non tantum modicum, sed vel punctum gaudere vitiosum sit, &c.*

Lin. 13. *Adpetit aliena.*] *Alienum* in neutro sumas in nostro loco; non enim debet ad torum referri, quia omnem libidinem legibus vetitam, non tantum adulterium proscribit.

Lin. 20. *Earum rerum.*] Sc. iræ, cupiditatis, libidinis. Vid. not. L. II. c. 2.

Lin. 21. *Dirigeretur in rectam viam.*] Epit. c. 61. fin. *Isti adfectus in viam rectam dirigendi.*

CAPUT XVII.

Pag. 479. lin. 10. *Quos contra.*] *Anastrophe*, ut L. V. c. 9. *Quibus coram.*

Lin. 11. *Summum metum.*] *Summum* non in se; est enim cum amore & lætitiâ conjunctus: sed respectu ejus, qui metuitur, qui utique summus est. Timorem enim Dei intelligit, quem verius reverentiam dicas, Cell.

Lin. 18. *Horret animus recordari.*] Antiqua elegantia, optimis quibusque sollenni. Livius lib. 2. c. 37. *Horret animus, ne quid inconsculitè ac temerè fiat.* Plinius L. VI. epist. 20. *Animus meminisse horret.* Laët. L. VII. c. 15. *Horret animus dicere.*

Lin. 26. *Auferendi sunt metus.*] Pluralis nostro frequens. Lib. V. cap. 20. Lib. VII. cap. 16. Seneca epist. 13. *Nulli tam perniciosi, tam irrevocabiles, quam lymphatici*

metus sunt. Epist. 24. *Vanos esse inferorum metus.*

Pag. 480. lin. 9. *Parum est velle.*] Eleganter exprimit illa Ovidii L. 3. de Ponto 1. 35.

Velle parum est; cupias, ut re potiaris, oportet.

Adde not. ad Laët. VI. c. 15. *Præstabilis bonum cupere, quam velle.*

Lin. 15. *Rectoris.*] Id est, aurigæ.

Lin. 17. *Placide.*] Columella Lib. 7. c. 6. *Ne procurrat, sed placide ac lentè pabuletur.*

Ibid. *Vexabitur.*] *Vexare* exponit, sursum & deorsum exagitare.

Lin. 20. *Projiciantur in terram.*] Ven. 1493. 97. Parrh. *Projiciantur in terrâ, malè.* L. VII. c. 5. *Qui cupiditates suas in terram dejecerit.*

Pag. 481. lin. 1. *Prætimetis.*] Seneca ep. 98. *Nihil est miserius nec stultius, quam prætimere.* Tertulliani de Resurr. cap. 35. *Prætimendus.*

Lin. 17. *Ad immobilem stuporem.*] Ven. 1471. & Rost. *ad mobilem stuporem*, perperam. Vid. infrâ. *Stupor immobilis* est idem, qui de Irâ c. 17. *Stupor insensibilis*, ubi paulo antè dixit: *Deum faciunt immobilem*, id est, insensibilem.

Pag. 482. lin. 6. *Philosophorum plurimi.*] Vide L. III. c. 18.

Lin. 8. *Fidem prodere.*] Lib. V. cap. 13. *Tanti esse cruciari & emori, ne fidem prodant.* L. VII. c. 5. *Fide prodita.* De Opif. c. 19. *Nec fidem devotionemque prodiderit.* Not. Epit. c. 56. *Vitam suam prodet.*

Lin. 13. *Nullus nos terror.*] De Mortibus Persec. cap. 16.

Lin. 14. *Ciceronis illa sententia.*] Lib. 2. de Offic. cap. 11. *Cell.*

Lin. 21. *Hæc patitur.*] Pier. Parrh. Ald. Crat. Gymn. *nec patitur*, perperam. Rectius MSS. & Rost. Ven. 1471. 97. Paris. Fasit. Gryph. reliqui, *Hæc patitur.* Reimm. *Hæc patitur.*

CAPUT XVIII.

Pag. 482. lin. 2. *Pro summâ scientiâ.*] *Re-* dolent hæc stylum Lactantii; ità enim de Irâ c. 1. *Ut id ipsum*, pro summâ doctrinâ profiteretur, quod nihil scire didicisset. *Pro summâ scientiâ*, idem est ac, *tanquam summam scientiam*, quod nostro sollenne, e. g. L. III. cap. 3. *Sapientiam pro summâ stultitiâ computat.*

Pag. 483. lin. 11. *Comprehensis; ut; Non mentiatur.*] Ità distinxit. *Ut* enim h. l. idem est quod *exempli gratiâ*, si genuinum est.

Liq. 19. *Acci-*

Lin. 19. *Accipiat.*] Legendum, inquit Heumannus, accipiet, quia præcessit, *dicet, existimabit, committet.* At nihil mutandum: ea, quæ cultori Dei dicit observanda, effert in præsentis conjunctivi; quæ quàm illustrat, variat in temporibus. Præcepta talia sunt: *Non mentiat, supra: Non accipiat usuram, inf. Munus non accipiat à paupere, ibid. Malè dicenti benedicto respondeat, ibid. Caveat ne... inimicum faciat, ibid. Innocentiam... custodiat, &c.*

Pag. 484. lin. 9. *Speculator ac testis omnium.*] Sequitur Minucium cap. 32. *Quando magis Deus auctor omnium ac speculator omnium, à quo nullum potest esse secretum, &c. Plura talia Lact. L. II. c. 16, L. VI. c. 24. Scit ille omnia... putemus... desuper spectari ab eo, qui & iudex, & testis ipse futurus est &c. De Irâ c. 8.*

Lin. 23. *Nisi laceffitus injuriâ.*] Idem refutat Ambrosius L. I. de Offic. c. 28. *Quod, inquit, Evangelii auctoritate evacuatur.*

Lin. 24. *Caudam turpissimam.*] Fortè nonnulli præ castitate noluerunt caudam nominare, ut Lact. L. I. c. 17. & Epit. c. 9. *Semen in MSS. omiserunt.* Reliqui & Fasti. Gryph. legunt rectè *caudam.*

Pag. 485. lin. 3. *Tanquàm igni.*] Cicero quoque improbitatem cum incendio comparat L. I. in Verrem c. 58. *Communi præsidio talis improbitas tanquàm aliquod incendium restinguenda est.*

Lin. 4. *Provocatrix.*] Vox Lactantiana. Ibid. *Comparem.*] Improbitas & impatentia hîc, ut PAR gladiatorum componuntur. Vid. L. VI. c. 20. & de Opif. c. 19. in notis: *Nisi fuerit compar aliquis.*

Lin. 11. *Nocere alteri, ut ipse verissimè ait.*] Conf. Lact. L. VI. c. 11.

Lin. 24. *Quæcumque improbitas.*] Cic. lib. 2. de Nat. deor. c. 33. *Quæcumque imus, quæcumque movemur.*

Lin. 28. *Virtutes maximas.*] Iterùm ità vocat Epit. c. 62.

Lin. 29. *Caninam... facundiam.*] Plures ad hoc Appii dictum provocant, de quo uberior Wasse ad Sallust. Frag. L. 6. c. 11. p. 88. Omnes prætermiserunt locum Hieronymi Lactantiano proximum in Epist. ad Rusticum Mon. f. 47. *Procedunt in publicum, ut caninam exerceant facundiam.* Isidorus L. 3. de Summo Bono c. 60. *Antiqui forenses eloquentiam caninam facundiam nuncupabant, eod quod causidici in certaminibus causarum omis- sis quæ agunt, veluti canes alterutrum se la-*

trant, jurgiaque caussarum ad injurias suas commutant.

Pag. 486. lin. 19. *Imperat sibi.*] Cic. 12. Phil. 8. *Vincam animum mihiq; imperabo.*

Ibid. *Regere se.*] Nonnullis hæc phrasis *regere se* suspecta est. At sine causâ: ità sup. *regere se ac mitigare iram suam novit.* Cic. L. IV. Fam. ep. 14. *Agiturque præclare, si nosmetipsos regere possumus.*

Ibid. *Sustentatio sui.*] Pari sensu de Irâ c. 18. *Hæc sui cohibitio.* Utrumque nomen hoc sensu in Lexicis neglectum.

Lin. 27. *Tullius... oblivionem injuriarum.*] De eodem Ciceronis dicto Augustinus ep. 5. ad Marcellin. *Quomodò Casari utique administratori reipublicæ, mores ejus extollens Cicero dicebat, quod nihil oblivisci soleret, nisi injurias?*

Lin. 28. *In magnis laudibus.*] Pro inter magnas laudes, ut L. I. c. 16. *In diis.* Cic. lib. 2. de Leg. c. 11. *Sapientissimus in septem fuit.*

CAPUT XIX.

Pag. 487. lin. 5. *Iram cotem dicunt esse virtutis.*] Cic. L. 4. Tusc. c. 19. *Primum (Peripatetici) multis verbis iracundiam laudant, cotem fortitudinis dicunt.*

Lin. 6. *Tanquàm.*] Idem quod quasi verò. Conf. L. I. c. 7. L. VI. c. 2.

Pag. 488. lin. 8. *Libido, ad sobolem propagandam.*] De Irâ c. 18. *Libidinem producendæ sobolis gratiâ dedit.* Epit. c. 61. *Libidinis adfectus ad procreandos liberos insitius & innatus est: indè cognoscas copiam.* Itæus legit, *libido ad sobolem procreandam.* Non malè quidem; nam ità dixit L. VII. c. 5. *Procreare sobolem:* at libri omnes, *ad sobolem propagandam;* ut noster dixit L. I. c. 8.

Lin. 10. *Minor atas.*] Imitatur Ambrosius L. I. de Offic. c. 17. *Quæ ornamento sunt minori atati.*

Lin. 11. *Ad... flagitium & facinus evadet.*] De Irâ c. 18. *Evadent ad majus malum per impunitatem.*

Lin. 24. *Ad congerendas opes.*] Epitom. c. 61. *Insatiabiliter opes congerere nituntur.* Conf. not. ad Lact. L. I. c. 1.

Lin. 27. *Corruptelæ.*] De Irâ c. 18. *Libidine nituntur ad corruptelas & ad voluptates.* Epitom. c. 61. fin. *Indè illiciti amores, indè adulteria & stupra, indè omnes corruptelæ oriuntur.*

CAPUT XX.

Pag. 489. lin. 10. *Recusant. Edendi.*] Has inter voces lepide & barbare interseverunt Lips. 2. & Reimss. *recusant.* Et multi homines, quos ipse novi, *edendi ac bibendi officium ventris plenitudine metiuntur.*

Lin. 13. *Cicero . . . consistere.*] Ità omnes libri. Heumannus putat, hæc omnia olim fuisse margini inscripta, nec Lactantii esse, orationem iis omissis melius coherere, reliquis iis impeditorem esse; nec putat Lactantium ità fuisse scripturum, Cicero *supra* inquit *excitari*; sed ità, Cicero: *Supra*, inquit, *excitantur.* Imò non Ciceroni triburum fuisse hæc verba, sed cuius sunt, Archyta Tarentino.

Lin. 22. *Ditioni sua subiceret.*] Voluptas non Deus. Illi enim, qui subiecti sunt ditioni voluptatis, eique unice ferviunt, sempiternam mortem damnantur. *Cell.*

Lin. 23. *Varia & multiplex est.*] Reimss. *varia est & multiplex.* Conf. ad rem Epitom. c. 62. fin. *Voluptas, quæ spectat ad vsum, multiformis est, &c.*

Pag. 490. lin. 3. *Cælum . . . quam cælata.*] Imitatur Ciceronem L. 2. in Verr. c. 52. de Verre: *Novus Astrologus, qui non tam cæli rationem, quam cælati argenti duceret.*

Lin. 4. *Intermicantibus.*] Solenne verbum de astris *micare.* L. II. c. 9.

Lin. 5. *Adornatum.*] L. II. c. 9. *Astrorum micantium splendentibus signis adornavit.*

Lin. 9. *Ad corrumpendos animos.*] Epitom. c. 83. pr. *Quæ (spectacula) potentia sunt ad corrumpendos animos.*

Ibid. *Potentissimè.*] Quintil. lib. 4. Instit. c. 1. *Quæ tria sunt ad alienandos iudicum animos: potentissima . . . erunt ad conciliandum nobis iudicem potentissima.*

Lin. 15. *Aded longè ab hominibus recessit.*] Scribo *recessit* ex Lips. 2. 3. Reimm. Torn. 1587. 1613. Gen. 1630. & Walchio, ubi plures editi *secessit.*

Lin. 17. *Sanguinem voluptati habent.*] Cyprian. L. 2. ep. 2. *Paratur gladiatorius ludus, ut libidinem crudelium luminum sanguis oblectet . . . homo occiditur in hominis voluptatem.*

Lin. 25. *Recentiores.*] Id est, nondum fatigati, integri.

Pag. 491. lin. 15. *Falsa pietas.*] Sed nisi me fallunt omnia, falsa pietas hæc erat, quod putarent esse magis pium & innocentius exponere, quam strangulare. Patet ex L. V. cap. 9. *Qui natos ex se pueros aut strangulent, aut,*

SI NIMIUM PII fuerint, exponant.

Lin. 16. *Viscera sua.*] H. I. infantes, liberos tantum. Alibi enim etiam parentes & amici ità dicti, nobis cari, pro viceribus, ut ostendit Pitiscus ad Curt. L. 4. c. 14.

Pag. 492. lin. 1. *Aliena misericordiæ.*] Rost. *alieni misericordiæ.* At illa solennia in hæc verba. Tertull. L. 1. Nation. 16. *Qui infantes aliena misericordiæ exponitis.* Minuc. Fel. c. 30. *Domi natos frequenter alienæ misericordiæ exponitis.*

Ibid. *Locum tribuit.*] Lips. 2. 3. Reimm. & omnes ante Cellarium editiones perperam, *locum non tribuit.* At exponere erat certo respectu alienæ misericordiæ locum tribuere; undè Paulus L. 4. D. de agnos. & alendis lib. scitè dicit: *Necare videtur non tantum is, qui partum præfocat (Lact. elidit, oblidit) sed & is, qui publicis locis, misericordiæ causa, exponit, quam ipse non habet.*

Lin. 9. *Ex divitiibus pauperes . . . faciat.*] Capitoli. Maximin. c. 5. fin. *Quum ex ditissimis hominibus pauperrimos faceret.*

Lin. 15. *Sanguis . . . præfatur.*] Id est, caedes fit populo ad eum oblectandum. Lact. L. V. cap. 5. fin. *Gloriam ex sanguine comparare.*

Ibid. *Nescio an sit.*] *Nescio an, haud scio an, dubito an,* speciem dubitationis, sed plerumque significationem affirmandi habent. Interdum tamen simpliciter significatione dubitandi dicuntur. Prius hæc obtinere credo. Hinc Epit. cap. 63. *Quid scena? Num sanctior? Cicero Lib. 2. de Nat. deor. c. 4. Vir sapientissimus, atque haud scio, an omnium præstantissimus, peccatum suum, quod celari posset, confiteri maluit, &c.* Val. Max. Lib. 2. cap. 9. *Hoc crimen nescio an superiore majus.* Lib. 4. c. 6. *Sed nescio an hoc fortius.*

Pag. 493. lin. 5. *Fœminas . . . gestibus mentiuntur.*] Colum. præf. L. 1. *Antonii miramur gestus effœminatorum, quod à naturâ sexum viris denegatum muliebri motu mentiantur, decipiuntque oculos spectantium.*

Lin. 7. *Qui (mimi) docent adulteria, &c.*] Egregiè Val. Max. L. 2. c. 6. n. 7. ext. *Masculina severitatis custos acerrima est, nullum aditum in scenas mimis dando, quorum argumenta majore ex parte suprorum continent actus, ne talia spectandi consuetudo etiam imitandi licentiam sumat.* Conf. Tertull. de Spectac. c. 17. & Salvian. L. 6. Gubern. D. pag. 108.

Lin. 11. *Præfigurat.*] Conf. Epit. c. 12. pr.

Lexica in auctoritate Lactantii subsistunt. Ante eum usi hoc verbo Tertull. Præscr. Hær. cap. 26. *Præfiguraverat*. Cyprianus L. 2. ep. 3. *Sacramentum præfiguratum . . . veritas præfiguratae imaginis*.
Lin. 14. *Peccare* [AM.] Id est, ampliùs. Vid. Passeratium ad Cic. pro Quint. cap. 1. *Mihi est jam sanctum atque sincerum in civitate*. Conf. Vorst. Lat. . . Neglecta pag. 230. Lactantius sæpè, e. g. L. III. cap. 17. *Est æmpus . . . quo & nos jam non sumus*. L. V. cap. 13. *Ut videatur is jam Christianus non esse*.

Pag. 494. lin. 9. *Venationes*.] Ven. 1493. 97. *venationes*, pravè. De Venationibus Cic. 2. de Off. c. 16. *Gladiatorum muneribus ludorum venationumque adaptatum*.

Ibid. *Saturno, Libero, Neptuno*.] Venationes Saturno sacras, Lactantio credamus: scenicos Libero undè sacrari cœperint, Donatus ostendit Prolegom. Terent. de Tragœdiâ & Comœdiâ. Neptuno Equestri Romanos ludos dicatos fuisse, Livius auctor est Lib. 1. cap. 9. Cæterum particulas *verò & tamen* post Neptuno adponimus, atque ita ordinamus cum Emman. & Lips. tribus. Vulgò: *Circenses Neptuno*. Paullatim *verò*.

Lin. 13. *Discessit à Dei cultu . . . contulit*.] Ità exprimit Epit. c. 63. pr. *Relicto Dei cultu, ad profanos ritus transisse videtur*.

CAPUT XXI.

Pag. 495. lin. 6. *Sensum intimum*.] Goth. Ven. 1471. Rost. *sensum integrum*. Prius aptius, cujus elegantiam & vim ex Cicerone Gronovius ad Minucii Fel. c. 1. p. 4. *Intimis sensibus* illustrat. Sic Laet. lib. I. cap. 20. *Qua sensibus intimis hærere debuerant*.

Lin. 10. *Quum ad Dei religionem accesserint*.] Ex antecedentis capitis 20. fin. *ad Dei Religionem accedere* idem est, quod *discedere à deorum cultu, & ad Deum (Dei Religionem) se conferre*; aut inverfis verbis in Epit. c. 63. pr. *Relictis profanis ritibus, ad Dei cultum transire*. Aut ex L. VII. c. 22. *Deos relinquere, & ad unius se Dei cultum religionemque convertere*. Aut denique idem, quod L. VII. cap. 11. *Cœlestem Religionem Dei, (justitiam) sequi*.

Lin. 11. *Si non fuerint ab aliquo perito doctore fundati*.] De his, qui minùs solida fundamenta posuerunt, dixit elegantius L. V. c. 1. *Quorum non est stabilis ac solidis radicibus fundata & fixa sententia*. Nutant enim pluri-

mi, ac maximè qui litterarum aliquid attingerunt.

Pag. 496. lin. 5. *Animam sibi subjiciunt, ut corpus cibi dulces*.] Conjeci legendum, *VITIANT*, id est, vitiant; (nam Rost. ferè semper e. g. L. II. c. 2. *viciant*, pro *vitiant*, scribit) Huc igitur pertinerent suprà, *voluptas . . . vitiosa*. Verbum *VITIANT* itaque textui integro aptum, quia & de animo & corpore dicitur.

CAPUT XXII.

Pag. 496. lin. 1. *Ad voluptates*.] *Ad*, pro *QUOD* attinet usurpatur. Nihil hinc suppleendum. Eleganter Veteres, etsi rariùs, *disputare ad aliquid, differere ad aliquid*. Iterum Lactantius ex Gellio in Epit. c. 29. *Ad ea Chrysippus quum differeret*.

Pag. 497. lin. 5. *Scit enim, quia mortis est fabricatrix*.] Cyprianus de opere & Eleemos. f. 201. ed. Oxon. cum Interpr. vetere: *Scit pater vester, quia omnium horum indigetis*.

Ibid. *Fabricatrix*.] Lib. VII. c. 12. *Virtus immortalitatis est fabricatrix, & voluptas mortis*. Epit. c. 68. *Fabricatrix . . . rerum providentia*.

CAPUT XXIII.

Pag. 497. lin. 13. *Quam quidam necessitatem*.] Mihi videtur Hermetem Trismegistum & Apuleium, quem legerat, intellexisse. Apul. in Apolog. p. 327. *Nubendi . . . seu rationem seu necessitatem fato adscribit*.

Pag. 498. lin. 2. *Tum in intimis visceribus*.] Præpositionem, quam in plurimis libris absorbit syllaba sequens, addidi ex Reimm. Torn. 1587. 1613.

Lin. 8. *Ad sanctitatem*.] Id est, *castitatem*.

Lin. 9. *Pudicitiam*.] Hic perpende illa L. I. c. 20. *Nulla pudicitia, libidinibus effrangentis omnem sexum & omnes corporis partes contaminantibus*.

Lin. 15. *Non sufficit sexus*.] Scilicet mulieris.

Lin. 22. *Vincit officium lingue sceleris magnitudo*.] Eadem verba in libro de Mortibus Persecutorum cap. 48.

Pag. 499. lin. 7. *Alienis toris, qua*.] Constantè ità libri; ut dicatur utroque genere, *torus, torum, tori, tora*, ut *forus, forum, lectus, lectum*.

Lin. 24. *Ad mortem . . . condemnant*] Lib. VII. c. 5. *Damnare . . . ad poenam*; aut, ut

Lib. VI. cap. 4. *Damnare in pœnam.* Lib. V. cap. 19. *In supplicia.*

Lin. 29. *Ad deteriora descendere.*] Ità solet Cicero : *ad inimicitias , ad accusationem , ad accusandum descendere.*

Pag. 500. lin. 1. *Prascripto . . . terminat.*] Suprà , *Intra prascriptum legitimi tori cohibere.*

Lin. 7. *Compagem corporis.*] Bon. partem corporis. Prius firmo ex Epit. c. 66. *Deus virum & uxorem unius corporis compage solidavit.*

Lin. 10. *Aliud adpetere.*] De neutro hoc ad Epit. c. 66. *Ne aliud concupiscat , & ad L. VI. c. 16. Aliena.*

Lin. 18. *Iniquum . . . ut id exigas.*] Seneca ep. 94. *Scis , improbum esse , qui ab uxore pudicitiam exigit , ipse alienarum corruptor uxorum.*

Pag. 501. lin. 4. *Causam . . . pretendat.*] Id est , excusationem. Vid. not. ad L. IV. c. 24. *Delictis excusationem carnis obtendet.*

Lin. 8. *Domestica sanctitati.*] Castitati.

Lin. 9. *Exemplo . . . concitata.*] Cicero lib. 2. de Fin. c. 19. *Animi ardore . . . concitati ;* & Lactantius L. I. c. 10. *Concitus dolore injurie :* sed planè , ut hîc , in Lib. de Mortibus Persecut. cap. 9. **CONCITATUS domesticis EXEMPLIS dixerit :**

Lin. 13. *Nos . . . in altero cogitemus.*] Cap. 10. *In aliis hominibus nos ipsos cogitemus.*

CAPUT XXIV.

Pag. 502. lin. 4. *Satisfaciat Deo.*] Id est , pœnitentiam agat. Vid. L. IV. c. 17.

Lin. 6. *Sic vitam deviam.*] Gothan. Rost. Ven. 1471. 1515. Parif. Crat. Gymn. Torn. sic *viam deviam.* *Via* hîc non habet locum : hinc melius Lips. Reimm. Fasit. Gryph. Betul. Thomaf. reliqui , *vitam deviam.* *Vita devia est vita à verâ viâ virtutis aversa ,* auctore Grævio ad Cicer. Amicit. cap. 25. Plura ad Lact. L. III. c. 11.

Pag. 503. lin. 13. *Respicientiam.*] Vox à nostro eleganter cula.

Pag. 504. lin. 6. *Pro suâ pietate.*] Paterno adfectu. Conf. not. ad L. IV. c. 17. & ad de Mort. Persec. cap. 52.

Lin. 7. *Portum.*] Cic. lib. 12. Phil. 2. *Optimus est portus pœniti , mutatio consilii.*

Lin. 17. *Possumus.*] Repete celare :

Lin. 21. *Patemus Deo.*] Idem Seneca epist. 83. pr. *Quid enim prodest , ab homine aliquid esse secretum ? nihil Deo clusum est. Interest animis nostris , & cogitationibus mediis intervenit.* Hæc verba per errorem pag. 504. co-

lumnâ 2. sub finem apposita sunt tanquàm S. Augustini , quamvis sint Seneca.

Pag. 505. lin. 6. *Et magistrum suum Sotionem.*] Hieronymus chronico Eusebiano , extremo Augusti imperio : *Sotio philosophus Alexandrinus , praeceptor Seneca , clarus habetur.* Et ipse Seneca epist. 49. *Modò apud Sotionem philosophum puer sedi , modò causas agere cæpi.*

Lin. 16. *Putat , tibi contigisse , ut oculos omnium hominum effugias , demens.*] Seneca L. 1. Clem. c. 26. *Sed puta tuam esse crudelitatem.* L. 3. Benef. cap. 30. **PUTA me vitam pro vitâ reddidisse.** Epist. 64. **PUTA , relicta nobis medicamenta.**

Lin. 19. *Non minùs mirabiliter.*] Ità ponit respectu horum suprà : *Seneca . . . mirabilis sententiâ , &c.*

Lin. 20. *Deum se habere testem.*] Ità Lactantii libri : ubi Grut. & Græv. in Cicerone : *Deum adhibere testem.*

Lin. 22. *Purgemus . . . pervia est.*] Epit. c. 66. *Purganda est conscientia , quam Deus pervidet , qui falli non potest.*

Pag. 506. lin. 5. *Rescissis vulneribus.*] Renovatis. Conf. de Mort. Pers. c. 33. & Grævium ad L. 3. Att. ep. 15. pag. 313.

Lin. 8. *Detrahet.*] Lib. VI. c. 4. *Ità fit , ut neque vitia detrahi sine virtutibus possent , nec virtutes inferi sine detractioe vitiis.*

Lin. 13. *Tamen eum dixerim sanum.*] Id est : Etsi enim utatur aliquis . . . valetudine , non tamen eum dixerim sanum , si.

Lin. 14. *Superbiâ tumidus inflatur.*] Phædr. L. 1. f. 3. 4. **TUMIDUS inani graculus superbiâ.**

Lin. 16. *Sanctè videat.*] Curtius L. 3. c. 12. de Alexandro : *Virgines excellenti formâ tam SANCTE habuit , quam si eodem , quo ipse parente , genita forent.*

Pag. 507. lin. 2. *Quæ verè maxima.*] Rectè monuit Heumannus , nostrum respexisse ad *aram maximam* , de quâ Livius lib. 1. c. 7. & Virg. lib. 8. *Æn. v. 270.* Conf. de eadem Macrob. L. 3. Saturn. c. 12. *Romanæ aræ maximæ hanc verè maximam quasi opposita.*

CAPUT XXV.

Pag. 508. lin. 6. *In proximo.*] Id est , proximum. Cyprian. L. 3. Test. ad Quir. c. 23. *Jam tempus in proximo est ;* aut , ut Elmenhorst. in indice ad Apuleium , *in proximo , in viciniâ.*

Lin. 8. *Mente purâ.*] Cic. lib. 2. de Nat.

or. *Culius deorum est optimus idemque castissimus, atque sanctissimus, plenissimusque pietas, ut eos semper purâ, integrâ, incorruptâ mente & voce veneremur.*

Lin. 12. *Jure laudabitur.*] Ut Cicero L. 3. Nat. deor. c. 36. *Jure laudamus.*

Pag. 509. lin. 6. *Tum etiam Cicero suspicatur. Differens enim.*] Cicero lib. de Legibus p. 10. Cell.

Lin. 22. *Benedictio. Et rectè.*] Epitoni. cap. 68. *Storci aiunt, hominum causâ factum esse. ET RECTE.* Ipse Cicero in Bruto c. 51. *Plato (inquit. Antimachus) mihi unus instar est omnium millium. ET RECTE.*

Pag. 510. lin. 11. *Etiam in malis gratias agat.*] Id est, in adversis, in calamitatibus. Lib. II. cap. 11. *Nunquam Dei meminerunt, nisi dum in malis sunt.*

LIBER SEPTIMUS.

CAPUT I.

Pag. 513. lin. 1. *Benè habet : jacta sunt fundamenta.*] Lipf. 2. 3. Reimm. *Benè habet.* Ven. 1493. 77. *Benè habeat.* Camerarius d. Ciceronem h. l. subaudit, *Benè habet se.* At Cicero & alii Veteres voces, *se res*, non addunt. Seneca Herc. Fur. IV. 1035. *BENE HABET : pudendi regis excisa est domus.* Ædip. V. 998. *BENE HABET : peractum.*

Pag. 514. lin. 5. *Nisi eam.*] Ità edo ex on. Tax. Lipf. 2. 3. Reimm. *eam*, sc. virtutem. Observe, Lactantium miro artificio sectione hâc tertiâ inscriptiones septem librorum Divin. Instit. completi.

Lin. 9. *Mercede diffidit.*] Libr. de Mort. perfec. c. 45. *Paucitate diffidit.*

Pag. 517. lin. 4. *Implicati.*] Minuc. Fel. c. 7. *Divites facultatibus suis illigatos, magis curum suspicere consuevit, quam calum.*

Lin. 24. *Repensante.*] Minuc. Felix c. ult. *Nec tamen possum meritum ejus verborum laudibus repensare.*

Lin. 25. *Sancto cruore.*] Christi sanguine. Ità Cyprianus de Eleemos. ed. Gryph. p. 326. *Vitam eternam Christi cruore pretiosam, exsurgendum ... sacro cruore Christi.*

CAPUT II.

Pag. 518. lin. 3. *Internâ intelligentiâ.*] *Internâ* dicitur, quam homo in se & à se habet, sine doctore. L. III. c. 3. *In se ipso habere propriam scientiam non hominis, sed Dei est. Mortalis natura non capit scientiam, nisi qua veniat extrinsecus.*

Lin. 16. *Nam intelligere, est quasi è vestigio subsequi.*] Puto, inquit Heumannus, hoc esse glossemâ. Habent hæc libri omnes, & videtur glossatoris captum excedere. Ità noster Lib. VI. c. 5. *Nihil prodest cognitio, nisi &*

actio subsequatur ; & L. II. c. 8. Intelligentiâ sequi.

CAPUT III.

Pag. 520. lin. 7. *Mundus sit corpus Dei.*] Contra hæc quoque disputat Augustinus de Civ. Dei lib. 4. c. 12. & 13.

Lin. 11. *Mens à corpore soluta.*] Respicunt hæc verba Ciceronis citata in Laet. L. I. c. 5. *Deus ... mens soluta quadam & libera, &c.*

Pag. 521. lin. 4. *Siccaverint.*] Sparkius, *Tacentibus*, inquit, *MSS. meâ utar conjecturâ, donec melior se obtulerit, & rescribo : sicca aruerint. Neutrâ enim significatione accipit, id est inaudium. Sed cui ignotum est, activa verba passivè sæpè usurpari? Hoc ipso verbo Apicius de Arte Coquin. Lib. 4. c. 2. Quum siccaverint, superadsperges piper tritum. L. 9. c. 1. In craticulâ assantur locuste : quum siccaverint, adjicies iis in craticulâ, quotiès siccaverint.*

Lin. 6. *Ignis absumpsit.*] Lib. I. c. 12. *Quia ignis ... omnia, quæ arripuerit, absumat.* Lib. VII. c. 21. *Ignis ... absumet.*

Pag. 522. lin. 6. *Audio.*] Juvenalis Sat. 6. v. 346.

Audio, quid veteres olim moneatis amici.

Lin. 16. *Constitutum esses.*] Cicero lib. 1. de Nat. deor. cap. 9. *An hæc ... hominum causâ à Deo constituta sunt?* Ibidem c. 1. *An ab his (diis) ... omnia facta & constituta sint.*

Lin. 17. *Sacramentum mundi.*] Id est, rationem mundi arcanam. Cap. 2. sive, ut c. 6. *Mysterium mundi.*

Lin. 25. *Ipse mortalis.*] Minuc. Fel. c. 34. (Plato) quum ipsum mundum perpetuum & insolubilem diceret esse fabricatum, addidit tamen, ipsi artificii Deo soli & solubilem & esse mortalem.

Lin. 30. *Suâ causâ.*] Lib. III. c. 17. *Omnia*

Lib. VI. cap. 4. *Damnare in poenam.* Lib. V. cap. 19. *In supplicia.*

Lin. 29. *Ad deteriora descendere.*] Itā foret Cicero : *ad inimicitias , ad accusationem , ad accusandum descendere.*

Pag. 500. lin. 1. *Prescripto . . . terminat.*] Suprà , *Intra prescriptum legitimi tori cohibere.*

Lin. 7. *Compagem corporis.*] Bon. partem corporis. Prius firmo ex Epit. c. 66. *Deus vi- rum & uxorem unius corporis compage solida- vit.*

Lin. 10. *Aliud adpetere.*] De neutro hoc ad Epit. c. 66. *Ne aliud concupiscat , & ad L. VI. c. 16. Aliena.*

Lin. 18. *Aliquum . . . ut id exigas.*] Seneca ep. 94. *Scis , improbum esse , qui ab uxore pudicitiam exigit , ipse alienarum corruptor uxorum.*

Pag. 501. lin. 4. *Causam . . . pretendat.*] Id est , excusationem. Vid. not. ad L. IV. c. 24. *Delictis excusationem carnis obtendet.*

Lin. 8. *Domestica sanctitati.*] Castitati.

Lin. 9. *Exemplo . . . concitata.*] Cicero lib. 2. de Fin. c. 19. *Animi ardore . . . concitati ;* & Lactantius L. I. c. 10. *Concitatius dolore in- jurie ;* sed planè , ut hîc , in Lib. de Mortibus Persecut. cap. 9. **CONCITATUS domesticis EXEMPLIS dixerit :**

Lin. 13. *Nos . . . in altero cogitemus.*] Cap. 10. *In aliis hominibus nos ipsos cogitemus.*

CAPUT XXIV.

Pag. 502. lin. 4. *Satisfaciat Deo.*] Id est , poenitentiam agat. Vid. L. IV. c. 17.

Lin. 6. *Sic vitam deviam.*] Gothan. Roff. Ven. 1471. 1515. Paris. Crat. Gymn. Torn. *hic viam deviam. Via hîc non habet locum : hinc melius Lips. Reimm. Fasit. Gryph. Betul. Thomass. reliqui , vitam deviam. Vita devia est vita à verâ viâ virtutis aversa , auctore Gravio ad Cicer. Amicit. cap. 25. Plura ad Lact. L. III. c. 11.*

Pag. 503. lin. 13. *Respiscenciam.*] Vox à nostro eleganter cula.

Pag. 504. lin. 6. *Pro suâ pietate.*] Paterno adfectu. Conf. not. ad L. IV. c. 17. & ad de Mort. Persec. cap. 52.

Lin. 7. *Portum.*] Cic. lib. 12. Phil. 2. *Op- simus est portus poenitenti , mutatio consilii.*

Lin. 17. *Possumus.*] Repete celare.

Lin. 21. *Patemus Deo.*] Idem Seneca epist. 83. pr. *Quid enim prodest , ab homine aliquid esse secretum ? nihil Deo clusum est. Interest animis nostris , & cogitationibus mediis inter- venit. Hæc verba per errorem pag. 504. co-*

lumnâ 2. sub finem apposita sunt tanquàm S. Augustini , quamvis sint Senecæ.

Pag. 505. lin. 6. *Et magistrum suum Sotio- nem.*] Hieronymus chronico Eusebiano , ex- tremo Augusti imperio : *Sotio philosophus Ale- xandrinus , præceptor Senecæ , clarus habetur.* Et ipse Seneca epist. 49. *Modò apud Sotionem philosophum puer sedi , modò causas agere cœpi.*

Lin. 16. *Putâ , tibi contigisse , ut oculos om- nium hominum effugias , demens.*] Seneca L. I. Clem. c. 26. *Sed putâ intiam esse crudelita- tem.* L. 3. Benef. cap. 30. **PUTA me vitam pro vitâ reddidisse.** Epist. 64. **PUTA , relicta nobis medicamenta.**

Lin. 19. *Non minùs mirabiliter.*] Itâ ponit respectu horum suprà : *Seneca . . . mirabili sententiâ , &c.*

Lin. 20. *Deum se habere testem.*] Itâ La- ctantii libri ; ubi Grut. & Grav. in Cicerone : *Deum adhibere testem.*

Lin. 22. *Purgemus . . . pervia est.*] Epit. c. 66. *Purganda est conscientia , quam Deus per- videt , qui falli non potest.*

Pag. 506. lin. 5. *Rescissis vulneribus.*] Re- novatis. Conf. de Mort. Perf. c. 33. & Gra- vium ad L. 3. Att. ep. 15. pag. 313.

Lin. 8. *Detrahet.*] Lib. VI. c. 4. *Itâ fit , ut neque vitia detrahi sine virtutibus possent , nec virtutes inferi sine detractioe vitiorum.*

Lin. 13. *Tamen eum dixerim sanum.*] Id est : *Etiâ enim utatur aliquis . . . valetudine , non tamen eum dixerim sanum , si.*

Lin. 14. *Superbiâ tumidus infletur.*] Phædr. L. 1. f. 3. 4. **TUMIDUS inani graculus su- perbiâ.**

Lin. 18. *Sanctè videat.*] Curtius L. 3. c. 12. de Alexandro : *Virgines excellenti formâ tam SANCTE habuit , quàm si eodem , quo ipse parente , genita forent.*

Pag. 507. lini 2. *Quæ verè maxima.*] Rectè monuit Heumannus , nostrum respexisse ad *aram maximam* , de quâ Livius lib. 1. c. 7. & Virg. lib. 8. *Æn. v. 270.* Conf. de eadem Macrobi. L. 3. Saturni. c. 12. *Romanæ aræ maximæ hanc verè maximam quasi opponit.*

CAPUT XXV.

Pag. 508. lin. 6. *In proximo.*] Id est , pro- ximum. Cyprian. L. 3. Test. ad Quir. c. 23. *Jam tempus in proximo est ;* aut , ut Elmen- horff. in indice ad Apuleium , *in proximo , in vicinâ.*

Lin. 8. *Mente purâ.*] Cic. lib. 2. de Nat.

deor. Cultus deorum est optimus idemque castissimus, atque sanctissimus, plenissimusque pietatis, ut eos semper purâ, integrâ, incorruptâ mente & voce veneremur.

Lin. 12. Jure laudabitur.] Ut Cicero L. 3. de Nat. deor. c. 36. Jure laudamus.

Pag. 509. lin. 6. Tum etiam Cicero suspicatur. Differens enim.] Cicero lib. de Legibus cap. 10. Cell.

Lin. 22. Benedictio. Et rectè.] Epitom. cap. 68. Stoici aiunt, hominum causâ factum esse. ET RECTE. Ipse Cicero in Bruto c. 51. Plauto (inquit. Antimachus) mihi unus instar est omnium millium. ET RECTE.

Pag. 510. lin. 11. Etiam in malis gratias agat.] Id est, in adversis, in calamitatibus. Lib. II. cap. 11. Nunquam Dei meminerunt, nisi dum in malis sunt.

LIBER SEPTIMUS.

CAPUT I.

Pag. 513. lin. 1. Bene habet: jacta sunt fundamenta.] Lipf. 2. 3. Reimm. Bene habemus. Ven. 1493. 77. Bene habeat. Camerarius ad Ciceronem h. l. subaudit, Bene habet se res. At Cicero & alii Veteres voces, se res, non addunt. Seneca Herc. Fur. IV. 1035. BENE HABET: pudendi regis excisa est domus. Edip. V. 998. BENE HABET: peractum est.

Pag. 514. lin. 3. Nisi eam.] Ità edo ex Bon. Tax. Lipf. 2. 3. Reimm. eam, sc. virtutem. Observes, Lactantium miro artificio sectione hâc tertiâ inscriptiones septem librorum Divin. Instit. complecti.

Lin. 9. Mercede diffidit.] Libr. de Mort. Persec. c. 45. Paucitate diffisi.

Pag. 517. lin. 4. Implicati.] Minuc. Fel. c. 17. Divites facultatibus suis illigatos, magis aurum suspicere consuevit, quam celum.

Lin. 24. Repensante.] Minuc. Felix c. ult. Nec tamen possum meritum ejus verborum laudibus repensare.

Lin. 25. Sancto cruore.] Christi sanguine. Ità Cyprianus de Eleemos. ed. Gryph. p. 326. Vitam eternam Christi cruore pretiosam, expiandum... sacro cruore Christi.

CAPUT II.

Pag. 518. lin. 8. Internâ intelligentiâ.] Interna dicitur, quam homo in se & à se habeat, sine doctore. L. III. c. 3. In se ipso habere propriam scientiam non hominis, sed Dei est. Mortalis natura non capit scientiam, nisi qua veniat extrinsecus.

Lin. 16. Nam intelligere, est quasi è vestigio subsequi.] Puto, inquit Heumannus, hoc esse glossema. Habent hæc libri omnes; & videntur glossatoris captum excedere. Ità noster Lib. VI. c. 5. Nihil prodest cognitio, nisi &

actio subsequatur; & L. II. c. 8. Intelligentiâ subsequi.

CAPUT III.

Pag. 520. lin. 7. Mundus sit corpus Dei.] Contra hæc quoque disputat Augustinus de Civ. Dei lib. 4. c. 12. & 13.

Lin. 11. Mens à corpore soluta.] Respiciunt hæc verba Ciceronis citata in Laet. L. I. c. 5. Deus... mens soluta quadam & libera, &c.

Pag. 521. lin. 4. Siccaverint.] Sparkius, Tacemibus, inquit, MSS. meâ utar conjecturâ, donec melior se obtulerit, & rescribo: sicca aruerint. Neutrâ enim significatione accipi, id est inauditum. Sed cui ignotum est, activa verba passivè sæpè usurpari? Hoc ipso verbo Apicius de Arte Coquin. Lib. 4. c. 2. Quùm siccaverint, superadsparges piper tritum. L. 9. c. 1. In craticulâ assantur locustæ: quùm siccaverint, adjicies iis in craticulâ, quotiès siccaverint.

Lin. 6. Ignis absumpsit.] Lib. I. c. 12. Quia ignis... omnia, quæ arripuerit, absumat. Lib. VII. c. 21. Ignis... absumet.

Pag. 522. lin. 6. Audio.] Juvenalis Sat. 6. v. 346.

Audio, quid veteres olim moneatis amici.

Lin. 16. Constitutum esset.] Cicero lib. 1. de Nat. deor. cap. 9. An hæc... hominum causâ à Deo constituta sunt? Ibidem c. 1. An ab his (diis)... omnia facta & constituta sint.

Lin. 17. Sacramentum mundi.] Id est, rationem mundi arcanam. Cap. 2. five, ut c. 6. Mysterium mundi.

Lin. 25. Ipse mortalis.] Minuc. Fel. c. 34. (Plato) quùm ipsum mundum perpetuum & insolubilem diceret esse fabricatum, addit tamen, ipsi artifices Deo soli & solubilem & esse mortalem.

Lin. 30. Sui causâ.] Lib. III. c. 17. Omnia

via sua causâ facere sapientem. L. V. c. 17. *Virtutem . . . expetendam esse aiunt sua causâ.*

Ibid. *Tanta hac opera.*] Elegantem hanc lectionem confirmant Bonon. Ilæus, & ipse Lactantius L. II. c. 8. *Quâ molitione hoc tantum opus fecerit.*

Lin. 32. *Caterorumque animantium.*] Itâ Cicero L. 2. de Nat. deor. c. 53. *Quorum igitur causâ quis dixerit effectum esse mundum? EORUM scilicet animantium, quæ ratione uiuntur. Hi sunt dii & homines.*

Pag. 523. lin. 5. *Quodd esse ipsum sine aliquo principio non potest.*] Subest his antiqua elegantia, quam editores quoque corruerunt in Epitome c. 67. ubi rectè Pfaffius ex MS. Taurin. *Semper fuisse non potest, quod & est, & visui subiacet; ipsum enim esse sine aliquo initio non potest.*

Lin. 7. *Nullam potest habere rationem.*] Id est, ut rectè Sparkius ex sequent. nulla in eo dispositio providentissimæ rationis eluceret.

Lin. 18. *Discidium.*] Ejeci *discidium*, quod plurimos libros adhuc occupaverat, & restitui ex Lipsi. tert. Reimm. Ven. 1471. utraq. 478. *discidium.* Reddidi quoque nostro L. IV. c. 30. ubi plura; & ad L. VII. c. 6. in notâ, *corporis animæque discidium.*

Lin. 21. *Rebus humanis ratio nulla subsistat.*] Itâ sanè L. VII. c. 6. *An in cultu deorum ratio ulla subsistat.* Epit. c. 69. *Videamus, utrumne illis ratio subsistat.*

CAPUT IV.

Pag. 524. lin. 17. *Insument operam.*] Tacitus L. 3. Annal. 44. *Quod libellis accusatoriis insumeret operam.*

Lin. 18. *Vas . . . instituit.*] Horatius de Arte Poët. 21. 22.

Amphora cœpit

Institui, currente rotâ cur urceus exit?

Pag. 525. lin. 15. *Tutela.*] Victui. Apuleius lib. 4. Metam. p. 148. *TUTELA sumptuosâ sollicitè nutriebat.*

Lin. 20. *Breviter stringendus.*] De Opif. c. 1. *Summatim stringere.*

Pag. 526. lin. 18. *Tantum . . . illi honoris habuit.*] Bonon. *tantum . . . illi honoris tribuit.* Ut de Irâ c. 14. *Illi tantum honoris attribuit.* Epit. c. 69. in nonnullis: *Tantum illis honoris tribuerit.*

Lin. 25. *Quis id suspicit.*] Hujus loci Epit. c. 69. *Quis cælum suspicit nisi homo?*

CAPUT V.

Pag. 527. lin. 5. *Hoc est denique, quod efficiat, illis non quadrare rationem.*] Vim phraeos cognoscas ex L. III. c. 28. *Quoniam ratio illis non quadrabat, per ignorantiam rerum tam varii, tam incerti fuerunt, sibique sæpè contraria differentes, ut quid sentirent, quid vellent, satis statuere ac dijudicare non possis.*

Lin. 18. *Sua causâ.*] Lib. V. c. 17. *Virtutem . . . expetendam . . . sua causâ.* Conf. not. L. VII. c. 4. & ad L. de Irâ c. 13.

Pag. 528. lin. 6. *Semper.*] Heum. legit *semel.*

Ibid. *Spiritibus suis.*] Id est, spirationibus. Vide L. IV. c. 8. *Spiritus suos in angelos figuravit, &c.* Epitom. cap. 42. *Angelos . . . de suis spiritibus figuravit.* Conf. L. VII. cap. 6. *Ventorum spiritus.*

Lin. 13. *Ineloquibile.*] Itâ omnes scripti & editi, & iterum cap. 11. Irenæi versio antiquiss. L. 1. c. 10. *inenarrabiles & ineloquibiles.*

Pag. 529. lin. 7. *Alimoniam ministraret.*] Fasti. Gryph. Betul. Thom. Thyf. Gall. Spark. Cell. *ministraret.* De Opif. cap. 6. *Ut . . . alimentum lactis foetibus ministraretur.* Epitom. cap. 71. *Deus . . . victum ministrabit.* Administrare noster hoc sensu non posuit. Alibi Lucret. 2. 1149. *Quod satis est . . . natura ministrat.* Tacitus L. 4. Annal. c. 28. *Cornutum . . . ministravisse pecuniam.*

Lin. 9. *Spiritus suum.*] Rectè Heumann. *Animam à se spiratam.* Hinc L. II. cap. 12. *Spiritus celestis anima.*

Lin. 10. *Involuit.*] Arnobius L. 2. pag. 62. *Anima . . . terrenis . . . corporibus involuta; & p. 79. Anima tenebrosus corporibus involuta.*

Lin. 16. *Cur . . . mortalem finxit.*] Gallæus & Sparkius adfingunt Lactantio gravissimum errorem, quia dixerat non in æternum manere, & mortalem fictum: (vid. suprâ, & de Irâ c. 15.) sed explicari debet ex L. II. c. 12. *IMMORTALIS MANERET;* & de Opif. c. 4. ubi fatetur, *Animal, quod Deus fecerat, suâ sponte ad mortem transisse; & Epitom. cap. 27.*

Lin. 22. *Dua vita.*] In Ald. Crat. Gymn. *dua via*, vitiosè. L. VII. c. 10. *Dua vita proposita sunt homini, quarum altera est anima, altera corporis.*

Pag. 530. lin. 8. *Divinâ necessitate.*] Ego interpretor, *Divinâ necessitate*, id est, divinâ lege. Pari modò L. II. c. 2. *Quid funtiti.*

divinæ necessitati morte concesserint. De Irâ c. 15. Consideremus divinam necessitatem; nolo enim naturam dicere. Chrysippus Deum nuncupavit divinam necessitatem.

Lin. 17. Immortalitas non sequela natura.] Intelligit: immortalitas beata non sequela natura.

CAPUT VI.

Pag. 534. lin. 20. Ventorum spiritus.] Id est, status, venti flantes. Vid. adnot. cap. 5. De Irâ c. 13. Ventorum spiritui attrahuntur nubes.

CAPUT VII.

Pag. 526. lin. 14. Se ipsam veritas illustrat.] Hic præfero; ut Lib. III. cap. 1. Ut se ipsam (veritas) suâ claritate defendat.

CAPUT VIII.

Pag. 539. lin. 1. Deseri à semetipso non potest.] Expressit Ciceronem L. 1. Tusc. c. 23. Quod se ipsum movet, quia nunquam deseritur à se, nunquam ne moveri quidem desinit... Sentit animus se moveri... se vi suâ non alienâ moveri, nec accidere... posse, ut ipse unquam à se deseratur.

Lin. 5. Facilitas percipiendi.] Epit. c. 70. pr. Plato... quia animus... ad percipiendum facilis.

Lin. 6. Discendi.] Epit. c. 70. Ad discendum capax.

Lin. 7. Artium rerumque innumerabilium.] Irâ L. 1. c. 6. Multarum rerum & artium scientia. Conf. Epit. Pfaff. c. 4. Cic. L. 1. Orat. c. 6. Nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus.

Lin. 10. Ex concretionem.] Ven. 1493. 97. Pier. Paris. ex concreatione, vitiosè. Epitom. cap. 70. Siquidem (animus) nihil habeat in se terreni ponderis labe concretum. L. VII. c. 12. Anima in se nihil concreti, nihil terreni ponderis habet. Infra: De terrenâ concretionem. Irâ Lact. L. I. c. 5. Mens... segregata à concretionem mortali.

Pag. 540. lin. 7. Deus aliquis viderit.] Goth. aliquid: sed meritò alius superscripsit aliquis, ut est in Cicerone L. 1. Tusc. c. 11. in quo vox aliquis sapit dubitationem Academicam. Lact. de Opif. c. 15. Quod quidem an verum sit, Deus artifex viderit.

CAPUT IX.

Pag. 541. lin. 1. Non modò.] Pro non modò non. Plura ex nostro aliisque indicavi ad Epit.

c. 32. Non modò philosophi, sed ne hominis quidem sit.

Lin. 10. Constat aliquid esse sentiens ac vîgens.] Cicero pro Milone c. 31. In hac imbecillitate nostrâ inest quiddam, quod vigeat & sentiat, &c.

Lin. 25. Pronis corporibus.] Lib. II. cap. 1. Quum cetera animantes pronis corporibus in humum spectent; & sapius.

Lin. 29. Status rectus.] De Irâ c. 7. Homo recto statu, ore sublimi excitatus. Ibid. c. 20. Homines Deus artifex ore sublimi, statu recto figuratos... excitaverit.

Pag. 542. lin. 2. Fecit eximium.] Lib. III. c. 10. Sapientia in hoc eximium facit hominem.

Lin. 3. Ad artificem suum spectat.] L. VII. cap. 5. Facies ad Deum spectans.

Lin. 9. Homo solus cœlesti.] Epit. c. 70. Cœlesti elemento, quod est ignis, homo solus utitur.

Lin. 23. Vita, quam... ducimus.] Lactantius aliquoties eâ phrasi est usus. L. VII. c. 3. Vitam, quam in terrâ ducimus. Et libri aliquot L. VII. c. 22. Ut beatam possint ducere (al. agere) vitam. Lucretius L. 2. v. 996.

Et dulcem ducunt vitam, prolemque propagant.

CAPUT X.

Pag. 543. lin. 7. Consistere.] Eleganter, ut Cicero citatus L. VI. c. 20. Neque in voluptatis regno virtutem posse consistere.

Pag. 544. lin. 4. Statione.] Ipse Lactantius Lib. VII. cap. 27. Stationes vigiliæque celebremus.

CAPUT XI.

Pag. 545. lin. 13. Semper beati sint futuri.] Omnes editi perperam, semper beati SUNT, (indic. modo.) Goth. & Reimm. SINT, rectè. Pendet in hoc altero membro periodi ex sectione tertiâ ab UT æquè, ac illa, semper miseri sint futuri: undè interpunctione aliâ sensum adjuvimus.

Lin. 21. Confettrice.] Vox aliundè mihi non est nota. Suppositam enim Ciceroni Consolationem, quæ habet eam c. 24. nihil moror. Conf. Davif. ad Cic. lib. 1. Tuscul. c. 23. Lactantius hic non verba, sed mentem Ciceronis retulit. Verba Lact. L. VI. c. 11. legas.

Lin. 23. At verò.] Pleonasmus. L. 25. c. 7. Cic. Marcell. 2. At verò hujus gloria socium habes neminem.

Pag. 546. lin. 17. *Corpus.*] Lactantius lib. VII. cap. 21. de impiis: *Rursus carne induentur, ut in corporibus piaculum solvant.*

CAPUT XII.

Pag. 547. lin. 12. *Vasculum.*] Lib. II. cap. 12. *Est (corpus) quasi vasculum.* De Opif. c. 1. *Corpus vas est quodammodo fctile.*

Lin. 13. *Discreverit ... discretio.*] Tertulianus de Animâ c. 51. *Discretio corporis animæque.*

Pag. 549. lin. 16. *Dementit.*] Vid. not. L. IV. cap. 27. Hic sumpsit ex Lucr. 3. 465. 482. *Sæpè animus dementit enim ... vehemens violentia vini conturbare animam consuevit corpore in ipso.*

Lin. 25. *Anima, inquit, etiam morbum corporis.*] Verba Lucretii de hac re sunt Lib. 3. v. 520.

Ergo animus sive ægrescit, mortalia signa Mittit, ut docui, seu flectitur à medicinâ. Cell.

Pag. 550. lin. 4. *Quasi conquassata.*] Lucr. 3. 599. *Conquassatur enim tum mens, animæque potestas.* Emollit Lactantius per additum *quasi.*

Lin. 10. *Sicut oculus, inquit, evulsus ... à corpore.*] Et hac sententia poetæ, non verba sunt expressa. Scripserat Lib. 3. v. 562.

Scilicet avulsus radicibus ut nequit ullam Dispicere ipse oculus rem seorsum corpore toto.

Lin. 12. *Nihil sentire.*] Lib. III. c. 1. *Loqui bene potuerunt: verè autem loqui nullo modo, sc. potuerunt.*

Lin. 19. *A summis pedibus.*] Id est, extremis.

Pag. 551. lin. 4. *Nam quod ait: Quid si immortalis.*] Lucretius Lib. 3. v. 611. seqq.

CAPUT XIII.

Pag. 552. lin. 7. *Hac intulit.*] Ità solet. Inf. Inferemus. L. VII. c. 23. *Quum de innovatione mundi loqueretur, hæc intulit.*

Pag. 554. lin. 4. *Aristoxenus.*] De Opificio cap. 16.

Ibid. *Negavit omnino ullam.*] Lib. IV. c. 1. & Epit. MS. Taurin. c. 57. Lips. tert. *Negavit omnino esse animam.*

CAPUT XIV.

Pag. 554. lin. 5. *Utilia vite hominum prodiderant.*] Docuerant, manifestaverant antea ignota & abscondita.

Lin. 7. *Docuimus in prioribus libris.*] E. g. L. I. c. 8. ubi plura indicavimus in not.

Pag. 555. lin. 4. *Meruerunt.*] Sæpè nostrum idem merere quod accipere, consequi, ut L. V. c. 23. & alibi observatum: hic consueta significatio meritoria locum habere potest.

Ibid. *Qua pendunt.*] *Pœnas pendere,* inquit Heumannus, *Latini dicunt: noster etiam dicere ausus est pendere supplicia,* ducem nactus poetam Æn. 6. v. 740. Addo hunc ipsum Virgilii locum fuisse excitatum à Lactantio Lib. VII. cap. 20. eundemque iterum dixisse L. II. c. 17. *Supplicia pensuros.* Eò facilius quoque Lactantius audere potuit, quum idem fecerint plures alii, e. g. Plinius, cujus verba utrumque MERERE & supplicia pendere, illustrant. Lib. 29. c. 4. sect. 14. *De anserum honore, quem meruere ... diximus. Eadem de causâ supplicia annua canes pendunt ... vi ... fixi.*

Lin. 9. *Multa millia sæculorum ... ex quo.*] Antiqua elegantia: *ex quo*, ellipticè, pro *ex quo tempore.* In Epit. cap. 24. *Non amplius, quàm MDCCC. esse annos, ex quo ... hunc genus inciderit in errorem.* Ità L. III. c. 16. citatus Seneca: *Nondum sunt mille anni, ex quo initia sapientiæ mota sunt.* Cyprian. Exhort. Mart. Procem. *Sex millia annorum plenè complentur, ex quo hominem diabolus impugnat.*

Pag. 557. lin. 8. *Præmonstrations.*] Antiquior quàm nostri auctoritas vocis non innotuit. Conf. c. 15.

Pag. 558. lin. 4. *Dilabentis mundi.*] Confirmitur ex Lact. L. III. c. 20. *Domus ab habitatore deserta dilabitur.* Lucret. 5. v. 312.

— *Monumenta virum dilapsa videmus Cedere ... senescere casu.*

CAPUT XV.

Pag. 558. lin. 8. *Coeunte in statum ... pelago.*] Lib. IV. c. 10. *Tyrannus ... mare adhuc patens temerè ingressus, coeuntibus aquis cum omni exercitu deletus est.*

Pag. 559. lin. 13. *Propinquante.*] Lips. tert. *Appropinquante:* sed nec simplex nostro insolens. Adnoto ad c. 25. *Jam propinquare summum illum conclusionis extrema diem.* Epit. c. 71. pr. *Quum cœperit mundo finis ultimus propinquare.*

Lin. 20. *In omnibus contumeliis.*] Contumelia non tantum de conviciis, sed etiam de gravissimis injuriis & vexationibus dicitur. Exempla in Phædro & aliis obvia.

Lin. 22. *Nisi aut quæsitum, aut defensum manu.*] Patet secundum Taur. ex Epit. c. 71. *Nemo*

Nemo quidquam habebit, nisi manu partum, manuque defensum.

Lin. 23. *In hominibus.*] Potest significare inter homines, ut L. I. c. 16. *In diis esse.* L. VI. c. 18. *In magnis laudibus ponere.*

Pag. 560. lin. 2. *Tanquam messem cuncta prosternens.*] Planè ut Catullus de Nupt. Pelei carm. 65.

Namque velut densas præsternens messor aristas,

Sole sub ardenti flaventia demetit arva,
Trojugenum infesto prosternunt corpora ferro.

Pag. 561. lin. 12. *Rerum summa.*] Pro summa imperii. Vid. Vorst. ad Sulpic. Sever. L. I. c. 22. ex Nepot. XVIII. §. 1. *Rerum summa ad Antipatrum defertur.*

Lin. 13. *Antistans.*] Lib. VII. c. 2. *Quantum Dei opus humanis operibus antistat.*

Pag. 562. lin. 8. *Æmula imperii fuit.*] Salustii Catil. 10. 1. *Carthago æmula imperii ab stirpe interiit.* Velleius quoque L. 2. c. 1. *Remoto Carthaginis metu, sublataque imperii æmula.*

Ibid. *Manus suas . . . porrexit.*] Vid. not. ad lib. de Mort. Pers. c. 3.

Lin. 9. *Nationibus imperio subjugatis.*] De Ità cap. 13. *Ut omnia imperio ac ditioni sue subjugaret.*

Lin. 13. *Ad infantiam revoluta.*] Adnoto ad L. de Opif. c. 10. *Ad infantiam revoluti.*

Lin. 21. *Qui fuit Medorum Rex antiquissimus.*] Minus verè à Lactantio dici Medorum Regem, Magum potius, discas ex Fabricio.

Lin. 22. *Qui nunc Hydaspes dicitur.*] Geminus Hydaspes fluvius: Mediæ unus, de quo Virgilius Georg. 4. v. 211. *Medus Hydaspes,* qui an idem & Choaspes sit, aut quem Medum vocant (uterque enim in Mediâ oritur) non liquet; alter Indorum, ex Scriptoribus rerum Alexandri abundè cognitus. Cell.

CAPUT XVI.

Pag. 563. lin. 3. *Discordia . . . ferentur.*] Pier. Torn. 1587. 1613. *ferentur.* Reliqui *ferentur.* Rectè. Livius L. 21. c. 6. *Severe certamina . . . lites.*

Lin. 4. *Requies bellis.*] Ità libri mei, Conf. inf. Mallem *requies à bellis*, ut MS. Taurin. Epit. c. 71. *Nulla requies à formidine.*

Lin. 6. *Partiantur.*] Sic Epit. c. 71. *Et decem viri occupabunt orbem, partientur, devorabunt.*

Ibid. *In immensum auctis.*] Ovidius Remed. Amoris v. 88.

Tom. I.

Nunc stat, in immensum viribus aucta suis.
Et Lact. L. II. c. 13. *Multiplicato in immensum numero.*

Lin. 12. *Insustentabili dominatione.*] De Mort. Persec. cap. 49. *Insustentabili dolore idem dixit. Cell.*

Lin. 15. *Contaminabit.*] Fortè respexit facinorâ militum & libidinem, de quâ hoc verbum contaminare. Utitur L. I. c. 20. *Libidinibus effratis omnem sexum . . . contaminantibus.*

Pag. 564. lin. 1. *Immutato nomine atque imperii sede.*] Subaudi ex proximo, *immutata nomine*, sc. imperii; nisi malis transponere, ut Epitom. cap. 71. *Nomen imperii sedemque mutabit.*

Lin. 5. *Eluvie aquarum.*] Id est, Epitom. cap. 71. *Aquarum inundatione.*

Lin. 12. *Amaritudinem.*] Lips. 2. *amaritudines.* Epit. c. 71. *Aqua omnis partim mutabitur in cruorem, partim amaritudine vitabitur.*

Lin. 17. *Invisa oculis.*] Id est, non visa. Hodie ferè pertinet ad Latinitatem neglectam. Hoc sensu Veteres sæpè *invisus* posuerunt. Cicero Harusp. Resp. cap. 27. *Occulta & maribus non invisa solum, sed etiam inaudita sacra.*

Lin. 22. *Dies in angustum coarctabitur.*] Seneca de Vitâ Beatâ c. 4. *Exercitus modò latius panditur, modò in angustum coarctatur.*

Pag. 565. lin. 5. *Somnus accedet.*] Sæpè ità Celsus; e. g. *Ut somnus accedat . . . sed si sic somnus non accessit . . . si . . . neque mens constat neque somnus accedit.*

CAPUT XVII.

Pag. 565. lin. 3. *Et accipiet.*] Ità edo in futuro ex Goth. & Reimm. Connekte, *mittetur . . . & accipiet*; porrò, *claudet, abstinebit . . . convertet . . . comburet.* Ità de mendaciorum prophetâ infra, & dabitur ei potestas, &c. & de eodem in Epit. c. 71. *Accipiet potestatem mirabilia faciendi.*

Lin. 4. *Abstinebit imbres.*] Sic omnes. Hic abstinerè idem quod continere, cohibere.

Lin. 6. *Procedet . . . de ore.*] Lips. 2. 3. *ex ore*, ut L. VI. cap. 18. *Nè verbum malum procedat EX ORE*, &c. Sed auctor elegantis epistolæ ad Celantiam in Paulini Nolani Append. p. 15. (quæ in epist. Hieronymi Ep. 14.) *Numquam malum verbum de ore tuo procedat.* Ipse Lactantius *procedere ore, ex ore, de ore.*

Pag. 566. lin. 1. *Alior rex orietur ex Syria.*] Somnium, quo typus Antichristi, reges

Syria, veratores Judæorum, *Daniel. XI.* cum Antichristo Christianam ecclesiam vastante confunditur.

Lin. 3. *Hic pugnabit adversus prophetam Dei.*] Nihil certi in his & sequentibus inest, quæ fabulosis traditionibus debentur. *Cell.*

Lin. 11. *Sub verbo ejus.*] Id est, eo adhuc loquente. Vindicavi pluribus hanc formulam ad L. IV. c. 15. *Statimque sub verbo ejus.*

Lin. 21. *Militia disciplina.*] Reimm. *MILITIAE disciplina*, ut quoque pravè *Cellar.* editio in Epit. c. 71. ubi Taur. & alii: *Non imperii dignitas conservabitur, non militia disciplina.*

Pag. 567. lin. 1. *Et mittet.*] Etiam Epit. c. 71. lin. 6. *mittet eis liberatorem.*

CAPUT XVIII.

Pag. 567. lin. 13. *Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἐνδὲς.*] Davisius in adnot. suæ editionis in Epit. cap. 73. pag. 243. tentat, *τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ἐνδὲς.*

Lin. 15. *καταλύσας.*] Davisius c. 1. corrigit, *καταλύσας.* Optimè; nam Apuleius c. 1. illuvione *DILUENS*: hinc diluvium, *καταλύσας*, nostro *Lactantio L. II. c. 10. Cataclysmus.*

CAPUT XX.

Pag. 570. lin. 1. *Inferi.*] Id est, sepulcra, ut c. 24. *Qui ab inferis suscitabuntur.*

Pag. 572. lin. 9. *Exstinguibiles.*] Sic Epit. cap. 36.

Ibid. *Cruciabiles fiant.*] Quæ cruciari possint. Peculiari notione. Alià activà *Ammianus Marcellinus L. 22. Pertulere cruciabiles poenas.*

Lin. 22. *Cui subjacet posse omnia.*] Hoc verbo sapè usus est; e. g. de *Ità c. 18. Si Deo subjacet cogitare, sapere, intelligere, &c.* Maximè huc pertinet *L. I. c. 5. Cujus (Dei) potestati subjacent omnia.* Omitto alia nostri loca. Sapè ità utitur *Tertullianus.*

CAPUT XXI.

Pag. 573. lin. 13. *Materiae fomite alatur.*] *Lib. II. c. 12. Nisi ignis aliquâ pingui materiâ teneatur, in quâ habeat alimentum.*

Pag. 574. lin. 4. *Maturitas virtutis incoheret.*] Reimm. *maturitas virtutis intoxerit*, pravè: *incoheret* est probè, penitus imbuerit. Respexit illa *Perfii* citata *Lact. L. II. c. 4. Incoctum generoso pectus honesto.*

Lin. 5. *Repellat ac respuat.*] Sic *L. IV. c. 5. Aspernantur ac respuunt* dixit cum *Plinio L. 5. epist. 6. L. VI. c. 12. Quorum impiam sapientiam omne humanum genus respuit.*

CAPUT XXII.

Pag. 576. lin. 2. *Veritatem . . . dissipatam mutavit.*] Sic non modò *L. VII. c. 7. Veritatem* divisam . . . spartam dixit, sed & *DISSIPATAM L. II. c. 10. VERITAS à vulgo solet* variis sermonibus *DISSIPATA* corrumpi.

Lin. 14. *Aquam oblivionis.*] Conf. suprà *Lethæum fluvium*; & *L. III. c. 18.*

Lin. 20. *Tot jam secula transferunt: quis unquam unus ab inferis, &c.*] Hoc, ut jam olim *Rigaltius* observavit, habet à *Minucio* ex c. 11. *Tanta atas abiit, secula innumera fluxerunt: quis unus ullus ab inferis vel Protesilai sorte remeavit, horarum saltem permissio comœatu, vel ut exemplo crederemus; Idem Rigaltius* dictionem *ULLUS* in *Lactantio* omissam dicit legi in exemplari, credo, *Regio Parisiensis.*

Lin. 26. *Non tantum . . . sed.*] Pro *sed etiam*, ut sapè.

Lin. 28. *Manu factorum deorum.*] *Parif. Junt. Crat. Gymn. Itæus, manu factorum deorum.* Quod non debuissent editores reliqui mutare. *L. VII. c. 19. Non colentur ulterius dii manufacti.*

Pag. 577. lin. 9. *Quorum mors resignata est.*] *Lib. IV. c. 26. Quid miraculo dignius, quam decursam vitam resignasse, completisque hominum temporibus tempora adiecisse, arcana mortis revelasse.*

Lin. 20. *Celeriter rapiant.*] Sic *Cicero in Cat. maj. c. 8. de hoc Platonis argumento: Magnoque esse argumento homines scire pleraque antequam nati sint, quòd jam pueri, quàm artes difficiles discant, ita celeriter res innumerares arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci & recordari.*

Lin. 21. *Sed recognoscere atque reminisci.*] Hæc copiosè refutat *Arnobius L. 2. p. 58. 64. Conf. Cic. 1. Tusc. 24. Habent primum memoriam, & eam infinitam rerum innumerabilium, quam quidem Plato recordationem esse vult superioris vitæ . . . ex quo effici vult Socrates, ut discere nihil aliud sit, nisi recordari . . . se non tum illa discere, sed reminiscendo recognoscere.*

Lin. 22. *Poetis . . . credidit.*] Inò *Pythagoreis* credidit, censente *Davasio* ad *Cic. L. 1. Tusc. c. 24. ed. secundæ p. 49.*

CAPUT XXIII.

Pag. 579. lin. 4. *Credamus . . . restitui veterem posse, qui . . . fecit.*] Ità *Minucius Fel. c. 34. Caterum quis tam stultus aut brutus est,*

ut audeat repugnare, hominem à Deo, ut primum potuisse fingi, ita posse denud reformari... Sicut de nihilo nasci licuit, ita de nihilo licere reformari? Conf. Tertull. Apolog. c. 48.

CAPUT XXIV.

Pag. 580. lin. 5. Subjugentur.] De Mort. Perf. c. 16. Triumphatores currui tuo subjugantem (sic unicus qui superest MS. codex) victi ac virtute tuâ subjugati sunt.

Lin. 6. Machinator omnium malorum.] De Mort. Perfec. c. 7.

Lin. 8. Post cuius adventum.] Cujus sc. filii Dei. Rediit ad dicta infra, Veniet summi & maximi Dei filius.

Lin. 18. Mella sudabunt.] In Epitome c. 72. hæc & proxima ita variat: Stillabunt mella de rupibus, lactis & vini fontes exuberabunt.

Pag. 581. lin. 12. Profani à sacramento.] Id est, arcanorum Religionis ignari. Conf. Lib. II. cap. 15. Ibid. cap. 16.

CAPUT XXV.

Pag. 583. lin. 8. Qui autem.] Si quis autem, lectio non aspernanda, ut Lib. V. c. 22. Si quis autem volet scire plenius... sumat.

CAPUT XXVI.

Pag. 584. lin. 8. Usque ad unum.] Ut Cæf. L. 3. B. Civ. c. 14. Qui de servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit.

Pag. 585. lin. 3. Descendet... super.] Epit. c. 72. Pluet super impios ignem cum sulphure & grandine.

Lin. 14. Perpetes.] Ut de Mort. Perf. c. 33. Per annum perpetem. Epit. cap. 71. Gemitus perpetes.

Pag. 586. lin. 12. Qui nomen fidei gerimus.] Hinc Christiani dicti fideles, Epit. c. 66. princ.

Fides... maxime à nobis, qui nomen... gerimus, conservanda est.

Lin. 17. Ad tutelam generis humani.] Lib. I. c. 1. Tutela Rom. nominis. De Mort. Perf. c. 18. Tutela reipublicæ. Hic expressit Plinii L. 10. ep. 103. Tutela generis humani.

Pag. 587. lin. 8. Male consultata rescindere.] De Mort. Perf. c. 3. RESCISIS actis tyranni. Ibid. c. 1. Qui tyrannorum nefaria & cruenta imperia resciderunt.

Pag. 588. lin. 4. Illi pœnas sceleris sui & pendunt & pependerunt.] Epit. c. 53. Eorum omnium, qui hoc facinus ausi sunt, miserabiles exitus partim cognovimus, partim videmus. Conf. L. IV. c. 27. Huc pertinet nostri liber de Mortibus Persecutorum, qui ex hac oratione diutius suspectâ egregiè hinc inde illustratur.

Lin. 5. Te dextera Dei potens... protegit.] De ipso Constantino de Mort. Perf. cap. 24. DEI MANUS hominem protegebat.

Lin. 9. Unus ex omnibus.] Unus, pro solus: Sæpè ita Lactantius.

Lin. 13. Qui... Deum ignorat... ipsam... non potest.] Lib. VI. c. 9. Deum qui ignorat, & ipsam justitiam ignoret necesse est.

CAPUT XXVII.

Pag. 589. lin. 7. Illices voluptates] Plura Elmenh. c. 1. Tertull. Apol. 41. Vos malorum illices. De Pœnit. cap. 9. Conversationem injungens misericordia illicem. Ubi Cyprianus de Zelo & Livore in princ. Offert oculis formas illices.

Pag. 690. lin. 17. Ultima necessitatis.] Seneca de Brevit. Vit. cap. 1. ULTIMA demum necessitate urgente, vitam transisse sentimus.

Lin. 27. Copiosus.] Idem quod mox, opulentus. Vid. not. ad Lib. VI. c. 11. Homines copiosi & usque ad delicias abundantes.

Pag. 591. lin. 3. Famem ponant.] Deponant. Simplex, pro composito. L. IV. c. 10. Jam siti fameque deposita.



VARIÆ LECTIONES

EDITIONIS SUBLACENSIS ANNI 1465.

- P**AG. 1. lin. 1. *Dedissent.*] Sublac. Editio *dedidissent*: sic & multi MSS. & editi.
- Pag. 2. lin. 3. *Veritatem.*] Sublac. legit *virtutem*.
- Lin. 10. *Ut homini per se ipsum ratio divina innotesceret*] Sublac. *Ut homini per se ipsum idē Divina noscere.*
- Pag. 3. lin. 5. *Differemus.*] Subl. *Differamus.*
- Lin. 9. *Apud Gracos.*] Sublac. transfert post verbum *fuertunt*.
- Pag. 4. lin. 4. *Sibi.*] Deest in Sublac.
- Lin. 13. *Litteris.*] Deest in Sublac.
- Lin. 17. *Quid, &c.* usque ad *Omissis.*] Hæc allocutio legitur in Sublac.
- Pag. 5. lin. 8. *Etiā senex teneas.*] Deest in Sublac.
- Pag. 6. lin. 6. *Inquirentibus.*] Sublac. *Quærentibus.*
- Lin. 25. *Vanis.*] Sublac. *Variis.*
- Pag. 7. Cap. 2. lin. 4. *Regantur.*] Sublac. *Gerantur.*
- Pag. 9. lin. 1. *Constat.*] Sublac. post hoc verbum addit *nisi*.
- Lin. 6. *Dicere.*] Sublac. post hoc verbum addit *non*.
- Cap. 3. *Putei*] Sublac. addit *qui* post hoc verbum.
- Pag. 10. lin. 2. *Firmitatem.*] Subl. *Virtutem.*
- Lin. 18. *Divina.*] Sublac. *Æterna.*
- Pag. 11. lin. 24. *Diversitate.*] Sublac. *Diversitates.*
- Pag. 12. lin. 10. *Si universi pares non sunt.*] Sublac. *Si universe partes non sunt.*
- Lin. 14. *Quia.*] Sublac. *Quare.*
- Pag. 13. lin. 4. *Fallaces.*] Sublac. *Mendaces.*
- Lin. 8. *Alienum.*] Sublac. addit *fuit*.
- Pag. 14. Cap. 5. lin. 7. *Claritatem.*] Sublac. *Voluntatem.*
- Pag. 16. lin. 7. *Deus.*] Sublac. *Dominus.*
- Pag. 17. lin. 6. *Que.*] Sublac. *Qui.*
- Lin. 17. *Rerum.*] Subl. *omnium rerum.*
- Pag. 18. lin. 13. *Nuncupat.*] Sublac. *Prædicat.*
- Pag. 19. lin. 1. *Quid.*] Sublac. *Quidquid.*
- Lin. 19. *Quam.*] Sublac. *qui.*
- Lin. 21. *Rectorem.*] Sublac. *rectoris.*
- Pag. 20. lin. 6. *Opportuniora.*] Subl. *opportuna.*
- Pag. 21. Cap. 6. lin. 3. *In Deos.*] Sublac. *inter Deos.*
- Pag. 23. lin. 15. *Nedum apud Latinos.*] Deest in Sublac.
- Pag. 24. lin. 4. *Itaque Sibyllam dictam esse, quasi oraculum.*] Hæc desunt in Sublac.
- Pag. 26. lin. 12. *Cujus sortes Senatus in Capitolium transfulerit.*] Hæc desunt in Sublac.
- Pag. 34. lin. 11. *Sexu.*] Sublac. addit, *nimirum, ut generentur ipsa progenie quid opus est cum successione, &c.*
- Lin. 14. *Quando.*] Sublac. *Quoniam.*
- Pag. 36. lin. 9. *Viraginem.*] Subl. *Virginem.*
- Pag. 37. lin. 11. *Quam qui libidinem vincit, a pudoris ac fame debellaricem.*] Hæc desunt in Sublac.
- Pag. 38. lin. 24. *Ejus.*] Sublac. *Suos.*
- Pag. 40. lin. 1. *Ab eoque.*] Subl. *ab eo quidd.*
- Pag. 42. lin. 1. *Mollis.*] Sublac. addit *esse*.
- Lin. 9. *Lacessitus.*] *Persecutus* in Sublac.
- Lin. 12. *Tolerabile.*] Subl. *intolerabile.*
- Pag. 43. lin. 1. *Viderimus.*] Sublac. *Videamus.*
- Pag. 43. lin. 7. *Id quidem à Poetâ.*] Sublac. *id quidem dicitur à Poetâ.*
- Lin. 8. *cupidine & libidinibus.*] Sublac. omittit à, & legit *cupiditatibus & libidinibus.*
- Pag. 44. lin. 14. *Imprudencia.*] Sublac. *prudentia.*
- Pag. 45. lin. 9. *Dominus.*] Sublac. *Deus.*
- Pag. 46. lin. 11. *Violaturus.*] Sublac. addit *Jupiter.*
- Pag. 47. lin. 1. *Taurum.*] Sublac. addit *figuratum.*
- Pag. 48. lin. 19. *Nihil.*] Sublac. *non.*
- Pag. 50. lin. 18. *In eos.*] Sublac. *in deos.*
- Pag. 51. lin. 22. *Et quoniam de patre loquimur, nullus pater dicitur juvare.*] Hæc omittit Sublac.
- Pag. 52. lin. 14. *Communavit.*] Sublac. *consummavit.*
- Pag. 53. lin. 4. *Rerum.*] Sublac. *Litterarum.*
- Pag. 55. lin. 8. *Scimus.*] Sublac. *sunt.*
- Pag. 60. lin. 5. *Vis major.*] Sublac. *vis potentior aut major.*

Pag. 62. lin. 8. *Atque Sorores suas.*] Defunt in Sublac.
 Pag. 64. lin. 3. *Jactare.*] Sublac. *tractare.*
 — Lin. 18. *Honore deorum.*] Sublac. *Honorandorum.*
 Pag. 75. lin. 8. *Omnium.*] Sublac. *omnibus.*
 Pag. 80. lin. 10. *Inveniri.*] Sublac. *addit primus invenit.*
 Pag. 81. lin. 2. *Verò.*] Sublac. *addit causa.*
 Pag. 81. lin. 4. *De rebus.*] Sublac. *ex rebus.*
 Pag. 84. lin. 2. *Quanta.*] Subl. *Quanta sit.*
 — Lin. 4. *Populum.*] Sublac. *Populum Romanum.*
 Pag. 105. lin. 23. *Faunus.*] Sublac. *Picus.*
 Pag. 107. lin. 12. *Euhemerus.*] Sublac. *addit tradit.*
 Pag. 112. lin. 9. *Constantine Imperator.*] Hæc verba defunt in edit. Sublac.
 Pag. 113. lin. 7. *Nihil.*] Sublac. *legit nihil esse futuros.*
 — Lin. 12. *Suavitates.*] Sublac. *voluptates.*
 Pag. 114. lin. 20. *Confugitur . . . petitur . . . oratur.*] Sublac. *confugiunt . . . petunt . . . orant.*
 Pag. 118. lin. 11. *Statuarium despicere.*] Sublac. *Statuarum despicere factorem.*
 — Lin. 24. *Intuemini.*] Sublac. *intueamur.*
 Pag. 119. lin. 4. *Coæquari.*] Sublac. *Versari.*
 — Lin. 12. *Nihil.*] Subl. *addit est.*
 Pag. 120. lin. 1. *Quid de eo facias.*] Sublac. *quid ei facias.*
 — Lin. 17. *Non debet.*] Sublac. *non potest.*
 — Lin. 21. *Si libenter.*] Sublac. *Sed si libenter.*
 — Lin. 25. *Et eo modo.*] Sublac. *& eodem modo.*
 Pag. 123. lin. 12. *Homo . . . scientiam.*] Subl. *Nemo . . . Sapientiam.*
 Pag. 124. lin. 14. *Ut.*] Sublac. *aut.*
 Pag. 130. lin. 10. *Natus.*] Sublac. *natus est.*
 Pag. 133. lin. 17. *Prudentius.*] Sublac. *sapientius.*
 Pag. 135. lin. 21. *Deos.*] Sublac. *Deos esse.*
 Pag. 138. lin. 18. *Serviunt.*] Subl. *serviebant.*
 Pag. 139. lin. 3. *Perpendendam.*] Sublac. *perspiciendam.*
 Pag. 141. lin. 3. *Ob nimios corporis cultus.*] Sublac. *ob nimium corporis cultum.*
 — Lin. 24. *Plebeio.*] Sublac. *legit Plebeio, qui per quietem.*
 Pag. 143. lin. 4. *Errorres.*] Post hanc vocem Sublac. habet, *Sicut mater, &c.* & septem lineas quæ leguntur in notâ lineæ 5. pag. 143. infra.
 Pag. 144. lin. 9. *Deferat.*] Hic non habet Sublac. hanc longam orationem quæ habe-

tur in notâ ad lin. 9. hujus paginæ.
 Pag. 145. lin. 1. *Universo.*] Sublac. *immeso.*
 — Lin. 3. *Providentia.*] Subl. *Prudentia.*
 Pag. 146. lin. 15. *Quod is.*] Sublac. *quidem is.*
 — Lin. 22. *Ipsas.*] Sublac. *ipsius.*
 Pag. 147. lin. 1. *Quo igitur.*] Sublac. *quomodo igitur.*
 Pag. 148. lin. 15. *De quâ faceret praparavit.*] Sublac. *sic legit de quâ faceret praparavit ex eo quod noverat; quia nefas esset Deum aliunde aliquid mutuari.*
 — Lin. 17. *Ante illum est factum est, &c.*] Subl. *ante illum factum; & quidquid non ab illo factum est, potestatem dei & nomen amittet.*
 Pag. 150. lin. 22. *Ut taceam de Trismegisto.*] At editio Sublac. *ut taceam de maximo Trismegisto*, minùs benè.
 Pag. 152. lin. 12. *Quo fecit.*] Sublac. *Quo Deus fecit.*
 Pag. 161. lin. 10. *Cùm interimus, undè, &c.*] Sublac. *cùm interimus, Cloto colum bajulat, Lachesis trahit, Atropos occat; undè, &c.*
 Pag. 163. lin. 1. *Educatore nutriri.*] Sublac. *Educatore posse nutriri.*
 Pag. 169. lin. 4. *Hæc extrema sunt, in extremâ.*] Sublac. *hæc extrema sunt, tota in extremâ, &c.*
 — Lin. 12. *Per omnium scientiam.*] Sublac. *per omnem scientiam.*
 Pag. 172. lin. 7. *Replerunt.*] Sublac. *impleverunt.*
 Pag. 181. lin. 12. *Advexerunt.*] Sublac. *attulerunt.*
 — Lin. 29. *In tensâ Jovis.*] Sublac. *in Templo.*
 Pag. 186. lin. 7. *Inferna.*] Sublac. *inferiora.*
 Pag. 189. lin. 1. *Quandò.*] Sublac. *Quoniam.*
 Pag. 190. lin. 25. *Extiterunt.*] Subl. *extiterint.*
 Pag. 191. lin. 11. *Philosophorum.*] Sublac. *hominum Philosophorum.*
 Pag. 193. lin. 1. *Nec quasi sitio ipsa.*] Sublac. *nec quasi sitio Sapientia ipsa, &c.*
 — Cap. 3. lin. 7. *Permaneret.*] Sublac. *perveniret.*
 Pag. 196. lin. 13. *Impudentia.*] Sublac. *imprudencia.*
 Pag. 197. lin. 2. *Rectius sit.*] Sublac. *rectius ergò sit.*
 — Lin. 9. *Spartii.*] Sublac. *Spartiana.*
 — Lin. 16. *Ista.*] Sublac. *Itaque.*
 Pag. 198. lin. 3. *Sive interitu.*] Sublac. *sive interitum suo.*
 Pag. 199. Cap. 6. lin. 1. *Inter ipsos.*] Sublac. *inter Philosophos.*

- Pag. 200. lin. 5. *Mortalis.*] Sublac. *immortalis.*
- Pag. 206. lin. 28. *Definitionis.*] Sublac. *disputationis.*
- Pag. 207. lin. 1. *Beati omnes.*] Subl. *Beatiores.*
- Pag. 214. lin. 7. *Sapiente.*] Subl. *Sapientie.*
- Pag. 220. lin. 28. *Aliqua.*] Sublac. *alia.*
- Pag. 223. lin. 10. *Generavit.*] Sublac. *figuravit.*
- Lin. 15. *Indagatricem.*] Sublac. *indagationem.*
- Pag. 225. lin. 6. *Verum.*] Sublac. *aliquantum verum.*
- Pag. 226. lin. 27. *Eorum vitâ mirabiliter.*] Sublac. *eorum vitâ & vitiis mirabiliter.*
- Pag. 231. Cap. 17. lin. 5. *Multos populare.*] Sublac. *multos ad populare.*
- Pag. 241. lin. 23. *Pœnam.*] Sublac. *mali pœnam.*
- Pag. 242. lin. 3. *Etiâ bonum.*] Sublac. *etiâ est bonum.*
- Pag. 243. lin. 11. *Non pensant.*] Sublac. *com-pensant.*
- Pag. 244. lin. 2. *Quod Atheniensis.*] Sublac. *addit non Thebanus.*
- Lin. 6. *Plato esset.*] Sublac. *Plato non esset.*
- Pag. 245. lin. 3. *Gratulari.*] Sublac. *gloriari.*
- Pag. 249. Cap. 22. lin. 2. *Ernuendas.*] Sublac. *Evertendas.*
- Pag. 250. lin. 18. *Imitaretur.*] Sublac. *seque-rentur.*
- Pag. 256. lin. 16. *Enumerasse.*] Sublac. *enar-rasse.*
- Pag. 259. Cap. 26. lin. 3. *Quia.*] Sublac. *quæ.*
- Lin. 13. *Ignes & Taurum.*] Subl. *Ignes & pericula & Taurum.*
- Pag. 263. lin. 5. *Tantos.*] Sublac. *maximos.*
- Pag. 270. lin. 29. *Arguerem.*] Sublac. *argue-rim.*
- Pag. 273. lin. 1. *Constantine Imperator.*] De-sunt hæc in Sublac.
- Pag. 274. lin. 8. *Ornatur.*] Sublac. *ornatum.*
- Lin. 15. *Æternis.*] Sublac. *Sempiternis.*
- Pag. 275. lin. 5. *Jure.*] Sublac. *verè.*
- Pag. 276. lin. 11. *Hominibus.*] Sublac. *Inge-niis.*
- Lin. 12. *Notescere.*] Sublac. *cognoscere.*
- Pag. 277. Cap. 3. lin. 1. *Deorum.*] Sublac. *Deorum igitur.*
- Lin. 19. *Ubi autem.*] Hæc & sequentia usque ad *ubi ergo*, desunt in Sublac.
- Pag. 279. lin. 14. *Et Patres & Dominos.*] Sub-lac. *nec Patres, nec Dominos.*
- Pag. 283. lin. 7. *Post anno eos Cyrus major*
- terris ac sedibus, &c.*] Sublac. *Post anno Cyrus major captivos Judæos terris ac sedi-bus, &c.*
- Pag. 291. Cap. 9. lin. 14. *Maxima.*] Sublac. *maximè.*
- Pag. 292. lin. 15. *Ipforum.*] Sublac. *tempo-rum.*
- Lin. 23. *Quadringentos.*] Subl. *trecentos.*
- Pag. 293. lin. 13. *Textus.*] Sublac. *exitus.*
- Pag. 294. lin. 3. *Clarescat.*] Sublac. *demon-strat.*
- Pag. 297. lin. 15. *Consiliatorem.*] Subl. *con-solatorem.*
- Pag. 300. lin. 3. *Accipiet.*] Sublac. *concupiet.*
- Pag. 303. lin. 11. *Interim & Deum fuisse, & hominem ex utroque genere permixtum Pro-phetis vaticinantibus discimus. Esaias Deum fuisse testatur his verbis: Fatigata.*] Sublac. *habet, Integrum & Deum fuisse testatur his verbis, fatigata, &c.*
- Pag. 307. lin. 18. *Contradiceret.*] Sublac. *ad-versaretur.*
- Pag. 308. lin. 9. *Conversentur.*] Sublac. *con-vertentur.*
- Pag. 309. lin. 15. *Filium suum legavit.*] Su-blac. *Filium suum principem Angelorum legavit.*
- Pag. 315. lin. 3. *Divinitatis.*] Sublac. *Reli-gionis.*
- Pag. 342. lin. 8. *Quæ morantibus.*] Sublac. *addit nobis.*
- Pag. 343. lin. 5. *Et mori voluit.*] Sublac. *& mori necesse fuit.*
- Pag. 348. lin. 5. *Qui de Deo filio locutus est multa.*] Sublac. *habet, qui de Deo Patre omnia, & de filio locutus est multa.*
- Pag. 358. lin. 1. *Constantine Imperator maxi-me.*] Sic Sublac.
- Lin. 3. *Immensi.*] Sublac. *addit operis.*
- Pag. 360. lin. 5. *Devio.*] Sublac. *de Morte.*
- Pag. 362. lin. 3. *Persuadendo.*] Subl. *addit quisquam.*
- Pag. 375. lin. 12. *Malitia.*] Subl. *avaritia.*
- Pag. 376. lin. 13. *Qui eam.*] Sublac. *addit ad cælum.*
- Pag. 380. lin. 19. *Mali.*] Sublac. *addit homi-nes.*
- Pag. 386. lin. 9. *Clementius.*] Sublac. *demen-tius.*
- Pag. 388. lin. 4. *Qui Saturnum.*] Sublac. *qui colunt Saturnum.*
- Cap. 11. lin. 9. *Saviores.*] Sublac. *Braviores.*
- Pag. 393. Cap. 13. lin. 13. *Cætera.*] Sublac. *certe.*

- Pag. 412. lin. 14. *Cohortentur.*] Sublac. ad-
dit nos.
- Pag. 413. lin. 26. *Nobis aut non credunt.*] Su-
blac. nobis aut nostris non credunt.
- Pag. 414. lin. 1. *Prætulimus.*] Sublac. præfe-
ramus.
- Pag. 417. lin. 16. *Omnium.*] Sublac. addit
creator.
- Pag. 418. lin. 1. *Adorant.*] Sublac. adora-
bant.
- Pag. 424. lin. 5. *Qui.*] Sublac. Cur.
- Pag. 432. lin. 2. *Cultus.*] Sublac. cultor.
- Pag. 435. Cap. 3. lin. 1. *Constantine Impera-
tor.*] Deest in Sublac.
- Pag. 437. lin. 13. *Bonis præsit.*] Sublac. bonis
sit præditus.
- Pag. 438. lin. 6. *In eâ enim posita sunt om-
nia.*] Sublac. in eâ enim posuit Deus om-
nia.
- Pag. 441. Cap. 5. lin. 1. *Incipio.*] Sublac. in-
cipiam.
- Pag. 445. lin. 10. *Dei.*] Sublac. Ejus.
- Pag. 451. lin. 14. *Clarius Sol est.*] Sublac.
Clarius Sole est.
- Pag. 459. lin. 19. *Idem.*] Sublac. initium.
- Pag. 460. Cap. 11. lin. 16. *Imò verò & fortis.*]
Sublac. imò verò & hominis & fortis.
- Pag. 463. lin. 5. *Volunt.*] Sublac. nolunt.
- Pag. 464. Cap. 12. lin. 8. *Fœneratio.*] Subl:
remuneratio.

T O M O S E C U N D O.

- Pag. 77. lin. 13. *Tam.*] Subl. magis.
- Pag. 85. lin. 4. *Curvari membra oportebat.*]
Subl. Curvari membra in omnes partes oportebat.
- Lin. 10. *Proboscidi similis.*] Sublac. Pro-
boscidi similis mirabiliter videretur.
- Pag. 103. lin. 14. *Casu accidit.*] Sublac. ca-
su fit vel accidit.
- Pag. 122. lin. 22. *Adipisci.*] Sublac. post istud
verbum collocat orationem, quam in notas
rejecimus ob Manicheismum opinioni La-
ctantii alienum.
- Pag. 129. lin. 9. *Parents.*] Subl. addit est.
- Pag. 131. lin. 7. *Aut utrumque tribuendum.*]
Sublac. aut neutrum detrahendum.
- Pag. 137. Cap. 6. lin. 4. *Philosophis.*] Subl.
Prophetis.
- Pag. 139. lin. 17. *In mutis.*] Subl. in mutis
vel brutis.
- Pag. 143. lin. 2. *Melius.*] Sublac. alius.
- Pag. 148. lin. 25. *Animalium fabricam tam
subtilem.*] Sublac. naturam animalium fa-
bricatam tam subtilem.
- Pag. 149. lin. 9. *Debuerant.*] Sublac. potue-
rant.
- Pag. 151. Cap. 11. lin. 2. *Satis ut opinor of-
fendimus.*] Subl. Satis ut opinor docuimus
vel offendimus.
- Pag. 166. lin. 4. *Enim bono.*] Sublac. enim
omni bono.

Huc usque processerat hæc utriusque Lactantii voluminis editio, cum
Beneficio V. Cl. Dom. DE BOZE copiam habui rarissimæ Sublacensis
editionis. In reliquis Libris atque capitibus varias hujus-ce Editionis
variantes apposui Lectiones.



I N D E X

LOCORUM SACRÆ SCRIPTURÆ

QUÆ SINGULARI MODO EXPRIMUNTUR.

- NUMER. **N**ON quasi homo Dominus suspenditur, neque quasi Filius hominis minas patitur. Tom. I. pag. 325.
- c. 23. Orietur stella ex Jacob, & exsurgat homo ex Israël. Tom. I. pag. 204.
24. Et dixit Dominus ad me: Prophetam excitabo eis de fratribus eorum, sicut
- DEUTER. c. 28. te; & dabo verbum meum in os ejus, & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei; & quisquis non audierit ea quæ loquetur Propheta ille in nomine meo, ego vindicabo in eum. Tom. I. pag. 318.
18. Et erit pendens vita tua ante oculos tuos; & timebis die ac nocte; & non credes vita tua. Tom. I. pag. 325.
30. In novissimis diebus circumcidet Dominus cor tuum ad Dominum Deum tuum amandum. Tom. I. pag. 318.
- JOSUE, c. 5. Et dixit Dominus ad Jesum: Fac tibi cultellos petrinus nimis acutos, & sede, & circumcide secundò filios Israël. Ibidem.
- REG. I. c. 2. Et suscitabo mihi Sacerdotem fidelem, qui omnia, quæ sunt in corde meo, faciat; & edificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu meo omnibus diebus. Tom. I. pag. 307.
- REG. II. c. 7. Et fuit verbum Domini ad Nathan, dicens: Vade, & dic servo meo David, Hæc dicit Dominus omnipotens: Non tu edificabis mihi domum ad inhabitandum; sed cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, & parabo regnum ejus. Hic edificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum ejus usque in seculum; & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium; & fidem consequetur domus ejus, & regnum ejus usque in seculum. Tom. I. pag. 305.
- REG. III. c. 9. Quòd si avertimini à me, dicit Dominus, & non custodieritis veritatem meam, rejiciam Israël à terrâ quam dedi illis, & domum hanc quam edificavi illis in nomine meo, projiciam illam ex omnibus; & erit Israël in perditionem, & in improprium populo; & domus hæc erit deserta; & omnis qui transibit per illam, admirabitur, & dicet: Propter quam rem fecit Dominus terræ huic & huic domui hæc mala? Et dicent: Quia reliquerunt Dominum Deum suum, & persecuti sunt regem suum dilectissimum Deo, & cruciaverunt illum in humilitate magnâ; propter hoc importavit illis Deus mala hæc. Tom. I. pag. 326.
- REG. III. c. 19. Emulando amulatus sum Domino Deo omnipotenti, quia dereliquerunt te filii Israël, & altaria tua demolierunt, & Prophetas tuos interfecerunt gladio; & remansi ego solitarius, & querunt animam meam auferre à me. Tom. I. p. 297.
- ESDR. II. Desciverunt à te, & abiecerunt legem tuam post corpus suum, & Prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos ut reverterentur ad te. Tom. I. pag. 297.

Et dixit Esdras ad populum: Hoc pasca Salvator noster est, & refugium nostrum. Cogitate, & ascendat in cor vestrum, quoniam habemus humiliare eum in signo, & post hac sperabimus in eum, ne deferatur hic locus in aeternum tempus, dicit Dominus Deus virtutum. Si non credideritis ei, neque exaudieritis annuntiationem ejus, eritis deriso in gentibus. Tom. I. pag. 324.

ESDR.
lib. incerto.

Ego dormivi, & somnum cepi, & resurrexi, quoniam Dominus auxiliatus est mihi. Tom. I. pag. 329.

PSALM. 3.

Non derelinques animam meam apud inferos, nec dabis Sanctum tuum videre interitum. Tom. I. pag. 329.

15.

Constitues me in caput gentium: populus, quem non cognovi, serviet mihi. T. I. p. 297.

17.

Effoderunt manus meas & pedes meos: dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipse autem contemplati sunt, & viderunt me: diviserunt sibi vestimenta mea; & super vestem meam sortem miserunt. Tom. I. pag. 326.

21.

Redde illis retributionem eorum; quoniam non intellexerunt in operibus Domini. Tom. I. pag. 305.

27.

Verbo Dei cœli solidati sunt, & spiritus oris ejus omnis virtus eorum. T. I. p. 290.

32.

Congregata sunt super me flagella, & ignoraverunt: dissoluti sunt, nec compuncti sunt; tentarunt me, & deriserunt derisu, & striderunt super me dentibus suis. T. I. p. 323.

34.

Thronus tuus Deus in secula seculorum: virga aequitatis virga regni tui. Dilexisti justitiam, & odio habuisti injustitiam: propterea unxit te Deus tuus oleo exultationis. Tom. I. pag. 303.

44.

Et dederunt in escam meam fel, & in sui meâ potum mihi dederunt acetum. Tom. I. pag. 326.

68.

Descendet sicut pluvia in vellus; & orietur in diebus ejus justitia & abundantia pacis, donec extollatur luna. Tom. I. pag. 316.

71.

Ante oculos tuos, Domine, mille anni, tanquam dies unus.

89.

Dixit Dominus Domino meo: Sede à dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum. Tom. I. pag. 301.

109.

Si Dominus non edificaverit domum, in vanum laboraverunt, qui illam edificaverunt. Si Dominus non custodierit civitatem, in vanum vigilavit, qui eam custodivit. Tom. I. pag. 306.

126.

Deus condidit me in initio viarum suarum in opera sua ante secula. Fundavit me in principio antequam terram faceret, & antequam abyssos constitueret, priusquam prodirent fontes aquarum; ante omnes colles genuit me Dominus: fecit regiones & terras inhabitabiles sub cœlo. Cum pararet cœlum, aderam illi; & cum secerneret suam sedem, cum super ventos faceret validas nubes, & cum confirmatos poneret montes sub cœlo. Quando fortia faciebat fundamenta terre, eram penes illum disponens. Ego eram cui adgaudebat; quotidie autem jucundabar ante faciem ejus, cum lataretur orbe perfecto. Tom. I. pag. 285.

PROVERB.
C. 8.

Circumveniamus justum, quoniam insuavis est nobis, & exprobrat nobis peccata legis; promittit se scientiam Dei habere, & Filium Dei se nominat: factus est nobis in translationem cogitationum nostrarum; gravis est nobis etiam ad videndum, quoniam dissimilis est aliis vita illius, & immutata sunt via illius. Tanquam nugaces estimati sumus ab eo. Continet se à vitis nostris quasi ab immunditiis, & praeferat novissima justorum, & gloriatur patrem se habere Deum. Videamus ergo si sermones illius veri sunt, & tentemus quae ventura sunt illi. Contumeliis & tormentis interrogemus eum, ut sciamus reverentiam illius, & probemus patientiam

SAP. C. 2.

Tom. I.

I

ECCL. C. 24.
EX SALOM.
lib. incerto.
ODE 19.
ISAÏ. C. 1.

illius : morte turpissimâ condemnemus eum. Hac cogitaverunt , & erraverunt. Ex-
cavit enim illos stultitia ipsorum , & nescierunt sacramenta Dei. Tom. I. p. 315.

Ego in altis habitavi , & thronus meus in columnâ nubis. Tom. I. p. 291.

Infirmatus est uterus Virginis ; & accepit foetum , & gravata est , & facta est in
multâ miseratione mater virgo. Tom. I. p. 297.

Audi , cœlum , & percipe auribus , terra , quoniam Dominus locutus est : Filios ge-
nui , & exaltavi ; ipsi autem spreverunt me. Agnovit bos possessorem suum , & asinus
præsepium domini sui. Israël autem me non cognovit , & populus meus me non intelle-
xit. Tom. I. p. 298.

2. Lex de Sion proficietur , & sermo Domini ex Hierusalem ; & judicabit inter
plurimos populos , & revincet , & deliget validas nationes. Vide infra Michæam.

7. Propter hoc dabit Deus ipse nobis signum : Ecce virgo accipiet in utero , & pariet
filium , & vocabitis nomen ejus Emmanuel. Tom. I. p. 300.

9. Ecce natus est nobis puer , & datus est nobis filius , cuius imperium super humeros
ejus ; & vocatum est nomen ejus , magni consilii nuntius. Tom. I. p. 301.

11. Exiet virga de radice Jesse , & flos de radice ejus ascendet , & requiescet super eum
Spiritus Dei , spiritus sapientia & intellectus , spiritus consilii & fortitudinis , spiritus
scientia & pietatis ; & implebit eum spiritus timoris Domini. Tom. I. p. 305.

Et erit in die illâ radix Jesse , & qui exurget principari in nationes. In eum gentes
sperabunt ; & erit requies ejus in honore. Tom. I. p. 305.

19. Et mittet eis Deus hominem qui salvabit eos , & judicans salvabit eos. T. I. p. 304.

35. Confortamini manus resolute , & genua debilia consolidamini. Qui estis pusilli
animi , nolite timere , nolite metuere. Dominus noster judicium retribuet ; ipse veniet ,
& salvos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum , & aures surdorum audient. Tunc
sallet claudus sicut cervus , & plana erit lingua mutorum ; quia rupta est in deserto
aqua , & rivus in terrâ sitienti. Tom. I. p. 311.

42. Ego Dominus Deus vocavi te in justitiam , & tenebo manum tuam , & confirmabo
te ; & dedi te in testamentum generis mei , in lucem gentium , aperire oculos cæcorum ,
producere ex vinculis alligatos , & de domo carceris sedentes in tenebris. Tom. I.
pag. 331.

44. Sic dicit Dominus Deus rex Israël , & qui eruit eum Deus æternus : Ego primus ,
& ego novissimus , & præter me nemo est Deus. Tom. I. p. 351.

45. Sic dicit Dominus Deus Christo Domino meo , cuius tenui dexteram : Obaudire
ante eum gentes faciam , & fortitudinem regum dirumpam. Aperiam ante illum
portas , & civitates non claudentur. Ego ante te ibo , & montes deplanabo , & fores
areas conteram , & ferreas confringam. Et dabo tibi thesauros absconditos , & invisibi-
les ; ut scias quia ego sum Dominus Deus , qui voco nomen tuum Deus Israël. Tom.
I. pag. 301. 302.

Exultent cœli desuper , & nubes induant justitiam ; aperiat terra , & pullulet
Salvatorem. Ego enim Dominus Deus creavi eum. Tom. I. p. 300.

Fatigata est Ægyptus , & negotiatio Æthiopum , & Sabaim : viri alii ad te trans-
gredientur , & tui erunt servi ; & post te ambulabunt vinclis compedibus , & adora-
bunt te , & in te precabuntur ; quoniam in te Deus est , & non alius Deus præter te.
Tu enim Deus es , & nesciebamus , Deus Israël Salvator. Confundentur & reve-
rentur omnes qui adversantur tibi , & cadent in confusionem. T. I. p. 303.

50.

Non sum contumax , neque contradico. Dorsum meum posui ad flagella , & maxil-
las meas ad palmas : faciem autem meam non averti à seditate sputorum. T. I. p. 322.

Domine, quis credidit auditui nostro; & brachium Domini cui revelatum est? 53.
Annuntiavimus coram ipso sicut pueri, & sicut radix in terrâ sitiienti. Non est figura
ejus, neque clariitas; & vidimus illum, & non habui figuram neque decorem: sed
figura ejus sine honore, & deficiens præter ceteros homines; komo in plagâ positus est,
sciens ferre imbecillitatem, quia aversus est, & non est computatus. Hic peccata nostra
portat; & pro nobis hic dolet; & nos putavimus ipsum esse in dolore, & in plagâ, &
in vexatione. Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra. Doctrina pacis nostra
super illum: livore ejus nos sanati sumus. Omnes sicut oves erravimus; & Deus tra-
didit illum pro peccatis nostris. Tom. I. p. 316.

Sicut ovis ad immolandum ductus est, & sicut agnus coram tondentibus se sine vo-
ce, sic non aperuit os suum. Tom. I. p. 323.

In humilitate judicium ejus sublatum est. Nativitatem ejus quis enarrabit? Quo-
niam auferetur à terrâ vita ejus: à facinoribus populi mei adductus est ad mortem;
& dabo malos pro sepulturâ ejus, & pro morte ejus, quia facinus non fecit, neque in-
sidias ore suo locutus est. Propterea ipse consequetur multos, & fortium dividet spolia:
propterea quod traditus est ad mortem, & inter facinorosos deputatus est; & ipse pec-
catum multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus est. Tom. I. p. 325.

Ipsi autem non crediderunt, & exacerbaverunt Spiritum Sanctum, & conversus 63.
est eis ad inimicitiam. Et ipse expugnavit, & recordatus est dierum seculi, qui suscita-
vit de terrâ pastorem ovium. Tom. I. p. 300.

Venio colligere omnes gentes & linguas; & venient, & videbunt claritatem meam, 66.
& dimittam super eos signum. Et mittam ex his conservatos in gentes quæ longè sunt, quæ
non audierunt gloriam meam, & nuntiabunt claritatem meam in gentes. T. I. p. 298.

Hac dicit Dominus viris Juda, qui habitant in Jerusalem: Renovate inter vos JEREM.
novitatem, & ne seminaveritis in spinis. Circumcidite vos Domino Deo vestro, & cir- C. 4.
cumcidite præputium cordis vestri, ne exeat ira mea sicut ignis, & exurat, & non sit
qui extinguat. Tom. I. p. 288.

Cognovit tempus suum iurtur & hirundo, & ruris passerres custodierunt tempora in- 8.
troitus sui; populus autem meus non cognovit judicium Domini. Quomodo dicitis, Sa-
pientes sumus, & lex Domini nobiscum est? Incassum facta est metatura; falsi scri-
be, & confusi sunt; sapientes trepidaverunt, & capti sunt, quoniam verbum Domini
reprobaverunt. Tom. I. p. 298.

Domine, significa mihi, & cognoscam. Tunc vidi meditationes eorum. Ego sicut 11.
agnus sine malitiâ perductus sum ad victimam; in me cogitaverunt cogitationem,
dicentes: Venite, mittamus lignum in panem ejus, & eradamus è terrâ vitam ejus,
& nomen ejus non erit in memoriâ amplius. Tom. I. p. 325.

Dereliqui domum meam, dimisi hereditatem meam in manus inimicorum ejus. 12.
Facta est hereditas mea mihi sicut leo in sylvâ; dedit ipsa super me vocem suam: ideo
odi eam. Tom. I. p. 331.

Exterrita est quæ parit, & tædii animam, & subivit sol ei, cum adhuc medius 15.
dies esset; confusa est, & maledicta: reliquos eorum in gladium dabo in conspectu ini-
micorum eorum. Tom. I. p. 328.

Et homo est, & quis cognovit eum? Tom. I. p. 304.

Misi ad vos servos meos Prophetas: anie lucem mittebam, & non audiebatis 17.
me, neque intendebatis auribus vestris, cum dicerem vobis: Convertatur unusquis- 44. 25. &
que à viâ suâ malâ, & à nequissimis affectionibus vestris, & habitabit in terrâ 35.

istā quam dedi vobis & patribus vestris à seculo usque in seculum. Nolite ambulare post deos alienos, ut serviatis eis; & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos. Tom. I. pag. 296.

30. apud
I X X. in
Vulg. 31.

Ecce dies veniunt, dicit Dominus; & consummabo domui Israël & domui Judæ testamentum novum, non secundum testamentum quod disposui patribus eorum in die, quā apprehendi manum eorum, ut educerem illos è terrā Ægypti, quia ipsi non perseveraverunt in testamento meo; & ego neglexi eos, dicit Dominus. T. I. p. 331.

EX JEREM.
lib. incerto.
BARUCH
c. 3.

Beatus qui erat antequam nasceretur. Tom. I. pag. 288.

Hic Deus noster est; & non deputabitur alius absque illo, qui invenit omnem viam prudentiæ, & dedit eam Jacob puero suo, & Israël dilecto sibi. Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conversatus est. Tom. I. pag. 303.

DANIEL.
c. 7.

Videbam in visu noctis; & ecce in nubibus cœli ut Filius hominis veniens, & usque ad vetustum dierum pervenit. Et qui assidebant, obtrulerunt eum; & datum est ei regnum, & honor, & imperium; & omnes populi, tribus, lingua servient ei; & potestas ejus æterna, quæ nunquam transibit; & regnum ejus, quod non corrumpetur. Tom. I. pag. 301. & 352.

OSEE c. 6.
13.

Vivificabit nos post biduum die tertio. Tom. I. pag. 20.

Hic filius meus sapiens: propter quod nunc resistet in tribulatione filiorum suorum, & de manu inferorum eruam eum. Ubi est judicium tuum, mors? aut ubi est aculeus tuus? Tom. I. pag. 329. & 352.

AMOS c. 3.

Et erit in illo die, dicit Dominus, occidet sol meridie, & tenebrabitur dies lucis; & convertam dies festos vestros in luctum, & cantica vestra in lamentationem. Tom. I. pag. 327.

MICH. c. 4.

Lex de Sion proficiet, & sermo Domini ex Hierusalem; & judicabit inter plurimos populos, & revincet, & deliget validas nationes. Tom. I. pag. 317.

ZACHAR.
c. 3.

Et ostendit mihi Dominus Deus Jesum Sacerdotem magnum stantem ante faciem Angeli Domini; & diabolus stabat ad dextram ipsius, ut contradiceret ei. Et dixit Dominus ad diabolum: Imperet Dominus in te, qui elegit Hierusalem. Et ecce titio ejectus ab igne. Et Jesus erat indutus vestimentis sordidis, & stabat ante faciem Angeli; & respondit, & dixit ad circumstantes ante faciem ipsius dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo, & induite eum tunicā talari, & imponite cydarium mundam super caput ipsius. Et cooperuerunt eum vestimento, & imposuerunt cydarium mundam super caput ipsius. Et Angelus Domini stabat, & testificabatur ad Jesum, dicens, Hæc dicit Dominus omnipotens: Si in viis meis ambulaveris, & præcepta mea servaveris, tu judicabis domum meam, & dabo tibi qui conversentur in medio horum circumstantium. Audi itaque, Jesu Sacerdos magne. T. I. p. 307.

12.
MALACH.
c. 1.

Et intuebuntur in me, quem transfixerunt. Tom. I. pag. 325. 326.

Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus; & sacrificium acceptum non habeo ex manibus vestris; quoniam à solis ortu usque ad occasum clarificabitur nomen meum apud gentes. Tom. I. pag. 297.

LUC. c. 14.
JOAN. c. 1.

Qui se extollit, humiliabitur; & qui se humiliat, exaltabitur.

In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum. Hoc fuit in principio apud Deum; omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Tom. I. pag. 291.

c. 2.

Si solveritis hoc templum, quod adificatum est annis XLVI. ego illud in triduo sine manibus resuscitabo.

SYNTHESIS

DOCTRINÆ

LACTANTII.

Ex Servat
ti Gallæi E
ditione.

QUONIAM plus operæ in falsis refutandis, quàm in veris confirmandis posuit Lactantius, ided pauca fidei nostræ capita plenè ab eo sunt exposita : pleraque tantùm attigit, plurima non intellexit. Ex iis quæ plenius aliquantò ab eo sunt declarata, est doctrina,

De Religione Christianâ.

De Deo in genere.

De Providentiâ.

De vero Dei Cultu interiore.

RELIGIONIS Christianæ partes, adjuncta & effecta præclare persecutus est. Partes duas esse statuit Religionis, Agnitionem Dei & cultum, *lib. 3. cap. 29. lib. 4. cap. 4. &c.* Adjuncta Religionis Scripturâ sacrâ comprehensâ hæc explicat : veritatem, perspicuitatem, antiquitatem, simplicitatem. Veram esse Religionem Christianam ex eo probat, quòd Prophetarum vaticinia fuerint impleta : quòd Prophetæ fallere non potuerint, *lib. 1. cap. 4.* Quòd Apostoli non tantùm pro fide mortem subierint, sed etiam morituros esse se & scierint, & prædixerint, *lib. 5. cap. 3.* Quòd Christiani non errent in vitæ suæ actibus omnibus, undè probabile sit, eos nec in ipsâ summâ, hoc est, in Religione errare, *lib. 5. cap. 9.* Quòd Christianorum numerus in ipsâ persecutione augeatur : quòd iidem dilacerentur variis tormentorum generibus, & inter fatigatos carnifices invictam teneant patientiam, undè & vulgus colligat, nec consensum tam multorum, nec perseverantiam morientium vanam esse, nec ipsam patientiam sine Deo tantos cruciatus posse perferre, *lib. 5. cap. 13. & 21.*

Perspicuitatem Religionis scripturæ asserit, *lib. 6. c. 21.* Num igitur, inquit, DEUS & mentis & vocis & linguæ artifex diseretè loqui non potest? Imò verò summâ providentiâ carere fuso voluit ea, quæ divina sunt, ut omnes intelligerent, quæ ipse omnibus loquebatur.

Antiquitatem Scripturæ sive Religionis nostræ elicit ex Prophetarum ætatibus, *lib. 4. c. 5.* ubi antiquiores, inquit, etiam Græcis scriptoribus Prophetæ reperiuntur. Errorem igitur suum sentiant, qui sacram Scripturam coarguere nituntur tanquàm novam & recens fictam, ignorantes ex quo fonte sanctæ Religionis origo manaverit.

Simplicitate Scripturæ docet multos offendi, *lib. 5. cap. 1.* sed injuriâ. Nec enim decebat aliter, quàm nudè & breviter eam tradi, ut cum Deus ad hominem loqueretur, non argumentis assereret suas voces, tanquàm fides ei non haberetur; sed loqueretur quasi rerum omnium maximus iudex : ejus est non argumentari, sed pronuntiare verum, *lib. 3. cap. 1.*

Effecta Religionis Christianæ quæ quantaque sint, pulchrè explicat, *lib. 3. cap. 25.* Da mihi, inquit, virum, qui sit iracundus, maledicus, effrænatus : paucissimis DEI verbis tam placidum, quàm ovem reddam. Da cupidum, avarum, tenacem : jam tibi eum liberalem dabo, & pecuniam suam plenis manibus largientem. Da timidum doloris, ac mortis : jam cruces, & ignes, & taurum contemnet. Da libidinosum, adulterum, ganeonem : jam sobrium, castum, continentem videbis. Da crudelem & sanguinis appetentem : jam in veram clementiam furor ille mutabitur. Da injustum, insipientem, peccatorem : continuò & æquus, & prudens, & innocens erit.

Postremò de intelligentiâ Religionis Christianæ præclara ejus vox est : Homo per se ipsum pervenire ad hanc scientiam non potest, nisi doceatur à DEO, *lib. 2. cap. 3.*

De DEO satis purè docuit, nempè quid sit, qualis sit, & quòd unus sit. Deus illi est æterna mens ex omni parte perfectæ consummatæque virtutis, *lib. 1. cap. 4.* Idemque æternus & humanis sensibus incomprehensibilis ; sic enim scribit, *lib. 2. cap. 9.* Solus Deus

est, qui factus non est; & idcirco destruere alia potest, ipse destrui non potest: permanebit semper in eo quod fuit, quia non est aliunde generatus, nec ortus, nec nativitas ejus ex aliquâ re pender, quæ illum mutata dissolvat. Ex se ipso est; & idcirco talis est, qualem se esse voluit, impassibilis, immutabilis, incorruptus, æternus. *Et lib. 2. cap. 5.* Dei principium, quoniam non potest comprehendi, ne quærî quidem debet. Satis est homini ad plenam perfectamque prudentiam, si Deum esse intelligat, cujus intelligentiæ vis & summa hæc est, ut suspiciat & honorificet communem parentem generis humani, & rerum mirabilium fabricatorem. Porro esse Deum unum, eruditè probat *lib. 1. a cap. 3. usque ad 8.* Argumenta videantur in Analyti.

Hujus Dei filium Christum hinc inde proficitur, quem & Deum, & hominem esse *lib. 4. cap. 13.* confirmat. Hujus consilio & opere usum in fabricatione mundi Deum, *lib. 4. cap. 6.* Hunc *ὁ λόγος* rectius dici à Græcis, quàm verbum à Latinis, *lib. 4. cap. 9.* Hunc cum voce ac sono ex Dei ore processisse, *ejusdem lib. cap. 8.* scribit auctor. Epitheta Christo hæc tribuit: nominat eum legatum, & nuntium, & sacerdotem summi Patris, *lib. 4. cap. 25. & 29.* opificem rerum, vocem & sapientiam Dei, sanctum & incorruptibilem spiritum, *lib. 4. cap. 6. & 9.* primum & maximum filium, quo consiliatore & artifice Pater usus sit in rerum creatione, *lib. 2. cap. 8.*

Conciliat etiam apparentem contradictionem in Religione nostrâ, quâ unum quidem Deum profitemur, & tamen non patrem solum, sed & filium Deum dicimus. Cum dicimus, inquit *lib. 4. cap. 29.* Deum patrem & filium, non diversum dicimus, nec utrumque secernimus, quia nec pater sine filio esse potest, nec filius à patre secerni, siquidem nec pater sine filio nuncupari, nec filius potest sine patre generari. Cum igitur & pater filium faciat, & filius patrem, una utrique mens, unus spiritus, una substantia est: sed ille quasi exuberans fons est, hic tanquàm defluens ex eo rivus; ille tanquàm sol, hic quasi radius à sole porrectus, qui quoniam summo patri & fidelis, & carus est, non separatur, sicut nec rivus à fonte, nec radius à sole: quia & aqua fontis in rivo est, & solis lumen in radio. Et paulò post exemplo hoc illustrat; Cum quis habet filium, quem unicè diligit, qui tamen sit in domo & manu patris, licet ei nomen Domini, potestatemque concedat, civili tamen jure & domus una, & unus Dominus nominatur. Ità hic mundus una Dei domus est, & filius ac pater, qui unanimes incolunt mundum, Deus unus, quia & unus est tanquàm duo, & duo tanquàm unus. Neque id mirum, cum & filius sit in patre, quia pater diligit filium, & pater in filio, quia voluntati patris fideliter pareat. Et sub finem capituli: Unus est solus, liber, Deus summus, carens origine, quia ipse est origo rerum, & in eo simul, & filius, & omnia continentur. Quapropter cum mens & voluntas alterius in altero sit, vel potius una in utroque, meritò unus Deus uterque appellatur; quia quicquid est in patre, ad filium transtulit, & quicquid est in filio, à patre descendit.

DE PROVIDENTIÆ divinæ solertiâ sparsim dicit per totum opus Institutionum Divinarum; nec aliâ de causâ librum de Opificio Dei scripsit, quàm ut lucentem in corpore humano providentiam Dei ob oculos hominum poneret, & Epicureorum providentiam negantium sophismatis occurreret.

DE VERO DEI CULTU INTERIORE illustres hic auctor sententias scriptis suis inseruit. Ac primum, non potest, inquit, ille summus ac singularis Deus nisi per filium coli: qui solum patrem se colere putat, sicut filium non colit, ita ne patrem quidem, *lib. 4. cap. 29.* Deinde verum cultum Dei esse scribit, in quo mens colentis se ipsam Deo immaculatam victimam sistat, *lib. 6. cap. 2. Et lib. 4. cap. 28.* Certum est nullam aliam spem vitæ homini esse propositam, nisi ut abjectis vanitatibus & errore miserabili, Deum cognoscat & Deo serviat; nisi huic temporali renuntiet vitæ, ac se rudimentis justitiæ ad cultum veræ Religionis instituat. Hæc enim conditione gignimur, ut generati nos Deo iusta & debita obsequia ei præbeamus, hunc solum noverimus, hunc sequamur. Hoc vinculo pietatis obstricti Deo & religati sumus, unde ipsa religio nomen accepit. *Et lib. 6. cap. ultimo:* Deo utrumque incorporale offerendum est, quo utitur: donum est integritas animi, sacrificium laus & hymnus. *Item cap. 1. ejusdem libri:* Nihil sancta & singularis illa majestas aliud ab homine interius desiderat, quàm solam innocentiam, quam si quis obtulerit * Deo, satis piè, satis religiosè litavit. Atque hi sunt quatuor loci Theologici satis copiosè à

* Hæc tamen sunt benignè explicanda.

Lactantio tractati, quibus non incommode addi potest locus de creatione.

CREATIONIS enim causas omnes hinc inde explicat: Efficientem, *lib. 2. cap. 5. & 9.* ubi Deus, inquit, fecit ex eo, quod non est, quia per aeternitatem fortis est, &c.

Materialem, quod ex nihilo omnia condiderit. *Lib. 1. cap. 3.* Virtute atque consilio Dei ex nihilo est conflata immensas divini operis. *Vide & lib. 2. cap. 9.*

Finalem, quod omnia propter hominem sint condita, *lib. 7. cap. 4. 5. 6.* Item libro de Ira Dei, *cap. 13.* Formalem, quo ordine nimirum Deus singula creaverit, *lib. 2. cap. 9.* De interitu quoque mundi hæc ejus verba leguntur, *lib. 7. cap. 1.* Plato, quia cœleste mysterium ignorabat, idè in perpetuum dixit esse fabricatum mundum, quod longè secus est. Quoniam quidquid est solido ac gravi corpore, ut initium cepit aliquandò, ita finem capiat, necesse est. Finem specialem hominis conditi ubique affirmat hunc esse, ut Deum colat, *lib. 7. cap. 5. lib. 6. cap. 1. &c.*

Loci, quos leviter attingit, verè tamen exponit, sunt hi:

De Ecclesiâ,

De objecto adorationis,

De pœnitentiâ,

De Matrimonio,

De Lege,

De lapsu hominum,

De peccato,

De novissimo judicio & signis quibusdam mundi finem præcessuris.

DE ECCLESIA docet quid sit, & quæ sint ejus notæ. Ecclesia est verum templum Dei, quod non in parietibus est, sed in corde ac fide hominum, qui credunt in eum ac vocantur fideles, *lib. 4. cap. 13.* Item: Ecclesia est æternum templum constitutum Deo à Christo universas gentes ad religionem Dei veram convocante. Hæc est domus fidelis, hoc immortale templum, in quo si quis non sacrificaverit, immortalitatis præmium non habebit, *lib. 4. cap. 14.* Fundamenta Ecclesiæ ubique posuerunt Apostoli per provincias dispersi, *lib. 4. c. 21.* Notas Ecclesiæ ejusdem libri *cap. 30. perstringit.* Sola Catholica Ecclesia est, quæ verum cultum retinet. Singuli quique cœtus hæreticorum se potissimum Christianos, & suam esse Catholicam Ecclesiam putant: sed sciendum est, illam esse veram, in quâ est confessio & pœnitentia, quæ peccata & vulnera salubriter curat.

DE OBJECTO ADORATIONIS differit *lib. 2. cap. 18.* Nihil aliud adoremus, nihil colamus, nisi solum artificis parentisque nostri unicum numen, qui propterea hominem erectum creavit, ut sciamus nos ad superna & cœlestia provocari. *Et lib. 5. cap. 18.* Nesciunt, inquit (loquitur de Gentilibus) quantum sit nefas, adorare aliud præterquam Deum, qui condidit cœlum atque terram, qui humanum genus finxit, inspiravit, luce donavit.

PŒNITENTIA homines ad Deum reduci docet *lib. 6. cap. 24.* his verbis: Nec deficiat aliquis, ac de se ipso desperet, si aut cupiditate victus, aut libidine impulsus, aut errore deceptus, aut vi coactus, ad injustitiæ viam lapsus est. Potest enim reduci, ac liberari, si eum pœniteat actorum, & ad meliora conversus, satisfaciât Deo. Nam Deus non thure, (scribit idem libro de Ira Dei, *cap. 21.*) non hostiâ humanâ, non pretiosis muneribus, quæ omnia sunt corruptibilia, sed morum emendatione placatur. Et qui peccare desinit, iram Dei facit mortalem. Idcirco enim non ad præsens noxium quemque punit, ut habeat homo resipiscendi & corrigendi sui facultatem. Est autem Lactantio pœnitentiam agere nihil aliud, quam profiteri & affirmare se ulterius non peccaturum, *lib. 6. cap. 13.* Quem enim facti sui verè pœnitet, errorem suum pristinum intelligit; idèdque Græci melius & significantius *παράνοια* dicunt, quàm nos possimus resipiscentiam dicere. Resipiscit enim, ac mentem suam quasi ab insaniâ recipit, quem 10 errati piget; deindè castigat seipsum dementiæ, & confirmat animum suum ad rectius vivendum, *lib. 6. c. 26.* Liqueat etiam ex *lib. 5. cap. 13.* eos, qui in persecutionibus veritatem abnegarunt, tum temporis fuisse receptos in Ecclesiam, modò pœnitentiam agerent. Licet, inquit, Deo satisfacere; & nullam malus Dei cultor est, qui datâ facultate ad placandum Deum non revertatur, & quidem sæpè devotione majori. Peccati enim conscientia & metus pœnæ religiosiorem facit.

MATRIMONIUM iis necessarium esse docet, qui affectus frangere non possunt. Cohibeat eos intra præscriptum legitimi thori, ut & illud, quod avidè expetit, assequatur, & tamen

in peccatum non incidat, inquit *lib. 6. cap. 23*. Et paulò post : Oportet sibi quemque proponere, duorum sexuum conjunctionem generandi causâ datam esse viventibus; eamque legem his affectibus positam, ut successionem parent. Plura ibidem de castitatis officiis reperies.

LEGIS capita primaria duo esse docet, quorum unum præcipiat, quid Deo, alterum, quid homini debeatur, *lib. 6. cap. 9. & 10*.

LAPSUM primorum parentum eleganter describit ex Mose, *lib. 2. cap. 2*. Criminator ille, inquit, invidens operibus Dei, omnes fallacias & calliditates suas ad decipiendum hominem intendit, ut ei adimeret immortalitatem. Et primò mulierem dolo illexit, ut vetitum cibum sumeret; & per eam ipsi quoque homini persuasit, ut transcenderet Dei legem, &c.

DE PECCATO testatur hominem suâ culpâ injustum esse, *lib. 4. cap. 24*. & peccatum omnibus hominibus naturaliter inesse, *lib. 6. cap. 13*.

DE NOVISSIMO JUDICIO & signis illud præcessuris copiosè differit, *lib. 7.* & plurima signa nominat, *cap. 15*. Verùm ea omnia non satis ad Catholicorum mentem expressa sunt.

Navi Lactantiï, & errores.

DIXIMUS quæ fidei capita plenè exposuerit, quæ item leviter, verè tamen attigerit : consequens est, ut de iis quoque studiosum lectorem moneamus, quæ non satis intellexisse videtur Lactantius, adeòque novos & errores ejus aperiamus. Sunt autem navi ejus triplicis generis; quidam enim Theologici, alii Chronologici, nonnulli Philosophici.

Navi Theologici sunt :

Quòd periculosâ loquendi formulâ Deum patrem ex se ipso dicit esse procreatum, *lib. 1. c. 7*.

Quòd filii Dei aternitatem sat disertè non asseruerit. Nam *lib. 4. cap. 6*. scribit, Deum antiquàm præclarum opus mundi adoriretur, Spiritum genuisse, quem Filium nuncuparunt. Quæ eadem, *lib. 2. cap. 8*. reperiuntur.

Quòd contra fidem historiæ sacræ scribit, Christum nunquàm se ipsum Deum dixisse; quia non servasset fidem, si missus, ut Deos tolleret & unum assereret, induceret alium præter unum, *lib. 4. cap. 14*.

Quòd negat à Pilato sententiam in mortem Christi prolatam esse, *lib. 4. cap. 18*.

Quòd Christum in Galilæam ait profectum, noluisse Judæis sese ostendere, ne eos ad poenitentiam adduceret, *lib. 4. cap. 20*.

Quòd Spiritum S. ne quidem nominet: imò quòd in Epistolis ad Demetrianum, auctore S. Hieronymo, Spiritus S. substantiam negavit, & errore Judaico dixit, eum vel ad patrem referri, vel ad filium, & sanctificationem utriusque personæ sub ejus nomine demonstrari.

Quòd de præcipuo Christi incarnati officio, sacerdotali nimirum, tacuit, & ideò tantum Christum humanam naturam assumpsisse contendit, ut quemadmodum pater, ita & ipse filius esset ἀπαύτως atque ἀμύτως, *lib. 4. cap. 13*. Utque Religionem sanctam Dei transferret ad gentes, *lib. 4. cap. 11*. Ut universis gentibus, quæ sub cælo sunt, singularis & veri Dei sanctum mysterium revelaret, & unum illis Deum nuntiaret, *lib. 4. cap. 12*. Denique ut exempla virtutis homini præbere posset, *lib. 4. cap. 25*. Quæ omnia quàm frigida sint, omisso principe Incarnationis Christi sine, nemo non videt.

Quòd Angelos tum demum homini custodes adhibitos fuisse ait, cum humanum genus in majorem numerum crescere cœpit, *lib. 2. cap. 15*.

Quòd terræ potestatem ab initio diabolo tributam à Deo, duoque dæmonum genera facta esse asserit, alterum terrenum, alterum cœleste, *ibidem*.

Quòd bonos Angelos hominum tutelæ adjunctos dominatorem cœli fallacissimum ad vitia pellexisse, & mulierum congressibus inquinasse, suosque fecisse satellites ac ministros existimat, *lib. 2. cap. 15*.

Quòd novè dixit, diem, quem primus Oriens subministrat, Dei esse: noctem autem, quam Occidens extremus inducit, ejus, qui Deum æmulator, scilicet diaboli, *lib. 2. cap. 9*.

Quòd hominem ex diversis & repugnantibus rebus à Deo factum putat. Sic enim scribit *lib. 2. cap. 12*. Ex rebus diversis ac repugnantibus homo factus est; sicut ipse mundus ex luce ac tenebris, ex vitâ & morte: quæ duo inter se pugnare in homine præcepit, ut si anima superaverit, quæ ex Deo oritur, sit immortalis, & in perpetuâ luce versetur; si autem corpus

pus vicerit animam, dittonique subjecerit, sit in tenebris sempiternis & in morte.

Quòd hominem mortalem atque imperfectum è terrâ fictum affirmat, *lib. 7. cap. 5. & 145*

Quòd eundem immortalitatem propriis viribus adipisci statuit, *ibidem.*

Quòd fingit Deum infinitam multitudinem animarum creasse, quas primò fragilibus & imbecillibus corporibus illigatas constitueret inter bonum malumque medias, ut constantibus ex utrisque naturis virtutem proponeret, ne immortalitatem delicate assequerentur, &c. *lib. 7. cap. 5.* [Vide tamen not. ad cap. 18. lib. 3.]

Quòd cum *lib. 5. & 6.* de iustitiâ Christianorum orationem ex professo instituerit, tamen de Philosophicâ tantum seu legis iustitiâ disputat, & iustitiæ fidei, quæ Evangelii propria est, ne verbulo quidem meminit.

Quòd spiritum, sive animam hominis iustitiæ operibus emereri, ut fiat æternus spiritus, *lib. 4. cap. 25.* Quòd item largitione perpetuâ peccata carnis aboleri, *lib. 6. cap. 13.* asserit.

Quòd iis tantum ignosci scribit, qui ad peccatum imprudenter incautèque labuntur: veniam non habere, qui sciens peccat, *ibid.*

Quòd de perfectione hominis renati contradictorias sententias tuetur, & quidem in uno eodemque libro, nimirum sexto, fatetur, quòd nemo esse sine delicto possit, quândiù indumento carnis oneratus est, *cap. 13.* & tamen *cap. ultimo* verum Dei cultorem nihil vult aliud precari, nisi peccatis suis veniam, licet nulla sint.

Quòd ideo Deum permittere malum grassari sentit, ut virtutis ratio constet, *lib. 5. cap. 7.* Hoc sine scribit permittere Deum errores, *lib. 2. cap. 17.* Hoc sine diabolum à Deo excitatum ait, libro de Opificio Dei *cap. 20.* Hoc sine tantam vim natricum viperarumque factam à Deo putat, *lib. 7. cap. 4.* & libro de Irâ Dei *cap. 13.*

Quòd quoties oramus, credere nos vult, tentari nos à Deo, an simus digni exaudiri, *lib. 6. cap. 13.*

Quòd militiam homini iusto non licitam esse putat, nec accusare quemquam crimine capitali, *lib. 6. cap. 20.*

Quòd animas scribit post mortem in unâ communi custodia detineri, donec tempus adveniat, quo maximus iudex meritorum faciat examen, *lib. 7. c. 21.*

Quòd de fine seculi, novissimo iudicio, & imperio mille annorum, periculosas opiniones, *lib. 7. cap. 14. 15. 16. 17. &c.* inseruit. Ex illis enim liquet, Lactantium contra Scripturam duas asseruisse resurrectiones, alteram ad aureum seculum millenarii, alteram ad destructionem diaboli & impiorum: duo item iudicia universalia. Liquet, statuisse eum tantum pios, non autem & impios iudicatum iri.

Quòd denique mirè nugatur non solum de Antichristo, verum de adventu etiam Helix in terram, conversuro multos ad Dei cultum, *lib. 7. cap. 17.*

Fuere qui Manichæismi quoque Lactantium accusare non dubitaverunt. Sed quia nec Hieronymus, nec quisquam alius Veterum hunc in Lactantio errorem animadvertit, quia item vetusti codices non habent ea, quæ in recentioribus editionibus pro Manichæis facere videbantur, apparet inde, huius quoque auctoris libros à Manichæo quodam fuisse interpolatos.

Navi Chronologici,

Quòd Moſen nongentis ferè annis Trojanum excidium antecessisse scribit, cum Eusebius tantum trecentos quinquaginta numeret. Sed hac controversia adhuc est sub iudice. Multi enim ejusdem sunt opinionis ac Lactantius.

Quòd Imperium Regum Israëlitarum annis quadringentis sexaginta definit, doctioribus Chronologis annos quingentos & quindecim numerantibus, *lib. 4. cap. 5.*

Navi Philosophici sunt:

Quòd antipodes esse negat, *lib. 3. cap. 22.*

Quòd inter alias summi boni conditiones & hanc ponit, ut solius sit animi, nec communicari possit cum corpore, *lib. 3. cap. 9.* At, inquam ego, si summum bonum hominis queritur, homo autem non ex solâ animâ, sed ex animâ & corpore simul constat: utique non solius animi, sed animi & corporis simul summum bonum erit: quemadmodum immortalitas, quam Lactantius summum bonum nominat, ad corpus pariter & animam referetur.

Quòd reprehendit viri boni definitionem Ciceronianam, quâ nemini nocere vir bonus dicitur, nisi injuriâ laceſſitus, *lib. 6. c. 18.* cum Cicerò non de privatâ, sed publicâ vindictâ loquatur.

ANNOTATIONES CENSORIÆ IN QUÆDAM LACTANTII ERRATA,

EX CODICE MANUSCRIPTO BIBLIOTHECÆ REGIÆ
NUMERO MDCLXXIII. INTER THEOLOGOS, IN-FOLIO.

LUCII CÆLII LACTANTII FIRMIANI DIVINARUM
Institutionum adversus Gentes ad Constantinum Imperatorum
liber primus.

E REGIONE HUIUS PAGINÆ PRIMÆ HÆC LEGUNTUR:
Correctum volumen hoc juxta censuram admodum Rev. Patris Jo. Mariae BRASICHEL, Sacri Palatii Apost. Magistri anno 1607, à summo Pontific. Paulo V. constituti; Ordinis Fratrum Predicatorum Generalis electi, anno 1608. atque in amplissimo Cardinalitæ dignitatis gradu anno 1611. collocati.

PORRO AD MARGINEM HÆC INFRA LEGUNTUR:
Quæ accommodamus ad paginas hujusce nostræ editionis.

Pagin. 1. **D**E Lactantio Firmiano plura S. Hieronymus in Catalogo & Epistolâ 83. ad Magnum, quem mirificè ab eloquentiâ laudat. Caterùm ne contingat quempiam in Lactantii operum lectionem impingere, præmonendus Lector, quàm ipsi circumspicte & suspensò pede in pervolvendis ejusdem auctoris scriptis sit. Eundem S. Damasus Romanus Pontifex Epistolâ ad S. Hieronymum, quæ est 124. inter Hieronymi Epistolas, hæc ait. » Fateor quippe tibi eos, quos jampridem Lactantii dederas libros, ideò non libenter lego, quia & plurimæ epistolæ in eis usque ad millia spatia versuum tenduntur, & rarè de nostro Dogmate disputant. Quo fit, ut & legenti fastidium generet longitudo; & si quæ brevia sunt, Scholasticis magis sint apta, quàm nobis, de metris, & regionum situ, & Philosophis disputantia.

Hæc S. Damasus: sed & S. Hieronymus Epist. 13. ad Paulinum inquit: » Lactantius » quasi quidam fluvius eloquentiæ Tullianæ, utinàm tam nostra confirmare potuisset, » quàm facile aliena destruxit! « Et libro 2. in Epistolam ad Galatas cap. 4. ait: » Multi per » imperitiam Scripturarum (quod & Firmianus in octavo ad Demetrianum Epistolarum libro facit) afferunt Spiritum Sanctum sæpè Patrem, sæpè Filium nominari «. Rursùm Apologiâ ad Pammachium & Oceanum inquit: » Lactantius in libris suis, & maxime in Epistolis ad Demetrianum, Spiritus Sancti omninò negat substantiam, & errore Judaico dicit, » eum ad Patrem referri, vel ad Filium; & ad sanctificationem utriusque personæ sub ejus » nomine demonstrari. Quis mihi interdicere potest, ne legam ejus Institutionum Libros, » quibus contra Gentes scripsit fortissimè, quia superior sententia detestanda est? « Hæc S. Hieronymus.

S. Gelasius in Concilio Romano sic pronuntiat: Opuscula Lactantii apocrypha. Ità sanè S. Pontifex gravi maturoque judicio censuit. Nam in his Lactantii operibus multiplices errores & sententiæ à puritate orthodoxæ doctrinæ discrepantes. Earum indicem Magister Antonius Raudensis ad finemque librorum Lactantii attexuit. Verùm & Franciscò Philelpho lib. 4. Epistolarum, & multis eruditis visum (est) censuras Raudensis in quibusdam nimium atroces, in aliis ineptas, multaque alia castigatione digna omisisse.

Libro I. ad Caput VII. pag. 32. lin. 4. *Verum quia, &c.*] Cautè lege ista omnia ad finem usque capitis, nam vehementer abhorrent à more loquendi Theologorum: neque enim

Deus à se ipso genitus est, aut procreatus, cum nihil magis impossibile (sit) quam aliquid seipsum generare aut producere; nec videntur verba Lactantii in bonum aliquem sensum posse reduci, nisi negativè; à se ipse genitus, id est, non ab alio genitus. Denique in hac causâ, quam illud absurdum: fieri non potest, quin id quod sit, aliquando esse cœperit. Vide Apparatum Sacrum Posslevini in Gilberto Genebrardo.

Libro II. ad Caput XIV. pag. 170. lin. 10. *In centum & xx. annis.*] Dissentiunt ab hac Lactantii opinione, quæ etiam fuit Josephi, S. Hieronymus in traditionibus Hebræicis in Genes. 6. S. Chrysostomus Homil. 20. in Genesim, & plerique ferme omnes. Vide Sixtum (Senensem) lib. 5. Bibliothecæ, annotat. 75. & recentiores interpretes in 6. Genesim.

Eodem libro II. Capite XV. pag. 173. lin. 1. *Cum ergo numerus hominum, &c.*] Circumspectè legendum hoc caput, nam nonnullos errores Lactantius implicat. *Primus* est, Deum ab initio tribuisse Diabolo terræ potestatem. *Secundus*, Angelos non missos ad hominum tutelam, nisi postquam genus humanum cœpisset crescere. *Tertius*, præcepisse Deum bonis Angelis, ne terræ contagione macularentur, ne substantiæ cœlestis amitterent dignitatem. *Quartus*, Diabolum paulatim pellexisse bonos Angelos ad vitia, & eos mulierum congressibus inquinasse. *Quintus*, hoc esse peccatum, ob quod angeli à cœlo ceciderint. *Sextus*, è congressu illo Angelorum cum sceminis natum esse tertium genus eorum, qui neque Angeli cœlestes, neque homines, neque Dæmones inferni fuere; sed sobolem quandam terrestrium Dæmonum, qui sunt hominum tentatores, deceptores, magicarum artium & humanarum calamitatum ac malorum auctores. Sunt omnia ista dogmata absurda, erronea, & à sincerâ Theologorum doctrinâ prorsus aliena. Consule Sixtum (Senens.) lib. 5. Bibliothecæ, annot. 77. & alios interpretes capit. 6. Geneseos.

Libro III. Capite XXIV. pag. 254. lin. 1. *Quid illi qui esse contrarios, &c.*] Quod Antipodes cum aliis præcis auctoribus Lactantius tollat, refellitur evidentia perspicua novi orbis, & auctoritate quoque insignium ex antiquitate Scriptorum, ut fusè demonstrat F. Thomas Malvenda lib. 3. de Antichristo cap. 14. Quæ verò contra cœli volubilem rotunditatem differit, etsi eadem quoque nonnulli Philosophi & Patres docuisse reperiuntur, at revincuntur aperte, & auctorum testimoniis, & clavis Philosophiæ Astronomiæque demonstrationibus. Vide quæ eodem loco (Thomæ Malvendæ) notantur.

Eodem libro III. Capite XXV. pag. 256. lin. 1. *Nunc pauca nobis de Philosophiâ, &c.*] Cautè lege hoc caput; nam si Lactantius omnem antiquorum Gentilium Philosophiam reprehendit, non satis consultè facit, cum multa & vera, & recta illa philosophia contineret, quæ usui & utilitati humanæ vitæ essent. Si verò Philosophiam in universum damnat, nullo pacto ferendus est, & repugnat communi Patrum & Ecclesiæ sensui. Vide Alphonsum Castum libro XIII. adversus hæreses, verbo *Scientia*.

Libro VI. Capite II. pag. 432. lin. 1. *Lactant igitur opimas ac pingues, &c.*] Cum iudicio accipe quæ hoc capite Lactantius differit de non accendendis candelis & cereis in templis; nam ut rectè invehitur in Gentilicium & superstitiosum Ethnicorum ritum: ita satis improvidè ansum Novatorum quibusdam præbuisse videtur carpendi pium & religiosum morem accendendi Cereos & Lampades in Ecclesiis ad altaria, ad reliquias Martyrum, &c. quæ quoque sanctum usum impius Vigilantius fugillabat. Vide Bellarm. lib. de Reliquiis Sanctorum cap. 3. & 4. & Baronium Tom. I. Annalium anno Domini 58.

Eodem libro VI. Capite XX. pag. 491. lin. 1. *Non enim cum occidere Deus vetat, &c.*] Cautè lege decem aut undecim istas lineas; nam duo docet Lactantius à rectâ Theologiæ ratione prorsus abhorrentia. *Primum*, non esse licitum occidere hominem in iudicio & à publicâ potestate, neque accusare quenquam crimine capitali, qui est manifestus error. Vide S. Thomam 22. quæst. 64. artic. 2. & 3. ejusque interpretes, & Bellarminum libro 3. de Laicis cap. 12. & 13. *Secundum*, neque licere Christianis militare, quæ fuit hæresis Manichæorum, & nostro seculo Erasmi aliorumque Novatorum. Vide S. Thomam 2. 2. quæst. 40. art. 1. ejusque interpretes; Sixtum lib. 6. Bibliothecæ, annot. 156. Bellarmin. lib. 3. de Laicis cap. 64.

Eodem libro VI. Capite XXV. pag. 507. lin. 1. *Nunc de sacrificio ipso, &c.*] Non satis cordatè disputat hoc capite Lactantius de externo Dei cultu, templis eorumque ornatu, donariis, sacrificio; videtur enim omnem externum Dei cultum improbare. Equidem præcipuum Ecclesiæ Sacrificium Eucharistiæ externum quoque magnâ ex parte est, & externo

ritu mactatur. Insuper etsi cultus internus mentis & spiritus sit præcipuus, & quem magis ab unoquoque nostrum requirit Deus; nam ille externus sine interno non affert salutem Christiano: at externus Dei cultus ex se pius, sanctus, bonus, & Deo gratus est; externaque ornamenta Ecclesiarum, quæ partim in Fabricis, partim in vasis aureis, vestibus sericis, &c. consistunt, ex ipso suo genere faciunt ad pium & sanctum Dei cultum; & contrarium sentire hæresis est Petrobrussianorum & Wiclefistarum, ac Novatorum nostri temporis. Vide Bellarminum lib. 3. de Cultu Sanctorum cap. 6. & (Baronium) tom. I. Annalium anno 57.

Quod verò attinet ad mentem Lactantii hoc capite, cum in bonam sensum rectè reducit Thomæsius in Notis, quas hic ad finem capitis affixit; tametsi Lactantius non satis circumpectè loquatur.

Libro VII. Capite XIV. pag. 555. lin. 17. *Sciant igitur Philosophi, &c.*] Sex millium annorum spatio totam mundi durationem, nedum hic Lactantius, sed multi quoque alii Patres includere; quorum sententiæ hæc in re singulares quemadmodum sint accipiendæ, fusè demonstrat P. Thomas Malvenda Theologus Dominicanus lib. 1. de Antichristo cap. 28. 29. 30. Vide Sixtum lib. 5. Bibliothec. annot. 190.

Eodem libro VII. Capite XXVII. pag. 565. lin. 2. *Propheta magnus mittetur à Deo, &c.*] Lactantius haud probè tenens vaticinium Apocalypsis 11. quæ ibi de duobus Prophetis Henoch & Eliâ tempore Antichristi venturis prædicantur, ipse uni tantum hic tribuit. Vide librum de Antichristo P. Thomæ Malvendæ Theologi Dominicani lib. 9. cap. 16. ad finem.

Eodem libro VII. Capite XIX. pag. 568. lin. 1. *Oppresso igitur orbe terra, &c.*] Lactantius Sacrarum Scripturarum non satis peritus, ut ait S. Hieronymus, verba Apocalypsis 16. haud penitus introspiciebat, quædam hoc capite de Antichristo non satis consona prodiit: accuratè excutiuntur ea lib. 10. de Antichristo Thom. Malvendæ cap. 11. & 13.

Eodem libro VII. Capite XXI. pag. 573. lin. 12. *Igni sempiterno cujus natura, &c.*] Tametsi non sit erroneum aut temerarium asserere, ignem inferni esse alterius naturæ ab hoc nostro elementari, dummodò verus & corporeus ignis agnoscat: at melior & probabilior Theologorum sententia est, esse ejusdem naturæ & speciei cum hoc nostro, quibusdam tamen qualitatibus distinctum. Vide Dominicum Bannès 1. parte quæst. artic. 2. dubio 2. conclus. 2.

Eodem Capite XXI. pag. 574. lin. 1. *Sed & justos cum judicaverit, &c.*] Error iste Lactantii de expurgandis igni justorum corporibus post universale judicium, rejectus est ab Scholis Theologorum. Vide Sixtum lib. 5. Bibliothec. annot. 170. 171.

Eodem capite XXI. pag. 574. lin. 8. *Nec tamen quisquam putet, &c.*] Hæresis est manifesta ab Ecclesiâ damnata, asserere animas justorum corpore solutas, ac nullâ purgatione egentes, non statim admitti ad claram Dei visionem, seu essentialem Beatitudinem. Cujus quoque erroris fuisse videtur Lactantius; nam ejus verba vix quidem admittunt sanum intellectum. Vide Sixtum libro 6. Bibliothecæ annot. 345. Bellarminum lib. 1. de Sanctorum Beatitudine cap. 1. 2. 3. 4. 5. 6. Coccium tom. 1. Thesauri Catholici lib. 5. artic. 2.

Eodem lib. VII. Capite XXII. pag. 575. lin. 10. *Hæc eos ratio fefellit, &c.*] Hic addito Scholion inferius positum ad caput XXIV.

Eodem libro VII. Capite XXIV. pag. 579. lin. 1. *Nunc reliqua subnectam, &c.*] Quæ tribus istis postremis hujus libri capitibus, nempe XXIV. XXV. XXVI. Lactantius prolixè disputat de Resurrectione primâ hominum, de aureo Christi mille annorum Regno in terris post resurrectionem primam; de alligatione Diaboli per mille annos, ejusque solutione, ac prælio Gog & Magog, ex perperam intellectis vaticiniis Apocalypsis 20. sunt ea ferè omnia à sensu Scripturæ Sacræ, & ab Ecclesiæ Sanctorumque Patrum doctrinâ prorsus aliena, ac palam erronea, ut fusè ostendit P. Thomas Malvenda Theologus Dominic. lib. 10. de Antichristo à cap. 3. ad 11.

Eodem libro VII. capite XXV. pag. 583. lin. 11. *Jam superius ostendi, &c.*] Vide notam superius ad caput XXIV. Quod autem hic addit Lactantius, à suo tempore ad finem usque mundi tantum superfluisse ducentos annos, & experientiâ ipsâ, & manifestâ ratione erroris convincitur. Vide librum de Antichristo Patris Thomæ Malvendæ Theologi Dominicani lib. 2. cap. 30.

PROPOSITIONES,

Q U Æ

IN LACTANTIO REPERIUNTUR AD FIDEM PERTINENTES.

A CATHOLICIS CAUTE LEGENDÆ, IN NOTIS
VEL PIO SENSU EXPLICATÆ, VEL CONFUTATÆ,
Ex Editione Isæi desumptæ.

*Eæ sunt numero quatuor & nonaginta : loca verò, ubi toto in opere sparsim antea
hæc periculosè legebantur, supra centum & septuaginta,*

1. **D** EUM amotis Angelis solum, vel solitarium esse, lib. 1. Institut. cap. 7. lib. 4. cap. 8.
2. Deum Angelos, vel homines genuisse, lib. 1. cap. 7. lib. 2. cap. 13.
3. Deum ex se ipso genitum, factum, vel procreatum esse, lib. 1. c. 7. lib. 2. c. 9.
4. Templorum usum supervacuum, lib. 1. c. 20. lib. 2. c. 2. lib. 5. c. 8. lib. 6. cap. 25. lib. de Irâ Dei cap. ult.
5. Non altaria Deo extruenda, non sacrificia facienda, lib. 1. c. 20. lib. 2. c. 2. lib. 6. c. 1. 20. & 25. lib. 7. c. 6. Epitom. c. 2. lib. de Irâ Dei c. 21.
6. Non munera Deo offerenda, non templa exornanda, lib. 2. c. 4. lib. 5. c. 8. lib. 6. c. 1. & 25. Epitom. c. 2. lib. de Irâ Dei c. 21.
7. Imaginum usum supervacaneum esse, lib. 2. c. 2. 3. 7. 18. & 19.
8. Hominem esse hominis animam : corpus autem hominis animæ ipsius vas, receptaculum, hospitium, domicilium, vestem, indumentum esse, lib. 2. c. 2. 3. & 13. lib. 3. c. 18. lib. 4. c. 24. & 26. lib. 5. c. 22. lib. 7. c. 12. lib. de Opificio Dei c. 1. 4. & 20.
9. Brutis rationem inesse, & ab homine solâ religione differre, lib. 2. c. 3. & 9. lib. 3. c. 10. lib. 7. c. 9. lib. de Irâ Dei c. 7.
10. Sapientiam omnibus hominibus æqualiter à Deo datam esse, lib. 2. c. 8. lib. 3. c. 25.
11. Deum ad excogitandum prudentissimum esse, lib. 2. c. 9. *Vide p. 143. not. ad lin. 5.*
12. Dei filium Dei spiritum esse, lib. 2. c. 9. lib. 4. c. 6. 8. 9. & 18.
13. Supremum Angelum ante mundi molitionem creatum fuisse, lib. 2. c. 9.
14. Supremum Angelum divinam stirpem extitisse, lib. 2. c. 9.
15. Supremum Angelum peccatum fuisse peccatum invidiæ, lib. 2. c. 9.
16. Dei filium Deo Patri perseverando probatum fuisse, lib. 2. c. 9.
17. Verbum Dei primum & maximum Dei filium inter Angelos esse, lib. 2. c. 9. lib. 4. c. 8. 10. & 14. juxta unam lectionem, ibi, principem Angelorum.
18. Corpus hominis esse animæ septum, vinculum, laqueum, custodiam, carcerem, lib. 2. c. 9. lib. 7. c. 2. 5. 8. 12. *Hæc jam supra, propositione 8.*
19. Duo principia, & duos rerum duces esse, alterum bonarum, alterum malarum, lib. 2. c. 10. 15. 18. lib. 6. cap. 3. & 6.
20. Animæ materiam in calore esse, lib. 2. c. 10.
21. Animam humanam ignem esse, lib. 2. c. 13.
22. Animam humanam ex Dei spiritu, vel ex Dei substantiâ esse, lib. 2. c. 13. lib. 7. c. 12.

23. Adam fuisse ab initio boni ac mali nescium, sed ab esu vetiti fructus adeptum boni ac mali scientiam, lib. 2. c. 13.
24. Justorum animas post universale iudicium in Paradisum terrestrem introductum iri, lib. 2. c. 13.
25. Deum post diluvium vitæ hominum metam in centum & viginti annis collocavisse, lib. 2. c. 14.
26. Angelos à Deo misos ad custodiam atque tutelam humani generis, cùm numerus hominum cœpisset increfcere lib. 2. c. 15.
27. Eis Deum præcepisse ante omnia, ne terræ contagione maculati substantiæ cœlestis amitterent dignitatem, *ibid.*
28. Eos subindè à Diabolo ad vitia pellectos, & mulierum congressibus inquinatos fuisse, *ibid.*
29. Idcirco propter eorum peccata non ultrà receptos in cœlum, in terram decidisse, *ibid.*
30. Eorum autem filios, quia neque Angeli, neque homines fuerunt, sed mediam quandam naturam gerentes, nec ad inferos nec in Cœlum receptos fuisse, *ibid.*
31. Ita duo genera Dæmonum facta fuisse, cœleste unum, terrenum alterum, *ibid.*
32. Dæmones aliquod solatium acquirere ex hominum perditione, lib. 2. cap. 15.
33. Dæmones esse quosdam spiritus tenues, & incomprehensibiles, lib. 2. cap. 15.
34. Dæmones hominum valetudinem vitare, lib. 2. cap. 15.
35. Dæmones nullum sibi honorem appetere, lib. 2. cap. 17.
36. Deum verè & propriè quibusdam affectibus commoveri, lib. 2. cap. 18. lib. de Irâ Dei cap. 2. 15. & 16.
37. Deum verè & propriè irasci, lib. 2. cap. 18. & toto lib. de Irâ Dei, præsertim cap. 16. & 17.
38. Animæ humanæ originem è cœlo esse, lib. 2. c. 19. lib. 7. cap. 9. & 12.
39. Cœlum, terram, mundum denique rotundæ, sive orbicularis figuræ non esse, lib. 3. cap. 24.
40. Diabolum non statim post transgressionem ad pœnam detrusum, sed in hunc mundum manere permillum, &c. lib. 3. cap. 29. lib. 7. c. 26.
41. Divinâ providentiâ averfos fuisse philosophos, ne scire possent veritatem, lib. 4. c. 2.
42. Deum patrem dignatum fuisse filium suum appellatione divini nominis, lib. 4. c. 6.
43. Christum fuisse à principio filium Dei, lib. 4. c. 8.
44. Filium Dei à Deo patre fuisse procreatum, lib. 4. c. 8.
45. Dei Verbum spiritum esse cum voce & tono ex ore Dei prolatum, lib. 4. c. 8.
46. Dei filium Angelum esse, lib. 4. c. 8. & c. 14. juxtà unam lectionem, ibi, Principem Angelorum.
47. Angelos Dei spiritus esse ex Dei naribus tacitè prolatos, lib. 4. c. 8.
48. Hominis spiritus dissolubiles esse, lib. 4. c. 8.
49. Christum, cùm carnem humanam sumpsit, hominem induisse, gessisse, lib. 4. c. 10.
50. Christum passum esse anno quinto decimo Tiberii Cæsaris, lib. 4. c. 10.
51. Deum noluisse filium suum in primo adventu in claritate & potestate cœlesti mittere, ut ingratus in Deum populus Judæorum in errorem induceretur, lib. 4. c. 11.
52. 53. Duas resurrectiones futuras in fine seculorum. Post primam resurrectionem Christum mille annis in terrâ cum justis regnaturum. Quo tempore multa eventura pronunciat, quæ falsa notantur, ipso regno mille annorum sublato, lib. 4. c. 12. in fin. lib. 7. c. 2. 14. 19. 20. 21. 22. 24. 25. & 26. Epit. cap. 11.
54. Infirmatum virginis uterum, & factam in multâ miseratione matrem virginem, lib. 4. cap. 12.
55. Hierosolymam à Salomone conditam fuisse, lib. 4. c. 13. & c. 18.
56. Christum mediam inter Deum & hominem substantiam gessisse, sive medium inter Deum, & hominem esse, lib. 4. c. 13. & c. 25.
57. Christum Deum & hominem fuisse ex utroque genere permillum, lib. 4. c. 13.
58. Christum initio adolescentiæ suæ baptizatum fuisse, lib. 4. c. 15.
59. Christum legem Dei solvisse, lib. 4. c. 17.
60. Pilatum sententiam adversus Christum non tulisse, lib. 4. c. 18.

61. Christum Dominum passionis tempore coloris punicei veste indutum fuisse, lib. cod. cap. cod.
62. Christum post passionem suam se Judæis ostendere noluisse, ne adduceret eos in pœnitentiam, & eos resanaret, lib. 4. c. 20.
63. Deum purum virtutem docere non potuisse, quia expers corporis non fecisset, quæ doceret; idèò Christum carnem sumpsisse, lib. 4. c. 23.
64. Christi corpus è cruce intactum sublatum, ne ad resurgendum inhabile redderetur, lib. 4. cap. 26.
65. Christianos, cùm unum Deum esse dicant, duos tamen asserere, Deum patrem, & Deum filium, lib. 4. c. 29. *Hæc minus benè ab Iseo reprobata esse videntur; quâ de re legas quæ annotata sunt à nobis, pag. 351. infra.*
66. Patrem à filio fieri, & filium vicissim à patre, lib. 4. c. 29. *Hæc etiam plano sensu explicantur: quod enim constituit Patrem, vel paternitatem est filius vel filiatio; sicut Paternitas constituit filiationem.*
67. Usum luminum in templis supervacuum, lib. 6. c. 2.
68. Qui sciens peccat, apud Deum veniam non habere, lib. 6. c. 13.
69. Qui ab operibus malis abstinet, satis justum esse, lib. 6. c. 13.
70. Maximum crimen esse illius, qui parùm lætetur, cùm adversi quidpiam inimico suo videat accidere, lib. 6. c. 16.
71. Justo militare non licere, lib. 6. c. 20.
72. Justo accusare quenquàm crimine capitali non licere, lib. 6. c. 20.
73. Præceptum in Decalogo positum (Non occides) simpliciter & absque ullâ exceptione intelligendum esse, ut nullo modo liceat hominem occidere, lib. 6. c. 20.
74. Deum corpore præditum esse, lib. 7. c. 5. Epitom. 10. De Irâ Dei, 2. & 18. de Opific. 2. & 8.
75. 76. Mentem humanam in quiescentibus somno sopiri, in furiosis penitus extingui, contagio corporeæ imbecillitatis ægrescere, lib. 7. c. 12. Opif. c. 18.
77. Animam humanam emissam corporis claustrum ad sedem suam revolare, lib. 7. c. 12.
78. Mundum sex millibus annorum duraturum, lib. 7. c. 14. & 25. Epitom. c. 11.
79. Adam mille annis vixisse, lib. 7. c. 14.
80. Non antè venturum Antichristum, quàm Roma pereat, lib. 7. c. 15. & 25.
81. Hostem superventurum decem Regibus in fine mundi, qui illòs subigat, mox & ipse ab Antichristo subigendus, & occidendus, lib. 7. c. 16. Epitom. c. 11.
82. In fine mundi Prophetam missum iri à Deo, lib. 7. cap. 17.
83. Post prædicationem illius Prophetæ Antichristum oriturum, lib. 7. c. 17.
84. Malo spiritu Antichristum generatum iri, lib. 7. c. 17.
85. Impios non resurrecturos in judicium, lib. 7. c. 20.
86. Animam humanam spiritum esse, & idèò corpore exutam parem levibus ventis esse; lib. 7. c. 20.
87. Carnem, quam Deus homini superjecerit post resurrectionem non huic terrenæ fore similem, lib. 7. c. 21.
88. Ignem Inferni diversum naturâ esse ab hoc nostro, lib. 7. c. 21.
89. Ignem Inferni purum esse, & lucidum, &c. lib. 7. cap. 21.
90. Pœnas animarum & præmia differri usque ad diem universalis judicii, lib. 7. c. 21.
91. Affectus interdum ad delinquendum cogere. Epitom. c. 4.
92. Deum auctorem esse malorum, lib. de Irâ Dei, cap. 3.
93. Deum proposuisse bonum & malum, lib. de Irâ Dei, cap. 15.
94. Aëre ali animam, cibus corpus, lib. de Opific. c. 11.



SUMMARIA CAPITUM IN LIBROS LACTANTII DIVINARUM INSTITUTIONUM.

LIBRI PRIMI, DE FALSA RELIGIONE DEORUM.

<i>P</i> RÆFATIO. Quam sit & fuerit semper cognitio Veritatis.	1
CAPUT I. De Religione & Sapientia.	4
II. Quod Providentia sit in rebus humanis.	7
III. Unius-ne potestate Dei mundus regatur, an multorum.	9
IV. Quod unus verè sit Deus à Prophetis etiam prænuntiatus.	12
V. De testimoniis Poëtarum & Philosophorum.	14
VI. De Divinis testimoniis, & de Sibyllis & earum carminibus.	21
VII. De testimoniis Apollinis & Deorum.	29
VIII. Quod Deus sine corpore sit, nec sexus ad procreandum egeat.	33
IX. De Hercule, & ejus vitâ & morte.	36
X. De Æsculapii, Apollinis, Neptuni, Martis, Castoris & Pollucis, Mercurii atque Liberi vitâ & gestis.	39
XI. De Jovis ortu, vitâ, regno, nomine & morte; & de Saturno & Urano.	43
XII. Quod Stoici figmenta Poëtarum ad Philosophicam transferunt rationem.	57
XIII. Quam vana sint & inanes Stoicorum interpretationes de Diis; & ibi de Jovis ortu, Saturno & Ope.	59
XIV. Quid de Diis Euhemeri & Ennii doceat sacra historia?	62
XV. Quomodo cum fuerint illi homines, Dii fuerint nominati.	63
XVI. Quâ ratione Dii esse non possint, quos sexus differentia discernit; & quod in Naturam Dei non cadit officium generandi?	71
XVII. De Stoicorum eadem sententiâ; & ibi de Deorum arumnis & turpitudi- nibus.	73
XVIII. De Deorum consecratione propter collata in homines beneficia.	77
XIX. Quod Deum verum simul cum Diis vanis nemo possit colere.	81
XX. De Diis Romanorum propriis, & eorum sacris.	82
XXI. De Diis Barbarorum quibusdam propriis, & eorum sacris; ac itidem de Romanis.	92
XXII. Quis auctor prædictarum vanitatum in Italiâ apud Romanos fuerit, & quis apud alias gentes?	102

LIBRI SECUNDI, DE ORIGINE ERRORIS.

- I. **Q**UOD rationis oblivio faciat homines ignorantes veri Dei, qui colitur in adversis, & in prosperis contemnitur. 112
- II. Quæ fuerit prima causa fingendi simulacra; de verâ Dei imagine, & ejus vero cultu? 116
- III. Quod Cicero aliique doctiores peccaverunt, non avertendo populos ab errore. 119
- IV. De simulacris, ornamentisque Templorum, & eorum contemptu, etiam ab ipsis Gentilibus. 123
- V. Quod solus omnium creator Deus est colendus, non verò elementa, nec corpora cœlestia. Refelliturque Stoicorum sententia, qui stellas & astra Deos putant. 130
- VI. Quod nec mundus totus, nec elementa sint Deus, nec animata. 133
- VII. De Deo, & religionibus insipientium; de avaritiâ, & Majorum auctoritate. 136
- VIII. De rationis usu in religione; deque somniis, auguriis, oraculis, talibusque portentis. 139
- IX. De Diabolo, Mundo, Deo, Providentiâ, Homine & ejus sapientiâ. 142
- X. De Mundo, ejusque partibus, Elementis & Tempestatibus. 154
- XI. De Animantibus, Homine, Prometheo, Deucalione, Parciis. 157
- XII. Quod animalia non spontè nata sint, sed dispositione divinâ, cujus fecisset nos conscios Deus, si scire expediret. 162
- XIII. Quare duo sexus in homine: quid sit mors ejus prima, quid secunda; & de primorum parentum culpâ & pœnâ? 164
- XIV. De Noë vini inventore: qui primi scientiam astrorum habuerint; ac de ortu falsarum religionum. 170
- XV. De iniquatione Angelorum, & duobus generibus Daemonum. 173
- XVI. Demones nihil posse in eos, qui in fide solidati sunt. 177
- XVII. Astrologiam, Aruspicinam & similes artes esse Daemonum inventa. 179
- XVIII. De Dei potentiâ & ultione, Daemonum cultu, & falsis religionibus. 183
- XIX. De simulacrorum & terrenarum rerum cultu. 185
- XX. De Philosophis, deque Veritate. 186

LIBRI TERTII, DE FALSA SAPIENTIA PHILOSOPHORUM.

- I. **V**ERITATIS laus, & collatio cum Eloquentiâ; cur eam non sunt assecuti Philosophi: de stylo simplici Sacrarum Scripturarum. 189
- II. De Philosophiâ; & quàm inanis fuerit ejus in exponendâ veritate occupatio. 192
- Tem. I.

III. Philosophia quibus rebus constet; & quis fuerit Academica secta auctor pri- marius.	193
IV. Scientiam à Socrate, opinionem à Zenone esse sublatam.	196
V. Multarum rerum scientiam esse necessariam.	198
VI. De Sapientiâ, & Academicis & Physicis.	199
VII. De Philosophiâ Ethicâ, & summo Bono.	201
VIII. De summo bono, & animi corporisque voluptatibus, & Virtute.	203
IX. De summo bono, & de cultu veri Dei; atque Anaxagora refutatio.	208
X. Proprium hominis est Deum cognoscere & colere.	211
XI. De Religione, Sapientiâ, ac summo bono.	213
XII. De duplici pugnâ corporis & anima; atque de appetendâ virtute propter vitam æternam.	215
XIII. De Animæ immortalitate; deque Sapientiâ, Philosophiâ & Eloquentiâ.	219
XIV. Quod Lucretius & alii erraverunt, ac ipse Cicero, in statuendâ Sapientiæ origine.	221
XV. Seneca error in Philosophiâ; & quomodo Philosophorum oratio cum eorum viâ pugnet.	225
XVI. Quod rectè docentes Philosophi malè vivant, teste Cicerone; unde non tam Philosophiâ, quàm Sapientiâ studendum est.	228
XVII. A Philosophiâ ad Philosophos transit, initio ab Epicuro sumpto; & quo- modo Leucippum & Democritum habuerit auctores erroris.	231
XVIII. Pythagorici & Stoici, animarum immortalitatem statuentes, volunta- riam mortem inaniter persuadent.	237
XIX. Cicero & alii sapientissimi animarum immortalitatem, sed infideliter docent; & quod bona vel mala mors ex anteaclâ vitâ sit ponderanda.	242
XX. Socrates aliis prudentior fuit in Philosophiâ, quamvis in multis desipuerit.	245
XXI. De Platonis doctrinâ, quæ Respublicas destrueret.	247
XXII. De Platonis præceptis, iisdemque reprehensis.	249
XXIII. De erroribus quorundam Philosophorum, deque Sole & Lunâ.	251
XXIV. De Antipodibus, de Cælo ac Sideribus.	254
XXV. De addiscendâ Philosophiâ; & quanta ad ejus studium sint necessaria.	256
XXVI. Sapientiam sola doctrina cælestis largitur; & quàm sit efficax lex Dei.	259
XXVII. Quàm parùm Philosophorum præcepta conferant ad veram sapientiam, quàm in solâ Religione invenies.	260
XXVIII. De verâ Religione, deque Naturâ: Fortuna num sit Dea; & de Phi- losophiâ?	263
XXIX. De Fortunâ iterum, & Virtute.	266
XXX. Epilogus antè dictorum; & quâ ratione sit transeundum à vanitate Phi- losophorum ad Sapientiam veram & veri cognitionem, in quo solo virtus est & beatitudo.	269

LIBRI QUARTI, DE VERA SAPIENTIA ET RELIGIONE.

I. <i>De priore hominum Religione, & quomodo error transfusus sit in omnem ætatem; ac de septem Graciæ Sapientibus.</i>	273
II. <i>Ubi querenda sit Sapientia; quare Pythagoras & Plato non accefferunt ad Ju- daeos?</i>	275
III. <i>Sapientia & Religio divelli non possunt; necessarium est, ut natura dominus sit uniuscujusque pater.</i>	277
IV. <i>De Sapientiâ iidem & Religione; atque de jure Patris & Domini.</i>	280
V. <i>Oracula Prophetarum sunt inspicienda; & de temporibus eorum atque Judi- cium & Regum.</i>	282
VI. <i>Deus omnipotentem genuit filium; atque de eo testimonia Prophetarum & Tris- megisti.</i>	284
VII. <i>De nomine Filii; atque unde Jesus & Christus appellatur.</i>	286
VIII. <i>De ortu Jesu in spiritu & in carne; de Spiritibus & testimoniis Pro- phetarum.</i>	288
IX. <i>De Verbo Dei.</i>	291
X. <i>De Jesu adventu; de Judæorum casibus ac eorum regimine usque ad Passio- nem Dominicam.</i>	292
XI. <i>De causâ Incarnationis Christi.</i>	296
XII. <i>De Jesu ortu ex Virgine, de ejus vitâ, morte & Resurrectione; atque de iis rebus testimonia Prophetarum.</i>	299
XIII. <i>De Jesu Deo & homine; atque de eo Prophetarum testimonia.</i>	302
XIV. <i>De Jesu Sacerdotio à Prophetis prædicto.</i>	307
XV. <i>De Jesu vitâ & miraculis; atque de iis testimonia.</i>	310
XVI. <i>De Jesu Christi Passione, quod fuerit prædicta.</i>	314
XVII. <i>De Judæorum religionibus, ac eorum odio in Jesum.</i>	317
XVIII. <i>De Passione Dominicâ, & quod ea prænunciata fuerit.</i>	320
XIX. <i>De Jesu morte, sepulturâ & Resurrectione; atque de iis rebus prædicta.</i>	326
XX. <i>De Jesu in Galilæam post Resurrectionem prosecutione; atque de utroque testa- mento, vetere & novo.</i>	330
XXI. <i>De Jesu Ascensione, eâque prædictâ; & de Discipulorum prædicatione & ge- stis.</i>	332
XXII. <i>Argumenta Infidelium contra Jesu Incarnationem.</i>	333
XXIII. <i>De præcipiendo & agendo.</i>	334
XXIV. <i>Eversio argumentorum supra objectorum.</i>	336
XXV. <i>De Jesu adventu in Carne, & Spiritu, ut Deum inter & hominem me- diator esset.</i>	338
XXVI. <i>De Cruce Jesu & cæteris tormentis, & de Agni legali figurâ.</i>	340
XXVII. <i>De mirandis per Crucis virtutem effectis, ac de Dæmonibus.</i>	343
XXVIII. <i>De Spe & verâ Religione, atque de Superstitione.</i>	348
XXIX. <i>De Religione Christiana, & de Jesu cum patre conjunctione.</i>	350

LIBRI QUINTI,

DE JUSTITIA.

I. DE non damnandis reis, inaudita causâ: unde Literas Sacras contempserint Philosophi; de primis assertoribus Religionis Christianæ.	358
II. Quantum à temerariis hominibus impugnata fuit veritas Christiana.	362
III. De veritate Christiana Doctrina, & adversariorum vanitate; atque Christum non fuisse magum.	366
IV. Cur istud opus editum sit; atque iterum de Tertulliano & Cypriano.	370
V. Qua sub Saturno erat vera justitia, hanc Jupiter fugavit.	372
VI. Explosa justitiâ, cupiditas, iniquæ leges, audacia, avaritia, ambitio, superbia, impietas, aliaque regnarum vitia.	375
VII. De Jesu adventu, & fructu; atque de ejus seculi virtutibus & vitiis.	377
VIII. De Justitiâ omnibus notâ, & non susceptâ; de vero Dei templo, atque de ejus cultu, ut cuncta conterantur vitia.	379
IX. De sceleribus impiorum, & Christianorum cruciatibus.	381
X. De falsâ pietate; & de falsâ & verâ Religione.	385
XI. De crudelitate Gentilium in Christianos.	388
XII. De verâ virtute; atque de existimatione boni aut mali civis.	391
XIII. De Christianorum incrementis & suppliciis.	393
XIV. De Christianorum fortitudine.	395
XV. De stultitiâ, sapientiâ, pietate, equitate & justitiâ.	396
XVI. De officiis viri justî, & equitate Christianorum.	400
XVII. De Christianorum equitate, Sapientiâ & justitiâ.	402
XVIII. De Justitiâ, Sapientiâ & Stultitiâ.	404
XIX. De Virute, & Christianorum cruciatibus; ac de jure Patris & Domini.	409
XX. De vanitate & sceleribus impiarum Religionum, & Christianorum cruciatibus.	411
XXI. De cultu Deorum & Dei veri, atque de bestiis, quas coluerunt Ægyptii.	416
XXII. De furore Daemonum in Christianos, & errore Infidelium.	419
XXIII. De justitiâ, & patientiâ Christianorum.	421
XXIV. De ultione Divinâ in Christianorum tortores.	425

LIBRI SEXTI,

DE VERO CULTU.

I. DE Dei veri cultu, & innocentia; atque de cultu falsorum Deorum.	429
II. De falsorum Deorum & veri Dei Cultu.	432

III. De Viis vite, & de Vitiis & Virtutibus; ac de Cœli præmiis & Infernorum pœnis.	435
IV. De Viis vite, de Voluptatibus, necnon de incommodis Christianorum.	437
V. De falsâ Virtute, & eâdem verâ; ac de Scientiâ.	441
VI. De Summo Bono & Virtute; deque Scientiâ ac justitiâ.	444
VII. De viâ Erroris ac Veritatis; quod ea simplex sit, angusta & ardua, atque Deum habeat ducem.	449
VIII. De erroribus Philosophorum, ac varietate Legum.	451
IX. De Lege & Præcepto Dei; de Misericordiâ, atque errore Philosophorum.	453
X. De Religione erga Deum, & Misericordiâ erga homines; atque de Mundi principio.	456
XI. De personis in quas beneficium sit conferendum.	460
XII. De generibus Beneficentiæ, & operibus Misericordiæ.	464
XIII. De Pœnitentiâ, de Misericordiâ, ac Peccatorum veniâ.	470
XIV. De Affectibus, ac de iis Stoïcorum sententia; & de Virtute, Vitiis & Misericordiâ.	473
XV. De Affectibus; ac de iis Peripateticorum sententia.	474
XVI. De Affectibus; ac de iis Peripateticorum eversa sententia: quis sit verus affectuum, quique eorum malus usus.	477
XVII. De Affectibus, ac eorum usu; de patientiâ & summo bono Christianorum.	479
XVIII. De quibusdam Dei mandatis, & Patientiâ.	482
XIX. De Affectibus, eorumque usu; atque de tribus Furiis.	487
XX. De Sensibus, & eorum voluptatibus brutorum & hominis; atque de oculorum voluptate, & Spectaculis.	489
XXI. De aurium voluptatibus, & Sacris literis.	495
XXII. De Saporis & Odoris voluptatibus.	496
XXIII. De Tactûs voluptate, & libidine; atque de Matrimonio & Continentiâ.	497
XXIV. De Pœnitentiâ, de Veniâ, ac Præceptis Dei.	502
XXV. De Sacrificio, & de dono Deo digno; atque de formâ laudandi Deum.	507

LIBRI SEPTIMI,

DE VITA BEATA.

I. DE Mundo, & qui sint credituri, qui verò non; atque ibi reprehensio perfidorum.	513
II. De errore Philosophorum, ac de Divinâ Sipientiâ; atque de Aureo sæculo.	518
III. De Naturâ & de Mundo; atque reprehensio Stoïcorum & Epicureorum.	519
IV. Quod omnia in aliquem usum creata sunt, etiam qua mala videntur: quare homo in tam fragili corpore ratione fruatur.	524
V. De Hominis Creatione, atque de dispositione Mundi; & de summo bono.	527

cl SUMMARIA CAPITUM.

VI. Quarè Mundus & Homo creati sunt : quàm sit inanis cultus Deorum?	534
VII. De Philosophorum varietate , eorumque veritate.	535
VIII. De immortalitate Anima.	538
IX. De aternitate Anima , atque de Virtute.	540
X. De Vitiis & Virtutibus ; atque de Vitâ & Morte.	543
XI. De Temporibus postremis ; atque de Animâ & Corpore.	545
XII. De Animâ & Corpore ; atque de conjunctione eorum , & discessu ac reditu.	546
XIII. De Animâ ; ac Testimonia de ejus aternitate.	552
XIV. De Mundi Temporibus primis , ac postremis.	554
XV. De Mundi vastatione , & Mutatione Imperiorum.	558
XVI. De Mundi vastatione , ejusque prodigiis.	563
XVII. De falso Prophetâ , & incommodis piorum , & illius internecone.	565
XVIII. De Mundi Casibus in extremo ; ac de iis pradiâs à Varibus.	567
XIX. De adventu Christi ad judicium , & de falso Prophetâ devicto.	568
XX. De Christi judicio ; de Christianis , atque de Animâ.	570
XXI. De cruciatibus & pœnis Animarum.	572
XXII. De errore Poëtarum ; atque de Anima reditu ab Inferis.	575
XXIII. De Resurrectione Anima ; atque ejus rei testimonia.	577
XXIV. De renovato Mundo.	579
XXV. De postremis Temporibus ; ac de Urbe Româ.	583
XXVI. De Damonis emissione , alteroque maximo judicio.	584
XXVII. Adhortatio & confirmatio piorum.	589

FINIS.

A N A L Y S I S

LIBRI PRIMI

L A C T A N T I I.

A R G U M E N T U M.

PROPOSITIO generalis primi & secundi libri est, Religiones deorum esse falsas. Speciales libri primi partes sunt quatuor :

Proœmium, Cap. 1.

Providentiæ assertio, Cap. 2.

Assertio unius veri Dei, Cap. 3. 4. 5. 6. 7.

Refutatio deorum gentilium, inde ad finem.

PROœMIUM tria continet :

Causas hujus descriptionis.

Προσφωνήσις ad Constantinum Magnum.

Repetitionem primariæ causæ hujus descriptionis : ubi ratio exponitur, cur tam pauci religioni assentiantur.

Causa, quibus motus Lactantius orator hanc de Religione disputationem instituerit, quinque recensentur.

Prima : Succurrere vult iis, quibus prorsus ignota vera Religio, quorum multi veritatem quæsierunt, sed frustra, quia arcanum summi Dei ingenio ac propriis sensibus non potest comprehendi.

Secunda : Succurrere vult iis, quibus aliquo modo innotuit vera religio : sed eam vel contemnunt, ut docti, quod idoneis assertoribus egeat ; vel oderunt, ut indocti, ob infamiam sibi austeritatem.

Tertia : Quia non tam de rebus humanis benè meretur, qui scientiam benè dicendi affert, quàm qui piè atque innocentè docet vivere.

Quarta : Quia maximi oratores extremum vitæ actum Philosophiæ tribuerunt ; ergò justius ego Theologiæ tribuam.

Quinta : Viri prudentes Institutiones juris civilis ediderunt ; melius igitur ego divinas Institutiones persequar.

Προσφωνήσις ad Imperatorem Constantinum, quæ illi gratulatur de veritatis agnitione.

Repetit causam principem institutæ disputationis, ut homines avocet ab erroribus ; additque rationem, cur tam pauci Religioni veræ assentiantur : quod multi obdurent se contra manifestam veritatem, nec cogitent, quare sint nati ; hæc enim pravitatis est causa, ignoratio sui.

ALTERA pars libri primi quæstionem de providentiâ petraçtat : An sit providentia ? Lactantius non copiosè hanc thesım demonstratione indigere scribit ; tum quod Stoici & Cicero satis argutè negativam refutârunt ; tum quod omnes populi in hac unâ re consentiant, esse providentiam, Cap. 2.

TERTIA parte assertit, unum esse Deum, mundi hujus conditorem & gubernatorem ; idque rationibus & autoritatibus confirmat.

R A T I O N I B U S :

Quia Deus est perfectus. Ergò non potest esse nisi unus.

Quia Deus non capit interitum. Ergò nec divisionem.

Quia unus Deus facere mundum potuit. Ergò & regere.

Quia ut res militaris non constat, nisi sub uno duce : sic hæc summa ipsa rerum non

constabit, nisi singularum partium potestas ad unam Providentiam referatur.
Quia dicere multorum arbitrio cuncta regi, tale est, quale si quis affirmet, in uno corpore multas esse mentes: quoniam multa & varia sunt ministeria membrorum, quæ omnia mens sola gubernat.

Obiectio: Sunt equidem multi dii, sed unus est summus Rector.

Responsio: Si universi pares non sunt; non igitur dii sunt omnes.

A U T O R I T A T I B U S:

PROPHETARUM. Prophetæ, qui fuerunt admodum multi, unum Deum prædicant; unum loquuntur.

Obiectio: Non admittimus illorum testimonia; sunt voces humanæ.

Responsio. Impleta sunt illorum vaticinia; igitur non fuerunt furiosi nec mendaces, quia ceteros ab omni fraude cohibuerunt; & voluntas fingendi ac mentiendi eorum est, qui appetunt opes, qui lucra desiderant, quæ res procul à sanctis illis viris fuit. Aliqui eorum Principes aut etiam reges fuerunt, in quos cadere non potest suspicio fraudis.

POETARUM: Nam Orpheus Deum verum *πρωτόγονον* vocat. Sic Virgilius & Ovidius Deum mundi fabricatorem agnoscunt.

PHILOSOPHORUM: Thaletis, Pythagoræ, Anaxagoræ, Antisthenis, Cleanthis & Anaximenis, Chrysippi, Zenonis, Aristotelis, Platonis, Ciceronis, Senecæ.

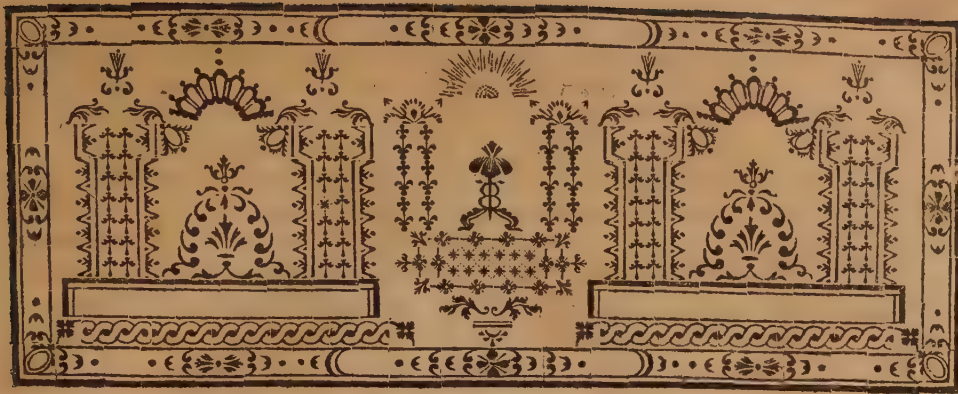
MERCURII Trismegisti: *ὁ δὲ θεὸς εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος ἔστι προϋπάρχων; ὅστις καὶ εἷς ἀγνώστου.*

SIBYLLARUM, quæ omnes unum Deum prædicant.

APOLLINIS, qui quærenti, quid esset Deus, respondit: *ἀλόφυνος*.

QUARTA libri parte refutat primùm communes Gentilium religiones à cap. 8. usque ad 20. deindè proprias Romanorum, à cap. 20. ad finem; probatque religiones deorum falsas esse, quòd certo tempore nati, pessimè vixerint, tandemque mortalium omnium legem subierint, quos pro diis Gentiles coluerunt.





LUCII CÆCILII
FIRMIANI
LACTANTII
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER PRIMUS.
DE
FALSA RELIGIONE DEORUM.

P R Æ F A T I O.

Quanti sit & fuerit semper cognitio Veritatis.



AGNO & excellenti ingenio viri, cùm se doctrinæ penitus dedissent, quidquid laboris poterat impendi, contemptis omnibus & privatis & publicis actionibus, ad inquirendæ veritatis studium contulerunt; existimantes multo esse præclarius humanarum divinarumque rerum investigare ac scire rationem, quàm aut fruendis opibus, aut cumulandis honoribus inhærere. Quibus rebus, quoniam fragiles terrenæque sunt, & ad solius corporis pertinent cultum, nemo melior, nemo justior effici potest. Erant illi quidem veritatis cognitione dignissimi, quàm scire tantopere cupiverunt; atque ita, ut eam

Lin. 1. *Dedissent.*] Ex MSS. Lipsiensibus & Gothano, rectius est & concinnius quàm *dedidissent*, ut habent alii multi. MS. elegans Eminentissimi Cardinalis Rohannei habet *dedissent*.

Lin. 6. *Quoniam.*] MSS. Rohan. legit *quia*.
Tom. I.

Lin. 8. *Justior effici.*] Sic restituimus ex Rohanneo & omnibus MSS. codicibus, veteribus Romanis editionibus, & 2. Lipsiensibus. In ceteris editis, legitur *feri*.

Lin. 9. *Atque ita.*] Deest in Rohan. MSS. idque rectè.

rebus omnibus anteponerent. Nam & abjecisse quosdam res familiares suas, & renuntiasse universis voluptatibus constat, ut solam nudamque veritatem nudi expeditique sequerentur: tantumque apud eos veritatis nomen & autoritas valuit, ut in ipsa esse summi boni præmium prædicarent. Sed neque adepti sunt id quod volebant: & operam simul atque industriam perdiderunt; quia veritas, id est arcanum summi Dei, qui fecit omnia, ingenio ac propriis non potest sensibus comprehendi: alioqui nihil inter Deum hominemque distaret, si consilia & dispositiones illius majestatis æternæ cogitatio assequeretur humana. Quod quia fieri non potuit, ut homini per seipsum ratio divina innotesceret, non est passus hominem Deus lumen sapientiæ requirentem diutius errare, ac sine ullo laboris effectu vagari per tenebras inextricabiles; aperuit oculos ejus aliquandò, & notionem veritatis munus suum fecit: ut & humanam sapientiam nullam esse monstraret, & erranti ac vago viam consequendæ immortalitatis ostenderet.

Verum quoniam pauci utuntur hoc cælesti beneficio ac munere; quòd obvoluta in obscuro veritas latet; eaque vel contemptui doctis est, quia idoneis assertoribus eget; vel odio indoctis, ob insitam sibi austeritatem, quam natura hominum proclivis in vitia pati non potest: (nam quia virtutibus amaritudo permitta est, vitia verò voluptate condita sunt; illà offensi, hâc deliniti feruntur in præceps, & bonorum specie falsi, mala pro bonis amplectuntur) succurrendum esse his erroribus credidi; ut &

Lin. 1. *Abjecisse quosdam.*] Biam scilicet, Democritum, &c. V. Valer. Max. l. 7. c. 2. l. 8. c. 7. De his singulis plenius loquetur libro III. qui est de Falsa Sapientia.

Lin. 2. *Nudam veritatem nudi expeditique sequerentur.*] Ita Hieron. epist. 13. ad Paulinum: *Nudam crucem nudus sequens, expeditior & levior scandis scalam Jacob.* In multis editis ac in pluribus MSS. *virtutem & virtutis* legitur, non verò *veritatem & veritatis*. At in MSS. Oxoniensibus à Sparckio laudatis *veritatem & veritatis* scribitur, sicut & in MSS. quibus usus est editor Colonienfis anni 1544. Porro in hoc capite non agitur de virtute, sed de veritate, ut paucis post lineis videre est; *quia veritas*, ait Lactantiùs, ingenio ac propriis sensibus non potest comprehendi.

Lin. 4. *Prædicarent.*] Ita restitui ex MSS. codicibus ac veteribus editis Rom. Ald. Paris. 1525, quod juxta Cellarium. efficacius est notandæ Philosophorum jactantiæ, quàm *judicarent*, quod est in recentissimis MSS. Emmanuel. & Cantabrig. & in editis recentibus. In quibusdam editis legitur, *ut in ea omne summi boni prædicarent.*

Lin. 6. *Veritas, id est arcanum.*] De hoc quaestio erit lib. IV. qui est de Vera Sapientia.

Ibidem. *Summi Dei.*] Hanc locutionem centies reperies apud Lactantium.

Lin. 8. *Dispositiones.*] Pro decreta; hinc Lactantiùs in Erasmino Ciceroniano notatur, quòd vocabulum Decreta hîc non adhibueris.

Lin. 10. *Innotesceret.*] Ita MSS. Anglicani & Aldina editio; aliæ quædam habent, *notesceret*, sed minùs bene.

Lin. 11. *Errare.*] Sic cum edit. Rom. omnes MSS. præter 1. Reg. & edd. rec. in quibus est, *oberrare*.

Lin. 14. *Nullam.*] Id est, nullius pretii, nullius emolumenti. *Walchius.* Ita interpretantur vocem *nullus* purioris eloqui auctores.

Lin. 17. *In obscuro veritas.*] Quomodò id sit docet libro III. cap. 28.

Lin. 18. *Assertoribus.*] Ita cum vet. tribus Romanis editionibus an. 1468. 1470. & 1474. ac Betulei & Cellarii, MSS. Bonon. 7. Reg. 6. Colbert. 2. Sorbon. Navar. Victor. Gatian. Cauc. Ultr. 3. Lips. Cant. Emm. Jun. Gronov. 2. Clarom. & 2. Brun. melius & concinnius, quàm *assertionibus* in 2. Reg. rec. & Marm. ac recentioribus editis. De assertoribus Christianæ religionis vide lib. V. cap. 2.

Lin. 21. *Falsi.*] id est, decepti,

docti ad veram sapientiam dirigantur, & indocti ad veram religionem. Quæ professio multò melior, utilior, gloriosior putanda est, quam illa oratoria, in quâ diu versati, non ad virtutem, sed planè ad argutam malitiam juvenes erudiebamus. Multò quippe nunc rectius de præceptis cælestibus differemus, quibus ad cultum veræ majestatis mentes hominum instruere possimus: nec tam de rebus humanis benè meretur, qui scientiam benè dicendi affert, quàm qui piè atque innocenter docet vivere: idcirco apud Græcos majore in gloriâ philosophi, quàm oratores fuerunt. Illi enim rectè vivendi doctores sunt existimati: quod est longè præstabilius: quoniam benè dicere, ad paucos pertinet; benè autem vivere, ad omnes. Multùm tamen nobis exercitatio illa fictarum litium contulit, ut nunc majore copiâ & facultate dicendi causam veritatis peroremus: quæ licèt possit sine eloquentiâ defendi, ut est à multis sæpe defensa; tamen claritate ac nitore sermonis illustranda, & quodammodò differenda est, ut potentiùs in animos influat & vi suâ instructa, & luce orationis ornata.

Lin. 3. *In quâ diu versati.*] Forum tamen non attigit.

Lin. 6. *Instruere.*] Sic restituimus ex veterimo & optimo MSS. Regio-Puteano. 3. Colbert. 2. Claromont. aliisque, & vet. editis Rom. Egnat. seu Ald. 1515. Paris. 1525. Cratand. 1532. In nonnullis MSS. & recentioribus editis, *instituere*.

Lin. 8. *Majore in gloriâ &c.*] De Philosophi & Oratoris comparatione vide Plutarchum in Stoicis Enantiomatis sub initium.

Lin. 11. *Multùm tamen nobis exercitatio illa fictarum litium, &c.*] *Fictarum*, ait, *litium*, nam verarum nunquam patronus fuit, cùm ne forum quidem attigerit, ut testatur ipse de se lib. 3. cap. 13. Olim autem cùm in Græciâ, & Romæ floreret eloquentiæ studium, juvenes perceptâ Grammaticâ, ducebantur ad Rhetores, qui themata illis vel conficta, vel ex historiis petita proponebant, qualia sunt, quæ in Senecæ patris, & Quintiliani declamationibus, & apud Græcos scriptores etiamnum multa reperiuntur, in quibus pueri in scholis sese dictione ac scriptione exercebant, quales fuerunt Libanius, Carneades, Dio Chrysostomus: ita hi juvenes instituiebant, ut postea seriò ad populum, vel Senatuum eloqui

possent; & materias infames pertractare consueverunt. Hæ itaque exercitationes erant, quibus paulò supra Lactantius ait, se in professione illâ oratoriâ diù versatùm, juvenes olim non ad virtutem, sed planè ad argutam malitiam erudivisse, multùmque illarum usum nunc sibi profuturum ad causam veritatis adversus gentes perorandam. *Isæus*.

Lin. 14. *Differenda est.*] Differere, est velle indicare, declarare. Tacit. hist. 2. *Haud fuerit longum initia religionis, templi situm, formam Deæ paucis differere.* Barthius.

Fortè legendum, *asserenda est*, ait Petrus Francius in orâ Lactantii sui.

Lin. 15. *Et vi suâ instructa.*] Ita emendatum ex vetustissimo & optimo MS. Regio-Puteano, aliisque 7. Regiis, & 6. Colb. 2. Lips. Christ. Em. Cantabrig. 2. Clarom. 2. Brun, ac 3. vet. editis Rom. Egn. seu Ald. Paris. 1525. Tornes. Cratand. Graph. Gymnic. & 2. Lips. cùm antea esset in editis sex recentioribus *et vi suâ et instructa religione*. Et quidem duas hæc voces esse delendas existimabat doctissimus Petrus Francius Historiarum & eloquentiæ Professor Amstelodami, in Notis MSS. ad oram Lactantii sui, *religione suspicans natum ex sequentibus*.



CAPUT PRIMUM.

De Religione & sapientiâ.

DE Religione itaque nobis rebusque divinis instituitur disputatio. Nam si quidam maximi oratores professionis suæ quasi veterani, decursis operibus actionum suarum, postremò se philosophiæ tradiderunt, eamque sibi requiem laborum iustissimam putaverunt; si animos suos in earum rerum, quæ inveniri non poterant, inquisitione torquerent, ut non tam otium sibi, quàm negotium quæsisse videantur, & quidem multò molestius, quàm in quo fuerant antè versati: quantò iustius ego me ad illam piam, veram, divinamque sapientiam, quasi ad portum aliquem tutissimum conferam, in quâ omnia dictu prona sunt, auditu suavia, facilia intellectu, honesta susceptu? Et, si quidam prudentes, & arbitri æquitatis, Institutiones Civilis Juris compositas ediderunt, quibus civium dissidentium lites contentionesque sopirent: quantò melius nos & rectius divinas Institutiones litteris persequemur; in quibus non de stillicidiis, aut aquis arcendis, aut de manu conferendâ, sed de spe, de vitâ, de salute, de immortalitate, de Deo loquemur, ut superstitiones mortiferas, erroresque turpissimos sopiamus?

Quod opus nunc nominis tui auspicio inchoamus, Constantine

Lin. 2. *Veterant.*] A militiâ desumpta similitudo; alii enim milites veterani, alii tiro-nes. Veterani sunt milites, qui multis annis stipendia fecerunt, & diuturno usu in re militari sunt exercitati; sub vexillo tamen continebantur, ut patet ex Cæsare libro 1. de Bello Gallico. Vide Lipsium ad librum I. Taciti. V. Budæum in L. de asse. Hinc Oratores veterani appellantur, qui multis annis declamando sese exercuere, ac qui diuturno usu, dicendi facultatem ac facilitatem acquisivere. Gallæus.

Lin. 10. *Prudentes.*] id est *Jure-consulti*; sic in Jure dicuntur *Responsa Prudentum*. Sic infra lib. V. cap. 12. *Prudentes* iterum qui & *Jure-consulti* dicuntur: & *Prudentia* pro Jurisprudentiâ apud Ciceronem de Senect. cap. 9. & de Amicit. cap. 1.

Lin. 11. *Institutiones.*] Respicit ad operis titulum, ad instar Cui Institutionum Juris Civilis, quarum hodiè extant fragmenta. Institutiones autem sunt libri, quibus prima elementa docendæ alicujus artis aut scientiæ ita concluduntur, ut rudis aliquis per gradus ad ejus cognitionem pervenire possit. Sic apud J.C. Institutiones legimus scripta breviora. Barthius. Per divinas Institutiones intelligit Lac-

tantius, de Religionis Christianæ institutis & præceptis, deque impiis Gentilium cultibus coarguendis disceptationes.

Lin. 13. *Non de Stillicidiis, aut aquis &c.*] In Pandectis Jurisconsultorum libro 30. titulus tertius est de aquâ, & aquæ pluriæ arcendæ. Vide Ciceron. lib. 1. de Oratore num. 38.

Lin. 14. *De manu conferendâ.*] Teste Gellio l. 20. c. 9. *manum conferere* est, de quâ re disceptabatur in re præsentî, sive ager, sive quid aliud est, cùm adversarium simul manu prehenderet, in eâ re omnibus verbis vindicare. A. Gellius.

Lin. 17. *Quod opus nunc nominis tui auspicio, &c.*] Hæc usque ad *Omissis* ergo desiderantur in MSS. 4. Reg. 2. Bonon. 7. Vatic. 4. Colb. Navarr. Vict. Christ. Em. 1. Lips. Gat. Tornes. 1. Claromont. Bruh. & in edit. Florentinâ. Desunt quoque in MSS. Rohanneo & Sangerman. Extant autem in vetustissimo MS. Regio 900 annorum codice, & in aliis quatuor Regiis, 5. Vaticanis, 2. Colbertinis, Sorbon. 2. Lips. 1. Claromont. Goth. Balliol. Marm. & in vet. editis 3. Rom. Ald. 1515. Paris. 1525. Graphei, Cratandri, Gymnici, Beulei, Fasitelli, Thomasi, Soubr. 2. Paris. Spark. & 2. Lips. Hæc repudiat Isaëus;

Imperator Maxime, qui primus Romanorum Principum, repudiatis erroribus, majestatem Dei singularis ac veri & cognovisti & honorasti. Nam cum ille dies felicissimus orbi terrarum illuxisset, quo te Deus summus ad beatum imperii culmen evexit, salutarem universis & optabilem principatum præclaro initio auspicatus es, cum everfam sublatamque justitiam reducens, teterrimum aliorum facinus expiasti: pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, virtutem, diuturnitatem; ut eadem justitiâ, quâ juvenis exorsus es, gubernaculum Reipublicæ etiam senex teneas, tuisque liberis, ut ipse à patre accepisti, tutelam Romani nominis tradas. Nam malis, qui adhuc adversus justos in aliis terrarum partibus sæviunt, quanto seriùs, tantò vehementiùs idem omnipotens mercedem sceleris exsolvet: quia ut est ergà pios indulgentissimus pater, sic adversus impios rectissimus iudex. Cujus religionem cultumque divinum cupiens defendere, quem potius appellem, quem alloquar, nisi eum, per quem rebus humanis justitia & sapientiâ restituta est?

Omissis ergo hujusce terrenæ philosophiæ autoribus nihil certi afferen-

tuentur autem nobiscum clarissimi & eruditissimi viri Stephanus Baluzius, Sebastianus Tillemontius, & Jo. Georgius Walchius ex styli æqualitate, & bis editos à Lactantio fuisse: primò tristibus quidem temporibus scriptos putant Institutionum libros, scilicet paulò post an. 302. lætioribus autem emendatos, auctos, alterâ editione prodiiisse, & Constantino inscriptos ac dedicatos circà annum 321. aut 323. Vide Præfationem nostram n. 10. & Hist. Eccles. Tillemontii tom. 6. pag. 208. & Not. 4. pag. 728. » Omnino genuinus fœtus » est Lactantii (inquit Walchius in suâ Lipsiensi editione an. 1715. pag. 13.) » quod ex » scribendi indole clarè colligi potest. « Quâ de re vide Isæum in notis ad librum I. quæ subjiciuntur ad finem hujusce voluminis.

Lin. 1. *Imperator Maxime.*] Nomine isto fuit insignitus Constantinus, cum jam solus debellatis hostibus, gubernacula imperii Romani haberet. Plura etenim cognomina gradatim assequutus est Constantinus. Ex eo quod Maxentii victor Romanum imperium Tyrannide liberasset, appellatus fuit liberator Urbis & fundator quietis; cum solus imperaret, salubatur Restitutor humani generis, Propagator Imperii, & Fundator æternæ securitatis.

Ibidem. *Qui primus Romanorum Principum.*] Non tam primus, repudiatis erroribus, majestatem Dei singularis ac veri cognovit & honoravit, quam primus Imperatorum pacem Christianis dedit. Nam ante illum Philippus, qui imperavit ab anno 244. ad 249. videtur fuisse Christianus, ut colligi potest ex Eusebii

Chronico, & Hist. Eccles. l. 6. c. 39. p. 234. b. cap. 34. p. 232. B. Hieronymo lib. de Viris illustribus, seu de Script. Eccles. c. 54. p. 285. Vincentio Lirin. lib. 1. cap. 23. Oros. lib. 7. cap. 20. & 28. aliisque. Itaque multò obscurior fuit in Philippo, quàm in Constantino, Christianæ Religionis professio. Vide Tillemontium Hist. Imperatorum tom. 3. p. 300. & p. 643. & seqq. Causa conversionis Constantini fuit victoria de Maxentio, καὶ τὸ τῆς αὐτοῦ σμῆνον, cui adscriptum ἐν τῷ τῷ νίκῃ. Id autem evenit anno Christi 311. Mortuus est 337. die Pentecostes 22 Maii sub Coss. Feliciano & Titiano. Vide Philostorgium lib. 1. Hist. Eccles. 6. alii ante victoriam jam fuisse Christianum referunt. De cruce illâ quæ anno 311. Constantino apparuit, vide Jac. Gothofredum ad Philostorgium, Eusebium lib. 1. de vitâ Constantini c. 22. & Sebastianum Tillemontium Hist. Imperatorum tom. 4. cap. 23. p. 126. atque Dissertationem Nicolai de Lescocq. editam tomò 2. hujus editionis.

Lin. 6. *Aliorum facinus.*] Taxat hîc Lactantius Maxentii & Licinii in Christianorum crudelitatem, & alios Christianorum persecutores.

Ibidem. *Dabit tibi Deus felicitatem.*] Sic S. Augustinus *Constantinum*, inquit, *Imperatorem, non supplicantem Dæmonibus, sed ipsum verum Deum colentem, tantis terrenis implevit muneribus, quanta optare nullus audeat,* &c. de Civit. Dei lib. V. cap. 25.

Lin. 10. *Justos.*] Id est, Christianos.

Lin. 16. *Afferentibus.*] Ut paulò post, *quæ allaturi sumus.* at MSS. 9. recentiores cum non-

tibus, aggrediamur viam rectam: quos equidem, si putarem satis idoneos ad bene vivendum duces esse, & ipse sequerer, & alios, ut sequerentur, hortarer. Sed cum inter se magnâ concertatione dissideant, secumque ipsi plerumque discordent, apparet eorum iter nequaquam esse directum: siquidem sibi quique, ut est libitum, proprias vias impresserunt, confusionemque magnam inquirentibus veritatem reliquerunt. Nobis autem, qui sacramentum veræ religionis accepimus, cum sit veritas revelata divinitus, cum doctorem sapientiæ, ducemque veritatis Deum sequamur, universos sine ullo discrimine vel sexûs vel ætatis ad cœlestis pabulum convocamus. Nullus enim suavior animo cibus est, quàm cognitio veritatis, cui asserendæ atque illustrandæ septem volumina destinavimus: quamvis ea res infiniti penè sit operis & immensi; ut si quis hæc dilatare atque exequi plenissimè velit, tanta illi rerum copia exuberet, ut nec libri modum nec finem reperiatur oratio. Sed nos idcirco breviter omnia colligemus; quòd ea quæ allaturi sumus, tam clara sunt & lucida, ut magis mirum esse videatur, tam obscuram videri hominibus veritatem, & iis præcipuè, qui sapientes vulgò putantur; vel quòd tantummodò instituendî nobis homines erunt, hoc est, ab errore, quo sunt implicati, ad rectiorem viam revocandi.

Quod si fuerimus (ut spero) assecuti, mittemus eos ad ipsum doctrinæ uberrimum ac plenissimum fontem, cujus haustu atque potu conceptam visceribus sitim sedent, ardoremque restinguant. Eruntque illis omnia facilia, prona, manifesta: modò ne pigeat ad percipiendam sapientiæ disciplinam, legendi, vel audiendi patientiam commodare. Multi enim superstitionibus vanis pertinaciter inhærentes, obdurant se contrà manifestam veritatem; non tam de suis religionibus, quas pravè asserunt, bene meriti, quàm de se malè: qui cum habeant iter rectum, devios sequuntur anfractus; planum deferunt, ut per præcipitium labantur; lucem relinquunt, ut in tenebris cæci ac debiles jaceant. His consulendum est ne contrà se pugnent, velintque se tandem ab inveteratis erroribus liberari:

nullis editis, asserentibus. Hic non Academicos modò intelligit, sed Philosophos omnes, qui variis opinionibus Sapientiæ studium dilaniarunt.

Lin. 6. *Inquirentibus.*] Sic MS. S. Germani & Lipsienses duo; alii verò *querentibus*.

Lin. 7. *Sacramentum.*] Hic significat rem arcanam, quæ naturaliter rationi humanæ ignota est, sed divinitus patefacta: quo sensu verus interpretes vocem *μυστήριον* reddidit. Hæc vox, nonnunquam significat juramentum, quod milites olim Imperatori præstabant, eoque se fideliter pugnaturos & promptè obtemperaturos pollicebantur: hæc significatio huic loco etiam aptari potest, atque ita accepit D. Thyss. nam & Christiani quando per baptismum ecclesiæ inferebantur, juramento Christo se obligabant; hinc S. Hieronymus ad Heliodor.

Recordare tyrocinii tui diem, quo Christo consecutus, in sacramenti verba jurasti. Gallæus.

Lin. 11. *Cui asserendæ.*] Sic 22. MSS. inter quos sunt antiquiores Reg. Bonon. & Rohan. ac Sangerm. quod præferendum aliis MSS. recentioribus & editis, qui habent *cujus*.

Lin. 26. *Pravè asserunt.*] Ita cum editis optimi quique MSS. In tribus rec. est, *proferunt*; in decem recentissimis, *præferunt*. Vide infra *pravè sentientium*.

28. *Ut per præcipitium labantur.*] Et sic labantur lib. 6. cap. 57. Epitom. cap. 69. At MSS. duo Colb. rec. & Rohan. *ut in præcipitium*. 1. Reg. *ut in præceps*.

Lin. 30. *Liberari.*] Francius, fortè liberare. Sed melius legitur in Coloniensi anni 1544. editione; *velintque tandem ab inveteratis erroribus liberari*.

quod utique facient, si, quare sint nati, aliquandò perviderint. Hæc enim pravitatis est causa, ignoratio sui: quam si quis cognitâ veritate discusserit, sciet quò referenda, & quemadmodum sibi vita degenda sit. Cujus scientiæ summam breviter circumscribo: ut neque religio ulla sine sapientiâ fuscipienda sit, nec ulla sine religione probanda sapientia.

Lin. 1. *Si quare sint nati.*] Ex MSS. & editis addidi, *sint*, quod deerat editis Thyf. & etiam Servati Gall.

Lin. 5. Hypothesis est totius professionis Christianæ: de hoc agitur in Lactantii libro de Irâ Dei, capite 12.

CAPUT II.

Quod Providentia sit in rebus humanis.

SUSCEPTO igitur illustrandæ veritatis officio, non putavi ad eò necessarium ab illâ quæstione principium sumere, quæ videtur prima esse naturâ: sit ne providentia, quæ rebus omnibus consulat; an fortuitù vel facta sint omnia, vel regantur. Cujus sententiæ autor est Democritus, confirmator Epicurus. Sed & antea Protagoras, qui deos in dubium vocavit; & postea Diagoras, qui exclusit; & alii nonnulli qui non putaverunt deos esse; quid aliud effecerunt, nisi ut nulla esse providentia

Lin. 1. *Non putavi ad eò necessarium.*] Plenius hoc argumentum tractatur à Lactantio libro de Irâ Dei cap. 9. 10. 11. & in Libelle de opificio Dei, ubi Epicureos confutat.

Lin. 4. *Regantur.*] Sic cum optimis editionibus & MSS. antiquioribus; quod capite 1. Epitomes confirmatur; ubi legere est, *sit ne aliqua providentia, quæ aut fecerit aut regat mundum.* In quibusdam tamen MSS. legitur *gerantur*, etiam Rohanneo & Sangermanensi, in aliis etiam sed malè, *gerantur*.

Ibidem. *Democritus.*] Qui fortuitò omnia ex atomis facta asserere conatur. Vide Laërtium. Optimè Plutarchus: *Nihil pulcri temerè, & fortuitò nascitur, sed ab arte aliquâ efficiuntur.* Vossius. De ipso Democrito copiosè agitur infra libro III. cap. 17. Democrito autem adjungit Epicurum, quia hic ex illo pleraque hausit teste Cicerone lib. 5. de Finib. & lib. 2. de Natur. deorum.

Lin. 5. *Protagoras.*] Democriti auditor, de illo sic Lactant. de Irâ Dei, cap. 9. *Primus omnium Protagoras extitit temporibus Socratis, qui sibi diceret non liquere, utrum esset aliqua divinitas necne, &c.* Suidas in *Ἱστορίαις*. Theophilus ad Autolyc. lib. 3. Cic. lib. 1. de Natur. deor. Epiphanius lib. 3. contra Hæreses, Theodoret. orat. 2. contra Græcos. Elmenbort. Protagoras propter impium dogma Athenis ejec-

tus est. Ejus vita est apud Laërtium libro IX. Sub Protagoræ nomine Dialogus est inter Platonis Dialogos.

Lin. 6. *Diagoras.*] Cic. de Nat. deor. l. 1. c. 23. & l. 2. c. 37. Josephus 11. contra Apion. Tatian. Athenag. *περὶ ἑμνας*. Clemens in Protrept. *ὅτι οὐ χάνει* &c. *Diagoras Melius*, cui Atheon cognomen imposuit antiquitas; dixit *Minucius Felix*. Contra quem suum de providentiâ librum scripsit Theodoretus. Athenienses talenti pretium proscribere illi qui Diagoræ caput adferret. Suidas in *Διαγόρας*. Vixit autem Diagoras juxta Euseb. Olymp. lxxiv. & deinceps: vir perspicacissimi ingenii. Clariss. Vossius existimat eundem esse Diagoram Atheniensem, qui reliquit sermones Phrygios. Tatianus contra Græcos: *Διαγόρας Ἀθηναῖος* &c. Hi Phrygii. Sermones fuisse videntur historia eorum, quæ ad Cybelen, sive matrem Phrygiam, & ejus sacra pertinerent. Ab ipso autem, eo fine conscripti, ut homines à sacris illis averteret. *Ex Vossio.* De hoc Diagora iterum agitur à Lactantio lib. de Irâ Dei, cap. 9. & à Theodoro in Therapeuticâ Græcorum, in sexto.

Ibidem. *Et alii nonnulli.*] Bion etiam exclusit deos: carmina quæ de illo extant, reperies apud *Meursium*, quem adire ne pigeat, in *opusculis Hesychii* p. 12. Gallæus.

putaretur? quos tamen & ceteri philosophi, ac maximè Stoici acerrimè re-
tulerunt, docentes, nec fieri mundum sine divinâ ratione potuisse, nec
constare, nisi summâ ratione regeretur. Sed & M. Tullius, quamvis Aca-
demicæ disciplinæ defensor esset, de providentiâ gubernatrice rerum &
multa & sæpe differuit, Stoicorum argumenta confirmans, & nova ipse
asserens plurima: quod facit tum in omnibus philosophiæ suæ libris, tum
maximè in iis, qui sunt de Naturâ deorum.

Nec difficile sanè fuit, paucorum hominum pravè sentientium redar-
guere mendacia testimonio populorum atque gentium in hac unâ re non
dissidentium. Nemo est enim tam rudis, tam feris moribus, qui oculos
suos in cælum tollens, tametsi nesciat cujus Dei providentiâ regatur hoc
omne quod cernitur, non aliquam tamen esse intelligat ex ipsâ rerum
magnitudine, motu, dispositione, constantiâ, utilitate, pulchritudine,
tempera-

Lin. 1. *Ac maximè Stoici.*] Stoicos imprimis celebrat; sed non minorem laudem promeritus est Plato, qui Deum passim vocat *δημιουργὸν ἀνδρῶν, ὀψificὸν ὑνέρι.* Vossius. Stoicorum insignes de providentiâ divinâ sententiæ reperiuntur. Lactantius laudat Stoicos, ceterosque Philosophos: Epictet. apud, Arrianum: *Discedum ante omnia, unum esse Deum, omnia regere, omnibus providere; quidquid verò faciamus, dicamus, cogitemus, nihil cum latere posse.* Vide Senecam in quæst. & in lib. de beneficiis, & libro de Providentiâ. Eundem Hetrusci, quem nos Jovem, intelligunt, custodem rectoremque universi, animum ac spiritum, mundi hujus operis Dominum & artificem, cui numen omne convenit. *vis illum fatum vocare? non errabis. Hic est ex quo suspensa sunt omnia, ex quo sunt omnes cause causarum. vis illum providentiam dicere? rectè dicis. Est enim cujus consilio huic mundo providetur, ut inconcussus exeat, & ætus suos explicet.* Sic & Cleanthes apud Simplicium. O Deus, inquit, rege me per eam causam, quâ omnia moderaris & temperas.

Lin. 2. *Docentes.*] Ita ferunt MSS. veterimi & optimi. Rohanneus, vero & Sangermanensis, habent *dicentes*, quod idem ferè est.

Lin. 3. *M. Tullius.*] Cicero modo Platoniceo, modo Stoicos, modo Aristotelem secutus est.

Lin. 10. *Nemo est enim tam rudis, &c.*] Rectè observat doctiss. Wowerius, hæc vulgaria esse argumenta, quibus omnes ferè, qui adversus Gentes scripserunt, in astruendâ divinitate usi sunt, Minutius idem habet argumentum, quod à Cicerone mutuatur de Naturâ deorum 2. dicente, *quid potest esse tam apertum tamque perspicuum, cum cælum suspexitur, quam esse aliquod numen præstantissimæ*

mentis, quo hæc regantur. Idem de arusp. resp. *Etenim quis est tam vecors, qui cum cælum suspexit, Deos esse non sentiat, & ea quæ tanta mente fiunt, ut vix quisquam arte ullâ ordinem rerum ac vicissitudinem persequi possit, casu fieri putet? aut cum Deos esse intellexerit, non intelligat, eorum numine hoc tantum imperium natum, & auctum & retentum, &c.* Elmenhorst. Prudentius verò in Apotheosi:

*Attamen in cælum quotiens suspexit, in uno
Constituit jus omne Deo, cui serviat ingens
Virtutum ratio, variis instructa ministris.*

Vide Isidor. Pelus. lib. 14. Hoc argumentum à creaturis petatum omnes convincit, & omnibus notum est, adeò ut validissimum sit ad asserendam divinitatem; hoc enim argumento B. Paulus Rom. 1. 20. utitur, ut gentes reddat inexcusabiles. Invisibilia enim ipsius à creaturâ mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque ejus virtus, & divinitas, ita ut sint inexcusabiles. Gallæus. Hoc argumentum iterum à Cicerone tractatur libro I. Tusculanarum Quæstionum.

Ibidem. *Qui oculos.*] Ita MSS. & editi veteres. Unde homines cognitionem Deorum habuerint, docet Plutarchus in Placitis Philosophorum libro I. cap. 6. Vide etiam Ciceronem in Libro de Universitate.

Lin. 13. *Pulchritudine.*] Nihil certè illorum quæ sensu comprehenduntur, mundo ornatus, pulchrius & absolutius, ut Philo notat in lib. *περί ἀφθαρσίας κόσμου.* Cic. lib. 2. de Nat. deorum. Elmenhorst. Cicero idem affirmat, quod hic Lact. lib. 2. de Divinat. Ob hanc pulchritudinem mundus Græcis est *κόσμος.* Videt etiam Aristotelem de mundo, & Plinium. libro 2. capite 4.

temperazione: nec posse fieri quin id, quod mirabili ratione constat, consilio majori aliquo sit instructum. Et nobis utique facillimum est exequi hanc partem quamlibet copiosè. Sed quia multum inter philosophos agitata res est, & providentiam tollentibus satis responsum videtur ab hominibus argutis & eloquentibus, & de solertiâ divinæ providentiæ per totum hoc opus, quod suscepimus, sparsim dicere necesse est: omittamus in præsentī hanc quæstionem, quæ cum cæteris sic cohæret, ut nihil à nobis differi posse videatur, ut non simul de providentiâ differatur.

Lin. 1. *Quod mirabili ratione.*] Francius, le-
geit, *quod tam mirabili ratione constat.*

Lin. 2. *Utiq̃ue.*] Sic reposuimus ex MSS.
& omnibus ferè editis. In 4. edd. rec. itaque.

CAPUT III.

Unius-ne potestate Dei mundus regatur, an multorum?

SIT ergo nostri operis exordium quæstio illa consequens ac secunda: Utrum potestate unius Dei mundus regatur, an multorum? Nemo est qui quidem sapiat, rationemque secum putet, non unum esse intelligat, qui & condiderit omnia, & eadem, quâ condidit, virtute moderetur. Quid enim multis opus est ad mundi regimen sustinendum? nisi fortè arbitremur, si plures sint, minùs habere singulos nervorum atque virium. Quod quidem faciunt ii, qui multos esse volunt; quia necesse est imbecilles esse: siquidem singuli, sine auxilio reliquorum, tantæ molis gubernaculum sustinere non possent. Deus autem, qui est æterna mens, ex omni utique parte perfectæ consummatæque virtutis est. Quod si verum est,

Lin. 2. *Nemo est qui quidem sapiat.*] Optime cum doctiss. Gronovio ita restitui ex MS. Rohan. item ex 2. aliis Reg. bonæ notæ, necnon Gronov. 1. Colb. 2. Brun. & edit. Cellar. In cæteris, *Nemo est quidem qui sapiat... qui.*

Lin. 3. *Non unum esse intelligat.*] Editi quinque in medio inserunt *Deum*: sed perperam; mox enim præcessit *unius Dei*. Cæterum in eandem rem vide Lactantium lib. 2. cap. 2. *Cum jurant, & cum optant, &c.* inquit, (Terullianus in Apologet.) de Ethnicis sui temporis: *Anima licet falsis diis exancillata, cum tamen respicit, ut ex crapulâ & somno Deum nominat, & quod Deus dederit, omnium vox est, judicem quoque contestatur illum, Deus videt, & Deo commendo, & Deus mihi red-det. O testimonium animæ naturaliter christi-ane! Denique pronuntians hæc, non ad Capitolum, sed ad cælum respicit: novi enim sedem Dei vivi.* Deum unum Poëtæ agnoverunt Æschylus, & Sophocles, Philemon, Orpheus, Pythagoras. Vid. S. Justinum de Monarchiâ.

Tomus I.

Lin. 4. *Qui & condiderit omnia, &c.*] Hierocles Ζῆνα & Δία Deum appellatum esse scribit, quia per eum omnia sunt & vivunt. Hinc Apuleius Deum vocat *rerum omnium exortorem*. Proclus vocat Deum πηγὴν πόντου ζωῆς, *fontem omnis vitæ*. Sic Cato apud Lucanum

*Hæremus cuncti superis, temploque tacente,
Nil agimus nisi sponte Dei.*

Sacra etiam pagina ad providentiam asserendam, argumentum (quod omnes convincit) ab experienciâ petit, Pl. 103. v. 28. & 29.

Lin. 9. *Æterna mens.*] Seneca lib. 1. Natur. quæst. *Quid est Deus? mens universi.* Anaxagoras Deum vocavit νοῦς. Cic. in prim. Tuscul. quæst. *Deus est mens soluta & libera, segregata ab omni concretionē mortali.* Voss. Ita loquuntur Platonici. Augustinus tamen de Trinitate libro XV. scribit Deum amplius quiddam, quàm mentem esse, tantum, quantum homo mente præditus, superat bruta mente carentia. De Dei naturâ vide Plutarchum de Placitis Philosophorum libro I. c. 7.

B

unus sit necesse est. Potestas enim, vel virtus absoluta, retinet suam propriam firmitatem. Id autem solidum existimandum est, cui nihil decedere; id perfectum, cui nihil possit accedere.

Quis dubitet potentissimum esse regem, qui totius orbis habeat imperium? neque immerito: cum illius sint, quæ ubique sunt omnia; cum ad eum solum omnes undique copię congerantur. At si plures partiantur orbem, minus certè opum, minus virium singuli habebunt, cum intrà præscriptam portionem se quisque contineat. Eodem etiam modo dii, si plures sint, minus valebunt, aliis tantumdem in se habentibus. Virtutis autem perfectior natura potest esse in eo, in quo totum est, quàm in eo, in quo pars exigua de toto est. Deus verò, si perfectus est (quia perfectus est) ut esse debet, non potest esse nisi unus, ut in eo sint omnia. Deorum igitur virtutes ac potestates infirmiores sint necesse est: quia tantum singulis deerit, quantum in cæteris fuerit; ita quantò plures, tantò minores erunt. Quid, quòd summa illa rerum potestas ac divina vis ne semel quidem dividi potest? Quidquid enim capit divisionem, & interitum capiat necesse est. Si autem interitus procul est à Deo, quia incorruptibilis est, & æternus, consequens est ut dividi potestas divina non possit. Deus ergo unus est, si nihil esse aliud potest, quod tantumdem capiat potestatis; & ii tamen, qui multos esse arbitrantur, officia inter se dicunt esse partitos: de quibus omnibus suo loco disputabimus. Illud interim, quod ad præsentem locum pertinet, teneo. Si partiti sunt inter se officia, eòdem revolvitur res, ut ex iis quilibet sufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur jam non erit, qui, cessantibus cæteris, non potest omnia gubernare. Ita fit ut ad regendum mundum unius perfectâ virtute magis opus sit, quàm imbecillitate multorum. Qui autem putat hanc tantam magnitudinem non posse ab uno regi, fallitur. Nec enim quanta sit vis potestatisque divinæ majestatis, intelligit, si existimat, singularem Deum, qui facere mundum potuit, eundem regere non posse quem fecit. At si concipiat animo, quanta sit divini hujus operis immensitas, cum antea nihil esset, tamen virtute atque consilio Dei ex nihilo esse conflata; quod opus nisi ab uno inchoari perficique non potuit: jam intelliget, multò facilius esse ab uno regi, quod est ab uno constitutum.

Lin. 2. *Nihil decedere.*] Ità etiam S. Augustinus libro V. de Trinit. docet nulla accidentia in Deum cadere posse; & quidquid de Deo dicatur essentialiter, non accidentaliter dici.

Lin. 9. *Virtutis autem perfectior, &c.*] Ità MSS. Rohanneus & S. Germani, idque eleganter; prius tamen legebatur per triplicem negationem: *Virtutis autem perfecta natura non potest esse nisi in eo in quo totum est, non in eo in quo pars, &c.* at editio Heumannii legit, *Virtutis autem perfecta natura in eo potius est, in quo totum est, quàm in eo in quo pars, &c.*

Lin. 11. *Quia perfectus est.*] Hæc omit-

tunt MSS. Lips. & Goth. nec non editio Betulei. Ex MSS. primæ notæ & propè omnibus, veteribusque editionibus Romanis & Cellarii repositum *quia*, pro *nam* quod est in cæteris editis.

Lin. 31. *Ex nihilo esse conflatum.*] Parvus in Genes. probat ex nihilo mundum conflatum. Idemque dixit Theophrastus. Mundum ex materiâ quâdam Deo coæternâ esse factum asseruerunt antiqui Philosophi, Pythagorici & Zeno cum Stoicis suis, ipseque Plato. Hos secuti sunt Hæretici, quos *Materiarios* appellat Tertullianus, libro adversus Hermogenem, c. 25. Vide Augustinum hæresi 59.

Dicat fortasse aliquis, ne fabricari quidem tam immensum opus mundi, nisi à pluribus potuisse: quamlibet multos, quamlibet magnos faciat, quidquid in multis magnitudinis, potestatis, virtutis, maiestatisque posuerit, id totum in unum consero, & in uno esse dico; ut tantum in eo sit istarum rerum, quantum nec cogitari nec dici potest. Quam in re quoniam & sensu deficiamus & verbis; quia neque tantæ intelligentiæ lucem pectus humanum, neque explanationem tantarum rerum capit lingua mortalis: id ipsum intelligere nos oportet ac dicere. Video rursus quid è contrario dici possit: tales esse illos plures, qualem nos volumus unum. At hoc fieri nullo pacto potest, quod singulorum potestas progredi longius non valebit, occurrentibus sibi potestatibus cæterorum. Necesse est enim ut suos quisque limites aut transgredi nequeat, aut si transgressus fuerit, suis alterum finibus pellat. Non vident, qui deos multos esse credunt, fieri posse ut aliqui diversum velint; ex quâ re disceptatio inter eos & certamen oriatur: sicut Homerus bellantes inter se deos finxit; cum alii Trojam capi vellent, alii repugnarent. Unius igitur arbitrio mundum regi necesse est. Nisi enim singularum partium potestas ad unam providentiam referatur, non poterit summa ipsa constare; unoquoque nihil curante amplius, quam quod ad eum propriè pertinet: sicut ne res quidem militaris, nisi unum habeat ducem atque rectorem. Quod si in uno exercitu tot fuerint imperatores, quot legiones, quot cohortes, quot cunei, quot alæ, primum nec instrui poterit acies, unoquoque periculum recusante; nec regi facilè, aut temperari, quod suis propriis consiliis utantur omnes, quorum diversitate plus noceant, quam profint: sic in hoc rerum naturæ imperio, nisi unus fuerit, ad quem totius summiæ cura referatur, universa solventur & corruent.

Dicere autem, multorum arbitrio regi mundum, tale est, quale si quis affirmet in uno corpore multas esse mentes: quoniam multa & varia sunt ministeria membrorum; ut singulos corporis sensus singulæ mentes regere credantur: item multi affectus, quibus commoveri solemus vel ad iram,

Lin. 6. *Deficimus.*] Heumannus existimat legendum esse *deficimur*. Juxta latini sermonis analogiam: si quis deficiatur pecuniâ, ait Seneca Epist. 76. *viribus deficeretur*, ait J. Cæsar de bel. civil. lib. 3. c. 64. & alii.

Ibidem. *Tantæ.*] Ita MSS. præcipuè Rohanneus; at MSS. 7. rec. legunt *tantam* cum Sangermanensi.

Lin. 15. *Sicut Homerus bellantes inter se deos finxit.*] Quem sequuntur Virgilius, Ovidius, Silius, Lucanus & alii. Sic Arnobius lib. 4. adversus gentes: *Vulnerari, vexari, bella inter se gerere furialium memorantur ardore discriminum.* Cic. de Nat. deor. 2. Plato de Repub. 2. à cujus calumniâ Proclus Homerum (si diis placet) liberat, negotium ad nescio quas divisas progressionem, atque substantiarum discrimina referens. Lege Augustinum de

Civ. Dei, lib. 4. cap. 30. Sic Ovid. Trist. 2.

Mulciber in Trojam, pro Troja stabat Apollo, Æqua Venus Teucris, Pallas iniqua fuit.

Lin. 17. *Constare.*] Adde potestas, ut legitur in optimâ Colonienâ edit. anni 1544.

Lin. 19. *Pertinet.*] Itâ codex Rohan. & Sangerm. at MSS. recentiores cum editis, *pertineat.*

Lin. 24. *Diversitate.*] MSS. decem recent. *diversitates*, inter quos Rohan.

Lin. 30. *Item multi affectus, quibus commoveri, &c.*] Non negat cum Stoicis Lactantius multos esse in homine affectus, quibus commoveamur: sed negat bene colligi, multas esse in homine mentes, quia sint in eo, ut varia ministeria membrorum, itâ & multi affectus ab unâ eademque origine sunt repetendi. In MS. Grönov. legitur, *item multi*

vel ad cupiditatem, vel ad lætitiā, vel ad metum, vel ad miserationem; ut in his omnibus totidem mentes putentur operari: quod si quis profectò dicat, ne ipsam quidem, quæ una est, habere videatur. Quod si in uno corpore tantarum rerum gubernationem mens una possidet, & universis simul intenta est; cur aliquis existimet mundum non posse ab uno regi, à pluribus posse? Quod quia intelligunt isti assertores deorum, ita eos præesse singulis rebus ac partibus dicunt, ut tamen unus sit rector eximius. Jam ergo cæteri dii non erunt, sed satellites ac ministri, quos ille unus maximus & potens omnium his officiis præfecerit; & ipsi ejus imperio ac nutibus servient. Si universi pares non sunt, non igitur dii omnes sunt. Nec enim potest hoc idem esse, quod servit, & quod dominatur. Nam si Deus est nomen summæ potestatis, incorruptibilis esse debet, perfectus, impassibilis, nulli rei subiectus. Ergo dii non sunt, quos parere uni maximo Deo necessitas cogit. Sed quia non frustrā falluntur ii qui hoc ita putant, causam hujus erroris paulò post aperiemus. Nunc unitatem divinæ potestatis testimoniis comprobemus.

effectus, si quidem commoveri solemus vel ad iram, &c. Gronov. sed contrā fidem aliorum MSS. 1. MS. Lips. habet *multi effectus, &c.*

Lin. 4. *Tantarum.*] Quasi dicas *multarum*. Hæc dictio non magnitudinem, sed multitudinem hoc loco significat, ut fiat antithesis ad illud *una*; ita Græcis *πολλὰ*, promiscuè significat, *tot*, & *tantus*. Ex Hæro.

Ibidem, *Mens una.*] Sic habent, & quidem rectè, cum veteribus Romanis editionibus & If. Spark. ac 2. Lips. Codices MSS. omnes; deimpto uno Regio rec. in quo est *mens humana*, ut in editis lex. Et MSS. ac vet. editorum lectionem scopus Lactantii postulat; nam ut probet ab uno Deo tam multas res sufficienter regi posse, inter alias similitudines & hanc adducit, quod *una mens* omnes & tam varias corporis actiones regat.

Lin. 5. *Simul.*] 18. MSS. *semel*, vitiosè.

Lin. 7.] *Singulis rebus ac partibus.*] Ità legunt omnes MSS. & impressi, quos videre quidem licuit. In MS. Gronov. erat *singulis*

rebus ac partium, cum superscriptā literā, ut *partitim* videretur voluisse scribere librarius. Suspicio fuisse, ita eos præesse singulis rebus ac *partitim*, hoc est, per partes, distributis partibus. Gronovius.

Ibidem. *Ut tamen.*] Sic emendatum ex omnibus MSS. & veteribus editis; præter MS. Jun. & nonnullas editiones, in quibus legitur, *Ut tantum*; sed malè.

Lin. 9. *Præfecerit.*] Ità restituimus ex omnibus ferme MSS. ac veteribus editis; & rectè. In MSS. 2. Reg. rec. & excusis rec. *præfecit*.

Ibidem. *Et ipsi.*] Ità reposuimus ex optimis MSS. 2. Reg. 2. Bonon. Taxaq. 6. Colb. 2. Claromont. 2. Brun. ac vetustis edit. MSS. 4. Reg. rec. & 9. editi habent *ut ipsi*.

Lin. 10. *Servient.*] Sic restituimus ex optimæ notæ MSS. 2. Reg. 2. Bonon. Taxaq. 1. Colb. 2. Brun. & antiquioribus editis. In MSS. 4. rec. & 10. editis, est *serviant*.

Lin. 15. *Paulò post.*] Scilicet infra cap. 8.

C A P U T I V.

Quòd unus verè sit Deus à Prophetis etiam prænuntiatus.

PROPHETÆ, qui fuerunt admodum multi, unum Deum prædicant, unum loquuntur: quippe qui unius Dei spiritu pleni, quæ futura es-

Lin. 1. *Fuerunt.*] Ità emendatum ex omnibus MSS. & editis, præter 3. edit. Thys. Gall. Spark. in quibus est, *fuerant*.

Lin. 2. *Unum loquuntur.*] Deut. 6. & 27.

sent, pari & consonâ voce prædixerunt. At enim veritatis expertes non putant his esse credendum. Illas enim non divinas, sed humanas voces fuisse aiunt. Videlicet quia de uno Deo præconium faciunt, aut insani, aut fallaces fuerunt. At quin impleta esse implerique quotidie illorum vaticinia videmus; & in unam sententiam congruens divinatio docet non fuisse furiosos. Quis enim mentis emotæ, non modò futura præcinere, sed etiam cohærentia loqui possit? Num ergo fallaces erant, quî talia loquebantur? quid ab his tam longè alienum, quàm ratio fallendi; cùm cæteros ab omni fraude cohiberent? Idcirco enim à Deo mittebantur, ut & præcones essent majestatis ejus, & correctores pravitatis humanæ.

Præterea voluntas fingendi ac mentiendi eorum est, qui opes appetunt, qui lucra desiderant: quæ res procul ab illis sanctis viris absuit. Ità enim delegato sibi officio fundi sunt, ut derelictis omnibus ad tutelam vitæ necessariis, non modò in futurum, sed ne in diem quidem laborarent, contenti ex temporali cibo, quem Deus subministrasset: & hi non modò quæstum nullum habuerunt, sed etiam cruciatus atque mortem. *Amara* sunt enim vitiosis ac malè viventibus præcepta justitiæ. Itaque ii, quorum peccata & arguebantur & prohibebantur, excruciatos eos acerbissimè necaverunt. Ergo à quibus absuit studium lucri, absuit etiam voluntas & causa fallendi. Quid, quòd aliqui eorum principes aut etiam reges fuerunt, in quos cadere non posset suspicio cupiditatis ac fraudis; & tamen præconium Dei singularis eadem, quâ cæteri, divinatione fecerunt?

Psalmi. 17. & 85. Sap. 12. Isaia 45. Non adducit Lactantius testimonia, quia Prophetarum scripta hoc unum sonant.

Lin. 4. *Fallaces.*] Cum Cellario, ex optimis MSS. 2. Bonon. 6. Reg. 5. Colb. Taxaq. Pal. Lips. Jun. Em. 2. Claromont. & 2. Brun. reposuimus, *fallaces*. In 3. MSS. rec. & editis legitur, *mendaces*.

Ibidem. *At quin, &c.*] Sic legit Isæus, & rectè, cujus ad hunc locum annotationem vide. Alii verò legunt *atqui*, sed minus benè; Sangerman. legit *atque*.

Ibidem. *Implerique.*] Sic legendum, volentibus MSS. 2. Reg. 900. annot. 1. al. Reg. bonæ notæ, Gronov. nec non 1. Claromontano à prima manu. Loquitur de Prophetis Hieron. præfat. 6. in Hieremiam: *Nos autem sequentes auctoritatem Apostolorum, & Evangelistarum, & maxime Apostoli Pauli, quidquid populo Israel carnaliter promittitur, in nobis spiritualiter completum esse monstramus hodieque compleri.* Gronovius. Sic legunt Cauc. & Ultr.

Lin. 6. *Mentis emotæ.*] Planè motæ loco, Seneca cap. 18. de Cons. ad Polyb. sic etiam

Lactant. l. 4. c. 27. MSS. duo Reg. 2. Colb. Goth. Jun. & Brun. habent *mentis semotæ*, quod etiam rectè exprimit, imò efficacius, id quod Lactantius intendit; nam volens probare Prophetas non fuisse furiosos, dicit hoc fieri non posse ut furiosi, quibus mens est semota, & futura & cohærentia loquantur. Galleus. Vide quoque apud Lactantium *hominum mentes emotas*, lib. 4. div. Instit. c. 27.

Lin. 7. *Sed etiam cohærentia.*] Ità ferunt MSS. & editi omnes. *Sed saltem cohærentia*, vel, *sed certè cohærentia*, sive, *sed vel cohærentia*, dicere debuisset Lactantium, notat Vall. & mendum esse librorum suspicatur lib. 3. elegant. cap. 27. *Isæus*.

Ibidem. *Num ergo.*] MSS. 8. recentes, *Non ergo*. Utraque lectio bona.

Lin. 8. *Alienum.*] Heumannus putat addendum esse fuit; at sequimur MSS.

Lin. 16. *Cruciatus atque mortem.*] De quibus infra lib. 4. cap. 11. Vitas Prophetarum scripserunt Epiphanius & Theodoretus Cyri Episcopus.

Lin. 21. *Non posset.*] At in 13. MSS. *non potest*.

CAPUT V.

De testimoniis Poetarum & Philosophorum.

SED omittamus sanè testimonia prophetarum, ne minus idonea probatio videatur esse de his, quibus omninò non creditur. Veniamus ad autores; & eos ipsos ad veri probationem testes citemus, quibus contrà nos uti solent, poëtas dico ac philosophos. Ex his unum Deum probemus necesse est: non quòd illi habuerint cognitam veritatem; sed quòd veritatis ipsius tanta vis est, ut nemo possit esse tam cæcus, qui non videat ingentem se oculis divinam claritatem. Poëtæ igitur, quamvis deos carminibus ornaverint, & eorum res gestas amplificaverint summis laudibus; sæpissimè tamen confitentur, spiritu vel mente unâ contineri regique omnia. Orpheus, qui est vetustissimus poëtarum, & æqualis ipso-

Lin. 2. *De his.*] Ex omnibus prope MSS. & vetustioribus editis Rom. Venet. 1490. Erasmi. 1539. Betul. & If. Lactantio suum restituimus loquendi modum. Sic & infrà lib. 5. c. 15. *de suis autoribus doceamus.* Sed & Cicero Lentul. *de Crasso domum emissem*; idem de Orat. *hoc audiui de patre.* Partim ex Isæo. In editis rec. *ab his*: quæ lectio magis placeat, si esset MSS. codicum.

Lin. 4. *Poëtas dico ac Philosophos.*] S. Augustinus contrà Faustum. lib. XIII. cap. 15. ostendit Poëtarum & Philosophorum testimonia valere ad Paganorum vanitatem revincendam, non tamen ad istorum auctoritatem amplectendam.

Ibidem. *Ex his unum Deum probemus necesse est.*] Demonstrat Lactantius Ethnicos sapientes veteres unum Deum credidisse. Idem præstant S. Justinus in libro de Monarchiâ, & Clemens Alexandrinus in Orat. ad gent. Vide August. Eugubini. de perenni Philosoph. *Ex Isæo.*

Lin. 7. *Poëtæ igitur.*] Sic & Minutius Felix c. 19. *Audio Poëtæ quoque unum patrem divum atque hominum predicantes.* Passim hoc apud Poëtæ, tam Græcos, quàm Latinos videre licet, quòd nullum præter unum Deum istant. Vide Orpheum, Phocylidem, Xenophanem Colophonium, Hermesianum, Parmenidem, Philemonem: quid verò divinius hisce Sophoclis, quæ extant apud Clement. Alexand. *ἁπότῃ ἑστὶν ὁ θεὸς ἓν.* & Cyrillum contra Julianum. E Latinis verò, adi Valerium Soranum, Plautum in Captivis;

Est profectò Deus, qui quæ nos gerimus audit, que & videt.

Manilium lib. 1. Astronom.

— *Deus est, qui non mulatur in ævo.*

Horatium lib. 1. Od. xii.

— *qui res hominum ac Deorum,*

*Qui mare & terras variisque mundum
Temperat horis.*

Unde nil majus generatur ipso,

Nec viget quicquam simile aut secundum.

Eundem lib. 3. Od. iv.

Ovid. lib. 1. Metamorph.

*Sic onus inclusum numero distinxit eodem
Cura Dei.*

Senecam in Thyeste:

Res Deus nostras celeri citatus Turbine versat.

Lucanum lib. 1 x. Pharsal. ubi de Jove;

*Esque Dei sedes, ubi terra, & pontus, & ær,
Et cælum, & virtus. Superos quid quærimus
ultra?*

*Juppiter est quodcunque vides, quodcunque
moveretur.*

Lin. 10. *Orpheus qui est vetustissimus.*] Ità optimi & antiquissimi MSS. 2. Bon. 7. Reg. Tax. Lips. 4. Colb. Jun. 1. Clarom. Ultr. & antiq. ed. Rom. & If. In MSS. 4. rec. & multis editis, *qui &c.* In 1. Reg. & edit. Rom. 1470. *qui est, &c.* Tatianus, *Ὀρφεὺς δὲ, &c.* hoc est, Orpheus isdem ac Hercules temporibus fuit: alia autem, etiam versus ei attributor, aiunt, autorem habere Onomacritum, qui fuit temporibus Pisistratidarum, circa Olympiada quinquagesimam. Tzetzes quoque historiâ cccxcix. chil. xii. eum Herculis facit cœtaneum, ac centum ante bellum Trojanum annis floruisse ait Clariss. ex quo hæc descripsi, Vossius. Cyrillus libro 1. contrà Julianum,

rum deorum, (siquidem traditur inter Argonautas cum Tyndaridis & Hercule navigasse) Deum verum & magnum *απολόγοναν*, id est primogenitum appellat; quòd ante ipsum nihil sit genitum, sed ab ipso sint cuncta generata: eundem etiam *φάνητα* nominat; quòd, cùm adhuc nihil esset, primus ex infinito apparuerit & extiterit. Cujus originem atque naturam quia concipere animo non poterat, ex aëre immenso natum esse dixit: *Προλόγονας φάνητον περὶ μέγεθος ἡρώος υἱός*. Aliud enim amplius quod diceret non habebat. Hunc ait esse omnium deorum parentem, quorum causâ cælum condiderit, liberisque prospexerit ut haberent habitaculum, sedemque communem: *ἐκτίσεν ἀθανάτοισι δόμους ἀφθιτον*. Naturâ igitur & ratione ducente, intellexit esse præstantissimam potestatem cæli ac terræ conditricem. Non poterat enim dicere Jovem esse principem rerum, qui erat Saturno genitus; neque Saturnum ipsum, qui cœlo natus ferebatur: Cælum autem tanquam Deum primum constituere non audebat, quòd videbat elementum esse mundi, quòd ipsum eguerit autore. Hæc eum ratio perduxit ad illum Deum primogenitum, cui assignat & tribuit principatum.

Homerus nihil nobis dare potuit, quod pertineat ad veritatem, qui hu-

Orpheæ Oeagri filium primum Odas & Hymnos idolis conscripsisse, deinde mutatâ sententiâ palinodiam cecinisse asserit. Inter cæteros Orphei versus hi præcipuè occurrunt:

Εἰς δ' ἐς' αὐτογενεῖς, ἑνὸς ἔχοντα πάντα τέτυκται,

Ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς περιγίγνεται, οὐδὲ τίς αὐτὸν εἰσέξει, &c.

Tullius lib. 1. de Naturâ deor. refert, Aristotelem prodidisse Orpheæ istum nunquam fuisse; quæ verò carmina ejus nomine circumferuntur, ea à Pythagoricis attribui cuidam Cecropi, vel, ut legi debet, Cercopi. *Ex Vossio*. Nota etiam Originem negasse, ulla Orphei scripta suo ævo extitisse lib. 1. contra Celsum. De Orpheo vide infra cap. 22.

Lin. 1. *Inter Argonautas.*] Argonautæ fuerunt illi heroës, qui cum Jasone in Colchos profecti sunt, numero amplius quinquaginta, ex quibus præcipui fuere, Castor & Pollux, Telamon, Orpheus, Hercules, & Hylas puer. Sic cognominati à navi quâ vecti fuere: *Argo* enim navis illa vocabatur à longitudine.

Ibidem. *Cum Tyndaridis.*] *Castore & Polluce*, qui καλαχρηστῶς Tyndaridæ vocantur: non enim uterque ex Tyndaro natus, sed tantum Castor; Pollux autem ex Jove. Vocantur autem Tyndaridæ, quia uterque è Leda Tyndari uxore natus.

Lin. 2. *Id est Primogenitum.*] Verba hæc eradenda, nec leguntur in MSS. Rohanneo & Sangermanensi. Nec aliud sunt, quàm glossæ seu interpretatio amanuensis.

Lin. 3. *Cuncta generata.*] De hac Orphei doctrinâ vide Eusebium Præpar. Evang. l. III.

Lin. 4. *Φάνητα.*] Macrobius qui omnium deorum numina ad Apollinem refert, hoc illi epitheton tribuit; rationem tamen nominis diversam affert. *Item*, inquit, *Phaneta* appellant ἀπὸ τοῦ φάνειν & φανταῖον ἐπεὶ φάνηται τοῖς, quia sol quotidie renovat se, libro 1. c. 17. & sequenti capite hosce Orphei versus citat in eundem ferè sensum. *Orpheus quoque*, Macrobiani sunt verba, *solem volens intelligi, ait inter cætera*,

Τῶκον ἀΐδεια Δῖον ἀκίνητον πλεῖν ἵοντα

Ἐξ ἀνέφθιγε θεοῖς ὕδασι καλῶσιον ἰδεσθαι

Ὅν δὲ ἵον καλέουσι φάνητα τέ καὶ Διόγυπον,

&c. cap. 18. Macrobiani.

Lin. 7. Interpretatio latina;

Principio genitus Phaëton longo aëre natus.

Lin. 10. Latine, *Condidit immortalibus donum incorruptibilem.*

Ibidem. *Ducente.*] Sic è cunctis penè MSS. & antiquioribus ac melioribus editis, & ipso met. Lactantio infra, item *naturâ ducente*. In MS. Bonon. antiq. *deducente*. In 4. rec. *docente*; in 3. aliis rec. *dicente*.

Lin. 11. *Potestatem cæli.*] MSS. tres rec. & omnes ferè editi, *potentiam*.

Lin. 12. De Jove & Saturno plura infra capp. 11. & 12.

Lin. 14. *Elementum esse.*] Hoc tamen non admisisset Aristoteles, qui libro de Mundo, æthera censuit esse στοιχεῖον ἔτερον τῶν πτωχέων ἀκίνητον καὶ διόν.

Lin. 17. *Ad veritatem.*] Ostendit tamen Cyrillus contra Julianum, Homerum unum cognovisse Deum. Vide Lactant. infra cap. 19.

mana potius quam divina conscripsit. Potuit Hesiodus, qui deorum generationem unius libri opere complexus est. Sed tamen nihil dedit, non à Deo conditore fumenis exordium, sed à chaos, quod est rudis inordinataeque materiae confusa congeries: cum explanare antè debuerit, chaos ipsum unde, quando, quomodo esse, aut constare coepisset. Nimirum sicut ab aliquo artifice disposita, ordinata, effecta sunt omnia: sic ipsam materiam fictam esse ab aliquo necesse est. Quis igitur hanc, nisi Deus, fecit; cuius potestati subjacent omnia? Sed refugit hoc ille, dum horret incognitam veritatem. Non enim Musarum instinctu, sicut videri volebat, in Helicone carmen illud effudit; sed meditatus venerat & paratus.

Nostorum primus Maro non longè fuit à veritate; cuius de summo Deo, quem mentem ac spiritum nominavit, hæc verba sunt:

*Principio calum, ac terras, camposque liquentes,
Lucentemque globum luna, Tūaniaque astra,
Spiritus intus alit; totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.*

Ac ne quis fortè ignoret, quisnam esset ille spiritus, qui tantum haberet potestatis, declaravit alio loco, dicens:

———— Deum namque ire per omnes

Terrasque

Lin. 3. *Sed à chaos quod est rudis, &c.*] Vide Hesiodum in Theogoniâ. Apud Ovidium Metamorph. lib. 1. rudis indigestaque moles. Confusas res fuisse etiam Linus didicit docuitque. Tempore primævo simul omnia mixta fuerunt. Anaxagoras quoque: *Cuncta simul erant; at mens ea discrevit ornavitque, & quæ confusa erant, ordinavit.* Egyptii etiam intellexerunt mundum è chaos, confusâ malsâ, produxisse; de illis Laërtius in proœmio. Ἀρχὴν ἔχει τὴν ὕλην &c. Principium esse molem confusam, ex hac discreta elementa quatuor, & animalia perfecta. Hesiodum secutus est Valentinus hæresiarcha Ταῦτά ποτα γὰρ καὶ οὗτος θεός καὶ δυνάμεις βούλεται ποιεῖν ὅμην πᾶντος ἐκ βύτος. Vide Epiphanium hæres. 31. Sic & Anaxagoras chaos, indigestum omnium seminarium constituit, cui adjecit principium effectivum, mentem seu Deum.

Lin. 6. *Effecta.*] MSS. 1. Bonon. antiq. & 1. Colb. rec. *facta.* Viro erudito placeret *efficta* propter id quod sequitur, scilicet *materiam fictam.*

Ibidem. *Materiam fictam.*] Benè: nam fictio materiae est & materialium. MSS. 1. Bonon. antiq. 1. Colb. & Goth. & Sangerm. *factam.*

Lin. 7. *Fecit.*] Ità restitutum ex MSS. prope omnibus. At Bonon. & Taxaq. cum editis, *fecerit?*

Lin. 10. *In Helicone.*] Monte Musis digato, Heliconis sublimitatem passim poëtae

prædicant. Sic Aratus in Phænomenis, v. 216. & Strabo lib. 9. c. 8. 9. & 10. Jam Hesiodus initio Theogonias dixerat:

Ἄλτ' Ἐλικῶνος, &c. id est, Quæque Helicon tenent montem magnumque, sacrumque.

Lin. 12. *Quem mentem ac spiritum.*] Hic ordo est omnium MSS. præter. 2. Colb. in quibus ut in editis est, *quem spiritum ac mentem.*

Lin. 17. *Ignoret.*] Sic optimus codex MS. Regio-Puteanus, Lipsienfes, 3. Colbert. 1. Claromont. alique cum omnibus editis, præter Cellar. ac MSS. 12. in quibus est, *ignorat.* Utraque lectio bona. Prior Lactantii esse mihi videtur. Si enim scripisset is *ignoraret*, quis librarius substituisset, *ignoret?*

Ibidem. *Ille spiritus.*] Ità emendavimus ex omnibus MSS. codicibus & editis Rom. 1468. 1470. Gymnic. Crat. Tornes. 2. Lips. Editi 4. habent, *illi spiritus*; malè.

Lin. 19. *Deum namque ire per omnes.*] Lib. 4. Georgic. vers. 221. Juvencus lib. 1. de Hist. Evang.

*Nil absente Deo loquimur; nil abdita clausum
Peioris antra tegunt: cernit Deus omnia præ-*
sens.

Vide Epictetum apud Arrianum lib. 1. c. 14. Apul. de mundo, Hieron. in epist. Pauli ad Eph. cap. 4. Augustin. de Civ. Dei lib. 4. c. 2. Salvianum de Gubernat. Dei lib. 1. pariter & Ovid. lib. 1. Metamorph. *Elmenboris.*

*Terrasque, tractusque maris, cœlumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenuis nascentem arcessere vitas.*

Ovidius quoque in principio præclari operis, sine ullâ nominis dissimulatione, à Deo, quem fabricatorem mundi, quem rerum opificem vocat, mundum fatetur instructum. Quòd si vel Orpheus, vel hi nostri, quæ naturâ ducente senserunt, in perpetuum defendissent, eamdem, quam nos sequimur, doctrinam comprehensâ veritate tenuissent.

Sed hætenus de poëtis. Ad philosophos veniamus, quorum gravior est autoritas, certiusque iudicium: quia non rebus commentitiis, sed investigandæ veritati studuisse creduntur. Thales Milesius, qui unus è septem sapientum numero fuit, quique primus omnium quæsisse de causis naturalibus traditur, aquam esse dixit, ex quâ nata sint omnia: Deum autem esse mentem, quæ ex aquâ cuncta formaverit. Ita materiam rerum posuit

Lin. 4. Operis.] Metamorphoseos scilicet, in quo Gentilium Theologia explicatur.

Lin. 7. Ducente.] MSS. recentes 1. Reg. 2. Colb. Em. Goth. docente. Cæteri, ducente: vera lectio, quæ confirmatur è superiori loco, naturâ & ratione ducente.

Lin. 11. Thales Milesius, &c. aquam esse dixit ex quâ nata sint omnia.] Et quâ 23. MSS. inter quos sunt veterrimi Bonon. & Reg. Nata sunt, in sexdecim. Augustinus de Civ. Dei lib. 8. cap. 2. Ionici generis princeps fuit Thales Milesius, (qui obiit an. 1. Olympiad. 58.) unus illorum septem, qui appellati sunt sapientes. Sed illi sex vitæ genere distinguebantur, & quibusdam præceptis ad benè vivendum accommodatis. Iste autem Thales, ut successor etiam propagaret, rerum naturam scrutatus, suasque disputationes litteris mandans emittit; maximeque admirabilis extitit, quòd Astrologiæ numeris comprehensis, defectus Solis & Lunæ etiam prædicere potuit. Aquam tamen putavit rerum esse principium, & hinc omnia elementa mandi, ipsumque mundum, & quæ in eo gignantur, existere. Videantur, idem ejusdem lib. c. 5. & Justinus Mart. serm. parænet. sive exhort. ad gentes, paulò post initium; Laërtius lib. 1. Tertullianus adversus Marcionem; Sext. Empiricus contra Mathematicos; Hermias *ἡγεμονικὸν καὶ φιλοσόφον*; Seneca libro 3. natural. quæstion. cap. 13. Chalcidius in Timæum Platonis; Vitruvius præmio libri 8. Servius ad 6. Virg. Eclogam; Aufonius ludo sapientum; Arnobius lib. 2. Eusebius Præparat. lib. 5. cap. 13. Cic. lib. 1. de Nat. deor. n. 25. Thales Milesius, qui primus de naturalibus rebus quæsit, aquam dixit esse initium

rerum; Deum autem eam mentem, quæ ex aquâ cuncta fingeret. Merula. Existimant quidam, Thaletis doctrinam è Sacris litteris esse desumptam Geneseos capite 1. 2. ubi dicitur *Spiritus Dei ferebatur super aquas*. Verùm de numero sapientum vide Diogenem Laërtium libro 1. Ii porrò erant Thales, Solon, Periander, Cleobulus, Chilon, Bias, Pittacus; his etiam annumerantur loco Periandri, aut Anacharsis Scythæ, aut Myso.

Lin. 13. Aquam esse dixit, &c.] Arist. 1. Met. Cic. 1. de Nat. deor. Plut. in Placit. Laërt.

Lin. 14. Quæ ex aquâ.] Rectè à nobis emendatum ex omnibus penè MSS. ac vet. ed. Rom. & sic legendum esse (non, qui, ut in rec. 1. Reg. & 1. Colb. rec. non editis) confirmatur ex proximè allato præcedenti notâ Ciceronis loco lib. 1. de Nat. deor. n. 25. Ità etiam Minutius Felix, post Ciceronem & Laërtium, dixit: *is Milesius Thales rerum initium aquam dixit, Deum autem eam mentem, quæ ex aquâ cuncta formaverit.*

Ibidem. Rerum.] In editis legitur *omnium rerum*; at sequuti sumus MSS. præcipuè Rohan. & Sangerm. Sanè hæc duo verba, non sunt necessaria, cum proximè præcedat *cuncta formaverit*, illaque Lactantii non esse, & ab amanuensis intrusa suspicabar, cum etiam multum hîc variant codices. Ea enim absunt à MSS. Regiis sex; *omnium* ab Ultr. Jun. 1. Claromont. Brun. & ab edit. Cellarii; *rerum* ab editis Betul. Thomaf. If. Spark. Illa tamen retinui ex vet. MSS. Bonon. 8. 2. Reg. 2. Colb. Cantabrig. ac editis Rom. Ald. Paris. 1525. Crat. Gymn. Tornef. Fasitel. & Walch. In decem MSS. Item, pro Ità.

in humore : principium causamque nascendi constituit in Deo. Pythagoras ita definivit quid esset Deus : Animus , qui per universas mundi partes , omnemque naturam commeans atque diffusus ; ex quo omnia , quæ nascuntur , animalia vitam capiunt. Anaxagoras Deum esse dixit infinitam mentem , quæ per se ipsam moveatur. Antisthenes multos quidem esse populares deos , unum tamen naturalem , summæ totius artificem. Cleanthes & Anaximenes æthera dicunt esse summum Deum ; cui opinioni Poëta noster assensit :

*Tum pater omnipotens fecundis imbris æther
Conjugis in gremium late descendit , & omnes
Magnus alii magno permixtus corpore sævus.*

Chrysippus naturalem vim divinam ratione præditam , interdum divinam necessitatem Deum nuncupat. Item Zeno divinam naturalemque legem.

Horum omnium sententia , quamvis sit incerta , eodem tamen spectat , ut providentiam unam esse consentiant. Sive enim natura , sive æther , sive

Lin. 1. *Constituit.*] Rectius ex vetustissimis MSS. 2. Bonon. & 2. Reg. aliisque tribus. 6. Colb. Tax. Jun. Lipf. 2. Claromont. Em. Brun. quam ex MSS. 3. Reg. rec. editisque posuit ; quæ est non elegans repetitio.

Lin. 2. *Pythagoras ita definivit.*] Vide etiam Lactantium libro de Irâ Dei c. 11. Galenum in hist. Philosoph. Cicer. Plutar. Laër. Salvianus de gubernat. Dei lib. 1. Pythagoras philosophus , quem quasi magistrum suum philosophia ipsa suscepit , de naturâ & beneficiis Dei disserens , sic locutus est : animus per omnes mundi partes commeans atque diffusus , ex quo omnia nascuntur , animalia vitam capiunt. Cic. de Nat. deor. lib. 1. Elmenhorst.

Lin. 4. *Anaxagoras dixit , &c.*] Is natus est Olympiad. 70. De eo legatur Jamblichus de vitâ Pythag. cap. 18. Cicero 1. de Nat. deor. lib. 4. Academ. quæstionum ; Plutarchus de Placitis philosophorum ; Diogenes Laërtius lib. 2. Elmenhorst. Vide etiam antè ad cap. 3. item August. de Civ. Dei lib. 8. cap. 2. Clement. Alexand. Protrept. Aristotel. de Phys. Auscult. Strab. lib. 14.

Lin. 5. *Per se ipsam.*] Ità ex omnibus MSS. emendatum & ex antiquioribus & melioribus editis. In 5. vulgatis *per se ipsum* , in ed. Betul. *per se ipsa*.

Ibidem. *Antisthenes multos , &c.*] Inf. lib. de Irâ Dei , c. 11. Cic. de Nat. deor.

Lin. 6. *Naturalem summæ , &c.*] Antè erat inter duas hæc voces insertum , *id est* , quod expunximus : habetur tamen in sex MSS. rec. & recentioribus editis ; desideratur in antiquis , nec est necessarium.

Ibidem. *Cleanthes & Anaximenes.*] *Anaximenum* , inquit Augustinus loquens de Anaximandro , *discipulum & successorem reliquit , qui omnes rerum causas infinito aëri dedit , nec deos negavit aut tacuit : non tamen ab ipsis aërem factum , sed ipsos ex aëre ortos credidit.* Adeundi Diogenes Laërtius lib. 11. Plutarch. *περὶ ἀἰθέρος*. Justinus Martyr *λογ. παλαιῆς. περὶ Εἰς*. Stobæus lib. 1. eclog. Physic. c. 13. De Cleanthe , vide Cic. lib. 1. de Nat. deor. ubi legitur aëra , non æthera ; Clementem Alexandrinum in Protreptico , ubi optimè mentem Cleanthis exponit circa rerum generationem. Legatur etiam Tertullian. in Apolog. et.

Lin. 7. *Poëta.*] 2. Georg. 325. Vide Macrobi. lib. 1. de Somnio Scipion. cap. 17. & Servium in hæc verba Virgil.

Lin. 11. *Permixtus.*] Vulgata Maronis lectio habet *commixtus*.

Lin. 12. *Chrysippus.*] Chrysippus ait vim divinam in ratione esse positam , & universæ naturæ animo atque mente ; ipsumque mundum esse , & ejus animi fusionem universam ; tum fatalem umbram , & necessitatem rerum futurarum. Ità Cicero lib. 1. de Nat. deor. Vide Aristot. tom. 2. Stob. in eclog. Phys. cap. 2. Diogenem Laërtium lib. 7. Elmenhorst.

Lin. 13. *Zeno.*] Cic. lib. 1. de Nat. deor. c. 14. Zeno naturalem legem divinam esse censet ; eamque vim obtinere recta imperantem , prohibentemque contraria , atque alio loco æthera deum esse dicit ; testantibus Laërtio & Plutarcho , quem deinde Cleanthes ejus auditor est secutus. Zeno autem ille Cittienfis Stoicæ factionis princeps fuit.

ratio, five mens, five fatalis necessitas, five divina lex, five quid aliud dixeris; idem est, quod à nobis dicitur Deus. Nec obstat appellationum diversitas, cum ipsâ significatione ad unum omnia revolvantur. Aristoteles, quamvis secum ipse dissideat, ac repugnantia sibi & dicat & sentiat, in summum tamen unam mentem mundo præesse testatur. Plato, qui omnium sapientissimus judicatur, monarchiam planè apertèque defendit; nec æthera, aut rationem, aut naturam, sed, ut est, Deum nominat: ab eo mundum hunc perfectum atque mirabilem esse fabricatum. Quem Cicero secutus atque imitatus in plurimis, Deum frequenter confitetur, ac supremum vocat in iis libris, quos de Legibus scripsit; ab eoque regi mundum argumentatur, cum disputat de Naturâ deorum, hoc modo: „Nihil „est præstantius Deo: ab eo igitur mundum regi necesse est. Nulli igitur „est naturæ obediens aut subiectus Deus: omnem ergo regit ipse naturam. „Quid autem sit Deus, in Consolatione definit: „Nec verò Deus ipse, qui „intelligitur à nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quæ- „dam, & libera, segregata ab omni concretionem mortali, omnia sentiens „ac movens.“

Annæus quoque Seneca, qui ex Romanis vel acerrimus Stoïcus fuit; quàm sæpè summum Deum meritâ laude prosequitur! Nam cum de immaturâ morte differeret: „Non intelligis, inquit, auctoritatem ac majestatem judicis tui, rectorem orbis terrarum, cælique & deorum omnium „Deum, à quo ista numina, quæ singula adoramus, & colimus, suspen-

Lin. 2. *Nec obstat, &c.*] Huc apprimè conveniunt verba S. Cypriani, de Idolorum cultu. *Nec, inquit, nomen Dei quæras; Deus nomen est illi. Illic vocabulis opus est, ubi propriis appellationum insignibus multitudo dirimenda est. Deo, qui solus est, Dei vocabulum totum est.*

Lin. 3. *Aristoteles.*] Vide Aristot. lib. 1. Metaphys. cap. 3. & 4. Cic. lib. 1. de Naturâ deorum. Minut. Felic. Octav. ubi videbis quantum philosophus ille à se ipso dissideat.

Lin. 4. *In summum tamen unam mentem mundo præesse testatur.*] De Aristotele loquitur, quem ex 2. de generat. ex 12 *Divinorum*, ex c. 7. libelli de mundo, unum Deum sensisse constat. Vide Scaliger. de Subtilitate ad Cardan. exercitat. 365. *Isæus.*

Lin. 5. *Plato.*] Minutius Felix: *Platoni in Timeo Deus est ipso nomine mundi parens.* Plato libro 4. de legibus: *ὁ θεὸς μὲν πᾶσι*, &c. & in Sophistâ, *πᾶσι δυνάμει* appellat. Platonis Theologiam examinat S. August. libro VIII. de Civit. Dei.

Lin. 9. *Supremum vocat.*] Plato lib. 1. de legib. & lib. 2.

Lin. 10. *De Legibus.*] Quos scripsit Cicero paulò ante mortem.

Lin. 14. *In Consolatione.*] Opus deperditum; sed vide Ciceronem in 1. Tusculanar. ex Platone.

Lin. 20. *Autoritatem ac majestatem.*] Ità emendavimus ex omnibus ferè MSS. codicibus, & vetustioribus ac potioribus editis: in posteriores irrepsit *auctorem ac majestatem*; in 1. Reg. rec. 1. Colb. 1. Brum. *veritatem & majestatem.*

Lin. 21. *Deorum omnium Deum.*] Rectè, ità MSS. 18. Prius erat, *rectoris orbis terrarum, cælique & Deorum omnium Dei*; sed minùs bene.

Lin. 22. *Quæ singula adoramus.*] Quia auctor noster sæpe mentionem facit adorationis, animus est impræsentiarum ea quæ ad adorationis ritum pertinent adnotare, ne postea, ubi idem recurrit, cogamur eadem oberrare chordâ. Itaque in adorationis ritu manum ori ad moveri solitam omnibus jam notum. Brisson. de Form. notat locum admodum luculentum ad hanc rem explicandam, nempe Luciani, quod & Dempsterus ad Rosin. notavit ex Apuleio Milehar. 4. *& admovebunt oribus suis dexteram, priori digito in erectum pollicem residente, ut ipsam prorsus deam Venerem religionis adorationibus venerabantur.* Idem Apolog. *adorandi gratiâ manum labris admove.* Rectè

„sunt.“ Item in Exhortationibus: „Hic, cùm prima fundamenta molis pub-
 „cherrimæ jaceret, & hoc ordiretur, quo neque majus quidquam novit na-
 „tura, nec melius; ut omnia sub ducibus suis irent, quamvis ipse per to-
 „tum se corpus intenderat, tamen ministros regni sui deos genuit.“ Et
 quàm multa alia de Deo nostris similia locutus est: quæ nunc differo,
 quòd aliis locis opportuniore sunt. Nunc satis est demonstrare, summo in-
 genio viros attigisse veritatem, ac penè tenuisse; nisi eos retrorsum in-
 fatuata pravis opinionibus consuetudo rapuisset, quâ & deos alios esse

observavit Salmasius exercit. Plin. p. 936. adorantes in dextrum latus corpus circum-
 agere solitos. Plinius: *in adorando, dexteram ad osculum referimus, totumque corpus circum-*
agimus. Videndi Plautus & Propertius. Salmasius in Flav. Vopisc. hunc adorandi ritum
 explicans, docet, non solum totum corpus ab adorantibus dextrâ circumagi solitum, verum
 etiam speciatim, manum labris admove-
 re, eique oscula figi; hincque *libratum osculum*
 ejus, qui in adorando manus labris admove-
 bat atque osculabatur. Sic olim numina sua,
 sic Imperatores suos adorabant, & Imperato-
 rum imagines, haud minus quàm deorum si-
 mulacra. Hieronymus adversus Rufinum:
Qui adorant, solent deosculari manum, & ca-
pita submittere. Plura de hoc more Lipsius in
 electis lib. 2. p. 20. sed malè ab illo ibidem
 scriptum est, adorantes manum prius porri-
 gere; deinde statim ad os referre solitos: im-
 mò contrà faciebant, manum enim osculari,
 deinde eam versùs illum quem adorabant,
 protendere consueverant; & hoc erat quod
 dicebant, *oscula jacere, & basia jactare.* Tacitus
 lib. 1. hist. *Jactare basia* apud Juvenal.
 Satyr. 4. & apud Phædrum 87. lib. 5.

—— *jactat basia*

Tibicen,

id est, populum adorat. Jacere autem oscu-
 lum is propriè dicitur, qui manum osculatur,
 deinde eam porrigit ad eos, quorum honori
 ac venerationi dat illud osculum: nam pro-
 tensione manûs, quam prius erant osculari,
 quodammodò osculum ipsum porrigere, &
 jactare ad eos videbantur, quibus honorem
 illum deferebant. Tacitus de Nerone cantan-
 te: *Postremò genu flexus, & cæterum illum manu*
veneratus est. Histrionem ille verum agebat:
 at histrionum, pantomimorum & cantorum
 mos hic erat, ut populum scenam ingressi
 adorarent. Verus epigramma, à Pythæo edi-
 tum, ut videre est ejus lib. 4. epigr.

Ingressus scenam populum saltator adorat.

Sic aurigæ flagello populum venerabantur;

cùm enim dextram manum in adorando ad os
 referrent, aurigæ qui dextrâ flagellum tene-
 bant, flagellum ipsum osculabantur, & sic ado-
 rabant. Dio in Caracallâ de ejus aurigatio-
 nibus. Hic ritus non solum Romanis, verum
 & Orienti usitatus, ut Doctiss. Drus. frag. vet.
 interpr. p. 834. rectè annotavit; probavitque
 ex Job c. 31. *Ps. 26. 27. & 28. Si vidi solem*
cum splendesceret aut lunam nobiliter inceden-
tem, & seductum est in abscondito cor meum, &
admota est manus mea ori, etiam hæc est ini-
quitas à judice vindicanda, quia sic negassem
Deum supremum. Ubi lxx. reddunt: *Si manum*
meam ori admotam deoscularus sum. Juxta Sym-
 machum: *Et adoravit manus mea circum os*
meum. Hieronymus: *Et osculatus sum manum*
meam ore meo. Deosculatio Hebræorum phrasi
 est adoratio, ut constat Ps. 2. *Ps. ult. ut & 1.*
Reg. c. xix. Ps. 18. Omnia genua que non cur-
vaverunt se ipsi Babel, & omne os quod non oscu-
latum est cum. Apud Hoseam cap. xiii. *Ps. 11.*
osculentur. Symmach. & Theodor. reddide-
 runt, *adorantes; Aquila καὶ ἀφιλέντες, osculan-*
tes. Hieronymus: *Pro eo quod juxta Symmach.*
& Theodor. vœrtimus adorantes, Aquila inter-
pretatus est καὶ ἀφιλέντες, id est, deosculantes;
qui enim adorant, solent deosculari manum
suam, quod Job fecisse se negat, dicens: Si os-
cularus sum manum meam apponens ori meo, ex
 Salmasio. Vide Martinum Kempium de Oscu-
 lis Dissert. 4. de Osculo adorativo.

Lin. 7. *ac penè tenuisse.*] Ità restituimus ex
 MSS. vet. 4. Reg. 1. Bonon. 6. Colb. Gro-
 nov. Lips. 2. Claromont. 2. Brun. ac veteri-
 bus editis quinque. In sex vulgatis rec. *propè.*

Lin. 8. *Infatuata pravis opinionibus.*] Sic MSS.
 duo codices eruditissimorum virorum Grono-
 vii & Claromontii 1. à primâ manu, cum re-
 centioribus editis quatuor. At MSS. 5. Reg.
 1. Bon. 3. Colb. 1. Sorbon. Cauc. Jun. 1.
 Claromont. Lips. Pen. Tax. Ultr. Em. Cant.
 Christ. Balliol. cum editis Rom. 1458. Betu-
 lei & Isæi habent *infucata.* In 3. Reg. 1. Colb.
 & Brun. nonnullisque editis legitur *fucata.*

opinabantur, & ea, quæ in usum hominis Deus fecit, tanquam sensu prædita essent, pro diis habenda, & colenda credebant.

In 1. Colb. rec. *fuscata*; in altero Colb. *retroversus infricata*, corruptè; in 14. MSS. *retroversus*. Verior nobis visa est lectio MSS. Gronov. & Clarom. *infatuata*; per opiniones enim in stultitiam habimur. Lactant. lib. 4. cap. 1. *Quod unius seculi stultitiæ religiones varias suscipientis, deosque multos esse credentis, in tantam subito ignorantiam sui ventum est.* Verbum autem hoc, ut exprimendæ rei efficax, ita non nimis vulgare. Cicero Philip. III. *Ea, cur magister ejus ex oratore arator factus sit, ut hominem stultum magis etiam infatuet mercede*

publicâ. Pro Flacco: *Neminem quidem adeò infatuere potuit, ut ei nummum ullum crederet?* In dictis MSS. 23. & in nonnullis edit. legitur *infucata*, librariorum oscitantia præve pro *infatuata*; in nonnullis *fucata*. Quid autem illa *fucata consuetudo*; quid est *fucare*? nisi interpolare certam rei speciem. Non omnino tamen nobis displicent MSS. & editiones quæ legant, *fucata vel infucata pravis opinionibus consuetudo*; cum alibi legatur *veritatem fucata mendacio*. Hi loquendi modi apprinè inter se conveniunt.

CAPUT VI.

De Divinis testimoniis, & de Sibyllis & earum carminibus.

NUNC ad divina testimonia transeamus: sed prius unum proferam, quod est simile divino, & ob nimiam vetustatem, & quòd is, quem nominabo, ex hominibus in deos relatus est. Apud Ciceronem C. Cotta pontifex disputans contra Stoicos de religionibus, & de varietate opinionum, quæ solent esse de diis, ut more Academicorum omnia faceret incerta, quinque fuisse Mercurios ait; & enumeratis per ordinem quatuor, quintum fuisse eum, à quo occisus sit Argus, ob eamque causam in

Lin. 1. *Divina testimonia.*] Id est, quæ pro divinis, & divinæ autoritatis habebantur ab ethnicis, veluti Sibyllarum versus, Apollo Milesius, Hermes Trismegistus, qui unum dumtaxat Deum prædicant.

Lin. 3. *Ex hominibus in deos relatus est.*] Ità potiores MSS. Bon. 2. Reg. 900. annor. 3. alii Reg. 4. Colb. 2. Sorbon. 2. Clarom. 3. Lips. Gatian. & Marm. in quo ut in Reg. vetustissimo legitur mendosè *relaxatus est*, pro *relatus est*; in undecim aliis recentioribus & plerisque editis, *inter deos*.

Ibidem. *Apud Ciceronem.*] Libro scilicet 3. de Nat. deor. quem adeas.

Lin. 6. *Quinque Mercurios.*] Totidem ab Arnobio numerantur, quem vide libro III. adversus Gentes: primus Cælo patre & Diæ matre genitus: secundus Pharonidis & Valentis filius, qui & Trophonius vocatur: tertius Jove tertio natus & Maiâ: quartus Nilum pa-

trein habuit, quem Ægyptii nefas ducunt nominare: quintus est quem colunt Pheneatæ, qui & Argus dicitur interemisse. Hunc, ut dicunt, Ægyptii Thoyt appellant: attamen non conveniunt tempora. Vide Ciceronem lib. 3. de Nat. deor. atque notam infrà positam.

Lin. 7. *Ob eam causam.*] Quidquid sit, constat Thoyth, sive Mercurium Ægyptiorum, multò antiquiorem fuisse eo Mercurio, à quo Argus fuit occisus. Ultimus iste Mercurius Jovis fuit filius: at Jupiter decimo nono seculo ante vulgarem æram vixit; sed Thoyth, sive Mercurius Ægyptiorum, decem seculis antiquior est Jove, sive is sit Thoyth I. vel ejus filius Thoyth II. De libris verò qui à Thoyth, vel Mercurio Ægyptiorum sunt editi, vide Clementem Alexandrinum lib. VI. Stromatum, ubi eos enumerat. Libri autem quos nunc habemus sub Mercurii Trismegisti nomine, constat esse supposititios.

Ægyptum profugisse, atque Ægyptiis leges, ac litteras tradidisse. Hunc Ægyptii Thoyth appellant, à quo apud eos primus anni sui mensis, id est September, nomen accepit. Idem oppidum condidit, quod etiam nunc Græcè vocatur Ερμούπολις; & Pheneatæ colunt eum religiosè. Qui tametsi homo, fuit tamen antiquissimus, & instructissimus omni genere doctrinæ: adeò ut ei multarum rerum & artium scientia Trismegisto

Lin. 1. *In Ægyptum profugisse.*] Sic in Lactantii codicibus, tum MSS. tum impressis legitur. Cicero autem lib. 3. de Naturâ deor. unde hunc locum descripsit Autor noster, habet, *ob eamque causam Ægypto præfuisse.* Nihil tamen obstat, Thoyth profugerit in Ægyptum, & ei postea præfuerit.

Ibidem. *Ægyptiis leges ac litteras tradidisse.*] Sanchoniathon dicit Mercurium invenisse τὴν τ' αἰσῶτων συχῶν γερφὴν; & literarum characteres instituisse.

Lin. 2. *Hunc Ægyptii Thoyth appellant.*] In omnibus Lactantii Operibus nulla MSS. editor, major hâc varietas. Frequentes editi ferunt *Thoth*. At cunctorum MSS. vetustissimi & præstantissimi Bonon. 1. Reg. 900. annor. Marm. Gat. 1. Sorbon. *Thoyth*; accedentibus 1. Reg. in quo *Thout*; 1. al. Reg. *Θεουθεν*; 1. Colb. in quo *NHOTH*; 1. al. Colb. in quo *Θουμ*. Quinque recentiores scripti 1. Reg. à primâ manu, 1. Colb. Nav. Viêt. Brun. legisse videntur *Θουθ*, aut *Θουθ*, ut editi Betul. Fastel. & Henr. Petri 1556. Corruptè admodum cæteri MSS. 2. Reg. rec. 1. Colb. 1. Sorbon. 1. Claromont. *Ημυθ*, vel *Ηνυθ*; Reg. duo cum editis Rom. 1468. 1470. *πνουγα*, *πνουγν*, &c. Claromontanus alter *πνουα*, 1. Colb. *Hermin*. Sed cum Joh. Ger. Vossio eò potissimum propendo, ut *Thoyth* legendum putem: sic enim habent optimæ notæ codices MSS. ac impressi; sic etiam legendum esse docet Eusebius Præparationis Evang. lib. 1. cap. 9. Αἰγύπτιοι μὲν ἐκάλουν Θουθ, Ἀλεξανδρεῖς δὲ Θουθ, Ἑβραῖοι δὲ Ἐμνυες μετέφρασαν; Ægyptii *Thoyth* vocarunt, Alexandrini *Thoth*, Græci *Hermem*, hoc est Mercurium interpretati. Similiter apud Ciceronem lib. 3. de Naturâ deorum, unde hunc locum desumpsit noster Lactantius, legitur: *Hunc Ægyptii Thoyth appellant, eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur.* Notandum porro, quod 1. MS. Lipf. pro *Thoyth* habet *Moyfin*. De variis Mercuriis vide Isæum in notis. De Mercurio vide etiam doctissimum D. Fourmont in observationibus ad Sanchoniathonem quarum editio nova modo prodiit anno præsentis 1747. Paris, apud Joan. de Bure. Tom. I.

Lin. 4. *Ερμούπολις.*] Urbs magna, à quâ denominata fuit Regio Ermopolitana, ἑρμούπολις νόμος, in partibus Ægypti Mediterraneis, ad occasum Nili.

Ibidem. *Et Pheneatæ colunt eum religiosè.*] Idem Cicero lib. 3. de Naturâ deor. n. 56. ubi de Mercurio loquens, sic ait: *Quintus quem colunt Pheneatæ, qui & Argum dicitur interemisse, ob eamque causam Ægypto præfuisse, atque Ægyptiis leges & litteras tradidisse. Hunc Ægyptii Thoyth appellant, eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur.* Et Pausanias in Arcadicis lib. 8. 301. 16. *Deorum verò, inquit, omnium maximè Mercurium Pheneatæ venerantur.* Legendum itaque ex MSS. codicibus Cauc: 1. Lipf. Ultr. Christ. & edit. Cellar. & *Pheneatæ colunt eum religiosè*; convenientibus 1. Bonon. 8. Reg. 5. Colb. 2. Sorbon. Gat. Marm. 1. Lipf. Goth. Em. Cantabrig. & 2. Claromont. in quibus legitur *Feniata*, pro *Feneatæ*, seu *Pheneatæ*: accedentibus quoque MS. Viêt. in quo *Feniate*; MSS. Navar. 1. Colb. & Brun. in quibus est *Fenice*; & 1. al. Lipf. *Fenices*. In MSS. Cauc. Jun. & Cantabrig. ac edit. Rom. 1468. habetur, & *Pheneatæ servant & colunt eum religiosè*. In editis Betul. Thyf. Gall. Spark. Walch. & *Saitæ colunt eum religiosè*; in edit. Paris. 1525. Ald. Fas. Cratand. Graph. Gymn. Tornes. & *Saitæ servant & colunt eum religiosè*, quod in nullo manuscriptorum quos viderim reperi. Petrus Ciaconius suspicatur legendum esse, & *Saitæ & Pheneatæ colunt eum religiosè*. Mallem, & *Saitæ servant & Pheneatæ colunt eum religiosè*, si aliquam haberet ex MSS. autoritatem; ut dicatur & in Ægypto à Saitis servari, & in Arcadiâ à Pheneatis coli. Apparet igitur legendum esse *Pheneatæ*, quia suprâ dixerat de Ægyptiis, à quibus transit ad *Pheneatas* Arcadicis.

Lin. 6. *Adeò ut ei multarum rerum & artium scientia Trismegisto cognomen imponeret.*] Ità antiquiores & meliores MSS. Bon. 6. Reg. Lipf. Pal. Gronov. & omnes ferè editi; Crat. & Tornes. *imponerent*. In MSS. verò Cauc. Jun. 1. Colb. & edit. Paris. 1525. ut ei ob

cognomen imponeret. Hic scripsit libros, & quidem multos, ad cognitionem divinarum rerum pertinentes, in quibus majestatem summi ac singularis Dei asserit, iisdemque nominibus appellat, quibus nos, Deum & patrem. Ac ne quis nomen ejus requireret, ἀνώνυμον εἶναι dixit; eò quòd nominis proprietate non egeat, ob ipsam scilicet unitatem. Ipsius hæc verba sunt: ὁ δὲ Θεὸς εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματι & προσδέεται; ἕστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος. Deo igitur nomen non est, quia solus est: nec opus est proprio vocabulo, nisi cùm discrimen exigit multitudo, ut unamquamque personam suâ notâ & appellatione designes. Deo autem, quia semper unus est, proprium nomen est Deus.

Superest de responsis carminibusque sacris testimonia, quæ sunt multò certiora, proferre. Nam fortasse ii, contra quos agimus, nec poëtis putent esse credendum, tanquam vana fingentibus; nec philosophis, quòd errare potuerint, quia & ipsi homines fuerint. M. Varro, quo nemo unquam doctior, ne apud Græcos quidem, nedum apud Latinos vixit, in libris rerum divinarum, quos ad C. Cæsarem pontificem maximum scripsit, cùm de Quindecim-Viris loqueretur, Sibyllinos libros ait non fuisse unius Sibyllæ;

multarum verum scientiam Trimegisto cognomen imponerent; & in recentioribus 2. Reg. 1. Colb. & Brun. nomen.

Lin. 1. *Trimegisto cognomen.*] Vel Terminus appellatur, quòd leges eximias condiderit; quòd summo Sacerdotio illustratus, Religionis ceremonias & ritus sacros indiderit; atque tandem quòd in Philosophicis apprimè versatus, Geometriam in Ægypto summè necessariam, atque alias scientias naturales docuerit. De Trimegisto iterum differet Lactantius libro de Irâ Dei cap. 10.

Lin. 3. *Iisdemque nominibus.*] Vide *Trismeg. Pimand. cap. 11. Asclep. 1.* Sed constat, hos libros Pimandri & Asclepiadis esse fictitios.

Lin. 4. *Ἀνώνυμον.*] Latine, *sine nomine.*

Lin. 6. *Ὁ δὲ Θεός.*] Latine, *Deus autem unus; unus autem nomine non eget: est enim qui est sine nomine.*

Lin. 7. *Deo igitur nomen non est.*] Minutius Felix in Octavio: *Nec nomen Deo quæras; Deus nomen est illi.* Item apud Xistum in sententiis; apud Hermetem Ægyptium dicitur *ineffabilis, inominandus, silentio prædicandus*; apud Platonem quoque *indictus, inominabilis*; apud Apul. lib. de Nat. Phil. Platonis, Alcinoïum Isagog. c. 9. & Porphyry. l. 4. Hist. philosophicæ apud Cyrillum. Vide suprâ testimonium S. Cypriani notâ ad lineam 2. capituli V. pag. 19.

Lin. 9. *Unus est.*] Sic apud S. Cyprianum contra Idolorum cultum: *Hermes Trimegistus unum Deum loquitur, eumque incompre-*

hensibilem atque inæstimabilem.

Lin. 12. *Putent.*] Sic repositum ex omnibus penè MSS. & editis. Betul. & Cellar. In 2. Colb. 1. Claromont. & in cunctis ferè editis est *putant.*

Lin. 13. *Quòd errare potuerint.*] Ità restitui-mus ex omnibus ferè MSS. In 1. Clarom. à primâ manu, & in editis multis, *potuerunt.*

Lin. 14. *Et ipsi homines fuerint.*] Sic reposuimus ex MSS. propè omnibus. Edd. & 3. MSS. rec. *fuerunt.* In editis (si excipias Cellar.) *hi*, pro *ipsi*.

Ibidem. *M. Varro.*] Hic autem natus anno urbis DCXXXVIII. denatus autem penè nonagenarius anno urbis DCCXXVII. familiaris fuit Ciceroni, qui eum in Epistolis ad Atticum libro V. Epist. 10. vocat *universalem polygraphum.* Sic Quintilianus lib. XII. Varronem omnia penè tradidisse testatur; quem etiam vide libro X. sicut & Ciceronem in Academicis lib. I. ubi Varronem eximiè laudat.

Lin. 15. *Nedum apud Latinos.*] Hæc verba absunt à 35. MSS. atque etiam à Rohanneo & Sangermanensi, & ab edit. Cellar. Pro *nedum*, legitur *neque* in edit. Rom. 1468. Paris. 1525. Ald. Crat. Graph. Gymnic.

Ibidem. *Vixit.*] 1. Reg. vetustissimus & edit. Paris. 1525. *dixit.* Deest in MS. Tax. ac in ed. Thyf. Gall. & Walch.

Ibidem. *In libris, &c.*] De Varroni libris vide S. Augustin. de Civ. Dei lib. VI. cap. 3.

Lin. 17. *De Quindecim-Viris.*] De quibus; vide Alexand. ab Alexandro, Genialium dierum

sed appellari uno nomine Sibyllinos, quòd omnes fœminæ vates Sibyllæ sint à veteribus nuncupatæ, vel ab unius Delphidis nomine, vel à consiliis deorum enuntiandis. *σιῶς* enim deos, non *θεός*, & consilium non *βελήν*, sed *βουλήν* appellabant Æolico genere sermonis. Itaque Sibyllam dictam esse, quasi *σιεβουλήν*. Cæterum Sibyllas decem numero fuisse; easque omnes enumeravit sub autoribus, qui de singulis scriptitaverint: Primam fuisse de Persis, cujus mentionem fecerit Nicanor, qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit: Secundam Libyssam, cujus meminit Euripides in Lamiæ prologo: Tertiam Delphida, de quâ Chrysippus loquitur in eo libro, quem de divinatione composuit: Quartam Cimmeriam in Italiâ, quam

1. III. c. 16. & infra aliâ notâ. Hæc tamen ex Pomponio Læto: Duumviri, inquit, à Tarquinio Superbo instituti fuere, qui soli inspicerent libros Sibyllinos: deinde cum plebs creari ex suis instaret, ex Plebeiis & Patriciis creati decem, & deinde quindecim, qui libros Sibyllinos inspicerent.

Lin. 1. *Sibyllæ*.] De Sibyllarum nominis etimologiâ vide Servium in VI. *Æneid*.

Lin. 2. *Vel ab unius Delphidis nomine*.] Vide Antinach. de oraculis Sibyll.

Ibidem. *Vel à consiliis deorum, &c.*] Id multumotum ineptum, atque etiam falsum. *Σίβυλλα* simplex nomen est, non compositum. *Salmafius*.

Lin. 3. *Enuntiandis*.] Ità restituimus ex cunctis fermè MSS. & editis Rom. 1470. Paris. 1525. Betul. Cellar. In octo editis est *denuntiandis*; in MS. 1. Colbert. *nunciandis*.

Lin. 5. *Σιοβέλων*.] Ità emendavimus ex MSS. 1. Reg. opt. notâ, 1. Sorbon. Colb. & 2. Brun. in quibus legitur *Siobulen*. Et sic profectò legendum esse constat ex præcedentibus *σιῶς* & *βουλήν*. Antè erat, *θεοβέλων*.

Ibidem. *Cæterum Sibyllas*.] De Sibyllis, earumque scriptis multa olim Gentiles & Christiani memoriæ prodiderunt: quid de iis statuerunt non est hujus loci, nec nunc vacat referre. Vide si lubet S. Augustinum de Civ. Dei lib. 18. cap. 23. Vossium, & Blondellum qui de his optimè differuit in suo de Sibyllis libro. Vide etiam Servatium Gallæum in suâ Sibyllinorum carminum editione in-4°. Amstelod. 1688. & 1689. 2. volum.

Ibidem. *Decem numero fuisse*.] Vide Antimachum de oraculis Sibyllinis. Alii novem tantum fuisse volunt, inter quos Suidas; alii quatuor, ut Pausanias; nonnulli tres, ut Sotinus & Aufonius. Alii duas ponunt, ut Martianus Capella: denique nonnulli unam tantum. C. Plinius lib. 2. cap. 33. adstipulante Aulo Gellio lib. 1. cap. 19. *Dempsterus*. Sed

Gyraldus plures quàm decem numerat.

Lin. 6. *Scriptitaverint*.] Ità restitui ex ple-risque & optimis MSS. & edit. Betul. In MSS. Tax. 2. Colb. 1. Clarom. *scriptitaverunt*. Colb. à secundâ manu, & 1. Clarom. à primâ, cum editis *scriptitarunt*. 1. Clarom. à secundâ manu, *scriptitarunt*. Subjunctivus modus valdè familiaris est Lactantio, ut ex sequentibus parebit.

Ibidem. *Primam fuisse de Persis*.] Aliis Chaldaea, aliis Hebræa, proprio nomine Sambethe. *Bethuleius*.

Lin. 7. *Nicanor*.] Fortasse hic Leander Nicanor Alexandrinus Grammaticus, qui de Alexand. Commentarium scripsit. *Thysius*.

Lin. 8. *Secundam Lybissam*.] Juxta Græcam terminationem, Ita MSS. 7. Reg. quorum duo sunt 900. annor. 3. Colb. Nav. Ultr. 1. Sorbon. Vict. Marm. 1. Clarom. & al. Clarom. à secundâ manu, cum editis *Fasit*. Tornes. Spark. In MSS. 3. Reg. Bonon. Lips. Em. Cantabrig. Ultr. Christ. 3. Colb. 1. Sorbon. Gat. 1. Clarom. à primâ manu, cum plerisque editis, *Libycam*.

Ibidem. *In Lamiæ prologo, &c.*] Inter Euripidis tragiædas non extat Lamiæ.

Lin. 9. *Tertiam Delphida*.] Ità MS. Gro-nov. & edit. Cellar. ut & Lactantius in Epitom. cap. 5. convenienter Varroni. Et prorsus rectè. Etenim Lactantius paulò antè dixit, visum esse quibusdam Sibyllarum nomen ductum esse *ab unius Delphidis nomine*. Et quidem lectio-ni nostræ favent MSS. 4. Reg. quorum duo sunt 900. annor. & duo alii recentiores, sed bonæ notæ, 2. Colb. Navar. Vict. & 2. Brun. in quibus legitur *Delphidam*. Quis autem non videat, legendum esse *Delphida* juxta Græcam terminationem ex supradictis; hellenismi enim quandoque utitur noster Firmianus. In undecim MSS. rec. & in omnibus ferè editis est *Delphicam*.

Lin. 10. *In eo Libro, &c.*] Hic liber à Lactantio non recensetur in Chrysippo,

quam Nævius in libris belli Punici, Piso in annalibus nominat: Quintam Erythræam, quam Apollodorus Erythræus affirmat suam fuisse civem, eamque Graiis Ilium petentibus vaticinatam, & perituram esse Trojam, & Homerum mendacia scripturum: Sextam Samiam, de quâ scribit Eratosthenes in antiquis annalibus Samiorum reperisse se scriptum: Septimam Cumanam, nomine Amaltheam, quæ ab aliis Demophile vel Herophile nominatur; eamque novem libros attulisse ad Regem Tarquinium Priscum, ac pro eis trecentos Philippeos postulasse; Regemque aspernatum pretii magnitudinem, derisisse mulieris insaniam: illam in conspectu

Pag. 24. lin. 10. *Quartam Cimmeriam.*] Sic emendavimus ex MSS. vetustissimis 2. Reg. Navarr. 1. Sorbon. Vist. Ultr. 2. Brun. Christ. & edit. Cellar. In aliis 3. Reg. 2. Colbert. Em. & Gat. est Cimmeriam: etiam reponi vult Lilius Gyraldus *Cymeriam*; in Goth. *Cymeream*; in Gronov. *Cimenam*, pro *Cimeriam*; in 1. Colb. & Marm. *Cimeam*; in 2. Colb. rec. *Cuneam*; in 5. Reg. 12. Vatic. 1. Sorbon. 2. Clerm. ac editis multis *Cumeam*; mendose omnino, cum Autor noster aperte *quartam Cimmeriam* à *septimâ Cumanâ* seu *Cumæâ* paulò inferius positâ distinguat; itemque Isidorus lib. 8. Origin. cap. 8. & Suidas ad *Ἰ. Σίσυμνα*. *Cymmeria* autem sic dicta est, teste Gyraldo, quod in Cimmeriâ Italiæ oppido fuerit, quondam juxta lacum Avernum in Campaniâ secundum Plinium lib. 3. cap. 5.

Lin. 1. *Quintam Erythræam.*] Hanc Sibyllam Erythræam, Cumæam & Cumanam, unam eandemque fuisse vult Salmaf. Exercit. Plin. pag. 37.

Lin. 3. *Graiis.*] MSS. 4. rec. *Græcis*. Sed idem est.

Ibidem. Hoc in carm. Sibyllinis sermon. 3. his verbis: *Ἰλιον οὐκ εἰρήνην κατὰ παρτήν γὰρ ἐσθλόνος*, &c.

Lin. 4. *Sextam Samiam.*] *Φυτὸν* nomine, cuius Valer. Maximus meminit lib. 1. de Ominib. ubi de Prienensibus. *Betuleius*.

Ibidem. *Scribit.*] Ita repositum ex MSS. codd. ac edit. Tornes. & Walch. In multis editis, *scripsit*.

Lin. 5. *Septimam Cumanam.*] Vide Salmaf. Exercit. Plin. p. 73. eamque eandem cum Cumæâ Italicâ reperies; cui etiam astipulor: & notandum MS. Ultr. habere hoc modo; *septimam Cumanam* vel *Cumeam*. Gallæus. Ac eam Cumæam vocat eximia editio Colonienfis in-folio anno 1544. De hac intelligitur Justini martyris locus.

Lin. 6. *Quæ ab aliis Demophile vel Herophile.*] Solinus & Suidas, non Cumanam, sed

Erythræam vocant Hierophilem, quanquam apud Solinum & Tibullum Eleg. 5. lib. 2. legatur *Heriphile*. Eusebius verò nec Erythræam, nec Cumanam, sed Samiam Hierophilem vocatam scribit, quam Numâ Romanorum Rege vivente floruisse refert. *Isens*.

Lin. 7. *Eamque novem libros, &c.*] Salmaf. in Exercit. Plin. planè negat libros Sibyllinos à Cumanâ Sibyllâ Tarquinio oblatos; imò ne Sibyllam quidem eam fuisse asserit. Dionysius Halicarnasseus, *ῥητῆρα οὐκ ἐπιχρῶσαν* tantummodò nominat lib. 4. Gellius libro I. cap. 19. *In antiquis annalibus memoria super libris Sibyllinis hæc prodita est: Anus hospita atque incognita ad Tarquinium Superbum Regem adiit, novem libros ferens, quos esse dicebat divina oracula, eos velle venundare, &c.* Plura si quis desiderat, locum consulat. *Gallæus*.

Ibidem. *Tarquinium Priscum.*] Cum Lactantio sic eum nominant Varro, Isidorus lib. 8. cap. 8. & Suidas; at Dionysius Halicarnasseus lib. 4. Plinius lib. 13. cap. 13. Gellius lib. 1. cap. 19. *Superbum*. Sed verius (inquit erud. Cellarius) Prisco tribuitur, quia Solinus c. 2. quanquam cum Plinio eum Superbum vocat, *quinquagesimâ Olympiade* id contigisse refert.

Lin. 8. *Philippeos postulasse.*] Servius in Virgilium addit, hos Philippeos aureos fuisse, qui tum pretiosi erant; non tamen quod nummi illi cusi fuerint nomine Philippi, patris scilicet Alexandri magni: siquidem eo tempore quo empti dicuntur illi libri, nondum fuerit Philippus Macedo. Sed veteres autores (ut ait doctiss. Walchius) in re nummariâ ita scribunt, prout facies ejus erat tempore suo: quod multis exemplis posset illustrari. Valebat autem nummus Philippeus aureus duos circiter aureos Gallicos; ut adnotat Lambinus ad Plautum. Vide Budæum de aſſe. lib. 4. & Gronovium. lib. 3. de Pecuniâ vet. & novâ. Multi tamen hæc omnia fabulam redolere existimant.

Regis tres combussisse, ac pro reliquis idem pretium postulasse: Tarquinium multò magis mulierem insanire putasse. Quæ denuò tribus aliis exustis, cum in eodem pretio perseveraret, motum esse regem, ac residuos trecentis aureis emisse: quorum postea numerus sit audus, Capitolio resecto, quòd ex omnibus civitatibus & Italicis, & Græcis, & præcipuè Erythræis coacti, allatique sunt Romam, cujuscumque Sibyllæ nomine fuerint: Octavam Hellepontiam in agro Trojano natam, vico Marpesso, circa oppidum Gergithium; quam scribit Heraclides Ponticus Solonis & Cyri fuisse temporibus: Nonam Phrygiam, quæ vaticinata sit Ancyra: Decimam Tiburtem, nomine Albuncam, quæ Tiburi colitur ut dea, juxta ripas amnis Anienis, cujus in gurgite simulacrum ejus inventum esse dicitur, tenens in manu librum: cujus sortes Senatus in Capitolium transfulerit.

Harum omnium Sibyllarum carmina & feruntur & habentur, præterquam Cumææ, cujus libri à Romanis occuluntur, nec eos ab ullo, nisi à

Lin. 4. *Trecentis.*] Vide Gellium supra citatum, & Dionysium Halicarnass. lib. IV.

Ibidem. *Capitolio resecto.*] Sic etiam Tacitus lib. 6. annal. cap. 12. *Post exustum sacrali bello Capitolium, questis Samo, Ilio, Erythræis, per Africam etiam & Siciliam & Italicis colonias carminibus Sibyllæ, &c.*

Lin. 7. *Fuerint.*] MSS. 17. & 15. ed. *Fuerunt.*

Ibidem. *Hellepontiam.*] Ita cum Epitome, cap. 5. omnes ferè MSS. In duobus recentioribus est *Hellepontiacam.* Edd. *Helleponticam.*

Ibidem. *Vico Marpesso.*] Sic etiam legit Pausanias ad MSS. Græcos tres Regios à me collatos lib. X. ubi de Herophile fatidica loquitur. Ego in omnium ferè editionum recepta lectione nihil mutare volui, siquidem Isæus & Gallæus asserunt legi *Marpesso* in maximâ Lactantiano-rum MSS. parte: licet in omnibus quos vidi, scilicet 10. Reg. 6. Colb. Nav. 2. Sorbon. Vict. Gat. Marm. 2. Claromont. 2. Brun; necnon in 1. Bonon. Tax. Pen. Christ. Goth. Lips. Cauc. Ultr. Pal. Rostoch. Cantabrig. & in veterissimis tribus Romanis editionibus habeatur *Marmesso*; apud Suidam d. I. *Marmisso*.

Lin. 8. *Gergithium.*] De quâ vide Stephan. Byzantium in *Tépys*; eamque sepultam esse in templo Apollinis Gergithii dicit. Gergis verò locus est in Troade.

Lin. 9. *Nonam Phrygiam.*] Hanc Capella eamdem cum Erythræâ & Cumanâ facit. *Betuleius.*

Lin. 10. *Decimam Tiburtem.*] Albuncam Tiburi cultam religiosè, indicat in agro Tiburtino mons & fons ejus nomine, de quo Virgil. *Æneid.* lib. 7.

Lin. 12. *Cujus sortes Senatus in Capitolium transfulerit.*] Ita restituimus ex MSS. Jun.

Marm. Jani Guelmi & 4. Regis quorum duo sunt eximii, nisi quòd in vetustissimis habetur, *in Capitolio.* MS. Gat. *Cujus sortes Senatus in Capitolium attulit.* Hæc absunt à MSS. 6. Reg. 6. Colb. 2. Sorbon. Nav. Vict. 2. Clarom. Tax. Pen. Em. Cantabrig. 2. Brun. Edit. Rom. 1470. Betul. & Walch. *Pro sortes legitur sacra in 12. editis rectè.* Legendum esse *sortes* confirmatur ex Virgilii loco, ubi *Æneas* ad Demophilem Cumanam Sibyllam ait lib. 6. *Æneid.* v. 72.

Hic ego namque tuas sortes arcanæque fata

Dicta mea genti ponam.

Sortes enim (inquit Servius ad hunc locum) Sibyllina responsa sunt.

Lin. 15. *Nisi à quindecim viris inspicere fas habent.*] Ita reposuimus ex MSS. 4. Reg. 5. Colb. 2. Sorbon. 2. Clarom. Lips. Goth. Ultr. Cauc. Jun. aliisque. MS. Gronov. *inspectos habent*, non malè. In 1. Colb. & in impressis, *inspici fas est.* Ceterum de hoc collegio quindecim virorum notandum, in principio Tarquinium duos tantum constituisse: post ducentos & tredecim annos, anno U. C. 388. numerus illorum auctus fuit, atque à denario numero, decemviri appellati sunt: vide Livium 4. Decade. Postea ad quindecim numerus accrevit, quod factum fuit intra annos U. C. 671. quo Capitolium conflagravit, & 675. quo Sylla se dictaturâ abdicavit; ut diligenter annotavit David Blondellus in opere, quod Gallicâ linguâ de Sibyllis composuit. Hoc nomen quindecim virorum illis semper mansit immutatum, etiam si postea quadraginta fuerint numero; notante Servio. Etiam tempore Christianorum, ut videre licet loco lau-

quindecim viris inspicere fas habent. Et sunt singularum singuli libri : qui quia Sibyllæ nomine inscribuntur, unius esse creduntur ; suntque confusi, nec discerni ac suum cuique assignari potest : nisi Erythrææ, quæ & nomen suum verum carmini inseruit, & Erythræam se nominatum iri prælocuta est, cum esset orta Babylone : sed & nos confusè Sibyllam dicemus, sicubi testimoniis earum fuerit abutendum. Omnes igitur hæc Sibyllæ unum Deum prædicant ; maximè tamen Erythræa, quæ celebrior inter cæteras ac nobilior habetur : siquidem Fenestella diligentissimus Scriptor de xv. viris dicens, ait, restituto Capitolio, retulisse ad Senatum

dato. Horum quindecim virorum munus erat, sedulo asservare oracula Sibyllina, eaque exigente necessitate ex mandato Senatûs consu-
lere. Gallus.

Mortis supplicio (juxta S. Justinum Apolog. 2. pro Christianis) erat Ethnicis interdictum librorum Prophetarum & Sibyllarum lectione ; metuebatur enim, ne scripta illa legentes, veræ fidei ac bonarum rerum notitiam perciperent, & ad Christianam transirent Religionem. Sibyllæ autem fœminæ erant, quæ Antiquis Vates habebantur. Earum nomine hodièque supersunt libri octo, in quibus multa reperiuntur Christianæ Religioni convenientia, à priscis Ecclesiæ Patribus à S. Justin tempore prolata. Hosce octo libros, vel omnino vel partim supposititios, aut saltem depravatos esse, nunc convenit inter eruditos : non item de Sibyllarum numero. De his optimè differentem vide Blondellum. Dionysius verò Halicarnassensis hæc lib. IV. dicit : *Romani, inquit, nihil ita custodiunt, neque sanctum neque sacrum, quemadmodum Sibyllina divinitus missa oracula.*

Lin. 1. *Singuli libri.*] Libri isti non in chartaceis voluminibus descripti, sed linteis. Symmach. lib. 4. epist. 34. *Et Marciorum quidem vatum divinationo caducis corticibus inculcata est, monitus Cumanos lintea texta sumpserunt ; tu etiam sericis voluminibus, Achemanio more, infundi litteras meas jubes.* Fl. Vopisc. in Aurel. *Inveni nuper in Ulpia Bibliotheca inter linteos libros epistolam D. Valeriani. Ausonius ep. 23.*

— per licia texta querelas

Edidit, & tacitis mandavit crimina telis.
Hinc itaque patet, non solum libros Sibyllinos in linteis tabulis, verum etiam & alios scriptos fuisse. Plinius totam hanc rem expedit, lib. 13. cap. 11. *In Palmarum (lege Malvarum, corrigente Dalecampio) foliis primò scriptum, deinde quarundam arborum libris : postea publica monumenta plumbeis voluminibus, mox & privata linteis confici cæpta aut cereis.*

Tom. I.

Ego vidi hominem in linteis egregiè scribentem in carcere, custode papyrum seu catham denegante. Lintea autem ista leviter agglutinata erant primario pane aquâ diluto, farinæ penuriâ. Hæc ait Joan. Bapt. le Brun.

Lin. 4. *Et Erythræam se nominatum iri prælocuta est.*] Hæc vera & genuina nobis visa est lectio edit. Graph. Gymnici, Betulei, Manuscriptorum 4. Reg. ex quibus duo sunt veterimi, al. duor. rec. bonæ notæ, necnon vet. edit. Ald. 1515. Paris. 1525. Crat. Fasil. in quibus tamen 4. pro *Babylone*, est *Babylonia*. Quid enim rectius, quàm quòd illa Sibylla *Erythræa nomen suum verum ac proprium (aliud quàm Erythræa) carmini inseruit; & tamen se aliquando Erythræam nominatum iri prælocuta est, cum, id est quamvis, esset orta Babylone.* Mira est & inepta varietas in aliis 13. MSS. rec. & ed. Rom. 1470. in quibus est, *Erythræam se nominat, ubi prælocuta est cum esset orta Babylone* ; in sex aliis scriptis rec. *Babylonia* ; in 1. Bononi. rec. *ubi prælocuta est.* Ad quid enim referetur *ubi* ? Ad *Erythræam* ? Sed quàm incomposita locutio !

Lin. 5. *Prælocuta.*] Vel potius *prolocuta*, ut habetur ad oram eximæ editionis Colonienfis in-folio anni 1544.

Lin. 6. *Abutendum.*] Id est, *utendum.* Sic Terentius in Prologo Andr. *Operam abutitur, pro utitur.* Eodem sensu hoc verbum acceperunt Apul. lib. 4. *Jam provectâ vespërâ abusi beneficio tenebrarum, Trasileonis caveam Demochari cum litteris illis adulterinis offerimus.* Cic. de Nat. deor. lib. 2. *Nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur.* Nazarius Panegy. dicto Constantino n. 30. *O si nunc mihi facultas daretur sermonis pro verum dignitate figurandi, adhiberem omnes foscucos, & abuterer exquisito quodam lepore ac venustate dicendi.* Baldricus Noviomensis lib. 3. cap. 69. *Sentiens Imperator se blanditiis impetrare non posse quod petebat, cepit abui violentiâ.*

D ij

C. Curionem Cos. ut legati Erythras mitterentur, qui carmina Sibyllæ conquesta Romam deportarent: itaque missos esse P. Gabinium, M. Otacilium, L. Valerium, qui descriptos à privatis versus circa mille Romam deportarunt. Idem suprà ostendimus dixisse Varronem. In iis ergò versibus, quos legati Romam attulerunt, de uno Deo hæc sunt testimonia:

Εἷς θεὸς ὃς μόνος ἐστὶν ὑπερμεγέθης ἀγέννητος.

Hunc esse solum Deum summum, qui cœlum fecerit, luminibusque distinxerit.

Ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέροχος ὃς πεποίηκεν

Οὐρανὸν ἥλιον τε καὶ ἀστέρας, ἡδὲ σελήνην,

Καρποφόρον γαῖαν τε, καὶ ὕδατος οἶδμα καὶ πόντον.

Lin. 1. C. Curionem.] Is fuit Consul anno urbis Varroniano DCLXXVIII. cum Cn. Octavio. De his vide Librum de Irâ Dei infrâ Tomo 2. hujusce Editionis, capite 22. & 23.

Ibidem. Sibylla.] Tanti olim fecerunt antiqui Christiani Sibyllarum Carmina, ut ex re esse crediderim de iis aliquid dicere. Numerum tamen earum non attingere visum est, quia incertus est ac diversus. Sat igitur erit earum auctoritatem ad examen hic paucis revocare. Constat olim fuisse quasdam, easque valdè antiquas, mulieres fatidicas, quas Sibyllas veteres nominarunt. Sed quid prænuntiaverint, id semper in obscuro fuit; Sacrum quippe erat earum secreta mysteria revelare. Solis namque darum fuit apud Romanos Duumviris, qui postea ad quindecim excrevere, earum libros perferutari: sed iis sub penâ capitis fuerat prohibitum, ne detegerent ea quæ legerint. Undè sit, ut Scriptoribus Christianis semper earum carmina fuerint penitus ignota, eaque nil nisi de gentilibus superstitionibus agebant, ut notant historici, multumque erant obscura, imò ambigua & furore quodam poetico scripta. Verùm in iis carminibus, quæ undique ex Græciâ mendaci corraferant quidam veterum, & quæ nunc habemus, nec mens emota poetarum agnoscitur, nec obscuritas ulla; cuncta more historicorum Christianæ religionis secreta mysteria adeò clarè, adeò manifestè enarrantur, ut pateat ea fuisse tum à Prophetis Judæorum, tum à Scriptoribus Evangelicis desumpta, sive à Judæis ipsis, ut opinatus est Isaac Vossius, sive à quibusdam prioribus Christianis vel efficta, vel saltem interpolata sint, quod ad verum propius accedit. Quidam tamen ex antiquis Patribus iis parùm fidei adhibebant. Testis est de se ipso S. Augustinus libro 18. de Civit. Dei capitibus 45. & 47. Ea porro

carmina videntur emissa post annum æræ vulgaris 140. id est post tempora Papiæ Hierapolitani, cujus opinio erronea de Regno Christianorum in terris millenario iis in libris legitur. At quamvis Celsus infensissimus Christianorum adversarius quosdam eorum, teste Origene lib. 5. contra Celsum, fugillet, quòd Sibyllarum carmina in sui defensionem adducant, non ideò tamen culpandi sunt priores Religionis propugnatores, quòd tam incerta, tam caduca veritatis asserendæ studio adhibuerint momenta. Tunc sat erat ad Gentilium errores revincendos, ut his carminibus fidem adhibuerint, undè contra eos rectè argumentarentur veteres Christiani. Totum Sibyllarum negotium jam ante medium seculi proximè elapsi in controversiam venerat; atque res summo criterio, multaque ac variâ eruditione agitata fuit, non quidem à nimis credulo Crassetio Jesuitici Sodalitii alumno, sed à Ludovico Eliâ Dupin, Doctore Parisiensi, à Nicolao le Nourry atque P. le Cellier, utroque ex Ordine S. Benedicti, hoc ex S. Vitoni. illo S. Mauri Congregationibus. Non inutilem etiam hæc in controversiâ examinandâ suam extranei doctissimi operam adhibuerunt. Ii sunt Joan. Dallæus, Isaac Vossius & Servatus Galæus, quos omnes adire licet.

Lin. 2. Otacilium.] Sic lego cum optimo MS. Reg. Put. Martial. Epigram. l. 10. c. 78. Multi Octacilium.

Lin. 6. Εἷς θεός.] Interpret. lat. Unus Deus qui solus est excedens omnem magnitudinem increatus. Ὁς μόνος ἐστὶν. Pro ἐστὶν, est, MS. Reg. antiq. habet ἀρχή, al. ἀρχαί, regnat.

Lin. 9. Ἀλλὰ θεός.] Interpret. lat. vide Theophilum ad Autolic. lib. 2. Sed Deus solus unus eminentissimus, qui fecit cœlum, solemque, & stellas, & lunam, fructiferamque terram, & aqua maris fluctus.

Qui quoniam solus sit ædificator mundi, & artifex rerum, vel quibus constet, vel quæ in eo sunt, solum colî oportere testatur.

Αὐτὸν ὃ μόνον ὄντα σέβειν ἡγήτορα κόσμου.

Οὗ μόνος εἰς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἐτύχθη.

Item alia Sibylla, quæcunque est, cùm perferre se ad homines Dei vocem diceret, sic ait:

Εἷς μόνος εἰμὶ θεός· καὶ οὐκ ἔστι θεὸς ἄλλος.

Exequerer nunc testimonia cæterarum, nisi & hæc sufficerent, & illa opportunioribus locis reservarem. Sed cùm defendamus causam veritatis apud eos, qui aberrantes à veritate falsis religionibus serviunt, quod genus probationis adversus eos magis adhibere debemus, quàm ut eos deorum suorum testimoniis revincamus?

Lin. 3. Αὐτὸν τὸν μόνον.] Lat.

Ipsum, qui solus est, colite principem mundi,

Qui solus est in seculum, atque à seculo fuit.

Lin. 4. Ετύχθη.] Sic legendum ex emendatione Cl. Turnebi, & autoritate optimorum MSS. codicum Cauc. 1. Clarom. & 3. Reg. vet. in quorum altero est redditum latinè *permanet*: in nonnullis, ἐτεχθη, quod proximè accedit ad ἐτύχθη; repugnantibus licet cæteris

ferè MSS. qui habent ἔτυχεν vel ἔτυχε, quod ferre non potest metri ratio.

Lin. 7. Εἷς μόνος εἰμὶ θεός.] Hæc sermone 3. in MSS. 1. Reg. μόνος γὰρ θεός εἰμὶ; latine, *Unus enim Deus sum*. Ranconetus legendum censebat, Οὗ μόνος ἐστὶ θεός; lat. *Qui solus est Deus*. Interpret. lat. *Unus solus sum Deus, & non est Deus alius*.

C A P U T VII.

De testimoniis Appollinis & Deorum.

APOLLO enim, quem præter cæteros divinum maximèque fatidicum existimant, Colophone respondens, quod Delphis (credo) migra-

Lin. 2. Colophon.] Urbs Ionæ ad fluvium Halesum, circa XXXVIII. gradum Latitudinis. Vide Strabonem libro XIV. & Solinum cap. 53. *Non longè Epheso*, inquit, *Colophon civitas, nobilis Oraculo Clarii Apollinis*. Vide etiam Plinium lib. 2. cap. 103.

Ibidem. *Quòd Delphis (credo) migraverat.*] Ità MSS. 3. Reg. 3. Colb. 1. Sorbon. 1. Lipf. Cauc. Jun. 2. Clarom. Edd. Rom. 1468. 1470. Ald. 1515. Paris. 1525. Crat. Tornef. At in editis & MSS. septem est, *emigraverat*. Nec opus est mutatione illà quam vult Thomafius, qui legit *quòd Delphis*, ut est in 12. MSS. in duodecim verò MSS. rec. est, *quo à Delphis*; contenditurque quòd nullo modo legi posse: inòd sic legendum esse patet ex scopo & mente Lactantii; nam ut rationem reddat quare Apollo Colophone respondit, cùm in tem-

plo suo Delphis ordinariè redderet sua Oracula, hoc causatur, *quòd Delphis migraverat amœnitate ductus Asiæ*. Sic etiam supradicti priores Codices optimi legunt, & illud, *credo*, quod in nonnullis impressis omissum, in iisdem reperitur; & quis non videt, ut rectè notant Thomafius & Iseus, hanc voculam omninò retinendam, propter elegantem ironiam, Lactantius enim sic tacitè convellit gentilitios Deos, quippe qui tales sunt, qui amœnitate locorum recreantur. *Gallæus*.

De Oraculo Delphenfi & aliis Oraculis vide Theodoretum de Græcarum affectionum curatione lib. 10. de Oraculis, Cnomaum Cynicum, Porphyrium de electorum Philosophiâ, Plutarchum libro de Oraculis quæ jam defecerunt, & Diogenianum.

verat, Asiæ ductus amœnitate ; quærenti cuidam , quis esset , aut quid esset omninò Deus , respondit viginti & uno versibus , quorum hoc principium est :

Αὐτοφυὴς, ἀδίδακτος, ἀμήτωρ, ἀσφέλκτος,
Οἶνομα μὲν δὲ λόγῳ χωρὶς ἄνθρωπον, ἐν πυρὶ ναίων.
Τὴν δὲ θεὸς, μικρὰ δὲ θεῷ μετὰ ἀγγέλῳ ἡμεῖς.

Num quis potest suspicari de Jove esse dictum , qui & matrem habuit , & nomen ? Quid , quòd Mercurius ille ter maximus , cujus suprâ mentionem feci , non modò ἀμήτορα , ut Apollo , sed ἀπάτορα quoque appellat Deum ; quòd origo illi non sit aliundè ? Nec enim potest ab ullo esse generatus , qui ipse universa generavit . Satis (ut opinor) & argumentis docui , & testibus confirmavi , quod per se satis clarum est , Unum esse regem mundi , unum patrem , unum Deum .

Sed fortasse quærat aliquis à nobis idem illud , quod apud Ciceronem quærit Hortensius : Si Deus unus est , quæ esse beata solitudo queat ? Tanquam nos , qui unum esse dicimus , desertum ac solitarium esse dicamus ; habet enim ministros , quos vocamus nuntios . Et est illud verum , quod dixisse in Exhortationibus Senecam suprâ retuli , genuisse regni sui

Lin. 1. *Amœnitate.*] Scilicet loci , quia ex Justini histor. lib. 24. Delphicum fanum Parnassi rupibus horridum erat ; Colophon e-
contrâ situs in Promontorio Asiæ minoris , ex Melâ plus delectationis habebat .

Lin. 4. *Αὐτοφυὴς.*] Sic Nonno αὐτοφυῶν, ἢ λόγῳ αὐτοφυῶν θεῶν . Et Sibylla Erythr. Ser. 3.

Αὐτοφυὴς, ἀδίδακτος, δὲ μόνος αὐτὸς ἀπαύσια.
Plutarch. in Placit. Ph. Platonis & Socratis sententiam aliorum sententiis subjungit , qui dicunt Deum esse πῶ ἐν, πὸ μονοφύες, ἢ πὸ αὐτοφύες, πὸ μονόδικον, πὸ ὄντως ἀγαθόν . In MSS. antiq. Regio Put. est αὐτοφύης . Interpret. Lat.

Ex se ortus , non edoctus , sine matre , incon-
cussus ,

Nomen ne verbo quidem capiendum , in igne
habitans ,

Hoc Deus est : modica autem Dei portio An-
gelis , nos.

Ibidem. *Αἰμήτωρ.*] De hoc vide infrâ lib. IV. cap. 7.

Lin. 6. *Ἡμεῖς.*] De his Apollinis Oraculis vide Augustinum Steuchum Eugubini. libro 3. de perenni Philosophiâ cap. 16. ubi hæc responsa refert .

Lin. 7. *Num quis.*] Itâ emendavimus ex MSS. 4. Reg. quorum duo sunt vetustissimi , & Em. ac Balliol. Et itâ legendum esse censent nobiscum doctissimi viri . Alii *Nunquid.*

Lin. 8. *Mercurius.*] Is est Trismegistus , de quo capite VI. notâ 5.

Lin. 9. *Αἰμήτορα ... ἀπάτορα.*] Lat. *sine ma-*
tre ... sine patre.

Lin. 10. *Aliundè.*] Id est , ab alio .

Lin. 11. *Generavit.*] Sic restituimus ex omnibus ferè MSS. & sex vetustioribus editis . In 7. recentioribus , & in 3. MSS. rec. 1. Reg. 1. Colb. & Brun. *generaverit.*

Lin. 16. *Solitarium esse , &c.*] Falsa est hæc propositio ; personarum enim divinarum pluralitas à Deo solitudinem excludit , non associatio Angelorum , qui sunt extraneæ naturæ . Dicitur enim aliquis solus in horto , quamvis sint ibi multæ plantæ & animalia . V. S. Thom. p. p. quæst. 31. art. 3. ex *Isæo* . Verùm hîc loci Gentilium captivum paulò quàm par est sese accommodat Lactantius ; atque ut aliquid proferret quod rudibus ingeniis arrideret , factum ait angelorum consortio ne Deus esset solitarius : cum interim solitudo non tollatur per societatem alicujus quod sit extraneæ naturæ .

Lin. 17. *Ministros.*] Hos angelos vocamus , quod nomen est officii non dignitatis . De his vide Philonem Judæum ubi multa leges de angelis , eorumque ministerio & officiis .

Lin. 18. *Genuisse regni sui ministros.*] Sic Apostolus de Angelis in epist. ad Hebræos cap. 1. v. 14. *Nonne sunt omnes administratorii spiritus in ministerium missi propter eos qui hereditatem capient salutis ?* Hinc etiam B. Joannes Apocalypf. 6. 3. v. 11. *Vidit illos in visio-*

ministros Deum. Verum hi neque dii sunt, neque deos se vocari, aut coli volunt: quippe qui nihil præter jussum ac voluntatem Dei faciant. Nec tamen illi sunt, qui vulgò coluntur, quorum & exiguus & certus est numerus. Quòd si cultores deorum eos ipsos se colere putant, quos summi Dei ministros appellamus, nihil est quòd nobis faciant invidiam, qui unum Deum dicamus, multos negemus. Si eos multitudo delectat, non duodecim dicimus, aut trecentos sexaginta quinque, (ut Orpheus) sed innumerabiles esse arguimus errores eorum in diversum, qui tam paucos putant. Sciant tamen, quo nomine appellari debeant: ne Deum verum violent, cujus nomen exponunt, dum pluribus tribuunt. Credant Apollini suo, qui eodem illo responso, ut Jovi principatum, sic etiam cæteris diis abstulit nomen. Tertius enim versus ostendit, Dei ministros, non deos, verum angelos appellari oportere. De se quidem ille mentitus est, qui cum sit è numero dæmonum, angelis se Dei aggregavit: denique in aliis responsis dæmonem se esse confessus est. Nam cum interrogaretur, quomodò sibi supplicari vellet, ita respondit:

Πάνσοφε, παντοδιδάκτ', ἀγρότεροφε κέκλυθι δαίμων.

Item rursus cum precem in Apollinem Smynthium rogatus expromeret, ab hoc versu exorsus est:

ne κέκλυται ἢ δέξω, in circuitu throni, ut exequantur mandata. Cæterum vox *genuisse* improprie sumitur à Lactantio aliisque Ecclesiasticis Scriptoris pro *creasse*.

Lin. 1. *Neque deos se vocari, aut coli volunt.*] *Coli*, id est adorari. Hoc enim sensu accipi, cum de Deo aut de fictis diis sermo est, in multis Scripturæ sacræ locis cuius notum est. Et Angeli & Sancti semper prohibuerunt se adorari. Apocal. c. 19. v. 10. & cap. 22. Act. c. 10. v. 26. & cap. 14. v. 14. & 17. Soli enim Deo debetur adoratio.

Lin. 5. *Quod.*] MSS. 5. rec. in quod. Em. in quo.

Ibidem. *Invidiam.*] MSS. 2. Colb. à secundâ manu, *injuriâ*.

Lin. 6. *Qui unum Deum dicamus, multos negemus.*] Ità veterrimi MSS. aliique optimi. In 4. veteribus editis deest *Deum*. In MSS. verò rec. 2. Reg. 1. Colb. Viët. & Brun. *Qui unum Deum dicamus, si multos negemus*.

Lin. 10. *Cujus nomen exponunt.*] Ità legunt MSS. Vaticani, 9. Reg. 6. Colb. 1. Bonon. antiq. 1. Sorbon. 2. Clarom. Jun. 2. Brun. aliique, cum editis præter ed. Betul. & MS. Cauc. in quibus est *exponunt*; in MS. 1. Bonon. rec. Tax. Lips. *explodunt*. Omnes hæc lectiones bonæ. *Exponunt*, id est, extrudunt Dei nomen qui illud pluribus tribuunt. Dei enim nomen extruditur, & foras projicitur quando aliis

tribuitur. Thomasius tamen credit legendum esse, *cujus nomen explodunt*, ex antiquis codicibus; quia Dei nomen dicitur explodere & ejicere, qui illud pluribus tribuit.

Lin. 14. *Dæmonum.*] *Dæmon* apud antiquos idem est ac *angelus*: sed Lactantius ad mentem sacræ Scripturæ, *Dæmonis* nomine intelligit gentilium Deos juxta illud Psalmi, *omnes Dii Gentium dæmonia*.

Lin. 17. Πάνσοφε.] Interpret. lat. *Omnia sapiens, omnia doctæ, qui circa varia versaris, exaudi dæmon*.

Ibidem. Αἰολότεροφε.] Sic MSS. 1. Reg. & Guillelmi Canteri. Regii 4. τάνσοφε; & sic Goth. Clar. & Brun. legisse videntur ex latinâ versione, qui *per multa versaris*. Alter Clarom. 1. Reg. 1. Colb. δλοίτεροφε. 2. Colb. & edd. quiddam, ἐνολότεροφε.

Lin. 18. *Precem.*] Ità restituimus ex MSS. estque apud Plautum. In editis est, *preces*.

Ibidem. *Apollinem Smynthium.*] Ità in MSS. ferè cunctis & optimis, favente Romanâ editione 1470 in quâ est *Samnitium*; in editis, *Smyntheum*. A muribus hoc epitheton ductum est, qui *μύθοι* appellantur: Autoribus Paulania, Strabone, & Homero Iliad. α.

Τετὲρδίο τε ἱερὶ δῖος Σμινθεῦ.

Cum enim sacerdos quidam Apollinis, Crinis nomine, sacra Dei neglexisset, atque ob hoc nihil penitus fructuum eo anno collegisset,

Ἀρμονίᾳ κόσμου φαεινότερ' ἢ σφεδ' ἑαυτῶν.

Quid ergo superest, nisi ut suâ confessione verberibus veri Dei ac poenâ subiaceat sempiternâ? Nam & in alio responso ita dixit:

Δαίμονες οἱ φοιτῶσι ἐπὶ χθόνα ἢ ἐπὶ πόλιν

Ἀρχαῖοι δαίμοντα ὑπὸ μάτην θεοῖο.

De utrisque generibus in secundo libro differimus. Interim nobis sat est, quòd, dum honorare se vult, & in cælo collocare, confessus est, id quod res habet, quomodò sint appellandi qui Deo semper assistunt.

Retrahant ergo se homines ab erroribus, & abjedis religionibus pravis, parentem suum dominumque cognoscant: cujus nec virtus æstimari potest, nec magnitudo perspicui, nec principium comprehendi. Cum ad illum mentis humanæ intentio & acumen & memoria pervenerit, quasi subductis & consummatis omnibus viis, subsistit, hæret, deficit; nec est aliquid ulterius quò progredi possit. Verùm quia fieri non potest, quin id quod sit, aliquando esse cœperit, consequens est, ut quandò nihil antè illum fuit, ipse antè omnia ex seipso sit procreatus. Idedque ab Apolline αὐτοφυῆς, à Sibyllâ αὐτογενής, & ἀγέννητος, & ἀποίητος nominatur.

omnibus rebus à muribus corrosis, tanto detrimento commotum sacerdotem consueta Deo sacra peregrisse, Deumque illicò mures omnes sagittis suis perdidisse, atque ex eâ re Smintheum vocatum esse. Nam Cretenses, mures Smyntas vocavere. *Betuleus.*

Lin. 1. Ἀρμονίᾳ.] Interpr. Lat.

Concentus mundi, lucifer & sapiens demon.

Dæmones qui ventitant circa terram, & circa mare

Indefessi, domantur sub flagello Dei.

Lin. 6. Capite scilicet 15.

Lin. 7. *Honorare se vult & in cælo collocare.*] Ità MSS. cum omnibus editis præter Cellar. & 7. MSS. rec. in quibus est *honorari & collocari*; quam lectionem vetustioribus & melioribus MSS. confirmari vellem.

Lin. 8. *Deo semper assistunt.*] Addidimus *semper* ex MSS. 2. Bonon. 4. Reg. quorum duo sunt veterrimi, 6. Colb. Pen. 2. Clarom. Em. Cantab. Cauc. Jun. Brun. ac Lipsiensibus, & editis Rom. 1468. 1470. & Betul. In rec. editis deest, *semper*.

Lin. 13. *Consummatis omnibus viis.*] Sic emendavimus ex optimo MS. Regio-Put. & 4. aliis, ex 5. Colb. 1. Clarom. Em. Cantab. & Lipsiensibus, nec non ex veteribus editis 3. Rom. Parif. 1525. Ald. Crat. Graph. 1532. In 3. Reg. 1. Colb. 1. Clarom. & 2. Brun. *consumptis*, in quorum posteriore est *suis pro viis*.

Lin. 14. *Aliquid ulterius.*] MSS. 1. Bonon. antiquior, & Pen. *Aliud ulterius.*

Ibidem. *Verùm quia fieri non potest quin id, quod sit, aliquando esse cœperit.*] Animadversio R. P. Jo. Mariae Brasichelli. Sacri Palatii Apost. Magistri excerpta ex orâ MS. Reg. n. 3739. » Cautè lege ista omnia ad finem usque » capitis, nam vehementer abhorrent à more » loquendi Theologorum; neque enim Deus » à se ipso genitus est aut procreatus, cum » nihil magis impossibile sit, quàm aliquid se- » ipsum generare aut producere. Nec viden- » tur verba Lactantii in bonum aliquem sen- » sum posse reduci, nisi negativè à se ipso » genitus, id est, non ab alio genitus. Deni- » que in hac causâ quàm illud absurdum? » *Fieri non potest quin id, quod sit, aliquan- » do esse cœperit.* Vide Apparatum sacrum » Posslevini in Gilb. Genebrardo.

Lin. 15. *Quando.*] Ità MSS. optimi & omnes fermè editi. Et hæc vox est Ciceroniana pro *quandoquidem*, vel *quoniam*. In MSS. codicibus 1. Bonon. 6. Colb. Ultr. 1. Clarom. & Brun. *quoniam*.

Lin. 16. *Ex se ipso sit procreatus.*] Notandum Lactantium errare, quando dicit Deum se ipsum procreasse; quem errorem repetit Lactantius lib. 2. cap. 9. *Galleus.*

Lin. 17. *Αὐτοφυῆς. Lat. Ex se ortus.*

Ibidem. *Α Sibyllâ, αὐτογενής, &c.*] Lat. *ex se genitus, & ingenus, & non factus.* Minus rectè

tur. Quod Seneca homo acutus in Exhortationibus vidit : Nos, inquit, aliunde pendemus. Itaque ad aliquem respicimus, cui, quod est optimum in nobis debeamus. Alius nos edidit; alius instruxit: Deus ipse se fecit.

rectè mentem Christianorum explicat Lactantius per has voces *αὐτοφύης* & *αὐτογενής*, quæ excludunt creationem & generationem; atque melius explicarentur per hanc vocem quod *ex se ipso sit, ex se ipso existens*; quod ex S. Athanasio probat Pearsonius.

Page 32. lin. 17. *Ἀγέννητος ὃν ἀποίητος*.] Id est, non genitus nec factus. Huc redeunt Athanasiani Symboli verba, *non factus, nec creatus, nec genitus*. De quo vide Theophilum Antio-

chenum ad Autolicum libro 2.

Lin. 1. *Homo acutus*.] Ità reposui ex omnibus MSS. ac veteribus editis Rom. estque apud Ciceronem libro 3. Nat. deor. cap. 83. In cunctis ferè editis est, *vir acutus*.

Lin. 2. *Quod est optimum in nobis debeamus*.] Ità omnes editi & MSS. codices, præter unum Bonon. & 4. edit. rec. qui ex eo post *in nobis*, addunt *animam*: quam vocem ut glossèma expunximus.

CAPUT VIII.

Quòd Deus sine corpore sit, nec sexu ad procreandum egeat.

HIs igitur tot & tantis testibus comprobatur unius Dei potestate ac providentiâ mundum gubernari; cujus vim majestatemque tantam esse dicit in Timæo Plato, ut eam neque mente concipere, neque verbis enarrare quisquam possit, ob nimiam ejus & inæstimabilem potestatem. Dubitet verò aliquis, an quidquam difficile aut impossibile sit Deo, qui tanta tamque mirifica opera providentiâ excogitavit, virtute constituit, ratione perfecit; nunc autem spiritu sustentet, potestate moderetur, inexcogitabilis, ineffabilis, & nulli alii satis notus quàm sibi? Undè mihi de tantâ majestate sæpius cogitanti, qui deos colunt, interdum videri solent tam cæci, tam incogitabiles, tam excordes, tam non multum à

Lin. 2. *Majestatemque tantam esse dicit in Timæo Plato*.] Eadem Hermes in Pœmand. & S. Justinus Parænet. Platonem illa hausisse ex Mosis & Ægyptiorum disciplinâ scribit Clem. Protrept. apud Hebræos enim nomen Dei *ἐνεκφώνητον*. Basil. de S. Spiritu cap. 18. Vide Wowerum in Minuc.

Lin. 4. *Ob nimiam*.] MSS. Jun. Cauc. & editi sex addunt *ejus*: quæ vox in cæteris deest. Hæc tamen mirè hîc convenit.

Lin. 5. *Dubitet verò*.] Rectè *verò* à nobis immutatum ex omnibus MSS. codicibus & ed. Cellar. pro ergo quod est in vulgatis.

Lin. 8. *Inexcogitabilis*.] Id est, cujus divinam naturam infinitasque perfectiones humana mens cogitatione ac meditatione cognoscere non potest.

Lin. 9. *De tantâ majestate*.] MSS. 2. Bonon. & alii rec. habent *potestate*.

Lin. 10. *Incogitabiles*.] Id est, incogitan-

tes, inconsiderati. Hîc Lactantius imitatus est Plautum, qui Milit. glorios. Act. 2. Sc. 6. v. 63. scribit;

— Nunc demum scio

Me fuisse excordem, cæcum, incogitabilem.
Hæc vox est affectatio vocabuli soni grandioris, cujusmodi sunt ejus formæ omnia, quibus solet Maro majestatem suo carmini conciliare: ut, *lacrimabile bellum: ineluctabile factum: illatibile murmur*. Alioquin religiosiores fuisset veteres Latinos in ejusmodi vocibus, docet M. Tullius, qui *καλακάλητον* cum vertisset *comprehensibile*, quasi magnum aliquod ausus, *Feretis hæc?* inquit; & Seneca notat apud Mæcenatem *irremediabile*, pro *ἀνικητόν*, Epist. cxiv. Simile apud Lucilium, *Monstrificabile*: apud disertissimum scriptorem Lactantium *insustentabilis dominatio*. lib. 7. cap. 16. pro eo quod Græcis *ἀνυπόστατος ἀρχή*, &c. *Istæ*.
Cassaubon.

mutis animalibus differentes, qui credant eos, qui geniti sunt maris ac foeminæ coïtu, aliquid majestatis divinæque virtutis habere potuisse; cùm Sibylla Erythræa dicat,

————— Οὐ δύνατ' ἀνδρὸς

Εἴη μὴρῶν μήτεδς τε θεὸς τελευτωμένος εἶναι.

Quod si est verum, sicuti est, apparet Herculem, Apollinem, Liberum, Mercurium, Jovemque ipsum cum cæteris homines fuisse; quando sunt ex duobus sexibus natī. Quid est autem tam remotum à Deo, quàm id opus quod ipse ad propagandam sobolem mortalibus tribuit, & quod sine substantiâ corporali nullum potest esse?

Dii ergo si sunt immortales & æterni, quid opus est altero sexu; cùm successione non egeant, qui semper sunt futuri? Nam profectò in hominibus cæterisque animantibus diversitas sexûs, & coïtio, & generatio nullam habet aliam rationem, nisi ut omnia genera viventium, quando sunt conditione mortalitatis obitura, mutuâ possint successione servari. Deo autem, qui est sempiternus, neque alter sexus, neque successio necessaria est. Dicet aliquis, ut habeat vel ministros, vel in quos ipse possit dominari. Quid igitur opus est sexu foemineo; cùm Deus, qui est

Lin. 4. Οὐ δύνατ.] Lat. Non potest ex viri Femoribus & utero [mulieris] Deus formatus esse. Hæc græca verba leguntur apud Theophilum libro 2. ad Autolicum, sed loco τελευτωμένος legendum videtur τετονωμένος.

Lin. 7. Quando sunt.] Ità potiores MSS. & vetustiores editi Rom. Ald. Crat. Graph. Fasit. Gymnic. nec non Lactantius noster variis in locis pro quandoquidem, quod substituerunt 4. Colb. 2. Clarom. & 8. rec. editi. 5. Reg. quoniam.

Lin. 11. Dii ergo si sunt immortales & æterni.] Sic lego sine incisione cum MSS. 2. Bonon. 1. Reg. vetustissimo, aliisque duobus, Tax. Pen. 3. Lips. 6. Colb. 2. Clarom. 2. Brun. & omnibus ferè editis. In MSS. 3. Reg. Goth. & Betul. ac 2. ed. rec. Diis ergo, si sunt. Magis tamen consonans videretur oratio, si legeretur, Diis ergo, si sunt immortales & æterni, quid opus est altero sexu.

Ibidem. Quid opus est altero sexu, cum successione non egeant.] Ità MSS. 1. Bonon. antiq. Navarr. 2. Brun. & edd. If. Thyf. Gall. Spark. & 2. Lips. Post altero sexu, MSS. 4. Reg. Vatic. 4. Colb. Gat. Marm. Em. Christ. Pal. Lips. Cauc. & ed. Fasitel. Betul. ac Tornes. addunt, nimirum ut generent. In aliis 4. Reg. 2. Colb. 1. Sorb. 1. Clarom. ac ed. vet. 2. Rom. Paris. 1525. Ald. Crat. Graph. Gymnic. nimirum ut generentur, quod ut glossema refpuimus, velut etiam sequentia verba, Ipsâ

progenie quid opus est, quæ absunt ab antiquiore Bononiensi, à Nav. & ab editis multis. Et quidem sententia est optima, & oratio est efficacior, brevi quodam entymemate conclusa; ut dicat utroque sexu non opus est diis, quia successione non egent, qui semper sunt futuri.

Ibidem. Sexu.] Post hæc verba legitur, nimirum ut generent? Ipsâ progenie quid opus est. Hæc verba desunt in Gallæi editione; leguntur tamen in eximiâ Colonienfi editione anni 1544. & in Betuleii aliisque multis: sed absunt à MSS. quæ in alterâ parte notæ superioris referuntur. Huc referri possunt verba, quæ sunt in Orphicis:

Ζεὺς ἀρσὴν γένετο, Ζεὺς ἀμειστος ἔπλατο νύμφη; sic à Soraico reddita, Progenitor genitrixque Deum, Deus unus & omnis. Attamen opinatur Thomasius hæc eradenda esse, velut glossema, quod ex margine in textum irreperit. Sine his verbis sententia est optima & oratio efficacior; eradas igitur si velis.

Lin. 14. Quando.] Sic passim Lactantius pro quandoquidem. Plures MSS. quoniam.

Lin. 18. Cùm Deus, qui est omnipotens, sine usu, &c.] In nonnullis post omnipotens sequitur, ut vocatur, quod ineptè addi censet Thomasius, fretus autoritate antiqui Codicis Bonon. aliorumque MSS. Et sanè Deus non solum vocatur, verum reverà est omnipotens, ut & gentiles ipsi illud divinum attributum agnoscunt, Gallæus.

omnipotens, sine usu & operâ foeminæ possit filios procreare? Nam si quibusdam minutis animalibus id præstitit, ut sibi

E foliis natos & suavis herbis

Ore legant:

cur existimet aliquis ipsum Deum, nisi ex permissione sexûs alterius non posse generare? Illos igitur, quos imperiti & insipientes tanquam deos & nuncupant & adorant, nemo est tam inconsideratus, qui non intelligat fuisse mortales. Quomodo ergo, inquiet aliquis, dii crediti sunt? Nimirum quia Reges maximi ac potentissimi fuerint: ob merita virtutum suarum, aut munerum, aut artium repertarum, cum cari fuissent iis quibus imperitaverant, in memoriam sunt consecrati. Quod si quis dubitet, res eorum gestas, & facta consideret, quæ universa tam poetæ quàm historici veteres prodiderunt.

Lin. 2. *Minutis animalibus.*] Apibus nempè. Vide Virg. Georg. 4. & Plinium; inter neotericos Clusium, vulgò de *Lescuse*, de Generatione Apum. Istud verò de Apum generatione habet Quintilianus, declamatione 13. *Abest inimica virtutum voluptas castis sine labe corporibus. Solæ omnium non edunt fetus, sed faciunt, & ut oportet animal laboriosum, ex opere nascuntur.*

Lin. 3. *E foliis natos.*] Virgilii verba sunt de apibus, Georg. lib. 4. vers. 200.

Lin. 9. *Quia Reges maximi ac potentissimi fuerunt.*] MSS. Colb. & Brun. fuerint. Maximus Tyrius Dissertat. 38. καὶ ἑκ μὲν, &c. *Et Græci quidem bonis etiam viris sacra faciunt, quorum virtutum memoriam celebrant, calamitates verò omittunt.* Et multò antè ita Persæus Citiæus, is quem Aratus Sicyonius Acrocorintho eiecit; & Cicero lib. 1. de Nat. deor. *Persæus* (scribe, Persæus, ut Græcè Περσεύς) Zenonis auditor, eos dicit habitos Deos, à quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa, ipsasque res utiles Deorum vocabulis nuncupatas, &c. Vide Doctiff. Voss. de Idolat. Suidas in Σεπείχ. & Damascen. lib. de Hæres.

inquit *Elmenhorst*. autores sunt, Seruchum, defunctos præstantes viros adorari, & quotannis eorum memoriam celebrari iussisse, & illorum nomina in sacros commentarios referri, arque deos eos judicari, tanquam benefactores; hinc primum ortam idololatriam, deorumque pluralitatem. Vide etiam lib. Sapientiae c. 14. v. 15. Athanasium adversus gentes; Euseb. 1. cap. 6. Theodoret. serm. 111. Nazianz. Orat. 1. in Julianum. Quem locum, quia proluxior est, hîc non describam. Sic & Cyprianus tractatu quod idola dii non sunt: *Deos non esse, quos vulgus colit, hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos postmodum etiam in morte cæperunt. Inde illis instituta templa; inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulacra: nam & immolabant hostias, & dies festos dando honore celebrabant. Inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerant assumpta solatia.* De his vide plura ad hujus lib. cap. xv. Hinc Tzetzes in variâ historiâ, de Hercule scribens, Ptolemæum autorem citat, quod reges omnes *δία*, Reginas verò *δεα* appellari fuerit solitum.



CAPUT IX.

De Hercule, & ejus vitâ & morte.

HERCULES, qui ob virtutem clarissimus, & quasi Africanus inter deos habetur, nonne orbem terræ, quem peragrassè ac expurgassè narratur, stupris, libidinibus, adulteriis inquinavit? nec mirum, cum esset adulterio genitus Alcmenæ. Quid tandem potuit in eo esse divini, qui suis ipse vitiis mancipatus, & mares & foeminas contrà omnes leges infamiâ, dedecore, flagitio affecit? Sed ne illa quidem, quæ magna & mirabilia gessit, talia judicanda sunt; ut virtutibus divinis tribuenda videantur. Quid enim tam magnificum, si leonem aprumque superavit, si aves sagittis dejecit, si regium stabulum egressit, si viraginem vicit, cingulumque detraxit, si equos

Lin. 1. *Quasi Africanus.*] Scipio videlicet Africanus tot virtutibus celebratus. Deest *quasi* in MS. 1. Claromont. In MSS. rec. 1. Reg. 1. Colb. & Brun. *gentes apud Africanas.* Id est, sicut non celebratur alius inter Romanos Scipione nemo virtute præstantior: sic inter heroas nullus Hercule celebrior fuit.

Lin. 2. *Ac expurgasse.*] Ità MSS. & editi multi, faventibus MSS. 2. Bonon. 1. Reg. vet. Tax. 1. Lips. 3. Colb. 1. Clarom. Brun. & ed. Rom. 1470. in quibus *ac purgasse.* In 1. Reg. 3. Colb. Jun. Ultr. Christ. Em. *ac expugnasse*: quæ lectio præ cæteris aridet nonnullis. Hæc duæ voces Walchio superfluae esse & glossema sapere videntur. Est autem *purgare*, (inquit Cellarius) à monstris & tyrannis liberare. De Hercule vide S. Basilium magnum Serm. 21. & S. Asterium Amasenum Episc. Serm. 10.

Lin. 3. *Stupris.*] Hoc argumento etiam Arnobius lib. IV. ejus Divinitatem oppugnat: ut Hercules, inquit, *Sanctus Deus, natus quinquaginta de Thestio* (vel potius Thestio) *nocte unâ perlocuit, & nomen virginitatis exponere, & genetricum pondere sustinere.* Pausanias Bæot. *Ἡρακλῆα τοῖς θυγατέρας, &c.* Hæc ita Latine vertit Romulus Amasæus: *Herculem tradunt Thestii filius quinquaginta (tot enim erant) eadem nocte constuprassè, unâ exceptâ: eam, cum sola obsequi recusasset, sacerdotem sibi perpetuæ virginitatis lege datâ legisse. Aut vi tamen alios, qui omnes planè Thestii quinquaginta filias ab Hercule eadem unâ nocte vitiatas, & ei singulas mares filios peperissè narrarent; & quidem geminos, natu maximam & minimam.* Tatian. contr. Græcos, Theodor. de Martyr. contra Græc.

ser. 8. Clemens Alexandrinus hoc idem Herculi objicit in Protrept. Suidas in *Ἑστιάδης*. Epiphani. Anchorato. Nazianz. orat. 1. in Julian. *Elmenhorst.* & non solum has 50. comprehensit, verum & Elienses mulieres cum exercitu suo concumbere permisit. Vide Diodorum Siculum libro IV. Chalciopen Eurypili filiam vitiauit: Iolem Euryti filiam vi abstulit: ejus concubitus cum Alcimedontis filiâ, &c. diversis locis Pausanias tradit. *V. Betuleium.*

Lin. 4. *Alcmena.*] Amphitryonis uxoris. Arnobius lib. 4. scribit, *Jovem in Alcmenâ novem continuis noctibus pervigilasse; atque ex illo concubitu natum Herculem, qui patris transivit exsuperavitque in hujusmodi rebus virtutes.* Hoc etiam testatur Clemens Protrept. Servius in 8. *Æneid.* & Lucian. Dial. deor. scribunt Jovem, trinoctium. Plaut. Prolog. Amphitr. unam saltem, sed longiorem. Hieron. tom. 2. advers. Vigilant. cap. 4. Ovidius lib. 1. Amor. Eleg. 13. & Hygin. fab. 39. duas noctes congeminaisse, dum cum Alcmenâ cubat. *Elmenhorst.*

Lin. 6. *Gessit.*] MSS. 1. Colb. & Brun. addunt, *ut vultis.*

Lin. 8. *Leonem.*] Nemæum discerpserit ac dilaceravit. Ovid. Metamorph. lib. 9. fab. 3.

Ibidem. *Aprumque.*] Menalium, sive Erymanthium, Arcadiæ vastatorem cepit vivum. Ovid. Metamorph. lib. 9. fab. 3.

Ibidem. *Si aves sagittis dejecit?*] Stymphalidas, à Stymphalo Arcadiæ oppido & Stymphalide palude dictas.

Lin. 9. *Stabulum.*] Scilicet Augiæ Eliensium Regis, quod purgavit superinducto in stabulum Alcæo fluvio. Pausanias in Eliacis L.

feroces cum domino interemit? Opera sunt ista fortis viri, hominis tamen. Illa enim, quæ vicit, fragilia & mortalia fuerunt. Nulla enim est (quod ait Orator) tanta vis, quæ non ferro ac viribus debilitari frangi-que possit. At animum vincere, iracundiam cohibere, fortissimi est: quæ ille nec fecit unquam, nec potuit. Hæc qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo; sed simillimum Deo judico.

Vellem adjecisset de libidine, luxuriâ, cupiditate, insolentiâ; ut virtutem ejus impleret, quem similem Deo judicabat. Non enim fortior putandus est, qui leonem, quàm qui violentam in seipso inclusam feram superat iracundiam; aut qui rapacissimas volucres dejecit, quàm qui cupiditates avidissimas coërcet; aut qui Amazonem bellatricem, quàm qui libidinem vincit, pudoris ac famæ debellatricem; aut qui simum de

cap. 1. Diodor. Sicul. lib. 4. cap. 13.

Pag. 36. lin. 9. *Si viraginem vicit.*] Vitiöse in plerisque MSS. & nonnullis editis *virginem*. Legere malo cum 3. Reg. 1. Colb. Brun. & pluribus impressis *viraginem*, Hippolyten scilicet Amazonum Reginam. Justinus qui lib. 2. Herculis cum Amazonibus bellum describit, non balteum, vel cingulum (ζώνη) sed arma habet. Varias de hæc re sententias refert Isacius Tzetzes in Lycophroniano commentario. *Betul.*

Lin. 1. *Domino.*] Scilicet Diomedæ, Rege Thraciæ, de quo Ovidius *Metamorph.* lib. 9. fab. 3.

Lin. 3. *Quod ait Orator.*] Ità restitui mus ex omnibus MSS. præterquàm 1. Claromont. in quo sicut & in plerisque editis est, *ut ait Orator*, id est Cicero Oratione pro Marcello.

Ibidem. *Quæ non ferro.*] Sic habent MSS. & editi omnes quos hætenus videre licuit, & Cicero ipse, cujus est hæc sententia. Bonon. tamen antiquior habet, *quæ ferro ac viribus debilitari frangi-que non possit.*

Lin. 4. *Cohibere.*] De hæc victoriâ vide Ambrosium de officiis, & Prudentium, ubi est virtutum cum vitiis monomachiæ descriptio.

Lin. 5. *Non ego eum cum summis viris comparo.*] Ego excudendum curavi, ut est in MSS. 3. opt. Reg. Bonon. antiq. 1. Colb. 2. Brun. & apud ipsum Tullium. Illa enim tantum, solummodò, eleganter ad Græcorum imitationem plerumque negationi subintellecta, quàm addita malunt Latini, sequente adverbatiuâ, quamvis & aut etiam non addatur. *Isæus*, qui de eo plura exempla adducit. In aliis est, *non modò ego eum, &c.*

Lin. 6. *Simillimum Deo judico.*] Apuleius lib. de deo Socr. *Nihil est Deo similis & gratus, quàm vir animo perfectè bonus.* Plinius

initio *Panegyri.* *Quid enim est præstabilius aut pulchrius munere deorum, quàm castus & sanctus & diis simillimus princeps?* Idem Musonius, de re eadem apud Stobæum, ser. 46. Aristot. etiam *Polit.* lib. 3. cap. 9. hominem virtute præstantem *ἡδὲ ὡς ἀνθρώπων ἑνὸς, ἐστὶν* tanquam Deum inter homines existimat. Plura de hoc vide lib. de Irâ Dei cap. 19. *Vallinus.*

Lin. 8. *Similem Deo.*] Iulium scilicet Cæsarem propter clementiam.

Lin. 9. *Putandus est.*] Sic legere malo cum omnibus penè MSS. inter quos sunt optimi & vetustissimi 2. Reg. 900. annor. & 2. Bonon. quàm cum Cauc. Jun. ac editis, *judicandus est.* Plura vide apud Lactantium lib. de Irâ Dei cap. 19.

Ibidem. *Quàm qui violentam in se, &c.*] Plerique impressi & MSS. habent *violentiam*; sed Isæus post Thomasiū correxit, legitque, *qui leonem, quàm qui violentam in se ipso inclusam feram superat iracundiam.* Sic etiam habent 1. Bon. antiq. 2. Reg. 1. Clarom. & 2. Colb. quod mihi valdè probatur; nam oratio ipsa elegantior est, ac gravior. Quòd si legamus *violentiam*, non video, quæ ratio reddi posset, cur iracundiam appellaverit feram in seipso inclusam, cum violentia sit acerbior quædam iracundia; ita, cum unum tantum comparare, & leonem assumat, illum sine dubio cum violentâ illâ ferâ iracundiâ comparat.

Lin. 11. *Amazonem bellatricem.*] Amazonum nomen tractum est ab alterius mammæ jacturâ: *dextram quippe mammam ab infantiâ inurebant, ne sagittarum jactum impediret;* quod fabulosum non, esse prorsus colligere est ex Platone, de legibus, lib. 7. Aliquid simile habet Hippocrates in re feriâ de Scythiis sui temporis, Bochartus.

stabulo, quàm qui vitia de corde suo egerit, quæ magis sunt pernicio-
sa, quia domestica & propria mala sunt, quàm illa, quæ & vitari pote-
rant & caveri. Ex quo fit, ut ille solus vir fortis debeat judicari, qui
temperans, moderatus & iustus est. Quòd si cogitet aliquis, quæ sint
Dei opera: jam hæc omnia, quæ mirantur homines ineptissimi, ridicula
judicabit. Illa enim non divinis virtutibus, quas ignorant, sed infirmi-
tate suarum virium metiuntur. Nam illud quidem nemo negabit, Her-
culem non Eurystheo tantum servisse regi, quòd aliquatenus honestum
videri potest; sed etiam impudicæ mulieri Omphalæ, quæ illum vesti-
bus suis indutum sedere ad pedes suos jubebat pensâ facientem: detesta-
bilis turpitudine! sed tanti erat voluptas. Quid tu, inquiet aliquis, poëtisne
credendum putas? Quidni putem? Non enim ista Lucilius narrat, aut
Lucianus, qui diis & hominibus non pepercit; sed hi potissimum, qui
deorum laudes canebant.

Quibus igitur credemus, si fidem laudantibus non habemus? Qui hos
mentiri putat, proferat alios quibus credamus autores, qui nos doceant,
qui sint isti dii, quomodò, undè orti; quæ sit vis eorum, qui numerus,
quæ potestas, quid in his admirabile, quid cultu dignum, quod denique
certius veriùsque mysterium: nullos dabit. Credamus igitur istis, qui non
ut reprehenderent sunt locuti; sed ut prædicarent. Navigavit ergo cum
Argonautis, expugnavitque Trojam, iratus Laomedonti ob negatam sibi
pro filiæ salute mercedem: undè, quo tempore fuerit, apparet. Idem fu-
rore atque insaniâ percitus, uxorem suam cum liberis interemit. Hunc
homines deum putant? sed Philocteta ejus hæres non putavit; qui fa-
cem supposuit arfuro; qui artus ejus & nervos cremari ac diffuere vidit;
qui ossa ejus ac cineres in Oeteo monte sepelivit: pro quo munere sa-
gittas ejus accepit.

Lin. 8. *Eurystheo.*] Regi Mycenarum. V. Diodor. l. 4. c. 9. & Betul.

Lin. 9. *Omphalæ.*] Lydiæ Regina. Vide Fulgent. Mythol. lib. 2. c. 5. Diodor. Sicul. lib. 4. c. 31. Hygin. Fab. 32. Elmenhorst. in Arnob. libro 4. apud Lucianum, Æsculapium, & Statium.

Lin. 11. *Turpitude.*] MS. Jun. legit *fortitudo*, sed malè. Vide Ovidium in Heroidis.

Lin. 12. *Non enim ista Lucilius.*] Vitiorum notator acerrimus. Videndi Juvenalis Sat. 1. de hoc Lucilio poetâ & Persius Sat. 1.

Lin. 19. *Nullos dabit.*] MSS. rec. 3. Colb. & 1. Bonon. cum ed. Rom. 1470. Paris. 1525. Graph. Gymnic. If. *nullus dabit.*

Lin. 21. *Argonautis.*] Argonautarum navigatio facta fuit 83. annos ante Trojanum excidium, vel 32. annos antequàm regnaret Theſæus. Vide Apollonium, & Valerium Flaccum in Argonauticis.

Ibidem. *Trojam.*] Hæc quidem obsidio 40.

annis ante Trojam à Græcis direptam, in quâ Laomedontem regno privavit Hercules.

Lin. 22. *Filiæ.*] Hefiones, quam à monstro vorandam redemit Hercules.

Lin. 23. *Insaniâ percitus.*] A Junone, quæ scilicet ipsi infesta erat. Vide Herculem furentem Euripidis atque etiam Senecæ.

Ibidem. *Uxorem.*] Cui nomen erat Megara, Creontis-Menæcei filii natam. Vide Epitomen Lactantii cap. 7. atque Apollodorum lib. 2.

Lin. 24. *Philocteta.*] Ità restituimus ex MSS. ad hoc enim cuncti conveniunt. In editis est *Philoctetes*. De hoc lege Servium ad Æneid. 3. Cæterum de Philoctetæ interitu & ἀποδείξει, lege Ovid. lib. 9. Metamorph. fab. 4. Ejus historia est apud Philostratum in heroicis, cap. 6. *Betulcius.*

Lin. 26. *Qui ossa ejus ac cineres in Oeteo monte sepelivit.*] Vibius Sequester de montibus: *Oeta mons Thracia, ubi Hercules est com-*

busus, Cyprianus de idolis: *Hercules ut hominem exuat, Oeteis ignibus concrematur*. Videfis Mythologos, Hyginum fab. 36. Servium ad Ecl. 8. & 8. *Æneid*. Augustin. de Civ. Dei lib. 18. cap. 4. *Ex Elmenborst*. Arnobius lib. 4. ex Plutarcho, ait id factum esse post comitalis morbi ruinas; unde & iste morbus ab Aristot.

in Problem. Hercules vocatur.

Pag. 38. lin. 26. *Oeteo*.] Præstat MSS. penè omnes sequi, quàm *Oeta* vulgatorum, & quorundam Vaticanorum. 1. Lips. habet, *in Oeteo monte Thessaliæ*. Sic & apud Ciceronem lib. 3. de Naturâ deor. c. 40. *in monte Oetæo*.

CAPUT X.

De Æsculapii, Apollinis, Neptuni, Martis, Castoris & Pollucis, Mercurii atque Liberi vitæ & gestis.

ÆSCULAPIUS & ipse non sine flagitio Apollinis natus, quid fecit aliud divinis honoribus dignum, nisi quòd sanavit Hippolytum? mortem sanè habuit clariorem, quòd à Deo meruit fulminari. Hunc Tarquitiuſ de illuſtribus viris diſſerens, ait incertis parentibus natum, expoſitum, & à venatoribus inventum, canino lacte nutritum, Chironi traditum, didiciſſe medicinam: fuiſſe autem Meſſenium, ſed Epidauri moratum. Tullius etiam Cynofuriſ ait ſepultum. Quid Apollo pater ejus? Nonne ob amorem, quo flagrabat, turpiſſimè gregem pavit alienum, & muros Laomedonti exſtruxit? cum Neptuno mercede conductus, quæ illi

Lin. 1. *Flagitio*.] Id eſt adulterio Apolliniſ cum Ariſnoe vel Coronide, ut Pindaruſ ait, atque Arnobiuſ lib. 1. & 7.

Lin. 2. *Hippolytum*.] Theſei filium.

Lin. 3. *Quòd à Deo meruit fulminari*.] Arnob. lib. 4. teſtatur illum *fulminis telo fuiſſe tranſſeſſum*; & Tertullian. rationem reddit quare meruerit fulminari, Apol. cap. 14. *Eſt de Lyriciſ (Pindaruſ dico) qui Æſculapiuſ canit avaritiæ merito, quòd medicinam nocenter exercebat, fulmine vindicatum*. Locuſ ad quem reſpexit Tertull. eſt Pyth. Od. 3. De Æſculapiò vide Pauſaniam in Corinthiaciſ, ac Diodoruſ Siculuſ lib. 4. Virgil. lib. 7. *Æneid*.

Lin. 6. *Epidauri moratum*.] Ità ed. & MSS. ferme omneſ. 1. Clarom. *commoratum*. MSS. 1. R. 1. Colb. & 1. Brun. *mortuum*. Epidauruſ eſt urbuſ in Achaia, Noronico quaſi marmore redimita, Æſculapii delubro percelebriſ: hinc *Epidauriuſ* vocatur Æſculapiuſ.

Lin. 7. *Cynofuriſ*.] Cic. Nat. deor. lib. 3. c. 22. Cynofura urbuſ eſt in Arcadia, ubi eſt & promontoriuſ ejuſdem nominis.

Lin. 8. *Flagrabat*.] Sic reſtitutum ex omnibuſ penè MSS. ac veteribuſ editiſ. MSS. rec. 2. Reg. 1. Colb. & quidam rec. editi, *flagravit*.

Ibidem. *Turpiſſimè gregem pavit alienum*.]

Nempè Admeti. Hujus Paſtoritiuſ muneris meminere Orpheuſ in Argonaut. Homeruſ Iliad. β & φ. Pindaruſ Pyth. Od. 1x. Callimachuſ Hymno in Apoll. Euripid. in Alceſtid. Q. Smyrnæuſ lib. 3. *παιδα*. Apolloniuſ Rhodiſ 4. Argonaut. Coluthuſ de raptu Helenæ, Pauſaniæ lib. 7. Diodoruſ Siculuſ lib. 5. Plutarchuſ in Numâ, Lucianuſ de ſacrificiſ, Clem. Alexand. *μεοτρειν*. Virg. 3. Georg. Ovid. 2. Metamorph. Tibulluſ lib. 2. Eleg. 3. & lib. 3. El. 4. Lucanuſ lib. 6. Hyg. fab. 50. Val. Flacuſ Argon. Macrobi. lib. 1. Satur. cap. 17. Tatianuſ in Oratione, Arnob. lib. 4. Auguſtinuſ de Civ. Dei lib. 18. c. 13. Sidoniuſ Narbon. aliique. Fabulam ſic referunt veteres, Apollinem ſuccenſuiſſe Jovi, ob filium interemtum, ac propterea ſagittis ejus conſectuſ Cyclopaſ, qui Jovi fulmina fabricarent: tum Jovem aiunt ita excanduſſe, ut Apollinem, cœlo relegaret in terras, ubi iſ inopiâ adactuſ, confugerit ad Theſſaliæ regem Admetuſ, ejuſque pecuſ paverit.

Lin. 9. *Neptuno*.] Vide Tertull. Apologet. cap. 13. atque Tatianuſ contra Græcoſ, Ovidiuſ lib. xi. Metamorph.

Ibidem. *Cum Neptuno, &c.*] Non eſt hic Neptunuſ Joviſ frater; multò enim hunc Tro-

negari potuit impunè, ab eoque primò Rex perfidus, quidquid cum diis pepigisset, didicit abnegare. Idem formosum puerum & dum amat, violavit; & dum ludit, occidit.

Homicida Mars, & per gratiam cædis crimine ab Atheniensibus liberatus, ne videretur nimis ferus & immanis, adulterium cum Venere commisit. Castor & Pollux, dum alienas sponfas rapiunt, esse gemini desierunt. Nam livore injuriæ concitatus Idas, alterum gladio transverberavit; & eisdem poëtæ alternis vivere, alternis mori narrant: ut jam sint non deorum tantum, sed omnium mortalium miserrimi, quibus semel mori non licet. Hos tamen Homerus ambos simpliciter (non ut poëtæ solent) mortuos esse testatur. Nam cum faceret in muris assidentem Priamo Helenam, cundos Græciæ principes recognoscere, solos autem se fratres suos requirere, subjecit orationi ejus hujusmodi versum:

ὦς φάτο, τὸς δ' ἦδ' ἔχεν φονίζοος αἶα.

Fur ac nebulo Mercurius, quid ad famam sui reliquit, nisi memoriam fraudum

jani muri conditorem, illo juniorem esse ex temporum ratione liquet. De eo, qui cum Apolline muros condidit Trojanos, placet sententia eorum, quæ est in Eustath. ad Il. φ.

Lin. 1. *Quæ illi negari potuit impunè.*] In MSS. rec. 2. Colb. 2. Brun. & edit. Tornes. *negare.* In Jun. & 1. Colb. *quæ ille negare, &c.* In 1. Bonon. antiq. Ultr. 1. Clarom. *quam illi negavit.* Negata igitur à perfido Laomedonte merces, atque ob id à Neptuno inundatio, ab Apolline pestis in urbem fuit immissa. Vide Ovidium lib. xi. Metamorphos.

Lin. 2. *Idem formosum puerum.*] Hyacinthum, Amyclæ & Diomedæ filium, Cynorti fratrem, ab Apolline valdè adamatum, sed ab eodem per imprudentiam quoque occisum, Iusu disci, qui ab Apolline jactus, in Hyacinthi caput cecidit; & cum Apollo diu multumque artem suam nequicquam experiretur, Hyacinthum in florem sui nominis convertit. Vide Apollodorum lib. 2. Bibliot. *Betuleius.*

Lin. 4. *Per gratiam cædis.*] De hac cæde & judicio legitur Epochâ 3^a. in Marmoribus Arundellianis. Id evenit 1532. annis ante vulgarem æram; vide etiam Pausaniam & Suidam. Ab hoc judicio iudices nomen Areopagi sortiti sunt, Ἀρεῖς græcè; idem atque Mars Latîno sermone.

Lin. 5. *Adulterium.*] Quod describitur ab Homero Odysl. 8. Ovidio lib. 4. Metamorph. à Luciano in dialogo Apollinis & Mercurii, ab Arnobio lib. 5. adversus Gentes.

Lin. 6. De Castore & Polluce vide Theocritum Idyl. 22. Joan. Tzetzen Chiliade 2. variæ historiæ & Arnobium lib. 4. contra gen-

tes. Rapuerunt ii Phæben & Naciram Leucippi filias, Idæ & Lyncei Apharei filiorum sponfas.

Lin. 7. *Livore.*] Ità MSS. cum veteribus editis Rom. Ald. Paris. 1525. Graph. Crat. Gynnic. favente vet. & optimo codice Regio-Puteano, in quo est *labore* corruptè (ut puto) pro *livore*, b pro v. In 5. MSS. rec. & posterioribus editis *dolore.*

Ibidem. *Idas.*] Sponsus alterius raptæ. Hygin. fab. 80. Idas fulmine periit, ait Homeri commentator.

Lin. 8. *Poëtæ.*] Virgilio Æneid. lib. 6. Vers. 121.

Lin. 14. ὦς φάτο.] Lat. ex MSS. 1. Colb. & Brun. Vide Homerum 3. Iliad. & Cicero-nem libro 3. de Naturâ deorum.

Sic ait: ass illos retinebat terra sepultos. Multi editi *Hæc ait.* Hunc versum in pluribus editis repertum è textu abstulimus, velut interpretationem, quæ ex orâ libri in textum irrepsit in postremis editionibus.

Lin. 15. *Fur ac nebulo Mercurius.*] Fulgent. Mythol. *Mercurium dicunt internuncium furatrumque Deum.* Hunc, inquit idem Fulgentius, *Deum Furti & præfulem volunt, quod nihil interfit inter negotiantis rapinam atque perjurium, furantisque dejectionem & raptum.* Arnob. lib. 4. *Numquid furem Mercurium publicavimus.* Prudentius Hamartig.

Expertes furandi homines hæc imbuunt arte Mercurius, Matrà genitus, nunc magnus habetur

Ille Deus, cujus dedit experientia fures. Hinc Mercur. ab Aristoph. in Pluto, τελερὺς & effractor

fraudum suarum? Cælo scilicet dignus, quia palæstram docuit, & Iyram primus invenit. Liberum patrem in senatu deorum summæ autoritatis primæque esse sententiæ necesse est; quia præter Jovem solus omnium triumphavit, exercitum duxit, Indos debellavit. Sed invictus ille Imperator Indicus, maximus ab amore ac libidine turpissimè victus est. Delatus enim Cretam cum semiviro comitatu, nactus est impudicam mulierem in

effractor parietum, vocatur. *Βυκλόπων*, Alii *boiū furem* dixerunt. Ex *Elmenb.* & *Betuleio*.

Lin. 1. *Quia palæstram docuit, & Iyram, &c.*] De illo Horatius lib. 1. Ode x.

*Mercuri facunde, nepos Atlantis,
Qui feros cultus hominum recentum
Voce formasti catus, & decore
Move palestræ, &c.*

& lib. 3. Ode 2. Vide Homerī Hymnum in Mercurium. *Betuleius*.

Lin. 3. *Primæque esse sententiæ.*] Primæ aut secundæ sententiæ esse dicebantur propriè Senatores, non Consules: horum erat relatio; illorum sententiæ dictio. Primi sententias rogabantur Coss. designati, aut si ii nulli essent, princeps senatûs: quare primæ sententiæ senator, & princeps senatûs tantundem valent. Trebellius Pollio in Pisone tyranno: *Aurelius Fuscus consularis primæ sententiæ, qui in locum Valeriani successerat.* Valerianum autem Capitolinus in Gordianis vocat principem senatûs; Trebellius, *clarissimum principem civitatis.* Vopiscus in Aureliano: *tunc surrexit primæ sententiæ Ulpius Syllanus.* Ità sæpe legas primæ sententiæ senatorem; etiam in lapide, qui honori Symmachi fuit dicatus, QUI. PRIMUS. IN. SENATU. SENTENTIAM. ROGARI SOLITUS. Huc allusit Lactantius hoc loco. *Is. Cæsaub.*

Lin. 4. *Indos debellavit.*] Diodorus Siculus libro 4. Orosius lib. 1. cap. 1x. *Eâ tempestate subactam Indiam Liber pater sanguine maderfecit, cædibus opplevit, libidinibus polluit, gentem utique nulli unquam obnoxiam, vernaculâ tantum quiete contentam.* Ejus lratagemata aliqua enumerat Polyænus, Chil. 1. Vide Arrianum lib. 8. *Ex Betuleio*.

Lin. 5. *Indicus.*] Hoc cognomine scilicet more Romano donatus Bacchus ex devictâ gente, sicut Imperatores dicti Parthici, Germanici, Britannici. Walchius legendum putat, *Indisque maximus.* In nonnullis editis rec. est *Inclutus*.

Ibidem. *Ab amore ac libidine.*] Ità verutiss. & optimi MSS. Bonon. Regii, Cauc. alique

Tom. I.

multi, necnon editi. In 16. MSS. rec. malè *ob amorem ac libidinem.* Quæ ultima lectio minùs aridet Thomasio, quàm *ab amore & libidine.* Nam si diceretur Liberum ob amorem fuisse victum, innui videretur amorem & libidinem ei fuisse causam, quare ab aliquo victus fuerit; cum tamen nesciamus ab aliquo duce Liberum in illâ Indicâ expeditione victum fuisse. A libidine tamen, quâ in Ariadnæ exarsit, victus fuit.

Ibidem. *Delatus enim Cretam.*] Sic restitui-mus ex cunctis MSS. codicibus, & antiquis editionibus Romanis, Tornes. & Venetâ ante Aldum, cujus est *Diam*, quem recentes editiones secuti sunt, Diodori Siculi lib. 5. c. 51. autoritate moti: at cum Cellario nullus dubito, quin Lactantius scripserit *Cretam*, quia illustrior est quàm parva *Dia* 70. stadiis à Cretensi litore remota, ut Strabo sub finem libri 10. tradit; cui potius credo quàm Diodoro, qui Naxum postea vocatam ait.

Lin. 6. *Cum semiviro comitatu.*] Qui ex viris & scæminis constabat: quia Bacchus non solum viros, verum & scæminas in suo exercitu habuit. Moris enim erat apud Persas & Assyrios (verba sunt Bocharti in lib. de Col. Phœn.) ut in bellicis expeditionibus uxores viris adessent: sic Darius in Alexandrum dimicaturus uxorem, matremque & aliarum scæminarum gregem circumducebat. Quin & Indicæ mulieres viris *οὐσεπτεῖον* omni armorum genere instructæ: ita refertur à Megasthene apud Strabonem lib. 15. Hæ mulieres quæ Libero in expeditione Indicâ adfuerunt, *Bacchæ* (sive *Bacchantes*) fuerunt appellatæ, sic dictæ à luctu, Ezech. 8. quia Bacchi sacra multo cum fletu & ululatu celebrabantur. Vide Bochart. loco citato. Hæc verba, cum semiviro comitatu, ex Virgilio *Æneid.* 4. vers. 215. desumpta sunt. De hoc Liberi comitatu vide S. Augustin. de Civit. Dei lib. 18. cap. 13.

Ibidem. *Impudicam mulierem in littore.*] MS. Bonon. antiq. solus addit *Arrianen*, non *Ariadnam*, ut est inter varias lectiones edit. Gallæi. In MS. Taurin. Epitom. est, *Arianam*, c. 8.

F

littore : ac fiduciâ victoriæ Indicæ vir esse voluit , ne nimium mollis videretur ; atque illam patris proditricem , fratris interemptricem , ab alio relictam & repudiatam , in conjugium sibi vendicavit , & Liberam fecit , & cum eâ pariter ascendit in cœlum.

Quid horum omnium pater Jupiter , qui in solenni precatione Optimus , Maximus nominatur ? nonne à primâ suâ pueritiâ impius ac penè parricida deprehenditur ? cùm patrem regno expulit ac fugavit , nec expectavit mortem decrepiti senis , cupiditate regnandi : & cùm paternum solium per vim , per arma cepisset , bello est à Titanibus laceffit ; quod humano generi principium fuit malorum : quibus vidis , & pace in perpetuum comparatâ , reliquam suam vitam in stupris adulteriisque consumpsit. Omitto virgines , quas imminuit. Id enim tolerabile judicari solet. Amphitryonem ac Tyndarum præterire non possum , quorum domos dedecore , atque infamiâ plenissimas reddidit. Illud verò summæ impietatis ac sceleris , quòd regium puerum rapuit ad stuprum. Parùm enim videbatur , si in expugnandâ fœminarum pudicitiam maculosus esset ac turpis , nisi etiam sexui suo injuriam faceret : hoc est verum adulterium , quod

Lin. 1. *Ne nimium mollis.*] MSS. 1. Colb. Em. Christ. *nimirum* : quod Cellario placet.

Lin. 2. *Patris.*] Minois : *fratris*] Mino-tauri : *alio* , Theseâ.

Lin. 3. *Vendicavit.*] MSS. 5. Reg. & 1. Clarom. à 2^a. manu , *vindicavit* ; nec malè.

Ibidem. *Et Liberam fecit.*] Jocus est. Cùm , inquit is , Liber esset , sibimet eam copulando Liberam fecit , & cum eâ pariter in cœlum ascendit. Neque enim ꝑ Liberam , hic accipi potest , ut , contra servam , distinguitur , cùm nusquam sit proditum , Liberi patris ope ab ullâ servitute Ariadnem liberam factam ; ideò contra ceteras editiones majori litterâ hoc nomen scripsimus. Erat autem apud gentes & deâ , quæ Libera vocabatur , de quâ Cic. 2. de Nat. deor. & 6. Aët. in Verrem. Tacit. lib. 2. Livius 1. 5. decad. Arnob. 5. August. 6. de Civit. cap. 19. hanc alii Cererem , alii Venerem , quidam Proserpinam fuisse aiunt. Sed Ovid. de Ariadne loquitur , lib. 3. Fast. vers. 512. ad quos versus procul dubio respexit Lactantius cùm hæc scriberet :

Tu mihi juncta thoro , mihi juncta vocabula sumes ;

Nam tibi mutata Libera nomen erit. Isæus.

Lin. 5. *Optimus , maximus nominatur.*] Jovem Capitolinum propter beneficia Pop. Rom. *optimum* , propter vim , *maximum* nominavit , teste Cic. de Nat. deor. lib. 2. & in epilogo Orationis pro Domo suâ in solemnibus precatione. Hunc titulum gentiles semper tribuebant Jo-

vi , ideò ut eos salvos , incolumes & opulentos redderet. Inscriptio vetus :

OPTIMUS. MAXIMUS. CÆLUS.

ÆTERNUS. JUPITER.

Lin. 7. *Expulit.*] Hæc refer Virgilii verba Æn. lib. 8. *Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo , arma Jovis fugiens.* De hac fabulâ vide S. Augustin. lib. 7. de Civit. Dei cap. 26. Videatur & Cicero lib. 2. de Naturâ deor.

Lin. 9. *Titanibus.*] De hoc bello vide Hesiodum in Theogon. Ovidium lib. 5. Metamorph. & Claudianum in Gigantomachia.

Lin. 11. *In stupris adulteriisque.*] Jovis adulteria & stupra lege apud Arnobium lib. 4. & 5. & Epiphan. in *Anchorato*.

Lin. 12. *Omitto , &c.*] In omnibus Lactantii libris passim usitatus hic loquendi modus.

Ibidem. *Virgines quas imminuit.*] Vide similem locutionem libro de Mort. Persec. c. 38.

Lin. 13. *Amphitryonem ac Tyndarum.*] Amphitryo Princeps fuit Thebanus , è cujus uxore Alcmenâ Jupiter Herculem genuit. Tyndarus verò rex fuit Æbalia in Peloponneso ; hic Lædam uxorem habuit. Ex eâ & Jove nati sunt Pollux & Helena.

Lin. 15. *Regium puerum rapuit ad stuprum.*] Scilicet Ganymedem Troiis Trojanorum Regis filium. De illo Homer. Iliad. 20. Virgil. Æn. 5. Ovid. in Metam. Lucianus in dialogis aliquot , Cæsar Germanicus in Aquario , Herodian. lib. 1. Oros. l. 1. c. 12.

Lin. 17. *Adulterium , quod fit contra natu-*

fit contra naturam. Hæc qui fecit, viderimus, an maximus; certè optimus non est: quod nomen à corruptoribus, ab adulteris, ab incestis abest; nisi fortè nos erramus homines, qui talia facientes sceleratos vocamus, ac perditos, omnibusque poenis dignissimos judicamus. Stultus autem Marcus Tullius, qui C. Verri adulteria objecit: eadem enim Jupiter, quem colebat, admisit; qui P. Clodio sororis incestum: at illi Optimo Maximo eadem fuit & soror & conjux.

ram.] Turpissimum, detestabile, & summe nefandum Pæderastiæ crimen, quod Plato lib. 1. de Leg. ut sceleratum & impurissimum execratur, appellatque ut hic Lactantius *Τὸ πᾶσι φῶτον πάλωμα*. Christianiss. Imp. Constantinus & Constantius primi obviam iverunt huic sceleratæ temeritati, & laudabili lege latâ, quâ infamibus hisce pædiconibus, infamia & capitalia irrogant supplicia, malum hoc sustulerunt de terrâ. Vide lib. 3. Cod. Theodos. ad

L. Juliam de adulter. lib. 3. Cod. Just. ad Legem Juliam de Adulter. Novellam LXXI. & CXLII. Ex Elmenhorst.

Lin. 5. *Verri adulteria. . . Clodio incestum.*] Vide Ciceron. Act. 2. in Verrem, & Orat. pro M. Cælio.

Lin. 7. *Et soror & conjux.*] Vide Virgilium Æneid. lib. 1. Ovidium lib. 3. Metamorph. sicut & Horat. 3. Odar. 5. Macrobius & Plutarchum. Id in usu erat apud Orientales.

CAPUT XI.

De Jovis ortu, vitâ, regno, nomine & morte, & de Saturno & Urano.

QUIS est igitur tam excors, qui hunc in cœlo regnare putet, qui ne in terrâ quidem debuit? Non insulse quidam poëta triumphum Cupidinis scripsit: quo in libro non modò potentissimum deorum Cupidinem, sed etiam victorem facit. Enumeratis enim amoribus singulorum, quibus in potestatem Cupidinis ditionemque venissent, instruit pompam, in quâ Jupiter cum cæteris diis ante currum triumphantis ducitur catenatus. Eleganter id quidem à poëtâ figuratum: sed tamen non multum distat à vero. Qui enim virtutis est expers, qui à cupiditate ac libidinibus malis vincitur, non Cupidini (ut ille finxit) sed morti subiectus est sempiternæ. Sed omittamus de moribus dicere: rem consideremus; ut intelligant homines, in quibus miseri versentur erroribus. Regnare in cœlo Jovem vulgus existimat: id & doctis pariter & indoctis persuasum est. Quod & Religio ipsa, & preces, & hymni, & delubra, & simu-

Lin. 1. *Excors.*] Sine corde, vel sine animo.

Lin. 5. *Potestatem.*] Sic apud Lucianum Jupiter Cupidini exprobrat, quòd ipsum fecerit *Satyrum, Taurum, aurum* & alia, quæ ipsi Jovi in dedecus verterunt.

Lin. 8. *Cupiditate.*] Ità MSS. codices, Editioni, *cupiditatibus*.

Lin. 11. *Regnare in cœlo Jovem.*] Cœlo resonantem credidimus Jovem, ait Horatius 3. Od. 5. Fingitur Jupiter cœli esse Dominus,

quia illi obtigerunt excelsa loca, præcipuè verò Africa, cujus magna pars cum sit inter Tropicos, solem habet & reliquos Planetas supra verticem, undè est quòd putatur esse cœlo proxima. V. *Lucanum* lib. 9.

Lin. 13. *Hymni.*] Hymnos ad Jovem vide apud Callimacum,

Ibidem. *Delubra.*] Delubrum est locus, in quo Dei simulacrum dedicatum est. Vide Festum, Serv. & Macrob. in Saturnalibus.

Iacra demonstrant. Eundem tamen Saturno & Rheâ genitum confitentur. Quomodo potest Deus videri, aut credi (ut ait poeta) *hominum rerumque repertor*, ante cuius ortum infinita hominum millia fuerunt? eorum scilicet, qui Saturno regnante vixerunt; ac priores luce, quam Jupiter, sunt potiti. Video alium Deum regem fuisse primis temporibus, alium consequentibus. Potest ergo fieri, ut alius sit postea futurus. Si enim regnum prius mutatum est: cur desperemus etiam posterius posse mutari? nisi fortè Saturnus generare potuit fortiolem: Jupiter non potest. Atqui divinum imperium aut semper immutabile est: aut, si est mutabile, quod fieri non potest, semper utique mutabile est.

Potest ergo Jupiter regnum amittere, sicut pater ejus amisit? Ita planè. Nam cum idem neque virginibus, neque maritatis unquam pepercisset, abstinuit se tamen unâ Thetide, quod responsum fuit, majorem patre suo futurum, quisquis ex illâ natus esset. Et primum imprudentia in eo non Dei, cui nisi Themis futura dixisset, ipse nesciret. Si autem divinus non sit, ne Deus quidem sit; unde ipsa divinitas nominatur, ut ab homine humanitas. Deinde conscientia imbecillitatis, qui timuit utique majorem: quod qui facit, scit profectò non esse se maximum; quandoquidem potest aliquid majus existere. Idem per Stygiam paludem sanctissimè jurat.

Lin. 1. *Saturno & Rheâ.*] Ità frequentes MSS. & omnes ferè editi. MSS. decem rec. dempto uno, habent *Saturno & Ope*. Res eodem redit; Rhea enim alio nomine *Ops* vocatur, ut cuius notum.

Lin. 2. *Credi.*] Hoc verbum quod est in antiquo Bononiensi codice, & in editis Thomaf. Thyf. Gall. & 2. Lipsiensibus, desideratur in cæteris.

Ibidem *Poeta.*] *Virgil. 12. Æneid. 820.*

Lin. 3. *Millia fuerunt.*] Iisdem ferè argumentis confutat Tertullianus Saturni divinitatem in Apologetico, capite 10.

Lin. 6. *Ut alius sit.*] Fortè legendum, *ut & alius sit.*

Lin. 7. *Mutatum est.*] Sic Aristoteles Libello de Mundo, hanc de Jove fictionem exponit.

Lin. 9. *Quod.*] MSS. 1. Colb. & 1. Brun. de. *quâ.* Vide Lucianum primo Dial. deorum.

Lin. 13. *Thetide.*] Vide Hyginum cap. 54.

Lin. 14. *Et primum imprudentia in eo non Dei.*] Ità cum Iſæo & Gallæo legimus ex MSS. Regiis, Vaticanis, 3. Colb. 2. Brun. & compluribus editis. At in MSS. 2. Bon. Tax. Pen. Jun. 1. Lips. & apud Aldum habetur, *prudentia Deo non Dei*; in 3. Colb. 1. Clarom. & vet. editis Rom. 1468. & 1470. Paris. 1525. *prudentia in Deo non Dei*; ità ut (inquit Walchius) prudentia fuerit in Jove, non autem

divina, quia nesciret, nisi Themis prædixisset. At genuinam Lactantii lectionem, quæ est in textu, patet ex eo, quod hic & infra cap. 13. ab Autore nostro arguitur Jovis *imprudentia*, id est, inscitia & ignorantia; quæ quàm longissimè à Deo abest. *Imprudentia* enim est (inquit Cicero) *cum scisse aliquid is, qui arguitur, negatur.* Et nobiscum ita etiam legisse Heraldum constat, ex allegatione hujus loci ad Arnobium lib. 3: Walchius legit & apponit in textu Lactantiano, *Primum in eo imprudentia, non Dei providentia.* De quâ lectione judicent eruditi.

Lin. 17. *Conscientia imbecillitatis.*] Hoc est, notitia, judicium mentis quod homines convincit. Sic apud Plinium legitur *litterarum conscientia*, lib. 7. cap. 30. id est, notitia: *Salmasius.*

Lin. 19. *Aliquid majus.*] Fortè leg. *aliquis major.* Idem. MSS. 3. rec. Item. MS. 1. Bonon. antiq. post *existere*, addit: *ided nec optimus, nec maximus.*

Ibidem. *Idem, &c.*] Sic legunt optimi codices, atque meliores editiones, cum puncto ante voculam *Idem.*

Ibidem. *Per Stygiam paludem sanctissimè jurat, &c.*] Stygis tanta fuit veneratio, ut per hanc solam Deos jurare crederetur: Notum ex Homero Il. 6. Hesiod. Theog. Apollonio

Vana superstitio, superis quæ reddita divis.

Quæ est ista superstitio? aut à quo reddita? Est ergo aliqua potestas maxima, quæ pejerantes deos puniat? quæ tanta formido est paludis infernæ, si sunt immortales? quid metuunt eam, quàm visuri non sunt, nisi quos mori necesse est? Quid igitur homines oculos suos in cælum tollunt? quid per superos dejerant, cum ipsi superi ad inferos revolvantur, ibique habeant quod venerentur, & adorent? Illud verò quale est? esse fata, quibus dii omnes, & ipse Jupiter pareat. Si Parcarum tanta vis est, ut plus possint quàm cælestes universi, quàmque ipse rector ac dominus, cur non illæ potiùs regnare dicantur, quarum legibus ac statutis parere omnes deos necessitas cogit? Nunc cui dubium est, quin is, qui alicui rei obsequitur, maximus non sit? nam si sit, non accipiat fata, sed faciat. Nunc ad aliud, quod omiseram, redeo. In unâ itaque solâ fuit continentior, cum eam deperiret; non virtute aliquâ, sed metu successoris. Quæ formido utique ejus est, qui sit & mortalis, & imbecillus, & nihili: quippe qui potuit & tunc, cum nasceretur, extinguì, sicut frater ejus antè genitus, extinctus est: qui si vivere potuisset, nunquam minori concessisset imperium. Ipse autem furto servatus, furtimque nu-

lib. 2. Argon. item Marone 9. & 12. Æneid. Ovidio Met. 1. Senecâ Herc. Fur. & Appulei 6. Metam. Virg. 6. Æneid.

— Stygiamque paludem,

Dii cujus jurare timent & fallere numen.

Cum quique eorum pejerassent, hi annum integrum, secundum Hesiod. jacebant spiritalis atque animæ expertes. Orpheus tamen paulò aliter, ut Servius ad 6. Æneid. his verbis indicat: *Fertur namque ab Orpheo, quòd dii pejerantes per Stygiam Paludem, novem milibus annorum puniuntur in Tartaro.* Ex Vossio de Idol. V. Bochart. Geograp. sacræ p. 165. qui locum Stygiæ paludis ex Ptolomæo indicat.

Lin. 1. *Vana superstitio.*] Locus Virgilii Æneid. 12. vers. 817. Ità restituimus ex codice, quo usus est editor Lactantii in fol. Colonia anno 1544. pag. 15. Attamen in vulgatis legitur, *Una superstitio.* Juxta MSS. ferè omnes Lactantii, & vulgatos Virgilii. Posset etiam legi cum editione Gallicâ an. 1563. & MSS. Anglicanis Christ. ac Baliolensi, *Vana superstitio*: siquidem apud Virgilium Æneid. lib. 8. v. 187. cit. à Lactantio lib. 4. c. 28. legitur, *Vana superstitio, veterumque ignara deorum.*

Lin. 6. *Revolvantur.*] Sic veterimi & optimi MSS. Regii, 2. Bonon. 5. Colb. Tax. Jun. Ultr. 2. Claromont. Illud verbum Virgilio familiare. In 3. rec. MSS. 1. Reg. 1. Colb. & Brun. ut in editis, *devolvantur.*

Lin. 8. *Fata.*] Idem quod Parcæ. Hinc proverbium, necessitati (id est fato) deos ipsos

non repugnare. Quid verò ἀνάγκη, quid ἐμμετρίον secundum philosophos, vide apud Plurarchum in Placitis philosophorum lib. 1. c. 25. &c. Item Aristoteles de mundo.

Ibidem. *Si Parcarum tanta vis, &c.*] MSS. rec. 1. Reg. 1. Colb. & Brun. *Fatòrum.* Parcæ idem quod Fatum, ut hîc loci vides, atque in aliis Scriptoribus omninò liquet: pauca tantum delibabimus. Fulgentius Planciades Mythol. lib. 1. *Tria enim ipsi Plutoni destinant fata, quarum prima Clotho, secunda Lachesis, tertia Atropos.* Procopius: *Ἐχὼ δὲ τὴν νεῖον, &c.* Habet autem in foro templum prope curiam, paulum si supergressus sit illud trium fatorum. Sic Romani Parcas solent appellare. Ex Vossio. Vide in Luciano dialogum, cui titulus Ζεὺς ἐλεγχόμενος, in quo Cynicus quidem propter hanc inevitabilem necessitatem, conditionem Jovis & aliorum deorum nihilò meliorem esse humanâ indicat conditione.

Lin. 13. *Itaque.*] Sic emendatum ex vet. edit. Rom. & omnibus MSS. præter 1. Brun. in quo sicut & in editis est *utique*; minùs aptè, cum mox *utique* sequatur.

Lin. 15. *Imbecillus.*] Ità restituimus ex vetustissimis & optimis MSS. In decem rec. & in editis est *imbecillis.*

Lin. 18. *Furto servatus.*] Rhea igitur Jovem enixa, metu patris infantem in Cretâ occultavit, nutriendum à duabus nymphis, Adrastæ & Idæ, Melissei filibus. Vide Ovidium Fastor. 5.

tritus, ζῆλος sive ζῆν appellatus est; non, ut isti putant, à fervore cœlestis ignis, vel quòd vitæ sit dator, vel quòd animantibus inspiret animas, quæ virtus solius Dei est: (quam enim possit inspirare animam, qui ipse accepit aliundè?) sed quòd primus ex liberis Saturni maribus vixerit.

Potuerunt igitur homines alium deum habere rectorem, si Saturnus non fuisset ab uxore delusus. At enim poëtæ ista finxerunt. Errat quisquis hoc putat; illi enim de hominibus loquebantur: sed ut eos ornarent, quorum memoriam laudibus celebrabant, deos esse dixerunt. Itaque illa potius ficta sunt, quæ tanquam de diis, non illa, quæ tanquam de hominibus locuti sunt: quod clarum fiet exemplo, quod inferemus. Danaën violaturus, aureos nummos largiter in sinum ejus infudit. Hæc stupri merces fuit. At poëtæ, qui quasi de Deo loquebantur, ne auctoritatem creditæ majestatis infringere, finxerunt ipsum in aureo imbre delapsum, eadem figurâ, quâ imbres ferreos dicunt, cum multitudinem telorum, sagittarumque describunt. Rapuisse dicitur in aquilâ Catamitum: poëticus color est. Sed aut per legionem rapuit, cujus insigne aquila est; aut navis, in quâ est impositus, tutelam habuit in aquilâ figuratam; sicut

Lin. 1. ζῆν.] MSS. 2. Colb. 82. Brun. Ζόεν, quasi, vitæ dator.

Ibidem. Non . . . à fervore cœlestis ignis.] Immò videtur sic derivandum hoc nomen; ζῆλος enim à ζῆν, ferreo: sic etiam autor Etymologici refert ad calorem æris. De quo vide Platonem in Cratylō, & Aristotelem de mundo circa finem.

Lin. 4. Accipit.] Sic reposuimus ex omnibus MSS. & edit. Rom. 1470. In cunctis ferè editis, accipit.

Lin. 5. Rectorem.] Ità restituiimus ex antiquioribus & potioribus MSS. 2. Bonon. 5. Regiis, 5. Colb. Gronov. 2. Lips. 2. Clarom. Tax. Pen. & veteribus edit. Rom. 1470. 1474. Paris. 1525. Ald. Graph. Crat. & Cellar. In 3. Reg. 1. Colb. 1. Lips. Pal. Cauc. Brun. & nonnullis editis, regem.

Lin. 10. Danaën violaturus.] Ità cum 5. editis omnes MSS. demptis rec. 2. Reg. Cauc. & Cantabrig. ac editis multis qui addunt Jupiter: quod glossēma viris doctis esse videtur; & quidem abesse potest, siquidem suprâ de Jove est sermo. De hac fabulâ Jovis in aureo imbre delapsi vide Terentium in Eunuchō, Ovidium 6. de Tristibus, Horatium lib. 3. Carmin. Germanicum Cæsarem in Aratum ubi de Perseo loquitur, Hyginum in cap. 63. fabularum; lege etiam Epiphanium in Anchirato.

Lin. 14. Ferreos.] Sic Virgil. 12. Æneid. Ovid. 1. Trist. 9.

Lin. 15. Catamitum.] Catamiti pueri sunt

meritorii, inquit Betuleius. Glossæ: Catamitus, Γαταμίδης. Festus: Catamitum pro Ganymede dixerunt, qui fuit Jovis concubinus. Ità etiam Arnobius.

Lin. 16. Aquilâ.] Ità etiam Fulgentius de hoc Jovis facinore. Vide Platonem lib. 1. de Legibus.

Lin. 17. Tutelam habuit in aquilâ figuratam.] Deletem in MSS. 1. Bonon. antiq. 5. Vatic. 2. Colb. in aquilam. Tutela, deus sive dea erat, cujus simulacrum in puppi figuratum conspiciebatur. Consueverant enim veteres diis quibusdam naves suas consecrare, eorumque tutelæ committere. Sic apud Ovid. in ep. ad Hel. Paris loquitur:

Addimus antennis & vela sequentia malos,
Accipit & pictos puppis adunca Deos.
Virg. lib. 10. Æneid.

— aurato fulgebat Apolline puppis.

Et non solum deorum, verum etiam dearum tutelæ naves committebantur; unde etiam deam Minervam pro tutelâ habuit navis illa, quæ Ovidium in Pontum vexit. Trist. lib. 1. El. 1x.

Est mihi, sitque precor, flavæ tutela Minervæ
Navis, & à pictâ casside nomen habet.

Itæus non solum deos deasque pro tutelis fuisse habitas, verum & res alias, putâ aquilam aliaque animalia, contendit; sed meo quidem judicio, errat: quodnam enim auxilium, quamve tutelam ab animali bruto sperare poterant navigantes? certè nomen ipsum tutelæ satis manifestè hoc indicare videtur,

taurum, cum rapuit & transvexit Europam. Eodem modo convertisse in bovem traditur Io Inachi filiam, quæ, ut iram Junonis effugeret, ut erat jam setis obsita, jam bos tranasse dicitur mare, in Ægyptumque venisse, atque ibi receptâ pristinâ specie, dea facta quæ nunc Isis vocatur. Quo igitur argumento probari potest, nec Europam in Tauro sedisse, nec Io factam bovem? Quodd certus dies habetur in Fastis, quo Isidis navigium celebratur: quæ res docet non tranasse illam, sed navigasse. Igitur qui sapere sibi videntur, quia intelligunt vivum terrenumque corpus in coelo esse non posse, totam Ganymedeam fabulam pro falso repudiant; ac sentiunt in terrâ id esse factum, quia res ac libido ipsa terrena est. Non ergo ipsas res gestas finxerunt poëtæ; quod si facerent, essent vanissimi: sed rebus gestis addiderunt quemdam colorem. Non enim obtredantes illa dicebant, sed ornare cupientes. Hinc homines decipiuntur: maximè quòd, dùm hæc omnia ficta esse arbitrantur à poëtis, colunt quod igno-

non ab alio quoquam navis conservationem expectasse veteres, quàm ab illo deo deæve ejus tutelæ eam commiserant, aut cui consecraverant, cujusque imaginem, honoris gratiâ, in puppi figuratam habebat navis. Errat porro idem *Isæus*, cum aliis nonnullis viris doctis, quòd putet tutelam fuisse navis insigne proræ impositum, atque à tutelâ nomen habuisse, ac Græcis tutelam, *παιδαριον* vocari. Erroris illi ac aliis occasionem præbuit, quòd gloss. dicat *tutela*, *παιδαριον τῷ πλοῖ*. Non semper hoc verum; nonnunquam enim tutelam nihil cum Parasemo commune habuisse, cum Salmasio affirmo: & patet in nave illâ, quâ vecta fuit Europa; Jupiter enim tutela, taurus erat *παιδαριον*. Itaque sic habe, unam eandemque rem nonnunquam fuisse & tutelam & *παιδαριον*, tum nempe, quando dei deæve effigies, in cujus tutelâ erat navis, in prorâ collocaretur. Hoc sæpe, non ordinariè factum fuit, ut navis illa quâ vehebatur Paulus, Act. Ap. cap. 28. *τὸν Διοσκυρεὶν παιδαριον* habuit, simulque tutelam, unde & *Διοσκυρεὶ* vocabantur: & in illo casu navis à tutelâ nomen accipiebat, alioquin nomen habebat à Parasemo, quod erat animalis alicujus. Diligenter itaque distinguendum inter tutelam, quæ in puppi, & *παιδαριον* quod in prorâ effigiabatur. *Gallæus*.

Lin. 1. *Sicut taurum*.] Nolim intelligas taurum fuisse tutelam navis illius, quæ Europam vexit, sed *παιδαριον*; Jupiter enim fuit tutela. V. Festum in voce *Europa*, Eusebium in Chronico, Seldenum in libello de Diis Syris Syntag. 2. cap. 16. MSS. 1. Reg. 1. Colb. & Brun. *Taurus*. Vide infra Epitom. cap. 11. ubi hæc paulò aliter. Eusebius tamen in Chronico

ait: Europa à Cretensibus rapta est navî, cuius fuit insigne Taurus. Navës enim jam ab antiquis temporibus insigne habebant, à quo denominabantur.

Ibidem. *Europam*.] Agenoris Regis Phœnicum filiam Jupiter rapuit, ope navis Tauri picturam habentis. Vide Ovidium lib. 2. Metamorph. & Lucianum de Deâ Syriâ.

Lin. 2. *Io*.] Hæc fabula apud Ovidium lib. 1. Metamorphos. Inachus verò Rex Argis decimo-nono ante vulgarem æram vixit seculo. Hinc nota est ætas Jovis & aliorum deorum.

Lin. 3. *Setis obsita*.] *Æncid.* 7. sub fin.

Lin. 4. *Pristinâ specie*.] Ità cum edit. Tornef. & duabus Lipsiensibus habent omnes MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus est *forma*, ut in cæteris edd.

Ibidem. *Isis*.] Vide Ovid. lib. 1. Metamorph. sub finem. De cultu verò Isidis vide Herod. lib. 2. Diodor. Sicul. lib. 1. Euseb. libro 2. de Præparat. Evangel. Epiphani. in Anchorato.

Lin. 6. *Navigium*.] Pro navigatione ponitur.

Lin. 9. *Ganymedeam fabulam*.] Cujus autores damnat Plato libro de Legibus primo.

Ibidem. *Pro falso*.] Fortè leg. *pro falsa*. Francius.

Ibidem. *Ac sentiunt*.] Sic legere malo cum Manuscripto 1. Colbert. edit. II. atque Gallicâ an. 1563. & cum Thomasio ac Francio, quàm *nec* cum cæteris. 2. Reg. rec. *non*.

Lin. 11. *Ipsas res gestas*.] MS. Gronov. *ipsa gesta*.

Lin. 12. *Colorem*.] Juxtâ Horatium de Poëtica, qui vult fabulas esse veris proximas: ita ante hunc observavit Aristoteles in Poëtica.

rant. Nesciunt enim, qui sit poëticæ licentiæ modus; quousque progredi fingendo liceat: cum officium poëtæ sit in eo, ut ea, quæ gesta sunt verè, in alias species obliquis figurationibus cum decore aliquo conversa traducat. Totum autem, quod referas, fingere, id est ineptum esse, & mendacem potius, quàm poëtam.

Sed finxerint ista, quæ fabulosa creduntur; num etiam illa, quæ de diis fœminis, deorumque connubiis dicta sunt? Cur igitur sic figurantur, sic coluntur? nisi fortè non tantùm poëtæ, sed pictores etiam fidoresque imaginum mentiuntur. Si enim hic est Jupiter, qui à vobis dicitur deus, si non is est, qui ex Saturno & Ope natus est, non oportuit nisi solius simulacrum in templis omnibus collocari. Quid sibi mulierum effigies volunt? quid sexus infirmus? in quem si cecidit hic Jupiter, eum verò ipsi lapides hominem fatebuntur. Mentitos aiunt esse poëtas, & his tamen credunt; immò verò non esse mentitos, re ipsa probant. Ita enim deorum simulacra confingunt, ut ex ipsa diversitate sexûs appareat, vera esse quæ dicunt poëtæ. Nam quòd aliud argumentum habet imago Catamiti, & effigies aquilæ, cum ante pedes Jovis ponuntur in templis, & cum ipso pariter adorantur: nisi ut nefandi sceleris ac stupri memoria maneat in æternum? Nihil igitur à poëtis in totum fîdum est: aliquid fortasse traductum, & obliquâ figuratione obscuratum, quo veritas involuta tegetetur; sicut illud de sortitione regnorum. Aiunt enim Jovi cœlum

Lin. 2. *Cum officium Poëtæ sit, &c.*] Idem ferè docet Vossius de naturâ ac institutione Poëtices lib. 3. *Mediam viam epici insistant.* Nam multa quidem fingunt: sed primaria actio hauritur ab historiâ; vulgòque nota esse solet, quia regum ducumque gesta latere non possunt.

Lin. 3. *In alias species.*] Ità correximus ex MSS. 5. Reg. quorum duo sunt vetustissimi, 5. Colb. 1. Clarom. & editis Betul. Tornes. Soubron. & Gallicâ an. 1563. faventibus aliis MSS. 1. Reg. 1. Colb. 2. Brun. qui ferunt, *in aliâ specie*; Em. *in aliis speciebus*. In 2. Reg. & 1. Clarom. atque in multis editis est, *in aliquas species*.

Lin. 6. *Finxerint.*] Sic emendavimus ex MSS. tum vet. tum optimis 2. Bonon. 4. Reg. 1. Colb. Tax. 2. Brun. 1. Clarom. à secundâ manu, & edit. If. ac Cellar. Et quidem rectè. MSS. 12. rec. cum ed. ferè omnibus *finxerunt*.

Lin. 9. *Si enim hic est Jupiter, qui à vobis dicitur Deus, si non is est.*] Ità reposuimus ex cunctis penè MSS. & edit. Cellar. quod expressius est, quàm quod habent MSS. rec. 2. Reg. 1. Colb. 2. Clarom. & editi multi, *Si enim hic Jupiter qui à vobis dicitur Deus non is est*.

Lin. 12. *In quem si cecidit hic Jupiter.*] MSS. ex præcipuis & edd. Rom. 1470. ac If. sic

ferunt. *Hic* deest in 4. Colb. & in editionibus novissimis. MS. Jun. *is Jupiter* habet; Cauc. & edit. Fasitel. Betul. Tornes. *ipse Jupiter*. MS. Pen. & edit. Paris. 1525. Ald. Crat. Graph. Gymnic. *ipse Jupiter*. MSS. rec. 2. Reg. 3. Colb. 2. Brun. *cecidit*.

Ibidem. *Eum verò.*] Ità restitutum ex edit. If. & omnibus ferè MSS. inter quos sunt vetustissimi & optimi Bonon. & Regii. Doctissimus Francius legendum esse existimabat, *enim verò*. Deteriores editi cum MS. Cauc. *tum verò*. MSS. Pen. Lips. 4. Colb. cum editis multis, *eum verè*.

Lin. 16. *Nam quod aliud argumentum.*] Additum quod ex cunctis codicibus MSS. & editis, præter Thyf. Gall. Spark. Walch.

Lin. 19. *Nihil igitur à poëtis in totum fîdum est.*] Sic restituimus ex optimis & vetustissimis cod. 2. Bon. Cauc. 5. Reg. 3. Colb. 2. Brun. at in deest in quibusdam, *In totum*, id est, omninò. V. l. 2. c. 11. & Cic. Gallicè dicimus *en tout*. In 13. MSS. rec. atque in editis habetur: *Non igitur à Poëtis totum fîdum est*.

Lin. 21. *Regnorum.*] Hæc sortitio legitur apud Homerum Iliad. lib. 6. sub personâ Neptuni, Iridem alloquentis; quæ sortitio explicatur physicè in vitâ Homeri. Vide etiam explanationes Fulgentii Mythologicas.

cælum obtigisse, Neptuno mare, inferna Plutoni. Cur non terra potiùs in fortem tertiam venit; nisi quòd in terrâ gesta res est. Ergò illud in vero est, quòd regnum orbis ita partiti fortitque sunt, ut Orientis imperium Jovi cederet; Plutoni, cui cognomen Agesilao fuit, pars Occidentis obtingeret: eo quòd plaga Orientis, ex quâ lux mortalibus datur, superior; Occidentis autem, inferior esse videatur. Sic veritatem mendacio velaverunt, ut veritas ipsa persuasioni publicæ nihil derogaret. De Neptuni forte manifestum est, cujus regnum tale fuisse dicimus, quale Marci Antonii fuit infinitum illud imperium; cui totius oræ maritimæ potestatem Senatus decreverat, ut prædones persequeretur, ac mare omne pacaret. Sic Neptuno maritima omnia cum insulis obvenerunt. Quomodò id probari potest? Nimirum veteres historiæ docent. Antiquus autor Euhemerus,

Lin. 1. *Jovi cælum obtigisse.*] Vide quomodò, initio hujus capitis.

Ibidem. *Neptuno mare.*] Neptunus non dictus à *nando*, ut voluit Cicero l. 2. de Naturâ deorum; sed à *nubendo*, vel à *nuptu*, ut volunt Lipsius & Varro, qui in quarto de L. L. ait: *Neptunus, quòd mare terras obnubit, ut nubes cælum, à nuptu, id est, opertione.* Quod etiam ex illo notavit Arnobius lib. 3. *Vossius* lib. de Idolol. Hunc Neptunum eundem cum Japheto esse *Genes.* 9. v. 27. quidam volunt, cum Japheti Hebræo nomine sit Synonymum latinum Neptuni nomen. Hunc mari præfecerunt, quia cum stirpi Semi septentrionalis & orientalis Asia obtigerit; Chami verò progenies meridionalem Asiam cum Africâ obtinuerit; Japheto cesserit continens Europea cum insulis maris Mediterraneæ, ut hîc Lactantius restatur. Quidam sic olim interpretati sunt hanc fortitionem trium fratrum; sed jam à multo tempore ad interpretationes quæ magis ad historiam profanam accedunt, inclinaverunt eruditi. At doctiss. Bochartus & clarissimus Huetius in Demonstratione Evâgelicâ omnes Mythologiæ fabulas ad familiam & postereros Noë referebant: sed re attentius consideratâ, Pezeronius & Banierus aliique ex fonte historiæ prophane omnem veritatem quoad fieri potuit, derivaverunt. Et hinc multum lucis fabulis istis affertur, sine ambage & metaphorâ.

Lin. 4. *Agesilao.*] Alii legunt *Agelasto*, quod nomen Plutoni etiam datum est.

Lin. 8. *M. Antonii.*] Sic habent omnes MSS. codices, uno Vaticano, Bononiensi antiquiore, recentioribus 1, Reg. 1. Colbert. 1. Sorbon, exceptis, in quibus legitur *Pompeii*, sicut in editis Tornes. 1579. Soubron. & Genev. 1613. Pompeio siquidem lege Gabinia

data est classis præfectura, ad liberandum à prædonibus mare. Cæteri tam MSS. quàm editi, quos Isæo, Gallæo, Cellario, & mihi videre licuit, legunt *M. Antonii*; quam lectionem, ut Lactantii genuinam, probarunt Cælius Rhodig. lib. 6. c. 18. Petrus Ciaconius, Latinus Latinius, & Isæus. Et quidem Cicero huic lectioni bis favet: *Postquàm* (inquit) *M. Antonii infinitum illud imperium senserant*; & *Frumentaria: Ita se M. Antonius in illo infinito imperio gessit.* Vix dubito, quin ad hæc loca respexerit Lactantius. Et tamen ex eodem Cicerone atque ex Plutarcho idem attributum ac delegatum Pompeio. Ergo à receptâ, totque MSS. & editis confirmatâ lectione discedere nolui. In vetustissimo Regio est *quale Marci Antonini*, vitiosè; in Regio-Puteano, *quale Antonii*. Attamen magis aridet Thomasio ea lectio, quâ scribitur *Pompeii*, quem Cicero pro lege Maniliâ ac pro lege Agrariâ, ob felicem ejus successum, Neptunum appellatum fuisse docet. Quin etiam, ait Thomasius, multæ antiquæ imagines Pompeii reperiuntur, quæ Pompeio Neptuni insignia attribuant.

Lin. 10. *Senatus decreverat.*] Plutarchus tamen autor est Cæsarem Aug. M. Anton. & Lepid. inter se partitos fuisse imperium Romanum anno urbis 712, injussu senatûs, & rebus omnibus turbatis; quod imperium tripartitum historici vocarunt Triumviratum.

Lin. 12. *Euhemerus.*] Autor historiæ deorum, Hunc Arnobius Agragantinum vocat libro 4, Strabo verò lib. 1. & Plutarchus in lib. de Iside & Osiride Messenium faciunt. Vivebat ille anno post Romanam conditam 438. Inter atheos ab Antiquis computatur. Citatur autem & à Cicerone lib. 1. de Naturâ deorum. *Quæ ratio* (inquit) *maximè tracta est ab Euhemero, quem noster interpretatus est securus est*

qui fuit ex civitate Messene, res gestas Jovis, & cæterorum qui disputantur, collegit, historiamque contexuit ex titulis, & inscriptionibus sacris, quæ in antiquissimis templis habebantur, maximèque in fano Jovis Triphylîi; ubi auream columnam positam esse ab ipso Jove titulus indicabat, in quâ columnâ gesta sua perscripsit, ut monumentum esset posteris rerum suarum. Hanc historiam & interpretatus est Ennius, & secutus; cujus hæc verba sunt: Ubi Jupiter Neptuno imperium dat maris, ut in insulis omnibus, & quæ secundum mare loca essent, omnibus regnaret.

Vera sunt ergo quæ loquuntur poëtæ; sed obtentu aliquo specieque velatâ. Potest & mons Olympus figuram poëtis dedisse, ut Jovem dicerent cœli regnum esse sortitum; quod Olympus ambiguum nomen est & montis, & cœli. In Olympo autem Jovem habitasse docet historia eadem, quæ dicit: Eâ tempestate Jupiter in monte Olympo maximam partem vitæ colebat; & eò ad eum in jus veniebant, si quæ res in controversiâ erant. Item, si quis quid novi invenerat, quod ad vitam humanam utile esset, eò veniebat, atque Jovi ostendebat. Multa in hunc modum poëtæ transferunt; non ut in eos mentiantur, quos colunt, sed ut figuris versicoloribus venustatem ac leporem carminibus suis addant. Qui autem non intelligunt, quomodo aut quare quidque figuretur, poëtas velut

præter cæteros Ennius. Hujus etiam meminere Plinius lib. 35. cap. 22. Josephus lib. 1. contra Appionem, Clemens Alexandrinus *περὶ ἑρμηνείας*. Minutius Felix in Octavio, Eusebius lib. 2. Præparat. Evang. cap. 4. Augustin. de Civit. Dei lib. 6. cap. 7. & lib. 7. cap. 26. Theodoretus Græcarum affectionum lib. 2. in fine, & initio lib. 3. Festus in *sus Minervam*, aliique. Theophilus Antiochenus serm. 3. hunc Euhemerum Ἀθεογόστον vocat.

Lin. 1. *Messene*.] Ità emendavimus ex MSS. Regio-Put. aliisque 2. Reg. 1. Colb. Goth. Brun. & Epitom. cap. 13. Et rectè. Plutarcho enim dicitur *Messenius*. Reg. 1. antiq. 2. Colb. & 1. Claromont habent *Messenâ*. Alter Clarom. 3. Colb. 1. Sorbon. & edit. *Messanâ*.

Lin. 4. *Triphylîi*.] Quod à Triphilis populis in Peloponneso habitantibus colebatur.

Lin. 7. *Ubi Jupiter Neptuno imperium dat maris*.] Ità MSS. quamplurimi; inter quos sunt veterrimi & optimi. In 13. scriptis ac vet. editis Rom. & If. est *ibi*. Deest in omnibus ferè impressis.

Lin. 8. *Ut in insulis omnibus, & quæ secundum mare loca essent, omnibus regnaret*.] Absortam sequente syllabâ præpositionem in addidimus ex MSS. 4. Colb. & 2. Brun. Omnes MSS. (præter 1. rec. Regium) legunt cum editis Betul. & 2. Lips. *essent*. Pro *secundum*, quod est eunctorum ferè MSS. tum

vet. tum optimorum, est *secus* in rec. 2. Reg. 3. Colbert. Cauc. Christ. Em. necnon *locis* in rec. 6. Reg. 1. Colbert. Christ. Em. Brun. ac in editionibus Cellarii & Walchii. Sic *secundum mare* apud Cicer. 3. Att. 19. & 16. 8.

Lin. 11. *Mons Olympus*.] Ideo Olympus & Cælum synonyma fuerunt; quod Olympus mons erat altissimus; & ad cælum usque pertingere videbatur. Vid. Apul. de mund. sub fin.

Lin. 13. *Historia*.] Vide Ennium.

Lin. 14. *Maximam partem vitæ colebat*.] Id est, habitabat; antiqui *colere* absolute dixerunt pro *habitare*. Agellius: *Sauromatas qui ultra Borysthenem fluvium longè colunt*. Varro: *ædes possideo & colo*; unde *coligo* pro domo apud Arnob. ità enim correximus è libris MSS. lib. 2. *In penetralibus coliginis perpetuos fovetis focos*. Inde & *colium* idem quod domus. Hinc etiam veteres dixere *domicilium* pro *domicilium*. Salmasius.

Lin. 19. *Figuris versicoloribus*.] Ex cunctis ferè manuscriptis & compluribus editis restitui *versicoloribus*; quæ vox est Ciceroniana. In 3. Regg. 1. Colb. Brun. & 4. recenter editis est *figuris variisque coloribus*. Est & in Epitome cap. 11. *versicolore*.

Lin. 20. *Figuretur*.] Hoc verbum ex quampluribus MSS. & omnibus editis in textu reliquimus, utpotè *figuris versicoloribus* convenientius, quàm *figatur*, quod est MSS. 1.

mendaces & sacrilegos insequuntur. Hoc errore decepti etiam philosophi, quod ea, quæ de Jove feruntur, minimè in Deum convenire videbantur, duos Joves fecerunt, unum naturalem, alterum fabulosum. Viderunt ex parte, quod erat verum, eum scilicet, de quo poëtæ loquuntur hominem fuisse: in illo autem naturali Jove, vulgari consuetudine religionis induci, erraverunt, quod in Deum nomen hominis transfulerunt; qui (ut suprâ diximus) quia solus est, non indiget nomine. Jovem autem illum esse, qui sit ex Ope Saturnoque natus, negari non potest. Vana igitur persuasio est eorum, qui nomen Jovis summo Deo tribuunt. Solent enim quidam errores suos hâc excusatione defendere; qui convicti de uno Deo, cum id negare non possunt, ipsum se colere affirmant, verum hoc sibi placere, ut Jupiter nominetur: quo quid absurdius? Jupiter enim sine contubernio conjugis filiaque coli non solet. Unde quid sit, apparet: nec fas est id nomen eò transferri, ubi nec Minerva est ulla, nec Juno. Quid? quod hujus nominis proprietas non divinam vim exprimit, sed humanam? Jovem enim, Junonemque à juvando esse dictos, Cicero interpretatur. Et Jupiter, quasi juvans pater dicitur; quod nomen in Deum minimè congruit; quia juvare hominis est, opis aliquid conferentis in eum, qui sit alienus, & exigui beneficii. Nemo sic Deum precatur, ut se adjuvet; sed ut fervet, ut vitam salutemque tribuat: quod multò plus ac majus est, quàm juvare.

Et quoniam de patre loquimur, nullus pater dicitur filios juvare, cum eos generat, aut educat. Illud enim levius est, quàm ut eo verbo ma-

Bonon. antiq. 3. Regg. 1. Colb. Gronovio, Pal. Lips. Brun.

Lin. 3. *Duos Joves.*] Imò tres potius, ac etiam plures (ut ait Plutarchus in Placitis Philosoph. lib. 1. c. 6. atque post ipsum Epiphanius affirmat) sic etiam erat de aliis diis. Vide Augustin. de Civit. Dei lib. 4. cap. 27. & lib. 6. cap. 6. Sic Plutarch. de Placitis philosoph. causam primam enumerat unam naturalem, alteram fabulosam, tertiam civilem.

Lin. 7. *Diximus.*] Suprà pag. 19. not. 1.

Lin. 13. *Sine contubernio.*] Vide Macrobi. lib. 3. cap. 4.

Ibidem. *Quid sit apparet.*] Ità omnes propè MSS. & vetus editio Rom. In 1. Colbert. & Brun. est *qui sic*. In 2. Regg. recentiorib. cunctisque ferè excusis, *quid sit*. In 4. recentioribus scriptis *quis sit*. Sed *qui sit* eleganter, & Ciceronis imitatione.

Lin. 17. *Juvans.*] De Nat. deor. l. 2. c. 25. ubi sic ait: *Sed & ipse Jupiter, id est juvans pater, quem conversis casibus appellamus à Juvando Jovem, à poëtis pater divumque hominumque dicitur: à majoribus autem nostris optimus, maximus, & quidem ante optimus, id est beneficentissimus, quàm maximus; quia ma-*

jus est certèque gratius prodesse omnibus, quàm opes magnas habere. Vide & A. Gellium lib. 5. cap. 12.

Ibidem. *Jupiter quasi juvans pater.*] Sic Gellius lib. 5. cap. 12. *Jovem Latini veteres à juvando appellavere, eundemque alio vocabulo juncto patrem dixerunt.* Hoc etiam voluere Cicero & Cato de re rusticâ; sed falluntur: *Jupiter* nil aliud est quàm *Jovis-Pater*, id est, *Ἰὼν Πάτερ*, seu *Ἰἄω Πάτερ*, *Jehova Pater*. Antiqui dicebant *Joupater* pro *Jovis Pater*, ut *Jouglans* pro *Jovis Glans*. Gallæus. De Jove, Saturno, Rheâ, Junone, Hercule, Esculapio, Api, Castore & Polluce, Baccho, Venere, Ganymede, Helenâ, Japeto, Neptuno, Vulcano, Osiri, Isi, Selene, Martè, Cupidine, Minervâ, Libero, Latonâ, Plutone, seu Sarapide, Priapo, Proserpinâ, Cere, Eleusinâ, Dionysio, &c. vide S. Cyprianum Tractatu de Idolorum Vanitate sub initium, S. Augustinum de Civitate Dei lib. 4. 6. & 18. S. Asterium Serm. 10. Theodoretum lib. 8. de Martyribus, & lib. 3. & 8. de Græcarum affection, curat, Macrobi. Chartarum, Natal. Comitum, Giraldum & D. Fourmont in Sanchoniatone enucleato.

gnitudo paterni beneficii exprimatur. Quamto id magis inconueniens est Deo, qui verus est pater; per quem sumus, & cuius toti sumus; à quo fingimur, animamur, illuminamur; qui nobis vitam impertit, salutem tribuit, victum multiplicem subministrat. Non intelligit beneficia divina, qui se iuari tantummodo à Deo putat. Ergo non imperitus modò, sed etiam impius est, qui nomine Jovis virtutem summæ potestatis imminuit. Quare si Jovem & ex rebus gestis & ex moribus hominem fuisse, in terraque regnasse deprehendimus, superest ut mortem quoque ejus investigemus. Ennius in Sacrà historiâ, descriptis omnibus quæ in vitâ suâ gestit, ad ultimum sic ait: Deinde Jupiter postquam quinquies terras circuevit, omnibusque amicis atque cognatis suis imperia divisit, reliquitque hominibus leges, mores frumentaue paravit, multaue alia bona fecit, immortalis gloriâ, memoriâque affectus, sempiterna monimenta suis reliquit: ætate pessum actâ, in Cretâ vitam commutavit, & ad deos abiit, eumque Curetes filii sui curaverunt, decoraveruntque eum; & sepulcrum

Lin. 2. *Per quem sumus.*] Arnob. *Nonne huic omnes debemus hoc ipsum quod sumus, quod homines esse dicimur.* Apuleius in lib. de Mundo: *Vetus opinio est, atque cogitationi omnium hominum penitus insedit, Deum essentia originis haberi autorem.* Apud Euripidem, Manilium, Juvenalem. Manilius:

*An quoquam genitos nisi cælo credere fas est
Esse homines?*

Juvenalis:

*Sensum ex cælesti demissum traximus arce.
Pricæus.*

Ibidem. *A quo fingimur, &c.*] Irenæus, *Cujus jussu homines nascuntur.* Arnob. lib. 1. Num quod incedimus, quod spiramus, ab eo ad nos venit? Seneca 4. 6. de Benef. & Act. cap. 17. v. 25. *cum ipse det omnibus vitam & inspirationem.* Pric. Sic Apostolus dicit, in ipso vivimus, movemur, & sumus.

Lin. 7. *Et ex rebus gestis.*] Et addidi ex omnibus ferè MSS.

Lin. 10. *Quinquies terras circuevit.*] Ità restituius ex vet. ed. Rom. 1470. & If. omnibusque MSS. præter 1. Colb. rec. & pleraque editiones, in quibus est, *postquam terram quinquies circuevit.* Sed & Lactantius infra c. 22. de Jove ait, *cum terras circuiret.*

Lin. 11. *Imperia.*] Sic legunt omnes penè MSS. & edd. Betul. Spark. & Cellar. At 2. Reg. rec. multique editi, *imperium.* 1. Reg. *dedit*; in 2. aliis Reg. *dixit*, *reliquitque*; mendosè: sua enim cuique pars, imperium. Cicero lib. 4. famil. epist. 1. *Orbem terrarum imperiis distributis, ardere bello.* Justinus lib. 2. *Novercæ cognatos, quos Philippus imperiis præfecerat.* Ex Gallæo,

In Epitom. cap. 13. legitur quoque, *cognatis distribuisse imperia.*

Lin. 14. *Ætate pessum actâ.*] Ità MSS. 4. Reg. quorum duo sunt vetustissimi, 5. Colb. Lips. Brun. & edit. Fasit. Betul. Tornef. Thom. Spark. If. Thyf. Soubr. Gall. 2. Lipsiensis; accedentibus editis Egnat. Paris. 1525. Graph. Crat. Antverp. 1539. Gymnic. Fasit. Henr. Petri, in quibus est *pessumatâ*; in 4. Reg. 2. Colb. 1. Clarom. edit. Rom. 1470. Azul. 1490. *pessumatâ*, corruptè; 1. Colb. à secundâ manu *persunitâ*; 1. Clarom. *persunitâ*; 2. Bononienses, Taxaq. Pen. & Bocatius lib. 7. cap. 1. *pessumè actâ*; vitiosè. Nam cum Lactantius velit mortem Jovis investigare, & cum Ennius ibi totus sit in laudibus Jovis, parum appositè de vitâ ejus pessumè actâ mentionem faceret: itaque Lactant. dicit ætatem Jovis pessum actam, eò quod ad finem sui jam tunc venerat. 1. Vatic. habet, *consummatâ*. Sensus igitur est, *ætate pessum actâ*, id est *ætate in imum, vel ad ultimum & finem inclinante*; sic *pessum abire* apud Plautum, & *pessum ire* apud Collumellam, est *in profundum abire, in profundum ire.*

Ibidem. *Vitam commutavit.*] MSS. 2. Colb. Cantabrig. & 1. Clarom. *consummavit.*

Lin. 15. *Curetes.*] Triplices sunt Curetes; Ætolici, Phrygii, & Cretici. Ætolici inhabitant Chalcidem. De Curetibus vide Strabonem lib. 18. & Hyginum fabulâ 139. Ii erant Cræteneses ipsi ex Plinio & Solino.

Ibidem. *Sepulcrum ejus est in Cretâ.*] In Cretâ abest à MS. 1. Reg. & edd. Thyf. Gall. & Walch. & in Epitome c. 13. & apud Arnobium lib. 4. De Jovis sepulcro in Cretâ insulâ,

ejus est in Cretâ & in oppido Cnossô, & dicitur Vesta hanc urbem creavisse; inque sepulchro ejus est inscriptum antiquis litteris Græcis, ΖΑΝ ΚΡΟΝΟΥ, id est Latine, Jupiter Saturni. Hoc certè non poetæ tradunt, sed antiquarum rerum scriptores: quæ aded vera sunt, ut ea Sibyllinis versibus confirmentur; qui sunt tales:

Δαίμονας ἀΰχης, νεκρῶν εἰδωλὰ χαμόνιον,

Ὡν κρήτη καύχημα τέρψης ἢ δόσμορος ἴχει.

Cicero de Naturâ deorum, cùm tres Joves à theologis enumerari diceret, ait tertium fuisse Cretensem, Saturni filium, cujus in illâ insulâ sepulcrum ostenditur. Quomodò igitur potest deus alibi esse vivus, alibi mortuus, alibi habere templum, alibi sepulcrum? Sciant ergo Romani, Capitolium suum, id est summum caput religionum publicarum, nihil esse aliud quàm inane monumentum.

Veniamus nunc ad ejus patrem, qui antè regnavit, & qui fortasse plus habebat in se, quòd ex coitu tantorum elementorum genitus esse dicatur. Videamus quid in eo fuerit deo dignum: In primis illud, quòd aureum seculum narratur habuisse; quòd justitia sub eo fuerit in terrâ.

vide Melam lib. 2. cap. 7. & Solinum c. 17. quod etiam ostendebatur temporibus Theophili Antiocheni, Arnobii libro 4. & Epiphani in Anchorato.

Lin. 1. In oppido Cnossô.] Ità scribo cum præstantioribus MSS. Regio-Puteano & 1. alio Reg. 3. Colb. 1. Clarom. & ed. Rom. 1468. faventibus 1. Bonon. minùs antiquo qui habet, Enossô; Bonon. antiquiore Cossô; 1. al. Reg. 2. Colb. ac edit. Walch. Cnossô; 1. Reg. Nossô; 2. Reg. Marm. & edit. Rom. 1470. Gnosso; 14. in Epitom. c. 13. 4. Reg. Navarr. 1. Colb. Vict. Gat. Brun. edd. Ald. Paris. 1525. Graph. Crat. Gymnici, Fasitel. Cellar. Thyl. Gall. Gnosso. Utraque lectio recepta. Cnossus autem est oppidum Cretæ, de quâ vide Strabonem libro Geographiæ 10.

Lin. 3. ΖΑΝ.] Sic legendum esse arbitramur; idque ex autoritate vet. & optimi MS. Regio-Puteani, item alterius Reg. Gat. Marm. 1. Clarom. & 4. edit. rec. & Epitom. cap. 13. In MSS. 1. Reg. & 3. Colb. Ζῆνα; 1. al. Colb. & 1. Clarom. Ζῆνα; 1. Sorbon. Ζῆμα; in 3. Reg. & edit. Rom. 1468. 1470. & 7. aliis antiquis Ζεύς. Vide Callimach. Hymn. in Jov.

Lin. 6. Δαίμονας.] Latine:

Dæmones inanimes, cadaverum simulacra mortuorum,

Quorum Creta in jactantiam sepulcra misera habet.

Sibyll. carmina ferm. 8.

Lin. 7. Καύχημα τέρψης.] Hinc corrigendus

est codex Sibyllinus qui habet, τέρψης καύχημα: ibi enim scansio non constat: nec ἴχει est legendum, ut ibi; sed ut in nostro ἴχει. Iseus. MS. Cauc. habet ἴχει.

Lin. 8. De Nat. deor.] Scilicet lib. 3. & post eum Arnobius lib. 3.

Ibidem. Enumerari.] Sic à me restitutum ex edit. Berul. & omnibus MSS. præter Pen. in quo numerari, cui lectioni adstipulatur & ipse vulgatus Ciceronis locus: Principio (inquit) Joves tres numerant. In cæteris Lactantii editionibus est nominari.

Lin. 12. Capitoliū.] Arx Romæ, in quâ Jovi templum fuerat ædificatum, unde Jupiter Capitolinus; à quo verò sic dictum Capitolium vide Arnobium lib. 6.

Lin. 15. Tantorum elementorum.] Hoc est; Cœli & Terræ. Nam Saturnus filius fuit ætheris & terræ; Saturnus enim & Titææ filius erat: verum Uranus, & Cælum, & Æther interpretatur, sicut Titæa idem est ac Terra.

Lin. 17. Aureum seculum narratur habuisse.] De aureo Saturni seculo vide infra lib. 5. cap. 4. & 5. Rex Saturnus (inquit Trogus apud Justin. lib. 43.) tantæ justitiæ fuisse fertur, ut neque servierit sub illo quisquam, neque quidquam private rei habuerit, sed omnia communia & indivisa omnibus fuerint, veluti unum cunctis patrimonium esset. Et Virg. 1. Georg. Nec signare quidem, aut partiri limite campos Fas erat.

Et Ovid. lib. 3. Amorum eleg. 7.

Teneo aliquid in hoc, quod in ejus filio non fuit. Quid enim tam conveniens deo, quàm justum regimen, ac pium seculum? Sed cùm eâdem ratione natum esse cogito, non possum putare Deum summum, quo videam esse aliquid antiquius, cœlum scilicet atque terram. At ego Deum quæro, ultra quem nihil sit omninò, qui fons, & origo sit rerum. Hic fit necesse est, qui cœlum ipsum condidit, terramque fundavit. Saturnus autem si ex his natus est (ut putatur) quemadmodùm potest Deus esse principalis, qui aliis ortum suum debet? aut quis præfuit mundo, priusquàm Saturnus gigneretur? Sed hoc poëticum est (ut dicebam paulò antè) figmentum. Nec enim fieri poterat, ut elementa insensibilia, tan- toque intervallo separata, in unum coirent ac filium procrearent: aut is, qui natus esset, non potissimùm genitoribus similis existeret; sed eam formam gereret, quàm parentes sui non habebant.

Quæramus ergo quid veritatis sub hâc figurâ lateat. Minutius Felix in eo libro, qui Octavius inscribitur, sic argumentatus est: Saturnum, cùm fugatus esset à filio in Italiamque venisset, Cœli filium dictum, quod so-

Signabat nullo limite fossor humum.

Quod de eâdem ætate habetur in Hesiodo:

Cœlorum imperium dum Rex Saturnus habebat,

*Dîs similes summâ debebant pace, nec ullus
His labor aut ærumna fuit.*

Adde & Martialem de Saturno lib. 12. epigr. 63. Hæc fabula hausta fuit ex Scripturâ; per Saturni enim aureum seculum, intelligendum illud tempus, quo orbe nondum diviso, Noachus in universum genus hominum, ut pater in liberos, naturale habuit imperium: atque aureum illud seculum sumptum videtur ex Vaticinio Lamechi de Noacho, Gen. v. comm. 29. *Iste consolabitur nos ab operibus, & laboribus manuum nostrarum, in terrâ cui maledixit Dominus.* Bochart. Hæc tamen à Samuelis Bocharti tempore, non ad historiam Sacram, sed ad profanam rectius referuntur. Aurelius Victor de origine gentis Romanæ sic loquitur de Saturno. *Is primus agriculturam edocuit; ferosque homines ex raptu vivere assuetos ad compositam vitam traduxit.* Vide suprâ locum Justini.

Page 53. lin. 17. *Quod justitia sub eo fuerit in terrâ.* Hoc etiam commodè de Noë accipi potest. Nam, non modò justus, sed & justitiæ præco sedulus fuit; cùm eo vixerit seculo, quo hominum mores erant perditissimi, nihil non egit, ut illos ad veræ pietatis normam verbo & exemplo reduceret. Saturnum itidem regem justissimum fuisse volunt, adedque pro virili, homines sui temporis ex agresti vitâ ad humaniorem cultum transfuisse, & prop-

terèa magnos honores consecutum, multa orbis loca peragrasse, & omnes ad justitiam & animi simplicitatem induxisse. Diodori verba sunt lib. 5. Biblioth. neque aliter Aurelius Victor in lib. de Orig. gentis Rom. feros homines ex raptu vivere assuetos ad compositam vitam traduxit. Virg. Aeneid. VIII.

*Is genus indocile & dispersam montibus altis
Composuit, legesque dedit.*

Lin. 1. *Teneo aliquid in hoc.* Ità restitui ex MSS. vet. & optimis 1. Bonon. Regiis 3. Colb. 2. Brun. In MS. Jun. de eo. In MSS. rec. tribus Colbert. 2. Clarom. ac editis est in eo.

Lin. 4. *Quo videam esse aliquid antiquius.* Sic emendavimus ex vetustissimis & optimis MSS. 2. Bonon. Regio-Puteano, nec non ex 2. aliis Reg. Taxa. 1. Colb. 2. Clarom. cùm in septem aliis MSS. & in editis sit quòd videam; in scriptis Christ. & Balliol. cùm videam.

Lin. 5. *Nihil sit omninò.* Sic restituimus ex MSS. In editis autem est, nihil est omninò.

Lin. 8. *Priusquàm.* Ità reposui ex MSS. in editis autem est, antequàm.

Lin. 14. *Minucius Felix.* Cujus extat Libellus elegans adversus Gentes, vixit tertio seculo.

Lin. 16. *In Italiam, &c.* Mirum est quantum distant tempora inter Saturnum Urani filium & Saturnum Italicum: hic enim decimo quarto ante æram vulgarem vixit seculo; sed Saturnus Urani filius vigesimo ante nostram æram seculo fuit. De Saturni tamen in Italiam adventu, vide Diod. Sicul. lib. 4. & Dionys.

ſeamus eos quorum virtutem miremur, aut qui repentinò advenierint, de cœlo cecidiſſe dicere; Terræ autem, quòd ignotis parentibus natos, terræ filios nominemus. Sunt hæc quidem ſimilia veri, non tamen verà: quia conſtat etiam tunc cùm regnaret ita eſſe habitum. Potuit & ſic argumentari: Saturnum, cùm potentiſſimus rex eſſet, ad retinendam parentum ſuorum memoriam, nomina eorum cœlo terræque indidiſſe, cùm hæc priùs aliis vocabulis appellarentur: quâ ratione & montibus & fluminibus nomina ſcimus impoſita. Neque enim cùm dicunt poëtæ de progenie Atlantis, aut Inachi fluminis, id potiſſimùm dicunt, homines ex rebus ſenſu carentibus potuiſſe generari; ſed eos utique ſignificant, qui nati ſunt ex iis hominibus, qui vel vivi, vel mortui, nomina montibus aut fluminibus indiderunt. Nam id apud veteres, maximèque Græcos, fuit uſitatum. Sic maria eorum traxiſſe nomina accepimus, qui deciderant in eâ, ut Ægæum, Icarium, Hellesponticum: & in Latio Aventinus, voca-

Halicarn. lib. 1. De Saturno Urani filio videas Scriptores rerum Mythologicarum. Id tamen factum eſt, quòd omnia quæ à diverſo Saturno & Jove diverſo geſta ſunt, in unum contulerunt: hinc venit confuſio quædam, quæ non niſi per temporum & locorum examen explicari queat.

Lin. 1. Qui repentinò advenierint, de cœlo cecidiſſe.] Sic Tibull.

*Tunc veniam ſubitò, nec quiſquam nuntiet antè,
Sed videar cœlo miſſus adeſſe tibi.*

Lin. 2. Ignotis parentibus natos, terræ filios nominemus.] Sic etiam Tertullian. Apol. auctor lib. de Orig. gentis Rom. *Primus in Italiam veniſſe creditur Saturnus. Tanta autem antiquorum hominum ſimplicitas, ut advenas, quòd eorum originem ignorabant, cœlo & terræ editos non ſolùm ipſi crederent, ſed poſteris affirmarent.* Eadem habet Aurelius Victor de origine gentis Romanæ. Omnia enim è cœlo, & mari orta credebant. Ita ignotorum origo ad cœlum, aut mare relata, ut cœli, aut Neptuni filii crederentur. Serv. in Virg. Scholiaſt. Apollonii, monſtrophos terræ filios, truculentos Neptuni habitos ſcribit. Næv. apud Priſc. *Titanes filii terræ.* Et Orpheus in Hym. obſcuris & ignotis parentibus orti. Item Rhodigino Antiquar. lection. lib. 11. cap. 28. ac Politiano in Miſcellan. cap. 18. *Ex Wouwero.*

Lin. 6. Cœlo terræque indidiſſe.] Confuſio inde orta eſt apud Latinos, quòd *divexos & divina*, quæ nomina patronymica, tranſtulerunt per nomina realia. Sed paulò poſt in hoc ipſo capite aliquid verofimilius de Urano reſert Laſtantiuſ.

Lin. 9. *Atlantis.*] Is fuit Rex Mauritanix, qui in montem fui nominis transformatus dicitur; cujuſ fabulam vide apud Ovidium lib. 4. *Metamorph.*

Ibidem. *Inachi.*] Is primus fuit Rex Argivorum, decimo nono ante æram vulgarem, ut creditur, ſeculo. Is erat ex genere Titanorum, & Saturni ac Jovis cognatus. Dicitur nomen ſuum dediſſe fluvio Peloponneſi, vel in eum artibus Jovis fuiſſe præcipitatum.

Lin. 14. *Ægeum.*] Ab Ægeo Theſei Patre, qui ob mortem filii falſò ſibi annuntiatam, ſe in mare præcipientem dedit: hoc evenit decimo tertio ante vulgarem æram ſeculo. Vide Solinum capite 15.

Ibidem. *Icarium.*] Ab Icaro Dædali filio, cujuſ fabulam videas apud Ovidium libro 8. *Metamorph.* Solinuſ Varronem ſecutus reſert, Icarum Cretenſem in hoc mare naufragio periſſe, & de exitu hominis nomen loco impoſitum fuiſſe; atque ita hiſtoria locum fabulæ dedit: at nunc ex fabulâ hiſtoriam deducere cogimur. Vide Solinum capite 21.

Ibidem. *Hellesponticum.*] MSS. 18. cum editis Rom. 1470. Soubron. & Tornef. habent *Hellespontum*. Fortaſſe legendum *Hellespontum*, ut ſuprà *Hellespontiam* ad c. 6. *Hellesponticum* mare, vel *Hellespontus*, fretum eſt anguſtum inter mare Ægeum & Propontidem, Aſiam ab Europâ ſeptem non ampliùs Stadiorum intervallo diſterminans: nomen ſortitur ab Helle Athamantis filia, vel ab *E'mny* unde *E'mnyes*, quæ fuit una Græcorum appellatio.

Ibidem. *Aventinus.*] Vide Tit. Liv. lib. 1.

bulum monti dedit, in quo sepultus est; Tyberinus vel Tyberis, amni in quo mergus est.

Non ergo mirandum, si nomina eorum cœlo terræque attributa essent, qui reges genuerant potentissimos. Apparet ergo non ex cœlo natum esse; quod fieri non potest: sed ex eo homine, cui nomen Urano fuit. Quod esse verum Trismegistus autor est: qui cum diceret admodum paucos extitisse in quibus esset perfecta doctrina, in his Uranum, Saturnum, Mercurium cognatos suos nominavit. Hæc ille quia ignoravit, aliò traduxit historiam; qui quomodo potuerit argumentari, ostendi: nunc dicam, quomodo, ubi, à quo sit hoc factum; non enim Saturnus hoc, sed Jupiter fecit. In Sacrà historià sic Ennius tradit: Deinde Pan eum deducit in montem, qui vocatur cœli stela. Postquam eò ascendit, contemplatus est latè terras, ibique eo in monte aram creat cœlo; primusque in eà arâ Jupiter sacrificavit: in eo loco suspexit in cœlum quod nunc nos nominamus, idque quod supra mundum erat, quod æther vocabatur, de sui avi nomine cœlo nomen indidit: idque Jupiter, quod æther

vocatur,

Lin. 1. *Tyberinus.*] Vulgatio fama est, Tyberinum Capeti filium, decimum Albanorum regem, insignem latronem, cum in trajectu Tyberis submergeretur, nomen dedisse fluvio, qui prius Albula dicebatur.

Lin. 6. *Trismegistus.*] Quem vide in Pimandro cap. 10.

Lin. 10. *Sit hoc factum.*] Sic restituimus ex MSS. Regiis, 6. Colb. Lipf. Em. Goth. 2. Clarom. 2. Brun. Et lectio nostra confirmatur ex mox sequentibus: *Non enim Saturnus hoc, sed Jupiter fecit.* Plerique editi, hoc dictum.

Lin. 11. *Ennius.*] Cujus tantum superfuit fragmenta.

Ibidem. *Pan eum deducit in montem.*] Locutus est obscurissimus, & mira tum MSS. tum editorum varietas. Ex his hanc elegi lectionem, utpote eruditorum virorum consilio, majorique MSS. & editorum numero ac auctoritate probatam, nempe MSS. multorum Vaticanorum, 2. Bonon. 2. Reg. 1. Sorbon. Lipf. Tax. Pal. Cantabr. Christ. Edit. Venet. 1490. Soubron. Tornes. 1579. Genev. 1613. & Isæanæ; faventibus quoque aliis 7. Reg. inter quos est optimus Puteanus, 4. Colbert. Gat. Marm. 1. Clarom. Brun. & edit. Rom. 1468. 1470. ac Cellar. in quibus legitur *Panæum*; item MSS. quibusdam Vaticanis & Pen. quibus est *Panæum*. In MS. Reg. antiquissimo *Pavenium*; in Em. *Pancam*; plur. Vatic. & 8. edit. *Pantum*; 1. Colb. *Pancum*; 1. al. Colb. Nav. Viçt. *Paucum*; in 1. Clarom. *Panen*; in edit. Cratand. Antverp. 1539. & apud

Bocatum lib. 3. *Pangæum*: qui altus est Thraciæ mons in Macedoniæ confinio, Philippis urbi imminens.

Lin. 12. *Cœli stela.*] Sic prorsus legendum esse censent eruditi viri Petrus Ciaconius, Isæus, Baluzius, Francius, Cellarius, alique; non abludente MS. Victorino, in quo à primâ manu est *stelia*, à *στέλα*. *Stela* est columna. Martianus Capella lib. 2. *Quasque librorum notas Athanasia conspiciens, quibusdam eminentibus saxis jussit adscribi, atque intra specum per Ægyptiorum abdita collocari, eademque saxa stelas appellans, deorum stemmata continere.* Hunc igitur montem ob ejus altitudinem, *cœli stelam*, hoc est columnam vocatum vult, tantum quam qui cœlum contingere atque sustinere videretur. In MSS. 10. Reg. 6. Colb. Sorbon. Nav. Viçt. Gat. Marm. 2. Clarom. Brun. & in editis, *stella*.

Lin. 14. *Quod nunc nos nominamus.*] Ità lego cum MSS. 9. Reg. (quorum unus est optimus Puteanus) 6. Colbert. Nav. Viçt. 1. Sorbon. Gat. Marm. 1. Bon. Lipf. 2. Clarom. Brun. edit. Rom. 1468. 1470. Editi multi, *quod nominatur* *εὐαὐδς*. 1. Bonon. antiquior, *quod nominatur*, simpliciter, sine *εὐαὐδς*: quæ vox ineptè addita est, cum Lactantius ipse se mox interpretetur, quod nunc cælum nominamus, tum ita primum à Jove fuisse nominatum.

Lin. 15. *Quod æther vocabatur.*] Ità MSS. omnes cum editis Rom. 1468. 1470. & Tornes. 1579. Cæteri editi, *vocatur*,

vocatur, precans, primum cœlum nominavit; eamque hostiam, quam ibi sacra-
vit, totam adolevit. Nec hîc tantum sacrificasse Jupiter invenitur. Cæsar quoque in Arato refert Aglaosthenem dicere, Jovem cum ex in-
sulâ Naxo adversus Titanas proficisceretur, & sacrificium faceret in lit-
tore, aquilam ei in auspicium advolasse; quam victor bono omine accep-
tam tutelæ suæ subjugarit. Sacra verò historia etiam antè confedis-
se illi aquilam in capite, atque illi regnum portendisse, testatur. Cui ergo sa-
crificare Jupiter potuit, nisi Cœlo avo? quem dicit Euhemerus in Ocea-
niâ mortuum, & in oppido Aulaciâ sepultum.

Lin. 1. *Precans.*] MSS. 12. rec. multique editi *placans*; quod participium abest à Lip-
sien- sibus. In 1. Colb. est *deprecans*.

Lin. 3. *Cæsar quoque in Arato.*] Ea verba nunc quoque in scholiaste Germanici super-
sunt; unde constat antiquitas scriptori. Fuisse verò dubius hîc commentator etiam Lactan-
tii avo videtur: quem enim hîc simpliciter Cæsarem citat, eum Germanicum Cæsarem apertè vocat cap. 21. ejusdem lib. & clari-
s verbis lib. 5. cap. 5. Scholia Grammaticum sapiunt, sed & Grammaticam curabant tum
primi apud Romanos proceres. *Barthius.*

Lin. 5. *Aquilam ei in auspicium, &c.*] Aquila apud veteres auspiciis fuit accommodatissi-
ma. *Festus.* Quâ de re vide Suetonium in Octavio Augusto, ubi ob circumvolantem
aquilam non semel plebs ipsi benè fuit omi-
nata.

Lin. 6. *Tutelæ suæ.*] Quid sit *tutela*, dictum est suprà paginâ 46. ad lineam 17.

Ibidem. *Historia.*] Ennii scilicet.

Lin. 8. *In Oceaniâ.*] Sic emendavimus ex vetustissimis & optimis 2. Reg. aliisque 4. Reg. ac editis Rom. 1470. & 1474. faventibus MSS. 2. Clarom. Gat. Marm. edit. Rom. 1468. quibus est *in Occeaniâ*; Lips. *Oceanâ*; 1. Reg. rec. *in Octaviâ*, corruptè; 1. Colbert. Nav. Vict. 2. Brun. *in Oceani*, mendosè. 1. Reg. rec. & multi editi *in Oceano*. Oceaniam, autore Stephano, Libyam, ubi Uranus habita-
vit, esse existimant nonnulli; alii melius (ut nobis videtur) Cretam, quæ à Cretâ nymphâ hoc posterius nomen nata est. Vide Plinium Histor. natur. lib. 4. cap. 12. Pro hac enim ul-
timâ opinione facere videntur duo subsequen-
tia Lactantii verba, *in oppido Aulaciâ*; nam una ex centum urbibus esse perhibetur, quæ in Cretâ insulâ conditæ fuerant.

Lin. 9. *Aulaciâ.*] Ità MSS. 1. Regio-Pu-
teanus, Tornesianus & 1. Clarom. In 1. Reg. vetustissimo *Aulaciâ*. In antiquis editionibus *Alaciâ*; in 2. Reg. 1. Clarom. & ed. Reg. *Aulatiâ*. 1. Lips. *Alariâ*.

CAPUT XII.

*Quòd Stoïci fragmenta poëtarum ad Philosophicam transferunt
rationem.*

QUONIAM revelavimus mysteria poëtarum, & Saturni parentes inve-
nimus, ad virtutes ejus & facta redeamus. Justus in regno fuit. Pri-
mum ex hoc ipso jam Deus non est, quòd fuit: Deinde quòd ne justus
quidem fuit; sed impius, non modò in filios quos necavit, verum etiam
in patrem, cujus dicitur abscidisse genitalia; quòd forsitan verè acciderit.

Lin. 3. *Quòd fuit.*] Quia de Deo non po-
test dici quòd fuit; est enim *qui est*. Exodi 3. Est enim sibi constans & semper idem.

Lin. 4. *Quos necavit.*] Quia dicitur eos
vorasse, vel potius in carcerem eos de-

trussisse.

Lin. 5. *Cujus dicitur abscidisse genitalia.*]
Sic restituimus ex omnibus manuscriptis, præ-
ter 1. Colbertinum in quo est *cui*, sicut & in
editis. Vulgò dicitur Jovem exsecuisse Satur-

Sed homines respectu elementis, quod dicitur cœlum, totam fabulam explodunt tanquam ineptissime fictam: quam tamen Stoici (ut solent) ad rationem physicam conantur traducere; quorum sententiam Cicero de Naturâ deorum differens posuit. Cœlestem, inquit, altissimam ætheriamque naturam, id est igneam, quæ per sese omnia gigneret, vacare voluerunt eâ parte corporis, quæ conjunctione alterius egeret ad procreandum: quæ ratio in Vestam potuit convenire, si mas diceretur. Idcirco enim virginem putant Vestam, quia ignis inviolabile sit elementum, nihilque nasci possit ex eo, quippe qui omnia quæ arripuerit absumat. Ovidius in Fastis:

Nec tu aliud Vestam, quàm vivam intellige flammam;

Nataque de flammâ corpora nulla vides.

Jure igitur virgo est, quæ semina nulla remittit,

Nec capit, & comites virginitatis amat.

Vulcano quoque id potuit adscribi, qui quidem putatur ignis; & tamen eum poëtæ non absciderunt. Potuit & Soli, in quo est natura & causa gignentium; nam sine Solis igneo calore neque nasci quidquam, neque augeri potest: ut nulli alii elemento magis opus sit genitalibus, quàm calori, cujus fotu concipiuntur, nascuntur, sustentantur omnia. Postremò etiam si ita sit (ut volunt) qui magis abscissum esse Cœlum putemus, quàm omnino sine genitalibus natum? Nam si per se gignit, non indigebat utique genitalibus, cum Saturnum ipsum procrearet. Si verò habuit, & à filio abscissa sunt, ortus rerum, & natura omnis interisset. Quid, quòd ipsi Saturno non divinum modò sensum, sed humanum quoque adimunt, cum affirmant eum esse Saturnum, qui cursum & conversionem spatiorum & temporum continet; eumque Græcè id ipsum nomen habere.

num. Lycophron in Cassand. v. 76. Alii referunt Saturnum abscidisse genitalia Cœlo. Apollonius Argonautic. lib. iv. v. 984.

Hic, ubi Saturni falx abdita, (parcite Musæ,

Invitus refero, quæ nos docuere priores;)

Quæ patris abscidit genitalia.

In Apollonii scholiis Timæus agnoscit anticipem esse fabulam; Corcyram Drepanen vocari dicens, à falce, quâ Cœli pudenda exsecuit Saturnus, aut Saturni Jupiter. Bochart. De hac fabulâ vide Macrobius libro 1. c. 8. qui omnia refert ad rationes physicas.

Lin. 4. De Natur. deor.] Libro 2. cap. 24.

Lin. 6. Egeret.] MSS. 1. Colbert. & Brun. egeat; nec malè.

Lin. 8. Putant Vestam.] Duplex apud antiquos fuit Vestâ; una Saturni mater, quæ etiam pro terrâ sumitur, & dicitur Deorum mater & magna mater; altera autem Saturni fuit filia: huic ultimæ cum Jupiter Titanas vicisset, optionem dedit, Virginitatem optavit. De hac ultimâ agitur in sequentibus Ovidii

carminibus, quæ sunt libro 6. Fastorum. Hujus Vestæ sacra fuerunt vetustissima apud Romanos; ab eâ enim fuit ignis æterni per Vestales custodia & cura.

Lin. 15. Qui quidem putatur ignis.] Quòd ignis usum Vulcanus primus mortalibus indicasse putatur: in cujus beneficii memoriam solenni die, quem Lampadon appellabant Athenienses, accensis à foco Vestæ facibus, per urbem discurrebant. Betuleius.

Lin. 16. Eum poëtæ non absciderunt.] Eum correximus ex MSS. & editis Rom. Soubron. Gymnic. Fasitell. Törnæs. & rec. 2. Lips. In editis Thys. & Gall. eam, mendosè.

Lin. 17. Sine Solis igneo, &c.] De hac Solis ad omnium generationem necessitate, vide Platonem in sexto Politicor. & alios.

Lin. 25. Cursum & conversionem, &c.] Quia Saturnus propter vetustatem est veluti temporis symbolum, de quo vide Heraclidis Pontici Allegorica, sicut & Fulgentium atque etiam Macrobius & S. Aug. de Civit. Dei l. 17. c. 19.

κρόν⊙ enim dicitur, quod est idem, quod χρόν⊙, id est spatium temporis. Saturnus autem est appellatus, quod saturetur annis. Hæc Ciceronis verba sunt exponentis sententiam Stoïcorum: quæ quàm vana sit, cuivis intelligere promptissimum est. Si enim Saturnus Cœli est filius, quomodo potuit aut tempus à Cœlo gigni, aut Cœlum à tempore abscidi, aut postea tempus imperio spoliari à filio Jove? Aut quomodo Jupiter natus est ex tempore? Aut quibus annis saturari possit æternitas, cui nullus est finis?

Lin. 1. Κρόν⊙.] De quo vide Macrobiū [editi codices. Et olim dictum fuisse *abscidere*
lib. 1. Saturnal. cap. 22. & 29.] pro *abscindere*, à me observatum est ad Paul.
Lin. 2. Ciceronis.] Lib. 2. de Nat. deor. c. 64.] lin. ep. xi. novæ edit. n. 7. Sic ait Joan. Bapt.
Lin. 5. *Abscidi*.] Ità omnes ferè MSS. &] *le Brun*, cujus est hæc editio S. Paulini.

CAPUT XIII.

Quàm vanæ sint & inanes Stoïcorum interpretationes de diis; & ibi de Jovis ortu, Saturno & Ope.

SI ergo vanæ sunt istæ rationes philosophorum, quid superest, nisi ut verè factum esse credamus, id est hominem ab homine abscissum? nisi fortè aliquis existimet deum fuisse, qui timuit cohæredem: cum, si quid divinitatis habuisset, non patris genitalia debuerit amputare, sed propria, ne Jupiter nasceretur, qui eum regni possessione privavit. Idem sororem suam Rheam, quam Latine Opem dicimus, cum haberet uxorem, responso vetitus esse dicitur, mares liberos educare; quod futurum esset, ut à filio pelleretur: quam rem metuens, natos sibi filios non utique devorabat (ut ferunt fabulæ) sed necabat; quanquàm scriptum sit in historiâ sacrâ, Saturnum, & Opem, cæterosque tunc homines humanam carnem solitos esitare: verum primùm Jovem, leges hominibus moreisque condentem, edicto prohibuisse ne liceret eo cibo vesci. Quod si verum est, quæ potest in eo fuisse justitia? Sed fictum sanè putemus, Saturnum filios devorasse, modò cum aliquâ ratione: num idcirco, quod ait vulgus comedis filios suos eum qui extulerit, sepulturæque manda-

Lin. 2. *Verè*.] Id est, non allegoricè.

Lin. 3. *Timuit*.] Ergo Deus non erat existimandus; timor enim in deum cadere non potest.

Lin. 5. *Idem*.] MSS. Pal. 1. Colb. 1. Lipf. & Brun. *Item*.

Lin. 9. *Sed necabat*.] Poëtæ volunt omnes liberos à Saturno devoratos, præter tres, Jovem, Neptunum, Pluronem, qui soli superstites orbem universum inter se diviserunt. Vide Hesiodum in Theogoniâ.

Lin. 10. *In historiâ sacrâ*.] Scilicet Ennii.

Lin. 14. *Num idcirco*.] Ità restitui ex quàm

plurimis MSS. & edd. Betul. & If. Vide suprâ cap. xi. similem locutionem. MS. Em. *Nam*, malè, pro *num*. 1. Lipf. & plures editi, *nunc idcirco*... *mandaverit*? Alii sine interrogatione. MSS. 2. Colb. & 1. Clarom. *non idcirco*.

Lin. 15. *Qui extulerit, sepulturæque mandaverit*.] Venter & os per comparisonem sepulcrum appellantur: hinc David Ps. 13. v. 6. *Sepulcrum patens est guttur eorum*. Ad quem locum allusum ab Optato Afro lib. 2. adversus Parm. *Unde furor vestro tanta fames innata est, ut guttura vestra sepulcro patentiora*

verit? Ops autem cum Jovem peperisset, subtraxit infantem, eumque nutriendum furtim misit in Cretam. Rursum imprudentiam reprehendam necesse est. Cur enim responsum ab alio potius accepit? Cur in coelo constitutus, quæ gerebantur in terrâ, non videbat? Cur eum Corybantes cymbalis fefellerunt? Postremò cur extitit aliqua vis major, quæ illius vinceret potestatem? Nimirum senex à juvene facilè victus est, ac spoliatus imperio. Fugit igitur expulsus, & in Italiam navigio venit, cum errasset diù; sicut Ovidius in Fastorum libris refert:

*Causa ratis supereft. Thuscum rate venit ad amnem
Anè pererrato falcifer orbe Deus.*

Hunc errantem atque inopem Janus excepit. Cujus rei argumenta sunt nummi veteres, in quibus est cum duplici fronte Janus, & in alterâ parte navis; sicut idem poëta subjecit:

*At bona posteritas puppim formavit in ære,
Hospitiis adventum testificata dei.*

Omnes ergo non tantum poëtæ, sed historiarum quoque ac rerum antiquarum scriptores, hominem fuisse consentiunt, qui res ejus in Italiâ gestas memoriæ prodiderunt. Græci, Diodorus & Thallus: Latini, Ne-

feceritis? Unicuique sepulcro sufficit unum funus, & clauditur; gutturi vestro honorum funera minime sufficiunt, & adhuc patet, dum aliquos queritis devorare. Valer. Max. de Artemisia lib. 4. c. 6. Quintilian. Declam. 12. *Æstuant adhuc intra pectus sepulcra ventribus nostris cognata viscera.* Quia igitur venter & os sepulcrum appellantur, hinc Saturnus devorasse filios dictus est, quos extulerat sepelieratque. Kirchmannus.

Lin. 4. *Corybantes.*] Ii erant Cybeles sacerdotes, qui sacro correpti furore, cymbala pulsabant. Idem primum Phrygiæ montem ac postea Cretam habitarunt, ubi Jovem infantem aluerunt. De eorum nomine putat Diodorus Siculus, quod illud habuerint à Corybanto Jasi & Ideæ filio.

Lin. 5. *Aliqua vis major.*] Ità MSS. codices. In editis post *aliqua vis*, additum est *potentior aut*, quod est glossema. Quis etiam credat Lactantium scripsisse *vis potentior, quæ illius vinceret potestatem*?

Lin. 8. *Ovidius.*] Libro scilicet Fastorum primo.

Lin. 11. *Cujus rei argumenta sunt nummi veteres, &c.*] MSS. 1. Colb. & Brun. *Cui rei argumenta sunt.* Vide Plutarchum in Ποσειδωνίῳ, qui tamen rationem non approbat, quia id Saturno cum multis commune fuit. Ut igitur quod mihi magis probabile videtur, proferam, puto veteres symbolo navis aliud quid-

piam significasse, nempe Arcam Noë, quæ cum suis ab universalis diluvio fuit servatus. Per Janum multi existimant eundem Noam intelligendum, eumque bifrontem pingi, eo quod viderit seculum quod fuit ante & post diluvium. Ex Bochart; Qui omnia refert ad Noachicam familiam. Videtis etiam *Dickinson*, in diatribâ de Noë nominibus ethnicis. Sed recentiores ope veterum historicorum, relicta metaphora, ad res quæ magis sunt verosimiles accedunt.

Lin. 12. *Nummi veteres.*] Hi nummi dicuntur *Jani ratiti*, *ratici Janicola*; de quibus vide Jobertum è Societate Jesu in eleganti libro de Notitiâ Rei nummarie. Hos nummos commemorat Plinius lib. 33. Historiæ natur. cap. 13. Plutarchus in Quæstionib. Romanis, Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 7.

Lin. 14. *At bona.*] Idem Ovidius lib. 1. Fastorum.

Ibidem. *Formavit.*] Ità omnes MSS. & editi codices Lactantiani: at meliores libri Ovidiani, *servavit*.

Lin. 18. *Prodiderunt.*] MSS. 1. Colbert. 1. Clarom. & Brun. *tradiderunt*.

Ibidem. *Diodorus & Thallus, &c.*] Tertull. Apol. Saturnum, neque Diodorus Græcus, aut Thallus, neque Cassius Severus, aut Cornelius Nepos, aliud quam hominem divulgant. Thallus Syriacam Historiam diligenter tractavit, ut Autor est Africanus apud Euseb. de Præ-

pos & Cassius & Varro. Nam cùm agresti quodam more in Italiâ viveretur,

Is genus indocile, ac dispersum montibus altis

Composuit; legesque dedit, Latiumque vocari

Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.

Censet-ne aliquis deum esse, qui pulsus est, qui fugit, qui latuit? nemo tam stultus est. Qui enim fugit aut latet, & vim & mortem timeat necesse est. Orpheus, qui temporibus ejus recentior fuit, apertè Saturnum in terrâ & apud homines regnasse commemorat:

Πρώτιστος μὲν ἄνασεν ἐπιχθονίων Κρόνος ἀνδρῶν,

Ἐκ δὲ Κρόνου γένετ' αὐτὸς ἀναξ μέγας εὐρύπτα Ζεὺς.

Item Maro noster:

Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat;

Et alio loco:

Aureaque (ut perhibent) illo sub rege fuere

Secula: sic placidâ populos in pace regebat.

Neque superiùs dixit in cœlo egisse vitam, neque inferiùs superos in pace rexisse: unde apparet, illum regem fuisse terrenum; quod alibi apertius declarat:

————— *Aurea condet*

Secula; qui rursus Latio, regnata per arva

Saturno quondam.

Ennius quidem in Euhemero non primum dicit regnasse Saturnum, sed Uranum patrem. Initio, inquit, primus in terris imperium summum Cœlus habuit: is id regnum unâ cum fratribus suis instituit atque paravit. Non magna dissensio, siquidem maximorum autorum de filio ac patre dubitatio est. Sed tamen utrumque fieri potest: ut & primus Uranus eminere inter cæteros potentiâ cœperit, & principatum habere, non regnum; postea Saturnus majores sibi opes comparaverit, ac regium nomen asciverit.

par. Evang. lib. x. cap. 3. item Eusèb. lib. 1. Chronic.

Lin. 3. *Is genus, &c.*] Virg. 8. *Æneid.* 320. Hæc verba citantur etiam ab Augustino lib. 7. de Civit. Dei cap. 26.

Lin. 5. *His quoniam latuisset tutus in oris.*] Hinc Saturni nomen deduco à verbo Hebræo *Satar*, latuit, abscondit; ita ut Saturnus idem sit ac Lætius, unde terra Saturnia, dicta etiam *Latium*. Ex Vossio.

Lin. 10. *Πρώτιστος, &c.*] Latine sic, *Primus quidem regnator erat terrestrium Saturnus virorum,*
Ex Saturno autem genitus est ipse rex magnus,

& latè cuncta intuens Jupiter.

Lin. 13. *Aureus, &c.*] Lib. 2. *Georg.* circa finem.

Lin. 15. *Aureaque.*] Lib. 8. *Æneid.* 324.

Lin. 20. *Aurea condet.*] Ex lib. 6. *Æneid.* 793. ubi Anchises Pater filio *Æneæ* de Augusto Cæsare hæc vaticinatur.

Lin. 21. *Secula; qui rursus Latio.*] *Lego qui*, ut apud Maronem & in cunctis Lactantii MSS. codicibus, præter Brun. & edit. in quibus est *que*. Nam ibi de Augusto loquitur.

Lin. 24. *Cælus habuit.*] Sic restitui ex omnibus MSS. quorum 5. rec. habent *Cælius*; cuncti penè editi, *Uranus*.

CAPUT XIV.

Quid de diis Euhemeri & Ennii doceat sacra historia.

NUNC quoniam ab iis, quæ retulimus, aliquantulum sacra historia dissentit, aperiamus ea quæ veris litteris continentur, ne poetarum ineptias in accusandis religionibus sequi ac probare videamur. Hæc Ennii verba sunt: Exin Saturnus uxorem duxit Opem. Titan, qui major natus erat, postulat ut ipse regnaret. Ibi Vesta mater eorum, & sorores Ceres atque Ops, suadent Saturno, ut de regno non concedat fratri. Ibi Titan, qui facie deterior esset, quam Saturnus, idcirco & quod videbat matrem atque sorores suas operam dare ut Saturnus regnaret, concessit ei ut is regnaret. Itaque pactus est cum Saturno, uti siquid liberum virilis sexus ei natum esset, ne educaret. Id ejus rei causâ fecit, uti ad suos gnatos regnum rediret. Tum Saturno filius qui primus natus est, eum necaverunt. Deinde posterius nati sunt gemini, Jupiter atque Juno. Tum Junonem Saturno in conspectum dedere, atque Jovem clam abscondunt, dantque eum Vestæ educandum, celantes Saturnum. Item Neptunum clam Saturno Ops parit, eumque clanculum abscondit. Ad eundem modum tertio partu Ops parit geminos, Plutonem & Glaucom. Pluto Latine est Dispater: alii Orcum vocant. Ibi Glaucom filiam Saturno ostendunt, ac filium Plutonem celant atque abscondunt. Deinde Glauca parva emoritur. Hæc (ut scripta sunt) Jovis fratrumque ejus stirps, atque

Lin. 1. *Sacra historia.*] Scilicet Euhemeri, quam interpretatus est Ennius.

Lin. 7. *Facie deterior.*] Ità restitui ex omnibus ferè MSS. & 8. impressis. Cæteri excusci cum MSS. 2. Reg. rec. & 1. Brun. *facile.* At *facie deterior*, rectè: Gallicè, *plus laid de visage.*

Lin. 8. *Sorores suas operam dare.*] Sic restitui ex omnibus ferè MSS. & editis. In edd. Gall. & Spark. *suam.* Quæ vox abest à 2. Reg. recent.

Ibidem. *Concessit ei.*] MSS. Em. Christ. & ed. Cellar. *eis*, scilicet matri & sororibus.

Lin. 11. *Filius.*] Per Antiptosim pro *Filium*, ut sermonem quem audistis, non est meus; Urbem quam statuo, vestra est. Hæus.

Lin. 13. *Junonem Saturno in conspectum dedere.*] More veterum, qui prolem in conspectum patris dedere, ut eam genuinam & ejus sobolem esse agnosceret. Cum illam acciperet in gremium tolleretur, signum fuit agnitæ sobolis. *Walebius.*

Lin. 16. *Pluto latine est Dispater.*] Sic habent quidam MSS. teste Isæo; & sic ipse le-

gendum esse censet. Correctioni nostræ favent vetustissimi MSS. Regio-Puteanus à primâ manu, & Cauc. in quibus est *Dispater*, quod putò librarium scripsisse pro *Dispater*, qui est Pluto; & 1. Clarom. in quo est *Dispiter*. In multis MSS. & in omnibus ferè editis est *Diespiter*: quod Jovis, non Plutonis cognomen est, teste Macrobio Saturnal. 1. cap. 15. Pluto latine sonat *Dis*; & sic vocatus est Æneid. lib. 6. v. 269. id est dives. Pluto autem (ut notat Cicero lib. 2. de Nat. deorum) est *Dispater*; [quasi dicas pater dives, vel Deus divitiarum.] Qui *Dis*, ut apud Græcos *πλῆτων*. Arnob. lib. 2. in fine: Cum ex Apollinis monitu Patri Diti, ac Saturno humanis capitibus supplicaretur. Quâ autem ratione in cæteris Lactantii MSS. & editis vocatur *Diespiter* non video. Nomen enim Diespitis Jovi attributum fuisse notissimum est; at Plutoni nunquam, quod sciam.

Lin. 17. *Orcum vocant.*] Ità restitutum ex MSS. codicibus, præter duos Reg. rec. in quibus sicut & in editis est, *dicunt.*

cognatio in hunc modum nobis ex sacrâ scriptione tradita est. Item paulò post hæc infert. Deinde Titan, postquam rescivit Saturno filios procreatos, atque educatos esse clam, seducit secum filios suos qui Titani vocantur, fratremque suum Saturnum, atque Opem comprehendit, eosque muro circumegit, & custodiam his apponit.

Hæc historia quàm vera sit, docet Sibylla Erythræa, eadem ferè dicens; nisi quòd in paucis, quæ ad rem non pertinent, discrepat. Jupiter ergo liberatur summi sceleris crimine, quòd patrem vinxisse compedibus perhibetur: id enim Titan patruus fecit, quòd ille contra pacationem jusque jurandum mares liberos fustulisset. Reliqua historia sic contextitur: Jovem adultum, cùm audisset patrem atque matrem custodiis circumseptos, atque in vincula coniectos, venisse cum magnâ Cretensium multitudine, Titanumque ac filios ejus pugnando vicisse, parentes vinculis exemisse, patri regnum reddidisse, atque ita in Cretam remeasse: Post hæc deinde Saturno datam sortem, ut caveret ne filius eum regno expelleret: illum elevandæ sortis atque effugiendi periculi gratiâ, insidiatum Jovi, ut eum necaret: Jovem cognitis insidiis regnum sibi denuò vendicasse, ac fugasse Saturnum, qui cùm jactatus esset per omnes terras, persequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum vel necandum Jupiter miserat, vix in Italiâ locum, in quo lateret, invenit.

Lin. 1. *Scriptione.*] Ennii historiâ sacrâ.

Lin. 2. *Hæc infert.*] Sic reposuimus. ex MSS. codicibus, præter duos Colbert. rec. & edd. in quibus est, *refert.*

Lin. 5. *Eosque muro circumegit.*] Sic cuncti penè MSS. & editi omnes; ita ut nullus dubitem sic scripsisse Lactantium: quasi dicas, *muro egit circum eos.* Equidem nullum autorem Latium sic locutum invenio. Quidam malunt legere *murum*, ut in uno recentiore Colbertino. An mavis legere *eosque muros circumegit*, cum duobus Regiis, ex quibus unus est omnium vetustissimus? Vel hîc *circumegit* est pro circumdedit, vel cinxit, seu circumduxit, ut est apud Virgilium,

Stridentem fundam circum caput egit.

Quod propius est latinitatis indoli, ut à *circum* casus pendeat. Sed verbum *circumdedit*

Sparckio magis arridet, quàm *circumegit.*

Lin. 6. *Sibylla, &c.*] Sibyllina, carmina *serm. 3. Hymn. 3. in eorum, &c.*

Lin. 11. *Audisset.*] Ità MSS. præter tres rec. in quibus, *vidisset.* In editis, *audivisset.*

Lin. 13. *Titanumque.*] Sic in editis ac MSS. si quinque vulgatos excipias, in quibus est *Titanem.*

Ibidem. Filios ejus pugnando vicisse.] Ità MSS. quamplurimi & optimi. In 3. Reg. 1. Colb. & Brun. *filios ejus pugnâ vicisse*; in 1. Colbert. *filios ejus expugnâvicisse*; in Christ. 2. Colb. & edit. Tornes. *filios ejus expugnasse*; in 1. Reg. rec. *socios suos expugnasse.*

Lin. 16. *Elevandæ sortis.*] Id. est, imminuendæ. In 1. Christ. *alienandæ*; 1. Colbert. *allevandæ.*

CAPUT XV.

Quomodò cùm fuerint illi homines, dii fuerint nominati.

QUIBUS ex rebus, cùm constet illos homines fuisse, non est obscurum, quâ ratione dii coeperint nominari. Si enim nulli reges ante Saturnum vel Uranum fuerunt propter hominum raritatem, qui agrestem

vitam sine ullo rectore vivebant: non est dubium quin illis temporibus homines regem ipsum totamque gentem summis laudibus ac novis honoribus jactare cœperint, ut etiam deos appellarent, sive ob miraculum virtutis (hoc verè putabant rudes adhuc & simplices) sive (ut fieri solet) in adulationem præsentis potentiae, sive ob beneficia quibus erant ad humanitatem compositi. Deinde ipsi reges, cum cari fuissent iis, quorum vitam composuerant, magnum sui desiderium mortui reliquerunt. Itaque homines eorum simulacra finxerunt, ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione solatium; progressive longius per amorem meriti, memoriam defunctorum colere cœperunt; ut & gratiam referre bene meritis viderentur, & successores eorum allicerent ad bene imperandi cupiditatem. Quod Cicero de Naturâ deorum docet, dicens: Suscepit autem vita hominum consuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in cœlum famâ ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor, hinc Pollux, hinc Æsculapius, hinc Liber. Et alio loco: Atque in plerisque civitatibus intelligi potest, acuendæ virtutis gratiâ, aut quò libentius reipublicæ causâ periculum adiret optimus quisque virorum fortium; memoriam honore deorum immortalium consecratam.

Hâc

Lin. 3. *Ut etiam deos appellarent, sive ob, &c.*] Origo consecrationis est hujusmodi. Mos erat antiquissimis temporibus, ut conditoribus urbium, aut aliis de publicâ re & vitâ communi benè meritis, à morte summi honores decernerentur, qui *ἡρώεα* *τίμας* dicebantur. Adulatio postea ac superstitio *θεοποίησις* invenit, & paulatim pro diis haberi cœperunt, quibus antea heroïci tantum honores fuerant decreti: Plutarch. in *Mulier præclaris factis*: Hanc esse consecrationis originem, præter Lactant. hoc loco, etiam Athenagoras, Euseb. Theodoret. Minut. Fel. alique disertè tradunt. Hinc igitur phrasæ adulationis plenissimæ, in *deorum numerum referre*, in *deos referre*, *ἀποθεῖν*, vel *θεοῦ ποιεῖν*, quibus abundant Veterum scripta. Hâc adulatione reliquos mortales omnes superarunt Athenienses, ut notum omnibus iis, qui ipsorum historiam leviter tantum degustarunt. Kirchmannus.

Lin. 5. *In adulationem.*] Vide S. Augustin. de Civit. Dei lib. 2. cap. 15.

Lin. 8. *Ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione solatium.*] Cyprianus in tract. quod *Idola dii non sunt: deos non esse, quos vulgus colit, hic notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa; inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos, expressa simulacra: nam & immolabant hostias, & dies festos dando ho-*

nore celebrabant; inde posteris facta sunt sacra, quæ primis assumpta fuerant solatia. Sic etiam apud profanos autores. Servius ad 1. Georg. de Sylvano. Senec. epist. 40. de imaginibus loquens; desiderium absentiae falso atque inani solatio levatur. Videtis Tacit. Annal. xii. &c. *Ex-Præco.*

Lin. 9. *Per amorem meriti.*] Sic MS. 1. Bononi. antiq. & 10. editi. Abest *meriti* à 25. scriptis, & ver. edit. Rom. Betul. Tornef. If.

Lin. 12. *De Nat. deor.*] Vide lib. 2. cap. 24.

Lin. 14. *Tollerent.*] Ex Cicerone de Nat. deor. lib. 2. c. 62. & omnibus MSS. nostris ac edit. Tornef. sic emendamus. In editis est, *tollerent*, cum *augustinus* *de civitate dei* *lib. 2. cap. 15.*

Lin. 15. *Et alio loco: Atque in plerisque civitatibus.*] In editis If. Gall. & Spark. erat, *Atque adeo*; quæ ultima vox abest à MSS. Regius, 1. Colb. 2. Bruñ. & ab ipso Cicerone lib. 3. de Nat. deor. cap. 50. In MSS. 5. Colb. 2. Clarom. Christ. & in omnibus ferè edit. adhuc ineptius, *Et alio loco, atque alio in plerisque civitatibus*; cum verba Ciceronis quæ sequuntur, non nisi ex uno, quem signavimus loco, deprompta sint omnia. Atque satis inutile videtur: sed illud utpote Ciceronis sine necessitate conservavit Lactantius, ut Tullianum autem ex superiore loco, ex lib. 2. cap. 24. Alio frustrâ ex antecedente repetitum.

Lin. 16. *Acuendæ.*] Ità omnes editi & MSS. uno dempto. Apud Ciceronem legitur, *acuenda.*

Hâc scilicet ratione Romani Cæsares suos consecraverunt, & Mauri Reges suos. Sic paulatim religiones esse cœperunt, dùm illi primi, qui eos noverant, eo ritu suos liberos ac nepotes, deinde omnes posteros imbuerunt. Et hi tamen summi reges ob celebritatem nominis in provinciis omnibus colebantur.

Privatim verò singuli populi gentis aut urbis suæ conditores, seu viri fortitudine insignes erant, seu sceminæ castitate mirabiles, summâ veneratione coluerunt; ut Ægyptii Isidem, Mauri Jubam, Macedones Cabirum, Poeni Uranum, Latini Faunum, Sabini Sancum, Romani Quiri-

Lin. 1. *Hâc scilicet ratione Romani Cæsares, &c.*] Post Romulum, cui, quamdiù republi- ca in libertate fuit, iste honos delatus sit, reperio neminem: postquam verò ad Cæsares omnia deferri cœpta, tunc reditum est ad veterem illum morem, relati- que inter deos sunt plerique Imperatores, quorum Catalogum vide apud Onuphr. Panvin. Lib. 2. Fastor. Primus hoc honore Jul. Cæsar affectus est ab Augusto, Manilius:

Jam facit ipse Deos, mittitque ad sydera numen

Majus, & Augusto crescit sub principe cælum. Solebat autem consecratio à Senatu decerni, penes quem, nisi sic ut tyranni regnarent, erat hujus rei autoritas. Quà de re vide S. Athanasium adversus gentes. Hinc Æl. Spartian. in vitâ Adriani: *Acta ejus irrita fieri Senatus volebat; nec appellatus est Divus, nisi Antoninus rogasset: & Jul. Capitol. aliquoties hujus Senatus consulti meminit; ut in Antonino Pio: cum jucunditate à Senatu Divus appellatus est, cunctis certatim admittentibus; & in M. Antonino Philosopho: Deinde cum gratias ageret Senatui, quod fratrem consecrasset; & in Pertinace: Per Senatum & populum Pertinax in Deos relatus est.* Ritum autem consecrationis fusè descripsit Herodianus lib. 4. *Kirchmannus.* De hâc Cæsarum apotheosi vide Theophilum ad Autolicum sermone priore.

Ibidem. *Et Mauri reges suos.*] Tertullianus Apol. cap. xxiv. *Unicuique provincie, & civitati suus deus est, ut Syrie Astartes, ut Arabie Difares, ut Noricis Belenus, ut Africæ Cælestis, ut Mauritaniæ Reguli sui.* Cyprianus de Vanitate gentium: *Mauri manifestè reges solunt, nec ullo velamento prætexunt.* Vossius.

Lin. 2. *Cœperunt.*] Ità reposui ex MSS. In editis autem est, *cœpere.*

Lin. 6. *Singuli populi.*] Id ait Tertullianus, quem vide notâ præcedenti. Alii sunt dii provinciales, qui apud Alexandrum ab Alexandro Neapolitanum occurrunt lib. 6. cap. 4. Quâ

de re consulendi sunt etiam autores, qui de diis gentium scripserunt, quales sunt Lilius Gyraldus & Vossius.

Lin. 8. *Ægyptii Isidem.*] De Iside ejusque sacris, videbis hujus libri cap. 21.

Ibidem. *Mauri Jubam.*] Præ aliis Juba à Mauris cultus videtur, cum nomen ejus apud autores expressum invenitur, vel etiam fortè, Jubæ nomen commune regum Maurorum fuit, ut Pharaonum, vel Ptolomæorum in Ægypto. De Juba inter deos relato vide Tertullian. in Apologetico.

Ibidem. *Cabirum.*] Ità plurimi MSS. ac editi. In edit. Rom. 1468. *Cabirim*; Betul. & Tornes. 1579. *Cabyrium*; in MSS. 2. Reg. & ed. Rom. 1470. *Gabyrium*; 1. Reg. *Gabirum*; 1. al. Reg. & Marm. *Gabirum*; 1. Reg. *Sabirum*; 1. alter Reg. Viêt. Nav. 1. Colbert. & Brun. *Scabrum.* De Cabiris vide Pausaniam.

Lin. 9. *Uranum.*] In antiquissimo Reg. ut & in alio Reg. recentiore à primâ manu, *Uranium.*

Ibidem. *Faunum.*] Is erat tertius post Janum Latinorum rex. Pici filius fuit, teste Virgilio, pater Faunorum & Latinorum; hic vixit, ut creditur, 520. annos ante Romam conditam. Hunc Romani colebant nonis Decembris; vide Horat. lib. 3. Ode 18. De hoc adhuc agetur infra cap. 22.

Ibidem. *Sabini Sancum.*] Hoc nomen variè scriptum reperio. In nonnullis Lactantii MSS. Vaticanis, in 1. Bonon. antiq. in Viêt. Nav. Marm. & 3. Reg. quorum unus est veterri- mus, & in editis Gymnic. Henr. Petri, Fasit. Soubr. Tornes. Thomaf. Thyf. Gall. 1. Lips. *Sancum*; optimè. Quæ lectio probatur à Josepho Scaligero ad Varronem de linguâ Latinâ. In MS. Brun. est *Sancum* pro *Sancum*, u pro n; 1. Sorbon. & 1. Clarom. *Santum*; in Regio-Puteano aliisque 4. Reg. 5. Colb. Gat. Em. *Sanctum*; nec malè. Ovidius enim Fastor. lib. 6, eum vocat *Sanctum.* Augustinus l. 18. de Civ. Dei cap. 19. ait: *Sabini etiam Regem*

num. Eodem utique modo Athenæ Minervam, Samos Junonem, Paphos Venerem, Lemnos Vulcanum, Naxos Liberum, Apollinem Delphi. Sic per populos atque regiones varia sacra suscepta sunt, dum grati homines esse in suos principes cupiunt, & quoddam alios honores, quos vitâ carentibus deferant, invenire non possunt. Præterea pietas eorum, qui successerant, plurimum contulit ad errorem; qui (ut divinâ stirpe nati viderentur) divinos honores parentibus detulerunt, deferrique jussurunt. An potest aliquis dubitare, quomodo religiones deorum sint institutæ, cum apud Maronem legat Aeneæ verba lociis imperantis:

Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate

Anchisem genitorem.

Cui non tantum immortalitatem, verum etiam ventorum tribuit potestatem:

suum primum Sancum, sive ut aliqui appellant Sanctum, retulerunt in deos. MSS. Cantabrig. 1. Clarom. ed. Rom. 1468. *Xantum.* MSS. 1. Reg. 1. Bonon. rec. ac ed. Rom. 1470. *Xantum*; MSS. 1. Reg. & ed. Venet. 1490. *Sabum*; Edit. Paris. 1525. Ald. Crat. Graph. Antverp. 1539. *Sangum*; MS. 1. Colb. *Fautum*; 1. Lipf. *Ratum*; Ultr. *Annæum.* Qui autem hîc Sabinis *Sancus* est, ille Græcis est *Hercules*; & Latinis *Deus Fidius*. Vide Varonem lib. 4. Ling. Lat. cap. 10. Festus: *Fit sacrificium, quod est proficiscendi gratiâ Herculi aut Sanco, qui scilicet idem Deus est.* Vocabatur etiam *Semo*, ut apud Ovid. Fastor. lib. 6. v. 213. In veteri inscriptione Gruteri p. 96. & in eâ quam habet Fulv. Ursinus ad Cæsar, de Bello Gallico:

SANCTO. SANCO. SEMONI.

DEO. FIDIO. SACRUM.

Sancus unus erat ex diis, quos in 16. Cælorum ordinibus enumerat Martianus Capella. De Sancto vide etiam Gregorium Giraldum lib. 1. histor. deorum.

Lin. 1. *Quirinum.*] Vulgata sunt quæ de Quirino dicuntur, de quo vide Livium, Dionys. Halicarn. & Plutarchum.

Ibidem. *Athenæ Minervam.*] Ab eâ Athenarum urbs nomen sortita est. De hac igitur vide Pausaniam in Atticis, Plutarchum in Themistocle, Isocratem in Panathenaico, & S. Augustinum de Civitate Dei lib. 18. cap. 9.

Ibidem. *Samos Junonem.*] Samos insula maris Ionici, olim Junoni sacra, in quâ habuit templum ab Argonautis fundatum. De hac Virgilius I. Aeneid.

Quam Juno terris fertur magis omnibus unam
Posthabitâ coluisse Samo.

De hac iterum infra cap. 17.

Lin. 2. *Paphos Venerem.*] Sic Virgilius lib. 1. Aeneid.

Ipsa Paphum sublimis adit, sedesque revist
Leta suas, ubi templum illi, centumque
Sabæo

Thure calent aræ.

Ibidem. *Lemnos Vulcanum.*] Vide fabulam apud Homerum Iliad. 1. ubi legitur Vulcanum in Lemnum insulam fuisse præcipitatum.

Ibidem. *Naxos Liberum.*] Naxos una ex insulis Cycladibus, Libero vel Baccho sacra, olim Dionysia vocata, in quâ vites eximæ, ac proinde vinum generosum.

Ibidem. *Apollinem Delphi.*] Sic legendum ex 17. editis Delphi in recto casu, ut præcedentia urbium nomina postulant. In MSS. Regio-Put. & aliis 4. Reg. 5. Colb. 1. Sorbon. 2. Clarom. Gat. & Marm. à secundâ manu, ac vet. editis Rom. 1468: & 1470. est *Delphos*, mendo (ut videtur) ex præcedentibus nominativis in *os* nato. In cæteris MSS. est *Delos*. Apud Virgilium Aeneid. lib. 6. v. 12.

Delius inspirat vates, aperitque futura.

Lin. 3. *Sic per populos, &c.*] Hos Topicos deos collegit Lilius Gregor. Giraldus syntagmate 1.

Lin. 4. *Et quoddam alios honores, quos vitâ carentibus deferant.*] Ita restituiimus ex omnibus ferè MSS. & editis Paris. an. 1525. Crat. Graph. Gymnic. In MSS. 1. Colb. Brun. & in editis octo, & quos alios honores vitâ carentibus deferant. A MSS. 1. Lipf. Pal. & 1. Colb. abest, quos.

Lin. 10. *Nunc pateras, &c.*] Virgilius 7. Aeneid. v. 133.

Poscamus ventos, atque hac me sacra quotannis

Urbe velit posita templis sibi ferre dicaris.

Idem scilicet de Jove Liber, & Pan, & Mercurius, & Apollo fecerunt; ac postea de his ipsis successores eorum. Accesserunt etiam poëtae, & compositis ad voluptatem carminibus, in cœlum eos sustulerunt: sicut faciunt qui apud reges, etiam malos, panegyricis mendacibus adulantur. Quod malum à Græcis ortum est: quorum levitas, instructa dicendi facultate & copiâ, incredibile est quantas mendaciorum nebulas excitaverit. Itaque admirati eos, & susceperunt primi sacra illorum, & universis gentibus tradiderunt. Ob hanc vanitatem Sibylla sic eos increpat:

Εἰ μὲν δὴ τί πέποιθας ἐπ' ἀνδράσιν ἡγεμόνεοσι?

Πρὸς τί δὲ δῶρα μάταια χαλκαφθιμένοις ἀνατίθης;

Θύεις εἰδώλοις. τίς σοι πλάγιν ἐν φρεσὶ θῆκε

Ταῦτα τελεῖν ὑπολιπόντα θεῶν μεγάλῳ προῶπον.

M. Tullius, qui non tantum perfectus orator, sed etiam philosophus fuit; siquidem solus extitit Platonis imitator, in eo libro, quo se ipse de morte filiae consolatus est, non dubitavit dicere, deos, qui publicè colerentur, homines fuisse. Quod ipsius testimonium eò debet gravissimum judicari, quòd & augurale habuit sacerdotium, & eosdem se colere venerarique testatur. Itaque intrà paucos versiculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filiae eodem modo se consecraturum esse profiteretur, quo illi à veteribus sunt consecrati, & illos mortuos esse docuit, & originem vanæ superstitionis ostendit. Cum verò, inquit, & mares & fœminas

Lin. 1. *Poscamus.*] Virgil. 5. *Æneid.* v. 59.

Ibidem. *Hæc me sacra.*] Sic restituo ex cunctis fermè MSS. Et sic habetur in antiquis aliquot MSS. Virgilianis, & vulgatis nonnullis. In MSS. 2. Colb. & 1. Clarom. à primâ manu & editis, *Hæc mea sacra*, sed malè.

Lin. 6. *Panegyricis*] Jam à multo tempore sermones laudatorii nullam fidem meruerunt.

Lin. 11. Εἰ μὲν δὴ, &c.] Oracula Sibyllina sermon. 3. aliter legunt: nam, præterquàm quòd secundum versum omiserit, qui sic habet, Θνητοῖς, οἷς ἐκ ἑστὶ φυχῆν θανάτῳ τελευτῇ; ubi in tertio est ἀνατίθης, oracula Sibyllina habent ποίεσαι, ut & codex optimæ notæ Cl. Puteani, qui est in Bibliothecâ Regiâ: ubi impressi habent, τίς σοι πλάγιν βάλεν ἐν νῷ, ἥτις τίς σε τάδε ποιεῖν μεγάλῳ θεοῦ προῶπον; in MSS. veterrimis Cauc. & 3. Regiis, scriptum est, τίς σοι πλάγιν ἐν φρεσὶ θῆκε. Ταῦτα τελεῖν ὑπολιπόντα θεῶν μεγάλῳ προῶπον. Et sic legendum esse monuit doctiss. Francius.

Εἰ μὲν δὴ, &c. Interpret. Lat.

Græcia quid confidis in viros principes?

Ad quid dona inania mortuis dedicas?

Immolas idolis; quis tibi errorem in mente immisit,

Hæc te perficere relinquentem Dei magni faciem?

Lin. 16. *Platonis imitator.*] Sic Quintilianus libro 10. Ciceronem Platonis in Philosophiâ æmulum vocat; atque ita Platonis additum, ut cum ipso errare, quam cum aliis benè sentire maluerit. Vide Paterculum lib. 1. cap. 17. ubi præclara habet de Ciceronis eloquentiâ.

Ibidem. *Se ipse.*] MSS. 2. Colb. & multi editi *se ipsum*.

Lin. 17. *Dubitavit.*] Ita omnes MSS. cunctique fermè editi. In ed. Gall. *dubitabit*.

Lin. 19. *Augurale sacerdotium.*] De quo vide Ciceronem ipsum, lib. 12. *Epistol.* ad Atticum, & lib. 4. *familiarium*.

Lin. 21. *Imaginem filiae eodem modo se consecraturum.*] Hunc modum vide suprâ ad initium hujus Capituli.

Lin. 23. *Mares.*] Verba Ciceronis in *Consol.*

complures ex hominibus in deorum numero esse videamus, & eorum in urbibus atque agris augustissima delubra veneremur, assentiamur eorum sapientiæ, quorum ingeniis & inventis omnem vitam legibus & institutis excultam constitutamque habemus. Quodd si ullum unquam animal consecrandum fuit, illud profectò fuit. Si Cadmi progenies, aut Amphitryonis, aut Tyndari in cœlum tollenda famâ fuit, huic idem honos certè dicandus est. Quod quidem faciam, teque omnium optimam doctissimamque, approbantibus diis immortalibus ipsis, in eorum cœtu locatam, ad opinionem omnium mortalium consecrabo. Fortasse dicat aliquis, præ nimio luctu delirasse Ciceronem. Atqui omnis illa oratio, & doctrinâ, & exemplis, & ipso loquendi genere perfecta, non ægri, sed constantis animi ac iudicii fuit; & hæc ipsa sententia nullum præfert indicium doloris. Neque enim puto illum tam variè, tam copiosè, tam ornatè scribere potuisse, nisi luctum ejus & ratio ipsa, & consolatio amicorum, & temporis longitudo mitigasset. Quid, quodd idem dicit in libris de Republicâ? idem de Gloriâ? Nam de Legibus, quo in opere Platonem secutus, leges voluit ponere, quibus putaret usuram esse justam & sapientem civitatem, de Religione ita sanxit: Divos, &

Lin. 2. *Delubra.*] Apud Ciceronem, *templa.*

Lin. 4. *Quodd si ullum unquam animal consecrandum fuit, illud profectò fuit.*] Ità omnes MSS. & edd. scilicet homo. Locus iste depravatus nonnullis videtur, quem desumpsit Lactantius ex Ciceronis libro de Consolatione, qui perditus est, & cujus tantum fragmenta supersunt; sic autem se habet: *Quodd si ullum unquam animal consecrandum fuit, qualia multa consecraverunt Egyptii, (quodd nullum profectò fuit,) si Cadmi, &c.*

Lin. 5. *Cadmi progenies.*] Ino scilicet, quæ dea marina facta est.

Lin. 6. *Amphitryonis.*] Hercules, qui inter deos relatus est: *si Cadmi progenies, aut Amphitryonis.* Sic ex MSS. & veteribus editis Rom. 1474. Venet. 1490. Florent. Tornes. 1579. Genev. 1613. ac Cellar. hæc isto ordine repositum; & sic corrigendum esse ipsa ratio docet. Huic lectioni adstipulantur fragmenta Ciceronis de Consolatione, quæ collegerunt Sigonius ac Patricius hunc locum ex Lactantio referentes. In 5. MSS. rec. totidemque editis legitur: *Si Cadmi aut Amphitryonis progenies*; in octo editis *Amphionis*, corruptè: nullam enim Amphionis, at Amphitryonis in deos relatum novimus progeniem, Herculem nempe, Amphitryonis filium: ut eum sic vocat Euripides in Hercule infano. Partim ex *Isæo.*

Ibidem. *Tyndari.*] Castor & Pollux, qui ob

id Tyndaridæ dicti sunt.

Lin. 16. *De Republicâ.*] Cujus quidem extat fragmentum in Somnio Scipionis.

Ibidem. *De Gloriâ.*] Jamdiu interdictit liber ille Ciceronis.

Lin. 17. *Platonem secutus, leges voluit ponere, quibus putaret usuram esse justam & sapientem civitatem.*] Sic profectò legendus hic locus, & sic habent omnes MSS. & editi, præter Thyf. Gall. Spark. & Walch, in quibus deest *civitatem*. Mirum quàm ex istâ omissione hic hallucinatus sit Gallæus, qui ex suppreffo in editione Thylianâ nomine *civitatem*, vocem *usuram* esse, quæ Infinitivi modi futurum est verbi *utor*, usurpavit pro substantivo nomine *usura*; indeque occasionem sumpsit diluendi usuræ crimen, probandique ex truncato isto Lactantii loco usuram esse licitam: quod in auctoris nostri mentem nequaquam venit; quippe qui contrarium asserit infra lib. 6. cap. 18. Epitom. cap. 64. Usuram damnarunt Ecclesiæ Patres, Concilia, & Ecclesiastici Scriptores tam Theologi quàm Canonistæ, ut ostendit Domnus Ludovicus Bulteau, in libro quem Gallicâ linguâ contra Gallæum, in nostri Lactantii defensionem Parisiis an. 1871. datâ operâ edidit, ad quem remittimus lectorem, & præcipuè ad cap. 2. & 3. Francius videns non bonam esse editionis Gallæanæ lectionem, legendum esse censibat, *usurum esse justum & sapientem*. Sed potius sequendi sunt MSS. codices.

eos qui cœlestes semper habitati sunt, colunt; & illos, quos in cœlo merita locaverunt, Herculem, Liberum, Æsculapium, Pollucem, Castorem, Quirinum. Item in Tusculanis, cùm diceret totum penè cœlum humano genere completum: Si verò (inquit) scrutari vetera, & ex illis ea quæ scriptores Græciæ prodiderunt, eruere coner, ipsi illi majorum gentium dii qui habentur, hinc à nobis profecti in cœlum reperientur. Quære, quorum demonstrantur sepulcra in Græciâ; reminiscere, quoniam es initiatus, quæ traduntur mysteriis: tum deniquè quàm hoc latè pateat intelliges. Testatus est videlicet Attici conscientiam, ex ipsis mysteriis intelligi posse, quòd omnes illi homines fuerunt, qui coluntur: & cùm de Hercule, Libero, Æsculapio, Castore, Polluce incundanter fateretur; de Apolline ac Jove patribus eorum, item de Neptuno, Vulcano, Marte, Mercurio, quos majorum gentium deos appellavit, timuit apertè confiteri. Et idcirco ait latè hoc patere, ut idem de Jove cæterisque antiquioribus diis intelligamus, quorum memoriam si eadem ratione veteres consecraverunt, quâ se imaginem nomenque filiarum consecraturum esse dicit, ignosci mœrentibus potest, credentibus non potest. Quis enim tam demens, qui consensu & placito innumerabilium stultorum aperiri cœlum mortuis arbitretur? aut aliquem, quod ipse non habeat, dare alteri posse? Apud Romanos deus Julius, quia hoc scele-

Lin. 1. *Quos in cœlo merita locaverunt.*] MSS. 2. Colb. *collocaverunt.* Ed. Rom. 1470. *in cœlum merita locaverunt.* Cicero, cujus locus est in secundo de Legibus cap. 19. habet, & illos quos in cœlo merita vocaverint; vel & illos quos endo cœlo merita vocaverint, ut in quibusdam libris Ciceronis legi testatur, & legendum censet Muretus ad illud Catulli; *Flavi, delicias tuo Catullo.*

Lin. 4. *Si verò.*] Ità emendavimus ex MSS. & edd. Rom. 1470. Tornes. & Walch. In cæteris editis, *Si voluero.* Locus est apud Ciceronem Tusculanarum quæst. lib. 1. cap. 29.

Lin. 5. *Majorum.*] De majorum Gentium diis vide infra notam ad lineam 13.

Lin. 9. *Attici conscientiam.*] Hinc testem habes Lactantium Atticum fuisse illum, qui per literam A. interlocutor designatur in libris Tuscul. quâ de re quæstio esse solet, ut notat Turnebus 9. *Advers. c.* 18. nam alii, ut Lambin. in annotationibus ad lib. earum quæstionum, Lactantii opinionem refellunt, & non Atticum; sed incertam personam, putà, Adolescentem designari contendunt, sive auditorem, ut Robertellius in Annotat. ad varios auctores. *Ijæus.*

Lin. 13. *Majorum gentium deos, &c.*] Deos majorum gentium vocat, ad imitationem Reipubl. Romanæ, eos qui duodecim Consentes appellantur. Patres quos Romulus legerat,

majorum Gentium appellabantur. Tarquinius deinde Priscus centum Patres in curiam legit, qui minorum Gentium, & Patres conscripti sunt appellati. Consentes Dii, Ennians numerantur versibus:

*Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Jovis, Neptunus, Vulcanus,
Apollo;*

quibus deinde adscriptitios addiderunt octo, ut essent numero xx. Atque hæc numina propter majores in mundo administrationes selecta dicebantur, ut Augustinus ex Varrone indicat. Apud Ægyptios similes ferè Deorum ordines & gradus fuerunt, sicut apud Herodotum in Euterpe legimus. *Betuleius.* Ac postea innumeri promanarunt dii; ità ut Cæsares ipsi, quamvis hominum pessimi, inter deos collocarentur.

Lin. 20. *Deus Julius, &c.*] Hic primus Cæsarum fuit consecratus, idque ab Augusto, de quo Suetonius in Julio cxxxviii. Hinc in Juliani Cæsaribus, Augustum Silenus vocat *καροπλάστης, puparum effectorem*, rationemque eo hujus ridiculi nominis poscentè, respondet, uti homulli illi faciunt pupos, sic ipsum fecisse deos; quorum unus primusque esset Julius Cæsar. Similiter de eo Manilius extremo lib. 4.

Jam facit ipse Deos, mittitque ad sidera numera

rato homini placuit Antonio; deus Quirinus, quia hoc pastoribus visum est: cum alter gemini fratris extiterit, alter patriæ parricida. Quod si Consul non fuisset Antonius, C. Cæsar pro suis in rempublicam meritis etiam defuncti hominis honore caruisset, & quidem consilio Pisonis foci, & L. Cæsaris propinqui, qui vetabant funus fieri, & Dolabellæ Consul, qui columnam in foro, id est, tumultum ejus evertit, ac forum expiavit. Nam Romulum desiderio suis fuisse declarat Ennius, apud quem populus amissum regem dolens, hæc loquitur:

——— O Romule, Romule dic, ô,
Qualem te patriæ custodem dii genuerunt?
Tu produxisti nos intra luminis oras.
O pater, ô genitor, ô sanguen diis oriundum!

OB hoc desiderium facilius creditum est Julio Proculo mentienti, qui subornatus à Patribus est, ut nuntiaret plebi vidisse se regem humano habitu augustiorem, eumque mandasse ad populum, ut sibi delubrum fieret, se deum esse, & Quirinum vocari. Quo facto, & ipsi populo persuasit Romulum ad deos abiisse, & Senatum suspicione cædis regiæ liberavit.

Majus, & Augusto crescit sub principe cælum.
Vossius. Vide Ciceron. Philippic. 2. ad finem.

Lin. 1. *Antonio.*] Qui, autore Tranquillo, cum esset Consul, per præconem pronuntiavit Senatus-consultum, quo Cæsari omnia simul & divina & humana decreverat. Vide Ciceron. Philippicâ 2.

Ibidem. *Deus Quirinus, &c.*] Hic est Romulus, ut videre est in fine hujus capitis: nomina enim mortuis mutabantur. Si nosse velis quare pastoribus sic visum fuisse referat Lactantius, lege caput 7. lib. 2. ibi reperies Senatum à Romulo è pastoribus electum; atque hîc dici pastoribus sic visum, quia Senatus (è pastoribus creatus) subornavit Proculum, ut nuntiaret plebi suæ, vidisse se regem humano habitu augustiorem, eumque mandasse ad populum ut sibi delubrum fieret, sed Deum esse & Quirinum vocari. De Quirino præter Livium, Dionysium Halicarnasseum & Plutarchum jam citatos, lege S. Cyprianum de idolorum cultu, & S. Augustinum lib. 3. de Civit. Dei cap. 4.

Lin. 2. *Gemini fratris.*] Sic legendum ex MSS. 4. Reg. quorum duo sunt vetustissimi, 4. Colb. Cauc. Gronov. Lips. Ultr. Pal. 2. Clarom. Em. 2. Brun. MS. Jani Gulielmi, & ed. Betul. & 2. Lips. Sic etiam legit Augustinus de Civ. Dei lib. 3. cap. 13. *Sed quomodo & istum diu toleraret, qui fratrem geminumque non pertulit.* Geminus frater vocatur (inquit

Isæus) qui uno partu & uno die natus est. Virgil. de Romulo & Remo lib. 8.

— *Geminos hunc ubera circum
Ludere pendent pueros.* Legitur, germani in recent. 4. Reg. 1. Colb. & Cantabr. & in cæteris editis.

Ibidem. *Patriæ parricida.*] Ità & Cicero l. 3. Officior. cap. 3. ad finem. Ubi verba hæc sunt de Cæsare: *Potest enim cuiquam esse utile fœdissimum & terribilissimum parricidium patriæ, quamvis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis civibus parens nominetur?*

Lin. 5. *L. Cæsaris.*] Scribit de hoc ad Dolabellam Cicero lib. 9. Epistolar.

Lin. 6. *Tumulum.*] Sic restituiimus ex omnibus penè & melioribus MSS. Regiis, 4. Colb. Goth. 2. Brun. & edd. Betul. ac Cellar. In cæteris editis & in MSS. rec. 2. Colb. ac 1. Clarom. *titulum.* Illam columnam evertit Consul Dolabella: quod factum magnopere laudat Cicero Philippic. 1. cap. 2. ad Atticum 14. ep. 15.

Lin. 9. *O Romule.*] Ità Ennius 2. Annal. teste Prisciano.

Lin. 14. *Plebi.*] Expunximus τὸ suæ, quod deest in MSS. & perperam addunt editi, si excipias Cellar. De Romuli apotheosi vide Valerium Maximum lib. 5. capit. 1. Ciceron. de Legibus lib. 1. cap. 1. Dionys. Halicarnass. lib. 2. antiquit. Roman.

Lin. 16. *Vocari.*] Liv. lib. 1. c. 16. Flor.

CAPUT XVI.

Quà ratione dii esse non possint, quos sexûs differentia discernit; & quòd in Naturam Dei non cadit officium generandi.

POTERAM iis, quæ retuli, esse contentus: sed supersunt adhuc multa suscepto operi necessaria. Nam quamvis ipso religionum capite destructo, universa sustulerim, libet tamen prosequi cætera, & redarguere plenius inveteratam persuasionem, ut tandem homines suorum pudeat ac poeniteat errorum. Magnum hoc opus, & homine dignum.

Religionum animos nodis exsolvere pergo,

(Ut ait Lucretius) qui quidem hoc efficere non poterat, quia nihil veri afferebat. Nostrum est hoc officium, qui & verum Deum asserimus, & falsos refutamus. Illi ergo, qui poëtas finxisse de diis fabulas opinantur, & deas fœminas & esse credunt & colunt, revolvuntur imprudentes ad id quod negaverant, coire illos, ac parere. Nec enim fieri potest, quin duo sexus generandi causâ sint instituti. Receptâ verò sexuum diversitate, non intelligunt consequens esse, ut concipiant: quod in Deum cadere non potest. Sed fit ut isti putant; nam & Jovis esse filios dicunt, & cæterorum deorum. Nascuntur ergo & quotidie quidem dii novi, nec enim vincuntur ab hominibus fœcunditate. Igitur deorum innumerabilium plena sunt omnia, nullo scilicet moriente. Nam cum hominum vis incredibilis, numerus sit inæstimabilis, quos tamen, sicuti nascuntur, mori necesse est: quid deorum esse tandem putemus, qui tot seculis nati sunt, immortalesque manserunt? Cur ergo tam pauci coluntur? nisi fortè arbitramur, non generandi causâ, sed tantummodò ca-

Lin. 2. *Religionum.*] Notat apprimè Betuleius, vocem hanc in plurali numero expressam, in malam partem semper usurpari, aliter si in singulari explicetur.

Lin. 7. *Lucretius.*] Qui sæpius à Lactantio citatur, Poëta est elegantissimus, ac scripsit de Nat. rerum libros sex, qui supersunt. De morte ejus Hieronymus in Chronico Eusebii: T. Lucretius Poëta nascitur: qui postea amatorio poculo in furorem versus, cum aliquot libros per intervalla insanie conscripisset, quos postea Cicero emendavit, propriâ se manu interfecit anno ætatis 44. Walchius. Hic Lucretii versus ex lib. I. de Naturâ rerum vers. 931. Vide infra lib. 4. cap. 28.

Lin. 10. *Deas fœminas & esse credunt & colunt.*] Ità emendamus ex plur. MSS. In editis, *esse credunt.*

Lin. 11. *Negaverant.*] Sic reposuimus ex

omnibus MSS. & editis, præter Gal. Spark. Walch. in quibus est, *negaverunt.*

Lin. 12. *Duo sexus.*] Id explicat Lactantius à causâ finali, de quâ vide eundem auctorem de Opificio hominis cap. 12. & 13.

Ibidem. *Receptâ verò sexuum diversitate.*] Arnobius lib. 3. *Adduci enim primum hoc ut credamus, non possumus,* immortalem præstantissimamque naturam divisam esse per sexus, & esse partem unam mares, partem esse alteram fœminas. Vid. Prudentium æpi seqayw Hymn. x. v. 176. Et propter hanc sexûs diversitatem consuevere in precibus dicere, *sive tu deus es, sive dea*, ut notat Arnobius lib. 3. *Elmenhorst.*

Lin. 18. *Inæstimabilis.*] Pro innumerabilis: item in libro de Mortibus Persecutorum cap. 53. *Inæstimabile scatebat examen* [vermiculorum scilicet.]

piendæ voluptatis duos esse sexus deorum; & ea exercere, quæ homunculos & facere & pati pudet.

Cum verò dicantur aliqui ex aliquibus nati, consequens est, ut semper nascantur; siquidem aliquandò sunt nati: vel, si aliquandò nasci desierunt, scire nos convenit, cur aut quandò desierint. Non illepidè Seneca in libris moralis philosophiæ: Quid ergo est, inquit, quare apud poëtas salacissimus Jupiter desierit liberos tollere? Utrum sexagenarius factus est, & illi lex Papia fibulam imposuit? an impetravit jus trium liberorum? An tandem illi venit in mentem:

Ab

Lin. 1. *Homunculos.*] Cicero variis locis hæc voce usus est. Vide Nizolium pag. 666. Ita Walchius.

Lin. 6. *In libris moralis Philosophiæ.*] Ità restituius ex MSS. Reg. 3. Colb. 3. Lipf. 1. Clarom. Em. ac edit. Rom. 1474. Tornef. Spark. 2. Lipf. In MSS. rec. 1. Reg. 2. Colb. 1. Clarom. & 9. editis est *moralibus*; 1. Colb. *moralium*; ed. Rom. 1468. *moralis*.

Lin. 7. *Salacissimus.*] Est libidinosissimus.

Ibidem. *Liberos tollere.*] Hoc est suos agnoscere, alere in spem familiæ & hæredes habere. Hoc enim moris erat apud antiquos, ut obstetrix infantem adhuc de matre rubentem in terram deponeret, & statim pater, siquidem illum pro suo agnoscebat, terrâ levabat. Infans non habebatur legitimus, nisi pater præsens, vel eo absente, procurator pro eo, infantem terrâ levasset, ac sinui imposuisset. Terent. in Adelphis:

Qui sine hæc jurabat se unum nunquam videretur diem,

Qui in suo gremio posturum puerum dicebat.

Et in Heautontim.

Meministine me esse gravidam, & magnopere

Interminatam, si puellam parerem,

Nolle tolli? CHREM. scio quid feceris,

Sustulisti.

Cestius Pius apud Senec. lib. 2. Controvers. 9. *Dives sustulit unum filium, non fuit contentus, quid enim erat diviti unus? tres sustulit.* Mulrus est Papinius Statius in hoc ritu, lib. 2. Sylvar. 1. v. 79.

— *Raptum sed protinus alvo*

Sustulit exultans, ac primâ lucida voce

Astra salutantem Dominus sibi mente dica
vit,

Amplexusque sinu tulit, & genuisse putavit.

Ex Dempstero.

Lin. 8. *Et illi lex Papia fibulam imposuit.*]

Respexit orator Christianus ad illud Juvenalis Sat. 6.

Quis tamen affirmat, nil actum in montibus, aut in

Speluncis? aded senuerunt Jupiter & Mars.

Fibulam imponere, hic metaphoricè est, ob ætatem ingravescentem nuptias vetare; quemadmodum Tertulliano, *supremam carni fibulam imponere*, libidinem compescere. *Job. Rhabdus.* Lex Papia Poppea sexagenarios infibulabat, id est vetabat uxorem ducere, tanquam effatâ jam virtute essent ad generandum... Cuti quæ super penis glandem extenditur superaddebatur circulus æneus, quem fibulam vocabant. Unde Martiali *refibulare*, & fibulam solvere. *Isæus.* Lex autem Papia caverat, ne mulier 50. annis minor sexagenario nuberet; neque vir minor 60. quinquagenariam duceret: meminit item ejus Apul. Apol. lib. 1. Sustulerat olim hoc caput Claudius Cæsar, Suet. XIII. Ulpianus in fragmentis, tit. VI. repositam ab aliis Imperatoribus: iterum sustulit aut Justinianus. Eustathius sensum hujus legis sic exprimit: *mulier major sexagenaria viro minori quinquagenario potest nubere.* Nam rectè credidit Senatus mulieres ad 1. annos concipere posse, viros plerumque generare ad sexagesimum; & noluit secundos fecundasse cum infecundis copulari. *Grotius.* Et tamen ultrâ sexagesimum viros generare notum est. Vide Plinium lib. 7. cap. 14. Solinum cap. 4. Tertullian. in Apologetico cap. 4.

Ibidem. *An impetravit jus trium liberorum.*]

Erant privilegia, & immunitates, quæ favore propagationis dabantur parentibus tres filios habentibus, de quibus in *L. primâ Cod. quæ num. lib. se excus. L. 1. Cod. de jure liber. & §. sed hæc juris instit. ad S. C. Tertullian.* Plutarch. de Amor. prol. Sed interdum ex principis indulgentiâ iis quoque qui pauciores, ac etiam nullos habebant filios, hæc privilegia dabantur: id jus qui assecuti fuissent, præter alias eâ quoque utilitate fruebantur, quod cum populo aliquid viritum dividebatur, ii pro

Ab alio expectes, alteri quod feceris.

Et timet, ne quis sibi faciat, quod ipse Saturno? At isti, qui deos asserunt, videant quomodo respondeant huic argumento quod inferemus: Si duo sunt sexus deorum, sequitur concubitus; & si coeunt, & domos habeant necesse est, nec enim carent virtute ac pudore, ut hoc promiscue aut in propatulo faciant, sicut muta videmus facere animalia. Si domos habent, consequens est ut & urbes habeant, & quidem autore Nasone qui ait:

*Plebs habitat diversa locis; hæc fronte potentes
Calicola clarique suos posuere penates.*

Si habent urbes, & agros igitur habebunt. Jam, quis non videat quæ sequantur? arare illos, & colere: quod quidem victus causa fit. Ergo mortales sunt. Quod argumentum retroversum idem valet. Si enim agros non habent, ne urbes quidem: si urbes non habent, ne domos quidem. Si domibus carent, ergo & concubitu. Si concubitus ab his abest, & sexus igitur foemineus: in diis autem videmus & foeminas esse; ergo dii non sunt. Dissolvat hoc argumentum, si quis potest. Ita enim rem sequitur, ut hæc ultima necesse sit confiteri. Sed ne illud quidem dissolvat aliquis. Ex duobus sexibus alter fortior, alter infirmior est. Robustiores enim mares sunt, foeminæ imbecilliores. Imbecillitas autem non cadit in deum; ergo nec foemineus sexus. Huic additur superioris argumenti extrema illa conclusio, ut dii non sint, quoniam in diis & foeminæ sunt.

pro tribus liberis accipiebant. Vide Duaren. lib. 1. Disp. c. xi. Alexand. ab Alex. Genial. diar. lib. 4. cap. viii. Beroald. & Sabellic. ad Suet. in Galbâ cap. xiv. *Isæus.*

Lin. 1. *Ab alio.*] Publius Syrus in Collect.

Lin. 9. *Plebs, &c.*] Ovid. initio 1. Metamorph. v. 173.

Lin. 19. *Infirmior.*] Sic Plato de Republicâ lib. 5. ait: *Mulieres ad res omnes obeundas, æquæ ut viros idoneas, nisi quod viribus sunt infirmiores.*

Lin. 20. *Robustiores mares.*] Physici causam assignant, quia calor in viro, quam in muliere major est.

C A P U T XVII.

De Stoïcorum eadem sententiâ; & ibi de deorum ærumnis & turpitudinibus.

OB has rationes Stoïci alioversus deos interpretantur; & quia non pervident, quid sit in vero, conantur eos cum rerum naturalium ratione conjungere. Quos Cicero secutus, de diis, ac religionibus eorum hanc sententiam tulit: Videtisne igitur, ut à physicis rebus bene atque utiliter inventis tracta ratio sit ad commentitios ac fictos deos?

Lin. 1. *Alioversus.*] Vox antiqua, quæ idem est ac si dicas, in aliam partem, in aliam sententiam.

Lin. 3. *Cicero.*] Lib. 2. de Nat. deor. c. 28. ubi auguria irridet: vide etiam S. Augustin. de Civitate Dei lib. 4. cap. 30.

quæ res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, & superstitiones penè aniles. Et formæ enim deorum nobis, & ætates, & vestitus, ornatuque noti sunt: genera præterea, conjugia, cognationes omnes, omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. Quid planius, quid verius dici potest? Romanæ philosophiæ princeps, & amplissimo sacerdotio præditus, commentitios ac fictos deos arguit; quorum cultus, superstitiones penè aniles esse testatur: falsis opinionibus, erroribusque turbulentis implicatos esse homines queritur. Nam totus liber tertius de Naturâ deorum omnes funditus religiones evertit ac delet. Quid ergo à nobis expectatur amplius? Num eloquentiâ superare possumus Ciceronem? minimè id quidem; sed fiducia illi defuit ignorantî veritatem, quod ipse simpliciter in eodem opere confitetur. Ait enim facilius se posse dicere, quid non sit, quàm quid sit; hoc est, falsa se intelligere, vera nescire. Clarum est igitur homines fuisse illos, qui dii putantur, & eorum memoriam post mortem consecratam esse. Ideo etiam ætates diversæ sunt, & certæ imagines singulorum, quod in eo habitu, & ætate simulacra eorum configurata sunt, in quâ quemque morsprehendit.

Consideremus (si placet) ærumnas infelicitum deorum. Isis filium perdidit; Ceres filiam; expulsa & per orbem terræ jactata Latona vix insulam parvam, in quâ pareret, invenit. Deum mater & amavit formosum adolescentem, & eundem cum pellice deprehensum exfectis virilibus semivirum reddidit; & ideò nunc sacra ejus à Gallis sacerdotibus cele-

Lin. 2. *Formæ deorum.*] Unusquisque eorum notam quandam habebat, cujus ope dignoscebatur olim, ac etiamnum dignoscitur in monumentis antiquis. Has notas quæras apud Mythographos.

Lin. 6. *Sacerdotio.*] Scilicet auguratu; ut suprâ c. 15. *augurale habuit sacerdotium.*

Ibidem. *Arguit.*] Sic reposuimus ex MSS. Regiis, 4. Colb. Cauc. 2. Brun. & editis Torn. & Walch. In multis est *redarguit.*

Lin. 9. *Liber tertius.*] Corra Pontifex in eo libro loquitur.

Lin. 14. *Vera nescire.*] Ità Cic. 1. de Naturâ deorum circa finem.

Lin. 16. *Certæ imagines singulorum.*] Ità re-stituimus ex antiquis MSS. & cunctis penè editis. In nonnullis recentioribus est *certè.*

Lin. 17. *Simulacra eorum.*] Sic reposui ex omnibus ferè MSS. & 3. editis. In cæteris impressis, & 8. manu exaratis rec. pro *eorum* est *singulorum*, quod mox præcessit.

Ibidem. *Mors, &c.*] Quintus Curt. lib. 8. cap. 4. 14.

Lin. 19. *Isis filium perdidit.*] Osirim. Vide postea ad cap. 21. hujus libri.

Lin. 20. *Ceres filiam.*] Proserpinam. Vide

ibidem. De quâ videatur & Claudianus.

Lin. 21. *Insulam parvam.*] Delon.

Ibidem. *Deum mater.*] Possem exponere, inquit Arnobius libro 4. *cujus matrimonium magna mater tenuerit, quid spei, quid voluptatis specioso ab Attide conceperit, &c.* quem vide. Legatur etiam Ovidius lib. 4. *Fastorum*:

Cujus erat species in quâ materque paterque cognosci possent.

Ibidem. *Formosum adolescentem.*] Atyn Phrygium, quem ea amabat iis conditionibus, ne alieno frueretur amore: complexus ille Sangaridem Nympham; de quâ cum ipsa sumpsisset supplicium, adolescens sibi virilia amputavit. Rem tamen paulò aliter narrant Arnobius libro 5. Diodorus Sicul. lib. 4. Herodianus lib. 1. Lucianus in Dialogo Veneris & Cupidinis, S. Augustin. de Civit. Dei lib. 6. cap. 7. & alii, quos vide.

Lin. 23. *Sacra ejus à Gallis sacerdotibus, &c.*] Augustinus de Civit. Dei lib. 1. cap. 7. *Sacra sunt matris deum, ubi Atis pulcher adolescens ab eâ dilectus, & muliebri zelo abscissus, etiam hominum abscissorum, quos Gallos vocant, infelicitate deploratur.* Videndi Lucianus in Deor. dial. Oî Kopteartes 3, &c. Cory-

brantur. Juno pellices acerrimè persecuta est, quia parere ipsa non potuit ex fratre. Insulam Samum scribit Varro prius Partheniam nominatam, quòd ibi Juno adoleverit, ibique etiam Jovi nupserit. Itaque nobilissimum & antiquissimum templum ejus est Sami, & simulacrum in habitu nubentis figuratum, & sacra ejus anniversaria nuptiarum ritu celebrantur. Si ergo adolevit, si virgo fuit primò, postea mulier, hominem fuisse, qui non intelligit, pecudem se fatetur. Quid loquar obscœnitatem Veneris omnium libidinibus prostitutæ, non deorum tantum, sed & hominum? Hæc enim ex famoso Martis stupro genuit Harmoniam; ex Mercurio Hermaphroditum, qui est natus Androgynus; ex Jove Cupidinem; ex Anchise Æneam; ex Bute Erycen; ex Adonio quidem nullum potuit, quòd etiamtum puer ab apro iclus occisus est: quæ prima (ut

bantum alius suum ipse penem ense desecat, alius dimissâ comâ per montes fertur insanus, alius cornu canit, alius tympano tonat, alius cymbalo strepit. Breviter omnis undequaque Ida tumultus atque insanæ plena est. Sextus Aurelius Victor in Heliogab. Vestalem virginem quasi matrimonio jungens sup, abscissisque genitalibus, Magnæ se matri sacravit. Firmicus Astron. lib. 6. cap. 29. 31. & lib. 1. cap. 6. Archigallos faciet, qui virilia sibi propriis amputent manibus. Arnob. passim eos appellat eviratos, abscissos, semiviros, effeminatos. Lampridius in Heliogab. Hieronym. lib. 1. in Oseam, cap. 4. Valerius Flaccus lib. 7. Argonaut. Vide etiam insignem hæc de re locum, apud Lucian. de Deâ Syriâ. Sed quia prolixior est, non describo. Locus incipit: Γάμος ὁ πόμος, &c. Ex Elmenhorst. Ectuleius, Vossius alique putant à flumine Gallo Gallos vocari. Sic etiam Ovid. Fast. lib. 4.

Lin. 1. Pellices.] Latonam, Io, Europam, Danaen & alias.

Lin. 2. Ex fratre.] MSS. 2. Colbert. & 1. Brun. ex patre. Melius igitur ex fratre, id est ex Jove, cujus erat & soror & conjux, juxta Virgilium.

Ibidem. Scribit Varro.] De quo vide S. Augustinum de Civit. Dei lib. 6. cap. 7.

Ibidem. Partheniam.] Partheniam nominatam esse à fluvio Parthenio, ut scribit Strabo. Sed inde diversa sortita est nomina.

Lin. 5. Sacra ejus anniversaria nuptiarum ritu celebrantur.] Ut benè hoc intelligatur, sciendum quomodo nuptiæ apud antiquos celebratæ fuerint; atque hinc clarum fiet, quomodo sacra ejus fuerint peracta. Celebrandi nuptias ritus qui nosse volet, adeat Clariss. Dempsterum pag. 291. in additamentis ad Rosini antiquitates; prolixior enim est quam

ut hîc describi possit. Solam hoc addam, hinc esse quòd Juno habeat nomina ad matrimonium pertinentia, vel quæ ejus ritus exprimunt: vocatur Pronuba, Cinxia, Unxia, Domiduca, Manturna, &c. Horum explicationem vide apud Doctiss. Voss. de Idol. pag. 433.

Lin. 8. Deorum & hominum.] Deorum scilicet cum Marte, Mercurio, & Jove: hominum cum Anchise & Bute, &c.

Lin. 9. Harmoniam.] Hanc tamen Diodor. Sicul. lib. 5. filiam Jovis & Electræ facit. De adulterio Veneris & Martis, vide Homerum Odyss. 8. & Ovid. lib. 4. Metamorph.

Lin. 10. Hermaphroditum.] Sic Ovidius de eo, lib. 4. Metamorph.

Mercurio puerum, & divâ Cythereide natum, Naiades Ideis enutrivere sub antris;

Cujus erat species, in quâ materque paterque Cognosci possent, nomen quoque traxit ab illis.

Vide etiam Plinium lib. 7. cap. 3. Gignuntur aliquandò & utriusque sexûs infantes, Hermaphroditi dicti; & ii in prodigiis annumerantur. Ii antea nominabantur Androgyni, quòd ex viro & muliere habebant aliquid.

Ibidem. Cupidinem.] Attamen Cicero de Naturâ deor. eum Martis & Veneris filium facit.

Lin. 11. Ex Anchise Æneam.] Æneas ipse apud Homer. suam genefim edidit. Iliad. v.

Ibidem. Erycen.] Vide Hyginum cap. 260. fabularum. Vide etiam Servium ad 5. Æneid. qui tamen aliter opinatur.

Ibidem. Ex Adonio.] Ità restituimus ex 5. Reg. quorum duo sunt veterrimi & optimi, 2. Colb. 2. Brun. Nav. Vic. Gat. Marm. In duodecim recentioribus MSS. & editis est ex Adone. Ed. Thomaf. & Franc. ex Adonide.

Lin. 12. Ab apro iclus occisus est.] Conjunctionem &, quæ est in recentioribus MSS.

in Historiâ Sacrâ continetur) artem meretriciam instituit, autorque mulieribus in Cypro fuit, uti vulgato corpore quæstum facerent: quod idcirco imperavit, ne sola præter alias mulieres impudica, & virorum appetens videretur. Etiamne habet hæc aliquid numinis? cuius plura numerantur adulteria, quàm partus. Sed ne illæ quidem virgines illibatam castitatem servare potuerunt.

Unde enim puteimus Erichthonium esse natum? an ex terrâ, ut poëtæ videri volunt? At res ipsa clamat. Nam cum Vulcanus diis arma fecisset, eique Jupiter optionem dedisset præmii quod vellet postulandi, iurassetque (ut solebat) per infernam paludem se nihil negaturum, tum faber claudus Minervæ nuptias postulavit. Hic Jupiter Opt. Max. tantâ religione constrictus abnuere non potuit: Minervam tamen monuit repugnare, pudicitiamque defendere. Tum in illâ colludatione Vulcanum in terram profudisse aiunt semen, unde sit Erichthonius natus; idque illi nomen impositum ἀπὸ τῆς ἐπιδῆς, & χθονός, id est, ex certamine, atque humo. Cur igitur virgo eum puerum cum dracone conclusum & obsignatum tribus virginibus Cecropidis commendavit? evidens (ut opinor) incestum, quod nullo modo possit colorari. Altera cum penè amatorem

sex & editis, delevi ex cæteris MSS. & ed. Rom. 1468. 1470. & Tornes. 1579. Legitur, *aprio icctu*, in MSS. Nav. 1. Colb. Brun. & Vist. à primâ manu. Adonii fabula recitatur ab Aphthonio Rhetore. Vide & Ovidium lib. 10. Metamorph. circa finem.

Lin. 1. *In Historiâ Sacrâ.*] Scilicet Euhemerii.

Ibidem. *Meretriciam instituit.*] Vide Theodoret. in Therapeut.

Ibidem. *Autorque.*] Hic fœminino genere, ut *autor optima* apud Ovidium & apud Servium, quando derivatur à nomine *autòritas*; dicitur autem *auctrix*, quando venit ab *augeo*.

Lin. 2. *In Cypro fuit.*] Sic MSS. 8. Reg. 6. Colb. 2. Clarom. Lips. 2. Brun. & editi: quod præferendum est MSS. Christ. Em. & Cantabrig. ubi legitur *in stupro*.

Ibidem. *Vulgato corpore quæstum facerent.*] Sic emendavimus ex MSS. 2. Brun. Quælectio Lactantiana est. Vide infra eodem libro cap. 20. *vulgati corporis vilitatem*; & lib. 6. cap. 23. *publicis vulgatisque corporibus abstinendum*. Et apud Plautum, *corpus suum vulgare*, id est prostituere. 1. Reg. rec. habet *in vulgo*. Cæteri, *vulgò*.

Lin. 7. *Erichthonium.*] Is fuit quartus Athenarum Rex; de quo vide S. Augustin. de Civitate Dei lib. 18. cap. 12. Pausaniam in Atticis, Hygin. cap. 166. Servium in 3. Georg.

Ibidem. *Poëtæ.*] Homer. 2. Iliad. Eurip. Ovid. 2. Metamorph.

Lin. 10. *Ut solebat.*] Virgil. 6. *Æneid.*

Lin. 14. *Semen.*] Ità MSS. & editi; præter Gall. ubi est *semet*.

Ibidem. *Unde sit Erichthonius natus.*] Paus. Attic. Παλίστα ὅ Εἰρχθονίῳ λίγιστον ἀνδρογόνων μὲν ἰδίῃα ἔργα. γονίας δ' Ἡ'φαίστου ἐκ τῆς. Hom. in Catal. Apollod. lib. 111. de Deorum origine. Lucian. in Philopseud. Origen. contra Celsum lib. viii. Sed præcipuè Augustin. lib. xviii. de Civ. Dei cap. xii. Hieronym. contra Jovinian. cap. iv. Tertull. de Spectac. cap. ix. *Lindenbrogius*.

Lin. 16. *Virgo.*] De quâ vide Ovid. 2. Metamorph.

Lin. 17. *Tribus Virginibus.*] Ovid. lib. 2. Metamorph.

Pallás Erichthonium prolem sine matre creatam clauserat Attæo textâ de vimine cistâ, Virginibusque tribus gemino de Cecrope natis Servandum dederat.

Alii dicunt tantum duabus commisisse, nempe Aglauro & Pandroso. Germanici interpret: *Natus est Erichthonius, quem Minerva in cistâ abscondidit, draconeque custode appposito, duabus sororibus, Aglauro & Pandroso, commendavit.* Totidem verbis Fulgentius Mytholog. lib. 11. nisi quod Pandora ipsi, quæ Pandrosus aliis dicitur, &c. *Menysius*.

Lin. 18. *Alterâ.*] Scilicet Diana. Lactantius videtur mendacii arguere narrationem, & significare, periculum modò mortis, non ipsam mortem passum fuisse Hippolytum. Idèò etiam

suum perdidisset, qui erat *Turbatis distractus equis*, præstantissimum medicum *Asclepium* curando juveni advocavit; eumque sanatum

Secretis alma recondit

Sedibus, & nympha Egeria, nemorique relegat:

Solus ubi in silvis Italidis ignobilis ævum

Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.

Quid sibi vult hæc tam diligens, tam sollicita curatio? quid secretæ sedes? quid relegatio vel tam longè, vel ad mulierem, vel in solitudinem? quid deinde nominis commutatio? Postremò, quid equorum tam pertinax abominatio? Quid significant hæc omnia, nisi conscientiam stupri, & amorem minimè virginalem? Erat planè cur tantum laborem pro tam fideli juvene susciperet, qui amanti novercæ obsequium pernegarat.

curando, ait non in vitam revocando. Hæc igitur vox & sententia ine cogit spernere quod in MSS. est, planè. Hyppolyti historiam vide apud Ovid. lib. 12. Metamorph.

Lin. 1. *Turbatis.*] Id ex Virg. 7. *Æneid.* v. 774.

Lin. 2. *Asclepium.*] Rectè Lactantius in Græcâ fabulâ Græculum nomen *Asclepium* dat medico, juxta antiquiores & meliores codices 4. Reg. 2. Colb. Gronov. Nav. Gat. Marm.

2. Brun. & ed. Cellar. non *Æsculapium*, ut in recentioribus MSS. & editis.

Lin. 3. *Secretis.*] Locus ex eodem Virgiliti libro.

Lin. 8. *Tam longè.*] Ità reposuimus ex MSS. & editis, præter Gall. Spark. in quibus est *tam longa.*

Lin. 12. *Pernegarat.*] Sic restituimus ex MSS. codicibus & edit. Tornes. In 1. Clarom. *denegarat*; in 3. rec. & pluribus ed. *pernegaret.*

CAPUT XVIII.

De deorum consecratione propter collata in homines beneficia.

HOc loco refellendî sunt etiã ii, qui deos ex hominibus esse factos, non tantum fatentur, sed ut eos laudent etiã gloriantur, aut virtutis gratiã, ut Herculem; aut munerum, ut Cererem ac Liberum; aut artium repertarum, ut *Æsculapium*, ac *Minervam*. Hæc verò quàm inepta sint, quàmque non digna propter quæ homines inexpressibili se scelere contaminent, hostesque Deo vero fiant, quo contempto, mortuorum sacra suscipiunt, ex singulis rebus ostendam. Virtutem esse dicunt, quæ hominem tollat in cælum: non illam, de quâ philosophi differunt, quæ posita est in bonis animi; sed hanc corporalem, quæ dicitur fortitudo: quæ quoniam præcipua in Hercule fuit, immortalitatem

Lin. 1. *Hoc loco refellendi.*] Ità passim loqui solet Lactantius; & sic habent MSS. præter 2. Reg. recentiores & edit. in quibus est *Hoc in loco.*

Lin. 3. *Cererem ac Liberum.*] Sic Virgilius libros orditur Georgicorum, *Liber & alma Ceres.*

Lin. 4. *Minervam.*] Quam Horatius ope-rosam, Ovidius ingeniosam vocant.

Lin. 9. *Differunt.*] Est ex MSS. vetustissimis 1. Bonon. 3. Reg. 1. Colb. Lips. 2. Clarom. Em. 2. Brun. aliisque, & ed. Il. ac Cellar. In MSS. 1. Reg. 5. Colb. Cauc. Jun. & editis, *dixerunt.*

meruisse creditur. Quis tam stultè ineptus est, ut corporis vires divinum vel etiam humanum bonum judicet; cùm sint & majores pecudibus attributæ, & uno morbo sæpe frangantur, vel ipsâ senectute minuantur & corruant? Itaque idem ille, cùm deformari ulceribus toros suos cerneret, nec sanari se voluit, nec senem fieri, ne quandò seipso minor aut deformior videretur. Hunc è rogo quo vivum se ipse combusserat, ascendisse in cœlum putaverunt: eaque ipsa, quæ stultissimè admirati sunt, simulacris & imaginibus expressâ & consecrata posuerunt, ut in perpetuum vanitatis eorum monimenta perstarent, qui ob necem bestiarum deos fieri credidissent. Sed hæc Græcorum fortasse culpa sit, qui res levissimas pro maximis semper habuerunt. Quid nostri, num sapientiores? qui athleticam quidem virtutem contemnunt, quia nihil obest: sed regiam, quia latè solet nocere, sic admirantur, ut fortes & bellicosos duces in deorum cœtu locari arbitrentur; nec esse ullam aliam ad immortalitatem viam, quàm exercitus ducere, aliena vastare, urbes delere, oppida excidere, liberos populos aut trucidare, aut subijcere servituti: videlicet quò plures homines affligerint, spoliaverint, occiderint, eò se nobiliores, & clariores putant, & inanis gloriæ specie capti, sceleribus suis nomen virtutis imponunt. Jam mallet, ut à ferarum cædibus deos sibi fingerent, quàm immortalitatem tam cruentam probarent. Si quis unum hominem jugulaverit, pro contaminato ac nefario habetur, nec ad terrenum hoc domicilium deorum admitti eum fas putant. Ille autem, qui infinita hominum millia trucidaverit, cruore campos inundaverit, flumina infecerit, non modò in templum, sed etiam in cœlum admittitur. Apud Ennium sic loquitur Africanus:

*Si fas endo plagas cœlestum ascendere cuiquam est,
Mi soli cœli maxima porta patet.*

Lin. 3. *Vel ipsâ senectute minuantur.*] At in quibusdam MSS. *senectute ipsâ minuantur, ad extremum morte terminentur & corruant.* Quod cur Lactantiū esse negem, causam non video: præsertim cùm reprehendat opinionem, viribus corporis Herculem meruisse immortalitatem; ergo benè ipsius mortis jus adhibetur: quī enim per hoc pariat immortalitas, in quod tantum jus mortis? quod totum morte finitur. Gronovius.

Lin. 5. *Nec sanari se voluit, &c.*] Codex antiquus Bon. habet, *nec sanum se voluit, nec senem fieri*; quod mihi probatur, quia illa similitudo dictionum, *sanum & senem* efficit quandam orationis venustatem. Alter codex Bon. *Nec sanari se voluit, ne senex aut deformior videretur.* Quæ etiam oratio non est inepta, neque inconcinna; sed quia lectioni vulgatæ quæ est 30. MSS. & omnium edit. optimus est sensus, eam retinimus. Id ex Thomasio.

Ibidem. *Seipso minor.*] In senibus enim ossa macerantur, & caro caloris acrimoniam tabescit. Vander Linden.

Lin. 6. *E rogo.*] Ità reposuimus ex MSS. Regio-Puteano, 2. Colb. Ultr. & ed. Paris. 1525. ad id conspirantibus 3. Colb. Jun. 1. Clarom. & edit. Rom. 1468. 1470. & Egnat. in quibus est *ergo* pro *è rogo*. In MSS. Cauc. 3. Reg. 1. Bonon. Pen. 1. Colb. 1. Clarom. & editis multis rec. à rogo.

Ibidem. *Se ipse combusserat.*] Manuscriptorum est; *se ipsum*, editorum recentiorum.

Lin. 14. *In deorum cœtu.*] Plerique editi, *cætum*.

Lin. 16. *Oppida excidere.*] In sex MSS. *excindere*, in septem *exscindere*.

Lin. 25. *Ennium.*] Epigram. & apud Cic. de Rep. teste Senec. epist. 109.

Lin. 26. *Si fas endo plagas cœlestum.*] Ità correximus ex Cicerone lib. 3. de Republicâ, & ex Lactantianis MSS. Salmas. 1. Lips. Pal.

Scilicet quia magnam partem generis humani extinxit ac perdidit. O quantis in tenebris, Africane, versatus es! vel potius, ô poëta, qui per cædes & sanguinem patere hominibus in cœlum ascensum putaveris! Cui vanitati & Cicero assensit: Est verò, inquit, Africane: nam & Herculi eadem ista porta patuit. Tanquam ipse planè, cum id fieret, janitor fuerit in cœlo. Equidem statuere non possum, dolendumne potius, an ridendum putem; cum videam graves & doctos, & (ut sibi videntur) sapientes viros, in tam miserandis errorum fluctibus volutari. Si hæc est virtus, quæ nos immortales facit, mori quidem malim, quàm exitio esse quamplurimis. Si aliter immortalitas parari non potest, nisi per sanguinem, quid fiet, si omnes in concordiam consenserint? Quod certè fieri poterit, si pernicioso & impio furore projecto, innocentes esse ac iusti velint. Num igitur nemo erit cœlo dignus? num peribit virtus, quia hominibus in homines sævire non dabitur? Sed isti, qui everfiones urbium populorumque summam gloriam computant, otium publicum non ferent; rapient, sævient, & injuriis insolenter illatis, humanæ societatis foedus irrumpent, ut habere hostem possint, quem sceleratius

Ultr. & Regio-Puteano, in quo est *caelestium* pro *caelestum*; ad id conspirantibus 3. Reg. 3. Colb. Nav. Vict. Gat. 2. Brun. Em. Balliol. in quibus est, *Si faciendo plagas*. Correctione nostræ adstipulantur doctissimi viri Salmastius, Pithoæus, Isæus, Gronovius, Baluzius, & Cellarius. In undecim MSS. recentioribus & in editis legitur:

Si fas cædendo caelestia scandere cuiquam est. In quo quis non videt librariorum fraude & inscitia factum esse *cædendo* *ἀντὶ τοῦ* *endo*? deinde accessisse partim aliorum librariorum, partim editorum pravum iudicium; qui quasi verba proximè sequentia, *Scilicet quia magnam partem generis humani extinxit ac perdidit*, necessariò aliquid in Enniano carmine positum interpretarentur, fecerunt, *cædendo*, deleverunt *plagas*, *caelestia* vicem *caelestium* vel *caelestum* subjecere, (hoc est, verè mapalia fecerunt.) Et quia gloria Africani omnibus ex rebus bello gestis adeò nota sit, ut ipsi soli cœlum patere, velit poëta, non apparere demonstrat aliam causam, cur id velit, nisi quòd

Πολλὰς ἰσθμίωνες ψυχὰς ἀντὶ τοῦ αἰθέρος.

versus Homeri initio Iliad. quasi dicas

Multas illustres animas ad orcum præmiserit. Ipse ergo Lactant. interpretatur, etsi nullum eà de re verbum in epitaphio inveniret, cædes & sanguinem multorum hominum opinione locasse Africanum inter sidera; utpote quem non aliundè, quàm ex cadibus & sanguine, hoc est, ex bello, celebrem norimus. Sed à multis ante Lactantium similiter explicatur, Seneca

Epistol. 95. *Ex senatûsconsultis plebisque scitis scelera exercentur, & publicè jubentur vetita privatim. Quæ clam commissa capite luerent, eadem quia paludati fecere, laudantur. Non pudet homines, mitissimum genus, gaudere sanguine alterno, bella gerere, gerendaque liberis tradere.* Gronov. Endo antiqui dixerunt pro in, iis credo rationibus nixi, quòd endo deductum à Græco ἔνδον passim apud Ennium legatur pro in, uti & apud Lucretium indogredi pro ingredi, & id genus plura; in suæ sententiæ confirmationem illud etiam afferunt, quòd cum nullam causam, quæ ad immortalitatem iter aperuisset Africano, ab Ennio expressam videret Lactantius, hanc ipse adjecerit.

Lin. 4. *Est verò, inquit, Africane.*] Ità Cicero lib. 3. de Republica; ità cum editis Manuscripti, præter 3. Colb. & 1. Reg. in quibus legitur, *Et verò, inquit, Africane.*] Andreas Patricius in Scholiis ad fragmenta Ciceronis è 3. de Repub. putat legendum, *est verò ita, Aphricane*; vel simpliciter, *& verò, Aphricane*. Ego verò ubi unanimes codices reperi, non facillè quidquam immuto.

Lin. 5. *Eadem ista.*] Locutio Lactantiana; quæ passim occurrit. MSS. 3. rec. & 9. edit. rec. *eadem ipsa*.

Lin. 9. *Mori quidem.*] Sic MSS. At editi cum 4. MSS. rec. *mori equidem*.

Lin. 15. *Otium publicum.*] Id est pacem.

Lin. 17. *Fœdus irrumpent.*] Ità omnes editi, ac Manuscripti, præter 1. Clarom. qui habet, *fœdus rumpent*. At observo verbis compositus

deleant, quàm lacefferint. Nunc ad reliqua pergamus. Nomen deorum Cereri ac Libero traditio munerum fecit. Possum divinis docere litteris, vinum atque fruges ante progeniem Cœli atque Saturni fuisse in usu hominum: sed ab his sanè inventa esse fingamus. Num potest plus aut majus videri, collegisse fruges, hisque fractis, panem facere docuisse, aut uvas de vitibus lectas expressisse, vinumque fecisse, quàm fruges ipsas, aut vites generasse, ac protulisse de terrâ? Reliquerit hæc sanè Deus humanis ingeniis eruenda: tamen fieri non potest, quin ipsius sint omnia, qui & sapientiam tribuit homini, ut inveniret, & illa ipsa, quæ possent inveniri. Artes quoque suis inventoribus immortalitatem peperisse dicuntur, ut Æsculapio medicina, Vulcano fabrica. Colamus igitur & illos, qui fullonicam sutrinamque docuerunt. Cur autem figurinæ repertori honos non habetur? An quia isti divites vasa Samia contemnunt? Sunt & aliæ artes, quarum repertores humanæ vitæ plurimum profuerunt. Cur non & illis attributa sunt templa? sed nimirum Minerva est,

pro simplicibus, & simplicibus pro compositis Lactantium non semel uti.

Lin. 1. *Nomen deorum Cereri.*] Cererem Eleusini maxime colebant, quia cum in Atticam venisset ad filiam quærendam, primum eos frugum rationem legesque docuisset. Nec tamen omnino displicet eorum opinio, qui Ceres ab Hebræo charas, arare, dictum velint, quia ut Ovid. lib. 5. Metamorph.

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro.
Ex Vossio.

Lin. 2. *Traditio.*] MSS. 1. Colb. & Brun. tributio.

Ibidem. *Possum divinis docere litteris.*] Genes. 4. ubi frugum & vitium inventio atque cultura Adamo & Noæ tribuitur; de quo differit rursus ipse Lactantius infra lib. 2. cap. 4. & S. Augustinus lib. 8. super Gen. ad litter. Plinius igitur ad finem l. 7. & cæteri ethnicorum nugantur, qui hæc Cereri, & Eumolpo Atheniensi attribuunt, vel Dionysio, sive Osiridi, ut scribit Diodorus lib. 1. c. 2. Isæus.

Lin. 3. *Quin ipsius sint omnia, &c.*] Antiquus codex habet, & illa ipsa quæ possent inveniri, artes quoque, &c. ita ut expungantur verba illa, primus invenit, quæ sanè expungenda sunt: nam de Deo ante, & hîc loquitur, declarans homines, quamvis aliquem usum humano generi utilem multarum rerum invenerint, tamen omnia in Deum esse referenda, qui & prudentiam hominibus ad inveniendum ea tribuerit, & res ipsas effecerit, in quibus prudentia hæc posset apparere. Thomæsius.

Lin. 11. *Æsculapio Medicina.*] Homerus Odyss. 8. Præoni cuidam medicinæ inventio-

nem tribuit, Plato & Ovidius Apollini, Galenus, Asclepio: Pindarus verò Ode 3. Pyth. item 3. Nemeor. Chironem Æsculapii in medicinis præceptorem facit. Sorano medicinam invenit quidam Apollo, amplificavit Æsculapius, perfecit Hippocrates. Plura hujus generis nugamenta reperies apud Polydorum Virgil. de rerum inventoribus lib. 1. cap. 20. de Invent. Med. Quæstum suum Æsculapio exprobrat Tertullianus Apolog. cap. 13. Lege ad hæc quæ de hoc Theodoretus lib. 3. de curat. malis, qui est de diis secundariis inscriptus, ex quarto Biblioth. Diod. Sicul. refert. Betul.

Ibidem. *Vulcano fabrica.*] Vulcanus, inventor ignis & artificiorum, quæ igne parantur. Tzetzes in Hist. 335. Chil. 10. habet:

Ἡφαίστος τις Αἰγυπτίου, &c.

Hunc Vulcanum, Tubalcainum fuisse putant multi, de quo Genesios cap. 4. comm. 22. Arma bellica, ærariam, ferramentariam invenit.

Lin. 13. *Vasa Samia.*] Plin lib. 35. c. 12. quo de plasticis inventoribus scribit, ex quorundam opinione tradit, Rhœcum & Theodorum primos omnium plasticen invenisse. Atque rursus eod. cap. Major, inquit, pars hominum terrenis utitur vasis. Samia etiamnum in esculentis laudantur. De Samiâ terrâ lege eundem Plinium cap. 16. ejusdem lib. Betulæius.

Lin. 15. *Cur non & illis.*] Et ex MSS. reposui: etiam editorum est.

Ibidem. *Minerva est.*] Minervæ autem, apud Martianum Capellam, Vulcanus cooperatorem est: & apud S. Augustinum de Civit. Dei lib. 4. cap. 10.

est, quæ omnes reperit: ideoque illi opifices supplicant. Ergo ab his fordibus Minerva ascendit in cœlum. Est verò cur quisquam derelinquat eum, qui terram cum animantibus, cœlum cum astris & luminibus exorsus est, ut eam veneretur, quæ telam docuit ordiri? Quid ille, qui vulnera in corporibus sanare docuit? num potest esse præstantior, quàm qui corpora ipsa formavit? sentiendi ac vivendi rationem dedit? herbas denique ipsas, & cætera quibus medendi ars constat, excogitavit ac protulit?

Lin. 2. *Est verò cur quisquam.*] In plerisque editis, *Est verò causa*: quam vocem MSS. & editi Plant. If. Thyf. Gall. Spark. & 2. Lipf. elegantius extrudunt. Plautus Aulul. *Est quòd revisam.* Demùm Ovid. 2. Metam.

Est verò cur quis Junonem ledere nolit? Lactantius suprâ in fine cap. 17. *Erat planè cur tantum laborem,* &c. Et infrâ lib. 2. c. 7. ad finem, *Est verò cur illorum autoritas.* Hinc nonnulli maluerunt simpliciter sic scribi, *est cur,* vel *est quòd.* Ex Isæo. Hæc ironicè à Lactantio dicta sunt.

Lin. 4. *Que telam docuit ordiri.*] Est hæc Minerva Saitica, Ægyptiis Neith votata, ut

ait Plato in Timæo: est hæc textrix artis pertrix. Diod. inter varia ejus inventa refert & τὴν τῆς ἰσχυρῆς καὶ ἀσχευῆς. Quibusdam eadem est ac Noëma sive Naama, filia Lamechi, Mosi memorata Gen. 4. 23. si verum est quod apud Genebrardum in Chronicis, & in Lipomani Catenâ legas, eam lanificium ac texturam reperisse, ac propter hoc inventum memorari præter morem scripturæ, quæ non solet in genealogiis referre fœminas, nisi ob virtutem eximiam, aut mysterii causâ; idque magis hinc elucere, eò quòd jungatur tribus præclaræ rei inventoribus, Jabel, Jubal ac Tubalcain, Vossius.

CAPUT XIX.

Quòd Deum verum simul cum diis vanis nemo possit colere.

AT enim dicet aliquis, & huic summo qui fecit omnia, & illis qui partim profuerunt, suam venerationem esse tribuendam. Primum nec factum est unquam, ut qui hos coluit, etiam Deum coluerit: neque fieri potest; quoniam si honos idem tribuitur aliis, ipse omninò non colitur, cujus religio est, illum esse unum ac solum Deum credere. Clamat summus poëta; eos omnes,

Qui inventas vitam excoluere per artes,

apud inferos esse, ipsumque illum *repertorem medicina talis & artis ad Stygias undas fulmine esse detrusum*: ut intelligamus, quantum valeat pater omnipotens, qui & deos fulminibus extinguat. Sed homines ingeniosi hanc secum habebant fortasse rationem: quia Deus fulminari non potest, apparet non esse factum; immò verò, quia factum est, apparet hominem fuisse, non deum. Mendacium enim poëtarum non in facto est, sed in nomi-

Lin. 3. *Coluit.*] Sic ex editis Tornes. If. Spark. & Manuscriptis restituiimus, præter 1. Colb. & Brun. in quibus est *coluerint*; in cæteris editis *colit*.

Lin. 7. *Qui.*] Ex Virgil. 6. Æneid. 663.

Lin. 8. *Repertorem medicine talis & artis.*]

Ità cum Virgilio MSS. 10. Reg. 6. Colbert. Cauc. Jun. Sorbon. Ultr. 2. Lipf. 2. Clarom. 2. Brun. 13. vet. impressi. At in MS. Bonon. & edit. Thomaf. If. Spark. legitur, *medicina artis repertorem,*

ne. Metuebant enim malum, si contra publicam persuasionem faterentur, quod erat verum. Quod si hoc constat inter ipsos, ex hominibus deos factos, cur ergo non credunt poëtis, si quandò illorum fugas, & vulnera, & mortes, & bella, & adulteria describunt? Quibus de rebus intelligi datur, non potuisse ullo pacto fieri deos: quia ne homines quidem probi fuerunt, eaque in vitâ suâ gesserunt, quæ mortem pariunt sempiternam.

Lin. 1. *Metuebant enim malum.*] Isocrates in Laud. Busr. impias Poëtarum de Diis fabulas perstringit, ac nonnullos eorum idcirco meritas, ait, dedisse poenas. Nam Orpheus à Threissis disceptus est, insimulatis Liberi Patris sacris. Homerus & errare & mendicare est coactus; imò etiam excæcatus fuit: alii aliis affecti fuere supplicii. Plura apud eum vide. Tullius quoque illum hanc ipsam ob causam reprehendit. *Homerus*, inquit, *humana ad deos retulit, mallem divina ad nos.* Pilostratus in Heroicis de eodem ait, *ἡρώων μὲν θεῶν, &c.* Primum quidem, cum hominibus deos miscuisset, de hominibus ingentia, de diis verò exilia dixit, ac vilia. Ex Vossio.

Lin. 3. *Si quandò illorum fugas, & vulnera, &c.*] Cic. lib. 1. de Nat. deor. *Poëta irâ inflammatus & libidine furens induxerunt deos, feceruntque ut eorum bella, pugnas, praelia, vulnera videremus; odia præterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effusas in omni intemperantiâ libidines,*

adulteria, vincula, cum humano genere concubitus, mortalesque ex immortalibus procreatos. Isocrates in Laud. Busr. Theodoret. Serm. 3. contra Græcos de angelis, de diis & demonibus. Augustin. de Civit. Dei lib. 4. c. 27. ex *Elmenhorst.* in Arnob. pag. 114. inter omnes Poëtas nullus tam fœdè loquitur de diis quàm Homerus, de quo Jul. Scaliger lib. 14. de re Poët. cap. 1. hæc dicit, *Homerus, de diis suis, tanquam suis loquitur.* Tertull. contra Gentes cap. 14. *Quis non poëta dedecorator invenitur deorum?* Pythagoras Homerum apud inferos torqueri dicebat, quod ejusmodi fabulas poëmatis suis intexuerit. Plato item in lib. de Legg. hoc nomine insinuat Homerum. Vossius.

Lin. 4. *Quibus de rebus.*] Sic cum ed. Cellar. MSS. omnes, demptis 2. recentioribus à quibus abest præpositio. In editis est, *Quibus ex rebus.* Sed & alibi præpositione de pro ab vel ex usum fuisse Lactantium jam supra observavi ad caput 5.

C A P U T XX.

De diis Romanorum propriis & eorum sacris.

VENIO nunc ad proprias Romanorum religiones, quoniam de communibus dixi. Romuli nutrix lupa honoribus est affecta divinis. Et ferrem si animal ipsum fuisset, cujus figuram gerit. Autor est Livius,

Lin. 2. *Romuli.*] *Romulum & Remum* à virtute, hoc est, robore appellatos fuisse, putat Festus: nec immeritò, si observemus *Pòpulus* Latinis *valentiam* esse, nam *ἰσχύς* est valere. Glossæ: *Pòpulus, valentia.* Ita vocatur robur corporis, quod & ipsum ex eadem origine venit. *Pòpulus* & fortitudo & vir fortis. *Salmasius.* *Romulum* à *rumâ*, hoc est, mamma, alii deducunt. *Blanchardus.*

Lin. 3. *Si animal ipsum fuisset.*] MS. Jun. *ipsa.* MS. Cauc. & editi ferè, *si id animal ip-*

sum fuisset. Euseb. Chron. propter pulcritudinem & rapacitatem corporis quæstuosi, lupa à vicinis appellabatur. Unde ad nostram usque memoriam, meretricum cellula lupanaria dicuntur. Idem etiam extat apud Isidorum Etym. lib. 18. cap. 42. Prudentius:

Ruricolæ vexare lupas. —

Quas Prudent. *lupas* vocat, dicuntur à Terulliano lib. de Pallio, *Lupæ popularium libidinum nundine;* & ab eodem autore lib. de Spectaculis, cap. de Munere: *Prostibula, pu-*

Larentinæ esse simulacrum, & quidem non corporis, sed mentis ac morum. Fuit enim Faustuli uxor, & propter vulgati corporis vilitatem, lupa inter pastores, id est, meretrix nuncupata est; unde etiam lupanar dicitur. Exemplum scilicet Atheniensium in eâ figurandâ Romani secuti sunt; apud quos meretrix quædam nomine Leæna, cum tyrannum occidisset, quia nefas erat simulacrum constitui meretricis in templo, animalis effigiem posuerunt, cuius nomen gerebat. Itaque ut illi monimentum ex nomine, sic isti ex professione fecerunt. Hujus nomini etiam dies festus dicatus est, & Larentinalia constituta. Nec hanc solam Romani

blicæ libidinis hostiæ & pudoris sui interemptrices. D. Hieron. ad Gerantiam: *Ut in eo, ait, se putet esse laudabilem, si scortis melior sit, si publicarum libidinum vicissimas superet.* Senec. Nat. quæst. lib. 1. *Corpora publico objecta ludibrio nuncupat. Juretus.* Non desunt tamen, qui veram belluam Romuli nutricem velint fuisse, non autem prostitutam Larentinam. In his & Strabo, qui Tiberii temporibus, è Ponti regibus oriundus, clarissimus fuit, libro 5. Geograph. Justinus lib. 38. *Ipsi ferunt conditores suos lupæ uberibus, sic omnem illum populum, luporum animos habere, inexplebiles sanguinis atque imperii.* Jul. Hygin. Augusti libertus fab. cap. 252. *Romulus & Remus, Martis & Ilie filii, à lupâ nutriti sunt.* Hoc idem scribit Virgilius libro 8. *Aeneidos:*

*Fecerat & viridi setam Mavortis in antro
Procubuisse lupam, &c.*

Juvenalis Sat. 11. v. 104. & Vet. Schol. ibid. *Romulæ simulacra feræ mansuescere jussæ.* Ovid. lib. 2. Fast.

Lactē quis infantes nescit crevisse ferino. Sext. Propert. lib. 11. eleg. 6.

Tu criminis autor

Nutritus duro, Romule, lacte lupæ. Dempster. Doctiss. Boxhornius in quæst. Rom. hoc fictum putat.

Lin. 1. *Larentinæ.*] Sic restituimus ex veterissimis & optimis MSS. 2. Bonon. 3. Reg. 2. Colb. Tax. Pen. 1. Clarom. à secundâ manu, 2. Brun. & edit. If. accedentibus MSS. Regio-Puteano & 3. aliis Reg. 4. Colbert. 1. Sorbon. Gat. Marin. Cauc. Ultr. 1. Clarom. & alter Clarom. à primâ manu, in quibus est *Tarentinæ*; ed. Rom. 1468. *Jarantina.* Sed & infra *Larentinalia constituta*, sic dicta à *Larentinâ*. Nec aliter Tertullianus Apolog. cap. 25. In MSS. rec. 2. Reg. Viêt. Nav. Cantab. Em. & editis 12. *Larentiæ*; in edit. Crat. & Gymnic. *Laurentiæ*; in 1. Reg. *Tarentiæ*. *Larentinæ* nomen est apud Livium Decade 1. cap. 4.

Lin. 2. *Vulgati corporis.*] Id est, prostituti corporis. Vide not. suprâ ad cap. 17. In MSS. 1. Reg. à primâ manu, Nav. Viêt. 1. Colb. *vulgatiorem corporis vilitatem.*

Lin. 3. *Lupa.*] Ità Cicero in Philippicis, Antonii scorta lupas vocat.

Ibidem. *Lupanar.*] De quo adhuc infra lib. 6. cap. 23.

Lin. 4. *Exemplum scilicet Atheniensium.*] Apud Athenienses vetitum erat meretricibus ingredi templa, ut videtur apud Demosthenem contra Androtionem. *Barthius.*

Lin. 5. *Leæna.*] Apud Thucydideum lib. 6. legitur, quomodo Hipparchus Pisistrati filius per Harmodium & Aristogitonem fuerit interfectus. Quibus Pausanias adjicit, Hipparchiam cum Hipparchi fratris necem ulcisci vellet, mulierem nomine Leanam ad necem usque excruciasse, quam noverat scortum esse Aristogitonis. In cuius rei monumentum Athenienses post extinctum Pisistrati genus, ob cruciatum quos passa fuerat, Leanam aream posuerunt. Hujus Leænæ tolerantia celebratur à Plinio lib. 7. cap. 23. ab Athenæo lib. 13. Dipsosophist. & ab Eusebio in Chronicis, Quod cum actum fuerit Olympiad. 67. regnante Tarquinio Superbo, fieri non potuit ut Romani in effingendâ Lupâ imitati sint Athenienses in exprimendâ Leânâ. Lupa enim sculpta fuit ab Anco Martio triginta fere Olympiades ante effigiatam ab Atheniensibus Leânâ; erratum igitur est historicum Lactantii. Tertullianus sub finem Apologetici, patientiam miratur Leænæ, quæ, Eusebio teste, linguam suam mordiculis amputavit, ne prodiret arcanum amicorum & Sociorum: vide quæ in casu simili de Anaxarco refert Valer. Maximus lib. 3. cap. 3.

Lin. 9. *Larentinalia.*] Celebrantur decimo Kal. Jan. Vide Macrob. Saturnal. lib. 1. c. 10.

Ibidem. *Nec hanc solam Romani meretricem colunt.*] Ità restituimus ex antiquissimis & optimis MSS. 7. Reg. 2. Bonon. 4. Colb. aliis

meretricem colunt, sed Faulam quoque, quam Herculis scortum fuisse Verrius scribit. Jam quanta ista immortalitas putanda est, quam etiam meretrices assequuntur? Flora, cum magnas opes ex arte meretriciâ quæsiuisset, populum scripsit hæredem, certamque pecuniam reliquit, cuius ex annuo fœnore suus natalis dies celebraretur editione ludorum, quos appellant Floralia. Quod quia Senatui flagitiosum videbatur, ab ipso nomine argumentum sumi placuit, ut pudendæ rei quædam dignitas adderetur. Deam finxerunt esse, quæ floribus præsit, eamque oportere placari, ut fruges cum arboribus aut vitibus benè prosperèque florescerent. Eum colorem secutus in Fastis poeta, non ignobilem nym-

que undecim, & editis Rom. 1470. 1474. & Cellar. In 1. Colb. *nec eam solam*; in 1. alio Colb. *nec etiam solam: etiam* mendosè pro *eam*. In MSS. 1. Reg. & Jun. & plerisque vulgaris est, *hanc solum*.

Lin. 1. *Sed Faulam quoque, &c.*] Doctiss. Vossius existimat Lactantium prisco more scripsisse *Flauram*, id est, *Floram*. Quæ deinde subiungit autor noster de Florâ illâ, cum eodem Vossio parùm verosimilia arbitror; neque enim ejus nominis meretrix fuit, quæ sua populo legarit: si Lactantius indicasset autores, quos esset secutus, tutius illi fides haberi posset; verùm de hoc apud illum altum est silentium. Sed ut magis pateat hæc esse conficta, nota quòd *Flora* illa à Varrone in 4. L. L. inter deos deasque ponatur, quos Romani temporibus Romuli à Sabinis acceperint, quique à Tatius inducti fuerint. Ex Varrone patet *Floram* jamdudum antè cultam, quàm à Lactantio memoratur: & ut planè constet quàm antiquus ejus cultus fuerit Romæ, lege Varr. de L. L. 6. ubi ex Ennio inquit, Numam flamines fecisse cognomine *Florales*. Verba ejus: *eundem Pompilium Numam ait* (Ennius) *fecisse flamines, qui omnes sint à singulis diis cognominati: in quibusdam apparet etyma; ut cur sit Martialis, Quirinalis. Sunt in quibus flaminum cognominibus latent origines: ut qui sunt in versibus plerique Voltornalis, Palatualis, Furinalis, Floralis, Falacer, Pomonalis*. Nec quia jam Romuli, & Numæ temporibus, Floræ sacra ac Flamines erant, eò etiam *Florales* fuerint ludi. Hi demùm celebrati anno V. C. 10 XIII. C. Claudio Cenchone, & M. Sempronio Tuditano Cofs. idque non ex Floræ, vel meretricis cujusdam hæreditate, sed ex pecuniâ multatitiâ eorum, qui peculatus damnati forent, quia publicum pop. Romani agrum occupassent, ut narrat Ovid. in 5. Fastor. quem vide. Ac illa quidem exordia fuere *Floralium*; exinde non celebrata,

nisi anni ratio posceret, vel Sibyllinis libris ita præceptum diceretur. Sed ut annua hæc essent, decretum demùm anno urbis 151 XXX. L. Postumio Albino, & M. Popillio Lænatæ Cofs. Occasio erat ejusmodi. Magna fuerat sæpius verni temporis intemperies, indeque nata annorum plurium sterilitas. Placitum igitur Senatui, ut Floræ instituerentur ludi annui; quò favore deæ, tanto jam honore auctioris, deinceps arbores plantaque omnes melius florescerent. Ex Vossio.

Lin. 2. *Putanda est.*] Ità restitutum ex MSS. codicibus & editis sex. *Est* desideratur in Cauc. & 1. Clarom. & in ed. Gymnic. cæteri editi habent, *putanda sit*.

Lin. 3. *Assequuntur.*] Sic MSS. cum editis Paris. 1525. Graph. & Gymnic. Cæteri editi, *assequuntur*.

Ibidem. *Flora.*] Hæc non eadem est cum *Faulâ*, de quâ suprâ. *Flora* apud omnes habetur scorti nomine famosa; vocaturque ab aliis *Acca Larentina*, ab aliis *Melibæa Niobes filia*, quæ colore ob metum Apollinis & Dianæ mutato, *Chloris* dicta sit. Vide Vossium de Idolatr. lib. 1. cap. 11.

Lin. 4. *Quæsiuisset.*] Istud verbum Lactantio familiare pro *acquirere*, ut inferiùs monstrabitur.

Ibidem. *Populum.*] Edit. plures addunt, *Romanum*: sed abest quoque ab Epitome cap. 20.

Lin. 6. *Floralia.*] Id Romanis exprobrat S. Augustinus de Civit. Dei lib. 4. cap. 8. Celebrabantur *Floralia* quarto Kalend. Aprilis. De Florâ vide Plinium lib. 18. cap. 29. & lib. 36. cap. 5. ubi scribit *Floram* Praxitelis opus Romæ fuisse. Tatianus multa scorta numerat, quorum imagines à variis artificibus fuerunt effictæ. Cæterùm insignium meretricum catalogum invenies apud Athenæum libro 13.

Lin. 10. *Poëta.*] Ovidius lib. 5. Fastorum vers. 195.

pham fuisse narravit, quæ sit Chloris vocitata, eamque Zephyro nuptam, quasi dotis loco id accepisse muneris à marito, ut haberet omnium florum potestatem. Honestè quidem ista dicuntur; sed inhonestè turpiterque creduntur. Nec debent (cùm veritas quæritur) hujusmodi nos velamenta decipere. Celebrantur ergo illi ludi cum omni lasciviâ, convenienter memoriæ meretricis. Nam præter verborum licentiam, quibus obscenitas omnis effunditur, exuuntur etiam vestibus populo flagitante meretrices, quæ tunc mimarum funguntur officio, & in conspectu populi usque ad satietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur.

Cloacinæ simulacrum in cloacâ maximâ repertum Tattius consecravit, & quia cujus esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit. Pavorem, Palloremque Tullus Hostilius figuravit & coluit. Quid de

Lin. 1. *Chloris vocitata.*] *Chloris eram, quæ Flora vocor.* Ovid. lib. 5. Fastor. v. 195.

Lin. 5. *Celebrantur ergo illi ludi, &c.*] Hi ludi, cùm primum celebrarentur mense Aprilis, postea in Maium translati sunt, Ovidio teste.

Mater ades florum ludis celebranda jocosis :

Distuleram partes mense priore tuas.

Incipis Aprili, transis in tempora Maii :

Alter te fugiens, cùm venit alter, habet.

Alexander ab Alexandro lib. 6. genial. Dier. cap. 8. his ludis scæminas, quæ vulgato corpore quæstum faciebant denudari, & pudendis obscenisque invelatis, per lusum & lasciviam currere, & impudicos jocos agere, moris erat : quibus etiam Ediles cicer, fabas, & alia missilia plebi spargere, leporesque & capreas, aliaque mitia animalia ludis admittere consueverant. Hos in vico Patricio, aut proximo, celebrabant; noctuque accensis facibus, cum multâ obscenitate verborum per urbem currebant, & ad tubæ sonitum conveniebant. Atque hinc est, quod autor noster dixerit ludos hosce celebrari, *convenienter memoriæ meretricis*. Introducebantur etiam hisce ludis funambuli elephantes, uti ex Suetonio in Galbâ, & ex Flavii Vopisci Carino apparet. Ovid. lib. 5. Fast. explicationem amplam horum ludorum reliquit : quem adi. Rosinus. Contrâ hanc obscenitatem scribit S. Augustinus de Civit. Dei lib. 4. cap. 26.

Lin. 6. *Convenienter.*] Itâ reposuimus ex vetustissimis & optimis MSS. 17. At in recentioribus octo atque in vulgatis legitur *convenientes*. De his videndi Tertullianus pagg. 697. 3. 216. 6. & Joan. Chrysostomus Homil. 6. & 7. in Matthæum.

Lin. 8. *Quæ tunc mimarum funguntur offi-*

cio.] Sic legas cum omnibus propè MSS. Licet enim hæc vox admodum rara sit scæminino genere, legitur tamen apud Ciceronem Philippicâ 2. *inter quos apertâ læticiâ mimæ portabatur*; & apud Valer. Max. lib. 2. c. 10. de Catone loquentem : *Ludos Florales spectante, populus ut mimæ nudarentur postulare erubuit*. At mimus est histrio, & imitator dictorum & morum hominum, aut potiùs scurra facetus.

Lin. 9. *Pudendis motibus.*] Juvenalis depingit illos motus Sat. xi.

— *ut Gaditana canoro*

Incipiat prurire choro, plausuque probatæ

Ad terram tremulo descendant clune puellæ :

Spectant hoc nuptæ juxta recubante marito,
Vide & Arnobium lib. 2.

Lin. 11. *Cloacinæ simulacrum.*] Festivè ad hujus deæ nomen alludit Tertullianus in lib. de Pallio, cap. 4. Meminit & ejus lib. 1. advers. Marcionem c. 18. Meminit & Cyprianus de Idolorum vanitate. S. August. de Civ. Dei lib. 4. ac Minucius Felix cap. 25.

Lin. 13. *Pavorem Palloremque.*] Livius lib. 1. cap. 27. *Tullus Hostilius in re trepidâ vocitatos, sanæque Pavori & Pallori, equitem clarâ increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in prælium jubet*. Vide August. de Civit. Dei lib. 4. cap. 2. 15. 23. & lib. 6. cap. 10. Cic. lib. 3. de Nat. deor. Sed non in Urbe, verum extra Urbis pomærium Pallori structam ædem loquitur Plutarchus in Cleomene; & rectè Pallorem communi cum Pavore fano coluerunt, quia ex timore seu pavore nascitur pallor. Servius ad v. 30. lib. 3. Æneid. *Pallor nascitur, cùm se ad præcordia fugiens contrahit sanguis*. Cic. l. 5. de Finib. *Quis est enim, aut quotusquisque, cui mors cùm appropinquet,*

hoc dicam, nisi dignum fuisse, qui semper deos suos (sicut optari solet) præsentes haberet? Ab hoc illud M. Marcelli de consecratione Honoris atque Virtutis, honestate nominum differt, re congruit. Eâdem vanitate Mentem quoque inter deos collocavit Senatus: quam profectò si habuisset, ejusmodi sacra nunquam suscepisset. Magnum Cicero audaxque consilium suscepisse Græciam dicit, quod Cupidinum, & Amorum simulacra in gymnasiis consecrasset; adulatus est videlicet Attico, & irrisit hominem familiarem. Non enim illud magnum, aut omninò consilium dicendum fuit, sed impudicorum hominum perdita & deplorata nequitia, qui liberos suos, quos erudire ad honesta deberent, prostituerunt libidini juventutis; à quibus flagitiorum deos, & in illis potissimum locis ubi nuda corpora corruptorum luminibus patent, & in illâ colli ætate voluerunt, quæ simplex & improvida prius irretiri, & in laqueos potest

non refugiat timido sanguen, atque exalbescat metu. Ex Dempstero. Hæc omnia enumerat S. Cyprianus de Idolorum vanitate his verbis, *Deam quoque Cloacinam Tatus adinvenit & coluit: Pavorem Hostilius atque Pallorem; mox à nescio quo Febris dedicata, & Acca & Flora mevetrices. Hi dii Romani.*

Lin. 2. *Præsentes haberet.*] Hæc est recepta lectio à MSS. & excusis; nec temerè rejicienda, quidquid dicat Thomafius: *præsentem haberi*, vel *præsentem esse*, pro *adesse*, norunt omnes creberrimam locutionem esse omnibus Latinis scriptoribus, præsertim Lactantio ipsi lib. 2. 1. 2. in fine lib. de Irâ Dei, & alibi. In MS. Bonon. antiq. est, *secum haberet.* Isæus.

Ibidem. *De consecratione Honoris atque Virtutis.*] Hinc August. de Civ. Dei lib. 4. cap. 21. *Dei Honorini* mentionem facit. Symmach. lib. 1. epist. 20. *Benè ac sapienter majores nostri, ut sunt aliæ ætatis illius, ædes Honori atque Virtuti gemellas junctim locarunt, commentum quod in te vidimus, ibi esse præmia honoris, ubi sunt merita virtutis.* Valer. Max. lib. 1. cap. 1. *Cum Marcellus quintum consulatum gerens, templum Honori atque Virtuti, Clastidio prius, deinde Syracusis potitus, nuncupatis debitis votis consecrare vellet, à collegio Pontificum impeditus est.* Et in nummo Vitellii apud Gruterum pag. 10. Inscript. n°. 4. legitur,

VIRTUTI

ET

HONORI

Vetus Marmor:

C. POLICIO. L. F. BIBULO. AED.
PL. HONORIS.

VIRTUTISQUE. CAUSA. SENATUS.
CONSULTO. POPULIQUE. JUSSU.
LOCUS.

MONIMENTO. QUO. IPSE. POSTE-
RIQUE.

EJUS. INFERRENTUR. PUBLICE.
DATUS. EST.

Aurel. Prudent. lib. 1. in Symmach. Aedem hanc anno ab U. C. 545. M. Marcellus vovit. Liv. lib. 7. decad. 3. Sacrificia honoris peragebantur aperto capite, cum sacerdotes in omnibus aliis deorum sacris tecto essent capite. Rationes varias pete à Plutarcho, Probl. Rom. cap. 12. Solemnitas ejus & festum in Maio, ut opinor. Ex Dempstero.

Lin. 4. *Mentem quoque.*] Cicero 3. de Nat. deor. Plin. lib. 2. cap. 7. Ovid. Fastor. 6.

Mens quoque numen habet, Menti delubra videmus,

Vota metu belli, perfide Pæne, tui.

Sic Propertius lib. 3. Elegiâ 24.

*Mens bona, si qua Dea es, tua me in sacra-
ria dono.*

Et Attilius prætor Menti ædem vovit an. 537, quo scilicet. Qu. Fabius Max. Veneri Erycinæ. Liv. lib. 2. Decad. 3. & Gruter. pag. 99. n°. 7.

Lin. 6. *Quod Cupidinum & Amorum.*] Ità Cicero inter Fragmenta libri 2. de Legibus, & MSS. nostri & editi. Scripti 4. rec. habent *Cupidinis & Amoris.* Cum locus iste non legatur in libris quos de Legibus à Cicerone habemus, sed in horum librorum fragmentis, autumant eruditi, mancos esse Ciceronis libros de Legibus.

Lin. 10. *Ad honesta deberent.*] MSS. unde, *cim & editi nonnulli, ad honestatem.* In MSS. Pen. 2. Colb. & ed. If. debuerunt.

Lin. 12. *Et in illâ.*] Præpositio *in* addita ex MSS. & editis plurimis.

cadere, quam cavere. Quid mirum si ab hâc gente universa flagitia manarunt? apud quam ipsa vitia religiosa sunt, eaque non modò non vitantur, verùm etiam coluntur. Et ideò huic sententiæ, tanquam Græcos prudentiâ vinceret, adjecit: Virtutes enim oportere, non vitia consecrari. Quod si recipis, ô Marce Tulli, non vides fore ut irrumpant vitia cum virtutibus, quia mala bonis adhærent, & in animis hominum potentiora sunt; quæ si vetas consecrari, respondebit tibi illa eadem Græcia, se alios deos colere, ut profint, alios, ne noceant.

Hæc enim semper excusatio est eorum, qui mala sua pro diis habent, ut Romani Rubiginem ac Febrem. Si ergo vitia consecranda non sunt, in quo tibi assentior, ne virtutes quidem. Non enim per se sapiunt, aut sentiunt, neque intra parietes, aut ædiculas luto factas, sed intra pectus collocandæ sunt, & interiùs comprehendendæ, ne sint falsæ, si extra hominem fuerint collocatæ. Itaque præclaram illam legem tuam derideo, quam ponis his verbis: Ast illa, propter quæ datur homini ascensus in cœlum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudum delubra sunt. Atqui hæc separari ab homine non possunt. Si enim colenda sunt, in homine ipso sint necesse est. Si autem sunt extra hominem, quid opus est ea colere quibus careas? Virtus enim colenda est, non imago virtutis: & colenda est non sacrificio aliquo, aut thure, aut precatione solenni, sed voluntate solâ atque proposito. Nam quid est aliud colere virtutem, nisi eam comprehendere animo, & tenere? quod

Lin. 4. *Virtutes enim oportere.*] Ciceronis verba sunt lib. 2. de Legibus. Ideòque Infinitivo modo efferenda cum omnibus MSS. & veteribus editis 4. Rom. & Venet. 1490. ac Cellar. In cæteris editis est *oportet*.

Lin. 5. *Non vides fore ut irrumpant vitia.*] Sic habent omnes ferè MSS. & editi codices. In recentioribus MSS. 4. & editis *lex* est, *fortè ut*.

Lin. 10. *Romani Rubiginem.*] Dicitur *Rubigus*, Liv. 1. Dec. lib. 1. in Numæ regno. Servius ad lib. 1. Georg. *Rubigo genus vitii est quo culmi pereunt, quod à rusticanis calamitas dicitur: hoc autem genus vitii ex nebulâ nasci solet, cum nigrescunt, & consumunt frumenta; inde & Rubigus deus: sacra ejus x. Kal. Majas. Rubigalia appellantur.* Festus Pomp. lib. 16. *Robigalia dies festus 7. Kalend. Majas, quo Robigo deo, quem putabant rubiginem avertere, sacrificabant.* Concors ei Plin. lib. 18. cap. 29. qui ait Robigalia fuisse à Numâ anno Regni sui undecimo constituta. Vid. Columellam de Re rust. l. 10. & Ovid. lib. 4. Fastor. Ex *Dempstero*. Varro lib. 1. de Re rusticâ Robigum deum facit, eumque Floræ conjungit.

Ibidem. *Febrem.*] Vide Prudentium in Hamartigeniâ:

*Par furor illorum, quos tradit fama dicatis
Consecrassè deas, Febrem, Scabiemque sacellis.*

Febris quasi dea culta à Romanis, sanum habuit in Capitolio, aram in Esquilis fabricatam. Clemens. Alexand. Protrept. Plin. lib. 2. cap. 7. Cicer. 3. Nat. deor. Seneca de morte Claudii. Epictet. lib. 1. cap. 19. Aug. de Civ. Dei lib. 3. cap. 12. Minuc. Felix. Arnob. lib. 4. *Joh. Weitsius*. Febris etiam, ut dea, ea legitur inscriptio: FEBRI. DIVÆ. FEBRI. SANC-TÆ. FEBRI. MAGNÆ. CAMILLA. AMATA. PRO. FILIO. MALE. AFFECTO. Vide Ouzel Inscrip. fol. 97. ad Minutium Felicem.

Lin. 17. *Santo.*] Quod vide apud Cicer. lib. 2. de Legib. cap. 8.

Lin. 19. *Quibus careas? Virtus enim colenda est.*] Sic restituimus ex MSS. penè omnibus. In tribus recentioribus & in editis (si Cellar. excipias) est, *careamus? Virtus colenda est.*

Ibidem. *Virtus.*] Inquit Augustinus, non Deus, sed Dei donum est.

Lin. 20. *Et colenda est.*] In MSS. 2. Bonon. & Tax. ac nonnullis editis desideratur *est*; legitur in cæteris.

unusquisque simul ac cœpit velle, consequitur. Hic solus virtutis est cultus; nam Religio & veneratio nulla alia, nisi unius Dei tenenda est. Quid igitur opus est, ô vir sapientissime, supervacuis extructionibus loca occupare, quæ possint humanis usibus cedere? quid sacerdotes conflituere vana & insensibilia culturos? quid immolare victimas? quid tantos sumptus vel fingendis, vel colendis imaginibus impendere? Firmius & incorruptius templum est pectus humanum: hoc potius ornatur, hoc veris illis nominibus impleatur. Has ergo falsas consecrationes sequitur, quod necesse est. Qui enim virtutes sic colunt, id est qui umbras atque imagines virtutum consecrantur, ea ipsa, quæ vera sunt, tenere non possunt. Itaque nulla in quoquam virtus est, vitiis ubique dominantibus; nulla fides, omnia pro se unoquoque rapiente; nulla pietas, nec consanguineis nec parentibus parcente avaritiâ, & cupiditate in venena & in ferrum ruente; nulla pax, nulla concordia, publicè bellis sævientibus, privatim verò inimicitiiis usque ad sanguinem furentibus; nulla pudicitia, libidinibus effrenatis omnem sexum & omnes corporis partes contaminantibus: nec tamen desinunt ea colere, quæ fugiunt & oderunt. Colunt enim thure ac summis digitis, quæ sensibus intimis horrere debuerunt: qui error omnis ex illius principalis ac summi boni ignorance descendit.

Urbe à Gallis occupatâ, obsessi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri Calvæ consecrarunt. Non igitur

Lin. 1. *Simul ac cœpit velle.*] Sic restitui-
mus ex MSS. 2. Clarom. & 1. Colb. & editis
Rom. 1470. Fafitel. If. Cellar. faventibus MSS.
12. ac pluribus editis in quibus est, *simul ac-*
cœpit velle. In Bonon. antiq. *simul ut occæpit*;
in Jun. & 1. Colb. ac editis 5. *simul occæpit*,
pro *simul ac cœpit*.

Lin. 7. *Templum est pectus.*] Idem habet
Apostolus 1. ad Corinthios cap. 6. v. 19.

Lin. 8. *Hoc veris illis nominibus impleatur.*]
Vera & optima lectio, quæ est Manuscripto-
rum Regiorum, 3. Colb. & 1. Clarom. Malè
omniò in cæteris qui habent, *veris illis no-*
minibus; immò *falsis*. In alio Claramont, *hoc*
verius illis nominibus. *Nominibus*, scilicet illis
virtutibus quas suprà nominavit.

Lin. 14. *In venena & in ferrum ruente.*]
Sic habent omnes MSS. Vulgati autem, *in*
venenum & ferrum.

Lin. 15. *Privatim.*] Ex MSS. & pluribus
editis optimè respondet præcedenti adverbio
publicè. MSS. Jun. 3. Colb. & 1. Clarom. à
primâ manu, & editi nonnulli legunt, *pri-*
vatis.

Lin. 18. *Summis digitis.*] Jocatur in mo-
rem illum ethnicorum, qui res ad sacrifican-
dum paratas duobus aut tribus digitis accipe-

re solebant. Thus quidem eo modo in aræ
flammas jaciebant. Hieronym. Epist. 1. *Non*
est tantum in eo servitus idoli, si quis duobus
digitulis thura comprehensa in bustum aræ ja-
ciat. Porphyr. *πάλαι ἀποφύσιν θυρίων*, inquit,
Pythia Ermionea lætatum, dum sacrificaret,
placentæ fructis acceptis è perâ tribus digitis.
Ovid. 2. Fast.

Et digitis tria thura tribus sub lumine ponit.
Videfis etiam Lactant. lib. 4. cap. 3. & lib. 5.
cap. 19. & 20. *Ex Isæo*.

Lin. 19. *Horrere.*] Sic corrigendum esse
statuo cum Thomasio ex MSS. ab illo cita-
tis. His adde Cauc. 3. Colb. Cantab. Goth.
Ultr. editionem Genevensis 1613. & 1579.
sic etiam legunt Betuleius & Ifæus. Sic legen-
dum esse textus ipse docet; Lactantius enim
redarguit illos quod colant vitia, quæ potius
vitare & horrere debeant. MSS. Em. *horresce-*
re. Alii, *colere*; malè.

Ibidem. *Error principalis.*] De hoc plenius
agetur libro 2. qui est de origine erroris.

Lin. 21. *Cum ex mulierum capillis tormenta*
fecissent, &c.] Eo tempore hoc evenisse sta-
tuit Schedius, quo Roma à Suevis Senonibus
seu Gallis incensa fuit, Capitolio asperâ obfi-
dione cincto, cum nervi in arcubus defice-
rent,

igitur intelligunt, quàm vanæ sint religiones, vel ex eo ipso, quòd eas his ineptiis cavillantur. A Lacedæmoniis fortasse didicerant, deos sibi ex eventis fingere; qui cùm Messenios obsiderent, & illi furtim deceptis obsessoribus egressi, ad diripiendam Lacedæmonem cucurrissent, à Spartanis mulieribus fusi fugatique sunt. Cognitis autem dolis hostium, Lacedæmonii sequebantur. His armatæ mulieres obviam longiùs exierunt; quæ cùm viros suos cernerent parare se ad pugnam, quòd putarent Messenios esse, corpora sua nudaverunt. At illi uxoribus cognitis, & aspectu in libidinem concitati, sicuti erant armati, permisti sunt utique promiscuè; nec enim vacabat discernere. Sic juvenes ab iisdem antea missi, misti cum virginibus, ex quibus sunt Partheniæ nati, propter hujus facti memoriam ædem Veneri armatæ, simulacrumque posuerunt: quod tametsi ex causâ turpi venit, tamen honestius videtur armatam Venerem consecrassè, quàm calvam. Eodem tempore Jovi quoque Pistori ara posita est, quòd eos in quiete monuisset, ut ex omni frumento, quod

rent, matronæ superstites comam absceiderunt: ex eâ nervi arcubus additi, hostesque demùm depulsi. Hinc libertate denuò potiti, in gratam rei memoriam, statuam Veneri erexere, cui cognomen Calvæ indiderunt, ob abscessas à matronis comas. Hanc historiam refert Vegetius lib. 4. cap. 9. de Re militari. Servius ad 1. Æneid. Sape hoc usu venit olim in bellis, inquit H. Casaubonus in Notis ad Capitolin. p. 188. Cæsar belli civilis l. 3. de iis qui obsessi erant Saloniis, præfectis omnium mulierum crinibus tormenta effecerunt. Narrat & Dio in Severo, in obsessâ urbe Byzantio rudentes de crinibus mulierum factos. Vide Aristidem in Rhodiaca. De hac re nil legitur apud Livium, neque apud Plutarchum. Attamen templum Veneris Calvæ irridetur à S. Cypriano his verbis: *Est, inquit & Venerus Calva. Multò hic turpius Calva, quàm apud Homerum vulnerata.* De eadem & loquitur Augustinus, & Vegetius libro 4.

Lin. 5. *Dolis hostium.*] Ità restituimus ex omnibus MSS. & pluribus editis. Cæteri vulgari habent, *hostium insidiis.*

Lin. 10. *Juvenes ab iisdem antea missi, misti cum virginibus.*] Collatis inter se variis tum MSS. tum editorum codicum lectionibus, sic legendum cenfeo. In tribus enim MSS. Reg. 1. Colb. Cantabrig. 2. Brun. est *antea missi, admisti cum virginibus*; in 6. Reg. 2. Bonon. 5. Colb. 1. Sorbon. 2. Clarom. & vet. edit. 3. Rom. Venet. 1490. Egnat. seu Ald. Paris. 1525. Florent. Crat. Graph. *antea missi cum virginibus*; scilicet vox *misti* malè scripta à librariis mutata fuerit in *missi*, & deinde ab aliis omiſsa, velut duplicata. In editis Gym-

nic. Fastel. & Thyf. est, *antè admissi cum virginibus.* MS. Em. & edd. Gall. & Spark. *antè missi cum virginibus*, sensu prorsus imperfecto. Hujus rei historia refertur à Strabone. Lacedæmonii enim Messeniis bellum intulerunt, eò quòd Teleclum regem sacrificandi causâ profectum occidissent anno 813. ante vulgarem æram (propter virgines stupratas, ait Justinus,) juramento facto, se non priùs reverſuros, quàm Messenam cepissent. Uxoribus verò tam diuturnas moras ægrè ferentibus, Lacedæmonii sui iurjurandi memores, & uxorum rationem habentes, robustissimos ac ætate juniores è castris Lacedæmonem mittunt, quos noverant sacramenti religione non teneri. Iis præcipiunt, ut cum omnibus virginibus rem omnes haberent, eo pacto rati sobolem copiosiore futuram. Hi ergo, qui sic geniti erant, Parthenæi dicti sunt, seu Virginum filii. Vide Justinum lib. 3. cap. 4.

Lin. 11. *Partheniæ.*] Sic lego cum antiquissimis MSS. 1. Reg. 1. Bonon. & 2. al. Reg. 1. Colb. 2. Brun. 2. aliis Colb. à primâ manu. Nec aliter legunt Aristoteles lib. 5. Politic. cap. 7. Justin. hist. lib. 3. cap. 4. At 9. MSS. rec. habent, ut & editi, *Parthenii*; Reg. Put. *Partheni* à primâ manu. Videndi Pollux, & Strabo lib. 6.

Lin. 12. *Veneri armatæ.*] Vide Pausan. lib. 3. in Lacon. Nonnum lib. 35. Dionysiacor. Romæ autem *Cluacina*, id est, armata dicta est, à verbo *cluere*, quod antiquis fuit pugnare. Ex Schedro.

Lin. 14. *Pistori.*] Vide Ovid. 6. Fastor.

Lin. 15. *Quod habebant.*] Ità restitui ex MSS. In editis, *haberent*,

habebant, panem facerent, & in hostium castra jactarent; eoque facto soluta esset obsidio, desperantibus Gallis inopiâ subigi posse Romanos.

Quæ ista religionum derisio est? Si earum defensor essem, quid tam graviter queri possem, quàm deorum nomen in tantum venisse contemptum, ut turpissimis nominibus ludibrio habeatur? Quis non rideat Fornacem deam, vel potiùs doctos viros celebrandis Fornacalibus operari? Quis, cùm audiat deam Mutam, tenere risum queat? Hanc esse dicunt, ex quâ sint nati Lares, & ipsam Laram nominant, vel Larundam. Quid præstare colenti potest, quæ loqui non potest? Colitur & Caca, quæ Herculi fecit indicium de furto boiùm, divinitatem consecuta, quia prodidit fratrem: Et Cunina, quæ infantes in cunis tuetur, ac fascinum submovet: Et Stercutus, qui stercorendi agri rationem primus induxit: Et Tutinus, in cuius sinu pudendo nubentes

Lin. 2. *Soluta esset.*] Sic reposui ex MSS. Editi habent, *soluta est.*

Lin. 4. *Nomen.*] Manuscriptorum & 5. vet. editorum est. Recentiores MSS. duo Reg. & editi octo legunt *nomen*.

Lin. 6. *Fornacem deam.*] Fornacalia, eorumque ritus explicantur à Plutarcho Problem. Rom. cap. 89. Ovid. lib. 2. & 6. Fastor.

Facta dea est fornax; lati fornace coloni

Orant ut fruges temperet illa suas.

Olim Romani solâ pulte victitabant, ignoto usu panis; panem pinfendi postea edocti artem, deam fornacibus præfecerunt. *Dempsterus.*

Lin. 7. *Fornacalibus.*] MSS. 2. Colb. & 1. Brun. *Furnacalibus*; alter Brun. & 3. Colb. cum edit. Rom. 1470. *fornacibus.* Vide Ovid. Fast. lib. 2.

Lin. 8. *Laram.*] Ejus fabulam vide apud Ovidium lib. 2. Fastor.

Lin. 10. *Caca.*] Ità MSS. 2. Reg. veterissimi, aliique cum editis ferè omnibus. Plurimi MSS. & duo editi *Ceca*, vel *Ceca*; duo Colb. *Ceta*. Virgil. 8. *Æneid.* & Ovid. lib. 1. Fastor.

Lin. 11. *Cunina.*] Sic legunt editi & cuncti penè MSS. Varro, & S. Aug. de Civit. Dei lib. 4. cap. 8. & 11. At MSS. 2. Bonon. *Cunia*; 3. Colb. & Pen. *Cuna*; 1. Colb. *Cuna*; 1. al. Colb. *Cunena*. De Junone Culinâ vide Plinium lib. 7. cap. 2. & Gruterum in Inscriptionibus pag. 96.

Lin. 12. *Et Stercutus.*] Tribus Syllabis *Sterculus* habet Tertullianus Apologet. cap. 25. necnon MSS. 1. antiq. Regio-Puteanus à primâ manu, aliique 2. Regii, Vatic. 2. Colb. Nav. Goth. Cauc. Pal. Vict. 2. Brun. & edit. Cellar. Est *Stercus* in 1. Bon. antiq. & 1. Colb. At *Sterculius* in 1. Reg. 1. Colb. Gat. & in editis multis. *Sterculinus* in 1. Bonon. rec. &

Tax. In MSS. octo, & 2. vet. edit. Rom. & in MS. Taurin. Epitom. cap. 21. *Stercutus*. In 3. Reg. & Marin. necnon apud Augustinum lib. 18. de Civ. Dei cap. 15. *Stercutius*; in 1. Reg. *Stercuatus*; in alio Reg. 1. Sorbon. à primâ manu, & 1. Clarom. à secundâ, *Stercatus*; in 1. Colb. *Stercantus*; in alio Colb. & Jun. *Stercurius*. *Sterculus* Fauni filius ob stercoreationis agrorum inventum immortalitatem consequutus. Vide Tertullian. Apologet. cap. 22. & Plinium lib. 17. cap. 9.

Lin. 13. *Tutinus.*] Mirum quàm hæc, sicut & in præcedenti, MSS. codices variant. *Tutinus* reposui ex 9. MSS. Regiis, inter quos sunt duo vetustissimi, 1. Bonon. antiq. 6. Colb. 1. Sorbon. Nav. Vict. Marm. 3. Lips. Em. Cantabrig. 2. Clarom. Pen. Tornef. 2. Brun. ac edit. Rom. 1470. & Crat. in marg. In MSS. 1. Reg. & Gat. est *Futinus*; in Bonon. rec. *Cutinus*, mendosè, pro *Tutinus*: facilis enim mutatio C & F. in T. in edit. Rom. 1468. *Titinus*. Apud Arnobium Lactantii præceptorum lib. 4. adv. Gentes *Tutunus*, juxta vetustissimum cod. MS. Regium. Apud Augustinum *Muttunus* & *Tutunus* qui idem est ac Priapus. Hinc Arnob. lib. 4. *Cujus immanibus pudendis, horrentique fascino, vestras inequitare matronas, & auspicabile ducitis & optatis.* l. 4. Civ. Dei cap. 11. In MS. Cauc. & edit. Tornef. Spark. Walch. & apud Tertull. Apolog. cap. 25. & in decem vulgatis *Mutinus*. Sed quoquomodò legas, *Tutinus*, seu *Tutunus*, vel *Mutunus*, parùm refert: nam Deus hic utrumque habuit nomen ab utroque obsecro; sexus enim utriusque habuit pudendum, *μυῖδος* Siculum, vel *Æolicum*, pro *μυῖδος*, de pudendo muliebri: inde *μυῖδον μυῖδον*, & Romanum *Mulstonus*. *μυῖδον* & *μυῖδον*, qui ingens habet vi-

præfident, ut illarum pudicitiam prior deus delibasse videatur: Et mille alia portenta, ut jam vaniores qui hæc colenda susceperint, quàm Ægyptios esse dicamus, qui monstrosa & ridicula quædam simulacra venerantur. Et hæc tamen habent aliquam imaginem. Quid, qui lapidem colunt informem atque rudem, cui nomen est Terminus? Hic est, quem pro Jove Saturnus dicitur devorasse; nec immeritò illi honos tribuitur. Nam cùm Tarquinius Capitolium facere vellet, atque in eo loco multorum deorum sacella essent, consuluit eos per auguria, utrùm Jovi cederent; & cedentibus cæteris, solus Terminus mansit. Unde illum poëta

————— *Capitolî immobile saxum*

vocat. Jam ex hoc ipso quàm magnus Jupiter invenitur, cui non cessit lapis, eâ fortasse fiduciâ, quòd illum de paternis faucibus liberaverat. Facto itaque Capitolio, suprâ ipsum Terminum foramen est in tecto relidum: ut, quia non cesserat, libero cælo frueretur; quo ne ipsi quidem fruebantur, qui lapidem frui putaverunt. Et huic ergò publicè supplicatur, quasi custodi finium deo: qui non tantùm lapis, sed etiam stipites interdum est. Quid de iis dicam, qui colunt talia? nisi ipsos potissimum lapides ac stipites esse?

rile, Æolicè τοῦτον τοῦδ'αὖτο: inde Latinum Puttunus & Tutunus; nam T. & P. invicem permutantur tam Æoles quàm veteres Latini. Ex Salmasio. Ipse (inquit Aug. ubi suprâ) est apud Græcos Priapus, si non pudet. Tetinus etiam vocabatur.

Pag. 90. lin. 13. *In cujus sinu pudendo, &c.*] In hujus Dei sinu nova nupta præsidebat, ne sterile conjugium haberet. August. de Civ. Dei lib. 6. cap. 9. *Sed quid hoc dicam, cùm & ibi sit Priapus nimis masculus, super cujus immatissimum & turpissimum fascinum, sedere nova nupta jubebatur more honestissimo & religiosissimo matronarum.* Meursius.

Lin. 1. *Præfident.*] Rectè est in Lactantio præfident; præsidere enim verbum in casto operantium proprium. Janus Gualtem.

Lin. 2. *Portenta.*] De his portentis vide Minutium Felicem cap. 25.

Lin. 3. *Venerantur.*] MS. Jun. & nonnulli editi addunt, & colunt.

Lin. 4. *Quid? qui lapidem.*] MSS. est penè omnium, & veterum ac potiorum editionum. In Christ. 2. Colb. & editis quinque, *Quid? quòd lapidem.*

Lin. 5. *Terminus.*] Olim in limitandis agris lapis collocabatur. Virg. lib. 12. Æneid.

Saxum antiquum, ingens, campo quod fortè jacebat

Limes agro positus, litem ut discerneret arvis. Papinius lib. 9. Theb.

————— *rapit ingenti conamine saxum*

Quo discretus ager. ———

Et non solum lapis erat, verum etiam quandoque stipites, ut subdit postea Lactantius, & refertur à Poëtâ, lib. 11. Fastor.

Termine, sive lapis, sive es desertus in agro

Stipes, ab antiquis tu quoque nomen habes.

Statua huic Deo erecta erat quadrato lapide, vel stipite dedolato, uncto, coronato. Vide L. Sen. in Hippolyto act. 2. sc. 1. Terminalia, huic Deo sacra, magnâ rusticorum solemnitate celebrabantur, mense Febuario; sed vario pro sæculorum ratione cultu: quippe, Numa nihil animatum ei immolari volebat Deo, ut est apud Plutarchum in vitâ ejus, & cap. 14. Problem. Rom. Postea tamen mutata ea fuit sacrificandi ratio, & Terminò animata, ut cæteris Diis, cæsa hostia. M. Cicero Phil. XII, & alii, quæ vel porca, Ovid. Fast. lib. 2. *Dempsterus.* Vide Florum libro 1. cap. 7. & Ovid. lib. 2. Fastor. 690.

Lin. 7. *Capitolium.*] Historia est apud Livium lib. 1. & sub finem quinti. Dionys. Halicarn. lib. 2. & Plutarch. in Numâ.

Ibidem. Atque eo in loco.] Manuscriptorum est: *eoque in loco*, editorum.

Lin. 9. *Cederent.*] Ità MSS. præter 3. rec. in quibus est, *cedere vellent.* In nonnullis rec. editis *credere*, & *credentibus.*

Lin. 11. *Capitolî.*] Virg. 9. Æneid. 48.

CAPUT XXI.

De diis Barbarorum quibusdam propriis, & eorum sacris; ac itidem de Romanis.

DIXIMUS de diis ipsis, qui coluntur: nunc de sacris ac mysteriis eorum pauca dicenda sunt. Apud Cyprios humanam hostiam Jovi Teucus immolavit; idque sacrificium posteris tradidit, quod est nuper Hadriano imperante sublatum. Erat lex apud Tauros, inhumanam & feram gentem, uti Dianæ hospites immolarentur; & id sacrificium multis temporibus celebratum est. Galli Hesium atque Teutatem humano cruore placabant. Nec Latini quidem hujus immanitatis expertes fuerunt, siquidem Latialis Jupiter etiam nunc sanguine colitur humano.

Lin. 2. *Apud Cyprios humanam hostiam.*] Itā restitui mus ex omnibus Manuscriptis vetustissimis, duobus, scilicet 1. Bonon. 1. Reg. & 6. aliis Reg. 2. Brun. Cauc. 1. Colb. Nav. Pal. Lipf. Jun. Viêt. Pen. Ultr. 1. Clarom. Marm. & edit. Rom. 1470. ac Cellar. Addunt autem MSS. Regio-Puteanus, 4. Colb. 2. Lipf. 1. Clarom. 1. Sorbon. Gat. & edit. Rom. 1468. In multis editis est *Apud Cyprī Salaminem.*

Lin. 3. *Teucus.*] Testatur Strabo lib. 14. Salaminem Cyprī à Teucro profugo esse conditam. Teucer autem Telamonis filius profugus erat, quod Teucer mortem fratris sui Ajaxis, qui insidiis Ulixis interierat, ultus non esset, ac sine ipso rediisset. Cæteram hæc humana Salaminiorum sacrificia antiquata fuerunt sub Adriano, teste Marcellino lib. 14.

Lin. 4. *Hadriano imperante.*] MSS. 4. rec. ab Hadriano Imperatore.

Ibidem. *Erat lex apud Tauros.*] Hujus sacra refert Prudentius lib. contra Symmachum; & Juvenalis Satyr. 15.

Incaſſum arguere jam Taurica sacra solemus, Funditur humanus Latiari in munere sanguis. Hæc Prudentius. Hujus sacrificii Thoas rex autor fuit; unde à Silio Italico Diana Thoantea vocatur. Vide & Pomponium Melam lib. 2. capite de Scythiâ Europæâ.

Lin. 6. *Galli Hesium.*] Lucan. l. 1. Pharsal. Hesus hic Mars est. Significat fortem in Hebræo idiomate. Hesus enim robur est. Mars autem secundum Ethnicos bello præfider: consequens igitur est, ut fortis sit. Edeſſæ in Mesopotamiâ in Solis templo à vetustissimis seculis colebatur Belus, sive Sol: juxta eum Mercurius, quem Monimum, & Mars, quem Æzi-

zum nuncupabant, simul adorabantur. Sche dius.

Ibidem. *Teutatem humano cruore placabant.*] Hic Teutates est Mercurius. Livius lib. 26. *Scipio in tumulum obversus, quem Mercurium Teutatem appellant.* Teutates itaque Gallis idem, qui Phœnicibus *Τεαυθ*, & Ægyptiis *Ibouth*, vel *Theuth* & *Thoth*, de quo fusius antè. Minutius Felix refert Gallos Mercurio humanas victimas cadere. Tertull. *Major etas apud Gallos Mercurio profectatur.* De Gallis Cæsar lib. vi. de bello Gallico: *Deum maximè colunt Mercurium... pro victimis homines immolant.* Per Druidas illa sacra fiebant; idem ibidem: *Illi (Druidæ) rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur.* Suetonius à Claudio diram hanc immanitatem penitus sublatam scribit; nec sub Tiberio, sed sub Augusto civibus interdictam, ne hominem immolarent. Plinius 657. anno U. C. Corn. Lentulo, P. Licinio Crasso Coss. S. C. factum esse tradit, ne homo immolaretur. Vide Betul. & Tertullianum Apologetici cap. 8. atque Melam. lib. 3. De hisce diis loquitur Lucanus libro primo his verbis:

Et quibus immitis placatur sanguine caſo Teutates, horrensque feris altaribus Hesus. Betul.

Lin. 8. *Latialis Jupiter.*] MSS. septem, *Latiaris*. Utraque lectio bona. Notum enim est in Latinis libris & *Latialis* & *Latiaris* Jovis cognomen scribi: quare etiam Græci quidam in hac voce retinuerunt, ut Porphy. *πρὸς ἀποχρῆς. Ἰς. Casaubonus.* In hanc abominandam ἀνθερωποκτοσίαν etiam Clemens Alexand. invenitur in *περὶ πρῆλξε*. Inhumanum illud sacri-

Quid à diis boni precantur, qui sic sacrificant? Aut quid tales dii hominibus præstare possunt; quorum poenis propitiantur? Sed de Barbaris non est adeò mirandum, quorum religio cum moribus congruit. Nostri verò, qui semper mansuetudinis & humanitatis gloriam sibi vendicarunt, nonne sacrilegis his sacris immaniores reperiuntur? Hi enim potius scelerati sunt habendi, qui, cum sint liberalium disciplinarum studiis expoliti, ab humanitate desciscunt, quàm qui rudes & imperiti ad mala facinora bonorum ignoratione labuntur. Apparet tamen antiquum esse hunc immolandum hominum ritum: siquidem Saturnus in Latio eodem genere sacrificii cultus est, non quidem ut homo ad aram immolaretur, sed uti in Tiberim de ponte Milvio mitteretur. Quod ex responso quodam factitatum Varro autor est; cujus responsi ultimus versus est talis:

Καὶ κεφαλὰς Ἀΐδης, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φωτα.

Quod quia videtur ambiguum, & fax illi, & homo jaci solet. Verùm id genus sacrificii ab Hercule, cum ex Hispaniâ rediret, dicitur esse sublatum, ritu tamen permanente, ut pro veris hominibus imagines jacerentur ex scirpo; ut Ovidius in Fastis docet:

Donec in hac venit Tirymbius arva, quotannis

ficiam à Tarquinio Superbo in monte Albano constitutum fuerat; vide Dionysium Halicarnass. lib. 1. Infamis hâc credulitate ara Dianæ Tauricæ: Pellæ etiam Achilli & Chironi homo immolabatur; Lesbii eodem genere victimarum Baccho sacrificabant. Quin & Erechtheus Atticus, & Marius Romanus, filias ipsi suas mactaverunt, ille Proserpinæ, hic diis Averuncis. Arnobius lib. 2. adversus Gentes: *Ante adventum in Italiam Herculis, cum ex Apollinis monitu patri Diti ac Saturno humanis capitibus supplicaretur.* De hâc ipsâ immanitate meritò conquerentem vide etiam Athenagoram Orat. ὑπὲρ χριστιανῶν. Multa quoque de his Euseb. Præparat. Evangel. lib. 4. cap. 17. Ex Porphyriò narrat Dionys. Halicarnass. lib. 1. Rom. Antiq. Herculem in Italiâ, & alibi, hanc plus quàm belluinam feritatem sustulisse. *Petrus Pantinus.*

Lin. 1. *Quid à diis boni precantur, qui sic sacrificant?* MSS. undecim cum multis editis, *Quid ab his.* 1. Reg. 1. Colb. Nav. Viç. Brun. *Quid talibus à diis.* 1. Reg. 1. Colb. & 4. edd. *Quid ab his boni precatur qui sic sacrificant,* mendosè. MS. Jun. & editio Gallica 1563. *quibus sic sacrificant.*

Lin. 7. *Desciscunt.* Justin. de Scyth. lib. 2. cap. 2.

Lin. 10. *In Latio.* De hoc S. Augustinus & S. Athanasius.

Lin. 11. *Milvio.* MSS. Brun. *Molbio.* Hic hodie dicitur *Ponte-Mole.*

Lin. 12. *Responsi.* Hoc responsum apud Macrobius legitur libro 1. Saturn. cap. 7.

Lin. 14. Καὶ κεφαλὰς Ἀΐδης. Sic restituimus ex MSS. 2. vetustissimis Reg. itemque alio Reg. rec. 1. Colb. Cauc. Nav. Viç. Marm. 2. Brun. accedente 1. Sorbonico, in quo καὶ κεφαλὰς Αἰ καὶ, pro Αἶδης, & uno Claromont. cui est Καὶ κεφαλὰς Διὸς. In novem recentissimis & in editis καὶ κεφαλὰς κερνίδης. In pluribus Græca defunt. Sed & Ἀΐδης est apud Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 7. & sic legendum esse contendit Pontanus in notis ad Macrobius, & ita censent doctissimi viri Baluzius ac Francius. Latine: *Et capita Saturno, & patri mittite lumina, seu hominem.*

Ibidem. Φωτα. Omnem accentum sustulimus, ut ambiguitas servetur oraculi, quam datâ operâ versus continet; & semper hæc vox sine accentu scribenda est, quandò est ambigua, ut significet & hominem & lumen. Cum accentu gravi hominem, cum circumflexo lumen denotat. Is. Post φωτα MSS. duo Bonon. addunt *hominem*; 2. Brun. *lumina* interpretati sunt. Utrumque enim significat vox φωτα; & ob hanc causam (inquit Lactantius) & fax illi, & homo jaci solet.

Lin. 18. *In Fastis.* Lib. 5. v. 629.

Tristia Leucadio sacra peracta modo.

Illum stramineos in aquam misisse Quirines :

Herculis exemplo corpora falsa jace.

Hæc sacra Vestales virgines faciunt , ut ait idem !

Tum quoque priscorum virgo simulacra virorum

Mittere roboreo scirpea ponte solet.

Nam de infantibus , qui eidem Saturno immolabantur propter odium Jovis , quid dicam , non invenio ; tam barbaros , tam immanes fuisse homines , ut parricidium suum , id est tetrum atque execrabile humano generi facinus , sacrificium vocarent : cum teneras atque innocentes animas , quæ maximè est ætas parentibus dulcior , sine ullo respectu pietatis extinguerent , immanitatemque omnium bestiarum , quæ tamen fœtus suos amant , feritate superarent ! O dementia insanabilem ! Quid illis isti dii amplius facere possent , si essent iratissimi , quàm faciunt propitii ? cum suos cultores parricidiis inquinant , orbitatibus maculant , humanis sensibus spoliant ? Quid potest esse his hominibus sancti ? Aut quid in profanis locis facient , qui inter aras deorum summa scelera committunt ? Pescennius Festus in libris historiarum per Satyram refert , Carthaginenses Saturno humanas hostias solitos immolare : & cum victi essent ab Agathocle rege Siculorum , iratum sibi Deum putavisse ; ita-

Lin. 3. *Corpora falsa jace.*] Est jaci apud Ovidium , & in edit. Lactantianâ. 1f.

Lin. 4. *Idem.*] Ibid. v. 621.

Lin. 7. *Nam de Infantibus qui eidem Saturno , &c.*] De hoc inhumani sacrificio etiam paulòpost hoc eodem capite mentionem facit autor ; quare duo loca illa simul explicabimus. Saturnus , qui Græcis Κρόνος , plerumque censetur Moloch : infantes sive pueri utrisque erant hostiæ communes. Et nefanda illa sacra è Syriâ in Europam videntur migrasse , ac in Africam. Ad Ovidii Fastos , Macrobium , alios perquam obvios , relegandus , qui de Europæi Saturni hostiis humanis disquirat. De Pœnis , qui Syrorum colonia , Ennius :

Ille suos Divis mos sacrificare puellōs.

Versus est apud Nonium Marcellum , verbo *puellis*. Qui liberis carebant , ii à pauperibus emebant , ut macarent ; quod à Plutarcho docemur. D. Athanasius Orat. advers. Græc. Φοίνικες δὲ Κρήτες ἔτι Κρήτων ἐν ταῖς τελευταῖς ἱθροφονοῦν. Ad Tiberii usque tempora durasse impium illum morem in Africâ scribit Tertullianus Apolog. cap. 9. Infantes , inquit , penès Africam Saturno immolabantur palam usque ad proconsulatū Tiberis. Similia leguntur in Minutio Felice. Seldenus.

Lin. 8. *Quid dicam , non invenio ; Tam barbaros.*] Sic incidunt & legunt vetustissimi

MSS. Bonon. Regii , 1. Clarom. alique cum omnibus ferè editis. In MSS. 8. rec. & edd. Rom. ac Venet. est hæc interpunctio , *Quid dicam ? Non invenio tam barbaros , &c.* Nostra admirantis est : Miror seu stupeo tam barbaros , &c. Quod secuta est Gallica Versio. an. 1563.

Lin. 10. *Sacrificium vocarent : cum teneras atque innocentes animas ... extinguerent.*] Quæ hostia misericordiam provocat , inquebat Justinus , 18. 6. Curtius lib. 4. cap. 3. & 23.

Lin. 18. *Festus.*] De hoc nil legitur apud autores ne quidem apud Gregor. Gyraldum. Unde lectio hæc apud multos habetur suspecta.

Ibidem. *Per Satyram refert.*] Satyra , seu satyra , hîc loci significat , interprete Vossio , mixtim , variè , sine distinctione gentis , aut ordine temporis ; vel juxta alios promiscuè , vel magnâ varietate & copiâ refertis libris ; quod diceremus , *variâ historiâ*.

Lin. 19. *Carthaginenses Saturno.*] Hujus sacrificii meminerunt Tertullianus , Eusebius , S. Augustinus , præter Justinum & Curtium jam citatos ; nec ignoravit Plato in dialogo , qui Minos inscribitur.

Lin. 20. *Ab Agathocle.*] De Rebus gestis Agathoclis in Africâ vide Justinum libro 21. Diodor. Siculum lib. 11. & 17. atque Plutarchum in Pyrrho.

que ut diligentius piaculum solverent, ducentos nobilium filios immolasse.

*Tantum Religio potuit suadere malorum,
Quæ peperit sæpe scelerosa, atque impia facta.*

Cui ergo dementissimi homines illo sacrificio consulebant? cum tantam partem civitatis occiderent, quantam fortasse ne Agathocles quidem victor occiderat.

Ab isto genere sacrorum non minoris insaniam judicanda sunt publica illa sacra: quorum alia sunt matris Deum, in quibus homines suis ipsi virilibus litant; amputato enim sexu, nec viros se, nec feminas faciunt: Alia Virtutis, quam eandem Bellonam vocant, in quibus ipsi sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificant. Sedis namque humeris, & utrâque manu districtos gladios exerentes, currunt, efferuntur, insaniunt.

Lin. 3. *Tantum, &c.*] Hi duo versus diversis locis à Lucretio scripti sunt, scilicet lib. 1. de rerum naturâ vers. 102. & lib. 5. v. 84. Sed hic ultimus aliquantulum immutatus.

Lin. 7. *Occiderat.*] Dicuntur tria millia Pœnorum tunc cecidisse. Hujus sacrilegi sacrificii exempla collegit Alexander ab Alexandro in Genialibus Diebus.

Lin. 9. *Matris Deum, &c.*] Habuit & alia nomina; propriè enim Rhea, aut Cybele vocabatur. Tatianus Asyrius Oratione contrâ gentes: Rhea, quam in Phrygiis montibus Cybelem vocant, exsecutionem virilium lege instituit propter adamatum sibi Attin. Vide Prudentium Hymno in Romanum:

*Asi hic metenda dedicat genitalia,
Numen reciso mitigans ab inguine:
Offert pudendum semivir donum deæ;
Illam revulsâ masculini germinis
Venâ, effluenti pascit auttam sanguine.*

Vide & Augustin. lib. 7. de Civ. Dei c. 6. Ea eviratio fiebat ad tibiam tantum: quæ res & furenti rabie stimulabat ad exsecutionem, & castratis mox dolorem minuebat. Quas causas adfert Elias Cretenensis in Orat. Nazianz. advers. Jul. Hanc enim vim habet cantus Phrygius, ut homines accendat, & quodam quasi furore animet. Unde Lucretius lib. 11.

Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentes.
Item Ovidius libro 4. Fastor. & in Ibin. Sic eviratos constat Gallos vocatos. Ad cap. 7. hujus libri ex Betuleio notavimus ita eos vocatos à Gallo flumine, quod etiam probat Vossius, qui putat etiam sic dictos à viro nomine Gallo, qui primus fortè Cybeles sacerdos fuit. Sanè & apud Stephanum legitur: *Et Gallum & Attin abscidisse genitalia. At Gallum venisse ad Tyriam fluvium, atque istuc habitasse, &*

vocasse eum Gallum: ab illo enim eos, quibus præcisum veretrum, Gallos appellant. Galli isti in sacris Cybeles, & Attidis, imitabantur lugentem Cybelem ob Attin: itaque & ejulabant, & pectus cadebant palmis. Pinus etiam statuebatur in memoriam pinûs, sub quâ se castrarat Attis. Rami pinûs coronis ornabantur, quia Cybele sic honorasset pinum. Stipes ejus velabatur lanâ, quia Cybele exanimati Attidis pectus velasset lanâ, ad teporem conciliandum. Pane abstinebatur, quia Cybele eo abstinuisset ob mœrorem. Vide Arnob. lib. 5. Vossius.

Lin. 11. *In quibus ipsi sacerdotes, &c.*] Tertull. Apol. cap. 9. ac 24. *Hodiè ishic Bellonæ sacratus sanguis de femore proficisso in parmulam* (sic legendum esse puto) *exceptus suis datur signatis. Min. Fel. Bellona servum suum haustu cruoris humani imbuat.* Lucanus lib. 1.

— quos sectis Bellona lacertis

Sæva monet.

Gallos sic eviratos fugillat etiam S. Augustinus de Civit. Dei lib. 7. cap. 25. Mutata fuit postea illa consuetudo, & simulata tantummodo sectio membrorum aut detruncatio retenta, verâ abolitâ. Colligo ex Ælio Lamprid. in Commodò: *Bellonæ servientes verè exsecare brachium præcepit, studio crudelitatis.* Dempst. Hunc morem illos à Bahalitis accepisse verisimile est, in Dei enim illius Bahalis cultu, sacerdotes se cultellis incidebant, ut videre est, 1. Reg. cap. 18. v. 28. Gallæus.

Lin. 13. *Efferuntur, insaniunt.*] Quicquid dicant Dempsterus & Gallæus, contra fidem cunctorum tum MSS. tum editorum codicum nihil immutare volumus. Et quidem ipse Lacertius lib. 4. cap. 27. circa medium habet, *effertur, insanit.* Videtur Tullium pro Coelio

Optimè igitur Quintilianus in Fanatico : Istud , inquit , si Deus cogit , iratus est. Etiamne hæc sacra sunt ? Nonne satius est pecudum more vivere , quàm deos tam impios , tam profanos , tam sanguinarios colere ? Sed unde isti errores & hæc tanta flagitia manaverint , suo loco differemus : interim videamus & cætera , quæ carent scelere , ne studio insectandi videamur eligere pejora. Isidis Ægyptia sacra sunt , quatenus filium parvulum vel perdiderit , vel invenerit. Nam primò sacerdotes ejus deglabrato corpore pectora sua tundunt ; lamentantur , sicut ipsa , cum perdidit , fecerat. Deinde puer producitur quasi inventus , & in lætitiâ luctus ille mutatur : ideò Lucanus ,

— Nunquamque satis quæsitus Osiris.

Semper enim perdunt , & semper inveniunt. Refertur ergo in sacris imago rei , quæ verè gesta est , quæ profectò , si quid sapimus , declarat mortalem mulierem fuisse , ac penè orbam , nisi unicum reperisset. Quod illum ipsum poëtam minimè fugit , apud quem Pompeius adolescens , morte patris auditâ , hæc loquitur :

Evolvam busto jam numen gentibus Ism ;

Et tectum ligno spargam per vulgus Osirim.

Hic est Osiris , quem Serapim vel Serapidem vulgus appellat. Solent enim mortuis

imitatus cap. 9. dicentem : *Lesi dolent , irati offeruntur , pugnant lacessiti.*

Lin. 6. *Isidis.*] Diod. Sicul. in 1. Biblioth. ait , Isidem juxta linguam Ægyptiacam significare antiquam. Ægyptii sub Isidis nomine lunam colebant ; unde & cornua ipsi fuere attributa , quia talis lunæ aspectus est quando crescit ac decrescit. Hanc primùm omnium in Ægypto triticum ac hordeum invenisse ferunt ; unde mos fuit Ægyptiis , ut messores spicas maturas ad manipulum excerperent , & Isidem invocantes dis offerrent. Hinc liquet , Isidem cum Græcorum Cerere eandem fuisse. *Ex Vossio & Schedio.*

Ibidem. *Isidis Ægyptia sacra.*] Itemque apud Minutium Felicem in Octavio pag. 6. In MSS. 5. Reg. 4. Colb. & Brun. est *Ægyptia*. Utraque lectio bona. Apud Augustinum lib. 6. de Civit. Dei. cap. 10. legitur : *In sacris Ægyptiis Osirim lugeri perditum ;* & ante S. Augustinum hanc elevat vanitatem Theophilus ad Autolicum sermone 1. Vide etiam Diodor. Sicul. lib. 4. & Euseb. lib. 2. Præparat. Evangel. cap. 1. de Osiride & Iside.

Lin. 7. *Sacerdotes ejus deglabrato corpore , &c.*] Herodotus testatur (in Euterpe) sacerdotes Ægyptios totum corpus radere solitos , & tertio quoque die tondere , ne pilorum sordibus , inter sacrificandum piaculum committerent , neve inter deorum cultum quid-

quam pediculorum , aut alterius excrementitiæ sordis ipsos pollueret : eodem sensu Martialis-sacrificulorum istam turbam , pilatam cohortem vocat lib. 10. hoc est , calvam vel glabram , cui omnes undique pili erant extirpati. *Henric. Salmuth.* Si quis plura velit , adeat *Herald. in Martial.* lib. 12. epigr. 29.

Lin. 8. *Pectora sua.*] MSS. 1. Colb. & 2. Brun. addunt , *nuda.*

Lin. 10. *Lucanus.*] Hallucinatur Lactantius : non apud Lucanum , sed apud Ovid. reperitur , *Metamorph.* lib. 9. v. 793.

Lin. 13. *Verè gesta est.*] Sic restituimus ex omnibus ferè MSS. & editis. In MSS. 4. Reg. 2. Colb. & 4. editis *vera.*

Lin. 17. *Evolvam.*] Lucan. lib. 9. v. 158.

Lin. 18. *Tectum ligno.*] In Lactantianis MSS. 3. Reg. & Balliol. & apud Lucanum est *tectum lino* ; in cæteris Lactantii MSS. & omnibus editis est *ligno.*

Lin. 19. *Quem Serapim.*] Ità MSS. novem cum editis Tornes. II. Cellar. Cæteri editi cum MSS. 4. *Serapin.* In 15. MSS. & edit. Rom. 1468. *Serapem.* Serapis , vel Sarapis , ut Græci vocant , idem ac Apis Ægyptiorum deus , ut tradunt Clemens Alex. lib. 1. Strom. August. de Civ. Dei lib. 18. cap. 5. Plerique per Serapim ab Ægyptiis cultum volunt Josephum , Jacobi filium , eò quod Ægyptiis in maximâ penuriâ de frumento prospexerit.

Firmic.

mortuis consecratis nomina immutari; credo, ne quis putet eos homines fuisse. Nam & Romulus post mortem Quirinus factus est; & Leda, Nemesis; & Circe, Marica; & Ino, postquam se præcipitavit, Leucothea, materque Matuta; & Melicertes filius ejus, Palæmon, atque Portumnus. Sacra verò Cereris Eleusinae non sunt his dissimilia. Nam sicut ibi Osiris puer plandū matris inquiritur; ita hīc ad incestum patruī matrimonium

Firmic. manifestè ait, Apim fuisse symbolum Josephi. Vide Ruffinum lib. 2. cap. 23. De Iside & Serapi est apud Plutarchum liber.

Pag. 96. lin. 19. *Vel Serapidem.*] Sic omnes MSS. Editi plures, & *Serapidem.*

Lin. 2. *Quirinus factus est.*] Itā restituiamus ex editis Tornes. & 2. Lips. ac omnibus MSS. præter 2. rec. Reg. In cæteris editis, *dictus est.* De hujus mutato nomine vide Dionys. Halicarn. Livium & Plutarchum.

Ibidem. *Et Leda, Nemesis.*] Sic & Ariadnem immortalitate donatam *Liberam* fuisse dictam annotat Probus Grammaticus; & Melicertem à morte Glaucum transnominatum fuisse, scribit Nicanor Cyrenæus: neque verò mortuis solis id tributum fuisse, sed vivorum quoque nomina mutata, & cognomentis obscurata legimus; siquidem constat Alexandri Macedonis matrem Polyxenam, postea Myrtalem & Olympiada, item Stratonicem fuisse appellatam. *Hadr. Junius.* De Ledā Nemēsi vide Germanicum Cæsarem in Arato de Cygno, & Pausaniam in Atticis.

Lin. 3. *Circe Marica.*] Vide Hesiodum in Theogoniā. Virgil. in septimo Aeneid.

Hunc (scilicet Latinum) *Fauno & Nymphægenitum.* Laurente *Maricā,*

Accipimus.

Horat. 3. Od. 17. *Marica littora.*

Ibidem. *Ino.*] Hæc Cadmi filia, cujus fabula est apud Ovidium lib. 4. *Metamorph.* Hyginum cap. 20. Pausaniam in Atticis; & præcipuè de hæc nominum mutatione sic Ovidius in Fastis:

Leucothea Graiis: Matuta vocabere nostris.
Vide & Ciceron. Tusculan. quæst. 1. de Nat. deor. lib. 2.

Ibidem. *Se præcipitavit.*] MSS. 12. & editiores addunt *in mare:* quod est glossēma.

Ibidem. *Leucothea.*] Itā restituiamus ex omnibus MSS. præter 1. Colb. & editis præter Thyf. Gall. & Cellar. in quibus est *Leucothoa.* At *Leucothea* scribendum esse pluribus docet Munckerus ad Hygin. fabell. p. 15.

Lin. 4. *Melicertes.*] Qui & Palæmon & Portumnus, fuit ipse Deus marinus, ut mater, Sic Plautus in Rudent.

Tom. I.

Sed ô Palæmon sancte Neptuni comes.

Ibidem. *Portumnus.*] Hic à Portubus dictus est, quibus præesse credebatur. Hujus ædes apud Romanos erat in portu Tiberino. Varro l. 3. de L. L. *Portumnalia dicta à Portumno, cui eo die ædes in portu Tiberino facta, & feriae instituta.* Nempe quia Portumnus vulgò præesse portubus, & navigantes securos præstare credebatur. Arnob. lib. 111. *Per maria tutissimas præstat Portumnus commeantibus navigationes.* Græci Palæmonem vocarunt, inque honorem ejus ludos Isthmicos instituere. Priapus etiā portubus se præesse dicit, in Epigr. veteri:

Ταὐτὸ δὲ Περὶπτοῦ ἐργὸν ἐπιτέλλομαι δὲ Λιμνέτις.
Fuit & Venus, cognomento Limnesia, quæ præesse portubus credebatur: ei primus Cæsar, somnio monitus, sacrauit templum, si vera sunt quæ legimus apud Servium lib. 1. *Æn. Est,* ait, & *Limnesia Venus, quæ portubus, ipsa & victima, & netrix, & Cæsaris somnio sacrata.* Hujus meminit etiam Pausanias in Corinthiacis: sed ibi non *Limnesia*, verum *Limenia* vocatur, quod rectius existimo; planèque apud Serv. *Limnesia* scribendum putato. Item inter cognomenta Dianæ est *Λιμνέτις* apud Artemidorum lib. 2. cap. 42. pro quo Cornarius habet *Λιμνέτις*, unde faciliè fieret *Limnesia*, quia aliàs non quadrat somni expositio, cum non inventum videatur, quod latitat in stagno, sed quod est in portu. Dianam autem esse inter nautarum numina, patet in veteri inscriptione apud Gruterum pag. 37. ubi vocatur:

REGINA UNDARUM.

Schefferus.

Lin. 5. *Sacra vero Cereris Eleusinae.*] Quæ de Cerere supra diximus ad cap. 18. vide: hæc sacra vocabantur Eleusinia, sic dicta ab Eleusi Atticæ oppido, ubi juxta Strabonem Eleusinae Cereris templum extabat. Vide Arnobium lib. 5. & Augustinum de Civit. Dei lib. 7. cap. 20. Ejus sacra novem dies durasse autumat Meursius: in occulto fiebant, nihilque divulgare licebat. Si quis secus fecisset, secundum legem morte debebat multari. *Ex Meursii Eleusiniis.*

N

rapta Proserpina : quam quia facibus ex Ætnæ vertice accensis quæsisse in Siciliâ Ceres dicitur , idcirco sacra ejus ardentium tædarum jactatione celebrantur.

Apud Lampfacum Priapo litabilis victima est asellus : cujus sacrificii ratio in Fastis hæc redditur. Cum dii omnes ad festum matris magnæ convenissent , epulisque satiati noctem lusibus ducerent , quievissent huius Vestam , somnumque cepisse : ibi Priapum somno ejus ac pudicitiae insidiatum ; sed illam intempestivo clamore aselli , quo Silenus vehebatur , excitatam , libidinem verò insidiatoris esse deceptam : Hæc de causâ Lampfacenos asellum Priapo , quasi in ultionem , macrare consuevisse ; apud Romanos verò eundem Vestalibus sacris in honorem pudicitiae conservatæ panibus coronari. Quid turpius ? quid flagitiosius ? quàm si Vestæ beneficio asini virgo est ? At poëta fabulam finxit. Nùm ergo illud est verius , quod referunt ii , qui *Φανόμενα* conscripserunt , cùm de duabus Cancrî stellis loquuntur , quas Græci *ὄνυς* vocant ? asellos fuisse , qui Liberum patrem transvexerint , cùm amnem transire non posset ; quorum alteri hoc præmium dederit , ut humanâ voce loqueretur : itaque inter eum , Priapumque ortum esse certamen de obscœni magnitudine ;

Lin. 2. *Idcirco sacra ejus, &c.*] Seneca in Herc. fur.

Longas Eleusi tacita jactabo faces.

Et in Hippol. act. 1. sc. 2. Et Statius lib. 4. Syl. 8. Cum istis facibus luto & surfure oblitæ currebant , atque currentes sibi mutuò tradebant , ut notat vetus Schol. Juvenal. Sat. 15. v. 141. *Ex Dempstero.* Phurnutus quoque similitudinem facit inter utramque inquisitionem Cereris filiae , & inquisitum Osridem ab Iside & tandem repertum. Vide Diodor. Siculum lib. 4. Ovid. lib. 5. Metamorph. & 4. Fastorum , atque Claudianum de raptu Proserpinæ.

Lin. 4. *Lampfacum.*] Urbs est insignis Hellesponti , teste Strabone , in quâ est templum matris deorum : ex hac urbe nomen Lampfaceni sortitus est Priapus. Vide Ovid. lib. 6. Fastorum.

Ibidem, *Priapo litabilis victima.*] Rectè ex MSS. 2. vetustissimis Reg. aliisque 3. recentioribus , 3. Colb. 1. Sorbon. 1. Clarom. Brun. & octo editis. Sic & Lactantius. Epitom. cap. 65. ante finem : *Hæc litabilior victima est apud Deum.* In MSS. 3. Reg. 1. Colb. 1. Sorbon. & 5. editis est , *letabilis* ; in 1. Reg. *lectabilis* ; 2. Bonon. *litalis* ; 1. Clarom. *letalis*. MS. Gronov. *habilis victima*. Hic Priapus erat spurcitiei præses. *Litabilis victima* ea est , quæ grata & justa est , quâ litatur & placatur : eodem sensu apud Minutium Felicem cap. 32. leges , *litabilem hostiam*.

Lin. 5. *In Fastis.*] Vide Ovid. 1. Fast.

Lin. 6. *Satiati.*] Ex Virgil. 9. Æneid. 166.

Lin. 8. *Silenus vehebatur.*] Alumnus Bacchi fuit ac unus è Regulis Cariæ , qui Nisæ imperavit. Aiunt Silenum asino plerumque vectum , & Baccho Deo vinearum comitem indivulsim adhærentem. Ideò calcandis uvis Silenum addicunt. Sed nihil tam impium quàm quod Silenum semper ebrium esse fingunt. Vide Pausaniam in Eliacis.

Lin. 9. *Deceptam.*] Lectio quam hîc restitimus , omnium ferme MSS. & antiquissimarum editionum est. In cæteris editis & rec. MSS. 2. Reg. 1. Colb. 1. Sorbon. legitur *delectam*.

Lin. 12. *Panibus coronari.*] Panes variâ figurâ fingeantur ; panes hi coronæ speciem referebant. *Is. Casaubon.*

Lin. 14. *Conscripserunt.*] Hic non ipse Aratus , sed apud Aratum Theon Alexandrinus. Vide & Hyginum libro 2. de Signis Cœlestibus in cap. de Cancro , ubi cum Lactantio convenit. *Φανόμενα* verò sunt ea quæ in cœlis conspiciuntur , quæ ad Astronomos pertinent.

Lin. 18. *De obscœni magnitudine.*] MSS. rec. 3. Reg. 3. Vatic. 1. Clarom. & plerique editi addunt , *membri*. Sed rectius est hanc vocem delere , quia verecundiùs : præsertim cùm infra dicat Lactantius , *non excutio tam deformæ mysterium , nec Priapum denudo*. MSS. 1. Reg. & 1. Colb. *de obscœnorum magnitudi-*

Priapum victum & iratum, interemisse victorem. Hoc verò multò magis ineptum est; sed poëtis licet quidquid velint: non excutio tam deforme mysterium, nec Priapum denudo, ne quid appareat risu dignum. Finxerunt hæc sanè poëtæ; sed necesse est alicujus majoris turpitudinis tegendæ gratiâ ficta sint. Quæ sit ergo quæramus. At ea profectò manifestata est. Nam sicut Lunæ taurus mactatur, quia similiter habet cornua, &

*Placat equo Persis radiis Hyperiona cinctum,
Ne detur celeri victima tarda Deo.*

Ita in hoc quia magnitudo membri virilis enormis est, non potuit ei monstro aptior victima reperiri, quàm quæ ipsum, cui mactatur, posset imitari.

Apud Lindum, quod est oppidum Rhodi, Herculis sacra sunt, quorum à cæteris longè diversus est ritus: siquidem non *εὐφροία* (ut Græci appellant,) sed maledictis, & execratione celebrantur; eaque pro violatis habent, si quandò inter solennes ritus vel imprudenti alicui exciderit bonum verbum. Cujus rei hæc ratio redditur, si tamen ulla esse in rebus vanissimis potest. Hercules, cum eò delatus esset, famiemque pateretur, aratorem quemdam aspexit operantem, ab eoque petere coepit, ut sibi unum bovem venderet. Enimverò ille negavit fieri posse, quia spes sua omnis colendæ terræ duobus illis juvenicis niteretur. Hercules solitâ violentiâ usus, quia unum accipere non potuit, utrumque sustulit. At ille infelix, cum boves suos mactari videret, injuriam suam maledictis ultus est. Quod hominì eleganti & urbano gratissimum fuit. Nam dum comitibus suis epulas apparat, dumque alienos boves devorat, illum sibi amarissimè conviciantem, cum risu & cachinnis audiebat. Sed postquàm Herculi divinos honores ob admirationem virtutis deferri placuit, à civibus ei ara posita est, quam de factò *βέλους* no-

ne. MS. Jun. de obscænorum imagine. 1. Colb. ob obscænorum magnitudinem.

Lin. 3. *Risu dignum.*] Francius legendum esse conjiciebat, *visu indignum.*

Lin. 5. *Quæ sit ergo.*] Ità restitui ex MSS. ac editis Tornes. II. Cellar. In cæteris editis, *Quæ sint ergo*; malè. Vide præced. & seq.

Lin. 6. *Habet cornua.*] Vide Claudianum lib. 1. de raptu Proserpinæ.

Lin. 8. *Placat.*] Ex Ovid. 1. Fastor. 385. Justin. lib. 10.

Ibidem, *Persis.*] Est Persis regio pro incolis posita; Græcè Περσις ἰδος.

Lin. 13. *Lindum.*] Vide Philostratum in Imaginibus libro 2.

Lin. 14. *Εὐφροία.*] Vel ex Lactantio apparet, hoc factorum verbum esse: nam non simpliciter laudem significat; sed enthousiasmum aliquem in se continet: sic legitur Ammon oraculo preces Lacedæmoniorum sacrificiis

Græcorum prætulisse. *Betuleris.* Vel sunt bona verba quæ in sacris dicenda erant, juxta Ovidium Fastor. 1. v. 72.

Nunc dicenda bona sunt bona verba dic.

Lin. 17. *Si tamen ulla esse.*] MSS. 1. Bon. antiq. 1. Colb. edit. Thys. & Gall. perperam addunt *ratio*: quæ vox proximè præcessit. In MSS. Regio-Put. Cauc. Jun. Lips. Ultr. Brun. est, *nisi*.

Lin. 20. *Enim verò ille negavit.*] Manuscriptorum & editorum est. In MS. 1. Bonon. antiq. & edit. Thomas. II. Sparks. Gall. deest, *Enimverò*. Recentiores MSS. 1. Reg. & Cantabrig. habent, *Cui verò*.

Lin. 21. *Juvenicis.*] Sic restitui ex veteribus editis & omnibus fèrmè MSS. inter quos sunt antiquissimi & optimi. At 8. scripti cum 18. vulgaris habent *jumentis*. Vide supra & infra.

Lin. 23. *βέλους.*] MS. 1. Reg. βέλους. 1.

minavit, ad quam duo iuncti boves immolarentur, sicut illi quos abstulerat aratori; eumque ipsum sibi constituit sacerdotem, ac præcepit, ut iisdem maledictis semper in celebrandis sacrificiis uteretur, quod negaret se unquam epulatum esse jucundius. Hæc jam non sacra sunt, sed sacrilegia, in quibus id sanctum dicitur, quod in aliis, si fiat, etiam severissime vindicatur. Ipsius autem Cretici Jovis sacra quid aliud, quam quomodo sit aut subtractus patri, aut nutritus, ostendunt? Capella est Amalthææ nymphæ, quæ uberibus suis aluit infantem; de quâ Germanicus Cæsar in Aratæo carmine sic ait:

————— *Ille putatur*

Nutrix esse Jovis; si vere Juppiter infans

Ubera Cretææ mulsit fidissima capra,

Sidere quæ claro gratum testatur alumnus.

Hujus capellæ corio usum esse pro scuto Jovem contra Titanas dimicantem Musæus autor est: unde à poëtis ἀρνίοχος nominatur. Ita quidquid est gestum in abscondendo puero, id ipsum per imaginem geritur in sacris. Sed & matris ejus mysterium idem continet, quod Ovidius exponit in Fastis:

Ardua jamdudum resonat tinnitibus Ide;

Tutus ut infanti vagiat ore puer.

Pars clypeos sudibus, galeas pars tundit inanes:

Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.

Res latuit, prisceque manent imitamina facti;

Æra Dea comites raucaque terga movent.

Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant:

Tibia dat Phrygios, ut dedit ante, modos.

Hanc totam opinionem, quasi à poëtis fictam, Sallustius respuit, voluitque ingeniosè interpretari, cur altores Jovis dicantur Curetes fuisse; & sic ait: Quia principes intelligendi divini fuerunt, vetustatem ut cæ-

al. Reg. βούρων. Edit. Ald. Paris. 1525. Fastel. βούρων. MSS. 3. Reg. 1. Colb. & editi multi addunt, *id est, bovis jugum*; quod est Græcæ vocis latina interpretatio, quæ ex margine in textum irrepsit.

Lin. 4. *Non sacra sunt.*] Vide suprâ c. 21.

Lin. 5. *Dicitur.*] Itâ 6. vet. edit. cum omnibus MSS. præter tres in quibus est *ducitur*, ut in 14. edd.

Lin. 8. *Amalthææ.*] Alii Amalthæam ipsam capram faciunt; alii unam ex Melissi filiabus, quæ Jovem nutritiv lacte cujusdam Capræ, cui nomen fuit Amalthæa: vide Ovid. l. 5. Fast.

Lin. 9. *Carmines.*] Ubi de Erichtonio.

Lin. 15. *Musæus autor est.*] Clariss. Vossius in libro de artis Poëticæ naturâ ac constitut. putat nunquam Musæum extitisse; sed esse nomen ab antiquâ Phœnicum linguâ, quâ usi

Cadmus, & aliquandiu posteri. Deducit Musæi nomen à Musâ, sive Μῆσα. Opinatur tamen Borrichius de Poëtis pag. 8. tres Musæos fuisse juxta Suidam. Verum Musæus ille, cujus carmen habemus de amore Herus & Leandri, Grammaticus fuit, qui vixit post quintum seculum christianum, nec ejus dictio vetustatem olet.

Ibidem. ἀρνίοχος.] Latine, *habens scutum*. Vide Pindar. in Nem. Nicand. in Theriac. Homer. Iliad. 1.

Lin. 18. *In Fastis.*] Ovid. lib. 4. v. 207.

Lin. 27. *Sallustius.*] Hic locus hodie non legitur apud Sallustium.

Lin. 29. *Principes intelligendi divini.*] Cum doctissimo Cellario sic lego bis ex omnibus MSS. & edit. Rom. 1470. utrobique. In cæteris editis, *divina*.

tera in majus componentem, altores Jovis celebravisse. Quantum erraverit homo eruditus, jam res ipsa declarat. Si enim princeps est Jupiter, & deorum & religionum; si ante illum dii nulli colebantur vulgò, quia nondum nati fuerant, qui coluntur; apparet Curetes ex diverso principes fuisse divini non intelligendi, per quos error omnis inductus est, & Dei veri memoria sublata. Ex ipsis itaque mysteriis & ceremoniis intelligere debuerunt, hominibus se mortuis supplicare. Non igitur exigo, ut aliquis poetarum fictionibus credat. Qui hos mentiri putat, Pontificum ipsorum scripta consideret, & quidquid est litterarum ad sacra pertinentium revolvat: plura fortasse, quam nos afferimus, inveniet, ex quibus intelligat, inania, inepta, commentitia esse omnia, quæ pro sanctis habentur. Si quis autem perceptâ sapientiâ deposuerit errorem, profectò ridebit ineptias hominum penè dementium; illos dico, qui vel inhonesto saltatu tripudiant, vel qui nudi, undi, coronati, personati, aut luto obliti currunt. Quid de scutis jam vetustate putridis dicam? quæ cum portant, deos ipsos se gestare humeris suis

Lin. 1. *In majus componentem.*] Ità editi & MSS. codices, præter 1. Colb. & edit. sex, in quibus est *componentes*.

Ibidem. *Altores Jovis.*] Edit. Thomaf. & Cellar. *Jovi.* Hic *componentem* non *componentes*, *Jovis* non *Jovi*, scribendum esse res ipsa clamat; non enim voluit Salustius à Curetibus vetustatem, sed potius Curetum illud & inventæ & intellectæ religionis factum, ab ipsâ vetustate in majus fuisse compositum; quâ eâdem propè loquendi ratione alibi Salustius, eumque, nî fallor, imitatus, doctus Poëta Claudianus, usi, *in majus celebrare* dixerunt. Salust. Jugurth. Claudianus Panegyri. *Ex Iseo.*

Lin. 4. *Curetes.*] MSS. 2. Reg. 1. Colb. & Brun. *Curetas.*

Lin. 13. *Illos dico.*] MSS. 1. Colb. Brun. & edit. Tornes. Cellar. Soubr. Walch. *illorum dico.*

Lin. 14. *Nudi, &c.*] Ti sunt Luperci, juxta illud Virgilii libro 8.

Hinc exultantes Salios, nudosque Lupercos, Lanigerosque apices, & lapsa ancilia cælo.

Lin. 15. *Aut luto obliti.*] MSS. 4. rec. *obliti.* Salios & Lupercos hic designat.

Ibidem. *Quid de scutis, &c.*] Hæc erant Anoplia. Virgil. in fine 8. *Æneid.* Erant illa scuta ad formam scuti brevis, seu ancilis illius è cælo, ut fertur, Numæ temporibus delapsi, ab eoque consecrati, efformata. Vide Festum & Plutarchum in Numâ.

Lin. 16. *Deos ipsos se gestare humeris suis arbitrantur.*] Sicut Judæi Arcam fœderis gesta-

re solebant; ita Gentiles eorum sacra quæ venerant sunt imitati, atque deorum suorum insignia, armâ, vel præcipua instrumenta olim ferebant in pompis & supplicationibus, eorumque simulacra humeris bajulabant, cum lustratione, quandoque cum litanis, jejunio vel abstinentiâ, nonnunquam cum lotione simulacrorum in lacu, omnibus coronatis, & lauream in manu gestantibus. Horum ethnicorum rituum, præter Lactantium, testes sunt Ovidius Fastor. lib. 4. à v. 292. ad 335. Tit. Liv. Decad. I. lib. 10. an. 458. III. lib. 2. an. 537. IV. lib. 10. pag. 339. Lucian. pag. 1074. Trebell. Pollio p. 178. & Dionys. Halicarn. lib. 2. pag. 91. lib. 8. pag. 510. lib. 9. pag. 597. 599. & lib. 7. pag. 475. ubi ait: *Viri penes quos erat summa potestas, pompam diis à Capitolio per forum deducebant in Circum maximum, in quâ præbant illorum filii pubertati proximi.* Et infra pag. 478. *Extremum pompæ agmen claudabant deorum simulacra, quæ humeris bajulabantur à viris; eamque præferabant formam, quâ finguntur apud Græcos, eundem etiam habitum, eademque insignia, munera item quæ singuli invenisse, atque hominibus donasse traduntur...* Peractâ pompâ confestim sacrificabant Consules Sacerdotesque. Eustath. ad Homer. Iliad. 1. v. 422. Christiani pariter ad Hebræorum exemplum & supplicationes & alia sacra fecerunt. Multa in hunc modum lege in epistolâ 5. Vigiliis Episcopi Tridentini ad S. Joannem Chrysostomum de martyrio SS. Sifinni, Martyrii, & Alexandri, Anagninensium martyrum.

arbitrantur. Nam Furius Bibaculus inter præcipua pietatis exemplâ numeratur, qui cùm Prætor esset, tamen lictoribus præeuntibus, ancile portavit, cùm haberet, magistratûs beneficio, muneris ejus vacationem. Non ergo ille Furius, sed planè furiosus fuit, qui præturam hoc ministerio se putavit ornare. Merito igitur, cum hæc à viris non imperitis ac rudibus fiant, Lucretius exclamat:

*O stultas hominum mentes, ô pectora caca!
Qualibus in tenebris vita, quantisque periclis
Degitur hoc ævi, quodcumque est!*

Quis hæc ludibria non rideat, qui habeat aliquid sanitatis? cùm videat homines velut mente captos ea serio facere, quæ si quis faciat in lusu, nimis lascivus & ineptus esse videatur.

Lin. 2. Numeratur.] MSS. 1. Colb. & Brun. memoratur.

Lin. 4. Ille Furius, sed planè furiosus.] Alludere videtur ad illud Ovidii:

Cur ego non dicam Furia te furiam?

Francius. De Furio Bibaculo legendus Valer. Maximus lib. 1. cap. 1. exempl. 11.

Lin. 7. *O stultas hominum mentes!*] Ità cum omnibus editis cuncti ferè MSS. In 1. Reg. vetustissimo, & in rec. 1. Colb. & 1. Brun. atque apud Lucretium legitur, *O miserâs.*

Lin. 8. *Qualibus in tenebris.*] Sic emendavimus ex omnibus penè MSS. & optimis editis, ipsoque Lucretio. In 3. Colb. & editis

septem est, *Quamlibet*; in editis Thyf. & Gall. *Quamlibet in teneris*; corruptè.

Lin. 10. *Rideat.*] Manuscriptorum est & edit. Tornef. *Derideat* est editorum.

Ibidem. *Habeat aliquid.*] Cicero pro Marcello sub fin.

Lin. 12. *Nimis lascivus.*] Ità omnes editi ex MSS. præter 1. Bonon. antiq. & edit. If. in quibus est *minus sanus*. Carrioni & Francio placeret, *minus lascivus*; horum enim actiones valde erant lubricæ & lascivæ. Sed rem in medio relinquo: quisque quod placuerit eligat.

CAPUT XXII.

Quis autor prædictarum vanitatum in Italia apud Romanos fuerit, & quis apud alias gentes.

HARUM vanitatum apud Romanos autor & constitutor Sabinus ille rex fuit, qui maximè animos hominum rudes atque imperitos novis superstitionibus implicavit: quod ut faceret aliquâ cum autoritate, simulavit cum Deâ Egeriâ nocturnos se habere congressus. Erat quædam spelunca peropaca in nemore Aricino, unde rivus perenni fonte ma-

Lin. 1. *Sabinus ille rex fuit.*] Numa Pompilius, de quo hic habes multa ex Livio lib. 10. 4. Decad. & Plutarcho in Numâ.

Lin. 4. *Cum Deâ Egeriâ, &c.*] Hæc historia scribitur à Livio lib. 1. Dionys. Halicarnass. lib. 2. Antiq. Valerio Maximo lib. 1. cap. de simulata Religione, Cicerone lib. 1. de legibus, Ovidio l. 3. Fastor. Plutarcho in Numâ. Egeriâ. Dicta est ab egerendo, cui pragnan-

tes sacrificabant, ut uterum facilius egererent, ait Festus. De hac vide Arnob. lib. 5. initio, Tertull. de præscript. Hæret. in Apol. cap. 25. August lib. 7. cap. 35. de Civ. Dei, &c. *Betulcius.* & Euseb. Præparat. Evangel. lib. 9.

Lin. 5. *Aricino.*] MSS. 3. Reg. rec. & edit. Thomaf. Thyf. Gall. *Ariano.* Emendavimus *Aricino* ex 2. Reg. & 2. Bonon. quorum duò

nabat; hinc remotis arbitris, se inferre consueverat, ut mentiri posset, monitu deæ conjugis ea sacra populo se tradere, quæ acceptissima diis essent: videlicet astutiam Minois voluit imitari: qui se in antrum Jovis recondebat, & ibi diu moratus, leges tanquam sibi à Jove traditas afferebat, ut homines ad parendum non modò imperio, sed etiam religione constringeret. Nec difficile sanè fuit persuadere pastoribus, Itaque pontifices, flamines, salios, augures creavit, deos per familias descripsit. Sic novi populi feroces animos mitigavit, & ad studia pacis à rebus bellicis avocavit. Sed cùm alios falleret, seipsum tamen non fessellit. Nam post annos plurimos, Cornelio & Bebio Coss. in agro scribæ Petilii sub janiculo arcæ duæ lapideæ sunt repertæ à fossoribus, quarum in alterâ corpus Numæ fuit, in alterâ septem Latini libri de jure pontificio, item Græci totidem de disciplinâ sapientiæ scripti, quibus religiones, non eas modò, quas ipse instituerat, sed omnes præterea dissolvit. Quâ re ad Senatum delatâ, decretum est, ut hi libri abolerentur: ita eos Q. Petilius Prætor urbanus in concione populi concremavit, insipienter id quidem. Quid enim profuit, libros esse combustos? cùm hoc ipsum, quòd sunt ideò combusti, quia religionibus derogabant, memoriæ sit traditum? Nemo ergo tunc in Senatu non stultissimus. Potuerunt enim & libri aboleri, & res tamen in memoriâ non exire. Ita dum volunt etiam posteris approbare, quantâ pietate de-

sunt omnium vetustissimi, ex 1. Colb. Marm. à primâ manu, cunctisque editis; faventibus MSS. 1. Colb. Nav. Viêt. Brun. in quibus est *Aricino*; Regiis quoque quatuor inter quos est Regio-Puteanus, 4. Colbertinis; 3. Lips. Goth. Em. Cantabrig. 1. Clarom. Gat. Marm. à 2â manu, in quibus est *Ericino*. In 1. Reg. est *vicino*; malè. Sed Aricia & nemus Aricinum non ignorantur.

Lin. 3. *Minois*.] Lege de hoc Dialog. Platonis, qui Minos inscribitur; Diod. Sicul. lib. 2. Ex Valerio & Platone constat, eum novem annis audivisse Jovem, ut Sophistam. Hinc opinio, Minoa Jovis fuisse filium. De quo Homer. Odyss. 1. Horat. *Jovis armis*, „Minos admissus, Hesiod. βασιλεύων, Lucian. justissimum, Cyrillus verò τυραννικότατον vocat. Idem.

Lin. 7. *Salios*.] Id est, Saltatores, quia festo Anciliorum ad tibiæ modulos choreas instituebant. Eos Numa duodecim constituit, quos cognomine *Palatinos* vocavit; Tullus Hostilius totidem adjecit, quos dixit *Collinos*. Vide Livium lib. 1. Florum lib. 1. cap. 2. Dionys. Halic. Antiquit. Rom. lib. 3. pag. 45. *Walchius*.

Lin. 10. *Cornelio & Bebio Coss.*] Quingentis post Numæ obitum annis, scilicet anno Urbis 573. Vide Plutarchum in Numâ, qui paulò al-

ter hanc narrat historiam in vitâ Numæ. Vide etiam Livium lib. 10. Decad. 4. Valer. Max. lib. 1. cap. de neglectâ religione, Plinium lib. 13. cap. 13. S. Augustin. de Civitate Dei lib. 7. cap. 34.

Lin. 16. *Prætor urbanus*.] Præter edit. Thom. Thyf. Gall. & Spark. in quibus est *Prætor urbis*, omnes MSS. & editi habent *Prætor urbanus*. Haud secus Valerius Max. lib. 1. cap. 1. ex quo Lactantius id desumpsisse videtur, nisi quòd Valerius eum vocat *L.* (non *Q.*) *Petilius*. Et forsan utrumque prænomen habuit Petilius.

Ibidem. *In concione populi concremavit*.] Moris est in benè constitutis rebus pub. libros qui religionibus derogant, igne comburere. Arnob. lib. 4. *Quod si haberet vos aliqua pro vestris religionibus indignatio, hos potius litteras, hos exurere debuistis olim libros istos, demoliri, dissolvere theatra hæc potius, in quibus infamie numinum propudiosis quotidie publicantur in fabulis. Nam nostra quidem scripta cur ignibus meruerunt dari? Vide Valer. Max. lib. 1. cap. 1. Libros Græcos quia aliquâ ex parte ad solvendam religionem pertinere existimabantur, L. Petilius Prætor urbanus autoritate Senatûs, per victimarios igne factò in conspectu populi cremavit. Elmenhorst.*

Lin. 21. *Approbare*.] Gallicè, faire entendre.

fenderint religiones: auctoritatem religionum ipsarum, testando minuerunt.

Sed ut Pompilius apud Romanos institutor ineptarum religionum fuit, sic ante Pompilium Faunus in Latio, quin & Saturno avo nefaria sacra constituit, & Picum patrem inter deos honoravit, & sororem suam Fatuam Faunam, eamdemque conjugem consecravit; quam Gabius Bassus Fatuam nominatam tradit, quod mulieribus fata canere consuevisset, ut Faunus viris. Eamdem Varro scribit tantæ pudicitiae fuisse, ut nemo eam, quoad vixerit, præter virum suum mas viderit, nec nomen ejus audierit. Idcirco illi mulieres in operto sacrificant, & Bonam deam nominant. Et Sextus Clodius in eo libro, quem Græcè scripsit, refert Fauni hanc uxorem fuisse, quæ quia contra morem decusque regium clam vini ollam ebiberat, & ebria facta erat, virgis myrteis à viro usque ad

Lin. 4. *Faunus.*] Latii cultor Faunus audit, quod primus, vel cum primis Latium colere instituerit, ut traditum Aurelio Victori in Origin. Rom. eundem Italiam variis superstitionibus implevisse: Sylvarum & jugerum præstitem, ipse se ait apud Calpurnium:

Qui juga, qui sylvas tueor, satius æthere Faunus. Aucupio eundem præfecit Propertius, ut notat Turneb. Advers. lib. 26. cap. 19. *Barthius.*

Ibidem. *Nefaria sacra.*] Quia infantes Saturno immolabantur. Quod scelus Tertullianus exprobrat Gentibus, Apologetic. cap. 9.

Lin. 6. *Fatuam Faunam.*] Sic legendum esse patet ex sequentibus; & nobiscum censent eruditissimi viri; & tamen aliter multifariamque legunt plerique MSS. 2. Regii, 2. Colb. 1. Sorbon. *Fautam Faunam*; 1. Clarom. *Fautam Fannam*; alter Clarom. *Fenteiam Faunam*; 1. Bonon. antiq. *Fenteiam Faunam*; 2. Reg. & Marm. *Fenam Faunam*; Regii duo 900. annorum, *Cauc.* 3. Colb. & Gar. *Sentam Faunam*; 1. al. Reg. addit *Sentum* super *Faunam*; A. 2. Reg. Pen. Brun. & edit. Rom. 1468. 1470. abest *Fautam*, & à 1 Colb. Nav. Viçt. in quibus est *Fannam*. Eam *Fatuam Faunam*, ut Lactantius, appellat Arnobius l. 1. & 5. Macrobius quoque scribit lib. 1. cap. 12. *Hanc eamdem Bonam deam, Faunamque, & Opem, & Fatuam Pontificum libris indigitari.* In Epitomes MS. Taurinensi est *Fentam Faunam*. Vide Justin. lib. 43. cap. 1.

Ibidem. *Eamdemque conjugem.*] Ità reposuimus ex MSS. & edit. Tornes. In editis est, *eamque.*

Ibidem. *Gabius Bassus.*] Sic lego cum Gellio lib. 2. cap. 4. ac plerisque & optimis MSS. Regiis 7. 6. Colb. Lips. Goth. 1. Sorbon. 1. Clarom. edit. Rom. 1468. 1470. & Cellar. In

altero Clarom. est *Gabius Bassus* pro *Bassus*; in 1. Reg. vetustissimo *Gavius Bassus*, u pro *b*; in altero Regio & Brun. *Gabinus Bassus*; non *Caius* ut in 12. editis.

Lin. 8. *Nemo eam... præter virum suum mas viderit.*] Hinc est quod nulli viro ejus templum ingredi licuerit. Tibull. lib. 1, Eleg. vi.

Exibit quam sæpe cave, seu visere dicat,

Sacra bonæ maribus non adeunda deæ.

Propert. lib. 14. Eleg. 10.

Femineæ loca clausa Deæ, fontesque piandos,

Impune & nullis sacra recepta viris.

Nec modò viri ingressus prohibiti, sed ne deorum quidem picturæ masculæ apertæ in illius templo. Juvenal. Satyr. vi.

— velavi pictura jubetur,

Quæcunque alterius sexûs imitata figuram est. Dempsterus.

Lin. 10. *In operto sacrificant.*] Ità Bon. 2. Reg. antiquissimi, 2. Brun. & ceteri MSS. optimi; non ut mendosè in nonnullis editis est, *in apertos*, quod Lactantii sententiæ, atque etiam historiæ repugnat. *Iseus.*

Lin. 12. *Fauni... uxorem.*] Hanc Plutarchus ait fuisse Flaviî divinatoris uxorem. Macrobius rem longè aliter narrat.

Lin. 13. *Ollam ebiberat.*] Meursius legendum putat *Obbam*; erat Obba poculi genus. Sed nihil mutare volui; omnes enim MSS. Codd. constanter legunt *Ollam*, præter 1. Clarom. *Olam*. Arnob. hanc narrans historiam, lib. 5. pro *Ollâ* habet *seriam*; erat autem *seria* vas vinarium fictile oblongum. *Idem.* A Romulo lege cautum est ne qua mulier vinum biberet, & quæ bibisset, permissum est marito, ut eam velut adulteram puniret. Vide Dionys. Halicarn. l. 2. Plin. l. 14. Plut. in Problem. Athenæum lib. 10, Gellium l. 10. c. 13.

ad mortem cæsa. Postea verò cum eum fadi sui pœniteret, & desiderium ejus ferre non posset, divinum illi honorem detulisse. Idcirco in sacris ejus obvolutam vini amphoram poni. Reliquit ergo posteris Faunus quoque non parùm erroris, quem tamen prudentes quique perspicunt. Nam Lucilius eorum stultitiam, qui simulacra deos putant esse, deridet his versibus:

*Terricolas Lamias Fauni, quas Pompiliique
Instituere Numa; tremunt has; hic omnia ponit.
Ut pueri infantes credunt signa omnia athena
Vivere, & esse homines: sic isti omnia ficta
Vera putant; credunt signis cor inesse in athenis.
Pergula pictorum; veri nihil: omnia ficta.*

Poëta quidem stultos homines infantibus comparavit. At ego multò imprudentiores esse dico. Illi enim simulacra homines putant esse, hi deos. Illos ætas facit putare quod non est, hos stultitia. Illi utique brevi desinunt falli, horum vanitas & durat, & semper crescit. Sacra Liberi Patris primus Orpheus induxit in Græciam, primusque celebravit in monte Bœotiæ Thebis, ubi Liber natus est, proximo, qui cum frequenter citharæ cantu personaret, Citheron appellatus est. Ea sacra etiam nunc Orphica nominantur, in quibus ipse postea dilaceratus, & carptus est, & fuit per eadem ferè tempora, quibus Faunus. Sed quis ætate præcesserit, dubitari potest: siquidem per eosdem annos Latinus Priamusque regnaverunt; item patres eorum Faunus & Laomedon, quo regnante, Orpheus cum Argonautis ad Iliensium littus accessit.

Pag. 104. lin. 13. *Virgis Myrtheis.*] Vide Plutarchi Problem. ubi hanc historiam ita recitat: eam Flavii divinatoris uxorem fuisse, quæ clam cum largius vinum biberet, à marito deprehensa flagris cæsa est; atque inde factum, ut Myrtus in ejusdem ædem non inferretur, atque vinum quod mulieres in templo bibebant, non vinum, sed lac appellaretur. *Betuleius.*

Lin. 6. *His versibus.*] Ità restitui ex veteribus edit. Romanis tribus, If. & Cellar. ac MSS. omnibus; præter Cauc. editosque recentiores, in quibus est, *his verbis.*

Lin. 10. *Sic isti omnia ficta.*] More Græco, alioqui metro deest aliquid: quandoque non elidit Lucretius.

Lin. 11. *Credunt signis cor inesse in athenis.*] Sic emendavimus ex MSS. 2. Regiis 900 annorum, 1. al. Reg. 2. Colb. & 2. Brun. nec aliter legitur in Epitome cap. 22. Alter 1. Reg. habet *in esse in eis*, corruptè; 1. Clarom. *in esse anis*, pravè; alter Clarom. *in esse petrinis*. In ora MS. Bonon. antiq. est *inanis*.

Lin. 12. *Pergula.*] Est pars domus exportæ & propendens earum generis quas *salientes* artifices nostri appellant.

Lin. 16. *Sacra Liberi Patris.*] Valer. Flaccus lib. 2. Argonautic. elegantissimè describit hæc sacra. De quibus etiam videatur Livius libro 94. Arnobius lib. 5. S. Augustin. de Civ. Dei lib. 6. cap. 9. & lib. 18. cap. 13.

Lin. 19. *Citheron appellatus est.*] Vide 4. Æneid. 303.

Lin. 20. *Orphica.*] Quæ mysteria Orgia dicuntur ἀπό τῶν ὀργῶν, de quibus Clemens Alexand. scribit. Signum Bacchicorum Orgiorum est, serpens mysteriis initiatus. Nazianz. in orat. de luminibus. Epiph. Theodoret. lib. 1. in Therap. Macrob. l. 1. in Som. Scipio. *Betul.*

Ibidem. *Carptus est.*] Sic MSS. & editi omnes. Simplex pro composito *discerptus est*; quod usitatum est Lactantio.

Lin. 23. *Faunus & Laomedon.*] Ità habent MSS. 2. Bonon. 4. Reg. quorum duo sunt 900. annor. Tax. Ultr. Gronov. Em. 3. Colb. Gat. & edit. If. Spark. Cellar. Walch. In cate-

Procedamus igitur ulterius, & quæramus, quis omnino colendorum deorum primus autor extiterit. Didymus in libris ἐξ ηγήσεως Πινδαρικῆς ait, Melissea Cretensium regem primum diis sacrificasse, ac ritus novos sacrorumque pompas introduxisse. Hujus duas fuisse filias, Amalthæam, & Melissam, quæ Jovem puerum caprino lacte ac melle nutrierunt. Unde poetica illa fabula originem sumplit, advolasse apes, atque os pueri melle complexisse. Melissam verò à patre primam sacerdotem Matrì magnæ constitutam, unde adhuc ejusdem Matrìs antistites Melissæ nuncupantur. Historia verò sacra testatur, ipsum Jovem, postquam rerum potitus est, in tantam insolentiam venisse, ut ipse sibi sana multis in locis constitueret. Nam cum terras circuiret, ut in quamcumque regionem venerat, reges principesve populorum hospitio sibi & amicitia copulabat, & cum à quoque digrederetur, jubebat sibi fanum creari hospitis sui nomine, quasi ita posset amicitiae & foederis memoria conservari. Sic constituta sunt templa Jovi Atabyrio, Jovi Labrandio. Ata-

ris editis ac recentibus MSS. 16. pro *Faunus* est *Picus*, pravè. Faunus enim fuit pater Latini, ut Laomedon Priami. Vide Virgilium lib. 7. *Æneid.* v. 45. & seqq. atque ideo dubium est, quis, an Orpheus, an Faunus præcesserat. Nam si Pico regnante Orpheus cum Argonautis ad litus Iliensium venit, tum minime dubium est, quin Orpheus fuerit Fauno vetustior.

Lin. 1. *Quis colendorum deorum primus autor extiterit.*] Initium colendorum deorum repetendum est non solum post, verum etiam multo ante diluvium tempore, uno ferè aut altero post rerum primordia seculo. Sic enim accipiendus est locus. Gen. 4. v. ult. *Tunc profanatum est in invocando nomen Jehovah.* Nam, *chabal* (unde in *hophal*) sæpissimè profanare redditur, ut Levit. 19. com. 12. Sic etiam locum hunc intelligit Paraphrasis Chaldaica. R. Salomon Jarchi hæc habet: *Tunc profanatum est in invocando scilicet nomina hominum, & nomina imaginum, cum nomine sancti illius, qui benedictus sit Dei, aded ut facerent idola, & facerent ea deos.* Sic etiam Arabs Erpenianus: *tunc incæperunt homines descere à cultu Dei.* Quare idem est ac si Moses dixisset, Sacrosanctum illud nomen, quod totius universi creatorem & Dominum designat, rebus creatis impiè tributum. Joseph. lib. 1. cap. 4. testatur, longo ante Noachum tempore idolorum cultum in usu fuisse usque ad septimam generationem, continuò autem vix ubi diluvium terras reliquerat, nefanda idololatria exordium suum sumpsit. *Et immolabant filios suos & filias suas demoniis. Immisit*

Deus in illos ventum procellosum; & fuit Typhon ventus. Et confregit ventus idola omnia, & diruit templa idolorum, usquedum in tumulos pulveris redacti fuerint; & tumuli illi etiamnum remanent. Ex Seldeno & Schedio. *Extiterit*, Manuscriptorum est; *extitit*, vulgatorum. At de Idololatria origine vide librum Sapientiæ capite 13. &c.

Lin. 3. *Cretensium regem.*] Hinc Servius ait, Cretenses religionum inventores fuisse.

Lin. 11. *Ut in quamcumque regionem venerat.*] MSS. 10. & cuncti ferè editi, *ut in quamque*; 1. MS. Clarom. & 4. vulgati *veniret*, malè. *Ut*, pro statim atque, ubi primum. *Tement.* Hecyr.

Ut quisque venerat, accedebam.

Lin. 12. *Principesve.*] Ità MSS. antiquissimi & optimi, cum multis editis. Scripti 5. rec. *principesque.*

Lin. 15. *Jovi Atabyrio.*] In MSS. 6. Reg. 1. Bonon. antiq. & 2. Colb. scriptum est *Ataburio*, eà videlicet prolatione, quâ Latini olim græcum *Υ* per *u* repræsentabant. 1. Reg. 1. Colbert. & Brun. *Atavirio*, *u* pro *b*. Templum habuit in monte *Atabyrio*, à quo *Atabyrius* fuit dictus Jupiter. Diodor. lib. 5. ἐν τῷ ὄρει Ἀταβύριος (sic legendum, non ut in editis vitiosè Ἀταβύριος, Ex *Bocharto* partim.

Ibidem. *Jovi Labrandio.*] Mirum quanta sit hîc loci in MSS. varietas lectionum: ex his conjicio veram lectionem esse *Labrandio*. In 1. Reg. legitur *Labradio*; in 3. Reg. quorum unus est 900. annor. 3. Colb. 1. Sorb. 1. Clarom. lego, *Jovi Labrandio*; in Regio-Puteano aliisque 3. Reg. 2. Colb. Gat. Em. Cantab.

byrius enim & Labrandius hospites ejus, atque adjutores in bello fuerunt. Item Jovi Laprio, Jovi Molioni, Jovi Casio, & quæ sunt in eundem modum. Quod ille astutissimè excogitavit, ut & sibi honorem divinum, & hospitibus suis perpetuum nomen acquireret cum religione conjunctum. Gaudebant ergo illi, & hinc imperio ejus libenter obsequebantur, & nominis sui gratiâ ritus annuos & festa celebrabant. Simile quiddam in Siciliâ fecit Æneas, cùm conditæ urbi Acestæ hospitibus nomen imposuit, ut eam postmodum lætus ac libens Acestes diligeret, augetet, ornaret. Hoc modo religionem cultûs sui per orbem terræ Jupiter seminavit, & exemplum cæteris ad imitandum dedit. Sive igitur à Melisseo, sicut Didymus tradidit, colendorum deorum ritus effluxit; sive ab ipso quoque Jove, ut Euhemerus; de tempore tamen constat quandò dii coli cœperint. Melisseus quidem multum antecessit ætate, quippe qui educaverit Jovem nepotem. Et idcirco fieri potest,

& edit. Rom. 1468. 1470. *Labriando*; in 2. Bonon. & 1. Clarom. *Labriandro*; in 1. Reg. 1. Colb. Vict. & Brun. *Labrianderio*; in Marm. *Labriandrio*; in edit. Cellar. *Labrandreo*; in cunctis penè editis *Labradeo*. Vocatur *Lavrandenus* apud Strabonem 14. pag. 450. 453. *Labranda*, vicus Mylasiorum in Cariâ, Jovis *Labrandei* templo celebratus. Hujus Jovis simulacrum securim manu gestabat, quam Gyges postquàm Candaulem occidit, in Cariam detulit, atque in manu ejus posuit. Hinc Plutarchus in Quæstion. 45. Græc. Labrandenum Jovem dictum voluit, quandoquidem Lydii *Λαβρεν* securim appellant. Ex Cellario & Thyf. Sed tamen sic ab hospite dictum vult Lactantius. Alianus autem aliâ ratione hoc nomine vocatum scribit Jovem. *Labradens* (inquit) Jupiter nominatus, est quod permultum pluisse. Idæus.

Lin. 2. *Jovi Laprio.*] MSS. 1. Bonon. antiqui. & recentiores 1. Reg. 1. Colb. Nav. Lips. Brun. *Labrio*: b pro p sæpè à librariis positum, & è converso, apud omnes notum. De hoc Jovis nomine nulla est apud auctores mentio, præterquam apud Lactantium.

Ibidem. *Jovi Casio.*] Sic lego cum duobus vetustissimis MSS. Regiis, aliisque duobus Reg. 1. Colb. Nav. Vict. Gat. Marm. Em. Christ. Brun. necnon editis Betul. ac Cellar. Et rectè. Sic etiam apud Suidam & apud Stephanum *Cassius*. Apud Lucanum lib. 8.

Et *Casio* præferre *Jovi*.

Item apud Plinium lib. 5. cap. 12. *A Pelusio Casius mons est, & delubrum Jovis Cassii*. In recentioribus 13. Lactantii MSS. & totidem editis est, *Cassio*.

Lin. 3. *Eundem modum.*] Mirum est quan-

tum ad numerum creverint varia Jovis nomina. Trecentos Joves narrat Varro, cum varijs epithetis & cognominibus; at quæ singulorum fuerant, uni sunt attributa. Hinc error veterum in Jovis historiâ recitandâ. Ducenta græca illi data nomina post Liliûm Gyraldum collegit Xyftus Betuleius ad caput 22. hujus libri Lactantiani, & centum ac sexaginta Latina nomina. Idem fuit de Hercule & de Mercurio, sicut & de Belo in historiâ veteri Assyriacâ & Babylonicâ.

Lin. 5. *Et hinc imperio ejus libenter obsequebantur.*] Hinc reposui, eruditorum consilio, ex MSS. 2. Colb. & 2. Brun. pro *huic imperio ejus*, quod est in cæteris.

Lin. 7. *Æneas.*] Vide Æneid. 5.

Lin. 11. *Tradidit.*] Hic reposuimus *tradidit* ex MSS. penè omnibus, & edit. Tornes. & Walch. In 3. Reg. 1. Colb. Gat. Brun. & edit. Rom. 1470. est, *tradit*. At in cunctis ferè editis legitur, *sive ab ipso quoque Jove, ut Euhemerus tradidit*; sed minus benè, quia contra fidem manuscriptorum.

Lin. 14. *Jovem nepotem.*] Scilicet Urani, qui primus orbis universi imperio præfuit. Is enim ex Tellure uxore filium suscepit Saturnum, Saturnus ex Rheâ Jovem; sic Apollod. Lactantius etiam hîc subdit aviam Tellurem, quæ fuit Urani conjux; Uranus ergo avus Jovis, & Jupiter ejus nepos, ut ait etiam suprâ cap. 5. & in fin. cap. 2. Hæc igitur recta lectio est ab omnibus ferè excusis libris agnita, non *pronepotem* ex MSS. & edit. Rom. Torn. Soubron. If. & Plantin. in marg. quæ lectio Lactantio contraria est, qui Saturnum facit Jovis patrem, & Saturnum Urani seu Cœli filium.

vel ut antè, vel adhuc puero Jove deos colere instituerit, id est alumni sui matrem; & aviam Tellurem quæ fuit Urani conjux, & patrem Saturnum: & ipse hoc exemplo atque instituto Jovem ad tantam superbiam provexerit, ut postea sibi divinos honores auderet assumere.

Lin. 2. *Tellurem.*] De ejus in urbe Romæ ade lege Plin. 34. 9. Valer. Max. 6. 3. Augustin. de Civit. Dei 4. Plura Macrobi. Saturnal. 1. Terram matrem etiam Persæ coluere,

Herodot. in Clio; & Scythæ, idem in Mel-pomene; & sub nomine *Herthi*, etiam Germani, teste Tacito 40. 3. Ita *Freinshemius* in Tacitum.

CAPUT XXIII.

De vanarum superstitionum etatibus, & quibus cæperint temporibus.

NUNC quoniam vanarum superstitionum originem deprehendimus, superest ut etiam tempora colligamus, per quæ fuerint illi quorum memoria colitur. Theophilus in libro de temporibus ad Autolicum scripto ait, in historiâ suâ Thallum dicere, quod Belus, quem Babylonii & Assyrii colunt, antiquior Trojano bello fuisse invenitur trecentis viginti duobus annis: Belum autem Saturno æqualem fuisse, & utrumque uno tempore adolevisse. Quod aded verum est, ut ratio-

Lin. 3. *Theophilus.*] Sextis hic Antiochenæ Ecclesiæ Episcopus fuit, teste Hieronymo, floruitque sub imperatore Antonino Vero, proxime nimirum post Apostolorum tempora. Euseb. de hoc etiam testatur lib. 4. Hist. Eccles. *Betuleius*. Hic vixit circa annum vulgari aræ 160.

Ibidem. *De Temporibus.*] Inter cætera Theophili monumenta extat, non liber de temporibus, sed opus ad Autolicum adversus gentes tribus libris. 1°. Libro docet Theophilus quid sit Deus; 2°. Gentium Idololatriam & superstitionem refellit; 3°. agit de Temporibus deorum Gentilium: sed hodiè ex veteribus monumentis elucidata sunt quadamtenus veteris historiæ tempora.

Lin. 4. *Thallum.*] Ità legitur in cunctis fermè MSS. In rec. 2. Reg. Viêt. Nav. Brun. *Thallium*; in 4. Colb. *Thallion*; in uno autem Clarom. est *Thalion*; in plerisque excusis *Thallum*. Sed scribendum *Thallum* ex Tertulliano Apolog. 2. Minutio, & ipsomet Lactantio supra cap. 13. Monente Meursio.

Ibidem. *Quod Belus, &c.*] Hunc Belum arbitrator Nimrodum, quia huic regni principium in terrâ Sennaar Babylon fuit. Gen. 10. v. 10. at conditorem Babylonis Belum vocant gentiles; inque his Dorotheus Sidonius, Poëta

vetustus:

Antiqua urbs Babylon, Tyrio quæ condita Belo. Artabanus apud Euseb. lib. 9. Præpar. Evang. cap. 41. ubi retulisset, ut primitus omnia aquis fuerint obruta, addit Belum siccas loca, ac Babylonem manibus cinxisse. Servio propterea dicitur *Belus primus rex Assyriorum*. Ejus sepultura fuit Babylone; sed Xerxes eam destruxit, ut refert Strabo initio sextidecimi. De Beli hujus cultu insignis est locus Claudiani in primo de laudibus Stiliconis: sed corruptus, cum juxta certissimam Scaligeri emendationem, in 6. de emendatione temporum, pro *Belli* debeat legi *Beli*. Fuit autem Belus cum Sole cultus. *Vossius*.

Lin. 6. *Trecentis viginti duobus annis.*] Thalli lapsus, quem secutus est Theophilus, & deinde Lactantius, ostendit luculenter Pererius in comm. ad Daniel. lib. 16. cap. 14. & lib. 2. Disp. de 70. septim. part. 1. quæst. 2. Quamvis autem in hac supputatione mirè varient Chronologi, omnium tamen expensis sententiis, haud minùs, quàm octingentis vel novigentis circiter annis Belum Trojano excidio antiquiorem fuisse constat. *Isæus*. Nil tamen de hoc certi definiti potest, propter varios Babyloniorum & Assyriorum Belos, qui his nationibus diversis imperarunt temporibus.

ne ipsâ colligi possit. Nam & Agamemnon, qui gessit bellum Troïcum, Jovis abnepos fuit, & Achilles Ajaxque pronepotes, & Ulysses eodem gradu proximus fuit; Priamus quidem longâ serie. Sed autores quidam tradunt, Dardanum & Jasium Coriti filios fuisse, non Jovis. Nec enim, si ita fuisset, ad usus impudicos Ganymedem pronepotem suum habere potuisset. Itaque parentibus illorum, quos suprâ nominavi, si congruentes annos divides, numerus consentiet. Ab excidio autem Trojanæ urbis colliguntur anni MCCCCLXX. Ex hâc temporum ratione manifestum est, ante annos non ampliùs quàm MDCCC. natum esse Saturnum, qui & fator omnium deorum fuit. Non ergo isti glorientur sacrorum vetustate, quorum & origo, & ratio, & tempora deprehensa sunt. Restant adhuc aliqua, quæ ad arguendas religiones falsas plurimùm valent. Sed jam finem facere libro decrevi, ne modum excedat. Ea enim plenius sunt exequenda, ut omnibus refutatis, quæ veritati videntur obstare, homines, qui bonorum ignorantia vagantur incerti, ad religionem veram possimus imbuere. Primus autem sapientiæ gradus est, falsa intelligere; secundus, vera cognoscere. Ergo apud quem hæc prima institutio nostra profecerit, quâ falsa deteximus, excitabitur ad veri cognitionem, quâ nulla est homini jucundior voluptas; & erit jam sapientiâ cælestis disciplinæ dignus, qui ad cognoscenda cætera libens ac paratus accesserit.

Lin. 6. *Itaque.*] Hæc vox Manuscriptorum codicum est, & veterum 9. editorum. Ità rec. editiones habent.

Ibidem. *Si congruentes annos divides.*] Manuscripti decem recentiores cum editis habent, *congruenter.* Chronologi vehementer variant, neque in supputationibus temporum scrupulosè sategit Lactantius. *Idem.*

Lin. 9. *Ante annos non ampliùs, &c.*] Falsus apparet calculus. Arnobius aliam inivit supputandi rationem, & ad duo millia annorum ab Jove, ad illa usque tempora intercessisse scribit propè finem lib. 2. *Idem.*

Lin. 13. *Ne modum excedat.*] MSS. rec. 2. Reg. Viçt. Nav. 1. Colb. Gat. Brun. addunt *oratio*; sed perperam.



ANALYSIS LIBRI SECUNDI, QUI INSCRIBITUR DE ORIGINE ERRORIS.

PARTES libri duæ sunt: PRIMA de vanitate religionis Deorum,
ALTERA de origine erroris.

Vanas esse religiones Deorum probat,

Primò, quia contra conscientiam suscipiantur, cum etiam illi in calamitatibus ad Deum unum confugiant, qui rebus ex sententiâ fluentibus alacres ad deorum templa currunt.

Secundò, quia non sunt rationis humanæ: nam curvant cœleste animal ad veneranda terrena. Status rectus homini & vultus sublimis datus est, ut sursum aspiciat, non deorsum: *Cap. primo.*

Tertiò, quia simulacra colunt, quæ aut sunt signa deorum mortuorum, aut absentium, aut præsentium. Si mortuorum, stultè colunt. Si absentium, colendi dii non sunt, si nec vident quæ facimus, nec audiunt quæ precamur. Si præsentium, quia dii absentes esse non possunt, supervacua sunt simulacra. Præterea Dei in æternum viventis vivum & sensibile debet esse simulacrum. At illorum simulacra omni sensu carent. Homo est simulacrorum quasi parens. Itaque melior qui facit, quàm illa, quæ facta sunt. In simulacro non est aliquid hominis præter umbram; ergo multò minus aliquid Dei: *Cap. 2.* His subjicitur gravis dehortatio à simulacrorum cultu, usque ad finem 2. *Cap. & reprehensio Ciceronis*, qui cum intellexerit religionum vanitatem, tamen nec alios ab eâ abducere, nec ipse eam relinquere voluit: *Cap. 3.*

Rursum simulacra nullam majestatem habere asserit,

Quòd fuerint in homunculi potestate.

Quòd frangi, cremari, perire possint.

Quòd semetipsa tueri non possint.

Quòd cum violantur, inulta sint, nisi à colentibus vindicentur.

Quòd oculis sint subjecta, ac proinde non immortalia; itaque frustra ipsis offerri munera.

Meritò Dionysium Siciliæ tyrannum deos tales contempsisse, spoliassè, illussè, idque impunè.

C. Verrem impunè tot sacrilegia commississe: *Cap. 4.*

Quartò, quia præferunt Deo & parenti opera Dei, non solum Barbari, sed etiam Stoici philosophi, qui omnia cœlestia, quæ moventur, in deorum numero censent: quos non tantum veritate, sed etiam verbis ipsorum revincit: *Cap. 5. & 6.*

Quintò, quia Solis, Lunæ, ignis, aquæ, &c. simulacra humanum in modum formant, consecrantque iis manubias & rapinas suas, existimantes Deum amare, quidquid ipsi concupiscunt: *Cap. 7.*

Obiectio: *At ii ipsi dii majestatem suam sæpè ostendunt prodigiis, & somniis, & auguriis, & oraculis:* (Hic enumerantur multa miracula deorum) *Cap. 8.*

Ut causam horum miraculorum exponat, altius Lactantius narrationem orditur ab ipsâ scilicet creatione rerum, de quâ incipit disserere, *Cap. 9.* in quo refutat errores philosophorum de mundo & ejus fabricatore Deo. Deindè persequitur historiam creationis, *Cap. 10. 11. 12. 13.* immiscens identidem disputatiunculas cum philosophis, quæ ad creationem pertinent. Tertiò diluvii historiam attingit, & originem errorum à Chami Hebræorumque defectione deducit, *Cap. 14.* Quartò, crescente hominum malitiâ, Deum scribit misisse Angelos ad tutelam generis humani in erram: quos cum pellexisset diabolus ad vitia, & mulierum congressibus inquinasset, fecisse eos diabolum suos satellites, qui autem ex his fuerunt prognati, eos neque Angelos, neque homines fuisse: atque ita duo facta esse genera dæmonum, unum cœleste, alterum terrenum. Atque hos esse immundos spiritus, malorum, quæ geruntur, autores: qui insidiis, dolis, erroribus omnia complent, qui insinuant se corporibus hominum, *Cap. 15.* nocere tamen nemini possunt, nisi quem habent in suâ potestate,

Cap. 16. Eorum inventa esse Astrologiam, aruspicinam, augurationem, oracula, necromantiam, artem magicam. Hos conari homines à culturâ & notitiâ veræ majestatis avertere. Indè esse miracula, quæ *Cap. 7.* commemorata sint. Nam cùm dispositiones Dei præsentiant (inquit porro Lactantius) quippe qui ministri ejus fuerunt, interponunt se in his rebus, ut quæcunque à Deo vel facta sunt, vel fiunt, ipsi potissimum facere aut fecisse videantur; & quoties alicui populo vel orbi secundum Dei statum boni quid impendet, illi se id facturos vel prodigiis, vel somniis, vel oraculis pollicentur, si sibi templa, si honores, si sacrificia tribuantur.

Objectio: *Cur ergò Deus hoc fieri patitur?*

Respons. Ut mala cum bonis pugnent; ut vitia sint adversaria virtutibus; ut habeat alios quos puniat, alios quos honoret.

Atque hastenùs hæc disputatio, quam alterâ parte, *Cap. 18.* Lactantius repetit, sed generatim: cui subjungit gravem dehortationem à religionibus deorum, simulacrisque, *Cap. 19.* & quid hastenùs tractarit, quòd scilicet inveteratos errores depulerit, quidque porro tractaturus sit, exponit, *Cap. ult. 20.*

ALTERA libri hujus pars est de Origine Erroris, quæ non conjunctim, sed sparsum hoc libro traditur. Disserit autem de origine errorum in specie primum, deindè in genere. In specie de origine errorum in religione Romanorum: quòd Romulo urbem condente, & pessimos quosque in urbem suam admittente, ex iis in Senatum legerit eos, qui ætate alios anteibant, & patres appellârit, & hos patres ac pellitos senes decreta tulisse de Religione, quibus nunc Romani serviant. Hortatur ergò, mutant animum, quia nemo, cùm viverent, affinitate illos pastores dignos judicasset, *Cap. 6.* Deindè quia oporteat in eâ re maximè, in quâ vitæ ratio versatur, sibi quemque confidere, suoque judicio ac propriis sensibus niti ad investigandam ac perpendendam veritatem, *Cap. 7.*

In genere omnium errorum duas esse causas dicit: defectionem Chami & posteritatis pûi Nox à Deo, *Cap. 14.* & insidias diaboli, *Cap. 16. Scultetus.*





LUCII CÆCILII
FIRMIANI
LACTANTI
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER SECUNDUS.
DE
ORIGINE ERRORIS.

CAPUT PRIMUM.

Quòd rationis oblivio faciat homines ignorantes veri Dei, qui colitur in adversis, & in prosperis contemnitur.



U ANQUAM primo libro Religiones deorum falsas esse monstraverim; quòd ii, quorum varios dissimilesque cultus per universam terram consensus hominum stultâ persuasione suscepit, mortales fuerint, fundique vitâ, divinæ necessitati morte concesserint: tamen ne qua dubitatio relinquatur, hic secundus liber fontem ipsum patefaciet errorum, causasque omnes explicabit, quibus decepti homines, & primitus deos esse crediderint, & postmodum inveteratâ persuasione in susceptis pravissimè Religionibus perseveraverint. Gestio enim, Constantine Imperator,

Lin. 9. *Gestio enim, Constantine Imperator.*] Gymnic. 1555. Betul. Tornes. 2. Paris. Thomas. Thyf. Gall. Spark. Cellar. Walch. At in Rohanneo & Sangerm. Soubron. 2. Paris. multis defunt. Regio. Puteanus habet in titulo Marm. & in editis Soubron. Fasit. 1543. ad Constantinum Imperatorem.

perator, convictis inanibus, & hominum impiâ vanitate detectâ, singularis Dei asserere majestatem, suscipiens utilius & majus officium revocandi homines à pravis itineribus, & in gratiam secum ipsos reducendi, ne se (ut quidam philosophi faciunt) tantoperè despiciant, neve se infirmos, & supervacuos, & nihil, & frustra omninò natos putent. Quæ opinio plerosque ad vitia compellit. Nam dum existimant, nulli Deo nos esse curæ, aut post mortem nihil futuros, totos se libidinibus addicunt, & dum licere sibi putant, hauriendis voluptatibus sitienter incumbunt, per quas imprudentes in laqueos mortis incurrunt; ignorant enim, quæ sit hominis ratio. Quam si tenere vellent, in primis Dominum suum agnoscerent, virtutem justitiamque sequerentur, terrenis figmentis animas suas non substernerent, mortiferas libidinum suavitates non appeterent: denique seipsos magni æstimarent, atque intelligerent plus esse in homine, quàm videtur, cujus vim conditionemque non aliter possent retinere, nisi cultum veri parentis sui, depositâ pravitate susceperint. Equidem, sicut oportet, de summâ rerum sæpenumerò cogitans, admirari soleo majestatem Dei singularis, quæ continet regitque omnia, in tantam venisse oblivionem, ut quæ sola colî debeat, sola potissimum negligatur; homines autem ipsos ad tantam cæcitatem esse deductos, ut vero ac vivo Deo mortuos præferant, terre-

Lin. 1. *Convictis inanibus.*] Ità reposui ex MSS. 6. Reg. quorum duo sunt veterimi, 1. Lipf. Em. Gat. Marm. & Vict. in marg. edit. Rom. 1470. Gymnic. Fasit. Torn. Thom. If. Thyf. Cellar. Walch. & sic legere malo cum eruditus viris Jo. Clerico in Arte Critic. P. III. S. I. c. 4. p. 44. Cellario & Walchio. Planè enim mihi persuasi pro in positum fuisse *m*; quod amanuensibus sæpè contigisse notum est. Nam legendum omninò videtur *inanibus*, nempe diis, qui rectius opponuntur singulari Deo, quàm *manes*. 1. Clarom. habet, *convictis diis inanibus*; 1. Colb. pravè *conjunctis inanibus*; in 16. aliis MSS. recent. & 5. editis est *convictis manibus*. Vide infra lib. 3. c. 30. *convictis philosophiæ disciplinis*, &c.

Lin. 2. *Suscipiens.*] Quædam editiones habent *suspiciens*, quod idem est.

Lin. 4. *Quidam philosophi.*] Hic perstringit Lactantius Epicureos.

Lin. 5. *Et nihil, & frustra.*] Ità restitui-mus ex MSS. 7. Reg. quorum duo sunt vetustissimi, 4. Colbert. Goth. Ult. Bonon. minùs antiq. Em. Cantabrig. Brun. edit. Egnat. Paris. 1525. Fasit. Graph. In recentioribus 2. Reg. 3. Lipf. Canc. Pen. Rostoch. Pal. 2. Clarom. Christ. 1. Colb. edit. Rom. 1470. Gymnic. Betul. Tornes. Cellar. est, & nihil; quod abest à MS. 1. Bon. antiq. & editis quin-

que rec. In 1. Colb. & ad nihil, & frustra.

Lin. 6. *Nulli Deo.*] De hoc etià in prioribus primi libri capitibus dictum est, ac rursus dicitur in opere de Irâ Dei. *Nulli refertur ad Cura.*

Lin. 8. *Hauriendis voluptatibus sitienter incumbunt.*] MS. 1. Brun. & edit. Paris. 1525. *sitientes*. MSS. 2. Colb. & 1. Clarom. *scienter*, pravè. Genuina lectio *sitienter*, id est, avidè. Cicero Tusc. 2. 17. a. Nec *sitienter* quid appetens. Prudentius Cathemerin. 4. v. 88. *Sitienter haurire*. Walch.

Lin. 10. *Dominum suum.*] Ità MSS. Rohan. & Sangerman. quod est rectius, quàm *Deum suum*, ut habent vulgatæ editiones.

Lin. 12. *Suavitates.*] Sic reposuimus ex MSS. 2. Bonon. & 5. Reg. quorum duo sunt antiquissimi, Tax. 2. Lipf. Goth. 1. Colb. 2. Clarom. In recentioribus MSS. & in editis est *voluptates*.

Lin. 13. *Plus esse in homine.*] Id desumptum est ex Platonis Timæo & Cratylo. Vide & Lactant. de Opificio Dei cap. 19. & 20.

Lin. 15. *Possent retinere.*] Ità restitui-mus ex MSS. 1. Bonon. antiquiore, & 1. Clarom. In cæteris est, *posse retineri*. in 1. Reg. *posset*.

Ibidem. *Susceperint.*] Fortè, *susciperent*.

Lin. 20. *Præferant.*] Rostoch. & Ultr. *an-*
teferant.

nos autem sepultosque in terrâ ei qui fundator ipsius terræ fuit.

Et tamen huic impietati hominum posset venia concedi, si omnino ab ignorantia divini nominis veniret hic error. Cum verò ipsos deorum cultores sæpè videamus Deum summum & confiteri & prædicare, quam sibi veniam sperare possunt impietatis suæ? qui non agnoscunt cultum ejus, quem prorsus ignorari ab homine fas non est. Nam & cum jurant, & cum optant, & cum gratias agunt, non Jovem, aut deos multos, sed Deum nominant: adeò ipsa veritas, cogente naturâ, etiam ab invitis pectoribus erumpit; quod quidem non faciunt in prosperis rebus. Nam tum maximè Deus ex memoriâ hominum elabitur, cum beneficiis ejus fruente, honorem dare divinæ indulgentiæ debent. At verò si qua necessitas gravis prefferit, tunc Deum recordantur. Si belli terror infremuerit, si morborum pestifera vis incubuerit, si alimenta frugibus longa siccitas denegaverit, si sæva tempestas, si grando ingruerit, ad Deum confugitur, à Deo petitur auxilium, Deus, ut subveniat, oratur. Si quis in mari vento sæviante jactatur, hunc invocat. Si quis aliquâ vi affligatur, hunc potius implorat. Si quis ad extremam mendicandî necessitatem deductus, victum precibus exposcit, Deum solum obtestatur, & per ejus divinum atque unicum nomen hominum sibi misericordiam quærit. Nunquam igitur Dei meminerunt, nisi dum in malis sunt. Postquàm metus deferuit, & pericula recesserunt, tum verò alacres ad deorum templa concurrunt; his libant, his sacrificant, hos coronant. Deo autem, quem in ipsâ necessitate imploraverant, ne verbo quidem gratias agunt: adeò ex rerum prosperitate luxuria, ex luxuriâ verò, ut vitia omnia, sic impietas adversus Deum nascitur.

Lin. 1. *Sepultosque in terrâ ei.*] MS. 1. Clarom. & recentes edd. septem addunt *præponant*; perperam, cum mox præcesserit verbum *præferant*.

Lin. 3. *Nominis.*] Heumannus credit legendum esse *numinis*. At non mutamus lectionem MSS. & editorum.

Lin. 12. *Debent.*] Sic reposui ex omnibus MSS. & 4. edd. In 14. impressis est *deberent*; sed malè.

Ibidem. *Si qua necessitas.*] Sic Lucret. l. 3.

— *Rebus in arctis*

Acrius advertunt animos ad religionem.

Optimè Rivetus, in Notis suis MSS. ad hunc autorem: Compertum est, optimos esse nos dum ægri sumus; unde rectè optat Plinius, ut tales esse sani perseveremus, quales nos futuros esse profitemur agroti.

Lin. 15. *Confugitur.*] Melius cum sequentibus coheret ex cunctis penè MSS. quàm *confugiunt*, quod est duorum rec. MSS. Reg. & editorum.

Lin. 17. *Potius.*] Sic restituo ex omnibus MSS. & vet. editis Rom. In 14. editis recentioribus est *proinùs*. Vide præcedentia.

Lin. 19. *Nomen.*] Ità reposui ex cunctis MSS. & vet. editis Rom. & Crat. ac Graph. in margine; & aptè quidem ad verba stipem mendicantium in nomine Domini. In omnibus ferè editis est, *numen*.

Lin. 23. *Hos coronant.*] Simulacra deorum coronari apud Gentiles moris erat. Arnob. lib. 7. *Etiâne dii fertis, coronis afficiuntur, & floribus?* Vide etiam Clem. Alexand. *paideag.* lib. 2. cap. 8. Tertullian. de Cor. Mil. cap. 7. *Saturnum Pherecydes ante omnes refert coronatum, Jovem Diodorus post devictos Titanas. Dat & Priapo tanius idem, & Ariadna sertum.* Plinius lib. 16. cap. 4. ait, antiquitùs neminem, nisi Deos, coronis ornari solitum; & lib. 21. cap. 24. *Corona deorum honos erant, & Latium publicorum privatorumque.* Artemidor. lib. 11. Oneirocrit. cap. 34. Sed non solum dii coronati, verum etiam illi qui sacris

Quânam istud ex causâ fieri putemus? nisi esse aliquam perversam potestatem, quæ veritatis sit semper inimica, quæ humanis erroribus gaudeat, cui unicum ac perpetuum sit opus offundere tenebras, & hominum cæcare mentes, ne lucem videant, ne denique in cælum aspiciant, ac naturam corporis sui servant, cujus originem suo loco narrabimus; nunc fallacias arguamus. Nam cum cæteræ animantes pronis corporibus in humum spectent, quia rationem ac sapientiam non acceperunt, nobis autem status rectus, sublimis vultus ab artifice Deo datus sit, apparet istas religiones deorum non esse rationis humanæ, quia curvant cœleste animal ad veneranda terrena. Parens enim noster ille unus & solus, & cum fingeret hominem, id est animal intelligens & rationis capax, eum verò ex humo sublevatum ad contemplationem sui artificis erexit. Quod optimè ingeniosus poëta signavit:

*Pronaque cum spectent animalia cætera terram;
Os homini sublime dedit, cælumque videre
Jussit, & erectos ad sidera tollere vultus.*

Hinc utique ἀνθρώπων Græci appellarunt, quòd fursùm spectet. Ipsi ergo sibi renuntiant, seque hominum nomine abdicant, qui non fursùm aspiciunt, sed deorsùm: nisi fortè idipsum, quòd recti sumus, sine causâ hominì attributum putant. Spectare nos cælum Deus voluit, utique non frustrâ. Nam & aves, & ex mutis penè omnia cælum vident; sed nobis propriè datum est, cælum rigidis ac stantibus intueri, ut religionem ibi quæramus, ut Deum, cujus sedes illa, quoniam oculis non possumus, animo contemplemur: quod profectò non facit, qui æs, aut lapidem, quæ sunt terrena, veneratur. Est autem pravissimum, cum ratio corporis recta sit, quod est temporale, ipsum verò animum, qui sit æternus, humilem fieri; cum figura & status nihil aliud significant, nisi mentem hominis eò spectare oportere, quò vultum & animum tam rectum esse

operabantur, imò vasa etiam ac victimæ, quarum cornua inaurabantur, &c. *Ex Heraldò, & Elmenhorst.*

Lin. 5. *Cujus originem suo loco narrabimus; nunc fallacias arguamus.* Hæc verba extant in antiquiss. Bonon. MS. & 1. Clarom. & in editis Thom. If. Thyf. Gall. Spark. & Walch. In cæteris defunt. Ea tamen retinenda sunt, tum propter elegantiam, tum quod aptè congruunt cum re de quâ hîc agitur.

Lin. 7. *In humum.* Heumannus rectè judicat delendum esse *in*, quod juxta Lactantii phrasim elegantius est.

Lin. 12. *Eum verò ex humo sublevatum, &c.* Cum Thomasio, & ex MSS. 9. Reg. 1. Bonon. antiq. 5. Colb. Rostoch. Pal. Cantab. Cauc. Jun. Ultr. tribus Vaticanis, & ed. Rom. 1470. Genevensi, Torn. Soubr. If. hunc locum ita legendum esse contendo; non, ut vi-

tiosè in editis plerisque, *enimverò ex humo sublevavit*; nullus sensus erit, si hæc lectio sit retinenda; & dicendum esset idèd hominem esse animal rationis capax; quia Deus eum sublevavit ex humo, quod absurdum esse patet in cæteris animalibus, quæ etiamsi ex humo consent, non tamen sunt rationis capacia. *Ex Gallo.*

Lin. 13. *Poëta.* Ovid. initio 1. Metamorph.

Lin. 17. *Græci.* Vide Platonem in Cratylò & in Timæo; tum etiam Philonem Judæum.

Lin. 23. *Quoniam.* Sic ex MSS. propè omnibus restituiimus. In 4. recentioribus & in vulgatis est, *quem*. Hæc tamen lectio non est inconcinna. In 1. Clarom. *quia*. Sed amplectimur potiùs MSS. codices.

Lin. 26. *Sit.* Ità omnes MSS. & vet. edd. In 12. impressis legitur *est*.

debere, quàm corpus, ut id, cui dominari debet, imitetur. Verùm homines, & nominis sui, & rationis obliti, oculos suos ab alto dejiciunt; foloque defigunt, atque timent opera digitorum suorum; quasi verò quidquam esse possit artifice suo majus.

Lin. 1. *Ut id, cui dominari debet, imitetur.*] Ità emendavimus ex MSS. codicibus Regiis, Bononiensi antiq. 6. Colb. Cauc. Jun. Ultr. Lipf. Pal. Pen. Rostoch. Tornes. Betul. Clarom. Cantabrig. Em. Brun. & vet. editis 3. Romanis, Venet. 1490. Paris. 1525. Graph. Betul. Antverp. 1539. If. Cellar. ac Genev. ad marg. In editis rec. octo est, *ne id, pra-*

vè. Legendum esse *ut id* asserit Isæus & textus ipse convincit; videlicet ut animus erigendo se ad cælum, imitetur statum corporis quod erectum est.

Lin. 3. *Quasi verò.*] Addidimus verò ex MSS. codicibus & edit. Soubron. & Tornes. Quod tamen deest in vulgatis.

CAPUT II.

Quæ fuerit prima causa fingendi simulacra; de verà Dei imagine, & ejus vero cultu.

QUÆ igitur amentia est, aut ea fingere quæ ipsi postmodum timeant, aut timere quæ finxerint? Non ipsa, inquiunt, timemus, sed eos, ad quorum imaginem ficta, & quorum nominibus consecrata sunt. Nempe idèd timetis, quòd eos esse in cœlo arbitramini: neque enim, si dii sunt, aliter fieri potest. Cur igitur oculos in cœlum non tollitis? & advocatis eorum nominibus, in aperto sacrificia celebratis? Cur ad parietes, & ligna, & lapides potissimum, quàm illò spectatis, ubi eos esse creditis? Quid sibi templa? quid aræ volunt? quid denique ipsa simulacra,

Lin. 1. *Igitur.*] Rohanneus codex legit *ergo*, quod idem est.

Lin. 2. *Non ipsa, inquiunt, timemus, &c.*] Sic etiam Eusebius, præfat. lib. 4. refert hoc Gentilibus planum fuisse, imagines non esse deos. Verba ejus sunt: *Οτι μὲν οὐ θεοὶ ἀψύχα ἔσονται προφανές ἐστι ἀπὸ τοῦ.* Eandem exceptionem videtis apud Arnob. lib. 6. Origen. contra Cels. lib. 7. Augustin. in Psalm. 113. *Gallus.*

Lin. 6. *Eorum nominibus.*] Sic reposuimus ex MSS. & edit. Tornes. ac Soubron. quod venustius est quàm *deorum*, ut in vulgatis, cùm vox dii mox præcesserit.

Lin. 8. *Quid sibi templa?*] Non est putandum hîc loci à Lactantio interdictum esse omnibus, ne quem locum cultui divino consecrarent fideles, siquidem *templorum* nomine aedes tantum significet diis Gentilium sacras; cùm Christiani adeò illud verbum horrerent, ut locum in quo ad res sacras peragenda con-

venirent, *Ecclesia* solùm, aut *Conventiculû* nomine signarent. *Spark.*

Quid sibi templa?] Ecclesias jam à primis sæculis pro Christianis exstructas, constat ex Lampridio, Flavio Vopisco, Tertulliano lib. de Idololatriâ, item ad uxorem lib. 2. cap. 9. lib. de velandis virginibus c. 13. & alibi sæpè. Sed & Cyprianus, qui florebat anno 250. Ecclesiæ, sub nomine *Dominicæ*, mentionem egit libro de Operibus & Eleemofynis; denique ex edicto Diocletiani de diruendis Ecclesiis, & comburendis Christianorum libris, apud Eusebium lib. 8. Hystor. cap. 2. & 3. qui eam cladem deplorat, sicut & Arnobius in fine libri 4. & ipse Lactantius infra lib. 5. Videtis illum lib. 6. in fine, libro de Irâ Dei cap. 8. *Ex Isæo.*

Ibidem. *Quid aræ volunt?*] Nempè in quibus Gentiles sacrificia diis facere consueverunt. Alias enim Christianis sua fuisse *altaria* satis constat ex Sacris litteris. *Spark.*

quæ aut mortuorum aut absentium monumenta sunt? Nam omninò fingendarum similitudinum ratio idcirco ab hominibus inventa est, ut posset eorum memoria retineri, qui vel morte subtratti, vel absentia fuerant separati. Deos igitur in quorum numero reponemus? Si in mortuorum, quis tam stultus ut colat? Si in absentium; colendi ergo non sunt, si nec vident quæ facimus, nec audiunt quæ precamur. Si autem dii absentes esse non possunt, qui quoniam divini sunt, in quâcumque mundi parte fuerint, vident & audiunt universa; supervacua ergo sunt simulacra, illis ubique præsentibus, cum satis sit audientium nomina precibus advocare. At enim præsentibus non nisi ad imagines suas adfunt. Ita planè; quemadmodum vulgus existimat, mortuorum animas circa tumulos & corporum suorum reliquias oberrare. Sed tamen postquam deus ille præstò esse coëpit, jam simulacro ejus opus non est.

Quæro enim, si quis imaginem hominis peregrè constituti contempletur sæpiùs, ut ex eâ solatium capiat absentis, num idem sanus esse videatur, si, eo reverso atque præsentem, in contemplandâ imagine perseveret, eâque potiùs, quàm ipsius hominis aspectu frui velit? Minimè profectò. Etenim hominis imago necessaria tum videtur, cum procul abest; supervacua futura, cum præstò est: Dei autem, cujus spiritus ac numen ubique diffusum, abesse numquam potest, semper utique imago supervacua est. Sed verentur, ne omnis eorum religio inanis sit & vana, si nihil in præsentem videant quod adorent, & idèò simulacra constituunt, quæ quia mortuorum sunt imagines, similia mortuis sunt; omni enim sensu carent. Dei autem in æternum viventis vivum & sensibile debet esse simulacrum. Quod si à similitudine id nomen accepit, quomodò possunt ista simulacra Deo similia judicari, quæ nec sentiunt, nec moventur? Itaque simulacrum Dei non illud est, quod digitis hominis ex lapide, aut ære, aliâve materiâ fabricatur; sed ipse homo, quoniam & sentit, & movetur, & multas magnasque actiones habet. Nec intelligunt homines ineptissimi, quòd, si sentire simulacra & moveri possent, ultrò adoratura hominem fuissent, à quo sunt expolita, quæ essent aut

Lin. 1. *Fingendarum.*] De hoc vide S. Justinum in Parænetico. Vide etiam Sapient. cap. 13. & 14.

Lin. 9. *Nomina.*] Heumannus putat legendum esse numina, sed contrâ fidem MSS. & editorum.

Lin. 11. *Mortuorum animas, &c.*] Simile aliquid legimus apud Gregorium Nyssenum, tractatu de Animâ & Resurrectione circa medium.

Lin. 12. *Oberrare.*] Gentiles enim existimabant, nondum humatorum corporum animas in terris oberrare, donec sepulcro mandarentur mortuorum reliquæ.

Lin. 15. *Ut ex eâ.*] MSS. 20. & ex eâ.

Lin. 20. *Diffusum.*] Sic & Virgilius, Jove plena sunt omnia,

Lin. 24. *Sensibile.*] Id est, quod sensu non careat. *Francius.*

Lin. 26. *Quæ nec sentiunt.*] Itâ reposuimus ex ed. Soubr. Torn. & Thyf. ac omnibus MSS. præter Christ. & Ald. edit. in quibus est, *quæ nihil sentiunt.*

Lin. 28. *Homo.*] Qui scilicet ad imaginem Dei creatus est. Genes. 1. vers. 26. Sed *quantò quisque major est*, ait Cicero de Officiis lib. 1. *tantò se submissius gerat.* Vide & S. Augustin. lib. 12. de Civit. Dei cap. 23.

Lin. 31. *Adoratura hominem fuissent, à quo.*] Sic restituimus ex cunctis penè MSS. quod sequentibus magis respondet, quàm lectio 2. Reg. rec. & edit. in quibus est, *adoratura homines fuissent, à quibus.* In 2. Bonon. est *hominem fuissent, quo*; in 1. Colb. *ex quo.*

incultus & horridus lapis, aut materia informis ac rudis, nisi fuissent ab homine formata.

Homo igitur illorum quasi parens putandus est, per cujus manus nata sunt, per quem speciem, figuram, pulcritudinem habere coeperunt. Et ideo melior est qui fecit, quam illa quæ facta sunt. Et tamen factorem ipsum nemo suspicit, aut veretur: quæ fecit, timet, tanquam plus possit esse in opere, quam in opifice. Rectè igitur Seneca in libris moralibus, simulacra, inquit, deorum venerantur, illis supplicant genu posito, illa adorant, illis per totum assident diem, aut astant, illis stipem jaciunt, victimas cædunt; & cum hæc tantopere suspiciant, fabros, qui illa fecere, contemnunt. Quid inter se tam contrarium, quam statuarium despiciere, statuam adorare, & eum ne in convictum quidem admittere, qui tibi deos faciat? Quam ergo vim, quam potestatem habere possunt, cum ipse, qui fecit illa, non habeat? Sed ne hæc quidem dare his potuit, quæ habebat, videre, audire, loqui, moveri. Quisquamne igitur tam ineptus est, ut putet aliquid esse in simulacro dei, in quo ne hominis quidem quidquam est præter umbram? Sed hæc nemo considerat; infecti sunt enim persuasione, ac mentes eorum penitus fucum stultitiæ perbiberunt. Adorant ergo insensibilia, qui sentiunt; irrationabilia, qui sapiunt; ex-anima, qui vivunt; terrena, qui oriuntur è coelo. Juvat ergo, velut in aliquâ sublimi speculâ constitutum, unde universi exaudire possint, Persianum illud proclamare,

O curvæ in terras anima, & cælestium inanes!

Cælum potius intuemini, ad cujus spectaculum vos excitavit ille artifex

Lin. 6. *Suspicit.*] Ità emendavimus ex vetustissimis & optimis MSS. 2. Reg. 2. Bonon. 3. Colb. Tornes. Goth. 1. Clarom. & pluribus editis. In aliis est, *suscipit*.

Lin. 9. *Illis stipem jaciunt.*] *Stipes*, Festo teste, est nummus signatus: cujus rei etiam indicio est, quod pecunia, quæ militibus datur, stipendium dicitur; & sponso pecuniarum, stipulatio. *Hospinianus*.

Lin. 18. *Fucum stultitiæ perbiberunt.*] Sic legunt tres vetustissimi & optimi MSS. Reg. Cauc. Oxonienses, 1. Colbert. 1. Sorbon. 1. Clarom. Gar. & edd. Ald. Fasit. Thom. If. Spark. & Walch. necnon Bonon. antiq. in quo *perviderunt*; in Marm. *perbiberunt*, vitiosè *h* pro *b*. In 18. MSS. recentioribus est *succum*, sed in octo *perbiberunt*. Prima lectio retineri potest (inquit Gallæus) ut translatio à coloribus sit petita; panni enim fuco infici rectè dicuntur, ut constat ex versibus illis apud Gellium lib. 20. cap. 8.

Jam sensiles rapetes ebrii fuco,

Quos concha purpurâ imbuens venenavit;
quæ lectio magis placebat Antonio Augusti-

no Ilerdæ Episcopo. Magis tamen probarem aliam lectionem *succum stultitiæ*; quæ lectio melius convenit cum verbo *perbiberunt*. Verum hæc posterior probatur Michaeli Thomasio in notis ad hunc locum.

Lin. 21. *Persianum.*] Scilicet Satyrâ 2. Utitur Lactantius Gentilium scriptorum testimoniis contra Gentes. Sic & S. Augustinus lib. 4. de Civit. Dei cap. 30. utitur Varronis auctoritate. Vide Tertullianum in Apologetico cap. 11. & Arnobium lib. 6. Sed loco hujus Carminis, *O curvæ, &c.* legitur in quibusdam manuscriptis & editis,

O curas hominum! ô quantum est in rebus inane!

Hoc tamen in Persio nusquam legitur.

Lin. 24. *Artifex vester Deus.*] Sic legunt antiquiss. MSS. Bon. Lips. Pal. Ultr. Jun. 2. Brun. & tres Vaticani. Probo rationem Thomasi, qui sic legendum asserit, eò quod primum locutus fuisset de Simulacris, quorum artifex est homo; nunc loquens ad homines de Deo, rectè eum vestrum artificem appellat.

vester Deus. Ille vobis sublimem vultum dedit; vos in terram curvaminis: vos altas mentes, & ad parentem suum cum corporibus suis erectas, ad inferiora deprimitis, tanquam vos poeniteat, non quadrupedes esse natos. Fas non est coeleste animal cum terrenis, in terramque vergentibus coequari. Quid vos beneficiis coelestibus orbatis, pronique in humum vestrâ sponte procumbitis? Humi enim miseri volutaminis, cum deorsum quaeritis, quod in sublimi quaerere debuistis. Nam ista mortalium digitorum ludicra & fragilia figmenta, ex quolibet materiæ genere formata, quid aliud sunt, nisi terra, ex quâ nata sunt? Quid ergo rebus inferioribus subjacetis? quid capitibus vestris terram superponitis? Cum enim vos terræ submittitis, humilioresque facitis, ipsi vos ultrò ad inferos mergitis, ad mortemque damnatis, quia nihil terrâ inferius & humilius, nisi mors & inferi. Quæ si effugere velletis, subjectam pedibus vestris terram contemneretis, corporis statu salvo: quod idcirco rectum accepistis, quò oculos atque mentem cum eo, qui fecit, conferre possitis. Contemnere autem & calcare terram, nihil aliud est, quàm simulacra non adorare, quia de terrâ ficta sunt; item divitias non concupiscere, voluptates corporis spernere, quia opes & corpus ipsum, cujus hospitio utimur, terra est. Vivum colite, ut vivatis; moriatur enim necesse est, qui se suamque animam mortuis adjudicavit.

Lin. 2. *Ad parentem suum.*] Ità reposui ex vet. edit. Rom. & omnibus propè MSS. In 4. rec. & in vulgatis est, *ad patrem suum.*

Lin. 4. *In terramque vergentibus coequari.*] Sic lego cum MSS. veterimis 1. Bonon. 4. Reg. Cauc. 5. Vatic. 11. aliis, & editis quinque. At 2. Reg. 1. Colb. 1. Clarom. *adaquari*; cæteri vulgati cum MSS. rec. octo, *versari*. Quam lectionem non ita probo, eò quòd nullus non versetur cum terrenis: rectè, dicit Thomafius, illi dicuntur cum bestiis coe-

quari, qui deum ignorant, & terrenas res tantum appetunt.

Lin. 5. *Orbatis.*] Ità restitui ex antiquissimis MSS. 1. Bonon. & 2. Reg. itemque ex 15. aliis & ed. If. At 12 scripti rec. & vulgati habent *orbati*.

Lin. 15. *Possitis.*] Sic reposui ex vetustioribus & potioribus MSS. Regio-Put. utroque Bononiensi, Tax. aliisque. In 12. rec. & in vulgatis est *possetis*.

Lin. 20. *Mortuis.*] Scilicet simulacris.

C A P U T I I I.

Quòd Cicero, aliique doctiores peccaverunt, non avertendo populos ab errore.

SED quid prodest ad vulgus & ad homines imperitos hoc modo con-
scionari? cum videamus etiam doctos & prudentes viros, cum religio-
num intelligant vanitatem, nihilominus tamen in iis ipsis, quæ damnant,
colendis nescio quâ pravitare perstare. Intelligebat Cicero falsa esse, quæ
homines adorarent. Nam cum multa dixisset, quæ ad eversionem religio-
num valerent, ait tamen non esse illa vulgò disputanda, ne susceptas

Lin. 4. *Cicero.*] Scilicet in eximiis de Naturâ deorum libris.

publicè religiones disputatio talis extinguat. Quid de eo facias, qui, cum errare se sentiat, ultrò ipse in lapides impingat, ut populus omnis offendant? ipse sibi oculos eruat, ut omnes cæci sint? qui nec de aliis benè mereatur, quos patitur errare; nec de se ipso, qui alienis accedit erroribus, nec utitur tandem sapientiæ suæ bono, ut factis impleat, quod mente percepit, sed prudens & sciens pedem laqueo inserit, ut simul cum cæteris, quos liberare ut prudentior debuit, & ipse capiatur? Quin potius, si quid tibi, Cicero, virtutis est, experire populum facere sapientem: digna res est, ubi omnes eloquentiæ tuæ vires exeras. Non enim verendum est, ne te in tam bonâ causâ deficiat oratio, qui sæpè etiam malas copiosè ac fortiter defendisti. Sed nimirum Socratis carcerem times, ideoque patrociniū veritatis fuscipere non audes. At mortem ut sapiens contemnere debuisti. Et erat quidem multò pulcrius, ut ob benè dicta potius, quàm ob maledicta morereris. Nec plus tibi laudis Philippicæ asferre potuerunt, quàm discussus error humani generis, & mentes hominum ad sanitatem tuâ disputatione revocatæ.

Sed concedamus timiditati, quæ in sapiente esse non debet. Quid ergò ipse in eodem versaris errore? Video te terrena & manufacta venerari: vana esse intelligis, & tamen eadem facis, quæ faciunt ipsi, quos ipse stultissimos confiteris. Quid igitur profuit vidisse te veritatem, quam nec defensusus esses, nec secuturus? Si libenter errant etiam ii, qui errare se sentiunt, quantò magis vulgus indoctum, quod pompis inanibus gaudet, animisque puerilibus spectat omnia? oblectatur frivolis, & specie simulacrorum capitur, nec ponderare secum unamquamque rem potest, ut intelligat nihil colendum esse, quod oculis mortalibus cernitur, quia mortale sit necesse est. Nec mirandum est, si Deum non videant, cum ipsi ne hominem quidem videant, quem videre se credunt. Hoc enim quod

oculis

Lin. 1. *Quid de eo facias.*] Ità lego cum melioribus & antiquioribus MSS. 6. Reg. 4. Colb. Lipsiensibus, Goth. Em. Brun. In 3. rec. & in vulgatis est, *Quid ei facies.*

Lin. 10. *Ne te in tam bonâ causâ deficiat oratio.*] Locutio Ciceroniana, quæ est optimorum MSS. & editorum multorum, Scripti 3. rec. & quinque impressi habent tibi.

Lin. 11. *Sed nimirum Socratis carcerem times.*] Hic Ciceronem exagitat Lactantius, quòd veritatem, ne mortis periculum adiret, noluerit Romanis declarare. Val. Max. Xenophon & Diogenes Laërtius referunt, quàm forti animo Socrates ab Atheniensibus damnatus, potionem venenâ e manu carnificis acceperit. Hanc historiam refert Plato in Phæd.

Lin. 13. *Et erat quidem multò pulcrius.*] Sic legendum est ex antiquo codice Bonon. cum quo 6. Reg. 6. Colb. quinque Vaticani, 2. Clarom. & Brun. concordant. Et sanè nisi copula illa, &, addatur, nulla potest constare sententia. *Thomasius.* Sic etiam habent Cauc.

Lips. Pal. Jun. Sic legit If. Thyflana editio, & antiquiss. A. 1490. ut & Betuleiana. In 12. MSS. deest, *quidem.*

Lin. 14. *Philippica.*] Novem in M. Antonium Cicero scripserat invectivas, quibus ad imitationem Demosthenis Philippicarum titulum fecit. Atque hæc orationes in causâ fuerunt, cur ab Augusto Antonius mortem Ciceronis exoraverit.

Lin. 27. *Hoc enim quod oculis subjectum est, &c.*] Hic Platonem sequitur Lactantius: Plato siquidem in Alcibiade hominis essentiam posuit in animâ intellectivâ. Attamen corpus non est tantum instrumentum; verum est de essentia ipsius hominis, qui duabus constat partibus, corpore scilicet atque animâ intellectivâ: sed Lactantius denominationem facit à potiori & digniori parte; anima enim est potissima pars hominis, & ex illâ elucent præcipuæ hominis dignitates. Qui plura volet, consulat Isæum in notis ad Lactantium. Hæc addidimus ad finem hujus voluminis,

oculis subiectum est, non homo, sed hominis receptaculum est; cuius qualitas & figura, non ex lineamentis vasculi quo continetur, sed ex factis & moribus pervidetur. Qui ergo colunt simulacra, corpora sunt hominibus carentia, quia se corporalibus dediderunt, nec vident plus aliquid mente quàm corpore; cùm sit animi officium, ea subtilius cernere, quæ acies corporalis non potest intueri. Quos homines idem ille philosophus ac poëta graviter accusat, tanquàm humiles & abjectos, qui contra naturæ suæ rationem ad veneranda terrena se prosternant: ait enim,

Et faciunt animos humiles formidine divum,

Depressosque premunt ad terram.

Aliud quidem ille, cùm hæc diceret, sentiebat; nihil utique esse colendum, quia dii humana non curent.

Denique alio loco religiones deorum & cultus inane esse officium confitetur:

Nec pietas ulla est, velatum sæpe videri

Vertere se ad lapidem, atque omnes accedere ad aras,

Et procumbere humi prostratum, & pandere palmas

Ante deum delubra, nec aras sanguine multo

Spargere quadrupedum, nec votisnectere vota,

Quæ profectò si cassa sunt, non oportet sublimes & excelsos animos avocari, atque in terram premi, sed nihil aliud quàm cœlestia cogitare.

Impugnatae sunt ergo à prudentioribus falsæ religiones, quia sentiebant esse falsas: sed non est inducta vera, quia qualis, aut ubi esset, ignorabant. Itaque sic habuerunt, tanquàm nulla esset omninò, quia veram non poterant invenire. Et eo modo inciderunt in errorem multò maio-

Lin. 1. *Non homo.*] De hoc vide suprà cap. 1. notà ad lineam 13. pag. 113.

Lin. 3. *Corpora sunt hominibus carentia.*] Sic legendum est *hominibus* ex MSS. 2. Bonon. 9. Reg. 3. Vatic. 5. Colb. Cauc. Tax. Pal. Pen. 1. Sorbon. Lips. Ultr. 1. Clarom. Em. Cantab. Brun. & ex pluribus editis; quæ vox idem sonat quod *animabus* in hâc Platonico-rum sententiâ. In 4. MSS. rec. & nonnullis editis est *animabus*; sed legendum *hominibus*, quod est multò elegantius juxta Thomasiū; hominis enim essentiam & rationem in animâ statuit Plato.

Lin. 4. *Dediderunt.*] Ità restitui ex edit. 16. & cunctis ferè MSS. In 2. Colbert. Cauc. Cantab. & in vulgatis est *dederunt*.

Lin. 8. *Ait enim.*] Lucret. initio lib. 6. de Nat. rer. v. 51.

Lin. 9. *Et faciunt.*] Lucret. *Efficiunt*.

Lin. 14. *Constitetur.*] Idem Lucret. ad finem 5. libri.

Lin. 15. *Velatum.*] MS. 1. Bonon. antiq. vulgatum. Sed vera prior lectio; qui enim

deos venerabantur, velato erant capite. Vide Plutarchum & Pappianis, Plaut. Amphitr. Virgil. lib. 3. Æneid. v. 545.

Lin. 16. *Vertere se ad lapidem.*] Sic lego cum veteribus editis Rom. Torn. Soubron. ac omnibus MSS. præter rec. Em. Cantab. & edit. 14. in quibus est *Vertier ad lapidem*, ut legitur apud Lucretium.

Lin. 17. *Et procumbere.*] Sic MSS. & edit. Rom. Crat. & Torn. In vulgatis, *Nec procumbere*.

Lin. 21. *Avocari.*] Ità correxi ex cunctis ferè MSS. & vet. editis. In 2. MSS. rec. & editis *advocari*; in Brun. *evocari*.

Lin. 24. *Et eo modo.*] Sic legendum esse cum Thomasio censeo ex Bonon. Ultr. 2. Brun. aliisque MSS. ut sensus sit, refutatis falsis religionibus, & nullâ certâ constitutâ, eo tanquàm modo, & viâ quâdam inductos esse reprehensores religionum, ut nullam esse dicerent, qui error gravior fuit, quàm eorum qui falsam sectabantur. *Eodem autem modo*, ut in 8. editis & impressis est, legi nullo modo po-

rem, quàm illi qui falsam tenebant. Nam isti fragilium cultores, quamvis sint inepti, quia cœlestia constituunt in rebus corruptibilibus atque terrenis, aliquid tamen sapientiæ retinent, & habere veniam possunt, quia summum hominis officium, etsi non re ipsâ, tamen proposito tenent: siquidem hominum atque mutorum, vel solum, vel certè maximum in religione discrimen est. Hi verò quantò fuerunt sapientiores, quòd intellexerunt falsæ religionis errorem, tantò facti sunt stultiores, quòd esse aliquam veram non putaverunt. Itaque quoniam facilius est de alienis judicare, quàm de suis; dum aliorum præcipitium vident, non prospexerunt quid ante suos pedes esset. In utrâque igitur parte, & summa stultitia invenitur, & odor quidam sapientiæ: ut possis dubitare, quos dicas potissimum stultiores, illosne qui falsam religionem suscipiunt, an eos qui nullam. Sed (ut dixi) venia concedi potest imperitis, & qui se sapientes non esse fateantur: his verò non potest, qui sapientiam professi stultitiam potiùs exhibent. Non sum equidem tam iniquus, ut eos putem divinare potuisse, ut veritatem per seipso inveniunt; quod fieri ego non posse confiteor. Sed hoc ab his exigo, quod ratione ipsâ præstare potuerunt. Facerent enim prudentius, si & intelligerent esse aliquam veram Religionem, & falsis impugnat, apertè pronuntiarent, eam, quæ vera esset, ab hominibus non teneri.

Sed moverit eos fortasse illud, quòd si qua vera esset Religio, exere-

test, quia non eodem modo, neque eisdem rationibus aliquis efficitur contemptor religionum, vel sectator falsæ religionis; sed contrario modo, & planè repugnantibus rationibus. Gallaus.

Lin. 5. *Siquidem hominum atque mutorum, vel solum, vel certè maximum in Religione discrimen est.*] Vide infra hoc eodem libro c. 9. lb. 3. c. 10. lib. de Irâ Dei c. 7. Hæc opinio à Pythagorâ in suâ Metempsychosi manasse creditur: quam & Plato habuit, & de quâ Plutarchus scribit 5. Placitor. c. 20. Subit mirari Basilium in Homil. de Paradiso dicentem, bruta omnia fuisse inter se ante Adami lapsum concorditer viventia, quæque audirent inter se, & mutuò loquerentur sensatè. Sed contrâ differit S. August. lib. 11. de Genesi ad litteram c. 29. Denique soli homini rationem tributam esse docet Spiritus Sanctus Psalm. 31. *Sicut equus & mulus quibus non est intellectus; & Psalmi. 44. Comparatus est jumentis insipientibus.* Quod & ipse Lactantius asseruit libro de Irâ Dei cap. 7. & 13. & de Opificio Dei cap. 2. & 3. Eam hæresim de brutis ratione participibus Philastrius tribuit Gnosticis & Manichæis. Is.

Ibidem. *Mutorum.*] Id est, animantium.

Lin. 11. *Odor quidam sapientiæ.*] Id est, vestigium quoddam sapientiæ.

Lin. 13. *Concedi potest.*] Ità reposuimus ex omnibus propè MSS. & nonnullis editis. Cæteri vulgati & duo MSS. rec. *posset.*

Lin. 14. *Et qui se sapientes non esse fateantur.*] Sic legendum ex utroque Bononiensi, Regiis, Cauc. Tax. Lips. Pal. & editis Isa. Thyf. Gall. Spark. Cellar. ac negatio ponenda est ante *esse*, non immediatè ante *fateantur*, sicut in nonnullis MSS. & editis.

Lin. 16. *Potuisse.*] Ità restitui ex cunctis penè MSS. & veteribus editis benè multis. In 7. scriptis totidemque editis rec. *debuisset.*

Lin. 17. *Ratione.*] Idem etiam docet Apostol. Epist. ad Roman. c. 1. v. 19. 20. 21. &c.

Lin. 18. *Esse aliquam veram Religionem.*] *Veram* reposui ex 27. MSS. veteribusque editis, tribus Romanis, Venet. 1490. Betul. Torn. Soubron. quibus deest *Religionem*: quam vocem (absque *veram*) habent MSS. 2. Bonon. Cauc. Rostoch. Jun. edit. Thom. Is. Thyf. Gall. Spark. Utramque habent MSS. Vatican. & Ultr. cum editis Ald. Fasit. Graph. Crat. Gymnic. Cellar. Walch. Et inducendam esse dictionem *veram* contendit Thomasius; quia etsi veram Religionem ignorarent, tamen aliquam esse Religionem intelligere potuerunt: ad hoc enim demonstrandum longâ deinceps oratione utitur Lactantius.

ret se ac vindicaret, nec pateretur esse aliud quidquam. Videre enim nullo modo poterant, quare, aut à quo, & quemadmodum Religio vera opprimeretur; quod est divini sacramenti, & cœlestis arcani. Id verò, nisi doceatur, aliquis scire nullo pacto potest. Summa rei hæc est: imperiti & insipientes falsas religiones pro veris habent, quia neque veram sciunt, neque falsam intelligunt. Prudentiores verò, quia veram nesciunt, aut in iis, quas falsas esse intelligunt, perseverant, ut aliquid tenere videantur, aut omninò nihil colunt, ne incidant in errorem, cum id ipsum maximi sit erroris, vitam pecudum sub figurâ hominis imitari. Falsum verò intelligere, est quidem sapientiæ, sed humanæ. Ultra hunc gradum procedi ab homine non potest; itaque multi philosophorum religiones (ut docui) sustulerunt: verum autem scire, divinæ est sapientiæ. Homo autem per seipsum pervenire ad hanc scientiam non potest, nisi doceatur à Deo. Ita philosophi quod summum fuit humanæ sapientiæ affecuti sunt, ut intelligerent quid non sit: illud assequi nequiverunt, ut dicerent quid sit. Nota Ciceronis vox est: Utinam tam facile vera invenire possem, quàm falsa convincere. Quod quia vires humanæ conditionis excedit, ejus officii facultas nobis est attributa, quibus tradidit Deus scientiam veritatis; cui explicandæ quatuor posteriores libri servient. Nunc interim falsa, ut cœpimus, detegamus.

Lin. 3. *Sacramenti.*] Id est mysterii. Aut Apostolo conformis 1. Cor. 2. v. 14.
intelligit sacras Christianæ Religionis ceremonias, aut æternæ sapientiæ mysterium, de quo Paulus 1. ad Corinth. cap. 2. vers. 7.
Ibidem. *Id verò, nisi doceatur, &c.*] Adversus Socinianos militat hæc sententia, estque Lin. 10. *Ultra hunc gradum.*] Quia neque caro, neque sanguis potest Christum revelare, sed Pater, qui in Cœlis est.
Lin. 16. *Ciceronis.*] Lib. 1. de Naturâ deorum.

CAPUT IV.

De simulacris, ornamentisque templorum, & eorum contemptu, etiam ab ipsis Gentilibus.

QUID igitur majestatis possunt habere simulacra, quæ fuerunt in homunculi potestate, vel ut aliud fierent, vel ut omninò non fierent? Idcirco apud Horatium Priapus ita loquitur:

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum;

Lin. 1. *Quid igitur majestatis possunt, &c.*] Vide de his differentem in notis Isæum, & ipsummet Lactantium lib. de Irâ Dei cap. 16. ubi ait eos, quibus persuasum est Deo placere justitiam, venerari eum precibus assiduâ, & frequentibus votis, ei dona & sacrificia offerre, justis denique operibus eum demereri.
Lin. 3. *Horatium.*] Scilicet 1. Serm. Satyr. 8,
Lin. 4. *Ficulnus.*] Ficulnus proverbiali figurâ significat inutile & fragile. Ficulnus lignum omninò contemptibile & fragile. Cæterum hujusmodi figuras Priaporum in Gazophilacia sua retulerunt eruditi, quas etiam irriserunt poëtæ veteres, ut videre est in antiquo libello, cui titulus est *Priapeia*, sive disversorum Poëtarum in *Priapum lusus*.

*Cum faber incertus, scamnum faceretne Priapum,
Maluit esse deum. Deus inde ego, furum aviumque
Maxima formido.*

Quis non sit tanto hoc custode securus? Fures enim tam stulti sunt, ut Priapi tentiginem timeant; cum aves ipsæ, quas terrore falcis aut inguinis abigi existimant, simulacris fabrefactis, id est, hominum planè similibus, insidant, nidificent, inquinant. Sed Flaccus, ut satyrici carminis scriptor, derisit hominum vanitatem. Verùm ii qui faciunt, seriam se facere rem opinantur. Denique poëta maximus, homo in cæteris prudens, in hoc solo non poëtice, sed aniliter desipuit; cum in illis emendatissimis libris etiam fieri hoc jubet:

*Et custos furum atque avium, cum falce salignâ,
Hellepontiaci servet inela Priapi.*

Adorant ergò mortalia, ut à mortalibus facta. Frangi enim, cremari, perire possunt. Nam & tectis vetustate labentibus sæpe comminui solent, & consumpta incendio dilabuntur in cinerem, & plerumque (nisi sua illis magnitudo subvenerit, aut custodia diligens sepherit) in prædam furibus cedunt. Quæ igitur infania est, ea timere, pro quibus aut ruinæ, aut ignes, aut furta timeantur? Quæ vanitas, aliquam ab his sperare tutelam, quæ tueri semetipsa non possunt? Quæ perversitas, ad eorum præfidia decurrere, quæ ipsa, cum violantur, inulta sunt, nisi à colentibus vindicentur? Ubi ergò veritas est? ubi nulla vis adhiberi potest Religioni; ubi nihil, quod violari possit, apparet; ubi sacrilegium fieri non potest.

Quidquid autem oculis manibusque subjectum est, id verò, quia fra-

Lin. 4. *Quis non sit, &c.*] Non est hemistichium Horatianum, ut in quibusdam impressis existimatum apparet, sed prosa ipsius Lactantii ironice loquentis. *Isaüs.*

Lin. 5. *Tentiginem.*] Prurigo veneris est, quo verbo & Virgilius & Horatius utuntur.

Lin. 7. *Insidant.*] Sic lego cum antiquioribus & posterioribus MSS. Reg. Bonon. 4. Colb. aliisque: in 4. Reg. 1. Colb. 1. Clarom. & omnibus ferè editis *insideant*; in aliis 3. Reg. 1. Colb. 1. Clarom. *insidiant*, pravè.

Lin. 10. *In hoc solo.*] Ità restitui ex omnibus MSS. & vet. edit. Rom. Vulgati habent *solum*; 1. Clarom. *solummodo*.

Lin. 12. *Et custos.*] Carmina sunt Virgilia in 4. Georgicor.

Lin. 13. *Hellepontiaci.*] Priapus colebatur apud Lampacum, quæ Straboni urbs insignis est Hellepontii; unde Priapus, & Lampacenus, & Hellepontiacus dictus est. De quo vide Ovidium lib. 6. Fastorum, & Lactantium cap. 21. libri 1.

Lin. 14. *Cremari, perire possunt.*] Sic cum

editis Gymnic. Tornes. Soubr. Cellar. omnes MSS. rotundius, quàm duo rec. Reg. & cæteri editi *cremari possunt ac perire*; in edit. Betul. est, *cremari, perire possent*.

Lin. 18. *Ea timere, pro quibus, &c.*] Non inconcinne notat Galæus post Gronovium, rectius fore si deleatur vocola *pro*, & legatur, *ea timere quibus aut ruina, aut ignes, aut furta timeantur*. Sic apud Silium Ital.

— *Extrema simul gentique urbique timebant.*

Lin. 19. *Sperare.*] Ità cum Cellario & Walchio lego ex omnibus MSS. & edit. Paris. 1525. Crat. Gymnic. Torn. Soubr. Cellar. Walch. In edit. Rom. 1470. Fasitell. Egnat. Thom. Is. Thys. Spark. *spectare*; nec malè. *Spectare*, pro *expectare*, forsan genuina Lactantii lectio, qui frequenter verbis simplicibus utitur pro compositis, ut observo alias.

Lin. 20. *Qua tueri semetipsa non possunt.*] Sic MSS. antiquiores & meliores cum omnibus editis. Scripti recentiores 2. Regii, 4. Colbert. Em. Brun. *qua tueri se nullo modo possunt*.

gile est, ab omni ratione immortalitatis est alienum. Frustrâ igitur homines auro, ebore, geminis deos excolunt & exornant; quasi verò ex his rebus ullam possint capere voluptatem. Quis usus est pretiosorum munerum nihil sentientibus? an ille qui mortuis? Pari enim ratione defunctorum corpora, odoribus ac pretiosis vestibus illita & convoluta, humi

Lin. 4. *Pari enim ratione defunctorum corpora odoribus, &c.*] Uncturam mortuorum in usu fuisse etiam apud Paganos patet ex Plinio Secund. lib. 5. Epist. 16. *Non possum exprimere verbis, quantum animi vulnus acceperim, cum audiui Fundinum ipsum precipientem, quod in vestes, margaritas, & gemmas fuerat irrogaturus, hoc in thura, & unguenta, & odores impenderetur.* Ex Ovid. 4. Fast.

Osculaque adplicui posito suprema feretro, Atque ait: invito frater ademie, vale.

Arsurosque artus unxit.

& Apuleio Apol. Et si thus, & casiam, & myrrham, ceterosque id genus odores funeri tantum emptos arbitreris, cum & medicamento pareretur & sacrificio. Hic mos est antiquissimus, & ab Ægyptiis originem traxisse videtur. Sic enim Genesios c. ult. *Præcepit (Joseph) servis suis medicis, ut aromatibus condirent Patrem; vide etiam versum ultimum hujusce capitis.* Quomodo autem hæc fierent, narrant Herodotus lib. 2. & Diod. Sicul. Bib. hist. lib. 2. cap. 5. Apud Judæos etiam hunc morem obtinuisse constat ex Matthæi 26. v. 10. &c. deinde ad Christianos pervenit. Tertull. de Idololat. *Etiam hominibus ad pigmenta medicinalia, nobis quoque insuper ad solatia sepulturae usui sunt.* item Apol. c. 42. *Nec solummodo ungi, verum etiam lavari solebant corpora mortuorum: hinc Virgil. Æneid. vi. Corpusque lavant frigentis & ungunt.* Hic ablundi ritus etiam in primitivâ ecclesiâ obtinuit, ut constat ex Actorum cap. 9. v. 37. ubi legitur, Tabitham vitâ functam confestim lotam fuisse. Ex Kirchmanno. Et hic mos etiamnum perseverat, non modò in omnibus ferè Monachorum ac Monialium cænobiis, sed & vulgò in nonnullis provinciis ac Diæcesibus, ut in Abrincensi, in Vascitaniâ & in Benearno ergà mortuos laicos. De his plura differuimus in Itinerario nostro Liturgico Gallicè edito Parisiis anno 1718. Ita Joannes Le Brun.

Lin. 5. *Ac pretiosis vestibus.*] Vestibus etiam mortuorum corpora induebant Pagani. Quem morem falsè deridet Lucianus de luctu, alludens ad veterum superstitionem, existimantium mortuos in inferis rigere absque vesti-

bus; & frigore confici: sed & Herodotus Musâ V. Hæc erant Græculorum deliria. Nam Romani, ut ex sequentibus patebit, alioversum respexerunt, vestibus involventes mortuos, quorum communem per totam adeò Italiam amictum fuisse togam, docuit nos Juvenalis Satyra 3.

Pars magna Italia, si verum admittimus, in quâ

Nemo togam sumit nisi mortuus.

Et Martialis lib. 9. Epigr. 58.

Et pallens toga mortui tribulis.

Apuleius lib. 1. Florid. *Nam illic quoque viderat hominem presidere, hominem depugnare, togam quoque parari & voto & funeri: item pallio cadavera operiri & philosophos.* Cæterum toga illa fuit varia pro conditione eorum, quibus funus fiebat. Nam in vulgo civium & tacito funere, vulgarem togam, quæ alba erat, usurpatam existimo. Et de hac capiendus Plutarchus in Problem. qui inter alias causas, cur scæminæ in luctu utantur albis vestibus, etiam hanc ponit, quòd ipse mortuus sit hujuscemodi veste indutus. Hujus ritus, qui hodieque apud Græcos etiam Christianos viget, meminit quoque Homerus Iliad. 2. de Patrocli funere. Pauperes tamen, & tenuioris fortunæ homines, non videntur elati in albis, monente Artemidoro lib. 2. cap. 3. At hos vilibus pannis fuisse involutos existimo, monitus ab Eusebio in Chronicis: *Cassius Severus, Orator egregius, vigesimo quinto exilii sui anno summâ inopiâ moritur, vix panno vincta contextus.* Nam aliàs cadavera in honestissimâ veste efferri mos erat. Valer. Maximus lib. 4. cap. 5. *Ut fratrem germanum esse cognovit, multum ac diu convitio deos ob donum impia victoria insectatus, prope castra transtulit, & pretiosâ veste opertum rogo imposuit.* Hieronymus in vitâ Paulæ: *Cur mortuos vestros auratis obvolvitis vestibus?* Suetonius in Nerone cap. 1. *Funeratus est impensâ ducentorum millium, stragulis albis auro intextis, quibus usus Kalend. Januarii fuerat.* Hinc qui publicè magistratum gesserant, vel bello honorem sibi quaesiverant, induebantur vestibus, quæ harum rerum indices essent: Polybius lib. 6. Testantur id ipsum Livius l. 34. &

condunt, quâ Deos honorant, qui neque cùm fierent, sentiebant, neque cùm coluntur, sciunt; nec enim sensum consecratione sumpserunt. Non placebat Persio, quòd aurea vasa templis inferantur, supervacuum putanti, esse inter religiones, quod non sanctitatis, sed avaritiæ sit instrumentum. Illa enim satius est Deo, quem rectè colas, inferre pro munere,

*Compositum jus, fasque animi, sanctosque recessus
Mentis, & incoctum generoso pectus honesto.*

Egregiè, sapienterque sensit. Verùm illud ridiculè subdidit: hoc esse aurum in templis, quod sint,

—— *Veneri donata à virgine pupa:*

quas ille ob minutiem fortasse contempserit. Non videbat enim, simulacra ipsa & effigies deorum, Polycleti, & Euphranoris, & Phidiæ manu ex auro atque ebore perfectas, nihil aliud esse quàm grandes pupas, non à virginibus, quarum lufibus venia dari potest, sed à barbatis hominibus consecratas. Meritò igitur etiam senum stultitiam Seneca deridet. Non, inquit, bis pueri fumus (ut vulgò dicitur;) sed semper.

Valer. Max. lib. 5. cap. 1. Non autem Romæ solùm, sed & Lacedæmone honestiores elatos legimus. Apud Romanos vestium discrimen, non in viris tantùm fuit observatum, sed & in matronis. Quarum enim filii magistratus curules gessissent, eas in honoratiore veste elatas patet ex Propertio lib. 4. Eleg. ult.

Et tamen emerui generosos vestis honores.

Kirchmannus.

In Oriente etiamnùm perseverat mos, deferendi ad sepulcrum, inhumandique Christianorum corpora pretiosioribus suis vestibus induta; in Occidente Sacerdotum & Monach. tantùm quotidianis.

Lin. 3. *Inferantur.*] MS. Brun. & Latinus, *inferrentur*, non malè.

Lin. 7. *Compositum.*] Vide Pers. Satyr. 2. sub finem. At *compositum jus*, est jus humanum scriptum & ratum; sicut *fas* est jus sacrum & Religiosum.

Lin. 8. *Incoctum.*] MS. 1. Bonon. antiq. *in coctu.*

Lin. 9. *Ridiculè.*] Ità reposui ex MSS. vetterrimis & optimis Bonon. Reg. 7. Colbert. 1. Clarom. Brun. In 1. Colb. rec. & in editis *ridiculum*. Utraque lectio bona. In 1. al. Clarom. *ridiculosè*.

Ibidem. *Aurum in templis.*] Ità legendum esse censeo ex MSS. Rest. Pal. 2. Brun. Cauc. Jun. Ver. aliisque multis, & plerisque editis. In edit. Thomaf. & Thyssii haud benè legitur *aureum*. Gallæus.

Lin. 11. *Donata à virgine pupa.*] Hoc pa-

riter ex Persio desumptum est, Satyrâ 2. cuius hi sunt versus integri:

At vos

*Dicite, pontifices, in sacro quid facit aurum?
Nempè hoc, quod Veneri donata à virgine pupa.*

Pupæ igitur à virginibus pubertatem consecutis aut nupturis Veneri solitæ dicari, ut ab ephebis bullæ: quia in omni mutatione, insignia vel instrumenta vitæ anteaactæ diis consecrare moris erat. Horatius:

—— *Veranius, armis*

Herculis ad postem fixis, latet abditus agro,
Idem alibi:

—— *Donasset jamne catenam*

Ex voto Laribus quarebat.

Sic zonam virginalem suspendebant nupturæ, & multa testimonia. Pupa est *παῖς*; unde *planguncula* apud Cicer. ad Atticum.

Lin. 13. *Polycleti, &c.*] Hi erant eximii Statuarii. Polycleti mentio est apud Plinium libro 34. Quintilianum, & Ælianum de variâ historiâ. Vixit Polycletus circa Olympiadem 87. Euphranor Praxitelis æqualis, fuit & Pictor & Statuarius insignis, vixitque circa Olympiadem 104. de eo fit mentio in eodem Plinii libro. Phidias verò non minùs præstans Atheniensis erat, vixitque circa Olympiad. 82. De quo mentio est apud Plinium lib. 35. De hoc argumento vide etiam Tatianum in Oratione adversus Græcos.

Lin. 17. *Non bis pueri.*] Verus Proverbium est, de quo vide Erasmus.

Verum hoc interest, quod majora nos ludimus. Ergo his ludicris, & ornatis, & grandibus pupis & unguenta, & thura, & odores inferunt: his optimas & pingues hostias immolant, quibus est quidem os, sed carens officio dentium: his peplos & indumenta pretiosa, quibus usus velaminis nullus est: his aurum & argentum consecrant, quæ tam non habent qui accipiunt, quàm qui illa donarunt.

Nec immeritò Dionysius Siciliæ tyrannus, post victoriam Græciâ potitus, deos tales contempsit, spoliavit, illudit: siquidem sacrilegia sua jocularibus etiam dictis prosequabatur. Nam cum Jovi Olympio aureum amiculum detraxisset, laneum jussit imponi, dicens, æstate grave esse aureum, hyeme frigidum, laneum verò utrique tempori aptum. Idem auream barbam detrahens Æsculapio, incongruens & iniquum esse ait, cum Apollo pater ejus imberbis esset adhuc, ac lævis, priorem filium quàm patrem barbatum videri. Item pateras, & exuvias, & parva quædam sigilla, quæ simulacrorum protentis manibus tenebantur, detrahebat: & accipere se illa, non auferre dicebat; perquàm enim stultum esse & ingratum, nolle accipere ab his ultrò porrigentibus, à quibus bona sibi homines precarentur. Hæc ille fecit impunè, quia rex & victor fuit. Quin etiam secuta est eum solita felicitas: vixit enim usque ad senectutem, regnumque per manus filio tradidit. In eo igitur, quia homines sacrilegia vindicare non poterant, oportuit deos ipsos sui vindices esse. At si humilis quispiam tale quid commiserit, huic præsto sunt flagella, ignes, eculei, cruces, & quidquid excogitare iratis & furentibus licet. Sed cum puniunt deprehensos in sacrilegio, ipsi de deorum suorum potestate diffidunt. Cur enim illis potissimum non relinquunt ulciscendi sui locum, si eos posse aliquid arbitrantur? Quin etiam putant illorum numine accidisse, ut prædones rerum sacrarum deprehensi tenerentur: & sæviunt non tam irâ, quàm metu, ne si deorum injuriam non vindicaverint, ipsos expetant poenæ; incredibili scilicet vanitate,

Lin. 3. *Quidem os.*] Alludit ad illud Davidicum, *os habent & non loquentur.*

Lin. 4. *His peplos & indumenta pretiosa.*] Dii habebant sua velamenta atque amacula, quibus vestiebantur atque ornabantur. Sueton. in Calig. *In templo simulacrum stabat aureum iconium, amiciebaturque quotidie veste, quali ipse utebatur.* Eleganter Philo in explicat. Decalogi observat, simulacrorum artifices sapientissime omnibus miseriis conflicteri, cum simulacra ab iis ficta & formata, purpurâ auro cæterisque pretiosis ornamentis decorentur. *Heraldus.*

Lin. 9. *Cum Jovi Olympio aureum amiculum detraxisset.*] Hoc enim ornat ex manubiiis Karthaginensium tyrannus Gelo, ut ait Cicero. Sed de hoc joculari facto & facietis verbis, vide Valerium Maximum libro 1. cap. de neglectâ religione. De hoc & aliis si-

milibus vide Epiphanium in Anchorato, Clementem Alexandr. in Protreptico, Arnobium libro 6. ac Ciceron. lib. 8. de Nat. deor.

Lin. 10. *Amiculum.*] MSS. 2. Reg. Brun. edit. Rom. 1470. Paris. Ald. Crat. Graph. If. Walch. *Amictum*; 1. Clarom. *amictulum*.

Lin. 13. *Lævis.*] Béné restituiimus ex MS. 1. Clarom. & edit. Fasit; Torn. Soubron. Thomas. Oellari Walch. Sex alii scripti cum 4. editis habent *levis*; 5. Reg. 4. Colb. 1. Clarom. Brun. & edit. Rom. 1470. *lenis*.

Lin. 21. *Non poterant.*] MSS. 4. Colb. & Brun. *non potuerunt*.

Lin. 29. *Ipsos expetant poena.*] MSS. 5. Colb. Jun. Rostoch. 1. Clarom. & edit. Rom. 1470. *ipsos expectant poena*; 1. Colb. & 1. Clarom. à secundâ manu *exponant*. Scripti 1. Bon. antiq. & Cauc. habent, *in ipsos expetant poena*. Quæ lectio placeret Isao, si scriptum fuisset *pœnas*.

qui nocituros sibi deos putent ob aliena scelera, qui ipsis; à quibus violati spoliatique sunt, per seipsos nihil nocere potuerunt. At enim sæpe ipsi quoque in sacrilegos vindicaverunt: potest id vel casu accidisse, quod aliquandò, non semper. Sed tamen paulò pòst, quomodò id acciderit, ostendam. Nunc interim quæro, cur illi tot & tanta sacrilegia in Dionysio non vindicaverunt, qui non furtum, sed palàm deos Iudibrio habuit? Cur hunc tam potentem sacrilegum à templis, à ceremoniis, ab imaginibus suis non arcuerunt? Cur etiam sacris rebus ablatis, prosperè navigavit? quod joco ipse testatus est (ut solebat.) Videtis ne, (inquit comitibus suis naufragium timentibus) quàm prospera sacrilegis navigatio ab ipsis diis immortalibus tribuatur? Sed hic fortasse à Platone didicerat, deos nihil esse.

Quid Caius Verres? quem Tullius accusator ejus eidem Dionysio, & Phalaridi, & tyrannis omnibus comparat. Nonne omnem Siciliam compilavit, sublati deorum simulacris, ornamentisque fanorum? Otiosum est persequi singula. Unum libet commemorare, in quo accusator omnibus eloquentiæ viribus, omni denique conatu vocis & corporis deploravit, de Cerere Catinenfi, vel Ennenfi: quarum alterius tanta fuit religio, ut adire templi ejus secreta penetralia viris nefas esset; alterius antiquitas tanta, ut omnes historiæ, loquantur ipsam deam fruges in Ennæ solo primùm reperisse, filiamque ejus virginem ex eodem loco raptam. Denique Gracchanis temporibus, turbatâ republicâ & seditionibus & ostentis, cùm repertum esset in carminibus Sibyllinis antiquissimam Cererem debere placari, legati sunt Ennam missi. Hæc igitur Ceres vel religiosissima, quam videre maribus ne adorandi quidem gratiâ licebat, vel antiquissima, quam Senatus Populusque Romanus sacrificiis donisque placaverat, ex arcanis & vetustis penetralibus, à Caio Verre immisissis latronibus servis, impunè sublata est. Idem verò cùm affirmaret se à Siculis,

Lin. 1. *Putent ob aliena scelera.*] MSS. 4. Colbertini & edit. Rom. 1470. *putant.*

Lin. 10.] *Comitibus suis.*] Vide apud Cicer. in fine lib. 3. de Naturâ deorum.

Lin. 12. *Platone.*] Quem diu secum habuit Dionysius, ut patet tum ex Laertio, tum ex Epistolis Platonis.

Lin. 13. *Accusator.*] Cic. in Verr. act. 6. in fine.

Lin. 16. *Unum.*] Vide Verrin. 4.

Lin. 18. *Catinenfi.*] Ità reposui ex MSS. codicibus, & vet. editis Rom. 1468. 1470. Dicitur etiam à Pomponio Melâ *Catina*; à Cicerone *Catina* vel *Catino* act. 6. in Verrem in fine, & Silio lib. 13. Multi editi habent *Catanenfi*. *Catina* verò nunc est *Catana* ad radicem Ætnæ montis, à cujus conflagratione multum passa est his ultimis temporibus.

Ibidem. *Ennenfi.*] *E'vna*, Enna, urbs in medietate Siciliæ, etiam Strabonis & Melæ

testimoniis, Cereris cultu nobilis. Sic etiam apud Claudianum & Silium Italicum Ceres Ennea nominatur.

Lin. 22. *Gracchanis temporibus.*] Cùm Tiberio Graccho occiso, magnorum periculorum metus ex ostentis portenderetur. Ex Cicerone de Clar. or. c. 45. *Cellar.* De his seditionibus Ennensibus vide Livium Decad. 4.

Lin. 24. *Ceres.*] De Cereris cultu vide supra libro 1. cap. 21.

Lin. 27. *Caio Verre.*] Cn. Pompeio primùm & M. Crasso Coss. C. Verres perfunctus Quæsturâ, Legatione, Præturâ urbanâ, cùm eam per triennium tenuisset, atque in eâ fuisset libidinose, avarè, crudeliterque versatus, repetundarum reus à Siculis postulatus est. Ex tant 7. Ciceronis contra Verrem orationes. Sed quod ad præsens negotium attinet, sexta præ cæteris legenda est. Scribitur historia etiam à Valerio lib. 1. cap. 1.

culis, ut causam provinciæ fusciperet, oratum, his verbis usus est: „ Sese
 „ jam ne deos quidem in suis urbibus, ad quos confugerent, habere;
 „ quòd eorum simulacra sanctissima C. Verres ex delubris religiosissimis
 „ sustulisset: „ quasi verò si Verres ex urbibus delubrisque sustulerat, de
 cœlo quoque sustulerat. Unde apparet istos deos nihil habere in se am-
 pliùs, quàm materiam de quâ sunt fabricati. Nec immeritò ad te, Marce
 Tulli, hoc est, ad hominem, Siculi confugerunt; quoniam triennio sunt
 experti deos illos nihil valere. Essent enim stultissimi, si ad eos ob de-
 fendendas injurias hominum confugissent, qui Cajo Verri nec pro seip-
 sis irati esse potuerunt. At enim Verres ob hæc facinora damnatus est.
 Non ergò dii vindicaverunt, sed Ciceronis industria, quâ vel defenso-
 res ejus oppressit, vel gratiæ restitit. Quid, quòd apud ipsum Verrem
 non fuit illa damnatio, sed vacatio? ut quemadmodum Dionysio deo-
 rum spolia gestanti dii immortales bonam dederant navigationem, sic
 etiam Verri bonam quietem tribuisse videantur, in quâ sacrilegiis suis
 tranquille frui posset. Nam frementibus postea civilibus bellis, sub ob-
 tentu damnationis ab omni periculo & metu remotus, aliorum graves
 casus & miserabiles exitus audiebat, & qui cecidisse solus universis stan-
 tibus videbatur, is verò universis cadentibus solus stetit, donec illum &
 opibus sacrilegio partis & vitâ satiatum, ac senectute confectum, proscri-
 ptio triumviralis auferret, eadem scilicet quæ Tullium violatæ deorum
 majestatis ultorem. Quin etiam felix in eo ipso fuit, quòd ante suam
 mortem crudelissimum exitum sui accusatoris audivit; diis videlicet pro-
 videntibus, ut sacrilegus, ac prædo ille religionum suarum, non antè mo-
 reretur, quàm solatium de ultione cepisset.

Lin. 5. *De calo quoque sustulerat.*] Sic re-
 stitui ex veteribus editis, cunctisque MSS.
 dempto uno Colbertino, cui est *sustulerit*. In
 12. impressis legitur *sustulisset*.

Lin. 6. *Ad te, Marce Tulli, hoc est, ad ho-*
minem.] Sic legitur in antiquis MSS. Bonon.
 in editis quibusdam legebatur, *ad te Marce*
Tulli, hoc est ad te ipsum hominem; quod mi-
 nus rectè est propter inutilem repetitionem,
 ut monet Thomafius.

Lin. 10. *Potuerunt.*] Ità restitui ex MSS.
 omnibus & editis Rom. 1470. Parif. Crat.
 Torn. Soubron. Cellar. In Ald. 1515. est, *po-*
terunt; in cæteris vulgatis, *poterant*.

Ibidem. *Damnatus est.*] Quadringenties enim
 sestertiū abstulerat, teste Cicer. Plut. auto-
 re, interprete Budæo, tricies sestertiū: id

est, septuaginta millia aureorum coronato-
 rum, computante eodem Budæo.

Lin. 11. *Quâ vel defensores.*] MS. 1. Bon.
 antiq. & edit. Walch. *qua*; Jun. & ed. Ald.
 Parif. Graph. *quia*; edit. Rom. 1468. *quâ*
vel deprehensores.

Lin. 18. *Qui cecidisse.*] De Triumvirorum
 proscriptione lege Eutrop. lib. 7. Appianum
 lib. 4. Plut. in Antonio, Flor. lib. 4. cap. 5.
 Oros. lib. 6. cap. 18. Velleium Paterc. lib. 2.
 & alios. Nuspian tamen, quod ego sciam,
 de Verre mentio fit. Forfan id legerat Lac-
 tantius in scriptis quibusdam deperditis.

Ibidem. *Universis stantibus.*] Sic lego cum
 edit. Torn. Soubron. Walch. cunctisque MSS.
 præter 2. rec. Reg. & 14. edit. in quibus est
omnibus stantibus.



CAPUT V.

Quòd solus omnium creator Deus est colendus, non verò elementa, nec corpora cœlestia: Refelliturque Stoicorum sententia, qui stellas & astra deos putant.

QUANTO igitur rectius est, omissis insensibilibus & vanis, oculos eò tendere, ubi sedes, ubi habitatio est Dei veri; qui terram stabili firmitate suspendit; qui cœlum distinxit astris fulgentibus; qui solem rebus humanis clarissimum, ac singulare lumen, in argumentum suæ unicæ majestatis accendit: terris autem maria circumfudit, flumina sempiterno lapsu fluere præcepit.

*Jussit & extendi campos, subsidere valles,
Fronde tegi silvas, lapidosos surgere montes.*

Quæ utique omnia non Jupiter fecit, qui ante annos mille septingentos natus; sed idem:

Ille opifex rerum, mundi melioris origo,

qui vocatur Deus, cujus principium, quoniam non potest comprehendî, ne quæri quidem debet. Satis est homini ad plenam perfectamque prudentiam, si Deum esse intelligat: cujus intelligentiæ vis & summa hæc est, ut suspiciat & honorificet communem parentem generis humani, & rerum mirabilium fabricatorem. Unde quidam hebetis obtusique cordis, elementa, quæ & facta sunt & carent sensu, tanquam deos adorant. Qui cum Dei opera mirarentur, id est cœlum cum variis luminibus, terram cum campis & montibus, maria cum fluminibus & stagnis & fontibus, earum rerum admiratione obstupescit, & ipsius artificis obliti, quem videre non poterant, ejus opera venerari & colere cœperunt; nec

Lin. 1. *Quantò igitur rectius est.*] MSS. 1. Bonon. antiq. 1. Clarom. & Cotton. habent: *Quantò igitur honestius & rectius est.*

Lin. 2. *Ubi sedes.*] De hac Lactantii sententiâ vide Plutarchi de Placitis Philosophorum lib. 1. cap. 6.

Ibidem. *Qui terram stabili.*] Philo Judæus libro de Mundo quærit, quæ sit basis universi; tandem colligit eam esse legem & decretum æterni Dei: huc referas Psalm. 148. vers. 6.

Lin. 4. *In argumentum, &c.*] Similia leguntur apud S. Augustin. lib. de Genesi ad litteram.

Lin. 5. *Maria circumfudit.*] Ità legunt omnes MSS. & vulgati, præter 4. rec. edit. quibus est *circumfundit*. V. seq.

Lin. 7. *Jussit.*] Hæc ex Ovid. initio 1. Me-

tamorph.

Lin. 9. *Qui ante annos mille septingentos natus.*] MS. Christ. *Qui post annos mille, &c.* Utraque lectio bona, quæ idem significat. Lactantio enim familiare est, cum de tempore agitur, ante usurpare pro post, ut in libro 4. Divin. Institutionum cap. 10. ANTE diem decimum Kalendarum Aprilium Judæi Christum cruci affixerunt; in libro autem de Mortibus Persecutorum cap. 2. initio, POST diem decimum Kalendarum Aprilium, &c. ut ibi fusiùs demonstrabimus, & in Dissertatione de hoc ipso libro. De ætate Jovis, vide quæ diximus notâ lineæ 2. pag. 47. ad cap. 11. libri primi.

Lin. 11. *Ille opifex.*] Ovidius ubi supra paulò post.

unquàm intelligere quiverunt, quantò major quantòque mirabilior sit, qui illa fecit ex nihilo. Quæ cum videant divinis legibus obsequentia commodis atque usibus hominis perpetuâ necessitate famulari, tamen illa deos existimant esse; ingrati adversus beneficia divina, qui Deo & patri indulgentissimo sua sibi opera prætulērunt. Sed quid mirum, si aut barbari, aut imperiti homines errant? cum etiam philosophi Stoicæ disciplinæ in eâdem sint opinione, ut omnia cœlestia, quæ moventur, in deorum numero habenda esse censeant; siquidem Lucilius Stoicus apud Ciceronem sic loquitur: „Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam „in tam variis cursibus in omni æternitate convenientiam temporum, non „possum intelligere sine mente, ratione, consilio; quæ cum in sideribus „esse videamus, non possumus ea ipsa non in deorum numero reponere. „Item paulò superiùs: „Restat, inquit, ut motus astrorum sit voluntarius; „quæ qui videat, non indoctè solùm, verùm etiam impiè faciat, si deos esse „neget. „Nos verò & quidem constanter negamus, ac vos, ô philosophi, non solùm indoctos & impios, verùm etiam cæcos, ineptos delirosque probamus, qui ignorantiam imperitorum vanitate vicistis. Illi enim Solem & Lunam, vos etiam fidera deos putatis.

Tradite igitur nobis stellarum mysteria, ut aras & templa singulis erigamus; ut sciamus quo quamque ritu, quo die colamus, quibus nominibus, quibus precibus advocemus: nisi fortè nullo discrimine tam innumerabiles, tam minutos deos acervatim colere debemus. Quid quòd argumentum illud, quo colligunt universa cœlestia deos esse, in contrarium valet. Nam si deos esse idcirco opinantur, quia certos & rationa-

Lin. 3. *Usibus hominis.*] MSS. 3. rec. Reg. & editi habent, *usibus hominum*: at 6. Reg. quorum duo sunt antiquissimi, 2. Colbert. 2. Clarom. *hominis*, unde factum est *humanis* in rec. 2. Reg. 4. Colb. Em. Christ.

Lin. 4. *Qui Deo & patri indulgentissimo sua sibi opera prætulērunt.*] Ità cum editis Rom. 1468. & 1470. If. & sex recentioribus impressis antiquiores & potiores MSS. 2. Bon. Reg. Tax. Jun. Pen. 6. Colb. Lips. Pal. Brun. & 2. Clarom. nisi quòd in uno Clarom. & 1. Reg. rec. deest &, sicut in sex editis MS. Cauc. qui *Deo Patri indulgentissimo suo, sua sibi opera*: antiqui enim editiones *suis* & ille promiscuè usurpabant.

Lin. 8. *Lucilius.*] Hoc ex Cicerone desumptum est lib. 2. de Nat. deor. num. 54. ubi reprehenduntur ii, qui sideribus divinitatem tribuunt. Clinias etiam apud Platonem lib. 10. de Legibus, Soli, Lunæ & Sideribus animam tribuit. Ità scriptum reperio in MSS. 9. Reg. 2. Bonon. Tax. Pen. 6. Colb. 2. Clarom. Em. Cantabrig. Brun. in editis Gymnic. Betul. Torn. Soubron. If. Cellar. Walch. & apud Ciceronem ipsum, Scripti Lips. Jun.

Bodl. Cotton. edit. Rom. 1470. & Crat. habent *Lucillius*; editi 7. *Lucillus*.

Lin. 10. *In tam variis.*] Addita præpositio *in* ex omnibus MSS. & cunctis ferè editis: deest in 3. vulgatis rec.

Lin. 13. *Restat.*] Hoc ex Cicerone, ibid. n. 44.

Lin. 14. *Verùm etiam impiè faciat, si deos esse neget.*] Plato in Cratylo. Similiter Stoici, ut Posidonius apud Stobæum. S. August. l. 4. de Civ. Dei cap. xi. *Dicunt (Stoici) omnia sidera partes Jovis esse, & omnia vivere, atque rationales animas habere; & idè sine controversiâ deos esse.* Vossius.

Lin. 17. *Illi enim Solem & Lunam.*] Variis gentibus mos fuit, Solem & Lunam adorare. De Persis Herodotus in Clio. *Sacrificant & Soli, & Luna, & Telluri, & Igni, & Aquæ, & Ventis: his enim solis ut sacrificent, antiqua obtinuit consuetudo.* Idem, de Libyæ populis, in Melpomenè: *Sacrificant Soli & Luna solis, quibus omnes Libyæ populi solent immolare.* Schedius.

Lin. 24. *Rationabiles.*] MSS. Brun. *rationales*; & sic legere malebat Francius.

biles cursus habent, errant. Ex hoc enim apparet deos non esse, quod exorbitare illis à præstitutis itineribus non licet. Cæterum si dii essent; huc atque illuc passim sine ullâ necessitate ferrentur, sicut animantes in terrâ, quarum quia liberæ sunt voluntates, huc atque illuc vagantur, ut libuit, & quod quamque mens duxerit, eò fertur. Non est igitur astrorum motus voluntarius, sed necessarius, quia præstitutis legibus officiisque deserviunt. Sed cum disputaret de cursibus siderum, quos ex ipsarum rerum ac temporum congruentiâ intelligebat non esse fortuitos, existimavit voluntarios esse, tamquam non possent tam dispositè, tam ordinatè moveri, nisi sensus illis inesset officii sui sciens. O quàm difficilis est ignorantibus veritas, & quàm facilis scientibus! Si motus, inquit, astrorum fortuiti non sunt, nihil aliud restat, nisi ut voluntarii sint; immò verò, ut non esse fortuitos manifestum est, ita nec voluntarios. Quomodò igitur in conficiendis itineribus constantiam suam servant? Nimirum Deus universi artifex sic illa disposuit, sic machinatus est, ut per spatia cœli divinâ & admirabili ratione decurrerent, ad efficiendas succedentium sibi temporum varietates. An Archimedes Siculus concavo ære similitudinem mundi ac figuram potuit machinari, in quo ita solem ac lunam composuit, ut inæquales motus, & cœlestibus similes conversionibus, singulis quasi diebus efficerent, & non modò accessus solis & recessus, vel incrementa diminutionesque lunæ, verum etiam stellarum, vel inerrantium, vel vagarum, dispares cursus orbis ille, dum vertitur, exhiberet? Deus ergò illa vera non potuit machinari, & efficere quæ potuit solertia hominis imitatione simulare?

Utrumne igitur Stoïcus, si astrorum figuras in illo ære pictas effictas-

Lin. 5. *Ut libuit.*] Ità omnes editi & MSS. præter sex rec. in quibus est, *ut libet.*

Ibidem. *Eò fertur.*] MSS. 2. rec. *feruntur.*

Ibidem. *Non est igitur astrorum motus voluntarius.*] Veteres *moveri sidera* dicebant, cum oriebantur vel occidebant.

Lin. 17. *An Archimedes, &c.*] Cic. Tusc. 1. Nam cum Archimedes, Lunæ, Solis, quinque errantium motus in spheram illigavit, effecit idem, quod ille qui in Timæo mundum adificavit Platonis Deus, ut tarditate, celeritate dissimillimosque motus una regeret converso: quod si in hoc mundo sine Deo fieri non potest, ne in spherâ quidem eosdem motus Archimedes sine divino ingenio potuisset imitari. Jul. Firmic. lib. 6. cap. 31. *Hic est ille noster, cujus ingenio sphaera fabricata cœli lapsum, & omnium syderum cursus exemplo divina imitationis ostendit.* Solinus cap. 21. *Hic domus Archimedis, qui juxta siderum disciplinam machinarius commentator fuit.* Nec tamen hac machinâ solum celebris fuit, sed aliis in obsidione Syracusarum ab omnibus celebratis.

Item hydraulicâ machinâ quâpiam, quam Tertull. laudat cap. 14. lib. de Animâ. *Spesta,* inquit, *portentosissimam Archimedis munificentiam, organum hydraulicum dico, tot membra, tot partes, tot compagines, tot itinera vocum, tot compendia sonorum, tot commercia modorum, tot acies, &c.* Barthius. Hujus sphaeræ meminit etiam Cicero lib. 2. de Naturâ deorum, & lib. 5. Tusculan. Quæstionum. Vide etiam Claudianum in Epigrammate de Archimede.

Lin. 19. *Inæquales motus.*] De his vide Plinium lib. 2.

Ibidem. *Conversionibus.*] Id est regressibus Solis ab uno Tropico ad alium. Vide Plinium lib. 18.

Lin. 22. *Vel inerrantium.*] Hæc lectio est omnium MSS. (dempto 1. Oxoniensi) & veterum 2. edit. Rom. Venet. 1490. ac Betul. If. Spark. Cellar. Valch. id est, fixarum. Editi plures habent *errantium*, malè: idem enim est ac *vagarum*, quod sequitur, pro quo est *vagantium* in 1. Clar. & Cotton.

que vidisset, suo illa consilio moveri diceret, ac non potius artificis ingenio? Inest ergo sideribus ratio ad peragendos meatus suos apta: sed Dei est illa ratio, qui & fecit, & regit omnia, non ipsorum siderum, quæ moventur. Nam si solem stare voluisset, perpetuus utique dies esset. Item, si motus astra non haberent, quis dubitet sempiternam noctem fuisse futuram? Sed ut diei ac noctis vices essent, moveri ea voluit: & tam variè moveri, ut non modò lucis ac tenebrarum mutua vicissitudines fierent, quibus laboris & quietis alterna spatia constarent; sed etiam frigoris & caloris, ut diversorum temporum vis ac potestas, vel generandis, vel maturandis frugibus conveniret. Quam solertiam divinæ potestatis in machinandis itineribus astrorum, quia philosophi non videbant, animalia esse sidera putaverunt; tanquàm pedibus, & sponte, non divinâ ratione procederent. Cur autem illa excogitaverit Deus, quis non intelligit? Scilicet ne solis lumine decedente, nimium cæca nox tetris atque horrentibus tenebris ingravesceret, noceretque viventibus. Itaque & cælum simul mirâ varietate distinxit, & tenebras ipsas multis minutisque luminibus temperavit. Quantò igitur Naso prudentius, quàm illi, qui sapientiæ studere se putant, qui sentit à Deo lumina illa, ut honorem tenebrarum depellerent, instituta! Is eum librum, quo *φαινόμενα* breviter comprehendit, his tribus versibus terminavit:

*Tot numero, talique Deus simulacra figurâ
Imposuit cælo, perque atras sparsa tenebras
Clara pruinosæ jussit dare lumina nocti.*

Quòd si fieri non potest, ut stellæ dii sint; ergò nec sol quidem, nec luna dii esse possunt, quoniam luminibus astrorum, non ratione differunt, sed magnitudine. Quòd si hi dii non sunt; ergò nec cælum quidem, in quo illa omnia continentur.

Lin. 4. *Solem stare.*] Vide Plinium lib. 2. cap. 19. oculum scilicet.

Lin. 12. *Animalia esse sidera.*] In quo errore fuit & Origenes in libro de Principiis. Lin. 19. *Φαινόμενα.*] Hic Ovidii liber, sive translatio ex Arati Phænomenis, desumptus est. Hæc carmina ex Arato græcè refert Plutarchus lib. 2. de Philosophor. Placitis cap. 19.

Lin. 16. *Minutisque luminibus.*] Quoad

C A P U T VI.

Quòd nec mundus totus, nec elementa sint Deus, nec animata.

SIMILI modo si terra, quam calcamus, quam subigimus & colimus ad victum, deus non est, nec campi quidem ac montes dii erunt:

Lin. 1. *Si terra, quam calcamus, &c.*] Multæ nationes terram tanquàm deam coluere. A Phrygibus colebatur sub nomine Rheæ, Cybeles, &c. Assyrii itidem illam pro deâ habuere, teste Macrobio Sat. lib. 1. cap. 23. Assyrii Deo, quem summum maximumque venerantur, Adad nomen dederunt: subjungunt eidem deam, nomine Adargatim, omnemque potestatem cunctarum rerum his duobus attribunt, Solem Terramque intelligentes.

sed si hi non sunt, ergò ne tellus quidem univerſa Deus videri poteſt. Item ſi aqua, quæ ſervit animantibus ad uſum bibendi aut lavandi, deus non eſt, nec fontes quidem, ex quibus aqua profluit. Si fontes non ſunt, nec flumina quidem, quæ de fontibus colliguntur. Si flumina quoque dii non ſunt, ergò & mare, quod ex fluminibus conſtat, Deus haberi non poteſt. Quòd ſi neque cœlum, neque terra, neque mare, quæ mundi partes ſunt, dii eſſe poſſunt; ergò ne mundus quidem totus Deus eſt, quem iidem ipſi Stoici, & animantem, & ſapientem eſſe contendunt, & propterea Deum: in quo tam inconſtantes fuerunt, ut nihil dictum ſit ab his, quod non ab iisdem fuerit everſum. Sic enim argumentantur: Fieri non poſſe, ut ſenſu careat, quod ſenſibilia ex ſe generat. Mundus autem generat hominem, qui eſt ſenſu præditus; ergò & ipſum ſenſibilem eſſe. Item: Sine ſenſu eſſe non poſſe, cujus pars habeat ſenſum; igitur quia homo ſenſibilis eſt, etiam mundo, cujus pars homo eſt, ineſſe ſenſum. Propositiones quidem veræ ſunt, & ſenſibile eſſe, quod ſenſu præditum gignat, & habere ſenſum, cujus pars ſenſu aucta ſit: ſed aſſumptiones falſæ, quibus argumenta concludunt, quia neque mundus generat hominem, neque homo mundi pars eſt. Nam hominem à principio idem Deus fecit, qui & mundum: & non eſt mundi pars homo, ſicut corporis membrum; poteſt enim mundus eſſe ſine homine, ſicut urbs, & domus. Atqui ut domus unius hominis habitaculum eſt, & urbs unius populi; ſic & mundus domicilium totius generis humani. Et aliud eſt,

Ægyptii etiam illi divinos detulere honores ſub nomine Iſidis, teſte Servio in 8. Æneid. *Iſis*, inquit, *linguâ Egyptianorum eſt terra, quam Iſis eſſe volunt*. Item Macrobi. Sat. 1. cap. 20. *Iſis junctâ religione celebratur, qua eſt vel terra, vel natura rerum ſubjacens Soli*. Germani etiam hanc deam coluere, ut teſtatur Tacitus, qui dicit illam vocatam, *Hertham*. Vid. Voſſi. de Idol. cap. 55.

Pag. 133. lin. 1. *Quam ſubigimus & colimus ad victum*.] Ità reſtituimus ex veteribus editis cunctiſque MSS. præter 1. Bonon. antiq. in quo deeſt & colimus. De hoc Cato apud Ciceronem de Senectute.

Lin. 2. *Item ſi aqua.*] Præ cunctis gentibus præcipuè aquam venerati videntur Egyptiani & Perſæ. De prioribus ita Plutarch. lib. de Iſ. & Oſir. *Nihil in majore eſt Egyptianis honore, quam Nilus*. Enoſtris Athanaſius, qui Egyptianus ipſe fuit, Orat. cont. Gentes: *Alii fluvios & fontes, & omnium maximè Egyptiani aquam præcipuè venerati, deosque appellant*. Similiter Jul. Firmic. de Err. prof. Relig. Voſſius.

Lin. 4. *Nec flumina quidem.*] Pro ne reſpoſui nec ex MSS. 2. Reg. 3. Colb. Brun. & editis multis: quod præcedentia requirunt.

Lin. 6. *Qua mundi partes ſunt.*] Eadem mens eſt Ciceronis de Naturâ deorum, ſcilicet partes mundi non eſſe partes Dei.

Lin. 7. *Ergò ne mundus quidem totus Deus eſt.*] De hac Stoicorum ſententiâ vide Ciceronem in 4. Academicarum Quæſtion. Mundus erat Stoicis Deus ipſe. Plutarch. de Phil. Plac. lib. 1. cap. 3, & 7. Epiphani. hæref. præfat. Seneca Quæſt. nat. lib. 2. cap. 45. *Vis Deum mundum vocare & non falleris. Ipſe enim eſt totum quod vides, totus operibus ſuis inditus & ſe ſuſtensans vi ſua*, Manil. Aſtron. lib. 1.

Quâ pateat mundum divino numine verti, Atque ipſum eſſe Deum.
Sic & Cato apud Lucanum lib. 9.

Jupiter eſt quodcumque vides, quodcumque movetur.

Lin. 15. *Propositiones quidem veræ ſunt, . . ſed aſſumptiones falſæ.*] Ciceroniano more loquitur Lactantius, propositionemque vocat eam ſyllogiſmi partem, quam Scholaſtici majorem nominant, & aſſumptionem dicit, quam Scholaſtici minorem vocant. Ex Iſao.

Lin. 22. *Mundus domicilium.*] Sic Cicero lib. 3. de Finibus ait *Mundum autem cenſent regi numine deorum, eumque eſſe quaſi communem urbem & civitatem hominum & deorum*;

quod incolitur, aliud, quod incolit. Sed illi, dum student id, quod falsò susceperant, confirmare, & sensibilem esse mundum, & Deum, argumentorum suorum consequentiâ non viderunt. Nam si mundi pars est homo, & sensibilis est mundus, quia homo sentit: ergò quia mortalis est homo, mortalis fit & mundus necesse est; nec tantum mortalis, sed & omnibus morbis & passionibus subiectus.

Et è contrario: Si Deus est mundus, & partes ejus utique immortales sunt; ergò & homo Deus est, quia pars est (ut dicitis) mundi. Si homo; ergò & jumenta, & pecudes, & cætera genera bestiarum, & avium, & piscium; quoniam & illa eodem modo sentiunt, & mundi partes sunt. At hoc tolerabile est: nam & hæc colunt Ægyptii. Sed res eò pervenit, ut & ranæ, & culices, & formicæ dii esse videantur, quia & ipsis inest sensus, & partes mundi sunt. Ita semper argumenta ex falso petita inaptos & absurdos exitus habent. Quid, quòd iidem ipsi aiunt, deorum & hominum causâ mundum esse constructum, quasi communem domum: ergò nec mundus Deus est, nec animans, si constructus est; animans enim non construitur, sed nascitur. Et si est ædificatus sic utique tanquam domus, tanquam navis; est ergò aliquis artifex mundi Deus; & seorsum erit mundus, qui factus est, seorsum ille, qui fecit. Jam illud quàm repugnans & absurdum, quòd cum cœlestes ignes cæteraque mundi elementa deos affirmant, item ipsum deum mundum dicunt. Quomodo potest ex deorum multorum acervo unus Deus confici? Si astra dii sunt, mundus ergò non Deus, sed domicilium deorum est. Si verò Deus mundus est; ergò omnia illa quæ sunt in eo dii non sunt, sed Dei membra, quæ utique sola Dei nomen accipere non possunt. Nec enim rectè quis dixerit, membra hominis unius multos homines esse: sed tamen non est similis comparatio animalis & mundi. Animal enim, quia sensu præditum est, etiam membra ejus habent sensum, nec, nisi à corpore divul-

& unum quemque nostrum ejus mundi esse partem.

Lin. 1. *Aliud quod incolit.*] Ità ex omnibus MSS. & veteribus editis restitui. In pluribus impressis est *colit*. Vide præcedentia.

Lin. 5. *Sed &.*] Omnium MSS. est; *sed* etiam editorum, præter Tornes. & Soubron.

Lin. 6. *Jumenta & pecudes.*] Quod confirmatur ex Epistola Pauli ad Roman. cap. 1. v. 23.

Lin. 11. *Nam & hæc colunt Ægyptii.*] Absurdioribus superstitionibus maxime addicti. De Superstitionibus religiosis Ægyptiorum vide Herodotum lib. 2. Ciceronem in 5. Tusculan. Philostratum in vitâ Apollonii lib. 6. Lucianum de Sacrificiis, Solinum cap. 45. & Eusebium lib. 2. de Præpar. Evang. cap. 1.

Lin. 12. *Ut & rana.*] Et restitui ex MSS. ac veteribus editis Rom. In 1. Clarom. est *ut & aranea*; forsan genuina lectio, quæ

melius convenit culicibus & formicis, quàm rana.

Lin. 15. *Mundum esse constructum.*] Plato quoque utrâque utitur loquendi ratione in Timæo. Si mundus à Deo ex nihilo factus est, quemadmodum professio Christiana credit, genitus non fuit. Nam *γενεσις* fit, quando materia aliam formam substantialem induit: *Be-tuleius*.

Lin. 19. *Jam illud quàm repugnans & absurdum.*] 1. Reg. Nam. MS. Pen. & ed. H. Spark. *quàm absurdum*.

Lin. 21. *Affirmant.*] Cunctorum propè MSS. est & edit. Rom. 1468. In 1. Colbert. & 1. Clarom. & in omnibus penè vulgatis *affirmant*.

Lin. 25. *Quæ utique sola Dei nomen.*] Sic reposuimus ex quampluribus MSS. In 2. Reg. & editis est *solius Dei*; in 2. Reg. 2. Colb. 2. Clarom. *solidi*.

fa, brutescunt. Cujus igitur rei similitudinem gerit mundus? Nimirum ipsi docent, cum factum esse non diffitentur, ut esset diis & hominibus quasi communis domus. Si ergo est constructus, ut domus, nec ipse Deus est, nec elementa, quæ sunt partes ejus; quia neque domus habere dominium sui potest, neque illa, de quibus domus constat. Non tantum igitur veritate, sed etiam verbis suis revincuntur. Sicut enim domus, in usum habitandi facta, per se nihil sentit, dominoque subiecta est, quæ eam fecit, aut incolit: ita mundus, per se nihil sentiens, factori Deo subjacet, qui eum in usum sui fecit.

Lin. 1. *Brutescunt.*] Ità edit. Spark. Cellar. Walch. & cuncti MSS. præter 3. Colb. & multos editos quibus est *putrescunt*; corruptè omnino. *Brutescunt*, Lactantio est, sensum perdunt.

Lin. 4. *Neque domus habere dominium sui potest.*] Sic legendum est ex utroque codice Bonon. & quinque Vaticanis. Operariorum of-
citantia i omisum esse, rectè censet Tho-

masius, & sic legendum esse textus ipse evincit: nam eò quod domus non habet dominium sui, hinc etiam mundus eo jure non gaudet. Præter codices à Thomasio laudatos reperio MSS. Regios, 3. Colb. Cauc. Jun. Ultr. Em. Cant. 1. Lips. 1. Clarom. Brun. edit. Rom. 1470. 1474. Ald. Crat. Gymnic. Graph. Tornes. Soubbron. Il. Gal. Spark. Cellar. Walch.

C A P U T VII.

De Deo, & religionibus insipientium; de avaritiâ, & majorum autoritate.

DUPLICI ergo ratione peccatur ab insipientibus: primum, quod elementa, id est Dei opera Deo præferunt; deinde, quod elementorum ipsorum figuras humanâ specie comprehensas colunt. Nam solis lunæque simulacra humanum in modum formant; item ignis, & terræ, & maris, quæ illi Vulcanum, Vestam, Neptunum vocant; nec elementis ipsis in aperto litant. Tanta homines imaginum cupiditas tenet, ut jam viliora ducantur illa quæ vera sunt: auro scilicet gemmis, & ebore delectantur. Horum pulcritudo ac nitor præstringit oculos: nec ullam religionem putant ubicumque illa non fulserint. Itaque sub obtentu deorum avaritia & cupiditas colitur. Credunt enim deos amare quidquid ipsi concupiscunt; quidquid est, propter quod furta, & latrocinia, & homicidia quotidie sæviunt; propter quod bella per totum orbem populos urbemque subvertunt. Consecrant ergo diis manubias & rapinas suas;

quos

Lin. 4. *Solis, lunæque.*] Contra hanc Græcorum superstitionem disputat Eusebius lib. 3. Præparat. Evangel. cap. 2.

Lin. 6. *In aperto litant.*] Ità cuncti editi & omnes penè manuscripti Jun. *sacrificant.* 1. Reg. & 1. Colb. *in operto litant*, malè 1. Bonon. antiq. *in compira litant*; alter Bonon. rec. & Tax. *in evento aperto litant.*

Lin. 13. *Consecrant ergo diis manubias.*]

Florus lib. 1. cap. 7. de Tarquinio Superbo: *De manubiis captarum urbium templum erexit.* Manubiæ autem propriè quid sint, & ut à prædis sive spoliis differant, docet Nonius Marcellus dum inquit: *Manubias à prædâ hoc distare veteres existimarunt, ut sit præda corpora ipsa rerum quæ capiuntur: Manubia verò pecunia ex prædâ venditâ redacta.*

quos certè necesse est imbecilles esse, ac summæ virtutis expertes, si subiecti sunt cupiditatibus. Cur enim cœlestes eos putemus, si desiderant aliquid de terrâ? vel beatos, si aliquâ re indigent? vel incorruptos, si voluptati habent ea, in quibus appetendis cupiditas hominum non immeritò damnatur? Veniunt igitur ad deos, non tam religionis gratiâ, quæ nulla potest esse in rebus malè partis & corruptibilibus, quam ut aurum oculis hauriant, nitorem levigati marmoris, aut eboris aspiciant; ut insignes lapillis & coloribus vestes, vel distincta gemmis fulgentibus pocula insatiabili contemplatione contrectent. Et quantò fuerint ornatio-
ra templa, & pulciora simulacra, tanto plus majestatis habere credun-
tur: adeò religio eorum nihil aliud est, quam quod cupiditas humana miratur.

Hæ sunt religiones, quas sibi à majoribus suis traditas pertinacissimè tueri ac defendere perseverant: nec considerant quales sint; sed ex hoc probatas atque veras esse confidunt, quòd eas veteres tradiderunt, tanta-
que est autoritas vetustatis, ut inquirere in eam scelus esse dicatur. Ita-
que creditur ei passim, tanquàm cognitæ veritati. Denique apud Cice-
ronem sic dicit Cotta Lucilio: „Habes Balbe, quid Cotta, quid pontifex
„sentiat. Fac nunc ego intelligam, quid tu sentias; à te enim philosopho
„rationem Religionis accipere debeo. Majoribus autem nostris, etiam nullâ
„ratione redditâ, rationis est credere“. Si credis, cur ergò rationem requi-
ris, quæ potest efficere ne credas? Si verò rationem requiris, & quæ-
rendam putas, ergò non credis. Ideò enim quæris, ut eam sequaris, cum
inveneris. Docet ecce te ratio non esse veras religiones deorum. Quid
facies? majoresne potius, an rationem sequeris? quæ quidem tibi non
ab alio insinuata, sed à te ipso inventa & electa est, cum omnes reli-
giones radicitus eruisti. Si rationem mavis, discedere te necesse est ab

Lin. 7. *Nitorem levigati marmoris, &c.*] Vide Tertull. Apol. cap. 12. Justin. Mart. Apol. 2. pro Christianis.

Lin. 11. *Adeò religio eorum.*] Sic restituimus ex MSS. 9. Reg. 2. Bonon. plur. Vatic. 6. Colb. 2. Clarom. Em. Cantab. Christ. Cotton. Bailliol. & edit. Rom. 1470. Impressi 8. *Adeò religio deorum*; Egnat. seu Ald. 1515. Paris. 1525. Graph. *an adeò religio deorum.*

Lin. 16. *Scelus esse dicatur.*] Sic legendum est ex utroque Bon. codice, & tribus Vaticanis; quia, inquit *Thomasius*, docti & sapientes cum simularent se magni facere veterum autoritatem, dicebant quidem scelus esse in eam inquirere, non tamen id scelus esse ducebant, cum sæpè ipsi multa suorum Majorum iriderent. Nec solum *dicatur* habent codices 2. Bonon. 3. Vatic. sed & 5. Colb. Jun. Lips. Tax. Ultr. Em. Cantab. Rostoch. Pen. 2. Clarom. & edit. 2. vet. Rom. ac If. Gall. Spark. Cellar. Walch. quasi ita dicant

Paganorum eruditi, etsi aliter sentiant. In scriptis 4. Reg. 1. Colb. Brun. & 8. impressis *ducatur.*

Lin. 18. *Lucilio.*] Ità restitutum ex omnibus fermè MSS. & editis. In 1. Reg. rec. ac 4. editis *Lucillo*; in edit. Graph. *Lucillio*. Hæc Ciceronis verba sunt ex lib. 3. de Nat. deorum non longè à principio.

Ibidem. *Balbe.*] Balbus est ipse Lucilius; vide cap. 5. & Cotta est idem pontifex. Cic. de Naturâ deorum lib. 1. cap. 22.

Lin. 25. *Quæ quidem tibi non ab alio insinuata.*] Sic habent MSS. 2. Bonon. Tax. Pen. 5. Vatic. 5. Colb. Em. Cant. Cauc. Pal. Lips. Rostoch. Ultr. 2. Clarom. Brun. & veteres editi Rom. Paris. If. alique, Regii quatuor & nonnullæ editiones carent illâ negativâ, quæ necessariò est addenda, ut sensus constet.

Lin. 26. *Electa est.*] MSS. 14. *elata est.* Verùm *Thomasius* putat legendum esse *elata est*.

instituti & autoritate Majorum; quoniam id solum rectum est, quod ratio præscribit. Sin autem pietas Majores sequi suadet, satere igitur, & stultos illos fuisse, qui excogitatis contra rationem religionibus servierunt, & te ineptum, qui id colas, quod falsum esse convinceris. Sed tamen quoniam nobis tantoperè Majorum nomen opponitur, videamus tandem qui fuerint Majores illi, à quorum autoritate discedi nefas ducitur.

Romulus urbem conditurus, pastores inter quos adoleverat convocavit, cumque is numerus condendæ urbi parum idoneus videretur, constituit asyllum. Eò passim confugerunt ex finitimis locis pessimi quique, sine ullo conditionis discrimine. Ita conflavit ex his omnibus populum; legitque in Senatum, eos qui ætate anteibant, & Patres appellavit, quorum consilio gereret omnia. De quo Senatu Propertius Elegiarum scriptor hæc loquitur:

Buccina cogebat priscos ad verba Quirites:

Centum illi in prato sæpè Senatus erat.

Curia, prætexto quæ nunc nitet alta Senatu,

Pellitos habuit rustica corda Patres.

Hi sunt Patres, quorum decretis eruditi ac prudentes viri devotissimè serviunt, idque verum ac immutabile omnis posteritas judicet, quod centum pelliti senes statutum esse voluerunt, quos tamen (ut in primo libro dictum est) Pompilius illexit, ut vera crederent esse sacra, quæ ipse tradebat. Est verò, cur illorum autoritas tanti habeatur à posteris, quos nemo, cum viverent, neque summus, neque infimus affinitate dignos judicavit?

Lin. 2. *Sin autem pietas Majores sequi suadet.*] Thomafius notat huic sententiæ minoribus litteris in codice Bon. hæc verba fuisse superscripta: *Sin autem veritas major est quæ suadet.* Verum in nullo alio codice nobis quidem viso ita habetur, quare nihil mutandum censuimus. Gall. Quam lectionem immutari non vult Thomafius propter codicis antiquitatem. Attamen minoribus litteris legitur in eodem codice, *sin autem veritas major est, quæ suadet, satere igitur.*

Ibidem. *Satere.*] Sic reposui ex MSS. & veteribus editis Rom. In cæteris vulgatis est *fateris.*

Lin. 3. *Servierunt.*] Omnium ferè MSS est. In MS. Jun. & in vet. editis *sex serviunt*; in sex aliis excusis *servierint.*

Lin. 4. *Quod falsum esse convinceris.*] Ità lego cum MSS. 5. Regiis, quorum duo sunt veterrimi, 7. Vatic. 4. Colbert. aliisque multis, ac 10. vet. edit. In scriptis 19. inter quos est 1. Bonon. antiq. & in sex impressis recentioribus est *convinceris.* Attamen putat Thomafius ex 1. Bonon. & 5. Vaticanis legendum

esse, quod falsum esse convinceris. Et hoc, inquit, refertur ad Ciceronem dicentem, *quæ ea ob pietatem sequebatur, quæ falsa esse conviceret.*

Lin. 5. *Videamus tandem.*] MSS. 11. & 6. vet. editi pro *tandem* repetunt, tamen quod proximè præcessit.

Lin. 9. *Asylum.*] De quo vide Dionysium Halycarn. Livium, Plutarchum & Strabonem.

Lin. 12. *Propertius.*] Lib. 4. Elegiâ 1. in quâ veterum Romanorum frugalitatem cum sui temporis luxu confert.

Lin. 14. *Buccina cogebat, &c.*] Hic ordo est manuscriptorum & vet. editorum: plures vulgati prius distichon posteriori ponunt loco. His versibus significat Propertius, primos Senatores non ulos fuisse togis prætextatis; sed pellibus, more rusticorum, quorum vestes erant pelles. Walch. Attamen in omnibus, quas vidi, Propertii editionibus distichon istud *Curia prætexto, &c.* præponitur huic *Buccina cogebat, &c.* sed hæc sensum non mutant. Vide igitur Propertium libro 4. Elegiâ 1.

Lin. 20. *Primo libro.*] Scilicet cap. 22.

CAPUT VIII.

De rationis usu in religione; deque somniis, auguriis, oraculis, talibusque portentis.

QUARE oportet, in eâ re maximè in quâ vitæ ratio versatur, sibi quemque confidere, suoque judicio ac propriis sensibus magis nitî ad investigandam & perpendendam veritatem; quàm credentem alienis erroribus decipi tanquàm ipsum rationis expertem. Dedit omnibus Deus pro virili portione sapientiam, ut & inaudita investigare possent, & audita perpendere. Nec quia nos illi temporibus antecesserunt, sapientiâ quoque antecesserunt, quæ si omnibus æqualiter datur, occupari ab antecessentibus non potest. Illibabilis est tanquam lux & claritas solis, quia ut sol oculorum, sic sapientia lumen est cordis humani. Quare cum sapere, id est, veritatem quærere, omnibus sit innatum, sapientiam sibi adimunt, qui sine ullo judicio inventa Majorum probant, & ab aliis pecudum more ducuntur. Sed hoc eos fallit, quòd Majorum nomine posito, non putant fieri posse, ut aut ipsi plus sapiant, quia minores vocantur, aut illi despuerint, quia majores nominantur. Quid ergò impedit, quin ab ipsis sumamus exemplum; ut quomodò illi, quæ falsa invenerant, posteris tradiderunt, sic nos, qui verum invenimus, posteris meliora tradamus? Superest ingens quæstio, cujus disputatio non ab ingenio, sed à scientiâ venit, quæ pluribus explicanda erit, ne quid omninò dubium relinquatur. Nam fortasse aliquis ad illa confugiat, quæ à multis & non dubiis traduntur autoribus; Eos ipsos, quos docuimus deos non esse, majestatem suam persæpè ostendisse, & prodigiis, & somniis, & auguriis, & oraculis. Et sanè multa enumerari possunt digna miraculo; in primis illud, quòd Accius Navius summus Augur, cum Tarquinium Priscum

Lin. 5. *Pro virili portione.*] Id est æqualiter; namque portiones viriles Jurisconsulti. ut plurimum æquales interpretantur, quæ scilicet pro numero personarum & in capita constituentur, ut tot fiant, quot sunt & personæ. *Betyleius.*

Lin. 8. *Illibabilis.*] Vox maximè rara. MSS. 1. Colb. Em. Cantabrig. *Illabilis*; 1. Lipf. *Illibalis*; Gronov. *Habilis*.

Lin. 9. *Cordis humani.*] Id est, animæ nostræ, intellectûs nostri: loquitur Lactantius more Hebræorum. *Walch.*

Lin. 15. *Quæ falsa invenerant.*] Scitè legitur quæ MSS. Regiis, in 3. Colb. Goth. 1. Clarom. ac veterib. editis. In 3. Colb. 1. Clarom. Brun. & vulgatis rec. est *qui*.

Lin. 21. *Et auguriis.*] Auguria non solum apud Græcos, sed & apud Barbaras quasque

nationes in pretio fuere, *Ælian. lib. 2. Var. Hist. cap. 31.* Hanc ad Græcos scientiam manasse tradente *Telegono*, primo ejus inventore, prodidit *Suidas* in voce *Τηλέγονος*. At *Hetrusci* se autores prædicabant, repertoremque extitisse *Tagem* quemdam. *Ovid. lib. 15. Metamorph.*

Indigenæ dixerunt Tagem, qui primus Etruscum

Edocuit gentem casus aperire futuros,

Qui plura de auguriis vult, adeat *Dempsterum*, ex quo hæc hausimus. Exemplum quæ sequuntur ex *Cicerone* potissimum desumpta sunt, ex libris de *Naturâ deorum* & de *Divinatione*. Vide etiam *Valerium Maxim. lib. 1. cap. 4. & sequent.*

Lin. 23. *Accius Navius.*] Ità omnes fere MSS. & editi. 1. Bon. antiq. & 1. Colbert, à

commoneret, ut nihil novi facere inciperet; nisi prius esset inauguratus; eique rex artis ejus elevans fidem diceret, ut consultis avibus renuntiaret sibi, utrumne fieri posset id quod ipse animo concepisset, affirmaretque Navius posse: Cape igitur hanc, inquit, cotem, eamque novacula disface. At ille incundanter accepit, ac secuit.

Deinde illud, quod Castor & Pollux, bello Latino, apud Lacum Juturnæ visi sunt equorum sudorem abluentes, cum ædes eorum, quæ juncta fonti erat, suâ sponte patuisset: iidem bello Macedonico equis albis insidentes, Publio Vatiene Romam nocte venienti se obtulisse dicuntur, nuntiantes eo die regem Persen victum atque captum, quod paucis post diebus litteræ Pauli verum fuisse docuerunt. Illud etiam mirabile, quod simulacrum Fortunæ muliebri non semel locutum esse traditur; item Junonis Monetæ, cum captis Veïis unus ex militibus ad eam transferendam missus, jocabundus ac ludens interrogavit, utrumne Romam migrare vellet; respondit velle. Claudia quoque proponitur in exemplo mi-

secundâ manu, *Navius*. Aliquibus dicitur *Attius Navius*. In 2. Reg. est *Attus*; apud Ciceronem vulgatum *Attius Navius*. De hac historiâ vide Ciceron. lib. 2. de Nat. deor. & lib. 4. de Divinatione. Extat in Livio lib. 1. Floro lib. 1. cap. 5. Dionys. Halicarn. lib. 3. Valer. Maxim. lib. 1. cap. de Auspiciis.

Lin. 1. *Facere*.] Hæc vox abest à MS. Cant. nec inde sensus deficit. Attamen codices quos mihi videre licuit habent *facere inciperet*, ut legitur in hæc nostrâ editione.

Ibidem. *Nisi prius esset inauguratus*.] Inaugurare hoc loco est, auguria consulere. Inaugurabantur etiam loca, quando consecrabantur. Et quia creati magistratus munera sibi delegata sine auguriis non adibant, inaugurabantur, hoc est, ut hodiè Barbarè loquuntur, investiebantur. Vide ad hæc Francisc. Petrarch. lib. 4. Rer. Mem. tract. 5. c. 3. Betul.

Lin. 5. *Eamque novacula disface*.] Sic habent MSS. omnes; atque ita legendum esse censeo cum Cl. Puteano, qui verbum hoc *disface* eruditè explicat: quasi diceret *disseco*. Hæc vox sic legenda apud Autorem nostrum Lactantium lib. 3. c. 17. non *disjice*, ut vitiosè impressi ferè omnes habent. Si excipias tamen editionem Rostoch. anni 1476. quæ habet *disface*: quæ de re vide Pareum in suo Lexico Critico, ubi hoc verbum ex antiquis autoribus explicat. In MS. Rohanneo legitur *deffice* sed malè; at Sangermanens. habet *disface* ut alii codices.

Lin. 6. *Et Pollux*.] Hæc historia legitur apud Plutarch. in Paulo Emilio: meminereunt & Valer. Maxim. lib. 1. cap. de Miraculis, Ovid. l. 1. Fast. Cic. l. 2. & 3. de Nat. deor.

Ibidem. *Juturna*.] MSS. 1. Reg. rec. 1. Colb. & Brun. *Diuturna*; al. 1. Reg. Tornes. 1. Colb. *Miturna*; 1. Clarom. *Vuiturna*; 1. Bonon. antiq. *Saturni*. *Juturna* Dauni filia; Turni Rutulorum Regis soror, cujus nomine fons & lacus erat influens in Numium Fluvium in Latio non longè à Lavinio. Hujus mentio fit 2. Fastor. ab Ovidio.

Lin. 9. *Publio Vatiene*.] Ità restituimus ex MSS. 10. Reg. 5. Colb. 2. Clarom. ac editis Rom. 1470. & Betul. faventibus MSS. 1. Colb. & Brun. quibus est *Vatreno*, pro *Vatiene*; in multis editis *Vatinio*. Apud Cic. l. 3. de Nat. deor. n. 11. leg. *Vacieno*, & in marg. *Vatiene*. c. & 1. sæpè confunduntur in manuscriptis.

Lin. 12. *Simulacrum Fortuna muliebri*.] Sic reposui ex antiquioribus & potioribus MSS. In recentioribus & in vulgatis est *muliebris*. Super hoc lege Dionys. Halicarn. lib. 8. Plutarch. in Carliolano, Livium lib. 2. Valer. Maxim. lib. 1. cap. de Miracul. S. Augustin. lib. 4. de Civit. Dei cap. 19.

Lin. 13. *Junonis Monetæ*.] MS. 1. Bon. antiq. *Monita*. *Juno Monetæ* à monendo cognominata. Cicero lib. 1. de Divinatione cap. 45. & lib. 2. cap. 32. Junonis Monetæ historia est apud Livium lib. 5. Valer. Maxim. lib. 1. cap. de Miraculis. Plutarchus in Camillo scribit, Monetæ templum eo loco fuisse, quo Manlii Capitolini domus fuerit.

Lin. 14. *Interrogavit*.] Ità MSS. antiquiores & meliores. Recentiores & editi legunt, *interrogaret*.

Lin. 15. *Claudia quoque*.] Hæc historia est apud Livium lib. 9. Decad. 3. apud Herodianum lib. 1. apud Ovid. lib. 4. Fastor.

raculi. Nam cum ex libris Sibyllinis Idæa mater esset accita, & in vado Tyberini fluminis navis quæ vehabatur hæssisset, nec ullâ vi commoveretur, Claudiam ferunt, quæ semper impudica esset habita ob nimios corporis cultus, deam submissis genibus orasse, ut, si se castam judicaret, suum cingulum sequeretur, ita navim, quæ ab omni juventute non valuit commoveri, ab unâ muliere esse commotam. Illud æquè mirum, quod lue sæviante, Æsculapius Epidauro accitus, urbem Romam diuturnâ pestilentia liberasse perhibetur.

Sacrilegi quoque numerari possunt, quorum præsentibus pœnis injuriam suam dii vindicasse creduntur. Appius Claudius Censor, cum adversus responsum ad servos publicos sacra Herculis transfulisset, luminibus orbatus est, & Potitiorum gens, quæ prodidit, intra unius anni tempus extincta est. Item Censor Fulvius, cum ex Junonis Lacinia templo marmoreas tegulas abstulisset, quibus ædem Fortunæ equestris, quam Romæ fecerat, tegeret, & mente captus est, & amissis duobus filiis in Illyrico militantibus, summo animi mœrore consumptus est. Præfectus etiam M. Antonii Turullius, cum apud Cœos everso Æsculapii luco classem fecisset, eodem postea loco à militibus Cæsaris est interfectus. His exemplis adjungitur Pyrrhus, qui sublatâ ex thesauro Proserpinæ Locrensis pecuniâ, naufragium fecit, ac vicinis deæ litoribus illisus est, ut nihil, præter eam pecuniam, incolume reperiretur. Ceres quoque Milesia multum sibi apud homines venerationis adjecit. Nam cum ab Alexandro capta civitas esset, ac milites ad eam spoliandam irrupissent, omnium oculos repente objectus fulgor ignis extinxit.

Reperiuntur etiam somnia, quæ vim deorum videantur ostendere. Tiberio namque Attinio, homini plebeio, per quietem obversatus esse Jupiter dicitur, & præcepisse, ut Consulibus & Senatui nuntiaret, ludis Circensibus proximis præfultorem sibi displicuisse, quod Antonius Maxi-

Lin. 7. *Æsculapius Epidauro.*] Hujus historiae meminit Livius lib. 10. & Plut. in Proble.

Lin. 10. *Adversus responsum.*] Hæc duo verba desunt in MSS. 1. Bon. antiq. & 3. Reg.

Lin. 11. *Orbatus est.*] De Appii Claudii cæcitæ lege Ciceronem in Catone majore.

Lin. 12. *Censor Fulvius.*] De hoc lege Livium Decad. 5. lib. 2. & Valer. Maxim. de Neglectâ religione.

Lin. 13. *Junonis Lacinia.*] Itâ legendum ex potioribus MSS. Reg. 5. Colb. Tornes. 1. Clarom. Tornes. Brun. & omnibus ferè editis ac Virgil. Æneid. lib. 3. v. 552. Plin. lib. 2. cap. 7. Arnob. lib. 6. In 1. Clarom. *Lacinia*, pravè; in antiq. 1. Bon. & 1. Reg. ac edit. Jun. *Lucina*; 1. Colb. *Licina*. Vide Valer. Max. lib. 1. cap. 1. n. 20. Juno Lacinia à Promontorio cognomine juxta Crotonem; sic Virgilius lib. 3. Æneid.

— *Attollit se diva Lacinia contra.*

Lin. 16. *Turullius.*] Sic plurimi MSS. & editi. At in MSS. 1. Reg. rec. est *Curullius*;

1. Clarom. *Turallius*; 1. Colbert. *Turtullius*; 1. al. Colb. *Turculius*; 3. Colb. & Brun. *Thurillius*; Torn. *Turillus*; al. Clarom. & Em. *Terrullius*. De hoc etiam vide Valerium Maxim. capite jam citatò.

Lin. 17. *Loco.*] MS. 1. Clarom. ac editi Ald. Paris. 1525. Graph. If. *luco*: sed malè; siquidem luco everso tantum supererat locus.

Lin. 18. *Cæsaris.*] Augusti scilicet.

Ibidem. *Pyrrhus.*] De hoc vide Valerium ibidem.

Lin. 21. *Milesia.*] De quâ vide Valerium.

Lin. 23. *Objectus fulgor ignis.*] Doctiss. Francius suspicabatur legendum esse *objecti fulgor ignis*.

Lin. 25. *Per quietem.*] Scitè Latini insomnia *quietis* vocabulo significant. *Cellar.* De hoc vide Valerium cap. de insomniis, Ciceronem lib. 1. de Divinat. Dionys. Halicarn. lib. 7. Plutarch. in Coriolano; vide & S. August. de Civitate Dei lib. 4. cap. 26.

Lin. 27. *Præfultorem.*] Sic habent cuncti S iij

mus quidam diverberatum servum sub furcâ medio circo ad supplicium duxerat, ideòque ludos instaurari oportere; quod cum ille neglexisset, eodem die filium perdidisse, ipse autem gravi morbo esse correptus: & cum rursus eandem imaginem cerneret quærentem, satissime poenarum pro neglecto imperio pependisset, lecticâ delatus ad Consules, & omni re in Senatu expositâ, recepisse corporis firmitatem, suisque pedibus domum rediisse. Illud quoque somnium non minoris fuit admirationis, quo Cæsar Augustus dicitur esse servatus. Nam cum bello civili Brutiano, implicitus gravi morbo, abstinere prælio statuisset, medico ejus Artorio Minervæ species obversata est, monens ne propter corporis imbecillitatem castris se contineret Cæsar. Itaque in aciem lecticâ perlatus est; & eodem die à Bruto castra capta sunt. Multa prætereà exempla similia possunt proferri: sed vereor ne, si fuero in propositione rerum contrariarum diutius immoratus, aut oblitus esse propositi videar, aut crimen loquacitatis incurram.

ferè MSS. & editi, & sic Valerius Max. d. 1. At Cicero & Arnob. lib. 4. *præsulem*; Livius, *præsultatorem*, qui saltando initium facit ludorum,

Lin. 1. *Servum sub furcâ.*] Moris erat servos infidos sub furcâ virgis cædere; ille verò qui hoc supplicii genere fuerat affectus, furcifer audiebat, ut refert Plutarchus in Coriolani vitâ. *Gallus.*

Lin. 3. *Ipse autem gravi morbo esse correptus... lecticâ delatus, &c.*] Sic restitui ex potioribus MSS. 2. Reg. 2. Colb. 2. Clarom. Subintellige utrobique verbum *dicitur*, quod præcessit; alioquin syntaxis non constabit, sicut nec in lectione *est correptus*: quæ est 1. Colb. Brun. & ed. Rom. 1468, 1470, Pa-

ris. 1525. neque in eâ, *ipsum autem gravi morbo esse correptum... lecticâ delatus*, quæ est 2. Reg. & 2. Colb. ac plurimum editorum.

Lin. 7. *Illud quoque somnium, &c.*] Variant nonnihil scriptores; quidam enim tradunt, Augustum propter illud somnium in aciem descendisse, alii verò, propter idem somnium prælio non adfuisse. Lactantius Authorem habuit Valerium lib. 1. cap. de Somniis. Vide & Plut. in Brut. ad fin. Suet. in Octav. cap. XIII. & XCI. Appian. ad fin. IV. de Bell. Civil. Patere, ibidem, & Flor. I. IV. cap. VI. Tertull. in lib. de Animâ. *Isaus.*

Lin. 8. *Augustus.*] Cum de hoc dissentiant Scriptores, vide Suetonium, Plutarch. Patereculum, Florum.

C A P U T IX.

De Diabolo, Mundo, Deo, Providentiâ, Homine & ejus sapientiâ.

EX P O N A M igitur omnium istorum rationem; quò facilius res difficiles & obscuræ intelligantur, & has omnes simulati numinis præstigias revelabo, quibus inducti homines, à veritatis viâ longius recesserunt. Sed

Lin. 2. *Et has omnes simulati numinis præstigias revelabo.*] Ità MSS. plerique Regii & Vaticani, 6. Colb. Pen. 1. Clarom. Brun. omnesque editi præter Rom. 1468. & 1470. in quibus est *simulatas*; in Regio-Put. & *has omnes simulationum in his præstigiis revelabo*; in

Bon. antiq. & *has omnes simulationum causas in his præstigiis revelabo*; in 1. Clarom. & *has omnes simulationum causas in his præstigiis simulati numinis præstigiis revelabo.*

Lin. 3. *Inducti.*] MSS. 1. Bon. antiq. & 1. Clarom. *inducti.*

repetam longè altiùs; ut si quis ad legendum veri expers & ignarus accesserit, instruat, atque intelligat, quod tandem sit

————— *Caput horum & causa malorum;*

& lumine accepto, suos ac totius generis humani perspiciat errores.

Cùm esset Deus ad excogitandum providentissimus, ad faciendum solertissimus, antequàm ordiretur hoc opus mundi, (quoniam pleni & consummati boni fons in ipso erat, sicut est semper) ut ab eo bonum tanquàm rivus ori-
retur, longèque proflueret, produxit similem sui spiritum, qui esset virtuti-

Lin. 2. *Instruat.*] Ità quamplurimi MSS. & ed. Cellar. In octo rec. MSS. & cunctis fer-
mè editis, *Instituatur.*

Lin. 3. *Caput.*] Ex Virgil. 11. Æneid.

Lin. 4. *Perspiciat errores*] Post hæc verba in decem rec. MSS. & in plurimis impressis sequentia hæc leguntur: *Sicut mater sine exemplo genuit autorem suum, sic ineffabiliter pater genuisse credendus est coeternum. De matre natus est, qui jam ante fuit; de patre, qui aliquandò non fuit: hoc fides credat, intelligentia non requirat, ne aut non inventum putet incredibile, aut repertum non credat singulare.* Sed illa non reperiuntur in antiquissimis MSS. 1. Bonon. 2. Reg. Cauc. 3. item aliis Regiis, 8. Vaticanis, 1. Sorbon. 4. Oxon. Tornes. Betul. Gat. 2. Colb. 1. Clarom. edit. If. Spark. aliisque. In 1. Clarom. cod. margine scriptum est, *Hæc non credo esse Lactantii verba.* In editionibus antiquissimis 1475. & 1490. paulò post medium legitur *non defuit;* sicut & in MSS. Rohanneo & Sangermanensi. At rectiùs illa sustuleris, quàm si in emendandis (quod alii faciunt) operam luseris. Etenim ab Arianis addita sunt, & redolent hæresim Arianam, quæ toties de Christo pronunciavit *ὁ υἱος θεοῦ υἱ.* Ego hæc in textum propter illos maximo numero MSS. non esse admittenda puto cum Gallæo. Betuleius qui hæc verba admittit in textu Lactantiano, monet tamen ea non esse in veteri codice, ac nil non movet, ut ipse sensum his tribuat Catholicum, fateturque ea sapere hæresim Arianam. Verùm præstantissima editio Colonienfis anni 1544. illa non admittit nisi miniori caractere, monetque ea non haberi in manuscriptis, quibus editor usus est.

Lin. 5. *Deus ad excogitandum providentissimus.*] Sic habent multi antiquissimi & optimi MSS. quod ex infra sequentibus confirmatur: *Et maximum Filium præfecit operi universo; eoque simul & consiliatore usus est & artifice in excogitandis, ornandis, perficiendisque rebus, quoniam is & PROVIDENTIA; & ratione*

& potestate perfectus est. Et inferiùs: *PROVIDENTIA excogitandi, & solertia potestasque faciendi.* In 8. rec. scriptis & in editis est *prudentissimus.*

Lin. 6. *Ordiretur hoc opus mundi.*] Post hæc verba in MSS. Marm. Goth. & in multis impressis hæc sequuntur: *Fecit in principio bonum & malum; id planè quid sit, apertiùs explicabo, ne quis me ita loqui arbitretur, ut Poëta solent, qui res incorporales quibusdam figuris quasi visibilibus comprehendunt, cum præsertim (vel præter) ipsum adhuc nihil esset.* Sed quia Manichæam hæresim asserunt, à quâ Lactantius planè fuit alienus, ut patet ex sequentibus, è textu expunximus tanquàm adulterinâ manu addita; non enim inveniuntur in antiquiss. Bon. Tax. 8. Regiis, 6. Colb. 2. Clarom. undecim Vaticanis, 2. Br. nec Oxoniensibus, nec in MSS. Jun. Rohan. & Sangerm. His etiam carent optimæ editiones Rom. 1468. 1470. Veneta anni 1490. Florentina, Plantiniana, Cratandri 1524. Ald. 1515. Antverp. Gymnici 1539. & Græch. Gallæus.

Lin. 7. *Bonum.*] Sic reposuimus ex antiquissimis & optimis MSS. 2. Bonon. 12. Vatican. 6. Reg. quorum unus est 900. annorum, 6. Colb. Tax. Pen. 1. Clarom. ed. Tornes. If. Cellar. MSS. Cauc. 2. Reg. rec. & 12. edit. *bono.* MSS. Regio-Puteanus, Ultr. Clarom. & Brun. *bonus.* Bonæ sunt tres illæ lectiones, quæ MSS. codicum autoritate fulciuntur.

Lin. 8. *Similem sui spiritum.*] A S. Hieronymo Epist. ad Pammach. erroris redarguitur Lactantius, quòd Dei Filium Dei *spiritum* appellaverit locutione cæteris usitatâ Patribus; Tertulliano Apologet. cap. 21. de Orat. c. 1. adv. Marcion. lib. 1. cap. 19. lib. 3. cap. 6. & 16. lib. 4. cap. 21. adv. Prax. cap. 26. Cypriano de vanit. Idolor. num. 71. juxta Pamelium, &c. Vide S. Thom. 1. part. quæst. 36. art. 1. Ex Isæo. In MSS. Brun. & Colb. *similem sibi.* At malè Lactantius dixit, Patrem produxisse filium; filius enim non fuit productus, sed genitus.

bus Dei patris præditus. Quomodo autem id voluerit, in quarto libro docere conabimur. Deinde fecit alterum, in quo indoles divinæ stirpis non permanfit. Itaque suapte invidiâ tanquàm veneno infectus est, & ex bono ad malum transcendit; suoque arbitrio, quod à Deo illi liberum datum fuerat, contrarium sibi nomen adscivit. Unde apparet, cunctorum malorum fontem esse livorem. Invidit enim illi antecessori suo, qui Deo patri perseverando, cum probatus, tum etiam carus est. Hunc ergo ex bono per se malum effectum Græci δὲ δολον appellant; nos criminatorem vocamus, quod crimina, in quæ ipse illicit, ad Deum deferat. Exorsus igitur Deus fabricam

Lin. 1. *Quomodo autem id voluerit, in quarto libro docere conabimur.*] Cap. 6. &c. Sic legendum est cum 7. Reg. 12. Vatic. 2. Bon. Cauc. Tax. Pen. 6. Colb. 3. Oxon. Ultr. 2. Clarom. Em. Cant. Brun. Jun. Sic vet. edit. Rom. 1468. Venet. 1490. Ald. 1515. & aliæ 7. editiones. Nonnullæ cum MSS. 3. Reg. & Balliol. fecerit, pro voluerit: cum solus esset, sed malè, quia Christus non potest dici unquam solus fuisse, ut dictum est in notis ad l. 1. c. 7. *Isaus. Quomodo autem id voluerit;* hæc verba Heumannus putat esse additamentum.

Lin. 3. *Invidiâ tanquàm veneno infectus est.*] Quod confirmatur Sap. cap. 2. v. 24. *Invidiâ diaboli mors introivit in orbem terrarum.* Irenæus quoque lib. 4. adv. hæres. cap. 78. lib. 5. cap. 24. & Cyprianus lib. de Zelō & Livore post init. etiam asseruere, diabolum peccavisse superbiæ indissolubili nexu, juxta Augustinum lib. 1. de Genes. ad litter. c. 14. conjunctâ invidiâ, tam in Dei Filium, quàm in hominem, ex Lactantio lib. 2. c. 8. & 12. Vide Estium in lib. 2. Sentent. distinct. 6. §. 2. & 3.

Ibidem. *Itaque suapte invidiâ.*] Non primò; sentiunt enim SS. Patres, Basilus, Chrysostomus, Ambrosius, Hieronymus, Augustinus, Gregorius M. & S. Thomas diabolum primò peccasse peccato superbiæ. Consequenter verò peccasse peccato invidiæ dicitur, affectando excellentiam quamdam singularem. Ex sacro textu dicitur in veritate non stetit. Joan. 8. 44.

Lin. 6. *Livorem.*] Vide Sapient. c. 2. 24.

Lin. 7. *Cum probatus, tum etiam carus est.*] Ità restitui ex MSS. antiquissimis 1. Bonou. 1. Regio-Put. 1. al. Reg. 1. Colb. aliisque; faventibus 1. Reg. 1. Colb. Pal. Lips. Brun. & edit. Gymnic. in quibus est comprobatus; in 1. Clarom. & ed. Ald. Paris. Crat. Graph. tum comprobatus; in 4. Colb. 1. Clarom. & 6. edis tum probatus.

Ibidem. *Per se malum effectum.*] Hæc pug-

nant cum doctrinâ Manichæorum, qui putant Deum authorem mali fuisse. Hic econtra angelus, qui bonus esset, per se malus effectus est.

Lin. 9. *Ad Deum deferat.*] Post hæc verba in MSS. 1. Reg. 900. annor. 1. al. Reg. rec. Marm. Balliol. & in nonnullis editis sequitur: *Cur autem justus Deustalem voluerit esse, quantum sensus nostri mediocritas poterit, explanare conabor. Fabricaturus Deus hunc mundum, qui constaret in (vel ex) rebus inter se contrariis atque discordibus, constituit ante diversa, fecitque ante omnia duos fontes rerum sibi adversantium, inter seque pugnantium, illos videlicet duos spiritus, rectum atque pravum, quorum alter est Deo tanquàm dextera, alter tanquàm sinistra, ut in eorum essent potestate contraria illa, quorum mixturâ & temperatione mundus, & qua in eo sunt, universa constarent. Item facturus hominem, cui virtutem ad vivendum proponeret, per quam immortalitatem assequeretur, bonum & malum fecit, ut posset esse virtus; qua nisi malis agitur, aut vim suam perdet, aut omnino non erit. Nam ut opulentiâ bonum videatur, acerbitas egestatis facit; & gratiam lucis commendat obscuritas tenebrarum; valetudinis & sanitatis voluptas ex morbo ac dolore cognoscitur: ita bonum sine malo in hac vitâ esse non potest. Et utrumque licet contrarium sit, tamen ita coheret, ut alterum si tollas, utrumque sustuleris; nam neque bonum comprehendere ac percipi potest sine declinatione ac fugâ mali, nec malum caveri ac vinci sine auxilio comprehensi ac percepti boni. Necessè igitur fuerat, & malum fieri, ut bonum fieret. Et quoniam fas non erat, ut à Deo proficeretur malum, (neque enim contra se ipse faciet,) illum constituit malorum inventorem; quem cum faceret, dedit illi ad mala excogitanda ingenium, & astutiam, ut in eo esset & voluntas prava, & perfecta nequitia, & ab eo contraria virtutibus suis voluit oriri, eumque secum contendere, utrumne* ipse

fabricam mundi, illum primum & maximum Filium præfecit operi universo; eoque simul & confiliatore usus est, & artifice in excogitandis, ornandis, perficiendisque rebus, quoniam is & providentiâ, & ratione, & potestate perfectus est: de quo nunc parcius, quod alio loco & virtus, & nomen ejus, & ratio enarranda nobis erit. Nemo quærat, ex quibus ista materiis tam magna, tam mirifica opera Deus fecerit; omnia enim fecit ex nihilo.

ipse plus bonorum daret, an ille plus malorum.

Sed rursus quoniam Deo summo repugnari non potest, bonorum suorum potestatem illi uliori (fortè leg. alteri) assignavit, quem supra bonum ac perfectum esse diximus. Ita duos ad certamen composuit, & instruxit: sed eorum alterum dilexit, ut bonum filium, alterum abdicavit, ut malum. Postea autem multos genuit alios operum suorum ministros, quos Græci ἀγγέλους nominant; & illos unius, sed repugnantis naturæ, qualis duorum. Sed pars illa corruptibilis non utique statim corrupta est in ortu sui principio: sed post compositum ordinatumque, sicut mox docebimus, à substantiâ cælestis vigore perversâ voluntate descendit. Ceterum in principio pares universi aquâ conditione apud Deum fuere, & idcirco Angeli omnes, quorum principes erant illi duo. Cum autem Deus ex his duobus alterum bono præposuisset, alterum malo, exorsus est fabricam mundi, omnibus his, quos creaverat, ministrantibus, & per certa officia dispositis. Sed hanc orationem tanquàm adulterinam in textum admittere nolumus; abest enim à duodecim Vaticanis, 8. Reg. 1. Bon. antiquiss. Tax. Pen. Lips. Nav. Pal. 2. Brun. 4. Oxon. Tornes. Rostoch. 6. Colb. Gat. Vict. 1. Sorbon. 2. Clarom. Abest etiam à MSS. Rohanneo & Sangerman. non invenitur in antiquiss. ed. Rom. Venet. 1490. nec in Ald. 1515. Paris. 1525. Graph. Antwerp. 1539. Cratandri 1524. If. &c. Neque etiam ullo modo admittenda, quamvis stilum Lactantii redoleat, quippe quæ multos errores continet: primò docet Manichæum errorem, nempe Deum creasse duo principia, unum boni, alterum mali. Falsum etiam est, bonum & malum ita coherere, ut si unum, etiam alterum sustuleris; in cælo enim hoc non obtinet. Deinde diabolum cum Dei filio confert, quod planè impium, ac ab Ariano quopiam excogitatum. Etiam hoc ἀνέλεγκτον, Deum habuisse in creatione Angelos operis sui ministros; imò & Lactantio repugnantis, qui hoc eodem cap. sic inquit: *Quomodo igitur ab homine divina illa vis differret, si ut homo, ita etiam Deus ope*

indigeat alienâ? Gallæus.

Lin. 1. *Illum primum & maximum Filium.* Cave putes Lactantium arbitrari, Angelos Dei filios naturâ esse, & ita vel ad Dei naturam illos extollere, vel Filium Dei ad naturam Angelorum dejicere. Lactantius unum Dei Filium Jesum, & cognovit, & docuit, ut infra hoc libro cap. 17. & lib. 4. cap. 8, ipsumque Deum de Deo confitetur eodem cap. 8. & cap. 18. ejusdem libri 4. *Quid* (inquit) *de hujus crucis indignitate dicemus; in quâ Deus à cultoribus Dei suspensus est atque suffixus?* Idem habet eodem lib. 4. cap. 10. 13. 14. & 29. item de lumine lumen eodem cap. 29. Patri consubstantiali cap. eodem; *Utrique* (inquit) *una substantia est;* ejusdemque cum eo potestatis hoc eodem lib. cap. 17. *Solus* (inquit) *habet rerum omnium cum Filio potestatem;* & unum cum Patre toto capite eodem, & cap. 8. ejusdem libri 4. citat illud Joannis, & confitetur: *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum;* in quo divinitas & coæternitas Filii luculenter asseritur. Omnia denique per ipsum facta fuisse confirmat hoc loco, & lib. 4. cap. 6. & cap. 8. in fine. Potius igitur ex Lactantio confoditur Arius, quàm ut ei vel minimum assentiatur. Cum igitur Lactantius hic & lib. 4. cap. 6. Angelos censere Dei filiorum nomine videatur, respectu quidem Verbi, id est unigeniti Filii Dei non univocè, sed æquivocè illo uti nomine putandus est.

Lin. 2. *Artifice.* Id concordat cum verbis Pauli ad Colossenses cap. 1. v. 16. & 17. ubi creatio mundi Verbo tribuitur.

Ibidem. *Ornandis.* MS. 1. Bonon. antiq. *ordinandis.* Sed & infra *instruxisse mundum pariter & ornasse.*

Lin. 3. *Quoniam is & providentiâ.* MSS. 1. Reg. & Rostoch. ac edit. Rom. 1468. & 1470. *prudentiâ,* quæ parùm appositè de Deo dicitur. Est enim virtus *prudentiâ* hominibus propria, *providentiâ* Deo, ut rectè Thomas observat.

Lin. 4. *Alio loco.* Id est infra lib. 4. cap. 6. & seqq.

Nec audiendi sunt poëtæ, qui aiunt chaos in principio fuisse, id est, confusionem rerum, atque elementorum; postea verò Deum direxisse omnem illam congeriem, singulisque rebus ex confuso acervo separatis, in ordinemque descriptis, instruxisse mundum pariter & ornasse. Quibus facile est respondere potestatem Dei non intelligentibus, quem credant nihil efficere posse, nisi ex materiâ subiacente ac paratâ; in quo errore etiam philosophi fuerunt. Nam Cicero de Naturâ deorum disputans, sic ait: „Primum igitur non est probabile, eam materiam rerum, undè orta sunt omnia, esse divinâ providentiâ effectam; sed habere, & habuisse vim & naturam suam. Ut igitur faber, cùm quid ædificaturus est, non ipse facit materiam, sed eâ utitur quæ sit parata, fidorque item cerâ: sic isti providentiæ divinæ materiam præstò esse oportuit, non quam ipse faceret, sed quam haberet paratam. Quòd si non est à Deo materia facta, ne terra quidem, & aqua, & aër, & ignis à Deo factus est.“ O quàm multa sunt vitia in his decem versibus! Primum, quòd is, qui in aliis disputationibus, & libris ferè omnibus providentiæ fuerit assertor, & qui acerrimis argumentis impugnaverit eos, qui providentiam non esse dixerunt, idem nunc quasi proditor aliquis, aut transfuga, providentiam conatus est tollere: in quo si contradicere velis, nec cogitatione opus est, nec labore; sua illi dicta recitanda sunt. Nec enim ab ullo poterit Cicero, quàm à Cicerone vehementius refutari. Sed concedamus hoc mori & instituto Academicorum; ut liceat hominibus valde liberis dicere, ac sentire quæ velint. Sententias ipsas consideremus. Non est, inquit, probabile, materiam rerum à Deo factam. Quibus hoc argumentis doces? Nihil enim dixisti, quare hoc non sit probabile. Itaque mihi è contrario vel maximè probabile videtur: nec tamen temerè videtur, cogitanti plus esse aliquid in Deo, quem profectò ad imbecillitatem hominis redigis; cui nihil aliud, quàm

Lin. 1. *Poeta.*] Hesiodus scilicet & Ovid. initio 1. *Metam.* & 1. *Fast.* Vide supra l. 1. c. 5. Non ideo poetas reprehendit Lactantius, quòd chaos quoddam constituerint, è quo postea emerferit universi pulcritudo; sed quòd illud fecerint Deo coæternum. Notum est enim ex sacris Scripturis, confusam aliquam indigestamque molem, id est chaos, ex nihilo creasse Deum.

Lin. 4. *Descriptis.*] Ità omnes ferè MSS. & impressi. At 1. Bon. antiq. & 1. Clarom. cum edit. If. *digestis.*

Lin. 5. *Credant.*] Manuscriptorum est; *credunt*, editorum.

Lin. 7. *De Naturâ deorum.*] Scilicet in fragmentis libri 1. de Naturâ deorum.

Lin. 11. *Providentiæ divinæ.*] De hac vide librum Lactant. de Irâ Dei.

Lin. 12. *Non quam ipse faceret.*] Fortè legendum, *ipse fecerit.*

Lin. 14. *In his decem versibus.*] Latinis versibus non tantum metrici, sed quacumque lineæ

scripturarum. Cicer. *Non paginas tantum epistola, sed etiam versus syllabasque numerabo.* Pro R. P. 14.

Lin. 21. *Concedamus hoc mori.*] Ità legendum ex MSS. omnibus & editis, præter Torn. Soubr. Thom. Walch. in quibus est *huic mori*; & Rom. 1470. 2. Paris. Ald. Fasit. ac Betul. in quibus est *hoc more*; malè. Cicero enim Academicorum more disputabat; atque illi mori concedendum aiebat Lactantius. Ex *Isao.*

Lin. 22. *Sententias ipsas consideremus.*] Ex 4. vet. MSS. Regiis; Goth. 1. Clarom. & edit. Cellar. approbante Francio reposui *ipsas*, quod efficacius est, quàm *ipsius* aliorum.

Lin. 24. *Doces.*] Omnium est MSS. ac edit. Rom. 1468. 1470. Tornes. Soubron. In 14. editis legitur *probas*.

Ibidem. *Nihil enim.*] Sic plurimi MSS. Regii, 6. Colb. 2. Clarom. Ein. Cant. Brun. & editi supra citati. In MSS. 2. Bonon. sex aliis, & in nonnullis editis est, *Non enim.*

opificium concedis. Quo igitur ab homine divina illa vis differet, si ut homo, sic etiam Deus ope indiget alienâ? Indiget autem, si nihil moliri potest, nisi ab altero illi materia ministretur. Quod si fit, imperfectæ utique virtutis est, & erit jam potentior judicandus materiæ institutor. Quo igitur nomine appellabitur, qui potentiâ Deum vincit? Siquidem majus est, propria facere, quàm aliena disponere. Si autem fieri non potest, ut sit potentius Deo quidquam, quem necesse est perfectæ esse virtutis, potestatis, rationis; idem igitur materiæ fictor est, qui & rerum ex materiâ constantium. Neque enim Deo non faciente, & invito, esse aliquid aut potuit, aut debuit. Sed probabile est, inquit, materiam rerum habere, & habuisse semper vim & naturam suam. Quam vim potuit habere, nullo dante? quam naturam, nullo generante? Si habuit vim, ab aliquo eam sumpsit. A quo autem sumere, nisi à Deo potuit? Porro si habuit naturam, quæ utique à nascendo dicitur, nata est. A quo autem, nisi à Deo potuit procreari? Natura enim, quâ dicitis orta esse omnia, si consilium non habet, efficere nihil potest. Si autem generandi & faciendi potens est; habet ergo consilium, & propterea Deus sit necesse est. Nec alio nomine appellari potest ea vis, in quâ inest, & providentia excogitandi, & solertia potestasque faciendi. Melius igitur Seneca omnium Stoicorum acutissimus, qui vidit, nil aliud esse naturam, quàm Deum. Ergo, inquit, Deum non laudabimus, cui naturalis est virtus? nec enim illam didicistis ex ullo. Immo laudabimus: quamvis enim naturalis illi sit, illa sibi illam dedit; quoniam Deus ipse natura est. Cùm igitur ortum rerum tribuis naturæ, ac de-

Lin. 1. *Quo igitur ab homine.*] Ità cum ed. Rom. 1470. Thyf. Gall. & Cellar. & MSS. omnibus, præter rec. 2. Colb. & Jun. & editos duodecim, in quibus est *Quomodo*.

Ibidem. *Divina illa vis differet.*] Sic restitui ex veterrimis MSS. 1. Regio-Put. 1. Bon. 4. Colb. 1. Clarom. Brun. & edit. Gall. 1563. faventibus 1. Reg. antiquissimo, Jun. Lips. Pal. Pen. Ultr. 1. Colb. 1. Clarom. ac editis quibus est *differet*, præter ed. Rom. 1470. in quâ, sicut & in 1. Bon. 1. Reg. & 1. Colb. legitur *differet*.

Lin. 2. *Ope indiget alienâ.*] *Indiget*, omnium ferè MSS. & vet. editorum est; in cæteris impressis & Reg. 1. Colb. & Brun. *indigeat*.

Lin. 13. *Sumpsit.*] Manuscriptorum est & vet. editorum ac Cellar. In rec. vulgatis, *assumpsit*.

Lin. 15. *Quâ dicitis.*] Sic restitui ex editis Rom. 1468. 1470. Betul. Tornes. Soubron, cunctisque MSS. præter 1. Clarom. in quo est *quâ dicitis*; in altero Clarom. multisque editis *quâ dicitur*.

Lin. 16. *Et faciendi.*] Ità plures editi &

omnes MSS. præter Cotton. in quo est *ac faciendi*; in multis impressis aut *faciendi*.

Lin. 19. *Seneca.*] Vid. Senec. lib. 4. de Benefic. c. 7. Adde Plinium lib. 2. cap. 7. & lib. 27. cap. 3. De hoc infra lib. 3. cap. 18.

Lin. 21. *Nec enim.*] Additum est enim ex MSS. Regiis 3. Colbert. 2. Brun. & vetustioribus ac melioribus editis: quod in 9. MSS. deest.

Lin. 22. *Naturalis illi sit, illa sibi illam dedit.*] Ità MSS. 2. Bonon. 9. Reg. 4. Colb. 2. Clarom. In scriptis Tax. Pen. Cantabrig. & Brun. editisque pluribus *illa sit*. In 1. Reg. rec. & ed. Rom. 1470. Ald. 1515. Paris. 1525. Crat. Graph. Gymnic. Fasit. & edit. Colon. 1544. *naturalis illa ei sit, sibi illam dedit*; quod aptius crederem; In Em. *naturalis illi sit, sibi eam dedit*. Hæ duæ posteriores lectiones mihi non displicent.

Lin. 23. *Deus ipse natura est.*] Sic lego cum MSS. 2. Bonon. 8. Reg. quorum duo sunt vetustissimi, 3. Colb. 2. Clarom. Tax. Brun. aliisque. Sic infra Lactantius lib. 3. c. 26. In 1. Reg. 3. Colb. Jun. multisque editis, *Deus ipsa natura est*.

trahis Deo, in eodem luto hæsit; versuram solvis, Geta. A quo enim fieri negas, ab eodem planè fieri mutato nomine confiteris.

Sequitur ineptissima comparatio. » Ut faber, inquit, cum quid ædificaturus » est, non ipse facit materiam, sed utitur eâ quæ sit parata, fidorque item ce- » rà: sic isti providentiæ divinæ materiam esse præstò oportuit, non quam » ipse faceret, sed quam haberet paratam. « Immò verò non oportuit; erit enim Deus minoris potestatis, si ex parato facit, quod est hominis. Faber sine ligno nihil ædificabit, quia lignum ipsum facere non potest; non posse autem, imbecillitatis est humanæ: Deus verò facit sibi ipse materiam, quia potest. Possè enim, Dei est: nam si non potest, Deus non est. Homo facit ex eo, quod est; quia per mortalitatem imbecillis est, per imbecillitatem, definitæ ac modicæ potestatis: Deus autem facit ex eo, quod non est; quia per æternitatem fortis est, per fortitudinem, potestatis immensæ, quæ sine ac modo caret, sicut vitæ factoris. Quid ergò mirum, si facturus mundum Deus, prius materiam de quâ faceret præparavit, & præparavit ex eo quod non erat? quia nefas est Deum aliundè aliquid mutuari, cum in ipso, vel ex ipso sint omnia. Nam si est aliquid ante illum, & si factum est quidquam non ab ipso, jam & potestatem Dei, & nomen amittet. At enim materia nunquam facta est, sicut Deus, qui ex materiâ fecit hunc mundum. Duo igitur constituuntur æterna, & quidem inter se contraria; quod fieri sine discordiâ & perniciè non potest. Collidant enim necesse est ea, quorum vis & ratio diversa est: sic utraque æterna esse non poterunt, si repugnant,

Lin. 1. *In eodem luto hæsit, &c.*] Duo hæc sunt ex Phormione Terentiano act. 5. scen. 2. v. 15. Proverbium est, quo significatur aliquos implicari negotio, quo se extricare nequeunt. Vide, si lubet, Erasmi Adagia Chiliad. 1. ant. 4. Adag. 99. Prioris meminit idem Lactantius lib. 7. cap. 2.

Ibidem. *Versuram solvis, Geta.*] MSS. 1. Bon. antiq. 3. Reg. Ultr. Brun. aliique addunt *Geta*. Muretus legit *vorsuram*: alii *vorsura* scriptum volunt à Terentio. *Versuram* autem *solvere* Budæo dicuntur, qui ut syngrapham unam dissolvant, & unâ cautione se liberent, pecuniam mutuam majori fœnere iterum accipiunt, &c. Competit in eos, qui sic implicantur difficili negotio, ut se nequeant sine magno dispendio extricare. *Erasmi*. Translatio est a viatoribus, qui statim ut in lutum inciderint, alterum pedem educere conati, altero altius immerguntur.

Ibidem. *Fieri negas.*] Ità MSS. vetustissimi & optimi 1. Bonon. & 2. Reg. 6. Colb. Cant. Em. 2. Clarom. Brun. 2. vet edit. Rom. Ald. Paris. Graph. Crat. & Gallica versio. At rec. MSS. 2. Reg. 7. editi post *fieri* addunt *mundum*; sed perperam. Vide præcedentia.

Lin. 5. *Quam ipse faceret.*] Fortè legendum, *quam ipsa fecerit*.

Lin. 7. *Ædificabit.*] Ità reposui ex MSS. præter 1. Reg. in quo legitur *adificavit*, v. pro b. In editis est *adificat*.

Lin. 12. *Facit ex eo.*] Sic MSS. & ver. editi. In octo impressis rec. est *fecit*.

Lin. 15. *Præparavit, & præparavit ex eo.*] Sic codices Bononienses atque unus Vaticanus, teste Thomasio, qui hanc repetitionem concinnam invenit; cum prius in editis semel tantum legeretur *præparavit ex eo*.

Lin. 16. *Nefas est.*] Ità restitui ex MSS. In 2. Reg. rec. & editis *nefas esset*.

Lin. 17. *Nam si est aliquid ante illum, & si factum est quidquam non ab ipso, jam & potestatem Dei & nomen amittet.*] Sic emendavimus ex MSS. codicibus antiquissimis 1. Bonon. 5. Reg. 4. Colb. 1. Clarom. Em. Bal-liol. 2. Brun. Mirè variant cæteri MSS. & editi, quorum nobis videntur incongruæ lectiones. Sed lectio quam admittimus, optimum efficit sensum, quod prius non erat in quibus legebatur his verbis; *Nam si est aliquid ante illum factum*.

Lin. 22. *Non poterunt.*] Sic lego cum om-

quia superare alterum necesse est. Ergò fieri non potest, quin æterni natura sit simplex, ut indè omnia, velut ex fonte, descenderint. Itaque aut Deus ex materiâ ortus est, aut materia ex Deo. Quid horum sit verius, facile est intelligi. Ex his enim duobus alterum sensibile est, alterum caret sensu. Potestas faciendî aliquid non potest esse, nisi in eo quod sentit, quod sapit, quod cogitat, quod movetur. Nec incipi, aut fieri, aut consummari quidquam potest, nisi fuerit ratione provisum; & quemadmodum fiat, antequàm est, & quemadmodum constet, postquàm fuerit effectum. Deniquè is facit aliquid, qui habet voluntatem ad faciendum, & manus ad id quod voluit implendum. Quod autem insensibile est, iners & torpidum semper jacet, & nihil indè oriri potest, ubi nullus est motus voluntarius. Nam si omne animal ratione constat, certè nasci ex eo non potest, quod ratione præditum non est; nec aliundè accipi potest id, quod ibi, undè petiitur, non est. Nec tamen commoveat aliquem, quod animalia quædam de terrâ nasci videntur. Hæc enim non terra per se gignit, sed spiritus Dei, sine quo nihil gignitur. Non ergò Deus ex materiâ, quia sensu præditum ex insensibili, sapiens ex bruto, impatibile de patibili, expers corporis de corporali nunquam potest oriri: sed materia potius ex Deo est. Quidquid enim est solido & contrectabili corpore, accipit externam vim. Quod accipit vim, dissolubile est. Quod dissolvitur, interit. Quod interit, ortum sit necesse est. Quod ortum est, habuit fontem undè oriretur, id est factorem aliquem sentientem, providum, peritumque faciendî. Is est profectò, nec ullus alius quàm Deus. Qui quoniam sensu, ratione, providentiâ, potestate, virtute præditus est, & animantia, & inanima creare & efficere potest, quia tenet quomodò quidque sit faciendum. Materia verò semper fuisse non potest, quia mutationem non caperet, si fuisset. Quod enim semper fuit, semper esse non desinit; & undè absuit principium, abesse hinc etiam finem necesse est. Quin etiam facilius est, ut id quod habuit initium, sine careat, quàm ut habeat finem, quod initio caruit. Materia ergò si facta non est, ne fieri ex eâ quidquam potest. Si

nibus propè MSS. & veteribus editis. Cæteri vulgati cum 2. Colb. habent *potuerunt*.

Lin. 2. *Itaque aut Deus.*] Additum aut ex cunctis MSS. & quampluribus editis.

Lin. 3. *Nisi in eo quod sentit, quod sapit.*] Addidimus *quod sentit* ex omnibus scriptis & veteribus editis. Vide ea quæ præcefferunt.

Lin. 7. *Provisum.*] Ità restituimus ex MSS. Vaticanis, 2. Bon. 8. Reg. Tax. Pen. Lipf. Pal. Brun. edit. Rom. 1468. 1470. & edit. If. In 2. Colb. 1. Clarom. & in cunctis ferè editis, *prævisum*. Vide infra *ratione, providentiâ*.

Ibidem. *Et quemadmodum.*] Bis in supradictis 29. MSS. Legitur aut bis in 2. Reg. 1. Bon. rec. 1. Colb. & in Clarom. & in omnibus ferè editis. In Em. & Christ. *fiat antequàm factum est*.

Lin. 12. *Animal ratione.*] Hic innuere vi-

detur Lactantius animalia ratione esse prædita.

Lin. 19. *Contrectabili corpore.*] Ità emendavimus ex MSS. 7. Reg. 6. Colb. 2. Clarom. Brun. aliisque, ac editis Torn. Thomaf. In cæteris vulgatis tribusque Regiis rec. est *contractabili*.

Lin. 24. *Et inanima.*] Sic MSS. 2. Bonon. & 2. Reg. vetustissimi, & complures editi. In 1. Clarom. *inanimia*; in 4. Reg. 3. Colb. & 1. Clarom. *inanimata*; in aliis 3. Reg. 3. Colb. & Brun. *inanimantia*.

Lin. 25. *Materia.*] Vide Plutarch. de Placitis Philosophor. lib. 1. cap. 9.

Lin. 27. *Quod enim semper fuit, semper esse non desinit.*] Ex antiquioribus & melioribus editis codicibus omnibusque MSS. addidimus *semper esse*, quod deest in pluribus vulgatis & 3. scriptis Oxoniensibus.

fieri ex eâ non potest, nec materia quidem erit. Materia enim est, ex quâ fit aliquid. Omne autem ex quo fit, quia recepit opificis manum, destruitur, & aliud esse incipit. Ergo quoniam finem habuit materia, tum cum factus est ex eâ mundus, & initium quoque habuit. Nam quod destruitur, ædificatum est; quod solvitur, alligatum; quod finitur, incœptum est. Si ergo ex commutatione ac sine materia colligitur habuisse principium, à quo alio fieri nisi à Deo potuit? Solus igitur Deus, qui factus non est, & idcirco destruere alia potest, ipse destrui non potest. Permanebit semper in eo quod fuit, quia non est aliundè generatus, nec ortus, nec nativitas ejus ex aliquâ aliâ re pendet, quæ illum mutata dissolvat. Ex seipso est, ut in primo diximus libro; & ideò talis est, qualem se esse voluit, impassibilis, immutabilis, incorruptus, beatus, æternus.

Jam verò illa conclusio, quâ sententiam terminavit Tullius, multò absurdior. » Quòd si materia, inquit, à Deo non est facta, nec terra quidem, & » aqua, & aër, & ignis à Deo factus est. « Quàm callidè periculum prætervolavit. Sic enim superius illud assumpsit, tanquàm probatione non indigeret; cum id multò esset incertius, quàm illud propter quod assumptum est. Si non est, inquit, à Deo facta materia, nec mundus à Deo factus est. Ex falso maluit colligere, quod falsum est, quàm ex vero, quod verum. Et cum debeant incerta de certis probari, hîc probationem sumpsit ex incerto, ad evertendum quod erat certum. Nam divinâ providentiâ effectum esse mundum, (ut taceam de Trismegisto, qui hoc prædicat, taceam de carminibus Sibyllarum, quæ idem nuntiant, taceam de prophetis, qui opus mundi, ac opificium Dei uno spiritu ac parî voce testantur,) etiam inter philosophos penè universos convenit; id enim Pythagoræi, Stoici, Peripatetici, qui

Lin. 10. *Qua illum mutata dissolvat.*] MS. 1. Bonon. antiq. *Qua illum mutet ac dissolvat.*

Lin. 11. *Primo libro.*] Scilicet cap. 3. & 7.

Ibidem. *Impassibilis.*] Vide annotata ad libr. de Irâ Dei.

Lin. 23. *Sibyllarum.*] Initio scilicet sermonis primi.

Ibidem. *De Prophetis.*] Hæc ego non de veris prophetis intelligo, sed de alienigenis; ut puta Orpheo, Zoroastre, vel de Persarum Magis, Indorumve Gymnosophistis, aut Galorum Druidis vel Semnotheis. Nam sic Augustinus quoque aliquoties horum vatum mentionem facit. Lactantius siquidem hoc agit, ut Gentes suorum hominum testimoniis convincat. Quid enim attinebat, Moſen & alios ex professo vero Deo mundi opificium assignantes, cum Gentilibus numerari? *Beutleius.* Et hoc mihi videtur de veris Prophetis etiam intelligi posse. Confer. Huetium Demonstr. Evangelic. pag. 497.

Lin. 25. *Id enim.*] Sic emendavi ex MSS.

vetustissimis 2. Bon. 2. Reg. aliisque 4. Reg. 4. Colb. Goth. 1. Lips. 2. Clarom. Brun. & ed. Tornes. Cellar. Walch. quod aptius est, quàm plerorumque vulgatorum *idem etiam*, 2. Colb. & ed. If. *Idem enim.*

Ibidem. *Pythagoræi.*] Ità restitui ex MSS. ferè omnibus. In 3. Colb. Brun. & in vulgatis *Pythagorici*. De quo Plutarchus in Placitis Philosophor. ait, Pythagoram statuisse Deum ut principium omnium.

Ibidem. *Stoici.*] Hi docuerunt, nos Dei cognitionem habere ex pulcritudine simul & magnitudine rerum ab ipso factarum; ut Galen. in hist. Philos. retulit, cap. 27. Apud Laërtium, in Zenonis vitâ, definiunt, Θεὸν ἄντα ὡς ἀβάρατον. Miror autem, quid Hieronymo venerit in mentem, qui capite nono in Ezechielem negat Stoicos providentiam Dei asserere, præsertim cum Senecæ Stoici liber egregius de Providentiâ extet, Quid quòd Salvianus, sub initium sui operis, ubi eorundem ferè testimonio profert, Stoicos nequaquam silentio præterit. *Beutleius.*

sunt principes omnis disciplinæ. Denique à primis illis septem sapientibus ad Socratem usque ac Platonem pro confesso & indubitato habitum est, donec unus multis post seculis extitit delirus Epicurus, qui auderet negare id quod est evidentissimum, studio scilicet inveniendi nova, ut nomine suo constitueret disciplinam. Et quia nihil novi potuit reperire: ut tamen dissentire à cæteris videretur, vetera voluit evertere. In quo illum circumlatrantes philosophi omnes coarguerunt. Certius est igitur mundum providentiâ instructum, quàm materiâ providentiam conglobatam. Quare non oportuit putare, idcirco mundum non esse divinâ providentiâ factum, quia materia ejus divinâ providentiâ facta non sit: sed quia mundus divinâ providentiâ sit effectus, & materiam esse factam divinitus. Credibilius est enim materiam potius à Deo factam, quia Deus omnia potest, quàm mundum à Deo non esse factum, quia sine mente, ratione, consilio nihil fieri potest. Verùm hæc non Ciceronis est culpa, sed sectæ. Cùm enim suscepisset disputationem, quâ deorum naturam tolleretur; de quâ philosophi garriebant, omnem divinitatem ignorantia veri putavit esse tollendam. Itaque deos potuit tollere, quia non erant. Cùm autem providentiam divinam, quæ est in uno Deo, conaretur evertere, quia contra veritatem niti cœperat, deficientibus argumentis, in hanc foveam necessariò decidit, undè se extricare non posset. Hic ergò illum teneo hærentem, teneo defixum, quo Lucilius, qui contrà diserebat, obmutuit. Hic est ergò cardo rerum; hic vertuntur omnia. Explicet se Cotta, si potest, ex hac voragine; proferat argumenta, quibus doceat semper fuisse materiam, quam nulla providentiâ effecerit. Ostendat, quomodo quidquam ponderosum & grave, aut esse potuerit sine autore, aut immutari valeat, ac desierit esse, quod semper fuit, ut inciperet esse, quod nunquam

Lin. 1. *Qui sunt principes omnis disciplina.*] Hanc restitui lectionem, quæ melior visa est, quàm sequentes recentiorum. 4. MSS. *qua sunt principes omnium disciplina*; 2. Bon. 3. Reg. quorum duo sunt antiq. 3. Colbert. Pal. Lipf. Ult. 1. Clarom. Brun. & ed. Rom. 1468. 1470. *qua sunt principales omnium disciplina*; 2. Reg. & 3. Colbert. *qui*.

Lin. 2. *Ad Socratem usque ac Platonem.*] Ex 2. codicibus Regiis 900. annor. alioque rec. Regio, sed bonæ notæ, sic emendavi. Et hæc est vera lectio. Alii multi scripti & impressi, *à Socrate usque ad Platonem*. Sic Thales apud Laertium dicit mundum esse opus Dei.

Lin. 3. *Multis seculis.*] Hic errat Lactantius; non multis post seculis, sed paucis post annis à Platone vixit Epicurus: hic natus est anno 2. 109. Olymp. Plato verò obiit ann. 1. Olymp. 108.

Lin. 7. *Circumlatrantes.*] Hic innuere videtur Cynicos.

Lin. 8. *Quam materiâ providentiâ conglobatam.*] Sic habet MS. 1. Bonon. antiquior,

suffragantibus 3. Vatic. 1. Lipf. & Goth. in quibus est, *materia providentiam conglobatam*. Providentiam autem cum materiâ conglobatam ait ille, qui providentiam eodem tempore cum materiâ fuisse existimat, & putat nihil potuisse efficere providentiam, nisi antè vel simul materiam habuisset. In quo quidem multum providentiæ detrahitur. *Thomasius*. MSS. 28. & vet. ed. Rom. habent *materiam providentiâ conglobatam*. 12. editi, *materia providentiâ conglobatum*.

Lin. 21. *Quo Lucilius.*] Plurimi MSS. & editi ita ferunt. Scripti 9. & duo impressi, *quoniam Lucilius*; 1. Bonon. antiq. & edit. Rom. 1470. *quia Lucilius*; nonnulli vulgati, *Lucilius*. Hoc vide in Ciceron. lib. 1. de Nat. deor. Lucilius apud Ciceronem partes Stoicorum defendit.

Lin. 22. *Explicet se Cotta.*] Sic lego cum omnibus MSS. & cunctis ferè editis. In nonnullis vulgatis est *Explicet C. Cotta*, pravè. Cotta quidem apud Ciceronem erat Academicus,

fuit. Quæ si docuerit, tum demum assentiar, ne mundum quidem divinam providentiâ constitutum; & tamen sic assentiar, ut aliis illum laqueis teneam. Eodem enim, quod nolet revolvetur, ut dicat, & materiam de qua mundus est, & mundum qui de materiâ est, naturâ extitisse: cum ego ipsam naturam Deum esse contendam. Nec enim potest facere mirabilia, id est maximâ ratione constantia, nisi qui habet mentem, providentiam, potestatem. Ita fiet, ut Deus fecerit omnia, nec quidquam esse possit omnino, quod non originem à Deo traxerit.

At idem quoties Epicureus est, & non vult à Deo factum esse mundum, quæ-
rere solet, quibus manibus, quibus machinis, quibus vestibus, quâ molitione hoc tantum opus fecerit. Videret fortasse, si eo tempore potuisset esse, quo fecit. Sed ne perspiceret homo Dei opera, noluit eum inducere in hunc mundum, nisi perfectis omnibus. Sed ne induci quidem poterat: quomodo enim subsisteret, cum fabricaretur desuper cœlum, terraque subter fundaretur; cum fortasse humida, vel nimis rigoribus torporata concreverent, vel igneis caloribus incocta & solidata durescerent? Aut quomodo viveret, sole nondum instituto, nec frugibus, nec animalibus natis? Itaque necesse fuit hominem postremo fieri, cum jam mundo cæterisque rebus manus summa esset imposita. Denique sanctæ literæ docent, hominem fuisse ultimum Dei opus, & sic inductum fuisse in hunc mundum, quasi in domum jam paratam & instructam: illius enim causâ facta sunt omnia. Idem etiam poetæ fatentur. Ovidius perfecto jam mundo, & universis animalibus figuratis, hoc addidit:

Sanctius his animal, mentisque capaciùs alta

Deerat

Lin. 3. *Nolet.*] 2. Reg. rec. *nolit*; scripti 5. rec. *nollet*; Reg. Put. *non vult*.

Lin. 9. *Quibus manibus.*] Vide Cic. 1. de Naturâ deorum.

Lin. 11. *Videret fortasse, &c.*] MSS. 9. *Videres... potuisses*, 1. Bon. antiq. & Pal. *Videre f. potuisses, ... potuisses*.

Ibidem. *Quo fecit.*] 1. Colb. *fecerit*; plures, *quo Deus fecit*.

Ibidem. *Sed ne perspiceret homo opera Dei, &c.*] Falsa est hæc Lactantii sententia.

Lin. 15. *Nimis rigoribus torporata,*] Sic omnes edd, præter vet. Rom. In cunctis fermè MSS. est *corporata*, quod cum *rigoribus* minus convenit. Sed & cap. seq. post initium Lactantius scribit, *frigoribus & gelu torpet*; & *torporavit* etiam Turpilius dixit apud Nonium.

Lin. 16. *Sole nondum instituto.*] Thomafius legit, ut in Bon. & 1. Clarom. *solo nondum instituto*, quod magis coherere videantur sequentia de frugibus & animalibus, quæ in solo versantur. Ego lectionem cæteris omnibus MSS. & impressis receptam exhibui. Cæterum de solo, sive terrâ, Lactantius jam dixerat, & rationem Thomafii nihil habere momenti intelliget, qui textum inspexerit. If.

Lin. 19. *Hominem fuisse ultimum Dei opus.*] Gen. c. 2. Si quis miretur, cur Deus operi præstantissimo locum postremum dederit, sufficiat illi sapientissima creatoris voluntas. Si quis tamen causas aliquas scire velit, has habeat: Indigebat homo domicilio, & quidem nec vacuo, nec deformi, quippe creatura Dei nobilissima, & semideus quidam existens. Prius igitur Deus pulcherrimum & absolutissimum, hoc est, rebus ad ornatum, ad usum, ad jucunditatem denique omnimodam pertinentibus refertissimum universi theatrum construxit; postea hominem in Palatium augustissimum ita præparatum introduxit, atque creaturis omnibus principem præfecit: quod si homo mundum reperisset vacuum, & destitutum sole, luminaribus, herbis, fructibus, animantibus denique vivis sese moventibus in aëre, aquis & terrâ, utique ei solitudo fuisset permolesta, & defectus rerum necessariorum felicitatem ejus variè turbasset. Plura qui volent, legat *Philonis* Cosmopœiam, Gregorii Nysseni librum de hominis Opificio cap. 2. Ambrosii epistol. ad Herontianum, quæ est 38. *Parvus*.

Lin. 22. *Ovidius.*] Principio *Metamorph.*

*Deerat adhuc, & quod dominari in cetera posset;
Natus homo est.*

Adeo nefas existimandum est, ea scrutari, quæ Deus voluit esse celata! Verum ille non audiendi aut discendi studio requirebat, sed refellendi; quia confidebat neminem id posse dicere. Quasi verò ex hoc putandum sit, non esse hæc divinitus facta, quia quomodo facta sint, non potest pervideri. An tu, si educatus in domo fabrefactâ & ornatâ, nullam unquam fabricam vidisses, domum illam putasses non ab homine esse ædificatam; quia, quomodo ædificetur, ignores? Idem profecto de domo quæreres, quod nunc de mundo requiris; quibus manibus, quibus ferramentis homo tanta esset opera molitus; maximè si saxa ingentia, immensa cimenta, vastas columnas, opus totum sublime & excelsum videres, nonne hæc tibi humanarum virium modum viderentur excedere, quia illa non tam viribus, quàm ratione atque artificio facta esse nescires?

Quod si homo, in quo nihil perfectum est, tamen plus efficit ratione, quàm vires ejus exiguæ patiantur, quid est, cur incredibile tibi esse videatur, cum mundus dicitur factus à Deo, in quo, quia perfectus est, nec sapientia potest habere terminum, nec fortitudo mensuram? Opera ipsius videntur oculis. Quomodo autem illa fecerit, ne mente quidem videtur: quia (ut Hermes ait) mortale immortalis, temporale perpetuo, corruptibile incorrupto propinquare non potest, id est propius accedere, & intelligentiâ subsequi. Et ideo terrenum adhuc animal rerum cœlestium perspectionem non capit, quia corpore quasi custodiâ septum tenetur, quominus soluto ac libero sensu cernat omnia. Sciat igitur quàm ineptè faciat, qui res inenarrabiles quærit. Hoc est enim modum conditionis suæ transgredi, nec intelligere, quousque homini liceat accedere. Denique cum aperiret homini veritatem Deus, ea sola scire nos voluit, quæ interfuit hominem scire ad vitam consequendam: quæ verò ad curiosam & profanam cupiditatem pertinebant, reticuit, ut arcana essent. Quid ergo quæris, quæ nec potes scire, nec si scias, beatior fias? Perfecta est in homine sapientia, si & Deum esse unum, & ab ipso esse facta universa cognoscat.

Lin. 9. *Quomodo ædificetur.*] Ità MSS. ex quibus duo sunt omnium antiquissimi 1. Bon. & 1. Reg. 4. Colb. Jun. Brun. & quamplures editi. In 4. scriptis & 2. vulgatis est *ædificatur*; in 2. MSS. Reg. & 1. Lips. *ædificaretur*; in 1. Clarom. ac edit. Tornes. & Soubron. *fabricatur*,

Collectan. serm. 80. de diis.

Lin. 23. *Custodiâ septum.*] Sic de corpore & animâ loquitur Plato in Phædone. Sic & Lactantius ipse in libro de Opificio Dei cap. 20. ad mentem Platoniorum de homine ait, *nam corpusculum hoc quo indui sumus, hominis receptaculum est.*

Lin. 20. *Hermes.*] Trismeg. apud Stob. in



CAPUT X.

De Mundo, ejusque partibus, Elementis & Tempestatibus.

NUNC quoniam refutavimus eos, qui de mundo & de factore ejus Deo aliter sentiunt, quàm veritas habet, ad divinam mundi fabricam revertamur, de quâ in arcanis sanctæ Religionis litteris traditur. Fecit igitur Deus primum omnium cœlum, & in sublime suspendit, quod esset sedes ipsius Dei conditoris. Deindè terram fundavit, ac cœlo subdidit, quam homo cum cæteris animalium generibus incoleret. Eam voluit humore circumflui, & contineri. Suum verò habitaculum distinxit claris luminibus, & implevit, sole scilicèt, lunæque orbe fulgenti, & astrorum micantium splendentibus signis adornavit; tenebras autem, quod est his contrarium, constituit in terrâ: nihil enim per se continet luminis, nisi accipiat à cœlo, in quo posuit lucem perennem, & superos, & vitam perpetuam; & contrâ in terrâ tenebras, & inferos, & mortem. Tantò enim hæc ab illis superioribus distant, quantum mala à bonis, & vitia à virtutibus. Ipsius quoque terræ binas partes contrarias inter se, diversasque constituit, scilicèt Orientem, Occidentemque: ex quibus Oriens Deo accensetur; quia ipse luminis fons, & illustrator est rerum, & quod oriri nos faciat ad vitam sempiternam. Occidens autem conturbatæ illi pravæque menti adscribitur; quod lumen abscondat, quod tenebras semper inducat, & quod homines faciat occidere atque interire peccatis. Nam sicut lux Orientis est, in luce autem vitæ ratio versatur; sic Occidentis tenebræ sunt: in tenebris autem, & mors, & interitus continetur. Deindè alteras partes eâdem ratione dimensus est, Meridiem ac Septentrionem: quæ partes illis duabus societate junguntur. Ea enim, quæ est Solis calore flagrantior, proxima est, & cohæret Orienti. At illa, quæ frigoribus & perpetuo gelu torpet, ejusdem est, cujus extremus occasus. Nam sicut contrariæ sunt lumini tenebræ; ita frigus calori. Ut igitur calor lumini est proximus, sic meridies orienti: ut frigus tenebris, ita plaga est septentrionalis occasui. Quibus singulis partibus suum tempus attribuit, Ver scilicèt orienti, Æsta-

Lin. 1. *Et de factore ejus.*] Restituta præpositio *de* ex cunctis penè MSS. Deest in 4. rec. & multis editis. De opere sex dierum, vide S. Ambr. S. Basilium, S. August. Confess. lib. 12. & Theodoret. de Provid. lib. 1. & 2.

Lin. 7. *Suum verò habitaculum.*] Hic loci & lib. 7. cap. 5. ab Autore nostro cœlum accipitur pro universâ cœlorum mole, quantum etiam empyreum complectitur. *Isaus.*

Lin. 15. *Oriens Deo accensetur.*] Sic 36. MSS. & plures editi. Id est, attribuitur. In 2. Reg. rec. & nonnullis editis, *Deo similis*

accensetur; quod est glossema. Videtur hic Lactantius nimis allegoriis indulgere.

Lin. 17. *Pravæque menti.*] Hic & infra minus catholicè loquitur Lactantius, quasi mala mens summum habeat imperium in Occidens.

Lin. 27. *Plaga est septentrionalis.*] Sic restitui ex antiquioribus & melioribus MSS. 1. Bonon. Regio-Put. 2. al. Reg. bonæ notæ, Pal. & Lips. In vulgatis & in pluribus MSS. est *septentrionis*.

Lin. 28. *Ver Orienti.*] De his allegoriis, vide etiam S. Ambrosium lib. 4. Exameron.

tem meridianæ plagæ; occidentis Autumnus est, septentrionis Hyems. In his quoque duabus partibus, meridianâ & septentrionali, figura vitæ & mortis continetur: quia vita in calore est, mors in frigore. Sicut autem calor ex igne est, ita frigus ex aquâ. Secundum harum partium dimensionem, diem quoque fecit ac noctem, quæ spatia, & orbes temporum perpetuos ac volubiles, quos vocamus annos, alternâ per vices successionem conficiant. Dies, quem primus Oriens subministrat, Dei sit necesse est, ut omnia quæcumque meliora sunt. Nox autem, quam Occidens extremus inducit, ejus scilicet, quem Dei esse æmulum diximus.

Quæ duo etiam in hoc præcius futurorum Deus fecit, ut ex iis, & veræ Religionis, & falsarum superstitionum imago quædam ostenderetur. Nam sicut sol, qui oritur in diem, licet sit unus, undè solem esse appellatum Cicero vult videri, quod obscuratis sideribus, solus appareat, tamen quia verum ac perfectæ plenitudinis lumen est, & calore potissimo, & fulgore clarissimo illustrat omnia: ita in Deo, licet sit unus, & majestas; & virtus, & claritudo perfecta est. Nox autem, quam pravo illi antitheo dicimus attributam, ejus ipsius multas & varias religiones per similitudinem demonstrat. Quamvis enim stellæ innumerabiles micare ac radiare videantur; tamen, quia non sunt plena ac solida lumina, nec caloris præferunt quidquam, nec tenebras multitudine suâ vincunt. Duo igitur illa principalia inveniuntur, quæ diversam & contrariam sibi habent potestatem; calor, & humor: quæ mirabiliter Deus ad sustentanda & gignenda omnia excogitavit. Nam cum virtus Dei sit in calore & igni, nisi ardorem vimque ejus admixta humoris ac frigoris materia temperasset, nec nasci quidquam, nec cohærere potuisset, quin statim conflagratione interiret, quidquid esse cœpisset. Undè & philosophi quidam & poetæ discordi concordiam mundum constare

Lin. 1. *Occidentis autumnus est, septentrionis hyems.*] Ità MSS. & vet. ed. Rom. casu secundo. Cateri vulgati casu tertio, *Occidentis... septentrioni.* In plerisque MSS. *pro hyems*, est *hybernus*. Lectio nostra propius accedit ad ordinem linguæ Latinæ.

Lin. 5. *Quæ spatia.*] Sic MSS. 6. Reg. 3. Colb. 2. Brun. & antiquiores ac meliores editi benè multi. Quidam MSS. & edd. 7. *qui.*

Lin. 9. *Inducit.*] Ità omnes ferè MSS. & editi; & quidem rectè, ut respondeat præcedentibus; *Oriens subministrat.* MS. 1. Reg. ac ed. Thys. & Gall. *induxit.*

Lin. 10. *Etiam in hoc.*] Hæc restitui ex omnibus MSS. & impressis, præter 5. edd. recentiores, in quibus desiderantur.

Lin. 12. *Qui oritur in diem.*] Sic emendavi ex cunctis MSS. præter 1. Reg. rec. & editiones, in quibus est *in die.*

Ibidem. *Cicero.*] Lib. 2. de Nat. deor.

Lin. 14. *Perfecta plenitudinis lumen.*] Heraclitus Solem cœlestis luminis fontem (teste Macrobio) dicit; sive lumen suum, secun-

dum Plin. cæteris sideribus sceneret; sive (ut Cic. voluit) aliis quidem sideribus (exceptâ lunâ) proprium sit lumen, ipse dux, princeps & moderator luminum sit. Vide Platonem in Timæo, Ciceronem de Universitate, Macrobi. lib. 1. Som. suprâ cap. 20. *Betuleius.*

Ibidem. *Calore potissimo.*] Ità omnes editi & multi melioresque MSS. In 1. Bonon. antiq. 3. Reg. Lips. & Pal. *potentissimo.*

Lin. 16. *Antitheo.*] Id est, diabolo. *Antitheus*, vox Græca, significat, qui contra Deum est, vel Dei adversarius.

Lin. 19. *Præferunt.*] Sic quamplures editi & omnes ferè MSS. In rec. 1. Reg. & 1. Colb. est *praferant*; in 1. Lips. & 3. editis *proferunt*; in 3. Reg. rec. ac edd. sex *perferunt.*

Lin. 22. *Mirabiliter.*] MSS. 1. Colbert. & 1. Brun. *multum utiliter.*

Lin. 26. *Philosophi.*] Empedocles scilicet; de quo apud Laertium & Plutarch. de Placitis Philosophor. lib. 1. cap. 3.

Ibidem. *Poetæ.*] Vide Ovidium lib. 1. Metamorphos. v. 433.

dixerunt: sed rationem penitus non videbant. Heraclitus ex igne nata esse omnia dixit; Thales Milefius ex aquâ. Uterque vidit aliquid: sed erravit tamen uterque, quod alterutrum si solum fuisset, neque aqua nasci ex igne potuisset, neque rursus ignis ex aquâ. Sed est verius, simul ex utroque permisto cuncta generari. Ignis quidem permisceri cum aquâ non potest, quia sunt utraque inimica; & si cominus venerint, alterutrum quod superaverit, conficiat alterum necesse est: sed eorum substantiæ permisceri possunt. Substantia ignis, calor est; aquæ, humor. Rectè igitur Ovidius:

*Quippe ubi temperiem sumpsere humorque calorque,
Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus:
Cumque sit ignis aqua pugnax, vapor humidus omnes
Res creat, & discors concordia fœribus apta est.*

Alterum enim quasi masculinum elementum est, alterum quasi foemini-
num; alterum activum, alterum patibile. Ideòque à veteribus institutum
est, ut sacramento ignis & aquæ nuptiarum fœdera sanciantur, quod fœ-
tus animantium calore & humore corporentur, atque animentur ad vitam.

Cum enim constet omne animal ex animâ & corpore, materia corporis
in humore est, animæ in calore: quod ex avium fœtibus datur scire, quos
crassi humoris plenos nisi opifex calor foverit, nec humor potest corpo-
rari, nec corpus animari. Exulibus quoque ignis & aqua interdici solebat:

Lin. 1. *Non videbant.*] Ità restituimus ex omnibus MSS. & edit. Tornes. Betul. & Soub-
bron. In cæteris impressis est, *non viderunt.*

Ibidem. *Heraclius ex igne.*] Refertur à Laërtio inter ejus dogmata. Meminit Cic. in 4. Academ. Quæst. Confutatur etiam à Lucretio lib. 1. Betul.

Lin. 2. *Thales.*] De quo dictum est libro 1. cap. 8. & apud Laërtium.

Lin. 8. *Substantia ignis, calor est; aqua, humor.*] Quia his subsistunt ac conservantur. Vide infra, & cap. 12.

Ibidem. *Ovidius.*] Lib. 1. Metam. Ibid. ubi de Nili fecunditate scribit.

Lin. 15. *Ut sacramento ignis & aqua nuptiarum fœdera sanciantur.*] Festus Pompeius lib. 1. *Aqua dicitur à quâ juvantur: aqua & ignis interdici solet, quam accipiunt nupta, videlicet quia hæc duas res humanam vitam maxime continent.* Eadem Plutarch. Rom. Problem. cap. 1. Idem Festus lib. 6. *Facem in nuptiis in honorem Cereris præferebant, aquæque aspergebatur nova nupta, sive ut casta puraque ad virum veniret, sive ut ignem & aquam cum viro communicaret.* Valerius Flaccus lib. 8. Argonaut.

— *Ignem Pollux, undamque jugalem*

Prætulit, ut dextrum pariter vertantur in orbem.

Ovid. lib. 2. de Arte amandi:

Ista viri capient, si jam captanda probant.

Quos faciunt justos ignis & unda viros.

In primo limine aquam exhibebant, cui titi-
onem intingebant. M. Varro apud Turneb. lib. 29. cap. 27. *Contrà à novo marito, cum item à foco in titione ex felici arbore, & in aquali aqua allata esset.* Dempsterus. Vide Brissonium de Ritu Nuptiarum.

Lin. 19. *Nec humor potest corporari, nec corpus animari.*] Sic legendum est ex edit. Soub-
bron. & Tornes. ac MSS. non ut malè in non-
nullis editis, *corporare, nec corpus animare.* Ità autem legendum esse patebit cuivis, si
modò scopum Lactantii perpenderit; corpus
enim non animat, sed animatur. *Ex Isao.*
Corporari, pro corpore indui, & animari,
pro animam accipere, raræ voces. Extant in-
super lib. 4. Institut. cap. 26.

Lin. 20. *Exulibus quoque.*] Interdictio illa,
citra soli mutationem, in eo habebatur, cum
nemine, sic interdicto, *communicandam*
aquam, & ignem, aut tectum, ut Appianus
loquitur de Metello sic interdicto. Etiam lege
Julia de vi privata tenebatur, *qui eum cui*
aquâ & igni interdictum est, receperit, celave-
rit, tenuerit; quod ait Paulus Sent. 5. cap.
26. Etiam apud Græcos similis poena in usu.
Electra apud Euripidem in Oreste de se, Py-

adhuc enim videbatur nefas, quamvis malos, tamen homines supplicio capitis afficere. Interdicto igitur usu earum rerum, quibus vita constat hominum, perinde habebatur, ac si esset, qui eam sententiam exceperat, morte multatus. Adeo ista duo elementa prima sunt habita, ut nec ortum hominis, nec sine his vitam crediderint posse constare. Horum alterum nobis commune est cum cæteris animantibus, alterum soli homini datum. Nos enim quoniam cœleste atque immortale animal sumus, igne utimur, qui nobis in argumentum immortalitatis datus est, quoniam ignis è cœlo est; cujus natura, quia mobilis est, & sursum nititur, vitæ continet rationem. Cætera verò animalia, quoniam tota sunt mortalia, tantummodo aquâ utuntur, quod est elementum corporale atque terrenum. Cujus natura, quia mobilis est, ac deorsum vergens, figuram mortis ostendit. Ideo pecudes, neque in cœlum suspiciunt, neque religiones sentiunt, quoniam ab his usus ignis alienus est. Unde autem, vel quomodo Deus hæc duo principalia, ignem & aquam, vel accenderit, vel eliquaverit, solus scire potest qui fecit.

lade ac Oreste, *Decretum*, inquit, est *Argis*, nemini fas esse nos matricidas, aut tecto, aut igne; aut alloquio excipere. Seldenus. Eadem poenâ affectus fuisse legitur in Ufuardi Martyrologio xvij. Kal. Januarii S. Valerianus in Africâ Episcopus, qui cum esset annorum plus octoginta, in persecutione Wandalicâ sub Genserico Rege Ariano extra civitatem singularis expelli iussus est: & ita præceptum, ut nullus eum neque in domo, neque in agro dimitteret habitare; sed in strata publica multo tempore nudus sub aëre jacens, in confessione catholica veritatis, & defensione sanctimonii cursum beata vitæ complevit. Ex Viêt. Vit. Hist. Persecut. Vandal. lib. 1. n. 12.

Lin. 5. Horum alterum nobis, &c.] Non agit hoc Lactantius, ut doceat hominem tantum ex igne & aquâ constare. Corpus siquidem hominis, (ut animantium reliquorum omnium) constat ex quatuor elementis, Aristot. & Hippocrate testibus. Sed ex analogiâ docet, animæ originem cœlitus esse; corporis ex iisdem elementis, ex quibus universa constant: sed in primis ex humido, eo fortè, quia

& semen & sanguis humores sunt; nam Thaletis opinio ab ipso Lactantio paulò superius est explosa. Quod autem animæ ignitam tribuit naturam, suis ipsius rationibus, quibus non ita pridem Heracliti dogma confutavit, repugnat. Betuleius.

Lin. 10. Tota.] Nota vocem tota pluraliter in recto casu.

Lin. 12. Quia mobilis est, ac deorsum vergens.] Præter MS. 1. Bonon. qui habet immobilis, à secundâ manu, omnes MSS. & editi legunt mobilis: quæ lectio, refragante licet Ilæo, videtur præferenda. Cum enim experientiam testatus, aquam dicat immobilem esse, & tamen deorsum vergere, quæ fieri possit, rogo, ut aqua deorsum moveatur, quod fatetur, ipsa interim immobilis? Certè Lactantii mentem felicius assequemur, si ad præcedentia oculos intendamus. Quippe ubi dicit nos igne uti, cujus motus omnis est ad superna, cætera verò animalia hoc cum aquâ commune habere, quæ ignei vigoris expers alio longè motu fertur, & quâ potest vi deorsum vergit. Spark.

CAPUT XI.

De Animantibus, Homine, Prometheo, Deucalione, Parcis.

CONSUMMATO igitur mundo, animalia varii generis, dissimilibus formis, & magna & minora ut fierent, imperavit. Et facta sunt bina;

Lin. 2. Bina.] Vide Genes. 1. & confer. cum cap. 6. vers. 20.

id est diversi sexûs singula : ex quorum foetibus , & aër , & terra , & maria completa sunt. Deditque his omnibus generatim Deus alimenta de terrâ , ut usui hominibus esse possent ; alia nimirum ad cibos , alia verò ad vestitum : quæ autem magnarum sunt virium , ut in excolendâ terrâ juvarent ; undè dicta sunt jumenta. Ita rebus omnibus mirabili descriptione compositis , regnum sibi æternum parare constituit , & innumerabiles animas procreare , quibus immortalitatem daret. Tum fecit ipsi sibi simulacrum sensibile , atque intelligens , id est ad imaginis suæ formam , quâ nihil potest esse perfectius : hominem figuravit ex limo terræ ; undè homo nuncupatus est , quòd sit factus ex humo. Denique Plato humanam formam Θεοειδὴν esse ait ; & Sibylla , quæ dicit :

Εἰκὼν ἔστ' ἀνθρώπου ἐμὴ , λόγον ὀρθὸν ἔχουσα.

De hâc hominis fictione poëtæ quoque , quamvis corruptè , tamen non aliter tradiderunt : namque hominem de luto à Prometheo factum esse dixerunt. Res eos non fefellit , sed nomen artificis. Nullas enim literas veritatis attigerant : sed quæ prophetarum vaticinio tradita , in sacrario Dei continebantur , ea de fabulis & obscurâ opinione collecta & depravata , ut veritas à vulgo solet variis sermonibus dissipata corrumpi , nullo non addente aliquid ad quod audierat , carminibus suis comprehendere-

Lin. 3. *Ad vestitum.*] Sic restitui ex plerisque MSS. tum veterrimis , tum optimis , Reg. Bonon. aliisque. In 8. rec. & in editis est , *ad vestimentum.*

Lin. 6. *Innumerabiles animas procreare.*] Ex hoc loco nonnulli arguunt , Lactantium sensisse animas omnes in principio fuisse creatas : sed hoc Platoniorum commentum de animabus ante corpora conditis irridet , & refutat ille lib. 3. cap. 18. Et quidem Lactantius hîc non de ipsâ animarum creatione loquitur , sed de divino eas creandi decreto ; quod denotat his verbis , *Constituit & excogitavit.*

Lin. 8. *Formam.*] Quæ sit Imago , aut divinus character homini inditus à creatore , vide non Platonem , sed Paulum 2. Corinth. cap. 3. Colossens. cap. 3. & Ephes. cap. 4.

Lin. 11. Θεοειδὴν.] Θεοειδὴν potius , vel Θεοειδὴς , ut est apud ipsum Platonem in libro de Republicâ sexto. Sic Philo Judæus , animam ἀπόσπασμα Θεῷ dicit ; tribuit illi quod Paulus ad Hebr. 1. ipsi unigenito Dei filio Christo. In libro de Mundo , τὸ πᾶν οὐρανόθεν Θεῷ , animam vocat , cujus characterem esse ait , æternam rationem. Pythagoras ait mortalibus Θεῶν γίνεσθαι esse ; sicut etiam Aratus : τὸ γὰρ αὖ γίνεσθαι ἰσμεν. Quod nec Paulus quidem Athenis improbavit , Actor. 17. Ex his , inquam , facillè possumus colligere , quàm

propè ad verum per medias tenebras studiose antiquitas pervenerit. Nam verè (ut Lactantius ait) ipsos non res , sed nomen artificis fefellit , optimo atque maximo Deo Jovis nomen , quod Scriptura ignorat , tribuentes. *Betuleius.*

Lin. 12. Εἰκὼν , &c.] Sibyllar. Carm. ferm. 8. Interpretatio latina :

Imago est homo meus , rationem rectam habens.

Vide etiam sermonem primum Sibyllar. Carminum , ubi de Creatione hominis ,

Lin. 14. *Prometheo.*] Hanc fabulam diversimodè diversi narrant , de quâ vide Hesiodum in Ergis , Platonem in Protagorâ , Ovidium initio Metamorph. Horatium Ode 16. Carm. 1. Propertium lib. 3. Elegiâ 3. Fulgentium in Fabulis ; & Servium.

Lin. 18. *Nullo non addente aliquid ad quod audierat.*] Ex MSS. & vet. edit. Rom. ita reposui. In impressis erat , *nullo non addente aliquid ad quod audierunt.* Lectionem textûs , errorem librarii putes forsan : at ego ipsius Lactantii scitum esse censeo hellenismum ; sic Terent. in Andriâ : *Restitue in quem me accepisti locum.* Sic Livius lib. 1. *Et in quem primum egressi sunt locum Troja , vocatur.* Gronovius. Hanc lectionem confirmant etiam MSS. Lipf. Ultr. 2. Brun. In 3. Reg. rec. ad id quod.

runt; & hoc quidem ineptè, quòd tam mirabile tamque divinum opificium homini dederunt. Quid enim opus fuit hominem de luto fingi, cum posset eadem ratione generari, quàm ipse Prometheus ex Japeto natus est, qui si fuit homo, generare hominem potuit, facere non potuit. De diis autem illum non fuisse, pœna ejus in Caucaſo monte declarat. Sed neque patrem ipsius Japetum, patruumque Titana quisquam deos nuncupavit, quia regni ſublimitas penès Saturnum ſolum fuit, per quam divinos honores cum omnibus ſuis poſteris conſecutus eſt. Multis argumentis hoc figmentum poëtarum coargui poteſt. Factum eſſe diluvium ad perdendam tollendamque ex orbe terræ malitiam, conſtat inter omnes. Idem enim & philoſophi, poëtæ, ſcriptoresque rerum antiquarum loquuntur; in eoque maximè cum prophetarum ſermone conſentiunt. Si ergò cataclyſmus ideò factus eſt, ut malitia, quæ per nimiam multitudinem increverat, perderetur, quomodò fidor hominis Prometheus fuit? cujus filium Deucalionem iidem ipſi ob juſtitiam ſolum eſſe dicunt ſervatum. Quomodò unus gradus, & una progenies, orbem terræ tam celeriter potuit hominibus implere? Sed videlicèt hoc quoque ſic corruerunt, ut illud ſuperius; cum ignorarent, in quo tempore cataclyſmus ſit factus in terrâ, & quis ob juſtitiam meruerit, genere humano pereunte, ſalvari, & quomodò, aut cum quibus ſervatus ſit: quæ omnia propheticæ literæ docent. Apparet ergò falſum eſſe, quod de opificio Promethei narrat.

Verùm quia poëtaſ dixeram non omninò mentiri ſolere, ſed figuris involvere, & obſcurare quæ dicant, non dico eſſe mentitos, ſed primum omnium Promethea ſimulacrum hominis formaffe de pingui & molli luto, ab

Lin. 3. *Prometheus.*] Unus è Titanibus. Japetus namque Urani & Titææ filius erat: hæc facta ſunt circa Saturni tempora, ſcilicèt novemdecim & ampliùs ſeculis antè Vulgarem æram.

Lin. 5. *Pœna ejus in Caucaſo monte.*] In Caucaſo ipſum eſſe affixum interpretatur Tzetzes.

Lin. 6. *Patruumque Titana.*] Fuit avus paternus. *Thyſius.*

Lin. 7. *Penès Saturnum ſolum fuit.*] Fuit ex omnibus MSS. eſt & ex veteribus editis; fuerit, in recentioribus impreſſis. Saturnus fuit etiam Urani & Titææ filius, ac proinde Japeti frater.

Lin. 9. *Factum eſſe diluvium, &c.*] Nonnus libro 3. Dionyſ. tres κατανυγνὺς enumerat. Iſidorus Orig. lib. 13. cap. 22. tria diluvia recenſet. *Meuſſius.* Propter peccatum factum eſſe diluvium, elegantiffimè deſcripſit Ovid. lib. 1. *Metamorph.* Si quis plura de hæc re velit teſtimonia, adeat Grotium in notis ad lib. de veritate Relig. Chriſtianæ.

Lin. 11. *Poeta.*] Ovid. 1. *Metamorph.*

Lin. 12. *Si ergò cataclyſmus ideò factus eſt.*]

Ità cuncti penè MSS. & edd. Torneſ. & Soubron. At 2. vet. & MSS. 2. rec. pro *ideò* habent à Deo; impreſſi multi utrumque à Deo *ided.* De univerſali diluvio apud omnes conſtat, qui in dubium non vocant S. Litteras. Cateri verò, de quibus aliquid memoriæ proditum eſt, incertà admodum fide laborant. Quidam tamen, inter quos eſt Grotius, in annotationibus ad cap. 16. de Verâ religione lib. 1. recentiora antiquioribus miſcent, exiſtimantque eadem eſſe Noachi, Ogygis & Deucalionis diluvia, quamvis inter hæc ipſa, multa intercedant tempora.

Lin. 15. *Deucalionem.*] De Deucalionis hitoriâ vide Juſtinum libro 2. & Lucianum in Dialogo de Syriâ deâ. Prometheus verò Deucalionis patrem ſeptimo anno Moſeos natum eſſe, narrat Cyrillus.

Lin. 21. *Quod de opificio Promethei narrant.*] Ità MSS. omnes & editi plures vet. Edd. Betul. & Gymnic. poſt *opificio*, addunt *iidem*; ſex al. *iidem*; 1. Clarom. *idem.*

Lin. 22. *Dixeram.*] Suprà ſcilicèt lib. 1. cap. 11.

Lin. 24. *Promethea ſimulacrum hominis,*

eoque primo natam esse artem, & statuas, & simulacra fingendi; siquidem Jovis temporibus fuit, quibus primum templa constitui, & novi deorum cultus esse coeperunt. Sic veritas fucata mendacio est; & illud, quod à Deo factum ferebatur, homini, qui opus divinum imitatus est, etiam coepit adscribi. Cæterum fictio veri ac vivi hominis è limo Dei est. Quod Hermes quoque tradidit: qui non tantum hominem ad imaginem Dei factum esse dixit à Deo; sed etiam illud explanare tentavit, quam subtili ratione singula quæque in corpore hominis membra formaverit, cum eorum nihil sit, quod non tantumdem ad usum necessitatem, quantum ad pulcritudinem valeat. Id verò etiam Stoici, cum de providentiâ differunt, facere conantur; & secutus eos Tullius pluribus quidem locis. Sed tamen materiam tam copiosam & uberem strictim contingit; quam ego nunc idcirco prætereo, quia nuper proprium de eâ re librum ad Demetrianum auditorem meum scripsi. Illud hoc loco præterire non possum; quod errantes philosophi quidam aiunt, homines, cæteraque animalia sine ullo artifice orta esse de terrâ; undè illud Virgilianum est;

— virumque

Terreæ progenies duris caput extulit arvis.

Et ii maximè fuerunt in eâ sententiâ, qui esse providentiam negant. Nam

Stoici

Æc.] Sic reposuimus ex vetustissimis & optimis MSS. 2. Bon. 4. Regius, 2. Colb. Sorbon. Pen. Tax. 2. Clarom. In 10. rec. & in 10. edit. est *Prometheum*; in 1. Reg. & 1. Lipf. *Prometheo*.

Lin. 1. *Ab eoque primo natam esse artem.*] Ità cuncti ferè MSS. & vet. edit. Rom. Desideratur esse in MSS. 2. rec. & in multis editis.

Lin. 2. *Templa constitui.*] Infinitivo modo multi editi omnesque MSS. ut ad *coeperunt*, quod sequitur, referatur. In 1. Colbert. rec. & 6. rec. vulgatis est *constituit*.

Lin. 5. *Quod Hermes quoque tradidit.*] *Tradidit*, quod est in 6. Reg. 4. Colbert. Brun. aliisque, requirunt sequentia verba *dixit*... *tentavit*; sex MSS. rec. cum editis *tradit*. Hominem ad imaginem Dei creatum esse testatur Hermes, Pimandri scilicet capite 1. Ne quis autem arbitretur, Deo summo architecto nomen τὸ δημιουργὸς à Platone modò & Hermete tribui, ut jam sæpius vidimus, sciat hoc reperiri etiam in litteris Apostolicis. Paul. ad Hebr. cap. 11. δημιουργὸς ὁ θεὸς, &c. Sed hoc opificium Lactantius noster singulari opere complexus est, quod ipse jam ad Demetrianum auditorem scripsisse testatur. Hermes verò sequutus est Pythagoram, & Pythagoreum Jamblichum, & alios. *Betuleius*.

Lin. 7. *Factum.*] MSS. 9. *fictum*.

Lin. 11. *Et secutus eos Tullius.*] Ità restitui

ex cunctis penè MSS. Pro *Tullius* in 3. Reg. rec. & editis est *Cicero*; in 5. Colb. & Brun. & *secutus est eos Tullius*.

Ibidem. *Tullius.*] Vide Ciceron. lib. 2. de Nat. deor. & 1. de Legib.

Lin. 12. *Contingit.*] Sic lego cum MSS. 6. Reg. 4. Colb. 2. Clarom. Brun. aliisque, nec non editis Rom. 1468. 1470. Soubron. Tornes. Cellar. In 3. rec. Reg. & 2. Colbert. editisque pluribus est *contigit*.

Lin. 13. *Librum.*] Qui est de Opificio Dei ad Demetrianum. Hunc reperies infra Temo II. hujus nostræ editionis.

Lin. 15. *Homines cæteraque animalia.*] Vide Orphæum, Pacuvium, & Diodorum Siculum lib. 1. ubi de Fabulis agit.

Lin. 16. *Virgilianum est*: — *Virumque*

Terreæ progenies; &c.] Apud Virgilium lib. 2. Georg. v. 341. nonnullæ editiones *Ferreæ* legunt, & in primis Heinsiana; sed malè: ex hoc loco versus ille corrigendus. Si *Ferreæ* Lactantii tempore fuisset lectum apud Virgilium, versus hic scopo suo nullo modo quadrasset. Ut probet dictum Philosophorum, sine ullo artifice homines è terrâ ortos existimantium, addit, undè illud *Virgilianum*. Ex Isæo MSS. 3. Reg. *Ferreæ*.

Lin. 17. — *Virumque.*] Hanc vocem, quæ ad Lactantii propositum facit, addidi ex MSS. Bonon. & 2. Regiis 900. annor. ac 2. a. Reg. rec. sed bonæ notæ.

Stoici animantium fabricam divinæ solertiæ tribuunt. Aristoteles autem labore se ac molestiâ liberavit, dicens semper mundum fuisse; itaque & humanum genus, & cætera quæ in eo sunt, initium non habere, sed fuisse semper, ac semper fore. Sed cum videamus singula quæque animalia, quæ antè non fuerant, incipere esse, & esse desinere, necesse est, totum genus aliquandò esse cœpisse, & aliquandò desitutum esse, quia cœperit.

Omnia enim tribus temporibus contineri necesse est, præterito, præsentis, futuro. Præteriti est origo, præsentis substantia, futuri dissolutio. Quæ omnia in singulis hominibus apparent: & incipimus enim, cum nascimur; & sumus, cum vivimus; & desinimus, cum interimus. Undè etiam tres Parcas esse voluerunt; unam, quæ vitam hominibus ordiatur; alteram, quæ contextat; tertiam, quæ rumpat ac finiat. In toto autem genere hominum, quia solum præsens tempus apparet, ex eo tamen & præteritum; id est, origo colligitur, & futurum, id est, dissolutio. Nam quoniam est, apparet aliquandò cœpisse (esse enim nulla res sine exordio potest:) & quia cœpit, apparet quandoque desitutum. Nec enim potest id totum esse immortale, quod ex mortalibus constat. Nam sicut universi per singulos interimus, fieri potest, ut aliquo casu omnes simul; vel sterilitate terrarum, quæ accidere particulatim solet; vel pestilentia ubique diffusâ, quæ singulas urbes atque regiones plerumque populatur; vel incendio in orbem missò, quale jam fuisse sub Phaëtonte dicitur; vel diluvio aquarum, quale sub Deucalione traditur, cum præter unum hominem genus omne deletum est. Quod diluvium si casu accidit, profectò potuit accidere, ut & unus ille, qui superfuit, interiret. Si autem divinæ providentiæ nutu, quod negari non potest, ad reparandos homines reservatus est,

Lin. 1. *Aristoteles autem labore se, &c.*] Lib. 1. de Cælo cap. 10. & lib. 2. cap. 1. Hæc opinio non solum Aristotelem autorem habet; verum etiam alii eam sunt secuti: sic Heraclitus Ephesius apud Clement. Alexandr. lib. 6. Stromat. Plinius lib. 1. cap. 1. Hanc opinionem refellit Lucretius lib. 5. v. 325. & seqq. *Gallaus.*

Lin. 7. *Tribus temporibus.*] Stoicorum hæc temporis est divisio, qui præteritum & futurum infinita faciunt, præsens finitum. Sunt qui præsens tempus esse negent: sed de hac disp. lege Arist. lib. 4. de Nat. Auscult. cap. 10. & seq. vel si mavis, August. lib. 11. Confess. cap. 17. & 18. Sed hæc tota disputatio in hoc adhibetur, ut statuatur providentia Dei. *Betuleius.*

Lin. 8. *Præsentis substantia.*] Hoc est subsistit tempus præsens, quod nunc extat. Sic & infra, *præsentis temporis substantia.*

Lin. 10. *Tres Parcas.*] Hæc fabula trium Parcarum originem sumpsit ab Hesiodi Theogoniâ. Vide & Platonem libro 10. de Republ. circa finem, ac præcipuè Aristotelem libro

de Mundo, ubi plurima unius Dei nomina enumeravit, Parcarum rationem & officia eidem uni Deo tribuens.

Lin. 11. *Vitam hominibus ordiatur.*] Sic lego cum veterrimis MSS. Bon. Regio-Put. 3. Colb. 2. Clarom. & omnibus fere editis. In 1. Reg. 900. annor. & 15. rec. scriptis ac 2. ed. Rom. est, *hominis.*

Lin. 16. *Desitutum.*] Ità correxi ex MSS. Regio-Put. 1. Colbert. Goth. Lips. 1. Clarom. pluribusque aliis. *Desitutum*, putà tempus, vel totum genus de quo supra. In uno Brun. & 1. Colbert. est *desuturum*; in altero Brun. est *desutura*; in 1. Colb. & 11. editis, *desitura*; in 1. Reg. 900. annor. *desituram*.

Lin. 21. *Phaëtonte.*] Ejus fabula legatur apud Ovid. sub finem libri 1. Metamorph. & initio 2. At Lucianus in Astrologiâ credit Phaëtonem Solis cursum observasse, ac deprehendisse, sicut Endymion Lunæ.

Lin. 24. *Divina providentia nutu.*] Ità omnes impressi ac MSS. præter 1. Bonon. antiq. & 1. Clarom. in quibus est, *divina providentia datur.*

apparet in Dei potestate esse, vel vitam, vel interitum generis humani. Quod si potest occidere in totum, quia per partes occidit, apparet aliquando esse ortum: & ut fragilitas initium, sic declarat & terminum. Quæ si vera sunt, non poterit defendere Aristoteles, quominus habuerit & mundus ipse principium. Quod si Aristoteli Plato & Epicurus extorquent, & Platoni & Aristoteli, qui semper fore mundum putaverunt, licet sint eloquentes, ingratis tamen idem Epicurus eripiet, quia sequitur, ut habeat & finem. Sed hæc in ultimo libro pluribus. Nunc ad hominis originem recurramus.

Lin. 1. *In totum.*] Id est, omnino: Lib. 4. cap. 1. lib. 7. cap. 20. Epitom. cap. 61. De Ira Dei cap. 21. De Opif. cap. 8.

Lin. 4. *Non poterit defendere Aristoteles.*] Hæc est lectio omnium ferè MSS. & 5. edit. quam præcedentia & subsequētia postulant, accedente MS. Jun. qui habet *poterat.* 1. Reg. *potest*; scripti quinque rec. & 10. editi, *potuit.*

Lin. 7. *Ingratis.*] Hic *ingratis* adverbium est. Ità & apud Plautum Amphitr. act. 1.

scen. 1. v. 10. Id est, invitis; aut juxta Sparkium, *velint, nolint.* 1. MS. Clarom. & 4. edit. *ingratis.*

Ibidem. *Epicurus eripiet.*] Lege Plutarchi de Placitis Philosophorum lib. 2. cap. 4. & Galenum Philosophi. histor. cap. 42.

Lin. 8. *Pluribus.*] MS. 1. Clarom. & 7. edit. rec. *perperam addunt exequemur*, quod abest à cæteris tum MSS. tum impressis. Pro *pluribus*, in scriptis rec. 1. Reg. & 2. Colb. est *pleniùs*; in 1. Colb. & Brun. *prolixius.*

C A P U T XII.

Quòd animalia non sponte nata sint, sed dispositione divinâ, cujus fecisset nos conscios Deus, si scire expediret.

AIUNT certis conversionibus cœli, & astrorum motibus maturitatem quamdam extitisse animalium serendorum: itaque terram novam, semen genitale retinentem, folliculos ex se quosdam in uterorum similitudinem protulisse, de quibus Lucretius:

Crescebant uteri terra radicibus apti;

eosque, cum maturassent, naturâ cogente ruptos, animalia tenera profudisse. Deinde terram ipsam humore quodam, qui esset lacti similis, exuberasse, eoque alimento animantes esse nutritas. Quomodo igitur vint

Lin. 1. *Aiunt, &c.*] Scilicet Epicurei. Nam Censorinus de Die nat. de hæc Epicuri sententiâ sic scribit: « Democrito verò Abderi-
« tæ ex aquâ limoque primum visum esse
« homines procreatos. Nec longè secùs Epi-
« curus: is enim credidit, limo calefacto, ute-
« ros nescio quos radicibus terræ increvisse,
« & infantibus ex se editis, ingenium, lactis
« humorem, naturâ ministrante, præbuisse;
« quos ita educatos & adultos, genus homi-
« num propagasse. » De quâ re vide Lucr. l. 5. versu 806. *Betuleius.* Vide Ciceron. lib. 1. de Legibus.

Lin. 5. *Terra radicibus apti.*] Haud secùs habent MSS. codices Lucretiani; nec Lactantiani 6. Reg. 1. Clarom. & 8. impressi. At Reg. Put. 1. al. Reg. 4. Colb. Brun. ed. Rom. 1470. habent *terrâ*; alii 2. Reg. 2. Colb. 1. Clarom. ed. Rom. 1468. & Paris. 1525. *terram.*

Lin. 8. *Animantes esse nutritas.*] Ità reposuit ex MSS. Editi legunt *nutritos.*

Ibidem. *Quomodo igitur.*] Sic restitui ex MSS. omnibus, accedentibus 5. recentioribus & edit. *Betul.* in quibus est *ergò*; in editis *quomodo autem.* Lucretius eod. lib. 5.

frigoris aut caloris ferre aut vitare potuerunt, aut omninò nasci, cùm sol exureret, frigus astringeret? Non erant, inquiunt, in principio mundi hyems nec æstas, sed perpetua temperies, & ver æquabile. Cur ergò nihil horum fieri etiam nunc videmus? Quia semel, aiunt, fieri necessarium fuit, ut animalia nascerentur; postquàm verò esse cœperunt, concessâ his facultate generandi, & terra parere desiit, & temporis conditio mutata est. O quàm facile est mendacia redarguere! Primùm, quòd nihil potest esse in hoc mundo, quod non sic permaneat, ut cœpit. Nec enim sol, & luna, & astra tunc non erant, aut cùm essent, meatus non habebant, ac non divina moderatio, quæ cursus eorum temperat & gubernat, cum ipsis simul cœperit. Deinde quòd si ita sit, ut dicunt, providentiam esse necesse est; & in idipsum incidunt, quod maximè fugiunt. Nondùm enim natis animalibus, aliquis utique providit, ut nascerentur, ne orbis terræ desertus, atque incultus horreret. Ut autem de terrâ sine officio parentum nasci possent, necesse est magnâ ratione esse provisum; deindè ut humor ille concretus de terrâ in varias imagines corporum fingeretur; item ut è folliculis, quibus tegebantur, acceptâ vivendi, sentiendique ratione, tanquàm ex alvo matrum profunderentur, mira inextricabilisque provisio est. Sed putemus id quoque casu accidisse: illa certè quæ sequuntur, fortuita esse non possunt; ut terra continuo lacte manaret, ut aëris temperies esset æqualis. Quæ si constat idcirco esse facta, ut animalia recens edita, vel haberent alimentum, vel non haberent periculum, necesse est, ut aliquis divinâ nescio quâ ratione providerit.

Quis autem potest providere, nisi Deus? Videamus tamen an id ipsum, quod dicitur, fieri potuerit: ut homines nascerentur è terrâ. Si consideret aliquis quandiù, & quibus modis educetur infans, intelliget profectò non potuisse terrigenas illos pueros sine ullo educatore nutriri. Fuit enim necesse quampluribus mensibus jacere projectos, donec confirmatis nervis movere se, locumque mutare possent: quod vix intrâ unius anni spatium fieri potest. Jam vide utrumne infans eodem modo, & eodem loco quo est effusus, jacere per multos menses valuerit, ac non & humore illo terræ, quem alimenti gratiâ ministrabat, & sui corporis purgamentis in unum mistis obrutus corruptusque moreretur. Itaque nullo modo fieri potest, quin ab aliquo fuerit educatus; nisi fortè animalia omnia non

Lin. 3. *Nec.*] Reposui ex MSS. 2. Reg. 900. annor. aliisque octo. In 2. aliis est *aut*; in cæteris &.

Lin. 17. *Vivendi.*] Sic restitui ex vet. edicis 4. cunctisque MSS. dempto uno Tornes. in quo ut in impressis 10. est *videndi*.

Lin. 18. *Ex alvo matrum profunderentur.*] Arnob. lib. 2. *Nascimur, & ex alvis effundimur matrum.* August. Tom. 10. de S. Johâ. Serm. 2. *Corruptibilis uteri finibus effusus est.* Quintil. decl. 6. Cicero in Pisonem.

Ibidem. *Inextricabilis.*] Hæc mutatio facta

ex MSS. 2. Bonon. 1. Colb. antiq. Jun. Ultr. 2. Brun. ac edd. Tornes. & Soubr. In edit. Walch. est *inexplicabilis*, typographico mendo; in cæteris *inexplicabilis*.

Lin. 31. *Ac non & humore.*] Ità restitutum ex ed. Tornes. & Cellar. omnibusque MSS. præter Em. in quo desideratur &; Lipsiensem unum & Colb. 1. in quibus est *ac non ex humore*.

Lin. 32. *Quem.*] Habent tres optimi MSS. Regii, 1. Colb. & 2. Brun. impressi & plerique MSS. *quod*.

tenera nata sunt, sed excreta: quod ut dicerent, nunquam venit illis in mentem. Omnis ergò illa ratio impossibilis, & vana est: si tamen ratio dici potest, quâ id agitur ut nulla sit ratio. Qui enim dicit omnia suâ sponte esse nata, nihilque divinæ providentiæ tribuit, hic profectò rationem non asserit, sed evertit. Quòd si neque quidquam fieri sine ratione, neque nasci potest, apparet divinam esse providentiam, cujus est proprium, quod dicitur ratio. Deus igitur rerum omnium machinator fecit hominem. Quod Cicero, quamvis expertus cœlestium litterarum, vidit tamen; qui libro de Legibus primo hoc idem tradidit, quod prophetæ, cujus verba subjeci: „Hoc animal providum, sagax, multiplex, „acutum, memor, plenum rationis & consilii, quem vocamus hominem, „præclarâ quâdam conditione generatum esse à supremo Deo; solum est „enim ex tot animantium generibus atque naturis, particeps rationis & „cogitationis, cum cætera sint omnia expertia“. Videsne hominem, quamvis longè à veritatis notitiâ remotum, tamen, quoniam imaginem sapientiæ tuebatur, intellexisse non nisi à Deo hominem potuisse generari? Sed tamen divinis opus est testimoniis, ne minùs humana sufficiant. Sibylla hominem Dei opus esse testatur:

Οὗτος μόνος ἐστὶ θεὸς κτίστης ἀκέραιτος ὑπάρχων,
 Αὐτὸς δ' ἐτήλεξε τύπον μορφῆς μετέπειτα,
 Αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων γενέσθαι βίοτοιο.

Eadem sanctæ litteræ continent. Deus ergò verî patris officio functus est. Ipse corpus effinxit; ipse animam quâ spiramus infudit. Illius est totum, quidquid sumus. Quomodò id fecerit, si nos oporteret scire, docuisset, sicut docuit cætera, quæ cognitionem nobis, & pristini erroris, & verî luminis attulerunt.

Lin. 12. *A supremo Deo.*] Sic cum omnibus penè MSS. edit. Tornes. Soubr. & Walch. cunctique codices Ciceroniani: 2. Reg. rec. à superno Deo; 3. Colb. 2. Reg. cum multis editis, à summo Deo.

Lin. 17. *Divinis.*] Sed tantum juxta Ethnicos.

Lin. 19. *Οὗτος μόνος, &c.*] Interpret. lat.

Qui solus est Deus creator invictus existens,

Ipse autem firmavit figuram forma hominum-

que,

Ipse miscuit naturam omnium generationis vitæ.

Hæc carmina ex Sybillinis Oraculis Serm. 1.

Lin. 21. *Αὐτὸς ἔμιξε.*] Ità editi & MSS. præter 1. Clarom. & edit. Rom. in quibus est *Αὐτὸς ἔλιξε.* Beruleius restitui vult *ἀδύατος ἔμιξε.* Iſaus monet sic haberi in codice Sibyllino.

Lin. 22. *Sancta littera.*] Scilicet Genes. 1. & David in Psalmis.

C A P U T XIII.

*Quare duo sexus in homine: quid sit mors ejus prima, quid secunda;
 & de primorum parentum culpâ & pœnâ.*

CUM ergò marem ad similitudinem suam primùm finxisset, tum etiam foeminam configuravit ad ipsius hominis effigiem, ut duo inter

se permitti sexus propagare sobolem possent, & omnem terram multitudine opplere. In ipsius autem hominis fictione illarum duarum materialium, quas inter se diximus esse contrarias, ignis & aquæ, conclusit perfectique rationem. Ficto enim corpore, spiravit ei animam de vitali fonte spiritus sui, qui est perennis, ut ipsius mundi ex contrariis constantis elementis similitudinem gereret. Constat enim ex animâ & corpore, id est, quasi de cœlo & terrâ: quandoquidem anima, quâ vivimus, velut è cœlo, oritur à Deo, corpus è terrâ, cujus è limo diximus esse formatum.

Empedocles, quem nescias utrùmne inter poetas, an inter philosophos numeres, quia de rerum naturâ versibus scripsit, ut apud Romanos Lucretius & Varro, quatuor elementa constituit, id est, Ignem, Aërem, Aquam, & Terram; fortassè Trismegistum secutus, qui nostra corpora ex his quatuor elementis constituta esse dixit à Deo: habere namque in se aliquid ignis, aliquid aëris, aliquid aquæ, aliquid terræ; & neque ignem esse, neque aërem, neque aquam, neque terram: quæ quidem falsa non sunt. Nam terræ ratio in carne est; humoris, in sanguine; aëris, in spiritu; ignis, in calore vitali. Sed neque sanguis à corpore secerni potest, sicut humor à terrâ; neque calor vitalis à spiritu, sicut ignis ab aëre: adeò rerum omnium duo sola reperiuntur elementa, quorum omnis ratio in nostri corporis fictione conclusa est. Ex rebus igitur diversis ac repugnantibus homo factus est, sicut ipse mundus ex luce ac tenebris, ex vitâ & morte: quæ duo inter se pugnare in homine præcepit, ut si anima superaverit, quæ ex Deo oritur, sit immortalis, & in perpetuâ luce versetur; si autem corpus vicerit animam, ditionique subjece-

Lin. 4. *Spiravit ei animam de vitali fonte*, &c.] *Spiravit*, pro *inspiravit*, quod est in MS. 1. Clarum. Verbum simplex pro composito familiare Lactantio. Suprà autor noster dixit, animam esse igneum quiddam ac calorem, & hoc cap. quod si anima ignis est, ut ostendimus. Hic scribit esse ex Deo, ac si animæ essent particulæ divinæ essentiæ; nam præterquam quòd hic dicat Deum spirasse animam de vitali fonte, infrà hoc explicans, dicit illam, ex Deo oriri, imò ex Deo constare. Est ex cœlo & Deo, addit paulò post; quæ verba ejus mentem satis exponunt. Hanc opinionem refellit Augustinus in epist. ad Hieron. 28. item Thomas Aquinas, contra Gentes lib. 2. cap. 85. Sic Leo I. de hac opinione: Nimiùm igitur superbi, nimiumque sunt cæci, qui, cum dicant, animam humanam divinam esse substantiam, non intelligunt, nihil aliud se dicere, quam Deum esse mutabilem, & ipsum perpeti, quidquid potest natura ejus inferri. Hujus erroris occasionem sumplerunt ex loco Gen. 2. v. 7. malè intellecto, ubi hæc leguntur verba: & inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ. Quæ nullo modo dicunt, inspirasse fla-

tum vitæ ex suâ substantiâ: sed hoc tantum innuunt, Deum infudisse animam, quâ corpus è terrâ factum viveret; non quòd ex ipsâ Dei essentiâ sit inspirata. Hoc tantum Spiritui Sancto peculiare, qui Patris & Filii est essentielle spiraculum; & si hoc de homine ita intelligendum esset, Deus factus fuisset. Gallaus.

Lin. 9. *Empedocles*.] Legitur quidem ejus vita apud Laërtium inter philosophorum aliorum vitas: à Cicerone frequentius inter poetas numeratur; sed in primo de Oratore, negat eadem ratione dici physicos & poetas eosdem, quoniam Empedocles physicus egregium poemata fecerit. Ejus carmina plurima leguntur in Collectione Henrici Stephani, cui titulus, Poësis Philosophica, editâ in octavâ formâ.

Lin. 11. *Quatuor elementa*.] De his vide S. Epiphanium lib. 3. contra Hæreses, & Plutarch. de Placitis Philosophor. lib. 1. cap. 3. Vide & Laërtium in vitis Philosophor.

Lin. 12. *Trismegistum secutus*.] Est tale quid in tertio Poemandri Dialogo.

Lin. 13. *Dixit à Deo*.] Vide eundem Trismegist. apud Stob. in Collect. Sermon. 11. de Veritate.

rit, sit in tenebris sempiternis, & in morte. Cujus non ea vis est, ut injustas animas extinguat omnino, sed ut puniat in æternum.

Eam pœnam secundam mortem nominamus, quæ est & ipsa perpetua, sicut & immortalitas. Primam sic definimus: Mors est naturæ animantium dissolutio; vel ita: Mors est corporis animæque seductio. Secundam verò sic: Mors est æterni doloris perpeffio; vel ita: Mors est animarum pro meritis ad æterna supplicia damnatio. Hæc mutas pecudes non attingit, quarum animæ non ex Deo constantes, sed ex communi aëre, morte solvuntur. In hâc igitur societate cœli atque terræ, quorum effigies in homine expressa est, superiorem partem tenent ea quæ sunt Dei, anima scilicet, quæ dominium corporis habet; inferiorem autem ea quæ sunt diaboli, corpus utique: quod quia terrenum est, animæ debet esse subiectum, sicut terra cœlo. Est enim quasi vasculum, quo tanquàm domicilio temporali spiritus hic cœlestis utatur. Utriusque officia sunt, ut hoc, quod est ex cœlo & Deo, imperet, illud verò, quod ex terrâ est & dia-

Lin. 1. *Et in morte.*] Mortis nomen, quia amphibolon in quæstione sacrâ est, removen- da gentilibus ambiguitas erat, quibus mor- tis nomen tale nihil significat. In sacris verò paginis, animæ à corpore discessus rariùs mortis nomine, frequentius quietis aut som- ni voce significatur. Sic Lazarus dormire dici- tur; & 1. Theff. 4. 13. *Deus eos, qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo.* Loquendi modus Hebræorum erat, ut defunctos cum patribus obdormivisse dicerent. Pia admodum, & spe plena phrasis, quâ significabant mortuorum resurrectionem tam certam esse, quàm est ex somno excitatio. Quanquàm etiam Platonica philosophia eâdem utatur voce. Quod verò Lactantius tenebras mortem vocat, prophe- ticæ literæ ferè umbram mortis appellare so- lent. Mors, inquit Paulus, intravit per pec- catum. *Betuleius.*

Ibidem. *Cujus non ea vis est, ut injustas ani- mas extinguat, &c.*] Hæc verba sedulò con- tra Socinianos sunt observanda, quippe quæ docent qualis eo tempore Patrum fuerit opi- nio, de impiorum statu post mortem; non enim, ut asserunt Hæretici illi, annihilantur impij, sed ut loquitur Christus, Joan. cap. 5. v. 29. *Qui mala egerunt, procedent in resur- rectionem judicii.* Legantur cap. Matth. 25. & Actor. Apost. cap. 24. v. 15. ubi expressè Paulus *δικαίων τε καὶ ἀδίκων, justorum & iniquo- rum* meminit. *Gallus.*

Lin. 4. *Animantium dissolutio.*] Idem legi- tur in Phadone Platonis; & in 1. Tusculan. quæst. Ciceronis, mors est discessus animæ à corpore.

Lin. 5. *Animæque seductio.*] In MSS. 4.

Colb. & Brun. est *animæque dissolutio.*

Ibidem. *Secundam.*] Sic emendavimus ex MSS. & pluribus editis. In sex vulgatis *secun- da*, mendosè. Legimus enim *primam* paulò superiùs.

Lin. 11. *Inferiorem autem, &c.*] Ne credas in hoc Lactantium Marcionis errorem fuisse secutum, quasi existimaverit à Diabolo fuisse formatum hominis corpus, quod superiùs cap. 12. & 13. à Deo effectum esse dixit; sed in eo quòd juxta Joan. 2. 3. & Paulum 2. Cor. 4. 4. permissam fuisse diabolo terræ potestatem, & corpus nostrum esse diaboli, quia Deus reliquit ei facultatem homines ad peccatum alliciendi & impellendi, eisque nocendi. Hoc itaque physicè non intelligendum, sed moraliter: scilicet corpus peccati, ut loquitur Paulus, à Diabolo est, non à Deo. *Idem.*

Lin. 13. *Est enim quasi vasculum.*] Sic le- gendum esse censeo, non ut in plerisque MSS. & editis malè, *est enim terra quasi vasculum, &c.* de terrâ enim Auctor hic loci non disse- rit, sed de corpore è terrâ factò: neque etiam propriè terra dicitur vasculum spiritus nostri; sed referendum est ad corpus, quod est quasi vasculum, aut tanquàm domicilium temporale, quo spiritus utitur, ut ipse continuo adjungit. Ex scopo itaque Lactantii lego, ut exhibent MSS. antiquissimi ac melioris notæ, nempe 1. Bonon. 4. Reg. Cauc. Ultr. 1. Colb. Brun. & editi sex.

Lin. 14. *Spiritus hic cœlestis.*] Ex omnibus MSS. ac edit. Rom. 1470. Tornes. Soubron, addidimus pronomen, quod ceteris impressis deest.

Lin. 15. *Et diabolo.*] Ex MSS. & editis

boſo, ſerviat. Quod quidem non fugit hominem nequam Salluſtium, qui ait: Sed omnis noſtra viſ in animo & corpore ſita eſt; animi imperio, corporis ſervitio magis utimur. Rectè, ſi ita vixiſſet, ut locutus eſt. Servivit enim foediſſimis voluptatibus, ſuamque ipſe ſententiam vitæ pravitate diſſolvit. Quòd ſi anima ignis eſt, ut oſtendimus, in cœlum debet eniti, ſicuti ignis, ne extingatur, hoc eſt ad immortalitatem, quæ in cœlo eſt. Et ſicut ardere, ac vivere non poteſt ignis, niſi aliquâ pingui materiâ teneatur, in quâ habeat alimentum: ſic animæ materia & cibus eſt ſola juſtitia, quâ tenetur ad vitam. Poſt hæc Deus hominem, quâ expoſui ratione generatum, poſuit in Paradifo, id eſt, in horto ſœcundiſſimo, & amœniſſimo: quem in partibus Orientis omni genere ligni arborumque conſevit, ut ex earum variis fructibus aleretur, expersque omnium laborum, Deo patri ſummâ devotione ſerviret.

Tum dedit ei certa mandata: quæ ſi obſervaffet, immortalis maneret, ſi tranſcendiſſet, morte afficeretur. Id autem præceptum fuit, ut ex arbore unâ, quæ erat in medio Paradifi, non guſtaret, in quâ poſuerat intelli-

Roman. 1470. Gymnic. Cellar. addenda fuit particula &, quæ ſimiliter extat in priori membro, ex cœlo & Deo. Hic verò deſt in multis editis.

Lin. 1. *Salluſtium.*] Vide in Præfat. hiſtor. de conjur. Catil.

Lin. 3. *Servitio.*] Pro ſervitute. Idem lib. 4. cap. 10. *gravi ſervitio*, & lib. 7. cap. 15. *ſervitium non tuſiſſe*.

Lin. 4. *Servivit enim foediſſimis, &c.*] Suetonius lib. de clar. Grammat. ait à Lenæo Satyrâ laceratum, & appellatum lurconem, nebulonem, propinonemque, vitâ ſcriptisque monſtruoſum. Et A. Gellius lib. 17. cap. 18. ex Varrone retulit, in adulterio deprehenſum à Milone, loris caſum benè; & cum dediſſet pecuniam, dimiſſum. *Juretus*.

Lin. 5. *Oſtendimus.*] Suprà cap. 10.

Lin. 7. *Et ſicut ardere.*] Ità cum editis Manuſcripti omnes, præter 1. Bonon. antiq. in quo legitur, *Nam ſicut*; 1. Clarom. *Nam & ſicut*.

Lin. 10. *In Paradifo.*] Vide Genef. 2.

Lin. 11. *In partibus Orientis.*] Fuit locus orientalis, reſpectu Judææ, vel Ægypti, vel Arabiæ, ubi Moſes ſcripſit; & quidem pars regionis dictæ Eden à voluptate, quia totius orbis fuit pars elegantiffima & ſœcundiſſima. *Parvus*.

Lin. 12. *Conſevit.*] Ità lego, ut hic locus ab omnibus citatur, & habetur in MSS. Bon. Tax. Pen. Sic infrà cap. 14. *Vineam ſuâ manu ſevit*, atque arborum conſtitutiones dicuntur. *Iſaus*. 1. Colb. & edd. ſeptem habent *conſervit*; 1. Reg. rec. *conſtruit*, corruptè. Sed

MSS. antiquiſſimi Regii, 2. Bonon. Cauc. alique 13. ac editiones Rom. 1470. Vener. 1490. aliæque undecim legunt *conſevit*; nec aliter Laſtantius in Epitome cap. 27.

Lin. 13. *Expersque laborum.*] Hæc non ita ſunt accipienda, quaſi homo otioſè vixiſſet in Paradifo, abſque ullo labore: ſi Laſtantius hoc pacto intelligit illud *expers laborum*, repugnat S. Scripturæ, quæ dicit Adamum à Deo in Paradifo collocatum ut, coleret eum; quare hoc dictum accipio de moleſto labore & dolorifico, qui ſolus eſt pœna peccati. Ita *Gall*.

Lin. 14. *Immortalis maneret.*] Hæc contra Pelagium, ejuſque aſſeclas Socinianos militans, qui contendunt Adamum naturâ mortalem fuiſſe creatum. Quod falſum eſſe evincunt loca Rom. 6. v. 23. & 1. Cor. 15. v. 53. 54. & damnatum fuiſſe in Concilio Milevitano, id notante Iſæo.

Lin. 15. *Ut ex arbore, &c.*] Hoc eſt, *fructu arboris*: hanc arborem vulgus malum fuiſſe putat, deceptum ambiguo *pomi* vocabulo, quod latius patet, & ficum quoque comprehendit. Veteres non conſentiant: plerique *ficum*, alii *citrum* fuiſſe volunt, quorum loca Drufius aſſert. Sed res incertiſſima eſt. *Græti*.

Lin. 16. *Quæ erat.*] Ità MS. Regio-Put. & 1. al. Reg. optimæ notæ.

Ibidem. *In quâ poſuerat intelligentiam boni & mali.*] Non eſt hæc ſententia ita accipienda, ac ſi arbor eſſet rationalis, ſciens bonum & malum: neque etiam vocatur arbor ſcientiæ boni & mali, eò quòd habeat vinum dandi

gentiam boni, & mali. Tum criminator ille invidens operibus Dei, omnes fallacias & calliditates suas ad decipiendum hominem intendit, ut ei adimeret immortalitatem. Et primò mulierem dolo illexit, ut vitum cibum sumeret; & per eam ipsi quoque homini persuasit, ut transcenderet Dei legem. Perceptâ igitur scientiâ boni & mali, pudere eum nuditatis suæ cœpit, absconditque se à facie Dei, quod antea non solebat. Tum Deus ejecit hominem de Paradiso, (sententiâ in peccatorem latâ) ut victum sibi labore conquireret, ipsumque Paradisum igni circumvallavit, ne homo posset accedere, donec summum iudicium faciat in terrâ, & justos viros cultores suos in eundem locum revocet, morte sublatâ; sicut sacrae voces docent, & Sibylla Erythræa, cum dicit:

O!

intelligentiam boni & mali; sed ab eventu ita nominat, quia homini hoc eveniret, ut sciret quid boni amisisset, ac mali acquisivisset, quid interesset inter obedientiæ bonum & malum inobedientiæ. Hanc intelligentiam habuit Adamus post esum fructus vetiti, statim enim cœpit eum pudere sui, & vidit se nudum esse. *Ex Isao.* Criminator de quo hic, alius non est à Diabolo.

Lin. 4. *Ut transcenderet Dei legem.* Rectè. Vide suprâ: *Dedit ei certa mandata, quæ... si transcendisset, morte afficeretur.* MS. 1. Bon. antiq. solus, *ut transgrederetur.*

Lin. 7. *Deus ejecit hominem de Paradiso.* Quidam putarunt Paradisum fuisse locum quemdam amœnum extra hunc orbem habitabilem; & cum primos parentes nostros ex Paradiso ejectos S. Scriptura tradit, illud intelligendum, ex illo loco, in mundum hunc fuisse relegatos. Quod nullo quidem nititur fundamento, ac contrarium patebit ei, qui attentius inspiciet textum; ibi enim mentio fit fluminum hortum irrigantium, quæ etiamnum adhuc sunt in rerum naturâ. Quare dicendum est, illos in Paradiso degentes, etiam in hac nostrâ terrâ habitasse, & cum ejicerentur de Paradiso, illos tantum mutasse locum in hoc mundo. *Gallaus.*

Ibidem. *Sententiâ in peccatorem latâ.* Itâ restitui ex MSS. veterrimis Cauc. 2. Bonon. Pal. & edit. If. & Epitom. cap. 27. faventibus 2. Reg. & 12. editis in quibus est *in peccatores latâ.* At 7. scripti Reg. ex quibus duo sunt antiquissimi, 6. Colb. Jun. Ultr. 2. Clarom. & Brun. ac edit. Tornes. & Walch. habent, *sententiâ in peccatores datâ.*

Lin. 8. *Conquireret.* Sic emendo ex omnibus MSS. & editis Rom. 1468. 1470. & Walch. nisi quod in 3. Colb. legitur *conquereret*; in alio item Colbertino *acquireret*; in editis decem

conquirerent, minùs benè. Deus enim solum hominem ad laborem damnavit, mulierem verò ad partûs dolorem. *Genes. c. 3. v. 16.* 17. 19.

Ibidem. *Igni circumvallavit.* Variant super hac re Doctorem sententiæ. Tertullianus Apologetic. cap. 46. S. Thomas & alii quidam dixerunt, Moſen figuratis verbis significare voluisse, Paradisum sub Zonâ torridâ situm, ideòque hominibus inaccesum esse; quoniam receptâ opinione, Zonâ torrida ob nimium æstum putata est olim inhabitabilis: quam opinionem experientia nostri seculi satis refellit. Aliter Ambrosius. Lyranus ut Lactantius. Intelligenda videntur per illud *flamma gladii*, arma, quibus Cherubim Angeli hortum custodiebant; igneis enim mucronibus, quos horrendum in modum vibrabant, Paradisum reddebant inaccesum. Partim ex *Paræo.*

Lin. 9. *Donec summum iudicium faciat.* Cum Tertulliano Apol. c. 46. errat Lactantius, dicendo justos in Paradisum terrestrem, post ultimum iudicium, introducendos. Hanc opinionem hauserant quidam ex antiquis à Papiâ Hierapolitano, qui ex capite 20. Apocalypſeos malè intellecto somniaverunt regnum mille annorum, antequàm Beati in cœlestem patriam introducerentur. Quâ de re vide Eusebium Histon. Ecclesiast. libro 8. cap. 39. Si cœleste regnum intellexisset, verum dixisset; Christus enim disertè testatur, illos ingressurûs regnum cœlorum, Matth. 25. v. 34. & B. Paulus 2. Cor. v. v. 1. *Scimus quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissolvatur, quodd edificatiorem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cœlis.*

Lin. 11. *Sacra voces docent.* Sic reposui ex edit, Soubr. Bet. Tornes. Walch. & cunctis propè MSS. In 2. Reg. rec. & impressis 12. legitur

Οἱ δὲ Θεὸν τιμῶντες ἀληθινόν, ἀναδόν γε
 Ζωὴν κληρονομήσι, ἢ ἀγῶνος χρόνον αὐτοῖ
 Οἰκῶντες παρέδειπον ὁμῶς ἐελθιλέα κῆπον.

Verum quoniam hæc extrema sunt, in extremâ operis hujus parte tractabimus. Nunc ea, quæ prima sunt, explicemus. Mors itaque secuta est hominem secundum Dei sententiam; quod etiam Sibylla in carmine suo docet, dicens:

Ἀνθρώπον πλαθέντα θεὸς παλάμαις ἐνὶ αὐταῖς
 Ὅν κε πλάνησεν ὄφιν δολίως, ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν
 Τὸ θανάτῳ, γινώσκῃ τε λαβεῖν ἀγαθὸν τε κακὸν τε.

Sic facta hominis vita est temporaria: sed tamen longa, quæ in mille annos propagaretur. Quod divinis litteris proditum, & per omnium scientiam publicatum cum Varro non ignoraret, argumentari nifus est, cur putarentur antiqui mille annos vixisse. Ait enim, apud Ægyptios pro annis menses haberi, ut non Solis per xii signa circuitus faciat annum,

legitur *sacra littera*. At Manuscriptorum lectio præferenda, quæ etiam usus est Lact. lib. 4. cap. 26. & Sulpicius Severus Histor. Sacr. lib. 2. paulò post med. ad Constantini magni tempora.

Pag. 168. lin. 11. *Erythraa*] De hac Vide apud Theophil. ad Autolycum lib. 2.

Lin. 1. *Οἱ δὲ Θεὸν.*] Interpret. Latina.

Qui autem Deum honorant verum, sempiternam utique

Vnam hereditario jure possident, per seculi tempus ipsi

Habitantes paradisum aquæ per æternum hortum.

Lin. 4. *Extrema sunt, in extremâ.*] MSS. rec. & plures editi, *extrema sunt tota in extremâ.*

Lin. 6. *Sibylla.*] De quâ vide serm. 1. sub initium, & Serm. 8. circa med.

Lin. 8. *Ἀνθρώπον πλαθέντα.*] Sic restitui ex veterimis codicibus MSS. tribus Regiis, Cauc. & Sibyllino, quo usus est Isæus, quibus concordant 2. Brun. Impressis est *πλαθέντα*. Versio Lat.

Hominem formatum Dei manibus.

Lin. 9. *Ὅν κε.*] Ità reposui ex MSS. vet. Regiis, faventibus 3. Colbert. 1. Clarom. 1. Brun. eo quem habuit Masurus, & ed. Rom. 1468. quæ habent *Ὅν κε*. In nonnullis MSS. & pluribus editis *ὅν τε*.

Quem quidem seduxit serpens dolosè.

Non malè legeretur *Ὅν γε*. Latine: *Ut ad fa-*

tum accederet mortis, notionemque acciperet boni & mali.

Ibidem. *Ἐπὶ μοῖραν.*] Opsopœus in suo MS. Sibyllino, *μὲν ἐπὶ* cum additâ negatione, & pro *ἀνελθεῖν, ἐπὶ* legit.

Lin. 11. *Qua in mille annos, &c.*] Nemo mille annos vixit in terrâ: quare dicendum est in mille annos propagasse vitam, hoc est, quàm proximè ad illos annos accessisse, ut Mathusala, Jared, Noë. *Ex Isæo.*

Lin. 13. *Nifus est.*] Ità plerique & optimi MSS. & edit. Rom. & Gymnic: unde scripti recentiores 7. fecerunt *visus est.*

Lin. 14. *Pro annis menses haberi.*] Non fuit hoc perpetuum apud Ægyptios, licet Macrobi. 1. Saturn. cap. 12. affirmet, anni certum modum apud solos Ægyptios semper fuisse; nam verius est, Ægyptios annum variasse, & quandoque trium, sæpius quatuor mensium annum effecisse, ut supposititius habet Xenophon in 1. de æquivocis. *Annus diversus est; etenim Ægyptii utuntur anno quandoque menstruo, sæpè bimestri, non rarò trimestri, sæpè quadri-* *mestri, nonnunquam solari.* Solin. c. 3. Ægyptiorum annum quatuor mensium scribit fuisse; & S. Augustin. lib. 15. de Civ. Dei c. 12. aliquandò quatuor mensium, aliquandò menstruum. Plut. in Numâ, Ægyptiis menstruum annum, mox quadrimestrem fuisse tradit: illud tamen plerumque mensis spatio metitos ad cursum Lunæ scribit Plin. lib. 7. cap. 48. & Censoriu. de diè natal. De anni diversitate apud

sed luna, quæ orbem illum signiferum xxx dierum spatio lustrat: quod argumentum perspicuè falsum est. Nemo enim tunc millesimum annum transgressus est. Nunc verò qui ad centesimum perveniunt, quod fit sæpissimè, mille certè ac ducentis mensibus vivunt. Et autores idonei tradunt, ad cxx. annos perveniri solere. Sed quia ignorabat Varro; cur aut quandò vita hominis esset diminuta, ipse diminuit; cum sciret mille & quadringentis mensibus posse vivere hominem.

varias gentes, vid. Alex. ab Alex. dier. Gen. 1. 3. c. 24. Gyrald. de dieb. ann. & mens. *Isaus*. Et Fabricii Menologium in 4. Hamburg. 1712. Lin. 1. *Luna, quæ orbem illum signiferum 30. dierum spatio lustrat.*] Sic ex MSS. omnibus & ed. Rom. 1470. restitui *lustrat*, pro *il-lustrat*, quod est in editis. Et ita hunc locum refert Ambrosius Calepinus in *Lustro*. Sed & apud Ciceronem eodem significatu accipitur, itemque apud Virgilium:

— *Sol lustrabat lampade terras.*
Ibidem. *Signiferum.*] Id est, Zodiacum.
Lin. 5. *Tradunt.*] Philo de Gigant. Joseph lib. 1. Antiquit. cap. 5.
Lin. 7. *Mille & quadringentis mensibus*, &c.] Ità MSS. & editi ferme omnes. 1. Reg. rec. habet *trecentis*; 1. Bon. antiq. *mille & quadringentis quadraginta mensibus*; ed. Spark. sine *quadringentis*; ed. Walch. *mille & quadringenta mensibus*, vitiosè.

C A P U T XIV.

De Noë vini inventore; qui primi scientiam astrorum habuerint, ac de ortu falsarum religionum.

DEUS autem postea, cum videret orbem terræ malitiâ & sceleribus oppletum, statuit humanum genus diluvio perdere: sed tamen ad multitudinem reparandam delegit unum, quod, corruptis omnibus, singulare iustitiæ supererat exemplum. Hic cum sexcentorum esset annorum, fabricavit arcam, sicut præceperat ei Deus, in quâ ipse, cum conjuge, ac tribus filiis totidemque nuriis servatus est, cum aqua universos montes altissimos operuisset. Deindè orbe siccato, execratus injustitiam prioris seculi Deus, ne rursus longitudo vitæ causa esset excogitantium malorum, paulatim per singulas progenies diminuit hominis ætatem, atque in centum & xx annis metam collocavit, quam transgredi

Lin. 5. *Fabricavit arcam.*] Navigii genus absque velis & remis, arcæ in modum constructum tectumque. *xxx. naves* vocant; Josephus *ἀπὸ πύλων*: unde *Νεφέλη* in Clemente Strom. lib. 5. Huiusmodi navigia, vel ex ligno fiebant, ut arca Noë, vel ex papyro, ut scirpea illa rates, quæ Mosén infantem vexit: hanc *xxx. Νεφέλη* appellat, haud obscuro vestigio vocabuli Hebraici. *Drusus.*

Lin. 10. *In centum & viginti annis metam collocavit.*] Brasichilli Animadversio: Dissentiunt ab hac Lactantii opinione, quæ etiam fuit Josephi, S. Hieronymus in Traditioni-

bus Hebraicis, in Genes. 6. S. Chrysostomus Homil. 20. in Genes. & plerique ferme omnes. Vide Sixtum lib. 5. Bibliothec. Annot. 75. & recentiores Interpretes in 6. Genes.

At quamplurimos centum & viginti annos excessisse novimus, non solum ex sacris litteris, sed etiam ex prophanis autoribus. Itaque quæ hîc refert Lactantius ex Moysè cap. 6. Genes. non ad vivendum, sed ad poenitendum intelligenda esse videntur Isæo. Quasi diceret Deus: eum hîc puniam, & aquis obruam; quin etiam antequam puniam, dabo ei tempus poenitudinis; eruntque dies illius ad poeniten-

non ticeret. Ille verò, cùm egressus esset ex arcâ, ut sanctæ litteræ doceant, terram studiose coluit, atque vineam suâ manu sevit. Unde arguuntur, qui autorem vini Liberum putant. Ille enim non modò Liberum, sed etiam Saturnum, atque Uranum multis antecessit ætatibus. Quâ ex vineâ cùm primum fructum cepisset, lætus factus, bibit usque ad ebrietatem, jacuitque nudus. Quod cùm vidisset unus ex filiis, cui nomen fuit Cham, non texit patris nuditatem: sed egressus, etiam fratribus indicavit. At illi sumpto pallio, intraverunt averfis vultibus, patremque texerunt. Quæ cùm facta recognovisset pater, abdicavit atque expulit filium. At ille profugus in ejus terræ parte confedit, quæ nunc Arabia nominatur; eaque terra de nomine ejus Chanaan dicta est, & posterî ejus Chananæi. Hæc fuit prima gens, quæ Deum ignoravit; quoniam princeps ejus & conditor cultum Dei à patre non accepit, maledictus ab eo: itaque ignorantiam divinitatis minoribus suis reliquit.

dum centum & viginti annorum. Ergò verba Domini non severitatis sunt, sed clementiæ atque miserationis; & ita interpretantur ea Chrysostomus Homil. 22. super Genesim, S. Hieron. in quæst. Hebraic. S. Aug. lib. 15. de Civ. Dei cap. 24. Hug. à S. Vict. in Gen. &c. Ex Iso.

Lin. 1. *Cùm egressus esset ex arcâ.*] Genes. 9. In Armeniâ. Loco nomen ἀρμενίων, Epiphanius montes hos medios inter Armeniam & Cardyæos facit. Ipsum montem in quo arca substitit, Lubar vocat. Hæc ex antiquâ traditione petita, quam Josephus Antiquitatibus suis inseruit. Fertur, inquit, *navigiū hujus pars quadam adhuc in Armeniâ, apud montem Gordyæorum superesse, & quosdam inde bitumen abrasum deportasse.*

Lin. 2. *Vineam suâ manu sevit.*] Ita MSS. & editi ferè omnes. In Regio-Put. Jun. Ultr. 1. Clarom. & ed. Paris. 1525. legitur *suam*; in Bonon. antiq. & 1. Clarom. *vineam sevit*; in 1. Reg. rec. *vineas suâ manu eruit.*

Lin. 4. *Multis atatibus.*] Liber ille, de quo hic agitur, fuit Jovis & Semelis filius: at Jupiter in Græciâ cultus decimo nono antè vulgarem æram vixit; at Noë obiit viginti & amplius, aut etiam viginti sex seculis antè æram nostram. Hinc Tertullianus, dicit Liberum non tam invenisse, quàm demonstrasse vinum.

Lin. 9. *Abdicavit atque expulit filium.*] De hoc in Genesi nihil; apud Berosum lib. 3. factis: verum Berosi non sunt, quæ hodie extant. Abdicandi autem verbum JC. est, quo significant ignominiosam emancipationem. Vide ad hæc Vallam lib. 5. cap. 102. *Betuleus.*

Lin. 11. *De nomine ejus.*] Sic cum edit. Cellar. cuncti MSS. præter 2. Reg. rec. in

quibus, ut in vulgatis, est *de nomine suo.* Non de nomine Cham, sed filii sui natu minimi, qui Chanaan dictus fuit; cujus progenie pulsâ, populus Israëliticus terram illam in deditionem acceperat. Unde Judæa etiam Cananæa nomen retinuit, ut auctor est Josephus lib. 1. cap. 12. & 15. *Betul.* At Cham penetravit etiam in Ægyptum, quæ olim dicta est Chemia ex Plutarcho, & terra Cham in Prophetis, unde & apud Ægyptios Jupiter Ammon.

Lin. 12. *Prima gens.*] MS. 1. Bonon. antiq. solus, *prima progenies.*

Lin. 13. *Maledictus ab eo.*] Accipienda hæc vox pro denuntiatione Prophetica judicii divini adversus impietatem Chami, quam Spiritus Sanctus ori Noachi indidit, ut tanquam Dei minister sententiam pronuntiaret adversus hominis profani posteritatem: quæ cùm fuerit apud Deum rata; suum habuit effectum eo ipso tempore, quo fuit pronuntiata ex parte; cujus tamen pars maxima differebatur ex dispensatione divinâ in illud tempus, quo debuit posteritas Chanaan, vel planè deleri, vel in servitutem in reliquiis redigi. Non est ergò vir Sanctus insimulandus quasi ardore vindictæ, aut impatientiâ acceptæ injuriæ, hæc verba protulerit: sed agnoscendus est in eo justitiæ zelus, & Spiritus sancti extraordinarius motus. Alioqui vix fieri potuisset, ut vir tam benignus, nec naturali suppon destitutus, tam duris verbis in nepotem intonatasset: nisi Dei voluntate actus, judicis personam induens, exuisset ad tempus personam patris & avi. *Rivetius.*

Lin. 14. *Minoribus.*] Id est, posteris.

Ab hac gente, proximi quique populi, multitudine crescente, fluxerunt. Ipsius autem patris posterum, Hebræi dicti, penes quos Religio Dei resedit. Sed & ab his postea, multiplicato in immensum numero, cum eos angustiae locorum suorum capere non possent, tum adolescentes vel missi à parentibus, vel sua sponte, cum rerum penuria cogeret, profugi, ad quaerendas sibi novas sedes huc atque illuc dispersi, omnes insulas, & orbem totum repleverunt; & à stirpe sanctae radicis avulsi, novos sibi mores, ac instituta pro arbitrio condiderunt. Sed omnium primi, qui Aegyptum occupaverunt, coelestia suspicere, atque adorare coeperunt. Et quia neque domiciliis tegebantur propter aeris qualitatem, nec ullis in ea regione nubibus subtexitur coelum, cursus siderum & defectus notaverunt, dum ea saepe venerantes, curiosius atque liberius intuerentur. Postea deinde portentificas animalium figuras, quas colerent, commenti sunt, quibusdam prodigiis induci: quorum mox autores aperiemus. Ceteri autem, qui per terram dispersi fuerunt, admirantes elementa mundi, coelum, solem, terram, mare, sine ullis imaginibus ac

Lin. 2. *Hebræi.*] Sunt nonnulli, quibus Hebraei dicti videntur à particula *eber*, *trans*, *ultra*, *mes* Græcè; quasi *megemus*, quia eorum Patriarcha Abraham Transsephratis fuit. Itaenserunt è veteribus African. Orig. Diodor. Tarlens. Chrylost. Theodoret. & è recentioribus Scaliger & alii. Tunc Hebræi nomen Abrahamo fuisset peculiare, non commune cum posteris, quia solus fuit Transsephratis. Denique Hebræorum gens etiam vocatur *Eber*, Num. 24. 24. & *filii Eber*. Gen. 10. 21. ut ab Ebere tam deduci scias nomen Ebræorum, quam Judæorum à Judâ. Frustrâ objicit Theodoretus, Ebræos dici in scripturâ solos Judæos, non omnes filios *Eber*; Isectanzos putâ, Ismaëlitas, Idumæos, Amalecitas, Moabitas, Ammonitas, Madianitas, &c. qui Ebræi nusquam vocantur, quamvis *Eberem* Patrem agnoscant. Nam ratio in promptu est: non vocantur Ebræi, quia Ebraicâ linguâ neglectâ, populorum inter quos degabant, sermonem æmulabantur. Sic Laban in Mesopotamiâ Syro sermoni assueverat; Ismaëlites in Arabiâ, Arabico. Bochartus.

Lin. 10. *Nec ullis in ea regione nubibus subtexitur coelum.*] In MSS. 4. Vatic. & 11. impressis legitur *nec enim ullis*, &c. Sed particula *enim* abest à cæteris MSS. & ab editis 2. vet. Rom. Betul. & Cellar. idèdque eam ut inutilem expunxi. Non sunt autem in illis regionibus imbres, quia Nili inundatione Deus illis providit, inquit Thomasius. Pro *subtexitur*, in 1. Lipsiensi est *abtextitur*; in quibusdam aliis, *subtegitur*. Vide Tibull. lib. 1. Eleg. 7. & Lucan. lib. 8. vers. 846. Cæterum quod

in ea regione coelum non tegatur nubibus; testatur etiam Mela lib. 1. *Aegyptus* (inquit) *expers imbrium, mirè tamen fertilis*, &c. Plinius lib. 11. cap. 1. nubes ibi fieri scribit, quamvis raras & tenues. Et Democritus, referente Plutarcho Placit. lib. 14. cap. 1. ob id Nili incrementum fieri tradebat, quod nive in partibus ad Septentrionem sitis sub solstitium æstivum resolutâ atque diffusâ, densentur ex vaporibus nubes, quæ compulsæ versis meridiem, & ad Aegyptum ab Etesis ventis, in magnos ac vehementes dissolvantur imbres, quibus cum paludes, tum Nilus impleantur. Diodor. quoque lib. 1. cap. 2. pluvias ibi, sed raras fieri testatur. Verum ex Philone scriptores conciliare possumus, qui lib. 1. de vitâ Moïsis, parvas ibi, rarasque pluvias fieri scribit, in locis quidem maritimis: at supra Memphim nullas omninò; ubi & cur hyems Aegypto sit supervacanea, pulcherrimè differt. *Isaus*.

Lin. 11. *Defectus.*] MSS. 6. rec. *effectus*.

Lin. 12. *Venerantes.*] Edit. Betul. *venantes*; & sic Jo. Cauc. putat legendum: quæ conjectura haud inconcinna videtur; venari enim, pro diligentissimè quaerere accipi, omnibus notum; & sic hoc loco accipienda esset illius vocis significatio, si lectio hæc retinenda esset. Bonon. legit hoc modo: *dum ea saepe venerantur curiosius atque liberius intuentes*. Gallæus.

Lin. 13. *Portentificas.*] Rarissima vox, quæ extat quoque Divinar. Institut. libro 4. cap. 17. & quam nullibi forsan reperies, nisi apud Ovidium.

templis venerabantur, & his sacrificia in aperto celebrabant; donec processu temporum, potentissimis regibus templa & simulacra fecerunt; eaque victimis & odoribus colere instituerunt: sic aberrantes à notitiâ Dei gentes esse cœperunt. Errant igitur, qui deorum cultus ab exordio rerum fuisse contendunt, & priorem esse gentilitatem, quàm Dei Religionem: quam putant posterius inventam, quia fontem atque originem veritatis ignorant. Nunc ad principium mundi revertamur.

CAPUT XV.

De iniquatione Angelorum, & duobus generibus Dæmonum.

CUM ergò numerus hominum cœpisset increfcere, providens Deus ne fraudibus suis diabolus, cui ab initio terræ dederat potestatem, vel corrumpere homines, vel disperderet, quod in exordio fecerat, misit angelos ad tutelam cultumque generis humani: quibus quia liberum arbitrium erat datum, præcepit ante omnia, ne terræ conta-

Lin. 1. Circumspèctè legendum est hoc caput 15. nam nonnullos errores Lactantius implicat. Primus est, Deum ab initio tribuisse diabolo terræ potestatem. Secundus, Angelos non missos ad hominum tutelam, nisi postquam genus humanum cœpisset increfcere. Tertius, præcepisse Deum bonis Angelis, ne terræ contagione macularentur, ne substantiæ cœlestis amitterent dignitatem. Quartus, diabolum paulatim pellexisse bonos Angelos ad vitia, & eos mulierum congressibus inquinasse. Quintus, hoc esse peccatum ob quod Angeli à cœlo deciderunt. Sextus è congressu illo Angelorum cum fœminis natum esse tertium genus eorum, qui neque Angeli cœlestes, neque homines, neque dæmones inferni fuere; sed sobolem quamdam terrestrium dæmonum, qui sunt hominum tentatores, deceptores, magicarum artium & humanarum calamitatum ac malorum auctores. Sunt omnia ista dogmata absurda, erronea, & à sincerâ Theologorum doctrinâ prorsus aliena. Consule Sixtum lib. 5. Biblioth. Annotat. 77. & alios Interpretes cap. 6. Geneseos. *Brasichell.*

Ibidem. Cum ergò numerus hominum cœpisset increfcere, ... providens Deus .. misit Angelos ad tutelam cultumque generis humani.] In eo igitur falsus est Lactantius, quòd ait, non antè ad custodiam datos Angelos, quàm hominum numerus cœpisset increfcere: nam à primis usque parentibus unaquæque anima ab initio suæ creationis Angelum habet ad

sui custodiam deputatum; nec eo primè ipsi parentes, nec ulli omninò homines caruerunt. Origen. in lib. Numer. Hieronym. in Matth. 18. *Angelorum, &c.* S. Bernard. Serm. de Angelis & in Psal. 8. *Quid est homo, quòd memores ejus, &c.* Magist. & omnes Theologi in secundo, dist. 11. S. Thom. pag. 1. quæst. 113. art. 4. *Isaus.*

Lin. 3. *Disperderet.*] Sic emendo ex MSS. vet. Regiis, 2. Bon. Cauc. 5. Vatic. 6. Colb. & 15. aliis, ac ed. Rom. 1470. Betul. If. Spark. Cellar. Hic sequimur MS. Rohan. In 1. Reg. rec. 2. Vat. Jun. & 10. ed. est *dispergeret.*

Ibidem. *Quod.*] Restitutum ex MSS. 10. Reg. 2. Bonon. 5. Vatic. 6. Colb. & 10. aliis & edit. Rom. 1468. 1470. & If. In 2. Vatic. Cauc. Jun. & excusis 11. legitur *quos.*

Ibidem. *In exordio.*] MSS. 2. Bon. 5. Vatic. Tax. Pen. 1. Clarom. & impressi 5. rec. perperam addunt, *rerum*, quod à triginta aliis scriptis abest, & decem vetustioribus editis.

Lin. 4. *Cultumque generis humani.*] Id est, culturam five curam generis humani.

Ibidem. *Quia liberum arbitrium erat datum.*] Hæc absunt à MSS. 10. Reg. 6. Colb. Cauc. Tornes. Lipf. Goth. Jun. Ultr. Em. Cant. 1. Sorbon. Nav. Viçt. Gat. Marm. 1. Clarom. 2. Brun. Rohan. & ab edit. 2. vet. Rom. Ald. Paris. 1525. Graph. Crat. Betul. (An glossima?) Sunt in nonnullis aliis, & saltem subaudienda. Sic enim eodem libro 2. c. 8. Lactantius scripsit de Angeli creatione: *Suo arbitrio,*

gione maculati, substantiæ cœlestis amitterent dignitatem. Scilicet id eos facere prohibuit, quod sciebat esse facturos, ut veniam sperare non possent. Itaque illos cum hominibus commorantes dominator ille terræ fallacissimus consuetudine ipsâ paulatim ad vitia pellexit, & mulierum congressibus inquinavit. Tum in cœlum ob peccata, quibus se immerferant, non recepti, ceciderunt in terram. Sic eos diabolus ex angelis Dei suos fecit satellites, ac ministros. Qui autem sunt ex his procreati, quia neque angeli, neque homines fuerunt, sed mediam quamdam naturam gerentes, non sunt ad inferos recepti, sicut in cœlum parentes eorum. Ita duo genera dæmonum facta sunt; unum cœleste, alterum terrenum. Hi sunt immundi spiritus, malorum, quæ geruntur, autores, quorum idem diabolus est princeps. Unde Trismegistus illum δαιμονιάρχην vocat. Dæmonas autem grammatici dictos aiunt, quasi δαίμονας, id est peritos, ac rerum scios; hos enim putant deos esse. Sciunt illi quidem futura multa, sed non omnia; quippe quibus penitus consilium Dei scire non liceat: & idè solent responsa in ambiguos exitus temperare. Eos poëtæ & sciunt esse dæmonas, & loquuntur. Hesiodus ita tradit:

Οἱ μὲν δαίμονες εἰσὶ Διὸς μεγάλα διὰ βυλὰς,
Ἐθλοὶ, ἐπιχθόνιοι, φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

quod à Deo illi liberum datum fuerat, contrarium sibi nomen adscripsit.

Lin. 4. *Ad vitia pellexit, & mulierum congressibus inquinavit.*] Locus 6. Geneseos v. 11. malè à Lactantio, Sulpicio Severo Hist. Sacr. libro 1. & nonnullis aliis intellectus, occasi- nem dedit fabulis istis, quæ subindè sequuntur, quibus dicuntur Angeli se cum mulieribus miscuisse; quem errorem plures ex antiquis secuti sunt. Nihil hîc aliud intelligi videtur, quàm Sethi, ut Caini, progeniem in summam impietatem degenerasse, vel saltem cum Caini posteris se miscuisse fœdo concubitu: siquidem nonnulli, referente Aben Ezrà, per filios Dei filios Sethi intelligunt, & per filios hominum Caini posteros. Spark. Hæc sanè expositio genuina videtur. Vide Augustinum de Civ. Dei lib. 1 §. cap. 23. & Estium in lib. 2. Sententiarum distinct. 6. §. 12.

Lin. 8. *Neque Angeli, neque homines fuerunt.*] In pluribus editis deerant priores duæ voces, quas restitui ex omnibus MSS. & 12. vet. impressis; & postulant sequentia, *mediam quamdam naturam gerentes*, scilicet inter Angelos & homines.

Ibidem. *Mediam naturam.*] Vide S. Augustinum de Civit. Dei lib. 8. cap. 14.

Lin. 10. *Ita duo genera dæmonum, &c.*]

Fabulæ sunt, ortæ ex loco, quem suprâ explicuimus, malè intellecto.

Ibidem. *Cœleste.*] Hoc est, aëreum.

Lin. 13. *Dæmonas autem Grammatici, &c.*] Placet hoc etymon Platoni in Cratylo, ex sententiâ Hesiodi. Ait etiam, viros probos magnis honoribus affectos, dæmones fieri, juxta hoc prudentiæ & sapientiæ nomen, post mortem; eique sententiæ libenter se assentiri, ut optimas quisque, sive sit vivus, sive defunctus, rectè vocetur dæmon. Possidonius, teste Macrobi. Saturn. 2. ἀπὸ τοῦ δαίμων, id est, urendo, deducebat; quod constent ex substantiâ æthereâ. Euseb. utrumque etymon rejiciens, vult dictos ἀπὸ τοῦ δειμαίνω, quod est exterreo, pavesacio, ut dæmones solent.

Lin. 14. *Hos enim.*] Cunctorum MSS. est; *Hos autem*, editorum.

Ibidem. *Sciunt illi.*] Vide S. Augustin. de Civit. Dei lib. 9. cap. 20.

Lin. 16. *Scire non liceat.*] Ità restitui ex omnibus MSS. ac edit. Rom. 1470. & Gymn.

Ibidem. *Responsa in ambiguos.*] De quibus lege Eusebium de Præpar. Evang. l. 5. c. 10.

Lin. 19. *Οἱ μὲν δαίμονες.*] Latine:

Ii quidem dæmones sunt Jovis magni propter voluntatem, Boni, terrestres, custodes mortalium hominum.

Quod ideo dictum est, quoniam custodes eos humano generi Deus miserat: sed ipsi, cum sint perditores hominum, custodes tamen se videri volunt, ut ipsi colantur, & Deus non colatur. Philosophi quoque de his differunt. Nam Plato etiam naturas eorum in Symposio exprimere conatus est. Et Socrates esse circa se assiduum dæmona loquebatur, qui sibi puero adhæsisset, cujus arbitrio & nutu sua vita regeretur. Magorum quoque ars omnis ac potentia horum aspirationibus constat, à quibus invocati, visus hominum præstigiis obcæcantibus salunt; ut non videant ea quæ sunt, & videre se putent illa quæ non sunt. Hi, ut dico, spiritus contaminati ac perdit per omnem terram vagantur, & solatium perditionis suæ perdendis hominibus operantur. Itaque omnia insidiis, fraudibus, dolis, erroribus complent; adhærent

Hesiodus in operibus & diebus, ubi de aureo seculo. De quo loco vide Platonem de Repub. lib. 5. ac in Cratylo, & Eusebium de Præpar. Evangel. lib. 5. cap. 4.

Lin. 3. *Et Deus non colatur.* Defunt hæc verba in MS. 1. Bonon. antiq. Tax. Lips. Extant in cæteris scriptis & in vulgatis.

Lin. 4. *De his differunt.* Sic ferunt MSS. 6. Reg. inter quos sunt duo veterrimi, 1. Colb. 2. Clarom. 2. Brun. ac edit. Gymnic. & Spark. Cæteri, *dixerunt.* Utraque lectio bona.

Ibidem. *In Symposio.* Post med. apud Plat. atque in fin.

Lin. 5. *Et Socrates esse circa se assiduum dæmona, &c.* Huius Socratis dæmonis sæpè fit mentio apud Platonem, ut in Eutyphrone, in Apologiâ, in Theæteto, in Phædro, in Theage, in Euthydemo; apud Xenophontem de reb. memorab. Socratis; apud Ciceron. lib. 1. de Nat. deorum; apud Maximum Tyrium; apud Plutarchum in Symposiacis lib. 9. cap. penè ultimo. Sic Apuleius de hac re scripsit libellum de Deo Socratis, ibique exponit cujus generis Numen Socrates sibi habebat adjunctum, & amicitia conciliatum, à quo perhibetur solitus admoneri, ut desisteret ab agendo, quando id quod agere volebat, prosperè non fuerat eventurum. Vide & S. Augustin. lib. 8. de Civit. Dei cap. 14. & Diog. Laertium. Hunc Socratis Genium quidam sternutationem cum ipsius, tum aliorum, esse dixerunt. Socratem verò, si quid agere inciperet, ac aliquem sternutantem audiret à dextrâ, illud pro signo habuisse, in actu pergendum esse; sin verò à sinistrâ, planè desistendum à proposito: sic testatur Plutarch. in lib. de Socrat. Gen. quod postea ipse refellit. Sternutatio inter omnia olim fuit habita. Matutinam infaustam, meridianam autem bonam

esse tradit Aristot. Problem. sect. 33. §. xi. præcipue si à dextrâ fieret, teste Plutarcho in Themistocle: hinc sternutantibus benè precabantur. Apuleius lib. 9. *Crebras ei sternutationes commovebat, & quidâ, cum putaret ab eâ profectum, solito sermone salutem ei fuerat imprecatus.* Hic quoque Hebræis mos erat. Rab- bini volunt plures in sternutatione obisse mortem, atque hinc natum, ut sternutantem salvere juberent. Cæterum hunc Socraticum dæmonem planè fabulosum esse existimo, vel ab ipso Socrate fictum, vel ab amicis ejus falso divulgatum, hoc fine, ut autoritatem apud imperitum vulgus sibi conciliaret. Gallaus.

Lin. 9. *Putent.* Hanc correctionem, quæ omnium ferè MSS. & editorum est, probant præcedentia. In 3. MSS. rec. totidemque editis est *putant.*

Lin. 12. *Adhærent enim singulis hominibus, &c.* Idem sensit Empedocles apud Plutarch. vel *ἐνδύπας*. Et Menander, cujus versus extant apud Clem. Alex. Strom. v. Stob. in eclog. Phys. lib. 1. cap. ix. Ammian. Marcell. lib. 21. Scholiast. Theocrit. Eidyll. 1. Vide in hanc rem Acta Apost. cap. 12. v. 15. Tertull. de Animâ c. 37. & ibid. Pamel. c. 39. Just. Mart. *ἀνόνειο. πρὸς ὁρδὸς*. quæst. 30. Orig. super Numer. Homil. 20. & libro 3. *πρὸς ἀπὸ*. cap. 2. Hieron. in Matth. cap. 18. & in Esai. cap. 66. Augustin. Soliloq. cap. 27. Joh. Cassian. collat. 13. cap. 12. Burchard. Wormat. Episc. lib. 20. Decret. cap. 46. & 47. Servium in illud Virgil. *quisque suos patimur manes*. Quem autem Menand. *μυσταγωγόν*, hunc Plato, teste Clem. Alex. Strom. v. *φύλακτα*, uti & Hesiod. Oper. & Dier. & Apuleius lib. de Deo Socrat. Arrian. lib. 1. dissert. 24. *ἐντρέπον*; Senec. epist. cx. *Padagogum*; Censorinus, *assiduum observatorem*; Martian. Capell. lib. 2. Philol. *Præstitem & tutelatorem*

enim singulis hominibus, & omnes ostiatim domos occupant, ac sibi geniorum nomen assumunt: sic enim Latino sermone dæmonas interpretantur. Hos in suis penetralibus consecrant: his quotidie merum profundunt; & scientes, dæmonas venerantur, quasi terrestres deos, & quasi depulsores malorum, quæ ipsi faciunt & irrogant. Qui quoniam sunt spiritus tenues, & incomprehensibiles, insinuant se corporibus hominum, & occultè in visceribus operati, valetudinem vitiant, morbos citant, somniis animos terrent, mentes furoribus quatiant, ut homines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere.

fidissimumque Germanum appellat. Lindenbrogius. Ut animas nascentibus, ita populis fatales genios dividi ait Symmachus, cujus opinionem recitat Prudentius, his versibus:

*— sicut varia nascentibus, inquit,
Contingunt pueris anima: sic urbibus adfert
Hora diesque suum, cum primum mania
surgunt,
Aut satum, aut genium, cujus moderamine
regnent.*

Regni quoque Genium Claudian. dixit:

*Quid nos perficerat scribentis voce serena
Vel genius regni, vel pietatis amor.*

Et Romæ quandam ædem Genio populi dicatam fuisse docet Dio. lib. 50. Hist. ubi de simiâ loquitur. Alexandria quoque Genii templum fuisse colligimus ex Ammian. Marcellinus lib. 22. rer. gest. in quibus etiam Genii publici meminit lib. 20. & 25. Petrus Faber.

Lin. 2. *Geniorum nomen.*] Vide Cenforinum de Die Natali cap. 2. *Genius*, inquit, *est Deus cuius in tutelâ, ut quisque natus est, vixit., certè à gignendo Genius appellatur.*

Lin. 3. *His quotidie merum profundunt.*] Sic omnes ferè antiquæ editiones. Hæc lectio ex Plinio lib. 14. cap. 19. auctoritatem habet, ubi Geniis & Laribus ab antiquis merum profundi solitum erat. Attamen hanc vocem *merum*, omittunt MSS. ferè omnes. Sed hæc sententia (ut cuius patet) supplenda est aliquâ dictione. Sive itaque cum Bernleio *sanguinem profundunt*, vel cum multis editis *merum profundunt*, legas, perinde est; sanguinem enim, ut & merum, Gentiles idolis suis profundisse, constat: de sanguine, testatur autor noster, suprâ lib. 1. cap. 21. ubi notas vide. Verùm si quis conjecturæ locus, ausim affirmare, *merum profundunt*, legendum esse,

quod modò probavi: hæc mea est ratio, quia Lactantius ex professo de geniiis loquitur; Geniis autem merum profundi solitum, notum est ex Horat. lib. 3. Ode 17.

*— Cras Genium mero
Placabis & porco bimestri.*

Perfusus Sat. 6.

Funde merum Genio. Gallæus. Caterùm, *Profundere*, est profusam & nimiam liberalitatem habere, ut apud Terentium Adelph. act. 1, scen. 2. v. 54.

Profundat, pereat, perdat.

Lin. 5. *Quoniam sunt spiritus tenues.*] Veteres eò inclinabant ut solum Deum *ἀνοικτόν* dicerent; angelos, verò habere corpus aliquod, non hominum corporibus simile, sed tenue aliquod & subtile: hinc eos Lactantius spiritus tenues dicit. Tertull. lib. de carne Christi cap. 6. *Constat Angelos carnem propriam non gestasse: ut putâ natura spiritalis, & si corporis alicuius, sui tamen generis; in carnem autem humanam transfigurabiles ad tempus, ut videri & congregari cum hominibus possint.* Cassianus collat. 7. capite 13. ait *Angelos habere corpus, licet tenuius quàm nos;* & Macarius Homil. 4. *Vossius.* Sed hanc sententiam esse erroneam, cuius sacram Scripturam legenti patet.

Lin. 7. *Operati.*] Sic præferunt omnes penè MSS. & quidam editi. In 1. Bon. antiq. est *operantur*; in 2. Reg. rec. ac pluribus impressis *operti*, mendosè; supervacaneum enim esset illud *occultè*.

Ibidem. *Morbos citant.*] Id est, concitant vel excitant: simplex pro composito; ut *spiravit* pro *inspiravit*, lib. 2. Divin. Instit. cap. 12. *plagas tendunt*, pro *intendunt*, eodem libro 2. cap. 17. &c.

CAPUT XVI.

Dæmones nihil posse in eos , qui in fide solidati sunt.

QUARUM omnium fallaciarum ratio expertibus veritatis obscura est. Prodesse enim eos putant, cum nocere desinunt, qui nihil aliud possunt quam nocere. Dicat fortasse aliquis, colendos esse ergò, ne noceant, siquidem possunt nocere. Nocent illi quidem, sed iis, à quibus timentur, quos manus Dei potens & excelsa non protegit, qui profani sunt à sacramento veritatis. Justos autem, id est cultores Dei, metuunt, cujus nomine adjurati, de corporibus excedunt: quorum verbis, tanquam flagris verberati, non modò dæmonas se esse confitentur, sed etiam nomina sua edunt, illa, quæ in templis adorantur, & quod

Lin. 1. *Fallaciarum.*] De his dæmonum fallaciis vide S. Augustin. de Civit. Dei lib. 9. cap. 18.

Lin. 2. *Cum nocere desinunt.*] Hinc veteres Romani Febrem, Pavorem & Pallorem coluerunt, & Babylonii draconem, ne eis nocerent.

Lin. 6. *Justos ... metuunt.*] Vide in Actis Apostolor. cap. 16. & 19. & notum est illud Evangelii, cum dæmones Christo Jesu dicunt, quid venisti ante tempus torquere nos?

Lin. 7. *Cujus nomine adjurati, de corporibus excedunt.*] Observa antiquissimum Exorcismorum usum in Ecclesiâ, & potestatem fidei in dæmonas. Ità I. 4. c. 27. Adde Justin. Dialog. cum Tryphone de Veritate Christiana Relig. & in Orat. ad Gent. Tertullian. de Coronâ militis cap. 11. de Idololatriâ cap. 11. in fine, ad Scap. cap. 2. & in Apologet. cap. 23. Cyprian. ad Demetrianum & ad Donat. epist. 2. & de Vanitate Idolorum; Minut. in Octav. Epiphan. Hæres. 30. Prudent. in Apotheos. contra Judæ. Sed & in Synagogâ Exorcistas fuisse colligitur ex Actis Apostolorum cap. 19. & testatur Josephus, qui mira quædam refert, Judæar. Antiquit. lib. 8. cap. 2. & Epiphan. Hæres. 30. *Isaus.*

Ibidem. *Cujus nomine adjurati.*] Justin. Dial. cum Tryphone: τὴν τὴν ἐνέμαρτον Χεῖρ ἰσχυρὴν καὶ τὰ δαιμόνια τρέμει, καὶ σήμερον ἐξορκισθήσεται τὸ ὄνομα Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸ σωτηριώδες. Christi nominis potentiam dæmones tremunt & reformidant, & hodie quoque illi per nomen Jesu Christi crucifixi adjurati, nobis parent, Item Ἡμεῖς οἱ πιστεύοντες ἐν τῷ σωτηριώδεϊ

Ἰησοῦν κύριον ἡμῶν, τὰ δαιμόνια πάντα καὶ πνεύματα πονηρὰ ἐξορκίζομεν. Nos qui in crucifixum Jesum Dominum credimus, dæmonia cuncta spiritusque malignos adjurantes expellimus. Hoc donum ejiciendi dæmonia aliæque faciendi miracula, Deus concesserat Apostolicis viris, ut veritatem Evangelii tanto magis confirmarent. Etiam Gentiles & Judæi Exorcistas suos habebant. Justin. loco laudato, οἱ καὶ Ἰουδαῖοι ἐξορκισαὶ τῇ τέχνῃ ἥπερ καὶ τὰ ἔθνη χεῖρας ἐξορκίζουσι, καὶ θυμολογοῦσι, καὶ καλὰ ἔργα ποιοῦσι. Judæorum Exorcista, seu adjuratores vestri, jam arte quadam veluti gentes in adjurationibus utuntur, & thymiamata & vincula adhibent. Gentiles suos habuisse Exorcistas constat ex Luciano in Philopseude, quem adi. multa ad hanc rem invenies. Plutarch. Sympot. lib. 7. quæst. 5. testatur, dæmonibus obfessos, jurentibus Magis, Ephesias debuisse recitare litteras.

Lin. 9. *Quod plerumque coram cultoribus suis faciunt.*] Hunc locum, qui mihi valde corruptus videtur, ita ex Cypriano & Minutio, à quibus hæc fere omnia desumpsit Firmianus, restituendum arbitror: Quod etiam plerumque coram cultoribus suis faciunt; non utique in opprobrium religionis & honoris sui, quia nec Deo, per quem adjurantur, nec justis, quorum voce torquentur, mentiri possunt. Cyprian. de Idol. Vanit. Unde veniant & quando discedant, ipsis etiam, qui se colunt, audientibus confiteri. Minuc. Quod sunt, eloquentur, nec utique in turpitudinem sui, nonnullis præsertim vestrum assistentibus, mentiuntur, Isaus,

plerumque coram cultoribus suis faciunt; non utique in opprobrium religionis & honoris sui, quia nec Deo per quem adjurantur, nec iustis, quorum voce torquentur, mentiri possunt. Itaque maximis sæpè ululatus editis, verberari se & ardere, & jam jamque exire proclamant: tantum habet Dei cognitio, ac iustitia potestatis! Cui ergò nocere possunt, nisi iis, quos habent in suâ potestate? Denique affirmat eos Hermes, qui cognoverint Deum, non tantum ab incurisibus dæmonum tutos esse, verum etiam ne fato quidem teneri. *Μία*, inquit, *φυλακὴ εὐσεβεία*: εὐσεβεῖς γὰρ ἀνθρώπους ἔδαιμων κακός, ἔτε ἐμαρμένον πράξει. Θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακῆς: τὸ γὰρ ἐν αὐτῷ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσεβεία. Quid sit autem εὐσεβεία, alio loco his verbis testatur, dicens: ἡ γὰρ εὐσεβεία γνώσις ἐστὶ τῷ θεῷ. Asclepius quoque auditor ejus, eandem sententiam latius explicavit in illo Sermone perfecto, quem scripsit ad regem. Uterque verò dæmonas esse affirmat inimicos & vexatores hominum; quos idè Trismegistus ἀγγέλους πονηρὰς appellat: adè non ignoravit ex cœlestibus depravatos, terrenos esse cœpisse.

Lin. 1. *Non utique in opprobrium Religionis & honoris sui, quia nec Deo, &c.*] Hic locus qui est Cypriani de Idolorum vanitate, sic ex vetustissimis MSS. 1. Bonon. & 2. Reg. aliisque duobus bonæ notæ Regiis, & Iſæo est profectò restituendus: in his deest *sed*, ut & in nonnullis editis. At in multis MSS. & editis sic habetur: *non utique in opprobrium Religionis, SED honoris sui, quia nec Deo*; male. Vide infrà, *non quo ullum honorem desiderent. Quis enim perditis honor est?* cap. 17. circa medium. Pro *quia*, est *qui* in 1. Bonon. antiq.

Lin. 7. *Incurisibus.*] Ità restitui ex editis Rom. 1470. & Cellar. cunctisque MSS. dempto 1. Colb. in quo, sicut & in vulgatis multis, est *incurisibus*.

Lin. 8. *Μία, &c.*] Latine: *Una* (inquit) *custodia pietas*: *pios enim homines nec demon malus, nec fatum tenet. Nam Deus liberat pium ab omni malo: quod enim unum & solum in hominibus bonum, est pietas.*

Lin. 9. *Ἐμαρμένον.*] Hermes in Asclepio, *ἐμαρμένον*, Necessitatem & Ordinationem Dei nutu factas esse docet, qui mundum gubernat suâ lege, & ratione divinâ. Augustinus variis locis variè Fati vocem usurpat, quandoque

etiam pro astrorum dictamine, quod Theologi rejiciunt prorsus; cujus observationem Chrysostomus, in tertio de Fato & Providentiâ sermone, tam manifestè contra legem Dei dicit, quàm est vel sabbati neglectus, vel homicidium, vel adulterium. Fidem autem (hanc enim veram εὐσεβείαν esse dico) Fati leges rumpere, docet Ezechiae exemplum, cui vitæ curriculum quindecim annis protractum fuit; docet Lazarus redivivus; docent plurima alia, quæ Paulus ad Hebræos capite undecimo enumerat. Epiphanius ubi de Pharisæorum erroribus loquitur, tollit fatum, judicii oppositu; hæc duo siquidem ait simul consistere non posse. *Betuleius.*

Lin. 11. *Ἡ δὲ εὐσεβεία.*] Latine: *pietas enim cognitio est Dei*, idem Trismegist. in Pimandro cap. 9. Quod congruit cum eo, quod Christus dixit Joannis c. 17. v. 3. & c. 3. v. 15. Sapientiam autem cum pietate idem esse, docet Augustinus in Enchiridio.

Lin. 13. *Explicavit.*] MSS. 9. rec. *explicavit*, non ineptè.

Lin. 15. *Ἀγγέλους πονηρὰς.*] Latine, *Angelos malos*. Ità sæpè in Scripturis Sacris dæmones appellantur, sive *Angeli diaboli*, ut Matth. 25. sive *Angeli Satan*, ut 2. Corinth. 12.



CAPUT XVII.

Astrologiam, Aruspicinam & similes artes esse demonum inventa.

ERUM inventa sunt astrologia, & aruspicina, & auguratio, & ipsa quæ dicuntur oracula, & necromantia, & ars magica, & quidquid præterea malorum exercent homines, vel palam, vel occultè. Quæ omnia per se falsa sunt, ut Sibylla Erythræa testatur:

— Εἴπει πλάνα πάντα τὰδ' ἐστίν,

Αἴθερ ἄφρονες δίδρως ἐρευνᾶσι κατ' ἡμᾶρ.

Sed iidem ipsi autores præsentia suâ faciunt, ut vera esse credantur. Ità hominum credulitatem mentitâ divinitate deludunt, quòd illis verum aperire non expedit. Hi sunt, qui imagines, & simulacra fingere docuerunt; qui, ut hominum mentes à cultu veri Dei averterent, & fictos mortuorum regum vultus, & ornatos exquisitâ pulcritudine statui consecrarique fecerunt, & illorum sibi nomina, quasi personas aliquas, induerunt. Sed eos magi, & ii quos verè maleficos vulgus appellat, cùm artes suas execrabiles exercent, veris suis nominibus cient, illis cœlestibus, quæ in literis sanctis leguntur. Hi porrò incesti ac vagi spi-

Lin. 1. *Astrologia.*] Judiciaria videlicet, quæ per syderum aspectus vaticinari futura contendit: de quâ Tertull. Apol. cap. 35. & lib. de Idololat. damnat has omnes artes, de quibus hîc sermo. Etiam Cicero 1. de Nat. deor. easque demolitur egregio volumine Joan. Francisc. Picus, cui Tit. De rerum Prænotione. *Isaus.*

Lin. 2. *Ars magica.*] Vide S. Augustinum libro 7. de Civitate Dei cap. ultimo, ubi testatur has artes, etiam ante Christum natum 1x. legibus Gentilium fuisse prohibitas. Vide etiam Ciceron. in 1. Tuscul. quæstionum.

Lin. 5. *Εἴπει πλάνα.*] Sic restitui ex MS. antiquissimo 1. Regio 908. annorum, non abluentibus veterimis Regio-Put. & Cauc. quibus est ἐκπλάνα. Etiamque erud. Francius legendum esse censebat πλάνα. In multis MSS. græcum deest: in 4. Reg. & in vulgatis est πλάνα. Interpretatio latina:

— Quoniam erronea omnia hæc sunt,

Quæ stulti homines scrutantur quotidie.

Hæc desumpta sunt ex Carminib. Sibyllinis Serm. 3. Vers. 166.

Lin. 12. *Personas aliquas induerunt.*] Ità cum editis manuscripti, præter 1. Bonon. antiq. & Coton, in quibus legitur *induxerunt.*

Sed retinenda videtur lectio vulgata, quæ est Ciceronis & Titi Livii. Vide Itæum in notis. Et personæ indui propriè dicuntur.

Lin. 13. *Quos . . maleficos, &c.*] Titul. est in Codice lib. 9. decimus octavus, in quo Constitutio est Constantini Cæsaris, vel potius Constantii, anno 357. lata. Nemo, inquit, aruspicem consulat aut mathematicum, nemo ariolum. Augurum & vatium prava confessio conticeat. Chaldaei, ac magi, & ceteri quos maleficos ob facinorum magnitudinem vulgus appellat, nec ad hanc partem aliquid moliantur. Sileat omnibus perpetuò divinandi curiositas: etenim supplicium capitis feret gladio ultore prostratus, quicumque nostris iussis obsequium denegaverit. Betuleius.

Lin. 14. *Veris suis nominibus cient.*] Arnob. lib. 5. initio modum eliciendi Jovem Numa edoctus. Livius lib. 1. de eodem Numâ. Modum evocandi deos tutelares ex urbibus, quas Romani expugnatum ibant, invenies apud Macrobius lib. 9. Saturnal. 3. cap. 9.

Lin. 15. *Incesti.*] Hîc sunt mali spiritus, qui ad fordes inclinant homines: sic os incestum apud Ciceronem.

Ibidem. *Vagi.*] Quia sunt aërii, ut ex Apuleio S. Augustinus, & Apuleius ex Platone.

ritus, ut turbent omnia, & errores humanis pectoribus offundant, serunt ac miscent falsa cum veris. Ipsi enim coelestes multos esse finxerunt, unumque omnium regem Jovem; eo quod multi sunt spiritus angelorum in coelo, & unus parens ac dominus omnium Deus: sed veritatem mentitis nominibus involutam ex oculis abstulerunt.

Nam Deus (ut principio docui) neque nomine, cum solus sit, eget; neque angeli, cum sint immortales, dici se deos aut patiuntur, aut volunt: quorum unum solumque officium est, servire nutibus Dei, nec omnino quidquam nisi jussu facere. Sic enim mundum regi à Deo dicimus, ut à rectore provinciam: cujus apparitores nemo focios esse in regenda provinciâ dixerit, quamvis illorum ministerio res geratur. Et hi tamen possunt aliquid præter jussa rectoris, per ipsius ignorantiam, quæ est conditionis humanæ. Ille autem præses mundi, & rector universi, qui scit omnia, cujus divinis oculis nihil septum est, solus habet rerum omnium cum filio potestatem; nec est in angelis quidquam, nisi parendi necessitas. Itaque nullum sibi honorem tribui volunt, quorum omnis honor in Deo est. Illi autem, qui desciverunt à Dei ministerio, quia sunt veritatis inimici, & prævaricatores Dei, nomen sibi & cultum deorum vendicare conantur; non quod ullum honorem desiderent, (quis enim perditis honor est?) nec ut Deo noceant, cui noceri non potest: sed ut hominibus, quos nituntur à cultu & notitiâ veræ majestatis avertere, ne immortalitatem adipisci possint, quam ipsi suâ nequitiâ perdiderunt. Offundunt itaque tenebras, & veritatem caligine ob-

Lin. 1. *Erroris humanis pectoribus offundant.*] Ità restituo ex vetustissimis & optimis MSS. 1. Bonon. 2. Reg. aliisque sex, necnon editis Rom. 1470. ac Betul. Et sic Lactantius infra *offundunt tenebras*, & supra eodem lib. 2. cap. 1. circa med. *offundere tenebras*. In 2. Reg. 1. Lips. 3. Colb. & ed. Cellar. est *pecto-ribus offundunt*; in 3. al. Reg. 3. Colb. 2. Clarom. Brun. *effundant*; in 11. vulgatis, *in-fundant*.

Lin. 6. *Docui.*] Suprà scil. lib. 1. cap. 6.

Lin. 9. *Nisi jussu facere.*] Ità plurimi MSS. Regio-Put. 12. alii, & sex typis excusi. In 1. Bonon. antiq. 1. Reg. 2. Colb. ed. Tornes. legitur *jussu*; in 5. al. scriptis *jussa*; pro quo *jussa* in 1. Reg. & ed. Rom. 1468. 1470. in Pal. *jussi*; in 1. Reg. Marm. & 7. impressis, *jussu ejus*.

Lin. 11. *Res geratur.*] MSS. 8. & ed. Cellar. *res gerantur*. Ceteri ut in textu.

Lin. 15. *Cum filio.*] Ità cum omnibus editis MSS. 30. inter quos est Regio-Put. Hæ duæ voces absunt à 13 manu exaratis.

Ibidem. *Nec est in Angelis.*] Ex MSS. & veteribus editis restitui est, quod in pluribus

rec. impressis deerat.

Lin. 19. *Non quod.*] Ità restitui ex omnibus MSS. & editione Roman. 1468. Ceteri vulgati habent *quodd*. At *quod*, pro *quodd*, legitur apud Ciceronem: *Non quod alicundè audire-
ris*, lib. 10. ad Attic. ep. 1. & alibi.

Ibidem. *Non quod ullum honorem desiderent, &c.*] Aliud sentit S. August. l. 9. de Civ. Dei, cap. 20. *Est (inquit) in demonibus scientia sine caritate; & idè tam inflati, id est tam superbi sunt, ut honores divinos, & religionis servitutem, quam vero Deo deberi sciunt, sibi sategerint exhiberi, & quantum possunt, adhuc agunt.* Quin & D. Thomas asserit, spiritus malos in eodem peccato permanere quo prius peccaverant, quantum ad appetitum, licet non quantum ad hoc, quod obtinere se posse putent. Spark.

Lin. 21. *A cultu & notitiâ vera majestatis avertere.*] Sic reposui ex MSS. 8. Reg. in quibus sunt duo veterissimi, 6. Colbert. 2. Oxon. & octo aliis, atque sex vulgatis. MSS. 2. Reg. rec. & 3. Oxon. ac 9. excusi habent, à *culturâ*.

ducunt, ne dominum, ne patrem suum norint; & ut illiciant facile, in templis se occulunt, & sacrificiis omnibus præstò adfunt, eduntque sæpè prodigia, quibus obstupescit homines, fidem commodent simulacris divinitatis ac numinis. Indè est, quòd ab Augure lapis novaculâ incisus est; quòd Juno Veiensis migrare se Romam velle respondit; quòd Fortuna muliebris periculum denuntiavit; quòd Claudiæ manum navis secuta est; quòd in sacrilegos & Juno nudata, & Locrensis Proserpina, & Ceres Milefia vindicavit; & Hercules de Appio, & Jupiter de Atinio, & Minerva de Cæsare. Hinc, quòd serpens urbem Romam pestilentia liberavit Epidauro accersitus. Nam illuc *Δαιμονιδρχης* ipse in figurâ suâ sine ullâ dissimulatione perlatus est; siquidem legati ad eam rem missi, draconem secum miræ magnitudinis advexerunt.

In oraculis autem vel maximè fallunt, quorum præstigias profani à veritate intelligere non possunt: ideòque ab illis attribui putant, & imperia, & victorias, & opes, & eventus prosperos rerum; denique ipsorum nutu sæpè rempublicam periculis imminentibus liberatam: quæ pericula, & responsis denuntiaverunt, & sacrificiis placati averterunt. Sed omnia ista fallaciæ sunt. Nam cum dispositiones Dei præsentiant, quippè qui ministri ejus fuerunt, interponunt se in his rebus, ut quæcumque à Deo vel facta sunt, vel fiunt, ipsi potissimum facere, aut fecisse videantur. Et quotiès alicui populo vel urbi, secundum Dei statutum boni quid impendet, illi se id facturos vel prodigiis, vel somniis, vel oraculis pollicentur, si sibi templa, si honores, si sacrificia tribuantur: quibus datis, cum illud acciderit, quod necesse est, summam sibi pariunt venerationem. Hinc templa devoentur, & novæ imagines consecrantur, maculantur greges hostiarum. Sed cum hæc facta sunt, nihilominus tamen & vita, & salus eorum qui hæc fecerint, immolantur. Quotiès autem pericula impendent, ob aliquam ineptam & levem causam se profitentur iratos: sicut Juno Varroni, quòd formosum puerum in tensâ Jovis ad exuvias tenen-

Lin. 4. *Augure.*] Vide suprâ c. 8. hujusce libri post initium.

Lin. 5. *Juno Veiensis.*] Hanc *Monetam* vocavit capite 8. hujusce libri.

Lin. 6. *Fortuna.*] Vide S. Augustinum de Civit. Dei lib. 4. cap. 19.

Ibidem. *Claudia.*] Vide suprâ cap. 8.

Lin. 7. *Juno nudata, &c.*] Est Juno Laci-
nia, cujus templum Cenfor Fulvius tegulis marmoreis nudavit: *Locrensis Proserpina*, quam Pyrrhus spoliavit: *Ceres Milefia*, quæ Alexandri milites sacrilegos cæcitate multavit: *Hercules de Appio*, quem cum sacra Herculis ad servos transtulisset, Deus luminibus orbavit; *Atinio*, qui Senatui Jovis iussa renunciaverat; *Minerva*, cujus species Arturio Augusti Medico apparuerat; serpens, Æsculapius. De his suprâ cap. 8.

Lin. 10. *Δαιμονιδρχης.*] Hæc vox desidera-

tur in MSS. 2. Reg. vetustissimis.

Lin. 11. *In figurâ suâ.*] Scilicet formâ serpentis.

Ibidem. *Perlatus est.*] Ità restitui ex quamplurimis MSS. antiquioribus. In 3. manu exaratis, & omnibus excusis legitur, *perductus est.*

Lin. 13. *Prophani.*] Id est, à fide alieni.

Lin. 19. *Fuerunt.*] MSS. sex recentiores fuerint.

Lin. 21. *Dei statutum.*] Sic emendavi ex MSS. & veteribus editis. In scriptis 2. rec. & editis septem legitur *statum.*

Lin. 29. *Quòd formosum puerum in tensâ Jovis ad exuvias tenendas collocarat.*] In omnibus impressis & multis MSS. locus hic vitiiosissime legitur. Nonnulli habent, *in templo Jovis ad excubias tenendas*; alii, *in templo Jovis ad exuvias tenendas*: sic habent MSS. Bonon, Jun, Tax. Pen. 3. Reg. 1. Sorb. 12.

das collocâret; & ob hanc causam Romanum nomen apud Cannas penè deletum est. Quòd si Juno alterum Ganymedem verebatur, cur juvenis Romana luit pœnas? Vel si dii tantummodò duces curant, cæteram multitudinem negligunt, cur Varro solus evasit, qui hoc fecit, & Paulus, qui nihil meruit, occisus est? Videlicet nil tunc Romanis accidit.

—— *fatis Junonis iniquæ,*

cùm Annibal duos exercitus populi Romani, & astu, & virtute confecit. Nam Juno audere non poterat, aut Carthaginem defendere, ubi arma ejus & currus fuit, aut Romanis nocere, quia

—— *progeniem Trojano à sanguine duci*

Audierat, Tyrias olim qua verteret arces.

Sed illorum sunt isti lusus, qui sub nominibus mortuorum delitescentes, viventibus plagas tendunt. Itaque sive illud periculum, quod imminet, vitari potest, videri volunt id placati avertisse; sive non potest, id agunt, ut propter illorum contemptum accidisse videatur. Ità sibi apud homines,

Vatic. & editiones 2. Bonon. Veneta, Florent. Junt. Gymnic. Cratand. Aldin. Graph. Tornes. & antiq. 38. aliæque. In 6. rec. scriptis *eximias*; 6. ed. *excubias*. Emendo secundum meliores codices, pro *templo*, *tensâ*, & pro *excubias*, *exuvias*, legens. Sic legunt MSS. Pal. & 5. Reg. antiq. In 11. *isemesa*; in Cauc. legitur in *tentaesa*; in Em. *tentesa*. Jo. Caucci putat librarium vitiosè ità scripsisse, pro *intensa*, cui conjecturæ subscribo. MSS. 2. & Ultr. habent in *centesa*: sed itidem vitiosè per oscitantiam librarii sic scriptum. Menda hoc modo in textum irrepsisse puto; nempe librarios ignorantes quid esset *tensa*, (vox enim obsoleta est) existimasse legendum esse *templo*, præsertim cùm statim sequatur *Jovis*, & principium vocis *tensa* haud dissimilis sit vocabulo *templo*; hinc putarunt mentionem fieri templi Jovis. rō *excubias*, pro *exuvias*, eo modo irrepsisse autumo, quo Isæus, nempe pro *exuvias*; in Manuscriptorum antiquis fuisse *exubias*, vel *exsubias*; pro *u* enim veteres *b* scribere solebant, & vice versâ, ut ostendimus in notis ad Epitomen Tome II. hujusce editionis: s quoque post *x* addebant, ut patet in *exsequor*, *exsul*, &c. hinc pro eo quod nunc dicimus *exuvias*, illi scribebant *exsubias*, cujus vocis significationem librarii haud assequentes, *excubias* vitiosè substituerunt. Cæterum quid sit *tensa*, notum ex Silinio Capitone apud Festum; nempe vehiculum, quo exuviae deorum ludis Circensibus in circum & pulvinar vehebantur. Hoc vehiculum trahebatur non à jumentis, sed ab ho-

minibus: hinc Suet. in Octav. August. c. 43. *Accidit votivis Circensibus, ut correptus valitudine læticia cubans tensus deduceret*. Illi autem qui deducebant tensas, *adsensatores* dicebantur. Erant hi plurimum bini, qui vehendi onus subibant. *Ex Isæo*. Apud Tertullianum lib. de Spectaculis cap. 7. in ludis Circensibus mentio fit de curribus, de *tensis*, de sedibus, de coronis, de *exuviis*. Indè patet, legi debere in *tensa* Jovis ad *exuvias* tenendas. Pro *formosum*, mallet Gallæus legere *famosum*. Sed legendum esse *formosum* constat, tum ex omnibus Lactantii MSS. & editis codicibus, tum ex Valerio Maximo, à quo hæc desumpsit Lactantius Hist. lib. 1. cap. 2. ubi legitur, *eximia facie puerum, &c.* Item apud Arnobium in fine libri 4. hæc referentem.

Lin. 4. *Cur Varro.*] Historia est apud Livium lib. 2. secundi belli Punici. Vide Valer. Maxim. lib. 1. cap. de Neglectâ Religione.

Lin. 5. *Paulus.*] Qui pullos edaces habuit, & tamen apud Cannas cecidit, ut illi Cyprianus illudat.

Lin. 7. *Iniqua.*] Virg. 8. *Æneid.* v. 667. Vide Silium Italic. lib. 10.

Lin. 8. *Astu.*] Lact. de Opific. cap. 2. *Astu se protegant.*

Lin. 11. *Progeniem.*] Virg. initio 1. *Æn.* Vide & Valerium loco citato.

Lin. 14. *Viventibus.*] MSS. 4. Colbert. 1. Clarom. & Brun. addunt *hominibus*. Ibidem Lactantius, *plagas tendunt*, pro *insidunt*, simplex pro composito; ut mihi videtur, pro *insidiantur*.

qui eos nesciunt, auctoritatem, ac timorem pariunt. Hæc versutiâ, & his artibus, notitiam veri ac singularis Dei apud omnes gentes inveteraverunt. Suis enim vitiis perdit, sæviunt, & grassantur, ut perdant. Idcirco etiam humanas hostias excogitaverunt ipsi hostes humani generis, ut quàm multas devorarent animas.

Lin. 2. *Apud omnes gentes.*] Extrema vox ter Thyf. Gall. Spark. *gentes*, addita ex cunctis MSS. & editis, præ-

CAPUT XVIII.

De Dei patientiâ & ultione, demonum cultu, & falsis religionibus.

DICET aliquis, Cur ergò Deus hæc fieri patitur, nec tam malis succurrit erroribus? Ut mala cum bonis pugnent; ut vitia sint adversa virtutibus; ut habeat alios, quos puniat; alios, quos honoret. Ultimis enim temporibus statuit de vivis ac mortuis judicare: de quo judicio mihi erit in ultimo libro disputatio. Differt ergò, donec veniat temporum finis, quo effundat iram suam in potestate ac virtute cœlesti, sicut

———— *Vatum prædicta piorum*
Terribili monitu horrescant.

Nunc autem patitur homines errare, & adversum se quoque impios esse, ipse justus, & mitis, & patiens. Nec enim fieri potest, ut non is, in quo perfecta sit virtus, sit etiam perfecta patientia. Undè quidam putant, ne irasci quidem Deum omninò, quòd affectibus, qui sunt perturbationes animi, subjectus non sit; quia fragile est omne animal, quod afficitur & commovetur. Quæ persuasio veritatem, atque Religionem funditè tollit. Sed seponatur interim locus hic nobis de irâ Dei differendi, quòd & uberior est materia, & opere proprio latiùs exequenda. Illos ergò nequissimos spiritus quisquis veneratus fuerit, & secutus, neque

Lin. 5. *Differt ergò.*] Quia nec gravior Dei ira, nec poena major nobis imminere potest, quàm cum Deus peccata punit peccatis. *Μακρόθυμος* quidem Deus est, nec mortem vult peccatoris, sed ut convertatur & vivat, Ezechielis 3. Magna Dei ira est, ut Hieronymus ad Castrutium Ezechielis auctoritate scribit, quandò peccata non corrigit, sed cæcitate cæcitate punit. Nam ob hoc ipsum mittit Deus efficaciam illusionis, ut Paulus ad Thessal. scribit, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati. Indigni (inquam) sunt fonte vivo, qui cisternas sibi fodiunt. Hier. 2. *Betul.*

Lin. 6. *In potestate.*] Id est, per potestatem. Modus loquendi Scripturæ.

Lin. 8. *Vatum prædicta piorum.*] Ità restituì ex MSS. 2. vetustissimis Reg. 2. al. Reg. Cauc. 4. Colb. Em. & ex MSS. Virgil. In sex scrip. rec. & in vulgatis est *piorum*. Virg. 4. *Æn.*

Lin. 12. *Quidam.*] Epicurei. Vide de Irâ Dei cap. 4.

Lin. 13. *Ne irasci quidem Deum omninò; quòd affectibus, &c.*] Ira, ut & aliæ passiones, Deo conveniunt non *affectivè*, sed *effectivè*, ut habet regula. Hoc est, ira non turbat, non afficit Deum dolore, ut homines: sed Deus cum irasci dicitur, facit hoc quod irati solent, nempe punit, affligit; ira itaque in Deo non est affectus, sed voluntas puniendi. *Gallaus.* Vide S. Thom. part. 1. quæst. 21. art. 3.

Lin. 17. *Opere.*] Sicilect lib. de Irâ Dei.

coelo, nèque luce potietur, quæ sunt Dei : sed in illa decidet, quæ in distributione rerum attributa esse ipsi malorum principi disputavimus ; in tenebras scilicet, & inferos, & supplicium sempiternum.

Docui religiones deorum triplici modo vanas esse : uno, quod simulacra ista, quæ coluntur, effigies sint hominum mortuorum ; esse autem perversum & incongruens, ut simulacrum hominis à simulacro Dei colatur : colit enim quod est deterius & imbecillius ; tum inexpiabile facinus esse, deferere viventem, ut defunctorum monumentis servias, qui nec vitam, nec lucem dare cuiquam possunt, quæ ipsi carent ; nec esse alium quemquam Deum, præter unum, cuius iudicio ac potestati omnis anima subiecta sit. Altero, quod ipsæ imagines sacræ, quibus inanissimi homines serviunt, omni sensu carent, quoniam terra sint. Quis autem non intelligat, nefas esse, rectum animal curvari, ut adoret terram ? quæ idcirco pedibus nostris subiecta est, ut calcanda nobis, non adoranda sit, qui sumus idèò excitati ex eâ, statumque sublimem præter cæteras animantes accepimus, ut non revolvamur deorsum, nec hunc cœlestem vultum projiciamus ad terram ; sed oculos eò dirigamus, quò illos naturæ suæ conditio direxit, nihilque aliud adoremus, nihil colamus, nisi solius artificis parentisque nostri unicum numen : qui propterea hominem rigidum figuravit, ut sciamus, nos ad superna & cœlestia provocari. Tertio, quod spiritus, qui præsent ipsi religionibus, condemnati & abjecti à Deo, per terram volutentur : qui non tantum nihil præstare cultoribus suis possint, quoniam rerum potestas penès unum est, verum etiam mortiferis eos illecebris & erroribus perdant ; quoniam hoc illis quotidianum sit opus, tenebras hominibus obducere, ne quærat ab illis

Lin. 4. *Triplici modò.*] Sic lego cum editis Rom. 1470. Betul. Tornef. Soubr. Cellar. cunctisque MSS. præter Em. in quo legitur, *tribus modis* ; in vulgatis 11. *triplici ratione*.

Ibidem. *Uno.*] Ex MSS. est, inter quos quinque addunt *modò* ; 1. Colb. *imò*.

Lin. 5. *Ista.*] Omnium MSS. est, præter quatuor & editos, in quibus est, *ipsa*.

Ibidem. *Esse autem perversum.*] Sic reposui ex omnibus MSS. & sequentia postulant. In excusis legitur *est*.

Lin. 11. *Altero.*] Hæc lectio 5. editorum & omnium MSS. est, quorum quinque perperam addunt vocabulum *modò*, quod jam præcessit. Cæteri impressi habent *Altero*, & infra *Tertio*, pro *Tertio*, quod cunct. MSS. est.

Ibidem. *Inanissimi.*] Non aliter legitur in MSS. ferè omnibus & in decem editis. 1. Colb. habet *inmanissimi*, corruptè ; & 1. Colb. cum sex impressis *vanissimi*.

Lin. 15. *Qui sumus idèò excitati ex eâ.*] Ità codex antiquus Bononiensis & tres Vaticani ; quod sensum efficit rationi magis consentaneum, ait Thomafius,

Ibidem. *Ex eâ, statumque sublimem.*] Ità emendo, & sic præferunt veterissimi MSS. 1. Bonon. 3. Reg. 3. Vatic. 5. Colb. Ultr. Tax. Lips. Em. Brun. & ed. Torn. Soubron. In 1. Clarom. & impressis Florent. Spark. Walch. & ex eâ *statum sublimem* ; in edit. Il. *ex eâque statum sublimem*, mendosè omnino : nec melius legas in MSS. 2. al. Reg. rec. Cauc. Jun. & in edit. Rom. 1470. & aliis quinque. In 1. Clarom. *ut ex eo*, malè ; ad quid repim referetur *ex eo* ? neque ex terrâ excitati, *ex eâ statum sublimem* accepimus.

Lin. 16. *Nec hunc cœlestem.*] Sequor veteres editiones & omnes ferè MSS. At legitur *ne*, in 4. scriptis rec. & 12. vulgatis.

Lin. 18. *Nisi solius artificis.*] MS. Cauc. & 10. impressi *solum*, corruptè ; quid enim sibi vult *solum unicum numen* ?

Lin. 19. *Unicum numen.*] MSS. 26. & ed. Rom. 1470. habent *nomen*.

Lin. 20. *Rigidum.*] Id est, erectum. Vide cap. seq. circa finem.

Lin. 25. *Quotidianum sit opus.*] Sit MSS. est, præter unum recentiorem ; *est*, typis vulgat.

illis veris Deus. Non igitur colendi sunt, quia sententiæ Dei subjacent. Est enim piaculum maximum, addicere se potestati eorum, quibus, si justitiam sequare, potentior esse possis, & eos adjuratione divini nominis expellere, ac fugare. Quod si apparet, religiones istas tot modis esse vanas, quibus docui, manifestum est, eos qui vel mortuis supplicant, vel terram venerantur, vel spiritibus impuris animas suas mancipant, rationem hominum non tenere, eosque impietatis ac sceleris sui supplicia pensuros, qui rebelles adversus parentem generis humani Deum, susceptis inexpiabilibus sacris fas omne violaverint.

Lin. 1. *Addicere se.*] Usurpat verbum Jurisconsultorum, sicut paulò inferius verbum mancipandi. Nam additi dicebantur obarati & nexi, qui ob æs alienum creditoribus in temporariam servitutem tradebantur. Nam qui peccat, servus est peccati, juxta Paulum. Observa, quòd religionis nomen pro eo usurpat, quod Græcis est *θεῖον ἀμύβια*, in malam

nimirum partem: sed id ferè in plurali numero duntaxat. *Betuleius.*

Lin. 3. *Justitiam.*] Id est, veram Religionem.

Lin. 9. *Violaverint.*] Sic reperimus in vetustioribus & melioribus Manuscriptis, faventibus sex aliis, & ed. Rom. 1468. & 1470. in quibus est *violaverunt*; in 1. Colb. rec. & 12. impressis *violarunt*.

CAPUT XIX.

De simulacrorum & terrenarum rerum cultu.

QUICUMQUE igitur sacramentum hominis tueri, rationemque naturæ suæ nititur obtinere, ipse se ab humo suscitet, & erectâ mente oculos suos tendat in cœlum: non sub pedibus quærat Deum, nec à vestigiis suis eruat quod adoret; (quia quidquid homini subjacet, infra hominem sit necesse est:) sed quærat in sublimi, quærat in summo; quia nihil potest homine majus esse, nisi quod fuerit suprâ hominem; Deus autem major est homine; suprâ ergò, non infrâ est, nec in imâ potius, sed in summâ regione quærendus est. Quare non est dubium, quin Religio nulla sit, ubicumque simulacrum est. Nam si religio ex divinis rebus est, divini autem nihil est, nisi in cœlestibus rebus; carent ergò religione simulacra, quia nihil potest esse cœleste in eâ re, quæ sit ex terrâ. Quod quidem de nomine ipso apparere sapienti potest.

Lin. 1. *Sacramentum.*] Hæc vox in Lactantio sæpè ita occurrit, ut significet Mysterium, ac reconditiorem alicujus rei significationem.

Lin. 2. *Ipse se ab humo suscitet.*] Illud se in nonnullis impressis deest: sed exprimitur in melioris notæ MSS. & editionibus.

Lin. 7. *Nec in imâ potius, sed in summâ regione quærendus est.*] Sic emendavimus ex omnibus penè MSS. & impressis: malè autem in 3. Regiis & totidem rec. ed. leg. *religione*. Num rectius legeretur, ut placuit Cellario, *nec*

in imâ, sed potius in summâ, &c?

Lin. 11. *In eâ re quæ.*] In 1. Clarom. quod, mendosè; in altero Clarom. 3. Reg. rec. 2. Colb. 1. Tornes. 1. Sorbon. Lips. & edit. Rom. 1468. *in are quod.*

Lin. 12. *Quod quidem de nomine ipso apparere sapienti potest.*] Hæc quæ desunt in MS. Bononiensi antiquo, extant in omnibus MSS. & editis, Thyfiano, Thomasianno, & Cantabrigiensi exceptis, in quibus malè omiſsa sunt, quia res & sensus postulat.

Quidquid enim simulatur, id falsum sit necesse est; nec potest unquam veri nomen accipere, quod veritatem fugo & imitatione mentitur. Si autem omnis imitatio, non res potissimum seria, sed quasi ludus ac jocus est, non Religio in simulacris, sed mimus Religionis est. Præferendum est igitur verum omnibus falsis; calcanda terrena, ut cœlestia consequamur. Ita enim res se habet, ut quisquis animam suam, cuius origo de cœlo est, ad inferna & ima prostraverit, eò cadat quò se ipse dejecerit. Ideòque oportet rationis, ac statûs sui memorem, non nisi ad superna niti semper, ac tendere. Quod qui fecerit, hic planè sapiens, hic iustus, hic homo, hic denique cœlo dignus iudicabitur; quem suus parens non humilem, nec ad terram more quadrupedum abjectum, sed stantem potiùs, ac rectum, sicut eum fecit, agnoverit.

Lin. 4. *Ac jocus est.*] Id ex Terent. in Eunuch.

Ibidem. *Mimus religionis est.*] Hanc lectionem exhibent MSS. tres veterrimi Reg. Cauc. Jun. 2. Colb. Goth. Lipsf. Ultr. Pal. Em. Cantabr. 1. Clarom. Brun. 5. vet. typis excusi, ac 3. rec. Et apud Senecam reperitur l. 5. epist. 26. In 2. Reg. & 2. Colb. est *munus*, quod per librarium oscitantiam contigisse quis non videat, mutatione trium elementorum, *mim* in *mun*, ex litterarum apicibus ductâ similitudine. MSS. sex, edit. Rom. 1468. & 12. rec. editi legunt *minus*, sed sensu alieno. Cæterùm *mimus religionis* rectè dicitur Gentilium Re-

ligio, quia mimi instar Religionem tantùm imitatur, veritatem non habet. Partim ex Gallo.

Lin. 10. *Hic denique cœlo dignus.*] Sic reposui ex MSS. 7. Reg. inter quos sunt duo veterrimi, 2. Bonon. Cauc. 3. Vatic. 6. Colb. 2. Clarom. 2. Lipsf. 1. Sorbon. Pal. Tax. Pen. Ultr. Em. Brun. edit. Graph. If. In alio Lipsf. pro *denique*, est *utique*; in pluribus Vaticanis & edit. Thyf. Gall. Spark. *hic Deo cœloque dignus*; in scriptis 2. Reg. Jun. Cantabrig. & vet. excusis quinque, *hic cœlo Deoque dignus*. Deoque hic inutilis videtur juxta Thomafium.

C A P U T XX.

De Philosophis, deque veritate.

PERACTA est igitur (ni fallor) magna & difficilis suscepti operis portio; & majestate cœlesti suggerente nobis dicendi facultatem, inveteratos depulimus errores. Nunc verò major nobis, ac difficilior cum philosophis proposita luctatio est: quorum summa doctrina & eloquentia, quasi moles aliqua mihi opponitur. Nam ut illic multitudine, ac propè consensu omnium gentium premebamur; ita hîc autori-

Lin. 1. *Peracta.*] Hoc caput est veluti transitus ad librum tertium.

Lin. 5. *Quasi moles.*] Difficultas, Virgil.

Tanta molis erat Romanam condere gentem.

Ibidem. *Illic.*] Id est, in secundo libro.

Lin. 6. *Ac propè consensu omnium gentium premebamur.*] Ità restitui ex omnibus penè MSS. 8. Reg. Cauc. 5. Colb. Lipsiensibus, 2. Sorbon. Nav. Viçt. Gat. Marm. Jun. Pal. Em.

Cantabrig. Brun. & vetustioribus ac præstantioribus editis 3. Rom. Florent. Ald. Parisf. 1525. Crat. Graph. Cellar. & Torn. in quodest *gentium*. In MS. Tornef. *ac penè consensu omnium premebamur*; in Regio-Put. & 1. Colbert. & 1. Clarem. *premebatur*, mendosè; in 8. impressis rec. *veritas premebatur*; in scriptis 1. Reg. & 1. Clarom. *veritas preme-*

tate præstantium omni genere laudis virorum. Quis autem nesciat, plus esse momenti in paucioribus doctis, quàm in pluribus imperitis? Sed non est desperandum, istos quoque de sententiâ, Deo ac veritate ducibus, posse depelli: nec tam pertinaces fore arbitror, ut clarissimum solem sanis ac patentibus oculis videre se negent. Modò illud verum sit, quod ipsi solent profiteri, studio investigandæ veritatis se teneri, efficiam profecò, ut quæsitam veritatem diu, & aliquandò inventam esse credant, & humanis ingeniis inveniri non potuisse fateantur.

Lin. 3. *Deo ac veritate ducibus.*] Corrigit priis viribus, non Fortunæ, sed Deo Opt. vulgatum illud: *Duce virtute, comite Fortuna.* Max. omnium bonorum autori, optima quæ-
nâ. Docet, sicut Christianum decet, non pro- que esse tribuenda. *Betuleius.*

A N A L Y S I S

LIBRI TERTII

L A C T A N T I I.

Vanitas Philosophiæ & Philosophorum.

PARTES hujus libri tres sunt: *Prima* de Philosophiâ, *Secunda* de Philosophorum vanitate, *Tertia* rursum Philosophiam non esse sapientiam demonstrat.

In exordio optat sibi Tullianam eloquentiam ad demonstrandam Philosophiæ vanitatem, quam Philosophiam inanem & falsam esse, his argumentis ostendit.

I. Philosophia est studium sapientiæ;

Ergò non est sapientia.

II. Illo studio ad sapientiam non pervenitur;

Ergò ne quidem sapientiæ studiosi sunt Philosophi, *cap. 2.*

III. In Philosophiâ, neque scientia est, neque opinatio,

Ergò non est sapientia.

Non illa: quia Socrates & Academici eam sustulerunt.

Non hæc: quia Zenon & Stoici eam repudiârunt, *cap. 4.*

IV. Philosophia seipsam conficit. Nam singulæ sectæ multarum sectarum judicio stulti-
tiæ convincuntur;

Omnes igitur vanæ sunt & inanes, *cap. 4.*

V. Aut est naturæ scientia, aut non est, ut vult Arcefilas.

Non illud: quia nulla potest esse in homine interna & propria scientia, ob fragilitatem conditionis humanæ:

Non hoc: quia multa sunt, quæ natura ipsa nos scire, & usus frequens & vitæ neces-
sitas cogit.

Ergò utrumque Philosophiæ genus corrui: vetus, quòd sibi scientiam vendicat, & novum,
quòd eam distrahit, *cap. 5.*

Hoc loco corrigit Philosophos in Physicis. Academici, inquit, ex rebus paucis obscu-
ris argumentati sunt, nullam esse scientiam: Physici ex quibusdam apertis & claris omnia
sciri posse. Rectè quidem coarguit arrogantiam Philosophorum Arcefilas: sed addere excep-
tionem debuit, & dicere: causas rationesque duntaxat rerum naturalium, quia sunt abditæ,
nesciri posse, quia nullus doceat; nec quæri oportere, quia inveniri non possunt, *cap. 6.*

VI. In Ethicis de summo bono dissentiunt Philosophi. Hic recitat sententias varias Phi-
losophorum de summo bono, *cap. 7.* quas refutat, *cap. 8.* & 9. ipse summum bonum in solâ

Religione ponit, *cap. 10.* ostendens potuisse Philosophos summum bonum deductione reperire, quod non sit Voluptas, Divitiæ, Regnum, Virtus, sed IMMORTALITAS; unde concludit: Philosophiam Ethicam esse vanam, *cap. 11. & 12.*

VII. Logicam & Physicam non pertinere ad rectè vivendum; ergò sic totam Philosophiam esse inanem. Quà occasione refellit commendationem Philosophiæ Ciceronis, *cap. 13. & 14.* Et definitionem Philosophiæ Senecæ, qui dixit, Philosophiam esse rationem rectè vivendi, *cap. 15.*

VIII. E Philosophiâ non utilitas quæritur, sed oblectatio;

Ergò abjicienda est.

IX. Philosophiæ principium & origo apparet;

Ergò non est sapientia, *cap. 16.*

PARTÈ secundâ, Philosophos ipsos in magnâ vanitate versari ait, idque probat:

A placitis Epicuri; quòd nulla sit providentia, quòd animæ sint mortales, &c. *cap. 17.*

A placitis Stoicorum & Pythagoræ, de migratione animarum de corpore in alia corpora, de mortis bono, de vitæ malo; in primisque à gratiarum actione Platonis, qui se gratias naturæ dixerit agere, & quòd homo natus esset, potius quàm mutum animal, & quòd masculus potius quàm foemina, quòd Græcus, quàm barbarus, quòd Atheniensis & quòd temporibus Socratis, *cap. 18.* quàm gratiarum actionem mirificè exagitat Lactantius, *cap. 19. 20. 21.*

A minorum Philosophorum factis & dictis variis: quòd Democritus agros suos pascua publica fieri sit passus; quòd Zenon peccata paria faciat, misericordiam inter vitia ponat; quòd Xenophanes credit dicentibus orbem lunæ 22. partibus majorem esse quàm terram, *cap. 22.*

Ab iis, qui Antipodes inducunt, id est, homines, quorum vestigia sint superiora, quàm capita, *cap. 23.*

PARTÈ tertiâ rursùm probat, Philosophiam non esse sapientiam: Quia,

Ab aliquibus tantùm ad Philosophos restringitur.

Et Stoici & Epicurei omnes admiserunt; tamen non potuerunt efficere quod voluerunt, *cap. 24.*

Non potest efficere, quod efficit vera Religio, ex iracundo placidum, ex avaro liberalem, ex crudeli clementem.

Sapientia Philosophorum, ut plurimum efficiat, non exscindit vitia, sed abscondit. Pauca verò Dei præcepta sic totum hominem immutant, & exploso vetere novum reddunt, ut non cognoscas eundem esse, *cap. 25. 26.*

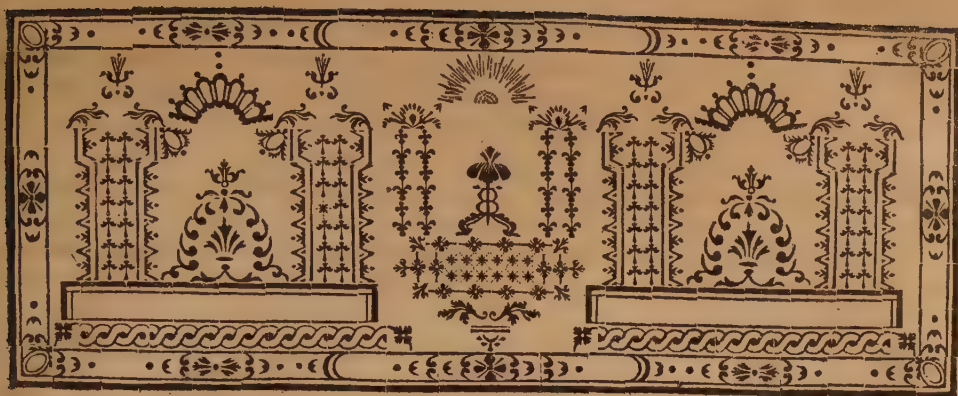
Philosophi ipsi fatentur, se esse insipientes; Empedocles, Anaxagoras, Democritus, Socrates, *cap. 27.*

Ex merâ insipientiâ, & ignorance veri Dei, nomen NATURÆ & FORTUNÆ invenerunt, *cap. 27.* Cùm tamen fortuna per se nihil sit, sed tantùm accidentium rerum subitus ac inopinatus eventus, *cap. 28.*

Sequitur conclusio libri. Una est igitur spes hominis, una salus in hâc doctrinâ, quam nos defendimus, posita.

Omnis sapientia hominis in hoc uno est, ut Deum cognoscat & colat.





LUCII CÆCILII
FIRMIANI
LACTANTII
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER TERTIUS.
DE
FALSA SAPIENTIA PHILOSOPHORUM.

CAPUT PRIMUM.

*Veritatis laus & collatio cum eloquentiâ ; cur eam non sunt affecuti
Philosophi : de stylo simplici Sacrarum Scripturarum.*



ELLEM mihi , quandò veritas in obscuro latere adhuc existimatur , vel errore atque imperitiâ vulgi , variis & ineptis superstitionibus servientis , vel philosophis pravitæ ingeniorum turbantibus eam potiùs , quàm illustrantibus , etsi non qualis in Marco Tullio fuit , quia præcipua & admirabilis fuit , aliquam tamen proximam elo-

Philosophorum.] Hanc vocem addidi ex MSS. 1. Regio , Rostochiensis & Marm. necnon ex ipsomet Lactantio lib. 3. capp. 1. & 30.

Lin. 1. Post *Vellem mihi.*] MS. Reg. vetust. n. 3736. addit , *Constantine Imperator.* Plures MSS. habent *quoniam* , pro *quandò.* *Vel-*

lem mihi , &c. id est , nisi veritas per se ipsa valeret , vellem eloquentiam , si non eandem , ac Marcus Tullius , saltem proximam habere , ut vires veritatis exererem.

Lin. 3. *Philosophis.*] De his hocce libro tertio agitur.

Lin. 5. *Quia præcipua.*] Ità editi , cum om-

quentiæ contingere facultatem; ut quantum veritas vi suâ propriâ valet, tantum ingenii quoque viribus nixa, exereret se aliquandò, & discussis convictisque tam publicis, quam eorum, qui sapientes putantur erroribus, humano generi clarissimum lumen inferret. Quod quidem duabus ex causis fieri vellem: vel quòd magis possent credere homines ornatae veritati, qui etiam mendacio credunt, capti orationis ornatu, lenocinioque verborum; vel certè, ut ipsi philosophi suis armis potissimum, quibus placere sibi & confidere solent, opprimerentur à nobis.

Sed quoniam Deus hanc voluit rei esse naturam, ut simplex & nuda veritas esset luculentior, quia satis ornata per se est, ideòque ornamentis extrinsecus additis fucata corrumpitur, mendacium verò specie placeret alienâ, quia per se corruptum vanescit ac diffluit, nisi ornatu aliundè quæsito circumlitum fuerit ac politum: æquo animo fero, ingenium mihi mediocre fuisse concessum. Verùm ego non eloquentiæ, sed veritatis fiduciâ suscepi hoc opus, fortassè majus, quam ut possit meis viribus sustineri: quod tamen, etiamsi ego defecerim, Deo (cujus est hoc munus) adjuvante, veritas ipsa complebit. Etenim cum sciam maximos quoque oratores à caudicibus mediocribus sæpè victos, quòd tanta est potentia veritatis, ut seipsam, quamvis in rebus exiguis, suâ claritate defendat: cur hanc ego in maximâ causâ, ab ingeniosis quidem illis ac disertis viris, sed tamen falsa dicentibus, oppressum iri putem? ac non illa, si minùs oratione nostrâ, quæ de tenui fonte admodum exilis emanat, lumine tamen suo clara & illustris appareat? Nec si philosophi doctrinâ litterarum mirabiles extiterunt, ego etiam illis scientiam verì cognitionemque concesserim, quam nemo cogitando, aut

nibus MSS. præter 1. Clarom. in quo est *qua*; & sic legere amabat Francius.

Lin. 1. *Veritas vi suâ propriâ valet.*] Ne credas Lactantii institutum esse, ut eloquentiam, quam unam Cicero de summis virtutibus esse dicit, damnare velit, quam agnoscit donum esse Dei: sed discernit inter veram eloquentiam (quæ fucos & lenocinia nescit) ac inter eam, quæ est justitiæ adulatrix: ut in Gorgiâ Plato, & Quintilianus lib. 2. cap. 16. ut prudenter, ita verè docuerunt. *Betuleius.*

Lin. 10. *Ut simplex, &c.*] Hinc Gentiles occasionem ridendi S. Scripturam sumpserunt. Et non solum S. Scripturam, verum & Christianorum scripta, tanquam minùs ornata & simplicia spernebant. Arnob. lib. 1. *Barbaris & solacismis obfusa*, inquit, *sunt res vestra.* Item Isidorus Pelusiota, lib. 4. epist. 27. *Herwaldus.* De ratione simplici veritatis enucleandæ, vide Platonem in Cratylo.

Lin. 13. *Placeret.*] Restitui ex MSS. 1. Bonon. antiq. 2. Reg. Lips. Pal. 1. Colb. &

1. Brun. quòd præcedentia exigunt, *ut simplex & nuda veritas esset luculentior. . . mendacium verò specie placeret alienâ.* Alter Brun. habet *placere*, mendosè; MSS. 14. cum ed. *placet.*

Ibidem. *Vanescit.*] MSS. 5. rec. *inanescit.*

Ibidem. *Diffluit.*] Sic reposui ex 24. MSS. ac vulgatis If. & Cellar. *Defluit* est in 8. rec. scriptis, & in omnibus fere impressis.

Ibidem. *Nisi ornatu aliundè quæsito circumlitum fuerit ac politum.*] Hæc à nonnullis novis editoribus neglecta restitui Lactantio ex omnibus propè vulgatis, & 46. MSS. nisi quòd, pro *circumlitum*, 1. Reg. habet *circumventum*, Christ. *excultum.*

Lin. 19. *Maximos quoque.*] Ità ferunt cuncti fermè editi, & antiquiores ac potiores MSS. Vulgati tres & 18. rec. MSS. *maximos quosque.*

Lin. 21. *Cur hanc ego.*] Sic emendavi ex optimis & antiquissimis MSS. ac omnibus penè editis. Scripti sex & 3. rec. impressi ferunt, *cur hanc ergo.*

disputando assequi potest. Neque ego nunc reprehendo eorum studium, qui veritatem scire voluerunt, quia naturam hominis Deus veri adipiscendi cupientissimam fecit: sed id arguo, id revinco, quod honestam illorum & optimam voluntatem non sit secutus effectus; quia neque quid esset verum ipsum sciebant, neque quomodo, aut ubi, aut quam mente quærendum. Ita dum succurrere humanis erroribus cupiunt, ipsi se in plagas, & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus coarguendi philosophiam, susceptæ materiæ ordo ipse deduxit.

Nam cum error omnis, aut ex religione falsâ oriatur, aut ex sapientiâ, in eo convincendo necesse est utrumque subvertere. Cum enim sit nobis divinis litteris traditum, cogitationes philosophorum stultas esse, id ipsum re & argumentis docendum est: ne quis honesto sapientiæ nomine inductus, aut inanis eloquentiæ splendore deceptus, humanis malit quam divinis credere; quæ quidem tradita sunt breviter ac nudè. Nec enim decebat aliter, ut cum Deus ad hominem loqueretur, argumentis assereret suas voces, tanquam fides ei non haberetur: sed, ut oportuit, est locutus, quasi rerum omnium maximus iudex, cujus est non argumentari, sed pronuntiare. Verum ipse, ut Deus. Nos autem, cum ad res singulas testimonia divinæ vocis habeamus, profectò monstrabimus, quanto certioribus argumentis possint vera defendi; cum etiam falsa sic defendantur, ut vera soleant videri. Quare non est, quod philosophis tantum honoris habeamus, aut eorum eloquentiam pertimescamus. Loqui enim benè potuerunt, ut homines eruditi, verè autem loqui, nullo modo, quia veritatem non didicerant ab eo, qui ejus potens esset. Nec sanè magnum aliquid efficiemus, quod illos ignorantia redarguemus, quam ipsi sæpissimè confitentur in eo solo, quoniam his non creditur, in quo solo credi debuit; conabor ostendere, nunquam illos tam veridicos fuisse, quam cum sententiam de suâ ignoratione dixerunt.

Lin. 1. *Neque ego.*] MSS. 15. rec. & plerique vulgati, *neque enim*.

Lin. 11. *Cogitationes Philosophorum.*] MS. 1. Reg. cum edit. Rom. 1470. addit *hominum*; 1. alter Reg. cum 8. editis *omnium*; quæ vox saltem est subaudienda, ut conjicitur ex Lactantii loco infra posito cap. 16. *Abjicienda est omnis philosophia*, Gentilium scilicet; Scriptura enim damnat, non omnem, sed tantum vanam Philosophiam, ut constat ex cap. 2. y. 8. ad Colossenses.

Lin. 18. *Pronuntiare. Verum ipse, ut Deus.*] Hæc interpunctio est MSS. 6. Reg. quorum duo antiquissimi sunt, 4. Colb. Lips. Tornes. Betul. Em. Brun. ac vet. ed. 2. Rom. & Venet. 1490. In pluribus MSS. nulla est ad hæc verba interpunctio: quatuor ultima à MS. Meritonienſi absunt; undè ea esse glossæma fere suspicor cum Walchio & Heumanno,

Lin. 19. *Monstrabimus.*] Sic emendavi ex cunctis MSS. codicibus, & editis Rom. 1470. Betul. & Versione Gallicâ an. 1563.

Lin. 26. *Redarguemus.*] Ità omnes fermè MSS. & multi impressi. 2. Reg. *arguemus*; 2. al. Reg. *redarguimus*; 5. edd. *redarguamus*.

Lin. 27. *Quoniam his non creditur.*] Hæc verba absunt à MSS. Oxoniensibus, Bold. & Cott. sed reperiuntur in aliis codicibus ac impressis, ac optimum sensum efficiunt. Hæc porro lectio nostra multò distinctior editione Romanâ, quæ sic habet: *Nec sanè magnum aliquid efficiemus, quod illos ignorantia arguemus, quam sæpissimè confitentur. In eo solo, quoniam eis non creditur, in quo solo credi debuit; conabor ostendere, &c.*

Lin. 28. *Sententiam.*] Post hanc dictionem, MS. 1. Bon. antiq. & rec. edit. Thom. Thyf. Gall. inserunt *in se*.

CAPUT II.

De Philosophiâ, & quàm inanis fuerit ejus in exponendâ veritate occupatio.

NUNC quoniam duobus prioribus libris religionum falsitas demonstrata est, nec non origo ipsa totius erroris exposita : hujus libri munus est philosophiam quoque ostendere, quàm inanis & falsa sit; ut omni errore sublato, veritas patefacta clarescat. Ordiamur itaque à communi philosophiæ nomine, ut ipso capite destructo, facilior nobis aditus pateat ad excidendum omne corpus: si tamen potest corpus vocari, cujus partes ac membra discordent, nec ullâ compage inter se cohæreant, sed quasi disjecta & dissipata, palpitare potius, quàm vivere videantur. Philosophia est (ut nomen indicat, ipsique definiunt) studium sapientiæ. Undè igitur probem magis philosophiam non esse sapientiam, quàm ex ipsius nominis significatione? Qui enim sapientiæ studet, utique nondum sapit, sed ut sapere possit studet. In cæteris artibus, studium quid efficiat, & quò tendat, apparet. Quas cum discendo aliquis affecutus est, jam non studiosus artificii, sed artifex nominatur. Atenim verecundiæ causâ studiosos se sapientiæ, non sapientes vocaverunt. Immò verò Pythagoras, qui hoc primus nomen invenit, cum paulò plus saperet, quàm illi priores, qui se sapientes putaverunt, intellexit, nullo humano studio posse ad sapientiam perveniri, & ideò non oportere, incomprehensæ atque imperfectæ rei perfectum nomen imponi. Itaque cum ab eo quæreretur, quemnam se profiteretur, respondit, philosophum, id est, quæsitorem sapientiæ. Si ergò Philosophia sapientiam quærit, nec ipsa sapientia est; quia necesse est aliud esse,

Lin. 1. *Prioribus.*] Ità reposui ex Manucriptis, præter 2. Reg. &, editos in quibus est *superioribus*, quæ vox deest in uno Colbertino.

Lin. 6. *Ad excidendum.*] Sic restitui ex quàmplurimis MSS. editisque, Rom. 1470. Gymnic. Crat. Betul. Et sic legendum esse censebat Doct. Francius. In 12. vulgatis & recentissimis 2. scriptis est *ad excindendum*; in septem *ad incidendum*.

Lin. 8. *Disjecta & dissipata.*] Ex omnibus fermè MSS. & excusis ità reposui. Tres impressi ferunt *dissecta*, nec malè; tres scripti cum edit. Tornes. & Soubron. *disjuncta*.

Lin. 9. *Ipsique definiunt.*] Vide Cic. 2. Officior. in principio.

Lin. 15. *Studiosos sapientiæ.*] φιλοσόφους.

Ibidem. *Sapientes.*] σοφούς.

Lin. 16. *Immò verò Pythagoras.*] Videndi Augustinus lib. 14. de Trinitate, cap. 1. &

lib. 8. cap. 2. de Civitate Dei, & Cicero lib. 5. Tusculan. quæst. Deus ergo ipse summa sapientia: cultus autem Dei est sapientia hominis, de quâ nunc loquimur. Nam sapientia hujus mundi stultitia est apud Deum. Secundum hanc itaque sapientiam, quæ Dei cultus est, ait sancta Scriptura (Sapient. sexto.) *Multiitudo sapientium sanitas est orbis terrarum.* Sed si de sapientiâ sapientium disputare est, imitandum est exemplum Pythagoræ, qui cum ausus non fuisset se sapientem profiteri, philosophum potius, id est amatorem sapientiæ, se esse respondit? A quo id nomen exortum, ita deinceps posteris placuit, ut quantalibet de rebus ad sapientiam pertinentibus doctrinâ quisque, vel sibi, vel aliis videretur excellere, nonnisi Philosophus vocaretur. Vide præter S. Augustin. ubi supra Ciceron. Præfat. l. 1. Tuscul. & Laërt. initio.

esse, quod quærit; aliud, quod quæritur: nec quæsitio ipsa recta est, quia nihil potest invenire.

Ego verò ne studiosos quidem sapientiæ philosophos esse concesserim, quia illo studio ad sapientiam non pervenitur. Nam si facultas inveniendæ veritatis huic studio subjaceret, & si esset id studium tantquam iter ad sapientiam, aliquando esset inventa. Cum verò tot temporibus, tot ingeniis in ejus inquisitione contritis, non sit comprehensa, apparet nullam esse ibi sapientiam. Non ergò sapientiæ student, qui philosophantur: sed ipsi studere se putant; quia illud quod quærent, ubi, aut quale sit nesciunt. Sive ergò sapientiæ student, sive non student, sapientes non sunt; quia nunquam reperiri potest, quod aut non rectè quæritur, aut omnino non quæritur. Videamus tamen id ipsum, possitne hoc studio reperiri aliquid, an nihil.

Lin. 1. *Nec quæsitio ipsa recta est.*] Sic lego cum 4. excusis, & 16. MSS. quorum duo sunt & plures Vaticani ac 7. editi, *nec quæsitio sapientia recta est.* Expunxi tamen, quo carent MSS. *Nec alii legunt, quæsitio*; MS. Pen.

CAPUT III.

Philosophia quibus rebus constet; & quis fuerit Academica sectæ auctor primarius.

DUABUS rebus videtur philosophia constare, scientiâ & opinatione; nec ullâ aliâ re. Scientia ab ingenio venire non potest, nec cogitatione comprehendî; quia in seipso habere propriam scientiam, non hominis, sed Dei est. Mortalis autem natura non capit scientiam, nisi quæ veniat extrinsecus. Idcirco enim oculos, & aures, & cæteros sensus patefecit in corpore divina solertia, ut per eos aditus scientia permaneret ad mentem. Nam causas naturalium rerum disquirere, aut

Lin. 1. *Opinatione.*] Opinatio est opinio, quæ scientiæ opponitur, & à recentioribus philosophis dicitur probabilitas. *Ex Walchio.*

Lin. 2. *Scientia ab ingenio.*] Id est, ab animo. Nam infra cap. 6. dicit scientiam ab animâ esse, ignorance à corpore. Vide cap. 1. de Irâ Dei. Metaphysicum illud lumen divinitus in mentibus nostris accensum, alii sapientiam, alii scientiam (ut hic noster) appellant; quum scientia propriè sit rerum in naturâ mutabili perpetuarum & constantium: quod lumen est ab ipsâ naturâ mentibus mortalium inditum; quod licet corporali caligine obnubiletur, plus tamen lucis in aliis, in aliis minus est, & ob id etiam plus in aliis, in aliis minus scientiæ est. Quod quidem minus non est, quum divinæ sapientiæ doctor

Augustinus neget, cuiquam sanctorum celestem sapientiam totam contigisse, Cujus asseverationis ipsum Paulum autorem habet ἀθεωλότατον. *Beuleius.*

Lin. 5. *Idcirco enim oculos & aures, &c.*] Socrates quidem in Theæteto, in secundâ definitione, τὴν ἐπιστήμην definit ἀσέβητον. Quomodo verò inter se differant, docet Aristot. in 3. de Animâ, cap. 8. *Beuleius.*

Lin. 7. *Permaneret.*] Sic restitui ex MSS. 2. Bonon. Lips. Pal. Tax. ad hoc enim conspiciant antiquiores & potiores MSS. Regio-Pur. qui habet, *permaneret*; Cauc. 3. Reg. Ultr. 1. Brun. *permanet*, pro *permaneret*; 1. Colb. *permearet*. In rec. 5. al. Reg. 5. Colb. 2. Clarom. & in excusis est *perveniret*; in 1. Reg. & 1. Brun. *perveniat*.

scire velle: Sol utrūne tantus, quantus videtur, an multis partibus major sit, quā omnis hęc terra: item, Luna globosa sit, an concava; & stellæ utrūne adhæreant cœlo, an per ærem libero cursu ferantur: cœlum ipsum quā magnitudine, quā materiā constet; utrū quietum sit & immobile, an incredibili celeritate volvatur: quanta sit terræ crassi-

Lin. 1. *Sol utrūne, &c.*] Lucretius de sideribus in universum lib. 5.

*Quidquid id est, nihil fertur majore figurā,
Quam nostris oculis, quod cernimus, esse vi-*
detur.

Epicuri dogma hoc est. Vide super hanc re Plutarchi verba ex philosophorum Placitis lib. 2. cap. 11. ubi solem septies & vices terrā majorem dixit. Consentit Galenus, πρὶ φιλοσοφ. ἰσοκ. cap. 58. Sed apud Cic. in Acad. quæst. amplius duodeviginti partibus mathematicis terrā major creditur: id quod præcedenti capite apud Plut. eidem Anaximandro tribuitur. Sed in ejus vitā apud Laërt. legitur asseruisse, ὅτι ἄλλοι δὲ καὶ ἄλλοι αὖ ἄλλοι, ὡς καὶ ἀστρονόμοι. Plato in eadem ferē sententiā fuit in Epinomide. Macrobi. in 1. de Som. Scip. cap. 20. Eratostheni tribuit, quod Plut. & alii Anaximandro adscripserunt, sic referens: » Eratosthenes in libris Dimensionum sic ait: Mensura terræ, septies & vices multiplicata, mensuram solis efficiet. » Macrobi. autem ipse colligit, solem octies terrā majorem esse. Franciscus verò Philéplus in 1. Convivialium lib. ex Ptolemæo colligit, solem quā terra majorem esse centies sexagies sexies, additis octavis tribus. Lege præterea de solis magnitudine Cleomedem lib. 2. Plin. lib. 2. cap. 11. *Beuleius.* Vide si lubet Cartesium.

Lin. 2. *Luna globosa.*] Vide Plutarchum in Placitis lib. 2. cap. 27. Cleomedes præcos tres tantum in lunā figuras protulisse refert: surgentem in cornua, dividuam, plenam; indeque Dianam Triviam fuisse dictam. Testatur tamen à junioribus adjectum esse, utrinque turgidam; sic enim ἀμφικύρτοι Valla reddidisse videtur, quod Budæus utrinque convexum. Cujus quidem Plin. lib. 2. cap. 9. & Theon in Arato, hęc memorantes, nullam faciunt mentionem. Sed meminit Martianus lib. 8. meminit Macrobi. lib. 1. cap. 6. Somn. & ipsa Luna apud Lucianum in Icaromenippo. Adjiciemus his, quæ refert Cicero in Academic. quæst. lib. 4. de Xenophane, qui lunam habitabilem dixit, eamque esse terram multarum urbium. Physici certē lunam ætheream terram dixerunt, teste Macrobio. Vide de his

omnibus Philéphi Convivales sermones. Aristoteles lib. 1. de Cœlo, cap. 11. sidera omnia σφαίρας facit: sicut etiam Cicero in Scipionis somnio, ubi Macrobius stellarum corpora sphaeras appellat. Sed inventi sunt qui secus putarunt, Cleanthes, Anaximenes, & alii. *Beuleius.*

Lin. 3. *Et stella utrūne cœlo adhæreant, &c.*] Itā reposui ex editis Tornes. Soubron. & omnibus manu exaratis, præter 2. Reg. rec. & impressos, in quibus est, *Et stella utrūne cohæreant cœlo.* Notat Xenocritus, sive (ut Galenus habet) Xenophanis dogma: de his vide Plutarchum. Hodie certē nec ille stellarum situs agnoscitur, nec dubitatur quin fixæ stellæ cum totā universitate circumagantur. Cur autem Lactantius dicat per ærem ferri sidera, ratione caret, nisi æra pro æthere dixerit. Est enim omnino ἀνεύρη, vel ex vulgi opinione sumptum: quæ, ut in Phædone Plato docet, ex imbecillitate & tarditate visus nostri nascitur; vel quod superioribus idem æther est, quod nobis ær, ut idem Plato ibidem refert. *Beuleius.*

Lin. 4. *Utrū quietum sit & immobile.*] Sic habent MSS. Jun. Cantabrig. duo Reg. & alii cum plur. editis; 3. al. Reg. aut *mobile*; MS. Cauc. *immortale.* Emendo ex optimis & veterissimis 4. Reg. 1. Bon. antiq. Vltr. Gorb. Em. 4. Colb. 2. Brun. & ed. Graph. Gymnic. Tornes. Soubron. Paris. Cellar. Valch. & *immobile*; nec aliter hunc locum ad verbum refert Isidorus lib. 2. origin. cap. 24. & præterea istic sequitur, *an incredibili celeritate volvatur.* Vide Copernicum, Cardinalem de Cusa, Cartesium, aliosque autores infra laudatos; nempe Macrobiū lib. 1. de Somnio Scipionis cap. 17. Plinium lib. 2. cap. 3. Aristotelem in libro de Cœlo secundo, de Mundo, & alibi. Cicero de Universitate n.º 17. sic: *Maximā itaque unā conversione atque eadem ipse circum se torquetur & vertitur.*

Lin. 5. *Quanta sit terra crassitudo.*] Macrobi. lib. 1. de somnio Scipionis, c. 20. colligit, ut ipse prædicat, evidentissimis & indubitabilibus dimensionibus universæ terræ ambitum, quæ ubicumque vel incolitur, vel inhabitabilis ja-

tudo, aut quibus fundamentis librata & suspensa sit. Hæc, inquam, disputando, & conjecturis velle comprehendere, tale est profectò, quale si differere velimus, qualem esse arbitremur cujuspian remotissimæ gentis urbem, quam nunquam vidimus, cujusque nihil aliud quàm nomen audivimus. Si nobis in eâ re scientiam vindicemus, quæ non potest sciri, nonne insanire videamur, qui id affirmare audeamus, in quo revinci possimus? Quantò magis, qui naturalia, quæ sciri ab homine non possunt, scire se putant, furiosi dementesque sunt judicandi. Rectè ergò Socrates, & eum secuti Academici scientiam sustulerunt, quæ non disputantis, sed divinantis est. Superest, ut opinatio in philosophiâ sola sit. Nam undè abest scientia, id totum possidet opinatio. Id enim opinatur quisque, quod nescit. Illi autem, qui de rebus naturalibus disputant, opinantur ita esse, ut disputant. Nesciunt igitur veritatem; quoniam scientia, certum est, opinatio, incertum.

Redeamus ad illud superius exemplum. Age, opinemur de statu & qualitate urbis illius, quæ nobis rebus omnibus præter nomen ignota est. Verisimile est, in plano sitam, lapideis mœnibus, ædificiis sublimibus, viis pluribus, magnificis ornatisque delubris. Describamus, si placeat, mores habitumque civium. Sed cum hæc dixerimus, alius contraria disputabit; & cum hic quoque peroraverit, surget & tertius, & alii deinceps, & opinabuntur multò disparia, quàm nos sumus opinati. Quid ergò erit ex omnibus verius? fortasse nihil. At omnia sunt dicta, quæ in rerum naturam cadunt; ut necesse sit aliquid eorum esse verum. At nescietur, quis verum dixerit. Potest fieri, ut omnes ex parte aliquâ erraverint, ex parte attigerint veritatem. Stulti ergò sumus, si hoc dis-

cet, habere stadiorum millia ducenta quinquaginta duo, diametron verò octoginta millia stadiorum, vel non multò amplius habere. Idque ex ratione Eratosthenis, quam sequitur etiam Cleomedes libro 1. Lege ad hæc magnam Ptolemæi Constructionem lib. 5. cap. 16. & ibidem Theonis Hypomnemata, & Marrianum in sua Geometriâ. Cæterum de terræ magnitudine indeterminatè disputat Plato in Phædone. *Betuleius.*

Lin. 1. *Quibus fundamentis librata, &c.*] Vide Simmiam apud Platonem in Phædone ad finem; Ciceronem in Acad. Ptolemæum lib. 3. cap. 7. *Almagesti.*

Ibidem, *Disputando.*] MS. 1. Bon. antiq. *disputare.*

Lin. 3. *Arbitremur.*] Sic restitui ex 13. optimis ac vetustissimis MSS. & 4. editis Torn. Soubr. Cellar. & Walch. Scripti 7. rec. & 16. excusi ferunt, *arbitramur.*

Lin. 7. *Qui naturalia.*] Non illam calumniatur physicen, quæ medicinæ fundamentum est, ut infra cap. 5. & 6. patebit; sed eam, cujus proprium (ut Laërtius inquit) est, dispu-

tare de mundo, deque rebus in mundo existentibus.

Lin. 8. *Rectè ergò Socrates, &c.*] Vel ex ipso Laërtio patet, Academiam ex Socratis fluxisse doctrinâ, Plato siquidem Socratis auditor, Academiam constituit. Academici licet docendi genus optimum quibusdam secuti videntur, quia verò illorum professio in opinionibus duntaxat sita est, vera nobis Carneadis Stoici de ipsis censura videtur, qui opinaturum sapientem, erraturum dixit; qui enim opinatur, nihil scit. Scientia igitur è medio ab ipsis tollitur. Contra Academicorum hæresim differit Augustinus libris tribus, ex re ipsâ inscriptis; Epiphanius lib. 1. *Betul.*

Lin. 22. *Verius.*] Ità reposui ex cunctis propè MSS. Duo recentissimi cum impressis ferunt *certius*; tres *veri certius*. Agitur hic de vero. Vide seqq.

Lin. 23. *In verum naturam cadunt.*] Sic restitui in quarto casu ex omnibus fermè MSS. & veteribus editis 2. Romanis, Tornes. ac Soubron. Vulgati quamplures cum scriptis 4. *naturâ.*

putatione quæramus ; potest enim supervenire aliquis , qui opiniones nostras derideat , nosque pro infanis habeat , qui velimus id , quod nescimus , quale sit , opinari. Verum non opus est longè posita conquirere , unde nemo fortasse veniat , qui nos redarguat. Age , opinemur , quid nunc in foro geratur , quid in curiâ ; longum est id quoque : dicamus , interposito uno pariete quid fiat ; nemo potest id scire , nisi qui audiverit , aut viderit. Nullus igitur audet id dicere , quia statim non verbis , sed re ipsâ præsentî refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi , qui disputant in cœlo quid agatur : sed eò se id impunè facere arbitrantur , quia nullus existit , qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem , qui eos delirare ac mentiri doceret , nunquam quidquam de iis rebus , quas scire non possunt , disputarent. Nec tamen ideò felicior putanda est eorum impudentia & audacia , quia non redarguuntur : redarguit enim Deus , cui soli veritas nota est , licet connivere videatur , eamque hominum sapientiam pro summâ stultitiâ computat.

Lin. 7. *Nullus igitur.*] Hanc lectionem admisi ex cunctis MSS. & edit. Cellar. & Walch. In 14. excusis est , *nullus enim.*

Lin. 14. *Licet connivere videatur.*] Ar. teste Thomasio, in uno Vaticano codice legitur *licet*

conticere videatur , quod ipsi maximè probatur ; aitque *connivere* nil significare , quod ad rem pertinet.

Lin. 15. *Summâ stultitiâ.*] De hac vide Paulum. 1. Cor. cap. 3. 19.

C A P U T I V.

Scientiam à Socrate , opinionem à Zenone esse sublatam.

RECTE igitur Zeno ac Stoici opinionem repudiaverunt. Opinari enim te scire , quod nescias , non est sapientis , sed temerarii potius , ac stulti. Ergo si neque sciri quidquam potest , ut Socrates docuit , nec opinari oportet ut Zeno , tota philosophia sublata est. Quid , quod non tantum ab his duobus evertitur , qui philosophiæ principes fuerunt , sed ab omnibus ; ut jam videatur , jampridem suis armis esse confecta. In multas sectas philosophia divisa est ; & omnes varia sentiunt. In quâ ponimus veritatem ? in omnibus certè non potest. Designemus quamlibet : nempe in cæteris omnibus sapientia non erit. Transeamus ad singulas : eodem modo , quidquid uni dabimus , cæteris auferemus. Unaquæque enim secta omnes alias evertit , ut se suaque confirmet ; nec ulli alteri sapere concedit , ne se desipere fateatur : sed sicut alias tollit , sic ipsa quoque ab aliis tollitur omnibus. Nihilominus enim philosophi sunt , qui eam stultitiæ accusant. Quamcumque laudaveris , veramque dixeris , à philosophis vituperatur , ut falsa. Credemusne igitur uni sese suamque

Lin. 2. *Scire.*] Abest *scire* ab Emmanuel. & Gothano MSS.

Lin. 5. *Qui philosophia principes fuerunt.*]

Academici & Stoici principes erant philosophorum. Academicæ sectæ fundamentum quasi posuit Socrates ; Stoicæ autor est Zeno,

doctrinam laudanti, an multis unius alterius ignorantiam culpantibus? Redius sit necesse est, quod plurimi sentiunt, quàm quod unus. Nemo enim potest de se rectè judicare, quod nobilis poëta testatur. Ita enim comparatam esse hominum naturam omnium, aliena ut melius videant, & dijudicent, quàm sua. Cum igitur omnia incerta sint, aut omnibus credendum est, aut nemini: si nemini, sapientes ergò non sunt, quia singuli diversa affirmantes, sapientes esse se putant: si omnibus, æquè non sunt sapientes, quia singuli ab omnibus esse negantur sapientes. Pereunt igitur universi hoc modo, & tanquam sparti illi poëtarum, sic se invicem jugulant, ut nemo ex omnibus restet: quod eò fit, quia gladium habent, scutum non habent.

Si ergò singulæ sectæ multarum sectarum judicio stultitiæ convincuntur, omnes igitur vanæ, atque inanes reperiuntur: ita seipsam philosophia consumit, & conficit. Quod cum intelligeret Arcefilas Academiæ conditor, reprehensiones omnium inter se collegit, confessionemque ignorantiae clarorum philosophorum, armavitque se adversus omnes. Ita constituit novam non philosophandi philosophiam. Eo igitur autore, duo philosophiæ genera esse coeperunt: Unum, illud vetus, quod scientiam sibi vendicat: Alterum, novum repugnans, quod eam detrahit. In his duobus generibus video dissidium, & quasi civile bellum. Sapientiam, quæ detrahi non potest, in quâ parte ponemus? Si natura rerum sciri

Lin. 4. *Comparatam.*] De quo vide Terent. Heauton. act. 3. scen. 1. v. 97. Hinc nata est sententia, *Neminem in re sua idoneum judicem esse.*

Lin. 9. *Sparti illi poëtarum.*] Sic legendum censeo cum Jo. Cauci, & Isæo: sic impressum est in Florent. Junt. Aldinâ 1515. & 1535. Venetâ 1509. & 1521. Parrhasii, Parisiensi 1525. Antverp. Graph. 1532. Cratandri, ac Gymnici editionibus. *Sparti illi poëtarum* sunt homines illi è dentibus serpentis à Cadmo satis orti: fabula notior est, quàm ut referri debeat. Hoc saltem addam, spartos illos vocari à Græco nomine *σείας*; hinc *σείας* sati, seminati. Hoc verbum Lactant. Latino more scripsit: sic etiam Vulgatus interpres Joan. 5. 2. & Plinius Græcum nomen tantum Latinum scripsere probata dicendo *pro ovibus.* lib. 7. cap. 2. sic Virgil. alicubi, *acta*, quod est *αἶψα*, *littus*, dixit. Etiam in hoc Isæo assentior, mendum irrepsisse, eò quòd scribæ significationem hujus dictionis non percipientes, & mendum suspicati, pro *sparti*, *spar-tiata* substituerunt. *Gallens.* Hanc vocem natam suspicor ex *sparti*, *sati*; quæ ultima dictio per interpretationem in quibusdam veteribus codicibus fuerit addita, & in textum intrusa,

ac demùm corrupta in *τὸ spartiati*, vel *spar-tiata*, quod est in 28. MSS. & 9. editis. Vide & Euripid. in Poënis, & Ovid. 1. 3. *Metamorph.*

Lin. 14. *Arcefilas.*] Novæ seu mediæ Academiæ conditor. Cic. in Acad. quæst. veterem Academiam, Platoniam illam vocat: novam, quæ usque ad Carneadem perducta est, qui quartus ab Arcefilâ fuit, in eademque Arcefilæ ratione permanfit. Cic. lib. 3. de Orat. *Arcefilas primum, qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris, sermonibusque Socraticis hoc maxime arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus aut animo percipi possit.* Betuleius.

Lin. 17. *Novam non philosophandi philosophiam.*] Ut Fabius Maximus novum genus pugnandi, non pugnare. Flor. 2. 6. *Francius*

Lin. 19. *Detrahit.*] Omnium Manuscriptorum & vet. edit. Rom. est; *disstrahit* editorum rec.

Lin. 20. *Quasi civile bellum, &c.*] Cicero in eo lib. qui *Lucillus* inscribitur, affirmat Arcefilam, philosophiam benè constitutam eo evertisse modo, quo Gracchus Tiberius Remp. & in eorum delituisse autoritate, qui negarent quidquam sciri aut percipi posse: quorum è numero eximit, & Socratem, & Platonem. *Betuleius.*

potest, hæc tironum caterva interibit; si non potest, veterani conficiuntur: si pares fuerint, nihilominus peribit dux omnium philosophia, quia detracta est; nihil enim potest sine interitu sibi esse contrarium. Si autem (ut docui) nulla potest esse in homine interna & propria scientia, ob fragilitatem conditionis humanæ, Arcefilæ manus vincit. Sed ne ipsa quidem stabit, quia non potest omnino nihil sciri.

Lin. 1. *Tironum caterva.*] Intelligit Arcefilæ sectatores, & novos Academicos.
Ibidem, *Veterani.*] Scilicet Platonici.

Lin. 5. *Vincit.*] Sic ex MSS. reposui. Ineditis. & 1. Reg. rec. est, *vicit.* Utrumque tamen potest dici,

C A P U T V.

Multarum rerum scientiam esse necessariam.

SUNT enim multa, quæ natura ipsa nos scire, & usus frequens, & vitæ necessitas cogit. Itaque pereundum est, nisi scias, quæ ad vitam sunt utilia, ut appetas, quæ periculosa, ut fugias & vites. Præterea multa sunt, quæ usus invenit. Nam solis ac lunæ varii cursus, & meatus siderum, & ratio temporum deprehensa est, & natura corporum à medicis, herbarumque vires, & ab agricolis natura terrarum, nec non imbrium futurorum, ac tempestatum signa collecta sunt. Nulla denique ars est, quæ non scientiâ constet. Debuit ergo Arcefilas, si quid saperet, distinguere, quæ sciri possent, quæve nesciri. Sed si id fecisset, ipse se in populum redegisset. Nam vulgus interdum plus sapit; quia tantum, quantum opus est sapit. A quo si quæras, utrum sciat aliquid, an nihil, dicet se scire, quæ sciat, fatebitur se nescire, quæ nesciat. Rectè ergo aliorum sustulit disciplinas, sed non rectè fundavit suam. Ignoratio enim rerum omnium non potest esse sapientia, cujus est scire proprium. Ita cum philosophos expugnauerit, ac docuerit eos nihil scire, ipse quoque nomen philosophi perdidit; quia doctrina ejus est, nihil scire. Nam qui alios reprehendit, quod nesciant, ipse debet sciens esse. Cum autem nihil sciat, quæ perversitas, quæve insolentia est, ob id ipsum se philosophum constituere, propter quod cæteros tollat? Possunt enim sic respondere; Si nihil nos scire convincis, & ideo non esse sapientes, quia

Lin. 6. *Herbarum vires.*] Herbariæ medicinæ inventionem Galenus assignat Cheironi Centauro, Macer Artemisiæ. *Betuleius.*

Ibidem, *Nec non imbrium.*] Id ipse Christus concedit Matth. 16. Lucæ 11. De his Aratus potissimum, & Virgil, in Georg. *Berul.*

Lin. 8. *Debuit ergo Arcefilas.*] Arcefilas, recte Melâ, nihil affirmantis. Academia antiq̃, ita omnem rerum scientiam ex hominibus sustulit, ut eam soli Deo reliquerit; ut

Epiphanius de eo scribit tom. 2. lib. 3. de Hæresibus. *Betuleius.*

Lin. 10. *Se in populum redegisset.*] In populum redigere dixit, pro eo quod est in ordinem redigere. De quo loquendi modo vide Budæum in L. D. Marcus. ff. de Off. præfidis.

Lin. 20. *Convincis.*] Manuscriptorum ac 3. vet. edit. Rom. Tornes. & Soubron. est hæc lectio; *conviceris*, cæterorum editorum,

nihil sciamus; ergò ne tu quidem es sapiens, quia te quoque confiteris nihil scire. Quid ergò promovit Arcefilas, nisi quòd confectis omnibus philosophis, seipsum quoque eodem mucrone transfixit?

Lin. 2. *Arcefilas.*] MSS. penè omnes & vet. edit. Rom. ferunt *Archeſilas*. At 1. Reg. vetustissimus & vulgati *Arceſilas*, cum Diogene Laërtio de Vitis Philosophorum.

Ibidem. *Confectis.*] Artis Gladiatoria verbum, quod de gladiatore multis vulneribus confosso dicitur. Cicero Catil. 2. c. 11. *Gladiatori illi confecto & saucio*. Cellar.

CAPUT VI.

De Sapientiâ, & Academicis & Physicis.

NUSQUAM ne igitur sapientia est? Imò verò inter ipsos fuit: sed nemo vidit. Alii putaverunt, sciri posse omnia; hi sapientes utique non fuerunt. Alii nihil; ne hi quidem sapientes fuerunt: illi, quia plus homini dederunt; hi, quia minus: utrisque in utramque partem modus defuit. Ubi ergò sapientia est? Ut neque te omnia scire putes, quod Dei est, neque omnia nescire, quod pecudis. Est enim aliquod medium, quod sit hominis, id est scientia cum ignoratione conjuncta & temperata. Scientia in nobis ab animo est, qui oritur è cœlo; ignoratio à corpore, quod est è terrâ: undè nobis & cum Deo, & cum animalibus est aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus constamus elementis, quorum alterum luce præditum est, alterum tenebris; pars nobis data est scientiæ, pars ignorantiae. Per hunc quasi pontem transire sine cadendi periculo licet; nam illi omnes, qui se in alteram partem inclinaverunt, aut dextro, aut sinistro versùs ceciderunt. Utraque autem pars quomodo erraverit, dicam. Academici contra Physicos ex rebus obscuris argumentati sunt, nullam esse scientiam, & exemplis paucarum rerum incomprehensibilium contenti, amplexi sunt ignorantiam; tanquàm scientiam totam sustulissent, quia in parte sustulerant. Physici contrà ex iis, quæ aperta sunt, argumentum trahebant, omnia sciri posse, contentique perspicuis, retinebant scientiam; tanquàm totam defendissent, quia ex parte defenderant. Itaque neque hi clara, neque illi obscura viderunt: sed utrique, dum solam scientiam consertis manibus vel retinent, vel eripiunt, non viderunt, in medio constitutam fore, quæ illos ad sapientiam transmitteret.

Lin. 1. *Inter ipsos.*] Sic restitui ex 29. posterioribus & antiquioribus MSS. Pro *ipsos*, editi & sex rec. scripti reposuerunt *philosophos* ob novi capitis initium; alii 4. & edit. If. post *ipsos* addiderunt *Philosophos*, scilicet glossema ex orâ libri admissum in textum.

Lin. 8. *Ab animo est qui.*] Masculino genere omnes ferè scripti & quinque excusi. In editis 14. est *ab animâ quâ*. Suprà cap. 3. dixit scientiam ab ingenio esse.

Lin. 16. *Paucarum rerum.*] Cum MS. 1. Bonon. Thyſius & Gallæus addunt &.

Lin. 18. *Quia.*] Hic & infrâ *quam* legendum esse censabat Francius.

Lin. 22. *Consertis manibus.*] Proverbium, pro summâ contentione: metaphora sumpta à luctantibus. Vel est allusio ad antiquum illud fori morem, quo ex jure manu consertum vocabant. De quo præter Bud. & Erasmi. vide Gell. lib. 20. cap. 9. *Betul.*

Verum Arcefilas ignorantiae magister, cum Zenoni obtreteret principi Stoicorum, ut totam philosophiam everteret (autore Socrate) suscepit hanc sententiam, ut affirmaret nihil sciri posse. Itaque coarguit existimationem philosophorum, qui putassent ingeniis suis erutam esse, atque inventam veritatem: videlicet, quia mortalis fuerat illa sapientia, paucisque ante temporibus instituta, ad summum jam incrementum pervenerat, ut jam necessario consenesceret, ac periret, repente extitit Academia, tanquam senectus philosophiae, quae illam conficeret jam deflorescentem. Reddeque vidit Arcefilas, arrogantes, vel potius stultos esse, qui putent, scientiam veritatis conjecturam posse comprehendere. Sed tamen falsa dicentem redarguere non potest, nisi qui scierit ante, quid sit verum: quod Arcefilas veritate non cognita facere conatus, introduxit genus philosophiae ἀδύνατον, quod Latine instabile, sive inconstans possumus dicere. Ut enim nihil sciendum sit, aliquid sciri necesse est. Nam si omnino nihil scias, id ipsum, nihil sciri posse, tolletur. Itaque qui velut sententiae loco pronuntiat, nihil sciri, tanquam praeceptum profertur & cognitum, ergo aliquid sciri potest.

Huic simile est illud, quod in scholis proponi solet in alystati generis exemplum; somniasse quemdam, ne somniis crederet. Si enim crediderit, tum sequitur, ut credendum non sit. Si autem non crediderit, tunc sequitur, ut credendum sit. Ita si nihil sciri potest, necesse est, id ipsum sciri, quod nihil sciatur. Si autem scitur, posse nihil sciri, falsum est ergo, quod dicitur, nihil posse sciri. Sic inducitur dogma sibi ipsi repugnans, seque dissolvens. Sed homo versutus, ceteris philosophis voluit scientiam eripere, ut eam domi absconderet. Nam sibi illam profecto non adimit, qui aliquid affirmat, ut ceteris adimat: sed nihil agit; apparet enim, ac furem suum prodit. Quanto faceret sapientius ac verius,

Lin. 2. *Socrate.*] De qua Socratis doctrina copiose & eleganter differit Xenophon, de Dictis & Factis Socratis non longe ab initio.

Ibidem. *Suscepit hanc sententiam, &c.*] De qua Cic. de Orat. 1, 3. *Arcefilas primum qui Polemonem audierat, ex variis Platonis libris, sermonibusque Socraticis, hoc maxime arripuit, nihil esse certi, quod aut sensibus, aut animo percipi possit.* Arnob. lib. 2. *Qui nihil ab homine comprehendit, atque omnia cecis obscuritatibus involuta, non Arcefila, Carneada credit?* Lucretius hanc sententiam refellit lib. 4.

Denique nil sciri si quis putat, id quoque nescit

An sciri possit, quum se nil scire fatetur, &c. Gallaus.

Lin. 3. *Existimationem.*] Sic restitui ex Manucriptis. Editi habent *astimationem*.

Lin. 7. *Repenit extitit Academia.*] Intelligence, nova. De triplici Academia, Vetere, Media, Nova, doctissime differentem lege Georg.

Horn. lib. 3. cap. 20. *histor. Philosoph.*

Lin. 13. *Αδύνατον.*] Nam apud Dialecticos Graeci ἀδύνατον, Latini *insolubile* vocant, fallaciarum genus, ut, Nihil scio. Igitur hoc scis, quod nihil scis.

Lin. 14. *Ut enim nihil sciendum.*] Ita omnes MSS. praeter recentissimos 1. Reg. & 1. Clarom. qui post *nihil* inserunt *sciri posse*, ut & editi quatuor. De hoc Socratis dicto vide Laërtium in Socrate & Platonem in Alcib. 2.

Lin. 26. *Nihil agit.*] Nihil agere proverbialiter dicuntur ii, qui sumunt inanem operam; unde verbum, satius est otiosi quam nihil agere.

Lin. 27. *Furem suum prodit.*] Hanc restitutionem, quae cunctorum ferme MSS. est & vet. edit. Rom. 1470. Ceteri editi cum 1. Reg. rec. à secunda manu habent *furtum*. 1. Reg. veterrimus *furorem*. Et illi philosophi dicuntur *furiosi litigatores* infra capitis 8, initio.

rius, si exceptione factâ, diceret, causas rationesque duntaxat rerum celestium, seu naturalium, quia sunt abditæ, nec sciri posse, quia nulus doceat, nec quæri oportere, quia inveniri quærendo non possunt. Quâ exceptione interpositâ, & Physicos admonuisset, ne quærent ea, quæ modum excederet cogitationis humanæ; & seipsum calumniæ invidiâ liberasset; & nobis certè dedisset aliquid, quod sequeremur. Nunc autem cum ab aliis sequendis nos retraxerit, ne velimus plus scire, quàm possumus, non minùs à se quoque ipso retraxit. Quis enim velit laborare, ne quidquam sciat? aut ejusmodi suscipere doctrinam, ut etiam communem scientiam perdat? Quæ si doctrina est, scientiâ constet necesse est; si non est, quis tam stultus est, ut discendum id putet, in quo aut nihil discitur, aut etiam dediscitur? Quare si neque omnia sciri possunt, quod physici putaverunt, neque nihil, quod Academici, philosophia omnis extincta est.

Lin. 1. *Exceptione factâ.*] Exceptio apud Jure-consultos est actionis exclusio.

Lin. 2. *Nec sciri posse.*] Ità lectio quæ est 3. Reg. veter. & 1. Clarom. verior & melior nobis visa est, quàm aliorum *nesciri posse*. Vide seq.

Lin. 7. *Ab aliis.*] Sic lego cum omnibus

penè MSS. & ed. Tornes. ac Soubron. In 5. rec. scriptis & editis est *ab his*.

Lin. 8. *Quàm possumus.*] Ità omnes ferè MSS. & ed. Paris. 1525. Cæteræ editiones cum 6. scriptis rec. *possumus*.

Lin. 12. *Aut etiam dediscitur.*] *Etiam* in MSS. est; *aut omnino dediscitur* in editis.

CAPUT VII.

De Philosophiâ Ethicâ & Summo bono.

TRANSEAMUS nunc ad alteram philosophiæ partem, quam ipsi moralem vocant, in quâ totius philosophiæ ratio continetur; si quidem in illâ physicâ sola oblectatio est, in hac etiam utilitas. Et quoniam in disponendo vitæ statu, formandisque moribus, periculo majori peccatur, majorem diligentiam necesse est adhiberi, ut sciamus quomodo nos oporteat vivere. Illic enim potest venia concedi; quia sive aliquid dicunt, nihil profunt, sive delirant, nihil nocent. Hic verò nullus dissidio, nullus errori est locus. Unum sentire omnes oportet, ipsamque philosophiam uno quasi ore præcipere; quia si quid fuerit erratum, vita omnis evertitur. In illâ priorî parte ut periculi minùs, ita plus difficultatis est; quod obscura rerum ratio cogit diversa & varia sentire. Hic ut periculi plus, ita minùs difficultatis; quod ipse usus rerum & quotidiana experimenta possunt docere, quid sit verius, & melius. Videamus ergo, utrumne consentiant, aut quid nobis afferant, quo rectius vita degatur. Non necesse est omnia circuire: unum eligamus, ac potissimum, quod est summum ac principale, in quo totius sapientiæ cardo

Lin. 16. *Quod est summum.*] Quæ Philosophorum fuerint de finibus, vel summo bono Dogmata, vide apud Ciceronem in 2. Acad.

demicarum quæstionum. Item & 1. 2. de Finibus. Adeas & S. Augustinum lib. 18. de Civitate Dei.

versatur. Epicurus summum bonum in voluptate animi esse censet: Aristippus in voluptate corporis. Callipho & Dinomachus honestatem cum voluptate junxerunt; Diodorus cum privatione doloris. Summum bonum posuit Hieronymus in non dolendo; Peripatetici autem in bonis animi, & corporis, & fortunæ. Herilli summum bonum est

Lin. 1. *Epicurus summum bonum in voluptate animi esse censet.*] Est optima sententia, quam deinde ii, qui ineptè illum sequebantur, finistrè sunt interpretati. Præter Gassendum, consulatur hic Stanleius Histor. Phil. pag. 1052. *Walchius.* Lactantius sibi parùm constans infra cap. 17. illum voluptatis corporis assertorem, & cap. 27. voluptarium hominem nominat ex Cicer. secundâ Tuscul. Senecam quidem maximum Stoicorum, quorum dogmata vehementer à corporis voluptatibus abhorrent, Epicuri studiosissimum fuisse ex ejus epistolis constat, quas ferè omnes aliquo Epicuri præcepto conclusas voluit, ejusque de illo sententiam habes cap. 12. & 13. de Vitâ beatâ. Quodnam autem summum bonum, & quam voluptatem finem esse dicat Epicurus, suam ipsemet sententiam enuntiat in epistolâ ad Menæceum apud Laërtium in Epicur. claris d. fertisq. verbis, cujus sententiæ meminit quoque Cicero in primo de Finibus. Petrus Victor. Variar. Lect. lib. 27. cap. 14. persimilem eum Socrati fuisse contendit; & Laërtius testatur, plerosque asseruisse illum continentissimum, adeò ut aquâ tantum & cibario pane contentus fuisset. *Isæus.* In sequenti capite videbimus, quatenus animi voluptas Epicuro sit finis bonorum.

Ibidem. *Aristippus.*] A Lactantio infra depingitur tanquam omnium Scenarum homo, quique id unicum sibi propositum habuerit, ut cujusvis ingenio mentem suam ac mores accommodaret. Extat hujus vita apud Laërtium lib. 2. Multa de hujus afortiâ lege apud Athenæum, lib. 12. *de moribus philosophorum.* Ex Ecclesiasticis porrò hujus dogma notat Epiphanius tom. 2. lib. 3. contra Hæreses. Contra eos qui voluptatem bonorum finem constituunt, disputat etiam Arist. in 10. Moralium. *Betul.*

Lin. 2. *Callipho & Dinomachus.*] Multi MSS. & editi addunt, sed perperam, *Cyrenaici*, quam vocem respuunt tres MSS. Reg. quorum duo sunt omnium antiquissimi. Et quidem eos à Cyrenaicis distinguunt Cicero l. 3. de Officiis sub finem, & Lactantius hic & infra cap. 8. necnon lib. 7. cap. 7. Et meritò; hi enim ambo philosophi, qui in summo bono statuendo honestatem cum voluptate junge-

bant, alieni profectò erant ab Aristippi sententiâ, qui summum bonum in solis corporeis voluptatibus statuebat: discrepant immane quantum. Sanè quidem Cyrenaicorum principem fuisse Aristippum, eamque philosophorum sectam ab eo fluxisse, testes sunt Cicero ad fin. Lucull. & 3. Offic. Strabo in fine 17. Laërt. in Aristip. Suidas liter. K. quin & Lactant. ipse hoc eodem lib. cap. 15. Partim ex *Isæo.* Hinc ait Cicero de Aristippo loquens, unde *Cyrenaici*, & à Cyrenaicis distinguit Calliphonem. De Calliphone & Dinomacho, vide apud Ciceronem lib. 5. de Finibus, unde hæc Lactantius desumpsit.

Lin. 3. *Diodorus cum privatione doloris. Summum bonum posuit Hieronymus in non dolendo.*] Sic nonnulli MSS. inter quos 2. Reg. & 1. Colb. ac 3. vet. edd. & Epitom. cap. 56. & sic omninò legendum & interpungendum esse hunc locum, ut olim Ciacconius animadvertit, & ratio ipsa, & Cicero, ex quo ferè omnia hæc mutuatus est Lactantius, pervincunt. Nam si legas, *Diodorus in privatione doloris summum bonum posuit: Hieronymus in non dolendo*, ut vulgò legitur, quæ erit differentia inter opinionem Diodori, & Hieronymi? At constat ex Cicerone, hoc interesse, quòd Diodorus non simpliciter in non dolendo summum bonum ponebat, sed cum vacuitate doloris honestatem jungebat. Hieronymus verò id simpliciter, nullo adjecto, in non dolendo statuebat. Vide Ciceron. lib. 2. de Fin. paulò post initium. *Isæus.* Diodori multi fuere Philosophiæ additi; sed is de quo hic est sermo, Socratis fuit discipulus: Hieronymus ille Rhodius fuit Philosophus. Alius est profectò à S. Hieronymo.

Lin. 4. *Peripatetici.*] Quid Stoici à Peripateticis differant, & quæ tria sint Peripateticorum genera, lege apud Cic. in 4. de Finibus; apud ipsum Peripateticorum principem, lib. Moralium 1. cap. 8. *Beulæius.*

Lin. 5. *Herilli.*] Hic fuit Chalcedonius, vel potiùs Carthagenensis, δ Καρχηδόνιος, ait Laërtius. Zenonis discipulus erat, ac de eo vide Ciceronem in 4. Academicar. quaestion. & libro 2. de Finibus. Herillus porrò ad scientiam omnia revocans, unum quoddam bonum vidit.

scientia: Zenonis, cum naturâ congruenter vivere: quorumdam Stoïcorum, virtutem sequi. Aristoteles in honestate, ac virtute summum bonum collocavit. Hæ sunt ferè omnium sententiæ. In tantâ diversitate, quem sequimur? cui credimus? Par est in omnibus autoritas. Si eligere possumus, quod est melius, jam non est philosophia nobis necessaria, quia sapientes jam sumus, qui de sapientium sententiis judicemus. Cum verò discendæ sapientiæ causâ veniamus, qui possumus judicare, qui nondum sapere cœperimus? maximè cum præsto adsit Academicus, qui nos pallio retrahat, ac vetet cuiquam credere, nec tamen afferat ipse, quod sequamur.

Sed nec optimum, nec quo vita gubernari possit. Itaque hic ipse jampridem est rejectus.

Lin. 1. *Zenonis.*] Hæc Cicero antiquis Peripateticis tribuit. Sed ille idem Cicero refert, Zenoni summum bonum esse id quod ducitur à conciliatione naturæ. Memineris interrim, Zenonem *συνκρίνα* dicere, quæ alii bona vocant: quæ Latinorum alii præsentia, alii producta interpretantur, de quibus forte alibi plura. *Idem.*

Ibidem. Stoïcorum.] Extat sub S. Augustini nomine inscriptus liber de Stoïcis & Epicureis, in quo ait: Epicuro finis bonorum est voluptas corporis, Stoïco virtus animi, Christiano donum Dei.

Lin. 4. *In omnibus.*] Heumannus delet in, juxta sex veteres editiones.

Lin. 7. *Veniamus.*] Ex MSS. & multis editis restitui; in nonnullis est *venimus*.

Ibidem. Quid.] Addidi ex potioribus & vetustis MSS. Reg. aliisque, & editis decem: in nonnullis omissum, in pluribus est *quid*.

Lin. 9. *Nos pallio retrahat.*] Isidorus dictum putat *Pallium* à *pellibus*, quia prius super indumenta pellicea veteres inducebantur, quasi *pellicæ*, sive à *pallâ*, per derivationem. Philosophorum propria hæc vestis fuit, ut apparet ex dicto Herodis Attici apud Gellium lib. 12. *Video*, inquit, *barbam & pallium*, philosophum non video. Apud Græcos etiam in usu præcipue fuit. Hinc palliati sumuntur pro Græcis, sicut pro Romanis togati. Dicta propterea fabulæ palliata, in quibus inducebantur Græci, sicut togata in quibus Romani. Communionem utrique sexui fuisse vestem, colligi potest ex Ulpiano, Tacito, qui *promiscua* appellat *pallia*. Martialis:

Hanc velo, quæ facilis, quæ palliolata vagatur.

Scriptit quoque Lampridius, *Matronas regias contentas esse debere unico pallio, auro sparsis*. Etiam in lecto usos fuisse veteres, significare videtur Ovid. lib. 1. *Amor. Eleg. 2.*

— *nec in lecto pallia nostra sedent.*

C A P U T VIII.

De Summo bono, & animi corporisque voluptatibus, & virtute.

QUID ergò supereft, nisi ut omissis litigatoribus furiosis ac pertinacibus, veniamus ad judicem illum, scilicet datorem simplicis & quietæ sapientiæ? quæ non tantum formare nos, ac inducere in viam

Lin. 1. *Omissis litigatoribus furiosis.*] Ità cum cunctis propè editis manuscripti omnes, præter 3. scriptos & 4. excusos, in quibus est *litigationibus*. At *litigatoribus*, adjuncta *furiosis ac pertinacibus* flagitant. Hunc locum sic exhibet antiquissimus 1. Bonon. codex: *Quid ergò supereft, nisi ut obvias his litigatoribus furiosis & pertinacibus manus demus ad judicem.* Non

igitur legendum est *litigationibus*; quia, ut rectè ait Thomasius, non de contentionibus & litigationibus hîc agitur, sed de hominibus contentiosis & litigatoribus.

Lin. 3. *Sapientia & quæ.*] Sic reposui ex MSS. 6. Reg. 2. Bonon. Cauc. & 11. aliis ac vulgaris Tornel. & Walch. In 4. scriptis rec. & 10. excusis, *qui*.

possit, verum etiam de controversiis istorum ferre sententiam. Hæc nos docet, quid sit hominis verum ac summum bonum: de quo prius quam dicere incipio, illæ omnes sententiæ sunt refellendæ, ut appareat neminem illorum fuisse sapientem. Cum de officio hominis agatur, oportet summum summi animalis bonum in eo constitui, quod commune cum cæteris animalibus esse non possit. Sed ut feris dentes, armentis cornua, volucribus pennæ, propria sunt: sic homini aliquid suum debet adscribi, sine quo rationem suæ conditionis amittat. Nam quod vivendi aut generandi causâ datum est omnibus, est quidem bonum naturale; summum tamen non est, nisi quod est unicuique generi proprium. Sapiens ergo non fuit, qui summum bonum credidit animi voluptatem, quoniam illa sive securitas, sive gaudium est, communis est omnibus. Aristippo ne respondendum quidem duco, quem semper in corporis voluptates ruentem, nihilque aliud quam ventri & Veneri servientem, nemini dubium est hominem non fuisse; sic enim vixit, ut nihil inter eum pecudemque distaret, nisi unum, quod loquebatur. Quod si asino, aut cani, aut sui facultas loquendi tribuatur, quæræque ab his, quid sibi velint, cum fœminas tam rabidè consecretantur, ut vix divelli queant, cibos etiam, potumque negligant? cur aut alios mares violenter abigant, aut ne videtur quidem abstant, sed à fortioribus sæpè contriti, eo magis insectantur? cur nec imbres, nec frigora pertimescant, laborem suscipiant, periculum non recusent? Quid aliud respondebunt, nisi summum bonum esse corporis voluptatem? eam se appetere, ut afficiantur suavissimis sensibus; eosque esse tanti, ut assequendorum causâ, nec laborem sibi ullum, nec vulnera, nec mortem ipsam recusandam putent. Ab hisne igitur præcepta vivendi petemus, qui hoc idem sentiunt, quod animæ rationis expertes?

Aiunt Cyrenæici virtutem ipsam ex eo esse laudandam, quod sit efficiens voluptatis. Verum inquit obscœnus canis, aut sus ille lutulentus. Nam ideò cum adversario summâ virium contentione depugno, ut virtus mea pariat mihi voluptatem, cujus expertus sim necesse est, si victus abcessero. Ab his ergo sapere discemus, quos à pecudibus ac belluis, non sententia, sed lingua discernit? Privationem doloris summum bo-

Lin. 1. *Hæc nos.*] Idem MSS. qui supra.
In 1. Reg. rec. & in vulgatis, *Hic nos.*

Lin. 5. *Summi animalis.*] Id est hominis; atque in eo explicando summo bono totum hoc caput occupatur.

Lin. 11. *Non fuit.*] Is est Epicurus.

Lin. 12. *Communis est.*] Ità ferunt omnes editi & MSS. præter 1. Bonon. antiq. 1. Reg. rec. & 1. Colb. in quibus est *commune*.

Lin. 18. *Cum fœminas tam rabidè consecretantur.*] Virgilius de equis; seu equabus:

Illas ducit amor trans Gargara, transque sonantem

Ascanium. 3. Georgic. v. 270. *Francius.*

Lin. 28. *Cyrenæici.*] Vide apud Cicer. in fin. 3. de Offic.

Ibidem. *Virtutem ex eo esse laudandam.*] Ità cum 5. editis omnes ferè MSS. At in uno Colbertino & Cauc. ac editis 11. est *ex eo ipso*; in 1. Colb. *ex eo solo*.

Lin. 29. *Inquit.*] Id est, *dicat*.

Ibidem. *Sus & canis.*] Duo quasi symbola quædam gulæ & libidinis. Sic eos conjungit Petrus 2. Epist. cap. 2. 22. ac Virgilius canem obscœnum vocat; & juxta Horatium *amicum luto sus*.

num putare, non planè Peripateticorum ac Stoïcorum, sed Clinicorum philosophorum est. Quis enim non intelligat, ab ægrotis & in aliquo dolore positus esse hoc disputatum? Quid tam ridiculum, quàm id habere pro summo bono, quod medicus possit dare? Dolendum est ergò, ut fruamur bono, & quidem graviter ac sæpè, ut sit postea, non dolere, jucundius. Miserrimus est igitur, qui nunquam doluit; quia bono caret: quem nos felicissimum putabamus, quia malo caruit. Ab hac vanitate non longè absuit, qui, omninò nihil dolere, summum bonum dixit. Nam præter quòd omne animal doloris est fugiens, quis potest sibi hoc bonum præstare, quod nobis ut eveniat, nihil aliud possumus quàm optare? Summum autem bonum non potest efficere quemquam beatum, nisi semper fuerit in ipsius potestate: hoc autem non virtus homini, non doctrina, non labor, sed natura ipsa cunctis animantibus præstat. Qui voluptatem cum honestate junxerunt, communionem hanc effugere voluerunt, sed effecerunt repugnans bonum; quoniam qui voluptati deditus est, honestate careat necesse est, qui honestati studet, voluptate.

Peripateticorum bonum nimium multiplex, & exceptis animi bonis, quæ ipsa quæ sint, magna contentio est, commune cum belluis potest videri. Nam corporis bona, id est, incolumitas, indolentia, valetudo, non minùs sunt mutis, quàm homini necessaria; ac nescio, an etiam magis, quia homo & medelis, & ministeriis sublevari potest, muta non possunt. Item, quæ appellant fortunæ bona; nam sicut homini opibus ad vitam tuendam, ita illis prædâ & pabulis opus est. Ita inducendo bonum, quod non sit in hominis potestate, totum hominem alienæ di-

Lin. 1. *Non planè Peripateticorum.*] Janus Guilielmi, in quæst. ad Plaut. Menæch, cap. 4. putat legendum, *plano Peripateticorum*; ut novâ compositione verbi, inconstantiam differendi, & simul erraticam ambulationem Aristotelicorum Lactantius exagitarit: errone enim planos dici notum est. *Isaus.*

Ibidem. *Sed Clinicorum.*] MS. *Clynicorum*. Nihil enim certius, quàm reliquisse Lactant. *Clinicorum philosophorum*. Clinicos philosophos ridiculè dicit, ægrotos lectis affixos, & de valentium vitâ beatâ disputantes, ea quæ præfens ægritudo dicitur: alludens ad Clinicos medicos, qui ex Hippocratis sectâ lectos ægrotorum ambiunt, & curationes præscribunt. Janus Guilielmi. Hanc emendationem & nos probamus, ac præter suprâ laudatûm codicem, itâ haberi scito in 3. Regiis quorum duo sunt vetustissimi, in 2. Colb. Cauc. Viët. Lips. Pal. Em. Ultr. Brun. itemque in aliis 1. Reg. 1. Colb. & 1. Clarom. in his 3. postremis videtur fuisse à primâ manu *Clinicorum*. MSS. Navar. & 1. Clarom. à secundâ manu *Ethnicorum*; MS. Marin. *Chinicornum*, mendosè,

pro *Clinicorum*, quæ est genuina lectio. Quippe Lactantius subjungit: *Quis enim non intelligat, ab ægrotis & in aliquo dolore positus esse hoc disputatum.* Sic apud Cyprianum epist. 69. ad Magnum: *Non interrogentur utrumne Clinici sint, an Peripatetici; id est utrum disputantes ambulent ut Peripatetici, aut Stoici qui in porticu solebant disserere; an decumbant in lectis gravissimo morbo laborantes, ut Clinici.* Clinicus enim vocabatur, qui sine ullâ salutis spe de lecto surgere non poterat. Quædam tamen editiones, atque inter eas Colon. 1544. Betul. 1563. Torn. 1567. legunt *Cynicornum*, loco vocalæ istius *Clinicorum*.

Lin. 9. *Præter quod.*] Heumannus legit *præterquam quod*, juxta editionem 1497.

Ibidem. *Quis.*] Reposui ex MSS. & 4. vet. editis; in cæteris vulgatis est, *qui*.

Lin. 18. *Et exceptis.*] Ex multis antiquioribus & potioribus MSS. addidi vocalam &, quæ recentioribus quatuor & vulgatis deest.

Lin. 20. *Indolentia.*] Vox Ciceronis ævo non recepta, ab ipso tamen Tullio usurpata lib. 2. de Fin. cap. 4. & de Officiis l. 3. c. 3.

tioni subjugarunt. Audiamus etiam Zenonem; nam is interdum virtutem somniat. Summum, inquit, est bonum, cum naturâ consentaneè vivere. Belluarum igitur nobis more vivendum est. Nam quæ abesse debent ab homine, in iis omnia deprehenduntur: voluptates appetunt, metuunt, fallunt, insidiantur, occidunt; & quod ad rem maxime attinet, Deum nesciunt. Quid ergo me docet, ut vivam secundum naturam, quæ ipsa in deterius prona est, & quibusdam blandimentis lenioribus in vitia præcipitat? Vel si aliam mutorum, aliam hominis dicit esse naturam, quod homo ad virtutem sit genitus, nonnihil dicit: sed tamen non erit definitio summi boni; quia nullum est animal, quod non secundum naturam suam vivat.

Qui scientiam summum bonum fecit, aliquid homini proprium dedit: sed scientiam alterius rei gratiâ homines appetunt, non propter ipsam. Quis enim scire contentus est, non expetens aliquem fructum scientiæ? Artes ideò discuntur, ut exerceantur: exercentur autem, vel ad subsidia vitæ, vel ad voluptatem, vel ad gloriam. Non est igitur summum bonum, quod non propter se expetitur. Quid ergo interest, utrum scientiam summum bonum putemus, an illa ipsa, quæ scientia ex se parit, id est, victum, gloriam, voluptatem? quæ non sunt homini propria, & ideò ne summa quidem bona. Nam voluptatis & victus appetentia non homini solum, sed etiam mutis inest. Quid cupiditas gloriæ? nonne in equis deprehenditur, cum victores exultant, victi dolent?

Tantus amor laudum, tanta est victoria cura.

Nec immeritò summus poëta experiendum esse ait,

Et quis cuique dolor victo, qua gloria palma.

Quod si ea, quæ parit scientia, communia sunt cum aliis animalibus, non est ergo summum bonum scientia. Prætereà non mediocre hujus definitionis est vitium, quod scientia nuda ponitur. Incipient enim

Lin. 1. *Zenonem.*] De quo vide apud Cic. lib. 4. de Finib. Laërt. in Zenon. Citriæo.

Lin. 4. *In iis omnia deprehenduntur.*] Ità restitui ex MSS. antiquissimis 2. Reg. 1. Bon. 2. al. Reg. Lips. Pal. ed. Tornes. ac Soubron. In 9. rec. scriptis & in excusis est, *in his omnibus.*

Lin. 7. *Quæ ipsa in deterius prona est.*] Correxì *quæ*, ex cunctis MSS. præter 3. Jun. Tax. Pen. & edit. in quibus est, *quia*.

Lin. 8. *Vel.*] Reposui ex omnibus MSS. & veteribus editis Rom. Tornes. ac Soubron. Cæteri vulgati habent, *Sed*.

Lin. 13. *Sed scientiam, &c.*] Removet Herilli dogma per causam finalem. Nam si ad studium aliquid honestum applicamus animum, vel opum, vel honoris acquirendi causâ, illi incumbimus. Acquisitâ jam per industriam illius rei scientiâ, non amplius finalis, sed effectrix illius rei causa erit, quam insti-

tuimus. *Betuleius.*

Lin. 23. *Tantus.*] Carmen est Virgilii ex libro 3. Georgic. v. 112. ac sequens legitur v. 102. ubi poëta equorum generosorum naturas describit; quâ de re extat etiam Xenophontis libellus.

Ibidem. *Tanta est.*] In MSS. 1. Reg. veterimo & 1. Clarom. desideratur *est*; in Regio. Put. & 7. aliis scriptis legitur *Tanta est*.

Lin. 28. *Definitionis.*] Restitui ex antiquissimis MSS. 2. Reg. 2. Bonon. 16. aliis & 8. editis, accedentibus 8. scriptis in quibus est *diffinitionis*; in MS. Tornesiano & 9. impressis est *disputationis*. At rectè emendatum est *definitionis*; nam ut rectè monet Thomas, non agitur eo loci de disputatione, sed definitione, vel potius sententiâ eorum, qui putabant summum bonum esse scientiam.

Ibidem. *Scientia nuda.*] 1. Colb. & 1. Brun. *nudè.*

beati omnes videri, qui artem aliquam scierint, imò verò qui & res malas scierint; ut tam beatus sit, qui venena didicerit temperare, quàm qui mederi. Quæro igitur, ad quam rem scientia referenda sit? Si ad causas rerum naturalium, quæ beatitudo erit mihi proposita, si sciero undè Nilus oriatur, vel quidquid de cœlo Physici delirant? Quid, quòd earum rerum non est scientia, sed opinatio, quæ pro ingeniis varia est. Restat ut scientia bonorum ac malorum summum bonum sit. Cur ergò scientiam maluit, quàm ipsam sapientiam summum bonum dicere, cum sit utriusque significatio & vis eadem? Nemo tamen usque adhuc summum bonum dixit esse sapientiam, quod melius dici potuit. Nam scientia parùm est ad bonum suscipiendum, malumque fugiendum nisi accedat & virtus. Multi enim philosophorum, cum de bonis, malisque differerent, aliter tamen, quàm loquebantur, naturâ cogente, vixerunt, quia virtute caruerunt. Virtus autem cum scientiâ conjuncta est sapientia.

Supereſt, ut eos etiam refellamus, qui virtutem ipsam summum bonum putaverunt, in quâ opinione etiam M. Tullius fuit; in quo multum inconsiderati fuerunt. Non enim virtus ipsa est summum bonum, sed effedrix & mater est summi boni; quoniam perveniri ad illud sine virtute non potest. Utrumque intellectu est facile. Quæro enim, utrùmne ad præclarum illud bonum faciliè perveniri putent, an cum difficultate ac labore? Expediant acumen suum, erroremque defendant. Si faciliè ad illud, ac sine labore perveniri potest, summum bonum non est. Quid enim nos cruciemus, quid conficiamus, enitendo diebus & noctibus? quandoquidem tam in promptu id, quod quærimus jacet, ut illud quilibet sine ullâ contentione animi comprehendat. Sed si commune quoque ac mediocre quodlibet bonum non nisi labore assequimur quoniam bonorum natura in arduo posita est, maiorum in præcipiti, summo igitur labore summum bonum assequi necesse est. Quod si verissimum est, ergò alterâ virtute opus est, ut perveniamus ad eam virtutem, quæ dicitur summum bonum; quod est incongruens, & absurdum, ut virtus per seipsam perveniat ad seipsam. Si non potest ad ullum bonum nisi per laborem perveniri, apparet virtutem esse, per quam perveniat; quoniam in suscipiendis perfectendisque laboribus, vis officiumque virtutis est.

Lin. 1. *Beati omnes.*] Sic restitui ex antiquissimis MSS. 1. Reg. Cauc. & 1. Bonon. 3. al. Reg. Betul. Ultr. aliisque multis & editis Tornel. ac Soubron. melius quàm *beatiores cæterorum*: hinc enim (ut rectè ait Thomasius.) Autor noster non loquitur de majori beatitudine; sed simpliciter docet necessariò sequi ex illius sententiâ, qui scientiam summum bonum putabat, ut omnes qui aliquam artem licèt turpem sciverint, beati sint appellati.

Lin. 6. *Opinatio.*] Sic reposui ex omnibus

penè MSS. & edit. Rom. 1470. Sic & alibi passim Lactantius: MSS. 2. rec. & 12. edit. habent *opinio*.

Lin. 16. *Qui virtutem ipsam.*] Addidi *ipsam* ex MSS. & editis tribus. Cæteris vulgatis deest, delendumque putat Heumannus.

Lin. 17. *M. Tullius.*] Quam vide Cic. 7. Tuscul. & 4. & 5. de Finib. ac 1. de Legib.

Lin. 26. *Comprehendat.*] Aptius ex MSS. & editis, quàm *deprehendat* in vulgatis. Quia comprehendere magis refertur ad intelligentiam, de quâ hinc tractatur,

Ergò summum bonum non potest esse id, per quod necesse est ad aliud perveniri. Sed illi, cum ignorarent quid efficeret virtus, aut quò tenderet, honestius autem nihil reperirent, subsisterunt in ipsius virtutis nomine, quam nullo proposito emolumento, appetendam esse dixerunt, & bonum sibi constituerunt, quod bono indigeret. Aristoteles ab iis non longè recessit, qui virtutem cum honestate summum bonum putavit: quasi possit ulla esse virtus inhonesta, ac non, si quid habuerit turpitudinis, virtus esse desinat. Sed vidit fieri posse, ut de virtute pravo iudicio malè sentiatur; & ideò existimationi hominum serviendum putavit, quod qui facit, à recto, bonoque discedit, quia non est in nostrâ potestate, ut virtus pro suis meritis honestetur. Nam quid est honestas, nisi honor perpetuus ad aliquem secundo populi rumore delatus? Quid ergò fiet, si errore ac pravitate hominum, mala existimatio subsequatur? abjiciemusne virtutem, quia flagitiosa & turpis ab insipientibus iudicetur? Quæ quoniam invidiâ premi, ac vexari potest, ut sit ipsa proprium ac perpetuum bonum, nullo extrinsecus adjumento indigere debet, quin suis per se viribus nitatur, & constet. Itaque nec ullum ei ab homine bonum sperandum est, nec ullum malum recusandum,

Lin. 1. *Per quod necesse est ad aliud perveniri.*] Ità rectius legas ex omnibus MSS. & sex editis codicibus, quàm *propter quod*, vitiose in cæteris impressis. Lactantius enim loquitur de medio *per quod* pervenitur; & suprà dixerat, *per laborem, per virtutem, &c.* Inscriptis quinque rec. est *ad illud*, pro *ad aliud* cæterorum. *Ex Isao.*

Lin. 5. *Indigeret.*] Sic plerique MSS. cum edit. Gymnic. Tornesi. & antiquâ Versione

Gallicâ, & se sont constitués en un bien qui en avoit besoin d'un autre. In nonnullis MSS. & plerisque impressis est *indigerent.*

Ibidem. *Aristoteles.*] Peripatetici, inquit Theodoretus, laudant virtutem, reipsâ voluptati student.

Lin. 16. *Ipsa.*] Scilicet virtus, de quâ suprà. Ità correxi ex quamplurimis MSS. veteribus & optimis & edit. Cellar. In cæteris vulgaris ac 10. MSS. rec. est *ipsam.*

C A P U T IX.

De Summo bono, & de cultu veri Dei; atque Anaxagoræ refutatio.

VENIO nunc ad veræ sapientiæ summum bonum, cujus natura hoc modo determinanda est: Primum, ut solius hominis sit, nec cadat in ullum aliud animal: Deindè, ut solius animi, nec communicari possit cum corpore: Postremò, ut non possit cuicumque scientiâ & virtute contingere. Quæ circumscriptio illas omnes sententias excludit, ac solvit; eorum enim quæ dixerunt, nihil tale est. Dicam nunc,

Lin. 3. *Ut solius animi.*] Expunxi *sit*, quod inter Christianorum & Gentilium de summo bono dogmata.

Lin. 6. *Quæ dixerunt.*] Ità legendum ex 8. antiquioribus & melioribus vulgaris, ac omnibus MSS. præter 2. Colb. rec. & 7. edit. in quibus

Lin. 5. *Contingere.*] Docet S. Augustin. lib. 19. de Civit. Dei, cap. 4. quot sint differentię

nunc, quid sit: ut doceam (quod institui) philosophos omnes cæcos atque insipientes fuisse, qui, quod esset homini summum bonum constitutum, nec videre, nec intelligere, nec suspicari aliquandò potuerunt. Anaxagoras, cum ab eo quæreretur, cujus rei causâ natus esset, respondit, Cœli ac Solis videndi. Hanc vocem admirantur omnes, ac philosopho dignam judicant. At ego hunc puto non invenientem quid responderet, effudisse hoc passim, ne taceret. Quod quidem secum, si sapiens fuisset, commentatum & meditatum habere debuit: quia si quis rationem sui nesciat, nec homo sit quidem. Sed putemus non ex tempore dictum illud eflusum. Videamus, in tribus verbis quot & quanta peccaverit. Primum, quod omne hominis officium in solis oculis posuit, nihil ad mentem referens, sed ad corpus omnia. Quid si cæcus fuerit, officiumne hominis amittet, quod fieri sine occasu animæ non potest? Quid cæteræ corporis partes? num carebunt suis quæque muneribus? Quid, quod plus est in auribus, quàm in oculis situm; quoniam & doctrina, & sapientia percipi auribus solis potest, oculis solis non potest. Cœli ac Solis videndi causâ natus es? Quis te in hoc spectaculum induxit? aut quid cœlo rerumque naturæ visio tua confert? Nimirum, ut hoc immensum & admirabile opus laudes. Confitere ergò rerum omnium esse constitutorem Deum, qui te in hunc mundum, quasi testem laudatoremque tanti sui operis induxit. Magnum esse credis, videre Cœlum ac Solem: cur ergò gratias non agis ei, qui hujus beneficii autor est? cur non ipsius virtutem, providentiam, potestatem metiris animo, cujus opera miraris? Etenim necesse est, ut multò mirabilior sit, qui mirabi-

quibus est *qui*, mendosè. Is enim Lactantii sensus est, ut dicat nullum eorum, quæ ipsi Philosophi dixerunt esse summum bonum, tale quid esse. Ità *Thomasius*.

Lin. 2. *Esset homini.*] Reposui ex MSS. præter unum rec. qui cum editis habet *est*. In 1. vet. Reg. *hominis*; in al. rec. *hominum*,

Lin. 4. *Anaxagoras.*] Hæc verba vide apud Lært. in Anaxagorâ.

Lin. 8. *Commentatum & meditatum.*] Hæc duo verba passivè ponit Lactantius noster, ut & Cicero epist. ad diversos XVI. 26. & I. de Legib. & Philip. 2. cap. 34. & de Officiis I. Habes etiam *meditata oratio* apud Tacit. XIV. 55. I. Hist. I. 68. 9. Ex *Walchio*.

Lin. 9. *Nec homo sit quidem.*] Nec reposui ex vetustissimis MSS. 2. Reg. 1. Colbert, aliisque. In plerisque est *ne*; in quibusdam *non*.

Lin. 12. *Quid si cæcus fuerit; officiumne hominis amittet?*] Ità restitui ex omnibus MSS. codicibus, nisi quod in 2. Colb. est *amitteret*. In vulgatis erat, *fuisset*... *amitteret*.

Lin. 14. *Num carebunt suis quæque muneribus?*] Sic lego cum MSS. vetustissimis 7.

Tom. I,

Reg. 2. Bonon. Cauc. 2. Colbert. & 4. aliis, nisi quod in 1. Reg. est *quacumque*; in alio Reg. *quoque*; in 1. Bonon. *nominibus*; in 2. al. Reg. 4. Colbert. Em. & Brun. *carebunt-ne suis quæque muneribus?* in Ultr. & in vulgatis decem, *anne carebunt suis quoque muneribus?*

Lin. 17. *In hoc spectaculum induxit.*] Id est, in hunc mundum. *Spectaculum* enim hæc sumitur pro loco ex quo spectatur, ut ex sequentibus patet: *Qui te in hunc mundum, quasi testem laudatoremque tanti sui operis induxit.*

Lin. 21. *Magnum esse credis, &c.*] Sic Naso Metamorph. lib. 1.

Pronaque cum spectent animalia cætera terram,

Os homini sublime dedit, cœlumque videre Jussit, & erectos ad sidera tollere vultus.

Lin. 24. *Qui mirabilia perfecit.*] Ità vetustiores & meliores MSS. ac decem editi, At MSS. 12. rec. & excusi tres habent, *qui mirabilia fecit*; sic habent editi 1476. & 1497. Elegantiùs legeretur, *qui tam mirabilia fecit*,

D d

lia perfecit. Si te quispiam vocasset ad coenam, in eaque optimè acceptus esses, num sanus viderere, si pluris faceres ipsam voluptatem, quàm voluptatis autorem? Adeò philosophi ad corpus omnia referunt, nihil prorsus ad mentem; nec vident ampliùs, quàm quod sub oculis venit. Atqui remotis omnibus officiis corporis, in solâ mente ponenda est hominis ratio. Non ergò ideò nascimur, ut ea, quæ sunt facta, videamus, sed ut ipsum factorem rerum omnium contemplemur, id est, mente cernamus. Quare si quis hominem, qui verè sapiat, interroget, cuius rei gratiâ natus sit, respondebit intrepidus ac paratus, colendi se Dei gratiâ natum, qui nos ideò generavit, ut ei serviamus. Servire autem Deo, nihil aliud est, quàm bonis operibus tueri & conservare iustitiam. Sed ille, ut homo divinarum rerum imperitus, rem maximam redegit ad minimum, duo sola deligendo, quæ sibi diceret intuenda. Quòd si natum se esse dixisset, ut mundum intueretur, quanquam omnia comprehenderet, ac majori uteretur sono, tamen non implessent hominis officium: quia quantò pluris est anima, quàm corpus, tantò pluris est Deus, quàm mundus, quia mundum Deus fecit, & regit. Non ergò mundus oculis, quia utrumque est corpus, sed Deus animo contemplandus est: quia Deus, ut est ipse immortalis, sic animum voluit esse sempiternum. Dei autem contemplatio est, venerari & colere communem parentem generis humani. Quod si à philosophis abfuit, projectique in terram fuerunt divina ignorando, existimandus est Anaxagoras, ad quæ videnda natum se esse dixit, nec Coelum vidisse, nec Solem. Expedita est igitur hominis ratio, si sapiat: cuius propria est humanitas. Nam ipsa humanitas quid est, nisi iustitia? quid est iustitia, nisi pietas? pietas autem nihil aliud est, quàm Dei parentis agnitio.

Lin. 2. *Num sanus viderere.* ?] Sic restitui ex omnibus propè MSS. & editis Rom. 1470. Torn. ac Soubron, accedentibus aliis 3. scriptis rec. in quibus est, *num sanus videre?* duobus aliis Reg. rec. *numquid sanus videre;* in editis 4. rec. *non sanus viderere;* in 3. aliis, *non insanus viderere.*

Lin. 8. *Qui verè sapiat.*] Ità restitui ex MSS. & edit. Betul. Vulgatis ferè cunctis est *sapit.* Ed. Tornes. & Walch. *sapiet.*

Lin. 13. *Deligenda.*] Sic restitui ex edit. Rom. 1470. & 10. Manuscriptis, accedentibus aliis decem, in quibus est *diligendo;* in sex & in edit. Betul. *eligendo;* in 2. rec. *deligenda;* in 12. excusis *deligens;* in 1. Bonon. antiq. *adfigendo;* in 1. Reg. rec. *figendo;* in 1. al. Reg. *figendo.* Vide infra circa finem capitis X. *in religione deligendâ,* in omnibus MSS. & editis.

Lin. 16. *Quia quantò pluris est anima.*]

Sano sensu accipienda est hæc sententia, ne ulla Dei cum mundo proportio inducatur, quæ nulla esse potest infiniti cum finito. *Rivetus.*

Lin. 18. *Utrumque.*] Scilicet, mundus & oculus.

Ibidem. *Deus animo contemplandus est.*] Ità restitui ex edit. Gymnic. Betul. Tornes. ac Soubron. & ex cunctis penè MSS. In cæteris vulgatis, sicut in 1. Colb. rec. est *anima:* sed & *animum* infra legimus in omnibus tum MSS. tum editis.

Lin. 22. *Anaxagoras, ad quæ videnda.*] Secutus sum Manuscriptos 1. Reg. Rimmæuel. ac 2. Brun. & edit. Torn. Soubron. & Walch. In 2. Clarom. 7. Reg. & editis 4. est, *ad ea quæ videnda,* malè. Gymnic. *Anaxagoras ea ad quæ videnda;* in editionibus Thyli & Gallæi, *ad ea ad quæ videnda.*

Lin. 26. *Pietas.*] Hoc vide in Pimandro c. 9.

CAPUT X.

Proprium hominis est Deum cognoscere & colere.

SUMMUM igitur hominis bonum in solâ religione est; nam cætera, etiam quæ putantur esse homini propria, in cæteris quoque animalibus reperiuntur. Cum enim suas voces propriis inter se notis discernunt atque dinoscunt, colloqui videntur; ridendi quoque ratio apparet in his aliqua, cum demulsis auribus, contractoque rictu, & oculis in lasciviam resolutis, aut homini alludunt, aut suis quisque conjugibus ac foetibus propriis. Nonne aliquid amoris mutuo & indulgentiæ simile impartiunt? Jam illa quæ sibi prospiciunt in futurum, & cibos reponunt, habent utique providentiam. Rationis quoque signa in multis deprehenduntur. Nam quando utilia sibi appetunt, mala cavent, pericula vitant, latibula sibi parant in plures exitus dispatentia, profecto aliquid intelligunt. Potest aliquis negare illis inesse rationem, cum hominem ipsum sæpè deludant? Nam quibus generandi mellis officium est, cum assignatas incolunt sedes, castra muniunt, domicilia inenarrabili arte componunt, regi suo serviunt; nescio an non in his perfecta sit prudentia. Incertum est igitur, utrumne illa, quæ homini tribuuntur, communia sint cum aliis viventibus: religionis certè sunt expertia. Equidem sic arbitror, universis animalibus datam esse rationem, sed mutis tantummodò ad vitam tuendam, homini etiam ad propagandam. Et quia in homine ipsa ratio perfecta est, sapientia nominatur: quæ in hoc eximium facit hominem, quòd soli datum est intelligere divina. Quâ de re Ciceronis vera est sententia. » Ex tot, inquit, generibus nullum est » animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquam Dei; ipsisque in

Lin. 1. *In solâ religione est.*] Lege Eusebium libro undecimo de Preparat. Evangelicâ, cap. 2. Sed Laëtantius ita est intelligendus, ut Religio sit ratio & modus, quibus pervenitur ad summum bonum, quod est æterna optimi atque maximi Dei fruitio.

Lin. 4. *Ridendi quoque.*] Sic reposui ex MSS. & editis Torn. Soubbron. & Walch. Cæteri vulgati habent, *ridendique.*

Lin. 8. *Reponunt.*] Scilicet formicæ, de quibus dicit scriptura: *vade, piger, ad formicam.*

Ibidem. *Providentiam.*] Sic rectè legit Heumannus ex antiquis multis edit. De providentia & instinctu belluarum legas si placet libros à variis editos, scilicet à Pardæo Societ. Jesu, & anonymos tum Lugduni, tum Amstelodami, tum etiam Parisiis editos.

Lin. 10. *Dispatentia.*] Hoc verbum, licet inusitatum, restitui ex veteribus editis tribus Romanis ac Venet. & 24. Manuscriptis, accedentibus aliis tribus, in quibus est *disputantia.* In 8. rec. scriptis & 12. editis est, *dispa-*

rentia. At *dispatentia* aptius est huic argumento. Hic loquitur de Cuniculis, quorum latibula plures habent exitus.

Lin. 12. *Nam quibus generandi mellis, &c.*] In apum ingenio describendo ingenii vires triverunt ingeniosissimi homines, Maro & Plinius; hic libro undecimo Naturalis historiæ, ille Georgic. quarto; ut interim Aristotelem, Columellam, Palladium, & alios recentiores taceamus, qui & ipsi egregia de his memoriæ prodiderunt, Gallans.

Lin. 14. *An non in his perfecta sit prudentia.*] Sic lego, approbante doctissimo Francio ex 2. Reg. optimæ notæ, & 1. Clarom. in quo fuit *non*, à primâ manu, postea erasum.

Lin. 17. *Rationem.*] Imperfectam scilicet.

Lin. 18. *Homini etiam ad propagandam.*] Ex MSS. quampluribus & edit. Tornes. Soubbron. Cellar. Walch. reposui *etiam*; quod concinnius est, quàm *autem* vulgatorum & 4. scriptorum, Non enim negatur homini vitam esse tuendam, sed aliud adjungitur, Cellar.

» hominibus nulla gens est, neque tam immanfueta, neque tam fera, quæ
 » non, etiam si ignoret qualem Deum haberi debeat, tamen habendum
 » sciat. « Ex quo efficitur, ut is agnoscat Deum, qui, undè ortus sit, quasi
 recordetur. Qui ergò philosophi volunt animos omni metu liberare, tollunt
 etiam Religionem, & orbant hominem suo proprio ac singulari bono,
 quod est à rectè vivendo, atque ab omni humanitate disjunctum: quia
 Deus, ut cuncta viventia subjecit homini, sic ipsum hominem sibi. Nam
 quid est, cur iidem ipsi disputent, eò dirigendam esse mentem, quò
 vultus erectus est? Si enim nobis in cœlum spectandum est, ad nihil aliud
 utique, quàm ob religionem. Si Religio tollitur, nulla nobis ratio cum
 cœlo est. Itaque aut eò est spectandum, aut in terram procumbendum.
 In terram procumbere ne, si velimus, quidem possumus, quorum status
 rectus est. In cœlum igitur spectandum est, quò natura corporis provo-
 cat. Quòd si constat esse faciendum, aut ideò est faciendum, ut Reli-
 gioni serviamus, aut ideò, ut rationem rerum cœlestium cognosca-
 mus. Sed rationem rerum cœlestium cognoscere nullo modo possumus:
 quia nihil ejusmodi potest cogitando inveniri, sicut suprà docui. Reli-
 gioni ergò serviendum est, quam qui non suscipit, ipse se prosternit in
 terram, & vitam pecudum secutus, humanitate se abdicat. Sapientiores
 ergò imperiti, qui etiam si errant in religione deligendâ, tamen naturæ
 suæ conditionisque meminerunt.

Lin. 1. *Nulla gens, est neque tam imman-*
fueta, neque tam fera.] Sic habent omnes fe-
 rè excusi, & multi MSS. & Cicero ipse, tum
 1. de Leg. undè hæc sententia deprompta est,
 tum 1. Tuscul. undè hæc altera consimilis:
Quòd nulla, inquit, gens tam fera, nemo om-
nium tam sit immanis, cujus mentem non im-
buerit deorum opinio. Uterque tamen codex
 Bonon. Tax. Em. 10. Reg. Brun. & (his ad-
 de etiam Ultr.) tres Vatic. habent, *neque*
tam mansueta, &c. Quæ lectio magis pla-
 cet *Thomasio*. Ego ab ipsius Cicer. lectione
 discedere nolui. *Isaïus*.

Ibidem. *Nulla gens est.*] Picus Mirandulanus,
 sui seculi decus, 1. cap. de Providentiâ Dei,
 non modò ex Theologis quosdam hoc asseruisse
 testatur, ut putà Damascenum, Augustinum,
 & Thomam Aquinatem: sed etiam ex densissi-
 mis tenebris id vidisse Epicurum, ex crepus-
 culo quodam Platonicum Jamblychum. Da-
 masceni locus est capite tertio libri de Ineffa-
 bili divinitate: » Quòd (inquit) profectò sit
 » Deus, iis qui sacras admittunt scripturas,
 » haud quaquam in controversiam venit; neque
 » plurimis quidem Græcorum. Nam cognitio
 » quòd Deus sit, nobis naturâ insita est, atque
 » ingenita. « Augustinus lib. 1. contra Cresco-
 nium Grammaticum, cap. 29. ex ignoti Dei
 arâ quæ Athenis fuit, id ostendit. Jamblychus

de Mysteriis, statim ab initio, interprete Mar-
 filio sic scribit: » Antè omnem rationis usum,
 » inest naturaliter insita deorum notio; imò
 » tactus quidam divinitatis melior, quàm noti-
 » tia, ex quo incitatur naturalis appetitus boni,
 » & ratiocinatio atque judicium, &c. « Quid
 quòd Cicero alio loco ait, nullam gentem
 esse tam efferam aut barbaram, quæ non sit
 imbuta aliquâ opinione deorum? Augustinus
 Steuchus in suâ Perenni Philosophiâ hoc unum
 agit, ut ostendat Gentiles quàm proximè ac-
 cessisse ad veram religionem. *Betuleius*. Vide
 Huetii Concordiam rationis & fidei.

Lin. 7. *Sibi.*] Scilicet, Deo.

Lin. 8. *Iidem ipsi.*] Ità passim Lactantius,
 1. lib. 5. cap. 2. lib. 6. cap. 10. & cap. 12.

Lin. 12. *Ne, si velimus, quidem possumus.*]
 Hæc est lectio vetustiorum & meliorum codi-
 cum MSS. Bonon. Reg. Put. 2. al. Reg. Lips.
 Goth. In antiquissimo Reg. est *nec*. Hæc vo-
 cula abest ab octo MSS. rec. Duo alii MSS.
 recentiores & quinque impressi habent, *nisi*.
 Sed *ne, si velimus*, legendum esse existimant
 Jo. Cauci, & Thomasius, quibus etiam ad-
 stipulor; hoc enim probare intendit Autor
 noster, nos non posse, etiam si vellemus, pe-
 cudum more in terram procumbere.

Lin. 19. *Se abdicat.*] Abdicare se magistra-
 tu frequens est apud Livium & Ciceronem.

CAPUT XI.

De Religione, Sapientiâ, ac summo bono.

CONSTAT igitur totius humani generis consensu, Religionem suscipi oportere: sed quomodo in eâ erretur, explicandum est. Naturam hominis hanc Deus esse voluit, ut duarum rerum cupidus & appetens esset, Religionis, & sapientiæ. Sed homines ideò falluntur, quòd aut Religionem suscipiunt, omisâ sapientiâ, aut sapientiæ soli student, omisâ Religione, cum alterum sine altero esse non possit verum. Cadunt ergò ad multiplices Religiones, sed ideò falsas, quia sapientiam reliquerunt, quæ illos docere poterat, deos multos esse non posse: aut student sapientiæ, sed ideò falsæ, quia Religionem summi Dei omiserunt, qui eos ad veri scientiam potuit erudire. Sic homines, qui alterutrum suscipiunt, viam deviam, maximisque erroribus plenam sequuntur, quoniam in his duobus inseparabiliter connexis, & officium hominis, & veritas omnis inclusa est. Miror itaque nullum omnino philosophorum extitisse, qui sedem, ac domicilium summi boni reperiret. Potuerunt enim sic quærere. Quodcumque est summum bonum, necesse est omnibus esse propositum. Voluptas est, quæ appetitur à cunctis: sed hæc & communis est cum belluis, & honesti vim non habet, & satietatem affert, & nimia nocet, & processu minuitur ætatis, & multis non contingit; nam qui opibus carent, quorum major est numerus, etiam voluptate careant necesse est. Non est igitur summum bonum, sed ne bonum quidem voluptas. Quid divitiæ? Multò magis. Nam & paucioribus, & plerumque casu, & inertibus sæpè, & nonnunquam scelere contingunt, & optantur ab iis, qui eas jam tenent. Quid regnum

Lin. 2. *Naturam hominis, &c.*] Utrumque Cicero in 1. de Legibus probat. Quòd verò Religio à sapientiâ divelli nequeat, potest philosophicis demonstrari rationibus. Nam Cicero in lib. Offic. sapientiam cum iustitiâ (sicut virtutes inter se omnes) insolubili vinculo copulat. Iustitiæ verò forma vel pars est Religio. Sed Hebræorum Sapiens fundamentum sapientiæ ponit Religionem, quum ait: Initium sapientiæ timor Domini. *Be-ruleius.*

Lin. 11. *Viam deviam.*] Ità MSS. 4. Reg. & Cant. & editi vet. quam lectionem confirmant quæ de erroribus adduntur. Sic etiam ait Cicero *devium iter.*

Lin. 17. *Cum belluis, &c.*] Hic afferam verba Auli Gellii etiam si Gentilis l. 19. noct. Attic. cap. 2. *Quinque*, inquit, *sunt hominum sensus, per quos voluptas animo aut corpori qua-ri videtur: gustus, tactus, odoratus, visus, au-*

ditus. Ex his omnibus qua immodicè voluptas capitur, ea turpis atque improba existimatur. Sed enim qua nimia ex gustu atque tactu est, ea voluptas, sicuti sapientes viri censuerunt, omnium rerum foedissima est.

Lin. 18. *Processu atatis.*] Quæstio est apud Ciceronem in Catone maiore, utrum Senectus voluptate careat.

Lin. 21. *Multò magis.*] Ità MSS. & impressi. Mallem, *multò minus.*

Lin. 23. *Et optantur.*] Rectè sensu Itæus; non addendam hic negationem, ut in Bonon. 1. Colbert. & Brun. MSS. reperitur; probat enim divitias non esse summum bonum, siquidem illi qui illas possident, plures appetunt & optant: summum verò bonum talis debet esse naturæ, ut desiderium expleat. MSS. 9. Reg. 5. Colbert. 2. Clarom. Jun. carent hac negatione: Jo. Cauci etiam delendam censet; abest quoque ab impressis tredecim. *Ex Gall.*

ipsum? Ne id quidem. Non enim cuncti homines regnare possunt; & necesse est universos summi boni capaces esse.

Quæramus igitur aliquid, quod propositum sit omnibus. Num virtus? Negari non potest, quin & bonum sit, & omnium certè bonum. Sed si beata esse non potest, quia vis & natura ejus in malorum perferentiâ posita est, non est profectò summum bonum. Quæramus aliud. At nihil virtute pulchrius, nihil sapiente dignius inveniri potest. Si enim vitia ob turpitudinem fugienda sunt, virtus igitur appetenda est ob decorem. Quid ergò? Potest ne fieri, ut quod bonum, quod honestum esse constet, mercede ac præmio careat, sitque tam sterile, ut nihil ex se commodi pariat? Labor ille magnus, & difficultas, & eluctatio adversus mala, quibus hæc vita plena est, aliquid magni boni pariat necesse est. Id verò quid esse dicemus? num voluptatem? at nihil turpe ex honesto nasci potest. Num divitias? num potestates? At ea quidem fragilia sunt, & caduca. Num gloriam? num honorem? num memoriam nominis? At hæc omnia non sunt in ipsâ virtute, sed in aliorum existimatione atque arbitrio posita. Nam sæpè virtus & invisâ est, & malo afficitur. Debet autem id bonum, quod ex eâ nascitur, ita cohærere, ut divelli atque abstrahi nequeat; nec aliter summum bonum videri potest, quàm si & proprium sit virtutis, & tale, ut neque adjici quidquam, nec detrahi possit. Quid, quòd in his omnibus contemnendis virtutis officia consistunt. Nam voluptates, opes, potentias, honores, eaque omnia, quæ pro bonis habentur, non concupiscere, non appetere, non amare, quod cæteri faciunt vici cupiditate, id est profectò virtutis. Aliud ergò sublimius atque præclarius efficit; nec frustra his præsentibus bonis reluctatur, nisi quòd majora, & veriora desiderat: non desperemus inveniri posse, modò verset se cogitatio in omnia. Neque enim levia, aut ludicra petuntur præmia.

Lin. 4. *Sed si beata.*] Abest si à MS. Em. In rec. 3. Colbert. & 1. Clarom. est, *Sed si bona.*

Lin. 7. *Nihil sapiente dignius.*] Ità duo MSS. Reg. veterrimi & Goth. In 1. Colb. est *sapientia*, mendosè. In 16. MSS. totidemque editis est, *sapientiâ dignius.*

Lin. 11. *Et eluctatio adversus mala.*] MSS. rec. 2. Reg. & 1. Colbert. & *luctatio*; Em. & *obluctatio*, quod cum sequentibus, *adversus mala*, convenire magis videtur Cellario, quàm aliorum *eluctatio.*

Lin. 18. *Ex eâ.*] Scilicet virtute. Sic emendò ex MSS. & editis Rom. 1468. Gymnic. Cellar. In 11. vulgatis est *ex eo*, mendosè.

Lin. 19. *Abstrahi.*] Ità reposui ex edit. Rom. 1476. Tornes. Soubron. & ex omnibus

MSS. præter 4. rec. & edit. 11. in quibus est, *distrahi.*

Lin. 20. *Quàm si & proprium sit virtutis.*] Ex MSS. ac veteribus excusis est; & elegantius, quàm *& si* duorum MSS. rec. & quorundam editorum.

Lin. 23. *Eaque omnia.*] Ex MSS. & editis Rom. 1470. Torn. & Soubron. restitui. In cæteris vulgatis est, *atque omnia.*

Lin. 24. *Id est profectò virtutis.*] Sic reposui ex vet. edit. Rom. & omnibus MSS. præter 3. Colb. in quibus, sicut in 15. vulgatis, legitur *id est profectò virtutis*; in ed. Tornes. & Soubron, *id est perfecta virtutis. Profectò virtus*, etiam legit Heumannus ex editis 1472. 1476. 1478. & 1497. ac etiam ex uno è MSS. Thomasiensis.

CAPUT XII.

*De duplici pugnâ corporis & animæ; atque de appetendâ virtute
propter vitam æternam.*

SED quæritur quid sit, propter quod nascimur; quid efficiat virtus, possumus sic investigare. Duo sunt, ex quibus homo constat, animus, & corpus. Multa sunt propria animi, multa propria corporis, multa utrique communia, sicut est ipsa virtus: quæ quoties ad corpus refertur, discernendi gratiâ fortitudo nominatur. Quoniam igitur utrique subjacet fortitudo, utrique proposita dimicatio est, & utrique ex dimicatione victoria: corpus, quia solidum est & comprehensibile, cum solidis & comprehensibilibus confligit necesse est; animus autem, quia tenuis, & invisibilis est, cum iis congregitur hostibus, qui videri tangique non possunt. Qui sunt autem hostes animi, nisi cupiditates, vitia, peccata? quæ si vicerit virtus, ac fugaverit, immaculatus erit animus, ac purus. Unde ergo colligi potest, quid efficiat animi fortitudo? Nimirum ex conjuncto, & pari, hoc est ex corporis fortitudine, quod cum in aliquam congressionem certamenque venerit, quid aliud ex victoriâ, quàm vitam petit? Sive enim cum homine, sive cum bestia dimices, pro salute certatur. Ergo ut corpus vincendo id assequitur, ut non intereat: sic etiam animus, ut permaneat; & sicut corpus ab hostibus suis victum, morte multatur: ita superatus à vitiis animus moriatur necesse est. Quid ergo intererit inter animi corporisque dimicationem, nisi quod corpus temporalem vitam expetit, animus sempiternam? Si ergo virtus per seipsam beata non est, quoniam in perferendis (ut dixi) malis tota vis ejus est; si omnia, quæ pro bonis concupiscuntur, negligit; si summus ejus gradus ad mortem patet, quandoquidem vitam, quæ optatur à cæteris, sæpe respuit, mortemque, quàm cæteri timent, fortiter suscipit; si necesse est ut aliquid ex se magni boni pariat, quia sustentati & superati usque ad mortem labores sine præmio esse non possunt; si nullum præmium, quod eâ dignum sit, in terrâ reperitur, quandoquidem cuncta, quæ fragilia sunt & caduca,

Lin. 2. *Duo sunt.*] Juxta B. Paulum tribus homo partibus constat; corpore, animâ, & spiritu. Sed animalis homo non percipit ea quæ sunt Dei. Constituamus igitur in spiritali homine sinceram Religionem, quâ homines perfectam (quam Cicero somniavit) rationem habentes, multis gradibus à comuni illâ psychicorum, plurimâ à belluinâ naturâ distant. Potest videri, Lactantium idem credidisse animum, quod in sacris litteris tertia pars est spiritus; nempe apud quem spiritus nomen rarissimum est. Quid autem ani-

mus & anima differant, docet idem Lactantius de Opificio Dei capite 18. *Beetulejus.*

Lin. 4. *Ipsa virtus.*] Genus probat ex specie. Robur enim corporis, animi fortitudo esse aliâs observatur. Vide Erasimum in Enchiridio Militis Christiani.

Lin. 25. *Ut aliquid.*] Ex MSS. & 4, excusis reposui voculam *ut*, quæ cæteris vulgatis deest.

Lin. 26. *Sustentati.*] Restitui ex 9. editis & omnibus propè MSS. In sex scriptis & 7. editis est *suscepti*.

spernit : quid aliud restat , nisi ut cœleste aliquid efficiat , quia terrena universa contemnit , & ad altiora nitatur , quia humilia despicit ? Id verò nihil aliud potest esse , quàm immortalitas.

Merito ergò philosophorum non obscurus Euclides , qui fuit conditor Megaricorum disciplinæ , dissentiens à cæteris , id esse summum bonum dixit , quod simile sit , & idem semper. Intellexit profectò , quæ sit natura summi boni , licet id non explicaverit quid sit : id est autem immortalitas , nec aliud omninò quidquam ; quia sola nec imminui , nec augeri , nec immutari potest. Seneca quoque imprudens incidit , ut fateretur , nullum esse aliud virtutis præmium , quàm immortalitatem. Laudans enim virtutem in eo libro , quem de immaturâ morte conscripsit : „ Una , inquit , res est virtus , quæ nos immortalitate donare possit , „ & pares diis facere. “ Sed & Stoici , quos secutus est , negant sine virtute effici quemquam beatum posse. Ergò virtutis præmium beata vita est , si virtus (ut rectè dictum est) beatam vitam facit. Non est igitur (ut aiunt) propter seipsam virtus expetenda , sed propter vitam beatam , quæ virtutem necessariò sequitur. Quod argumentum docere eos potuit , quod esset summum bonum. Hæc autem vita præsens & corporalis beata esse non potest , quia malis est subiecta per corpus. Epicurus Deum beatum & incorruptum vocat , quia sempiternus est. Beatitudo enim perfecta esse debet , ut nihil sit , quod eam vexare , ac imminuere , aut immutare possit. Nec aliter quidquam existimari beatum potest , nisi fuerit incorruptum. Incorruptum autem nihil est , nisi quod est immortale. Sola ergò immortalitas beata est , quia corrumpi ac dissolvi non potest. Quòd si cadit in hominem virtus , quod negare nullus potest , cadit &

Beatitudo.

Lin. 4. *Euclides.*] Is fuit Socratis discipulus.

Ibidem. *Conditor Megaricorum.*] Orditur jam novam disputationem contra eos , qui imprudentes , & quasi per nebulam summum bonum viderunt. Est et talis argumentatio , qualis Pauli adversus Athenienses , de arâ ignoti Dei. Videntur hæc ex quarto Academicarum quæst. Ciceronis desumpta esse. Locum hunc integrum referam : „ Et quàm non multum „ à Platone Megarici discesserunt , quorum „ fuit nobilis disciplina , ut scriptum video , „ princeps Xenophanes , deinde eum sequu- „ ri Parmenides & Zeno. Itaque ab his Ere- „ triaci philosophici nominabantur. Post Eu- „ clides Socratis discipulus Megaræus , à quo „ iidem illi Megarici dicuntur , qui id bo- „ num solum esse dicebant , quod esset unum , „ simile , & idem semper. Hi quoque multa à „ Platone : à Menedemo autem , quòd is „ Eretrias fuit , Eretriaci appellati. Quorum „ omne bonum in mente positum , & men- „ tis acie , quâ verum cerneretur. “ Ex qui- „ bus verbis patet , Lactantianam lectionem

integram non esse. Nam ad descriptionem summi boni pertinebat etiam , ut unum esset. Galenus ad Stilponem Megaræum , Euclidis auditorem , disciplinæ hujus originem refert in Historiâ philosophicâ. Sed ratione ipsâ , deinde etiam autoritate Laërtii probabiliora sunt quæ retulit Cicero. *Betuleius.*

Lin. 6. *Quod simile sit.*] Simile , non *res* intelligendum est , sed quod sibi sit simile. Sustulit enim (ut Laërtius scribit) de comparatione disputationem. *Betuleius.*

Lin. 9. *Seneca , &c.*] Nullus hodiè Senecæ liber sub hoc extat titulo. Extat quidem de Vitâ beatâ ad Gallionem liber nobilis. Quin imò omnia Senecæ scripta hæc sunt doctrinâ conspersa : præsertim tamen epist. 86. quæ est lib. 12. *Betuleius.*

Lin. 13. *Negant , &c.*] De quo vide apud Cicer. 5. Tuscul.

Lin. 18. *Quod.*] Pro quodnam.

Lin. 19. *Epicurus Deum beatum , &c.*] In epistolâ ad quemdam Menecæum , quæ extat in Epicuri vitâ apud Laërtium l. 10. Sic etiam veteres xv. sæculi editiones,

beatitudo. Non potest enim fieri, ut sit miser, qui virtute est præditus. Si cadit beatitudo, ergò & immortalitas cadit in hominem, quæ beata est.

Summum igitur bonum sola immortalitas invenitur, quæ nec aliud animal, nec corpus attingit, nec potest cuiquam sine scientiæ virtute, id est, sine Dei cognitione ac iustitiâ provenire. Cujus appetitio quàm vera, quàm recta sit, ipsa vitæ hujusce cupiditas indicat: quæ licet sit temporalis, & labore plenissima, expetitur tamen ab omnibus, & optatur; hanc enim tam senes quàm pueri, tam reges quàm infimi, tam denique sapientes quàm stulti cupiunt. Tanti est (ut Anaxagoræ visum est) contemplatio cœli, ac lucis ipsius, ut quascumque misérias libeat sustinere. Cum igitur laboriosa hæc, & brevis vita, non tantum hominum, sed etiam cæterorum animantium consensu, magnum bonum esse ducatur: manifestum est eandem summum ac perfectum fieri bonum, si & sine careat, & omni malo. Denique nemo unquam extitisset, qui hanc ipsam brevem contemneret, aut subiret mortem, nisi spe vitæ longioris. Nam illi, qui pro salute civium voluntariæ se neci obtulerunt, sicut Thebis Menæceus, Athenis Codrus, Romæ Curtius, & Mures duo,

Lin. 4. *Quæ.*] Putà, immortalitas. Rectè restituitur *quæ*, ex quampluribus & potioribus MSS. & editis. In 6. scriptis ac 9. excusis est *quia*; in 1. Colb. *quod*.

Lin. 5. *Nec corpus attingit.*] Videtur Lactantius cum Platoniciis facere, qui corpus tanquam animæ ergastulum habuerunt; quippe qui in ejusdem felicitatis consortium non admittat. Quæ sententia pugnat contra istum fidei articulum, quo futuram credimus carnis resurrectionem. Quo nomine ab Epiphonio Hæreseos insinulatur Hierax Ægyptius. Quin & multos in eodem errore antiquitus versatos fuisse, colligi potest ex Alphonso de Castro lib. de Hæresibus, cap. de Resurrectione. *Spark*.

Lin. 6. *Provenire.*] Sic reposui ex cunctis MSS. præter 5. rec. in quibus est *pervenire*; & 1. Betul. & Walch. edit. *obvenire*.

Lin. 17. *Pro salute.*] Editorum est vet. 2. Rom. Tornes. Soubbron. If. & omnium MSS. præter Cauc. in quo, sicut & in editis decem, est, *propter salutem*.

Lin. 18. *Menæceus.*] Eteocles Polynicen fratrem parte regni excluderat: hunc quum focer Adrastus restituere vellet, accidit ut Tyresias vates vaticinaretur, victoriam penès Thebanos futuram, si Menæceus Creontis filius sacrificium Marti fieret. Patris autem exitum potius suadentis consilium filius repudiavit, se pro salute patriæ interfecit. Est hæc historia tragica apud Euripidem in Phœnissis,

apud Statium in 10. Thebaïd. apud Philostratum n. 4. Meminit Plut. in Pelopidâ; Juvenalis satyra 14.

Quantus erat patria Deciorum in pectore : quantum

Dilexit Thebas, si Gracia vera, Menæceus. Menæcei & Codri meminit Cicero in primo Tuscul. quæst. Codri, Curtii & Deciorum præterea Valerius Maxim. lib. 5. cap. de Amore patriæ. *Betul.*

Ibidem. *Athenis Codrus.*] Vide historiam de Codro apud Tzetzen chil. 1. hist. 4. Servium ad eclogam 4. Cic. Tuscul. 1. Val. Max. lib. 5. cap. 6.

Ibidem. *Et Mures duo.*] Lectionem MSS. 5. Reg. bonæ notæ, xi. Vatic. Em. & 2. Br. expressi. Puto quia (*Mures*) non satis nota vox erat, quasi mendum hanc fuisse rejectam, undè sit scriptum, & *Decii duo, nunquam, &c.* sicut in 1. Vatic. 2. Reg. 3. Colb. Pen. 1. Clarom. vel *τὸ Decii*, quod ad oram, quasi glossema illorum verborum & *Mures duo*, positum erat, demum in textum irrepsisse, & ita factum, & *Mures duo Decii, nunquam, &c.* sicut habent MS. Cantabrig. 2. Reg. & editi multi. Bon. & Tax. habent *Mutius*: sed *Mures* cognomine dictos *Decios* intelligimus ex Livio initio 8. Dec. 1. qui de patre *Decio* creato consule inquit, *creavere Coss. Titum Manlium Torquatium* 3. P. *Decium Murem*, Quomodo verò sese ambo pro republicâ devoverint, vide Liv. ibid. & lib. 10. Dec. 1.

nunquam mortem vitæ commodis prætulissent, nisi se immortalitatem opinione civium consequi putavissent: qui tametsi nescierunt immortalitatis viam, res tamen eos non fefellit. Si enim virtus divitias & opes idèò contemnit, quia fragiles sunt, voluptates idèò, quia breves; ergò & vitam fragilem brevemque idèò contemnit, ut solidam & perpetuam consequatur. Ipsa ergò cogitatio per ordinem graduens, & universa considerans, perducit nos ad eximium illud & singulare, cujus causâ nascimur, bonum. Quod si fecissent philosophi; si non, quod semel apprehenderant, tueri pertinaciter maluissent: profectò pervenissent ad verum hoc, ut ostendi modò. Quod si non fuit eorum, qui cœlestes animas unâ cum corporibus extinguunt, illi tamen, qui de immortalitate disputant animi, intelligere debuerunt, idèò propositam nobis esse virtutem, ut perdomitis libidinibus, rerumque terrestrium cupiditate superatâ, puræ ac vidricæ animæ ad Deum, id est ad originem suam revertantur. Idcirco enim soli animantium ad aspectum cœli credi sumus, ut summum bonum nostrum in summo esse credamus. Idèò Religionem soli capimus, ut ex hoc sciamus, humanum spiritum non esse mortalem, quod Deum, qui est immortalis, & desiderat, & agnoscit.

Igitur ex omnibus philosophis, qui aut pro summo bono scientiam, aut virtutem sunt amplexi, tenuerunt quidem viam veritatis, sed non pervenerunt ad summum. Hæc enim duo sunt, quæ simul efficiant illud, quod quæritur. Scientia id præstat, ut quomodò, & quò perveniendum sit, noverimus; virtus, ut perveniamus. Alterum sine altero nihil valet, ex scientiâ enim virtus, ex virtute summum bonum nascitur. Beata igitur vita, quam philosophi quæsierunt semper, & quærunt, sive in cultu deorum, sive in philosophiâ nulla est; & idèò ab his non potuit reperiri, quia summum bonum non in summo quæsierunt, sed in imo. Summum autem quid est, nisi cœlum, & Deus, undè animus oritur? Imum quid est, nisi terra, undè corpus est? Itaque licèt quidam philosophi summum bonum non corpori, sed animo dederint: tamen, quoniam illud ad hanc vitam retulerunt, quæ cum corpore terminatur, ad corpus revoluti sunt, cujus est hoc omne tempus, quod transigitur in terrâ. Quare non immeritò summum bonum non comprehenderunt; quia quidquid ad corpus spectat, & immortalitatis est expers, imum fit

Valer. 5. Senecam epist. 68. ut à communibus, &c. Præter MSS. ab Isæo laudatos reperio ita etiam haberi in Cauc. Ultr. Em. Jun. Sic etiam legendum censuit Th. Canterus, ut liquet ex illo verbo *Decii* deletò in edit. Betul. quibus adstipulor. Ex Isæo.

Lin. 12. *Animi.*] Hæc vox abest à 6. scriptis rec. & edit. Rom. 1470.

Lin. 25. *Quæsierunt.*] *Semel & iterum*, hæc adduntur in MSS. & pluribus editis; in ceteris *quæsierunt*.

Lin. 31. *Quoniam illud ad hanc vitam revulerunt.*] Ità correximus ex MSS. vet. 1. Bo-

non. 4. Reg. optimæ notæ, 1. Colbert. Pen. Brun. & editis Thomaf. If. Gall. Spark. Multi MSS. rec. & excusi legunt, *quoniam ad illud hanc*, &c. alii editi, *ad illum in hanc vitam*.

Lin. 34. *Spestat.*] Omnium MSS. & editorum est, præter 1. Lips. cui est *perinet*.

Ibidem. *Imum.*] In manu exaratis penè omnibus est *imū*, quod *summo* opponitur.

In 4. Reg. & 5. Colbert. legitur *unum*, quod tot constat tractibus quot *imū*; in 1. Colb. & Brun. & *mortale & periturum sit*; in 2. Reg. rec. esse, pro *sit*; in exculis *vanum*. Vide præced.

neceſſe eſt. Non cadit ergò in hominem beatitudo illo modo, quo philoſophi putaverunt: ſed ita cadit, non ut tunc beatus ſit cùm vivit in corpore, quod utique, ut diſſolvatur, neceſſe eſt corrumpi; ſed tunc, cùm animâ ſocietate corporis liberatâ, in ſolo ſpiritu vivit. Hoc uno beati eſſe in hâc vitâ poſſumus, ſi minimè beati eſſe videamur; ſi fugientes illecebras voluptatum, ſolique virtuti ſervientes, in omnibus laboribus miſeriisſque vivamus, quæ ſunt exercitia, & corroboramenta virtutis; ſi denique aſperam illam viam difficilemque teneamus, quæ nobis ad beatitudinem patefacta eſt. Summum igitur bonum, quod beatos facit, non poteſt eſſe, niſi in eâ Religione, atque doctrinâ, cui ſpes immortalitatis adjuncta eſt.

Lin. 7. *Corroboramenta.*] Nova vox, ſolius Lactantii autoritate innixa.

Lin. 10. *Beatos.*] Sic repoſui ex omnibus MSS. & octo editis; in 7. vulg. eſt *beatum*.

CAPUT XIII.

De animæ immortalitate, deque Sapientiâ, Philoſophiâ & Eloquentiâ.

REs exigere videtur hoc loco, ut quoniam docuimus immortalitatem eſſe ſummum bonum, id ipſum immortalem eſſe animam comprobemus. Quâ de re ingens inter philoſophos diſceptatio eſt, nec quidquam tamen explicare, aut probare potuerunt ii, qui verum de animâ ſentiebant; expertes enim hujus divinæ eruditionis, nec argumenta vera, quibus vincerent, attulerunt, nec teſtimonia, quibus probarent. Sed opportuniùs hanc quæſtionem tractabimus in ultimo libro, cùm de vitâ beatâ nobis erit diſſerendum. Superest pars illa philoſophiæ tertia, quàm vocant λογικὴν, in quâ tota dialectica, & omnis loquendî ratio continetur. Hanc divina eruditio non deſiderat: quia non in linguâ, ſed in corde ſapientia eſt; nec intereſt, quali utare ſermone: res enim, non verba quærentur. Et nos non de grammatico, aut oratore,

Lin. 2. *Id ipſum.*] Hanc diſtinctionem non auſus ſum contra fidem omnium ſervè Manuſcriptorum & editorum codicum immutare. In ſeptem MSS. rec. & edit. Torneſ. eſt *eo ipſo*. Abest ab excuſis quatuor.

Lin. 5. *Hujus divinæ eruditionis.*] Hæc lectio eſt omnium ſervè editorum & 18. MSS. codicum vetuſtiorum ac meliorum. In rec. ſcriptis 7. & excuſis 2. eſt *traditionis*; in 1. Colbert. *monitionis*. Sed & infrâ legitur, *hanc divinæ eruditiõ non deſiderat*, ex iſdem MSS. ut ſuprà.

Lin. 7. *Ultimo libro.*] Id eſt lib. 7. capp. 8. 9. & 10.

Lin. 11. *Utare.*] Reſtitui ex omnibus penè

MSS. & 4. editis. In 1. Reg. antiq. eſt *utar*; in 1. al. Reg. *utaris*; in 4. ſcriptis rec. & 12. vulgatis eſt *utatur*.

Lin. 12. *Res enim, non verba, &c.*] Hæc memoria memoratu digna ſcribitur in hitoriis Eccleſiaſticis, de quodam arguto diſputatore, cujus ſophiſmata cùm nemo æqualium eludere valeret, intererat Chriſtianus aliquis, nullo alio quàm ſimplicitatis nomine inſignis. Hic arroganter diſputantis os ſuâ ſimplicitate ita obſtruxit, ut obmuteſceret, non ſine omnium admiratione. Interrogatus de tam repentino ſilentio, reſpondit; alios verba verbis commutaſſe, hunc verò virtute pugnare. Extant Sozomenis verba lib. 1. cap. 18. *Βεβηλ*.

Es ij

quorum scientia est, quomodo loqui deceat, sed de sapiente differimus, cuius doctrina est, quomodo vivere oporteat. Quod si neque physica illa ratio necessaria est, neque hæc logica, quia beatum facere non possunt: restat ut in solâ ethicâ totius philosophiæ vis contineatur, ad quam se abjectis omnibus Socrates contulisse dicitur. In quâ etiam parte quoniam philosophos errasse docui, qui summum bonum, cuius capiendi gratiâ generati sumus, non comprehenderunt; apparet, falsam & inanem esse omnem philosophiam, quia nec instruit ad iustitiæ munera, nec officium hominis rationemque confirmat. Sciant igitur errare se, qui philosophiam putant esse sapientiam: non trahantur auctoritate cuiusquam; sed veritati potius faveant, & accedant. Nullus hic temeritati locus est: in æternum stultitiæ poena subeunda est, si aut persona inanis, aut opinio falsa deceperit. Homo autem, qualiscumque est, si sibi credit, hoc est si homini credit (ut non dicam stultus, qui suum non videat errorem) certè arrogans est, qui sibi audeat vindicare, quod humana conditio non recipit.

Ille ipse Romanæ linguæ summus autor quantum fallatur, licet ex illâ sententiâ pervidere: qui cum in libris Officiorum philosophiam nihil aliud esse dixisset, quàm studium sapientiæ, ipsam autem sapientiam, rerum divinarum & humanarum scientiam, tum adjecit: »cujus studium qui »vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam »si oblectatio quæritur animi, requiesque curarum: quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid inquirunt, quod spectet, & valeat ad »benè beatèque vivendum? Sive ratio constantiæ virtutisque ducitur, aut »hæc ars est, aut nulla omninò, per quam eas assequamur. Nullam dicere »maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parùm consideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. »Si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea quæretur, cum ab isto genere discendi discesseris? Equidem tamen operam dederim, ut quantumcumque dicendi assequeretur facultatem propter studium docendi, tamen eloquens nunquam fui; quippe qui forum ne attigerim quidem: sed neces-

Simile quid legitur in historiâ concilii Nicæni, cum sanctus quidam Episcopus verbum quemdam Arrianum solâ dogmatis Catholici expositione ad silentium adegit.

Lin. 7. *Generati sumus.*] Sic restitui ex MSS. vetustissimis & optimis 1. Bon. 4. Reg. Goth. aliisque. Ad id enim nos omnes *generati sumus*, non soli philosophi. In decem scriptis rec. & 15. excusis legitur *generati sunt*; in Em. *nati sunt*.

Lin. 8. *Inanem esse omnem philosophiam.*] Interposui *omnem*, ex vet. edit. Rom. Tornes. ac Soubrón. & omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. cui deest & 11. excusis.

Lin. 13. *Homo autem, &c.*] Respicit ad illud Terentii: *Censen' me hominem esse?* Quo loco poëta proprium hominis esse di-

cit, errare.

Lin. 17. *Romana lingua summus autor.*] Cicero sic dictus ob Latinæ linguæ facundiam. Locus est in Præfatione libri 2. de Officiis, quam vide, quia in aliquibus differt à textu Lactantii.

Lin. 23. *Cum eorum studiis potest.*] Ità correxi ex MSS. 25. edit. 2. & ex ipso Cicerone. In 5. scriptis & impressis 15. legitur *possunt*; & pro *inquirunt*, in vulgatis Ciceronis libris *acquirunt*.

Lin. 30. *Tamen eloquens.*] Vides porrò hîc discrimen aliquod inter eloquentem & disertum, de quo Quintilianus in procemio libri octavi, disertis satis putat dicere quæ oporteat: ornatè autem propriè esse dicere eloquentissimi. Antonius in primo de Oratore

se est, ipsa me faciat causæ bonitas eloquentem; ad quam disertè copiosè-
que defendendam, scientia divinitatis, & ipsa veritas sufficit. Vellem igitur
Ciceronem paulisper ab inferis surgere, ut vir eloquentissimus ab homun-
culo non diserto doceretur: Primum quidnam sit, quod laudandum putet,
qui vituperat id studium, quod vocatur philosophia: Deindè neque
illam esse artem, quâ virtus & iustitia discatur, nec aliam ullam, sicut
putavit: Postremò quoniam est virtutis disciplina, ubi quærenda sit, cum
ab illo discendi genere discesseris: quod ille non audiendi discendique
gratiâ quærebat. A quo enim posset audire, cum sciret id nemo? Sed
ut in causis facere solebat, interrogatione voluit urgere, ad confessio-
nemque perducere; tanquam confideret, responderi prorsus nihil posse,
quominus philosophia esset magistra virtutis. Quod quidem in Tusculanis
disputationibus apertè professus est, ad eam ipsam conversâ oratione,
tanquam se declamatorio dicendi genere iactaret. » O vitæ philosophia
» dux, inquit; ô virtutis indagatrix, expultrixque vitiorum: quid non
» modò nos, sed omninò vita hominum sine te esse potuisset? Tu inven-
» trix legum, tu magistra morum ac disciplinæ fuisti. « Quasi verò aliquid
per se ipsa sentiret; ac non potius ille laudandus esset, qui eam tribuit.
Potuit eodem modo gratias agere cibo, & potui, quia sine his rebus
vita constare non possit; in quibus ut sensus, ita beneficii nihil est. At-
qui ut illa corporis alimenta sunt, sic animæ, sapientia.

apud Ciceronem, disertos dicit se vidisse non-
nullos, eloquentem adhuc neminem. » Quod
» enim, inquit, statuebam disertum, qui posset
» satis acutè atque dilucidè apud mediocres ho-
» mines ex communi quâdam hominum opi-
» nione dicere: eloquentem verò; qui mirabi-
» lius & magnificentius augere posset, atque
» ornare quæ vellet, omnesque omnium rerum,

» quæ ad dicendum pertinerent, fontes ani-
» mo ac memoriâ contineret. *Betul.*

Lin. 11. *Perducere.*] Sic restitui ex editis
sex & omnibus MSS. præter 2. Reg. rec. &
10. vulg. in quibus est, *deducere.*

Lin. 12. *Tusculanis.*] Ciceronem vide in
Præfat. 5. Tuscul. quem etiam consulas ve-
lim, ut Lactantii mentem propius intuearis.

CAPUT XIV.

*Quòd Lucretius & alii erraverunt, ac ipse Cicero, in statuendâ
sapientiæ origine.*

RECTIUS itaque Lucretius, cum eum laudat, qui sapientiam pri-
mus invenit: sed hoc ineptè, quòd ab homine inventam putavit.
Quasi verò illam alicubi jacentem homo ille, quem laudabat, invenerit,
tanquam tibus ad fontem, ut poetæ aiunt. Quòd si repertorem sa-
pientiæ, ut Deum, laudavit; ita enim dicit:

Lin. 4. *Tanquam tibus ad fontem.*] Decem
MSS. Vat. [quibus adde 9. alios,] habent
tanquam tibi vas ad fontem, ut testatur Iſæus,
qui & illorum lectionem est secutus; nos verò
nihil mutare volumus, simplicem lectionem

secuti, & ab omnibus impressis & plerisque
optimæ notæ MSS. & 6. Reg. 4. Colbert. 2.
Vatic. Em. Brun. exhibitam. *Gallæus: Tan-*
quam tibus.] Proverb. casus fortuiti, na-
tum ex fabulâ Marfyæ Phrygis. Sed sic ean

Nemo (ut opinor) erit mortali corpore cretus.

Nam si ; ut ipsa petit majestas cognita rerum ,

Dicendum est , Deus ille fuit , Deus , inclite Memmi :

tamen non erat sic laudandus Deus , quòd sapientiam invenerit , sed quòd hominem fecerit , qui posset capere sapientiam. Minuit enim laudem , qui partem laudat ex toto. Sed ille , ut hominem , laudavit , qui tamen ob id ipsum deberet pro Deo haberi , quòd sapere invenerit. Nam sic ait :

———— Nonne decebit ,

Hunc hominem numero divum dignarier esse ?

Undè apparet , aut Pythagoram voluisse laudare , qui se primus (ut dixi) philosophum nominavit ; aut Milesium Thalem , qui de rerum naturâ primus traditur disputasse. Ita dum hominem quærit extollere , rem ipsam depressit. Non est enim magna , si ab homine potuit inveniri. Verùm potest , ut poëtæ , dari venia. At ille idem perfectus orator , idem summus philosophus , & Græcos reprehendit , quorum levitatem sem-

ex Hygino referre duco. Minerva tibias dicitur prima ex osse cervino fecisse , & ad epulum deorum cantatum venisse. Juno & Venus cum eam irriderent , quòd & cæsa erat , & buccas inflaret , fœda visa , & in cantu irrita , in Idam sylvam ad fontem venit , ibique cantans in aquâ se aspexit , & vidit se meritò irritam. Undè tibias ibi abiecit , & imprecata est , ut quisquis eas sustulisset , gravi afficeretur supplicio ; quas Marfyas Oeagri filius pastor , unus ex Satyris , invenit , quibus assidue commeletando , sonum suaviorem in dies faciebat , adeò ut Apollinem ad citharâ cantum in certamen provocaret. Quò ut Apollo venit , Musas iudices sumpserunt ; & cum jam Marfyas inde victor discederet , Apollo citharam versabat , idemque sonus erat : quod Marfyas tibiis facere non potuit. Itaque Apollo victum Marfynam ad arborem religatum Scythæ tradidit , è cuius sanguine flumen Marfyan est appellatum. Mythologiam vide apud Fulgentium libro 3. Plato & Ovidius satyrum fuisse scribunt. Qui plura volet , videat Plutarchum in Musicâ , & Apuleium lib. 1. Flor. Cæterum de illius certamine cum Apolline , deque Marfya excoiatione , lege Ovidium lib. 6. Metam. Diodorum Siculum l. 4. Antiquit. Betuleius.

Pag. 221. lin. 4. *Quid si repertorem .*] Ità reposui ex omnibus MSS. & vet. edit. Rom. 1470. Tornes. & Soubron. In 12. vulgatis est *quod sic*.

Lin. 1. *Nemo .*] Hæc ex initio libri V. de Naturâ rerum à Lucretio.

Lin. 2. *Nam , si ut ipsa .*] Sic Lucretius cum MSS. à Lambino collatus ; nec secus ferunt MSS. nostri Lactantiani vetustissimi & optimi , ac duodecim excusi. Scripti 9. rec. & duo impressi , *Nam sicut ipsa* , contra metri legem. 2. Colb. rec. *Nam sic ipsa*. Vera lectio , *Nam si ut* , Dactylus apud Lucretium sine elisione , ut rectè observat Lambinus ad hunc locum.

Lin. 4. *Non erat .*] Ità restitui ex quampluribus & potioribus MSS. & editis Gymnic. Tornes. Soubron. Legitur *non erit* in quinque scriptis rec. & 11. vulgatis.

Lin. 9. *Nonne .*] Idem Lucretius lib. V. paulò infrâ.

Lin. 11. *Ut dixi .*] Suprà capite 2.

Lin. 12. *Thalem .*] Is fuit autor Philosophiæ Ionicæ , de quo suprà lib. 1. cap. 5. & infrâ cap. 15. Vide etiam Laërtium in vitis Philosophor. & Cic. Tuscul.

Lin. 13. *Ita dum hominem .*] Sic reposui ex vetustissimis & optimis MSS. 1. Bonon. 4. Regis , aliisque tribus. In 5. aliis & 10. vulgatis est , *sed dum hominem* ; in duobus aliis , *sed dum is hominem*.

Lin. 16. *Et Gracos reprehendit .*] Ità juxta Thomesium codex antiquus Bononien. quia reverâ sapè Gracos Cicero reprehendit. Si verò cum vulgatis legas , *ne Gracos reprehendam* , non videtur ad quem referri possit. Hanc tamen ultimam lectionem habent omnes editi , ac penè MSS. omnes. Ità quippe Thomæsius.

Ibidem. *Levitatem .*] Hæc de Cicerone præcipue in Oratione pro L. Flacco ,

per accusat, & tamen sequitur; ipsam sapientiam, quam aliàs donum, aliàs inventum deorum vocat, poëticè figuratam laudat in faciem. Graviter etiam queritur extitisse aliquos, qui eam vituperarent. „Quisquam-
ne, inquit, vituperare vitæ parentem, & hoc parricidio se inquinare au-
deat, & tam impiè ingratus esse?“

Nos ergò, Marce Tulli, parricidæ sumus, & insuendi te iudice in culeum, qui philosophiam negamus parentem esse vitæ? An tu, qui adversus Deum tam impiè ingratus es (non hunc cujus effigiem veneraris in Capitolio sedentem, sed illum qui mundum fecit, hominemque generavit, qui sapientiam quoque ipsam inter cœlestia sua beneficia largitus est) magistram tu virtutis, aut parentem vitæ vocas, ad quam si quis accesserit, multò sit incertior necesse est, quàm priùs fuerit? Cujus enim virtutis? quæ ipsa, ubi sita sit, adhuc philosophi non expediunt. Cujus vitæ? cùm ipsi doctores antè fuerint senectute ac morte confecti, quàm constituerint quomodò vivi debeat. Cujus veritatis indagatricem profiteri potes? qui sæpè testaris, cùm tanta multitudo fuerit philoso-

Lin. 2. *Inventum deorum vocat, poëticè figuratam laudat.*] Sic reposui ex omnibus MSS. & plurimis editis. Vide Ciceron. in 1. Tusculan. cujus hæc sunt verba: *Philosophia verò omnium mater artium, quid est aliud, nisi (ut Plato ait) donum, at ego inventum deorum.* Platonis locum vide in Timæo.

Lin. 3. *Quisquamne.*] Cum MSS. & omnibus ferè editis sic lego. In impressis Graph. Thyf. Gall. est; *Quisquamne.*

Lin. 6. *Insuendi te iudice in culeum.*] Hæc olim pœna fuit parricidarum, qui patrem matremve interemissent. Isidor. Hispal. in Glossis. *Culeus, tunica ex sparto in modum crumena facta, qua linebatur à publico pice & bitumine, in qua includebantur parricida cum simiâ, serpente & gallo, insuta mittebatur in mare, & contententibus inter se animantibus, homo majoribus pœnis afficiebatur.* Hæc sententia sanè intelligenda; nam à principio nihil in culeo cum parricidâ insuebatur. Valer. Max. lib. 1. cap. 1. Plautus, de Mari, in Vidulariâ quæ periit, sed citat Priscianus:

— *Jube hunc insui culeo,*

Atque in altum deportari, si vis bonam Annonam.

Accessit, crescente in dies parricidarum numero, gravitas supplicij. Antè igitur virgis sanguineis cædebantur, ut prodidit Modestin. lib. 19. ff. ad L. Pompeiam de parricid. caput item obvolvebantur, teste Festo in voce *obvolvere*; cum verò culeo insuerentur, cum noxio serpentes includere cœpere, ut de C. Villio scriptum reliquit Plutarch. L. Sen. lib. 5. contr. 4. Livius 5. Decad. lib.

8. Val. Max. lib. 1. cap. 1. Postea addiderunt simiam. Juvenal. Sat. 13. Denique etiam insuebant culeo canem & gallum, teste Isidoro loco suprâ citato: quod à Constantino primum adjectum videtur L. un. C. de his qui par. vel lib. Occid. *Dempsterus.* MSS. 8. Reg. inter quos sunt duo veterrimi, 3. Colbert. 2. Brun. Ultr. Lips. 1. Clarom. ac edit. Rom. 1468. 1470. habent *culleum*; & sic antiqui pronuntiabant. Huic insuti parricidæ lege Romanâ projiciebantur in fluenta vel mare. Cicerone pro S. Roscio c. 11. Senec. de Clem. I. 23. Sueton. August. 33. Hoc ità, si mare proximum sit; alioqui bestiis subjiciuntur, secundum divi Hadriani constitutionem.

Lin. 9. *Hominemque generavit.*] Sic legunt MSS. 1. Bonon. antiq. 7. Reg. quorum duo sunt veterrimi, Cauc. Pen. Pal. Jun. Ultr. Goth. 5. Oxon. 6. Colbert. Sorbon. 3. Lips. Tornes. 2. Clarom. Brun. & 5. editi. *Generare*, pro *creare*, hic & alibi passim apud Lactantium. MSS. rec. 2. Reg. & Cant. ac 12. vulgati habent *figuravit*, quæ vox est quoque Lactantio familiaris, Divin. Institut. lib. 4. cap. 4. lib. 7. cap. 14. Epitom. cap. 65. &c. Frequens etiam loquendi modus apud Ciceronem, ut Deus dicatur *hominem generare*, id est creare. Verùm eam vocabuli vim non intelligentes editores quidam, posuerunt *figuravit*.

Lin. 10. *Inter cœlestia sua beneficia.*] Ità MSS. omnes cum vet. edit. Rom. & Paris. Cæteri editi, *inter cætera cœlestia beneficia.*

Lin. 16. *Proferi potes.*] Sic emendavi ex 9. editis & 19. manu exaratis codicibus. Vide

phorum, sapientem tamen exitisse adhuc neminem. Quid ergo te magistra illa vitæ docuit? An ut potentissimum Consulem maledictis incesceres, eumque hostem patriæ venenatis orationibus faceres? Sed omitamus illa, quæ possunt excusari fortunæ nomine. Studuisti nempè philosophiæ, & quidem sic, ut nullus unquam diligentius; quippe qui omnes cognoveris disciplinas, sicut ipse gloriari soles, eamque ipsam Latinis litteris illustraveris, imitatoremq; te Platonis ostenderis. Cedo igitur quid didiceris, aut in quâ sectâ veritatem deprehenderis. In Academiâ scilicet, quam secutus es, quam probasti. At hæc nihil docet, nisi ut scias, te nihil scire. Tui ergo te libri arguunt, quàm nihil à philosophiâ disci possit ad vitam. Hæc tua verba sunt: Mihi autem non modò ad sapientiam cæci videmur, sed ad ea ipsa, quæ aliquâ ex parte cerni videantur, hebetes, & obtusi. Si ergo philosophia est magistra vitæ, cur tibi ipse cæcus, & hebes, & obtusus videbare, quem oportuit, illâ docente, & sentire, & sapere, & in clarissimâ luce versari? At quam confessus fueris philosophiæ veritatem, docent ad filium composita præcepta, quibus mones philosophiæ quidem præcepta noscenda, vivendum autem esse civiliter.

Quid tam repugnans dici potest? Si noscenda sunt præcepta philosophiæ, idèò utique noscenda sunt ut rectè sapienterque vivamus. Vel, si civiliter vivendum est, non est igitur philosophia sapientia; siquidem melius est civiliter, quàm philosophicè vivere. Nam si sapientia est, quæ dicitur philosophia, stultè profectò vivit, qui non secundum philosophiam vivit. Si autem non stultè vivit, qui civiliter vivit, sequitur ut stultè vivat, qui philosophicè vivit. Tuo itaque iudicio philosophia stul-

titia,

seqq. In 2. aliis Reg. & editis quatuor legitur, *profiteri potest*.

Lin. 1. *Adhuc*.] Id est, hætenus.

Lin. 2. *Potentissimum Consulem*.] Marcum Antonium, qui cum C. Cæsare eo anno consulatum gessit, quo Cæsar fuit interfectus, ab U. C. 710. in quem novem scripsit orationes invectivas, quas, teste Fabio, ad Demosthenis imitationem Philippicas nominavit. *Betuleius*.

Lin. 7. *Illustraveris*.] Vide Cic. in Præfat. lib. 1. Tusculan.

Ibidem. *Cedo*.] Est verbum antiquum Imperativum, & significat *dic*: quo sensu sapissimè apud Terentium occurrit. Ponitur quoque pro *da*, *porrige*. Phædr. fab. 2. lib. 5. *Cedo (inquit) illum*. Vide Paræi Lexicon Criticum pag. 185.

Lin. 10. *Te nihil scire*.] De hac sententiâ vide Cicer. in 1. Academic. quæstion. de Socrate.

Lin. 11. *Mihi autem*.] Locus ille Ciceronis desideratur integer: est tantum in fragmentis Academicar. quæstion. id tantum legitur li-

bro 1°. Officiorum sub finem: *Omne officium, inquit, quod ad conjunctionem hominum & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientiâ continetur*.

Lin. 15. *Illâ docente*.] Hæc lectio Manuscriptorum est, ac edit. If. in marg. Cellar. Walch. *Illâ docentem*, cæter. edit.

Ibidem. *At quam confessus fueris philosophiæ veritatem*.] Sic legunt MSS. 19. & omnes editi. Thomasius mavult legere *confessus . . . veritate*, prout in 1. Bonon. antiq. & 3. Reg. legitur, vel *confessus . . . veritati*, ut in altero Bonon. rec. Balliol. Cauc. Pal. Lips. Nihil ego mutandum censui, & aliorum MSS. lectionem retinui, eò quòd vox *confessus* satis sit apta, & in omnibus excusis expressa.

Lin. 16. *Ad filium, &c.*] In Officiis quidem negat extra consociationem iustitiæ officia conservari posse, & ob id otiosam & inertem philosophorum vitam damnat, ut infra cap. 16. ipse Lactantius indicabit. Sed hæc verba in Cicerone nusquam invenio. *Betuleius*, Sunt tantum inter fragmenta,

titiæ, inanitatique damnata est. Idem in Consolatione, id est, in opere non joculari, hanc de philosophiâ sententiam tulisti: „Sed nescio quis nos „teneat error, aut miserabilis ignoratio veri. „Ubi est ergo philosophiæ magisterium? aut quid te docuit illa vitæ parens, si verum miserabiliter ignoras? Quòd si hæc erroris ignorationisque confessio penè invito tibi ab intimo pectore expressa est, cur non tibi verum fateris aliquandò, philosophiam, quam tu nihil docentem in cœlum laudibus extulisti, magistræ virtutis esse non posse?

Lin. 6. *Verum fateris.*] Ità reposui ex anti- Pen. In 13. MSS. rec. & ed. 2. vet. Rom. & quiff. MSS. 2. Bonon. Cauc. 3. Reg. Tax. & 13. excusis *fatebaris.*

CAPUT XV.

Senecæ error in Philosophiâ; & quomodò Philosophorum oratio cum eorum vitâ pugnet.

EODEM ductus errore Seneca (quis enim veram viam teneret, errante Cicerone?) „Philosophia, inquit, nihil aliud est, quàm recta „ratio vivendi, vel honestè vivendi scientia, vel ars rectæ vitæ agendæ. „Non errabimus, si dixerimus, philosophiam esse legem benè honestè „que vivendi. Et qui dixerit illam regulam vitæ, suum illi reddidit. „Hic planè non respexit ad commune philosophiæ nomen, quæ cùm sit in plures sectas disciplinasque diffusa, nihilque habeat certi, nihil denique, de quo universi unâ mente ac voce consentiant, quid potest esse tam falsum, quàm regulam vitæ philosophiam nominari, in quâ diversitas præceptorum rectum iter impediat, & turbet? aut legem benè vivendi, cujus capita longè dissonant? aut scientiam vitæ agendæ, in quâ nihil aliud efficitur, contraria sæpè dicendo, quàm ut nemo quidquam sciat? Quæro enim, utrùmne Academiam philosophiâ putet esse,

Lin. 2. *Philosophia nihil aliud est.*] Doctrina quidem Senecæ hujusmodi notionibus conspersa est passim. Quæ verò hic citantur, perierunt cum aliis plerisque. Philosophiam vitæ legem esse, disputat epist. 90. & 95. *Betuleius.*

Ibidem. *Recta ratio vivendi.*] Sic edit. Cellarii & Walch. cum MSS. omnibus, præter 2. Reg. rec. & Jun. in quibus est *rectè* sicut & in excusis.

Lin. 3. *Ars recta vitæ agenda.*] Francius malebat legere *rectè*, cum MSS. 4. Reg. 2. Clarom. & Brun.

Lin. 5. *Et qui dixerit.*] Ità reposui ex vulgatis 5. & omnibus MSS. præter Cauc. Em. ac editis 7. in quibus est *dixit.*

Ibidem. *Suum illi reddidit.*] Expunxi non Tom. I.

men, quod abest ab omnibus propè MSS. & ab edit. Rom. 1470. Ald. 1515. & quod perperam! addiderunt scripti 4. & vulgati 12. Mox enim sequitur *nomen*. Heumannus tamen putat *nomen* hic esse legendum.

Lin. 6. *Ad commune philosophia nomen.*] Ità philosophorum pro se quisque non ad alias, sed ad suam potissimum sectam respexit. Sed miror, cur Lactantius hic Senecam Academicum faciat, quum ex professo Stoicus fuerit? quod eum non ignorasse, ex aliis locis manifestum est. Ex *Betuleio.*

Lin. 9. *Nominari.*] Ità restitui ex ed. Torn. Cellar. Walch. cunctisque MSS. præter 2. Reg. rec. & 13. vulgatos, in quibus est *vocari*; in edit. Florent. *vocare.*

an non? Negaturum non arbitror: quod si est, nihil ergo illorum cadit in philosophiam, quæ omnia reddit incerta, legem abrogat, artem nullam putat, rationem subvertit, regulam depravat, scientiam funditus tollit. Falsa igitur illa omnia, quia in rem semper incertam & adhuc nihil explicantem cadere non possunt. Nulla itaque ratio, vel scientia, vel lex benè vivendi, nisi in hâc unicâ, & verâ, & cœlesti sapientiâ constituta est, quæ philosophis fuerat ignota. Nam illa terrena, quoniam falsa est, sit varia, & multiplex, sibi que tota contraria est. Et sicut unus est hujus mundi constitutor & rector Deus, una veritas: ita unam esse ac simplicem sapientiam necesse est, quia quidquid est verum, ac bonum, id perfectum esse non potest, nisi fuerit singulare. Quod si philosophia vitam posset instruere, nulli alii nisi philosophi essent boni, & qui eam non didicissent, essent omnes semper mali. Cum verò innumerabiles existant, & semper extiterint, qui sint, aut fuerint sine ullâ doctrinâ boni, ex philosophis autem perrarò fuerit, qui aliquid in vitâ fecerit laude dignum, quis est tandem, qui non videat, eos homines virtutis, quâ ipsi egent, non esse doctores? Nam si quis in mores eorum diligenter inquirat, inveniet iracundos, cupidos, libidinosos, arrogantes, protervos, & sub obtentu sapientiæ sua vitia celantes, domi facientes ea, quæ in scholis arguissent.

Fortassè mentior accusandi gratiâ. Nonne id ipsum Tullius & fatetur, & queritur? „Quotus quisque, inquit, philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo & vitâ constitutus, ut ratio postulat? qui disciplinam veram, non ostentationem scientiæ, sed legem vitæ putet? qui obtemperet ipse sibi, & decretis pareat suis? Videre licet alios tantâ levitate, & jactatione, ut his fuerit non didicisse melius: alios pecuniæ cupidos, alios gloriæ; multos libidinum servos, ut cum eorum vitâ mirabiliter

Lin. 2. *Quæ omnia reddit incerta.*] Sic Regio-Put. aliique multi MSS. Alii cum editis, *qua ut omnia reddat incerta.*

Lin. 7. *Fuerat.*] Omnium ferè MSS. est. In recentioribus 1. Reg. 3. Colbert. & Brun. & edit. Rom. 1470. legitur *fuerit*; in 1. al. Reg. rec. & 12. vulgatis *fuit*.

Ibidem. *Quoniam falsa est, sit varia & multiplex.*] In MSS. 1. Reg. Em. & ed. Rom. 1470. Ald. Paris. 1525. Graph. Grat. est *fal-lax*, pro *falsa*. Ex MSS. sit restitutum, & ex impressis Torn. Soubr. Cellar. Walch.

Lin. 14. *Cum verò innumerabiles existant... laude dignum, quis est tandem.*] Ità omnes propè MSS. tali interpunctione. At Cauc. Jun. & 8. editi ferunt, *cum innumerabiles existant, ... laude dignum. Quis est tandem.*

Lin. 18. *Si quis in mores eorum diligenter inquirat.*] Melius MSS. Regio-Put. 2. al. Reg. 2. Colb. 2. Clarom. Cotton. & Mertonienlis,

quàm ceteri qui præpositionem non habent.

Lin. 20. *Domus facientes ea.*] MSS. 9. præponunt *tum*. Alii 4. *cum domus faciant ea.*

Lin. 21. *Fatetur.*] Locus est apud Cic. 2. Tuscul. sub initium.

Lin. 23. *Qui disciplinam veram, non ostentationem scientiæ.*] Sic codices antiqui, juxta Thomassium: alii verò omittunt *veram*, & scribunt *sua scientiæ*; sed Thomassiana lectio commodior & aptior videtur.

Lin. 25. *Videre licet.*] Sic MSS. & editi ferè omnes. In 3. scriptis totidemque excusis est, *Viderè liceat*; in MS. Cauc. & 4. edd. *Videre autem liceat.*

Lin. 27. *Ut cum eorum vitâ.*] Ità MSS. & cuncti propè typis excusi. In Regio-Put. est, *ut cum eorum vitiis*; in Jun. Cauc. 1. Clarom. & 3. vet. editis Rom. Paris. Gymnic. ut *cum eorum vitâ & vitiis*; in 4. Colb. desideratur &.

„pugnet oratio“. Nepos quoque Cornelius ad eundem Ciceronem ita scribit: „Tantum abest, ut ego magistrum esse putem vitæ philosophiam, beatæque vitæ perfectricem, ut nullis magis existimem opus esse magistris vivendi, quam plerisque, qui in eâ disputandâ versantur. Video enim magnam partem eorum, qui in scholâ de pudore & continentia præcipiant argutissime, eosdem in omnium libidinum cupiditatibus vivere“. Item Seneca in Exhortationibus: „Plerique, inquit, philosophorum tales sunt, disertissimi in convitium suum, quos si audias in avaritiam, in libidinem, in ambitionem perorantes, indicium sui professos putes, adeo redundant ad ipsos maledicta in publicum missa; quos non aliter intueri decet, quam medicos, quorum tituli remedia habent, pyxides venena. Quosdam verò nec pudor vitiorum tenet: sed patrocinia turpitudinis suæ fingunt, ut etiam honestè peccare videantur. Faciet sapiens (inquit idem Seneca) etiam quæ non probabit, ut etiam ad majora transitum inveniat: nec relinquet bonos mores, sed temporis aptabit; & quibus alii utuntur in gloriam, aut voluptatem, utetur agendæ rei causâ. Deinde paulò post: Omnia, quæ luxuriosi faciunt, quæque imperiti, faciet & sapiens, sed non eodem modo, eodemque proposito. Atqui nihil interest quo animo facias, quod fecisse vitiosum est: quia facta cernuntur, animus non videtur.“

Aristippo Cyrenaicorum magistro cum Laïde nobili scorto fuit consuetudo, quod flagitium gravis ille philosophiæ doctor sic defendebat, ut diceret, multum inter se & cæteros Laïdis amatores interesse, quod ipse haberet Laïdem, alii verò à Laïde haberentur. O præclara & imitanda

Lin. 1. *Nepos quoque Cornelius.*] Pleniùs exhibent MSS. & 4. editi, quàm 2. Reg. rec. & 11. vulgati, *Neposque Cornelius.* Id in fragmentis Cornelii Nepotis legitur, non in ipso Cornelio.

Lin. 7. *Exhortationibus.*] Hic liber infra lib. 6. c. ultimo citabitur, & jamdiu est ex quo periit, sicut & alii ejusdem Philosophi.

Lin. 9. *Indicium sui professos putes.*] Sic emendavi ex veterrimis & optimis MSS. 3. Reg. 1. Bonon. Cauc. Jun. 1. Colb. & vulgatis. Ald. Paris. 1525. Gymnic. Junt. Graph. Torn. 1553. At in duobus deest *sui*; in 3. editis est *in judicium sui*; in MSS. septem rec. & ed. Rom. 1468. est, *judicium suum professos putes*; in decem scriptis præcedit præpositio *in*. In 1. Reg. rec. *proferre in se judicium.* Genuina lectio, *indicium sui professos*; id est perorando, vel differendo nihil aliud efficere videntur, quàm sese ultrò sicuti eorumdem vitiorum reos, ita eadem vituperatione ac poenâ dignos fateri; nec alios tantum, sed & unâ semetipsos apud populum accusare atque deferre. Hoc autem est, *indicium profiteri.* Ex Isæo, quem consule si lubet,

Lin. 11. *Pyxides.*] Vasa sunt vel ferrea, vel cornea, vel lignea, aut etiam terrea, quibus Pharmacopœa utuntur.

Lin. 14. *Probabit.*] Hæc lectio est omnium penè MSS. & editorum, cui respondent sequentia, *relinquet . . . aptabit . . . utetur.* In 2. Bonon. 2. Reg. & Tax. est tamen *probavit.*

Lin. 15. *Et quibus . . . utetur.*] Ità reposui ex vetustissimis MSS. 1. Bonon. 4. Reg. 3. Colb. & Brun. In 10. rec. & in editis est *ut quibus . . . utatur.*

Lin. 21. *Cum Laïde.*] Laïs famosissima meretrix dicitur *Corinthia*, eò quòd ex Sicilia in Peloponnesum inter alios captivos puellula abducta, Corinthi habitaverit. Ovid. l. 1. Amor. Eleg. 5. v. 13.

— *Et multis Laïs amata viris.* Ex Walchio.

Lin. 24. *Haberet Laïdem.*] Paulò aliter hæc verba Laërtius habet in Aristippo: possideo quidem Laïdem; sed ipsa me non possidet. Vide etiam Cicer. Epist. lib. 9. Epist. ultimâ; Athenæum lib. 12. Dipnosophist. Theodoretum lib. 2. de vitâ activâ; & de Laïdis amatoribus lege Athenæum lib. 13. ac Gellium lib. 1. cap. 8. & Pausaniam in Corinthiacis.

bonis sapientia! Huic verò liberos in disciplinam dares, ut discerent habere meretricem? Aliquid inter se ac perditos interesse dicebat; scilicet quòd illi bona sua perderent, ipse gratis luxuriaretur. In quo planè sapientior meretrix fuit, quæ philosophum habuit pro lenone, ut ad se omnis juvenus, doctoris exemplo & autoritate corrupta, sine ullo pudore concurreret. Quid ergò interfuit, quo animo philosophus ad meretricem famosissimam commearet, cum eum populus & rivalet sui viderent omnibus perditis nequiores? Nec satis fuit ita vivere: sed docere etiam libidines cœpit, ac mores suos de lupanari ad scholam transtulit, differens voluptatem corporis esse summum bonum. Quæ doctrina execrabilis & pudenda, non in corde philosophi, sed in sinu meretricis est nata.

Nam quid ego de Cynicis loquar? quibus in propatulo coire cum conjugibus mos fuit. Quid mirum, si à canibus, quorum vitam imitantur, etiam vocabulum nomenque traxerunt? Nullum igitur in hac disciplinâ magisterium virtutis est, cum etiam illi, qui honestiora præcipiunt, aut non faciant ipsi quæ suadent, aut si faciunt (quod rarò accidit) non disciplina eos ad rectum, sed natura perducatur, quæ sæpius etiam indoctos impellit ad laudem.

Lin. 3. *Planè sapientior meretrix fuit.*] Reposui *planè* ex MSS. veterrimis 1. Bonon. 1. Regio-Put. alio item Regio bonæ notæ, 1. Colbert. 2. Brun. & quibusdam editis. In 1. al. Reg. bonæ notæ est *plano*, pro *planè*; in 1. al. Reg. & 9. excusis *sanè*; deest in 1. Reg. antiquissimo; in Cauc. & 18. scriptis rec. & 8. vulgatis *tamen*.

Lin. 4. *Quæ philosophum habuit pro lenone.*] Ità MSS. 2. Bonon. 2. Reg. antiquissimi, aliæque 3. Reg. & plures editi. Recentiores scripti 20. ac 9. editi habent, *quæ sic philosophum habuit*, &c.

Lin. 10. *Differens voluptatem, &c.*] Quamobrem Xenophon, infesto in ipsum animo,

contra voluptatem librum composuit, ut tradit Laërt. in Aristippo. *Isaus*

Lin. 13. *Quid ego de Cynicis loquar?*] Sic etiam Augustinus multis in locis à caninâ inverecundiâ Cynicos dictos putat: ob quam etiam ipsos à decori disputatione in Off. Cicero excludere videtur. Alii tamen ab allatrato & mordacitate caninâ ipsos dictos putant. Laërtius quidem ἀπὸ τῆς σαρκοματίας hanc nominationem ortam esse testatur: Galen. *ἐν τῷ 4. v.* Apud Lucian. verò in Auctione vitarum notantur, quasi *ὀλακίονες* & *δακνόνες*. *Be-tul.* Cynicorum princeps fuit Antisthenes, Socratis discipulus, ac præceptor Diogenis; homo acutus magis, quam eruditus.

C A P U T X V I.

Quòd rectè docentes Philosophi malè vivant, teste Cicerone; unde non tam Philosophiæ, quam sapientiæ studendum est.

VERUM cum se perpetuæ desidiæ tradant, nullamque virtutem capeffant, & omnem suam vitam nihil aliud quàm in eloquendo peragant, quid aliud quàm inertes putari debent? Sapientia enim, nisi in

Lin. 1. *Verum cum.*] Sic optima Colonien-sis editio anni 1544. aliæ verò atque MSS. plures habent, *verum enim cum*; ac tandem,

sed pauciores, legunt *verum enim verò*: ac meliorem amplectimur lectionem.

Lin. 3. *Sapientia enim.*] Ex MSS. reposui

aliquo actu fuerit quo vim suam exerceat, inanis & falsa est; reddeque Tullius civiles viros, qui Rempublicam gubernent, qui urbes aut novas constituent, aut constitutas æquitate tueantur, qui salutem libertatemque civium vel bonis legibus, vel salubribus consiliis, vel iudiciis gravibus conservent, philosophiæ doctoribus præfert. Bonos enim facere oportet potius, quam inclusos in angulis facienda præcipere, quæ ne ipsi quidem faciunt, qui loquuntur; & quoniam se à veris actibus removerunt, apparet eos exercendæ linguæ causâ, vel advocandi gratiâ, artem ipsam philosophiæ reperisse. Qui autem docent tantum, nec faciunt, ipsi præceptis suis detrahunt pondus; quis enim obtemperet, cum ipsi præceptores doceant non obtemperare? Bonum est autem recta & honesta præcipere: sed nisi & facias, mendacium est; & est incongruens atque ineptum, non in pectore, sed in labris habere bonitatem.

Non ergo utilitatem ex philosophiâ, sed oblectationem petunt. Quod quidem Cicero testatus est. „Profec̃dò, inquit, omnis istorum dis-
„putatio, quanquàm uberrimos fontes virtutis & scientiæ contineat, ta-
„men collata cum horum actis perfectisque rebus, vereor ne non tantum
„videatur attulisse negotiis hominum utilitatis, quantam oblectationem
„otiiis“. Vereri quidem non debuit, cum verum diceret: sed quasi time-
ret, ne proditi mysterii reus à philosophis citaretur, non est ausus con-
fidenter pronuntiare, quod fuit verum, illos non ideò disputare, ut do-
ceant, sed ut se oblectent in otio: qui quoniam autores sunt rerum
gerendarum, nec ipsi quidquam gerunt, pro loquacibus sunt habendi.
Sed profec̃dò, quia nihil boni ad vitam afferebant, nec ipsi decretis
suis obtemperaverunt, nec quisquam per tot secula inventus est, qui eo-
rum legibus viveret. Abjicienda est igitur omnis philosophia, quia non

enim, quod rectius est, quàm autem edito-
rum. *Sapientia*. Nam si virtutis laus in actio-
ne consistit, certè etiam sapientiæ. Docet
hoc Cic. in primo Offic. cap. de Prudentiâ.
Undè etiam Aristoteles in magnis Moralibus
ait, quòd sapientia quæ in actionem cadit,
virtutis nomen meretur, non verò alia.

Lin. 1. *Rectèque Tullius.*] Desideratur hic
locus in Cicerone: attamen libro 1. de Offi-
ciis cap. de Prudentiâ, damnat ignaram Phi-
losophiam.

Lin. 8. *Vel advocandi.*] Hic ponit Lactan-
tius vocem *advocandi*, pro causam agendi.
In 3. MSS. est *atvocandi*; in 8. rec. *vacandi*.

Lin. 13. *In labris habere bonitatem.*] Ità
reposui ex editis Cellar. & Walch. & omnibus
MSS. præter duos rec. ac cæteros vulgatos
quibus est *labris*. In rec. 1. Colb. & Brun.
pro *bonitatem*, est *voluntatem*; in Tornes. &
Cotton. *veritatem*.

Lin. 15. *Profec̃dò, inquit, omnis istorum*
disputatio, &c.] Excidisse hic locus putatur

ex Hortensio Cic. seu de Philosophiâ, in quo
legendum est, *istorum*, ut reperitur in 8. ve-
tustioribus editis, & in omnibus MSS. præter
2. Reg. rec. in quibus est *iporum*; in 5. ex-
cussis *justorum*, ineptè; in uno Colb. est *philo-
sophorum*.

Lin. 17. *Vereor ne non tantum videatur at-
tulisse negotiis hominum utilitatis, quantam
oblectationem otiiis.*] Sic emendavi ex vetustis-
simis & optimis MSS. 1. Bon. 2. Reg. 4. al.
Reg. 1. Colb. Et vox *negotiis* postulare, vide-
tur *otiiis*. Et ex his optimis MSS. forsan resti-
tuendus hic Ciceronis locus. In 22. scriptis
rec. & vet. editis est *ne non . . . quandam oble-
ctationem otii*. Plerisque aliis editionibus, etiam-
que Ciceronianæ Gothofredi, deest *non*.

Lin. 26. *Abjicienda est igitur omnis philo-
sophia.*] Errat Lactantius, si intelligat de verâ
& genuinâ philosophiâ; sin autem philoso-
phiæ nomine insigniat philosophantium nugas
& errores, verum est, omnem illam philoso-
phiam tollendam esse, Apostolus Paulus non

studendum est sapientiæ, quod sine ac modo caret : sed sapiendum est, & quidem mature. Non enim nobis altera vita conceditur, ut, cum in hâc sapientiam quæramus, in illâ sapere possimus : in hâc utrumque fieri necesse est. Citò inveniri debet, ut citò suscipi, possit, ne quid pereat ex vitâ, cuius finis incertus est. Ciceronis Hortensius contra philosophiam differens, circumvenitur argutâ conclusione; quòd cum diceret philosophandum non esse, nihilominus philosophari videbatur, quoniam philosophi est, quid in vitâ faciendum, vel non faciendum sit, disputare. Nos ab hâc calumniâ immunes ac liberi sumus, qui philosophiam tollimus, quia humanæ cogitationis inventio est; sophiam defendimus, quia divina traditio est, eamque ab omnibus suscipi oportere testamur. Ille, cum philosophiam tolleretur, nec melius aliquid afferret, sapientiam tollere putabatur, eoque facilius de sententiâ pulsus est; quia constat hominem non ad stultitiam, sed ad sapientiam nasci.

Præterea illud quoque argumentum contra philosophiam valet plurimum, quo idem est usus Hortensius; ex eo posse intelligi, philosophiam non esse sapientiam, quòd principium & origo ejus appareat. Quando, inquit, philosophi esse cœperunt? Thales (ut opinor) primus, recens hæc quidem ætas; ubi ergò apud antiquiores latuit amor iste investigandæ veritatis? Item Lucretius ait:

Denique natura hæc rerum, ratioque reperta est

Nuper; & hanc primus cum primis ipse repertus

Nunc ego sum, in patrias qui possum veriere voces.

Et Seneca: „Nondum sunt, inquit, mille anni, ex quo initia sapientiæ „mota sunt“. Multis ergò seculis humanum genus sine ratione vixit. Quod irrident Persius:

vult exterminari omnem philosophiam, sed tantum vanam & fallacem, ut videre est Coloss. cap. 2. v. 8. Hæc igitur sententia cum grano salis accipienda. Ex *Davenantio*.

Lin. 1. *Caret.*] Manuscriptorum est ac vet. 2. edit. Rom. Tornes. Soubbron. & Walch. *careat*, cæterorum vulgatorum.

Lin. 18. *Recens . . . atas.*] Natus siquidem est Thales anno 2. Olympiad. 35. denatus autem an. 1. Olymp. 58.

Lin. 20. *Item Lucretius ait.*] Ità reposui ex MSS. vet. Regio-Put. per emendationem, 1. al. Reg. 4. Colb. 2. Brun. ed. Betul. Et rectè. In 13. scriptis totidemque impressis est, *Idem Lucretius ait*, malè; nihil enim de Lucretio extat in hoc capite, neque in præcedenti. Locus Lucretii est libri 5. initio.

Lin. 22. *Primus cum primis.*] Sic restitui ex MSS. Jun. Lips. Pal. & edit. 12. ac Lucretio ipso ad 5. MSS. codices emendato à Lambino. Alii *primum cum primis*, vel *primum cum*

primus.

Lin. 24. *Mille anni.*] Hæc ad Thaletem referri non possunt, qui ante Senecam annis ne septingentis quidem vixit: sed hæc vel ad Homerum sunt referenda, vel ad barbaricam, ut vocant, Philosophiam.

Lin. 25. *Mota sunt.*] Ità correxi ex cunctis fermè MSS. ac vet. edit. 2. Rom. Vener. 1490. Cellar. In cæteris excusis & 1. Colb. rec. legitur, *nota sunt*; in 2. Reg. rec. *nata sunt*; in 1. Colb. *orta sunt*. Puto cum Cellario & Walchio *initia moveri*, esse fundamentum jaci, seu cœptum esse primum de re disputari. Hic locus hodiè non extat in Senecæ Operibus.

Ibidem. *Quod irrident Persius, &c.*] Hunc Persii locum Lactantius lævorsum accipit, quasi Persii esset tam odiosa in Philosophos declamatio, cum sit Bestii. Neque tamen Bestius, nec post ipsum Lactantius philosophos omnes sub eadem causâ obstruere voluit, sed

Postquam (inquit) sapere urbi

Cum pipere & palmis venit;

tanquam sapientia cum saporis mercibus fuerit investa: quæ si secundum hominis naturam est, cum homine ipso coeperit necesse est; si verò non est, nec capere quidem illam posset humana natura. Sed quia recepit, igitur à principio fuisse sapientiam necesse est; ergò philosophia, quia non à principio fuit, non est eadem vera sapientia. Sed videlicet Græci, quia sacras veritatis litteras non attigerant, quemadmodum depravata esset sapientia, nesciverunt. Et idedò cum vacare sapientiâ humanam vitam putarent, philosophiam commenti sunt; id est, latentem atque ignotam sibi veritatem differendo eruere voluerunt, quod studium, per ignorantiam veri, sapientiam putaverunt.

illos vanos ac fallaces philosophantes, de quibus paulò superiùs. Partim ex Theodoro Marcilio in Persii Satyræ 6. vers. 38.

Lin. 3. *Cum saporis mercibus, &c.*] Robertus Titius locorum controvers. lib. 9. cap. 3. veram ac sinceram, ut reor, interpretationem attulit, Lactantium videlicet putavisse, eo loci Persium significare, philosophiam in Urbem advectam fuisse cum *saporis*, id est saporatis & sapidis mercibus, quæ ex Asiâ deferri non multò antè coeperant, cujusmodi est piper atque alia ejus generis aromata; interimque allusisse ad sapientiæ nomen, quod à *sapore*, quasi per contemptum vult deduci, quem illa traxerit à mercibus illis, quibuscum

ad nos delata fuit: atque adedò censet Titius; illud *saporis* esse ablativum plurale ab adjectivo *saporus, ra, rum*, novè quidem à Lactantio formatum, imitatione tamen & exemplo aliarum dictionum consimilium, ut ab *odore, odor, ra, rum*; à *vapore, vapor, ra, rum*; à *canore, canor, ra, rum*; ab *honore, honor, ra, rum*. Itæus.

Lin. 8. *Quia.*] Ità reposui ex omnibus MSS. præter rec. 1. Reg. 1. Colb. & editos, in quibus est *qui*.

Lin. 9. *Nesciverunt.*] Alii *nescierunt*.

Lin. 12. *Per ignorantiam veri.*] MS. quousus est Colonienfis editor anni 1544. habet *pra ignorantia veri*, quod non est injucundum.

C A P U T X V I I.

A Philosophiâ ad Philosophos transit, initio ab Epicuro sumpto; & quomodò Leucippum & Democritum habuerit autores erroris.

DIXI de philosophiâ ipsâ quàm breviter potui; nunc ad philosophos veniamus; non ut cum his decertemus, qui stare non possunt, sed ut eos fugientes atque dejectos nostro campo insequamur. Epicuri disciplina multò celebrior semper fuit, quàm cæterorum, non quia verè aliquid afferat, sed quia multos populare nomen voluptatis invitat. Nemo enim non in vitia pronus est. Prætereà, ut ad se multitudinem

Lin. 2. *Cum his decertemus.*] Sic lego cum multis MSS. & 8. impressis. Scripti 16. & editi tres *cum hisdem* certemus; 4. excusi cum 1. Clarom. *eisdem*. In Regio-Put. est *veniam... decertem*. In al. MSS. 3. *veniam... certem*.

Lin. 5. *Multos populare nomen voluptatis invitat.*] Ità omnes propè MSS. & septem

editi. In 1. Reg. rec. & excusis septem est *ad populare nomen*. Vetus versio Gallica sic habet, *parce qu'elle invite & appelle plusieurs à ce nom de volupté, tant aimé & désiré par le peuple*.

Lin. 6. *Prætereà.*] Sic ferunt omnes ferè MSS. & editi. In Cauc. 1. Reg. rec. & 6. rec. editis est *Propterea*.

Tom. I.

contrahat, apposita singulis quibusque moribus loquitur. Desidiosum vetat litteras discere, avarum populari largitione liberat, ignavum prohibet accedere ad rempublicam, pigrum exerceri, timidum militare. Irreligiosus audit deos nihil curare; inhumanus, & suis commodis serviens, jubetur nihil cuiquam tribuere; omnia enim suâ causâ facere sapientem. Fugienti turbam solitudo laudatur. Qui nimium parcus est, discit aquâ & polentâ vitam posse tolerari. Qui odit uxorem, huic enumerantur coelibatûs bona: habenti malos liberos orbitas prædicatur; adversus impios parentes nullum esse vinculum naturæ. Impatienti ac delicato doctorem esse omnium malorum maximum dicitur: forti, etiam in tormentis beatum esse sapientem. Qui claritati ac potentiæ studet, huic præcipitur reges colere: qui molestiam ferre non potest, huic regiam fugere. Ita homo astutus ex variis diversisque moribus circulum cogit, & dum studet placere omnibus, majore discordiâ secum ipse pugnavit, quàm inter se universi. Unde autem disciplina ejus tota descendat, quam originem habeat, explicandum est.

Videbat Epicurus bonis adversa semper accidere, paupertatem, labores, exilia, carorum amissiones; malos contrà beatos esse, augeri potentiâ, honoribus affici: videbat innocentiam minùs tutam, scelera impunè committi: videbat, sine delectu morum, sine ordine ac discrimine annorum sævire mortem; sed alios ad senectutem pervenire, alios infantes rapi, alios jam robustos interire, alios in primo adolescentiæ flore immaturis funeribus extinguere, in bellis potiùs meliores, & vinci, & perire. Maximè autem commovebat, homines in primis religiosos gravioribus

Lin. 2. *Vetat litteras discere.*] Reprehenditur ipse Epicurus, quòd non ea addidicerit, quæ hominem verè eruditum faciunt. Hic Philosophus scribens ad Philoclem, ait omnem doctrinam esse fugiendam.

Lin. 3. *Pigrum exerceri.*] Ità restitui ex MSS. & editis Rom. 1470. Torn. Soubr. Walch. Cæteris vulgatis est *exercere*, mendosè.

Lin. 4. *Nihil curare.*] De hoc vide librum de Irâ Dei cap. 27.

Lin. 7. *Vitam posse tolerari.*] Sic reposui ex antiquissimo MS. Reg. & 4. al. Reg. 5. Colb. 2. Clarom. aliisque, nec non ex editis 2. vet. Rom. Torn. Soubr. Walch. In 6. rec. 1. Colb. & 12. excusis est *tolerare*. Tantæ autem erat frugalitatis, ut solo pane & aquâ vesceretur; nec ulli deditus erat voluptati, ut ait S. Hieronymus libro 2. adversus Jovinianum: additur tamen, quòd eam solùm respuebat propter incommoda, quæ indè sequebantur. Quâ de re vide Stobæum.

Ibidem. *Qui odit uxorem.*] De quo vide S. Hieronym. sub finem libri 1. ad Jovinianum.

Lin. 12. *Reges colere.*] De hoc vide Plutarch. de Tranquillitate animi, & Stobæum ser-

mone 27.

Lin. 13. *Moribus.*] Ità restitui ex 31. MSS. & 7. editis. 1. Reg. rec. habet *moribus*, corruptè; 2. Reg. rec. Torn. 1. Colbert. & 10. edit. *modis*.

Ibidem. *Cogit.*] Vetustissimorum & optimorum codicum est, 2. Bon. 9. Reg. 4. Colb. Tornes. 2. Clarom. Cantabrig. nec non edit. vet. Rom. & 8. al. In rec. 1. Reg. 2. Colb. Goth. Em. Brun. & 5. edit. colligit.

Lin. 17. *Videbat Epicurus bonis adversa semper accidere, &c.*] Hinc concludebat nullam esse providentiam, ac Deum nullam hominum curam gerere: sed omnia fortuito casu evenire. Hinc non solùm Epicurus, verùm & alii, Seneca in Hippol. act. 3. Lucanus lib. 7.

— *Sunt nobis nulla profecto*

Numina: cum cæco rapiantur singula casu,
Mentimur regnare Jovem.

Ovid. lib. 3. Amor. eleg. 8.

Cum rapiant mala fata bonos, ignore scire

Sollicitos nullos esse putare deos.

Gallæus. Ità falsò opinabantur ii, qui rerum post mortem futurarum nil certi habebant.

vioribus malis affici : iis autem , qui aut deos omninò negligerent , aut non piè colerent , vel minora incommoda evenire , vel nulla : ipsa etiam sæpè templa fulminibus conflagrare. Quod Lucretius queritur , cum dicit de Deo :

— Tum fulmina mittat , & ades
Ipse suas disturbet ; & in deserta recedens ,
Sæviat exercens telum , quod sæpè nocentes
Præterit , exanimatque indignos , inque merentes.

Quòd si vel exiguum veritatis auram colligere potuisset , nunquàm diceret , ædes illum suas disturbare ; cum ideò disturbet , quòd non sunt suæ. Capitolium , quod est Romanæ urbis & religionis caput summum , non semel , sed sæpius fulmine ictum conflagravit. Homines autem ingeniosi quid de hoc existimaverint , ex dicto Ciceronis apparet , qui ait , divinitus extitisse illam flammam , non quæ terrestre illud domicilium Jovis deleteret , sed quæ sublimius magnificentiusque depoceret. Quâ de re etiam in libris Consulatus sui eadem dixit , quæ Lucretius :

Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo ,
Ipse suas arces , atque incluta templa petivit ,
Et Capitolinis injectis sedibus ignes.

Pertinaci ergò stultitiâ non modò vim majestatemque veri Dei non intellexerunt : sed etiam impietatem sui erroris auxerunt , qui templum cœlesti judicio sæpè damnatum restituere contra fas omne contendunt.

Lin. 3. *Lucretius.*] Quem vide in fin. lib. 2. de Naturâ rerum.

Lin. 6. *Ipse suas.*] Lucretius in editis habet *Sæpè suas.*

Lin. 11. *Capitolium.*] De Capitolii incendiis , ex antiquioribus nemo copiosius quàm Plutarchus , in vitâ Publicolæ , & Cornelius Tacitus lib. 19. Annalium. Tarquinius Priscus , Demarati filius , Sabino bello templum Jovi in monte Tarpeio , qui antè Saturnius dictus fuerat , ædificare cœpit. Dum opifices fundamenta aperirent , caput hominis est reperi- tum. Quod omen Augures significare dicebant , arcem hanc caput orbis futurum , & ob id monti nomen est inditum Capitolini. Sed morte interceptus ille Priscus inchoatam structuram reliquit. Quam pòst Tarquin. Superbus , illius nepos , ex spoliis captæ Pomeriæ absolvit : qui priusquàm dedicationem obiret , propter tyrannidem expulsus fuit. Et hæc quidem dedicatio post Tarquinium facta fuit , anno ab U. C. 247. Capitolium saxo quadrato substructum , opus vel posterâ magnificentiâ conspiciendum , incendio absumptum

est bellis Marianis L. Scip. Asiæ , & C. Norbano Balbo Coss. hoc est , anno U. C. 671. à dedicatione annis 424. non (ut apud Cor. Tacitum est) 415. cujus errorem postea sequutus est & Alexander Neapolitanus. Restituit hoc Sylla. Consecravit restauratum Qu. Catulus , cujus Plinius etiam meminit lib. 19. cap. 1. Duravit hoc ad bellum usque Vitellianum , quo secundo à militibus incensum. Restituit Vespasianus , eoque adhuc vivente , tertio igne absumptum , cumque ipso Capitolio Vespasianus quoque mortem obiit. Domitianus deinde magnificentius illud fecit , quàm antea unquàm fuisset. Verba autem Lucretii referenda sunt ad incendium Marianum. At non video quandò Jovis fulmine conflagravit. *Betul.*

Lin. 13. *Ciceronis.*] Quem vide Verr. 6.

Lin. 16. *Consulatus sui.*] Hunc librum non habemus : sed vide lib. 2. de Div. cap. 20. ubi iidem versus leguntur.

Lin. 19. *Ipse, &c.*] Hic secundus versus hoc modo legitur apud Cicer. lib. 2. de Divin.
Ipse suos quondam tumultos , ac templa petivit.

Cum hæc igitur cogitaret Epicurus, earum rerum velut iniquitate inductus (sic enim causam rationemque ignoranti videbatur) existimavit nullam esse providentiam. Quod cum sibi persuasisset, suscepit etiam defendendum: sic in errores inextricabiles se ipse conclusit. Si enim providentia nulla est, quomodo tam ordinate, tam disposite mundus effectus est? Nulla, inquit, dispositio est; multa enim facta sunt aliter, quam fieri debuerunt. Et invenit homo divinus, quæ reprehenderet. Quæ singula si vacaret refellere, facile ostenderem, nec sapientem hunc fuisse, nec sanum. Item si nulla providentia est, quomodo animalium corpora tam providenter ordinata sunt, ut singula quæque membra mirabili ratione disposita sua officia conservent? Nihil, inquit, in procreandis animalibus providentiæ ratio molita est; nam neque oculi facti sunt ad videndum, neque aures ad audiendum, neque lingua ad loquendum, neque pedes ad ambulandum: quoniam prius hæc nata sunt, quam esset loqui, audire, videre, ambulare. Itaque non hæc ad usum nata sunt: sed usus ex illis natus est. Si nulla providentia est, cur imbres cadunt, fruges oriuntur, arbuta frondescent? Non, inquit, semper animantium causâ ista fiunt, quoniam providentiæ nihil profunt: sed omnia suâ sponte fieri necesse est. Unde ergo nascuntur, aut quomodo fiunt omnia quæ geruntur? Non est, inquit, providentiæ opus; sunt enim semina per inane volitantia, quibus inter se temerè conglomeratis, universa gignuntur atque con crescunt. Cur igitur illa non sentimus aut cernimus? Quia nec colorem habent, inquit, nec calorem ullum, nec odorem; saporis quoque & humoris expertia sunt, & tam minuta, ut secari ac dividi nequeant.

Sic eum, quia in principio falsum susceperat, consequentium rerum necessitas ad deliramenta perduxit. Ubi enim sunt, aut unde ista corpuscula? Cur illa nemo præter unum Leucippum somniavit? à quo Democritus eruditus hæreditatem stultitiæ reliquit Epicuro. Quæ si sunt corpuscula, & quidem solida, ut dicunt, sub oculis certè venire possunt. Si eadem est natura omnium, quomodo res varias efficiunt? Vario, inquit, ordine ac positione conveniunt: sicut litteræ, quæ cum sint paucæ, variè tamen collocatæ, innumerabilia verba conficiunt. At litteræ varias formas habent. Ità, inquit, & hæc ipsa primordia; nam

Lin. 4. *Se ipse conclusit.*] Sic restitui ex optimo & veterr. MS. Regio Put. & 1. al. recentiori, 3. Colb. 1. Lipf. Em. Brun. suffragantibus 16. aliis in quibus est *inclusit*, ut in 10. vet. impressis. Hic *concludere* Terentianum est hæc significatione, pro se *immittere*, *implicare se*, Gallicè *s'engager*, *s'embarrasser*. 3. Reg. & 6. editi ferunt, *se ipse coniecit*.

Lin. 6. *Nulla dispositio est.*] Vide Lucret. 1. & 5. sub initium. Vide etiam Ciceron. de Naturâ deorum lib. 1.

Lin. 19. *Unde ergo.*] Vide Lucret. lib. 2.

Lin. 21. *Sunt enim semina.*] Reservabi-

mus hanc de atomis disputationem in caput 10. libri de Irâ Dei. Vide interea S. Basilium super hæc re homiliâ *de τῶν ἄσπερων* primâ, & caput tertium libri primi Placitorum apud Plut. *Beuleius*.

Lin. 28. *Præter unum Leucippum.*] De illo Galenus in Historiâ philosophicâ. Sed de his in libro de Irâ Dei.

Lin. 29. *Si sunt.*] Manuscriptorum est; *se sint*, editorum.

Lin. 31. *Vario ordine.*] De quo vide Lucret. 2. lib.

sunt aspera, sunt hamata, sunt lævia. Secari ergò & dividi possunt, si aliquid inest illis, quod emineat. Si autem lævia sunt, & hamis indigent, cohærere non possunt. Hamata igitur esse oportet, ut possint invicem concatenari. Cùm verò tam minuta esse dicantur, ut nullâ ferri acie diffici valeant, quomodò hamos, aut angulos habent? Quos, quia extant, necesse est posse divelli. Deinde quo fœdere inter se, quâ mente conveniunt, ut ex his aliquid construatur? Si sensu carent, nec coïre tam dispositè possunt; quia non potest quidquam rationale perficere, nisi ratio. Quàm multis coargui hæc vanitas potest! sed properat oratio. Hic est ille,

*Qui genus humanum ingenio superavit, & omnes
Præstinxit stellas, exoritur uti atherius sol.*

Quos equidem versus nunquàm sine risu legere possum. Non enim de Socrate, aut Platone hoc saltem dicebat, qui velut reges habentur philosophorum: sed de homine, quo sano & vigente, nullus æger ineptius deliravit. Itaque poëta inanissimus leonis laudibus murem non ornavit, sed obruit & obtrivit. At idem nos metu liberat mortis, de quâ hæc ipsius verba sunt expressa: Quando nos sumus, mors non est: quando mors est, nos non sumus; mors ergò nihil ad nos. Quàm argutè nos sefellit! quasi verò transacta mors timeatur, quâ jam sensus ereptus est,

Lin. 2. *Si autem lævia sunt, & hamis indigent.*] Sic legit Bonon. ex quo locus hic corrigendus est; etiam si enim in aliis MSS. ac cunctis editis legatur, & humoris indigent, vitiosa tamen est lectio; quod constat hæc ratione, quam solidè allegat Thomassius, quia nempe humor additus lævitati, non solum nullam cohesionem, sed lapsum potius efficiet. Gallaus.

Lin. 4. *Ut... diffici valeant.*] Hic rursum habes verbum antiquum *difficio*, cuius explanationem suprâ vide lib. 2. cap. 8. Nota, malè in rec. 2. Reg. 1. Colb. & in editis haberi, *disjici*. Gall.

Lin. 7. *Construatur.*] In 1. Bonon. antiq. *conferatur*. In 12. MSS. rec. & 10. editis, *constituatur*.

Lin. 10. *Hic est ille.*] Scilicet Epicurus, ad quem hæc carmina respiciunt ex Lucretii lib. 3. in fine.

Lin. 12. *Præstinxit stellas.*] MSS. 4. Reg. Cauc. Lipf. Pal. Jun. Cant. & 4. editi ferunt *Restinxit*; 6. typis excusi *Restrinxit*; 6. Reg. 6. Colbert. 1. Sorbon. 1. Clarom. Brun. & 2. vet. edit. Rom. *Extinxit*. At Lucretius à Lambino emendatus legit *Præstinxit*, eodemque verbo utitur lib. 2. & 4. *Præstinguere* autem (ut docet Nonius) valet obtenebrare, vel ob-

scurare, quemadmodum sol exoriens stellarum fulgorem obscurat. Dubitari non potest quin legendum sit *Præstinxit*, non *restinxit*, aut *extinxit*; non enim sol exoriens stellarum splendorem exstinguit, sed duntaxat *præstinguit*. *Restinguit* autem multò minùs; nam *Restinguere* de ardore aut calore dicitur, non de lumine aut fulgore. Ex Lambino.

Lin. 18. *Quando mors est, nos non sumus.*] Hanc esse genuinam lectionem constat ex Bonon. Tax. Pen. 2. Brun. 6. Colb. 2. Clarom. & omnibus Vatic. & ex Epicuro ipso in epist. ad Mœneceum apud Laërt. non quæ vulgò habetur, *quando nos non sumus, mors est*. Ilaeus. Hæc Ilaei correctio confirmatur à MSS. Lipf. Pal. Ultr. Jun. editis Plantin. Gymn. Genev. Ald. Cratand. If. & Thyfil. Locus Epicuri ad Mœnec. sic habet: *ἔταυ ὅς ἐθανάτω ἀπὸν, τὸ δὲ ἡμῶν δὲ ἐκείν.* Gallaus. De hæc ratiocinatione vide Lucretium lib. 3. Laërtium in Epicuro, Aul. Gellium lib. 2. cap. 8. Plutarch. de Tranquillitate Vitæ, & Stobæum Sermonem 15.

Lin. 20. *Quâ jam sensus ereptus est.*] Itâ reposui ex vet. edit. Rom. ac Vener. necnon Tornes. Cellar. & cunctis MSS. præter 1. Reg. & 17. edit. in quibus est *quia*. Vide infra, quo sensus eripitur.

ac non ipsum mori, quo sensus eripitur. Est enim tempus aliquod, quo nos etiamnum sumus, & mors tamen nondum est; idque ipsum videtur miserum esse, cum & mors esse incipit, & nos esse desinimus.

Nec frustra dictum est: Mors misera non est. Aditus ad mortem est miser: hoc est, morbo tabescere, idum perpeti, ferrum corpore excipere, ardere igni, dentibus bestiarum laniari. Hæc sunt quæ timentur, non quia mortem afferunt, sed quia dolorem magnum. Quin potius effice, ne dolor malum sit. Omnium, inquit, malorum maximum est. Qui ergo non possum non timere, si id, quod mortem antecedit, aut efficit, malum est? Quid, quod totum illud argumentum falsum est? quia non intereunt animæ. Animæ verò, inquit, intereunt. Nam quod cum corpore nascitur, cum corpore intereat necesse est. Jam superius dixi, differre me hunc locum melius, & operi ultimo reservare, ut hanc Epicuri persuasionem, sive illa Democriti, sive Dicaarchi fuit, & argumentis, & divinis testimoniis redarguam. Verum ille fortasse impunitatem vitii suis spondit; fuit enim turpissimæ voluptatis assertor, cujus capiendæ causâ, nasci hominem putavit. Quis, cum hoc affirmari audiat, vitiis & sceleribus abstineat? Nam si perituræ sunt animæ, appetamus divitias, ut omnes suavitates capere possimus: quæ si nobis defunt, ab iis qui habent, auferamus clam, dolo, vi; eò magis, si humanas res Deus nullus curat, quandocumque spes impunitatis arriserit, ra-

Lin. 1. *Quo nos etiamnum sumus.*] Placet Isæi ad hunc locum observatio, qui pro eo quod in impressis habetur, *quo & nos jam non sumus*, legendum putat eo modo quo excudi curavimus. Ratio ejus solidissima est; si enim tempus est aliquod, quo & nos jam non sumus, & mors nondum est, rectè dictum est ab Epicuro, quod eo tempore mors nihil ad nos, Lactantius verò contrarium intendit, ut patet ex scopo, si textus attentè expendatur. Et sanè, lapsus facilis fuit *non*, pro *num* substituendi. Edit. Graphei & Gymnici & MS. Jun. nostram hanc emendationem confirmant; carent enim illâ negatione quæ in reliquis, tum MSS. cum editis invenitur. *Gallaus.*

Lin. 3. *Cum & mors esse incipit.*] MSS. 17. & edit. 5. *quod & mors.* 1. Bonon. antiq. & Brun. *quo & mors.*

Lin. 7. *Afferunt.*] Ex MSS. & 9. veteribus editis est; in recentioribus excusis est *asserant.*

Ibidem. *Quin potius effice, ne dolor malum sit.*] Sic restitui ex 10. editis, ac vetustissimis MSS. 2 Reg. & 21. aliis, nisi quod in duobus est *effici*, in sex *efficit*; in 1. al. Reg. *ut dolor malum non sit.* Sed & nostram lectionem secutus est Gallicus interpres: *O Epicure, fais plutôt que douleur ne soit point mal.*

In sex editis legitur, *Quæ res potius efficit, ut dolor malum sit.*

Lin. 11. *Quia non intereunt animæ. Anima verò (inquit) intereunt.*] Ità emendavi ex MS. Reg. 400. annor. optimæ notæ, succurrentibus 2. veterrimis Regiis, alioque Reg. rec. & ed. Betul. in quibus semel est *anima*; & in 15. scriptis & 11. vulgatis verè, *inquit*; in tribus *verum.*

Lin. 12. *Necesse est.*] Id post Epicurum somniat Lucretius lib. 3.

Lin. 13. *Operi ultimo.*] Hoc exequitur Lactantius lib. 7. capitib. 7. 8. &c. & Epitome cap. 10.

Lin. 14. *Democriti. . . Dicaarchi.*] Ille fuit Abderites, qui atomos excogitaverit: quinto seculo vixit ante vulgarem æram, obiitque annos natus 109. Olympiad. 94. Dicaarchus verò Misenius fuit Philosophus, qui opinatus est genus humanum semper fuisse, atque omnia in homine simul interire.

Lin. 16. *Turpissima voluptatis.*] Hic sui fuit oblitus Autor noster; supra enim dixerat, Epicurum collocasse summum bonum in voluptate animi.

Lin. 21. *Impunitatis.*] Sic Cicero pro Milone ait, *impunitatis* spes maxima est illecebra peccandi.

pīamus, necemus. Sapiētis est enim malefacere, si & utile sit, & tutum; quoniam si quis in cœlo Deus est, non irascitur cuiquam. Æque stulti est & benefacere; quia sicut irā non commovetur, ita nec gratiā tangitur. Voluptatibus igitur, quoquo modo possumus, serviamus. Brevi enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis sine voluptate patiamur; ne, quia ipsi quandoque perituri sumus, id ipsum quod viximus pereat.

Hoc ille tametsi non dicit verbo, re tamen ipsā docet. Nam cū disputat, omnia sapiētem suā causā facere, ad utilitatem suam refert omnia quæ agit. Ita qui audit hæc flagitia, nec boni quidquam faciendum putabit; quoniam benefacere ad utilitatem spectat alienam, nec à scelere abstinendum, quia maleficio præda conjuncta est. Archipyrata quisquam, vel latronum ductor, si suos ad grassandum cohortetur; quo alio sermone uti potest, quàm ut eadem dicat, quæ dicit Epicurus? deos nihil curare; non irā, non gratiā tangi; inferorum pœnas non esse metuendas, quòd animæ post mortem occidant, nec ulli omnino sint inferi; voluptatem esse maximum bonum; nullam esse humanam societatem; sibi quemque consulere; neminem esse qui alterum diligat, nisi suā causā; mortem non esse metuendam forti viro, nec ullum dolorem, qui etiamsi torqueatur, si uratur, nihil curare se dicat. Est planè, cur quisquam putet, hanc vocem viri esse sapiētis, quæ potest latronibus aptissimè commodari?

Lin. 1. *Malefacere.*] At econtrā Cicero de Officiis docet, bonum virum nunquā peccaturum, etiamsi impunitas sit proposita. Nihil enim utile, quod non sit honestum.

Lin. 10. *Ita qui audit hæc flagitia.*] Sic reposui ex MSS. In vulgatis est, *Itaque qui audit, &c.*

Lin. 19. *Nisi suā causā.*] Atqui Cicero in

Lælio damnat quæstuosam amicitiam, nec alium amicitiae finem, quàm honestatis admittit: atque Plato ipse docet, hominem non tam sibi natum, quàm proximo cuique.

Lin. 20. *Qui etiamsi torqueatur.*] Qui ex plurimis MSS. restitui, quod congruentius est, quàm *quin* aliorum.

C A P U T XVIII.

Pythagorici & Stoici, animarum immortalitatem statuentes, voluntariam mortem inaniter persuadent.

ALII autem contraria his differunt, superesse animas post mortem; & hi sunt maximè Pythagorici ac Stoici: quibus etsi ignoscendum est, quia verum sentiunt, non possum tamen non reprehendere eos, quia non sententiā, sed casu inciderunt in veritatem. Itaque in eo ipso, quòd rectè sentiebant, aliquid errarunt. Nam cū timerent argumentum illud, quo colligitur necesse esse, ut occidant animæ cum corporibus, quia cum corporibus nascuntur, dixerunt non nasci animas,

Lin. 7. *Non nasci animas, sed insinuari.*] *mutari, refundi, redaccendi*, ut aliis succedentibus & subeuntibus quotidie locum fa-

sed insinuari potius in corpora, & de aliis in alia migrare. Non putaverunt aliter fieri posse, ut supersint animæ post corpora, nisi videantur fuisse ante corpora. Par igitur, ac propè similis error est partis utriusque. Sed hæc in præterito falsa est, illa in futuro. Nemo enim vidit, quod est verissimum, & nasci animas, & non occidere; quia, cur id fieret, aut quæ ratio esset hominis, nescierunt. Multi ergo ex iis, quia æternas esse animas suspicabantur, tanquam in cœlum migraturi essent, sibi ipsis manus intulerunt: ut Cleanthes, ut Chrysippus; ut Zeno, ut Empedocles, qui se in ardentis Ætnæ specum intempellâ nocte de-

ciant, prout de corporibus dixerat in terram resolutis. Atque hoc est fortassè quod Epiphanius voluit, ubi de Stoicis dixit, 11. Hæc. 5. Μετασχηματίζοντες τὰ ψυχῶν ἐν σώματι ζωάτοισι; & ex Epiphanio Joan. Damasc. in lib. de hæres. Stoici animam de corpore in corpus migrare volunt. Quo nomine Pythagoreis adiungit Stoicos Lactant, hoc loco. Servius ait, ad Æneid. lib. 3. Stoicos mediam viam secutos, cum Platonem animam perpetuam dixerit, & ad diversa corpora transiitum facere statim pro meritis vitæ prioris: Pythagoras verò, non μετασχηματίζοντες, sed παλιγγενεσθαι esse dicat, hoc est, redire, sed post tempus. Garakerus. Vide Augustinum lib. x. de Civit. Dei cap. 30.

Lin. 1. *Et de aliis in alia migrare.* Hanc de animarum μετασχηματίζουσι opinionem primi tradidere Ægyptii. Ab illis autem hausit illam Pythagoras, teste Herodoto in Euterpe. Hoc idem sensere Galli. Lib. 6. de Bello Gallico: In primis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios. Sed hæc inter Gallorum & Pythagoræ opinionem differentia est, quod Galli putarint, animas tantum transire ad homines alios, Pythagoras verò etiam ad alia animantia. Huic etiam opinioni fidem habuerit Pharisei, teste Josepho lib. 18. cap. 2. Antiq. Etiam modernis Judæis hæc arrident. Gallus.

Lin. 5. *Et nasci animas.* Videtur hoc loco Lactantius à seipso dissentire. Tradit enim suprâ libro 2. cap. 12. circa finem, quod Deus animam quâ spiramus infundit in corpus: hic verò docet animas nasci. Sed eâ de re videndus est S. Hieronymus lib. 2. Apologiæ adversus Rufinum, cujus hæc verba sunt. Legi, inquit Hieronymus, quosdam dicentes, quod pariter cum corpore, per humani corporis traducem etiam anima diffundantur; & hæc quibus poterant assertionibus confirmabant. Quod puto inter Latinos Tertullianum sensisse, & Lactantium, fortassis, & nonnullos alios. Alii

asserunt, quod formati in utero corporibus, Deus quotidie faciat animas & infundat. Alii factas jam olim, id est, tunc cum omnia creavit Deus ex nihilo, nunc eas iudicio suo nasci dispenset in corpore. Ego verò cum hac singula legerim (Deo teste dico) quia usque ad præsens certum & definitum aliquid de hac questione non teneo; sed Deo relinquo scire quid sit in utero, & si cui ipse revelare dignabitur. De hoc etiam videas Eusebium Præparat. Evang. lib. 13. c. 10. & Cassiodorum de Animâ cap. 9.

Lin. 6. *Qua ratio esset hominis, nescierunt.* Sic est legendum ex MSS. vet. 1. Bonon. 2. Reg. ut iudicat Thomasius; non homines, ut vulgò est in impressis ac aliis MSS. non enim de hominibus in genere quid illi noverint, sed de Pythagoricis ac Stoicis, quos dicit hominis rationem ignorasse. Gallus. Ità ferè lib. 7. cap. 3. & cap. 5. Divin. Institut.

Lin. 8. *Ut Cleanthes.* Philosophus Stoicus, qui Φηδωνίδης dictus, quod noctu in hortis hauriret aquas, unde se alere posset, ut interdum philosophari liceret: is sponte ineditâ vitam finivit, ut Laërtius libro septimo in ejus vitâ refert. Meminit Lucianus in Macrobiis. Betuleius.

Ibidem. *Ut Chrysippus.* Zenonis discipulus, & post Cleanthem sectæ Stoicorum princeps fuit. Duæ sunt de hujus obitu apud Laërtium sententiæ: una, quod largiore dulcis meri haustu, altera, quod risu nimio emortuus sit. Seneca epist. 57. memorat, quod assidua salutarior ipsum perduxerit ad mortem. Betul.

Ibidem. *Ut Zeno.* Criticus, sectæ Stoicæ princeps. De hujus interitu Laërt. sic scribit: Cum abiret à scholâ, offendit, digitumque perfregit. Manu verò terram feriens, dixit illud ex Niobe: ἔρχομαι τί μ' αἰεῖς; Venio, quid me clamas? In ed. Laërtii Parisiensi an. 1585. legitur ἔρχομαι τί με καλεῖς; Venio, quid me vocas? continuòque se strangulans interiit. Betuleius.

Lin. 9. *Ut Empedocles.* Philosophus, & Poeta.

jecit, ut, cùm repenti non apparuisset, abiisse ad deos crederetur; & ex Romanis Cato, qui fuit in omni suâ vitâ Socraticæ vanitatis imitator. Nam Democritus in aliâ fuit persuasione. Sed tamen

Sponte suâ letho caput obvius obtulit ipse:

quo nihil sceleratius fieri potest. Nam si homicida, nefarius est, quia hominis extindor est, eidem sceleri obstrictus est, qui se necat, quia hominem necat. Imò verò majus esse id facinus existimandum est, cujus ultio Deo soli subjacet. Nam sicut in hanc vitam non nostrâ sponte venimus, ita rursus ex hoc domicilio corporis, quod tuendum nobis assignatum est, ejusdem jussu recedendum est, qui nos in hoc corpus induxit, tandiù habituros, donec jubeat emitti; & si vis aliqua inferatur, æquâ mente id patiendum est, cùm extincta innocentis ani-

Varia de hujus obitu referuntur à Laërtio opinioniones: hæc tamen constantior fama obtinuit, quæ à Strabone quoque refertur lib. 6. Apud Lucianum, in dialogo Menippi & Æaci, quærit ex ipso Menippus causas præcipationis; respondet Empedocles: *μελαγχολία τις, ὃ Μένηππος*. Menippus factum in fastum, atque in inanis gloriæ affectationem transfert, Notatur etiam in Icaromenippo. Tertullianus, in libro ad Martyres, pro exemplo contemnendæ mortis adducit. Meminit etiam Tatianus adversus Gentes, & Greg. Nazianzenus in egregio ad Nemesium carmine.

Εμπεδοκλής, quæ sic Latinè reddas, &c.

Empedocles, fastu tumidum te valdè superbo
Ætnai monstrant crateres morte caducum.

Sandalia en jactant amentis numinis astus
Ærea. Ridendum mortalibus illa dederunt,
Quem grave in exitium te Gloria pellit inanis.

Lin. 2. *Socratica vanitatis imitator.*] Sic restituo ex omnibus MSS. & editis, præter Betul. Spark. & Gall. qui contra cunctorum MSS. fidem reposuerant *Stoica*, quia reverà Stoicus erat Cato. [At nihil obstat quin Cato, etsi Stoicus, à Lactantio potuerit dici *Socratica vanitatis imitator*, quandoquidem ille Socratem imitatus, non sine magno fastu mortem aspernatus est; & cùm se occideret, librum perlegerit Platonis de animorum æternitate, ubi scilicet Socratis mors describitur. Nonne autem id sufficit, ut *Socratica vanitatis imitator* diceretur? Nourry.] De Catonis morte vide Plutarchum tom. 2. & Augustinum lib. 1. de Civit. Dei cap. 23.

Lin. 3. *Nam Democritus.*] Lætitiâ hic optimum dixit, tristitiâ pessimum, alienissimus à Stoicâ severitate. Lucretii locum, undè hic versus desumptus est, integrum adscri-

bemus:

Denique Democritum postquam natura, vetustas

Admonuit, memores motus languescere mentis,

Sponte suâ letho caput obvius obtulit ultro.

Sed apud Laërtium diversum legitur; nempe quòd panes calidos naribus admovendo, tribus diebus fata impleverit. Sed intelligendum est, ipsum antehac mori per inedium decrevisse. Itaque de mortis ejus genere variant auctores: quippe quòd Lucianus eum interiisse affirmet *τῆς τοῦτοῦ ἀποχόμενον*, quod etiam tradit Laërtius; Athenæus, melle tantisper vitam sustentasse, dum præterierint *θεσμοφαιών* festa, ne privato luctu publica interpellarentur gaudia. Ab omnibus diversus Antoninus pediculis consumptum refert. *Ex Betuleio* lib. 3. §. 3.

Lin. 4. *Sponte suâ.*] Apud Lucretium lib. 3. de Naturâ rerum in fine. Variant tamen Auctores de mortis genere, ut dixi: vel per cibi abstinentiam, vel ex vermibus aut pediculis consumptum referunt antiquiores.

Lin. 9. *Ita rursus ex hoc domicilio corporis.*] Cicero in Catone majore hæc ad Pythagoram refert: Vetat (inquit) Pythagoras injussu Imperatoris, id est Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Et in fragmento de Repub. Scipio nepoti loquens, sic ait: Quare & tibi, Pub. & piis omnibus retinendus est animus in custodiâ corporis; nec injussu ejus à quo ille est nobis datus, ex hominum vitâ migrandum est; ne munus humanum assignatum à Deo defugisse videamini. Apparet ex Platone desumpta esse. *Betuleius*. Quâ de re vide Platonem in Phædone.

Lin. 12. *Patiendum.*] Sic restitui ex vet. sex editis & omnibus MSS. præter Marm. in

ma inulta esse non possit, habeamusque judicem magnum; cui soli vindicta in integro semper est.

Homicidæ igitur illi omnes philosophi, & ipse Romanæ sapientiæ princeps Cato, qui antequàm se occideret, perlegisse Platonis librum dicitur, qui est scriptus de æternitate animarum, & ad summum nefas philosophi auctoritate compulsus est; & hic tamen aliquam moriendæ causam videtur habuisse, odium servitutis. Quid Ambraciotes ille, qui, cum eundem librum perlegisset, præcipitem se dedit, nullam aliam ob causam, nisi quòd Platoni credidit? Execrabilis prorsus ac fugienda doctrina, si abigit homines à vitâ. Quòd si scisset Plato, atque docuisset, à quo, & quomodò, & quibus, & quæ ob facta, & quo tempore immortalitas tribuatur, nec Cleombrotum impegisset in mortem voluntariam, nec Catonem, sed eos ad vitam & iustitiam potius erudisset. Nam Cato videtur mihi causam quæsisse moriendæ, non tam ut Cæsarem fugeret, quàm ut Stoicorum decretis obtemperaret, quos sectabatur, nomenque suum grandi aliquo facinore clarificaret: cui quid malè accidere potuerit, si viveret, non invenio. Caius enim Cæsar, ut clemens erat, nihil aliud efficere volebat, etiam in ipso belli civilis ardore, quàm ut benè mereri de Republicâ videretur, duobus optimis civibus Cicerone & Catone servatis. Sed redeamus ad eos, qui mortem pro bono laudant. De vitâ quereris, quasi vixeris, aut unquàm tibi ratio consliterit, cur omninò sis natus. Nonne igitur tibi verus ille & communis

quo à primâ manu scriptum est, ut in plerisque vulgaris.

Lin. 1. *Judicem magnum.*] Ità reposui ex cunctis MSS. & edit. vet. Rom. ac Cellar. quidquid dicat Walchius; quasi vindicta ad *judicem magnum* non pertineat. In 13. impressis legitur *vindicem magnum*.

Lin. 2. *Vindicta in integro semper est.*] Sic cum tribus editis omnes penè MSS. Et sic Lactantius *in totum*, *in integro*; & nos Galli etiam dicimus, *en tout*, *en son entier*. Sex MSS. rec. & 10. typis excusi habent *vindicta integra*.

Lin. 3. *Et ipse Romana sapientia princeps, &c.*] Ut cujus consilium oraculum sit habitum, teste Plutarcho, qui in ejus vitâ easdem causas spontaneæ necis assignat. Cicero Officiorum primo de decoro personarum loquens, dicit hoc Catonis gravitatem decuisse maximè: ceteros, qui in eadem causâ fuerunt, minimè. Nos Augustinum rectius audiemus, qui voluntariæ necis jus omne hominibus aufert. Is lib. 1. de Civit. Dei, c. 23. hoc exemplum examinans, causas non Platonis lectionem credit, sed quòd turpe duxerit, in Cæsaris victoris manus venire; atque

hoc facinus imbecillioris, quàm fortioris animi factum esse. In hoc etiam Josephus invenitur, libro Excidii Hierosolymitani tertio, cap. 21. Jure civili non lugebantur, nec cognati eos in pollincturâ nominabant, qui manus sibi malâ conscientia iniecerant. l. liberorum. §. non solent. ff. de iis qui infam. nor. Sed stultè, quòd non etiam illos qui tædio vitæ. *Betul.*

Lin. 4. *Platonis.*] Liber istè est *Phædon*.

Lin. 6. *Philosophi auctoritate compulsus est.*] Plato hoc non docuit; ex initio Phædonis contrarium patet: non itaque philosophi auctoritate, sed suimet infania; philosophi mentem non percipiens, ad illud facinus fuit compulsus. *Isaus.*

Lin. 7. *Ambraciotes.*] Is est Cleombrotus adolescens, Ambraciæ urbe Græcâ in Epiro natus, qui se præcipitem dedit in mare.

Lin. 16. *Clarificaret.*] Ecclesiastica vox, quæ usi sunt Autor Vulgatæ Versionis passim in novo Testamento, Sedulius, aliiq.

Lin. 18. *Clemens erat.*] De Cæsaris clementia lege Plutarchum, Suetonium, Paterculum & alios historicos; sed præcipuè Ciceronem in orationibus pro Marcello & pro Ligario,

communis omnium pater Terentianum illud jure increpaverit:

——— *Prædis discere, quid sit vivere;
Si displicebit vita, tum isthoc mitior.*

Indignaris te malis esse subiectum: quasi quidquam merearis boni, qui patrem, qui dominum, qui regem tuum nescis; qui quamvis clarissimam lucem intuearis oculis, mente tamen cæcus es, & in profundis ignorantia tenebris jaces. Quæ ignorantia effecit, ut quosdam dicere non pueret, idcirco nos esse natos, ut scelerum poenas lueremus: quo quid delirius dici possit, non video. Ubi enim, vel quæ scelera potuimus admittere, qui omnino non fuimus? Nisi forte credemus inepto illi seni, qui se in priori vitâ Euphorbum fuisse mentitus est. Hic, credo, quod erat ignobili genere natus, familiam sibi ex Homeri carminibus adoptavit. O miram & singularem Pythagoræ memoriam! O miseram oblivionem nostrum omnium, qui nesciamus, qui antè fuerimus! Sed fortasse, vel errore aliquo, vel gratiâ sit effectum, ut ille solus lethæum gurgitem non attigerit, nec oblivionis aquam gustaverit: videlicet senex vanus (sicut otiosæ aniculæ solent) fabulas tanquam infantibus credulis finxit. Quod si benè sensisset de iis, quibus hæc locutus est, si homines eos existimasset, nunquam sibi tam petulanter mentiendi licentiam vendicasset. Sed deridenda est hominis levissimi vanitas. Quid Ciceroni faciemus? qui cum in principio Consolationis suæ dixisset, luedorum scelerum causâ nasci homines, iteravit id ipsum postea, quasi objurgans eum, qui vitam non esse poenam putet. Rectè ergo præfatus est, errore, ac miserabili veritatis ignorantia se teneri.

Lin. 1. *Terentianum.*] Vide igitur Terentium in Heautontimor, act. 5. Scenâ 2.

Lin. 9. *Vide*] Sic repono ex edit. Tornef. Soubr. Walch. cunctisque MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus est, ut & in editis, *invenio*.

Lin. 10. *Inepto illi seni.*] Pythagoræ scilicet, de quo Laërtius; Philostratus lib. 8. de vitâ Apollon. Gell. quarto, cap. 11. Atque hîc observa, quomodo irrideat dogma de animabus ante corpora conditis, quod ipsi Lactantio quidam affinxerunt. *Isans.* Euphorbus igitur ille, quem se fuisse olim mentiebatur Pythagoras, fuit nobilis Trojanus à Menelao in Trojano bello occisus.

Lin. 11. *Qui se in priori vitâ, &c.*] Altera pars hujus confutationis continet *παλιγγενεσίαν*, sive *μετεμψυχοσίν* Pythagoricam: de quâ ex Gentilibus nemo copiosius Ovidio lib. 15. Metamorph. Post Laërtium verò lege Gellium lib. 4. cap. 11. Philostratum lib. 8. de

vitâ Apollonii. Exploditur dignis modis à Luciano, cum alibi, tum etiam in Gallo. Ex Ecclesiasticis Scriptoribus notant Tertull. in Apolog. cap. 46. Tatianus adversus Gentes; Orig. lib. 1. contra Celsum; atque rursus noster Lactantius lib. 7. cap. 23. Hieronymus lib. 2. adversus Jovin. & in Apologiâ adversus Rufinum; Augustinus de Trinitate lib. 12. Chrysost. homiliâ quâdam in 12. caput Johannis; Cyrillus contra Julianum lib. 7. *Beuleius.*

Lin. 23. *Qui vitam non esse poenam putet.*] Hæc lectio permultorum MSS. est, & editorum quatuor. Scripti 7. addunt *malis*; quinque exhibent *malis plenam*, ut & vulgati sex.

Ibidem. *Præfatus est.*] Ità veterissimi MSS. 1. Bonon. 3. Reg. Lips. Pal. 1. Colbert. à secundâ manu. In 15. rec. & in excusis legitur *profatus*; in 4. scriptis rec. *professus est.* *Præfatus est*, id est, suprà dixit.

CAPUT XIX.

Cicero & alii sapientissimi animarum immortalitatem, sed infideliter docent; & quòd bona vel mala mors ex antè actà vità sit ponderanda.

AT illi, qui de mortis bono disputant, quia nihil veri sciunt, sic argumentantur: Si nihil est post mortem, non est malum mors; aufert enim sensum mali. Si autem supersunt animæ, est etiam bonum; quia immortalitas sequitur. Quam sententiam Cicero de Legibus sic explicavit: Gratulemurque nobis, quoniam mors aut meliorem, quam qui est in vitâ, aut certè non deteriore allatura est statum. Nam sine corpore animo vigente, divina vita est; sensu carente, nihil profectò est mali. Argutè, ut sibi videbatur, quasi nihil esse aliud possit. Atqui utrumque hoc falsum est. Docent enim divinæ litteræ, non extinguì animas: sed aut pro iustitiâ præmio affici, aut poenâ pro sceleribus sempiternâ. Nec enim fas est, aut eum qui sceleratus in vitâ feliciter fuerit, effugere quod meretur; aut eum, qui ob iustitiam miserrimus fuerit, suâ mercede fraudari. Quod adeò verum est, ut idem Tullius in Consolatione non easdem sedes incolere iustos atque impios prædicaverit. Nec enim omnibus, inquit, iidem illi sapientes arbitrati sunt, eundem cursum in cœlum patere: nam vitiiis & sceleribus contaminatos deprimi in tenebras, atque in cœno jacere docuerunt; castos autem animos, puros, integros, incorruptos, bonis etiam studiis atque artibus expolitos, levì quodam & facili lapsu ad deos, id est, ad naturam sui similem pervolare. Quæ sententia superiori illi argumento repugnat. Illud enim sic assumptum est, tanquàm necesse sit, omnem hominem natum immortalitate donari. Quod igitur erit discrimen virtutis, ac sceleris, si nihil interest, utrùmne Aristides sit aliquis, an Phalaris? utrùm Cato, an Catil-

Lin. 5. *Gratulemur, &c.*] Hæc non leguntur apud Ciceronem in libris de Legibus; leguntur equidem, sed non iisdem verbis, in 1. Tusculanar. quæstion. sub initium.

Lin. 7. *Sensu carente.*] MSS. 1. Bonon. antiq. & Cotton. habent *sensu pereunte*. Apud Ciceronem & in 5. editis, necnon & 1. Reg. rec. est *sensu carenti*.

Lin. 8. *Ut sibi videbatur.*] Refertur ad Ciceronem qui præcessit, & mox sequitur. MSS. tres addunt, *locutus est*. In 7. MSS. & in totidem editis est *videtur*; in 8. scriptis *videntur*.

Lin. 9. *Litteræ.*] Scilicet Daniel. 12. Matth. 3. 13. 25. Joan. 12. 50.

Lin. 13. *Ut idem Tullius.*] Hanc ultimam vocem addidi ex 13. excusis, & ex omnibus

MSS. præter 1. Reg. rec. cui est Cicero: abest autem à tribus rec.

Lin. 14. *Easdem sedes.*] Homeri & Virgilii Poëmata hoc idem docent.

Lin. 17. *Castos autem animos; &c.*] Euripides in Supplicibus, ait animum è corpore egredientem in cœlum, undè lapsus erat, avolare: corpus autem terræ, undè ortum erat, reddi. *Herald.*

Lin. 23. *Aristides.*] Hic sumitur pro quovis Iusto, sicut Phalaris pro Tyranno, atque Cato pro bono cive, sic & Catilina pro nefario homine; horum historiae sunt notissimæ.

Ibidem. *An Phalaris.*] Is est famosus Agri-
gentinorum in Siciliâ tyrannus cum tauro suo æneo. De eo vide Ciceronem in Verrem 6. n. 33.

ina? Sed hanc repugnantiam rerum sententiarumque non cernit, nisi qui tenet veritatem. Si quis igitur nos roget, utrumne bonum sit mors, an malum? respondebimus, qualitatem ejus ex vitæ ratione pendere. Nam sicut vita ipsa bonum est, si cum virtute vivatur, malum, si cum scelere: sic & mors ex præteritis vitæ actibus ponderanda est. Ita sit, ut si vita in Dei religione transacta sit, mors malum non sit; quia translatio est ad immortalitatem. Sin autem, malum sit necesse est; quoniam ad æterna (ut dixi) supplicia transmittit.

Quid ergo dicemus, nisi errare illos, qui aut mortem appetunt, tanquam bonum, aut vitam fugiunt, tanquam malum? nisi quod sunt iniquissimi, qui pauciora mala non pensant bonis pluribus. Nam cum omnem vitam per exquisitas & varias traducant voluptates, mori cupiunt, si quid fortè his amaritudinis supervenit; & sic habent, tanquam illis nunquam fuerit benè, si aliquandò fuerit malè. Damnant igitur vitam omnem, plenamque nihil aliud, quam malis opinantur. Hinc nata est inepta illa sententia, hanc esse mortem, quam nos vitam putemus; illam vitam, quam nos pro morte timeamus: ita primum bonum esse, non nasci, secundum, citius mori. Quæ, ut majoris sit autoritatis, Sileno attribuitur. Cicero in Consolatione: „Non nasci, inquit, longè „optimum, nec in hos scopulos incidere vitæ; Proximum autem, si na- „tus sis, quamprimum mori, tanquam ex incendio effugere violentiam „fortunæ.“ Credidisse illum vanissimo dicto exinde apparet, quod adjecit aliquid de suo, ut ornaret. Quæro igitur, cui esse optimum putet non nasci, cum sit nullus omnino, qui sentiat: nam ut bonum sit aliquid, aut malum, sensus efficit. Deinde, cur omnem vitam nihil aliud esse, quam scopulos, & incendium putaverit; quasi aut in nostrâ fuerit potestate, ne nasceremur, aut vitam nobis fortuna tribuat, non Deus, aut vivendi ratio quidquam simile incendio habere videatur.

Non dissimile Platonis illud est, quod aiebat, se gratias agere naturæ: Primum, quod homo natus esset potius, quam mutum animal; Dein-

Lin. 1. *Non cernit.*] Sic habent antiquiores & meliores MSS. & 13. typis excusi. At 15. scripti rec. cum 2. edit. vet. Rom. habent, *non sentit.*

Lin. 3. *Ex vita ratione pendere.*] Juxta illud verbum, finem vitæ expectandum esse. Hinc Plinius lib. 7. cap. 40. Ità est profectò, inquit; alius de alio judicat dies, & tamen supremus de omnibus.

Lin. 7. *Sin autem.*] Ità reposui ex duobus optimis & antiquissimis 1. Bonon. & Regioput. In cæteris est *sin aliter*; vel *si aliter*.

Lin. 16. *Inepta illa sententia.*] Vide Eurip. apud Plat. in Geor. & apud Stob. Serm. 121. Aristoph. in Ranis. Cic. in somni. Scipion. & 1. Tuscul. Hanc tamen sententiam, quam ineptam dicit Lactantius, non veretur probare

Cicero Epistolarum libro 16. Epist. 8.

Lin. 19. *Non nasci.*] Est & hic locus in 1. Tuscul. quæst. non longè à fine. Sic & Plinius in præfatione libri 7. ait: „Itaque mul- „ti extiterè, qui non nasci optimum cense- „rent, aut quam ocissimè aboleri.“

Lin. 21. *Quamprimum mori, tanquam ex incendio effugere violentiam fortuna.* Verbum *mori* quod 26. MSS. rec. & 6. editis deest, restitui ex MSS. 3. Reg. 6. Vatic. Cauc. Jun. 1. Clarom. vet. edit. Rom. ac 9. aliis, & ex Cicerone ipso undè desumptus est hic locus: sed ibi desideratur vox *violentiam*, quam nobis exhibent 37. MSS. codices ac 14. impres- si, quam & sensus postulat.

Lin. 29. *Non dissimile Platonis.*] De quo Platonis dicto vide Plutarch. ad fin. Marii.

de, quòd mas potiùs, quàm fœmina; quòd Græcus, quàm Barbarus; Postremò, quòd Atheniensis, & quòd temporibus Socratis. Dici non potest, quantam mentibus cæcitatem, quantosque pariat errores ignoratio veritatis. Ego planè contenderim, nunquàm quidquam dictum esse in rebus humanis delirius. Quasi verò si aut Barbarus, aut mulier, aut asinus denique natus esset, idem ipse Plato esset, ac non ipsum illud, quod natum fuisset. Sed videlicet Pythagoræ credidit, qui ut vetaret homines animalibus vesci, dixit, animas de corporibus in aliorum animalium corpora commeare: quod & vanum & impossibile est. Vanum, quia necesse non fuit, veteres animas in nova corpora inducere, cum idem artifex, qui primas aliquandò fecerat, potuerit semper novas facere. Impossibile, quia rectæ rationis anima tam immutare naturam statûs sui non potest, quàm ignis aut deorsum niti, aut in transversum, fluminis modo, flammam suam fundere. Existimavit igitur homo sapiens, potuisse fieri, ut anima, quæ tunc erat in Platone, in aliquod mutum animal includeretur, essetque humano sensu prædita, ut intelligeret, ac doleret incongruenti se corpore oneratam. Quantò sanius faceret, si gratias agere se diceret, quòd ingeniosus, quòd docilis natus esset, quòd in iis opibus, ut liberaliter erudiretur. Nam quòd Athenis natus est, quid in eo beneficii fuit? An non plurimi exiterunt in aliis civitatibus excellenti ingenio atque doctrinâ viri, qui meliores singuli, quàm omnes Athenienses fuerunt? Quanta hominum millia fuisse credamus, qui & Athenis nati, & temporibus Socratis, indocti tamen, ac stulti fuerunt?

Lin. 1. *Quod mas.*] Sic reposui ex vet. editis 3. Rom. Venet. 1490. & aliis octo, necnon ex omnibus MSS. præter quinque, quibus est, ut 7. vulgatis, *quòd masculus.*

Lin. 2. *Quòd Atheniensis.*] MS. Cantabrig. & editi 7. addunt, *non Thebanus*, quod glossamâ videtur. Idem à Laërtio lib. 1. tribuitur Socrati.

Lin. 4. *Nunquàm quidquam dictum esse delirius.*] Non reticendum quod Judæi habent in preculis suis virorum peculiaribus: *Benedictus esto, ô Domine Deus, quòd me virum creasti, non mulierem; quòd Israëlitam, non alienigenam.* Gataker.

Lin. 7. *Sed videlicet Pythagora, &c.*] Platonem Pythagoræ doctrinam sequutum fuisse, testatur etiam August. de doct. Christianâ. Atque idem August. contra Julianum lib. 2. ex Ambrosii libro contra Plat. hæc recitat verba: » Miror tantum philosophum, quomodo animam, cui potestatem conferendæ mortalitatis adtribuit, in noctuis includat, & ramulis, feritate quoque induat bestiarum: cum in Timæo eam Dei opus esse memoraverit, inter immortalia à Deo facta; corpus autem

» non videri opus summæ Dei asseruit; quia natura carnis humanæ nihil à naturâ corporis bestialis differat &c. Emit autem Plato Philolai Pythagorici libros à mulierculis pauperibus: undè quidquid de immortalitate animæ scripsit, furatus est. Tzerz. Chil. 11. Variæ hist. *Beutleins.*

Lin. 9. *Quod & vanum, & impossibile est.*] Videtur Lactantius aliter sensisse de animis impiorum; ut in quos potestatem habeat spiritus malignus; undè in arte magicâ verti possint in lupos. Cujusmodi conversionem non solum agnoscunt Maro Eclog. 9. & poetarum alii; sed Plinius quoque lib. 8. cap. 22. Sed parùm ad rem facit, piine, an impii sint, quorum animæ in bestias transeant. Omnino enim, ut ex perfecto animali aliud fiat animal perfectum, longè exsuperat vim creatam; quodque Deus creaturis omnibus negavit, id non absque impietate illis adscribitur, &c. *Vossius.*

Lin. 14. *Fluminis modo.*] MSS. 8. rec. *fulminis.*

Lin. 16. *Includeretur.*] MSS. 6. rec. *induceretur.*

Non enim aut parietes, aut locus in quo quisque est effusus ex utero, conciliat homini sapientiam. Quid verò attinuit Socratis se temporibus natum gratulari? Num Socrates ingenia discentibus potuit commodare? Non venit in mentem Platoni, Alcibiadem quoque & Critiam ejusdem Socratis assiduos auditores fuisse; quorum alter hostis patriæ acerrimus fuit, alter crudelissimus omnium tyrannorum.

Lin. 3. *Gratulari.*] Ex omnibus MSS. ita reposui, præter 2. Reg. rec. in quibus, ut & in excusis, est *gloriari*. Sic infra, *cujus temporibus natum esse se homo sapiens gratulatur*; & prius *gratias agere natura*: nullibi tamen legitur *gloriari*.

Ibidem. *Commodare.*] Scripti 11. *dare*.

Lin. 4. *Alcibiadem quoque & Critiam.*] Iso-

crates Alcibiadem Socratis discipulum fuisse negat in Busrade, Polycratem id asserentem redarguens. Et in Gorgiâ Platonis ipse Socrates ipsum *ἐρεπαιον* suum dicit. Cæterum de rebus Alcibiadis lege Justin. lib. 5. Thucyd. lib. 6. Plutarchum in Niciâ, & alibi; de xxx. tyrannis; lege Xenophontem lib. 2. rerum Græcarum, Justin. lib. 5. *Betul.*

CAPUT XX.

Socrates aliis prudentior fuit in Philosophiâ, quamvis in multis desipuerit.

VIDEAMUS nunc, quid in Socrate ipso tam magnum fuerit, ut homo sapiens merito gratias ageret, illius se temporibus esse natum. Non inficior fuisse illum paulo cordatiorem, quàm cæteros, qui naturam rerum putaverunt ingenio posse comprehendî. In quo illos non excordes tantum fuisse arbitror, sed etiam impios; quòd in secreta cælestis illius providentiæ curiosos oculos voluerint immittere. Romæ, & in plerisque urbibus scimus esse quædam sacra, quæ aspici à viris nefas habeatur. Abstinent igitur aspectu, quibus contaminare illa non licet; & si fortè, vel errore, vel casu quopiam vir aspexerit, primò pœnâ ejus, deinde instauratione sacrificii, scelus expiatur. Quid his facias, qui inconcessa scrutari volunt? Nimirum multò sceleratiores, qui arcana mundi, & hoc cœleste templum profanare impiis disputationibus quærunt, quàm qui ædem Vestæ, aut Bonæ deæ, aut Cereris intraverint. Quæ pe-

Lin. 6. *Immittere.*] De his vide S. Augustinum de Civit. Dei lib. 8. cap. 3.

Lin. 7. *Nefas habeatur.*] Comparatio est à minori ad majus, juxta Gentilium tamen opinionem.

Lin. 9. *Vel casu quopiam.*] Sic restitui ex veteribus editis octo, & omnibus MSS. præter 3. Reg. & 2. Lips. in quibus, ut in 7. excusis, legitur *quispiam*; in 1. Colb. *quoquam*. Nota obiter *quopiam* in sexto casu, ut apud Arnobium lib. 6. ante finem, & lib. 7. post initium.

Lin. 12. *Hoc cœleste templum, &c.*] Scipio in Somnio apud Cic. appellavit mun-

dum. Quo loco Macrobius. » Benè autem (inquit) universus mundus Dei templum vocatur, propter illos, qui existimant nihil aliud esse Deum, nisi cælum ipsum, & cœlestia ista quæ cernimus. Ideò ut summæ potentiam Dei ostenderet posse vix intelligi, nunquam videri; quidquid humano subjicitur aspectui, templum ejus vocavit, qui solâ mente concipitur; ut qui hæc veneratur ut templa, cultum tamen maximum debeat conditori, sciat, que quisquis in usum templi hujus inducitur, ritu sibi vivendum sacerdotis, &c. » *Betul.*

Lin. 13. *Bonæ deæ, &c.*] De quâ mox Lactantius, & supra lib. 1. cap. 22. Propert. lib.

netralia quamvis adire viris non liceat, tamen à viris fabricata sunt. Hi verò non tantùm impietatis crimen effugiunt: sed, quod est multò indignius, eloquentiæ famam, & ingenii gloriam consequuntur. Quid, si aliquid investigare possent? Sunt enim tam stulti in asseverando, quàm improbi in quærendo; cùm neque invenire quidquam possint, nec defendere, etiam si invenerint. Nam si verum vel fortuitò viderint, quod sæpius contingit, committunt, ut ab aliis id pro falso refellatur. Non enim descendit aliquis de cœlo, qui sententiam de singulorum opinionibus ferat: quapropter nemo dubitaverit, eos, qui ista conquirant, stultos, ineptos, insanos esse.

Aliquid ergò Socrates habuit cordis humani, qui cùm intelligeret hæc non posse inveniri, ab ejusmodi quæstionibus se removet; vereorque ne in eo solo. Multa enim sunt ejus non modò laude indigna, sed etiam reprehensione dignissima, in quibus fuit suorum simillimus. Ex his unum eligam, quod ab omnibus sit probatum. Celebre hoc proverbium Socrates habuit: Quod supra nos, nihil ad nos. Procumbamus igitur in terram, & manus nobis ad præclara opera datas convertamus in pedes. Nihil ad nos cœlum, ad cujus contemplationem fumus excitati; nihil denique lux ipsa pertineat: certè victus nostri causa de cœlo est. Quòd si hoc sensit, non esse de rebus cœlestibus disputandum, ne illorum quidem rationem poterat comprehendere, quæ sub pedibus habebat. Quid ergò? num erravit in verbis? Verisimile non est: sed nimirum id sensit, quod locutus est, religioni minimè serviendum: quod si apertè diceret, nemo pateretur.

Quis enim non sentiat, hunc mundum tam mirabili ratione perfectum aliquà providentiâ gubernari? quandoquidem nihil est, quod possit sine ullo moderatore consistere. Sic domus ab habitatore deserta dilabitur; navis sine gubernatore abit pestum; & corpus, relictum ab animâ, diffluit: nedum putemus, tantam illam molem aut construere sine artifice, aut stare tamdiu sine rectore potuisse. Quòd si publicas illas religiones voluit evertere, non improbo, quin etiam laudabo, si ipse quod est melius invenerit. Verùm idem per canem & anserem dejerabat. O

4. Eleg. 9. de sacris Bonæ deæ:

*Fœmineæ loca clausa deæ, fontesque piandos,
Impunè & nullis sacra resecta viris.*

Et non solùm viris templum Bonæ deæ ingredi nefas erat; sed & picturæ masculæ in templo velatæ, ut testantur Juvenal. Satyr. 6. & Senec. epist. 97. De his Bonæ deæ aut Vestæ Mysteriis vide Dionys. Halycarn. lib. 2. Ciceronem oratione pro domo suâ, & Macrob. lib. 1. Saturnal. c. 11. & 12. atque Servium in 4. lib. Æneidos.

Lin. 11. *Cordis.* Hic cor ponitur pro animo, prudentiâ, sapientiâ.

Lin. 16. *Quod supra nos, nihil ad nos.* Meminit etiam Hieronymus in Apologiâ ad-

versus Rufinum. At videtur Lactantius Socrati paulò iniquior, & sibi contraria dicit, cùm aliis in locis multum Socratem laudaverit. Verumtamen non eò veniendum est, ut dicamus, velut Erasmus Rotterod. qui sæpè vix abstinere se posse aiebat, quin diceret, *sanctæ Socrates, ora pro nobis.*

Lin. 29. *Diffluit.* Ità antiquiores ac potiores MSS. undecim & nonnulli editi; in cæteris *desluit*; minus benè.

Lin. 32. *Verùm idem per canem, &c.* Meminit hujus juramenti Athenæus lib. 9. Deipnos. Excusat hunc Apollonius apud Philost. lib. 6. quòd juraverit per ea, non tanquam per deos, sed ne per deos juraret. Quid di-

hominem scurram (ut ait Zeno Epicureus) ineptum, perditum, desperatum, si cavillari voluit Religionem; dementem, si hoc seriò fecit, ut animal turpissimum pro Deo haberet! Quis jam superstitiones Ægyptiorum audeat reprehendere, quas Socrates Athenis autoritate confirmavit suâ? Illud verò nonne summæ vanitatis, quòd ante mortem familiares suos rogavit, ut Æsculapio gallum, quem voverat, pro se facerent? Timuit videlicet, ne apud Rhadamanthum recipiatorem voti reus fieret ab Æsculapio. Dementissimum hominem putarem, si morbo affectus perisset. Cum verò hoc sanus fecerit, est ipse insanus, qui eum putat fuisse sapientem. En, cujus temporibus natum esse se homo sapiens gratulatur.

cám de Theologis? Tertul. cap. 14. Apolog.

» Taceo, inquit, de philosophis, Socrate contentus, qui in contumeliam deorum, Quer-
» cum, & Hircum, & Canem dejerabat. Sed
» propterea damnatus est Socrates, quia deos
» destruebat. « Augustinus item cap. 2. libri de Verâ religione clementius hoc interpretatur, Interea non negabimus, canem apud Ægyptios deum fuisse; quod non modò Euseb. in Præparat. Evangelicâ testatur, sed ipse etiam Plato in Gorgiâ. *Betul.* Socrates dictus *scurra* *Atticus*, quia ridibundus pleraque docebat. Præter Ciceronem libro 1. de Naturâ deorum cap. 34. & lib. 5. de Finibus, vide Minutium in Octavio paulò ante finem.

Lin. 6. *Æsculapio Gallum.*] Quâ de re vide Tertullianum de Coronâ militis.

Ibidem. *Pro se sacrarent.*] Sic ferunt omnes editi cunctique ferè MSS. inter quos sunt 4. veterrimi. Duo Reg. vet. habent, ut & in Epitom. cap. 37. *prosecrarent*, quod verbum non admittit lingua Latina. Recentiores duo *profecant*; alii *procurarent*; 3. *consecrarent*.

Lin. 7. *Rhadamanthum.*] Inferorum judi-

cem. Virgil. *Æneid.* 6. v. 566.

Ibidem. *Recipiatorem.*] Ità reposui ex antiquissimo 900. annor. MS. codice Regio; & sic legendum esse censebant eruditi viri Th. Canterus, Jo. Cauci, & Gallæus. *Recuperator* enim & *recupero* sunt ab antiquo verbo *recipere*, ut rectè adnotavit Paulus Francius Bescoviensis in suo Thesauro Eruditionis Scholasticæ, in folio Francofurti 1622. Huic lectioni nostræ favent MSS. Marm. cui est *receptorem*. MS. 29. & edit. 9. per compendium *receptorem*; 1. Reg. rec. & 9. edit. rec. *recuperatorem*. MS. Ultr. *imperatorum*, corruptè. *Recipiatores* autem, vel si inavis *recuperatores*, dicti sunt, qui de rebus privatis *recipiendis* reddendisque suo domino dolo ac fraude subductis cognoscebant. Gell. xx. 1. Livius xxvi. 48.

Lin. 10. *Putat.*] Ex 18. MSS. est, inter quos sunt vetustissimi Regii. Cæteri cum editis habent, *puet*.

Ibidem. *Fuisse.*] Haud secùs legi debet ex MSS. antiquissimis 1. Bonon. 2. Reg. aliisque tribus; melius, quàm *esse* in cæteris.

C A P U T XXI.

De Platonis doctrinâ, quæ Respublicas destrueret.

VIDEAMUS tamen, quid illum Socrates docuerit, qui cum totam Physicam repudiasset, eò se contulit, ut de virtute atque officio quæreretur. Itaque non dubito, quin auditores suos justitiæ præceptis erudierit. Docente igitur Socrate, non fugit Platonem, justitiæ vim in

Lin. 4. *Justitiæ vim in aequitate consistere.*] Mallem cum Thyſio legere *aqualitate*, ob ea quæ sequuntur, *pavi conditione*. . . ut pares esse possint. Sed & *aquitas* pro *aqualitate* usur-

patur à Senecâ. *Justitiæ vim in aequitate.* *Æqualitatem* ego malim, non quòd *æquitas*, quæ Græcis *ἐννομία* dicitur, fundamentum justitiæ non sit, ut ipse Plato, Aristor.

æquitate consistere; siquidem omnes pari conditione nascuntur. Ergò nihil (inquit) privati ac proprii habeant: sed ut pares esse possint, quod iustitiæ ratio desiderat, omnia in commune possideant. Ferri hoc potest, quamdiu de pecuniâ dici videtur. Quod ipsum quàm impossibile sit, & quàm injustum, poteram multis rebus ostendere. Concedamus tamen, ut possit fieri. Omnes enim sapientes erunt, & pecuniam contemnent. Quo ergò illum communitas ista perduxit? Matrimonia quoque (inquit) communia esse debebunt: scilicet ut ad eandem mulierem multi viri, tanquàm canes confluant; & is utique obtineat, qui viribus vicerit: aut si patientes sunt, ut philosophi, expectent, ut vicibus, tanquàm lupanar obeant. O miram Platonis æquitatem! Ubi est igitur virtus castitatis? ubi fides conjugalis? quæ si tollas, omnis iustitia sublata est. At idem dixit, beatas civitates futuras fuisse, si aut philosophi regnarent, aut reges philosopharentur. Huic verò tam iusto, tam æquo viro regnum dares, qui aliis abstulisset sua, aliis condonasset aliena; prostituisset pudicitiam fœminarum: quæ nullus unquàm non modò rex, sed ne tyrannus quidem fecit.

Quam verò intulit rationem turpissimi hujus consilii? Sic inquit: Civitas concors erit, & amoris mutuî constricta vinculis, si omnes omnium fuerint & mariti, & patres, & uxores, & liberi. Quæ ista confusio generis humani est! Quomodò servari potest caritas, ubi nihil est certum quod ametur? Quis aut vir mulierem, aut mulier virum diliget, nisi habitaverint

& post hos Cic. quoque docet abundè: sed Lactantium τοῦ ὅου, sive τῆς ἰσότητος, quam Cic. solet æqualitatem interpretari, intelligere, ipsa communio de quâ quæstio est, evincit. Quanquàm non desint, qui ἰσότης etiam æquitatem transferant, eam intelligentes, quæ Varioni est paritas. Plato de Legibus quinto & sexto, necnon Aristoteles in quinto Ethicor. Betul.

Lin. 3. *Possideant.*] MS. 1. Bonon. antiqui possidebunt.

Ibidem. *Ferri hoc potest.*] MSS. 2. rec. cum 5. editis fieri; 1. Reg. rec. *Fieri hoc non potest.*

Lin. 7. *Matrimonia quoque, &c.*] Cum alibi, tum in 5. de Rep. Disputat contra hanc Aristoteles in 2. de Rep. item ex Ecclesiasticis Scriptoris Eusebius lib. 13. de Præparat. Evang. cap. 12. Notatur ab Epiphano tom. 2. lib. 3. à Chrysostomo homiliâ 1. in Matth. & in Actis capite 2. Atque idem Epiph. tom. 2. lib. 1. Betul.

Lin. 10. *Si patientes sunt.*] In scriptis 10. & vulgatis 4. legitur patientes. Ald. sapientes.

Ibidem. *Ut vicibus.*] Sic reposui ex melioribus cunctis fermè MSS. & 9. vetustioribus editis. In 7. scriptis & 8. rec. vulgatis est &

vicibus.

Lin. 13. *Beatas civitates futuras.*] Hæc Socratis sententia est in 5. de Rep. Vide Cicer. ad Quintum fratrem epist. 1. cujus hæc sunt verba. *Atque ille quidem princeps ingenii & doctrina Plato, tum denique fore beatas Respublicas putavit, si aut docti, aut sapientes homines eas regere cœpissent, aut qui regerent, omne suum studium in doctrinâ ac sapientiâ collocassent.* Extat de eodem argumento libellus Plutarchi. Non id verò agit Lactantius, ut velit hoc dictum improbare: sed ut appareat, nec Socratem, nec Platonem inter sapientes esse numerandos, idque ex eventu; & ut ait S. Ambrosius, quòd non veram, sed fictam & adumbratam dumtaxat Rempublicam descriperint. Betuleius.

Lin. 14. *Qui.*] Hanc vocem restitui ex MSS. 6. Reg. 6. Colb. aliisque septem, editis octo vet. & 3. rec. Deest in 3. Regiis totidemque excusis.

Lin. 18. *Quam verò intulit rationem turpissimi hujus consilii.*] Editi octo rec. Cum verò. Reposui Quam interrogationis sensu ex veteribus impressis & omnibus MSS. nisi quòd 15. pro verò legunt tamen.

sint semper una, nisi devota mens, & servata invicem fides individuum fecerit caritatem? quæ virtus in illâ promiscuâ voluptate locum non habet. Item si omnes omnium liberi sint, quis amare liberos tanquam suos poterit, cum suos esse aut ignoret, aut dubitet? quis honorem tanquam patri deferet, cum unde natus sit nesciat? Ex quo fit, ut non tantum alienum pro patre habeat, sed etiam patrem pro alieno. Quid, quod uxor potest esse communis, filius non potest; quem concipi non nisi ex uno necesse est. Perit ergo illi uni communitas, ipsâ reclamante naturâ. Superest, ut tantummodò concordia causâ uxores velit esse communes. At nulla vehementior discordiarum causa est, quam unius foemina à multis maribus appetitio. In quo Plato, si ratione non potuit, exemplis certè potuit admoneri, & mutorum animalium, quæ ob hoc vel acerrimè pugnant, & hominum, qui semper ob eam rem gravissima inter se bella gesserunt,

Lin. 8. *Perit ergo illi uni communitas.*] Reposui *illi uni*, scilicet filio. Quæ lectio maxime omnium probatur ex 19. MSS. & edit. vet. Rom. Egnat. Fasit. Betul. Legitur in 3. Reg. & 5. vulgatis recentioribus *illi una*; in Goth. *illa una*; quorum vice est *matrimonii*

in impressis quinque.

Lin. 9. *Velit.*] Sic reposui ex antiquissimo codice Regio aliisque sex, referendo ad Platonem; & illud requirunt ea quæ precedunt, & quæ sequuntur. MSS. septem cum editis *velint*.

Lin. 13. *Qui semper.*] MSS. 7. rec. *Qui sapè.*

C A P U T XXII.

De Platonis præceptis, iisdemque reprehensis.

RESTAT ut communio ista nihil aliud habeat, præter adulteria; & libidines; propter quas funditus eruendas, virtus est vel maxime necessaria. Itaque non invenit concordiam, quam quærebat; quia non videbat, unde oriatur. Nam justitia in extraposis nihil momenti habet, ne in corpore quidem: sed tota in hominis mente versatur. Quæ ergo vult homines adæquare, non matrimonia, non opes subtrahere debet; sed arrogantiam, superbiam, tumorem, ut illi potentes & elati pares esse se etiam mendicissimis sciant. Detractâ enim divitibus insolentiâ & iniquitate, nihil intererit, utrumne alii divites, alii pauperes sint, cum animi pares fuerint; quod efficere nulla res alia præter Religionem Dei potest. Putavit igitur se invenisse justitiam, cum eam prorsus everterit; quia non rerum fragilium, sed mentium debet esse communitas. Nam si justitiâ virtutum omnium mater est, cum illæ singulæ

Lin. 4. *In extraposis.*] Stoici non modò res fortuitas, sed etiam corpora ipsa extra nos esse credunt, ut ex Epicteri Enchiridio manifestum est. Non malè cum ipsius Christi doctrinâ congruit, qui rapinas, adulteria, hoc est, *ἀπέχου*, quæ à nobis egrediantur, hominem duntaxat inquinare affirmavit. *Idem.*

Tom. I.

Lin. 10. *Cum animi pares fuerint.*] *Par animi* Lactantius dicit per Græcismum. *Fuerint* reposui ex MSS. & editis Betul. Tornes. Walch. Soubbron. *Sint* cæterorum vulgatorum est.

Lin. 13. *Nam si justitia, &c.*] Justitia namque virtutes in se complectitur omnes, ut

I i

tolluntur, ipsa subvertitur. Tulit autem Plato ante omnia frugalitatem; quæ utique nulla est, ubi proprii nihil habeatur. Tulit abstinentiam; siquidem nihil fuerit, quod abstinence, alienum. Tulit temperantiam, tulit castitatem; quæ virtutes in utroque sexu maximæ sunt. Tulit verecundiam, pudorem, modestiam, si honesta & legitima esse incipiunt, quæ solent flagitiosa & turpia judicari. Sic virtutem dum vult omnibus dare, omnibus ademit. Nam rerum proprietas, & vitiorum, & virtutum materiam continet: communitas autem nihil aliud, quàm vitiorum licentiam. Nam viri, qui multas mulieres habent, nihil aliud dici possunt, quàm luxuriosi ac nepotes. Item mulieres, quæ à multis habentur, non utique adulteræ, quia certum matrimonium nullum est, sed prostitutæ ac meretrices sint necesse est.

Redegit ergo humanam vitam ad similitudinem, non dicam mutorum, sed pecudum ac belluarum. Nam volucres penè omnes faciunt matrimonia, & paria junguntur, & nidos suos tanquàm geniales toros concordie mente defendunt; & foetus suos, quia certi sunt, amant; & si alienos objeceris, abigunt. At homo sapiens contra morem hominum, contraque naturam, sultiora sibi, quæ imitaretur, elegit. Et quoniam videbat in cæteris animalibus officia marium foeminarumque non esse divisa, existimavit oportere etiam mulieres militare, & consiliis publicis interesse, & magistratus gerere, & imperia suscipere. Itaque his arma & equos assignavit: consequens est, ut lanam & telam viris, & infantium

Aristoteles in 5. *Moralium* dicit. Matrem aliarum virtutum vocat, quod reliquas veluti filias in suo quasi sinu & gremio fovet. De quo vide etiam Joannem Stobeum.

Lin. 1. *Tulit autem Plato.*] Rectè. V. seqq. MSS. Jun. & 2. Colb. *Tollit.*

Lin. 3. *Siquidem nihil fuerit, quod abstinence, alienum.*] Hanc lectionem retinent quamplurimi MSS. & excusi: & optima est, quidquid dicat Thomafius; nam rectissime dicimus, rem aliquam abstineri, quasi procul teneri ac prohiberi. Lact. lib. 7. cap. 17. *abstinebat imbres, &c.* Livius: *Romano bello, Fortuna Alexandrum magnum abstinuit.* MSS. 16. rec. & editi octo legunt, *siquidem nihil fuerit, quo abstinence*; Bon. *siquidem nullus fuerit, qui abstineat alieno.* Ex Iſæo.

Lin. 10. *Ac nepotes.*] Id est, consumptores, Horat. Epod. 1. *ævolvi*, intemperantes, & patrimonii dissipatores. In MSS. 1. Reg. 1. Colbert. Pal. & Brun. legitur *ac perdit*, quod est interpretatio vocis *nepotes*.

Lin. 13. *Dicam.*] Ità MSS. At editi, *dico*.

Lin. 15. *Paria junguntur.*] Ità MSS. 3. Reg. 2. Bonon. Cauc. Jun. Cant. Coth. 1. Colb. &c. edit. vet. Rom. Ald. Paris. Florent. & 7. alii. 1. Reg. & 2. Lips. habent *conjunguntur*; quamplures MSS. *jungunt*; tres rec.

& plures edd. *conjungunt*. Columbarum genus hoc maxime nomine celebratur ab Aristotele libro 9. *Histor. Animalium* cap. 7. & à Plinio libro 10. cap. 34.

Ibidem. *Geniales toros.*] Optima lectio, quæ est quamplurimorum MSS. & edit. If. Spark. Walch. In cæteris vulgatis & decem scriptis est *genitales*. At *lectus genialis* est apud Horat. lib. 1. epist. 1. Pers. Satyr. 2. v. 3.

Lin. 18. *Et quoniam videbat.*] Omnia omnium maris ac foeminae miscet officia Plato lib. 7. de Legibus, & in exemplum affert Amazonas, Laconicas Virgines, atque mulieres Sarmatas & Ponticas. Quidni etiam lib. 5. de Republicâ docet, mulieres æquè ut viros ad munia subeunda idoneas, nisi quod sint aliquantò imbecilliores? Sed hoc institutum reprehendit Aristoteles cap. 4. lib. 2. de Republicâ. Taxantur hæc eadem ab Eusebio lib. 3. de Præparat. Evangelicâ cap. 12. In Christianâ Republicâ mulieribus Ecclesiæ muneribus interdictum est. *Beruleius*.

Lin. 22. *Ut lanam & telam viris, &c.*] S. Epiphanius episcopus Constantiæ Cypri, contra hæreses varias scribens, in tertio libro variarum gentium mores recenset, taleque quiddam de Seris refert.

gestationes. Nec vidit impossibilia esse, quæ diceret; ex eo quòd adhuc in orbe terræ, neque tam stulta, neque tam vana ulla gens extiterit, quæ hoc modo viveret.

Lin. 2. *Neque tam vana.*] Sic reposui ex omnibus propè MSS. & 10. vet. excusis. In 1. Colb. & in edit. Ald. legitur *varia*, pro *vana*; in scriptis 3. Reg. & Marm. ac 7. impressis rec. *neque tam sapiens*.

CAPUT XXIII.

De erroribus quorundam Philosophorum, deque Sole & Lunâ.

CUM igitur in tantâ vanitate ipsi philosophorum principes deprehendantur, quid illos minores putabimus, qui nunquàm sibi tam sapientes videri solent, quàm cùm pecuniæ contemptu gloriantur? Fortis animus. Sed expecto quid faciant, & quò ille contemptus evadat. Tradita sibi à parentibus patrimonia tanquàm malum fugiunt, ac deserunt. Et ne in tempestate naufragium faciant, in tranquillo se ultrò præcipitant, non virtute, sed perverſo metu fortes; sicut illi, qui, cùm timent ne ab hoste jugulentur, ipsi se jugulant, ut mortem morte devitent. Sic isti, undè possent gloriam liberalitatis acquirere, sine honore, sine gratiâ perdunt. Laudatur Democritus, quòd agros suos reliquerit, eosque pascuâ publica fieri passus sit. Probarem, si donasset. Nihil autem sapienter fit, quod si ab omnibus fiat, inutile est ac malum. Sed hæc negligentia tolerabilis. Quid ille, qui patrimonium in nummos redactum effudit in mare? Ego dubito utrùmne sanus, an demens fuerit. Abite, inquit,

Lin. 1. *In tantâ vanitate.*] Editi 5. cum 1. Reg. *varietate*.

Lin. 2. *Minores.*] Id est, famæ inferioris Philosophos, de quibus mox sermo habebitur.

Lin. 9. *Undè possent.*] Sic restitui ex omnibus MSS. & edd. præter 2. Reg. rec. & edd. 5, in quibus est, *undè putant*.

Lin. 10. *Democritus.*] Aliter Valer. Max. lib. 8. cap. 7. » At Democritus, inquit, cùm » divitiis censeretur, quæ tantæ fuerunt, ut » pater ejus Xerxis exercitui epulum dare facile potuerit. Quo magis vacuo animo studiis litterarum esset operatus, parvâ admodum summâ retentâ, patrimonium suum patriæ donavit. Laërt. scribit, ipsum suam portionem inter fratres divisisse; sibi quæ aliquantulum pecuniæ in viaticum peregrinationis reservasse. Seneca in libro de Providentiâ: » Democritus, inquit, divitias projecit, onus illas bonæ mentis existimans. Cic. de Finib. 5. ad Laetantium propius accedit. » Cur hæc eadem Democritus, qui (verè falsò ne

» quæreremus) dicitur oculis se privasse? Certè ut quàm minimè animus à cogitationibus abduceretur, patrimonium neglexit, agros deseruit incultos: quid quærens aliud, nisi beatam vitam? Tert. cap. 46. Apol. aliter spontaneam excacationem interpretatur. *Be-tuleius*.

Lin. 13. *Quid ille?*] Crates nimirum Thebanus, Philosophus Cynicus, Diogenis discipulus: ejus meminit Hieron. ad Paulinum de Institutione monach. & lib. 2. adversus Jovinianum refert ejus apophthegma: *Abite* (inquiēbat) *pestum, mala cupiditates; ego vos mergam, ne ipse mergar à vobis*. Et hic quidem Theologus hoc laudi adscribit, nihil aliud quàm pecuniarum contemptum spectans. Sed Apollonius (ut Philost. refert) ipsum eodem reprehendit argumento, quo Laetantius, ut qui nec brutis, nec hominibus utilis fuerit. Verùm hujus submerſionis nec Laërtius, nec Plutarchus meminervat. *Be-tul.*

in profundum, malæ cupiditates; ego vos mergam, ne ipse mergar à vobis. Si tantus pecuniæ contemptus est, fac illam beneficium, fac humanitatem, largire pauperibus: potest hoc, quod perditurus es, multis succurrere, ne fame, aut siti, aut nuditate moriantur. Imitare insaniam saltem furemque Tuditani; sparge populo diripienda. Potes & pecuniam effugere, & tamen benè collocare; quia saluum est quidquid pluribus profuit.

Zenonis autem paria peccata quis probat? Sed omittamus id, quod est ab omnibus semper irrisum. Illud satis est ad coarguendum furiosi hominis errorem, quod inter vitia & morbos misericordiam ponit. Ad-

Lin. 5. *Tuditani.*] De eo Val. Max. lib. 7. cap. 8. Cicero quoque Philip. 3. 6. *Tuditani* nempe ille, ille qui cum pallà & cothurnis nummos populo de rostris spargere solebat.

Lin. 8. *Zenonis autem paria, &c.*] Hieronymus notat hanc labe Jovinianum. Nam Theologi rectè statuunt peccatorum discrimina. Vide Cic. in Paradoxis. Apud Stoicos verò Paradoxon est, *ἐν τῷ τῷ ἀνθρώπῳ καλῶς.* Stoicorum dogmata compendioso fasciculo complectitur Cicero Oratione pro Muranà. *Fuit enim* (inquit) *quidam summo ingenio vir Zeno, cuius inventorum amuli Stoici nominantur. Hujus sententia sunt etiam precepta ejusmodi: Sapientem gratiā nunquā moveri, nunquā cuiusquam delicto ignoscere. Neminem misericordem esse, nisi stultum & levem. Viri non esse, neque exorari, neque placari. Solos sapientes esse: si distortissimi sint, formosos; si mendicissimi, divites; si servitutem serviant, reges. Betul.*

Lin. 10. *Quod inter vitia & morbos misericordiam ponit.*] Dogma Stoicum statuit, misericordiam esse agriitudinem, sive perturbationem contractionemque animi, à ratione alienam. Itaque Sapientes non esse misericordes. Laërt. lib. 7. in Zenone. Cic. Orat. pro Muran. & 4. Tusculanar. quæst. cap. 18. cum Plato & Aristoteles contrā docuerint: *viri boni esse misereri.* Quin & Euripides contrā prorsus quā Stoici, in *Antiochā* apud Stob. tom. 2. tit. 3.

Non imperiti motus est miseresce,

Sed viri sapientis; noxaeque imminet,

Cum sapere sese qui putant, sapiunt nimis.

Verū Stoicorum dogma istud Seneca clarissimè explicat de Clement. lib. 2. cap. 4. 5. *Misericordiam plerique ut virtutem laudant, & bonum hominem vocant misericordem: hac autem vitium animi est. Est enim vitium pusilli animi, ad speciem alienorum malorum*

*succidentis. Et mox: Misericordia agriudo est ob alienarum miseriarum speciem: agriudo autem in sapientem virum non cadit. Denique cap. 6. Misericordia vitium est animorum nimis miseria faventium: quam si quis à sapiente exigit, propè est ut lamentationem exigit, & in alienis superbus gemitus. Porro ista quia durius asperiusque dicta videri poterant, mitigare conatur idem ibidem, ubi subjicit cap. 5. & 6. Sapiens ergo non misereatur; quia & sine miseriā animi non sit: ceterum omnia quæ, qui misereantur, dolentes facerent, hic libens & alacri vultu faciet. Succurret alienis lacrymis, non accedet: dabit manum naufrago, exuli hospitium, egenti stipem: donabit lacrymis maternis filium, & catenas solvi jubebit, & ludo eximet, & cadaver etiam noxium sepeliet. Ac faciet ista tranquillā mente, vultu suo. Ergo non miserebitur sapiens: sed succurret, sed proderit, in commune auxilium natus ac publicum bonum, &c. Quin & Augustinus ipse de moribus Eccles. Cathol. lib. 1. cap. 27. Quare illa omnia, quibus hujuscemodi malis incommodisve resistitur, qui officiosè atque humaniter præbent, misericordes vocantur, etiamsi sapientes usque aded sint, ut jam nullo animi dolore turbentur. Nam quis ignoret, ex eo appellatam esse misericordiam, quod miserum cor faciat, condolentis alieno modo? Quanquā reverà misericordia potius dicta, quod cordi sit aliena miseria. Verū pergit Aug. Et quis non concedat, ab omni miseriā liberum esse debere sapientem, cum subvenit inopi, cum oppressum liberat, cum denique humanitatem suam usque ad sepulturam porrigit mortuorum? etiam id faciat mente tranquillā, nullis aculeis doloris instinctus, sed adductus officio bonitatis, misericors tamen vocandus est; huic enim nihil obest nomen, cum absit miseria. Stoici, quis sapiens sit, aut fuerit, inquit Cicero, *Academ. lib. 4. nec ipsi solent dicere; quique**

mit nobis affectum, quo ratio humanæ vitæ penè omnis continetur. Cùm enim natura hominis imbecillior sit, quàm cæterorum animalium, quæ vel ad perferendam vim temporum, vel ad incurfiones à suis corporibus arcendas, naturalibus munimentis providentia cœlestis armavit: homini autem quia nihil istorum datum est, accepit pro istis omnibus miserationis affectum, qui planè vocatur humanitas, quâ nosmet invicem tuemur. Nam si homo ad conspectum alterius hominis efferretur, quod facere videmus animantes quarum natura solivaga est, nulla esset hominum societas, nulla urbium condendarum vel cura, vel ratio. Sic neque vita quidem satis tuta, cùm & cæteris animalibus exposita esset imbecillitas hominum, & ipsi inter semetipsos belluarum more sævirent. Non minor in aliis dementia.

Quid enim dici potest de illo, qui nigram dixit esse nivem? quàm consequens erat, ut etiam picem albam esse diceret! Hic est ille, qui se idcirco natum esse dicebat, ut cœlum ac solem videret, qui in terrâ nihil videbat sole lucente. Xenophanes dicentibus Mathematicis orbem lunæ duodeviginti partibus majorem esse, quàm terram, stultissimè credidit; & quod huic levitati fuit consentaneum, dixit, intra concavum lunæ sinum esse aliam terram, & ibi aliud genus hominum simili modo vivere, quo nos in hac terrâ vivimus. Habent igitur illi lunatici homines alteram lunam, quæ illis nocturnum lumen exhibeat, sicut hæc exhibet nobis. Et fortasse noster hic orbis alterius inferioris terræ luna sit. Fuisse Seneca inter Stoïcos ait, qui deliberaret, utrùmne Soli quoque suos populos daret: ineptè scilicet, qui dubitaverit. Quid enim perderet, si dedisset? Sed, credo, calor deterrebat, ne tantam multitudinem periculo committeret; ne si æstu nimio periissent, ipsius culpâ evenisse tanta calamitas diceretur.

sapientem, vel sapientis ideam potius, talem nobis delineant, qualem nemo mortalis est unquam consecutus.

Lin. 2. *Natura hominis.*] De hoc in libro de Opificio Dei.

Lin. 7. *Ad conspectum alterius hominis efferretur.*] Optimè judicavit Isæus, pro eo quod in 1. Reg. rec. Bon. Tax. auferretur, legendum esse efferretur. Efferantur enim hominum animi miseratione sublatâ. Sic legunt triginta MSS. ac plurimi editi. *Ex Gallo.*

Lin. 8. *Solivaga.*] Quæ solitariè amat vivere; iisque opponitur quæ gregatim vivunt, ut apes, formicæ aliæque multa.

Lin. 13. *Qui nigram dixit esse nivem.*] Anaxagoras, ut refert Galenus lib. de Simplicibus medicamentis. Non minùs contra communem sensum pugnavit ille, de quo in eodem opere Gal. lib. 9. scribit, cap. 1. quod dixerit, nihil prohibere, quominùs diceretur nix eandem cum igne habere tum qualitatem, tum facultatem. *Berulæus.*

Lin. 15. *Ut cœlum.*] Vide suprâ cap. 9. & infrâ lib. 6. cap. 1.

Lin. 16. *Xenophanes.*] Cic. in Acad. Habitari ait Xenophanes in lunâ, eamque esse terram, in quâ multarum urbium & montium portenta videntur. De hoc lege Lucianum in Icaro Menippo. *Berul.*

Ibidem. *Dicentibus Mathematicis, &c.*] Nescio an Anaximandrum intelligat, cujus auditor fuisse creditur. Dixit autem Anaximander, circulum lunæ decem & novem partibus terrâ majorem esse, ut Plut. in Placitis refert; vel ut Galenus, sex decuplum terræ circulum esse lunæ. Sed apud Plut. Xenophanis sententia est, *σελάνη ἐστὶν νεφέη περιλημένη*, id est, nubem constipatam vel conglobatam: apud Galen. verò, *νεφέη πνευνομένη*, id est, inflamatam nubem. Sed hæc nihil aliud sunt, quàm somnia.

Lin. 18. *Dixit.*] Vide apud Cic. Lucull.

Lin. 23. *Seneca ait.*] Nil de hoc hodiè apud Senecam.

CAPUT XXIV.

De Antipodibus, de Cælo ac Sideribus.

QUID illi, qui esse contrarios vestigiis nostris Antipodas putant, num aliquid loquuntur? aut est quisquam tam ineptus, qui credat esse homines, quorum vestigia sint superiora, quàm capita? aut ibi, quæ apud nos jacent, inversa pendere? fruges & arbores deorsum versum crescere? pluvias, & nives, & grandinem fursum versum cadere in terram? Et miratur aliquis, hortos pensiles inter septem mira narrari, cum philosophi & agros, & maria, & urbes, & montes pensiles faciant? Hujus quoque erroris aperienda nobis origo est. Nam semper eodem modo falluntur. Cum enim falsum aliquid in principio sumpserint, veri similitudine induci, necesse est eos in ea, quæ consequuntur, incurrere. Sic incidunt in multa ridicula; quia necesse est falsa esse, quæ rebus falsis congruunt. Cum autem primis habuerint fidem, qualia sint ea, quæ sequuntur, non circumspiciunt, sed defendunt omni modo; cum debeant prima illa, utrumne vera sint, an falsa, ex consequentibus judicare.

Quæ igitur illos ad Antipodas ratio perduxit? Videbant siderum cursus in occasum meantium; solem atque lunam in eandem partem semper occidere, atque oriri semper ab eadem. Cum autem non perspicerent, quæ machinatio cursus eorum temperaret, nec quomodo ab occasu ad orientem remearent, cælum autem ipsum in omnes partes putarent esse devexum, quod sic videri, propter immensam latitudinem ne-

Lin. 1. *Quid illi, qui esse contrarios vestigiis nostris Antipodas putant?*] De quibus Cicero in Lucull. Lactantius quidem multa hoc capite asserit paradoxa, quo nomine à nonnullis exhibetur. Ego licet illum à vero desessisse fatear, cum tamen gravissimos homines ac sapientissimos habuerit, ut nunc ostendam, suarum opinionum vel auctores, vel sectatores, nã illos magis exhibendos putem, qui virum insignem tam temerè exhibendum putarint. Principiò nullos esse censet Antipodas, id quod asseruere etiam Erathostenes, Polyb. Strabo, Tzetzes in Chiliad. Lucret. libro primo, ad fin. Asseritur & hæc positio apud Plutarch. in Dial. de fac. in or. Lun. Ex nostratibus idem putaverunt S. Augustinus lib. 16. de Civit. Dei cap. 9. sed aliis adductus rationibus; verebatur enim si antipodas dari concederet, ne alius nobis esset humani generis autor præter Adamum. Negat etiam Antipodas Nicolaus de Lira super Genes. in prin-

cipio; & deinde quicumque sphericam terram esse pernegarunt. Veram tamen sententiam de Antipodibus huic adversam probat Macrob. lib. 1. in somn. Scip. ubi Lactantii rationes evertit cap. 5. Plin. 2. Hist. cap. 65. Cleomed. in 1. Meteor. cap. 2. S. Aug. sibi contrarius 2. in Genes. ad litt. cap. 9. &c. Nec amplius ulla hisce quidem temporibus eã de re haberi dubitatio potest, quibus præclarissimi illius Herois Liguris Christophori Columbi ingenio ac virtute alterius hemisphærii quondam incognitæ gentes compertæ jam sunt, ac penitus exploratæ. *Isaus.*

Lin. 6. *Hortos pensiles.*] Intelligit hortos pensiles Semiramidis, de quibus Diodor. l. 2. cap. 10. Strab. 16. pag. 508. & Plinius lib. 36. cap. 14.

Lin. 16. *Quæ igitur illos ad Antipodas ratio perduxit?*] Addidi præpositionem *ad* ex 20. MSS. & 10. editis, utpotè necessariam. In 2. Colb. est. *Antipedas.*

cesse est : existimaverunt , rotundum esse mundum sicut pilam , & ex motu siderum opinati sunt cœlum volvi , sic astra solemque , cùm occiderint , volubilitate ipsâ mundi ad ortum referri. Itaque & æreos orbes fabricati sunt , quasi ad figuram mundi , eosque cælarunt portentosis quibusdam simulacris , quæ astra esse dicerent. Hanc igitur cœli rotunditatem illud sequebatur , ut terra in medio sinu ejus esset inclusa. Quod si ita esset , etiam ipsam terram globo similem ; neque enim fieri posset , ut non

Lin. 1. *Rotundum esse mundum.*] Ratio defumitur ex ejus diurno motu ; is enim manifestat mundum , ac præcipue cœlum , moveri sphericè , seu ad modum spæræ , circa proprium axem ac polos. Planetæ enim ac sidera omnia , imò elementa ipsa , in gyrum ab ortu in occasum , non secùs ac in sphærâ contingit , revolvuntur : quæ omnia argumentato sunt , supremam cœli partem esse sphericam , seu globosam , ac proindè mundum figurâ sphericâ esse præditum.

Ibidem. *Et ex motu siderum opinati sunt cœlum volvi.*] Cœlum volvi negat non modò Lactantius , sed & cum eo Philosophi plures , ac sanctorum Patrum & Doctorum plurimi. Justinus martyr respondens ad quæst. 93. Orthodox. Joan. Chrysost. Homil. 6. & 13. in Genes. & 12. ad pop. Antioch. Cæsarius in fine 1. Dialog. Elias Cretensis ad Oratorem 7. Greg. Nazianz. Isidor. Etymolog. lib. 3. cap. 49. Severianus item , & Acacius qui mundum semisphericum , cœlumque immotum extensum sicut tabernaculum , & fornicem seu cameram putaverunt. Junilius in Hexæmeron , Richardus secundo. Exception. Diodor. & Procop. in Commentar. ad Genes. Philastrius hanc opinionem sacris Scripturis consonam , contrariam autem absonam , & Paganæ potiùs vanitati , quàm Christianæ veritati consentientem scribit in libro de hæresibus ; & S. Augustinus secundo de Genesi ad litter. cap. 10. defendi eam posse putat. Reprobata tamen est à plerisque tum Philosophis , tum Mathematicis , præsertim apud Aristotelem secundo , Cœl. tex. 43. & seqq. *Isaus.*

Lin. 5. *Hanc igitur cœli rotunditatem.*] Cœlum rotundum esse negavit non solùm Lactantius , sed etiam Justinus Martyr respondens ad quæstionem 59. & 130. Orthodox. Basil. Homil. 1. in Genes. Chrysost. Homil. 14. & 27. in Epist. Pauli ad Hebr. & Homil. 2. de incomprehensib. Dei naturâ , Ambros. lib. 1. in Hexæmer. Theophylact. & Theodoret. in cap. 8. Epist. ad Hebr. Cæsarius &

Procop. ubi suprâ , Haimo , Severianus & Acacius. Item Primasius in epist. ad Hebr. Euthymius in Psalm. 103. Elias Cretensis ubi suprâ. Contraria tamen opinio vera est , ab omnibus Philosophis atque Astronomis probata , Cœlum videlicet esse rotundum ; idque demonstrat Ptolemæus novem rationibus 3. cap. lib. 1. edit. magnæ , Aristot. 2. Cœl. tex. 22. & seqq. Sancti Patres idem asseruere : Nazianz. Orat. 4. adversùs Julian. in Orat. 2. de Theolog. in Orat. in sanctum Baptisma , Chrysost. Homil. in Psal. 103. Ambros. Serm. 12. in Psal. 118. S. Augustinus in Genes. ad litter. lib. 1. cap. 10. & lib. 2. cap. 9. Beda de sex dier. Orat. & quæst. in Genes. Magis quoque consonum sacris litteris videtur : initio Ecclesiast. *Oriur sol* , &c. quo de loco videndus est S. Hieronymus ; item 24. Eccli. *Gyrum cœli* , &c. Job. 9. *sub quo curvantur qui portant orbem* , Proverb. 8. Ad Psal. 103. & Isai. 40. ubi dicitur Cœlum à Deo , sicut tabernaculum , vel cameram , vel pellem extensum , respondet S. Augustinus cap. 9. lib. 2. in Genes. ad litter. *Isaus.*

Lin. 6. *Inclusa.*] MSS. 2. Reg. & editi 7. *conclusa.*

Lin. 7. *Ipsam terram globo similem.*] Est terra rotunda ac spherica , non quidem geometricè , sed rudi quodam modo , cùm ejus superficiem valles ac montes asperam reddant. Cujus primum sit argumentum , quòd Sol , stellæ , eclypses circa terram omnibus habitatoribus ita successivè apparent , perindè ac si circa sphæram rotundissimam moverentur , hoc est , regulariter & uniformiter , ita ut locis , v. g. per 15. gradus magis orientali-bus unâ horâ priùs appareant ; atque hoc accidit ubique terrarum secundùm terræ gyrum ab oriente in occasum productum , quod patet ex eclypsum prædictione infallibili , secundùm quam non omnibus eadem horâ , sed diversis apparituræ prænuntiantur : quæ certa prædictio supponit terram esse rotundam. Accedit etiam experientia nautarum , qui dum totum terræ ambitum circumnavigant , eam-

esset rotundum, quod rotundo conclusum teneretur. Si autem rotunda etiam terra esset, necesse esse, ut in omnes cœli partes eandem faciem gerat, id est montes erigat, campos tendat, maria consternat. Quod si esset, etiam sequebatur illud extremum, ut nulla sit pars terræ, quæ non ab hominibus cæterisque animalibus incolatur. Sic pendulos istos Antipodas cœli rotunditas adinvenit.

Quod si quæras ab iis, qui hæc portenta defendunt, quomodò non cadunt omnia in inferiorem illam cœli partem: respondent, hanc rerum esse naturam, ut pondera in medium ferantur, & ad medium connexa sint omnia, sicut radios videmus in rotâ; quæ autem levia sunt, ut nebula, fumus, ignis, à medio deferantur, ut cœlum petant. Quid dicam de iis nescio, qui, cùm semel aberraverint, constanter in stultitiâ perseverant, & vanis vana defendunt; nisi quod eos interdum puto, aut joci causâ philosophari, aut prudentes & scios mendacia defendenda suscipere, quasi ut ingenia sua in malis rebus exerceant, vel ostendant. At ego multis argumentis probare possem, nullo modo fieri posse, ut cœlum terrâ sit inferius, nisi & liber jam concludendus esset, & adhuc aliqua restarent, quæ magis sunt præsentî operi necessaria. Et quoniam singulorum errores percurrere non est unius libri opus, satis sit pauca enumerasse, ex quibus possit qualia sint cætera intelligi.

dem stellarum uniformem ac regularem apparitionem ubique observant. *Jos. Blancanus.*

Lin. 7. *Quomodò non cadunt omnia.*] MS. 1. Regio-Put. *cadant.* MSS. 10. & vet. 2. edit. *Quomodò ergò.* 1. Colb. *igitur.*

Lin. 11. *A medio deferantur.*] Ità restitui ex decem editis & omnibus MSS. præter 3.

Reg. quibus est *differantur*, ut & 3. vulgaris rec.

Lin. 15. *Ostendant.*] Reposui ex MSS. & vet. editis 2. Rom. In cæteris vulgaris legitur, *ostentent.*

Lin. 16. *Multis argumentis.*] Imò nullis. Lin. 20. *Possit.*] MSS. 7. & toridem editi *possint.*

C A P U T XXV.

De addiscendâ Philosophiâ; & quanta ad ejus studium sint necessaria.

NUNC pauca nobis de philosophiâ in commune dicenda sunt, ut confirmatâ causâ peroremus. Summus ille noster Platonis imitator existimavit philosophiam non esse vulgarem, quod eam non nisi docti homines

Lin. 1. *Nunc pauca nobis de philosophiâ.*] Cautè lege hoc caput; nam si Lactantius omnem antiquorum Gentilium philosophiam reprehendit, non satis consultè facit, cùm multa & vera, & recta contineret illa philosophia, quæ usui & utilitati humanæ vitæ essent. Si verò philosophiam in universum damnat, nullo pacto ferendus est, & repugnat communi

Patrum & Ecclesiæ sensui. Vide Alphonsum Castrum l. 13. adversus hæreses, verbo *Scientia*. Brasichelli.

Ibidem. *In commune.*] Omnium MSS. est; præter 4. recentiores, quibus est, ut impressis, *in communi.*

Lin. 2. *Summus ille noster.*] *Διαβολή*, per ironiam. Locus est in Præfatione secundæ Tusc.

Homines assequi possint. » Est (inquit) philosophia paucis contenta iudicibus, multitudinem consultò ipsa fugiens. « Non est ergò sapientia, si ab hominum cœtu abhorret: quoniam si sapientia hominì data est, sine ullo discrimine omnibus data est, ut nemo sit prorsùs, qui eam capere non possit. At illi virtutem humano generi datam sic amplexantur, ut soli omnium publico bono frui velle videantur, tam invidi, quàm si velint deligare oculos aut effodere cæteris, ne solem videant. Nam quid est aliud hominibus negare sapientiam, quàm mentibus eorum verum ac divinum lumen auferre? Quòd si natura hominis sapientiæ capax est, oportuit & opifices, & rusticos, & mulieres, & omnes denique, qui humanam formam gerunt, doceri, ut sapiant; populumque ex omni linguâ, & conditione, & sexu, & ætate conflari. Maximum itaque argumentum est, philosophiam neque ad sapientiam tendere, neque ipsam esse sapientiam, quòd mysterium ejus barbâ tantùm celebratur & pallio. Senserunt hoc adeò Stoici, qui & servis, & mulieribus philosophandum esse dixerunt; Epicurus quoque, qui rudes omnium litterarum ad philosophiam invitat; item Plato, qui civitatem de sapientibus voluit componere.

Conati quidem illi sunt facere, quod veritas exigebat: sed non potuit ultra verba procedi. Primùm, quia multis artibus opus est, ut ad philosophiam possit accedi. Discendæ istæ communes litteræ propter usum legendi, quia in tantâ rerum varietate, nec disci audiendo possunt omnia, nec memoriâ contineri. Grammaticis quoque non parum operæ dandum est, ut rectam loquendi rationem scias. Id multos annos auferat necesse est. Nec oratoria quidem ignoranda est; ut ea, quæ didiceris, proferre atque eloqui possis. Geometria quoque, ac musica, & astrologia necessaria est; quòd hæ artes cum philosophiâ habent aliquam societatem: quæ universa perdiscere neque fœminæ possunt, quibus intra puberes annos officia mox usibus domesticis profutura discenda sunt; neque

Tusc. Quæst. MS. 1. Bonon. antiq. habet, Cicero summus ille noster. Ità enim se habet ille locus: Plato quidem in politicis delectum facit, videri (id est spurios) excludens à sapientia studio, ymoisi (id est legitimos) admittens. Sed Plato in Euthydemo hæc ait, cum sit finis hominibus in universum omnibus propositus felicitas, felicitas autem in sapientiâ consistat, relinqui ut omnes sapientia studio se dedant.

Lin. 1. Possint.] Ità multi optimi & veterimi MSS. In rec. 2. est possunt; in 3. rec. & in excusis possent.

Ibidem. Inquit.] Cicero lib. 2. Tuscul. n. 1. Lin. 9. Lumen.] Quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.

Lin. 10. Oportuit & opifices.] Ex MSS. addidi &, quam voculam sequentia postulare

videntur.

Lin. 14. Mysterium ejus barbâ tantùm, &c.] Philosophi enim promissam barbâ habebant, ac pallio amiciebantur: de quo supra. If. Vide etiam infra lib. 5. cap. 2.

Ibidem. Quòd mysterium.] Rectè itaque Herodes Atticus apud Gell. lib. 9. cap. 2. mendico, qui habitu philosophiam profitebatur, respondit: Barbâ & pallium video, philosophum non video. Vide proverbium, Tragica simia: item aliud, Barbâ tenès Sapientes.

Lin. 15. Stoici.] De hoc vide Senecam Epistol. ad Martiam.

Lin. 17. Item Plato.] MS. 1. Reg. vetustissimus, idem; Cotton. Ita non Plato.

Lin. 21. Discenda ista communes litteræ.] MSS. Clarom. & Brun. Discenda sunt communes litteræ.

servi, quibus per eos annos vel maximè serviendum est, quibus possunt discere; neque pauperes, aut opifices, aut rustici, quibus in diem victus labore est quærendus. Ob eam causam Tullius ait abhorre à multitudine philosophiam. Atenim rudes Epicurus accipiet. Quomodò ergò illa, quæ de principiis rerum dicuntur, intelligent, quæ perplexa & involuta vix etiam politi homines assequuntur?

In rebus igitur obscuritate implicitis, & ingeniorum varietate confusis, & eloquentium virorum exquisito sermone fucatis, quis imperito ac rudi locus est? Denique nullas unquam mulieres philosophari docuerunt, præter unam ex omni memoriâ Themisten; neque servos, præter unum Phædonem, quem malè servientem redemisse ac docuisse Cebetem tradunt. Enumerant etiam Platonem, ac Diogenem; qui tamen servi non fuerunt: sed his servitus evenerat; sunt enim capti. Platonem quidem redemisse Aniceris quidam traditur sestertiis octo. Itaque infestatus est conviciis hunc ipsum redemptorem Seneca, quòd parvo Platonem æstimaverit. Furiosus, ut mihi videtur, qui homini fuerit iratus, quòd non multam pecuniam perdidit: scilicet aurum appendere debuit, tantum pro mortuo Heclore, aut tantum ingerere nummorum, quantum

Lin. 3. *Tullius.*] Vide Ciceron. ubi supra not. ad lin. 2.

Lin. 10. *Themisten.*] Putat fortasse Leonitii conjugem, ad quam Epicurus scripsisse legitur. Quid dicemus de Themistocleâ, Pythagoræ sorore? quid de aliis pluribus, quarum benè longum catalogum Textor recenset? *Betuleius.* Vide Histor. mulierum Philosopharum Ægidii Menagii Lugduni 1682. in 12. Hi tamen Autores non omnes enumerant.

Lin. 11. *Phædonem.*] MSS. 28. corruptè *Pythagoram.* Apud Laërt. dubium est, Crito ne an Alcibiades eum ex Socratis admonitione redemerit. Gellius tamen cum Lactantio facit; qui lib. 2. cap. 18. de Phædone sic scribit: Phædon Elidenis ex cohorte illâ Socraticâ fuit, Socraticque & Platoni perquam fuit familiaris. Ejus nomini Plato illum librum divinum de Immortalitate animæ dedit. Is Phædo servus fuit, formâ atque ingenio liberali, & (ut quidam scripserunt) à lepore domino puer ad merendum coactus. Eum Cebes Socraticus, hortante Socrate, emisse dicitur, habuisseque in Philosophiæ disciplinis; atque is postea philosophus illustris fuit, sermonesque ejus de Socrate admodum elegantes leguntur. Lege post hunc Macrob. lib. 1. Sat. 2. *Betul.* Pro *Phædonem*, in MSS. 28. & 2. vet. edit. Rom. videtur fuisse intrusum Pythagoræ nomen: sed malè; nusquam enim legimus Pythagoram servum fuisse, & à Ce-

bete emptum ac Philosophicis imbutum.

Ibidem. *Cebetem tradunt.*] Abest *Cebetem* à MSS. & 2. vet. edit. Rom. In MSS. 14. est, *traduntur.*

Lin. 12. *Platonem.*] De Platonis servitute à Dionysio Juniori Tyranno, vide Laërtium.

Ibidem. *Ac Diogenem.*] Gellius & Macrob. iisdem locis: Diogenes etiam Cynicus servitutem servivit: sed is ex libertate in servitutem venum ierat. Quem cum emere vellet Xeniares Corinthius, & quid artificii novisset, percunctatus foret: Novi, inquit Diogenes, hominibus liberis imperare. Tum Xeniares responsum ejus miratus emit, & munusculum filiosque suos ei tradens: Accipe (inquit) liberos meos, quibus imperes. Confer cum his etiam Laërt. *Betul.*

Lin. 14. *Sestertiis octo.*] Hæc summam faciunt ducentorum aureorum coronatorum.

Lin. 16. *Ut mihi videtur.*] Delevi quidem, quod ab omnibus MSS. & nonnullis editis abest.

Lin. 17. *Multam pecuniam.*] Sic reposui ex omnibus MSS. ac veteribus editis 2. Rom. Tornes. & Soubron. In 12. vulgatis est, *multum pecunia.*

Lin. 18. *Mortuo Heclore.*] Historia est apud Homer. Iliad. 6. Diſtyn Cretensem lib. 3. & Virgil. lib. 1. Æneid. Cicero actione 7. Verri hoc crimen objicit, quod cum multis in Sicilia occidisset, cadavera non nisi accepto pre-

venditor non poposcit. Ex Barbaris verò nullum, præter unum Anacharsim Scytham; qui philosophiam ne somniasset quidem, nisi & linguam, & litteras antè didicisset.

tio patribus & cognatis ad sepulturam red-
deret.

Lin. 1. *Anacharsim Scytham.*] Is fuit Scytharum Regis frater, matre Græcâ: ex patriâ Athenas profectus. Vita ejus est libro primo apud Laërt. Insignis Luciani Dialogus hujus nomine inscriptus est, in quo de juventutis exercitiis cum Solone disputat. De Anacharside Plutarchum in vitâ Solonis. *Betul.*

Lin. 3. *Et litteras.*] Expunxi *Gracas*, quod à cunctis MSS. ac veteribus editis 2. Rom. & *Betul.* abest.

CAPUT XXVI.

Sapientiam sola doctrina Cœlestis largitur; & quàm sit efficax lex Dei.

QUOD ergò illi poscente naturâ faciendum esse senserunt, sed tamen neque ipsi facere potuerunt, neque à philosophis fieri posse viderunt, sola hæc efficit doctrina cœlestis; quia sola sapientia est. Illi scilicet persuadere cuiquam poterunt, qui nihil persuadent etiam sibi? aut cujusquam cupiditates oppriment, iram temperabunt, libidinem coërcebunt, cum ipsi & cedant vitiis, & fateantur, plus valere naturam? Dei autem præcepta, quia & simplicia, & vera sunt, quantum valeant in animis hominum, quotidiana experimenta demonstrant. Da mihi virum, qui sit iracundus, maledicus, effrænatus: paucissimis Dei verbis

— *Tam placidum, quàm ovem, reddam.*

Da cupidum, avarum, tenacem: jam tibi eum liberalem dabo, & pecuniam suam plenis manibus largientem. Da timidum doloris ac mortis: jam cruces, & ignes, & taurum contemnet. Da libidinosum, adulterum, ganeonem: jam sobrium, castum, continentem videbis. Da crudelem & sanguinis appetentem: jam in veram clementiam furor ille mutabitur. Da injustum, insipientem, peccatorem: continuò & æquus,

Lin. 1. *Poscente naturâ.*] Distante lege naturæ, non corruptâ illâ, sed primogenitâ. Nam sub finem hujus capituli, naturæ vocabulum usurpat. pro vitiatâ illâ, adeòque pro ingenio, sive (ut cum Apostolo loquar) lege carnis. *Betul.*

Lin. 6. *Dei autem præcepta, &c.*] Non per se, sed per concomitantem S. Spiritûs efficaciam.

Lin. 10. *Tam placidum.*] Id ex Terentii Adelphi act. 4. scen. 1. ac docet Lactantius quòd Christianum nil magis deceat, quàm simplicitas.

Lin. 12. *Plenis manibus largientem.*] Op-

tima lectio vetustiorum MSS. & plurium editorum. Scripti 13. & vulgati sex propriis.

Ibidem. *Plenis manibus.*] Hoc est, ampliter, copiosè, prolixè, minimèque malignè. Hæc Eras. in Chil. Jacobus in suâ Epistolâ cap. 3. confert mundanam sapientiam cum cœlesti v. 13. & seqq.

Lin. 13. *Cruces, & ignes, & taurum contemnet.*] Hæc eruditis viris & nobis verior visa est lectio, quàm intrusum & pericula 23. Manuscriptorum & 7. editorum, pro quo est & *Perilli*, in 1. Cauc. & *Phalaridis*, in 3. scriptis & 4. impressis: quæ omnia nobis videntur esse glossæmata.

& prudens, & innocens erit. Uno enim lavacro malitia omnis abolebitur. Tanta divinæ sapientiæ vis est, ut in hominis pectus infusa, matrem delictorum stultitiam uno semel impetu expellat: ad quod efficiendum, non mercede, non libris, non lucubrationibus opus est. Gratis ista fiunt, facile, citò; modò pateant aures, & pectus sapientiam sitiat. Nemo vereatur: nos aquam non vendimus, nec solem mercede præstamus. Dei fons uberrimus atque plenissimus patet cunctis; & hoc cœleste lumen universis oritur, quicumque oculos habent. Num quis hæc philosophorum aut unquam præstitit, aut præstare, si velit, potest? Qui cùm ætates suas in studio philosophiæ conterant, neque alium quemquam, neque seipsum (si natura paululùm obstitit) possunt facere meliores. Itaque sapientia eorum, ut plurimum efficiat, non excidit vitia, sed abscondit. Pauca verò Dei præcepta sic totum hominem immutant, & exposito vetere novum reddunt, ut non cognoscas eundem esse.

Lin. 1. *Uno enim lavacro, &c.*] Baptismatis scilicet sacro fonte.

Lin. 3. *Stultitiam uno semel impetu expellat.*] Hoc est, hominis malitiam universaque peccata depellit Baptismus.

Lin. 5. *Nemo vereatur: nos aquam non vendimus.*] Tali interpunctione hæc distinguunt MSS. 9. Reg. 3. Colbert. sexque alii, & edit. Rom. 1470. In 3. Colbert. nulla distinctio; in 2. scriptis rec. & 17. excusis legitur *Nemo vereatur nos, aquam non vendimus.*

Lin. 6. *Aquam non vendimus.*] Materiam Baptismatis, ut vides. Id est, gratis illud Sacramentum omnibus conferimus. Et quidem secutis temporibus à variis diversorum regnorum Conciliis prohibitum est, ne quid pro baptismi collatione exigeretur. Inter hæc sunt

Concilia Eliberit. can. 48. Brachar. can. 7. Emerit. an. 666. Tribur. an. 895. Lemovic. an. 1034. Bituric. 1438. Mediolanense sub S. Carolo Borromæo, Gelasius Papa epist. ad universos Lucaniæ episcopos cap. 7. Constitutiones Gallonis S. R. E. Cardinalis circa annum 1208. cap. 2. Ritualia omnia.

Lin. 7. *Lumen.*] Vide Joan. 1. & 5. capita.

Lin. 12. *Excidit vitia.*] Sic omnes ferè MSS. In 3. Reg. ex Marin. & editis 6. *excindit*; in 10. impressis *excindit*.

Lin. 14. *Vetere.*] Vide Paulum ad Ephes. 4. & Colossenses 3. *Exposito vetere*, scilicet homine, id est ejecto. Canterus atque alii, loco vocis *exposito*, legendum putant *expuncto*, quæ conjectura non est contemnenda; utinam Manuscriptis esset roborata!

CAPUT XXVII.

Quàm parum Philosophorum præcepta conferant ad veram sapientiam, quam in solâ Religione invenies.

QUI ergò? nihilne illi simile præcipiunt? Imò permulta; & ad verum frequenter accedunt. Sed nihil ponderis habent illa præcepta, quia sunt humana, & autoritate majori, id est divinâ illâ, carent. Nemo igitur credit; quia tam se hominem putat esse, qui audit, quàm est ille, qui præcipit. Prætereà nihil apud eos certi est, nihil quod à scientiâ veniat. Sed cùm omnia conjecturis agantur, multa etiam diversa & varia proferantur, stultissimi est hominis, præceptis eorum velle pa-

Lin. 5. *Quod à scientiâ veniat.*] Ità MSS. fermè editis. In 1. Bonon. & 10. scriptis rec. 2. veterrimi Reg. aliique plures, cum cunctis est, *quod ad scientiam veniat.*

rere, quæ utrùm vera sint, an falsa, dubitatur; & ideò nemo paret, quia nemo vult ad incertum laborare. Virtutem esse Stoïci aiunt, quæ sola efficiat vitam beatam. Nihil potest verius dici. Sed quid, si cruciabitur aut dolore afficietur? Poteritne quisquam inter carnifices beatus esse? Imò verò illatus corpori dolor materia virtutis est: itaque ne in tormentis quidem miser est. Epicurus multò fortiùs. Sapiens (inquit) semper beatus est; & vel inclusus in Phalaridis tauro hanc vocem emittet: Suave est, & nihil curo. Quis eum non irriferit? Maximè, quòd homo voluptarius personam sibi viri fortis imposuit, & quidem supra modum. Non enim fieri potest, ut quisquam cruciatus corporis pro voluptatibus ducat, cùm satis sit, ad officium virtutis implendum, perferre ac sustinere. Quid dicitis Stoïci? Quid tu Epicure? Beatus est sapiens, etiam cùm torquetur. Si propter gloriam patientiæ; non fruetur; in tormentis enim fortasse morietur. Si propter memoriam; aut non sentiet, si occidunt animæ, aut si sentiet, nihil ex eâ consequetur.

Quis ergò alius fructus est in virtute? quæ beatitudo vitæ? ut æquo animo moriatur? Bonum mihi affertis unius horæ, aut fortasse momentî, propter quod non expediat in totâ vitâ miseris & laboribus confici. Quantum autem temporis mors occupat? quæ cùm veniat, utrùm æquo an iniquo animo eam subieris, jam nihil refert. Ita fit, ut nihil aliud ex virtute capetur, nisi gloria. Sed hæc aut supervacua & brevis est, aut pravis hominum iudiciis non sequetur. Nullus igitur ex virtute fructus est, ubi

Lin. 2. *Virtutem esse Stoïci aiunt.*] Laërtius Zenonem & Chrysippum hujus assertio- nis autores citat. Disputant super hâc quæ- stione Cicero in 5. Tusc. quæst. Seneca epist. 92. Lactantius probat Gentilium sententiam, quam tamen aliter atque ipsi, intelligit: ita nimirum, quòd virtus, quæ ex fide Christianâ nascitur, ad æternam felicitatem conse- quendam sufficiat; quum Gentilium sensus sit, virtutem sibi sufficere, neque indigere cujusquâ laude, vel gloriâ, neque præsidio fortunæ parere, perficereque beatitudinem. Hinc definitivè etiam Cic. in 1. de Legibus virtutem, perfectam in se & ad summum per- ductam naturam. *Betuleius.*

Lin. 6. *Sapiens, inquit, semper beatus est.*] Apud Ciceronem in 2. Tusc. quæst. sub ini- tium de hâc Epicuri constantiâ sic legimus: » Epicurus affirmat, si uratur sapiens, si crucie- » tur, expectas fortasse dum dicat, patietur, » perferet, non succumbet. Magna meherculè » laus, & eo ipso, per quem juravi, Hercule » digna. Sed Epicuro homini aspero & duro » non est hoc satis. In Phalaridis tauro si erit, » dicet: Quàm suave est hoc, quàm hoc non » curo. Suave etiam? an parùm est, si non est » amarum, &c. « De Perillo notior est historia, quàm quæ referri debeat. Vide, si voles, Plin.

lib. 34. cap. 8. Proverb. apud Erasum. Phala- ridis imperium. *Betuleius.*

Lin. 13. *Si propter gloriam patientia; non fruetur.*] Sic legunt 6. Reg. 1. Colbert. Bon. 2. Brun. Em. Cauc. Ultr. atque ita legen- dum esse contendo; ut enim rectè affirmat Tho- masius, si, ut est in aliis 4. MSS. & editis, legatur *patientia fruetur*, nullum habebimus sensum: hoc autem intendit Lactantius, homi- nes non ita felices futuros inter calamitates, ut clamat Epicurus. Si enim propter gloriam patientiæ patietur, non poterit frui illâ glo- riâ statim moriturus. MSS. 1. Reg. Pal. & ed. Rom. 1468. pro *fruatur*, habent *fruat.*

Lin. 19. *Veniat.*] rectè. At aliis *venit.*

Ibidem. *Utrùm æquo an iniquo animo eam subieris.*] Omittas in antiquo Bononiensi & in 5. excusis duas voces *an iniquo* restitui ex cæteris editis & 27. MSS. nisi quòd in 2. Colb. & 1. Clarom. est *aut iniquo.*

Lin. 22. *Non sequetur.*] Scilicet gloria. 1. Bon. rec. & ed. II. *non sequitur.* MS. Jun. & 9. editi ferunt *non sequenda*, quod non co- hæret. Hanc lectionem nostram ita Thoma- sius interpretatur, ut dicat Lactantius, prava hominum iudicia effectura esse, ut nulla indè, id est ex virtute, gloria oriatur, ubi fuerit vera & solida gloria, vel vita digna hâc gloriâ.

virtus mortalis est & caduca. Ita qui hæc locuti sunt, umbram quamdam virtutis videbant, ipsam virtutem non videbant. Defixi enim fuerunt in terram, nec vultus suos in altum erigebant, ut eam possent intueri,

Quæ sese à cæli regionibus ostentabat.

Hæc causa est, cur præceptis eorum nullus obtemperet: quoniam aut ad vitia erudiunt, si voluptatem defendunt; aut si virtutem asserunt, neque peccato poenam minantur, nisi solius turpitudinis, neque virtuti ullum præmium pollicentur, nisi solius honestatis & laudis, cum dicant, non propter seipsam expetendam esse virtutem.

Beatus est igitur sapiens in tormentis: sed cum torquetur pro fide, pro iustitiâ, pro Deo, illa patientia doloris beatissimum faciet. Est enim Deus, qui solus potest honorare virtutem; cujus mercès immortalitas sola est: quam qui non appetunt, nec religionem tenent, cui æterna subjacet vita, profectò neque virtutis vim sciunt, cujus præmium ignorant; neque in cælum spectant, quod ipsi se facere putant, cum res non vestigabiles quærunt, quia ratio in cælum spectandi nulla alia est, nisi aut religionem suscipere, aut animam suam immortalem esse credere. Quisquis enim aut Deum colendum esse intelligit, aut immortalitatis spem sibi propositam habet, mens ejus in cælo est; & licet id non aspiat oculis, animæ tamen lumine aspicit. Qui autem Religionem non suscipiunt, terreni sunt; quia Religio de cælo est, & qui animam putant cum corpore interire, æquè in terram spectant, quia ultra corpus quod est terra, nihil ampliùs vident, quod sit immortale. Nihil igitur prodest hominem ita esse fidum, ut recto corpore spectet in cælum; nisi eredâ mente Deum cernat, & cogitatio ejus in spe vitæ perpetuæ tota versetur.

Lin. 1. *Ita qui hæc locuti sunt.*] Sic veterini & optimi MSS. Bonon. & Reg. aliique cum editis quinque. In scriptis 15. rec. & 11. impressis, *Itaque qui hæc locuti sunt*; in rec. 1. Reg. & 1. Colb. *Itaque qui hoc.*

Lin. 2. *Videbant.*] Utrobique ex MSS. repositum, Editi habent bis, *viderunt.*

Ibidem. *Defixi.*] MSS. 8. rec. & edd. 5. *Deflexi.* Cæteri ut in textu.

Lin. 5. *Ostentabat.*] Manuscriptorum est; ostendebat editorum, & Lucretii vulgati. Versus ille Lucretii est libro 1. initio.

Lin. 8. *Virtuti.*] Emendavi ex MSS. & melioribus editis. Sex impressi habent *virtute.*

Lin. 16. *Cum res non vestigabiles quærunt.*] Ità vetusti codices MSS. Vitiosè recentiores & impressi, *cum res non investigabiles.* Quasi dicat Lactantius eos, qui nullam religionem

habent, & animam putant esse mortalem, nihil causæ habere, cur in cælum spectent; quia si ibi mortalitatem animarum & impietatem quærunt, res quærunt non vestigabiles; hoc est quæ inveniri non possunt. Si verò legas *non investigabiles*, contrariùs erit sensus; & planè nullus. Hæc ex *Thomasio.* Attamen Cellarius & Heumannus autoritate antiquarum editionum freti putant legendum esse *non investigabiles.* Videant igitur eruditi quam lectionem sibi amplectendam esse existiment.

Lin. 18. *Aut religionem suscipere.*] Doctiss. Rivetus in Notis suis MSS. legit *susplicere*; sed in nullo, quod sciam, MS. sic legitur. *Gablaus.* Infra, *religionem non suscipiunt.*

Lin. 20. *In cælo est.*] Nam cogitatio nostra in cælis esse debet, ait Paulus.



CAPUT XXVIII.

*De verâ Religione, deque Naturâ ; Fortuna num sit Dea;
& de Philosophiâ.*

QUAPROPTER nihil aliud est in vitâ, quo ratio, quo conditio nostra nitatur, nisi Dei, qui nos genuit, agnitio & religiosus ac pius cultus: undè quoniam philosophi aberraverunt, sapientes utique non fuerunt. Quæsierunt illi quidem sapientiam: sed quia non ritè quærebant, prolapsi sunt longius; & in tantos errores inciderunt, ut etiam communem sapientiam non tenerent. Non enim tantùm Religionem asserere noluerunt: verùm etiam sustulerunt; dum specie falsæ virtutis inducti, conantur animos omni metu liberare: quæ Religionis everasio naturæ nomen invenit. Illi enim, cùm aut ignorarent, à quo esset effectus mundus, aut persuadere vellent, nihil esse divinâ mente perfectum, naturam esse dixerunt rerum omnium matrem, quasi dicerent, omnia suâ sponte esse nata: quo verbo planè imprudentiam suam confitentur. Natura enim, remotâ providentiâ & potestate divinâ, prorsus nihil est. Quòd si Deum naturam vocent, quæ perversitas est, naturam potius quàm Deum nominare? Si autem natura ratio est, vel necessitas, vel conditio nascendi, non est per seipsam sensibilis: sed necesse est mentem esse divinam, quæ suâ providentiâ nascendi principium rebus omni-

Lin. 7. *Specie falsa virtutis.*] MSS. 1. Colbert. & Brun. *falsâ.*

Lin. 9. *Natura nomen invenit.*] De naturâ, testante Galeno, scripserunt Plato, Hippocrates, Empedocles, Parmenides, Melissus, Alcmaeon, Heraclitus, Epicurus. Vocabulum naturæ variè usurpatur à Latinis. Nam quandoque pro indole, ingenio, habitu accipitur, quandoque pro mente, sapiens pro substantiâ, præsertim apud Ciceronem: communior tamen huius usus est, ut pro nascendi conditione rationeque accipiatur. Lactantius autem, dum significationes istas confundit, sese magis involvit, quàm explicat: alioqui non immeritò damnans eos, qui Deum rerum conditorem suâ gloriâ fraudantes, Naturam quamdam creatricem, & administratricem rerum constituunt; cùm Natura (quæ) nihil aliud sit, quàm lex & voluntas æterna Dei creatis & administrantis per ipsam omnia. Nam verbalia Græcorum in *α*, sapissimè actionem agendique facultatem significant. Mirari quis posset, cur Naturæ vocem suspectam reddere nitatur, cùm ea non modò in utriusque Testamenti voluminibus crebrò occurrat le-

gentibus, sed etiam apud scriptores Ecclesiasticos antiquissimos. Neque enim ex sese vel est quidquam, vel movetur, quæ nihil aliud quàm Dei nutus est, & (ut dixi) voluntas æterna. Deus autem Natura quidem esse potest, si non *quædam*, sed *volens* intelligas. Nam sic non Cicero modò, sed etiam ipse Augustinus, creaturam *volens* transtulerunt, non de Deo modò, sed etiam de aliis substantiis. Nam in 2. de Moribus Manichæorum libro cap. 1. dicit, verbo substantivo (nihil refert sive *est*, undè *volens* deducitur; sive *sum*, undè *Essentia*, intelligas) subesse manentis in se, atque incommutabiliter sese habentis naturæ significationem. Hanc nihil aliud quàm Deum possumus dicere. Idem Augustinus lib. 2. de Animâ. Quare Lactantius hoc quoque, quod sano cum intellectu & legi & intelligi poterat, præter meritum videtur acerbius reprehendere. Quam quidem quæstionem cap. 10. de Irâ Dei refricat. *Beruleius.*

Lin. 14. *Si Deum naturam vocent.*] Quæ Senecæ sententiâ fuit. Vide suprâ lib. 1. c. 9.

Lin. 16. *Sed.*] Ex MSS. reposui; in editis est *quia*.

bus præbeat. Aut si natura est cœlum atque terra, & omne, quod natum est, non est Deus natura, sed Dei opus.

Non dissimili errore credunt esse fortunam, quasi deam quamdam res humanas variis casibus illudentem; quia nesciunt, unde sibi bona, & mala eveniant. Cum hæc se compositos ad præliandum putant; nec ullam tamen rationem reddunt, à quo & quam ob causam: sed tantum cum fortunâ se digladiari momentis omnibus gloriantur. Jam quicumque aliquos consolati sunt ob interitum amissionemque carorum, fortunæ nomen acerrimis accusationibus prosciderunt; nec omninò ulla eorum disputatio de virtute est, in quâ non fortuna vexetur. M. Tullius in suâ Consolatione pugnasse se semper contra fortunam loquitur, eamque à se esse superatam, cum fortiter inimicorum impetus retudisset; ne tum quidem se ab eâ fractum, cum domo pulsus patriâ caruit: tum autem, cum amisit carissimam filiam, victum se à fortunâ turpiter confitetur. Cedo, inquit, & manum tollo. Quid hoc homine miserius, qui sic jaceat? Insuper, inquit: sed qui proficitur se esse sapientem. Quid ergò sibi vult assumptio nominis? Quid contemptus ille rerum, qui magnificis verbis prætenditur? Quid dispar cæteris habitus? Aut cur omnino præcepta sapientiæ datis, si nemo, qui sapiat, adhuc inventus est? Et quisquam nobis invidiam facit, quia philosophos negamus esse sapientes? cum ipsi nec scire se quidquam, nec sapere fateantur. Nam si quandò ita defecerint, ut ne affingere quidem quidquam possint, quod faciunt in rebus cæteris: tum verò ignorantia admonentur, & quasi furibundi exiliunt, & exclamant se cæcos esse & excordes. Anaxagoras pronuntiat circum-

fusa

Lin. 3. *Non dissimili errore.*] In hunc Gentilium errorem invehitur S. Augustinus lib. 4. de Civit. Dei cap. 18. & 19.

Lin. 10. *Vexetur.*] Omnium penè MSS. & editorum est; scripti 1. Bon. antiq. 1. Colb. & 3. editi legunt *versetur*; 1. Reg. rec. *veretur*.

Lin. 11. *Eamque à se esse superatam.*] MSS. 3. Reg. Lips. Goth. & edit. Cellar. post *à se* addunt *semper*, quod cæteri MSS. & editi respuunt, neque necessarium videtur, cum mox præcesserit. Vide & Tusculan. quæstiones Ciceron. lib. 5. *Occupavite*, inquit, *fortuna, atque cepi, omnesque aditus tuos exclu-* *si, ut ad me aspirare non posses.*

Lin. 15. *Inquit.*] Idem Cicero in fragmentis de Consolatione.

Ibidem. *Et manum tollo.*] Ità legendum est ex MSS. & ex ipso Cicerone. Theod. Canterus ita correxit. Ita habent edit. antiquiss. Rom. 1470: & Veneta 1490. editi legunt, *en manum tollo*. Qui superabantur ac victos se agnoscebant, manum dabant: hinc Virgil. lib. XII. *Æneid. tendere palmas* dixit. Cicero

in Lælio, *ad extremum det manus, vincique se patiat.* Item Theocrit. Eidyllio 23.

Lin. 16. *Inquit.*] Sic omnes MSS. & veteres edd. Rom. & Paris. vulgati 12. *inquis.*

Lin. 19. *Datis.*] Secutus sum librorum MSS. penè omnium & optimorum auctoritatem. Quinque recentissimi habent *dat*; 1. Lips. *data sunt*; 2. Reg. recent. & 1. Colb. cum editis *dantur*. Non malè.

Ibidem. *Qui sapiat.*] Reposui ex omnibus MSS. & plerisque editis. Cæteris vulgatis est, *sapit*.

Lin. 20. *Facit.*] In quibusdam editionibus, *faciat*.

Lin. 22. *Affingere.*] Omnium ferè MSS. est & edition. Vulgat. accedentibus 3. Colb. in quibus est *affigere*; MS. Tornes. *attingere*. Vulgati legunt *effingere*.

Lin. 24. *Anaxagoras, &c.*] Hæc videntur ex primo Academicorum Ciceronis desumpta esse, ubi de Academicorum ἀκαδημαῖα scribit. Verba Ciceronis sunt: » Tum ego, cum Ze- » none, inquam, ut accepimus, Arcefilas sibi » omne certamen instituit, non pertinaciâ aur » studio

fusa esse tenebris omnia. Empedocles angustas esse sensuum semitas queritur, tanquam illi ad cogitandum rheda & quadrigis opus esset. Democritus quasi in puteo quodam sic alto, ut fundus sit nullus, veritatem jacere demersam; nimirum stultè, ut cætera. Non enim tanquam in puteo demersa veritas est, quò vel descendere, vel etiam cadere illi licebat, sed tanquam in summo montis excelsi vertice, vel potius in cælo, quod est verissimum. Quid enim est, cur eam potius in imum depressam diceret, quàm in summum levatam? nisi fortè mentem quoque in pedibus, aut in imis calcibus constituere malebat potius, quàm in pectore, aut in capite.

Aded remotissimi fuerunt ab ipsâ veritate, ut eos ne status quidem sui corporis admoneret, veritatem in summo illis esse quærendam. Ex hac desperatione confessio illa Socratis nata est, quâ se nihil scire dixit, nisi hoc unum, quod nihil sciat. Hinc Academiae disciplina manavit; si tamen disciplina dici potest, in quâ ignoratio & discitur, & docetur. Sed ne illi quidem, qui scientiam sibi assumpserunt, id ipsum, quod se scire putabant, constanter defendere potuerunt. Qui, quoniam ratio illis non quadrabat, per ignorantiam rerum divinarum tam varii, tam incerti fuerunt, sibi quæ sapè contraria differentes, ut quid sentirent, quid vellent, statuere ac dijudicare non possis. Quid igitur pugnes adversus eos homines, qui suo sibi gladio pereunt? Quid labores, ut eos destruas, quos sua ipsos destruit atque afficit oratio? Aristoteles (inquit Cicero) veteres

studio vincendi (ut mihi quidem videtur)

sed earum rerum obscuritate, quæ ad confessionem ignorationis adduxerunt Socratem, & veluti amantes Socratem, Democritum, & Anaxagoram, Empedoclem, omnes penè videntes, qui nihil cognosci, nihil percipi, nihil sciri posse dixerunt; angustos sensus, imbecillos animos, brevia circula vitæ, & (ut Democritus) in profundo veritatem esse demersam. Hoc posterius legitur etiam in alio, quod extat, Academicarum quæst. fragmento: Naturam accusa, quæ in profundo veritatem, ut ait Democritus, penitus abstruserit. Betul.

Lin. 3. Quasi in puteo.] Vide Cicero, in 1. Academic. cap. 12.

Lin. 4. In puteo demersa veritas est.] Ità cum vet. 8. excusis ferunt cuncti MSS. præter duos Reg. rec. qui habent in puteum. Sed & apud Ciceronem 1. Academic. Quæst. cap. 12. effertur sexto casu: Democritus dixit, in profundo veritatem esse demersam.

Lin. 12. In summo illis.] Veteres editiones legunt illis in summo.

Lin. 14. Nisi hoc unum.] Istud vide apud Plat. in Apolog. Phædon, Criton, & apud Ci-

Tom. I.

cer. 1. Acad. quæst. sub init.

Lin. 19. Sapè.] MSS. 6. rec. semper.

Ibidem. Quid sentirent, quid vellent.] MSS. 10. rec. cum edit. Betul. quid sentiant, quid velint. MSS. Cotton. quid sentire vellent.

Lin. 20. Statuere.] Sic antiquissimi codices Bonon. 3. Reg. Cauc. 3. Oxon. cum editis octo. Recentiores scripti 23. cum vet. impressis 8. ferunt satis statuere.

Lin. 21. Sui sibi gladio pereunt.] MS. 1. Clarom. à secundâ manu, suo sese gladio peremerunt. Proverbium est: vide Terent. in Adelphis.

Ibidem. Quos sua ipsos destruit.] Ità cuncti ferè MSS. cum omnibus penè editis. In tribus editis est ipsa suos; in scriptis rec. 1. Colb. & Brun. ipsa sua; in 1. Reg. rec. sua ipsa.

Lin. 22. Afficit.] Sic restitui ex optimo & veterrimo MSS. Regio-Put. 5. al. Reg. 6. Colb. septemque aliis, necnon ex vet. edit. Rom. 1470: Scripti tres & editi 14. ferunt affligit; 1. Reg. rec. infligit: sed & afficere simpliciter Ciceroni & Columellæ idem est, ac vexare, affligere: quam vocem substituerunt ignari Amanuenses.

Ibidem. Cicero.] Quem vide in 3. Tuscul.

LI

philosophos accusans, ait eos aut stultissimos, aut gloriosissimos fuisse, qui existimassent philosophiam suis ingeniis perfectam: sed se videre, quòd paucis annis magna accessio facta esset, brevi tempore philosophiam planè absolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus? quo more? quandò est aut à quibus absoluta? Nam quòd ait stultissimos fuisse, qui putassent ingeniis suis perfectam esse sapientiam, verum est: sed ne ipse quidem satis prudenter, qui aut à veteribus cœptam, aut à novis auctam, aut mox à posterioribus perfectum iri putavit. Nunquàm enim potest investigari, quod non per viam suam quæritur.

Lin. 1. *Aut stultissimos, aut gloriosissimos* | timorum MSS. codicum. In 7. rec. & 5. vul-
fuisse.] Hæc lectio est omnium fermè & op- | gatis est *aut gloriosos*.

CAPUT XXIX.

De Fortunâ iterùm, & Virtute.

SED repetamus id quod omisimus. Fortuna ergò per se nihil est; nec sic habendum est, tanquàm sit in aliquo sensu. Siquidem fortuna est accidentium rerum subitus atque inopinatus eventus. Verùm philosophi, ne aliquandò non errent, in re stultâ volunt esse sapientes; qui fortunæ sexum mutant, eamque non deam, sicut vulgus, sed deum esse

Lin. 2. *Tanquàm sit in aliquo sensu.*] Lege, *tanquàm sit illis aliquis sensus.* Heuman.

Lin. 5. *Sed deum esse dicunt.*] Quòd philosophi hoc fecerint, nondùm legi. Nisi fortassis Plutum intelligas, qui apud Aristoph. & ipse cæcus inducitur. Sed Romani Fortunam masculam, & Fortunam muliebrem coluerunt, ut à Plutarcho scriptum est in lib. de Fortunâ Romanorum. Augustinus utriusque meminit loco suprâ citato. Masculæ Fortunæ templum ab Anco Martio quarto Romanorum rege extructum, quòd plusculam sibi fortunam ad indipiscendam victoriam affuisse, quàm fortitudinem crediderat. Fuit etiam alia Masculæ Fortunæ ædícula ad Veneris fanum, autore eodem Plutarcho, qui variarum Fortunarum & nomina & delubra recenset. Sed hic locus majorem acquireret lucem, si Ciceronis verba quæ hîc citantur, ex Academicarum quæst. primo adscripsero integra; ibi enim perfectio illa rerum multis nominatur & variis nominibus. Verba Ciceronis, ubi de naturali philosophiâ loquitur, sic habent: *Partes autem esse mundi, omnia quæ insint in eo, quæ Naturâ sentiente teneantur, in quâ ra-*

tio perfecta insit, quæ sit eadem sempiterna. Nihil enim valentius, à quo intereat. Quam vim Animum dicunt esse mundi, eandemque esse mentem sapientiamque perfectam, quam Deum appellant, omniumque rerum, quæ sunt ei subiecta, quasi prudentiam quandam procurantem, cœlestia maximè. Deindè in terris ea quæ pertinet ad homines, quam interdùm eandem necessitatem appellant, quia nihil aliter possit, atque ab eâ constitutum sit, inter quasi fatalem & immutabilem continuationem ordinis sempiterni. Nonnunquàm quidem eandem Fortunam, quòd efficiat multa improvisa hæc, nec opinata nobis propter obscuritatem ignorationemque causarum. Sed apud Cicer. in 2. de Divinatione, disputatur, utrùm divinatio rerum fortuitarum esse possit. Et contradicatur: si fortuna sit, fatum tolli; sin autem omnia ex æternitate fataliterque fiant, tolli fortunam. Addidit Lact. eundem Deum interdùm naturam, interdùm fortunam esse. Plut. verò in Problem. hanc ponit differentiam, quòd fortuna sit rerum omnium principium, natura verò casu consistat. Sed de his lege Joan. Damascenum lib. 2. Orthodoxæ fidei, cap. 15.

dicunt. Eundem tamen interdum naturam, interdum fortunam vocant; „quod multa (inquit idem Cicero) efficiat inopinata nobis, propter obscuritatem ignorantemque causarum“. Cum igitur causas ignorent, propter quas fiat aliquid, & ipsum qui faciat ignorent, necesse est. Idem in opere valde serio, in quo præcepta vitæ deprompta ex philosophiâ filio dabat: „Magnam (inquit) esse fortunæ vim in-utramque partem, quis nesciat? Nam &, cum prospero flatu ejus utimur, ad exitus pervenimus optatos; &, cum reflaverit, affligimur“. Primum, qui negat sciri posse quidquam, sic hoc dixit, tanquam & ipse, & omnes sciant. Deinde, qui, etiam quæ clara sunt, dubia conatur efficere, hoc putavit esse clarum, quod illi esse debuit vel maximè dubium; nam sapienti omninò falsum est. Quis, inquit, nescit? Ego verò nescio. Doceat me (si potest) quæ sit illa vis, qui status iste, & qui reflatus.

Turpe igitur est, hominem ingeniosum dicere id, quod, si neges, probare non possit. Postremò, quod is, qui dicit, assensus esse retinendos, quod stulti sit hominis, rebus incognitis temerè assentiri, is planè vulgi & imperitorum opinionibus credidit, qui fortunam putant esse, quæ hominibus tribuat bona & mala. Nam simulacrum ejus cum Copiâ & gubernaculo fingunt, tanquam hæc & opes tribuat, & humanarum rerum regimen obtineat. Cui opinioni & Virgilius assentit, qui fortunam omnipotentem vocat; & Historicus, qui ait: Sed profecò fortuna in omni re dominatur. Quid ergò cæteris diis loci superest? Cur non

Lin. 1. *Interdum naturam.*] Hæ duæ voces absunt à 12. MSS. & ab edit. Thomas.

Lin. 2. *Efficiat inopinata nobis.*] Ità editi & MSS. omnes, præter 2. recentissimos Em. & Cant. in quibus est, *efficiat improvisa nec opinata nobis.* Vide Ciceronem in 1. Academicar. quaestionum circa finem.

Lin. 5. *Valde serio.*] Hæc voce indicatur liber 2. de Offic. cap. 2. ad finem, quibusdam tamen immutatis.

Lin. 8. *Cum reflaverit.*] Sic legitur in excusis & MSS. codicibus, præter octo qui ferunt *cum respiraverit*; & 1. Reg. *cum respiravit.* At *reflaverit*, quod est ex Ciceronis loco, optimè respondet *re prospero flatu*, quod mox præcessit. Sic & infra, *qui status iste, & qui reflatus.*

Lin. 15. *Assensus esse retinendos.*] Sed vide potius Ciceronem ipsum in librorum de Officiis Præfatione, ubi huic objectioni occurrat: *occurritur autem nobis, &c.* quam responsionem videas.

Lin. 18. *Nam simulacrum ejus, &c.*] Cum Copiæ cornu Bupalus (ut ex Pausania Volaterr. citat) apud Smyrnæos statuam fortunæ fecit, cum polo supra caput, & alterâ manu cornu copiæ. Sed Galeni quoque Fortuna gubernaculum in manibus habet. Cæterum quod

cæca, & globo volubili insistens pingatur, præter Galenum, vide Ceberis tabulam, & Pacuvii versus in Rhetoricâ ad Heren. lib. 2. cap. de Vitiis argumentatione. Idem.

Lin. 19. *Et humanarum, &c.*] Plin. lib. 2. *Toto quippe mundo & locis omnibus, omnibusque horis, omnium vocibus fortuna sola laudatur, sola arguitur, & cum conviciis colitur; volubilis, à plerisque verò & cæca etiam existimata, & in totâ ratione mortalium sola utramque paginam facit.* Sic & Minucius Felix. *Soluta legibus fortuna dominatur.*

Lin. 20. *Virgilius.*] Cujus hæc verba sunt lib. 8. *Æneid.* vers. 334. *Æneas loquitur:*

Me pulsum patriâ, pelagique extrema sequentem,

Fortuna omnipotens & ineluctabile fatum

His posuere locis, &c.

Atque ibi Servius ait poëtam secundum Stoicos locutum esse, qui nasci & mori fatis dant, media omnia fortunæ, eo quod vitæ humanæ incerta sunt omnia.

Lin. 21. *Et Historicus, &c.*] Sallustius: locus est in prologo Catilinariæ historiæ. Possunt plurima in hanc sententiam testimonia ex Græcis Latinisque scriptoribus colligi. Sed hoc instituti nostri non est. Ita & Plato in 4. de Legibus.

aut ipsa regnare dicitur, si plus potest; aut sola colitur, si omnia? Vel, si tantum mala immittit, aliquid causæ proferant, cur, si dea sit, hominibus invidet, eosque perditos cupiat, cum ab his religiosè colatur: cur æquior sit malis, iniquior autem bonis: cur insidietur, affligat, decipiat & exterminet: quis illam generi hominum vexatricem perpetuam constituerit: cur denique tam malam sortita sit potestatem, ut res cunctas ex libidine magis, quàm ex vero celebret, obscoretque. Hæc, inquam, philosophos inquirere oportuit potius, quàm temerè innocentem accusare fortunam: quæ etiam si sit aliqua, nihil tamen afferri ab his potest, cur hominibus tam inimica sit, quàm putatur. Itaque illæ omnes orationes, quibus iniquitatem fortunæ lacerant, se suasque virtutes contra fortunam superbissimè jaçant, nihil aliud sunt, quàm deliramenta inconsideratæ levitatis.

Quare non invideant nobis, quibus aperuit veritatem Deus: qui sicut scimus, nihil esse fortunam: ita scimus esse pravum ac subdolum spiritum, qui sit inimicus bonis, hostisque justitiæ; qui contraria faciat, quàm Deus: cujus invidiæ causam in secundo libro explicavimus. Hic ergo insidiatur universis: sed eos, qui nesciunt Deum, errore impedit, stultitiâ obruit, tenebris circumfundit, ne quis possit ad divini nominis pervenire notitiam, in quo uno & sapientia continetur, & vita perpetua. Eos autem, qui Deum sciunt, dolis & astu aggreditur, ut cupiditate ac libidine irretiat, ac peccatis blandientibus depravatos impellat ad mortem; vel, si dolo nihil profecerit, vi & violentiâ deicere conatur. Idcirco enim in primordiis transgressionis non statim ad pœnam detrusus à

Lin. 2. *Vel, si tantum.*] Alii duas fortunas faciunt, bonam, malamque. At diversas fortunas esse posse, validis argumentis refellit Augustinus lib. 4. Civit. Dei cap. 18.

Lin. 5. *Illam generi hominum vexatricem constituerit.*] Sic reposui ex optimis & omnibus ferè MSS. In scriptis Em. & r. Clarom. est generi humano; in 1. Reg. rec. & cunctis editis generis hominum. At infra idem Lactantius simili utitur locutione cap. 30. *Una spes homini... posita est; & mox, hominibus tam inimica.*

Lin. 7. *Obscoretque.*] Lege *obscoretve.*

Lin. 10. *Hominibus inimica...* & mox *inimicus bonis.*] Inimicus cum tertio casu etiam lib. 6. cap. 20. Epitom. cap. 71. lib. de Irâ Dei cap. 19.

Lin. 11. *Se suasque virtutes, &c.*] Ità scribo cum MSS. Regio-Put. 2. Colbert. 2. Clarom. Cant. & editis sex. Alii tres vulgati habent. *& se suasque virtutes.* In 8. scriptis totidemque impressis deest *& se.*

Lin. 17. *Secundo libro.*] Scilicet capite 13.

Ibidem. *Hic ergo insidiatur universis.*] Sic omnes MSS. & plerique editi: in vulgatis non-

nullis est *His.*

Lin. 19. *Circumfundit.*] Ità repositum ex MSS. & quatuor editis; in cæteris est *circumfundit*, male. Vide præcedentia.

Lin. 21. *Dolis & astu.*] Restitui ex 16. MSS. veterrimis & optimis ac edit. If. In 12. scriptis rec. & impressis est *dolis & astutiâ.*

Lin. 22. *Ac peccatis blandientibus.*] Sic reposui ex editis 3. vet. Romanis, If. & Cellar. nec non ex omnibus MSS. præter Cauc. & 1. Reg. rec. in quibus, ut & in vulgatis undecim est *peccati blandimentis.*

Lin. 23. *Vi & violentiâ.*] Voces *vi &* absumt à 15. MSS. rec. & 8. editis.

Lin. 24. *Non statim ad pœnam.*] In eadem sententiâ fuere nonnulli antiquiores Patres, nixi videlicet his testimoniis Matthæi cap. 8. v. 29. & 31. ac epist. 2. Petr. cap. 2. v. 4. S. Justinus Apolog. 1. pro Christianis, S. Irenæus lib. 5. advers. Hæres. Tertullianus in Apolog. cap. 27. Origenes in cap. 22. Numer. Homil. 13. S. Augustinus lib. 2. de Genesi contra Manichæos cap. 17. citat illud Christi Matth. cap. 25. *Discedite à me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo & an-*

Deo est, ut hominem malitiâ suâ exerceat ad virtutem: quæ nisi agitur, nî assiduâ vexatione roboretur, non potest esse perfecta; siquidem virtus est perferendorum malorum fortis ac invicta patientia. Ex quo fit, ut virtus nulla sit, si adversarius desit. Hujus itaque perversæ potestatis cum vim sentirent virtuti repugnantem, nomenque ignorarent, fortunæ vocabulum sibi inane finxerunt. Quod quàm longè à sapientiâ sit remotum, declarat Juvenalis his versibus:

Nullum numen abest, si sit prudentia: sed nos

Te facimus, Fortuna, deam, cœloque locamus.

Stultitia igitur, & error, & cæcitas, & (ut Cicero ait) ignoratio rerum atque causarum, Naturæ ac Fortunæ nomina induxit. Sed ut adversarium suum nesciunt: sic nec virtutem quidem sciunt, cujus scientia ab adversarii notione descendit. Quæ si conjuncta est cum sapientiâ, vel (ut ipsi dicunt) eadem ipsa sapientia est, ignorent necesse est, in quibus rebus sita sit. Nemo enim potest veris armis instrui, si hostem contra quem fuerit armandus, ignorat; nec adversarium vincere, qui in dimicando non hostem verum, sed umbram petit. Prosterneatur enim, qui aliò intentus, venientem vitalibus suis ictum nec præviderit antè, nec caverit.

gelis ejus. Clarius adhuc testimonium vide in 2. Petri Epistol. cap. 2. v. 4. Partim ex Betuleio. Vide Itæum si lubet.

[Lin. 3. *Ex quo fit, &c.*] Falsa hæc Lactantii est sententia. Virtus quidem est: sed sine adversario, vires suas non exerit.

[Lin. 8. *Nullum numen abest.*] Sic profectò legendum ex MSS. Bonon. 4. Reg. aliisque octo, ac 12. editis, ut Juvenalis respondeat

scopo. In 19. manu exaratis & 2. impressis habes, malè. Hi duo versus in Juvenalis Satyr. 10. circa finem.

[Lin. 10. *Cicero.*] Quem vide in 1. Acad. quæst. ubi supra.

[Lin. 15. *Armis.*] Iis scilicet, de quibus Paulus ad Ephes. cap. 6. v. 11. & 13.

[Lin. 18. *Vitalibus.*] Hic est pro intestinis & visceribus.

C A P U T XXX.

Epilogus antè dictorum; & quâ ratione sit transeundum à vanitate philosophorum ad Sapientiam veram & veri Dei cognitionem, in quo solo virtus est & beatitudo.

DO CUI, quantum mea mediocritas tulit, longè devium philosophos iter à veritate tenuisse. Sentio tamen, quàm multa præterierim, quia non erat mihi propria contra philosophos disputatio. Sed huc necessariò divertendum fuit, ut ostenderem, tot & tanta ingenia in rebus falsis esse consumpta; ne quis fortè à pravis religionibus exclusus, ad

[Lin. 2. *Sentio.*] Ità restitui ex vetustissimis duobus Regiis, 2. Bonon. aliisque 32. MSS. (absque 12. Vaticanis) ac 3. vet. Romanis aliisque 8. editis. In scriptis Cauc. 1. Reg. rec. Marm. 1. Lips. & 7. vulgatis est *Scio*.

[Lin. 5. *A pravis religionibus.*] Sic Paulus ad Colossens. 2. vocat susceptas religiones, sapientiâ carentes. Observa religionis nomen in plurali à Lactantio semper in malam usurpationem. *Betuleius.*

eos se conferre vellet, tanquam certi aliquid reperturus. Unà igitur spes homini, una salus in hac doctrinâ, quam defendimus, posita est. Omnis sapientia hominis in hoc uno est, ut Deum cognoscat & colat: hoc nostrum dogma, hæc sententia est. Quantâ itaque voce possum, testificor, proclamo, denuntio. Hic, hic est illud, quod philosophi omnes in totâ suâ vitâ quæsierunt, nec unquàm tamen investigare, comprehendere, tenere valuerunt, qui Religionem aut prayam retinuerunt, aut totam penitus sustulerunt. Facebant igitur illi omnes, qui humanam vitam non instruunt, sed turbant. Quid enim docent? aut quem instruunt, qui se ipsos nondum instruxerunt? Quem sanare ægroti, quem regere cæci possunt? Huc ergò nos omnes, quibus est cura sapientiæ, conferamus. An expectabimus donec Socrates aliquid sciat? aut Anaxagoras in tenebris lumen inveniat? aut Democritus veritatem de puteo extrahat? aut Empedocles dilatet animi sui semitas? aut Arceſilas & Carneades videant, sentiant, percipiant?

Ecce vox de cælo veritatem docens, & nobis sole ipso clarius lumen ostendens. Quid nobis iniqui sumus? & sapientiam suscipere cundamur, quam docti homines, contritis in quærendo ætatibus suis, nunquàm reperire potuerunt? Qui vult sapiens ac beatus esse, audiat Dei vocem; discat iustitiam; sacramentum nativitatis suæ norit; humana contemnat, divina suscipiat; ut summum illud bonum, ad quod natus est, possit adipisci. Dissolutis religionibus universis, & omnibus, quæcumque in earum defensionem dici vel solebant, vel poterant, refutatis, deinde convitiis philosophiæ disciplinis, ad veram nobis Religionem sapientiamque veniendum est, quoniam est (ut docebo) utrumque conjunctum; ut eam vel argumentis, vel exemplis, vel idoneis testibus asseramus, & stultitiam, quam nobis isti deorum cultores objectare non desinunt, ut nullam penes nos, sic totam penes ipsos esse doceamus. Et quanquàm prioribus libris, cum falsas arguerem religiones, & hoc, cum falsam sapientiam tollerem, ubi veritas sit, ostenderim; planius tamen, quæ Religio & quæ sapientia vera sit, liber proximus indicabit.

Lin. 1. *Spes homini.*] Ità cum omnibus ferè excusis Manuscripti, præter 2. Reg. rec. & Goth. nonnullosque typis expressos, quibus est *hominis*.

Lin. 5. *Hic, hic est illud, &c.*] Sic restituo ex omnium MSS. vetustissimis & optimis 1. Bon. 1. Reg. 900. annor. & Regio-Put. necnon Em. & edit. If. ut scribitur *HIC* in Contractuum margine è regione loci, in quo consistit summa rei undè judicandum est: quod Gallicè dicimus *Le Hic de la pièce*, vel *voilà le Hic*: hæc tamen nonnisi populari dicuntur sermone, non eleganti eloquio. Nostræ lectioni favent MSS. 3. Reg. alii, 1. Colbert. Gar. Brun. quibus est, *Hic est illud*, sine re-

petitione; Jun. 1. Colb. *Hoc, hoc est illud*; in Cauc. & 11. aliis rec. scriptis cunctisque ferè impressis, *Hoc est illud*.

Lin. 7. *Retinuerunt.*] Ità reposui ex editis Tornes. Soubron. Walch. & omnibus MSS. præter 2. Reg. rec. & 14. impressos, in quibus est *tenuerunt*.

Lin. 20. *Sacramentum.*] Id est mysterium, voce à Lactantio sæpè usurpatâ. Id est à quo natus sit & creatus. Sic Lactantius lib. 2. cap. 18. dicit *Sacramentum hominis*.

Lin. 29. *Et hoc.*] Scilicet tertio libro: quod bene cohæret prioribus libris. Itaque restitui hoc cum Cellario ex MSS. præter 6. Reg. in quibus legitur & *hic*, ut in cunctis ferè vulgaris.

A N A L Y S I S

LIBRI QUARTI,

QUI INSCRIBITUR

DE VERA SAPIENTIA ET RELIGIONE.

PARTES libri hujus quatuor sunt :

Proœmium, cap. 1. 2. 3. 4.

Institutio de Christo, à cap. 5. usque ad 29.

Explicatio quæstionis, quomodo due personæ, pater & filius, sint unus Deus, cap. 29.

Admonitio de causis hæresum, cap. 30.

PROËMIUM tria continet: querelam de introducto deorum cultu, quem omnis injuria & impietas est consecuta: Causas cur sapientia à Philosophis non sit inventa; quia nimirum extra fines suos eam quæsierint, nec ad Judæos acceperint, divinâ haud dubiè providentiâ derelicti, nec inde scire potuerunt veritatem: Denique disputationem de sapientiæ & religionis vinculo, ubi docetur apud solos Chistianos sapientiam cum Religione esse conjunctam, à quibus unus Deus colatur; non apud Ethnicos, quorum religio vana sit, & à philosophiâ discreta, quorum item cultus divinus contra omnem sit rationem.

INSTITUTIO de Christo complectitur doctrinam de Christi cognitione, personâ, nomine, nativitate, duabus naturis, miraculis, passione, cruce.

Cognitionem Christi hauriendam monet ex Prophetis, qui omnibus Ethnicorum scriptoribus antiquiores sint, cap. 5.

Personam subsistentem ante mundum conditum, à Deoque generatum fuisse Christum demonstrat testimonio Trismegisti, Sibyllarum, & Salomonis Proverb. cap. 6.

Nomen Christi proprium soli Deo patri scribit notum esse, nec antè id publicatum iri, quàm dispositio Dei fuerit impleta. Jesum tamen inter homines nominari: Christum autem non proprium ejus nomen esse, sed nuncupationem potestatis & regni, cap. 7.

Nativitas Christi duplex asseritur; una in spiritu, altera in carne. Illa non ex coanubio ac permixtione feminae alicujus, neque ex Deo qui mas sit & femina (sicut Orpheus & Hermes putarunt) sed incomprehensibiliter cum voce ac sono ex Dei ore processisse dicitur, sicut verbum; unde meritò sermo & verbum Dei nuncupetur, rectius tamen λόγος apud Græcos, cap. 8. & 9. Hæc de virgine natus manifestatur, cujus nativitatis exponitur à Lactantio necessitas, forma, locus, finis. Necessitas; quia enim Judæi magnis à Deo beneficiis affecti à divinâ lege desciverant, filium suum primogenitum delabi jussit è cælo Deus, ut religionem sanctam transferret ad gentes, cap. 10. & 11. Forma externa despecta fuit & humilis, ut ingratus in Deum populus in errorem maximum induceretur cap. 11. Forma interna est, quòd virginem elegit, cujus utero se insinuavit; quod minimè incredibile videri debet, cum animalia quædam vento & aurâ concipere soleant, & hujusmodi Christi nativitas à Prophetis fuerit prædicta. Locus nativitatis Judæa nominatur, in quâ ideò nasci voluit, & quidem ex femine Judæorum, ne, si fuisset alienigena, justam possent excusationem de lege prætere, quòd eum non suscepissent. Fines nativitatis Lactantius recenset varios, ut universis gentibus, quæ sub cælo sunt, Dei singularis & veri sanctum mysterium revelaret, cap. 12. Item ut per omnia summo patri similis existeret, essetque & ipse ut pater, ἀπατήρ & ἀντήρ, cap. 13.

Duas quoque in Christo naturas, divinam & humanam, autor affirmat. Divinam, quia illa ex operibus quæ fecit, apparuerit, & quia Deum Esaias, Hieremias & David Christum prædicaverint. Humanam, quia hæc ex passione, quam pertulit, apparuerit; quia item Hieremias, Esaias, Moses, Nathan hominis filium Christum futurum prædixerint, cap. 14. Et Zacharias propheta sacerdotium & personam ipsam sacerdotalem determinavit.

Miracula CHRISTI recensentur varia, eaque tum à Prophetis, tum à Sibyllis prædicta; ac proinde minimè magica fuisse *capite* 15. ostenditur.

Passionis CHRISTI docentur causæ procreantès & impulsivæ, forma, consequentia & adjuncta. Causæ procreantes fuerunt Pharisei & Sacerdotes. Impulsivæ doctrina Christi & scandalum ab humilitate ejus sumptum, itemque ex eo quòd Moïsis legem solveret, Sabbatis non vacando: quòd circumcisionem vacuè faceret: quòd abstinentiam suillæ carnis auferret, quæ tamen omnia docet antea fuisse à Prophetis prædicta, *cap.* 16. & 17. Forma passionis historica recensio captivitatis & crucifixionis Christi declaratur; cui subjiçitur detestatio facti, & testimoniorum enarratio, quibus passio illa fuit prænunciata, *cap.* 18. Consequentia passionis sex enumerantur, miracula, custodia sepulchri, resurrectio, explicatio Scripturæ de Christi œconomia à Christo ipso ad discipulos facta, adscensio in cœlum, plena Evangelii revelatio per Apostolos, *cap.* 19. 20. 21. Adjuncta dignitas passionis contra Ethnicos defenditur, qui humilitate & passione Christi offendeantur, *cap.* 22.

Lactantius affirmat oportuisse Christum non Deum tantum, sed & hominem esse & pati, hoc argumento:

Quicumque hominibus præcepta dat, ac vitam moresque aliorum fingit, hunc oportet facere præcepta, ut videant alii possibilia esse quæ præcipit, nec contemnant doctorem: oportet item ut à cœlo veniat, cum in homine interna & propria doctrina esse nullo modo possit, & cœlestis doctor in docendo perfectus & consummatus sit: denique necesse est, ut corpus assumat humanum; eò quòd mortales oculi claritatem Dei non conspicerent, nec Deus expertus corporis homines docere possit; quòd item excusationem carnis delictis suis obtinentes redarguere non possit, nisi & ipse carne fuerit indutus, ut ostendat carnem etiam posse capere virtutem, *cap.* 23. 24.

Atqui Christus talis à Deo patre doctor nobis datus est, qui præceptis justitiæ suæ erudire homines debuit;

Igitur & Deum illum esse oportuit, ut doctrinam perfectam proferret, & autoritate cœlesti necessitatem parendi hominibus imposeret: & hominem, ut exempla virtutis homini præbere posset, & desideriis carnis edomitæ doceret, non necessitatis esse peccare, sed propositi ac voluntatis, *cap.* 25.

Corporatus igitur est, inquit porro Autor, ut homini virtutis & exempla & incitamenta præberet: passus est, ut quemadmodum aliis miraculis mystica quædam adumbravit, ita iis quæ passus est, significaret, odio futuram sapientiam, bonosque pressuras ac labores varios experturos. Passus item est, ut patientiam, mortisque contemptum traderet homini.

De cruce tandem agens, primum causas reddit, cur Christus hoc infami supplicii genere affici voluerit; nimirum ne quis esset omnino, qui eum non posset imitari. Deinde, ut integrum corpus ejus conservaretur, quòd die tertio resurgere ab inferis oportebat; præterea quòd exaltari eum in cruce necesse fuit, ut omnibus gentibus passio Dei innotesceret: quemadmodum expansione manuum in cruce congregationem gentium ex omnibus locis ad Ecclesiam præsignificavit, *cap.* 26. Hinc differit de vi signi crucis, quòd fugerit dæmones & confundat aruspices; ex quibus effectis religionis Christianæ veritatem demonstrat, *cap.* 27. Infertque inde, abjiciendas esse vanitates, & verum Deum cognoscendum colendumque, *cap.* 29.

TERCIA libri parte expeditur quæstio, quomodo, cum Deum nos unum colere dicamus, duos tamen esse asseveremus, Deum Patrem & Deum Filium. Respondet Lactantius, unam utrique mentem, unum Spiritum, unam esse substantiam; ut fontis & rivi; ut solis & radii, ut manûs & corporis, & ut civili jure domus una & unus Dominus nominatur, quandò pater nomen Domini & potestatem filio concedit. Denique unum Deum esse tam patrem, quam filium ab Esaia quoque & Osea prophetis ostendit, *cap.* 29.

ULTIMA parte differit de causis hæresium, quas dicit esse avaritiam & superbiam, ignorance scripturæ, falsorum Prophetarum admirationem, *cap.* 30.



LUCII CÆCILII
FIRMIANI
LACTANTII
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER QUARTUS.
DE
VERA SAPIENTIA ET RELIGIONE.

CAPUT PRIMUM.

De priore hominum Religione, & quomodo error transfusus sit in omnem ætatem, ac de septem Græciæ sapientibus.



COGITANTI mihi, Constantine Imperator, & cum animo meo sæpè reputanti priorem illum generis humani statum, & mirum pariter, & indignum videri solet, quòd unius seculi stultitiâ religiones varias suscipientis, deosque multos esse credentis, in tantam subitò ignorationem sui ventum est, ut ablata ex oculis veritate, neque Religio Dei veri, neque humanitatis ratio teneretur, hominibus non in cœlo sum-

De verâ Sapientiâ & Religione.] Rectè, ut colligitur, tum ex MSS. & editis codicibus, tum ex ipsomet Lactantio Div. Instit. lib. 4. cap. 3. & lib. 7. cap. 1. In MS. 1. Lips. legitur *De verâ Philosophiâ*. Hoc præcipuè libro indicat causas Lactantius, cur & quomodo ignorantia caligo mundum invaserit.

Tom. I.

Lin. 1. *Cogitanti mihi.*] Ità omnes editi & cuncti propè MSS. Sic huncce librum inchoavit Lactantius ad imitationem Minutii Felicis in Octavio, qui sic incipit: *Cogitanti mihi, & cum animo meo Octavii boni & fidelissimi contubernalis memoriam recensenti.* Lactantiani MSS. 1. Bon. antiq. 3. Reg. Lips. Pal.

Mm

num bonum quærentibus, sed in terrâ. Quam ob causam profectò seculorum veterum mutata felicitas est. Cœperunt enim, relicto parente & constitutore omnium Deo, insensibilia digitorum suorum figmenta venerari. Quæ pravitas quid effecerit, aut quid malorum attulerit, res ipsa declarat. Averfi namque à summo bono, quod ideò beatum ac sempiternum est, quia videri, tangi, comprehendere non potest, & à virtutibus ei bono congruentibus, quæ sunt æquè immortales, ad hos corruptos & fragiles deos lapsi, & studentes iis rebus, quibus solum corpus ornatur, alitur, delectatur, mortem sibi perpetuam cum diis & cum bonis corporalibus quæserunt: quia mortì corpus omne subiectum est. Insecuta est igitur huiusmodi religiones injustitia & impietas; sicuti fuerat necesse. Desierunt enim vultus suos in cœlum tollere: sed deorsum mentes hominum depressæ, terrenis ut religionibus, sic etiam bonis inhærebant. Secutum est dissidium generis humani, & fraus, & nefas omne; quia spretis æternis atque incorruptis bonis, quæ sola debent ab homine concupisci, temporalia & brevialia maluerunt, maiorque hominibus ad malum fides fuit, qui pravam recto, quia præsentius fuerat, prætulerunt.

Sic humanam vitam prioribus seculis in clarissimâ luce versatam caligo ac tenebræ comprehenderunt; & quod huic pravitati congruens erat, postquàm sublata sapientia est, tum demùm sibi homines sapientum nomen vendicare cœperunt. Tum autem nemo sapiens vocabatur, cum omnes erant. Utinamque nomen illud aliquandò publicum, quamvis ad paucos redactum, tamen vim suam retineret. Possent enim fortassè pauci illi vel ingenio, vel autoritate, vel assiduis hortamentis liberare populum vitiis & erroribus. Sed adeò in totum sapientia occiderat, ut ex ipsâ nominis arrogantia nullum eorum, qui vocarentur, appareat fuisse sapientem. Et tamen prius, quàm hæc philosophia, quæ

Marm. pro *Cogitanti* habent *Consideranti*.

Pag. 273. lin. 1. *Constantine Imperator.*] Has voces admittunt MSS. 2. Regii, quorum unus est omnium antiquissimus, alter bonæ notæ, Lips. Goth. Marm. multique alii scripti & editi, teste Gallæo, ex quibus sunt Fasitell. Betul. Tornes. Thyf. Gall. Cellar. Walch. Soubr. Absunt à 32. scriptis & nonnullis impressis.

Ibidem. *Et cum animo meo sæpè reputanti.*] Præpositio *cum* in 5. MSS. Oxoniensibus & in editione Florentinâ desideratur; extat autem in cæteris tum MSS. tum editis, & apud Minutium Felicem, quem hic imitatus est Lactantius, ut supra admonui.

Lin. 2. *Cœperunt.*] De hâc defectione & hominum insipientiâ, vide Paulam ad Romanos cap. 1. v. 21. 23. 24.

Lin. 4. *Effecerit.*] Sequor lectionem om-

nium ferè MSS. & 9. typis vulgatorum. In 1. Reg. rec. est *effecti*; in 5. scriptis rec. & totidem editis, *fecerit*.

Lin. 6. *Quia videri, tangi, &c.*] Sic Paulus 1. ad Corinth. cap. 2. de Sapientiâ Dei ait: quod oculus non vidit, & auris non audit, & in cor hominis non ascendit.

Lin. 13. *Inhærebant.*] MSS. Tornes. *adhærebant*; 1. Bon. antiq. Jun. Ultr. ed. II. *inhæserunt*.

Lin. 26. *Sapientia occiderat.*] Sic lego cum edit. 2. vet. Rom. 1468. 1470. Venet. 1490. Tornes. 1579. Soubr. Genev. 1713. Cellar. & Walch. & omnibus MSS. præter 1. Clarom. & 12. edit. quibus est *sapientia ceciderat*.

Lin. 28. *Appareat.*] Reposui ex editis 4. & cunctis propè MSS. In Jun. & 10. excusis est *apparuerit*; in 3. scriptis rec. *apparuit*; in 1. Clarom. *appareret*.

dicitur esse, inveniretur, septem fuisse traduntur, qui primi omnium, quia de rebus naturalibus quærere ac disputare sunt ausi, sapientes haberi appellarique meruerunt.

O miserum calamitosumque seculum, quo per orbem totum septem soli fuerunt, qui hominum vocabulo cierentur; nemo enim potest jure dici homo, nisi qui sapiens est. Sed si cæteri omnes, præter ipsos, stulti fuerunt, ne illi quidem sapientes, quia nemo sapiens esse verè judicio stultorum potest. Adeò ab his absuit sapientia, ut ne postea quidem increscente doctrinâ, & multis magnisque ingeniis in id ipsum semper intentis, potuerit perspicui veritas & comprehendì. Nam post illorum septem sapientum gloriam, incredibile est, quanto studio inquirendæ veritatis Græcia omnis exarserit. Ac primùm, nomen ipsum sapientiæ arrogans putaverunt, seque non sapientes, sed studiosos sapientiæ vocaverunt. Quo factò, & illos, qui temerè sapientum sibi nomen asciverant, erroris stultitiæque damnaverunt, & se quoque ipsos ignorantix, quam quidem non diffitebantur. Nam ubicumque rerum natura ingeniis eorum quasi manus opposuerat, ne rationem possent aliquam reddere, testificari solebant, nihil scire se, nihil cernere. Undè multò sapientiores inveniuntur, qui se aliquà ex parte viderunt, quàm illi qui se sapere crediderant.

Lin. 1. *Esse, inveniretur.*] Vera lectio, quam non intelligentes librarii 12. scripserunt *esset inventa*; 3. rec. *esse inventa*, corruptè.

Ibidem. *Septem fuisse traduntur, qui primi omnium, quia de rebus, &c.*] Sic lego cum omnibus ferè MSS. & vulgatis sex. In 4. scriptis rec. & 8. editis est, *Septem fuisse traduntur primi omnium, qui quia de rebus, &c.* Septem autem illi primi sapientes sunt Thales, Pittacus Mitylenæus, Bias Priœnensis, Solon, Cleobulus Lindius, Chilo Lacedæmonius, Periander. His addunt aliqui Anacharsim Scytham. De quibus Laërtius libro 1.

Lin. 5. *Cierentur.*] MS. Jun. legit *crederentur*. Nihil mutandum censui. *Cierentur* est *vocarentur*. Sic Lucret. lib. 5.

Diffimiles soleant voces variasque ciere.

Livius *ciere patres*. Virg. 6. *Æneid.*

— *quo non præstantior alter*

Ære ciere viros.

Lin. 13. *Putaverunt.*] Pythagoras scilicet, de quo vide suprà libro 3. cap. 2. & 14.

Lin. 19. *Viderunt.*] Quidam legunt *videre*.

Lin. 20. *Crediderant.*] Ex quamplurimis & antiquissimis MSS. ac 5. veteribus editis est: in cæteris *crediderunt*.

C A P U T II.

Ubi quærenda sit sapientia; quare Pythagoras & Plato non accesserunt ad Judæos.

QUARE, si neque illi fuere sapientes, qui sunt appellati, neque posteriores, qui non dubitaverunt insipientiam confiteri: quid superest, nisi ut alibi sit quærenda sapientia, quandò non est, ubi quærebat, inventa? Quid autem putemus fuisse causæ, cur tot ingeniis totque temporibus summo studio & labore quæsita non reperiretur; nisi quòd eam philosophi extra fines suos quæserunt? Qui quoniam peragra-

tis & exploratis omnibus, nusquam ullam sapientiam comprehenderunt; & alicubi esse illam necesse est; apparet, illic potissimum esse quærendam, ubi stultitiæ titulus apparet; cujus velamento Deus, ne arcanum sui divini operis in propatulo esset, thesaurum sapientiæ ac veritatis abscondit. Unde equidem soleo mirari, quod cum Pythagoras & postea Plato, amore indagandæ veritatis accensi, ad Ægyptios, & Magos, & Persas usque penetrassent, ut earum gentium ritus & sacra cognoscerent, (suspiciabantur enim, sapientiam in Religione versari) ad Judæos tamen non accesserint, penes quos tunc solos erat, & quod facilius ire potuissent. Sed aversos esse arbitror divinâ providentiâ, ne scire possent veritatem; quia nondum fas erat alienigenis hominibus Religionem Dei veri iustitiamque notescere. Statuerat enim Deus; appropinquante ultimo tempore, Ducem magnum coelitus mittere, qui eam perfido ingra-

Lin. 1. *Nusquam ullam sapientiam.*] Ità scribo cum omnibus ferme MSS. & vulgatis. In edit. Ald. Thomaf. Thylf. Gall. *nullam*, mendose, in 1. MS. Reg. rec. *illam*.

Lin. 2. *Illic.*] MSS. 10. rec. *ibi*.

Lin. 3. *Stultitia titulus.*] Vide Paulum in priore ad Corinth. cap. 1. v. 20. 22. 24. &c. Vide etiam S. Hilarium libr. 4. de Trinitate circa finem.

Ibidem. *Arcanum sui divini operis.*] Post *arcanum* MS. 1. Bonon. antiq. & 4. edit. rec. addunt *summi*, quod abest à cæteris, & ut glossema expunxi.

Lin. 5. *Quod cum Pythagoras, &c.*] Contra *Hermippus* Pythagoræus; multa & Aristobulus Pythagoram ex Mosis lege didicisse non diffitetur. *Clemens* lib. 1. Strom. Eusebius lib. 9. *repr.* cap. 3. & *Joseph.* lib. 1. contra Appion. ex recentioribus *Seldenus* non alia tantum, sed & Trinitatis nomen tetragrammaton Jehova & cognovisse, & *telexand.* vocasse probabiliter asserit, Synt. 2. de DIS Syr. cap. 1. Certè filia suæ nomen Judæicum imposuit. Duas habebat, *Saram* & *Myiam*, ut est apud Photium Cod. cclix. *Horn.* *Quod cum Pythagoras.* De his *Valerius* lib. 8. de Studio & Industriâ. Ecclesiasticorum de his suffragia colligemus. Lege primam Hieronymi ex tom. 4. epistolam, ad Paulinum scriptam, quæ mirificè cum hoc capite convenit. *Augustinus* lib. 8. Civitat. cap. 4. *Plato* (inquit) *cum esset Atheniensis honesto apud suos loco natus, & ingenio mirabili longè suos condiscipulos anteiret, parum tamen putans perficienda philosophiâ sufficere se ipsum ac Socraticam disciplinam, quàm longè latèque potuit, peregrinatus est, quaqua-*

sum eum alicujus nobilitate scientia percipiendâ fama rapiebat. Itaque & in Ægypto didicit quacumque illic magna habebantur ac docebantur, &c. Meminit ejusdem contra *Academ.* lib. 3. c. 23. *Ambrosius* quoque *Serm.* 18. in *Psal.* 118. testatur, *Platonem* eruditionis gratiâ, ut *Mosaicæ legis oracula* & *Prophetarum dicta cognosceret*, in *Ægyptum* esse profectum. Scito *Platonicam* & *Pythagoricam disciplinam bonâ ex parte ex doctrinâ fluxisse Mosaicâ*: id quod de *Platone Euseb.* per totum undecimum de *Præparatione Evangel.* librum multis & evidentibus exemplis docet. Et *Cyrillus* contra *Julianum* liquidis testimoniis hoc idem dicit. *Origenes* contra *Celsum* lib. 6. testatur, *Platonem* ea, quæ in *Phædro* scripsit, ab *Hebræis* transcripsisse. *Ambrosius* ad quemdam *Irenæum* scribens, epist. 6. lib. 1. testatur, *Pythagoram* ex populo *Judæorum* genus duxisse, & *Mosen* legisse, indeque sua accepisse symbola. Mirum itaque est, cur *Lactantius* dicat, ipsos ad *Judæos* non pervenisse. *Betuleius.*

Lin. 12. *Notescere.*] Ità restitui ex veterribus MSS. 5. Reg. 2. Bonon. Cauc. & 5. aliis recentioribus. In 3. rec. est *noscere*; in 10. rec. & in vulgatis est *cognoscere*.

Ibidem. *Ultimo tempore.*] Per ultimum tempus intelligit *Lactantius* tempus novi fœderis, quod in sacro codice poni pro tempore novi testamenti *Kimchi* non malè pluribus observavit. *Walchius.*

Lin. 13. *Ducem magnum, &c.*] *Jesum Christum* *Magnum* dicit, comparatione *Moseos* vel *Josue*. *Propheta* *Christum* quandoque principem appellarunt, ut *Esaia* 55. cap. ad quem locum hic respexisse videtur. *Ecce*

toque populo ablatam, exteris gentibus revelaret. Quâ de re in hoc libro aggrediar disputare, si prius ostendero, sapientiam cum Religione sic cohærere, ut divelli utrumque non possit.

(inquit sub personâ patris) *Testem populis dedimus, duce[m] ac præceptorem Gentibus. Ecce gentem quam nesciebâs vocabis, &c.*

Pag. 276. lin. 13. *Perfido.*] Vide Matthæum cap. 23.

Lin. 1. *Exteris gentibus.*] Rectè, id est, Pa-

ganis, quos Judæis opponit Autor noster: sed & infra cap. 11. dicit, *ad exteras converteret nationes.* Betulæi editio habet, *ceteris Gentibus*, sed minus benè; aliæ editiones legunt *ceteris nationibus.* Rectè Heumannus ex antiquis editis legit, *exteris gentibus.*

C A P U T III.

Sapientia & Religio divelli non possunt; necessarium est ut naturæ dominus sit uniuscujusque pater.

DEORUM cultus, ut in priore libro docui, non habet sapientiam; non modò quia divinum animal hominem terrenis fragilibusque substernit, sed quia nihil ibi differitur, quod proficiat ad mores excolendos vitamque formandam: nec habet inquisitionem aliquam veritatis, sed tantummodò ritum colendi, qui non officio mentis, sed ministerio corporis constat. Et ideò non est illa religio vera judicanda; quia nullis iustitiæ virtutisque præceptis erudit efficitque meliores. Ita philosophia; quia veram Religionem, id est summam pietatem non habet, non est vera sapientia. Nam si divinitas, quæ gubernat hunc mundum, incredibili beneficentiâ genus hominum sustentat, & quasi paternâ indulgentiâ fovet, vult profectò gratiam sibi referri, & honorem dari: nec constare homini ratio pietatis potest, si cœlestibus beneficiis extiterit ingratus; quod non est utique sapientis. Quoniam igitur (ut dixi) philosophia & Religio deorum disjuncta sunt, longèque discreta, si quidem alii sunt professores sapientiæ, per quos utique ad deos non aditur, alii Religionis antistites, per quos sapere non discitur; apparet, nec illam esse veram sapientiam, nec hanc religionem. Idcirco nec philosophia potuit veritatem comprehendere, nec religio deorum rationem sui, quâ caret, reddere. Ubi autem sapientia cum Religione inseparabili nexu cohæret, utrumque verum esse necesse est; quia & in colendo sapere debemus, id est scire, quid nobis & quomodò sit colendum, & in sapiendo colere, id est re & actu, quod scierimus, implere.

Ubi ergò sapientia cum Religione conjungitur? Ibi scilicet, ubi Deus

Lin. 5. *Officio mentis.*] Ideò lex jubet, ut Dominum ex toto corde amemus.

Lin. 7. *Ita.*] Sic vet. edit. Rom. & omnes MSS. præter recentissimos 1. Reg. & 2. Colb. in quibus, ut in editis, est *Itaque.*

Lin. 17. *Hanc religionem.*] Subaudi *veram.*

Lin. 18. *Quâ caret.*] Ità reposui ex MSS.

& 12. vet. editis. *Quia* recentiorum editorum est.

Lin. 20. *Utrumque verum esse.*] Francius legendum conjiciebat, *utramque veram esse.*

Lin. 23. *Conjungitur? Ibi scilicet.*] Ex MSS. & plerisque impressis addidi *Ibi*, quod 4. scriptis & 2. editis rec. deest.

colitur unus; ubi vita & actus omnis ad unum caput & ad unam summam refertur; denique iidem sunt doctores sapientiæ, qui & Dei sacerdotes. Nec tamen moveat quemquam, quia sæpè factum est, & fieri potest, ut philosophus aliquis deorum suscipiat sacerdotium: quod cum sit, non tamen conjungitur philosophia cum religione; sed & philosophia inter sacra cessabit, & religio, quando philosophia tractabitur. Illa enim religio muta est, non tantum, quia mutorum est, sed quia ritus ejus in manu & digitis est, non in corde, aut lingua, sicut nostra quæ vera est. Idcirco & in sapientiâ religio, & in religione sapientiâ est. Ergo non potest segregari; quia sapere nihil aliud est, nisi Deum verum iustis ac piis cultibus honorare. Multorum autem deorum cultus non esse secundum naturam, etiam hoc argumento colligi potest & comprehendi: Omnem Deum, qui ab homine colitur, necesse est inter solennes ritus & preces patrem nuncupari, non tantum honoris gratiâ, verum etiam rationis; quod & antiquior est homine, & quod vitam, salutem, victum præstat, ut pater. Itaque & Jupiter à precantibus pater vocatur, & Saturnus, & Janus, & Liber, & cæteri deinceps; quod Lucilius in deorum concilio irridet:

*Ut nemo sit nostrum, quin pater optimus divum;
Ut Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars,
Janus, Quirinus pater, nomen dicatur ad unum.*

Quod si natura non patitur, ut sint unius hominis multi patres (ex uno enim procreatur) ergo deos etiam multos colere contra naturam est, contraque pietatem.

Unus igitur colendus est, qui potest verè pater nominari. Idem etiam dominus sit necesse est; quia sicut potest indulgere, ita etiam coercere. Pater idè appellandus est, quia nobis multa & magna largitur: dominus idè, quia castigandi ac puniendi habet maximam potestatem. Dominum verò eundem esse, qui sit pater, etiam juris civilis ratio demon-

Lin. 1. *Doctores sapientiæ.*] Id. in Christianâ religione factum est, quia Apostoli sunt Doctores & Sacerdotes: prædicant doctrinam Evangelii, & sacris præfunt Mysteriis.

Lin. 16. *Ut Pater.*] Spoliât deos Gentium patris epitheto, autoritate juris & naturalis & civilis: quod certè in ipsos non competit. Quia Patris nomen non modò soli Deo, sed etiam semper convenit. Illi autem, quia aliquando patres, & cessè, & nominari cœperunt, Dii esse non possunt. Nam Deus ἀρχὸν est pater, qui genuit etiam filium ἀρχον. Est enim ἐμὴλινος γεννῆσις, ut Nonnus eum compellat. Ipsi autem in tempore nati sunt, si volumus Hesiodo fidem habere. Non opus est hic allegare auctoritatem Christi, qui apud Matth. cap. 23. unum esse dicit patrem, eum nempe, qui in cælis est. *Betuleius.*

Lin. 21. *Pater, nomen dicatur ad unum.*]

Fr. Douza & Seldenus legunt, omnes dicamus ad unum. Vide Seldenum de Dis Syris Syntag. 1. sic edidit etiam Cl. Vossius de Idolatriâ lib. 2. cap. 16. *Gallus.* Hi tres versus ex Lucilii Satyris desumpti sunt.

Lin. 22. *Multi patres.*] Lego multi cum MSS. & Cellario. Vulgati habent, *plures.*

Lin. 29. *Juris civilis ratio demonstrat.*] Patribus olim summa in liberos erat potestas, adeò ut jus vitæ ac necis habuerint, quemadmodum Domini in servos. L. 11. D. de suis & leg. her. l. fin. c. de patr. potest. l. 1. Cod. Theod. de caus. liber. Sopater in Hermogen. & Simplicius in Epist. Hæc patris in liberos majestas ab Atticâ lege migravit Romam [sub Consulib.]; Athenis enim Solon legem tulit, quâ filium necare parenti permissum, ut auctor est Sext. Empiric. libro 3. Pyrrhon. Hypoth.

frat. Quis enim poterit filios educare, nisi habeat in eos domini potestatem? Nec immerito paterfamilias dicitur, licet tantum filios habeat: videlicet nomen patris complectitur etiam servos, quia familias sequitur, & nomen familiae complectitur etiam filios, quia pater antecedit: undè apparet eundem ipsum, & patrem esse servorum, & dominum filiorum. Denique & filius manumittitur tanquam servus, & servus liberatus patroni nomen accipit, tanquam filius. Quod si propterea paterfamilias nominatur, ut appareat eum duplici potestate præditum, quia & indulgere debet, quia pater est, & coercere, quia dominus; ergo idem servus est, qui & filius; idem dominus, qui & pater. Sicut igitur naturæ necessitate non potest esse nisi unus pater, ita nec dominus nisi unus; quid enim faciat servus, si multi domini diversa imperaverint? Ergo contra rationem contraque naturam sunt religiones multorum deorum; siquidem nec patres multi possunt esse, nec domini: deos autem & patres, & dominos nuncupari necesse est.

Teneri ergo veritas non potest, ubi homo idem multis patribus dominisque subiectus est; ubi animus in multa dispersus, huc atque illuc divagatur. Nec habere ullam firmitatem Religio potest, quando certo & stabili domicilio caret. Cultus igitur deorum veri esse non possunt; eodem modo, quo matrimonium dici non potest, ubi mulier una multos viros habet: sed hæc aut meretrix, aut adultera nominabitur; à quâ enim pudor, castitas, fides abest, virtute careat necesse est. Sic & reli-

Lin. 1. *Nisi habeat in eos domini potestatem.*] Hæc lectio est multorum MSS. inter quos sunt duo vetustissimi Regii, & 5. edit. Sic & Lactantius lib. 5. cap. 6. scribit *iure dominorum*. In 6. scriptis & decem impressis legitur *dominii*; quæ vox deest in 2. MSS. Reg. rec. & 2. vet. edit. Rom.

Lin. 2. *Paterfamilias, &c.*] Quemadmodum paterfamilias dicitur is, qui in domo dominium habet, quamvis filium non habeat: sic servientium quoque solemus appellare familiam, autore Ulpiano, leg. pronuntiatio. § famil. appel. ff. de verb. sig. Et ob id (teste Macrobio) majores omnem dominis invidiam, omnem servis contumeliam detrahentes, dominum patremfamilias, servos familiares appellaverunt. *Beulæus*.

Lin. 6. *Et filius manumittitur.*] *Kuraxen* id quidem. Nam propriè liberi emancipantur, servi manumittuntur. Hoc claret ex tit. 5. Instit. qui est de Libertinis. Illud ex tit. 12. qui docet, quibus modis jus patriæ potestatis solvatur. Utrumque quidem à manu, id est imperio dictum. Ceterum emancipandi verbum etiam ad alias res pertinet, de quo videndus est Budaus in Annotation. prioribus. *Beul.*

Lin. 7. *Patroni nomen accipit.*] Servis, qui-

bus domini summum libertatis pretium persolvebant, nomen ex se vel alterum, vel etiam tertium dabant. Prænomen Marci Damas Perſianus à patrono accepit. Tertii meminit etiam Juvenalis,

— *tanquam habeas tria nomina.*

Id est: per manumissionem, ultra servile nomen, prænomen & nomen à patrono acquisiveris. Eodem id modo fiebat, quo hæres testamentò in nomen familiamque adoptabantur. Qui verò à dominis manumittebantur, alii cives Romani fiebant, alii dedititii, alii Latini. De quo post Theophilum Institutionum paraphrastem, vide Politianum cap. 34. Miscel. Alciatum cap. 14. libri 1. Parerg. Alexandrum ab Alexandro libro 4. cap. 10. Genial. dierum. *Beul.*

Lin. 8. *Quia & indulgere.*] Ità cum cunctis editis omnes MSS. excepto uno Reg. in quo erat à primâ manu *qui*; & sic legere mallet. Vide seq.

Lin. 9. *Quia pater est.*] Additum est ex omnibus ferè MSS. & plerisque editis.

Lin. 12. *Si multi.*] Quare Terentianus ille Servus scire volebat quotnam sibi essent domini. Hiuc Philo Judæus post Homerum Iliad. 6. ait, *bonam non esse multorum dominationem; unus igitur sit dominus, sit unus Rex.*

gio deorum impudica est & incesta, quia fide caret, quia honos ille instabilis & incertus caput atque originem non habet.

Lin. 1. *Et incesta.*] MSS. 4. rec. & 8. im-
pressi *incerta*: sed minus bene.

Lin. 2. *Incertus.*] Ità omnes scripti, dem-

pto 1. Reg. recentiore, & omnes editi præter
4. quibus est *incestus*. Rectè Thomasius defen-
dit lectionem *incertus*.

CAPUT IV.

De Sapientiâ itidem & Religione; atque de Jure Patris & Domini.

QUIBUS rebus apparet, quàm inter se conjuncta sint sapientia & religio: sapientia spectat ad filios, quæ exigit amorem; religio ad servos, quæ exigit timorem. Nam sicut illi patrem diligere debent & honorare, sic hi dominum colere ac vereri. Deus autem, qui unus est, quoniam utramque personam sustinet, & patris, & domini; & amare eum debemus, quia filii sumus, & timere, quia servi. Non potest igitur nec religio à sapientiâ separari, nec sapientia à religione secerni; quia idem Deus est, qui & intelligi debet, quod est sapientiæ; & honorari, quod est religionis. Sed sapientia præcedit, religio sequitur: quia prius est, Deum scire, consequens, colere. Ita in duobus nominibus una vis est, quamvis diversa esse videatur. Alterum enim positum est in sensu, alterum in actu. Sed tamen similia sunt duobus rivis ex uno fonte manantibus. Fons autem sapientiæ & religionis, Deus est: à quo hi duo rivus si aberraverint, arecant necesse est; quem qui nesciunt, nec sapientes esse possunt, nec religiosi.

Sic fit, ut philosophi, & qui deos colunt, similes sint aut filiis abdicatis, aut servis fugitivis; quia neque illi patrem quærunt, neque hi domi-

num:

Lin. 4. *Deus.*] Constructio phrasis vitiosa dicere debuisset: *Deum ... & amare debemus.*

Lin. 6. *Et timere, quia servi.*] Timor apud Prophetas ferè reverentiam majestatis divinæ, adeoque religionem significat; cum Apostolus timorem cum Philosophis mali opinionem dicat, quam odium comitatur, juxta tragicum illud tyrannicumque: *Oderint, dum me tuant.* Hoc modò Dominum timent, qui non bonitatem ejus inæstimabilem, sed justitiam inevitabilem considerant: non ut salvatorem amant, sed ut judicem & quasi Vajorem quemdam extimescunt. Timorem autem idem cum religione apud Prophetam & Sapientem esse, testatur Græca translatio, *ὑποταγή*, id est, religionem (sic enim Tertull. interpretatur) idem quod est sapientia, dicit. Pari modo exponunt etiam oraculum Propheticum; *πνεῦμα γνώσεως ἡ ὑποταγή ἐμπλήσει*

ὑμῶν. Ex his facile colligere est, quâ significatione utrinque timoris vox accipienda sit; nec sine Scripturæ exemplo Lactantium timorem, hoc est, religionem cum sapientiâ tam arcto vinculo copulasse. Videtur autem Lactantius alludere ad illud Malach. 1. Filii honorat patrem, & servus dominum sum. Si ergo pater ego sum, ubi est honor meus? & si dominus ego sum, ubi est timor meus? Quo loco procul dubio timoris nomen pro veneratione accipiendum est, & sollicitudine, ne is offendatur per nos, quem summo studio colimus & amamus; & id ipsius, non nostri causa. *Betuleius.*

Lin. 11. *Quamvis diversa esse videatur.*] Ità potiores MSS. & quamplures editi. Scripti recentiores cum 5. vulgatis *videantur*.

Lin. 16. *Filiis abdicatis, aut servis fugitivis.*] Mos erat Græcorum, ut liberi qui voluntati

num; & sicut abdicati hæreditatem patris non assequuntur, & fugitivi impunitatem: ita neque philosophi immortalitatem accipient, quæ est regni cœlestis hæreditas, id est summum bonum, quod illi maximè quærunt; neque cultores deorum pœnam sempiternæ mortis effugient, quæ est animadversio veri domini adversus fugitivos suæ majestatis ac nominis. Deum verò esse patrem, eundemque dominum, utrique ignoraverunt, tam cultores deorum, quàm ipsi sapientiæ professores: quia aut nihil omninò colendum putaverunt, aut religiones falsas approbaverunt, aut, etiamsi vim potestatemque summi Dei intellexerunt, ut Plato, qui ait unum esse fabricatorem mundi Deum, & M. Tullius, qui fateatur hominem præclarâ quâdam conditione à summo Deo esse generatum; tamen ei debitum cultum tanquàm summo patri non reddiderunt, quod erat consequens ac necessarium. Deos autem neque patres, neque dominos esse posse, non tantum multitudo (ut supra ostendi) sed etiam ratio declarat: quia neque fictum esse à diis hominem traditur, neque deos ipsos antecedere originem hominis invenitur; siquidem fuisse in terrâ homines, antequàm Vulcanus, & Liber, & Apollo, & ipse Jupiter nascerentur, apparet. Sed neque Saturno fictio hominis, neque Cœlo patri ejus assignari solet.

Quod si nullus eorum, qui coluntur, formasse à principio atque instituisse hominem traditur; nullus igitur ex his pater hominis nuncupari potest, ita ne Deus quidem. Ergo fas non est, venerari eos, à quibus non sit homo generatus; quia neque à multis generari potest. Unus igitur ac solus coli debet, qui Jovem, qui Saturnum, qui Cœlum ipsum, terramque antecessit. Is enim necesse est hominem figuraverit, qui ante hominem cœlum terramque perfecit. Solus pater vocandus est, qui creavit; solus dominus nuncupandus, qui regit, qui habet vitæ ac necis ve-

luntati paternæ ac honestis moribus tenaciter repugnarent, à parentibus abdicarentur, probatâ apud Judicem abdicationis causâ. Apud Lucianum & Quintilianum in Declamationibus leguntur abdicationis causæ, Abdicatus autem carebat alimentis & omni ope à patre in vitâ, & post mortem successione in bonis. De abdicatione mentio apud Aristotelem in fine octavi Ethicor. Senec. lib. 3^o. Contravers. Hic mos non est permissus ad Romanos transire, ut in leg. *Abdicatio* Cod. de patern. potestate, quam declarat & restituit Alciatus secundo, disputatione cap. 28. *Isus*. Fugitivorum servorum pœna fuit pugna cum bestiis. Cujus rei exemplum est Androdus servus apud Gellium lib. 5. cap. 14. Quamquam stigmatibus notatos legimus à dominis eos clementiore pœnâ. *Betuleius*.

Lin. 2. *Accipient.*] Sic reposui ex cunctis ferè MSS. & edit. Cellar. & in altero membro sequitur, *effugient*. In 4. Reg. & Jun. est ac-

ciunt.

Lin. 9. *Plato . . . & M. Tullius.*] Ille præcipue in Tim. hic verò in 1. de Legib. Vide & Eusebium de Præparat. Evangel. lib. 11. cap. 15.

Lin. 14. *Ostendi.*] Scilicet cap. præced.

Lin. 15. *Fictum esse à diis hominem.*] MSS. 7. rec. *ab iis*; Regio-Put. & 8. impressi *ab his*.

Lin. 17. *Vulcanus, &c.*] De his vide in libro 1.

Lin. 27. *Qui habet vita ac necis, &c.*] Alludit ad antiquam dominorum in servos potestatem, quibus vitæ necisque potestas fuit: quæ postea Imp. Antonini constitutione prohibita fuit, ne sine causâ legibus cognita in servos suos supra modum sævirent; ut est in Instit. de his qui sunt sui vel alieni juris. lib. 1. Cod. de emend. serv. At Deus non modò necis potestatem habet, sed etiam post necem, ut est apud Lucam capite 12. conjiciens di in gehennam. *Betuleius*.

ram & perpetuam potestatem: quem qui non adorat, & inspiens servus est, qui dominum suum aut fugiat, aut nesciat, & impius filius, qui suum verum patrem, vel oderit, vel ignoret.

C A P U T V.

Oracula prophetarum sunt inspicienda; & de temporibus eorum, atque Judicium & Regum.

NUNC, quoniam docui sapientiam & Religionem non posse diduci; superest ut de ipsâ Religione ac sapientiâ differamus. Sentio quidem, quàm sit difficilis de rebus coelestibus disputatio: sed tamen audendum est, ut illustrata veritas pateat, multique ab errore atque interitu liberentur, qui eam sub velamine stultitiæ latentem aspernantur ac respuunt. Sed prius quàm incipiam de Deo & operibus ejus dicere, mihi pauca de prophetis antè dicenda sunt, quorum testimoniis nunc uti necesse est; quod in prioribus libris ne facerem, temperavi. Ante omnia, qui veritatem studet comprehendere, non modò intelligendis prophetarum vocibus animum debet intendere, sed etiam tempora, per quæ quisque illorum fuerit, diligentissimè inquirere; ut sciat & quæ futura prædixerint, & post quot annos prædicta completa sint. Nec difficultas in his colligendis inest ulla; testati sunt enim sub quo quisque rege divini Spiritus fuerit passus instinctum. Multique scriptos libros de temporibus ediderunt, initium facientes à prophetâ Moyse, qui Trojanum bellum septingentis ferè annis antecessit. Is autem, cum per annos quadraginta popu-

Lin. 14. *Multique scriptos libros, &c.*] Ità scribo cum vet. excusis 8. & omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. & 5. edit. qui ferunt, *scriptores*. Ex iis qui ante Lactantii tempora de Judaïcis rebus scripserunt, nihil (quod ego sciam) extrat, præter Josephi scripta, & quæ Philonis titulo circumferuntur, & Egesippi quinque libros cum anacephalæosi. Justus quidam ex Tyberiade Galilæus ad imitationem Josephi scripsit: qui tamen ab ipso Josepho notatus fuit mendacii, ut Hieronymus in Catalogo Scriptorum Ecclesiasticorum refert. *μετὰ δὲ ἀπὸ Τυβεριάδος* Moyses & Judaïcæ gentis scripserunt Aristobulus, Demetrius, & Eupolemus, quæ & ipsa Hieronymi etiam temporibus interierunt. De vitis Prophetarum interiit Melitonis Asiæ liber, Extat Epiphani, Constantiæ Cypri episcopi, de vitis Prophetarum liber. Habemus Synopsin Theodori & Dorothei; & Chronicus est etiam tertius Theophili seqmo. *Βετούλειος*.

Lin. 15. *Septingentis ferè annis.*] Sic resti-

tui ex edit. 2. vet. Rom. & If. aliisque multis in marg. necnon ex 30. & amplius MSS. quorum duo sunt veterimi: quod ad veriorum (ut plerique existimant) chronologiam propius accedit, quàm *nongentis*, vel *nongentos* recentiorum 4. Reg. 5. Vatic. 1. Sorbon. 1. Clarom. & Marm. à primâ manu atque 11. excusorum. At puto utramque hanc supputationem mendosam esse: Bucholceri probabilior judico, qui putat Moysen Trojanum Bellum 415. vel circiter antecessisse. Eutropius 410. annos intercessisse existimat. *Γαλάλας*. *Nongentis ferè annis*. Eadem ferè Porphyrii impii ratio annorum fuit, qui (teste Eusebio) 800. penè & quinquaginta annis Trojano bello Moysen seniore fecit. Cæterum ipse Eusebius in Chronicis, Porphyrii errorem castigans, 328. annos inter Moysæ ducatum & Trojanum excidium ponit: sed in ipsâ Eusebii Chronologiâ invenio annos 347. Atque idem Eusebius de Præparat. Evang. libro 10. capite 3. Indè, inquit, à captivita-

tum rexisset, successorem habuit Jesum, qui septem & viginti annis tenuit principatum.

Exinde sub Judicibus fuerunt per annos trecentos septuaginta. Tum mutato statu, Reges habere cœperunt: quibus imperium tenentibus per annos quadringentos quinquaginta usque ad Sedechiæ regnum, oppugnati à rege Babylonio, captique Judæi, diuturnum servitium pertulerunt; donec septuagesimo post anno eos Cyrus major terris ac sedibus suis redderet, qui per idem tempus in Persas suscepit imperium, quo Romæ Tarquinius Superbus. Quare cum omnis temporum series, & ex Judaicis, & ex Græcis Romanisque historiis colligatur, etiam singulorum prophetarum tempora colligi possunt; quorum sanè ultimus Zacharias fuit, quem constat sub Dario rege, secundo anno regni ejus, octavo mense cecinisse. Adeò antiquiores etiam Græcis Scriptoribus prophetæ repe-

re Trojanâ, si quadringentos ascendendo annos auferas, ad Mosen & terrigenam Cecropem devenies. Cyrillus lib. 1. contra Julianum refert, Trojam expugnatam post Mosen 410. annis, judicante apud Hebræos Efebo-ne. (vel Abesam) Sed ex Phrygonis Chronico, inter Mosi ducatum & Trojanum excidium non plures quàm 322. annos intercessisse invenio. Nam Mosen ponit anno ab orbis condito 2454. Trojanum verò excidium 2775. Ex Bedâ Anglosaxone colligo annos 308. Labdonem judicem Hebræorum, cujus anno tertio Trojam captam scribit, anno 2708. Augustinus præterea libro 18. Civit. Dei cap. 8. quædam de Mosi ætate scribit. *Betuleius*. Sed tota hæc tempora supputandi ratio non est adeò facilis, propter differentias in examinandis judicum temporibus. Verùm hæc ad Chronologiæ studiosos non Theologos spectant. Quidquid enim dicas, Moyses ad minùs trecentis & ampliùs annis Bello Trojanò prior est. Quidam tamen, ut Pezeronius atque Vossius his ultimis sæculis septuaginta Interpretes secuti, opinantur Mosem excidio Trojanò septingentis circiter vetustiore fuisse. Sed hæc ad alios mittimus.

Lin. 1. *Jesum*.] Sic lego cum 2. vet. Rom. editis & omnibus MSS. præter 2. rec. in quibus est *Josue*; 1. alii *Josua*; 1. alteri *Josnam*; editis 9. *Josuem*.

Ibidem. *Septem & viginti*.] In ea supputatione ducatus Josuæ non concordant inter se Chronologi. Sed hæc ad alios.

Lin. 3. *Sub judicibus fuerunt per annos trecentos septuaginta*.] MS. Pal. cccLxxx. At Scriptura Act. 13. 20. dicit *Quadringentos & quinquaginta annos*.

Lin. 4. *Per annos quadringentos quinquaginta*.] Sic restitui Lactantio ex MSS. 7. Vatic. 6. Reg. quorum duo sunt antiquissimi. Cauc. Jun. 4. Colbert. Nav. Vict. Gat. Torn. Ultr. Em. 1. Clarom. Brun. Multùm hîc variant MSS. In 2. Bon. est *quadringentos quadraginta*; in 5. Vatic. 4. Reg. Pen. & in 15. excusis *quadringentos sexaginta*; in 1. Colbert. & ed. Spark. *quadringenta LXX*. mendosè; in 1. Reg. 1. Clarom. 1. Sorbon. est solummodò *per annos quadringentos*. Sed quamlibet lectionem sequare, cum chronologis non conveniunt hî calculi. Vide, si lubet, Concordiam Regum & Paralipomenon Joan. Bapt. le Brun (Parisiis editam anno 1691.) vel saltem Tabulam Chronologicam ei præfixam.

Lin. 6. *Capti Judæi*.] De hoc vide 4. Reg. cap. 25. Jerem. 39. & 52.

Lin. 7. *Septuagesimo post anno eos, &c.*] Id quod à Jeremiâ prædictum fuerat.

Ibidem. *Eos Cyrus major terris ac sedibus suis redderet*.] Pro eos 31. MSS. & 6. editi habent *captivos Judæos*, quod à Lactantio scriptum fuisse nusquàm in animum induxerim; siquidem mox præcessit *captique Judæi*.

Ibidem. *Cyrus*.] Cyrus in Persas cœpit imperium Olympiade 61. anno ante vulgarem æram 536.

Lin. 8. *Roma Tarquinius Superbus*.] Vide Orosium lib. 2. cap. 6. Consentiant Eusebius & Beda. Sed constat Zorobabelem Judæorum ducem Jehosua pontifice fuisse, anno Servii Tullii trigésimo secundo, qui fuit annus ab Urbe cond. 207. Orbis conditi 3417. Olympiade 58. Cæterùm Tarquini tempore à Cambyse templi ædificatio interdicta fuit, & à Dario rursus concessa. *Beul*.

Lin. 13. *Cecinisse*.] Id est, prophetavisse.

Ibidem. *Adeò antiquiores, &c.*] Prophetas

riuntur. Quæ omnia eò profero, ut errorem suum sentiant, qui Scripturam sacram coarguere nituntur, tanquam novam & recens fidam, ignorantes ex quo fonte sanctæ Religionis origo manaverit. Quòd si quis collectis perspectisque temporibus, fundamentum doctrinæ salubriter jecerit, & veritatem penitus comprehendet, & errorem cognitâ veritate deponet.

Græcis scriptoribus antiquiores esse, docent Theophilus ad Autolyicum Sermon. 3. Justinus Martyr ad Gentes, Josephus contra Appionem, Eusebius libro 10. de Præparat. Evang. cap. 3. Augustinus libro 18. de Civitate Dei, capite 37. Pythagoras, qui cum postremis Prophetarum floruit, inter primos & antiquissimos Græcorum fuit.

CAPUT VI.

Deus omnipotentem genuit filium; atque de eo testimonia Sibyllarum & Trismegisti.

DEUS igitur machinator constitutorque rerum, sicuti in secundo libro diximus, antequàm præclarum hoc opus mundi adoriretur, sanctum & incorruptibilem spiritum genuit, quem Filium nuncuparet. Et quamvis alios postea innumerabiles per ipsum creavisset, quos angelos dicimus, hunc tamen solum primogenitum divini nominis appellatione dignatus est, patriâ scilicet virtute ac majestate pollentem. Esse autem summi Dei Filium, qui sit potestate maximâ prædius, non tantum congruentes in unum voces Prophetarum, sed etiam Trismegisti prædicatio, & Sibyllarum vaticinia demonstrant. Hermes in eo libro, qui ὁ λόγος τέλει inscribitur, his usus est verbis: ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων

Lin. 1. *Secundo libro.*] Silicet cap. 9.

Lin. 2. *Adoriretur.*] Legere mallet cum MSS. Jun. & 1. Clarom. *adordiretur.* Gall.

Lin. 3. *Sanctum & incorruptibilem.*] MSS. Jun. Pen. & 1. Colbert, in marg. edit. Paris. 1525. Ald. Graph. If. addunt & *incomprehensibilem*; undè edit. Rom. 1470. *inreprehensibilem*; MSS. 4. Reg. rec. 4. Colb. Cauc. octo alii & 8. excusi, *irreprehensibilem*. Hæc autem dictio abest ab antiquioribus & potioribus MSS. 2. Bonon. 2. Reg. 3. al. Reg. rec. Tax. 1. Sorbon. 1. Clarom. & edit. Thyf. & Gall. Quod hic dicit Lactantius, *Sanctum & incorruptibilem spiritum genuit, quem filium nuncuparet*; cave ne intelligas spiritum sanctum esse filium, sed sicut dicitur, quòd *Deus spiritus est*.

Lin. 4. *Per ipsum creavisset.*] Duas illas dictiones *per ipsum*, addendas censeo, ut dicatur, Deum per filium suum fecisse mundum, ut etiam docent SS. Scriptores Johannes

& Paulus. Hæc duæ dictiones *per ipsum* leguntur in MSS. 2. Bonon. Cauc. 7. Reg. & 20. aliis, necnon in editis 2. vet. Rom. & sex aliis. Nonnulli scripti & excusi habent, *per se ipsum*: absunt autem à 3. Reg. 1. Clarom. & editis Gymn. & Fasitel.

Lin. 5. *Divini nominis appellatione, &c.*] Imò hoc à naturâ habet, non ex eo quòd dignatus sit illum divini nominis appellatione. Gallæus.

Lin. 8. *Trismegisti.*] Τριμέγιστος, ter maximus. Hæc in Asclep. cap. 4. De Hermetis Trismegisti autoritate multa scribit Augustinus Steuchus lib. 7. perennis Philosophiæ. Be-tuleius.

Lin. 10. ὁ λόγος τέλει.] Lat. *Verbum perfectum*.

Ibidem. ὁ κύριος, &c.] Latine: *Dominus atque omnium creator, quem Deum vocare censemus, quia secundum Deum fecit visibilem & sensibilem. Sensibilem autem assero, non*

ποίητης, ὃν θεὸν καλεῖν νενομίκαμεν, ἐπεὶ τὸν δεῦτερον ἐποίησε θεὸν ὁραλὸν καὶ αἰσθητὸν. Αἰσθητὸν δὲ φημί καὶ διὰ τὸ αἰσθῆσθαι αὐτὸν, περὶ γὰρ τῆς οὐκ ἔστι πρότερον αὐτὸς αἰσθῆτο, ἀλλ' ὅτι εἰς αἰσθησιν ὑποπέμπει καὶ εἰς νῦν. Ἐπεὶ τῶτον ἐποίησε πρῶτον, καὶ μόνον, καὶ ἕνα, καλὸς δὲ αὐτῷ ἰδάνη, καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἡγίασέ τε καὶ πᾶν ἐφίλησεν ὡς ἰδίον τέκνον. Sibylla Erythræa in carminis sui principio, quod à summo Deo exorsa est, filium Dei Ducem & Imperatorem omnium his versibus prædicat:

Παντοκράτορ κτίστην, ὅστις γλυκὺ πνεῦμ' ἐν ἅπασι

Κάλετο, καὶ ἡγήτηρα Θεὸν πάντων ἐποίησε.

Et rursus in fine ejusdem carminis:

Ἄλλ' ὃν ἔδωκε Θεὸς πικρῶς ἀνδράσι γεραίρειν.

Et alia Sibylla præcipit hunc oportere cognosci:

Αὐτὸν σὺν γίνωσκε Θεὸν Θεὸς υἱὸν ἑόντα.

Videlicet ipse est Dei filius, qui per Salomonem sapientissimum regem divino spiritu plenum locutus est ea quæ subjecimus: „Deus condidit me in initio viarum suarum, in opera sua ante secula. Fundavit me in principio, antequàm terram faceret, & antequàm abyssos constitueret; priusquàm prodirent fontes aquarum: ante omnes colles genuit me Dominus; fecit regiones, & fines inhabitabiles sub cœlo. Cum pararet cœlum, aderam illi; & cum secerneret suam sedem, cum super ventos faceret validas nubes, & cum confirmatos poneret montes sub cœlo: quan-

idè quia ipse sentit, (hoc enim non est, utrum ipse sentiat) sed quia ipse in sensum mittit & mentem. Quoniam ergo hunc fecit primum, & solum, & unum, pulcher autem ei visus est, & plenissimus omnium bonorum, sanctificavitque & amavit valdè quasi proprium filium.

Lin. 5. Principio.] Hæc vide apud Theophil. lib. 2. ad Autolyc.

Lin. 8. Παντοκράτορ.] De Sibyllinis Carminib. vide suprâ lib. 1. cap. 6. pag. 28. ubi quid de iis sit sentiendum legitur. Latine:

Omnium nutritorem creatoremque, qui dulcem spiritum omnibus

Apposuit, ac principem omnium Deum fecit.

Lin. 9. Θεὸν.] Sic restitui ex 2. vetustissimis MSS. Regiis 1. Sorbon. 3. Colbert. Brun. & edit. Rom. 1468. ac Gymnic. Et malo legere Θεὸν cum Opfopœio, eò quòd Lactantius filium Dei Ducem & Imperatorem dicat omnium, quàm Θεῶν deorum ex recentioribus MSS. & impressis. Sibyllar. serm. 3.

Lin. 11. Ἄλλ' ὃν.] Ità reposui ex MSS. 4. Regiis, quorum duo sunt antiquissimi, 2. Colbert. 1. Clarom. 1. Brun. aliisque. Et sic Opfopœius legebat. In codice Sibyllino mutilus est hic versus,

Sed quem dedit Deus fidelibus viris honorare. Sibyllar. sermone 8.

Lin. 13. Αὐτὸν σὺν.] Sic idem MSS. & editi In 1. Clarom. & edit. Rom. 1468. est σὺν, Lat.

Ipsum tuum cognosce Deum, qui Dei filius est.

Lin. 14. Videlicet ipse est Dei filius.] Ità MSS. antiquissimi 2. Bonon. 2. Reg. 2. al. Regii, Tax. Pen. & editi quinque. In Cauc. Jun. & 18. scriptis rec. atque octo excusis additur &.

Lin. 15. Deus condidit me, &c.] Locus ex cap. 8. Proverbior. v. 22. usque ad 31. Et satis sit semel moneri lectorem, quòd Lactantius quæ promittit loca sacrae Scripturae, ea ferè, ut ceteri antiqui Patres, ex versione Septuaginta Interpretum promittit. *Isa. Condidit*, juxta textum Hebraeum lege possidebat me ab initio, &c. quòd doctrinam Catholicam de Verbi aeternitate confirmat, Sed hæc omnia ad primævum textum sunt referenda.

Lin. 19. Et fines inhabitabiles.] Sic restitui ex omnibus MSS. codicibus, cum in excusis habeatur, & terras inhabitabiles.

Lin. 21. Cum confirmatos poneret montes.] Librorum omnium editorum est hæc lectio,

„dò fortia faciebat fundamenta terræ, eram penès illum disponens. Ego
 „eram, cui adgaudebat; quotidie autem jucundabar ante faciem ejus,
 „cùm lætaretur orbe perfectò“. Idircò autem Trismegistus Δημιουργὸν τῷ Θεῷ
 dixit, & Sibylla οὐρανὸν appellat, quòd tantà sapientiā & virtute sit in-
 structus à Deo patre, ut & consilio ejus, & manibus uteretur in fabrica-
 tione mundi.

eamque requirunt præcedentia. *Ponebat* Ma-
 nuscriptorum est. Apud Septuaginta, Tertul-
 lianum & Cyprianum legitur, *ponebat fontes*;
 in 1. Colbert. rec. *ponebat ventos*.

Lin. 1. *Penès illum disponens.*] MS. Brun.
penès illum cuncta disponens; 1. Colb. *contra*,
pro cuncta.

Lin. 3. Δημιουργὸν τῷ Θεῷ.] Latine, *Opificem*
Dei. Trismegistus in Pimandro c. 1. Demiur-
 gon etiam Irenæus loco jam citato vocat, &

alibi sæpè Valentinianorum animalem demiur-
 gum confutans, & Apostolus cap. 2. ad Hebr.
Betuleius.

Lin. 4. οὐρανὸν.] Latine, *Consiliatorem*, ex
 MSS. 1. Colb. 1. Lips. Brun. Quà voce usus
 est Lactantius infra lib. 4. cap. 11.

Ibidem. *Quòd tantà sapientiā & virtute sit*
instructus.] Ità reposui ex omnibus MSS. præ-
 ter quàm in 1. Colbert. cui est *quot*; corruptè,
pro quòd.

C A P U T VII.

De nomine Filii; atque undè Jesus & Christus appellatur.

FORTASSE quærat aliquis hoc loco, quis sit iste tam potens, tam
 Deo carus, & quod nomen habeat, cujus prima nativitas non modò
 antecesserit mundum, verùm etiam prudentiā disposuerit, virtute con-
 struxerit. Primùm scire nos convenit, nomen ejus ne Angelis quidem
 notum esse, qui morantur in cœlo, sed ipsi soli, ac Deo patri; nec antè
 id publicabitur, ut est sanctis litteris traditum, quàm dispositio Dei fue-
 rit impleta. Deinde nec enuntiari posse hominis ore; sicut Hermes do-
 cet, hæc dicens:

Αἰτία δὲ τέτε τῷ αἰτίῃ ἢ τῷ θεῷ ἀγατὲς βέλησις, ἢ θεὸν προήνεγκεν, & τὸ ὄνομα
 & δυνάται ἀνθρώπων ἐρόματι λαληθῆναι.

Et paulò post ad filium:

Ἔστι τις, ὃ τέκνον, ἀπόρρητὸν λόγῳ σοφίας, ὅσις περὶ τῷ μόνῳ κυρίῳ πάντων, &

Lin. 3. *Virtute construxerit.*] Ità MSS. &
 editi. Francius, fortè *virtus*.

Lin. 4. *Scire nos convenit, nomen ejus ne An-
 gelis quidem notum esse.*] Quæ lectio majorem
 auctoritatem habet ex MSS. 10. Reg. quorum
 duo sunt veterrimi, 6. Colb. sexque aliis &
 edit. 2. vet. Romanis & Betul. In 2. Reg. *pro*
ne est nec. In Caut. Jun. Lips. Pal. & 4. edit.
neque; in 4. excusis Ald. Paris. 1525. Crat.
 Graph. *scire nomen ejus non convenit homini-*
bus; neque Angelis quidem notum est.

Ibidem. *Ne Angelis quidem.*] Quia, ut ait
 Paulus ad Philipp. cap. 2. *dedit illi nomen quod*
est super omne nomen.

Lin. 9. Αἰτία.] Latine: *Causa autem hujus*
causa est divini boni voluntas, qua Deum pro-
tulit, cujus nomen non potest humano ore dici.

Ibidem. Θεῷ ἀγατὲς.] In paucis admodum
 Θεῷ, Ed. Tornes. in marg. *Dei*; ex MS.

Lin. 12. Ἔστι τις, &c.] Latine: *Est, ô fili, se-*
cretus quidam sermo sapientia, sanctus circa
solum Dominum omnium, & Domini antè
mente percipientis [percepti] quem dicere
supra hominem est.

Ibidem. ὅσις περὶ τῷ μόνῳ κυρίῳ πάντων.]
 Hæc verba, quæ in aliquibus scriptis defunt,
 restituta sunt Lactantio, vel potius Hermeti,
 ex MSS. Bonon. Caut. Regiis, Tax. Em.

προενοούμενος Θεός, ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐστίν. Sed quamvis nomen ejus, quod ei à principio pater summus imposuit, nullus alius præter ipsum sciat, habet tamen & inter Angelos aliud vocabulum, & inter homines aliud. Jesus quippe inter homines nominatur : nam Christus non proprium nomen est, sed nuncupatio potestatis & regni ; sic enim Judæi reges suos appellabant. Sed exponenda hujus nominis ratio est propter ignorantium errorem, qui eum immutatâ litterâ Chrestum solent dicere. Erat Judæis antè præceptum, ut sacrum conficerent unguentum, quo perungi possent ii, qui vocabantur ad sacerdotium, vel ad regnum. Et sicut nunc Romanis indumentum purpuræ insigne est regiæ dignitatis assumptæ : sic illis unctio sacri unguenti nomen ac potestatem regiam conferebat. Verùm, quoniam Græci veteres χρίσθαι dicebant ungi, quod nunc ἀλείφειν, sicut indicat Homericus versus ille :

Αὐτὸς δὲ δμῶα λῶσαν, καὶ χρίσαν ἐλαίῳ ;

ob hanc rationem nos eum Christum nuncupamus, id est, unctum, qui Hebraicè Messias dicitur. Undè in quibusdam Græcis scripturis, quæ malè de Hebraicis interpretatæ sunt, ἡλειμμένον scriptum invenitur,

Cant. Brun. 2. Colbert. In 1. Reg. 1. Sorbon. & in quibusdam editis desideratur καὶ προενοούμενος Θεός.

Lin. 1. Θεός.] Ità restitui ex antiquissimis MSS. 2. Bonon. Cauc. 1. Reg. 900. annor. aliis item 2. Regiis, 2. Colb. 2. Brun. edit. Rom. 1470. atque etiam anni 1497. & Isianâ Romæ 1650. Sed in MSS. 2. & 7. excusis est καὶ αὐτός. In plerisque MSS. deest utrumque.

Lin. 4. Jesus.] Latine servator.

Lin. 7. Chrestum solent dicere.] Suetonius refert, impulsore Chresto Judæos assidue fuisse tumultuatos : de Christo ipso, licet falsò & impiè, intellexit ; veteres enim gentiles veri nominis ignorance, Chrestum & Chrestianos, non Christum & Christianos dixere. Idem & hic Tertulliani locus in Apolog. docuit. Si nominis (inquit) odium est, quis nominis reatus ? qua accusatio vocabulorum ? nisi si aut Barbarum sonat aliqua vox nominis, aut infaustum, aut maledicum, aut impudicum. Sed & cum perperam Chrestianos (sic ex frequentibus scribendum arbitror, ut & apud Tacitum lib. xv.) pronuntiatur à vobis, (nam nec nominis certa est notitia penès vos) de suavitare, vel benignitate compositum est : oditur itaque in hominibus innocuis etiam nomen innocuum. Hactenus Tertull. verba, ex quibus sanè quod proposui confectum credo. Χρῖς suavem, facilem & benignum significat. Vide Sueton. in Claudio c. 25. Tertullianum Apologetic. cap. 3.

Lin. 9. Ad sacerdotium, vel ad regnum,

[&c.] Utrumque in Christo locum habet, qui & rex est, cujus regni non erit finis, ut Angelus Beatiſſ. Virgini promiſit, & sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedek. Undè Petrus Ecclesiam, id est, regnum Christi, rectè regale sacerdotium appellavit. De unctione regis lege primum Samuelis librum, de sacerdotali verò chrismate Levit. cap. 8. De sacerdotio Christi ; adedque ipsius unctione, nemo doctius aut plenius quam Paulus in epist. ad Hebræos. Betuleius.

Ibidem. Vel ad regnum.] Mos tamen iste ad alias quoque gentes postea dimanavit.

Lin. 10. Indumentum purpure insigne est regiæ dignitatis.] Ornamentum est regium, hoc rubicundo colore insinuans sanguinis imperium, & necis inferendæ potestatem. Quo sensu fortè Horat. Tyrannos appellat Purpureos, 1. Od. 35.

Purpurei metuunt tyranni,

Injuriosè ne pede proruas

Stantem columnam.

Et ob hanc majestatem Deus haud dubiè sacerdotis vestem fieri jussit purpuream, Exod. 39. & unicus salutis nostræ instaurator Christus cum à profligatis militibus Rex salutaretur, purpurâ indutus fuisse legitur. Salmuth.

Lin. 14. Αἰὲς.] Latine :

Eos autem famula laverunt, & unxerunt oleo. Ex Homeri 4. Odyss.

Lin. 17. Interpretatæ sunt.] Sic emendavi ex MSS. & pluribus editis. Alii, interpretata sunt, mendosè. Francius legendum esse cen-

ἀπὸ τοῦ ἀλείφειν. Sed tamen utrolibet nomine rex significatur: non quòd ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus, cujus capiendū nondū tempus advenit; sed quòd cœleste ac sempiternum, de quo differemus in ultimo libro. Nunc verò de primâ ejus nativitate dicamus.

sebat interpretati sunt. At interpretata sunt genuina Lactantii lectio est, à quo hîc istud verbum passivè usurpatur, ut à Cicerone lib. 1. de Divinat. n. 53. ab Hieronymo & Augustino passim; sed & à Paulo Jurisconsulto. In testamentis (inquit) voluntates testantium interpretantur; &c. Et quidem Gellius lib. 15. cap. 13. illud verbum dicit esse commune, utriusque scilicet vocis activæ & passivæ.

Pag. 287. lin. 17. ἀλκιμένους.] Latine, *urgendo curatus*. Hæc quatuor verba, quæ sunt Græci vocabuli interpretatio, ex orâ libri in textum intrusa, cū non reperiuntur nisi in 4. recentissimis MSS. & pluribus editis,

è textu eliminavi.

Lin. 1. Ἀπὸ τοῦ ἀλείφειν.] Latine, *ab ungendo*.

Ibidem. *Rex significatur.*] Ità omnes ferè MSS. & editi. In quibusdam est *res*.

Lin. 2. *Cujus capiendi, &c.*] Errat Lactantius; nunquàm enim tempus adveniet, quo regnum terrenum sit accepturus, siquidem iphus regnum non est terrenum; sed totum quantum spirituale. Lactantius autem sic loquitur, eò quòd putet Christum mille annis regnaturum in hoc mundo, antequàm in cœlum nos deducet; quam opinionem suo loco refutabimus. *Gallaus.*

C A P U T V I I I.

De ortu Jesu in spiritu & in carne; de spiritibus & testimoniis Prophetarum.

IN primis enim testificamur, illum bis esse natum; primū in spiritu; postea in carne. Undè apud Hieremiam ita dicitur: Priusquàm te formarem in utero, novi te. Et item apud ipsum: Beatus qui erat, antequàm nasceretur; quod nulli alii contigit, præter Christum. Qui cū esset à principio filius Dei, regeneratus est denuò secundū carnem; quæ duplex nativitas ejus magnum intulit humanis pectoribus errorem, circumfuditque tenebras etiam iis, qui veræ Religionis sacramenta retinebant. Sed nos id planè dilucidèque monstrabimus, ut amatores sapientiæ

Lin. 2. *Hieremiam.*] Sed hæc prior prophetia nonnisi secundo & sublimiore sensu de Christo Jesu intelligitur; nam sensu primario ad ipsum Jeremiam spectare contextus satis indicat. Vide Jerem. cap. 1.

Lin. 3. *Et item apud ipsum.*] 1. Reg. venterimus, *Et item apud eundem*. Hæc desunt in 5. MSS. rec.

Ibidem. *Beatus qui erat.*] Non extat hic locus apud Jeremiam, imò ne quidem in totis Bibliis. Undè autem hunc locum deprompserit autor, mihi non constat. [Fortasse aliunde ex Versione LXX. seu quâvis aliâ.] Nonnumquàm SS. Patres loca tanquàm è Scripturis petita allegant, quæ tamen frustra

in illis quæras. *Gallaus.* Et sunt forsan deperdita. Fuit hoc, ut non satis divinæ majestati conveniens, in Nicenâ synodo explosum, & anathemate interdictum. Vide eâ de re Eusebii verba, quæ extant apud Theodoretum libro Ecclesiasticæ historiæ primo, cap. 12. καὶ τὸ ἀναθεματισμὸν ὃ τὸ μετὰ τὴν πρῶτην αὐτὸν συνέλευσιν, δεκτὸν εἶναι ἡγουσάμεθα, &c. Hunc locum paulo altius repetimus, quòd suprâ libro 2. cap. 9. duo superiora dicta, nempe *de nihilo*, item illud, *Fuit aliquandò cū non esset*, à Lactantio citata fuerunt. *Betuleius.*

Lin. 5. *Regeneratus est.*] Id est, iterū natus. *Francius.*

Lin. 7. *Circumsudit.*] Benè, non *circumsundit*.

tia facilius ac diligentius instruantur. Qui audit Dei filium dici, non debet tantum nefas mente concipere, ut existimet, ex connubio ac permissione foeminae alicujus Deum procreasse, quod non facit nisi animal corporale, mortique subjectum. Deus autem, cum solus sit, cui permiscere se potuit? aut cum esset tantæ potestatis, ut quidquid vellet, efficeret, utique ad creandum societate alterius non indigebat: nisi forte existimabimus, Deum, sicut Orpheus putavit, & marem esse & foeminam, quod aliter generare nequiverit, nisi haberet vim sexus utriusque; quasi aut ipse secum coierit, aut sine coitu non potuerit procreare.

Sed & Hermes in eadem fuit opinione, cum dicit *αὐτοπαῖστος, καὶ αὐτομήτορας*. Quod si ita esset, ut à Prophetis pater dicitur, sic etiam mater diceretur. Quomodo igitur procreavit? Primum nec sciri à quoquam possunt, nec enarrari opera divina: sed tamen sanctæ litteræ docent, in quibus cautum est, illum Dei filium, Dei esse sermonem, sive etiam rationem; itemque cæteros angelos Dei spiritus esse. Nam sermo est spiritus cum voce aliquid significante prolatus. Sed tamen quoniam spiritus & sermo diversis partibus proferuntur, siquidem spiritus naribus, ore sermo procedit, magna inter hunc Dei filium, & cæteros angelos differentia est. Illi enim ex Deo taciti spiritus exierunt; quia non ad doctrinam Dei tradendam, sed ad ministerium creabantur. Ille verò cum sit & ipse spiritus, tamen cum voce ac sono ex Dei ore processit, sicut verbum, eâ scilicet ratione, quia voce ejus ad populum fuerat usus; id est, quod ille magister futurus esset doctrinæ Dei & cœlestis arcani ad hominem

Lin. 1. *Instruantur.*] Restitui ex omnibus MSS. & 2. vet. edit. Rom. In cæteris excusis est *instituantur*: quod idem est.

Lin. 4. *Cum solus sit.*] Ità antiquissimi MSS. 2. Bonon. Regio-Put. & 1. al. Reg. 2. Colb. Tornes. Tax. 2. Clarom. & 5. edit. In plerisque *cum solus adhuc esset*.

Lin. 7. *Orpheus.*] De Orphei Theologiâ vide S. Cyrillum lib. 1. contra Julianum.

Lin. 10. *Sed & Hermes.*] Addidi particulam *&* ex MSS. àc edit. Tornes. Soubbron. & Walch. Absent à cæteris impressis & à 3. MSS. rec.

Ibidem. *Αὐτοπαῖστος, καὶ αὐτομήτορας.*] Latine, *Ipsum patrem sui, & ipsum matrem sui.*

Lin. 11. *Αὐτομήτορας.*] Post hæc verba, MSS. rec. 1. Reg. Gat. Nav. Vict. & Brun. sequentia interferunt: *Et æternum est quod ait Deus, Fiat lux, quia Verbum Dei, Deus apud Deum, Filius unicus Deo Patri coæternus est. Cum enim verba sint temporis; cum dicimus, quando & aliquando, æternum tamen est in verbo Dei, quando aliquid fieri debeat, & tunc fit quando fieri debuisset, in illo verbo est in quo non est quando & aliquando, quoniam totum illud Verbum æternum est. Quomodo autem per crea-*

turam, quam fecit ante tempora, dici potuit temporaliter, Fiat lux, invenire difficile est. Sono enim vocis non [al. nos] intelligimus dictum. Sed hæc aliena sunt à stylo Lactantiano.

Lin. 13. *Enarrari.*] Ità in 3. Reg. 4. Colb. Goth. Brun. & in solâ edit. Cellar. juxta illud Prophetæ, Generationem ejus quis enarrabit. Cæteri habent *narrari*.

Ibidem. *Sancta littera.*] Sapiens, 18.

Lin. 14. *Sermonem, sive etiam rationem.*] Hæ tres ultimæ voces, quæ sunt in MS. 1. Bonon. antiq. edit. If. & nonnullis aliis, absunt à MSS. 10. Reg. 6. Colbert. & omnibus fere scriptis & excusis.

Lin. 15. *Nam sermo est spiritus, &c.*] Definitio est minimè sufficiens ad confirmandam Sermonis deitatem. Sermo humanus proferentis substantiam in se non continet; Sermonem autem qui filius Dei est, qui caro factus est, ejusdem cum patre essentia esse, & Catholica docet fides, & Tertullianus tam adversus Praxeam, quam alibi indicat. Betuleius.

Lin. 23. *Ad hominem proferendi.*] Sic restitui ex MSS. 2. Bonon. 2. Reg. Jun. Goth. Lipsiensibus & 5. editis. In multis legitur *perferendi*; in 1. Clarom. *præferendi*.

proferendi: quod ipsum primò locutus est, ut per eum ad nos loqueretur, & ille vocem Dei ac voluntatem nobis revelaret.

Meritò igitur sermo & verbum Dei dicitur; quia Deus procedentem de ore suo vocalem spiritum, quem non utero, sed mente conceperat, inexcogitabili quâdam majestatis suæ virtute ac potentiâ in effigiem, quæ proprio sensu ac sapientiâ vigeat, comprehendit, & alios item spiritus suos in angelos figuravit. Nostri spiritus dissolubiles sunt, quia mortales sumus. Dei autem spiritus & vivunt, & manent, & sentiunt; quia ipse immortalis est & sensus, & vitæ dator. Nostre voces, licet auræ misceantur, atque evanescant, tamen plerumque permanent litteris comprehensæ: quantò magis Dei vocem credendum est, & manere in æternum, & sensu ac virtute comitari, quam de Deo patre tanquàm rivus de fonte traduxerit. Quòd si quis miratur, ex Deo Deum prolatione vocis ac spiritus potuisse generari, si sacras voces Prophetarum cognoverit, desinet profectò mirari. Salomonem patremque ejus David potentissimos reges fuisse, & eosdem prophetas, etiam iis fortassè sit notum, qui divinas litteras non attigerunt; quorum alterum, qui posterius regnavit, Trojanæ urbis excidium centum & quadraginta annis antecessit. Hujus pater divinorum scriptor hymnorum in Psalmo xxxii. sic ait: Verbo

Lin. 1. *Quod ipsum.*] Subaudi *verbum*; ita ut sit: *quod ipsum verbum primò ita locutus est Deus.*

Ibidem. *Ut per eum ad nos loqueretur.*] Hæc lectio omnium propè MSS. & editorum est, expuncto *ipse* quod interponunt editi. 1. Reg. rec. Em. & Lipsienfes habent *nobis*.

Lin. 3. *Verbum Dei.*] De quo dicitur capite sequenti.

Lin. 4. *Vocalem.*] Deest in MS. 1. Colb. In Em. est *vitalem*.

Lin. 6. *Alios item spiritus suos in angelos.*] Addidi pronomen *suos* ex cunctis fermè MSS. & edit. Betul. Cellar. Walch. Deest in cæteris editis & in 4. Reg. rec. Colb.

Lin. 7. *Nostri spiritus dissolubiles sunt.*] Hic per spiritum putarim statum intelligi; nam de sermone & locutione dicere pergit: de animis quidem nostris illud asserere non est censendus, qui ubique doceat illos esse immortales. *Isaïas.*

Lin. 12. *Sensu ac virtute comitari.*] *Comitari* hic sumitur passivè, ut apud Virgilium, — *Uno comitatus Achate*; apud Justinum xxx. 2. *Jam salutantur, jam comitantur*; & apud Ciceronem ad Attic. ix. 2.

Lin. 17. *Quorum alterum... Trojanæ urbis excidium 140. annis antecessit.*] Sic habent MSS. 1. Vatic. & 3. Colb. Et certa videtur lectio. At vulgati habent *alter*; malè: siquidem Sa-

lomon regnum exorsus est annò 1019. ante vulgarem æram, Troja verò captà est aut anno 1209. aut 1184. ante eandem æram; spatium igitur est ad minùs annorum centum & sexaginta quinque: sed in rebus chronologicis tam remotis vix attenditur ad errorem paucorum annorum. In hac temporum supputatione Chronologi non consentiunt; Euseb. enim annis 170; Glareanus 147. quod ad Lactantii calculum proximè accedit. Si vulgata lectio admitteretur, erraret Lactantius. Trojanæ everfio duodecim seculis æram vulgarem antecessit: at Salomon decimo tantum seculo fuit ante vulgarem æram, Salomon ergò Trojanum excidium non præcessit: sed potius Rex iste Israel secundo seculo vixit post Trojanam stragem. Troja enim excisa est juxta marmora Oxoniensia an. 1209. ante vulgarem æram. Salomon cœpit templum ædificare an. 1015. ante æram nostram. Trojanum igitur excidium multò antiquius est Salomone, non Salomon antiquior excidio Trojano.

Lin. 19. *Verbo Dei cœli solidati sunt.*] Apud Cyprianum Testimonior. adversus Judæos lib. 2. cap. 3. *firmati sunt*. Sed & utraque lectio extat apud Augustinum Enarrat. 3. in Psal. mum 32. In Hebræo sic sonat, & Psal. 33. v. 5. *Verbo Jehova facti sunt cœli, & spiritus oris ejus omnis exercitus eorum.*

Dei cœli solidati sunt, & spiritu oris ejus omnis virtus eorum. Item rursus in Psalmo quadragesimo quarto: Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi. Contestans videlicet, nulli alii opera Dei esse nota, nisi filio soli, qui est Verbum Dei, & quem regnare in perpetuum necesse est. Item Salomon ipsum verbum Dei esse demonstrat, cujus manibus opera ista mundi fabricata sint. Ego (inquit,) ex ore altissimi prodivi ante omnem creaturam; ego in cœlis feci ut oriretur lumen indeficiens, & nebulâ texti omnem terram. Ego in altis habitavi, & thronus meus in columnâ nubis. Joannes quoque ita tradidit. In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Hoc fuit in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.

Lin. 1. *Et spiritu oris ejus.*] Ità cum veteribus 9. editis & 2. rec. omnes MSS. Septuaginta, Vulgata, Cyprianus & Augustinus supra laudati. In 7. impressis legitur *in spiritu.*

Lin. 5. *Item Salomon.*] Imò filius Syrach Ecclesiastici cap. 24. v. 3. & deinceps. Hæc

verba eatenus fuerunt Salomoni tributa, quia creditum est Jesum, cui Siracidi cognomen erat, ex abundantia Salomonis suas hausisse sententias. *Cellar.*

Lin. 9. *Joan. cap. 1.*

Ibidem. *Tradidit.*] MSS. 8. & 4. ed. *tradit*

C A P U T IX.

De Verbo Dei.

SED melius Græci λόγον dicunt, quàm nos verbum five, sermonem; λόγος enim & sermonem significat, & rationem, quia ille est, & vox, & sapientia Dei. Hunc sermonem divinum ne philosophi quidem ignoraverunt. Siquidem Zeno rerum naturæ dispositorem atque opificem universitatis λόγον prædicat, quem & fatum, & necessitatem rerum, & Deum, & animum Jovis nuncupat; eâ scilicet consuetudine, quâ solent Jovem pro Deo accipere. Sed nihil obstant verba, cùm sententia congruat veritati. Est enim spiritus Dei, quem ille animum Jovis nominavit. Nam Trismegistus, qui veritatem penè universam nescio quomodo investigavit, virtutem majestatemque verbi sæpè descripsit, sicut declarat superius illud exemplum, quo fatetur esse ineffabilem quemdam sanctumque sermonem, cujus enarratio modum hominis excedat. Dixi de nativitate primâ breviter, ut potui. Nunc de secundâ, quoniam controversa est in eâ maxima, latius differendum est; ut veritatem scire cupientibus lumen intelligentiæ præferamus.

Lin. 4. *Zeno.*] Hæc ferè apud Laërtium & apud Ciceronem in libro 1. de Naturâ deorum traduntur.

Lin. 5. *Quem & fatum.*] Item Laërt. ait. Εἰς τὴν εἶηαι θεόν, ἢ νόον, ἢ ἀναιρέτητον, ἢ δία; aliisque multis appellari nuncupationibus: Ζῶνα, nempe, Ἀθηνᾶν, Ἡ΄εαν, Ἡ΄φαιον, Ποσειδῶνα,

Διῶντα. Sed Aristoteles in libro de Mundo, circa finem ferè, plura ex Orphicis enumerat ejusdem Dei nomina. *Beul.*

Lin. 9. *Trismeg. Pimand. cap. Ascl. 4.*

Lin. 11. *Quo fatetur.*] Editi 7. in quo. Præpositionem expunxi, quæ abest à cæteris editis omnibusque MSS.

CAPUT X.

De Jesu adventu; de Judæorum casibus ac eorum regimine usque ad Passionem Dominicam.

IN primis igitur scire homines oportet, sic à principio processisse dispositionem summi Dei, ut esset necesse, appropinquante seculi termino, Dei filium descendere in terram, ut constitueret Deo templum, doceretque justitiam: verumtamen non in virtute Angeli, aut potestate coelesti, sed in figurâ hominis, & conditione mortali, ut cum magisterio fundus fuisset, traderetur in manus impiorum, mortemque susciperet; ut eâ quoque per virtutem domitâ, resurgeret, & homini, quem induerat, quem gerebat, & spem vincendæ mortis afferret, & ad præmia immortalitatis admitteret. Hanc ergò dispositionem ne quis ignoret, docebimus prædicta esse omnia, quæ in Christo videmus esse completa. Nemo asseverationi nostræ fidem commodet; nisi ostendero, Prophetas ante multam temporum seriem prædicasse, fore aliquandò ut filius Dei nasceretur sicut homo, & mirabilia faceret, & cultum Dei per totam terram seminaret, & postremò patibulo figeretur, & tertiâ die resurgeret. Quæ omnia cum probavero eorum ipsorum litteris, qui Deum suum mortali corpore utentem violaverunt, quid aliud obstat, quominus veram sapientiam clarum sit in hac solâ Religione versari? Nunc à principio totius sacramenti origo narranda est.

Majores nostri, qui erant principes Hebræorum, cum sterilitate atque inopiâ laborarent, transierunt in Ægyptum rei frumentariæ gratiâ, ibique diutius commorantes, intolerabili servitutis jugo premebantur. Tum misertus eorum Deus eduxit eos, ac liberavit de manu regis Ægyptiorum post annos quadringentos & triginta, duce Moyse, per quem po-

Lin. 1. *A principio processisse.*] MSS. 6. rec. & edit. 7. *præcessisse.*

Lin. 5. *Ut cum magisterio.*] Idem infra cap. 16. *quo magisterio ac Dei legatione perfunctus.*

Lin. 7. *Et homini, quem induerat.*] Familiaris Patribus locutio, ut dicant Verbum divinum assumpsisse, vel induisse hominem. Sic Cyprianus in fine libri de Idolorum vanitate, Augustinus in lib. de Fide contra Manich. initio cap. 26. Hilar. 10. de Trinitate circa med. Quod ita intelligendum est, ut dicamus hominem assumptum, quia ejus natura est assumpta, & quia assumptio terminata est ad hoc, ut Filius Dei sit homo. Vide S. Thomam in 3. p. quæst. 4. artic. 3. *Isaus.*

Lin. 12. *Temporum.*] 1. Bonon. antiq. & 1. Colb. annorum.

Lin. 19. *Majores nostri,*] Patriarchæ scilicet.

Lin. 20. *In Ægyptum.*] Vide Genes. 42. Ho-

merus Hlad. 6. Ægyptum terram feracem vocat; hæc Strabonis tempore vocabatur publicum orbis horreum.

Lin. 22. *Misertus.*] Exod. 1. & 3. Esdr. 2. & 9.

Lin. 23. *Post annos quadringentos & triginta.*] Ità ferunt MSS. codices optimi 2. Bon. 2. Reg. veterrimi, itemque 5. alii Reg. 9. Vaticani, Tax. Pen. 6. Colbert. Lipsienses, Navar. Sorbon. Vict. Gat. Marm. Pal. Jun. Ultr. Em. Goth. 2. Clarom. Tornes. Brun. & 5. excusi. Ceteri cum sex scriptis rec. *trecentos triginta*, vitiosè. Theoph. in libro de Temporibus habet ut in textu, computando scilicet Hebræorum mansionem in terrâ Chanaan, juxta editionem Septuaginta; quem etiam locum refert S. Augustinus Quæst. 47.

Ibidem. *Duce Moyse.*] Exod. 12. Galat. 30. Exod. 19. & 34. Deut. 9. Mach. 40.

stea illis lex à Deo data est : in quâ eductione ostendit virtutem suæ majestatis Deus. Trajecit enim populum medio mari rubro , præcedente Angelo , & scindente aquam , ut populus per siccum gradî posset , quem verius (ut ait poëta)

Curvata in monis faciem circumstetit unda.

Quâ re auditâ , tyrannus Ægyptiorum cum magnâ suorum manu insecutus , & mare adhuc patens temerè ingressus , coëuntibus aquis cum omni exercitu deletus est. Hebræi verò ingressi in solitudinem multa mirabilia viderunt. Nam cum sitim paterentur , ictu virgæ rupe percussâ , profiliit fons aquæ , populumque recreavit. Quo rursus esuriante , coelestis alimenti pluvia descendit. Quin etiam coturnices in castra eorum ventus

Lin. 2. *Mari rubro.*] Hoc mare non dicitur rubrum , vel Erythraum , à colore , sed ab Erythrâ Rege , qui Hebræis est Edom. Bochart.

Ibidem. *Præcedente Angelo , & scindente aquam.*] Gallæus in Notis contrarium ex Mose concludit , eò quòd dicatur Exod. c. 14. v. 18. *tollensque se Angelus Dei , qui præcedebat castra Israël , abiit post eos , & cum eo pariter columna nubis.* Sed hæc contra Lactantium nihil faciunt : siquidem licet Angelus à tergo esset , lux tamen usque præcesserit , ut non immeritò de Angelo lucem præferente idem dici possit , quod de luce , quam prætulit , Sacræ Litteræ affirmant. Nec majoris forsitan momenti est , quòd Lactantium arguat perperam scripsisse , aquam fuisse ab Angelo scissam. Textus quem profert Gallæus ex ejusdem capitis v. 21. sic habet : *Cumque extendisset Moyses manum super mare , abstulit illud Dominus (mare) flante vento vehementi , &c.* Factum est hoc quidem à Deo : sed non inde excludi putaverim Angeli ministerium , Angeli (inquam) scederis , qui populo Hebræo rationes se exhibuit , ejusque ductum jam tum secuti sunt Israëlitar. Spark.

Lin. 5. *Curvata.*] Virgil. 4. Georg. 361. ubi Aristæi pastoris fabulam narrat.

Lin. 6. *Cum magnâ suorum manu insecutus.*] Vide Joseph. 2. 6. sed pedites nulli interfuerunt , ut ex Mose patet. Meminit enim equitum tantum & curruum , ac qui de iis pugnabant. Quorum præfeti LXX. *testru* , quasi triarios dicas ; quia in quovis curru novem , ut Cajetano videtur , terni ad singula trium laterum. Aliis , in quolibet curru tres fuisse , aurigam & duos propugnatores.

Lin. 7. *Cum omni exercitu deletus est.*] Justinus 36. *Ægyptii domum redire tempestatibus compulsi sunt.* Orofius libro 1. cap. 12. *Extant etiam nunc certissima horum monumenta gesto-*

rum. Nam tractus curruum atque rotarum orbis , non solum in littore , sed etiam in profundo , quousque visus admittitur , pervidentur. Drusius. Verum hæc Orofii observatio parum certa videtur. Vide Josephum. Perit ipse Pharaö , sed ultimus , ut spectato prius suorum interitu gravius cruciaretur. Sic tradunt Rabbini , & Alphonsus Tostatus.

Lin. 8. *Ingressi in solitudinem multa mirabilia viderunt.*] Ità emendavi ex perantiquo & optimo MS. codice Regio-Put. accedentibus 1. Clarom. in quo *ingressi in solitudine* , &c. 1. al. Clarom. *ingressi in solitudine , multa* , &c. litterâ m absorptâ ob sequentem m in voce *multa* ; & 1. Reg. antiquissimo & 1. al. Reg. 7. rec. sed bonæ notæ , 4. Colb. 1. Sorbon. Em. Brun. quibus est , *egressi in solitudinem , multa mirabilia viderunt.* In solitudinem , id est , in desertum. Cæteri cum editis , *egressi in solitudine multa mirabilia viderunt.*

Lin. 9. *Ictu virgæ rupe percussâ , &c.*] Exod. 15. Gentiles sinxerunt , asini ductu repertam aquam. Et hinc fabula illa fluxit , Judæos asinum coluisse. Tacitus 5. hist. Plutarc. 4. *æquæ*. Hæc aquæ scaturigo non unius diei beneficium fuit : sed eâ in desertis illis postea quoque usi sunt ; hodièque perdurat. Sic Cosmographi & Tostatus Abulens.

Lin. 10. *Cœlestis alimenti.*] Scilicet manna. Exod. 15.

Lin. 11. *Coturnices in castra eorum , &c.*] Πάθος ὀρνύων , Josephus ; hoc est , magna vis aut multitudo coturnicum. Locus est lib. 3. cap. 1. *Nec ita multò post magna vis coturnicum* , quod genus præ cæteris Arabicis sinus alii , superato interfacente mari longo volatitiffarum , qui alioquin etiam non est sublimis , in Ebræos desertur. Vide Diodorum lib. 1. de incolis Rhinocoruræ , Plin. lib. 10. cap. 23.

invexit, ut non modò pane cœlesti, sed etiam instructioribus epulis saturarentur. Pro his tamen divinis beneficiis honorem Deo non reddiderunt, sed depulsâ jam servitute, jam siti fameque depositâ, in luxuriam prolapsi, ad prophanos Ægyptiorum ritus animos transtulerunt. Cùm enim Moyse dux eorum ascendisset in montem, atque ibi quadraginta diebus moraretur, aureum caput bovis, quem vocant Apin, quod eos in signo præcederet, figurarunt. Quo peccato ac scelere offensus Deus, impium & ingratum populum pro merito pœnis gravibus affecit, & legi, quam per Moysen dederat, subjugavit.

Postea verò cùm in desertâ quâdam parte Syriæ confedissent, amiserunt vetus nomen Hebræi; & quoniam princeps examinis eorum Judas erat, Judæi sunt appellati, & terra, quam incolere, Judæa. Et primò

Aurâ vehi volunt (coturnices migrantes) propter pondus corporum viresque parvas; aquilone ergò maximè volant, ortyometrà duce. Vide Arist. histor. anim. lib. 3. c. 12. Drusus.

Lin. 1. *Ventus invexit.*] Sic restitui ex 3. antiquissimis MSS. 1. Bonon. 2. Reg. 2. item Reg. rec. sed optimâ notâ, 1. Colb. Goth. Lipsiensibus, & Brun. In 12. scriptis rec. & in impressis est *induxit*; in 1. Clarom. *perduxit*.

Lin. 2. *Pro his tamen divinis beneficiis.*] MSS. Regio-Put. 2. al. Reg. rec. & Jun. cùm sex editis, *tam*.

Lin. 5. *Ascendisset.*] Exod. 32.

Lin. 6. *Aureum caput bovis.*] Vituli caput tantummodò, non vitulum integrum effictum putant cum Lactantio nostro aliqui Patres, Tertullianus ad Jud. 1. 20. 3. Clemens Recognit. lib. 1. 13. Cyprianus de bono Patientiæ sub finem; S. Ambrosius epist. 62. Hieronymus in Jerem. cap. 7. Amos cap. 5. Osee cap. 4. & S. Augustinus in Psalm. 73.

Ibidem. *Apin.*] Fuit vitulus *Apis*, Ægyptius bos, alio nomine dictus *Serapis*, vitulus electus, de quo Jeremiâs cap. 46. Bos erat qui ab Ægyptiis alebatur & adorabatur, ex Theodorero Commentar. in hunc Jeremiæ locum.

Ibidem. *Quod eos in signo præcederet.*] Ità emendavi ex edit. Gymnic. & MSS. 2. Reg. veterimis, aliisque 15. Sed scripti decem & editi novem carent præpositione *in*. A MSS. 1. Reg. & Cantabrig. & editis 2. vet. Rom. abest *in signo*. Scripti 11. & vulgati tres habent *in signum*; 1. Clarom. *quod eos signum præcedens*; MS. à Barthio visus, *quod Deus signo præcederet*. Sed vocem illam *Deus* insertam alibi non reperi.

Lin. 8. *Legi.*] Rectè monent interpretes, Moysen montem ascendisse, legis accipiente gratiâ, priusquam vituli simulacrum effice-

rent Judæi lex ergò de quâ hic, non Decalogus, sed præcepta cæremonialia, &c.

Lin. 10. *Amiserunt vetus nomen, &c.*] Hebræi dicti fuerunt ab Heber, qui pronepos fuit Noæ, per Sem: is filius Selæ, & nepos Arphaxadi, de quo lege Genes. 10. Josephum lib. 1. cap. 14. Antiquit. Hieronymum in quæstionibus Hebraicis in Genes. Augustin. lib. 16. cap. 11. Quem verò Judam ducem post Moysi tempora Lactantius hic somniet, non video: nisi is sit, qui (ut est in capite primo Jud.) jussu Domini à populo dux declaratus fuit adversus Chananæum, quo casu, Hierusalem incendio absumpsit. Hic, inquam, Judas à quibûdam veluti interrex inter duces & judices habitus fuit. Atqui communis non modò Bibliorum, sed etiam Scriptorum Ecclesiasticorum consensus habet, Judæam & tribum Juda, ex Judâ Israëlitis filio, familiæque Judaicæ Patriarchâ & progenitore dictas esse, qui patri suo Jacobo ex ancillâ Liâ in Mesopotamiâ natus, constantiorque Josephi adversus iniquitatem fratrum defensor fuit: ex cujus lineâ & prolis serie regnum Israëlitarum diutius floruit, & verus Judæorum rex, Christus scilicet, natus est. At Judæorum nomen non habuerunt Hebræi nisi post Salomonem, ante quem ii vocabantur *Isrâëlita*, vel *fili Isrâel*.

Lin. 11. *Hebræi.*] Quod nomen deducitur vel ab Heber pronepote Noæ, vel potius ab Abrahamo quem dixerunt Hebræum, id est transfumen habitantem, quia Abraham orientali Euftratis ripâ in occidentalem sese contulerat jussu supremi Numinis. Ex priori mansione suâ nomen Hebræi habuit Sanctus Patriarcha.

Lin. 12. *Judæi sunt appellati.*] Josephus à tempore reditus è captivitate Babylonicâ il-

quidem non dominio regum subiecti fuerunt: sed populo ac legi civiles Iudices præsidebant; non tamen in annum constituti sunt, sicut Romani Consules, sed perpetuâ jurisdictione subnixi. Tum sublato Judicum nomine, potestas regalis inducta est. Verum Iudicibus regimen eorum tenentibus, pravæ religiones sæpè susceperant; atque offensus ab his Deus, toties eos alienigenis subjugabat, donec rursus poenitentiam populi mitigatus liberaret eos servitute. Item sub regibus finitimorum bellis ob delicta vexati, postremò capti, abductique Babylonem, poenas impietatis suæ gravi servitio pependerunt; donec Cyrus veniret in regnum, qui statim Judæos restituit edicto. Exindè Tetrarchas habuerunt usque ad Herodem, qui fuit sub imperio Tiberii Cæsaris; cujus anno quintodecimo, id est, duobus Geminis Consulibus, ante diem decimam Calendarum Aprilium Judæi Christum cruci affixerunt. Hic rerum textus, hic

los Judæos vocatos fuisse testatur lib. xi. 5. *Betuleius*. Primis enim temporibus, vel Hebræi, vel Israëlita, vel populus Israël, ut jam diximus, cognominabantur.

Lin. 2. *In annum*.] Ità omnes MSS. & cuncti ferè impressi. Nonnullis editis est *in annum*.

Lin. 4. *Potestas regalis*.] Non continuò; nam hierarchia intercessit 80. annorum. Heli enim Sacerdos, & Samuel ejus successor, uterque 40. annis Israëlita gentis imperium tenuit. Historiam Samuelis nos liber prior docet. Cæterum de horum annis Scriptores inter se differunt.

Lin. 5. *Susceperant*.] MS. 1. Bonon. antiquior *susceperunt*.

Lin. 6. *Subjugabat*.] Per servitutes. Judic. 3. 4. 6. 10. 13.

Lin. 10. *Exindè Tetrarchas habuerunt, &c.*] Post reditum, imò in ipso reditu, res Judæorum ad hierarchiam redacta fuit, Zorobabele autore, deindè aliis sequentibus, de quibus vide Euseb. & Bedam. Tetrarchiæ cœperunt, postquam res Judaicæ in Romanorum potestatem venerunt: non quidem statim ab initio; nam Hircani hierarchia degeneravit in nescio quod regnum Herodis. Cujus minuendi causâ quatuor Herodis filii Tetrarchæ constituti fuerunt: Herodes nimirum, Antipater, Lysias & Philippus. Et id beneficio Augusti Cæsaris. *Betuleius*.

Lin. 11. *Cujus anno quintodecimo, &c.*] Nascuntur hîc duæ novæ quæstiones. Nempè quo anno Christus sit passus, & quo die. Utrunque allegatur Lactantii autoritas. Paulus de Middelburgo in alterâ suâ Paulinæ parte, quæ est de passione Dominicâ, cap. 10. ejus namque Paulina quæ prodit anno 1513. forte

Tom. I.

nixa erat quâdam minùs sincerâ Lactantii editione; ibi Paulus iste docet, Lactantium in hoc Tertulliani sequutum esse auctoritatem, Julique Africani, Ecclesiæ doctôris celeberrimi; & cum his consentire Orosium historicum. Eusebius, Beda & quidam alii passionem Domini in decimum-octavum Tyberii annum rejiciunt: sed illi auctoritate Lucæ nixi, veriora tradere videntur. Nam cap. 3. apud Lucam legimus temporum rationem diligentissimè observatam. Anno (scribit) decimoquinto imperii Tyberii Cæsaris, Pontio Pilato præside Judææ, Tetrarchâ verò Galilææ Herode, Philippo autem fratre ejus Tetrarchâ Ituræ & Trachonitidis regionis, & Lysaniâ Abylenes Tetrarchâ, sub Pontificibus Annâ & Caiphâ, factum est verbum Domini super Joannem Zachariæ filium, &c. Constat autem, tribus annis & aliquot mensibus amplius Christum post baptismum esse passum. In viii. Calendarum Aprilium passionis diem retulerunt Tertullianus, Chrysostomus, Hieronymus, Cyrillus, Augustinus, & Beda.

Lin. 12. *Duobus Geminis Coss.*] Tertullianus lib. advert. Judæos cap. 8. *Passio hujus exterminii intra tempora septuaginta hebdomadam perfecta, sub Tiberio Cæsare, Coss. Rubellio Gemino, & Fusio Gemino, mense Martio, temporibus Pascha, die viii. Kal April.*

Ibidem. *Ante diem decimam Calendarum Aprilium Judæi Christum cruci affixerunt.*] Sic quidem habent MSS. optimi & vetustiores 9. Reg. 8. Vatic. Bonon. Gat. Marm. Tax. Pen. Cauc. Nav. Vict. Jun. Ultr. Tornes. 2. Brun. Cantabrig. Em. à 2. & quidem eadem manu, 6. Colbert. 1. Sorbon. 2. Clarom. edd. Rom. 1468. 1470. Crat. in marg. Be-

ordo in arcanis sanctarum litterarum continetur. Sed prius ostendam, quâ de causâ in terram venerit Christus, ut fundamentum divinæ Religionis & ratio clarescat.

tul. Isai. Nonnulli MSS. & editi legunt *Ante diem septimum Kal. April.* Hunc Lactantii locum longâ & pulcherrimâ disputatione enarravit Marcellus Francolinus in Tractat. de Temp. Horar. Canoniar. cap. 73. & 74. quem compendio referemus. Per illa, *Ante diem decimam Kalendarum*, Lactantius intelligit non diem undecimum Kalendarum, ut Paul. Middelburg. quinto Paulin. pag. 2. cap. 4. & Thomasius in Notis ad hunc auctorem putaverunt, sed diem ipsam *decimam ante Kalendas Aprilis*, in quâ locutione computati intelliguntur utrique dies extremi, id est dies qui describitur, & ipse Kalendarum dies, ut rectè cum Alciato ipse Marcell. notat d. cap. 73. num. 18. refutatâ objectione de §. *Ante diem* in leg. *Anniculus amittitur*. D. de verb. signif. & eodem §. egregiè explicato. His igitur verbis Lactantius putavit, Christum Dominum passum fuisse die vigesi-

mâ tertiâ mensis Martii. Idem sensit Theophilus Cæsariensis vicinus Apostolorum temporibus in Epist. Synodic. de Paschate, quæ impressa legitur inter Opera Bedæ tom. 2. in fine. Idem quoque sensit Eusebius Cæsariensis in omnimod. Historiâ Canon. Chronicorum, cujus extat fragmentum apud Anastasium Antioch. lib. variar. quæst. Idem & S. Augustinus Serm. 12. de Temp. qui est de Nativit. Domini 18. Beda de ratione temp. cap. 65. in Chronico; Ado Vienn. in Breviar. Chronicor. ætate primâ in principio; Anselmus 2. de Imag. mundi cap. 17. Nicetas ac Græci ferè omnes, & alii. *Ex Francolino & Isao.* Vide infra nostram Dissert. ad lib. de Mortibus Persecutorum, atque Epistolam eruditissimi & clarissimi viri Stephani Baluzii ad Henricum de Notis ad lib. de Mortibus Persecutorum editam infra tomo 2. hujusce Lactantianæ editionis.

C A P U T X I.

De causâ Incarnationis Christi.

CUM sæpè Judæi præceptis salutaribus repugnarent, atque à divinâ lege desciscerent, aberrantes ad impios cultus deorum, tum Deus iustos & electos viros Spiritu sancto implebat; prophetas in mediâ plebe constituens, per quos peccata ingrati populi verbis minacibus increparet, & nihilominus hortaretur ad poenitentiam sceleris agendam: quam nisi egissent, atque abjectis vanitatibus ad Deum suum redissent, fore, ut testamentum suum mutaret, id est, hæreditatem vitæ immortalis ad exterarum converteret nationes, aliumque sibi populum fideliorum ex alienigenis congregaret. Illi autem à Prophetis increpati, non modò verba eorum respuerunt, sed quòd sibi peccata exprobrarentur offensi, eos ipsos exquisitis cruciatibus necaverunt: quæ omnia divinæ litteræ signata conservant. Dicit enim propheta Jeremias: Misi ad vos servos meos prophetas: ante lucem mittebam, & non audiebatis me, neque intendebatis auribus vestris, cum dicerem vobis; Convertatur unusquisque à viâ suâ malâ,

Lin. 10. *Eos ipsos.*] Addidi *ipsos* ex MSS. & cunctis penè editis.

Lin. 12. *Propheta Jeremias.*] Hoc testimonium maximâ ex parte est Hierem. 44. Ad-

data sunt quædam ex cap. 7. 13. 16. & fortasse aliis, non observatâ personarum mutatione, quæ apud Græcos vel Hæbreos est creberrima. *Beutleius.*

malâ, & à nequissimis affectionibus vestris, & habitabitis in terrâ istâ, quam dedi vobis & patribus vestris à seculo usque in seculum. Nolite ambulare post deos alienos, ut serviatis eis; & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum, ad disperdendos vos. Esdras etiam propheta, qui fuit ejusdem Cyri temporibus, à quo Judæi sunt restituti, sic loquitur: „Desciverunt à te, & abjecerunt legem tuam post corpus suum, & „prophetas tuos interfecerunt, qui obtestabantur eos ut reverterentur „ad te.“

Item Helias in libro βασιλειῶν tertio: „Æmulando æmulatus sum Domi-
no Deo omnipotentî; quia dereliquerunt te filii Israël, & altaria tua de-
molierunt, & prophetas tuos interfecerunt gladio, & remansi ego soli-
tarius, & quærunt animam meam auferre à me.“ Propter has illorum impietates abdicavit eos in perpetuum: itaque desit prophetas mittere ad eos. Sed illum filium suum primogenitum, illum opificem rerum, & consiliatorem suum delabi jussit è cœlo, ut Religionem sanctam Dei transferret ad gentes, id est, ad eos, qui Deum ignorabant; doceretque justitiam, quam perfidus populus abjecerat: quod jampridem denuntiaverat se esse facturum, sicut Malachias propheta indicat, dicens: „Non est „mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, & sacrificium acceptum non „habebo ex manibus vestris; quoniam à solis ortu usque ad occasum „clarificabitur nomen meum apud gentes.“ Item David in Psalmo xvii.

Lin. 1. *A nequissimis affectionibus vestris.*] Ità reposui ex omnibus penè MSS. & plerisque editis. In 4. Reg. rec. 1. Colb. 1. Sorb. & 13. excusis; etiam in Gallæanâ & Cellarianâ legitur *affectionibus*.

Lin. 4. *Esdras etiam propheta.*] Neemiæ cap. 9. hic locus invenitur, qui quidem liber apud Græcos est secundo Esdræ libro insertus; & hic sermo Esdræ, non Neemiæ attribuitur. Est autem locus, ut dixi, Neemiæ c. 9. Utrum autem Esdras propheta sit, disputat Augustinus lib. 18. de Civit. Dei c. 36.

Lin. 6. *Post corpus suum.*] Sic restitui ex editis If. Cellar. Walch. & omnibus MSS. præter 2. Reg. rec. quibus, sicut & 12. impressis, est *post cor suum*; in Bonon. antiq. *post dorsum*. At cum nostrâ textûs lectione consentit Græcus Nehemiæ liber, quem Lactantius expressit, aut ejus versionem ἐπί τῷ σώματι αὐτοῦ. Ex Cellario.

Lin. 9. *Tertio.*] Lib. Reg. 3. cap. 19.

Ibidem. *Æmulando amulatus sum.*] Ità vet. edit. Rom. cum omnibus MSS. præter 1. Reg. recentissimum & omnes ferè edit. in quibus legitur, *Æmulans amulatus sum*.

Lin. 13. *Abdicavit.*] Abdicant patres liberos degeneres, id est, excludunt, alienantque, ἀποκρίπτειν. Nam ἀποκρίπτειν abdicatio est, apud Justin. C. de patr. pot. Alciat. lib. 2.

Tom. I.

cap. 28. *Batuleius.*

Lin. 15. *Delabi jussit è cœlo.*] Ità meliores & antiquiores MSS. & quamplurimi editi. In scriptis rec. & nonnullis editis est *labi*.

Lin. 17. *Denuntiaverat se esse facturum.*] Sic lego cum antiquioribus & potioribus MSS. & 6. editis. In 1. Bonon. antiq. & Lips. est, *denuntiaverat sese facturum*; in 6. MSS. & 4. excusis, *annuntiaverat*; in Pen. *annuntiaverunt*.

Lin. 18. *Malachias Propheta indicat, dicens.*] In 2. antiquissimis MSS. Reg. aliisque 2. item Regiis legitur *Malachiel*. Abest propheta à 7. veteribus excusis. Pro *indicat*, scriptum est *adnuntiat* in 1. Regio; in Lips. *adnuntiavit*. In Gothano est simpliciter, *Malachias propheta dicit*, scilicet cap. 1.

Lin. 19. *Sacrificium acceptum non habeo.*] Sic restitui ex MSS. 2. veterrimis Reg. 4. Colbert. & rectè. Nec aliter legitur apud Cyprianum lib. 1. Testimonior. adversus Judæos cap. 16. Apud Septuaginta, & in Vulgata, *non suscipiam*; in 2. al. Colbert. & 2. Clarom. *Sacrificia non accipiam*; quod in idem recidit. In recentioribus 2. Reg. & Brun. ac in excusis est, *acceptum non habeo*.

Lin. 21. *Clarificabitur.*] Græcè *clarificatum est*; & ita legitur apud Tertullianum, & apud Cyprianum adversus Judæos.

P p

» Constitues me in caput gentium: populus, quem non cognovi, serviet
 » mihi. « Eſaias quoque ſic loquitur: » Venio colligere omnes gentes, & lin-
 » guas, & venient, & videbunt claritatem meam; & dimittam ſuper eos
 » ſignum, & mittam ex his conſervatos in gentes quæ longè ſunt, quæ
 » non audierunt gloriam meam, & nuntiabunt claritatem meam in gentes. «
 Volens igitur Deus metatorem templi ſui mittere in terram, noluit eum
 in poteſtate & claritate cœleſti mittere, ut ingratus in Deum populus in
 errorem maximum induceretur, ac pœnas pro facinoribus ſuis lueret,
 qui dominum ac Deum ſuum non recepiffet: quod olim Prophetæ cecinerant,
 ſic eſſe facturum. Eſaias enim, quem ipſi Judæi ſerrâ conſectum
 crudeliſſimè necaverunt, ita dicit: » Audi cœlum, & percipe auribus ter-
 » ra, quoniam dominus locutus eſt: Filios genui, & exaltavi; ipſi autem
 » ſpreverunt me. Agnovit bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepium do-
 » mini ſui; Iſraël autem me non cognovit, & populus meus me non in-
 » tellexit «.

Hieremias quoque ſimiliter ait: » Cognovit tempus ſuum turtur & hi-
 » rundo, & ruris paſſeres cuſtodierunt tempora introitus ſui: populus au-
 » tem meus non cognovit iudicium Domini. Quomodo dicitis, Sapientes
 » ſumus, & lex Domini nobiſcum eſt? Incaſſum facta eſt metatura: falſi
 » ſcribæ, & conſuſi ſunt; ſapientes trepidaverunt, & capti ſunt, quoniam
 » verbum Domini repronaverunt. « Ergo (ut cœperam dicere) cùm ſtatuif-

Lin. 2. *Eſaias.*] Ultimo capite.

Lin. 6. *Metatorem.*] Ezech. 41. Apoc. 11.

Lin. 10. *Sic eſſe facturum.*] MSS. 9. rec. ſic eſſe futurum.

Ibidem *Serrâ conſectum, &c.*] Atque hoc eſt unum de exquisitis ſuppliciis, quæ ſuprà Lactant. dixit, quibus Prophetæ ſunt excarnificati. Sic Jehu ab Elâ occiditur 3. Reg. 16. Eſaias ſerrâ ligneâ in duas partes ſcinditur ſub Manaſſe, qui plurimos interfecit prophetas. Hieremias in Ægypto à plebe lapidibus adobrutus interiit, vel (ut plurimè volunt) in lacum merſus. Ezechiel à duce populi in Babylone fuit interfectus. Naboth lapidibus obrutus interiit 3. Reg. 21. Amos ab Amafiæ ſacerdotis filio clavo occiſus. Michæas à Joram filio regis Achab præcipitatus. Zacharias inter aram & templum occiſus à rege Joâ Luc. 11. 2. Par. 24. De Eſaiæ ſupplicio neque in ſacris Bibliorum monumentis quidquam eſt, neque apud Joſephum, qui lib. 4. cap. 10. de Manaffis tyrannide ſcripſit: in Bibliis verò de hoc legimus 4. Reg. 21. 2. Paral. 33. Et licet hæc inter apocrypha Eſaiæ ſint, Origenes tamen fidem cenſet eſſe habendam Paulo, qui Heb. 11. ait: Lapidati ſunt, diſſecti ſunt; hoc poſterius de Eſaiâ intelligendum eſſe. Meminit hujus ſectionis uter-

que Talmud, & inter ſcriptores Eccleſiaſticos Juſtinus Martyr Dial. cum Tryphone, Origen. Homil. 1. de Pſal. 37. Item Hom. 1. in Eſaiam, Tertul. in lib. de Patientiâ. Chryſoſt. in cap. Matth. 19. Homil. 33. Meminit item Hieronym. in c. 57. Eſaiæ, Ambroſ. de Jacob & vitâ beatâ lib. 2. In Pſal. 118. Serm. 3. Item in cap. 20. Lucæ. Hilarius item contra Conſtantium Auguſt. Nec obſciet Epiphani. in ejus vitâ. Interfectus autem eſt, ſi Euſebio credimus, Olymp. xviii. regnante apud Rom. Numâ Pompilio. *Beul.*

Lin. 11. *Audi cœlum.*] Iſai. cap. 1.

Lin. 16. *Hieremias.*] Vide cap. 8.

Lin. 19. *Incaſſum facta eſt metatura, falſi ſcribæ, & conſuſi ſunt.*] Sic habent antiquiſſimi & optimi quique MSS. 6. Reg. 2. Bonon. 2. Clarom. aliique, cum omnibus impreſſis, præter edit. Rom. 1470. & 12. MSS. rec. quibus eſt, *metatura falſa: ſcribæ conſuſi ſunt.* In 1. Colbert. *metatura falſa ſcribæ & conſuſi ſunt;* item in edit. Cellar. deleto &. In Regio-Put. eſt ut in textu, expunctâ copulâ &. Apud lxx. & apud Cyprianum, *metatura falſa ſcribis, & conſuſi ſunt.* Apud Hieronymum, *Mendacium operatus eſt ſtylus mendax ſcribarum. Conſuſi ſunt ſapientes, perterriti & capti ſunt.*

set Deus doctorem virtutis mittere ad homines, renasci eum denuò in carne præcepit, & ipsi homini similem fieri, cui dux, & comes, & magister esset futurus. Sed tamen quoniam clemens est & pius erga suos Deus, ad eos ipsos eum misit, quos oderat, ne illis in perpetuum salutis viam clauderet; sed daret his liberam facultatem sequendi Deum, ut & præmium vitæ adipiscerentur, si secuti fuissent, quod plurimi eorum faciunt, atque fecerunt, & culpâ suâ in pœnam mortis incurrerent, si regem suum repudiassent. Apud illos igitur, & ex eorum semine regenerari eum iussit, ne, si fuisset alienigena, justam possent excusationem de lege prætereundere, quòd eum non suscepissent; simul, ut nulla omnino gens esset in terrâ, cui spes immortalitatis negaretur.

Lin. 3. *Clemens est & pius erga suos Deus.*] Pietas hîc loci significat Dei misericordiam. Antoninus vocatus fuit pius, quòd esset clementissimus. August. de Civit. Dei lib. 10. cap. 1. *More autem vulgi hoc nomen (pietas) etiam in operibus misericordia frequentatur: ex quâ loquendi consuetudine factum est, ut &*

Deus ipse dicatur pius, &c. Heraldus.

Lin. 4. *Quos oderat.*] Vide Epistol. Pauli ad Rom. cap. 5.

Lin. 8. *Repudiassent.*] MSS. 1. Bonon. antiq. & edd. quatuor rec. ac etiam Thomafiana addunt, quod sciebat esse facturos. Hæc ut glossema à cæteris absunt.

C A P U T XII.

De Jesu ortu ex Virgine, de ejus Vitâ, Morte, & Resurrectione; atque de iis rebus testimonia Prophetarum.

DESCENDENS itaque de cœlo sanctus ille Spiritus Dei sanctam Virginem, cujus utero se insinuaret, elegit. At illa divino Spiritu hausto repleta concepit, & sine ullo attactu viri repentè virginalis uterus intumuit. Quòd si animalia quædam vento & aurâ concipere solere omnibus notum est, cur quisquam mirum putet, cum spiritu Dei, cui facile est quidquid velit, gravatam esse Virginem dicimus? Quod sanè incredibile posset videri, nisi hoc futurum ante multa secula Prophetæ cecinissent. Salomon ita dicit: „ Infirmatus est uterus Virginis, & accepit soc-

Lin. 1. *Descendens.*] Scilicet ubi venit plenitudo temporis. Ad Galat. cap. 4.

Lin. 4. *Quòd si animalia quædam vento & aurâ concipere solere &c.*] MSS. 2. Reg. & 6. editi rec. legunt aurâ; cæteri, & aurâ. Est quoque conjunctio & apud Virgilium. Equas vento Favonio concipere scribit Virgilius lib. 3. Georgic. v. 272.

— *Et sæpè sine ullis*

Conjugiis vento gravida, mirabile dictu. Varro lib. de Re rusticâ 2. cap. 1. *In fœturâ, inquit, res incredibilis est in Hispaniâ, sed est vera: quòd in Lusitaniâ ad Oceanum, in eâ regione ubi est oppidum Olyssippo, monte Tagro,*

quædam è vento certo tempore concipiunt equæ; ut hîc gallina quoque solent, quarum ova hippenemia appellant, &c. Meminit Plin. lib. 4. cap. 22. lib. 8. cap. 42. lib. 16. cap. 24. Hæc comparatio est à minori ad majus: sed vereor ne tunc temporis auctoritatem magnam non habuerit.

Lin. 6. *Gravatam esse Virginem.*] Ità omnes editi & MSS. præter 4. rec. in quibus est *gravidatam*. 1. Colbert. à secundâ manu *gravidam*. Et infra *gravata est* etiam in MSS. codicibus.

Lin. 8. *Salomon ita dicit.*] Sic ferunt multi MSS. Inter cæteros alii addunt in Ode un-

» tum, & gravata est, & facta est in multâ miseratione mater Virgo. « Item propheta Esaïas, cuius verba sunt hæc: » Propter hoc dabit Deus ipse vo-
 » bis signum; Ecce Virgo accipiet in utero, & pariet filium, & vocabitis
 » nomen ejus Hemanuel. « Quid hoc manifestius dici potest? Legebant ista
 Judæi, qui eum negaverunt. Si quis nos hæc fingere arbitratur, ab his
 requirat, ab his potissimum sumat. Satis firmum testimonium est ad
 probandam veritatem, quod ab ipsis perhibetur inimicis. Hemanuel au-
 tem nunquam vocitatus est: sed Jesus, qui latinè dicitur salutaris, sive
 salvator; quia cunctis gentibus salutifer venit. Sed Propheta declaravit
 hoc nomine, quod Deus ad homines in carne venturus esset. Hemanuel
 enim significat, nobiscum Deus; scilicet quia illo per virginem nato,
 confiteri homines oportebat Deum secum esse, id est, in terrâ, & in
 carne mortali. Unde David in psalmo 84. Veritas, inquit, de terrâ orta
 est; quia Deus, in quo veritas est, terrenum corpus accepit, ut terrenis
 viam salutis aperiret. Item Esaïas ipse: » Ipsi autem non crediderunt, &
 » exacerbaverunt spiritum sanctum, & conversus est eis ad inimicitiam. Et
 » ipse expugnavit, & recordatus est dierum seculi, qui suscitavit de terrâ
 » pastorem ovium. «

Quis autem futurus esset ille pastor, declaravit alio loco, dicens: » Exul-
 » tent cœli desuper, & nubes induant justitiam: aperiatur terra, & pullu-
 » let Salvatorem. Ego enim Dominus Deus creavi eum. « Salvator verò est
 (ut suprâ diximus) Jesus. Sed & alio loco idem Propheta sic prædica-

devigesimâ; alii in Psalmo undevigesimo; 2. in Psalmo vigesimo: quæ omnia mihi videntur esse glossmata. Alteri 2. Reg. rec. & editi octo, Salomon sic ait. Hæc Salomonis verba in ejus libris non leguntur.

Lin. 3. *Ecce Virgo accipiet in utero.*] Ità MS. antiquissimus Regio-Puteanus, 1. Colb. Em. & 1. Clarom. nec aliter legit S. Cyprianus lib. 2. Testimonior. adversus Judæos cap. 8. In 2. Reg. & 12. editis est *in uterum*; in 19. scriptis recentissimis & 8. excusis est, *con-
cipiet in utero.*

Ibidem. *Vocabitis.*] Ità MSS. 9. Regii, inter quos sunt duo antiquissimi, alii que cum 9. editis. Scripti 6. rec. cum totidem excusis habent *vocabitur*; alteri rec. *vocabis*. Hæc apud Isaïam cap. 7. Vide Irenæum lib. 3. cap. 24. 16.

Lin. 5. *Qui eum negaverunt.*] Ità omnes editi cum MSS. præter 2. Reg. Tornes. 2. Colbert. 1. Clarom. in quibus est, *necaverunt*. Vide eandem locutionem infrâ cap. 18.

Lin. 7. *Hemanuel autem nunquam vocita-
tus est, &c.* Verum est nunquam fuisse ita vocitatum nomine proprio: sed certum ta-
men est, illum fuisse verum Emmanuelem no-
strum, non quoad appellationem nominis ex-

ternam, sed vel ad efficientiam, vel ad appli-
 cationem rei, quæ per nomen illud designatur.

Lin. 17. *Qui suscitavit.*] MS. 1. Bonon. antiq. quia.

Ibidem. *Suscitavit de terrâ pastorem ovium.*] Pro de terrâ, legitur apud LXX. *eduxit de ma-
ri, & tñs baladous pastorem ovium.* Ità etiam Hebræus & S. Hieronymus in suâ vers. In cæteris, & tñs tñs, & apud Hieronymum de terrâ. Hunc locum, quem ad calcem Epistolæ ad Hebræos Paulus respexisse videtur paulò aliter protulit: *Deus... qui eduxit de mortuis pastorem magnum ovium, & ἀναγών ἐκ νεκρῶν.* Vide Isaïam capite 63. atq. 45.

Lin. 21. *Ego enim dominus Deus creavi, &c.*] Non est quod somnies tibi creatum quemdam Dei filium: cuius erroris arcendi causâ Nicæna synodus curavit, ut deinceps in symbolo diceretur, *γεννηθέντα, & ποιηθέντα.* De quo lege Basilii epistolam ad Antiochenes scriptam, & aliam Eusebii, quam Theodoretus Ecclesiasticæ historiæ inseruit lib. 1. cap. 12. Vide apud Epiphanium, hæreticæ pravita-
tis inquisitorem acerrimum, prophetarum vocum conciliatorem diligentissimum; libro 3. quæ sit inter creari & gigni differentia. *Be-
tuleius.*

vit: „Ecce natus est nobis puer, & datus est nobis filius: cujus imperium „super humeros ejus; & vocatum est nomen ejus, magni consilii nuntius. „Idcirco enim missus est à Deo patre, ut universis gentibus, quæ sub cœlo sunt, singularis & veri Dei sanctum mysterium revelaret, ablatum perfido populo, qui adversus Deum sæpè deliquit. Daniel quoque similia prælocutus est. „Videbam (inquit) in visu noctis; & ecce in nubibus cœli ut „filius hominis veniens, & usque ad vetustum dierum pervenit. Et qui assidebant, obtulerunt etiam, & datum est ei regnum, & honor, & imperium, „& omnes populi, tribus, linguæ servient ei; & potestas ejus æterna, „quæ nunquam transibit, & regnum ejus, quod non corrumpetur. „Quomodo igitur Judæi & confitentur, & sperant Christum Dei? qui hunc idcirco reprobaverunt, quia ex homine natus est. Nam cum ita sit à Deo constitutum, ut idem Christus bis adveniat in terram, semel, ut unum Deum gentibus nuntiet, deinde rursus, ut regnet: quomodo in secundum ejus adventum credunt, qui in primum non crediderunt?

Atqui Propheta utroque adventus ejus paucis verbis comprehendit. Ecce, inquit, in nubibus cœli ut filius hominis veniens. Non dixit, ut filius Dei, sed filius hominis, ut ostenderet, quod carne indui haberet in terrâ, ut susceptâ hominis figurâ, & conditione mortali, doceret homines justitiam; & cum mandatis Dei functus, veritatem gentibus revelasset, multaretur etiam morte, ut inferos quoque vinceret ac resignaret, atque ita demum resurgens, ad patrem proficisceretur in nube subblatus. Adjecit enim Propheta, & ait: Et usque ad antiquum dierum pervenit, & oblatus est ei. Antiquum dierum appellavit Deum summum, cujus ætas, & origo non potest comprehendere; quia solus à seculis fuit, & erit semper in secula. Christum autem post passionem ac resurrectionem ascensurum esse ad Deum patrem, David in psalmo centesimo nono contestatus est his verbis: „Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis; quoadusque ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum. „Qui propheta, cum rex esset, quem appellare dominum suum posset, qui sederet ad dexteram Dei, nisi Christum filium Dei, qui est rex regum, & dominus dominorum? Quod Esaias apertius ostendit di-

Lin. 1. *Ecce, &c.*] Isai. 9. Sed hæc non sunt totidem verbis in Scripturâ: unde conjicere licet, Lactantium memoriter allegasse scripturas sacras.

Lin. 5. *Daniel quoque similia prælocutus est.*] Cap. 7. Hebræi eum prophetis non accensent; causa est, quod vitam egerit non propheticam, sed Satrapicam, ut David Regalem. Quare eos aiunt scripsisse quidem per Spiritum Sanctum, sed Prophetas non fuisse: attamen & Christus, & Josephus, & Catholica Ecclesia Daniele vocant prophetam. *Ex Pererio.*

Lin. 13. *Ut Christus bis adveniat in terram, &c.*] Falsum hoc est. Ita sensere illi

quos Millenarios vocant, quorum errorem postea refutabimus ubi quæstionem illam ex professo tractabit Lactantius. *Gallus.*

Lin. 16. *Atqui.*] MS. Pen. *Atquin.*

Lin. 18. *Carne indui haberet in terrâ.*] MSS. Jun. 1. Colb. 1. Clarom. & edit. Ald. Graph. Crat. *carne indui deberet in terrâ.* Sed *haberet* vera lectio, quæ omnium aliorum codicum confirmatur autoritate, & Lactantii infra cap. 30. paulò post initium, & lib. 7. cap. 6. ante finem.

Lin. 32. *Esaias.*] Capite scilicet 45. At quamvis hæc prophetia Cýro nominatim conveniat, attamen aliquatenus eam Christo theologi adjudicant.

cens : „ Sic dicit Dominus Deus Christo domino meo , cuius tenui dexte-
 „ ram ; Obaudire ante eum gentes faciam , & fortitudinem regum disrum-
 „ pam. Aperiam ante illum portas , & civitates non claudentur. Ego ante
 „ te ibo , & montes deplanabo , & fores æreas conteram , & feras ferreas
 „ confringam ; & dabo tibi thesauros absconditos & invisibiles , ut scias ,
 „ quia ego sum Dominus Deus , qui voco nomen tuum , Deus Israël «. De-
 „ nique ob virtutem ac fidem , quam Deo exhibuit in terrâ , datum est ei re-
 „ gnum , & honor , & imperium ; & omnes populi , tribus , linguæ , servient
 „ ei ; & potestas ejus æterna , quæ nunquam transibit , & regnum ejus non
 „ corruptetur. Quod quidem duobus modis intelligitur : quia & nunc
 „ habet perpetuam potestatem , cum omnes gentes , & omnes linguæ no-
 „ men ejus venerantur , majestatem confitentur , doctrinam sequuntur ,
 „ virtutem imitantur ; habet imperium atque honorem , cum omnes tribus
 „ terræ præceptis ejus obtemperant : & idem postea cum rursus advenerit
 „ in potestate ac claritate , ut omnem animam judicet , & justos restituat
 „ ad vitam , tunc verè totius terræ regimen obtinebit ; tunc sublato de
 „ rebus humanis omni malo , aureum seculum (ut poetæ vocant) id est
 „ justum ac pacificum tempus orietur. Sed hæc uberius in ultimo libro
 „ differemus , cum de secundo adventu loquemur : nunc de primo , ut cœ-
 „ pimus , explicemus.

Lin. 3. *Ego ante te ibo.*] Sic reposui ex omnibus ferè MSS. ac vet. edit. Rom. Cel- lar. Walch. Deest te in 3. Reg. 2. Colbert. rec. & 12. vulgatis. Est in textu Hebr. & apud Septuaginta ; & MSS. Lipsiensibus , *Ego ante eum ibo.* Et mox post *invisibiles* , lxx. addunt , *aperiam tibi.*

Lin. 13. *Habet imperium atque honorem.*]

Ita MSS. antiquissimi & 7. typis excusi. At scripti 17. rec. & vulgati 7. *habet imperium , habet honorem.* Hæc ultima lectio non caret elegantia , eaque Lactantiana.

Lin. 14. *Rursus advenerit.*] Rursus ad ingenium redit Lactantius ; atque iterum somniat de regno mille annorum , quod in mente habebat.

CAPUT XIII.

De Jesu Deo & homine ; atque de eo Prophetarum testimonia.

SUMMUS igitur Deus ac parens omnium , cum religionem suam trans-
 ferre voluisset , doctorem justitiæ misit è coelo , ut novis cultoribus
 novam legem in eo vel per eum daret : non sicut antè fecerat per homi-
 nem ; sed tamen nasci eum voluit tanquam hominem , ut per omnia
 summo patri similis existeret. Ipse enim pater Deus , & origo , & princi-

Lin. 5. *Summo Patri similis.*] MSS. Lipsien- ses , 1. Colb. Em. Brun. *summo Deo Patri.*

Ibidem. *Patri similis.*] Non accidentibus , quæ nulla in Deum cadunt , sed essentiâ. Vi- detur enim omnino π ὁμοῖον velle constitue- re , quod postea in Nicænâ synodo fuit con- stitutum : nempe ut contra Arianos & alias hæreses confiterentur , Ἰησοῦ Χριστὸν οὐδὲν τῷ θεῷ ,

γεννηθέντα ἐκ τοῦ πατρὸς μονογενῆ , τὸ ἴσον ἐκ τοῦ ὄντος τῷ πατρί , θεὸν ἐκ θεῷ , ἢ φῶς ἐκ φωτός , θεὸν ἀληθινὸν ἐκ θεοῦ ἀληθινῷ , &c. Fuit autem Chri- stus homini etiam ita similis , ut peccator vi- deretur. Rom. 8. Deus filium misit in simili- tudinem carnis peccati. Hinc etiam capite fe- quenti ex Zachariæ visione sordidis vestimen- tis amictus apparet. *Bertheims.*

prium rerum, quoniam parentibus caret, ἀπάτωρ, atque ἀμήτωρ à Trismegisto verissimè nominatur, quòd ex nullo sit procreatus. Idcirco etiam filium bis nasci oportuit, ut & ipse fieret ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ. In primâ enim nativitate spiritali ἀμήτωρ fuit, quia sine officio matris à solo Deo patre generatus est. In secundâ verò carnali ἀπάτωρ fuit, quoniam sine patris officio virginali utero procreatus est, ut mediam inter Deum & hominem substantiam gerens, nostram hanc fragilem imbecillemque naturam quasi manu ad immortalitatem posset educere. Factus est & Dei filius per spiritum, & hominis per carnem; id est, & Deus & homo. Dei virtus in eo ex operibus, quæ fecit, apparuit; fragilitas hominis, ex passione quam pertulit: quam cur susceperit, paulò pòst docebo. Interim & Deum fuisse, & hominem ex utroque genere permistum, prophetis vaticinantibus discimus. Esaias Deum fuisse testatur his verbis: „Fatigata
 „est Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaim: viri alti ad te trans-
 „gredientur, & tui erunt servi; & post te ambulabunt vincti compedibus,
 „& adorabunt te, & in te precabuntur, quoniam in te Deus est, & non
 „alius Deus præter te. Tu enim Deus es, & nesciebamus, Deus Israël
 „salvator. Confundentur, & reverebuntur omnes, qui adversantur tibi, &
 „cadent in confusionem.“ Item propheta Hieremias sic ait: „Hic Deus no-
 „ster est, & non deputabitur alius absque illo, qui invenit omnem viam
 „prudentiæ, & dedit eam Jacob puero suo, & Israël dilecto sibi“. Post hæc
 in terris visus est, & cum hominibus conversatus est.

Item David in psalmo XLIV: „Thronus tuus Deus in secula seculorum:
 „virga æquitatis, virga regni tui. Dilexisti iustitiam, & odio habuisti inju-

Lin. 2. *Απάτωρ atque ἀμήτωρ.*] Hoc idem Cyrillus contra Julianum monet. Pauli epistola, quæ ad Hebræos scripta est, cap. 7. multum lucis hinc acquirit; neque hic locus sine illo rectè intelligitur. Docet enim ibi Apostolus, regem Salem Melchisedec, qui idem altissimi Dei Pontifex fuit, in eo Christi typum gessisse, quòd Gen. 14. legitur ignoti patris & ignotæ matris fuisse. *Betuleius.* Vide etiam Cunæum de Republicâ Hebræorum libro 3. cap. 4.

Lin. 3. *Ut & ipse.*] Addidi & ex omnibus propè MSS.

Lin. 5. *Generatus est.*] MSS. Cauc. Jun. 2. Reg. & 11. vulgati, *progeneratus est.*

Lin. 6. *Virginali.*] Heum. legit à *Virginali.*

Lin. 12. *Ex utroque genere permistum.*] Non confusione naturarum, sed ita ut constitueretur unicum ὑποσύνθετον, seu una persona, servatis proprietatibus cuiusque naturæ. *Rivet* in Notis suis MSS. Id est ut esset unum suppositum. Alioqui notum est Arrii, Apollinaris, Nestorii & Eutychetis hæreses fuisse, quæ Christi personam & naturam impugnarunt, à quatuor prioribus Conciliis Œcumenicis damnatas,

Lin. 13. *Esaias.*] Cap. 45. quod etiam & de Cyro prius ac de Christo postea intelligitur.

Lin. 14. *Et negotiatio Æthiopum.*] Sic restitui ex omnibus MSS. ac vet. edit. Romanis, Egnat. Paris. 1525. Crat. Graph. If. Cellar. Vera lectio juxta Hebr. LXX. & Vulgatam ipsam, estque apud Hieronymum. In 8. excusis perperam est *natio.*

Ibidem. *Et Sabaim.*] Reposui *Sabaim* ex omnibus MSS. præter 2. rec. & edit. quibus est, & *Saba.*

Lin. 16. *Et in te precabuntur.*] Ità restitui ex antiquissimo Regio-Puteano, 2. aliis Reg. optimæ notæ, & Lips. ut est & Græcis.

Lin. 19. *Hieremias sic ait.*] Hic locus in Hieremiâ non legitur hodie, sed in Baruch cap. 3. qui tamen & ipse in Græcis Bibliis inscribitur *Ἱερειῶς Βαρυχ*, & ante Threnos inter Hieremiæ scripta refertur. Lege Augustinum lib. 18. de Civit. Dei cap. 33. *Betuleius.*

Lin. 22. *Et cum hominibus conversatus est.*] Hæc lectio est MSS. codicum, præter tres recentiores quibus, ut editis, est, & *cum hominibus versatus est.*

„stitiam : propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis “. Quo verbo etiam nomen ostendit : siquidem (ut suprâ docui) ab unctione appellatus est Christus. Deinde hominem fuisse eundem, Hieremias docet, dicens : „ Et homo est ; & quis cognovit eum ? “ Item Esaias : „ Et mittet eis Deus „ hominem qui salvabit eos, & iudicans sanabit eos. “ Sed & Moyses in Numeris ita loquitur : „ Orietur stella ex Jacob, & exurget homo ex Israël. “ Propterea Milesius Apollo consultus, utrumne Deus, an homo fuerit, hoc modo respondit :

Θνητὸς ἦν κατὰ σάρκα, σοφὸς, τερατώδεσιν ἔργοις,

Ἀλλ' ὑπὸ χελδαίων χειρῶν ὅπλοις συναλωθεῖς,

Γόμφοις καὶ σκολόπεσι πικρὴν ἀνέτλησε τελευτήν.

Primo verſu verum quidem dixit : ſed argutè conſultorem ſefellit, ſacramentum veritatis penitèſ nescientem. Videtur enim negaſſe illum Deum. Sed cùm fatetur ſecundùm carnem fuiſſe mortalem, quod etiam nos prædicamus, conſequens eſt, ut ſecundùm ſpiritum Deus fuerit, quod nos affirmamus. Quid enim fuerat neceſſe carnis facere mentionem ? cùm ſatis eſſet dicere, fuiſſe mortalem. Sed veritate preſſus, negare non potuit quemadmodùm res ſe haberet ; ſicut illud, quod ait, fuiſſe ſapientem.

Quid ad hoc, Apollo, reſpondeſ ? Si ſapiens eſt ; ergò doctrina ejus ſapientia eſt, nec ulla alia, & ſapientes, qui ſequentur, nec ulli alii. Cur igitur vulgò pro ſtultis, & vanis, & ineptis habemur, qui ſectamur magiſtrum, etiam ipſorum deorum confeſſione ſapientem ? Nam quod ait, portentifica illum opera feciſſe, quo maximè divinitatis fidem meruit, aſſentiri nobis jam videtur, cùm dicit eadem, quibus nos gloriamur. Sed colligit ſe tamen, & ad dæmoniacas fraudeſ redit. Cùm enim verum neceſſitate

Lin. 2. *Suprà,*] Vide cap. 7.

Lin. 3. *Hieremias docet, &c.*] (Apud LXX. cap. 17. v. 9.) Citat hæc eadem Epiphanius lib. contra Ebionitas ex eodem Hieremiâ, Chriſtum non hominem tantùm, ſed etiam Deum eſſe probans. Ex Betuleio.

Lin. 4. *Eſaias.*] Cap. 19. apud Septuag.

Lin. 5. *Hominem qui ſalvabit eos.*] Sic lego cum cunctis ſerè MSS. Vulgati & 2. Reg. rec. *hominem, & ſalvabit eos.*

Ibidem. *In Numeris.*] Cap. 24.

Lin. 6. *Exurget homo ex Israël.*] Sic legitur apud LXX. In Vulgatâ, *virga de Israël.* Sic apud Juſtinum *ἡγέμενος, dux ex Israël,* ſicut & apud Cyprianum lib. 1. adverſus Judæos, §. 10. Apud Symmachum, *ſceptrum.*

Lin. 7. *Mileſius Apollo.*] Sic dictus à Mileto urbe quondam, ut Mela inquit, Ioniæ totius belli paciſque artibus princeps. Dictum hoc oraculum, eodem Melâ teſte, olim Branchidæ, poſteâ Didymis ; de quo vide etiam

Strabonem & Herodotum. *Betuleius.*

Lin. 9. *Θνητὸς, &c.*] Latine :

*Mortalis erat corpore, ſapiens * portentificis operibus,*

Sed ſub Chaldaïs iudiciis armis comprehenſus,

Clavis & cruce amarum toleravit finem.

* *Portentificis.*] Ità edit. Tornef. Soubron.

Thom. Et ſic ipſemet Lactantius infrâ circa medium ejusdem capitis & 15. necnon ſuprà lib. 2. cap. 13. Pro *Clavis & cruce*, 4. Colb. habent *Transfixus.*

Lin. 10. *Ἀλλ' ὑπὸ χελδαίων, &c.*] In MSS. Cauc. ſic legitur : *Ἀλλ' ὑπὸ χελδαίοισι δίκας πολιτῶν ἄλωCas.*

Lin. 26. *Sed colligit ſe, &c.*] Quia furore confuſus diverſa dixerat. Ejuſmodi multa oracula colligunt Euſebius de Præparat. Evangel. Auguſtinus de Civitate lib. 19. cap. 23. Certum eſt, totam oraculorum vanitatem nato Chriſto cecidiſſe. *Betul.*

necessitate dixisset, jam deorum ac sui proditor videbatur; nisi quod ab eo veritas exprefferat, mendacio fallente, celasset. Ait ergo, illum fecisse quidem opera miranda, verum non divinâ virtute, sed magicâ. Quid mirum, si hoc Apollo veritatem ignorantibus persuasit, cum Judæi quoque, cultores (ut videbantur) summi Dei, hoc idem putaverint; cum ante oculos eorum quotidie fierent illa miracula, quæ eis Prophetæ futura esse prædixerant, nec tamen tantarum virtutum contemplatione impelli potuerunt, ut Deum crederent, quem videbant. Propterea David, quem præter cæteros Prophetas vel maximè legunt, in psalmo xxvii. sic eos damnat: „Redde illis retributionem eorum, quoniam non intellexerunt in operibus Domini“. Ex hujus ipsius domo Christum generatum iri secundum carnem, & ipse David, & alii Prophetæ annuntiaverunt. Apud Esaïam ita scriptum est: „Et erit in die illâ radix Jesse, & qui exurget principari in nationes: in eum gentes sperabunt, & erit requies ejus in honore.“ Et alio loco: „Exiet virga de radice Jesse, & flos de radice ejus ascendet, & requiescet super eum Spiritus Dei, spiritus sapientiæ & intellectûs, spiritus consilii & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis; & implebit eum spiritus timoris Domini“. Jesse autem fuit pater David, ex cujus radice ascensurum esse florem prælocutus est; eum scilicet, de quo Sibylla dicit *ἀνθήσει δὲ ἀνθὺ καθάρων*.

Item in βασιλειῶν libro secundo, Propheta Nathan missus est ad David volentem Deo templum fabricare; & fuit verbum Domini ad Nathan dicens: „Vade, & dic servo meo David, hæc dicit dominus omnipotens; „Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum: sed cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post

Lin. 2. *Veritas exprefferat.*] Verbum istud restitui ex omnibus MSS. & editis 3. vet. Rom. ac Betul. & Cellar. In cæteris excusis est *extorserat*.

Lin. 4. *Judæi.*] Dicebant enim, Jesum virtute dæmonis dæmonem ejicere; vide Matth. cap. 12. Marc. c. 3. & Luc. c. 11. Itâ & Judæi posteriores, ut videre est in *vitâ Jeschua Nazareni* ab Huldrico in-8°. Ludg. Bat. 1705.

Lin. 5. *Hoc idem.*] Hoc additum ex cunctis MSS. & edit. Tornes. ac Soubron. Cæteris vulgatis deest. In sex scriptis rec. & ed. Tornes. est *putaverunt*.

Lin. 6. *Quæ eis Prophetæ futura esse prædixerant.*] Sic MS. 1. Bon. omnium antiquissimus, edd. Thom. If. Thyf. Gall. Hæc verba, quæ cæteris desunt, valde Thomasio & Ifæo probantur: nam hoc modo Judæorum malitia clariùs demonstratur; & explicantur talia fuisse illa miracula, quibus ipsos fidem habere oportuit.

Lin. 9. *Præter cæteros.*] Ex edit. Cellar. & omnibus MSS. præter 2. Reg. recentissimos, qui ut alii editi habent *inter*,

Lin. 10. *Non intellexerunt in operibus Domini.*] Hæc lectio est omnium penè MSS. ac vet. edit. Rom. lxx. Interpretum, etiamque Cypriani lib. 1. Testimonior. adversus Judæos cap. 3. Editis est, *opera*,

Lin. 13. *Esaïam.*] Quem vide cap. 11.

Lin. 15. *Exiet virga de radice Jesse.*] MS. 1. Merton. solus, *Exurget*; sed perperam. Legitur enim suprâ hujusce capitis initio *exiet*, ut *prodient* in fine cap. 16. libri 7. Institut. Et apud Matthæum in Vulgatâ, *ex te exiet dux*, etiamque apud Tertullianum adversus Judæos cap. 13. ex *Michaâ*.

Lin. 20. *Ανθήσει, &c.*] Latine;

Florescet autem flos purus.
Sibylla Sermon. 6.

Lin. 21. *Libro secundo.*] Scilicet capite 7. ubi quædam litterali sensu ad Salomonem, at secundariò ad Christum referuntur.

Lin. 22. *Fabricare.*] MSS. rec. 4. Reg. 2. Colbert. Betul. Bodl. Cott. 2. Clarom. *adificare*.

Lin. 23. *Dicens.*] Vide 2. Reg. cap. 7.

» te, & parabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo : » & erigam thronum ejus usque in seculum ; & ego ero ei in patrem , & » ipse erit mihi in filium , & fidem consequetur domus ejus , & regnum » ejus usque in seculum «. Sed hæc ut Judæi non intelligerent , illa fuit causa , quòd Solomon filius David Deo templum ædificavit , & civitatem , quam de suo nomine Hierosolyma nuncupavit. Itaque ad ipsum , quæ à Prophetâ dicta sunt , retulerunt. Solomon autem ab ipso patre suo imperii regimen accepit. Prophetæ verò de eo loquebantur , qui tum nasceretur , postquam David cum patribus suis requievisset. Præterea Solomonis imperium perpetuum non fuit ; annis enim x l regnavit. Deinde quòd nunquam filius Dei dictus est , sed filius David ; & domus quam ædificavit non est fidem consecuta , sicut Ecclesia , quæ est verum templum Dei , quod non in parietibus est , sed in corde ac fide hominum , qui credunt in eum , ac vocantur fideles. Illud verò Solomonium templum , quia manu factum est , manu cecidit. Denique pater ejus in psalmo c x x v i. de operibus filii sui prophetavit hoc modo : » Si Dominus » non ædificaverit domum , in vanum laboraverunt , qui illam ædificaverunt : si Dominus non custodierit civitatem , in vanum vigilavit , qui » eam custodivit «.

Lin. 1. *Parabo regnum ejus.*] Ità cum Versione lxx. Interpret. Vulgata , Cyprian. adv. Judæos lib. 1. cap. 15. lib. 2. cap. 11. edit. Betul. Tornes. Soubbron. Cellar. Walch. & omnes MSS. præter tres recentiores in quibus , sicut in editis 14. est , *parabo semen ejus.*

Lin. 3. *Et regnum ejus.*] Hæc verba desunt in 3. Reg. 4. Colbert. Em. Cant. 3. vet. edit. Rom. Venet. 1490. erasa in Victorino : extant verò in cæteris.

Lin. 5. *Deo templum ædificavit , & civitatem , quam de suo nomine Hierosolyma nuncupavit.*] Fallitur Autor noster ; neque enim Salomon urbem hanc condidit , nec de suo nomine nuncupavit. Conditor ejus fuit Melchisedec , Ps. 76. vs. 3. ut colligitur ex Gen. 14. vs. 18. ubi vocatur Rex Salem , hoc est , conditor Salem ; conditores enim urbium olim Reges urbium dicti. Quidam putant Jerusalem vel Hierosolymam nomen esse Græcum , cum planè sit Hebræum. Eusèb. putat esse vocem compositam ex verbo Græco *ieon* & Heb. *Solomon*. Quo etiam propendere videtur Lactantius , qui simul ac locutus fuit de templi ædificatione , statim subjungit & civitatem , &c. Alii componunt ex Jebus & Salem ; cum enim prius diceretur *Salem* , deinde *Jebus* , atque hinc natum nomen Jerusalem. At Salomon non potest dici fundator & conditor , eò

quòd multis seculis ante illum fuerit extructa , ut constat ex libris Josue & Judicum ; nisi velimus interpretari Lactant. hoc pacto ; quòd nempe Jerusalem exornaverit atque multum ampliaverit Salomon : tum hic sensus posset tolerari. Prophani Scriptores dixerunt plerumque *Jerosolyma* numero plurali , quamvis numerus singularis reperiatur. Partim ex Galileo. De Templi ædificatione vide 3. Regum cap. 6. & 9. & 2. Paralip. cap. 3. 7. & 8. Vide , si lubet , Josephum lib. 7. Antiquit. cap. 3. item lib. 7. de Bello Judaico cap. 18. & Hieronymum de locis Hebræicis.

Lin. 13. *Sed in corde.*] De hoc secundo templo vide Epist. 2. Petri cap. 2. v. 5.

Lin. 17. *In vanum laboraverunt , qui illam ædificaverunt.*] MSS. 10. rec. & 5. edit. *sine causâ laborant ii , qui ædificant eam.*

Lin. 18. *In vanum vigilavit , qui eam custodivit.*] LXX. & Vulgata , *qui custodit eam.* 1. Reg. *in vacuum vigilavit , qui eam custodivit* ; Regio-Put. 2. al. Reg. 1. Sorbon. 1. Colbert. 2. Clarom. *in vanum laboravit , qui eam custodivit* ; 3. rec. & edit. Betul. *sine causâ vigilavit , qui eam custodiebat* ; 2. rec. *vigilabat , &c.* 4. rec. & sex vulgati veteres , *sine causâ vigilant , qui custodiunt eam* ; Brun. *custodiebant* ; 1. Colb. *frustrâ vigilant , qui custodiant eam.*

CAPUT XIV.

De Jesu Sacerdotio à Prophetis prædicto.

QUIBUS ex rebus apparet, Prophetas omnes denuntiassè de Christo; fore aliquandò, ut ex genere David corporaliter natus constitueret æternum templum Deo, quod appellatur Ecclesia, & universas gentes ad Religionem Dei veram convocaret. Hæc est domus fidelis, hoc immortale templum, in quo si quis non sacrificaverit, immortalitatis præmium non habebit. Cujus templi, & magni, & æterni quoniam Christus fabricator fuit, idem necesse est habeat in eo sacerdotium sempiternum. Nec potest nisi per eum, qui constituit templum, & ad aditum templi, & ad conspectum Dei perveniri. David in Psalmo cix. id ipsum docet, dicens: „Ante luciferum genui te. Juravit dominus, & non poenitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.“ Item in Βασιλειῶν libro primo: „Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui omnia, quæ sunt in corde meo, faciat; & ædificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu meo omnibus diebus.“ Quis autem futurus esset, cui Deus æternum sacerdotium pollicebatur, Zacharias etiam nomine posito apertissimè docuit; sic enim dixit: „Et ostendit mihi Dominus, Deus Jesum sacerdotem magnum stantem ante faciem angeli Domini, & diabolus stabat ad dextram ipsius, ut contradiceret ei. Et dixit Domi-

Lin. 3. *Et ad aditum templi.*] Hæc verba desunt in Regio-Put. Sed illa esse Lactantii multi & optimi tum MSS. tum editi codices manifestè evincunt. In 3. Reg. & ed. Thyf. est *ad templum*; in 2. Lips. *ad ipsum templum*; in 1. Colb. *ad dictum templum*.

Lin. 11. *Secundum ordinem Melchisedech.*] Hæc tria postrema verba absunt à MSS. 2. Reg. antiquissimis & 3. aliis, 3. Reg. & Brun. quæ tamen à prophetâ Regio reverà de Christo dicta fuisse Paulus disertè asseruit in suâ ad Hebræos Epistolâ cap. 5. v. 6. & cap. 7. v. 17. De hoc Sacerdotio vide caput 5. Epistolæ ad Hebræos.

Lin. 12. *Libro primo.*] 1. Reg. cap. 2.

Lin. 13. *Faciat.*] MSS. novem, *faciet*.

Ibidem. *Domum fidelem.*] Id est, firmam & stabilem.

Lin. 15. *Zacharias.*] Cap. 3. Constat vel ex ipso Prophetæ vaticinio, verbum Domini factum esse ad Zachariam mense octavo anni secundi Darii, qui annus septuagesimus captivitatis fuit: quibus (ut Eusebius indicat) temporibus Romæ reges urbe pulsi fuerunt; quo Zorobabel & Jesus reduces tem-

plum ædificare cœperunt. Hic est ille Jesus sacerdos, filius Jozedec: de quo quidquid hîc Prophetæ per visionem ostenditur, rectè Christo hierarchæ Hierosolymitano æterno convenit. Betuleius.

Lin. 16. *Sic enim dixit.*] Hæc verba absunt ab uno Bonon. antiq. & 3. editis rec. Sunt in cæteris cum MSS. tum excusis.

Lin. 17. *Deus Jesum Sacerdotem magnum.*] Ità cuncti MSS. & omnes editi, præter rec. Sic lxx. & Cyprianus. Vide S. Justinum martyrem in Dialogo cum Tryphone pag. 342. & Tertullianum libro adv. Judæos cap. 14. & lib. 3. adv. Marcionem cap. 7. Editi tres, *Jesus*, mendosè.

Lin. 18. *Ad dextram, &c.*] Stare à dextris est potenter accusare, autoritate Psal. 108. *Constitue super eum peccatorem, & diabolus stet à dextris.* Hinc διάβολος, id est, calumniator dictus est, quia sustinet personam calumniatoris, ut alibi Lactantius docuit. Betul.

Ibidem. *Contradiceret.*] Ità restitutum ex antiquissimis & plurimis MSS. Bonon. Reg. aliisque. In 7. recentioribus & editis est, *adversaretur*.

» nus ad diabolum : Imperet Dominus in te , qui elegit Hierusalem ; &
 » ecce titio eiectus ab igne : & Jesus erat indutus vestimentis sordidis ,
 » & stabat ante faciem Angeli , & respondit , & dixit ad circumstantes ante
 » faciem ipsius , dicens : Auferte vestimenta sordida ab eo , & induite eum
 » tunicâ talari , & imponite cydarim mundam super caput ipsius ; & coope-
 » ruerunt eum vestimento , & imposuerunt cydarim mundam super caput
 » ejus ; & Angelus Domini stabat , & testificabatur , ad Jesum dicens : Hæc
 » dicit Dominus omnipotens ; si in viis meis ambulaveris , & præcepta
 » mea servaveris , tu judicabis domum meam , & dabo tibi , qui conver-
 » sentur in medio horum circumstantium. Audi itaque, Jesu sacerdos magne. «

Quis non igitur captos mentibus tum fuisse Judæos arbitretur , qui
 cum hæc legerent , & audirent , nefandas manus Deo suo intulerunt ?
 Atqui ab eo tempore , quo Zacharias fuit , usque ad annum quin-
 tumdecimum imperii Tiberii Cæsaris , quo Christus crucifixus est , pro-
 pè quingenti anni numerantur ; siquidem Darii & Alexandri adole-
 vit ætate , qui fuerunt non multò priusquàm Tarquinius Superbus exa-
 ctus est. Sed illi rursus eodem modò falsi deceptique sunt , putantes
 hæc de Jesu esse dicta filio Nave , qui successor fuit Moyfi ; aut de
 sacerdote Jesu filio Josedech : in quos nihil congruit eorum , quæ Pro-
 pheta narravit. Non enim sordidati illi unquàm fuerunt , cum alter eorum
 princeps potentissimus fuerit , alter sacerdos : aut perpeffi sunt aliquid
 adversi , ut tanquàm titio eiectus ex igne putarentur. Aut aliquandò in
 conspectu Dei & Angelorum steterunt , aut Propheta de præteritis loque-
 batur potiùs , quàm de futuris. Locutus est igitur de Jesu filio Dei , ut
 ostenderet eum primò in humilitate & carne esse venturum. Hæc enim
 est vestis sordida , ut pararet templum Deo , & sicut titio igni amburere-

Lin. 1. *Imperet Dominus in te.*] Sic legunt
 quamplurimi MSS. & editi. In 4. rec. est *vita* ;
 in aliis 4. rec. & 5. excusis , *Imperet tibi Do-
 minus vita* ; in 4. aliis scriptis & in edit. Ald.
 Fastel. & If. *Imperet tibi Dominus in te.* Apud
 1xx. & in Vulgatâ est , *Increpet Dominus in
 te.* Ve rationis exemplum est , quæ iram justam
 excitat.

Lin. 5. *Imponite cydarim.*] Ità reposui ex
 2. ver. edit. Rom. & cunctis MSS. præter 2.
 Reg. rec. quibus est *cydarin.* In 12. excusis
 est *ponite cydarim.* Cydaris verò regium est
 capitis ornamentum apud Persas.

Lin. 12. *Nefandas manus.*] MSS. Cauc. &
 8. rec. cum edit. Tornel. & Soubr. *nefarias.*

Lin. 14. *Crucifixus est.*] Francius emenda-
 bat *cruci affixus est.* Sic Latini & ipsemet
 Lactantius ter infra eodem libro cap. 18.

Ibidem. *Propè quingenti anni numerantur.*]
 Ità MSS. omnes & sex editi. In 9. vulgatis
 deest *propè.* Quæ vox admodum apta retinen-
 da est. Siquidem præcisè quingenti non nu-
 merantur anni. Eusebius in Chronico sub

Olympiade 202. computat annos quingentos
 quinquaginta octo. Vide Chronologos.

Lin. 15. *Darii & Alexandri.*] Darii quar-
 ti Persarum Regis. Hic autem Alexander non
 est ille magnus vocatus , Philippi filius , Ma-
 cedonum Rex , xxiii. qui ab Eusebio ponitur
 sub Olympiade cxi. sed Alexander x. Mace-
 donum Rex qui ab eodem Euseb. sub Olym-
 piad. lxxix. censetur. *Isaus.*

Lin. 16. *Non multò priusquàm , &c.*] Sic
 lego ex MSS. 1. Colbert. & Cotton. cum Be-
 tuleio & Sparkio. In 17. aliis & in editis est
postquàm. Imò antequàm Tarquinius Super-
 bus exactus est , plus minùs septem annis.
 Ponunt profligationem regum anno ultimo
 Olympiad. 67. Templum autem , Zachariâ
 etiamnum prophetante , absolutum est Olym-
 piade 66. ex Eusebio. *Betuleius.* Nisi Lactan-
 tius lapsus fuerit , vel Amanuensius , scribendo
postquàm , pro *priusquàm.*

Lin. 26. *Ambureretur.*] Ità restitui ex MSS.
 9. Regiis , 2. Colbert. Goth. 1. Sorbon. 1.
 Brun. Lips. aliisque , & editis 3. ver. Rom.

tur; id est, ab hominibus cruciamenta perferret, & ad ultimum extingueretur. Titionem enim vulgus appellat extractum foco torrem semiuflum, extindum.

Quomodo autem, & cum quibus mandatis à Deo mitteretur in terram, declaravit Spiritus Dei per Prophetam, docens futurum, ut cum voluntatem summi patris fideliter & constanter impleffet, acciperet iudicium, atque imperium sempiternum. Si in viis meis, inquit, ambula-veris, & præcepta mea servaveris, tu iudicabis domum meam. Quæ fue-rint viæ Dei, & quæ præcepta ejus, nec ambiguum, nec obscurum est. Deus enim cum videret malitiam & falsorum deorum cultus per orbem terræ ita invaluisse, ut jam nomen ejus ex hominum memoriâ fuisset pe-nè sublatum, (siquidem Judæi quoque, quibus solis arcanum Dei credi-tum fuerat, relicto Deo vivo, ad colenda figmenta irretiti dæmonum frau-dibus aberrassent, nec increpiti per Prophetas, reverti ad Deum vel-lent,) Filium suum legavit ad homines, ut eos converteret ab impiis & vanis cultibus, ad cognoscendum & colendum Deum verum: item ut eorum mentes à stultitiâ ad sapientiam, ab iniquitate ad justitiæ opera traduceret. Hæ sunt viæ Dei, in quibus ambulare eum præcepit. Hæc præcepta, quæ servanda mandavit. Ille verò exhibuit Deo fidem. Do-cuit enim quòd unus Deus sit, eumque solum colî oportere; nec unquam se ipse Deum dixit, quia non servasset fidem, si missus ut deos tolleret, & unum assereret, induceret alium, præter unum. Hoc erat, non de uno Deo facere præconium, nec ejus qui miserat, sed suum proprium negotium gerere, ac se ab eo, quem illustraturus venerat, separare. Pro-pterea quia tam fidelis extitit, quia sibi nihil prorsus assumpsit, ut man-data mittentis impleret, & sacerdotis perpetui dignitatem, & regis summi honorem, & iudicis potestatem, & Dei nomen accepit.

ac Betul. Tornes. Soubron. Cellar. In 6. scri-
ptis rec. & 9. impressis est *combureretur*. Ver-
bum *amburo* Lactantio familiare lib. 7. cap.
17. & 21.

Lin. 2. *Titionem enim vulgus appellat, &c.*]
Et ita Apuleius Metamorphos. lib. 7. *Procur-
rit ad focum, ardentemque Titionem gerens*;
& Quintilianus lib. 10. Declamat. *Velut men-
titam atque cuncta fingentem, Titione canden-
ti inter media femina detrufo, crudelissimè
necavit.*

Lin. 15. *Filium suum legavit ad homines.*]
Haud secus habent antiquissimi MSS. 1. Bon.
& Regio-Put. necnon editi Thomaf. If. Thyf.
Gall. Spark. MSS. verò 31. & 110. impressi
post *Filium suum* addunt, *principem Angelo-
rum*: quæ duæ voces Thomasio videntur ad-
ditæ à quodam Ariano. Nisi eâ dictione Chri-
stus significetur primus legatorum seu nun-
tiorum, ut infra vocatur à Lactantio cap. 25.
& 29. & lib. de Irâ Dei cap. 2. vel *caput An-*

gelorum, juxta illud Apostoli ad Coloss. 2.
Qui est caput omnis principatus & potestatis.

Lin. 20. *Nec unquam se ipse Deum dixit.*]
Frustrâ Lactantium falsi insinulat Gallæus, eò
quòd 10. Joannis legitur, *Ego & Pater unum
sumus*. Ea quippe est Lactantii mens, nusquam
illud à Christo dictum fuisse, se divinitatem
habuisse à Patris naturâ distinctam: quod se-
quentia satis probat; fuisset enim *hoc non
ejus qui miserat, sed suum proprium negotium
gerere, ac se ab eo, quem illustraturus vene-
rat, separare.* Spark.

Lin. 24. *Quem illustraturus venerat.*]
Sic restitui ex MSS. 7. Reg. 2. Bonon. 5. Oxon.
4. Colbert. & 13. aliis atque 8. impressis. Sex
manu exarati & 12. typis excusi habent *illu-
stratum*: utraque lectio bona. MSS. Cauc. 1.
Reg. 1. Lips. Pal. *ad quem illustrandum ve-
nerat.*

Lin. 25. *Quia sibi.*]
Heum. legit, & *quia
sibi.*

CAPUT XV.

De Jesu vitâ & miraculis; atque de iis testimonia.

QUONIAM de secundâ nativitate diximus, quâ se hominibus in carne monstravit, veniamus ad opera illa miranda, quæ cùm essent cœlestis indicia virtutis, magum Judæi putaverunt. Cùm primùm cœpit adolescere, tinctus est à Joanne prophetâ in Jordane flumine, ut lavacro spiritali peccata non sua, quæ utique non habebat, sed carnis, quam gerebat, aboleret; ut quemadmodum Judæos susceptâ circumcissione, sic etiam gentes baptismo, id est purifici roris perfusione salvaret. Tunc vox audita de cœlo est: Filius meus es tu; ego hodie genui te. Quæ vox apud David prædicta invenitur. Et descendit super eum Spiritus Dei formatus in speciem columbæ candidæ. Exinde maximas virtutes cœpit operari, non præstigiis magicis, quæ nihil veri ac solidi ostentant, sed vi ac potestate cœlesti: quæ jampridem Prophetis nuntiantibus canebantur. Quæ opera tam multa sunt, ut unus liber ad complectenda omnia satis non sit. Enumerabo igitur illa breviter, & generatim, sine ullâ personarum ac locorum designatione, ut ad exponendam passionis ejus crucisque rationem possim pervenire, quò jamdudum festinat oratio. Virtutes ejus fuerunt, quas Apollo portentificas appellavit: quòd quâcumque iter faciebat, ægros ac debiles, & omni morborum genere laboran-

Lin. 3. *Cùm primùm cœpit adolescere.*] Latius hanc vocem extendit Lactantius; erat enim *ὁ πρῶτος τελευτών* Luc. cap. 3. v. 23. Eodemque sensu Lucretius accepit lib. 3. v. 450. & Virgil. lib. 12. *Æneid.* v. 438. *pro crescentibus annis maturioribus.*

Lin. 4. *Tinctus est.*] Id significat vox *Βαπτίζω*: sed Baptizare, nunc vox est sacrata apud Christianos. De hoc Jesu Christi Baptismo vide Lucam cap. 3. Matth. 3. Joann. 1. & Marc. 1.

Lin. 6. *Aboleret.*] MS. Bodl. *ablueret.* *Carnis* equidem non suæ, sed humanæ conditionis.

Lin. 7. *Purifici roris perfusione.*] Ità omnes MSS. At edit. Ald. Plantin. Fasitell. Thys. *purificati.* Hinc potest concludi in primitivâ Ecclesiâ obtinuisse, ut non solum aquæ immergerentur baptizandi, sed etiam aquâ perfunderentur, ut obtinet in his oris. *Gallaus.*

Lin. 8. *Genui te.*] Ex Psalmo 2.

Lin. 9. *Spiritus Dei formatus in speciem columbæ candidæ.*] Nescio undè hauserit Lactantius columbam, quæ descendit super Jesum in baptismo, fuisse candidi coloris, nisi

ex veteri quâdam Christianorum traditione; nullibi enim indicatur in Evangelio cujus coloris fuerit.

Lin. 11. *Non præstigiis magicis, quæ nihil veri ac solidi ostentant.*] Gentiles calumniabantur Christum fuisse magum. Augustin. in Matthæum Serm. xi. *Pagani dicunt, Dominum Christum magicis artibus fecisse miracula.* Hos refutant August. de Consens. Evangelist. & Euseb. Demonstr. lib. 3. cap. 3. & 8. Rectè autem dixit Lactant. nihil veri ac solidi præstigias magicas ostentare. Hinc eleganter Minutius: *Magi quidquid miraculi ludunt, per demones faciunt, illis aspirantibus & infundentibus præstigias edunt, vel quæ non sunt videri, vel quæ sunt, non videri.* Elmenh.

Lin. 12. *Quæ jampridem, &c.*] MS. 1. Colbert. & edit. Crat. *quæ & jampridem;* Scripti 3. Reg. 3. Colbert. & 4. alii ac quatuor excusi, *quæ etiam pridem.*

Lin. 17. *Portentificas.*] De quibus vide sup. cap. 13. Matth. 4. 9. 11. 15. Marc. 1. 2. 19. Luc. 5. 7. 11.

Lin. 18. *Ægros ac debiles.*] *Ægri*, morbo sunt affecti; *debiles*, membrorum parte mu-

tes, uno verbo unoque momento reddebat incolumes, adeò ut membris omnibus capti, receptis repente viribus roborati, ipsi lectulos suos reportarent, in quibus fuerant paulò antè delati. Claudis verò ac pedum vitio afflitis, non modò gradiendi, sed etiam currendi dabat facultatem. Tunc quorum cæca lumina in altissimis tenebris erant, eorum oculos in pristinum restituebat aspectum. Mutorum quoque linguas in eloquium sermonemque solvebat. Item surdorum patefactis auribus insinuabat auditum: pollutos, ac asperfos maculis, repurgabat. Et hæc omnia non manibus, aut aliquâ medelâ, sed verbo ac jussione faciebat, sicut etiam Sibylla prædixerat:

Πάντα λόγῳ πρᾶξι, πᾶσιν τε νόσον θεραπεύων.

Nec utique mirum, quòd verbo faciebat mirabilia, cùm ipse esset Dei Verbum cœlesti virtute ac potestate subnixum. Nec satis fuit, quòd vires imbecillis redderet, quòd debilibus integritatem, quòd ægris & languentibus sanitatem, nisi etiam mortuos fuscitaret, velut è somno solutos, ad vitamque revocaret.

Quæ videntes tunc Judæi, dæmoniâ fieri potentiâ arguebant, cùm omnia sic futura, ut facta sunt, arcanæ illorum litteræ continerent. Legebant quippe cùm aliorum prophetarum, tum Esaia verba dicentis: „Confortamini manus resolutæ, & genua debilia consolidamini. Qui estis „pusilli animi, nolite timere, nolite metuere. Dominus noster judicium „retribuet; ipse veniet, & salvos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum; & aures surdorum audient. Tunc saliet claudus sicut cervus, & „plana erit lingua mutorum, quia rupta est in deserto aqua, & rivus in „terrâ sitienti“. Sed & Sibylla eadem cecinit his versibus:

———— Νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσται,

Καὶ χωλῶν δρόμος ἔσ' ὤκυν, καὶ κωφὸς ἀκούσῃ;

Καὶ τυφλοὶ βλέψουσιν, λαλήσουσ' ὃ λαλέοντες.

Ob has ejus virtutes, & opera divina, cùm magna illum multitudo sequeretur vel debiliū, vel ægrorum, vel eorum qui curandos suos offer-

tilati. Sic mox Lactantius noster debilibus integritatem reddere.

Lin. 8. *Asperfos maculis.*] MSS. 5. rec. *asperfos*; 1. Reg. antiquissimus & Jun. *asperfis maculis*; MS. Cantabrig. & 7. edit. rec. *ac sparsos maculis*.

Lin. 9. *Aut medelâ.*] Præter cæcum, quem luto curavit Joann. 9.

Lin. 10. *Sibylla.*] Serm. 8. post med.

Lin. 11. Πάντα λόγῳ.] Interpret. Lat.

Omnia verbo agens, & omniâ morbum curans.

Lin. 15. *Mortuos.*] Matth. 12. Marc. 3.

Luc. 7. & 11. Joan. 11.

Lin. 19. *Esaia.*] Cap. 35.

Lin. 20. *Et genua debilia consolidamini.*]

Sic lego cum 1. Reg. antiquissimo. Et sensus postulat. 1. Colbert. habet, & *genua debilia confortamini. Consolamini qui estis.* Hebr. Chald. & Vulgata habent *roborate*; Syriac. *Confirmamini*; 1xx. & omnes ferè MSS. *Consolamini*, ita ut ad sequentia referatur; minis aptè. Vide præced. & seq.

Lin. 26. Νεκρῶν δὲ.] Sibyllar. carmina serm. 8. Latine:

Mortuorum autem resurrectio erit,

Et claudorum cursus erit velox, & surdus audiet;

Cæci videbunt, & muti loquentur.

Lin. 27. Καὶ χωλῶν δρόμος ἔσ' ὤκυν.] Vetus membrana legit, καὶ χωλῶν δρόμος ὠκύντατος. Op-
foræius.

re cupiebant, ascendit in montem quemdam desertum, ut ibi adoraret. Ubi cum triduo moratus esset, ac fame populus laboraret, vocavit discipulos, quærens quantos secum cibos gestarent. At illi quinque panes & duos pisces in perâ se habere dixerunt. Afferri ea iussit, ac multitudinem per quinquagenos distributam discumbere. Quod cum discipuli facerent, frangebatur ipse panem minutatim, carnemque piscium comminuebat, & utraque in manibus ejus augebatur. Et cum apponere illa populo discipulis imperasset, saturata sunt quinque hominum millia, & insuper duodecim cophini de residuis fragminibus impleti. Quid aut dici, aut fieri potest mirabilius? At id Sibylla futurum cecinerat olim, cujus versus tales feruntur:

Εἰν ἄρτοις ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσσιν δδοῖσιν,
 Ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἑρήμῳ πέντε κορέσσει,
 Καὶ τὰ περισσέοντα λαβὼν μετὰ κλάσματ' ἅπαντα,
 Δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.

Quæro igitur, quid hîc potuerit ars magica moliri, cujus peritia ad nihil aliud, quàm ad circumscribendos oculos valet. Idem secessurus orandi gratiâ, sicut solebat, in montem, præcepit discipulis, ut naviculam summerent, seque præcederent. At illi urgente jam vespere profecti, contrario vento laborare cœperunt. Cumque jam medium fretum tenerent, tum pedibus mare ingressus consecutus est eos, tanquàm in solido gradiens; non ut poëtæ Orionem mentiuntur in pelago incedentem, qui demersâ corporis parte,

humero

Lin. 2. *Moratus esset.*] Ità reposui ex quamplurimis MSS. magis appositè quàm *moraretur*, quod est in 8. scriptis & in vulgatis. Vide Matth. 15. & Marc. 8.

Lin. 3. *Quantos secum cibos gestarent.*] Franciscus legendum esse censebat, *quantum secum cibi*. Vide Matth. 14. Marc. 6. Luc. 9. & Joan. 6.

Lin. 5. *Per quinquagenos distributam.*] In MSS. Bononiensi antiquiore, 2. Colbert. & quibusdam editis deest *distributam*.

Lin. 7. *Et cum apponere illa populo discipulis imperasset.*] Sic restitui ex antiquissimis MSS. 2. Reg. & 5. aliis Regiis, 4. Colbert. Em. 1. Clarom. Brun. & edit. 2. vet. Rom. In multis aliis est *apponi*.

Lin. 9. *Duodecim cophini.*] Erat cophinus mensuræ genus, aridas & liquidas res metiens, quâ re notissimi erant Judæi. Unde ait Juvenalis:

— Delubra locantur
 Judæis, quorum Cophinus, fœnumque supellex.

Lin. 12. *Ei ἄρτοι, &c.*] Codex Sibyllinus

legit, *ἐν δ' ἄρτων ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύων ἐναλίοιο. Opfopæius.* Versus prior Sibyllæ emendandus est ex Lactantio 4. Reg. & 1. Colb. E'x ἄρτων, mendosè ob sequens *ἰχθύεσσιν*. 1. Clarom. & edit. 2. vet. Rom. E'ν ἄρτοις. Latine:

*Panibus simul quinque, & piscibus duobus,
 Hominum in millia deserto quinque satiabit,
 Et reliquias tollens post fragmenta omnia,
 Duodecim implebit cophinos in spem multorum.*

Lin. 16. *Ad nihil aliud.*] Ex quamplurimis MSS. & excusis addidi præpositionem *ad*, quæ in 9. scriptis & 7. editis desideratur.

Lin. 17. *Ad circumscribendos.*] Id est, ad fallendos, decipiendos. Ità & circumscriptio pro fraude & deceptione apud Ciceronem pro Cluentio 46. & lib. 3. Offic. 61.

Lin. 19. *Vespere.*] Sic reposui ex antiquissimis Regio-Put. 2. Bonon. 2. Colb. 2. Clarom. & 12. excusis. *Vesperâ* est in 7. aliis scriptis & edit. Gall. Spark. In 1. Colbert, *aurâ*.

Lin. 22. *Orionem.*] Fabulam narrat Theon Alexandrinus in Aratais phaenomenis,

humero supereminet undas.

Et rursus cum obdormisset in navi, & ventus usque ad extremum periculum sævire cœpisset, excitatus è somno, filere ventum protinus iussit; & fluctus, qui maximi ferebantur, conquievire, statimque sub verbo ejus tranquillitas infecuta est.

Mentiuntur fortassè litteræ sanctæ, docentes tantam fuisse in eo potestatem, ut imperio suo cogeret ventos obsequi, maria fervire, morbos cedere, inferos obedire. Quid quòd eadem Sibyllæ carminibus suis antè docuerunt? quarum una, cujus suprà fecimus mentionem, sic ait:

Τὸς ἀνέμους παύσῃ τε λόγῳ, φράσῃ δὲ θάλασσαν

Μαγνομένην, ποσὶν εἰρήνης πίτῃ τε παήσας.

Et rursus alia, quæ dicit:

Κύματ' ἀπερὶ πόντον ἀνθρώπων ὀπλύνῃ,

Στήσῃ τεθνηῶτας, ἀπώσεται ἄλγ' ἀπολλὰ,

Ἐκ δὲ μιᾶς πύλης ἄρ' ἔσονται ἄνδρ' ἄν.

His testimoniis quidam revicti, solent eò confugere, ut aiant, non esse illa carmina Sibyllina, sed à nostris ficta atque composita. Quod profectò non putabit, qui Ciceronem Varronemque legerit, aliosque veteres, qui Erythræam Sibyllam cæterasque commemorant: quarum ex libris ista exempla proferimus: qui Autores antè obierunt, quàm Christus secundum carnem nasceretur. Verùm non dubito, quin illa carmina priori-

Lin. 1. *Humero.*] Ex Virgilio 10. *Aeneid.* v. 765.

Lin. 3. *Excitatus è somno.*] Præpositionem addidimus ex MSS. & editis 3. vet. Romanis, Crat. Cellar. Walch. In 2. Colb. & Clarom. est à somno. Deest præpositio in 9. impressis.

Lin. 6. *Littera sancta.*] Luc. 8. Marc. 4. Matth. 8.

Lin. 10. *Τὸς ἀνέμους.*] Latine:

Ventos compescat verbo, sternit autem mare Furiosum, pedibus pacis & fide calcans.

Lin. 13. *Κύματα.*] Sibyll. lib. 6. serm. 6. Latine:

Fluctus superambulabit, infirmitatem hominum solvet,

*Eriget * mortuos, & pellet dolores multos, Et de unius perionis pane saturatio erit viro-*

** Eriget mortuos.* 1. MS. Reg. antiquissimus & Brun. habent *resurgere faciet.*

Lin. 14. *Στήσι.*] Sic emendavi ex vetustissimis MSS. Regiis, Put. Cauc. 1. Colbert. 1. Brun. & edit. Basileens. 1569. In 4. Regiis recent. 1. Sorbon. 1. Claromont. & octo excusis *Ζώσι.* In duobus aliis Reg. & 1. Colbert.

Tom. I.

Ζώσι. Magis placeret *Ζώσι.* Græca desunt in plerisque Manuscriptis.

Ibidem. *Ἀλγ' ἀπολλὰ.*] Sic restitui ex 1. Reg. antiquissimo, 1. al. Reg. 1. Colb. & Brun. favente item vetustissimo Regio-Puteano, cui est *πολλὰ*, corruptè, pro *πολλὰ*. Sex MSS. habent *πολλοί*.

Lin. 15. *Πύλης*] Ità reposui ex MSS. 2. veterrimis Reg. favente latinâ interpretatione *perionis*, quæ est in 4. Colbert. & Brun. cujus vice fortè legendum esset *peridionis*, quæ est vox Græca significans *saccum*, de quo suprà, *quinque panes & duos pisces in PERA se habere dixerunt.* Itaque legendum mihi videtur in Græco textu *πύλης*; non *πύλης*, ut in octo rec. scriptis. Et facilis mutatio fuerit *πύλης* in *πύλης*.

Lin. 17. *Fieta.*] Sic repositum ex 7. vet. editis & omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. in quo est *conficta.* In 1. Reg. rec. & Brun. deest *atque composita.* Quæ verò fides sit adhibenda Sibyllis vide suprà pag. 28.

Lin. 18. *Ciceronem.*] Libro 2. de Naturâ deorum. Et *Varronem*, de quo lege caput 6. libri primi suprà, & caput 22. libri de Irâ Dei,

R r

bus temporibus pro deliramentis habita sint, cùm ea nemo tum intelligeret. Denuntiabant enim monstruosa quædam miracula, quorum nec ratio, nec tempus, nec autor designabatur. Denique Erythræa fore ait, ut diceretur infana, & mendax. At enim:

———— Φήσοσι Σιβύλλην

Μαγνόμενὴν ψευτεῖραν : ἔπαν δὲ γένηται ἅπαντα,

Τήν τε μὲ μνήμην ποιήσεις, κ' οὐκ ἔτι μ' ἔδεις

Μαγνόμενὴν φήσῃ με θεῶ μεγάλῳ προφήτῃν.

Jacuerunt igitur multis seculis; postea verò animadversa sunt, quàm Christi nativitas, & passio patefecit arcana: sicut etiam voces Prophetarum, quæ cùm per annos mille quingentos, vel eo ampliùs lectæ fuissent à populo Judæorum, nec tamen intellectæ sunt, nisi postquàm illas Christus, & verbo, & operibus interpretatus est. Illum enim Prophetæ annuntiaverunt; nec ullo modo poterant, quæ illi loquebantur, intelligi, nisi fuissent univèrsa completa.

Lin. 5. Φήσοσι.] Istud est sermone 3. quod sic vertitur Latine:

———— Dicent Sibyllam

Insanam, mendacem. Cùm verò facta fuerint omnia,

Tunc mei memoriam facietis, neque me tum quisquam

Insanam dicet me Dei magni vatem.

Lin. 6. Ψευδεραν.] Sic emendavi ex 2. vetustissimis MSS. codicibus Regiis, favente Regio altero in quo Ψευδεραν. Scripti sex rec. & 9. edit. habent ψευδραν, mendosè, contra legem metri; itemque 1. Reg. & edit. Rom. 1470. quibus est ψεῖσαν.

Lin. 8. Προφήτῃν.] 5. Reg. veter. προφήτῃν; 3. al. προφήτην, ut edd. masculino genere, malè.

Lin. 9. Jacuerunt.] Ità restitui ex MSS. 2. antiquissimis Regiis, 2. al. Reg. bonæ notæ, 4. Colbert. 1. Lips. Em. Cant. Brun. ed. Rom. 1468. Jacuerunt, id est, in occulto fuerunt. Hæc significatione istud verbum accipitur à Cicerone & Plauto. Recentiores librarii perperam substituere Latuerunt.

Lin. 11. Vel eo ampliùs.] Hæc lectio Manuscriptorum est Regio-Put. 2. Bon. 4. Colb. Em. Cant. aliorumque, edit. 3. vet. Rom. & 3. al. In 7. rec. scriptis totidemque excusis est & eo.

C A P U T XVI.

De Jesu Christi passione, quòd fuerit prædicta.

VENIO nunc ad ipsam passionem, quæ velut opprobrium nobis ob-
jectari solet, quòd & hominem, & ab hominibus insigni supplicio
affectum & excruciatum colamus; ut doceam eam ipsam passionem ab
eo cum magnâ & divinâ ratione susceptam, & in eâ solâ & virtutem, &
veritatem, & sapientiam contineri. Neque enim, si beatissimus in terrâ

Lin. 1. Qua velut opprobrium, &c.] Paganii objiciebant Christianis velut opprobrium, quòd hominem crucifixum ac servili morte defunctum colerent. Augustin. de Convers. S. Pauli Sermon. 1. Nolo erubescamus de Christi

nomine. Insultetur nobis, quòd credimus in crucifixum, occisum. Idem Sermon. 8. de verbis Apost. De cruce Christi nobis insultant sapientes hujus mundi, & dicunt: quale cor habetis, qui Deum colitis crucifixum. Elmenhorst.

fuisse, & per omnem vitam in summâ felicitate regnasset, quisquam illum sapiens aut Deum credidisset, aut honore divino dignum iudicaret: quod faciunt veræ divinitatis expertes, qui caducas opes, & fragilem potentiam, & alieni beneficii bona non tantum suspiciunt, verum etiam consecrant, & scientes memoriæ mortuorum deserviunt, fortunam jam extinctam colentes; quam ne vivam quidem præsentemque sapientes colendam sibi unquam putaverunt. Nec enim potest aliquid in rebus terrenis esse venerabile cœloque dignum: sed sola est virtus, sola iustitia, quæ potest verum bonum, & cœleste, & perpetuum judicari; quia nec datur cuiquam, nec aufertur. Quâ virtute ac iustitiâ quoniam Christus instructus venit in terram, imò verò, quoniam ipse virtus, & ipse iustitia est, descendit ut eam doceret, hominemque formaret. Quo magisterio ac Dei legatione perfunctus, ob eam ipsam virtutem, quam simul & docuit, & fecit, ab omnibus gentibus, & meruit, & potuit Deus credi. Ergò cum magnus populus ad eum, vel ob iustitiam quam docebat, vel ob miracula quæ faciebat, subinde conflueret, & præcepta ejus audiret, & à Deo missum Deique filium crederet: tum primores Judæorum & sacerdotes irâ stimulati, quod ab eo tanquam peccatores increpabantur, & invidiâ depravati, quod confluyente ad eum multitudine, contemni se ac deseriri videbant, & (quod caput sceleris illorum fuit) stultitiâ & errore cæcati, & immemores præceptorum cœlestium ac Prophetarum, coierunt adversus eum, impiumque consilium de eo tollendo cruciandoque ceperunt: quod Prophetæ multò antè descripserant.

Nam & David in principio Psalmorum suorum providens in spiritu, quantum facinus admissuri essent; „beatum esse ait, qui non abierit in con-
„ filio impiorum. “ Et Salomon in libro Sapientiæ, his verbis usus est: „Cir-
„ cumveniamus iustum, quoniam insuavis est nobis, & exprobrat nobis
„ peccata legis: promittit se scientiam Dei habere, & Filium Dei se nomi-
„ nat: factus est nobis in traductionem cogitationum nostrarum: gravis est
„ nobis etiam ad videndum; quoniam dissimilis est aliis vita illius, & im-
„ mutatæ sunt viæ illius: tanquam nugaces æstimati sumus ab eo: conti-
„ net se à viis nostris, quasi ab immunditiis, & præfert novissima iustorum,
„ & gloriatur patrem se habere Deum. Videamus ergò si sermones illius
„ veri sunt; & tentemus quæ ventura sunt illi. Contumeliis & tormentis
„ interrogemus eum: ut sciamus reverentiam illius, & probemus patien-
„ tiam illius, morte turpissimâ condemnemus eum. Hæc cogitaverunt,
„ & erraverunt. Excæcavit enim illos stultitia ipsorum; & nescierunt sacra-

Lin. 3. *Divinitatis.*] Sic restitui ex edit. If. & Cellar. necnon ex omnibus MSS. præter rec. 1. Reg. & 1. Colbert. in quibus corruptè legitur *dignitatis*, pro *divinitatis*; ac 2. Reg. rec. & 13. vulgatos, in quibus est *religionis*.

Lin. 4. *Non tantum suspiciunt.*] Ità emendavi ex MS. codice Regio 400. duntaxat annorum, sed optimæ notæ, & 2. vet. edit. Rom. 1470. 1474. Et sic Betuleius, Rivetius,

Meursius, Gallæus, Sparkius & Cellarius legere malunt, quàm *suscipiunt* cæterorum. Eadem correctio est suprâ lib. 2. cap. 2. circa medium. *Suspiciunt*, id est, admirantur.

Lin. 24. *David.*] In Psal. 1.

Lin. 26. *Salomon.*] Sapient. 2.

Lin. 27. *Insuavis.*] Hæc voce passim utitur Lactantius lib. 5. cap. 1. Epitom. cap. 45. & 64. lib. de Irâ Dei cap. 20.

» menta Dei. « Nonne ita descripsit nefarium illud consilium ab impiis initum contra Deum, ut planè interfuisse videatur? Atqui à Salomone, qui hæc cecinit, usque ad id tempus, quo gesta res est, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos affingimus, nihil addimus. Habebant hæc, qui fecerunt: legebant, in quos hæc dicta sunt. Sed & nunc hæredes nominis ac sceleris illorum hæc & habent, & damnationem suam Prophetarum voce prædictam quotidianis lectionibus personant; nec aliquandò in cor suum, quæ pars est & ipsa damnationis, admittunt. Increpiti ergò à Christo sæpè Judæi exprobrante illis peccata & injustitias, & à populo penè deserti, concitati sunt ad eum necandum.

Cujus rei audaciam dedit illis humilitas ejus. Nam cùm legerent, cum quantâ virtute & claritate Filius Dei venturus esset è cœlo, Jesum autem cernerent humilem, quietum, sordidum, informem, non credebant Filium Dei esse, ignorantes, duos ejus adventus a Prophetis esse prædictos: primum in humilitate carnis obscurum, secundum in fortitudine majestatis manifestum. De primo David in Psalmo septuagesimo » primo sic ait: Descendet sicut pluvia in vellus, & orietur in diebus ejus » justitia, & abundantia pacis, donec extollatur luna. « Sicut enim pluvia, si descendat in vellus, animadverti non potest, quia strepitum non facit: ita Christum in terram sine cujusquam suspitione venturum esse dixit, ut justitiam doceret & pacem. Esaias quoque ita tradidit: » Domine quis » credidit auditui nostro? & brachium Domini cui revelatum est? Annun- » tiavimus coram ipso sicut pueri, & sicut radix in terrâ sitienti: non est » figura ejus, neque claritas; & vidimus illum, & non habuit figuram, ne- » que decorem: sed figura ejus sine honore, & deficiens præter cæteros » homines. Homo in plagâ positus est, sciens ferre imbecillitatem, quia » averfus est, & non est computatus. Hic peccata nostra portat, & pro » nobis hic dolet; & nos putavimus ipsum esse in dolore, & in plagâ, & in » vexatione. Ipse autem vulneratus est propter facinora nostra, & iniirma- » tus est propter peccata nostra: doctrina pacis nostræ super illum; livore » ejus nos sanati sumus. Omnes sicut oves erravimus, & Deus tradidit » illum pro peccatis nostris. « Et Sibylla eodem modo locuta est:

Οἶκτος, ἄτιμος, ἄμορφος, ἐν οἴκτοις ἐλπίδα δώσῃ.

Lin. 3. *Mille ac decem anni.*] Sat rectè admentem Chronologiæ Sacræ. Salomon enim obiit anno ante æram vulgarem 980. Christus verò cruci affixus est juxta veteres Ecclesiæ Doctores duobus *Geminis* Consulibus, id est anno Christianæ æræ 29. Hanc summam si addas ad eam 980, efficies annos 1009.

Lin. 4. *Nihil addimus.*] MSS. Em. & Brun. *Nihil nos addimus.*

Lin. 12. *Jesum.*] Ità quamplurimi & antiquissimi MSS. & omnes editi. In 7. MSS. rec. est *ipsum*.

Lin. 13. *Quietum.*] Absent à 7. MSS. rec.

Lin. 21. *Esaias.*] *Isai. cap. 53.*

Lin. 21. *Annuntiavimus, &c.*] Hebræi legunt: & *ascendit sicut virgultum coram eo. LXX. & August. Annunciabimus coram illo, ut infans.* Quid multis? Apud humanum judicium *παροξον* est, summam potentiam in humilitate quærere. Carnalis Judæorum sapientia tam sagax non erat, ut intelligeret quidnam illud esset, quod Zachar. prædixerat: Rex tuus venit tibi inansuetus. *Betuleius.*

Lin. 33. *Οἶκτος, &c.*] Sibyll. Serm. 8. Lat. *Miserabilis, inhonoratus, sine specie, in miserabilibus spem præbebit.*

Ibidem. *Ἐλπίδα δώσῃ.*] Ità MSS. Reg. Put. & 5. al. Reg. 1. Clarom. 2. Colbert. Græca in

Propter hanc humilitatem, Deum suum non agnoscetes, inierunt consilium detestandum, ut privarent eum vitâ, qui ut eos vivificaret advenerat.

aliis desunt. Malè citatur Cl. Puteani mem-
brana, in quâ dicitur, non dicitur quam dictio-
nem tamen habuit aliquis MS. siquidem i.
Brun. fert, ut miseris spem præbeat.

CAPUT XVII.

De Judæorum religionibus, ac eorum odio in Jesum.

SED iræ atque invidiæ suæ, quam in cordibus suis gerebant intus inclusam, alias causas præferebant; quod legem Dei per Mosen datam solveret, id est, quod sabbatis non vacaret, operans in salutem hominum; quod circumcisionem vacuificaret; quod abstinentiam suillæ carnis auferret. In quibus rebus Judaicæ religionis sacramenta consistunt. Ob hæc itaque cætera pars populi, quæ nondum ad Christum secesserat, à sacerdotibus incitabatur, ut impium judicaret eum, quod legem Dei solveret; cum hoc ille non suo iudicio, sed ex Dei voluntate & secundum prædicta faceret Prophetarum. Micheas enim novam legem daturum denuntiavit hoc modo: „Lex de Sion proficiscetur, & sermo Domini ex Hierusalem; & iudicabit inter plurimos populos, & revincet, & deliget validas nationes.“ Illa enim prior lex, quæ per Mosen data est, non in monte Sion, sed in monte Choreb data est: quam Sibylla fore ut à Filio Dei solveretur, ostendit:

Lin. 1. *Invidia sua, quam in cordibus suis gerebant intus inclusam, alias causas præferebant.*] MSS. 1. Reg. & Cauc. ac 3. edd. rec. habent, *intus inclusâ malitiâ, causas præferebant.*

Lin. 3. *Solveret.*] Vide Matth. cap. 12. Marc. cap. 3. Luc. cap. 6. & Joann. cap. 9.

Lin. 4. *Suilla carnis.*] Id non legitur in Evangelicâ historiâ.

Lin. 6. *Ad Christum secesserat.*] MS. 1. Bonon. antiq. *accesserat.* Scriptis 8. & editis 4. est à Christo secesserat. Sed ad Christum secesserat, hic est verbum (ut dicunt) prægnans, quod aliud adhuc includit, eâ ratione, quæ nondum secesserat, & ad Christum se contulerat; exempli gratia Velleii Paterculi lib. 1. 18. 1. *Adeò ut corpora gentis illius separata sint in alias civitates; id est, separata sint, & in alias civitates divisa.* Sacro codice Hebræo hic dicendi modus maximè frequens est.

Lin. 9. *Micheas.*] Scilicet cap. 4. v. 2.

Lin. 12. *Et deliget validas nationes.*] Ver-

bum *deliget* desideratur in MS. Regio-Put. In aliis MSS. est *diliget, religet, rediget, diriget.* Omnes ferè editi cum pluribus MSS. habent *deliget*, quod Lactantius legisse videtur ex mendoso Bibliorum codice Græco, in quo scriptum fuerit *ἐκλέξει*, pro *ἐξελίξει*, quod est *arguet*, vel *corripiet*. Fortè non malè, *revincet & rediget validas nationes*, ut ferunt MSS. 1. Reg. rec. Tornef & 1. Clarom. Multa hic desunt in veterrimo Regio, & Græca absunt à multis MSS.

Ibidem. *Deliget.*] Vulgata habet *corripiet.*

Lin. 13. *In monte Choreb.*] In deserto Arabiæ. Sic juxta Græcum textum reposui ex MSS. Regio-Put. 6. aliis Reg. 5. Colb. Cauc. & quamplurimis aliis. In rec. 2. Reg. & 1. Colb. & 11. editis legitur *Oreb.* *Choreb* autem est *Sinai*. Erat ergò petra in deserto Sinai, vicinior tamen Raphidim, quàm monti Sinai. *Menocho.* Totus ille montosus tractus dicebatur *Horeb*, ubi & *Sinai*. *Junius.* Occidentalior pars erat *Horeb*, orientalis Sinai,

Α'λλ' ὅτε ταῦτ' ἀν' ἅπαντα τελειωθῇ ἅπαντες εἶπον ,

Εἰς αὐτὸν τότε πᾶς λύεται νόμος.

Sed & ipse Moses , per quem datam sibi legem dum pertinaciter tuentur , exciderunt à Deo , & Deum non agnoverunt , prædixerat fore , ut propheta maximus à Deo mitteretur , qui sit supra legem , qui voluntatem Dei ad homines perferat. In Deuteronomio ita scriptum reliquit : „ Et dixit Dominus ad me : Prophetam excitabo eis de fratribus eorum , sicut te , & dabo verbum meum in os ejus ; & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei : & quisquis non audierit ea quæ loquetur propheta ille in nomine meo , ego vindicabo in eum. „ Denuntiavit scilicet Dominus per ipsum legiferum , quodd filium suum , id est , vivam præsentemque legem missurus esset , & illam veterem per mortalem datam soluturus , ut deinde per eum , qui esset æternus , legem sanciret æternam.

Item de circumcissione solvendâ Esaias ita prophetavit : „ Hæc dicit Dominus viris Juda , qui habitant in Hierusalem : Renovate inter vos novitatem , & ne seminaveritis in spinis. Circumcidite vos Domino Deo vestro , & circumcidite præputium cordis vestri ; ne exeat ira mea sicut ignis , & exurat , & non sit qui extinguat. „ Item Moses ipse : „ In novissimis diebus circumcidet Dominus cor tuum ad Dominum Deum tuum amandum. „ Item Jesus Nave successor ejus : „ Et dixit Dominus ad Jesum : Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos , & fede , & circumcide secundò filios Israël. „ Secundam circumcisionem futuram esse dixit , non carnis , sicut fuit prima , quâ etiam nunc Judæi utuntur , sed cordis , ac spiritûs , quam tradidit Christus , qui verus Jesus fuit. Non enim Propheta sic ait , & dixit Dominus ad me , sed ad Jesum ; ut ostenderet quodd non de se loqueretur , sed de Christo , ad quem tunc Deus loquebatur. Christi enim figu-

Lin. 1. Α'λλ' ὅτε , ἔκ.] Latine :

*Sed cum omnia perfecta fuerint qua dixi ,
In ipsum tunc tota solvetur lex.*

Sibyllarum Serm. 8.

Lin. 2. Secundum versum græcum Εἰς αὐτὸν , ἔκ.] Sic emendavi ex MSS. Regio-Put. 1. al. Reg. optimæ notæ , & Betul.

Εἰς αὐτὸν τότε πᾶς λύεται νόμος.

Et rectè , ob legem metri. In cæteris legitur λύσθαι , & deest τότε.

Lin. 4. *Propheta maximus à Deo mitteretur.*] Ità reposui ex impressis 2. vet. Rom. & 5. aliis , necnon ex omnibus MSS. præter 2. Reg. quibus est , ut & 8. editis , *mittatur à Deo.*

Lin. 6. *Deuteronomio.*] Hoc citatur à S. Stephanò in Actis Apostolor. cap. 7.

Lin. 12. *Per mortalem datam.*] Hæc lectio , quæ est antiquissimi MS. Regii multorumque aliorum & 12. editorum , optima est ac genuina ; respondet enim τῷ æternus quod sequi-

tur à conjugatis. Scripti 13. & vulgati tres habent *per Moysen*. Ecquis vocem *Moysen* adeò notam mutasset in *mortalem* ?

Lin. 14. *Esaias ita prophetavit.*] Fallitur Lactantius ; nam Jeremiæ verba sunt cap. 4. v. 3. 4.

Lin. 18. *Moses*] Deut. 30.

Lin. 20. *Jesum.*] Josue 5. v. 2.

Lin. 21. *Circumcide secundò.*] Id est , instaurationem circumcisionem jamdudum in deserto omis- sam , quam Deus postliminio revocandam jussit.

Lin. 24. *Et dixit Dominus ad me.*] Sic à me emendatum ex MSS. 7. Reg. vetustioribus , ac Tornes. Betul. Goth. Em. 6. Colbert. 1. Sorbon. 2. Clarom. Brun. & ex ipsomet Lactantio paulò suprâ. In pluribus MSS. & editis legitur *Jesum* , mendosè.

Lin. 25. *Quod non de se loqueretur.*] Ex MSS. & decem editis restituta lectio : in 8. impressis est *de eo*.

ram gerebat ille Jesus: qui cùm primùm Auses vocaretur, Moses futura præsentiens, iussit eum Jesum vocari; ut quoniam dux militiæ delectus esset adversus Amalech, qui oppugnabat filios Israël, & adversarium debellaret per nominis figuram, & populum in terram promissionis induceret. Et idcirco etiam Mosi successit, ut ostenderet novam legem per Christum Jesum datam veteri legi successuram, quæ data per Mo- sen fuit. Nam illa carnis circumcisio caret utique ratione; quia si Deus id vellet, sic à principio formasset hominem, ut præputium non haberet. Sed hujus secundæ circumcisionis figura erat, significans nudandum esse pectus, id est, aperto & simplici corde oportere nos vivere; quoniam pars illa corporis, quæ circumciditur, habet quamdam similitudinem cordis, & est pudenda. Ob hanc causam Deus nudari eam iussit, ut hoc argumento nos admoneret, ne involutum pectus haberemus, id est, ne quod pudendum facinus intra conscientiæ secreta velemus. Hæc est cordis circumcisio, de quâ Prophetæ loquuntur, quam Deus à carne mortali ad animam transfudit, quæ sola mansura est. Volens enim vitæ ac salutis nostræ pro æternâ suâ pietate consulere, poenitentiam nobis in illâ circumcissione proposuit, ut si cor nudaverimus, id est, si peccata nostra confessi satis Deo fecerimus, veniam consequamur; quæ contumaciis & admissa sua celantibus denegatur ab eo, qui non faciem, sicut homo, sed intima & arcana pectoris intuetur.

Eodem spectat etiam carnis suillæ interdictio; à quâ cum eos abstinere Deus iussit, id potissimùm voluit intelligi, ut se à peccatis atque immunditiis abstinere. Est enim lutulentum hoc animal, & immundum; nec unquam cœlum aspicit: sed in terrâ toto, & corpore, & ore projectum, ventri semper & pabulo servit; nec ullum alium dum vivit præstare usum potest, sicut cæteræ animantes, quæ vel sedendi vehiculum præbent, vel in cultibus agrorum juvant, vel plaustra collo trahunt, vel onera tergo gestant, vel indumentum exuviis suis exhibent, vel copiâ lactis exuberant, vel custodiendis domibus invigilant. Interdixit ergo, ne porcinâ carne uterentur, id est, ne vitam porcorum imitarentur, qui ad solam mortem nutriuntur; ne ventri, ac voluptatibus servientes, ad

Lin. 1. *Qui cùm primùm Auses vocaretur.* Numer. 13. Prius Hosea nominabatur: dicitur & Hose, undè in editione Gracæ Aufe, quod aspirandum, ut sit Haus. Patrem habuit Nun, qui corruptè Nave vocatur. *Drusus.* Vide S. Augustin. de Civit. Dei lib. 16. cap. 43. Vide etiam Tertullianum adversus Judæos.

Lin. 5. *Novam legem.* Christus non legem novam tulit, sed veterem perfecit.

Lin. 14. *Velemus.* Dicere debuisset auctor, *Velaremus.* Sic usque ad finem capitis mutatio temporum vitiosa non semel.

Lin. 22. *Eodem spectat etiam carnis suilla, &c.* Quæ facta est Levit. 11. Deuter. 14. Suprà indicavi porcinæ carnis interdictionem nusquam nuncupatim in Evangelicâ taxari

historiâ. In genere sanè superstitionem omnem notat, significans ea inquinare hominem quæ exeunt, non quæ intrant. Certè creditum observatumque est, homines eorum animalium induere mores, quorum vescerentur carnibus. Qualis autem natura suis sit, indicat optimè Petrus in suâ posteriore Canonica, cap. 2. 22. ubi eos, qui postquam veritatis viam cognoverunt, rursus ad priorem immundiciem revolvuntur, notat his verbis: *Sus lota, in volutabro luti.* Betul.

Lin. 26. *Ventri semper.* MS. Torn. *veneri.*

Lin. 31. *Ne porcinâ carne uterentur.* MSS. Pal. Lips. & 4. editi, *vescerentur.* De Suillâ carne vide Varronem de Re rusticâ l. 2. c. 4. Cicero lib. 5. de Finibus, & Plin. lib. 8. c. 51.

faciendam iustitiam inutiles essent, ac morte afficerentur. Item ne se foedis libidinibus immergerent, sicut sus, quæ se ingurgitat cæno; vel ne terrenis serviant simulacris, ac se luto inquinent. Luto enim se oblinunt, qui deos, id est, qui lutum terramque venerantur. Sic universa præcepta Judaicæ legis ad exhibendam iustitiam spectant, quoniam per ambagem data sunt; ut per carnalium figuram spiritualia noscerentur.

C A P U T X V I I I.

De Passione Dominicâ, & quòd ea prænunciata fuerit.

CUM igitur ea quæ Deus fieri voluit, quæque per Prophetas suos multis seculis antè prædixit, Christus impleteret, ob ea incitati, & divinas litteras nescientes, coierunt, ut Deum suum condemnarent. Quòd cum sciret futurum, ac subinde diceret oportere se pati, ac interfici pro salute multorum, secessit tamen cum discipulis suis, non ut vitaret quòd necesse erat perpeti ac sustinere, sed ut ostenderet quòd ita fieri oppor- teret in omni persecutione, ne suâ quis culpâ incidisse videatur; ac denuntiavit fore, ut ab uno eorum proderetur. Itaque Judas præmio ille- ctus tradidit filium Dei Judæis. At illi comprehensum, ac Pontio Pilato, qui tum legatus Syriam regebat, oblatum, cruci affigi postulaverunt, obji- cientes ei nihil aliud, nisi quòd diceret se Filium Dei esse, & regem Ju- dæorum:

Lin. 4. *Oportere.*] Vide Matth. 20. Marc. 10. Luc. 18. Joan. 7. & 8. & 11.

Lin. 5. *Secessit.*] Scilicet ad mare. Marc. 3.

Lin. 6. *Quòd ita fieri oporteret.*] Ex cunc- tis fermè MSS. & 7. vet. editis ita repofui. In 2. Reg. Em. Cantabrig. Brun. & 9. excusis est *oporteat*.

Lin. 8. *Proderetur.*] Matth. 27. Marc. 14. Luc. 22. Joan. 18.

Lin. 9. *Tradidit Filium Dei Judæis.*] Sic restitui ex MSS. veterrimis 2. Bonon. Regio- Put, aliisque octo, ex 3. vet. edd. Rom. & 8. aliis. Scripti rec. *tradidit eum Judæis*.

Lin. 10. *Legatus Syriam regebat.*] Sic legunt Tertullianus Apol. cap. 21. pag. 21. Cypria- nus lib. de Idolor. vanitate sub finem pag. 16. Legati nomen hîc generaliter sumit Lac- tantius, pro eo qui missus est ad functionem muneris alicujus: quemadmodum & Varro explicat hanc vocem lib. 5. de L. L. *Isaus*. Nequaquam suspicione caret, neque extra om- nem controversiæ aleam positum videtur, quòd Pontium Pilatum Syriæ legatum fuisse scribit Lactantius: Pilatus enim erat tantum procurator Judææ. Tacitus *Antor nominis ejus Christus, qui*

Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat. Licet præsidem incuriositate quâpiam appellent Christiani Chronologi, ego, re consideratâ, existimeim mendosos esse Lact. codices, & scribendum, *qui sub Silano Judæam regebat.* Silanus enim Syriæ tum præses erat, & sub eo Judæa à Pi- lato gubernabatur. Non enim peculiaris tunc erat provincia: sed ad Syriam pertinebat Ju- dæa. Quamvis belli tempore divisæ fuerint, ut Vespasiano Judæa, Muciano Syria parebat in Vitelliano tumultu. De Silano adeò verum est, ut & accusarint coram eo aliquandò Pi- latum Judæi. *Barthius.* Istorum Procuratorum duo erant genera: alii Rationales dicti, qui solis vectigalibus colligendis vacabant; alii præterea provinciis minutionibus vice Præsi- dis præerant cum aliquâ potestate, & juris- dictionem aliquam, nullo Præsidi præsentem, in- ter provinciales sumebant, cum alioqui apud solos Magistratus provinciarum præfides, puta Proconsules & Proprætores, lege agere liceret. *Sculiet.* Attamen certum est, Pilatum à pleris- que Historicis, quamvis minus propriè, Præ- sidem vocari,

dæorum : item quòd dixerat : Si solveritis hoc templum , quod ædificatum est annis XLVI. ego illud in triduo sine manibus resuscitabo ; significans brevi futuram passionem suam , & se à Judæis interfecum , tertio die resurrecturum. Ipse enim erat verum Dei templum. Has voces ejus tanquàm insaufas & impias insectabantur. Quæ cùm Pilatus audisset , & ille in defensionem suâ nihil diceret , pronuntiavit , nihil in eo damnatione dignum videri. At illi injustissimi accusatores cum populo , quem incitaverant , succlamare cœperunt , & crucem ejus violentis vocibus flagitare.

Tum Pontius & illorum clamoribus , & Herodis Tetrarchæ instigatione metuentis ne regno pelleretur , victus est. Nec tamen ipse sententiam protulit : sed tradidit eum Judæis , ut ipsi de illo secundum legem suam judicarent. Duxerunt ergò eum flagellis verberatum , & priusquam cruci affigerent , illuserunt ; indutum enim coloris punicei veste , ac spinis coronatum , quasi regem salutaverunt , & dederunt ei cibum fellis , & mis-

Lin. 1. *Solveritis.*] Vide Joan. 2. Matth. 26. & 27. Marc. 14.

Ibidem. *Quod ædificatum est annis XLVI.*] Hunc numerum retinui probatum Joanni Evang. cap. 2. v. 20. MSS. codicibus 12. Vaticanis , 8. Regiis , 6. Colbert. Sorbon. 2. Clar. Brun. cunctisque editis. At 1. Reg. antiquissimus , 2. Bonon. Tax. Cantabr. ferunt annis XL. malè.

Lin. 2. *Resuscitabo.*] Restitutum ex quamplurimis & optimis MSS. ac 12. impressis. In MSS. 2. Bonon. antiq. Cauc. sexque aliis & 5. editis legitur , *suscitabo.*

Lin. 7. *Videri.*] Verbum ex antiquâ judicandi formulâ.

Ibidem. *Injustissimi accusatores.*] MSS. Regio-Put. & alius antiquissimus Reg. à primâ manu , 1. alter Reg. rec. & Brun. *justissimi* , sed ironicè.

Lin. 11. *Nec tamen ipse sententiam protulit.*] Lucas, *Tradidit eum voluntati eorum* , scilicet Judæorum , ut crucifigeretur , suâ quidem auctoritate , non tamen sententiâ , quasi cruce dignus. Non enim probari potest , Pilatum in eum tulisse sententiam velut reum mortis : undè illa videtur ficta , quæ legitur apud Adrichomium. Ergò pro tribunali sedit quidem : sed *adjudicavit* tantum fieri petitionem eorum , ut loquitur Lucas , ut scilicet ab ipsis damnatus traderetur eis crucifigendus , sicut petebant. *Jansen.* Attamen vide Lucæ caput 23. v. 24. & Joannis cap. 19. v. 16.

Lin. 13. *Duxerunt.*] Hoc est , ad mortem rapuerunt ; hoc enim & verbum *ducere* significat.

Lin. 14. *Spinis coronatum.*] Veteres puta-

runt fuisse spinas albas : quæ & indè salutare dicuntur , & medicinis utiles. Marcellus Empiricus cap. 23. *Herba salutaris , id est spina alba , quâ Christus coronatus est , quæ velut uvam habet , lienem leniter in eodem loco perfricata sanabit.* Barthius.

Lin. 15. *Et dederunt ei cibum fellis , & miscuerunt ei aceti potionem.*] Matth. cap. 27. v. 48. Syrus & Arabs legerunt etiam *ἄξου* , acetum , at vulgatus *οἶνον* , vinum , quomodò in suo vetustissimo exemplari legi testatur Beza. Sic & Evang. Hebr. *Et dederunt ei bibere vinum mixtum felle.* Merceri exemplar omittit *bibere*. Et hanc quidem lectionem verissimam arbitratur Beza , adeò ut etiam *ἄξου* non significaverit acetum quod vocamus , sed vinum conditum ; quia Marcus cap. 15. v. 23. meminit *οἶνου ἰσχυροτέρου* : malim tamen *ἄξου* capere pro aceto propriè dicto , & apud Marc. per *οἶνον* quoque intelligere acetum , quod nihil aliud est quàm vinum acidum. Nam *ἄξου* sumere pro vino condito , exemplo & auctoritate carere puto. Quòd autem vir Doctiss. per *χολήν* non intelligit *fel* , sed in genere amarorem , qualis est myrrhæ genuinæ , non gravatè ei assentior , tum quia Marcus pro *χολῇ* habet *σμύρναν* , tum quia LXX. etiam *absinthium* verterunt per *χολήν* , Prov. 5. v. 4. Thren. 3. v. 15. quare nec multum culpandus Arabs , qui hoc loco pro *μετὰ χολῆς* , habet *myrrha*. Potest enim *χολή* quemvis amarorem significare , sive fellis , sive absinthii , sive myrrhæ ; petitus hic locus ex Ps. 68. v. 22. LXX. *ἃ ἔδωκεν εἰς τὸ βρῶμα μὲν χολήν*. Potest ibi simpliciter esse *amaror* , sicut colligitur ex Deut. 29. v. 18. Hebr. 12. v. 15. & Jer. 23. v. 32.

cuerunt ei aceti potionem. Post hæc, conspuerunt faciem ejus, & palmis ceciderunt. Cùmque ipsi carnifices de vestimentis ejus contenderent, sortiti sunt inter se de tunicâ & pallio. Et cùm hæc omnia fierent, nullam vocem ex ore suo, tanquàm si mutus esset, emisit. Tum suspenderunt eum inter duos noxios medium, qui ob latrocinia damnati erant, crucique affixerunt. Quid ego hîc in tanto facinore deplorem? aut quibus verbis tantum nefas conquerar? Non enim Gavianam crucem describimus, quam Marcus Tullius universis eloquentiæ suæ nervis ac viribus, velut effusis totius ingenii fontibus, prosecutus est, facinus indignum esse proclamans, civem Romanum contra omnes leges in crucem esse sublatum. Qui quamvis innocens fuerit, & illo supplicio indignus, mortalis tamen, & ab homine scelesto, qui justitiam ignoraret, affectus est. Quid de hujus crucis indignitate dicemus, in quâ Deus à cultoribus Dei suspensus est atque suffixus? Quis tam facundus, & tantâ rerum verborumque copiâ instrudus existet? quæ oratio tantæ affluentiae ubertate decurrens, ut illam crucem meritò deploret, quam mundus ipse, & tota mundi elementa luxerunt?

Hæc autem sic futura fuisse, & Prophetarum vocibus, & Sibyllinis carminibus denuntiatur. Apud Esaïam ita scriptum invenitur: „Non sum contumax, neque contradico: dorsum meum posui ad flagella, & manillas meas ad palmas: faciem autem meam non averti à foeditate sputo-

51. ubi LXX. verterunt ὁμοῦ μὲν. Matth. ergo & Marc. se mutuo explicant. ὁμοῦ Marci Matthæus explicat per ὁμοῦ; & vicissim ὁμοῦ Matth. Marcus per ὁμοῦ: undè liquet, secus quàm doctissimi viri existimarunt, nihil hîc ex recepto Judæorum more factum, qui hoc morituris officium præstare solebant, ut vinum propinarent *cum grano thuris*, quod *abripitur mens eorum*. Hîc contrâ pro vino acetum, pro benigni saporis thure amarorem myrrhæ propinarunt, ne quid deesset, quo virulentum suum in Servatorem animum proderent. *Ludov. De Dieu.*

Lin. 1. *Conspuerunt faciem ejus.*] Hanc retinui lectionem, quæ 3. antiquissimorum MSS. Regiorum est & 10 editorum. Et potest abesse præpositio *in faciem*, quæ in scriptis recentioribus ac 7. vulgatis reperitur. Sic apud Senecam cap. 13. ad Helv. *Ducebatur Athenis ad supplicium Aristides, cui quisquis occurrebat, dejiciebat oculos. . . . inventus est tamen qui faciem ejus inspuerit.*

Lin. 7. *Non enim Gavianam crucem describimus.*] Optima lectio, quæ est 3. Reg. 1. Sorbon. & 19. edit. ac Cicer. in Verrem Orat. 10. faventibus MSS. Regio-Put. 3. al. Reg. 4. Colbert. Brun. quibus est *Gabianam*, mendosè, pro *Gavianam*, b, pro v. MS. 1. Colbert. & edit. Rom. 1468. *Gabiniam*; 2.

Reg. ed. Rom. 1470. & Florent. *Gabinianam*; 1. Reg. veterr. *Gavinianam*; 1. Clar. *Gavianam*, mendosè pro *Gavianam*; 1. Reg. 2. Colbert. *Gravianam*; MS. Tornes. *Gravinianam*; Jun. *Grabianam*; 3. edit. *Caninianam*, corruptè. Vide Ciceronem in Verrem act. 5. 6. & 7. Alludit ad P. Gaviu[m] Consanum civem Romanum, quem Verres contra jus & leges virgis cæsum cruci affixerat, hoc est affecerat servili supplicio.

Lin. 8. *Universis.*] Sic reposui ex MSS. 8. Reg. quorum duo sunt vetustissimi, 6. Colb. 2. Clarom. aliisque. Sed scripti 2. rec. & 11. editi, *universa*.

Ibidem. *Nervis.*] MSS. 10. & 5. edit. *verbis*, sed minùs benè.

Lin. 15. *Tanta affluentia ubertate.*] MSS. 10. recentissimi *tantâ*.

Lin. 16. *Et tota mundi elementa.*] Tò mundi deest in MS. 1. Colb. & 7. editis, Grammaticæ studiosi notent in numero plurali totè apud Autorem nostrum lib. 1. Div. Institut. cap. 11. & apud Augustinum in Psalm. 148. tota apud Plautum, necnon in Symbolo *Quicumque* nomine Athanasii, & tota in recto casu etiam plurali apud Lactantium lib. 2. cap. 9. ad fin. & lib. 4. cap. 18.

Lin. 17. *Luxerunt.*] Vide sequens caput.

Lin. 19. *Esaïam.*] Cap. 50.

„rum“. Similiter David in Psalmo xxxiv. „Congregata sunt super me flagella, & ignoraverunt: dissoluti sunt, nec compuncti sunt: tentaverunt me, & deriserunt derisu; & striderunt super me dentibus suis.“ Sibylla quoque eadem futura monstravit:

Εἰς ἀνόμων χεῖρας ἡ ἀπίστων ὑπερὸν ἤξει:
Δάσσει δὲ θεῶν ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις,
Καὶ τόμασιν μαρτυροῦσι τὰ πύσματα φαρμακόμενα:
Δάσσει δ' εἰς μάστιγας ἀπλῶς ἀγγὸν τότε νότον.

Item de silentio ejus, quod usque ad mortem pertinaciter tenuit, Esaïas iterum sic locutus est: „Sicut ovis ad immolandum ductus est, & sicut agnus coram tondentibus se sine voce, sic non aperuit os suum.“ Et Sibylla supradicta:

Καὶ κολαφίζόμενος σιγήσει, μὴ τις ἐπιγνώ
Τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ;
Καὶ τέφανον φορέσει τ' ἀκρόνθινον.

De cibo verò & potu, quem, antequàm eum figerent, illi obtulerunt; David in psalmo lxxviii. sic ait: „Et dederunt in escam meam fel; &

Lin. 2. *Et ignoraverunt.*] Sic lego cum antiquioribus & potioribus MSS. 7. Reg. 4. Colb. 1. Clarom. & omnibus ferè vulgatis: nec aliter legit Augustinus Enarrat. 2. in Psal. 34. Scripti 9. rec. & 2. vet. edd. & *igno-*

gendum esse censebant Musurus, Betuleius, & Spärkius; & Syntaxis constabit hâc ratione meliùs. Ita etiam emendavit Clariss. Heumannus. At scripti 11. alii & 7. editi habent *ἐνίμυς*.

Ibidem. *Tentaverunt.*] Ex MSS. reposui: in vulgatis est, *tentantur*.

Lin. 7. *Τὰ πύσματα.*] Hæc lectio est MSS. Regio-Put. 3. al. Reg. 3. Colb. 1. Sorbon. & omnium editorum. In MSS. Cauc. & 2. Reg. est *ἐμπύσματα*; in MS. Betul. *ἐμπύσματα*, pag. 261. in Commentario suo,

Lin. 5. *Εἰς ἀνόμων χεῖρας.*] Sermone 8. Sibyll. Hæc Latine:

Lin. 9. *Esaïas.*] Vide Isaïam cap. 53.
Lin. 13. *Καὶ κολαφίζόμενος.*] Sibylla ferm. 8. Hæc Latine:

In manus iniquorum & infidelium postea veniet;

Et colaphos accipiens tacebit, ne quis agnoscat,

Dabunt autem Deo alapas manibus incestis, Et faucibus immundis sputa virulenta;

Quod verbum, vel unde venit ut mortalibus loquatur;

Dabit autem in verbera simpliciter purum tunc dorsum.

Hæc & sequentia leguntur eodem modo in MS. Regio-Put. n. 3736. ut & apud Augustinum de Civit. Dei lib. 18. cap. 23. n. 2. qui ea ex Autore nostro decerpit; nisi quòd habeat, *manus iniquas, . . . venenatos sputus, . . . sanctum dorsum.* In Brun. aliisque MSS. & editis eodicibus interpret. lat. *innocens tunc dorsum*; in nonnullis, *purum tunc dorsum.*

Et coronam portabit spineam,
Augustinus loco suprâ citato legit, *ut inferis loquatur*, Musurus & Thomafius cum MSS. 2. Colb. & ed. Rom. 1470. Tornes. 2. Parif. Soubron. legunt, *ut mortuis loquatur.*

Ibidem. *Ανόμων.*] Sic restitui ex opt. MSS. Regio-Put. & Betul. ac edit. Parif. 1525. 1561. 1565. Crat. Gymnic. Graph. Tornes. Soubron. & Versione Gallicâ, Sic etiam le-

Lin. 14. *Τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν.*] Irâ 3. Reg. quorum duo sunt antiquissimi, 3. Colb. & omnes edd. At MS. codex Sibyllinus habet *Τίς πῶς ἢ πόθεν ἦλθεν.* MS. Betul. *Τίς πῶς ἢ*, Sed Lactantii lectionem sequitur Augustinus, & magis probatur etiam Betuleio.

» in siti meâ potum mihi dederunt acetum «. Idem hoc futurum etiam Sibylla concionata est :

Εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολήν, καὶ εἰς δῖψαν ὄξος ἔδωκεν.

Τῆς ἀφιλοξενίης ταύτῃ δειξέσσι τελέεσσαν.

Et alia Sibylla Judæam terram his versibus increpat :

Αὐτὴ γὰρ δύσφρων, ἣ σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας

Πάλλοντα θνητοῖσι νόημα : ἀλλὰ καὶ ἀκάνθαις

Ἐτέφας τεφάνω, φοβερὴν τε χολήν ἐκέρασας.

Fore autem ut Judæi manus inferrent Deo suo, eumque interficerent, testimonia Prophetarum hæc antecesserunt.

Apud Esdram ita scriptum est : « Et dixit Esdras ad populum : Hoc pascha Salvator noster est, & refugium nostrum. Cogitate, & ascendat in cor vestrum, quoniam habemus humiliare eum in signo, & post hæc sperabimus in eum, ne deferatur hic locus in æternum tempus, dicit Dominus Deus virtutum. Si non credideritis ei, neque exaudieritis annuntiationem ejus; eritis derisio in gentibus ». Undè apparet, Judæos nullam aliam spem habere, nisi se abluerint à sanguine, ac speraverint in

Lin. 1. *Potum mihi dederunt acetum.*] Hæc lectio est MSS. 6. Regiorum, ex quibus duo sunt veterrimi, 1. Sorbon. 2. Colb. 2. Clarom. & 6. edit. In 13. scriptis recentissimis & 7. impressis est, *potaverunt me aceto.*

Ibidem. *Idem hoc futurum.*] 1. Reg. rec. 1. Clarom. & ed. Gall. Spark. Item.

Lin. 3. *Εἰς δὲ τὸ βρῶμα.*] Sibyll. Serm. 8. Hæc Latine :

In cibum autem fel, & in sitim acetum dederunt,

Inhospitalitatis hanc monstrabunt mensam.

Lin. 6. *Αὐτὴ γὰρ δύσφρων.*] Ità restitui ex 2. antiquissimis MSS. Reg. At rec. 1. Reg. 3. Colb. 1. Clarom. & 11. editi ferunt *ἄφρων*. Græca desunt in cæteris quos vidi. Latina interpretatio :

Ipsa enim noxia cogitans, Deum tuum non cognovisti

Ludentem mortalibus cogitationibus : sed & spinis

Coronasti coronâ, & horribile fel miscuisti.

Apud Augustinum, pro noxia cogitans, est insipiens; & versu sequenti apud eundem & in MS. 1. Brun. est *Ludentem mortalium mentibus*; in altero Brun. *Illudentem humanis mentibus*. Hæc ex Sibyllar. Carminibus serm. 6.

Lin. 7. *Πάλλοντα θνητοῖσι.*] Sic restitui ex MSS. 3. Reg. quorum duo sunt antiquissimi, 1.

Clarom. & 3. Colbert. nisi quod in uno est *θυλίσσι*, & edit. Rom. 1468. MS. codex à Bertuleio visus habet *πλάσσεια*, quod ei magis quadrare videtur, utpotè quod Christus mortaliū judicio peccaverit. In 7. impressis est *παλόντ' ὡς θυλίσσι*.

Lin. 8. *Ἐτέφας.*] Ità emendavi ex MSS. 7. Reg. inter quos duo sunt veterrimi, ex 3. Colbert. 1. Sorbon. 1. Clarom. edit. 2. vet. Rom. & 8. aliis. In sex vulgatis est *Ἐτέφας*.

Lin. 11. *Apud Esdram ita scriptum est, &c.*] Quædam loca è Scripturâ describit Justinus Martyr, quæ à Judæis in odium Christi fuisse deleta contendit in dialogo cum Tryphone Judæo, 83. *Τὸ πᾶν τὸ πλάσσεια ὁ σωτὴρ ἡμῶν*, &c. quæ ita refert & vertit Lactantius. Hæc tamen verba non occurrunt, neque in textu Hebræo, neque in codicibus Græcis, neque Latinis. Queritur quidem Justinus ea à Judæis deleta atque inducta fuisse : *Ex verbis* (inquit) *quæ Esdras de lege & constitutione paschæ commemoravit, hunc locum abstulerunt. Et dixit Esdras populo : Hoc Pascha Salvator noster, &c.* Necessè autem est in iis libris fuisse, quos Judæi in Canone receperunt.

Lin. 13. *Humiliare eum in signo.*] Ità cum MSS. editi novem; & S. Justinus martyr *ὁ σημεῖον*, in signo. In MSS. 1. Reg. rec. 1. Colbert. Brun. & 7. impressis est, *in ligno*.

eum ipsum quem negaverunt. Esaias quoque facinus eorum designat, & dicit: „ In humilitate iudicium ejus sublatum est. Nativitatem ejus quis „ enarrabit? quoniam auferetur à terrâ vita ejus; à facinoribus populi mei „ adductus est ad mortem. Et dabo malos pro sepulturâ ejus, & divites pro „ morte ejus: quia facinus non fecit, neque insidias ore suo locutus est. „ Propterea ipse consequetur multos, & fortium dividet spolia; propterea „ quod traditus est ad mortem, & inter facinorosos deputatus est: & ipse „ peccatum multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus est. „ David quoque in psalmo xciii. „ Captabunt in animam iusti, & sangui- „ nem innocentem condemnabunt, & factus est mihi dominus in refugium. „ Hieremias: „ Domine significa mihi, & cognoscam: tunc vidi meditatio- „ nes eorum; ego sicut agnus sine malitiâ perductus sum ad victimam: in „ me cogitaverunt cogitationem, dicentes, Venite, mittamus lignum in „ panem ejus, & eradamus è terrâ vitam ejus; & nomen ejus non erit in „ memoriâ amplius. Lignum autem crucem significat, & panis corpus ejus, quia ipse est cibus, & vita omnium qui credunt in carnem quam portavit, & in crucem quâ pependit.

De quâ tamen apertius ipse Moses in Deuteronomio ita prædicavit: „ Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die ac nocte, & non „ credes vitæ tuæ. Idem rursus in Numeris: „ Non quasi homo Dominus „ suspenditur, neque quasi filius hominis minas patitur. „ Zacharias etiam

Lin. 1. *Quem negaverunt.*] Sic MSS. 2. Reg. antiquissimi, multique alii, & omnes editi. Eadem locutione usus est suprâ cap. 12. In veterrimo Bononiensi & 15. aliis rec. est *necaverunt*.

Ibidem. *Esaias.*] Capite 53.

Lin. 2. *In humilitate ejus, &c.*] Græcam lxx. translationem secutus ferè ubique est Lactantius, quibus illud *Nativitatem ejus* debetur, (id est γεννην) quod Latine etiam *Vulgatus* est *amplexus*. *Cellar.*

Lin. 11. *Hieremias.*] Capite 11.

Lin. 12. *Ego agnus sine malitiâ.*] Ità restitui ex 2. antiquissimis MSS. Reg. al. Reg. & 2. Brun. Nec aliter apud Cyprianum Testimonior. adv. Judæos lib. 2. cap. 15. & apud lxx. Jerem. 11. Εγώ δὲ ὡς ἀπὸν ἄνατον. In rec. MSS. & in editis, *sine maculâ*; in *Vulgatâ*, *mansuetus*.

Lin. 15. *Lignum autem crucem significat, & panis corpus ejus.*] Sic emendavi ex MSS. 1. Reg. optimæ notæ, 1. Colb. & 2. Brun. necnon ex antiquâ Versione Gallicâ 1563. quæ sic habet: *Or le bois signifie la croix, & le pain son corps*. MSS. 17. & 18. edit. & *panem corpus ejus*; mendosè.

Ibidem. *Lignum autem, &c.*] Origenes, Tertullianus, Hieronymus eodem modo ex-

ponunt, per panem nimirum corpus, per lignum crucem intelligentes, referentesque ad Sacramentum corporis Christi. *Betuleius.*

Lin. 16. *Quia ipse est cibus.*] Id est, quia ipse est panis ille, qui de cælo descendit. *Joan. 6.*

Ibidem. *Vita omnium.*] Reposui *omnium* ex editis 3. vet. Rom. Venet. 1490. Cellar. Walch, cunctisque MSS. præter 2. Reg. rec. 1. Sorbon. 1. Colbert. quibus est *vita hominum*.

Lin. 17. *Quâ pependit.*] Ità MSS. antiquissimi 1. Bonon. Regio-Put. 6. Colb. Brun. 2. Clarom. edit. 2. vet. Rom. Scripti verò 1. Reg. 1. Colbert. à primâ manu, & 17. impressi habent, *in quâ pependit*.

Lin. 19. *Et erit pendens vita tua.*] Quod etiam Tertullianus adv. Judæos cap. 11. & Cyprianus adversus eosdem lib. 2. cap. 20. & Augustinus lib. 16. contra Faustum cap. 21. de Christi cruce interpretantur. *Ex Cellario.* Id in Deuteron. cap. 28. sed nimis allegorica videtur hæc Lactantii interpretatio.

Lin. 20. *Numeris.*] Capite 23. Non minus metaphorica est hæc interpretatio.

Lin. 21. *Zacharias.*] Cap. 12. Hæc verò prophetia ab Evangelistâ Joanne cap. 19. de Christo interpretatur,

fic tradidit : „ Et intuebuntur in me , quem transfixerunt „ Item David in psalmo xxi : „ Effoderunt manus meas & pedes meos , dinumeraverunt „ omnia ossa mea : ipsi autem contemplati sunt , & viderunt me , diviserunt „ sibi vestimenta mea , & super vestem meam sortem miserunt . „ Quæ utique Propheta non de se locutus est . Fuit enim rex , & nunquàm perpeffus est illa . Sed Spiritus Dei per eum loquebatur , qui fuerat illa passurus post annos mille & quinquaginta . Tot enim colliguntur anni à regno David usque ad crucem Christi . Sed & Solomon filius ejus , qui Hierosolymam condidit , eam ipsam perituram esse in ultionem sanctæ crucis propheta- vit : „ Quòd si avertimini à me , dicit Dominus , & non custodieritis veri- „ tatem meam , rejiciam Israël à terrâ quam dedi illis : & domum hanc , „ quam ædificavi illis in nomine meo , projiciam illam ex omnibus ; & erit „ Israël in perditionem , & in improperium populo : & domus hæc erit „ deserta ; & omnis qui transibit per illam , admirabitur , & dicet : Pro- „ pter quam rem fecit Dominus terræ huic & huic domui hæc mala ? Et di- „ cent : Quia reliquerunt Dominum Deum suum , & persecuti sunt regem „ suum dilectissimum Deo , & cruciaverunt illum in humilitate magnâ , „ propter hoc importavit illis Deus mala hæc „

Lin. 7. *Tot colliguntur anni.*] Rectè equi- dem : nam à Davide mortuo ad æram vulga- rem anni intercedunt 1019. sed ad passionem 1052. sunt anni . At si juxta veteres Christus mortuus est duobus Geminis consulibus , id est anno æræ vulgaris 29. tunc erunt 1048. an- ni , quod idem est .

Lin. 8. *Solomon.*] Hæc leguntur lib. 3. Reg. cap. 9. & 2. Paralip. cap. 7. verum non est à

Salomone conditam esse Hierosolymam .

Lin. 10. *Avertimini à me.*] Regum lib. 3. c. 9. Sed alia sunt à Lactantio addita , alia verò de- tracta , ut locum consulenti patebit .

Lin. 13. *Improperium.*] Sic restitui ex duo- bus antiquissimis & optimis MSS. Reg. 900. annor. & 1. alio Reg. 400. annorum , sed optimæ notæ . In multis recentioribus MSS. & impressis legitur *opprobrium* .

C A P U T XIX.

De Jesu morte , sepulturâ & Resurrectione ; atque de iis rebus prædicta.

QUI amplius jam de facinore Judæorum dici potest , quàm excæ- catos tum fuisse , atque insanabili furore correptos , qui hæc quoti- diè legentes neque intellexerunt , neque quin facerent cavere potue- runt ? Suspendus igitur atque affixus exclamavit ad Dominum voce ma- gnâ , & ultrò spiritum posuit . Et eâdem horâ terræ motus factus est . Et

Lin. 1. *De facinore Judæorum.*] Itâ restitui ex veterrimis . 2. Reg. 4. cæteris Reg. bonæ notæ , aliisque . Editi multique recentiores MSS. *de facinoribus* , malè , cum hic de uno , scilicet in morte Christi perpetrato agatur .

Lin. 5. *Terra motus factus , &c.*] Matth. 27. Marc. 15. Luc. 23. Joan. 19. Aliquot in locis ,

non in Judæâ tantùm . Voluit enim Deus of- tenti hujus memoriam extare . Vide quæ in Phlegonte & Thallo leguntur . Verissimum est apud Prophetas terræ motu alibi rerum mu- tationem , alibi Dei majestatem significari ; sed hic apertior est ea significatio , quæ pari- ter à Judæis & gentibus aliis poterat intelli-

gi, iræ scilicet divinæ ob hominum scelera
Psal. 18. 8. Joël. 16. Ità Virgilius solis ca-
ligini addidit terræ motum; nec aliter Luca-
nus & Seneca. Sanè Centurio, & qui cum eo
erant, ita interpretati sunt hoc prodigium.
Indè enim colligebant Jesum iniquè damna-
rum Luc. 23. 45. *Grotius.*

Exercet rancos tertia caufidicos.

num referri. *Grotius.*

Lin. 3. *Ames.*] Id cap. 8. de quo vide S.
Hieronymum in Prophetas.

Lin. 4. *Tenebrabitur.*] Sic restitui ex MSS. Regio-Put. antiq. 4. al. Reg. Jun. 6. Colb. 2. Sorbon. 2. Lipsf. Em. Cant. 2. Clarom. & edit. 3. vet. Rom. Venet. 1490. Ald. Parif. 1525. Cellar. Walch. In recentioribus 3. Reg. 1. Lipsf. Brun. & 11. excusis est *obtenebrabitur*; in 1. Reg. perantiquo, *obtenebrabitur*. Sed & verbo *tenebrare*, id est *tenebras indu-*

Hieremias : „ Exterrita est quæ parit , & tæduit animam ; & subivit Sol ei ,
 „ cùm adhuc medius dies esset ; confusa est , & maledicta : reliquos eorum
 „ in gladium dabo in conspectu inimicorum eorum. “ Et Sibylla :

Ναὺ δὲ χιὰθ' ἡ τὸ πέτασμα, καὶ ἡμᾶς μέσση

Νύξ' ἔσαι σκολόεσσα πελώριος ἐν τείσειν ὄρεαις.

Cùm hæc facta essent, ne prodigiis quidem cœlestibus facinus suum intelligere quiverunt.

Sed quoniam prædixerat se tertio die ab inferis resurrecturum, metuentes, ne à discipulis surrepto & amoto corpore, universi resurrexisse eum crederent, & fieret multò major in plebe confusio, detraxerunt eum cruci, & conclusum in monumento firmiter militari custodiâ circumdederunt. Verùm tertio die ante lucem terræ motu factò, repente patefactum est sepulcrum, & custodibus, quos attonitos obstupescerant pavor, nihil videntibus, integer è sepulcro ac vivus egressus, in Galilæam profectus est, ut discipulos suos quæreretur : in sepulcro verò nihil reperi-

cere, utuntur Apuleius lib. 3. Chrysologus, & Ammianus.

Lin. 1. Hieremias.] Vide c. 15. v. 9. & S. Hieronym.

Ibidem. Et subivit sol ei.] Hanc lectionem vetustiorum & meliorum codicum 7. Regionum, 3. Colbert. 1. Sorbon. Em. Cant. Brun. edit. 2. vet. Rom. Florent. If. restitui, quæ verosimili est Lactantii, utpotè quam habent Septuaginta & S. Cyprianus lib. 2. Testimonior. cap. 23.

Lin. 4. Ναὺ δὲ.] Ex Sibyllar. carminibus Serm. 8. quæ interpretantur Latine :

Templi verò scindetur velum, & medio die
 Nox erit tenebrosa ingens tribus horis.

Pro ingens, legitur nimis in 3. Colb. 1. Brun. & apud Augustin. de Civ. Dei lib. 18. c. 23.

Ibidem. Ἐχιὰθ' ἡ τὸ πέτασμα.] Sic emendavi ex antiquissimis & optimis 2. Reg. & MS. codice Sibyllino quem vidit Betuleius, & ex eo quem vidit Hæus ; nec aliter legi potest, ut constare possit ratio metri, quod redundat in aliis rec. 4. Reg. 3. Colbert. 1. Sorbon. 1. Clarom. & in 9. editis ὀχιὰθ' ἡ τὸ πέτασμα ; in 1. Reg. χιὰθ' ἡ τὸ πέτασμα ; in 3. vulgatis χιὰθ' ἡ τὸ πέτασμα ; in edit. If. χιὰθ' ἡ τὸ πέτασμα. MS. Cauc. habet ἔχιὰθ'.

Lin. 10. Detraxerunt eum cruci.] Ità MSS. & editi codices præter Em. cui est, detraxerunt eum cruce ; ed. Torn. de cruce. Et infr. cap. 16. post. med. corpus patibulo detractum est. Vide Act. 13.

Lin. 14. Integer è sepulcro.] Sic reposui ex MSS. & quampluribus editis. 1. Clarom. habet de sepulcro ; 1. Colbert. rec. & edit. Fa-

titel. à sepulcro ; vulgati 4. integrè è sepulcro. Vide Matth. cap. 16. & 28. Marc. 16. Joan. 20.

Lin. 15. In sepulcro verò, &c.] Quale fuit Lazari sepulcrum, tale & Domini nostri fuisse, in cryptâ nempe ac specu defosso certum est. Cryptam vocat Sidonius : In sinistrâ autem parte est monticulus Golgotha, ubi Dominus crucifixus est. Indè quasi ad lapidis missum est Crypta, ubi corpus ejus positum fuit, & tertiâ die resurrexit. Non alio genere structa hæc Crypta videtur, nec aliâ formâ, quàm illa Lazari, subterranea quippe, & saxo constructa, & fornice testâ, & foramine, quod lapidè cludebatur, aperta, quales omnes Cryptæ ædificabantur mortuis recondendis. Volunt tamen ex rupe excisam esse illam Dominicam Cryptam, inducti his verbis Marci : ἢ λελαομμένον ἐν πέτρῃς, quod erat excisum è petrâ. Alii rupe interpretantur ; quasi & rupes in eo horto fuerit, ubi monumentum erat, in quo positum est corpus Domini. Sed fallit eos ratio. Veteri quidem Græciæ πέτρα idem quod rupem significat. Hic est monumentum ex lapide cæso ac polito constructum. Cæterùm quidem vulgus & plebs infima, quæ propter facultates monumenta sibi ædificare non poterat, in depressis fossis mortuos suos condebant, & terrâ obruebant. Nec hoc in Judæâ tantùm, sed apud Græcos Romanosque pariter obtinuit. Quibus verò facultates superpetebant, hi monumenta habuere structa sibi suisque. Monumentum igitur illud Josephi, in quo Christi corpus jacuit, spelunca quidem

repertum est, nisi exuviae, quibus involutum corpus incluserant. Illum autem apud inferos non remansurum, sed die tertio resurrecturum, Prophetæ cecinerant. David in psalmo xv. „Non derelinques animam meam „apud inferos, nec dabis sanctum tuum videre interitum. “ Item in tertio: „Ego dormivi & somnum cepi, & resurrexi; quoniam Dominus auxilia- „tus est mihi. “ Oseas quoque primus xii prophetarum de resurrectione ejus testificatus est: „Hic filius meus sapiens; propter quod nunc non resi- „stet in tribulatione filiorum suorum, & de manu inferorum eruam eum. „Ubi est iudicium tuum mors, aut ubi est aculeus tuus? “ Idem alio loco: „Vivificabit nos post biduum die tertio. “ Et ideo Sibylla impositurum esse morti terminum dixit post tridui somnum:

Καὶ θανάτῳ μοῖραν τέλει, τρίτον ἡμᾶρ ὑπνώσας,

Καὶ τότε ὑποφθιμένον ἀναλύσας εἰς φῶς ἤξῃ.

Πρῶτος ἀναστάσεως, κληροῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.

Vitam enim nobis acquisivit morte superatâ. Nulla igitur spes alia consequendæ immortalitatis homini datur, nisi crediderit in eum, & illam crucem portandam patiendamque susceperit.

Idem fuit sive Crypta, & ex terrâ cavatâ, sed lapide structa, & concamerata, ut solent hodie fieri omnes apothecæ vinariæ, quas appellamus *cavas*. Hortus fuit, in quo sub terrâ constructum illud monumentum, non saxosus, nec scruposus, sed qualem decuit horti agrum esse, in quo nullæ rupes, nec rupinæ. Sed nec terram ipsam horti ὑποκρίσιν fuisset credibile est. Spelunca illa, sive Crypta manu facta quæ monumenti usum præbebat, structurâ & fornice constans, horti solo suberat. In ipso solo foramen, cui lapis impositus operculi vicem gerebat; in horti areâ illud erat monumentum, sub terrâ lapide quadrato sepultum, & fornice rectum, foramine desuper patente, quod saxo devoluto operiebatur. Certum porro est, Judæos corpora defunctorum non condidisse in arcis, aut lectulis, sive sarcophagis, sed solis lineis tæniatim scissis operata & amicta intulisse monumento. In monumenti lateribus, exsculpti erant cavi singulis corporibus recipiendis idonei, quibus ea immittebantur, sicut erant tæniis vel fasciis velata. Hi cavi in pariete monumenti excavati, in quos tradebatur cadaver, vicem lectorum vel arcularum præbebant, quibus in Græciâ corpora defunctorum condi solebant.

Lin. 3. *Psalmo.*] Citatur idem Psalmus à B. Paulo in concione, quæ est Act. 13.

Lin. 6. *Oseas.*] Scilicet cap. 13. hic primus minorum Prophetarum. Sed hæc quæ ex versione lxx. interpretum, minimè tamen ad

verbum translata sunt, non leguntur in Hebræo codice. Hæc refert etiam B. Paulus 1. ad Corinth. cap. 15. sed quibusdam immutatis; atque aculeum mortis Apostolus peccatum interpretatur.

Lin. 7. *Nunc non resistet in tribulatione.*] Hæc lectio est quamplurimorum MSS. 9. editorum. Scripti novem & vulgati septem habent *contribulatione*, sed horum quinque sine negatione.

Lin. 9. *Alio loco.*] Hæc in Oseæ cap. 6. integre tamen non citatur. Vide etiam S. Hieronymum.

Lin. 11. *Somnum.*] Id est mortem, figuratè, ut apud sacros Scriptores.

Lin. 12. *Καὶ θανάτῳ.*] Hæc ex Sibyllar. carminib. Serm. 8. quæ sic Latine leguntur:

*Et mortis fatum finiet, triduo * dormiens,
Et tunc † mortem solvens, in lucem veniet
Primus resurrectionis, vocatis initium ostendens.*

* *dormiens*, ex MS. 1. Brun. rectè. Al. *sopitus*. † *Pro mortem solvens*, alii habent à *mortuis egressus*; 1. Brun. cum Augustino, ab *inferis regressus*.

Lin. 13. *Ἀναλύσας.*] Sic restitui ex MSS. 2. Reg. quorum unus est antiquissimus, 1. Colb. & ex codice Sibyllino. Regio-Puteanus & 1. al. Reg. ac edit. Rom. 1470. habent, *ἀναδύσας*; 2. Reg. rec. 2. Colb. 1. Sorbon. Tornes. 1. Clarom. edit. Rom. 1468. Ald. & 4. alii impressi *ἀναδείξας*; Cauc. & 4. excusi *ἀνακρίσας*.

CAPUT XX.

De Jesu in Galileam post Resurrectionem profectio; atque de utroque Testamento, vetere & novo.

PROFECTUS ergò in Galilæam (noluit enim se Judæis ostendere; ne adduceret eos in poenitentiam, atque impios resanaret,) discipulis iterum congregatis Scripturæ sanctæ litteras, id est Prophetarum arcana, patefecit; quæ antequam pateretur, perspicui nullo modo poterant, quia ipsum passionemque ejus annuntiabant. Idcirco Moses, & iidem ipsi Prophetæ legem, quæ Judæis data erat, testamentum vocant; quia nisi testator mortuus fuerit, nec confirmari testamentum potest, nec sciri quid in eo scriptum sit, quia clausum & obsignatum est. Itaque nisi Christus mortem suscepisset, aperiri testamentum, id est, revelari & intelligi mysterium Dei non potuisset.

Verum Scriptura omnis in duo Testamenta divisa est. Illud quod adventum passionemque Christi antecessit, id est lex & prophetæ, vetus dicitur; ea verò, quæ post resurrectionem ejus scripta sunt, novum Testamentum nominantur. Judæi veteri utuntur, nos novo: sed tamen diversa non sunt; quia novum veteris adimpletio est, & in utroque idem testator est Christus, qui pro nobis morte susceptâ nos hæredes regni æterni fecit, abdicato & exhæredato populo Judæorum; sicut Hieremias

Lin. 1. *Galileam.*] Sicut prædixerat Matth. 26. & Marc. 14.

Lin. 2. *Ne adduceret eos in poenitentiam.*] Et sic Tertullianus Apologetic. cap. 21. Similes ferè locutiones reperies in Joan. 9. 37. & cap. 12. 37. Rom. 1. 24. 26. 28. & cap. 9. 15. Vide prolixissimam Isæi notam in hunc locum, ad calcem hujusce Voluminis; ubi videbis hæc Lactantii verba esse mollienda, ut ad normam Catholicam accommodentur.

Lin. 6. *Testamentum vocant.*] Διαθήκη, quæ vox apud septuaginta testamentum, pactum & fœdus significat. Ex Mose testimonium esto, Deuter. 29. Καὶ φυλάξεσθε ποιῆν πάσας τὰς λόγους τῆ διαθήκης ταύτης. Fœdus hoc loco significat, & sic transfertur, ratione nimirum ita postulante. Nam fœdus vivi cum vivis ineunt, testamentum mortuus cum vivis. Illud juris gentium est, hoc juris civilis. Propheticum si desideras testimonium, accipe Malachiæ ex capite secundo: Διὸν ἐγὼ ἐξαπέσταλκα πρὸς υἱοῦς ἰσὺ Ἀλφειῶν πάντων αὐτῶν διαθήκην μὲν πρὸς τοὺς Λευίτας, λέγει κύριος παντοκράτωρ. ἡ διαθήκη μὲν ἡν. μὲν αὐτοῖς τῆ ζωῆς ἐν τῇ ἀρχῇ. Hac

tur vers. 4. Nostis me misisse ad vos præceptum istud, ut sit fœdus meum cum tribu Levi, ait Jehova exercituum; fœdus meum fuisse cum illâ vita & pacis. Ibiq; fœdus συνθήκη Græcis est, sicut & Symmacho. Sed Paulus ad Hebræos cap. 9. 1xx. secutus, utrinque διαθήκην vocat, vetus nimirum cum Abraham & Mose initum, & novum per Christum cum Ecclesiâ. Betuleius.

Ibidem. *Quia nisi testator, &c.*] Verba Pauli hæc asseverant Hebr. 9. Ulpianus testamentum definit hoc modo: Testamentum est voluntatis nostræ justa sententia, de eo quod quis post mortem suam fieri velit. lib. 1. ff. Qui testamentum facere possint. Betuleius.

Lin. 14. *Sed tamen diversa non sunt.*] Irenæus lib. 4. cap. 21. Utraque testamenta unus & idem paterfamilias produxit, verbum Dei Dominus noster Jesus Christus, qui & Abrahæ & Mosi loquutus est, ac nobis in novitate restituit libertatem; & multiplicavit eam, quæ ab ipso est, gratiam. Betuleius.

Lin. 17. *Abdicato & exhæredato populo Judæorum.*] Eleganter Lactantius has voces conjungit, ut rem majore vi exprimat. *Abdicati*

propheta testatur, cùm loquitur talia: „Ecce dies veniunt, dicit Dominus;
 „ & consummabo domui Israël & domui Juda testamentum novum, non
 „ secundùm testamentum, quod disposui patribus eorum in die quâ apprehendi
 „ manum eorum, ut educerem illos de terrâ Ægypti; quia ipsi non
 „ perseveraverunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus. „
 Item alio loco similiter ait: „ Dereliqui domum meam; dimisi hæredita-
 „ tem meam in manus inimicorum ejus. Facta est hæreditas mea mihi,
 „ sicut leo in silvâ: dedit ipsa super me vocem suam; ideò odi eam. „ Cùm
 sit hæreditas ejus, cœleste regnum, non utique ipsam hæreditatem se di-
 cit odisse, sed hæredes, qui adversus eum ingrati & impii extiterunt.
 Facta est, inquit, mihi hæreditas mea, sicut leo: id est, præda & devo-
 ratio factus sum hæredibus meis, qui me immolaverunt sicut pecus. De-
 dit super me vocem suam: id est, sententiam adversus me mortis crucif-
 que dixerunt. Nam quod superius ait, consummaturum se domui Juda
 testamentum novum, ostendit, vetus illud testamentum, quod per Mo-
 sen est datum, non fuisse perfectum; id autem, quod per Christum dari
 haberet, consummatum fore. Domus autem Juda & Israël non utique
 Judæos significat, quos abdicavit, sed nos, qui ab eo convocati ex Gen-
 tibus, in illorum locum adoptionemque successimus, & appellamur filii
 Judæorum; quod declarat Sibylla, cùm dicit:

Ἰσθαιὼν μαχρὸν θεῖον γένος ἐγεννηθῶν.

Quod autem futurum esset id genus, Esaias docet, apud quem pater sum-
 mus ad filium loquitur, dicens: „Ego Dominus Deus, vocavi te ad justiti-
 „ tiam, & tenebo manum tuam, & confirmabo te, & dedi te in testa-
 „ mentum generis mei, in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, pro-
 „ ducere ex vinculis alligatos, & de domo carceris sedentes in tenebris. „
 Cùm igitur nos antea tanquàm cæci, & tanquàm carcere stultitiæ inclusi
 sederemus in tenebris, ignorantes Deum & veritatem; illuminati ab eo
 sumus, qui nos testamento suo adoptavit, & liberatos malis vinculis,

sunt, qui vivente patre jure paternorum bonorum prohibentur; *exhæredati*, qui mortuo patre bonis ejus depelluntur.

Pag. 330. lin. 17. *Hieremias.*] Cap. 31. Citatur etiam à Paulo cap. 9. Epist. ad Hebræos, ac etiam à B. Irenæo lib. 4. cap. 21. Sed hic Lactantius nec LXX. Interpretes, nec Beatum Paulum secutus est.

Lin. 6. *Alio loco.*] Id est cap. 12.

Lin. 12. *Immolaverunt.*] Hic obiter insinuat, Christum Dominum pro nostris peccatis factum esse piamentum & sacrificium; de quo vide Epistolam ad Hebræos.

Lin. 13. *Sententiam adversus me.*] Ità restitui ex vet. Regio-Put. Cauc. Jun. 4. Colb. novemque aliis & 10. editis, nisi quòd est *adversum* in 8. scriptis. In 2. Reg. 2. Colb. 2. Clarom. & 6. excusis est *sententias*.

Lin. 17. *Haberet.*] Heuman. legit *deberet*.

Lin. 19. *Adoptionemque successimus.*] MSS. 1. Reg. veterimus, *adoptiones successimus*, mendosè; Regio Put. Jun. 4. Colbert. & 6. edit. vet. *adoptione successimus*.

Ibidem. *Et appellamur, &c.*] Hoc alludit ad verbum; *dedit enim potestatem filios dei fieri, his qui credunt in nomine ipsius*

Lin. 21. Ἰσθαιὼν.] Sibylla Serm. 5. Latine: *Judæorum beatorum divinum genus cœlestium.*

Lin. 22. *Esaias.*] Cap. 42.

Lin. 23. *Vocavi te ad justitiam.*] MSS. 2. Reg. & 1. Lips. ac 7. edit. *in justitiam*; 1. Reg. rec. 1. Lips. ed. Rom. 1474. *in justitiâ*; LXX. & ὁρθόδοξον.

Lin. 24. *Confirmabo te.*] Abest *te* à 5. editis rec.

atque in lucem sapientiæ productos, in hæreditatem regni cœlestis adscivit.

CAPUT XXI.

De Jesu Ascensione, eaque prædictâ; & de Discipulorum prædicatione & gestis.

OR DINATA verò Discipulis suis Evangelii ac nominis sui prædicatione, circumfudit se repente nubes, eumque in cœlum sustulit, quadragesimo post passionem die, sicut Daniel fore ostenderat, dicens: „Et ecce in nubibus cœli ut filius hominis veniens, usque ad vetustum „dierum pervenit“. Discipuli verò per provincias dispersi, fundamenta Ecclesiæ ubique posuerunt, facientes & ipsi in nomine magistri Dei magna, & penè incredibilia miracula; quia discedens instruxerat eos virtute ac potestate, quâ posset novæ annuntiationis ratio fundari, & confirmari: sed & futura aperuit illis omnia, quæ Petrus & Paulus Romæ prædicave-

Lin. 1. *Ordinata verò Discipulis suis Evangelii ac nominis sui prædicatione...* Sic lego cum MS. antiquissimo Reg. accedente Regio-Put. cui est, *Post ordinata verò Discipulis suis Evangelia ac nominis sui prædicatione*, mendosè. MSS. codices 10. rec. & 7. typis excusi, *Ordinata... Evangelicâ, &c.* Jun. & Goth. *Ordinata discipulis suis Evangelicâ doctrinâ, &c.* MSS. Cauc. 4. Reg. 4. Colb. 5. al. rec. & 7. vet. edd. *Ordinato verò... Evangelio, &c.* Vide Matth. 14. Marc. cap. ultimo. Hoc capite breviter & dilucidè narrat Lactantius, quæ ab Ascensione Domini ad ex-cidium Jerusalem gesta sunt.

Lin. 3. *Daniel.* Capite 7. quem locum de secundo Christi adventu multi interpretantur.

Lin. 6. *Facientes & ipsi in nomine.* Ex MSS. & quamplurimis editis vet. addita præpositio *in*, quæ in 1. MS. Reg. & nonnullis editis deerat.

Ibidem, Magistri Dei. Ità passim Lactantius.

Lin. 9. *Petrus & Paulus, &c.* Quæstio controversatur à Protestantibus quibusdam, ntrum Petrus Romæ fuerit unquam; & si ibi fuerit (ut ex D. Hieronymo & scriptoribus antiquis disci potest) quòd ibi præfuerit ecclesiæ tanquàm pastor. Ad saniozem porro sententiam jamdiu inclinarunt Protestantium doctissimi. Si enim Patrum suffragiis agere volumus, inveniemus Petrum Romæ prædicasse, passum ibi, sepultumque fuisse. Sic Hieronymus in ca-

talogo Scriptorum Ecclesiasticorum memoriæ mandavit. Item Theodoretus Commentar. in cap. 1. Rom. Irenæus antiquissimus, & Apostolorum temporibus proximus, lib. 3. c. 3. Romanam ecclesiam à Paulo ac Petro constitutam fuisse testatur; quem secutus est Epiphanius libri primi tomo secundo, Romanorum episcoporum catalogum recensens. Tertullianus item de Præscription. hæreticorum hujus mentionem facit. Eusebius in Hist. Ecclesiast. lib. 2. cap. 25. & Cæli cujusdam antiqui scriptoris, & sepulcri ipsius (quod & Hieronymus contra Vigilantium facit) testimonium adducit. Meminit item lib. 3. cap. 2. Atque idem rursus Eusebius in Chronicis, Petrum sub initium Claudii principatûs Romæ pontificatu perfunctum fuisse testatur, & decimo quarto Neronis anno gloriosè pro nomine Christi occubuisse. De Petri rebus Romæ gestis, deque ipsius sub Nerone passione multa scribit Egeppus, antiquissimus historicus, qui historiam Ecclesiasticam à Domini passione ad sua tempora usque contexuit, lib. 3. primis tribus capitibus. Neque Clemens ob-ticet. Sunt etiam apud Augustinum & Chrysost. mentiones hujus rei, cujus magnus est apud summæ autoritatis Scriptores consensus. *Betuleius.* Vide doctissimas Exercitationes Historico-criticas Samuelis Basnagii Flottemanvillei ad an. XLIV. n. 25. à pag. 547. ad 564. Verùm has Romanas Prædicationem & Passionem Petri nunc extra controversiam fa-

runt, & ea prædicatio in memoriam scripta permanfit; in quâ cum multa alia mira, tum etiam hoc futurum esse dixerunt, ut post breve tempus immitteret Deus regem, qui expugnaret Judæos, & civitates eorum solo adæquaret, ipsos autem fame sitique confectos obsideret. Tum fore, ut corporibus suorum vescerentur, & confumerent se invicem. Postremò ut capti venirent in manus hostium, & in conspectu suo vexari acerbissimè conjuges suas cernerent, violari ac prostitui virgines, diripi pueros, allidi parvulos, omnia denique igni ferroque vastari, captivos in perpetuum terris suis exterminari; eò quòd exultaverint super amantissimum, & probatissimum Dei Filium. Itaque post illorum obitum, cum eos Nero interemisset, Judæorum nomen & gentem Vespasianus extinxit, fecitque omnia quæ illi futura prædixerant.

tentur omnes Critici. Adi Davidem Blondelum in Dissertatione, & Pearsonium in Operibus posthumis. Vide etiam librum de Mortibus Persecutorum c. 2. circa medium.

Lin. 1. *In memoriam scripta.*] Hic erat titulus libri cujusdam supposititii, jam deperditi; de quo vide Fabricium in *Codice apocrypho N. Testam.* pag. 800.

Lin. 10. *Cum eos Nero interemisset.*] Certum est Paulum Romæ martyrium passum esse: de

supplicio Veteres ferè in gladium consentiunt; sic Euty chius, in origin. Alexandrin. *Gladio trucidavit Paulum.* Vide Samuel. Basnagium loco suprà citato. Martyrio autem coronati sunt Petrus & Paulus 29. Junii æræ Christianæ anno 66. Suetonio Paulino & L. Pontio Telefino Consulibus; non sub Basso & Tusco, qui erant Consules anno 258. quo anno facta est Translatio SS. Apostolorum, eo ipso die quo eorum festivitas agebatur.

CAPUT XXII.

Argumenta Infidelium contra Jesu Incarnationem.

CONFIRMATA sunt (ut opinor) quæ falsa & incredibilia putantur ab iis, quos vera coelestium litterarum doctrina non imbuunt: sed tamen ut refellantur à nobis etiam illi, qui nimium non sine malo suo sapiunt, rebusque divinis fidem detrahunt, argumentis quoque illorum coarguamus errorem; ut tandem aliquandò pervideant ita fieri oportuisse, sicut nos ostendimus factum. Et quanquàm apud bonos judices satis habeant firmitatis vel testimonia sine argumentis, vel argumenta sine testimoniis; nos tamen non contenti alterutro sumus, cum suppetat nobis utrumque, ne cui perversè ingenioso, aut non intelligendi, aut contrà differendi locum relinquamus. Negant fieri potuisse, ut naturæ immortalis quidquam decederet. Negant denique Deo dignum, ut homo fieri vellet, seque infirmitate carnis oneraret; ut passionibus, ut dolori, ut mortì seipse subiceret: quasi non facilè illi esset, ut citra corporis imbecillitatem se hominibus ostenderet, eosque justitiam doceret (siquidem id

Lin. 5. *Pervideant.*] Sic quamplurimi MSS. & editi, necnon Lactantius infra in hujusce capitis fine, *facilè pervidebit*; & cap. 30. circa medium, *vim rationemque penitus pervi-*

debat. 2. Reg. & 1. Clarom. ferunt, *provident*; 1. Colbert. Tornes. 1. Clarom. *credant*; edd. Ald. Paris. 1525. Crat. & Graph. *videant.*

volebat) majore autoritate, ut professi Dei. Tunc enim cunctos fuisse præceptis coelestibus parituros, si ad ea virtus ac potestas Dei præcipientis accederet. Cur igitur (aiunt) ad docendos homines non ut Deus venit? Cur se tam humilem imbecillemque constituit, ut ab hominibus & contemni, & poenâ affici posset? cur vim ab imbecillis, & mortalibus passus est? cur non manus hominum, aut virtute repulit, aut divinitate vitavit? cur non majestatem suam sub ipsâ saltem morte patefecit? sed ut invalidus in iudicium ductus est, ut nocens damnatus, ut mortalis occisus. Refutabo hæc diligenter, nec quemquam patiar errare. Illa enim magnâ & mirabili ratione sunt facta; quam quicumque perceperit, non tantum mirari desinet Deum ab hominibus esse cruciatum, verum etiam facile pervidebit, ne Deum quidem potuisse credi, si ea ipsa quæ arguit facta non essent.

Lin. 1. *Volebat.*] MSS. Tornef. 3. Colb. & 5. excusi *valebat*; Em. *valebit*; Reg. rec. *volebant*.

Ibidem. *Professi Dei.*] Hæc lectio est MSS. Vaticanorum, 9. Reg. Cauc. 6. Colbert. 1. Sorbon. 5. Oxon. Ultr. Em. Cant. Tax. Pen. 2. Clarom. 1. Bonon. rec. Brun. & 14. vet. editorum. In 1. Reg. est *professi Deum*; in 1. Lips. & Goth. *professo Deum*; in 1. Bonon. antiq. *præceptis Dei*. MSS. 2. Reg. rec. & Cantabrig. 1. Colbert. in marg. & edit. 3. vet. Rom. Ald. & 9. alii præmittunt, *aiunt. Professi Dei*, hoc est, qui se Deum esse profi-

teretur, neque dissimularet. Sic Mars professus dicitur, non clandestinus aut tectus velo pacis, sed apertus & præ se ferens bellum. Sic legit maxima pars MSS. 1. Bonon. legit *ut præceptis Dei*, eamque lectionem sequitur Thomas. sed quidquid dicat, nihil nos immutandum censuimus. *Gallaus.*

Lin. 10. *Quam quicumque.*] Sic restitui ex MSS. 2. Bon. Regio-Put. 6. al. Reg. 6. Colb. Lipsiensibus, & 10. aliis rec. ac vet. edit. Rom. Cellar. & Walch. referendo scilicet ad *mirabilem rationem*. 2. Reg. Cauc. Jun. & 15. impressi habent *qua*, referendo ad *facta*.

C A P U T XXIII.

De præcipiendo & agendo.

QUICUMQUE præcepta dat hominibus ad vitam, moresque fingit aliorum, quæro debeatne ipse facere, quæ præcipit, an non debeat? Si non fecerit, soluta præcepta sunt. Si enim bona sunt quæ præcipiuntur, si vitam hominum in optimo statu collocant, non se debet ipse præceptor à numero cœtuque hominum segregare inter quos agit; & ipsi eodem modo vivendum est, quo docet esse vivendum, ne si aliter vixerit, ipse præceptis suis fidem detrahat, leviolemque doctrinam

Lin. 1. *Præcepta dat hominibus ad vitam.*] Ità à me restitutum ex veteribus edit. Rom. Paris. 1525. Crat. antiquâ Versione Gallicâ, cunctisque MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus ut & in vulgatis 15. legitur, *ac vitam*.

Lin. 5. *Inter quos agit; & ipsi eodem modo vivendum est.*] MSS. 11. rec. ferunt, *habitat ipse*; 6. rec. *habitet ipse. Habitat* seu *habitet*

videtur glossema esse *agere*, quod antiquissimorum MSS. est. Sic infra idem ait initio capitis 27. *cum inter homines ageret*. Ait enim S. Joan. Chrysostom. *Qui aliter loquitur quam vixit, docet quomodo Deus eum debeat punire*. Ac his ultimis seculis dicit Comes Mirandulanus, *tantum quemque scire, quantum operatur*.

suam faciat, si reipsa resolvat, quod verbis nitatur adstringere. Unusquisque enim, cum audit præcipientem, non vult imponi sibi necessitatem parendi, tanquam sibi ius libertatis adimatur; respondet itaque doctore hoc modo: Non possum facere quæ jubes, quoniam sunt impossibilia. Vetas me irasci, vetas cupere, vetas libidine commoveri, vetas dolorem, vetas mortem timere: sed hoc adeo contra naturam est, ut his affectibus animalia universa subiecta sint; vel si adeo putas repugnari posse naturæ, & tu ipse quæ præcipis fac, ut sciam fieri posse. Cum autem ipse non facias, quæ insolentia est, ut homini libero imponere velis leges, quibus ipse non pareas? Prius disce, qui doces, & antequam mores aliorum corrigas, tuos corrige. Quis neget justam esse hanc responsum? quin etiam in contemptum veniet huiusmodi doctor, & deludetur vicissim, quia videbitur & ipse deludere.

Quid ergo faciet ille præceptor, si hæc ei fuerint opposita? quomodo adimet excusationem contumacibus, nisi ut præsentibus factis doceat, possibilia se docere? Unde evenit, ut Philosophorum præceptis nullus obtemperet. Homines enim malunt exempla, quam verba; quia loqui facile est, præstare difficile. Utinam quidem tam multi benè facerent, quam multi loquuntur benè. Sed qui præcipiunt, nec faciunt, abest ab iis fides. Et si homines fuerint, contemnentur ut leves; si Deus, opponetur ei excusatio fragilitatis humanæ. Superest ut factis verba firmentur, quod Philosophi facere nequeunt: itaque cum ipsi præceptores vincantur affectibus, quos vinci prædicant oportere, neminem possunt ad virtutem, quam falso prædicant, erudire; ob eamque causam putant, neminem adhuc perfectum extitisse sapientem, id est, in quo summæ doctri-

Lin. 1. *Adstringere.*] Sic reposui ex cunctis MSS. & ex editis 3. vet. Rom. necnon Cellar. & Walch. appositè, ut resolutis opponatur. *Adstringere* verò & *resolvere*, rectius opponuntur, quam *adstruere* & *resolvere*, quæ sunt in 13. impressis.

Lin. 3. *Respondet.*] Restitutum à me ex MSS. vet. 2. Bonon. 7. Reg. Vaticanis, 5. Colb. 3. Lipsi. & 6. aliis. In Cauc. & edit. Betul. est *respondeat*; in tribus rec. *respondit*; in 3. al. rec. & in excusis *respondebit*.

Lin. 5. *Vetas dolorem, vetas mortem timere.*] MSS. 11. rec. *dolorem vel mortem*; 6. vet. edit. & 2. Reg. ait *mortem*; 1. Reg. rec. *vetas dolere, vetas mortem timere*.

Lin. 14. *Faciet.*] Sic MS. Sangerm. & edit. Cellarii atque alia: in multis est *faciat*.

Lin. 16. *Unde.*] Ex vet. editis 8. cunctisque MSS. repositum, præter 4. Reg. 1. Colb. & 10. vulgatos, in quibus est, *Inde*.

Lin. 17. *Malunt exempla, quam verba.*] Τὰ ἔργα ad aliorum conversionem maiorem vim habent, quam ψαλὶ λόγῳ, inquit Chrysostomus Homil. 19. in epistolam ad He-

bræos. *Efficacior est vox operis, quam sermo*, inquit Bernardus. *Plus valet vivendi quam loquendi modus*, Augustin. epist. 112. *Optimum est exemplo potius docere quam dictis*, Hilarius Cap. v. in Matth. Johan. Gerhardt. Addam Lactantium nostrum Divin. Institut. lib. 3. cap. 16. *Qui docent tantum, nec faciunt, ipsi præceptis suis detrahunt pondus...* *Bonum est autem recta & honesta præcipere: sed nisi & facias, mendacium est; & incongruens atque ineptum, non in pectore, sed in labris habere bonitatem*. Et S. Leo Papa Serm. de Jejunio, ait: *Validiora sunt exempla quam verba; & plenius opere docetur quam voce*.

Lin. 18. *Utinam quidem.*] Ità restitui ex quamplurimis MSS. & editis, rectè, propter sed quod sequitur. In 3. Reg. & vulgatis 7. est *Utinamque*. In 1. Lipsi. prætermisum *quidem*.

Lin. 25. *Extinxisse.*] Ex MSS. veterrimis 2. Bonon. Cauc. 8. Reg. Jun. 4. Colb. aliisque undecim, & 3. editis repositum; in 2. Reg. 2. Colb. & 8. vulgatis legitur *esse*.

næ ac scientiæ summa virtus & perfecta iustitia consenserit, quod quidem verum fuit. Nemo enim post mundum conditum talis extitit, nisi Christus, qui & verbo sapientiam tradidit, & doctrinam præsentî virtute firmavit.

Lin. 1. *Consenserit.*] Sic passim loqui amat Lact. MSS. 2. rec. & 2. edit. rec. *consenserint.*

C A P U T XXIV.

Everfio argumentorum supra objectorum.

AGE, nunc consideremus, an doctor è cœlo missus possit non esse perfectus. Nondùm de hoc loquor, quem venisse à Deo negant. Fingamus aliquem de cœlo esse mittendum, qui vitam hominum rudimentis virtutis instituat, & ad iustitiam formet. Nemini dubium potest esse, quin is doctor, qui cœlitus mittitur, tam scientiâ sit rerum omnium quàm virtute perfectus; ne nihil inter cœlestem terrenumque differat. Nam in homine interna & propria doctrina esse nullo pacto potest. Nec enim mens terrenis visceribus inclusa, & tabe corporis impedita, aut comprehendere per se potest, aut capere veritatem, nisi aliundè doceatur. Et si maximè possit, summam tamen virtutem capere nequeat, & omnibus vitiis resistere, quorum materia in visceribus continetur. Eo fit, ut terrenus doctor perfectus esse non possit. At verò cœlestis, cui scientiam divinitas, virtutem immortalitas tribuit, in docendo quoque, sicut in cæteris, perfectus & consummatus sit necesse est. At id omninò fieri non potest, nisi mortale sibi corpus assumat. Cur autem fieri non possit, ratio clara est. Nam si veniat ad homines, ut Deus, ut omittam, quòd mortales oculi claritatem majestatis ejus conspiciere ac sustinere non possunt, ipse certè Deus virtutem docere non poterit, quia expers corporis non faciet, quæ docebit, ac per hoc doctrina ejus perfecta non erit. Alioquin si summa virtus est, dolorem patienter pro iustitiâ officioque perferre, si virtus est, mortem ipsam & intentatam non metuere, & illatam fortiter sustinere; debet ergò doctor ille perfectus, & docere ista præcipiendo, & confirmare faciendo; quia qui dat præcepta vivendi, amputare debet omnium excusationum vias, ut imponat hominibus parendi necessitatem, non vi aliquâ, sed pudore, & tamen libertatem relinquat, ut & præmium sit constitutum parentibus, quia poterant non parere, si vellent, & non parentibus poena, quia poterant parere, si vellent. Quo-

modò

Lin. 9. *Nisi aliundè doceatur.*] Quia caro & sanguis, juxta Christum ipsum, non revelat nobis mytheria.

Lin. 15. *Sibi.*] Verbum istud deest in editionib. ann. 1476. 1497 1513. & 1515.

Lin. 25. *Et tamen libertatem, &c.*] Tribuit libero arbitrio quod competit: at sine divino auxilio non possunt homines mereri vitam

aternam. Neque enim peccata vincimus, quia Christus exemplum est, sed quia vires præbet: nisi fortassis per manuum porrectionem, virtutem spiritûs Christi intelligere velis.

Lin. 27. *Et non parentibus poena, quia poterant parere, si vellent.*] Desunt hæc verba in 12. manu exaratis & 3. impressis: sed videntur necessaria.

modò ergò poterit amputari excusatio, nisi ut qui docet, faciat quæ docet, & sit quasi prævius, & manum porrigat secuturo? quemadmodum autem potest facere quæ docet, si non sit similis ei quem docet? Nam si nulli subiectus sit passioni, potest ei docenti homo sic respondere: Volo equidem non peccare: sed vincor; indutus sum enim carne fragili, & imbecillâ: hæc est, quæ concupiscit, quæ irascitur, quæ dolet, quæ mori timet. Itaque ducor invitus, & pecco, non quia volo, sed quia cogor. Sentio me & ipse peccare: sed necessitas fragilitatis impellit, cui repugnare non possum. Quid ad hæc respondebit præceptor ille iustitiæ? quomodò confutabit ac redarguet hominem, qui delictis suis excusationem carnis obtendet, nisi & ipse carne fuerit indutus, ut ostendat, etiam carnem posse capere virtutem? Contumacia enim redargui non potest, nisi exemplo. Nam habere non possunt, quæ doceas, firmitatem, nisi ea prior feceris; quia natura hominum proclivis in vitia, videri vult non modò cum veniâ, sed etiam cum ratione peccare. Oportet magistrum doctoremque virtutis homini simillimum fieri, ut vincendo peccatum; doceat hominem vinci ab eo posse peccatum. Si verò sit immortalis, exemplum proponere homini nullo modo potest. Existet enim constans aliquis, ac dicet: Tu quidem non peccas, quia liber es ab hoc corpore; non concupiscis, quia immortalis nihil est necessarium. Mihi verò multis rebus opus est, ut tuear hanc vitam. Mortem non times, quia valere in te non potest. Dolorem contemnis, quia nullam vim pati potes. At ego mortalis utrumque timeo, quia cruciatus mihi gravissimos inferunt, quos tolerare carnis infirmitas non potest. Doctor itaque virtutis etiam hanc excusationem debuit hominibus auferre; ne quis, quod peccat, necessitati potius adscribat, quàm culpæ suæ. Ergò ut perfectus esse possit, nihil ei debet opponi ab eo qui docendus est; ut si fortè dixerit: Impossibilia præcipis; respondeat, ecce ipse facio. At ego carne indutus sum, cuius est peccare proprium. Et ego eandem carnem gero; & tamen peccatum in me non dominatur. Mihi opes contemnere difficile est, quia vivi aliter non potest in hoc corpore. Ecce & mihi corpus est; & tamen

Lin. 6. *Quæ irascitur, quæ dolet, quæ mori timet.*] Hæc lectio est MSS. Bonon. Regio-Put. 6. Colbert. aliorumque plurimorum, & 14. vulgatorum. In 1. Reg. antiquissimo, & in alio item Regio est, *quæ irascitur, quæ dolere, quæ mori timet.* In editis Thom. Thyl. Gall. *quæ irasci, quæ dolet*, mendosè, repugnante verborum nexu.

Lin. 7. *Itaque ducor invitus, &c.*] Atqui hoc etiam Paulus conqueritur. Sic enim ad Romanos capite 7. 15. scribit: *Non enim quod volo bonum, hoc facio: sed quod odi malum, hoc facio.* Velle quidem sibi adesse, ut faciat bonum, sed facultatem faciendi in suis viribus non reperiabat. Sed cap. sequenti v. 3. *Quod impossibile erat legi in quo infirmabatur per car-*

nem: Deus filium suum mittens in similitudinem Carnis peccati, & de peccato damnavit peccatum in Carne, &c.

Lin. 10. *Confutabit.*] Manuscriptorum est & edit. Tornes. *Refutabit*, unius Colbert. & editorum.

Lin. 16. *Homini simillimum fieri.*] MSS. 9. & editi *hominum simillimum*. 1. Bonon. antiq. Ultr. *hominis simillimum*. Jun. *homini similem*.

Lin. 18. *Constans.*] Id est, pertinax, & perseverans in suâ opinione, quam opposuerat.

Lin. 30. *Quia vivi aliter non potest in hoc corpore.*] Additum *vivi*, quod deerat pluribus editis. In MS. Em. est, *quia vivere aliter non possum.*

pugno contra omnem cupiditatem. Non possum pro iustitiâ nec dolorem ferre, nec mortem, quia fragilis sum. Ecce & in me dolor ac mors habet potestatem, & ea ipsa quæ times vinco, ut victorem te faciam doloris ac mortis. Prior vado per ea, quæ sustineri non posse prætendis; si præcipientem sequi non potes, sequere antecedentem. Sublata est hoc modo omnis excusatio; & fateri hominem necesse est, suâ culpâ injustum esse, qui doctorem virtutis, & eundem ducem non sequatur. Vides ergo quanto perfectior sit mortalis doctor, quia dux esse mortali potest, quam immortalis, quia patientiam docere non potest, qui subiectus passionibus non est. Nec hoc tamen eò pertinet, ut hominem Deo præferam: sed ut ostendam, neque hominem perfectâ doctrinâ esse posse, nisi sit idem Deus, ut autoritate cœlesti necessitatem parendi hominibus imponat; neque Deum, nisi mortali corpore induatur, ut præcepta sua factis adimplendo, cæteros parendi necessitate constringat. Liquidò ergo apparet, eum, qui vitæ dux & iustitiæ sit magister, corporalem esse oportere; nec aliter fieri posse, ut sit illius plena & perfecta doctrina, nisi habeat radicem ac fundamentum, stabilisque apud homines ac fixa permaneat: ipsum autem subire carnis ac corporis imbecillitatem, virtutemque in se recipere, cuius doctor est, ut eam simul, & verbis doceat, & factis. Item subiectum esse morti, & passionibus cunctis; quoniam & in passione tolerandâ, & in morte subeundâ virtutis officia versantur: quæ omnia, ut dixi, consummatus doctor perferre debet, ut doceat posse perferri.

Lin. 11. *Neque hominem perfectâ doctrinâ esse posse.*] MSS. 2. Colb. 2. Lips. 2. Clarom. & edit. Tornes. habent, *perfecta doctrina*; 1. Reg. antiquissimus & Em. *perfectum doctrinâ*; 2. Colb. *homini perfectam doctrinam.*

Lin. 15. *Qui vitæ dux.*] Non vitæ dux & magister est duntaxat iustitiæ; sed etiam dator: imò & vita, & iustitia ipsa.

Lin. 16. *Nisi habeat radicem, &c.*] Sequor MSS. 6. Reg. 6. Colb. novemque alios, nec-

non 11. ver. edit. In scriptis 3. Reg. & 6. vulgaris est *habeatque*, deleta *nisi habeat*. Sed Heumannus legit *quis habeat*.

Lin. 17. *Stabilisque.*] MSS. 2. Lips. Goth. & ed. Rom. 1474. Venet. 1490. Ald. *qua stabilis*

Lin. 18. *Virtutemque in se recipere, cuius doctor est.*] Ità quamplurimi scripti & antiquissimi cum 9. impressis. MSS. rec. 8. & editi 5. ferunt, *recipere doctoris, ut eam.*

C A P U T XXV.

De Jesu adventu in Carne, & Spiritu, ut Deum inter & hominem mediator esset.

DISCANT igitur homines, & intelligant, quare Deus summus, cum legatum ac nuntium suum mitteret, ad erudiendam præceptis iustitiæ suæ mortalitatem, mortali voluerit eum carne indui, & cruciatu

Lin. 1. *Discant.*] Nonnulli editi, *Dicant.*

Lin. 3. *Mortalitatem.*] Id est, mortales, seu homines. Sic etiam Curtius libr. 8.

Ibidem, *Cruciatu affici.*] Ità cum sex im-

pressis omnes MSS. præter unum Colbert. qui habet à primâ manu *cruciatu affigi*, à secundâ *affligi*. Editi 5. ver. *cruce affigi*; Crat. *cruci affigi*.

affici, & morte multari. Nam cum iustitia nulla esset in terrâ, doctorem misit, quasi vivam legem, ut nomen ac templum novum conderet; ut verum ac pium cultum per omnem terram verbis & exemplo seminaret. Sed tamen, ut certum esset à Deo missum, non ita illum nasci oportuit, sicut homo nascitur ex mortali utroque concretus: sed ut appareret etiam in homine illum esse cœlestem, creatus est sine operâ genitoris. Habebat enim spiritalem patrem Deum; & sicut pater spiritûs ejus Deus sine matre, ita mater corporis ejus virgo sine patre. Fuit igitur & Deus & homo, inter Deum atque hominem medius constitutus. Unde illum Græci μεσίτην vocant, ut hominem perducere ad Deum posset, id est, ad immortalitatem: quia si Deus tantum fuisset (ut suprâ dictum est,) exempla virtutis homini præbere non posset; si homo tantum, non posset homines ad iustitiam cogere, nisi autoritas, ac virtus homine major accederet.

Etenim cum constet homo ex carne & spiritu, & oporteat spiritum iustitiæ operibus emereri, ut fiat æternus; caro quoniam terrena est, ideòque mortalis, copulatum sibi spiritum trahit secum, & ab immortalitate ducit ad mortem. Ergò spiritus carnis expers dux esse homini ad immortalitatem nullo pacto poterat; quoniam caro impedit spiritum, quominus Deum sequatur. Est enim fragilis, & subjecta peccato: peccatum autem pabulum mortis est. Itaque idcirco mediator advenit, id est Deus in carne, ut caro eum sequi posset, & eriperet morti hominem, cujus est dominatio in carnem. Ideò carne se induit, ut desiderii carnis

Lin. 2. *Vivam legem.*] Non sicut Cicero in 3. de Legibus dixit, legem mutum esse magistratum, magistratum verò vivam legem: sed sicut Paulus ad Romanos, legem spiritûs vitæ, quæ (ut per Prophetam fuerat prædictum) scripta in hominis pectore, alacrem eum facit. Sic autem de hac vivificante lege scriptum est in 8. cap. ad Rom. *Betuleius.*

Ibidem. *Templum novum.*] Nam, ut ait Paulus ad Hebræos cap. 8. v. 2. Jesus est sanctuarii minister ac veri Tabernaculi.

Lin. 6. *Etiā in homine illum esse, &c.*] Monet tamen Thomafius in antiquo Bononiensi codice legi, *etiā hominem illum esse, &c.* quorum verborum sensus clarus est & apertus; atque hîc loci apprimè convenit.

Lin. 7. *Spiritualem.*] Edit. Ald. Fasit. Thyf. *specialem*, corruptè; Thomaf. *cœlestem*. Rectè monet Betuleius loco vocis *specialem* legendum esse *spiritualem*: error procedit ex abbreviationibus Manuscriptorum.

Lin. 8. *Mater corporis ejus Virgo.*] Contra Valentinum, Apollinarem, Eutichetem, & alios, qui negabant Christum ex Mariæ Virgine quidquam accepisse. Vide Irenæum lib. 3. adversus hæres. S. Augustin. de Hæres.

Theodoret. Hæretic. fabul. lib. 4, in fine.

Lin. 10. *Μεσίτην.*] *Mediatorem*, alii; quæ est vox in rebus sacris usurpata, ac multò melior, quàm quod Erasmus *conciliatorem* interpretatur. 1. Timot. 2. Εἰς γὰρ θεός, εἰς ὃς μεσίτης θεὸς καὶ ἀνθρώπων, ἀνθρώπων καὶ θεοῦ ἰσθὺς, &c. & in epistolâ ad Hebræos, non uno in loco *medius* *diadixens* & *unus* appellatur. Et ad Galat. 3. ait μεσίτης unius non esse. Quod autem mediatoris officium sit, docet Augustinus lib. 9. cap. 15. de Civit. Dei, & Epiphanius in Ancyrato. *Betuleius.* Vide Suicerum in *The-sauro*, in verbo μεσίτης.

Lin. 11. *Ad immortalitatem.*] Id est, ad beatitudinem & gloriam immortalem.

Lin. 21. *Pabulum mortis est.*] Id est, esca malorum, quæ mortem animæ generant.

Lin. 22. *Et eriperet.*] Expunxi ut quod interponunt MSS. 1. Bonon. Lips. Pal. Cant. ac totidem excusi, & à cæteris tum scriptis, tum editis abest.

Lin. 23. *Dominatio in carnem.*] Sequor MSS. & impressos ferè omnes, In 3. Reg. & 1, excusis legitur, *in carne*; in Jun. & edit. 2, vet. Rom. Paris. Crat. Graph. *damnatio in carnem.*

edomitis, doceret non necessitatis esse peccare, sed propositi ac voluntatis. Una enim nobis, & magna, & præcipua cum carne luctatio; cujus infinitæ cupiditates premunt animam, nec dominium retinere patiuntur: sed eam voluptatibus & illecebris suavibus mancipatam morte afficiunt sempiternâ. Quibus ut repugnare possemus, Deus nobis viam superandæ carnis, & aperuit, & ostendit. Quæ virtus perfecta, & omnibus numeris absoluta, coronam vincentibus & mercedem immortalitatis impertit.

Lin. 7. *Mercedem immortalitatis impertit.*] petenda, rectè monet Thomasius esse delendam, quia si immortalitatem tanquàm mercedem impertit, tunc expetenda non est; quia nemo expetit id quod habet. Heumannus vult addi nobis post mercedem.

C A P U T XXVI.

De Cruce Jesu & cæteris tormentis, & de Agni legalis figurâ.

DIXI de humilitate, & fragilitate, & passione, cur hæc Deus subire maluerit: nunc ipsius crucis ratio reddenda est, & vis enarranda. Quid summus pater à principio disposuerit, & quemadmodum cuncta quæ gesta sunt ordinarit, non tantum divinatio Prophetarum, quæ in Christum vera præcessit, sed etiam ratio ipsius passionis docet. Quæcumque enim passus est, non fuerunt inania, sed habuerunt figuram & significantiam magnam, sicut etiam divina illa opera, quæ fecit: quorum vis & potentia valebat quidem in præsens, sed declarabat aliquid in futurum. Aperuit cæcorum lumina cœlestis virtus, & lucem non videntibus reddidit. Et hoc factò significabat fore, ut conversus ad gentes quæ Deum nesciebant, insipientium pectora illuminaret luce sapientiæ, & ad veritatem contemplandam oculos cordis aperiret. Verè enim cæci sunt, qui cœlestia non videntes, & tenebris ignorantiae circumfusi, terrena & fragilia venerantur. Patefecit aures surdorum. Non utique hæcenus vis illa cœlestis operata est: sed declarabat brevi fore, ut qui erant veritatis expertes, & audirent, & intelligerent divinas Dei voces. Verè enim surdos dixeris, qui cœlestia & vera, & facienda non audiunt. Mutorum linguas in eloquium solvit admirabilis, etiam cum fieret, potentia: sed inerat huic virtuti alia significatio, quæ ostenderet mox futurum, ut rerum cœlestium nuper ignari, perceptâ sapientiæ disciplinâ, de Deo, & veritate differerent. Nam qui rationem divinitatis ignorat, is verè elin-

Lin. 2. *Maluerit.*] Heuman. legit *voluerit*, hac vox generis triplicem significantiam habet, cum MS. Em. quia hîc nulla est comparatio. MSS. Jun. Lips. & edd. *significationem*.

Lin. 6. *Significantiam.*] Vox est Africana. Lin. 10. *Significabat.*] Vide Marc. 8. & 10. Luc. 4. 7. 14. c. 28. Glossæ *significantia*, Σημανσια. Fab. Victorin. præm. in lib. 1. Cicer. de Invent. 7. Luc. 7. Lin. 18. *Admirabilis.*] Matth. 9. 15. Marc. 7.

guis & mutus est, licet omnium disertissimus. Lingua enim cum verum loqui coeperit, id est, virtutem majestatemque Dei singularis interpretari, tum demum officio naturæ suæ fungitur. Quandiu autem falsa loquitur, in usu suo non est; & ideo infans sit necesse est, qui divina proloqui non potest. Pedes quoque claudorum ad officium gradiendi reformavit laudabilis divini operis fortitudo: sed figura id continebat; quod cohibitis erroribus vitæ secularis ac deviae, iter veritatis aperiretur, per quod graderentur homines ad Dei gratiam consequendam. Is enim verè claudus existimandus est, qui caligine ac tenebris insipientiæ implicatus, & quò tendat ignarus, offensibilibus & caducis gressibus per viam mortis incedit.

Item labes & maculas inquinorum corporum repurgavit, non exigua immortalis potentiae operâ: verum id portendebat hæc vis, quod peccatorum labibus, ac vitiorum maculis inquinatos, doctrina ejus purificatura esset eruditione justitiæ. Leprosi enim verè atque elephantiaci debent haberi, quos vel infinitæ cupiditates ad scelera, vel insatiabiles voluptates ad flagitia compellunt, & dedecorum maculis inultos labe afficiunt sempiternâ. Jacentia mortuorum corpora erexit, eosque nominibus suis inclinatos à morte revocavit. Quid congruentius Deo? Quid miraculo dignius omnium seculorum, quàm decursam vitam resignasse, completisque hominum temporibus tempora adjecisse perpetua, arcana mortis revelasse? Sed hæc inenarrabilis potestas imago virtutis majoris fuit, quæ demonstrabat tantam vim habituram esse doctrinam suam, ut gentes in orbe toto, quæ alienæ à Deo, subiectæ morti fuerunt, cognitione veri luminis animatæ, ad immortalitatis præmia pervenirent. Eos enim rectè mortuos existimaveris, qui datorem vitæ Deum nescientes, atque animas suas à cœlo in terram deprimentes, in laqueos æternæ mortis incurrunt. Quæ igitur tum faciebat in præsens, imagines erant futurorum; quæ in læsis affectisque corporibus exhibebat, ea spiritalium figuram gerebant, ut & in præsentis virtutis non terrena opera monstraret, & in futurum potestatem cœlestis suæ majestatis ostenderet.

Lin. 5. *Pedes.*] Vide Matth. 11. 15. 21. Luc. 7.

Lin. 12. *Labes.*] Vide Matth. 8. 11. Marc. 1. Luc. 7.

Lin. 15. *Elephantiaci.*] Sic restitui fretus auctoritate vetustissimorum & optimorum codicum MSS. 2. Bonon. 6. Reg. Cauc. Jun. 2. Colbert. 2. Lips. 1. Sorbon. Ultr. Pal. 1. Clarom. Brun. In 2. Reg. 1. Colb. 1. Clarom. legitur *elephantiaci*; in 2. aliis Reg. 1. Lips. 3. Colb. editis tribus vet. Rom. & tredecim aliis impressis *elephantici*. *Elephantiaci*, seu *elephantici* sunt, qui vulgò leprosi dicuntur, quorum in Evangelio sæpè fit mentio. Vide Plinium lib. 26. cap. 1. Celsum lib. 3. c. 25.

Lin. 19. *A morte revocavit.*] Vide Matth.

9. Marc. 5. Luc. 7. Joan. 11.

Lin. 21. *Tempora adjecisse perpetua.*] Ità omnes propè MSS. & editi. *Perpetua* deest in 4. Reg. & 11. vulgatis. In Em. est *perpetua*.

Lin. 29. *In læsis affectisque corporibus.*] Benè; id est mutilis, debilibus, ægrotis. MSS. 2. Reg. rec. & 9. excusi habent *illæsis*, corruptè; edit. Betul. *afflictisque*.

Ibidem. *Exhibebat.*] Restitui ex 35. MSS. In Cauc. 2. Reg. rec & 19. editis est *adhibebat*.

Lin. 30. *Virtutis non terrena opera monstraret.*] Ità MSS. 3. Reg. vetustissimi. Scripti 9. & vulgati 5. negationi præponunt *nobis*. A MSS. 7. & excusis 14. abest *non*, & legitur *terrena*.

Ergo sicut opera ejus significantiam quoque majoris potestatis habuerunt, ita etiam passio non simplex, nec supervacua, nec fortuita præcessit. Sed ut illa, quæ fecit, magnam virtutem ac potestatem doctrinæ ejus significabant: sic ea, quæ passus est, odio futuram esse sapientiam nuntiabant. Aceti enim potus, ac fellis cibus, acerbitates & amaritudines in hac vitâ sectatoribus veritatis pollicebatur. Et quanquàm passio ipsa per se acerbâ & amara specimen nobis futurorum tormentorum dabat, quæ morantibus in hoc seculo virtus ipsa proponit; tamen illiusmodi potus, & cibus in os doctoris nostri veniens, pressurarum nobis, ac laborum & miseriarum præbebat exemplum. Quæ omnia tolerare ac perpeti necesse est eos, qui veritatem sequuntur; quoniam Veritas acerbâ est, & invisâ omnibus, qui virtutis expertes, vitam suam mortiferis voluptatibus dedunt. Nam corona spinea capiti ejus imposita id declarabat, fore ut divinam sibi plebem de nocentibus congregaret. Corona enim dicitur, circumstans in orbem populus. Nos autem, qui ante cognitionem Dei fuimus injusti, spinæ, id est malî & nocentes eramus, ignorantes quid esset bonum; & à justitiæ notione atque operibus alieni, omnia scelere ac libidine polluebamur. Electi ergo ex dumis & sentibus sanctum Dei caput cingimus; quia convocati ab ipso, & circumfusi undique ad eum, magistro ac doctori Deo assistimus, regemque illum mundi & omnium viventium Dominum coronamus.

Quod verò ad crucem spectat, magna in ea vis ac ratio est, quam nunc conabor ostendere. Deus namque (sicut superius exposui) cum statuisset hominem liberare, magistrum virtutis legavit in terram, qui & præceptis salutaribus formaret homines ad innocentiam, & operibus factisque præsentibus justitiæ viam panderet, quâ gradiens homo, & doctorem suum sequens, ad vitam æternam perveniret. Is igitur corporatus est, & veste carnis indutus, ut homini, ad quem docendum venerat, virtutis & exempla, & incitamenta præberet. Sed cum in omnibus vitæ officiis justitiæ specimen præbuisset, ut doloris quoque patientiam mortisque contemptum, quibus perfecta & consummata sit virtus, traderet homini, venit in manus impiæ nationis, cum & vitare potuisset scientiâ futurî quam gerebat, & repellere eâdem virtute, quâ mirabilia faciebat. Sustinuit

Lin. 1. *Ergo.*] Nunc expositurus est figuras Passionis Jesu Christi.

Lin. 6. *Pollicebatur.*] Itâ MSS. & editi; ac simili locutione passim utitur Lactantius. Francius legendum esse censebat, *pollicebatur*, ut in 3. Reg. rec.

Lin. 7. *Specimen.*] MSS. 2. Reg. *speciem*.

Lin. 14. *Corona enim dicitur, &c.*] Quam Festus Pompeius à choro dictam putat, demonstratâ scilicet aspiratione. Utitur *corona* vocabulo hac significatione Cicero pro Milone, in ipso exordio; Livius, pro armato cætu. *Betuleius*.

Lin. 18. *Electi ergo ex dumis.*] MS. Reg.

Put. *Electis ergo ex dumis*; scripti 11. rec. & 4. vulgati, *Plecti*; quo sensu? Edit. *Betul. Plexi*.

Lin. 25. *Factisque præsentibus.*] Addidi *que* ex omnibus ferme MSS. & editis. In Regio-
Put. hæc verba desunt.

Lin. 27. *Perveniret.*] In nonnullis editis *pervenit*.

Ibidem. *Corporatus est.*] Hoc est corpus assumptum; eodem verbo utitur bis lib. 2. c. 10. necnon & Tertullianus lib. de carne Christi cap. 3. & cap. 6. Hinc illi eod. lib. 4. *corporatio* est assumptio humanitatis. *Barthius*.

Lin. 33. *Sustinuit ergo cruciatus, &c.*] Omit.

ergo cruciatus, & verbera, & spinas. Postremò etiam mortem suscipere non recusavit, ut homo illo duce subactam & catenatam mortem cum suis terroribus triumpharet. Cur autem summus pater id potissimum genus mortis elegerit, quo affici eum sineret, hæc ratio est. Dicat enim fortassè aliquis; cur si Deus fuit, & mori voluit, non saltem honesto aliquo mortis genere affectus est? cur potissimum cruce? cur infami genere supplicii, quod etiam homine libero, quamvis nocente, videatur indignum. Primum quòd is, qui humilis advenerat, ut humilibus & infimis opem ferret, & omnibus spem salutis ostenderet, eo genere afficiendus fuit, quo humiles & infimi solent, ne quis esset omnino, qui eum non posset imitari. Deinde, ut integrum corpus ejus conservaretur, quem die tertio resurgere ab inferis oportebat.

Nec enim hoc cuiquam ignorandum est, quòd ipse antè de suâ passione prædicans etiam id notum fecerit, habere se potestatem, cum vellet, deponendi spiritum & resumendi. Suffixus itaque quia spiritum deposuerat, necessarium carnifices non putaverunt, ossa ejus suffringere (sicut mos eorum ferebat,) sed tantummodò latus ejus perforaverunt. Sic integrum corpus patibulo detractum est, & sepulcro diligenter inclusum. Quæ omnia idcirco facta sunt, ne læsum ac diminutum corpus ad resurgendum inhabile redderetur. Illa quoque præcipua fuit causa, cur Deus crucem maluerit, quod illâ exaltari eum fuit necesse, & omnibus

tit quod erat præcipuum, nempe quòd crux maledictionem Dei adjunctam habet. Oportebat autem Christum maledici, ut justificaremur. *River. in Not. MSS.*

Lin. 2. *Mortem cum suis terroribus triumpharet.*] Sic & libro 6. cap. 23. ad finem Lactantius dicit, *Hic terram triumphabit*; sic & *vitam vivere* alibi passim.

Lin. 6. *Cur infami genere supplicii.*] Ex omnibus MSS. & quamplurimis editis restitui, quæ in 5. vulgatis deerant.

Lin. 7. *Homine libero indignum.*] Crux enim servilis est pœna. Horat. Sat. 3. lib. 1. Juvenalis Sat. 2. *Pone crucem servo.*

Seneca lib. 1. de Clem. cap. 26. Cic. 5. in Verrem, ubi ait Romanus orator: *Quam servis damnatis crucem fixeras, hanc indemnatis civibus Romanis reservares.* Videatur etiam Jul. Capitolinus in Opil. Macrino. *Faber.*

Lin. 8. *Ut humilibus & infimis.*] Ità restitui ex MSS. antiquissimis 1. Bonon. 1. Reg. 2. al. Reg. bonæ notæ, ac 4. editis, quod & sequentia requirunt. Et sic infra iidem & 7. alii scripti. In 22. est *infirmis.*

Lin. 11. *Quem die tertio.*] Ità editi cum omnibus penè MSS. In 2. Clarom. est, *die tertiâ*; in 1. Reg. optimæ notæ & in 1. Brun. est *quod die tertio.* Verùm apud Joannem cap.

19. v. 36. melior ratio redditur, nempe ut impleretur quod dictum est Exodi cap. 12. & Numer. cap. 9. Os non comminuetis ex eo; ubi verba sunt de Agno Paschali, qui figura fuit Jesu morientis.

Lin. 12. *Ab inferis.*] MSS. 1. Clarom. & Brun. à mortuis: quod idem est.

Lin. 13. *Antè de suâ passione prædicans.*] Hæc lectio est vetustiorum & potiorum MSS. 2. Bonon. Regio-Put. 11. aliorum, ac 9. editorum. In 18. rec. scriptis est *antè... prædicans*, nempe: *præ* enim idem est quod *antè*.

Lin. 15. *Suffixus itaque quia spiritum deposuerat.*] Sic reposui ex antiquissimis MSS. 1. Reg. 1. Bonon. 2. al. Reg. Manu exarati 16. rec. & 2. edit. vet. habent *cum spiritum spontè deposuerat.* Scripti 2. Reg. & Tornel. cum edd. 8. *cum spiritum spontè deposuisset.* MS. Cant. *deponeret.*

Lin. 20. *Inhabile redderetur.*] Non est hæc ratio; Deus enim qui creavit corpus, mutilum supplete valebat. Quod etiam eveniet in resurrectione, cum mutila corpora, sana & integra resurgent. Vide suprâ ad lin. 11.

Lin. 21. *Exaltari.*] Hic alludere videtur ad illud Christi ipsius verbum Johan. 12. *Et ego si exaltatus fuero à terrâ, omnes traham ad me ipsum.*

gentibus passionem Dei notescere. Nam quoniam is, qui patibulo suspenditur, & conspicuus est omnibus, & cæteris altior, crux potius electa est, quæ significaret illum tam conspicuum tamque sublimem futurum, ut ad eum cognoscendum pariter & colendum, cundæ nationes ex omni orbe concurrerent. Denique nulla gens tam inhumana est, nulla regio tam remota, cui aut passio ejus, aut sublimitas majestatis ignota sit. Extendit ergo in passione manus suas, orbemque dimensus est, ut jam tunc ostenderet, ab ortu solis usque ad occasum, magnum populum ex omnibus linguis & tribubus congregatum, sub alas suas esse venturum, signumque illud maximum, atque sublime, frontibus suis suscepturum.

Cujus rei figuram Judæi etiam nunc exhibent, cum limina sua de cruore Agni notant. Deus enim percussurus Ægyptios, ut ab eâ plagâ immunes faceret Hebræos, præceperat his, ut Agnum candidum sine maculâ immolarent, ac signum liminibus suis de sanguine ejus imponent. Itaque cum Ægyptiorum primogenita unâ nocte interissent, Hebræi soli signo sanguinis tuti fuerunt; non quia cruor pecudis tantam in se vim gerebat, ut hominibus saluti esset: sed imago fuerat rerum futurarum. Agnus enim candidus sine maculâ Christus fuit, id est innocens, & justus, & sanctus, qui ab iisdem Judæis immolatus, saluti est omnibus qui signum sanguinis, id est crucis quâ sanguinem fudit, in suâ fronte conscripserint. Frons enim summum limen est hominis; & lignum sanguine delibutum crucis significatio est. Denique immolatio pecudis ab iis ipsis, qui faciunt, pascha nominatur, ἀπὸ τοῦ πάσχειν, quia passionis figura est, quam Deus præcius futurorum tradidit per Moysen populo suo celebrandam. Sed tum figura valuit in præsentī ad depellendum periculum; ut appareat, quantum

veritas

Lin. 12. *Cum limina sua de cruore Agni notant.*] Sic etiam sensere Cyprianus lib. 2. adversus Judæos §. 22. & Hieronymus in Isai. 66. ut & Lactantius.

Lin. 14. *Ut Agnum candidum.*] Exodi 12. absque maculâ, non coloris, sed deformitatis, ut claudus, scabiosus, vel alterius vitii ac morbi. Hoc de quâlibet victimâ dicitur Levit. 22. *Menochius.*

Lin. 16. *Primogenita.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. & impressis, præter Em. & Cant. & 5. edit. rec. quibus est, *primogeniti*. Sed & *primogenita*, quod nomen homines & pecudes complectitur; juxta Exod. 12. 29.

Lin. 18. *Imago fuerat.*] Licet abundè esset argumentorum, quibus confirmari possit veritas Christianæ Religionis, fatendum tamen est olim apud quosdam scriptores Ecclesiasticos in usu fuisse, ut quæcumque aliquam veri speciem ferrent, ea omnia ad rem suam traherent, tum signa, tum prophetias, etiam allegoricè & mysticè sumptas, quod hîc fac-

tum videmus à Lactantio. Attamen nemo est, qui neget Agnum Paschalem figuram Agni veri, id est Servatoris nostri fuisse.

Ibidem. *Agnus enim.*] Omnium Manucriptorum est; nam *Agnus*, editorum.

Lin. 21. *Quâ sanguinem fudit.*] Nonnulli editi, *quæ*, malè.

Lin. 23. *Pascha nominatur, ἀπὸ τοῦ πάσχειν.*] Hæc græca absunt à MSS. Bon. 1. Colb. & Jun. & edit. Thomasi ac Thylii. Verùm quia in cæteris tum MSS. tum editis reperiuntur, visum fuit, illa non omittere. Hallucinatur autem Lactant. putans esse verbum Græcum; *Pascha enim*, cum sit Hebræum, à verbo *pasach* ducitur; festum enim illud celebratur in memoriam transitus Angeli, qui transivit per Ægyptiorum terram, illorum primogenitos necantis, Israëlitis verò parentis, *Galleus.*

Lin. 26. *Ut appareat.*] Ità reposui ex plerisque potioribus MSS. & veteribus editis, In 3. Reg. Brun. & editis *se* est, ut *appareret.*

veritas ipsa valitura sit, ad plebem Dei protegendam in extremâ totius orbis necessitate. Quomodo autem, vel in quâ plagâ tuti omnes sint futuri, qui signum hoc veri & divini sanguinis in summo corporis sui notaverint, in novissimo libro docebo.

Lin. 2. *Tuti omnes.*] MSS. 7. & 6. impressi
homines.

Lin. 4. *Notaverint.*] MSS. 9. & vulgati 6.
notaverunt.

CAPUT XXVII.

De mirandis per Crucis virtutem effectis, ac de Dæmonibus.

NUNC satis est, hujus signi potentia quantum valeat, exponere. Quanto terrori sit dæmonibus hoc signum, sciet, qui viderit quatenus adjurati per Christum de corporibus, quæ obsederint, fugiant. Nam sicut ipse, cum inter homines ageret, universos dæmones verbo fugabat; hominumque mentes emotas, & malis incurribus furiatas, in sensus pristinos reponebat: ita nunc sectatores ejus eosdem spiritus inquinatos de hominibus, & nomine magistri sui, & signo passionis excludunt. Cujus rei non difficilis est probatio. Nam cum diis suis immolant, si assistat aliquis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant.

Nec responsa potest consultus reddere vates.

Et hæc sæpè causa præcipua justitiam persequendi, malis regibus fuit. Cum enim quidam ministrorum nostri sacrificantibus dominis assisterent, imposito frontibus signo, deos illorum fugaverunt, ne possent in visceribus hostiarum futura depingere. Quod cum intelligerent aruspices, instigantibus iisdem dæmonibus, quibus profecant, conquerentes profanos

Lin. 1. *Hujus signi potentia quantum valeat.*] Ità MSS. Regio-Put. & 6. alii, faventibus 3. aliis MSS. & editis quinque, in quibus est *de hujus signi potentia*. Sic etiam legit clariss. Heumannus, quia Cicero dicit, *exponere de quâpiam re*. In 10. scriptis & 9. excusis est *potentiam*.

Lin. 2. *Quanto terrori sit dæmonibus hoc signum.*] Vide seqq. & infra lib. de Mortibus Persecutorum cap. 10. & 12.

Lin. 5. *Hominumque mentes emotas.*] Sic MSS. & editi. Sic idem Lactantius lib. 1. c. 4. *Quis mentis emota*; & de Opificio Dei. Vide Matth. 4. Marc. 1. Luc. 4.

Lin. 10. *Nec responsa.*] Virg. 3. Georg. 491.

Lin. 12. *Quidam ministrorum nostri, &c.*] Ità restitui ex MSS. Regio-Put. & 7. al. Reg. Bon. 2. Clarom. Brun. necnon & ed. Fasit. *Nostri*, id est ex nostris, scilicet è Christianis,

pro quo nonnulli editi legunt *nostrorum*, male. 1. Reg. veterrimus, *Quidam ministrorum è cultoribus Dei*; edd. Ald. Crat. Graph. simpliciter, *quidam nostrorum sacrificantibus*.

Lin. 13. *In visceribus hostiarum futura depingere.*] MS. Cant. *bestiarum*. Depingere autem metaphoricè dictum est pro *observare*.

Lin. 15. *Profecant.*] Sic lego ex duobus MSS. Regiis, suffragantibus Pal. & 4. Oxoniensibus, in quibus est *profecabant*. Et quidem hoc verbo utebantur Antiqui, cum de sacrificiis ageretur. Et sanè legimus apud Tertulianum in Apologetico cap. 46. *Æsculapio tamen gallinacium profecari jam in fine jubebat*. MSS. 6. Reg. 5. Colb. 4. alii, & 4. impressi ferunt *profecrant*; 11. scripti ac totidem excusis *profecrarant*; Jun. & Ulr. *consecrarant*. In Epitome cap. 23. & 37. legimus verbum *profecrare* ex MS. Taurinensi.

homines sacris interesse, egerunt principes suos in furorem, ut expugnarent Dei templum, seque sacrilegio contaminarent, quod gravissimis persequentium poenis expiaretur. Nec tamen ex hoc ipso cæci homines intelligere possunt, aut hanc esse veram Religionem, cui ad vincendum tanta vis inest, aut illam falsam, quæ subsistere, aut congregari non potest.

Sed aiunt, hoc deos non metu, verum odio facere; quasi quisquam possit odisse nisi eum, qui aut noceat, aut possit nocere. Immo verò congruens majestati fuit, ut eos, quos oderant, præsentibus poenis afficerent potius, quam fugerent. Sed quoniam neque accedere ad eos possunt, in quibus coelestem notam viderint, nec iis nocere, quos signum immortale munierit tanquam inexpugnabilis murus; lacessunt eos per homines, & manibus persequuntur alienis: quos profecto si esse consentitur, vicimus. Necesse est enim veram esse hanc Religionem, quæ & rationem dæmonum novit, & astutiam intelligit, & vim retundit, & eos spiritualibus armis domitos ac subactos cedere sibi cogit. Si negant, testimoniiis poetarum ac philosophorum refellentur. Quod si esse, & malos esse, inficias non eunt, quid superest, nisi ut alios dicant esse deos, alios dæmones? Exponant igitur nobis differentiam generis utriusque, ut sciamus quid colendum, quid execrandum sit; habeantne inter se aliquod consortium, an verò inimici sint. Si sunt aliquâ necessitudine copu-

Lin. 1. *Egerunt Principes suos in furorem.*] Sic lego cum antiquissimis MSS. 2. Regiis, alioque rec. item Regio, & editis Fasitel. Thomaſ. If. Thyf. Gall. Spark. *Egerunt*, pro *impulerunt*, *adegerunt*; simplex pro composito, quod Lactantio familiare est. Scriptis 21. rec. & 13. excusis est *adegerunt*; 1. Reg. rec. *cogerunt*; 1. Sorbon. & 2. Clarom. edit. Soubbron *adegerunt Principes ipsos in furorem.*

Ibidem. *Ut expugnarent Dei templum.*] Ità emendavi ex omnibus propè MSS. & impresſis. Rectè, ut puto. *Expugnarent Dei templum*, Nicomedienſe ſcilicet, quod à Diocletiano & Maximiano fuit everſum, de quo c. 1. lib. *de Moribus Perſecutorum*, cujus Autor eſſe Lactantius noſter adhuc ex iſto cap. confirmatur. In 1. Reg. rec. & ſex editis legitur *expurgarent*; in 1. Vatic. *expiarent*.

Lin. 2. *Quod gravissimis persequentium poenis expiaretur.*] De quibus lege Lactantium noſtrum lib. *de Moribus Perſecutorum*.

Lin. 7. *Non metu.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. & nonnullis editis. In pluribus vulgatis eſt *nuu*.

Ibidem *Verum odio.*] Vide Tertullianum Apologetici cap. 27.

Lin. 11. *Signum immortale munierit.*] Sci-

licet ſignum crucis. Eo ſapiffimè ſe ſignabant priſci Chriſtiani, teſte Tertulliano de Coronâ n. 4. *Ad omnem progreſſum atque promotum; ad omnem aditum & exitum; ad veſtitum, ad calciatum, ad lavacra, ad menſas, ad lumina, ad cubilia, ad ſedilia, quacumque nos converſatio exercet, frontem crucis ſignaculo terimus.* Et adverſus Marcionem lib. 3. n. 18. S. Auguſtin. lib. 1. Confefſ. cap. 11. n. 17. in Joan. cap. 1. Tract. 3. n. 2. & alibi paſſim. Idem enarrat. 4. in Pſal. 30. n. 7. & in Pſal. 50. n. 1. *Quid ſi fortè Chriſtiani in ipſo circo aliquâ ex cauſâ expaveſcant, continuo ſe ſignant, & ſtant illic portantes in fronte, unde abſcederent, ſi hoc in corde portarent.* Vide infra *de Moribus Perſecutorum*, cap. 10.

Lin. 13. *Quos profecto ſi eſſe conſentitur.*] Solus Goth. *ſi eſſe juſtos.*

Lin. 14. *Vicimus.*] Ità omnes ferè vulgati, & quamplurimi MSS. antiquiſſimi & optimi; in 10. ſcriptis rec. & tribus editis, *vincimus*.

Lin. 19. *Alios dæmones*] Sunt enim dîi gentium dæmonia, ait Pſalmus 95. de his ſuprà libro 2. cap. 15. & 16. Vide & Euſebium lib. 4. & 5. de Præparat. Evangel.

Ibidem. *Differentiam.*] 1. Reg. rec. & 6. edd. *differentias*.

Iati, quatenus eos discernemus? aut quomodo utriusque generis honorem cultumque misceamus? Si autem sunt inimici, cur aut dæmones deos non timent, aut dii dæmones fugare non possunt? Ecce aliquis instindu dæmonis percitus dementit, effertur, insanit: ducamus hunc in Jovis optimi maximi templum; vel, quia sanare homines Jupiter nescit, in Æsculapii vel Apollinis fanum. Jubeat utriuslibet sacerdos, dei sui nomine, ut nocens ille spiritus excedat ex homine: nullo id pacto fieri potest. Quæ igitur vis deorum est, si subiectos sibi dæmonas non habent? At verò iidem dæmones adjurati per nomen Dei veri protinus fugiunt. Quæ ratio est, ut Christum timeant, Jovem autem non timeant, nisi quod iidem sunt dæmones, quos vulgus deos esse opinatur? Denique si constituatur in medio & is, quem constat incursum dæmonis perpeti, & Delphici Apollinis vates, eodem modo Dei nomen horrebunt; & tam celeriter excedet de vate suo Apollo, quàm ex homine spiritus ille dæmoniachus, & adjurato fugatoque deo suo, vates in perpetuum conticecet. Ergò iidem sunt dæmones, quos fatentur execrandos esse, iidem dii, quibus supplicant.

Si nobis credendum esse non putant, credant Homero, qui summum illum Jovem dæmonibus aggregavit: sed & aliis poëtis ac philosophis, qui eosdem modò dæmonas, modò deos nuncupant; quorum alterum verum, alterum falsum est. Illi enim nequissimi spiritus, ubi adjurantur, ibi se dæmonas confitentur; ubi coluntur, ibi se deos mentiuntur, ut errores hominibus immittant, & avocent à veri Dei notione, per quam solam potest mors æterna vitari. Iidem sunt, qui dejiciendi hominis causâ, varios sibi cultus per diversa regionum condiderunt, mentitis tamen assumptisque nominibus, ut fallerent. Nam quia divinitatem per seipso affedare non poterant, adsciverunt sibi nomina potentium Regum, sub quorum titulis honores sibi deorum vindicarent. Qui error discutitur potest, & in lucem veritatis protrahi. Nam si quis studet altius inquirere, congreget eos, quibus peritia est ciere ab inferis animas. Evocent Jovem, Neptunum, Vulcanum, Mercurium, Apollinem, patremque

Lin. 4. *Dementit, effertur, insanit.*] Vide supra pag. 95. notâ ad lin. 13. Vaticinantium proprium. Virg. lib. 6. *Æneid.* Prudentius lib. 3. contra Symmach. Apuleius lib. 8. *Miles.* Inter hac unus ex illis bacchatus effusus, ac de imis præcordiis anhelitus crebros referens.

Lin. 11. *Iidem sunt Damones, &c.*] Verum est verustissimos Græcorum Scriptores *dæmonas* & *deos* promiscuè nominare sua idola. Videndi Euripides in prolog. *Hippol.* de Diana; de Jove Cleanthes editus à F. Ursino; Arrianus lib. 6. *Ἀγαθὰς.* Barthius. Ipsi autem dæmones & genii iidem erant apud veteres.

Lin. 13. *Horrebunt.*] Subaudi *uterque*, scilicet obsessus homo, & Vates Apollinis.

Lin. 18. *Homero.*] Vide Homer. *Iliad.* 1. v.

222. & Eusebium lib. 5. de Præp. Evang. c. 4.

Lin. 19. *Dæmonibus.*] Id est, *geniis.*

Lin. 25. *Per diversa regionum.*] Hic græcismus MSS. est, inter quos sunt duò vet. Reg. & 6. edd. MS. Ultr. habet *per diversam regionem*; 1. Reg. 1. Lipf. & Brun. *per diversas regiones*; 1. Bonon. antiq. *per diversa religionum*; Pal. & 1. Lipf. *per diversam religionem*; rec. 4. Reg. 4. Colbert. & 5. alii, cum vulgatis septem, *perversâ religione.*

Lin. 30. *Evocent Jovem.*] Non loquitur de evocatione deorum, quos urbium tutelares Imperatores obsidentes evocabant: cuius evocationis carmina sunt apud Macrob. lib. 3. Saturn. cap. 9. & apud Livium lib. 8. dec. 1. sed de magicâ illâ, necromantiâ dictâ.

omnium Saturnum. Respondebunt ab inferis omnes, & interrogati loquentur, & de se ac Deo fatebuntur. Post hæc evocent Christum, non aderit, non apparebit; quia non amplius quam biduo apud inferos fuit. Quid hæc probatione certius proferri potest? Ego verò non dubito, quin ad veritatem Trismegistus hæc aliquâ ratione pervenerit, qui de Deo Filio locutus est multa, quæ divinis continentur arcanis.

Lin. 2. *Ac Deo.*] In vetustis edit. *Et de Deo.*

Lin. 3. *Quia non amplius quàm biduo apud inferos fuit.*] Scilicet integro, si numerentur horæ quibus absolvitur quilibet dies naturalis; tribus enim à morte diebus inceptis, non completis, Christum in sepulcro fuit, & hinc tertia die resurrexit, ut habet Symbolum.

Lin. 5. *Hæc aliquâ.*] Ità MSS. Regio-Put. 5. al. Reg. 6. Colb. Sorbon. 2. Clarom. Brun. & editi septem. Abest hæc à Reg. antiquissimo & 1. Lips. In 1. Bonon. antiq. 3. Reg. rec. & vulgatis novem est hæc aliquâ.

Ibidem. *Qui de Deo Filio locutus est multa.*] Sic lego ex optimo codice MS. Regio-Put. quæ lectio optimum & clarissimum sensum exhibet. MS. 1. Bonon. & edit. Gall. Spark. *qui de Deo Patre omnium, de Filio locutus est multa*; MS. 1. Reg. antiquissimus, item alii duo Reg. rec. & 8. vulgati, *omnia de Filio, &c.* MS. Cauc. & 22. alii ac novem impressi, *omnia Et de Filio, &c.* ineptè; quis enim de Patre unquam dixit *omnia*? quæ vox certè retineri non potest. Vide igitur Trismegistum in Pimandro capit. 1.

C A P U T XXVIII.

De Spe & Verâ Religione, atque de Superstitione.

QUÆ cum ita se habeant, ut ostendimus, apparet nullam aliam spem vitæ homini esse propositam, nisi ut abjectis vanitatibus, & errore miserabili, Deum cognoscat, & Deo serviat, nisi huic temporali renuntiet vitæ, ac se rudimentis justitiæ ad cultum veræ Religionis instituat. Hæc enim conditione gignimur, ut generanti nos Deo iusta & debita obsequia præbeamus; hunc solum noverimus, hunc sequamur. Hoc vinculo pietatis obstricti Deo & religati sumus; undè ipsa Religio nomen accepit, non ut Cicero interpretatus est, à relegendo, qui in libro de

Lin. 3. *Deum cognoscat.*] Sic Christus apud Joannem: Hæc est vita æterna, ut cognoscant te Deum verum, &c. Agnoscere autem Deum nihil aliud est, quàm in Deum credere, & de eo, ut pater est, sentire.

Lin. 5. *Generanti nos Deo.*] MSS. sex rec. & totidem editi, *generati.*

Lin. 7. *Obstricti Deo & religati sumus.*] Conjunctionem & restitui ex omnibus MSS. præter quinque, & edit. quatuor; quæ conjunctio admittenda est: vide infra, quòd hominem sibi Deus religaverit, & pietate constrinxerit. Sed & Lactantius lib. 1. de Officio Dei cap. 19. post initium, *hominem virtutis sacramento religavit.*

Lin. 8. *Cicero.*] Lib. 2. de Naturâ deorum cap. 28.

Ibidem. *Non ut Cicero.*] Hanc Ciceronis derivationem à *relegendo* rejicit Lactantius, qui religionis etymon sumit à *religando*. Cum Lactantio facit S. Ambrosius libro de Virginitatibus, ubi virgines Deo nuptas quasi religatas ostendit. Hinc enim religionem dictam esse, etymologia re quàm voce verior. Manifestius Lactantio astipulatur Hieronymus in Amos, cap. 9. dictam nimirum esse religionem, quòd quasi in fascem Domini vincti & religati simus. Verùm Augustinus non nihil variat, ad Ciceronis expositionem propius accedens. Nam in libro de Civit. Dei 10. cap. 4. dictam eam quidem putat à relegendo, allusione nominis (ut Vives putat) ad manum ex occasione captâ. Verba ipsius sunt. » Ipse enim sons nostræ beatitudinis, ipse om-

Naturâ deorum secundo ita dixit : „ Non enim philosophi solum , verum
 „ etiam majores nostri superstitionem à Religione separaverunt. Nam qui
 „ totos dies precabantur, & immolabant, ut sui sibi liberi superstites essent,
 „ superstitioni sunt appellati. Qui autem omnia, quæ ad cultum deorum
 „ pertinerent, retractarent, & tanquam relegerent, ii dicti sunt religiosi, ex
 „ religendo, tanquam ex eligendo elegantes, & ex deligendo diligentes,
 „ & intelligendo intelligentes. His enim verbis omnibus inest vis legendi
 „ eadem, quæ in religioso: ita factum est in superstitioso & religioso, alte-
 „ rum vitii nomen, alterum laudis. “ Hæc interpretatio quàm inepta sit, ex
 re ipsâ licet noscere. Nam si in iisdem diis colendis, & superstitio, & reli-
 gio versatur, exigua, vel potius nulla distantia est. Quid enim mihi affe-
 ret causæ, cur precari pro salute filiorum semel, religiosi, & idem de-
 ciens facere, superstitiosi esse hominis arbitretur? Si enim semel facere
 optimum est, quânto magis sæpius? Si horâ primâ; ergò & totâ die. Si
 una hostia placabilis, placabiliores utique hostiæ plurimæ, quia multi-
 plicata obsequia demerentur potius, quàm offendunt. Non enim nobis
 odiosi videntur ii famuli, qui assidui & frequentes ad obsequium fuerint,
 sed magis cari. Cur igitur sit in culpâ, & nomen reprehensibile suscipiat,
 qui aut filios suos magis diligit, aut deos magis honorat, laudetur autem
 qui minùs? Quod argumentum etiam ex contrario valet. Si enim totos
 dies precari & immolare criminis est; ergò & semel. Si superstites filios
 subindè optare vitiosum est, superstitiosus igitur est & ille, qui etiam
 rarò id optaverit. Aut cur vitii nomen, si ex eo tractum, quo nihil hone-
 stius, nihil iustius optari potest? Nam quòd, ait religiosos à relegendo
 appellatos, qui retractent ea diligenter, quæ ad cultum deorum perti-
 neant, cur ergò illi, qui hoc sæpè in die faciant, religiosorum nomen
 amittant; cùm multò utique diligentius ex assiduitate ipsâ relegant ea,
 quibus dii coluntur?

Quid ergò est? Nimirum Religio veri cultus est, superstitio falsi. Et

nis appetitionis est finis. Hunc eligentes,
 vel potius religentes (amiseramus enim negli-
 gentes) hunc ergò religentes, undè & reli-
 gio dicta perhibetur, ad eum dilectione ten-
 dimus, ut perveniendo, quiescamus: idèò
 beati, quia illo fine perfecti. *Beuleius.*

Lin. 1. *Ita dixit.*] Manuscriptorum est; di-
 cit ita, editorum.

Lin. 7. *Verbis.*] Hanc vocem addidi ex
 omnibus MSS. & 5. editis; estquæ apud Ci-
 ceronem. Abest verò à cæteris impressis.

Lin. 11. *Nulla distantia est.*] Non tam in
 formâ, quam in materiâ, Religionis & super-
 stitionis differentia est. Religio consistit in
 vero ac prudenti veri numinis cultu; super-
 stitio verò est spurius ejusdem cultus. Religio
 complectitur veram Christianæ doctrinæ pie-
 tatem, fidem, vitam, leges, ritus & Sacra-

menta. Superstitio est imbecilli atque anilis
 animi, qui aut falso adhæret, aut veritatem
 colit, sed non ut par est.

Lin. 15. *Hostia plurima.*] Sic reposui ex
 multis MSS. & impressis. In 4. Reg. & Brun.
 editisque 7. legitur *plures*.

Lin. 16. *Demerentur.*] Optima quampluri-
 morum MSS. & 9. editorum lectio, quam
 Amanuenses ignari corruperunt in 2. Colbert.
 in Tornesiano ac 1. Clarom. substituentes,
Deum merentur; in 1. Colbert. & 4. excusis
obsequia merentur.

Lin. 18. *Nomen reprehensibile suscipiat.*]
 MSS. 11. rec. & 6. edit. *accipiat*.

Lin. 19. *Deos magis honorat.*] Ex MSS. ve-
 terioribus 1. Bonon. 1. Reg. aliisque sex &
 editis 4. reposui *magis*, quod melius sanè qua-
 drat, quàm *satis*, quod est in cæteris.

omnino quid colas interest, non quemadmodum colas, aut quid precere. Sed quia deorum cultores religiosos se putant, cum sint superstitiosi, nec religionem possunt à superstitione discernere, nec significantiam nominum exprimere, diximus nomen Religionis à vinculo pietatis esse deductum, quod hominem sibi Deus religaverit, & pietate constrinxerit; quia servire nos ei ut domino, & obsequi ut patri necesse est. Melius ergo id nomen Lucretius interpretatus est, qui ait, religionum se nodos exsolvere. Superstitiosi autem vocantur, non qui filios suos superstites optant (omnes enim optamus;) sed aut ii, qui superstitem memoriam defunctorum colunt, aut qui parentibus suis superstites, colebant imagines eorum domi tanquam deos penates. Nam qui novos sibi ritus assument, ut deorum vice mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlum receptos putabant, hos superstitiosos vocabant. Eos verò, qui publicos & antiquos deos colerent, religiosos nominabant. Unde Virgilius:

Vana superstitio, veterumque ignara deorum.

Sed cum veteres quoque deos inveniamus eodem modo consecratos esse post obitum; superstitiosi ergo qui multos ac falsos deos colunt. Nos autem religiosi, qui uni & vero Deo supplicamus.

Lin. 1. *Non quemadmodum colas.*] Quod minus bene à Lactantio dictum est, quâ de re vide S. Augustinum lib. 4. de Civ. Dei c. 30. Religiosum à Superstitioso optime discernitur. Superstitiosus pertimescit Deum ut hostem, at Religiosus Deum veneratur ut parentem. Vide pag. 349. notam ad lineam 11.

Ibidem. *Quid precere.*] MSS. 6. rec. totidemque editi, *preceris.*

Lin. 6. *Melius ergo.*] MSS. 9. rec. & edit. 7. *Eo melius ergo.*

Lin. 7. *Lucretius.*] Hæc Lucretii verba ex libro 1. de Rerum Natur. jam recitata fuerunt supra libro 1. cap. 16. pag. 71.

Ibidem. *Qui ait.*] Manuscriptorum est, & 4. edit. In 11. vulgatis est *quia ait*; malè.

Lin. 10. *Colebant imagines.*] Nonnulli MSS. & edd. *celebrant*, quod nihil hic loci signi-

ficare potest.

Lin. 12. *Ut deorum vice.*] Ità quamplurimi & antiquissimi MSS. & 8. excusi. In 9. scriptis & 11. editis est, *in deorum vicem*; 3. rec. *vices.*

Lin. 16. *Vana superstitio, &c.*] Sunt verba Evandri ad Æneam, libro Æneidos 8. quo loco Servius aliam quàm Lactantius, sive Cicero, hujus vocis rationem affert. » Superstitio, inquit, est timor superfluus & delirus, » aut ab aniculis dicta, quæ multis superstites » per ætatem delirant, & stultæ sunt: aut secun- » dùm Lucretium superstitio est superstantium » rerum, id est cœlestium & divinarum, quæ » super nos stant, inanis & superfluus timor. » Hæc ille. Lex erat: *Separatim nemo habessit deos, neve novos, sive advenas, nisi publicè adscitos, privatim colunt.*

C A P U T XXIX.

De Religione Christiana, & de Jesu cum patre conjunctione.

FORTASSE quærat aliquis, quomodo, cum Deum nos unum colere dicamus, duos tamen esse asseveremus, Deum patrem, & Deum fi-

Lin. 1. *Fortassè.*] Caput istud videtur scri- / contra Arrianam hæresim.
ptum, vel contra Paulum Samosatensem, vel

Ibidem. *Quærat.*] Heuman. legit *queret.*

filium: quæ asseveratio plerisque in maximum impegit errorem. Quibus cum probabilia videantur esse, quæ dicimus, in hoc uno labare nos arbitrantur, quod & alterum, & mortalem Deum fateamur. De mortalitate jam diximus: nunc de unitate doceamus. Cum dicimus Deum patrem, & Deum filium, non diversum dicimus, nec utrumque secernimus; quia nec pater sine filio esse potest, nec filius à patre secerni, si quidem nec pater sine filio nuncupari, nec filius potest sine patre generari. Cum igitur & pater filium faciat, & filius patrem, una utrique mens, unus spiritus, una substantia est: sed ille quasi exuberans fons est, hic tanquam defluens ex eo rivus; ille tanquam sol, hic quasi radius à sole porrectus. Qui quoniam summo patri & fidelis, & carus est, non separatur: sicut nec rivus à fonte, nec radius à sole; quia & aqua fontis in rivo est, & solis lumen in radio: æquè nec vox ab ore sejungi, nec virtus, aut manus à corpore divelli potest. Cum igitur à Prophetis idem manus Dei, & virtus, & sermo dicatur, utique nulla discretio est; quia & lingua sermonis ministra, & manus in quâ est virtus, individuae sunt corporis portiones.

Propiore uti exemplo libet. Cum quis habet filium, quem unicè diligit, qui tamen sit in domo, & in manu patris, licet ei nomen domini potestatemque concedat, civili tamen jure & domus una, & unus dominus nominatur. Sic hic mundus una Dei domus est; & filius, ac pater, qui unanimes incolunt mundum, Deus unus, quia & unus est tanquam duo, & duo tanquam unus. Neque id mirum, cum & filius sit in patre, quia pater diligit filium, & pater in filio, quia voluntati patris fideliter paret, nec unquam, faciat aut fecerit, nisi quod pater aut voluit, aut iussit. Denique unum Deum esse tam patrem, quàm filium, Esaias in illo exemplo, quod superius posuimus, ostendit, cum diceret: „Adorabunt te, & in te precabuntur, quoniam in te Deus est; & non est alius Deus, præter te.“ Sed & alio loco similiter ait: „Sic dicit Deus rex Israël; & qui eruit eum Deus æternus: Ego primus, & ego novissimus; & præter me

Lin. 1. *Impegit.*] Ità MSS. & editi. MSS. Cauc. 3. Reg. & edit. octo, *impingit.*

Lin. 2. *Labare nos.*] Sic quamplurimi MSS. & 16. excusi. Id est, vacillare, seu potius errare. Scripti 6. rec. & 2. vet. edit. Rom. *laborare*; MSS. 7. rec. *labore*; Regio-Put. à primâ manu, 1. Bonon. & Tax. *labere nos.*

Lin. 6. *Nec pater sine filio esse potest, nec filius à patre secerni.*] Ità MSS. Regio-Put. Cauc. Jun. 5. Colb. Pal. 1. Lips. Em. Cant. 1. Sorbon. 2. Clarom. Brun. & 14. vet. edit. In quibusdam editis deest *esse*. At in 1. Bon. antiq. 3. Reg. 1. Lips. 1. Colb. & ed. If. *nec pater à filio potest, nec filius à patre secerni.* Id contra Arianos dictum fuisse existimo.

Lin. 8. *Pater filium faciat, & filius patrem.*] Relativè scilicet. Ità MSS. 10. Reg. 2. Bon. 6. Colb. 1. Sorbon. Em. Cant. 2. Clarom. 2.

Brun. & alii, cum 13. vet. editis. MS. Cauc. & nonnulli rec. vulgari, & *filius sunt.*

Lin. 9. *Una substantia est.*] Filius una substantia cum Patre; id contra Arium. Quamvis Lactantius videatur Catholicus circa verbi divinitatem, nimis tamen balbutit, quia summum istud mysterium comparationibus naturalibus explicare conatur.

Lin. 13. *Æquè nec.*] Omnium MSS. est; *æquè neque* editorum, quod ingratè sonat.

Lin. 16. *Ministra.*] Perperam sex MSS. rec. & 11. editi recentiores addebant *est*, quod tres vet. edd. Rom. & MSS. quamplurimi respuunt; & mox sequitur *sunt*.

Lin. 27. *Superius.*] Scilicet hujus libri 4. cap. 13. ex capite 44. & 45. Isaïæ.

Lin. 30. *Præter me non est Deus.*] Ità MSS. & quamplures editi. Et rectè quidem; nec

„non est Deus. “Cum duas personas proposuisset, Dei regis, id est, Christi; & Dei patris, qui eum post passionem ab inferis excitavit, sicut ostendisse diximus Oseam prophetam, qui ait; & de manu inferorum eruam eum; tamen ad utramque personam referens, intulit, & præter me non est Deus, cum posset dicere, præter nos: sed fas non erat plurali numero separationem tantæ necessitudinis fieri. Unus enim solus, liber, Deus summus, carens origine, quia ipse est origo rerum; & in eo simul & filius, & omnia continentur. Quapropter cum mens & voluntas alterius in altero sit, vel potius una in utroque, merito unus Deus uterque appellatur, quia quidquid est in patre, ad filium transfuit, & quidquid in filio, à patre descendit. Non potest igitur ille summus, ac singularis Deus nisi per filium coli. Qui solum patrem se colere putat, sicut filium non colit, ita ne patrem quidem. Qui autem filium suscipit, & nomen ejus gerit, is verò cum filio simul & patrem colit, quoniam legatus, & nuntius, & sacerdos summi patris est filius. Hic templi maximi janua est, hic lucis via, hic dux salutis, hic ostium vitæ.

aliter infra Lactantius. In 6. excusis, præter me nemo est Deus.

Lin. 3. Diximus.] Suprà cap. 19.

Lin. 10. Quia quidquid est in patre, &c.] Sic etiam Christus Salvator noster, Johann. x. v. 30. Ego & Pater unum sumus. Atque hinc est quod & alibi dicat, nempe apud eundem Johannem cap. 3. v. 35. Pater diligit Filium, & omnia dedit in manu ejus.

Lin. 13. Ne patrem quidem.] Subauditur verbum colit, quod immediatè præcessit. 1. Reg. rec. & 6. impressi, nec. In 7. scriptis rec. & 4. vulgatis est, nec patrem quidem colit. In 8. manu exaratis & 3. vet. edd. Rom. ne patrem quidem colit.

Lin. 14. Is verò cum Filio simul.] MSS. 7. rec. & totidem editi, is verò. At cæteri MSS. & tres vulgati habent, is verò.

C A P U T XXX.

De Hæresibus & Superstitionibus vitandis; & quæ sit sola & vera Ecclesia Catholica.

SED quoniam multæ hæreses extiterunt, & instinctibus dæmonum populus Dei scissus est: determinanda est nobis veritas breviter, & in suo proprio domicilio collocanda; ut si quis aquam vitæ cupiet haurire, non ad detritos lacus deferatur, qui non habent venam, sed uberrimum Dei noverit fontem, quo irrigatus perenni luce potiatur. Ante omnia scire nos convenit, & ipsum, & legatos ejus prædixisse, quòd plurimæ sectæ & hæreses haberent existere, quæ concordiam sancti corporis rumperent,

Lin. 5. Luce.] Ità omnes MSS. & editi codices. Isaac legendum esse censebat, latice.

Lin. 7. Et hæreses haberent existere.] Sic ferunt MSS. & impressi, præter Goth. cui deest, & hæreses; Cauc. quòd plurima secta existerent. Pro haberent edit. Ald. deberent; & ita legendum esse existimabat Gallæus.

Quin immò hæreses haberent existere, vera lectio est. Sic enim loqui amat Lactantius ejusdem libri 4. cap. 12. circa medium, carne indui haberet in terrâ; lib. 7. cap. 6. antè finem, habent dicere. Et apud Ciceronem habeo polliceri, lib. 1. epist. 5. ad Lentulum; & habeo scribere, lib. 2. epist. 22. ad Attic. Quod oporteat

imperent; ac monuisse ut summâ prudentiâ caveremus, ne quando in laqueos & fraudes illius adversarii nostri, cum quo nos Deus iudari voluit, incideremus. Tum dedisse certa mandata, quæ in perpetuum custodire deberemus: quorum plerique immemores, deserto itinere cœlesti, vias sibi devias per anfractus & præcipitia condiderunt; per quas partem plebis incautam & simplicem, ad tenebras mortemque deducerent: quod quatenus acciderit, exponam. Fuerunt quidam nostrorum vel minus stabilitâ fide, vel minus docti, vel minus cauti, qui discidium facerent unitatis, & ecclesiam dissiparent. Sed ii, quorum fides fuit lubrica, cum Deum nosse se & colere simularent, augendis opibus & honori studentes, affectabant maximum sacerdotium; & à potioribus victi, secedere cum suffragatoribus suis maluerunt, quàm eos ferre præpositos, quibus concupierant ipsi antè præponi.

Quidam verò non satis cœlestibus litteris eruditi, cum veritatis accusatoribus respondere non possent, objicientibus vel impossibile, vel incongruens esse, ut Deus in uterum mulieris includeretur, nec cœlestem illam majestatem ad tantam infirmitatem potuisse deduci, ut hominibus contemptui, derisui, contumeliæ & ludibrio esset, postremò etiam cruciamenta perferret, atque execrabili patibulo figeretur: quæ omnia cum neque ingenio, neque doctrinâ defendere ac refutare possent, (nec enim vim rationemque penitus pervidebant,) depravati sunt ab itinere recto, & cœlestes litteras corruerunt, ut novam sibi doctrinam sine ullâ radice ac stabilitate componerent. Nonnulli autem falsorum prophetarum vaticinio illecti, de quibus, & veri prophetæ, & ipse prædixerat, exciderunt à doctrinâ Dei, & traditionem veram reliquerunt. Sed illi omnes dæmoniacis fraudibus irretiti, quas prospicere & cavere debuerant, divinum nomen & cultum per imprudentiam perdiderunt. Cum enim Phryges, aut Novatiani, aut Valentiniani, aut Marcionitæ,

oporteat hæreses esse, hæc ait Paulus 1. ad Corinth. cap. 11. 19. Oportet hæreses esse in vobis, ut qui probati sunt, manifesti fiant inter vos. Vide & 11. Petri cap. 2. 1.

Lin. 8. *Stabilitâ fide.*] MSS. 1. Lips. & Goth. *stabiliti fide*; Brun. *stabiles fide*.

Lin. 9. *Discidium.*] Ità veteres editiones.

Lin. 12. *Quàm eos ferre præpositos.*] Pro *quàm*, est *nec* in MS. Bononiensi perantiquo; pro *ferre*, est *facere* in 5. vet. excusis. Hæc ad Novatianum spectare videntur.

Lin. 16. *Deus in uterum mulieris includetur.*] Ità MSS. Regio-Put. 3. Colbert. Em. Cant. 1. Lips. & 3. vet. editiones Romanæ ac Cellar. Walch. rectius & aptius, quàm *Deus in uterum se mulieris includeret*, quod est 7. scriptorum & 13. impressorum. In 1. Reg. antiquiss. *inclusit*, non male, ob id quod sequitur, *potuisse deduci*.

Lin. 24. *Propheta, & ipse prædixerat.*] MSS. 5. rec. & edit. Rom. 1470. *prædixerant*. At tali locutione verbi singulariter expressi utitur passim in scriptis suis Lactantius.

Lin. 28. *Phryges.*] Sunt Cataphryges, de quibus Eusebius Hist. Eccl. lib. 5. c. 3. 14. & seqq. His nomen provincia Phrygia dedit, quia ibi extiterunt, ibique vixerunt. Eorum auctores fuerunt Montanus tanquàm Paracletus, & duæ prophetissæ ipsius insanæ, Priscilla & Maximilla. Utrumque Testamentum tenebant, Epiphanio teste, sentiebantque nos debere *ἡραπομάρτυρα*, id est dona prophetiæ, suscipere. Fuerunt juxta Epiphanium Antonini Pii anno 9. hoc est æræ Christianæ 148. juxta Eusebiuin autem anno 11. Antonini Veri, hoc est Christi 174. Vide & Nicephor. 1. 4. cap. 23. & Augustin. lib. de Hæres. n. 26.

Ibidem. *Novatiani.*] Qui se Catharos, quasi

aut Anthropiani, (aut Ariani,) seu quilibet alii nominantur, Christiani esse desierunt, qui Christi nomine amisso, humana & externa vocabula induerunt. Sola igitur Catholica Ecclesia est, quæ verum cultum retinet.

Hic est fons veritatis, hoc domicilium fidei, hoc templum Dei; quod si quis non intraverit, vel à quo si quis exiverit, à spe vitæ ac salutis æternæ alienus est. Neminem sibi oportet pertinaci concertatione blandiri. Agitur enim de vitâ & salute: cui nisi cautè ac diligenter consultatur, amissa & extincta erit. Sed tamen quia singuli quique coetus hæ-

puros, & immunes à peccatis, superbissime atque odiosissime nominabant, cum, teste Hieronymo, omnium fuerint pollutissimi. Secundas nuptias non admittebant; poenitentiam peccantibus post baptismum denegabant, ad se venientes ex Catholica Ecclesiâ rebaptizabant, Novatorum sectantes hæreticum, vel etiam Novatianum Romanæ Ecclesiæ presbyterum schismaticum, Cornelii Papæ competitorum. S. Cyprian. epist. 8. lib. 2. Epiphani. hæres. 50. August. hæres. 38. Raban. Institut. Cleric. lib. 2. cap. 58.

Pag. 353. lin. 28. *Valentiniani.*] A Valentinio, qui vivebat sub Antonino Pio, anno 146. Triginta aonas, seu secula, extitisse asserabant, quorum principium esset profundum; à quo profundo, id est à Patre, Christum missum dicebant spirituale, vel cœleste corpus attulisse, nihilque assumpsisse de virgine Mariâ; sed per, illam tanquam per rimam aut per fistulam, sine ullâ de illâ assumptâ carne transisse. Negabant etiam resurrectionem carnis. *Gnosticos*, quasi summâ scientiâ præditos, vel illuminatos seipsos appellabant. *Augustinus hæres. 11.* Contra illos potissimum Irenæus & Tertullianus scripserunt.

Ibidem. *Marcionita.*] Marcion Ponticus Cerdonis secutus est dogma de duobus principiis. Vide Irenæum lib. 1. cap. 26. Tertullianum & Epiphanium. Vixit Marcion Antonini Pii temporibus.

Lin. 1. *Anthropiani.*] Iſæus eos intelligit, qui Jesum Christum *Ψιδόν* (id est purum) dumtaxat hominem fuisse pronuntiabant, ut Ebion & Cerinthus: ii tamen hoc nomine cenferi possunt, qui Deum corporeum finxere, ut Badiani & Antropomorphitæ, qui Deum sibi fingeant cogitatione carnalem in similitudinem imaginis corruptibilis hominis. De quibus vide Alphonsum à Castro fol. 145. edit. Antverp. *Spark.*

Ibidem. *Aut Ariani.*] Hac verba repudiat

Iſæus tanquam à quodam posteriore addita, quia (inquit) eum Lactantius scriberet, nondum notum fuerit Ariarum nomen. Sed si absint à MSS. antiquissimis 1. Bonon. 2. Reg. & Cauc. ab alio item Regio rec. Marm. & 1. Clarom. ac tribus editis, reperiuntur in 40. & amplius MSS. ac 14. vulgatis: quare ea reliquimus in textu. Innotuisse illam Ariarum hæresim circa annum 315. dicit Iſæus, & Lactantium ad scribendum fuisse extimulatum anno 302. Verum Cardinalis Baronius, Betuleius, Baluzius, aliique aliter sentiunt, & nostram lectionem tot MSS. ac veteribus editis confirmatam probant ac defendunt. Iſæi assertio hoc nititur fundamento, quod nempe Lactantius scripserit anno 302. suos Divinarum Institutionum libros. At Lactantium eos scripsisse, vel dedicasse anno 316. vel circiter, Betuleius alique contendunt; Tillemontius vero non ante annum 321. ob rationes à se allatas. *Histor. Eccles. tom. 6. p. 208.* quem adire non pigeat. In Oriente septem Divin. Institutionum libros primò prodidisse nonnulli volunt; secundò circa annum 321. aut serius in Occidente; & scriptos antea, à Lactantio recognitos & interpolatos, ac Constantino Magno dedicatos *post tempus quo furebat odiosa crudelitas.* Vide lib. 5. cap. 2. Scribo autem *Ariani* cum simplici r, ut solent Græci, siquidem Græcus erat *Arius*; & quomodo ejus scriberetur nomen, Græcis fuit magis notum, quam Latinis. Et sic scriptum reperio in MSS. 4. Reg. 1. Sorbon. 1. Colb. Gat. 1. Clar. Em. Cant. & in edit. Cellar. Lin. 5. *Hoc domicilium fidei.*] Editi habent, *Hoc est, &c.* Sed verbum *est* expunxi, quod eleganter à MSS. abest, neque reperitur in sequenti membro.

Ibidem. *Quò si quis non intraverit.*] Ità omnes MSS. & editi, præter 1. Bonon. antiq. & edit. Gymnic. Soubiron. 2. Paris. Torn. quibus est *quod.*

reticorum se potissimum Christianos, & suam esse Catholicam Ecclesiam putant; sciendum est illam esse veram, in quâ est confessio & pœnitentia, quæ peccata & vulnera, quibus subiecta est imbecillitas carnis, salubriter curat. Hæc interim paucis admonendi gratiâ retuli, ne quis errorem fugere cupiens, majori implicetur errore, dum penetrale veritatis ignorat. Postea plenius & uberius contra omnes mendaciorum sectas proprio separatoque opere pugnabimus. Sequitur, ut, quoniam satis de Religione verâ & Sapientiâ locuti sumus, in proximo libro de Justitiâ differamus.

Lin. 2. *In quâ est confessio & pœnitentia, quæ peccata... salubriter curat.*] Diriguntur hæc spicula contra Novatianum, & ejus sectatores, qui in peccatum lapsos ad pœnitentiam non recipiebant, remissionem peccatorum in Ecclesiâ non reperiri, eique claves aperiendi atque solvendi à Christo datas fuisse negantes: quâ de re vide Pacian. epist. 1. ad Sympronianum, S. Augustinum de Agone Christi. cap. 31. *Isaus.*

Lin. 6. *Et uberius.*] Sic emendavimus ex

MSS. 2. Reg. 900. annor. ex altero Reg. 400. annor. optimæ notæ, duobus Brun. 1. Lips. & Ultr. In aliis MSS. & editis, præter Lipsiensem, corruptè legitur *verius*. Quis enim putet tam absurdum fuisse Lactantium, ut in eis, quæ antè proposuit, se non satis verè scripserit affirmet, in alio scripto verius acturus? Cæterum istud *separatum propriumque opus* contra hæreses, seu (ut ait Lactantius) *contra omnes mendaciorum sectas*, si extitit unquam, ad nostram usque ætatem non pervenit.

A N A L Y S I S

LIBRI QUINTI,

D E J U S T I T I A.

PARTES hujus libri duæ sunt. Prima reddit causas cur hunc scribendi laborem suscepit, *cap. 1. 2. 3. 4.* Altera doctrinam de Justitiâ legali persequitur, inde usque ad finem.

CAUSAS præsentis scriptionis tum finales, tum impulsivas recitat, præmissâ petitione, ut prius legant sua, quàm judicent Gentiles. Finales has affert: ut revocet errantes ab itinere devio; ut confirmet titubantes in fide; ut delectet conscientiam veritatis professione, *cap. 1.*

Impulsivas duas memorat: unam, quod hætenus nemo eleganter de Christianâ Religione scripserit, non Minucius Felix, non Tertullianus, qui minùs comptus & multum obscurus fuerit in eloquendo; Cyprianus autem eleganter quidem, sed mysticè locutus sit: Alteram, quod hæc ipsa doctorum penuria provocarit quosdam, ut auderent scribere contra ignotam sibi veritatem. Inter alios enim, Philosophum quemdam calamum strinxisse adversus Christianos; quemdam item è numero judicum duos libellos composuisse, quibus falsitatem Scripturæ arguere conatus sit, tanquàm sibi esset tota contraria, Christum etiam Magum & Apollonio inferiorem dixerit; quæ omnia *cap. 3.* diluit Autor.

SECUNDA parte hæc ordine pertractat:

Ideo aureum seculum sub Saturno fuisse, quia unum Deum tum coluerint mortales, *cap. 5.*

Sub Jove autem mutatum esse seculum aureum, quia Religionem veram deferuerint, *cap. 6.*

Sed nunc per nuncium Dei (Christum) speciem illius aurei temporis rediisse, justitiam

tiamque, hoc est, Dei unici piam & religiosam culturam reductam, *cap. 7.*

Justitiam hanc ideo non omnibus datam, quia virtus cerni non possit, nisi habeat vitia contraria; nec sit perfecta, nisi exerceatur in adversis: deinde quia nihil fuisset pietas, si natura pares omnibus affectus dedisset. Et quia malum non sustulit Deus, ideo aureum seculum non dici nunc, quamvis hominibus sit missa justitia, *cap. 7.*

Ideo homines malos esse & injustos, quia dii colantur; & ideo mala omnia rebus humanis quotidie ingravescere, quod Deus hujus mundi effector derelictus sit: qui si ab omnibus coleretur, verè tum aureum seculum futurum esset, *cap. 8.*

Justitiam, quam veram putant, licet veniat, nullum locum apud Paganos habituram, ut qui justitiæ sectatores interficiant, vel veritatis odio, vel quod erubescunt coram justis esse nequam; crudeliter occisorum corporibus illudant, ac retorqueant in homines justos convitia sibi congruentia. Quorum nihil cum populo Christianos objici possit, vel ex eo intelligere illos posse, se impios, Christianos esse pios, *cap. 9.*

Ipsam impietatem Gentilibus videri pietatem; quemadmodum Virgilius Æneam pium dixerit, qui non tantum non repugnantes, sed etiam precantes interemerat: itaque pro merito impietatis suæ gravioribus malis sæpè eos vexari, quorum causam fortunæ adscribant, *cap. 10.*

Præterea non posse deorum cultores esse bonos & justos, qui colant cruentum Martem, expulsorem patris sui Jovem, *Σεπτερον* Saturnum, adulteram deam, furem Mercurium, *cap. 10.*

Hinc tantam illorum rabiem, tantam immanitatem esse, ut præcipientes ad occidendum existant, ut gravia tormentorum genera excogitent, ut jura denique impia contra pios condant, *cap. 11.*

Porro injustos esse Gentiles, & malitiâ ac furore planè occæcatos, vel indè patere, quod cum Christianos necessariò, vel sapientes judicent, vel stultos, tamen non vel sapientes imitentur, vel stultis parcant, *cap. 12.* Deinde quod non videant à Christianis stare sapientiam: quorum per totum orbem idem est Dei cultus, eadem ubique patientia, idem mortis contemptus: quorum numerus in ipsâ persecutione augetur: quique laudatam à Philosophis constantiam tenent. Postremò, quod evertisse se funditis Religionem opinentur, si homines inquinaverint, perindè ac lapsis aditus ad Deum interclusus sit, si respiciant, *cap. 13. & 14.*

Philosophos ipsos Justitiam nec invenire, nec defendere potuisse, quia principes Justitiæ partes Pietatem & Æquitatem ignorarint, *cap. 15.* Apud solos Christianos veram æqualitatem & fraternitatem conspici, *cap. 16.*

Non frustra tamen falli, qui Christianos sapientes stultos putent. Justitiam enim suapte naturâ speciem quandam stultitiæ habere: id quod Carneades apud Ciceronem doceat, qui Justitiam cum in duas partes divisisset, alteram civilem, alteram naturalem, illam civilem sapientiam quidem esse, justitiam non esse, hanc naturalem justitiam quidem esse, sed non sapientiam docuit. Itaque justum stultum esse, si aut naufrago tabulam, aut faucio equum non ademerit, ut ipse animam suam liberet, *cap. 17.*

Re autem verâ justitiam nullum cum stultitiâ fœdus habere. Casum à Carneade propositum homini justo nunquam evenire. Neque enim navigare justum, aut quid petere ex alienâ terrâ, cui sua sufficiunt, neque belligerare pacificum: atque ut eveniat ei hujusmodi casus, tantam esse vim justitiæ, ut cum oculos in cœlum sustulerit, à Deo mereatur omnia, à quo inter ipsa bellorum & tempestatum discrimina liberetur. Atque ut non liberetur, moriturum potius ipsum, quam occisurum. Rationem quoque docere non posse, eundem justum esse & stultum, eundem sapientem & injustum: cum stultus quid sit bonum & justum nesciat, justus ab omni peccato se abstineat. Idem ex definitione stultitiæ clarum esse. Cum enim stultitia sit in factis dictisque per ignorationem recti bonique erratio, stultum non esse, qui ne sibi quidem parcat, dum ne noceat alteri, *cap. 18.*

Causam, cur justii stulti videantur, esse, quod Pagani immortalitatem animæ nesciant; item, quantum nefas sit adorare aliud, quam Deum verum. Causam autem, cur Deus justitiam sub personâ stultitiæ celatam velit esse; ut mysterium veritatis ac religionis suæ sit arcanum; ut sapientiam mundi vanitatis damnet; ut propositâ denique difficultate

tatē, angustissimus trames ad immortalitatis præmium sublimē perducatur, *cap. 19.*

Inexpiabile itaque facinus admittere persecutores Ecclesiæ, tum quòd seipso jugulēt perditissimis dæmonibus serviendo, tum quòd nec ab aliis Deum coli patiantur.

Falsò quoque animarum interfectores prætere, se Christianis consulere, se ad bonam mentem illos velle revocare. Neque enim vi & tormentis, sed ratione & hortamentis agere eos debere. Nam

Religionem cogi non posse.

Christianos paratos esse audire.

Eisdem docere, probare, ostendere sua dogmata.

Defendendam esse Religionem non occidendo, sed moriendo; non sævitiâ, sed patientiâ; non scelere, sed fide.

Defendendam esse Religionem, sed veram: non eam, in quâ nihil aliud videatur, quàm ritus ad solos digitos pertinens, qualis sit Paganorum; in quâ loco puri pectoris, inepta libatio exigitur; ad quam sine delectu sceleratissimi quique veniunt; & ubi se piè sacrificasse quisque opinatur, si cutem laverit, *cap. 20.*

Paganos ipsos deos suos destruere, cogendo invitos ad sacrificium; diffidere enim eos potestati deorum suorum.

Postremò nec diis, quibus coacti Christiani sacrificant, nec ipsis, quos cogunt, præstare illos aliquid. Non iis quos cogunt, quia non sit beneficium, quod ingeritur recusanti: Non diis, quia non est sacrificium, quod exprimitur invito.

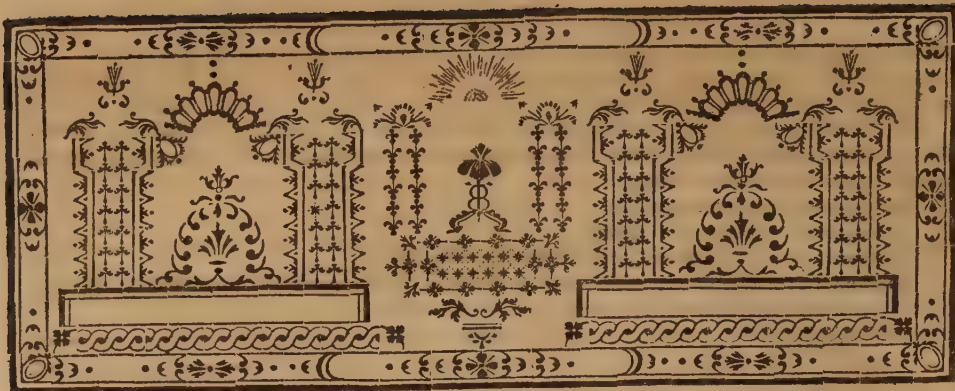
Nullius momenti esse exceptionem, quòd dicant, puniendos esse qui destruunt religiones: cùm Ægyptii, qui turpissimas bestiarum figuras colunt: cùm Philosophi quidam, qui omnino nullos deos esse aiunt: cùm Epicurei, qui providentiam tollunt, verè religionem tollant, & tamen ferantur, imò etiam honorentur, *cap. 21.*

Undè pateat, non idèò Paganos adversùs Christianos insanire, quia deos hi non colant, sed quia veritas penès eos sit; adeòque nescire Paganos, quid patiantur, & à spiritibus contaminatis actos cæco & irrationabili furore perferri, *cap. 22.*

Atque hæc quidem Deum permittere: ut patientiam suorum probet: ut eos caducis ac mortalibus bonis corrumpi non sinat: ut delinquentes plagis ac verberibus emendet: ut Dei populus augeatur, crudelitate impiorum & fidelium constantiâ ob hominum oculos positâ. Non tamen persecutores impunè laturos: sed graves Deo pœnas duros, quòd indignationis adversùs Christianos fuerunt ministri, *cap. 23. & 24.*

Scultetus.





LUCII CÆCILII
FIRMIANI
LACTANTII
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER QUINTUS.
D E
JUSTITIA.

CAPUT PRIMUM.

*De non damnandis reis, inauditâ causâ; undè Litteras Sacras
contempserint Philosophi; de primis assertoribus Religionis
Christianæ.*



ON est apud me dubium, (Constantine Imperator Maxi-
me) quîn hoc opus nostrum, quo singularis ille rerum con-
ditor & hujus immensi rector asseritur, si quis attigerit
ex istis ineptè religiosi (ut sunt nimîâ superstitione im-
patientes,) insectetur etiam maledictis, & vix lecto fortassè
principio, affligat, projiciat, execretur; seque inexpia-
bili scelere contaminari atque astringi putet, si hæc aut legat patien-

Lin. 1. *Constantine Imperator maxime.*] Tria
hæc verba absunt à MSS. 1. Bonon. antiq.
1. Reg. Pal. 1. Lips. & edit. If. extant autem
in cæteris tum scriptis, tum editis. Hoc pri-

mum caput est veluti præfatio totius libri;
in quo queritur de Christiani nominis perse-
cutoribus, quòd indictâ causâ supplicium de
innoxiiis Christianis sumere pergant. Idem

ter, aut audiat. Ab hoc tamen, si fieri potest, humanitatis jure postulamus, ut non prius damnet, quam universa cognoverit. Nam si sacrilegis, & proditoribus, & veneficis potestas defendendi sui datur, nec prædamnari quemquam incognita causâ licet: non injustè petere videmur, ut si quis erit ille qui inciderit in hæc, si leget, perlegat, si audiet, sententiam differat in extremum. Sed novi hominum pertinaciam: nunquam impetrabimus. Timent enim ne à nobis revicti, manus dare aliquando, clamante ipsâ veritate cogantur. Obstrepunt igitur, & intercedunt ne audiant; & oculos suos opprimunt, ne lumen videant, quod offerimus. Quo planè ipsi diffidentiam suæ perditæ rationis ostendunt, cum neque cognoscere, neque congregari audent, quia sciunt se faciliè superari. Et idcirco disceptatione sublata,

Pellitur è medio sapientia, vi geritur res,

ut ait Ennius; & quia student damnare tanquam nocentes, quos utique sciunt innocentes, constare de ipsâ innocentia nolunt. Quasi verò major iniquitas sit, probatam innocentiam damnassee, quam inauditam. Sed, ut dixi, verentur, ne si audierint, damnare non possint.

Et idè cultores Dei summi, hoc est justos homines torquent, interficiunt, exterminant; nec causas odiorum reddere ipsi possunt, qui tam vehementer oderunt: quia ipsi errant, irascuntur iis qui veram viam sequuntur, & cum corrigere se possint, errores suos insuper crudelibus factis coacervant, innocentium cruore maculantur, & dicatas Deo men-

prorsus est argumentum cum Apologetico Tertulliani.

Pag. 358. lin. 3. *Immensi rector.*] 1. Colb. à secundâ manu, & 6. edit. ferunt, *immensi operis rector.* 1. Colbert. rec. & 1. Brun. *universi rector.* Lactant. lib. 2. cap. 5. *universi artifex;* & cap. 17. *rector universi.*

Lin. 1. *Humanitatis jure.*] Id est, jure gentium, aut etiam naturæ.

Lin. 2. *Cognoverit.*] Nam si Christianum esse tunc causa capitalis erat, jure gentium requirebatur plenissima causæ cognitio, ut Juriconsulti tradunt.

Ibidem. *Nam si sacrilegis, &c.*] Aristides alterâ in Platonem orat. laudat illud, *παρανομίαν, ἀνελευσίαν*. Lex fuit Lycurgi *πείρα ἀνελευσίαν*, ut eam vocat Sext. Empiric. 3. quæ de indemnatis supplicium sumi vetabat, ait Val. Max. VII, cap. 3. 12. Vide etiam Ambros. epistol. 28. Salvian. lib. 8. Augustin. epist. 50. & 372. Grotius, Tacitus 2. Annal. *Nec enim prohibendus reus, quominus cuncta proferat, quibus innocentia ejus sublevari possit.* In Senecæ Apolog. *Dic mihi, &c. quare quemquam ex his quos quasque occidisti, antequam de causâ cognosceres, antequam audires damnavisti.*

Lin. 7. *Manus dare aliquando.*] Id est vic-

tos se agnoscere: vide suprà pag. 264. notâ ad lin. 15. Quibusdam manus dare idem est ac consentire; sic Virgilius lib. XI. *Æneid.* Servius, *manus dedisset*, consensisset. In Clementis recognit. lib. 2. Rufino interprete. Seneca Nat. quæst. lib. 2. cap. 38. *Putas me tibi manus dare & fateri, hoc quoque fato esse comprehensum:* & Lucræti libro 2.

— *Si tibi vera videntur,*

Dede manus.

Elmenhorst.

Lin. 8. *Intercedunt.*] MSS. 3. Reg. rec. 4. Colbert. Brun. & edit. Paris. 1525. atque Graph. *intercidunt.*

Lin. 9. *Et oculos suos opprimunt.*] Minutius, *ignorare ingerentem se oculis claritatem celestem vocat.* Vide Paulum 2. Cor. 4. v. 4.

Lin. 10. *Quo planè ipsi diffidentiam, &c.*] MSS. 2. Reg. rec. & 1. Lipf. *Quod.* In 1. Reg. & 3. Lipf. est *diffidentia.*

Lin. 11. *Audent.*] Heuman. legit *audeant.*

Lin. 13. *Medio.*] Hic versus ex Ennio lib. 8. Annal. De quo vide A. Gellium lib. 10. cap. 9. vide etiam Ciceronem in Orat. pro Murenâ num. 30.

Lin. 22. *Coacervant.*] Sic legunt MSS. & impressi. In Bonon. legitur *coacerbant*, pro *coacervant*, *b*, pro *y* posito. Hoc codice anti-

tes evisceratis corporibus extorquent. Cum talibus nunc congregi & disputare contendimus, hos ad veritatem ab ineptâ persuasione traducere, qui sanguinem facilius hauserint, quàm verba iustorum. Quid igitur? Operamne perdemus? Minimè. Nam si lucrari hos à morte, ad quam concitatissimè tendunt, non potuerimus; si ab illo itinere devio ad vitam lucemque revocare, quoniam ipsi salutis suæ repugnant: nostros tamen confirmabimus, quorum non est stabilis, ac solidis radicibus fundata & fixa sententia. Nutant enim plurimi, ac maximè qui litterarum aliquid attigerunt. Nam & in hoc philosophi, & oratores, & poëtæ perniciosi sunt, quòd incautos animos faciliè irretire possunt suavitatis sermonis, & carminum dulci modulatione currentium. Mella sunt hæc venenum tegentia. Ob eamque causam volui sapientiam cum Religione conjungere, ne quid studiosis inanis illa doctrina possit officere; ut jam scientia litterarum non modò nihil noceat Religioni atque iustitiæ, sed etiam proficit quamplurimum, si is, qui eas didicerit, sit in virtutibus instructior, & in veritate sapientior.

Præterea, etiam si nulli alii, nobis certè proderit: delectabit se conscientia, gaudebitque mens in veritatis se luce versari; quod est animæ pabulum, incredibili quâdam jucunditate perfusum. Verum non est desperandum. Fortassè

Non canimus surdis.

Nec enim in tam malo statu res est, ut desint sanæ mentes, quibus & veritas placeat, & monstratum sibi rectum iter & videant, & sequantur. Circumlinatur modò poculum cœlesti melle sapientiæ, ut possint ab imprudentibus

quo fretus Thomasius putat legendum esse *coacerbant*, quasi dicas *aggravant*; quam loquendi formulam valdè Latinam, ac sensum optimum putat idem Thomasius.

Lin. 9. *Attigerunt.*] Sic lego cum editis & MSS. præter 3. rec. & 5. excusos, quibus est *attigerint*.

Ibidem. *Poëta perniciosi sunt.*] Quàm perniciosi fuere Religioni fictionibus suis! Hæc causa fuit, cur Plato eos ex suâ Republicâ expulerit, in *poli.* 1. & in libris de Legibus. Imò Pythagoras Homerum apud inferos torqueri dicebat, idè quòd istas fabulas de Diis invenerit, & poemati suo intexuerit. Monet etiam Arist. lib. 8. *poli.* in puerorum institutione magnam esse adhibendam curam quoad fabularum narrationem. Ritterhusius.

Lin. 11. *Mella sunt hæc venenum tegentia.*] Hæc habentur in decem editis, & in antiquissimo 900. annorum MS. Reg. in 1. al. item Regio, Goth. Marm. nisi quòd in 1. antiq. Reg. est *venena*; in 3. aliis *agentia*. Absunt autem ab uno Bonon. antiq. Cauc. 8. Reg. 6. Colbert. 2. Sorbon. ac 16. aliis, & à 9.

editis. *Mella sunt*, id ab Horatio poemata mellisua dulcedine fluentia. Sic mellitus gladius, & lethale mulsus, proverbium est.

Lin. 15. *Sit in virtutibus instructior.*] Præpositionem *in* addidi ex MSS. 2. Bonon. 5. Reg. quorum duo sunt veterrimi, 6. Colb. Tax. 2. Clarom. & 3. editis.

Lin. 21. *Non canimus, &c.*] Proverbium ex Virg. Eclog. 10.

Lin. 22. *Nec enim in tam malo statu res est.*] In MSS. 2. Bonon. est, *Non enim*. Nonnulli editi cum MSS. 2. Reg. veterrimis, Marm. Goth. habent, *Nec enim plus impuris spiritibus, quàm sancto licet*. Inutile additamentum. In quibusdam est *iniquis*, pro *impuris*. Ità opinatur Thomasius.

Lin. 24. *Circumlinatur.*] Alludit ad Lucret. sententiam 1. 30. qui de nutricibus ait, quòd oras pocula circum contingunt mellis dulci flavoque liquore, ut puerorum ætas improvida iudicaretur, deceptaque non capiatur. Rivetus.

Ibidem. *Cœlesti melle sapientia.*] MSS. 12. rec. & 9. excusi, *cœlestis*.

prudentibus amara remedia sine offensione potari; dum illiciens prima dulcedo acerbiter saporis asperi, sub prætextu suavitatis occultat. Nam hæc in primis causa est, cur apud sapientes, & doctos, & principes hujus sæculi Scriptura sancta fide careat, quod Prophetæ communi ac simplici sermone, ut ad populum, sunt locuti. Contemnuntur itaque ab iis, qui nihil audire, vel legere, nisi expolitum ac disertum volunt; nec quidquam hærere animis eorum potest, nisi quod aures blandiori sono mulcet. Illa verò, quæ sordida videntur, anilia, inepta, vulgaria existimantur. Adeò nihil verum putant, nisi quod auditu suave est; nihil credibile, nisi quod potest incutere voluptatem: nemo rem veritate ponderat, sed ornatu. Non credunt ergò divinis, quia fuco carent: sed ne illis quidem, qui ea interpretantur, quia sunt & ipsi, aut omnino rudes, aut certè parùm docti. Nam ut planè sint eloquentes, perrarò contingit; cujus rei causa in aperto est. Eloquentia enim seculo servit; populo se jactare, & in rebus malis placere gestit: si quidem veritatem sæpiùs expugnare conatur, ut vim suam monstret; opes expetit, honores concupiscit, summum denique gradum dignitatis exposcit. Ergò hæc quasi humilia despicit, arcana tanquàm contraria sibi fugit; quippe quæ publico gaudeat, & multitudinem celebritatemque desideret. Eò fit, ut sapientia & veritas idoneis præconibus indigeat. Et si qui fortè litteratorum se ad eam contulerunt, defensionì ejus non suffecerunt.

Ex iis, qui mihi noti sunt, Minutius Felix non ignobilis inter causidicos loci fuit. Hujus liber, cui Octavio titulus est, declarat, quàm idoneus veritatis assertor esse potuisset, si se totum ad id studium contulisset. Septimius quoque Tertullianus fuit omni genere litterarum peritus: sed in eloquendo parùm facilis, & minùs comptus, & multùm obscurus fuit. Ergò ne hic quidem satis celebritatis invenit. Unus igitur præcipuus, & clarus extitit Cyprianus, quoniam & magnam sibi gloriam ex artis oratoris professione quæsierat, & admodùm multa conscripsit in suo ge-

Lin. 7. *Hærere animis.*] MSS. 6. & 8. im-
pressi *inhabere.*

Ibidem. *Sono mulcet.*] Hæc lectio Manuscriptorum est, *permulcet* editorum. Reg. Put. & ed. Rom. 1474. *mulcent*, mendosè.

Lin. 9. *Adeò.*] MSS. Tornes. Em. & 4. excusi, *Ided.*

Lin. 13. *Planè sint eloquentes.*] MSS. 14. rec. & 6. edit. *plenè.*

Lin. 20. *Veritas idoneis præconibus indigeat.*] MSS. Tornes. & 1. Colbert. rec. *præconis.*

Lin. 22. *Minutius Felix.*] Elegantem ejus Christianæ Religionis apologiam sub titulo *Octavii* habemus. Vixit anno aræ Christianæ 235. quo tempore vivebat & Tertullianus. Jam hujus facta est mentio suprà lib. 1. cap. 11. post medium.

Lin. 25. *Tertullianus.*] Satis notus scriptis editis. Omni genere doctrinæ fuit refer-

tus. Ejus opera græcè ab ipso scripta extant in Regiâ Hispaniarum Scorialensi Bibliothecâ, ut à Rege Catholico Philippo V. didicerat Marchio de Santa Cruz de Marzenado, vir usquequaque, & probitate, & scientiâ ornatus. Mirum est hæc in utrâque linguâ hucusque non fuisse edita. Tertullianum verò tanti faciebat S. Cyprianus, ut nullum prætermitteret diem sine ejus lectione; atque teste S. Hieronymo, solitus erat dicere Sanctus Episcopus, da mihi magistrum, Tertullianum significans. De hoc infrà capite 4. aliquid adhuc dicetur.

Lin. 28. *Quoniam & magnam.*] MSS. 1. Reg. rec. & Brun. *maximam*: pro *quoniam*, legitur *qui* in tribus rec. & 6. editis.

Lin. 29. *Quæsierat.*] Pro *acquisierat*; simplex pro composito passim apud Lactantium. Vide libr. de Mortibus Persecutorum.

nere miranda. Erat enim ingenio facili, copioso, suavi, & (quæ sermone nis maxima est virtus) aperto, ut discernere nequeas, utrumne ornatior in eloquendo, an felicior in explicando, an potentior in persuadendo fuerit. Hic tamen placere ultra verba sacramentum ignorantibus non potest, quoniam mystica sunt, quæ locutus est, & ad id præparata, ut à solis fidelibus audiantur. Denique à doctis hujus seculi, quibus fortè scripta ejus innotuerunt, derideri solet. Audivi ego quemdam hominem sanè disertum, qui eum immutatâ unâ litterâ Coprianum vocaret; quasi qui elegans ingenium, & melioribus rebus aptum, ad aniles fabulas contulisset. Quod si accidit hoc ei, cujus eloquentia non insuavis est, quid tandem putemus eis accidere, quorum sermo jejunosus est & ingratus; qui neque vim persuadendi, neque subtilitatem argumentandi, neque ullam prorsus acerbiteriam ad revincendum habere potuerunt?

Lin. 3. *An felicior.*] Sic MSS. antiquissimi 1. Bon. 2. Reg. 1. al. item Reg. rec. sed bonæ notæ, 1. Colb. Rohan. Ultr. Brun. At recentiores, etiam Sangerman, cum impressis habent *facilior*: utraque lectio bona; mox enim præcessit *ingenio facili*. &c.

Lin. 8. *Coprianum.*] Quasi dicas Stercorarium, aut, si mavis, Scurram, aut fœda & vilia loquentem. MSS. Vict. & 1. Colbert. *Ciprianum*, malè ad Lactantiū mentem; nec meliùs manuscripti rec. 1. Reg. Tornef. & 1. Colb. *Caprianum*. Cavillum est ex allusione *καπρία*, *stercus*. Scurrae copriae dicebantur. Gall. Rhetores, fycophantæ, rabulæ, scurræ, & hujusmodi multitudo eorum, qui magna ac multa promittunt ac minantur, mira que de se prædicant, *καπελόγοι* & *καπρία* vulgò appellari. *Copria*, *οὐ καπρία*, apud Sueton. in Tiberio c. 61. scurræ sunt, qui ridiculi gratiâ vana ac multa de se jactabant, & pollicebantur: undè & verbum *incopriare*, pro circulatorum agere, & fumos vendere, quod & fumare dicebant, ut Græci *καμίζων*. Glossæ Isidori: *scurra*, qui *incopriat*; in aliis glossis: *scurra* qui *umat*. Idem Isid. *circulator*, qui *umat*: sic nugatores, mendaces & vaniloquos, coprias vocabant. Ità *Cyprianum* olim Gentiles quidam Co-

prianum, unâ litterâ mutatâ, appellarunt, quod aniles (ut ipsi volebant) fabulas, & multa mendacia scriptis suis inferuisset. *Salmasius*. Vide etiam Casaubonum ad Suetonium in Tiberio, & Lipsium Electorum libro 2. cap. 17. De S. Cypriano ait Hieronymus, superfluum esse hujus librorum catalogum contexere, cum sole clariora sint ejus opera. Ejus laudes non Latini modò, verum etiam Græci cecinerunt, ut Nazianzenus. De Cypriani eloquentiâ lege Prudentium, S. Augustin. lib. 4. de Doctrinâ Christianâ, & Hieronymum in Epistolâ ad Paulinum.

Lin. 9. *Qui.*] Sic MS. Cantab. & quatuor editi: multi alii, *quod*.

Lin. 10. *Contulisset.*] Post hoc verbum, sequentem hanc orationem in MS. Bon. antiq. invenisse se testatur *Isaus*. Undè apparet, *disertissimo & doctissimo*, viro quantum ad sacrilegos attinet refellendos, non facultatem * *dicendi*, sed consilium defuisse, in eo præcipue, quod *Demetrianum veritatis expertem*; non ratione prudentia mundana, quâ uti in principio debuit, sed autoritate cælestium præceptorum, quorum ille se hostem ferebatur, *astrinxit*. * In MS. est *discendi* suprâ. Hanc orationem non habent nec Rohan. nec Sangerm. nec etiam alii.

C A P U T II.

Quantum à temerariis hominibus impugnata fuit veritas Christiana.

ERGO quia defuerunt apud nos idonei peritique doctores, qui vehementer, qui acriter errores publicos redarguerent, qui causam om-

Lin. 1. *Apud nos.*] Sic reposui ex edit. Tornef. & Soubron, ac MSS. omnibus, præter 1. *nos*.

Reg. rec. in quo, sicut in vulgatis, est *nos*.

nem veritatis ornatè copiosèque defenderent : provocavit quosdam hæc ipsa penuria , ut auderent scribere contra ignotam sibi veritatem. Omitto eos , qui prioribus eam temporibus nequicquàm lacefferunt. Ego cum in Bithyniâ Oratorias litteras accitus docerem , contigissetque ut eodem tempore Dei templum everteretur : duo extiterunt ibidem , qui jacenti atque abjectæ veritati , nescio utrùm superbius , an importunius insultarent ; quorum alter antistitem se philosophiæ profitebatur : verùm ita vitiosus , ut continentiæ magister , non minùs avaritiâ , quàm libidinibus arderet , in vidu tam sumptuosus , ut in scholâ virtutis assertor , parcimoniæ paupertatisque laudator , in palatio pejus cœnaret , quàm domi. Tamen vitia sua capillis & pallio , & (quod maximum est velamentum) divitiis prætegebat ; quas ut augeret , ad amicitias judicum miro ambitu penetrabat , eosque sibi repenti autoritate falsi nominis obligabat ; non modò ut eorum sententias venderet , verùm etiam ut confines suos , quos sedibus agrisque pellebat , à suo repetendo hæc potentiâ retardaret. Hic verò , qui suas disputationes moribus destruebat , vel mores suos disputationi-

Lin. 3. *Lacefferunt.*] Suavius nobis exhibent 2. vet. edit. Rom. & omnes fere MSS. quàm ceteri vulgati & 5. rec. MSS. *lacefferunt.* Hoc ultimum erratum est juxta linguam Latinam.

Lin. 4. *Oratorias litteras, &c.*] Nicomediæ videlicet. Docuit ibi Oratoriam , ut etiam Hieronymus in ejus vitâ retulit , Latinam in Græciâ , fortassis quia tum quoque temporis Romani suam linguam per orbem Romanum propagatam voluerunt : sed fortassis frustrâ ; destituebatur enim auditoribus. Bithynia , Asiæ minoris Provincia , è regione Constantinopoleos , ad Pontum Euxinum. Hanc Populo Romano Rex Nicomedes testamento reliquerat. Natolia hodiè hæc provincia vocatur.

Lin. 5. *Dei templum.*] Hic innuere videtur Lactantius Diocletianam Persecutionem anno 302. quo circiter tempore Nicomediam à Diocletiano Lactantius accitus fuit , ut Oratoriam artem doceret , teste Hieronymo. De hujus templi instauratione agit Lactantius initio libri de Mort. Persecutorum , his verbis : *Prostrigata nuper Ecclesia rursùm exurgit, & majore gloriâ templum Dei, quod ab impiis fuerat eversum, misericordiâ domini fabricatur.*

Lin. 7. *Quorum alter antistitem se philosophiâ profitebatur, &c.*] Mirum , cur nomina suppresserit. Hinc perpende , quàm parum odiosus esset in hostes , quorum nominibus parci. Nec opus est curiosâ inquisitione in re , quam autor noster celatam voluit. *Ex Betul.* Hunc

tamen existimant fuisse Maximum Philosophum , quem Nicomediæ audierat Julianus dictus Apostata. Iste Philosophus Ephesius erat , qui veluti artes magicas exercens interfectus est. Hic ab aliis , non Maximus , sed Porphyrius à Lactantio indigitari creditur. Porphyrius enim , juxta Suidam , ab Aureliani tempore ad Diocletianum usque vixit : at nemo nescit quantâ fureret in Christianos crudelitate. Verùm probat Holstenius in vitæ Porphyrii capite 3. ac ultimo hunc philosophum non fuisse Porphyrium. Idem Bælius in suo Dictionario Historico , verbo *Hierocles.*

Lin. 10. *Vitia sua capillis, &c.*] Mos erat philosophis barbam alere , quam idè sapientem poëta vocavit : Horat. 2. Serm. 3.

— *Tempore quo me*

Solatus jussit sapientem pascere barbam.
Hinc philosophi sæpè barbati magistri dicebantur. Hinc Persius Satyr. 4.

— *Barbatum hac crede magistrum*

Dicere, sorbitio tollit quem dira cicuta.
Barbam alebant eò quòd aliquam sibi majestatem eâ conciliari arbitrarentur. Diogenes rogatus , cur tam magnam nutrebat barbam : Resp. *ut eam videns, inquit, & tangens, virum me esse meminerim.* Undè & homines sanctitatem barbâ affectabant , quemadmodum hic philosophus , de quo Lact. hoc loco. Vide eundem Lact. de Irâ Dei cap. 22.

Lin. 14. *Quos sedibus agrisque pellebat.*] In MSS. 5. rec. & editis 7. est *adibus*, omisâ primâ litterâ , quæ eadem est ultima prioris vocabuli , fortassè per incuriam librarii.

bus arguebat, ipse adversus se gravis censor, & accusator acerrimus; eodem ipso tempore, quo iustus populus nefariè lacerabatur, tres libros evomuit contra Religionem nomenque Christianum: professus ante omnia, philosophi officium esse, erroribus hominum subvenire, atque illos ad veram viam revocare; id est, ad cultus deorum, quorum numine ac maiestate (ut ille dicebat) mundus gubernetur, nec pati homines imperitos quorundam fraudibus illici, ne simplicitas eorum prædæ ac pabulo sit hominibus astutis.

Itaque se suscepisse hoc munus philosophiæ dignum, ut præferret non videntibus lumen sapientiæ, non modò ut susceptis deorum cultibus resanescant, sed etiam ut pertinaci obstinatione deposita, corporis cruciamenta devitent, neu sævas membrorum lacerationes frustra perpeti velint. Ut autem appareret, cuius rei gratiâ opus illud elaborasset, effusus est in principum laudes; quorum pietas & providentia (ut quidem ipse dicebat) cum in cæteris rebus, tum præcipuè in defendendis deorum religionibus claruisset: consultum esse tandem rebus humanis, ut cohibita impiâ & anili superstitione, universi homines legitimis sacris vacarent, ac propitios sibi deos experirentur. Ubi autem religionis ejus, contra quam perorabat, infirmare voluit rationem, ineptus, vanus, ridiculus apparuit; quia gravis ille consultor utilitatis alienæ, non modò quid oppugnaret, sed etiam quid loqueretur nesciebat. Nam si qui nostrorum astuerunt, quamvis temporis gratiâ conticerent, animo tamen derisere, utpote cum viderent hominem profitentem se illuminaturum alios, cum ipse cæcus esset; reduci alios ab errore, cum ipse ignoraret, ubi pedes suos poneret; erudiri alios ad veritatem, cuius ille ne scintillam quidem unam vidisset aliquandò, quippe cum sapientiæ professor, profligare sapientiam niteretur. Omnes tamen id arguebant, quòd illo potissimum tempore id operis esset aggressus, quo furebat odiosa crudelitas. O philosophum adulatorem, ac temporis servientem! Ve-

Lin. 11. *Resanescant.*] Sic Lactantius lib. 4. cap. 20. initio, *resanaret*; & infra huiusce libri 5. cap. 22. in fine, *resanati*. Quæ verba vix apud ullos autores Latinos reperies.

Lin. 12. *Neu sævas.*] MSS. 9. rec. & 6. typis excusi, *nec*.

Lin. 15. *In cæteris rebus.*] MSS. octo & editi addunt *humanis*, quod respuunt multi potiores & antiquiores scripti & ed. Rom. 1474.

Lin. 16. *Humanis.*] Hæc vox abest à pluribus MSS.

Lin. 17. *Et anili superstitione.*] Proprium epithetum, pro extremâ superstitione, quia muliebris sexus est ad superstitionem propensior; undè mulieres *ἡ δαιμονία ἀρχὴ* dicebat Strabo lib. 7. Sanè ad sexus infirmitatem & levitatem, ætatis quoque imbecillitas accedit. *Heraldus*.

Lin. 19. *Vannus.*] MSS. 1. Colb. à primâ

manu, Cotton. & 1. Clarom. *varius*.

Lin. 22. *Conticerent.*] Ità MSS. Anglican. & 11. alii, atque meliores editiones, annor. 1476. & 1497. atque Tornes. & Soubr. *Conniverent*, in quibusdam aliis. MS. 1. Reg. rec. *coniberent*; 1. Lips. 1. Colb. *cobiberent*; Ultr. 1. Brun. *cobiberentur*; 1. Colb. *convenirent*; 4. MSS. & totidem editi *conticescerent*; 1. Bon. rec. *conticesceret*; 1. Reg. antiq. *congrueret*; 1. Bon. antiq. *Nam si quis nostrorum assuisset... conniveret... derideret*.

Lin. 25. *Eruditurum alios ad veritatem.*] Eadem locutione utitur Lactant. lib. 3. c. 11. & cap. 27. lib. 5. cap. 2. & 11. lib. 6. cap. 2. lib. 7. cap. 14. lib. de Irâ Dei cap. 23.

Lin. 28. *Quo furebat odiosa crudelitas.*] Intelligit tempus persecutionum sub Imperatoribus. Hinc colligi potest, Lactantium post hæc tempora scripsisse.

rùm hic pro suâ vanitate contemptus est; qui & gratiam, quam speravit, non est adeptus, & gloria, quam captavit, in culpam reprehensionemque conversa est.

Alius eandem materiam mordaciùs scripsit, qui erat tum è numero Judicum, & qui autor in primis faciendæ persecutionis fuit: quo scelere non contentus, etiam scriptis eos, quos afflixerat, infecutus est. Composuit enim libellos duos, non contra Christianos, ne inimicè insectari videretur, sed ad Christianos, ut humanè ac benignè consulere putaretur: in quibus ita falsitatem Scripturæ sacræ arguere conatus est, tanquàm sibi esset tota contraria; nam quædam capita, quæ repugnare sibi videbantur, exposuit, adeò multa, adeò intima enumerans, ut aliquandò ex eadem disciplinâ fuisse videatur. Quod si fuit, quis eum Demosthenes poterit ab impietate defendere? qui religionis, cui fuerat assensus, & fidei, cujus nomen induerat, & sacramenti, quod acceperat, proditor factus est? nisi fortè casu in manus ejus divinæ litteræ inciderunt. Quæ igitur temeritas erat id audere dissolvere, quod illi nemo interpretatus est? Benè, quod aut nihil didicit, aut nihil intellexit. Tantùm enim abest à divinis litteris repugnantia, quantum ille absuit à fide & veritate: præcipuè tamen Paulum Petrumque laceravit, cæterosque discipulos, tanquàm fallaciæ seminatores, quos eosdem tamen rudes & indoctos fuisse testatus est;

Lin. 1. *Pro suâ vanitate.*] Sic MS. Goth. & edit. 1476. & Gymnic. aliæ *inanitate*.

Lin. 4. *Alius eandem materiam scripsit.*] Pro *de eadem materiâ*. Lactantius noster non semel quarto casu gaudet pro sexto.

Ibidem. *Alius eandem materiam mordaciùs scripsit.*] Fuit iste Hierocles, quem libros suos, quos contra Christianos scripsit; *φιλανθρωπία*, id est Amatoris veritatis titulo prænotasse scribit Eusebius, qui & illos egregio refutavit commentario. *Isæus*. Hierocles eodem tempore vixit quo Lactantius, scilicet initio quarti post Christum natum seculi. Hierocles propter animum in Christianis persequendis ita Diocletiano placuit, ut putent eruditi quidam, ex iudice Nicomediensi Præfectum factum fuisse Alexandrinum; de quo vide librum *de Mortib. Persecut.* c. 16. Epiphanius de ejus sævitiâ agit hæres. 68. atque ob id malè audiebat Hierocles.

Ibidem. *Qui erat tum è numero Judicum.*] Exercebat enim eo tempore præfecturam Augustalem Alexandriæ, ut tradit Epiphanius hæres. 68. *Isæus*.

Lin. 12. *Demosthenes.*] Antonomasia, pro summo Oratore: sicut paulò post Aristophanes, pro vano Poëtâ, & Aristarchus, pro homine valdè litterato, qui eruditionis alienæ censor & *ἐκκαθαίρων* proverbio celebratur. Quid quoddam etiam Aristophanis lucerna, propter

summam diligentiam, in proverbium abiit. Intelligit ergo Lactantius litteratos quidem homines, sed profanos, & ad capiendâ Dei mysteria parùm idoneos. *Betuleius*.

Lin. 13. *Assensus.*] Sic est emendandum, juxta MSS. Rohanneum, & Sangermanensē, non verò, ut correxerat Joan. Bapt. le Brun, qui legebat *accensus*. Hic Lactantius indicat, Hieroclem suscepisse fidem, quam postea ejuraverat, quod rectè exprimitur per verbum *assensus*, Religioni scilicet. At minùs propriè diceretur *accensus fidei*. Atque optimè dicitur *assentiri Religioni aut fidei*. En tamen qualis est nota J. Bapt. le Brun, quam meritò improbamus.

Ibidem. *Cui fuerat accensus.*] Sic emendavi ex quamplurimis MSS. inter quos sunt vetustissimi duo Regii, & Cauc. In 7. rec. & 15. vulgatis legitur *assensus*; corruptè; in rec. 1. Colb. & 2. Lips. *ascensus*. Sed optimè *accensus*, adscriptus, ab *accenseo*. Quæ vox notat ministrum magistratûs; aut eum qui subrogatur in locum defuncti militis, vel qui legioni jam integræ superadditus est. Vide Vegetium de Re militari lib. 2. cap. 19.

Lin. 18. *Absuit à fide & veritate.*] Ex omnibus MSS. & pluribus editis addidi à *fide*, quod cæteris deest, MSS. 1. Reg. & 1. Colb. pro *veritate*, habent *caritate*.

nam quosdam eorum piscatorio artificio fecisse quæstum : quasi ægrè ferret, quòd illam rem non Aristophanes aliquis aut Aristarchus commentatus sit.

C A P U T III.

*De Veritate Christianæ Doctrinæ, & adversariorum vanitate ;
atque Christum non fuisse magum.*

ABUIT ergò ab his fingendi voluntas & astutia, quoniam rudes fuerunt. Aut quis possit indoctus apta inter se & cohærentia fingere, cum Philosophorum doctissimi Plato ; & Aristoteles, & Epicurus, & Zeno, ipsi sibi repugnantia & contraria dixerint ? Hæc est enim mendaciorum natura, ut cohærere non possint. Illorum autem Traditio, quia vera est, quadrat undique, ac sibi tota consentit ; & ideò persuadet, quia constanti ratione suffulta est. Non enim quæstus & commodi gratiâ Religionem istam commenti sunt ; quippe qui, & præceptis, & re ipsâ eam vitam secuti sunt, quæ & voluptatibus caret, & omnia quæ habentur in bonis spernit ; & qui non tantum pro fide mortem subierint, sed etiam morituros esse se, & scierint, & prædixerint, & postea universos, qui eorum disciplinam secuti essent, acerba & nefanda passuros. Ipsum autem Christum affirmavit à Judæis fugatum, collectâ nongentorum hominum manu, latrocinia fecisse. Quis tantæ autoritatî audeat repugnare ? Credamus hoc planè ; nam fortassè hoc illi in somnis Apollo aliquis nuntiavit. Tot semper latrones perierunt, & quotidie pereunt ; utique multos & ipse damnasti : quis eorum post crucem suam, non dicam Deus, sed homo appellatus est ? Verum tu forsitan ex eo credidisti, quia vos homicidam Martem consecratis, ut deum : quod tamen non fecissetis, si illum Areopagitæ in crucem sustulissent.

Idem cum facta ejus mirabilia destrueret, nec tamen negaret, voluit ostendere, Apollonium vel paria, vel etiam majora fecisse. Mirum quòd

Lin. 1. *Ab his.*] Ab Apostolis scilicet, quorum mentionem facit præcedenti capite.

Lin. 2. *Aut quis possit.*] MSS. Jun. Colb. & 4. impressi posset. In scriptis rec. 2. Reg. 3. Colb. Bodl. Cotton. 1. Clarom. *quasi possit.*

Lin. 6. *Consentit.*] De Philosophorum dissensionibus & contrarietatibus, atque de Sacrarum Scripturarum concordia lege S. Augustinum lib. 18. de Civitate Dei cap. 41.

Lin. 7. *Non enim quæstus.*] Ità reposui ex 4. antiquissimis MSS. 1. Bon. Jun. Cauc. Regio-Put. & edit. II. In aliis pro *enim*, est *igitur*.

Lin. 13. *Nongentorum.*] MSS. 2. rec. & edd. ferè omnes *noningentorum*.

Lin. 15. *In somnis.*] MSS. 6. rec. & 4. edit. *in somniis.*

Ibidem. *Apollo.*] Alludit ad proverbium, *quid tibi Apollo cecinit ?*

Lin. 18. *Homicidam Martem.*] Vide supra lib. 1. cap. 10. Hoc epitheto Mars insignitur etiam apud Homerum.

Lin. 21. *Idem.*] Sic restitui ex quamplurimis & veterrimis MSS. In 7. rec. & pluribus editis est *Item* ; in Brun. *Deinde*.

Lin. 22. *Apollonium vel paria, &c.*] Apollonius Tyaneus scribitur, quòd cum ante Domitianum steterit, in consistorio repente non comparuit : quod ut noscas, summam delibabimus historiam. Apollonius Tyaneus,

Apuleium prætermisit, cujus solent, & multa, & mira memorari. Cur igitur, ô delirum caput, nemo Apollonium pro Deo colit? nisi fortè tu solus, illo scilicet deo dignus, cum quo te in sempiternum verus Deus puniet. Si magus Christus, quia mirabilia fecit, peritior utique Apollonius, qui (ut describis) cum Domitianus eum punire vellet, repentè in iudicio non comparuit, quàm ille, qui & comprehensus est, & cruci affixus. Atenim ex hoc ipso fortassè insolentiam Christi voluit arguere, quòd Deum se constituerit, ut ille verecundior fuisse videatur, qui cum majora faceret, ut hic putat, tamen id sibi non arrogaverit. Omitto nunc ipsa opera comparare, quia in secundo & superiore libro de fraude, ac præstigiis artis magicæ dixi. Nego esse quemquam, qui non optet in primis id sibi post mortem contingere, quod etiam Reges maximi concupiscunt. Cur enim sibi homines sepulcra magnifica, cur statuas, cur imagines comparant? cur aliquibus claris factis, aut etiam pro civibus morte sus-

ut tradit Philostratus lib. 4. maximus philosophiæ professor, magus, sive (ut potius Pythagorici volunt) philosophus, cum ad Brachmanas profectus esset, audivissetque hierarcham in throno sedentem, Ephesiosque liberasset, plurimæque divinitus effecisset, accusatus est quòd malè de Domitiano sentiret, quòdque magiam exerceret, aliaque id genus ridicula. Romam, jubente Domitiano, evolat Apollonius; se ad iudicem sistit, in carcerem conjicitur, compedibusque reservatur ad iudicium. Damis, qui solus illum fuerat secutus, cum ipso custoditur, cui ut fidem faceret, esse in suâ potestate egrediendi ex carcere cum voluerit, ostendit compedes, ex quibus pedes retrahebat, & in eandem insinuabat ex animi sui sententiâ. Quod conspicatus Damis, tunc manifestè virum divinum credidit Apollonium, à quo præmissus est Puteolas, horamque, quâ illum in littore præstolari deberet, prædixit. Eductur Apollonius è carcere, sistitur ante tribunal Domitiani, absolvitur ab Imperatore. Sed discedere prohibitus, admonitusque à Domitiano esse sibi quæ secum communicare vellet, illi in cœtu maximo sic respondit Apollonius: Scias velim, Domine, me non subdi tibi ullo fato, & ut plenius noveris, tibi in caput meum non permitti potestatem, vale. Hæc locutus subitò evanuit, omnibus stupentibus, & novitate miraculoque rei vix suis credentibus: contendit ad Damim Apollonius, quem in littore spantem deprehendit anxium, & de ipso Tyaneo sollicitum. Ex Hieronymo. Joh. Bapt. Pius. Eunapius in proœmio semideum quemdam facit, & Philostratum inscribere opus suum debuisse dicit, non, Ἀπολλωνίου βίον, sed δὲ τοῦ

ἀπολλωνίου ἐκιδνύειν. Caracalla Imperator tanti eum fecit, ut heroico monumento ornamdum sibi existimarit. Hierocles blasphemus comparare eum Christo ausus fuit, quem libro proprio confutavit Eusebius. *Meyrsius.* Hanc autem de Apollonio historiam fabulam esse contendunt omnes. Numeratur Apollonius inter celebres magos ab Arnobio libro 1. In ejus historiâ multa sanè fabulosa, quædam tamen vera esse existimat S. Hieronymus Epist. ad Paulinum.

Lin. 1. *Apuleium.*] Qui magiæ accusatus, pro se apologiam conscripsit.

Lin. 5. *Domitianus.*] Hujus rei meminit S. Hieronymus adversus errores Joannis Hierosolymitani.

Lin. 6. *Non comparuit.*] Vide vitam Apollonii à Philostrato lib. 4.

Lin. 9. *Ipsa opera comparare.*] Ità cum 8. vet. editis omnes MSS. præter 1. Reg. rec. & Cauc. quibus est *computare.* Idem sentit Betuleius, qui *comparare*, ac post ipsum Thomasius, legi debere opinantur.

Lin. 13. *Cur statuas, cur imagines comparant.*] Imagines funeribus nobilitati fuisse adhibitas, testis Porphyrio ad illud Horatii; *funus atque imagines ducunt triumphales*: ubi sic ait interpres: *In funere nobilissimis quibusque solebant præferri imagines majorum, quod observari videmus in funeribus principum.* Crebrò hujus ritus meminere Autores. Cic. 11. Orat. *Bruto, quid sedes? quid illam animum patri nunciare vis tuo? quid illis omnibus, quorum imagines duci vides? quid majoribus tuis?* Val. Max. lib. 8. cap. 15. *Africanus imaginem in cellâ Jovis Opt. Max. positam habet: qua quotiescumque funus aliquod Cornelia genti*

ceptâ, student opiniones hominum promereri? Cur denique ipse ingenii tui monumentum, hâc detestabili stultitiâ tanquàm cœno ædificatum, constituere voluisti, nisi quòd immortalitatem de memoriâ nominis speras? Stultum igitur est, id putare Apollonium noluisse, quod optaret utique, si posset; quia nemo est, qui immortalitatem recuset, maximè cùm eum dicas, & adoratum esse à quibusdam sicut deum, & simulacrum ejus sub Herculis Alexicaci nomine constitutum, ab Ephefiis etiamnunc honorari.

Non

celebrandum est, inde petitur. Epitome Livii 48. de Lepido: *Precepit filios lecto se strato sine limeis, sine purpurâ efferrent, imaginum specie, non sumptibus nobilitari maximorum virorum funera solere.* Tacit. lib. 3. *Annal. tradit de Juniâ 20. clarissimarum familiarum imagines antelatas fuisse.* Idem l. 4. de funere Drusi, *Circumfusas lecto Claudiorum Liviorumque imagines, defletum in foro, laudatum pro rostris.* Neque in Germanici funere eas prælatas, autor est Tacit. lib. 2. *Funus sine imaginibus & pompâ, per laudes & memoriam virtutum ejus celebre fuit.* Erant autem hæ imagines nihil aliud, quàm expressa corporis effigies humerorum tenus è cerâ, consolationis ergò asservatæ. Hujusmodi imaginibus atria sua nobiles Romani exornabant, collocando eas ordine in ligneis quibusdam thecis, vel armariis, undè exsequiarum tempore depromebantur, ut colligere est ex Plinio lib. 35. cap. 2. *Expressi cerâ vultus singulis disponebantur armariis, ut essent imaginesque comitarentur gentilitia funera, semperque defuncto aliquo, totus aderat familia ejus, qui unquàm fuerat, populus.* In Principum tamen funeribus non solum gentilitiæ, sed quorumlibet magnorum virorum ac virtute præstantium imagines prælatæ, ut in funere Augusti, Dio lib. 56. Idem factum in aliis exsequiis. Si quis turpis & immani crimine damnatus esset, ejus imago damnari & frangi solebat, nec in exsequiis ferebatur. Vide Juvenalem Sat. 8. Tacit. lib. 1. *Annal.* Sic Bruti & Cassii imagines abolitas docet Tacitus in fine lib. 3. *Annal. 20.* Quot igitur majorum imagines, totidem videntur lectuli funeribus prælati, ita ut suus cuilibet imagini lectulus esset, in quo portabatur: quanquàm interdum, non in hujusmodi lectis, sed in oblongis perticis, vel hastis imagines has fuisse latas, ut ferculis triumphorum solebant, non ineptè quis æstimaverit, præeunte nobis ad hanc conjecturam Silio lib. 10. de funere Pauli.

Non conjunx native aderant, non juncta

propinquo

Sanguine turba virum, aut celsis de more feretris

Præcedens prisca exsequias decorabat imago.

Porro non imagines solum, sed & simulacra gentium urbiumque subactarum, & nomina sub titulis hostium victorum, ipsaque spolia ab hostibus capta præferri & exhiberi solebant in funeribus Imperatorum, ut videtur apud Dionysium Halicarn. lib. 3. de funere Coriolani. Tacitus de funebri pompâ Augusti: *Tunc consultatum est de honoribus, ex quibus maximè insignes visi, ut portâ triumphali funus duceretur: Gallus Asinius, ut legum latorum tituli, victarum ab eo gentium vocabula anteferrentur.* Quod etiam factum esse dicit Dio lib. 56. Id ipsum de Pertinacis funere narrat idem autor lib. 74. Transierunt deinde nationes omnes subiectæ imperio Rom. in statuis æneis, sic ornatis, ut est cujusque gentis patria consuetudo. Intellexit hoc Lucanus lib. 8. de funere Pompeii, quem non petere dicit,

Præferat ut veteres feralis pompa triumphos.

Quin imò lictores cum fascibus, aliaque insignia magistratuum, quos olim gesserant, præcessisse, Polybius tradidit lib. 6. Et notandum; fasces hosce verti solitos, ut discimus ex Tacito lib. 3. *Annal. de funere Germanici: Igitur tribunorum centurionumque humeris cineres portabantur: præcedebant incompta signa, versi fasces.* Quem morem tetigisse videtur Virgil. *Æneid. lib. 11.* Albinovanus in funere Drusi:

Quos primum vidi fasces, in funere vidi;

Et vidi versos, indiciumque mali.

Joan. Kirchmannus. Porro notandum est; has cereas imagines olim etiam in funere regum nostrorum fuisse cum summo honore delatas.

Lin. 5. *Cùm eum dicas.*] Addidi *eum* ex omnibus MSS. & impressis, præter 1. Colb.

Lin. 7. *Alexicaci.*] Id est, malorum depulsoris. Cùm Ephesus peste laboraret, liberavit eam

Non potuit ergò post mortem deus credi, quia & hominem, & magum fuisse constabat; & idèd alieni nominis titulo affectavit divinitatem, quia suo nec poterat, nec audebat. Noster verò & potuit deus credi, quia magus non fuit; & creditus est, quia verè fuit. Non, inquit, hoc dico, idcirco Apollonium non haberi deum, quia noluerit: sed ut appareat nos sapientiores esse, qui mirabilibus factis non statim fidem divinitatis adiunximus, quàm vos, qui ob exigua portenta deum credidistis. Non est mirum, si tu, qui à Dei sapientià longè remotus es, nihil prorsus intelligis eorum, quæ legisti; cum Judæi, qui à principio Prophetas legerant, quibusque sacramentum Dei fuerat assignatum, tamen quid legerent, ignoraverint. Disce igitur, si quid tibi cordis est, non solum idcirco à nobis Deum creditum Christum, quia mirabilia fecit, sed quia vidimus in eo facta esse omnia, quæ nobis annuntiata sunt vaticinio Prophetarum. Fecit mirabilia: magum putassemus, ut & vos nunc putatis, & Judæi tunc putaverunt, si non illa ipsa facturum Christum Prophetæ omnes uno spiritu prædicassent. Itaque Deum credimus, non magis ex factis operibusque mirandis, quàm ex illà ipsà cruce, quam vos sicut canes lambitis; quoniam simul & illa prædicta est. Non igitur suo testimonio (cui enim de se dicenti potest credi?) sed Prophetarum testimonio, qui omnia, quæ fecit ac passus est, multò antè cecinerunt, fidem divinitatis accepit; quod neque Apollonio, neque Apuleio, neque cuiquam magorum potuit, aut potest aliquandò contingere. Cum igitur talia ignorantia suæ deliramenta fudisset, cum veritatem penitus excidere connisus

eam Apollonius hoc modo, si tamen Philostrato credatur. Convocato in concionem ad sacra faciendâ populo, comparuit mendicus habitu, qui faciliè homines ad misericordiam commoveret, iussitque Ephesios eum lapidibus obruere. Cunctante verò præ misericordiâ populo, instabat Apollonius tandiù, dum aliquos saltem ad lapides tollendos perduceret. Mendicus cum semel atque iterum, igneos ostenderet oculos, tota turba ipsum dæmonem rata, lapidibus obruit. Remotis post lapidibus, jacuit in medio cadaver canis exanime. Liberati ex hoc Ephesii à peste, illi ceu Herculi ἀποποταῖς (sic enim apud Philostratum legitur, non ἀλγινάρις) statuam posuerunt. Est aliòquin hoc epitheton Herculis. *Betul.*

Lin. 4. *Et creditus est, quia verè fuit.*] Sic restitui ex omnibus ferme MSS. & edit. Cellar. In 2. Reg. rec. & 16. excusis legitur *verus*; in Brun. *Et creditus est Deus, quia verè Deus fuit.*

Lin. 10. *Sacramentum.*] Id est, Mysterium, modo loquendi Lactantio proprio.

Ibidem. *Assignatum.*] 1. Colb. à 2^a. manu & 6. vet. edit. *obsignatum*; Jun. *signatum*.

Tom. I.

Ibidem. *Legerent.*] Ità restitui ex MSS. 5. Reg. & 2. Brun. ac pluribus vet. editis, approbante Francio; multis est *legerint*; scriptis 4. rec. totidemque editis *ignoraverunt*.

Lin. 11. *Non solum idcirco à nobis, &c.*] Ità MSS. 10. Reg. 1. Bonon. antiq. & 5. editi. Abest solum à 14. MSS. totidemque impressis. Attamen addendum esse iudicat Thomasius.

Lin. 14. *Nunc putatis.*] Sic rescribo cum MSS. 1. Reg. antiquissimo & 1. al. Reg. recentiori, sed bonæ notæ, ac edit. Gymnic. & ita Sparkius legendum esse censet, quam lectionem confirmant proximè sequentia. Quædam scripta & impressa legunt *nuncupatis*.

Lin. 15. *Propheta omnes, &c.*] Ità MSS. vet. 4. Reg. & Marini, à primâ manu, cum pluribus editis.

Lin. 16. *Non magis ex factis.*] 1. Bonon. *tam ex factis*.

Lin. 22. *Potuit, aut.*] Addidi ex omnibus MSS. & plerisque editis.

Lin. 23. *Excidere.*] 1. Bonon. antiq. Goth. & edit. If. *exscindere*; 1. Reg. rec. *excidere*.

Ibidem. *Connisus.*] MSS. 10. rec. *connixus*.

A a a

esset, ausus est libros suos nefarios, ac Dei hostes, φιλαληγῆς annotare. O cæcum pectus! ô mentem Cimmeriis (ut aiunt) tenebris atriores! Discipulus hic fortassè Anaxagoræ fuerit, cui nives atramentum fuerunt. Atqui eadem cæcitas est, & vero falsitatis, & mendacio veritatis nomen imponere. Videlicet homo subdolanus voluit lupum sub ovis pelle celare, ut fallaci titulo posset irretire ledorem. Verum esto, inscitia hoc, non malitia feceris. Quam tandem nobis attulisti veritatem? nisi quòd assertor deorum, eos ipsos ad ultimum prodidisti. Prosecutus enim summi Dei laudes, quem Regem, quem maximum, quem opificem rerum, quem fontem bonorum, quem parentem omnium, quem factorem alto-remque viventium confessus es, ademisti Jovi tuo regnum, eumque summa potestate depulsum in ministrorum numerum redeigisti. Epilogus itaque te tuus arguit stultitiæ, vanitatis, erroris. Affirmas enim deos esse; & illos tamen subicis & mancipas ei Deo, cujus Religionem conaris evertere.

Lin. 1. Φιλαληγῆς.] Id est, veritatis studiosos & amatores, quo etiam titulo Hierocles decoravit librum, quem contra Christianos scripserat.

Lin. 2. O mentem cimmeriis (ut aiunt) tenebris atriores!] Cimmerii populi fuerunt Scythici, à quibus Bosphorus Cymmerius nominatus est. In cujus ostio fuit oppidum Cimmerion, quod alio nomine Cerberion vocabatur, ut autor est Plinius in quinto: existimat Strabo in septimo dictum esse, Bosphorum Cymmerium, quasi Cymbricum à Cymbris, qui incertis errabundi sedibus, usque ad Maotim paludem militiam agitarunt. Cimmeriorum clima obscurum esse ac tenebrosum, putarunt antiqui, ut idem memorat in primo, cujus rei etiam meminit Homerus sic loquens de Cimmeriis:

Illis sol nunquam Phaëtonia lumina spargit,

Perniciosa super nox semper tanditur istis.

Tibullus quoque Homerici carminis æmulator, ita cecinit in heroico poemate:

Cimmerion etiam obscuras accessit ad arces,
Quas nunquam candente dies apparuit ortu,
Sive super terras Phœbus, seu currevet infra.
Cum itaque Cimmeriorum regio esset tenebri-
cosa, & aer caliginosus, deductum est inde
Proverbium: tenebra Cimmeria.

Lin. 3. Anaxagora.] De quo jam dictum est supra libro 3. cap. 23.

Lin. 5. Sub ovis pelle.] Alludit ad illud Christi domini verbum, Matth. 7. Cavete vobis à Pseudo-prophetis, qui veniunt ad vos in vestitu ovium, sed intus sunt lupi rapaces.

Lin. 13. Enim.] Additum ex 6. excusis & omnibus MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus deest, sicut & in editis ann. 1476. 1497. 1513. & 1515. atque delendum putat Heumannus.

C A P U T IV.

Cur istud opus editum sit; atque iterum de Tertulliano & Cypriano.

II ergò de quibus dixi, cum, præsentem me, ac dolente, sacrilegas suas litteras explicassent, & illorum superbâ impietate stimulatus, & veritatis ipsius conscientia, & (ut ego arbitror) Deo, suscepi hoc munus, ut omnibus ingenii mei viribus accusatores justitiæ refutarem: non ut contra hos scriberem, qui paucis verbis obteri poterant; sed ut omnes, qui

Lin. 1. *Iti ergò.*] 2. Reg. & edit. Crat. *Hi* ergò.

Lin. 3. *Deo.*] Abest *Deo* à 3. Colbert. & 5. vulgatis.

ubique idem operis efficiunt, aut effecerunt, uno semel impetu profligarem. Non dubito enim, quin & alii plurimi, & multis in locis, & non modò Græcis, sed etiam Latinis litteris, monumentum injustitiæ suæ struxerint: quibus singulis quoniam respondere non poteram, sic agendam mihi hanc causam putavi, ut & priores cum omnibus suis scriptis perverterem, & futuris omnem facultatem scribendi aut respondendi amputarem. Præbeant modò aures: efficiam profectò, ut quicumque ista cognoverit, aut suscipiat quod antè damnavit, aut, quod est proximum, deridere aliquandò desistat. Quancquàm Tertullianus eandem causam plenè peroraverit in eo libro, cui Apologetico nomen est: tamen quoniam aliud est, accusantibus respondere, quod in defensione aut negatione solâ positum est, aliud instituere, quod nos facimus, in quo necesse est doctrinæ totius substantiam contineri, non defugi hunc laborem, ut implerem materiam, quam Cyprianus non executus est in eâ oratione, quâ Demetrianum (sicut ipse ait) oblatrantem atque obstrepentem veritati redarguere conatur: quâ materiâ non est usus, ut debuit; non enim Scripturæ testimoniis, quam ille utique vanam, fictam, commentitiâque putabat, sed argumentis & ratione fuerat refellendus. Nam cùm ageret contra hominem veritatis ignarum, dilatis paulisper divinis lectionibus, formare hunc à principio tanquàm rudem debuit, eique paulatim lucis principia monstrare, ne toto lumine objecto caligaret.

Nam sicut infans solidi ac fortis cibi capere vim non potest ob stomachi teneritudinem, sed liquore lactis ac mollitudine alitur, donec firmatis

Lin. 1. *Uno semel impetu profligarem.*] MSS. 7. rec. & 5. edit. habent *semul.*

Lin. 3. *Monimentum injustitiæ suæ struxerint.*] MSS. 14. & edit. 5. *struxerunt*; 1. Bon. antiq. & Tax. *instruxerint.*

Lin. 10. *Cui Apologetico nomen est.*] Sic passim loqui amat Lactantius. MSS. rec. 2. Reg. & 4. Colb. ferunt *Apologeticon*; 1. Reg. rec. & Brun. *Apologeticus.*

Lin. 11. *Defensione.*] *Defensio*, hîc est affirmatio.

Lin. 14. *Quâ Demetrianum, &c.*] Demetrianus ille non proconsul Africæ, sed minoris ordinis Judex Carthagenensis. Is aiebat Christianis mala omnia esse imputanda, quibus tum mundus urgebatur.

Lin. 15. *Oblatrantem atque obstrepentem veritatis.*] Hæc verba sunt ipsiusmet Cypriani initio libri sui.

Lin. 16. *Non enim Scriptura testimoniis . . . sed argumentis & ratione fuerat refellendus.*] Longè aliter sentit Augustinus. Immeritò hîc Lactantius & Hieronymus sanctum Cyprianum arguunt, quòd contra Proconsulem Demetrianum Gentilem sacræ Scripturæ, seu Prophetarum Hebræorum testimonia proru-

lerit; siquidem, ut ait Augustinus lib. 13. contra Faustum cap. 7. *Ostendimus fidem Prophetarum ex iis quæ ventura cecinerant, & venisse cernuntur.* Et eodem libro, cap. 10. *Per eorum quippe codices probamus, non à nobis tanquàm de rerum eventu commoniis ista esse conscripta, sed olim in illo regno prædicta atque servata, nunc autem manifestata & impleta.* Sed & cap. 2. ejusdem libri: *Dicere autem non esse aptam Gentibus Hebræam Prophetiam, ut credant in Christum, cùm videat omnes gentes per Hebræam Prophetiam credere in Christum, ridicula insania est.* Haud secùs sentit antiquus Autor Tractatus contra 5. hæreses, olim sub nomine Augustini, cap. 7. in Append. tom. 8. pag. 9. *Hic esto, & tu Pagane, audi quid dicat Propheta. Non mihi ego quod volui scripsi: codex in quo hæc scripta leguntur, in armario Judæi habetur. Inimicus meus testis est meus; ab ipso quare: aperi, lege, & crede.*

Lin. 21. *Monstrare.*] MS. 1. Bonon. antiq. *demonstrare.*

Lin. 22. *Nam sicut infans.*] Hæc similitudine utitur ipse Paulus 1. Corinth. cap. 3. & in epistolâ ad Hebr. cap. 5. 1. Petr. 2. 2.

viribus, vefci fortioribus poffit: ita & huic oportebat, quia nondum poterat capere divina, prius humana testimonia offerri, id eft, philofophorum & historicorum, ut fuis potiffimum refutaretur Autoribus. Quod quia ille non fecit, raptus eximiâ eruditione divinarum litterarum, ut iis folis contentus effer, quibus fides conftat, acceffi Deo infpirante, ut ego facerem, & fimul ut viam cæteris ad imitandum pararem. Ac fi hortatu noftro docti homines ac diferti huc fe conferre cœperint, & ingenia fua vimque dicendi in hoc veritatis campo jactare maluerint, evanituras brevi religiones falſas, & occafuram eſſe omnem philoſophiam nemo dubitaverit, fi fuerit omnibus perſuaſum, cum hanc ſolam Religionem, tum etiam ſolam veram eſſe ſapientiam. Sed evagatus ſum longius, quam volebam.

Lin. 6. *Ut.*] Addidi ex MSS. & multis impreſſis. Abefſt à MS. 1. Reg. antiq. & nonnullis editis.

Ibidem. *Ac ſi hortatu noſtro.*] Repoſui *Ac* ex quamplurimis MSS. inter quos ſunt veterimi 2. Bonon. 2. Reg. & 18. al. & edd. If. Cellar. In 10. ſcriptis & 10. vulgatis eſt *At.*

Lin. 10. *Tum etiam ſolam veram.*] Hæc lectio eſt antiquiſſimorum & optimorum codicum 1. Bonon. 1. Reg. Cauc. item 2. al. Reg. & 1. Colbert. In ſcriptis 17. rec. & 4. editis legitur *tum etiam & ſolam veram;* in 10. MSS. rec. & 5. vulgatis *& ſolam & veram.*

C A P U T V.

Quæ ſub Saturno erat vera juſtitia, hanc Jupiter fugavit.

NUNC reddenda eſt de Juſtitia propoſita diſputatio: quæ aut ipſa eſt ſumma virtus, aut fons eſt ipſa virtutis; quam non modò philoſophi quæſierunt, ſed poëtæ quoque, qui & priores multò fuerunt, & ante natum philoſophiæ nomen pro ſapientibus habebantur. Hi planè intellexerunt abeſſe hanc à rebus humanis, eamque finxerunt offenſam vitiiſ hominum, ceſſiſſe è terrâ, in cœlumque migraviſſe; atque ut doceant, quid ſit juſtè vivere, (ſolent enim præcepta per ambages dare) à Saturni temporibus, quæ illi vocant aurea, repetunt exempla juſtitia, narrantque in quo ſtatu fuerit humana vita, dum illa in terrâ moraretur. Quod quidem non pro poëtica fictione, ſed pro vero habendum eſt. Saturno enim regnante, nondum deorum cultibus inſtitutis, nec adhuc ullâ gen-

Lin. 2. *Summa virtus.*] MSS. rec. 2. Reg. Cant. ac edd. tres vet. Rom. & Pariſ. 1525. *ſola virtus.* Hæc ultima lectio magis Betuleio placet.

Ibidem. *Aut fons eſt ipſa virtutis.*] Ità MSS. 2. Reg. vetuſtiſſimi, 8. alter. Reg. 6. Colb. aliique, & 9. vet. edit. In pluribus excuſis eſt *virtus.*

Lin. 6. *Ceſſiſſe è terrâ.*] Ex 5. vet. editis & omnibus propè MSS. repoſui præpoſitionem è, quæ in nonnullis ſcriptis & multis impreſſis litterarum ſimilitudine perierat. Vide

Hæſiodum in operibus, Virgilium 2. Georgicorum, Aratum in Phœnomenis.

Ibidem. *Ut doceant.*] MS. 1. Bonon. antiq. ut *edoceant*; tres editi, ut *docerent.*

Lin. 7. *A Saturni temporibus.*] Undè Saturnia regna etiam Virgilius appellavit. Hic & Græci & Latini inter ſe non conveniunt, quia varios in unum confundunt Saturnos.

Lin. 11. *Nec adhuc ullâ gente, &c.*] In 27. MSS. & 3. editis eſt *illâ.* Melius *ullâ* in cæteris; ad quid enim *illâ* referri poteſt, cum nullius gentis ſuprà fuerit facta mentio? Hæc

te ad divinitatis opinionem consecratâ, Deus utique colebatur. Et ideo non erant neque dissensiones, neque inimicitiae, neque bella.

Nondum vefanos rabies nudaverat enses,
ut Germanicus Cæsar in Aratæo loquitur carmine:

Nec consanguineis fuerat discordia nota.

Imò ne alienigenis quidem: sed neque ulli omninò gladii, qui nudarentur, fuerunt. Quis enim præsentē ac vigentē Justitiâ, aut de tutelâ suâ, cum nemo insidiaretur, aut de pernīcie alterius cogitaret, cum nemo quidquam concupisceret?

Malebant tenui contenti vivere cultu,

ut Cicero in suo narrat, quod est proprium nostræ Religionis.

Ne signare quidem, aut partiri limite campum

Fas erat: in medium querebant.

Quippe cum Deus communem omnibus terram dedisset, ut communem degerent vitam, non ut rabida & furens avaritia sibi omnia vendicaret, nec ulli deesset, quod omnibus nasceretur. Quod poëtæ dictum sic accipi oportet, non ut existimemus nihil omninò tum fuisse privati, sed more poëtico figuratum; ut intelligamus, tam liberales fuisse homines, ut natas sibi fruges non includerent, nec soli absconditis incubarent, sed pauperes ad communionem proprii laboris admitterent.

Flumina jam lactis, jam flumina nectaris ibant.

Nec mirum, cum promptuaria iustorum benignè paterent omnibus; nec avaritia intercipientes beneficia divina, famem sitimque vulgo faceret: sed omnes æqualiter abundarent, cum habentes non habentibus largè copiosèque donarent. Sed postquam Saturnus à filio pulsus, in Latiumque delatus est,

mannus tamen fretus vetustis editionibus existimat legendum esse illâ, quasi agatur de Saturni familiâ: sed malè, ut puto.

Lin. 3. *Nondum vefanos.*] Ovidius:

*Non galea, non ensis erat, sine militis usu
Mollia secura peragebant oia gentes.*

Lin. 4. *Loquitur.*] Hoc verbum addidi ex MSS. & edd. quod in nonnullis vulgatis rec. deest.

Lin. 5. *Nota.*] Id observandum, quod apud Germanicum legitur *nata*. Sed idem ferè sensus est.

Lin. 11. *Ut Cicero in suo narrat.*] Ità ferè omnes MSS. & 7. editi. Et rectè. Jam enim præcessit, ut Germanicus Cæsar in Aratæo loquitur carmine. Jun. Ultr. & 7. excusi, *Ut Cicero in suo ait Arato*; 1. Bonon. antiq. ut *Maro in suo*, &c. 1. Reg. rec. 1. Colb. Lips. Brun. ut *Virgilius in suo narrat*, quod. Quæ Betuleius in Commentario suo ad hunc locum habet, parùm ad rem nostram faciunt. At

Lactantius modò Germanici, modò Ciceronis Aratæorum translatione utitur.

Lin. 12. *Ne signare, &c.*] Hic versus Maronis est, ex primo Georgic. vers. 126. quæ expressè neque in Arato, neque in Hesiodo leguntur. Apud Aratum fortè hæc excolere voluit:

Ἀλλὰ βόες ἐχέσθαι, καὶ αὐτὴ πότνια λαῶν

Μυεῖα πάντα παρῆχ' ὅλην δώτερεα δικαίων.

Quæ etiam Germanicus copiosè circumlocutus est, Virgilium fortassè secutus:

Divitias fructusque dabat placata colono

Sponte suâ tellus; nec parvi terminus agri

Præstabat dominis signo tutissima rura.

Lin. 16. *Nec ulli deesset.*] MS. 1. Bonon. antiq. *nec ulli datum est*; Latinus, *nec ulli datum esset.*

Lin. 17. *Omninò.*] Thyſius omni, sed malè.

Lin. 21. *Flumina.*] Versus est Ovid. Metamorph. 1. initio. Cujus vestigia nec apud Hesiodum, nec apud Aratum leguntur.

Arma Jovis fugiens, & regnis exsul adeptus;

cùm jam populus vel novi regis metu, vel suâ sponte depravatus, Deum colere desiisset, Regemque pro Deo habere cœpisset; cùm ipse prope- modum parricida exemplo cæteris esset ad violandam pietatem:

Deferuit properè terras justissima virgo.

Sed non, ut ait Cicero:

Et Jovis in regno, cœlique in parte resedit.

Quomodò enim poterat in ejus regno residere, aut commorari, qui pa- trem regno expulit, bello persecutus est, exulem toto orbe jactavit?

Ille malum virus serpētibz addidit airis,

Prædæque lupos jussit:

id est, odium, & invidiam, & dolum hominibus iniecit, ut tam essent, quàm serpentes, venenati, tam rapaces, quàm lupi. Quod quidem verè faciunt ii, qui justos ac fideles Deo persequuntur, dantque iudicibus sæ- viendi adversus innoxios potestatem. Fortassè aliquid ejusmodi Jupiter fecerit, ad expugnandam tollendamque justitiam; & idcirco efferasse ser- pentes, ac lupos acuisse tradatur.

Tum belli rabies, & amor successit habendi.

Neque immeritò. Sublatâ enim Dei Religione, boni quoque ac mali scientiam perdiderunt. Sic hominibus intercidit communitas vitæ, & diremptum est fœdus societatis humanæ. Tum inter se manus conse- rere cœperunt, & infidari, & gloriam sibi ex humano sanguine com- parare.

Lin. 1. *Arma.*] Versus est Virg. 8. Æneid. 320. Vide & S. Augustinum de Civit. Dei lib. 7. cap. 26.

Lin. 5. *Deferuit properè terras.*] MSS. 2. Bonon. 5. Reg. & 1. Brun. *propiè*; ex Germa- nico Cæsare in Arati carminibus, ubi poëta ex- pressit quod de ferreo seculo expressit Græcè Aratus.

Lin. 6. *Cicero.*] Qui hic Hesiodum potius quàm Aratum secutus est. Caterùm de Au- reo seculo lege Platonem in Politico, ubi aliis cum scriptoribus convenit.

Lin. 7. *Resedit.*] Ità MSS. & editi. 1. Colb. rec. *residet*, mendosè, pro *resedit*, litteris transpositis. Grotius legit, *recepta est*.

Lin. 10. *Ille.*] Versus Virg. 1. Georg. 139. ubi Jovem, quamvis optimum, facit autorem mali; quo fit ut Deus non sit.

Lin. 12. *Insevit.*] MSS. 2. Reg. rec. & 1. Colbert. *sevit*; in 18. rec. & 5. excusis, *in- seruit*.

Lin. 13. *Venenati.*] Hoc est perniciosi, pe- stiferi, & in hominum perniciem nati, ut Neronis, Caligulæ, Domitiani, & id genus animantium. *Salmasius*.

Lin. 16. *Fecerit.*] MS. 1. Bonon. *fecerat*; nonnulli editi *fecit*.

Ibidem. *Et idcirco efferasse.*] MSS. 11. rec. *idè*. In 1. Reg. rec. est, & *idè* & *feras*, & *serpentes*, ac *lupos*.

Lin. 17. *Tradatur.*] Rectius MSS. 5. rec. & editi multi *traditur*, in quorum uno est *sæ- vissè*, pro *acuisse*.

Lin. 18. *Tum belli.*] Virg. 8. Æneid.

Lin. 21. *Manus conferere.*] MS. Brun. *in- ferre*; editi quinque *inserere*.



CAPUT VI.

Explosa justitiâ, cupiditas, iniquæ leges, audacia, avaritia, ambitio, superbia, impietas, aliaque regnarunt vitia.

QUORUM omnium malorum fons cupiditas erat : quæ scilicet ex contemptu veræ majestatis erupit. Non tantum enim, non participabant alios ii, quibus aliquid affluebat : sed aliena quoque rapiebant, in privatum lucrum trahentes omnia, & quæ antea in usus hominum etiam singuli laborabant, in paucorum domos conferebantur. Ut enim servitio cæteros subjugarent, in primis necessaria vitæ subducere & colligere cœperunt, eaque firmiter conclusa servare, ut beneficia cœlestia facerent sua ; non propter humanitatem, quæ nulla in ipsis erat, sed ut omnia cupiditatis & avaritiæ instrumenta corraderent. Leges etiam sibi nomine justitiæ iniquissimas injustissimasque sanxerunt, quibus rapinas & avaritiam suam contra vim multitudinis tuerentur. Tantum igitur auctoritate, quantum viribus, aut opibus, aut malitiâ prævalebant. Et quoniam nullum in his vestigium justitiæ fuit, cujus officia sunt humanitas, æquitas, misericordia, jam superbâ & tumidâ inæqualitate gaudebant ; altioresque se cæteris hominibus, satellitum comitatu, & ferro, & insigni velle faciebant. Hinc honores sibi, & purpuras, & fasces invenerunt, ut securium gladiatorumque terrore subnixa, quasi jure dominorum percussis ac paventibus imperarent. In hac conditione humanam vitam rex ille constituit, qui debellato ac fugato parente, non regnum, sed impiam tyrannidem vi & hominibus armatis occupavit ; & aureum illud justumque seculum sustulit, coëgitque homines malos & impios fieri, vel ex hoc ipso, quod ipsos avertit à Deo ad se adorandum : quod terror insolentissimæ potestatis expresserat.

Lin. 2. *Non participabant alios.*] Sic restitui ex MSS. 3. Reg. quorum duo sunt veterrimi, & ex edit. Cellarii. Scripti recentiores & editi habent *aliis*, quod cum participandi verbo non convenit. Omnino enim *participare* jungitur cum accusativo. Plautus dixit, *servum participare consilii sui*, Cistell. Act. 1. 3. vers. 17. & Cicero *participare alium alio*, lib. 1. de Legibus n. 33.

Lin. 4. *In usus hominum.*] Ità omnes (quod sciam) MSS. & editi. Rectius fortasse legeris *omnium*, quæ est Usæi, Joannis Cauci & Francii conjectura. Nam *omnium* rectè opponitur *paucorum*.

Lin. 9. *Corraderent.*] MSS. 2. Reg. rec. 1. Colbert. *contraderent*, pro *corraderent*, quod est in 2. Reg. antiq. & 4. aliis ; in 2. Reg. rec. & 5. editis *contraherent*.

Ibidem. *Sibi nomine justitiâ.*] Sic MSS. 2. Reg. antiquissimi, 1. al. Reg. & 4. edit. Et rectè. Vide infra, *Hinc honores sibi, & purpuras, & fasces invenerunt.* Scripti 26. rec. & 12. vulgati addunt *munitas* ; 1. Bonon. antiq. *sub justitiâ nomine.* Attamen Thomasio assentimur, qui putat sensum fore meliorem, si legatur, *leges etiam sub justitiâ nomine iniquissimas.* De his legibus vide Tertullianum in Apologetico cap. 4.

Lin. 12. *Malitiâ.*] MSS. 14. rec. & vet. edd. 5. *avaritiâ.*

Lin. 15. *Altioresque se cæteris hominibus faciebant.*] MSS. 6. Reg. & edd. 4. *altioresque cæteris hominibus . . . fulgebant.*

Lin. 19. *Sed impiam tyrannidem vi & hominibus armatis occupavit.*] MS. 1. Bon. antiq. *Sed imperium tyrannidemque hominibus, &c.*

Quis enim non metueret eum, quem arma cingebant, quem ferri & gladiatorum fulgor infuetus circumdabat? aut cui parceret alieno, qui ne patri quidem suo pepercerat? Quem verò metueret, qui Titanum robustam & excellentem viribus gentem bello vicerat, occidione deleverat? Quid mirum, si omnis multitudo, insolito metu pressa, in unius adulationem concesserat? Hunc verebantur, huic honorem maximum deferebant. Et quoniam mores ac vitia regis imitari, genus obsequii iudicatur, abjecerunt omnes pietatem, ne exprobrare regi scelus viderentur, si pie viverent. Sic assiduâ imitatione corrupti, divinum fas reliquerunt; & paulatim malè vivendi consuetudo, mos factus est. Nec jam quidquam ex antecedentis seculi pio atque optimo statu mansit: sed explosa iustitiâ, & veritatem secum trahens, reliquit hominibus errorem, ignorantiam, cæcitatem. Imprudentes igitur poëtæ, qui eam confugisse cecinerunt ad Jovis regnum. Si enim seculo, quod vocant aureum, iustitiâ in terrâ fuit, à Jove utique pulsa est, qui aureum seculum commutavit. Seculi autem commutatio, & expulsio iustitiæ, nihil aliud, ut dixi, quàm desertio divinæ Religionis putanda est; quæ sola efficit, ut homo hominem carum habeat, eumque sibi fraternitatis vinculo sciat esse constrictum: siquidem pater idem omnibus Deus est, ut Dei, patrisque communis beneficia cum iis, qui non habent, partiatur, nulli noceat, nullum premat, non fores claudat hospiti, non aurem precanti; sed sit largus, beneficus, liberalis, quas regias esse laudes Tullius existimavit. Hæc est profectò iustitiâ, & hoc aureum seculum, quod Jove primùm regnante corruptum, mox & ipso, & omni ejus progenie consecratâ, deorumque multorum suscepto cultu, fuerat omne sublatum.

Lin. 3. *Titanum robustam, . . . gentem.*] MSS. 13. & 5. excusi, *Titanam*, malè, ex commutatione unius litteræ. Vide suprà lib. 1. cap. 10. ante finem, & cap. 14.

Lin. 4. *Occidione deleverat.*] Ità MSS. antiquissimi 2. Bonon. 1. Reg. Cant. cum 14. impressis. Scripti rec. 25. & editi 5. legunt *occisione*; quæ magis usitata est vox, nec idèò magis genuina. Utraque vox Ciceroniana; illa Philipp. 14. cap. ultimo; hæc lib. 15. epist. 4. Sed & Tacito est, *occidione occumbere*, XII. 38.

Lin. 6. *Hunc verebantur.*] Sic lego cum 2. MSS. Reg. & edit. vet. Rom. Ald. Paris. 1525. Crat. Graph. idque præcedentia & sequentia requirunt: nec video in quo differant *venerabantur* cæterorum, ab eo quod sequitur, *huic maximum honorem deferebant*; quod unum & idem est.

Lin. 13. *Imprudentes igitur poëta, qui eam confugisse cecinerunt ad Jovis regnum.*] Ità

MSS. 10. Reg. 6. Colbert. alique sex, & edit. 5. Scripti sex rec. & 12. excusi, . . . *cecinerunt*, id est *ad Jovis regnum*. Robanneus codex sic habet: *Imprudentes igitur poëta, qui eam ad cælum confugisse cecinerunt ad Jovis regnum*: Sangermanensis verò legit, *imprudenter igitur poëta, qui eam confugisse cecinerunt ad Jovis regnum*; eligas quidquid velis.

Lin. 16. *Expulsio iustitiâ.*] 1. Bonon. antiq. *explosio Jovis iustitiâ*.

Lin. 21. *Non aurem precanti.*] 1. Colbert. *aurum*, pro *aurem*; 1. Bonon. antiq. *avarus*, fortè, pro *aures*.

Lin. 22. *Quas regias esse laudes.*] Non negat illas regias esse: sed & hanc talem putat, quæ reges non minùs ornet, quàm privatos, & utrique communis sit. *Francius*.

Ibidem. *Tullius.*] Non ex deperdito Ciceronis libro, ut putat Betuleius, ac post eum Cellarius; sed ex Orat. pro Dejotaro paulò post med. cap. 9.

CAPUT VII.

*De Jesu adventu & fructu ; atque de ejus seculi virtutibus
& vitiis.*

SED Deus, ut parens indulgentissimus, appropinquante ultimo tempore, nuntium misit, qui vetus illud seculum fugatamque justitiam reduceret; ne humanum genus maximis & perpetuis agigaretur erroribus. Rediit ergò species illius aurei temporis, & reddita quidem terræ, sed paucis assignata justitia est; quæ nihil aliud est, quàm Dei unici pia & religiosa cultura. Sed moveat aliquem fortassè, cur si hæc sit justitia, non omni humano generi sit data; nec in eam multitudo universa consenserit. Magnæ hoc disputationis est, cur à Deo, cùm justitiam terræ daret, sit retenta diversitas: quod & alio loco declaravi, & ubicumque oportunè inciderit, explicabitur. Nunc designare id brevissimè satis est: Virtutem aut cerni non posse, nisi habeat vitia contraria; aut non esse perfectam, nisi exerceatur adversis. Hanc enim Deus bonorum ac malorum voluit esse distantiam, ut qualitatem boni ex malo sciamus, item mali ex bono; nec alterius ratio intelligi, sublato altero, potest. Deus ergò non exclusit malum, ut ratio virtutis constare posset. Quomodo

Lin. 2. *Nuntium misit.*] MS. 1. Bonon. antiq. & cum eo 5. editi rec. post *nuntium*, addunt *suum*, quod à cæteris tum scriptis, tum excusis abest.

Lin. 7. *Nec in eam multitudo universa consenserit.*] Reposui *in eam* ex MSS. 2. Reg. & Catic. antiquissimis, aliisque decem, & vet. editis Rom. Torn. & Soubron. Cæteri *in eâ*.

Lin. 9. *Retenta.*] MS. Brun. *reperita*.

Ibidem. *Alio loco.*] Suprà lib. 2. cap. 18.

Lin. 10. *Explicabitur.*] Vide infrà lib. 6. cap. 15. & 22. atque lib. de Irâ Dei cap. 15.

Lin. 11. *Non esse perfectam, nisi exerceatur adversis.*] Intellige in hac vitâ mortali. Quid enim; num in beatis non est perfecta virtus? At hæc non exercetur adversis. Vide suprà lib. 2. cap. 9. pag. 144. notâ ad lin. 9.

Lin. 14. *Deus ergò.*] Post hæc MSS. 1. Reg. antiquiss. Cauc. Goth. Marm. & 5. editi addunt, *justitiam reduciturus*, Pro *malum*, MS. Pen. habet *malitiam*. Quod autem dicit, *non exclusit malum*, id est, permisit malum. Ecce Thomasi Scholia ad hunc locum. Hujus hæc verba sunt. Hæ etenim voces *justitiam reduciturus*, expungendæ, quæ sanè ex margine videntur fuisse translata in textum. In hoc sanè capite multa videtur dicere Lactan-

tius, quibus quodam modo autorem mali faceret Deum. Verùm si rectè singula confiderentur, hoc ipse non asserit. Namque aut dicit Deum non excludere malum, vel permittere, ut virtus cum quo pugnet habeat. Hoc etiam in loco, atque alibi cùm de malis agit, nomine malorum, sæpè non tam res ipsas turpes, vel turpitudinem earum intelligit, quàm res adversas & naturæ contrarias; ut infelices eventus, venena & similia, quæ propriè & per se mala non sunt, sed quia nobis sunt noxia, vulgò mala vocantur. Idem verò quod hic ait Lactantius, dixit Ambrosius in Expositione Psalm. 128. Serm. 16. tantùm quæ Lactantius more vulgi vocavit mala, illa nominavit austera. Et mala, inquit Ambrosius, non creavit Deus, sed hæc quæ videntur nobis austera, verbera, mors & hujusmodi alia, quæ propter emendationem præscripta sunt noxiorum. In malo etiam, & quovis peccato, sicut Theologi, & imprimis Augustinus lib. 5. cap. 3. contra Julianum latè disputat, duo considerari possunt, turpitudine ipsa & poena. Turpitudine nihil pertinet ad Deum: poenæ tamen rectè dicitur Deus autor esse. Et hæc quidem divisione poterit verè defendi hoc loco Lactantius, quamvis quod ante diximus,

enim patientia vim suam nomenque retineret, si nihil esset; quod pati cogeremur? Quomodo laudem mereretur devota Deo suo fides, nisi esset aliquis, qui à Deo vellet avertere? Nam & idè potentiores esse injustos permisit, ut cogere ad malum possent; idè plures, ut virtus esset pretiosa, quæ rara est. Quod quidem ipsum Quintilianus egregiè ac breviter ostendit in Capite obvoluto. „ Nam quæ, inquit, virtus esset innocentia, nisi laudem raritas dedisset? Verum quia naturâ sic comparatum est, ut odium, cupiditas, ira, in id, quod incubuerunt, agant „ cæcos, supra hominem videtur culpâ vacare. Alioqui si natura pares „ omnibus affectus dedisset, pietas nihil erat. “

Hoc quàm verum sit, docet necessitas ipsa rationis. Si enim virtus est, malis ac vitis fortiter repugnare, apparet sine malo ac vitio nullam esse virtutem: quam Deus ut absolutam perfectamque redderet, retinuit id quod erat ei contrarium, cum quo depugnare posset. Agitata enim malis quatientibus, stabilitatem capit; & quantò frequenter impellitur, tantò firmiter roboratur. Hæc nimirum causa efficit, ut quamvis sit hominibus missa iustitia, tamen aureum seculum non esse dicatur; quia malum non sustulit, ut retineret diversitatem, quæ sacramentum divinæ Religionis continet sola.

commodiùs videatur verbis Lactantii posse aptari. Si cui tamen videtur hîc Lactantius dicere Deum simpliciter esse mali autorem, sciat nos eam opinionem, quàm maximè execrari, ac propterea hunc laborem suscipere, ut videatur ea opinio nullos auctores præter Manichæos habuisse. Hæc *Thomasius* in suis ad Lactantium notis.

Lin. 3. *Nam & idè.*] Conjunctio & desideratur in 1. Bonon. Regio-Put. & in 3. editis.

Ibidem. *Potentiores esse injustos.*] MSS. 12. rec. & edd. vet. Rom. & Ald. *potiores.*

Lin. 5. *Qua rara est.*] Sic reposui ex MSS. 1. Bonon. antiq. 5. Reg. 1. Clarom. à secundâ manu, & edit. Gymnic. Multi habent *quod*; Regio-Put. *quo*; rec. *quod raro est.*

Lin. 6. *Capite obvoluto.*] Fuit hoc Declamationis nomen, sed deperditæ.

Ibidem. *Virtus esset innocentia.*] MSS. 2. Bonon. 1. Reg. rec. Tax. *innocentia.*

Lin. 8. *In id quod incubuerunt.*] Hæc lectio est MSS. antiq. 2. Bonon. 6. Reg. 3. Colb. 1. Clarom. Brun. In 4. Reg. rec. 23. Colb. est, *incubuerint.*

Lin. 9. *Culpâ vacare.*] Quia, juxta Hiero-

nimum, in carne vivere præter carnem, angelica magis vita est, quàm humana. Ciceroni quidem, ut in septimo Epistolarum libro ad Marium scribit, Culpâ vacare magnum solatium est. Et est sanè Conscientia mille testes: sed Paulus universum mortalium genus culpæ subicit. *Betuleius.* Et, *si dixerimus quoniam peccatum non habemus, veritas in nobis non est.* 1. Joan. 1. 8.

Ibidem. *Si natura pares omnibus affectus dedisset.*] Sic emendavi ex MSS. Regio-Put. 5. al. Reg. 6. Colbert. 2. Clarom. Em. Cant. Brun. & editis 11, Scripti tres totidemque vulgati, *affectibus*; nonnulli *effectus*, malè.

Lin. 12. *Nullam esse virtutem.*] 1. Bonon. antiq. *nihil esse virtutem.*

Lin. 15. *Et quantò frequenter impellitur, tantò firmiter roboratur.*] Sic restitui ex omnibus MSS. Et sic Lactantius scripsit phrasi nonnullis Scriptoribus Ecclesiasticis peculiari; in editis magis usitata est *quantò frequentius, tantò firmiter.* Sed MSS. ferunt *frequenter, firmiter.* Ita & S. Augustinus, amoto comparativo, quod reticere amat, ait lib. 2. *Retractat.* cap. 15. n. 6. *Qua mihi quasi declamatio levis (pro levior,) quam gravis confessio videtur.*



CAPUT VIII.

*De justitiâ omnibus notâ ac non susceptâ ; de vero Dei templo ,
atque de ejus cultu , ut cuncta conterantur vitia.*

QUÏ ergò putant justum esse neminem , ante oculos habent justitiam , sed eam nolunt cernere. Quid est enim , cur illam vel in carminibus , vel in omni sermone describant , conquerentes ejus absentiam , cùm sit facillimum bonos esse si velint ? Quid vobis inanem justitiam depingitis , & optatis cadere de cœlo , tanquàm in aliquo simulacro figuratam ? Ecce in conspectu vestro est : suscipite , si potestis , eamque in domicilio vestri pectoris collocare ; nec difficile , aut alienum à temporibus existimetis. Estote æqui ac boni ; & sequetur vos suâ sponte justitia , quam quæritis. Deponite omnem malam cogitationem de cordibus vestris ; & statim vobis illud tempus aureum revertetur : quod aliter consequi non potestis , quàm si Deum verum colere cœperitis. Vos autem , manente cultu deorum , justitiam desideratis in terrâ ; quod fieri nullo pacto potest : sed ne tum quidem potuit , cùm putatis ; quia nondùm natis diis istis , quos impiè colitis , necesse est unius Dei cultum fuisse per terram : ejus scilicet qui execratur malitiam , exigitque bonitatem ; cujus templum est , non lapides , aut lutum , sed homo ipse , qui figuram Dei gestat. Quod templum non auri & gemmarum donis corruptibilibus ; sed æternis virtutum muneribus ornatur. Discite igitur (si quid vobis reliquæ mentis est) homines ideò malos & injustos esse , quia dii coluntur ; & ideò mala omnia rebus humanis quotidie ingravescere , quia Deus hujus mundi effector & gubernator derelictus est ; quia susceptæ sunt , contra quàm fas est , impiæ religiones ; postremò , quia ne colî quidem , vel à paucis , Deum finitis.

Quòd si solus Deus coleretur , non essent dissensiones & bella , cùm scirent homines unius se Dei filios esse ; ideòque divinæ necessitudinis sacro & inviolabili vinculo copulatis nullæ fierent insidiæ , cùm scirent

Lin. 7. *Collocare.*] MSS. 12. rec. & 6. editi , *Constituere.*

Lin. 16. *Non lapides , aut lutum.*] MS. Brun. *non lapis , aut lutum.*

Lin. 17. *Non auri & gemmarum donis.*] Sequor MSS. antiquiores 6. Reg. 4. Colbert. Scripti 8. rec. & editi ferunt , *auro.*

Lin. 18. *Ornatur.*] Nonnulli editi , *ornantur.*

Ibidem. *Discite.*] Ità reposui ex quamplurimis editis & omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. qui habet à primâ manu *Disce* , ut in quibusdam impressis.

Lin. 19. *Et injustos esse , quia dii coluntur.*]

Crimen objectorum malorum impietatisque benè retorquet in nationes. Tertull. Apolog. cap. 41. *Vos igitur importuni rebus humanis , vos rei publicorum incommodorum , vos malorum illices semper , apud quos Deus spernitur , statim adorantur.* Cyprian. ad Demetrian. *Quandò ea sunt , quæ iram Dei indignantis ostendunt , non propter nos sunt à quibus Deus colitur , sed delictis & meritis vestris irrogantur , à quibus Deus omnino nec quaritur , nec timetur.* Elmenhorst.

Lin. 26. *Copulatis.*] Sine ullâ interpunctione. Sic restitui ex MSS. 7. Reg. inter quos duo sunt vetustissimi , ex 4. Colbert. multis

cujusmodi pœnas Deus animarum interfectoribus præpararet, qui clandestina scelera, & ipsas etiam cogitationes pervidet. Non essent fraudes, neque rapinæ, si Deo præcipiente didicissent, & suo, & parvo esse contenti, ut fragilibus, & caducis, solida & æterna præferrent. Non essent adulteria, & stupra, & mulierum prostitutiones, si omnibus notum esset, damnari à Deo, quidquid appetitur ultra generandi cupiditatem. Nec fœminam necessitas cogeret pudorem suum profanare, ut victum sibi ob-scœnissimum quærat; cum & mares libidinem continerent, & habentium pia & religiosa collatio non habentibus subveniret. Non essent igitur, ut dixi, hæc omnia in terris mala, si ab omnibus in legem Dei conjuraretur; si ab universis fierent, quæ unus noster populus operatur. Quàm beatus esset, quàmque aureus humanarum rerum status, si per totum orbem mansuetudo, & pietas, & pax, & innocentia, & æquitas, & temperantia, & fides moraretur! Denique ad regendos homines, non opus esset tam multis & tam variis legibus, cum ad perfectam innocentiam Dei lex una sufficeret; neque carceribus, neque gladiis Præsidum, neque terrore pœnarum, cum præceptorum cœlestium salubritas humanis pectoribus infusa, ultrò ad justitiæ opera homines erudiret. Nunc autem mali sunt ignoratione recti ac boni. Quod quidem Cicero vidit; disputans

que aliis, & vet. edit. Rom. Scripti 7. rec. & plurimi editi habent *copulatos*.

Lin. 1. *Præpararet.*] Ità reposui ex MSS. Regio-Put. & quamplurimis aliis, & vet. editis Rom. favente 1. alio Reg. antiquissimo, in quo legitur *preparavit*; in 4. Reg. rec. 2. Colbert. & 9. excusis *prepararet*.

Lin. 2. *Pervidet.*] Sic restitui ex MSS. maximo numero, ac 2. vet. edit. Rom. Hoc verbo passim utitur Lactantius; & congruentius est, quàm *videt* Manuscriptorum sex & impressorum octo. Hoc probant voces *clandestina*; item *cogitationes*.

Lin. 4. *Ut fragilibus.*] Addidi *ut* ex 6. editis cunctisque MSS. præter 1. Colbert. & 1. Clarom. in quibus & in 9. vulgatis desideratur. Et ibidem pro *preferrent*, Francius ad oram sui Lactantii legebat *preferre*.

Lin. 7. *Fœminam... quærat.*] MS. Brun. & edit. Betul. *fœminas... quarant*.

Lin. 8. *Mares libidinem continerent.*] Ge-nuina lectio à me restituta ex edit. Betul. & Cellar. cunctisque MSS. præter 2. Reg. rec. quibus, ac cæteris excusis, est *contemnerent*.

Lin. 9. *Religiosa collatio.*] Id est collectæ Eleemosinæ.

Ibidem. *Non essent igitur, ut dixi.*] MS. 1. Bonon. antiq. & 5. edit. rec. *Nec essent munda, ut dixi*; ineptè.

Lin. 10. *Si ab omnibus.*] Ex cunctis penè MSS. restitutum. In 2. Reg. rec. 3. Colbert.

& editis 16. *si ab hominibus.*

Ibidem. *In legem Dei conjuraretur.*] Id est, *conspiraretur*, seu (ut Gallæus & Francius volunt) *juraretur*. Vox enim *conjurare* plerumque in malam partem accipitur à Scriptoribus. Lactantius igitur propriè voluit accipere pro simul jurare; atque alludit ad priscum illum morem, quo sancti viri Judæos juramento obstringebant, se servaturos Dei legem, nec ab illâ ullo modo deflexuros. Talis conjuratio bona & laudabilis. Gallæus.

Lin. 14. *Moraretur.*] Ni Lactantius sic loqui amaret, ut jam annotavi, lubenter cum Francio scriberem *morarentur*: quod contra MSS. & editorum fidem facere non audeo.

Lin. 15. *Tam multis.*] Jamdiù dixerunt cordati ac sapientes, multas leges argumentum esse corruptorum in Repub. morum. Undè Cicero 2. de Officiis, & Sallustius dixerunt, ex malis moribus bonas nasci leges.

Lin. 16. *Præsidum.*] Qui Provinciis præerant.

Lin. 18. *Ultrò ad justitiæ opera homines erudiret.*] Præpositionem *ad* ex MSS. & excusis addidi, quæ deest uni Bononiensi antiq. & editis quinque. Vide infrà cap. 10. *erudiantur ad injustitiæ*; & cap. 11. ad finem, *Ad hæc opera cultores suos erudiunt*.

Lin. 19. *Mali sunt.*] MS. Cantabrig. & 6. vet. edit. *perperam addunt homines*.

Ibidem. *Disputans enim.*] MSS. Goth. 1. Lipf. Brun. *disputans valide, omisso enim*.

enim de legibus: „Sicut unâ, inquit, eâdemque naturâ mundus omnibus
 „partibus inter se congruentibus cohæret ac nititur: sic omnes homines
 „inter se naturâ confusi, pravitate dissentiunt; nec se intelligunt esse con-
 „sanguineos, & subiectos omnes sub unam eandemque tutelam: quod si te-
 „neretur, deorum profectò vitam homines viverent“. Universa igitur mala,
 quibus humanum genus seipsum invicem conficit, injustus atque impius
 deorum cultus induxit. Nec enim poterant retinere pietatem, qui com-
 munem omnium patrem Deum tanquàm prodigi ac rebelles liberi abne-
 gassent.

Lin. 1. *Sicut unâ, &c.*] Non exstat hic lo-
 cus, neque in libris de Legibus, nec in aliis Ci-
 ceronis operibus. Hinc & aliundè conjicere
 est, truncatos esse ac multum depravatos Ci-
 ceronis libros.

Lin. 4. *Sub unam eandemque tutelam.*]
 MSS. 6. rec. *sub unâ eademque tutelâ.*

Lin. 5. *Deorum profectò vitam homines vi-
 verent.*] MSS. 16. rec. & 5. edit. habent, *deo-
 rum profectò vitâ homines viverent.* At ipsa
 phrasis est inter Ciceronis fragmenta lib. 1.

de Legibus, *deorum profectò vitam omnes vi-
 verent.* Et Cic. Orat. 4. Verrin. n. 118. *Tutio-
 rem vitam sese meo præsidio victuros esse arbi-
 trantur.* Cæterum homines in omnes, contra
 omnium Lactantianorum codicum fidem, mu-
 tare nolui. Et Lactantius noster alibi quoque
 dixit lib. 1. cap. 14. *agrestem vitam vivebant,*
 lib. 7. cap. 24. *vivent homines tranquillissi-
 mam & copiosissimam vitam;* & lib. de Irâ
 Dei cap. 7. *vitam pecudum sub humanâ spe-
 cie vivet.*

CAPUT IX.

De Sceleribus impiorum, & Christianorum cruciatibus.

NONNUNQUAM tamen sentiunt se malos esse, & veterum seculo-
 rum statum laudant, & de suis moribus meritisque coniectant abesse
 justitiam: quam obversantem oculis suis non tantum non suscipiunt, nec
 agnoscunt, verum etiam violenter oderunt, & persequuntur, & exterminare
 contendunt. Fingamus hanc interim non esse justitiam, quam nos
 sequimur: quomodò, si illa venerit, quam veram putant, eam recipient?
 qui laniant & occidunt eos, quos & ipsi fatentur imitatores esse iusto-
 rum quia bona operentur & iusta; cum, si tantummodò malos occiderent,
 digni essent ad quos justitia non veniret, cui nulla fuit alia causa lin-
 quendi terram, quàm humani cruoris effusio. Quantò magis, cum pios
 interficiant, & ipsos justitiæ sectatores pro hostibus ducant; imò verò
 plus quàm pro hostibus? quibus, utique cum animas eorum, & opes &
 liberos ferro & igni appetant, tamen parcitur victis; & est locus inter

Lin. 5. *Interim.*] MSS. 5. rec. & vet. edit.
 Rom. iterum.

Lin. 8. *Quia bona operentur.*] Sic lego cum
 antiquioribus MSS. 5. Reg. pluribusque aliis,
 & 9. editis vet. In 3. scriptis rec. est, *qui
 bona operentur;* in 5. rec. & 7. vulgatis, *quia
 bona operantur;* in 2. excusis *qui.*

Lin. 13. *Tamen parcitur victis, &c.*] Au-
 gustinus in 1. cap. lib. 1. de Civ. Dei con-
 queritur, civitatem Christi, quæ Ecclesia est,
 exulare in hoc mundo, & affligi ab iis ipsis,
 quorum ars secundum Poëtam, & laus pecu-
 liaris, *Parcere subiectis, & debellare superbos.*
 Virgil. 6. Æneid. v. 853. Et in altero cap.

arma clementiæ : aut si adeò sævire placuit, nihil plus in eos fit, quàm ut occidantur, vel in servitutem abducantur. Hoc verò inenarrabile est, quod sit adversus eos, qui malefacere nesciunt. Et nulli nocentiores habentur, quàm qui sunt ex omnibus innocentes.

Audent igitur homines improbißimi iustitiæ facere mentionem, qui feras immanitate vincunt, qui placidissimum Dei gregem vastant,

————— *Lupi cen*

Raptores atrâ in nebulâ, quos improba ventris

Exegit cacos rabies.

Verùm hos non ventris, sed cordis rabies efferavit; nec atrâ in nebulâ, sed apertâ prædatione grassantur; nec eos unquam conscientia scelerum revocat, ne sanctum ac pium nomen iustitiæ ore illo violent, quod cruore innocentium, tanquàm rictus bestiarum madet. Hujus tanti & tam pertinacis odii quam potissimum causam esse dicamus? Utrùmne

————— *Veritas odium parit,*

ut ait Poëta, quasi divino spiritu instinctus? an erubescunt coram iustis & bonis esse nequam? an potius utrumque? Nam & veritas ideò semper invisita est, quòd is, qui peccat, vult habere liberum peccandi locum; nec aliter se putat malefactorum voluptate securiùs perfrui posse, quàm si nemo sit, cui delicta non placeant. Ergò tanquàm scelerum & malitiæ suæ testes extirpare funditùs nituntur, & tollere, gravesque sibi putant, tanquàm vita eorum coarguatur. Cur enim sint aliqui intempestivè boni, qui corruptis moribus publicis convitium benè vivendo faciant? cur non omnes sint æquè mali, rapaces, impudici, adulteri, perjuri, cupidi, fraudulentis? quin potius auferantur, quibus coram malè vivere pudet; qui peccantium frontem, etsi non verbis, quia tacent, tamen ipso vitæ genere dissimili feriunt & verberant? Castigare enim videtur, quicumque dissentit.

Nec est magnoperè mirandum, si adversus homines ista fiunt, cum adversus ipsum Deum, propter eandem causam, insurrexerit etiam populus in spe constitutus, nec Dei nescius; sequiturque iustos eadem necessitas, quæ ipsum iustitiæ violavit autorem. Vexant ergò, & exquisitis poenarum generibus excruciant; parùmque habent interficere quos ode-

aliquot exemplis docet, nulla unquam bella fuisse gesta, ut victis, victores parcerent.

Pag. 381. lin. 13. *Inter arma.*] Vide Cicer. Orat. pro Marcello.

Lin. 7. *Lupi.*] Vide Virg. 2. Æneid. 356.

Lin. 14. *Dicamus?*] Ità omnes MSS. & editi, præter 1. Colbert. & 3. edit. quibus est, *dicemus?*

Lin. 15. *Veritas.*] Terent. Andr. act. 1. scen. 1. Hoc ait Sosias libertus.

Lin. 16. *Divino spiritu instinctus.*] MSS. 8. rec. & edit. 4. *instructus*; cæteri *instinctus*.

Lin. 25. *Quibus coram malè vivere pudet.*]

Ità omnes propè MSS. & plerique editi. Et rectè, per anastrophe; hoc est, *coram quibus Christianis pudet ethnicos malè vivere.* At MSS. Oxon. & 11. vulgati, ediderunt *quos coram malè vivere pudet*: quasi pronomen *quos* cum *pudet* jungi poscat.

Lin. 30. *Ipsam Deum.*] Christum scilicet.

Ibidem. *Populus in spe constitutus.*] Judaicus scilicet, de quo Actor. c. 26. v. 6. *In spe qua ad patres nostros repromissionis facta est à Deo.*

Lin. 31. *Iustos.*] Id est, Christianos,

runt, nisi etiam crudelitas corporibus illudat. Si qui autem doloris vel mortis metu, vel suâ perfidiâ cœleste sacramentum deseruerint, & ad funesta sacrificia consenserint, eos laudant, & honoribus maclant, ut eorum exemplo cæteros illiciant. Qui autem magni æstimaverint fidem, cultoresque se Dei non abnegaverint, in eos verò totis carnificinæ suæ viribus, veluti sanguinem sitiant, incumbunt; & desperatos vocant, quia corpori suo minimè parcunt: quasi quidquam desperatius esse possit, quàm torquere ac dilaniare eum, quem scias esse innocentem. Aded nec pudor ullus apud eos superest, à quibus abest omnis humanitas! Et retorquent in homines justos convitia sibi congruentia.

Impios enim vocant, ipsi scilicet pii, & ab humano sanguine abhorrentes; cum si & actus suos considerent, & illorum quos tanquàm impios damnant, jam intelligant, quàm mendaces sint, & iis omnibus, quæ adversus bonos aut dicunt, aut faciunt, digniores. Non enim de nostro, sed ex illorum numero semper existunt, qui vias obsideant armati, maria prædentur; vel si palàm grassari non licuit, venena clam temperent; qui uxores necent, ut dotes earum lucrentur, aut maritos, ut adulteris nubant; qui natos ex se pueros aut strangulent, aut si nimirum pii fuerint, exponant; qui libidines incestas, nec à filiâ, nec à sorore, nec à matre,

Lin. 2. *Suâ perfidiâ.*] MSS. 1. Regio-Put. & 8. rec. cum editis *suapte*; Brun. *suadente*. Cæteri scripti, inter quos 1. Bonon. & 1. Reg. antiquissimi, ut in textu. *Cœleste sacramentum deseruerint*; id est, Christi Religionem.

Lin. 3. *Et honoribus maclant.*] Id est, augent, cumulant, apud Plautum & Ciceronem, 1. Colb. & Brun. *magnificent*. Francius fortè *laclant*. At *maclant*, genuina Lactantii lectio. Sic infrâ cap. 10. *infortunio maclant*.

Lin. 6. *Desperatos vocant, &c.*] Desperatus est *ἀσέβης*: ita vocati qui aliter confectores dicebantur, qui ad bestias pugnabant, & illis conficiendis operam suam locabant, quos indè *ἀσέβητος* desperatos vocabant. Et ita olim Christiani indigitari, quod sibi non parcerent, atque animam libenter pro Deo suo ponerent. *Salmasius*. Mallentque lacerari, quàm fidem Christo datam violare.

Lin. 8. *Aded nec pudor ullus.*] MSS. 3. rec. & 6. vet. editi, *Aded verò nec pudor ullus*.

Lin. 9. *Retorquent.*] MS. Jun. & 5. excusi, *detorquent*; 2. Colb. & 1. Clarom. *torquent*.

Lin. 11. *Impios enim vocant.*] Christiani vulgari convitio ab Ethnicis impii, infausti, athei, irreligiosi, profani, & sacrilegi nuncupati, quia diis nil omninò tribuebant, nec pro Imperatoribus sacrificabant. Tertull. *Deos, inquit, non colitis, & pro Imperatoribus sacrificia non impenditis, &c.* itaque sacrilegii & majestatis rei convenimur. Arnob. lib. 4.

Quoniam nos impios, irreligiosos vocatis.

Ibidem. *Ipsi scilicet pii, & ab humano sanguine abhorrentes.*] Hæc per ironiam dicta. MSS. 14. & edit. Rom. 1470. *ipsi scilicet impii*, malè; non enim cohæret cum *& ab humano sanguine abhorrentes*.

Lin. 14. *De nostro, sed ex illorum numero.*] Ità plurimi MSS. inter quos sunt antiqui. In 12. rec. bis legitur *de*; bis *ex* in Brun.

Lin. 19. *Exponant.*] Sic Tertull. Apol. capite 9. *Imprimis filios exponitis, suscipiendos ab aliquâ matre extraneâ*. Arist. lib. 7. Politic. cap. 17. Secundùm legem Atheniënsibus licitum fuit interficere, vel exponere, quidquid natum nollent: quæ crudelitas, etiam apud populum sapientissimum! Thebani contrarium lege caverant, ut si quis infantem exposuisset, morte plecteretur. *Ælianus Variar. hist.* lib. 2. cap. 7. *Exponebantur verò sæpè infantes cum monumentis*, quæ generali nomine Græcis *μνηστικά*, Latinis crepundia dicuntur. Terent. Eunuch. Act. IV. Sc. VI.

Ubi tu cistellam? adfer cum monumentis. Addebantur hæc crepundia, tanquàm fortunæ viatica, ut, qui infantes inveniret, haberet undè aleret. Variæ hujusmodi monumentorum species recensentur apud Longum lib. 1. *ποιμνικά*. Ibi de fasciis, ensiculo, mitrà, crepidis aliisque id genus, loquitur. *Betul.*

Ibidem. *Nec à filiâ, nec à sorore.*] Deest præpositio à in 9. MSS.

nec à sacerdote contineant; qui adversus cives suos patriamque conjurent; qui nec culleum metuant; qui denique sacrilegia committant, & deorum, quos colunt, templa dispolient; & ut quæ levia sunt atque illis usitata dicamus, qui hæreditates captent, testamenta supponant, justos hæredes vel auferant, vel excludant; qui corpora sua libidinibus prostituunt; qui denique immemores, quid nati sint, cum foeminis patientiâ certent; qui sanctissimam quoque corporis sui partem contra fas omne polluant & profanent; qui virilia sua ferro metant; &, quod est sceleratius, ut sint religionis antistites; qui ne vitæ quidem suæ parcant, sed extinguendas publicè animas suas vendant; si judices sedeant, aut immeritos perdant mercede corrupti, aut noxios impunè dimittant; qui cœlum quoque ipsum veneficiis appetant, tanquàm illorum malitiam terra non capiat. Hæc, inquam, & his plura scelera utique ab iis fiunt, qui deos colunt.

Quis inter hæc tot ac tanta justitiæ locus est? Et ego de multis collegi, non ut arguerem, sed ut ostenderem. Qui volent scire omnia, Senecæ libros in manum sumant, qui morum vitiorumque publicorum & descriptor verissimus, & accusator acerrimus fuit. Sed & Lucilius tenebrosam istam vitam circumscriptè breviterque depinxit his versibus:

*Nunc verò à mane ad noctem, festo atque profesto
Totus nem pariterque die, populusque, paresque
Jactare induforo se omnes; decedere nusquam.*

Uni

Lin. 1. *Sacerdote.*] Pro *Vestali* virgine, sic *Æneid.* 1. 277. *Regina Sacerdos, pro Vestali.*

Lin. 2. *Nec culleum.*] Ita scribo cum Antiquis, & cum MSS. 1. Regio-Put. 4. al. Reg. 2. Colb. 1. Sorbon. Nav. Viçt. Gat. Marm. 1. Clarom. edit. 2. vet. Rom. & Falir. 1543. At 1. Colbert. & Brun. *nec ullum*; 1. Reg. rec. 4. Colbert. 1. Clarom. & 6. excusi *nec culeum*; 1. Reg. antiq. 2. Colbert. à secundâ manu, Jun. *nec eculeum*. De hoc supplicii genere dixi ad c. 14. l. 3. pag. 223. notâ ad lin. 6.

Lin. 3. *Atque illis usitata.*] Sic ferunt quamplurimi MSS. inter quos duo sunt Regii antiquissimi, 1. Bonon. quoque qui addit *illis*. Sed Cauc. Lipf. Pal. Ultr. legunt *neque usitata*; alii rec. & totidem editi, *atque inusitata*. Secuti sumus lectionem à Thomasio allatam ex veteri codice Bononiensi desumptam; quam doctissimus editor hoc confirmat exemplo. Hæc, inquit, testamentorum suppositio ad hæreditates invadendas, apud Gentiles valdè erat usitata: quo nomine M. Crassus, qui unuserat ex principibus Rom. Reipub. malè audivit. Quod cum in principe accideret, quid de aliis credendum est?

Lin. 6. *Cum foeminis patientiâ certent.*] Contra eos qui in viros libidine exardescunt.

Lin. 7. *Qui sanctissimam quoque corporis sui partem contra fas omne polluant.*] Dum videlicet execrabilem in se furorem admittunt: qui *nec capiti quidem parcat*, ut ait lib. 6. c. 33. ita *Isæus*. Num de crimine intelligitur cum vir in seipso violat continentiam?

Lin. 8. *Qui virilia sua ferro metant.*] Arnob. lib. 5. *Et non quotidie videamus eos, quæ sibi demessuerint has partes.*

Lin. 17. *Seneca libros.*] Inter ea quæ ejus extant, lege alteram epistolam libri decimi sexti, ubi cum in alia scelera, tum verò maxime in judices corruptos invehitur. Eadem videas in Tertulliani Apologetico cap. 12.

Lin. 21. *Pariterque die.*] Ità Regio-Put. alique. In 17. rec. & editis 5. est *dies*, mendosè. 1. Reg. antiq. *pariter quidem*, corruptè.

Lin. 22. *Induforo.*] Mirum quàm hîc varient Manuscripti. Lego *Induforo* ex 1. Reg. antiquissimo, Pal. & Pen. & ipso Lucilio, edito à Francisco Dousâ, accedentibus MSS. Cauc. 4. Reg. 5. Oxon. 3. Colbert. Jun. Ultr. Nav. Gat. Marim. Em. 2. Clarom. Brun. & 6. edit. quibus est *indeforo*, pro *induforo*, per archaismum, ut legitur apud Lucretium lib. 4. v. 318. edit. Lambin. *Indugredi*, vel *endogredi* pro *ingredi*. Dixerunt enim Antiqui

*Uni se atque eidem studio omnes dedere & arti;
Verba dare ut cantè possint, pugnare dolosè,
Blanditiâ certare, bonum simulare virum se,
Insidias facere, ut si hostes sint omnibus omnes.*

Nostro autem populo quid horum potest objici, cujus omnis Religio est, sine scelere ac sine maculâ vivere? Cùm igitur videant, & se, ac suos ea quæ diximus gerere, nostros autem nihil aliud operari, nisi æquum & bonum; poterant, si quid scirent, ex hoc intelligere, & illos qui bonum faciunt pios esse, & se impios, qui nefanda committunt: neque enim fieri potest, ut qui in omnibus vitæ suæ adibus non errant, in ipsâ summâ errent, hoc est in Religione, quæ rerum omnium caput est. Impietas enim suscepta in eo, quod est summum, per cætera universa sequeretur. Eoque fieri non potest, ut ipsi, qui errant in omni vitâ, non & in Religione fallantur: quoniam pietas in summo regulam tenens, tenorem suum servaret in cæteris. Ita fit ut in utrâque parte, de conditione rerum quæ geruntur, qualis sit summa ipsa noscatur.

Antiqui *indu & endo*, pro *in*, ut observat Lambinus ibidem pag. 456. & 277. Apud eundem Lucretium *indu manu*, *indu statu*, pro *in manu*, *in statu*; lib. 5. *indu manus*, pro *in manus*; & lib. 6. *indu mari*, pro *in mari*. 1. Bonon. antiq. & 4. alii rec. habent *induforum*; 2. Reg. *induforus*; 1. Reg. & 5. vulgati *indufori*; 1. Colbert. & Vict. *videre foro*, corruptè. Legitur etiam *indusoro* apud Ennium libro 7. *Induforos* eos existimat Betuleius, qui ora sua in foro terunt; sicut *inforo* apud Plautum idem est, ac aliquid *in foro* vulgare. Ferè similia in Virgilio *Induperator*, pro *Imperator*; & *indugredi* ac *indupeditus* apud Lucretium, pro *ingredi* & *impeditus*. Existimat tamen Thom. Spark. legendum esse *endo forum*, quia sic Lucret. lib. 2. habet

Si fas endo plagas coelestes scandere cuiquam;
atque *endogredi* apud eundem Lucretium, pro *ingredi*.

Lin. 3. *Blanditiâ certare*.] Ità cuncti ferè MSS. & edd. nec aliter legitur apud Lucilium. MSS. rec. 1. Reg. Balliol. & vulgati sex, *Blandiri*, *certare*.

Lin. 5. *Nostro*.] Ità etiam Tertullianus.

Lin. 13. *Universa sequeretur*.] Sic omnes propè MSS. & impressi. Regio-Put. & excusi ferunt *sequitur*; 1. Bonon. antiq. *quaretur*; 2. Reg. rec. 1. Colb. Cant. & 3. vet. edit. *frequentatur*. Nostra lectio multum arridebat Antonio Augustino, viro in litteris sagacissimo.

Ibidem. *Eoque fieri*.] Ità restitui ex multis editis, cunctisque MSS. præter 2. Reg. & 7. edit. qui habent *aque*; edit. Thomas. *Atque*; 1. Bonon. antiq. *Atquin*. Hæc emendatio est Antonii Augustini jamjam laudati, qui legebat, *quod est summum, per cætera universa sequitur, eoque fieri non potest, &c.* quæ lectio multum Thomasio arridebat.

Ibidem. *Ipsi*.] Id est, Ethnici.

Lin. 14. *Non & in Religione fallantur*.] Ex cunctis MSS. & editis quamplurimis restitui particulam negantem, quæ abest à nonnullis editis. In 6. excusis est, *non etiam*.

Lin. 15. *Servaret in cæteris*.] Hæc lectio est quamplurimorum MSS. & 7. editorum. Regio-Put. & 7. alii rec. & 5. edit. *servat &*; MS. Jun. *servant*.

C A P U T X.

De falsâ pietate, & de falsâ & verâ Religione.

OPERÆ pretium est cognoscere illorum pietatem, ut ex iis, quæ clementer ac piè faciunt, possit intelligi, qualia sint quæ ab his con-

tra jura pietatis geruntur. Ac ne quem videar inclementer incessere, aliquam mihi personam poëticam sumam, quæ sit vel maximum pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille,

————— *Quo justior alter*

Nec pietate fuit, nec bello major & armis,

quæ nobis documenta justitiæ protulit?

Vinxerat & post terga manus, quos mitteret umbris

Inferias, caso sparsurus sanguine flammæ.

Quid potest esse hâc pietate clementius, quàm mortuïs humanas victimas immolare, & ignem cruore hominum tanquàm oleo pascere? Sed fortassè hoc non ipsius vitium fuerit, sed poëtæ, qui

Insignem pietate virum

insigni scelere fœdaverit. Ubi est igitur, ô poëta, pietas illa, quam sæpissimè laudas? Ecce pius Æneas

————— *Sulmone creatos*

Quattuor hic juvenes, totidem quos educat Ufens,

Viventes rapit, inferias quos immolet umbris,

Captivoque rogi perfundat sanguine flammæ.

Cur ergò dicebat eodem ipso tempore, quo vinctos homines ad immolationem mittebat,

————— *Equidem & vivis concedere vellem;*

cùm quos vivos habebat in potestate, vice pecudum juberet occidi?

Lin. 3. *Rex ille.*] Æneas scilicet, Virgil. 1. Æneid. 544.

Lin. 7. *Vinxerat.*] Virgil. 11. Æneid. v. 81. Ibidem. *Umbris.*] Umbræ sunt animæ defunctorum.

Lin. 8. *Inferias.*] Inferiæ sunt sacra mortuorum XXX. & XL. & Anniversario die, cum aspersione super tumulum. Vid. Virg. lib. 5.

Ibidem. *Caso sanguine.*] Pro, *casorum sanguine*; ut idem Æneid. lib. 10. v. 520. *captivo sanguine*, pro *sanguine captivorum*.

Ibidem. *Sparsurus.*] Ex omnibus fermè MSS. & 15. excusis; melius quàm *sparsuros*, ut est in 1. rec. Reg. Jun. 1. Colbert. & 6. vet. edit. In 3. scriptis rec. *sparsuras*, mendosè.

Lin. 9. *Clementius.*] Ironicè. Ità MSS. 1. Reg. antiquissimus, 2. Bonon. 4. al. Reg. 4. Colbert. 3. Lips. Bodl. Cotton. Marm. 1. Clarom. edit. vet. Rom. 1474. & al. 7. Et rectè. Vide suprâ *clementer*, & *inclementer*, & infrâ quæ sequuntur. MS. Jun. cum Francio *inclementius*; Regio-Put. & 13. rec. scripti ac 10. edit. *dementius*. Hanc lectionem ultimam minus aptè defendit Gallæus; nec enim adver-

tebat hîc esse ironiam Lactantii in Gentiles. Vide not. ad c. 36. de *Mortibus Persecutorum*.

Lin. 11. *Qui insignem pietate virum insigni scelere fœdaverit.*] Virgil. 1. Æneid. Hæc lectio est ex MSS. Regio-Put. 5. al. Reg. 6. Colb. Cant. 2. Clarom. & 6. edit. nisi quòd 4. scripti totidemque impressi legunt *fœdavit*; cæteri *fœdaverit*; 2. Reg. & 7. vulgati, qui *illum insignem*.

Lin. 14. *Ecce pius Æneas.*] Sic restitui ex MSS. & excusis, præter 1. Bonon. antiq. & 3. edit. in quibus est, *Tum pius Æneas*; minus aptè ad Lactantii mentem.

Lin. 15. *Sulmone.*] Hæc ex Æneid. lib. 10. v. 517. *Sulmone*, quod in antiquo Latio oppidum fuit, ait Plinius.

Lin. 16. *Quattuor hic juvenes . . . quos immolet umbris.*] Tertullianus: *Olim quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos vel servos in exequiis immolabant.*

Lin. 19. *Eodem ipso tempore.*] *Idem ipse*, passim apud Lactantium.

Lin. 21. *Equidem.*] Virgil. Æneid. lib. 11. vers. 111.

Sed hæc, ut dixi, culpa non illius fuit, qui litteras fortassè non didicerat, sed tua, qui cum esses eruditus, ignorasti tamen quid esset pietas, & illud ipsum, quod nefariè, quod detestabiliter fecit, pietatis esse officium credidisti. Videlicet ob hoc unum pius vocatur, quia patrem dilexit. Quid quòd

Bonus Æneas haud aspernanda precantes
trucidavit; adjuratus enim per eundem patrem, & per
———— *Spes surgentis Iuli,*
nequaquam pepercit

———— *Furiis accensus & irâ.*

Quisquam-ne igitur hunc putet aliquid in se virtutis habuisse, qui & furore tanquam stipulo exarserit, & manium patris, per quem rogabatur, oblitus, iram frænare nequiverit? Nullo igitur modo pius, qui non tantum non repugnantes, sed etiam precantes interemit.

Dicet hîc aliquis: quæ ergò, aut ubi, aut qualis est pietas? Nimirum apud eos, qui bella nesciunt, qui concordiam cum omnibus servant, qui amici sunt etiam inimicis, qui omnes homines pro fratribus diligunt; qui cohibere iram sciunt, omnemque animi furorem tranquillâ moderatione lenire. Quanta igitur caligo, quanta tenebrarum & errorum nubes hominum pectora obduxit; qui cum se maximè pios putant, tum maximè fiunt impii! Quantò enim religiosius terrenis istis simulacris inserviunt, tantò magis scelerati adversus nomen veræ divinitatis existunt. Itaque pro merito impietatis suæ gravioribus malis sæpè vexantur, quorum causam quia nesciunt, fortunæ culpa omnis adscribitur: & locum invenit Epicuri philosophia, nihil ad Deos pertinere censentis; nec gratiâ eos tangi, nec irâ moveri, quia & contemptores eorum sæpè videant beatos, & cultores sæpè miseros. Quod eò fit; quia cum religiosi videantur, & naturâ boni, nihil tale creduntur mereri, quale sæpè patiuntur. Consolantur se tamen accusatione fortunæ; nec sentiunt quòd si esset ulla, cultoribus suis nunquam noceret. Meritò igitur hujusmodi pietatem pœna consequitur, & offensa divinitas scelere hominum pravè religiosorum gravi eos infortunio maclat; qui licèt sanctis moribus vivant, in summâ fide atque innocentia, tamen quia deos colunt, quorum ritus impios ac profanos Deus verus odio habet, à justitiâ, & à nomine veræ pietatis alieni sunt.

Lin. 6. *Bonus.*] Perironiam, ex Virg. lib. 11.

Lin. 7. *Et per spes surgentis Iuli.*] Ex Virgil. Æneid. 10. v. 524. Vocem *per* restitui ex 3. MSS. Reg. quorum duo sunt antiquissimi. In 10. rec. & 6. impressis est, & *spem*.

Lin. 10. *Furiis.*] Virg. Æneid. 1. 12. v. 946.

Lin. 12. *Et manium patris.*] MSS. 3. Colb. & 1. Clarom. *manum*; Em. *inanimis*.

Lin. 14. *Repugnantes.*] 1. Bonon. antiq. *pugnantes*; Jup. *deprecantes*.

Lin. 15. *Dicet, &c.*] Eximia descriptio, quâ docetur, qui sint, vel esse debeant Christiani.

Lin. 21. *Fiunt.*] Heum. legit *sunt*; rectè.

Lin. 25. *Nihil ad Deos.*] De hoc in libro de Irâ Dei, cap. 4. & suprà libro 3. cap. 17.

Ibidem. *Censentis.*] MS. 1. Bonon. antiq. *contestantis*.

Lin. 32. *Infortunio maclat.*] Itâ & apud Plautum Amphytr. Act. 4. Scen. 2. & Curcul. Act. 4. Scen. 3. Terent. Phorm. 5. 8. 39. Itâ suprà honore *maclare*, pro honore *cumulare*.

Ibidem. *Summâ fide.*] Hic tantum agitur de fide civili, quæ apud Ciceronem de Officiis, fundamentum est justitiæ.

Nec est difficile docere, cur deorum cultores boni & iusti esse non possint. Quomodo enim sanguine abstinebunt, qui colunt cruentos deos, Martem atque Bellonam? quomodo aut parentibus parcent, qui expulsorem patris sui Jovem; aut natis ex se infantibus, qui Saturnum? quomodo pudicitiam tuebuntur, qui colunt deam nudam & adulteram, & quasi apud deos prostitutam? Quomodo se à rapinis & fraudibus abstinebunt, qui Mercurii furta noverunt, docentis non fraudis esse, decipere, sed astutiæ? quomodo libidines coërcebunt, qui Jovem, Herculem, Liberum, Apollinem, cæterosque venerantur, quorum adulteria, & stupra in mares & foeminas, non tantum doctis nota sunt, sed exprimuntur etiam in theatris, atque cantantur, ut sint omnibus notiora? Possuntne inter hæc iusti esse homines, qui etiamsi naturam sint boni, ab ipsis tamen diis erudiantur ad injustitiam? Ad placandum enim Deum quem colas, iis rebus opus est, quibus illum gaudere ac delectari scias. Sic fit, ut vitam colentium Deus pro qualitate nominis sui formet, quoniam religiosissimus est cultus, imitari.

Lin. 3. *Martem, &c.*] Contra vanitates istas satis dictum est libris 1. & 2.

Lin. 10. *Exprimuntur.*] Em. *Exponuntur.*

Lin. 13. *Erudiantur ad injustitiam.*] Sic res poscit, & omnes ferè MSS. & editi. Nonnulli scripti & vulgati *ad justitiam*, sed malè.

C A P U T X I.

De crudelitate Gentilium in Christianos.

Is igitur hominibus, qui deorum suorum moribus congruunt, quia gravis est & acerba iustitia, eandem impietatem suam, quam in cæteris rebus utuntur, adversus iustos violenter exercent. Nec immerito à Prophetis bestiae nominantur. Præclare itaque Marcus Tullius: „Etenim si nemo est, „inquit, quin emori malit, quam converti in aliquam figuram bestiae, „quamvis hominis mentem sit habiturus; quanto est miserius in hominis „figurâ animo esse efferato? Mihi quidem tantò videtur, quanto præstabili- „or est animus corpore“. Aspernantur itaque corpora belluarum, quibus sunt ipsi sæviores; sibi que adeò placent, quod homines nati sunt, quorum nihil, nisi lineamenta & summam figuram gerunt. Nam quis Caucasus,

Lin. 1. *Iis igitur hominibus... quia gravis est & acerba iustitia.*] 3. Reg. 2. Colbert. Bodl. Cotton. 1. Clarom. *Ii igitur homines... quia gravem habent acerbamque iustitiam.*

Lin. 4. *Bestia nominantur.*] Vide Ezechielis caput 34. v. 5. 8. 25. 28. Sophoniæ cap. 2. v. 14. & 15. Exodi cap. 26. v. 6. & 22. Sic etiam Danielis 7. capite, per quatuor animalia, quatuor regna tyrannica describuntur.

Ibidem, *Præclare itaque Marcus Tullius.*]

Hic locus non extat, ait *Betuleius*: sed similem habes lib. 3. Offic. cap. 3.

Lin. 5. *Emori.*] Apud Ciceronem, *mori*.

Ibidem. *Figuram bestia.*] De simili, sed fabulosa hominum in bestias transformatione, vide Plinium lib. 8. cap. 22.

Lin. 7. *Animo esse efferato.*] MS. Mertonienſis, *animum esse efferatum*.

Lin. 9. *Sæviores.*] Edit. 1476. *Brutiores*.

Lin. 10. *Quis Caucasus, &c.*] Respicit ad illud Didonis, Æneid. 4. vers. 365.

quæ India, quæ Hircania tam immanes, tam sanguinarias unquam bestias aluit? Quoniam ferarum omnium rabies usque ad ventris satietatem furit, fameque sedatâ, protinus conquiescit. Illa est vera bestia, cujus unâ jussione

Funditur ater ubique cruor,

———— crudelis ubique

Luctus, ubique pavor, & plurima mortis imago.

Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem potest pro merito describere; quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis sævit; & non tantum artus hominum dissipat: sed & ossa ipsa comminuit, & in cineres furit, ne quis extet sepulturæ locus; quasi verò id affectent, qui Deum confitentur, ut ad eorum sepulcra veniatur, ac non ut ipsi ad Deum perveniant.

Quænam illa feritas, quæ rabies, quæ infania est, lucem vivis, terram mortuis denegasse? Dico igitur nihil esse miserius iis hominibus, quos ministros furoris alieni, quos satellites impiæ jussionis necessitas aut invenit, aut fecit. Non enim honor ille, aut provedio dignitatis fuit, sed hominis damnatio ad carnificinam, Dei verò ad pœnam sempiternam. Quæ autem per totum orbem singuli gesserint, enarrare impossibile est. Quis enim voluminum numerus capiet tam infinita, tam varia genera crudelitatis? Acceptâ enim potestate, pro suis moribus quisque sæviit. Alii præ nimiam timiditate plus ausi sunt, quam jubebatur; alii suo proprio adver-

Perfide, sed duris genuit te cantibus horrens Caucasus, Hyrcanaque admorunt ubera tygres. Caucaſo immanitatem tribuunt, propter Prometheus fabulam: ego malo propter multitudinem pantherarum, quibus eum Philostr. in vitâ Apollonii scribit esse refertum. India & Hircania tygrideformidabiles sunt. Plin. lib. 8. cap. 18. De elephante, tygride & formicâ Indiæ, lege Arrianum lib. 8. qui est de rebus Indicis. Taceo Heliodorum in suâ Theagenis & Charicleæ fabulâ. *Betuleius.*

Lin. 3. *Illâ est vera bestia.*] Quantum conjecturis locus est dandus, intelligit Diocletianum, cujus edicta & persecutio describuntur ab Eusebio in Ecclesiasticâ hist. lib. 8. & de Nicomedicâ præsertim truculentia, cap. 5. & 6. ejusdem libri, & de *Mortib. Persecut.*

Ibidem. *Jussione.*] Sic & infra *satellites impiæ jussionis.* Quæ vox non est admodum latina.

Lin. 5. *Funditur, &c.*] Virgilius *Aneid.* lib. 4. v. 646. & lib. 2. v. 368.

Lin. 11. *Sepultura locus.*] Inrelligit haud dubiè Dorotheum, Petrum & Gorgonium, qui cum aulici essent, eorum tamen corpora misere excarnificata, terræ mandata sunt, mox jussu Tyranni effossa & in mare projecta: de quibus Eusebius.

Lin. 14. *Terram mortuis.*] Vide S. Augustinum de Civit. Dei lib. 1. cap. 12.

Lin. 20. *Genera crudelitatis.*] Hæc vide in *Actis Martyrum*, quæ collegit vir æquè doctissimus ac piissimus, Theodoricus Ruynart. & Congregatione S. Mauri Benedictinus.

Lin. 21. *Quisque sævit.*] Sic ex MSS. antiquissimis 1. Bon. Cauc. Betul. 2. Colb. & ed. Cellar. Suavius fuit, quam *sævit* 3. Regionum, Marm. totidemque editorum. Scripti 12. rec. habent *sævit*; 5. rec. *quique sæviunt*.

Ibidem. *Præ nimia timiditate.*] Itâ MSS. 8. Reg. inter quos sunt duo antiquissimi; Cauc. 5. Colb. alique, cum editis 13. quod est ministris & servis convenientius, ne minus fecisse, quam jussi erant, viderentur. Scripti 5. *tumiditate.* Nemo enim crudelior quam timidus homo, cum viribus superiorem se putat. Idem ferè est lib. de *Mortib. Persecut.* cap. 11. *Quidam proprio adversus Christianos odio tollendos eos esse censuerunt, & qui aliter sentiebant, intellectâ Imperatoris voluntate, vel timentes, vel gratificari volentes, in eandem sententiam congruerunt.*

Lin. 22. *Quam jubebatur.*] Duo rec. manu exarati codices *jubeatur*; 7. rec. & totidem editi *jubebantur*; 3. rec. *videbantur*, mendosè.

sus iustos odio; quidam naturali mentis feritate; nonnulli ut placerent, & hoc officio viam sibi ad altiora munirent. Aliqui ad occidendum præcipientes extiterunt, sicut unus in Phrygiâ, qui universum populum cum ipso pariter conventiculo concremavit. Sed hic quanto sævior, tantò clementior invenitur. Illud verò pessimum genus est, cui clementiæ species falsa blanditur: ille gravior, ille sævior est carnifex, qui neminem statuit occidere. Itaque dici non potest, huiusmodi iudices quanta & quàm gravia tormentorum genera excogitaverint, ut ad effectum propositi sui pervenirent.

Hæc autem non tantum ideo faciunt, ut gloriari possint, nullum se innocentium peremisse (nam & ipse audiivi aliquos gloriantes, quòd administratio sua in hac parte fuerit incruenta,) sed & invidiæ causâ; ne aut ipsi vincantur, aut illi virtutis suæ gloriam consequantur. Itaque in excogitandis poenarum generibus, nihil aliud, quàm victoriam cogitant. Sciunt enim, certamen esse illud, & pugnam. Vidi ego in Bithyniâ præsidem gaudio mirabiliter elatum, tanquam Barbarorum gentem aliquam subegisset; quòd unus, qui per biennium magnâ virtute resisterat, postremo cedere visus esset. Contendunt igitur ut vincant, & exquisitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud devitant, quàm ut ne torti moriantur. Quasi verò mors tantummodò beatos faciat, ac non etiam tormenta, quæ quantò fuerint graviora, tantò maiorem virtutis gloriam pariant. Illi autem pertinaci stultitiâ jubent, curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renoventur, & reparetur novus sanguis ad poenam. Quid tam pium, tam beneficum, tam humanum fieri potest? non curassent tam sollicitè, quos amarent. Hæc est deorum disciplina. Ad hæc opera cultores suos erudiunt; hæc sacra desiderant. Quin etiam sceleratissimi homicidæ contra pios iura impia condiderunt. Nam & constitutiones sacrilegæ, & disputationes Jurisperitorum leguntur injustæ. Domitius, de officio Proconsulis libro septimo,

Lin. 2. *Aliqui.*] Hanc vocem delet Heum.

Lin. 3. *In Phrygiâ.*] Historiam vide apud Eusebium Hystor. Eccles. lib. 8. cap. 11.

Ibidem. *Cum ipso pariter conventiculo.*] Historia extat apud Euseb. Cæterum præci Christiani non habebant templa, sed conventicula, ædes, &c. abhorrebant enim à templi nomine, quo utebantur Gentiles.

Lin. 4. *Tantò clementior.*] MSS. 11. rec. cum edit. Rom. 1468. *dementior*, malè. Cæteri, inter quos sunt antiquissimi, habent *clementior*. Brevitatem enim supplicii, combustionis scilicet, clementiam vocat respectu lentæ & protractioris necis.

Lin. 11. *Quòd.*] MS. 1. Reg. & 12. ed. *quia*.

Lin. 14. *Victoriam cogitant.*] Ità cum edit. vet. Rom. omnes MSS. præter 1. Reg. rec. in quo, sicut & in cæteris editis, est *excogitant*.

Lin. 18. *Visus esset.*] Codices 5. rec. manu

exarati & 9. typis excusi, *visus est*.

Lin. 19. *Nihil aliud devitant.*] Sic MSS. 2. antiquissimi 1. Reg. & Cauc. 2. alii Reg. multique alii & 8. editi. Scripti 14. rec. & 5. excusi, *aliud evitant*; 1. Bonoñ. & 1. Reg. antiquiss. *aliud vitant*.

Ibidem. *Torti moriantur.*] In ipso supplicio.

Lin. 28. *Constitutiones.*] Quæ scilicet ab Eusebio recitantur.

Lin. 29. *Domitius.*] Ulpianus scilicet, Adriani Imperatoris Scriniarum magister, secundo vixit seculo, atque Tyrius erat. Hujus de Principum rescriptis erant olim libri decem: sed quorum nihil hodie superest, nisi fragmenta, in titul. *de officio Proconsulis*.

Ibidem. *Libro septimo.*] Ità MSS. 1. Bon. antiq. 1. Reg. antiq. & alii 23. cum excusis 12. Et hanc lectionem probant Cujacius libro 10. Observat. cap. 34. & Thomasius in No-

rescripta Principum nefaria collegit, ut doceret, quibus poenis affici oporteret eos, qui se cultores Dei confiterentur.

tis. In editis quinque est *libris septem*; in Regio-Put. Cauc. 1. Clarom. lib. VII. quod bifariam legi potest.

Lin. 1. *Rescripta Principum nefaria.*] Ex

omnibus MSS. & editis fermè reposui vocem *Principum*, quæ nonnullis vulgatis deest. In 1. Reg. antiquissimo legitur *scripta Principum nefaria*. In quibusdam editis deest *Principum*.

CAPUT XII.

De verà virtute; atque de exiſtimatione boni aut mali civis.

QUID iis facias, qui jus vocant carnificinas veterum Tyrannorum adversus innocentes rabidè sævientium? Et cum sint injustitiæ crudelitatisque doctores, justos se esse tamen ac prudentes videri volunt, cæci & hebetes, & rerum & veritatis ignari. Adeòne vobis, ô perditæ mentes, invisa justitia est, ut eam summis sceleribus adæquetis? Adeòne apud vos perit innocentia, ut ne morte quidem simplici dignam judicetis? Sed supra omnia facinora habeatur, nullum facinus admittere, peiusque purum ab omni sceleris contagione præstare. Et quoniam communiter cum deorum cultoribus loquimur, liceat per vos benefacere vobiscum. Hæc est enim lex nostra, hoc opus, hæc Religio. Si vobis sapientes videmur, imitamini: si stulti, contemnite, aut etiam ridete, si libet; nobis enim stultitia nostra prodest. Quid laceratis? quid affligitis? non invidemus sapientiæ vestræ. Hanc stultitiam malumus: hanc amplectimur. Hoc nobis credimus expedire, ut vos diligamus, & in vos ipsos, qui odistis, omnia conferamus.

Est apud Ciceronem non abhorrens à vero locus, in eâ disputatione, quæ habetur à Furio contra justitiam. „Quæro, inquit, si duo sint, quorum alter optimus vir, æquissimus, summâ justitiâ, singulari fide; alter „inignis scelere & audaciâ: & si in eo sit errore civitas, ut bonum illum

Lin. 1. *Quid iis facias.*] Ità passim Lactantius.

Lin. 3. *Prudentes.*] Pungit hîc Lactant. Jureconsultos, qui olim *Prudentes* vocabantur.

Lin. 8. *Sceleris contagione.*] MSS. 2. Reg. & 5. Oxon. *cogitatione*.

Lin. 9. *Liceat per vos benefacere vobiscum.*] Ità cum 2. antiquissimis Reg. multisque aliis Manuscriptis editi duodecim. Scripti 5. rec. & vulgati 4. *per vos benefacere nobiscum*. MSS. 5. & edd. Rom. 1470. *per nos benefacere vobiscum*; quinque manu exarati & edit. Basil. 1532. *per nos benefacere nobiscum*.

Lin. 12. *Nobis enim stultitia nostra prodest.*] MSS. 6. Reg. 2. Colbert. Brun. *vobis*, &c. Utraque lectio habet sensum suum. Prior lectio nobis melior videtur. V. seq.

Lin. 15. *Qui odistis.*] Cum Francio libenter legerem, *qui nos odistis*.

Lin. 17. *Quæ habetur à Furio contra justitiam.*] Vide S. Augustinum lib. 2. de Civit. Dei cap. 21. Locus ille ex Cicerone libro 3. de Republicâ depromptus est. Hîc Lactantius eximiè refellit paradoxon L. Furii Philonis Oratoris, qui optabat magis sapiens & probus videri, cum foret malus, quàm malus existimari, cum foret bonus. Cæterum personas, quæ in libris de Republicâ loquebantur, recenset Cic. l. 4. Epist. ad Atticum Epist. 15.

Lin. 18. *Alter insignis scelere & audaciâ.*] Ità cum 3. vet. edit. Rom. & Cellar. MSS. novem: quod melius respondet præcedentibus, quàm *inigni scelere*, 13. Manuscriptorum & 16. impressorum.

„virum, sceleratum, facinorosum, nefarium putet, contrà autem, qui sit
 „improbissimus, existimet esse summâ probitate, ac fide; proque hâc opi-
 „nionem omnium civium, bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei deni-
 „que auferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur, exterminetur,
 „ebeat postremò, jure etiam optimo omnibus miserrimus esse videatur:
 „deatur: contrà autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur;
 „omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes denique copiae conferantur;
 „vir denique optimus omnium existimatione, & dignissimus omni fortunâ judicetur:
 „quis tandem erit tam demens, qui dubitet utrum se esse malit?“ Profectò quasi divinaret,
 „quæ nobis mala, & quomodò eventura essent propter justitiam, hoc posuit exemplum.
 „Hæc enim populus noster patitur omnia, errantium pravitate. Ecce in eo est
 „errore civitas, vel potius orbis ipse totus, ut bonos & justos viros, tanquàm
 „malos & impios, persequatur, excruciet, damnet, occidat. Nam quòd ait, neminem
 „esse tam dementem, qui dubitet utrum se esse malit; ille quidem, ut is qui contra
 „justitiam differebat, hoc sensit, malle sapientem malum esse cum bonâ existimatione,
 „quàm bonum cum malâ.

A nobis autem absit hæc amentia, ut falsum vero anteponamus. An boni nostri qualitas ex populi potius pendeat erroribus, quàm ex conscientia nostra, & judicio Dei? Aut aliqua nos illiciet unquàm felicitas, ut non potius veram bonitatem cum omni malo, quàm falsam cum omni prosperitate malimus? Sua sibi habeant regna Reges, suas divitias divites (ut loquitur Plautus,) suam verò prudentiam prudentes: relinquant nobis stultitiam nostram, quam vel ex hoc apparet esse sapientiam, quòd eam nobis invident. Quis enim stulto invidet, nisi qui sit ipse stultissimus? Illi autem non sunt adeò stulti, ut stultis invident: sed ex eo, quòd accuratè, quòd sollicitè persequuntur, stultos non esse concedunt. Cur enim tam crudeliter sæviant, nisi quia metuunt, ne in dies invalescente justitiâ, cum diis suis cariosis relinquantur? Si ergò cultores deorum sapientes

Lin. 2. *Existimet.*] Sic omnes propè MSS. inter quos sunt antiquissimi, & vet. edit. ac Cellar. & Walch. MS, Lips. *existimat*; 1. Reg. rec. & Brun. *astimet*; 1. Reg. rec. & sex edit. *existimetur*.

Lin. 5. *Omnibus miserrimus esse videatur.*] 2. Colb. & Em. *omnium*.

Lin. 11. *Eventura essent.*] 1. Reg. rec. & 13. editi, *ventura*.

Lin. 23. *Sua sibi habeant regna reges, suas divitias divites, &c.*] Plautus in Curcullione Act. 1. Scen. 3. v. 22. Sic & Paulinus Episcopus Nolanus epist. 1. novæ editionis J. B. le Brun (aliàs 6.) n. 7. *Fruantur interim voluptatibus, dignitatibus, opibus suis; nobis inopiam nostram, ut putant, & stultitiam nostram relinquant.*

Lin. 28. *Persequuntur.*] Ità MSS. 10. Reg. 4. Colbert, aliique quam plurimi. At MSS. Bo-

non. Tax. 1. Colb. 2, Clarom. & edit. Fasit. *prosequuntur*.

Lin. 30. *Cum diis suis cariosis.*] Id est, qui carie & putredine dilabuntur. Sic Arnobius lib. 6. ait, *signa deorum carie reiacari*. Hanc lectionem ut meliorem elegi, quam habent cum edit. Ald. 1535. MS. 1. Reg. 900. annor. aliique recentior. In duobus item aliis utriusque ætatis desideratur illa vox. Nostram lectionem approbant Ixæus & Francius; eique favent edit. Gymnic. Tornes. Soubbron. Betul. Fasit. 2. Paris. in quibus est *curiosus*, 2. Colb. Marm. Cant. *variosis*. Accedunt 2. Reg. rec. 1. Colbert. Em. 1. Clarom. qui legunt *nariosis*; 2. Bonon. 2. Reg. 2. Colb. & excusi 4. habent *narinosos*; Jun. *narosis*; 1. Sorbon, *narinosos*, sic dictos, ut volunt, quòd naribus odores imbibant; 2. Reg. Tornes. 5, Oxon. ed.

sapientes sunt, & nos stulti, quid metuant, ne sapientes illiciantur à stultis?

ed. Rom. 1470. *varicosis*; Ultr. *nanosis*; 1. Colbert. & 1. Brun. *vanosis*; 1. Reg. Viët. Galian. Nav. alter Brun. *ventosis*; 1. Colb. *viciosis*. Editio Colonienſis anni 1544. legit ex MSS. *cum diis suis* (quos *narinosis* appellant, quod odoribus thuris colantur) *narinosis* relinquantur. Hæc interpretatio, in textum irrepsit.

Ad marginem legitur *varicosis* & *curiosis*: rectius leges *Diis cariosis*, id est, qui à vermibus & tineis, vel corroduntur, vel corroſi sunt: ita apud Columellam *terra cariosa*. Caries enim est infestatio vermium.

Lin. 1. *Quid metuant.*] MSS. 10. rec. & 9. impressi, *quid metuunt*.

CAPUT XIII.

De Christianorum incrementis & Suppliciis.

CUM autem noster numerus semper de deorum cultoribus augeatur; nunquam verò, ne in ipsâ quidem persecutione minuatur; (quoniam peccare homines, & inquinari sacrificio possunt, averti autem non possunt à Deo; valet enim vi suâ veritas) quis est tandem tam excors tamque cæcus, qui non videat in utrâ sit parte sapientia? Sed illi malitiâ & furore cæcantur, ne videant; stultosque arbitrantur esse, qui cum habeant in suâ potestate supplicia vitare, cruciari tamen & emori malunt; cum possint ex eo ipso pervidere, non esse stultitiam, in quam tanta hominum millia per orbem totum unâ & parî mente consentiant. Si enim foeminæ sexûs infirmitate labuntur, (nam interdum isti muliebrem aut anilem superstitionem vocant,) viri certè sapiunt. Si pueri, si adolescentes improvidi sunt per ætatem, maturi certè ac senes habent stabile iudicium. Si una civitas desipit, cæteræ utique innumerabiles stultæ esse non possunt. Si una provincia, una natio prudentiâ caret, cæteras omnes habere intelligentiam recti necesse est. Cum verò ab ortu solis usque ad occasum lex divina suscepta sit, & omnis sexus, omnis ætas, & gens, & regio unis ac paribus animis Deo serviant, eadem sit ubique patientia,

Lin. 1. *De deorum cultoribus augeatur.*] Deest *de* in 9. editis. Istud caput est conferendum cum Apologetico Tertulliani sub finem. Præpositionem *de* habent sex veteres editiones decimi quinti seculi.

Lin. 2. *Nunquam verò, &c.*] Fides Christiana persecutione non modò non extinguitur, sed magis etiam magisque propagatur. Nam omnino sic divinitus comparatum est, ut ager ille Evangelicus piorum & innocentium cruore tantò magis pinguescat, quantò largius funditur. Justus siquidem ut palma florebit. Vide Tertull. sub finem Apologet.

Lin. 4. *Tandem tam excors.*] Sic lego cum MSS. 2. vetustissimis Reg. & 7. aliis. In 5. recent. pro *tandem*, legitur *tamen*; in 1. Bo-

non. antiq. 2. Lips. edit. Romanâ 1474. & aliis vulgatis *tam demens*: quod quis non videt ex *tandem* factum esse? A 4. Reg. recent. 4. Colbert. & 8. veterib. editis utrumque abest. In uno Colbert. est *vecors*.

Lin. 13. *Desipit.*] Ità restitui ex MSS. penè omnibus ac 7. veterib. editis, quod postulat verbum *caret* infra positum. MSS. 5. totidemque excusi habent *desipuerit*.

Ibidem. *Utique innumerabiles.*] MS. Reg. Put. *cætera quoque*; Francius *ut quæ*.

Lin. 14. *Prudentiâ caret.*] Ità quamplurimi MSS. inter quos sunt tres antiquissimi 1. Reg. 1. Bonon. Cauc. In Regio-Put. aliisque 7. & in impressis legitur *providentiâ*.

Lin. 17. *Unis ac paribus animis.*] Sic resti-

idem contemptus mortis; intelligere debuerant aliquid in eâ re esse rationis, quod non sine causâ usque ad mortem defendatur; aliquid fundamenti ac soliditatis, quod eam Religionem non tantum injuriis ac vexatione non solvat, sed augeat semper, & faciat firmiorem. Nam & in hoc quoque malitia illorum convincitur, qui evertisse se funditus Religionem Dei opinantur, si homines inquinaverint; cum & Deo satisfacere liceat, & nullus sit tam malus Dei cultor, quin datâ facultate, ad placandum Deum revertatur, & quidem devotione majori. Peccati enim conscientia & metus poenae religiosiorem facit; & semper multò firmior est fides, quam reponit poenitentia.

Si ergo ipsi, cum deos sibi arbitrantur iratos, tamen donis, & sacrificiis, & odoribus placari eos credunt: quid est tandem, cur Deum nostrum tam immitem, tam implacabilem putent, ut videatur is jam Christianus esse non posse, qui diis eorum coactus invitulque libaverit? nisi fortè contaminatos semel putant animum translaturus, ut suâ spontè jam facere incipiant, quod per tormenta fecerunt. Quis id officium libens obeat, quod ab injuriâ coepit? Quis cum videat laterum suorum cicatrices, non magis oderit deos, propter quos æterna poenarum insignia, & impressas visceribus suis notas gestet? Ita fit ut, datâ divinitus pace, & qui fuerint averfi, redeant, & alius propter miraculum virtutis novus populus accedat. Nam cum videat vulgus dilacerari homines variis tormentorum generibus, & inter fatigatos carnifices invidiam tenere patientiam, existimant, id quod res est, nec consensum tam multorum, nec perseverantiam morientium vanam esse, nec ipsam patientiam sine Deo cruciatus tantos posse superare. Latrones & robusti corporis viri ejusmodi lacera-

tui ex 6. veterib. editis, & omnibus MSS. præter 1. Reg. recent. 1. Colb. à primâ manu, & 12. editis, quibus est *unitis*. Sed & suprâ Lactantius legit, *unâ & pari mente*. Unis autem in plurali numero est vox Ciceroniana: *unas*, inquit in pluribus epistolis, à te accepi *litteras*. Item apud Arnobium lib. 7. adversus Gentes, cum *deorum sint sententia dispares, substantiaque non una*. Hæc ad Grammaticos.

Lin. 17. *Quin datâ facultate, ad placandum Deum revertatur.* Sic restitui ex omnibus propè MSS. & 5. vet. excusis. In 1. Reg. rec. & 9. editis rec. *qui... non*. MSS. Cauc. & 1. Lips. *ad placidum Deum*.

Lin. 8. *Devotione majori.* Fit aliquandò ut lapsi, qui ad saniozem vitam revertuntur, *majori devotione*, quàm antea Deum diligant; non verò majori semper devotione, quàm ii qui nusquam lapsi sunt. Nec igitur poenitentium fides firmior est quàm fides eorum qui eam religiosè servaverunt. In hanc ergò Lactantii opinionem rectè animadvertet Theologus quisque Catholicus.

Lin. 9. *Multò firmior.* Catholicè contra

Donatistas, poenitentiam lapsis denegantes.

Lin. 12. *Quid est tandem, cur.* Ità scribo cum MSS. 2. Bonon. septemque, aliis ac edit. Rom. 1474. & Cellar. MSS. 7. Reg. inter quos sunt duò antiquissimi, & 1. Colb. habent *tamen cur*; ineptè, cum mox *tamen* præcesserit. 3. Colbert. 1. Clarom. & 14. impressi, *quid est tandem quòd*.

Lin. 14. *Libaverit.* MSS. 2. Reg. 1. Clarom. Brun. *libavit*. Francius, fortè *litaverit*.

Lin. 16. *Obeat.* Scripti 6. & edit. 5. *subeat*; Cauc. *abeat*.

Lin. 18. *Æterna poenarum insignia.* Ità omnes edd. & MSS. præter Goth. 3. Lips. & 3. ed. in quibus est *externa*. Versio Gallica, *les enseignes perpétuelles*. *Æterna*, id est, *perpetua*.

Lin. 19. *Et qui fuerint averfi, redeant.* Sic emendavi ex MSS. 1. Colbert. 2. Brun. & edit. Tornes. Soubbron. & Betul. Rectè, ut opinor: siquidem Lactantius suprâ dixit, *averti à Deo*; & infrâ cap. 20. *si animus sacrificantis averfus est*. Ceteri MSS. & impressi legunt *universi*.

Lin. 25. *Posse.* MS. 1. Bon. addit *sponte suâ*.

tiones perferre nequeunt : exclamant , & gemitus edunt ; vincuntur enim dolore , quia deest illis inspirata patientia. Nostri autem (ut de viris taceam) pueri , & mulierculæ , tortores suos taciti vincunt ; & exprimere illis gemitum nec ignis potest. Eant Romani , & Mutio glorientur , aut Regulo : quorum alter necandum se hostibus tradidit , quòd captivum puduit vivere ; alter ab hostibus deprehensus , cùm videret se mortem vitare non posse , manum foco injecit , ut pro facinore suo satisfaceret hosti , quem voluit occidere , eaque poenâ veniam , quam non meruerat , accepit. Ecce sexus infirmus , & fragilis ætas dilacerari se toto corpore urique perpetitur , non necessitate , quia licet vitare , si vellent , sed voluntate , quia confidunt Deo.

Lin. 2. *Inspirata patientia.*] MSS. 8. rec. *inspiratio patientia* ; 1. Clarom. *desperatio patientia* , corruptè ; 1. Colb. *inspiratio sapientia* , mendosè , pro *patientia*. Legitur quoque apud Arnobium lib. 7.

Lin. 3. *Et muliercula.*] Hæc & sequentia desumpta sunt ex Minucio Felice. Vide Clementem Alexandrin. Stromat. lib. 4. Vide Arnob. lib. 7. & Acta vera & sincera Martyrum.

Lin. 4. *Eant Romani , &c.*] Malè tamen hic interpretatur Lactantius duo patientiæ ac fortitudinis Romanæ exempla. Regulus ad Carthagenenses etiam cum tormentorum ac vitæ periculo rediit , ut fidem datam servaret ; maluitque patientiâ cruciatus superare , quàm

sibi mortem consciscere. Mutius verò non minorem testatus est patientiam ac fortitudinem in supplicio libens suscipiendo , ob Porcennam à se per errorem non trucidatum. De his vide S. August. de Civit. Dei lib. 1. cap. 15. & 24. & lib. 4. cap. 20.

Lin. 9. *Accepit.*] Heumann. legit *acciperet*. Ibidem. *Sexus infirmus.*] Hæc est lectio MSS. antiquiorum & 9. editorum. Scripti rec. 10. & excusi 6. pro *infirmus* , habent *fæmineus* , quod mihi glossema sapere videtur.

Lin. 10. *Urique.*] Edit. Aldi *utique* : at malè ; ignis enim adhibebatur in cruciatibus , ut videre est suprà lin. 2.

Lin. 11. *Deo.*] MSS. 12. & edd. 8. *in Deo*;

CAPUT XIV.

De Christianorum fortitudine.

SED hæc est vera virtus , quam philosophi quoque gloriabundi , non re , sed verbis inanibus jactant , differentes nihil esse tam congruens viri sapientis gravitati atque constantiæ , quàm nullis tortoribus de sententiâ & proposito posse depelli ; sed tantum esse cruciari & mori , ne fidem prodat , ne ab officio discedat , ne metu mortis , aut dolore acerbò subactus , aliquid faciat injustum. Nisi fortè delirare illis videtur Flaccus in Lyricis , cùm dicit :

*Justum , & tenacem proposui virum ,
Non civium ardor prava jubentium ,*

Lin. 1. *Sed.*] Addidi ex Edit. Colonienf. anni 1544. & Betuleii 1563.

Lin. 3. *Nullis tortoribus.*] Ità correxi ex 7. MSS. Reg. antiquioribus & Em. Alii ferunt *terroribus*. Vide suprà , *nostri autem (ut de viris taceam) pueri , & muliercula tortores suos taciti vincunt ;* & Epitom. cap. 54. *si supera-*

tis tortoribus animam pro fide ac religione ponamus. Scripti 14. & 8. impressi , *de sententiâ & proposito* ; 5. rec. manu exarati & 8. vulgati , *de sententiâ proposito*.

Lin. 4. *Et mori.*] MSS. 5. & edd. 4. *& emori*.

Lin. 6. *Subactus.*] Em. *coactus*.

Ibidem. *Flaccus.*] Horat. l. 3. carm. Ode 3;

Ddd ij

*Non vultus instantis tyranni**Mente quatit solidâ.*

Quo nihil verius dici potest, si hoc ad eos referatur, qui nullos cruciatus, nullam mortem recusant, ne à fide justitiæque declinent; qui non tyrannicas iussiones, non præsidum gladios tremunt, quominus veram & solidam libertatem constanti mente defendant; quæ in hoc solo tuenda sapientia est. Quis enim tam insolens, tam elatus est, qui me vetet oculos in cælum tollere? quis imponat mihi necessitatem, vel colendi quod nolum, vel quod velim non colendi? Quid jam nobis ulterius relinquetur, si etiam hoc, quod voluntate fieri oportet, libido extorquet aliena? nemo istud efficiet, si quid nobis ad contemnendam mortem doloremque virtutis est. Quam constantiam si tenemus, cur stulti judicamur, facientes ea quæ philosophi laudant? Rectè igitur Seneca incongruentiam hominibus objectans, ait: Summa virtus illis videtur magnus animus. Et iidem eum, qui contemnit mortem, pro furioso habent, quod est utique summæ perversitatis. Sed ii vanarum religionum cultores eadem stultitiâ id obijciunt, quâ verum Deum non intelligunt; quos Sibylla Erythræa *νοφῆς & ἀνοήτους* vocat, surdos scilicet, & excordes, qui nec audiant divina, nec sentiant: sed terram digitis suis imaginatam metuant, & adorent.

Lin. 5. *Præsidum.*] Qui provincias regebant.Lin. 6. *Solo.*] 1. Colbert. *seculo.*Lin. 9. *Relinquetur.*] MSS. Regio-Put. 1. Colbert. & Brun. *relinquatur*; 1. Reg. rec. *relinquitur.*Lin. 10. *Extorquet.*] MS. 1. Reg. antiquiff. & edit. Ald. 1515. Graph. Crat. *extorqueat.*Lin. 13. *Seneca.*] Hic locus est inter Fragmenta, quæ sunt initio operum Senecæ. Scilicet in *Fortuitis*. Sic legitur apud Tertullianum in epilogo Apologetici. » Multi apud vos ad » tolerantiam doloris & mortis hortantur, ut » Cicero in Tusculanis, ut Seneca in Fortuitis, » ut Diogenes, ut Pyrrhon, ut Callinicus &c.Lin. 14. *Virtus.*] 1. Brun. *justitia.*Lin. 15. *Summa perversitatis.*] 1. Reg. *sum-
mum perversitatis*; 1. Bonon. antiq. *summa
pravitatis.*Lin. 17. *Sibylla.*] Vide Serm. 8. & apud Theophil. ad Autolyc. lib. 2.Lin. 19. *Terram digitis suis imaginatam.*] Id est, in imaginem figuratam, atque formatam digitis suis. Sic S. Remigius in suo testamento apud Brisson. formul. lib. 7. *Tibi heredi mea ecclesia supra memorata jubeo thuribulum & imaginatum calicem fabricari.* Isæus. Lactantius verbum *imago* passivè posuit quod activum semper est.

CAPUT XV.

De stultitiâ, sapientiâ, pietate, aequitate & Justitiâ.

QUÆ vero causa sit, ut eos qui sapientes sunt, stultos putent, magna ratio est; (nec enim frustra falluntur.) Quæ nobis diligenter est explicanda, ut errores suos tandem (si fieri possit) agnoscant. Justitiâ suapte naturâ speciem quamdam stultitiæ habet, quod ego & divinis, & humanis testimoniis confirmare possum. Sed nihil fortassè apud istos agamus, nisi eos de suis doceamus Autoribus, non posse quemquam ju-

Lin. 3. *Possit.*] Scripti 11. rec. & edit. 5. *potest.*Lin. 6. *Agamus.*] MSS. 9. rec. & edit. *agemus.*

rum esse, quod est conjunctum cum verâ sapientiâ, nisi idem stultus esse videatur. Carneades, Academicæ sectæ philosophus, cujus in differendo quæ vis fuerit, quæ eloquentia, quod acumen, qui nescit, ipsum ex prædicatione Ciceronis intelliget, aut Lucilii, apud quem differens Neptunus de re difficillimâ, ostendit non posse id explicari, nec si Carneadem ipsum Orcus remittat. Is, cùm Legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, disputavit de justitiâ copiosè, audiente Galbâ, & Catone Censorio, maximis tunc oratoribus. Sed idem disputationem suam postridiè contrariâ disputatione subvertit; & justitiam, quam pridè laudaverat, fustulit, non quidem philosophi gravitate, cujus firma & stabilis debet esse sententia, sed quasi oratorio exercitii genere in utramque partem disse- rendi. Quod ille facere solebat, ut alios quidlibet afferentes posset refu- tare. Eam disputationem, quâ justitia evertitur, apud Ciceronem L. Fu-

Lin. 3. *Ipsium ex prædicatione Ciceronis in-*
tellegit.] MSS. 2. Bonon. Tax. Pen. ferunt,
is ipsum; Cantabr. & edd. 15. *is*, neglecto
ipsum; 2. Reg. rec. & edd. 2. vet. Rom. neu-
trum habent. Hæc Ciceronis erant in tertio
de Republicâ libro.

Lin. 4. *Intelligit.*] Heum. legit, *intelligat.*

Lin. 5. *Nec si Carneadem, &c.*] Antono-
masia proverbialis, pro, hic si ab inferis re-
surgat. Hujus eloquentia celebratur à pluri-
bus. De cujus studio & industriâ lege in pri-
mis Valer. Max. Fuit is novæ Academiæ prin-
ceps, ut ait Lucianus. *Betuleius.*

Lin. 6. *Is, cùm Legatus, &c.*] De hæc lega-
tione sic scriptum est apud Macrobi. libro 1.
cap. 4. Saturn. *Illos dico, quos Athenienses*
quondam ad Senatum legavere, impetratum uti
multam remitteret, quam civitati eorum fecer-
at, propter Oropi vastationem: ea multa fue-
rat talentum ferè quingentum. Erant isti phi-
losophi Carneades ex Academia, Diogenes
Stoicus, Critolaus Peripateticus: quos ferunt,
seorsum quemque ostentandi gratiâ per cele-
berrima urbis loca magno hominum conventu
dissertasse. Fuit (ut relatum est) facundiâ
Carneades violentiâ & rapidâ: scitiâ & tere-
zi Critolaus: modestâ Diogenes, & sobriâ.
Sed in Senatum introducti, interprete usi sunt
Cacilio Senatore. Locus hic ex Gellii Nocti-
bus Atticis desumptus est, lib. 7. cap. 14.
ubi Autor de tribus phraseo generibus verba
facit. Atque hæc dixit de causâ legationis,
cujus meminit Gell. sub finem lib. 17.

Lin. 7. *Galbâ, & Catone Censorio.*] MSS.
19. recentiores & 6. edit. habent *Censoribus.*
At *Censorio* rectè admodum præferunt MSS.
6. Reg. ex quibus duò sunt antiquissimi, 1.
Sorbon. 2. Colb. Marm. 1. Lips. 1. Clarom.

ac tredecim vulgati. Neque enim Galba, sed
L. Val. Flaccus cum Catone Censurâ functus
est, ut ex Livio & Plutarcho omnes nove-
runt, qui in Historicorum monumentis ver-
sati sunt. Neque hoc ad Censores quidquam.
Sed hi duo, ut oratores illius ætatis celeberrimi
(quod ex Ciceronis Bruto intelligitur)
eloquentissimorum virorum facundiam audi-
visse, significantur. *Betuleius.*

Lin. 8. *Sed idem, &c.*] Quintil. lib. 5. c. 1.
» Neque enim Academici, cùm in utramque
» differunt partem, non secundum alteram vi-
» vunt; neque Carneades ille, qui Romæ, au-
» diente Censorio Catone, non minoribus viri-
» bus contra justitiam dicitur differuisse, quam
» ptidiè pro justitiâ dixerat, injustus ipse vir
» fuit, &c. « Plutarchus multis scribit, quam
» ægrè ipsos oratores in Civitate declamitan-
» tes tulerit. Plin. lib. 7. cap. 30. id ipsum pau-
» cissimis perstringit. Cato, inquit, *Censorius*
in illâ nobili trium sapientia procerum ab Athe-
nis legatione, audito Carneade, quamprimum
legatos eos censuit dimittendos; quoniam illo
viro argumentante, quid veri esset, haud fa-
cile discerni posset, &c.

Lin. 10. *Cujus firma & stabilis debet esse*
sententia.] MSS. 11. rec. & 2. edit. habent,
cujus prudentia firma, &c. Scripti 10. rec.
prudencia. Hanc vocem rejiciunt antiquiores
MSS. & 15. vulgati.

Lin. 12. *Quidlibet afferentes.*] Ità restitui ex
MSS. veterimis 1. Bonon. 2. Reg. & Pen.
In Regio-Put. *quidquidlibet afferentes.* MSS.
Cauc. 12. alii rec. & 2. edit. *quidlibet asseren-*
tes. Scripti rec. 4. & 2. *quodlibet asserentes.*
Scripti 1. Reg. & 1. Colb. *quidlibet differentes.*

Lin. 13. *Justitia evertitur.*] Scripti 11. re-
centiores & 5. edit. *subvertitur.*

rius recordatur: credo, quoniam de Republicâ differebat, ut defensionem laudationemque ejus induceret, sine quâ putabat regi non posse Rempublicam. Carneades autem, ut Aristotelem refelleret ac Platonem justitiæ patronos, primâ illa disputatione collegit ea omnia, quæ pro justitiâ dicebantur, ut posset illa, sicut fecit, evertere. Erat enim facillimum justitiam radices non habentem labefactare, quia tum nulla in terrâ fuit, ut quid esset, aut qualis, à philosophis cerneretur.

Atque utinam tot ac tales viri, quantum eloquentiæ quantumque animi, tantum etiam scientiæ ad implendam defensionem summæ virtutis habuissent, cujus origo in Religione, ratio in æquitate est! Sed ii, qui primam illam partem nescierunt, ne secundam quidem tenere potuerunt. Volo autem prius circumscriptè, ac breviter, quid sit, ostendere, ut intelligatur philosophos ignorasse justitiam, nec id, quod minimè noverant, potuisse defendere. Justitia quamvis omnes simul virtutes amplectatur, tamen duæ sunt omnium principales, quæ ab illâ divelli separarique non possunt, pietas & æquitas. Nam fides, temperantia, probitas, innocentia, integritas, & cætera hujusmodi, vel naturâ, vel institutis parentum, possunt esse in iis hominibus, qui justitiam nesciunt, sicuti semper fuerunt. Nam Romani veteres, qui justitiâ gloriari solebant, iis utique virtutibus gloriabantur, quæ (ut dixi) proficisci à justitiâ possunt, & ab ipso fonte secerni. Pietas verò & æquitas, quasi venæ sunt ejus; his enim duobus fontibus constat totâ justitia. Sed caput ejus & origo in illo primo est, in secundo vis omnis ac ratio. Pietas autem nihil aliud est, quàm Dei notio; sicut Trismegistus verissimè definivit, ut alio loco diximus. Si ergò pietas est, cognoscere Deum, cujus cognitionis hæc summa est, ut eum colas, ignorat utique justitiam, qui Religionem Dei non tenet. Quomodo enim potest eam ipsam nosse, qui undè oriatur ignorat? Plato quidem

Lin. 6. *Labefactare.*] MSS. 3. Reg. 1. Sorbon. 1. Colbert. 2. Clarom. *labefactari*. Scripti 11. rec. addunt, *ut diceret anhelantem laborare*; 2. labore; 9. edit. *ut diceret inaniter laborari*.

Lin. 7. *Cerneretur.*] MSS. Tornes. & 1. Colbert. à secundâ manu, edit. Rom. 1470. & Crat. in marg. *diceretur*.

Lin. 11. *Ne secundam.*] MSS. 12. rec. *nec*.

Lin. 14. *Justitia quamvis, &c.*] Proverbium est, quod Aristoteles sæpè, præsertim tamen in lib. 5. Moralium citat cap. 1. atque hanc Justitiam generalem intelligit, quæ specialem unâ cum aliis honesti partibus in generalitatis suæ sinum complectitur.

Lin. 17. *Vel naturâ.*] Apud Plutarchum disputatio est, utrùm virtus doceri possit.

Lin. 18. *Esse in iis hominibus.*] MSS. 4. Reg. recentissimi, 4. Colb. 1. Clarom. *esse in iisdem hominibus*; 6. edit. vet. *inesse iisdem hominibus*, cum 1. Reg. rec.

Lin. 23. *Pietas autem, &c.*] Suprà cap. 16.

lib. 2. Aliter autem philosophi & oratores pietatem definiunt. Nam Cic. in Rhet. » Pietas, » inquit, est, per quam sanguine conjunctis, » patriæque & benevolis officium & diligens » tribuitur cultus. Confundit igitur speciem cum specie; nam cultum deorum, Religionem appellat. Divisio ergò illa Ciceronis negligenda prorsus est, ut quæ hanc disputationem non modò nihil juvat, sed etiam vehementer remoratur. Idem Cic. de Nat. deor. pietatem definit, justitiam esse adversus deos, sanctitatem verò scientiam colendorum deorum.

Lin. 24. *Trismegistus.*] In Pimand. cap. 9. Ibidem. *Alio loco.*] Vide lib. 2. cap. 16. & lib. 3. cap. 9.

Lin. 27. *Potest eam ipsam nosse.*] Vox ipsam abest à 2. Reg. & 7. editis. In 1. Clarom. est *noscere*.

Ibidem. *Qui.*] Ità emendo ex MSS. 1. Bon, antiq. 6. Colb. 1. Clar. edit. Rom. 1470. Parrif. 1525. aliisque 11. In cæteris *quæ*, malè.

Ibidem. *Plato.*] In Timæo sub initium.

multa de uno Deo locutus est, à quo ait constitutum esse mundum: sed nihil de Religione; somniaverat enim Deum, non cognoverat. Quod si justitiæ defensionem vel ipse, vel quilibet alius implere voluisset, in primis religiones deorum evertere debuit, quia contrariæ sunt pietati. Quod quidem Socrates quia facere tentavit, in carcerem conjectus est; ut jam tunc appareret, quid esset futurum iis hominibus, qui justitiam veram defendere, Deoque singulari servire cœpissent.

Altera est justitiæ pars æquitas: æquitatem dico non utique benè judicandi, quod & ipsum laudabile est in homine justo; sed se cum cæteris coæquandi, quam Cicero æquabilitatem vocat. Deus enim, qui homines generat, & inspirat, omnes æquos, id est pares esse voluit. Eandem conditionem vivendi omnibus posuit, omnes ad sapientiam genuit, omnibus immortalitatem spondit: nemo à beneficiis ejus cœlestibus segregatur. Nam sicut omnibus unicum suum lumen æqualiter dividit, emittit omnibus fontes, victum subministrat, quietem somni dulcissimam tribuit: sic omnibus æquitatem virtutemque largitur. Nemo apud eum servus est, nemo dominus. Si enim cunctis idem pater est, æquo jure omnes liberi sumus. Nemo Deo pauper est, nisi qui justitiâ indiget; nemo dives, nisi qui virtutibus plenus est; nemo denique Egregius, nisi qui bonus & innocens fuerit; nemo Clarissimus, nisi qui opera misericordiæ largiter fecerit; nemo Perfectissimus, nisi qui omnes gradus virtutis impleverit. Quare neque Romani, neque Græci justitiam tenere potue-

Lin. 5. *Socrates.*] Nota Socratem negantem plures deos esse.

Lin. 6. *Quid esset futurum iis hominibus.*] Sic restitui ex cunctis propè MSS. & 15 editis. In 2. Colb. est *his omnibus*; in nonnullis impressis legitur *in hominibus*.

Lin. 7. *Defendere.*] 1. Colb. & Brun. *defenderent*. Utraque lectio bona.

Ibidem. *Singulari.*] Id est, *unico*, verbo Lactantio familiari.

Lin. 8. *Altera est justitia pars æquitas.*] Sic MSS. 2. Reg. antiquissimi, 3. al. Reg. 1. Colbert. Marm. Scripti 16. rec. & impressi addunt *igitur*.

Lin. 10. *Quam Cicero æquabilitatem vocat.*] Ità antiquiores & potiores MSS. ac edit. 12. In scriptis 16. rec. & 5. vulgatis legitur *æquilitatem*. Utraque lectio bona, estque apud Ciceronem. Vide Ciceronem lib. 2. de Oratore & lib. 1. de Officiis cap. 32. Sic etiam Cicero lib. 2. de Officiis c. 25. *In Juris æquabilitate exercenda etiam est facilitas*.

Lin. 11. *Omnes æquos, &c.*] Politian. ex Plat. non dubitavit asserere: *Non esse quemquam regum, qui non sit de servis ortus; nec servum cui non sit origo regis, omnia enim ista tempus miscuit*, Audiatur vetus Sapiens Boëth.

Metro VI.

Omne hominum genus in terris

Simili surgit ab ortu;

Unus enim rerum pater est,

Unus cuncta ministrat, &c.

Adstipulatur Euripid. in Alexand. *Joh. Weinsius*.

Lin. 17. *Servus est.*] Jus civile quoddam est civitati Christianæ constitutum æquabile, quo omnes ii utantur, qui Deo nomen dederunt: quæ quidem Juris communicatio multis locis à B. Paulo memoratur, ad Corinth. Epistolâ priori cap. 12. & Epist. ad Ephesios cap. 4.

Lin. 20. *Clarissimus . . . Perfectissimus.*] His epithetis Lactantius amat alludere ad titulos, quibus pro ratione dignitatis multi cohonestati sunt. Nam Præfectus urbi Vir *Gloriosissimus* dicebatur; Præfecti prætorio per Illyricum, Viri *Eminentissimi*; Vir *Spectabilis* Præfectus Ægypti; Viri *Clarissimi* Rectores provinciarum; *Vir Perfectissimus* Præfes Galliæ. Quâ de re vide Cangii *Glossarium* his verbis, *Perfectissimus*; *Clarissimus*; *Egregiatus*. Vide Not. ad caput 21. libri de Mortibus Persecutorum; & Pancir. in Notit. Dignitatum cap. 2. & seqq.

runt, quia dispares multis gradibus homines habuerunt, à pauperibus ad divites, ab humilibus ad potentes, à privatis denique usque ad regum sublimissimas potestates. Ubi enim non sunt universi pares, æquitas non est; & excludit inæqualitas ipsa justitiam, cujus vis omnis in eo est, ut pares faciat eos, qui ad hujus vitæ conditionem pari sorte venerunt.

CAPUT XVI.

De Officiis viri justi, & æquitate Christianorum.

DUOBUS igitur illis justitiæ fontibus immutatis, omnis virtus, & omnis veritas tollitur, & ipsa justitia remigrat in cælum. Ideò non est illud verum bonum à philosophis repertum, quia ignorabant, vel undè oriretur, vel quid efficeret; quod nullis aliis, præterquàm nostro populo revelatum est. Dicit aliquis: Nonne sunt apud vos alii pauperes, alii divites,

Lin. 5. *Nonne sunt apud vos alii pauperes, alii divites, &c.*] Hic infra observamus ex Salmasio, ex appellatione fraternitatis mutuâ inter primos Christianos, illos vixisse etiam tanquàm fratres, in commune conferentes quod habebant, præter uxores, ut notat Tertull. Hoc verò non ita accipiendum esse, quasi omnia omnium bona communia inter illos fuerint; ut fuisse certum est Apostolorum tempore in ecclesiâ Hierosolymitanâ, ex hoc Lactantii loco manifestum est, & ex ipso Tertull. loco laudato Apol. eâdem paginâ. *Etiâ si quod arca genus est, inquit, non de honorariâ summâ quasi redempta religionis congregatur. Modicam unusquisque stipem mensruâ die, vel cum velit, & si modò velit, & si modò possit, adponit. Nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hac quasi deposita pietatis sunt. Si quantum quisque vellet, conferebat, idque singulis mensibus, non universorum bonorum fiebat collatio, sed stipis tantum modicæ. Genus igitur planè hoc fuit, in singulis Christianorum Ecclesiis per singulos menses colligi soliti. Ad quem usum dispensaretur, statim subjicit, ad egenos nempe alendos, & humandos. Nam indè non epulis, nec potaculis, nec ingratis voratrinis dispensatur, sed egenis alendis, humanisque, & pueris ac puellis re ac parentibus destitutis, jamque domesticis senibus. Justinus Martyr in 2. Apologiâ ejusdem collatiæ stipis, sive igitur à Christianis fieri soliti meminit, nisi quod nihil habet de mensruâ die. Quomodò igitur, si hoc genere tantum collationis usi, in-*

discreta omnia apud ipsos dicere potuit idem Tertullianus? An non hæc inter se pugnant? Nam generalis collatio universorum bonorum pauperes divitibus exæquat; & præstat, ut in eo cœtu, in quo singuli omne, quod habent, conferunt, nemo dives sit aut pauper, sed omnes invicem æquales. Atqui vel ex Tertulliano liquet, alios tum fuisse pauperes in Ecclesiâ, alios divites. Nam ad alendos pauperes, conferebant divites. Quæ æqualitas nescio an unquàm in Ecclesiâ Christianâ obtinuerit, ne ætate quidem Apostolorum. Hujusmodi enim collectas etiam sub Apostolis ex eorum præscripto frequentatas constat ex Paulo Epist. 1. ad Corinth. cap. xvi. Quomodò faciendas instituerit, ibidem legere est. Ab eo tempore collectarum ille mos, de quo S. Justinus & Tertullianus, in Ecclesiis servatus est. At quid opus hujusmodi collectis, si bonorum à singulis facta universorum collatio? In Ecclesiâ Hierosolymitanâ illa communio locum tantum videtur habuisse, ut Lucas refert in Actis cap. 4. Quod & ipsum tamen liberum cuique fuit facere, & non facere, ut Petrus capite sequenti ad Ananiam dixit, qui pretii partem ex divenditis bonis subtraxerat, & reliquum ad Apostolorum pedes abjecerat. Sed quomodò conciliabitur quod Autores scribunt de communicatione rei familiaris inter Christianos fieri consuetâ, si communio illa absuit, quam plerique fuisse imaginantur? Certè & Justinus, qui collectæ illius meminit, quâ quisque arbitrato suo in arcam communem conferebat,

divites; alii servi, alii domini? Nonne aliquid inter singulos interest? nihil; nec alia causa est, cur nobis invicem fratrum nomen impertiamus, nisi quia pares esse nos credimus. Nam cum omnia humana non corpore, sed spiritu metiamur, tametsi corporum sit diversa conditio, nobis tamen servi non sunt; sed eos & habemus, & dicimus spiritu fratres, Religione conservos. Divitiæ quoque non faciunt insignes, nisi quod possunt bonis operibus facere clariores. Divites sunt enim, non quia divitias habent, sed quia utuntur illis ad opera justitiæ. Et qui pauperes videntur, eò tamen divites sunt, quia & non egent, & nihil concupiscunt.

Cum igitur & liberi servis, & divites pauperibus humilitate animi

in eadem Apologiam trahit, hoc Christianorum disciplinæ fuisse proprium, ut in commune conferrent quæ haberent. Ostendit quæ differentia fuerit eâ in re Gentilis & Christiani. Olim, inquit, cum Gentiles eramus, quæstum lucrumque ante omnia sectari soliti, nunc quæ habemus in commune conferentes, omni indigentia ea communicamus. Toto certè cœlo deerrarunt, qui sibi persuasere ex illis testimoniis, veteres Christianos omnia reverà bona inter se habuisse communia, quibus pro indiviso in medium collatis unusquisque frueretur. Ut æqualitas dignitatum inter ipsos non in ipsis personis fuit, sed in animo, quo se major parem minori ferebat, & dominus servum non aliter tractabat, quam si frater esset, ita & communio bonorum apud eos non in re ipsâ fuisse dignoscitur, sed in voluntate solâ communicandi, quam & effectus sequebatur, si usus veniret. *Salmasius.*

Lin. 2. *Fratrum nomen impertiamus.*] Clemens Strom. 2, idè nos fratres, quod eodem verbo regenerati. Euseb. Emis. Homil. 4. *Frates, sorores, non naturâ, sed officio & affectione; quos enim diligimus, his nominibus vocare solemus.* Wouwer. Noluit Deus, ut jam antè notavimus, ullum reperiri egentem in populo suo, sed omnes tanquam fratres inter se vivere, ut erant ab uno parente omnes. Hæc fratrum appellatio inter Christianos etiam aliquandiu viguit, nec solum tantisper dum intra Hierosolymitanam civitatem sub Apostolis Ecclesia Christi stetit, sed etiam aliis, in quibus propagata est locis, præsertim quædam fuit persecutionibus vexata. Nec fratres modò invicem se appellabant, quod unus Dei parentis homines, quod consortes ejusdem fidei, & spei cohæredes, ut ait Minutius; sed etiam quia fraterno inter se more viverent, ut solent fratres, qui pro indiviso paternis bonis unâ fruuntur. In com-

mune quod quisque habebat, conferebant; convivia communia agitabant, dilectionis nomine vocitata; nihil indiscretum denique habebant, præter uxores, ut ait Tertullianus in Apologetico cap. 39. qui hanc etiam fraterni nominis inter Christianos communicati causam adfert. At quando, inquit, dignius fratres & dicuntur, & habentur, qui unum patrem Deum agnoverint, qui unum spiritum biberint sanctitatis, qui de uno utero ignorantia ejusdem ad unam lucem expaverint veritatis. Sed eò fortasse minus legitimi existimamur, quia nulla de nostrâ fraternitate tragœdia exclamat, vel quia ex substantiâ familiari fratres sumus, quæ pendens vos ferè dirimit fraternitatem. Itaque qui animo animâque miscemur, nihil de rei communicatione dubitamus. Omnia indiscreta sunt apud nos, præter uxores. Lin. 4. *Corporum.*] Heumannus legendum esse putat *servorum.*

Lin. 6. *Nisi quod possunt, &c.*] MSS. Cauc. Jun. ac 3. Reg. rec. & 14. impressi, nisi quos. Utraque lectio bona. Sed ea quæ est in textu genuina nobis visa est ex MSS. 2. Bonon. 5. Reg. vet. 6. Colbert. multisque aliis & edit. If. petita, & præcedentibus & sequentibus confirmata. Vide suprà, nisi quia pares esse nos credimus; & infra, quia & non egent.

Lin. 7. *Non quia divitias habent, sed quia utuntur illis.*] Ità MSS. 8. Reg. 5. Colbert. Brun. aliique, cum nonnullis editis. Benè. Vide infra, quia & non egent. MSS. Cauc. Jun. 2. Reg. rec. 1. Colb. & 8. vulgati, non qui divitias habent, sed qui; non ineptè tamen.

Lin. 8. *Et qui pauperes videntur.*] Sic restitui ex MSS. Regio-Put. & 5. al. Reg. 1. Colb. 2. Clarom. aliisque, & 15. impressis. Scripti 9. & nonnulli vulgati habent & quia.

Lin. 9. *Quia & non egent.*] Ità MSS. 4. Reg. vet. multique alii, cum pluribus editis. Vocem non respuant 11. MSS. rec. & 3. vulg.

pares simus, apud Deum tamen virtute discernimur. Et tantò quisque sublimior est, quantò iustior. Si enim iustitia est, parem se etiam minoribus facere, quanquàm hoc ipso præcellat, quòd se inferioribus cœquavit; tamen si non tantum quasi parem, sed etiam quasi minorem se gesserit, utique multò altiore dignitatis gradum, Deo iudice, consequetur. Nam profectò in hâc vitâ seculari, quoniam brevità & caduca sunt omnia, & præferunt se alteris homines, & de dignitate contendunt: quo nihil foedius, nihil arrogantius, nihil à Sapientis ratione semotius. Rebus enim cœlestibus contraria sunt ista universa terrena. Sicut enim sapientia hominum, summa stultitia est apud Deum, stultitia autem (ut docui) summa sapientia est: sic Deo humilis & abjectus est, qui fuerit conspicuus & sublimis in terrâ. Nam ut taceam, quòd hæc præsentia terræ bona, quibus magnus honos tribuitur, virtuti contraria sunt, & vigorem mentis enervant; quæ tandem potest firma esse nobilitas, quæ opes, quæ potentia, cum possit Deus reges quoque ipsos inferiores etiam infimis facere? Et ideò consulens nobis Deus, inter divina præcepta illud præcipuè posuit: Qui se extollit, humiliabitur; & qui se humiliat, exaltabitur. Cujus præcepti salubritas docet, quòd qui se apud homines planum fecerit, humilemque præbuerit, hic apud Deum præcellens & insignis habeatur. Nec enim falsa est illa sententia, quæ apud Euripidem fertur in hunc modum: Quæ hic mala putantur, hæc sunt in cœlo bona.

Lin. 2. *Sublimior est.*] Alludere videtur ad illud Ciceronis, qui in libro Officiorum ait, *quemque tantò sublimiorem esse, quantò humilius se gesserit.*

Lin. 6. *In hâc vitâ seculari.*] Id est, temporalis, ut infrâ cap. 18. & lib. 7. cap. 4. & 11. Hic deesse aliquid videtur; manca est enim oratio.

Lin. 8. *A Sapientis ratione.*] MSS. 6. *sa-*

pientia. Ex MSS. veterrimis pluribusque aliis expunxi, & quod erat in quibusdam editis.

Ibidem. *Semotius.*] MSS. 5. *submotius*; 6. *summotius*; 2. *remotius*. Cæteri & omnes editi *semotius*. Apud Lucretium lib. 1. v. 46. à *curis semotus*.

Lin. 10. *Apud Deum.*] 1. Cor. 1.

Lin. 14. *Firma.*] MSS. Brun. *summa*.

Lin. 17. *Se extollit.*] Luc. 14. & 18. Mat. 23.

C A P U T XVII.

De Christianorum equitate, sapientiâ & stultitiâ.

EXPOSUI causam, cur philosophi nec invenire iustitiam, nec defendere potuerunt. Nunc redeo ad id quod intenderam. Carneades ergo, quoniam erant infirma quæ à philosophis afferebantur, sumpsit audaciam

Lin. 1. *Exposui, &c.*] Hucusque integrâ Epitome Lactantianâ caruimus. Fragmentum illius hoc loco incipiebat. [Nunc curâ Pfaffii habemus integram ferè.] Quod propterea moneo, ut studiosus eam cum ipso opere diligenter conferat. Sic enim intelliget eandem rem sapius benè dici posse: augebit præte-

reâ hâc ratione dicendi copiam; & experietur, id quod verum est, ejusdem esse artificis breviter & copiosè dicere. Fiet porro, ut detractò eloquentiæ copiosioris ornatu, rem propiùs contueatur. *Betuleius.*

Lin. 3. *Quæ à philosophis afferebantur.*] Itâ MSS. antiquiores & meliores ac 10. editi. In

refellendi, quia refelli posse intellexit. Ejus disputationis summa hæc fuit :
 » Jura sibi homines pro utilitate sanxisse, scilicet varia pro moribus; &
 » apud eosdem pro temporibus sæpè mutata; jus autem naturale esse nul-
 » lum: Omnes & homines, & alias animantes ad utilitates suas naturâ du-
 » cente ferri; proinde aut nullam esse justitiam, aut si sit aliqua, summam
 » esse stultitiam; quoniam sibi noceret alienis commodis consulens. Et
 » inferebat hæc argumenta: » Omnibus populis qui florent imperio, &
 » Romanis quoque ipsis, qui totius orbis potirentur, si justi velint esse, hoc
 » est, si aliena restituant, ad casas esse redeundum, & in egestate ac mise-
 » riis jacendum. Tum omissis communibus ad propria veniebat. Bonus vir,
 » inquit, si habeat servum fugitivum, vel domum insalubrem ac pestilen-
 » tem, quæ vitia solus sciat, & ideò proscribat ut vendat, utrumne profi-
 » tebitur fugitivum servum ac pestilentem domum se vendere, an celabit
 » emptorem? Si profitebitur, bonus quidem, quia non fallit: sed tamen
 » stultus judicabitur, quia vel parvo vendet, vel omninò non vendet. Si ce-
 » laverit, erit quidem sapiens, quia rei consulit: sed idem malus, quia
 » fallit. Rursus, si reperiat aliquem, qui aurichalcum se putet vendere, cum
 » sit illud aurum, aut plumbum, cum sit argentum: tacebitne, ut id parvo
 » emat, an indicabit, ut magno? Stultum planè videtur, malle magno.
 » Undè intelligi volebat, & etiam, qui sit justus ac bonus, stultum esse, &
 » eum, qui sapiens, malum. Et tamen sine perniciè fieri posse, ut sint ho-
 » mines paupertate contenti. Transcendebat ergò ad majora, in quibus

scriptis 10. rec. & 4: excusis est *asserebantur*; in 3. MSS. rec. & 3. vet. edit. Rom. *differa-
bantur*.

Lin. 1. *Refellendi*.] In MS. Jun. hæc se-
quentia, quæ in impressis non extant, ha-
bentur: *Volens aliud esse jus civile, aliud na-
turale: civile jus dici civilem sapientiam, &
naturale sine sapientiâ fieri, ac si utrumque
nullum foret*. Quam sententiam in textum ad-
mittere non placuit; in nullo enim alio MS.
expressa deprehenditur. *Gallaus*. Vide Cice-
ronem lib. 3. de Officiis.

Lin. 8. *Qui totius orbis potirentur*.] Sic om-
nes ferè MSS. & editi. Et rectè; hoc enim
verbum etiam gaudet genitivo apud Cicero-
nem 4. Acad. 126. & 1. F. 7. apud Vellei-
um Paterculum, *regni potiri*; apud Cas-
sarem, *totius Gallia sese potiri posse sperant*;
& *potiri hostium*, apud Plautum. Nonnulli
ignorantes addiderunt, *dominio*, ut in MSS.
Jun. & 2. Reg. rec. & 2. vet. edit. Rom. sed
admodum frustrâ, siquidem mox præcessit
imperio. Romanis ipsis injustitias exprobrant S.
Augustinus in libris de Civitate Dei, & Ter-
tullianus cap. 25. Apologetici.

Lin. 9. *Et in egestate*.] Ità restitui ex MSS.
1. Bonon. & 1. Reg. antiquissimis, 3. al. Reg.

1. Colbert. 1. Lips. Goth. Brun. edit. If. &
ipsomet Lactantio Epitoma. cap. 56. *Quod si
omnes populi penes quos sit imperium, ipsique
Romani, qui orbem totum possederint, justitiam
sequi velint, ac suum cuique restituere, quod
vi & armis occupaverunt, ad casas & EGES-
TATEM revertentur*. MSS. Cauc. & 15. rec.
habent in necessitate. Quatuor illa verba de-
sunt in Regio-Pur.

Lin. 14. *Si profitebitur, bonus quidem, quia*.]
MSS. rec. 5. Colbert. 2. Clarom. & 10. edit.
ferunt, *Si profitebitur emptori fugitivum esse,
bonus quidem*. At tria hæc verba, quæ inter-
ponunt, à cæteris absunt. Ac ea eradenda esse
rectè docet Thomasius, quia hæc non ad servum
tantum fugitivum respiciunt, verum etiam ad
domum pestilentem & similia referenda sunt.

Ibidem. *Non fallit*.] MSS. 11. & edit.
Rom. 1468. *non fallit*. Sed *fallet* exposcunt
sequentia, *consulet, fallit*.

Lin. 16. *Rei consulit*.] MS. 1. Bonon. an-
tiq. & ed. If. *sibi consulit*.

Ibidem. *Quia fallit*.] MSS. 5. rec. *quia
fallit*.

Lin. 19. *An indicabit?*] MSS. Cauc. Jun.
& 9. edit. *an id indicabit?*

Lin. 22. *Transcendebat*.] Ità MSS. anti-

nemo posset sine periculo vitæ justus esse. Dicebat enim: » Nempe justitia est, hominem non occidere, alienum prorsus non attingere. » Quid ergo justus faciet, si fortè naufragium fecerit, & aliquis imbecillior viribus tabulam ceperit? nonne illum tabulâ deturbabit, ut ipse conscendat, eâque nixus evadat; maximè cum sit nullus medio mari testis? » Si sapiens est, faciet; ipsi enim pereundum est, nisi fecerit. Si autem mori maluerit, quàm manus inferre alteri, jam justus ille, sed stultus est, qui vitæ suæ non parcat, dum parcat alienæ. Item, si acie suorum fusâ, hostes insequi cœperint, & justus ille nactus fuerit aliquem saucium equo insidentem, eum parcat, ut ipse occidatur, an dejiciet ex equo, ut ipse possit hostem effugere? Quod si fecerit, sapiens, sed idem malus; si non fecerit, justus, sed idem stultus sit necesse est. Ita ergo justitiam cum in duas partes divisisset, alteram civilem esse dicens, alteram naturalem, utramque subvertit; quòd illa civilis, sapientia sit quidem, sed justitia non sit, naturalis autem illa, justitia sit quidem, sed non sit sapientia. Arguta hæc planè ac venenata sunt, & quæ Marcus Tullius non potuerit refellere. Nam cum faciat Lælium Furio respondentem, pro justitiâque dicentem, irrefutata hæc tanquam foveam prætergressus est; ut videatur idem Lælius non naturalem, quæ in crimen stultitiæ venerat, sed illam civilem defendisse justitiam, quam Furio sapientiam quidem esse concesserat, sed injustam.

quiores & potiores maximo numero, cum editis multis. Scripti 10. & typis excusi 5. Transibat.

Lin. 1. *Posset.*] MSS. 1. Bon. & 4. rec. totidemque editi *potest*; 1. Clarom. *possit*.

Lin. 7. *Jam justus ille.*] Hanc lectionem unius MS. Reg. & edit. Ald. Florent. Juntar. Paris. 1525. Crat. Gymnic. Graph. Fasit. Betul. Gall. Spark. Walch. retinui, quantumvis invitis & reclamantibus tum MSS. tum impressis codicibus, ubi habetur, *jam non justus ille*, exceptis 1. Reg. rec. 1. Colb. & Brun. qui referunt, *jam non sapiens ille*. Nostra lectio maximè convenit sententiæ Carneadis: adversativa verò omnino repugnat; non enim in hac disputatione injustitia, sed

justitia cum stultitiâ, injustitia verò cum ipsâ sapientiâ conjungebatur: & ita dicebatur, quòd ille quidem justus erit, sed stultus; si verò contrâ fecerit, idem sapiens habebitur, sed erit injustus. Hoc liquet ex alio sequenti exemplo. *Isaïas*. At Heumannus putat esse legendum, *jam verò justus*, ut in antiquis editis.

Lin. 16. *Non potuerit refellere.*] Ità omnes manu exarati & impressi, præter 4. MSS. rec. & 3. edit. in quibus est *potuit*.

Lin. 17. *Pro justitiâque.*] Ità alibi Lactantius; & sic lego cum 3. editis omnibusque MSS. exceptis 2. Reg. rec. & cunctis ferè editis in quibus est, *proque justitiâ*.

Lin. 18. *Irrefutata.*] Pro *non refutata*, est nova vox.

C A P U T XVIII.

De Justitiâ, Sapientiâ & Stultitiâ.

Q U O D ad præsentem disputationem pertinebat, ostendi quomodo justitia similitudinem stultitiæ gerat; ut appareat non sine causâ decipi eos, qui putant, nostræ Religionis homines stultos esse, qui talia facere videantur, qualia ille proposuit. Nunc majus à me exigere sentio; ut ostend-

dam, quare justitiam Deus stultitiæ specie convolutam, ex oculis hominum voluerit auferre, si prius Furio respondero, quia parum plenè respondit Lælius: qui profectò licèt sapiens fuerit, ut vocabatur, patrocinari tamen veræ justitiæ nullo modo poterat, qui caput ipsum fontemque justitiæ non tenebat. Nobis autem facilius est ista defensio, quibus cœlesti beneficio familiaris est ac penitus nota justitia, quique illam non nomine, sed re, novimus. Nam Plato & Aristoteles honestâ quidem voluntate justitiam defendere cupierunt, effecissentque aliquid, si conatus eorum bonos, si eloquentiam, si virtutem ingenii, divinarum quoque rerum doctrina juvisset. Itaque opus illorum inane atque inutile jacuit; nec cuiquam hominum persuadere potuerunt, ut eorum præscripto viveret, quia fundamentum à cœlo disciplina illa non habuit. Nostrum opus certius sit necesse est, quos Deus docuit. Illi enim depingebant verbis, & imaginabantur justitiam, quæ in conspectu non erat; nec præsentibus exemplis confirmare poterant, quæ afferebant. Responderi enim posset ab audientibus, non posse ita vivi, sicut illi suâ disputatione præscriberent; adeò ut nulli adhuc extiterint, qui id genus vitæ sequerentur. Nos autem non verbis modò, sed etiam exemplis ex vero petitis, vera esse quæ à nobis dicuntur ostendimus. Sensit igitur Carneades, quæ sit natura justitiæ, nisi quòd parum altè perspexit, stultitiam non esse: quanquàm intelligere mihi videor, quâ mente id fecerit. Non enim verè existimavit eum stultum esse, qui justus est: sed cùm sciret non esse, & rationem tamen cur ita videretur, non comprehenderet, voluit ostendere latere in abdito veritatem, ut decretum disciplinæ suæ tueretur: cujus summa sententia est, **NIHIL PERCIPI POSSE.**

Videamus ergò, utrùmne justitia fœdus aliquod habere cum stultitiâ possit. Justus, inquit, si aut equum saucio, aut tabulam naufrago non ademerit, ut ipse animam suam liberet, stultus est. Primum omnium, nego ullo modo fieri posse, ut homini, qui quidem verè justus sit, ejusmodi casus eveniat; quia justus neque cuiquam nato inimicus est, neque quidquam omninò appetit alienum. Cur enim naviget, aut quid petat ex

Lin. 3. *Qui profectò licèt sapiens fuerit.*] Hujus sapientia celebratur à Cicerone libro de Finibus secundo, de Offic. 2. & præcipuè de Amicitia, quæ Lælii nomine inscribitur. *Betul.*

Lin. 4. *Qui.*] Heuman. legit *quia*, ex editis.

Lin. 7. *Plato.*] Cujus libri decem de Republicâ, de Justitiâ inscripti sunt.

Ibidem. *Aristoteles.*] Libro 5. Moraliū.

Lin. 13. *Quos.*] Ità quamplurimi & antiquissimi MSS. & 4. editi. Cæteri cum 9. rec. scriptis *quod.*

Lin. 15. *Afferebant.*] Sic restitui ex MSS. 5. veterrimis 1. Bonon. 2. Reg. 3. al. Reg. 2. Colbert. 2. Clarom. In scriptis 10. & 10. editis legitur *afferebant*; in aliis *differebant.*

Lin. 20. *Perspexit.*] Ità emendavi ex MSS.

5. Reg. antiquioribus, 4. Colbert. 2. Clarom. Brun. & edit. *Betul.* faventibus Cauc. 1. Bonon. rec. & Tax. in quibus est *perspexerit.* 1. Bonon. antiq. 5. Reg. rec. 2. Colb. & 11. vulgati habent, *prospexit.*

Lin. 22. *Et rationem tamen.*] Addidi tamen ex 10. editis cunctisque MSS. præter 1. Bon. antiq. Pen. & 4. edit. rec. quibus deest.

Lin. 24. *Ut decretum disciplina sua tueretur.*] Academicæ factionis scilicet, *nihil certò sciri*; sive ut sequitur, *nihil percipi* ut certum posse. Decretum autem dixit dogma institutum, *apertum.* Partim ex *Betuleio.*

Lin. 31. *Cur enim naviget, aut quid petat.* &c.] Sic etiam alii Patres negotiationem tantquam rem illicitam damnaverunt. Vide Tertull.

alienâ terrâ, cui sufficit sua? Cur autem belligeret, ac se alienis furoribus misceat, in cujus animo pax cum hominibus perpetua versetur? Scilicet peregrinis mercibus, aut humano sanguine delectabitur, qui nec lucrum sciat appetere, cui sufficit victus; & non modò ipse cædem facere, sed interesse facientibus, ac spectare ducat nefas? Sed omitto ista; quoniam fieri potest, ut vel invitus ad hæc subeunda cogatur. Adeone ergò justitiam, ô Furi, vel potius, ô Carneade, cujus est illa omnis oratio, tam inanem, tam supervacuum, tamque contemptam Deo putas, ut nihil possit, nihilque habeat in sese, quod ad custodiam sui valeat? Sed videlicet qui sacramentum hominis ignorant, ideòque ad hanc vitam temporalem referunt omnia, quanta sit vis justitiæ, scire non possunt. Nam & cùm de virtute disputant, quamvis intelligant ærumnis ac miseriis esse plenissimam, tamen expetendam esse aiunt suâ causâ; ejus enim præmia, quæ sunt æterna & immortalia, nullo modo vident. Sic rebus omnibus ad hanc præsentem vitam relatis, virtutem planè ad stultitiam redigunt; siquidem tantos hujus vitæ labores frustra & inaniter suscipit. Sed hæc alio loco plenius.

Interim de justitiâ, ut coepimus, cujus tanta vis est, ut cùm oculos in cælum sustulerit, à Deo mereatur omnia. Redè igitur Flaccus tantam esse dixit innocentiae vim, ut ad tutelam sui non egeat nec armis, nec viribus, quacumque iter fecerit.

*Integer vita scelerisque purus
Non eget Mauri jaculis, nec arcu,
Nec venenatis gravidâ sagittis,
Fusce, pharetrâ:
Sive per Syries iter astuosas,*

lib. de Idololat. c. xi. Eorum rationes erant, quod illa vix possit exerceri sine cupiditate & mendacio. Gallaus.

Lin. 2. *Versatur.*] Francius, *versatur.* Vide præcedentia. 1. Reg. rec. *versatur* à secundâ manu. Heuman, legit etiam *versatur*.

Lin. 3. *Qui nec lucrum sciat appetere, &c.*] Suprà dixit, virum justum nihil quidquam appetere alieni, & hîc nec lucrum, &c. Quæ sic accipi non volo, quasi injustitiæ sit arguendus, qui lucrum appetit. Quod hîc generaliter assertit Autor noster, sanè de immodico appetitu intelligit, quo sensu ejus assertio vera est.

Lin. 5. *Spectare.*] Respicit ad leges Christianorum, quibus fas non erat spectaculis gladiatorii interesse.

Lin. 6. *Vel invitus ad hæc subeunda cogatur.*] Nimirum ad cædem faciendam, dum militare cogitur; nam illo ævo, non solum sub Imperatoribus Gentilibus, sed etiam Christianis, cùm delectus tironum ageretur, quibus militaris ætas ac statura esset, & qui ejus

erant conditionis, uti militiæ vacationem non haberent, ad militare sacramentum adigebantur, nec illud defugere poterant. Qui semel autem id sacramentum dixissent, ante emensa stipendia, & nisi ex justâ ac meritâ causâ impetratâ missione, discedere à signis non habuere fas: qui aliter militiam deseruisset, capite plectebatur. Ergò illi sunt, quos invitos ad militiam, id est trucidandorum hominum legitimam artem subeundam, ex necessitate legum cogi dixit Lactantius, & quos propterea excusandos, tam ipse insinuat, quàm Patres Concilii Nicen. Can. 12. *Salmasius.*

Lin. 7. *O Carneade.*] Itâ plures MSS. & editi. 2. Reg. rec. & 2. Colb. ô *Carneades*; Brun. *tu Carneades*; 1. Colbert. *tu ô Carneades.*

Lin. 10. *Qui sacramentum hominis ignorant.*] Id est, veram rationem & conditionem hominis. Suprà lib. 2. cap. 18. *Quicumque igitur sacramentum hominis, rationemque naturæ suæ nititur obtinere.* Walch.

Lin. 22. *Integer.*] Horat. 1. Carm. Ode 22.

Sive facturus per inhospitalem

Caucasum, vel quæ loca fabulosus

Lambii Hydaspes.

Non potest ergò fieri, quin hominem justum inter discrimina tempestatum atque bellorum cœlestis tutela custodiat; ac non, etiamsi cum parricidis & nocentibus naviget, aut malis quoque parcatur, ut una justa & innocens anima liberetur, aut certè pereuntibus cæteris sola servetur. Sed concedamus posse fieri, quod proponit philosophus; quid ergò justus faciet, si nactus fuerit aut in equo saucium, aut in tabulâ naufragum? non invitus confiteor, morietur potius, quàm occidet. Nec ideò tamen justitia, quod est singulare hominis bonum, stultitiæ nomen accipiet. Quid enim melius, quid carius esse homini debet, quàm innocentia? quæ utique tantò perfectior sit necesse est, quantò illam perduxeris ad extremum, morique malueris, ne quid de innocentia ratione minuatur. Stultitia est, inquit, alienæ animæ parcere cum perniciæ suæ. Num etiam pro amicitia perire, stultum judicabis?

Quid ergò illi familiares Pythagoræi laudantur à vobis, quorum alter se tyranno vadem mortis pro altero dedit, alter ad præstitutum tempus, cum jam sponsor ejus duceretur, præsentiam sui fecit, eumque interven-
tu suo liberavit? quorum virtus in tantâ gloriâ non haberetur, quòd alter pro amico, alter etiam pro fide mori voluit, si stulti putarentur. Denique ob hanc ipsam virtutem tyrannus his gratiam retulit, utrumque servando, & hominis crudelissimi natura mutata est. Quin etiam deprecatus esse dicitur, ut se tertium in amicitiam reciperent, non utique tanquàm stultos, sed tanquàm bonos & sapientes viros. Itaque non video, quare cum pro amicitia & fide mori, summa gloria computetur, non etiam pro innocentia perire, sit homini gloriosum. Ergò stultissimi sunt, qui nobis crimini dant, mori velle pro Deo, cum ipsi eum, qui pro homine mori voluit, in cœlum summis laudibus tollant. Denique ut concludam disputationem, non posse eundem justum esse, ac stultum, eundem sapientem, & injustum, docet ipsa ratio. Qui enim stultus est, quid sit justum ac bonum nescit; & ideò semper peccat. Ducitur enim quasi

Lin. 3. *Lambii Hydaspes.*] Sic antiquiores & meliores MSS. & 12. edit. ac libri Horatiani. Scripti 16. rec. Lactantiani & 3. vet. edit. Rom. *Ambii*; nec malè.

Lin. 9. *In tabulâ naufragum, &c.*] Idem habet & sentit cum Lactantio Ambrosius lib. 3. Offic. cap. 4.

Lin. 12. *Quid carius.*] MSS. 12. rec. & 3. edit. *clarus*.

Lin. 13. *Perduxeris.*] MSS. 6. rec. *perduxerit*, non malè.

Lin. 16. *Judicabis.*] MSS. 10. rec. & 13. edit. *judicabitur*; 2. Colbert. & Pen. *judicabit*. At scribo *judicabis* cum 1. Bonon. & 1. Reg. antiquissimis, 1. al. Reg. bonæ notæ, ac

quinque aliis & edit. Betul. Vide præcedentia.

Lin. 17. *Pythagoræi.*] MSS. rec. 2. Reg. & 1. Clarom. à secundâ manu, edit. Rom. 1470. & Florentina *Pythagorici*: Damon scilicet ac Pythias, de quibus Valerius libro 4. cap. 7. Cicer. lib. 3. Officior. cap. 10.

Lin. 18. *Tyranno.*] Scilicet Dionysio Syracufano.

Lin. 20. *Quòd alter.*] Antiquiorum & meliorum MSS. est. In 4. rec. & 4. edit. est *quorum alter*; in 13. rec. & vulgatis 5. est *cum alter*.

Lin. 22. *His.*] Ità restitui ex MSS. & multis editis. In nonnullis est *hic*.

captivus à vitiis; nec resistere ullo modo potest, quia caret virtute, quam nescit. Justus autem ab omni peccato se abstinet, quod aliter facere non potest, quàm si habeat recti pravique notitiam.

Rectum autem discernere à pravo quis potest, nisi sapiens? Ita fit, ut nunquàm possit esse justus, qui stultus est, neque sapiens, qui fuerit injustus. Quod si est verissimum, manifestum est eum, qui aut naufrago tabulam, aut equum faucio non ademerit, stultum non esse; quia hæc facere peccatum est, à quo se Sapiens abstinet. Videri tamen & ipse confiteor, per hominum errorem ignorantium cujusque rei proprietatem. Itaque omnis hæc quæstio non tam argumentis, quàm definitione dissolvitur. Stultitia igitur est in factis dictisque, per ignorantiam recti ac boni, erratio. Ergò stultus non est, qui ne sibi quidem parcat, dum ne noceat alteri, quod est malum. Quod quidem nobis & ratio, & veritas ipsa præscribit. In omnibus enim videmus animalibus, quia sapientiâ carent, conciliatricem sui esse naturam. Nocent igitur aliis, ut sibi profint; nesciunt enim, quia malum est, nocere. Homo verò, qui scientiam boni ac mali habet, abstinet se à nocendo, etiam cum incommodo suo, quod animal irrationale facere non potest; & ideò inter summas hominis virtutes innocentia numeratur. Quibus rebus apparet sapientissimum esse, qui mavult perire ne noceat; ut id officium, quo à mutis discernitur, servet. Nam qui vendentis errorem non redarguit, ut aurum parvo emat, aut qui non proficitur fugitivum servum, vel pestilentem se domum vendere, lucro & commodo suo consulens, non est ille sapiens, ut Carneades videri volebat, sed callidus & astutus. Calliditas autem & astutia in mutis quoque animalibus sunt, vel cùm insidiantur aliis, & dolo capiunt ut devorent, vel cùm insidias aliorum vario genere deludunt. Sapientia verò in hominem solum cadit. Sapientia est enim intelligentia vel ad bonum rectumque faciendum, vel ad abstinentiam dictorum factorumque improborum. Lucro autem nunquàm Sapiens studet, quia bona hæc terrena contemnit; nec quemquam falli patitur, quia boni viri officium est, errores hominum corrigere, eosque in viam reducere. Siquidem socialis

Lin. 10. *Dissolvitur.*] 1. Colb. *dissolvetur*; 1. Colb. 1. Lips. Em. *solvitur*.

Lin. 12. *Dum ne.*] Ità antiq. & mel. MSS. & edd. locutio Ciceroniana pro *dummodo non* recentiorum: Cic. ad Atticum lib. 6. cap. 1. *dum ne negotiatori*; & 8. ep. 13. *dum ne tibi, non laboro*.

Lin. 15. *Conciliatricem.*] Vide Cic. lib. 1. de Naturâ deorum 104.

Lin. 16. *Quia malum est.*] Id est, quatenus malum est.

Ibidem. *Homo verò, qui.*] Ità MSS. veterimi 1. Bonon. 3. Reg. quorum unus est optimæ notæ, alique sex ac totidem editi, tum etiam sex veteres editiones XY. seculi. In 12. MSS. & 8. excusis est *quia*.

Lin. 20. *Quo à mutis.*] MSS. 3. rec. & 2. edit. *mutis*.

Lin. 24. *Calliditas autem & astutia in mutis animalibus.*] Addidi autem ex 21. MSS. Post *mutis*, 8. scripti rec. & 14. excusi addunt quoque.

Lin. 28. *Vel ad abstinentiam.*] Sic reposui ex antiquissimis MSS. 1. Bonon. & 2. Reg. edd. Tornes. Soubron. If. Vide præced. *ad bonum*. Quamplurimi scripti & impressi habent *vel abstinentiâ*.

Ibidem. *Dictorum factorumque.*] Hæc lectio est quamplurimorum MSS. inter quos sunt antiquissimi Reg. & Bonon. atque 11. editorum. Rectè. Vide seq. Scripti 10. & 3. edit. vet. legunt *delictorum factorumque*.

cialis est hominis ac benefica natura, quo solo cognationem cum Deo habet.

Lin. 1. *Quo solo.*] 4. MSS. rec. & 7. edit. vet. *quâ solâ*; 2. *qua sola*; Colb. *qua solo*.

CAPUT XIX.

De Virtute, & Christianorum cruciatibus; ac de jure Patris & Domini.

SED nimirum hæc causa efficit, ut stultus esse videatur, qui egere aut mori malit, quam noceat, vel eripiat aliquid alteri, quod hominem morte deleri putant. Ex quâ persuasionem omnes tum vulgi, tum etiam philosophorum nascuntur errores. Si enim post mortem nihil sumus, profectò stultissimi est hominis, non huic vitæ consulere, ut sit quàm diuturna & commodis omnibus plena. Quod qui faciet, à justitiæ regulâ discedat necesse est. Si autem superest homini vita melior & longior, quod & philosophorum magnorum argumentis, & vatum responsis, & prophetarum divinis vocibus discimus; hanc præsentem cum suis bonis contemnere, sapientis est, cujus omnis jactura immortalitate pensatur. Apud Ciceronem idem ille justitiæ defensor Lælius, „ vult, inquit, planè virtus „ honorem; nec est virtutis ulla alia merces“. Est planè, & quidem virtute dignissima, quam tu, Læli, nunquàm poteras suspicari; nihil enim divinarum noveras litterarum. Quam tamen illa, inquit, accipit facilè, exigit non acerbè. Erras vehementer, si putas ab homine præmium solvi posse virtuti, cum ipse alio loco verissimè dixeris: „ Huic tu viro quas divitias „ objicies? quæ imperia? quæ regna? qui ista putat humana, sua bona divina judicat?“ Quis ergò te sapientem, Læli, putet, cum ipse tibi loquere contraria? & paulo post virtuti adimas, quæ dedisti? Sed videlicet ignorantia veri facit incertam labantemque sententiam.

Deinde quid adjungis? „ Sed si aut ingrati universi, aut invidi multi, „ aut inimici potentes suis virtutem præmiis spoliant“. O quàm fragilem,

Lin. 1. *Sed nimirum hac causa efficit, &c.*] Hactenus Furium confutavit, injustitiæ patronum. Jam indicabit causas, cur Lælius, qui sapientissimus habebatur, justitiæ partes non pro dignitate tueatur; nempe quòd illius sapientia non cœlitus fuit. Ostendit autem, Lælium sibi contraria asserere. Ab initio verò capitis investigat errorum philosophicorum, atque vulgi scaturiginem; nempe quòd articulus de spe resurrectionis non satis constanter creditur. Ex his fundamentis colligit, quòd

Vivit apud superos, & habet sua munera

virtus.

Virtutem autem dicit ipsam justitiam, quæ materia totius hujus quinti libri est.

Ibidem. *Qui egere.*] 1. Bonon. antiq. & 1. Clarom. à primâ manu, *quia*.

Lin. 3. *Ex quâ persuasionem.*] MS. Cant. & edit. 5. *Ex eâque persuasionem.*

Lin. 13. *Nunquàm.*] MS. 1. Reg. rec. & 15. edit. *nequaquam*; in 1. Reg. rec. *nunquàm poteris*.

Lin. 20. *Labantemque sententiam.*] Scripti 7. & 2. edd. *labentem*; 1. Reg. rec. *laborantemque*.

quàm inanem virtutem induxisti, si spoliari præmio suo potest! Quæ si bona sua divina iudicat, ut aiebas, qui possunt existere tam ingrati, tam invidi, tam potentes, qui virtutem spoliare valeant iis bonis, quæ fuerint in eam collata divinitus? „Næ illa se, inquit, multis, solatiis oblectat; maximèque suo decore seipsa sustentat.“ Quibus solatiis? quo decore? cùm in crimen sæpe veniat, & in pœnam decor ille vertatur. Quid enim, si (ut Furius dicebat) „rapiatur, vexetur, exterminetur; egeat, auferantur ei manus, effodiantur oculi, damnetur, vinciat, uratur, miseris etiam modis necetur“; perdetne suum præmium virtus? An potius peribit ipsa? Minimè. Sed & mercedem suam Deo iudice accipiet, & vivet, & semper vigebit. Quæ si tollas, nihil potest in vitâ hominum tam inutile, tam stultum videri esse, quàm virtus; cuius naturalis bonitas & honestas docere nos potest, animam non esse mortalem, divinumque illi à Deo præmium constitutum. Sed idcirco virtutem ipsam Deus sub personâ stultitiæ voluit esse celatam, ut mysterium veritatis ac Religionis suæ esset arcanum; ut has religiones, sapientiamque terrenam extollentem se altius, sibi que multum placentem, vanitatis errorisque damnaret; ut propositâ denique difficultate, angustissimus trames ad immortalitatis præmium sublime perduceret.

Docui, ut opinor, cur populus noster apud stultos stultus habeatur. Nam cruciari atque interfici malle, quàm thura tribus digitis comprehensa in focum iactare, tam ineptum videtur, quàm in periculo vitæ, alterius animam magis curare quàm suam. Nesciunt enim quantum sit nefas adorare aliud præterquàm Deum, qui condidit cœlum atque terram; qui humanum genus finxit, inspiravit, luce donavit. Quod si servorum nequissimus habetur, qui dominum suum fugâ deserit, isque verberibus, & vinculis, & ergastulo, & cruce, & omni malo dignissimus iudicatur; & si filius eodem modo perditus atque impius existimatur, qui patrem suum derelinquit, ne illi obsequatur, ob eamque causam dignus putatur, qui sit exhæres, & cuius nomen in perpetuum de familiâ deleatur: quanto magis qui Deum deserit, in quem duo vocabula domini & patris æque veneranda conveniunt? Nam ille, qui servum pretio comparat, quid in eum beneficii confert, præter alimenta, quæ illi utilitatis suæ gratiâ submini-

Lin. 8. *Effodiantur oculi.*] MSS. 3. rec. & 12. editi interponunt *ei*, quod innox præcessit.

Lin. 18. *Angustissimus trames.*] MS. Brun. *angustissimo tramite*; 4. Colbert. *angustissimos tramites*, mendosè. Scripti 6. rec. & 5. vulgati *per angustissimos tramites*. Lege de hoc infra lib. 6. cap. 3.

Lin. 21. *In focum iactare.*] Scripti 10. in *focum jacere*; MS. Tornes. *in focis jacere*.

Lin. 24. *Præterquàm Deum.*] 1. Colbert. 1. Clarom. & Francius *præter Deum*. Eadem varietas infra *præterquàm alimenta*, & *præter alimenta*.

Lin. 26. *Dominum suum.*] Sic reposui ex cunctis MSS. & pluribus editis: benè. Vide seqq. Nonnullis impressis est *dominum summum*, malè.

Lin. 30. *Exhæres.*] De exhæredatione liberorum titulus est in Institut. Imperialibus, lib. 2. cap. 13. Exhæredationis causæ in Juris constitutionibus numerantur quatuordecim, *Betuleius*.

Lin. 31. *Domini & patris.*] Vide lib. 4. cap. 3. Unus est pater vester, qui in Cœlis est. Matth. 23.

Lin. 33. *Præter alimenta.*] Ità MSS. In editis est *præterquam*.

erat? Et qui filium generat, non habet in potestate ut concipiatur, ut nascatur, ut vivat. Unde apparet non esse illum patrem, sed tantummodò generandi ministrum. Quibus ergò suppliciis dignus est desertor ejus, qui & dominus verus, & pater est, nisi quæ Deus ipse constituit? qui spiritibus injustis æternum paravit ignem; quod ipse per vates suos impiis ac rebellibus comminatur.

Lin. 1. *Non habet in potestate.*] Sic restitui ex edit. Rom. 1470. cunctisque MSS. *non habet potestatem.* Lin. 6. *Impiis.*] Isai. ult. Eccl. 7. Judith. præter 1. Reg. rec. & 12. edit. in quibus est, 16. Pl. 10.

CAPUT XX.

De vanitate & sceleribus impiarum Religionum, & Christianorum cruciatibus.

DISCANT igitur, & suarum, & alienarum interfectores animarum, quàm inexpiabile facinus admittant: Primum, quòd seipsos jugulant perditissimis dæmonibus serviendo, quos Deus in æterna supplicia damnavit: Deindè, quòd nec ab aliis Deum coli patiuntur, sed avertere homines ad mortifera sacra contendunt; nitunturque summâ diligentia, ne qua sit anima incolumis in terrâ, quæ salvo statu suo spectet in cælum. Quid aliud dicam, quàm miseros, qui prædonum suorum instigationibus parent, quos deos esse opinantur? quorum neque conditionem, neque originem, neque nomina, neque rationem sciunt: sed inhærentes persuasioni vulgari, libenter errant, & stultitiæ suæ favent. A quibus si persuasionis ejus rationem requiras, nullam possint reddere: sed ad majorum judicia confugiant, quòd illi sapientes fuerint, illi probaverint, illi scierint, quid esset optimum; seque ipsos sensibus spoliant, ratione abdicant, dum alienis erroribus credunt. Sic impliciti rerum omnium ignorantia, nec se, nec deos suos norunt. Atque utinam soli errare, soli desipere vellent! Alios etiam in consortium mali sui rapiunt, quasi habituri solatium de perditione multorum. Sed hæc ipsa ignoratio efficit, ut in persequendis Sapientibus tam mali sint, fingantque se illis consulere, illos ad bonam mentem velle revocare.

Num igitur hoc sermone, aut aliquâ ratione redditâ facere nituntur? Minimè; sed vi atque tormentis. O mira, & cæca dementia! In iis putatur mala mens esse, qui fidem servare conantur; in carnificibus autem bona. In iisne mala mens est, qui contra jus humanitatis, contra fas omne lacerantur? an potius in iis, qui ea faciunt in corporibus innocentum, quæ nec sævissimi latrones, nec iratissimi hostes, nec immanissimi bar-

Lin. 9. *Inhærentes persuasioni vulgari.*] MS. 1. Bonon. antiq. *hærent*; alter Bonon. recen-
tior *inhærent*. Scripti 18. *inhærente persuasio-
ne vulgari.* Lin. 17. *Ignoratio.*] Ità antiquiores & po-
tiores MSS. & octo editi. Hæc vox Lactan-
tio familiaris. Scripti 18. rec. & septem im-
pressi *ignorantia*.

bari aliquandò fecerunt? Adeòne etiam sibi mentiuntur, ut vicissim boni ac mali nomina transferant & immutent? Quid ergò non diem, noctem vocant? solem, tenebras? Alioquin eadem impudentia est, bonis malorum nomen imponere; sapientibus, stultorum; iustis, impiorum: quinimò, si qua illis fiducia est, vel in philosophiâ, vel in eloquentiâ, arment se, ac refellant hæc nostrâ, si possunt: congregiantur cominus, & singula quæque discutiant. Decet eos suscipere defensionem deorum suorum, ne, si nostra invaluerint (ut quotidie invalescunt,) cum delubris ac ludibriis suis deferantur. Et quoniam vi nihil possunt (augetur enim Religio Dei, quantò magis premitur) ratione potius & hortamentis agant.

Procedant in medium pontifices, seu minores, seu maximi; flamines, augures, item reges sacrificuli, quique sunt sacerdotes & antistites religionum. Convocent nos ad concionem: cohortentur ad suscipiendos cultus deorum; persuadeant multos esse, quorum numine ac providentiâ regantur omnia: ostendant origines & initia sacrorum, ac deorum, quomodo sint mortalibus tradita; qui fons, quæ ratio sit, explicent: proferant, quæ merces in cultu, quæ poena in contemptu maneat, quare ab hominibus coli se velint, quid illis, si beati sunt, humana pietas conferat. Quæ omnia non asseveratione propriâ (nec enim valet quidquam mortalis hominis autoritas) sed divinis aliquibus testimoniis confirmet; sicuti nos facimus. Non est opus vi & injuriâ, quia Religio cogi non potest: verbis potius quàm verberibus res agenda est, ut sit voluntas. Distringant aciem ingeniorum suorum: si ratio eorum vera est, asseratur. Parati sumus audire, si doceant: tacentibus certè nihil credimus; sicut ne sævientibus quidem cedimus. Imitentur nos, & rationem rei totius exponant. Nos

Lin. 3. *Tenebras.*] Hæc alludunt ad illud Isaïæ cap. 5. v. 20. » Væ dicentibus malum bonum, & bonum malum; qui ponunt tenebras » in lucem, & lucem in tenebras; qui ponunt » amarum in dulce, & dulce in amarum. «

Ibidem. *Impudentia est.*] MSS. 8. rec. *imprudencia*; Jun. *prudencia*.

Lin. 8. *Ne, si nostra.*] MS. 1. Colbert. & quidam editi, *nec*, sed malè.

Lin. 12. *Pontifices.*] Apparet etiam Lactantii temporibus antiqua illa Romanorum sacerdotia viguisse. *Betuleius*.

Ibidem. *Seu minores, seu maximi.*] Pontifices Numa instituit, quibus Martium generum suum Maximum præfecit, penès quem summa ceremoniarum potestas erat. *Betul.* *Fuere Pontifices minores, Scriba Pontificum qui fastos & commentarios habebant, fidelem custodiam rerum gestarum referebant, qui Annales maximi dicebantur; quique illis ministri aderant, quod omnis ævi gesta mandabant litteris, Pontifices minores dicti sunt.* Alex. ab Alex. lib. 2. cap. 8.

Ibidem. *Flamines.*] Sive Diales, sive Martiales à Romulo instituti, sive Quirinales à Numâ. *Betuleius*.

Lin. 13. *Augures.*] Quos à Chaldæis originem traxisse credunt, qui ab his ad Græcos, à Græcis ad Hetruscos, ab Hetruscis ad Latinos propagati sunt.

Ibidem. *Reges sacrificuli.*] Qui post exatos reges instituti sunt, ut regis præessent sacris. De quibus lege Pomponium Lætum, Lucium Fenestellam, Alexandrum ab Alexandro, Blondum, &c. qui ex Livio, Dionysio, Varrone & aliis, de sacerdotiis Rom. multa memoria prodiderunt. *Betuleius*. MSS. 7. Reg. 2. Colb. Tornes. 2. Clarom. *sacricola*.

Lin. 24. *Afferatur.*] Ità restitui ex omnibus prope MSS. 9. Reg. 6. Colbert. aliisque multis, & edit. Rom. 1470. Scripti Jun. & 2. Lips. habent *asserant*, nec malè; 1. Clarom. *asserantur*; 3. Oxonienses & 14. vulgati *asseratur*.

Lin. 26. *Et rationem.*] Sic legendum cum 1. Colbert. nisi mavis *ut rationem*, quod est in vet. MSS. 1. Bonon. 1. Reg. Cauc. & 15.

enim non illicimus, ut ipsi objectant: sed docemus, probamus, ostendimus. Itaque nemo à nobis retinetur invitus; inutilis est enim Deo, qui devotione ac fide caret. Et tamen nemo discedit, ipsâ veritate retinente. Doceant isti hoc modo, si qua illis fiducia veritatis est, loquantur: hiscant, audeant (inquam) disputare nobiscum aliquid ejusmodi; jam profectò ab aniculis quas contemnunt, & à pueris nostratibus error illorum ac stultitia ridebitur. Cum enim sint peritissimi, deorumque progeniem, & res gestas, & imperia, & interitus, & sepulcra de libris noverrint; ipsosque ritus, quibus sunt initiati, vel ex rebus gestis hominum, vel ex casibus, vel etiam ex mortibus natos sciant: incredibilis dementia est, deos putare, quos fuisse mortales negare non audeant; vel si tam impudentes fuerint ut negent, suæ illos ac suorum litteræ coarguant, ipsa denique illos sacrorum initia convincant. Sciant igitur vel ex hoc ipso, quantum intersit inter verum & falsum, quandò ipsi, cum sint eloquentes, persuadere non possunt; imperiti ac rudes possunt, quia res ipsa & veritas loquitur.

Quid ergò sæviunt? ut stultitiam suam, dum minuere volunt, augeant. Longè diversa sunt carnificina & pietas; nec potest aut veritas cum vi, aut justitia cum crudelitate conjungi. Sed meritò non audent de rebus quidquam docere divinis, ne & à nostris derideantur, & à suis deserantur. Nam ferè vulgus, cui simplex incorruptumque judicium est, si mysteria illa cognoscat in memoriam mortuorum constituta, damnabit; aliudque verius, quod colat, quæret.

————— *Hinc fida silentia sacris*

instituta sunt ab hominibus callidis, ut nesciat populus quid colat. Cum autem nos in eorum doctrinis versemur, cur nobis aut non credunt, qui

aliis & edit. 2. vet. Rom. If. Cellar. In 6. aliis manu exaratis rec. & 17. impressis est *aut*.

Lin. 5. *Hiscant.*] Sic lego cum 1. MS. Reg. & 14. excusis: quod cum non intelligerent amanuenses 8. Reg. 6. Colb. Jun. Pen. Lips. Pal. Ultr. 2. Clarom. Brun. & 5. vet. edit. pro *hiscant*, scripserunt *discant*; 2. Bonon. Tax. *dicant*. Tit. Liv. lib. 6. 16. *Nec attollere oculos aut hiscere audebunt*. Arnob. lib. 4. *an mutire, an hiscere*.

Lin. 7. *Ridebitur.*] Hæc lectio est omnium MSS. & vet. edit. Rom. In ceteris impressis est *irridebitur*; in 1. Reg. veterrimo *justitia ridebitur*.

Lin. 10. *Ex mortibus.*] Ità antiquiores ac meliores MSS. & octo editi. Scripti 16. rec. & 6. vulgati *ex moribus*.

Lin. 12. *Coarguant.*] MSS. 12. rec. & 8. impressi *coarguent*. Vide præced. *audeant*, & seq. *convincant*. Jun. *coarguantur*.

Lin. 13. *Convincant.*] MSS. 10. rec. & 6. editi *convincent*.

Lin. 14. *Cum sint.*] Pro *quum*, quod est in melioribus MSS. & impressis, in pluribus excusis erat *quam*. In MSS. 3. Reg. rec. Brun. & edit. Ald. Crat. Graph. legitur *qui*.

Lin. 20. *Ne & à nostris derideantur.*] Conjunctionem restitui ex 6. Reg. 5. Colb. & 5. aliis ac 7. editis: pro &, est *aut*, in Reg. antiquissimo. In 5. rec. scriptis & 12. vulgatis deest &.

Lin. 21. *Nam ferè vulgus.*] Ità scripti 12. In MS. Cauc. & 16. rec. necnon in editis, *Nam forè vulgus*.

Lin. 24. *Fida silentia.*] Virgil. 3. *Æneid.* v. 112. *Quæ cum imperarentur, dicebatur, Favete linguis*. Undè proverbium *Osium obdite, profani*. Cum hoc proverbio convenit Canon in Decretis de Consecrat. dist. 2. qui arcet plebem à presbyterio. *Betul.*

Lin. 26. *Cur nobis aut non credunt.*] 1. MS. rec. *credant*; 2. Reg. rec. Jun. Cantabrig. multique impressi, *cur nobis aut nostris non credunt*.

utrumque novimus; aut invident, quia falsis vera prætulimus? Sed defendenda sunt, inquit, suscepta publicè sacra. O quam honestâ voluntate miseri errant. Sentiant enim, nihil esse in rebus humanis religione præstantius, eamque summâ vi oportere defendi: sed ut in ipsâ Religione, sic in defensionis genere falluntur. Defendenda enim Religio est, non occidendo, sed moriendo; non sævitâ, sed patientiâ; non scelere, sed fide: illa enim malorum sunt, hæc bonorum. Et necesse est, bonum in Religione versari, non malum. Nam si sanguine, si tormentis, si malo Religionem defendere velis, jam non defendetur illa, sed polluetur, atque violabitur. Nihil est enim tam voluntarium, quam Religio, in quâ si animus sacrificantis aversus est, jam sublata, jam nulla est. Recta igitur ratio est, ut Religionem patientiâ vel morte defendas: in quâ fides conservata, & ipsi Deo grata est, & Religioni addit auctoritatem. Nam si is, qui in hac terrestri militiâ regi suo fidem servat in aliquo egregio facinore, si postea vixerit, acceptior fit & carior, si perierit, summam consequitur gloriam, quod pro duce suo mortem occubuerit: quantò magis imperatori omnium Deo fides servanda est, qui non tantum viventibus, sed etiam mortuis præmium potest virtutis exsolvere? Igitur Dei cultus, quoniam militia cœlestis est, devotionem maximam fidemque desiderat. Quomodo enim Deus aut amabit colentem, si ipse non ametur ab eo; aut quomodo præstabit precanti quidquid oraverit, cum ad precandum neque ex animo, neque observanter accedat? Ipsi autem, cum ad sacrificandum veniunt,

Lin. 2. *Inquiunt.*] Vide suprâ lib. 3. Institution. init. cap. 3.

Ibidem. *O quam honestâ voluntate.*] Ironice. Sic ferunt 3. MSS. quorum unus est antiquissimus, alteri bonæ notæ. MS. Cauc. ac 19. alii rec. & editi sex habent *inhonestâ*.

Lin. 5. *Non occidendo, sed moriendo.*] Hæc lectio est omnium ferè MSS. & octo editorum. Et rectè. Est enim relativum, occidere, & mori. Vide infrâ, ut Religionem patientiâ vel morte defendas. 2. Reg. rec. & sex vulgati habent *monendo*. S. Bernardus Serm. 61. in Cantic. *Fides suadenda est, non imperanda.* & Serm. 64. *Hæretici capiantur potius quam effugentur; capiantur dico, non armis, sed argumentis quibus refellantur errores eorum.* Athanas. Apol. 2. *Cades & vincula aliena sunt à nostrâ Ecclesiâ.* Pro moriendo. Cellarius & Heumannus habent *monendo*, quod inquit refertur ad persecutores, qui ferro & flammis superstitiones suas defendebant.

Lin. 11. *Jam sublata, jam nulla est.*] MS. 1. Bonon. antiq. *jam supplicatio nulla est.*

Lin. 12. *Fides conservata.*] MS. Jun. & 5 vet. edit. *consecrata*; minus benè. Vide paulò post, *fidem servat*. . . & *fides servanda est.*

Lin. 15. *Consequitur.*] 1. Reg. rec. & Brun.

consequitur. Vide præced.

Lin. 16. *Mortem occubuerit.*] Sic habent quamplurimi MSS. & cuncti ferè editi, sicut *vitam vivere*, apud eundem Lactantium Divin. Institut. lib. 1. cap. 14. lib. 5. cap. 8. lib. 7. cap. 24. & libro de Opificio Dei, *infatigabilem militiam Deo militemus*. Sed Ciceronis etiam est, *vitam vivere*, Orat. 4. in Verrem n. 118. Itaque perperam scripserunt librarii *morte occubuerit* in MSS. 5. Reg. 1. Colbert. Brun. edd. Rom. 1470. & Isæi.

Lin. 17. *Mortuis præmium potest virtutis exsolvere.*] 1. Bonon. antiq. *præmium mortis exsolveret.*

Lin. 18. *Quoniam militia cœlestis est, devotionem maximam, &c.*] Desumptum à militiâ corporali; milites enim se totos reipub. devovebant, aut Cæsari consecrabant. Vegetius: *Jurant autem per Deum, & per Christum, & per Spiritum S. & per majestatem Imperatoris, qua secundum Deum generi humano diligenda est & colenda: nam Imperatori, quem Augusti nomen accepit, tanquam presenti & corporali Deo fidelis est præstanda devotio, & impendendus pervigil famulatus.*

Lin. 20. *Aut præstabit precanti.*] MSS. 2. Reg. rec. pro *precanti*, legunt *petenti*.

nihil intimum, nihil proprium diis suis offerunt; non integritatem mentis, non reverentiam, non timorem. Peractis itaque sacrificiis inanibus, omnem Religionem in templo, & cum templo, sicut invenerant, relinquunt; nihilque secum ex eâ neque afferunt, neque referunt. Indè est, quòd ejusmodi religiones neque bonos facere possunt, neque firmæ atque immutabiles esse.

Traducuntur itaque ab his homines facilè, quia nihil ibi ad vitam, nihil ad sapientiam, nihil ad fidem discitur. Quæ est enim superstitio illorum deorum? quæ vis? quæ disciplina? quæ origo? quæ ratio? quod fundamentum? quæ substantia? quò tendit? aut quid pollicetur, ut ab homine possit fideliter servari, fortiterque defendi? In quâ nihil aliud video, quàm ritum ad solos digitos pertinentem. Nostra verò Religio eò firma est, & solida, & immutabilis, quia justitiam docet, quia nobiscum semper est, quia tota in animo colentis est, quia mentem ipsam pro sacrificio habet. Illic nihil exigitur aliud, quàm sanguis pecudum, & fumus, & inepta libatio: hîc, bona mens, purum pectus, innocens vita. Illuc veniunt sine delectu adulteræ impudicæ, lenæ procaces, obscenæ meretrices; veniunt gladiatores, latrones, fures, venefici, & precantur nihil aliud, quàm ut scelera impunè committant. Quid enim laro sacrificans, aut gladiator roget, nisi ut occidant? Quid venenarius, nisi ut fallat? Quid meretrix, nisi ut plurimum peccet? Quid adultera, nisi ut mortem viri optet, aut ut sua impudicitia celetur? Quid lena, nisi ut multos bonis exuat? Quid fur, nisi ut plura compilet? Hîc verò etiam levi communi-que peccato locus est nullus. Et si quis ad sacrificium non integrâ conscientiâ venerit, audit, quæ illi Deus comminetur, ille qui latebras cordis videt, qui peccatis semper infestus est, qui exigit justitiam, qui fidem poscit. Quis hîc malæ menti, aut malæ preci locus est? At illi infelices, nec ex sceleribus suis intelligunt, quàm malum sit, quod colunt, quandoquidem flagitiis omnibus inquinati, veniunt ad precandum; & se piè sacrificare opinantur, si cutem laverint: tanquàm libidines intra pectus

Lin. 3. *In templo, & cum templo.*] Deest & cum templo, in tribus rec. scriptis.

Lin. 4. *Nihilque secum ex eâ neque afferunt.*] In 1. Bonon. antiq. deest ex eâ; 1. Reg. abest neque.

Lin. 5. *Neque firmæ atque immutabiles.*] Ità MSS. 1. Bonon. 6. Colb. & 5. alii, ac 9. vet. edit. aliæ verò neque firmos ac immutabiles. At nostra lectio melior est; opponit enim falsas religiones veræ, quæ firma est & immutabilis.

Lin. 20. *Ut occidant.*] 9. Reg. MSS. 1. Clarom. & 8. edit. occidat. Utraque lectio bona.

Ibidem. *Quid venenarius?*] MSS. 2. Reg. rec. 1. Colbert. à secundâ manu, Torn. Em. Cant. & 3. ver. edit. Rom. *foenerarius? nisi ut fallat*, id est, latenter agat, machinationes suas occultet.

Lin. 21. *Nisi ut mortem viri optet, aut ut*

sua impudicitia celetur.] Sic editiones Betuleii, Cellarii, Walchii, Heumanni, atque pauci MS. Cantabrigiense scilicet & Liphense; in aliis tum MSS. tum editis legitur, *nisi aut mortem viri, aut ut sua impudicitia celetur*, quod mancami exhibet orationem.

Lin. 22. *Quid lena?*] MSS. 10. leno, virili genere. Cæteri omnes ut in textu.

Lin. 30. *Sacrificare.*] Ità 6. vet. edit. cum omnibus MSS. præter 2. Reg. & 11. edit. In iis est, *sacrificasse*; in 1. Reg. rec. *satisfacere*.

Ibidem. *Si cutem laverint.*] Quævis scelera aquâ expiabant. Cato orig. 3. Tertull. de Bapt. cap. 5. Seneca in Hercule furente, Apuleius Mil. l. xi. Dion. lib. 48. Eurip. in Iphig. Taur. Clemens Alexand. lib. 7. Strom. Corpus autem totum, vel manus tantummodò lavabant, juxta Sophocli. enarrator. Athenæum

inclusas ulli amnes abluant, aut ulla maria purificent. Quanto satius est mentem potius eluere, quæ malis cupiditatibus sordidatur; & uno virtutis ac fidei lavacro universa vitia depellere? Quod qui fecerit, quamlibet inquinatum ac sordidum corpus gerat, satis purus est.

libro 9. Mos erat veteribus, quando sive eadem hominis sive alias cades fecissent, lavare manus, in purgationem piaculi. Apud veteres enim optimum & grave habebatur manus lavare. Justin. Martyr. Apol. 2. Et balneum quidem hos resciscientes Damones à prophetâ pradicatum operati sunt, & ipsos aspergere ad sacra sua accedentes, & immittere eis constituerunt libamina, & nidores talia perficientes: perficiebant verò ut accedentes se lavarent, priusquam ascenderent ad sacra; inde purgati operabantur sacris. Sed & eadem credebant aspergine tol-

li, quod Maro 2. Æneid. attingit. Hinc Pilatus lavat manus, ut se innoxium, vel infontem mortis Christi declararet, vide Matt. 27. v. 24.

Pag. 415. lin. 30. Tancquàm libidines intra pectus inclusas ulli amnes abluant.] Ità ferè Ovid. in Fastis:

O nimium faciles, qui tristia crimina cadis
Fluminea tolli posse putatis aqua!

Lin. 2. Sordidatur.] Vox Ecclesiastica; quam apud probæ Latinitatis Autores non reperies: sed adjectivum *sordidatus* passim apud Ciceronem.

C A P U T XXI.

De Cultu deorum & Dei Veri; atque de bestiis quas coluerunt Ægyptii.

ISTI autem, quia nesciunt, vel quid, vel quomodò sit colendum, cæci & imprudentes in contrarium cadunt. Adorant itaque hostes suos: latrones & interfectores suos victimis placant; & animas suas cum thure ipso cremandas aris detestabilibus imponunt. Irascuntur etiam miseri, quòd non similes alii pereant, incredibili mentium cæcitate. Quid enim videant, qui solem non vident? Quasi verò si dii essent, indigerent hominum auxilio, adversus contemptores suos. Quid ergò nobis irascuntur, si illi nihil possunt? nisi, quòd ipsi deos suos destruunt, de quorum potestate diffidunt, magis irreligiosi, quàm qui omninò non colunt. Cicero in suis legibus, cum castè ad sacrificia præciperet accedere, „Pietatem; „inquit, adhibento; opes amovento: qui secus facit, Deus ipse vindex erit.“

Rectè

Lin. 1. *Isti autem.*] MSS. 4. & octo editi, *Ipsi*. Cæteri tum MSS. tum impressi, *Isti*.

Lin. 5. *Similes.*] Heuman. legit *simul* &.

Lin. 7. *Nobis irascuntur.*] MS. 1. Bonon. antiq. *bonis*.

Lin. 8. *De quorum potestate diffidunt.*] De deest in MSS. 2. Regiis; in altero rec. est *potestati*.

Lin. 10. *Cum castè.*] Proprio adversarios jugulans gladio, recitat legem 12. Tabularum, ex secundo Ciceronis de Legibus libro, cuius primum caput est: AD DIVOS ADVENTO CASTE. Rem præclarissimè dictam plurativâ perdit inflexione.

Ibidem. *Pietatem, &c.*] Alterum caput; PIETATEM ADHIBENTO. Pietas autem animi est, quo Deus colitur: juxta illud, *Deus spiritus est*; adorandus ergò in spiritu & veritate. Betul. Vide Ciceronem libro 2. de Legibus sub init.

Lin. 11. *Opes amovento.*] Tertium hoc legis caput est, OPES AMOVENTO: ex Platonis opinor, Alcibiade 2. desumptum, qui liber *de æωνυξ* inscribitur. At loco *facit* existimat Beruleius legendum esse *saxit*, ut antiquarum legum majestàs & stylus servetur.

Ibidem. *Deus ipse vindex erit.*] Francius, fortè *ipsi*. MS. 1. Clarom. *illi Deus judex erit*,

Rectè hoc quidem. Neque enim fas est desperare de Deo, quem ideò colas, quia potentem putes. Nam quomodò vindicare injuriam colentis se potest, si suam non potest? Libet igitur, ex his quærere, cui potissimum præstare se putent, cogendo invitos ad sacrificium. Ipsisne, quos cogunt? at non est beneficium, quod ingeritur recusanti. Sed consulendum est etiam nolentibus, quando quid sit bonum, nesciunt. Cur ergò tam crudeliter vexant, cruciant, debilitant, si salvos volunt? aut undè pietas tam impia, ut eos miseris modis aut perdant, aut inutiles faciant, quibus velint esse consultum? An verò diis præstant? at non est sacrificium, quod exprimitur invito. Nisi enim spontè atque ex animo fiat, execratio est; cum homines proscriptione, injuriis, carcere, tormentis adacti faciunt. Si dii sunt isti, qui sic coluntur, vel propter hoc solum colendi non sunt, quòd sic coli volunt; digni scilicet detestatione hominum, quibus cum lacrymis, cum gemitu, cum sanguine de membris omnibus fluente libatur.

At nos contrà non expetimus, ut Deum nostrum, qui est omnium, velit, nolit, colat aliquis invitus; nec, si non coluerit, irascimur. Confidimus enim majestati ejus, qui tam contemptum sui possit ulcisci, quàm etiam servorum suorum labores & injurias. Et ideò cum tam nefanda perpetimur, ne verbo quidem reludamur: sed Deo remittimus ultionem; non ut ii faciunt, qui defensores deorum suorum videri volunt, & sæviunt efferratè adversùs non colentes. Ex quo intelligi datur, quàm non sit bonum deos colere; quoniam bono potiùs adducendi homines ad bonum fuerant, non malo. Sed quia illud malum est, etiam officium ejus bono caret. At enim puniendi sunt, qui destruunt religiones. Num pejùs nos destruimus, quàm natio Ægyptiorum, qui turpissimas bestiarum ac pecudum figuras

Lin. 3. *Si suam non potest.*] MSS. 13. & edit. 5. *qui suam.*

Lin. 5. *Non est beneficium.*] Hinc è contrario Jureconsulti dicunt: Volenti non fit injuria.

Lin. 8. *Eos miseris modis aut perdant.*] Aut additum ex MSS. & quamplurimis editis: in nonnullis deest.

Lin. 11. *Faciunt.*] Id est, sacrificant; & hoc sensu reperitur apud Varronem de L. L. lib. 5. cap. 4. & Virgil. Eclog. 3. v. 77.

Lin. 13. *Quibus cum lacrymis.*] Sic legendum ex MSS. & quamplurimis editis; in nonnullis impressis deest *cum*.

Lin. 16. *Qui est omnium.*] Scilicet Deus; mox enim præcessit *Deum*. Itaque perperam additur *creator* in MSS. Cauc. 2. Reg. rec. Cant. & 11. editis: à cæteris abest.

Lin. 17. *Velit, nolit.*] Ità quamplurimi MSS. inter quos sunt veterrimi & optimi 1. Bonon. 3. Reg. 5. Oxon. 3. Lips. 2. Colbert. aliique. In MSS. 13. & editis 5. est *velint*, *volint*.

Tom. I.

Lin. 18. *Quàm etiam.*] Addidi *etiam* ex 3. vulgatis & omnibus MSS. præter 2 Reg. rec. in quibus deest, ut in plerisque editis.

Lin. 19. *Labores.*] Id est, calamitates.

Lin. 21. *Qui defensores deorum suorum.*] MSS. 10. rec. totidemque editi addunt *se esse*.

Lin. 25. *Num pejùs.*] Benè. Vide seqq. MS. 1. Bonon. Num potiùs.

Lin. 26. *Ægyptiorum.*] Non modò à Christianæ Philosophiæ Scriptoribus, sed à Prophetis quoque, Ægyptiorum superstitio malè audit. De animalibus quæ ab Ægyptiis pro diis coluntur nemo copiosius scripuit; quàm Herodotus in Euterpe. Vide etiam Philostratum libro 6. de Vitâ Apollonii, & Atheneum in septimo. Meminit etiam Cicero in quinto Tusculan. quæstion. & de Naturâ deorum lib. 1. Sicut & Lucianus in Dialogo de Sacrificiis. Videndus est etiam Euseb. lib. 2. de Præparat. Evangel. cap. 1.

Ibidem. *Qui turpissimas bestiarum ac pecudum figuras colunt.*] Qui geminus ab Ægy-

G g g

colunt, quædam etiam pudenda dictu tanquam deos adorant? Num pejùs quàm iidem ipsi? qui, cum deos colere se dicant, tamen eos publicè tur-

ptiis cultus, alter Mnevis nuncupatus, & ab Heliopolitanis; alter Apis, & à Memphitis pro numine habitus. Sic Plutarchus in lib. de Iside & Osiride. Apim intelligit Tibullus, cum lib. 1. Eleg. vii. ait:

Te canit, atque suum proles miratur Osirin

Barbara, Memphitem plangere docta bovem.

Nam *Διαξελύσας* eum appellat *Memphitem* bovem, ab illo qui Mnevis nomige Heliopoli colebatur diversum. De Api etiam Cicero l. 1. de Naturâ deorum: *Quid igitur censes? Apim illum, sanctum Egyptiorum bovem, nonne deum videri Egyptiis? Uti Plinius lib. viii. cap. xlvi. Bos in Egypto etiam numinis vice colitur Apim vocant.* Et paulò pòst: *Sunt delubra ei gemina, que vocant thalamos, auguria populorum. Alterum intrasse latum est; in altero dira portendit.* Et Clemens Pseudo-Romanus lib. v. Recognitionum: *Alii Egyptiorum bovem, qui Apis dicitur, colendum tradidere.* Apidis etiam meminere Clemens Alexandrinus Admonitione ad gentes; Mela de Situ Orbis, lib. 1. cap. 18. Solinus cap. xxxv. Lucianus in Concilio Deorum, & de Sacrific. Spartan in Hadriano; Diodor. Sicul. lib. 1. Ælianus de Animal. lib. xi. cap. x. & aliis. Sub bove autem Ægyptii Solem colebant. Macrobius lib. 1. cap. xxi. *Taurum verò ad Solem referri, multiplici ratione Ægyptius cultus ostendit: vel quia apud Heliopolim taurum Soli consecratum, quem Neton cognominant, maxime colunt; vel quia bos Apis in civitate Memphi Solis instar excipitur.* Ubi pro Neton, legendum censeo *Mnevim*, uti ab aliis vocatur; quæ haud dubiè vera est lectio. Hæc cum scripsissem, incidi fortè in locum Cl. Seldeni Syntag. 1. de Dis Syris, ubi video jam ab eo monitum, *Mnevim* apud Macrobius reponendum esse. Ælianus autem lib. xi. Histor. Animalium cap. xi. ait, Apim non Solis, sed Lunæ symbolum fuisse; & ut Heliopolitani bovem suum Soli, ita Memphitas suum Lunæ consecrassent. Ab hoc Egyptiorum Apide veterum quidam volunt originem traxisse vitulum illum aureum, quem Israël sibi in deserto erigebant, colebantque. Sic Lactantius lib. 4. cap. 10. *In luxuriam prolapsi, ad profanos Egyptiorum ritus animos transfulerunt. Cum enim Moyses Dux eorum ascendisset in montem, atque ibidem quadraginta dies moraretur, Aureum caput Bovis,*

quem vocant Apim, quod eos in signo præcederet, figurarunt. Idem & tradit de Jeroboami virulis, de quibus 1. five 3. Regum, cap. 12. com. 28. D. Ambrosius, five alius quis in Epist. Roman. cap. 1. Idem etiam de utriusque sentit D. Hieronymus ad cap. 4. Hoseæ. *Videtur, inquit, idcirco mihi populus Israel in solitudine fecisse sibi Vituli, caput quod coleret, Jeroboam filius Nabat Vitulos aureos fabricatus, ut quod in Egypto didicerant, Απιν & Μνευιν, qui sub figurâ Bovum coluntur, esse deos, hoc in suâ superstitione servarent.* Scimus tamen, quorundam animantium cultum universis Egyptiis communem fuisse, quorundam etiam quibusdam tantum civitatibus observatum. De singulis quædam subjiciemus. Post bovem, de cujus cultu jam diximus, addit Strabo, *canem.* De hujus veneratione quoque Cicero lib. 5. Tuscul. Quæst. *Ægyptiorum morem quis ignorat? quorum imbuta mentes pravitatis erroribus, quamvis carnificinam priùs subierint, quàm ibim, aut aspidem, aut felem, aut canem, aut crocodilum violent.* Meminit & canis venerationis libro 1. de Legib. item Plutarchus in lib. de Iside & Osiride; & Juvenalis Satyrâ 15.

— Illic

Oppida tota canem venerantur, nemo Dianam.

Clemens etiam Alexandrinus *ὑποτροπαι.* qui & indicat, canem præcipuè à Cynopolitanis cultum. *Κυνοπολίται δ' (αἰῶνα) κύνα.* De canis cultu etiam Herodotus in Euterpe, & Diodorus Siculus l. 11. qui & addunt, Ægyptios, in quorum domibus canis moreretur, solitos fuisse ad luctum indicandum, totum corpus radere. Felem quoque summo cultu sunt venerati; de quo cum Herodoto & Plutarcho, vide Ciceronem lib. 1. de Legibus, Tusculanar. quæstion. lib. 5. num. 78. & libro 1. de Naturâ deorum: *Ne fando quidem auditum est, crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Ægyptio.* Juvenalis quoque Satyrâ xv.

Illic aluros, hic piscem fluminis —

— venerantur. —

Sic enim ibi legendum, non *cæruleos*, ut est in vulgatis, optime monuit Brodæus Miscellan. lib. vii. cap. 11. Diodorus etiam Siculus Bibliothecæ Historicæ lib. 1. causam hujus cultus adducit; quia felis contra aspidem aliorumque serpentium morsus utilis est. Fe-

pterque derident; de quibus etiam mimos agi cum risu & voluptate patiuntur. Qualis hæc religio, aut quanta majestas putanda est, quæ nã putatur in templis, illuditur in theatris? Et qui hæc fecerint non pœnas violatĩ numinis pendunt, sed honorati etiam laudatique discedunt. Num pejus nos destruimus, quàm quidam philosophi, qui omninò nullos deos esse aiunt; sed omnia suã sponte esse nata, omnia fortuitũ fieri, quæ geruntur? Num pejus quàm Epicurei, qui esse quidem deos, sed curare quidquam negant; neque irasci eos, neque gratiã commoveri? Quibus dictis utique persuadent, colendos omninò non esse; siquidem nec colentes respiciunt, neque non colentibus irascuntur. Præterea cùm contra metus differunt, nihil aliud efficere conantur, quàm ut nemo deos timeat. Et hæc tamen ab hominibus & audiuntur libenter, & differuntur impunè.

lis quoque cultus meminit Plutarchus Symposiacoñ lib. iv. quæst. v. Et Clemens Pseudo-Romanus lib. v. Recognit. loco ex parte superius jam allato: *Alii Egyptiorum bovem, qui Apis dicitur, colendum tradidere, alii Hircum, alii Gattas.* Per gattas enim planè feles, sive æluos designat. Sic enim tum temporis locuti sunt, & gattas, vel cattas, feles appellabant. Undè in Gloss. *Catta, αἰσῆς*. Et aliæ: *Κάττα, Catta.* Sic Callimachi Scholiastes ait *αἰσῆς*, sive feles, *νέκτας ἰδιότητος* nominatas fuisse. Item Evagrius lib. vi. cap. xxiv. *Catti* voce etiam utitur Auctor Historiæ Barlaami, ubi de Egyptiorum superstitionibus agit. *Quidam, inquit, illorum coluerunt ovem, quidam hircum, alii vitulum, & porcum, nonnulli corvum & accipitrem, & vulturem, & aquilam. Alii verò crocodilum, quidam cattum, & canem, & lupum, & simiam, & draconem, & aspidem: alii cepas, & allia, & spinas.* Porro apud Hero-

dotum libro dicto legimus, *Ægyptios ob felis mortem, non, ut in morte canis, totum rasisse corpus, sed tantum supercilia.* Addit deinde, *feles mortuas saliri solitas, atque ita Bubastim deferri, ubi sepeliebantur.*

Lin. 1. *De quibus etiam mimos agi.*] Ita cum 4. editis omnes propè MSS. In 2. Reg. rec. 1. Colb. à secundâ manu, Cant. & 11. vulgatis est *per mimos agi.*

Lin. 6. *Sponte esse nata.*] Sic veteres Editi seculi xv. alii multi omittunt *esse.*

Ibidem. *Fortuitũ.*] Itã meliores & maximo numero MSS. inter quos 6. Regii & 4. Colb. & editi. Scripti 9. quorum octo sunt recentissimi, habent *fortuitũ.* Sed *fortuitũ* legitur apud ipsum Lactantium lib. 1. cap. 2. lib. 7. cap. 9. apud Ciceronem Philipp. 10. n. 2. 10. Attic. 6. lib. 1. Offic. n. 103. & 2. ad Her. 16.

Lin. 10. *Contra metus.*] MSS. 2. Reg. rec. 1. Colb. Brun. & edit. Betul. *contra metum.*

CAPUT XXII.

De furore Dæmonum in Christianos, & errore Infidelium.

NON ergò ideò adversus nos insaniunt, quia dii non coluntur à nobis: sed quia veritas penès nos est, quæ (ut est verissimè dictum) odium parit. Quid igitur existimabimus, nisi nescire illos quid patiantur? Pergitur enim cæco & irrationabili furore; quem nos videmus, illi nesc-

Lin. 1. *Dii non coluntur à nobis.*] MSS. 24. & editi 16. addunt, *A multis enim non coluntur.* Hæc autem respuunt MSS. antiquissimi 1. Reg. 2. Bonon. Tax. Navarr. Vict. 1. Sorbon. 1. Colbert.

Lin. 3. *Odium parit.*] Terent. Andr. Act. 1. Scen. 1.

Ibidem. *Quid patiantur?*] MSS. Jun. Ultr. 1. Colb. & editi 4. *qui patiuntur?*

Lin. 4. *Pergitur enim cæco & irrationabili*

ciunt. Non enim ipsi homines persequuntur, qui causam cur irascantur innocentibus non habent: sed illi spiritus contaminati ac perdit, quibus veritas & nota est, & invisa, insinuant se mentibus eorum, & infligant nescios in furorem. Hi enim, quamdiu pax est in populo Dei, fugitant justos, & pavent; & cum corpora hominum occupant, animasque dive- xant, adjurantur ab his, & nomine Dei veri fugantur. Quo audito tre- munt, exclamant, & uri se verberarique testantur; & interroganti, qui sint, quandò venerint, quomodò in hominem irrepserint, consentunt. Sic extorti & excruciatii virtute divini nominis, exsolantur. Propter hæc ver- bera, & minas, sanctos & justos viros semper oderunt. Et quia per se no- cere his nihil possunt, publicis eos odiis persequuntur, quos sibi graves sentiunt; exercentque sævitiam quàm violentissimè possunt, ut aut eorum fidem minuunt per dolorem, aut, si id efficere non quiverint, auferant omninò de terrâ, ne sint qui possint eorum nequitiam coercere. Non me fugit, quid responderi è contrario possit. Cur ergò Deus ille singularis, ille magnus, quem rerum potentem, quem dominum omnium confite- ris, hæc fieri patitur; nec cultores suos aut vindicat, aut tuetur? Cur denique qui eum non colunt, & opulenti, & potentes, & beati sunt, & honoribus regnoque potiuntur; eosque ipsos ditioni suæ ac potestati sub- jectos habent?

Reddenda & hujus rei ratio est, ne quid remaneat erroris. Nam in pri- mis hæc causa est, cur existimetur Religio Dei vim non habere, quod inducuntur homines specie terrenorum ac præsentium bonorum, quæ ad curam mentis nullo modo pertinent: quibus quia carere justos vident, & affluere injustos, & Dei cultum inanem arbitrantur, in quo inesse illa non cernunt, & deorum ritus æstimant veros, quoniam cultores eorum, & di- vitiis, & honoribus, & regnis fruuntur. Verum ii, qui sunt in hac existima-

furore.] Ità restitui ex MSS. Regio-Put. 2. al. Reg. 6. Colb. Jun. aliisque undecim, necnon ex edit. 3. vet. Rom. & 5. al. In 2. Reg. scrip- tum est, *Feruntur enim cæcæ, &c.* In 1. Reg. rec. & 8. impressis; *Percuti enim perferuntur cæcæ, &c.*

Lin. 2. *Spiritus contaminati.*] Vide supra libro 2. capit. 16.

Lin. 5. *Animasque dive-xant.*] Sic antiquio- res & potiores MSS. ac 7. editi, & Lactantius 1. 7. c. 15. In MSS. rec. 3. Reg. 3. Colb. 5. Oxon. & 5. aliis ac 6. vulgatis est *diu vexant.*

Lin. 6. *Quo audito tremunt, exclamant, &c.*] Prudent. Apotheos.

— *torquetur Apollo*

Nomine percussus Christi, nec fulmina verbi
Ferre potest: agitant miserum tot verbera
lingua,

Quot laudata Dei resonant miracula Christi.

Lin. 9. *Excruciatii virtute divini nominis, exsolantur.*] Sic lego cum MSS. 3. Reg. quo-

rum unus est antiquissimus, 2. Colb. 1. Brun. Accedunt Cauc. 1. Reg. 3. Colbert. qui refe- runt, *exulantur.* 2. Reg. & Jun. *expellun- tur*; 1. Reg. *exultantur*; 1. Reg. & Marm. *exultant*; quid pejus dici potest? 1. Reg. rec. alter Brun. & 18. edit. *exulant.* Fortè legen- dum, *exululant.* Lactantius enim libro 2. de Origine Erroris cap. 16. ait: *Nec Deo per quem adjurantur... mentiri possunt. Itaque maximis sæpè ululatibus editis, verberari se, & ardere, & jam jamque exire proclamant.* Pro- clive esset emendare *ejulant*, si concurrerent MSS. Hoc enim verbum memini me legere apud præfatos Patres, cum agunt de exorcismo- rum virtute: inter eos Cyprianus de Idolorum Vanit. *Damones tamen adjurati per Deum ve- rum nobis statim cedunt, & fatentur, & de obsessis corporibus exire coguntur. Videas illos nostrâ voce & oratione occultè flagellis cadi, igni torqueri, incremento pœna propagantis ex- tendi, EJULARE, gemere, &c.*

tione; non perspicunt aliàs vim rationemque hominis; quæ tota non in corpore, sed in mente est. Nihil enim vident ampliùs, quàm videtur, corpus scilicet; quod, quia oculis manuque tractabile est, imbecillum, fragile, mortale est; cuius sunt illa omnia bona, quæ cupiditati ac miraculo sunt, opes, honores, imperia, quoniam corpori afferunt voluptates; & idè tam caduca sunt, quàm corpus ipsum. Animus verò, in quo solo est homo, quoniam subiectus oculis non est, nec bona ejus inspicì possunt, quæ in solâ virtute sunt posita; & idè tam stabilis, & constans, & perpetuus sit necesse est, sicut ipsa virtus, in quâ est animi bonum.

Lin. 1. *Qua tota non in corpore, &c.*] Repofui tota ex 12. excufis, omnibusque MSS. quod fuerat neglectum in 1. Bonon. antiq. & nonnullis editis.

Lin. 3. *Quod quia oculis manuque tractabile est.*] Ità omnes fermè MSS. & octo editi. Scripti rec. 2. Reg. 1. Colb. 2. Clarom. nò-

vemque vulgati post quod quia, addunt *videtur oculis*, sed perperam; quippe Lactantius etiam dixit *oculis contrèctari* lib. de Opificio cap. 1. Vide not. ibidem; & lib. 2. Div. Inst. cap. 6. *contemplatione contrèctent*.

Lin. 7. *Inspici possunt.*] MSS. 10. rec. & 9. edit. *aspici*.

CAPUT XXIII.

De Justitiâ & patientiâ Christianorum.

LONGUM est univerfas virtutis species promere, ut de fingulis doceam, quàm necesse fit sapientem ac iustum virum longè ab illis bonis abhorrere; quibus quia fruuntur iniusti, deorum cultus veri & efficaces esse creduntur. Quòd ad præsentem pertinet quæstionem, satis est, si ex unâ virtute id probemus, quod intendimus. Nempe magna & præcipua virtus est patientia, quam pariter & vulgi voces publicæ, & philosophi, & oratores summis laudibus celebrant. Quòd si negari non potest, quin summa sit virtus, necesse est iustum & sapientem virum in potestate esse hominis iniusti, ut capiat patientiam. Patientia est enim malorum, quæ aut inferuntur, aut accidunt, cum æquanimitate perlatis. Ergò iustus ac sapiens, quia virtutem capit, habet in se patientiam; quâ carebit omninò, si nihil patietur adversi. Contrà, qui in rebus prosperis agit, impatientis est, & virtute maximâ caret. Impatientem dico, quia nihil patitur. Innocentiam quoque servare non potest, quæ & ipsa iusto & sapienti viro propria virtus est. Sed & nocet sæpè, & concupiscit aliena, & rapit, quæ cupierit, per injuriam; quia virtutis expers, vitio peccatoque

Lin. 1. *Universas virtutis species.*] Scripti 6. rec. totidemque impressi ferunt, *virtutum*; Brun. *omnes virtutum species*.

Lin. 2. *Ab illis bonis abhorrere.*] MSS. Cauc. & 2. Reg. & octo editi interponunt *omnibus*. Lin. 7. *Celebrant.*] MSS. 2. Reg. rec. Cant.

& 4. edit. *concelebrant*; 1. al. Reg. rec. *colebant*.

Lin. 10. *Perlatis.*] Vox rara vel etiam nova.

Lin. 14. *Non potest.*] Id est, *vix potest*.

Lin. 16. *Vitio peccatoque subiectus.*] Post hæc verba, MSS. 2. Reg. quorum unus est antiquissimus, & Marm. sexque editi addunt,

subiectus est, & fragilitatis oblitus, animo insolenter elato tumet.

Indè iniusti, ac Deum nescientes, & divitiis, & potentiâ, & honoribus florent. Hæc enim cuncta iniustitiæ præmia sunt; quia & perpetua esse non possunt, & per cupiditatem violentiamque quærantur. Iustus verò ac sapiens, quia illa omnia humana (ut est à Lælio dictum) sua bona, divina iudicat, nec alienum quidquam concupiscit, ne quem contra jus humanitatis lædat omninò; nec ullam potentiam, honoremve desiderat, ne cui faciat injuriam. Scit enim cunctos ab eodem Deo, & eâdem conditione generatos, jure fraternitatis esse conjunctos. Sed & suo contentus, & parvo, quia fragilitatis suæ memor, non ampliùs quærit, quàm undè vitam sustentet; & ex eo ipso, quod habuerit, impertit etiam non habenti, quia pius est: pietas autem summa virtus est. Eò accedit, quòd voluptates caducas vitiosasque contemnit, quarum causâ opes appetuntur; quoniam continens est, ac libidinum victor. Idem nihil tumoris atque insolentiæ gerens, non extollit se altiùs, nec erigit superbum caput: sed placidus, & concors, & comis, & planus est, quia conditionem suam novit. Cùm ergò injuriam nulli faciat, nec aliena cupiat, nec sua quoque, si vi auferantur, defendat; cùm sciat etiam illatam injuriam moderatè ferre, quia virtute præditus est: necesse est, justum hominem subiectum esse iniusto, & contumeliis affici ab insipiente sapientem, ut & ille peccet, quia iniustus est, & hic in servitutem abeat, quia iustus est.

Si quis autem volet scire plenius, cur malos & iniustos Deus potentes, beatos & divites fieri sinat; pios contrà, humiles, miseros, inopes esse patiat: sumat eum Senecæ librum, cui titulus est: Quare bonis viris multa mala accidunt, cùm sit providentia; in quo ille multa, non planè imperitiâ seculari, sed sapienter ac penè divinitus elocutus est.

Domini affectat in liberos, quia temperantiam non habet.

Lin. 5. *Quia illa omnia humana.*] In quamplurimis MSS. & 7. vulgatis additur *sunt*, quod à vetustissimis MSS. 3. & ab octo editis abest.

Ibidem. *Lælio.*] Vide Cic. ut suprà cap. 12. 18. & 19. ex tertio de Repub.

Lin. 11. *Impertit.*] 2. Colb. *impartit*; Jun. & 4. edit. *impartiuntur*.

Lin. 12. *Eò accedit quòd.*] Sic reposui ex MSS. 2. Reg. antiquissimis, Cauc. aliisque sex, & edit. 4. In 11. rec. est, *Et accedit ex eo quòd.* In 2. rec. Reg. & 6. impressis, *Et accedit ex eo quòd*; in 1. Bon. & 3. vulgatis *Accedit quòd.* In 1. Reg. rec. *Accedat quòd.*

Lin. 14. *Libidinum victor.*] Hoc enim nomine Aristoteles continentiam patientiâ potiore iudicat, quòd vincere præstantius est, quàm resistere: sicut etiam præstantius est vincere, quàm non vinci. *Beruleius.*

Ibidem. *Idem nihil tumoris.*] MSS. 3. Reg. rec. *Id est, nihil tumoris*; 1. Reg. Jun. & 4. vet. edit. & *nihil tumoris*; scripti 9. & 4. vulgati, *timoris*, malè. Fit enim antithesis ad superiora, ubi dixerat, *impatientem elato animo insolenter tumere*.

Lin. 16. *Planus est.*] Sic suprà Lactantius eodem libro cap. 15. ad finem, id est, humilis.

Lin. 21. *Et hic in servitutem abeat.*] MSS. 25. & edit. 3. *Et hic in se virtutem habeat*: sed contra mentem Lactantii, qui id solum efficere vult; virum bonum esse in potestate hominis iniusti. Vide suprà *justum hominem subiectum esse iniusto*; & infra, *idcirco enim voluit sub alienâ ditione atque imperio degere . . . premi eos voluit ab iis, in quorum manibus eos collocavit*.

Lin. 25. *Quare bonis viris.*] Abest *viris* à MSS. Brun.

„Deus (inquit) homines pro liberis habet: sed corruptos & vitiosos luxuriosè ac delicatè patitur vivere, quia non putat emendatione suâ dignos. „Bonos autem, quos diligit, castigat sæpiùs, & assiduis laboribus ad usum virtutis exercet; nec eos caducis ac mortalibus bonis corrumpi ac depravari finit. Undè nemini mirum debet videri, si pro nostris sæpè delictis castigamur à Deo. Imò verò, cùm vexamur ac premimur, tum maximè gratias agimus indulgentissimo patri; quòd corruptelam nostram non patitur longiùs procedere, sed plagis ac verberibus emendat. Ex quo intelligimus, esse nos Deo curæ; quoniam, cùm peccamus, irascitur. Nam cùm posset populo suo, & opes, & regna largiri, sicut dederat ante Judæis, quorum nos successores ac posterì sumus; idcirco enim voluit sub aliena ditione atque imperio degere, ne rerum prosperarum felicitate corruptus, in luxuriam laberetur, ac Dei præcepta contemneret; sicut illi majores nostri, qui sæpè terrenis ac fragilibus his bonis enervati, aberrarunt à disciplinâ, & legis vincula ruperunt. Providit ergò, quatenus cultoribus suis præstaret quietem, si mandata servassent; & tamen eos emendaret, si præceptis non obtemperassent. Itaque ne tam corrumpere otio, quàm patres eorum licentiâ, premi eos voluit ab iis, in quorum manibus eos collocavit; ut & labantes confirmet, & corruptos ad fortitudinem reparet, & fidos experiatur ac tentet. Quomodò enim potest Imperator militum suorum probare virtutem, nisi habuerit hostem? Et illi tamen adversarius exurgit invito; & quia mortalis est, & vinci potest. Deo autem quia repugnari non potest, ipse adversarios nomini suo excitat, non qui contra ipsum Deum pugnent, sed contra milites ejus; ut

Lin. 1. *Deus (inquit) homines pro liberis habet.*] Hæc ipsa verba haud certè reperias apud Senecam. Quare aut Senecæ verbis eam Lactantius extulit sententiam, ut & alibi facit. Horum verborum sententiam habes in ejus libello de divinâ Providentiâ, sub initium. *Isæo.*

Lin. 3. *Castigat.*] Vide Proverb. cap. 3. v. 12. ad Hebræos 12. v. 6. Apocal. 3. v. 19.

Lin. 5. *Undè nemini.*] MS. 1. Bonen. Nec mirum.

Lin. 6. *Tum maximè gratias agimus.*] Act. v. 12. Chrylost. Homil. 5. de Jobo. *Qui amore Christi aduritur, eligeret potius vinctum esse pro Christo, quàm cælos inhabitare, clariusque hoc habebit, quàm super 12. sedes sedere, quamdiù voluntas Dei est, quòd patiat. Jo. Gerardi.*

Lin. 9. *Quoniam, cùm peccamus, irascitur.*] Ità Scripti 9. rec. totidemque vulgati. At quibus cùm peccamus, irascitur, habent MSS. Cauc. Pal. 1. Lips. 1. Colb. & editi quidam. Inf 13. manu exaratis & 4. impressis, quibus, quoniam peccamus, irascitur. 1. Brun. pro

quoniam habet quandò.

Lin. 11. *Quorum nos successores ac posterì.*] In locum enim Judæorum à Deo reprobatorum Gentiles insiti sunt tanquàm furculi, quasi oleastri inserti in illis, & focii radices & pinguedinis olivæ facti, participantes eundem spiritum fidei & gratiæ, qui fuit in Abrahamo & veteribus Judæorum patriarchis: sic à Christo suscitati sunt Abrahamæ filii, ejus habentes fidem, operaque facientes.

Lin. 14. *Aberrarunt à disciplinâ, & legis vincula ruperunt.*] MSS. 8. aberraverunt. 1. Reg. antiquissimus, pro & legis, habet & Dei. Alter veterrimus Reg. cum aliis 4. rec. aberrarunt à disciplinâ legis, vinculaque ruperunt; item 4. Reg. rec. 4. Colbert. & 5. impressi aberraverunt.

Lin. 23. *Deo autem quia repugnari non potest.*] MSS. 2. Reg. rec. & 2. Clarom. cui, pro quia.

Lin. 24. *Sed contra milites ejus.*] Imò in militibus Imperator, in membris caput violatur. Actor. 9. *Saule, Saule, quid me persequeris?* Rivet.

devotionem ac fidem suorum vel probet, vel corroboret, donec pressuræ verberibus diffluentem colligat disciplinam.

Est & alia causa, cur adversum nos persecutiones fieri sinat, ut Dei populus augeatur. Nec est difficile monstrare, cur, aut quomodo id fiat. Primum, fugantur à deorum cultibus plurimi, odio crudelitatis. Qui enim talia sacrificia non horreant? Deinde placet quibusdam virtus ac fides ipsa. Nonnulli suspicantur, deorum cultum non sine causâ malum putari à tam multis hominibus, ut emori malint, quàm id facere, quod alii faciunt, ut vivant. Aliquis cupit scire, quodnam sit illud bonum, quod ad mortem usque defenditur; quod omnibus, quæ in hac vitâ jucunda sunt & cara, præfertur; à quo, nec bonorum, nec lucis amissio, nec dolor corporis, nec viscerum cruciamenta deterrent. Valent hæc plurimum. Sed illæ maximè causæ nostrorum numerum semper auxerunt. Audit circumstans populus inter ipsa tormenta dicentes, non sacrificare se lapidibus humanâ manu factis, sed Deo vivo, qui sit in cœlo. Multi hoc verum esse intelligunt, & in pectus admittunt. Deinde, ut fieri solet in rebus incertis, dum inter se invicem quærunt, quæ sit hujus perseverantiæ causa, multa, quæ ad Religionem pertinent, divulgata ac per rumorem vicissim aucupata discuntur, quæ quia bona sunt, placeant necesse est. Præterea, ultio consecuta, sicut semper accidit, ad credendum vehementer impellit. Ne hæc quidem levis causa est, quòd immundi dæmonum spiritus, acceptâ licentiâ, multorum se corporibus immergunt; quibus postea ejectis, omnes qui resanati fuerint, adhæreant Religioni, cujus potentiam senserunt. Hæ tot causæ in unum collatæ magnam Deo multitudinem mirabiliter acquirunt.

Lin. 1. *Pressura verberibus.*] Ità restitui ex 1. Reg. antiquissimo, 7. al. Reg. 6. Colbert. aliisque decem, & editis 12. In 1. Bonon. antiq. est *pressurâ verberibus*; in Thyf. & Gall. *pressura & verberibus*, malè. Deest *pressura*, in Regio-Put. & forsan aptissimè.

Lin. 2. *Diffluentem.*] Sic reposui ex edit. Cellar. & omnibus libris MSS. præter rec. 2. Reg. 2. Colb. 1. Clarom. & edd. in quibus est *deffluentem*.

Ibidem. *Colligat disciplinam.*] Ità emendavi ex antiquissimo & optimo Regio-Put. In 2. al. Reg. Tornes. 3. Colb. & editis *corrigat*. 1. Reg. & Brun. *corrigan*.

Lin. 4. *Monstrare.*] 1. Bonon. antiq. *monstrari*; 1. Reg. rec. *demonstrare*.

Lin. 5. *A deorum cultibus.*] Ità optimi & antiquissimi MSS. Bonon. & Reg. alique plures cum scripti, tum editi; idque propius est rei exprimendæ, quàm *cultoribus*, quod est in 17. recentioribus MSS. & 8. vulgaris. Legitur *cultus* plurali numero passim apud Lactantium. Præterea apud Claudianum, quamvis

aliâ notione epigram. 23.

— *Accipe regales cultus.*

Partim ex Cellario.

Lin. 9. *Aliquis cupit scire.*] Sic restitui ex omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. in quo legitur, ut in editis, *Aliqui cupiunt scire*; 1. al. rec. Regius. *Alii*.

Ibidem. *Quodnam sit.*] Ità reposui ex cunctis MSS. præter 1. Clarom. cui est, *quod non sit*; 1. Reg. & 3. Colb. in quibus, sicut & in editis, est *quidnam sit*.

Lin. 14. *Non sacrificare se lapidibus.*] *Pro non*, MS. Jun. & 7. edit. habent, *nolle*.

Lin. 20. *Ultio consecuta.*] MSS. 10. rec. & edit. 2. *secuta*. Hoc probat Lactantius in libro de Mortibus Persecutorum.

Lin. 21. *Ne hæc quidem levis causa est.*] Sic restitui ex 8. Reg. 2. Bon. aliisque octo, & editis 7. quod suavius fuit, quàm *nec hæc* 4. manuscriptorum totidemque editorum. In 2. Reg. rec. & edit. Rom. 1470. *nec quidem*.

Lin. 23. *Adhæreant Religioni.*] MSS. 11. *adherent*.

CAPUT XXIV.

De ultione divinâ in Christianorum tortores.

QUIDQUID ergò adversum nos mali principes moliantur, fieri ipse permittit. Et tamen injustissimi persecutores, quibus Dei nomen contumeliæ ac ludibrio fuit, non se putent impunè laturos, quia indignationis adversus nos ejus quasi ministri fuerunt. Punientur enim judicio Dei, qui acceptâ potestate supra humanum modum fuerint abusi, & insultaverint etiam Deo superbius, ejusque nomen æternum vestigiis suis subjecerint impiè nefarièque calcandum. Propterea vindicaturum se in eos celeriter pollicetur, & exterminaturum bestias malas de terrâ. Sed idem, quamvis populi sui vexationes & hîc in præsentî soleat vindicare; tamen jubet nos expectare patienter illum cœlestis judicii diem, quo ipse pro suis quemque meritis aut honoret, aut puniat. Quapropter non sperent sacrilegæ animæ contemptos & inultos fore, quos sic obterunt. Veniet, veniet rabiosis & voracibus lupis merces sua, qui justas & simplices animas, nullis facinoribus admisis, excruciauerunt. Nos tantummodò laboremus, ut ab hominibus nihil aliud in nobis, nisi sola justitia puniatur. Demus operam totis viribus, ut mereamur à Deo simul, & ultionem passionis, & præmium.

Lin. 8. *Bestias malas.*] Sic Christianorum vexatores vocat Lactantius suprà cap. xi. & pluribus in locis lib. de Mortibus Persecutorum, scilicet cap. 4. 9. 16. 25. 32. & 39. ubi plura. Vide Apocalyps. cap. 19. Dominum autem sibi reservasse ultionem ex hoc capite notum, & ex Deuter. 32. v. 35. & 4. Psalm. 78. 10. Rom. 12. 19. Hebr. 10. 30.

Lin. 10. *Jubet.*] Vide Deut. 32. Eccl. 28. Rom. 12. Hebr. 10.

Lin. 12. *Quos sic obterunt.*] MS. 1. Bonon. antiq. *hic.*

Ibidem. *Veniet, veniet rabiosis.*] Ità plures

MSS. inter quos 1. Reg. antiquissimus, 1. al. Reg. bonæ notæ, Goth. Marm. & edit. octo. In multis deest repetitio, quam amat Lactantius, ut lib. 6. cap. 11. *Hic, hic Marce Tulli aberrasti*; & lib. 7. cap. 25. ad finem, *Illa, illa est civitas*. In sex tamen seculi xv. editionibus semel tantum est, *veniet*.

Lin. 15. *Ut ab hominibus nihil aliud in nobis.*] Reposui *aliud* ex omnibus MSS. & quampluribus impressis, quod in nonnullis editis deerat. Ità & *nihil . . . aliud ab homine*, initio libri sexti. Hîc *justitia* sumitur pro cultu Dei, more scilicet Lactantiano.



A N A L Y S I S

LIBRI SEXTI,

DE VERO CULTU.

DE agnitione Dei dictum est hætenus: docebo nunc, quo ritu, quoque sacrificio Deum coli oporteat.

Cultus Dei vel falsus est, vel verus. Falsus est Paganorum, qui quidquid aspectu rarum, quidquid opere aut odore pretiosum est, id gratum esse diis suis judicant, *cap. 1.*

Itaque mactant iis pingues hostias, quasi esurientibus; profundunt vina, tanquam sitientibus; accendunt lumina, velut in tenebris agentibus.

Verus cultus est, in quo mens colentis se ipsam Deo immaculatam victimam sistit: de quo nunc ita agendum, ut manentibus præceptis philosophorum de probitate, superstruamus præcepta pietatis & justitiæ, *cap. 2.*

Ut autem cultus, ita via quoque duplex est, per quam humanam vitam progredi necesse est: una quæ in cælum ferat, altera quæ ad Inferos deprimat.

Philosophi alteram virtutum esse voluerunt, alteram vitiorum; & illam quidem primo aditu arduam, in summo verò amœnam; hanc contra primo ingressu amœnam, in reliquo spatio confragosam. Sapienter hæc quidem: sed si virtutum formas, sed si virtutum terminos novissent.

Poëtæ hoc bivium apud inferos esse voluerunt: qui in eo falluntur, quod eas vias mortuis proposuerunt.

Nos igitur rectius duas illas vias cœli & inferorum esse dicimus; quia justis immortalitas, injustis pœna æterna proposita est. Quæ & causa est, cur has vias longè aliter nos, quam philosophi, explicemus, *cap. 3.*

Una igitur virtutis via est, quæ fert ad cælum, difficilis & clivosa. In hac posuit justitiam, temperantiam, patientiam, fidem, cæterasque virtutes: sed simul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, &c.

Una est & sinistra via, quæ ad orcum mittit: cujus figura plana, & patens, & omni genere florum delectabilis esse videtur. In hac opulencia, honor, quies, voluptas, illecebræ omnes sunt positæ: sed cum his pariter injustitia, crudelitas, superbia, perfidia, libido, cæteraque vitia.

Illam si quis patienter triverit, coronâ virtutis, immortalitate nimirum donatur; hæc si quis ierit, ad inferos dejectur. In illâ monstrantur temporalia prius mala cum æternis bonis: in hac temporalia prius bona cum æternis malis.

Præstat igitur perpetuis bonis mala breviter pensare, quam pro brevibus & caducis bonis mala perpetua sustinere. Laboramus in hoc seculo, & cum hostibus nostris decertamus, ut postmodum simus in otio: magno labore ea nobis paramus, quæ perire rursùm possunt. Decertandum igitur est adversus hostem nostrum spiritualem: recusandus labor nullus, quo id acquiramus, quod nullo modo potest amitti; præsertim cum velit Deus nos expeditos in acie semper stare, & hostis noster variis nos artibus capter, pro cuiusque naturâ & moribus faviens.

Viam porrò virtutis quæsierunt quidem Philosophi, non autem invenerunt; quippe qui nec virtutem definire, nec quid sit bonum & malum intelligere potuerunt.

Lucilius virtutem definiit boni & mali scientiâ: falsò; scientia enim non potest esse virtus, quia non est intus in nobis, sed ad nos extrinsecus venit, & potest esse sine virtute, sicut in plurimis Philosophorum fuit.

Horatius virtutem fugâ vitiorum descripsit: ineptè, quòd eam contrariâ terminavit, *cap. 5.*

Nescierunt quid sit bonum & malum, quia nec Deum bonorum, nec adversarium hu-

mani generis malorum autorem seiverunt. Et quod consequens est, ad hanc brevem vitam finem bonorum retulerunt; quod patet ex Lucilio, qui virtutem in iis rebus quærendis statuit, in quarum contemptu vis virtutis apparet, quique virtutem putat fines patriæ propagare, quæ propagatio cum summâ est iniustitiâ conjuncta. Et fatetur Cicero ipse, Romanos veri juris, germanæque justitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenere,

cap. 6.

Fuerunt quidem sapientes nonnulli habiti & nominati: sed & isti similitudinem duntaxat, speciemque sapientium gesserunt. Ut enim via sapientiæ habet aliquid simile stultitiæ: ita via vitiorum, cum tota sit stultitia, habet aliquid simile sapientiæ, quod arripiunt ii, qui stultitiam publicam intelligunt. Et hæ sunt artes diaboli, qui ostensâ hominibus specie veri & boni, variis semitis eos ad eandem mortem ducit, cap. 7.

Causa, cur non inveniunt viam veritatis & virtutis Philosophi, est, quia eam in terrâ, ubi apparere non potest, quæsiuerunt. Nobis autem lex Dei revelata est, quæ perinde ut stellæ nautis noctu, nobis præluceat ad viam sapientiæ.

Lex illa est recta ratio, naturæ congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna: quæ vocet ad officium; jubendo, vetando, à fraude deterreat: quemadmodum præclare Cicero eam depinxit lib. 3. de Republicâ.

Legis hujus capita quædam sunt primaria, quædam secundaria. Primaria duo sunt; unum de pietate, alterum de humanitate, cap. 8.

Pietas est Deum nosse & colere: cujus Dei ignorantia facit, ut diis alienis homo seruiat; ut gentis suæ leges tanquam verum jus amplectatur, quas non justitia, sed utilitas reperit; utque adeo omnes virtutes Ethnicorum sint instar corporis, quod est sine capite.

Impius igitur est, quisquis Deum non agnoverit; omnesque virtutes ejus in illâ mortiferâ viâ reperiuntur, quæ est tota tenebrarum. Idem insanus est, qui demptâ spe immortalitatis, quam Deus pollicetur in suâ Religione versantibus, virtutem propter se expetit, & omnis generis pericula subit.

Contrà sapiens est, qui Deum novit, & debitâ pietate prosequitur, cap. 9.

Humanitatis est virtus, quæ nos conjungit cum hominibus, quæ eadem & misericordia dicitur. Hæc dignissima homine est; quia ab uno homine omnes orimur, ideòque consanguinei sumus: quia item Deus præcepit, inimicitias per nos nunquam faciendas, semper esse tollendas; denique quia ab uno Deo omnes inspirati & animati sumus.

Contrarium humanitatis adversum est Feritas, sive Immanitas belluina, quæ contra jus humanitatis spoliât, cruciat, occidit, exterminat homines.

Errant igitur Philosophi, qui misericordiam de homine sustulerunt; primumque sibi ipsi contradicunt, qui societatis humanæ communionem docent esse retinendam, & tamen humanitatem ipsam ab homine excludunt. Deinde aut hæc de causâ sunt homines congregati, ut mutuis auxiliis imbecillitatem suam tuerentur, aut humanitatis ipsius causâ. Si prius verum, succurrendum est igitur homini, qui egeat auxilio. Sin posterius, homo certè hominem debet agnoscere. Et si fecerunt hoc rudes & feri illi homines, utique expoliti & assueti hominibus facere id multò magis debent, cap. 10. Qui hoc non facit, hominis se appellatione dispoliât. Præterea si in iis casibus, qui periculum vitæ homini afferunt, succurrere humanitatis esse concedunt, nulla causa est, cur si homo esuriat, sitiat, algeat, succurrendum esse non putent.

Errat & Cicero, qui in libris suis Officialibus suadet non esse omnino largiendum; refranisque homines ab humanitate, monet, ut rem familiarem diligenter custodiant, malintque arcam quàm justitiam conservare.

Errat idem in eo, quod hominibus IDONEIS de re familiari impertiendum scribit; quia humanitatis officia utilitate metitur: cum non idoneis, hoc est iis qui gratiam referre possint, sed iis, qui non sunt idonei, sit largiendum. Contradicit etiam sibi ipse, qui pluribus locis clamat, virtutem non esse mercenariam; & promptum est hinc colligere, si virtus propter se expetenda est, non esse justitiam nostro commodo, sed suo pretio æstimandam. Taceo, quod isti, quia neque naturam retinent, neque præmium in eo quod sit, sciunt, dum perdere timent, perdunt, dum vel patrimonia sua effundunt, vel opes exhibendis muneribus impendunt, vel publicis operibus exstructis memoriam nomini suo quærunt, vel denique tribulibus suis aut clientibus largiuntur, cap. 11.

Humanitatis furculi sunt Hospitalitas, captivorum redemptio, viduarum defensio, ægrotorum cura, peregrinorum & pauperum sepultura.

Hospitalitas præcipua virtus est, quam Deus præcepit: sed de quâ rursus erravit Cicero, qui voluit domos nostras hospitibus illustribus patere. Atqui humilibus & abjectis patere domus nostræ debent.

Captivorum redemptio proprium etiam justorum opus est, largitioni munerum longè anteponendum.

Pupillorum & viduarum defensio divinâ lege universis demandata est.

Ægros qui curat, fovetque, hic vivam hostiam Deo acquirit, & quod alteri dat ad tempus, ipse à Deo accipiet in æternum.

Maximum etiam pietatis officium est peregrinorum & pauperum sepultura. Quod Philosophi prorsus non attigerunt.

Quæritur hic, *An omnia in egenos conferenda?*

Respon. Bonum non timere paupertatem, & qui apud Deum dives est, pauperem esse nunquàm posse. Deinde pro virili parte quemque operari debere justitiam, ut quantum divitiis inter cæteros, tantum opere præcellat, *cap. 12.*

Liberalitas igitur exercenda est, quia peccata largitione tolluntur, nemoque sine delicto esse potest, quamdiù indumento carnis oneratus est, *cap. 13.*

Liquet hinc, longè abfuisse ab humano bono Philosophos Stoïcos, qui hanc virtutem, misericordiam dico, pro vitio semper habuerunt: & tollendo vitia, virtutes ipsas sustulerunt, & eòdem tandem reciderunt per imprudentiam, quò Peripatetici perveniunt ratione; vitia, quia tolli non possunt, esse moderanda, *cap. 14. & 15.*

Quancquàm & Peripatetici ipsi errarint, qui vitia esse concesserunt: sed ea mediocriter temperarunt; quia & mediocribus vitiis carendum est, & monstrandum est, non ipsos affectus, sed eorum causas esse moderandas, *cap. 16.*

Metus & cupiditas si projiciantur in terram, vitia fiunt; virtutes autem, si ad divina referantur. Non igitur evellendi hi affectus, ut Stoïci, neque temperandi sunt, ut Peripatetici volunt; sed in veram viam dirigendi, *cap. 17.*

Secundaria legis capita sunt, ut cultor Dei non mentiat unquam: pecuniæ, si quam crediderit, non accipiat usuram; munus non accipiat à paupere; malè dicenti benè dicto respondeat; inimicum suâ culpâ non faciat; illatam sibi injuriam non vindicet.

Malè igitur definit Cicero virum bonum, qui pro sit omnibus, noceat nemini, nisi laceffitus injuriâ. Si enim nocet laceffitus, ex hoc ipso viri boni nomen amittit, cum nocere alteri non sit secundum hominis naturam. Si nocet, non est innocens, non est patiens. Et Cicero ipse contra suum præceptum oblivionem injuriarum in magnis laudibus posuit, *cap. 18.*

Peccant & Peripatetici, qui iram dicunt esse comitem virtutis. Poëtæ item, qui tres Furias esse dixerunt, Iram, Cupiditatem, Libidinem. Nam Deus certos limites statuit his affectibus, quos si transcendunt, in morbos & vitia tum demùm vertuntur, *cap. 19.*

Postremò cultor Dei quinque sensuum voluptates virtute superare atque opprimere debet: nempe voluptatem oculorum, ut non intersit publicis spectaculis, & scenis, *cap. 20.* voluptatem aurium, ut non cantuum suavitate se oblectet, *cap. 21.* voluptatem saporis & odoris, ut non ventri & gulæ serviat, *cap. 22.* voluptatem tactûs, ut frenet libidinem, vel cohibeat eam matrimonio, non scortatione, non adulterio, sive operationis, sive cogitationis, *cap. 23.*

Quòd si quis ad injustitiæ viam fuerit lapsus, non desperet de se ipse: sed ad meliora conversus, Deo satisfaciatur, cui interiores quoque cogitationes nostræ patent, *cap. 24.*

Sacrificare autem si cultor Dei voluerit, duo offeret Deo incorporalia; integritatem animi, & nominis divini laudem. Ad hæc enim capienda nos Deus generavit; hæc munera Trifigistus Hermes Deo offerenda docuit, *cap. 25.* Sculterus.





LUCII CÆCILII
FIRMIANI
LACTANTII
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER SEXTUS.
DE
VERO CULTU.

CAPUT PRIMUM.

De Dei veri Cultu & innocentia, atque de Cultu falforum deorum.



UOD erat officium suscepti muneris, divino Spiritu instruente, ac suffragante ipsâ veritate, complevimus: cujus asserendæ atque illustrandæ causam mihi & conscientia, & fides, & ipse Dominus noster imposuit; sine quo nec sciri quidquam potest, nec explicari. Venio nunc ad id quod est summum operis hujus, & maximum, ut doceam quo ritu, quove sacrificio Deum coli oporteat. Id enim est hominis officium,

Lin. 2. *Cujus asserenda atque illustranda causam mihi & conscientia, & fides, & ipse Dominus noster imposuit.*] Sic restitui ex 1. Reg. antiquissimo, 1. al. Regio optimæ notæ, & 2. Brun. favente 1. Lipf. in quo est *conscientiam*; item MSS. 2. Reg. 2. Claromont. Bodl. Cotton. 1. Sorbon. 1. Colbert. & edit. Walch. nisi quod habent *scientia*. 2. Reg. 3.

Oxon. 1. Colb. & 8. excusi, *causam mihi, & scientiam, & fidem, &c.* 4. Colb. Em. Cant. Got. Marm. & edit. Rom. 1474. Parrhaf. ac Cellar. *causam mihi, & scientiam, & fidem ipse Dominus, &c.* In Jun. & 1. Clarom. pro *Dominus*, est *Deus*, in priori voce *ipse* deletâ. *Veritatem illustrare* Lactantio familiare, Divin. Institut. lib. 1. cap. 1. bis; cap. 2. lib.

H h h iij

in eoque solo summa rerum, & omnis beatæ vitæ ratio consistit: quædoquidem propterea ficti & inspirati ab eo sumus, non ut cælum videremus & solem (quod Anaxagoras putavit;) sed ut artificem solis & cœli Deum purâ & integrâ mente coleremus. Quamvis autem præcedentibus libris, pro ingenii mediocritate defenderim veritatem; tamen ex ritu quoque ipso elucere vel maximè potest. Nihil enim sancta & singularis illa majestas aliud ab homine desiderat, quàm solam innocentiam: quam si quis obtulerit Deo, satis piè, satis religiosè litavit. Homines autem neglectâ justitiâ, cum sint omnibus flagitiis ac sceleribus inquinati, religiosos se putant, si templa & aras hostiarum sanguine cruentaverint, si focos odorati ac veteris vini profusione madefecerint. Quin etiam sacras dapes apparant, & exquisitas epulas, quasi aliquid inde libaturis offerunt. Quid-

4. cap. 5. lib. 6. cap. 1. lib. 7. cap. 7. & lib. de Opificio Dei cap. 20.

Lin. 2. *Ficti.*] MSS. 2. Reg. rec. Jun. Tornes. Pal. & 5. vet. edit. *facti.*

Lin. 3. *Anaxagoras.*] De quo suprâ dictum est lib. 3. cap. 9. & 23.

Ibidem. *Et cœli Deum.*] 1. Bonon. antiq. & cœli Dominum.

Lin. 5. *Defenderim.*] MSS. 9. *defenderimus;* Edit. Paris. & Graph. *defenderem.*

Lin. 6. *Nihil enim sancta & singularis illa majestas aliud ab homine desiderat, quàm solam innocentiam.*] Non quia exterius quoque sacrificium Deo non sit acceptissimum: sed hæc sæpè prisca Patres ingerebant auribus Ethnicorum, qui sceleribus omnibus cooperiti se religiosos putabant, si templa & aras hostiarum sanguine cruentarent, tanquàm Deus victimis indigeret. Cæterum de sanctissimo Eucharistiæ à Christo Domino instituto sacrificio, quod Missam nominamus, quodque ex hoc vel aliis hujusmodi locis temerè admodum infamant hæretici, vide antiquissimorum Patrum testimonia: Ignatii Christi contemporanei, & Apostolorum discipuli Epist. 10. & ad Philadelph. epist. 9. ad Ephes. epist. 14. ad Romanos epist. 15. Irenæi discipuli Polycarpi, qui fuit auditor Joannis Apostoli lib. 4. cap. 32. ubi ait: *Ex creaturâ panis accepit, & gratias egit dicens: Hoc est corpus meum, & calicem similiter, qui est ex eâ creaturâ, quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est, & novi Testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab Apostolis accipiens in universo mundo offert Deo. Et cap. 34. Igitur Ecclesia oblatio, quam Dominus docuit offerri in universo mundo, purum sacrificium reputatum est apud Deum, & acceptum esse ei.* Item Tertulliani

lib. 2. ad uxorem. De Monogamia. De Coronâ milit. De Oration. De Castit. De cultu foeminar. pr. adversus Marcion. & alibi sæpè; Cypriani epist. 63. ad Cæciliam, & epist. 66. Nazianzenum in carmine ad Episcopos; Chrysost. in Homil. de proditi. Jud. & super epist. ad Hebræos; Hieronymi ad Damas. de fil. prodig. Augustini de Civit. Dei lib. 17. cap. 20. Cyrilli Catech. Mystagog. Gregorii Magni 4. Dialog. cap. 58. Leonis pr. ad Dioscor. epist. 9. Fulgentii ad Monim. lib. 1. & c.

Lin. 10. *Si focos odorati ac veteris vini, &c.*] Itâ ferunt 7. Reg. inter quos sunt duo antiquissimi, 2. Colb. 4. Oxon. Marm. Brun. & alii, ac 9. impressi, & 1. Lips. antiq. nec non ed. Cellar. in quibus est *ant.* pro *ac.* 7. Reg. & 1. Colb. *adorati*, corruptè; 1. Clarom. *odorarint*; alter Clarom. *odoraverint*, mendosè; Cauc. Jun. 1. Colb. & 6. typis excusi *adoleverint. Si focos odorati.* SA. Jun. legunt pro illud *odorati, adoleverint.* Sic etiam habent editiones, Gymnici anni 1539. & Cratandri 1524. Aldi 1515. Isaïus testatur se ita repperisse in aliis MSS. Antiquiss. Editio Veneta anni 1496. legit *si foco adoraverint*; L. C. *si focos adoraverint.* Ego receptam lectionem mutare nolui, quippe quæ ad rem, nec ullam secum adfert absurditatem. Gallaus.

Lin. 11. *Profusione.*] MSS. 6. rec. & 7. edit. *perfusione.* Arnobius lib. 7. *Merum thuris est socium, quod explanari consimiliter poscimus, cur ei superinfundatur incensione.*

Lin. 12. *Quasi aliquid inde libaturis offerunt. Quidquid, &c.*] MSS. 11. rec. & edit. 5. *libaturis*; 1. MS. Colb. *offerant. Libaturis* autem, ut puto, hæc est pro *delibaturis*, simplex pro composito, quod Lactantio familiare est; vel de excidit, similitudine præcedentis syllabæ. Vid. Arnob. lib. 7. circa med.

quid aspectu rarum, quidquid opere aut odore pretiosum est, id gratum esse diis suis, non ex aliquâ divinitatis ratione, quam nesciunt, sed ex suis cupiditatibus judicant; nec intelligunt terrenis opibus Deum non indigere.

Nihil enim sapiunt, nisi terram; bonaque & mala solius corporis sensu & voluptate perpendunt. Hujus arbitrio, ut religionem ponderant, sic totius vitæ suæ acta disponunt. Et quoniam se semel à cœli contemplatione averterunt, sensumque illum cœlestem corpori mancipaverunt, libidinibus frena permittunt; tanquàm secum ablaturi voluptatem, quam momentis omnibus capere festinant, cùm animus ministerio corporis, non corpus ministerio animi uti debeat. Iidem maximum bonum judicant opes. Quas si bonis artibus assequi non possunt, malis assequuntur; fraudant, rapiunt, spoliunt, insidiantur, abjurant. Nihil denique moderati aut pensi habent, dummodò auro coruscent, argento, gemmis, vestibus fulgeant, avidissimo ventri opes ingerant, stipati familiarum gregibus per dimotum populum semper incedant. Sic addicti & servientes voluptatibus, vim vigoremque mentis extinguunt; & cùm vivere se maximè putant, ad mortem concitatissimè properant. Nam sicut in secundo libro docuimus, cœli ratio in animo, terræ autem in corpore est. Qui bona negligunt animi, & corporis appetunt, in tenebris ac morte versantur, quæ sunt terræ atque corporis; quia vita & lumen à cœlo est: cujus quoniam expertes sunt, corpori serviendo, longè absunt ab intellectu re-

Lin. 1. *Id gratum esse diis suis.*] MSS. 16. rec. & 5. edit. & hac grata esse.

Lin. 3. *Terrenis opibus.*] MSS. 2. Reg. rec. Jun. 1. Clarom. & 5. edit. vet. operibus.

Lin. 8. *Mancipaverunt.*] Nam juxta Salustium, ita comparati esse debemus, ut animi imperio, corporis servitio utamur.

Lin. 9. *Libidinibus frena permittunt.*] Videtur alludere ad Socratis fabulam, quæ apud Platonem in Phædro est, ubi animam trifariam dividit.

Lin. 15. *Stipati familiarum gregibus.*] Sic emendavi ex MSS. 7. Reg. inter quos duo sunt antiquissimi, 3. Colb. Goth. 2. Lips. 1. Clarom. Brun. edit. 3. vet. Rom. ac rec. Cellar. & Walch. id est, cœtu servorum, seu magno famulatio. Familia enim, servi apud Phædrum lib. 2. Fabul. 8. de cervo ac bove, lib. 3. Fab. 7. de lupo ad canem; & 10. ejusdem libri, necnon 19. de Æsopo ad garrulum, & ut videtur Instit. de Lege Fuf. Canin. Scripti rec. 3. Reg. 2. Colb. 1. Clarom. & 9. vulgati, *familiarum*; quod idem est, sed minùs forsitan tum temporis usitatum. Seneca enim in obsoletis ponit epist. 47. *Dominum* (inquit) *patrem familia appellaverunt: servos*

(quod etiam in mimis durat) *familiares*. Partim ex Cellario.

Lin. 16. *Per dimotum populum semper incedant.*] Ità MSS. 9. Reg. ex quibus sunt duo veterrimi, 4. Colb. 3. Lips. 2. Clarom. Brun. & 6. edit. Id est per servos, aut si Magistratus esset, per licτόrem turbâ submotâ de viâ. Scripti 1. Reg. Tornes. 1. Colb. & nonnulli alii, veteresque octo editi, *domitum*, corruptè.

Ibidem. *Sic addicti & servientes.*] Metaphora ex jure Civili. Nam Jureconsultis addicti sunt, homines obærat, qui & nexi dicuntur, qui lege 12. Tabb. ob æs alienum creditoribus in temporariam servitutem addicebantur. Bud. Et benè quidem. Nam peccatorum servitus veriùs in diem addictio est, quàm servitus alia: ex quâ ad libertatem per pœnitentiam janua respicientibus beneficio Christi patet. *Betuleius*.

Lin. 18. *Secundo libro.*] Vide caput 10.

Lin. 21. *Qua sunt terra.*] Ità MSS. & quamplures edit. In nonnullis impressis legitur *qui*, mendosè.

Ibidem. *A cœlo.*] MSS. 13. rec. & 7. edit. de cœlo.

rum divinarum. Eadem miseros ubique cæcitas premit : sicut enim quæ sit verus Deus, ita qui sit verus cultus, ignorant.

CAPUT II.

De falforum deorum & veri Dei Cultu.

MACTANT igitur opimas ac pingues hostias Deo, quasi esurienti; profundunt vina, tanquàm sitienti; accendunt lumina, velut in tenebris agenti. Quòd si suspicari, aut percipere animo possent, quæ sint bona illa cœlestia, quorum magnitudinem, terreno adhuc corpore obvoluti, sensu capere non possumus, jam se cum his officiis inanibus fluitissimos esse cognoscant. Vel si cœleste lumen, quod dicimus solem, contemplari velint, jam sentient, quàm non indigeat lucernis eorum Deus, qui ipse

Lin. 2. *Accendunt lumina.*] Omnium penè gentium còmmunis fuit ritus ad gaudii significationem ignem accendere; neque occurrit quidquam frequentius apud veteres auctores, quàm *λυχνιαίαις*, & accensarum faccum mentio, ob res sive publicè sive privatim lætas. Nec solùm in templis lumina accendebant, sed etiam domi quisque suæ, ea-que januis & fenestris appendebant. Juvenalis in 12. apparatus diei festi describens, non quidem ex Judaicà disciplinà, sed ex ritu Romano :

*Cuncta nitent, longos erexit Janua ramos,
Et matutinis aperitur festa lucernis.*

Ibidem. *Accendunt lumina velut in tenebris agenti.*] Lactantius Ethnicis exprobrare potuit, quòd de die in templis deorum suorum, velut in tenebris agentium, lumina accenderent sine ullà necessitate, *siquidem in aperto sacrificabant*, ut ipse ait Div. Institut. lib. 2. cap. 2. Neque ex supradictis Autoris nostri verbis concludere debuit Gallæus, Lactantii ævo in Christianorum conventiculis non obrinuisse morem illum candelas accendi; siquidem prisceis Christianis necesse erat uti lucernis & lampadibus, cùm persecutionis metu ante lucem conventus agerent, & in cryptis sacrificarent. Itaque lumina ibi erant omninò necessaria. Celeberrimas Galliæ urbes olim lustrando, vidi in Ecclesià S. Petri urbis Andecavorum, seu Andegavorum (Gallicè *Angers*) antiquissimas cryptas duas, in quarum unà, scilicet subter chororum, fornici infixi adhuc suspiciuntur unci multi, etiamque trochleæ plures, quibus lampades vel cerei appende-

bantur. Huic usui assueta Ecclesia illum ed libentiùs retinuit, quòd lumen necessarium esset in sacris ædibus, quæ sedatis persecutionibus fuerunt constructæ valdè obscuræ; & etiamnùm tales extant plures, inter quas sunt Bituricensis, Carnotensis, & sancta Capella Parisiensis, in quibus accensos vidi cereos necessarios ad cantandam in libris solennem Missam & Sextam hyeme horà decimà matutinà; nec non Ecclesiæ Ordinis Cisterciensis, in quibus ponitur ex ejus Ordinario, seu Cæremoniàlì MS. in Abbatia Vallium-Sarnaii Diocesis Parisiensis asservato, lumen in absconsâ accensum, Sacerdoti Missam post Tertiam celebranti necessarium ad legendum. Et quod olim fuit absolutæ necessitatis, hodièque est in nonnullis Ecclesiis, fit in aliis majestatis causâ, ad gaudii significationem, & ad lætitiæ testandam, ut demonstrat Hieronymus adversus Vigilantium. Vide Athanasium in Epist. ad Orthodoxos; Euseb. lib. 6. Histor. cap. 33. S. Epiphani. ad Joan. Hierosolym. Episc. S. Paulin. carm. in Natali 3. & 6. S. Felicis; S. Augustinum in Serm. de Tempore 215. Theodoret. in Historiâ Sanctorum Patrum cap. 21. in Jacobo; Bessarionum lib. 2. de Reliquiis Sanctorum c. 3. & 4. ac Baronium tom. 1. Annal. ad annum Domini 58. Ex S. Justino Dialog. cum Tryphone Judæo, lucernæ in liturgiâ apud Christianos accensæ fuisse videntur. Hæc Joân. B. le Brun.

Lin. 6. *Cognoscant.*] Heum. legit *cognoscerent.*

Lin. 7. *Jam sentient.*] MSS. 3. Reg. 2. Colb. & 11. edit. *sentiant.*

Ibidem. *Quàm non indigeat.*] Ità omnes propè

in usum hominis tam claram, tam candidam lucem dedit. Et tamen cum in tam parvo circulo, qui propter longinquitatem non amplius quam humani capitis videtur habere mensuram, tantum sit fulgoris, ut eum mortalium luminum acies non queat contueri; & si paulisper intenderis, hebetatos oculos caligo ac tenebræ consequantur: quid tandem luminis, quid claritatis apud ipsum Deum, penes quem nulla nox est, esse arbitremur? qui hanc ipsam lucem sic moderatus est, ut neque nimio fulgore, neque calore vehementi noceret animantibus; tantumque illarum rerum dedit ei, quantum aut mortalia corpora pati possent, aut frugum maturitas postulare. Num igitur mentis suæ compos putandus est, qui auctori & datori luminis candelarum ac cerarum lumen offert pro munere? Aliud verò ille à nobis exigit lumen, & quidem non fumidum, sed (ut ait poëta) liquidum atque clarum, mentis scilicet, propter quod à poëtis φωτες nuncupamur, quod exhibere non potest, nisi qui Deum agnoverit. Illorum autem dii, quia terreni sunt, egent luminibus, ne in tenebris sint: quorum cultores, quia cœleste nihil sapiunt, etiam religiones, quibus deserviunt, ad terram revocant. In eâ enim lumine opus est, quia ratio ejus, & natura tenebrosa est. Itaque diis non cœlestem sensum, sed humanum potius attribuunt. Ideoque illis necessaria & grata credunt esse, quæ nobis; quibus aut esurientibus opus est cibo, aut sitientibus, potu, aut veste agentibus, aut cum sol decesserit, lumine, ut videre possimus.

Nullis igitur ex rebus tam probari & intelligi potest, deos istos, cum aliquandò vixerint, mortuos esse, quàm ex ipso ritu qui est totus è terrâ.

propè MSS. inter quos sunt Bonon. ac Reg. & ed. vet. Rom. If. Cellar. In 1. Reg. rec. legitur *quia*; in Cauc. Jun. 1. Reg. rec. & 13. editis, *quod*.

Lin. 2. *Quàm humani capitis.*] Heraclitus solem latitudine pedali esse dixit: Epicurus tantum, quantus adparet, ut Plut. in Placitis refert. Laërt. hoc posterius etiam ad Heraclitum refert. Contra Epicurum disputat Cleomedes lib. 2. Cæterùm de solis magnitudine lege Plin. lib. 2. cap. 11. Macrobi. lib. 1. de Somnio Scip. cap. 20. ipsum Ptol. lib. 5. cap. 16. de Magnâ Construct. & ibidem Theonem, atque eundem rursus in Arato.

Lin. 4. *Non queat contueri.*] MS. Torn. non valeat contueri; 2. Clarom. non queat intueri.

Lin. 9. *Pati possent.*] Sic emendavi ex 3. editis cunctisque MSS. quod poscunt præced. noceret, & seq. postulares.

Lin. 10. *Postularet.*] Heuman. leg. postulat.

Lin. 11. *Cerarum.*] MSS. 1. Reg. vet. cerorum; 1. Reg. rec. & edit. If. cereorum; 1. al. Reg. rec. cerearum. Cæteri ut in textu.

Lin. 13. *Poeta.*] Lucret. lib. 5. de Naturâ rerum.

Tom. I.

Ibidem. *Sed liquidum.*] Hoc est, clarum, quod sincerum, à vino colis defœcato translatione factâ. Ita Virg. Eclog. 6.

— & liquidi simul ignis; & Lucret.

— nobilis ille

Devolet in terram liquidi calor aureus ignis, dixere. Quæ contraria omninò videntur igni. Liquidum enim à liquore: sed liquidus vocatur, hoc est purus, fumo non inquinatus. Turnebus.

Lin. 14. *Φωτες nuncupamur.*] Sic restitui ex MSS. 2. Reg. antiquissimis, suffragantibus veterrimis Cauc. 1. Bonon. & rec. 2. Reg. Marm. 1. Clarom. & Brun. quibus est φωτες nuncupatur; Ultr. fortes; 2. Reg. rec. φωτος; 1. Reg. & ed. Rom. 1474. phantes; 1. Reg. 1. Bonon. Pen. edd. Florent. & Ald. 1515. Phanetes; 1. Clarom. focus; 1. Reg. 2. Colb. focos; 1. al. Colb. fodes; in altero Colb. fontes, mendosè, pro φωτες, quod est viri nuncupamur. In 1. Reg. 2. Colb. & editis φως nuncupatur, id est, lux appellatur. Grammatici dicunt φως, quandò virum significat, gravi tono scribi; quandò verò lumen, circumflexo.

Li i

Quid enim cœlestis in se boni potest habere pecudum sanguis effusus, quo aras inquinant? nisi fortè deos existimant eo vesci, quod homines aspernantur attingere. Et quisquis illis hanc saginam præstiterit, quamvis ille grassator, adulter, veneficus, parricida sit, beatus ac felix erit. Hunc diligunt, hunc tuentur; huic omnia, quæ optaverit, præstant. Merito ergo Persius hujusmodi superstitiones suo more deridet:

————— Quà tu (inquit) mercede deorum

Emeris aurículas; pulmone & lactibus unctis?

Sentiebat videlicet non carne opus esse ad placandam cœlestem majestatem, sed mente sanctâ, & iusto animo, & pectore (ut ipse ait) quod naturali sit honestate generosum. Hæc est religio cœlestis, non quæ constat ex rebus corruptis, sed quæ virtutibus animi, qui oritur è cœlo. Hic verus est cultus, in quo mens colentis seipsam Deo immaculatam victimam sistit. Id autem ipsum quomodo consequendum, quomodo præstandum sit, docebit hujus libri disputatio. Nihil enim tam præclarum, hominique conveniens potest esse, quàm erudire homines ad justitiam.

Apud Ciceronem Catulus in Hortensio philosophiam rebus omnibus præferens, malle se dicit vel unum parvum de Officio libellum, quàm longam Orationem pro seditioso homine Cornelio. Quæ sententia non utique Catuli, qui fortassè illud non dixit, sed Ciceronis est putanda, qui scripsit. Credo, ut libros, quos de Officiis erat scripturus, commendaret: in quibus ipsis, nihil esse testatur in omni philosophiâ melius & fructuosius, quàm præcepta vitæ dare. Quòd si hoc illi faciunt, quibus non est veritas cognita; quantò magis nos facere debemus, qui à Deo eruditi & illuminati possumus vera præcipere? Nec tamen sic docebimus, ut quasi prima virtutis elementa tradamus, quod est infinitum: sed tanquàm docendum susceperimus eum, qui apud illos jam perfectus esse videatur. Manentibus enim præceptis eorum, quæ solent ad probitatem

Lin. 6. *Hujusmodi.*] Ità repositum ex omnibus fermè MSS. & edit. Paris. 1525. In 2. Reg. rec. cunctisque ferè editis est *hujusce-modi*. Persius Satyr. 2. v. 30.

Lin. 8. *Emeris aurículas.*] Id est, auditio-nem benignam.

Ibidem. *Lactibus unctis.*] Hoc est, pingui-bus intestinis.

Lin. 11. *Naturali sit honestate generosum.*] Persij verbis vocem *naturalis* adjecit, quam perperam acceperunt nonnulli. Idèd autem vox illa inserta, quia *naturalia* firmissimè hærent, ut nativi colores & similia; nisi tamen honestatem naturalem appellavit Lactant. ad dogma Stoicum respiciens. Generosum dixit, quia vera pietas generosa est, bonæ spei plena; contrà verò superstitio meticulosa, & in humum dejecta. Quare Plato superstitio-nem esse disputat, non *δεισιπείαν* numinis, sed

κολούριαν: cui vitio proprium τὸ παρηνόν, quod generoso animo repugnat. If. *Casaubonus*. *Incoctum generoso pectus honesto*. Pers.

Lin. 18. *De Officio.*] Scripti ergò sunt Of-ficiorum libelli ante Hortensium, qui periit.

Lin. 19. *Pro seditioso homine Cornelio.*] Non Balbo, cujus actionis de civitate quæstio est. Actionum pro Cornelio meminit ipse Cicero in lib. de Orat. & de Petitione Consulatus. Cæterum hæc Ciceronis verba putò ex Hor-tensio esse deprompta. *Benuleius*.

Lin. 21. *Credo, ut libros.*] Ità restitui ex edit. Cellar. cunctisque MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus, ut in vulgatis, legitur *libellos*.

Lin. 22. *Testatur.*] Cicer. de Offic. initio.

Lin. 26. *Infinitum.*] 1. Colb. Brun. edit. Rom. 1470. & If. *infimum*.

Lin. 27. *Perfectus.*] Inter philosophos, alii erant *proficientes*, alii *perfecti*.

rectè dare, ignota illis superstruemus, ad perficiendam consummandamque iustitiam, quam non tenent. Ea verò, quæ possunt cum illis esse communia, prætermittam; ne quid ab iis videar mutuari, quorum errores coarguere atque aperire decreverim.

Lin. 1. *Rectè dare.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. ac vet. edit. Rom. & Betul. Et sic legendum, *quæ* [illi scilicet] *solent ad probitatem rectè dare.* Edit. 13. *dari.*

CAPUT III.

*De Viis vitæ, & de Vitiis & Virtutibus; ac de Cæli præmiis
& Infernorum pœnis.*

DUÆ sunt viæ (Constantine Imperator) per quas humanam vitam progredi necesse est: una, quæ in cœlum ferat; altera, quæ ad inferos deprimat; quas & poëtæ in carminibus, & philosophi in disputationibus suis induxerunt. Et quidem philosophi alteram virtutum esse voluerunt, alteram vitiorum: eamque quæ sit assignata virtutibus, primo aditu esse & arduam, & confragosam; in quâ si quis, difficultate superatâ, in summum ejus evaserit, habere eum de cætero planum iter, lucidum amœnumque campum, & omnes laborum suorum capere fructus uberes atque jucundos. Quos autem primi aditûs difficultas deterruerit, eos in eam vitiorum viam labi atque deflectere, quæ primo ingressu sit quasi amœna, multòque tritior, deindè cum in eam paulò ulteriùs processerint, amœnitatis ejus speciem repentè subduci: exoriri autem viam præcipitem, nunc faxis asperam, nunc obductam sentibus, nunc gurgitibus intercisam, vel torrentibus rapidam, ut laborare, hærere, labi, cadere sit necesse. Quæ omnia eò proferuntur, ut appareat in virtutibus capiendis labores esse maximos, in perceptis autem maximos fructus, & solidas atque incorruptas voluptates: vitia verò quibusdam delinimentis naturalibus illicere animos hominum, & inanum jucunditatum specie captos ad acerbis amaritudines miserasque perducere. Sapiens prorsus disputatio, si virtutum ipsarum formas atque terminos scirent. Non enim didicerant, vel quæ sint, vel quid eas mercedis à Deo maneat; quod nos his duobus libris docebimus.

Lin. 1. *Duæ sunt viæ.*] Post hæc verba in multis MSS. *Constantine Imperator* addi asserit Gallæus, additaque etiam reperi in uno Reg. veterrimo, in alio item Regio, Marm. & in editis sex. Desunt in 2. Bon. 7. Regiis, 6. Colb. 5. Oxoniensibus, aliisque 18. rec. in editis 3. vet. Rom. & 9. aliis.

Lin. 3. *Quas & Poëtæ.*] Hesiodus in *Ergis*. Ibidem. *Et philosophi.*] Xenophon, vel apud Xenophontem in libro *ἀπομνημονεύματων* 2. Socrates ex Prodicō Herculis narrat insom-

nium, quo virtus & voluptas illi visæ, quarum utraque juvenem ad sui studium pellere satagit: quo loco citati à nobis Hesiodi versus referuntur. Quâ de re vide etiam Philostratum in Prodicō, & Ciceronem Officiorum primo, & apud Platonem in Protagorâ ipse Prodicus inducitur, de hoc virtutis colle verba faciens. Atque hujus rursus meminit idem Plato lib. de Legib. quarto. Nec dissimilia sunt, quæ Cebes nobis in suâ depinxit tabulâ,

Hi verò, quia ignorabant aut dubitabant animas hominum immortales esse, & virtutes, & vitia, terrenis honoribus aut poenis æstimaverunt. Omnis ergò hæc de duabus viis disputatio, ad frugalitatem ac luxuriant speñat. Dicunt enim humanæ vitæ cursum Y litteræ esse similem, quòd unusquisque hominum, cum primæ adolescentiæ limen attigerit, & in eum locum venerit,

— partes ubi se via findit in ambas,

hæreat nutabundus, ac nesciat in quam se partem potiùs inclinèt. Si ducem nactus fuerit, qui dirigat ad meliora titubantem, hoc est, si aut philosophiam didicerit, aut eloquentiam, aut aliquid honestæ artis, quo evadat ad bonam frugem, quod fieri sine labore maximo non potest, honestam ac copiosam vitam disputant peracturum. Si verò doctorem frugalitatis non invenerit, in sinistram viam, quæ melioris speciem mentiatur, incidere, id est, desidiæ, inertiae, luxuriæ se tradere; quæ suavia quidem videntur ad tempus vera bona ignoranti, post autem, amissâ omnî dignitate ac re familiari, in omnibus miseriis ignominiâque victurum. Ad corpus ergò, & ad hanc vitam, quam in terrâ ducimus, fines earum viarum retulerunt. Poëtæ fortassè meliùs, qui hoc bivium apud inferos esse voverunt. Sed in eo falluntur, quòd eas vias mortuis proposuerunt. Utrique ergò verè: sed tamen utrique non redè; quia oportuit vias ipsas ad vitam, fines earum ad mortem referri. Nos igitur meliùs & veriùs, qui duas istas vias cœli & inferorum esse dicimus, quia iustis immortalitas, iniustis poena æterna propòsita est.

Lin. 2. *Esse, & virtutes.*] Deest & in 1. Bonon. antiq. ac 5. editis.

Lin. 4. *Humana vita cursum Y littera esse similem.*] Litteræ Pythagoricæ meminit ex Ecclesiasticis scriptoribus Hieronymus, in epistola quâdam ad Latam, item ad Pammachium, de obitu Paulinæ; & in cap. 10. Ecclesiasticis, hunc locum liquidò cum elogio citat. Describitur ab Aufonio his versiculis:

Littera Pythagore discrimine secta bicorni

Humana vita speciem præferre videtur.

Nam via virtutis dextrum petit ardua collem,

Difficilemque aditum primum spectantibus offert:

Sed requiem prabet sessis in vertice summo.

Molle ostentat iter, via lata: sed ultima meta

Præcipitat captos, volvitque per ardua saxa.

Quisquis enim duros casus virtutis amore

Vicerit, ille sibi laudemque decusque parabit:

At qui desidiâ, luxumque sequetur inertem,

Dum fugit oppositos incautâ mente labores,

Turpis, inopsque, simul miserabile transiget ævum.

Attingit & Palingenius in Sagittario. Pythagorica fortassis dicitur, quia y & z creduntur à Pythagore inventæ. Ex Betuleio, qui perperam hos versus sub Maronis nomine citaverat, cum sint Aufonii, ut observavit Franciscus. Vide Servium in lib. 6. Virgil. Æneid.

Lin. 5. *Cum prima adolescentia limen attigerit.*] Ità MSS. omnes, præter 2. Reg. rec. in quibus, ut & in vulgatis, est *primum*.

Lin. 7. *Partes.*] Hæc ex Virgil. 6. Æneid. v. 540.

Ibidem. *Findit.*] 1. Reg. 1. Brun. & edit. Thomaf. *scindit.*

Lin. 13. *In sinistram viam, quæ melioris speciem mentiatur.*] Edit. 5. *ad sinistram.* MSS. Cauc. Jun. ed. Gymnic. & Betul. *quæ virtutis ac melioris speciem mentiatur.*

Lin. 14. *Incidere.*] Sic emendavi ex antiquioribus ac melioribus MSS. 1. Bonon. & 2. Reg. necnon edit. If. Et sic legendum esse censabant Ilaeus & Franciscus. Alii codices *incedere*.

Lin. 15. *Videntur.*] Heum. legit *videantur*.

Lin. 18. *Apud inferos.*] De hoc sequenti capite dicitur.

Quomodo autem hæ viæ vel in cœlum tollant, vel ad inferna præcipitent, explicabo: aperiam quæ sint virtutes, quas philosophi nesciunt; tum earum quæ sint præmia, simul etiam quæ sint vitia, quæve eorum supplicia, monstrabo. Nam fortasse aliquis expectet, ut separatim de vitiis ac virtutibus dicam, cum de bono aut malo differentibus nobis; etiam quod est contrarium possit intelligi. Sive enim virtutes inseras, vitia suâ sponte decedent: sive vitia eximas, virtutes ultrò subibunt. Sic bonorum ac malorum constituta natura est, ut se invicem semper oppugnent, semper expellant: ita sit, ut neque vitia detrahi sine virtutibus possint, nec virtutes inferi sine detractioe vitiorum. Has igitur vias longè aliter inducimus, quàm à philosophis induci solent. Primum, quòd utriusque præpositum esse dicimus ducem, utrumque immortalem: sed alterum honoratum, qui virtutibus ac bonis præsit, alterum damnatum, qui vitiis ac malis. Illi autem in dexteriore tantum viâ ducem ponunt, neque unum, neque perpetuum. Siquidem quemlibet doctorem bonæ artis inducunt, qui à desidiâ revocet homines, & frugi esse doceat. Sed neque ingredi faciunt in eam viam, nisi pueros & adolescentes; videlicet quòd artes discantur in his ætatibus. Nos autem omnis sexûs, & generis, & ætatis, in hoc cœleste iter inducimus; quia Deus, qui ejus viæ dux est, immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoque ipsarum viarum non ita est, ut illi putaverunt. Quid enim opus est Y litterâ in rebus contrariis atque diversis? Sed altera illa melior conversa est ad solis ortum; altera illa deterior, ad occasum; quoniam qui veritatem ac justitiam sequitur, is accepto immortalitatis præmio, perenni luce potietur: qui autem ab illo malo duce illectus prætulit vitia virtutibus, mendacium veritati, necesse est ad occasum & tenebras deferatur. Describam igitur utramque, & earum proprietates habitusque monstrabo.

Lin. 1. *Quomodo autem hæ viæ.*] Ità edit. Betul. II. cunctique MSS. præter 2. Reg. rec. & Cant. in quibus, ut in 14. impressis, est *viæ ista*; in 4. excusis *vita ista*, malè; non enim Lactantius loquitur de vitis, sed permanet in allegoriâ duarum viarum, quarum unâ in Cœlum, alterâ itur ad inferos.

Lin. 2. *Aperiam.*] Editi plerique hîc perperam addunt *que*.

Lin. 6. *Sive enim virtutes inseras, vitia suâ sponte decedent: sive vitia eximas.*] MSS.

6. Reg. rec. & 3. edit, legunt, *Si enim*; MSS.

13. rec. & 8. impressi codices *inseras*, malè. Vide infra, *virtutes inferi*. Post *sive*, MSS. 7. addunt *etiam*, quod respuunt antiquiores ac potiores scripti & typis excusi.

Lin. 9. *Vitia detrahi.*] MSS. 16. rec. & 2. edit. *retrahi*. Mox sequitur, *sine detractioe vitiorum*.

Lin. 10. *Nec virtutes inferi.*] Ità MSS. omnes & quamplures typis excusi. Ed. Paris. 1525. Crat. II. *inferri*. Vide supra *virtutes inseras*.

CAPUT IV.

De Viis vitæ, de Voluptatibus, necnon de incommodis Christianorum.

UNA est itaque virtutis ac bonorum via, quæ fert, non in Elysios campos (ut poëtæ loquuntur,) sed ad ipsam mundi arcem:

Lin. 1. *Itaque.*] MSS. Jun. Ultr. & 5. edit. vet. *igitur*.

— *At lava malorum**Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.*

Est enim criminatoris illius, qui pravis religionibus institutis, avertit homines ab itinere cœlesti, & in viam perditionis inducit. Cujus viæ species & figura sic est composita in aspectu, ut plana & patens, omni genere florum atque fructuum delectabilis esse videatur. In eâ enim posita sunt omnia, quæ pro bonis habentur in terrâ; opulentiam dico, honorem, quietem, voluptatem, illecebras omnes: sed cum his pariter injustitiam, crudelitatem, superbiam, perfidiam, libidinem, cupiditatem, discordiam, ignorantiam, mendacium, stultitiam, cæteraque vitia. Exitus autem hujus viæ talis est. Cùm ventum fuerit ad extremum, undè jam regredi non licet, cum omni suâ pulcritudine tam subitò præciditur, ut non antè quis fraudem prospicere possit, quàm præcipitatus in altitudinem profundam cadat. Quisquis enim præsentium bonorum specie captus, & in his consequendis ac fruendis occupatus, non præviderit ea, quæ post mortem secutura sunt, seque à Deo averterit: is verò ad inferos dejectus, in æternam damnabitur pœnam.

Via verò illa cœlestis, difficilis & clivosa proposita est, vel spinis hor-

Lin. 1. *At lava malorum.*] Verba Maronis in 6. *Aeneid.* citantur. ab eodem Hier. in 10. *Ecclesiasticis* caput. Similis ex eadem re argumentatio est apud Chrysost. contra vituperatores vitæ monasticæ lib. 2.

Lin. 5. *Omni genere florum.*] Expunxi superabundantem copulam & ; quam præmittunt 8. MSS. totidemque vulgati; sed quæ abest à plurimis bonæ notæ MSS. & 5. ver. editis.

Lin. 6. *Esse.*] Hoc verbum desideratur in Bonon. Tax. Pen.

Ibidem. *Posita sunt omnia.*] Ità restitui ex MSS. 2. Bonon. Regio-Put. aliisque 2. Reg. 3. Lipf. 2. Colbert. Jun. Torn. Bodl. Christ. 2. Clarom. aliisque optimis & antiquissimis, ut observavit Michaël Thomasius. Eamque lectionem mavult Isæus, quàm *posuit Deus omnia*, 1. Reg. antiq. & 13. recentissimorum, novemque edit. necnon scriptorum 3. Oxon. & 4. vulgatorum, expuncto nomine *Deus*; nulla enim vitia posuit Deus. Nam ut optimè observat Thomasius, illa quæ mala sunt, vel speciem quandam habent mali, non referenda sunt ad Deum, sed ad nos, qui peccatis nostris mala nobis creamus, rebusque bonis in perniciem nostram utimur.

Lin. 11. *Hujus via.*] MSS. 5. rec. & 4. edit. *hujus viæ* legitur in quibusdam, sed male.

Lin. 13. *In altitudinem profundam cadat.*]

Sic emendavi ex omnibus fermè MSS. & editis. Quam lectionem non improbandam existimo, ut improbavit Thomasius; cùm enim altitudo à profunditate, ut ita dicam, nonnisi ratione differat, sæpè altitudo pro profunditate, seu profundo ponitur. Sic *Altitudinem maris*, Psalm. 68. 2. *Ab altitudine inferorum eduxit illos*, Sap. 10. 19. *De altitudine ventris inferis*, Eccli. 51. 7. *Duc in altum*, Luc 5. 4. & *Puteus altus est*. Joan. 4. 11. Id est, ubi profunda est aqua. Hæc quoque voce eodem significato usi sunt Cæsar lib. 4. Bell. Gallic. Cicero ad Attic. 9. *Terra descendit ad infinitam altitudinem*, lib. 1. de Divinatione. Et *Sacrum depressum est in mirandam altitudinem*, 7. Verr. Cels. lib. 7. cap. 7. Lactantius ipse *Divin. Institut.* lib. 3. cap. 28. *In puteo sic alto, ut fundus sit nullus*. In Epitome cap. 72. *Subsident valles in altitudinem profundam*, juxta MS. Taurin; & rectè. Vide seqq. Porro quamvis opposita videantur *altitudo* & *profundum*, tamen, juxta Augustinum, *Altitudo in Latinâ linguâ utrumque significat; & quod sursum versus est, altitudinis nomen habet; & quod in profundum altum est, altitudinis nomen habet*. S. Augustinus Serm. 165. de verbis Apostoli Ephes. 3. Itaque non opus est emendatione MS. Bononiensis antiq. quam inducunt Thomasius, Isæus, Thysius, Gallæus, Sparkius, Walchius, scilicet, *ex altitudine in profunda cadat*.

rentibus aspera, vel faxis extantibus impedita; ut cum summo labore ac pedum tritu, cumque magnâ cadendi sollicitudine sit cuique gradiendum. In hâc posuit iustitiam, temperantiam, patientiam, fidem, castitatem, abstinentiam, concordiam, scientiam, veritatem, sapientiam, cæterasque virtutes; sed simul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, dolorem, amaritudines omnes. Quisquis enim spem suam porrexerit longius, & meliora maluerit, carebit his terræ bonis, ut expeditus ac levis difficultatem viæ superet. Nec enim potest, qui se apparatu regio circumdederit, aut divitiis oneraverit, angustias illas vel ingredi, vel tenere. Undè intelligitur, idcirco malis & iniustis facilius provenire quæ cupiant, quia prona & declivis est eorum via: bonis autem, quæ optent, difficile procedere, quia difficili & arduo itinere gradiuntur. Iustus ergo, quoniam durum asperumque iter ingressus est, contemptui, derisui, odio sit necesse est. Omnes enim quos cupiditas, aut voluptas præcípites trahit, invident ei qui virtutem capere potuit; & iniquè ferunt id habere aliquem, quod ipsi non habent. Erit itaque pauper, humilis, ignobilis, subiectus injuriæ; & tamen omnia, quæ amara sunt, perferens. Et si patientiam jugem ad summum illum gradum finemque perduxerit, dabitur ei corona virtutis; & à Deo pro laboribus, quos in vitâ propter iustitiam pertulit, immortalitate donabitur. Hæ sunt viæ, quas Deus humanæ vitæ assignavit; in quibus singulis, & bona ostendit, & mala, sed ordine præpostero atque converso. In unâ enim monstravit temporalia prius mala cum æternis bonis, qui est ordo melior: in alterâ, temporalia prius bona cum æternis malis, qui est ordo deterior; ut quicumque præsentia mala cum iustitiâ delegerit, majora & certiora consequatur bona, quàm fuerunt illa, quæ sprevit: quisquis autem præsentia bona præposuerit iustitiæ, in majora & longiora incidat mala, quàm fuerunt illa, quæ fugit. Hæc enim vita corporalis, quia brevis est, idcirco & bona ejus, & mala, breviter sint necesse est. Illa verò spiritalis, quæ huic terrenæ contraria est, quoniam sempiterna est, idcirco & bona ejus, & mala, sempiterna sunt. Ita fit, ut & bonis brevibus mala æterna, & malis brevibus bona æterna succedant.

Itaque cum simul proposita sint homini bona, & mala, considerare unumquemque secum decet, quantò satius sit, perpetuis bonis mala breviter pensare, quàm pro brevibus & caducis bonis mala perpetua sustinere.

Lin. 3. *Posuit.*] Intelligas, *Deus.*

Lin. 6. *Amaritudines.*] MSS. Christ. Mer-
ton. Em. *valetudines.*

Lin. 9. *Angustias illas ingredi.*] Paulinus Nolanus epist. 29. cap. 2. *Phariseus ... intrare non potuit, quia subsarcinatos arcta non capiunt. Nec poterat eò recipi lata jactantia, quò se humilitas angusta collegit, & angusto angustior contritii cordis exilitate penetravit.*

Lin. 14. *Cupiditas, aut voluptas.*] MSS. r. Bonon. antiq. Cauc. Jun. Lips. *cupiditas ac voluptas.*

Lin. 22. *In unâ enim.*] Bonon. antiq. *In suâ enim.*

Lin. 27. *Incidat mala.*] Benè, ob præced. *consequatur bona.* MSS. r4. rec. & 8. edit. *incidat.*

Lin. 28. *Vita corporalis.*] Ità MSS. antiq. & optimi permulti. Cauc. & 9. rec. cum edd. habent *temporalis.* At ibi fit antithesis de corporali ad spiritalem. *Isaïus*, atque ante ipsum *Thomasius.*

Lin. 33. *Cum simul.*] MSS. r2. *semel.* *Vi-*
deas sæpè in MSS. confundi semel & simul.

Nam sicut in hoc seculo, cum est propositum cum hoste certamen, prius laborandum est, ut sis postmodum in otio; esuriendum, sitiendum, æstus, frigora perferenda, humi quiescendum, vigilandum, periclitandum est, ut salvis pignoribus, & domo, & re familiari, & omnibus pacis ac victoriæ bonis perfrui possis: sin autem præsens otium malueris, quàm laborem, malum tibi maximum facias necesse est; præoccupabit enim adversarius non resistantem; vastabuntur agri, diripietur domus, in prædam uxor ac liberi venient, & tu ipse interficere, aut capiere: quæ omnia ne accidant, præsens commodum differendum est, ut majus longiusque pariat. Sic in omni hac vitâ, quia nobis adversarium Deus reservavit, ut possemus capere virtutem, omittenda est præsens voluptas, ne hostis opprimat: vigilandum, stationes agendæ, militares expeditiones obeundæ, fundendus ad ultimum cruor, omnia denique amara & gravia patienter ferenda; eò quidem promptius, quò nobis Imperator noster Deus præmia pro laboribus æterna constituit. Et cum in hac terrenâ militiâ tantum homines laboris exhauriant, ut ea sibi pariant, quæ possunt eodem modo perire, quo parta sunt: certè nobis nullus labor est recusandus, quibus id acquiritur, quod nullo modo possit amitti.

Voluit enim Deus, qui homines ad hanc militiam genuit, expeditos in acie stare, & intentis acriter animis, ad unius hostis insidias vel apertos impetus vigilare; qui nos, sicut periti & exercitati duces solent, variis artibus captat, pro cujusque naturâ & moribus sæviens. Aliis enim cupiditatem insatiabilem immittit, ut opibus suis tanquàm compedibus illigatos, à viâ veritatis excutiat. Alios inflammat iræ stimulis, ut ad nocendum potius intentos, à Dei contemplatione detorqueat. Alios immoderatis libidinibus immergit, ut voluptati & corpori servientes, ad virtutem respicere non possint. Aliis verò inspirat invidiam, ut suis ipsi tormentis occupati, nihil cogitent aliud, nisi eorum, quos oderint, felicitatem. Alios inflat ambitionibus. Ii sunt, qui ad gerendos magistratus omnem vitæ suæ operam curamque convertunt, ut fastos signent, & annis nomen imponant. Quorumdam cupiditas tendit altius, non ut provincias

temporalis

Lin. 4. *Pignoribus.*] Id est, filiis.

Lin. 12. *Stationes agenda.*] Mimesis ex fragmento de Rep. Undè etiam hoc est, quòd Deum Imperatorem (*ἀρχηγέτορα*) nominat. De quo suprâ libro 3. cap. 18. *Betuleius.*

Lin. 18. *Quibus id acquiritur.*] MSS. 3. rec. quo id acquiritur. Editi octo, quo id acquiritur.

Lin. 20. *Ad unius hostis insidias.*] MSS. 1. Reg. & Brun. *ad hujus hostis*; Cauc. 1. Reg. 1. Colbert. & 7. editi, *ad invisibilis hostis*; 3. Reg. 4. Colbert. 2. Clarom. Cant. & ed. Rom. 1470. *ad unius vel invisibilis hostis insidias.*

Lin. 26. *Ut voluptati & corpori.*] 1. Reg. rec. & Brun. *ut voluptati corporis servientes.*

Lin. 29. *Inflat ambitionibus.*] Ità emenda-

vi ex antiquissimis & optimis MSS. 1. Bonon. antiq. 3. Reg. Cauc. 1. Lips. Pal. Brun. & edit. If. At scripti 7. Reg. rec. 6. Colbert. 1. Clarom. & 14. typis excusi ferunt *inflammatus*, quod non convenit, & jam mox præcessit *inflammatus ira stimulis*. 1. Clarom. *inflammatus & inflat ambitionibus.*

Lin. 30. *Et annis.*] Legendum fortè *anno. Et annis nomen imponant.* Quàm varia & multiplex in numerandis suis annis Vetustas fuerit, enarrare hic longum foret. Consulatur. D. Augustin, lib. 12. de Civit. Dei cap. 10. & lib. 15, ejusdem operis cap. 14. C. Plin. lib. 7. cap. 48. A. Gell. lib. 3. Noct. Atticar. cap. 48. Censorinus de Die Natali cap. 15. & copiosius. Jap. Parrhas. Epist. 63. Pet. Nannius Miscellaneor. lib. 5, cap. 7. Carol. Sigon. lib. 21

temporali gladio regant : sed ut infinitâ & perpetuâ potestate dominos se dici velint universi generis humani. Quos autem pios viderit , variis implicat religionibus , ut impios faciat. Iis verò , qui sapientiam quærunt , philosophiam in oculos impingit ; uti specie lucis excæcet , ne quis comprehendat ac teneat veritatem. Sic hominibus obstruxit aditus omnes , & obsepsit vias , publicis lætus erroribus : quos ut discutere possemus , ipsumque autorem malorum vincere , illuminavit nos Deus , & armavit verâ cœlestique virtute ; de quâ nunc mihi differendum est.

lib. 2. Emendat. cap. 16. Servius Honoratus ad illud lib. 1. Æneid.

Triginta magnis volvendis mensibus orbes.

Et primi mortalium Ægyptii ante usum litterarum inventum , draconem ore caudam retinentem , ad motus reciprocos astrorum & vicissitudines exprimendas , pro anno effluxerunt. Isidor. Hispalens. lib. 5. Etymolog. cap. 36. & alii. Idem Servius ad illud l. 5. Æneid.

— *Aditis cum lubricus anguis ab inis.*

Annus autem Jovi , menses Junoni consecrabant. Plutarch. problemat. Rom. cap. 77. constatque initio unius tantum mensis spatium annum habuisse , quem quia ad Lunæ cursum metiebantur , *lunarem* appellabant. Joân. Jovian. Pontan. lib. 2. Urania , de Lunâ :

— *Orbibus orbes*

Mutat , agens circum , & parvum convertitur annum.

Alii bimestris spatium annum terminabant , inter quos & Ægyptii. Idem Pontanus eodem loco :

Ægypti primum veteres fecere bimestrem.

Idem illi Ægyptii interdum in tres menses , aliquandò in quatuor annum suum secabant. Plutarch. in Numâ. Cares & Acarnanes sex

mensium spatio annum claudabant. Censorin. lib. de die Natali cap. 19. ut & Hebræi ad lunæ motum annum sex mensium effecere ; Suid. in voce ἐνιαυτός , *annus*. Atque hi quidem pro summo Deo Lunam venerabantur ; ideò ad ejusdem cursum annos suos circumscribebant : aliis aliter visum , qui cœlestium siderum ducem Solem agnoverunt , ejusque metientes cursus , annos suos ad motum illius conformabant. Serv. ad illud libri 3. Æneid.

Interea magnum sol circumvertitur annum.

Lin. 2. *Variis implicat.*] Sic lego cum MSS. antiquissimis 2. Bonon. Regio-Put. Jun. 3. al. Reg. & 2. Colbert. In 4. Reg. Cauc. 3. Colbert. Em. 2. Clarom. & 13. edit. *vanis implicat* ; in 1. Colbert. *vanis impleat* ; in 1. Reg. rec. Pen. Cant. & 6. vulgatis , *inanibus implicat* ; in 1. Reg. rec. *inanibus impleat*.

Lin. 4. *Uti specie lucis excacet.*] MSS. 2. Bonon. & 2. Clarom. à primâ manu , *speciem*.

Lin. 6. *Vias , publicis latus erroribus.*] MSS. 2. Reg. 4. Colb. & 1. Brun. ac 5. edit. vet. *latus* ; 1. Clarom. *latenter*.

Lin. 7. *Armavit.*] MS. Torneſianus , *firmavit*.

C A P U T V.

De falsâ Virtute , & eadem verâ ; ac de Scientiâ.

SED priusquàm singulas virtutes exponere incipio , determinanda est ipsa virtus , quam non rectè philosophi definierunt , quid esset , aut in quibus rebus ; quid operis , quid habeat officii. Nomen itaque solum retinuerunt , vim verò , & rationem , & effectum perdiderunt. Quæcumque autem in definitione virtutis solent dicere , paucis versibus colligit &

Lin. 1. *Incipio.*] Sic reposui ex antiquissimis & optimis MSS. 2. Bonon. 6. Reg. Tax. & ed. Cellar. In MSS. 13. rec. & 17. impressis est *incipiam*. Sed & lib. 3. cap. 8. *priusquàm*

dicere incipio.

Lin. 5. *In definitione.*] Ità sex edit. vet. cum omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. cui , ut & editis 14. est *in definitionem*.

Tom. I.

K k k

enarrat Lucilius, quos malo equidem ponere; ne, dum multorum sententias refello, sim longior quàm necesse est.

*Virtus, Albine, est, pretium persolvere verum;
 Quis in versamur, quis vivimus rebus adesse.
 Virtus est homini, scire id, quod quaque habeat res.
 Virtus, scire, homini rectum, utile, quid sit honestum,
 Quae bona, quae mala item, quid inutile, turpe, inhonestum.
 Virtus, quærenda finem rei scire, modumque.
 Virtus, divitiis pretium persolvere posse.
 Virtus, id dare, quod reipsa debetur honori;
 Hostem esse atque inimicum hominum, morumque malorum;
 Contra, defensorem hominum morumque bonorum;
 Hos magnificare, his benè velle, his vivere amicis:
 Commoda præterea patriæ sibi prima putare,
 Deinde parentum, tertia jam postremaque nostra.*

Ab iis definitionibus, quas poeta breviter comprehendit, M. Tullius traxit officia vivendi, Panætium Stoicum secutus, eaque tribus voluminibus inclusit.

Hæc autem quàm falsa sint, mox videbimus, ut appareat quantum in nos dignatio divina contulerit, quæ nobis aperuit veritatem. Virtutem esse dixit, scire quid sit bonum & malum; quid turpe, quid honestum, quid utile, quid minus. Brevius facere potuit, si tantum bonum ac malum diceret, quia nihil potest esse utile vel honestum, quod non idem bonum sit, nihil inutile ac turpe, quod non idem malum. Quod & philosophis videtur, & idem Cicero in tertio supradicti operis libro ostendit. Verum scientia non potest esse virtus, quia non est intus in nobis, sed ad

Lin. 3. *Virtus.*] In Lucilii fragmentis circa finem. Vide & Horat. lib. 1. Epist. 1. ad Mæcenatem.

Lin. 5. *Virtus est homini.*] Sic restitui ex MSS. penè omnibus, 12. editis, & ex Lucilio ipso. In 4. scriptis rec. & 6. vulgatis est *hominis*.

Lin. 13. *Hos magnificare.*] 1. Reg. antiquissimus *magis facere*, corruptè. MSS. 15. & 4. vet. edit. *Hos magnificare*, malè, repugnante metro. 1. Colbert. 1. Clarom. *Magnificare hos*.

Lin. 21. *Scire quid sit.*] Disputat Plutarchus, utrum virtus doceri possit; & Musonius apud Stobæum virtutis genus facit scientiam. At quamvis radicem virtutis, quæ est, vel in ipsâ benignâ naturâ, vel in gratiæ divinæ operatione, doceri nemo possit, ipsius tamen limites, attributa, ac circumstantias, non nisi à magistris prudentibus habere possumus.

Lin. 22. *Quid minus. Brevius facere potuit.*] MSS. 3. rec. *quod minus brevius*; 1. Colbert. *quid minus brevius*; Jun. *quid tamen brevius*; 6. al. scripti, *quid minus brevius*, absque ullâ incisione.

Lin. 25. *Cicero.*] In 3. Offic. cap. 1. hæc ait: *Nam si hæc honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; si vero quod honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodum Peripateticis placet...* dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere.

Lin. 26. *Verum scientia, &c.*] Argumentum hoc non tam verum est, quàm verosimile. Nam fides quæ ex Platone est vera Dei cognitio in Theæteto, virtus est: atqui fides, ut Paulus ad Rom. scripsit, ex auditu est. Quare diligentius expendendum est, quatenus in nobis sit, vel non sit. Quod si philosophis illis credimus, nostrum discere nihil aliud esse, quàm reminisci, facile intelligemus

nos extrinsecus venit. Quod autem transire ab altero ad alterum potest, virtus non est, quia virtus sua cuique est. Scientia igitur alieni beneficii est, quia posita est in audiendo. Virtus tota nostra est, quia posita est in voluntate faciendi boni. Sicut ergo in itinere celebrando nihil prodest viam nosse, nisi conatus ac vires suppetant ambulandi: ita verò scientia nihil prodest, si virtus propria deficiat. Nam ferè etiam ii qui peccant, etsi non perfectè, tamen quid sit bonum & malum sentiunt; & quotiès aliquid improbè faciunt, peccare se sciunt, & ideò celare nituntur. Sed cum eos boni & mali natura non fallat, cupiditate malà vincuntur ut peccent, quia deest illis virtus, id est cupiditas recta & honesta faciendi. Ex hoc igitur apparet, aliud esse scientiam boni malique, aliud virtutem, quòd potest esse scientia sine virtute, sicut in plurimis philosophorum fuit. In quo, quoniam rectè ad culpam pertinet, non fecisse quæ scieris, rectè voluntas prava, & vitiosus animus, quem excusare ignoratio non potest, punietur. Ergo sicut virtus non est bonum ac malum scire: ita virtus est bonum facere, malum non facere. Et tamen scientia sic cum virtute conjuncta est, ut scientia præcedat virtutem, virtus sequatur scientiam; quia nihil prodest cognitio, nisi & actio subsequatur. Horatius igitur paulò melius;

*Virtus est, vitium fugere; & sapientia prima,
Stultitiâ caruisse.* —————

quiddam in nobis esse, quod per doctrinam excitatur, quod Dialectici *φυσικὴν δύναμιν* appellant, Ethici *φυσικὴν ἀρετήν*. Taceo, quòd ne forinsecus quidem docente doctore, & mentis lumen per suam doctrinam accendente, doctrina cœlestis accedit, nisi unà cœlestis doctor in pectora nostra latente quâdam vi penetraverit: non magis quàm vera virtus ipsa, quam nemo in pectoribus humanis, quàm solus sanctificator formare potest. Usque adeò non in nobis est virtus illa, ut quidquid illud sit, quod in nobis à nobis est, nil valeat ad salutem, nisi id fuerit à numine divino per regenerationem emendatum, reformatumque.

Lin. 3. *Virtus tota nostra est.*] Rem aliqui veram docet ex fundamentis parùm solidis. Nam Paulus volebat quidem rectè facere, dictante hoc spiritu: sed præstandi facultatem in se non inveniabat; sicut etiam Petro caro & sanguis veram sapientiam non revelaverant. Quare ita statuendum est; virtutem & scientiam juxtà in homine vel esse, vel non esse. Est enim in homine scientiæ lumen, si cœlitus fuerit accensum: ita virtus vera in nobis non est, nisi divino numine in nobis excitata: quæ tamen, dum in hac carne vivimus, ita imbecillis est, ut in conflictu sæpè succumbat; neque quidquam roboris

habet, nisi fuerit divinitus suppeddatum.

Lin. 4. *Faciendi boni.*] Sic restitui ex quatuor vetustissimis optimisque MSS. 1. Bonon. 2. Reg. Cauc. Alii 15. rec. ferunt *bona*; 1. Reg. Cant. & ed. Rom. 1468. *faciendi bonum*; MSS. Tornes. 1. Reg. & 1. alter Reg. à secundâ manu, *faciendi bonè*.

Ibidem. *In itinere celebrando.*] Antiquiores & meliores MSS. 28. cum ed. Rom. 1470. *celebrando*; Edit. 18. *celerando*. At *celebrare viam* apud Cicer. pro Cœlio 4. *via celebratas* & *via celebrata*, in eodem Cicerone. Apud Lactantium *campus celebratus*, pro *frequentatus*, lib. de Mortibus Persec.

Lin. 5. *Vires suppetant.*] Ità restitui ex 5. edd. cunctisque MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus, ut in impressis 11. est *suppeditent*.

Lin. 10. *Cupiditas recta.*] Vel quia gratiæ obicem ponunt, vel quia gratiæ resistunt.

Lin. 11. *Quòd potest.*] MSS. 15. & 12. edit. *quia*: quod idem est.

Lin. 13. *In quo, quoniam rectè ad culpam pertinet.*] Rectè desideratur in 5. editis: reperitur autem in cæteris editis & omnibus MSS.

Lin. 18. *Subsequatur.*] 1. Bonon. antiq. *consequatur*.

Ibidem. *Horatius.*] Quem vide l. 1. Ep. 1.

Lin. 21. *Stultitiâ caruisse.*] Hæc duo ver-

Sed ineptè, quòd eam contrario terminavit; ut si diceret: Bonum est, quod malum non est. Cùm enim quid sit virtus, nescio, ne vitium quidem quid sit, scio. Utrumque igitur indiget definitione, quia natura rei talis est, ut utrumque aut intelligi, aut non intelligi sit necesse.

Verùm nos faciamus, quod ille debuit. Virtus est, iram cohibere, cupiditatem compescere, libidinem refrenare; id est enim, vitium fugere. Nam ferè omnia, quæ fiunt injustè atque improbè, ab his oriuntur affectibus. Si enim commotionis hujus, quæ ira dicitur, impetus retundatur, omnes hominum contentiones malæ sopientur; nemo insidiabitur, nemo profiliet ad nocendum. Item si cupiditas temperetur, nemo terrâ marique grassabitur, nemo exercitum ducet, ut rapiat & vastet aliena. Item si ardor libidinum comprimatur, omnis ætas & sexus retinebit suam sanctitatem; nemo quidquam pudendum aut patietur, aut faciet. Ergò univèrsa scelera & flagitia, his commotionibus virtute sedatis, ex hominum vitâ moribusque tollentur. Quæ sedatio commotionum & affectuum hanc habet rationem, ut omnia recta faciamus. Omne igitur virtutis officium est, non peccare. Quo profectò fungi non potest, qui Deum nescit: quoniam ignoratio ejus, à quo bona oriuntur, imprudentem impingat in vitia necesse est. Itaque ut brevius & significantius utriusque rei summa officia determinem, scientia est, Deum nosse, virtus, colere: in illo sapientia, in hoc justitia continetur.

ba quæ Horatii sunt, desiderantur in 23. MSS. & in octo editis, & necessaria videntur, quia pertinent ad hæc & sapientia prima; non autem ad illa priora, virtus est vitium fugere. Et ita videtur Isæo.

Lin. 16. Recta faciamus.] MSS, Torn. & 1. Colbert, rectè.

Ibidem. Omne igitur virtutis officium est.] 1. Reg. à secundâ manu, & 7. edit. Omnis; Ed. If. Nunc igitur.

Lin. 29. Determinem.] Ità restitui ex vet. edit. Rom. cunctisque MSS. præter 1. Clarom. in quo est determinentur; in 13. excusis determinemus.

C A P U T VI.

De Summo Bono & Virtute; deque Scientiâ ac Justitiâ.

DI XI, quod erat primum, scientiam boni non esse virtutem; deinde quid sit virtus, & in quo sit. Sequitur, ut id quoque ipsum, quid sit bonum & malum nescisse philosophos, breviter ostendam, quia penè declaratum est libro tertio, cùm de Summo Bono disputarem. Quia autem quid esset summum nescierunt, & in cæteris bonis malisve, quæ summa

Lin. 3. Quia penè.] Sic reposui ex omnibus ferè MSS. & edit. Rom. 1470. In sex rec. scriptis & 13. editis quòd; in edit. Paris. plenè; in 1. Reg. rec. planè; in Jun. benè.

Lin. 4. Quia autem.] Hac lectio est quam plurimorum MSS. & edit. Tornef. ac Soubon; Qui autem 4. MSS. rec. & omnium

ferè excusorum.

Lin. 5. Quid esset summum nescierunt.] Ità MSS. maximo numero & antiquissimi, ac sex editi. In 8. rec. scriptis & 4. vet. editis inferitur bonum. Hac autem vox summum & summa Lactantio familiaris & peculiaris est, pro notitiâ veri Dei, sive cultûs illius, ut hic

non sunt, errayerint necesse est; quæ non potest vero iudicio examinare, qui fontem ipsum non tenet, unde illa descendunt. Fons autem bonorum Deus est, malorum verò ille, scilicet divini nominis semper inimicus, de quo sæpe diximus. Ab his duobus principiis bona malaque oriuntur. Quæ veniunt à Deo, hanc habent rationem, ut immortalitatem parent, quod est Summum Bonum: quæ autem ab illo altero, id habent officium, ut à cœlestibus avocatum, terrenisque demersum, ad poenam interficiant sempiternam, quod est summum malum. Num igitur dubium est, quin illi omnes quid esset bonum & malum ignoraverint, qui nec Deum, nec adversarium Dei scierint? Itaque finem bonorum ad corpus, & ad hanc brevem vitam retulerunt, quam scilicet solvi & occidere necesse est: non sunt progressi ulterius. Sed omnia eorum præcepta, & omnia quæ inducunt bona, terræ inhærent, & humi jacent, quoniam simul cum corpore, quod est terra, moriuntur; pertinent enim non ad vitam homini comparandam, sed ad quærendas vel augendas opes, honores, gloriam, potentiam; quæ sunt universa mortalia, tam scilicet, quàm ille qui, ut ea sibi contingerent, laboravit. Hinc est illud:

Virtus, quærenda finem rei scire modumque.

Præcipiunt enim quibus modis, & quibus artibus res familiaris quærenda sit, quia vident malè quæri solere: sed huiusmodi virtus non est propo- sita sapienti. Nec enim virtus est, opes quærere, quarum neque inventio, neque possessio in nostrâ potestate est. Itaque & quæstu, & obtentu faciliores sunt malis, quàm bonis. Non potest ergò virtus esse in iis rebus quærendis, in quarum contemptu vis ac ratio virtutis apparet; nec ad ea ipsa transfugiet, quæ magno ac excelso animo calcare ac proterere gestit: neque fas est, animam cœlestibus intentam bonis, ut hæc fragilia sibi comparet, ab immortalibus suis operibus avocari. Sed potissimum in iis rebus comparandis virtutis ratio consistit, quas nobis nec homo ullus, nec

lib. 6. cap. 6. initio, & cap. 8. & cap. 23. lib. 7. cap. 3. & cap. 5. Epitom. cap. 67. in fine, cap. 69. initio, lib. de Irâ Dei cap. 6. & de Opificio Dei cap. 6. ante finem.

Lin. 1. *Quæ non potest.*] Sic quamplurimi manu exarati, & 8. typis excusi. MSS. 1. Reg. & 1. Bonon. antiquissimi, 1. Colb. & 1. Clarom. *quia.* 2. Reg. Jun. Pen. & 8. vulgati, *quod.*

Ibidem. *Examinare.*] MS. Pen. *estimare.*

Lin. 6. *Ut à cœlestibus avocatum.*] Præpositionem, à, quæ plerisque editis deest, restitui ex omnibus MSS. & editis 2. vet. Rom. Gymnic. Grat. Tornes. Soubron. Et rectè. Vide infra, *ab immortalibus suis operibus avocari.*

Lin. 8. *Num igitur dubium est, quin... ignoraverint.*] Ità MSS. antiquiores. Recentiores, *Non... ignoraverint*, sine interrogatione.

Lin. 9. *Qui nec Deum, nec adversarium Dei scierint.*] Hæc lectio est 9. Vaticanorum, 7. Regiorum, Cauc. Goth. Ultr. 2. Lips. 1. Clarom. & 5. ed. At 2. Reg. rec. 3. Vatic. Pen. & omnes ferè impressi referunt *adversarium ejus*; 3. rec. *scierunt.* 1. Reg. 1. Lips. 1. Brun. pro *adversarium*, habent *amulum*; 1. Bonon. antiquior, *nec adversarium humani generis.* Omnes hæc lectiones bonæ sunt. Lactantius supra lib. 2. Institut. cap. 10. diabolum vocavit *antitheum*, id est, *Dei adversarium.*

Lin. 22. *Possessio.*] Quin imò etiam juxta Stoicos, neque corpus nostrum in nobis esse crediderunt, neque earum rerum quidquam quæ ad corpus pertinent. Quà de re vide Epictetum in Enchiridio cap. 1.

Lin. 27. *Ab immortalibus suis operibus avocari.*] MSS. rec. 1. Colb. Cotton. 1. Clarom. *opibus.*

mors ipsa possit auferre. Cum hæc ita se habeant, illud quod sequitur verum est:

Virtus, divitiis pretium persolvere posse.

Qui versus idem ferè significat, quod primi duo. Sed neque ipse, neque quisquam philosophorum scire potuit pretium ipsum, vel quale, vel quod sit. Id enim poëta, & illi omnes, quos secutus est, putaverunt, rectè opibus uti, hoc est, frugi esse; non instruere convivia sumptuosè; nec largiri temerè; non effundere in res supervacuas, aut turpes, rem familiarem.

Dicet aliquis fortassè: Quid tu? negas ne hanc esse virtutem? Non equidem nego; contraria enim videar probare, si negem. Sed veram nego; quia non sit illa cœlestis, sed tota terrena, quandoquidem nihil efficit, nisi quod remaneat in terrâ. Quid sit autem rectè opibus uti, & qui sit ex divitiis fructus petendus, declarabo apertiùs, cum de pietatis officio loqui cœpero. Jam cætera, quæ sequuntur, nullo modo vera sunt. Nam improbis inimicitias indicere, aut bonorum defensionem suscipere, potest cum malis esse commune. Quidam enim probitate fictâ viam sibi ad potentiam muniunt, faciuntque multa, quæ boni solent, eò quidem promptiùs, quod fallendi gratiâ faciunt. Utinamque tam facile esset præstare, quàm facile est simulare bonitatem. Sed ii, cum esse cœperint propositi ac voti sui compotes, & summum potentiæ gradum ceperint, tum verò simulatione depositâ, mores suos detegunt: rapiunt omnia, & violant, & vexant; eosque ipsos bonos, quorum causam susceperant, insequuntur, & gradus per quos ascenderunt amputant, ne quis illos contra ipsos possit imitari. Verumtamen putemus, hoc officium non nisi boni esse, ut bonos defendat. At id suscipere, facile est, implere, difficile; quia cum te certamini congressionique commiseris, in arbitrio Dei, non tuo, posita victoria est. Et plerumque improbi, & numero, & conspiratione sunt potentiores, quàm boni; ut ad eos superandos, non tam virtus sit, quàm felicitas necessaria. An aliquis ignorat, quotiès melior justiorque pars vici sit? Hinc semper dominationes acerbæ in cives extiterunt. Plena est exemplis omnis historia: sed nos contenti erimus uno. Cneius Pom-

Lin. 1. *Possit auferre.*] MSS. Lips. & Brun. *poteß.*

Lin. 3. *Virtus.*] Vide Lucil. ubi suprâ.

Lin. 4. *Idem ferè significat.*] MSS. 2. rec. verè. In 3. rec. scriptis *id.* 1. Bonon. antiq. legitur *id significat.*

Lin. 6. *Id enim poëta.*] 1. Reg. antiq. *Hic enim*; 2. Reg. rec. 1. Clarom. & edit. 4. *Idem enim*; 1. Colb. Brun. *Idem ille*; 2. Reg. & ed. Rom. 1470. *Idem enim poëta*; malè. Vide seqq. Cæteri *id*, rectè; refertur enim ad *pretium*, quod præcessit.

Lin. 14. *Declarabo.*] Infrâ scilicet cap. 12.

Lin. 17. *Quidam enim probitate fictâ, &c.*]

Hæc Licinio rectè conveniunt. Vide librum de Mortibus Persecutorum cap. 36. 48. 50. 51.

Lin. 30. *An aliquis ignorat, quotiès melior, &c.*] Sic restitui ex 5. vet. editis & 10. manu exaratis, inter quos sunt antiquissimi 1. Bon. & 2. Reg.

Lin. 32. *Cneius Pompeius.*] 4. Reg. 3. Colbert. 2. Clarom. habent *Gneius*; Jun. 1. Colbert. edit. Ald. Paris. Juntar. Crat. Graph. *Cneius enim Pompeius*; Ultr. Brun. *Cum enim Pompeius*. De Cnei Pompei in Rempublicam amore vide Plutarchum, Appian. Alexandrinum, ac præsertim Ciceronem in epistolis passim,

peius honorum voluit esse defensor; siquidem pro Republicâ, pro Senatu, pro libertate arma suscepit. Idem tamen victus cum ipsâ libertate occidit, & à spadonibus Ægyptiis detruncatus, insepultus abjectus est.

Non est igitur virtus, aut hostem malorum esse, aut defensorem bonorum, quia virtus incertis casibus non potest esse subiecta.

Commoda præterea patria sibi prima putare.

Sublatâ hominum concordia, virtus nulla est omnino. Quæ sunt enim patriæ commoda, nisi alterius civitatis, aut gentis incommoda? Id est, fines propagare aliis violenter ereptos, augere imperium, vectigalia facere maiora. Quæ omnia non utique virtutes, sed virtutum sunt everfiones. In primis enim tollitur humanæ societatis conjunctio, tollitur innocentia, tollitur alieni abstinencia, tollitur denique ipsa iustitia, quæ dissidium generis humani ferre non potest, & ubicumque arma fulserint, hinc eam fugari & exterminari necesse est. Verum est enim Ciceronis illud: „ Qui autem civium rationem dicunt habendam, externorum negant, „ dirimunt hi communem generis humani societatem: quâ sublatâ, bene- „ ficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur “. Nam quomodo potest iustus esse, qui nocet, qui odit, qui spoliât, qui occidit? Quæ omnia faciunt, qui patriæ prodesse nituntur. Id enim ipsum prodesse, quid sit, ignorant, qui nihil putant utile, nihil commodum, nisi quod teneri manu potest, quod solum teneri non potest, quia eripi potest.

Hæc itaque (ut ipsi appellant) bona quisquis patriæ acquisierit, hoc est, qui everfis civitatibus, gentibusque deletis, ærarium pecuniâ referferit, agros ceperit, cives suos locupletiores fecerit; hic laudibus fertur

Lin. 2. *Idem.*] Sic reposui ex omnibus MSS. & ed. vet. Rom. & Betul. In cæteris legitur, *Is tamen victus.*

Lin. 3. *Occidit.*] Ità omnes propè MSS. & impressi. 3. Reg. & Jun. & 5. vet. edit *occiditur*; 1. Colbert. *occubuit.*

Ibidem. *A Spadonibus Ægyptiis.*] Photinum eunuchum regium intelligit, qui loco Ptolomæi juvenis regnum administrabat. *Betuleius.*

Lin. 6. *Commoda.*] Lucil. sup. cap. antecedit.

Lin. 7. *Sublatâ hominum concordia, virtus nulla est omnino.*] Deest *virtus* in 8. Reg. 6. Colbert. Cauc. Jun. & 10. aliis. In 14. scriptis, pro *nulla*, legitur *nihil.*

Lin. 8. *Patria commoda.*] Naturæ sive humanitatis jus constringit & copulat universum genus humanum, quod qui violat, naturam ipsam evertit: contra quod peccant ii, qui sui commodi causâ, quod aliis proprium est detrahunt. Hoc enim, juxta Ciceronem, magis est contra naturam ipsam, quàm mors, quàm dolor, quàm alia quævis mala. Hinc colligere licebit, jus istud humanum nihil prorsus aliud esse, quàm jus Gentium, quod qui dirimit, dirimere etiam omnem generis humani consociationem putandus est. Nul-

la siquidem lex æqua censenda est, quæ vel in fraudem naturæ constituitur, vel non ex æternâ lege fluit. Undè etiam privilegia omnia contra æquabilitatem consociationis humanæ invecita, cum æquitate conjuncta non sunt. Ex hac notâ emenda totum hunc Laetantii locum, qui justam defensionem cum iniquâ aggressione confundit.

Lin. 9. *Ereptos.*] Sic restitui ex 8. vet. editis, omnibusque MSS. præter Pal. & 1. Lips. in quibus est *ereptis*, mendosè; in Cauc. & 13. impressis *ejectis*.

Ibidem. *Vestigalia facere maiora.*] MSS. 2. Colb. Goth. & 7. edit. *meliora.* Plinius in Panegyric. *Fisci nunquam causa bona est, nisi sub bono Principe.*

Lin. 14. *Ciceronis.*] Lib. 3. Offic. cap. 2. undè hæc omnia desumpta sunt.

Lin. 17. *Iustitia funditus tollitur.*] *Funditus*, quod deest in nonnullis editis, restitui ex cæteris impressis omnibusque MSS. & ex ipso Cicerone lib. 3. Offic. cap. 2.

Lin. 18. *Iustus esse.*] Post hæc, ex omnibus MSS. & editis quamplurimis addidi, *qui nocet, qui odit*, quod in nonnullis deerat.

in cœlum, in hoc putatur summa & perfecta esse virtus. Qui error non modò populi & imperitorum, sed etiam philosophorum est; qui præcepta quoque dant ad injustitiam, ne stultitiæ ac malitiæ disciplinæ autoritas desit. Itaque cùm de officiis ad rem militarem pertinentibus disputant; neque ad justitiam, neque ad veram virtutem accommodatur illa omnis oratio, sed ad hanc vitam moremque civilem, quem non esse justitiam, & res indicat, & ipse Cicero testatus est. » Sed nos, inquit, veri juris, ger-
 » manæque justitiæ, solidam & expressam effigiem nullam tenemus. Umbrâ
 » & imaginibus utimur; easque ipsas utinam sequeremur! Ferunt enim
 » ab optimis naturæ ac veritatis exemplis «. Umbra est igitur & imago ju-
 » stitiæ, quam illi justitiam putaverunt. Quid sapientiam? nonne idem
 » confitetur in philosophis esse nullam? » Aut cùm Fabricius, inquit, aut
 » Aristides justus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his justitiæ pe-
 » titur tanquàm à sapiente exemplum. Nemo enim horum sic sapiens,
 » ut sapientem volumus intelligi. Nec ii qui sapientes habiti & nomi-
 » nati, M. Cato & C. Lælius, sapientes fuerunt, ne illi quidem septem:
 » sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quamdam gere-
 » bant speciemque sapientium «. Si ergò & philosophis ipsorum confessione
 » adempta sapientia est, & iis qui iusti habiti sunt, adempta justitia est,
 omnes igitur illæ virtutis descriptiones falsæ sint necesse est; quia quæ
 fit

Lin. 3. *Ne stultitia.*] 1. Brun. *ne injustitia.*

Ibidem. *Disciplina autoritas.*] Sic reposui ex
 11. MSS. quorum unus est antiq. Regio-Put.
 adduntque nonnulli *quoque.* In scriptis 8. &
 vulgatis 17. est *disciplina & autoritas.*

Lin. 4. *Disputant.*] MSS. Jun. & 3. edit.
disputant.

Lin. 6. *Oratio.*] MSS. Tornes. 2. Colb. &
 edd. 4. *ratio.*

Lin. 7. *Cicero.*] Offic. lib. 3. cap. 3. vel
 n. 69. de his infra cap. 12.

Lin. 8. *Umbrâ & imaginibus utimur.*] 1.
 Clarom. *umbris;* & sic legendum esse cen-
 sebat Francius. Utraque lectio bona. Legitur
umbrâ hîc loci apud Ciceronem; & mox
Umbrâ & imago justitiæ, & infra cap. 7. *Spe-*
cie virtutis inducti, umbras & imagines ap-
prehendunt; & cap. 12. *umbram imaginemque*
virtutis, & ad umbram imaginemque justiti-
æ; capite verò 11. circa medium, *Abjice*
umbras illas imaginesque justitiæ.

Lin. 10. *Ab optimis natura ac veritatis exem-*
plis.] Ità omnes (quod sciam) MSS. & editi
 Lactantii. In nonnullis editis Ciceronis habe-
 tur, *ex optimis natura principis, & veritatis*
exemplis, quod rectius est. Quædam tamen
 editiones non habent *rd principis.*

Lin. 12. *Aut cùm Fabricius (inquit) aut*
Aristides justus nominatur, aut ab illis forti-

tudinis, aut ab his justitiæ petitur tanquàm à
sapiente exemplum.] Hunc locum sic emenda-
 vi & restitui, non solum ex 8. MSS. Reg. 4.
 Colb. aliisque, sed & ex Cicerone, expun-
 cto nomine fortis, post Fabricius; ita ut vox
 illis referatur ad duos Decios & ad duos Sci-
 piones, quos Cicero viros fortes innox com-
 memoravit. Sic habetur hic locus apud Ci-
 ceronem lib. 3. Officiorum cap. 4. *Nec verò*
cùm duo Decii, aut duo Scipiones etiam fortes
virî commemorantur, aut cùm Fabricius, aut
Aristides justus nominatur, aut ab illis forti-
tudinis, aut ab his justitiæ tanquàm à sapien-
te petitur exemplum, &c. Hinc vides Fabricium
 à Cicerone adduci non ad Fortitudinis, sed ad
 Justitiæ exemplum. Unde hîc vox fortis abun-
 dare videtur; & locus ex Cic. restituendus.
Ex Isao. Aut cum Fabricius, Heumannus legi
vult nec cum Fabricius.

Lin. 16. *Cato & Lælius.*] De hoc apud
 ipsum Ciceronem in Lælio, sive de Amicitia,
 & in Catone, sive de Senectute. Vide supra
 lib. 5. cap. 18.

Lin. 18. *Sapientium.*] Ità Manuscripti, præ-
 ter 2. Brun. & 4. edd. in quibus est *sapientia.*
 1. Reg. rec. & ed. Rom. 1470. *sapientiam,*
 mendosè; 3. edd. *sapientum.*

Ibidem. *Si ergò & Philosophis.*] Addidi *er-*
 gò ex omnibus MSS. & 12. vulgatis,

fit virtus vera, scire non potest, nisi justus ac sapiens. Justus autem ac sapiens nemo est, nisi quem Deus præceptis cœlestibus erudit.

Lin. 1. *Nisi justus ac sapiens.*] Post hæc verba addidi ex 12. editis cunctisque MSS. præter tres, *justus autem ac sapiens*, quæ desiderantur in 1. Reg. 1. Bonon. antiq. & in 1. Sorbon. in quorum postremis duobus & in 4. editis est, *quod nemo est.* In 1. Reg. *nullus est.*

CAPUT VII.

De viâ Erroris ac Veritatis; quòd ea simplex sit, angusta & ardua, atque Deum habeat ducem.

NAM illi omnes, qui per aliorum confessam stultitiam sapientes existimantur, specie virtutis induci umbras & imagines apprehendunt, nihil verum. Quod eâ fit ratione, quoniam via illa mendax, quæ fert ad occasum, multos tramites habet, propter studiorum & disciplinarum varietatem, quæ sunt in vitâ hominum dissimiles atque diversæ. Nam sicut via illa sapientiæ habet aliquid simile stultitiæ, quod libro præcedente monstravimus: ita hæc, cum sit tota stultitiæ, habet aliquid simile sapientiæ, quod arripiant ii, qui stultitiam publicam intelligunt; & ut habet vitia manifesta: sic habet aliquid, quod simile esse videatur virtuti; ut habet apertum scelus: sic imaginem quamdam speciemque justitiæ. Quomodo enim præcursor ejus viæ, cujus vis & potestas omnis in fallendo est, universos in fraudem posset inducere, nisi verisimilia hominibus ostentaret? Deus enim, ut immortale illud arcanum ejus in operto

Lin. 1. *Nam illi omnes.*] Nam reposui ex edit. 2. vet. Rom. & 16. ac Cellar. nec non ex omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. cui est *Jam*, ut & 15. impressis.

Lin. 4. *Disciplinarum.*] Itâ legendum ex omnibus MSS. & 12 editis. Plures vulgati viriose legunt *discipulorum*, quod vitio typographorum aut librariorum accidisse constat ex sequentibus, *quæ sunt dissimiles atque diversa.* Si Lactantius *discipulorum* scripsisset, fœminino genere sequentia non potuissent enuntiari: deinde ex scopo Autoris sic etiam legendum esse patet, quia non propter *discipulorum*, sed propter *disciplinarum* varietatem ipsi discipuli feruntur ad occasum. *Gallaus.*

Lin. 5. *In vitâ hominum dissimiles.*] 1. Colb. & 7. edit. *hominis.*

Lin. 6. *Præcedente.*] Cap. 15. & seqq.

Lin. 8. *Quod arripiant.*] Sic reposui ex MSS. antiquissimis Bonon. 2. Reg. Cauc. 4. Reg. rec. 4. Colbert. aliisque & 3. vet. edit. Scripti 7. & vulgati 14. habent *arripiunt.*

Lin. 11. *Præcursor ejus viâ.*] Itâ ferunt omnes.

Tom. I.

nes propè editi & MSS. inter quos sunt verissimi & optimi. Et sic legendum, quia Lactantius loquitur de inductione in fraudem, quod de *præcurso* commodius, quàm de *percurso* (ut habent nonnulli MSS. & editi) dici potest.

Lin. 13. *Ostentaret.*] 1. Bonon. antiq. solus, *ostenderet.*

Ibidem. *Immortale illud arcanum ejus.*] 1. Bonon. antiq. *immortalitem*, ita arcanum. *Deus enim, ut immortale illud arcanum ejus, &c.* Locus perobscurus, ait Thomafius, ac primo aspectu videtur Lactantius Deum autorem facere rerum turpium & malarum: sed ex his, quæ ante in eodem capite dixit, & præfertim ex capite ultimo præcedentis libri, hic locus debet intelligi. Ait ergò Deum in viâ suâ posuisse ea, quæ turpia vel mala vulgò putantur, ut sunt cruces, opprobria, verbera & mors. Quare? primùm ut probentur electi; dein ut multi, qui sapientiam inquirebant, videntes Christianos pro religione & disciplinâ susceptâ constanter omnia tormenta, & mor-

esset, posuit in viâ suâ, quæ homines pro malis & turpibus aspernarentur, ut averfi à sapientiâ & veritate, quam sine ullo duce requirebant, in id ipsum inciderent, quod vitare ac fugere cupiebant. Itaque illam perditionis ac mortis viam multiplicem ostendit, vel quòd multa sunt genera vitæ, vel quod dii multi qui coluntur.

Hujus dux prævaricator ac subdolanus, ut videatur esse discrimen aliquod falsi & veri, mali ac boni, aliâ ducit luxuriosos, aliâ eos qui frugî appellantur; aliâ imperitos, aliâ doctos; aliâ inertes, aliâ strenuos; aliâ stultos, aliâ philosophos; & eos quidem non uno tramite. Illos enim, qui aut voluptates, aut divitias non refugiunt, ab hac publicâ & celebri viâ modicè segregat: eos autem, qui aut virtutem sequi volunt, aut contemptum rerum profitentur, per fragosa quædam præcipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera, quæ speciem honorum operum ostentant, non sunt aliæ viæ, sed diverticula & semitæ; quæ videntur quidem ab illâ communi dextroversum separari, ad eandem tamen, & ad unum omnes exitum sub ipso fine referuntur. Ibi enim dux ille conjungit omnes, ubi opus fuerat, bonos à malis, fortes ab inertibus, sapientes à stultis separari; in deorum scilicet cultu, in quo ille universos, quia sine ullo discrimine stulti fuerunt, uno mucrone jugulat, & præcipitat in mortem. Hæc autem via, quæ est veritatis, & sapientiæ, & virtutis, & justitiæ, quorum omnium fons unus est, una vis, una sedes; & simplex est, quòd paribus animis, summæque concordia unum sequamur, & colamus Deum; & angusta, quoniam paucioribus virtus data est; & ardua, quoniam ad bonum, quod summum atque sublime est, nisi cum summâ difficultate ac labore non potest perveniri.

tem ipsam subire, inquirant quænam sit ea disciplina, cui se addictos profitentur. Ita illi qui averfi erant à sapientiâ & veritate, id est, à verâ doctrinâ Christianorum, cum tamen sapientiam sine ullo duce quærent, quam tamen quomodo quærent nesciebant, in id ipsum incidebant, quod vitare ac fugere cupiebant, id est, in ipsam religionem & sapientiam Christianam, vel in illa eadem tormenta & cruces, quas antea vitare constituerant. Quod quidem exemplo suo docuit Justinus Philosophus & martyr; sic enim de se ait: quòd cum Platonis philosophiâ delectaretur, audiens multos ex nostris Martyribus pro religione Christianâ constantissimè mortem oppetere, voluit eam Religionem nosse, pro quâ illi tam libenter occumbebant; quam quidem ille cum perfectissimè intellexisset, pro eadem postea non dubitavit vitam libentissimè profundere, in se expertus, quod in aliis antea fuerat admiratus. Hæc eo fine scribitur, ut Lactantium ab omni errore liberemus,

ne dicatur gravissimum Autorem Deum autorem mali fecisse, à quo errore ex aliis Scriptoris hujus locis nobis videtur immunis.

Pag. 449. lin. 13. *In aperto esset.*] Sic referunt MSS. antiquissimi 2. Reg. Bonon. Cauc. Jun. Pal. Pen. Lips. Em. & editi sex, melius ex sensu & scopo, quàm plerique *in aperto*.

Lin. 12. *Per fragosa.*] Ità scribo ex antiquissimis MSS. 2. Bonon. Betul. & 1. Regio-Put. à primâ manu: quæ vox reperitur apud Virgilium & Quintilianum. Nostræ lectioni favet vet. editio Romana 1468. quæ habet *fragrosa*, vitiosè. Alii MSS. rec. complures & editi *confragosa*.

Lin. 14. *Non sunt alia via.*] 1. Bonon. antiq. solus, *non sunt clivosa*.

Lin. 16. *Referuntur.*] Id est, rursùm feruntur. *Francius*.

Lin. 21. *Una sedes.*] MS. solus 1. Bonon. antiq. & cum eo edit. 4. rec. addunt *suavis*, quæ vox proscribenda videtur.

Lin. 22. *Quod.*] Heumann. legit *quo*.

CAPUT VIII.

De erroribus Philosophorum, ac varietate Legum.

HÆc est via, quam philosophi quærunt: sed ideò non inveniunt; quia in terrâ potiùs, ubi apparere non potest, quærunt. Errant ergò velut in mari magno, nec quò ferantur intelligunt, quia nec viam cernunt, nec ducem sequuntur ullum. Eàdem namque ratione hanc vitæ viam quæri oportet, quâ in alto iter navibus quæritur; quæ nisi aliquod cœli lumen observent, incertis cursibus vagantur. Quisquis autem rectum iter viæ tenere nititur, non terram debet aspicere, sed cœlum: & (ut apertiùs loquar) non hominem sequi debet, sed Deum; non his terrestribus simulacris, sed Deo servire cœlesti; non ad corpus referre omnia, sed ad mentem; non huic vitæ dare operam, sed æternæ. Itaque si oculos in cœlum semper intendas, & solem; quò oritur, observes, eumque habeas vitæ quasi navigii ducem, suâ sponte in viam pedes dirigentur; & illud cœleste lumen, quod sanis mentibus multò clarior sol est, quàm hic quem carne mortali videmus, sic reget, sic gubernabit, ut ad summum sapientiæ, virtutisque portum sine ullo errore perducatur.

Suscipienda igitur Dei lex est, quæ nos ad hoc iter dirigat: illa sancta; illa cœlestis, quam Marcus Tullius in libro de Republicâ tertio penè divinâ voce depinxit; cujus ego, ne plura dicerem, verba subjeci: „Est „quidem vera lex, recta ratio, naturæ congruens, diffusa in omnes, con- „flans, sempiterna; quæ vocet ad officium, jubendo; vetando, à fraude „deterreat: quæ tamen neque probos frustrâ jubet, aut vetat; nec im- „probos jubendo, aut vetando movet. Huic legi nec obrogari fas est,

Lin. 4. *Nec ducem sequuntur ullum.*] Ultimam vocem *ullum* 5. rec. editis neglectam restitui ex cæteris & cunctis MSS. præter 1. Bonon. antiq. cui est *Nec ducem sequuntur. Rationem hanc. Pro ullum*, 1. Reg. rec. 1. Colb. 1. Brun. habent, *illum*.

Lin. 8. *Non hominem sequi debet.*] Abest *debet* ab 1. Bonon. antiq.

Lin. 13. *Multò clarior sol est, quàm hic, &c.*] Sic restitui ex MSS. 3. Reg. quorum duo sunt veterrimi, 2. Colb. Goth. Marm. 1. Clarom. faventibus scriptis 2. Reg. & 2. Colb. in quibus est, *multò clarior sole est*; in Brun. *multò clarior, quàm sol est*. In MSS. 4. Reg. rec. 2. Colb. 2. Lipf. 1. Clarom. & editis, *multò clarius sole est*.

Lin. 14. *Quem carne mortali videmus.*] Ità scripti & editi, præter MS. Pal. & sex edit. quibus est, *quem in carne mortali videmus*.

Ibidem. *Sic reget.*] Hæc ex MSS. & plerisque editis addidi, quæ nonnullis impressis desunt.

Lin. 15. *Ut ad summum sapientia.*] Ità ex MSS. & quamplurimis editis vet. reposui. In sex vulgatis est, *summam*.

Lin. 17. *Dirigat.*] Jam dixerat David: *Luce- cerna pedibus meis verbum tuum*.

Lin. 20. *Lex.*] Sic idem Cicero lib. 1. de Legibus ait: *Lex est ratio summa, insita in naturâ, qua jubet ea qua facienda sunt*.

Lin. 23. *Huic legi nec obrogari fas est.*] Sic legunt MSS. 1. Reg. antiquissimus, Ultr. Pal. Lipf. Brun. & 6. edit. Et ita emendandum esse censent Latinius, Joan. Cauci, Betuleius, Francius. Alii legunt *abrogari*; *promulgari*, *propagari*, *prorogari*, corruptè. *Obrogari*. Ex Ulpiano *lex obrogatur*, cum prior lex tollitur; *derogatur*, cum pars primæ tollitur; *su-*

„neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest. Nec
 „verò aut per Senatum, aut per populum solvi hac lege possumus. Ne-
 „que est quærendus explanator, aut interpret ejus alius. Nec erit alia
 „lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia posthac: sed & omnes gentes,
 „& omni tempore una lex, & sempiterna, & immutabilis continebit;
 „unusque erit communis quasi magister, & imperator omnium Deus, ille
 „legis hujus inventor, disceptator, lator; cui qui non parebit, ipse se
 „fugiet, ac naturam hominis aspernatus, hoc ipso luet maximas pœnas,
 „etiamsi cætera supplicia quæ putantur effugerit“. Quis sacramentum Dei
 sciens, tam significanter enarrare legem Dei posset, quam illam homo
 longè à veritatis notitiâ remotus expressit? Ego verò eos, qui vera im-
 prudentes loquuntur, sic habendos puto, tanquàm divinent spiritu ali-
 quo instincti. Quòd si, ut legis sanctæ vim rationemque pervidit, ita il-
 lud quoque scisset aut explicasset, in quibus præceptis lex ipsa consi-
 steret: non philosophi functus fuisset officio, sed prophetæ. Quod quia

abrogatur, cum aliquid adjicitur; *abrogatur*, cum aliquid mutatur. *Spark.* Quæ interpretatio est ipsius Ulpiani.

Lin. 3. *Nec erit alia lex Roma, alia Athenis.*] Notatio est juris nimirum civilis, non unius, sed alterius etiam reipublicæ. De quo vide §. *Sed jus.* Institut. de jure naturali, gent. & civili. & in Decretis Pontific. cap. 2. distinctione 1.

Lin. 4. *Sed & omnes gentes.*] 1. Bonon. antiq. omni genti.

Lin. 5. *Continebit; unusque erit.*] Idem Bonon. *quam si continebit, unusquisque, erit.* Cicero igitur in secundo de Legibus ait de lege scilicet naturali: *Hanc igitur video, sapientissimorum fuisse sententiam, legem neque hominum ingeniis excogitatam, nec scitum aliquod esse populorum, sed æternum quiddam, quod universum mundum regeret, imperandi prohibendique sapientiâ.* Verum, juxta mentem Thomasi, nolumus Lectorem privare antiquâ codicis Bononiensis lectione in quâ sic legitur; *sed & omni genti & omni tempore una lex est sempiterna & immutabilis, quam si continebit unusquisque, erit communis quasi magister.* Quæ Verba egregium etiam sensum repræsentant.

Lin. 7. *Inventor.*] Ergò Demosthenes de civili lege faciens verba, cum ait: *πῶς τὴν νόμον ἐννομεν καὶ δῶρον θεῶν ἔσται*, significat, eas ex naturali fluere, & ob id veras esse, nulloque tempore abolendas. Cæteræ, quæ ex naturali originem non habent, sine piaculo vel negligi, vel abrogari possunt. Facile verò ex hoc lib. intelligitur, quæ leges ex hac æternâ non manarint: nempe quæ cum verâ

religione & cum caritate proximi pugnant; & illæ quia vi potissimum constant, legis nomen non merentur, nec apud Græcos, nec apud Latinos. His enim delectum significat, à legendo nimirum dicta: illis, ἀπὸ τοῦ νομοῦ, eò quòd suum cuique tribuat. Nemi- ni autem quidquam debemus, inquit Apostolus, præter caritatem. Nam præcepti finis est caritas. 1. ad Timotheum cap. 1. *Beti- leius.*

Lin. 8. *Aspernatus.*] Sic emendavi ex vetustissimis MSS. Bonon. Reg. & quamplurimis aliis ac 3. vet. edit. Scripti verò 2. Reg. rec. 2. Colbert. 2. Clarom. habent *aspernatus*; 10. impressi, *aspernabitur*.

Lin. 10. *Possit.*] Ità quamplurimi MSS. inter quos sunt antiquissimi Bonon. 8. Reg. Jun. 4. Colbert. Brun. & 5. vet. edit. Scripti 6. rec. & 12. vulgati *possit*.

Lin. 11. *Imprudentes.*] Sic restitui ex omnibus ferè MSS. & 2. vet. editis. In 1. Reg. rec. & 1. Colbert. ac 14. impressis est *imprudenter*. Vetus versio Gallica, *Ceux qui sans le connoître disent les choses vrayes.*

Lin. 12. *Tanquàm divinent spiritu aliquo instincti.*] Pro *divinent*, MS. 1. Lips. habet *dementes*. 1. Colb. 1. Clarom. & Brun. *tanquàm divinent spiritu aliquo instructi* Jun. & 5. excusi, *tanquàm divino spiritu instructos*. Vide supra eodem libro 6. initio capitis 1. *divino spiritu instruente*. De lege æternâ præceter s. ecclesiasticis Scriptoribus præclare loquutus est S. Augustinus libro 1. de Libero Arbitrio.

Lin. 15. *Fuisset.*] 1. Colb. *fuit*; 3. Reg. & tredecim edit. *esset*.

facere ille non poterat, nobis faciendum est, quibus ipsa lex tradita est ab illo uno magistro & imperatore omnium Deo.

CAPUT IX.

De Lege & Præcepto Dei; de Misericordiâ, atque errore Philosophorum.

HUJUS legis caput primum est, ipsum Deum nosse, soli obtemperare, solum colere. Non potest enim rationem hominis obtinere, qui parentem animæ suæ Deum nescit; quod est summum nefas. Quæ ignoratio facit, ut diis alienis serviat, quo nihil sceleratius committi potest. Hinc jam proclivis est ad malitiam gradus per ignorantiam veri ac singularis boni; quia Deus, quem nosse refugit, fons est ipse bonitatis. Vel si justitiam sequi volet Dei, divini tamen juris ignarus, gentis suæ leges tanquàm verum jus amplectitur; quas non utique justitia, sed utilitas reperit. Cur enim per omnes populos diversa & varia jura sunt condita, nisi quòd unaquæque gens id sibi sanxit, quod putavit rebus suis utile? Quantum autem à justitiâ recedat utilitas, populus ipse Romanus docet, qui per Feciales bella indicendo, & legitimè injurias faciendo, semper aliena cupiendo, atque rapiendo, possessionem sibi totius orbis comparavit. Verùm hi justos se putant, si contra leges suas nihil faciant; quod etiam timori adscribi potest, si præsentium poenarum metu sceleribus abstineant. Sed concedamus sanè, ut id naturâ, vel (ut ait philosophus) suâ sponte faciant, quod legibus facere coguntur. Num idcirco justi erunt, quia parent institutis hominum, qui & ipsi aut errare, aut injusti esse potuerunt? Sicut illi duodecim Tabularum con-

Lin. 1. *Hujus legis.*] 1. Bon. antiq. & 1. Reg. rec. *Cujus.*

Lin. 2. *Solum colere.*] Exod. 20. Deuter. 3. Psal. 80.

Lin. 4. *Ut diis alienis serviat.*] Brun. *aliis.* 1. Bonon. antiq. *facit diis alienis servire.*

Lin. 6. *Bonitatis. Vel si.*] MS. Brun. & edit. Betul. *bonitatis ac veritatis. Vel si;* 1. Bonon. antiq. *bonitatis. Ne si.*

Lin. 12. *Qui per Feciales bella indicendo.*] In MSS. 2. Reg. rec. Lips. Ultr. Brun. *qui frequenter per Feciales, &c.* 1. Bonon. antiq. *qui perfida bella indicendo.* Fecialium officium erat, dare operam ne bellum injustum alicui inferretur; si laesi essent Romani, legatos mittere, ut jus illorum repeteretur; & si confederati spernebant legatos vel verba, tum illi faciebant postulata, & bellum indicabant: pacem item conficiebant, aut illegitimam irritam reddebant; judicabant etiam de legato-

rum injuriis, &c. De quibus vide Dionysium & Plin. *Gallus.*

Ibidem. *Et legitimè injurias faciendo.*] Hæc est lectio omnium ferè MSS. 2. vet. edit. Rom. If. Cellar. Walch. In Cauc. Em. Cant. & 11. excusis legitur *inferendo.* *Legitimè* verò, id est, secundum Romanas leges.

Lin. 14. *Hi justos se putant, si.*] Addidi *si* ex omnibus ferè MSS. & impressis. Deest in MS. Cantabrig. & 5. editis.

Lin. 17. *Num idcirco...?*] 1. Bonon. antiq. *Non idcirco...*

Lin. 19. *Duodecim Tabularum conditores.*] Decemviri. Imò injusti fuerunt, eò quòd in unum annum condendarum legum causa creati, rempub. vi quâdam oligarchicâ occupantes, neque magistratum, neque exercitum deponere voluerunt: præsertim Appius Claudius, qui tyrannide plus quàm Siculâ, Virginiam contra jus & fas in servitutem vindi-

ditores, qui certè publicæ utilitati pro conditione temporum servierunt. Aliud est igitur civile jus, quod pro moribus ubique variatur: aliud est vera iustitia, quam uniformem ac simplicem proposuit omnibus Deus; quem qui ignorat, & ipsam iustitiam ignoret necesse est.

Sed putemus fieri posse, ut aliquis naturali & ingenito bono veras virtutes capiat, qualem fuisse Cimonem Athenis accepimus, qui & egen-
tibus stipem dedit, & pauperes invitavit, & nudos induit. Tamen cum illud unum quod est maximum deest, agnitio Dei, jam illa bona omnia supervacua sunt & inania, ut frustrà in his assequendis laboraverit. Omnis enim iustitia ejus similis erit humano corpori caput non habenti; in quo tametsi membra omnia, & locis suis consent, & figurâ, & habitudine, tamen quoniam deest id, quod est omnium principale, & vitâ, & omni sensu caret. Itaque membra illa formam tantummodò membrorum habent, usum non habent, tam scilicet, quàm caput sine corpore. Cui similis est, qui cum Deum non ignoret, vivit injustè. Id enim solum habet, quod est summum: sed frustrà, quoniam virtutibus tanquàm membris eget.

Itaque ut sit vivum ac sensibile corpus, & agnitio Dei necessaria est, quasi caput; & omnes virtutes, quasi corpus. Ita fiet homo perfectus, ac vivus: sed tamen summa omnis in capite est; quamvis constare non possit sine omnibus, sine quibusdam tamen potest. Et erit quidem animal vitiosum ac debile; sed tamen vivet, sicut is qui & Deum novit, & in aliquâ re peccat. Dat enim veniam peccatis Deus. Itaque sine mem-

care nitebatur. De quo Pomp. in l. 2. ff. de orig. juris. Lege ex historicis Livium lib. 5. Urbis cond. Dionys. Halicarn. lib. 10. & 11. Val. Max. lib. 6. cap. 1. Florum lib. 1. cap. 24. Eutrop. lib. 1. cap. 12. Oros. lib. 2. cap. 13. Plin. de Viris illust. cap. 21. Plutarchus in lib. cui titulus est, De serâ numinis vindicatione, leves aliquot & inutiles leges Atheniensium, Lacedæmoniorum & Romanorum enarrat, sicut etiam Phavorinus apud Gell. Decemvires eodem notavit nomine. Theophilus in suâ paraphrasi memorat aliquot leges, in unâ repub. utilissimas quidem illas, in alterâ nullius momenti futuras. *Betuleius.*

Lin. 4. *Et ipsam iustitiam ignoret necesse est.*] Sic legendum esse patet ex scopo autoris, & ex omnibus MSS. dempto uno Cantabrig. in quo, ut & in 7. editis, legitur, *& ipsum Deum ignoret.* Lectionis verò, quam in textu sequimur, sensus clarus est ac facilis; vult enim probare Romanos, quia Deum ignoraverunt, iustitiam quoque ipsam ignoravisse. At contrarium colligeretur, si legeretur ut in vulgatis quibusdam editionibus, *quem qui ignorat, & ipsum Deum ignoret necesse est;* quod minimè congrueret cum superiori oratione.

Lin. 6. *Qualem fuisse Cimonem.*] Præter Plutarchum & Æmiliū Probum celebrant Cimonis hospitalitatem Athenæus lib. 12. Cicero lib. Off. 3. Sed ad quaestionem. Quid ergo? Nunquid Cornelii hominis gentilis eleemosynæ, quæ ἀνὸ τῷ ἐλεῖν nomen acceperunt, in memoriâ apud Dominum fuerunt? An non Samaritani in vulneratum officium ab ipso Christo commendatur? Respondemus: Illis hominibus fidei naturalis quemdam igniculum causam efficientem fuisse, finalem verò ipsam pietatem: in Cimone solum gloriæ studium, humanitate quâdam tinctum. *Betuleius.*

Lin. 10. *Similis erit.*] Ità reposui ex quamplurimis vet. & opt. MSS. In 9. recentioribus legitur, *similis est. Similis erit,* habent codices Thomasi.

Lin. 17. *Eget.*] Scripti 6. rec. *indiget;* 2. Reg. rec. & 5. edit. *caret.*

Lin. 20. *Non possit.*] Sic restitui ex omnibus propè MSS. & 6. vet. editis. In 1. Reg. rec. legitur *posset;* in Cauc. Pal. & in excusis 7. *potest.*

Lin. 22. *Vivet.*] Ità reposui ex cunctis ferè MSS. & veteribus editis. In Brun. & 10. vulgatis est *vivit.*

bris aliquibus vivi potest, sine capite nullo modo. Hæc res efficit, ut philosophi, etiam si naturâ sint boni, tamen nihil sciant, nihil sapiant. Omnis doctrina & virtus eorum sine capite est; quia Deum nesciunt, qui est virtutis ac doctrinæ caput: quem qui non agnoscit, licet videat, cæcus est; licet audiat, surdus; licet loquatur, elinguis est. Cum verò conditorem rerum parentemque cognoverit, tunc & videbit, & audiet, & loquetur. Habere enim caput cœpit, in quo sunt sensus omnes collocati, hoc est oculi, aures, & lingua. Nam profectò is videt, qui veritatem in quâ Deus est, vel Deum in quo veritas est, oculis cordis aspexerit: is audit, qui divinas voces ac præcepta vitalia pectori suo affigit: is loquitur, qui cœlestia differens, virtutem ac majestatem Dei singularis enarrat. Quare non est dubium, quin impius sit, quisquis Deum non agnoverit; omnesque virtutes ejus, quas habere aut tenere se putat, in illâ mortiferâ viâ reperiuntur, quæ est tota tenebrarum. Quapropter nihil est quòd aliquis sibi gratuletur, si has inanes virtutes adeptus est; quia non tantum miser, qui bonis præsentibus careat, sed etiam stultus sit necesse est, qui labores in vitâ suâ maximos suscipiat incassum. Nam demptâ spe immortalitatis, quam Deus pollicetur in suâ Religione versantibus, cujus assequendæ gratiâ virtus appetenda est, & quidquid malorum acciderit perferendum, maxima erit profectò vanitas, obsequi velle virtutibus, quæ frustra homini calamitates afferunt & labores. Nam si virtus est, egestatem, exilium, dolorem, mortem, quæ timentur à cæteris, pati fortiter ac subire; quid tandem in se boni habet, cur eam propter seipsam philosophi dicant expetendam? Nimirum supervacuis & inanibus poenis delectantur, quibus licet agere tranquillè.

Si enim mortales sunt animæ, si virtus dissoluto corpore nihil futura est, quid fugimus attributa nobis bona, quasi aut ingrati, aut indigni qui divinis muneribus perfruamur? Quæ bona ut habeamus, sceleratè impièque vivendum est; quia virtutem, id est, justitiam paupertas sequitur. Sanus igitur non est, qui nullâ spe majore propostâ, iis bonis, quibus cæteri utuntur in vitâ, labores, & cruciatus, & misérias anteponat. Si autem virtus (ut ab his rectissimè dicitur) capeßenda est, quia constet ad eam nasci hominem, subesse debet spes aliqua major, quæ malorum & laborum, quos perferre virtutis est, magnum afferat præclarumque solatium. Nec aliter virtus, cum per se dura sit, haberi pro bono potest, quàm si acerbiter suam maximo bono penset. Æquè non aliter his bonis præsentibus abstinendum est, quàm si sunt alia majora;

Lin. 7. *Habere enim caput cœpit.*] Christiani atque regenerati homines, & exteriores corporis & interiores animi sensus communes habent cum hominibus ethnicis: sed ea hominis pars quæ spiritus appellatur, amplius & acutius & videt & audit, & eadem proportionem reliquis sensibus utitur longè copiosius atque potentius. *Betuleius.*

Lin. 17. *Demptâ spe.*] Jun. x. Clarom. & Brun. *ademptâ spe.*

Lin. 22. *Mortem, quæ timentur.*] Editi habent, *mortemque quæ timentur.* Delendum *que*, quod abest à MSS. & videtur natum ex altero *qua*, quod sequitur.

Lin. 32. *Quia constet.*] Sic reposui ex antiq. & melioribus MSS. & 7. vet. editis. In rec. 10. scriptis & 8. excusis est, *constat.*

Lin. 37. *Si sunt alia majora.*] Sic restitui ex edit. Torn. ac Soubr. cunctisque MSS. præter 2. Reg. rec. & Cant. in quibus est *aliqua.*

propter quæ tanti sit, & voluptates omittere, & mala omnia sustinere! Ea verò nulla sunt alia (ut in tertio docui) nisi perpetuæ vitæ. Hanc autem præstare quis potest, nisi Deus, qui virtutem ipsam proposuit? Ergò in Dei agnitione & cultu rerum summa versatur: in hoc est spes omnis ac salus hominis; hic est sapientiæ gradus primus, ut sciamus quis sit nobis verus pater, eumque solum pietate debitâ prosequamur, huic pareamus, huic devotissimè serviamus; in eo promerendo actus omnis, & cura, & opera collocetur.

Lin. 2. *Ea verò nulla sunt alia.*] Ità MSS. plerique antiquissimi & optimi Bonon. Reg. Put. Jun. sexque alii ac decem vulgati. Cauc. & 10. scripti rec. cum 5. editis addunt *bona*; 1. Reg. rec. 1. Colb. Pent. & vet. ed. Rom. *dona*; 1. Reg. antiquiss. & 3. edit. *Ea vera*

nulla sunt alia.

Ibidem. *Ut in tertio docui.*] Subauditur libro, quam vocem addunt 4. MSS. rec. & edit. Torn. ac Soubron.

Ibidem. *Nisi perpetua vita.*] 2. Reg. rec. & Brun. *nisi perpetua vita.*

C A P U T X.

De Religione erga Deum, & Misericordiâ erga homines; atque de Mundi principio.

DIXI, quid debeatur Deo: dicam nunc, quid homini tribuendum sit; quanquàm id ipsum quod homini tribueris, Deo tribuitur, quia homo Dei simulacrum est. Sed tamen primum officium iustitiæ est, conjungi cum Deo; secundum, cum homine. Sed illud primum, Religio dicitur; hoc secundum, misericordia vel humanitas nominatur. Quæ virtus propria est iustorum & cultorum Dei; quod ea sola vitæ communis continet rationem. Deus enim, qui cæteris animalibus sapientiam non dedit, naturalibus ea munimentis ab incurfu & periculo tutiora generavit. Hominem verò quia nudum fragilemque formavit, ut eum sapientiâ potius instrueret, dedit ei præter cætera hunc pietatis affectum, ut homo hominem tueatur, diligat, foveat, contraque omnia pericula & accipiat, & præstet auxilium. Summum igitur inter se hominum vinculum est humanitas: quod qui dirupit, nefarius & parricida existimandus est. Nam si ab uno homine, quem Deus finxit, omnes orimur, certè consanguinei sumus; & ideò maximum scelus putandum est, odisse hominem, vel nocentem. Propterea Deus præcepit, inimicitias per nos nunquàm faciendas, semper esse tollendas; scilicet ut eos, qui sint nobis inimici, necessitudinis admonitos mitigemus. Item

Lin. 3. *Homo Dei simulacrum est.*] Minutius Felix in Octav. *Quod simulacrum Deo fingam? cum si rectè existimes sit Dei homo ipse simulacrum.*

Lin. 6. *Cultorum Dei.*] Juxta illud Evangelii; estote misericordes sicut pater vester cælestis.

Lin. 8. *Naturalibus.*] De his vide librum de Opificio Dei, infra.

Lin. 14. *Nam si ab uno homine.*] Aët. cap. 17. v. 26. Hieron. contra Helvid. *Omnes homines ex uno patre vel homine.*

Lin. 17. *Tollendas.*] Matth. 5. Luc. 6. Rom. 12.

fi ab uno Deo inspirati omnes & animati sumus, quid aliud quàm fratres sumus? Et quidem conjunctiores, quòd animis, quàm quòd corporibus. Itaque non errat Lucretius, cùm dicit:

Denique, cœlesti sumus omnes semine oriundi:

Omnibus ille idem pater est.

Ergò pro belluis immanibus sunt habendi, qui homini nocent, qui contra jus humanitatis & fas omne spoliant, cruciant, occidunt, exterminant.

Ob hanc necessitudinem germanitatis docet nos Deus, malum nunquàm facere, semper bonum. Id autem ipsum benè facere quid sit, idem ipse præscribit: præstare auxilium depressis & laborantibus; impertiri victum non habentibus. Deus enim, quoniam pius est, animal nos voluit esse sociale. Itaque in aliis hominibus nos ipsos cogitare debemus. Non meremur in periculo liberari, si non succurrimus: non meremur auxilium, si negamus. Ad hanc partem Philosophorum nulla præcepta sunt; quippe qui falsæ virtutis specie capti, misericordiam de homine sustulerunt, & dum volunt sanare, vitiaverunt. Et cùm iidem

Lin. 2. *Conjunctiores, quòd animis, quàm quòd corporibus.*] Sic restitui ex MSS. antiquissimis 2. Reg. 2. Bonon. 2. Colbert. Tax. Pen. 1. Clarom. Bruni. ed. If. In 3. Reg. rec. 1. Colbert. 1. Clarom. & 9. editis legitur, *conjunctiores qui animis, quàm qui corporibus.* Cæteri malè; 2. Reg. *conjunctiores quidem animis*; 3. Colbert. *quàm animis*; 1. Reg. *conjunctioresque animis.* Simile aliquid legimus apud Paulinum Nolanum epist. 20. (aliàs 16.) ad Delphinum n. 1. *Quandò fortior carne est spiritus, tantò potior est conjunctio animorum, quàm corporum.*

Lin. 3. *Lucretius.*] Lib. 2. Cui simile Paulus in Actis cap. 17. Athenæus citat ex Arati Phænomenis:

Τὸ γὰρ καὶ γένος ἐστίν.

Ipsius enim & genus sumus.

Quod etiam Ovidius expressit:

*Sanctius his animal mentisque capacius altis
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera
posset;*

*Natus homo est, sive hunc divino semine fecit
Ille opifex rerum, mundi melioris origo.*

Beul. Vide & Lactantium de Opificio Dei, cap. 19.

Lin. 4. *Semine oriundi.*] Ità omnes MSS. & editi; sed infra lib. de Opificio Dei cap. 19. *semine creti.*

Lin. 6. *Qui homini nocent.*] Ità omnes MSS. præter Cauc. Jun. 2. Reg. rec. qui cum editis habent *hominibus.*

Lin. 11. *Præscribit.*] Ezech. 18. Isai. 58.

Tom. I.

Matth. 25.

Lin. 13. *Sociale.*] De hoc vide suprà lib. 4. cap. 11.

Lin. 15. *Philosophorum præcepta nulla sunt.*] Præsertim Stoicorum. Nam Peripatetici, qui iram laudant, misericordiam non improbant; & Cicero in Cæsare misericordiam commendat. Stoici autem inter doloris species τὸ λυγρὸν numerant. Cicero pro Muranà, Stoicorum paradoxa enumerans: » Fuit, inquit, quidam » summo ingenio vir Zeno, cujus inventorum » æmuli Stoici nominantur; hujus sententiæ » sunt, atque præcepta hujusmodi: sapientem » gratiā nunquàm moveri, nunquàm cujus- » quam delicto ignoscere; neminem misericor- » dem esse, nisi stultum, & levem, viri non » esse, neque exorari, neque placari. « Contra Stoicos disserit Augustinus libro de Moribus Ecclesiæ primo, cap. 27. Non autem improbo eos, qui generaliori voce pietatem appellant eam virtutem. *Betuleius.*

Lin. 17. *Dum volunt sanare, vitiaverunt.*] Sic restitui ex MSS. 6. Reg. quorum duo sunt antiquissimi, 3. Colb. Goth. 1. Lipf. Brun. Em. Cant. & vet. editis Rom. In 11. MSS. rec. & 18. vulgatis est *sanare vitia, auxerunt.* At Ciceronis, ut & Lactantii, est verbum *vitiare*, Gallicè *gâter, corrompre*, Lactantius lib. 2. Div. Institut. cap. 15. *valetudinem vitiant*; hoc libro 6. cap. 16. *aër vitiabitur*; lib. 7. cap. 12. *cùm mentem vis aliqua morbi vitia- verit.* Attamen putat Heumannus legendum esse, *dum volunt sanare vitia, auxerunt.*

M m m

plerùmque fateantur, societatis humanæ communionem esse retinendam, ab eâ planè seipfos inhumanæ suæ virtutis rigore dissociant. Convincendus ergò etiam hic error illorum est, qui nihil cuiquam impertiendum putant. Urbis condendæ originem atque causam non unam intulerunt: sed alii eos homines, qui sint ex terrâ primitus nati, cum per silvas & campos erraticam degerent vitam, nec ullo inter se sermonis aut juris vinculo cohærent, sed frondes & herbam pro cubilibus, speluncas & antra pro domibus haberent, bestiis & fortioribus animalibus prædæ fuisse commemorant. Tum eos, qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos viderant, admonitos periculi sui ad alios homines decurrisse, præfidium implorasse, & primò nutibus voluntatem suam significasse; deinde sermonis initia tentasse, ac singulis quibusque rebus nomina imprimendo, paulatim loquendi perfecisse rationem. Cum autem nec multitudinem ipsam viderent contra bestias esse tutam, oppida etiam cœpisse munire; vel ut quietem noctis tutam sibi facerent, vel ut incursionem atque impetum bestiarum non pugnando, sed objectis aggeribus arcerent.

O ingenia hominibus indigna, quæ has ineptias protulerunt! miseros, atque miserabiles, qui stultitiam suam litteris memoriæque mandaverunt! Qui cum viderent mutis quoque animalibus ingentem esse rationem, vel conveniendi, vel invicem appetendi, vel periculi fugiendi, vel mali cavendi, vel cubilia sibi & latibula parandi; homines autem ipsos existimaverint non nisi exemplis admoneri ac discere potuisse, quid metuere, quid cavere, quid facere deberent; aut nunquam conventuros inter se fuisse, nec loquendi rationem reperturos, nisi eos bestię comedif-

Lin. 4. *Urbis condendæ originem.*] De hac vanitate lege Euseb. lib. 1. de Præpar. Evang. cap. 5. plurima ex Diodoro recitantiem. Lege deinde Polydorum Urbinatem, libro de Inventoribus rerum 1. cap. 3. *Betuleius.*

Lin. 5. *Cum per silvas, &c.*] Macrobi. de Somnio Scip. 2. cap. 10. ex huiusmodi incrementis probat, mundum non esse æternum. Rem veram, inquam, ex re dubia probat. Nam, inquit, quis facile mundum semper fuisse consentiat, cum & ipsa historiarum fides multarum rerum cultum emendationemque; vel ipsam inventionem recentem esse fateatur? Cumque rudes primos homines, & incuriâ sylvestri non multum à ferarum asperitate dissimiles, meminérunt vel fabuletur antiquitas, tradatque nec hunc eis, quo nunc vivimus, victum fuisse: sed glande prius & baccis alitos, serò sperare de sulcis alimoniam; amplexi fortassis philosophi pro vero sunt, quod Protagoras Platonicus in fabulâ Promethei atque Epimethei recensuit. Apud Plutarch. Euripides deorum opinionem refellens, homines olim belluinam vitam egif-

se testatur. De glandium cibo mentionem facit etiam Plin. in præfatione lib. 16. & libro septimo, cap. 56. ubi de Inventoribus rerum scribit. Strabo ex Platone tria hominum genera post diluvium fuisse refert, lib. 13. primum, quod in montibus vitam degerit: alterum, quod in radicibus montium: tertium, quod in campis. Ab hac sylvestri vitâ Orpheum homines traxisse fabulantur, cum exponunt quidnam illud sit, quod saxa & arbores suâ lyrà traxisse creditus est. *Betuleius.*

Lin. 12. *Nomina imprimendo.*] Sic lego cum omnibus MSS. & ed. Rom. 1470. Posteriores edd. habent *imponendo.*

Lin. 13. *Cum autem nec multitudinem ipsam.*] Nec, quod in 12. MSS. & 5. editis deest, ut necessarium restitui ex MSS. Regio-Put. 3. al. Reg. 2. Colb. Goth. Em. Cant. 1. Clarom. 3. vet. edit. Rom. & 14. aliis. Vide seqq.

Lin. 22. *Cubilia.*] MSS. rec. Goth. 2. Reg. Cant. & 18. edit. *rubicula.*

Lin. 23. *Quid metuere.*] 2. Reg. rec. & 18. edit. addunt *sibi*, quod à cæteris scriptis abest, & abesse potest.

sent. Hæc aliis delira visa sunt (ut fuerunt) dixeruntque , non ferarum Ianiatus causam fuisse coëundi , sed ipsam potius humanitatem : itaque inter se congregatos , quòd natura hominum solitudinis fugiens , & communionis ac societatis appetens esset. Non magna inter eos disceptatio est. Siquidem causæ dispares sunt , res eadem est. Potuit igitur utrumque , quia non repugnat : sed tamen utrumque nullo modo verum est ; quia non per omnem terram nati sunt homines è terra , tanquam ex draconis alicujus dentibus profeminati , (ut Poëtæ ferunt) sed unus homo à Deo factus est , ab eoque uno omnis terra humano genere completa est , eadem scilicet ratione , quâ rursus post diluvium : quod certè negare non possunt. Nulla igitur in principio facta est ejusmodi congregatio ; nec unquam fuisse homines in terrâ , qui præter infantiam non loquerentur , intelliget cui ratio non deest. Fingamus tamen illa vera esse , quæ otiosi & inepti senes fabulantur , ut eos suis potissimum sensibus & suis rationibus refellamus.

Si hæc de causâ sunt homines congregati , ut mutuis auxiliis imbecillitatem suam tuerentur ; succurrendum est igitur homini , qui egeat auxilio. Cum enim præsidii causâ homines societatem cum hominibus inierint & sanxerint , foedus illud inter homines à principio ortus sui ictum aut violare , aut non conservare , summum nefas putandum est. Nam qui se à præstando auxilio removet , etiam ab accipiendo se removeat necesse est ; quia nullius operâ indigere se putat , qui alteri suam denegat. Huic verò , qui se ipse dissociat ac secernit à corpore , non ritu hominis , sed ferarum more vivendum est. Quod si fieri non potest ; retinendum est igitur omni modo vinculum societatis humanæ , quia homo sine homine nullo modo potest vivere. Retentio autem societatis est communitas , id est auxilium

Lin. 4. *Disceptatio.*] MSS. 1. Reg. rec. & Jun. *disputatio.* 1. Reg. rec. & 1. Colbert. *discrepatio.*

Lin. 7. *Tanquam ex draconis alicujus dentibus.*] Notat Cadmeam victoriam. Fabula est apud Ovidium in tertio Metamorphoseon. Vide infra libro 7. cap. 4.

Lin. 8. *Profeminati.*] Sic restitui ex MSS. antiquissimis Bon. 5. Reg. 1. Lips. Em. Goth. Et sic scripsisse Lactantium putat Joannes Cauc. In 2. Reg. Cauc. 2. Colbert. & in edit. Rom. 1470. legitur *perseminati* ; in 2. Reg. rec. 2. Colbert. 1. Clarom. 2. Lips. Brun. & 10. excusis *præseminati* ; in 1. Reg. rec. 1. Clarom. ac Jun. & in 6. vulgatis *seminati*. Sic adolescenti olim dixit Diogenes , *ebrius te profeminavit pater.*

Ibidem. *Unus homo à Deo factus est.*] MSS. 6. recentissimi & 15. editi , *factus est.*

Lin. 12. *Præter infantiam.*] Ità emendavi ex cunctis fermè MSS. & edit. Torn. ac Soubbron. id est , exceptâ infantili ætate ; Gallicè , *hors l'enfance* : melius quàm propter , quod ha-

Tom. I.

bent 3. Reg. rec. 2. Colb. 1. Clar. & 16. editi.

Lin. 14. *Ut eos suis potissimum sensibus & suis rationibus refellamus.*] Idem Lactantius lib. 5. cap. 4. sub finem , *suis potissimum refutaretur autoribus.*

Lin. 18. *Inierint & sanxerint.*] MSS. 8. & 2. edit. rec. & *sanxerint foedus : illud* ; 5. al. scripti sine ullâ interpunctione.

Lin. 19. *Ictum.*] Sic restitui ex antiquissimo MS. Reg. 900. annor. optimè. Apud Ciceronem pro Sext. 24. legitur quoque *foedus ictum* ; pro Cornel. 21. 31. *foedus icisse* ; & 1. P. 88. *foedus iceras* ; apud Phædr. lib. 1. Fabul. 30. de nilvio & columbis , *icto foedere*. Pro *ictum* , MSS. Regio-Put. 4. al. Regii , 6. Colbertini , 2. Clarom. habent *initum* , corruptè , litterarum similitudine , undè *statutum* in Em. *statum* in 2. Reg. & 1. Brun. atque in 2. Reg. rec. & in vulgatis , *initum*.

Lin. 22. *Operâ indigere.*] Ità reposui ex 3. edit. cunctisque MSS. præter 2. Reg. rec. qui cum 13. impressis ferunt *ope*.

Lin. 23. *A corpore.*] Id est , à societate.

M m m ij

præstare , ut possimus accipere. Sin verò (ut illi alii disputant) humanitatis ipsius causâ facta est hominum congregatio , homo certè hominem debet agnoscere. Quod si fecerunt illi rudes & adhuc feri homines , & fecerunt nondùm constitutâ loquendi ratione , quid putemus hominibus expolitîs , & sermonis rerumque omnium commercio inter se copulatis esse faciendum , qui assueti hominibus solitudinem ferre non possunt ?

Lin. 5. *Expolitîs , & sermonis.*] Sic restitui ex antiquissimis MSS. 2. Reg. & Cauc. 5. al. Reg. 4. Colbert. & 6. aliis ac edit. Rom. 1470. item ex 1. Bonon. antiq. 1. Lips. Pal. Em. quibus deest &. In 5. scriptis & 18. impressis est *sermone* ; in 1. Reg. rec. & 1. Lips. edit. Rom. 1474. & Parrhaf. *sermonibus*.

C A P U T X I.

De personis in quas beneficium sit conferendum.

CONSERVANDA est igitur humanitas , si homines rectè dici velimus. Id autem ipsum conservare humanitatem , quid aliud est , quàm diligere hominem , quia homo sit , & idem quod nos sumus ? Discordia igitur atque dissensio non est secundùm hominis rationem. Verumque est illud Ciceronis , quod ait , hominem naturæ obediens hominî nocere non posse. Ergò si nocere hominî contra naturam est ; prodesse igitur hominî secundùm naturam sit necesse est. Quod qui non facit , hominis se appellatione dispoliat ; quia humanitatis officium est , necessitati hominis ac periculo subvenire. Quæro igitur ab iis , qui flecti ac misereri non putant esse sapientis : si homo ab aliquâ bestiâ comprehensus , auxilium sibi armati hominis imploret , utrùmne succurrendum putent , an minimè ? Non sunt tam impudentes , ut negent fieri oportere quod flagitat , quod exposcit humanitas. Item si aliquis circumveniat igni , ruinâ opprimatur , mergatur mari , flumine rapiatur , num putent hominis esse , non auxiliari ? non sunt ipsi homines , si putent. Nemo enim potest ejusmodi periculis non esse subiectus. Imò verò & hominis & fortis viri esse dicent , servare periturum. Si ergò in ejusmodi casibus , qui periculum vitæ hominî asserunt , succurrere humanitatis esse concedunt , quid causæ est , cur , si homo esuriat , sitiât , algeat , succurrendum esse non putent ? Quæ cùm sint paria naturâ cum illis casibus fortuitis , & unam eandemque humanitatem desiderent , tamen illa discernunt , quia non re ipsâ verâ , sed utilitate præsentî omnia metiuntur. Illos enim , quos periculo furripiunt , sperant sibi gratiam relatu-ros.

Lin. 5. *Ciceronis.*] Libro 3^o. Officiorum.

Lin. 8. *Dispoliat.*] Quod verbum recurrit infra cap. 18.

Lin. 9. *Qui flecti ac misereri non putant esse sapientis.*] Ut Stoici , referente Cicerone 3. Tuscul. & in Oratione pro Muren. contra Catonem ; ut Seneca lib. 2. de Clement. cap. 5.

ut Agesilaus fortissimus Imperator , cujus sententiam , &c. refert Plutarchus in Laconic. Apophtegmat. difficile esse , misereri simul , & sapere. Ilæus.

Lin. 12. *Impudentes.*] Quod magis convenit , quàm imprudentes , quod est scriptorum 16. rec. & 5. editorum.

Egentes autem, quia non sperant, perire arbitrantur quidquid ejusmodi hominibus impertiant. Hinc est illa Plauti detestanda sententia:

Malè meretur, qui mendico dat, quod edat.

Nam & illud, quod dat, perit;

Et illi producit vitam ad miseriam.

Atenim poëta fortasse pro personâ locutus est.

Quid Marcus Tullius in suis Officialibus libris, nonne hoc idem suadet, non esse omninò largiendum? Sic enim dixit: „Largitio, quæ fit „ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit; ita benignitate „benignitas tollitur, quâ quò in plures usus sis, eò minùs in multos uti „possis.“ Et idem paulò post: „Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare ut id diutius facere non possis?“ Videlicet professor sapientiæ refrenat homines ab humanitate, monetque ut rem familiarem diligenter custodiant; malintque arcam, quàm justitiam conservare. Quod cum intelligeret inhumanum esse, ac nefarium, mox alio capite, quasi actus poenitentia, sic ait: „Nonnunquam tamen est largiendum; „nec hoc benignitatis genus omninò repudiandum, & sæpè idoneis hominibus egentibus de re familiari impertiendum“. Quid est idoneis? nempe iis, qui restituere ac referre gratiam possint. Si nunc Cicero viveret, exclamarem profecto: Hic, hic, Marce Tulli, aberrasti à verâ justitiâ; eamque uno verbo sustulisti; cum pietatis & humanitatis officia utilitate metitus es. Non enim idoneis hominibus largiendum est, sed quantum potest, non idoneis. Id enim justè, id piè, id humanè fit, quod sine spe recipiendi feceris.

Hæc est vera illa & germana justitia, cujus solidam & expressam nul-

Lin. 2. *Impertiant.*] MSS. 4. Reg. 1. Colb. & 8. edit. *impertiant.*

Lin. 3. *Malè meretur, &c.*] Hic versus apud Plaut. ita legitur in Trinummio Act. 2. scen. 2. de mendico:

Malè meretur, qui ei dat, quod edat, aut quod bibat. Ilaus.

Lin. 6. *Personâ.*] Personæ, actores sunt partium scenicarum.

Lin. 7. *Marcus Tullius.*] Vide Cic. 2. Offic. cap. 10.

Lin. 9. *Ita benignitate benignitas tollitur.*] Ità reposui ex tribus antiquissimis MSS. 1. Reg. 1. Bonon. & Cauc. aliisque septem ac 8. vet. excusis & Cicerone ipso. MSS. Regioput. Jun. aliique sex cum undecim editis referunt *bonitate*.

Lin. 11. *Paulò post.*] Cicero ibid.

Lin. 15. *Alio capite.*] Vide Ciceronem de Officiis lib. 3. cap. 15. *Mox alio capite.* 1. Reg. & 12. vulgati habent *mox ex alio capite*; item 9. MSS. rec. & vet. edit. Rom. expuncto *mox*, ita ut alterum ex altero natum esse appareat.

Antiquissimi 2. Reg. 14. alii & edit. Crat: ut in textu.

Lin. 16. *Quasi actus poenitentia.*] Vide Ciceronem ipsum lib. 2. de Offic. c. 10. & 15.

Lin. 17. *Idoneis.*] Boni vel idonei præcipuè Jurisconsultis sunt locupletes. Vide Senecam lib. 4. de Benefic. cap. 39. Cujus vocis ambiguitate inductus injuriâ Lactantius invadit in verba Ciceronis lib. 2. de Officiis cap. 15. *Sæpè idoneis hominibus egentibus de re familiari impertiendum.* Lactantii ævo idonei homines haud alii ferè, quàm boni & locupletes dicebantur: ideò tanquàm astutum & iniquum hoc præceptum reprehendit, quasi illis solùm foret impertiendum, qui restituere possent lib. 6. cap. 11. Et persuasit (quod mirum) Turnebo lib. 3. Adversariorum cap. 16. Sed idoneos indigentes omninò dicit Cicero probos homines paupertate oppressos. Gronov.

Lin. 22. *Metius es.*] Lactantius dixit per archaismum, pro *mensius es*.

Ibidem. *Quantum potest.*] Potes 1. Clarom. 2. Reg. rec. 2. Colb.

Iam tenere vos dicis. Ipse pluribus locis clamas, mercenariam non esse virtutem; faterisque in libris Legum tuarum, liberalitatem gratuitam esse, his verbis: „Nec est dubium, quin is, qui liberalis benignusque dicitur, officium, non fructum sequatur.“ Cur ergo idoneis potius largiris, nisi ut postea mercedem recipias? Te igitur autore ac præceptore iustitiæ, quisquis idoneus non erit, nuditate, siti, fame conficietur; nec homines copiosi, & usque ad delicias abundantes subvenient ultimæ necessitati. Si virtus mercedem non exigit, si propter se ut dicis, expetenda est; ergo iustitiam matrem principemque virtutum suo pretio, non tuo commodo æstima. Ei potissimum tribue, à quo nihil speres. Quid personas eligis? quid membra inspicias? Pro homine tibi habendus est, quisquis ideo precatur, quia te hominem putet. Abjice umbras illas imaginelque iustitiæ, atque ipsam veram & expressam tene. Largire cæcis, debilibus, claudis, destitutis; quibus, nisi largiari, moriendum est. Inutiles sunt hominibus, sed utiles Deo; qui eos retinet in vitâ, qui spiritu donat, qui luce dignatur. Fove, quantum in te est, & animas hominum, ne extinguantur, humanitate sustenta. Qui succurrere perituro po-

Lin. 1. *Tenere vos dicis.*] Ità reposui ex MSS. 2. Reg. antiquissimis. Scripti 7. rec. & 14. editi, *dicitis*. Vide seq. Cicero lib. 3. de Officiis cap. 17.

Ibidem. *Mercenariam.*] Cic. cap. 1. de Legib. & 3. Offic. cap. 1.

Lin. 3. *Benignusque.*] Apud Ciceronem *benignusque*, melius. Cicero lib. 1. de Legib. prope fin.

Lin. 6. *Homines copiosi.*] Hoc est, pecuniosi, divites: copia per se divitias significat. Cyprian. Serm. de Mortalitate: *Fides firma & anima devota, quæ ad præsentis vitæ copiam non movetur.* Barthius.

Lin. 8. *Mercedem.*] Sic restitui ex omnibus MSS. & 14. editis. Aliis est *iustitiam*. Memini alicubi me legisse, *virtus abunde sui præmii est*. Hic verò lege *dicis*, ut suprâ, non *dicitis*; Ciceronem enim alloquitur.

Ibidem. *Ut dicis.*] Cicero. 3. Offic. cap. 3. & 1. de Legib.

Lin. 9. *Iustitiam.*] Ità scribo cum MSS. & pluribus editis, in aliis excusis est *iustitia*.

Lin. 10. *Æstima. Ei potissimum tribue.*] Sequor antiquissimos codices 2. Reg. 6. alios Reg. 4. Colbert. aliosque; necnon edit. Rom. 1470. qui copulam *que*, vel *&*, respuunt, quæ in 4. scriptis recent. multisque editis legitur.

Lin. 14. *Moriendum est.*] 1. Bonon. antiq. minus *vivendum est*.

Lin. 15. *Qui eos retinet in vitâ, qui spiritu donat.*] Sic lego cum omnibus MSS. præ-

ter 5. recent. qui habent *spiritum*, & 1. Bonon. antiq. & 2. Reg. recent. in quibus legitur *qui eis vitam, qui spiritum donat*. Nostræ lectioni accedunt edit. Thyf. Gall. quibus est, *qui eos vitâ, qui spiritu donat*. Cæteris ut in textu nostro. *Qui spiritum donat, &c.* Hic respicit Lactantius ad dictum Evangelicum, *qui solem suum facit oriri super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos*, Matth. 5. v. 44. Verum quidquid dicat Dominus le Brun, nobis placeret magis lectio Manuscripti antiqui Bononiensis, ubi habetur, *qui eis vitam, qui spiritum donat*; cuius lectionis ratio est, quòd Latine non dicatur *retinere in vitâ*.

Lin. 17. *Qui succurrere perituro potest, &c.*] Apuleius Metam. VII. *An ignoras eos etiam qui morituris auxilium salutare denegarunt, quod contra bonos mores id ipsum fecerint, solere puniri? Pricæus.* Ambrosius in Psalmum 118. *Hoc est occidere hominem, vitæ suæ subsidia denegare.* Et alibi: *Pasce fame morientem. Quisquis enim pascendo hominem servare poterat, si non pavisti, occidisti.* Hic locus refertur à Gratiano Distinct. 86. cap. 20. sub nomine S. Ambrosii lib. de Officiis, ubi non reperitur, sed apud Anselmum. Reperitur quoque apud S. Thomam. 2. 2. quæst. 32. art. 5. in corp. Sed & Gregorius magnus Pastoral. 3. part. Admonit. 22. *Incasum ergo se innocentes putant, qui commune Dei munus sibi privatim vendicant: qui cum accepta non tribuunt, in proximorum nece grassantur.*

test, si non succurrerit, occidit. Verum isti, quia neque naturam retinent, neque præmium in eo quod sit sciunt, dum perdere timent, perdunt; & in id, quod maximè cavent, incidunt, ut quidquid largiuntur, aut pereat omninò, aut ad tempus brevissimum proficit. Nam qui exiguam stipem miseris negant, qui conservare humanitatem sine damno suo volunt, patrimonia sua effundunt, ut aut peritura & fragilia sibi comparent, aut certè maximis suis damnis nihil consequantur.

Quid enim dicendum est de iis, qui populari levitate ducti, vel magnis urbibus suffecturas opes exhibendis muneribus impendunt? nisi eos dementes atque furiosos, qui præstent id populo, quod & ipsi perdant, & nemo eorum, quibus præstatur, accipiat. Itaque ut est omnis voluptas caduca & brevis, oculorum maximè & aurium, aut obliviscuntur homines, & alterius damna pro ingratis habent; aut etiam offenduntur, si non est libidini vulgi satisfactum: ut etiam homines stultissimi malum sibi malo comparaverint; aut si adeò placuerunt, nihil ampliùs, quàm inanem favorem paucorumque dierum fabulas assequuntur. Sic quotidie levissimorum hominum patrimonia in res supervacuas prodiguntur. Num ergò illi sapientiùs, qui utiliora & diuturniora civibus suis exhibent munerà? ii scilicet, qui publicis operibus exstructis, memoriam nomini suo quærunt? ne isti quidem rectè bona sua in terrà sepeliunt; quia nec memoria quidquam mortuis confert, nec opera eorum sempiterna sunt: siquidem aut uno tremore terræ dissipantur & corruunt, aut fortuito consumuntur incendio, aut hostili aliquo impetu diruuntur, aut certè vetustate ipsa dissoluta labuntur. „ Nihil est enim (ut ait Orator) opere &

Lin. 8. *Populari levitate.*] Id est, levi seu exigua ducti ratione, popularem quippe auram captandi. *Veteres* (inquit A. Gellius N. A. XVI. 11.) *leves dixerunt, quos vulgò nunc viles & nullo honore dignos dicimus. Popularis* verò est, qui parandæ populi gratiæ studet; *popularare*, id est, quod populo gratum: ut adeò Lactantius dixerit *populari levitate* per hypallagen. *Walchius.*

Ibidem. *Vel magnis urbibus suffecturas opes, &c.*] Mirum est quantum veteres impenderint in Ludis Theatralibus & Scenicis; id etiamnum hodiè patet ex variis theatri magno sumptu ædificatis, quæ supersunt in variis Orbis partibus, Romæ, Patavii, Nemausi, Avenione, aliisque urbibus. De his scenicis sumptibus vide Budæum de Asse lib. 2.

Lin. 9. *Exhibendis numeribus.*] Scilicet ludis gladiatoriiis & aliis edendis. Vide Tertullianum de Spectaculis; Lactantium nostrum Div. Institut. lib. 6. cap. 20. Epitom. cap. 63. al. 6. & Lipsium lib. 1. Saturn. cap. 7. *Munerarius* & *Munerator* appellabatur, qui hos ludos edebat, quandòque *Editor*. *Walch.*

Lin. 13. *Aut si adeò placuerunt.*] Sic lego

Tom. I.

cum MSS. 2. Reg. antiquissimis, 3. Colbert. 2. Brun. edit. Paris. 1525. & Betul. In 12. scriptis recent. & 3. excusis *placuerint*; in 1. Lipsi. *placaverint*; 1. Reg. 1. Colb. 1. Clar. & 5. edit. *placuerint*; 1. Reg. 1. Colb. & si adeò *placuerint*.

Lin. 16. *Paucorum dierum fabulas assequuntur.*] Rumores, sermones. *Francius.*

Lin. 19. *Qui publicis operibus exstructis, &c.*] De hoc vide Inscriptiones Gruteri, qui prolixè hanc vanitatem à pag. 158. usque ad p. 225. multis exemplis & Inscriptionibus ostendit. *Gallaus.*

Lin. 20. *In terrà sepeliunt.*] Sic reposui ex 3. impressis & omnibus MSS. præter 2. Reg. rec. qui, ut multi editi, habent *in terram*.

Lin. 22. *Fortuito.*] 1. Regio-Put. & 1. al. Reg. rec. *fortuitu*.

Lin. 24. *Opere & manu factum, quod non conficiat & consumat vetustas.*] Ità omnes MSS. & editi. Apud Ciceronem legitur: *Nihil enim est opere aut manu factum, quod non aliquando conficiat & consumat vetustas.* Et statim, *At hac justitia & lenitas animi floreat.* Cicerò pro Marcello n°. 10. Quò loco docet

» manu factum, quod non conficiat & consumat vetustas. At hæc iustitia
 » & lenitas florescit quotidie magis. « Illi ergo melius, qui tribulibus suis
 aut clientibus largiuntur; aliquid enim præstant hominibus, & profunt:
 sed non est illa vera & iusta largitio. Beneficentia enim nulla est, ubicum-
 que necessitas non est. Perit ergo quidquid gratiæ causâ tribuitur non in-
 digentibus; aut cum sœnore redit, & beneficentia non erit. Quod etsi
 gratum est iis, quibus datur, iustum tamen non est, quia si non fiat,
 nihil mali sequitur. Unum igitur certum & verum liberalitatis officium
 est, egentes atque inutiles alere.

Cæsaris Clementiam immortalem fore, si cum
 aliis rebus fluxis & caducis conferatur.

Lin. 1. *At hæc iustitia & lenitas florescit.*]
 Plures MSS. & editi, *Ad hæc*, male. Cæteri
 ut in textu, præter Brun. & 1. Clârom. quibus
 est *florescet quotidie magis*, ut apud Ciceronem
 Orat. 40. pro Marcello n. 11.

Lin. 2. *Tribulibus suis.*] Ità cum editis quam-

plurimi MSS. In 1. Reg. rec. 1. Colb. Ultr.
 Brun. legitur *contribulibus suis*, id est, ejus-
 dem tribus confortibus. 1. Bonon. antiquior,
qui indigentibus amicis suis.

Lin. 4. *Nulla est.*] De beneficentiâ lege
 Senecam in libris de Beneficiis, in quibus
 tam benè, tam præclare de eâ disserit, quàm
 homo ethnicus & à Christo alienus potest,

C A P U T XII.

De generibus Beneficentiæ, & operibus Misericordiæ.

HÆC est illa perfecta iustitia, quæ custodit humanam, de quâ phi-
 losophi loquuntur, societatem. Hic divitiarum maximus ac veris-
 simus fructus est, non uti opibus ad propriam unius voluptatem, sed ad
 multorum salutem, non ad præsentem suum fructum, sed ad iustitiam,
 quæ sola non interit. Tenendum est igitur omni modo, ut ab officio
 misericordiæ spes recipiendi absit omnino. Hujus enim operis & officii
 merces à Deo est expectanda solo: nam si ab homine expectes, jam
 non humanitas erit illa, sed beneficii sœneratio; nec potest videri benè
 meruisse, qui quod facit, non alteri, sed sibi præstat; & tamen res eò-
 dem redit, ut quod alteri quisque præstiterit, nihil ab eo commodi spe-
 rans, verè sibi præstet, quia mercedem capiet à Deo. Idem Deus præ-
 cepit, ut si quando cœnam paraverimus, eos in convictum adhibeamus,
 qui

Lin. 5. *Tenendum est igitur.*] 1. Bon. antiq.
Tenenda.

Ibidem. *Omni modo.*] MSS. 6. rec. & 5.
 vet. edit. *omnino*, quod est in hujus periodi
 clausulâ.

Lin. 7. *Expectanda.*] Sic emendavi ex om-
 nibus MSS. præter 3. Colb. 1. Clârom. & edito
 Fastel. in quibus est *expectenda*, mendosè; &
 2. Reg. rec. & 1. Colb. *expetenda*, ut in ex-
 cussis.

Lin. 8. *Beneficii sœneratio.*] MSS. 2. Goth.

2. Colb. & 2. vet. edit. Rom. *remuneratio.*

Lin. 9. *Qui quod facit.*] Ità restitui ex anti-
 quissimis MSS. 1. Bonon. 2. Reg. 17. aliis &
 5. impressis. Scripti Cauc. & 5. alii, necnon
 15. vulgati, *fecit.*

Lin. 10. *Eodem redit.*] Eodem restitutum
 ex MSS. veterrimis 2. Bonon. 2. Reg. & 5.
 aliis. Cæteri cum editis, *eò redit.*

Lin. 11. *Idem Deus.*] MSS. 14. rec. & 5.
 edd. *Item.*

Ibidem. *Præcepit.*] Tob. 4. Luc. 14.

qui revocare non possint & vicem reddere; ut omnis actus vitæ nostræ non careat misericordiæ munere. Nec tamen quisquam interdictum sibi putet, aut communione cum amicis, aut caritate cum proximis. Sed notum nobis Deus fecit, quod sit verum & iustum opus, ita nos oportet cum proximis vivere, dummodò sciamus illud ad hominem, hoc ad Deum pertinere.

Præcipua igitur virtus est hospitalitas; quod philosophi quoque aiunt: sed eam detorquent à verâ iustitiâ, & ad commodum rapiunt. „Redè, inquit Cicerò, „à Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim (ut mihi „quidem videtur) valdè decorum, patere domos hominum illustrium hospitibus illustribus“. Eodem modo rursus erravit, quo tum, cum idoneis esse diceret largiendum. Non enim iusti & sapientis viri domus illustribus debet patere, sed humilibus & abjectis. Nam illustres illi ac potentes nullâ re possunt indigere; quos opulentia sua & munit, & honorat. Nihil autem à viro iusto faciendum est, nisi quod sit beneficium. Beneficium autem si refertur, interit, atque finitur; nec enim possumus id habere integrum, cuius pretium nobis persolutum est. In his itaque beneficiis iustitiæ ratio versatur, quæ salva & incorrupta permanserint: permanent autem non aliter, quàm si præstentur hominibus iis, qui prodesse nullo modo possunt. At ille in recipiendis illustribus nihil spectavit aliud, nisi utilitatem; nec dissimulavit homo ingeniosus, quid ex eo commodi speraret. Ait enim, qui id faciat, potentem apud externos futurum per gratiam principum, quos sibi hospitii & amicitiae jure constrinxerit. O quàm multis argumentis Ciceronis inconstantia, si id agerem, coargui posset! Nec tam nostris, quàm suis verbis refelleretur. Idem quippè ait, ut quisque maxime ad suum commodum referat quæcumque agit, ita minime esse virum bonum. Idem etiam negat, simplicis & aperti hominis esse, ambire, simulare aliquid, & prætere, aliud agere videri, cum aliud agat; præstare se alteri fingere, quod sibi præstet: sed malitiosi potius, & astuti, & fallacis, & subdoli. Quo-

Lin. 1. *Qui revocare non possint.*] Scilicet ad convictum. *Revocare* est verbum invitatorium, & absolute significat, eum, qui antea nos convivio excepit, vicissim vocare. *Walchius.*

Lin. 2. *Interdictum sibi putet, aut communione cum amicis.*] Ità antiquiores & meliores MSS. 1. Bonon. Regio-Put. 3. al. Reg. Tax. 1. Colb. 1. Clarom. cum 4. editis. Et rectè. *Interdicere* enim sæpius cum dativo & ablativo construitur. Frustrâ scripti Cauc. 1. Reg. rec. Jun. 2. Lips. atque impressi 12. *interdictam . . . communionem . . . aut caritatem;* 1. Reg. antiq. & 15, alii rec. & edit. Sublac. *interdictum . . . communionem . . . aut caritatem, &c.*

Lin. 4. *Oportet.*] Sic reposui ex omnibus MSS. ac edit. Rom. 1470. & Berol. Omnes serè editi, *oportere.*

Tom. I.

Lin. 7. *Hospitalitas.*] Rom. 12. Hebr. 13. 1. Petr. 4. Matth. 25.

Lin. 9. *Cicero.*] Lib. 2. de Officiis à Theophrasto cap. de Divitiis in libro de Moribus.

Lin. 11. *Idoneis.*] De idoneis, vide suprâ Not. ad caput 11.

Lin. 22. *Qui id faciat.*] Ità editiones Parisienses annorum 1513. & 1525. atque ita legendum monent Betuleius & Isæus. Vulgaræ editiones habent *quid faciat, &c.* at 1. Reg. recent. *faciat*; 2. Reg. à secundâ manu & Brun. *quod faciat potentem*; Jun. *qui faciat.* Hæc Cicero de Officiis circa finem.

Lin. 24. *Ciceronis.*] Cic. 1. de Leg.

Lin. 25. *Coargui posset.*] Ità restitui ex omnibus MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus, ut in editis, est *redargui.*

Lin. 27. *Negat.*] Cic. 3. Offic. cap. 3.

N n n

modò ergò defenderet, quominùs ambitiosa illa hospitalitas malitia esset? » Tu mihi per omnes portas circumcurses, ut advenientes populorum at-
» que urbium principes domum tuam invites, ut per eos apud cives eo-
» rum potentiam consequare; velisque te iustum, & humanum, & hospi-
» talem videri, cùm studeas utilitati tuæ. Verùm hoc ille non potiùs in-
cautè? Quid enim minùs in Ciceronem convenit? Sed ignorantia veritatis
juris, prudens ac sciens in hos se laqueos induit. Quod ut ei possit ignos-
ci, testificatus est non ad veram iustitiam, quam non teneat, præcepta
se dare; sed ad umbram imaginemque iustitiæ. Ignoscendum est igitur
umbratice & imaginario præceptori; nec ab eo veritas exigenda est,
qui se nescire fateatur.

Captivorum redemptio magnum atque præclarum iustitiæ munus est:
quod idem ipse Tullius approbavit. » Atque hæc benignitas, inquit,
» etiam reipublicæ est utilis, redimi è servitute captos, locupletari tenuio-
» res. Hanc ego consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè an-
» tepono. Hæc est gravium hominum, atque magnorum. Proprium igitur
iustorum opus est, alere pauperes, ac redimere captivos, cùm apud
injustos, si qui hæc faciant, graves & magni appellentur. Iis enim ma-
ximæ laudis est benefacere, quos nemo speravit esse facturos. Nam qui
bonum facit vel consanguineo, vel proximo, vel amico; aut nullam,
aut certè non magnam laudem meretur; quia facere debet, sitque im-
pius ac detestabilis, nisi fecerit id, quod ab eo & natura ipsa, & ne-
cessitudo exigit; & si facit, non tam gloriæ assequendæ, quàm reprehensionis
vitandæ gratiâ facit. Qui autem fecit alieno, & ignoto, is verò
dignus est laude; quoniam, ut faceret, solâ ductus est humanitate. Ibi
ergò iustitia est, ubi ad benefaciendum necessitatis vinculum nullum est.
Hoc igitur officium benignitatis ne antepone quidem largitioni mune-
rum debuit, quod est comparantis, & è duobus bonis id, quod sit me-
lius, eligentis. Illa enim largitio hominum patrimonialia sua in mare abji-
cientium inanis, & levis, & ab omni iustitiâ remotissima est. Itaque ne
dici quidem munera oportet, in quibus nemo accipit, nisi qui acci-
pere non meretur.

Non minus magnum iustitiæ opus est, pupillos & viduas desitutos,
& auxilio indigentes tueri, atque defendere. Quod adeò universis divi-

Lin. 4. *Te iustum.*] In aliquot excusis deest
humanum.

Lin. 7. *In hos se laqueos induit.*] Ità MSS.
antiqui. 1. Bonon. 2. Reg. 3. al. Reg. Cauc. &
9. alii, edd. Rom. 1470. If. ac Cellar. In 3.
scriptis rec. *injecit.* At 9. scripti rec. & 14.
impressi, *induxit.* Vide infrà c. 24. *in laqueos*
inducatur. Cic. 4. Verr. c. 42. *in quot se laqueos*
induerit. Falsum ergò quod Thomasius ait,
neminem dixisse: *se in laqueos induere.*

Lin. 13. *Atque hac benignitas.*] *Atque* re-
stitutum ex omnibus MSS. & 7. vet. edd. cæ-
teris est, *itaque.*

Ibidem. *Inquit.*] Cic. 2. Offic. cap. 18.

Lin. 17. *Pauperes.*] Tob. 4. Eccles. 4.
Matth. 25.

Lin. 18. *Iis enim maxima laudis est.*] 1.
MS. Reg. antiq. *maxima laudi*, nec malè.

Lin. 21. *Non magnam laudem.*] Hic allu-
dere videtur Lactantius ad illud verbum Do-
minicum Matth. 5. 46. *Si dilexeritis eos qui*
vos diligunt, quam mercedem habebitis?

Lin. 29. *Patrimonia sua.*] Hic notatur Cra-
tes, de quo supra libro 3. cap. 23.

Lin. 34. *Divina lex.*] Exod. 22. Job. 29.
& 31. Psalm. 67. Eccl. 4. Jacobi 1. Commen-

na lex illa præscribit; quandoquidem boni quique iudices ad officium suum judicant pertinere, ut eos naturali humanitate foveant, ac iisdem prodesse nitantur. Verum hæc opera propriè nostra sunt, qui legem, qui verba ipsius Dei præcipientis accepimus. Nam illi sentiunt quidem naturâ esse iustum tueri eos, qui tutelâ carent: sed, cur ita sit, non perspiciunt. Deus enim, cujus perpetua clementia est, idcirco viduas pupillosque defendi ac foveri jubet, ne quis respectu ac miseratione pignorum suorum retardetur, quominus mortem pro iustitiâ fideque suscipiat: sed incundanter ac fortiter subeat, cum sciat se caros suos Deo relinquere, nec his unquam præsidium defuturum. Egros quoque, quibus defuerit qui assistat, curandos fovendosque suscipere, summæ humanitatis & magnæ operationis est: quod qui fecerit, vivam hostiam Deo acquirat; & quod alteri dederit ad tempus, ipse à Deo accipiet in æternum. Ultimum illud & maximum pietatis officium est, peregrinorum & pauperum sepultura: quod illi virtutis iustitiæque doctores pror-

dantur pupilli & viduæ in multis Davidicis Psalmis. Esaias cap. 10. numine divino afflatus invehitur in legistatores, sive νομοφύλακας, quorum negligentia, sive iniquitate atque avaritiâ fiebat, ut pupilli atque viduæ ipsis quasi præda exponerentur. Duo sunt apud Ciceronem iniustitiæ genera: unum, eorum qui inferunt; alterum, eorum qui ab iis quibus infertur, si possint, non propulsant injuriam. Iniqui autem iudices, non modò non propulsant à pupillis & viduis injuriam: sed etiam ipsis, quos defendere deberent, veluti prædæ inhiant. *Betuleius.*

Lin. 1. *Boni quique iudices, &c.*] Non hinc parentum, non patronorum, non fiduciarum tutelam intelligit; nec eam quæ lege Hebræorum divinâ, commissâ iudicibus & magistratui fuit: sed eam, quæ jure Romanorum civili lege Attiliâ (unde etiam Attiliani tutores dicebantur, quos Prætor urbanus dare consueverat) lege item Juliâ & Titîâ dabatur: quâ de re lege cap. 20. libri primi in Institutionibus Imperialibus. Justinianus igitur hoc nomine mihi reprehendendus videtur, quod pupillo eâ conditione tutorem dari publice iussit, si facultates ejus ad quingentos solidos valeant. Quasi verò pupillus non gravius periclitetur, qui de unius solidi summâ in periculum veniat, quàm qui de centum. Itaque verum esse apparet, quod Lactantius ait illos non perspexisse, cur tutores pupillis dari, debeant. Vituperandi propterea etiam nostri municipales mores sunt, quibus habentibus dumtaxat tutores dantur, & non potiùs inopiâ oppressis: quasi verò eos, qui semel miseri esse cœperunt, ad extremum usque

miseros esse oporteat. *Betuleius.*

Lin. 2. *Ut eos naturali humanitate foveant.*] Ità quamplurimi MSS. & omnes ferè impressi. In 2. Bonon. 5. Reg. Cauc. & 11. aliis, ut his... faveant. Sed verbum foveri infra est eodem sensu.

Lin. 3. *Nostri sunt, qui legem.*] Hæc duo ultima verba, quæ in nonnullis editis defunt, addidi ex omnibus MSS. & plurimis impressis. De his operibus vide Deuter. 27. & Isaiæ 1.

Lin. 7. *Defendi ac foveri jubet.*] MSS. 12. rec. & 6. vet. editi, pro foveri, habent tueri, quod mox præcessit: sed malè (ut opinor) verbum activum, seu deponens jungitur cum passivo; in 6. Reg. antiquioribus aliisque, & in 10. excusis est foveri.

Ibidem. *Pignorum.*] *Pignora* ponuntur pro liberis.

Lin. 9. *Caros suos.*] Hoc est, *liberos suos.*

Lin. 10. *Quibus defuerit qui assistat.*] MSS. Jun. 3. Colbert. & 5. edit. *quibus defuerint qui assistant.*

Lin. 14. *Peregrinorum & pauperum sepultura.*] *Illud maximum* (ut vocat Lactantius) *pietatis officium in peregrinorum & pauperum sepulturâ.* Sepultura, res sacra fuit semper, Achab tantò infelicior habitus fuit, quod sepulturâ caruerit; & Joakim, quod asini sepulcrum fortitus fuerit. Isaias cap. 14. Regi Babylonis ominatur, ipsum de sepulcro suo abiciendum esse. An Christianorum corporibus officiat, si inhumata abiciantur, disputat S. Augustin. lib. 1. de Civitate Dei cap. 12. & 13. Nunc etiam vulgatum est, ut magnorum scelerum rei sepulturâ priventur. De Pietate circa sepulturam sic ait Servius in l. 6. *Æneid.*

sus non attigerunt. Nec enim poterant id videre, qui utilitate omnia officia metiebantur. In cæteris enim, quæ suprâ dicta sunt, quamvis verum limitem non tenuerint; tamen, quoniam commodi aliquid in his deprehenderunt, quasi odore quodam veritatis retenti, propius oberraverunt: hoc autem, quia nihil videre in eo commodi poterant, reliquerunt.

Quin etiam non defuerunt, qui supervacaneam facerent sepulturam; nihilque esse dicerent mali, jacere inhumatum atque abjectum: quorum impiam sapientiam, cum omne humanum genus respuit, tum divinæ voces, quæ id fieri jubent. Verum illi non audent dicere, id non esse faciendum: sed, si fortè non fiat, nihil esse incommodi. Itaque in eâ re non tam præcipientium, quàm consolantium funguntur officio, ut si fortè id sapienti evenerit, ne se ob hoc miserum putet. Nos autem non quid sapienti ferendum sit dicimus: sed quid facere ipse debeat. Itaque non quærimus nunc, utrùmne tota sepeliendi ratio sit utilis, necne: sed hæc, etiamsi sit inanis (ut illi existimant,) tamen facienda est, vel ob hoc solum, quòd apud homines benè & humanè fieri videtur. Animus enim quæritur, & propositum ponderatur. Non ergò patiemur, figuram & figmentum Dei feris ac volucris in prædam jacere: sed reddemus id terræ, undè ortum est; & quamvis in homine ignoto neces-

Qui de pietatis generibus scripserunt, inquit, primum locum in sepulturâ esse voluerunt. Undè cum Pontificibus nefas esset cadaver videre, magis tamen nefas fuit, si visum insepultum relinquerent. De sepulturâ porro exhibendâ benignissimè impendit Cathedralis Ecclesiâ Viennensis in Delphinaru. Si quis enim peregrinus & pauper Viennæ ægrotans, divinis munitus Sacramentis, in mortis articulo requisierit humari in Cathedralis Ecclesiæ cœmeterio, quod est in medio claustrî, mortuus terræ ibi mandatur, pulsantibus campanis, sicut in Canonici exequiis. Illius funeris exequias prosequuntur, non solum Canonici & ejusdem Ecclesiæ clerus, verum etiam Archiepiscopus ipse, si tunc sit in urbe, præcedentibus cruce & candelabris argenteis; iique amplum faciunt funus.

Lin. 1. *Omnia officia.*] MSS. 12. rec. & 7. edit. addunt *sua*. Verum Cellarius & Heumannus rectè judicant non addendum esse *sua*.

Lin. 4. *Propius oberraverunt.*] Ità MSS. 5. Reg. quorum duo sunt antiquissimi, 1. Colb. 2. Clatom. 2. Brun. ut non tam longè à rectâ viâ fuerint. Hoc vult particula *propius*, inquit Walchius. 3. Reg. rec. 3. Colbert. Em. & 8. edit. *oberraverunt*; 1. Reg. Jun. Pal. 2. Lipf. *aberraverunt*; 3. Reg. 2. Colb. 1. Lipf. Cant. & 2. vet. edit. Rom. *aberrarunt*. Quod verbum Heumannus rectius putat quam aliorum *ober-*

raverunt.

Lin. 7. *Supervacaneam facerent sepulturam.*] 1. Reg. 1. Colb. & Brun. *supervacuam*. Em. *supervacaneam dixerunt esse sepulturam*. Inutilem porro sepulturam opinati sunt Diogenes Cynicus, Menippus, Theodorus Cyrenæus: de quibus Ludovicus Vives in commentario ad S. Augustinum de Civitate Dei.

Lin. 8. *Inhumatum.*] Id est, sine sepulturâ.

Lin. 9. *Divina voces.*] Item lib. 4. cap. 26. *Scriptura Sacra.*

Lin. 18. *Non ergò patiemur.*] Sic restitui ex antiquissimis MSS. 2. Bonon. 8. Reg. 5. Colb. aliisque, & ed. Torn. In 2. Reg. rec. & 1. Colb. ac impressis est *enim*, quod mox præcessit. At Heumannus vult etiam deleri *enim*, & legi *ergò* sicut nos legimus.

Lin. 19. *Figmentum Dei.*] Id est, quod Deus finxit.

Ibidem. *Sed reddemus id terra.*] Ità restitutum ex 4. Reg. 4. Colb. Em. Cant. Pen. ac 10. editis; & sequentia postulant, *necessarium munus implebimus*. In 11. MSS. & 6. excusis est *sed reddamus*.

Lin. 20. *Quamvis in homine ignoto necessarium munus implebimus.*] Hæc perfectum omnino reddunt sensum; & sic ferunt MSS. 2. Bon. Cauc. & 2. Reg. antiquissimi, Tax. & Marm. à primâ manu. Alii tum MSS. tum editi variè inserunt, quæ ut Glossæmata ex or2

lariorum munus implebimus, in quorum locum, quia defunt, succedat humanitas, & ubicumque homo desiderabitur, ibi exigi officium nostrum putabimus. In quo autem magis iustitiæ ratio consistit, quàm in eo, ut quod præstamus nostris per affectum, præstemus alienis per humanitatem; quæ est multò certior, iustiorque? Quæ cum sit, jam non homini præstatur, qui nihil sentit; sed Deo soli, cui carissimum sacrificium est opus iustum. Dicet aliquis fortassè: Si hæc omnia fecero, nihil habebō. Quid enim, si magnus hominum numerus egebit, algebit, capietur, morietur, ut hæc facientem vel uno die patrimonio exui sit necesse, perdamne rem familiarem, meo, aut majorum labore quæsitam, ut jam ipsi mihi alienam misericordiam vivendum sit?

Quid tu tam pusillo animo paupertatem times? quam etiam vestri philosophi laudant: nihil hac tutius, nihilque tranquillius esse testantur. Hoc quod times, sollicitudinum portus est. An ignoras, quot periculis, quot casibus cum his malis opibus subiaceas? Quæ tecum benè agent, si sine tuo cruore transierint. Tu verò prædā onustus incedis, & spolia geris, quæ irritent animos etiam tuorum. Quid ergò dubitas benè collocare id, quod tibi forsan eripiet aut unum latrocinium, aut existens repente proscriptio, aut hostilis aliqua direptio? Quid verere fluxum & fragile bonum facere sempiternum, aut thesauros tuos custodi Deo credere, ubi non furem prædonemque timeas, non rubiginem, non tyrannum? Qui apud Deum dives est, pauper esse nunquam potest. Si iustitiam tantum putas, sequere, abjectis oneribus quæ te premunt: libera te ipsum compedibus & catenis, ut expeditus ad Deum curras. Magni & excelsi animi est, despiciere & calcare mortalia. Sed si hanc virtutem non capis,

libri in textum irrepsisse videntur, ideòque rejeci. Post *necessarium*, 19. scripti rec. edit. 2. vet. Rom. Juntæ. Parrhaf. Gymn. If. addunt, *sepulturam nulli negandam*. MSS. sequendo, Heumannus æquè ac nos cum Doctiss. Cellario hæc tria verba eradenda esse putat: at inquit rectè Thomafius ea omisit in suâ editione 5. Oxon. & 7. excusi, *nulli negandum munus*. Manu exarati 4. & edit. Betul. *sepulturam nulli negandam impendimus*; 1. Reg. rec. & Gat. *necessarium & amicorum sepulturam nulli denegandam impendendo, munus & officium implebimus*.

Lin. 2. *Desiderabitur*.] 1. Colb. Em. Cant. & ed. Rom. 1470. *desiderabit*.

Lin. 5. *Qua cum sit*.] Hæc verba qua sit, sunt ex 2. MSS. Bononiensibus & nonnullis editis, defunt in aliis. Id est, cum sit id quod ad humanitatem pertinet: illa verò dictio qua relativa fuit omissa in multis, propter conjunctionem que adjunctam dictioni *iustior*. Ex Thomaf.

Lin. 6. *Sacrificium*.] Misericordiam enim

à nobis Deus exigit potius, quam sacrificium.

Lin. 12. *Quam etiam vestri philosophi laudant*.] Vide Senecæ epist. 17. 20. & alibi.

Lin. 18. *Forfan*.] 3. Reg. rec. & 16. edit. *forfitan*.

Lin. 20. *Thesauros tuos custodi Deo credere*.] Hoc est, apud Deum deponere. Nam Tertullianus in Apolog. cap. 39. ubi de Christianorum disciplinâ verba facit, in hunc modum scribit: *Modicam unusquisque stipem mensuam die, vel cum velit, & si modò possit, apponit. Nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt. Nam inde non epulis, nec poculis, nec ingratis voratrinis dispensatur, sed egenis alendis humanisque, & pueris ac pupillis, re ac parentibus destitutis, arateque domitis senibus, item naufragis, & si qui in metallis, & si qui in insulis, vel in custodiis dumtaxat ex causâ Dei secta, alumnæ confessionis suæ sunt, &c.* Betul.

Lin. 21. *Rubiginem*.] Matth. 6. Luc. 12.

Lin. 22. *Potest*.] MSS. Cauc. & Jun. & 5. edd. *poterit*.

ut divitias tuas in aram Dei conferas, ut fragilibus tibi compares firmiora, liberabo te metu. Omnia ista praecepta non tibi soli dantur, sed omni populo, qui mente conjunctus est, & cohæret sicut homo unus. Si solus magnis operibus non sufficis, pro virili parte operare iustitiam, sic tamen, ut quantum divitiis inter cæteros, tantum opere præcellas. Neque nunc suaderi tibi putes, ut rem familiarem tuam minuas, vel exhaurias: sed quæ in supervacua fueras impensurus, ad meliora convertas. Unde bestias emis, hinc captos redime; unde feras pascis, hinc pauperes ale; unde homines ad gladium comparas, hinc innocentes mortuos sepeli. Quid prodest perditæ nequitiae bestiariorum facere locupletes, & instruere ad flagitia? Transfer ad magnum sacrificium malè peritura; ut pro his veris muneribus habeas à Deo munus æternum. Magna est misericordiæ merces, cui Deus pollicetur, peccata se omnia remissurum. Si audieris, inquit, preces supplicis tui, & ego audiam tuas. Si misertus laborantium fueris, & ego in tuo labore miserebor. Si autem non respexeris, nec adjuveris, & ego animum tuum contra te geram, tuisque te legibus iudicabo.

Lin. 1. *Divitias tuas in aram Dei conferas.*] Sic lego ex antiquissimis codicibus MSS. 2. Bonon. 6; Reg. & 1ax. In 1. Colb. est *iram*, pro *aram*. In aram verò confert divitias (inquit Thomafius,) qui illas dando pauperibus, Deo donat & offert: *in arcam* verò cum 12. editis rec. & excusis legi non potest, quia non eas accipit Deus ut recondat.

Ibidem. *Firmiora.*] Subl. *Meliora.*

Lin. 8. *Captos redime.*] MSS. 7. rec. *captivos.*

Lin. 9. *Unde homines ad gladium comparas.*] A lanista gladiatores emis, ut populi voluptati committas. *Cellar.* Lanista autem erat ille, qui gladiatores in arte gladiatoria exercebat.

Lin. 10. *Bestiarios.*] Bestiarii erant, qui ludis publicis in amphitheatro cum bestiis pugnabant, vel ad id mercede conducti, vel poenâ dampnati. *Walchius.*

Lin. 12. *Pro his veris muneribus.*] In 1. Reg. rec. deest *his*. Mallem legere *pro his vanis muneribus*; vel *his terra*, ut in 1. Clarom.

Lin. 14. *Si audieris.*] Matth. 5. Luc. 6. ubi hæc non ad verbum, sed quoad sensum.

Lin. 16. *Et ego animum tuum contra te geram.*] Adversus te immisericors ero, sicut tu erga alios fuisti. 7. scripti totidemque excusi omittunt *tuum*, quod in cæteris legitur, & necessarium est utique. Ex *Thomafio* & *Cellario*.

CAPUT XIII.

De Pœnitentiâ, de Misericordiâ, ac Peccatorum veniâ.

QUOTIES igitur rogaris, tentari te à Deo crede, an sis dignus audiri. Circumspice conscientiam tuam, & quantum potes, medere vulneribus. Nec tamen quia peccata largitione tolluntur, dari tibi licentiam peccandi putes. Abolentur enim, si Deo largiari, quia peccave-

Lin. 1. *Dignus audiri.*] Ità omnes fermè MSS. quod elegantius est, quam *exaudiri* editorum, & 3. MSS. rec. *Dignus* cum infinitivo, more poetarum.

Lin. 4. *Quia peccaveris.*] Sic habent 3. veter. MSS. ac 9. alii, cum 3. editis, *Receptiores*, *peccaveras*,

ris; nam si fiduciâ largiendi pecces, non abolentur. Deus enim purgari homines à peccatis maximè cupit, ideòque agi pœnitentiam jubet. Agere autem pœnitentiam, nihil aliud est, quàm profiteri & affirmare, se ulterius non peccaturum. Ignoscitur itaque iis, qui ad peccatum imprudenter incautèque labuntur: veniam non habet, qui sciens peccat. Nec tamen si aliquis fuerit purificatus ab omni labe peccati, temperandum sibi ab opere largitionis existimet, quia non habeat peccata, quæ deleat. Imò verò tum magis iustitiam debet operari, cum factus est iustus, ut quod antè in medelam vulnere fecerat, postmodum faciat in laudem gloriamque virtutis. Eò accedit, quòd nemo esse sine delicto potest, quandiù indumento carnis oneratus est. Cujus infirmitas triplici modo subjacet dominio peccati, factis, dictis, cogitationibus.

Per hos gradus ad summum culmen iustitia procedit. Primus est virtu-

Lin. 2. *Agere pœnitentiam jubet.*] Ità scribo cum antiquissimus Bonon. 2. Reg. & 12. aliis, ac 7. editis. In 6. scriptis rec. & 8. vulgatis legitur *agere*. Jerem. 18. Ezech. 18. Luc. 5.

Lin. 3. *Agere pœnitentiam... est affirmare, se ulterius non peccaturum.*] Id prolixè explicat Lactantius cap. 24. *Is enim quem facti sui pœnitet, errorem suum pristinum intelligit... quem errati piget, castigatque seipsum demencia, & confirmat animum suum ad melius vivendum, tum illud ipsum maximè cavet, ne rursus in eosdem laqueos inducatur.* Et alibi lib. 4. cap. 17 *Si cor nudaverimus, id est, si peccata nostra confessi satis Deo fecerimus, veniam consequemur. Nemini autem, qui aut cupiditate victus, aut libidine impulsus, aut vi coactus ad injustitia viam lapsus est, ait de salute suâ desperandum, si eum pœniteat altorum, & ad meliora conversus, Deo satisfaciatur.* Ubi vides pœnitentiam à satisfactione aperte distinctam. Et ante Lactantium, dixerat Terullianus, ubi emendatio nulla, ibi pœnitentia necessariò vana est. Etenim, ut ait Gregorius magnus Pastoralis libro 3. Admonitione 31. *Qui admissa deserunt, nec tamen plangunt, ne jam relaxatas astiment culpas, quas etsi agendo non multiplicant, nullis tamen fletibus mundant. Neque enim scriptor si à scriptione cessaverit, quia alia non addidit, etiam illa qua scripserat delevit: nec qui contumelias irrogat, si solummodo tacuerit, satisfecit, cum profectò necesse sit, ut verba pramissa superbia verbis subjuncta humilitatis impugnet: nec debitor absolutus est, quia alia non multiplicat, nisi & illa qua ligaverat solvat. Neque enim (ait S. Joan. Chrysostomus) vulnerato sufficit ad salutem tantummodò spicula de corpore evel-*

lere, sed etiam remedia adhibere vulneribus.

Lin. 4. *Peccatum,*] Sublac addit *ignoranter*.

Lin. 5. *Veniam non habet, qui sciens peccat.*] Puta, qui post susceptum baptismum, malignâ & nocenti improbitate, seu malâ mentè admittit peccata, veluti calumniæ, meditata cædis, ille veniam à Deo difficulter admodum obtinet. Nam (inquit Basilus M. Serm. ad adolescentes, Quomodò ex Græcis Auctoribus utilitas capienda sit,) *Involuntariè quidem ab officio conveniente delinquenti venia aliqua à Deo contigerit: de industria verò deteriora eligenti nulla excusatio contingere potest, ut non multiplex supplicium subeat.* Valdè enim difficile est, ut per pœnitentiam restituantur, qui post baptismum talia perpetraverunt scelera (quæ nec ignorantia, nec humanæ sunt infirmitatis) tum quia difficile est, ut veram ac sinceram agant pœnitentiam, dignos faciant (juxta Evangelium) pœnitentiæ & satisfactionis fructus, tum quia duram ac difficilem pœnitentiæ actionem à talibus exigit Christianæ severitas disciplinæ. Et quidem Ambrosius lib. 2. de Pœnitentiâ cap. 16. n. 96. ait se *facilius invenisse qui innocentiam servaverint, quàm qui congruè egerint pœnitentiam.* Ad eam tamen peccatores ille hortatur duobus libris, & præcipuè lib. 1. cap. 16. n. 90. *Si quis (inquit) occulta crimina habens, propter Christum tamen studiosè pœnitentiam egerit... volo veniam reus speret: petat eam lacrymis, petat gemitibus, petat populi totius fletibus; ut ignoscatur obsecret, &c.*

Lin. 7. *Quæ deleat.*] Id est, quæ debeat redimere.

Lin. 10. *Nemo esse.*] 3. Reg. cap. 6. 2. Paral. cap. 6. Eccl. 7. Proverb. 20. & 24. 1. Joan. cap. 1.

tis gradus, malis operibus abstinere; secundus, etiam malis verbis; tertius, etiam cogitatione rerum malarum. Qui primum gradum ascendit, satis justus est; qui secundum, jam perfectæ virtutis; siquidem neque factis, neque sermone delinquat: qui tertium, is verò similitudinem Dei affectus videtur. Est enim penè supra humanum modum, ne in cogitationem quidem admittere, quod sit vel factum malum, vel improbum dictum. Itaque etiam iusti homines, qui frænare se possunt ab omni opere injusto, nonnunquam tamen ipsâ fragilitate vincuntur, ut vel in irâ malum dicant, vel in aspectu rerum delectabilium tacitâ cogitatione concupiscant. Quod si mortalis conditio non patitur, esse hominem ab omni maculâ purum, debent ergò largitione perpetuâ peccata carnis aboleri. Unum est enim sapientis, & iusti, & vitalis viri opus, divitias suas in solâ iustitiâ collocare: quâ profectò qui eget, licet ille Cræsum, aut Crassum divitiis superet, hic pauper, hic nudus, hic mendicus putandus est. Danda igitur opera, ut indumento iustitiæ pietatisque velemur, quo nos exuat nemo, quod nobis sempiternum præbeat ornatum. Nam si deorum cultores simulacra insensibilia excolunt, & quidquid pretiosi habent, in ea conferunt, quibus nec uti possunt, nec gratias agere, quòd acceperint: quantò iustius est, & verius, videntia Dei simulacra excolere, ut promerere viventem? Quæ sicut usui habent quidquid acceperint, & gratias agunt: ita Deus, in cuius conspectu bonum feceris, & probabit, & mercedem pietatis exsolvet.

Lin. 1. *Abstinere.*] 3. Joan. vers. 10. Pf. 33. 1. Petr. 3. vers. 11.

Lin. 2. *Cogitatione.*] Isai. 1. Jerem. 4. 1. Cor. 13.

Ibidem. *Qui primum gradum ascendit, satis justus est.*] Non ille satis justus est, si ab operibus malis abstinens, malè tamen aut loquatur, aut cogitet; id quod vel ipse Lactantius & confitetur, & docet infra cap. 23. & lib. 7. cap. 27. ubi ait Deum iudicaturum esse etiam pravas cogitationes. *Isaus.*

Lin. 5. *Ne in cogitationem quidem admittere, &c.*] MSS. 13. rec. & 2. edit. *ne in cogitatione;* edit. 4. *nec cogitatione.*

Lin. 12. *Vitalis viri.*] Hoc est, hominis vitâ digni, frugi & ad rem attentij: sic Horatius lib. 2. Satyrâ 7.

— Amicus

Mancipium Domino & frugi, quod sit satis,
hoc est,

U; vitale putes.

Ac Seneca libro 5. Epistolâ 39. *Magni animi magna contemnere, ac mediocra malle, quam nimia. Illa enim utilia, vitaliaque sunt.* Vide Turnebum in Adversariis lib. 28. cap. 27.

Lin. 17. *Insensibilia.*] Sensu carentia. *Francius.*

Lin. 18. *Nec gratias agere, quòd acceperint.*] Restitui quidd ex vet. edit. Rom. omnibusque MSS: præter 1. Reg. rec. & 16. editos quibus est, *qui acceperint;* 1. al. Reg. *qui acceperunt.*

Lin. 19. *Videntia Dei simulacra.*] Homines scilicet.

Lin. 20. *Promerere viventem.*] Ità MSS. antiquissimi Bon. 4. Reg. Cauc. Jun. & 3. excusi. At MSS. recentiores & omnes penè edit. ferunt, *ut promerere invenire viventem.* Scripti 2. Reg. 2. Colb. Tornef. 2. Clarom. *ut promerere videre viventem.*

Lin. 22. *Et probabit.*] Addita vocula &, ex omnibus MSS. & plurimis impressis.



CAPUT XIV.

De Affectibus, ac de iis Stoicorum sententia; & de Virtute, Vitiis & Misericordia.

SI ergò in homine præclarum & excellens est bonum misericordia, idque divinis testimoniis, & bonorum malorumque consensu optimum judicatur: apparet, philosophos longè abfuisse ab humano bono, qui neque præceperunt ejusmodi quidquam, neque fecerunt; sed virtutem, quæ in homine propemodùm singularis est, pro vitio semper habuerunt. Libet hîc interponere unum de philosophiâ locum, ut illorum plenius coarguamus errores, qui misericordiam, cupiditatem, metum, morbos animi appellant. Conantur illi quidem virtutes à vitiis distinguere, quod est sanè facillimum. Quis enim non possit liberalem à prodigo separare (ut illi faciunt) aut parcum à sordido, aut quietum ab inertî, aut cautum à timido? quòd hæc, quæ sunt bona, fines suos habeant; quos si excesserint, in vitia labuntur: ita ut constantia, nisi pro veritate suscepta sit, sit impudentia; item fortitudo, si nullâ necessitate cogente, aut non pro causâ honestâ certum periculum subierit, in temeritatem convertitur. Libertas quoque, si alios in-

Lin. 5. *Sed virtutem.*] Omnes ferè editi articulum *hanc* interponunt, quem cum MSS. respuunt editi Rom. 1470. ac Cellar. & expunxi ut inutilem. Contra Stoicorum de affectibus sententiam disputavit S. Augustin. de Civit. Dei lib. 14. cap. 8. & 9.

Lin. 9. *Liberalem à prodigo.*] Liberalitatis (inquam) rationem Philosophus in 4. Moralium suis extremis hoc modo circumscribit: Prodigalitas, liberalitas, sordes, avaritia. Parcimonia igitur, quæ Ciceroni, ubi Stoicam tuetur personam, ingens vectigal esse dicitur, parcos, tenaces, aridos, pro vitiosis habet, eò quòd dando deficiunt. Sed Lacrantius videtur parci nomine frugalem intelligere. *Betuleius.*

Lin. 10. *Parcum.*] MSS. 3. rec. *purum*; 1. Colbert. à *splendido.*

Lin. 11. *Quietum ab inertî.*] Quietus est, deficiens, iners, exuperans, succensens. Puto enim prorsus id esse, quod Arist. lib. 5. Moral. c. 4. tradidit. Videtur, inquam, pro mansueto quietum dixisse, pro stolido inertem. *Betul.*

Ibidem. Aut cautum à timido.] Arist. timiditatem defectum fortitudinis facit, sicut audaciam exuperantiam. Cicero in 4. Tuscul.

Stoicorum ἐὺλαβέων interpretatur cautionem, eam à metu hoc nomine separans, quòd hic contra rationem, illa cum ratione pericula vitat. *Betuleius.*

Lin. 13. *Fit impudentia.*] Ità antiquiores MSS. & quamplures editi. Et sic ut, quod mox præcessit, ponitur pro *quemadmodum*, ut apud Ciceronem, quod Cellarius non animadvertit, nec Francius, qui legere volebant *fit impudentia*, ut est in MSS. 1. Reg. Brun. & Marm. à primâ manu.

Lin. 15. *Convertitur.*] Sic reposui ex multis excusis & omnibus MSS. præter 1. Colb. cui est *convertatur*; edit. 4. *convertetur*. Vide seq. *contumacia est*; *fit sava crudelitas.*

Ibidem. Libertas quoque, &c.] Παρρησία, quam Erasmus in Novo Testamento sæpè fiduciam transfert, cujus exempla clarissima sunt in ipso Domino Christo, in Petro, in Paulo, qui Pharisæis & Sacerdotibus sibi infestis fortiter restiterunt. Ergò fortitudinis species est, eadem fortassis, quam Cicero fidentiam, Græci παρρησίας appellant. Plutarchus, in eo libro cui titulum fecit: *De discrimine adulatoris & amici*, docet τὴν παρρησίαν amici esse propriam, & quomodò ea, ne acerbior offendant, sit condienda. *Betuleius.*

seclatur, potius quàm insectantibus resistat, contumacia est. Severitas etiam, nisi se intra congruentes nocentium poenas coërceat, fit sæva crudelitas.

Itaque dicunt, eos, qui mali videantur, non suâ sponte peccare, nec mala potius eligere: sed bonorum specie lapsos, incidere in mala, dum bonorum ac malorum discrimen ignorant. Hæc quidem falsa non sunt: sed ad corpus cuncta referuntur. Nam parcum esse, aut constantem, aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut severum, virtutes sunt quidem, sed hujus temporariæ vitæ. Nos autem, qui hanc vitam contemnimus, alias nobis virtutes propositas habemus, de quibus philosophi ne suspicari quidem ullâ ratione potuerunt. Itaque & virtutes quædam pro vitiis, & vitia quædam pro virtutibus habuerunt. Nam Stoici affectus omnes, quorum impulsu animus commovetur, ex homine tollunt; cupiditatem, lætitiâ, metum, mœstitiâ, quorum duo priora ex bonis sunt aut futuris, aut præsentibus, posteriora ex malis. Eodem modo hæc quatuor, morbos (ut dixi) vocant, non tam naturâ insitos, quàm pravâ opinione susceptos. Et idcirco eos censent extirpari posse radicibus, si bonorum malorumque opinio falsa tollatur. Si enim nihil censeat sapiens bonum, nihil malum; nec cupiditate ardescet, nec lætitiâ gelliet, nec metu terrebatur, nec ægritudine contrahetur. Mox videbimus, an efficiant, quod velint, aut quid efficiant: interim propositum arrogans, ac penè furiosum, qui se putent mederi, & eniti posse contra vim rationemque naturæ.

Lin. 3. *Sæva crudelitas.*] Juxta illud dictum, summum jus summa injuria.

CAPUT XV.

De affectibus, ac de iis Peripateticorum sententia.

HÆc enim naturalia esse, non voluntaria, omnium viventium ratio demonstrat, quæ iisdem omnibus quatur affectibus. Peripatetici ergo rectius, qui hæc omnia detrahi posse negant, quia nobiscum simul nata sint; & conantur ostendere, quàm providenter, & quàm necessariò Deus, sive natura (sic enim dicunt) his nos armavit affectibus: quos tamen, quia vitiosi plerumque fiunt, si nimii sint, posse ab homine, adhibito modo, salubriter temperari, ut tantum homini, quantum naturæ fatis est, relinquatur. Non insipiens disputatio, si (ut dixi) non ad hanc vitam omnia referrentur. Stoici ergo furiosi, qui ea non temperant, sed abscindunt, rebusque à naturâ insitis castrare hominem quodammodo volunt. Quod tale est, quale si velint, aut metum detra-

Lin. 6. *Fiunt.*] Ità restitui ex omnibus MSS. & multis editis. In 8. vulgatis legitur *sunt.*

Lin. 10. *Rebusque à naturâ insitis.*] MSS. 11. rec. carent præpositione.

Lin. 11. *Metum cervis.*] Poetæ cervos timidos fingunt. Sic Ovid. lib. 5. Tristium:

*Usque tamen timida natum vestigia cer-
va.*

here cervis, aut venenum anguibus, aut iram feris, aut placiditatem pecudibus. Nam quæ singula mutis animalibus data sunt, ea verò univèrsa homini simul. Quòd si, ut medici affirmant, lætitiæ affectus in splene est, iræ in felle, libidinis in jecore, timoris in corde; facilius est interficere animal ipsum, quàm ex corpore aliquid evellere: quòd est animantis naturam velle mutare. Sed homines prudentes non intelligunt, cùm vitia ex homine tollunt, etiam se virtutem tollere, cui soli locum faciunt. Nam si virtus est, in medio iræ impetu seipsum cohibere ac reprimere, quòd negare non possunt; caret ergò virtute, quisquis irā caret. Si virtus est, libidinem corporis continere; virtute careat necesse est, qui libidinem, quam temperet, non habet. Si virtus est, cupiditatem ab alieni appetitione frænare; nullam certè virtutem potest habere, qui caret eo, ad quòd cohibendum virtutis usus adhibetur. Ubi ergò vitia non sunt, nec virtuti quidem locus est: sicut nec victoriæ quidem, ubi adversarius nullus est. Ita sit, ut bonum sine malo esse in hac vitâ non possit. Affectus igitur, quasi ubertas est naturalis animorum. Nam sicut in sentes ager, qui est naturâ fœcundus, exuberat: sic animus incultus, vitiis suâ sponte invalescentibus, velut spinis obducitur. Sed cùm verus cultor accesserit, statim, cedentibus vitiis, fruges virtutis oriuntur.

DEUS itaque, cùm hominem primum fingeret, mirabili providentiâ ingeneravit ei prius istas animi commotiones, ut posset capere virtutem, sicut terra culturam; posuitque materiam vitiorum in affectibus, virtutis, in vitiis. Quæ profectò aut nulla erit, aut in usu esse non poterit, si desint ea, per quæ vis ejus aut apparet, aut constat. Videamus nunc,

Lin. 3. *Medici affirmant.*] Ità restitui ex MSS. In 3. rec. & in editis est *dicunt*; in 1. Reg. *asserunt*.

Ibidem. *In splene.*] Sunt qui putent, adimi risum simul homini, intemperantiamque joci constare lievis magnitudine. Plin. lib. 11. cap. 37. Causa est, quòd melancholicum ad se trahit humorem, quo sanguis purus ad cerebrum &c ceteras partes permeet. *Betuleius.*

Lin. 4. *Ira in felle.*] Plin. ibidem: *Sed in felle* (inquit) *nigro insania causa homini, morsque toto reddito.* Hinc & in mores crimen, Bilis nomine. Adèd magnum est in hac parte virus, cùm se fundit in animum. Hinc fel iræ symbolum est. *Betuleius.*

Ibidem. *Libidinis in jecore.*] Tityrus apud Pœtas propterea jecore pœnam luere fingitur, quòd eo libidine accensus, Latonam ad stuprum sollicitare ausus fuit, autore Heracleide Pontico. Alexander Aphrodisæus in Problem. ait, sues ob id voluptati tam deditos esse, quòd jecore sunt grandiore. Affectuum sedes Ovidius in Tristibus disticho complexus est:

Cor sapit, & pulmo loquitur, fel commovet iras,

Splen ridere facit, cogit amare jecur.

Betuleius. Vide Lactantii librum de Opificio Dei cap. 14.

Ibidem. *Timoris in corde.*] Plin. loco jam sæpius citato: Bruta, inquit, existimantur animalium, quibus durum riget: audacia, quibus parvum est: pavida, quibus prægrande. Unde Ulyss. Odyss. v. (teste eodem Heracleide) procis iratus, cor pulsar, ceu domicilium quoddam & *μικρον οικος*. Sed si rem rectius considerabimus, cor principale est organon omnium affectuum. De his lege cap. 14. de Opificio Dei. *Betul.*

Lin. 8. *Nam si virtus est, &c.*] Hæc sequentia cautè sunt intelligenda; non absolute enim verà esse hæc, patet in Sanctis glorificatis; sed in hac vitâ.

Lin. 17. *In sentes ager.*] 1. Brun. *in segetes.*

Lin. 19. *Cedentibus vitiis.*] MS. Cant. & edit. Rom. 1470. *cedentibus vitiis*; 1. Colb. *cedentibus spinis.*

Lin. 25. *Aut apparet, aut constat.*] MSS.

iisdem illi, qui vitia penitus excidunt, quid effecerint. Quatuor illos affectus, quos ex opinione bonorum malorumque nasci putant; quibus evulsis, sanandum esse animum sapientis existimant: quoniam intelligunt & naturâ infitos esse, & sine his nihil moveri, nihil agi posse; alia quædam in eorum locum vicemque supponunt: ut pro cupiditate, substituant voluntatem: quasi verò non multò sit præstabilius, bonum cupere, quàm velle. Item pro lætitiâ gaudium, pro metu cautionem. At in illo quarto immutandi nominis eos ratio defecit. Itaque ægritudinem penitus, id est, mœstitiam doloremque animi sustulerunt: quod fieri nequaquàm potest. Quis enim possit non dolere, si patriam aut pestilentia exhauferit, aut hostis everterit, aut tyrannus oppresserit? Potest aliquis non dolere, si sublatam viderit libertatem; si proximos, si amicos, si bonos viros aut exterminatos, aut crudelissimè trucidatos? nisi cujus mens ita obstupuerit, ut sit ei sensus omnis ereptus. Quare aut omnia tollere debuerunt, aut implenda fuerat curta hæc & debilis disputatio; id est, etiam pro ægritudine aliquid reponendum, quoniam, superioribus ita ordinatis, hoc consequens erat.

Ut enim præsentibus lætamur bonis: sic malis angimur, ac dolemus. Si ergò lætitiæ, quoniam vitiosam putabant, nomen aliud indiderunt: sic ægritudini, quoniam & ipsam vitiosam putabant, aliud vocabulum tribui congruebat. Undè apparet, non illis rem defuisse, sed verbum; cujus indigentiam eum totum affectum, qui est vel maximus, contrà quàm natura pateretur, auferre voluerunt. Nam illas nominum commutationes poteram coarguere pluribus, & ostendere, aut sermonis ornandi, augendæque copię gratiâ, multa nomina iisdem rebus imposita, aut certè non multum inter se illa distare. Nam & cupiditas à voluntate incipit; & cautio à metu oritur; & lætitia nihil aliud est, quàm professum gaudium.

Jun. & 5. edit. aut appareat, aut constet; 1. Colbert. 1. Clarom. aut appareat, aut constet, mendosè.

Lin. 2. *Ex opinione bonorum.*] Δοξῶντα Græci, Cicero opinata vocat. Verùm sapiens non opinionibus ducitur. Quare cupit ea quæ oportet: lætatur in rebus honestis, timet verè mala: dolet etiam, & ægro animo fert, quidquid dolendum acciderit. Quare multo rectius Ludovicus Vives, qui in lib. 3. de Philosophiâ præclare de his rebus differit. Betuleius.

Lin. 5. *Ut pro cupiditate.*] Ità 1. Bon. antiq. & plures editi.

Lin. 7. *Quàm velle.*] Expunxi malum: quæ vox abest à MS. Betuleii codice; neque enim sano sensu retineri potest. Lactantio quippe cum Stoicis res est, quibus Solenne erat in verbis ludere; & proinde. asserit cupiendi verbum adeò in se nihil vitii continere, ut longè præstet cupere quàm velle, si modò circa

bonum versetur hic affectus. Spark.

Lin. 8. *Immutandi nominis eos ratio defecit.*] Ità emendavi ex vetustiss. MSS. 2. Bon. Reg. Put. Cauc. Tax. Pen. & edd. Betul. In 6. aliis defecit. In aliis 9. legitur, nominis eis ratio defecit; in 5. rec. & in excusis, nominis ejus ratio defecit. Sed & infra in præterito, non illis rem defuisse, sed verbum.

Lin. 11. *Hostis everterit.*] MSS. 4. & 5. edd. invaserit.

Lin. 13. *Bonos viros.*] 1. Bonon. antiq. vicinos.

Lin. 25. *Imposita, aut certè non multum.*] Cauc. Jun. & 8. edit. interponunt, aut nihil, malè; quia totam hanc orationem perturbat; ut ait Thomasius.

Lin. 27. *Professum gaudium.*] MSS. 3. rec. & editi, profusum gaudium. At scripti propè omnes melius professum, id est, apertum & externis signis demonstratum. Ed. If. persusum.

Sed putemus, ut ipsi volunt, esse diversa. Nempè igitur cupiditatem esse dicent, perseverantem ac perpetuam voluntatem; lætitiā verò, insolenter se efferens gaudium; metum autem, nimiam & excedentem modum cautionem. Ita sit, ut ea, quæ tollenda esse censent, non tollant, sed temperent; siquidem nomina tantummodò immutant, res ipsæ manent. Eò igitur imprudentes revolvuntur, quò Peripatetici ratione perveniunt; ut vitia, quoniam tolli non possunt, mediè temperanda sint. Ergò errant, quia non efficiunt, quod volunt, & longo asperoque circuitu in eandem viam redeunt.

Lin. 7. *Mediè temperanda sint.*] Ità restitui ex omnibus MSS. (præter 7.) & ex ed. Rom. 1470. & Gymnic. Quæ lectio & infra sequentibus confirmatur, *mediocriter temperant. Mediè est modicè, mediocriter*, ut habet 1. Reg. rec. In 7. scriptis rec. & excusis legitur *mediò temperanda sint*: cum vox *mediè* parùm usitata videretur, fecerunt *mediò*.

Est tamen *mediè* apud Apuleium de Doctrinâ Plat. lib. 2. pag. 22. *mediè morati*; & apud Eutropium lib. 7. cap. 8. in Claudio, *mediè imperavit*. In Gryphianâ & Betuleianâ, legitur *temperanda*, sicut & in Tornesianâ: sed hæc ultima monet in suo MS. esse *mediè temperanda*. At si *mediè* supprimas, recta æquè & concinna erit oratio.

CAPUT XVI.

De Affectibus, ac de iis Peripateticorum eversa sententia: quis sit verus affectuum, quique eorum malus usus.

AT ego ne Peripateticos quidem accessisse ad veritatem puto, qui vitia esse concedunt, sed ea mediocriter temperant. Carendum est enim vitiis etiam mediocribus: quin potiùs efficiendum fuit primùm, ne vitia essent. Nec enim quidquam vitiosum nasci potest: sed vitia fieri, si malè utamur affectibus; si benè, virtutes. Deindè monstrandum est, non ipsos affectus, sed eorum causas esse moderandas. Non est, inquiunt, lætitiâ nimîā gestiendum; sed modicè, ac moderatè. Hoc verò tale est, quale si dicerent, non esse currendum concitatè, sed gradiendum quietè. At potest & qui graditur, errare; & qui currit, rectam viam tenere. Quid si ostendo esse aliquid, ubi non tantum modicum, sed vel punctum gaudere, vitiosum sit; & aliud contrà, in quo vel exultare lætitiâ minimè criminofum? Quid tandem nobis ista mediocritas

Lin. 4. *Nec enim quidquam vitiosum nasci potest.*] Cautè hæc legenda sunt. Nam David confitetur, se in iniquitatibus conceptum. Interim tamen verum est, affectus ex sui naturâ peccata non esse, nisi malis affectibus adfit consensus. Adeas Sanctum Augustinum. *Betul.*

Lin. 8. *Gradiendum quietè.*] Rectè. MS. 1. rec. & 7. edd. *moderatè*.

Lin. 10. *Quid si ostendo.*] Ità scribo in præ-

senti cum editis 3. vet. Rom. & Betul. Gymnic. omnibusque MSS. præter 2. Reg. rec. & 1. Clarom. in quibus legitur *ostendero*, ut in 15. editis.

Lin. 11. *Punctum gaudere.*] Id est, per punctum, seu momentum temporis. Sic suprâ dixit lib. 8. cap. 17. Ergò nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis sine voluptate patiamur. Item lib. 7. cap. 12.

proderit? Quæro, utrūne sapienti lætandum putent, si quid inimico suo mali videat accidere; aut utrūne lætitiā frænare debeat, si videt hostibus, aut oppresso tyranno, libertas & salus civibus parta sit?

Nemo dubitat, quin & in illo exiguum lætari, & in hoc parum lætari sit maximum crimen. Eadem de cæteris affectibus dicere licet. Sed, ut dixi, non in his moderandis sapientiæ ratio versatur, sed in causis eorum: quoniam extrinsecus commoventur; nec ipsis potissimum frænos imponi oportuit, quoniam & exigui possunt esse in maximo crimine, & maximi possunt esse sine crimine. Sed assignandi fuerunt certis temporibus, & rebus, & locis; ne vitia sint, quibus uti rectè licet. Sicut enim rectè ambulare bonum est, errare autem malum: sic moveri affectibus in rectum, bonum est; in pravum, malum. Nam libido si extra legitimum torum non evagetur, licet sit vehemens, tamen culpâ caret. Sin verò appetit alienum, licet sit mediocris, vitium tamen maximum est. Non est itaque morbus irasci, nec cupere, nec libidine commoveri: sed iracundum esse, morbus est, cupidum, libidinosum. Qui enim iracundus est, etiam cui non debet, aut cum non oportet, irascitur. Qui cupidus, etiam quod non opus est, concupiscit. Qui libidinosus, etiam quod legibus vetatur, affectat. Omnis igitur ratio in eo versari debuit, ut quoniam earum rerum impetus inhiberi non potest, nec debet, quia necessario est institus ad tuenda officia vitæ, dirigeretur potius in viam rectam, ubi etiam cursus offensione ac periculo careat.

Lin. 2. *Frænare debeat.*] Sic emendavi ex MSS. 5. Reg. inter quos sunt duo veterrimi, multisque aliis; faventibus 9. aliis rec. in quibus est *refrænare debeat*. In 2. Reg. rec. editis *refrænare debeant*; & in 7. vulgatis *refrænare debeant*; mendose. Vide supra *sapientii . . . videat*.

Lin. 4. *Quin & in illo exiguum lætari, &c.*] Loquitur juxta opinionem Gentilium Philosophorum, contra quos erat disputatio, ut eos suis ipsis positionibus arguat, quod hisce in libris professus est se esse facturum lib. 5. cap. 4. non autem juxta dogmata Christianæ sapientiæ, quâ docemur, vel ipsis hostibus bona omnia cupienda: de quo & ipse præclare disserit infra cap. 18. *Isaïus*.

Lin. 7. *Frænos imponi.*] Ità plerique editi cum omnibus MSS. præter Jun. in quo, ut in 4. vulgatis, est *fræna imponi*. Utraque lectio recepta. Vide infra *frænos imponere* cap. 23. paulo ante finem; & cap. 18. post med. *fræna permittere*. Sequor MSS. codices.

Lin. 8. *Possunt.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. & multis editis; in nonnullis *possint*. Sed *possunt*, rectè. Vide seq. & *maximi possunt*.

Lin. 13. *Sin verò appetit alienum.*] Scilicet *torum* de quo supra. 1. Reg. 1. Colb. 1. Lips. & ed. Torn. ac Soubiron, *aliena*.

Lin. 14. *Sed iracundum esse.*] Habitus ergo vitiosus est; subitus animi motus, præsertim ex iustâ causâ, vitio caret, juxta illud: *Irascimini, & nolite peccare, &c.* Animadvertis ergo circumstantias ad causâ defensionem plurimum facere. Racha fratris imprecari, peccatum est: sed videmus Apostolos præceptoris sui exemplo sine crimine non semel in iras exarsisse in vitia. *Betul.*

Lin. 17. *Aut cum non oportet.*] In 7. scriptis & 12. vulgatis est, *aut cui*.

Lin. 20. *Earum rerum impetus.*] Addidi *rerum*, ex MSS. quod in Thys. & Gall. deest.

Lin. 22. *Careat.*] MSS. 3; rec. & 5. edit. caret.



CAPUT XVII.

De Affectibus, ac eorum usu; de patientiâ & summo bono Christianorum.

SED euectus sum coarguendi studio longiùs; cùm sit mihi propositum, ea, quæ vitia philosophi putaverunt, ostendere non tantùm vitia non esse, verùm etiam magnas esse virtutes. Ex aliis docendi gratiâ sumam, quæ pertinere ad rem maximè puto. Metum, seu timorem in maximo vitio ponunt, summanque imbecillitatem esse animi putant; cui sit contraria fortitudo, quæ si sit in homine, locum timori esse nullum. Creditne ergò aliquis, fieri posse, ut idem metus summa sit fortitudo? Minimè. Neque enim videtur capere natura, ut aliquid in contrarium recidat. Atqui ego non argutâ aliquâ conclusione, ut apud Platonem Socrates facit, qui eos, quos contra disputat, cogit ea, quæ negaverant, confiteri; sed simpliciter ostendam, summum metum summam esse virtutem. Nemo dubitat, quin timidi & imbecilli sit animi, aut dolorem metuere, aut egestatem, aut exilium, aut carcerem, aut mortem: quæ omnia quisquis non exhorruerit, fortissimus iudicatur. Qui autem Deum metuit, illa universa non metuit. Ad quod probandum argumentis opus non est; spectatæ sunt enim semper, spectanturque adhuc per orbem pœnæ cultorum Dei, in quibus excrucians nova & inusitata tormenta excogitata sunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari; cùm immanium bestiarum, ultra ipsam mortem, carnificina sævierit. Has tamen execrabiles corporum lacerationes felix atque invicta patientia sine ullo gemitu pertulit. Hæc virtus omnibus populis, atque provinciis, & ipsis tortoribus miraculum maximum præbuit; cùm patientiâ crudelitas vinceretur. Atqui hanc virtutem nihil aliud, quàm metus Dei fecit. Itaque (ut dicebam) non evellendus, ut Stoici, neque temperandus timor, ut Peripatetici volunt: sed in veram viam dirigendus est; auferendique sunt metus: sed ita, ut hic solus relinqua-

Lin. 14. *Qui autem Deum metuit, &c.*] Non ut iudicem Severum, qui timor servilis à Theologis nominatur. Sed timor, de quo hic Lactantius, nihil aliud est, quàm amor, quo filii boni parentes prosequi solent: quia hic amor timore aliquo permixtus est, tunc reverentia Latinis, sive etiam veneratio dicitur.

Lin. 16. *Spectata sunt enim semper, spectanturque adhuc.*] Ità omnes propè MSS: In 2. Bonon. & Tax. est, *semperque spectantur*; in Cauc. & 1. Colb. & 9. editis deest *semper*.

Lin. 17. *Inusitata.*] MS. Brun. *inaudita*.

Lin. 19. *Immanium bestiarum.*] Hic intelligit crudelissimos homines tyrannos, alio-

que quorum, ministerio Imperatores in vexandis Christianis utebantur; multoties enim in Cineres Martyrum sævitum est, ut novo hoc crudelitatis commento omnem Christiano resurgendi spem præciderent. Vide caput 2. libri de Mort. Persecut. ubi legere est, *ossa (Martyrum) in pulverem comminuta in flumen aut mare projecta fuisse*.

Lin. 24. *Metus Dei.*] Id est, reverentia, vel metus hominis ne Deo displiceat.

Lin. 26. *Ut hic solus relinquitur.*] Sic restitui ex antiq. 2. Bonon. 7 Reg. 4. Colb. aliisque & 3. excusis. 7. scripti rec. & 12. vulgati habent *ut is*; ed. Rom. 1470. *ut his*.

tur, qui quoniam legitimus ac verus est, solus efficit, ut possint cætera omnia non timeri. Cupiditas quoque inter vitia numeratur: sed si hæc, quæ terrena sunt, concupiscat, vitium est; virtus autem, si cœlestia. Qui enim iustitiam, qui Deum, qui vitam perpetuam, qui lucem sempiternam, eaque omnia, quæ Deus homini pollicetur, consequi cupit, opes istas, & honores, & potentatus, & regna ipsa contemnet.

Dicet fortassè Stoïcus, voluntate opus esse ad hæc consequenda; non cupiditate: imò verò parum est velle. Multi enim volunt: sed cum dolor visceribus accesserit, voluntas cedit, cupiditas perseverat; quæ si efficit, ut contemptui sint omnia, quæ à cæteris appetuntur, summa virtus est, siquidem continentiae mater est. Ideòque illud potius efficere debemus, ut affectus, quibus pravè uti vitium est, dirigamus in rectum. Nam istæ concitationes animorum juncto currui similes sunt; in quo rectè moderando summum rectoris officium est, ut viam noverit: quam si tenebit, quàmlibet concitate ierit, non offendet. Si autem aberraverit, licet placidè ac leniter eat, aut per confragosam vexabitur, aut per præcipitia labetur, aut certè, quò non est opus, deferetur. Sic currus ille vitæ, qui affectibus, velut equis perniciousibus ducitur, si viam rectam teneat, fungetur officio. Metus igitur, & cupiditas, si projiciantur in terram, vitia sient; virtutes autem, si ad divina referantur. Parcimoniam contra virtutis loco habent: quæ si studium est habendi, non potest esse virtus; quia in augendis, vel tuendis terrestribus bonis tota versatur. Nos autem summum bonum non referimus ad corpus: sed omne officium solius animæ conservatione metimur. Quòd si (ut suprà docui) patrimonio minimè parcendum est, ut humanitatem, iustitiamque teneamus; non est virtus frugis esse: quod nomen virtutis specie fallit, ac decipit. Est enim frugalitas, abstinencia quidem voluptatum: sed eò vitium, quia ex habendi amore descendit; cum sit & voluptatibus abstinendum, & pecuniæ minimè temperandum. Nam parcè, id est, mediocriter uti pecuniâ, quasi quædam pusillitas animi est,

aut

Lin. 2. *Cupiditas.*] Est, desiderium; sic apud Celsum reverit *Cupiditas cibi*; & apud Quintilian. *Lucis cupiditas*. *Cupiditas* non est vitium, nisi cum malo adhæret. Sic suprà pag. 474. lin. 14. & 476. lin. 6. *cupiditas* in bonam partem sumitur, & infrà lin. 21. & p. 488. lin. 7.

Lin. 6. *Potentatus.*] Rarius verbum; nec tamen ideò minis Latinum. Cæsar Bell. Gallic. lib. 1. cap. 31. *Hi cum tantoperè de potentatu inter se multos annos contenderent*. Et Livius lib. 6. c. 38. *Amulo potentatus inimicus*.

Lin. 16. *Quàmlibet concitate ierit.*] 1. Reg. vet. 1. Colb. & 7. edd. *licet quàm concitate ierit*.

Lin. 17. *Per confragosam.*] Suprà cap. 7. & 3. *viam confragosam*. Id est, asperam.

Lin. 19. *Sic currus ille vitæ.*] Ità meliores

MSS. Vide suprà *currui*; & hîc, *equis perniciousibus ducitur*. Alii, *cursus*.

Lin. 25. *Anima conservatione.*] MSS. 24. Colb. & edit. Rom. 1740. *conversatione*.

Lin. 26. *Suprà.*] Hoc libro cap. 12. in fine.

Lin. 28. *Est enim frugalitas, &c.*] Sunt qui *σωφροσύνην* Græcè dictam putant: quam tamen Cicero tum temperantiam, tum moderationem solet appellare, nonnunquam etiam modestiam. Certè frugalitatis apud Lactantium definitio congruit cum eâ, quâ Græci τὴν σωφροσύνην definiunt. *Betul.*

Lin. 29. *Ed.*] 1. Bon. ant. *ideò*; 1. Reg. *est*.

Lin. 30. *Parcè.*] 1. Bon. antiq. *parcere*.

Lin. 31. *Pusillitas.*] Est parvitas. Eadem vox occurrit lib. de Opificio Dei cap. 1,

aut præimentis, ne sibi desit; aut desperantis, posse se illam reparare; aut contemptum terrestrium non capientis. Sed illi rursus eum, qui rei familiari suæ non parcat, prodigum vocant. Nam ita liberalem distinguunt à prodigo, quod is liberalis sit, qui & benè meritis, & cum oportet, & quantum satis est, largiatur; prodigus verò, qui & non meritis, & cum opus non est, & sine respectu rei familiaris effundat.

Quid ergò? Prodigumne dicemus eum, qui misericordiæ causâ tribuat egentibus victum? Atqui multum refert, utrumne scortis propter libidinem largiari, an miseris propter humanitatem: utrum pecuniam tuam perductores, aleatores, lenonesque diripiant; an illam pietati ac Deo præstes: utrumne illam ventri ac gulæ ingeras, an in thesauro iustitiæ reponas. Ut ergò vitium est, effundere in malam partem: sic in bonam, virtus. Si virtus est, non parcere opibus, quæ possunt reparari, ut hominis vitam sustentantes, quæ reparari non potest; vitium igitur parcimonia est. Quare nihil aliud dixerim, quàm insanos, qui hominem, mite ac sociale animal, orbant suo nomine; qui evulsis affectibus, quibus omnis constat humanitas, ad immobilem stuporem mentis perducere volunt; dum student animum perturbationibus liberare, & (ut ipsi dicunt) quietum tranquillumque reddere. Quod fieri non tantum non potest, quia vis & ratio ejus in motu est; sed ne oportet quidem. Quia sicut aqua semper jacens & quieta insalubris & magis turbida est: sic animus immotus ac torpens inutilis est etiam sibi; nec vitam ipsam tueri poterit, quia nec faciet quidquam, nec cogitabit; cum cogitatio ipsa nihil aliud sit, quàm mentis agitatio. Denique qui hanc immobilitatem animi asserunt, privare animum vitâ volunt; quia vita actiuosa est, mors quieta. Quædam etiam rectè pro virtutibus habent: sed earum modum non tenent.

Lin. 1. *Præimentis.*] Sic restitui ex 4. editis & MSS. 8. Reg. 3. Colbert. aliisque plurimis. Quod verbum est Plauto usitatum in Prologo Amphitr. v. 29. Scripti 7. rec. cum pluribus editis habent *pertimentis*.

Lin. 2. *Rursus.*] MSS. 2. Reg. rec. Brun. & ed. Betul. *prorsus*.

Lin. 4. *Qui & benè meritis.*] Sic lego cum MSS. 10. Reg. 2. Bonon. 5. Colbert. aliisque pluribus, & cum 7. editis. Scripti Cauc. Pen. Jun. Lips. Pal. 1. Colb. & 8. vulgati interponunt *cibum*: quæ vox addita videtur.

Lin. 10. *Perductores.*] Ità restitui ex MSS. 10. Reg. 3. Colbert. 2. Clarom. Brun. & 11. editis. In 2. Colb. & in quibusdam excusis est *productores*. Vox *perductores* extat apud Ciceronem 3. in Verrem de Præt. urb. cap. 12. *Lenonum, aleatorum, perductorum nulla mentio fiat.* Ubi Asconius Pedianus: *Lenones sunt scortorum; perductores etiam invitarum personarum, & in quibus supra exercita legibus*

vindicantur. Tertullianus Apolog. cap. 43. *Lenones, perductores, aquarioli.* Ex Walchio.

Lin. 14. *Vitium igitur.*] 1. Bonon. antiq. *Vitium utique.*

Lin. 16. *Qui evulsis.*] Vel *qui eum evulsis*, ex Heumanno.

Lin. 18. *Animum perturbationibus liberare.*] Ità MSS. omnes. In cunctis ferè editis legitur, à *perturbationibus*.

Lin. 21. *Sicut aqua, &c.*] Similitudines satis probabiles. Plin. lib. 31. cap. 3. Quæritur inter medicos, cujus generis aquæ sint utilissimæ. Stagnantes pigraeque merito damnant, utiliores quæ profluunt existimantes. Et Varro de Re rusticâ aquam vivam cæteris præfert, lib. 1. cap. 1. *Betuleius*.

Lin. 24. *Mentis agitatio.*] Mens, ut ait Thales, est substantia quæ semper, & ex se ipsâ movetur; id est Deo motus principium dante.

Lin. 25. *Immobilitatem animi.*] MS. Cant. & 5. edd. vet. *immutabilitatem*.

Virtus est constantia : non ut inferentibus injuriam resistamus ; his enim cedendum est ; quod cur fieri debeat , mox docebo : sed ut jubentibus facere nos contra Dei legem contraque justitiam , nullis minis , aut suppliciis terreamur , quominus Dei jussionem hominis jussioni præferamus. Item virtus est , mortem contemnere : non ut appetamus , eamque ultrò nobis inferamus , sicut philosophorum plurimi & maximi sæpè fecerunt ; quod est sceleratum ac nefarium : sed ut coacti Deum relinquere , ac fidem prodere , mortem suscipere malimus , libertatemque defendamus adversus impotentium stultam vecordemque violentiam , & omnes sæculi minas atque terrores fortitudine animi provocemus. Sic ea , quæ alii timent , excelsâ & insuperabili mente dolorem mortemque calcamus. Hæc est virtus , hæc vera constantia , in hoc tuenda & conservanda solo , ut nullus nos terror , nulla vis à Deo possit avertere. Vera igitur Ciceronis illa sententia est « Nemo , inquit , justus potest esse , » qui mortem , qui dolorem , qui exilium , qui egestatem timet. » Item Senecæ in libris moralis philosophiæ dicentis : » Hic est ille homo honestus , » non apice , purpurâve , non lictorum insignis ministerio , sed nullâ re » minor , qui cum mortem in viciniâ videt , non sic perturbatur , tanquam rem » novam viderit ; qui , sive toto corpore tormenta patienda sunt , sive flamma » ore rapienda est , sive extendendæ per patibulum manus , non quærit » quid patiatur , sed quàm benè « . Qui autem Deum colit , hæc patitur , nec timet. Ergo justus est. His rebus efficitur , ut neque virtutes , neque virtutum exactissimos limites nosse aut tenere possit omnino , quisquis est à Religione Dei singularis alienus.

Lin. 9. *Et omnes.*] MS. Cant. & 9. edit. ut : quæ particula mox præcessit.

Lin. 12. *Calcamus.*] MSS. *calcabimus.*

Ibidem. *Hæc vera constantia.*] MSS. 2. Reg. rec. Jun. 2. Colb. Brun. *Hæc est vera constantia.*

Lin. 14. *Ciceronis, &c.*] Ab autoritate. Eodem modo idem Cicero in 3. Offic. cap. 8. ait , » detrudere alteri sui commodi causâ magis » esse contra naturam , quàm mortem , quàm

» dolorem , quàm cætera « . Senecæ nullus liber hoc titulo extat : perit procul dubio.

Lin. 19. *Flamma ore rapienda est.*] Sic ferunt edd. Rom. 1470. & Cellar. cunctique MSS. præter 1. Reg. in quo , sicut in multis editis , legitur *recipienda est.*

Lin. 22. *Ergo justus est.*] Ex MSS. vetustissimo Regio-Put. 5. al. Reg. 4. Colb. aliisque 5. & edit. 3. addidi *est* , quod necessarium videtur.

C A P U T XVIII.

De quibusdam Dei mandatis , & Patientiâ.

SED omittamus philosophos , qui aut omnino nihil sciunt , idque ipsum pro summâ scientiâ præferunt ; aut qui non perspiciunt etiam quæ

Lin. 1. *Nihil sciunt.*] Academicos intelligit.

Lin. 2. *Præferunt.*] Ità restitui ex MSS. antiquissimis 2. Bon. Cauc. 8. Reg. 5. Colb. 3. Lips. & 8. aliis. Scripti 2. Reg. rec. ac

editi 12. *pra se ferunt* : quod idem valet.

Ibidem. *Perspiciunt.*] MSS. 2. Reg. rec. *proficiunt.* 2. Bonon. 3. Reg. Jun. Tax. 1. Colb. 2. Clarom. & 4. edit. *percipiunt.*

sciunt; aut qui, quoniam se putant scire quæ nesciunt, ineptè arroganterque desipiunt. Nos ergo (ut ad propositum revertamur) quibus solis à Deo veritas revelata, & coelitus missa sapientia est, faciamus quæ jubet illuminator noster Deus: sustineamus invicem, & labores hujus vitæ mutuis adjumentis perferamus; nec tamen, si quid boni operis fecerimus, gloriam captemus ex eo. Monet enim Deus, operatorem justitiæ non oportere esse jactantem; ne non tam mandatis cœlestibus obsequendi, quàm studio placendi, humanitatis officio functus esse videatur; habeatque jam pretium gloriæ, quod captavit; nec præmium cœlestis illius ac divinæ mercedis accipiat. Cætera, quæ observare cultor Dei debet, facilia sunt, illis virtutibus comprehensis; ut non mentiatur unquàm decipiendi aut nocendi causâ. Est enim nefas, eum, qui veritati studeat, in aliquâ re esse fallacem; atque ab ipsâ, quam sequitur, veritate discedere. In hac justitiæ virtutumque omnium viâ, nullus mendacio locus est. Itaque viator ille verus ac justus non dicet illud Lucilianum:

Homini amico ac familiari non est mentiri meum;

sed etiam inimico atque ignoto existimabit non esse mentiri suum; nec aliquandò committet, ut lingua, interpret animi, à sensu, & cogitatione discordet. Pecuniam si quam crediderit, non accipiet usuram, ut & beneficium sit incolume, quod succurrit necessitati, & absteineat se prorsus alieno. In hoc enim genere officii debet suo esse contentus, quem oporteat aliàs ne proprio quidem parcere, ut bonum faciat; plus autem accipere, quàm dederit, injustum est. Quod qui facit, insidiatur quodammodò; ut ex alterius necessitate prædetur.

At justus nunquàm prætermittet, quominus aliquid misericorditer faciat; nec inquinabit se hujusmodi quæstu: sed efficiet, ut sine ullo suo damno, id ipsum, quod commodat, inter bona opera numeretur. Munus non accipiat à paupere; ut si quid ipse præstiterit, eò bonum sit,

Pag. 482. lin. 2. *Etiā quā sciunt.*] MSS. 6. rec. *ea quā sciunt.*

Lin. 4. *Invicem.*] Ad Coloss. 3.

Ibidem. *Mutuis.*] Ad Galat. 6. ad Ephes. 4.

Lin. 14. *Nullus mendacio locus est.*] Apagē itaque officiosum mendacium homine Christiano indignum. Vide Augustinum lib. de Mendacio, & contra Mendacium; nec non Jonam Aurelianensem Episcopum lib. 2. de Institutione Laicali cap. 27.

Lin. 19. *Pecuniam si quam crediderit, non accipiet usuram.*] Sic lego cum MSS. 9. Reg. quorum duo sunt veterimi, 2. Bonon. 5. Colb. Jun. multisque aliis. Eodem loquendi modo usum fuisse Lactantium aliosque Autores puto me vidisse, saltem in Vulgarâ Psalm.

117. v. 12. *Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli;* & Joan. 14. 24. *Sermonem quem audistis, non est meus, sed ejus qui misit me Patris.* In 1. Reg. rec.

& 3. aliis est *pecunia*; in Ultr. & Brun. *pecuniæque*. In Goth. & Lips. *pecuniam si qui crediderit: si qui*, est pro *si quis*, ut in MSS. Ciceronis sæpè legitur. Scripti 11. habent *accipiat*. Sed mox præcessit *dicet*, *existimabit*, *committet*; & sequitur, *prætermittet*, *inquinabit*, *efficiet*. Quoad usuram ex hoc loco & lib. 1. cap. 15. à Gallæo intellectam, consule si lubet librum Gallicè Parisiis editum an. 1677. cui titulus est, *Défense des sentimens de Lactance sur le sujet de l'Usure*. Vide & Levitici capite 25. Deuteron. 23. Psalm. 14. & Ezechiel. cap. 18.

Lin. 20. *Quod succurrit.*] Sic restitui ex omnibus MSS. & quamplurimis editis. Vulgati 5. habent, *succurvat*.

Lin. 28. *Accipiat.*] Ità complures MSS. & 9. editi, & sequentia illud postulant. Scripti Cauc. Jun. 1. Colb. & 8. impressi ferunt *accipiet*. De muneribus non suscipiendis lego

quò fuerit gratuitum. Maledicenti benedictio respondeat : nunquam ipse maledicat ; ne verbum malum procedat ex ore hominis , qui colit Verbum bonum. Quin etiam caveat diligenter , ne quando inimicum suam culpam faciat ; & si quis extiterit tam protervus , qui bono & iusto faciat injuriam , clementer ac moderatè ferat , & ultionem suam sibi non assummat , sed iudici Deo reservet. Innocentiam semper & ubique custodiat. Quod præceptum non ad hoc tantum valet , ut ipse injuriam non inferat : sed ut illatam sibi non vindicet. Sedet enim maximus & æquissimus iudex , speculator ac testis omnium. Hunc homini præferat ; hunc malit de causâ suâ pronuntiare , cujus sententiam nemo effugere potest , nec defensione cujusquam , nec gratiâ. Ita fit , ut homo iustus contemptui sit omnibus ; & quia putabitur semetipsum defendere non posse , habebitur pro segni & inerte. Qui autem fuerit ultus inimicum , hic fortis , hic strenuus iudicatur : hunc colunt , hunc omnes verentur. Bonus verò ille tametsi prodesse pluribus possit , illum tamen suspiciunt , qui nocere , quàm qui prodesse possit. Sed iustum pravitas hominum depravare non poterit , quominus Deo studeat obtemperare ; malitque contemni , dummodò semper boni fungatur officio , mali nunquam. Cicero in iisdem illis Officialibus : „ At verò si quis voluerit , inquit , animi sui com-
„ plicitam notionem evolvere , jam se ipse doceat , eum virum bonum esse ,
„ qui pro sit quibus possit , noceat nemini , nisi laceffit injuriâ “.

O quàm simplicem veramque sententiam duorum verborum adjectione corruptit ! Quid enim opus fuerat adjungere , nisi laceffit injuriâ ? ut vitium bono viro quasi caudam turpissimam apponeret ; patientiæque , quæ omnium virtutum maxima est , faceret expertem. Nociturum esse dixit bonum virum , si fuerit laceffitus : jam ex hoc ipso boni viri nomen amittat necesse est , si nocebit. Non minus enim mali est , referre injuriam , quàm inferre. Nam undè certamina inter homines , undè pugnæ contentionesque nascuntur , nisi quòd improbitati opposita impa-

Exod. 23. Proverb. 15. Deuteron. 16. Luc. 6. | ad Romanos 15.

Lin. 1. *Respondeat.*] Vide Matth. 5. Lucæ 6. & ad Roman. 12.

Lin. 2. *Ne verbum malum.*] Ità cum omnibus MSS. edit. vet. Rom. & Cellar. Cæteri vulgati , nec.

Ibidem. *Qui colit Verbum bonum.*] Id est , Jesum Dei Filium , qui est Verbum Patris.

Lin. 5. *Et ultionem suam sibi non assumat.*] Pronomen *suam* , quod abest à MSS. 1. Bon. antiq. & 4. editis , addidi ex cæteris.

Lin. 6. *Judici Deo reservet.*] Sic lego cum 2. Reg. antiquissimis , quod præstantius est , quàm *judicio Dei reservet* , in cæteris tam MSS. quàm editis , præter 1. Bonon. antiq. & 5. edit. in quibus est *servet*. De non ulciscendo , vide Deuteron. cap. 32. & ad Hebræos cap. 10. Roman. 12.

Lin. 13. *Pro segni & inerte.*] Ità ferunt MSS. Regio-Put. 4. al. Reg. 5. Colbert. 3. Lips. aliique , & sic infra. In 3. Reg. 1. Colb. & 16. excusis est *inerti*.

Lin. 15. *Tametsi prodesse pluribus possit.*] Sic reposui ex omnibus propè MSS. & editis Cellar. & Walch. expunctis *omnibus vel* , quæ non extant nisi in margine unius MS. Colb. & in 10. editis. *Pluribus* verò deest etiam in 4. Reg. quorum unus est antiquissimus , in 1. Colb. & Brun.

Lin. 19. *Officialibus.*] MSS. duo rec. & 15. impressi addunt *libris* , quæ vox deest in cæteris ; neque necessaria est , siquidem suprâ ante finem capitis 17. præcessit sententia Ciceronis , petita ex secundo libro de Officiis.

Lin. 21. *Nisi laceffit injuriâ.*] Post hæc verba sequitur hæc sententia in MSS. Lat. *Ubi malè adjecit Tullius , non laceffit injuriâ.*

tientia magnas sæpè concitat tempestates? Quòd si patientiam, quâ virtute nihil verius, nihil homine dignius inveniri potest, improbitati opposueris, extinguetur protinus, tanquàm igni aquam superfuderis. Sin autem provocatrix illa improbitas impatientiam sibi comparem nata est, tanquàm perfusa oleo, tantum excitabit incendium, ut id non flumen aliquod, sed effusio cruoris extinguat. Magna itaque patientiæ ratio est, quam sapiens homo ademit bono viro. Ut enim nihil malorum fiat, hæc sola efficit: quæ si detur omnibus, nullum scelus, nulla fraus in rebus humanis erit. Quid igitur bono viro potest esse tam calamitosum, tanque contrarium, quàm iræ fræna permittere; quæ illum non modò boni, sed etiam hominis appellatione dispoliet? Siquidem nocere alteri, ut ipse verissimè ait, non est secundum hominis naturam. Nam & pecudes si laceffas, aut calce, aut cornu repugnant; & serpentes ac feræ, nisi persequaris ut occidas, negotium non exhibent; & (ut ad hominum exempla redeamus) imperiti quoque & insipientes, si quando accipiunt injuriam, cæco & irrationabili furore ducuntur, & iis, qui sibi nocent, vicem retribuere conantur. In quo igitur sapiens ac bonus vir à malis & insipientibus differt; nisi quòd habet invictam patientiam, quâ stulti carent; nisi quòd regere se, ac mitigare iram suam novit, quam illi, quia virtute indigent, refrænare non possunt? Sed videlicet hæc illum res fefellit, quòd cum de virtute loqueretur, in quâcumque contentione vinceret, putavit esse virtutis; nec videre ullo modo potuit hominem dolori & iræ succumbentem, & iis affectibus indulgentem, quibus debet potiùs reluctari, & ruentem quâcumque improbitas provocarit, virtutis officium non tenere. Qui enim referre injuriam nititur, eum ipsum, à quo læsus est, gessit imitari. Ita qui malum imitatur, bonus esse nullo pacto potest.

Duobus igitur verbis duas virtutes maximas bono, & sapienti viro, innocentiam patientiamque detraxit. Sed quia ipse caninam illam facundiam (sicut Sallustius ab Appio dictum refert) exercuit; voluit quo-

Lin. 1. *Quòd si patientiam.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. & pluribus editis: in nonnullis est, *sapientiam*. Certa emendatio. Vide præced. & seqq.

Lin. 3. *Tanquam.*] MSS. 1. Reg. rec. & 1. Colb. novemque edit. perperam addunt *si*, quod à cæteris abest, & meritò. Infrà cap. 19. initio, *tanquam nemo possit adversus hostes fortiter dimicare.*

Lin. 9. *Quid igitur.*] MSS. 5. rec. & 20. edit. *Quid ergo.* 1. Bonon. antiq. Cauc. 1. Colb. pro igitur, habent enim, quod mox præcessit. Cæteri maximo numero ut in textu.

Lin. 12. *Ait.*] Vide Cic. 3. Offic. cap. 5.

Lin. 21. *Quòd cum de virtute.*] Reposui quòd ex cunctis ferè MSS. In 3. rec. & in editis legitur *quia*.

Ibidem. *Loqueretur.*] Sic restitui ex MSS. 1. Bonon. & 1. Reg. antiquissimis, 2. al. Reg. rec. quorum unus est optimæ notæ, Lips. Pal. 1. Colbert. Marm. à primâ manu. Scripti 8. & 10. editi habent *quereretur*; 11. MSS. rec. & 7. vulgati, *quaritur*.

Lin. 24. *Et ruentem quâcumque improbitas provocarit.*] Ità MSS. ferè omnes. Brun. *provocaverit*. Subaudiendum *parte*, quod ex glossâ forsan MSS. 2. Reg. rec. Cantabrig. & edit. 3. vet. Rom. receperunt, *quâcumque in parte*, referentes, & 1. Colb. in marg. In vulgatis 8. est *quâcumque in partem*. Explicat (inquit Walchius) & per etiam; sensus carebit obscuritate.

Lin. 30. *Refert.*] Apud Nonium in Rabulâ, Quintilian. lib 12. cap. 9.

que hominem canino modo vivere, ut remordeat laceffitus. Quæ retributio contumeliæ quàm perniciosa sit, & quas edere soleat strages, undè opportunius petetur exemplum, quàm ex ipsius præceptoris tristissimo casu; qui dum his philosophorum præceptis obtemperare gestit, ipse se perdidit? Quòd si laceffitus injuriâ patientiam tenuisset; si dissimulare, si ferre contumeliam boni viri esse didicisset; nec illas nobiles orationes alieno titulo inscriptas, impatientia, & levitas, & insania profudisset: nunquàm capite suo rostra, in quibus antè floruerat, cruentâset; nec rempublicam funditus proscriptio illa delêset. Sapientis ergò ac boni viri non est velle certare, ac se periculo committere; quoniam & vincere non est in nostrâ potestate, & est anceps omne certamen: sed est sapientis atque optimi viri, non adversarium velle tollere; quod fieri sine scelere ac periculo non potest: sed certamen ipsum, quod fieri & utiliter, & justè potest. Summa igitur virtus habenda patientia est: quam ut caperet homo justus, voluit illum Deus (ut suprà dictum est) pro inerte contemni. Nisi enim contumeliis fuerit affectus, quantum habeat fortitudinis in seipso cohibendo, ignorabitur. Si autem laceffitus injuriâ lædentem persequi cœperit, victus est. Si verò motum illum ratione comprefert, hic planè imperat sibi; hic regere se potest. Quæ sustentatio suâ, rectè patientia nominatur: quæ una virtus omnibus est opposita vitiis & affectibus. Hæc perturbatum ac fluctuantem animum ad tranquillitatem suam revocat: hæc mitigat, hæc hominem sibi reddit.

Ergò quoniam naturæ repugnare impossibile est & inutile, ut non commoveamur omninò; prius tamen, quàm commotio illa profiliat ad nocendum, quoad fieri potest, maturius sopiatur. Præcepit Deus non occidere Solem super iram nostram, ne furoris nostri testis abscedat. Denique Marcus Tullius contra suum præceptum, de quo paulò antè dixi, oblivionem injuriarum in magnis laudibus posuit. „Spero, inquit, Cæsar, „qui oblivisci nihil soles, nili injurias“. Quod si hoc ille faciebat, homo non à cœlesti tantum, sed à publicâ quoque civilique justitiâ remotissimus; quantò

Lin. 1. *Canino modo.*] MSS. 3. rec. *canino move.*

Lin. 3. *Petetur exemplum.*] MSS. 3. rec. & 3. edd. *peteretur.*

Ibidem. *Præceptoris.*] In 1. Reg. & in editis est *doctoris*, id est, Ciceronis ipsius morte.

Lin. 5. *Quod si laceffitus.*] MSS. Jun. & 5. edd. *Qui.*

Lin. 6. *Orationes alieno titulo inscriptas.*] Philippicarum, quas ad imitationem Demosthenis hoc modo inscripsit. Historiam lege apud Plut. in vitâ Cicer. & Antonii: apud Appianum lib. 4. bellorum Civilium. Vix potest excusari Cicero, qui illatam sibi ab Antonio potius, quàm publicam injuriam tam acriter vindicavit.

Lin. 7. *Et levitas.*] Edit. 14. *levitate.*

Lin. 14. *Quam ut caperet homo justus.*] Ità restitui ex MSS. antiquissimis 1. Bonon. 2. Reg. aliisque 18. ac 7. vet. editis: id est, quam ut posset continere homo justus. Scripti 10. totidemque vulgati legunt, *quâ ut non careret homo justus.*

Lin. 18. *Victus est.*] 1. Clarom. *victus erit*; Jun. *virtus non est*; 1. Bonon. antiquior, *virtus nulla est.* Cateri ut in textu.

Lin. 19. *Imperat sibi.*] 1. Reg. rec. & 12. editi addunt conjunctionem &, quam respuunt cateri ut superfluum. Idem in fine cap. 19. *hic patiens, hic fortis, hic justus est.*

Lin. 25. *Dens.*] Ad Ephes. 4.

Lin. 28. *Spero.*] Cic. Orat. pro Q. Ligario.

magis id nos facere debemus, qui immortalitatis velut candidati sumus?

Lin. 1. *Immortalitatis velut candidati sumus.*] Sic emendavi ex 12. MSS. & 4. editis; Ità legunt veteres Editiones xv. seculi, quod etiam probat Thomafius ex veter. MSS. Gallaus in editione suâ relcripsit, *immortalitatis velamine candidati*; & sic habent MSS. 2. Reg. rec. 1. Colb. à secundâ manu, Jun. & Cantabrig. ac nonnulli recentiores editi. In MSS. 1. Colb. Nav. Marm. & Victor. *immortalitatis velo candidati*. At optimi & antiqui codices MSS. 4. Reg. 1. Bon. Tax. Cauc. Pal. Brun. Emmanuel. 1. Colbert. à primâ manu, ed. Betul. If. Spark. Waleh. *immortalitatis velut candidati sumus*. Rectè; faventibus MSS. 5. Reg. Gar. Tornesi 1. Sorbon. 2. Clarom. Cott. Bodl. qui habent *immortalitate velut candidati sumus*; 1. Bon. antiq.

immortalitate candidati sumus. Et profectò *candidatos immortalitatis* dixit Lactantius eodem sensu, quo Cyprianus *virgines integritatis & pudoris candidatas*, quo Tertullianus profligatâ conscientie homines *candidatos diaboli* vocat, sumptâ à Romanorum more similitudine, apud quos albâ togâ induti procedebant, qui magistratûs officium ambiebant, & sic induti ad comitia veniebant, & in colle confidebant, ut ab omnibus possent videri. Candidatos igitur immortalitatis appellat Christianos; quemadmodum candidati Consulatus vel Præturæ dicebantur; ii qui Consulatum, vel Præturam petebant. Hoc cum non intelligerent scribæ quidam amanuenses, ex illâ voculâ *velut*, fecerunt *velamine*, quod planè ineptum est, juxta Thomafium.

CAPUT XIX.

De affectibus, eorumque usu; atque de tribus Furiis.

STOICIS, cùm affectus ex homine, tanquàm morbos, conantur evellere, Peripatetici se opponunt; eosque non modò retinent, sed etiam deffendunt; nihilque in homine esse dicunt, quod non magnâ ratione ac providentiâ sit innatum. Rectè id quidem, si singularum rerum veros terminos scirent. Itaque hanc ipsam iram, cotem dicunt esse virtutis, tanquàm nemo possit adversus hostes fortiter dimicare, nisi fuerit irâ concitatus. Quo planè ostendunt, nec quid sit virtus scire se, nec cur homini tribuerit iram Deus, Quæ si nobis ideò data est, ut eâ utamur ad occidendos homines, quid immanius homine? quid similis feris belluis existimandum est, quàm id animal, quod ad communionem & innocentiam Deus fecit? Tres sunt igitur affectus, qui homines in om-

Lin. 1. *Stoicis.*] Veteres editiones xv. seculi habent *Stoici*.

Lin. 4. *Rectè id quidem.*] Ità MSS. & edd. Francius mallet, *Rectè ii quidem*. Verùm in hoc capite improbat Lactantius Peripateticorum doctrinam, qui affectus in homine tanquàm necessarios esse contendebant. Lactantii doctrina toto in hoc capite apprime congruit cum Catholicâ veritate.

Lin. 5. *Cotem dicunt esse virtutis.*] Hæc lectio est Manuscriptorum 1. Regio-Put. 4. Colb. Jun. Ultr. Nav. Vict. Marm. 2. Lips. Em. Brun. & codicis quo usus est Janus Guilielmi & 4. editorum. Et rectè. Haud dubiè enim Auctor noster expressit illud Ciceronis Academic.

Quæst. lib. 4. cap. 44. *Iracundiam fortitudinis quasi cotem esse dicebant*, putà veteris Academicæ sectatores. 1. Reg. antiq. 2. Colbert. 1. Sorb. Gar. Cant. ed. 2. vet. Rom. Veneta 1490. Fasit. Thys. legunt *comitem*. Longius abeunt Ald. Parrhas. & 9. al. edit. *fomitum* præferentes.

Lin. 8. *Quæ si nobis ideò data est.*] Reprehendit causam finalem, quæ novam gignit quæstionem, utrum Christiano bella gerere liceat: quam suspensam in medio brevitatibus causâ relinquimus; homo enim animal est paci natum. Videtur autem Lactantius hic ea reprehendere, quæ sunt apud Aristotelem in 3. Moralium, cap. 7. *Betuleius*.

nia facinorâ præcipites agant; ira, cupiditas, libido. Propterea poetæ tres Furias esse dixerunt, quæ mentes hominum exagitant: ira ultionem desiderat, cupiditas opes, libido voluptates. Sed his omnibus Deus certos limites statuit: quos si transcenderint, majoresque esse cœperint, necesse est naturam suam depravent, & in morbos ac vitia vertantur. Qui autem sint isti limites, non est magni laboris ostendere.

Cupiditas ad ea comparanda nobis data est, quæ sunt ad vitam necessaria; libido, ad sobolem propagandam; iræ affectus, ad coercenda peccata eorum, qui sunt in nostrâ potestate, id est, ut arctiore disciplinâ minor ætas ad probitatem justitiamque formetur: quæ nisi metu cohibeatur, licentia pariet audaciam, quæ ad omne flagitium & facinus evadet. Itaque ut irâ uti adversus minores & justum est, & necessarium: sic & adversus pares & perniciosum est, & impium. Impium, quod violatur humanitas; perniciosum, quod, illis repugnantibus, aut perdere necesse est, aut perire. Hanc autem quam dixi esse rationem, cur homini sit iræ affectus datus, ex ipsius Dei præceptis intelligi potest, qui jubet uti maledicis & lædentibus non irascamur; manus autem nostras supra minores semper habeamus; hoc est, ut peccantes eos assiduis verberibus corrigamus; ne amore inutili & indulgentiâ nimia educantur ad malum, & ad vitia nutrantur. Sed rerum imperiti, & rationis ignari, eos affectus, qui sunt homini ad usus bonos dati, exterminaverunt; & latius, quam ratio postulat, evagantur. Inde injuste atque impie vivitur. Utuntur irâ contra pares: hinc dissidia, hinc expulsionones, hinc bella contra justitiam nata sunt. Utuntur cupiditate ad congerendas opes; hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia scelerum genera exorta sunt. Utuntur libidine ad capiendas tantum voluptates: hinc stupra, hinc adulteria, hinc corruptelæ omnes extiterunt. Quicumque igitur illos affectus intra fines suos redegerit (quod ignorantes Deum facere non possunt) hic patiens, hic sortis, hic justus est.

Lin. 1. *Agant.*] Sic reposui ex antiq. MSS. Regio-Put. Cauc. Jun. aliisque septem, ac 5. editis vet. In 12. scriptis & 14. vulgatis est *agunt*; in 1. Brun. *faciunt*.

Lin. 2. *Dixerunt.*] Orph. in hymn. Eumenid. Virgil. lib. 12. *Æn*.

Ibidem. *Exagitant.*] Itâ restitutum ex cunctis ferme MSS. & editis, ut suprâ *agant*. Sic etiam editiones seculi decimi quinti. MSS. 2. Reg. rec. 2. Colb. 1. Clarom. cum 5. excusis *exagitant*; alter Clarom. *agitant*.

Lin. 9. *Id est.*] Restitui ex omnibus MSS. & 8. editis.

Lin. 17. *Maledicis.*] Matth. 9. Sic emendavi ex antiquissimis MSS. Regio-Put. Cauc. & 16. aliis, ac 9. editis, cum antea esset *maledictis*, mendose, in 8. scriptis rec. & 15. impressis. In 1. Bonon. & 3. Reg. pro *maledicis* est *inimicis*; idque dictum est juxta Christi Domini præceptum de inimicis diligendis.

Lin. 20. *Ad vitia.*] Prov. 13. Eccl. 30.

Lin. 21. *Exterminaverunt.*] Id est, extra terminos miserunt. Novo quidem sensu *exterminare*, pro *extra terminos suos mittere*. Hinc Nonius, *exterminatus*, inquit, est *extra terminos missus*.

Lin. 23. *Utuntur irâ.*] MSS. 1. Bon. antiq. interponit *impie*, quod mox præcessit, nec est in sequentibus membris.

Lin. 24. *Congerendas.*] Sic Editiones decimi quinti seculi. Vulgares editi habent *congregandas*, alii *cogendas*.

Lin. 25. *Exorta sunt.*] Cum editis Torn. Soubron, & Cellar. sic ferunt MSS. omnes præter 1. Reg. rec. in quo, ut in excusis, legitur *orta sunt*.

Lin. 27. *Corruptelæ.*] Id est, vitiationes Virginum; quo sensu eadem vox apud Ciceron. lib. 1. de Divinatione cap. 53. & Sueton. in Claudio capite 16.

CAPUT XX.

De Sensibus, & eorum voluptatibus brutorum & hominis; atque de oculorum voluptate & spectaculis.

RESTAT, ut contra quinque sensuum voluptates dicam breviter; nam & ipsius libri mensura jam modum flagitat: quæ omnes, quoniam vitiosæ ac mortiferæ sunt, virtute superari atque opprimi debent; vel (quod paulò antè dicebam de affectibus) ad rationem suam revocari. Cæteræ animantes præter unam voluptatem, quæ ad generandum pertinet, nullam sentiunt. Utuntur ergò sensibus ad naturæ suæ necessitatem: vident, ut appetant ea, quibus opus est ad vitam tuendam: audiunt invicem, seque dignoscunt, ut possint congregari. Quæ utilia sunt ad victum, aut ex odore inveniunt, aut ex sapore percipiunt; inutilia respuunt, aut recusant. Edendi ac bibendi officium ventris plenitudine metiuntur. Homini verò solertissimi artificis providentia dedit voluptatem infinitam, & in vitium cadentem; quia proposuit ei virtutem, quæ cum voluptate semper, tanquàm cum domestico hoste pugnaret. Cicero in Catone majore: „Stupra verò, inquit, & adulteria, & omne flagitium nullis excitari aliis illecebris, nisi voluptatis. Cùmque homini sive natura, sive quis Deus nihil mente præstabilius dedisset, huic divino muneri ac dono nihil tam inimicum, quàm voluptatem. Nec enim libidine dominante, temperantiæ locum esse; neque in voluptatis regno virtutem posse consistere“: sed è contrario Deus idcirco virtutem dedit, ut expugnaret ac vinceret voluptatem; eamque egredientem fines sibi datos intra præscriptum coërceret, ne hominem suavitatibus delinitum atque captum ditioni suæ subiceret, ac sempiternâ morte multaret.

Voluptas oculorum varia & multiplex est, quæ capitur ex aspe-

Lin. 1. *Contra quinque sensuum voluptates.*] MSS. 2. Vatic. habent, *contra quinque sensuum corporis voluptates*; 1. Bon. antiq. *contra iniquos sensus voluptatis*. Magis tamen Thomasio placet *contra iniquos sensus voluptatis*, vel *voluptatum*: nimis, inquit, scolasticè ac pueriliter dicitur, *contra quinque sensuum voluptates*.

Lin. 5. *Cætera animantes, &c.*] Hallucinat Lactantius nonnihil in rei naturalis cognitione. Nam ex Aristotele atque Gellio evidenti demonstratione indicatur, quòd visus, auditus & olfactus hominis proprii sint, tactus & gustus cum belluis communes: quanquàm interim exemplis evidentissimis ostendere possem, animantium mutorum quædam etiam ex olfactu voluptatem capere; atque adeò etiam, si necesse sit, ex auditu & vi-

su. Betul.

Lin. 8. *Dignoscunt.*] Plures MSS. *dinoscunt*.

Lin. 12. *Quia proposuit.*] Ità omnes MSS. & cuncti ferè editi; nonnullis est *qui*.

Lin. 13. *Domestico hoste.*] Lex carnis, quæ etiam lex mortis & peccati dicitur, *hostis domesticus* est atque intestinus.

Lin. 14. *Stupra, &c.*] Hæc addita putat Heumann. atque ex margine in textum Lactantii inducta fuisse.

Lin. 14. *Omne flagitium,*] 1. Bonon. antiq. *omnia flagitia*.

Lin. 18. *Voluptatis regno.*] Hæc apud Ciceronem non leguntur.

Lin. 19. *Sed è contrario.*] Huc usque Cicero,

Lin. 21. *Suavitatibus.*] Voluptas esca molorum, juxta Platonem.

du rerum, quæ sunt in usu hominum, vel naturâ, vel opere delectabiles. Hanc philosophi rectissimè sustulerunt. Aiunt enim multò esse præclarius & homine dignius, cælum potius, quàm cælata intueri; & hoc pulcherrimum opus intermicantibus astrorum luminibus, tanquàm floribus adornatum, quàm picta, & ficta, & gemmis distincta mirari. Sed cum disertè ad contemptum terrestrium nos exhortati sunt, & ad cœli spectaculum excitaverunt; tamen spectacula hæc publica non contemnunt. Itaque his & delectantur, & libenter interfunt. Quæ, quoniam maxima sunt irritamenta vitiorum, & ad corrumpendos animos potentissimè valent, tollenda sunt nobis; quia non modò ad beatam vitam nihil conferunt, sed etiam nocent plurimùm. Nam qui hominem, quamvis ob merita damnatum, in conspectu suo jugulari pro voluptate computat, conscientiam suam polluit, tam scilicet, quàm si homicidii, quod sit occultè, spectator & particeps fiat. Hos tamen ludos vocant, in quibus humanus sanguis effunditur. Aded longè ab hominibus secessit humanitas; ut cum animas hominum interficiant, ludere se opinentur, nocentiores iis omnibus, quorum sanguinem voluptati habent.

QUÆRO nunc, an possint pii & iusti homines esse, qui constitutos sub ictu mortis, ac misericordiam deprecantes, non tantùm patiuntur occidi, sed & flagitant, feruntque ad mortem crudelia & inhumana suffragia, nec vulneribus satiati, nec cruore contenti: quin etiam percussos jacentesque repeti jubent, & cadavera ictibus dissipari, ne quis illos simulatâ morte deludat. Irascuntur etiam pugnantibus, nisi celeriter è duobus alter occisus est; & tanquàm humanum sanguinem sitiant, oderrunt moras. Alios illis compares dari possunt recentiores, ut quamprimùm oculos suos satient. Hâc consuetudine imbuti, humanitatem perdiderrunt. Itaque non parcunt etiam innocentibus: sed exercent in omnes, quod in malorum trucidatione didicerunt. Hujus igitur publici homicidii socios & participes esse non convenit eos, qui iustitiæ viam tenere ni-

Lin. 2. *Philosophi.*] Architas, Cato, Cicero.

Lin. 3. *Cælum potius, quàm cælata.*] Proso-nomasia. Alludit autem dubio procul ad eam cœli etymologiam, quam Varro & Plinius afferunt, quòd nimirum à cælando sit dictum, *Beruleius.*

Lin. 18. *Quæro nunc.*] MSS. 10. *Quare.*

Lin. 20. *Sed & flagitant.*] Restitutum &, ex MSS. ac 2. edd. quod non tantùm postulat. *Et, pro etiam.* 2. Reg. & 16. edit. *sed efflagitant.*

Lin. 21. *Nec cruore contenti.*] Adde quæ Plinius scribit lib. 28. cap. 1. quòd Gladiatorium sanguinem spectatores bibere soliti erant.

Ibidem. *Percussos jacentesque repeti jubent.*] Aliquando ictus repetebant gladiatores, & manus mittebant in vulnus, ne quis spectatores simulatâ morte deludat.

Lin. 29. *Et participes esse non convenit.*]

Salvian. de Provid. 6. conqueritur, in spectaculis olim expletos fuisse ferarum alvos humanis carnibus, cum lætitiâ circumstantium; hocque esse ait non minùs penè hominum aspectibus, quàm bestiarum dentibus devorari. Hieronym. contr. Rufin. *Procul*, inquit, *sit à moribus Christianis, ut sine gladio, voluntate sint homicida.* Et ad D. Augustin. scribens, *Hæretici*, inquit, *quos gladio nequeunt, voto interficiunt.* Minut. in Octav. disertè profiretur, Christianis fas non esse homicidium videre, aut audire, tantùmque ab humano sanguine illos cavere olim solitos, ut nec edulium pecorum in cibis sanguinem novissent. *Juretus.* Vide Tertullianum in libro de Spectaculis, Cyprian. Epist. 1. ad plebem, August. lib. 3. de Civit. Dei cap. 8. & seqq.

tuntur. Non enim cum occidere Deus vetat, latrocinari nos tantum prohibet; quod ne per leges quidem publicas licet: sed ea quoque ne fiant monet, quæ apud homines pro licitis habentur. Ita neque militare iusto licebit, cuius militia est ipsa iustitia; neque verò accusare quemquam crimine capitali: quia nihil distat utrumne ferro, an verbo potius occidas; quoniam occisio ipsa prohibetur. Itaque in hoc Dei præcepto nullam prorsus exceptionem fieri oportet, quin occidere hominem sit semper nefas, quem Deus sanctum animal esse voluit.

Ergo ne illud quidem concedi aliquis existimet, ut recens natos liceat oblidere, quæ vel maxima est impietas; ad vitam enim Deus inspirat animas, non ad mortem. Verum homines, ne quod sit facinus, quo manus suas non polluant, rudibus adhuc & simplicibus animis abnegant lucem non à se datam. Expectet verò aliquis, ut alieno sanguini parcant, qui non parcunt suo: sed hi sine ullâ controversiâ sceleratî & iniusti. Quid illi, quos falsa pietas cogit exponere? Num possunt innocentes existimari, qui viscera sua in prædam canibus objiciunt, & quantum in ipsis est, crudeliùs necant, quàm si strangulâssent? Quis du-

Lin. 1. *Vetat.*] Exod. 20. Matth. 5.

Lin. 3. *Ita neque militare iusto licebit.*] Anabaptisticum dogma sequitur Lactantius tantum pro tempore illo primitivæ & adolescentis Ecclesiæ, quæ nec gladium habebat, nec decebat illam armis uti, sed dumtaxat per passiones & miracula augeri. Cæterum & hominem iustum militare posse, & militiam aliquandò iustam esse, ex SS. Ambrosio; Augustino, Gregorio, cæterisque Patribus prodit Gratianus in Decret. totâ causâ 23. quæst. 1. 2. 3. & Sixt. Senens. lib. 6. Bibliothec. annot. 156. *Isæus.* Hæc de iniustis tantum bellis & cædibus sunt intelligenda, quod & capite 19. vocat bella contra iustitiam. Vide S. Thomam 2. 2. quæst. 40. l. 1. & Bellarmin. lib. 3. de Laicis cap. 14.

Lin. 4. *Neque verò accusare quemquam crimine capitali.*] Non est hoc simpliciter verum. Possunt enim iustæ accusandi causæ subesse, vel cum accusator vocatur in iudicium, vel cum intellexerit scelus in Reipublicâ perniciem celsurum. S. Gregor. apud Gratian. in can. *Si quis super his*; in can. *Metropolitanum*; & Gelas. in can. *Qua propter secunda*, quæst. 7. S. Thom. 2. 2. quæst. 68. art. 1. *Isæus.* Quod Christiano non licet, ut totus feratur in privatam vindictam. Vide Bellarminum lib. 3. de Laicis cap. 12. & 13.

Lin. 8. *Sanctum animal esse voluit.*] *Sanctum* in propriâ significatione hic accipit Lactantius, ab injuriâ hominum munitum atque defensum. Donatus: *Sanctum dicitur, quod omni observatione inviolatum est*: sic leges

sancta dicuntur, &c. Isæus.

Lin. 9. *Ut recens natos.*] Ex antiquiss. MSS. 2. Reg. 1. Bonon. aliisque octo, & vet. editis Rom. Betul. If. restitui *recens*, instar adverbii. MSS. 10. rec. & 15. editi, legunt *recentes*; septem scripti *recenter*. Vide Tertullian. Apologet. cap. 2. & 9.

Lin. 10. *Oblidere.*] Est frangendo, vel pre-mendo præfocare. *Oblidere* est apud Arnobium, & in omnibus ferè Lactantii MSS. & editis codicibus; in Merton. Christ. Em. est *elidere*; in 1. Bonon. antiqu. *allidere*. Vetères seculi xv. Edit. concordant cum textu.

Lin. 12. *Abnegant lucem, &c.*] Loquitur de immanitate illâ, quâ mulierculæ potiones bibunt ad abortum procurandum. Paulus J. C. lib. v. sentent. c. xxiii. *Qui abortionis aut amatorium poculum, etiamsi id dolo non faciant, tamen mali exempli res est, humiliores in metallum; honestiores in insulam amissâ parie honorum relegantur. Quod si ex hoc homo aut mulier perierit, summo supplicio afficiuntur.* Elmenhorst.

Lin. 12. *Animis.*] Pro *animabus*; sic Cicero Epistolar. lib. xiv. Epist. 14.

Lin. 15. *Num possunt... strangulâssent?*] *Num* cum interrogatione, velut acrius & validius, reposui ex MSS. veterrimis 2. Reg. 1. Bonon. aliisque 12. nisi quod in 4. Reg. & 2. aliis est; *Num possint*; in 1. Colb. *extrangulâssent*.

Lin. 16. *Viscera sua.*] Id est, liberos suos. Sic sumitur à Statio Thebaïd. vii. 751. vide Barthium ad hunc locum pag 730.

bitet, quin impius sit, qui alienæ misericordiæ locum tribuit? qui etiam si contingat ei, quod voluit, ut alatur, addixit certè sanguinem suum, vel ad servitutem, vel ad lupanar. Quæ autem possint, vel soleant accidere in utroque sexu per errorem, quis non intelligit? quis ignorat? Quod vel unius Oedipodis declarat exemplum, duplici scelere confusum. Tam igitur nefarium est exponere, quàm necare. At enim parricidæ facultatum angustias conqueruntur; nec se pluribus liberis educandis sufficere posse prætendunt: quasi verò aut facultates in potestate sint possidentium, aut non quotidie Deus ex divitibus pauperes, & ex pauperibus divites faciat. Quare si quis liberos ob pauperiem non poterit educare, satiùs est, ut se ab uxoris congressione contineat, quàm sceleratis manibus Dei opera corrumpat.

Ergò si homicidium facere nullo modo licet, nec interesse omnino conceditur, ne conscientiam perfundat ullus cruor: siquidem populo sanguis ille præstatur. In scenis quoque nescio an sit corruptela vitiosior. Nam & comicæ fabulæ de stupris virginum loquuntur, aut amoribus meretricum; & quò magis sunt eloquentes, qui flagitia illa finxerunt, eò magis sententiarum elegantia persuadent, & faciliùs inhærent

Lin. 1. *Qui aliena misericordia locum tribuit.*] Expunxi non ex MSS. 2. antiquissimis Reg. aliisque 9. qui negationem respuunt; nec illa admitti debet: alioquin perverteretur Auctoris nostri sententia. Sequitur enim, *Si contingat ei, quod voluit, ut alatur.* Hæc verò aliena est misericordia.

Lin. 3. *Ad servitutem.*] Si sit masculus.

Ibidem. *Ad lupanar.*] Si sit fœmella.

Lin. 5. *Ædipodis.*] Qui Laium patrem, à quo infans fuerat expositus, cum adolevisset, imprudens interfecit, & matrem Jocastam uxorem duxit. *Ædipodis.* Historia Tragica est, celebrata ab ipso Sophocle; in eà fabulà quæ *Ædipi* sive *Tyranni* nomine inscripta est; à Senecà in *Thebaïde* & *Ædipo*; à Statio in 11. & 12. *Thebaidos.* Scribitur etiam ab Hygino fabul. 67. *Betul.*

Ibidem. *Duplici scelere confusum.*] Imò quadruplici; nam patris interfectior fuit, matris maritus, suus proinde vitricus, & filiorum frater. Oros. lib. 1. c. 12. Vide Platonem lib. 8. de Legibus & Plutarchum de Curiositate.

Lin. 8. *In potestate.*] Addidi ex omnibus MSS. & cunctis ferè editis.

Lin. 10. *Pauperiem.*] Editi xv. sæculo, *Paupertatem.*

Lin. 13. *Nec interesse omnino conceditur, ne conscientiam perfundat ullus cruor.*] Non licet iusto interesse homicidio hominis: adeò abhorret Ecclesia à cruore, de quâ re vide Minutium Felicem in Octavio jam supra lauda-

tum pag. 490: ad lin. 29.

Lin. 15. *In scenis nescio an sit corruptela vitiosior.*] Idem Lactantius infra: *Quid de mimis loquar corruptelarum præferentibus disciplinam, qui docent adulteria dum fingunt.* Ludos scenicos & turpes, & quæcumque spectacula Ecclesiasticis viris omnibusque Christianis interdicta semper fuisse, testantur Patres & Concilia. Laodicenum can. 54. *Non oportet Sacerdotes aut Clericos quibuscumque spectaculis in scenis interesse.* Item Concil. Turon. III. can. 7. Carthaginense III. can. 11. addit, *quandoquidem a spectaculo & omnes Laici prohibeantur. Semper enim Christianis omnibus hoc interdictum est, ut ubi blasphemii sunt, non accedant.* Videndi Tertullianus lib. de Spectaculis, ubi ea Christianis omnibus interdicat. Vocat ea *diaboli negotium*, Cyprian. Epist. 1. Minutius in Octav. *In scenicis non minor furor: turpitudine proluxior. Nunc enim mimus vel exponit adulteria, vel monstrat.* Arnob. p. 172. Augustinus lib. de Catechizandis rudibus cap. 16. Homil. 21. lib. 50. Homiliar. & lib. 2. de Civit. Dei cap. 8. 9. & Ludovicus Vives in hunc Augustini locum.

Lin. 16. *Comica fabula de stupris virginum loquuntur.*] Tertullianus lib. de Spectaculis comœdias & tragœdias vocat libidinum & scelerum auctrices cruentas, lascivas, impias, & prodigas.

Ibidem. *Aut amoribus meretricum.*] 2. Reg. & Brun. amatoribus.

audientium memoriæ versus numerosi & ornatī. Item tragicæ historiæ subjiunt oculis parricidia, & incesta regum malorum, & cothurnata scelera demonstrant. Histrionum quoque impudentissimi motus quid aliud, nisi libidines & docent, & infligant? quorum enervata corpora, & in muliebrem incessum habitumque mollita, impudicas fœminas inhonestis gestibus mentiuntur. Quid de mimis loquar corruptelarum præferentibus disciplinam? qui docent adulteria, dum fingunt, & simulatis erudiunt ad vera? Quid juvenes aut virgines faciant, cum hæc & fieri sine pudore, & spectari libenter ab omnibus cernunt? Admonentur utique quid facere possint, & inflammantur libidine, quæ aspectu maximè concitatur; ac se quisque pro sexu in illis imaginibus præfiguratur, probantque illa, dum rident, & adhærentibus vitiis, corruptiores ad cubacula revertuntur; nec pueri modò, quos præmaturis vitiis imbui non oportet: sed etiam senes, quos peccare jam non decet.

Circensium quoque ludorum ratio quid aliud habet, nisi levitatem,

Lin. 2. *Cothurnata scelera.*] Scilicet mimosum, quorum calcei sublevato subere altiores erant, ut Regum & Principum personam agentes, grandioris staturæ apparerent. Itaque Lactantius cothurnata scelera appellat, grandia & elata, quæ à tragœdis exhibebantur. Nourry.

Lin. 4. *Et docent.*] Ità scribo cum omnibus MSS. præter 3. Reg. rec. in quibus deest conjunctio &, ut in excusis.

Lin. 6. *Quid de mimis.*] De his vide caput 20. lib. 1. & Epitom. cap. 6. atque Tertullianum Apologetici cap. 15.

Lin. 7. *Docent adulteria, dum fingunt.*] Cyprianus de Gratiâ ad Donatum p. 6. *Adulterium discitur, dum videtur, & lenocinante ad vitia publica auctoritatis malo, quæ pudica fortasse ad spectaculum matrona processerat, de spectaculo revertitur impudica.* Et Minutius Felix pag. 345. *Histrionum amorem dum fingit, infligit.*

Lin. 10. *Quæ aspectu, &c.*] Atque nescio quid fiat, quod ne in nostris quidem dramatibus quidquam salvum atque sacrum satis sit. Multo siquidem majori applausu excipitur, cum senes Sufannam se lavaturam, & jam crura fandalibus induentem speculantur, quam quando ad supplicium accessura pignoribus valedicit: cum Judith Holopherni libidinosis gestibus blanditur, quam cum cilicio induta preces ad Dominum fundit: cum Sara suam marito ancillam permittit, quam cum de filii sacrificio sollicitus pater ad Deum orat: cum Putiphari conjux Josephum de stupro sollicitat, quam cum Jacob annonæ penuriâ premittitur. Usque adeo sunt oculi rebus vanis,

quàm seriis spectandis promptiores. Betul.

Lin. 13. *Præmaturis vitiis.*] Ità MSS. & impressi. Francius legere malebat *præmaturis vitiis*: non malè. Sed tamen mox præcessit, *adhærentibus vitiis.*

Lin. 14. *Quos peccare jam non decet.*] Post hæc verba, MSS. 2. Reg. rec. Jun. Cant. & 1. Colb. in marg. ac 9. editi addunt, *in talem vitiorum semitam dilabuntur*: quæ ceteri respuunt.

Lin. 15. *Circensium.*] Tarquinius Priscus Circum Romæ, qui Maximus dicitur, primus instituit, in quo ludos opulentiùs instructiùsque quàm ceteri reges fecit: autor Livius lib. 1. Fuit autem Circus (ἵππων δίαστρον Plutarchus vocat) inter Palatinum & Aventinum montem: de quo vide Pomp. Latum de Antiquitatibus Romæ. Varro de Lingua Lat. 4. *Armilustrum*, inquit, ab ambitu lustris: locus idem Circus Max. dictus, quod circumspiciat aculis ædificatus, ibi ludi fiunt, & quod ibi circum metas fertur pompa, & equi currunt. Fuerunt autem metæ 7. Propertius:

Aut prius infecto depositi præmia cursu.

Septima quàm metam triverit ante rota.

In ludis Circensibus nobilissimi juvenes, ut ex Tranquillo manifestum est, quadrigas, bigas, & equos defultorios agitabant. Hunc tamen morem non vetustissimum fuisse, vel ex Livio patet. Nam in quarto loco lib. 5. Decadis, scribens gesta anni D. LXXXIII. *Mos erat tum (inquit) nondum hac effusione instructa, bestiis omnium gentium circum complendi varia spectaculorum conquirere genera: nec semel quadrigis, semel defultore misso vix unius horæ tempus utrumque curri-*

vanitatem, insaniam? Tanto namque impetu concitantur animi in furorem, quanto illic impetu curritur; ut jam plus spectaculi exhibeant, qui spectandi gratiâ veniunt, cum exclamare, & efferri, & exilire cœperint. Vitanda ergo spectacula omnia, non solum ne quid vitiorum pectoribus infundat, quæ sedata & pacifica esse debent; sed ne cuius nos voluptatis consuetudo delinuat, & à Deo atque à bonis operibus avertat. Nam ludorum celebrationes, deorum festa sunt; siquidem ob natales eorum, vel templorum novorum dedicationes sunt constituti. Et primitus quidem venationes, quæ vocantur munera, Saturno sunt attributæ; ludi autem scenici Libero; Circenses verò Neptuno. Paulatim tamen & cæteris diis idem honos tribui cœpit; singulique ludi nominibus eorum consecrati sunt, sicut Sisinius Capito in libris spectaculorum docet. Si quis igitur spectaculis interest, ad quæ Religionis gratiâ convenitur, discessit à Dei cultu, & ad deos se contulit, quorum natales & festa celebravit.

cū culum complebat. Circenses ludi à Scriptoribus aliquoties Magni, nonnunquam etiam Romani appellantur; dicti autem Circenses, si Servio credimus, vel à circuitu, vel ab ensibus circa quos circumibant. *Beul.*

Lin. 1. *Tanto impetu.* Vide Plin. l. 9. Ep. 6.

Lin. 5. *Insidat.* Itā omnes penè MSS. & 4. edd. In 2. Reg. est *insidiat*; in 5. Reg. 1. Colbert. & 14. excusis *insideat*. Iudem infra sequenti cap. post initium ex quamplurimis MSS.

Lin. 8. *Et primitus quidem venationes.* Non memini me hac alibi legere, quam apud Alexandrum, qui hac sua procul dubio ex Lactantio transcripsit: nisi quod Comœdias atque Tragœdias Libero patri sacras fuisse, Donatus in Terentii prolegomenis testatur etiam. Sed in Andriæ commentario, Comœdiam Apollini, Tragœdiam Baccho constitui solitas testatur. Servius in 8. *Æneid.* Circenses ait Conso, hoc est Neptuno equestri sacros fuisse. Consum autem dictum, quod consultorum sit Deus. Tertullianus quoque sub finem libri de Muliebri habitu testatur, se de secularibus spectaculis volumen edidisse. *Beul.*

Lin. 9. *Munera.* Munerum appellatio non ad gladiatores tantum, sed & ad ferarum confectores, apud Plin. libro 84. cap. 3. haud dubie pertinet, imò & apud alios plerosque. Sueton. in Julio cap. 75. & Calig. capite 27. bestiarum, ad munus populi comparatarum alicubi commemorat. Vid. Sen. lib. de Benef.

cap. 12.

Lin. 10. *Circenses verò Neptuno. Paulatim tamen.* Sic emendavi ex MSS. 6. Reg. quorum duo sunt veterrimi, 5. Colb. 3. Lips. Em. Brun. & editis Cellar. Walch. In edit. Rom. 1470. bis *verò*; in 1. Colb. *Circenses vota Neptuno. Paulatim tamen*; corruptè *vota*, pro *verò*. In 4. Reg. rec. & 12. vulgatis, *Circenses Neptuno*.

Lin. 11. *Singulique ludi, &c.* Arnobius lib. 7. contra Gentes: *Vos aris tinnitibus & tiliarum sonis, vos equorum curriculis & theatralibus ludis persuasum habetis deos delectari & affici, irasque aliquando conceptas eorum satisfactione molliri.*

Ibidem. *Nominibus.* Itā restitui ex cunctis MSS. & edit. Rom. 1470. Editi ferè omnes *numinibus*. Sed quid sibi vult: *Cæteris diis honorem tribuere, & numinibus eorum consecrare ludos*? Ex MSS. multò melius *nominibus*, scilicet qui suam habent denominationem à fictorum deorum nominibus, veluti Saturnales à Saturno, Martiales à Marte, Apollinares à Apolline, Cereales à Cerere, Florales à Florâ, &c.

Lin. 12. *Sisinius Capito.* Heumannus putat legendum esse *Asinius Capito*, cujus doctissimi viri mentionem facit Aulus Gellius lib. v. cap. 20. idemque Festus, eundem tamen Sisinnium Capitonem vocat S. Hieronymus Quæst. in Genesim ad cap. x.

Lin. 13. *Convenitur.* Soli MSS. antiq. 1. Bonon. & 1. Reg. *convenit*.

CAPUT XXI.

De aurium voluptatibus, & Sacris litteris.

AURIUM voluptas ex vocum & cantuum suavitate percipitur; quæ scilicet tam vitiosa est, quàm oblectatio illa, de quâ diximus, oculorum. Quis enim non luxuriosum ac nequam putet eum, qui scenicas artes domi habeat? Atqui nihil refert, utrùmne luxuriâ solus domi, an cum populo exerceas in theatro. Sed jam de spectaculis dictum est. Restat unum, quod est nobis expugnandum; ne capiamur iis, quæ ad sensum intimum penetrant. Nam illa omnia, quæ verbis carent, id est æris & nervorum suaves soni possunt faciliè contemni, quia non adhærent, nec scribi possunt. Carmen autem compositum, & oratio cum suavitate decipiens, capit mentes, & quò voluerit impellit. Indè homines litterati cum ad Dei religionem accesserint, si non fuerint ab aliquo perito doctore fundati, minùs credunt. Assueti enim dulcibus & politis five orationibus, five carminibus, divinarum litterarum simplicem communemque sermonem pro sordido aspernantur. Id enim quærunt, quod sensum demulceat. Persuadet autem quidquid suave est, & animo penitus; dum delectat, infidit. Num igitur Deus & mentis, & vocis, & linguæ artifex disertè

Lin. 6. *Intimum.*] MSS. 8. rec. & ed. Rom. 1470. *integrum.*

Lin. 10. *Indè homines litterati.*] Quare in procemio tertii, Tullianam sibi optavit eloquentiam; non quòd veritas, cujus sermo simplex est, lenocinio verborum indigeat: sed propter eos, qui omnem orationem nisi dulce quiddam tinnientem fastidiunt. Verùm illic de hoc satis dictum. *Betuleius.*

Lin. 11. *Accesserint, si non fuerint ab aliquo perito doctore fundati, minùs credunt.*] Si non, &c. hæc verba delet Heuman. Verum hunc locum ita restitui ex MSS. antiquissimis 1. Bonon. & 1. Reg. consentientibus 1. Regio-Put. 1. al. Reg. 2. Colb. 1. Clarom. 2. Lips. ed. Rom. 1468. in quibus est *accesserint, ab aliquo perito doctore fundati*: deest, si non fuerint. MSS. Cauc. Jun. 16. alii & 14. editi, *accesserint, ab aliquo imperito doctore fundati*; 2. Reg. in *aliquo imperito*. MS. Cant. & edd. Thom. Thyf. & Gall. *accesserint, si non fuerint ab aliquo imperito, &c.* omnino malè. Quæ omnia cum satis non sint enodata in hac Dom. Joan. Bapt. le Brun annotatione, ea paulò fassius explicanda esse credidimus, ut lectio, quam textus noster representat, meliùs ac dilucidius confirmetur. Sensus verò hic est, ut dicat Lactantius, ho-

mines litteratos & politis litteris imbutos, cum ad religionem accedunt, minùs solere credere, quòd despiciant simplicitatem sermonis sacrarum litterarum. Id tamen non eveniet, si accedentes ad veram Religionem, habeant doctorem Religionis exercitatum in rebus Sacris, peritum & litteris imbutum. Vulgaris lectio habebat priùs, *indè homines litterati cum ad Dei religionem accesserint, ab aliquo imperito doctore fundati minùs credunt.* Quæ quidem eundem ferè sensum representat, ac ille qui in textu nostro legitur: sed oratio minùs elegans, atque obscurior est. Illæ verò voces *doctore fundati*, quæ sæpè non leguntur in veteris eloqui Latini sermonis Autoribus, videntur tamen in Jurisconsultis, qui fundatos in jure dicunt. *Fundo* igitur idem est ac *doceo*. Sic apud Livium legitur *leviter fundata fides*.

Lin. 16. *Infidit.*] Ità cuncti ferè MSS. & ed. Rom. 1470. In 2. rec. est *insistit*; in 1. Colb. & *sedit*; in 4. rec. & 11. vulgatis *infidet*.

Ibidem. *Et mentis, & vocis.*] Neque vox sine mente est. Dicitur abusivè vox de inanimis quoque ac mutis, strepitus atque sonitus Latinis. Quanquàm Aristoteles mutis etiam vocem tribuit. *Betuleius.*

loqui non potest? Imò verò summa providentia carere fūco voluit ea, quæ divina sunt, ut omnes intelligerent, quæ ipse omnibus loquebatur.

Ergò qui veritati studet, qui non vult se ipse decipere, abjiciat inimicas ac noxias voluptates, quæ animam sibi vinciant, ut corpus cibi dulces: præferantur vera falsis, æterna brevibus, utilia jucundis. Nihil aspectu gratum sit, nisi quod piè, quod justè fieri videas; nihil auditu suave, nisi quod alit animam, melioremque te reddit. Maximèque hic sensus non est ad vitium detorquendus, qui nobis ideò datus est, ut doctrinam Dei percipere possemus. Itaque si voluptas est, audire cantus & carmina, Dei laudes canere & audire, jucundum sit. Hæc est voluptas vera, quæ comes & socia virtutis est. Hæc est non caduca & brevis, ut illæ quas appetunt, qui corpori, ut pecudes, serviunt; sed perpetua, & sine ullâ intermissione delectans. Cujus terminos si quis exceßerit, nihilque aliud ex voluptate petierit, nisi ipsam voluptatem; hic mortem meditatur, quia sicut vita perpetua in virtute est, ita mors in voluptate. Qui enim temporalia maluerit, carebit æternis; qui terrena prætulerit, cœlestia non habebit.

Lin. 1. *Carere fūco.*] De simplicitate SS. | Lin. 5. *Quæ animam sibi vinciant.*] MSS. Scripturarum vide Isidor. Pelus. l. 11. Ep. 5. | 1. Bon. antiq. 1. Lipf. & Brun. *subjiciunt.*

C A P U T XXII.

De Saporis & Odoris voluptatibus.

AD voluptates autem saporis & odoris, qui duo sensus ad solum corpus pertinent, nihil est quod à nobis disputetur; nisi fortè quis exigit ut dicamus, turpe esse sapienti ac bono, si ventri & gulæ serviat; si unguentis oblitus, ac floribus coronatus incedat: quæ qui facit, utique insipiens, ineptus, & nihili est, & quem ne odor quidem virtutis attigerit. Fortassè quispiam dixerit: Cur ergò illa facta sunt, nisi ut iis fruamur? Atenim jam sæpè dictum est, virtutem nullam futuram fuisse,

Lin. 2. *Nihil est quod à nobis disputetur.*] MSS. Cauc. Jun. & edit. 7. *nihil est aliud quod, &c.*

Lin. 3. *Ventri & gula.*] Hos fugiendos docet Paulus ad Philipenses 3. v. 19. quorum Deus venter est.

Lin. 4. *Si unguentis oblitus, &c.*] Arnobius lib. 5. *Quid compti violaceis coronis?* Unguentum olere, & Satyris & Scenis explosum est, tanquam molle, & virili decoro adversum. Aristoteles in 3. Moral. cap. 10. eos ponit in numero τῶν ἀκολάσων, qui odoribus & suavis musices concentu supra modum delectantur; intemperantes tamen magis accedere affirmat

τὸς τῶν μέγαν ὀρεῶς καὶ εὐφρίας. Verùm Aristoteles reprehensione dignissimus est, quod temperantiam corpori, atque non item animo assignat. Quid quod scriptores Ecclesiastici florum odorem, fectorumque usum damnant. Nam Tertullianus in eo libro quem de Coronâ militis inscripsit, florum in coronis usum execratur. Et in Apologet. cap. 46. probat, Christianos nihilominus portionem suam ad vitæ consociationem adferre, etiam si flores naribus non admoveant, si spectacula nulla spectent. Minutius: *Quid caput non coronamus, ignoret; nec mortuos coronamus; cum beatus non egeat, & miser non gaudeat floribus.*

fuisse, nisi haberet quæ opprimeret. Itaque fecit omnia Deus ad instruendum certamen rerum duarum. Ergo illecebræ istæ voluptatum arma sunt illius, cujus opus unum est, expugnare virtutem, justitiamque ab hominibus excludere. His blandimentis & suavitatibus titillat animas. Scit enim, quia mortis est fabricatrix voluptas. Nam sicut Deus hominem ad vitam, non nisi per virtutem ac laborem vocat: ita ille ad mortem per delicias ac voluptates; & sicut ad verum bonum per fallacia mala, sic ad verum malum per fallacia bona pervenitur. Cavenda sunt igitur oblectamenta ista, tanquàm laquei & plagæ; ne suavitudinum mollitie capti, sub ditionem mortis cum ipso corpore redigamur, cui nos mancipavimus.

Lin. 1. *Itaque fecit omnia.*] 1. Bonon. antiq. *Idque fecit omne.*

Lin. 4. *Ab hominibus.*] Ità restitui ex editis Torn. ac Soubron. cunctisque MSS. præter 2. Reg. rec. & 1. Colbert. in quibus, ve-

lut in impressis, est *ab hominibus*, vel *ex omnibus*. 1. Brun. & edit. Betul. *ab aliis*.

Lin. 5. *Quia.*] Est pro quoddam. Et sic alibi passim Lactantius, alique Autores; ut passim videre est.

CAPUT XXIII.

De tactus Voluptate & libidine, atque de Matrimonio & continentia.

VENIO nunc ad eam, quæ percipitur ex tactu, voluptatem: qui sensus est quidem totius corporis. Sed ego non de ornamentis, aut vestibus, sed de solâ libidine dicendum mihi puto; quæ maximè coercenda est, quia maximè nocet. Cum excogitasset Deus duorum sexuum rationem, attribuit iis, ut se invicem appeterent, & conjunctione gauderent. Itaque ardentissimam cupiditatem cunctorum animantium corporibus admiscuit, ut in hos affectus avidissimè ruerent, eaque ratione propagari & multiplicari genera possent. Quæ cupiditas & appetentia in homine vehementior & acrior invenitur; vel quia hominum multitudinem voluit esse majorem, vel quoniam virtutem soli homini dedit, ut esset laus & gloria in coercendis voluptatibus, & abstinentiâ sui. Scit ergo adversarius ille noster, quanta sit vis hujus cupiditatis, quam quidam necessitatem dicere maluerunt; eamque à recto, & bono, ad malum & pravam transfert. Illicita enim desideria immittit, ut aliena contaminent, quibus habere propria sine delicto licet. Objicit quip-

Lin. 1. *Ex tactu voluptatem.*] Tactus (ἅψω) totius corporis organo utitur, cum reliqui sensus singuli singula sua instrumenta habeant. Atque sic pro portione libido omnium maxima est, & suavitate quæ ex coitu capitur, (nam cætera totus hic sensus vitio caret) totum corpus hiat. De quo vide Aristot. lib. de Generatione animal. primo, cap. 18. Betul.

Lin. 3. *Cupiditas.*] De quâ vide Plinium lib. 10. cap. 63. Vide supra pag.

Lin. 11. *Ut esset laus.*] 1. Colb. à primâ manu, & edit. If. in marg. fortè, *ut esset ei laus.*

Lin. 15. *Objicit quippe oculis.*] Sic emendavi ex omnibus propè MSS. & 12. impressis. Reg. 1. rec. & Goth. *Objicit itaque oculis.*

pe oculis irritabiles formas, suggeritque fomenta, & vitiis pabulum subministrat: tum intimis visceribus stimulos omnes conturbat & commovet, & naturalem illum incitat atque inflamat ardorem; donec irretitum hominem implicatumque decipiat. Ac ne quis esset, qui poenarum metu abstinere alieno, lupanaria quoque constituit; & pudorem infelicitium mulierum publicavit, ut ludibrio haberet tam eos qui faciunt, quàm quas pati necesse est.

His obscœnitatibus animas, ad sanctitatem genitas, velut in cœni gurgite demersit, pudorem extinxit, pudicitiam profligavit. Idem etiam mares maribus admiscuit; & nefandos coitus contra naturam contraque institutum Dei machinatus est: sic imbuit homines, & armavit ad nefas omne. Quid enim potest esse sanctum iis, qui ætatem imbecillam & præsidio indigentem, libidini suæ depopulandam sceleris enarrari. Nihil ampliùs istos appellare possum, quàm impios & parricidas, quibus non sufficit sexus à Deo datus, nisi etiam suum profanè ac petulanter illudant. Hæc tamen apud illos levia, & quasi honesta sunt. Quid dicam de iis, qui abominandam non libidinem, sed insaniam potiùs exercent! Piget dicere: sed quid his fore credamus, quos non piget facere? & tamen dicendum est, quia fit. De istis loquor, quorum teterrima libido & execrabilis furor ne capiti quidem parcat. Quibus hoc verbis, aut quâ indignatione tantum nefas prosequar? Vincit officium linguæ sceleris magnitudo. Cùm igitur libido hæc edat opera, & hæc facinora designet, armandi adversus eam virtute maximâ sumus. Quisquis affe-

1. Bonon. antiq. *Objicitque pra oculis.* Editi nonnulli, *Objicitque oculis*, malè; mox enim sequitur, *suggestitque*.

Lin. 5. *Lupanaria quoque constituit.* Per suos nimirum satellites. Nam in historiis de Caligulâ & Heliogabalo legimus, quòd lupanaria constituerint. Cæterum de lupanaribus lib. 1. dictum est, cap. 20. Tertul. in Pallio: *Aspice lupos popularium libidinum nundinas.*

Lin. 9. *Pudicitiam profligavit.*] Sic editio Cellarii & Heumanni, & quidem rectè, ut sit gradatio, *demersit, extinxit, profligavit.* Alii *flagitavit*, quasi diceret, ardentem ad stupra & flagitia sollicitare, vel de stupro instantius aliquam virginem appellare. MSS. 6. Vatican. 1. Reg. rec. 1. Lips. 1. Clarom. & Aldus inter emendanda Errata suæ editionis habent *flagitavit*; insolens verbum. Marm. & 1. Reg. à secundâ manu *profugavit*; 2. Reg. rec. *fugavit*. At non mihi placent variantes istæ lectiones, nec Betulei nec Isæi correctiones. *Pudicitiam flagitavit*, in multis MSS. Et sic Ulpianus de privar. delic. cap. 2. & Lege 2. Digest. de priv. delic. §. 5. *ancillam alienam*

flagitare. Sed hæc satis ad rem facere non videntur.

Lin. 10. *Mares maribus admiscuit.*] 1. Bon. antiq. *applicuit.* Crimen Sodomiticum. Vide epistol. ad Romanos cap. 1.

Lin. 11. *Institutum Dei.*] Sic restitui ex 14. vet. editis cunctisque MSS. exceptis Em. & 1. Clarom. in quibus est *justitiam Dei*, ut in 5. vulgatis.

Lin. 16. *Nisi etiam suum profanè, &c.*] Ità MSS. 2. Bonon. Tax. Pen. In Cauc. Jun. & 8. editis, pro *etiam*, est &. Scripti 7. Reg. inter quos sunt duo veterrimi, & 11. alii rec. habent, *nisi etiam suum sexum profanè*; 5. rec. totidemque editi, *nisi & suum sexum profanè*, perperam repetentes vocem *sexum*, quæ mox præcessit.

Lin. 21. *Ne capiti quidem parcat.*] De hoc peccato propter ejus obscœnitatem nihil dicimus. Vide, si potes salvâ verecundiâ, quæ refert Suetonius de monstro hominis Tiberio; nam in hæc re scelus fuerit eruditum esse. De hoc peccato abundè tractat Hieron. Magius, ut videre est in Thesaur. Critic. Gruteri tom. II. pag. 1353. *Ex Gallao.*

Aut illos frænare non potest, cohibeat eos intra præscriptum legitimi tori, ut & illud, quod avidè expetit, consequatur, & tamen in peccatum non incidat. Nam quid sibi homines perdituri volunt? Nempe honesta opera voluptas sequitur: si ipsam per se appetunt, justà & legitimâ frui licet.

Quòd si aliqua necessitas prohibebit, tum verò maxima adhibenda virtus erit, ut cupiditati continentia reludetur. Nec tantum alienis, quæ attingere non licet, verum etiam publicis vulgatisque corporibus abstinendum, Deus præcepit; docetque nos, cum duo inter se corpora fuerint copulata, unum corpus efficere. Ità qui se cœno immerferit, cœno sit oblitus necesse est; & corpus quidem citò ablui potest: mens autem contagione impudici corporis inquinata non potest, nisi & longo tempore, & multis bonis operibus, ab eâ quæ inhæserit colluvione purgari. Oportet ergò sibi quemque proponere, duorum sexuum conjunctionem generandi causâ datam esse viventibus, eamque legem his affectibus positam, ut successionem parent. Sicut autem dedit nobis oculos Deus, non ut spectemus, voluptatemque capiamus, sed ut videamus, propter eos actus, qui pertinent ad vitæ necessitatem: ita genitalem corporis partem, quod nomen ipsum docet, nullâ aliâ causâ nisi efficiendæ sobolis accepimus. Huic divinæ legi summâ devotione parendum est. Sint omnes, qui se discipulos Dei profitebuntur, ita morati & instituti, ut imperare sibi possint. Nam qui voluptatibus indulgent, qui libidini obsequuntur, ii animam suam corpori mancipant, ad mortemque condemnant; quia se corpori addixerunt, in quod habet mors potestatem. Unusquisque igitur, quantum potest, formet se ad verecundiam, pudorem colat, castitatem conscientia & mente tueatur; nec tantum legibus publicis pareat: sed sit supra omnes leges, qui legem Dei sequitur. Quibus bonis si assueverit, jam pudebit eum ad deteriora desciscere: modò placeant recta & honesta, quæ melioribus jucundiora sunt, quàm prava & inhonesta pejoribus.

Nondum omnia castitatis officia executus sum: quam Deus non modò

Lin. 2. *Consequatur.*] Restitui ex ed. Torn. Soubron. & omnibus MSS. præter 1. Reg. cui est *exequatur*. 2. Reg. rec. & 3. Colb. ac 16. editi, *assequatur*.

Lin. 6. *Prohibebit.*] MS. 1. Reg. *cohibebit*; alii 8. rec. & 6. edd. *prohibet*; 1. Colb. *prohiberet*. Cæteri, ut in textu.

Lin. 7. *Alienis, qua.*] Post *alienis*, multi MSS. cunctique ferè editi addunt *toris*, quod stare non potest cum relativo *qua*. 1. Reg. rec. *quos*.

Lin. 14. *Proponere.*] Sic emendavi ex edit. Cellar. cunctisque MSS. præter 2. Reg. rec. & 1. Clarom. qui ferunt *praponere*, ut 18. edit.

Lin. 20. *Huic.*] MS. 1. Bonon. antiq. *Cui*.

Lin. 24. *Ad mortemque condemnant.*] Ità restitui ex MSS. & omnibus ferè editis. 1. Bonon. antiq. solus, & nonnulli typis excusii habent, *morteque condemnant*.

Ibidem. *In quod habet mors potestatem.*] Reposui quod ex MSS. 2. antiquissimis Reg. 1. al. Reg. optimæ notæ, & 2. Brun. In 7. Reg. 6. Colb. 2. Clarom. & 17. edit. legitur *in quo*.

Lin. 26. *Pudorem.*] Scripti 16. & 12. edit. addunt *que*, sed frustra; à sequenti enim membro abest.

Lin. 29. *Ad deteriora desciscere.*] Sic restitui ex MSS. 1. Bonon. antiq. Pal. 2. Reg. favente antiquissimo Regio, in quo legitur *desuescere*; corruptè pro *desciscere*. In 16. scriptis & 19. editis est *descendere*.

intra privatos parietes, sed etiam præscripto lectuli terminat; ut cum quis habeat uxorem, neque servam, neque liberam habere insuper velit, sed matrimonio fidem servet. Non enim, sicut juris publici ratio est, sola mulier adultera est, quæ habet alium; maritus autem, etiam si plures habeat, à crimine adulterii solutus est. Sed divina lex ita duos in matrimonium, quod est in corpus unum, pari jure conjungit, ut adulter habeatur, quisquis compagem corporis in diversa distraxerit. Nec ob aliam causam Deus, cum cæteras animantes suscepto foetu maribus repugnare voluisset, solam omnium mulierem patientem viri fecit; scilicet ne foeminis repugnantibus, libido cogeret viros aliud appetere, eoque facto, castitatis gloriam non tenerent. Sed neque mulier virtutem pudicitiae caperet, si peccare non posset. Nam quis mutuum animal pudicum esse dixerit, quod suscepto foetu mari repugnat? Quod ideò facit, quia necesse est, in dolorem atque in periculum veniat, si admiserit. Nulla igitur laus est, non facere, quod facere non possis. Ideò autem pudicitia in homine laudatur, quia non naturalis est, sed voluntaria. Servanda igitur fides ab utroque alteri est; imò exemplo continentiae docenda uxor, ut se castè gerat. Iniquum est

Lin. 2. *Neque servam, neque liberam, &c.*] Quare reprehendenda est in jure Civili Romanorum lex Julia, quæ inter liberas tantum personas, adulterium stuprumve passas, locum habet; cæterum injuriarum, vel servi corrupti actionem relinquit actori adversus eum, qui cum servâ consuetudinem habeat: lib. inter liberas, ff. ac lib. Jul. de Adul. Non levior error est eorundem Jure consultorum, qui adulterium & stuprum eum fecisse dicunt, qui vel cum conjuge tuâ consuetudinem habuit, vel filiam vitiauit; & tu, licet fidem uxori fefelleris, adulter non eris, nisi te altera pars reum fecerit: atque ita adulterium ex passis, non ex inferentibus metiuntur. Adulter ipsis est, qui cum alterius uxore consuetudinem habet, etiam si maritus non sit. Stuprum intulisse dicitur, licet maritus, si rem cum virgine viduâve habuerit. Sed sacra litteræ eum adulterii teneri dicunt, qui fidem conjugalem fefellit. *Betuleius.*

Lin. 4. *Sola mulier adultera est, &c.*] Hoc non ita est accipiendum; quasi vel contra conjugis tuæ adulterum, vel quasi filiae stupratorem (si modò hæc Modestini differentia admittenda est, quam Ulpianus *καταχρηστικῶς* confundi fatetur) actio data non sit: sed quòd mulieri lex Julia non permittat in publico judicio adulterii accusationem, ut Impp. Severus & Antoninus Cassiæ rescripserunt. leg. primâ, Cod. ad leg. Julianam de adult. *Betul.*

Ibidem. *Maritus autem, &c.*] Ex Petito lex

Solonis, quæ partim extat apud Lysiam, partim apud Plutarch. ita habet: *Nequis pro mæcho prehendor in eâ, quæ vel in lupanari, vel publicè prostat. Quæ publica prostant, etiam servorum injuria obnoxia sunt; per lupanaria namque atque ancillulas libido permittitur.* Hieronym. in vitâ Fabiolæ: vide & August. de Civ. Dei lib. 14. cap. 17. Hinc apud Quintilian. lib. 7. cap. 4. quæritur, an deprehensus cum alterius uxore adulter sit: quia non de appellatione, sed de vi facti ejus ambigitur an omninò peccaverit.

Lin. 5. *Divina lex.*] Matth. 19. Marc. 10. 1. Cor. 7. Ephes. 5.

Lin. 6. *Quod est.*] Francius legebat, hoc est.

Lin. 9. *Solam omnium mulierem, &c.*] Plinius ait lib. 7. cap. 11. *Præter mulierem paucæ animalia coitum novère gravida.* In paucis iis, sunt equa & sus, ut idem Plinius ait extremo cap. 63. lib. 10. sed folius equæ meminit Aristot. lib. 4. de Gen. Animi. cap. 5.

Lin. 10. *Libido cogeret viros aliud appetere.*] MS. Brun. *alias*; Francius, *aliam*.

Lin. 18. *Iniquum est enim, &c.*] Ulpian in lib. si uxor. §. judex, ff. ad leg. Jul. de adult. Judex, inquit, antè oculos habere debet, & inquirere, an maritus pudicè vivens mulieri quoque bonos mores colendi autor fuerit. Periniquum enim videtur esse, ut pudicitiam vir ab uxore exigat, quam ipse non exhibeat. Quæ res potest & virum damnare, non rem ob compensationem mutui cri-

enim, ut id exigas, quod præstare ipse non possis. Quæ iniquitas effecit profectò, ut essent adulteria, scæminis ægrè ferentibus, præstare se fidem non exhibentibus mutuam caritatem. Denique nulla est tam perditæ pudoris adultera, quæ non hanc causam vitiis suis prætendat; injuriam se peccando non facere, sed referre. Quod optimè Quintilianus expressit: Homo, inquit, neque alieni matrimonii abstinens, neque sui custos, quæ inter se naturâ connexa sunt. Nam neque maritus circa corrumpendas aliorum conjuges occupatus potest vacare domesticæ sanctitati; & uxor, cum in tale incidit matrimonium, exemplo ipso concitata, aut imitari se putat, aut vindicari.

Cavendum igitur, ne occasionem vitiis nostrâ intemperantiâ demus: sed assuescant invicem mores duorum, & jugum paribus animis ferant. Nos ipsos in altero cogitemus. Nam ferè in hoc justitiæ summa consistit, ut non facias alteri, quidquid ipse ab altero pati nolis. Hæc sunt, quæ ad continentiam præcipiuntur à Deo. Sed tamen ne quis divina præcepta circumscribere se putet posse, adduntur illa, ut omnis calumnia, & occasio fraudis removeatur, adulterum esse, qui à marito dimissam duxerit, & eum qui præter crimen adulterii uxorem dimiserit, ut alteram ducat; dissociari enim corpus & distrahi Deus noluit. Præterea non tantum adulterium esse vitandum, sed etiam cogitationem; ne quis aspiciat alienam, & animo concupiscat: adulteram enim fieri mentem, si vel imaginem voluptatis sibi ipsa depinxerit. Mens est enim profectò quæ peccat; quæ immoderatæ libidinis fructum cogitatione complectitur: in hâc crimen est, in hâc omne delictum. Nam etsi corpus nullâ sit labe maculatum, non constat tamen pudicitiae ratio, si animus incestus est; nec illibata castitas videri potest, ubi conscientiam cupiditas inquinavit. Nec verò aliquis existimet, difficile esse frænos imponere voluptati, eamque vagam & errantem castitatis pudicitiaeque limitibus includere; cum propositum sit hominibus etiam vincere, ac plurimi beatam atque incorruptam corporis integritatem retinuerint;

minis inter utrosque communicare. *Betul.*

Lin. 1. *Effecit.*] MSS. 10. rec. & 4. vet. edit. *id effecit*; 5. alii, *id efficit.*

Lin. 9. *Exemplo ipso concitata.*] Sic reposui ex MSS. 10. Reg. 5. Colbert. & 8. aliis. 1. Colb. & 1. Clarom. habent, *exemplo ipsa concitata*; edit. 12. *exemplo ipso incitata*: in 4. aliis excusis deest *ipso*.

Lin. 10. *Vindicari.*] Ex edit. Rom. 1470. cunctisque MSS. est, præter 1. Colb. in quo, sicut & in 17. vulgaris, legitur *vindicare*.

Lin. 16. *Adduntur illa.*] Ità correxi ex MSS. 2. antiquissimis Reg. aliisque sex. In 13. totidemque editis est *addantur*; in 1. Bon. antiq. & 4. aliis *adducuntur*.

Lin. 17. *Dimissam duxerit.*] 1. Colb. *divisam*; 1. Bon. antiq. *duxerit ejectam*. Luc. 6.

Lin. 19. *Dissociari.*] Matth. 19.

Lin. 21. *Aspiciat.*] Matth. 5.

Ibidem. *Adulteram fieri mentem.*] Ovid. *adultera mens est.* Francius.

Lin. 23. *Libidinis fructum cogitatione complectitur.*] Augustin. contra Manich. *Justitia tenet solâ malâ voluntate, quamvis quod voluerint, implere nequierint.* Salvian. 6. *Ipsa rei turpis cupiditas pro actione damnatur.* Ambros. lib. 1. de Officiis: *Adulterium non solum facti colluvione, sed & aspectus attentione committitur.* Pricæus.

Lin. 29. *Cum propositum sit hominibus.*] Scripti 9. rec. & 10. edit. vet. *omnibus hominibus.*

Ibidem. *Etiâ vincere.*] Sic reposui ex 5. vet. impressis, & omnibus ferè MSS. præter 1. Lips. cui est & *eam vincere.* 1. Colbert. & 8. edit. *eam vincere.*

multique sint qui hoc cœlesti genere vitæ felicissimè perfruantur. Quod quidem Deus non ita fieri præcepit, tanquàm adstringat, quia generari homines oportet: sed tanquàm sinat. Scit enim quantam his afflictibus imposuerit necessitatem. Si quis hoc, inquit, facere potuerit, habebit eximiam incomparabilemque mercedem. Quod continentiae genus quasi fastigium est, omniumque consummatio virtutum. Ad quam si quis eniti atque eludari potuerit, hunc servum dominus, hunc discipulum magister agnoscat; hic terram triumphabit; hic erit consimilis Deo, qui virtutem Dei cepit. Hæc quidem difficilia videntur: sed de eo loquimur, cui calcatis omnibus terrenis, iter in cœlum paratur. Nam quia virtus in Dei agnitione consistit, omnia gravia sunt, dum ignores; ubi cognoveris, facilia. Per ipsas difficultates nobis exeundum est, qui ad summum bonum tendimus.

Lin. 1. *Hoc cœlesti genere vitæ.*] Id est, celibatu. Francius in orâ libri sui.

Lin. 2. *Adstringat*] Matth. 19. 1. Cor. 7.

Lin. 3. *Sed tanquàm sinat.*] In solo MS. Regio antiquiore, *sed tanquàm qui libertatem arbitrio largiatur*: quod est Glossemâ.

Lin. 8. *Terram triumphabit.*] In quarto casu, sicut alibi dixit, *vitam vivere, mortem occumbere, militiam militare*. Per *terram triumphare*, intelligit Lactantius, de terrenis bonis & voluptatibus triumphare. Vide Epitom.

capp. 51. & 66.

Lin. 9. *Cepit.*] Jun. 1. Colbert. & 5. edit. ceperis.

Lin. 10. *Nam quia virtus.*] 1. Reg. antiq. *Nam si*; 2. Bon. 8. Reg. Tax. Pen. 2. Colb. 2. Clarom. *Namque virtus*; Brun. *Nam quoniam virtus*. Carteri cum omnibus editis, ut in textu: quod videtur aptius.

Lin. 12. *Nobis exeundum est.*] *Exire*, de opere dicitur studio & labore ad finem perducto. Casaubon.

C A P U T XXIV.

De Pœnitentiâ, de Veniâ, ac Præceptis Dei.

NEC tamen deficiat aliquis, aut de se ipse desperet, si aut cupiditate victus, aut libidine impulsus, aut errore deceptus, aut vi coactus, ad injustitiæ viam lapsus est. Potest enim reduci, ac liberari, si eum pœniteat actorum, & ad meliora conversus, satisfaciât Deo. Quod fieri posse Cicero non putavit, cujus hæc in Academicò tertio verba sunt: » Quòd si liceret ut iis, qui in itinere deerravissent, sic viam de-

Lin. 1. *Aut de se ipse desperet.*] 1. Reg. antiq. ac; Brun. *de se ipso*. In 8. scriptis rec. & 6. edd. deest *ipse*.

Lin. 3. *Ad injustitiâ viam lapsus est.*] 2. Colb. *justitiâ*, vitiosè; 6. rec. & ed. Betul. à *justitiâ viâ lapsus est*.

Lin. 5. *Academicò tertio.*] Cicero ad Atticum monet, quatuor se de Academicis questionibus libros ad duos contraxisse. Citatur tamen liber quartus à Nonio Marcello, qui alter ex duobus est qui extant, sicut tertius

à Lactantio. Hic tamen cum aliis plerisque interiiit.

Lin. 6. *Quòd si liceret ut iis, &c.*] Hic Ciceronis locus non extat hodiè. *Isens*.

Ibidem. *Viam deviam.*] Ità emendavi ex pluribus MSS. & editis. Gallicè, *la mauvaise voye*: aptior lectio; quàm *vitam deviam* aliorum 10. Etenim nostra confirmatur ex aliis Lactantii locis, l. 4. Div. Inst. c. 30. *vias sibi devias condiderunt*; & l. 5. c. 1. *ab illo itinere devio*. In iis scilicet Ciceronem imitatus est,

viam secutos corrigere errorem pœnitendo, faciliior esset emendatio, temeritatis. Licet planè. Nam si liberos nostros, cùm delictorum suorum cernimus pœnitere, correctos esse arbitramur, & abdicatos abjectosque rursus tamen suscipimus, fovemus, amplectimur: cur desperemus clementiam Dei patris pœnitendo posse placari? Ergò idem Dominus ac parens indulgentissimus remissurum se pœnitentibus peccata promittit, & obliteraturum omnes iniquitates ejus, qui justitiam denuò cœperit operari. Sicut enim nihil prodest malè viventi antè actæ vitæ probitas, quia superveniens nequitia justitiæ opera delevit: ita nihil officiunt peccata vetera correcto, quia superveniens justitia labem vitæ prioris abolevit. Is enim quem facti sui pœnitet, errorem suum pristinum intelligit; ideoque Græci melius & significantius μετάνοιαν dicunt, quàm nos latine possumus resipiscientiam dicere. Resipiscit enim, ac mentem suam quasi ab insaniâ recipit, quem errati piget; castigatque seipsum dementiæ, & confirmat animum suum ad rectius vivendum: tum illud ipsum maximè cavet, ne rursus in eisdem laqueos inducatur. Denique muta quoque

Lin. 1. *Faciliior.*] Sic restitui ex omnibus MSS. & compluribus editis. *Feliciior* est in 9. excusis.

Lin. 2. *Liberos nostros.*] Quæ res eleganter effecta est in filio prodigo. Luca cap. 15.

Lin. 4. *Suscipimus, fovemus, amplectimur.*] MSS. 12. rec. & edit. Gymnic. præponunt *sustentamus*; 2. Reg. quorum unus est antiquissimus, respuunt *fovemus*; in 2. aliis Reg. & Brun. legitur *suscipiamus, foveamus, amplectamur.*

Lin. 5. *Pœnitendo posse placari.*] 1. Bonon. antiq. non posse.

Lin. 7. *Obliteraturum.*] Hæc lectio est antiquissimorum MSS. codicum 2. Bon. 7. Reg. Cauc. 3. Colb. 1. Clarom. Ultr. 2. Lipf. 2. Brun. & 16. edit. In MSS. 11. rec. & 4. vulgatis est *obliturum*. An respicit Isaïæ locum cap. 43. v. 25. *Qui deleo iniquitates tuas propter me, & peccatorum tuorum non recordabor.*

Lin. 8. *Nihil.*] Ezech. 18. Is. 45. Jerem. 3. Matth. 18.

Lin. 9. *Peccata vetera correcto.*] 1. Reg. rec. *correcta*; malè. 1. al. Reg. *correcta*, pejus; 1. Reg. Tornes. 1. Clarom. habent *vetera correpto*; 1. Reg. antiquissimus & *vitia correcto*.

Lin. 11. *Is enim quem facti sui pœnitet.*] Ità MSS. veterrimi Regio-Put. Cauc. Jun. & 7. alii ac 13. vulgati. In antiquissimis 1. Reg. 1. Bonon. 12. aliis rec. & 7. editis est, *Quem enim, &c.* In 1. Colbert. *Quem enim peccati sui pœnitet.*

Lin. 12. *Μετάνοιαν.*] Dissimulandum non est, Tertullianum lib. adversus Marcionem 2.

τὴν μετάνοιαν Deo impertinenter tribuisse, cùm ea stultorum tantum sit, juxta illud Hesiodicum, Damno accepto stultus sapit; undè etiam Epimethei nomen fluxit. Neque etiam ἡ μετάνοια, ut ille inquit, simplex sententiæ prioris conversio est, quæ etiam sine reprehensione vel in homine possit admitti, nedum in Deo: quasi ullus in Deo resipiscendi locus esse possit, cùm nemo nisi stultus resipiscat. Quid quòd in Genesin non verbum μετάνοιαν, sed τὸ ἐνθυμέσθαι legitur: quod indignationem, non pœnitudinem significat. Sic enim in cap. 6. ubi Dei de humano genere delendo consilium, scriptum sic legitur: Καὶ ἐνθυμέσθην ὁ θεός, ὅτι ἐποίησε τὸ ἄνθρωπον ἐν τῇ γῆ. Cogitavit Deus quòd fecisset hominem super terram. Et postea, subdit: Καὶ διενοήθη, & recogitavit, &c. Nec aliter Augustinus lib. 15. de Civit. Dei cap. 24. & de Locut. Sed verbum Διανοεῖσθαι consultationem in se continet, non pœnitudinem. Verbum igitur pœnitendi nec culpâ caret (utar enim ipsius verbis) nec Græco sono pœnitentiæ nomen ex animi demutatione, sed ex delicti confessione compositum est. Undè Laur. Valla in posteriorem ad Coriath. cap. 7. Lactantii nostri interpretationem probat; & Erasim. in suis ad eundem locum, atque item ad 3. Matthæi cap. Vallæ adstipulatur. Cæterum de Pœnitentiâ ejusdem Tertulliani egregius extat liber. *Betuleius.*

Ibidem. *Quàm nos latine possumus, &c.*] Ex MSS. 10. Reg. Cauc. 5. Colb. multisque aliis & 11. edd. addidi latine, quod desideratur in 1. Bonon. antiq. & 8. editis, in quorum tribus est *possumus*, ut in MSS. 6. rec.

animalia, cum fraude capiuntur, si aliquo se modo in fugam extricare-
runt, fiunt postmodum cautiora, vitantque semper ea omnia, in qui-
bus dolos insidiasque senserunt. Sic hominem poenitentia cautum ac di-
ligentem facit ad evitanda peccata, in quæ semel fraude deciderit.

Nemo enim potest esse tam prudens, tam circumspectus, ut non ali-
quando labatur. Et idcirco Deus imbecillitatem nostram sciens, pro sua
pietate aperuit homini portum salutis; ut huic necessitati, cui fragilitas
nostra subiecta est, medicina poenitentiae subveniret. Ergo quicumque
aberraverit, referat pedem, seque quamprimum recipiat ac reformet.

Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,

Hoc opus, hic labor est.

Degustatis enim malè jucundis voluptatibus, vix divelli ab his possunt:
facilius recta sequerentur, si earum suavitates non attigissent. Sed si eri-
piant se malæ servituti, condonabitur his omnis error, si errorem suum
vitâ meliore correxerint. Nec lucrari se quisquam putet, si delicti con-
scium non habebit: scit enim ille omnia, in cuius conspectu vivimus;
nec si universos homines celare possumus, Deum possumus, cui nihil
absconditum, nihil potest esse secretum. Exhortationes suas Seneca mi-
rabili sententiâ terminavit. » Magnum, inquit, nescio quid, majusque
» quàm cogitari potest, numen est, cui vivendo operam damus. Huic nos
» approbemus. Nam nihil prodest inclusam esse conscientiam: patemus
» Deo «. Quid verius dici potest ab eo qui Deum nossent, quàm dictum est
ab

Lin. 3. *Diligentem facit.*] Ità omnes MSS. & 10. editi. In quibusdam excusis est, *fa-
ciat.*

Lin. 5. *Ut non aliquando.*] Septies enim
cadit justus. Prov. 24. Joan. 1. Jac. 3.

Lin. 6. *Pro sua pietate.*] Augustin. de Civ.
Dei lib. 10. cap. 1. *Pietas quoque proprie de
Dei cultu intelligi solet, quam Græci εὐσεβειαν
vocant: hac tamen & erga parentes officiosè
haberi dicitur. More autem vulgi, hac nomen
etiam in operibus misericordiæ frequentatur:
quod idè arbitror evenisse, quia hac fieri præ-
cipue mandat Deus; eaque sibi vel pro sacri-
ficiis, vel pro sacrificiis placere testatur: ex quâ
loquendi consuetudine factum est, ut & Deus
ipse dicatur pius. Quem sanè Græci, nullo suo
sermonis usu, εὐσεβῆ vocant, quamvis εὐσεβειαν,
pro misericordiâ, illorum etiam vulgus usur-
pet: hactenus ille. Cujus ex oratione colligi-
mus obtinuisse usum (qui magister loquendi
est) ut Deum clementem, ut misericordem
hominem, alio quoque Latîno vocabulo pium,
atque εὐσεβῆ Græco designemus. Petr. Faber.*

Lin. 7. *Portum salutis.*] Idem virtutis por-
tum suprâ cap. 18. circa med.

Lin. 8. *Quicumque aberraverit, &c.*] MSS.
Brun. aberraverint, . . . referant pedem, reci-

*piant ac reforment; quod melius cohæret se-
quentibus, vix divelli possunt . . . sequen-
tur . . . attigissent.*

Lin. 10. *Sed revocare.*] Ex Virg. Æneid. 6.
Verba sunt Sibyllæ, quæ Lactantius ad suum
detorquet sensum.

Lin. 12. *Malè jucundis.*] Malè, id est, in
perniciem. Francius.

Lin. 17. *Nihil.*] Eccl. 15. Hebr. 4.

Lin. 18. *Exhortationes suas Seneca, &c.*]
Ità omnes ferè MSS. edd. Rom. 1470. & Cel-
lar. Scripti 2. Bonon. Tax. Pen. edit. If. *Quâ
exhortationes suas; MS. Jun. & 10. excusi,
Quod in exhortationibus suis; 4. vulgati, Quod
exhortationibus suis. Sensus tamen textûs no-
stri is est, ut velit dicere, eâ sententiâ, quam
antèa retulit, Senecam exhortationes suas
terminasse: quod adductis etiam Senecæ ver-
bis ostendit.*

Lin. 21. *Nihil prodest inclusam esse conscien-
tiam.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. & ex-
cusis, præter 1. Bonon. antiq. & 4. editos,
in quibus legitur, *nihil prodest inclusa con-
scientia.* Augustinus epist. 83. *Quid prodest ab
homine aliquid esse secretum? nihil Deo clau-
sum est: interest animis nostris, & cogitationi-
bus mediis intervenit.*

ab homine veræ Religionis ignaro? Nam & maiestatem Dei expressit, maiorem esse dicendo, quàm ut eam cogitatio mentis humanæ capere posset; & ipsum veritatis attigit fontem, sentiendo vitam hominum supervacuum non esse, ut Epicurei volunt, sed Deo ab his operam vivendo dari, siquidem iustè ac piè vixerint. Potuit esse verus Dei cultor, si quis illi monstrasset; ac contempnisset profectò Zenonem, & magistrum suum Sotionem, si veræ sapientiæ ducem nactus esset. „Huic nos, „inquit, approbemus“. Cœlestis prorsus oratio, nisi antecederet ignorantia confessio; „nihil prodest inclusam esse conscientiam: patemus Deo.“ Nullus ergò mendacio, nullus dissimulationi locus est; quia parietibus oculi hominum submoventur: Dei autem divinitas nec visceribus submoveri potest, quominus totum hominem perspiciat, & norit. Idem in ejusdem operis primo: „Quid agis, inquit? quid machinaris? quid abscondis? Custos te tuus sequitur; alium tibi peregrinatio subduxit, alium mors, alium valetudo: hæret hic, quo carere nunquàm potes. Quid locum abditum legis, & arbitros removes? Putas tibi contigisse, ut oculos omnium effugias? demens! Quid tibi prodest non habere conscientium habenti conscientiam?“

Non minùs mirabiliter de conscientia & Deo Tullius. „Meminerit, „inquit, Deum se habere testem; id est (ut ego arbitror) mentem suam, „quã nihil homini dedit Deus ipse divinius“. Item cùm de iusto ac bono viro loqueretur. „Itaque talis vir, inquit, non modò facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare“. Purgemus igitur conscientiam, quæ oculis Dei pervia est; & ut ait idem, „semper ita vivamus, ut rationem reddendam nobis arbitremur“; putemus-

Lin. 1. *Vera religionis ignaro.*] Hieronymus tamen eum in Catalogo scriptorum Ecclesiasticorum recenset, argumento sumpto ab epistolis ab ipso atque Paulo mutuo scriptis, ut falsò crediderunt nonnulli. Augustin. lib. 10. Civit. cap. 6, ipsum inter Christianos non numerat, quia hoc coluit, quod reprehendere fuit ausus. *Betuleius.*

Lin. 5. *Verus Dei cultor.*] Ità MSS. & edd. Francius malebat, *veri.*

Lin. 6. *Si quis illi monstrasset.*] Verum Deum.

Ibidem. *Zenonem.*] Is erat Stoicæ factionis princeps.

Lin. 7. *Sotionem.*] Philosophum Hispanum, qui Senecæ magister fuit.

Lin. 8. *Ignorantia confessio.*] MS. Em. *ignorantis confessio.*

Lin. 9. *Nihil prodest inclusam esse conscientiam.*] Ità restitui ex omnibus fermè MSS. & edit. If. In MSS. Cauc. 2. Reg. rec. Em. Cant. & 13. impressis est *inclusam habere conscientiam.*

Lin. 11. *Dei autem divinitas nec visceribus*

submoveri potest.] Est enim scrutans corda & renes Deus; Psalm. 7. v. 10. Minutius in Octavio, *tenebris interest, interest cogitationibus nostris.*

Lin. 13. *Primo.*] Senec. Exhort. 2.

Lin. 15. *Numquàm potes.*] MSS. 10. Reg. 2. Colb. ed. Betul. *potes*; malè.

Lin. 17. *Non habere conscientium habenti conscientiam.*] *Habere conscientium* abest à nonnullis editis, in quibus est *habenti scientiam.* Hæc emendatio est Nicolai le Nourry in suo Bibliothecæ Patrum apparatu tomo 2º.

Lin. 19. *Tullius.*] Cicero libro 3, de Officiis cap. 3.

Lin. 20. *Mentem suam, &c.*] Antoninus l. 12. §. 26. *ὁ ἐκάς τῶν θεῶν.* Hermes Pimand. cap. 12. *ὁ τῶν ἐν ἀνθρώποις θεῶν ἐστίν.* Atque inde Synes. in Calvit. encom. de capite, *Dei templum caput*, quia mentis sedes. Cicero Offic. lib. 3. §. 44. à Lactant. laudat. Institut. lib. 7. & Euripid. apud Theon. Soph. in *Progym. Gataker.*

Lin. 24. *Idem.*] Aët. 4. in Verr.

Lin. 25. *Ut rationem reddendam.*] Senec.

que nos momentis omnibus non in aliquo (ut ille dixit) orbis terræ theatro ab hominibus, sed desuper spectari ab eo, qui & iudex, & testis idem futurus est; cui rationem vitæ reposituri, actus suos inficiari non licebit. Ergo satius est aut effugere conscientiam, aut nos ipsos ultrò aperire animum, & perniciem rescissis vulneribus effundere: quibus nemo alius mederi potest, nisi solus ille, qui gressum claudis, visum cæcis reddidit, maculata membra purgavit, mortuos excitavit. Ille ardorem cupiditatis extinguet, extirpabit libidines, invidiam detrahet, iram mitigabit. Ille reddet veram & perpetuam sanitatem. Appetenda est hæc omnibus medicina, quoniam majori periculo vexatur anima, quàm corpus; & quamprimum latentibus morbis adhibenda curatio est. Neque enim si utatur aliquis oculorum acie clarâ, membris omnibus integris, firmissimâ totius corporis valetudine; tamen eum dixerim sanum, si efferatur irâ, superbiâ tumidus infletur, libidini serviat, cupiditatibus inardescat: sed eum potius, qui ad alienam felicitatem non attollat oculos, opes non admiretur, alienam mulierem sanctè videat, nihil omninò appetat, non concupiscat alienum, non invideat ulli, non fastidiat quemquam; sit humilis, misericors, beneficus, mitis, humanus; pax in animo ejus perpetua versetur.

Ille homo sanus, ille iustus, ille perfectus est. Quisquis igitur his omnibus præceptis cœlestibus obtemperaverit, hic cultor est verus Dei, cujus sacrificia sunt, mansuetudo animi, & vita innocens, & actus boni. Quæ omnia qui exhibet, toties sacrificat, quoties bonum aliquid ac pium fecerit. Deus enim non desiderat victimam, neque muti animalis, neque mortis ac sanguinis, sed hominis & vitæ. Ad quod sacrificium neque verbenis opus est, neque februis, neque cespitibus, quæ

ca Ep. 12. mors tam juveni ante oculos esse debet, quàm seni. Epictet. Enchirid. cap. 28. vide ibi totum. Augustin. Homil. 13. *Ultimum diem latere voluit, ut omnes observarentur.* Gregor. Rom. in Job. lib. 12. *Dies ultimus salubriter ignoratur, ut semper proximus esse credatur. Quomodo enim de die in diem differendo peccas, cum extremum diem, an iste sit, nescias?* Horat. lib. 1. epist. 4.

Omnem crede diem tibi diluxisse supremum. Et Hieronym. in Matth. cap. 24. *Sic vivamus quotidie, quasi die illâ judicandi simus.* Gataker.

Lin. 1. *Dixit.*] Actione ult. in Verr.

Lin. 2. *Testis idem.*] MSS. 16. rec. & 6. edit. legunt, *testis ipse.*

Lin. 8. *Invidiam detrahet.*] Itâ verustissimi MSS. 2. Reg. 1. Bonon. Jun. Em. Cant. cum edit. Betul. in MSS. 18. Reg. & 17. vulgatis est *disrabet.*

Lin. 14. *Superbiâ tumidus infletur.*] 1. Bon. antiq. Em. Cant. *superbia timore infletur.*

Lin. 16. *Alienam mulierem sanctè videat.*] Horat. oculo irretorto. Francius.

Lin. 17. *Non concupiscat alienum.*] Sic lego cum Regio-Put. 3. al. Reg. 3. Colb. 1. Clarom. Em. Cant. & 4. vet. editis. In 11. scriptis & 13. excusis, pro non, est nihil.

Lin. 21. *Hic cultor est verus Dei.*] Itâ ferunt antiquissimi MSS. 1. Bon. 1. Reg. 3. alii & edit. If. Vide supra, *potuit esse verus Dei cultor.* In 21. MSS. & 18. vulgatis legitur, *hic cultor est veri Dei.*

Lin. 24. *Deus enim non desiderat victimam.*] Pluribus editis deest non, quod reposui ex omnibus MSS. & multis editis.

Lin. 26. *Neque verbenis opus est, neque februis, neque cespitibus, &c.*] Februis ait, pro intestinis; pars pro toto. Sacra facturi super aras cespitem ex gramine, seu verbenas apponebant. Verbena item & laurus substitutionibus frequentes erant. Virg. eclog. viii.

— *Molli cinge hac altaria vittâ;*
Verbenasque adole pingues, &c. Isæus.

sunt utique vanissima: sed iis, quæ de intimo pectore proferuntur. Itaque in aram Dei, quæ verè maxima est, & quæ in corde hominis collocata, coinquinari non potest sanguine, iustitia imponitur, patientia, fides, innocentia, castitas, abstinencia. Hic est verissimus ritus: hæc illa lex Dei (ut à Cicerone dictum est) præclara & divina, semper quæ recta & honesta jubet, vetat prava & turpia; cui parentem sanctissimæ ac certissimæ legi, iustè ac legitimè necesse est vivere. Cujus legis pauca equidem capita posui, quòd sum pollicitus ea me tantummodò esse dicturum, quæ summum fastigium virtuti & iustitiæ imposerent. Si quis volet cætera omnia comprehendere, ex fonte ipso petat, undè ad nos rivus iste manavit.

Verbenam Donatus in Andriâ dictam ait, quasi herbenam; verbenasque esse omnes herbas atque frondes festas, ad aras coronandas. Nulla herba plus nobilitatis Romæ habuit, teste Plinio l. 25. c. 9. Hæc (inquit) Jovis mensa verritur, domus purgatur, lustraturque. Hinc Dioscorides lib. 4. *hepōsōdōn*, id est, *sacram herbam* dictam ait. *Betuleus*.

Pag. 506. lin. 26. *Februus*.] Sic lego ex antiquissimo MS. Regio, suffragante altero Regio-Puteano codice item vetustissimo & optimo, cui est *febris*, pro *februus*. Alii ferunt *febris*. At legendum esse *februus*, probant ista Varronis verba: *Februum Sabini purgamentum*, & id iis sacris nostris verbum. Nec

minùs disertè Festus: *Quicumque purgamenti causâ* (inquirebat) *in quibusque sacrificiis adhibentur, februæ appellantur; id verò quod purgatur, dicitur februatum*; sicut & Augustinus lib. 7. de Civit. Dei cap. 7. atque Ovidius.

Lin. 1. *De intimo pectore*.] Sic restitui ex omnibus MSS. præter 4. rec. & edit. quibus est *corde*; sed mox sequitur.

Lin. 2. *In aram Dei, quæ verè maxima est*.] Alludit ad aram Herculis maximam. V. 8. *Æneid.* 2. 271. & 272.

Lin. 5. *Ut à Cicerone dictum est*.] Addidi est, ex omnibus MSS. multisque editis. Hoc Ciceronis est in 1. libro de Legibus.

CAPUT XXV.

De Sacrificio, & de dono Deo digno; atque de formâ laudandi Deum.

NUNC de sacrificio ipso pauca dicemus. „Ebur, inquit Plato, non „castum donum Deo“. Quid ergò? Picta scilicet & texta pretiosa?

Lin. 1. *Nunc de sacrificio ipso pauca dicemus*.] Non satis cordatè disputat hoc capite Lactantius de externo Dei cultu; templis eorumque ornatu, donariis, sacrificio. Videtur enim omnem externum Dei cultum improbare. Equidem præcipuum Ecclesiæ sacrificium Eucharistiæ externum quoque magnâ ex parte est, & externo ritu macatur. Insuper et si cultus internus mentis & spiritûs sit præcipuus, & quem magis ab unoquoque nostrum requirit Deus; nam ille externus sine interno non affert salutem Christiano: at noster externus Dei cultus ex se pius, sanctus, bonus, atque Deo gratus est; externaque ornamenta Ec-

clesiarum, quæ partim in fabricis, partim in vasis aureis, vestibus sericis, &c. consistunt, ex ipso sui genere conferunt ad pium & sanctum Dei cultum; & contrarium sentire, hæresis est Petrobrusianorum, Wiclefistarum, ac Novatorum nostri temporis. Vide Bellarminum lib. 3. de Cultu Sanctorum cap. 6. & Baron, tom. 1. Annal. anno 57. Quòd verò attinet ad mentem Lactantii hoc capite, eam in bonum sensum rectè sic reducit Thomasius, adversus eos enim loquitur qui Religionem in solo cultu externo positam putabant. Attamen Lactantius minùs cautè loquitur.

Ibidem. *Ebur, inquit Plato, non castum do-*
s ff ij

imò verò non castum donum Deo, quidquid furripi, quidquid corrumpi potest. Sed sicut hoc vidit, non oportere viventì offerre aliquid, quod sit ex mortuo corpore; cur illud non vidit, non debere incorporali corporale munus offerri? Quantò melius Seneca, & verius? „Vultisne vos, inquit, Deum cogitare magnum & placidum, & majestate leni verendum amicum, & semper in proximo? Non immolationibus & sanguine multo colendum: (quæ enim ex trucidatione immerentium voluptas est?) sed mente purâ, bono honestoque proposito. Non templa illi congestis in altitudinem saxi extruenda sunt: in suo cuique consuecrandus est pectore. Vestes igitur, gemmas, & cætera, quæ habentur in pretio, si quis putet Deo cara, is planè, quid sit Deus, nescit, cui putat voluptatì esse eas res, quas etiam homo si contempserit, jure laudabitur. Quid ergò castum, quid Deo dignum, nisi quod ipse in illâ divinâ lege suâ poposcit?

Duo sunt, quæ offerri debeant, donum, & sacrificium; donum in perpetuum, sacrificium ad tempus. Verùm apud istos, qui nullo modo rationem divinitatis intelligunt, donum est, quidquid auro argentoque fabricatur; item quidquid purpurâ & serico textitur. Sacrificium est victimâ, & quæcumque in arâ cremantur. Sed utroque non utitur Deus; quia & ipse incorruptus est, & illud totum corruptibile. Itaque Deo utrumque incorporale offerendum est, quo utitur. Donum est integri-

num Deo.] Plato lib. 12. de Legibus circa medium. Plinius libro 8. cap. 10. indicat eboris maximum in sacris usum fuisse. *Dentibus, inquit, ingens pretium, & Deorum simulacris laudatissima ex iis materia. Invenit luxuria commendationem & aliam; expetitur in collo manus vim saporis: haud aliâ de causâ, credo, quam quia ipsum ebur sibi mandere videtur. Magnitudo dentium videtur quidem in templis præcipua, &c.* Idem Plin. lib. 12. cap. 1. *Arbore sulcamus maria, terrasque admovemus: arbore adificamus tecta. Ex arbore & simulacra numinum fuere, nondum pretio excogitato belluarum cadaveri, antequam, ut à diis nato jure luxuria, eodem ebone numinum ora spectarentur, & mensarum pedes.* Betuleius.

Lin. 3. *Incorporali.*] Cicero lib. 1. de Naturâ deorum.

Lin. 4. *Seneca.*] Libro de Superstitionibus, qui liber etiam à Tertulliano & S. Augustino laudatur.

Lin. 8. *Sed mente purâ, &c.*] Paulinus epist. 32.

Corpore, mente, fide, castissimus incola Christi,

Condidit ista Deo tecta Severus ovals.

Totus ut ipse Dei templum viget, hospite Christo,

Gaudentemque gerit corde humili Dominum.

Sed matris in pectore jam inchoaverat Christus templum suum, & exordium sancta habitationis. August. lib. 2. Confess. cap. 3.

Lin. 9. *Consuecrandus est pectore.*] Ità Minutius, omnes editi, & cuncti penè MSS. Simili locutione usus est Lactantius ad hujusce capitis finem, *habeat Deum semper in corde suo consuecratum.* MSS. 2. Bonon. Jun. 3. Reg. rec. 1. Colb. Tax. *consuecrandum est.*

Lin. 11. *Quid sit Deus.*] 2. Bonon. 1. Reg. rec. & Tax. *quis;* 1. Reg. *qui.*

Lin. 12. *Quas etiam homo si contempserit.*] Omnes edit. præter vet. Rom. post *si*, addunt *quis*, quod expunxi, & respuunt manu exarati codices.

Lin. 14. *Divinâ lege.*] De Sacrificiis in Levitico agitur; ac de donariis in Exodo cap. 25. &c.

Lin. 15. *Debeant.*] Heuman, legit *debent.*

Lin. 16. *Verùm apud istos... donum est, &c.*] Errat Lactantius; quam enim ille refutat, ipsa est vera & propria differentia inter donum & sacrificium, ut docent Chrysost. Homil. 18. in Epist. ad Hebræos, Theophylact. ad cap. 8. ejusdem Epistolæ, S. Thomas 2. 2. quæst. 85. art. 3. *Ihans.*

tas animi; sacrificium, laus, & hymnus. Si enim Deus non videtur; ergò his rebus coli debet, quæ non videntur. Nulla igitur alia religio est vera, nisi quæ virtute ac iustitiâ constat. Quomodo autem Deus iustitiâ hominis utatur, intellectu facile est. Si enim iustus fuerit homo, acceptâ immortalitate, in æternum Deo serviet. Homines autem non nisi ad iustitiam nasci, cum philosophi veteres, tum etiam Cicero suspicatur. Differens enim de legibus: „Sed omnium, inquit, quæ in hominum doctorem disputatione versantur, nihil est profectò præstabilius; quàm planè intelligi nos ad iustitiam esse natos“. Id ergò solum Deo exhibere atque offerre debemus, ad quod capiendum nos ipse generavit. Hoc autem duplex sacrificii genus quàm sit verissimum, Trismegistus Hermes idoneus testis est; qui nobiscum, id est, cum Prophetis, quos sequimur, tam verbis quàm re congruit; sicque de iustitiâ locutus est: „Hoc verbum, ô fili, adora & cole“. Cultus autem Dei unus est, malum non esse. Item in illo Sermone perfecto, cum exaudivisset Asclepium quærentem à filio suo, utrum placeret patri ejus offerri thus, & alios odores ad sacrificium Dei, exclamavit: „Benè, benè ominare, ô Asclepi. Est enim maxima impietas, tale quid de uno illo ac singulari bono in animum inducere. Hæc & his similia huic non conveniunt. Omnium enim quæcumque sunt, plenus est, & omnium minime indigens. Nos verò gratias agentes adoremus. Hujus enim sacrificium, sola benedictio“. Et rectè.

Lin. 11. *Trismegistus.*] Trismeg. in Pimand. cap. 12.

Lin. 14. *Cultus autem Dei unus est, malum non esse.*] Non solum à malo abstinere debent Christiani, sed operari bonum, ut testantur & exigunt Christi, Prophetæ, Apostoli, & SS. Ecclesiæ Patres.

Lin. 15. *In illo sermone perfecto, &c.*] Εν, λόγῳ τελείῳ, qui etiam supra lib. 4. cap. 6. citatus est. Est autem hoc testimonium in fine Asclepii. Undè ego Apulei translationem, quia Græca nobis defunt, adscribam, verbis paulò altius repetitis: *De adyto verò egressi cum Deum orare cœpissent, in austrum respicientes erant. Sole enim occidente, cum quis Deum orare voluerit, illuc debet respicere: sicut & sole oriente, in eum qui subsolanus dicitur. Jam ergò dicentibus precationem, Asclepius ait: Submissâ voce oranti suggeramus patri, quod iusserit, ut thure addito & pigmentis, precem dicamus Deo. Quem Trismegistus audiens, atque commotus ait: Melius, melius ominare, ô Asclepi. Hoc enim sacrilegiis simile est, cum Deum roges, thus atque cætera incendere; nihil enim deest ei, qui ipse est omnia. Sed nos agentes gratias, adoremus. Hæc enim sunt summa incensiones Dei, cum aguntur grates à mortali-*

bus. Deinde sequitur gratiarum actio. Betul.

Lin. 16. *Asclepium quærentem à filio suo.*] Ex MSS. & omnibus ferè editis restitui *quærentem*. In editis Thys. & Gall. *quæ*, malè.

Lin. 17. *Benè, benè ominare, ô Asclepi.*] Sic profectò legendum est ex MSS. codicibus Regio-Put. Bononiensi antiquo, ac ipso- met Hermetis Trismegisti Asclepio in præcedenti observatione relato, necnon ex Apuleianâ Versione. Regio & Bononiensi MSS. concordant Lips. Pal. & editi Spark. Walch. Legitur *ô mi nate*, in 25. scriptis & 18. excusis. Litterarum *r* & *t*, eadem ferè figura est in MSS. Corruptè legitur in MS. Bononiensi antiq. *ô Asclepiades*. In Asclepio cap. ultimo.

Lin. 18. *Impietas.*] Verum quidem, si solo thure & solis odoribus velimus eum colere; quod videtur sequentibus verbis.

Lin. 21. *Indigens.*] 1. Bonon. antiq. *indiget*.

Ibidem. *Hujus enim sacrificium, sola benedictio. Et rectè. Verbo enim sacrificari.*] MSS. Brun. addunt *est*, post *benedictio*, MSS. Oxonienses post *Et rectè*. In 5. editis, *hujus sacrificium sola benedictio; rectè est. Verbo ergò sacrificari*; MS. 1. Bonon. antiq. *cujus sacri-*

Verbo enim sacrificari oportet Deo ; siquidem Deus verbum est , ut ipse confessus est. Summus igitur colendi Dei ritus est , ex ore iusti hominis ad Deum directa laudatio : quæ tamen ipsa ut Deo sit accepta , & humilitate , & timore , & devotione maximâ opus est ; ne quis fortè integritatis & innocentiae fiduciam gerens , tumoris & arrogantiae crimen incurrat , eoque facto gratiam virtutis amittat. Sed ut sit Deo carus , omnique maculâ careat , misericordiam Dei semper imploret , nihilque aliud precetur , nisi peccatis suis veniam , licet nulla sint. Si quid aliud desideraverit , non est opus dicto scienti quid velimus. Si quid ei boni venerit , gratias agat , si quid mali , satisfaciat , & id sibi ob peccata sua evenisse fateatur ; & nihilominus etiam in malis gratias agat , & in bonis satisfaciat : ut idem sit semper , & stabilis , & immutabilis & inconcussus. Nec tantum hoc in templo putet sibi esse faciendum , sed & domi , & in ipso etiam cubili suo. Secum denique habeat Deum semper in corde suo consecratum ; quoniam ipse est Dei templum. Quod si Deo , patri ac domino , hac assiduitate , hoc obsequio , hac devotione servierit , consummata & perfecta iustitia est ; quam qui tenuerit , hic (ut antè testati sumus) Deo paruit , hic Religioni atque suo officio satisfecit.

fictum est sola benedictio. Rectè ergò. Eò loci doctrina Lactantii vera est , quia contra Gentiles disputat , quorum totum Sacrificium erat in donis pretiosis , nullâ ratione habitâ interni sacrificii , scilicet innocentiae , honestæ ac piæ vitæ , humilitatis , timoris & integritatis. Atque hic est scopus Trismegisti , cuius verba refert Lactantius. Sic & S. Paulinus Epist. 12. Ità sensit & Thomasius.

Lin. 1. *Deus verbum.*] Joan. 1.

Lin. 3. *Et humilitate.*] Præposui & ex 9. vet. editis , cunctisque MSS. præter 2. Bonon. & 2. Reg. rec.

Lin. 8. *Peccatis suis.*] Matth. 6. Luc. 11.

Ibidem. *Licet nulla sint.*] Nempe sibi cognita. Et quot nobis sunt occulta ! Undè Psalmista ait : *Ab occultis meis munda me , Domine.* Psalm. 18. 13. Quis enim potest mundus esse ab omni peccato ? Vide suprâ Lactantium cap. 13. Et *Si dixerimus quoniam peccatum non*

habemus ; ipsi nos seducimus , & veritas in nobis non est ; 1. Joan. epist. 1. cap. 1. v. 8.

Lin. 10. *Satisfaciat.*] Faciendo dignos poenitentiae fructus , Luc. 3. *Ad agendum enim poenitentiam , juxta Augustinum lib. de Poenitentia , non sufficit mores in melius commutare , & à malefactis recedere ; nisi & de his quæ facta sunt , satisfacias Deo per poenitentiae dolorem , per humilitatis gemitum , per contriti cordis sacrificium , cooperantibus eleemosynis.*

Ibidem. *Id sibi ob peccata sua evenisse fateatur.*] MSS. 2. rec. & edd. habent illud ; 1. Bonon. & 1. Reg. rec. *venisse.* Cæteri ut in textu.

Lin. 11. *Etiam in malis gratias agat.*] MS. 1. Bonon. antiq. addit *suis.* Deest etiam in 2. Reg. rec. & 5. editis , cuius vice est & , in Brun.

Lin. 15. *Quod si Deo , patri ac domino.*] Qui est pater ac dominus omnium , Francius.



A N A L Y S I S

LIBRI SEPTIMI,

DE VITA BEATA.

PARTES libri septimi novem sunt :

Prima indagat summum bonum, sive præmium virtutis, à *cap. 1. usque ad 7.* idque immortalitatem esse statuit.

Secunda de immortalitate animæ differit, à *cap. 7. usque ad 14.*

Tertia docet, quatenus homini tribuatur Beatitas, *cap. 14.*

Quarta docet de tempore, quandò ei tribuatur : ubi differit de fine mundi, & signis antecedentibus, tum remotioribus, tum propioribus, *cap. 15. 16. 17. 18. 19.*

Quinta agit de judicio novissimo, *cap. 20. 21. 22. 23.*

Sexta agit de imperio Christianorum in terrâ per mille annos, *cap. 24.*

Septima rursùm de tempore finis mundi, & quidem specialius differit, *cap. 25.*

Octava docet, quid exactis mille annis futurum sit, *cap. 26.*

Quibus omnibus subjicitur generalis totius operis conclusio, quæ nona hujus libri pars est.

Summam PRIMÆ PARTIS Lactantius ipse colligit *sub initium capitis sexti.* Idcirco, inquit, mundus factus est, ut nascamur : ideò nascimur, ut agnoscamus factorem mundi ac nostri Deum : ideò agnoscimus, ut colamus : ideò colimus, ut immortalitatem pro laborum mercede capiamus : ideò præmio immortalitatis afficimur, ut similes Angelis effecti, summo patri in perpetuum serviamus. Hanc summam esse dicit Theologiæ, quam Philosophi non comprehenderunt, licet quælibet secta aliquid viderit. Summum igitur bonum immortalitas statuitur.

ALTERA parte immortalitas animæ defenditur, quam Philosophorum alii asseruerunt, alii negârunt, *cap. 8.* Argumentis utitur subsequentiis.

I. Si dii sunt expertes corporum, necesse est, humanas animas eâdem ratione subsistere.

II. Æternitas animæ ex eo dignoscitur, quia nullum est aliud animal, quod habeat notitiam Dei.

III. Homo solus cœlesti elemento utitur, igni scilicet, elemento lucis & vitæ. Igitur immortalem fortitus est conditionem.

IV. Virtus soli homini data nocet præsentî vitæ ; proderit igitur vitæ futuræ, *cap. 9.*

V. Ipsa virtutis perpetuitas indicat humanum animum, si virtutem ceperit, permanere.

VI. Cicero ipse in Tusculanis sensit summum homini bonum non nisi post mortem contingere, *cap. 10.*

VII. Sicut Deus sempiternus est : sic & bona, quæ piis tribuit.

VIII. Ut corporis opera ideò mortalia sunt, quia ipsum mortale est : ita anima ex eo immortalis apparet, quia videmus opera ejus non esse mortalia.

IX. Animus desiderat non fragilia, sed æterna ; credibile est igitur, ipsum quoque esse æternum.

X. Si ideò mortale est corpus, quia visui pariter & tactui subjacet ; ergò & anima idcirco immortalis est, quia nec tangi potest, nec videri, *cap. 11.*

Objicit Lucretius lib. 3. *Animam cum corpore nasci ;*

Ergò & interire.

Respon. Non est par utriusque ratio ; quia corpus ex terrâ, anima ex cœlesti spiritu constat. Imò nec corpus post secessum animæ statim diffuit ; manet igitur multò magis anima.

Objicit idem : *Sensus in pueris & in juvenibus viget, & in senibus diminuitur ;*

Ergò anima est mortalis.

Respon. Differunt mens & anima. Illa augetur, vel minuitur pro ætate; hæc in statu suo semper est.

Objicit: *Animam dolori & luctui esse obnoxiam;*

Igitur & mortalitati.

Respon. Idcirco virtus necessaria est, ut mœror repellatur, & voluptas abstinentiâ superetur.

Objicit: *Oculum evulsum à corpore nihil videre;*

Igitur & animam separatam nihil sentire.

Respon. Dissimilitudo est. Anima enim non pars corporis est, sed in corpore, c. 12.

Reliquæ objectiones non sunt magni momenti, ideòque hic omissæ.

XI. Hermes quoque & Sibyllina carmina immortalitatem animæ docuerunt, cap. 13.

TERTIA parte libri docet, quatenus homini immortalitas tribuatur; atque solam justitiam esse, quæ vitam homini pariat æternam, & solum Deum, qui æternæ vitæ præmium largiatur. Qui autem suis meritis immortales facti esse dicuntur, quia verâ justitiâ caruerint, non immortalitatem sibi, sed mortem peccatis quævisse.

QUARTA parte differt de fine mundi, & finis illius signis.

De fine audacter pronuntiat, expletis sex mille annis consummationem futuram; quia sex dierum spatio omnia Deus condiderit & perfecit, cap. 14.

Signa antecedentia, tum remotiora, tum proximiora enumerat.

Remotiora, summam hominum impietatem; & Romani Imperii destructionem, cap. 15.

Atque hic miras conjecturas Lactantii legere est, de tempore & modo destructionis Imperii Romani, per totum cap. 16. 17. & 18.

Proximiora signa hæc recenset: casurum dicit gladium è cælo, & Christum descensurum comitantibus Angelis in medium terræ, & virtutem Angelorum in manus justorum tradituram reprobos, cap. 19.

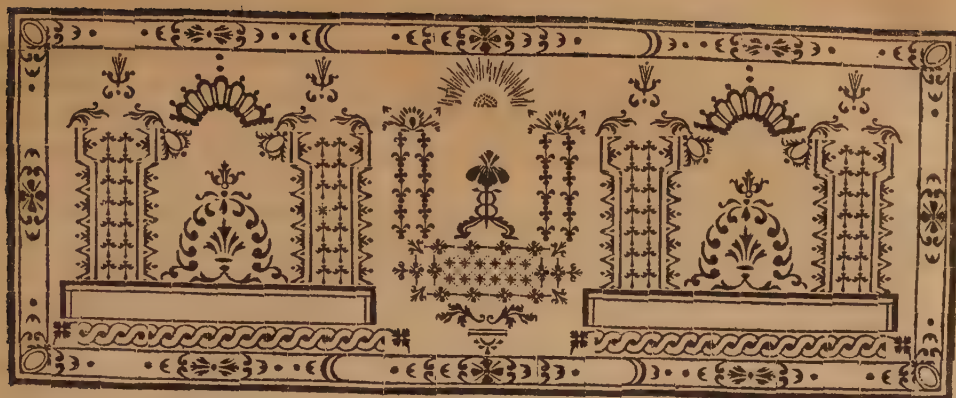
QUINTA parte agit de judicio novissimo, cujus formam breviter describens, judicabuntur, inquit, qui Deum scierunt, & facinora eorum, id est, mala opera cum bonis collata ponderabuntur: ut si plura & graviora fuerint bona, iustificentur ad vitam beatam, si autem mala superaverint, condemnentur ad pœnam. Hoc loco quæstionem illam discutit: quomodò anima affligatur, quæ est immortalis. Ac Stoïcos quidem impiorum animas mediam quamdam inter immortalem mortalemque naturam gerere, scribit asseverare, cap. 20. Ipse autem potestatem Dei advocat, quæ incorporalia etiam comprehendat, & quemadmodum velit, afficiat. Deinde modum afflictionis exponens, ignis divinus, inquit, unâ eademque vi cremabit impios & recreabit; & quantum à corporibus absument, tantum reponet, ac sibi ipse æternum pabulum ministrabit. Sed & justos cum judicaverit, etiam igni eos examinabit. Tum quorum peccata, vel pondere, vel numero prævaluerint, perstringentur igni, atque amburentur. Quos autem plena justitia incoherit, ignem illum non sentient, cap. 21. Addit his Lactantius, quæ poëtæ de novissimo judicio, quæque Philosophi de resurrectione scripserunt, cap. 22. 23.

SEXTA parte Chiliastarum somnium secutus docet, Christum mille annis inter homines versaturum, eosque justissimo imperio gubernaturum, cap. 24.

SEPTIMA parte specialiùs definit tempus finis mundi. Omnis expectatio, inquit, non ampliùs, quam ducentorum videtur annorum, cap. 25.

OCTAVA, quid exactis mille annis futurum sit, enarrat. Renovabitur mundus, inquit, à Deo, & cælum complicabitur, & terra mutabitur, & transformabit Deus homines in similitudinem Angelorum, & erunt candidi, sicut nix, & versabuntur semper in conspectu omnipotentis, & Domino suo sacrificabunt, & servient in æternum. Eodem tempore fiet secunda illa & publica omnium resurrectio, in quâ excitabuntur iniusti ad cruciatus sempiternos, cap. 26.

CONCLUSIO totius operis sequitur, quâ gratulatur Ecclesiæ de pace per Constantinum factâ; & universos ac singulos hortatur, ut abjectis deorum cultibus, Deo vero se dedant, atque ita pœnas venturas effugiant. *Sculptetus.*



LUCII CÆCILII
FIRMIANI
LACTANTII
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER SEPTIMUS,
D E
VITA BEATA.

CAPUT PRIMUM.

*De Mundo ; & qui sint credituri , qui verò non , atque ibi
reprehensio perfidorum.*



ENE habet ; jacta sunt fundamenta , ut ait eximius Orator.
Verùm nos non fundamenta solùm jecimus , quæ firma &
idonea essent operi perferendo : sed magnis robustisque
molibus ædificium totum penè usque ad summa perduximus.
Restat , id quod est multò facilius , vel tegere , vel
ornare ; sine quo tamen priora opera & inutilia sunt , &

De Vitâ beatâ.] In cap. 5. & in vet. edit.
Rom. & in Manuscriptis , titulus hujus septimi
libri est *de Vitâ beatâ* , præter 1. Colbert. 2.
Reg. in quibus est *de premio virtutis* : in ple-
risque editis est *de divino premio & ultimo fu-
turo judicio*. Priorem lectionem tuetur cap. 1.
Tom. I.

in quo legitur , *divinum præmium beatitudinis
perpetua* ; posteriorem , caput 2. *supereſt ut de
Judicio Dei differamus* , &c. cap. 15. Pruden-
ter monet Thomafius , in hoc septimo libro Lac-
tantii multos eſſe errores , partim à Philoſo-
phis , iſque Platoniciſ , partim ab Origene

ingrata. Nam quid prodest, aut falsis religionibus liberari, aut intelligere veram? quid aut vanitatem falsæ sapientiæ pervidere, aut quæ sit vera cognoscere? Quid, inquam, prodest cœlestem illam iustitiam defendere? quid cum magnis difficultatibus cultum Dei tenere, quæ est summa virtus? nisi eam divinum præmium beatitudinis perpetuæ subsequatur. De quâ nobis est in hoc libro differendum; ne priora omnia irrita & infructuosa videantur, si hoc, cuius causâ illa suscepta sunt, in incertum relinquamus: ne quis fortè arbitretur, tantos labores incassum suscipi, dum eorum cœlesti mercede diffidit; quam Deus statuit ei, qui hæc suavia terræ bona præ solâ nudâque virtute contempserit. Satis & huic parti faciamus, cum testimoniis divinarum litterarum, tum etiam probabilibus argumentis, ut æquè clarum sit, & futura præsentibus, & divina terrenis, & perpetua brevibus esse anteponenda, quoniam temporalia sunt præmia vitiorum, sempiterna virtutum.

Exponam igitur rationem mundi; ut faciliè possit intelligi, & quando, & quare sit effectus à Deo: quod Plato, qui de mundi fabricatione disseruit, nec scire poterat, nec explicare; quippe qui cœleste mysterium,

desumptos; nam & iidem in antiquis libris reperiuntur. Hoc igitur monere sufficiat initio libri.

Pag. 513. lin. 1. *Orator.*] Cic. pro Murenâ, & 1. de Naturâ deorum.

Ibidem. lin. 3. *Operi perferenda.*] Optimè; fundamenta enim perferunt opus seu ædificium, non perficiunt. Itaque malè immutarent in *perficienda* librarii, 5. MSS. rec. & edit. Rom. 1468. 1470.

Lin. 1. *Falsis Religionibus.*] De falsis Religionibus dictum est libro 1. & 2.

Lin. 2. *Veram.*] De quâ Lactantius agit libro 6.

Ibidem. *Falsa Sapientia.*] De hac agitur libro 3.

Ibidem. *Qua sit vera.*] Hanc docet Autor libro 4.

Lin. 3. *Cœlestem iustitiam.*] De quâ vide libro 5.

Lin. 4. *Cultum Dei.*] Agitur de illo lib. 6.

Lin. 5. *Nisi eam.*] Sic restitui ex antiquioribus & potioribus MSS. 2. Bonon. Regio-Put. Tax. 2. Clarom. aliisque. In 3. Reg. est *eamdem*; in 2. Reg. rec. & editis *nisi eum*. In 3. Colb. Brun. & ed. Crat. *nisi cum, nisi eam*, intellige iustitiam. Si legas *nisi eum*, subaudi *cultum*.

Ibidem. *Divinum præmium.*] De quo hoc septimo libro. Paucis istis verbis dedit autor Anacephaleosim totius operis.

Lin. 7. *In incertum relinquamus.*] Præpositio *in* abest à MSS. 2. Bonon. & 11. aliis.

Lin. 9. *Mercede.*] Scribo *mercedi*. Sic Cicero, qui *diffidit perpetuitati bonorum*.

Lin. 10. *Præ solâ.*] Ità MSS. antiquissimi 2. Bon. Regio-Put. 3. al. Reg. & 4. alii cum sex editis. Scripti 14. rec. & 17. typis excusi *pro. Præ solâ, &c.* Eodem loquendi modo utitur Cicero lib. 3. Officior. n. 11.

Lin. 11. *Probabilibus argumentis, ut æquè clarum sit.*] Hæc lectio est 27. MSS. ac 3. vet. edit. Rom. & al. 12. Deest ut in 3. impressis. Pro *ut*, est & in MSS. Lips. Pro *clarum sit*, Jun. legit *clare patebit*. 1. Bonon. antiq. *probabimus argumentis vatum, cum clarum sit*. Sed sat. nobis non est codicis Bononiensis autoritas, ut cum Thomasio ejus lectionem aliorum ferè omnium autoritati anteponamus.

Lin. 15. *Et quando.*] Reposui & ex omnibus MSS. præter 3. Reg. quibus deest, sicut editis. Abest tamen & à veteribus editionibus.

Lin. 16. *Plato.*] Ille in Timæo existimat mundum esse genitum; sed quâ ratione id factum fuerit non explicat: sed opinantur illius interpretes hujus mundi parentem, fabrum, opificem, Deum ipsum fuisse ad exemplar primigenium, quod in supremâ erat intelligentiâ.

Lin. 17. *Nec scire poterat.*] Sic restitui ex MSS. vetustissimis 1. Bonon. 1. Regio-Put. 5. al. Reg. 6. Colb. Pen. 1. Clarom. In editis & 5. scriptis rec. *potuit*; in 1. Reg. rec. *potuerit*.

quod non nisi prophetis ac Deo docente discitur, ignorabat; ideòque in perpetuum dixit esse fabricatum. Quod longè secus est: quoniam quidquid est solido ac gravi corpore, ut initium cepit aliquandò, ita finem capiat necesse est. Nam Aristoteles cum non videret quemadmodum posset tanta rerum magnitudo interire, & hanc præscriptionem vellet effugere, semper ait fuisse mundum, ac semper futurum. Prorsus nihil vidit; quia quidquid est, necesse est aliquandò habuerit principium, nec omnino quidquam potest esse, nisi coeperit. Nam cum terram, & aquam, & ignem disperire, consumi, extinguique videamus, quæ sunt utique mundi partes, intelligitur id totum esse mortale, cuius membra sunt mortalia. Ita fit, ut natum sit quidquid potest interire. Sed & omne quod sub visum oculorum venit, & corporale, ut ait Plato, & solubile sit necesse est. Unus igitur Epicurus, autore Democrito, veridicus in hac re fuit; qui ait, & ortum aliquandò, & aliquandò esse perituum. Nec tamen rationem ullam reddere potuit, aut quibus de causis tantum hoc opus, aut quo tempore solvatur. Quod quoniam nobis Deus revelavit, nec conjecturis id assequimur, sed traditione cœlesti, docebimus sedulò; ut tandem studiosis veritatis appareat, non vidisse neque comprehendisse philosophos veritatem, sed ita leviter odoratos, ut tamen undè eos odor ille sapientiæ tam suavis, tam jucundus afflaverit, nullo modo senserint.

Interim necessarium puto, admonere lecturos, quòd hæc nostra quæ

Lin. 4. *Nam Aristoteles cum non videret.*] Nefariæ (inquit) impietatis insimulandi sunt, qui tantum opus Dei nihilo præstare censuerunt operibus manufactis. Apud Arist. hæc disputatio est lib. 1. de Cœlo, cap. 10. cum sequentibus. *Beul.*

Lin. 6. *Ait.*] Heumannus legit *ratus*.

Lin. 13. *Plato.*] In Phædone.

¶ Ibidem. *Unus igitur Epicurus.*] Philo: Et Democritus quidem, Epicurusque, ac pleræque Stoicorum multitudo, genituram mundi, interitumque prodiderunt, tamen non similiter. Eorum enim partim complures mundos declinantes, ipsorum ortum attribuunt corporculis individuis invicem offensantibus, in occursumque implicitis: interitum autem tum statuunt, cum mundi concreti, & sic enati, collisi inter se fuerint occursum & conflati. At Stoici mundum unum ponentes, ortus ejus autorem faciunt Deum atque causam, non item interitus. Cæterum de Philosophorum circa hanc quæstionem sententiâ, vide ex Catholicis Euseb. lib. 1. cap. 4. Præparat. Evangel. ex Gentilibus Plutarchum lib. 2. de Placitis. *Beulæus.*

Ibidem. *Autore Democrito.*] Id est, Democriti sequens auctoritatem & sententiam,

Lin. 14. *Et ortum aliquandò, & aliquandò esse perituum.*] Primum aliquandò deest in Regio-Put. Bonon. antiq. & 1. Colbert. Priori subjungunt fuisse 1. MS. Lipf. & ed. Cellar. In 1. Clarom. & 4. editis est, & ortum, & aliquandò esse perituum.

Lin. 15. *Potuit.*] MSS. 2. Reg. rec. addunt *scilicet*.

Lin. 16. *Aut quo tempore solvatur.*] Sic lego cum MSS. antiquissimis 1. Bon. Regio-Put. à primâ manu, 2. al. Reg. rec. sed bonæ notæ, Pal. 1. Lipf. edit. Cellar. At scripti 1. Regio-Put. à secundâ manu, 6. al. Reg. rec. & 12. alii rec. cum excusis habent *resolvatur*: sed *re ex tempore* videtur repetitum. Pen. *tempore resolvatur*.

Lin. 19. *Non vidisse neque comprehendisse.*] Ità MSS. 2. veterissimi alique quamplurimi. In 2. Reg. rec. & omnibus ferè editis est *nec bis*.

Lin. 21. *Afflaverit.*] MSS. 7. & edit. Rom. 1470. *afflaret*.

Ibidem. *Nullo modo senserint.*] 1. Bonon. antiq. *nullus senserit*.

Lin. 22. *Admonere lecturos.*] Sic restitui ex quamplurimis MSS. & 9. editis. In MSS. 2. Bon. Tax. Pen. 1. Lipf. Pal. & edit. Florent.

tradimus; pravæ vitiosæque mentes aut omninò non intelligent; (hebetatur enim acies eorum terrenis cupiditatibus, quæ sensus omnes gravant, imbecillesque reddunt:) aut etiam si intelligent, dissimulabunt tamen, & hæc vera esse nolent, quia trahuntur à vitiis, & scientes malis suis favent, quorum suavitate capiuntur, & virtutis viam deserunt, cujus acerbitate offenduntur. Nam qui avaritiâ, & opum inexplibili quâdam siti flagrant, quia non possunt venditis, aut dilargitis quæ amant, tenui cultu vitam degere, sine dubio malunt id esse sicutum, quo desideriis suis renuntiare coguntur. Item qui libidinum stimulis incitati, (ut ait poëta)

In furias ignemque ruunt,

utique incredibilia nos asserre dicunt; quia vulnerant aures eorum præcepta continentiar, quæ illos à voluptatibus suis prohibent, quibus animam suam cum corpore adjudicaverunt. Qui verò ambitione inflati, aut amore potentiar inflammati, omne studium suum ad honores acquirendos contulerunt, ne si solem quidem ipsum gestemus in manibus, fidem commodabunt ei doctrinæ, quæ illos jubet omni potentiâ & honore contempto humiles vivere, atque ita humiles, ut & accipere injuriam possint, & referre nolint, si acceperint. Ii sunt homines, qui contra veritatem clausis oculis quoquo modo latrant. Qui autem sani sunt, vel erunt, id est, non ita vitiis immergi, ut insanabiles sint, & credent his, & libenter accedent; & quæcumque dicimus, aperta, & plana, & simplicia, & quod maximè opus est, vera & inexpugnabilia illis videbuntur.

Nemo virtuti favet, nisi qui sequi potest; sequi autem non facile est omnibus: ii possunt, quos paupertas & rerum indigentia exercuit, & capaces virtutis effecit. Nam si virtus est tolerantia malorum; non ca-

est admoneri lecturos. In 8. scriptis rec. & 9. vulgatis admonere lectores.

Lin. 1. *Hebetatur enim.*] In 1. Bon. antiq. præcedunt hæc verba, aut non probabunt.

Lin. 6. *Opum inexplibili quâdam siti flagrant.*] MSS. Jun. & 1. Colb. *quâdam cupiditate flagrant*; 1. Bonon. antiq. *inexplicabili quâdam cupiditate flagrant.*

Lin. 7. *Aut dilargitis.*] 1. Colb. *delargitis*; 2. Reg. rec. Jun. 1. Colb. & 5. edit. *elargitis*. MSS. 1. Lipf. Pal. *largitis*.

Lin. 11. *Ruunt.*] Virg. 3. Georg. v. 244.

Lin. 12. *Vulnerant aures eorum.*] Quæcumque ingrata & injucunda auribus accidunt, eas dicuntur offendere, & proprio verbo vulnerare. Virg. 8. Æneid.

— *Gravior ne nuntius aures*

Vulneret.

Hinc scribebat Artemidorus, nuntium significari injucundum, quandò quis aures sibi verberari somniat. *Heraldus.*

Lin. 16. *Ne si solem quidem ipsum gestemus*

in manibus.] Sic restituimus ex 4. antiq. ac potioribus MSS. Reg. & editis Ald. 1515. Crat. & Graph. 1532. Et sic quoque scribendum lib. de Mortibus Persecutorum capp. 4. & 7. ubi nec; quod adnotavi.

Lin. 20. *Quoquo modo latrant.*] MS. Jun. *quoquo modo delatrant*; Regio-Put. *quodammodo latrant*; 1. Bonon. antiq. *canino modo latrant*; quæ etiam fatis commoda lectio. Sed nihil immutandum cenfeo.

Ibidem. *Qui autem sani sunt, vel erunt.*] Edit. Crat. *sani sunt*. MSS. 2. Reg. rec. Jun. Pal. Lipf. Cant. & 2. vet. edit. *sani sunt vel erunt*; ac præcipuè subl. Cauc. & 4. edd. *sanati erunt*.

Lin. 21. *Ut insanabiles sint.*] MSS. 1. Reg. rec. 1. Colbert. & edit. Ald. Fasit. Betul. *non sint*; Cauc. Jun. 2. Reg. rec. 4. Colbert. & 10. edit. vet. *ut sanabiles non sint*; Ultr. 1. Colbert. Brun. *ut sanabiles sint*.

Lin. 25. *Ii possunt.*] 1. Bonon. antiq. *Ii sequi possunt*; 1. Colbert. *Ii sunt*.

piunt ergò virtutem, qui semper in bonis fuerunt, quia mala neque experti sunt, neque ferre possunt assuetudine ac desiderio bonorum; quæ sola noverunt. Eò fit, ut pauperes & humiles Deo credant facilius, qui sunt expediti, quàm divites, qui sunt impedimentis pluribus implicati: imò verò catenati & compediti serviunt ad nutum dominæ cupiditatis, quæ illos inextricabilibus vinculis irretivit; nec possunt in cœlum aspicere, quoniam mens eorum in terram prona humique defixa est. Virtutis autem via non capit magna onera gestantes. Angustus admodum trames est, per quem iustitia hominem deducit in cœlum. Hunc tenere non potest, nisi qui fuerit expeditus & nudus. Nam isti locupletes multis & ingentibus sarcinis onerati per viam mortis incedunt, quæ latissima est; quoniam latè perditio dominatur. His acerbæ sunt, his venena, quæ Deus ad iustitiam præcipit, quæque nos Dei magisterio de virtute ac veritate differimus. Quibus si repugnare audebunt, necesse est hostes se esse; virtutis iustitiæque fateantur. Aggrediar nunc quod superest, ut finis operi possit imponi. Id autem superest, ut de iudicio Dei differamus: quod tum constituetur, cum dominus noster redierit in terram; ut unicuique pro merito aut præmium persolvat, aut pœnam. Itaque ut in quarto libro de primo adventu ejus diximus: sic in hoc secundum referamus adventum, quem Judæi quoque & confitentur, & sperant: sed frustra; quoniam necesse est ad eos confundendos revertatur, ad quos convocandos prius venerat. Nam qui violaverunt impiè humilem, sentient in potestate victorem; eaque omnia quæ legunt, & non intelligunt, Deo repensante patientur; quippe qui peccatis omnibus inquinati, & insuper sancto cruore perfusi, ab illo ipso, cui nefandas manus intulerunt, sint ad æterna supplicia destinati. Sed erit nobis contra Judæos separata materia, in quâ illos erroris & sceleris revincemus.

Lin. 4. *Pluribus.*] Ità reposui ex 4. vet. impressis cunctisque MSS. præter 3. rec. quibus est *suis*; in cæteris editis legitur *plurimis*.

Lin. 5. *Imò verò.*] Deest verò in MSS. 1. Reg. rec. Cauc. Jun. & 14. editis; in Gothano est *imò verò*; in 1. Colb. *idè verò*; in MS. Tornef. *uno voto concatenati*.

Ibidem. *Ad nutum domina cupiditatis.*] 3. Reg. rec. 1. Colb. à secundâ manu, & 5. vet. edit. *cupiditati*. *Dominam cupiditatem* dicit imitatus Horatium, qui dicit *Regina Pecunia*, quia utraque tum cupiditas, tum pecunia, mundum hunc universum regunt, ac ei dominantur.

Lin. 8. *Onera gestantes.*] Sic restitui ex cunctis MSS. præter 2. Colb. qui habent *opera gestantes*, & 2. Reg. rec. *onera portantes*.

Lin. 13. *His venena.*] 1. Bonon. antiq. his *venenata*.

Ibidem. *Præcipit.*] Ità lego cum vetustio-

ribus & melioribus MSS. Bonon. Regio-Put. aliisque multis. In aliis, 11. rec. & vulgatis est, *præcepit*.

Ibidem. *Dei magisterio.*] Id est, Christi doctrinâ, & Epitom. cap. 44.

Lin. 15. *Aggrediar.*] 1. Colb. *Aggredior*. Brun. *Aggrediamur*; non malè. Vide suprà *differimus*, & infra *differamus*.

Lin. 21. *Ad eos confundendos.*] Sic restitui ex uno codice Brüniano; & ita sensus postulat. Vide præcedentia & sequentia. In altero Brun. cæterisque MSS. & editis est *consolandos*; præter 1. Colb. à primâ manu, in quo est *tollendos*. Vide seqq.

Lin. 24. *Deo repensante.*] 1. Bonon. antiq. *rependente*; Cauc. & 5. rec. totidemque editi, *compensante*.

Lin. 28. *Revincemus.*] Ità restitui ex omnibus MSS. præter 5. rec. in quibus est *convincemus*, ut in vulgatis.

C A P U T II.

De errore Philosophorum, ac de Divinâ Sapientiâ; atque de Aureo seculo.

NUNC ignaros veritatis instruamus. Dispositione summi Dei sic ordinatum, ut injustum hoc seculum decurso temporum spatio terminum sumat, extinctâque protinûs omni malitiâ, & piorum animis ad beatam vitam revocatis, quietum, tranquillum, pacificum, aureum denique (ut Poëtæ vocant) seculum Deo ipso regnante florescat. In primis causâ errorum omnium philosophis hæc fuit, quòd rationem mundi, quæ totam sapientiam continet, non comprehenderunt. Ea verò sensu proprio, & internâ intelligentiâ non potest comprehendi, quod illi sine doctore per seipsos facere voluerunt. Itaque in varias sibi quæque contrarias sententias inciderunt, ex quibus exitum non haberent; & in eodem luto (sicut Comicus ait) hæsitaverunt; scilicet assumptionibus eorum non respondente ratione, cum assumpsissent quidem vera, sed quæ affirmari probarique non possent sine scientiâ veritatis rerumque cœlestium: quæ (ut sæpè jam dixi) non potest esse in homine, nisi Deo docente percepta. Nam si potest homo intelligere divina, poterit & facere; nam intelligere, est quasi è vestigio subsequi. Non potest autem facere quæ Deus, quia mortali corpore indutus est; ergò nec intelligere quidem potest, quæ facit Deus. Quod an fieri possit, ex immensitate rerum atque operum divinorum facile est unicuique metiri. Nam si mundum cum omnibus quæ sunt in eo contemplari velis, intelliges profectò, quantum Dei opus humanis operibus antestet. Ità quantum inter opera divina & humana interest, tantum distare inter Dei hominisque sapientiam necesse est. Nam quia Deus incorruptus, atque immortalis est, & idè perfectus, quia sempiternus est, sapientia quoque ejus, perindè ut ipse, perfecta est; nec obstare illi quidquam potest, quia nulli rei Deus ipse subjectus est.

Homo autem quia subjectus est passioni, subjecta est & sapientia ejus errori; & sicut hominis vitam multæ res impediunt, quominus possit

Lin. 1. *Sic ordinatum.*] MSS. 4. Reg. rec. 1. Colb. & Brun. addunt, *est*.

Lin. 2. *Decurso temporum spatio, &c.*] Suprà lib. 4. cap. 16. decursam vitam dixit. Cic. in Catone: Nec verò velim, quasi decurso spatio ad carceres à calce revocari. *Betul.*

Lin. 11. *Comicus.*] Terent. Phormion, Act. 5. scen. 2. ut sup. lib. 2. cap. 9.

Lin. 16. *Poterit.*] Sic reposui ex MSS. quamplurimis & edit. Tornes. Soubron. In 5. rec. & editis legitur, *potest*.

Ibidem. *Nam intelligere, est quasi è vestigio*

subsequi.] Hæc verba putat Heumannus esse Glossema.

Lin. 18. *Qua facit Deus.*] Hæc lectio est omnium ferè MSS. codicum & vet. edit. Rom. In editis, ut in 2. Reg. rec. 1. Colb. 1. Clarom. est, *fecit*.

Ibidem. *Quod an fieri possit.*] Ità emendavi ex MSS. 2. Bonon. Regio-Put. & 10. aliis. At Cauc. & 5. alii non interserunt ante *passit*. MSS. 4. rec. & edit. 14. *Quod autem fieri non possit*; item edit. 4. expunctâ negatione: quod malè cum sequentibus cohæret,

esse perpetua : ita sapientiam quoque ejus multis rebus impediri necesse est, quominus in perspicienda penitus veritate perfecta sit. Ergo nulla est humana sapientia, si per se ad notionem veri scientiamque nitatur; quoniam mens hominis cum fragili corpore illigata, & in tenebroso domicilio inclusa, neque liberiùs evagari, neque clariùs perspicere veritatem potest; cujus notitia divinæ conditionis est. Deo enim soli opera sua nota sunt. Homo autem non cogitando, aut disputando assequi eam potest, sed discendo, & audiendo ab eo, qui scire solus potest, & docere. Ideò Marcus Tullius sententiam Socratis de Platone transferens dicentis, venisse tempus, ut ipse migraret è vita, illos autem, apud quos causam suam perorabat, agere vitam: Utrum melius sit, inquit, dii immortales sciunt; hominem arbitror scire neminem. Quare necesse est omnes philosophiæ sectas alienas esse à veritate; quia homines erant, qui eas constituerunt, nec ullum fundamentum aut firmitatem possunt habere, quæ nullis divinarum vocum fulciuntur oraculis.

Lin. 6. *Cujus notitia.*] Sic restitui ex MSS. quamplurimis, inter quos sunt antiq. 2. Bon. Regio-Put. Jun. In 8. rec. & 18. editis est *notio*. Infrà cap. 9. post med. legitur *notitia Dei*.

Lin. 9. *Ideò Marcus Tullius.*] In 1. Tuscul. quæst. ex Apologiâ Socratis, sub finem apud Platonem.

Lin. 11. *Causam suam perorabat.*] Addidi

suam ex omnibus MSS. & 13. editis: deest in pluribus excusis.

Lin. 12. *Hominem arbitror.*] 1. Reg. rec. Cant. & 13. edit. interponunt *autem*. Cicero quidem.

Lin. 14. *Homines erant, qui.*] Ità emendavi ex maximo Manuscriptorum numero, inter quos est Regio-Put. In 10. rec. & 3. edd. legitur *errant*.

CAPUT III.

De Naturâ & de Mundo; atque reprehensio Stoïcorum & Epicureorum.

ET quoniam de philosophorum erroribus loquimur, Stoïci naturam in duas partes dividunt; unam, quæ efficiat; alteram, quæ se ad faciendum tractabilem præbeat. In illâ primâ esse vim sentiendi; in hac,

Lin. 1. *Stoïci naturam.*] Apud Ciceronem in primo Academ. quæst. hanc Naturâ divisionem non Stoïcis, sed veteri Academiæ assignat, &c. Adde his, quòd Arist. lib. 2. Phys. naturam duplicem facit, materiam scilicet & formam; formam autem esse causam finalem. Macrob. in Somnium Scip. lib. 1. cap. 11. » Alii, inquit, mundum in duo diviserunt: » quorum alterum facit, alterum patitur, &c. « Quid quod Augustinus quoque lib. de Anima & ejus orig. ad Petrum presbyterum 2. cap. 3. duas etiam naturas agnoscit: creato-

rem unam, Deum scilicet; alteram, creaturam ex Deo. *Beul.*

Lin. 2. *Unam, quæ efficiat, &c.*] Seneca epist. 64. *Dicunt Stoïci nostri, duo esse rerum naturâ, ex quibus omnia fiant, causam & materiam. Materia jacet iners, res ad omnia parata, cessatura si nemo moveat. Causa autem, id est, ratio, materiam format, & quodcumque vult, versat: ex illâ varia opera producit. Et paulò post aliis verbis: Nempe universa ex materiâ & ex Deo constant. Deus ista temperat, quæ circumfusa rectorem se-*

materiam; nec alterum sine altero posse. Quomodo potest idem esse quod tractat, & quod tractatur? Si quis dicat idem esse figulum, quod lutum, aut lutum idem esse, quod figulum, nonne apertè insanire videatur? At isti uno naturæ nomine duas res diversissimas comprehendunt, Deum, & mundum, artificem, & opus; dicuntque alterum sine altero nihil posse, tanquàm natura sit Deus mundo permistus. Nam interdum sic confundunt, ut sit Deus ipse mens mundi & mundus sit corpus Dei. Quasi verò simul esse cœperint mundus, & Deus; ac non ipse mundum fecerit: quod & ipsi fatentur aliàs, cùm hominum causâ prædicant esse fabricatum, & sine mundo esse, si velit, possit; siquidem Deus est divina & æterna mens à corpore soluta & libera. Cujus vim majestatemque quoniam intelligere non poterant, miscuerunt eum mundo, id est, operi suo. Undè est illud Virgilianum:

———— Totamque infusa per artus

Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Ubi est ergo illud, quod iidem ipsi aiunt, & factum esse divinâ providentiâ, & regi? Si enim fecit mundum, fuit ergò sine mundo. Si regit, non utique sicut mens corpus regit, sed tanquàm dominus domum, navim gubernator, auriga currum. Nec tamen misti sunt iis rebus, quas regunt. Nam si hæc omnia, quæ videmus, Dei membra sunt, jam insensibilis ab his constituitur Deus, quoniam membra sensu carent, & mortalis; quoniam videmus membra esse mortalia.

quuntur & ducem. Potentius autem est quid facit, quod est Deus, quàm materia patiens Dei. Garakerus.

Lin. 1. *Nec alterum sine altero posse.*] Ità cum vet. edit. Rom. omnes MSS. præter. 2. Reg. rec. In 2. al. Reg. rec. *nec alteram sine alterâ esse posse.* Et Lactantius paulò inferius, *dicuntque alterum sine altero nihil posse.*

Lin. 6. *Mundo permistus.*] MSS. 12. inter quos sunt antiq. 1. Bonon. & Cauc. ferunt, *mundo terminatus*, sed citra sensum, inquit Betuleius. *Permistus*, vera lectio. Vide infra, *miscuerunt eam mundo.*

Lin. 7. *Ut sit Deus ipse mens mundi.*] De hoc dictum est lib. 1. cap. 5. Epiphanius hoc dogma inter Zenonis errores recenset libro 3. tomo 2. Memini me alibi ex Hermete regulasse, Deum nec mentem, nec spiritum, nec lumen esse, sed causam ut illa sint. *Berul.*

Ibidem. *Et mundus sit corpus Dei.*] Plato in Timæo, τὸ πᾶν αἶναι ζῶν ἐμψυχον ἃ ἐνεν. Mundum autem Plato corpus Dei facit, non primi illius Creatoris, sed futuri cujusdam. Hinc fortassis Plinius quoque mundum numen credi par esse censuit. *Berul.*

Lin. 8. *Ac non ipse mundum fecerit.*] Ipse, quod addidi ex omnibus MSS. & quamplurimis editis, deest in nonnullis rec,

Lin. 9. *Hominum causâ.*] Id verum est etiam apud Gentiles. Plinius in præmio libri 36. ait, omnia hominis causâ esse creata.

Lin. 10. *Siquidem Deus est divina & æterna mens à corpore soluta.*] Desideratur est in MS. 1. Bonon. antiq. & 4. edd. rec. sed legunt, *mens dicatur corpore soluta.* Similis Dei definitio ex Socratis atque Platonis doctrinâ est apud Plut. in Placitis lib. 1. cap. 1. Cæterum Stoicorum hoc dogma Laërt. ad Chrysippum & Possidonium autores refert. *Berul.* Vide etiam Ciceronem in fragmentis Consolationis, & libro 1. Tusculanar. quæst. cap. 5. idque ex Platone.

Lin. 13. *Virgilianum.*] Ex Virg. 6. Æneid. v. 726. sup. cap. 5. & de Irâ Dei cap. 11.

Lin. 18. *Sicut mens corpus regit.*] Macrobi. lib. 2. c. 12. de Somnio Scipionis: » Anima, » inquit, qui verus homo est, ab omni conditione mortalitatis aliena est: adde ut ad imitationem Dei mundum regentis, regat & ipsa » corpus, dum à se animatur. Ideo physici mundum magnum hominem, & hominem brevem mundum esse dixerunt, &c. c. *Idem.*

Lin. 21. *Et mortalis.*] Restè. Vide supra, MSS. 11. & edd. 9. addunt est.

Lin. 22. *Membra esse mortalia.*] Macrobi. eodem loco, tam ex antiquorum philosophorum,

Possum enumerare, quoties repentinis quassatae motibus vel hiaverint terrae, vel defederint in abruptum; quoties demersae fludibus, & urbes, & insulae abierint in profundum; frugiferos campos paludes inundaverint; flumina & stagna siccaverint; montes etiam vel deciderint abrupti, vel planis fuerint adaequati. Plurimas regiones, & multorum fundamenta montium latens & internus ignis absumit. Et hoc parum est, si membris suis non parcat Deus, nisi etiam homini liceat aliquid in Dei corpus: maria exstruuntur; montes exciduntur, & ad eruendas opes interiora terrae viscera effodiuntur. Quid quod ne arari quidem sine laceratione divini corporis potest? ut jam scelerati & impii simus, qui Dei membra violemus. Patiturne ergo vexari corpus suum Deus, & debilem se vel ipse facere, vel ab homine fieri finit? nisi forte divinus ille sensus, qui mundo & omnibus mundi partibus permixtus est, primam terrae faciem reliquit, ac se in ima demersit, ne quid doloris de assiduâ laceratione sentiret. Quod si hoc vanum & absurdum est, tam igitur ipsi eguerunt, quam haec indigent sensu, qui non perspexerunt divinum quidem spiritum esse ubique diffusum, eoque omnia contineri, non tamen ita, ut Deus ipse, qui est incorruptus, gravibus

rum, quam ex Ciceronis doctrinâ monet, mundum quâdam parte mortalem videri, ut animal exanimatum, vel ignis extinctus, vel siccatus humor. *Betuleius.*

Lin. 1. *Hiaverint terrae.*] Vide Plinium lib. 2. cap. 80. 92. 106.

Lin. 2. *Defederint.*] MSS. 3. rec. & 15. excusi *descenderint*; 7. Reg. Jun. 2. Colb. habent *deciderint*; 1. Reg. *ceciderint*. At *defederint* est quamp plurimorum MSS. inter quos sunt antiquissimi 2. Bonon. Cauc. & edit. 2. vet. Rom. Eaque lectio est genuina, & Ciceroniana; *desidere* enim est *descendere*. Cicer. 1. de Div. 97. *Labes agri Privernatis, cum ad infinitam altitudinem terra defedisset.* Ibid. 78. *Multa oppida corruerint, multis locis labes facta sit, terraque defederint.* Vide Plinium lib. 2. cap. 91.

Lin. 3. *Frugiferos campos.*] Exemplum est mare mortuum. Ovid. lib. 15.

Vidi ego quod fuerat quondam solidissima terra,

*Esse fretum: vidi factas ex aquore terras,
Et procul à pelago concha jacuere marina,
Et vetus inventa est in montibus anchora
summis, &c.*

Vide plura apud Philonem de Mundo, & apud Vadianum in Melam lib. 1. in cap. de Numidiâ. *Betuleius.*

Lin. 4. *Stagna siccaverint.*] Itâ MSS. & editi. *Siccare* neutram significatione accipi, in-

auditum.

Ibidem. *Montes etiam.*] Plinius inter miracula refert: montes etiam concurrisse, quem vide lib. 2. cap. 83.

Lin. 6. *Absumit.*] Itâ ferè omnes MSS. in praesenti. Et rectè. Plures enim ignes interni etiamnum supersunt in Italiae montibus, Aetnâ & Vesuvio, in insulâ Liparâ, &c. MSS. 1. Bonon. antiq. Tax. 1. Colb. *absumpsit*; quod tamen Heumanno probatur.

Lin. 8. *Maria exstruuntur.*] Exemplum est Tyrus. Plin. lib. 5. cap. 19. Tyrus, inquit, quondam insula praesto mari septingentis passibus divisa: nunc verò Alexandri oppugnantis operibus continens. De quo Curtius lib. 4. copiosè. *Betuleius.*

Ibidem. *Montes exciduntur.*] Videtur alludere ad Isthmum, quem quidam irrigo labore (ut Proverb. habet) perfodere sunt conati: vel ad Athon montem, de cuius latitudine MD. passuum Xerxes abscidisse legitur apud Plinium cap. 10. lib. 4. Historia apud Herod. lib. 7. *Betul.*

Ibidem. *Eruendas opes.*] Sic Ovidius de Ferreo seculo:

Effodiuntur opes irritamenta malorum.

Sic Plinius in proœmio libri 33. » Imus in viscera ejus, & in sede Manium opes quarimus, » tanquam parum benignâ fertilique quaquâ » calcatur &c.

Lin. 18. *Non tamen, ita ut Deus ipse.*] MS.

& corruptibilibus elementis misceatur. Illud ergò rectius, quod à Platone sumptum, à Deo factum esse mundum, & ejusdem providentiâ gubernari. Oportebat igitur & Platonem, & eos qui idem senserunt, docere atque explicare, quæ causa, quæ ratio fuerit tanti operis fabricandi; quare hoc, aut cujus gratiâ fecerit.

At iidem Stoici, hominum, inquiunt, causâ mundus effectus est. Audio. Sed Epicurus ignorat, ipsos homines quare, aut quis effecerit. Nam Lucretius, cum diceret mundum non esse à diis constitutum, sic ait:

Dicere porrò hominum causâ voluisse parare

Præclaram mundi naturam;

Deindè intulit:

Desipere est. Quid enim immortalibus atque beatis

Gratia nostra queat largiriæ emolumentum,

Ut nostrâ quidquam causâ gerere aggrediantur?

Et meritò. Illi enim nullam rationem afferebant, cur humanum genus vel creatum, vel constitutum esset à Deo. Nostrum hoc officium est, sacramentum mundi & hominis exponere, cujus illi expertes, sacrarium veritatis nec attingere, nec videre potuerunt. Ergò (ut paulò antè dicebam) cum assumpsissent id quod erat verum, id est, mundum à Deo factum, & hominum causâ esse factum; tamen, quoniam eos in consequentibus ratio defecit, non potuerunt defendere id quod assumpsierant. Denique Plato, ne Dei opus imbecillum & ruinofum faceret, in æternum dixit esse mansurum. Si hominum causâ factus est, & ita factus est, ut esset æternus; cur ergò ipsi quorum causâ factus est, non sunt sempiterni? Si mortales, propter quos factus est; ergò & ipse mortalis atque solubilis. Neque enim plurius est ipse, quàm ii, quorum gratiâ factus est. Quòd si ei ratio quadraret, intelligeret periturum esse, quia factus est; nec posse in æternum manere, nisi quod tangi non potest.

Qui autem negat hominum causâ factum, hic nullam rationem tenet. Si enim dicit, ipsum fabricatorem suâ causâ tanta hæc opera esse molitum; cur ergò nos nati sumus? Cur mundo ipso fruimur? Quid sibi vult humani generis cæterorumque animantium fictio? Cur aliena commoda intercipimus? Cur denique augemur, minui-mur, interimus?

Jun. legunt *nec*, pro *non*. Abest *ita* ab uno Bononiensi antiq. à 4. Colbert. & 1. Clarom. *ita* ut à Pen.

Lin. 1. *A Platone.*] In Timæo.

Lin. 8. *Lucretius.*] Lib. 5. de Nat. rerum.

Lin. 16. *Constitutum.*] In antiquis Editionibus, *institutum*, quod Heumanno probatur.

Lin. 17. *Sacramentum mundi & hominis.*] Sic infra cap. 5. ad initium, *Si sacramentum hominis omne cognovissent.*

Lin. 19. *Mundum à Deo factum, & hominum causâ esse factum.*] Deest & in 1. Bon.

antiq. Scripti 9. rec. & 9 edit. habent, *Mundum à Deo factum, & hominum causâ esse factum.*

Lin. 22. *Plato.*] In Timæo.

Lin. 25. *Si mortales.*] Pro, *si ii sunt mortales*: ita Heuman.

Lin. 27. *Ratio quadraret.*] Sic cap. 5. initio, *non quadrare rationem*; & in fine capituli 7. *ratio non quadraret.*

Lin. 30. *Tanta hac opera esse molitum.*] MSS. 24. & 3. edit. in quibusdam tantum; sed malè.

Quid habet rationis ipsa generatio? quid perpetua successio? Nimirum videri nos Deus voluit, & suis variis imaginibus tanquam sigilla confingere, quibus se oblectaret; & nihilominus tamen, si ita esset, curæ haberet animantes, præcipuèque hominem, cujus imperio cuncta subjecit. Qui autem dicunt semper fuisse mundum, omitto illud, quod esse ipse sine aliquo principio non potest, undè extricare se nequeunt; sed hoc dico: si mundus semper fuit, nullam potest habere rationem. Quid enim potuit in eo ratio moliri, quod nunquam sumpsit exordium? Nam prius quàm fiat aliquid, aut struatur, opus est consilio, ut disponi possit quemadmodum fiat, nec incipi quidquam potest sine provisione rationis. Itaque omne opus ratio præcedit. Non habet ergò rationem, quod factum non est. Atqui mundus rationem habet, quâ & constat, & regitur; ergò & factus est: si factus est, & resolvetur. Reddant ergò isti rationem, si possunt, cur aut factus in principio sit, aut postea resolvatur.

Quod quia docere non poterat Epicurus, sive Democritus, suâ sponte natum esse dixit, seminibus inter se passim coeuntibus, quibus iterum resolutis, dissidium atque interitum secuturum. Corrupt ergò quod rectè viderat, & totam rationem penitus ignorantia rationis evertit; redegitque mundum, & omnia quæ in eo geruntur, ad similitudinem cuiusdam vanissimi somnii, siquidem rebus humanis ratio nulla subsistat. Cum verò mundum, omnesque partes ejus, ut videmus, mirabilis ratio gubernet; cum cœli temperatio, & æqualis in ipsâ varietate cursus astrorum luminumque cœlestium, temporum constans ac mira descriptio, terrarum varia fecunditas, plana camporum munimenta, & aggeres montium, viriditas ubertasque silvarum, fontium saluberrima eruptio, fluminum opportuna inundatio, maris opulenta & copiosa interfusio, ventorum diversa & utilis aspiratio, cæteraque omnia ratione summâ consent: quis tam cæcus est, ut existimet sine causâ esse facta, in quibus mira dispositio providentissimæ rationis elucet? Si ergò sine causâ nec est, nec fit omninò quidquam: si & providentia summi

Lin. 2. *Videri nos Deus voluit.*] Sic veteres Editiones. In MS. 1. Bonon. antiq. & 5. edit. est *videre*. In cæteris deest *nos*.

Ibidem. *Sigilla.*] Id est, parva simulacra. Est enim homo, servatâ proportionem, ad imaginem Dei creatus.

Lin. 6. *Ipsè.*] Sic Aldina Editio; aliæ multæ *ipsum*.

Lin. 8. *Quid enim.*] Sic lego cum 2. vet. edit. Rom. & 2. rec. cunctisque MSS. præter Cauc. in quo, ut in 9. editis, est *Quæ enim*; 2. Colbert. *Quomodo*.

Lin. 17. *Seminibus.*] Id est, Atomis.

Lin. 21. *Subsistat.*] MSS. 2. Clarom. *sub-*
sistit; Cant. *substat*.

Lin. 22. *Omnesque partes ejus, ut videmus,*

mirabilis ratio gubernat.] Ità restitui ex 13. editis cunctisque MSS. In Bonon. antiq. in quo ut deletur, legitur *videamus quemadmodum*; in ed. Thys. & Gall. *videmus quemadmodum*.

Lin. 23. *Æqualis in ipsâ varietate.*] Harmonia est æqualis varietas, quæ in siderum cursu maxime animadvertitur; & hæc est Sylva signorum cœlestium, quibus Gentiles cognitionem veri Dei habere potuerunt, ut habet Apostolus ad Roman. cap. 1. v. 20. & Plutarchus ipse libro 1. de Placitis Philosophorum cap. 6.

Lin. 31. *Si & providentia.*] Sic lego cum omnibus propè MSS. & excusis. *Si* repetitionem facit illustriorem sensum. Deest & in 1.

Dei ex dispositione rerum, & virtus ex magnitudine, & potestas ex gubernatione manifesta est: hebetes ergò & insani, qui providentiam non esse dixerunt. Non improbarem; si deos idcirco non esse dicerent, ut unum dicerent: cum autem ideò ut nullum, qui eos delirasse non putat, ipse delirat.

Bonon. In 4. Colb. 1. Clarom. & Brun. est si | Sed de providentiâ satis in primo libro dixi-
& prudentia; malè. Vide præced. & seqq. | mus.

CAPUT IV.

Quòd omnia in aliquem usum creata sunt, etiam quæ mala videntur: quare homo in tam fragili corpore ratione fruatur.

SED de providentiâ satis in primo libro diximus. Quia & si est, ut apparet ex mirabilitate operum suorum, necesse est etiam hominem, cæterasque animantes, eadem providentia creaverit. Videamus ergò, quæ ratio fuerit fingendi generis humani; quoniam constat, id quod Stoici dicunt, hominum causâ mundum esse fabricatum: quantum in hoc ipso non mediocriter peccent, quòd non hominis causâ dicunt, sed hominum. Unius enim singularis appellatio totum comprehendit humanum genus. Sed hoc ideò, quia ignorant unum hominem à Deo esse formatum, putantque homines in omnibus terris & agris tanquam fungos esse generatos. At Hermes non ignoravit hominem, & à Deo, & ad Dei similitudinem factum. Sed redeo ad propositum. Nihil est (ut opinor) quod sit propter seipsum factum: sed quidquid omnino sit, ad usum aliquem fieri necesse est. Quis est enim vel tam ineptus, vel tam otiosus, ut aggrediatur aliquid facere frustra, ex quo nullam utilitatem, nullum commodum speret? Qui domum ædificat, non idcirco ædificat, ut tantummodò domus sit: sed ut in eâ possit habitari. Qui navem fabricat, non ideò infumit operam, ut tantum navis appareat: sed ut in eâ navigetur. Item qui vas aliquod instituit

Lin. 1. *Quia & si est.*] In 1. Bon. antiq. & 3. edd. legitur *quia si est*; in multis impressis, *qua*.

Lin. 5. *Stoici.*] Apud Cicer. Lucull. Vide inf. cap. 7. & lib. de Ira Dei cap. 13.

Lin. 9. *Homines.*] Vide supra lib. 2. c. 21.

Lin. 10. *Tanquam fungos.*] Jam supra lib. 6. cap. 10. negavit homines sparsim natos esse, tanquam ex draconis Cadmei dentibus.

Ibidem. *At Hermes.*] In Pœmandro, non longè à principio. Adscribam Marfilii translationem: *At pater omnium intellectus, vita & fulgor existens, hominem sibi similem creavit, atque ei tanquam filio suo congratulatus est.*

Pulcher enim erat, patrique sui ferebat imaginem: Deus enim revera propriâ formâ nimirum delectatus, opera ejus omnia usui concessit humano. Idem.

Lin. 11. *Fictum.* Sed redeo, &c.] MSS. 8. rec. & 6. editi, *factum*.

Lin. 16. *Idcirco.*] Sic reposui ex 3. vet. editis & MSS. præter 6. rec. quibus est & *ideò*, ut in 10. vulgaris.

Lin. 17. *Infumit operam.*] MSS. Jun. Colb. edd. Ald. 1515. Paris. 1525. Gymnic. 1539. *Assumit*.

Lin. 18. *Vas aliquod instituit.*] Ex Horatio. *Amphora cœpit institui.* Francius.

ac formât, non propterea id facit, ut tantum fecisse videatur: sed ut vas illud effectum capiat aliquid necessarium. Similiter cætera, quæcumque sunt, non utique in supervacuum, sed ad usus aliquos utiles laborantur.

Mundus igitur à Deo factus est, non utique propter ipsum mundum; neque enim aut calore solis, aut lumine, aut aspiratione ventorum, aut humore imbrium, aut alimoniâ frugum, cum sensu careat, indiget. Sed ne illud quidem dici potest, quod Deus propter seipsum fecerit mundum; quoniam potest esse sine mundo, sicut fuit antea, & iis omnibus quæ in eo sunt, quæque generantur, Deus ipse non utitur. Apparet ergo animantium causâ mundum esse constructum; quoniam rebus iis, quibus constat, animantes fruuntur: quæ ut vivere, ut constare possint, omnia his necessaria temporibus certis subministrantur. Rursùm cæteras animantes hominis causâ esse fictas, ex eo clarum est, quod hominî serviunt, & tutelæ ejus atque usibus data sunt; quoniam sive terrenæ sunt, sive aquatiles, non sentiunt mundi rationem, sicut homo. Respondendum est hoc loco philosophis, maximèque Ciceroni, qui ait: „Cur Deus omnia nostri causâ cum faceret, tantam vim natricum viperarumque fecerit? cur tam multa pestifera terrâ marique disperferit?“ Ingens ad disputandum locus: sed ut in transcurso breviter stringendus est. Quoniam homo ex rebus diversis ac repugnantibus configuratus est, animâ & corpore, id est, cœlo atque terrâ, tenui & compre-

Lin. 6. *Calore solis, aut lumine.* Rectè. At 7. vet. edit. *aut luna lumine.* In 1. Bonon. 2. Reg. Ultr. Lips. 1. Colbert. ed. Florentinâ Juntarum legitur *calore solis aut luna.* Posterior lectio non inepta videtur iis, qui lunam aequè ac solem calefacere corpora censent. Suidas in *αλιψη*; & Psalm. 120. *Per diem sol non uret te, neque luna per noctem.* At Heumannus putat legendum esse, *aut calore solis, aut lumine lune.*

Lin. 7. *Aut alimoniâ frugum.* Sic infra cap. 3. Cuique generi alimoniam administraret. Varro apud Nonium: *Habens antepositam alimoniam sedens alius alieno stratu.* Arnob. lib. 4. *Et ex alieni uberis alimoniâ mox traditam retinuisse vitam.* Heraldus.

Lin. 8. *Sed ne illud quidem dici potest, quod Deus, &c.* Immo hoc dici debere patet ex Proverb. cap. 16.

Lin. 13. *Possint.* MSS. 8. totidemque vulgati, *possent.* Melius *possint*, ex cæteris MSS. & editis. Vide seq. *subministrantur.*

Lin. 15. *Data sunt.* Procul dubio legendum est *data sunt.*

Lin. 17. *Maximèque Ciceroni, &c.* Lib. Acad. quæst. 4. Augustinus respondet Manichæis ad eandem objectionem lib. de Genesi

1. cap. 16. Lege præterea Basil. Homiliâ 8. in Hexameron. Lactantius in Epitome hanc objectionem Theodoro Atheo tribuit. Quo consilio Deus dracones, pûlices, &c. creaverit, docet Augustinus in cap. 1. Evangel. Joannis & in Psal. 148. *Beul.*

Lin. 18. *Tantum vim natricum viperarumque fecerit.* Ciceroni in Lucull. & Lucretio lib. 5. respondet Basilus Homil. 6. in Hexameron. *Nec verò est quod quisquam accusare parentem rerum debeat ob eam causam, quod animalia quæ virus mittunt, perniciofa & inimica, vita nostra procreaverit; isto enim pacto padagogum etiam accusare licebit, quod adolescentia facultatem & proclivitatem in officio contineat, plagisque ac verberibus intemperantiam castiget, &c.* Idem Homil. 5. non longè à principio; Augustinus lib. de Hæres. contra Manich. 1. cap. 16.

Lin. 19. *Viperarumque.* Nemo ignorat viperas dictas esse, quod vi pariant. Epiphanius Gnosticos huic animali confert. Præter Nicandrum; Plinius etiam de Viper. lib. 10. cap. 62. *Beul.*

Lin. 22. *Animâ & corpore.* Ità cum edit. Rom. 1470: MSS. omnes, præter 1. Reg. 1. Colb. qui cum editis habent *animo.*

hensibili, æterno ac temporali, sensibili atque bruto, luce prædito atque tenebroso: ipsa ratio ac necessitas exigebat, & bona homini proponi & mala; bona, quibus utatur, mala, quæ vitet & caveat.

Idcirco enim data est illi sapientia, ut cognitâ bonorum malorumque naturâ, & in appetendis bonis, & malis declinandis, vim suæ rationis exerceat. Nam cæteris animalibus quia sapientia non data est, & munita indumentis naturalibus, & armata sunt: homini autem pro his omnibus, quod erat præcipuum, rationem solam dedit. Itaque nudum formavit & inermem, ut eum sapientia & muniret, & tegeret. Munimenta & ornatum ejus non foris, sed intus, non in corpore, sed in corde constituit. Nisi ergo essent mala quæ caveret, quæ à bonis utilibusque distingueret, non esset ei sapientia necessaria. Sciat ergo Marcus Tullius, aut ideò homini datam esse rationem, ut & pisces caperet usus sui gratiâ, & natrices viperasque vitaret salutis suæ causâ: aut idcirco ei bona malaque proposita, quia sapientiam acceperat, cujus vis omnis in discernendis bonis malisque versatur. Magna igitur, & recta, & admirabilis est vis, & ratio, & potestas hominis, propter quem mundum ipsum, & universa quæcumque sunt, Deus fecit; tantumque honoris illi habuit, ut eum præficeret universis, quoniam solus poterat Dei opera mirari. Optimè igitur Asclepiades noster de providentiâ summi Dei differens, in eo libro quem scripsit ad me: „Atque ideò, inquit, meritò „quis arbitretur, proximum sibi locum divinam providentiam dedisse „ei, qui poterat intelligere ordinationem suam. Nam sol iste est; quis „eum videt ita, ut intelligat quia sol est, & quantum gratiæ afferat cæ- „teris institutis? hoc cœlum est; quis id suspicit? terra hæc; quis eam „colit? hoc pelagus; quis in eo navigat? hic ignis est; quis eo utitur? „Instituit ergo summus Deus non propter se, quia nihilo indiget, sed propter hominem, qui his congruenter uteretur.

Lin. 6. *Et munita.*] Heuman. delet &.

Lin. 8. *Rationem solam dedit. Itaque nudum.*] Ità cum editis omnes propè MSS. 1. Reg. rec. & Goth. *rationem dedit. Solum in- que nudum.* Vide Anacreont. Ode 2.

Lin. 18. *Tantumque honoris illi habuit.*] Sic & infrà cap. 5. post initium, *Si tantum honoris homini habuit*; 1. Bonon. antiq. tribuit.

Ibidem. *Præficeret universis.*] Juxta illud Psalm. *Gloriâ & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum.*

Lin. 20. *Asclepiades noster.*] Lactantii tempore Asclepiades quidam Christianus floruit, qui ad Lactantium scripsit librum *de Providentiâ Dei*; Lactantius vicissim ad illum libros duos, ut referunt Hieronymus, Honorius Augustodunensis, & alii. Hic autem Asclepiades est profectò alius ab Asclepiade An-

tioceno Episcopo & Martyre, qui toto seculo anterior est Lactantio; quique annum 222. non excessit. Vide Tillemontium Eccles. Hist. tom. 3. pag. 648. & 649. & tom. 6. pag. 730. col. 2. not. v. De hoc Asclepiade vide S. Hieronym. de Scriptor. Ecclesiâ. cap. 38.

Lin. 23. *Poterat intelligere.*] Ità lego cum optimo & antiquissimo MS. Regio-Pur. Sic & suprâ Lactant. *solus poterat Dei opera mirari.* In 1. Reg. rec. est, *poterit*; in 5. rec. & 11. editis *potuerit*; in cæteris *potuit*.

Lin. 25. *Quis eam colit?*] MSS. 3. rec. *incolit?*

Lin. 26. *Quis in eo navigat?*] Ex quamplurimis MSS. & editis restitui *in eo*, quod præcedentia & sequentia membra postulant. Deest in 3. Reg. rec. 1. Colb. 1. Clarom. & 6. impressis.

CAPUT V.

De Hominis Creatione, atque de dispositione Mundi, & de summo bono.

REDDAMUS nunc rationem, quare hominem ipsum fecerit Deus. Quod si philosophi scissent, aut defendissent illa, quæ vera invenerant, aut in maximos errores non incidissent. Hæc enim summa, hic cardo rerum est. Quem qui non tenuerit, veritas illi omnis elabitur. Hoc est denique, quod efficiat illis non quadrare rationem: quæ illis si affluisset, si sacramentum hominis omne cognovissent, nunquam disputationes eorum, & omnem philosophiam de transverso Academia jugulasset. Sicut ergo mundum non propter se Deus fecit, quia commodis ejus non indiget, sed propter hominem, qui eo utitur: ita ipsum hominem propter se. Quæ utilitas Deo in homine, inquit Epicurus, ut eum propter se faceret? Scilicet, ut esset, qui opera ejus intelligeret, qui providentiam disponendi, rationem faciendi, virtutem consummandi & sensu admirari, & voce proloqui posset. Quorum omnium summa hæc est, ut Deum colat. Is enim colit, qui hæc intelligit: is artificem rerum omnium, is verum patrem suum debitâ veneratione prosequitur, qui virtutem majestatis ejus de suorum operum inventione, inceptione, perfectione metitur. Quod planius argumentum proferri potest, & mundum hominis, & hominem sui causâ Deum fecisse, quàm quod ex omnibus animantibus solus ita formatus est, ut oculi ejus ad cælum directi, facies ad Deum spectans, vultus cum suo parente communis sit, ut videatur hominem Deus, quasi porrectâ manu allevatum ex humo, ad contemplationem sui excitasse? „Quid ergo, inquit, Deo cultus hominis confert, beato, & nullâ re indigenti? vel si tantum honoris homini habuit, ut ipsius causâ mundum fabricaret, ut instrueret eum sapientiâ, ut dominum viventium faceret, eumque diligeret tanquàm filium, cur mortalem fragilemque constituit? cur omnibus malis, quem diligebat, objecit? cùm oporteret & beatum esse hominem, tanquàm

Lin. 2. *Scissent.*] 5. Reg. Jun. 3. Colb. 2. Clarom. Em. Cant. & edit. 7. *fecissent*; malè.

Lin. 4. *Cardo rerum.*] Proverbium est, quod jam usus est Lactantius libro 2. cap. 9.

Lin. 7. *Omnem philosophiam.*] Omnes philosophorum hæreses sua dogmata, quantumvis falsa, defendere voluerunt. Academici nihil certi affirmantes, reliquis omnibus repugnarunt: id quod in hoc saltem negotio, fit in 4. Academ. quæst. apud Ciceronem eo loco, quem ipse Lactantius paulò superius citavit. *Betuleim.*

Lin. 18. *Sui causâ.*] Ità quamplurimi im-

pressi cum MSS. quibusdam: alii *sua causâ*; & sic sæpè loquitur Cicero, *sua causâ*, *nostrâ causâ*, *vestrâ causâ*.

Lin. 19. *Ad cælum directi.*] MSS. 6. rec. & quidam edd. *erecti*.

Lin. 21. *Ut videatur hominem.*] MSS. 4. & 3. edit. *videaturque*; Latinius atque Heuman. censent delendum *que*.

Lin. 23. *Si tantum honoris homini habuit.*] Rectè: suprâ capite 4. hujusce libri circa finem, *tantum honoris illi habuit*; & lib. 3. cap. 1. in fine. MSS. Em. *si tantum honoris hominem habuit*.

„conjunctum & proximum Deo, & perpetuum, sicut est ipse, ad quem colendum & contemplandum figuratus est“.

Quancquàm hæc ferè in prioribus libris sparsim docuimus: tamen quoniam propriè id materia nunc exigit, quia de vitâ beatâ differere propositum est, explicanda sunt ista diligentius & plenius, ut dispositio Dei, & opus voluntasque noscatur. Cum posset semper spiritibus suis immortalibus innumerabiles animas procreare, sicut angelos genuit, quibus immortalitas sine ullo malorum periculo ac metu constat; excogitavit tamen inenarrabile opus, quemadmodum infinitam multitudinem crearet animarum, quas primò fragilibus & imbecillis corporibus illigatas constitueret inter bonum malumque medias, ut constantibus ex utrisque naturis virtutem proponeret; ne immortalitatem delicate assequerentur ac molliter: sed ad illud æternæ vitæ ineloquibile præmium summâ cum difficultate ac magnis laboribus pervenirent. Ergò ut eas gravibus & vexabilibus membris indueret, quoniam consistere in medio inani non poterant, ponderibus & gravitate corporis deorsum premente, sedem illis ac domicilium primò condendum esse decrevit. Itaque ineffabili virtute ac potentiâ præclara mundi opera molitus est, suspensis in altitudinem levibus elementis, & gravibus in ima depressis;

Lin. 6. *Spiritibus suis immortalibus.*] Videtur Lactantius in eâ fuisse sententiâ, quæ animas habet quasi tot particulas de Deo decerptas, quod infra non obscurè innuit, cum dicat, Deum Spiritum suum terreno corpore induisse. Porro infinitam animarum multitudinem, quam hîc à Deo creati asserit, illic gigni ait; quæ duo secum non cohererent. In quâ opinione quancquàm Betuleius nihil videat, quod à fide Catholicâ sit alienum; notius tamen est, quàm ut referri debeat, nonnullos è Philosophis Christianos factos Platoniorum dogmata, non sine Ecclesiæ malo, fidei Christianæ admiscuisse: qualia erant animarum præexistentia, & à divinâ essentiâ delibatio quædam, quas tamen non de Deo, sed à Deo esse saniores omnes consentiunt. Spark.

Lin. 6. *Semper.*] Heuman. legit simul.

Lin. 9. *Infinitam multitudinem crearet animarum.*] Vide supra Nor. ad lib. 2. Institut. cap. 11.

Lin. 11. *Constantibus.*] Subaudi hominibus.

Lin. 13. *Æterna vita ineloquibile premium.*] Sic Autor noster infra cap. xi. initio, ineloquibiles immortalitatis sua fructus capit. Ineloquibilis, pro ineffabilis.

Lin. 15. *Et vexabilibus membris.*] Ità reposui ex omnibus MSS. edit. 2. vet. Rom. Florent. Crat. If. Cellar. In 12. excusis legitur *noxilibus*, quam vocem non esse Latinam autumo;

in ed. Gymnic. *noxilibus*; in ed. Paris. 1525. & Graph. *exibilibus*; malè. *Vexabilia membra*, sunt membra laboriosa, ut aiunt Medici; vel apta ad vexandum, ut sunt crura, brachia, pedes, & manus.

Ibidem. *Consistere in medio inani non poterant.*] Leucippus & Democritus prima corpora in vacuo agitari crediderunt, ut Aristoteles refert lib. 2. de Cælo; cum tamen nihil inane sive vacuum sit infra æthera. Vacui quasi est apud Aristotelem in 4. Physic. cap. 6. & sequentibus. Lege Philosophorum placita apud Plut. lib. 1. c. 18. *Betuleius*. Vide etiam Cartesium.

Lin. 18. *Præclara mundi opera molitus est.*] Sic cum omnibus editis cuncti ferè MSS. Ità & Lactantius supra, cap. 3. *hæc opera esse molitum*; & infra cap. 9. *cum opera ejus præclara & miranda videamus*. MSS. tamen 2. Reg. rec. sed bonæ notæ, 1. Colb. & Brun. habent, *præclaram mundi operam*; idemque alicubi (ni fallor) me legisse memini apud Ciceronem.

Lin. 19. *Suspensis in altitudinem.*] Siquidem juxta naturæ leges omne leve sursum, ac omne grave deorsum. Hanc dispositionem eleganter descripsit Ovidius his verbis:

*Dissociata locis concordî pace ligavit:
Ignea connexi vis & sine pondere celi
Emicuit, summâque locum sibi legit in arca;
Proximus*

depressis; & cœlestia firmavit, & terrena constituit. Non est necesse nunc exequi singula, quoniam in secundo libro universa executi sumus.

Lumina igitur posuit in cœlo, quorum moderatio, & claritas, & motus aptissimè ad utilitates viventium temperatus est. Terræ autem, quam sedem voluit esse, fœcunditatem varia gignendi ac proferendi dedit; ut ubertate frugum & herbarum virentium, pro naturâ & usu cuiusque generis, alimoniam administraret. Tum perfectis omnibus, quæ ad conditionem mundi pertinebant, hominem finxit ex ipsâ terrâ, quam illi à principio in habitaculum præparavit; id est spiritum suum terreno corpore induit & involvit, ut & compactus ex rebus diversis ac repugnantibus, bonum ac malum caperet; & sicut terra ipsa fœcunda est ad fruges pariendas: ita corpus hominis, quod assumptum est è terrâ, generandi copiam, facultatemque procreandæ sobolis accepit, ut quoniam fragili materiâ formatus in æternum manere non poterat, peractæ temporalis vitæ spatio cederet, & illud, quod fragile atque imbecillum gerebat, perpetuâ successione renovaret. Cur igitur eum mortalem finxit & fragilem, cum illius causâ mundum ædificasset? Primum, ut infinita vis animarum gigneretur, omnemque terram multitudine oppleret: deinde, ut proponeret homini virtutem, id est, tolerantiam malorum ac laborum, per quam posset præmium immortalitatis adipisci. Nam quia homo ex duabus rebus constat, corpore atque animâ, quorum alterum terrenum est, alterum cœleste, duæ vitæ hominî attributæ sunt: una temporalis, quæ corpori assignatur; altera sempiterna, quæ animæ subjacet. Illam nascendo accipimus, hanc assequimur laboran-

Proximus est ær illi levitate, loquue:

Densior his tellus, elementaque grandia tra-
xit,

Et pressa est gravitate sui, Circumsusus hu-
mor

Ultima possedit, solidumque coercuit orbem.

Lin. 2. *Secundo libro.*] Cap. 10. & seqq.

Lin. 3. *Quorum moderatio, & claritas, & motus . . . temperatus est.*] MSS. 5. & 8. edd. rec. quorum moderationes, & claritates, & motus . . . temperavit: sed in 3. legitur, temperatus est.

Lin. 5. *Fœcunditatem varia gignendi.*] MSS. 14. rec. & 5. edd. *variâ*; 1. Colb. *fœcundam ubertatem varia gignendi.*

Lin. 6. *Ut ubertate frugum.*] Jun. & 5. edd. *ut ubertas.*

Ibidem. *Et herbarum virentium.*] Ita 5. editi, omnesque MSS. præter 5. & edit. 4. quibus est, *virentium.*

Ibidem. *Cuiusque generis.*] Ità reposui ex 10. editis & cunctis MSS. præter Cauc. in quo est *cuique generi*, ut in 9. impressis.

Lin. 10. *Et compactus.*] Humanus delendum putat &.

Tom. I,

Lin. 14. *In æternum manere non poterat, &c.*] Neque hoc verum est. Si enim innocens perstisset, immortalis utique esset futurus: *stipendia enim peccati, mors est.* Quare Concilium Carthaginense anno Domini 418. celebratum cap. 1. eos Anathemate ferit, quicumque affirmaverint Adamum, utcumque non peccasset, moriturum tamen, *ut rñ dēla rñs dīaplas, dīdā rñ pōnos dīdyei.*

Lin. 19. *Tolerantiam malorum ac laborum.*] Quæ hoc capite de perferendis ærumnis atque laboribus, & lib. 6. cap. 11. de misericordiæ operibus exercendis disserit, observanda sunt adversus Lutherum & sectatores, qui bona opera ad salutem necessaria negant. *Isaïus.* MSS. 1. Reg. & 1. Brün. *habent ac dolorum*; 4. scripti rec. & 6. edit. *ac bonorum.*

Lin. 24. *Illam nascendo accipimus.*] Sic Tertullianus adversus Marcionem ait: *Vivere hominî Deus præstiterat, factò in animam vivam; rectè verò vivere demandarat, admonito in legis obsequium.*

Ibidem. *Accipimus.*] MSS. 6. rec. & 12. edd. *accepimus.*

Xxx

do, ne immortalitas homini (ut antè diximus) sine ullâ difficultate constaret. Illa terrena est, sicut corpus, & ideò finitur: hæc verò cœlestis, sicut anima, & ideò terminum non habet. Illam primam nescientes accipimus, hanc secundam scientes; virtuti enim, non naturæ datur, quia voluit nos Deus vitam nobis in vitâ comparare.

Idcirco hanc nobis præsentem dedit, ut illam veram & perpetuam aut vitiis amittamus, aut virtute mereamur. In hac corporali non est summum bonum; quoniam sicut necessitate divinâ nobis data est, ita rursum divinâ necessitate solvetur. Ita quod finem habet, summum bonum non habet. In illâ verò spiritali, quam per nos ipsi acquirimus, summum bonum continetur; quia nec malum potest habere, nec finem. Cui rei argumentum natura & ratio corporis præbet. Cætera namque animalia in humum vergunt, quia terrena sunt; nec capiunt immortalitatem, quæ de cœlo est. Homo autem rectus in cœlum spectat, quia proposita est illi immortalitas; nec tamen venit, nisi tribuatur homini à Deo. Nam nihil interesset inter iustum & iniustum, siquidem omnis homo natus immortalis fieret; ergò immortalitas non sequela naturæ, sed merces præmiumque virtutis est. Denique homo non statim quàm natus est, rectus ingreditur: sed quadrupes primò, quia ratio corporis & hujus præsentis vitæ communis est nobis cum mutis animalibus; post deinde confirmatis viribus erigitur, & lingua ejus in eloquium solvitur, & mutum animal esse definit. Quæ ratio docet, mortalem nasci hominem; postea verò immortalem fieri, cum cœperit ex Deo vivere, id est, iustitiam sequi, quæ continetur in Dei cultu, cum excitaverit hominem Deus ad aspectum cœli ac sui. Quod tum fit, cum homo cœlesti lavacro purificatus, exponit infantiam cum omni labe vitæ prioris, & incremento divini vigoris accepto, fit homo perfectus ac plenus.

Lin. 1. *Ne immortalitas homini.*] Ex omnibus MSS. & multis editis addidi *homini*.

Lin. 3. *Nescientes accipimus.*] MSS. 4. rec. & 14. edd. *accepimus*.

Lin. 5. *In vitâ comparare.*] 1. Colbert. in *vitam*; 1. Lips. & Brun. in *hac vitâ*.

Lin. 6. *Aut virtute mereatur.*] Quamvis Deus ante nos posuerit ignem & aquam, & in nobis sit ad utrumque manum porrigere; tamen non est proposita mors secunda, nisi ut eam viremus; at auxilium dat Deus ut vitam secundam mereamur.

Lin. 9. *Solvetur.*] Sic reposui ex 7. vet. editis cunctisque MSS. præter 1. Reg. rec. cui est *solvitur*, ut cæteris impressis.

Lin. 11. *Cui rei.*] Ità omnes propè MSS. In Cauc. & 8. aliis rec. est *cujus rei*, ut in cunctis ferè editis.

Lin. 12. *Natura & ratio corporis præbet.*] MSS. 1. Bonon. antiq. & 4. edit. rec. *natura ratio & natura corporis præbet*. Lectionem porro textus sic interpretandam puto; cui rei, nempe quod in vitâ spiritali sit summum

bonum, argumentum natura & ratio corporis præbet, quia nimis fluxum est corpus, ut in eo possit summum bonum collocari.

Lin. 18. *Non statim quàm natus est.*] MSS. 8. rec. & totidem editi, *non statim quandò*. Alii 3. scripti rec. *quo*.

Ibidem. *Quàm.*] Vel potius *quàm*, vel *cum*.

Lin. 20. *Communis est nobis cum mutis animalibus.*] Quasi verò infantes statim à natiuitate non essent baptismi capaces, cum primitiva Ecclesia ante Lactantii tempora longè aliter senserit. Cyprianus enim in epistolâ ad Fidum, pag. 159. edit. Oxon. cum Fidus ei quaestione moveret de infantibus intrâ triduum ad lavacrum admittendis, sic epistolam claudit: *Et idcirco, frater carissime, hæc fuit in Concilio nostra sententia, à baptismo atque à gratiâ Dei, qui omnibus misericors, & benignus, & pius est, neminem per nos debere prohiberi. Quod cum circa universos observandum sit atque retinendum, magis circa infantes ipsos & recens natos observandum putamus, &c.* Lege ad hæc Irenæum lib. 2. cap. 10.

Ergò quia virtutem proposuit homini Deus ; licet anima & corpus confociata sint ; tamen contraria sunt , & impugnant invicem. Animi bona , mala sunt corporis ; id est , opum fuga , voluptatum interdictio , doloris mortisque contemptus. Item corporis bona , mala sunt animi ; hoc est , cupiditas , & libido , quibus & opes appetuntur , & suavitates variarum voluptatum , quibus enervatus animus extinguitur. Ideò necesse est , justum & sapientem in omnibus malis esse , quoniam malorum victrix est fortitudo ; injustos autem in divitiis , in honore , in potestate. Hæc enim bona corporalia & terrena sunt. Illi autem terrenam vitam agunt , nec assequi immortalitatem queunt , quia se voluptatibus dederunt , quæ sunt virtutis inimicæ. Itaque vita hæc temporalis illi æternæ debet esse subiecta , sicut corpus animæ. Quisquis ergò animæ vitam maluerit , vitam corporis contemnat necesse est ; nec aliter eniti ad summum poterit , nisi quæ sunt ima despexerit. Qui autem corporis vitam fuerit amplexus , & cupiditates suas in terram dejecerit , illam superiorem vitam consequi non potest. Sed qui mavult benè vivere in æternum , malè vivet ad tempus , & afficietur omnibus molestiis & laboribus , quandiu fuerit in terrâ , ut habeat divinum & cœleste solatium. Et qui maluerit benè vivere ad tempus , malè vivet in æternum ; damnabitur enim sententiâ Dei ad æternam pœnam , quia cœlestibus bonis terrena præposuit. Propterea igitur colit se Deus expetit , & honorari ab homine tanquam pater , ut virtutem ac sapientiam teneat , quæ sola immortalitatem parit. Nam quia nullus alius præter ipsum donare eam potest , quia solus possidet , pietatem hominis , quâ Deum honoraverit , hoc afficiet præmio , ut sit in æternum beatus , sitque apud Deum , & cum Deo semper.



Quæ sequuntur in quibusdam Manuscriptis ac in antiquis editionibus reperi. Ea tamen Lactantio abjudicant recentiores interpretes : sed ne aliquid desit , hic apponere visum est ; ac monemus ea non esse apprimè Catholica : Sic autem habent.

Lin. 3. *Id est.*] Additum ex omnibus MSS. præter 1. Reg. in quo desideratur , sicut & in nonnullis editis.

Lin. 5. *Suavitates.*] Sic & infra plurali numero cap. sequenti. In 2. MSS. rec. & 4. edit. *suavitas.*

Lin. 10. *Quia.*] MSS. 2. Reg. rec. *qui se.*

Lin. 13. *Eniti ad summum.*] Sic MSS. ferè omnes Editiones xv. seculi , 1. Colbert. 2. Clarom. *niti* ; 1. Brun. *elevari* ; alter ut in textu. Expunxi *bonum* , quod sequebatur in 3. MSS. rec. ac 7. editis , & abest à cæteris.

Lin. 17. *Malè vivet ad tempus.*] Id est , incommode , malis obnoxius ; & infra , *benè vivere* , hoc est commodè , luxuriosè.

Lin. 24. *Quâ Deum honoraverit , hoc affi-*

ciet præmio.] Sic 1. Bonon. Regio-Put. 2. alii Regii & editio Ifæi. In 12. MSS. recent est , *Qui Deum honoraverit hoc afficit præmio.* Cellarius verò & Walchius cum nostrâ Editione concordant.

Lin. 26. *Et cum Deo semper.*] MSS. Marm. 500. annor. & 1. Reg. 400. n. 3976. Gryphius , Tornes. Betul. Antwerp. 1570. Soubbron. 1594. longam post hæc verba attexunt orationem , quam nec in melioribus MSS. nec in reliquis editis reperio ; ideòque illam admittere nolui ut veram. Multa etiam continet hæc oratio parùm appositè , immò falsa enuntiata. Quæ Manetis hæresim redolent , cuius tamen nec Hieronymus , nec S. Augustinus Lactantium insimulant.

„ Neque nunc aliquis eò confugiat , ut dicat ad ipsius culpam per-
 „ tinere , qui & bonum instituit , & malum. Cur enim malum voluit
 „ esse , si id odio habet ? Cur non bonum tantum fecit , ut nemo pec-
 „ caret , nemo faceret malum ? Quanquàm hoc in omnibus ferè prio-
 „ ribus libris docuerim , & id jam superius ; quamvis leviter , attige-
 „ rim ; tamen subinde admonendum est , quia omnis ratio in eo posita
 „ est. Nulla enim virtus esse poterat , nisi diversa fecisset ; nec omninò
 „ apparere vis boni potest , nisi ex mali comparatione. Adeò malum ni-
 „ hil aliud est , quam boni interpretatio. Sublato igitur malo , etiam bo-
 „ num tolli necesse est. Si lævam manum , aut pedem amputaveris , nec
 „ corpus erit integrum , nec vita ipsa constabit. Adeò ad compagem cor-
 „ poris temperandam , aptissimè cum dextris sinistra junguntur. Item si
 „ pares calculos feceris , nemo ludet. Si unum colorem Circo dederis ,
 „ nemo spectandum putabit , sublata omni Circensium voluptate. Quos
 „ profectò qui priùs instituit , amator unius coloris fuit : sed alterum ei ,
 „ quasi æmulum posuit , ut posset esse certamen , & aliqua in spectacu-
 „ lo gratia. Sic Deus , quum bonum constitueret , quum virtutem da-
 „ ret , statuit etiam diversa , cum quibus illa conflingerent. Si desit ho-
 „ stis , & pugna , nulla victoria est. Tolle certamen , ne virtus quidem
 „ quidquam est. Quàm multa sunt hominum inter se , & quàm variis
 „ artibus constituta certamina ? Nemo tamen fortior , velocior , præstan-
 „ tior haberetur , si adversarium , cum quo contenderet , non haberet.
 „ Undè autem abest victoria , abesse hinc & gloriam simul , & præmium
 „ necesse est. Ut igitur virtutem ipsam exercitatione assiduâ roboraret ,
 „ eamque faceret de malorum confidatione perfectam , utrumque simul
 „ dedit , quia utrumque sine altero retinere vim suam non potest. Ergò
 „ diversitas est , cui omnis ratio veritatis innititur.

„ Non me præterit , quid hoc loco à peritioribus possit opponi. Si
 „ bonum sine malo esse non potest , quomodò primum hominem dicis
 „ ante offensum Deum in solo bono fuisse , aut postea in solo bono
 „ futurum ? Discutienda nobis hæc quæstio est : quod in prioribus libris
 „ prætermisi , ut hîc implem. Diximus superius , ex elementis repu-
 „ gnantibus hominis constare naturam. Corpus enim , quia terra est ,
 „ comprehensibile est , temporale , brutum , atque tenebrosum est. Ani-
 „ ma verò , quia de cœlo est , tenuis , æterna , sensibilis , illustris est.
 „ Quæ quia inter se contraria sunt , necesse est , hominem bono &
 „ malo esse subiectum. Animæ adscribitur bonum , quia indissolubilis
 „ est : corpori malum ; quia fragile est. Quoniam igitur sociata &

Lin. 1. *Neque , &c.*] Monet Thomafius , hanc longam orationem usque ad finem hujus quinti capitis deesse in duobus Bononiensibus MSS. ac post Thomafium Ifæus docet , eam quoque deesse in duodecim Vaticanis codicibus. Ea verò non legitur in omnibus ferè Gallicanis MSS. duobus tantum exceptis. Faten- dum igitur est , hanc totam periodum ab ali-

quo , eoque subtilissimo & perito Manichæo , fuisse suppositam , ut errorem suum Lactan- tii autoritate fulciret. In hoc igitur consen- tiunt editores omnes , hanc eradendam esse. At ne desit aliquid in hac nostrâ editione , eam hîc adjungimus , sed ad marginem vir- gatam , ut à textu Lactantiano distingua- tur.

„conjuncta sunt corpus & anima, æquè bonum & malum cohæreat
 „neceſſe eſt; nec ſeparari alterutro poſſunt, niſi quum illa ſeparata
 „ſunt. Denique boni malique notitia ſimul homini primò data eſt.
 „Quà perceptâ, ſtatim de loco ſancto pulſus eſt, in quo malum non
 „eſt. Ubi cùm eſſet in bono tantum, id ipſum bonum eſſe, ignorabat.
 „Poſtquàm verò accepit boni malique intelligentiam, jam neſas erat,
 „eum in beatitudinis loco morari, relegatusque eſt in hunc commu-
 „nem orbem, ut ea utraque ſimul experiretur, quorum naturam pa-
 „riter agnoverat. Apparet ergò idcirco datam eſſe homini ſapientiam,
 „ut bonum diſcernat à malo; ut ab incommodis commoda, ab inu-
 „tilibus utilia diſtinguat; ut habeat judicium, & conſiderantiam, quid
 „cavere, quid appetere, quid fugere, quid ſequi debeat. Sapiencia igi-
 „tur conſtare ſine malo non poteſt; vixitque ille princeps generis huma-
 „ni, quamdiù in ſolo bono fuit, velut infans, boni ac mali neſcius.
 „Atenim poſtea hominem neceſſe eſt & ſapientem eſſe, & ſine ullo
 „malo beatum. Sed id fieri non poteſt, quamdiù anima domicilio cor-
 „poris induta eſt.

„Quum verò factum fuerit corporis animæque diſſidium, tunc ma-
 „lum à bono ſeparabitur. Et ſicut corpus interit, anima manet: ita
 „malum interibit, & bonum permanebit. Tunc homo accepto immor-
 „talitatis indumento, erit ſapiens, expers mali, ſicut Deus. Qui ergò
 „vult nos in bono eſſe tantum, id potiſſimum deſiderat, ut ſine cor-
 „pore vivamus, in quo eſt malum. Quod ſi tollatur, aut ſapientia ho-
 „mini, ut dixi, aut corpus adimetur: ſapientia, ut ignoret malum;
 „corpus, ut non ſentiat. Nunc autem cùm homo & ſapientiâ ſit in-
 „ſtructus, ut ſciat, & corpore, ut ſentiat, utrumque pariter in hac
 „vitâ Deus eſſe voluit, ut ratio virtutis ſapientiæque conſtaret. Poſuit
 „itaque hominem inter utrumque medium, ut haberet licentiam vel
 „mali, vel boni ſequendi. Sed malo admiscuit apparentia quædam bona,
 „id eſt, varias & delectabiles ſuavitates, ut earum illecebris induce-
 „ret hominem ad latens malum. Bono autem admiscuit apparentia quæ-
 „dam mala, id eſt, ærumnas, & miſerias, & labores, quorum aſpe-
 „ritate ac moleſtiâ offenſus animus refugeret à bono latenti. Hic ergò
 „ſapientiæ officium deſideratur, ut plus mente videamus, quàm corpo-
 „re: quod pauci admodum facere poſſunt; quia & virtus diſſicilis ac
 „rara eſt, & voluptas communis ac publica. Ità neceſſe eſt, ſapientem
 „pro ſulto haberi, qui dum appetit bona, quæ non cernuntur, di-
 „mittit è manibus, quæ videntur; & dum vitat mala, quæ non aſpi-
 „ciuntur, incurrit in mala, quæ ante oculos ſunt. Quod accidit nobis,
 „cùm neque cruciatum, neque mortem pro fide recuſamus: quando ad
 „ſummum neſas compellimur, ut prodiſſimâ fide atque abnegato Deo
 „vero, diis mortuis mortiferiſque libemus. Hæc ratio eſt, cur hominem
 „Deus & mortalem fecerit, & malis ſubjecerit; licet ipſius cauſâ mun-
 „dum ædificaret, ſcilicet ut virtutem caperet, & ei virtus ſua im-
 „mortalitatem daret. Virtus autem, ſicut oſtendimus, veri Dei cultus
 „eſt.

CAPUT VI.

Quare mundus & homo creati sunt; quàm sit inanis cultus deorum.

NUNC totam rationem brevi circumscriptione signemus. Idcirco mundus factus est, ut nascamur: ideò nascimur, ut agnoscamus factorem mundi ac nostrum Deum: ideò agnoscimus, ut colamus: ideò colimus, ut immortalitatem pro mercede laborum capiamus, quoniam maximis laboribus cultus Dei constat: ideò præmio immortalitatis afficimur, ut similes Angelis effecti, summo patri ac Domino in perpetuum serviamus, & simus æternum Deo regnum. Hæc summa rerum est, hoc Arcanum Dei, hoc mysterium mundi: à quo sunt alieni, qui sequentes præsentem voluptatem, terrestribus & fragilibus se bonis addixerunt, & animas ad cœlestia genitas suavitatibus mortiferis tanquàm luto cœnoeve demerferunt.

Quæramus nunc vicissim, an in cultu deorum ratio ulla subsistat: qui si multi sunt, si ideò tantum ab hominibus coluntur, ut præsent illis opes, victorias, honores, & quæque alia quæ non nisi ad præsens valent; si sine causâ gignimur; si in hominibus procreandis providentia nulla versatur; si calu nobismetipsis, ac voluptatis nostræ gratiâ nascimur; si nihil post mortem sumus: quid potest esse tam supervacaneum, tam inane, tam vanum, quàm humana res, & quàm mundus ipse? qui cum sit incredibili magnitudine, tam mirabili ratione constructus, tamen rebus ineptis vacet. Cur enim ventorum spiritus citent nubes? Cur emicent fulgura? tonitrua mugiant? imbres cadant, ut fruges terra producat, ut varios foetus alat? Cur denique omnis natura rerum laboret, ne quid desit earum rerum, quibus vita hominis sustinetur, si est inanis, si ad nihilum interimus, si nihil est in nobis majoris emolumentum Deo? Quod si est didu nefas, nec putandum est fieri posse, ut non ob aliquam maximam rationem fuerit constitutum, quod videas maximâ ratione constare; quæ potest esse ratio in his erroribus pravarum religionum, & in hac persuasione philosophorum, quâ putant animas

Lin. 7. *Deo regnum.*] Apocal. 1. & 5.

Lin. 12. *Qui si multi sunt, si ideò tantum... & quæque alia quæ, &c.*] Ità MSS. 7 Reg. antiquiores, alique, nec non editi sex. In 9. scriptis rec. est *qui simulati sunt... quæque alia, &c.* in 6. MSS. rec. & ed. Rom. 1468. *qui si multi nati sunt... fingimur*; in 2. MSS. rec. & 5. impressis, *qui si multi sunt, &c.* ut in textu.

Lin. 18. *Tam vanum.*] Nam juxta mentem Apostoli, si nulla sit resurrectio, supervacua atque inanis est tota Religio Christiana,

Ibidem. *Quàm humana res, & quàm mundus ipse.*] Sic lego cum 2. editis & quamplurimis MSS. inter quos sunt veterrimi 1. Bonon. & 6. Reg. Editi octo & 1. MS. Colbert, habent *quàm*. Scripti 8. rec. ac 5. vulgati, & *quàm mundus iste*.

Lin. 19. *Tam mirabili.*] 1. Bonon. antiq. 1. Lips. *um mirabili*; 1. Reg. rec. & *mirabili*; 1. Reg. & Goth. & *admirabili*.

Ibidem. *Constructus.*] 1. Colbert. & 5. edd. *constitutus*.

Lin. 26. *Videas.*] MSS. 14. rec. & 5. edit. *videamus*; 1. Reg. *videmus*.

interire? Profec̃dò nulla. Quid enim habent dicere, cur dii hominibus tam diligenter suis quæque temporibus exhibeant? An ut illis far & merum demus, & odorem thuris, & sanguinem pecudum? quæ neque immortalibus grata esse possunt, quia sunt fragilia; neque usui esse expertibus corporum, quia hæc ad usum corporalium data sunt. Et tamen si ea desiderarent, sibi ipsi possent exhibere, cum vellent. Sive igitur intereunt animæ, sive in æternum manent, quam rationem continet cultus deorum, aut à quo mundus constitutus est? cur, aut quando, aut quousque, quatenus homines, aut quamobrem procreati? cur nascuntur, intereunt, succedunt, renovantur? Quid dii ex cultibus eorum assequuntur, qui post mortem nihil futuri sunt? quid præstant? quid pollicentur? quid minantur aut hominibus, aut diis dignum? Vel si manent animæ post obitum, quid de his faciunt, facturive sunt? quid illis opus est thesauro animarum? ipsi illi ex quo fonte oriuntur? quomodo, aut quare, aut undè multi sunt? Ita fit, ut si ab illâ rerum summâ, quam superius comprehendimus, aberraveris, omnis ratio intereat, & ad nihilum omnia revolvantur.

Lin. 1. *Habent dicere.*] *Habeo dicere*, pro *possum*, & pro *debeo dicere*. Est phras̃s Græca, quâ & alibi utitur Lactantius, scilicet lib. 4. cap. 12. circa med. & cap. ultimo ubi vide Not.

Lin. 2. *Ut illis far.*] *Far* est vocabulum generale quo omnia frumenti genera designantur: ut *far triticeum*, *far hordeaceum*, &c. Gallæus.

Lin. 8. *Constitutus est.*] MSS. 11. rec. & 7. edd. *factus est*.

Lin. 9. *Procreati? cur nascuntur.*] Ex MSS. & editis addidi *cur*, quod deest in 1. Colb. & nonnullis editis.

Lin. 11. *Qui post mortem.*] 1. Lipf. & ed. Rom. 1474. *qui post obitum*.

Lin. 13. *Anima post obitum.*] Hæc lectio est 5. vet. impressorum cunctorumque MSS. præter 2. Reg. & 9. edit. in quibus est *post mortem*: sed mox præcessit illa vox.

Lin. 17. *Revolvantur.*] MSS. 4. rec. *resolvantur*.

CAPUT VII.

De Philosophorum varietate, eorumque veritate.

QUAM summam quia philosophi non comprehenderunt, nec veritatem comprehendere potuerunt, quamvis ea ferè, quibus summa ipsa constat, & viderint, & explicaverint. Sed diversi, ac diversè illa omnia protulerunt, non annedentes nec causas rerum, nec consequentias, nec rationes; ut summam illam, quæ continet universa, & compingerent, & impleverent. Facile est autem docere, penè universam veritatem per philosophos & sectas esse divisam. Non enim sic philoso-

Lin. 4. *Consequentias.*] Hanc vocem etiam Cicero habet 1. de Divin. 128. & 4. ad. Her. MSS. 1. Reg. & 2. Bonon. *consequentia*.

Lin. 6. *Et impleverent.*] MSS. 8. rec. *compleverent*.

Lin. 7. *Per Philosophos & sectas.*] Ità sex

editi & MSS. omnes, præter rec. 1. Reg. & Goth. & 10. edit. quibus est *Philosophorum sectas*. Rectius, per *Philosophos & sectas*; sic enim ait infra: *Quod si extitisset aliquis, qui veritatem sparsam per singulos [Philosophos] per sectasque diffusam colligeret in unum.*

phiam nos evertimus, ut Academici solent, quibus ad omnia respondere propositum est, quod est potius calumniari & illudere: sed docemus; nullam sectam fuisse tam deviam, nec philosophorum quemquam tam inanem, qui non viderit aliquid ex vero. Sed dum contradicendi studio insaniunt, dum sua etiam falsa defendunt, aliorum etiam vera subvertunt, non tantum elapsa illis veritas est, quam se quærere simulabant: sed ipsi eam potissimum suo vitio perdiderunt. Quod si extitisset aliquis, qui veritatem sparsam per singulos, per sectasque diffusam colligeret in unum, ac redigeret in corpus, is profecto non dissentiret à nobis. Sed hoc nemo facere, nisi veri peritus ac sciens potest. Verum autem scire, non nisi ejus est, qui sit doctus à Deo. Neque enim potest aliter repudiare quæ falsa sunt, eligere ac probare quæ vera: sed si vel casu id efficeret, certissime philosopharetur; & quamvis non posset divinis testimoniis illa defendere, tamen se ipsa veritas illustraret suo lumine. Quare incredibilis est error illorum, qui cum aliquam sectam probaverint, eique se addixerint, cæteras damnant tanquam falsas & inanes, armantque se ad præliandum, nec quid defendere debeant scientes, nec quid refutare; incurstantque passim sine lectu omnia, quæ afferunt quicumque dissentiant.

Ob has eorum pertinacissimas contentiones nulla extitit philosophia, quæ ad verum propius accederet; nam particulatim veritas ab his tota comprehensa est. Factum esse mundum à Deo, dixit Plato. Idem Prophetæ loquuntur; idemque ex Sibyllæ carminibus apparet. Errant igitur qui vel omnia suâ sponte nata esse dixerunt, vel minutis seminibus conglobatis; quoniam tanta res, tam ornata, tam magna, neque fieri, neque disponi & ordinari sine aliquo prudentissimo autore potuit; & ea ipsa ratio, quâ constare ac regi omnia sentiuntur, solertissimæ mentis artificem confitetur. Hominum causâ mundum, & omnia quæ in eo sunt esse facta, Stoici loquuntur: idem nos divinæ litteræ docent.

Lin. 1. *Ut Academici solent.*] Qui ad quamlibet quæstionem, Socratico more in utramque partem disputare soliti erant.

Lin. 2. *Calumniari & illudere.*] MSS. 4. Reg. rec. 3. Colb. Torn. Em. Cant. Brun. *calumniari & invidere*; Pal. Lips. & *invideri*.

Lin. 11. *Verum autem scire, non nisi ejus est.*] Hæc lectio est omnium propè MSS. & 7. vet. editorum. In Regio-Put. deest *scire*; in 1. Reg. rec. & 6. excusis legitur *ejus scire est*.

Ibidem. *Neque enim potest.*] MSS. 9. rec. & 7. edit. *Nemo enim potest.*

Lin. 14. *Se ipsa veritas illustraret.*] MSS. 12. & 8. edd. *se ipsam*.

Lin. 22. *Plato.*] In Timeo.

Lin. 23. *Propheta loquuntur.*] Genes. 1. Pf.

32. Eccl. 18.

Ibidem. *Sibylla.*] Sermone 1.

Lin. 24. *Sponte nata.*] Ut Epicurei.

Ibidem. *Minutis seminibus.*] Atomis scilicet.

Lin. 25. *Res, tam ornata.*] Addidi *tam* ex MSS. & pluribus editis.

Lin. 27. *Ea ipsa ratio.*] MSS. 2. rec. & ed. Rom. 1470. *ratione*. Hanc rationem Paulus ad Romanos 1. legem naturæ appellat.

Lin. 28. *Confitetur.*] MSS. 3. rec. & ed. Rom. 1470. *constituntur*.

Ibidem. *Hominum causâ.*] Vide Ciceronem in Lucullo, & librum de Irâ Dei tom. 2. hujusce Editionis cap. 13.

Lin. 29. *Stoici.*] De quibus vide suprâ c. 4.

Ibidem. *Divina littera.*] Genes. 1. Psalm. 8. 1. ad Corinth. 15. ad Hebr. 2.

docent. Erravit ergò Democritus, qui vermiculorum modo putavit effusos esse de terrâ nullo autore, nullâque ratione. Cur enim formatus sit homo, divini sacramenti est: quod quia ille scire non poterat, humanam vitam deduxit ad nihilum. Ad virtutem capeffendam nasci homines Ariston differuit: idem nos monemur ac discimus à Prophetis. Falsus igitur Aristippus, qui hominem voluptati, hoc est malo tanquàm pecudem subjugavit. Immortales esse animas Pherecydes & Plato disputaverunt: hæc verò propria est in nostrâ Religione doctrina. Ergò Dicæarchus cum Democrito erravit, qui perire cum corpore ac dissolvi argumentatus est. Esse inferos Zenon Stoïcus docuit, & sedes piorum ab impiis esse discretas; & illos quidem quietas ac delectabiles incolere regiones, hos verò luere pœnas in tenebrosis locis, atque in coeni voraginibus horrendis: idem nobis Prophetæ palàm faciunt. Ergò Epicurus erravit, qui poëtarum id esse figmentum putavit, &

Lin. 1. *Democritus.*] Sicut suprà, fungos, atque ex draconis dentibus natos passim homines quidam prodiderunt. Democriti hoc dogma apud nullum legi autorem: sed non dissimilia sunt, quæ ex Diodoro, atque adeò ex Euripide recitat Euseb. lib. 1. de Præparat. Evang. cap. 4. *Betuleius.*

Ibidem. *Putavit.*] MS. Em. addit *homines.* Atque Heumannus putat hanc vocem excidisse, quamvis non legatur in editis xv. seculi.

Lin. 4. *Ad virtutem capeffendam nasci homines Ariston differuit.*] Sic emendavi ex MSS. veterrimis Bonon. Regio-Put. Cauc. Jun. 6. Colbert. 3. Lips. Goth. Ultr. Em. Cant. 2. Clarom. Brun. & cunctis editis, præter quatuor in quibus, sicut & in 1. Reg. rec. & 2. Colbert. à secundâ manu, legitur *Aristoteles*, & in 1. Reg. antiq. *Aristoteleo*; corruptè. Non enim id extat apud Aristotelem, sed apud Ciceronem de Finibus lib. 2. & 3. ubi citatur hæc de re *Ariston*, non *Aristoteles*. *Ariston* fuit Chius, Philosophus Stoïcus, de quo alibi Lactant. libro de Irâ Dei cap. 22.

Lin. 6. *Aristippus, qui hominem voluptati... subjugavit.*] Apud Ciceronem lib. 2. de Finibus, & 3. de Officiis, & apud Laërtium in Aristippo. Vide suprà lib. 3. cap. 7.

Lin. 7. *Immortales animas Pherecydes.*] Vide Ciceronem lib. 1. Tusculanar. quæst. De *Pherecyde* capite sequenti.

Ibidem. *Plato.*] Scilicet in Phædro, in Phædone, & lib. 10. de Repub. apud Ciceron. lib. 1. Tusculanar.

Lin. 8. *Doctrina.*] Vide Sapient. 3. & 11. Matth. 25. Apocalypf. 6.

Lin. 9. *Dicæarchus.*] Dicæarchus, inquit

Suidas, Phidiæ filius, Siculus, ex urbe Mefene (Mamertinum alii fuisse dicunt) Aristotelis auditor, philosophus, rhetor & geometra, &c. Hic (ut Cicer. in 1. Tuscul. quæst. & in Academ. quæst. meminit) contra immortalitatem animi differuit. Is, inquit, tres libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Mitylenis sermo habetur, in quibus vult efficere animos esse mortales. Sed scripsit idem Dicæarchus (ut in eodem Ciceronis libro legimus) sermonem, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, in quibus differit nihil esse omninò animum, & hoc esse nomine totum inane, frustrâque & animalia & animantes appellari; neque in homine inesse animum vel animam, nec in bestia. Meminit hujus idem Cic. etiam in Acad. quæst. Sed ut Plut. in Placitis refert, censuit Dicæarchus animam esse quatuor elementorum. *Betul.*

Ibidem. *Cum Democrito.*] Democritus & Epicurus animam unâ cum corpore mori aiunt. Plut. Cicero. 1. Tuscul.

Lin. 10. *Esse inferos Zenon docuit.*] De Zenone nihil tale comperio apud Scriptores, sed de Socrate apud Cicer. 1. Tuscul. circa medium. *Isæus.* Constat hoc quidem de Epicureis: imò non de Stoïcis modò, sed de ipso quoque Cicerone, qui in 1. Tuscul. quæst. poëtarum de inferis fabulas explodit. Quin imò hoc idem facit Seneca Stoïcus ad Marciam de Consolatione. Excutitur hæc quæstio à Lucretio lib. 3. à Macrobio de Somnio Scip. lib. 1. c. 11. Sed lege tu ex Ecclesiasticis Augustinum lib. 12. cap. 33. de Genesi ad litteram. *Betuleius.*

Lin. 13. *Propheta.*] Psalm. 30. Lucæ 13. 3. 2. ad Corinth. 5.

Lin. 14. *Poëtarum.*] Vide Lucret. lib. 3.

illas inferorum pœnas, quæ ferantur, in hac esse vitâ interpretatus est. Totam igitur veritatem, & omne divinæ Religionis arcanum philosophi attigerunt. Sed aliis refellentibus, defendere id quod invenerant, nequiverunt; quia singulis ratio non quadravit, nec ea, quæ vera senserant, in summam redigere potuerunt, sicut nos superius fecimus.

circâ finem. *Poëtarum*, etiam tragicorum maxime. *Homerus* inferos describit *Odyss.* λ. quem sequutus est *Virg.* in 6. *Ovid.* in 4. *Met.* *Silius* in *Lucian.* in *Charonte.* *Betul.*

C A P U T VIII.

De immortalitate Animæ.

NUM est igitur summum bonum immortalitas, ad quam capiendam, & formati à principio, & nati sumus. Ad hanc tendimus; hanc spectat humana natura; ad hanc nos provehit virtus: quod bonum quiaprehendimus, superest etiam ut de ipsâ immortalitate dicamus. Platonis argumenta, quamvis ad rem multum conferant, tamen parum habent firmitatis ad probandam & implendam veritatem; quoniam nec rationem totius mysterii magni consummaverat, in unumque collegerat, nec summum bonum comprehenderat. Nam licet verum de animæ immortalitate sentiret, tamen non ita de illâ tanquam de summo bono differebat. Nos igitur certioribus signis elicere possumus veritatem, quæ eam non ancipiti suspicione collegimus, sed divinâ traditione cognovimus. Plato autem sic argumentatus est, immortale esse quidquid per seipsum & sentit, & semper movetur; quod enim principium motûs

Lin. 5. *Argumenta.*] MSS. 2. rec. & 10. excusi, *documenta*; cæteri ut in textu. Vide seqq. & initio cap. 9.

Ibidem. *Tamen parum habent firmitatis.*] Ut Philosophica omnia sunt *δοκῶντα* duntaxat, nec certò ipsis autoribus constant: ita in disputationibus Theologicis pronuntiati auctoritatem non habent ullam, & ob id nec Platoni, nec Pythagoræ, licet ipse dixerit, & veritatem adeò dixerit, credendum propterea est, quia dixit, sed quia verum est, & convenit cum auctoritate cœlesti. Oraculorum enim divinorum tanta virtus est, ut ipsa etiam oratio rei τὸ ἔναι afferat; & ob id ipsum verum sit, vitam esse sempiternam, quia hoc sacræ prodiderunt Scripturæ, nec id minus verè, quam si dicas: Caro resurget; ergò sacræ doctrina vera est. Quia vox cœlestis rei causam præbet, ut sit. *Betul.*

Lin. 10. *Elicere possumus veritatem.*] Sic lego cum MSS. Bonon. 2. Reg. bonæ notæ,

Brun. ac edit. *Betul.* Et rectè. Sic *verum elicere* apud Plautum, & apud Ciceronem 4. *Academic.* 7. Aliis est, *eligere.*

Lin. 12. *Plato autem sic argumentatus est.*] In Phædone, in Menone, de Republicâ 1. de Legibus 12. Apud Lactantium *Sentiendi* verbum irrepsit, nescio undè, quod ne apud Ciceronem quidem est, qui hæc eadem verba in primo Tuscul. quæst. transtulit hoc modo: » Quod semper movetur, id æternum est; quod » autem motum adfert alicui, quodque ipsum » agitur aliundè, quando finem habet motûs, » vivendi quoque finem habeat necesse est. Solum igitur quod seipsum movet, quia nunquam deseritur à se, nunquam ne moveri quidem desinit. *Betul.* De hoc Platonis argumento videndi Macrobius lib. 2. in Somn. Scipion. cap. 13. & seqq. S. Athanasius in Orat. contra Idol. S. Thomas 2. contra Gent. cap. 82.

Lin. 13. *Et sentit.*] Deest in Phædone, & apud Ciceronem in Tusculan. Quæst.

non habet, nec finem habiturum, quia deferi à semetipso non potest. Quod argumentum etiam mutis animalibus æternitatem daret, nisi adjectione sapientiæ discrevisset. Addidit igitur, ut effugeret hanc communitatem, fieri non posse, quin sit immortalis animus humanus, cujus miranda solertia inveniendi, & celeritas cogitandi, & facilitas percipiendi atque discendi, & memoria præteritorum, & providentia futurorum, & artium plerumque innumerabilium scientia, quæ cæteræ careant animantes, divina & cœlestis appareat: quia & origo animi, qui tanta capiat, tanta contineat, nulla reperiatur in terrâ; siquidem ex concretione terrenâ nihil habeat admistum: sed necesse esse in terram resolvi, quod est in homine ponderosum & dissolubile; quod autem tenue atque subtile, id verò esse individuum, ac domicilio corporis velut carcere liberatum, ad cœlum & ad naturam suam pervolare. Hæc ferè Platonis collecta breviter, quæ apud ipsum latè copiosèque explicantur.

In eadem sententiâ fuit etiam Pythagoras antea, ejusque præceptor Pherecydes, quem Cicero tradit primum de æternitate animarum dis-

Lin. 1. *Deferi à semetipso*] MS. 1. Bonon. antiq. *desiderari à seipso non potest*; sed, ut rectè monet Thomasius, utriusque lectionis optima est sententia.

Lin. 2. *Quod argumentum, &c.*] Quia universalis propositio est, *πάντα ψυχὴ ἀθάναται*. Sed Platonem fortè à Lactantii reprehensione defendet τὸ καλὸν (sic enim oratio inscribitur) quod non in bestiis, sed in hominibus, adeoque in animâ rationali locum habet.

Lin. 3. *Addidit.*] Vide Plat. apud Cic. 1. Tuscul. & ad finem Caton. major. sive de Senect. & 1. Consol. ut inf. lib. de Irâ Dei cap. 10. ad fin.

Lin. 5. *Cujus miranda solertia.*] Hæc verba non à Platone, sed ab ipso Cicerone addita sunt.

Ibidem. *Facilitas.*] MS. Cant. *felicitas*.

Lin. 6. *Discendi.*] In 6. MSS. & edd. 4. est *discernendi*. Vide infra cap. 12. in fine: *In pueris sunt ingenia ad percipiendum facilia; quod ea qua discant, ita celeriter rapiant, ut non tunc primum discere illa videantur, sed recognoscere atque reminisci.*

Lin. 7. *Plerumque.*] Heumannus legit *verumque*, nec malè.

Lin. 9. *Nulla reperiatur in terrâ.*] Abest in terrâ, ab uno Bonon. antiquiore & Tax.

Lin. 10. *Sed necesse esse.*] Ità legendum esse probant præced. & seqq. In 11. MSS. & 6. edd. *necesse est*.

Lin. 13. *Velut carcere liberatum.*] Ex Platone Cicero corpus vocat vas, receptaculum,

domicilium, custodiam: Seneca insuper ergastulum, atque vincula. Methodius apud Epiphanium contra Origenistas docet, corpus animæ nec vinculum, nec carcerem esse. Petrus interim *σκήνωμα* appellat; & in Job domus lutea nominatur humanum corpus. Verba, quibus hoc loco Lactantius Platonica extulit, Ciceronis sunt ex Lælio, de Scipionis morte, sub Lælii personâ verba facientis: » Id, » inquit, si ita est, ut optimi cujusque animus » in morte facillimè evolet, tanquàm è custo- » diâ vinculisque corporis, cui censemus » cursum ad deos faciliorem fuisse, quàm Sci- » pioni? » Betuleius.

Lin. 17. *Pherecydes, &c.*] Hæc tota Platonis, Pythagoræ, Pherecydis de immortalitate animæ doctrina, non sincera fuit, sed metempsychosi quasi hæreditario quodam morbo infecta. De hoc Cic. in primò Tuscul. quæst. *Pherecydes Syrius in primùm dixit, animos hominum esse sempiternos, antiquos sanè. Fuit enim meo regnante Gentili* (Servium Tullium intelligit.) *Hanc opinionem discipulus ejus Pythagoras maximè confirmavit, qui cum regnante Tarquinio Superbo in Italiam venisset, tenuit magnam illam Graciam cum honore & disciplinâ, tum etiam autoritate; multaque secula postea sic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti viderentur.* Hactenus Cicero. Vitæ ipsorum extant apud Laërt. De Pherecyde Augustinus contra Acad. libro tertio cap. 17. & ad Volusianum epist. 3. *Betul.*

Ibidem. *Tradit.*] MSS. 12. *tradidit*,

putavisse. Qui omnes licet eloquentiâ excellerent; tamen in hac duntaxat contentione non minus autoritatis habuerunt, qui contra hanc sententiam differebant, Dicæarchus primò, deinde Democritus, postremò Epicurus: adeò ut res ipsa, de quâ inter se pugnabant, in dubium vocaretur. Denique & Tullius, expositis horum omnium de immortalitate ac morte sententiis, nescire se quid sit verum, pronuntiavit. „ Harum, inquit, sententiarum quæ vera sit, Deus aliquis viderit. „ Et rursus alibi: „ Quoniam utraque, inquit, earum sententiarum doctissimos habuit autores; nec quid certi sit divinari potest. Verum nobis divinatione opus non est, quibus veritatem divinitas ipsa patefecit.

Lin. 3. *Dicæarchus.*] De hoc capite superiori dictum est. Vide suprâ lib. 3. cap. 17.

Lin. 7. *Inquit.*] Cicero lib. 1. Tusculanar. quæstion.

Lin. 8. *Quoniam utraque, &c.*] Non extat, & ex quo Ciceronis libro ceciderit, incertum est. Ideoque hæc verba leguntur in fragmentis. *Isaïas.*

C A P U T IX.

De æternitate Animæ, atque de Virtute.

HIs itaque argumentis, quæ nec Plato, nec ullus alius invenit, animarum æternitas probari ac perspicui potest: quæ nos breviter collegimus; quoniam properat oratio ad enarrandum iudicium Dei maximum, quod in terrâ propinquante seculorum fine celebrabitur. Ante omnia; quoniam Deus ab homine videri non potest, ne quis tamen ex eo ipso putaret Deum non esse, quia mortalibus oculis non videretur, inter cætera institutorum miracula, fecit etiam multa, quorum vis quidem apparet, substantia tamen non videretur, sicut est vox, odor, ventus; ut harum rerum argumento & exemplo, etiam Deum, licet sub oculos non veniret, de suâ tamen vi, & effectu, & operibus cerneremus. Quid voce clarius? aut vento fortius? aut odore violentius? Hæc tamen, cum per aërem feruntur, ad sensusque nostros veniunt, & eos potentiâ suâ impellunt, non cernuntur acie luminum: sed aliis corporis partibus sentiuntur. Similiter Deus non aspectu nobis aliove fragili sensu comprehendendus est: sed mentis oculis intuendus, cum opera ejus præclara & miranda videamus. Nam illos, qui nullum omnino

Lin. 2. *Breviter collegimus.*] Hæc lectio est quàmplurimorum MSS. & 6. vet. edit. In 2. Reg. 1. Colbert. & 12. edit. est *colligimus*; in 4. aliis scriptis *colligimus*.

Lin. 3. *Ad enarrandum.*] Ità cum edit. Tornef. & Soubron. omnes MSS. In 2. Reg. rec. & vulgatis *ad narrandum*.

Lin. 7. *Institutorum.*] MSS. 13. rec. & 14. edit. addunt *suorum*, quod abiecinus, quia

ab antiquioribus & melioribus scriptis abest.

Ibidem. *Quorum vis quidem apparet.*] In 10. MSS. rec. *appareret*; in 1. Bonon. antiq. *quorum multa vis quidem apparet*.

Lin. 8. *Non videretur.*] Ità omnes fere MSS. inter quos sunt antiquissimi, & 5. vet. edd. In 8. rec. scriptis totidemque editis est, *non videtur*. Vide scqq. *veniret... cernere...*

Deum esse dixerunt, non modò philosophos, sed ne homines quidem fuisse dixerim, qui mutis simillimi ex solo corpore constiterunt, nihil omninò cernentes animo, sed ad sensum corporis cuncta referentes, qui nihil putabant esse, nisi quod oculis contuebantur. Et quia videbant aut bonis accidere adversa, aut malis prospera, fortuitù geri omnia crediderunt, & naturâ mundum, non providentiâ constitutum.

Hinc jam prolapsi sunt ad deliramenta, quæ talem sententiam necessariò sequebantur. Quòd si est Deus & incorporealis, & invisibilis, & æternus; ergò non idcirco interire animam credibile est, quia non videtur, postquam recessit à corpore, quoniam constat esse aliquid sentiens ac vicens, quod non veniat sub aspectum. Atenim difficile est animo comprehendere, quemadmodum possit anima retinere sensum sine iis partibus corporis, in quibus inest officium sentiendi. Quid de Deo? num facile est comprehendere, quemadmodum vigeat sine corpore? Quòd si deos esse credunt, qui si sunt, utique sunt expertes corporum, necesse est, humanas animas eadem ratione subsistere; quoniam ex ipsâ ratione ac prudentiâ intelligitur esse quædam in homine ac Deo similitudo. Denique illud argumentum, quod etiam Marcus Tullius vidit, satis firmum est: ex eo æternitatem animæ posse disgnosci, quia nulum sit aliud animal, quod habeat notitiam aliquam Dei; Religioque sit penè sola, quæ hominem discernat à mutis: quæ cum in hominem solum cadat, profectò testatur, id affectare nos, id desiderare, id colere, quod nobis familiare, quod proximum sit futurum.

An aliquis, cum cæterarum animantium naturam consideraverit, quas pronis corporibus abjectas in terramque prostratas summi Dei providentia effecit, ut ex hoc intelligi possit, nihil eas rationis habere cum cœlo, potest non intelligere, solum ex omnibus cœleste ac divinum animal esse hominem, cujus corpus ab humo excitatum, vultus sublimis, status rectus originem suam quærit, & quasi contemptâ humilitate ter-

Lin. 1. *Non modò Philosophos.* Sic ferunt omnes MSS. & editi codices. Francius legēbat, *non modò non Philosophos*; & sic cum eo legere malle.

Lin. 2. *Ex solo corpore constiterunt.*] Præpositio abest à MS. Cauc. & 5. editis.

Ibidem. *Nihil omninò cernentes animo.*] Sic MSS. Cauc. 4. alii rec. & 6. typis excusi: alii quidam *nihil*; editi 3. *nihil omninò eruentes animo*; Jun. *nihil cernentes*.

Lin. 3. *Sed ad sensum.*] In 16. MSS. & 6. editis, pro *sed*, legitur &.

Lin. 4. *Videbant.*] Hic Epicureos notat.

Lin. 5. *Fortuitù.*] 1. Reg. antiq. & 6. rec. MSS. habent *fortuitò*; 1. Lipf. *fortuiè*. Quamplurimi MSS. & omnes editi ut in textu.

Lin. 10. *Constat esse aliquid sentiens ac vicens.*] MSS. Cauc. 1. Reg. rec. & 4. edit. *constat esse aliquid constans*; in 3. excusis est

vivens; malè. Vide infra cap. 12. *constat ac viget semper*. At lectio nostra, quæ etiam reperitur in duobus MSS. Bononiensibus, momentè Thomasio, multò elegantior est eâ, quæ est quarundam editionum, ubi legitur, *constat esse aliquid constans & sentiens ac vivens*.

Lin. 15. *Utique sunt expertes corporum.*] MSS. 24. cum edit. Rom. 1470. post *utique*, addunt *anima*.

Lin. 17. *Ratione ac prudentiâ.*] Ità lego cum omnibus ferè MSS. & edit. vet. Rom. 1474. In sex scriptis rec. & excusis est, *providentiâ*.

Ibidem. *Ac Deo.*] Heum. legit *cum Deo*.

Lin. 18. *Marcus Tullius.*] Cic. 1. de Legibus cap. 8. Vide suprâ lib. 3. cap. 10.

Lin. 29. *Status rectus.*] Rectè cum edit. vet. Rom. Junt. If. legunt omnes MSS. præ-

ræ, ad altum nititur, quia sentit summum bonum in summo sibi esse quærendum, memorque conditionis suæ, quâ Deus illum fecit eximium, ad artificem suum spectat? Quam spectationem Trismegistus *θεωπιδεα* reddissimè nominavit: quæ in mutis animalibus nulla est. Cum autem sapientia, quæ soli homini data est, nihil aliud sit quàm Dei notitia, apparet animam non interire, neque dissolvi, sed manere in sempiternum, quia Deum, qui sempiternus est, & quærit, & diligit, ipsâ cogente naturâ, sentiens vel undè orta sit, vel quò reverfura. Præterea non exiguum immortalitatis argumentum est, quòd homo solus cœlesti elemento utitur. Nam cum rerum natura his duobus elementis, quæ repugnantia sibi atque inimica sunt, constet igne, & aquâ, quorum alterum cœlo, alterum terræ adscribitur: cæteræ animantes, quia terrenæ mortalesque sunt, terreno & gravi utuntur elemento; homo solus ignem in usu habet, quod est elementum leve, sublime, cœleste. Ea verò quæ ponderosa sunt, ad mortem deprimunt; & quæ levia sunt, ad vitam sublevant, quia vita in summo est, mors in imo. Et ut lux esse sine igne non potest, sic vita sine luce. Ignis igitur elementum est lucis ac vitæ: undè apparet hominem, qui eo utitur, immortalis sortitum esse conditionem, quia id illi familiare est, quòd facit vitam.

Virtus quoque soli homini data magno argumento, est immortales esse animas. Quæ non erit secundum naturam, si anima extinguitur; huic enim præsentis vitæ nocet. Nam vita ista terrena, quam communem cum mutis animalibus ducimus, & voluptatem expetit, cujus fructibus variis ac suavibus delectatur, & dolorem fugit, cujus asperitas naturam viventium acerbis sensibus lædit, & ad mortem perducere ni-

ter 1. Reg. rec. & 1. Colbert. quibus est *erectus*; ut 12. impressis.

Lin. 3. *θεωπιδεα*] Sic restitui ex MSS. 5. Reg. inter quos sunt duo antiquissimi, 1. Lipf. 1. Clarom. quod sonat *Dei contemplationem*; 1. Bonon. antiq. *ῥησιδα*. Hæc vox à plerisque MSS. abest, Scripti rec. 2. Reg. 2. Colbert. 1. Clarom. & 16. editi habent *θεωπιδεα*. Vide Trismegist. in Pimandro cap. 12. 13. 14.

Lin. 9. *Homo solus cœlesti alimento utitur.*] Ità omnes ferme MSS. & editi. In tribus Colb. & edit. Rom. 1470. legitur *solum*, quod deest in nonnullis editis. In 4. scriptis rec. & 5. excusis *utatur*.

Lin. 11. *Quorum alterum cœlo.*] Cœlestis ignis non hominem modò, sed & rerum universitatem fovet & servat.

Lin. 16. *Et ut lux esse sine igne non potest.*] Licet variae Philosophorum de solis substantiâ sint sententiæ, in hoc tamen consentiant, ut dicant ignitam esse: de quo vide Plutarch. Placita, Sol autem fons omnium

est luminum. Caterùm nostra fumida & vaporantia lumina igne constare quis nescit? *Beruleius*.

Lin. 19. *Quod facit vitam.*] MSS. 2. Lipf. *faciat*; 1. alter Lipf. cum 1. Reg. rec. *quod facit ad vitam*.

Lin. 21. *Virtus soli homini.*] Virtutem Deo & homini communem facit Cicero lib. 1. de Legibus.

Lin. 22. *Qua non erit.*] Intellige, *virtus*. Editi nonnulli, *qua nec erit*. MSS. 7. rec. & ed. Crat. *quod non erit*; excusi 7. *quod nec erit*.

Ibidem. *Qua non erit secundum naturam.*]

Hæc lectio multò aptior est, quam ea quæ habet, *quod nec erit secundum naturam*. Nostra igitur lectio verisimilior est; nam loquens de virtute, ait, » illam, si ratio tantum » corporis habenda esset, non esse dicendam » secundum naturam; nam si anima interirer, » magis dicenda esset contra, quàm secundum » naturam, cum virtus corpus debilitet, atque » variis afficiat molestiis &c.

tur, quæ dissolvit animantem. Si ergo virtus & prohibet iis bonis hominem, quæ naturaliter appetuntur, & ad sustinenda mala impellit, quæ naturaliter fugiuntur; ergo mala est virtus, & inimica naturæ, stultumque judicari necesse est qui eam sequitur, quoniam se ipse lædit, & fugiendo bona præsentia, & appetendo æquè mala sine spe fructûs amplioris. Nam cum liceat nobis jucundissimis frui voluptatibus, nonne sensu carere videamur, si malimus in humilitate, in egestate, in contemptu, in ignominia vivere, aut ne vivere quidem, sed dolore cruciari, & mori, ex quibus malis nihil ampliùs assequamur, quo possit voluptas omiſſa pensari? Si autem virtus malum non est, facitque honestè, quod voluptates vitiosas turpesque contemnit & fortiter, quod nec dolorem, nec mortem timet, ut officium servet; ergo majus aliquod bonum assequatur necesse est, quàm sunt illa quæ spernit. At verò morte suscepta, quod ulterius bonum sperari potest, nisi æternitas?

Lin. 1. *Dissolvit animantem.*] MSS. 4. rec. & 5. edit. *animantes.*

Lin. 3. *Stultumque judicari.*] Sic reposui ex quamplurimis MSS. & editis. In 8. scriptis rec. & 9. impressis est *judicare.*

Lin. 4. *Et fugiendo.*] MSS. 9. rec. & 10. editi *effugiendo*; 3. Reg. rec. & *effugiendo.*

Lin. 5. *Et appetendo æquè mala.*] MSS. 1. Reg. rec. & Goth. *ea quæ mala.* Cæteri ut in textu. *Æquè*, rectè, pro *etiam*, vel *pariter*.

ut apud Ciceronem.

Lin. 8. *Dolore cruciari.*] Ità meliores MSS. Vide seqq. Scripti octo totidemque editi, *dolere, cruciari.*

Ibidem. *Et mori.*] MSS. Cauc. & edit. *Be-*
tul. cruciari, emori, sine copulâ; 6. vulgati & *emori*; 1. Clarom. *ac mori.*

Lin. 14. *Nisi æternitas.*] 1. Reg. rec. & 6. edit. *nisi æternitatis*; Goth. *nisi vita æternita-*
tis; 1. Reg. *nisi æternum.*

CAPUT X.

De Vitiis & Virtutibus, atque de vitâ & morte.

TRANSEAMUS nunc vicissim ad ea quæ virtuti repugnant, ut etiam ex his immortalitas animæ colligatur. Vitia omnia temporalia sunt; ad præsens enim commoventur. Iræ impetus receptâ ultione sedatur. Libidinis voluptas corporis finis est. Cupiditatem aut satiety earum rerum, quas expetit, aut aliorum affectuum commotiones interimunt. Ambitio, postquàm honores quos voluit adepta est, consenescit. Item cætera vitia consistere ac permanere non possunt: sed ipso fructu quem expetunt finiuntur. Recedunt ergo, & redeunt. Virtus autem sine ullâ intermissione perpetua est, nec discedere ab eâ potest, qui eam semel cepit. Nam si habeat intervallum, si aliquandò eâ carere possumus, redibunt protinùs vitia, quæ virtutem semper impugnant. Non est igi-

Lin. 3. *Sedatur.*] Sic correxi ex omnibus MSS. & vulgatis: sic etiam veteres seculi decimi quinti editiones, præter MSS. 1. Reg. & 4. edit. rec. quibus est *sedantur.* At *sedatur* sequentia requirunt.

Lin. 4. *Cupiditatem aut satiety.*] Ità om-

nes MSS. quod est elegantius, quàm *autem* 7. scriptorum rec. & editorum.

Lin. 11. *Redibunt protinùs.*] Hæc lectio est vet. edit. Rom. Paris. Fasit. It. omniumque MSS. In Cauc. aliis 4. rec. & 12. edit. est *redeunt.*

tur comprehensa, si deserit, si aliquandò secedit. Cum verò sibi domicilium stabile collocavit, in omni actu versari eam necesse est; nec potest fideliter depellere vitia, & fugare, nisi pedus, quod insedit, perpetuâ statione munierit. Ipsa ergò virtutis perpetuitas indicat, humanum animum, si virtutem ceperit, permanere; quia & virtus perpetua est, & solus animus humanus virtutem capit. Quoniam igitur contraria sunt vitia virtuti, omnis ratio diversa & contraria sit necesse est. Quia vitia commotiones & perturbationes animi sunt, virtus è contrario lenitudo & tranquillitas animi est. Quia vitia temporalia & breviter sunt; virtus perpetua & constans, & par sibi semper. Quia vitiorum fructus, id est, voluptates, æquè ut ipsa, breves temporalesque sunt; virtutis ergò fructus ac præmium sempiternum est, quia vitiorum commodum in præsentis est, virtutis igitur in futuro.

Ita sit, ut in hac vitâ virtutis præmium nullum sit, quia virtus adhuc ipsa est. Nam sicut vitia, cum in actu suo finiuntur, voluptas & præmia eorum sequuntur: ita virtus, cum finita est, merces ejus insequitur. Virtus autem nunquàm nisi morte finitur, quoniam & in morte suscipiendâ summum ejus officium est. Ergò præmium virtutis post mortem est. Denique Cicero in Tusculanis, quamvis dubitanter, tamen sensit, summum homini bonum non nisi post mortem contingere. „Fidenti animo, inquit, „si ita res feret, gradietur ad mortem; in quâ aut summum bonum, „aut nullum malum esse cognovimus“. Mors igitur non extinguit hominem, sed ad præmium virtutis admittit. Qui autem se (ut ait idem) vitiis ac sceleribus contaminaverit, voluptatique servierit, is verò damnatus æternam luet pœnam; quam divinæ litteræ secundam mortem nominant, quæ est & perpetua, & gravissimis cruciatibus plena. Nam sicuti duæ vitæ propositæ sunt homini, quarum altera est animæ, altera corporis: ita & mortes duæ propositæ sunt, una pertinens ad corpus, quâ cunctos secundum naturam fungi necesse est; altera pertinens ad animam, quæ scelere acquiritur, virtute vitatur; & ut vitâ hæc temporalis est, certosque terminos habet, quia corporis est: sic & mors æquè temporalis est, certumque habet finem, quia corpus attingit.

Lin. 1. *Si deserit.*] MSS. 3. rec. *si deserit.*

Lin. 10. *Constans &c.*] Heuman. verò legit *constans est, &c.*

Ibidem. *Par sibi semper.*] Ità Plato lib. 4. de Republicâ.

Lin. 12. *Virtutis fructus.*] Quod disertè pronuntiat Virgilius:

Vivit apud superos, & habet sua munera virtus.

Lin. 14. *Ut in hac vitâ virtutis præmium nullum sit.*] Hoc non absolute verum est, immò Deus remunerat nonnunquàm bona opera etiam in hac vitâ: exemplum habemus in Jobo, aliisque. Gallus.

Lin. 16. *Ita virtus.*] Heum. legit *virtutem.*

Lin. 19. *Cicero.*] In epilogo libri 1. Tusculanar. cap. 46.

Lin. 24. *Contaminaverit.*] *Contaminare se scelere* in 3. de Officiis. *Contaminare se vitiis,* in 3. Tusculan. quæst.

Lin. 25. *Secundam mortem.*] De hac nonnihil est lib. 2. c. 13. Hæc secunda mors non nisi post hanc vitam erit: hæc mors declaratur Apocalyp. cap. 20. v. 14. *Infernus autem ac mors coniecti sunt in stagnum ignis, quæ est mors secunda.* De quâ etiam loquitur Christus Dominus, Matth. 10. v. 28.

Lin. 30. *Et ut vitâ hac.*] Omnes ferè MSS. respuunt copulam, quæ in vulgatis est, & videtur necessaria,

CAPUT XI.

De Temporibus postremis, atque de Animâ & Corpore.

IMPLICITIS igitur temporibus, quæ Deus morti statuit, terminabitur ipsa mors. Et quia temporalem vitam temporalis mors sequitur; consequens est, ut resurgant animæ ad vitam perennem, quia finem mors temporalis accepit. Rursùm, sicut vita animi sempiterna est, in quâ divinos & ineloquibiles immortalitatis suæ fructus capit: ita & mors ejus perpetua sit necesse est, in quâ perennes pœnas & infinita tormenta pro peccatis suis pendet. Ergò in eâ conditione res posita est, ut qui beati sunt in hâc vitâ corporali atque terrenâ, semper miseri sint futuri; quia jam bonis, quæ maluerunt, potiti sunt: quod iis evenit, qui deos adorant, ac Deum negligunt. Deinde qui justitiam sequentes, in hâc vitâ miseri fuerunt & contempti, & inopes, & ob ipsam justitiam contumeliis & injuriis sæpè vexati, quia nec aliter virtus teneri potest, semper beati sunt futuri; ut, quia mala jam pertulerunt, etiam bonis fruuntur. Quod his utique contingit, qui contemptis terrestribus diis & fragilibus bonis, cœlestem Religionem Dei sequuntur; cujus bona, sicut ipse qui tribuit, sempiterna sunt. Quid opera corporis atque animi? nonne indicant esse animam mortis expertem? Nam corpus, quia ipsum fragile est atque mortale, quæcumque opera molitur, æquè caduca sunt. Nihil enim Tullius ait esse, quod sit manibus humanis laboratum, quod non aliquandò ad interitum redigatur, vel injuriâ hominum, vel ipsâ confectrice rerum omnium vetustate.

At verò animi opera videmus æterna. Nam quicumque contemptui præsentium studentes, in memoriam monimenta ingeniorum factorumque magnorum reliquerunt, ii planè mentis ac virtutis suæ nomen indelebile quæsierunt. Ergò si opera corporis ideò mortalia sunt, quia

Lin. 1. *Impletis.*] 1. Reg. *Completis.*

Lin. 3. *Ut resurgant anima ad vitam perennem.*] *Ἀνεσθότως* loquitur autè; carnis enim, non animæ, resurrectionem credimus Christiani: animæ ut non intereunt, ita nec resurgunt. *Gallaus.*

Lin. 4. *Accepit.*] MSS. 4. & 7. impressi ferunt *accipit*. De fine mortis temporalis, vide i. ad Corinth. 15. 26. & 54.

Lin. 5. *Ineloquibiles.*] Id est, *ineffabiles*. Eadem vox est suprâ hujus libri cap. 5.

Lin. 8. *In hâc vitâ corporali.*] MSS. 6. rec. & edit. 1470. *temporali.*

Lin. 9. *Quia jam bonis.*] Betuleius opinatur legendum esse, *qui jam bonis*; nec quidem malè, quia alludere videtur ad historiam La-

zari & divitis apud Lucam cap. 16.

Lin. 15. *Religionem.*] Betuleius legit *re-gionem*, quod non improbo.

Lin. 19. *Tullius.*] Cicer. pro M. Marcel. ut sup. lib. 6. cap. 4. in fin.

Lin. 20. *Ipsâ confectrice rerum omnium vetustate.*] 1. Colbert. *infectrice*. Abest rerum à MSS. 2. Reg. rec. 2. Colb. Em. Cant. & ab ipso Cicerone.

Lin. 25. *Nomen indelebile.*] Ex Ovidio *Metamorph.* ult. sub fin.

— *Nomenque erit indelebile nostrum.* Franc.
» Gloriæ cupiditas, ut ait Scipio apud Livium,
» longius quàm quantum vitæ humanæ spa-
» tium est, extenditur, maximeque pars ejus
» in memoriam ac posteritatem prominet.

Z z z

ipsum mortale est, sequitur ut anima ex eo immortalis appareat, quia videmus opera ejus non esse mortalia. Eodem modo desideria quoque corporis animique declarant, alterum esse mortale, alterum sempiternum. Corpus enim nihil nisi temporale desiderat, id est, cibum, potum, indumentum, quietem, voluptatem; & tamen hæc ipsa sine nutu & adminiculo animi nec cupere, nec assequi potest. Animus autem per se multa desiderat, quæ ad officium fructumve corporis non redundant; eaque non fragilia, sed æterna sunt, ut fama virtutis, ut memoria nominis. Nam cultum Dei, qui constat abstinentiâ cupiditatum ac libidinum, patientiâ doloris, contemptu mortis, etiam contra corpus anima concupiscit. Unde credibile est, non interire animam, sed dissociari à corpore; quia corpus sine animâ nihil potest, animus verò potest multa & magna sine corpore. Quid, quod ea, quæ visibilia sunt oculis, & tangibilia manu, quia externam vim pati possunt, æterna esse non possunt. Ea verò quæ neque sub tactum, neque sub visum veniunt, sed tantummodò vis eorum & ratio, & effectus apparet, æterna sunt, quia nullam vim patiuntur extrinsecus. Corpus autem si idèd mortale est, quia visui pariter & tactui subjacet; ergò & anima idcirco immortalis est, quia nec tangi potest, nec videri.

Lin. 1. *Sequitur ut anima ex eo, &c.*] 2. Reg. rec. & 5. vet. edit. *sequitur ex eo ut anima*; Brun. *sequitur ex eo anima*; in Jun. deest *ex eo*.

Lin. 4. *Nihil nisi temporale.*] Ità omnes penè MSS. & multi editi, præcipuè seculi decimi quinti. Verum unus Reg. rec. ac tres excusi *nihil nisi temporalia*; Cauc. & 6. impressi, *non nisi temporalia*.

Lin. 6. *Animus autem per se multa.*] Mens defacata, sive (ut Chrysostomus nominat) *ἄνοητος*, divinis acta impulsibus, cœlestia desiderat: ut Psalm. 40. *Sicut desiderat cervus ad fontes aquarum, &c.* ubi apud LXX. verbum

est *ἐπιποθέειν*. De utroque mentis desiderio lege 1. Basilii epist. *Betuleius*.

Lin. 12. *Sine animâ.*] MSS. 14. rec. *sine animo*.

Ibidem. *Animus verò potest.*] Cauc. & 7. rec. MSS. cum 5. edd. *animus autem*.

Lin. 15. *Ea verò quæ.*] Francius, *Enimverò ea quæ*.

Lin. 17. *Quia nullam.*] Quidam editi, *qui nullam*.

Ibidem. *Corpus autem si idèd mortale, &c.*] Hoc argumentum si staret, sequeretur post resurrectionem corpus nec visibile, nec tangibile futurum. *Rivetius*.

C A P U T XII.

De Animâ & Corpore; atque de conjunctione eorum, & discessu ac reditu.

NUNC argumenta eorum, qui contrà disserunt, refellamus; quæ Lucretius tertio libro executus est. Quoniam cum corpore, inquit,

Lin. 1. *Contrà disserunt.*] Ità quamplurimi MSS. ex quibus sunt antiquissimi & opt. Bon. & Regio-Put. In 7. rec. & 12. excusis est *contra dixerunt*; in 3. al. MSS. & 5. edit. *contra dixerunt*, unico vocabulo.

Lin. 2. *Lucretius.*] Lib. 3. de Naturâ rerum inter cætera sic scribit:

— Nonne fatendum est,
Corporeâ naturâ animum constare, animam
que?

anima nascitur, cum corpore intereat necesse est. At non est par utriusque ratio. Solidum enim & comprehensibile corpus est, & oculis, & manu: anima verò tenuis, & tactum visumque fugiens. Corpus è terrâ fictum atque solidatum est: anima in se nihil concreti, nihil terreni ponderis habet, ut Plato differebat. Nec enim tantam posset habere solertiam, tantam vim, tantam celeritatem, nisi originem traheret è cœlo. Corpus igitur quoniam fictum ex ponderoso & corruptibili elemento, & tangibile est, & visibile, corrumpitur atque occidit; nec vim repellere potest, quia sub aspectum & sub tactum venit. Anima autem, quia tenuitate suâ omnem tactum fugit, nullo ictu dissolvi potest. Ergo quamvis inter se conjuncta & sociata nascentur, & alterum, quod est de terrenâ concretione formatum, quasi vasculum sit alterius, quod est à cœlesti subtilitate deductum: cum vis aliqua utrumque discreverit, quæ discretio mors vocatur; tum utrumque in naturam suam recedit: quod ex terrâ fuit, id in terram resolvitur; quod ex cœlesti spiritu, id constat ac viget semper, quoniam divinus spiritus sempiternus est. Denique idem Lucretius oblitus quid assereret, & quod dogma defenderet, hos versus posuit:

Cedit item retrò de terrâ quod fuit antè

In terram; sed quod missum est ex ætheris oris,

*Praterèa pariter fungi cum corpore, & unâ
Consentire animum nobis in corpore cernis.*
Atque eodem libro ait:

*Praterèa gigni pariter cum corpore, & unâ
Crescere sentimus, pariterque senescere mentem.*

Lin. 2. *Et oculis, & manu.* Editi octo rec. addunt, *videtur & tangitur.* Absunt à cæteris impressis & ab omnibus MSS. & inutilia omnino sunt. Vide Not. ad lib. de Opif. Dei c. 1.

Lin. 3. *Tenuis, & tactum visumque fugiens.* Atqui Lucretius ait, animam etiam tactui subiectam esse. Claud. Mamert. Viennensis episcopus, qui medio quarto seculo floruit, contra quemdam, qui animum (quia & quantitate determinari, & loco concludi posset) corporeum esse asseruerat, tres disertos de Statu animæ libros posteritati reliquit, ad Sollium Sidonium Patricium scriptos. *Betul.*

Lin. 4. *Solidatum.* MSS. 4. rec. totidemque editi, *consolidatum.*

Lin. 5. *Plato.* Apud Cic. 1. Tusc. & in fin. Caton. ut sup. cap. 8.

Lin. 6. *Nisi originem traheret è cœlo.* Sic ferè Lact. solet loqui: quod eorum redolet errorem, qui animam ex tertio cœlo (ibi enim paradisum statuunt) in corpora detrudi crediderunt. Sed ne temerè nostrum autorem erroris insinulemus, non ipsum ignorasse ar-

bitrabimur; & paulò inferiùs confitebitur ipse, ex ore, hoc est ex virtute conditoris, animam homini inspiratam fuisse. Insufflavit enim illi (ut Scriptura inquit) spiraculum vitæ: quod tamen quosdam de animâ dumtaxat vitali intelligere, non ignoro. *Idem.*

Lin. 9. *Quia sub aspectum & sub tactum venit.* Sic lego cum MSS. 24. potioribus. In 6. scriptis & 4. editis est, *sub aspectum & sub ictum venit*; in tribus rec. manu exaratis, *sub aspectu & sub tactu.*

Lin. 12. *Quasi vasculum.* MSS. 7. rec. *vehiculum.*

Lin. 14. *Vocatur.* Nonnulli editi, *vocetur.* Ibidem. *Recedit.* Ità vulgati 9. & omnes MSS. præter 2. rec. & 7. edit. quibus est *recedit.*

Lin. 15. *Quod ex terrâ fuit, id in terram resolvitur.* Sic 10. impressi cum omnibus MSS. præter 2. rec. quibus deest *id*, & 2. Bonon. Tax. & 3. edit. in quibus est *solviitur*; in 1. Colb. *revolvitur.*

Lin. 17. *Idem Lucretius.* Locus est lib. 2. v. 998. paulò aliter hodiè scriptus in editis libris, & in Lactantii edit. Ald. Crat. Graph. in quibus est:

Cedit item retrò de terrâ quod fuit antè

In terras; & quod missum est ex ætheris oris,

Id rursùm cœli rellatum templa receptant.

Id rursus cæli fulgentia templa recipient.

Quod ejus non erat dicere, qui perire animas cum corporibus differebat: sed victus est veritate, & imprudenti ratio vera surrepsit.

Præterea id ipsum, quod colligit, dissolvi animam, hoc est, simul cum corpore interire, quoniam simul nascantur, & falsum est, & in contrarium converti potest. Non enim simul interit: sed animâ discedente, integrum per dies multos manet, & plerumque medicatum diutissimè durat. Nam si ut simul nascuntur, simul interirent, non discederet repenti anima, corpusque defereret: sed uno temporis puncto utrumque pariter dissiparetur, & tam celeriter etiam corpus, adhuc spiritu in eo manente, deliquesceret ac periret, quàm celeriter anima secedit; immò verò dissoluto corpore anima vanesceret, velut humor fracto vase diffusus. Nam si terrenum & fragile corpus post secessum animæ non statim diffluit, in terramque tabescit, ex quâ illi origo est; ergo anima, quæ fragilis non est, in æternum manet, quoniam origo ejus æterna est. Quoniam crescit, inquit, sensus in pueris, & in juvenibus viget, & in senibus diminuitur, apparet esse mortalem. Primum non est idem mens & anima; aliud est enim quo vivimus, aliud quo

Lin. 4. *Quod colligit.*] 2. Reg. rec. 1. Colb. Brun. & 6. edd. quo.

Lin. 7. *Et plerumque medicatum diutissimè durat.*] Existimavit Tacitus, Judæos ab Ægyptiis didicisse, condere cadavera potius, quàm cremare Romanorum more. In quo errasse illum sciunt, qui legerunt in scripturis Saræ, Abrahami & aliorum sepulturas. Quòd si Tacitus illa scribens utrumque intellexit, condere & condire, ex parte & non in totum vera ejus fuerit sententia. Nam videntur quidem Hebræi accepisse ab Ægyptiis morem admovendi aromata cadaveribus, ut satis indicatur Genesi cap. 50. v. 2. At modum ipsum condiendi cadavera Ægyptiis usurpatum, neque didicerunt Hebræi, neque unquam, ut puto, usurparunt: illorum conditura fiebat intrinsecus, corpore exenterato, & cerebro per nares extracto: atque hoc ταχιέρον Græci dixerunt: hi unguenta & corpori aromata extrinsecus applicando, deinde fasciis involvendo, (quod & Ægyptiis tribuit Herodotus) mortuos suos curabant, ut docent exempla Domini & Lazari. If. Casaubonus.

Lin. 12. *Velut humor fracto vase.*] Quod etiam Lucret. dixit, his versibus:

*Nunc igitur quoniam quassatis undique vasis,
Diffluere humorem, & laticem discedere cer-*

*nis,
Et nebula ac fumus quoniam discedit in*

*auras;
Crede animam quoque diffundi, multoque*

perire

*Ocyus, & citius dissolvi corpora prima,
Cum semel omnibus ex membris ablata recessit.
Quippe etenim corpus, quod vas quasi consti-*

*tit ejus,
Quam cohibere nequit, conquassatum ex ali-*

*quâ re,
Ac rarefactum detracto sanguine venis:
Aëre qui credas posse hanc cohiberier ullo,
Corpore qui nostro rarus magis incohibescit?*

Betuleius.

Lin. 16. *Quoniam crescit, &c.*] Sequitur apud Lucret. lib. 3. de Naturâ rerum:

*Præterea gigni pariter cum corpore, & unâ
Crescere sentimus, pariterque senescere men-*

*tem.
Nam velut infirmo pueri teneroque vagantur
Corpore: sic animi sequitur sententia tenuis.*

*Indè ubi robustis adolevit viribus ætas,
Consilium quoque majus, & auctior est ani-*

*mi vis.
Post ubi jam validis quassatum est viribus ævi
Corpus, & obtusis ceciderunt viribus artus,
Claudicat ingenium, delirat linguaque;
mensque:*

*Omnia deficiunt, atque uno tempore desunt.
Ergò dissolvi quoque convenit omnem animâ
Naturam, ceu fumus in altis aëris auris.*

Betuleius.

Lin. 18. *Non est idem mens.*] Ἀνάλυσις, quâ separat partem à toto. Est enim mens pars animæ, sive δυνάμις, quæ Græcis ψῆς appella-

cogitamus. Nam dormientium mens, non anima sopitur; & in furiosis mens extinguitur, anima manet; & ideò non exanimis, sed dementes vocantur. Mens ergò, id est intelligentia, vel augetur, vel minuitur pro ætate. Anima in statu suo semper est, & ex quo tempore spirandì accipit facultatem, eadem usque ad ultimum durat, donec emissà corporis claustro, ad sedem suam revolet. Deindè quòd anima, quamvis à Deo sit inspirata, tamen quia tenebroso domicilio terrenæ carnis inclusa est, scientiam non habet, quæ est divinitatis. Audit igitur ac discit omnia, & sapientiam discendo & audiendo capit; & senectus non minuit sapientiam, sed auget, si tamen juvenilis ætas virtute decursa est. Sed si nimia senectus fregerit membra, non est animæ vitium, si visus evanuit, si lingua torpuit, si auditus obsurduit, sed corporis. At enim memoria deficit. Quid mirum, si labentis domicili ruina præmittitur mens, & præterita obliviscitur, non aliter futura divina, quàm si carcerem, quo cohibetur, effugerit?

Verùm eadem, inquit, dolori & luctui obnoxia est, & ebrietate dementit, undè fragilis & mortalis apparet. Idcirco igitur virtus & sapientia necessaria est, ut & mœror, qui contrahitur indigna patiando ac videndo, fortitudine repellatur, & voluptas non modò potandì, sed etiam rerum cæterarum abstinentiâ superetur. Nam si careat virtute, si voluptatibus dedita molliatur, mortì fiet obnoxia, quoniam & virtus, ut docuimus, immortalitatis est fabricatrix, & voluptas mortis. Mors autem, sicut ostendì, non funditus perimit ac delet, sed æternis afficit cruciatibus. Nam interire prorsus anima non potest; quoniam ex Dei spiritu, qui æternus est, originem cepit. Anima, inquit, etiam morbum corporis sentit, & oblivionem suâ patitur, & sicut ægrescit,

tur, ἀπὸ τοῦ σώματος, quem alii intellectum transferunt. Hæc eadem solutione utitur infrà de Opificio hominis, cap. 18. Cæterum ipsum non de animâ duntaxat vitali loqui, sequentia docent. *Betul.*

Pag. 548. lin. 18. *Quo vivimus, aliud quo cogitamus.*] MSS. 14. rec. & 1. vet. edit. Rom. *quod vivimus, aliud quod cogitamus.*

Lin. 1. *Dormientium mens, &c.*] Id est, quiescit rationis usus.

Ibidem. *Et in furiosis mens extinguitur.*] Mentem extingui falsum, etsi usus rationis amittatur propter organorum defectum. *Rivetius.*

Lin. 3. *Vel augetur, &c.*] Unde, opinor, Augustino in mentem venit, quòd ἀπὸ τοῦ μῆνους, hoc est à lunâ, mentis nomen deduxit lib. de Spiritu & animâ cap. 11. quòd lunæ instar augetur atque minuitur: non ignorans interrim, quòd alii à μέμνημι, sive μνήμη, alii ab emineo deduxerunt. De Trinitate lib. 14. dicit, infantis mentem se ipsam ignorare non posse, sed cogitare non posse. *Betuleius.*

Lin. 5. *Accipit facultatem.*] Sic reposui ex omnibus MSS præter 4. rec. quibus, ut & impressis, est, *accepit.*

Lin. 9. *Et senectus.*] De quo vide in Catione Ciceronis.

Lin. 13. *Memoria deficit.*] MSS. 2. Reg. & 13. edit. *defecit*; 1. Colb. *defuit.*

Lin. 16. *Inquit.*] Ità Lucretius libro 3. *Huc accedit uti videamus, corpus ut ipsum Suscipere immanes morbos durumque laborem:*

Sic animum curas acres, &c.
Lin. 22. *Fabricatrix.*] Suggillat hîc Lactantius hunc Lucretii Verbum;

Nam dolor ac morbus leti fabricator uterque est.

Lin. 26. *Et oblivionem, &c.*] Exponit lethargum. Sic enim est apud Lucretium:

Interdumque gravi lethargo fertur in altum, Æternumque soporem oculis, nunquam cadenti.

Ἀνθραξ, autem, ut Celsus docet lib. 3. cap. 20. malum est phrenitidi contrarium: nempe

ità etiam sæpè sanatur. Hoc est ergò, cur maximè virtus adhibenda sit, ne ullo corporis dolore frangatur, & oblivionem suà non anima, sed mens patiat. Quæ quoniam certâ corporis regione consistit, cum eam partem vis aliqua morbi vitiaverit, movetur loco, & quasi con-
quassata, de sede suâ emigrat, reditura scilicet, cum medela & sanitas domicilium suum reformaverit. Nam quia junda est anima cum corpore, si virtute careat, contagio ejus ægrescit, & imbecillitas de societate fragilitatis redundat ad mentem. Cum autem diffociata fuerit à corpore, vigeat ipsa per se, nec ullâ jam fragilitatis conditione tentabitur, quia indumentum fragile projecit. Sicut oculus, inquit, evulsus ac separatus à corpore nihil potest videre: ita & anima separata nihil sentire, quia & ipsa pars est corporis. Falsum hoc, & dissimile est; anima enim non pars corporis, sed in corpore est. Sicut id, quod vase continetur, vasis pars non est, nec ea quæ in domo sunt, partes domus esse dicuntur: ita nec anima pars est corporis, quia corpus vel vas animæ est, vel receptaculum.

Jam illud argumentum multò magis inane est, quo ait animam, quia non citiùs emittatur ex corpore, mortalem videri, sed paulatim se ex omnibus membris explicet, à summis pedibus incipiens: tanquàm si esset æterna, uno temporis momento erumperet; quod fit in iis, qui ferro intereunt. Quos autem morbus interimit, spiritum diutius exhalant, ut paulatim frigescentibus membris anima effletur. Quæ cum materiâ sanguinis contineatur, sicut lumen oleo, eâ materiâ febrium calore consumptâ, necesse est membrorum summa quæque frigesce-
re; quoniam venæ exiliores in extrema corporis porriguntur, & extremi ac tenuiores rivi deficiente venâ fontis arescunt. Nec tamen, quia sensus corporis deficit, animæ sensum extinguere & occidere putandum est. Non enim anima corpore deficiente, sed corpus animâ decedente

mæror, & inexpugnabilis penè dormiendi necessitas. Nam ἀπὸ τῆς ληθῆς, id est, ab oblivione nomen habet; & ut ego arbitror, ἀπὸ τῆς ἀργῆς, id est, inerte. Latinorum quidam Veterum nominant, de quo Cælius Rhodiginus in Antiquis Lectionibus.

Lin. 5. *De sede suâ emigrat.*] Deest præpositio in MSS. 10. & editis sex. In Bonon. Jun. & 5. vulgatis legitur, *de sede suâ migrat.*

Lin. 10. *Evulsus ac separatus à corpore.*] Ità omnes ferè scripti. At editi cum MSS. 6. rec. habent, *evulsus à corpore ac separatus.* Lucret. *avulsus.*

Lin. 14. *Vasis pars non est.*] Minus rectè hæc instituitur comparatio; quamvis congruat cum Platoniorum Placitis, qui duo imaginati sunt corpora, alterum subtilius, quod animæ sit vehiculum, alterum verò, quod fert sensus, quodque tangi potest & videri.

Lin. 19. *Tanquàm si esset æterna.*] MS. 1.

Clarom. à secundâ manu, & 4. edit. *que si*, approbante. *Betuleio.*

Lin. 22. *Ut paulatim frigescentibus membris anima effletur.*] Ità omnes MSS. præter 1. Clarom. cui est *refrigescentibus membris*; 1. Reg. rec. & 5. edit. & *paulatim frigescentibus.* Ut, hîc est ita ut. Vetus versio Gallicâ, *tellement que.*

Lin. 23. *Sicut lumen oleo.*] Nihil hâc similitudine efficit, quâ tamen etiam hodiè vulgò utimur. Nam deficiente pingui liquore, vel materiâ, flamma luminis evanescit in auras. Si itaque mens sive anima eodem modo extingatur, sequetur eandem dum exhalatur evanescere. Solutio ergò, quæ ex causis atque effectibus contrariis ducitur, firmior est. *Betuleius.*

Ibidem. *Febrium calore consumptâ.*] Est enim febris (definiente Galeno) nativæ caloris invehementiorem conversio.

brutescit, quia sensum omnem trahit secum. Cum autem præsens anima sensum suum tribuat corpori, & vivere id efficiat; fieri non potest, ut non ipsa per se & vivat, & sentiat, quoniam ipsa est & sensus & vita. Nam quod ait:

— *Quòd si immortalis nostra foret mens,*
Non tam se moriens dissolvi conquereretur:
Sed magis ire foràs, vestemque relinquere, ut anguis,
Gauderet.

Equidem nunquam vidi, qui se quereretur in morte dissolvi. Sed ille fortasse Epicureum aliquem viderat etiam dum moritur philosophantem, ac de suâ dissolutione in extremo spiritu differentem.

Quomodo sciri potest, utrum dissolvi se sentiat, an corpore liberari, cum in exitu lingua mutescat? Nam dum sentit, & loqui potest, nondum dissolutus est: ubi dissolutus est; jam nec sentire, nec loqui potest; ita queri de dissolutione aut nondum potest, aut jam non potest. Atenim prius quam dissolvatur, intelligit se dissolutum iri. Quid, quod videmus plerosque morientium non dissolvi conquerentes (ut ait,) sed exire se, & proficisci, & ambulare testantes; idque aut gestu significant, aut si adhuc possunt, & voce pronuntiant? Unde appareat non dissolutionem fieri, sed separationem, quæ declarat animam permanere. Cætera Epicurei dogmatis argumenta Pythagoræ repugnant differenti, migrare animas de corporibus vetustate ac morte confectis, & insinuare se novis ac recens natis, & easdem semper renasci modò in homine, modò in pecude, modò in bestia, modò in volucre, & hac ratione immortales esse, quod sæpè variorum ac dissimilium corporum domicilia commutent. Quæ sententia deliri hominis, quoniam ridicula est, & mimo dignior quam scholâ fuit, ne refelli quidem seriò debuit: quod qui facit, videtur vereri ne quis id credat. Prætereunda

Lin. 1. *Brutescit.*] MSS. 3. Reg. rec. 3. Colbert. 2. Clarom. & cuncti ferè editi *putrescit*, malè. Cæteri ut in textu. Suprà eodem sensu corpus brutum appellavit, hoc est non sentiens: sic hoc loco *brutescit*, id est, sit sensus expers. Et ita lib. 2. cap. 6. supra p. 136. lin. 1.

Lin. 2. *Sensum suum.*] Deest *suum* in 13. MSS. rec. & 16. edd.

Lin. 7. *Ut anguis.*] Quomodo serpentes senectam exuant, lege Plin. lib. 8. cap. 17. Arist. lib. 8. de hist. Animalium, cap. 17. & lib. 5. cap. 17. Hi versus ex Lucretii libro 3. v. 611.

Lin. 8. *Gauderet.*] Est & gaudium istius venerationis apud Nicandrum expressum.

Lin. 9. *Equidem.*] MSS. Cauc. & 7. edd. *Sed equidem*; Regio-Put. Et *quidem*.

Lin. 11. *De suâ dissolutione.*] 1. Reg. rec. & 12. rec. edd. *de sui dissolutione*.

Lin. 12. *Quomodo sciri potest, &c.*] Jugulat autem eos suo ipsorum gladio. Inquit enim Epicurus apud Laërt. Mors nihil ad nos. Quod enim dissolvitur, sensu privatur: quod autem sensu caret, nihil ad nos. Capiuntur igitur suo ipsorum dilemmate. *Beius*.

Lin. 14. *Ubi dissolutus est.*] Desunt hæc in MSS. 7.

Lin. 16. *Atenim priusquam.*] Ità 7. vet. edd. & omnes MSS. præter 1. rec. qui cum 12. excusis rec. addit *non*, post *enim*.

Lin. 23. *Ac recens natis.*] MSS. 4. rec. recenter.

Lin. 27. *Quam scholâ fuit.*] MSS. 10. rec. *scholastico*. Scriptus Cant. *quam scholastico fuerit*. Sed malè etiam, teste Heumanno,

sunt igitur nobis ea , quæ pro falso contra falsum differebantur : satis est ea refutasse , quæ contra verum disputata sunt.

Lin. 1. *Nobis ea , quæ.*] Abest ea à 2. MSS. & 3. editis.

CAPUT XIII.

De Animâ , ac Testimonia de ejus æternitate.

DECLARAVI , ut opinor , animam non esse solubilem. Superest citare testes , quorum autoritate argumenta firmentur. Neque nunc Prophetas in testimonium vocabo , quorum ratio & divinatio in hoc solo posita est , ut ad cultum Dei , & ad immortalitatem ab eo accipiendam creati hominem doceant : sed eos potius , quibus istos , qui respuunt veritatem , credere sit necesse. Hermes naturam hominis describens , ut doceret quemadmodum esset à Deo factus , hæc intulit : *καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτης καὶ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίησε φύσιν ἀνθρώπου , τὸν αὐτὸν πῇ μὲν ἀθάνατον πῇ δὲ θνητὸν ποιήσας , καὶ ταῦτα φέρον ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτης φύσεως , καὶ τῆς θνητῆς , καὶ μελαβλήτε καλεσθήσασιν , ἵνα ὁρῶν ἅπαντα , ἅπαντα καὶ θαυμάσῃ.* Sed hunc fortassè aliquis in numero philosophorum computet , quamvis in deos relatus Mercurii nomine ab Ægyptiis honoretur , nec plus ei autoritatis tribuat , quàm Platoni , aut Pythagoræ. Majus igitur testimonium requiramus. Polites quidam consuluit Apollinem Milesium , utrumne maneat anima post mortem , an dissolvatur ; & respondit his versibus ;

Ψυχὴ

Lin. 7. *Hæc intulit.*] Ità legendum est ; atque idem est ac si diceretur , hæc ait : locutio Africana ; sic Terrullianus Apologetici c. 47. *ut quis sensit , ita & intulit.* Sic infra cap. 23. circa medium.

Lin. 8. *Kai τὸ αὐτό.*] Latine : *Et idem ex utraq; naturâ immortali atque mortali unam faciebat naturam hominis (eundem partim immortalem , partim mortalem faciens , & hunc ferens in medio divina & immortalis natura , & mortalis mutabilisque collocavit , ut omnia videns , omnia etiam miraretur.* Pro *miraretur* , in 1. Bon. antiq. est , *mirificet*. Trismeg. in Asclepio cap. 4.

Lin. 13. *Plus ei autoritatis tribuat , &c.*] Hujusmodi leguntur in Asclepio , Apuleio interprete : *» Animal ergò homo non quidem » est minor , quòd ex parte mortalis sit : sed eò » fortè aptius efficaciusque compositus , ut ad » certam rationem mortalitate auctus esse vi- » deatur : scilicet qui utrumque ubi ex utrâ- » que materiâ sustinere non potuisset , ex utrâ-*

» que formatus est , ut & terrenorum cultum , & » divinitatis posset habere delectum ; & mirari » atque orare cœlestia , & æterna incolere , at- » que gubernare terrena «.

Lin. 14. *Polites.*] Polites , per i legendum : à proprio civitatis nomine , ut Stephanus format , vel πολίτης , vel πολιτεύς. Est autem πόλις Stephanò Ægypti civitas. Betul. Sed potius *Polites* nomen est appellativum hominis fortè obscuri , quale gessit unus è filiis Priami , teste Virgilio Æneid. lib. 2. v. 526. & 1. 5. v. 564.

Ibidem. *Milesium.*] Milesius Apollo idem est qui Didymæus ; de quo lege Plinium lib. 5. c. 29. Strabonem initio libri 14. *Miletus* verò est Ioniæ civitas Apollini sacra , juxta Homerum.

Lin. 15. *An dissolvatur.*] Ità restitui ex omnibus MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus legitur *an resolvatur* , ut in editis. Vide infra de anima dissolutione.

Lin. 16. *His versibus.*] MSS. 9. rec. *his verbis.*

Ψυχὴ μὲν μέχει ἔδεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται,
Φάρτα νοδοῖα πάθῃ, θνητοῖς ἀλγυδοῖσιν ἐκεί.

Ἡνίκα δ' ἀνάλυσιν βροτέω μετὰ σῶμα μαρνανθὲν.

Ὡκίτω εὐρητὰ, ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται.

Αἰὲν ἀγήραος ἔσσι. μὲν δ' εἰς πᾶμπαν ἀτφρῆς.

Πρωτόγονος γὰρ τὸτο θεὸς διέταξε πρὸ νοῖα.

Quid carmina Sibyllina? Nonne hoc ita esse declarant, cum fore aliquandò denuntiant, ut à Deo de vivis ac mortuis judicetur? quorum exempla paulò post inferemus. Falsa est ergò Democriti, & Epicuri, & Dicaearchi de animæ dissolutione sententia: qui profectò non auderent de interitu animarum mago aliquo præsente differere, qui sciret certis carminibus ciere ab inferis animas, & adesse, & præbe-

Lin. 1. *Ψυχὴ, ἔ. c.*] Interpret. Lat.

Anima quidem quandiu vinculis ad corpus tenetur,

Corruptibiles passiones sentiens, mortalibus cedit doloribus.

Cum verò solutionem humanam post corpus tabefactum

Velocissimam invenerit, omnis in aethera feritur

Nunquam senescens, & manet in aeternum sine poenâ.

Primogenita enim hoc divina disposuit providentia.

Lin. 9. *Democriti, & Epicuri, & Dicaearchi.*]

Vide suprâ cap. 7. & 8.

Lin. 12. *Carminibus ciere ab inferis animas.*]

Defunctorum animas, ut quidem vulgò putabant, magno sacrificiorum apparatu, ac certis quibusdam ceremoniis solebant ab inferis ciere, & futura ab iis exquirere: cujus rei insigne exemplum habemus apud Lucanum lib. 6. de Erichthone Thessalâ, insigni veneficâ, quæ rogatu Cn. Pompeii militem regens occisum in vitam revocavit, ut eventum belli Pharsalici ex eo cognosceret. De hujusmodi evocatione videndi lib. 1. Reg. c. 29. Prudentius lib. 1. contra Symmachum, de Mercurio:

Murmure nam magico tenues excire figuras,

Atque sepulcrales scitè incantare favillas,

Vitâ iidem spoliare alios, ars noxia novit.

Tibullus lib. 1. Eleg. 11.

Hæc cantu funditque solum, Manesque sepulcris

Elicit, & tepido devocat ossa rogo.

Propertius lib. 4. Eleg. 1.

Umbra neque hæc magicis mortua prodit

Tom. I.

aquis.

Sed omnium clarissimè disertissimèque Tertullianus lib. de Animâ. *Publica*, inquit, *jam litteratura est, qua animas etiam justâ atate sopitas, etiam probâ morte disjunctas & promptâ humatione disjunctas, evocaturam se ab inferorum incolatu pollicetur.* Videtur autem celeberrimus Afer Necromantiam voluisse intelligere, vel Goëtiam, quæ sic dicta ab ejulatus, sive ἔ γόων, quos ad sepulcra exercent. Ad sepulcra igitur, (in quibus animas plerumque oberrare vulgò credebatur, teste Lactantio lib. 2. cap. 2. ut sexcentos alios præteream) magica hæc sacrificia fiebant. Quæ etiam causa est, cur hoc hominum genus busta solitum sit frequentare: quod de Nasamonibus & Celtis memoria prodidit Tertullianus de Animâ cap. 57. *Nasamones*, ait, *propria oracula apud parentum sepulcra mansitando captare, Heracles scribit. Celtas apud virorum fortium busta eadem de causâ abnoctare, Nican- der affirmat.* Et Erichthonis veneficæ domicilium in sepulcralibus fuisse monumentis, autor est Lucanus lib. 6.

Illi namque nefas urbis submittere tecto,

Aut Laribus fœvale caput, desertaque busta

Incolit, & tumulos expulsi occupat Umbris.

Cæterùm quàm gravis in hujusmodi magos sepulcrorum violatores poena fuerit statuta, videre est ex titulo Cod. de Maleficis & Mathematicis. Quemadmodum etiam sub Constantio & Juliano Imp. si qui per monumentum transisse vespere malevolorum argueretur indicii, ut veneficus, sepulcrorumque horrores & errantium ibidem animarum ludibria colligens vana, pronuntiatus reus capit interibat, teste Am. Marcellino lib. 19.

A a a a

re se humanis oculis videndas, & loqui, & futura prædicere; & si auderent, re ipsâ & documentis præsentibus vincerentur. Sed quia non pervidebant animæ rationem, quæ tam subtilis est, ut oculos humanæ mentis effugiat, interire dixerunt. Quid Aristoxenus, qui negavit omnino ullam esse animam, etiam cum vivit in corpore? sed sicut in fidibus ex intentione nervorum effici concordem sonum, atque cantum, quem musici harmoniam vocant: ita in corporibus ex compage viscerum ac vigore membrorum vim sentiendi existere; quo nihil dici delirius potest. Verum ille oculos quidem habuit incolumes, cor tamen cæcum, quo vivere se, & habere mentem quâ id ipsum cogitaverat, non videbat. Sed plerisque hoc philosophis accidit, ut putarent omnino non esse, quidquid oculis non apparet, cum mentis acies multo clarior debeat esse, quàm corporis, ad ea perspicienda, quorum vis ac ratio sentitur potius quàm videtur.

Lin. 4. *Aristoxenus.*] Quem, quia musicæ peritus erat, in hac de animæ opinione dicit. Cicero à suo artificio non recessisse. Vide 1. Tuscul. quæst. Hic porro Aristoxenus Tarentinus erat, verum Mantineæ commorans. Philosophus & Musicus fuit eximius: audivit Lamprum philosophum Erythræum, deinde Zenophilum Pythagoreum, postremo Aristotelem; cui morienti convivium dixit, quod ille Peripateticorum princeps Theophrastum ei in Scholæ successione præponeret. Scripsit in omni genere doctrinæ, sed in musicâ præ-

sertim, atque opinatus est animam nihil aliud esse quam harmoniam. Fuit verò Aristoxenus Dicæarchi, de quo supra, æqualis & condiscipulus. Cicero loco citato.

Lin. 5. *In fidibus ex intentione nervorum.*] MSS. 1. Reg. 1. Colb. Brun. *extensione.*

Lin. 10. *Quo vivere se.*] Sic emendavi ex omnibus MSS. codicibus, præter 2. Reg. rec. quibus est, ut in 12. impressis, *qui*; Jun. & editis 4. *quia.*

Lin. 13. *Debeat.*] Ex cunctis MSS. præter 5. rec. & 3. edit. in quibus est *debet.*

C A P U T XIV.

De Mundi Temporibus primis ac postremis.

QUONIAM de immortalitate diximus animæ, sequitur ut doceamus quatenus homini & quando tribuatur, ut in hoc quoque pravitatis ac stultitiæ suæ perspiciant errores, qui mortales quosdam decretis placitisque mortalium deos esse factos opinantur, vel quod artes invenerant, vel quod usum quarumdam frugum docuerant, vel quod utilia vitæ hominum prodiderant, vel quod immanes bestias interemerant. Quæ merita quàm longè ab immortalitate semota sint, & docuimus in prioribus libris, & nunc docebimus; ut appareat solam esse iustitiam, quæ vitam homini pariat æternam, & solum Deum, qui æternæ vitæ

Lin. 3. *Decretis.*] Nam in XII. Tabulis lex erat, ubi statuebatur quinam apud Romanos dii essent colendi: at ne peregrinos ullos præter Faunum colerent à Romulo interdictum erat.

Lin. 4. *Deos esse factos . . . vel quod artes invenerant, vel, &c.*] Apollinem, Pall. Cer.

Bacch. Minervam, Vulcanum, Hercule. *Francius.* De Apotheosi dictum est supra libro 1.

Lin. 6. *Prodiderant.*] MSS. Cant. & 4. vet. edit. *provididerant*, malè; nam Cicero de Senect. cap. 7. ait, *ea quæ à majoribus accepimus, posteris prodere debemus.*

præmium largiatur. Nam illi, qui suis meritis immortales facti esse dicuntur, quia nec iustitia, nec ulla in his vera virtus fuit, non immortalitatem sibi, sed mortem peccatis ac libidinibus quæsierunt; nec cœleste præmium, sed inferna supplicia meruerunt, quæ pendent simul cum iis omnibus, qui eos coluerunt. Cujus iudicii propinquare tempus ostendam; ut & iustis merces digna solvatur, & poena merita impiis irrogetur.

Plato & multi alii philosophorum, cum ignorarent originem rerum, supremumque illud tempus quo mundus esset effectus, multa millia seculorum fluxisse dixerunt, ex quo hic pulcherrimus mundi extiterit ornatus; secuti fortasse Chaldaeos, qui (ut Cicero tradidit in libro de Divinatione primo) quadringenta septuaginta millia annorum monumentis comprehensa se habere delirant: in quo quia se posse argui non putabant, liberum sibi crediderunt esse mentiri. Nos autem, quos divinæ litteræ ad scientiam veritatis erudiunt, principium mundi finemque cognovimus, de quo nunc in fine operis differemus; quoniam de principio in secundo libro explicavimus. Sciant igitur philosophi, qui ab exordio mundi seculorum millia enumerant, nondum sextum millesimum annum esse conclusum: quo numero expleto, consummationem fieri

Lin. 8. *Plato.*] Hic in Timæo sub initium inducit Sacerdotem Ægyptium cum Solone colloquentem, qui inter cætera ait, Athenas Græcorum & Sain Ægyptiorum ab eadem Pallade esse conditas, illam novem, hanc octo annorum millibus ante sua tempora. Sed adeo sunt incertæ annorum Ægyptiacorum formæ, ut aliquid certi non possit definiri de hac supputatione. De his annorum apud Antiquos Myriadibus vide S. Augustinum de Civit. Dei lib. 12. cap. 10.

Lin. 10. *Ex quo hic pulcherrimus mundi extiterit ornatus.*] Hic addidi ex omnibus MSS. & quamplurimis editis: à nonnullis excusis abest. Scripti 3. Reg. rec. 3. Colb. Tornes. 1. Clarom. habent, *ex quo hic pulcherrimus mundus extiterit ordinatus.*

Lin. 11. *Secuti fortasse Chaldaeos.*] Ità omnes ferè MSS. Atque hanc genuinam esse lectionem rectè censent Thomasius, Jo. Cauci & Isæus. In 1. Clar. & 5. vet. edit. legitur, *sicuti fortasse Chaldaeos*; in 2. MSS. rec. & 13. vulgatis, *sicuti fortasse Chaldaei*: Quæ lectio vitiosa est, si quidem in affirmatione propositionis non attulisset tales, de quorum assertionem dubitaret; non dubitabat enim Chaldaeos ejusdem sententiæ cum Platone esse: verum hos tantum, an illos, secuti essent philosophi illi. *Gall.*

Ibidem. *Ut Cicero tradidit.*] Sub initium primi libri scribit, Ægyptios innumerabilibus penè seculis post Chaldaeos artem divi-

nandi fuisse consecutos. Locus Ciceronis hic est: *Contemnamus etiam Babylonios, & eos qui à Caucaſo cœli signa ſervantes, numeris & motibus ſtellarum curſus perſequuntur. Condemnemus, inquam, hos aut ſtultitia, aut vanitatis, aut impudentia, qui CCCCLXX. millia annorum, ut ipſi dicunt, monumentis comprehenſa continent; & mentiri judicemus, nec ſeculorum reliquorum iudicium, quod de ipſis futurum ſit, pertimeſcere.* Quæ illa monumenta ſint, docet in ſecundo his verbis: *Nam quod aiunt, quadringenta ſeptuaginta millia annorum in periclitandis experiundisque pueris quicunque eſſent nati, Babylonios poſuiſſe, fallunt.* Platonis & Ciceronis veſtigia invenies c. 10. lib. 2. apud Macrob. de Somnio Scip. Betul.

Lin. 13. *Delirant.*] Ideo Cicero arguit eos ſtultitiæ & vanitatis.

Lin. 17. *In ſecundo libro.*] Scilicet cap. 9. & ſequentibus.

Lin. 18. *Sextum millesimum.*] Hic ſequitur Lactantius ſeptuaginta Sacrorum Bibliorum Interpretes, ſicut fecerunt alii Autores Eccleſiaſtici, ac etiamnum faciunt Græci & quidam Latini.

Lin. 19. *Quo numero expleto, &c.*] Orphei hæc prophetia de ſex mundi ætatibus citatur à Platone:

Ætate in ſextâ ceſſabit machina mundi.

Hanc opinionem de mundi duratione ſex milibus annorum ex veteri quâdam Hebræorum

neceſſe eſt, & humanarum rerum ſtatum in melius reformari; cuius rei argumentum prius enarrandum eſt, quò ratio eluceat. Mundum Deus, & hoc rerum naturæ admirabile opus (ſicut arcanis ſacræ Scripturæ continetur) ſex dierum ſpatio conſummavit; diemque ſeptimum, quò ab operibus ſuis requieverat, ſanxit. Hic eſt autem dies Sabbati, qui lingua Hebræorum à numero nomen accepit, undè ſeptenarius numerus legitimus ac plenus eſt. Nam & dies ſeptem ſunt, quibus per vicem revolutis orbes conficiuntur annorum; & ſeptem ſtellæ, quæ non occidunt; & ſeptem ſidera, quæ vocantur errantia, quorum diſpares curſus, & inæquabiles motus, rerum ac temporum varietates efficere creduntur.

Ergò quoniam ſex diebus cuncta Dei opera perfecta ſunt, per ſecula ſex, id eſt annorum ſex millia, manere hoc ſtatu mundum neceſſe eſt. Dies enim magnus Dei mille annorum circulo terminatur, ſicut indicat Propheta, qui dicit: Ante oculos tuos, Domine, mille anni, tanquam dies unus. Et ſicut Deus ſex illos dies in tantis rebus fabrican-

traditione ortam, de quâ in Thalmud. volumine tit. Sanedrin, præter Lactantium, amplexi ſunt Juſtinus Martyr quæſt. 72. Irænaus adverſ. hæreſ. cap. ult. Hilar. in Matth. cap. 17. Hieron. in expoſitione Pſalm. 89. & ſuper Michæ. cap. 4. Auguſtinus lib. 20. Civit. Dei cap. 7. German. Conſtantinop. Cyrill. in lib. de Antichriſt. Porro S. Auguſtini hæc verba ſunt: *Primam reſurrectionem futuram ſuſpicati ſunt corporalem, inter cætera maximè numero annorum mille permoti ſunt, tanquam oporteret in ſanctis eo modo velut tanti temporis fieri ſabbatiſmum, vacatione ſcilicet ſanctâ poſt labores annorum ſex millium, ex quo creatus eſt homo, & magni illius peccati meritò in huius mortalitatis arumnas de paradisi felicitate dimiſſus eſt; ut quoniam ſcriptum eſt, unus dies apud Dominum ſunt mille anni, & mille anni ſicut unus dies, ſex annorum millibus tanquam ſex diebus impletis, ſequatur velut ſabbati ſeptimus in annis mille poſtremis, ad hoc ſcilicet Sabbathum celebrandum reſurgentibus Sanctis.* Contra hunc errorem extat aliorum Patrum autoritas Ambroſii lib. 7. in Lucam de Transfiguratione, Auguſtini in Pſalm. 89. Bedæ in lib. de ratione temp. & ipſuſmet Salvatoris Matth. 13. & Aët. 1.

Lin. 2. *Quò ratio eluceat.*] Ità MSS. Reg. Put. Cauc. 2. Colbert. plureſque alii, cum 3. edit. bonæ notæ. In 2. Bonon. 7. Reg. aliſque 12. & ed. Rom. 1470. eſt *ut, ratio eluceat*; in 2. ſcriptis rec. & 5. vulgatis, *ut... eluceſcat*; in 8. impreſſis *quò... eluceſcat*.

Lin. 5. *Sanxit.*] Gen. 2. Exod. 20. Deut. 5. Hebr. 4.

Ibidem. *Hic eſt autem dies Sabbati, qui lingua Hebræorum, &c.*] Hallucinaſtur Autor noſter; non enim Sabbathum à numero ſeptem, ſed à quiete nomen accepit.

Lin. 8. *Septem ſtella.*] Uſæ videlicet majoris. De his vide Aulum Gell. lib. 2. cap. 21.

Lin. 9. *Errantia.*] Πλανήται. Sed Macrobius de Somnio Scipionis lib. 1. cap. 6. Septenarii numeri perfectionem & myſterium pleniffimè proſequitur; & Gellius ex Varronis ſententiâ, lib. noſt. Attic. 3. cap. 10. *Beſuleius.*

Lin. 10. *Inæquabiles motus.*] Sic reſtitui ex maximâ Manuſcriptorum parte, inter quos ſunt antiquiſſimi & optimi, necnon edit. Cellar. Walch. In cæteris impreſſis & 9. rec. ſcriptis legitur *inæquales.*

Lin. 12. *Sex diebus.*] Quæ hic aſſerit Lactantius, uti & pleraque alia ad finem uſque libri, incerta ſunt, nulloque nituntur Sacrarum Scripturarum fundamento.

Lin. 15. *Ante oculos, &c.*] Pſalm. 89. Petrus epistolâ alterâ, cap. 3. v. 8. adverſus impios & Pſeudoprophetas hæc dixit; & hæud dubiè adverſus Cerinthum, qui fortalliſ hoc Davidicum in diverſam ſententiam torſerat. Undè Chiliaſtæ hoc dictum (ut ex Lactantio, atque item Auguſtino patet) poſtea ſemper in ore habuere. Eſt autem locus Pſalmo 80. Porro Lactantius hic ſenſum Scripturæ non attingit; David enim & Apoſtolus Petrus nihil aliud ſignificari volunt, quam Deum non reſpicere ad tempus, atque diem unum & mille annos idem eſſe apud ipſum.

Lin. 16. *Et ſicut Deus.*] Sicut 8. vet. editorum eſt, & omnium MSS. præter 1. Reg.

dis laboravit: ita & Religio, & veritas in his sex millibus annorum laboraret necesse est, malitiâ prævalente ac dominante. Et rursus, quoniam perfectis operibus requievit die septimo, eumque benedixit, necesse est, ut in fine sexti millesimi anni malitia omnis aboleatur è terrâ, & regnet per annos mille iustitia; sitque tranquillitas, & requies à laboribus, quos mundus jamdiù perfert. Verùm quatenus id eveniat, ordine suo explicabo. Sæpè diximus, minora & exigua magnorum figuras & præmonstrationes esse; ut hunc diem nostrum, qui ortu solis occasuque finitur, diei magni speciem gerere, quem circuitus annorum mille determinat.

Eodem modo etiam figuratio terreni hominis cœlestis populi præferebat in posterum fictionem. Nam sicut perfectis omnibus, quæ in usum hominis molitus est Deus, ipsum hominem sexto die ultimum fecit, eumque induxit in hunc mundum, tanquàm in domum jam diligenter instructam: ita nunc sexto die magno verus homo verbo Dei fingitur; id est, sanctus populus doctrinæ & præceptis Dei ad iustitiam figuratur. Et sicut tunc mortalis, atque imperfectus è terrâ factus est, ut mille annis in hoc mundo viveret: ita nunc ex hoc terrestri seculo perfectus homo fingitur; ut vivificatus à Deo, in hoc eodem mundo per annos mille dominetur. Quomodò autem consummatio futura sit, &

rec. in quo, ut in 7. impressis, est, *Et ut Deus.*

Lin. 2. *Laboret necesse est.*] Modus loquendi Lactantio perfamiliaris, quem hîc restitui ex omnibus MSS. & vet. edit. Rom. 1470. cum antea in editis manifesto mendo legeretur, *veritas laborare necesse est.*

Lin. 3. *Eumque benedixit.*] Ex Latinitatis indole dativum postulant verba *benedicere* & *maledicere*: junguntur tamen cum quarto casu apud nonnullos Auctores, apud Apuleium ad Asclepium, apud Petronium in Satyrico, & passim in Vulgatâ nostrâ versione.

Lin. 6. *Jamdiù perfert.*] Sic lego cum 8. vet. impressis & omnibus MSS. præter Cauc. & 1. Reg. qui, ut 11. editi, habent *perpassus est*; Pen. *perulit*; Gothanus, *perfectus inlit.* Francius, fortè *tam diu.*

Lin. 8. *Ut hunc diem nostrum.*] Ita cum omnibus ferè MSS. editi vetustiores. *Ut, pro sicut.* Scripti 3. & 12. excusi rec. &.

Lin. 19. *Per annos mille, &c.*] Futuram autem vitam esse aliam, & eam æternam, hætenus contra eos docuit, qui inter Gentiles animæ immortalitatem negaverunt. Docebit deinceps, ubi præmium illud sit expectandum; in quâ tamen re Chiliastrarum erroribus (quod jam sæpè monuimus) se parùm cautus involvit, non pertinaci & factioso spiritu: sed quia temporum occasione morbum hunc quasi hæreditariò cum hausisset, solido

cœlestis sapientiæ iudicio carens, à vero aliquantulum aberravit, Sibyllinis & aliorum oraculis, ut quidam volunt, deceptus. Ipse facilius erroris veniam merebitur, quàm nostri Chiliastræ, qui dominandi libidine Chiliastris tempus conjecturis quibusdam accelerasse rati, Chiliarchæ imperium invadere sunt ausi satis tyrannicum. Tales fuere apud Batavos Augustin. Weber an. 1530. & Thomas Muntzerus ann. 1525. in Westphaliâ, atque Joannes à Leyden anno 1534. Hanc doctrinam ex loco Apocalypsis cap. 20. malè intellecto hausserunt; de quo Justinus Martyr adversus Tryphonem Judæum, ita scribit: *Εἰ ἡ παρ' ἡμῶν ἀνὴρ πρὸς τὸ ὄνομα Ἰωάννης, ἔστι τὸ Ἀποκάλυψιν Χριστοῦ, ὃς ὁ ἀποκαλύψας γενόμενῃ αὐτῷ χίλια ἔτη ποιήσει ἐν Ἱερουσαλὴμ τὰς τῶ ἡμετέρῳ Χριστῷ πιστεύσας περιεφύπτευσας; ἢ μετὰ ταῦτα τὴν καθολικὴν, ἢ συνελόντι φαίγει αἰώνιαν ὁμοθυμαδὸν ἅμα πίνων ἀνάστασιν γενήσασθαι, ἢ κρίσιν.* Hic Papiæ Hieropolitani episcopi præceptor fuit, de quo Hieronymus in Catalogo scriptorum Ecclesiasticorum sic scribit: Hic dicitur mille annorum Judaicam edidisse *δευτέρωσιν*; quem secuti sunt Irenæus & Apollinarius, [S. Martinus episc. Turon. teste Sulp. Sev.] & ceteri qui post resurrectionem aiunt, in carne cum sanctis Dominum regnaturum. Sunt qui Cerinthum hujus autorem faciunt, hominem qui ventris causâ nihil non faciebat, libidinibus

qualis exitus humanis rebus impendeat, si quis divinas litteras fuerit scrutatus, inveniet. Sed & secularium prophetarum congruentes cum cœlestibus voces, finem rerum & occasum post breve tempus annuntiant, describentes quasi fatigati & delabentis mundi ultimam senectutem. Quæ verò à prophetis & vatibus futura esse dicantur, priùs quàm superveniat extrema illa conclusio, collecta ex omnibus & coacervata subnectam.

& voluptati prorsus deditum. Tertullianus quoque in libro de Spe Fidelium, & Victorinus Pictavionensis, & Lactantius hanc opinionem ducuntur. Nec desunt, qui ipsum etiam Hieronymum huius erroris insimulant. Memoratur etiam ab Eusebio Nepos quidam Chiliasta, lib. 7. cap. 23. Theodoretus lib. 3. Fabularum hæreticarum, in aliis quidem omnibus convenisse cum dogmatibus ecclesiæ scribit, in divinis autem promissionibus errasse, ut qui eas in terrâ futuras crederet, & cibum, & potum, & festa Judaica, & mille annorum ambitus qui in his infunderentur: adversus eum scripsisse Dionysium Alexandrinum episcopum. Contra Chiliastas illos antiquos scripsit etiam Augustinus lib. de Civitate Dei 20. cap. 7. 8. & 9. qui tamen & ipse se aliquando fuisse fatetur in hoc errore. Quin Justinus Martyr adversus Tryphonem, de

hoc Esaïæ locum intelligit, qui est cap. 65. & 66. Epiphanius lib. 3. Tomo 2. contra Chiliastas scribit, minimè quidem illos acerbis infectatus, ne fortè in Apostolos styllum stringere videatur, qui & ipsi vanam spem de restitutione regni Israëlitiçi concepisse videntur: ut filii Zebedæi, ut Cleophas Lucæ 24. qui dicit, se sperasse Dominum eum esse, qui redempturus esset Israël; & in Act. ex Domino quærunt: Num in tempore hoc restitutus esset regnum Israël? ubi Dominus non quidem id negat, sed dicit, non ipsorum esse nosse tempora. Non quidem definitè de mille annis sciunt: sed indefinitè regnum Israëlitis restitutum iri non impiè sperant. *Betuleius.* Hieronymus qui hanc opinionem inanem esse ostendit, atque ridet sæpè, non audet tamen lib. 4. in Jerem. damnare, quod multi virorum Ecclesiasticorum & Martyrum dixerunt.

CAPUT XV.

De Mundi Vastatione & Mutatione imperiorum.

EST in arcanis sanctarum litterarum, transcendisse in Ægyptum gentem inopiâ rei frumentariæ principem Hebræorum cum omni domo & cognatione. Cujus posterius cum diutius in Ægypto commorantes in magnam gentem crevissent, & gravi atque intolerando servitutis iugo premerentur, percussit Ægyptum Deus insanabili plagâ, & populum suum liberavit, traductum medio mari cum discissis fluctibus, & in utramque partem dimotis, ut per siccum populus graderetur. Conatusque rex Egyptiorum profugos insequi, coeunte in statum suum pelago, cum omnibus copiis interceptus est. Quod facinus tam clarum tamque mi-

Lin. 2. *Principem Hebræorum.*] Jacob Patriarcham intellige, de quo Genes. cap. 42.

Lin. 4. *Intolerando.*] MSS. 2. Reg. rec. Jun. Em. Cant. & 7. editi, *intolerabili.* Sed rectius *intolerando*: ita Cicero dixit *intoleranda licentia*; atque etiam *intolerandus Tyrannus.* Vide Exodi cap. 1. Efdæ 2. cap. 9.

Lin. 5. *Percussit Ægyptum.*] Exod. c. 7. &c.

Lin. 6. *Medio mari.*] Exod. 14. Psalm. 77. 104. & 113.

Ibidem. *Cum discissis fluctibus. . . ut per siccum populus graderetur.*] Hæc est MSS. codicum lectio. In 1. Reg. & 10. editis deest *cum*, 2. Reg. habent, *discussis.*

rabile, quamvis ad præfens virtutem Dei hominibus ostenderet, tamen præsignificatio & figura majoris rei fuit, quam Deus idem in extremâ temporum consummatione facturus est; liberabit enim plebem suam de gravi servitute mundi. Sed quoniam tunc una plebs Dei, & apud unam gentem fuit, Ægyptus sola percussa est. Nunc autem, quia Dei populus ex omnibus linguis congregatus apud omnes gentes commoratur, & ab his dominantibus premitur; necesse est universas nationes, id est orbem totum, cœlestibus plagis verberari, ut justus & cultor Dei populus liberetur. Et sicut tunc signa facta sunt, quibus futura clades Ægyptiis ostenderetur: ita in ultimo fient prodigia miranda per omnia elementa mundi, quibus imminens exitus universis gentibus intelligatur.

Propinquante igitur hujus seculi termino, humanarum rerum statum commutari necesse est, & in deterius nequitia invalescente prolabi; ut jam nostra hæc tempora, quibus iniquitas & malitia usque ad summum gradum crevit, in illius tamen insanabilis mali comparatione, felicia & propè aurea possint judicari. Ita etenim justitia rarefcet, ita impietas, & avaritia, & cupiditas, & libido crebrescent, ut si qui tum fortè fuerint boni, prædæ sint sceleratis, ac divexentur undique ab injustis; soli autem mali opulenti sint: boni verò in omnibus contumeliis atque in egestate jaçentur. Confundetur omne jus, & leges interibunt. Nihil quisquam tunc habebit, nisi aut malè quæsitum, aut defensum manu: audacia & vis omnia possidebunt. Non fides in hominibus, non pax, non humanitas, non pudor, non veritas erit; atque ita neque securitas, neque regimen, neque requies à malis ulla. Omnis enim terra tumultuabitur: frement ubique bella: omnes gentes in armis erunt, & se invicem oppugnabunt. Civitates inter se finitimæ præliabuntur; & prima omnium Ægyptus stultarum superstitionum luet

Lin. 2. *Præsignificatio.*] MSS. 9. rec. & ed. Rom. 1470. *præfiguratio*, malè.

Lin. 5. *Ægyptus sola.*] Dictionem *tunc*, quæ abest ab omnibus ferè MSS. & mox præcessit, expunxi ut inutilem.

Lin. 10. *Clades Ægyptiis ostenderetur.*] Ità meliores & antiquiores MSS. In 4. Reg. rec. 3. Colb. & 17. edit. est *Ægypti*. Nostra correctio confirmatur ex sequentibus: *Et prima omnium Ægyptus stultarum superstitionum luet poenas, & sanguine velut flumine operietur.*

Lin. 13. *Hujus seculi.*] Matth. 24.

Lin. 15. *Ut jam nostra hæc tempora.*] Sic restitui ex 7. vet. editis cunctisque MSS. præter Cauc. & 1. Reg. rec. in quibus est, ut in vulgatis 11, *ut etiam.*

Lin. 19. *Divexentur.*] MSS. 2. Reg. & 1. Brun. *diu vexentur.*

Lin. 21. *Interibunt.*] Editi quidam, *peribunt.*

Lin. 22. *Nisi aut malè quæsitum, aut defensum manu.*] Ità meliores & antiquiores MSS. In 10. scriptis rec. & omnibus ferè editis deest *malè*; 3. Reg. pro *manu*, legunt *malè*.

Lin. 23. *Audacia & vis omnia possidebunt.*] MSS. 10. rec. & 2. vet. edit. *audaciâ & vi omnia possidebunt*, mendosè; legendum enim esset *possidebit*, cum mox præcesserit, *nihil quisquam tunc habebit.*

Lin. 24. *Non pudor.*] Addidi ex omnibus ferè excusis & MSS. Abest ab 1. Colbert. & nonnullis editis.

Lin. 26. *Ubique.*] MS. Jun. & 5. vet. edit. *undique.* Vide Matth. 24. Marc. 1. Luc. 2.

Lin. 28. *Ægyptus stultarum superstitionum, &c.*] Suprà actum fuit de hac Ægyptiorum superstitione; reliqua nunc pertexemus. De seclæ hæc tenens: sequuntur *læxus*, sive *accipitres*. De quibus etiam Plutar. in lib. de Isid. & Osir. & Diodor. Sicul. lib. 1. qui & postea

pœnas, & sanguine velut flumine operietur. Tunc peragrabit gladius orbem, metens omnia, & tanquam messem cunda prosternens. Cujus vastitatis

cultus ejus causam addit, quia Ægyptum purgat à cerasiis, scorpiis, aliisque noxiis animalibus. Hanc quoque rationem ex Diodoro adducit Euseb. lib. 11. de Præp. Evang. Aliam etiam adfert Diodorus, quam continuo subjungit. Straboni autem, accipitrem ab universâ colî Ægypto dicenti, non assentit Ælianus, qui expressè in Historiâ Animalium ait, accipitrem à Tentyritis cultum lib. 10. cap. 24. Subdit deinde, ut à Coptitis contra crocodili honorentur: accipitres verò ab iis, veluti crocodilorum hostes, sæpè cruci affigi. Hoc certè nimium quantum ab eorum veneratione abest. Strabo quoque lib. 17. tradit, à Philæis (qui incolæ sunt Philarum insulæ, quæ Ægyptiis & Æthiopibus adjacet) avem, quam accipitrem dicerent, in templo esse cultam. Cicero lib. 3. de Nat. deorum accipitrem inter eos ponit, qui à Barbaris deorum honore afficiebantur. De Ibidis cultu præter Herodotum in Euterpe, & Diodorum Siculum lib. 2. Juvenalis quoque Sat. 15.

— *Illâ pavet saturam serpentibus ibis.*

Plin. lib. 10. cap. 28. *Invocant & Ægyptii ibes suas contra serpentium adventum.* Et ante Plinium Cicero de Naturâ deorum l. 1. *Ægyptii nullam belluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex eâ caperent, consecraverunt. Velut ibes maximam vim serpentum conficiunt, cum sint aves excelsæ, cruribus rigidis, corneo proceroque rostro, avertunt pestem ab Ægypto, cum volucres angues ex vastitate Libya vento Africo invecas interficiunt atque consumunt; ex quo fit, ut illa, nec morsu viva noceant, nec odore mortua.* Vide Diodorum Siculum libro 11. Meminit & Ibidis cultus Tuscul. Quæst. lib. v. item Plutarchus Symposiacôn lib. iv. quæst. v. & in De Iside & Osiride; uti & Lucianus in Deorum concilio. Ammianus item Marcellinus lib. 22. *Inter Ægyptias aves, quarum varietas nullo comprehendî numero potest, ibis sacra est, & amabilis, & innocua, ideo quod nidulis suis ad cibum suggerens ova serpentum, efficit ut rarecant mortifera pestes absumpta.* Cæterum Herodotus in Euterpe ait, capitale esse Ægyptiis, si quis vel ibim, vel accipitrem, sive sciens, sive ignarus interfecerit. De oxyryncho, quem Strabo hic ait ab universis cultum Ægyptiis, antea etiam dixerat eum ab Oxyrynchitis coli. Quod & refert Clemens Alexand. Admonitione ad Gen-

tes. Plutarchus item in De Iside & Osiride. Hadriano Junio in Nomencl. cap. de Piscibus, oxyrynchus est rajarum genus, quod βαρὶς ὀξύρυς nuncupetur. Alii volunt lucium esse, ut Petr. Bellonius Observation. lib. 2. cap. 32. qui id exinde colligit, quod Nilus lucii abundet. Ovem à Sais & Thebanis cultam dicit Strabo. Hoc etiam testatur Clemens Alexandrinus μετρεῖται. Σαῖται δὲ θεῶν πρὸς μετρεῖται. Subdit porro Strabo lupum, quem Lycopolitani venerati sunt, teste etiam Plutarcho in de Iside & Osiride, ac Clemente Alexandrino loco sæpius citato. Cultus ejus rationem, quâ Ægyptii moti lupum in honore haberent, ait Diodorus Siculus lib. 1. esse, quia iis maxima cum canibus affinitas adest. Cynocephali cultus etiam memoratur Tertulliano in Apoget. cap. 6. & Augustino lib. 11. de Civitate Dei cap. 13. Est verò Cynocephalus ex simiarum caudatarum genere; sed, ut ait Aristoteles, cebo, sive cercopitheco major, validiorque ac efferatior, propius etiam ad caninam faciem accedens; & lib. 2. Hist. Animal. cap. 8. de cebis dicit, quod sunt simiæ caudam gerentes. Unde Martialis lib. 14. Epigramm. 202.

Callidus emissas eludere simius hastas.

Si mihi cauda foret, cercopithecus eram.

De cultu cercopitheci Juvenalis Satyrâ 15, Cercopithecum innuit Prudentius lib. 2. adversus Symmachum, cum inquit:

Isis enim, & Serapis, & grandis Simia cauda,

Et Cracodilus id est, quod Juno, Laverna, Priapus.

Simiæ quoque cultus commemoratur Luciano in Deorum concilio. Quod de aquilæ cultu ait Strabo, illud etiam legere est apud Diodorum Siculum lib. 1. Subjicit postea Strabo de Leone à Leopolitanis culto, cujus cultus etiam mentio est apud Plutarchum lib. 4. Sympos. quæst. 5. qui Leonem Soli sacratum dicit, eò quod ex curviungulis quadrupedibus sola læna foetum edat videntem: insuper quod leo brevissimo temporis tantum spatium somnum capiat, oculique dormientis suffulgeant; item quod Leontini fontes & hirtus suos, cum Sol per Leonem transeat, novâ inventionem tribuit Strabo Mendesium: de quibus assentit & Herodotus in Euterpe, De hirc

vastitatis & confutionis hæc erit causa, quod Romanum nomen, quonunc regitur orbis (horret animus dicere: sed dicam, quia futurum est) tolletur de terrâ, & imperium in Asiam revertetur, ac rursus Oriens dominabitur, atque Occidens serviet. Nec mirum cuiquam debet videri, si regnum tantâ mole fundatum, ac tandiù per tot & tales viros audum, tantis denique opibus confirmatum, aliquandò tamen corruet. Nihil est enim humanis viribus laboratum, quod non humanis æquè viribus destrui possit, quoniam mortalia sunt opera mortalium. Sic & alia priùs regna, cùm diutiùs floruisse, nihilominùs tamen occiderunt. Nam & Ægyptios, & Persas, & Græcos, & Assyrios proditum est regimen habuisse terrarum; quibus omnibus destructis, ad Romanos quoque rerum summa pervenit. Qui quantò cæteris omnibus regnis magnitudine antestant, tanto majore decident lapsu, quia plus habent ponderis ad ruinam, quæ sunt cæteris altiora.

Non inscitè Seneca Romanæ urbis tempora distribuit in ætates. Pri-

hirco etiam Clemens Alexandrinus Admonitione ad Gentes: Μενδύται (ἀέται) ἢ τεύχον. Videntur etiam alii Ægyptiorum hircum pro numine habuisse. Vide Diodorum lib. 2. Hirci cultus meminit & Lucianus in Deorum concilio. *Ex Vossio.*

Pag. § 60. lin. 1. *Peragrabit gladius orbem.* Ità restitui ex 7. ver. excusis & omnibus MSS. exceptis Cauc. Reg. 2. rec. ac edd. Gymnic. & Fasit. quibus est *clades orbem.*

Lin. 1. *Quod Romanum nomen, &c.* Hoc Sibyllinum est, ἔσται ποῦλον πόλιν. Lactantius infra cap. 25. *At verò cùm caput illud orbis occiderit, &c.* Fuit vetus traditio illorum temporum, cùm primùm Romanum imperium defecisset, venturum Antichristum, & paulò post mundum interitum. Ità enim scribit & Tertullianus libro ad Scapul. & Apologetic. cap. 32. & Optat. Milevitan. contra Donatist. lib. 2. atque orta ejusmodi traditio videtur ex prophetiâ Danielis cap. 2. & ex verbis Apost. in epist. 2. ad Thessalonic. cap. 2. secundum Augustinum lib. 20. Civit. Dei, cap. 19. Sed id intelligit S. Thomas super d. cap. 2. epist. Pauli lectione 1. de discessione à Romano imperio non solum temporali, sed etiam à spirituali, scilicet à fide Catholicâ Romanæ Ecclesiæ. *Ex Isæo.*

Lin. 3. *Et imperium in Asiam revertetur.* Mahumeticum imperium intelligit Betuleius: ita ut ex præteritis facillè colligas, Lactantium in futurum quoque prophetam veracem fore. *Idem.*

Lin. 5. *Si tantâ mole.* Respexisse videtur Lactantius ad illud Virgili;

Tom. I.

Tanta molis erat Romanam condere gentem!

Lin. 7. *Quod non humanis æquè viribus, &c.* MSS. 12. rec. & 5. editi habent, *non ab humanis, &c.* Sed perperam addita præpositio *ab*, quæ à priori quoque membro abest.

Lin. 10. *Nam & Ægyptios, &c.* Non hoc agit, ut monarchias, vel apud Daniele, vel in Apocalypsi significatas recenseat, in quibus Ægyptiacum non est, neque Græcum aliud quàm Macedonicum: deinde licet populus Dei Ægyptio atque Assyrio servierit, à Persâ tamen atque Macedone fuit tutus. Alioqui erat etiam Antiochus hic numerandus. Quare Autor hoc tantum facit, ut exemplo ostendat, Romanam potentiam posse interire, quia florentissima orbis imperia conciderunt. *Betul.*

Lin. 13. *Tanto majore decident lapsu... ad ruinam, quæ sunt cæteris altiora.* Claudian, — *Tolluntur in altum,*

Ut lapsu graviore ruant. Francius.

Lin. 15. *Non inscitè Seneca, &c.* Quod hic ex Senecâ citat, Flori est. Fefellit Lactantium prænomen *Annai*, quod Floro codices nonnulli attribuunt, nonnulli etiam id agnoscunt, omisso Flori nomine; est enim prænomen *Annai* proprium Senecarum. Errant etiam qui hujus distributionis in ætates Senecam Philosophum autorem autumant. *Ex Jo. Isaaco Pontano & Salmasio.* Si quis plura de hæc re velit, adeat Clariss. Vossium de Historicis Latinis.

Ibidem. *Distribuit in ætates.* MSS. 8. rec. totidemque edd. *per ætates.*

B b b b

nam enim dixit infantiam sub rege Romulo fuisse, à quo & genita, & quasi educata sit Roma; deinde pueritiam sub cæteris regibus, à quibus & aucta sit, & disciplinis pluribus institutisque formata: at verò Tarquinio regnante, cum jam quasi adulta esse cœpisset, servitium non tulisse, & rejecto superbæ dominationis iugo, maluisse legibus obtemperare quàm regibus; cumque esset adolescentia ejus sine Punici belli terminata, tum denique confirmatis viribus cœpisse juvenescere. Sublatâ enim Carthagine, quæ tamdiu æmula imperii fuit, manus suas in totum orbem terrâ marique porrexit; donec regibus cunctis & nationibus Imperio subjugatis, cum jam bellorum materia deficeret, viribus suis malè uteretur, quibus se ipsa confecit. Hæc fuit prima ejus senectus, cum bellis lacerata civilibus, atque intestino malo pressa, rursus ad regimen singularis imperii recidit, quasi ad alteram infantiam revoluta. Amissâ enim libertate, quam Bruto duce & autore defenderat, ita consenuit, tanquàm sustentare se ipsa non valeret, nisi adminiculo regentium niteretur. Quòd si hæc ita sunt, quid restat, nisi ut sequatur interitus senectutem? Et id futurum brevi conciones prophetarum denunciant sub ambage aliorum nominum, ne faciliè quis intelligat. Sibyllæ tamen apertè interituram esse Romam loquuntur, & quidem judicio Dei, quòd nomen ejus habuerit invisum, & inimica iustitiæ, alumnorum veritatis populum trucidarit. Hyfaspes quoque, qui fuit Medorum rex antiquissimus, à quo annis quoque nomen accepit qui nunc Hydaspes dicitur, admirabile somnium sub interpretatione vaticinantis pueri ad memoriam posteris tradidit, sublatum iri ex orbe Imperium

Lin. 7. *Sublatâ enim Carthagine.*] MSS. 6. rec. & editi tres etenim. Impressi 5. pro enim, serunt igitur.

Lin. 8. *Quæ tamdiu æmula Imperii fuit.*] Abest tam à 16. MSS. rec. & à sex editis. Post Imperiū, 9. MSS. rec. & 16. vulgati perperam addunt Romani, quod respuunt cæteri.

Ibidem. *Manus suas in totum orbem . . . porrexit.*] Sic Claudian. *Porrexit cum sole manus.*

Lin. 9. *Nationibus Imperio subjugatis.*] Adididi Imperio ex omnibus MSS. præter 5. rec. quibus deest, sicut & editis.

Lin. 15. *Sustentare se ipsa non valeret.*] Sic antiquiores & meliores MSS. necnon editi, dempto uno. Et sic passim loqui amat Lactantius, & paulò antè dixit, quibus se ipsa confecit. Scripti 14. rec. se ipsam.

Lin. 17. *Prophetarum.*] Daniel. lib. 2. & 7. Apoc. 14. & 17.

Lin. 18. *Sibylla.*] Sermon. 3. & 8.

Lin. 21. *Hyfaspes quoque.*] Sic lego cum MSS. 7. Vaticanis, 4. Reg. quorum unus est Regio Put. alter recentior, sed optimæ notæ, 3. Colb. Lipf. Pal. aliisque, necnon edit. If.

Gall. Spark. Walch. At MSS. 13. rec. & 17. vulgati habent Hydaspes. Sub nomine Hyfaspis citatur à S. Justino Martyre Apolog. 2. Græcè Ὑψάσις, edit. Paris. an. 1636. pag. 66. lit. c. & gignendi casu Ὑψάσις, pag. 82. c. à S. Clemente Alexandrino libro 6. Stromat. edit. Paris. an. 1641. pag. 636. Græcè Ὑψάσις; cum sic inquit: *Librosque Græcos sumite; agnoscite Sibyllam, quomodo unum Deum significet, & ea quæ sunt futura; & Hyfaspem sumite & legite; & invenietis Dei filium multò clarius & apertius esse scriptum; & quemadmodum adversus Christum multi reges instituent aciem, qui eum habent odio, & eos qui nomen ejus gestant, & ejus fideles, & ejus tolerantiam & adventum.* Vocatur quoque Hyfaspes ab Historicis, Agathia lib. 2. ubi agit de Zoroastre, & Ammiano Marcellino lib. 23.

Lin. 23. *Admirabile somnium.*] Ità MS. 1. Bonon. antiq. & 5. edd. rec. suffragantibus 1. Reg. rec. & Mar. à primâ manu, qui habent *admirabiles omnium*; Goth. *admirabile omnium*. Potèrò *admirabile somnium* veram esse lectionem asserit Ilaus, ut patet (inquit) ex sequentibus, *vaticinantis pueri*. Nisi mavis

nomenque Romanum multò antè præfatus est, quàm illa Trojana gens conderetur.

admirabiles omnium ex 1. Colb. & 2. Lipf. | *nium.*

Et tamen in omnibus propè MSS. & excusis | Pag. 562. lin. 23. *Sub interpretatione.* Quæ
veteribus codicibus legitur, *admirabilis om-* | verba delenda esse putat Heuman.

CAPUT XVI.

De Mundi vastatione, ejusque prodigiis.

QUOMODO autem id futurum sit, ne quis incredibile arbitretur, ostendam. In primis multiplicabitur regnum, & summa rerum potestas per plurimos dissipata & concisa minuetur. Tunc discordiæ civiles in perpetuum ferentur; nec ulla requies bellis exitalibus erit, donec reges decem pariter existant, qui orbem terræ, non ad regendum, sed ad consumendum partiantur. Hi exercitibus in immensum audis, & agrorum cultibus destitutis, quod est principium eversionis & cladis, disperdent omnia, & comminuent, & vorabunt. Tum repentè adversus eos hostis potentissimus ab extremis finibus plagæ septentrionalis orietur, qui tribus ex eo numero deletis, qui tunc Asiam obtinebunt, assumetur in societatem à cæteris, ac princeps omnium constituetur. Hic insustentabili dominatione vexabit orbem: divina & humana miscebit; infanda dictu & execrabilia molietur; nova consilia in pectore suo volutabit, ut proprium sibi constituat imperium, leges commutet, & suas sanciat; contaminabit, diripiet, spoliabit, occidet.

Lin. 4. *Bellis.*] Vide Matth. 24. 6. 7. Marc. 13. 12. Luc. 21. 9. 10. 11.

Lin. 5. *Reges decem, &c.*] Per 10. cornua suffigurati, per quos alii *ἐνάρχαι* intelligunt; Ireneus & Hieronymus cum Lactantio decem reges: alii certum plenitudinis numerum pro incerto statuunt; hi tamen non ineptè quadrare concedunt maximarum provinciarum enumerationem. Numerant Italiam, Hispaniam, Galliam, Germaniam, Illyricum, Græciam, Africam, Ægyptum, Asiam, Syriam, atque singulis vicinas esse addendas: ut Græciæ Macedoniam, Illyrico Pannoniam, &c. *Betuleius.*

Lin. 6. *Ad consumendum partiantur.*] Vera lectio, quæ est 5. editorum & omnium penè MSS. inter quos sunt 2. Bonon. 6. Reg. 3. Colbert. 3. Lipf. Jun. In Regio-Put. deest *ad consumendum*; in 3. Colbert. & nonnullis impressis corruptè legitur *ad consummandum partiantur*; in 3. Reg. rec. 1. Clarom. à secundâ manu, ac 9. vulgatis, *ad consummandum partiantur.*

Ibidem. *Hi exercitibus in immensum auctis.*]

Sic restitui ex 9. editis cunctisque MSS. præter 1. Reg. rec. in quo est *coactis*, ut in vulgatis pluribus.

Lin. 8. *Tum repentè, &c.*] Pleraque, quæ hîc dicuntur, Turcarum dominationi aptari possunt. *Rivetius in Notis MSS.*

Lin. 9. *Hostis potentissimus, &c.*] Fuere qui Antiochum intellexerunt; alii Neronem; quidam Mahumetem intelligunt, alii Antichristum. Vide interpretes ad cap. 12. Daniel. & 12. Apocalypf. Irenæum adv. hæres. lib. 5. cap. 25. 26. Theodoret. in Daniel. Orat. 7. Hæc omnia ad suam mentem paulò confidentius interpretatur Lactantius.

Lin. 10. *Tribus ex eo numero deletis.*] Ex omnibus fermè MSS. & 14. vulgatis addidi *eo*, quod nonnullis editis deest. In 2. Colb. est *ex eis.*

Lin. 14. *Leges commutet, & suas sanciat.*] Substituto (ut Betuleius intelligit) in Evangelii locum Alcorano. Quoad lectionem textûs,

B b b b ij

Denique immutato nomine, atque imperii sedē translatā, confusio ac perturbatio humani generis consequetur. Tum verò detestabile atque abominandum tempus existet, quo nulli hominum sit vita jucunda.

Evertentur funditus civitates, atque interibunt, non modò ferro atque igni, verum etiam terræ motibus assiduīs, & eluvie aquarum, & morbis frequentibus, & fame crebrā. Aër enim vitiabitur, & corruptus ac pestilens fiet, modò importunis imbribus, modò inutili siccitate, nunc frigoribus, nunc æstibus nimis; nec terra hominī dabit fructum: non seges quidquam, non arbor, non vitis feret. Sed cū in flore spem maximam dederint, in fruge decipient. Fontes quoque cum fluminibus arescent, ut ne potus quidem suppetat; & aquæ in sanguinem aut amaritudinem mutabuntur. Propter hæc deficient & in terrā quadrupedes, & in aëre volucres, & in mari pisces. Prodigia quoque in cœlo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent, & crines cometarum, & solis tenebræ, & color lunæ, & cadentium siderum lapsus. Nec tamen hæc usitato modo fient: sed existent subito & ignota & invisa oculis astra; Sol in perpetuum fuscabitur, ut vix inter noctem diemque discernatur. Luna jam non tribus deficient horis: sed perpetuò sanguine obsusa, meatus extraordinarios peraget, ut non sit hominī promptum, aut siderum cursus, aut rationem temporum agnoscere; fiet enim vel æstas in hyeme, vel hyems in æstate. Tunc annus breviabitur, & mensis minuetur, & dies in angustum coarctabitur. Stellæ verò creberrimæ cadent, ut cœlum omne cæcum sine ullis luminibus appareat. Montes quoque altissimi decident, & planis æquabuntur: mare innavigabile constituetur.

Ac ne quid malis hominum terræque desit, audietur è cœlo tuba; quod hoc modo Sibylla denuntiat, dicens:

Σάλπιγξ ὕψανόθεν φωνήν πολὺθρηνον ἀφ᾽ ὀφθ.

Itaque trepidabunt omnes, & ad luctuosum illum sonitum contremis-

sequor antiquiores & meliores MSS. 1. Bon. Regio-Put. 2. al. Reg. bonæ notæ. At scripti 3. rec. & 12. edit. *commutabit... sanciet.*

Lin. 2. *Tum verò.*] 1. Clarom. *Tunc*; Jun. 3. Colb. Brun. & 5. edit. *Tam.*

Lin. 4. *Evertentur.*] MSS. 7. rec. & 5. vet. edit. in aliis *eruentur.* Eadem lectionum varietas infra cap. 17. initio.

Lin. 6. *Fame crebrā.*] 1. Brun. *morte crebrā.*

Ibidem. *Aër enim vitiabitur.*] Undè hæc singularia habeat Lactant. non dicit, quamvis nonnulla ex scripturis hausta sint de signis venturi iudicii. Rectè monet Thomassius, multa in hoc libro à Platone & Origene desumpta, ab omnibus esse cavenda. *Rivetius in Not.* MSS.

Lin. 7. *Modò importunis.*] In MSS. sex &

editis 8. præcedit copula *et*, quæ à cæteris abest.

Lin. 9. *Non seges.*] MSS. 4. rec. & omnes ferè inipressi, *nec*; 1. Colb. *non segetes.*

Lin. 11. *In sanguinem.*] Vide Apocal. 8.

Lin. 14. *Et crines cometarum, &c.*] Pleonasmus. Cometæ enim, inquit Plin. Græci vocant, nostri crinitas, horrentes crine sanguineo, & comarum modo in vertice hispidas. *Betuleius.*

Lin. 15. *Et solis tenebræ.*] Apoc. 6. Act. 2. Joel. 2. Matth. 24.

Lin. 22. *Stella.*] Matth. 24. Marc. 13.

Lin. 27. *Sibylla.*] In Carm. Acrostich. Serm. 8.

Lin. 28. Σάλπιγξ.] Interpret. Lat. ex Bon. antiq.

Tuba è cœlo vocem multis ululatibus dabit.

cent. Tum verò per iram Dei adversus homines, qui iustitiam non agnoverunt, sæviet ferrum, ignis, fames, morbus, & super omnia metus semper impendens. Tunc orabunt Deum, & non exaudiet; optabitur mors, & non veniet: ne nox quidem requiem timori dabit; nec ad oculos somnus accedet: sed animas hominum sollicitudo ac vigilia macerabit: plorabunt, & gement, & dentibus strident; gratulabuntur mortuis, & vivos plangent. His & aliis pluribus malis solitudo fiet in terrâ, & erit deformatus orbis atque desertus; quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur:

Εἴσαι κόσμος ἄκοσμος, ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Ita enim conficietur humanum genus, ut vix decima pars hominum relinquatur; & undè mille præcellerant, vix prodient centum. De cultoribus etiam Dei duæ partes interibunt, & tertia quæ fuerit probata, remanebit.

Lin. 1. *Adversus homines.*] MSS. 3. rec. & 7. edd. *adversum.*

Ibidem. *Qui iustitiam non agnoverunt.*] Expunxi Dei ex edit. If. & omnibus ferè MSS. Est autem in novem recentissimis MSS. & in vulgatis.

Lin. 3. *Impendens.*] Sic restitui ex cunctis MSS. & 6. editis. In vulgatis 10. legitur *impendet.* In edit. Gymnic. & Betul. *impendet.*

Lin. 4. *Ne nox quidem.*] MSS. 6. rec. & 16. edd. *nec.*

Lin. 6. *Dentibus strident.*] MSS. 3. rec. & 12. edit. *stridebunt.* Utraque lectio bona; di-

citur enim *strideo*, & *strido*.

Lin. 10. Εἴσαι κόσμος, &c.] Interpr. Lat.

Erit mundus sine ornatu, pereuntibus hominibus.

Εἴσαι κόσμος, &c. Est allusio ad mundi significationem; nam sicut apud Græcos, ita apud Latinos, mundus nomen ab ornatu habet: de quo Hermes, Plato, Arist. Cic. Plin. Hic Sibyllæ versus legitur Sermone 7.

Lin. 12. *Prodient.*] Ità MSS. & editi. De hac formâ dixi ad lib. 4. cap. 13. ante finem.

Lin. 13. *Qua fuerit.*] Rectè, ex MSS. & editis. In nonnullis excusis, *fuerat.*

C A P U T XVII.

De falso Propheta & incommodis piorum, & illius interneccione.

SEd planiùs, quomodò id eveniat, exponam. Imminente jam temporum conclusione, Propheta magnus mittetur à Deo, qui convertat homines ad Dei agnitionem, & accipiat potestatem mirabilia faciendi. Ubi cumque non audierint eum homines, claudet cælum; & abstinabit imbres, & aquam convertet in sanguinem, & cruciabit illos siti ac fame; & quicumque conabitur eum lædere, procedet ignis de ore ejus, atque amburet illum. His prodigiis atque virtutibus convertet

Lin. 2. *Propheta magnus.*] Eliam Thesbiten intelligit, uti constat ex infrâ ponendo Fragmento de extremo iudicio, sub nomine Lactantii; quod fragmentum leges post librum. Pleaque quæ hîc recenset Lactantius, sunt planè & vera. Vide librum de Antichristo R. Tho-

mæ Malvendæ Theologi Dominicani lib. 9. cap. 16. ad finem.

Lin. 7. *Amburet illum.*] Hoc verbum Lactantio familiare est. MSS. Cauc. Jun. & 9. rec. ac edit. *sex*, *comburet.* Vide infrâ cap. 21. *perstringentur igni*, atque *amburentur.*

B b b b iij

multos ad Dei cultum; peradisque operibus ipsius, alter Rex orietur ex Syriâ malo spiritu genitus, everfor ac perditor generis humani, qui reliquias illius prioris mali cum ipso simul delect. Hic pugnabit adversus prophetam Dei; vincet, & interficiet eum, & insepultum jacere patietur. Sed post diem tertium reviviscet; atque inspectantibus & mirantibus cunctis, rapietur in cœlum. Rex verò ille teterrimus erit quidem & ipse, sed mendaciorum propheta; & seipsum constituet ac vocabit Deum, & se coli jubebit ut Dei filium: & dabitur ei potestas, ut faciat signa & prodigia, quibus visis, irretiat homines ut adorent eum. Jubebit ignem descendere de cœlo, & solem a suis cursibus stare, & imaginem loqui; & fient hæc sub verbo ejus: quibus miraculis etiam sapientium plurimi allicientur ab eo. Tunc erueret templum Dei conabitur, & justum populum persequetur; & erit pressura & contritio, qualis nunquam fuit à principio mundi.

Quicumque crediderint atque accesserint ei, signabuntur ab eo tanquam pecudes: qui autem recusaverint notam ejus, aut in montes fugient, aut comprehensi exquisitis cruciatibus necabuntur. Idem justos homines obvolveth libris prophetarum, atque ita cremabit; & dabitur ei desolare orbem terræ mensibus quadraginta duobus. Id erit tempus, quo justitia projicietur, & innocentia odio erit; quo mali bonos hostiliter prædabuntur: non lex, aut ordo, aut militiæ disciplina servabitur; non canos quisquam reverebitur, non officium pietatis agnoscet; non sexûs aut infantiae miserebitur: confundentur omnia & miscebuntur contra fas, contra jura naturæ. Ita quasi uno communique latrocinio terra universa vastabitur. Cum hæc ita erunt, tunc justî & sectatores veritatis segregabunt se à malis, & fugient in solitudines. Quo audito, impius rex inflammatus irâ veniet cum exercitu magno, & admotis omnibus copiis circumdabit montem, in quo justî morabuntur, ut eos comprehendat. Illi verò, ubi se clausos undique atque obsessos viderint, exclamabunt ad Deum voce magnâ, & auxilium cœleste implorabunt; & exau-

Lin. 6. *Rex ille.*] Vide Matth. 24. 2. Thessalon. 2.

Lin. 7. *Seipsum constituet ac vocabit Deum, & se coli jubebit.*] Sic lego cum MSS. 6. Reg. 4. Colb. Marm. 1. Clarom. Brun. & 12. editis. At 2. Bonon. 2. Reg. rec. 1. Colbert. ac vocari Deum, se coli jubebit. MSS. Regio-Put. Tornef. 1. Colb. 1. Clarom. ac vocari Deum se cœli jubebit. Sed in Regio-Put. deest se.

Lin. 11. *Imaginem.*] Heumann, vult legi *imagines*, id est, similitudines.

Ibidem. *Quibus miraculis.*] Apocal. 13. 2. Thess. 2.

Lin. 12. *Erueret templum Dei conabitur.*] 2. Reg. 1. Colb. & Brun. evertere.

Lin. 18. *Desolare orbem.*] Daniel. 7. Apocalypf. 11.

Lin. 19. *Quadraginta duobus.*] MSS. Torn. sexaginta; 1. Colb. xliij.

Lin. 20. *Prædabuntur.*] MSS. 3. rec. & ed. Rom. 1470. præliabuntur.

Lin. 24. *Communiquè latrocinio.*] Jun. 1. Colb. & 10. edd. *communi gravique latrocinio.*

Lin. 25. *Cum hac ita erunt.*] Sic lego cum Regio-Put. & multis aliis ac 5. editis; MSS. 3. rec. *Cum hac ita facta erunt.* Scripti 10. rec. & 7. vulgati, *Cum hac facta erunt.*

Ibidem. *Tunc justî.*] MSS. 4. totidemque edd. *tum justî.*

Lin. 28. *Ut egs comprehendat.*] Suffecerit semel monuisse, Lactantium partim ex Apocalypseo libro ad suum sensum detorto, partim ex versibus Sibyllinis, ne suo dicam ingenio, hunc de venturi Antichristi signis cœtonem conflasset.

diet eos Deus, & mittet regem magnum de cœlo, qui eos eripiat ac liberet, omnesque impios ferro ignique disperdat.

Lin. 1. *Et mittet regem.*] Sic restitui ex pressi, & *emittet regem*. Antiquiores editi de omnibus MSS. & vet. edit. Rom. Cateri im- cimi quinti seculi legunt *mittet*.

CAPUT XVIII.

De Mundi Casibus in extremo, ac de iis prædictis à Vatribus.

HÆc ita futura esse, cùm prophetæ omnes ex Dei spiritu, tum etiam vates ex instinctu dæmonum cecinerunt. Hystaspes enim, quem superiùs nominavi, descriptâ iniquitate seculi hujus extremi, pios ac fideles à nocentibus segregatos, ait cum fletu & gemitu extenturos esse ad cœlum manus, & imploratorios fidem Jovis; Jovem respecturum ad terram, & auditurum voces hominum, atque impios extinguendum. Quæ omnia vera sunt, præter unum, quòd Jovem dixit illa facturum, quæ Deus faciet. Sed & illud non sine dæmonum fraude subtractum est, missum iri à Patre tunc Filium Dei, qui deletis omnibus malis, pios liberet. Quod Hermes tamen non dissimulavit. In eo enim libro, qui λόγος τέλειⓈ inscribitur, post enumerationem malorum de quibus diximus, subjecit hæc: ἐπ' αὖ δὴ ταῦτα ὧδε γένηται, ὃ Ἀσκληπιέ, τότε ὁ κύριος, & πατήρ, & θεός, & τῷ πρώτῳ & ἐνός θεῷ δημιουργός, ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις, & τῇ αὐτῷ βουλήσει τοῖς τοιούτοις, τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ, & ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην, & τὴν κακίαν ἐκκαθήρας, πῇ μὲν ὕδατι πολλῶ καλὰ λύσας, πῇ δὲ πυρὶ ὀξύτατῳ διακαύσας, ἐνίστο δὲ πολέμοις & λοιμοῖς ἐκπίσας, ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον & ἀποκαλίσσῃσιν τὸν αὐτοῦ κόσμον. Sibyllæ quoque non

Lin. 2. *Hystaspes.*] Ità suprà: vide Not. ad finem cap. 13. hujus lib. 7. Instit. Div. De Hystaspe Philosopho vide Stanleium hist. Philos. Chaldaicæ lib. 2. cap. 2.

Lin. 4. *Extenturos.*] MS. 1. Clarom. & 7. edd. *extensuros*.

Lin. 9. *Missum iri à Patre tunc Filium Dei.*] Sic emendavi ex MSS. & plurimis editis.

Lin. 10. *Hermes.*] In Asclepio ab Apuleio verso, hoc modo legimus: Tunc nec terra constabit, nec navigabitur mare, nec cœlum astrorum cursibus, nec siderum cursus constabit in cœlo. Omnis vox divina necessariâ taciturnitate mutescet: fructus terra corrumpentur, nec fecunda erit tellus, & aer ipse mæsto tempore languescet. Hac & talis senectus veniet mundi, irreligio, & inordinatio, & irrationalitas bonorum hominum.

Lin. 11. *Λόγος τέλειος.*] Lat. *Sermo perfectus*. cujus mentio fit lib. 4. suprà cap. 6.

Lin. 12. *Εἰς αὖ δὴ, &c.*] Interpretatio La-

tina: Cùm hæc ita facta fuerint, ὁ Ἀσκληπιέ, tunc dominus, & pater, & Deus, & primi & unius Dei creator, respiciens quæ facta sunt, & suam voluntatem in hujusmodi, id est, bonum opponens temeritatī, & errorem revocans, malitiam purgabit, partim aquâ diluens, partim igne rapido cremans, interdum bellis & pestilentibus extergens, ad statum pristinum perduxit & restituit suum mundum. Asclepium paulò aliter vertit Apuleius; etenim pro & Deus, & primi & unius Dei creator, ille posuit, & Deus primipotens, & unius gubernator mundi. Ex collatione apparet, nec Græcam, nec Apuleianam lectionem salvam aut integram esse. Trismegistus in Asclepio cap. 9.

Lin. 17. *Καὶ ἀποκαλίσσῃσιν.*] Sic MSS. Regio-Put. & 2. alii Reg. bonæ notæ, favente vet. Colbert. qui habet ἀποκαλίσσῃσιν. Plurimis MSS. Græca defunt. In edit. Paris. 1525. & Walch. est ἀποκαλίσσῃ; in cæteris impressis ἀποκαλίσσῃσιν; Latine, *restituit*.

aliter fore ostendunt, quàm ut Dei filius à summo patre mittatur, qui & justos liberet de manibus impiorum, & injustos cum tyrannis sævienti-
tibus delectat; è quibus una sic tradidit:

Ἡ'ξει ἡ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι;
Καὶ κέν τις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ' ἰδίαν,
Πάντας ὁλεῖ βασιλεὺς μεγάλως ἡ φῶτας δαίτας;
Εἰθ' ἔπως κρίσις ἔσται ὑπ' ἀφθίτου ἀνθρώποισι.

Item alia Sibylla:

Καὶ τότε ἀπ' ἡλίου πέμψε θεὸς βασιλῆα,
Ὅς πᾶσαν γαῖαν παύσῃ πολέμοιο κακοῖο.

Et rursus alia:

————— ἡμετέρας δουλείας
Ζυγὸν δυσβάστακτον ἐπ' αὐχένι κείμενον ἀρεῖ,
Καὶ θεομῆδ' ἀθέως λύσῃ, θεομῆδ' τε βιαίως.

Lin. 3. *Una sic tradidit.*] Habentur Ser-
mone quinto, ubi tamen lectio mirifice va-
riat.

Lin. 4. Ἡ'ξει, &c.] Intrepret. Lat.

Veniet & beatorum volens urbem expugnare;

Et quidem à Deo Rex missus ad suos,

Omnes perdet Reges magnos & viros optimos;

Et sic judicium erit ab immortalibus hominibus.

Lin. 5. Ε'π' ἰδίαν.] In MS. Regio-Put. est
ἐπ' ἑλόν, ad istum.

Lin. 7. Κείσῃς ἔσαι.] Sic restitui ex MSS. op-
timis Regio-Put. & alio Reg. 400. annor. 2.
Colb. 1. Brun. *judicium erit.* In 4. Reg. rec.
2. Colb. & editis est *κρινέσῃς*, *judicabitur.*

Ibidem. Α'φθίτῃ.] Ità lego cum M. Masu-
ro, propter metri rationem, sicut est in 6.
Reg. in Bouon, antiq. 2. Colb. 1. Clarom. in

edit. vet. 1. Rom. in Isæanâ & Florent. non
ἀφθίτοις, ut in aliis editis, *ab immortalibus ho-*
minibus, malè. Sybilla Serm. 5. ἔπος ἔσται ἀφ-
θίτον.

Lin. 9. Καὶ τότε.] Sermone 3. Interpr. Lat.

Et tunc ex sole mittet Deus regem,

Qui omnem terram placabit à bello malo.

Ibidem. Ἡ'ελίς.] In versibus Sibyllinis le-
gitur Ἡ'ελίοιο, in 2. Reg. Ἡ'ελίσι; 1. Colbert.
Ἡ'ελίοιο.

Lin. 12. Ἡ'μῆέας δουλείας.] MSS. 3. Reg.
rec. & ed. Rom. 1470. Ἡ'μῆέας τέξυγον δουλείας.
Latine:

————— *Nostra servitutis*

Jugum intolerabile in collo positum tollet,

Et leges impias solvet, vinculaque violenta.

Sermone 8.

C A P U T XIX.

De adventu Christi ad judicium, & de falso Prophetâ devicto.

OPPRESSO igitur orbe terræ, cùm ad destruendam immensarum
virium tyrannidem humanæ opes defecerint, siquidem capto mun-
do cum magnis latronum exercitibus incubabit, divino auxilio tanta illa
calamitas

Lin. 1. *Oppresso igitur orbe terra, &c.*] Ani-
madversio: Lactantius sacrarum Scriptura-
rum non satis peritus, ut ait S. Hieronymus,
verba Apocalypsis 16. haud penitus introspi-

ciens, quædam hoc capite de Antichristo non
satis consensu prodit. Accuratè excutuntur
à Thomâ Malvendâ lib. 10. de Antichristo
cap. 11. & 13,

calamitas indigebit. Commotus igitur Deus & periculo ancipiti, & miserandâ comploratione justorum, mittet protinus liberatorem. Tunc aperietur cœlum medium intempestâ & tenebrosâ nocte, ut in orbe toto lumen descendentis Dei tanquàm fulgur appareat; quod Sibylla his versibus locuta est:

——— Ο'ππότ' ἀν' ἔλθῃ,

Πῦρ ἔσται, σκότος ἐν τῇ μέσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.

Hæc est nox, quæ à nobis propter adventum regis ac Dei nostri pervigilio celebratur: cujus noctis duplex est ratio, quòd in eâ & vitam tum recepit, cùm passus est, & postea regnum orbis terræ recepturus est. Hic est enim liberator, & iudex, & ultor, & rex, & Deus quem nos Christum vocamus, qui prius quàm descendat, hoc signum dabit. Cadet repente gladius è cœlo, ut sciant iusti ducem sanctæ militiæ descensurum: & descendet comitantibus Angelis in medium terræ; & antecedit eum flamma inextinguibilis; & virtus Angelorum tradet in manus justorum multitudinem illam, quæ montem circumfederit, & concidetur ab horâ tertiâ usque ad vespèrum, & fluet sanguis more torrentis; deletisque omnibus copiis, impius solus effugiet, & peribit ab eo virtus sua.

Hic est autem, qui appellatur Antichristus: sed seipsum Christum mentietur, & contra verum dimicabit, & victus effugiet, & bellum sæpè renovabit, & sæpè vincetur; donec quarto prælio confectis omnibus impiis debellatus, & captus, tandem scelerum suorum luat pœnas. Sed & cæteri principes, ac tyranni, qui contriverunt orbem, simul cum eo vindictæ adducentur ad regem, & increpabit eos, & coarguet; & exprobrabit his facinora ipsorum, & damnabit eos, ac meritis cruciatibus tradet. Sic extinctâ malitiâ, & impietate compressâ, requiescet orbis, qui per tot secula subiectus errori ac sceleri nefandam pertulit servitutem. Non colentur ulterius dii manu facti: sed à templis, & pulvinaribus suis deturbata

Lin. 4. *Tanquam fulgur.*] Hæc ex Matth. cap. 24. 27. ubi legitur: *sicut fulgur erit ab oriente, & apparet usque in occidentem, ita etiam erit adventus filii hominis.*

Ibidem. *Sibylla his versibus.*] Nondum inveni. Sed nihil ferè his capitibus dicitur, quod non in Sibyllinis carminibus, nec semel, sed etiam iterum inveniatur: quod ille observabit, qui Sibyllas diligenter cum Lactantio conrulerit.

Lin. 6. Ο'ππότ'.] Lat. *Cum veniet,*

Ignis erit, tenebraque in mediâ nocte obscurâ.

Lin. 8. *Hæc est nox.*] Copula & præcedit in MSS. Cauc. & 5. editis.

Ibidem. *Quæ à nobis.*] Præpositionem addidi ex 15. editis & omnibus MSS. præter 1. Colb. cui deest, ut & 4. vulgatis.

Ibidem. *Pervigilio celebratur.*] MSS. 15. rec. & edit. Rom. 1470. *pervigil.* Quam cele-

bris apud antiquos fuerit Vigilia Paschalis, testantur Ecclesiastici scriptores, qui de rebus Liturgicis egerunt, quos, si lubet, consulere poteris.

Lin. 12. *Cadet repente gladius è cœlo.*] Sunt hæc planè apocrypha.

Lin. 14. *Descendet.*] Matth. 25.

Ibidem. *Antecedit.*] Psal. 69. *Isai. cap. ult.*

Lin. 19. *Seipsum Christum mentietur.*] Sic lego cum antiquioribus & melioribus MSS. In 8. rec. & editis est *se ipse*; in Brun. *se esse*. 2. Thessalon. 2.

Lin. 20. *Verum.*] Supple, Christum.

Lin. 23. *Vincti adducentur.*] MSS. Tornes. *cuncti adducentur*; i. Colb. *cuncti ducentur.*

Lin. 28. *Et pulvinaribus, &c.*] Pulvinaria erant propriè lectuli, qui in deorum templis sterni solebant, in arâ vel in editiore templi loco. In his collocabantur simulacra deo-

simulacra igni dabuntur, & cum donis suis mirabilibus ardebunt, quod etiam Sibylla cum Prophetis congruens futurum esse prædixit:

Τελύουσιν δ' εἰδωλα βροτοὶ καὶ πλεῖστον ἅπαντα.

Erythræa quoque idem spondit:

Ἐργα δὲ χειροποιητὰ θεῶν κατακαυθήσονται.

rum. Atque indè *Lectisterniis* nomen. Livius: *Curatum lectisternium & per triduum habitum, decemviris sacrorum curantibus, & pulvinaria in conspectu fuere Jovi & Junoni.* Et tum epulari solebant. Flaccus Ode 37. lib. 1.

Lin. 3. Τελύουσιν.] Sic vetustissimus codex Colbertinus. MSS. 3. Reg. rec. Bodl. 1. Colb. 1. Clarom. & 17. typis excusi ferunt Τελύουσι. In Regio-Put. & 2. al. Reg. rec. legitur Τελύουσιν, malè, in Subjunctivo modo; & nihilominus idem Regio-Put. habet Latine *contendant* in Indicativo, ut & 5. Colb. 1. Clarom.

& Brun. Opsopæius & Ifæus legere mallent Τελύουσι. Interpretatio Latinâ:

Conterent autem idola homines & divitias omnes.

In Sibyllinis carminibus Sermone 8.

Lin. 5. Ἐργα δὲ.] Sermon. 3. Interpr. Lat.

Opera autem manufacta deorum exurentur.

Ibidem. Κατακαυθήσονται.] Sic emendavi ex MSS. Regio-Put. & 2. aliis Reg. bonæ notæ. Optimè, etiam ob metrum. Scripti 4. Reg. rec. 2. Colbert. 1. Clarom. & 15. editi, συνεκαυθήσονται.

C A P U T XX.

De Christi judicio; de Christianis, atque de Animâ.

POST hæc aperientur inferi, & resurgent mortui: de quibus judicium magnum idem ipse rex ac Deus faciet, cui summus pater, & judicandi, & regnandi dabit maximam potestatem; de quo judicio & regno apud Erythræam Sibyllam sic invenitur:

Ὅπποτε καὶ τὸ λῶβη τέλος αἴσιμον, ἡδὲ βροτοῖσι

καὶ δὴ ἀφίξεται κρίσις ἀθανάτοιο θεοῦ,

Ἡΐξει ἐπ' ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἡδὲ καὶ ἀρχή.

Deindè apud aliam:

Ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανῶσα

Ἡΐξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα θεῶ βαλῆος ἅπαντες.

Et alio loco apud eandem:

Lin. 1. *Resurgent mortui.*] Ex Ezechiel. 37. 5. &c. & Apocalypf. 20.

Lin. 5. Ὅπποτε.] Serm. 3. Sibyllar. carmin. Interpret. Lat.

Cum autem dies iste acceperit diem fatalem,

& ad mortales

Venerit judicium immortalis Dei,

Veniet super homines magnum judicium, & initium.

Sed hæc parùm immutata sunt in textu.

Lin. 9. Ταρτάρεον.] Latine:

Tartareum autem chaos tunc ostendet terra dehiscens:

Venient autem ad tribunal Dei Regis omnes.

Οὐρανὸν εἰλιζὼν γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω ;
 Καὶ τὸτ' ἀναστήσω νεκροὺς , μοῖραν ἀναλύσας
 Καὶ θανάτου κέντρον , καὶ ὑπερὸν εἰς κρίσιν ἄξω ,
 Κεῖνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν .

Nec tamen universi tunc à Deo judicabuntur : sed ii tantum qui sunt in Dei Religione versati. Nam qui Deum non agnoverunt , quoniam sententia de his in absolutionem ferri non potest , jam judicati damnatique sunt , sanctis litteris contestantibus , non resurrekturos esse impios in judicium. Judicabuntur ergò qui Deum scierunt , & facinora eorum , id est mala opera cum bonis collata ponderabuntur ; ut si plura & gravia fuerint bona justaque , dentur ad vitam beatam : si autem mala superaverint , condemnentur ad poenam. Hic fortasse dixerit quispiam : Si est immortalis anima , quomodo patibilis inducitur , ac poenam sentiens ? Si enim ob merita punietur , sentiet utique dolorem , atque ita etiam mortem. Si morti non est obnoxia , nec dolori quidem , patibilis igitur non est.

Huic quaestioni , sive argumento , à Stoicis ita occurritur : Animas quidem hominum permanere , nec interventu mortis in nihilum resol-

Lin. 1. Οὐρανὸν .] Sermone 8. Latine :

*Caelum volvens terra latebras aperiam ;
 Et tunc resuscitabo mortuos , fatum solvens
 Et mortis stimulum , ac postea in judicium
 ducam .*

Judicans piorum atque impiorum vitam hominum ,

Ibidem: Εἰλιζὼν .] Ex variis lectionibus hanc elegi , quæ est Manuscriptorum 3. Reg. 2. Colbert. 1. Clarom. & 8. edit. Accedunt Regio-put. 2. al. Reg. rec. & vet. edit. Rom. quibus est εἰλιζω , elapsâ litterâ ν. Edit. 8. εἰλιζας , non malè ; edit. Paris. 1525. εἰλιζας. In Sibyllinis legitur εἰλιζεα .

Lin. 3. Εἰς κρίσιν ἄξω .] Hæc lectio est Manuscriptorum 6. Reg. antiq. 1. Colb. 1. Clarom. & 10. vulgatorum. In Brun. legitur *in judicium ducam* ; in 1. Colb. ἄξεα ; in Sibyllinis & in ed. If. ἄξεα .

Lin. 7. Jam judicati .] Juxta illud verbum Dominicum , qui non credit , jam condemnatus est. Joannis cap. 3. v. 18.

Lin. 8. Non resurrekturos esse impios in judicium .] Psalm. 1. Scilicet quoad discussionem meritorum , non autem quoad distributionem poenarum. Alioquin falsum hoc esset ex Daniel. cap. 12. v. 2. Joan. cap. 5. v. 29. & Act. 24. v. 15. Addidi esse ex 5. vet. editis cunctisque MSS. præter 1. Reg. rec. à quo abest , ut

ab impressis octo. Non resurgent quidem impii , ut gloriæ sint cum justis participes , sed aternâ morte , aternisque poenis mulctentur , juxta illud : *ite , maledicti , in ignem aeternum*. Vide infra Lact. c. 22. in fine , & c. 26.

Lin. 11. Bona justaque , dentur ad vitam .] Sic edit. Rom. 1470. Florentina , Egn. Paris. 1525. Crat. Graph. If. Cellar. vetus Versio Gallica cum omnibus MSS. præter 1. Reg. rec. qui habet *justificentur* , ut 12. impressi. At *justificentur* non est styli Lactantiani. Non numericè comparabuntur bona & mala : innumeris bonis præponderabit vel unum peccatum mortale , si morientem inquinaverit.

Lin. 13. Patibilis inducitur .] Sic infra , bis *patibilis* , & cap. 21. ita antiquiores editi. At MSS. 12. rec. & 4. edit. *passibilis*.

Ibidem. Poenam sentiens .] MSS. 7. rec. totidemque editi rec. *poena sentiens*.

Lin. 15. Patibilis .] 5. scripti rec. *passibilis*.

Lin. 17. A Stoicis .] Epiphanius aliter de Stoicorum dogmate scribit. Vide Plut. in Placitis lib. 4. cap. 7. Hujus hæc verba sunt Οἱ Στωικοὶ , &c. Dicunt » Stoici exeuntem è corpore (animam) simul cum concreto interi- » re , eam scilicet quæ sit imbecillior , quales » sunt ineruditorum animæ : validiores , quales » sunt sapientum , durare usque ad conflagra- » tionem « .

vī : sed eorum, qui iusti fuerunt, puras, & impatibiles, & beatas ad sedem cœlestem, undè illis origo sit, remeare; vel in campos quosdam fortunatos rapi, ubi fruuntur miris voluptatibus : impiorum verò, quoniam se malis cupiditatibus inquinaverunt, mediam quamdam gerere inter immortalem mortalemque naturam, & habere aliquid imbecillitatis ex contagione carnis. Cujus desideriis ac libidinibus addictæ, ineluibilem quemdam fucum trahant labemque terrenam; quæ cum temporis diuturnitate penitus inhæserit, ejus naturæ reddi animas, ut si non extinguibiles in totum, quoniam ex Deo sunt, tamen cruciabiles fiant per corporis maculam, quæ peccatis inusta, sensum doloris attribuit. Quam sententiam Poëta sic explicavit :

*Quin & supremo cùm lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes; penitusque necesse est,
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt.*

Hæc propemodùm vera sunt. Anima enim, cùm divortium fecit à corpore, est, ut ait idem Poëta,

Par levibus ventis, volucrique simillima somno,

quia spiritus est, & ipsâ tenuitate incomprehensibilis : sed nobis, qui sumus corporales; Deo autem, cui subjacet posse omnia, comprehensibilis.

Lin. 1. *Impatibiles.*] Unus Brun. *impassibiles.*

Lin. 2. *Origo sit.*] MSS. 7. rec. & 5. edd. *origo est.*

Ibidem. *In campos quosdam fortunatos.*] Id est, in campos *Elysios*, quos opinati fuerant Poetæ.

Lin. 3. *Impiorum verò.*] Sic profectò legendum, supplendo & repetendo è superioribus animas, ad quas sequentia referuntur, *cujus desiderio ac libidinibus addicta . . . fucum trahant.* In 20. MSS. & 15. editis legitur *impios*, mendosè.

Lin. 7. *Ineluibilem quemdam fucum trahant labemque terrenam.*] MSS. 3. rec. *inelui-*

bilem quamdam secum trahant labem terrenam. Utraque lectio bona. Lactant. lib. de Irâ Dei cap. 23. *ineluibiles sibi maculas inusserunt.*

Lin. 11. *Poëta.*] Virg. *Æneid.* 6. v. 735.

Lin. 19. *Poëta.*] Virgil. 2. *Æneid.* v. 702. ubi Creusa umbra in somno *Æneæ* comparuit, quem versum transtulit Virgilius ex undecimo *Odyssææ* :

— σκῆψ' ἰκαλον, ἢ καὶ ἀνέρω
ἔπρωτο, &c.

Lin. 22. *Corporales.*] MS. 1. Bonon. antiq. *carnales.*

Ibidem. *Cui subjacet posse omnia.*] 1. *Claron.* cui subjacent omnia.

C A P U T XXI.

De cruciatibus & pœnis Animarum.

PRIMUM igitur dicimus, tantam esse Dei potestatem, ut etiam incorporalia comprehendat, & quemadmodùm voluerit, afficiat. Nam

& Angeli Deum metuunt, quia castigari ab eo possunt inenarrabili quodam modo; & dæmones reformidant, quia torquentur ab eo ac puniuntur. Quid ergò mirum, si cùm sint immortales animæ, tamen patibiles sint Deo? Nam cùm in se nihil habeant solidum & contrectabile, à solidis & corporalibus nullam vim pati possunt: sed quia in solis spiritibus vivunt, à solo Deo tractabiles sunt, cui virtus ac substantia spiritalis est. Sed tamen docent nos sanctæ litteræ, quemadmodum poenas impii sint daturi. Nam quia peccata in corporibus contraxerunt, rursus carne induentur, ut in corporibus piaculum solvant; & tamen non erit caro illa, quam Deus homini superjecerit, huic terrenæ similis: sed insolubilis ac permanens in æternum, ut sufficere possit cruciatibus, & igni sempiterno, cuius natura diversa est ab hoc nostro, quo ad vitæ necessaria utimur, qui nisi alicujus materiæ fomite alatur, extinguitur. At ille divinus per seipsum semper vivit ac viget sine ullis alimentis, nec admistum habet fumum: sed est purus, ac liquidus, & in aquæ modum fluidus. Non enim vi aliquâ fursùm versùs urgetur, sicut noster, quem labes terreni corporis, quo tenetur, & fumus intermissus exilire cogit, & ad cœlestem naturam cum trepidatione mobili subvolare.

Idem igitur divinus ignis unâ eâdemque vi atque potentiâ, & cremabit impios, & recreabit, & quantum è corporibus absument, tantum reponet, ac sibi ipse æternum pabulum subministrabit; quod poëtæ in vulturem Tityi transfulerunt: ita sine ullo revirescentium corporum de-

Lin. 1. *Metuunt.*] Jacobi cap. 41.

Lin. 2. *Dæmones reformidant.*] 1. Bonon. antiq. & 4. edd. rec. perperam addunt vocem *Deum*, quæ mox præcessit. *Deum* (inquit Lactantius) *dæmones reformidant, quia torquentur ab eo & puniuntur.* Hinc vides dæmonum perturbationem non reservatam usque ad judicii diem. Jacobi Epist. 2.

Lin. 4. *Patibiles sint Deo.*] Hæc vox activè & passivè usurpatur. Vide suprâ ter.

Lin. 6. *Cui virtus.*] MSS. 3. rec. *cujus virtus.* Utraque lectio bona.

Lin. 7. *Sancta littera.*] Vide Joan. 5. Cor. 15.

Lin. 8. *Sint daturi.*] In MSS. 2. Regiis rec. & 15. editis est *laturi.* Utraque lectio bona.

Ibidem. *Nam quia peccata in corporibus contraxerunt, rursus carne induentur.*] Cum Justiniano, Irenæo & paucis ex priscis Patribus putavit (perperam) Lactantius, omne animarum judicium differri post corporum resurrectionem: idcirco, inquit, licet Deus virtute suâ possit igne agere in animas etiam corpore exutas, tamen congruentius vult eas pati cum corpore, *quia in corpore peccaverunt, & ideo rursus carne induentur, &c.* Ex Isæo.

Lin. 11. *Similis.*] Et si eadem.

Lin. 12. *Igni sempiterno.*] Variæ hujus ignis sunt denominationes apud Veteres. Arnob. lib. 2. *ignem ferum.* Idem lib. 4. *inextinguibiles gehenna flammæ.* Cyprian. ad Demetr. *vivaces flammæ.* Tertull. Apol. cap. 48. *jugem ignem.* August. Serm. 17. de Pauli convers. *æternas flammæ*: alii aliter dixerunt, *Elmenhorst.*

Lin. 14. *Divinus.*] Scilicet ignis.

Lin. 15. *Ac liquidus.*] *Liquidus ignis*, à verbo *liquet*, est clarus ignis, qui nullo fumo turbidus est. Vide Turnebum.

Lin. 21. *Recreabit.*] Francius; de novo creabit, *fibris renatis*, ait Virgilius 6. *Æneid.*

Lin. 22. *Quod poëta in vulturem Tityi transfulerunt.*] Homer. Odyss. 11. & ex eo Virgil. 6. *Æneid.*

Necnon & Tityon terra omnipotentis alumnus

Cernere erat, &c.

Tibull. 1. Eleg. 3. Ovid. 1. de Pont. Eleg. 2. Meminerunt etiam alii, qui inferorum poenas descripserunt, Lucretius, Silius, Lucianus, Claudianus, & Boccattius. *Betul.*

Lin. 23. *Revirescentium.*] Ità restitui ex edit. *Betul.* & Cellar. & omnibus ferè MSS.

trimento aduret tantum, ac sensu doloris afficiet. Sed & iustos cum iudicaverit, etiam in igni eos examinabit. Tum quorum peccata vel pondere, vel numero prævaluerint, perstringentur igni atque amburentur: quos autem plena iustitia & maturitas virtutis incoxerit, ignem illum non sentient; habent enim aliquid in se Dei, quod vim flammæ repellat, ac respuat. Tanta vis est innocentiae, ut ab eâ ignis ille refugiat innoxius; qui accepit à Deo hanc potentiam, ut impios urat, iustis obtemperet. Nec tamen quisquam putet, animas post mortem protinus iudicari. Nam omnes in unâ communique custodiâ detinentur, donec tempus adveniat, quo maximus iudex meritorum faciat examen. Tum quorum fuerit probata iustitia, ii præmium immortalitatis accipient: quorum autem peccata & scelera detecta fuerint, non resurgent, sed cum impiis in easdem tenebras recondentur, ad certa supplicia destinati.

In 2. Reg. rec. Jun. Pen. & 6. vulgatis legitur *reviviscunt*; in 1. Reg. & 10. excusis *virescentium*.

Lin. 1. *Sed & iustos cum iudicaverit, etiam in igni eos examinabit.*] In 3. MSS. Reg. pro *etiam*, legitur *&*. Præpositione in carent 10. MSS. rec. & 13. editi. Per *iustos* intelligit Lactantius Christianos.

Lin. 2. *Tum quorum peccata.*] Error iste Lactantii de expurgandis igni iustorum corporibus post universale iudicium, rejectus est à scholis Theologorum. Vide Sixtum lib. 5. Biblioth. annotat. 170. 171. De hoc igne vide S. Thom. in 4. Sentent. distinct. 47. art. 4. ad 3. & ibid. S. Bonavent. quæst. 4. in fin. & in 7. parte Breviloq. cap. 4.

Lin. 3. *Vel numero.*] Vide suprâ pag. 571. notam ad lineam 11. versùs finem.

Lin. 4. *Ignem illum non sentient.*] Ignis ille, à S. Paulino Nolano dicitur *sapiens*; de quo sic ait epist. 28. aliàs 9. ad Severum: *Si iis operibus cives Sanctorum fieri mereamur, non ardebit opus nostrum; & ignis ille sapiens transeuntes nos per examen suum non severo ardore ambiet puniendos: sed ut commendatos suscipiens, blando lambet tactu, ut possimus dicere: Transivimus per ignem & aquam, & induxisti nos in refrigerium.*

Lin. 5. *Aliquid in se Dei, quod vim.*] Sic restitui ex 11. editis & omnibus MSS. præter Ultr. & ed. Gymnic. quibus est, *aliquid in se quod*; in 4. vulgatis prævè, *in se aliquid inâ quod vim*. Veteres Editiones seculi xv. nostrâ lectioni consentiunt.

Lin. 6. *Ac respuat.*] MSS. 5. rec. totidem-

que editi, *rejeciat*.

Lin. 7. *Potentiam.*] MSS. rec. *potestatem*, ut editi.

Lin. 8. *Nec tamen quisquam putet, animas post mortem protinus iudicari.*] Pœnas animarum & præmia differri in diem iudicii universalis post corporum resurrectionem, atque eas interim in unâ communi custodiâ detineri Lactantius est opinatus, ut suprâ diximus hoc eodem capite. Idem senserunt & quidam antiquorum Patrum; fictitius Clemens Romanus 1. Recognit. ad fin. Justin. Mart. colloq. cum Tryphon. & quæst. 76. Irenæus lib. 5. adv. hæres. Tertullian. 4. adv. Marcion. & lib. de Anim. cap. antepenult. Origen. Homil. 7. in Levitic. & 2. & 4. Principior. Victorin. super Apocalypsi ad ea, Vidi sub altare. Aliter tamen sentit Ecclesia, & netque pro certo, animas statim ab egressu corporum privatum subire iudicium, aut ad pœnam, aut ad vitam beatam in cœlo. Idque firmatur exemplo mendici Lazari in sinu Abrahæ, & divitis epulonis in inferno, &c. Luc. cap. 16. Partim ex Isâo. Vide Sixtum lib. 6. Biblioth. annotatione 345. Bellarminum lib. 1. de Sanctorum beatitudine, cap. 1. 2. 3. 4. 5. 6. Coccium tom. 1. Thesauri Catholici lib. 5. art. 2.

Lin. 9. *Nam omnes in unâ communique custodiâ detinentur.*] Hoc planè ἀρεσπον & ἀνίστασθαι.

Lin. 12. *Non resurgent.*] Vide suprâ pag. 571. notam ad lineam 8.

Lin. 13. *In easdem tenebras.*] Vide suprâ pag. 571. & 573.

CAPUT XXII.

De errore Poëtarum , atque de Animæ reditu ab inferis.

FIGMENTA hæc esse poëtarum quidam putant , ignorantes undè illa poëtæ acceperint , ac negant hæc fieri posse ; nec mirum est ita illis videri. Aliter enim , quàm res habet , traditur à poëtis : qui licèt sint multò antiquiores , quàm historici , & oratores , & cætera genera scriptorum ; tamen quia mysterium divini sacramenti nesciebant , & ad eos mentio resurrectionis futuræ obscuro rumore pervenerat , eam verò temerè ac leviter auditam in modum commentitiæ fabulæ prodiderunt. Et tamen iidem testati sunt , non autorem se certum , sed opinionem sequi ; ut Maro , qui ait :

Sit mihi fas audita loqui.

Quamvis igitur veritatis arcana in parte corruperint ; tamen ipsa res eò verior invenitur , quòd cum Prophetis in parte consentiunt : quod nobis ad probationem rei satis est. Errori tamen eorum subest ratio nonnulla. Nam cùm prophetæ assiduè concionibus prædicarent , judicatum esse de mortuis Filium Dei , & hæc annuntiatio non lateret , quoniam rectorem cœli non alium putabant esse , quàm Jovem , judicare apud inferos Jovis filium tradiderunt : sed tamen non Apollinem , aut Liberum , aut Mercurium , qui cœlestes putantur , sed eum qui & mor-

Lin. 3. *Qui licèt sint multò antiquiores quàm historici & oratores.*] Hæc controversia non facilè dirimenda est , cùm ex prophanis poëtis ultra Homerum non assurgitur. Quotquot enim fuisse dicuntur ante bellum Trojanum , ab ipsis poëtis fictos docet Vossius de re poëtica. Homerum floruisse circa Samuelis tempora secundum nonnullos tradit Eusebius in Chronicis. Historiæ origo ad Cadmum refertur sub tempus Judicum Hebræorum ; in quo calculo si quid sit veri , historiæ deferenda est antiquitatis laurea. Sed cùm antiqua hæc incerta ferè sint omnia , quæ in sacris litteris non continentur , sufficiat nobis longè antea Moysen , seu historiam spectes , seu poësin , in utrâque excelluisse. *Ex Sparkio.* Verùm juxta Arundelliana marmora Epochâ xxviii. vixit Homerus desinente decimo ante vulgarem aram sæculo , annos trecentos post Trojanum excidium ; Samuel verò obiit ante medium undecimi ante vulgarem aram sæculi , videlicet circa annum 1061. ante Christum natum.

Lin. 6. *Obscuro rumore pervenerat.*] Sic restitui ex antiq. & optimo MS. Regio-Put. &

edit. Betul. Spark. & Walch. Et ita legendum esse censebat doctissimus Francius. Similiter apud Ciceronem lego *obscurum sermone* lib. 3. epist. 4. ad Curionem. Plerique tum manu exarati , tum typis excusi codices habent *obscurorum ore* : ubi vides easdem esse litteras cum *obscurum rumore*. 1. Reg. & 1. Colbert. ferunt *obscurum more* ; ed. II. *obscurum ore* ; 1. Reg. *oraculorum more* ; MS. Torn. & 4. editi *obscurior pervenerat*.

Lin. 9. *Ut Maro.*] Virgilius , *Æneidos* scilicet lib. 6. vers. 266.

Lin. 12. *Quòd cum Prophetis.*] MSS. 5. rec. quo.

Lin. 14. *Nam cùm Prophetæ , &c.*] Joann. 5. Christus ipse ait , se judicandi provinciam à Patre accepisse. Psal. 71. *Deus , judicium tuum regi da.* Multi sunt passim apud Prophetas loci , tam de magni diei judicio , quàm de universali , quo peccatores verbo divino perpetuò condemnantur. *Betul.*

Lin. 16. *Rectorem cœli.*] MSS. 1. Bonon. antiq. & 11. alii Reg. addunt *Dominum* ; Cauc. & vulgati 4. *Deum*.

Lin. 18. *Sed eum.*] Sic restitui ex 1. Reg.

talis fuerit, & iustus, vel Minoëm, vel Æacum, vel Rhadamantum.

Corruperunt igitur poëticâ licentiâ, quod acceperant; vel opinio veritatem per diversa ora sermonesque varios dissipata mutavit. Nam quòd peractis apud inferos mille annis, rursus ad vitam restitui cecinerunt, Marone ita dicente:

*Has omnes, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethaum ad fluvium Deus evocat agmine magno,
Scilicet immemores supera ut convexa revísant,
Rursus & incipiant in corpora velle reverti:*

hæc eos ratio fefellit, quòd resurgent defuncti, non post mille annos mortis suæ: sed ut restituti rursus in vitam, mille annis cum Deo regnent. Deus enim veniet, ut orbe hoc ab omni labe purgato, redivas iustorum animas, corporibus innovatis, ad sempiternam beatitudinem fuscitet. Itaque præter aquam oblivionis vera sunt cætera: quam idcirco sinxerunt, ne quis illud opponeret: Cur ergò non meminerunt se aliquandò vixisse, aut qui fuerint, aut quæ gesserint? Sed nihilominus tamen verisimile non putatur; & res tota velut licenter & fabulosè ficta respuitur. Nobis autem de resurrectione affirmantibus, & docentibus animas ad alteram vitam non oblitæ suæ, sed in eodem sensu ac figurâ esse redivivas, illud opponitur. Tot jam secula transierunt: quis unquàm unus ab inferis resurrexit, ut exemplo ejus fieri posse credamus? Atenim resurrectio fieri non potest, dominante adhuc iniustitiâ. Hoc enim seculo necantur homines vi, ferro, insidiis, venenis; afficiuntur injuriis, egestate, carceribus, tormentis, proscriptionibus. Eò accedit, quòd iustitia invisâ est; quòd omnes, qui Deum sequi volunt, non tantum odio habentur: sed vexantur omnibus contumeliis, & excruciantur multiplici genere poenarum, & ad impios cultus manufactorum deorum non ratione, aut veritate, sed nefandâ corporum laceratione coguntur.

Num

1. Bonon. antiq. 1. Lips. & Pal. 1. favente alio Reg. cui est *sed & eum*. Abest *eum*, à 9. rec. MSS. In 8. aliis & 13. edd. est *Deum*.

Lin. 1. *Minoëm*.] De iudiciis infernalibus vide Ciceronem in 1. Tusculanar. quæst. ex Platonis apologiâ. Hic, sicut & Æacus & Rhadamantus, filii Jovis erant, & ita iusti & integri, ut digni habitis sint, qui inferis præficerentur. *Minos sedet arbiter orci*, ait Propertius lib. 3. Eleg. 19. De Æaco sic Horatius lib. 2. Od. 13.

*Quam penè furva regna Proserpina,
Et iudicantem vidimus Æacum.*

De Rhadamanto Virgil. lib. 6. Æneid. v. 566.

Lin. 3. *Dissipata*.] Heum. legit *dissipatam*.

Lin. 5. *Marone*.] Virgilio 6. Æneid. 768.

Lin. 12. *Redivas*.] 1. Lips. 1. Colb. 1.

Clarom. *divinas*; sed malè.

Lin. 14. *Præter aquam oblivionis, &c.*] Hinc illud Maronis:

Securos latices & longa oblivina potant.

Periphrasis Lethei fluminis. ἄλσθῃ oblivionem significat: undè Letheus fluvius. De hoc fluvio lege Macrobi. lib. 1. Som. Scip. cap. 22.

Lin. 15. *Ne quis illud opponeret.*] MSS. 22. & edit. 9. *Illis*.

Lin. 22. *At enim resurrectio, &c.*] Vide supra pag. 571. & 573. notam ad lin. 8.

Lin. 25. *Eò accedit.*] Sic MS. Bonon. & prisca edit. At MSS. 27. & 7. ed. legunt *eodem*.

Lin. 28. *Manufactorum.*] Ità restitui ex vet. impressis 7. omnibusque MSS. præter Marm. qui habet *manufabricatorum*; Cauc. & 1. Reg. rec. & 8. edit. *fabricatorum*.

Num igitur oportet ad hæc eadem resurgere, & reverti homines ad vitam, in quâ tuti esse non possint? Cùm ergò iusti tam viles habeantur, tam facilè tollantur; quid putemus futurum fuisse, si quis ab inferis rediens vitam postliminio recepisset? Auferretur profectò ab oculis hominum; ne viso eo, vel audito, deos universi relinquerent, & ad unius se Dei cultum Religionemque converterent. Ergò semel fieri resurrectionem necesse est, cùm malum fuerit ablatum; quoniam eos, qui resurrexerint, nec mori jam ulterius, nec violari ullo modo fas est, ut beatam possint agere vitam, quorum mors resignata est. Poëtæ verò cùm scirent, hoc seculum malis omnibus redundare, oblivionis amnem induxerunt, ne laborum ac malorum memores animæ reverti ad superos recusarent; undè Virgilius:

O pater, anne aliquas ad cælum hinc ire putandum est

Sublimes animas, iterùmque ad tarda reverti

Corpora? Quæ lucis miseris tam dira cupido?

Ignorabant enim quomodò, aut quandò id fieri oportèret. Itaque renasci eas putaverunt, & denuò ad uterum revolvi, atque ad infantiam regredi. Undè etiam Plato de animâ differens, ex hoc ait posse cognosci animas esse immortales atque divinas, quòd in pueris mobilia sunt ingenia, & ad percipiendum facilia; quòd ea, quæ discant, ita celeriter rapiant, uti non tunc primùm discere illa videantur, sed recognoscere, atque reminisci: in quo vir sapiens poëtis ineptissimè credidit.

Lin. 2. *Habeantur, tam facilè.*] MSS. 3. Reg. legunt & tam facilè; 1. Bonon. antiq. ac tam facilè; edit. 5. vi tam facilè.

Lin. 12. *Virgilius.*] Æneid. lib. 6. v. 719. Verba profert Æneâ ad patrem.

Lin. 14. *Ad tarda reverti.*] MS. Tornef. remitti.

Lin. 16. *Itaque.*] Sic restitui ex 12. vet. editis & omnibus MSS. præter 1. Colbert. in quo est *Item.* In 6. vulgatis *Ita.*

Lin. 18. *Undè etiam Plato.*] Plato in Memnon. & in Apolog. Socrat. quem locum refert Cicero 1. Tuscul.

Lin. 20. *Ita celeriter rapiant.*] MSS. 4. & 8. edd. *captant.*

Lin. 21. *Uti non.*] Heuman. legit *ut non.*

Lin. 22. *Atque reminisci.*] Hæc Plato in Phædone; undè Cicero Tusculan. 1. cap. 24. *Memoriam Plato recordationem esse vult superioris vitæ.*

C A P U T XXIII.

De Resurrectione animæ, atque ejus rei testimonia.

NON igitur renascentur, quod fieri non potest: sed resurgent, & à Deo corporibus induentur; & prioris vitæ factorumque omnium

Lin. 1. *Sed resurgent.*] Forsàn hoc sano & suo sensu dicere potuit (ut puto) Lactantius. Id est, denuò suscitabit corporibus animandis aptas Deus; sicut suprâ dixit *recreabit*, pro *de novo vivificabit*. Hoc metaphoricè dictum. Resurgent scilicet, quandò jamdiù mortuis corporibus suis à Deo rursus induentur. Non enim mortalem animam esse credidit Lactantius, qui ejus immortalitatem totis ingenii viribus probare nifus est.

Tam, 1.

Dddd

memores erunt; & in bonis cœlestibus collocati, ac fruenter jucunditate innumerabilium copiarum, præsentî Deo gratias agent, quod malum omne deleverit, quod eos ad regnum vitamque perpetuam fuscitavit. Quâ de anastasi philosophi quoque dicere aliquid conati sunt tam corruptè, quàm poëtæ. Nam Pythagoras transire animas in nova corpora disputavit: sed ineptè, quod ex hominibus in pecudes, & ex pecudibus in homines, & seipsum ex Euphorbo esse reparatum. Melius Chrysippus, quem Cicero ait fulcire porticum Stoicorum, qui in libris, quos de providentiâ scripsit, cum de innovatione mundi loqueretur, hæc intulit: τέττε δὲ ἔτως ἔχοντες, δὴλον ὡς ἐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδων ἡνῶν ἐιλημμένων χρόνος, εἰς ὃν νῦν ἐσμέν κατασῆσθαι ὅψμα. Sed nos ab humanis ad divina redeamus. Sibylla dicit hæc:

Δύσπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος: ἀλλ' ὅταν ἡδὴ
Κόσμος καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις, ἢν θεὸς αὐτὸς
Ποιήσῃ κρίνων ἀσεβεῖς ὅ' ἅμα εὐσεβέας τε,
Καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψῃ.
Οἳ τ' οἱ δ' εὐσεβεῖσι, πάλιν ζήσουσ' ἐπὶ γαίης,
Πνεῦμα θεῷ δόντος τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Quod si non modò prophetæ, sed etiam vates, & poëtæ, & philoso-

Lin. 1. *Collocati, ac fruenter.* Ità antiquiores & potiores MSS. vetustioresque edd. Rom. & Gymnic. In scriptis 7. & 14. impressis est collocata.

Lin. 3. *Quod eos.*] Supple homines animâ & corpore constantes.

Lin. 4. *Anastasi.*] Hic & infra ad hujusce capitis finem nomine Græco latinâ terminatione utitur pro resurrectione; sicut & *αστυστασι*, pro instabilis, supra lib. 3. Div. Instit. cap. 6. post medium; *sophia* lib. 3. cap. 16. *cataclysmus*, pro diluvium, lib. 6. cap. 11.

Lin. 5. *Pythagoras.*] De quo dictum est supra libro 3. cap. 18.

Lin. 8. *Cicero.*] In 4. Academ. num. 75.

Ibidem. *Stoicorum.*] Hi denominabantur à Στωα, id est Porticu, quò Athenis convenire ac differere solebant de rebus philosophicis.

Lin. 9. *Quos de providentiâ scripsit.*] Hæc τὴν προνοίαν. Citatur etiam hic liber à Plutarcho; non autem à Laërtio.

Lin. 10. *Τέττε δὲ.*] Latine: *Quod cum ita sit, apparet nihil esse impossibile, & nos cum vitam finierimus, rursus spatiis quibusdam revolutis temporis, in hunc statum in quo nunc sumus restitui.*

Lin. 12. *Sibylla dicit hæc.*] 1. Lips. *Sibylla dicit.* MSS. 5. rec. & 7. edit. *Sibylla iterum dicit*, expuncto hæc. Libri Sibyllini Serm. 4. sub initium.

Lin. 14. *Δύσπιστον.*] Interpret. Lat.

Difficile enim ad credendum omne hominum genus: sed cum jam

Mundi & mortalium venerit judicium, quod Deus ipse

Faciet judicans impios simul & pios, Tunc demum impios quidem in tenebras in ignem mittet.

Qui autem pietatem colunt, iterum vivent in terrâ,

Spiritu Dei dante honorem simul & vitam ipsis.

Lin. 17. *Καὶ τότε.*] Hi versus in Sibyllino codice paulò aliter leguntur.

Lin. 19. *Τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.*] Ità MSS. 5. Reg. 2. Colb. 1. Clarom. edit. Rom. 1470. 1474. aliique editi. Pro *τιμὴν honorem*, est *ψυχὴν spiritum*. MS. à Colomesio visus & Sibyllin.

— *Ζωὴν δ' ἅμα χάριω αὐτοῖς.*

Lat. *Vitam simul & gratiam ipsis.*

Lin. 20. *Et poëtæ.*] Absent à MS. Tornefisano.

phi anastasin mortuorum futuram esse consentiunt ; nemo quærat à nobis , quemadmodum fieri possit. Nec enim divinorum operum reddi potest ratio. Sed si à principio Deus hominem nescio quo inenarrabili modo instituit ; credamus ab eodem restitui veterem posse , qui novum fecit.

Lin. 1. *Anastasin.*] MSS. septem rec. ana-

Lin. 4. *Qui novum fecit.*] Sic Prudentius :
Qui potui formare novum , reparabo peremptum.

CAPUT XXIV.

De renovato Mundo.

NUNC reliqua subnectam. Veniet igitur summi & maximi Dei Filius , ut vivos ac mortuos judicet , testante atque dicente Sibyllâ :

Πάντος γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύλχους ἔσται ,
Αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ' ἂν ἦλθῃ βήματι κρινῶν
Ζώντων καὶ νεκρῶν ψυχὰς , καὶ κόσμον ἅπαντα.

Verum ille , cum deleverit injustitiam , judiciumque maximum fecerit , ac justos , qui à principio fuerunt , ad vitam restauraverit , mille annis inter homines versabitur , eosque justissimo imperio reget. Quod alibi Sibylla vaticinans furensque proclamât :

Κλῦτε δὲ μὲ μέγες , βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχῃ.

Tum qui erunt in corporibus vivi , non morientur : sed per eosdem

Lin. 2. *Ut vivos ac mortuos, &c.*] Teste hoc Scripturâ , & salvâ fide Catholicâ dicitur ; utinam cætera pari dexteritate dicerentur. Viventium nomine illos intelligimus , quos Domini adventus residuos ac superstites inveniet. Cujus rei testimonia luculentissima habentur in epistolis Paulinis ; nam. 2. Tim. 4. 1. ait : *Coram Deo & Jesu Christo , qui judicaturus est vivos & mortuos.* Et in priori ad Thessalonicenses , cap. 4. *Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini , quod nos qui vivimus , & residui erimus in adventum Domini , non præveniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in jussu & voce archangelî ac tubâ Dei descendet de cælo , & mortui in Christo resurgent primi : deinde nos qui vivemus , qui reliqui erimus , simul cum illis rapiemur in nubibus , in occursum Domini in aëre , & sic semper cum Domino erimus.* In his verbis nullius terreni regni fit mentio. Cæterum per mortuos intelligimus eos , qui ante magni judicii diem fuerint mortui.

Lin. 3. *Πάντος γὰρ.*] Sibylla Serm. 8. Lat.
Totius enim terra tunc mortalium confusio erit ,
Et ipse omnipotens cum venerit in tribunali judicare
Vivorum mortuorumque animas , & mundum universum.

Lin. 7. *Restauraverit.*] Ità MSS. & editi. Betuleius & Francius legendum censent *instauraverit* , negantes verbum *restaurare* esse latinum. Reperitur tamen apud Tacitum.

Ibidem. *Mille annis inter homines versabitur , &c.*] Fabulæ sunt , & Millenariorum error , de quo vide Eusebium lib. 7. Hist. cap. 22. & Hieronymum in Papiâ.

Lin. 10. *Κλῦτε δὲ.*] Latine :

Audite me homines , Rex sempiternus dominatur.

Quæ verba non leguntur in codice carminum Sibyllinorum.

Lin. 11. *Tum qui erunt.*] Error est ut supra.
Ibidem. *Sed per eosdem mille annos infini-*

mille annos infinitam multitudinem generabunt; & erit soboles eorum sancta, & Deo cara. Qui autem ab inferis suscitabuntur, ii præerunt viventibus velut iudices. Gentes verò non extinguentur omnino: sed quædam relinquentur in victoriam Dei, ut triumphentur à iustis, ac subjugentur perpetuæ servituti. Sub idem tempus etiam princeps dæmonum, qui est machinator omnium malorum, catenis vincietur; & erit in custodiâ mille annis cœlestis imperii, quo iustitia in orbe regnabit, ne quod malum adversus populum Dei molitur. Post cuius adventum congregabuntur iusti ex omni terrâ; peractoque iudicio, civitas sancta constituetur in medio terræ, in quâ ipse conditor Deus cum iustis dominantibus commoretur. Quam civitatem Sibylla designat, cum dicit:

Καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε θεός, αὐτὴν ἐποίησε

Λαμπροτέρην ἄστρον, καὶ ἡλίῳ, ἣδὲ σελήνῃς.

Tunc auferentur à mundo tenebræ illæ, quibus offunditur atque obcœcatur cœlum; & luna claritudinem solis accipiet, nec minuetur ulterius. Sol autem septies tantò, quàm nunc est, clarior fiet. Terra verò aperiet fecunditatem suam, & uberrimas fruges suâ sponte generabit: rupes montium melle sudabunt, per rivos vina decurrent; &

tam multitudinem generabunt.] Hæc animadvertente: Quæ tribus istis postremis hujus libri capitibus, nempe 24. 25. 26. Lactantius prolixè disputat de resurrectione primâ hominum; de aureo Christi mille annorum regno in terris post resurrectionem primam; de alligatione diaboli per mille annos, ejusque solutione, ac prælio Gog & Magog, ex perperam intellectis vaticiniis Apocalypsis 20. sunt ea ferè omnia à sensu Scripturæ Sacræ, & ab Ecclesiæ sanctorumque Patrum doctrinâ prorsus aliena, ac palàm erronea, ut fusè ostendit P. Thomas Malvenda Theologus Dominicanus lib. 1. cap. de Anti-Christo, à cap. 3. ad 11.

Lin. 5. *Sub idem tempus, &c.*] Hoc est seminarium totius millenarii erroris, desumptum ex 20. Apocalypseos capite minùs benè intellecto. Vide ibidem verba Joannis; quæ quomodò intelligenda sint, ante cætera enarravit atque edisseruit S. Augustinus lib. 20. Civit. Dei cap. 7. & sequentibus aliquot ordine: & post ipsum retulit Eugippius tom. 1. cap. 134. & sequentibus. Betuleius.

Lin. 6. *Erit in custodiâ.*] Vide Apoc. 20.

Lin. 9. *Civitas sancta.*] Apoc. 11.

Lin. 11. *Sibylla, &c.*] Sermonem quinto: ubi versus nonnihil variant. Lactantiana tamen lectio magis arridet.

Lin. 12. *Καὶ πόλιν.*] Latine:

Et urbem quam fecit Deus, eam fecit Splendidorem stellis, & sole, & lunâ.

Lin. 14. *Quibus offunditur atque obcœcatur cœlum.*] Ità restitui ex MSS. Regio-Put. 3. al. Reg. 3. Colbert. aliisque, & editis Rom. 1470. & Ald. In 9. scriptis & 6. impressis est, *offundetur atque obcœcabitur cœlum*; in MSS. Betul. & 9. editis *offundebatur atque obcœcatur*.

Lin. 15. *Claritudinem.*] MSS. 9. rec. *claritatem*.

Lin. 16. *Sol autem, &c.*] Locus est Isaïæ 30. Sed quomodò hoc intelligendum sit, docet idem Esaïas cap. 60. sic inquit: *Non erit tibi ultra sol in lucem dierum, & in splendorem luna non lucebit tibi: & erit tibi Dominus in lucem sempiternam, & Deus tuus in magnificentiam tuam. Non occidet ultra sol tuus, & luna tua non contrahetur: quia Dominus erit tibi in lucem sempiternam, &c.* Sempiternam dixit prophetes, non millenariam. Et Joannes postquam civitatem descripsit: *Et civitas, inquit, non eget sole neque lunâ, ut luceant in eâ; nam claritas Dei illuminat eam, & lucerna ejus est agnus, &c.* Quibus verbis χιλιετος funditus tollitur. Sed de septimâ & octavâ ætate seculi futuri, sicut de die Domini, de tempore Antichristi, lege Bedam de Naturâ rerum, cap. 76. & deinceps aliquot ordine sequentibus. Betul.

Lin. 18. *Rupes montium melle sudabunt.*] Vide Ovidium de seculo aureo. *Qua opinio (millenariorum) esset nunquam tolerabilis*, ait Au-

flumina lacte inundabunt. Mundus denique ipse gaudebit; & omnis rerum natura lætabitur, erepta & liberata dominio mali, & impietatis, & sceleris, & erroris. Non bestię per hoc tempus sanguine alentur; non aves prædā: sed quæta & placida erunt omnia. Leones & vituli ad præsepe simul stabunt: lupo ovem non rapiet, canis non venabitur, accipitres & aquilæ non nocebunt: infans cum serpentibus ludet. Denique tunc fient illa, quæ poëtæ aureis temporibus facta esse jam Saturno regnante dixerunt. Quorum error hinc exortus est, quod prophetæ futurorum pleraque sic proferunt & enuntiant, quasi jam peracta. Visiones enim divino spiritu offerebantur oculis eorum, & videbant illa in conspectu suo quasi fieri, ac terminari. Quæ vaticinia eorum cum paulatim fama vulgasset, quoniam profani à sacramento ignorabant quatenus dicerentur, completa jam esse veteribus seculis illa omnia putaverunt, quæ utique fieri complerique non poterant homine regnante. Cum verò deletis religionibus impiis, & scelere compresso, subjecta erit Deo terra:

*Cedet & ipse mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non vinea falcem.
Robustus quoque jam tauris juga solvet arator.
Tunc etiam molli flavescent campus arista;
Incultisque rubens pendebit sentibus uva;
Et dura quercus sudabunt roscida mella,
Nec varios discet mentiri lana colores.
Ipse sed in pratis aries jam suavè rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto.
Sponte suâ sandyx pascentes vestiet agnos.
Ipse lacte domum referent distenta capella
Ubera, nec magnos metuent armenta leones.*

gustinus, si aliqua delicia spirituales in illo sabbato adfutura sanctis per Domini præsentiam crederentur. S. August. de Civit. Dei lib. 20. cap. 7.

Lin. 2. Mali, & impietatis, & sceleris, & erroris.] Addidi & sceleris ex 17. editis omnibusque MSS. nisi quod in Regio-Put. est terroris.

Lin. 4. Leones & vituli, &c.] Esaias cap. 65. Lupus & agnus pascent unâ, & leo sicut bos comedet fenum, & serpenti pulvis panis ejus, &c. & in eandem sententiam sunt etiam in 11. cap. Quæ omnia de Ecclesiâ, Christi regno nimirum pacifico, quo tyranni etiam se Christo subjicient, intelligenda sunt. Idem.

Lin. 7. Quæ poëtæ.] Virg. 2. Georg. in fin. Ovid. 1. Metam. init.

Lin. 8. Exortus est.] Sic lego cum quam-

plurimis antiquioribus & melioribus MSS. & 5. vet. edd. In 7. scriptis rec. & 12. vulgatis ortus est.

Lin. 10. Videbant illa.] MSS. Jun. Cant. & 5. edit. videbantur illa.

Lin. 12. Ignorabant quatenus dicerentur.] 1. Reg. rec. & 7. vulgati diceretur.

Lin. 17. Cedet & ipse.] Versus hi sunt ex Pollione Maronis, quam Eclogam quartam interpretes communi consensu de 1. Christi adventu, etiam veteres Theologi interpretantur, non de secundo. Videnda Eusebii verba ex Constantini magni vitâ. Nefandum est Lactantium non solum versuum ordinem, sed & voces aliquas immutasse.

Lin. 25. Jam suavè rubenti.] Sequor MSS. & omnes ferè editos. In nonnullis vulgatis est tam suavè. At jam sequentia requirunt.

Quæ poëta secundum Cumeæ Sibyllæ carmina prolocutus est. Erythræa verò sic ait:

Οἱ δὲ λύκοι σὺν ἄργεσσ' ἐν ἔρεσιν ἀμυλλῶνται;
 Χόρβον γὰρ λύγες τ' εἰσφοῖσιν ἅμα βόσκονται.
 Ἀ'ρκοι σὺν μόχοισιν ὁμῶς καὶ πᾶσι βεβροῖσι:
 Σαρκοβόρος τε λέων φάγεται ἄχυσον παρὰ φάτναις,
 Σὺν βρέφεσιν τε δρεχκονίης ἀμάτορσι κοιμήσονται.

Et alio loco de ubertate rerum:

Καὶ τότε δὴ χάρμιν μεγαλίῳ θεὸς ἀνδράσι δώσῃ;
 Καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα, καὶ ἄσπετα θρέμματα γαῖης
 Δώσσειν καρπὸν τ' ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
 Οἶνον καὶ μέλιτος γλυκερῶ, λευκῶτε γάλακτος,
 Καὶ σίτην, ὅπως ἐστὶ βεβροῖς κάλλιπον ἀπάντων.

Et alia eodem modò:

Εὐσεβέων δὲ μόνων ἀγία χθὼν πάντα τὰδ' οἷός;
 Νᾶμα μέλιτος ὑπὸ πέτρης ἡδ' ὑπὸ πηγῆς,
 Καὶ γάλατ' ἀμβροσίης ῥεύσῃ πάντεσσι διχαίοις.

Vivent itaque homines tranquillissimam vitam & copiosissimam, & regna-

Lin. 1. *Prolocutus est.*] Ità restitui ex 4. vet. editis omnibusque MSS. præter 1. Reg. rec. & vet. edit. Paris. quibus est *perlocutus est*. MSS. 1. Reg. rec. 1. Colb. & 10. im-pressi, *prolocutus est*.

Lin. 3. Οἱ δὲ λύκοι.] Sibyllina carmina Ser-mone 3. Latinè:

*Nec lupi cum agnis in montibus dimicabunt;
 Herbamque lynces cum hadis pariter pascen-tur.*

*Urſi cum vitulis simul; omnibusque pecoribus.
 Carnivorus leo comedet paleas ad præsepia,
 Cumque infantibus dracones matris orbis
 dormient.*

Lin. 9. Καὶ τότε.] Eodem Serm. 3. Latinè:
*Et tunc gaudium magnum Deus hominibus
 dabit;*

*Etenim terra & arbores, & innumerabilia
 pecora terra*

*Dabunt fructum verum hominibus
 Vini & mellis dulcissimi, candidique lactis;
 Et tritici, quod est hominibus optimum om-nium.*

Ibidem. Χάρμιν] Sic reposui ex MSS. Reg. Put. aliisque 3. Reg. bonæ notæ. In 6. rec. &

in editis legitur *χαρῶν*; in 1. Colb. *λαρῶν*.

Lin. 10. Ἀ'σπετα θρέμματα γαῖης.] Sic omnes cum MSS. tum editi. In Sibyllinis legitur ἄσπετα ποίμνια μύλων, id est, *innumerabiles gre-ges ovium*.

Lin. 12. Γλυκερῶ.] Ità restitui ex MSS. Reg. Put. aliisque 2. Regiis, Sibyllinis ac edit. Rom. 1470. faventibus 1. Colbert. cui est γλυτέρω; 4. Reg. rec. 1. Clarom. γλυκυτέρω, re-pugnante metro; 1. Colb. γλυκίτέρω. In editis est γλυκίως.

Lin. 15. Εὐσεβέων.] Sermone 5. Sibyllinus codex, Ε'βελίων. Interpret. Lat.

*Piorum autem solorum sancta terra omnia
 hac feret,*

*Fluentum mellis de petrâ & de fonte;
 Et lac immortalitatis manabit omnibus justis.*

Lin. 18. *Vivent... tranquillissimam vitam & copiosissimam.*] Sic editiones Thomasi & Gall. idque benè. MSS. multi & editi quamplurimi in quarto casu. Vide quæ adnotavi ad librum 5. Divin. Institut. cap. 20. ante finem. MSS. Oxonienses addunt *ducentes*; 2. Colb. *pro-vivent*, habent *ducentes*; Goth. *Vivent tran-quillissimâ & copiosissimâ vitâ*; 1. Lipf. *Vi-*

bunt cum Deo pariter; & reges gentium venient à finibus terræ cum donis ac muneribus, ut adorent & honorificent regem magnum, cuius nomen erit præclarum ac venerabile universis nationibus, quæ sub cœlo erunt, & regibus qui dominabuntur in terrâ.

vent tranquilli in copiosissimâ vitâ. Caterùm
lectio ut in textu, est genuina, & Ciceronia-
na.

Lin. 2. *Honorificent.*] Quæ vox non est pu-
ræ Latinitatis: reperitur quoque libro de Irâ
Dei cap. 23. & ultimo.

CAPUT XXV.

De postremis temporibus, ac de urbe Româ.

HÆc sunt, quæ à Prophetis futura dicuntur: quorum testimonia & verba ponere opus non esse duxi; quoniam esset infinitum, nec tantam rerum multitudinem mensura libri caperet, tam multis uno spiritu similia dicentibus, simulque ne fastidium legentibus fieret, si ex omnibus collecta & translata congererem: præterea ut ea ipsa quæ dicerem, non nostris, sed alienis potissimum litteris confirmarem, doceremque, non modò apud nos, verùm etiam apud eos ipsos qui nos insectantur, veritatem consignatam teneri, quam recusant agnoscere. Si quis autem diligentius hæc voluerit scire, ex ipso fonte hauriat, & plura, quàm nos in his libris complexi sumus, admirabilia reperiet. Fortassè quispiam nunc requirat, quandò, ista quæ diximus, sint futura. Jam superius ostendi, completis annorum sex millibus mutationem istam fieri oportere, & jam propinquare summum illum conclusionis extremæ diem. De signis quæ prædicta sunt à prophetis, licet noscere; prædixerunt enim signa, quibus consummatio temporum, & expectanda sit nobis in singulos dies, & timenda. Quandò tamen compleatur hæc summa, docent ii qui de temporibus scripserunt, colligentes ea ex litteris sanctis, & ex variis historiis, quantus sit numerus annorum ab exordio mundi: qui licet varient, & aliquantùm numeri eorum summa dissentiat, omnis tamen expectatio non ampliùs quàm ducentorum vide-

Lin. 8. *Si quis autem.*] MSS. rec. & 7 edd.
vet. *Qui autem.*

Lin. 11. *Nunc requirat.*] MS. 1. Bonon.
antiq. hoc requirat.

Ibidem. *Jam superius ostendi, completis annorum sex millibus mutationem istam fieri oportere.*] Animadversio. Vide Notas superius ad caput 24. Quod tamen hic addit Lactantius, à suo tempore ad finem usque mundi tantum superfuisse ducentos annos, & experienciâ ipsâ, & manifestâ ratione erroris vincitur. Vide lib. de Antichristo P. Thomæ Malvendæ Theologi Dominicani lib. 2. cap. 30.

Lin. 19. *Et aliquantùm.*] MSS. 4. Colbert.
1. Clarom. ac 6. edit. & *aliquantulum.*

Lin. 20. *Non ampliùs quàm ducentorum videtur annorum.*] Quæ de futurâ mundi consummatione tradidit, ridicula esse procul dubio intelligimus, cum non modò ducenti anni post Lactantium, sed plus mille ac quadringenti transierint, neque orbis incendio absumptus sit, & adhuc expectare jubemur. Scimus autem, quæ ab eo de sexto millesimo dicuntur, à plurimis Hebræis, Græcisque ac nostris pro certis affirmari. Sed mihi videntur qui ea investigant, quæ hominibus nosse

tur annorum. Etiam res ipsa declarat, lapsum ruinamque rerum brevi fore: nisi quodd incolumi urbe Româ nihil istiusmodi videtur esse metuendum. At verò cum caput illud orbis occiderit, & *ῥῶμην* esse coeperit, quod Sibyllæ fore aiunt, quis dubitet venisse jam finem rebus humanis, orbique terrarum? Illa, illa est civitas, quæ adhuc sustentat omnia; precandusque nobis & adorandus est Deus cœli, si tamen statuta ejus & placita differri possunt, ne citius quàm putemus tyrannus ille abominabilis veniat, qui tantum facinus moliatur, ac lumen illud effodiat, cujus interitu mundus ipse lapsurus est. Nunc ad cætera exequenda redeamus, quæ deinceps secutura sunt.

non licet, quantum in eis est, maximam Deo injuriam facere, præter quem neminem futura nosse scimus. Nè verò aliquem exceptum credamus, cum Christus discipulis suis omnia signa, quæ sæculi consummationem præcessura erant, aperuisset, eum diem hominibus ignotum esse asseveravit. *De die illâ & horâ nemo scit, neque angeli cœlorum, nisi solus pater.*

Lin. 3. *Et ῥῶμην esse coeperit.* Ità legunt editi Plantin. Ald. 1535. Gymnic. Fasitell. alique novem, & antiquiores ac meliores MSS. codices Reg. *Ῥῶμην*, *vicus*. Aliis est *ῥῶμ*; 4. *ῥῶμην*; *ῥῶμην*; Oxoniensibus *pyra*; Brun. *pyran*; 1. Reg. *pyre*.

Lin. 4. *Sibylla.* Carm. Sibyll. Serm. 3. & 8.

Lin. 5. *Illâ, illa est civitas.* Sic lego cum antiquissimo Regio-Put. 2. al. Reg. bonæ notæ, 1. Colb. Pen. Ultr. 1. Clarom. 2. Brun. In editis legitur *Illâ est enim*; in pluribus MSS. & 2. vet. editis non repetitur *illâ*, nec *est enim*.

Lin. 6. *Precandusque nobis.* Istud verbum ad activum & passivum Lactantio commune est. Sic & Aufonius passivè usus est, *Deus precandus est mihi*.

Lin. 8. *Abominabilis.* Sic amat loqui Lactantius, ut jam superius adnotavi: quod librarii per emendationem in 4. MSS. & 15. editis mutaverunt in *abominandus*.

CAPUT XXVI.

De dæmonis emissione, alteroque maximo judicio.

DIXIMUS paulò antè, in principio regni sancti fore, ut à Deo princeps dæmonum vinciat. Sed idem, cum mille anni regni, hoc est septem millia coeperint terminari, solvetur denuò, & custodiâ emissus exhibit; atque omnes gentes, quæ tunc erunt sub ditione iustorum, concitabit, ut inferant bellum sanctæ civitati; & colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationum, & obsidebit, & circumdabit civitatem. Tunc veniet novissima ira Dei super gentes, & debellabit eas usque ad unum: ac primùm concutiet terram quàm validissimè,

Lin. 1. *Diximus, &c.* Multas hoc in capite nescit fabulas autor noster: quare lectorem monemus, ne nimis credulus his fidem habeat.

Lin. 5. *Bellum.* Apoc. 20.

Lin. 7. *Tunc veniet.* Hæc similia sunt iis quæ prophetizat Ezechiel cap. 38. Ac nescio an non sint prorsus eadem. Et similia, imò verò multò atrociora sunt apud Sibyllas, Ser-

mone 3, quæ, quia plusscula sunt, annotare superfedeo. *Betuleius.*

Ibidem. *Et debellabit eas.* MSS. 1. Reg. & 1. Brun. *& delebit eas.* Optima quoque lectio. 7. rec. & 12. vulgati, *& debellabit eos.* Vide Apocalyp. 16.

Lin. 8. *Usque ad unum.* MSS. 2. rec. ed. Rom. 1470. *usque ad unum.* Sed Heumannus rectè legit *usque ad unam*.

mè, & à motu ejus scindentur montes Syriæ; & subsident colles in abruptum; & muri omnium civitatum concident, & statuet Deus solem triduo ne occidat; & inflammabit eum; & descendet æstus nimius, & adustio magna supra perduelles & impios populos, & imbres sulfuris, & grandines lapidum, & guttæ ignis; & liquefcent spiritus eorum in calore, & corpora conterentur in grandine, & ipsi se invicem gladio ferient; & replebuntur montes cadaveribus, & campi operientur ossibus. Populus autem Dei tribus illis diebus sub concavis terræ occultabitur; donec ira Dei adversus gentes, & extremum judicium terminetur.

Tunc exhibunt iusti de latebris suis, & invenient omnia cadaveribus atque ossibus tecta. Sed & genus omne impiorum radicitus interibit; nec erit in hoc mundo ulla jam natio amplius, præter solam gentem Dei. Tum per annos septem perpetes intactæ erunt silvæ; nec excidetur de montibus lignum. Sed arma gentium comburentur; & jam non erit bellum, sed pax, & requies sempiterna. Cum verò completi fuerint mille anni, renovabitur mundus à Deo, & cælum complicabitur, & terra mutabitur; & transformabit Deus homines in similitudinem Angelorum; & erunt candidi sicut nix; & versabuntur semper in conspectu omnipotentis, & domino suo sacrificabunt, & servient in æternum. Eodem tempore fiet secunda illa & publica omnium resurrectio, in quâ excitabuntur iniusti ad cruciatus sempiternos. Ii sunt qui manu facta coluerunt; quî dominum mundi ac parentem vel nescierunt, vel abnegaverunt. Sed & dominus illorum cum ministris suis comprehendetur, ad pœnamque dam-

Lin. 2. *Concident.*] Ità 4. vet. edit. & omnes MSS. præter 1. Reg. rec. cui est *corrueunt*; ut 11. excusis.

Lin. 8. *Occultabitur.*] Sublac. *occultatus erit.*

Lin. 9. *Et extremum judicium terminetur.*] Sic correxi ex 5. vet. editis cunctisque MSS. præter 1. Reg. rec. in quo est *terminet*, ut in 9. impressis, sine præcedente copulâ.

Lin. 16. *Sed pax.*] Ezech. 39.

Lin. 17. *Renovabitur, &c.*] Vide Isaiam c. 65. & 66. & Apocalypsi. 21. *Erit cælum novum, & terra nova?* Chiliastæ ansam errandi ex his verbis arripiunt. Hæc vero sensu interpretantur Catholici bono. In Apocalypsi fit mentio mortis primæ atque secundæ: sed resurrectionis secundæ nulla prorsus est mentio. Chiliastæ verò colligunt, si prima sit, cur non etiam secunda? Eadem ratione poterant colligere, plures esse. Primum enim de pluribus, prius de duobus dicitur apud eos qui tersè loquuntur. Quid quòd Joannes ipse dicit, sanctum qui habet partem in resurrectione primâ, in eo secundam mortem non habere potestatem? Ex quo sequitur, ex secun-

dâ morte resurrectionem esse non posse. *Benetuleius.*

Lin. 21. *Secunda illa & publica omnium resurrectio, in quâ excitabuntur iniusti ad cruciatus sempiternos.*] Dixit suprâ Lactantius c. 21. *impios; sanctis resurgentibus, ut cum Deo mille annis in terrâ dominantur, in tenebras recondi, ad certa supplicia destinatos.* Quare jam comminiscitur secundam resurrectionem, in quâ illi à communi custodiâ excitari debeant *ad cruciatus sempiternos.* Indè enim videtur arripuisse errandi ansam, quòd in Apocalypsi mentio fiat *prima* resurrectionis, in quâ cum iusti suam habere partem dicantur, dari *secundam* infert, plectendis improbis accommodatam, quam quidem non omnino memorat D. Joannes. *Spark.*

Ibidem. *Excitabuntur.*] In 9. MSS. rec. & 9. editis est, *excitabuntur impii*, in Florent. *exterminabuntur impii.* Sed eos quoque, *secundâ resurrectione factâ, Deus excitabit, &c.* Legitur in Epitomes capituli 11. fine.

Lin. 22. *Iniusti.*] MSS. 9. rec. totidemque editi ferunt *impii.*

Lin. 24. *Ad pœnam.*] Apoc. 10.

nabitur; cum quo pariter omnis turba impiorum pro suis facinoribus, in conspectu Angelorum atque iustorum, perpetuo igni cremabitur in æternum.

Hæc est doctrina sanctorum Prophetarum, quam Christiani sequimur: hæc nostra sapientia; quam isti qui vel fragilia colunt, vel inanem philosophiam tuentur, tanquam stultitiam vanitatemque derident, quia nos defendere hanc publicè atque asserere non solemus, Deo iubente, ut quieti ac silentes arcanum ejus in abdito atque intra nostram conscientiam teneamus; nec adversus istos veri profanos, qui non discendi, sed arguendi atque illudendi gratiâ, inclementer Deum ac Religionem ejus impugnant, pertinaci contentione certemus. Abscondi enim tegique mysterium quàm fidelissimè oportet, maximè à nobis, qui nomen fidei gerimus. Verùm illi hanc taciturnitatem nostram, veluti malam conscientiam, criminantur: undè etiam quasdam execrabiles opiniones de pudicis & innocentibus fingunt; & libenter his, quæ finxerint, credunt.

„Sed omnia jam, sanctissime Imperator, figmenta sopita sunt, ex quo te Deus summus ad restituendum justitiæ domicilium, & ad tutelam

Lin. 8. *In abdito.*] Sublac. *in abscondito.*

Lin. 9. *Istos veri prophanos.*] Ità edit. Rom. 1470. & MSS. omnes, præter 1. Colbert. in quo, sicut & in editis 19. est *verè*.

Lin. 14. *Opiniones.*] Vide Tertullianum in Apologetico.

Lin. 15. *Quæ finxerint, credunt.*] Antiquiores & meliores MSS. ac vet. edit. habent *finxerint*; recent. *finxerunt*; 1. Colb. *finxerant*.

Lin. 16. *Imperator.*] Hunc ad Constantinum Imperatorem Epilogum damus ex MSS. 1. Reg. n°. 3976. opt. notæ 400. ann. nec non ex edd. Antuerp. 1570. & 1587. Gymnic. Fasfel. apud Gryphium, Paris. 1561. & 1565. Betul. Tornes. 1579. Lugd. Soubron. 1594. & in textum libenter admittimus, quippe qui omninò Lactantianus est, & ita eruditis viris ac nobis videtur. Sic sensere Betuleius, Walchius, necnon Francius, qui ad sui Lactantii oram scripsit: *Oratio elegans & nervosa, nec dubito quin genuina.* Et fanè Lactantii characterem, stylum & locutionem habet, ut variis in locis patet; ac præcedentibus optimè quadrat & eohæret. Et quidem Lactantium in scriptis suis more Ciceronis Epilogo usum fuisse vides Div. Institut. lib. 1. cap. 1. lib. 2. cap. 1. initio librorum 4. & 5. lib. 6. cap. 26. lib. Opif. Dei cap. 20. & lib. de Irâ Dei cap. 22. ut ibidem indicat Lactantius ipse: *Hæc (inquit) habui quæ de Irâ Dei dicerem, Donate carissime...* Restat ut, more Ciceronis, utamur Epilogo ad perorandum, &c. Hanc tamen orationem à textu removel Sparkius, atque in notas reji-

cit: eam nihilominus cum aliis editionibus à suo loco amoveri nolimus. At monemus quibus in editionibus desit; diffiteri enim non possumus quin hæc oratiô, quamvis elegans & Lactantio digna, desit in Camerac. Rohan. & Sangermanensi, cujus rei causam damus in præviâ dissertatione.

Ibidem. *Sanctissime Imperator.*] Lactantius de eodem Constantino juvene, libro de Mortibus Persecutorum cap. 18. *Constantinus Sanctissimus adolescens.*

Ibidem. *Figmenta.*] *Figmentum*, id est, *commentum*. Sic apud Lactantium nostrum Div. Inst. lib. 7. cap. 22. initio: *FIGMENTA hæc poetarum... in modum commentitia fabula, &c.* ejusdem libri 7. cap. 7. *Poëtarum id esse FIGMENTUM*; & lib. 2. cap. 11. *Multiis argumentis hoc FIGMENTUM poetarum argui potest.*

Ibidem. *Sopita sunt.*] Lactantius lib. 1. Div. Instit. cap. 1. circa medium: *contentiones sopirent*; Ibid. *De spe, de vitâ, de salute, de immortalitate, de Deo loquemur, ut superstitiones mortiferas erroresque turpissimos sopiamus.* Et hîc idem: *Sed omnia jam, sanctissime Imperator, FIGMENTA SOPITA SUNT, ex quo, &c.*

Lin. 17. *Deus summus.*] Ità passim Lactantius Divin. Inst. lib. 1. cap. 1. lib. 4. cap. 12. 13. 29. lib. 7. c. 2. 3. 4. lib. de Irâ Dei c. 11. 23. lib. de Opificio Dei cap. 1. Epitom. cap. 3. 4. &c. Hanc locutionem centies in Lactantii Operibus offendes.

Ibidem. *Ad restituendum justitiæ domici-*

„generis humani excitavit : quo gubernante Romanæ Reipublicæ statum, jam cultores Dei pro sceleratis ac nefariis non habemur. Jam emergente atque illustratâ veritate, non arguimur ut injusti, qui opera justitiæ facere conamur. Nemo jam nobis Dei nomen exprobrat. Nemo irreligiosus ulterius appellatur, qui soli omnium religiosi sumus; quoniam niam contemptis imaginibus mortuorum, vivum colimus & verum Deum. Te providentia summæ divinitatis ad fastigium principale provexit; qui posses verâ pietate aliorum malè consulta rescindere, peccata corrigere; salutem hominum paternâ clementiâ providere, ipsos denique malos à Republicâ summovere, quos summâ pietate dejectos in manus tuas Deus tradidit, ut esset omnibus clarum, quæ sit vera majestas.

lium.] Sic & alibi Lactantius dixit Divinar. Instit. lib. 3. cap. 18. & lib. 7. cap. 2. & 8. *Ex hoc domicilio corporis; & de Irâ Dei.* 1. Libro 4. cap. ult. *domicilium fidei*; Epitom. cap. 52. *domicilium pietatis*; Ibid. cap. 54. *libertatis domicilium*; lib. de Opificio Dei cap. 10. In Epilogo ad eundem Imperatorem lib. 1. Div. Instit. cap. 1. sic ait: *Eversam sublataque JUSTITIAM reducens, teterrimum aliorum facinus expiasti; & paulò post: Cultum divinum cupiens defendere, quem potius appellem, quem alloquar, nisi eum, per quem rebus humanis JUSTITIA & sapientia RESTITUTA est?* Lib. 5. cap. 7. *Paucis assignata JUSTITIA est.*

Ibidem. *Ad tutelam generis humani excitavit.*] Lactantius in supradicto lib. 1. cap. 1. Epilogo: *Te Deus summus ad beatum Imperii culmen evexit... ut gubernaculum Reipublicæ etiam senex teneas, tuisque liberis, ut ipse à Patre accepisti, TUTELAM Romani nominis tradas.* Sed & libro 2. Div. Instit. cap. 15. *Ad TUTELAM cultumque GENERIS HUMANI*; lib. 5. cap. 18. *Hominem justum inter discrimina tempestatum atque bellorum cœlestis TUTELA custodiat*; lib. de Opif. c. 2. *nullique munimentum ad TUTELAM sui deest*; lib. 5. cap. 4. *TUTELA sui.*

Lin. 2. *Cultores Dei.*] Lactantius lib. 6. Div. Institut. cap. 24. *DEI CULTOR*; & paulò post, *Hic CULTOR est veri DEI*; lib. 2. Div. Instit. cap. 16. *Iustos autem, id est, CULTORES DEI*; lib. 5. cap. 1. & cap. 11. & alibi passim.

Lin. 3. *Illustratâ veritate.*] Lactantius lib. 1. Div. Instit. cap. 1. & cap. 2. initio: *Suscepto igitur ILLUSTRANDÆ VERITATIS officio.* Et in fine libri de Opificio Dei, *VERITATEM ipsam ILLUSTRARE apud alios, &c.* lib. 4. cap. 5. lib. 6. cap. 1. & lib. 7. cap. 7.

Lin. 4. *Dei nomen exprobrat.*] Lactantius l.

1. cap. 20. *Deorum nomen... turpissimis nominibus ludibrio habeatur*; lib. 5. cap. ultimo, *DEI NOMEN contumelia ac ludibrio fuit*; & alibi passim, ac præcipuè lib. de Irâ Dei.

Lin. 5. *Irreligiosus.*] Lactantius lib. 5. cap. 21. *magis IRELIGIOSI.*

Ibidem. *Religiosi sumus.*] Lact. Div. Instit. lib. 3. cap. 28. *Religiosus ac pius cultus*; lib. 4. cap. 28. bis, *Cultores deorum dicti sunt RELIGIOSI*; & lib. 6. cap. 1. *RELIGIOSOS se putant.*

Lin. 6. *Contemptis imaginibus mortuorum, vivum colimus & verum Deum.*] Lactantius lib. 2. Div. Instit. cap. 1. in contrarium eadem utitur locutione: *Admirari soleo... homines ipsos ad tantam cecitatem esse deductos, ut vero ac vivo DEO MORTUOS præferant, &c.* Ibid. cap. 2. *Adorent simulacra, quæ MORTUORUM sunt IMAGINES*; & infra cap. 18. ait *inexpiabile facinus esse deserere VIVENTEM, ut DEFUNCTORUM monumentis servias.*

Lin. 7. *Te providentia summa Divinitatis ad fastigium principale provexit.*] Lactant. lib. 7. cap. 4. *PROVIDENTIA SUMMI DEI*; lib. de Mortibus Persecutorum cap. 48. *Ut possit nobis SUMMA DIVINITAS, &c.*

Ibidem. *Ad fastigium principale provexit.*] Simile aliquid ait Lactantius libro de Morrib. Persecut. cap. 4. de Decio: *Et quasi hujus rei gratiâ PROVECTUS esset ad illud PRINCIPALE FASTIGIUM*; Imperatoriam scilicet dignitatem.

Lin. 11. *Quæ sit vera Majestas.*] Lactant. lib. 1. cap. 1. ad cultum VERÆ MAJESTATIS; lib. 2. cap. 17. *Hominibus quos nituntur à cultura & notitiâ VERÆ MAJESTATIS avertere, &c.* lib. 5. cap. 6. *Quorum omnium malorum fons, cupiditas erat: quæ scilicet ex contemptu VERÆ MAJESTATIS erupit.*

„ Illi enim , qui ut impias Religiones defenderent , cœlestis ac singu-
 „ laris Dei cultum tollere voluerunt , profligati jacent. Tu autem , qui no-
 „ men ejus defendis & diligis , virtute ac felicitate præpollens , immor-
 „ talibus tuis gloriis beatissimè frueris. Illi pœnas sceleris sui & pendunt ,
 „ & pependerunt. Te dextera Dei potens ab omnibus periculis protegit :
 „ tibi quietum tranquillumque moderamen cum summâ omnium gratula-
 „ tione largitur. Nec immeritò rerum Dominus ac rector te potissimum
 „ delegit , per quem sanctam Religionem suam instauraret , quoniam
 „ unus ex omnibus extitisti , qui præcipua virtutis & sanctitatis exempla
 „ præberes ; quibus antiquorum Principum gloriam , quos tamen fama in-
 „ ter bonos numerat , non modò æquares , sed etiam , quod est maximum ,
 „ præterires. Illi quidem naturâ fortassè tantum similes justis fuerunt.
 „ Qui enim moderatorem universitatis Deum ignorat , similitudinem ju-
 „ stitiæ assequi potest : ipsam verò non potest. Tu verò & morum inge-
 „ nitâ sanctitate , & veritatis & Dei agnitione in omni actu justitiæ ope-
 „ ra consummas. Erat igitur congruens , ut in formando generis humani
 „ statu , te autore ac ministro Divinitas uteretur. Cui nos quotidianis pre-
 „ cibus supplicamus , ut te in primis , quem rerum custodem voluit esse ,
 „ custodiat ; deindè inspiret tibi voluntatem , quâ semper in amore divini
 „ nominis perseveres. Quod est omnibus salutare , & tibi ad felicitatem ,
 „ & cæteris ad quietem. “

Lin. 1. *Qui ut impias Religiones defende-
 rent.*] Lactant. lib. 5. cap. 8. *Suscepta sunt ,
 contra quàm fas est , IMPIÆ RELIGIONES.*

Ibidem. *Cœlestis ac singularis Dei cultum
 tollere voluerunt.*] Lactantius lib. 5. Div. Inst.
 cap. 5. *Qui justos ac fideles Deo persequuntur...
 ad expugnandam TOLLENDAMQUE JUSTI-
 TIAM , id est , DEI CULTUM.* Vide suprâ Not.
 ad *Justitia* vocabulum , & SINGULARIS DEUS
 Not. ad caput 1. de Mortibus Persecutorum.

Lin. 2. *Profligati jacent.*] Lactant. lib. 6 c.
 20. *Percussos JACENTESQUE repeti jubent ; &
 lib. de Mortibus Persec. cap. 1. PROFLIGATA
 nuper Ecclesia ; & paulò post , Qui illuctati
 erant Deo , JACENT.*

Lin. 5. *Te dextera Dei potens ab omnibus
 periculis protegit.*] Lactantius quoque Divin.
 Instit. lib. 2. cap. 15. *Quos DEI MANUS PO-
 TENS & excelsa PROTEGIT.*

Lin. 7. *Rerum Dominus ac rector.*] Lactan-
 tius de Opificio Dei cap. 16. *Quod universum
 ratione moderatur , sicut ipse mundi DOMINUS
 ET RECTOR in summo est.*

Ibidem. *Te potissimum delegit , per quem san-
 ctam Religionem suam instauraret.*] De eo-
 dem Lactantius lib. 1. cap. 1. *Nam cum ille
 dies felicissimus orbi terrarum illuxisset , quo TE*

*Deus summus ad beatum Imperii culmen eve-
 xit , salutare universis & optabilem principa-
 tum præclaro initio auspicatus es , cum everfam
 sublatamque JUSTITIAM reducens , teterrimum
 aliorum facinus expiasti , &c.*

Lin. 10. *Antiquorum Principum gloriam ,
 quos tamen fama inter bonos numerat.*] Lact.
 de Mortibus Persecut. cap. 3. *Multi ac BONI
 PRINCIPES Romani , quamvis Pagani , ut Ner-
 va , Trajanus , Hadrianus , Antoninus Pius ,
 & par illud fratrum , Verus atque Lucius. De
 bonis Principibus , qui & libertatem creden-
 di nostris hominibus permiserunt , & eorum
 ministerio in palatio & in provinciis usi sunt ,
 eosque ad maximas dignitates evexerunt , vi-
 dendus Eusebius in initio libri 8. Hist. Eccles.
 Partim ex Baluzio.*

Lin. 13. *Qui enim moderatorem universita-
 tis Deum ignorat.*] Lactant. lib. de Opif. Dei
 cap. 16. *Nec quidquam esse sublimius , quàm id
 quod UNIVERSUM ratione MODERETUR , sicut
 ipse mundi Dominus & rector in summo est ;
 lib. 2. cap. 16. RECTOR UNIVERSI.*

Ibidem. *Similitudinem justitiæ assequi potest :
 ipsam non potest.*] Lactantius lib. 3. cap. 27.
*UMBRAM quamdam virtutis videbant , IPSAM
 virtutem NON videbant.*

CAPUT XXVII.

Adhortatio & confirmatio piorum.

QUONIAM decursis propositi operis septem spatiis, ad metam provecti sumus, superest ut exhortemur omnes ad suscipiendam cum verâ Religione sapientiam; cuius vis & officium in eo vertitur, ut contemptis terrestribus, & abjectis erroribus quibus antea tenebamur, fragilibus servientes, & fragilia concupiscentes, ad æterna cœlestis thesauri præmia dirigamur. Quæ ut capere possimus, quamprimùm omittendæ sunt huius præsentis vitæ illicibiles voluptates, quæ animas hominum perniciosâ suavitatem delinunt. Quanta felicitas æstimanda est, subtrahum his labibus terræ proficisci ad illum æquissimum iudicem, parentemque indulgentissimum; qui pro laboribus requiem, pro morte vitam, pro tenebris claritatem, pro terrenis ac brevibus bonis æterna & cœlestia largiatur: cum quâ mercede acerbitates ac miseriæ, quas perpetimur in hoc mundo facientes opera iustitiæ, conferri & coæquari nullo modo possunt. Proinde si sapientes, si beati esse volumus, cogitanda & proponenda sunt nobis non tantum Terentiana illa, *Molendum esse usque in pistrino, vapulandum, habenda compedes*: sed his multò atrociora; carcer, catenæ, tormenta patienda; sustinendi dolores; mors denique ipsa & suscipienda est, & ferenda: cum liqueat conscientiæ nostræ, nec fragilem istam voluptatem sine pœnâ, nec virtutem sine divino præmio fore.

Universos igitur oportet operam dare, ut se quamprimùm ad rectam viam dirigant; ut susceptis operatisque virtutibus, & huius vitæ laboribus patienter exadis, consolatorem Deum habere mereantur. Pater enim noster ac Dominus, qui condidit firmavitque cœlum, qui solem cum cæteris sideribus induxit, qui libratam magnitudine suâ terram vallavit montibus, mari circumdedit, amnibusque distinxit, & quidquid est in hoc

Lin. 1. *Provecti sumus.*] Ità meliores & antiquiores cum MSS. tum editi maximo numero. MSS. 17. *pervecti sumus*; Gat. *pravecti*.

Lin. 7. *Illicibiles.*] Lactantius mirè amat has formationes. MSS. 8. rec. *allicibiles*; edit. Berul. *illices*.

Ibidem. *Perniciosâ.*] Hæc est lectio omnium MSS. præter 2. Reg. rec. in quibus est *perniciossimâ*, ut in editis.

Lin. 8. *Æstimanda est.*] Ità omnes propè MSS. In 3. rec. & in impressis legitur *existimanda est*.

Lin. 15. *Terentiana.*] Terent. Phorm. act. 2. scen. 1.

Ibidem. *Usque in pistrino.*] Sic reposui ex ipsomet Terentio & MSS. Scripti 3. Reg. rec. 1. Colb. & 10. typis excusi habent, *usque in*

pistrinum, & sic ferunt multæ Terent. edit.

Lin. 19. *Sine divino præmio.*] Deest *divino* in MSS. rec. & ed. Rom. 1470.

Lin. 21. *Ut susceptis operatisque virtutibus.*] MS. Jun. *vel ut susceptis*; 22. alii scripti & ed. Rom. 1470. habent *vel susceptis*. *Vel* expunxi, utpotè inutile, cum nulla ibi sit antithesis. Obiter observa verbum *operari*, passivè fuisse à Lactantio positum.

Lin. 23. *Qui solem cum cæteris sideribus induxit.*] MSS. octo rec. *illuxit*.

Lin. 24. *Terram vallavit montibus, mari circumdedit, amnibusque distinxit.*] Sic legit Betuleius; nec aliter in MSS. legitur, (nisi quòd in 5. MSS. rec. & 8. editis est *mare*) quidquid dicat Pricæus de verborum, ut ait, transpositione.

opere mundi, conflagavit ac perfecit è nihilo; perspedis erroribus hominum, Ducem misit, qui nobis iustitiæ viam panderet: hunc sequamur omnes; hunc audiamus; huic devotissime pareamus; quoniam solus, ut ait Lucretius,

*Veridicis hominum purgavit pectora dictis,
Et finem statuit cuppedinis, atque timoris;
Exposuitque bonum summum, quò tendimus omnes,
Quid foret; atque viam monstravit limite parvo,
Quâ possemus ad id recto contendere cursu.*

Nec monstravit tantum, sed etiam præcessit; ne quis difficultatis gratiâ iter virtutis horreret. Deferatur (si fieri potest) via perditionis & fraudis; in quâ mors voluptatis illecebris adoperata celatur.

Et quanto quisque annis in senectutem vergentibus appropinquare cernit illum diem, quo sit ei ex hac vitâ demigrandum, cogitet quàm purus abscedat; quàm innocens ad iudicem veniat: non ut faciant, quorum cæcis mentibus lux negatur, qui jam deficientibus corporis viribus, in hoc admonentur instantis ultimæ necessitatis, ut cupidius, ut ardentius hauriendis libidinibus intendant. Quâ ex voragine liberet se quisque, dum licet, dum facultas adest, seque ad Deum totâ mente convertat; ut illum diem securus expectet, quo præses dominusque mundi Deus de singulorum factis cogitationibusque iudicabit. Quæcumque hîc expetuntur, non tantum negligat, sed & fugiat; potiolemque animam suam iudicet, quàm bona ista fallacia, quorum incerta & caduca possessio est; migrant enim quotidie: multò velocius exeunt, quàm intraverant; & tamen, si nobis usque ad ultimum liceat istis frui, aliis certè relinquenda sunt. Nihil nobiscum ferre possumus, nisi vitam benè atque innocenter actam. Ille ad Deum copiosus, ille opulentus adveniet, cui astabunt continentia, misericordia, patientia, caritas, fides. Hæc est hæreditas nostra, quæ nec

Lin. 4. *Lucretius.*] Lib. 6. de Naturâ rerum initio.

Lin. 5. *Veridicis hominum.*] Lucretius, *Veridicis igitur.*

Lin. 6. *Et finem statuit cuppedinis.*] Ità edit. Gymnic. Paris. 1561. & 1565. ac Betul. cum duplici pp, ut prima syllaba naturâ brevis, longa fiat unius literæ p appositione. Ità quoque Lucretius. Nec aliter in MSS. suis haberi adnotavit Lambinus, qui Lucretii opera ad MSS. 5. codices recognovit, emendavit, notisque illustravit. Lactantianorum operum MS. 1. Reg. bonæ notæ, ed. Tornes. & Soubbron. 1594. legunt *cuppidinis*; 8. edit. *cuppedinis*; 1. Regio-Put. *turpidinis*; MSS. & vulgati 6. *torpedinis*.

Lin. 8. *Limite parvo.*] Vetus Versio Gallica, *par un chemin étroit*. Lactantius in suo codice legisse videtur *limite*; nec aliter fe-

ruunt impressi cunctique MSS. uno dempto Jun. qui legit *tramite*, sicut MSS. Lucretiani Lambino viâ, qui referunt *prono*, cum Viâ. Nav. & 3. ver. edit. Rom. In Reg. Put. & 2. al. Reg. Marm. Balliol. & 3. editis est *limite puro*.

Lin. 15. *Quàm innocens ad iudicem veniat.*] MSS. 16. rec. & 7. edit. *ad iudicium veniat*.

Ibidem. *Non ut faciant, quorum cæcis mentibus lux negatur, qui.*] Sic lego cum antiquo MS. codice Cauc. 1. Reg. optimæ notæ, & editis Gymnic. Fasit. 2. Paris. Betul. Tornes. Soubbron, & Walch. Nonnulli editi habent *quorum cæcis mentibus, qui.* In MSS. 32. & 10. excusis legitur, *Non ut faciant quidam cæcis mentibus nixi, qui.*

Lin. 16. *Lux negatur.*] Quia oculos sponte claudunt.

Lin. 17. *Ut cupidius, ut ardentius.*] Plures MSS. & editi & *ardentius*.

eripi cuiquam, nec transferri ad alterum potest. Et quis est, qui hæc bona parare, & adquirere sibi velit?

Veniant, qui esuriunt; ut cœlesti cibo saturati, sempiternam famem ponant: veniant, qui sitiunt; ut aquam salutarem de perenni fonte plenissimis faucibus trahant. Hoc cibatu atque potu Dei, & cæci videbunt, & surdi audient, & muti loquentur, & claudi ambulant, & stulti sapient, & ægroti valebunt, & mortui reviviscunt. Quisquis enim corruptelas terræ virtute calcaverit, hunc arbiter ille summus, & verax, ad lucem vitamque perpetuam suscitabit. Nemo divitiis, nemo fascibus, nemo etiam regiâ potestate confidat: immortalem ista non faciunt. Nam quicumque rationem hominis abjecerit, ac præsentia secutus, in humum se ipse prostraverit, tanquàm desertor Domini, & imperatoris, & patris sui punietur. Intendamus ergò iustitiæ, quæ nos inseparabilis comes ad Deum sola perducet; &

————— *dum spiritus hos regit artus,*

infatigabilem militiam Deo militemus: stationes vigiliæque celebremus; congregiamur cum hoste, quem novimus, fortiter, ut victores, ac devicto adversario triumphantes, præmium virtutis, quod ipse promisit, à Domino consequamur.

Lin. 2. *Et adquirere.*] *Et* ex MSS. Est in edd. ac.

Lin. 4. *De perenni fonte.*] Sic lego, ut in textu, cum omnibus editis (præter vet. Rom.) & MSS. præter 2. Reg. qui inserunt *caelestique*, quod mihi Glossema videtur; jamque præcessit *cœlesti cibo*. In Brun. est *de puro fonte*.

Lin. 16. *Infatigabilem militiam Deo militemus.*] Lactantio familiaris loquendi modus, de quo dixi suprâ Not. ad hujusce libri capi-

tis 24. finem. Hæc lectio est 10. editorum & quamplurimorum MSS. inter quos sunt antiquissimi 2. Bonon. Regio-Put. Cauc. Jun. 3. alii Reg. 3. Colb. alique. In 15. rec. scriptis & 4. vulgatis est, *infatigabili militiâ*.

Lin. 19. *A Domino consequamur.*] MSS. Cant. Jun. edit. Ald. Paris. Crat. Graph. & Deo; MSS. 2. Reg. rec. & 3. vet. addunt, *Amen*. MS. Jun. addit, *Qui vivit & regnat Deus per immortalia secula seculorum. Amen*.

ADMONITIO.

Primus anno 1679. subsequens Fragmentum vulgavit Stephanus Baluzius sub nomine Lactantii, hoc unico fretus argumento, quòd illud ad calcem Manuscriptorum quorundam Divinarum Institutionum legerit. Sed pace tam docti viri dixerim, id non sufficere. Nusquam enim his in Manuscriptis Lactantio tribuitur, imò potius in codice Regio 3977. sub S. Augustini nomine exscribitur, his verbis; Augustinus in Libro XX. de Civitate Dei. At ideo Scriptor amanuensis fragmentum istud subjecit Lactantio, ut ejus ac Mil-lenariorum depelleret errores, quibus passim, ac præcipuè Librum VII. Divinarum Institutionum spargit auctor noster. Hanc Annotationem ex Examine Doctrinæ Sanctorum Patrum Viri Doctiss. D. Des Essarts decerpimus.

S. AUGUSTINI FRAGMENTUM DE EXTREMO JUDICIO*

NULLUS vel negat, vel dubitat, per Jesum Christum tale, quale Sacris Litteris prænuntiatur, novissimum futurum esse judicium, nisi qui eisdem Litteris nescio quâ incredibili animositate, seu cæcitate non credit, quæ jam veritatem suam orbi demonstrare terrarum. In illo itaque judicio, vel circa illud judicium, has res didicimus esse venturas, Eliam Thesbiten, fidem Judæorum Antichristum persecuturum, Christum judicaturum, mortuorum resurrectionem, bonorum malorumque diremptionem, mundi conflagrationem, ejusdemque renovationem. Quæ omnia quidem ventura esse credendum est. Sed quibus modis, & quo ordine veniant, magis tunc docebit rerum experientia, quam nunc ad perfectum hominum intelligentia valet consequi. Existimo tamen, eo quo à me commemorata sunt, ordine esse ventura,

* Istud fragmentum legitur in MSS. quibusdam Lactantii, ac iis recentioribus, 1.º. in tribus Regiis; 2.º. In uno Victorino; 3.º. In Sorbonico uno; 4.º. In tribus Anglicanis, sed sine Lactantii nomine.

Lin. 2. *Prænuntiatur.*] Sic reposui ex nov. S. Augustini editione & MSS. præter 1. Colb. in quo est *pronuntiatur*, ut in Baluzianâ editione.

Ibidem, *Esse.*] Additum ex MSS. 1. Reg. 1. Colb. Em. & S. Aug.

Lin. 3. *Quâ incredibili.*] Vide in Epitome cap. 67. circa med. aliàs cap. 8. circa finem.

Lin. 5. *Illud.*] Ità lego cum MSS. 1. Reg. 1. Colbert. Sorbon. Viêt. Em. & ed. nov. S. Augustini, Alter Colb. & ed. Baluz. *id.*

Lin. 6. *Thesbiten.*] Sic legunt S. Augustinus & MSS. Lactantiani, præter unum Colb. qui

cum edit. Baluz. habet *Thesbitem.*

Ibidem. *Fidem.*] Ità reposui ex MSS. 1.º. Reg. 1. Colb. Sorbon. Viêt. Em. Merton. S. Augustino. Alter Colb. & ed. Baluz. ferunt *fide.*

Lin. 8. *Diremptionem.*] Id est, separationem, Viêt. in marg. *discussionem*; MSS. 5. & ed. Baluz. *direptionem*, malè. Cum S. Augustino lego *diremptionem*, quæ vox licet insolens & minimè latina, idem est ac *direptus* Ciceroni, qui ait: *Interitus est quasi discessus, & secretio, & direptus earum partium, quæ ante interitum junctione aliquâ tenebantur*, 1. Tuscul. 71.

Ibidem. *Ejusdemque.*] Sic restituo ex MSS. 1.º. Reg. Sorbon. Viêt. 1.º. Colbert. Em. & S. Augustino. Alter Colb. & ed. Baluz. *ejus denique.*

JOSEPHI ISÆI
CÆSENATIS
NOTÆ
IN LIBROS SEPTEM
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LACTANTII FIRMIANI.



JOSEPHI ISÆI CÆSENATIS NOTÆ IN PRIMUM LIBRUM DIVINARUM INSTITUTIONUM LACTANTII FIRMIANI.

CAPUT PRIMUM.

Pag.
2.
lin.
1.



*AM & abjecisse quof-
dam res familiares suas,
&c.]* Fuerunt hi So-
crates, Democritus
Abderites, de quo &
ipse Lactantius lib. 3.
c. 23. Anaxagoras Cla-

zomenius, & alii.

Ibidem. lin. 19. *Nam quia virtutibus amari-
tudo permixta est, vitia verò voluptate condita
sunt, illa offensi, hæc delinuti feruntur in præ-
ceps, &c.]* Idem ait lib. de Irâ Dei cap. 19.
Hac autem causa præter alias affertur, cur,
cum virtus sit homini secundum naturam, vi-
tium verò contrà, (ut est apud Senecam lib.
de Irâ 2. cap. 13. & Epist. 123. Detrimen-
tum, & Quintilianus lib. 12. cap. ult. & egre-
giè demonstrat S. Thom. in p. 2. q. 71. ar.
2.) illam tam pauci, hoc tam multi amplec-
tantur; nempe quia licet bonum virtutis sit
hominis naturæ consentaneum, secundum
partem rationalem, tamen bonum sensibile,

quo in vitium pellicimur, etiam ei convenit
secundum partem sensitivam, quæ rationi ad-
versatur. Quamvis autem portio rationalis sit
in homine potissima, nihilominus homo se-
quitur potius bonum sensus, quàm bonum
rationis, quia incipit à bono sensibile cognos-
cere & amare bonum rationis. At verò mul-
tò plures sunt incipientes, quàm consumman-
tes: ideo plures sunt, qui sistunt, & qui sunt
in bonis naturæ sensitivæ, quàm qui perve-
niant ad bona rationis amplectenda; eò magis
quòd valida est illecebra sistendi in illis, &
quiescendi, quoniam sunt ab ineunte æta-
te in usu, sunt etiam magis nota, nimirum
evidenti experientiâ sensuum, sunt denique
magis moventia, tum ratione promptæ dele-
stationis, tum ratione imminentis oppositi
contristantis. Rationis autem bonum, quod
est virtus, provectâ ætate percipitur, & pa-
rùm cognoscitur, & parùm movet. Nam tri-
stitiam, atque amaritudinem (ut ait Lactan-
tius) saltem in principio permixtam habet;

Ffffij

præmium verò, & voluptatem in futurum promittit, ut ait Arist. 3. de Anim. Text. 53. Cajetanus d. quon. 71.

Pag. 3. lin. 11. *Multum tamen nobis exercitatio illa fictarum litium contulit, &c.*] Fictarum ait litium; nam verarum nunquam patronus fuit, cum ne forum quidem attingeret, ut testatur ipsemet lib. 3. cap. 13. Olim autem cum in Græciâ, & Romæ floretet eloquentiæ studium, juvenes perceptâ Grammaticâ ducebantur ad Rhetores, qui Themata illis vel confecta, vel ex historiis petita proponebant, qualia sunt, quæ in Senecæ patris, & Quintiliani Declamationibus, & apud Græcos Scriptores etiamnum multa reperiuntur; in quibus pueri in scholis sese dictione, ac descriptione exercerent, ut postea seriò ad populum vel Senatum eloqui possent: sed & in utramque partem differere, & *deus aditus*, id est propositiones inopinabiles, & materias infames pertractare consueverant, de quibus Gell. lib. 17. cap. 12. Ita enim ad dicendum de re quacunque, prompti atque instructi fiebant. Qui igitur hæc dicendi ratione in scholis erudiebantur, declamare dicebantur, orationesque hujusmodi ad forensium actionum similitudinem dictæ, Declamationes vocabantur. Unde S. Hieronymus in quæstionibus ad Damas. » Nec aures (inquit) Quintiliani florulis, & scholarum declamatione mulcenda. De quibus non parum multa apud Quintil. l. 2. c. 10. & l. 4. c. 2. Senec. in Prologo Declamationum. Floruit in eo dicendi genere Libanius Sophista, ob id sanè quàm gratus Juliano Imperatori, de quo scripsit Eunapius. Item Carneades, de quo meminit idem Lactantius lib. 5. cap. 15. Paulus quoque Tyrius eo nomine tam charus Adriano Imperatori fuit, ut Tyrum ejus patriam fieri metropolim ab eodem Imperatore obtinuerit, ut scribit Suidas. Hæc itaque exercitationes erant, quibus paulò superâ Lactantius ait, se in professione illâ oratoriâ diù versatum, juvenes olim non ad virtutem, sed planè ad argutam malitiam erudivisse, multamque illarum usum nunc sibi profuturum, ad causam veritatis adversus Gentes perorandam.

Pag. 4. lin. 1. *Nam si quidam maximi Oratores, &c.*] Ipsum fortassis M. Tullium intelligat, quem à forensibus actionibus, & gerendâ republicâ, in philosophiæ studio, tanquàm in portu conquievissse ex ipso novimus initio Tusculanarum, & lib. pr. Academic. quæst.

Ibidem. lin. 10. *Et si quidam prudentes, & arbitri æquitatis, Institutiones civilis juris com-*

positas ediderunt, &c.] Fuerunt hi Cajus, Ulpianus, Paulus, Florentinus, Calistratus, Martianus.

Ibidem. lin. 15. *Erroresque turpissimos sopiamus.*] In aliquibus impressis libris, post hæc verba, subrexitur illa oratio. » Quod opus » nunc nominis tui auspicio inchoamus, Constantine Imperator maxime. Qui primus » Romanorum principum, repudiatis erroribus, majestatem Dei singularis ac veri, & » cognovisti, & honorasti. Nam cum ille dies » felicissimus orbi terrarum illuxisset, quo te » Deus summus ad beatum Imperii culmen » evexit, salutarem universis, & optabilem » principatum præclaro initio auspicatus es; » cum everfam sublatamque justitiam reducens, terribilissimum aliorum facinus expiasti: » pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, » virtutem, diuturnitatem, ut eandem justitiâ, » quâ juvenis exorsus es, gubernaculum Reipublicæ. etiam senex teneas; tuisque liberis, ut ipse à patre accepisti, tutelam Romanam nominis tradas. Nam malis, qui adhuc adversus justos in aliis terrarum partibus sæviunt, quantò ferius, tantò vehementius idem omnipotens mercedem sceleris exolveret; quia ut est erga pios indulgentissimus pater, sic adversus impios relictissimus iudex. Cujus religionem cultumque divinum cupiens defendere, quem potius appellem, quem alloquar, nisi eum, per quem rebus humanis justitia, & sapientia restituta est? Hæc oratio Constantinum alloquitur jam palam Christi religionem amplectentem, & impietatem averfantem; quo tempore Licinius Constantini in Imperio confors pacta cum ipso Constantino conventa de Christianâ protegendâ religione contemnens, Ecclesiam Dei per omnem Orientis oram vexabat: Occidens autem Constantini dominatum fortitus, summâ pace ac tranquillitate potiebatur. Quamobrem nonnulli gravissimi & magni nominis viri ex hoc loco sibi tempus deprehendisse visi sunt, quo Lactantius hosce Institutionum suarum libros elucubravisset. Putant enim, hoc contigisse anno Domini trecentesimo decimo sexto, quo persecutio Licinii vexabat Ecclesiam, & adversus eum à Constantino expeditio parabatur; atque in hæc præfatione ad Constantinum, ut putant, directâ, vaticinatum fuisse Firmianum cladem illam, ac perditionem Licinii, & Constantini victoriam. Ego verò haud possum, quin cum Thomasio sentiam, loca hujusmodi, quibus vel Constantinus appellatur, vel ad ipsum sermo dirigitur; notâ esse, ac sup-

posititia, eum in antiquissimo omnium Sancti Salvatoris Bononiensis Codice, in plerisque Vaticanis, ceterisque probatoribus ea deesse animadvertem. Jam tota hæc oratio non solum ab antiquissimo illo, atque item ab altero ejusdem Canonici Codice, sed etiam à septem Vaticanis, ab excusis Florentinis, & ab aliis multis tum MSS. tum impressis abest; & post illa verba (erroresque turpissimos sopiamus.) continenter legitur, (omissis ergo hujus terrenæ philosophiæ autoribus, &c.) Habemus quoque alia Lactantii loca, quæ omnium omnino Codicum autoritate fulta, nullam controversiam aut ambiguitatem patiuntur, quibus non satis consentiunt, quæ in hac oratione leguntur. Ille quidem lib. 5. cap. 2. & 4. cum enuntiat, quâ causâ ad scribendum accesserit, ait, se eo tempore, quo in Bithyniâ oratorias litteras docebat, Templaque Dei evertentur, cum duos intellexisset (Porphyrium autem, & Hieroclem intelligit) ibi veritati superbius atque importunius insultare, suasque impietates & blasphemias adversus Christianam religionem evomere, illorum superbâ impietate stimulatam suscepisse id scribendi munus, ut omnibus ingenii sui viribus accusatores justitiæ refutaret. Templorum autem everio ex Dioletiani decreto, & Porphyrii trium librorum contra Christum editio in annum Domini trecentesium secundum incidit. Verum hoc loco tum demum sibi hoc opus inchoari dicitur, quando in Occidente jam malis quiescentibus, in aliis tamen terrarum partibus adversus justos sæviebant; videlicet cum adversus Licinium à Constantino expeditio pararetur, quæ contigit anno Christi trecentesimo decimo sexto. Quomodo autem simile vero videatur, Lactantium impiis Porphyrii & Hierocli disputationibus, ut ipse ait, extimulatum, & meritâ pro Dei religione irâ succensum, quatuordecim annos moram traxisse, atque à calamo temperasse, & non protinus ad scribendum accessisse, seque ad refutandas illorum impietates primo quoque tempore contulisse? Illud etiam non parum habet momenti, quod quo tempore Lactantius Institutiones scribebat, crudelitas Tyrannorum adversus Christianos per totum orbem terrarum exercebatur; id enim expressis verbis ita testatur lib. 5. cap. 11. quæ [bellua] uno loco, &c. & cap. 12. ejusdem lib. ecce in eo est errore, &c. lib. 5. cap. 12. » Ecce » in eo est errore orbis ipse totus, ut bonos » & justos viros, tanquam malos & impios » persequatur, excruciet, damnet, occidat. «

& cap. 11. ejusdem libri. » Quæ [bellua] uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis sævit, &c. & lib. 6. cap. 17. » Spectatæ sunt enim, semperque spectantur adhuc per orbem pœnæ cultorum Dei, in quibus excruciantis nova & inusitata tormenta excogitata sunt, &c. « At tempore Licinianæ persecutionis, quo hæc oratio ad Constantinum directâ fingitur, quiescebat ferè per orbem Christiana religio: tantum in Oriente vexationem aliquam patiebarur, quod & ex hac oratione ostenditur, ubi dicitur: » Nam malis, qui adhuc adversus justos in aliis terrarum partibus sæviunt, quantum serenis, tanto vehementius idem omnipotens mercedem sceleris exolvit. « Quæ vexatio, cum Occidentem non attigerit, à Severo non est ejusmodi visa, quæ inter alias Ecclesiæ persecutiones censeretur; sic enim habet lib. 2. histor. » Sanè tum Licinius, quia adversus Constantinum de imperio certavit, milites ejus litare præceperat, abnuentes à militiâ rejiciebat: sed inter persecutiones non computatur, adeo levioris negotii fuit, quam ut ad Ecclesiarum vulnere pertineret. « Eusebius quoque in Vit. Constantin. lib. 1. » Uti (inquit) Imperium Romanum in duas partes disceptum noctis tenebris, & splendori diei omnibus permissum le videretur; nam iis, qui Orientem obtinebant, tanquam noctis caligo offundebatur: illis autem, qui erant alterius partis incolæ, splendor clarissimæ diei illucescebat. « Denique Sozomenus lib. 1. cap. 2. » Per idem tempus Christiani, qui versus Orientem ad Lybes usque, qui sunt confines Egyptiis, habitabant, conventus palam agere propterea non ausi sunt, quod Licinius benevolam suam erga illos animum mutaverat: at Græci, Macedones, & Illyrici, qui versus Occidentem suarum rerum domicilia habebant, Constantini operâ, qui illi Imperii Romani parti præfuit, libero animo, & securo Deum coluerunt. « Permoveat id quoque fortasse quempiam possit, quia si scripsit Arnobius anno Domini trecentesimo secundo, & opus suum quasi fidei suæ vadem propter ac festinanter edidit, ut quamprimum inter fideles admitteretur, utique simillimum vero videtur, opus illud post quatuordecim annos à Lactantio visum, siquidem scripsisse illum velimus anno trecentesimo decimo sexto. At verò quid causæ esse potuerit non apparet, cur cum semel Theophili, semel atque iterum Tertulliani, Cypriani, Minutii meminerit, qui omnes Chri-

ftianorum causam adversus Gentes jamdudum egerant (nam Theophili quidem meminit in fin. hujus lib. 1. Tertulliani lib. 5. cap. 1. & 4. Cypriani eodem cap. 1. & 4. Minutii lib. 1. cap. 11. & lib. 5. cap. 1.) tamen sui ipsius magistrum, qui causam eandem non minus quam quisquam ipsorum acriter ac luculenter, sed propius & recentius multò peregerat, tam alto Arnobium silentio prefferit, nisi quia uterque eodem scribebat tempore, necdum fortè Lactantius Arnobii libros vidisse poterat. Sed & Sanctus Hieronymus, qui primam librorum Lactantii editionem vidisse potuit (fuit enim ferè illius contemporaneus, Hieronymi infantia Lactantii extremos dies, ut credi potest, propemodum attingente) quique tam sedulò illius opera recensuit, ut cuinam quodque eorum inscriptum ab illo fuerit dicere non omiserit, simpliciter, & absque ullius ad quemquam inscriptionis commemoratione libros Institutionum pertransit, nec usquam Constantini Imperatoris meminit, cujus tamen profectò nomine librorum horum dignitatem, atque existimationem apud omnes augeri plurimum posse intelligebat. Non meminit Honorius Augustodunensis, qui eodem modo quingentis fermè ab hinc annis eorumdem Lactantii operum Catalogum texuit. Non aliam putamus ob causam, quàm quia hi libri ad Constantinum minime fuerint ab Authore inscripti, nimirum, ut probavimus, elucubrari cœpti anno trecentesimo secundo, & idè, ut credere par est, jam perfecti, absoluti, editi, antequàm Constantinus impietatem palàm averfaretur, & Christianam fidem amplexaretur. Ità igitur sentio non solum Methodium, & Arnobium eodem tempore, quo editi sunt à Porphyrio Commentarii illi blasphemi adversus Christum, nempe anno trecentesimo secundo, sed etiam Lactantium nostrum sacrilegas Ethnicorum impietates adversis scriptis refutare aggressum, atque hanc orationem, quæ tot rationibus exploditur, notham & suppositam esse; neque sustineri posse, ut censebat Thomafius, quòd fieri potuerit, ut Lactantius ante tempora Constantini scripserit hos libros, sed eos Constantini tempore ediderit; non enim hîc edidisse illos dicitur, sed nominis ejus auspicio tunc temporis inchoasse.

CAPUT III.

Pag. 12. lin. 4. *Tantarum.*] Hæc dictio non magnitudinem, sed multitudinem hoc loco significat, ut fiat antithesis ad illud [una] ita Græcis *resêtes* promiscuè significat, tot, &

tantus: hanc dictionem in eadem significatione accipi apud Jurisconsultos annotavit Antonius Augustinus lib. 2. Emendat. cap. p. ex L. si ita Legatum! D. de legat. p. ubi habetur: » Sed non in ampliores, quàm decem, » qui legati sunt; quòd si minùs sunt, in » tantos, quanti inveniantur. Sic, *quantus*, pro, *quot*, ut in d. L. & in L. 2. §. si verò. Cod. de præf. Prætor. Afric. » Et » quanti limitanei, in quibus locis vel limitibus constituti. Addo Vegetium lib. 3. cap. 5. ex optimis Codicibus: » Signorum » militarium quanta sunt genera. Et eod. lib. cap. 9. » Ut integris suis quantos possint » homines interimant. Sic & Lucæ interpret 15. quem temerè damnat Valla: » Quantum » mercenarii in domo patris mei abundant » panibus.

CAPUT IV.

Pag. 13. lin. 4. *At quin impleta esse, &c.*] Ità lego, non *atqui*, ex B. & T. Arnob. lib. 6. in princ. » At quin nos arbitramur, omnem Deum, &c. lib. 3. » At quin ego » rebar paulò antè, spontaneas esse numinum » benignitates. Tertullian. Apologet. c. 2. » At quin invenimus inquisitionem quoque in » nos prohibitam. Papinian. in L. debitor. §. 1. D. ad S. C. Trebell. » At quin sive possidet creditor actor, idemque hæres rem, » sive non possidet. Paulus in L. atquin natura D. de negot. gest. » At quin natura » debitor fuit. Et ita scriptum esse in Pandect. Florent. testatur Barnabas Brissonus in Parerg. qui & alia loca ostendit.

Ibidem. lin. 7. *Sed etiam cohærentia.*] Sed saltem cohærentia, vel, sed certè cohærentia, sive, sed vel cohærentia, dicere debuisset Lactantium notat Vall. & mendum esse Librariorum suspicatur lib. 3. Elegant. cap. 27.

CAPUT V.

Pag. 14. lin. 2. *De his, quibus omnino, &c.*] Ità legitur in B. T. Sic infra lib. 5. cap. 15. » De his doceamus autoribus. Cicero Lentulus. » De Crasso domum emissam. De Orator. » Hoc audi vi de patre. Recentiores editiones habent, *ab his quibus, &c.* At vetustiores, *de quibus his omnino, &c.*

Ibidem. lin. 4. *Ex his unum Deum probemus necesse est.*] Demonstrat Lactantius, Ethnicos sapientes veteres unum Deum credidisse. Idem præstat Clemens Alexandrinus in Orat. ad gent. Vid. August. Eugubin. de perenn. Philosoph.

Pag. 15. lin. 17. *Homerus nihil nobis dare potuit, &c.*] Immo potuit, & præstitit; nam Cyrillus contra Julianum, Homerum unum Deum asseruisse demonstrat.

Pag. 17. lin. 13. *Aquam esse dixit, ex qua nata sint omnia, &c.*] Præter notatos ad oram textus, vide Plutarchum in Placitis, Laërtium, Eusebium de Præpar. lib. 1. cap. 5. & lib. 7. cap. 5. Ambros. lib. 1. Hexamer. cap. 2. August. Civit. lib. 8. cap. 2. Cyrill. contra Julian.

Pag. 18. lin. 7. *Et Anaximenes, &c.*] Non æthera, sed æra legitur apud Ciceronem ubi scilicet de Anaximene loquentem, & apud Laërtium in Anaximene.

Ibidem. lin. 11. *Permistus.*] Vulgata lectio Maronis habet, *commistus*.

Pag. 19. lin. 4. *In summum tamen unam mentem mundo præesse testatur.*] De Aristotele loquitur, quem ex 2. de Generat. ex 12. Divinorum, ex cap. 7. libelli de Mundo, unum Deum sensisse constat: ostenderunt id recentiorum viri doctissimi Trapezuntius lib. 2. De comparat. Arist. & Plat. Scaliger de subtilit. ad Cardan. exercitat. 365. alii nonnulli.

Ibidem. lin. 5. *Plato.*] In Parmenide, Timæo, Phædon. Legib. Repub. Videndus est Bessarion Cardinalis lib. 2. adversus Calumn. Platon.

Ibidem. lin. 16. *Omnia sentiens ac movens.*] Secutus sum lectionem Tax. & P. & Ciceronis ipsius primâ Tusculan. al. *omnia sentiens, & omnia movens*.

Ibidem. lin. 19. *De immaturâ morte.*] Liber intercidit.

Pag. 20. lin. 1. *Item in Exhortationibus.*] Etiam hic Senecæ liber intercidit.

CAPUT VI.

Pag. 21. lin. 7. *Ob eamque causam in Ægyptum profugisse.*] Cic. 3. de Nat. deor. undè hunc locum penè ad verbum desumpsit Lactantius, habet, » ob eamque causam Ægypto » præfuisse &c.

Pag. 22. lin. 2. *Thoyth.*] Ex eodem Ciceronis loco emendavi Lactantii textum, qui in aliquibus exemplaribus habet, *Thoth*. Sed & Eusebius scribit in 1. Præparationis, ab Alexandrinis *Thoth*, ab Ægyptiis *Thoyth* dici Mercurium; Quin etiam ex pulcherrimo sanè loco Martiani Capellæ lectionem hanc confirmemus. Is enim lib. 2. sic ait: » Itaque primò conducatur connubium, atque » que ætherei verticis pennata rapiditas apto » sibi fœdere copuletur, ex nuptiali congruentiâ numero conquirat; moxque nomen suum, Cylleniique vocabulum (sed

» non quod ei dissonans discrepantiâ nationum, nec diversi gentium ritus pro locorum » causis cultibusque sinxere: verum illud, » quod nascenti ab ipso Jove fidere nuncupatione compactum, ac per sola Ægyptiorum » commenta vulgatum fallax mortalium curiosis asseverat) in digitos calculumque distribuit, ex quo finalem utrinque litteram sumit, quæ numeri primum perfectumque terminum claudit: dehinc illud, quod in » Fanis omnibus soliditate cubi- » câ dominatur; litteram quoque, » quam bivium mortalitatis asserere prudens Samius existimavit, loco proximo sumit, ac sic » mille ducenti decem, & octo » numeri effulserunt &c. Nume-
ros enim Græci per litteras suas exprimunt.

Ibidem. lin. 4. *Pheneata.*] Ità Cicero ubi suprâ. Sed & Pausanias in Arcadic. » Deorum » verò (inquit) omnium maximè Mercurium » Pheneatæ venerantur, &c. » Et quidem ἐρμῆπολιν de qua hîc Lactantius, fuisse in Arcadiâ existimari potest ex Stephano. Verum quoniam plerique libri hîc pro *Pheneata*, habent, *Saita*, (it sunt populi in Ægypto, sic dicti ab urbe, quæ Sais nominatur) & Lactantius lib. de Irâ Dei cap. 11. testatur, Ciceronem scripsisse, in numero Deorum apud Ægyptios haberi Hermetem, eum scilicet, qui ob virtutem multarumque artium scientiam Trismegistus nominatus est, de quo eodem hic sermo habetur, suspicatus est vir clarissimus Petrus Ciacconius legendum hîc esse, *Et Saita, & Pheneata colunt eum religiose*; & apud Ciceronem, *quem Saita colunt, & Pheneata*, ut dicatur & in Ægypto à Saitis, & in Arcadiâ à Pheneatis coli. In nonnullis Lactantii Codicibus corruptè legitur *Femete*, pro *Pheneata*.

Pag. 23. lin. 6. *O àè θεός εἰς, &c.*] Hæc ad verbum non reperio in Hermete; sed similia ad finem cap. 5. Pimandr.

Ibidem. lin. 7. *Deo igitur nomen non est, quia solus est, &c.*] Ità quoque Minutius Felix in Octavio. Dionys. 1. cap. de Div. nomin. ait, neque nomen ejus esse, neque opinionem. S. Thom. pp. quæst. 13. art. 1. ait, Deum à nobis nominari non posse nomine, quod ejus essentiam significet secundum quod est; quia nominamus, ut concipimus, & nomina sunt signa notionum: at Dei essentiam nosse in hac vitâ non possumus. An verò imponere Deo nomen tale queant Beati, disputant Theologi in pr. sentent. dist. 22. & p. p. quæst. 13. art. p. Et quomodò Philoso-

phi prisci Deum nominarunt, vide August. Eugub. de peren. Philosophiâ lib. 3.

Ibidem. lin. 10. *Proprium nomen est Dami.* Dicitur enim *θεός ἀπὸς δαδάμ*, quod est videre, quasi omnia provideat, omnibusque prospiciat, ut scribit Damascenus lib. p. Orithod. fid. cap. 12. Ergo ab universali rerum providentiâ hoc nomen, Deus, desumptum est ad significandam divinam naturam.

Pag. 24. lin. 5. *Sibyllas decem numero fuisse, &c.* De Sibyllis in genere videndi sunt Solinus cap. 8. Aelian. de variâ hist. lib. 12. Martian. Capell. lib. 2. S. Hieronym. adversus Jovinian. lib. p. Suidas in Herophilâ, & in *σιβυλλῇ*, Franciscus Petrarca 4. Memorab. cap. 3. Ficinus lib. de Doctrinâ Christianâ, Jo. Ludovicus Vives ad cap. 23. lib. 18. S. August. de Civit. Dei, Gyrald. Dialog. 2. De historiâ Poetar. Onufr. Panvin. in lib. De Sibyllis, & Carminib. Sibyllin. Eas numero decem fuisse plerique Lactantium, seu potius Varronem secuti asserunt. Sunt qui putent plus fuisse. Contrâ verò unam Sibyllam, Sibyllinaque carmina, quæ sub plurium Sibyllarum nomine leguntur, unius esse, sunt qui contendunt: alii duas tantum fuisse autumant. Sed & illud animadvertendum, solere sæpè id, quod alteri Sibyllæ ab aliquo Scriptore tribuitur, ab alio item ad alteram referri; ut jam hinc bonus lector intelligat, quæ de Sibyllis feruntur, valdè perplexa esse, atque obvoluta.

Ibidem. lin. 10. *Quartam Cumæam in Italiâ.* Urbs est Campaniæ Cumæ dicta, in quâ Sibyllam hanc oracula fuisse pronunciant, & de quâ urbe Servius loquitur in 3. Aeneid. super illud:

Huc ubi delati Cumæam accesseris urbem,
&c.

Alia est urbs in Locrensi agro, qui est Ioniæ minoris Asiæ, quæ latine dicitur Cuma, æ, vel Cumæ, hujus Cumæ, Erythris proxima, in quâ & aliam Sibyllam vaticinatam fuisse traditur; ex utroque, vel potius ex uno hoc ambarum Urbium nomine adjectiva deducta sunt, Cumæus atque Cumanus, quæ cum aliis Scriptoribus sæpè, tum Lactantio nostro amphibologiæ occasionem præbuerunt, dum sæpè alteri Sibyllæ tribuunt, quod est alterius, & Cumæam cum Cumanâ, & Erythræam (quod Erythræ Cumæ Ioniæ sunt proximæ) cum utrâque confundunt. Lactantius hoc loco dum Cumæam nominat in Italiâ, satis illam ab aliâ discriminat, quæ Cumæa, sive Cumana Ionica dici potest, quam inferiùs numero septimam ex Varrone recenset. De hac igitur Cumæâ Ita-

licâ meminit Aristoteles in lib. de Admirand. audition. cap. 21. Justinus Martyr in Admonitor. gent. in fine, Silius lib. 12. Eam nescio quomodo Phemonœsen proprio nomine dictam scribat Servius in illud 3. Aeneid.

Quæcumque in foliis descripsit carmina Fœ-
sa, &c.

cum in 6. Virgilius Deiphoben eam appellet, & hoc ei fuisse proprium nomen ibi quoque Servius ipse confirmet. Gregorius Giraldus Dial. 2. hist. Poet. & Petrus Ciacconius quod viderent, de Sibyllâ Cumanâ inferiùs locutum Lactantium, putaverunt, huic loco mendum inesse, & pro, Cumæâ, legendum esse Cimmeriâ, sicuti Suidas in *σιβυλλῇ*, qui eodem ordine quo Lactantius has Sibyllas enumerat, *σιβυλλῇ δὲ ἑκῆς ἐν ὑμμητοῖς τῆς ἰταλίας*, & Isidorum lib. 8. Orig. cap. 8. qui omnia ex hoc loco mutuatus videtur, ut quis non immeritò suspicetur, ita olim fortassè lectum apud Lactantium. At verò quamvis Cimmericio quoque dici potuisset, quod ex Cimmericio Campaniæ vicino Cumis oppido, ut aliqui putant, fuerit oriunda, tamen rectè Cumæa quoque dicitur à plerisque, quod Cumis responsa dederit, ut intelligimus tum ex aliis, tum ex Justino, qui ibi ejus antrum se invisisse testatur ubi suprâ; & quidem ita legitur in duodecim Vaticanis, & aliis omnibus tum MSS. tum excusis, à quibus non sum ausus discordare; & Suidæ interpretes ibi non *ὑμμητοῖς*, sed *ὑμῶν* legit. Lactantius autem satis, ut diximus, aliam ab aliâ discriminat, dum hanc Cumæam Italiæ nominat; illam igitur Cumanam à Cumâ Ioniæ dictam intelligat necesse est.

Pag. 25. lin. 1. *Quintam Erythræam.* Hanc nonnulli eandem dicunt cum Cumæâ Ionicâ; nec mirum id erroris irrepsisse propter locorum, nempe Erythrarum Ioniæ, ubi hæc vaticinata ab aliquibus dicitur, & Cumæ Ioniæ, ut suprâ diximus, propinquitatem. At verò cur Cumæam Italicam & Erythræam Aristot. cap. 91. De admirand. audition. unam dixerit non video; nisi dicamus, Erythræam vocitatam fuisse quoque Cumæam, ut asserit Martian. Capell. lib. 2. fortè quia & ipsa quandoque Cumis sit vaticinata. Nam scribunt aliqui, Cumis plures mulieres vaticinatas fuisse, quæ omnes Sibyllæ nomine nuncupantur; illuc enim proficiscebantur, vel ut peritiores divinandi fierent Apollinis oraculis, qui ibi maximum habuit Fanum cum specu, vel ut ejus sacris præessent, quæ non nisi à mulieribus peragi solitum erat: quæ omnes postea ab urbe illâ Cumææ, vel Cumanæ sunt vocatæ.

De

De hac meminit Clemens PP. primus in Epist. ad Corinth. Lactantius ipse iterum lib. de Ira Dei cap. 22. Constantinus Magnus Imper. in orat. ad Sanctorum coet. apud Euseb. in ejus vitâ, S. Augustinus lib. 18. Civit. cap. 23.

Pag. 25. lin. 5. *Septimam Cumanam.*] Jam hanc non aliam intelligere possumus, quam eam, quæ Cumæ Ioniæ vaticinata est. Servius super illud Maron. b.

Phabe, graves Troja semper, &c. notat, Varronem totam hanc de Sibyllinis libris Tarquinio oblati historiam non ad Cumanam, de quâ hic sermonem habet Lactantius ex Varrone, sed ad Erythræam retulisse, sicut & Suidas retulit in Herophilâ. At verò Virgilius, & Solinus cap. 8. eandem historiam non ad hanc, sed ad Cumam Italicam, quam Cumanam vocat Solinus, referunt. Sanè Virgilius vaticiniam Cumæ Sibyllæ Romæ asservata satis clarè innuit illis libri sexti carminibus, quibus eam Aeneas alloquitur:

Te quoque magna manent Regnis penetralia nostris:

Hic ego namque tuas sortes, arcanaque fata, Dicta mea genti ponam, &c.

Ibidem. lin. 6. *Qua ab aliis Demophile, vel Herophile nominatur.*] Solinus, & Suidas ubi supra non Cumanam, sed Erythræam vocant Herophilem; quanquam apud Solinum, & Tibullum Eleg. 5. lib. 2. legitur, Herophile. Eusebius verò nec Erythræam, nec Cumanam, sed Samiam Herophilem vocatam scribit, quam Numâ Romanorum Rege viventem floruisse refert.

Ibidem. lin. 7. *Eamque novem libros attulisse.*] Itaque quoque Halicarnassæus ad fin. 4. de reb. Roman. Gell. lib. 1. cap. 19. Suidas in *Σίσυμῶν*, Servius ubi supra, Plin. lib. 13. cap. 13. Solin. cap. 8. Suidas in Herophilâ tres libros, non novem fuisse scribunt; quos oraculorum plenos Sibylla Tarquinio obrulit, ac combustis duobus, tertium tantummodo superfuisset.

Ibidem. lin. 7. *Ad Regem Tarquinium Priscum.*] Non Prisco, sed Superbo Tarquinio oblatis libros scribit Plin. d. c. 13. Halicarnass. Solin. Gellius ubi supra. Lactantium, seu potius Varronem à Lactantio relatum sequitur Suidas in *Σίσυμῶν*, & Isidorus 8. Origin. cap. 8. quæ sententia vero propior videtur, & temporibus congruentior, si ad Sibyllam Cumam Italicam, ut à Virgilio & Solino, hoc factum referatur. Hæc enim (authore Solino) quinquagesimâ Olympiade rebus Romanis interfuit, & Tarquinius

Priscus juxta Glareani Chronologiam ad Livium, & passim cæterorum, regnum cepisset anno 2. Olympiadis quadragesimæ primæ, & regnat annis 38. At Tarquinii Superbi regnum incipit anno quarto sexagesimæ primæ Olympiadis, ita ut ab eo Sibyllæ tempore usque ad Regnum Tarquinii Superbi, fluxerint undecim Olympiades, id est anni quatuor supra quadraginta. Hoc tamen non convincit falsam Plinii, Halicarnassæi, & aliorum opinionem; nam Sibylla usque ad annum vitæ octogessimum, nonagesimum, & ultrâ pervenire potuit: sed, ut diximus, altera opinio vero videtur similior. Qui verò ad Erythræam historiam referunt, ii toto cælo aberrant, siquidem velimus, Erythræam vaticinatam vel ipso Trojano bello, ut sentit Solinus, & alios quoque nonnullos sensisse refert S. August. ad fin. d. cap. 23. quod bellum præcessit regnum Tarquinii Prisci annis quingentis & septuaginta, Superbi sexcentis & quinquaginta; si ve illam floruisse velimus Romuli tempore, ut alios censuisse idem S. Augustinus refert ibidem, inter quos numero Eusebium in Chron. quod sanè tempus annis circiter centum & sexaginta Prisci regnum, Superbi ducentis & quadraginta quatuor præcessit annis.

Ibidem. lin. 8. *Trecentos Philippeos postulas.*] Adstipulatur Lactantio, seu Varroni, Servius super illud b.

Hic ego namque tuas sortes, &c.

Ego quidem Macedonicum illud numisma Romæ unquam excusum, vel in usu fuisse, nusquam comperi apud Authores.

Pag. 26. lin. 7. *Marpeffo.*] Hermolaus Barbarus in Castigat. ad Plin. lib. 5. cap. 30. putat legendum, *Mermisso*, ex Stephano de Urbibus in *Μερμύσσοις*. Pausanias quidem lib. 10. ubi de Herophile fatidicâ loquitur, habet *Marpeffo*, ut hic major pars librorum Lactantii. Alii legunt, *Marmisso*, ex Suidâ in *Σίσυμῶν*, T. & P. Codex hic habent, *Marmesso*. Achilles Satius in Tibull. legen. esse censuit *Marinesso* (ut habent etiam quidam impressi) vel, *Marmesso*.

Ibidem. lin. 10. *Decimam Tiburtem, nomine Albuneam.*] Eam videtur Albanam appellasse Tibullus Eleg. 5. lib. 2.

Ibidem. lin. 12. *Cujus sacra Senatus in Capitolium transtulerit.*] Hæc verba non agnoscit T. neque P. neque impressi nonnulli antiqui: sed si illa retineamus, ut à plerisque retinentur, malim cum Jano Gulielmio legi, *sortes*, quam *Sacra*. Planè *sortes* vocabantur vaticiniam illa, ut ex Virgilio & Tibullo ap-

parer, ubi scilicet & ita scriptum esse hoc in loco, aliquibus membranarum testatur ipse Janus in Quæstionibus ad Plauti Menechm. c. 4.

Ibidem. lin. 14. *Præter quàm Cumæa, cuius libri, &c.*] En ἀμφιβολον, de quo supra: vel ipse Lactantius, quam supra ex Varrone Cumanam appellarat, hoc loco Cumæam nominat; nam libri, qui sedulo occultebantur, quosque soli Quindecimviri adire poterant, illi erant, qui à Sibyllâ Tarquinio venditi fuerant, teste Halicarnasseo lib. 4. & Gel. d. c. 19. eam autem Lactantius ipse Cumanam dixit paulò supra: Eadem refert c. 23. lib. de Irâ Dei.

Pag. 27. lin. 4. *Et Erythraam se nominatum iri prolucuta est.*] T. P. & impressi antiquiores habent, & Erythraam se nominat, ubi prolucuta est. Janus Gulielmius ubi supra legit, ubi prolucuta est, quod propriè proloqui sit vaticinari, & futura canere; unde Prophetæ dicti, quod futura proloquerentur.

Ibidem. lin. 9. *De Quindecimviris, &c.*] Vide Onuphrium latè.

Pag. 28. lin. 1. *Erythras mitterentur.*] Idem scribit cap. 22. lib. de Irâ Dei. Verùm non solum ex Erythris, sed etiam (ut paulò supra dixit) ex omnibus civitatibus, & Italicis, & Græcis, quæstita fuerunt Sibyllina carmina; quod notat etiam Tacit. lib. 5. Annal. Halicarnasseus lib. 4. Etenim incendio Capitolii, quod contigit anno ante Sillæ dictaturam, dolo, an fortè conflagraverant.

Ibidem. lin. 6. *Εἰς θεός, ὃς μόνος ἐστίν.*] In Carminibus Sibyllinis ita legitur; *εἰς θεός μόνος, ὃς ἀρχη.*

Ibidem. lin. 9. *Πανυπέρτατος.*] Corruptè in Carminibus Sibyllinis *παντωνυπέρτατος*, quod respuit scansio; quanquàm ibi monet adnotator, ad oram libri Sibyllini haberi in MSS. sicut in nostro.

Pag. 29. lin. 4. *Εὔτυχεν.*] Hoc respuit metri ratio, cum syllaba secunda sit brevis. Rectè est apud Theophilum, *εὐτυχόν*: omnes tamen Lactantii Codices concordant; idè non ausim mutare.

Ibidem. lin. 7. *Εἰς μόνος ἀμὶ θεός.*] Hic verus sæpè reperitur inter Carmina Sibyllina; sed in hæc verba:

Αὐτός γὰρ μόνος ἐστὶ θεός, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλος.

CAPUT VII.

Pag. 29. lin. 2. *Quòd Delphis (creda) emigraverat.*] Sic quidem rectè B. T. P. & vetustissimi excusi, cum (credo) aliis quibusdam Codicibus desit. Illud enim (credo) ironice dictum patet, ut apud Tull. Philippic.

primâ: » Annibal, credo, erat ad portas ». Tertullian. cap. 46. » Credo, ob honorem patris ejus ». Lactantius infra lib. 3. cap. 18. » Hic (credo) quòd erat ignobili genere natus, &c. » & cap. 23. » Sed (credo) calor deterrebat, &c. »

Pag. 30. lin. 15. *Si Deus unus est, quæ esse beata solitudo queat.*] Fragmentum ex Ciceronis Hortensio, seu de Philosophiâ, quem amissimus.

Ibidem. lin. 17. *Habet enim ministros, quos vocamus nuntios.*] Videtur Lactantius, ut à Deo solitudinem amoveat, Angelos accire, quos cum numine illo consociet: quod minimè oportuit; neque enim ex eo quia sanctorum animarum, atque Angelorum apud Deum propemodùm infinitus sit numerus, idcirco solitarius non dicitur, neque si non essent, solitarium illum efficerent: id quod Theologi in primo dist. 21. ubi Richard. quæst. primâ, & S. Thom. p. p. quæst. 31. artic. 3. disertè docent. Quandoquidem solitudo non tollitur per associationem alicujus, quod sit extraneæ naturæ; dicitur enim aliquis solus in horto, quamvis sint ibi multæ plantæ, & animalia. Ità Deus, Angelis etiam & omnibus cum eo existentibus, verè solus, vel solitarius diceretur, si non essent in divinis personæ plures. Verùm quoniam licet ab æterno omnino non fuerit aliqua essentia alia, quàm divina, tamen in illâ essentiâ est, & fuit ab æterno personarum pluralitas, quæ à Deo solitudinem excludit; idè falsa est hæc propositio, & non admittenda: Deus ab æterno fuit solus; nam sensus illius est, quòd ab æterno fuerit solitarius. Hoc Catholicis animadvertimus. Caterùm excusatione non caret Lactantius, qui ad captum Ethnicorum desilire debuit, & aliquid efferre, quod rudibus & hebetibus ingeniis arridere posset. Neque enim (ut verè aiebat Archelaus Episcopus contra impium Manetem disputans apud Cyrill. Catech. 6.) mysteria de Patre, Filio, & Spiritu Sancto declaramus Ethnicis; quin & Catholicum non adeò apertè dicimus mysteria: sed sæpè obscuriùs dicimus, ut scientes fideles intelligant, & qui nesciunt non corrumpant.

Ibidem. lin. 18. *Genuisse Regni sui ministros Deum.*] Verbum gignendi non modò à Lactantio, & aliis Ecclesiasticis scriptoribus, sed etiam in Sacris litteris nonnunquàm improprie sumitur. Nam & titulo Geneseos inscripti sunt libri Moysis de mundi creatione; & nos Dei genus sumus apud Paulum, in Acti-

bus cap. 17. & Jacob. 1. Deus voluntariè genuit nos. Ceterùm ratio generationis, quæ promittitur ab Aristot. 8. Ethic. cap. 12. & 7. Metaphys. text. 28. & seqq. & de quâ S. Thom. p. p. quæst. 27. art. 2. propriè à Deo non nisi Verbi increati convenit processioni, de quâ dicemus infra ad cap. 8. lib. 4.

Pag. 31. lin. 10. *Cujus nomen exponunt, &c.*] T. habet, *expolunt*. Utrobique idem est sensus; dicitur enim *exponi*, quasi extrâ poni, perindè atque *explodi*, id quod foràs mittitur, atque ejicitur. Sic lib. 3. cap. 26. in fine, & *exposito veteri novum reddunt*.

Ibidem. lin. 17. *Evolutio*.] Gulielmus Canterus novarum lect. lib. 3. cap. 30. mavult *ἀπολύω*, id est, celeriter vertens. Quamquam ibi in meo Codice editionis Antwerp. anni 1571. errore operatorum excusum est, *ἀπολύω*, quod nihil est.

Pag. 32. lin. 16. *Ipse ante omnia ex se ipso sit procreatus.*] Idem ait lib. 2. cap. 9. ad fin. At verò propositio illa, quodcunque fuit, aliquandò esse cœpit, verè de omnibus creaturis enunciat; cum de Deo loquimur, falsò penitus asseritur. Etenim si Deus æternus est, ut veritas habet, & ipsemet Lactantius ubique, æterno autem cœpisse repugnat, nihil erat causæ, cur à se ipso procreatus, aut genitus, aut factus diceretur, ut S. Bernard. de Confid. ad Eugen. lib. 6. in principio, & S. Thom. cap. 15. lib. 1. contra Gent. ostendit. Jam propositionem illam, Deus se Deum genuit, damnant omnes Theologi secuti Magistrum in primo distinct. 4.

CAPUT VIII.

Pag. 34. lin. 8. *Quid est autem tam remotum à Deo, quàm id opus, quod ipse ad propagandam sobolem mortalibus tribuit?*] Multa in hanc sententiam ex nostris Arnob. lib. 3. in princ. ex Ethnicis Plin. lib. 2. cap. 7.

CAPUT IX.

Pag. 37. lin. 3. *Qua non ferro, ac viribus, &c.*] Ità quidem editiones pleræque, & Cicero ipse, cujus sententia est. Bon. tamen habet, *qua ferro, ac viribus debilitari, frangique non possit*.

Ibidem. lin. 4. *At animum vincere, &c.*] De hac victoriâ egregiè differit S. Ambrosius in lib. Officior. ubi de fortitudine agit.

Ibidem. lin. 5. *Non ego eum summis viris comparo, &c.*] Quædam editiones habent, *Non modò eum cum summis viris comparo, &c.*

Ego excudendum curavi ut est in B. & apud ipsum Tullium; illa enim, *tantum, solum, modò*, eleganter ad Græcorum imitationem plerumque negationi subintellecta, quàm addita malunt Latini, sequente adversativâ: quamvis, &, aut, etiam, non addatur. Ulpianus in L. invitum, D. de servit. urban. præd.

» Invitum autem accipere debemus, non eum,
» qui contradicit, sed eum, qui non confen-
» tit. Item in leg. pr. in princ. D. de aquâ
» quotid. & æstiu. » Quotidiana aqua non illa
» est, quæ quotidie ducitur: sed ea, quâ quis
» quotidie possit uti, si vellet. Celsus in L.
» littus est quousque, D. de verbor. signif.
» Prædia dicimus aliquorum esse, non utique
» communia habentium ea, sed vel alio aliud
» habente. Alia loca promittit Anton. August.
lib. 2. emendation. cap. 1.

Pag. 38. lin. 24. *Sed Philoctetes ejus heres non putavit, qui facem supposuit arsiuro.*] Planè Scriptores vulgò sentiunt, Philocteten incendisse pyram Herculis, ejusque sagittarum hæredem fuisse, ut scribit hoc loco Lact. Ovid. 9. Metamorph. Cic. 2. Tuscul. Diodor. Sicul. lib. 5. Justin. historic. initio 20. Calaber. lib. 10. Scholiastes Homeri Iliad. 3. Senec. in Hercul. Etæ. Philostrat. in Heroic. cap. 6. Servius in illud Virg. 3. Aeneid. *Parva Philocteta*. Non rectè igitur Petrus Victorius 2. variar. lection. cap. 15. hanc sententiam rejecit tot fultam Scriptoribus, unius Apollodori motus autoritate, præstanti ipsius Philoctetis patri hoc tribuentis 2. Bibliothec. Quamvis enim, ut ait Victorius, Philoctetes sub Agamemnone militaverit cum Nepolemo Herculis filio Trojano bello, quod multò antè præcessit Herculis obitus, id tamen contigit, cum Philoctetes jam valdè grandis natu esset: undè fieri potuit, ut ille adolescens cum Hercule jam senio confecto viveret, ei-que morienti adesset, ut contra Victorium notat Brodæus 1. Miscellan. cap. 5.

CAPUT X.

Pag. 39. lin. 3. *Hunc Tarquitiu de illustribus viris differens, ait incertis parentibus natum, expositum.*] Theodoretus de Æsculapio hanc eandem historiam referens, hæc habet sub initium octavi de Curatione affect. Græcar. » At-
» que, ut ad alios quoque transeam, testis est
» Apollodorus, Æsculapium ab aliis quidem
» existimatum esse filium Arsinoes, ab aliis
» verò Coronidis, quæ clandestino violen-
» toque Apollinis congressu prægnans effecta,
» editum deindè infantem exposuisse dicitur.

G g g g ij

» Hunc verò ait Apollodorus à venatoribus
 » casu repertum; raptumque ab altricis canis
 » uberibus, Chironi Centauro delatum fuisse,
 » ibique enutritum medicæ arti operam impen-
 » disse, cujus in Tricâ Epidauroque civita-
 » tibus experimenta prima ediderit «. Puto
 ego Theodoretum illa tantum ex Apollodoro
 sumpsisse: Æsculapium ab aliis quidem exi-
 stimatum filium Arfinoes, ab aliis verò Co-
 ronidis; illa verò, quæ clandestino, & cæte-
 ra omnia quæ sequuntur, non ex alio quam
 ex Tarquitiio, videlicet vel ex libro ipsius
 Tarquiti, vel ex hoc Lactantii loco desum-
 pta fuisse reor. Nam cum de Æsculapii ortu,
 educatione, disciplinâ varii variè scripserint,
 Homerus in Hymnis, Pindar. Pythior. Ode
 3. Pausanias lib. 2. 4. & 8. Diodor. Sicul.
 lib. 4. cap. 9. & lib. 5. cap. 15. Ovid. 2. Me-
 tamorph. Cic. 3. de Nat. Deor. Tarquiti-
 us, Apollodorus, & alii quamplurimi, nemi-
 nem sanè mihi comperias, qui eam histo-
 riam recitet, sicut Theodoretus, præter
 unum Tarquitiium. Porro ex Apollodoro eam
 descripsisse non potuit, qui non expositum
 ait Æsculapium à matre, non inventum à ve-
 natoribus, nec canis uberibus enutritum: sed
 cum Apollo matrem interfecisset, eaque jam
 mortua in rogo conflagraret, raptum protin-
 nus infantem è pyrâ, ab eâ ad Chironem alen-
 dum delatum scribit. Apollodori verba ex 3.
 subijcio. » Hæc [Arfinoes] ab Apolline im-
 » pleta Æsculapium peperit. At quidam non
 » Arfinoes-Leucippi filix, sed Coronidis Phle-
 » gyæ in Thessaliâ natum Æsculapium ferunt,
 » cum quâ, simul ac eam deperisset, Apollo
 » statim concubuisse proditur, quam, quòd
 » præter patris sententiam eâ potitus esset,
 » Ischyî Elati filio conjunctam fuisse aiunt.
 » Apollo autem delatorem corvum immodi-
 » cis maledictis execratur; & qui ad eum
 » usque diem candidus fuerat, in nigrum
 » commutavit, & Coronidem gravidam per-
 » cussit, & necavit: ex quâ, cum conflagra-
 » ret, abreptum infantem è pyrâ ad Chiro-
 » nem Centaurum alendum tulit, &c. « Ergò
 ubi Theodoreti textus habet [hunc verò ait
 Apollodorus] inesse suspicor Librariorum er-
 ratum, atque legendum [hunc verò ait Tar-
 quitius,] & sanè si totam Theodoretus ex
 Apollodoro historiam referebat, quem initio
 citaverat, illum ipsum statim rursus appella-
 re nihil attinebat. Sed Tarquitiium appellavit;
 atque ita fragmenti hujus, quod excidit è
 libro Tarquiti, non modò Lactantium, sed
 unâ cum Lactantio scriptorem habemus Theo-

doretum. Quæ minùs advertens Theodorus
 Canterus 2. Variar. lect. cap. 19. existima-
 vit, illa quæ hîc à Firmiano ex Tarquitiio re-
 citantur, ab ipso Tarquitiio, atque item rur-
 sùs à Theodoreto ex Apollodoro fuisse de-
 prompta.

Pag. 39. lin. 8. *Turpissimè gregem pavit alie-
 num.*] Nempè pavit Admeti pecora, ut est
 apud Ovid. 2. Metamorph. quod ridet etiam
 Tertull. cap. 14. Apol. & Cyp. de vanit. Idol.

Ibidem. lin. 9. *Et muros Laomedonti extru-
 xit.*] Ità quidem fabula narratur ab ipso Ne-
 ptuno apud Homerum ad fin. 21. Iliad. Quan-
 quàm Herodotus Apollinem aut Neptunum
 Laomedonti servisse negat. Eandem fabulam
 tetigit Tertull. & Cyp. ubi suprâ; item Minut.
 & Clemens Alex. in Orat. ad Gent. Tarian.
 cont. Græc. Vid. Ovid. 11. Metam. & Apol-
 lodorum 2. Biblioth. qui non impunè eam
 fraudem tulisse aiunt Laomedontem, ut hîc
 tradit Lact. sed Apollinem urbi pestem, Nep-
 tunum inundationem immisisse: ad ea mala
 depellenda responsum ex oraculis petenti man-
 datum fuisse, ut Hælionem filiam suam Cæto
 devorandam exponeret, quam postea libera-
 vit Hercules, ut ait Autor suprâ ad fin. 9. c.
 Sed hîc secutus videtur Homerum, ex quo
 inultos potiùs abiisse Deos intelligimus, Iliad.
 ubi suprâ.

Pag. 41. lin. 5. *Indicus, maximus.*] Ludit
 eo titulo, quo uti solebant Imperatores post
 devictas nationes; dicebant enim, Parthicus ma-
 ximus, Germanicus maximus, &c.

Ibidem. lin. 5. *Ab amore, ac libidine tur-
 pissimè victus est.*] Ità cum Michaeli Thomaf.
 hunc locum restitui ex B. & T. pro eo, quod
 legitur in impressis, *ob amorem, ac libidinem*;
 neque enim Liber *ob amorem, aut libidinem ab
 aliquo victus est* in expeditione illâ Indicâ: ab
 amore tamen ipso, quo flagravat in Ariad-
 nem, *victus est*. Sed & aliarum quoque amo-
 ribus arsisse illum in Indiâ scribit Diodor.
 qui lib. 5. historiam ponit: ponit etiam Oro-
 sius lib. 1. cap. 9.

Ibidem. lin. 5. *Delatus enim Diam.*] Insu-
 la est, quæ Cretæ adjacet Straboni lib. 10. &
 hanc puto germanam lectionem, quæ habe-
 tur in omnibus impressis Lactantii lib. & apud
 Diodor. Sicul. lib. 5. Ovid. 5. Metam. Catull.
 De nupt. Pelei & Thetid. licèt B. T. P. ha-
 beant, *Cretam*. De historiâ videndus etiam
 Plutarch. qui varias de Ariadne opiniones re-
 fert in Theseo.

Ibidem. lin. 6. *Cum semiviro comitatu.*]
 Alludit ad illud 4. Æneid.

Et nunc ille Paris cum semivirò comitatu, &c. Comitatum autem semivirum appellat Bacchi exercitum, in quo non solum viri erant, sed & mulieres, quæ Bacchæ appellatæ sunt, ut scribit S. Aug. lib. 18. Civ. cap. 13.

Pag. 42. lin. 3. *Et Liberam fecit, &c.*] Jocus est. Cum, inquit, is Liber esset, sibimet eam copulando liberam fecit, & cum eâ pariter in cælum ascendit. Neque enim r̄ Liberam, hîc accipi potest, ut contrâ, servam, distinguitur, cum nusquam sit proditum, Liberi patris ope ab ullâ servitute Ariadnen liberam factam; idè contra cæteras editiones primâ majoribus litterâ hoc nomen scripsimus. Erat autem apud Gentes & Dea, quæ Libera vocabatur, de quâ Cic. 2. de Nat. deor. & 6. action. in Verr. Tacit. lib. 2. Livius 1. 5. Decad. Arnob. 5. Sanctus Aug. 6. Civit. cap. 13. Hanc alii Venerem, alii Cere-rem, quidam Proserpinam fuisse aiunt. Sed certè Ovid. de Ariadne loquitur 3. Pastor. illis carminib. ad quæ procul dubio respexit Lact. cum hoc scriberet:

— Audierat jam verba querentis

Liber, ut à tergo forè secutus erat.

Occupat amplexu, lacrymasque per oscula
siccat,

Et pariter cœli summa petamus, ait.

Tu mihi juncta toro, mihi juncta vocabula
sumes;

Nam tibi mutata Libera nomen erit.

Ibidem. lin. 5. *In solenni precatone optimus maximus nominatur.*] Cujus precatonis exemplum habes à M. Tull. in fine Orationis pro Domo suâ, & in Oratione pro C. Rabir. perduell.

Ibidem. lin. 15. *Regium puerum rapuit.*] De Ganymede loquitur, qui fuit Trojano- rum Regis filius. Plato quidem 1. de Legibus hujus fabulæ auctores damnat, de quâ Homer. Iliad. 20. Virg. 5. Ovid. 10. Metam. Lucian. Herodian. lib. 1. Oros. lib. 1. cap. 12. Xenophon autem in Sympos. non propter corporis, sed propter animi pulcritudinem raptum fuisse tradit.

Pag. 43. lin. 5. *Eadem enim Jupiter, quem colebat, admisti.*] Sic adolescens ille Chærea Terentianus, se Jovis exemplo ductum, cujus stuprum in Tabulâ depictum spectarat, virginem polluisse narrat Eunuch. Sed de hoc plura Clemens Alexandrinus in Orat. ad Gent. S. August. 1. Confession. cap. 10. Jovis adulteria & stupra lege apud Arnob. lib. 4. & 5. & Epiphan. in Ancorat.

CAPUT XI.

Pag. 43. lin. 2. *Quidam Poëta triumphum Cupidinis scripsit, &c.*] Quinam hic fuerit Poëta compertum non habeo, neque hoc poemâ pervenit ad nos; cujus jacturam minùs gravatè ferimus; cum præclarum ejusdem tituli poemâ Francisci Petrarchæ habeamus maternâ linguâ conscriptum.

Pag. 44. lin. 14. *Imprudentia.*] Ità lego; quantumvis reclamantibus B. T. P. & impres- sis plerisque, qui habent *prudencia*, suadente tamen Aldinâ editione, nonnullisque aliis, atque adeò ipsomet Lactantio, qui ex con- textu ipso ita monstrat legendum; nam per se ipsum futura scire non posse, sed ab alio moneri, istuc porrò imprudentiæ est, si ve pru- dentiæ defectus: idcirco autem Lactantius ab Jove prudentiam amovet, ut & divinitatem tollat, quod erat totius disputationis propo- situm. Simile quiddam cum inf. cap. 13. de Saturno narraret, inquit: » Rursùm impru- » dentiam reprehendam necesse est; cur enim » responsum ab alio potius accepit? Ubi & hunc locum innuit, & se hîc Jovis impruden- tiam notasse ostendit.

Ibidem. lin. 15. *Nisi Themis futura dixisset.*] Lactantius secutus est Apollonium, qui à The- mide admonitum scribit Jovem: at Lucianus mavult à Prometheo, qui etiam ob eam cau- sam è Caucaſo fuerit liberatus. Apollodor. in 3. Biblioth. ubi de Peleo loquitur, utramque sententiam refert.

Pag. 45. lin. 8. *Si Parcarum, &c.*] Vide Lucianum ferè eadem ludentem adversùs Deos.

Pag. 46. lin. 1. *Zeùs, si ve En appellatus est, &c.*] Carpit hoc loco Budæus Lactantium in libro de stud. litterar. instruendo, tanquàm qui hæc parùm accuratè perpenderit, nec vi- derit, ea omnia symbolicè dici. Sed nã ille totius disputationis Lactantii propositum pa- rùm accuratè perpenderit, qui omnes symboli- cas ejusmodi interpretationes nugamentis Eth- nicorum à Stoicis atque aliis affectas elimi- nare contendit, tanquàm non modo ridicu- lam atque ineptam rem, sed etiam impiam, & capitalem, quæ (ut ex Cicerone notat ipse Lactantius inf. cap. 17.) falsas opiniones ge- nuit, turbulentos errores, & superstitiones penè aniles: quod cum Arnobius ad finem 5. & Lactantius ipse egregiè infrâ cap. 12. 17. & alibi sæpè, tum Sanctus Augustinus lib. 7. & 18. Civit. Tatian. item, qui Lampſaceni Metrodori allegorias exhibat, & alii qui-

dam Sancti Patres præstitere.

Ibidem. lin. 14. *Imbres ferreos dicunt.*] In-
nuit Virgili carmina 12. *Æneid.*

— *It toto turbida Cælo*

Tempestas telorum, & ferreus ingruit imber.

Ibidem. lin. 17. *Aut navis, in quâ est im-
positus, in tutelâ habuit Aquilam figuratam.*]
Esel, aut navis, in quâ est impositus, tutela
(ut navis sit generandi casus) habuit *Aqui-
lam figuratam.* Itâ scribendum esse hunc lo-
cum convincit quod sequitur, *sicut Taurum*,
&c. Neque tamen eum loquendi modum
damno, *tutelam in Aquilâ figuratam*, quem
infra lib. 5. cap. 8. ab ipsomet Lactantio usur-
pari intelligo, ubi dicit [justitiam tanquam in
aliquo simulacro figuratam] Sed hîc non ita
scripsisse eum contendo, quod subdiderit,
sicut Taurum, &c. alioquin, si ut vulgò legi-
tur, & in sex Vaticanis, legamus, *tutelam*
habuit in Aquilâ figuratam, vel in *Aquilam*
figuratam, ut legit Codex B. & quinque Va-
tican. quo posteriora prioribus convenirent?
sicut in Tauro, vel *sicut in Taurum*, dicere
oportebat. Ut autem non ita pervium intel-
lectui locum Lactantii aperiamus, Tutela erat
navis insigne proræ impositum, quod Græcè
παρασπον dicebatur; eratque Dei alicujus effi-
gies, aut animalis, à quo navis ipsa denomi-
nabatur, ut apud Virgilium *Pistris* & *Cen-
taurus*, cum ait:

Centauro invexitur magnâ.

Hinc *χιρὶ* & *παιρὶ*, & aliis ejusmodi nomi-
nibus quædam naves sunt appellatæ, Strabo,
Plutarc. *Conviv.* in 2. dec. *Sapient.* Lucian,
dialog. *πλοίων ἑνχαί.* De tutelâ in hac signifi-
catione meminit Seneca lib. x. *Epist.* *Epist.* 77.
ubi inquit: » Navis bona dicitur, non quæ
» pretiosis coloribus picta est, nec cui argen-
» teum aut aureum rostrum est, nec cujus
» tutela ebore calata est, &c. « Ovid. *tute-
lam navis* intelligit Trist. pr. *Elegiâ* 3. cum
ait:

— *Et pictos verberat unda Deos.*

Sil. Italicus:

Tutelaque Deum fluitant.

Sic rursus Lactantius in fin. hujus cap. *Aqui-
lam* ei in auspicio advolasse, quam victor
bono omine acceptam tutelæ suæ subjugarit.

Pag. 47. lin. 1. *Sicut Taurum cum rapuit,
& transvexit Europam.*] Baptista Pius cap.
98. suarum annotationum legisse videtur, *si-
cut Taurum figuratum*, & ita nonnulli impres-
si habent. Ego ut vocem illam textui adden-
dam non probo, utique multò pluribus ac
melioribus exemplaribus refragantibus, ita

quasi glossema subaudiendam non nego; hîc
enim Lactantii sensus est, ut quemadmodum
Ganymedes ab Jove in Aquilâ raptus dicitur,
eò quia fortasse raptus sit navi, cujus tutela
figuratam Aquilam habuerit: ita dicitur Eu-
ropam in Tauro rapuisse, quòd illam navi-
gio abduxerit, in quo figuratus esset Taurus;
quod quidem asserit Eusebius in *Chronic.*
» Europa, inquit, à Cretenfisibus rapta est na-
» vi, cujus fuit insigne Taurus «. Quancum
Palephatus narrat, fuisse Gnossium quendam
virum nomine Taurum, qui cum bellum Ty-
riæ regioni faceret, & alias rapuerit virgi-
nes, & Europam Phœnicis filiam è Tyro, un-
dè nata sit fabula.

Ibidem. lin. 6. *Navigium celebratur.*] *Na-
vigium* ponitur hîc pro *navigatione*, ut apud
Ulpianum in leg. primâ §. ait Prætor, D. de
fluminib. & apud Scævolum in leg. qui Romæ
§. Callimachus, D. de verb. obligat.

Pag. 49. lin. 4. *Cui cognomen Agefilao fuit.*]
Agefilao dictus est *παρα τὸ ἄγειν τὸς λαὸς*, quòd
scilicet populos agat; est enim mortuorum
& inferorum Deus. Sic vocatur etiam à Cal-
limaco, ubi ait, *φοιτῶσι μεγάλα ἀγεσλάω*, id est,
ad magnum pergunt Agefilao. Quâ re quod
aliqui hoc loco legendum contendunt, *Age-
lasto*, vel *Agathalio*, non probo, licet sciam,
& *Agelastum*, & *Agathalium*, & aliis cogno-
minibus vocatum Plutonem; à nobis stat Gy-
raldus 8. Syntagm. De Diis gentium, Cœlius
Rodigin. Antiq. lection. lib. 6. cap. 18.

Ibidem. lin. 8. *M. Antonii fuit infinitum il-
lud imperium.*] Sic habent undecim Vaticani,
& omnes alii, quos equidem viderim, MSS.
vel excusi, uno excepto Vaticanorum, & B.
qui habet, *Pompeii*, &c. Hic autem M. An-
tonius (ut tradit Aſcon. in primam, tertiam,
& quartam Verrin, Ciceronis) is est, qui gra-
tiâ Cottæ Cos. & Cethegi factione à Senatu
curationem infinitam nactus totius oræ mari-
timæ, quâ Romanum erat imperium, non
solum dissolutissimus ipse, ac nequam, sed
etiam comitibus pessimis Siciliam & provin-
cias omnes depopulatus est, & ad extremum
indictò Cretenfisibus bello, reque malè gestâ,
ibidem periit, antequam Pompeius contra Pi-
ratas missus est; de quo Cicero: » Postquam
» (inquit) M. Antonii infinitum illud impe-
» rium senserant «. Et *Fruventariâ*: » Itâ se
» M. Antonius in illo infinito imperio gessit. «
Ut videas fortè ad hæc loca respexisse Lactan-
tium. Sed neque tamen Bononiensis Codicis
lectionem improbare ausim, cum ex Cicerone
pluribus locis, ex Plutarch, Aſcon, ubi suprà,

& aliis pateat, Pompeio quoque delegatam alio tempore à Senatu provinciam purgandi, atque à Piratis vindicandi maris, & ob id non modò Classis præfecturam, sed etiam infinitum propè imperium suscepisse. Plutarchus in Pomp. » Id potissimum pressos Romanos » rei frumentariæ angustiss, & magnam fatem mem timentes impulit, ut ad vindicandum » Piratis mare mitterent Pompeium. Legem » Gabinus Pompeii familiaris rogavit, quæ » non clavis, sed planè in omnes mortales imperium & arbitrium concedebat liberum; » dabat enim ei imperium ea lex omnis intra » columnas Herculis maris continentis totius, » ad quinquaginta à mari millia passuum. Hoc » spatium Romani orbis plagæ sanè quàm » pauca excludabant: verum id maximas gentes, potentissimosque Reges complectebatur. » Velleius de eod. bello Piratico Pompeio demandato lege Gabinia loquens: » Quo » S. C. penè totius terrarum orbis imperium » uni viro deferretur. Ut jam hinc quoque liqueat, cur infinitum illud imperium dixerit, si de Pompeio locutum mavis Lactantium. Ego verò à receptoribus lectionibus haud facile discefferim. Et quidem hanc nostram probarunt Cœl. Rhodig. lib. 6. cap. 18. Petrus Ciaccon. & Latinus Latinus; alteram verò Thomasius in notis.

Pag. 50. lin. 1. *Ex Civitate Messanâ.*] Strabo quoque libro primo Messeniam illum appellat, & Plutarch. De Isid. & Osirid. Ælian. lib. 2. de var. hist. Athenæus verò qui ejus librum tertium sacre Descriptionis citat, eum nominat Coum; alii Thegeatem dicunt, ut Theodorinus, initio tertii de curat. Græcar. affect. & alibi sæpè. Meminit ejus & Cicero in fine primi de Nat. deorum, Sext. Empiric. 8. adversus Mathem. in principio, Theophyl. Antioch. Episcopus Serm. tertio.

Ibidem. lin. 6. *Hanc historiam interpretatus est Ennius.*] Vid. Arnob. in 4. Minutium in Octavio, S. Augustinum in 6. Civitat. cap. 7. Crinitum de Poëtis in Ennio, & Politian. Miscellaneor. cap. 35.

Pag. 51. lin. 13. *Jupiter enim sine contubernio conjugis filiaque colli non solet.*] Nam in Templo Jovi dicato in Capitolio tria sacella erant: medium quidem Jovis; ab utrâque verò parte alterum Junonis, Minervæ alterum, sub eodem tecto & pinnaculo. Vid. Halicarn. ubi de Templo Jovis Capitolin. ad fin. quarti Antiquit. Macrobi. tertio Saturn. c. 4.

Pag. 52. lin. 14. *Pessum acta.*] Ego hanc lectionem cæteris antefero: antetulerunt etiam

me priores alii; nam ita legitur in Aldinâ & Plantinianâ; & cum in uno Vaticanorum in textu scriptum sit, *persumata*, ad oram libri positum est, *pessum acta*. Pessum ire apud Latinos id dicitur, quod in fundum, sive in imam alicujus rei partem decidit: quidni igitur μεταφορικῶς dixerit Lactantius, Jovis ætatem actam pessum, quæ in imam, seu extremam sui partem, & finem perducta erat? Corruptè plerique Vaticani, & P. *persumata*: B. & T. *pessumè omnium, pessumè acta*: quomodò enim ibi dicat Ennius, Jovem pessumè ætatem egisse, qui totus est in laudibus Jovis? Alius Vatican. habet, *consummata*, & ita hunc locum citat Politian. in Miscellan. cap. 35.

Ibidem. lin. 15. *Et sepulcrum ejus est in Cretâ.*] Arnob. lib. 4. ad fin. Minutius, Theophil. ad Autolyc. Epiphani. in Ancor. Mela, lib. 2. cap. 7. Solin. cap. 16.

Pag. 53. lin. 1. *In oppido Gnoffo.*] Alii in Jasio monte malunt. M. Varr. apud Solinum d. cap. 16. in Idâ. Vid. sunt præter notatos authores, Cicero tertio de Naturâ deor. Diodor. Sicul. lib. 4. Cypr. de Vanit. Idol. Euseb. tertio de Præpar. cap. tertio, Politian. ubi suprâ.

Ibidem. lin. 7. *Καύχημα τῶνους.*] Hinc corrigendus est Codex Sibyllinus qui habet, τῶν καύχημα: ibi enim scansio non constat; nec ἔξου legendum est, ut ibi, sed ut in nostro, ἴχει.

Ibidem. lin. 12. *Id est summum caput religionum publicarum.*] Non igitur solus Arnobius, ut censuit Theodorus Canterus libro primo Variar. lect. cap. 11. protulit nobis, undè Capitolium sit dictum, quod ipse Livium, Plutarchum, Halicarnasseum, & alios Romanorum rerum Scriptores ignorasse putavit; nam etiam Lactantius noster hoc loco, & lib. tertio, cap. 17. illius vocabuli originem affert, secus tamen, quàm tradat Arnobius ipse initio libri sexti, Halicarnasseus ad fin. quarti Antiquit. & Suidas.

Pag. 55. lin. 2. *Quod ignotis parentibus natos, Terra filios nominemus.*] Ità & Tertullianus cap. 11. Apolog. Undè factus est proverbio locus, de quo latè author Adagiorum in *Terra Filius*, Rhodigin. Antiquar. lection. lib. 11. cap. 28. Politian. in Miscellan. c. 18.

Pag. 56. lin. 11. *Pan eum.*] Ità B. T. & multi Vatican. quorum tamen alii habent *Pantum*: nonnulli alii Codices junctim, *Panaum*, ut P. alii *Panem*. Boccac. lib. 3. cap. 1. hunc Ennii locum paulò aliter refert, & *Pangaum*

legit. In *Pangao* monte, inquit, aram statuit, &c. Quod aliud promere non possim, satis habeo varias lectiones indicare; nam depravatam esse locum norint, arbitror, omnes. Extaret Ennii Sacra Historia, unde desumptus est, totus expeditus esset: at hoc optare est.

Ibidem. lin. 12. *Cæli Stela*.] Hunc locum ingeniosissimè restitutum debemus Petro Ciacconio, qui primus ita legendum monuit, *Stela*, unico l. non autem duplici, *stella*, ut corruptè in omnibus libris legitur. *Stela*, Græcè *στήλη*, id est, Columna. Plin. lib. 6. c. 28. » In quâ scriptæ sunt stelæ lapideæ litteris » incognitis. « Sic enim excusum est in meo Codice editionis Aldinæ Venet. à Paulo Manutio & Gelenio emendatæ; & ita eum locum castigat Barbarus in emendationibus Plinianis proferit, Budeus in annotation. ad L; sicuti S. competit, D. si servit, vendicetur, & compilatores Lexici Græco-Latini Basileæ impressi anno 1568. in *Στήλη*, & Autor Thesauri Latinæ Linguae in *stela*. Martian. Capell. l. 2. » Quasque librorum notas Athanasia conspiciens, quibusdam eminentibus saxis iussit adscribi, atque intra specum per Ægyptiorum abdita collocari, eademque saxa stelæ » appellans, Deorum stemmata continere. « Namque ibi quoque *stelas* legendum ex Plinio; & vocabuli etymo constat. Is igitur mons ob ejus altitudinem Cæli columna vocabatur, tanquam qui Cælum contingere, atque adeò sustinere videretur.

Ibidem. lin. 13. *Ibique eo in monte aram creat Cælo*.] Putavit Ciacconius quædam verba hîc addita fuisse, & ita scripsisse Lactantium. » Postquam eò ascendit, contemplatus » est latè terras. In eo monte aram creat, » primusque in eâ arâ Jupiter sacrificavit, in » quo loco suspexit, idque quod suprà mundus erat, quodque æther vocabatur pre » cans, primum cælum nominavit. « Quod suprà mundus erat, dixisse pro, quod antea mundus vocabatur.

Pag. 57. fn. 6. *Tutela sua subjugarit*.] Vid. Diodor. Sicul. in sexto, & quid hîc tutela significet, diximus supra.

CAPUT XIII.

Pag. 60. lin. 12. *Nummi veteres*.] De nummo prius signato vid. sunt Strabo lib. 8. Plin. lib. 33. cap. 3. Macrob. primo Saturn. cap. 7. Eutrop. Tertullian. Apologet. Minuc. in Octavio, Cyprianus de Vanit. Idol. & fragmen-

tum Athenai apud Theodor. Canter. secundo Var. lect. cap. 23.

Pag. 61. lin. 5. *Tutus latuisset in oris*.] Virgilius, *latuisset tutus in oris*.

Ibidem. lin. 21. *Qui rursus Latio*.] Ità lego, ut apud Maronem, pro eo quod in aliis editionibus est, *qua rursus*, &c. Nam ibi de Augusto loquitur.

CAPUT XIV.

Pag. 62. lin. 1. *Sacra historia*.] Scilicet, Euhemeri.

Ibidem. lin. 3. *Hæc Ennii verba sunt*.] Sacram videlicet Euhemeri historiam interpretantis,

Ibidem. lin. 11. *Filius*.] Pro *Filium*. Antiptosis; ut, » sermonem quem audistis, non est » meus. Urbem, quam statuo, vestra est.

Ibidem. lin. 16. *Pluto latinè est Diespiter*: *alii Orcum dicunt*.] Jovem appellatum *Diespitrem* norunt omnes, id est, diei patrem, ut Varro interpretatur quarto de Ling. Lat. cap. 10. Macrobius primo Saturn. cap. 15. At id cognomen inditum fuisse Plutoni ignotum habeo, nisi fortè apud ipsum Varronem, ubi suprà, his verbis: » Idem hic Diespiter dici- » tur infimus aër, qui est conjunctus terræ, » ubi omnia oriuntur, ubi aboriuntur, quorum quod finis, Orcus dictus, &c. « Hunc profecto potiùs, quàm diei, noctis, & tenebrarum patrem dixissem cum Parcâ ipsum alloquente apud Claudianum, ubi inquit:

— O maxime noctis

Arbiter, umbrarumque potens!

Placiades Fulgentius: » Hunc etiam tenebris » additum dixere, quod sola terræ materia » sit cunctis elementis obscurior. « Fortè scripserit author noster, & Varro, *Dis pater*; nam ita vocatum Plutonem notissimum est: & *Dis*, seu *Dives* latinè id sanè est, quod Græcè *πλούσιος*, ut ait Lactantius. *Diespiter* non idem. Cic. secundo de Nat. deor. » Terrena » autem vis omnis atque natura Diti patri » dedicata est, qui Dis, ut apud Græcos » Πάσιον, quia & recidant omnia in terras, » & oriantur à terris. « Arnob. secundo ad fin. » Cùm ex Apollinis monitu patri Diti » ac Saturno humanis capitibus supplicaretur, « Isidor. 8. Orig. cap. 11. ferè hanc emendationem insinuat.

Pag. 63. lin. 5. *Eosque muro circumegit*.] Equidem nullum authorem Latinum ita locutum invenio. Puto Lactantium scripsisse, *eosque murum circumegit*; nam *circumagere* nihil aliud

aliud est, quàm circumducere, ut apud Virg. nono:

— *Sridentem fundam circum caput egit, Vel, eosque muro circumdedit.*

CAPUT XV.

Pag. 64. lin. 9. *Per amorem memoriam Defunctorum, &c.* Al. *per amorem meriti, memoriam Defunctorum, &c.* Sed rō meriti non reperitur in Codicib. T. & P. & abfuit à Codice Francisci Petrarchæ, qui locum hunc refert fecundo de Otio Religioforum, nec dictionem illam agnoscit.

Ibidem. lin. 14. *Tolleret.* [Cicero *tollerent*, & hinc Castor, & Pollux.

Ibidem. lin. 16. *Atque aded in plerisque, &c.* Mendum habent omnes libri, ubi legitur, *atque alio in plerisque, &c.* Nam Lactantius citat alterum locum Ciceronis cap. 3. de Naturā deorum, ubi aliquantulum variat lectio; ibi enim, *atque in plerisque Civitatibus intelligi potest*, augendæ virtutis gratiā, quò libentius, &c.

Pag. 65. lin. 9. *Sancum.* Mira de hoc nomine lectionum varietas, ut Vaticanos Codices inspicienti liquet, & de quā videndus est Gregorius Gyraldus primo Syntagm. de Diis Gentium. Vide etiam Varronem de Lingua Latinā lib. 4. cap. 10. Propertium lib. 4. eleg. ad fin. Silium 8. Punic. Halicarnasseum 2. Antiquitatum; item librum, qui Caii Sempronii nomine circumfertur de divisione Italiæ cum Annii Commentariis, Sanctum Augustinum lib. 18. Civit. cap. 19. Nostra lectio exhibetur à Cod. B. à nonnullis Vatican. & ab editionibus Aldinā, ac Plantinianā; probatur à Josepho Scaligero in Conjectaneis ad Varron, ubi suprà, tum ex Propertio ubi suprà, tum ex illius nominis etymo ab ipso Propertio ibi tradito.

Pag. 67. lin. 1. *Mea sacra.* Itā Maro in aliquibus editionibus. At in al. *me sacra*, & itā quoque in antiquis aliquot Virgilianis habere notatur ibi in editione Velutelli, & in Castigationibus Pierii Valeriani in Virgilium, cui quidem Lactantii lectio minùs placet.

Ibidem. lin. 11. *Εἰς τὰ πρῶτα.* Paulò aliter leguntur hæc carmina in Oraculis Sibyllinis.

Ibidem. lin. 16. *Platonis imitator.* Quin etiam æmulus, ut placet Quintiliano lib. 10. cap. primo ad fin.

Pag. 68. lin. 5. *Illud profectò fuit.* Facile intelligitur, ut notat Andreas Patritius in Scholiis ad Ciceronis fragmenta, & Sigonius in

Tom. I.

Dialogo, cui titulus Accusator, seu de Consolatione Ciceronis, depravatum esse hunc locum, quem desumpsit Lactantius ex ipsius Ciceronis libello de Consolatione, cujus meminit ipse in Tusculanis, & alibi, & Lactantius noster in Institutionibus sapè. Hunc cum docti omnes conquererentur amissum, prodiit in lucem septemdecim abhinc annis eodem titulo liber, & sub eodem nomine Ciceronis, de quo multa inter eruditos illius temporis viros extitit lis, an Ciceronis genuinus esset, atque germanus. In eo igitur libello (Cicero sive alius sit Autor) planissimè ac rectissimè legitur: » Quòd si ullum unquam animal consecrandum fuit, qualia » multa consecraverunt Ægyptii (quod nullum » profectò fuit) si Cadmi, &c. «

Ibidem. lin. 6. *Amphiryonis.* Aldina, Plantiniana, & nonnullæ aliæ editiones mendum habent, ubi legitur, *Amphionis*. Nostræ lectioni astipulatur libellus ille Consolationis, & Sigonius atque Patritius, hunc locum ex Lactantio referentes in Ciceronis fragmentis: optima item exemplaria T. P. editio Florentina, & aliæ, atque aded ipsa ratio; neque enim ullam *Amphionis* progeniem in Deos relatum novimus: at *Amphitruonis* progeniem, nempe Herculem, norunt omnes, qui licet Jove patre, matre Alcmenā sit natus, ut tradit Apollodorus 2. Bibliothec. Homer. hymno in Herculem eum tamen etiam dixerunt *Amphitruonis* filium, ut Euripides in Hercule. inlano, & alii.

Pag. 69. lin. 1. *Et illos, quos in Cælum merita locaverunt.* Cicero, cujus locus est in 2. de Legibus, habet, & illos, quos in Cælum merita vocaverint; vel, & illos, quos endocælo merita vocaverint, ut in quibusdam libris Ciceronis legi testatur, & legendum censet Muretus ad illud Catulli, *Flacci delicias suo Catullo*.

Ibidem lin. 9. *Attici conscientiam.* Hinc testem habes Lactantium, Atticum fuisse illum, qui per litteram A. interlocutor designatur in libris Tusculanarum, quā de re quaestio esse solet, ut notat Turnebus 9. Adversariorum cap. 18, nam alii, ut Lambin, in Annotationibus ad primum librum earum Quaestionum, Lactantii opinionem refellunt, & non Atticum, sed incertam personam, putā, Adolescentem, designari contendunt, sive Auditorem, ut Robertellius in Annotationibus ad varios Autores.

Ibidem. lin. 20. *Quia hoc scelurato homini placuit Antonio.* Vid. Cicer. Philipp. 2, ad fin.

H h h h

Pag. 70. lin. 2. *Germani fratris.*] In aliquibus MSS. melius & acrius haberi, *geminis fratris*, testatur Janus Gulielmius ad Plaut. Menachm. cap. 3. *Geminus frater* vocatur, qui uno partu, & uno die natus est. Plaut. Menachm. in fin.

Spes mihi est, vos inventuros fratres germanos duos

Geminos unâ matre natos, & patre uno, uno die.

Virgilius de eodem Romulo & Remo in 8.

— *Geminis huic ubera circum*

Ludere pendentes pueros, &c.

Ibidem. lin. 2. *Patria parricida.*] Itâ & Cicero 3. Officiorum cap. 3. ad fin. » Ecce » tibi, qui Rex populi Romani, &c. «

CAPUT XVI.

Pag. 71. lin. 6. *Relligionum animos nodis, &c.*] Lucretius, *Relligionum animum nodis, &c.*

Pag. 72. lin. 8. *Et illi lex Papia fibulam imposuit?*] Jocatur Seneca in Jovem; nam lex Papia Poppea sexagenarios infibulabat, id est vetabat uxorem ducere, tanquam effœtâ jam virtute essent ad generandum, cui legi postea Claudius Cæsar abrogavit, ut scribit Suetonius in Claudio, apud quem corruptè legitur pro *Poppea*, *Pompeia*, & apud Isidor. 4. Orig. cap. 15. relatum in Decret. in cap. Quædam, distinct. 2. Eum errorem secutus est Beroaldus ad Sueton. ubi suprâ cap. 19. & 23. Rivall. in histor. jur. Civil. lib. 2. qui tamen lib. 4. in Claudio recto nomine usus est: sed eundem errorem refutavit Alciatus lib. 3. Disputation. cap. 3. Tiraquell. in legib. conubialib. leg. 6. n. 20. Prateius de Legib. populi Romani in *Papia Poppea*, ex Dione lib. 56. Tacito lib. 3. Ulpiano Epitom. Tit. 29. Ei denique legi abrogavit & Justinianus Imperator in l. ultimâ Cod. de nuptiis. Dixit autem Seneca (fibulam imposuit) ductâ metaphorâ ab iis, qui infibulabantur, vel vocis servandæ gratia, quæ ex coitu mutatur, vel valetudinis, quibus perforabatur utrinque à lateribus cutis illa, quæ super penis glandem extenditur, eique superaddebatur circulus æneus, quem fibulam vocabant: undè apud Martial. lib. 9. Epigr. 28. *resfibulare*, quod est *fibulam solvere*. Et de *infibulandis* juvenibus plura apud Celsum. Corruptè hîc in aliquibus impressis, pro *fibulam*, legitur *Tabulam*, vel *fabulam*, quod & Beroaldus notat in Claud. d. cap. 19.

Ibidem. lin. 9. *Jus trium Liberorum?*] Erant

privilegia & immunitates, quæ favore propagationis dabantur parentibus trës filios habentibus, de quibus in leg. primâ Cod. qui num. lib. se excus. leg. primâ Cod. de jur. liber. & §. sed hæ juris. Instit. ad S. C. Tertullian. Plutarch. de Amor. prol. Sed interdum ex Principis indulgentiâ iis quoque qui pauciores, ac etiam nullos habebant filios, hæc privilegia dabantur. Id jus qui affecuti fuissent, præter alias eâ quoque utilitate fruebantur, quòd cum aliquid populo viritum dividebatur, ii pro tribus liberis accipiebant. Vid. Duaren. lib. primo Disputation. cap. 40. Alexand. Neapol. Genial. dier. lib. 4. cap. 8. Beroald. & Sabellic. ad Sueton. in Galbâ, cap. 14.

CAPUT XVII.

Pag. 73. lin. 4. *Videtisne igitur, &c.*] In pauculis variat lectio apud Ciceronem.

Pag. 74. lin. 13. *Hoc est, falsa se intelligere, vera nescire.*] » Utinâm (inquit Cicero) » tam facile vera invenire possem, quàm falsa » convincere « !

Pag. 76. lin. 1. *Ut in historiâ sacrâ continetur.*] Id est, in historiâ Euhemeri de Diis, de quâ sup. cap. 11.

Pag. 77. lin. 2. *Æsculapium curando juveni advocavit.*] Narrat fabulam Ovidius 15. Metamorph.

CAPUT XVIII.

Pag. 78. lin. 26. *Si fas cadendo cœlestia scandere, &c.*] Hos duos versiculos ex Ennii Epigrammatis à Cicerone in libris de Republicâ positos refert Seneca lib. 19. Epistolarum Epistolâ 109. *Id de quo quaris, &c.* Verùm apud Senecam primum versiculum corruptum haberi scribit Crinitus de Honest. discip. lib. 19. cap. 3. Nec tamen versiculum illum ex Senecâ profert, qui in Editionibus Senecæ variè legitur. Puto Crinitum apud Senecam legisse, *Si faciendo plagas cœlestium ascendere cuiquam, &c.* Quæ lectio Erasmo quoque in Annotationibus ad d. Epistolam, & mihi minùs placuit, quanquàm Pincianus in Castigationibus suis ad eundem Senecam meliorem eam existimat, quàm hanc ab Erasmo positam, videlicet, *Si fas est plagas cœlestium ascendere cuiquam, &c.* Itaque putabat Crinitus legendum esse apud Senecam, ut in Lactantio; & Erasmus quoque non absurdam esse Lactantii lectionem existimabat. Pithæus autem lib. primo Adversarior. cap. 11. Lactantii lectio-

nem damnat, & ita Ennium scripsisse contēdit: *Si fas endo plagas caelestium ascendere cuiquam, &c. Endo*, pro in, passim dixisse veteres, nec jure reprehensum Africanum, si ita locus fuisset, ut apud Ennium secundum Firmiani lectionem; nam conditionem illam adjecit, *Si fas cadendo, &c.* quæ potuit non esse vera: jure autem meritò reprehensum, quòd jactasset, sibi tam multis magnisque cædibus polluto cælum patere, modò *cuiquam mortalium in caelestium plagas ingredi fas esset*. Hanc Pithæi lectionem, quæ mihi valdè placet, probat etiam Scipio Gentilis Origen. & Lambinus in Annotationibus ad fragmenta Ciceronis 3. de Repub. & ferè est eadem cum eâ lectione, quam se ex divinatione & conjecturâ reposuisse ait Erasmus: sed Pithæi magis Enniana videtur. Vide Gruteri animadversiones in Senecam.

Pag. 79. lin. 4. *Est verò (inquit) Africane.*] Andreas Patritius in Scholiis ad fragmenta Ciceronis è 3. De Repub. putat legendum, *Est verò ita, Africane*, vel simpliciter, *Et verò, Africane*. Ego ubi unanimes cunctos Codices reperio, non facilè quicquam immuto; neque tamen litteratorum virorum opinioniones reticeo.

Pag. 80. lin. 2. *Divinis docere litteris.*] Genes. 4. ubi frugum & vitium inventio, atque cultura Adamo & Noè tribuitur, de quo disserit rursus ipse Lactantius infra lib. 2. cap. 14. & S. Augustinus lib. 8. super Genes. ad litter. Plinius igitur ad fin. 7. & cæteri Ethnicorum nugantur, qui hæc Cereri, & Eumolpo Atheniensi attribuunt, vel Dionysio, sive Osiridi, ut scribit Diodorus lib. primo cap. 2.

Ibidem. lin. 11. *Ut Æsculapio medicina, Vulcanò fabrica.*] Plin. lib. 7. cap. 56. Polidor. Virg. de Rerum inventoribus.

Ibidem. lin. 12. *Figulina repertori.*] Scilicet Rhæco & Theodoro, secundum aliquos, ut refert Plinius lib. 35. & cap. 12.

Ibidem. lin. 13. *Vasa Samia.*] Plin. eod. lib. cap. 16.

Pag. 81. lin. 2. *Est verò cur quisquam, &c.*] Ità reposui, ut est in B. T. P. & Plantinianâ editione, non ut in aliis quibusdam, *Est verò causa, cur quisquam, &c.* malebant enim simpliciter, *est cur*, vel *est quòd*. Plautus Aulular. est, quòd revisam domum; Ovid. 2. Metamorph.

Est verò, cur quis Junonem ludere nolit. Lactantius suprâ in fine cap. 17. » Erat plangē, cur tantum laborem, &c. » & infra

lib. 2. cap. 7. ad fin. » Est verò, cur illorum » autoritas, &c.

CAPUT XIX.

Pag. 82. lin. 1. *Metuebant enim malum, si contra publicam persuasionem faterentur.*] Exemplum habet de Cicerone infra lib. 2. cap. 3. in principio; & idem dicebat S. Augustinus de Varrone lib. 6. de Civit. & de Scevola lib. 4. cap. 27.

CAPUT XX.

Ibidem. lin. 3. *Si animal ipsum fuisset, cujus figuram gerit.*] Atqui Scriptores non defuere, qui tradiderint, animal ipsum fuisset, nempe Lupam veram, quæ Romulo & Remo mammæ præbuerit: Virgilius 8. » Et » viridi fœtam Mavortis in antro, &c. » Ovidius 2. Fastor. » Venit ad expositos, &c. » & 3. » Lacte quis infantes, &c. » Propert. 2. Eleg. 6. » Nutritus duro Romule, &c. » Nec Poëtæ solùm, sed & Historici, & quidem insignes, relati ab Halicarnasseo ad finem primi Antiquitat. Plinius 8. cap. 17. Strabo in 5. Justinus Historicus lib. 38. 43. & in fin. 44. Plutarchus Parallel. 36. & in quæstionib. Rom. quæst. 21. Hygin. cap. 252. Receptius tamen est, Lupam illam fuisse mulierem, Accam Larentinam nomine appellatam, cognomine Lupam, quòd meretrix esset; Lupas enim cognominabant eas, quæ corpus vulgabant, quomodò Antonii Scorta sæpè Cicero in Philippicis Lupas vocat. Hoc supradictorum Authorum plerique, atque insuper alii tradiderunt; Ovid. Fastor. 3. Plin. lib. 18. cap. 2. Plutarch. in Romul. Festus, Livius lib. 1. pr. Decad. Massurius apud Gellium lib. 6. cap. 7. Macer Histor. lib. primo, apud Macrobr. primo Saturn. cap. 10. quam opinionem historiæ magis consonam fuisse scribit Halicarn. ubi suprâ.

Pag. 83. lin. 1. *Larentina.*] Hanc secutus sum lectionem, tum propter auctoritatem meliorum Codicum B. T. P. tum quia paulò infra ejusdem festi nullis refragantibus Lactantii Codicibus dicuntur *Larentinalia*. Quamquam de nomine mulieris & ejus festorum multa varietas apud Scriptores. Cicero in Epistolis ad Brutum, Varro, Festus, Livius, Ovidius initio tertii Fastorum, & Plinius ubi suprâ *Laurentiam* vocant. At verò Gellius lib. 6. c. 7. Macrobius primo Saturn. cap. 10. Tertullianus c. 13. & 24. Apologët. Minutius in Oct. & Plutarch. in Romulo *Larentiam*,
H h h h ij

Pag. 83. lin. 4. *Exemplum scilicet Athenien-
sum in eâ figurandâ Romani secuti sunt.*]
Quemadmodum Harmodius & Aristogiton
cives Athenienses Hypparum tyrannum oc-
ciderint, latè habetur ex Thucidide in Prohem.
& lib. 6. eorum Plato & Sympof. meminit,
Aristotiles 2. Rethor. cap. 25. Cicero primâ
Tusculanâ in fine, Ælian. de Variâ historiâ
lib. 11. Post necem Tyranni, cum meretrix
Harmodii amica, ut scribit Athenæus lib. 13.
cap. 24. & ambobus conjuratis lyræ cantu fa-
miliaris, ut scribit Plinius lib. 34. c. 8. capta
esset, & à tyrannus Pysistrato & Hippia va-
lidis tormentis excruciatâ, ut omne consilium
conjuratorum in eo occidendo narraret, &
criminis socios proderet, nihil ab eâ potuit
extorqueri; quin etiam (ut scribit Tertullia-
nus in calce Apologet.) carnifice jam fatiga-
to, postremâ linguam suam comestam in fa-
ciem Tyranni scævientis expuit, ut expueret
& vocem, nec conjuratos confiteri posset, si
etiam victa voluisset: quanquàm hoc factum
Plinius lib. 7. cap. 23. ubi de Leânâ, non
ipsi, sed Anaxarcho, cum simili de causâ tor-
queretur, attribuit, sicut & Valerius lib. 3.
cap. 3. Athenienses igitur ejus honori anima-
lis effigiem posuerunt, cujus illa nomen ge-
rebat: sed linguam addi ab artifice vetuerunt.
De aneâ Leânâ ab Atheniensibus huic posi-
tâ meminit Pausan. in Attic. De historiâ me-
minere Athenæ. Et Plinius ubi suprà, Ter-
tullianus ubi suprà, & ad Martyres cap. 6.
item Eusebius Cæsariensis in Chronic. qui cæ-
dem Hypparchi recenset sub Olympiad. 65.
Undè non satis assequor, quo modo Lactan-
tius scribat, Romanos in figurandâ Lupâ
exemplum sumpsisse ab Atheniensibus; nam
cum Lupâ factum, videlicet Accæ Larentinæ,
ducentis quinquaginta circiter annis Leânæ
factum præcesserit, simillimum verò videtur,
multò antea Lupam à Romanis, quàm ab
Atheniensibus Leânâ figuratam, & ideo
Athenienses potius à Romanis exemplum ejus-
modi, quàm Romanos ab Atheniensibus su-
mere potuisse. Cæterum quia meretrix con-
ficia fuit conjurationis, nec cædem vetuit,
quam utique conjuratos deferendo vetare
potuit, meritò ab eâ quoque tyrannum oc-
cisum scribit Lactantius, cum tamen ipsa cæ-
dem minimè perpetraverit.

Ibidem. lin. 9. *Larentinalia.*] Qui mulie-
rem *Laurentiam* vocant, hæc ipsius festa *Lau-
rentialia*, vel *Laurentalia*, ut Ovidius sub
initium 3. Fastor. qui *Larentiam*, *Larentia-
lia*, vel *Larentialia*; qui *Laurentam* *Lauren-*

tinalia appellant; ita qui *Larentinam*, *La-
rentinalia*.

Pag. 84. lin. 1. *Sed Faulam quoque, &c.*]
De hac Plutarchus in Quæst. Roman. quæst.
35. ubi eam *Larentiam Fabolam* vocat.

Ibidem. lin. 6. *Floralia.*] De quibus Varro
pr. de Re rustic. c. pr. Plin. lib. 18. cap. 29.
Macrob. lib. primo Satur. cap. 4.

Pag. 85. lin. 5. *Celebrantur ergò illi ludi
cum omni lasciviâ, &c.*] Omnes quidem
nequitie & obscenitates illis in ludis repre-
sentabantur à nudis mulieribus, quæ mimo-
rum officio fungebantur; quibus cum ali-
quando interesset Cato, illius majestatem &
severitatem reveritus populus non ausus est
postulare, ut mulieres nudarentur, quod fu-
sius narrat Valerius Maximus lib. 2. cap. de
Majestat. Senec. Epistolâ 98. *Erras, mi Lucili.*
Incidebant hi ludi 4. Calendas Maii, & Ca-
lendis ipsis Maii, ut scribit Plinius d. c. 29. &
Ovid. in fine 4. & initio 5. Fastor. Lapsus
puto Gyraldum, qui lib. de Diis Gent. Syn-
tagm. pr. ubi de Florâ loquitur, scriptum
reliquit, Festa Floralia eadem fuisse cum festis
Majumæ, de quibus in L. unicâ. Cod. de
Majum. lib. 11. & L. 15. tit. 6. de Cod.
Theodos. Floralia enim Romæ fiebant: at
Majumæ spectaculum non in Occidentalibus
oris, sed in Orientalibus præbitum Doctissi-
mus Cardinalis Baronius probat in suis ad
Martyrologium notationibus sub die 26. De-
cembr. Suidæ refutatâ opinione, dicentis,
Majumæ festum fuisse à Romanis mense
Maio ad ostia Tyberina peragi solitum, quam-
vis Suidam plerique omnes sequantur. Alcia-
tus in Annotationibus ad d. L. unicam. Cod.
de Majum. & lib. 5. Parerg. cap. 5. Cujac.
ad eandem L. Girard. Pratei. Briffon. in suis
Vocabulariis in verbo, *Mauma*, Steuvechius
ad Vegetium lib. 3. cap. 39. alii. Quorum
tamen sententia Gyraldo minimè patrocina-
tur, cum illi Majumæ festa ad ostia quidem
Tyberina peragi solita scribant, non tamen
asserant eadem fuisse cum ludis Floraliibus, qui
in ipsâmet urbe celebrabantur, ut Alexander
Neapolitan. notat Genial. dier. lib. 6. cap. 8.

Ibidem. lin. 13. *Pavorem, Palloremque.*]
Cicero 3. de Nat. deorum, Plin. lib. 2. c. 7.

Pag. 86. lin. 2. *Præsentes haberet.*] Hæc est
recepta lectio à MSS. & excusis, nec temerè
rejicienda, sicut nugatur Thomafius. *Præ-
sentem haberi*, vel *præsensem esse*, pro *adesse*,
norunt omnes creberrimam locutionem esse
omnibus Latinis Scriptoribus, præsertim Lac-
tantiò ipsi lib. 2. Instit. cap. 2. in fine, lib. de

Irâ Dei, & alibi. B. tamen habet, *secum haberet*.

Ibidem. lin. 4. *Mentem*.] Cicero, & Plin. ubi suprà.

Ibidem. lin. 5. *Magnum Cicero audaxque consilium suscepisse Graciam dicit, &c.*] Locum excidisse ex 2. de Legibus putant Sigonius & Patritius, in eorum Scholiis ad Fragmenta Ciceronis.

Pag. 87. lin. 4. *Virtutes enim oportet, non vitia consecrari*.] Cicero, *Virtutes enim non vitia consecrare decet*.

Ibidem. lin. 10. *Febrem*.] Cicero, Plinius ubi suprà.

Ibidem. lin. 15. *Ast illa*.] Apud Ciceronem, *ast olla*.

Pag. 88. lin. 3. *Supervacuis extructionibus*.] Templis videlicet, Diis, seu potiùs Dæmonibus consecratis.

Ibidem. lin. 6. *Imaginibus*.] Idolis Dæmonum.

Ibidem. lin. 18. *Summis digitis*.] Jocatur in morem illum Ethnicorum, quò res ad sacrificandum paratas duobus, aut tribus digitis accipere solebant. Thus quidem eo modo in aræ flammam jaciebant. Sanctus Hieronymus Epist. primâ. » Non est tantum in eo servitus Idoli, si quis duobus digitulis thura com- » presa in bustum aræ jaciât. « Lactantius lib. 5. cap. 19. » Nam cruciari, atque inter- » fici malle, quàm thura tribus digitis com- » prehensa in focum jactare, &c. « Porphy. *περί ἀσέβειας ἐμφύχων* inquit, » Pythia Ermio- » nea lætatum, dum sacrificaret, placentæ » frustis acceptis è perâ tribus digitis «. Ovid. 2. Fastor.

Et digitis tria thura tribus sub limine ponit. Atque hinc alia quoque Lactantii loca declarantur, lib. 4. cap. 3. » Illa enim Religio mu- » ta est, non tantum quia mutorum est, sed » quia ritus ejus in manu, & digitis est «; lib. 5. cap. 20. » In quâ nihil aliud video, quàm » ritum ad solos digitos pertinentem «.

Ibidem. lin. 19. *Horrere*.] Ex MSS. à Thomasio citatis; nam, *colere*, quod est in impres- sis, Lactantio ipsi repugnat.

Ibidem. lin. 21. *Cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, &c.*] Vegetius de Re milit. lib. 4. cap. 9. Capitolin. in Maximin.

Pag. 89. lin. 10. *Sicut juvenes ab iisdem antea missi cum virginibus, ex quibus sunt Parthenii nati, &c.*] Hæc lectio habetur in mul- tis Vaticanis, in antiquissimo illo B. & altero item ejusdem bibliothecæ S. Salvatoris Bono- niensis, in editis Florentinis, & Venetis Tri-

din. Et omnino de hæc Partheniorum histo- riâ videndi sunt Strabo lib. 6. Justinus Histo- ric. in fin. lib. 3. Isidorus lib. 9. Orig. cap. 2. ubi tamen errore captus est, ut *Spartanos*, pro *Parthenii*, scripserit. Vir eruditissimus Latinus Latinus putavit, lectionem Aldinæ edi- tionis, quæ habet *antè admissi*, non modò mi- nimè absurdam esse, & sensu carentem, ut censuit Thomasius, sed etiam valdè apposi- tam, & propriè cum historiâ congruentem; ex quâ constat, juvenes illos, antequàm bel- lum illud solveretur, remissos esse Lacedæ- monem eo jussu, ut ad sobolem procreandam cum omnibus promiscuè virginibus copula- rentur. Atqui verbum, *admittere* (præter cæ- teras ejus significationes) est marem fœmi- næ, vel fœminam mari admoveere ad initum, undè *admissio*, *admissura*, *admissarius*. Pe- trus Ciacconius suspicabatur legendum, *an- tea dimissi*.

Ibidem. lin. 11. *Parthenii*.] Al. *Parthenia*, ut hîc cod. B. Aristoteles quinto Politicor. cap. 7. Pollux in *Παρθέναις*, Strab. ubi suprà.

Ibidem. lin. 12. *Veneri armata*.] De quâ Pausan. in Laconic. Quintil. 2. Instit. cap. 4.

Ibidem. lin. 14. *Jovi quoque pistori, &c.*] Historia est apud Liv. in quinto primæ De- cad. Frontin. tertio Stratagem. cap. 15. Ovid. sexto Fast. Suid. *ἱερεὺς*.

Pag. 90. lin. 7. *Mutam*.] Nympha Tybe- ris priùs Lara appellata, ut apud Varron. quarto de Ling. Lat. postea *Muta*, ut apud Ovid. secundo Fast. qui fabulam narrat, ab Auson. *Larunda* dicta, *Mania* denique alibi ab eodem Varron. Macrobio primo Saturnal. cap. 7. Arnobio in fin. tertii.

Ibidem. lin. 11. *Cunina*.] Sic legitur apud Varron. & S. Augustin. lib. 4. de Civitat. cap. 8. & 11. B. habet, *Cunia*, P. *Cuna*.

Ibidem. lin. 12. *Sterculinus*.] Ità Tertullian. cap. 24. Apolog. Macrobi. primo Saturn. cap. 7. *Stercutius*, Plinius lib. 17. cap. 9. Servius in primum Georgic. Isidor. Etymol. lib. 17. cap. primo, alii verò *Stercutus*. Varr. de vit. pop. Rom. lib. 2. *Sterquilinus*. Codex B. hîc, *Stercus*, T. *Sterculinus*, P. *Stercutus*.

Ibidem. lin. 13. *Mutinus*.] Ità Tertullian. d. cap. 24. quam lectionem probat Vives ad cap. 11. lib. 4. de Civitat. Dei, & Gulielmus libro primo Verisimil. cap. 23. Festus Pom- pe. *Musinus Tusinus*. *Musini Tisini* (inquit) *facellum fuit in Veliis, &c.* Arnob. lib. 4. *Mutunus*. Sed S. Augustinus d. cap. 11. ha- bet *Musinus*, & *Tutunus*. Cod. B. & P. hîc, *Tutinus*.

Pag. 91. lin. 5. *Terminus.*] Vid. Apollod. initio Biblioth. Pausan. in Beotic. in fin.

Ibidem. lin. 7. *Nam cum Tarquinius Capitolium facere vellet, &c.*] Liv. ad fin. primi primæ Decad. & ad fin. quinti, Ovid. secundo Fast. S. Augustinus in quarto de Civit. c. 23. & 29. Serv. 9. *Aeneid.*

CAPUT XXI.

Pag. 92. lin. 2. *Humanam hostiam.*] Ethnicorum feritatem notat, qui humanas hostias immolabant, quâ de re Plut. in Pelop. Tertull. 9. Apologet. Clemens Alexand. in Orat. ad Gentes, Minuc. in Octav. Euseb. lib. 4. Præparat. cap. 7. Nazianz. in Orat. de Epiphani. Sanctus August. de Civitat. lib. 7. cap. 19. Theodor. septimo Therapeut.

Ibidem. lin. 6. *Æsum, atque Theutatem.*] De quibus Lucan. in primo. Nonnulli *Æsum* interpretantur Martem. *Theutates* verò Mercurius est, de quo Livius sexto tertiæ Decad. Cæsar. lib. sexto de bell. Gallic. ubi de humanis victimis, Arnobius secundo.

Ibidem. lin. 8. *Latialis Jupiter.*] Dicitur etiam *Latiaris*, & ita hoc loco scriptum esse in aliquibus Lactantii membranis testatur Franc. Juretus in notis ad Symmachi Epistolâ, libro primo Epistolâ 9.

Pag. 93. lin. 11. *De ponte Milito.*] M. Varro è *ponte Sublicio*. » Fiunt (inquit) Argei » ex scirpeis virgultis simulacra hominum, » & quotannis è *ponte Sublicio* à Sacerdotibus jaci solent ». Sic Epicadus apud Macrobius lib. secundo Saturn. cap. 11. Halicarnass. verò pr. Antiquitat. è *ponte Sacerro*. » Simulacra (inquit) hominum triginta » numero de *Sacro ponte* mittunt in Tyberim » fluvium, quæ Argeos nominant ».

Ibidem. lin. 14. *Καὶ ὑπερὰς ἄδν.*] Desumptum hunc versiculum Varronis fortasse ex Macrobo. primo Saturn. cap. 7. ubi habetur *ἄδν*, id est, Diti, non autem *ὑπερὰς*, id est, Saturno, ut in omnibus Lactantii libris manifesto Librariorum errore; nam hic *ἡ πατὴρ*, non nisi Saturnum designare potest, cui integra corpora humana immolabantur; ut ex Ovid. Macrobo. ubi supra, & lib. 2. Saturn. cap. 11. ceteris Lactantius hoc ipso loco confirmat. Ergò *ἡ ἄδν* Firmiano reficere oportuit, ut Ditem intelligamus, monente quoque Pontano in notis ad Macrobo. ubi supra.

Ibidem. lin. 14. *Φωτα.*] Hujusce dictionis non modò Latinam interpretationem, quæ à plerisque editionibus abest, ac plurimis MSS. inest tamen aliquibus aliis hoc modo, *Φωτα*,

id est, hominem, vel id est, lumina, sed etiam omnem accentum sustulimus, ut ambiguitas servetur. Oraculi, quam datâ operâ versus continet: ea verò tollitur, sive accentum dictioni superimponas gravem, aut circumflexum, ut pravè in omnibus editis reperitur, tam apud Macrobius dicto cap. pr. & 11. quàm apud Plutarch. An rectè dictum sit latè esse videndum, & apud Lactantium hoc loco, cum semper absque accentu ea vox scribenda sit, ubi ambiguum esse, & tam pro homine, quàm pro lumine capi eam dicimus; nam accentu gravi signata ad hominis, circumflexo ad luminis significationem contrahitur, ut tradit Suidas in *φωτ.*, & alii, sive articulum proponas, sive multò magis, si additâ interpretatione eam in alterutrum sensum declares. Cur autem *φωτ.* & hominem, & lumen significet, ponit Plutarch. ubi supra.

Ibidem. lin. 15. *Jaci.*] *Jace* legitur vitiosè in omnibus Lactantii libris: ideo correximus ut apud Poëtam.

Pag. 95. lin. 3. *Tantum Religio potuit suadere malorum, Quæ peperit sapè, &c.*] Duos Lucretii versus à se invicem separatos initio primi de Naturâ rerum conjunxit, ordinavit, extulit, ut ad rem suam facere putavit; ibi enim prius illa leguntur:

— *Quid contra sapius olim*

Religio potuit scelerosa atque impia facta.
Deindè paucis interjectis ille versus habetur:

Tantum Religio potuit suadere malorum.

Pag. 96. lin. 6. *Isidis Egyptia sacra.*] De quibus supra cap. 17. Arnob. primo, Minut. S. Augustinus lib. 6. de Civit. cap. 10.

Ibidem. lin. 10. *Lucanus.*] *μνημονεύει ἀποσπέρματα*; nam pro Ovidio *Lucanus* posuit.

Ibidem. lin. 18. *Et testum ligno.*] Arcâ videlicet lignè inclusum (sic quidem habent libri Lactantiani:) vel (ut omnes Lucani Codices habent) *Et testum lino*, id est, lintheis obvolutum, &c.

Ibidem. lin. 19. *Osiris.*] Miratur Gyraldus syntagm. 8. Lactantium hoc loco filium *Isidis Osirim* fecisse, cum Plutarchus, cui Diodorus assentit primo lib. cap. 2. non filium, sed fratrem ac maritum *Isidis* eum dicat in lib. de *Isid. & Osirid.* Verùm meminisse debuit Gyraldus ex iis, quæ collegerat ipse syntagm. 6. ubi de *Serapid*, in 8. ubi de *Osirid*, in 12. ubi de *Iside* loquitur, implexam historiam, & valdè abditam: intelligere potuit, Lactantium, quamvis ab opinione Plutarchi recesserit, aliorum tamen haud multò minùs Plutarcho gravium Scriptorum narrationem

secutum. Principio Iovem, quam Jupiter compressit, eandem fuisse cum Deâ Iside Ægypto cultâ ipse Firmianus asserit sup. cap. 11. Ovidius in fine primi Metam. Apollodorus initio 2. Biblioth. Lucian. in Dialog. Zephir. & Nor. undè & à Propertio de sacris ipsius, quæ Romæ suo tempore agebantur, loquente Inachis appellatur lib. 2. Eleg. penultimâ :

Atque utinâm Nilo pereat, &c.

Item lib. 2. Elegiâ, quæ incipit, *Jupiter assecte, &c.*

Io versa caput primos mugiverat annos,

Nunc Dea, quæ Nili flumina Vacca bibit.

Id quoque Græcos affirmare scribit Ælianus. Hæc Epaphum genuit ex Jove, qui ab eadem cultus Ægypto conjunctum matri Templum habuit, ut Ovid. & Ælianus tradunt. Porro qui Epaphus Græcis, ille idem est qui Ægyptiis Apis, ut scribit Herodotus. Apim autem eundem esse cum Serapide, ex Aridæo Argivo novimus, & Nymphodoro Amphipolæano apud Euseb. 10. Præpar. & ex Varron. apud August. 18. Civit. cap. 5. Idem vulgò creditum scribunt Rufinus, Suidas, alii. Jam verò Serapim eundem cum Osiride creditum scribit Tacitus in fine vigesimi; & Diodorus Siculus lib. primo cap. 2. asserit, Serapim tum dici Osirim, tum Dionysium. Et idem ait Lactantius ipse hoc loco. Quin etiam Plutarchus in lib. de Isid. & Osirid. » Præstat (inquit) autem Osirim cum Baccho eundem » facere, & cum Osiride Serapim ». Et rursus de Api, quòd idem habitus sit cum Osiride à Sacerdotibus Ægyptiis, refert Plutarchus ibidem, & Strabo de Memphi loquens lib. 17. Lactantius igitur eum, qui in sacris Isidis semper quærebatur, & inveniebatur, ipsius Isidis filium fuisse, ut historia docet, eundemque Osirim dicere hos secutus auctores potuit.

Pag. 100. lin. 19. *Ardua jamdudum resonat.*] Nonnihil variat lectio horum versuum apud Ovidium; nam ibi, *pars manibus clypeos, & res.*

Latuit patrem, prisque imitamina facti.

Ibidem. lin. 29. *Quia principes intelligendi.*] Locus hodiè non habetur inter opera Sallustii.

Ibidem. lin. 29. *Vetustatem in majus componentem.*] Secutus sum Florentinæ editionis lectionem probatam Carrioni lib. 2. Antiq. lect. cap. 7. pro eâ, quæ est in al. *vetustatem in majus componentes.* Non enim voluit Sallustius à Curetibus *vetustatem*, sed potius Curetum illud & inventæ, & intellectæ re-

ligionis factum, quippe qui principes fuerunt intelligendi res divinas, ab ipsâ *vetustate in majus fuisse compositum*, & idè Jovis altores dictos, eoque nomine celebratos.

Pag. 101. lin. 13. *Illos dico, qui vel inhonesto saltatu tripudiant.*] Salios innuit Martis Sacerdotes.

Ibidem. lin. 14. *Vel qui nudi uncti.*] Luperco significat, Panos, Pastorum Dei Sacerdotes.

Ibidem. lin. 15. *Quid de scutis jam vetustate putridis, &c.*] Hæc erant Ancylia. Virgilius autem de his omnibus in fin. 8.

Hinc exultantes Salios, nudosque Luperco; Lanigerosque apices, & lapsa ancylia caelo Extuderat.

Pag. 102. lin. 7. *O stultas hominum mentes, ô pectora caca! Quamlibet in tenebris, &c.*] Lucretius in hisce versibus pro, *stultas*, habet, *miseras*, pro, *quamlibet, qualibus.*

Ibidem. lin. 12. *Minus sanus & ineptus.*] Secutus sum cum Thomasio lectionem Cod. B. pro eâ, quæ in aliquibus impressis est, *nimis lascivus & ineptus, &c.* Quanquam valdè placet & illa, quam de conjecturâ profert Ludovicus Carrio Antiquarum lection. lib. 2. cap. 7. videlicet, *minus lascivus & ineptus, &c.* *Lascivia* autem hæc non est libido, sed hilaritas, & jocus petulantior. Ulpianus in L. Corneliâ D. ad L. Cornel. de ficar. » Cùm » quidam per lasciviam causam mortis præbuis- » set, &c. » Sic Cicero pr. de Finib. primo de Divinat. Varro pr. de Re rustic. Vide Budæum in Annotationibus ad l. ex conducto, §. Si vis tempestatis, D. locati.

CAPUT XXII.

Pag. 102. lin. 1. *Sabinus ille Rex fuit.*] Numa Pompilius, de quo hæc habes multa ex Liv. lib. 10. 4. Decad. & Plutarcho in Numâ.

Pag. 104. lin. 4. *Nefaria sacra.*] Quia infantes Saturno immolabantur, quod scelus Tertullianus etiam exprobrat Gentibus cap. 9. Apolog.

Ibidem. lin. 5. *Fatuam Faunam.*] Hanc alii *Fatuam*, alii *Faunam* vocant, alii simul *Fatuam Faunam*, ut Lactantius hæc, & Arnobius lib. pr. & 5. Cur autem utroque nomine appellaretur, scribit Macrobius pr. Saturn. cap. 12.

Ibidem. lin. 10. *In aperto sacrificant.*] Itâ B. & cæteri omnes MSS. & optimi, non ut est in deterioribus impressis mendosè, *in aperto*; quod Lactantii sententiæ repugnat, & historiæ de Sacris ipsius Deæ, de quibus Ci-

cero in Orat. de Arusp. respons. Macrobius ubi suprâ, Plutarchus in Cæsare & Cicerone Senec. epistol. lib. 16. Epistolâ 98. *Erras, mi Lucili*, &c. ubi etiam in castigatis editionibus legitur, *in operto*. Correctum tamen hîc mendum est in excusis Aldinis, Florentinis, Plantinianis.

Pag. 104. lin. 11. *Et Sextus Clodius*.] De quo Sueton. in libell. De clar. Rhetor.

Ibidem. lin. 13. *Ollam ebiberat*.] Ego quicquid usquàm reperi à doctis viris in Lactantio nostro meditatam libenter cum lectore communico, ut ne quid ei desit, vel ad utilitatem, vel ad voluptatem capiendam. Cæterùm etiam atque etiam unumquemque communitum velim, ut ne sibi à veteribus, & jam receptis lectionibus unquàm recedendum putet, quæ aliquo modo defendi ac sustineri possint; alioquin si pro cujusque nostrum ingenio dictiones veteres ac sententiæ mutantur, invertantur, & novis subindè investitis utcumque collibeat expungantur, non jam profectò Scriptorum antiquorum monumenta, sed nostra commenta tenebimus. Joannes Meursius, libro quinto Critici Arnobiani cap. sexto, legendum hoc loco putat, *Obbam*. Erat autem *Obba* poculi genus, authore Nonio, Arnobius quinto hanc historiam referens, *Seriam* dicit: erat autem & *seria* vas vinarium fictile oblongum; & Lactantio seu potius Sex. Clodio consentit, ut à viro Fatua Fauna ob vinum largius epotum cæsa fuerit, sicut tradit etiam Plutarch. Problematis. Verùm apud Macrobi. longè aliter factum narratur d. cap. 12.

Pag. 105. lin. 7. *Terricolæ Lamias Fauni*, &c.] Putantur excidisse hi versus ex Satyris Lucilii, *ivere*, & *esse homines*, &c. Ità legendus est versiculus iste, sicut apud Lucilium ipsum in collectaneis fragmentorum veter. Poetar. Ethnic. in B. T. P. nec omittenda copula, ut in quibusdam excusis.

Ibidem. lin. 11. *Ahenis*.] Ad oram unius libri, pro *ahenis*, scriptum erat, *inanis*, quam suspicor esse veram lectionem, ità ut punctus fiat post *in esse*, deindè continenter legatur, *inanis pergula pictorum*, quibus aptissime subduntur illa, *veri nihil, omnia ficta*.

Ibidem. lin. 23. *Isem patres eorum Faunus & Laomedon*.] Eorum, scilicet Latini, & Priami; nam Priami Laomedon pater fuit, Latini Faunus pater, Picus avus. Idè lego hîc cum B. & T. non *Picus*, ut in multis editionibus, sed *Faunus*. Virgilius septimo de Latino loquens:

Hunc Fauno & Nymphâ genitum Laurente Maricâ

Accepimus, Fauno Picus pater, isque parentem

Te, Saturne, refert.

Sed & Arnob. lib. 2. Quis

Picum Fauni patrem, atque avum Latini; &c.

Pag. 106. lin. 9. *Historia verò sacra testatur, &c.*] Historia videlicet Euhemeri de Diis, de quâ suprâ toties.

Ibidem. lin. 11. *Ut in quamque regionem venerat*.] Ità lego, ut est in B. ut, pro *statim atque*, ex quo primum, venustatis obinet mirum quantum. Plaut. Pænul.

— *Ut quemque visco offenderant, Tam crebri ad terram decidebant, quàm pyra.* Terent. Hecyr.

— *Ut quisque venerat,*

Accedebam.

Al. *in quamcunque regionem venerat*; Al. *in quamcunque regionem veniret*.

Ibidem. lin. 15. *Atabyrio*.] In B. scriptum est, *Ataburio*, eâ videlicet prolatione, quâ Latini olim Græcum Ἀταβύριον per v, representabant: sic *Musia*, pro *Mysia*, *Tumpanum*, *Affurius*, *Sulla*, *Purrius*, *Polupolus*, & similia in Pandectis Florentinis reperiri testatur Briffon. in Parerg. Corrigitur Appian. qui in Mithridatic. hist. Jovem, pro *Atabyria*, *Atabyrium* vocat; quia priori modo & dicendum, & scribendum liquet ex hoc loco, Stephano, Strabon. Apollodor. tertio Biblioth. & Pindar. in Olymp. ubi Diagoram celebrat, & ejus Scholiastæ. Stephanus tamen & Strabo non ab hospite, ut Lactantius, sed à monte Atabyrio Jovem ita dictum volunt.

Ibidem. lin. 15. *Labradeo*.] Ità Plutarch. in quæst. Græcis, quæst. 45: & Ælian. Strabo autem & Stephan. *Labradæus*, vel *Labradæus*. Ælianus non ab hospite, ut hîc tradit Lactantius, sed aliâ ratione hoc nomine vocatum scribit Jovem. *Labradæus*, inquit, *Jupiter nominatus est, quod permultum pluisset*.

Pag. 107. lin. 2. *Cassio*.] Ità scripti, ut reperi in omnibus Codicibus, & apud Theophil. duplici fl. ille enim scribit Κάσιος ἑὸς, Stephanus tamen non ab hospite, sed à *Cassio* monte, & Urbe Ægypti hoc Jovi nomen inditum scribit. » *Cahon* (inquit) mons: & » *Urbs Ægypti*, à quo & *Casi* Jovis, &c. cc Sed & Plin. *Casi* montis, & Jovis *Casi* ibi delubrum habentis meminit lib. 4. & 5. utrobique cap. 12. Strabo lib. 16. Solin. cap. 46. 47. & 49. Suid. & siquidem hîc denominatum

tum Jovem malimus, non *Cassio* scribendum est, sed simplici *s. Cassio*, ut apud Lucanum lib. 8. de Pompeii sepulcro loquentem:

Et Cassio præferre Jovi, &c.

Pag. 107. lin. 14. *Nepotem.*] Scilicet Urani, sive Cœli, qui primus orbis universi imperio præfuit. Is enim ex Tellure uxore filium suscepit Saturnum, Saturnus ex Rhæa Jovem, ut scribit Apollodor. initio Biblioth. Lactantius etiam hic subdit, » aviam Tellurem, quæ » fuit Urani conjux c. Uranus ergo avus Jovis, & Jupiter ejus *Nepos*, ut ait etiam suprâ cap. 5. & in fin. cap. 11. Hæc igitur recta lectio est ab omnibus excusis libris agnita, non, *pronepotem*, ut ex B. legitur ad oram librorum Plantinianæ editionis, in Tax. item, & P.

CAPUT XXIII.

Pag. 108. lin. 3. *Theophilus in libro de Temporibus, &c.*] Hic liber tertius est eorum, quos ipse Theophilus contra Gentes scripsit ad Autholycum. Vide Sanctum Hieronymum de Script. Eccles.

Ibidem. lin. 4. *Thallum.*] Ità scripsimus, monente Meursio in Hypocritic. ex Tertulliano 11. Apologet. Minut. & ipsomet Lactantio hoc lib. sup. cap. 13. pro *Thalum*, quod legitur in omnibus excusis.

Ibidem. lin. 6. *CCCXXII. annis.*] Thalli lapsus, quem secutus est Theophilus, &

deindè Lactantius, ostendit luculenter Benedictus Pererius in Commentar. ad Daniel. lib. 16. cap. 14. & lib. 11. in Disput. de 70. Hebdomad. part. primâ, quæst. 2. Quamvis autem in hac supputatione mirè varient Chronologi, omnium tamen expensis sententiis, haud minùs, quàm octingentis, vel nongentis circiter annis, Belum Trojano excidio antiquiorem fuisse constat. Vid. Hermann. Contract. in Chronic. & alios.

Pag. 109. lin. 8. *Mille quadringenti septuaginta.*] Si hæc scripsisse Lactantium anno Domini 302. verum est, ut mihi quidem videturi superius in notis ad cap. primum asserui, secundum Glareani Chronologiam ad Livium ex probatissimis conflatam auctoribus, colligerentur anni 1485. Nam ab excidio Trojano ad Urbem conditam fluxisse scribit annos 432. ab Urbe conditâ ad Christum natum 751. quibus addendo annos 302. ipsa conficitur summa annorum 1485. qui autem asserunt hæc scripsisse Lactantium anno 316. magis eum à verâ summâ aberravisse fateri coguntur. Verùm Chronologi, ut dixi, vehementer variant, neque in supputationibus temporum fategit Lactantius.

Ibidem. lin. 9. *Ante annos non amplius, quàm mille octingentos, &c.*] Jam ex superioribus falsus apparet calculus. Arnobius aliam inivit supputandi rationem, & ad duo millia annorum ab Jove ad illa usque tempora intercessisse scribit prope finem lib. 2.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

Pag. 112. lin. 9. *Gestio enim convictis inanibus, &c.*] Al. *gestio enim, Constantine Imperator, convictis inanibus, &c.* At illa, *Constantine Imperator*, in plerisque Vaticanis, in duobus Sancti Salvatoris Bononien. in T. P. in editione Florentin. & aliis quibusdam non habentur.

Pag. 115. lin. 1. *Esse aliquam perversam potestatem.*] Scilicet Diabolum.

Ibidem. lin. 5. *Cujus originem suo loco narrabimus; nunc fallacias arguamus.*] Hæc in nostrâ editione restituta volumus auctori ex Codice B. ut etiam Thomasius in Plantinianâ, quæ cæteris defunt.

Ibidem. lin. 20. *Spettare nos cœlum Deus voluit, &c.*] Erectus (inquit) est homo, ut Tom. I.

Cœlum suspiciat. Ità Plato in Timæo, ubi de usu oculorum, Senec. epistolâ 95. *Eam partem, &c.* ad fin. Philo Judæ. in lib. de Plantat. Noe, Basil. Homil. 9. in Hexamer. quod tamen dictum arguit Galenus libro tertio, de usu part. cap. tertio.

Pag. 116. lin. 1. *Ut id, cui dominari debet, imitetur.*] Ità legendum esse, ut est in B. & P. textus ipse convincit, non ut in plerisque impressis, *ne id, &c.*

CAPUT II.

Ibidem. lin. 8. *Quid sibi templa?*] Ita de templis manufactis, lib. primo cap. 20. libro sexto, cap. 25. lib. de Irâ Dei cap. ultimo in fin. Sed & Arnobius initio sexti, » quod neque (inquit) ædes sacras venerationis ad » officia construamus, &c. & ibidem paulò

infra: » Sed templa illis extruimus nulla, &c. «
 » & Minuc. ad fin. Octav. » Templum quod ei
 » extruam? « Nos autem dignius quidem,
 ac principalius Dei templum humanam ani-
 mam & didicimus, & dicimus, & docemus,
 quod præcipuè illi sit exornandum, dicand-
 um, atque sacrandum: sed nec manufacta
 hæc tamen templa deferenda, in quibus illi
 exterior quoque debitus cultus exhibetur as-
 serimus, qui Dei ipsius jussu templum illud
 scimus Hierosolymis à Salomone constructum
 magnificentia, firmitate, opulentiâ, decore
 usque ad miraculum suspiciendum, ut Sacra
 Historia 2. Reg. & Josephus Judæ. de Anti-
 quit. & de bell. Judaic. & Eupolem. apud
 Euseb. 9. Præparat. testantur; illudque ipsum
 Dei filium Dominum nostrum sæpè suimet
 præsentia & mansionis claritate nobilitasse,
 indè profana exercentes depulisse, domum
 patris, domum orationis appellasse Joan. 2.
 Marc. 11. Idcirco jam indè usque à primis
 conditi mundi temporibus semper locum ali-
 quem divino cultui dedicatum inter fideles
 fuisse, quamvis diversis nominibus appella-
 tum, omnis Instrumenti veteris pagina testa-
 tur, Gen. 28. & 35. Daniel. 7. Amos 4. Esai.
 56. Exod. 25. Deuteron. 12. In Prophetis, &
 Psalmis ubique. Post autem Domini Salvato-
 ris excessum, de Ecclesiâ, quæ erat Corinthi,
 in hac significatione Paulus Apostolus men-
 tionem agit in pr. ad Corinth. cap. 11. Ju-
 vat & exteris illorum temporum testes ad-
 vocare. Philo Judæus Petri Apostoli contem-
 poraneus (nam & cum ipso Romæ colloca-
 tus dicitur, dum ibi ad Cajum pro Judæis
 legatione fungeretur) in lib. de Vitâ contem-
 plat. ubi fidelium mores, qui sub Marco
 Evangelistâ Alexandria degebant, describit,
 testatur, eos habuisse sacras ædículas, quas
 Semnea, sive monasteria vocabant, ubi so-
 litarii sanctæ vitæ mysteriis dabant operam:
 quem refert etiam Euseb. lib. 2. Hist. Eccl.
 cap. 17. Vel Luciani illius impii, & Christia-
 norum hostis infensissimi, qui Apostolorum,
 & etiam Trajani temporibus vixit, locus extat
 in Philopat. undè intelligi potest, quo etiam
 tum sumptu, ornatu, impensâ inter Christia-
 nos excitabantur Ecclesiæ; ibi enim Critiam
 quandam introducit, qui cum ab aliquo fi-
 delium persuaderetur fieri Christianus, ab eo-
 dem ubi Christianorum conventus ageretur
 est deductus: quem quidem locum ita des-
 cribit. » Pertransivimus ferreas portas, &
 » ærea limina, multisque jam superatis scalis,
 » in domum aurato fastigio insignem ascen-

» dimus, qualem Homerus Menelai fingit
 » esse; atque ipse quidem omnia illa con-
 » templabar, quæ insularis ille adolescens:
 » video autem non Helenam, sed mehercu-
 » lè viros faciem inclinatos, & pallefcen-
 » tes, &c. « Lampridius Lactantii contempo-
 raneus (scripsit enim primis Constantini tem-
 poribus) in Alexandro testatur, Alexandrum
 ipsum, qui capeffivit Imperium anno Domi-
 ni ducentesimo vigesimo quarto, adjudicasse
 Christianis locum, ut ibi erigeretur Ecclesiâ.
 » Cum Christiani (inquit) quandam locum,
 » qui publicus fuerat, occupassent, contra
 » popinarii dicerent, sibi eum deberi, rescri-
 » psit, melius esse, ut quomodocunque illic
 » Deus colatur, quàm popinariis dedatur. «
 Flavius Vopisc. de Christianorum Ecclesiâ Va-
 leriani Imperatoris, qui post annum Domini
 circiter ducentesium quinquagesimum sep-
 timum Imperium tenuit, hoc testimonium
 profert ad Senatam rescribentis: » Miror
 » vos, Patres sancti, tandiù de aperiendis li-
 » bris Sibyllinis dubitasse, perindè quasi in
 » Christianorum Ecclesiâ, & non in Templo
 » omnium Deorum tractaretis. « Evaristus
 autem Pontifex (ut ad nostros redeamus) qui
 sedem tenuit anno Domini centesimo duode-
 cimo, titulos, id est, Ecclesiâs in urbe Ro-
 mæ divisit Presbyteris, quod ex libro de Ro-
 manis Pontificibus constat. Tertullianus, qui
 floruit circa annum Domini ducentesium,
 de Ecclesiâ meminit in hac significatione in
 libro de Idol. item ad uxor. lib. secundo
 cap. 9. lib. de veland. Virginib. cap. 13. &
 alibi sæpè. Sed & Cyprianus, qui paulò ante
 Lactantium floruit, post annum Domini ducen-
 tesimum quinquagesimum, Ecclesiæ sub nomi-
 ne Dominici mentionem egit libro de Ope-
 ribus & Eleemosyn. sicut & Concilium Lao-
 dicenum c. 28. relatum in cap. non oportet.
 distinct. 42. Cujus nominis rationem affert
 Eusebius in Oratione de Laudibus Constantin.
 Walfrid. item, & Strab. de Reb. Ecclesiastic.
 cap. 7. Eodem libro de Romanis Pontifici-
 bus habetur, Fabianum Pontificem anno Do-
 mini ducentesimo quadagesimo quinto, quo
 tempore Christiani tranquillitate potiebantur,
 struxisse Ecclesiâs, undè sepulcra Martyrum,
 quæ subter terram in cryptis arenariis late-
 bant, erectis desuper ejusmodi ædificiis, red-
 dita fuerint clara atque conspicua; Christia-
 norum usui opportuna. S. Gregorius Nyf-
 senus in vitâ Sancti Gregorii Thaumaturg.
 scriptum reliquit, ipsum Sanctum Grego-
 rium eodem Fabiani tempore Neocæsareæ in

Ponto, cuius urbis erat Episcopus, universo fideli populo pecuniam & operam conferente, nobilem erexisse Ecclesiam, quæ ut Deo acceptissima, nullis unquam terræ labefactata sit motibus; nam licet urbs illa terræ motibus propè interierit, dicitur tamen templum illud integrum semper atque illæsum mansisse, & ne illo quidem tempore, quo Diocletiani decreto omnes dirui sunt iussu Christianorum Ecclesiæ, ullâ vi appetitum; integrum enim extasse ejusdem Nysseni tempore, qui aliis quoque locis templa, arque altaria a Christianis erecta, eodem Fabiano sedem tenente testatur. Denique paulò antè quàm scriberent Arnobius, Minutius, Lactantius, edictum Diocletiani de diruendis Ecclesiis, & comburendis Christianorum libris erupisse, constat ex Eusebio lib. 8. Hist. c. secundo, & tertio, qui eam cladem deplorat, sicut & ipse Arnobius in fin. quarti, his verbis: » Nam » nostra quidem scripta cur ignibus merue- » runt dari? Cur immaniter conventicula di- » rui, in quibus summus oratur Deus, pax » cunctis, & venia postulatur Magistratibus; » exercitibus, Regibus? « Et eodem tempore ex eodem edicto ædem Bithyniæ divini cultui dicatam, quam ille Dei templum rectè nominat, se præsentè everfam fuisse testatur Lactantius infrâ lib. quinto, cap. secundo, qui & suam de Templis Christianorum sententiam aperit lib. 6. in fin. ubi docet, Deo quidem in Templis gratias agendas esse, verumtamen non in Templis solum, sed & domi, & in ipso etiam cubili. Et libro de Irâ Dei cap. 8. fatetur, templa ædificare, sacrificia facere, dona conferre, Deum colentis erga ipsum Deum obsequium esse. Contra Ecclesias virulentam linguam exeruit (sicut machinas olim Nabuchodonosor Rex Babylonis Diaboli typus, de quo quarto Reg. cap. 25. & Diocletianus ille nefarius) quidam Eustachius hæreticus, contra quem coactum est Concilium Gangrense circa tempora primi Concilii Niceni. Id ita definit cap. 5. suorum Decretor, » Si quis docet, domum Dei con- » temptibilem esse debere, & Congregatio- » nes, quæ in eâ fiunt, anathema sit. Hanc hæresim postea ex inferis iterum excitarunt Patareni hæretici (ut scribit Hugo Ferrariensis) anno Christi 1200. quos secuti sunt Waldenses, Wiclephistæ, Hussitæ, Taboritæ.

Pag. 116. lin. 8. *Quid ara volunt?*] Ità de Sacrificiis lib. 1. cap. 20. lib. 6. cap. 1. 20. & 25. lib. 7. cap. 6. lib. de Irâ Dei cap. 21. Philo Judæ, in lib. quod deter, potior, insidi,

Arnob. ad fin. quarti. Ea scilicet prisce Patres clamitabant adversum illos, qui ita Deo immolabant, quasi hostiis ac victimis indigeret. Id ipse ostendit Lactantius lib. 6. c. 2. » Mactant igitur (inquit) opimas ac pingues » hostias Deo quasi esurienti, profundunt » vina quasi sitienti, accendunt lumina tan- » quàm in tenebris agenti; vel qui ita ex- » teriora peragebant, ut sacrificium interius, contriti videlicet cordis, humiliati, ac Deo devoti, penitus omitterent. Nos verò & sacrificium interius, quo mens offertur Deo, & quidem etiam exterius à nobis ei deberi asserimus, qui scimus toties de sanctis altaribus & sacrificiis in sacris litteris mentionem fieri, Gen. 4. 8. 12. Levit. 2. & 6. Numer. 5. Paralip. lib. 2. cap. 28. innumeris aliis in locis. Sacrificium quidem exterius Deo semper debitum, etiam naturali ratione, idcirco fuisse scribit Sanctus Thom. secundâ secundæ quæst. 85. articulo primo, quia naturalis ratio dicitur homini, ut alicui superiori subdatur propter defectus, quos in seipso sentit, in quibus ab aliquo superiori eget adjuvari, & dirigi, & quicquid illud sit, hoc est, quod apud omnes dicitur Deus. Sicut autem in rebus naturalibus naturaliter inferiora superioribus subduntur: ità etiam naturalis ratio dicitur homini secundum naturalem inclinationem, ut ei, quod est supra hominem, subjectionem & honorem exhibeat secundum suum modum; & est modus conveniens homini, ut sensibilibus signis utatur ad aliqua exprimenda, quia ex sensibilibus cognitionem accipit, & ideò ex naturali ratione procedit, ut homo quibusdam sensibilibus rebus utatur, offerens eas Deo in signum debitæ subjectionis & honoris, secundum similitudinem eorum, qui dominis suis aliqua offerunt in recognitionem domini. Hoc autem pertinet ad rationem sacrificii, quod olim exhibitum Deo est etiam ipsiusmet jussu in victimis. Nunc sacrificium incruentum, ineffabile, à Christo Domino institutum, in sacrosanctissimâ offerimus Eucharistiâ, de quo plura ad primum cap. lib. sexti. Undè ipse Lactantius libro de Irâ Dei cap. 19. inquit: » Quibus persuasum est » Deo placere justitiam, eumque, quia sit » dominus ac parens omnium venerantur, » & precibus assiduis, ac frequentibus votis » dona, & sacrificia offerunt, &c. « & lib. eod. cap. 8. » Templa ædificare, sacrificia » facere, dona conferre, &c. «

Ibidem. lin. 8. *Quid denique ipsa simula- » cra, &c.*] Sic sæpè de simulacris, sive ima-

ginibus Lactantius infra cap. 3. 7. 18. & 19. Tertullian, cap. 12. Apoget. Labet autem admirari cum Sanctâ Synodo septimâ infelicitum caput infaniam omni lacrymarum fonte lugendam, quæ sanctorum Patrum loca adversus Idololatrias directâ detorquent impiè contra Sanctorum imagines, quas piè veneratur Ecclesia; nam meritò quidem Gentibus exprobrabant, quòd statuas, aliasve imagines adorarent, quæ nil aliud essent, quàm simulacra hominum mortuorum, illisque ipsis simulacris circumscripta numina esse censebant, ut iis liquet libri sexti Arnobii verbis: » Sed erras (inquit) & laberis; nam neque » nos æra, &c. « At verò quicumque Catholicam fidem amplectuntur, non mortuorum, sed vivorum imagines (Deo enim vivunt Sancti ipsius) non adorant latriæ quidem, quæ unî Deo debetur, adoratione, sed quâ decet veneratione prosequuntur; neque in iis animo imaginibus sistunt, quasi illis ipsis finita numina censeant: sed in eos feruntur Cœlites, quorum imagines venerantur, quia in ipsorum recordationem, dilectionem, imitationem inde vehementer excitantur, ut ait S. Gregorius Magnus in Epistolâ ad Secund. Caterum jam à Christi atque Apostolorum temporibus, ipsius Christi, sanctissimæque Crucis ejus, matrisque Virginis, & ipsorum Apostolorum imagines in veneratione apud fideles habitas nemo potest ambigere, qui paulisper modò sit historiis sacris imbutus. De Christi quidem imagine nulli mortalium elaboratâ, sed ab ipsomet Christo domino effigiâtâ, & Abagaro Edeßæ principi ab eo missâ, gravissimi tradunt auctores; Evagrius Hist. lib. 4. cap. 26. ubi & de ejusdem imaginis miraculis in Concilio Niceno secundo verificatis, & probatis, Joan. Damasc. de Fide Orthodox. lib. 4. cap. 17. Nicephor. Hist. lib. 2. cap. 7. Constantin. Porphyrogenit. apud Metaphrast. die 10. Augusti, & die 15. Novembris, in Actis Sanctorum Samonis & Gurie. Quin etiam Græci de eadem imagine festum Anniversarium celebrant 17. Kal. Septembris, ut in eorum Menolog. Adrian. PP. ejus nominis primus ad Carolum Magnum Epistolam scribens, quæ extat in tomo tertio Concilior. nov. edition. testatur, eandem de imagine Christi ab eo ad Abagarum missâ historiam cognitâ, & receptam fuisse à Stephano PP. in Concilio Romano, & de ejus miraculis etiam apud Theophanem Hist. miscel. lib. 19. & Metaphrast. ubi suprâ. Quo Christi ipsius testimonio pro sanctis imaginibus quod-

nam aliud vel firmius, vel illustrius asserti potest? Jam de statuâ Christi erectâ à Syrophœnissâ, quæ ab ipso domino sanata fuerat, cum sanguinis profluvium pateretur, ut scribunt Evangelistæ, proditum est ab Euseb. Hist. lib. 7. cap. 14. Damasc. de Imaginib. Orat. tertiâ. De Salvatoris imagine in Ecclesiis pingi solitâ extat Can. Synodi habitâ ab ipsis Apostolis Antiochiæ his verbis: » Ne decipiantur salvati ob Idola: sed pingant ex » opposito divinam humanamque manufactam, impermistam effigiem Dei veri, ac » Salvatoris nostri JESU Christi, ipsiusque » fervorem contra Idola, & Judæos; neque » errent in Idolis, nec similes sint Judæis. « Tertullian. in lib. de Pudicit. Calicum picturas recenset, in quibus pastor Christus cum ove repetâ pingebatur. Crucis autem vexillo, tanquàm præfixo titulo antiquitûs Ecclesias insigniri solitas, atque ideo quoque tituli nomine appellatas, intelligimus ex l. ultimâ Cod. de Pagan. in Cod. Theodos. & ex leg. decernimus, Cod. de Episcop. & Cleric. Sanctus Irenæus, qui proximus fuit Apostolorum temporibus (is enim magistrum habuit Polycarpum Joannis Apostoli Discipulum) damnat Encratitas imaginibus Christi Domini & Pauli Apostoli abutentes lib. 1. cont. hæres. cap. 24. De Imaginibus verò Deiparæ Virginis à Sancto Lucâ Evangelistâ depictis scribit Theodor. . . . initio Commentar. in Lucam, Nicephor. Calist. lib. 2. cap. 43. lib. 6. cap. 15. lib. 14. cap. 2. lib. 15. cap. 14. De ipsorum quoque Apostolorum Petri & Pauli imaginibus ab eodem Sancto Lucâ depictis idem Nicephor. primo Hist. cap. 43. & d. cap. 15. lib. 6. De Angelorum imaginibus, quæ tunc pingebantur, meminit Dion. Areopagita Pauli Apostoli Discipulus, de Cœlest. Hierarch. cap. 1. & 2. quem refert Adrian. 1. in lib. adversus Pseudo-Carol. ad Carol. Magn. Denique S. Paulinus Nolanus Episcopus Lactantii contemporaneus ad Severum scribens Epistolâ 12. testis est, sacras ac venerandas Cruces, aliasque Sanctorum imagines in absidibus Ecclesiarum pingi solitas, illis verbis:

Pleno cornescat Trinitas mysterio, &c.

Atque hætenus de sanctis imaginibus in usu & cultu habitis ante tempora Lactantii, & ipsomet Lactantii tempore; nam post tempora Constantini Magni, & ab ipsomet Constantino, ubique sculpras pictasque imagines, & perpetuò deindè in Ecclesiâ Dei fuisse tam manifestum est, ut nullâ probatione res egeat. Epiphanium Episcopum hunc olim errorem

habuisse ferunt de non habendis imaginibus, idque constat ex dictis ipsius hæres. 79. in lib. adversus hæres. & in quâdam Epistolâ ad Joannem Episcopum Hierosolymitanum ab ipso scriptâ; & deinde tempore Sancti Gregorii Magni Serenum quendam Episcopum Massilien. quem ipse Sanctus Gregorius per Epistolam vehementer increpat, quod inconsiderato zelo quorundam Sanctorum Imagines fregerit, timens, ne à populo adorarentur. Neque tamen hi duo Episcopi de hæresi sunt notati, cum eo tempore nondum eâ de re quicquam Ecclesia decrevisset, neque illi pertinaci quodam animo id irâ sentirent, ut parati non essent Ecclesiæ contrarium docenti assentiri. Fautores quidem ejusdem erroris fuere multi Græcorum Imperatores, Leo Tertius scilicet, qui propterea à Gregorio Tertio communione fidelium atque imperio privatus est, Constantinus Quintus, qui à Deo Elephantia morbo percussus interiit, & Leo Quartus, cujus uxor Irene, eo defuncto curam gerens Imperii nomine filii Constantini Sexti, Concilium in Nicenâ Urbe secundum curavit congregandum, in quo à trecentis quinquaginta Episcopis opinio adversus sanctas imagines tanquam hæresis est perpetuo anathemate damnata. Hoc Concilium Græci septimam generale Synodum vocant, coactam anno Domini 781. Imperantibus Constantino, & Irene ejus matre, sedente Adriano Pontifice ejus nominis primo. Eam hæresim habuere Samaritæ, Sarraceni, Arian, Theopaschitæ, & propiori tempore Waldenses, Wiclephistæ, & alii iniquitatis & tenebrarum filii Iconoclastæ, sive Iconomachi appellati, non solum in d. septimâ Synod. generali damnati, sed & in octavâ Universali Constantinopoli coactâ sub Adriano II. in tribus Lateranensibus, in Francfordien. & denique in Tridentin. Session. 25. & convicti præclaris disputationibus Joannis Damasc. Jonæ Aurelianen. Joannis Molani in eorum libris de Imaginibus, arque picturis, Doctorum omnium in cap. Venerabiles, de Consecrat. Distinct. 3. & S. Thom. 3. part. quæst. 25. art. 3.

Pag. 118. lin. 7. *In Libris moralibus.*] Qui magno damno interciderunt.

Ibidem. lin. 18. *Fucum stultitia perbibent.*] Cum hac lectione consensit Cod. B. S. Salvat. antiquior: sed alter ejusdem Cœnobii, nonnulli Vatican. T. & P. & editio Florentina habent, *Succum stultitia, &c.* Ego priorem ab Aldin. & Plantinian. impressione exhibitam, & probatam Antonio Augustino,

ut testatur Thomasius in notis, secutus sum; ut videlicet translatio desumpta sit à coloribus, quibus panni inficiuntur, cum dixerit hoc eodem loco, Ethnicos infectos esse persuasione, &c. Sic Plin. lib. 22. cap. 2. Jam verò infici vestes scimus admirabili fucō. Et Cn. Matius apud Gell. lib. 20. cap. 8.

*Jam sensiles tapetes ebrii fucō,
Quos concha purpura imbuens venenavit:*

CAPUT III.

Pag. 119. lin. 6. *Ait tamen, non esse illa vulgò disputanda, &c.*] Ponitur hic locus inter fragmenta Ciceronis è 3. de Naturâ deorum.

Pag. 120. lin. 27. *Hoc enim quod oculis subjectum est, non homo, sed hominis receptaculum est, &c.*] Corpus hominis vocat receptaculum hominis; suprà verò cap. 2. in fin. hospitium, infra cap. 13. vasculum, & domicilium. lib. 4. cap. 26. vestem: sic aliis alibi ejusmodi fortè nominibus. Lib. 5. cap. 22. ait, hominem esse solo in animo. Quod autem hic posuit, scripsit etiam lib. 7. cap. 12. & lib. de Opif. Dei cap. 1. & 20. ubi penè ad verbum exscriptus est Ciceronis locus in fin. Somn. Scipionis: » Tu verò enitere, &c. » Hujus opinionis Autor Pythagoras, assertor fuit Plato, qui in primo Alcibiad. sive de naturâ homin. nititur comprobare, hominem esse animam tantum intellectivam, non autem corpus, quò illa tanquam instrumento utatur ad actiones obeundas. Nam cum animam naturæ simplicis & incorporeæ videret esse, corpore misceri eam non posse existimavit, cum incorporea corporibus minimè coalescant: illud etiam ex contrariâ sententiâ absurdum sequi opinabatur, quod & anima cum corpore interiret, & majori ejus contagione inquinaretur, cujus quia est experts, si naturæ ipsius sinceritatem spectemus, idcirco illam non corpori commistam, sed veluti gubernatricem illi præfectam esse censuit; nec hominem è corpore atque animâ compositum appellat, exterritus difficultate connexionis: sed animam ait corpori inditam illi imperare. At verò Ammonius Plotini præceptor diligentiùs hanc rem scrutatus, eam inquit intelligibilem rerum esse naturam, ut possit corpora penetrare, & puritate suâ retentâ illis sese alligare: quod in aëris illustratione cernimus, cum lux, quæ incorporea est, illum corporeum perfundens illustret, ipsa tamen minimè inquinetur. Sic ergo animam incorpoream alligari putat corpori, ut ei minimè

miscetur: sed incorrupta manens, illi vitam, motum, sensum omnem afferat. Ità sentit & Gregorius Nyssen. lib. de Animâ & Resur. & de Homin. Opific. qui etiam conatus est ostendere, qualisnam sit illa corporis & animi copulatio; id quod præclarissimè, ut omnia suo more, exequitur S. Thomas 2. cont. Gent. cap. 56. & seqq. exequi non potuit Lactantius, cum id conaretur cap. 16. De Opific. Dei. Atqui Platonis positio ad suadendam virtutem & formandos mores maximè videtur accommodata: idcirco, vel ipse, cuius ex Metaphysicis præceptis contrarium astruitur, Aristoteles, ubi de moribus sermonem habet, propè abest à Platonis loquendi more, ut 9. Ethic. cap. 4. & 8. Sed & Sancti Patres ità locuti quandoque videntur: Arnob. lib. 2. » Quid enim sumus homines, nisi animæ corporibus clausæ? Sic illas corporibus illigatas sæpe solet dicere. Quin etiam ad hunc eundem modum Scriptura Sacra: Genes. primo, Faciamus hominem, &c. Job. 10. Pelle, & carnibus vestisti me, Sic corpus à Paulo Apostolo Tabernaculum vocatur secundà ad Corinth. cap. 5. & alibi, domus lutea, Job 4. carcer, & custodia Psalm. 141. De hac quæstione integrum scripsit librum Plotinus, qui est primus primæ Enneadis, in quâ quicquid Platonici arbitrentur, illud porro ex verâ Philosophiâ & divinâ Theologiâ afferendum, animam humanam esse formam informantem ac substantialem ipsius corporis, non autem illi assistentem, ut nauta navi, id quod etiam aliquandò sensisse Lactantium apparet ex cap. 3. lib. 7. » Si regit » (inquit) non utique sicut mens corpus regit, &c. » Et multis in locis docet Aristoteles, secundo de Anim. text. 24. & 12. Metaphys. tex. 16. Sanctus Thom. primâ pr. quæst. 76. 1. 6. 7. & contr. Gent. lib. 2. cap. 56. 57. 68. & seqq. & quolibet 12. artic. 12. & ità de intellectu animâ sensisse Aristotelem adversus Aven-Rois disputat idem Sanctus Doctor secundo cont. Gent. cap. 59. & Gregorius de Arimin. secundo Sentent. distin. 16. & 17. Quæstione primâ; & est conclusio de fide, ut habetur in Clementin. fidei, de summâ Trinit. Quare cum in substantiis compositis non sit hoc aliquid forma, vel materia tantum, sed utrumque, ut docet Arist. & Commentator in septimo Metaphysic. tex. com. 27. & latè S. Thom. De ent. & essent. cap. 2. ubi Cajetanus, & in primâ p. quæst. 75. artic. 4. & quol. 76. art. 1. ideo non animam solam, neque corpus solum dicendum est hominem

esse, sed animam simul, & corpus, nempe totum compositum; quæ quidem sententia cum ad corporum resurrectionem astruendam, ut apud Athenagoram in libro de Resurrectione, Sanctum Thom. in 4. sentent. distinct. 43. quæst. unic. art. 1. & alios de Mortuorum Resurrectione disputantes, tum verò ad alias non parum conferat fidei positiones firmandas, de quibus Io. Andr. in d. Clement. fidei, in verb. Intellectivæ, de Sum. Trinit. idcirco monere volui, non esse ab eâ discedendum, sed cavendum ab ejusmodi locutionibus, quibus corpus dicitur animæ vas, instrumentum, receptaculum, indumentum, hospitium: quippe quæ videantur alludere partim ad hoc Platonis Placitum, non esse animam corporis formam, partim ad aliud ejusdem in Phædro & Phædone dogma de Animabus ante corpora conditis, ab Origene receptum primo Principior. cap. 7. & 8. quod refutat Lactantius ipse in tertio hujus operis cap. 18. Sanctus Epiphanius adversus hæres. lib. 2. hæres. 64. Mag. sentent. in 2. distinct. 18. Alexander Alensis in 2. p. quæst. 62. memb. 3. Sanctus Thom. lib. 2. cont. Gentes. cap. 83. & 84. & p. p. quæst. 47. art. 2. quæst. 90. artic. 4. & quæst. 118. art. 3. Sanctus Bonavent. 2. sententiar. dictâ distinction. 18. artic. 2. quæst. 2. quod denique damnat tanquam hæresim Viennens. Concilium, & Clemens Quintus, ut in d. Clement. fidei legimus. Loca verò Sacræ Scripturæ & Sanctorum Patrum ex adverso prolata hæc interpretatione sunt exponenda, ut dicamus cum Sancto Thom. d. quæst. 75. art. 4. ad primum, quòd quia illud potissimum videtur esse unumquodque, quod est principale in ipso, idcirco contingit, ut quod in homine principale esse censetur, dicatur homo; & ità quidem aliquandò secundum veritatem pars intellectiva, quæ dicitur homo interior, aliquandò verò pars sensitiva cum corpore secundum existimationem aliquorum, qui tantummodò circa sensibilia detinentur; multò autem minùs corpus dicendum fuerit animæ laqueus, vinculum, carcer, ut inf. dicam lib. 7. cap. 5.

Pag. 121. lin. 3. *Corpora sunt hominibus carentia.*] Ità lego, ut in B. T. P. & aliquibus Vatican. non ut vulgò legitur, *animabus carentia.* In illâ enim constat Lactantius opinione, mentem ipsam atque animam cuiusque esse hominem,

Ibidem. lin. 9. *Et faciunt animos.*] Lucret. *efficiunt animos.*

Ibidem. lin. 16. *Vertit ad lapidem, atque*

omnes accedere ad aras, nec procumbere humi, &c.] Aldina, Plantiniana, & aliquot aliarum editionum lectionem secutus sum, quæ magis Lucretiana visa est; ab omnibus quidem illa Lucretii exemplaribus exhibita, quamvis B. T. P. refragantibus, qui habent, *verte-re se, &c. Et procumbere, &c.*

Pag. 122. lih. 5. *Si quidem hominum, atque mutorum, vel solum, vel certe maximum in Religione discrimen est.*] Alibi clarius suam effert sententiam, brutis videlicet inesse rationem, & solâ Religionem ab hominibus, non ratione aut sermone differre, inf. hoc eod. lib. cap. 9. lib. 3. cap. 10. de Irâ Dei cap. 7. Hæc opinio à Pythagorâ manasse creditur, qui dum in Metempsychosi suâ illa delirat, eandem esse censet animas hominum atque brutorum, ille utique brutorum omnium irrationalior. Ejus opinionis meminit Maro in Georgic.

His quidam signis, atque hac exempla secuti, Esse apibus partem divina mentis, & hausius Æthereo dixere, &c.

Quam & Plato habuit, ut scribit Plutarch. quinto Placitor. cap. 20. & Porphy. eum secutus in lib. 3. de Sacrific. & de quâ plurima differit idem Plutarch. in lib. An brutis sit ratio, & in lib. de Solertiâ Animal. Galeni verba sunt in principio Orationis suasoriæ ad bon. art. » An animantium generi, quod » irrationale appellatur, nulla omnino data » ratio sit sanè dubium est; nam etsi caret » eâ, quæ in voce versatur, quam sermonem » nominant, quæ tamen animo concipitur, » quam ratiocinationem dicunt, ejus fortasse » particeps omne genus animalium est, quam » vis aliis parcius, aliis liberalius tributa sit, » &c. « Arnobius ex bruti personâ initio septimi. Sed rationales illi sunt, & articulas exprimunt voces. » Et undè illis notum est, » an & ego quod facio meis rationibus faciam, & vox ista, quam promo, mei generis verba sint, & solis intelligantur à nobis? &c. « Plato in Politic. ait, seculo aureo non homines modò cum hominibus, sed cum bestiis etiam ratiocinari solitos, illasque interrogare, ac vicissim ab illis responsum accipere; quam Platonis sententiam memorat etiam Euseb. lib. 12. Præparat. cap. 9. Quid quòd Pythagoras & Melampus, Tiresias, Thales & Appollonius ad linguas avium interpretandas incubuere? Democritus quidem (ait Plin. lib. 29. cap. 4.) monstrâ quædam ex his conficit, ut possint avium sermones intelligi. Verùm isthæc deliramenta à sapientiori-

bus Ethnicis, nedum à Theologis nostris sunt derisa. Quale enim porrò absurdum est, quia bruta naturæ instinctu quæpiam gerant, ex quibus aliqua prudentiæ imago, ut ait Aristoteles, illis inesse videri possit, & quia quasdam voces edant inter se eodem instinctu notas, ideò illa, vel ratione, vel sermone pollere arbitrari? Quid verò attinebat solâ Religionem differre à brutis hominem asseverare? Quomodo enim circa rationem decepti sunt, ità circa Religionem decipi poterant; nam, & gallinis villaribus Religionem attribuit Plinius lib. 10. cap. 41. & valde mira sunt, quæ idem lib. 8. cap. 1. de Gestis Elephantorum, quæ Religionis ac pietatis esse videntur, posteris legenda reliquit. Veruntamen omnia ejusmodi geruntur ab illis:

— *Haud equidem, quia sit divinius illis*

Ingenium, aut rerum fato prudentia major;

Ut ait Maro: sed quia ut in homine ars, prudentia, sapientia, ità brutis inest vis quædam ejusmodi naturalis, cujus ductu apes, aranæ, canes, vulpes, Elephant, & cætera id genus bruta, quæ solertiora videntur, gerunt mira nonnulla, in quibus ratio quidem elucet, non tamen ipforum, sed superioris virtutis ipsa dirigentis. Sic enim sagitta directè tendit ad signum ex motione illi inditâ à collimante, perindè ac si ipsa rationem haberet dirigentem; & idem apparet in motibus horologiorum, & aliorum, quæ arte fiunt ab humanis ingeniis. Sicut autem comparantur artificialia ad artem humanam: ità comparantur omnia naturalia ad artem divinam; & ideò ordo apparet in iis, quæ moventur secundum naturam, sicut in iis, quæ secundum artem, ut dicitur in secundo Physic. Quocirca in operibus brutorum quædam sagacitates apparent, in quantum habent inclinationem ad quosdam ordinatissimos processus, nimirum à summâ arte ordinatos; & propterea quædam animalia dicuntur prudentia, vel sagacia, non quòd eis sit aliqua ratio, vel electio: quod hinc apparet, quia omnia, quæ sunt unius naturæ, similiter operantur, ut docuit Sanctus Thom. in pr. secundæ quæst. 13. articulo secundo ad tertium, & eadem ferè protulit ipsemet Lactantius inf. cap. 5. dum adversus Ciceronem disputaret rationem fidei tribuentem. Videnda etiam, quæ differit Sanctus Doctor pr. pr. quæst. 78. art. 4. & in pr. secundæ quæst. 11. art. 2. Jure ergò illis non prudentiam inesse, sed prudentiæ imaginem dicit Aristoteles initio Metaphys. & lib. 8. & 9. de Hist. Animal. utrobique cap.

primo, in fin. primi de Generatione Animal. & sexto Ethic. cap. 7. Ratione autem carentia etiam sermone carere decuit, ut ostendit Aristoteles lib. 1. Politicor. cap. 2. Quod si animalium nonnulla arte edocta proferre verba quædam videntur, non est ea propriè locutio, quia non intelligunt, quæ pronunciant, sed assuetudine quædam id agunt. Quibus cognitis subit hoc loco admirari, Josephum Judæ. 1. Antiquit. cap. 3. sensisse (ut affirmat Tostat. quæst. 429. in cap. 13. Genes.) serpentem, qui primam mulierem decepit, fuisse verum & naturalem serpentem, cui tunc naturale fuerit, intelligendi ac loquendi facultate præditi esse; & Basilium in Hom. de Paradiso dicentem, bruta omnia fuisse inter se ante Adami lapsum concorditer viventia, quæque audirent inter se, & multò loquerentur sensatè. Sed contrà differit Sanctus Augustinus lib. 11. de Genes. ad litteram cap. 29. Denique soli homini rationem tributam esse docet Spiritus Sanctus Psalm. 31. *Sicut equus & mulus, &c.* & Psalm. 44. *Comparatus est jumentis, &c.* quod & ipse Lactantius asseruit libro de Irâ Dei cap. 7. & 13. & de Opif. cap. 2. & 3. Eam hæresim de Brutis ratione participibus Philastrius tribuit Gnosticis, & Manichæis.

CAPUT IV.

Pag. 124. lin. 4. *Quis non sit tanto hoc custode securus?* Non est hemistichium Horatianum, ut in cæteris impressis existimatum apparet: sed profa ipsius Lactantii ironicè loquentis.

Pag. 126. lin. 3. *Quod aurea vasa Templis inferantur, &c.* Et de donis, preciosisque muneribus, quæ Deo offeruntur, præsertim ad Templorum ornatum, alia ejusmodi ex Lactantio promunt hæretici inf. cap. 7. lib. 5. cap. 8. lib. 6. cap. 25. lib. de Irâ Dei cap. 21. Verum isthæc jure auribus Paganorum sapè, ac sæpius ingerebantur, qui ita exteriores oblationes & munera probabant, ut sanctitatis obtentu avaritiam foverent, quod ex Persio hic affirmat Lactantius; vel Deo tantquam indigenti offerebant, ut idem Lactantius aiebat lib. 6. cap. 2. vel denique hæc meritò jactantur adversus eos, qui ita largiuntur Deo, ut totam eorum spem in cultu atque ornamento exteriori ponant, interiori penitus omisso, & spiritus oblatione neglectâ, quâ præcipuè Deo placemus. Interior igitur animi cultus præsertim ei exhibendus: sed nec exterior quoque omittendus; munera

enim, & oblationes externæ ideò illi acceptissimæ sunt, quatenus (ut ait S. Thom. in secundâ secundæ quæstion. 85. art. 2.) signa sunt interioris oblationis; nam exteriores actus religionis ad interiores ordinantur. Templorum quidem ornatum Deo placere facillè intelligunt omnes ex cap. 25. & seqq. Exod. & ex cap. 6. & seqq. lib. 3. Regnorum, ubi immensam auri & argenti vim à Salomone erogatam cognoverint in suppellectile templi illius admirandi, quod Dominus tantquam sibi acceptissimum innumeris privilegiis decoravit, ut legitur Paralip. lib. 2. cap. 7. Et de antiquissimo Christianorum more exornandi templa, liquet ex rebus gestis à Constantino Magno in Ecclesiasticis historiis: ita profectò res sacra decentius fit, & magnificentius; & ad Deum glorificandum excitantur animi mirum quantum. Neque enim nos Deo quicquam offerimus tantquam indigenti, qui est Dominus omnium: sed, ut ait Iræneus lib. 4. cap. 34. gratias agentes. Nam quemadmodum intelligimus (ait Justin. Martyr in Apolog. 2. pro Christian.) Deum non indigere oblationibus nostris: ita scimus, nos indigere aliquid offerre illi. Undè & ipse Lactantius lib. de Irâ Dei cap. 16. fatetur, eos, quibus persuasum est Deo placere justitiam, venerari eum precibus assiduis, & frequentibus votis ei dona & sacrificia offerre, justis denique operibus eum demereri.

Ibidem. lin. 17. *Non (inquit) bis pueri.* Alium similem locum habes apud eundem Senecam Epistolæ lib. 21. Epist. 116. nimis anxium; & de hoc disterio *Bis pueri senes*, vide authorem Adagiorum.

Pag. 127. lin. 7. *Dionysius Sicilia Tyrannus, &c.* Hæc Cicero ad fin. 3. de Naturâ Deor. Valer. Max. lib. pr. cap. de Neglect. Relig. Alian. de Variâ hist. lib. pr. Arnobius ad fin. 6.

Ibidem. lin. 29. *Ipsos expetant pœna.* Impressi omnes & scripti Vaticani sic habent: quæ cum sit phrasis non utique usitata, haud aliter sustineri posse crediderim, quàm si *Pœnas* hic pro numinibus quibusdam, Furiis videlicet, ac Deabus ultricibus accipiamus, ut apud Plutarchum, » Non tantquam » vir, sed pœna quædam, & abominabilis » Dæmon urbem invasisset. Codex B. habet, *In ipsos expetant pœna.* Quæ germana (me judice) lectio esset, si *pœnas* ibi, pro *pœna*, scriptum fuisset. Verum id Librarii fuerit error. Certè verisimile est ita scripsisse Lactantium, *In ipsos expetant pœnas*; sicut Li-

vius lib. pr. Deorum numen ab ipso capite orsum in omne nomen Albanum expetitum pœnas; & paulò suprà: ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.

Pag. 128. lin. 7. *Cur hunc tam potentem sacrilegum, &c.*] Janus Gulielmius in quæstionib. ad Plaut. Menæch. cap. 4. scriptum esse testatur in aliquibus membranis, *cur hunc tamen potentem, &c.* Undè ille de conjecturâ legendum putat, *cur hunc tam impotentem, &c.*

Ibidem. lin. 9. *Videtisne (inquit) &c.*] Apud Ciceronem lectio variat.

Ibidem. lin. 18. *Catanensi.*] Urbs est Sicilia', *Catina*, vel *Catine* dicta, penul. corrept. à Cicerone Act. 6. in Verr. in fin. & Silio lib. 13. Strabo tamen, Diodorus, Ptolemæus, & hîc Lactantius non *Catinum*, sed *Catanam*, & indè *Catanenses*, scribunt.

CAPUT V.

Pag. 132. lin. 17. *Concavo are.*] Sphæra videlicet, de quâ Cicero in Tusculanis, & secundo de Naturâ deorum, ubi similem Sphæram à Possidonio quoque factam scribit. Sext. Empiric. initio octavi adversus Mathe-mat. Titulo, An sint Dii, Claudian. in nobili illo Epigrammate:

Jupiter in parvo, &c.

Ibidem. lin. 22. *Vel inerrantium, vel vagarum.*] Ità in MSS. optimis B. T. P. pro eo quod in impressis corruptè legitur, *vel errantium, vel vagarum*; eadem enim sunt *errantes*, quæ *vagæ*: at *inerrantes* dicimus *fixas*.

CAPUT VI.

Pag. 134. lin. 15. *Propositiones quidem vera sunt.*] *Propositio* hîc sumitur non pro *bis*, sed pro *nestra*, id est, pro syllogismi *propositione*, quam Scholastici majorem nominant, Cicero primo de Inventione simpliciter *propositionem* appellat. Lactantius suo more, id est, Ciceroniano loquitur.

Ibidem. lin. 16. *Assumptiones falsa.*] Cicero & Quintilian. *assumptionem* vocant, quam Scholastici minorem nominant.

CAPUT VII.

Pag. 137. lin. 18. *Habes, Balbe, &c.*] Non-nihil variat hic locus apud Ciceronem.

CAPUT VIII.

Pag. 139. lin. 4. *Dedit omnibus Deus pro Tom, I,*

virili portione sapientiam.] *Portiones viriles* Jurisconsulti æquales ut plurimum interpretantur, quæ scilicet pro numero personarum, & in capita constituentur, ut tot fiant, quot sunt & personæ: Ulpianus in l. primâ §. Si pupillis, D. de tutel. & ration. distrahend. Papinianus in l. Pupillus, D. de fidejussor. Paul. in l. 43. D. de re judicatâ. Sic paulò inf. quæ [sapientia] si omnibus æqualiter datur, occupari ab antecedentibus non potest. Sapientiam autem (causaliter non identicè,) Lactantius vocare videtur facultatem illam, & lumen cunctis divinitus inditum, cœlestis doctrinæ, & veræ religionis inquirendæ, & assequendæ. Vid. & cap. 25. 26. & seqq. libri tertii.

Ibidem. lin. 23. *Accius Navius.*] Multum variant hujus Auguris nomen auctores, ut notat Glareanus ad primum primæ Decadis Livii. Nam Valer. Maximus lib. 1. cap. 4. Decium *Accium Navium* appellat; Plinius lib. 34. cap. 5. *Accium Navium*, ut Lactantius, & Livius: Dionys. autem lib. 3. nomen ejus *Nevius*, cognomen *Accius* fuisse scribit. Alii cum diphthongo *Navius* scribunt, alii *Actius*. Sed res non tanti. Vid. apud hos omnes auctores, & apud Plin. Secundum in lib. de vir. Illustrib. in Tarquin. qui scribit, *Accii Navii*, Ciceronem primo de Divinat. ubi scribitur, *Actius Navius*, & apud Festum in *Navia*.

Pag. 140. lin. 6. *Castor & Pollux bello Latino, &c.*] Cic. 2. de Naturâ deor. Ovid. ad fin. primi Fast. Valer. lib. 1. cap. 8. Plutarch. Emil.

Ibidem. lin. 8. *Idem bello Macedonico.*] Valer. ubi suprà, item Plutarch. qui rem paulò aliter narrat, ubi suprà.

Ibidem. lin. 12. *Simulacrum Fortune muliebri non semel locutum esse, &c.*] Valer. ibid. Plutarch. in Coriol. Halicarnas. lib. 8. Sanctus Augustinus lib. 4. Civitat. cap. 19.

Ibidem. lin. 13. *Item Junonis Moneta, &c.*] Valer. ubi suprà, Livius quinto primæ Decad.

Ibidem. lin. 15. *Claudia quoque, &c.*] Historiam ridet Minutius, refert Ovid. quarto Fastor. Livius 9. tertiæ Decad. Fenestell. cap. 12. de Sacerd. Roman. Plinius Secundus, de viris Illustr. cap. 46. Herodian. 1.

Pag. 141. lin. 7. *Æsculapius Epidauro accitus, &c.*] Valer. ubi suprà, Plutarchus in quæstionib. Roman. quæst. 24. Arnob. qui rem irridet lib. 7.

Ibidem. lin. 10. *Appius Claudius Censor,*

Kkk

Æc.] Val. lib. 1. cap. de Neglect. relig. Liv. ad fin. lib. 9. primæ Decad.

Pag. 141. lin. 13. *Junonis Lacinia*, Æc.] Ità legend. hîc ex Valer. ubi suprà, Liv. 2. quintæ Decad. & quarto secundæ Decad. Arnob. lib. 6. qui historiam referunt. Virg. ad fin. tertii Æneid.

— *Attollit se Diva Lacinia contra.*

Pravè legit B. Jun. *Lucina*.

Ibidem. lin. 16. *Turullius*, Æc.] Valer. ubi suprà.

Ibidem. lin. 21. *Ceres quoque Miletia*, Æc.] Valer. ibid.

Ibidem. lin. 24. *Tiberio namque Atinîo*, Æc.] Livius 2. primæ Decad. hunc vocat Titum Latinum, Valer. Latinum simpliciter lib. 1. cap. de Infomniis. At Dionys. lib. 7. Plutarch. in Coriolan. Sanctus Augustinus 4. Civit. cap. 26. Titum Latinum: Macrobius Annium vocat 1. Saturnal. cap. 11. De Historiâ, præter notatos, Cicero 1. de Divinat. Arnob. 7. Minutius in Octav.

Pag. 142. lin. 7. *Illud quoque somnium*, Æc.] Variant nonnihil Scriptores. Quidam enim tradunt, Augustum propter illud somnium in aciem descendisse; alii verò, propter idem somnium prælio non adfuisse. Lactantius auctorem habuit Valerium lib. 1. cap. de Somniis. Vide & Plutarchum in Brut. ad fin. Sueton. in Octav. cap. 13. & 91. Appian. ad fin. 4. de Bell. Civil. Patercul. item, & Florum lib. 4. cap. 6. Tertullian. in lib. de Anim.

CAPUT IX.

Pag. 143. lin. 4. *Perspiciat errores.*] Post hæc verba, in nonnullis editis libris leguntur illa: » Sicut mater sine exemplo genuit auctorem suum: sic ineffabiliter genuisse credendus est coæternum. De matre natus est, qui antè jam fuit; de patre, qui aliquandò non fuit: hoc fides credat, intelligentia non requirat, ne aut non inventum puter incredibile, aut repertum non credat fingulare. Verùm enimverò Lactantianæ disputationis exordium illinc esse, cum esset Deus ad excogitandum providentissimus, Æc. & totam illam, quam rejeci, periodum nihil quicquam elocutionis habere Lactantii, modò non planè sint excordes, illicò facile omnes intelligent. Nam vel illa tor *ὑποτιθέμενα*, quibus uti non solet Lactantius, fucum ipsum atque imposturam indicant. Adjectam ineptè patet ab aliquo Arrianorum, qui Dei filium creaturam esse asserabant, & tempus aliquod fuisse, quo is non fuisset. At hic

stultissimus extitit, qui hoc idem asserit: sed tamen patri coæternum illum verè affirmat. Ostendam autem in sequentibus, non modò non favere Arrianis Lactantium, sed tam rectè de Dei filio sensitse, ut magnæ Nicenæ Synodi confessionem penè nobis expresserit. Jam tota illa periodus abest ab antiquissimo Codice B. ab octo Vaticanis, & aliis optimis MSS. quos ego diligenter inspexi; & post illa verba, *perspiciat errores*, continenter legitur, *cum esset Deus ad excogitandum*, Æc. Hæc cum pii viri, qui in eâ periodo Arrianismum deprehendebant, non animadvertent, potius de corrigendo loco, ut arbitrator, quàm de illo penitus, ut par erat, delendo, & à Lactantii scriptis extrudendo cogitaverunt; quo factum est, ut in aliquibus ità locus emendatus legatur, *De patre, qui aliquandò non defuit*. Ego amovi totum adulterinum, & subdititium.

Ibidem. lin. 5. *Ad excogitandum providentissimus.*] Ità Sancti Patres, & Sacra ipsa Scriptura interdum loquitur improprie, ac *meta-phorice*, cum alioqui cogitatio in Deo nulla sit, ac proinde neque prudentia; neque enim more hominum discurret, aut ratiocinatur: sed uno & simplici actu omnia intelligit, cognoscit, agit, ut docet S. Thom. 1. cont. Gent. cap. 57. & seqq. & pr. pr. quæst. 14. art. 7.

Ibidem. lin. 6. *Antequàm ordiretur hoc opus mundi.*] Post hæc verba, in nonnullis impressis subsequebantur illa: » Fecit in principio » bonum, & malum: id planè quid sit aper- » tius explicabo, ne quis me ita loqui ar- » bitretur, ut poetæ solent, qui res incor- » porales quibusdam figuris quasi visibilibus » comprehendunt. Cum præter ipsum nihil » adhuc esset, quoniam pleni, &c. » Quæ tota periodus abest à B. T. ab undecim Vaticanis, aliisque MSS. plurimis, Florentianâ item, Plantinianâ, & cæteris melioribus editionibus: idcirco à Manichæis suppositam quis asserbat. Diabolum naturâ, & à principio malum à Deo factum, atque etiam ipsi Lactantio, ut mox videbimus, repugnantem fidenter rejeci.

Ibidem. lin. 7. *Tanquàm rivus oriretur*, Æc.] Sapè Patres, ut emanationem illam filii à patre nec linguâ ullâ effabilem, neque intellectione comprehensibilem aliquo modo designent, uti solent hæc similitudine fontis & rivi; sicut hoc loco Lactantius; item Solis & radii, ut eod. cap. 29. Tertullian. adversus Prax. & cap. 21. Apologet. & Cyprian.

sive ille Rufinus super Symbol. Apost. Sic & Paulus Hebraeor. primo, ἀπαύλας τῆς δόξης αὐτοῦ, splendor gloriæ ejus; non ut quicquam filii æqualitati cum patre detrahat: sed quia, ut docent Theologi, Deus pater est origo, & principium divinitatis, plenitudinemque Deitatis in primo signo originis dicitur possidere, quippe quia per se illam habet: filius autem in secundo signo; nam à patre per generationem sibi communicatam eandem numero essentiam accipit, ac proinde nihil detrahit æqualitati.

Pag. 143. lin. 8. *Similem sui.*] Similitudine in naturâ. Ideò enim processio Verbi in Divinis habet rationem generationis, quia procedit per modum intelligibilis actionis, quæ est operatio vitæ, & à principio conjuncto, & secundum rationem similitudinis, non cujuscunque, sed in naturâ. Nam conceptio intellectus est similitudo rei intellectæ, & in eadem naturâ existens, quia in Deo est intelligere, & esse; undè processio Verbi in Divinis verissimè, & propriissimè dicitur generatio, & ipsum Verbum verissimè & propriissimè filius, ut docet S. Thom. pr. pr. quæst. 27. art. 2. quâ de re plura dixi ad cap. 8. libri 4.

Ibidem. lin. 8. *Spiritum.*] Quod hîc, & lib. 4. cap. 6. 8. 9. 18. & alibi forrè Lactantius Dei filium Dei spiritum appellet, insinuat erroris à Sancto Hieronymo in Epistolâ ad Pammach. & Ocean. de Error. Orig. quasi non rectè fenserit de personâ Spiritus Sancti. Verùm (de tanto Patre petita veniâ) non absurda est hæc locutio, neque solum Lactantio, sed Tertulliano, Cypriano, cæteris usitata, ut Dei filium Dei spiritum appellarent, eo quidem sensu, quo Deus spiritus vocatur Joann. 3. & primâ Joannis cap. 4. ut notat S. Thom. pr. pr. quæst. 36. art. 1. Itâ igitur est intelligendus, & Tertullianus Apologet. cap. 21. de Orat. c. 1. adversus Marc. lib. 1. cap. 19. lib. 3. cap. 6. & 16. lib. 4. cap. 21. adversus Prax. cap. 26. Cyprianus de vanit. Idolor. num. 71. secundum unam lectionem, quam ibi notat Pamelius, item auctor libri de Montibus Synâ & Sion, [inter Opera Cypriani.

Pag. 144. lin. 1. *Quomodo autem id voluerit, in quarto libro docere conabimur.*] Itâ legunt duodecim Vaticani, & duo Codices Sancti Salvat. Bonon. T. P. Plantiniani, & Florentiniani, alique meliores tam MSS. quàm excusî, pro eo quod pravè legitur in Aldinis: *Quomodo autem id fecerit, cum solus*

esset, in quarto docere, &c. Neque enim filius Dei factus est, sed ab æterno genitus à patre, qui proinde nunquàm extitit solus, ut dixi lib. 1. cap. 7.

Ibidem. lin. 2. *Deinde fecit alterum, &c.*] De supremo Angelo loquitur, quem conditum ait ante mundum hunc fuisse; dixit enim paulò suprà (antequàm ordiretur hoc opus mundi:) at verò de cæterorum Angelorum creatione nihil hîc habet Lactantius. Porro de tempore creationis eorum tria placita reperiuntur. Nam Gennadius & Acacius putaverunt, Angelos post mundum corporeum conditos: quæ quidem opinio nullius est momenti. Alii putant multis ante hunc mundum sæculis Angelos conditos fuisse, Origenes primo Princip. in principio, & Homil. quartâ in Esai. Gregor. Nazianz. Homil. de Nativit. Dom. quem refert S. Thom. pr. pr. quæst. 61. art. 3. Basil. Homil. 1. in Hexæmer. Damasc. 2. de fid. Orth. cap. 3. & Græcorum alii multi; etiam ex Latinis Hilar. 12. de Trinit. & contr. Auxent. Ambros. 1. in Hexæmer. cap. 5. & Præfat. in 1. Psalm. Isidor. 1. de Summo bono, Hieronym. ad 1. cap. Epist. ad Tit. Cassianus qui Collation. 8. cap. 7. scribit, neminem fidelium eâ de re dubitare posse, & Beda in lib. quæst. separ. quæst. 9. Quam opinionem hodiè errorem in fide continere, asseruerunt quidam docti viri è scholâ S. Thomæ, videlicet Ferrariensis in Commentario ad sum. cont. Gent. lib. 2. cap. 83. Magister Cano, & Soto major: alii verò ut Cajetanus in pr. pr. quæst. 61. art. 3. Sixt. Senen. lib. 5. Biblioth. annot. 5. & ipsemet S. Thom. d. art. 3. negant, eam esse errorem in fide tam multis ac magnis Patribus comprobata, præsertim Gregorio Nazianzeno, cujus scriptis (ut ibidem inquit S. Thom.) nemo unquàm ausus est calumniâ inferre. Sed & S. August. lib. 11. Civit. c. 32. nihil asserere ait contra fidem eum, qui dicat, Angelos ante hunc mundum visibiles creatos, modò non dicat, ab æterno conditos; & ferè idem ait Theodoret. quæst. 3. super. Genes. Dicimus nos veriorem sententiam secuti, non solum supremum Angelum (quod hîc negat Lactantius) sed etiam cæteros Angelos, qui cum supremo Angelo simul omnes creati fuerint, quod subicit Lactantius, negat Beda 9. quæst. separ. docet Bonaventura in 2. dist. 2. art. 2. quæst. 3. & ead. dist. 2. art. 4. quæst. 1. & alii, simul omnes cum hoc mundo creatos fuisse: Epiphani. cont. hæres. lib. 2. hæres. 65. Theodoret. d. quæst. 3. S. August.

11. Civit. 12. Confess. 4. sup. Genes. ad litter. Gregorius Magnus 32. Moral. cap. 20. 24. & 25. Bed. Rupert. Hug. Magist. sententiar. & omnes Theologi in 2. dist. 2. S. Thom. pr. pr. quæst. 61. art. 3. Contrariam sententiam si non errorem in fide continere, at quidem certè hoc tempore temerariam esse, nec satis consonam doctrinis Ecclesiæ, & testimoniis Sacrarum Scripturarum putamus; & pugnare videtur adversus eam Concilium Lateranense, quod refertur in capit. Firmiter, de Summ. Trinit. & fid. Cath.

Pag. 144. lin. 2. *Indoles Divina stirpis, &c.*] Non quia primus Angelus, de quo loquitur, naturâ Dei filius fuerit: sed impropriè, & abusivè hæc verba sunt accipienda, sicut cum dicimus Deum Angelorum vel hominum patrem, Angelos aut homines Dei filios, ut dixi lib. 1. c. 7. not. ad lin. 18. p. 30. & inf. hoc cap. not. ad lin. 1. p. 145.

Ibidem. lin. 3. *Suapte invidia.*] Lactantius peccatum supremi Angeli fuisse ait peccatum *invidia*, quod intelligendum est non primò, sed consequenter; nam primò ab eo peccatum fuit peccatum superbiæ, Basil. Homil. Quod Deus non est auct. mal. Chrysost. Homil. de Adam. Ambros. in Psalm. 36. Vidi impium, &c. & in Psalm. 118. Increpasti superbos, S. Aug. 12. Civit. cap. 16. & lib. 14. cap. 13. Hieronym. super Esai. cap. 14. Gregor. lib. 34. Moral. cap. 14. Anselm. de cas. Diabol. cap. 4. Doctores omnes in 2. sent. dist. 5. & 6. Alexander Alens. 2. pr. quæst. 109. memb. 2. S. Thom. pr. pr. quæst. 63. art. 2. & 3. quæ quidem assertio ita fulta est omnium quoque aliorum Sanctorum atque Theologorum testimoniis, ut oppositam aliqui dixerint non solùm valdè temerariam, sed etiam erroneam. Consequenter verò peccasse peccato invidiæ dicitur; nam cum affectaverit excellentiam quandam singularem, quæ singularitas per alterius excellentiam cessat, idèò peccatum superbiæ mox consecutum fuit peccatum invidiæ, S. Thom. in 2. dist. 5. art. 2. & pr. pr. quæst. 63. art. 2.

Ibidem. lin. 3. *Et ex bono ad malum transcendit.*] Sic paulò infra: *Hunc ergò ex bono per se malum effectum, &c.* Tendit hoc adversus Manichæos, & Priscillianistas, qui Diabolum naturâ malum à principio conditum fuisse contendunt.

Ibidem. lin. 6. *Invidit enim illi antecessori suo, &c.*] Dixi non primò, sed consequenter peccatum à Diabolo fuisse peccato invidiæ. Idcirco quærunt Theologi; cujusnam

respectu fuerit ille invidiâ motus. Lactantius putasse videtur, Diaboli invidiam insurrexisse contra unum divinorum suppositorum, nempe contra Dei filium. S. Thom. pr. pr. quæst. 63. art. 2. ait, post peccatum superbiæ consecutum esse in Angelo peccante malum invidiæ, quatenus de bono hominis doluit, & etiam de excellentiâ Divinâ, quatenus & Deus contra voluntatem ipsius Diaboli usus erat in gloriam divinam; cognitum enim ab Angelo per fidem Incarnationis mysterium ab initio suæ creationis quoad substantiam ipsius mysterii, licet non quoad particulares ipsius rationes, & circumstantias quasdam, ut S. Thom. docet in 2. dist. 11. art. 3. De hac quæst. vid. DD. in Commentariis, ac Magistr. lib. 2. dist. 5. & S. Thom. quæst. 63. art. 2. Alens. 2. pr. quæst. 109. memb. 9. Gulielm. Parisien. lib. 2. de Univers. Cassian. collat. 8. cap. 8. & seqq.

Ibidem. lin. 6. *Qui Deo Patri perseverando cum probatus, tum etiam carus est.*] *Perseverando cum probatus;* hoc ego nequaquam probem. Nam perseverandi verbum in suo formali conceptu dicere videtur continuationem quidem actionis, sed cum quâdam facultate deficiendi: idèò à Lactantio prolata sunt, quæ Dei unigenito convenire non possunt; is enim cum Deus sit, & unum cum patre, eique per omnia secundum divinitatem coequalis, & consubstantialis, ut ipsemet ubique fateretur Lactantius, utique naturâ bonus est, nec à bono deficere potest.

Ibidem. lin. 8. *Graci διάβολον appellant, nos criminatorem, &c.*] De hujus nominis significatione, & cur ita humani generis hostis appelletur, vide Tertullianum adversus Marcion. Basil. Epistolâ ad Neocæsariem. Suidam in *συντάξιν* & in *συναφαιτέιν*, atque Isidorum lib. 8. Origin. cap. 11.

Ibidem. lin. 9. *Ad Deum deferat.*] Post hæc verba, in Aldinis excusis illa statim oratio subtextitur, notata & inclusa tamen asteriscis, ut ex eo suspectam fuisse faciliè appareat; videlicet: » Cur autem justus Deus talem voluerit esse, quantum sensus nostri medio- » critas poterit, explanare conabor. Fabri- » caturus Deus hunc mundum, qui consta- » ret ex rebus inter se contrariis atque dis- » cordibus, constituit antè diversa, fecitque » ante omnia duos fontes rerum sibi adver- » santium, inter seque pugnantium, illos vi- » delicet duos spiritus, rectum atque pra- » vum, quorum alter est Deo tanquam dex- » tera, alter tanquam sinistra, ut in eorum

» essent potestate contraria illa, quorum mi-
 » sturâ & temperatione mundus, & quæ in
 » eo sunt, universa constarent. Item factu-
 » rus hominem, cui virtutem ad vivendum
 » proponeret, per quam immortalitatem asse-
 » queretur, bonum & malum fecit, ut pos-
 » set esse virtus, quæ nisi malis agitur, aut
 » vim suam perdet, aut omnino non erit.
 » Nam ut opulencia bonum videatur, acerb-
 » tas egestatis facit, & gratiam lucis com-
 » mendat obscuritas tenebrarum: valetudi-
 » nis & sanitatis voluptas ex morbo ac
 » dolore cognoscitur. Itâ bonum sine malo
 » in hac vitâ esse non potest. Et utrumque
 » licet contrarium sit, tamen ita coheret, ut
 » alterum si tollas, utrumque sustuleris; nam
 » neque bonum comprehendere ac percipi po-
 » test sine declinatione ac fugâ mali, nec
 » malum caveri ac vinci sine auxilio com-
 » prehensi ac percepti boni. Necessè igitur
 » fuerat & malum fieri, ut bonum fieret. Et
 » quoniam fas non erat, ut à Deo proficisce-
 » retur malum; neque enim contra se ipse
 » faciet, illum constituit malorum invento-
 » rem: quem cum faceret, dedit illi ad mala
 » excogitanda ingenium, & astutiam, ut in
 » eo esset, & voluntas prava, & perfecta ne-
 » quitia; & ab eo contraria virtutibus suis
 » voluit oriri, eumque secum contendere,
 » utrumne ipse plus bonorum daret, an ille
 » plus malorum. Sed rursus quoniam Deo
 » summo repugnari non potest, bonorum
 » suorum potestatem illi victori assignavit,
 » quem suprà bonum ac perfectum esse di-
 » ximus. Itâ duos ad certamen composuit &
 » instruxit: sed eorum alterum dilexit, ut bo-
 » num filium, alterum abdicavit, ut malum.
 » Postea autem multos genuit alios operum
 » suorum ministros, quos Græci ἀγγέλους νο-
 » minant; & illos unius, sed repugnantis na-
 » turæ, qualis duorum. Sed pars illa corrup-
 » tibilis non utique statim corrupta est in
 » ortûs sui principio: sed post compositum
 » ordinatumque mundum, sicut mox docebi-
 » mus, à substantiæ cœlestis vigore perversâ
 » voluntate descivit. Cæterum in principio
 » pares universi æquâ conditione apud Deum
 » fuere, & idcirco Angeli omnes, quorum
 » principes erant illi duo. Cum autem Deus
 » ex his duobus alterum bono præposuisset,
 » alterum malo, exorsus est fabricam mundi,
 » omnibus his, quos creaverat, ministrantibus,
 » & per certa officia dispositis. Hæc ora-
 » tio multos continet errores. Nam primò hîc
 » clariùs ac luculentius, quàm unquam alibi

in Lactantio, astruitur dogma de duobus prin-
 cipiis, de quo dixi inferius cap. 10. Deindè
 parùm magnificè ac decenter de Dei Filio
 loquitur, cui Luciferum penè parem consti-
 tuit, ut ab aliquo Arriano id totum confictum
 esse liquidò appareat. Non cum Lucifero,
 sed post eum cæteros Angelos creatos ait;
 cujus contrarium docere Sanctum Bonaven-
 turam, & alios Doctores in 2. dist. 2. paulò
 superius monui. Item non simul cum hoc
 mundo, sed ante ipsum omnes Angelos ge-
 nitos; cujus contrarium habere Concilium
 Lateranen. & hodiè docere cunctos Doctores
 ibidem asserui. Item malos Angelos non sta-
 tim in ortûs sui principio, sed longè postea,
 videlicet composito hîam ordinatoque mun-
 do peccavisse, de quo errore infra cap. 15.
 Deniquè Angelos cum Deo instrumentaliter,
 sive ministerialiter ad mundi molitionem con-
 currissè, quod reprobant Doctores omnes su-
 per primum cap. Genesios. Lactantiū non esse
 orationem, vehementer plerique suspicantur;
 & ego hîc professò Lactantianam phrasim
 minimè agnosco. Habet eam quidem Aldina
 editio, sed, ut dixi, asteriscis notatâ. In Flo-
 rentinâ, Plantinianâ, cæterisque melioribus ca-
 stigationibus non fuit recepta; rationes affert
 Michael Thomasius in notis. Denique à duo-
 decim Vaticanis, ab antiquissimo Bon. T. P.
 aliisque MSS. plurimis abest; & idè in tex-
 tum nostrum eam ego quoque minimè reci-
 piendam putavi.

Pag. 145. lin. 1. *Illum primum & maxi-
 mum filium.*] Cave putes Lactantium arbitra-
 ri, Angelos Dei filios naturâ esse, & ita vel
 ad Dei naturam illos extollere, vel filium Dei
 ad naturam Angelorum dejicere. Lactantius
 unum Dei filium JESUM & cognovit, & do-
 cuit, ut inf. hoc lib. cap. 17. & lib. 4. c. 8.
 ipsumque Deum de Deo constiteret eodem c.
 8. & c. 18. ejusdem lib. 4. » Quid, inquit,
 » de hujus crucis indignitate dicemus, in quâ
 » Deus à cultoribus Dei suspensus est, atque
 » suffixus? « Idem habet eodem lib. 4. c. 10.
 13. 14. & 29. Item de lumine lumen eod. c.
 29. » Ille, inquit, tanquàm Sol, hîc quasi
 » radius à Sole porrectus. « Patri consubstan-
 tialem cap. eod. » Utrique, inquit, una sub-
 » stantia est «; ejusdemque cum eo potestatis
 hoc eodem lib. cap. 17. » Solus, inquit, ha-
 » bet rerum omnium cum filio potestatem «;
 & unum cum Patre, toto cap. eod. Et cap. 8.
 ejusdem lib. 4. citat illud Joannis, & confite-
 tur: » In principio erat Verbum, & Verbum
 » erat apud Deum, & Deus erat Verbum «.

In quo divinitas, & coeternitas Filii luculenter asseritur. Omnia denique per ipsum facta fuisse confirmat hoc loco, & lib. 4. cap. 8. in principio, & fin. & cap. 8. in fin. Annon igitur hic sacrosanctæ Nicenæ Synodi contra Arium coactæ confessionem agnoscis? Potius igitur ex Lactantio confoditur Arius, quam ut ei vel minimum assentiatur; sicuti sanè temerè nonnulli suspicantur eò, quia vocibus quibusdam alicubi utatur; quibus hodiè Catholicis uti fas non esset, quasque suis ego locis & adnotavi superius, & inferius diligenter adnotabo. Meminisse quidem oportuit, nondum eo tempore nascentis vel adolescentis Ecclesiæ constitutum fuisse, quibus uti, quas cavere voces Scriptores deberent; id quod postea crebrescentibus hæresibus constituere atque decernere fuit necesse, ne vel in locutionibus cum hæreticis, qui ad impia sua dogmata insinuanda illis sunt abusi, ullo modo conveniamus. Cum ergo rectissimam de Dei Filio Lactantii sententiam teneamus, nemo sanus suspicari poterit, Angelos ab ipso Deos censerì, qui Deorum pluralitatem hoc toto opere tam magnis argumentorum molibus evertit. Capite quidem 17. hujus libri ait, multos in Cælo spiritus Angelorum esse, sed unum eorum parentem, & Dominum omnium Deum; & ibid. paulò infra: »Neque, » inquit, Angeli dici se Deos patiuntur, aut » volunt, quorum unum solumque officium » est servire nutibus Dei, nec omninò quicquam, nisi jussu ejus facere. « Et ibid. infra: » Nec, inquit, est in Angelis quicquam, » nisi parendi necessitas. » Sed & metui Deum ab Angelis, quippe qui ab ipso modo quodam ineffabili castigari possunt, affirmat lib. 7. cap. 21. ut prorsus à Dei Filii naturâ naturam Angelorum infinitò distare ex ipsomet Lactantio liqueat. Quocirca si quando filiorum Dei nomine Angelos vocat, æquivocè, & *μυταφορικῶς* filiationis nomine utitur; nam nec Scriptura ipsa ab ejusmodi locutione interdum abstinere, ut initio lib. Job: » Cum quâdam die venissent filii Dei, &c. « & c. 38. » & jubilarent omnes Dei. « Ità enim uterque locus ex Hieronymi versione juxta Hebraicam veritatem legitur. Undè apparet, Chrysostomum lapsum, qui utrobique secutus septuaginta interpretum editionem, pro *Filii Dei*, vertentium, *Angeli Dei*, Homil. 22. in Genes. asseruit, Angelos nunquam in Divinâ scripturâ filios Dei, imò neque filios appellari. Neque officit, quòd Paulus ad Hebræos præscribat: » Cui dixit aliquandò An-

» gelorum, filius meus es tu? « Ibi enim non negat Apostolus Angelos dictos aliquandò filios Dei ex gratiâ, sed ex naturâ duntaxat, quomodò solus Christus verè Dei filius & appellatur, & est. Sic etiam generationis vocabulum improprie quandòque Patribus, & Sacris Litteris usurpatum notavimus suprâ ad cap. 7. pr. lib. Cum igitur Lactantius hic, & lib. 4. cap. 6. Angelos censere Dei filiorum nomine videatur, respectu quidem Verbi, id est, unigeniti filii Dei non univocè, sed æquivocè illo uti nomine putandus est.

Pag. 145. lin. 2. *Eoque simul & consiliatore usus est, & artifice.*] Ex 8. Proverb. quem locum citat lib. 4. cap. 6. & Ecclesiastici 24. quem locum refert eodem lib. cap. 8. in fin. ubi Scriptura de Sapientiâ & Verbo Dei loquitur cum Deo Patre ad mundi creationem concurrente.

Pag. 146. lin. 1. *Nec audiendi sunt Poeta, &c.*] Longa hæc suscipitur disputatio adversus eos, qui asseriebant, Deum in mundi molitione nihil aliud præstitisse, quam quòd ex materiâ aternâ, increatâque, sed rudi tamen, indigestâ & confusâ, res ipsas secreverit, digesserit, ordinavit. Hunc errorem ex hæreticis habuit & vulgavit quidam Hermogenes, contra quem scripsit Tertullianus. Lactantius contendit, etiam materiam primam à Deo creatam fuisse de nihilo, & ex eâ postea digestum atque ordinatum à Deo ipso mundum. Ad finem quoque hujus capituli ait, hominem postremo factum fuisse, cum jam mundo cæterisque rebus manus summa esset imposita; idemque tradit lib. 7. cap. 14. Ex quibus apparet Lactantium sensisse, ut major pars Sanctorum Patrum atque Theologorum sensit, materiam primam tam ordine naturæ, quam ordine temporis, sive durationis, ante omnem diem creatam fuisse, non omninò quidem informem, id est, quâcumque formâ carentem, sed formâ completivâ & distinctivâ, quam illi Dominus per intervalla sex dierum naturalium, propriorum & successivorum, postea indidit prorsus eo modo, quo in libro generationis à Moyse traditur. Ità enim scripsit Dionysius lib. de Divin. nom. cap. 4. Sanctus Basilus, Ambrosius, & Bed. in Hexaemer. Chrysostom. in Joann. Greg. Magn. lib. 33. Moral. cap. 10. Rupert. 1. de operib. Trinit. cap. 37. & lib. 2. cap. 18. Hugo de Sanct. Viç. pr. de Sacram. Magister in 2. dist. 12. Alexand. Alenf. 2. p. quæst. 47. Sanctus Bonaventura in 2. distinct. 12. art. 4.

quæst. 2. Scot. in 2. dist. 14. quæst. 1. S. Thom. p. p. quæst. 66. artic. 1. & 4. quæst. de potent. art. 2. Quamvis contrâ putarint gravissimi quoque ac sanctissimi viri, nempe materiam in actualitate perfectâ fuisse conditam, informitatemque ipsius præcessisse formationem non tempore, sed naturâ, ac proinde mundum uno temporis puncto, non autem per sex dierum intervalla conditum; diesque illos non fuisse veros dies, qui à Moyse recensentur, sed per metaphoram accipiendos, & referendos ad cognitionem rerum creaturarum à Deo mentibus inditam Angelorum: Philo Judæus in lib. Allegoriar. Origen. 4. Periard. cap. 2. S. August. 4. de Genes. ad litter. cap. 21. & seqq. Procop. Gazæ, & Cajetanus in Genes. Quod autem attinet ad hanc disputationem à Lactantio susceptam adversus ponentes æternitatem materiæ, & Deo cœvum asserentes, videndi sunt Tertullianus adversus Hermog. Joann. Grammaticus in lib. contra Proclum de mundi æternit. Euseb. de Præpar. lib. 10. cap. 8. Gregorius Nyssen. de Homin. Opific. cap. 25. & lib. de Hist. sex dier.

Pag. 146. lin. 7. *Primum igitur non est probabile, &c.*] Excidisse putatur hic locus è 3. de Naturâ deorum.

Ibidem. lin. 21. *Mori.*] Ità leg. ex B. T. P. Florent. editione, & aliis, non ut in Aldinâ, *more*; Cicero enim erat, qui *more* Academicorum disputabat, cui *mori* concedendum aiebat Lactantius; & ità locum hunc refert etiam Sigon. in fragm.

Pag. 147. lin. 11. *Semper.*] Hanc dictionem, quæ non habetur in quibusdam, addidi ex B. quoniam hic pro æternitate materiæ disputabatur.

Ibidem. lin. 19. *Seneca omnium Stoicorum acutissimus.*] Multus est Lactantius multis in locis in laudibus Senecæ: jure quidem, ac meritissimò; paucis enim in ejus doctrinâ, vel demptis, vel additis, optimum habes Christianum; & , ut ait Lactantius lib. 6. c. 24. potuit esse verus Dei cultor, si veræ sapientiæ ducem nactus esset. Franciscus Petrarch. in Epistolâ ad Senecam ipsum, inter Epistolas ad Vir. Illustr. veter. & in Apolog. cont. Gall. ad fin. refert, scripsisse Plutarchum, se, cum in cæteris quibusque virtutibus ac disciplinis Latinos cum Græcis viris contendisset, quem illi ex Græcis in moralibus præceptis ex æquo opponeret, habere neminem.

Ibidem. lin. 20. *Ergo (inquit) Deum non laudabimus, &c.*] Habes consimilia ab eodem

Senecâ lib. 4. de Benefic. cap. 7. & à Plin. lib. 2. cap. 7. & lib. 27. initio cap. 3.

Pag. 148. lin. 1. *In eodem luto hastas; versuram solvis.*] Apud Terent. *hastas, versuram solvis.*] *Hastare in eodem luto* dicuntur, ut explicat auctor adagiorum, qui sic implicantur negotio cuiuspiam, ut se nequeant extricare: à viatoribus translatum, qui simul atque in lutum inciderint, cum alterum pedem conantur educere, altero altius immerguntur. Rursus ut hunc extrahant, alter, quem eduxerant, denuò est infigendus. *Versuram autem solvere* illi dicuntur, ut explicat Budæus ad I. vit. D. de pignorat. action. qui, ut syngrapham unam dissolvant, & unâ cautione se liberent, pecuniam mutuam majori fœnore accipiunt. Ità igitur contingere ait Lactantius illis, qui rerum ortum naturæ attribuunt, detrahunt Deo; nam à quo factum mundi negant, ab eodem planè factum, mutato duntaxat nomine fatentur, cum reipsâ nihil aliud sit natura, quàm Deus. Sic etiam infra l. 3. c. 28.

Pag. 152. lin. 16. *Sole nondum instituto.*] Thomasius legit, ut in B. *solo nondum instituto*, quòd magis cohærere videantur sequentia de frugibus & animalibus, quæ in solo versantur. Ego lectionem cæteris omnibus MSS. & impressis receptam extuli. Cæterum de *solo*, sive Terrâ Lactantius jam dixerat; & rationem Thomasi nihil habere momenti intelliget, qui textum inspexerit.

Ibidem. lin. 17. *Itaque necesse fuit hominem postremò fieri.*] Vide alias pulcherrimas rationes apud Greg. lib. de Homin. Opif. c. 2.

CAPUT X.

Pag. 154. lin. 7. *Suum verò habitaculum distinxit claris luminibus, &c.*] Hoc loco Firmianus arguitur erroris, quasi Dei sedem, & domicilium Beatorum statuerit in Cœlo sidereo, atque in eo Solem, & Lunam posuerit. Ego hîc Cœli nomine puto universam ab eo Cœlorum molem intelligi, quatenus totum id, quod est supra ignem fursùm usque ad Cœlum Empyreum inclusivè, cum ipso Empyreo complectitur: quam quidem Cœlorum molem Sole, & Lunâ, micantibusque sideribus ornatam ait, nempe suis cuique Cœlo luminibus appositis; idque ex ipsomet clarè colligi reor, ubi dicit: » Fecit igitur Deus » primum omnium Cœlum, & in sublime sus- » pendit, quod esset sedes ipsius Conditoris, » &c. » Atqui non solum sidereum Cœlum, sed universam Cœlorum molem statuit in sublime. Subdit etiam: » Deinde Terram fun-

» davit, & Cælo subdidit, &c. « Et lib. 7. cap. 5. quasi hunc locum declarans, inquit : » Lumina igitur posuit in Cælo, Terræ autem, &c. « Nunquid autem Tellus uni fidero subditur? Cælum itaque ab ipso utrobique accipitur, & contra elementa, quorum meminit, distinguitur; & ita pro universâ Cælorum, ut dixi, mole, quatenus etiam extremum Empyreum complectitur.

Pag. 154. lin. 15. *Ex quibus Oriens Deo accensetur, &c.* Itâ B. T. P. & cæteri meliores MSS. legunt, non ut in impressis, *ex quibus Oriens Deo similis censetur. Accenseri idem est, quod attribui; undè accensi milites dicebantur, quasi accensiti, quod Decurionibus & Centurionibus accenserentur, id est, attribuerentur, ut scripsit Varro lib. 20. Rethor. & lib. 3. de Vit. Pop. Rom. Non. Marcel. c. 12. Affirmat autem Lactantius Orientem, lucem, vitam, diem Deo attribui: Occidentem verò, tenebras, mortem, noctem Diabolo; infra cap. 13. animam esse Dei, corpus Diaboli; & cap. 18. Dei esse Cælum, & lucem: tenebras autem, inferos, & supplicia ipsi malorum principi in distributione rerum attributa fuisse. Lib. 6. cap. 3. duos duces constituit, alterum, qui virtutibus & bonis præsit, alterum qui vitiis, & malis; & lib. eod. cap. 6. fontem ait bonorum Deum esse, malorum verò illum divini nominis inimicum: ab his duobus principiis bona malaque oriri. A quibus omnibus locis cavere nos oportet, quia nonnihil favisse auctor videtur damnato illorum temporum Cerdonis & Marcionis dogmati de duobus principiis, altero bonorum, altero malorum, quod & amplexus est postea Manes. Hoc tamen ab iis differre videtur Lactantius, quod is non carere principio Diabolum, nec naturâ malum esse asserit: sed illum ait à Deo quidem bonum creatum, ad malum autem suò arbitrio, quod liberum illi fuerat datum, transcendisse, ut supra sub initium cap. 9. exindè malorum omnium principem factum. At illi duo principia principio carentia ponebant; & alterum quidem naturâ bonum, alterum naturâ malum, ut scribit S. Augustinus in lib. de Hæresib. Hæres. 21. & 22. Philostr. in Cerdone & Apelle, Epiphân. in lib. adversus Hæres. Hæres. 66. Quam hæresim S. Thomas expugnat 2. contra Gent. cap. 41.*

Pag. 155. lin. 12. *Undè Solem esse appellatum Cicero vult videri.* Itâ & Varro 4. de Ling. Lat. cap. 10. Isidor. Origin. lib. 3. cap. 70.

Ibidem. lin. 18. *Quia non sunt plena ac solida Lumina.*] Quasi aliquo modo suapte naturâ lumina sint, ac proindè proprio lumine stellæ putet: quam opinionem habuisse credendi sunt omnes philosophi, & Patres illi, qui luminaria, & stellæ, ut vehicula priscae lucis effecta docuerunt; Basil. Ambr. Nazianzenus: multò magis qui lucem illam priscam aiunt in luminaria, id est, in Solem, Lunam, & astra à Deo fuisse distributam, ut Apollinarius, & Dydim. apud Lipoman. in Caten. Athanas. quæst. 83. & 85. Theodor. quæst. 14. & 16. in Genes. Procop. cap. pr. in Genes. Damascen. 2. fid. Orthod. cap. 7. Eiusdem sententiæ dicitur Avicenna, & Macrobius, qui unam Lunam excepit cap. 19. & 20. in Somn. Scipionis. Sed contra Plato asseruit in Timæo, Plin. lib. 2. cap. 6. & plerique Astrologorum. Hugo de S. Vict. in Annotat. in Genes. cap. 6. ait, solum Solem propriam habere lucem, & ipsum ex igne esse factum: reliquas verò stellæ omnes ex aeriâ materiâ factas relucere potius, quàm lucere. Sanctus Augustinus super Genes. ad litter. lib. 2. cap. 16. ait, Divinâ Scripturâ manifestè quidem cognosci, disparem esse siderum claritatem, dicente Apostolo cap. 5. prioris ad Corinth. Epist. aliam esse claritatem Solis, aliam Lunæ, & aliam stellarum, & stellam differre à stellâ in claritate; utrum autem stellæ lumen accipiant à Sole, necne, ex Sacris Litteris colligi & constitui non posse.

Ibidem. lin. 26. *Discordi concordia mundum constare, &c.*] Innuit opinionem Empedoclis, qui omnia ex lite & amicitia (videlicet elementorum) constare dicebat; de quâ differit Aristot. 1. Phys. 1. de Animâ, 1. Divinor.

Pag. 156. lin. 15. *Ut sacramento ignis & aqua nuptiarum fœdera sanciantur.*] Ut constat ex leg. Seiâ Sempronio, D. de donat. inter vir. & uxor. quæ declaratur ex Festo in verbo *Aqua*. Budæus ad dictam legem, Ciriac. Observation. lib. 11. cap. 2.

Ibidem. lin. 17. *Materia corporis in humore est.*] Præcipuè scilicet, fortè quia & semen, & sanguis sunt humores; alioqui corpus animalis, ut cætera omnia; ex quatuor elementis constat, ut ipse Lactantius declarat secutus Empedoclem inf. cap. 13.

Ibidem. lin. 18. *Animæ in calore.*] Fuit hæc Democriti opinio, quam Aristoteles refutat in pr. de Animâ. Nec sanè video, quomodo hic Lactantius asserat, materiam animæ igneam,

igneam, vel calorem esse, qui certò sciat, hominis animam immortalem esse, ut ipse ostendit lib. 3. cap. 12. & 13. & cap. 17. de Opificio Dei. Animam quidem esse ignem expressis verbis scribit inf. cap. 13. sibi metipsum contrarius, qui id pernegavit d. cap. 17. de Opific. & alibi scribit, animam de Dei substantiâ esse, ut inf. cap. 13. ubi dicemus.

Pag. 156. lin. 19. *Nec humor potest corporari, nec corpus animari.*] In impressis est, *nec humor potest corporare, nec corpus animare.* Notam lectionem exhibent Vaticani, duo Codices Sancti Salvatoris Bonon. T. P. *Nec humor, inquit, potest corporari, videlicet in corpus illud densari, nec corpus ipsum animari, non animare, quia corpus non animat, sed animatur.* Ità quoque Budæus hunc locum rectè profert in Annotationibus ad lib. 2. D. de pœnis.

Ibidem. lin. 20. *Exulibus quoque ignis, & aqua interdici solebat.*] De ignis & aqua interdictione Ulpianus in lib. 2. D. de pœn. & ibi Budæ. in Annot. ad Pandect. Festus in verbo, *aqua*, Isidorus Orig. lib. 5. cap. 27. ad fin.

Pag. 157. lin. 12. *Immobilis est, ac deorsum vergens, &c.*] Rectè à Thomasio in notis ex B. Codic. correctâ est lectio impressorum, quæ habet, *mobilis est, &c.* Hic enim fieri antithesim manifestum est; & sanè de igne dixit, » cuius natura quia mobilis est, & » sursùm nititur, vitæ continet rationem. « Ergò de aquâ rectè subdidit, » cuius natura » quia immobilis est, ac deorsum vergens, » figuram mortis ostendit. « Figuram autem mortis ostendere non posset, si mobilis esset; quia, ut ipse Lactantius ait lib. 6. cap. 17. & lib. de Irâ Dei cap. 17. vita actiuosa est, mors quieta. Naturâ itaque immobilis est, & quieta; propè enim ad terræ gravitatem accedit: ægrè autem movetur, nec nisi deorsum versum, sicubi ventorum flaminibus agitur, aut extrinsecus alio quopiam modo ei motus indatur.

Ibidem. lin. 13. *Idèò pecudes, neque in Cœlum suspiciunt.*] Galenus lib. 3. de usu part. cap. 3. ait, hoc dictum esse hominum, qui nunquàm viderint piscem *ὀυρανόςκοπος*, id est, Cœli speculatorem appellatum; hic namque vel invitus Cœlum semper aspicit. Verumtamen ille nihil omninò reverà in eo contemplatur, ut homo.

CAPUT XI.

Pag. 158. lin. 4. *Ut in excolendâ terrâ ju-*
Tom. I.

varent; undè dicta sunt jumenta.] Ità & Columel. lib. 5. & Isidor. lib. 12. Orig. cap. 1. & lib. 15. cap. 17. At Nonius cap. 1. Pomponius Jurisconsultus in l. Boves, D. de verbor. signific. & veteres alii, ut Gellius testatur lib. 20. cap. 1. non à *juvando*, sed à *jungendo*, dicta malunt.

Ibidem. lin. 6. *Et innumerabiles animas procreare, &c.*] Sic inf. c. 14. » Statuit humanum genus diluvio perdere, non tamen continuo diluvium immisit. « Sensus est Deum in aternâ suâ prædestinatione decrevisse, & statuisse, tempore procedente, & dum mundus maneret, humanis formatis corporibus innumeras animas procreare, ipsisque corporibus creando infundere. Catholica sententia, & Lactantio consona, qui cap. 19. libri de Opific. Dei: » Cetera, inquit, Dei sunt omnia, scilicet conceptus ipse, & corporis informatio, & inspiratio animæ, & partus incolumis, &c. « Ut post corporis informationem, fieri à Deo inspirationem animæ hinc facile intelligas. Commentum quidem de animabus ante corpora conditis, quod ex hoc loco nonnulli temerè Lactantio affingunt, irridet & refutat ille lib. 3. cap. 18.

Ibidem. lin. 9. *Undè homo nuncupatus est, quoddam sit factus ex humo.*] Sic & lib. de Irâ Dei cap. 10. ad fin. Homo autem hic corpus hominis intelligitur. Sed hanc etymologiam non probat Quintilianus lib. 1. cap. 6. Probat Isidorus lib. 11. Origin. cap. 1. Vid. Rhodig. antiq. lect. lib. 1. cap. 41.

Ibidem. lin. 11. *Θεοειδὴς.*] Ità correxi quod corruptè in omnibus est *θεοειδὴν*. Plato 6. de Repub. *ἐπ' ἐκείνου τεκμαιρομένοι, ὃ δὴ καὶ Ὀμηρὸς ἐκάλεσεν ἐν τοῖς ἀνθρώποις θεοειδέα, καὶ θεοειδαλον;* id est, ex eo conjectantes, quod sanè & Homerus vocavit in hominibus Deiforme, & Deo simile.

Pag. 160. lin. 18. *Terrea progenies, &c.*] Editiones, quæ *ferrea* lègunt in Marone, hinc castigandas monuit Turneb. Adversarior. lib. 21. cap. 22. Rhodigin. antiq. lect. lib. 4. cap. 19. Pier. Valerian. in Hieroglif. lib. 57. cap. de Papyro. Qui autem Lactantii textum corruptum putant, ut refert ipse Pierius in castigationibus Virgilianis ad eum Virgiliti locum, nec ipsi vehementer errant, cum Lactantius hic animalia sine ullo artifice orta esse de terrâ dicat; undè refert: *Terrea progenies*; nec vox *Ferrea* quicquam ad rem suam facit.

Pag. 161. lin. 8. *Præsentis substantia.*] Fugere tamen, qui dubitarint, an tempus præ-

fens existat; de quo disputat Philosophus 4. Physicor. tex. 87. & seqq. S. August. lib. 11. Confession. cap. 14. & seqq. Vide & Censorin. de Die natal.

Pag. 162. lin. 7. *Ingratus.*] Ità B. T. Florent. & Plantiniana quoque ad oram libri. Adverbium est, idemque sonans, quod, prae-ter gratiam & meritum. Non ultrò, inquit Donatus, *conste*, al. *ingratis*.

CAPUT XII.

Ibidem, lin. 1. *Aiunt certis conversionibus, &c.*] Explicat, & refellit rationem primæ originis animantium allatam ab Anaximandro, & à Democrito, ut ipse Lactantius tradit inf. lib. 7. cap. 7. & aliis nonnullis veteribus Philosophis, de quâ Lucretius 5. Cicero 1. de Legib. Diodor. lib. 1. cap. 1. in principio, ubi etiam quiddam subdit ex Menalip. Euripidis Anaxagoræ discipuli, quo illum censet idem sensisse. Hanc autem opinionem, quæ asserit homines tanquàm fungos primò, dein- de quasi vermiculos quosdam è terra effusos, irridet Lactantius etiam lib. 7. cap. 4. & 7. Varias de Animalium primavâ generatione sententias refert Censorin. de Die natal. c. 3.

Pag. 163. lin. 2. *Inquiunt.*] Nonnulli sci- licet, inter quos Lucretius in quinto, illis Carminibus:

*At novitas mundi nec frigora dura ciebat,
Nec nimios astus, &c.*

Pag. 164. lin. 12. *A summo Deo.*] Codices Ciceroniani legunt, à *supremo Deo*.

Ibidem, lin. 21. *Αὐτὸς ἐμῆς.*] Codex Sibyl- linus habet, *αὐτὸς ἐμῆς*.

CAPUT XIII.

Pag. 165. lin. 4. *Spiravit ei animam de vi- zali fonte spiritus sui, &c.*] Inf. hoc cap. » qua- rum animæ non ex Deo constantes, sed ex » communi aëre, &c. « Item, » quod est ex » Cælo, & Deo imperet, &c. « Et l. 7. c. 12. » quod ex Cœlesti spiritu, id constat, &c. « Et ibid. paulò inf. » quoniam ex Dei spiritu, qui » æternus est, &c. « Ex his locis viderur Lac- tantius putare, humanam animam ex Dei sub- stantiâ esse; quanquàm quid dicam putare: quid enim hæc de re planè putet, assequi ego quidem certè non possum. Superius ad fin. cap. 10. dixit, animam esse igneum quid- dam, atque calorem; & inf. hoc eod. cap. dicit, illam esse ignem: quam positionem ridet Aristoteles 2. de partibus anim. cap. 7. » Quòd si anima, inquit Lactantius, ignis

» est, ut ostendimus, in Cælum debet eni- » ti, sicut ignis, &c. « At quicquid alibi sen- » serit, in suprâ notatis quidem locis eam de Dei substantiâ esse opinari videtur. E scholâ Platoniorum hæc fluxit opinio, quam se- cutus M. Tullius sæpè dicere solet, humanos animos ex divinâ esse delibatos, tractos, haustos, decerptos naturâ. Hoc errore cap- tus videtur & Philo in lib. quod deter. por. infid. & Tertullianus, de quo ità Gennadius in lib. de Dogmat. Ecclesiast. » Nihil ex Trini- » tatis essentiâ ad creatam naturam creda- » mus esse deductum, ut Plato, & Tertul- » lianus, &c. « Item secundum Theodoretum capti hæretici Cerdon, Marcion, Gnostici, & Manichæi ex illo Genes. 2. pravè intellec- to: » Inspiravit in faciem ejus spiraculum » vitæ. « Quia enim flatus ex corpore flan- tis educi videtur, ideò de Dei substantiâ ab ipso inspiratam animam crediderunt. At verò locus ille Genes. nihil opitulatur errori, quia homo, à quo similitudinem sumptam dicunt, non emitit flatum de suâ substantiâ, sed de aëre respirato, qui non est de substantiâ corporis, & multò minùs animæ; deinde anima non potest facere flatum nisi de cor- pore, cum non sit creatrix: at Deus cum sit infinitæ potentia, potest animam de nihilo creare; & sic dicitur flasse, in quantum homi- nis flatum creavit. Ità docet Magister, & om- nes Doctores, præsertim S. Thomas in 2. dist. 17. Illa enim inspiratio Dei corporalis non fuit, sicut nec locutio corporalis, cum di- xit, *fiat lux, fiat firmamentum, &c.* Theodo- retus hæc habet: » Nomine flatus non intel- » ligimus partem aliquam essentiæ divinæ » secundum Cerdonis & Marcionis rabiem, » sed animæ naturam per id denotari, quòd » anima sit spiritus rationalis, & intellectu- » lis. « Damna est hæc hæresis in Concilio Toletan. pr. in assertion. fid. & à Leone 1. Epist. 91. & in Conc. Bracaren. 1. cap. 5. & contra illam disputat Irenæ. lib. 1. adversus Hæres. cap. 24. & tota schola Theologorum d. distinct. 17. S. Thom. in 2. cont. Gent. c. 85. & pr. pr. quæst. 90. art. 1.

Ibidem, lin. 9. *Empedocles, quem nescias utrumne inter poetas, &c.*] Aristoteles quidem in Poëticis potius eum inter Philosophos, quàm inter Poetas censendum scribit; & Plu- tarch. de Audien. Poët. ipsius Carmina ser- mones potius, quàm Poësis dicenda.

Pag. 166. lin. 3. *Secundam.*] Correctus est error Operarum, quæ in al. editionibus fece- rant, *secunda*.

Pag. 166. lin. 13. *Est enim quasi vasculum, &c.*] Al. *est enim terra quasi vasculum, &c.* sed jure à B. abest *in terra*; pergit enim loqui de corpore, quod tanquam vas & domicilium animæ dicit esse. Nobis autem ab ejusmodi locutionibus cavendum & abstinendum esse monui supra ad cap. 3.

Pag. 167. lin. 4. *Servivit enim fœdissimis voluptatibus, &c.*] Adde Sueton. de claris. Grammatic. cap. 6. Gell. lib. 17. cap. 18.

Ibidem. lin. 12. *Consevit.*] Ità lego, ut hic locus ab omnibus citatur, & habetur in B. T. P. Sic infra cap. 14. *atque vineam suâ manu sevit*; & arborum consitiones dicuntur. Verumtamen in editis plerisque legitur, *conseruit*, quam lectionem ex Pandectis Florent. in leg. in fundo alieno, D. de rei vendicat. Aurelio Victore & Livio, sustinet Ciriac. lib. 11. Observation. cap. 39.

Ibidem. lin. 14. *Quæ si observasset, immortalis maneret.*] Contra Pelagium, qui asseruit, Adam mortem obiisse non propter culpam, sed ex naturali conditione, quâ interfisset, etiam si à Dei mandato non recessisset. Hæc hæresis damnata est in Concilio Milevitano. cap. 1.

Ibidem. lin. 16. *In quâ posuerat intelligentiam boni & mali.*] Infra hoc eodem cap. *perceptâ igitur scientiâ boni & mali, &c.* In quam arborum specie arbor hæc fuerit, ab expositoribus super Genes. variæ opiniones recensentur: sed nihil certò statuitur. Illud quaeritur, cur arbor scientiæ boni & mali appellaretur. Hebræi sunt opinati, primos Parentes creatos fuisse simplicissimos, & absque rationis usu infantium similes: quoniam autem arbor illa vim haberet accelerandi rationis usum, & liberi arbitrii, propterea fuisse appellatam arborem scientiæ boni & mali; nam secundum Scripturæ phrasim, scire bonum & malum, idem sonat, quod habere rationis usum. Hanc opinionem Sibyllis quoque firmatam, ut infra legitur not. 97. secutus est Lactantius, quæ communiter ab omnibus reprobat; est enim maximus error, ne dicam hæresim, asserere, Adam ab initio fuisse boni ac mali nescium, sed ab esu fructus illius arboris scientiam boni ac mali adeptum. Qui enim omnibus animantibus nomina indidit, quæ profectò naturis eorum congruere debent, quique admirabilem prophetiæ facultatem habuit, quam de muliere pronuntiavit, *hoc nunc vos, &c.* quomodo quid bonum, quidve malum esset nesciret? Decuit etiam, ut quemadmodum quantum ad corpus institu-

tus est in statu perfecto, ut statim posset generare, ità etiam institueretur in statu perfecto quantum ad animam, ut statim posset alios instruere, & gubernare. Promuntur hujusmodi rationes ex Sancto Augustino in pluribus locis super Genes. & lib. 14. Civit. cap. 17. & ex S. Thom. in p. p. quæst. 94. art. 3. Disputat item contra illam opinionem Chrysostom. Homil. 16. super Genes. & vide Philon. præclare de primi Hominis perfectione differentem in libro de Mundi Opificio ad fin. Præterea ferè omnes consentiunt, nomen illud scientiæ boni & mali non ei ligno à naturâ sibi à Deo inditâ convenisse: Eucher. 1. in Genes. Cyrill. 3. adversus Julian. S. Augustinus super Genes. & d. cap. 17. Theodoretus quæst. 26. in Genes. Beda item, & Strab. quos sequitur Magister in 2. Sent. distin. 17. Secunda opinio est Josephi Judæi in primo Antiquitat. cap. 3. idè sic appellatam, quod ejus fructus si ederetur ab homine, vim haberet acuendi ingenium, & solertiam, atque prudentiam cogitandi, multumque conferret ad percipiendam scientiam; quam opinionem refellit Lyranus. Tertia est Ruperti in 2. de Trinitate cap. 27. Toftat. super cap. 13. Genes. quæst. 154. & 155. Perer. lib. 3. in Genes. ità appellatam per ironiam, propter mendacium & fallax promissum serpentis, quo pollicitus est, si comederent, eos similes deorum futuros, scientes bonum & malum, ut vel ipso arboris nomine monumentum posteris repræsentaretur tam insignis diabolici mendacii; atque idè putant, illud nomen ei vel ab Adamo post peccatum, vel à Moyse inditum: & licèt in historiâ Genesis ante congressum serpentis cum Evâ bis arbor illa eo nomine vocitetur, id fieri dicunt per anticipationem; reverà enim antea non habuisse id nomen: sed cum Deus præcepit Adæ, ne de eâ comederet, vel alio nomine illam appellavisse, vel quasi digito, aut alio modo illam designavisse. Opinio crebrior est, quam habet Chrysostomus super Genes. August. lib. 8. super Genes. ad lit. cap. 6. & 15. Cyrillus Bed. Strab. & alii, quos pr. loco citavimus, videlicet, nomen illud non ei à Deo naturâ inditum, quasi intelligentiam boni ac mali conferret, ac contineret, ut scribit Lactantius, sed ab eventu postea secuto, quia quamprimum homo fructum illius arboris manducavit, discrimen boni & mali, quod antea tantum speculative cognoscebat, practicè & per experientiam cognoscere cœpit, & quantà differentia esset inter bonum obedientiæ

& malum inobedientiæ. Porro S. August. d. cap. 15. etiam ante sermōinationem serpentis cum Evâ hoc nomen illi arbori à Deo impositum scribit.

Pag. 168. lin. 7. *Sententiâ in peccatorem latâ, ut victum sibi labore conquireret.* Itâ leg. ex B. & aliis MSS. optimis, & ex ipsâ historiâ Genes. undè hæc sunt desumpta; ibi enim habetur: » Et emisit eum Dominus Deus » de Paradiso voluptatis, ut operaretur terram, &c. « In aliis legitur, *Sententiâ in peccatores latâ, ut victum sibi labore conquirerent.*

Ibidem. lin. 8. *Ipsūque Paradisum igni circumvallavit.* Historia in fin. cap. 3. Genes. itâ legitur. » Et collocavit ante Paradisum voluptatis Cherubim, & flammeum gladium » atque versatilem ad custodiendam viam ligni vitæ «. Quid ibi intelligatur per flammeum gladium, variâ extiterunt sententiæ. Tertullianus Apologetic. cap. 46. per flammeum gladium intellexisse videtur Zonam torridam, ejusque flagrantissimum æstum more gladii ed accedentes ferientem, quâ Zonâ circumdatus est Paradisus. Tertullianum sequitur S. Thomas in 2. 2. quæst. 165. art. ult. Sed hæc expositio ad litteram non quadrat: clamat autem S. Basil. in 3. Homil. & initio 9. super Genes. S. August. super Genes. ad litter. initio lib. 8. & Beda ad ea verba, *In principio creavit, &c.* alique gravissimi, & sanctissimi viri, doctrinam Moyli in opere sex dierum creationis mundi totam historicam esse; ideo historicè, propriè, & ad litteram, non figuratè, non mysticè, non anagogicè intelligendam. Et Zona torrida ibi erat etiam ante hominis lapsum: at Scriptura dicit, flammeum gladium ibi à Deo positum, postquam Adam inde ejectus est. Lactantius nihil aliud flammeum gladium fuisse censet, quam ingentem quandam vim & copiam ignis, instar muri & propugnaculi, seu valli, ut hîc ait, ante Paradisi aditum positi. Secuti videntur Lactantius Petrus Comestor super illum Genes. locum, Nicolaus de Lyrâ, & Toftarus; quæ opinio à nonnullis reprobatur tanquàm mutila, quod de Cherubim mentionem non faciat, & tanquàm impropria, & minimè literalis. Quidam impedimenta designari intelligunt, quibus homo post peccatum ab ingressu Paradisi Cœlestis arceatur. Sed & hæc sententiâ à sensu litteræ procul abest. S. Ambrosius super illum versiculum Psalmi 118. *Retribue servo tuo, &c.* flammeum gladium interpretatur ignem purgatorium. Itâ & Ru-

pertus in 3. super Genes. cap. 32. & 33. qui eadem ratione refelluntur. Et gladius flammeus ante Paradisum terrestrem fuit positus: ignis autem purgatorius subdus terram ponitur à Theologis. Denique aliorum est sententiâ, quam probat Benedictus Pererius lib. 6. super Genes. quod hæc verba Genes. historicè prorsus intelligantur, ut sonant; videlicet, Cherubim, id est, Angelos ad Paradisi custodiam positos fuisse sub specie & figurâ hominum, tenentes manibus suis gladios acutissimos, & ob vibrationem, quasi emissis scintillis ac flammis coruscantes.

Ibidem. lin. 9. *Donec summum judicium faciat in terrâ, & justos viros cultores suos in eundem locum revocet, &c.* Hoc loco Lactantii & Tertulliani cap. 46. Apolog. notamus errorem, quo putant, animas justorum post judicium universale in Paradisum terrestrem introductum iri; nam illud nec Sanctæ litteræ usquàm docent, ut ait Lactantius, neque Sibylla dicit, quæ Paradisum nominans, fortè intellexit illum Cœlestem. Christus Dominus in regnum Cœlorum se justos post judicium universale vocaturum denunciat, Matt. 25. *Venite benedicti, &c.* ut ibi Sancti, & Doctores omnes interpretantur.

Pag. 169. lin. 1. *Οἱ δὲ θεοὶ πμῶντες, &c.* Leguntur hî versus apud Theophil. ad Autolyc. lib. 2. in Codice autem Sibyllino non hî prorsus, sed similes extant Sermon. 1. sub initium, ibi scilicet:

— πὺν δὲ κλέτ' ὦν πικραλέως

Ἀμβροσίῳ γάρων.

Ibidem. lin. 8. *Ἀνθρώπων, &c.* Extant hî versus in Carminib. Sibyllin. Serm. 1. sub initium, & Serm. 8. circa medium: sed ibi aliquantulum variant. Serm. 1.

— τὸς δὲ μάλ' ἄγνος

Ἐξαπάτησεν ὄφεις Ἀδελίως;

Sermone 8.

— καὶ ἀνθρώπων πλάθενται,

ὄντ' ἐπάτησεν ὄφεις Ἀδελίως, &c. In quibus Carminibus illud falsum est, Adam fuisse deceptum, ut ex fructus esu boni & mali acquireret notionem, si de notione speculativâ intelligatur, ut superius est dictum hoc eod. cap.

Ibidem. lin. 10. *Ἀγαθοῦ τε, κακῶ τε.* Itâ leg. ut in Aldinis & Plantinianis excusis, & in Cod. Sibyllino, 1. Serm. non autem, ut in editione Florent. & in Cod. Sibyllino, Serm. 8. *ἀγαθῶ τε, καὶ κακῶ.* Nam scansio non constat.

Ibidem. lin. 11. *Quæ in mille annos propagaretur, &c.* Profectò qui mille annis vixit, in Scripturâ comperies neminem, quicquid

ipse de tempore vitæ Adami tradiderit inf. lib. 7. cap. 14. in fin. ubi eum refutavimus. Attamen non absurdè eorum vitam in annos mille propagatam dicimus, qui quàm proximè ab eo numero abfuerunt, sicut Jared, sicut Mathufala, & Noë, de quibus cap. 5. & 9. Geneseos.

Pag. 169. lin. 14. *Ait enim, apud Ægyptios pro annis menses haberi, &c.*] Non fuit hoc perpetuum apud Ægyptios, licèt Macrobius. 1. Saturnal. cap. 12. affirmet, anni certum modum apud solos Ægyptios semper fuisse; nam verius est, Ægyptios annum variasse, & quandoque trium, sæpius quatuor mensium annum effecisse, ut traditur scripsisse Xenophontem in libro de Æquivocis, his verbis: » An-
» nus diversus est; etenim ipsi Ægyptii utun-
» tur anno quandoque menstruo, sæpè bime-
» stri, non rarè trimestri, sæpè quadrimestri,
» nonnunquàm solari. Solin. cap. 3. Ægyptiorum annum quatuor mensium scribit fuisse; & S. August. lib. 15. Civit. cap. 12. aliquandò quatuor mensium, aliquandò menstruum. Sed & Plutarch. in Numà, Ægyptiis menstruum annum, mox quadrimestrem fuisse tradit. Illum tamen plerumque mensis spatium metitos ad cursum Lunæ scribit Plin. lib. 7. cap. 48. & Censorin. de Die natal. De anni diversitate apud varias gentes, vid. Alex. Neapolitan. dier. Genial. lib. 3. cap. 24. Camert. ad cap. 3. Solin. Gyrald. de dieb. ann. & mens.

Pag. 170. lin. 1. *Quod argumentum perspicue falsum est, &c.*] Cum Varrone tamen sentire videtur & Plin. d. cap. 48. quem S. August. refert ubi suprà: sed jure Varronem refellit Lactantius, & asserit id, quod res habet, videlicet, annos, quos vixisse ante diluvium homines Scriptura narrat, non menstruos, ut dicebat Varro, sed pares fuisse nostratibus, ut etiam demonstrat S. August. lib. 15. Civit. cap. 14. Etenim Scriptura cap. 7. Genes. in illo uno anno, quo duravit diluvium, mentionem facit primi, secundi & decimi mensis; & ne quis posset cavillari, menses illos paucioribus diebus constituisse, quàm nostros, memoratur ibidem decimus septimus dies mensis secundi, & vigesimus septimus mensis septimi, & vigesimus septimus mensis secundi. Quin etiam si omnes dies, quos memorat Moyses in descriptione diluvii, per unum illum annum computet, reperiet illos ad trecentos & sexaginta. Nec mirum esse debere scribit Josephus Judæus, aut falsum videri, quod traditur de tam longævâ priscorum hominum vitâ, quia Dominus illis ob inventio-

nem scientiarum, & artium, præsertim Astro-nomiæ, ampliora vivendi spatia condonavit. Alias causas multas apud expositores super Genesim facillè quisque reperiet.

CAPUT XIV.

Ibidem. lin. 10. *In centum & viginti annis metam collocavit.*] Verba Domini, quæ refert Moyses initio sexti Genes. *Eruntque dies illius centum & viginti annorum*, perperam intellecta causam præbuerunt erroris, Philoni in lib. de Gigant. Josepho Judæ. 1. Antiq. c. 5. Arnob. 2. cont. Gent. Lactantio; Diodoro Tharsen. Episc. Rupert. in 4. super Genes. c. 13. Tostat. super cap. 6. Genes. cap. 11. putantibus à Deo post diluvium metam vitæ humanæ in centum & viginti annis collocatam; cum tamen verba illa exponenda sint ita, ut dicamus, eruntque dies illius, id est, hominis, non ad vivendum, sed ad pœnitendum, centum & viginti annorum. Hæc dixit Dominus ante annos viginti, quàm fieri arca cœpisset, ut scribit S. Hieronymus, quæ facta legitur centum annorum spatio; vel secundum Strab. ab eo anno dixit, quo cœpit arca fieri: sed quia homines in pravitatem manserunt, ante præfixum tempus, nempe centesimo anno delati sunt. Pœniter, inquit Dominus, me fecisse hominem: id est, efficiam quod homo solet iratus, & operis sui pœnitens; demolitur enim quod fecerat: sic ego hominem delebo, quem feceram; non tamen permanebit spiritus meus, id est, indignatio mea in homine in æternum, sicut adversus Diabolum, quia caro est, id est fragilis: sed eum hinc puniam, & aquis obruam; quin etiam antequàm puniam, dabo ei tempus pœnitendæ, eruntque dies illius ad pœnitendum centum & viginti annorum. Ergo verba domini non severitatis sunt, sed clementiæ; atque miserationis; & ita interpretantur ea Chrys. Homil. 22. super Genes. S. Hieron. in quæst. Hebraic. S. Aug. lib. 15. Civ. c. 24. Strab. & Hug. de S. Viçt. in annot. in Genes. & denique Mag. hist. Scholast. in lib. Gen. cap. 31. concordatque hæc expositio cum textu Hebræo, qui habet, non judicabit spiritus meus homines istos in æternum, quia carnes sunt; id est, ut Rabbi Salomon interpretatur, non disceptabit, non iudicio contendit spiritus meus, &c. Sanè verò quamplurimos centum & viginti annos excessisse novimus, non solum ex Sacris Litteris, cap. 11. 23. 25. 47. Genes. & alibi sæpè: sed etiam ex profanis Auctoribus, Plinio lib. 7. cap. 48. & 49. Athenæo libro 10. cap. 11.

Pag. 171. lin. 11. *Eaque terra de nomine ejus Chanaan dicta est.*] Ergò potius ab ipso met Chanaan filio Cham, quam à Cham, ut ait Lactantius, dictam oportuit, ut etiam ipsi Chanaanæ à Chanaan dicti sunt c. 10. Genes.

Pag. 172. lin. 10. *Nec ullis in eâ regione nubibus subtextitur cœlum.*] In Bonon. utrisque Codicib. P. & aliquibus Vaticanis non habetur particula *enim*, nec ea clausula parentesi includitur, quasi hîc non prioris dicti ratio reddatur, cur ea gens sub dio degeret, sed alia causa afferatur, cur assidue sidera contemplari potuerit. Ego ita scripsi, ut est in omnibus impressis. Dubitationem habet quod hîc ait Lactantius, in Ægypto nubes non fieri, nam Plin. lib. 2. cap. 50. nubes ibi fieri scribit, quamvis raras & tenues; & Democritus, referente Plutarcho in Placitis lib. 4. cap. 1. ob id Nili incrementum fieri tradebat, quod nive in partibus ad septentriones sitis sub solstitium æstivum resolutâ atque diffusâ, densentur ex vaporibus nubes, quæ compulsæ versûs meridiem & ad Ægyptum ab Etesis ventis, in magnos ac vehementes dissolvantur imbres, quibus cum paludes, tum Nilus impleantur. Diodorus quoque lib. 1. cap. 2. pluvias ibi, sed raras fieri testatur. Consentit Lactantio Mela lib. 1. *Ægyptus*, inquit, *expers imbrium, mirè tamen fertilis, &c.* Verùm ex Philone Scriptores conciliare possumus, qui lib. 1. de vitâ Moïsis, parvas ibi, rarasque pluvias fieri scribit, in locis quidem maritimis, ut supra Memphim nullas omninò; ubi & cur hyems Ægypto sit supervacanea, pulcherri- mē differit.

Ibidem. lin. 13. *Portentificas animalium figuras.*] De quibus Cicero 1. & 3. de Naturâ deor. Philo in lib. de Decalog.

CAPUT XV.

Pag. 173. lin. 1. *Cum ergò numerus hominum cœpisset increfcere; &c. misit Angelos ad tutelam cultumque generis humani.*] In eo falsus est, quod ait, non antè ad custodiam datos Angelos, quàm hominum numerus cœpisset increfcere; nam à primis usque parentibus unaquæque anima ab initio suæ creationis Angelum habet ad sui custodiam deputatum; nec eo primi ipsi parentes, nec ulli omninò homines caruerunt: Orig. in lib. Numer. Hieronym. in Matth. 18. *Angeli eorum, &c.* S. Bernard, Serm. de Angel. & in Psal. 8. *Quid est homo, quod memor es ejus; &c.* Magist. & omnes Theolog. in 2. dist. 11. S. Thom. p. 1. quæst. 113. art. 4.

Ibidem. lin. 4. *Quibus quia liberum arbitrium erat datum.*] Peccatum reliquorum malorum Angelorum contigisse scribit, cum jam hominum multitudo cœpisset increfcere, hoc est post Luciferi peccatum longo temporis intervallo; illudque peccatum fuisse luxuriæ atque libidinis, quia se mulieribus miscuerint. Dicimus nos, parvulam moram intercessisse inter Luciferi supremi Angeli creationem, & ejus lapsum. S. Augustinus super Gen. lib. 12. cap. 23. » Factus, inquit, continuò se à luce » veritatis avertit, superbiâ tumidus, &c. « Isidor. lib. 1. de Summ. bon. cap. 10. » Mox » ut factus est, in superbiâ erupit, & de cœ- » lo præcipitatus est « Illud certissimum est, jam culpæ & damnationis reum factum, ubi ad tentandam primam mulierem accessit, ut contra opinionem Germani disertè differebat Serenus Abbas apud Cassian. collat. 8. c. 10. Dicimus secundò, malos Angelos vel simul, & unico temporis instanti cum Lucifero peccavisse, ut scribit Alenf. 2. part. quæst. 110. memb. 5. S. Thomas p. p. quæst. 63. artic. 8. vel morâ aliquâ fortasse interjectâ, ut S. Bonaven. in 2. distinct. 5. art. 2. quæst. 2. Scot. ead. distinct. quæst. 2. sed eâ quidem imperceptibili, & penè nullâ, ut ex eisdem colligitur. Peccatum quoque malorum Angelorum idem fuisse quod Luciferi, nempe superbiæ peccatum, de quo dixi ad cap. 9. quod illis Lucifer persuasit, ex eisdem Sanctis Patribus & Doctoribus constat, locis citatis. Statim autem atque peccaverunt, damnati sunt, & cum Lucifero è cœlo deturbati; Apocal. 12. S. Isidor. ubi supra; Damascen. de Fid. Orthod. lib. 2. cap. 4. Diabolum quidem, id est, Luciferum illicò in infernum detrusum quidam Doctores arbitrantur; alii verò in hunc aërem caliginosum: sed cum in tentatione à Christo victus fuisset, in infernum dejectum. Ità Mag. in 2. distinct. 6. qui tamen, an nunc is sit in Inferno dubitat. Lactantius inf. lib. 3. c. 29. eum in hoc mundo manere permissum censeret, ut homines malitiâ suâ exerceat ad virtutem. De cæteris dæmonibus, alios quidem in hunc aërem caliginosum dejectos, alios autem, qui gravius peccaverunt, in Infernum detrusos scribit S. Thom. d. distinct. 6. artic. 4. & p. p. quæst. 64. art. 4. At S. Bonavent. d. distinct. art. 2. quæst. 1. affirmat, locum cætorum dæmonum usque ad diem judicii non esse infernum, sed aërem caliginosum; utrùm autem aliqui detrusi sint in Infernum, se nescire fateatur; ait tamen, aliquos illuc descendere ad torquendas animas. Sed ubiqum

que sint, sua semper secum deferunt tormenta flammaram, ut ait Glos. ordinar. super illud Jacob. 3. *inflammata à gehennà, &c.* quam refert & probat S. Thom. d. distinct. 6. art. 4. Illud quoque ex Sacris Litteris constat, Angelos malos continuò post peccatum & damnationis sententiam, obstinatos mansisse in malo, in suàque damnatione & obstinatione ac poenà aeternum mansuros; Alenf. 2. p. quæst. 118. memb. 1. artic. 1. & 4. S. Thom. p. p. quæst. 64. artic. 2. DD. cum Magistro, in 2. senten. distinct. 7. ubi præsertim S. Bonavent. art. 1. Scot. quæst. unic. Durand. quæst. 2. Gabriel. quæst. 1. quod quidem de fide est, & definitum in cap. firmiter, de Summ. Trinit. & fid. Catholic. Ex quibus multi Lactantii errores notari & caveri possunt; & primus quidem, quo hic scribit, Deum Angelis tunc præcepisse, ne contagione terræ maculati, substantiæ cœlestis amitterent dignitatem; jamdudum enim peccato polluti fuerant, & maculati, & in eà quidem maculâ & obstinatione confirmati, ut diximus.

Pag. 174. lin. 4. *Ad vitia pellexit.*] Fabulæ. Jam dictum est, multò antea, scilicet ante primorum parentum lapsum, à Lucifero ad peccatum illectos, quo statim damnari fuerunt.

Ibidem. lin. 4. *Et mulierum congressibus inquinavit.*] Quodnam fuerit malorum Angelorum peccatum, & quo tempore perpetratum, enarratum est supra. Cæterum quòd Angeli tempore Noe mulieres inierint, non solum Lactantius, sed etiam alii quamplurimi Patres senserunt, ex illo non rectè intellecto Genes. cap. 6. » Ingressi sunt filii Dei ad filias » hominum, illaque genuerunt, &c. « Josephus Judæ. 1. lib. Antiq. cap. 5.] Tertullian. in lib. de Veland. Virginib. Justin. martyr utrâque Apolog. Clemens Alex. lib. 3. & 5. Stromat. Cyprian. de Discip. & habit. virg. Method. Sermon. de Resurrect. Euseb. lib. 5. Præparat. Ità verò sentiendi causam dedit septuaginta Interpretum editio Græca vetus, quam isti secuti sunt post Philonem, quæ legendum præbebat, οἱ ἄγγελοι τῶν θεῶν, & Latina Italica, (referente id Ambrosio, Augustino, & Procopio) Angeli Dei, pro eo quod postea secundum textum Hebræum lectum est in Græco; οἱ υἱοὶ τῶν θεῶν, & in Latinâ editione, filii Dei, quam utramque agnoverunt suo tempore Augustinus & Procopius. Idcirco pro Angelis, seu pro filiis Dei, intelligendi sunt filii Seth, qui religiosi, & Dei cultores erant; & pro filiabus hominum, intelligendæ sunt filiæ de stirpe Chaim: & ita explicat locum illum

gloss. interlinear. Theodoret. quæst. 47. in Genes. Cyril. lib. 9. cont. Julian. & in lib. 2. Allegor. in Pintatheric. Serm. 1. August. lib. 15. Civit. cap. 23. Hieron. in tradition. Hebraic. super Genes. lib. 4. cap. 12. Suidas in verbo *μαρτυρία*; & in verbo *Seth*, Beda, Aymo, Rabanus in Genes. Rupertus item in Genes. lib. 4. cap. 12. Mag. historia. Scholast. Genes. cap. 31. S. Thom. 1. par. quæst. 51. artic. 3. in resp. ad 6. Quin etiam Philastrius lib. de Hæresib. cap. 108. positionem, quâ dicitur, Angelos cum mulieribus ante diluvium sese miscuisse, recenset inter hæreses; reprobant item eam S. Joannes Chrysost. Homil. 22. in Genes. & discipulus ejus Cassian. lib. 12. Collat. cap. 8. Denique S. Ambros. Epist. 84. ad Demetriad. ait, causam damnationis Luciferi & aliorum malorum Angelorum non libidinem, sed superbiam extitisse, illumque unâ cum ipsis suis Sæctatoribus ante hominis lapsum è cœlo per superbiam excidisse.

Ibidem. lin. 5. *Tum in cœlum ob peccata, quibus se immerferant, non recepti, ceciderunt in terram.*] Hæ fabulæ ex superioribus manant. De loco autem malorum Angelorum post lapsum, sententias retuli paulò supra.

Ibidem. lin. 7. *Qui autem sunt ex his procreati, &c.*] Fabulæ.

Ibidem. lin. 10. *Ita duo genera demonum facta sunt; unum cœleste, aliterum terrenum, &c.*] Modò hæc à superioribus præscindantur, verum sensum nancisci possunt, ut dicamus, cœleste quidem genus Dæmonum esse, quod in aère caliginoso versetur, nam cœlum pro aère non solum in profanis, sed etiam in Sacris litteris frequenter accipitur; Terrenum autem genus esse, quod in ima telluris viscera & in Infernum dejectum, ex S. Thomæ sententiâ diximus. Sed aereum illud genus per universa elementa vagatur, ita ut ventis validis, & fœdis tempestatibus agat aërem, indèque non modò grandines ac fulmina jaculetur, sed etiam, ut est in prodigiis, lanam, lapides, ceram, ferrum, carnem nonnunquam depluat: marinos autem fluctus mergendis navigantibus intentum concitat, & circa puteos, lacus, fontes, flumina ad perniciem hominum versatur, ut scribit Tertullian. in lib. de Baptisim. Terram autem vel insolitis quassat motibus, vel aliter damno afficit atque perturbat. Undè sex Dæmonum genera in universum esse tradebat Orpheus in Poemat. ad Musæ. & Marcus ille apud Pfell. in lib. de Dæmonib. & Porphyr. in lib. resp. ex orac. Apollin. Eos Scriptores videat qui volet.

Pag. 174. lin. 13. Δαίμονι ἀρχόντι, Matth. 12.

Ibidem. Δαίμονας.] Itā dictionem hanc restitui, quā corruptè legitur in omnibus, Δαίμονας; in aliquo enim differre debet etymologatum ab etymo: volunt autem Δαίμον, quā dictio per αὶ scribitur, dici quāsi Δαίμων, ἀπὸ τοῦ Δαίμων, quod est intelligere, scire, Plato in Cratyl. Martian. Capell. lib. 2. Macrob. 1. Saturn. cap. 23.

Ibidem. lin. 14. *Sciunt illi quidem futura multa, sed non omnia.*] Quanam futura? Respondet Origen. lib. 4. Princ. cap. 2. S. August. in lib. de Divination. Dæmon. & lib. 2. super Genes. cap. 17. & lib. 9. Civit. cap. 22. Gregorius Magn. lib. 28. Moral. cap. 6. Isidor. de Summ. bono. Damasc. lib. 2. de Fid. Orthod. Magist. in 2. sentent. distinct. 7. & ibi S. Bonaventurā artic. 3. quæst. 3. Durand. quæst. 3. item S. Thom. 1. par. quæst. 57. artic. 3. & 2. 2. quæst. 95. & quæst. 192. & cont. Gent. lib. 3. cap. 154.

Ibidem. lin. 16. *Responsa in ambiguos exitus temperare.*] Vid. Cicer. 2. de Divin. Terullian. Apologetic. c. 22. Lactantium rursus inf. lib. 4. cap. 13. Euseb. de Præpar. Evang. lib. 4. cap. 1. & lib. 5. cap. 10. ubi latè de falsitate Oraculorum, S. August. de Civit. lib. 3. cap. 17. & lib. 19. cap. 23.

Pag. 175. lin. 11. *Et solatium perditionis sua perdendis hominibus operantur.*] Oportunè quærunt Theologi, nunquid Dæmones aliquod solatium & gaudium acquirant ex hominum peccatis & damnatione; nam id ait quoque Minutius in Octavio, & S. Leo Serm. 2. de Nativ. Dom. sub initium. Respondet Alenf. in 2. parte quæst. 100. memb. 5. art. 1. solatium esse illis quoddam, non verum, sed apparens, arque omni amaritudine respersum, quia gaudium illud non est ex apprehensione simpliciter convenientis, sed illius quod sibi conveniens viderur. Scribit etiam S. Augustinus lib. de Genes. contr. Manich. c. 17. Dæmones habere potestatem in eos, qui Dei præcepta contemnunt, & de tam infelici potestate lætari. Iis verò læticia illa in pœnam cedit: idè & à S. Thomā in libris sentent. quem refert & explicat Dominicus Bannes super 1. par. quæst. 64. artic. 3. dub. 2. vocatur illud gaudium fallax, & quasi fantasticum, eò quia illud continuò sequitur noyus cruciatus, & dolor. Alii Theologi negant simpliciter & absolute, aliquod gaudium aut solatium in Dæmonibus reperiri posse, quoniam summus dolor non admittit secum ali-

quod gaudium, etiam de aliquo objecto distincto, ut Aristoteles docet septimo Ethic. & experientia demonstrat; & hoc probant eâ ratione, quia si Dæmones aliquod solatium & gaudium habere possent, non essent positi in statu summæ & extremæ miseriæ, quod non est asserendum. Et ad S. Augustin. & Thom. respondent, non ibi accipi gaudium, sive solatium formaliter, sed causaliter, videlicet, Dæmones gaudere de victoriâ, quam assequuntur adversus homines, quia victoriâ illa implet eorum desiderium, quo ex invidiâ zelo conantur homines deturbare ab adeptione regni cœlestis; & illius desiderii complementum appellatur gaudium & læticia, non formaliter, & re verâ, sed causaliter duntaxat, quia ex sui naturâ aptum esset delectationem & gaudium efficere, & reipsâ efficeret in Dæmonibus, nisi eorum voluntas à summo & extremo, quo conficiuntur, dolore præventa esset. Et hanc declarationem eliciunt ex eod. S. Thom. in Commentariis ad Magistrum, ubi inquit, in eodem sensu dici Dæmonas lætari de malis nostris, quo dici solet, Angelos beatos dolere de malis nostris: at verò certum est, beatos Angelos non dolere formaliter, quia status eorum id non patitur; ergò neque Dæmones lætantur, aut solatium ullum acquirunt formaliter, sed tantum causaliter, ut dictum est.

Pag. 176. lin. 3. *His quotidie merum profundunt.*] πὸ merum abest à B. T. P. Ego quorumcumque impressorum lectionem retinui; nam illud, *profundunt*, absolute positum novum est, & scimus, Ethnicos Geniis merum profundere solitos, & curare Genium mero dixit Horat. lib. 3. Carm. Ode 17. Ad oram Plantinianorum positum est, *his quotidie procumbunt.*

Ibidem. lin. 5. *Sunt spiritus tennes, &c.*] Si propriè locutum auctorem velis, propè abest, ut nobis intelligendum præbeat, se Dæmonibus auræ cujusdam tenuis substantiam tribuere, & ita cum eis sentire, qui Angelis tenuissimum corpus attribuunt. Quam quidem opinionem è Platonis fontibus fluxam docentis, Deum solum, & ab eo productam mentem omni penitus corpore carere, recepit Philo in libro de Opif. Mund. Tertullianus in Carn. Christ. Origenes in 2. Principior. c. 2. & 8. Method. Athan. Basil. & Joan. Thesalon. Episcopus relati in 2. Nicen. Synod. action. 4. S. August. 8. Civit. cap. 9. & lib. 11. cap. 23. in Enchir. cap. 45. & 59. in lib. de Nat. Dæmon. & refertur in cap. *sciendum*

CAPUT XVI.

26. quæst. 3. in 7. de Genes. ad litter. c. 17. & alibi sapè, Cassian. lib. 7. collat. 7. cap. 13. Damasc. 2. Theol. c. 3. & l. 3. adversus Iconoclast. atque hoc fortassè loco etiam, ut dixi, Lactantius. Nam tenue idem Latinis, quod Græcis λεπτόν, quod quidem nihil aliud est, quàm exile, extensum, solidum tamen, & quod intra terminos capitur; id autem non nisi de corporibus propriè dici potest. Huic opponitur spissum; sunt enim relativa: sed nihil eorum, quæ carent quantitate, vel tenue, vel spissum est; sunt enim affectus peculiare situi partium. Verùm tamen hæc sententia de corporibus Angelorum jam omnium Doctorum suffragiis est explosa, docentium, Angelos omnes omni penitus corpore carere. Ità docet Dionys. Areop. de Div. nom. cap. 21. Nazianz. in fin. de Theol. & in Orat. de Nativ. Salv. Chrysost. Homil. 22. in Genes. Gregor. Magn. 4. Moral. cap. 9. Hug. de S. Viçt. 1. de Sacram. p. 5. quæst. 7. & 8. Alenf. in 2. p. quæst. 20. memb. 3. ad 3. Albert. Magn. S. Thom. Bonav. Major, in 2. sent. distin. 8. rursus S. Thom. pr. pr. quæst. 51. art. 1. & 2. cont. Gent. cap. 88. & seqq. Joannes Duns in 2. distinct. 2. quæst. 6. & distinct. 8. quæst. 1. Thom. de Argentin. in 2. distinct. 3. quæst. 1. Marsil. quæst. 2. Extat denique Concilium Lateranen. sub Innocentio III. relatum in cap. firmiter, de Summ. Trinit. & fid. Cathol. quod expressè Angelicam creaturam spiritalem, mundanam verò corpoream vocat. Quamobrem hoc etiam secundum naturalem rationem probabilius esse, oppositum verò si non errorem in fide manifestum, at certè temeritatem continere hoc quidem tempore Doctores omnes affirmant.

Ibidem. lin. 7. *Operati.*] Si legas *operti*, ut in multis editionibus habetur, illud, *occultè*, supervacaneum videtur. Ego verò secutus sum lectionem B. & T. positam ad oram Plantin.

Ibidem. *Valetudinem vitiant.*] Cavendum tamen ab hæresi Gnosticorum, qui morbos affirmabant esse Dæmonia, eosque non præfidiis naturalibus, sed incantationibus curandos. Contrà scripsit Plotin, lib. 9. 2. Ennead. cap. 14. Cavendum rursus ab errore Medicor. Petri Apon. & Pomponarii, qui affectus omnes obsessorum à dæmonibus humori melancholico attribuant, nec adjurationibus, sed naturalibus auxiliis curandos esse contendunt. Vid. Tertull. cap. 22. Apologet. Minut. in Octav. Psell. de Dæmon. Fernel. lib. 2. de abdit. rer. caus. Levin. Lemn. de Occult. nat. lib. 2. cap. 1.

Tem. I.

Pag. 177. lin. 7. *Cujus nomine adjurati, de corporibus excedunt.*] Observa antiquissimum Exorcismorum usum in Dei Ecclesiâ, & potestatem fidelium in dæmonias. Ità lib. 4. cap. 27. Adde Ignatium ad Antioch. Epistolâ 12. Justin. de Verit. Christ. Deleg. & in Orat. ad Gent. Tertullian. de Cononâ milit. cap. 11. de Idololat. cap. 11. in fin. & ad Scap. cap. 1. & in Apologet. cap. 23. Cyprian. ad Demetrian. & ad Donat. Epistolâ 2. & de Vanit. Idolor. Minut. in Octav. Epiph. Hæres. 30. Prudent. in Apotheos. contra Judæ. Sed & in Synagogâ Exorcistas fuisse colligitur ex Actis Apost. cap. 19. & testatur Josephus, qui mira quadam refert, Judæ. Antiquit. lib. 8. cap. 2. & Epiph. Hæres. 30.

Ibidem. lin. 9. *Et quod plerumque coram cultoribus faciunt.*] Hunc locum, qui mihi valdè corruptus videtur, ità ex Cypriano & Minutio, à quibus hæc ferè omnia desumpsit Firmianus, restituendum arbitror: *Quod etiam plerumque coram cultoribus suis faciunt; non utique in opprobrium religionis & honoris sui: sed quia nec Deo, per quem adjurantur, nec justis, quorum voce torquentur, mentiri possunt.* Cyprian. de Idol. Vanit. Videas illos, undè veniant & quando discedant, ipsis etiam, qui se colunt, audientibus confiteri. Minut. Quod sunt, eloquuntur; nec utique in turpitudinem sui, nonnullis præsertim vestrum assistentibus, mentiuntur.

Pag. 178. lin. 8. *Mia (inquit) φυλαχὴ ἐνοσίχθων, &c.*] Hæc ad verbum non reperio, sed similia cap. 10. Asclep. » Justo, inquit, homini » in Dei religione & in summâ pietate præsidium est; Deus enim tales ab omnibus tutatur malis, &c. »

CAPUT XVII.

Pag. 179. lin. 1. *Astrologia.*] Judiciaria videlicet, quæ per syderum aspectus vaticinari futura contendit. Vid. Tertull. Apolog. c. 35. & lib. de Idololat. Damnat has omnes artes, de quibus hîc sermo, etiam Cicero 1. de Nat. deor. easque demolitur egregio volumine Joan. Francisc. Picus, cui Tit. De rerum Prænotione.

Ibidem. lin. 5. *Εἰς πάντα πάντα, &c.*] Inter Carmina Sibyllina non extant.

Ibidem. lin. 13. *Induxerunt.*] Retinui lectionem Vaticanorum & omnium impressorum; nec placuit lectio B. *induxerunt.* In eâ locutione secutus est Lactantius optimos auctores,

M m m m

Cicero 2. de Finibus, » ex ejus spoliis sibi, & » torquem, & cognomen induit. « Livius, » mihi cura mea & fides nomen induit patroni » plebis. «. Personæ quoque indui propriè dicuntur.

Pag. 186. lin. 9. *Sic enim mundum regi à Deo dicimus, ut à rectore provinciam.* Bellissima comparatio. Aristoteles in Libell. de mund. illum se habere in mundo dicit, tanquam Imperatorem in exercitu.

Ibidem. lin. 19. *Non quò illum honorem desiderent, &c.* Quin imò honorem affectant, ut suprà lib. 1. cap. 7. & hoc lib. c. 15. S. August. lib. 9. de Civit. cap. 20. & idem omnes Theologi affirmant. Nam, ut ait S. Thom. pr. pr. quæst. 64. art. 2. ad 3. spiritus mali in eodem peccato permanent, quo primò peccaverunt, quantum ad appetitum, licet non quantum ad hoc, quòd obtinere se posse putent: at peccatum illud fuit peccatum superbiæ; undè & Christum dominum tentans Diabolus ausus est dicere: » Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraveris me. «. Matth. 4.

Pag. 181. lin. 4. *Indè est, quòd ab Augure lapis novacula incisus est, &c.* Hic finis est disputationis, quam exorsus fuit cap. 9. de Diabolo, ejusque consortibus Angelis; videlicet de creatione illorum, de peccato, damnatione, ejectione, primorum parentum deceptione, denique de illorum naturâ, odioque adversùs homines, ut rationem ostenderet admirandorum quorundam operum, & præstigiorum ab iis effectorum aliquandò, & cap. 8. hujus libri recensitorum, quorum hoc loco Epilogum facit.

Ibidem. lin. 15. *Et victorius.* Exemplum afferri potest de Sylvani voce ex Arsiâ sylvâ missâ, ut apud Livium initio secundi primæ Decad. Valer. lib. 1. c. 8. Plut. in Poplicolâ.

Ibidem. lin. 29. *Quòd formosum puerum in templo Jovis ad exuvias tenendas collocarat.* Apud Valer. Max. à quo desumpsit Lactantius, hæc ità scribitur Historia lib. 1. cap. 2. » Cre- » ditum est, Varronem Consulem apud Can- » nas cum Carthaginensibus tam infelicer » dimicasse ob iram Junonis, quòd cum lu- » dos Circenses Ædilis faceret, in Jovis optimi » maximi templo eximiâ facie puerum Hi- » strionem ad excubias tenendas posuisset. » Insigniter locus iste corruptus legitur in Codicibus tam Valerianis, quam Lactantianis, nec à Pighio, qui Valerium emendatum edidit, nec ab alio quoquam animadversus. In pompâ Ludorum Circensium exuvias quoque deo-

rum è templis ad Circum ductas in tensis; notum est ex Sisinnio Capitone apud Festum in *Tensa*, his verbis: » Sisinnius Capito (nam » ità ibi legendum, non Sinnius, ex Lactan- » tio, inf. lib. 6. cap. 20.) tensam ait vocari » vehiculum, quo exuviæ Deorum ludicris » Circensibus in Circum ad pulvinar vehun- » tur; fuit & ex ebore, ut apud Titinium in » Barbato, & ex argento. «. Tertull. in lib. de Spectacul. cap. 7. » Sed Circensium, in- » quit, paulò pompator suggestus, quibus » propriè hoc nomen pompa, præcedit, quo- » rum sit in semetipsâ probans de simulacro- » rum serie, de imaginum agmine, de cur- » ribus, de tensis, de armamaxis, de fedi- » bus, de coronis, de exuviis, &c. « Asconius Pædian. » Tensæ autem sunt sacra vehi- » cula, pompa ordinum, & hostiarum, & » officiorum, sic dictæ, quòd ante eas lora » [al. lintea] tenduntur, quæ gaudent manu » tenere, & tangere, qui eas deducant. « Alii » autè sè deorū, hoc est, à re divinâ sic dictas ma- » lunt; & tunc *thensa*, per *th*, scribitur. Hisce tensis, atque deorum exuviis, dum gestarentur in pompâ, præfectos pueros custodes intelligi ex Cicerone in Oration. de Arusp. respons. ubi inquit: » An si Ludius constitit, » aut tibicen repente conticuit, aut puer ille » patrimus & matrimus si terram non te- » nuit, aut si tensam, aut lorum omisit, aut » si Ædilis verbo, aut si nutu aberravit, lu- » di sunt non ritè facti? » Quem locum penè ad verbum retulit Arnobius ad fin. 4. Primum igitur in Valerio ità locus ille distinguen- » dus est, atque scribendus, ut virgula ducatur post *faceret*; deindè quod sequitur, continenter totum absque ullo puncto legatur ità: » Quòd cum ludos Circenses Ædilis face- » ret, in Jovis optimi maximi templo eximiâ » facie puerum Histriorem, &c. « Et sic illa, in Jovis optimi maximi templo; tribuantur posteriori commati, ut detur intelligi, Ædilem posuisse eximiâ facie puerum in templo Jovis, ut est apud Lactantium; non autem ducatur virgula, seu semicirculus post *tem-* » plo, ut mendosè in omnibus Valerii Codici- » bus, quia sic illa, in Jovis optimi maximi tem- » plo, cum priori commate junguntur, & si- » gnificatur, Ædilem ludos Circenses fecisse in » Templo Jovis, quod liquidò falsum est. Non enim in templis ii ludi fiebant: sed vel in Cir- » co, ut ex etymo eorum ludorum, ex Sisinnio Capitone ubi suprà, Dionys. in fin. 7. An- » tiquit. Cassiodoro Epistolâ ad Faustum, Vo- » laterrano Commentarior. lib. 29. cap. de Ce-

lebrit. Ludorum; vel in foro, ut tradit Volaterranus ibidem: nec eum fuisse Valerii fensum, ex Lactantio intelligitur. Deinde pro *excubias*, utrobique legendum *exuvias*, ex locis suprâ citatis; & ira hîc in Lactantio legunt omnes optimi MSS. B. T. P. 12. Vatic. & editiones multæ, Veneta, Tridin. & Florent. Juntar. licet octo Codices Valerii in Vaticano, & omnes quotquot impressos vidimus, item Aldina editio Lactantii prorsus habeant, *excubias*, undè procul dubio ex Lactantio Valerius est corrigendus. Equis enim unquam Latinorum dixit, *tenere excubias*, pro *agere*, vel *habere excubias*? Conjectio mendum irrepisse, quia vetusti Codices, pro *exuvias*, haberent *exubias*, vel *exsubias*; solebant enim antiquitus, pro litterâ *v*, plerumque litteram *b* substituere: sic *connibere*, & *coacervare*, ut monui lib. 3. cap. 4. & lib. 5. cap. 1. Addebant quoque *s*, post *x*: nam *exspecto*, *exsul*, *exsequor* enunciabant; ut vero similitimum videatur, quia ejus dictionis, ita ut dixi scriptæ, significationem haud fuerint assecuti, & litteram, vel addidisse, vel substituisse scribas, seu Typographos, & ita ut corruptè legitur, scripsisse, vel excudisse.

Pag. 182. lin. 7. *Fatis Junonis iniqua.*] Repexit ad illa Virgil. 8. *Æneidos*:

— *Ut duros mille labores*

Rege sub Euristheo fatis Junonis iniqua
Pertulerit, &c.

Ibidem, lin. 8. *Cum Annibal duos exercitus populi Romani, & astu, & virtute confecit.*] Historia est apud Livium lib. 2. 3. Decad. Plutarch. in Annibale.

CAPUT XVIII.

Pag. 183. lin. 2. *Ut mala cum bonis pugnent, &c.*] Idem habet lib. 5. cap. 7. lib. 6. c. 15. & 22. & lib. 7. cap. 4. in fin. & S. Thom. in 3. cont. Gent. cap. 71. in 5. ratione, ubi egregiè toto illo capite edisserit, cur Deus mala fieri permittat, neque Divina Providentia omninò auferat malum à rebus; eâ quoque de re insignem librum composuit Seneca, cui Titulus dè Divinâ Providentiâ. Vide præterea Dionys. Areop. cap. 3. de Div. nom. Basil. in Homil. quod Deus non est auctor mali, Augustin. in Enchirid. cap. 11. & 96.

Ibidem, lin. 15. *Quâ persuasio veritatem, atque Religionem funditus tollit.*] Affectus aliquos, & præsertim iram, in Deo verè & propriè reperiri putavit Lactantius; idemque

aliis suadere conatus est, non solum hoc loco, sed integro libro, cui titulum fecit de Irâ Dei, ubi præsertim cap. 16. & 17. id asserit expressis verbis. Cujus positionis atque opinionis falsitatem discere potuit saltem à sui ipsius præceptore Arnobio sæpè illam Gentibus exprobrante lib. 1. in Princ. & lib. 7. pluribus locis. Tertullianum quoque eodem errore implicitum novimus ex lib. de Testimon. Anim. cap. 2. lib. de Anim. cap. 26. & aliis locis, contra quem Catholica veritas statuitur à S. Thomâ in pr. contra Gent. cap. 89. videlicet, iram nec ratione generis, & sicut passio est, nec ratione propriæ speciei Deo convenire. Si quandò verò in Sacris Litteris ira Deo tribuitur, metaphoricè accipitur; cum enim punitionem atque vindictam in malos exercent Deus, quod in hominibus iræ effectus esse solet, idè Deum irasci dicimus. Sed cum ipse omninò simplex sit, atque immutabilis, de eo quidem ira, misericordia, pœnitentia & cætera ejusmodi propriè, & secundum passionis affectum dici non possunt, sed duntaxat secundum similitudinem effectus, ut idem S. Thomas docet p. p. quæst. 21. art. 3.

CAPUT XIX.

Pag. 186. lin. 2. *Quod veritatem fuso & imitatione mentitur.*] Sed nec Bonon. lectio displicet, *quod veritatem facie, &c.* frequenter enim facies pro similitudine accipitur. Virgil. 4. Georg.

Curvata in montis faciem circumstetit unda. Salust. 2. Hist. *Sardinia in Africo mari facie vestigii humani.*

Ibidem, lin. 4. *Sed mimus Religionis, &c.*] Ità lego cum Petro Fabio 2. Semestr. cap. 16. sicut inveni in lib. Florentianæ editionis, & aliquot aliis. Nam quia dixerat, Religioni Ethnicorum simulationem esse, atque idè falsitatem, propterea dicit, non illi veritatem inesse, *sed mimum*, id est, imitationem duntaxat quandam Religionis, & veritatis; mimi enim prorsus est imitari, ac simulare. Senec. Epistolar. lib. 5. Epist. 26. *modò dicebam*: » Itaque componor ad illum diem, quo re- » motis strophis ac fucis de me pronuncia- » turus sum, utrum loquar fortia, an sen- » tiam, numquid simulatio fuerit, & mimus, » quicquid contra fortunam jactavi verborum » contumacium &c. Al. *Sed minus Religionis*.

Ibidem, lin. 7. *Cujus origo de caelo est.*] Sic sup. c. 2. in fin. *Terrena*; qui oriuntur à Cælo. Quod videlicet à Deo, qui singulari quodam

modo in Cælo dicitur esse, producantur humanæ animæ, idè eas è Cælo originem trahere dicit; hoc enim sensu rectè dicimus, humanas animas è Cælo originem ducere, sive

cœlestes aut divinas esse, non quia in Cælo productæ fuerint ante corpora: nam nec ab ipso Lactantio id recipi, dictum est suprà, ad cap. 11. hujus libri.

LIBER TERTIUS.

CAPUT III.

Pag. 193. lin. 7. *Nam causas naturalium rerum disquirere, &c.*] Ità Socrates apud Xenophontem lib. 1. de Memorab. Socr. in principio; & idem argumentum tractat Cicero 4. Academic. quæst.

Pag. 194. lin. 1. *Sol utrumne tantus, quantum videtur, &c.*] Aristot. 1. Meteor. Summâ 1. cap. 3. ad fin. ait, valdè puerile esse, putare unumquodque eorum, quæ feruntur in cælo, parvum esse, quia tale videtur hinc prospicientibus; & cap. 2. de Insomniis scribit, in hoc decipi sensum, quòd Sol pedalis videtur. Lege Platon. in Epinomid. Lucret. 5. Cicer. 2. Academic. Cleomed. lib. 2. Plin. 2. cap. 11. Plutarch. lib. 2. Placitor. cap. 21. & seqq. I aërium in Anaximand. & Epicuri Epistolam ad Pythoclem apud Lactantium in Epicur. Macrob. in Somn. Scip. lib. 1. c. 20. Basil. Orat. 6. in Hexamer. Et in universum de omnibus hisce quæstionibus hîc à Lactantio memoratis vid. Joann. Franc. Pic. de Vanit. Doct. Gent. lib. 1. cap. 12.

Ibidem, lin. 2. *Luna globosa, &c.*] Plutarch. 2. Placit. cap. 27.

Ibidem, lin. 3. *Et stella utrumne adhæreant cælo.*] Anaximandri sententia, referente Plutarch. 2. Placit. cap. 16. & Aristot. 2. cœli, hodiè ab omnib. Philosophis ac Mathematicis recepta.

Ibidem. *An per aërem libero cursu ferantur.*] Agitata quæstio non solum à Stoicis, ut apud Ciceronem de Nat. deor. lib. 2. & aliis Philosophis, sed etiam à Patribus: An stellæ ipsis sint affixæ orbibus adèd, ut eorum tantum circumlatione convertantur, an verò cælo immoto, seu, ut dixit Chrysostom. aëre constricto, eoque permeabili, atque cedente, divino decrero, sive animâ ipsâ duce ferantur, & circumagantur. Procop. Comment. in Genes. cap. 1. » Quidam pronuntiant, luminaria longinquo à cælo intervallo in aëre vagari multum à cælo remota, &c. » Elias Cretenf. ad Orat. 7. Nazianzeni: » Idèoque, » inquit, ne astra quidem universa Cælo in-

» fixa esse, sed aëri incumbere tradunt, qui » ea perindè sustineat, ut volucres, &c. » Quid autem hîc per aërem intelligatur, ostendit Junilius in Hexameron. » Sed intelligendum est, inquit, quòd idè dictum sit » volare aves secundum firmamentum cœli, » quia hoc nomine & æther indicetur, hoc » est superius illud aëris spatium, quod à turbulento hoc, & caliginoso loco, in quo » aves volant, usque ad astra pertingit, quod » esse tranquillum prorsus, ac luce plenum » non immeritò creditur. Nam errantia fidera septem, quæ in hoc ætheris spatio vagantur, ferri perhibentur, Scriptura in firmamento » cœli esse posita dixit, &c. » Et Anselmus Cantuarien. lib. 1. de Imagin. Mund. cap. 3. » Ignis, inquit, æther quasi purus aër dicitur, & splendore perpetuo latatur. De hoc » Angeli corpora sumunt, cum ad homines » missi veniunt. In hoc septem stellæ singulis » circulis contra mundum feruntur, & ob » vagum cursum planetæ, id est, erraticæ dicuntur, &c. » Stellas propriis motibus cieri, non cælo affixas putavit quoque Philo Judæ. in lib. de Gigant. Justin. Martyr lib. contr. Aristot. & quæst. Orthod. 59. & 93. Origen. 5. cont. Celsum, & 1. Princip. cap. 7. Lactantius inf. cap. 24. Euseb. Emisenus, &c. Euseb. Emislen. ad cap. 1. Genes. relatus in Catena. Lipom. Diodor. Tharsen. ut in ead. Catena. & Chrysostom. Homil. 6. in Genes.

Ibidem, lin. 4. *Utrum quietum sit an mobile, &c.*] Hæc est magis recepta lectio. Sed B. Cod. habet, *utrum quietum sit & immobile*, cum quo Ildorus totum hunc locum ad verbum referens concordat lib. 2. Origen. c. 24. Seneca 7. Natur. quæst. cap. 2. » Illò quoque, inquit, pertinebit hoc excussisse, ut » sciamus, utrum mundus terrâ stante circummeat, an! mundo stante terra vertatur, » &c. Cœlum quiescere, terram solam moveri credidit Nicetas Syracusius, referente Theophrasto apud Ciceron. 4. Academic. & Cleanthes Samius, tradente Flur. in lib. de Fac. in Orb. Lun. Plato quoque, secundum nonnullos, licèt id paulò obscurius enuncia-

rit. Sed & recentioribus quibusdam idem *μεγαλοφρονων* comprobatum video; Nicolao de Cusâ Cardinali lib. 2. de Doct. Ignor. cap. 12. Cœlio Calcagnino, Copernico. Vid. notat. ad cap. 24. hoc ipso lib.

Pag. 194. lin. 5. *Quanta sit terra crassitudo.*] Plato ad finem Phædon. Cleomedes lib. 1. Macrobi. 1. in somn. Scip. cap. 20.

Pag. 195. lin. 1. *Quibus fundamentis librata.*] Plat. ubi suprà, Ptolem. 3. Almagest. c. 7. Cicero in Academic.

Pag. 196. lin. 14. *Licet connivere videatur.*] Hæc lectio reperitur in plerisque; quidam Codices habent *conticere*; in B. scriptum est *convivere*, eâ videlicet prolatione, quia olim *b*, pro *u*, efferebant in quibusdam dictionibus: sic *conniventia*, pro *conviventia*, sæpè reperitur in Codic. Theodosian. & apud Joann. Cassian. in Codicibus Vatican. lib. 6. cap. 9. & lib. 8. cap. 8. Glossarium etiam habet, *conviventia exarvula*. Id monuit Petrus Ciacconius in Annotation. ad eundem Cassian.

CAPUT IV.

Pag. 197. lin. 9. *Spartii illi Poëtarum.*] Haud crediderim, ut Janus Gulielmius in quæstionib. ad Plaut. Menæchm. cap. 4. Lactantium scripsisse *Spariata*, ut ferè in omnibus impressis habetur; id planè imperiti hominis fuisset; sed Græcè Σπάρτι, id est *sati*, vel *seminati*, ut Græcum id nomen vertit etiam Plin. lib. 19. cap. 1. in fin. sive potius scripsisse Lactantium Latinis litteris *Spartæ*, ut in æ diphthongum versis, tanquam unum ex iis nominibus, quæ à Latinis Latinè, Græcè tamen inflexione, solebant efferrî; ut *acta*, ἄκτῃ, littus. Virg. 5.

*At procul in solâ secreta Troades actâ
Amissum Anchisen flebant, &c.*

Cic. 7. Verrin. » Uxorem ejus parùm poterat » animo soluto ac libero tot in actâ dies se- » cum habere. » Item probata, *πρόβηται*, oves: Plin. lib. 7. cap. 2. » Quarum laudatione in- » tereant probata, arescant arbores, &c. » Ejus dictionis significationem scribæ non percipientes, illicò mendum suspicati, obviam alteram huic similem arripuerunt, & pro *Spartæ*, substituèntes *Spariata*, mendum illi huic loco; & quidem insigne invexerunt: quod in omnes ferè Codices tam MSS. quam impressos irrepsit; nam editio ab Jano Parrhasio castigata, & Florentina Juntarum veram lectionem exhibent. Nota fabula Euripidis, Ovidii, aliorum, cujus & auctor rursus meminit lib. 6. cap. 16. de Dentibus draconis sa-

tis à Cadmo, è quibus armati homines exorti Σπάρτι Græcè, id est, *sati* sunt appellati. Censorin. de Die natal. cap. 3. » Nunc verò, » inquit, eò licentiæ poëticæ concessit libi- » do, ut vix auditu ferenda confingat; post » hominum memoriam progeneratis jam gen- » tibus, & urbibus conditis, homines è terrâ » diversis modis editos, ut in Atticâ fertur » regione Erichthonius ex Vulcani semine ho- » mo exortus, & in Colchide, vel Beotiâ, con- » sitis anguis dentibus armati Spartæ (ita » enim, vel Σπάρτι etiam ibi legendum, non, » ut corruptè in impressis, *armati parius*, » rectissimè monuit idem Gulielm. lib. 3. Ve- » risimilium cap. 5.) è quibus mutuò inter » se necatis pauci superasse traduntur, qui » in conditu Thebarum Cadmò fuerunt ad- » jumento, &c. » Apollodorus sub initium tertii Biblioth. ubi de Cadmo: » Quare, in- » quit, indignatus Cadmus Draconem inte- » remit, ac Minervæ consilio ejus dentes se- » rit, quibus satis, armati è terrâ viri exorti » sunt, quibus Sparti nomen inditum fuit. Hi » postea mutuis sese vulneribus, alteri qui- » dem vel inviti pugnam congressi, alteri » verò, quòd alter alterum nequaquam cog- » nosceret, occiderunt, &c. » De iis Gell. lib. 17. cap. 3. M. Varronem meminisse refert eum Homeri versum, qui sub initium 2. Iliad. legitur, enarrantem, Καὶ οὐδὲν ἄνεσθαι σπάρτι, &c. Meminit & Euripides cùm alibi, tum Phœnissis, & Eustath. super illud secundi Iliad. φάειντε, Σπάρτιν τε, & Stephanus de Urbib. in Spart.

Ibidem. lin. 14. *Arcefilas Academia conditor.*] Novæ scilicet; nam vetus fuit illa Platonica, Laërt. in Arcefil. Cic. in fin. p. 1. quæst. Academicar. & 3. de Orator.

CAPUT VI.

Pag. 200. lin. 14. *Ut enim nihil sciri posse sciendum sit, aliquid sciri necesse est, &c.*] Quæstio est apud veteres & recentiores, Num ii, qui veritatis omnis comprehensionem negaverunt, hujus saltem unius propositionis veritatem, tanquam Philosophiæ suæ finem sibi reservare & retinere potuerint, quâ dicebant, nullum verum dari posse, & cui negatio omnium aliarum veritatum innitebatur. Videlicet datur hæc veritas, quòd nullum verum dari potest. Lactantius affirmavit hoc loco, & multò ante ipsum Socrates, Antipater, Antiochus Philonis auditor, de quibus Cicero in Academicis; deinde Clemens Alexandrinus ultimo Strom. Aven.

M m m m iij

Roif. 4. Metaph. tex. 28. Sanctus Thom. p. p. quæst. 2. art. 1. ad 3. & ibi interpret ejus Cajetan. Negaverunt Arcefilas & Carneades apud Ciceronem, ubi suprà, & Metrodorus Chius, Lucr. 4. Joann. Duns 1. sent. distinct. 2. quæst. 2. ad 3. Greg. de Arimin. ead. dist. quæst. 1. ad 2. quâ de re videto subtiliter differentem, & huic Lactantii loco lucem afferentem Mazzonium civem meum l. 1. De Comparatione Platon. & Aristot. sect. 3. c. 2.

CAPUT VII.

Pag. 202. lin. 1. *Epicurus summum bonum in voluptate animi esse censet.*] Quæ de sententiis Philosophorum de summo bono hoc loco afferuntur, ferè desumpta sunt ex Lucullo Ciceronis ad fin. & 2. de Finib. & de Epicuro hoc quidem nonnulli crediderunt, quamvis maxima pars Scriptorum ab eo bonum hominis in corporeis voluptatibus constitutum affirmet. Quin etiam idem Lactantius sibi paràm constans infrà cap. 17. illum voluptatis corporis assertorem, & cap. 27. voluptarium hominem nominat ex Cic. 2. Tusc. Senecam quidem maximum Stoicorum, quorum dogmata vehementer à corporis voluptatibus abhorrent, Epicuri studiosissimum fuisse ex ejus Epistolis constat, quas ferè omnes aliquo Epicuri præcepto conclusas voluit; ejusque de illo sententiam habet cap. 12. & 13. de Vitâ beatâ. Quodnam autem summum bonum, & quam voluptatem finem esse dicat Epicurus, suam ipsemet sententiam enuntiat in epistolâ ad Menæceum, apud Laërtium in Epicur. claris disertisque verbis; cujus sententiæ meminit quoque Cicero in primo de Finibus. Petr. Victor. Variar. Lect. lib. 27. cap. 14. persimilem eum Socrati fuisse contendit; & Laërtius testatur, plerosque asseruisse illum continentissimum, adeò ut aquâ tantum & cibario panem contentus fuerit.

Ibidem. lin. 2. *Callipho & Dinomachus Cyrenaici.*] Haud planè intelligo, quomodò hi Philosophi, qui in summo bono statuendo honestatem cum voluptate jungebant, à Lactantio Cyrenaici dicantur, cum hæc positio ab Aristippi sententiâ, qui summum bonum in solis corporeis voluptatibus statuebat, discrepet immanè quantum. Sanè quidem Cyrenaicorum principem fuisse Aristippum, eamque Philosophorum sectam ab eo fluxisse, testis est Cicero ad fin. Lucull. & 3. Offic. Strab. in fin. 17. Laërt. in Aristipp. Suidas litterâ n. quin & Lactantius ipse hoc eod. lib. cap. 15.

Ibidem. lin. 3. *Diodorus cum privatione doloris. Summum bonum posuit Hieronymus in non dolendo.*] Sic omninò legendum & interpretandum esse hunc locum, ut olim Ciacconius animadvertit, & ratio ipsa, & Cicero, ex quo ferè omnia hæc mutuatus est Lactantius, pervincunt. Nam si legas, *Diodorus in privatione doloris summum bonum posuit: Hieronymus in non dolendo*, ut vulgò legitur, quæ porro erit differentia inter opinionem Diodori, & opinionem Hieronymi? At constat ex Cicerone, hoc interesse, quòd Diodorus non simpliciter in non dolendo summum bonum ponebat: sed cum vacuitate doloris etiam honestatem jungebat; Hieronymus verò id simpliciter, nullo adjecto, in non dolendo statuebat. Cicero 2. de Finib. paulò post initium: » Callipho adjunxit ad honestatem voluptatem; Diodorus ad eandem honestatem » addidit vacuitatem doloris «. Et paulò inf. » Callipho ad virtutem nihil adjunxit, nisi » voluptatem, Diodorus nisi vacuitatem doloris »; & inf. » Ità tres sunt fines experimentes honestatis, unus Aristippi, vel Epicuri, alter Hieronymi, Carneadis tertius; » tres in quibus honestas cum aliquâ accessione, Polemonis, Calliphonis, Diodori, &c. « Eadem repetit ad fin. Luculli, & 3. de Officiis.

CAPUT VIII.

Pag. 204. lin. 28. *Alii Cyrenaici virtutem ipsam ex eo esse laudandam, quòd sit efficiens voluptatis, &c.*] Sic Cicero in fin. 3. de Offic. At qui ab Aristippo » Cyrenaici atque » Annicerii Philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt, virtutemque » censuerunt ob id esse laudandam, quòd » efficiens esset voluptatis «. Non igitur hæc sibi adversantur, ut & summum bonum in voluptate statuerent, & tamen virtutem laudandam putarent; nam voluptatem quidem simpliciter & propter se amplectebantur: virtutem autem non propter se, sed propter ipsam voluptatem, id est, nonnisi in quantum quasi κατὰ οὐκ ἐξ ἑαυτῆς corporeæ, quibus voluptatis causa esset, vel occasio.

Pag. 205. lin. 1. *Non planè Peripateticorum.*] Janus Guilielm. in quæst. ad Plaut. Menæch. cap. 4. putat legendum, *plano Peripateticorum*; ut novâ compositione verbi, inconstantiam disferendi, & simul erraticam ambulationem Aristotelicorum Lactantius exagitarit: erroneus enim planus dici notum est.

Pag. 205. lin. 1. *Sed Cynicorum.*] Hic quoque legendum putat Janus ibidem, *Clinicorum*, & ita in MSS. quibusdam Codicibus legi testatur; Clinicos Philosophos ridiculè dixisse Lactantium aegrotos lectis affixos, & de valentium beatâ vitâ disputantes ea, quæ præsens aegritudo dictat, allussisseque ad Clinicos medicos, qui lectos aegrotorum ambiunt.

Pag. 208. lin. 1. *Per quod necesse est ad aliud perveniri.*] Ità legendum ex B. T. P. & omnibus MSS. optimis, non ut vitiosè in excusis, *propter quod*, &c. De medio enim loquitur, *per quod pervenitur*; & suprà dixerat, *per laborem*, *per virtutem*, &c.

CAPUT IX.

Ibidem. lin. 6. *Qua dixerunt.*] Ità legend. ex duob. B. Sancti Salvator. P. & aliquot Vatic. non, *qui dixerunt*. Is enim Lactantii sensus est, ut dicat nullum eorum, quæ ipsi Philosophi dixerunt esse summum bonum, tale quid esse, &c.

CAPUT X.

Pag. 212. lin. 1. *Neque tam immansueta, neque tam fera*, &c.] Sic habent omnes excusi, & multi MSS. & Cicero ipse, tum 1. de Legib. undè hæc sententia deprompta est, tum 1. Tuscul. undè hæc altera confimilis: *Quod nulla*, inquit, *gens tam fera*, nemo omnium tam sit immanis, cujus mentem non imbuert deorum opinio. Uterque tamen Cod. S. Salvator. T. P. & nonnulli Vatic. habent, *neque tam mansueta*, &c. quæ lectio magis placuit Thomasio. Ego ab ipsius Ciceronis lectione discedere nolui.

CAPUT XI.

Pag. 213. lin. 13. *Nullum omninò Philosophum extitisse, qui sedem, ac domicilium summi boni reperiret.*] De summo bono opinionones veterum refellit, de quibus Aristot. 1. Ethic. cap. 6. Boeth. de Consolat. Philosoph. lib. 2. S. Thom. 3. cont. Gent. cap. 27. & seqq. & in 1. 2. totâ quæst. 2.

Ibidem. lin. 23. *Et optantur*, &c.] Non addenda negatio, ut in B. qui habet, & non optantur, &c. Nam quod negat, divitias summum bonum esse, hoc probat argumento, quia non explent animum, imò magis ac magis expetuntur etiam ab iis, qui eas possident. Senec. Epist. 120. quoties aliquid: *Neiminem*, inquit, *pecunia divitem fecit*; imò *contra nulli non majorem sui cupiditatem in-*

cussit. Quæris quæ sit hujus rei causa? Plus incipit habere posse, qui plus habet.

CAPUT XII.

Pag. 217. lin. 18. *Mencæus.*] Vid. Tull. 1. Tuscul. Statium 10. Thebaid. Plutarch. in Pelopid. Juven. Satyr. 14. Pausan. in Beoticis.

Ibidem. *Codrus.*] Val. Max. lib. 5. cap. de Pietate erga patriam, Cicero 1. Tuscul.

Ibidem. *Curtius.*] Val. Max. ubi sup. Liv. lib. 7. 1. Decad. Suid. in *Λιβερνίων*.

Ibidem. *Et Mures duo nunquam mortem*, &c.] Lect. 11. Vatic. expressi. Puto quòd quia, *Mures*, non satis nota vox erat, quasi mendum fuerit rejecta, undè sit scriptum, & *Decii duo nunquam*, &c. sicut in 1. Vatican. & Pen. vel *Decii*, quod ad oram, quasi glossa illorum verborum & *Mures duo*, positum erat, demùm in textum irrepsisse, & ita factum, & *Mures duo Decii nunquam*, &c. sicut habent editi multi. B. autem & T. habent, *Mutius & duo Decii nunquam*, &c. Sed *Mures* cognomine dictos *Decios* intelligimus ex Livio initio 3. 1. Dec. qui de patre *Decio* creato Consule inquit, *creavere Consules Titum Manlium Torquatium III. P. Decium Murem*. Quomodò verò sese ambo pro Republicâ devoverint, vide eundem Livium d. lib. 8. & 10. 1. Decad. Valer. 5. Senec. Epist. 68. *ut à communibus*, &c.

Pag. 218. lin. 31. *Quoniam illud ad hanc vitam retulerunt.*] Ità ex B. & P. correctâ lectio impressorum, *quoniam ad illum in hanc vitam*, &c. quæ hic nullum sensum habet.

Pag. 219. lin. 4. *Hoc uno beati esse in hac vitâ possumus, si minimè beati esse videamur.*] Mirè congruunt cum illis Salvatoris nostri cap. Joan. 12. *Qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam.*

CAPUT XIII.

Pag. 220. lin. 4. *Ad quam se abjectis omnibus Socrates contulisse dicitur.*] A Xenophonte scilicet 1. Memorab. Socratis, Aristotele 1. Metaph. cap. 5. & lib. 13. Summ. 2. cap. 1. & de Part. Animal. lib. 1. cap. 1. & à Laërt. in Socrat.

Ibidem. lin. 20. *Cujus studium qui vituperat*, &c.] Textus Cicer. nonnihil discrepat.

CAPUT XIV.

Pag. 221. lin. 4. *Tibi vas ad fontem.*] Impressi omnes, & multi MSS. *tibias ad fontem*. Cujus dicti ut rationem inirem, cum Græcos

& Latinos auctores omnes pervolutassem, nec quicquam profecissem, mendum denique suspicanti mihi venit in mentem consulere Codices Vaticanos, & decem eorum ita scriptum habere inveni, ut ego curavi excudendum, fanè quidem appositè, & ad Firmiani sensum accommodatissimè. Mendum idèò invecum puto, quòd exemplar fortassè, undè librarii excipiebant, duas illas voces ita conjunctas haberet, *tibivas*, quod cùm sensu careret, statim *tibias* scripserint. *Tibi vas ad fontem*, adagium est, ut puto; ex aliquo Poetâ Comico mutuò sumptum, & competere potest ei, cui ad votum & commodum aliquid absque labore contingit, similitudine ab eo ductâ, qui ad fontem accedens absque lagenâ, ibi tamen vas fortè fortunâ paratum reperit, quo aquam hauriat & secum deferat. Quod tamen adagium nusquàm hactenus alibi comperi. Jocatur itaque suo more Lactantius, & Lucretium exagitat, qui ab aliquo homine repertam sapientiam dixerit, quasi verò ille homo, quem laudabat, sive is Pythagoras, sive Thales, sive quisquis alius fuerit, ipsam alicubi ita jacentem ac paratam offenderit, ut ad eum proverbium illud pertinere possit, *Tibi vas ad fontem*.

Pag. 223. lin. 9. *Hominemque figuravit.*] Sic impressi omnes: at B. P. *hominemque generavit*. Utraque lectio Lactantio familiaris: lib. 4. cap. 4. *Is enim necesse est hominem figuraverit*, &c. lib. 7. cap. 14. *Figuratio terreni hominis caelestis populi praeferebat in posterum fictionem*; cap. 7. Epitom. *Nam cùm imbecillior sit hominum natura, quàm caterarum animalium, quas Deus & instructas ad inferendam, & munitas ad vim repellendam figuravit*.

Pag. 224. lin. 11. *Mihi autem non modo ad sapientiam, &c.*] Excidisse hæc ex aliquo Academicar. quæst. lib. putat Signon. ad Ciceronis fragmenta.

Ibidem. lin. 17. *Philosophia quidem præcepta noscenda, &c.*] Hæc excidisse putantur ex Epistolis ad Marcum filium,

CAPUT XV.

Pag. 225. lin. 2. *Philosophia, &c.*] Habes similia in Epistolâ 90. Rem utilem, 91. Quis dubitare, & 95. Eam partem Philosophiæ.

Pag. 226. lin. 22. *Quotus quisque, inquit, Philosophorum, &c.*] Locus hic paulò aliter legitur in Tusculan.

Pag. 227. lin. 9. *Indicium profectos putes.*] Hanc lectionem B. Codicis & Juntarum edi-

tionis secutus sum cum Thomasio; nam illæ, *in indicium suum*, vel *in indicium sui*, vel *judicium suum profectos putes*, quæ in aliquibus MSS. & impressis habentur, parùm Latinæ videntur (ut etiam Budæus notat) & parùm idoneæ, quæ Lactantii sensum enuncient. Est autem indicium profiteri, ultrò sese confortesque criminis deferre, ac denunciare. Martianus in l. 1. D. ad l. Cornel. de Sicar. » Quive cùm magistratus esset, publicovæ judicio præfesset, operam dederit, quò quis » falsum indicium profiteretur «. Nam ita legit eum locum Budæus in Annotat. ad Pand. Prateius in Thesaur. jur. civ. verb. *indicium profiteri*, & Brissou. lib. 9. & 14. De verbor. signific. Scevola in l. Athales, D. ad l. Corn. de fals. *professus est indicium*, (ita legunt Pandec. Florent.) *apud Maximillam, &c.* Sallustius Jugurthino: » Sed ipse deprehensus, multis » hortantibus, & in primis Albiano Cos. in » dicium profiteretur «. Afcon. » Neque Senatoria persona potest indicium profiteri » salvis legibus «. Sueton. in Domitian. » Professusque conjurationis indicium, & ob hoc » admissus, legenti traditum à se libellum & » attonito sustodit inguina «. Plin. Epistol. lib. 3. Epist. 16. » Eadem apud Claudium » uxori Scriboniani cùm illa profiteretur in » dicium, ego, inquit, te audiam, cujus in » gremio Scribonianus occisus est, & vivis? « Ita igitur Philosophi cùm contra libidinosos, avaros, honorisve cupidos acriter perorarent, ipsi quoque eisdem sceleribus obruti, adeò redundare ad ipsos sua in publicum missa maledicta omnes intelligebant, ut nil aliud efficere differendo viderentur, quàm sese ultrò, sicuti eorundem vitiorum reos, ita eadem vituperatione ac poenâ dignos fateri; nec alios tantum, sed & unà semeptipfos apud populum accusare atque deferre. Hoc autem est, ut diximus, *indicium profiteri*.

Ibidem. lin. 21. *Aristippo Cyrenaicorum magistro cum Laide nobili scorto fuit consuetudo, &c.*] Cic. Epistol. famil. lib. 9. Epist. ultimâ ad Papir. Pat. Athenæ, lib. 12. c. 20. Laërt. in Aristipp.

Pag. 228. lin. 10. *Differens voluptatem corporis esse summum bonum.*] Quamobrem Xenophon infesto in ipsum animo contra voluptatem librum composuit, ut tradit Laërt. in Aristippo.

CAPUT XVI.

Pag. 229. lin. 2. *Civiles viros, qui Rempublicam gubernent.*] Hæc Cicer. interciderunt.

Pag. 229.

Pag. 229. lin. 15. *Profecto*, inquit, *omnis istorum disputatio*, &c.] Excidisse hic locus putatur ex Horrenſio Cic. seu de Philoſophiâ, in quo legendum eſt, *istorum*, ut etiam monuit Andreas Patritius in Annot. ad Ciceronis Fragmenta, & reperitur in omnibus Vatic. & B. T. P. aliisque MSS. optimis; non, ut vitioſe in editis, *juſtorum*. Deinde in eâ clauſulâ, [vereor ne non tantum videatur attuliſſe negotiis hominum quandam oblectationem otii] ſecutus ſum receptiorem lectionem; ſic enim habent 9. Vaticani, P. Aldin. & operum Ciceronis editio caſtigata à Lambino, & eam probat Patritius in d. Annotationibus, niſi quia editi habent, *ne tantum*: ſed MSS. *ne non tantum*. B. habet, *ne tantum videatur attuliſſe negotiis hominum utilitatis, quantum oblectationem otii*. Alias quoque lectiones proferat Patritius: at mihi, ut verum fatear, nulla placet, nec hariolari placet.

Pag. 230. lin. 24. *Nondum sunt*, inquit, *mille anni*, &c.] Vid. & ejuſdem Senecæ Epistolam 91. *Quis dubitare*.

Pag. 231. lin. 3. *Cum saporis mercibus*, &c.] Guilielmus Canterus 3. nov. lection. cap. 30. legit 1. majori litterâ, *Saporis*; putat enim, Lactantium de mercibus Saporis Perſarum regis locutum: ſed hæc expoſitio nullo pacto recipi poteſt, cum nequaquam poſſit accommodari ad verſum Perſii hoc loco relatam, qui multis ante Saporem Regem vixit annis. Quamobrem merito reſutata fuit à Roberto Titio Locor, controverſor. lib. 9. cap. 3. qui veram ac ſinceram, ut reor, interpretationem attulit; Lactantium videlicet putaviſſe, eò loci Perſii ſignificare, Philoſophiam in urbe advectam fuiſſe cum ſaporis, id eſt, ſaporatis, ſeu ſapidis mercibus, quæ ex Aſiâ deferri non multo antè cœperant, cujuſmodi eſt piper atque alia ejus generis aromata; interimque alluſiſſe ad ſapientiæ nomen, quod à ſapore quaſi per contemptum vult deduci, quem illa traxerit à mercibus illis, quibuſcum ad nos ipſa delata fuit: atque adeò cenſet Titius, illud ſaporis eſſe ablativum plurale ab adjectivo ſaporus, ſapora, ſaporum, novè quidem à Lactantio formatum, imitatione tamen & exemplo aliarum diſtionum conſimilium, ut ab odore, odor, odora, odorum; à vapore, vaporus, &c. à canore, canorus; ab honore, honorus, &c.

CAPUT XVII.

Ibidem. lin. 5. *Sed quia multos popolare nomen voluptatis invitat*.] At Lactantius contra Tom. I,

ſuperius cap. 7. aſſerebat, *Epicurum voluptatis non ſenſuum, ſed animi aſſertorem*.

Pag. 233. lin. 6. *Ipe ſuas diſturbet*.] Lucr. ſapè ſuas diſturbet, &c.

Ibidem. lin. 16. *In libris Conſulatus fui*.] Qui interciderunt: ſed verſus quos reſert, habentur 2. de Divinat. ubi ſecundus verſus paululum variat; ibi enim:

Ipe ſuos quondam tumulos, ac templa petivit.

Pag. 234. lin. 6. *Nulla*, inquit, *diſpoſitio eſt; multa enim facta ſunt aliter, quam fieri debuerunt*, &c.] Epicuri ſunt omnia quæ delirat Lucretius, ut ipſe Firmianus aiebat lib. de Opific. cap. 6. Hic igitur illa Lucretii innuit, lib. 2. ſub initium:

At quidam contra hæc ignari materiæ, &c. & lib. 5. ſub initium:

Quod ſi jam rerum ignorem primordia quam ſint, &c.

Ibidem. lin. 11. *Nihil*, inquit, *in procreandis animalibus*, &c.] Lucretius 4.

Illud in his rebus vitium vehementer, & illud Effugere errorem vitareque præmeditator, Lumina ne facias oculorum, &c.

Ibidem. lin. 19. *Sed omnia ſua ſponte fieri neceſſe eſt*, &c.] Concurſu videlicet infinito- rum atomorum. Lucretius 2. ad fin.

Principio nobis in cunctas undique partes, &c.

Ibidem. lin. 20. *Non eſt*, inquit, *providentia opus; ſunt enim ſemina per inane volitantia*, &c.] Lucret. 2.

Nunc age, quo motu genitalia materiæ Corpora vel varias gignant, &c.

Ibidem. lin. 23. *Quia nec colore habent; inquit, nec calorem ullum*, &c.] Lucr. 1.

Nunc age, res quoniam docui non poſſe creari De nihilo, &c.

Item ſecundo:

Nunc age; dicta meo dulci quaſita labore Percipe, &c.

uſque ad fin. libri.

Ibidem. lin. 27. *Iſta corpuſcula*?] De quibus Ariſtot. 1. de Anim. tex. 20. Lucr. 1. & 2. de Nat. rer. Cic. 1. de Finib. & 1. de Naturâ deor. Plutarch. 1. Placit. Laërt. in Epicur. & rursus ipſe Lact. lib. de Ira Dei cap. 10.

Ibidem. lin. 31. *Vario*, inquit, *ordine ac poſitione conveniunt*.] Lucretius ſecundo:

Nunc age, jam deinceps cunctarum exordia rerum

Qualia ſint, &c.

Ibidem. lin. 34. *Ita*, inquit, *& hæc ipſa primordia; nam ſunt aſpera, ſunt hamata*, &c.] Lucretius ſecundo:

N n n n

Perfacile est jam animi rationem exolvere nobis.

Pag. 235. lin. 12. *Præstinxit stellas.*] Non dubitavi hunc versum in Lactantio reponere, sicut legitur in emendatis Lucretianis; nam *extinxit*, quod hic etiam apud Lucr. habetur in aliquibus editionibus, vel *restrinxit*, quod in aliis, Lucretii sensum haud exprimere videntur ad ejus mentem. Vide Lambini Castigationes in Lucret. lib. 3. vers. 1056.

Ibidem. lin. 18. *Quando mors est, nos non sumus.*] Hanc esse veram lectionem constat ex B. T. P. & omnibus Vatic. & ex Epicuro ipso in Epist. ad Mœneceum apud Laërt. non quæ vulgò habetur, *quando nos non sumus, mors est.*

Pag. 236. lin. 1. *Quo & nos jam non sumus.*] Nullo pacto probari posse hanc lectionem arbitror, quantumvis exhibitam ab omnibus tum MSS. tum excusis; repugnat enim susceptæ à Lactantio adversus Epicurum disputationi. Nam si est tempus aliquod, quo & nos jam non sumus, & mors nondum est, rectè dictum est ab Epicuro, quòd eo tempore mors nihil ad nos. Sed contrà ostendere vult Lactantius id quod res est, videlicet articulum temporis aliquem esse, quo & nos sumus, tunc scilicet cum mori incipimus, & tamen mors nondum est, id est, transacta ac præterita, sed tantummodò incepta, quo sanè tempore dolores & ærumnas magnas infert morienti, ac proinde timenda est. Quamobrem credo equidem, me liquidò jurare posse, Lactantium scripsisse, *quo nos etiamnum sumus, &c.* Hæc lectio aptissimè cum ad præcedentia, tum ad consequentia quadrat; dicit enim: » quasi verò transacta mors timeatur, quia » jam sensus ereptus est, ac non ipsum mori, » quo sensus eripitur. Vides de morte loqui Lactantium, non ut transacta est, sed ut instat, tunc scilicet cum sensum eripit. Si sensum eripit; ergò nos etiamnum sumus. Ait etiam: » idque ipsum videtur miserum esse, quòd & » mors esse incipit, & nos esse definimus. Quomodò esse definimus, si juxta priorem lectionem, nos jam non sumus? Verùm enim verò idèò definimus, quia nondum desivimus: sed etiamnum sumus, & mors nondum est, transacta videlicet, quia esse tantum incipit, ac dolores inferre: undè meritò sit timenda, quod aiebat Lactantius, negabat Epicurus. Genuina itaque lectio, ut ego quidem arbitror, infertur minimà mutatione, copulâ scilicet illi pronomini postpositâ, & dictione, *num*, negationi substitutâ.

CAPUT XVIII.

Pag. 238. lin. 8. *Ut Cleanthes.*] Quis spontè inediâ absumptus est. Laërt.

Ibidem. *Ut Chrysippus.*] Non hoc ita certum de Chrysippo; nam alii tradunt, cum aliquantò largius potavisset, angustis spiritibus fatigatum, ac tandem enectum; alii verò præ nimio risu animam exhalasse. Laërt.

Ibidem. *Ut Zeno.*] Et hunc quoque non ultroneâ, sed ab aliis illatâ morte preceptum asserit Laërt.

Ibidem. lin. 9. *Ut Empedocles, qui se in ardentis Aetna, &c.*] Notum est illud Horatii in Poetic.

— Deus immortalis haberi

Dum cupit Empedocles, ardentem fervidus Aetnam

Influit, &c. Sed hoc fabulosum esse ait Strabo lib. 6. & de illius obitu diversa Scriptores tradidisse monet Laërt.

Pag. 239. lin. 2. *Cato.*] Scilicet minor, ut Senec. Epistolâ 24. *Sollicitum*, & in ejus vitâ Plutarch.

Ibidem. lin. 3. *Democritus.*] Præter Lucretium, Athenæus lib. 2. cap. 3. Laërtius.

Ibidem. lin. 8. *Nam sicut in hanc vitam non nostrâ sponte venimus, &c.*] Desumpsit Lactantius ex Cicerone, in Somn. Scipio. & 1. Tuscul. Cicero ex Platone initio Phædon.

Pag. 240. lin. 5. *Et ad summum nefas Philosophi autoritate compulsus est.*] At non illud docebat Plato; quin imò hominem sub Dei custodiâ esse asseribat, nec ei licere, nisi quando Deus voluerit, emigrare, ut liquet ex initio Phædonis. Animam quidem à corpore separandam esse monebat, ut videlicet à perturbationibus per morales disciplinæ purgationem, deinde à sensibus, atque ab ipsâ imaginatione per contemplationis intentionem anima sejungeretur. Quare non Philosophi auctoritate, sed suimet insaniâ Philosophi sensum haud percipiente ad tantum facinus est compulsus.

Ibidem. lin. 7. *Ambraciotessille, &c.*] Cleombrotus videlicet, de quo Callimach. Cic. 1. Tusculanar.

Pag. 241. lin. 10. *Inepto illi seni, &c.*] Pythagorâ scilicet, de quo Laërtius, Philostrat. lib. 8. de vitâ Apollon. Gell. 4. cap. 11. Atque hic observa, quomodò irrideat dogma de animabus ante corpora conditis, quod ipsi Lactantio quidam affinxerunt.

CAPUT XIX.

Pag. 242. lin. 5. *Gratulemurque.*] Locus hic excidit è libris illis de Legibus.

Pag. 243. lin. 16. *Inepta illa sententia.*] Euripidis & aliorum. Versus quidem Euripidis de Græcis scriptoribus profert Stobæus, & Theodorus Canterus Variar. lection. lib. 2. c. 12. atque item Aristophanis. Platonis verba sunt in Gorgiâ: » Verumtamen & illa, quam tu » dicis, gravis est vitâ; neque admirarer, si eâ » de re verum Euripidis dictum: Quis novit » utrùm vivere quidem mori sit, mori autem » vivere: &c. « Cicero in Somnio Scipion. » Imò verò, inquit, ii vivunt, qui è corpò- » rum vinculis tanquàm è carcere evolave- » runt; vestra verò, quæ dicitur vita, mors » est &c. & primâ Tuscul. paulò post medium: » Nam hæc quidem vita mors est, quam la- » mentari possem, si liberet &c.

Ibidem. lin. 21. *Quamprimum mori, tanquàm ex incendio effugere violentiam fortuna.*] Placet hæc lectio Andreæ Patritio in Annotat. ad Cicer. Fragmenta. Vetusli aliquot libri, & Franciscus Petrar. 1. Senilium, Epist. ad Jo. Boccacium, *quamprimum tanquàm ex incendio effugere fortuna.* Sex Vaticani, quorum lectionem sequitur Sigonius in Schol. ad Cic. fragm. *quamprimum mori, & tanquàm ex incendio effugere violentiam fortuna.* Alii 4. Vaticani, *Quamprimum tanquàm ex incendio effugere violentiam fortuna.*

Pag. 245. lin. 4. *Non venit in mentem Platoni, Alcibiadem quoque & Critiam, &c.*] Hæc ex Xenophonte sumpta videntur 1. Memorab. Socrat. qui testatur, accusatores Socratis etiam id ad capita accusationum adjecisse, quòd Critias & Alcibiades, cum Socratem audivissent, multis incommodis civitatem affecissent: quam calumniam ibi latè refutat Xenophon. At Isocrates in Busirid. negat, Alcibiadem unquam discipulum Socr. fuisse.

CAPUT XX.

Pag. 246. lin. 22. *Nimirum id sensit, quod locus est, religioni minimè serviendum.*] In Socratem calumniam intendit; nam quemadmodum sit dictum ejus intelligendum, declarat Xenophon in Memorabilibus. Cæterum ecquis unquam Ethnicorum de superis, de Divinâ Providentiâ, de religione magis piè disseruit, quàm Socrates apud ipsum Xenophontem cum Euthydemo disputans initio 4. Memorab. & sæpius apud Platonem?

Ibidem. lin. 32. *Idem per canem & anserem dejerabat.*] Ut sæpè legitur apud Platonem, & memorat Athenæus lib. 9. cap. 20. Exprobrat Socrati Tertullianus cap. 14. Apologet. » quòd non modò canem in Deum con- » tumeliam, sed etiam ovem, & quercum » dejeraret &c. At Apollonius eâ de re cum Thepione differens apud Philostrat. lib. 6. de vit. Apoll. ait, per ea jurare solitum Socratem, non quòd Deos putaret, sed ne per Deos juraret; & Sanctus quoque Augustinus benignè ea Socratis juramenta interpretatur lib. de Verâ religion. cap. 20.

Pag. 247. lin. 7. *Recuperatorem.*] Ità leg. ut in Ald. quamvis B. T. P. Florent. habeant, *receptorem.* Ait ironicè, timuisse Socratem, ne judicio *recuperatorio* conventus ab Æsculapio apud judicem Rhadamantum *recuperatorem* ob sibi votum gallum, damneretur in causâ. *Recuperatores* vocabantur judices, ut scribit Theophilus in §. eadem, Instit. quib. ex caus. man. non lic. quia per eos unusquisque debitum *recipiebat.* Maluisssem *recuperabat*, ut etymologiæ inservisset, quam afferebat. De *Recuperatoribus* mentio est apud Cic. 2. de Invention. & in Orat. pro leg. Manil. ad fin. Sueton. in Vespasian. cap. 3. Plin. 2. Epist. penult. lib. 3.

CAPUT XXI.

Pag. 248. lin. 1. *In aequitate consistere.*] *Æquitas* hic non est *ἰσότης*, sed *ἰσότης*, nempè æqualitas.

Ibidem. lin. 7. *Matrimonia quoque, inquit, communia esse debebunt.*] Contra Platonem scribit & Aristoteles 2. Politic. sed eum declarat Bessarion Cardinalis lib. 4. adversus Calumniatorem Platon. cap. 3.

Ibidem. lin. 18. *Civitas concors erit, &c.*] Non hæc ad verbum habet Plato: sed sententia passim elicitur è quinto de Repub.

CAPUT XXII.

Pag. 250. lin. 3. *Siquidem nihil fuerit, quod abstineatur, alienum.*] Hanc lectionem retinent quamplurimi excusi & MSS. & optima est, quidquid dicat Thomasmus; nam rectissimè dicimus, rem aliquam abstineri, quasi procul teneri ac prohiberi. Lact. lib. 7. cap. 17. *abstinebit imbres, &c.* Livius: Romano bello *Fortuna Alexandrum Magnum abstinuit.* Florent. editio *siquidem nihil fuerit, quo abstineatur, &c.* Bon. *siquidem nullus fuerit, quo abstineat alieno.* Sed prior elocutio, quam

probavimus, quantò reconditior & minùs tri-
ta, tantò profectò elegantior.

Ibidem. lin. 15. *Geniales toros.*] Ità reposui,
sicut in nonnullis Vatic. inveni, & sicut olim
legendum monuit Petrus Fabius 2. Semestr. c.
1. & Joannes Meursius in 4. Critic. Arnobian.
cap. 10. Al. *geniales toros.*

Pag. 251. lin. 2. *In orbe terra.*] Haud satis
intelligo, quibusnam præceptis Rhetoricis in-
nixus summus Rhetor Lactantius hîc, & lib. 2.
cap. 14. & lib. 4. cap. 1. 14. & 24. & alibi
sæpè *orbem terra* dixerit, qui terram orbicula-
ris esse figuræ pernegat infrà cap. 24.

CAPUT XXIII.

Ibidem. lin. 11. *Si donasset.*] Et quidem *do-*
nasse patriæ scribit Val. Max. lib. 8. cap. de
Stud. & indust. Lactantius secutus est Cicer. 5.
de Finib. & Senec. de Divin. Provid. ad fin.
Philonem de Vit. contemplativ. sub initium.

Ibidem. lin. 13. *Quid ille, qui patrimonium*
in nummos redactum effudit in mare?] Cra-
terem Thebanum Philosophum intelligit,
secutus in historiâ Philostratum in Vit. Apoll.
qui eo modo ad pauperiem illum devenisse
scribit, sicut & Suidas in Anaxagorâ. At De-
metrius Magn. apud Laërt. in Crat. & idem
Suidas in Crates Asconidæ, aiunt, ipsum om-
nem substantiam in pecuniâ redactam apud
trapezitam deposuisse eâ lege, ut si filii idio-
tæ essent, illis eam restitueret, sin autem Phi-
losophi, illam indigentibus distribueret, ra-
tus videlicet, Philosophis nihil defuturum.

Pag. 252. lin. 8. *Zenonis autem paria pecca-*
ta quis probat?] Probat Cicero in paradoxis,
& Cato apud eundem in Orat. pro Muren. &
in fin. 4. de Finib.

Ibidem. *Quod est ab omnibus semper irrisum.*]
Irrisum quidem à totò Senatu tradit Plut. in
Comparat. Demosthen. cum Cicer. dum idem
ipse Cicero illud Zenonis dogma Murenæ
causam agens contra Catonem vellicaret.

Pag. 253. lin. 7. *Ad conspectum alterius ho-*
minis efferaretur.] Sic Ald. & Florent. Pen.
& multi alii MSS. à quâ lectione nolui disce-
dere, licet Thom. cum B. & T. legat. à *con-*
spectu alterius hominis auferretur. Loquitur
enim Lactantius contra Zenonem, qui mise-
ricordiæ affectum amovebat ab homine: at-
qui miseratione sublata, necesse esset, homi-
nis affectum efferari. Si autem homo, inquit
Lactantius, efferaretur more solivagorum ani-
mantium, societas tolleretur.

Ibidem. lin. 13. *Qui nigram dixit esse ni-*
rem.] Anaxagoram innuit, ut inf. lib. 5. c.

3. de quo id tradit Galen. 2. de Virtut. simpl.
medicament. Illum autem sensu indigere aie-
bat Arist. 1. Topicor. in fin. cap. 9.

Ibidem. lin. 14. *Hic est ille, &c.*] Contra
quem differuit sup. cap. 9.

Ibidem. lin. 18. *Intra concavum Luna sinum*
esse aliam terram.] Hoc præter Xenophanem,
ut apud Ciceronem in Lucull. sensisse etiam
videtur Pythagoras, qui in Lunâ & aliis fi-
deribus quatuor elementa, montes, valles,
stirpes quoque, & quæ apud nos sunt omnia
esse docebat. Mysticè tamen hæc ab illis di-
cebantur, ut monet Jamblic. de Symbol. Py-
thagor. & refert S. Thom. in 2. Aristotelis de
Cæl. tex. com. 49. ad fin. » Quia videlicet
» formæ effectuum sunt quodammodo in suis
» causis: corpora autem Cœlestia sunt causæ
» inferiorum corporum, &c. «

Ibidem. lin. 22. *Fuisse Seneca inter Stoicos*
ait, qui, &c.] De hoc nihil legi apud Sene-
cam.

CAPUT XXIV.

Pag. 254. lin. 1. *Quid illi, qui esse contra-*
rios vestigiis nostris Antipodas putant?] De
quibus Cicero in Lucull. Lactantius quidem
multa hoc capite asserit paradoxa, quo nomi-
ne à nonnullis exhibitur. Ego licet illum à
vero deflexisse fatear, cum tamen gravissimos
homines ac sapientissimos habuerit, ut nunc
ostendam, suarum opinionum vel auctores,
vel sectatores, næ illos magis exhibendos pu-
tem, qui virum insignem tam temerè exhibi-
landum putarint. Principiò nullos esse censet
Antipodas, id quod asseruere etiam Erathoste-
nes, Polyb. Strabo, Tzetzes in Chiliad. Lu-
cret. lib. 1. ad fin. Asseritur & hæc positio apud
Plutarch. in Dial. de fac. in or. Lun. Ex no-
stratibus idem putaverunt S. August. lib. 16.
de Civ. Dei cap. 9. Nicol. de Lyrâ super Ge-
nes. in principio, & deindè quicumque sphæ-
ricam terram esse pernegarunt, de quibus
paulò inf. Veram tamen sententiam de Anti-
podibus huic adversam probat Macrobr. lib. 1.
in Somn. Scip. ubi Lactantii rationes evertit
cap. 5. Plin. 2. Hist. cap. 65. Martian. Capell.
in princ. lib. 6. Cleomed. in 2. Meteor. c. 2.
Manil. 1. Astronom. S. August. sibi contrarius
2. super Genes. ad litt. cap. 9. Possidonius
quoque Philosophus, Panæti discipulus, atque
Avicenna ejusdem olim fuisse sententiæ per-
hibentur; nec amplius ulla hisce quidem tem-
poribus eâ de re haberi dubitatio potest, qui-
bus præclarissimi illius Herois Liguris, nostræ
Italiæ decoris, Solis æmuli, Christophori Co-

lumbi ingenio ac virtute alterius hemisphærii quondam incognita gentes comperta jam sunt, ac penitus explorata.

[Ibidem. lin. 6. *Hortos pensiles, &c.*] Plin. lib. 36. cap. 14.

[Pag. 255. lin. 1. *Et ex motu siderum opinati sunt cœlum volvi.*] Cœlum volvi negat Lactantius, sed & cum eo Philosophi, quos supra recensui c. 3. not. ad lin. 4. p. 194. ac SS. Patrum & Doctorum plurimi: Justin. Martyr respondens ad quæst. 93. Orthod. Chrys. Homil. 6. & 13. super Gen. & 12. ad pop. Antioch. Cæsarius in fin. 1. Dialog. Elias Cretensis ad Orationem 7. Nazianz. Isidor. Etymol. lib. 3. cap. 49. Severianus item & Acacius, qui mundum hemisphærium, cœlumque immotum extensum sicut tabernaculum, & fornitem seu cameram putaverunt; Junil. in Hexaëmer. Richard. 2. Exception. Diodor. & Procop. in Comment. ad Genes. Philastrius hanc opinionem sacris Scripturis consonam, contrariam autem absconam, & Paganæ potius vanitati, quam Christianæ veritati consentientem scribit in libro de Hæresibus; & S. August. 2. de Genes. ad litter. cap. 10. defendi eam posse putat. Reprobata tamen est à plerisque, tum Philosophis, tum Mathematicis, ut videre est propriis locis, præsertim apud Aristot. 2. Cœl. tex. 43. & seqq.

[Ibidem. lin. 5. *Hanc igitur cœli rotunditatem.*] Cœlum rotundum esse negavit non solum Lactantius, sed etiam Justin. Martyr respondens ad quæst. 59. & 130. Orthod. Basil. Homil. 1. super Genes. Chrysost. Homil. 14. & 27. super Epist. Pauli ad Hebr. & Homil. 2. de incomprehensib. Dei naturâ, Ambros. lib. 1. in Hexaëmer. Theophylact. atque Theodoret. super cap. 8. Epist. ad Hæbr. Cæsarius & Procop. ubi supra, Haimo, Severianus & Acacius. Item Primasius in Epistolam ad Hebr. Euthymius in Psalm. 103. Elias Cretensis ubi supra, hæc habet: » Non esse Cœlum sphericum, sive globosum, sed habere figuram globo dimidio consimilem, & immotum esse tradidit Esaias, cum ait: Qui Cœlum instar Cameræ statuit; item, Qui Cœlum fixit: cujusmodi alia multa tum de extensione Cœli ad formam tabernaculi, tum de ejusdem firmâ collocatione apud eundem reperiuntur. Davides etiam Cœli extremitatum meminit, atque etiam ipse Christus in Evangeliiis. Neque verò vel forma Cameræ similis, vel extremitates in sphericâ, sive globo locum habent, qui ab omni parte in orbem fertur; nec item vel insti-

tio, vel concretio, vel hujusmodi motus » alii: quo fit, ut omnes propè divinarum » rerum periti Patres, rejectâ sphericâ, sive » globosâ figurâ cœli, & circulari ejus motu, » tanquàm figmento Græcorum, & à ratio- » cinando profecto, vatum verba, tanquàm » divinitus inspirata sequuti sint. » Contraria vera est, ab omnibus Philosophis atque Astro- » nomis probata, Cœlum videlicet esse rotun- » dum; idque demonstrat Ptolomæus novem » rationibus 3. cap. 1. lib. edit. magnæ, Arist. 2. Cœl. tex. 22. & seqq. Sancti Patres idem as- » suere: Nazianz. Orat. 4. adversus Julian. in » Orat. 2. De Theolog. in Orat. in Sanctum » Baptisma, Chrysost. Homil. in Psalm. 118. S. » August. super Gen. ad litt. lib. 1. cap. 10. & » lib. 2. c. 9. Beda de sex dieb. Orat. & in quæst. » in Genes. Magis quoque consonum Sacris li- » teris videtur. Initio Ecclesiastæ: » Oritur Sol, » & occidit, & ad locum suum revertitur, » ibique renascens gyrat per Meridiem, & fle- » ctitur ad Aquilonem: lustrans universa in » circuitu pergit spiritus, & in circulos » suos revertitur. Quo in loco vid. est S. » Hieronymus. Item 24. Eccl. » Gyrum cœli » circuivi sola, &c. » Græcè significantius & » proprius, ἐκκλωσα, circumduxi, rotundavi, » conglobavi. Job. 9. » Sub quo curvantur, » qui portant orbem. Proverb. 8. » Quando » certâ lege & gyro vallabat Abyssos. » Ad » loca Davidis Psalm. 103. & Isai. 40. ubi di- » citur Cœlum à Deo sicut tabernaculum, vel » cameram, vel pellem extensum, respondet S. » Augustinus d. cap. 9. lib. 2. super Genes. ad » litteram.

[Ibidem. lin. 7. *Etiam ipsam terram globo simili-* » *lem.*] Sed & Plato in Timæo non sphericam fi- » guram Terræ, sed Cubum attribuit; sphericam » tamen ferè omnes attribuunt. Vid. Strabo- » lib. 1. Plin. lib. 2. cap. 64. Martiân. Capell. lib. 6. Pulcherrima Ovidii Carmina sunt » 6. Factor. *Terra pile similis, &c.* Sacra quo- » que litteræ ostendunt eam globo similem, cum » toties orbem terræ nominant; vox enim illa, » orbis, vel Lactantio ipso declarante cap. 8. » lib. de Opific. Dei, nonnisi rotunditatem si- » gnificat. Esai. 40. » Qui sedet super gyrum Ter- » ræ; » vel secundum Hebraicam lectionem, » Qui sedet super globum terræ. » Quid quòd » & ipse Lactantius sæpè ac sæpius orbem terræ » nominat, ut paulò supra notavimus; & lib. » de Opific. Dei. cap. 8. fatetur, omnem ro- » tunditatem perfectæ rationis esse, atque fi- » guræ. Num igitur Mundum imperfectâ aliquâ » formâ, atque figurâ, an potius omnium per-

fecitissimâ à summo opifice conditum decuit ? Omnium itaque Philosophorum, Astronomorum, Cosmographorum sententia est, Terram, Cœlum, Mundum denique sphericum esse, quibus & Theologi consentiunt in 2. sent. distinct. 14. ubi præsertim S. Bonaven. art. 2. quæst. 1. Durand. quæst. 4. Alexander Alenf. 2. p. quæst. 50. memb. 6. artic. 3. qui figuram hanc illi maximè convenire ratione simplicitatis, capacitatis, perfectionis, nobilitatis luculenter ostendunt.

CAPUT XXV.

Pag. 257. lin. 14. *Mysterium ejus barbâ tantum celebratur, & pallio.*] Quia illi, qui Philosophiam, inquit, profitentur, nihil Philosophi habere videntur, præter profundam barbam & pallium; quod in proverbium transit, Barbâ tenus sapientes, de quo auctor Adagiorum. Sic inf. lib. de Irâ Dei. cap. 22. *Sapientiam*, inquit, *capillis & habitu jactant.* Nam olim Philosophiam profitentes promissum capillum, & barbam habebant, & pallio amiciebantur. Lepidam de hoc facetiam narrat Gell. lib. 9. cap. 2.

Pag. 258. lin. 11. *Phædonem.*] Quem à captivitate redemptum fuisse notat Laërtius in Socrate & Phædon. Ità ergò legendum, non ut corruptè est in aliquibus exemplaribus, *Protagoræ*, vel *Pythagoræ*.

Ibidem. *Cebetem tradunt.*] Ità Gell. lib. 2. cap. 18. Macrob. 1. Saturn. cap. 11. At Laërtius, an ab Alcibiade vel Critone redemptus fuerit, monente Socrate, non satis perspicuè tradit in Phædon. A Critone tamen postea scribit in Socrate.

Ibidem. lin. 12. *Platonem, ac Diogenem.*] Vid. Senec. Epist. 47. *Libenter*; Gell. & Macrob. ubi supra, Laërt. in Platon.

Ibidem. lin. 13. *Sed his servitus evenerat; sunt enim capti.*] Et Phædo quoque non servus fuit, ut opinari videtur Lactantius: *sed ei servitus advenerat*, si Laërtio assentimur, qui

nobili familiâ natum cum patriâ captum fuisse scribit. Lactantio tamen assentiuntur Gell. & Macrob. ubi supra.

Ibidem. lin. 17. *Aurum appendere debuit.*] Puto ad illud Homeri allusisse initio 24. Illiad. ubi Priamum *aurum appendentem facit* pro redimendo ab Achille Hectoris cadavere: *χρυσὸν δὲ σίσκος*, &c.

CAPUT XXVII.

Pag. 262. lin. 5. *Qua sese à cœli.*] Lucreri *qua caput à cœli*, &c.

Ibidem. lin. 16. *Cum res non vestigabiles.*] Ità vetusti codices MSS. vitiosè impressi, *cum res non investigabiles.*

CAPUT XXVIII.

Pag. 264. lin. 15. *Et manum tollo.*] Ità B. T. P. quam lectionem agnovit Petrarch. 8. Senil. Epist. 1. probavit Patrit. ad Cicer. fragmenta. Al. *ex manum tollo.*

Pag. 265. lin. 22. *Aristoteles, inquit Cicero, veteres Philosophos, &c.*] Cicero 3. Tusculan. sic habet: » Aristoteles veteres Philosophos accusans, qui existimavissent, Philosophiam suis ingeniis esse perfectam, ait, eos » aut stultissimos, aut gloriosissimos fuisse: » sed se videre, &c.

CAPUT XXIX.

Pag. 267. lin. 2. *Quod multa, inquit idem Cicero, efficiat inopinata nobis, &c.*] Cicero, *quod efficiat multa improvisa hac, nec opinata nobis, &c.*

Pag. 268. lin. 23. *Idcirco enim in primordiis transgressionis non statim ad pœnam detrusus à Deo est, &c.*] Non negat pœnâ essentiali nunc affici Diabolum, quod supra docui lib. 2. c. 15. sed loquitur de pœnâ detrusionis, quâ nunc eum affici negat, ut ex textu liquet. Doctorum sententias attuli d. c. 15. Vid. & inf. lib. 7. cap. 26.

LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

Pag. 273. lin. 1. *Cogitanti mihi, & cum animo meo sapè reputanti, &c.*] Al. *Cogitanti mihi, Constantine Imperator, & cum animo, &c.* Sed in B. T. in editione Florent. & aliquot aliis non leguntur illa; *Constantine Imperator.*

CAPUT II.

Pag. 276. lin. 8. *Ad Judæos tamen non accesserint.*] Nescio an ad Judæos: sed in Egyptum quidem profecti, ut ipse facetur Lactantius, ibi nonnihil doctrinæ Moysis hauserunt, ut ait Justin. Martyr in admonitor. Gent. &

nonnulla Judæorum, qui in Ægypto manserant, arcana cognoverunt adeo, ut de Platone ipso affirmet Numenius, illum Moysen esse Atticè differentem; quâ de re multa Euseb. lib. 11. Præpar. Theodoret. initio 1. de Curat. affect. Græcar.

Ibidem. lin. 10. *Sed aversos esse arbitror divinâ providentiâ, ne scire possent veritatem.* Non quia Deus averterit eos: sed quia libero eorum arbitrio eos averti permiserit; quæ permissio Dei cum sit ab ipso volita posuivo actu, ut docent Theologi, idè sæpè non solum à Patribus, sed & à Sacris litteris interdum Dei permissio appellari solet actio Dei, ut quia hominem obdurari, excæcari, averti permittit, obdurare eum, excæcare, avertere dicitur. Quod latius declarabo inf. c. 20.

CAPUT III.

Pag. 278. lin. 7. *Quia ritus ejus in manu & digitis est, &c.* Quod hic dicitur, simileque videtur ænigmati, declaravi lib. 1. cap. 20.

Pag. 279. lin. 6. *Et filius manumittitur tanquam servus, &c.* Licet emancipare propriè de liberis dicatur, manumittere de servis, tamen & hoc quoque interdum de liberis dicitur, si quidem nil aliud manumittere est, quàm è manu, id est, potestate dimittere, & præterea, Instit. quibus modis jus patriæ potestatis solvatur: ita utitur hoc verbo Jurisconsultus in leg. 2. D. de Offic. Procons. leg. 28. D. de Adoption. leg. 107. D. de Verb. oblig. & Tit. si à parent. quis man. fuer.

Ibidem. *Et servus liberatus patroni nomen accipit.* Exemplo sunt M. Tull. Ciceronis liberti duo, quorum alter M. Tull. Tiro, alter M. Tull. Laurea dictus est; & Livius Andronicus Poeta, quem à M. Livio Salinatore, cujus filios erudiverat, libertate donatum tradit Euseb. in Cronic. Vid. Politian. Miscellan. cap. 31.

CAPUT IV.

Pag. 280. lin. 16. *Filiis abdicatis.* Mos erat Græcorum, ut liberi qui voluntati paternæ ac honestis moribus tenaciter repugnarent, à parentibus abdicarentur, probatâ apud Judicem abdicationis causâ. Apud Lucianum & Quintilianum in Declamationibus leguntur abdicationis causæ. Abdicatus autem carebat alimentis & omni opè à patre in vitâ, & post mortem successione in bonis. De abdicatione mentio apud Arist. in fine octavi Ethic. Senec. lib. 3. Controvers. Hic mos non est permissus

ad Romanos transire, ut in leg. *Abdicatio* Cod. de patern. potestate, quam declarat & restituit Alciat. 2. dispunct. cap. 28.

CAPUT V.

Pag. 282. lin. 15. *Septingentis fere annis.* Excusi plerique, *nongentis fere annis*, vel *nongentos fere annos*. Duo Vatic. *nongentos fere annos*. Septem alii ex eisdem Vatic. *septingentis fere annis*, vel *septingentos fere annos*. Unus eorum denique in textu cum habeat *nongentos*, ad oram paginæ scriptum habet, aliàs *septingentos*. Quare hæc lectio de *septingentis annis* in MSS. quidem exemplaribus videtur crebrior; saltem profectò minùs habet erroris. Neque enim inficiari possumus, utramcumque lectionem sequare, lapsum fuisse Lactantium; quandòquidem licet Chronologi mirè varient, & ipsemet Eusebius in Chron. & de Præparat. lib. 10. cap. 3. constat tamen non amplius, quàm quadringentis circiter annis Moysen exiisse ante Trojanum excidium: quod si legas *nongentis fere annis*, major fuerit lapsus, & secutus fuerit Lactantius Porphyrii impii supputationem, quàm castigat Euseb. in præfatione Chron. Cæterum monendus est Lector, ne Lactantium, aut alium quemquam Scriptorem nimis incuset, sicubi in ratione temporum ineundâ lapsus fortassè reperiat: sed potiùs veniâ atque excusatione dignum putet. Sunt enim historiæ atque Chronographiæ de tam longinqui temporis rebus tot ac tantis tenebris circumfusæ, tanta est opinionum varietas, tot liberiorum errata, præsertim in notis numerorum, ut vel ab eruditissimis, solertissimis, memoriosissimis viris nusquàm proclivids, quàm in Chronographiâ peccetur. Videndus autem est præter Eusebium Cyrillus, qui lib. 1. cont. Julian. scribit, profligatam Trojam post Moysen annis 410. Eutrop. 1. Bed. de Ration. temp. lib. 2. Vives ad cap. 8. lib. 18. De Civit. Dei.

Pag. 283. lin. 1. *Successorem habuit Jesum.* Ut ex fin. lib. Deuteron. constat. Pro Jesum, quod est in B. T. P. & apud ipsum Lactantium inf. hoc lib. cap. 14. & 17. vulgò legitur *Josuem*; & sanè quem Hebræi nominant, illum & *Josuem* & *Jesum* Interpretes appellant. Jesus rectè dicitur ab Apostolis ipsis & à septuaginta Interpretibus, quia non solum rebus gestis, sed etiam nomine ipso JESUM Christum Dominum nostrum præfiguravit, ut & ipse Lact. ait inf. cap. 17.

Ibidem. *Qui septem & viginti annis tenuit*

principatum.] Ità quoque Euseb. in Chronic. S. August. 18. Civit. cap. 10. Sever. Sulp. Ididor. Carion. At Josephus 5. Antiquit. cap. 4. scribit annos 25. quem sequuntur Hermann. in Chronic. & Auctor Chronic. Sacri; septemdecim verò Beda, Joannes Lucid. & alii nonnulli.

Pag. 283. lin. 3. *Exindè sub judicibus fuerunt per annos trecentos septuaginta.*] Ut quamproximè ad verum accedere Lactantii summam possis agnoscere, primò observa, quòd è numero Judicum, quos praeuisse populo tot annis ipse arbitratur, excludit Moysen, & Josuem, ut illa dictio, *exindè*, manifestè ostendit. Secundò attendendum est, eos in hanc summam comprehendi duntaxat annos, quibus populus sub ipsismet Judicibus fuit, subductis & minimè computatis annis interregnorum, quibus fuit sub Regibus alienigenis, de quibus Judicum cap. 3. 4. 6. 10. 13. Ergò duodecim Judices, qui post Moysen & Josuem populo prae fuerunt, & de quibus historia libri Judicum in sacro volumine contextitur, annis ducentis & nonaginta novem prae fuerunt, ut ex Sacris ipsis litteris, & omnibus unanimiter Chronographis atque Historicis traditur. Vid. Hermann. in Chronic. in Samfone, & Magister historiae Scholastic. in lib. Judic. cap. 20. in fin. Jam duodecim illis Judicibus Heli ac Samuelem addamus; atque illius quidem regimini annos quadraginta demus, quem numerum habet Josephus in calce postremi cap. libri 5. Ant. & vulgata Latina editio cap. 4. 1. Reg. & etiam impressi Codices Graecae versionis Septuaginta Interpretum, ut Flaminius de Nobilibus in Annotationibus ad vetus Testamentum ejusdem Graecae versionis Latine redditum, & recens Romae excusum, & Melchior Cano de loc. Theologic. lib. 11. cap. 5. ad fin. & Genebrard. in 1. Chronograph. in Heli animadvertunt. Samueli autem ex eodem Josepho 6. Antiquit. cap. 13. annos duodecim, quos solus post Heli populo prae fuerit, attribuiamus, quoniam quor annis Samuel separatum à Saùle, qui fuit primus Rex, prae fuit, ex Sacris litteris non habetur; & deindè alios octodecim, quos prae fuerit cum Saùle, ut Josephus eod. lib. 6. c. 13. & cap. 14. in fin. & quamplurimi Chronographi tradunt, praesertim Genebrard. dicto lib. 1. Chronograph. in Samuele & Saùle, prorsus ipsam summam conficiemus trecentorum & septuaginta annorum, uno duntaxat deficiente anno, quibus post Josuem usque ad Reges populo Judices praeuisse Lactantius asserit.

Anni, quibus judicaverunt Duodecim Judices.

1 Othoniel	an. 40.	Judic. cap. 3.
2 Aod	80.	c. eod.
3 Debora & Barach,		
qui pro uno capiuntur	40.	cap. 5.
4 Gedeon	40.	cap. 8.
5 Abimelech	3.	c. 9.
6 Thola	23.	c. 10.
7 Jaïr	22.	c. eod.
8 Jephthe	6.	c. 12.
9 Abesan	7.	c. eod.
10 Ahialon	10.	c. eod.
11 Abdon	8.	c. eod.
12 Samson	20.	c. 16.

Ann. 299.

Heli	40.	pr. Reg. c. 4.
Samuel solus	12.	6. Ant. Jos. c. 13.
Samuel cum Saùle	18.	eod. c. 13. Joseph.

70.

299.

369.

Huic summæ trecentorum septuaginta annorum nihil officit littera Graeca capitis 13. Act. Apostol. ubi Paulus Apostolus in Concione ad Hebraeos hæc habet: « καὶ καθελὼν ἔθνη ἐπὶ αὐτῶν, καὶ γῆν καὶ κατακληροδότησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν, καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακισίοις, καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριταῖς, ἕως Σαμὺὴλ τῷ προφήτῃ; id est, & destruens gentes septem in terrâ Chanaanam forte distribuit eis terram eorum, & post hæc annis circiter quadringentis quinquaginta dedit Judices, usque ad Samuel Prophetam. Nam hunc textum continere mendum arbitrantur docti plerique omnes, & juxta lectionem vulgatæ Latinæ editionis restituendum esse, ut ita legatur: « κατακληροδότησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν ὡς μετὰ τετρακισία καὶ πεντήκοντα ἔτη, καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε κριταῖς ἕως Σαμὺὴλ προφήτῃ; id est, forte distribuit eis terram eorum quasi post quadringentos & quinquaginta annos, & post hæc dedit Judices usque ad Samuel Prophetam, &c. » Ubi numerus ille quasi quadringentorum & quinquaginta annorum sumitur à Paulo Apostolo loquente de tempore mansionis filiorum Israel in Ægypto, non de seculo Judicum, ut latè ostendit Genebrard. lib. 1. Chronograph. sub seculo Jacob, & sub seculo Samuel; & ità quoque sentiunt Beda, Magister histor. Scholast.

Scholast. Lyran. Chartuf. & cæteri super eundem locum Actuum Apostolorum.

Pag. 283. lin. 3. *Tum mutato statu, Reges habere cœperunt: quibus imperium tenentibus per annos quadringentos sexaginta usque ad Sedeciam Regnum, &c.*] B. & 7. Vatic. habent *per annos quadringentos quinquaginta*: ego lectionem expressi exhibitam à quinque Vatic. à P. & excusis Aldinis, Florent. cæteris, & quæ minùs continet erroris. Quod ut clariùs ostendam, omnemque ambiguitatem auferam, moneo primùm in hujus examine calculi non haberi rationem Imperii Regum Israel, sed Imperii Regum Judæorum. Ad memoriam vocanda sunt quæ habentur 3. Reg. cap. 12. & 2. Paral. cap. 10. anno pr. Regni Roboam filii Salomonis, qui Roboam fuit Rex quartus Hebræorum, ortam seditionem fuisse inter Hebræos. Nam decem Tribus inclementem atque sævum Regem Roboam fore metuentes, Regem sibi creaverunt Jeroboam: Tribus autem Juda & Benjamin secutæ sunt Roboam; atque ita scissa monarchia Hebræorum in duo Regna, quæ nunquàm postea ad unitatem redierunt. Porro duarum Tribuum Regnum dictum est Regnum Juda, sive Judæorum, ob dignitatem Tribus Regiæ. Regnum verò aliarum decem Tribuum vocatum est Regnum Israel, præ sui multitudine servato scilicet sibi Jacob patris sui nomine; enumeranturque in hoc Regno Israel Rêges undeviginti: videlicet Jeroboam, qui anno primo Roboam Regis Juda filii Salomonis, ut dictum est, regnare cœpit, Nadab, Baasa, Ela, Zambri, Amri, Achab, Ochozias, Joram, Jehu, Joachaz, Joas, Jeroboam, Zacharias, Sellum, Manahem, Phaceia, Phacee, & Osee, sub cujus Regni anno nono Imperium hoc finem accepit. Atque is nonus annus fuit sextus Regni Ezechiz decimi sex-

ti Judæorum Regis, ut dicitur 4. Reg. c. 18. & complectitur totum hoc Regnum Israel annum unum supra ducentos & quadraginta, menses septem, & dies septem, ut ex ipsâ Scripturâ constat lib. 2. Reg. cap. 14. 15. 16. & 22. & lib. 4. cap. 18. Non igitur, inquam, habetur ratio Regni hujus, quia Lactantius manifestè indicat, in illâ summâ annorum quadringentorum & sexaginta efferendâ, se respexisse ad seriem Regum Juda, cum dicit, *Tum mutato nomine Reges habere cœperunt*. Sic & inf. cap. 10. Nam continuò exactis Judicibus regnavit Saul, & deindè Reges Juda David, & Salomon; nec incœpit series Regni Israel, nisi anno primo Roboam filii Salomonis, ut diximus. Subdit quoque Lactantius, *usque ad Sedeciam Regnum*, qui Sedecias ad Regnum Judæorum pertinet; fuit enim ipsius Rex ultimus, ut liquidò appareat, Lactantium hoc loco Regni Judæorum cum initium, tum finem memorantem, ad Regnum Juda respectum habuisse. In hoc itaque Regno comperio tres & viginti Reges Judæorum post Samuelem, quem ultimi Judicis loco statuimus, videlicet incipiendo à Saule, sed ab eo tantùm tempore, quo ille solus post Samuelis mortem regnavit: id autem tempus fuit duorum annorum, ut constat ex 1. Reg. cap. 13. & Josepho lib. 6. Antiq. in fin. cap. ultimi usque ad Sedeciam, ut ait Lactantius, inclusivè scilicet cum ipsius Sedeciz undecim annis, quibus præfuit: hos, inquam, tres & viginti Reges regnasse comperio annis in totum quadringentis septuaginta quinque, mensibus sex, & diebus decem, quamvis Josephus lib. 10. cap. 10. scribat, annis quingentis quatuordecim, mensibus sex, & diebus decem. Vid. Euseb. Hermann. alios. Desunt igitur Lactantii calculo anni quindecim, menses sex & dies decem.

Anni Imperii Regum Judæorum ex Scripturâ Sacrà.

1	Saul post mortem Samuelis	— — — — —	ann. 2. m. o. d. o. 1. Reg. cap. 13.
2	David	— — — — —	ann. 40. m. o. d. o. 3. Reg. cap. 2. Par. p. c. ult.
3	Salomon	— — — — —	ann. 40. m. o. d. o. cap. 11. Par. 2. c. 9.
4	Roboam	— — — — —	ann. 17. m. o. d. o. cap. 14. Par. 2. c. 12.
5	Abias	— — — — —	ann. 3. m. o. d. o. c. 15. Par. 2. c. 13.
6	Asa	— — — — —	ann. 41. m. o. d. o. c. eod. Par. 2. c. 16.
7	Josaphat	— — — — —	ann. 25. m. o. d. o. c. ult. Par. 2. c. 20.
8	Joram	— — — — —	ann. 8. m. o. d. o. 4. Reg. c. 8. Paral. 2. c. 21.
9	Ochozias	— — — — —	ann. 1. m. o. d. o. c. eod. Par. 2. c. 22.
10	Athalia	— — — — —	ann. 6. m. o. d. o. 4. Reg. c. 11. Paral. 2. c. 22.
11	Joas	— — — — —	ann. 40. m. o. d. o. 4. Reg. c. 12. Paral. 2. c. 24.
Tom. I.			O o o o

12 Amasias	— — — — —	ann. 29. m. o. d. o. 4. Reg. c. 14. Paral. 2. c. 29.	
13 Azarias, qui & Ozias	— — — — —	ann. 52. m. o. d. o. c. 15. Paral. 2. c. 26.	
14 Joathan	— — — — —	ann. 16. m. o. d. o. c. eod. Par. 2. c. 27.	
15 Achaz	— — — — —	ann. 16. m. o. d. o. c. 16. Par. 2. c. 28.	
16 Ezechias	— — — — —	ann. 29. m. o. d. o. c. 18. Paral. 2. c. 29.	
17 Manassès	— — — — —	ann. 55. m. o. d. o. c. 21. Par. 2. c. 33.	
18 Amon	— — — — —	ann. 2. m. o. d. o. c. eod. Par. 2. c. eod.	
19 Josias	— — — — —	ann. 31. m. o. d. o. c. 22. Paral. 2. c. 34.	
20 Joachaz	— — — — —	ann. o. m. 3. d. o. c. 23. Par. 2. c. 36.	
21 Eliachin, qui & Joachim	— — — — —	ann. 11. m. o. d. o. c. eod. Par. 2. c. eod.	
22 Joachim, qui & Jechonias apud 70.			
2. p. c. 36.	— — — — —	ann. o. m. 3. d. 10. c. 24. Par. 2. c. eod.	
23 Sedecias	— — — — —	ann. 11. m. o. d. o. c. eod. Par. 2. c. eod.	
ann. 475. m. 6. d. 10.			

Pag. 283. lin. 5. *Usque ad Sedecia regnum, oppugnati a rege Babylonio, captique Judæi, diuturnum servitium perulerunt.*] *Sedecia* scripsi, non *Sedechia*, ut in prioribus editionibus; ita enim prolatum & scriptum hoc nomen puto à Lactantio, ut est apud Septuag. & in Vulg. *Usque ad Sedecia Regnum*, inquit, inclusive videlicet, ut diximus; nam oppugnatione Judæorum à Rege Babylonio contigit nono regni Sedecia, 4. Reg. cap. 25. Hierem. cap. 39. & 52. quæ duravit usque ad ipsum undecimum, id est, ultimum annum regni ejusdem, quo anno captivitas urbis Hierusalem & populi secuta est, ut eisdem in locis habetur. Ex quibus liquet, veram esse illorum sententiam, qui non aliundè sentiunt septuaginta annos istius captivitatis computandos atque incipiendos esse, quam ab hoc undecimo anno regni Sedecia, sicut incipit & computat hic Lactantius, Josephus lib. 10. Antiquit. cap. 10. Clemens Alex. 1. Strom. African. 5. Annal. Euseb. lib. 3. Præpar. cap. ultimo, & in lib. de Demonstr. in disput. de 70. Hebdomad. Hieron. super 4. cap. Ezechiel. Cyrill. adversus Julian. Isidor. 5. Orig. cap. ultimo, Bed. de sex atat. Quamvis sciam, eosdem annos etiam aliundè ab aliis gravissimis Scriptoribus incipi ac computari; quidam enim computant à 13. anno Regis Josia, de quibus tacitis nonnibus meminit Euseb. in Chronic. sub Olympiad. 58. alii verò à captivitate regis Joachim, quæ contigit anno 1. Imperii Nabuchodonosor, ut Sulpitius 2. Histor. Theodoret. ad cap. 9. Daniel. Lyran. ad 1. cap. Esdr. Vatabl. in Annotat. ad idem cap. 9. Daniel. quidam denique à transmigratione Joachim, sive Jechonia, ut Rabbi Salomon, quem refert Lyran. & Cajetan, ad

ultim. cap. 2. Paralipom. & Scaliger de Emdation. tempor.

Ibidem. lin. 7. *Donec septuagesimo post anno eos Cyrus major terris ac sedibus suis redderet.*] Jam hic quoque discrepant auctores de tempore solutionis captivitatis Judæicæ. Nam alii malunt non ante secundum Darii Hystaspis annum, ad quem à primo Cyri anno quadraginta anni fluxerunt, ipsos captivitatis Judæicæ septuaginta annos completos esse; ex quorum sententiâ fit, ut à desolatione Hierusalem usque ad primum Cyri annum triginta anni tantummodò fluxerint. Ità opinati sunt Clemens Alexandrinus 1. Stromat. Euseb. in Chronic. & de Præparat. lib. 10 cap. ult. & 8. de Demonstr. Hieron. in Prohem. super Aggæu. in cap. 1. Zachar. & 4. Daniel. Aug. 18. Civit. cap. 26. Isidor. 5. Orig. cap. ult. Nonnulli verò distinguunt: alios videlicet fuisse annos captivitatis Judæorum, quos ordiuntur à transmigratione Jechonia, terminant primo anno Cyri; alios autem desolationis urbis & templi, quos incipiunt undecimo anno regni Sedecia, finiunt anno secundo Darii Hystaspes, ut Theodoret. ad 9. cap. Daniel. Sed Lactantii positio verior est & receptior, videlicet à Cyro captivitatem solutam; quod non modò Josephus scribit lib. 11. Antiquit. cap. 1. African. Annal. 5. Sulpit. 2. Histor. Cyrill. 3. cont. Julian. Bed. de Ration. temp. Perer. ad Daniel. lib. 10. c. 9. sed etiam multi suprà dictorum Scriptorum diversæ opinionis aliis in locis asseruerunt, scilicet Euseb. lib. 10. de Præparation. cap. ult. S. Hieronym. ad cap. 29. Hierem.

Ibidem. lin. 8. *Qui per idem tempus in Persas suscepit imperium, quo Roma Tarquinius Superbus.*] Non hoc usquequaque cæterorum

congruit Chronographiæ; nam circiter viginti anni à susceptione Imperii Cyri interfuerunt ad Tarquini Superbi imperium, Scrip-
toribus tamen, ut in omnibus Chronologiis ferè sit, paululum variantibus. Vide Euseb. in Chronic.

Pag. 284. lin. 1. *Ut errorem suum sentiant, qui Scripturam sacram coarguere nituntur, tanquam novam & recens fictam, &c.*] Viden-
di sunt Iosephus contra Appion. lib. 1. Justinus Martyr cont. Gent. Theoph. ad Autolyc. Serm. 3. Euseb. lib. 10. Præparat. c. 3. Theodor. 2. de Curat. Græc. affect. Certè Pythagoras, qui antiquissimus Græcorum Sapientum censetur, ponitur ab Euseb. in Chronic. contemporaneus Aggæi, Zachariæ, Malachiæ, qui novissimi fuerunt Prophetarum.

CAPUT VI.

Ibidem. lin. 4. *Per ipsum creavisset.*] Ex B. T. P. Florent. edit. & Plantin. restitui & per ipsum textui, quod Aldinæ, & quibusdam aliis editionibus deest; sic enim Lactantii dictum pulchrè convenit cum illo Joannis primo, omnia per ipsum facta sunt, &c.

Ibidem. lin. 5. *Divini nominis appellatione dignatus est.*] Non; sed suapte naturâ obtinet illud, ut ipsemet fatetur Lactantius inf. cap. 29. & alibi sæpè.

Pag. 285. lin. 8. Παντατες τον κενον.] Hos versus explicat Eugubini. in lib. de perenn. Philosoph. & habentur apud Theoph. lib. 2. ad Autolyc. sed non in Carminibus Sibyllinis.

Ibidem. lin. 13. Αὐτον εἰλωκε, &c.] Hic versus in Carminibus Sibyllinis mutilus est; ibi enim:

Αὐτὸν δὲ εἰλωκε θεὸς πᾶσιν ἀνέλεος γενέσθην.

Ibidem. Αὐτον σὺν, &c.] In Codic. Sibyllino, pro σὺν, habetur σὺν.

Ibidem. lin. 15. *Deus condidit me, &c.*] Locus ex 8. Proverbior. Et satis sit semel moneri lectorem, quod Lactantius quæ promit loca Sacræ Scripturæ, ea ferè, ut cæteri antiqui Patres, ex versione Septuaginta Interpretum promit; licet nonnihil aliquando, ut nos diligenter suis locis adnotabimus, ab ipso quoque, quam nunc habemus, interpretatione diffideat: unde fortasse quis merito suspicetur, Septuaginta editionem illorum temporum aliquibus in locis diversam fuisse ab eâ, quæ nunc extat. Hic certè pro Deus, Septuaginta, Vulg. Tertull. adversus Hermog. & adversus Prax. & Cyprianus secundo adversus Judæos habent, Dominus.

Ibidem. lin. 16. *In initio viarum suarum.*]

Ita Vulg. At Tertull. adv. Hermog. & Cyprian. 2. adv. Jud. cap. 1. ex Septuaginta initium viarum suarum.

Ibidem. *In opera sua ante secula. Fundavit me in principio, &c.*] In hujus loci interpunctione ac distinctione Lactantius & Tertull. discrepant à Septuag. & à Cypriano; nam Septuag. in opera sua. Ante seculum fundavit me in principio, &c. Cyprian. in opera sua ante seculum fundavit me. In principio, &c.

Ibidem. lin. 17. *In principio.*] Melius sic apud Lact. Cyprian. Irenæum lib. 4. cap. 37. quàm apud Tertull. hæc duo verba subitcentem, quæ in textu Hebræo, Chaldæo, Græco reperiuntur.

Ibidem. lin. 18. *Prodiissent fontes.*] Septuag. & Cyprian. procederent fontes.

Ibidem. *Genuit me.*] Ita & Tertull. & Cyprian. pro eo quod Septuag. habent, γενέτω, generat me.

Ibidem. lin. 19. *Fecit regiones, & terras inhabitabiles sub cælo.*] B. & T. fecit regiones & fines inhabitabiles, &c. Septuaginta, Dominus fecit regiones, & inhabitabiles, & summities habitatas ejus, quæ sub cælo; Cyprian. fecit regiones & inhabitabilia; al. habitabilia & fines inhabitabiles sub cælo.

Ibidem. *Cum pararet cælum, &c.*] Al. hic legitur cum pareret. Ego secutus sum optimos Lactantii codices, qui habent, ut Septuaginta, Tertullianus, Cyprianus, Hilar.

Ibidem. lin. 20. *Cum secerneret suam sedem, cum super ventos faceret validas nubes.*] Apud Septuag. distinctum legimus ita, ut illud super ventos cum sede conjungatur, non cum nubibus: & cum secerneret suam sedem super ventos, & cum validas faceret desuper nubes, &c. Quod loci tamen verè annotatur Tertull. Cyprian. Hilar. prorsus habere sicut Lactantius, Nam Tertullianus, & cum fortia faciebat super ventos, quæ sursùm nubila; Cyprian. cum super ventos validas faceret desuper nubes; Hilar. Quando super ventos validas faciebat in summo nubes.

Ibidem. lin. 21. *Et cum confirmatos poneret montes sub Cælo.*] Pro montes, apud Sept. legitur fontes: & cum confirmatos ponebat fontes ejus, quæ sub cælo. Tertullianus quoque, & cum firmos ponebat fontes ejus, quæ sub cælo; & Cyprianus, & cum confirmatos ponebat fontes sub cælo.

Pag. 286. lin. 2. *Jucundabar ante faciem ejus, cum lataretur.*] Septuaginta, jucundabar in facie ejus in omni tempore, cum lataretur, &c. Illud, omni tempore, habet quoque Vulg.

& Cyprianus, quod sanè Tertullianus omittit cum Lactantio.

CAPUT VII.

Pag. 286. lin. 4. *Nomen ejus ne Angelis quidem notum esse.*] An sancti Angeli, & animæ beatæ clarè Deum intuentes ejus nomen verum & proprium concipere possint, disputant Theologi in 1. sentent. dist. 22. & in p. p. S. Thom. quæst. 13. art. 1. ut monui superius lib. 1. cap. 6.

Ibidem. lin. 12. *Ὅσιος θεὸς τῷ μόνῳ καὶ πάντων, καὶ περὶ νομῆναι θεῷ.*] Hæc verba restitui Lactantio, vel potius Hermeti, ex Cod. B. & T. nam aliquibus illa defunt, *Ὅσιος θεὸς τῷ μόνῳ καὶ πάντων*: aliis verò illa, *καὶ περὶ νομῆναι θεῷ*.

Pag. 287. lin. 4. *Christus non proprium nomen est, &c.*] Auctor expositionis Symboli Apostolorum inter Opera Cypriani.

Ibidem. lin. 7. *Qui eum immutata littera Christum solent dicere.*] Et tunc etiam nomen illud boni habet significationem; deducitur enim ἀπὸ τοῦ χρησίου, & idem est quod bonus, suavis, commodus, utilis; Justin. Mart. in Apolog. pro Christian. ad Antonin. Pium, Tertullian. cap. 3. Apologet.

Ibidem. lin. 14. *Αὐτὸς δὲ ἡμῶν, &c.*] Homeri versus ex initio 4. Odiss. leviter immutatus; ibi enim, *τὸς δ' ἐπὶ δ' ἡμῶν, &c.*

CAPUT VIII.

Pag. 288. lin. 3. *Beatus qui erat, &c.*] Hunc locum, qui ex Hieremiâ profertur à Lactantio, nusquam reperio.

Ibidem. lin. 5. *A principio.*] Ab æterno; sic enim dictio illa sæpè exponitur etiam in Scripturâ: Ecclesiastici 24. *Ab initio, & ante secula creata sum, &c.*

Pag. 289. lin. 12. *Quomodo igitur procreavit?*] Creationis vocabulo etiam Scriptura Sacra interdum abutitur, ubi de Sapientiâ increatâ, & de Verbi æterni emanatione loquitur; nam cùm processio Verbi æterni sit ineffabilis, & reveletur creaturæ rationali, quæ ineptissima est ad divinorum intellectio- nem, Spiritus Sanctus ad eam explicandam uti solet multis ac variis locutionibus, quas etiam postea Sancti Patres aliquoties sunt mutuati, quæque non propriè, sed μεταφορικῶς, atque abusivè sunt accipiendæ. Dicitur enim divinam Sapientiam, & increatum Verbum creari, non quòd ex nihilo fiat: sed ut intelligamus, Verbum non produci ex præjacente materiâ, item, Patrem nullam pati immuta-

tionem, aut alterationem, ut contingit in generationibus creatis. Hujusmodi autem locutiones non sunt à nobis usurpandæ, sed juxta Ecclesiæ sensum exponendæ, sicubi in Sacris litteris, vel Sanctorum Patrum scripturis reperiantur.

Ibidem. lin. 14. *Sive etiam rationem.*] Hæc quæ ab impressis absunt, ex Cod. B. rectè à me restituta intelligo; nam initio sequentis capituli ait Lactantius, meliùs à Græcis Dei filium λόγος vocari, quia cùm ille sit vox, & sapientia Dei; λόγος & sermonem significat, & rationem.

Ibidem. lin. 18. *Magna inter hunc Dei filium, & ceteros Angelos differentia est, &c.*] Superius ad ea verba cap. 9. lib. 2. *Illum primum & maximum filium, &c.* manifestè ostendimus, Lactantium veram & rectam de Dei filio Unigenito sententiam habuisse: Deum verum esse illum, ac proinde infinitò ab Angelorum naturâ distare naturam ejus credidisse. Idcirco, sicut ibi diximus, quòd quandò filiorum Dei nomine Angelos vocat unà cum Verbo divino, tunc non univocè ad ipsum Verbum & ad Angelos ea appellatio referenda est, ut omnes æqualiter respiciat: sed æquivocè, id est, propriè ad Verbum divinum, impropriè verò & metaphoricè ad Angelos: ita hoc loco monemus, quòd ubi è diverso Dei filium Lactantius Angelum vocat, ut hîc, & suprâ cap. 10. & inf. cap. 14. juxta alteram lectionem, tunc Angeli nomen non univocè ad ipsum Dei filium & ad Angelos esse referendum, sed ad Angelos propriè, ut ipsorum naturam & substantiam significat, impropriè verò ad Dei unigenitum; ut ea dictio non naturam ejus, sed munus & officium designat legationis & nunciationis. Nam Angelus Græcè, Latine nuncius dicitur, quia maximâ quidem omnium legatione, ad genus scilicet humanum redimendum, Dei unigenitus est perfunctus, cui nullus alius satis idoneus erat; atque hoc quidem sensu S. August. tom. 6. in Tract. super; ego sum qui sum, censet securè Christum Dominum appellari Angelum posse, scilicet officio, non naturâ. Dicemus rursus & inf. cap. 14.

Ibidem. lin. 19. *Illi enim ex Deo taciti spiritus exierunt.*] Et inf. *Dei autem spiritus & vivunt, & manent, &c.* Quàm vereor, ut sentiat, Angelos ex Dei substantiâ! quod de animis hominum illum alicubi dixisse ostendi suprâ ad cap. 13. 2. lib. Sibi cavere lectorem moneo.

Ibidem. lin. 20. *Ille verò cùm sit & ipse*

spiritus, tamen cum voce ac sono ex Dei ore processit, sicut verbum, &c.] Jam conatur explicare filii emanationem à Patre, & quare Verbum Dei appelletur. Sed rem tantummodo circuit, non attingit, idque mirum cuiquam esse non debet; nam Sanctissimæ Trinitatis mysterium multis seculis in Dei Ecclesiâ fuit maximè occultum atque reconditum. Ille quidem ineptè vocalis verbi creati similitudine utitur, ut nos in cognitionem manu ducat increati illius divini Verbi. At verò non vocalis verbi similitudine aliquâ, sed mentalis, quod est in nobis, ut ait S. Aug. 15. de Trinit. cap. 11. sicut in ænigmate videtur utcumque Dei Verbum. Ipse etiam Lactantius fatetur hoc loco, Deum patrem mente illud concepisse; & quidem cum Deus sit omnino incorporeus, nonnisi secundum intellectualem emanationem generatio divina intelligi potest. Rejctis igitur, quæ à Lactantio afferuntur, nos Catholicâ veritate fidentem Lectorem imbuamus. Principiò mentis verbum nihil aliud est, quàm notitia, seu conceptus mentis; S. Aug. lib. 9. de Trinit. cap. 7. & 11. & lib. 15. cap. 10. S. Thom. p. p. quæst. 34. art. 1. & in Joann. cap. 1. Hic conceptus interior, quem alicubi vocat speciem S. Thom. ut in 1. sent. dist. 27. quæst. 2. art. 2. aliquandò conceptionem rei intellectæ, ut 1. cont. Gent. cap. 11. & intentionem intellectam, ut 4. cont. Gent. cap. 11. & conceptionem intellectûs, ut eod. lib. c. 12. propriè & propriissimè dicitur verbum, quia mediante illo anima loquitur; S. August. d. cap. 10. Est enim in mente dictio vera & propria, atque locutio, & proprium ac verum dicere & loqui, quod est intelligere; & consequenter verum & proprium verbum, ipse videlicet mentis conceptus, multò id quidem magis verum ac proprium, quàm vocale verbum; & nomen verbi præcipuè mentis conceptum significat, ut docet S. Augustinus ubi suprâ. Ob id periculo non vacaret illa positio, quâ quis assereret, conceptum mentis non esse propriè Verbum; quoniam Verbi nomine in eâ significatione, quâ significat notitiam, significat quoque Dei filium. Si ergò impropriè significaret conceptum, impropriè quoque significaret Dei filium, ac proinde filius Dei impropriè esset Verbum, & consequenter non esset Verbum: quæ sunt hæretica, & contra illud Joann. 1. *In principio erat Verbum, &c.* S. Thom. in 1. sent. distinct. 27. quæst. 2. artic. 1. docet absque omni dubio confitendum esse, Dei

filium esse Verbum, & propriè Verbum dici; & p. p. quæst. 34. art. 1. ad primum asserit, errorem esse Arrianorum, negare filium Dei propriè Verbum esse. Jam quomodo Verbum increatum in mente divinâ producat, docet idem ille totius divinæ pariter atque humanæ sapientiæ vertex S. Thom. 4. cont. Gent. cap. 11. Plures videlicet esse intelligendi modos, atque gradus, ut plures sunt gradus intellectualis vitæ. Nam intellectus humanus licet se ipsum intelligere possit, tamen suæ cognitionis initium ab extrinseco sumit, quia non intelligit absque fantasmate; ergo in Angelis est perfectior intelligendi modus, quorum intellectus ad sui cognitionem non procedit ex aliquo exteriori: sed per se cognoscit se ipsum. Absit tamen aliquid omnimodæ & absolutæ perfectionis, quia licet intentio intellecta sit eis omnino intrinseca, non tamen ipsa intentio intellecta est eorum substantia, quia non est idem in eis intelligere & esse. Ultima igitur perfectio vitæ competit Deo, in quo non est aliud intelligere, & aliud esse: undè oportet, ut intentio intellecta à Deo, id est, Verbum ipsius, sit ipsa divina essentia. Igitur in Deo se ipsum intelligente est Verbum Dei, quasi Deus intellectus, sicut verbum lapidis in intellectu est lapidis intellectus. Quia verò intellectus divinus non exit de potentiâ in actum, sed semper est actu existens, necesse est, ut se ipsum semper intellexerit; & ex hoc quod se ipsum intelligit, oportet, ut Verbum ipsius sit in ipso, & sic Verbum Dei semper in Deo extitisse, & ideò coæternum illi esse. Rursus, cum intellectus divinus non solum sit semper actu, sed etiam sit ipse actus purus, oportet, ut substantia intellectûs divini sit ipsum suum intelligere, quod est actus intellectûs: esse autem Verbi interiùs concepti, sive intentionis intellectæ, est ipsum suum intelligi; idem ergò esse est Verbi divini, & intellectûs divini, & consequenter ipsius Dei, qui est suus intellectus: esse autem Dei, est ejus essentia, vel natura, quæ idem est, quod ipse Deus. Verbum igitur Dei est ipsum esse divinum, & essentia ejus, & ipse verus Deus. Denique productio Verbi in mente divinâ est propriissimè generatio, & Verbum productum propriissimè Dei filius, ut demonstratur ex definitione generationis propriè dictæ, quam elicit S. Thom. p. p. quæst. 27. art. 2. ex Aristot. 8. Ethic. & 7. Metaphysic. Generatio enim est origo viventis à principio viventis conjuncto in similitudinem natu-

ra. At verò in divinis Verbum divinum vivum procedit à Patre vivo, & reperitur ibi principium conjunctum cum generante & genito; nam essentia divina, quæ Patri est intima, & radix generationis, conjungitur, sive potius communicatur eademmet filio genito. Et Verbum procedens procedit secundum rationem similitudinis, quia conceptio intellectus est similitudo rei intellectæ: & in eadem naturâ; nam in Deo idem est intelligere & esse. Ibi igitur propriissime Dei filius ac multo magis filius, & generatio, quàm in rebus creatis. Nam sicut edocet S. Thomas p. p. quæst. 13. art. 5. & 6. quoniam aliqua reperiuntur in Deo, & in creaturis, nobiliori & perfectiori modo sunt in Deo, & prius dicuntur de eo.

Pag. 290. lin. 3. *Merito igitur sermo & Verbum Dei dicitur.*] Sermo quidem, Sapientia 18. Joann. 17. & à Patribus Tertulliano adversus Prax. Cyprian. adversus Judæ. lib. 2. cap. 1. & 5. qui referens illud Joân. 1. *In principio erat Verbum*, pro verbo; ponit, *sermonem*; & August. qui illud enarrans Joann. 17. *Sermo suus veritas est*, &c. docet nihil referre, utrum *sermonem* dicamus, an *Verbum*; & Hilario, qui nunc *Verbum*, nunc *sermonem* vocat in libris de Trinit. Hieron. item super Epist. ad Ephes. Congruentiùs tamen Verbum vocari videtur, quàm sermonem, quoniam Verbum propriè unam rem, & unicam vocem significat: sermo verò unicam & plures. Ergò ad ostendendum, Dei filium esse unicum & simplicissimum, quatenus Deus est, congruentiùs Verbum appellatur, quàm sermo.

Ibidem. lin. 7. *Nostri spiritus dissolubiles sunt, quia mortales sumus.*] Hic per spiritum putarim flatum intelligi; nam de sermone & locutione dicere pergit: de animis quidem nostris illud asserere non est censendus, qui ubique illos doceat esse immortales.

Ibidem. lin. 11. *Quanto magis Dei vocem, &c.*] Sic paulò infra: *Si quis miratur ex Deo Deum prolatione vocis, &c.* Omnes ejusmodi locutiones cavere oportet. Loca, quæ profert Scripturarum, de ore cordis, & mentali verbo loquuntur.

Ibidem. lin. 17. *Quorum alterum, qui posterior regnavit, Trojana urbis excidium centum & quadraginta annis antecessit.*] Hæc lectio, quæ in uno Vaticanorum habetur, proculdubio vera est ac germana lectio; & in eo quidem quod dicit, Trojanum excidium ante Salomonem extitisse, (nam de nu-

mero annorum postea dicam, cunctis Chronographis, & Lactantio ipsi consentiens,) cum altera lectio ferè omnium aliorum MSS. & impressorum, quæ habet *quorum alter, &c.* contrarium sensum efficiat, dicatque Salomonem extitisse ante Trojanum excidium, quod sanè historiæ temporum, & ipsius Lactantii sententiæ alibi expressæ valdè adversatur. Ille quidem extremo primi horum librorum ab excidio Trojano ad ea tempora, quibus hæc ille scribebat, computabat annos mille quadringentos & septuaginta: scribebat autem, ut suprà ostendimus, anno à Christo nato trecentesimo secundo. Quare si ex eâ summâ annorum mille & quadringentorum septuaginta subtrahas annos ducentos & sexaginta novem, qui fluxerunt à morte Christi ad Lactantii scriptionem, profectò unus annus superque mille & decem ab excidio Trojano ad Christi Domini obitum secundum Lactantii supputationem interfluxerint. Jam verò si vulgatam lectionem sequare, addasque huic summæ annos centum & quadraginta, quos fluxisse velis à Salomone usque ad Trojanum excidium, totum tempus, quod à Salomone ad Christi excessum fluxit, unius fuerit ac præterea mille & trecentorum quadraginta annorum; quod utique cum dicto Lactantii vehèmenter pugnat, asserentis infra cap. 16. & 18. hujus libri, ut ibi dictum est in notis, à Salomone ad obitum Christi non nisi mille ac decem annos cucurrisse. Contrà verò si nostram lectionem amplexus dictæ summæ unius superque mille & ducentorum annorum subtrahas annos centum & quadraginta, quos à Trojano excidio ad Salomonem usque fluxisse contendimus, omnia sibi invicem Lactantii dicta consentire videbis, & summam effulgere unius anni, superque mille & sexaginta annorum, qui à Salomone ad Christi Domini obitum juxta Firmiani sententiam interfluxerint. Nec tamen mirere, quòd plures anni emergant, nempe unus & quinquaginta supra dictam summam annorum mille & decem, quæ d. cap. 16. continetur; nam utrobique idem ferè tempus designari intelliges, si animadverteris, hic quidem curriculum annorum fieri ab excidio Trojano usque ad natalem diem Salomonis, & ab eodem natali usque ad Christi obitum: ibi verò non ab ortu Salomonis, sed à tempore quo jam regnabat, & prophetiam illam, quam ibi recitat Firmianus de Christo, enunciabat, sumi annorum exordium usque ad Christi Domini obitum volutorum. Salomon

autem regnavit annis quadraginta, ut ex Sacra Scriptura constat, in tertio Regnorum cap. 11. & secundo pratermissorum c. 9. ex Josepho 8. Ant. cap. 7. & Lactantio inf. c. 13. Vixit quatuor & nonaginta, ut idem Josephus tradit cap. 7. ita ut ab ortu Salomonis usque ad prima tempora, quibus ille de Christo fuerit vaticinatus, sane quidem unus ille & quinquaginta anni fluxisse potuerint, & insuper anni tres. Ex quibus ita omnino scrip-
plisse Lact. veri simillimum est, non autem alio modo memorie lapsu, sicut Vives censuit ad cap. 20. lib. 18. Civit. S. August. & hic Thomasius in notis.

A Trojano excidio ad Lactantii scrip-
tion. Anni — — — — 1470.

in fine pr. lib. Institut.

E' quibus demptis, qui à morte Christi
ad Lact. script. interfuerunt, annis — 269

Remanent ab excidio ad Christi obi-
tum, an. — — — — 1201.

Quibus additis à Sal. ad excid. juxta
hic vulg. lectionem, annis — 140.

Fient à Salom. ad Christi obitum anni — 1341.

Contra Lactantium, qui inf. c. 16.
à Salomonis prophetia usque ad
Christi obitum computat annos — 1010.

Rursus ab excidio ad Christi obitum an. 1201.

E' quibus subtractis, qui ab excidio ad
Salomonis ortum fiunt, juxta hujus
loci germanam lectionem annis — 140.

Remanent ab ortu Salomonis ad Chri-
sti obitum anni — — — — 1061.

E' quibus subtractis, qui ab ortu Sa-
lomonis fuerunt usque ad tempus
quo prophetabat, annis — — — 54.

Remanent à tempore prophetie Salo-
monis ad Christi obitum anni — 1007.

Pag. 290. lin. 18. *Centum & quadraginta
annis antecessit.*] Chronologi non consentiunt;
Euseb. enim annis 170; Glarean. 147.

Ibidem. lin. 19. *Verbo Dei.*] Tertullianus:
Cyprianus *sermone Dei.*

Pag. 291. lin. 1. *Et spiritu oris ejus.*] Ald.
& Plantin. & in spiritu, &c. Ego retinui le-
ctionem Florent. edit. quam habent Septuag.
Vulg. & Cyp. Sed Tertull. adversus Prax. &
alibi, & spiritu ipsius.

Ibidem. lin. 2. *Verbum bonum.*] Tertull. 2.
adv. Marcion. Cyprian. 2. Testimon. cap. 3.
sermonem bonum.

Ibidem. lin. 5. *Item Salomon, &c.*] Profer-

tur hic locus ex cap. 24. Ecclesiast. qui liber
cum non sit Salomonis, sed Jesu Sirach, ut
ex prologo illius libri in Bibliis apparet, il-
lorum tamen temporum consuetudo obtinuit,
(quod notat S. August. lib. 17. Civit. c. 20.)
ut Salomonis diceretur, vel propter eloqui
similitudinem, vel quia ex Salomonis sen-
tentiis collectus videretur. Idè non solum à
Lactantio citatur sub nomine Salomonis,
sed etiam ab aliis Patribus, Cypriano, qui
hunc eundem locum profert 2. adv. Judæ.
cap. 1. Clem. Alexand. 7. Stromat. Basil. con-
tra Eunom. lib. 4. Nazianz. Orat. 8. & quam-
plurimis aliis; Concil. item Carthagenen. 3.
cap. 43.

Ibidem. lin. 6. *Ego, inquit, ex ore altissi-
mi prodivi ante omnem creaturam.*] Cum
Lactantio concordat Cyprianus: lectionem
verò Septuaginta, qui habent, *Ego ex ore al-
tissimi prodivi*, nec plura, exhibet S. Ambro-
sius lib. 4. de Fid. cap. 4. Vulg. *Ego ex ore
altissimi prodivi primogenita ante omnem crea-
turam.*

Ibidem. lin. 7. *Ego in cælis feci ut oriretur
lumen indeficiens.*] Hæc non habentur apud
Septuaginta, sed in Vulg. & apud Cyprian.

Ibidem. lin. 8. *Et nebula texi omnem ter-
ram.*] Ità & Cyprianus: at Septuaginta, & si-
cut nebula obtexi terram; Vulgata. *Et sicut ne-
bula texi omnem terram.*

Ibidem. *Ego in altis habitavi.*] Quod apud
Septuaginta legitur, & ὑψαίς, ità effertur à
Lactantio, in altis. Cyp. Cod. variant; nam
quidam sic habent: quidam verò in altissimis,
& versio recens Latina, ex Septuag. & Vulg.

Ibidem. lin. 11. *Et sine ipso factum est ni-
hil.*] Hic punctus fit; & deinde sequitur, *sed
melius Græci*, cum ita novem Vaticanæ &
omnes impressi: duo verò ex eisdem Vatican.
& sine ipso nihil factum est. Hic punctus; &
deinde, *sed melius Græci, &c.* Unus autem
etiam Vatican. & sine ipso factum est nihil: hic
duo puncta fixa sunt; & deinde sequitur con-
tinenter, *Quod factum est in ipso vita erat.*
Hic rursus punctus; & deinde sequitur, *sed
melius Græci, &c.* ex quibus lectionibus satis
perspicue intelligi posse videtur, ità locum
illum Evangelii Joannis à Lactantio fuisse in-
terpunctum & lectum, & sine ipso factum est
nihil. *Quod factum est in ipso vita erat*, ut
illa, *quod factum est*, non ad illa priora, &
sine ipso factum est nihil, sed ad posterioris
coli verba, in ipso vita erat, pertinere cen-
suerit, contra quam putaverunt Chrysostom.
Theophil. Eutym. Chrysost. enim 4. Homil. in

Joann. » Cum dixerimus, inquit, *sine ipso factum est nihil*, non id perfecto puncto notemus: at hæretici opinantur; hi enim cum velint spiritum creatum esse, sic legunt, *Quod factum est in ipso vita erat*. Verum nullâ profectò ratione hæc intelligi potest oratio. Theophilact. in Commentariis: » Pneumatomachi, qui Spiritum Sanctum negant Deum, hanc particulam sic legunt, & *sine ipso factum est nihil*. Deinde hoc loco facto puncto, legunt quasi ab altero principio, *Quod factum est in ipso*, &c. & interpretantur locum istum juxta gelista de Spiritu Sancto differat, dicens, *quod factus est in ipso*, hoc est Spiritus Sanctus, *vita erat*. Hoc autem dicunt Macedoniani, conantes ostendere Spiritum Sanctum esse creaturam, & enumerare cum iis, quæ facta sunt. Nos autem non sic: sed puncto facto postquam dixit, *quod factum est*, novum principium legimus, *in ipso vita erat*, &c. Eadem ferè Eutymius. At verò quantumvis punctum statutus post verbum *nihil*, locus ille minime patrocinator errori, nec quicquam facit pro hæreticis; & quidem hoc modo legunt Cyrillus, August. & S. Thom. p. p. quæst. 18. art. 4. & Bibl. Complutens. ut quidam referunt, licet omnes Codices Bibliorum Bibliothecæ meæ, præsertim excusi Romæ Sixti V. jussu anno 1593. prorsus habent sicut Chrysostomus.

CAPUT IX.

Pag. 291. lin. 3. *Et sapientia Dei.*] Quod sapienter excogitatur, dicitur sapientia alicujus: in Deo autem, ut docet S. Thom. 4. contra Gent. cap. 12. oportet sapientiam dici ex eo, quod se ipsum cognoscit. Sed quia non cognoscit se per aliquam speciem, sed per essentiam, imò idem ipsum ejus intelligere est ejus essentia; idè sapientia Dei habitus esse non potest: sed est ipsa Dei essentia. At Dei filius est Verbum, & conceptio Dei intelligentis se ipsum; ipsum igitur Dei Verbum, tanquam sapienter mente divinâ conceptum, propriè Dei sapientia dicitur.

Ibidem. *Hunc sermonem divinum ne Philosophi quidem ignoraverunt.*] Quorum testimonia profert August. Eugubini. lib. 1. De perenni Philosoph. cap. 23. & sequentib.

CAPUT X.

Pag. 292. lin. 7. *Et homini, quem induerat, quem gerebat, &c.*] Familiares sunt Pa-

tribus ejusmodi locutiones, ut dicant Verbum divinum assumptisse, induisse, gessisse hominem. Nam ita loquitur Cyprian. in fine libri de Idolor. vanitate, August. in lib. de Fide cont. Manich. in principio capitis 26. Hilar. 10. de Trinit. circa med. Quæ tamen locutiones non sunt propriè accipiendæ, ut dicamus hominem assumptum, quia ejus natura est assumpta, & quia assumptio terminata est ad hoc, ut filius Dei sit homo; alioqui falsa est & hæretica hæc positio simpliciter & propriè sumpta, Dei filius hominem induit, assumpsit, gessit. Rationem affert S. Thom. in 3. p. quæst. 4. artic. 3. Nam hoc nomen, homo, significat humanam naturam in concreto, ut scilicet est in aliquo supposito; & idè sicut non possumus dicere, quòd suppositum sit assumptum: ità non possumus dicere, quòd homo sit assumptus. Subdât ibi S. Thom. verba Felicis Papæ & Mart. in Concilio Ephesin.

Ididem. lin. 23. *Post annos quadringentos & triginta.*] Ità leg. non ut in Ald. & Florent. *trecentos triginta*. Nam illum numerum habent optimi Cod. B. T. P. 9. Vatic. & Theoph. in lib. de Temporib. quin etiam Scriptura Sacra tam Septuag. quam Vulgatæ editionis cap. 12. Exod. & Paulus ad Galat. 3. Verum enimverò non ipsi tantum anni servitutis, quâ pressi Hebræi fuerunt in Ægypto, sed etiam mansionis eorum in terrâ Chanaan computandi sunt, ut initium fiat à septuagesimo quinto anno nativitatis Abraham, quando ipse ingressus est terram Chanaan, ut notat Hermannus Conradus in Chronic. in Jacob. & Magister historiæ Scholast. Exod. 27. Nam apud Septuag. quorum editione utebantur Patres, sic legitur c. 12. Exod. *Habitatio autem filiorum Israel, quam habitaverunt in Terrâ Ægypto & in terrâ Chanaan anni quadringenti triginta*: quem locum ità refert S. Aug. in Quæst. quæst. 47. ubi etiam de hoc annorum numero disputat Suidas in *Met.* & Beda.

Pag. 293. lin. 10. *Quo rursus esuriente, celestis alimenti pluvia descendit.*] Alio ordine narratur hæc historia, quàm in Scripturâ; nam prius fame vexati sunt, Exod. 16.

Pag. 294. lin. 6. *Aureum caput bovis, quem vocant Apin, &c.*] Hæc etiam illis exprobratur in Psalm. 105. *& fecerunt vitulum in Horeb, &c.*

Ibidem. lin. 10. *Amiserunt vetus nomen Hebræi.*] Qui ab Heber abnepote Noæ per Sem ità vocabantur secundum Josephum lib. 1. Antiquit. cap. 14. Euseb. in Chronic. in principio

pio, August. 16. Civit. c. 11. Suidam, Isidor. lib. 9. Orig. cap. 2. sub num. 40.

Ibidem. lin. 11. *Et quoniam princeps ex-aminis eorum Judas erat, Judæi sunt appellati.* Judam nullum equidem comperio præfuisse populo Judæorum: post Moysen: nam Judas, de quo scribitur in 1. cap. Judic. *Dixitque Dominus, Judas ascendet, &c.* ab Hebræis & Josepho lib. 5. Antiq. cap. 1. non habetur ibi pro nomine alicujus individui, sed pro patronymico de totâ Tribu, è quâ sumptus est Othoniel. Dicunt itaque Judam, id est, Tribum Juda cum Tribu Simeon, cepisse Regem Hebronis Adonibezech, &c. Judæos itaque à Judâ Israël filios dictos vulgò malunt. Vid. Euseb. in Chronic. Isidor. ubi supra.

Pag. 295. lin. 11. *Sub Imperio Tiberii Cæsaris; cujus anno quintodecimo, id est, duobus Geminis Consulibus, &c.* Is est annus Christi domini trigessimus primus, ut apud Euseb. & omnes passim Chronographos; quo fit, ut Lactantius Salvatorem passum fuisse dicat anno ætatis suæ trigesimo expleto. Ità quoque Tertullianus adversus Judæ. Clem. 1. Stromat. African. 5. Annal. Hieron. in Daniel. cap. 9. & Epist. 22. August. 18. Civit. c. 54. & lib. 22. cap. 15. & ad Hefych. Epist. 80. Oros. lib. 7. Cassiodor. de Consul. Alii malunt anno ætatis suæ trigesimo primo, ut Apollinar. Laodicen. Episcopus apud Hieronymum sup. 9. cap. Daniel. Cyrillus ad cap. 29. Esai. Philastr. de Hæres. Sever. 2. Hist. & alii recentiores relati à Joann. Lucid. in lib. de vero die Passion. cap. 9. Trigesimo secundo, & præterea paulò plus tribus mensibus, fuit aliorum opinio, quam tueretur validè Benedictus Perer. in Comment. ad Daniel. lib. 11. in Disput. de 70. Hebdomad. quæst. 7. Sed trigesimo tertio, & tribus mensibus, sensit Bed. de Ration. temp. cap. 45. Albert. Magn. in Epist. Dionys. Areop. Onuphr. in Fast. & Chronic. Baron. Cardinalis 1. Annal. Denique quinquagesimo circiter anno nonnulli alii asseruerunt, ut refert S. Augustinus 2. de Doctr. Christ. cap. 28. Quam opinionem ab omnibus refutatam quidam attribuant Irenæo 2. adversus hæres. cap. 39. & 40. alii dicunt, affictam ei, & de imposturâ dubitant, ut Cardinalis, ubi supra.

Ibidem. lin. 12. *Ante diem decimam Kalendarum Aprilium Judæi Christum cruci affixerunt.* Sic quidem habent B. T. P. & 8. Vatic. quamvis in aliquibus impressis legatur *Ante diem septimam, &c.* Lectionem retinui pluribus & melioribus exemplaribus probatam.

Tom. I.

Hunc Lactantii locum, ne quem suâ laude privemus, longâ & pulcherrimâ disputatione enarravit Marcellus Francolinus in Tractat. de Tempor. Horar. Canon. cap. 73. & 74. quem compendio referemus. Per illa, *Ante diem decimam Kalendarum*, Lactantius intelligit, non diem undecimam Kalendarum, ut Paul. Middelburg. quintò. Paulin. pag. 2. c. 4. & Thomasius in Notis ad hunc auctorem putaverunt: sed diem ipsam *decimam ante Kalendaras Aprilis*; in quâ locutione computati intelliguntur utrique dies extremi, id est, dies qui describitur, & ipse Kalendarum dies, ut rectè ipse Marcell. notat d. cap. 73. num. 18. refutatâ objectione de §. *Ante diem*, in leg. *Annulus amittitur*, D. de verb. signif. & eodem §. egregiè explicato. His igitur verbis Lactantius putavit, Christum Dominum passum fuisse die vigesimâ tertiâ mensis Martii, Idem sensit Theophil. Cæsarien. vicinus Apostolorum temporibus in Epist. Synodic. de Paschatè; quæ impressa legitur inter Opera Bedæ tom. 2. in fin. ut adversus Middelburg. & Thomaf. probat Marcell. cap. 73. num. 19. & cap. 74. in princip. Idem quoque sensit Euseb. Cæsariensis in omnimod. Historiâ Canon. Chronicorum, cujus extat fragmentum apud Anastasium Antioch. lib. Variar. quæst. ut refert Turrian. in explanatione cap. 6. lib. 2. Constat, Apostolicar. Clementis Romani, & apud eundem Marcell. Idem & S. August. Serm. 22. de Tempor. qui est de Nativ. Domini 18. Beda de Ratione temp. cap. 65. in Chronic. Ado Viennens. in Chronicor. atate primâ in principio, Anselm. 2. de Imag. Mund. cap. 17. Nicetas & Græci omnes, & alii quos refert Middelburg. 2. p. Paul. lib. 5. cap. 1. & 2. Jam alias sententias recenseamus, quoto cujus mensis die passus fuerit Dominus. Hugolinus Martell. in lib. de Ann. integr. restituit. cap. 19. refert ex Sancto Augustino quosdam asseruisse, Dominum passum fuisse Nonis Martii, id est, septimâ die Martii. S. Epiphani. Hæres. 50. contra Teflarescædecatur. ait, se invenisse Acta Pilati, in quibus Pilatus indicabat, non *ante octavum Kalendaras Aprilis*, ut Teflarescædecatur citabant, sed *ante decimum quintum Kalendarum* earundem, id est, decimo octavo die Martii Dominum obiisse. At ipse Epiphanius d. Hæresi 50. & 51. cont. non suscip. Evang. Joan. & Apocalyp. putat, die *ante decimum tertium Kalendaras Aprilis*, qui est ipse *tertius decimus Kalendaras Aprilis*, id est, vigesimo die Martii. Duodecimo Kalendaras Aprilis, id est, vigesimâ primâ die

P p p p

Martii Auctor expositionis super Matth. cap. 27. inter Opera Anselmi. Die vigesima tertia Martii Lactantius, & alii, ut suprà. Die vigesima quinta Martii, quæ etiam Incarnari dignatus est, scripsit Tertull. lib. cont. Judæ. circa med. Chrysost. Serm. de Nativ. Joan. Bapt. August. 18. Civ. cap. ult. & de Trinit. cap. 5. & alibi, Beda, Ufuard. Wandelbert, & alii in Martyrologiis. Beda rursus in lib. de Ration. Temp. cap. 28. tradit, idem sensisse quamplures Ecclesiæ magistros; Cyrill. in Epistolâ ad Synod. Carthagin. S. Thom. super Joan. cap. 2. lect. 3. S. Antonin. in Chronic. tit. 5. cap. 7. & alii innumeri: quo facile apparet, magis receptam esse hanc opinionem. Die vigesima sexta Martii putavit Victorinus Lemovicen. antiquus Doctor, & supputator egregius, & alii quorum meminit Beda de Ration. Temp. cap. 59. Francisc. Maurolic. in Martyrol. Onuph. in Chronic. Eccles. Die trigesima Martii, fusâ disputatione aliorum omnium reprobatis opinionibus, probavit Middelburg. 2. par. Paul. lib. 14. cap. 2. Die secundâ Aprilis etiam nonnulli, ut refert Martell. de an. integ. rest. cap. 19. Aprilis tertiâ, Rogerius Bacon, Joan. de Muris, Paul. Burgen. Abulens. Lucid. Pontac. Zarlinus, & plerique recentiores. Aprilis undecimâ Joan. de Monte regio, quem refert Middelburg. 2. p. Paul. lib. 5. cap. 1. & 2. Tot sunt ac tam variæ de die Passionis Dominicæ Scriptorum opiniones, ut meritò quis admiretur, & magnum quoddam arcanum Dei putet, diem Incarnationis ejus tunc uni Virgini Matri cognitam, Nativitatis autem paucissimis, deinceps tamen utramque toti Ecclesiæ innotuisse: Passionis verò diem in amplissimâ & celeberrimâ Urbe obitæ, principibus viris ac populis conspirantibus, Romano Præsidi judicante, judicii executionem indigenis atque advenis palam inspectantibus, Cælo atque universis elementis horrida signa, & longè omnium post hominum memoriam admiranda præbentibus, & toto vulgata orbe terrarum, adhuc tam parùm compertam & cognitam esse.

CAPUT XI.

Pag. 296. lin. 12. *Misi ad vos, &c.*] Ità fertur etiam apud Cyprianum adversus Judæ. lib. 1. cap. 2.

Ibidem. lin. 14. *Convertatur unusquisque à viâ suâ malâ.*] B. habet *unusquisque vestrum*; quanquam *non vestrum* abest à Bibliis & à Cypriano.

Pag. 297. lin. 6. *Post corpus suum.*] Ità legitur in B. T. P. & apud Septuaginta hîc, & in Vulg. cap. 14. 3. Reg. Locus autem iste petitus est ex cap. 9. lib. Nehemiæ, qui secundi libri Esdræ nomine circumfertur. Vulgata hîc habet, *post terga sua*; Cyprianus, qui hunc eundem locum profert sub Esdræ nomine, *post dorsum suum*; recentiores editiones Lactantii, *post cor suum*.

Ibidem. lin. 9. *Emulando amulatus sum Domino.*] Eodem propè modo refert Cyprianus d. cap. 2.

Ibidem. lin. 11. *Et remansi ego solitarius.*] Sic quoque Cyprianus: at Septuaginta, cum quibus Vulgata concordat, & *relictus sum ego solus*. Græcè autem habetur, *μὲν ὄντως*.

Ibidem. lin. 12. *Et quarunt animam meam auferre à me.*] Sept. & Vulg. & *quarunt animam meam ad tollendam eam*, sive, *ut auferant eam*. Cyprianus ubi suprà, & *quarunt animam meam auferre eam*.

Ibidem. lin. 19. *Et sacrificium acceptum non habeo.*] Rectius Cyprianus 1. Testimon. adversus Judæos cap. 16. *acceptum non habeo*, quia tam apud Septuag. quàm in Vulgatâ, legitur *non suscipiam*; & Tertullianus contra Judæos *non recipiam*, vel *non accipiam*.

Ibidem. lin. 21. *Clarificabitur.*] Græcè est *ἀναγγαζέσθαι*, *clarificatum est*; & ità apud Tertullianum & Cyprianum adversus Judæos.

Ibidem. *Apud gentes.*] Sicut Cyprianus. Septuaginta, *ἐν τοῖς ἔθνεσιν*, sicut in Vulgatâ, *in gentibus*. Tertullianus, in *omnibus gentibus*.

Pag. 298. lin. 1. *Serviet mihi.*] Septuag. Vulg. Tertull. Cyprianus *servivit mihi*.

Ibidem. lin. 2. *Venio colligere, &c.*] Ità refert ad verbum Cyprianus.

Ibidem. lin. 3. *Claritatem meam.*] Septuaginta & Vulg. *gloriam meam*.

Ibidem. lin. 4. *Et mittam ex his conservatos in gentes, &c.*] Sæpè Patres non ad verbum proferunt loca Scripturarum, sed compendio & paraphrasticè, iis tantum excerptis, quæ satis sint ad eorum institutum. Id sapiusculè facitare solet Firmianus, ut ego suis locis notabo; & hîc quidem paucula quædam omittit, quæ reperiuntur apud Septuag. & in Vulg.

Ibidem. lin. 7. *Ut ingratus in Deum populus in errorem maximum induceretur.*] Neque tamen inductio ipsa, vel permanio Judæorum in errorem, in Deum tanquam in causam est referenda. Vid. Notata ad cap. 20. hujus libri, pertinentia ad materiam reprobationis.

Ibidem. lin. 10. *Quem ipsi Judæi serrâ con-*

fectum crudelissimè necaverunt.] Hoc tradidit Tertull. de Patientiâ, Origen. Homil. 1. in Psal. 37. Auctor libri adversus Judæos qui infecuti sunt Christum, inter Opera Cyprian. Chrysostom. in cap. 19. Matth. Magister historiæ Scholast. in historiâ quarti Reg. c. 32.

Pag. 298. lin. 12. *Filios genui.*] Ità Tertull. de Oration. & Cypriani Codices multi initio libri de Oration. Dominic. & de Zelo & Livor. & versio Latina ex Septuag. quamvis al. apud eundem Tertull. & Cyprian. reperiatur, *generavi.*

Ibidem. lin. 14. *Et populus meus me non intellexit.*] Ità Tertull. 5. adversus Marcion. & Cypr. de Orat. Dominic. quamvis 1. Testimonior. cap. 30. habeat, & *populus meus non intellexit.* In multis quidem Codicibus, pro $\mu\epsilon$, haberi $\mu\alpha$, notatur ad Latinam versionem ex Septuag. qui quidem habent, & *populus me non intellexit*; & ità eos scripsisse affirmat S. Hieronym. non ut ait Pamel. ad Cyprianum de Orat. Dominic. & *populus meus non intellexit.* Lectionem Septuaginta secuti sunt Tertull. 3. & 4. adversus Marcion. Basilii, atque Cyrillus.

Ibidem. lin. 19. *Incaſſum facta est metatura: falsi scriba, & confusi sunt; sapientes trepidaverunt.*] Quod hic dicitur, *metatura*, & apud Cyprianum 1. Testim. cap. 3. Græcè in Bibliis est $\chi\alpha\iota\upsilon\sigma$, quæ vox propriè juncum significat. Quamobrem recens versio Latina Bibliorum ex Saptuaginta sic habet, *frustra factus est juncus mendax scribis; confusi sunt sapientes, & perterriti, &c.* Ibi autem *juncus*, pro calamo & stylo accipitur; nam *juncis* marinis olim scribere soliti erant veteres; & ideò S. Hieron. in Vulg. clariùs vertit, *Verè mendacium operatus est stylus mendax scribarum: confusi sunt sapientes, perterriti, &c.* Significat quoque funem, quòd scilicet ex ulvâ, & junco, ut tradit Plin. funes necegerentur: undè & factum est, ut per quamdam $\mu\epsilon\tau\alpha\lambda\alpha\iota\sigma$ etiam mensuram per funem $\chi\alpha\iota\upsilon\sigma$ significat; nam funibus agros metiebantur veteres, ut ex Isidoro patet Orig. lib. 15. cap. 14. & ab Hebræis fluxit mos iste: Amos 7. *& humus tua funiculo metietur*; Psalm. 77. *& divisti eis terram in funiculo distributionis.* Funiculus autem hic geometricus *arvipendium* vocabatur. Glossarium, *Arvipendium*, $\chi\alpha\iota\upsilon\sigma$ $\pi\alpha\rho\mu\epsilon\tau\epsilon\upsilon\sigma$; & terra illa, quam mensi essent, dicebatur $\chi\alpha\iota\upsilon\sigma\mu\epsilon\tau\upsilon\sigma$, ut ex Auctore Etymologici constat. Quin etiam apud Herodotum, $\chi\alpha\iota\upsilon\sigma$ pro mensurâ terræ Persicâ accipitur. Ad ultimam igitur hujus nominis significationem

respexerunt, qui hoc loco quod Græcè legitur $\chi\alpha\iota\upsilon\sigma$, Latine *metatura* transfulerunt, ut hic Lactantius, & Cyprianus, qui locum hunc ità profert: *Incaſſum facta est metatura falsa; scriba confusi sunt, sapientes trepidaverunt, &c.* Ex quo apparet, minùs rectè illum à Lactantio translatum, atque distinctum; non enim *falsi scriba* dicuntur in Bibliis, & apud Cyprianum, sed *metatura falsa scribis*, vel *scribarum*. Græcè quidem habetur $\chi\alpha\iota\upsilon\sigma$ $\psi\epsilon\upsilon\delta\alpha\varsigma$; & *scriba*, in Bibliis non conjungitur cum *confusi sunt*, ut apud Lactantium & Cyprianum, sed cum *metatura falsa*.

CAPUT XII.

Pag. 299. lin. 4. *Quòd si animalia quadam vento & aurâ concipere solere omnibus notum est, &c.*] De Equabus id videlicet proditum est ab Homero 20. Iliad. Virg. 3. Georg. Silii lib. 3. & 16. Varr. 2. de Re rustic. cap. 1. Columel. lib. 7. cap. 25. Plin. lib. 4. c. 22. Solin. lib. 3. cap. 26. & 47. Justin. Historic. initio libri 44. lib. 8. cap. 42. lib. 16. cap. 45. Martian. Capell. lib. 6. c. de Divisione terræ.

Ibidem. lin. 8. *Infirmatus est uterus Virginis, &c.*] Hic Salomonis locus fortassè exciderit ex iis libris, quos composuisse illum tradit Scriptura 3. Reg. cap. 4. in fin. nunc verò desiderantur. Porro dixerim, vel hunc locum non ex ullo canonicorum Scripturæ librorum excidisse, vel non à Salomone de Mariâ Virgine prolatum esse, cum certum sit, beatissimam illam atque sanctissimam nullum ex Conceptione, aut Nativitate Salvatoris damnum aut dolorem sensisse, cujus contrarium hinc videtur inferri, Nam dicitur Esai. 35. » Germinans germinabit sicut lilium, » & exultabit latabunda; & laudans ». Id quoque asseruerunt Sancti Patres, & DD. omnes; Cypr. de Operib. Card. in Nat. Christi; S. Zeno Episcop. Serm. 6. de Nat. S. August. Serm. de Assump. S. Thom. 3. par. quæst. 35. articulo 6. ad prima.

Pag. 300. lin. 3. *Concipiet in utero.*] Sic Luc. 1. ex hoc loco Elai, Tertull. 3. adversus Marcion. & de Trinit. Cypr. Epist. 9. juxta editionem Morellii, & alias antiquiores; quamvis juxta edit. Manutii, quam ibi probavit & recepit Pamelius, & 2. Testimon. c. 9. & Ambros. lib. 1. de Cain & Abel cap. 3. habeant, *in utero accipiet*, quod magis accedere putavit Pamelius ad lectionem 70. qui habent $\epsilon\upsilon\gamma\alpha\sigma\tau\iota\lambda\iota\sigma\tau\epsilon\upsilon$; & ità apud eos olim quoque lectum testatur S. Hieronym. de opt. genere interpretandi. Verùm si propriam significat

tionem verbi *concupio* expendamus, non ei frustra *in utero* reducitur, neque differre, utrum dicamus *concupiet in utero*, vel *accipiet in utero*. Non enim verbum *concupere* absolute positum, *accipere in utero* significat, sed simpliciter apprehendere; & ideo Interpretes etiam in Latinâ versione Græcorum Bibliorum cum ipsis 70. recens editâ illud *αἰσχροῦ*, non *accipiet*, sed ut Lactantius, & alii supra relati, transtulerunt *concupiet*. Aldina editio & Plantiniana hîc habent *in utero*. Ego secutus sum Florentinam Juntarum, *in utero*, quæ cum Tertulliano concordat, Cypriano, aliis. Vulgata editio apud Esaiam simpliciter legit *concupiet*.

Pag. 300. lin. 3. *Et vocabis nomen ejus Emmanuel.* Itâ plerique Lactantii Codices habent, ut etiam Tertullianus adversus Judæ. & Cyprian. d. cap. 9. & Hieron. ad Pammach. de opt. gener. interpret. Florent. editio Juntarum hîc habet, *vocabitur*, cum Vulg. & Cambronen. Codice Cypriani d. Epistolâ 9. ut testatur ibi Pamel. Sed Septuaginta cum Aquilâ, Symmach. & Theodot. teste S. Hieron. transtulerunt, *vocabis*; & itâ legunt plerique veterum, quamvis Chrysostomus in Commentariis ad Esai. & in Psal. 44. & Cyrillus mavelint cum Evangelistâ Mattheo *καλέσει, vocabunt*.

Ibidem. lin. 15. *Ipsi autem non crediderunt.* Hic locus paulò aliter legitur, quam in Lactantio, tum apud Septuaginta, tum in Vulg. Apud Septuaginta: » Ipsi autem non crediderunt, & exacerbaverunt Spiritum Sanctum ejus, & conversus est eis in inimicitiam: » ipse pugnavit contra eos, & recordatus est » dierum antiquorum. Ubi est, qui eduxit e » mari pastorem ovium? &c. « Vulg. » Ipsi » autem ad iracundiam provocaverunt, & affixerunt Spiritum Sancti ejus, & conversus est eis in inimicum, & ipse debellavit eos, & recordatus est dierum seculi Moyse, & populi sui. Ubi est, qui eduxit eos de » mari cum pastoribus gregis sui? &c. « Videmus in utrisque Bibliis haberi, non *de terra*, ut in Lactantio; sed *de mari*, ut est in Hebræo. In cæteris tamen Versionibus scriptum esse, ut apud Lactantium, *ἐκ τῆς γῆς*, notatur ad versionem Latinam ex Septuag.

Ibidem. lin. 19. *Exultent Cœli desuper.* Hîc Lactantius aliquid commune habet cum Septuag. & aliquid cum Vulgar. Illi enim: » Latetur cœlum desuper, & nubes spargant » justitiam; germinet terra, & proferat misericordiam, & justitiam germinet simul.

» Ego sum Dominus, qui creavi te, &c. « Vulg. » Rorate Cœli desuper, & nubes pluant » justum: aperiatur terra, & germinet Salvatorem, & justitia oriatur simul. Ego Dominus vocavi eum. «

Pag. 301. lin. 1. *Ecce natus est nobis puer.* Itâ prorsus totum hunc locum refert Cypr. 2. Testimon. cap. 21. sed apud Sept. *quia parvulus natus est nobis*; Vulg. *parvulus natus*, &c. Item Sept. & Vulg. *ἐπὶ τῷ κοῦδ, super humerum*.

Ibidem. lin. 2. *Vocatum est.* Septuag. & Aquil. Ignatius Epist. ad Antiochen. & Euseb. lib. 7. Demonstrat. *καλεῖται, vocatur*, sicut etiam Iren. 4. adversus Hæres. cap. 66. Vulg. Symmach. Tertullian. *καλεῖσθαι, vocabitur*. Theodot. *ἐκάλει, vocavit*.

Ibidem. *Magni consilii nuntius.* Sic habent & MSS. Codices Cypriani, attestante Pamelio, non autem, *magna cogitationis*, ut quidam impressi; eamque lectionem exhibent Septuaginta, *μεγάλῃς βύλῃς*, item Tertullianus, Ambros. initio 3. in Luc. Hieronym. in Commentar.

Ibidem. lin. 9. *Et omnes populi.* P. habet, *et omnis populus*, &c. & itâ editio quoque Florentina. Sed ego retinui lectionem Aldinæ Plantin. & meliorum MSS. quam habent Sept. & Vulg. & Auctor expositionis Symbol. Apost. inter opera Cypriani, & Lactantius ipse ad finem hujus capituli, nullo exemplari discrepante.

Ibidem. *Et potestas ejus aterna.* B. & potestates ejus aterna, qua nunquam transibunt. Sed ego hîc quoque priorem retineo MSS. optimorum, & excusorum omnium, quæ congruit cum Septuag. & Vulg. cum Tertulliano item & Cypriano adversus Judæ. & ipso Lactantio ad fin. capituli.

Pag. 302. lin. 1. *Sic dicit Dominus Deus Christo Domino meo.* Itâ quidem Tertullianus sæpè, & Cypr. 1. adv. Judæ. cap. 21. quæ lectio merito damnatur à S. Hieron. in Comment. » Scio, inquit, in hoc capitulo non solum Latinorum, sed etiam Græcorum plurimos vehementer errare, existimantium scriptum esse, Sic dicit Dominus Christo Domino meo, ut intelligatur juxta illud, quod alibi legimus, Pluit Dominus à Domino, &, Dixit Dominus Domino meo; neque enim *κλέω*, quod Dominum sonat, sed *κύρω* dicitur, id est, Cyro, &c. « Septuag. quidem: *Ὅτι λέγει κύριος ὁ θεός τῷ χριστῷ μου κύρω*, » Sic dicit Dominus Deus Christo meo Cyro. Et Vulg. » Hæc dicit Domi-

nus Deus Christo meo Cyro «. Hic Cyrus Rex Persarum primus fuit, qui postea Judæos captivos solvit, ut Josephus tradidit lib. 11. Antiquit. cap. 1. & Lactantius suprâ cap. 5. & 10.

Pag. 302. lin. 3. *Et civitates non clauduntur.*] Sic habent Sept. Tertull. Cyprian. Cyrillus. Aliqui malunt πόλεις, id est, *portæ*, ut in Vulg.

Ibidem. *Aperiam tibi.*] Hæc apposui ex Bon. Cod. & ex Septuag. quamvis in multis Lactantii exemplaribus desint. Tertull. adversus Marcion. lib. 4. & 5. *aperiam eis*: sed Hebræus textus, Chaldæus, Græcus, Latinus habet, ut in nostro.

Ibidem. lin. 16. *Tunc sublato de rebus humanis omni malo, aureum seculum, &c.*] Hoc scilicet *seculum aureum* futurum esse falso credidit illud tempus mille annorum, quod ipse & alii nonnulli commenti sunt, de quo dicemus in notis ad cap. 24. lib. 7.

CAPUT XIII.

Pag. 303. lin. 6. *Sine patris officio Virginali utero procreatus est.*] Observa locum adversus Carpocratitas, & Cerinthianos, qui Christum ex semine Joseph fuisse conceptum blasphemabant. Sic suprâ cap. 12. *Sanctam Virginem, &c.* & infr. cap. 5. in pr.

Ibidem. *Ut mediam inter Deum, & hominem.*] Id est, inter divinam & humanam naturam. Sic infrâ c. 25. *Fuit igitur, inquit, & Deus, & homo inter Deum & hominem medius constitutus, &c.* His locis Christus Dominus à Lactantio vocatur *medius*. At d. cap. 25. *mediator* dicitur. Differt autem dicere, *Christum esse medium*, vel *esse mediatorem*, ut docet S. Bonavent. in 3. Sentent. dist. 19. quæst. 2. Nam *medius* dicit convenientiam cum extremis; *mediator* non tantum convenientiam, sed etiam officium reconciliationis: ille Græcis μέσος est, hic verò μεσίτης, ut ipse Lactantius tradit d. c. 25. Ergo ut ibi scribit S. Bonaventura, Christus dicitur *medius* inter divinam & humanam naturam, quia concurrunt in eo duæ illæ naturæ sicut in unâ personâ, in quantum est una persona in duabus illis, non in divinâ tantum, neque in humanâ tantum, sed in utraq. Dicitur *medius* alio quoque modo, quia extiterunt in eo proprietates duabus naturis conformes, beatitudo videlicet simul, & mortalitas: in eâ cum Deo confertur, in hac cum homine.

Ibidem. lin. 7. *Substantiam gerens.*] Sub-

stantia hic non est *quies*, id est, natura, ita ut intelligatur, Christum Dominum gerere mediam substantiam, id est, naturam quandam quasi tertiam inter divinam & humanam, ex eisdem, divinâ & humanâ, confusis simul ac mixtis constatam & constitutam, ut delirus somniabat Eutyches, in Constantinopolitano & Calcedonen. Concilio sub Leone I. in Hispalienſe 2. & ab ipsomet Leone in multis ejus Epistolis, præsertim in 14. ad Synodum Ephesinam, & 17. ad Pulcheriam Augustam condemnatus, disputationibusque refutatus à Gelasio Papâ, Damasc. 3. de Fide Orthod. Boetho de Duab. nat. S. Thom. 4. cont. Gent. cap. 35. Quia non unam, sed duas naturas ita gessisse Christum Dominum confitemur, divinam scilicet & humanam, ut utraq. perfectæ, impermixtæ, atque inconfusæ permanserint, & nequaquam altera in alteram sit transmutata; & ideo ex utrisque naturis, & in utrisque naturis Christum consistere profitemur: in utrisque quidem, quia utraq. manent; ex utrisque verò, quia utraq. adunatione manentium, una sit persona Christi, ut Concilium ipsum Chalcedonenſe definit, & fusè docet Boeth. in d. lib. de Duab. natur. Neque etiam hic accipitur substantia, pro *ὅσια*, id est, essentiâ, vel pro *ὁσίαις*, id est, substantiâ: sed propriè pro *ὑπόστασι*. Nam quæ dictio Latinis substantia, eadem est Græcis *ὑπόστασις*. Verumtamen quia propriè, principaliter, & maxime substantiæ dicuntur primæ substantiæ, id est, secundarum substantiarum individua, quæ in naturâ rationali & intellectuali dicuntur supposita, & personæ, in hoc proprio accipitur significatu hoc nomen *ὑπόστασις*, ut individuum, suppositum, personam significet, quemadmodum docet Boethus ubi suprâ cap. 3. & S. Thomas in 3. part. quæst. 2. art. 3. ad 2. Ità igitur & substantia. Quare, inquit Lactantius, ut mediam substantiam gerens, id est, ut media persona existens inter Deum & hominem, id est, inter divinam & humanam naturam, quippe quæ ex duabus & in duabus naturis consistit modo, quo diximus, nostram hanc fragilem imbecilleque naturam, quasi manu ad immortalitatem posset educere.

Ibidem. lin. 12. *Ex utroque genere permixtum, &c.*] Quæstio fuit olim diù agitata, utrum terminus unionis Verbi increati ad humanitatem esset persona simplex, vel composita; & multi Theologi veteres id non ausi sunt affirmare, ut novimus ex Magist. sentent.

in 3. distinct. 2. S. Thom. quæst. 2. artic. 3. Bonav. art. 1. quæst. 2. Scot. quæst. 3. Durand. quæst. 3. Richard. art. 2. quæst. 2. Gabriel. quæst. 1. art. 3. Marfil. quæst. 6. art. 3. dub. 3. Almain. quæst. 1. conclus. 2. Alenf. 3. part. quæst. 6. memb. 2. art. 5. Cajetano in 3. par. quæst. 2. art. 4. & in 1. par. quæst. 3. art. 8. Aiebant enim, compositionem absolute dictam in suo formali conceptu dicere imperfectionem in utroque componente, & idè repugnare divino Verbo. Sed facile respondetur, id verum esse in aliis compositionibus, in quibus componentia ex sui naturâ instituta sunt & ordinata ad componendum; in illis enim componentia perficiunt se invicem, & compositum est perfectius singulis componentibus, & idè talis modus compositionis dicit imperfectionem. At verò in hac admirabili compositione, Verbum non est naturâ suâ ad hanc, vel ad ullam aliam compositionem ordinatum, quamvis ex gratiâ sese accommodet ad componendum hunc hominem, in quo non ipsum perficitur, sed humanitas. Nec quicquam suâ demitur perfectioni, quia non mutatur, nec aliquid suâ perfectionis amittit; & propterea hoc compositum simpliciter, seu intensive, non est perfectius altero componentium, scilicet Verbo; quia illud est simpliciter infinitum, in se continens eminenter quicquid perfectionis est in humanitate: extensive autem includit formaliter aliquam perfectionem, quam non includit solum Verbum. Ac denique quamvis esse Verbi secundum se non resultet ex Verbo & humanitate, tamen esse hujus hominis ut sic, ex unione utriusque resultat; nec aliud quidquam est de ratione compositionis aut compositi formaliter loquendo, quam ut sit verè unum ex plurium rerum reali unione resultans. Et hæc ratio formalis compositionis non dicit imperfectionem in utroque componente, aut ad summum in altero: reliqua verò, quæ imperfectionem important, accidentaria sunt ad rationem compositionis ut sic. Ergò quia, ut dictum est, Christus est unum quoddam ex diversis rebus, (& est ratio è S. Basil. sumpta ad fin. 2. cont. Eunom.) & idè negare cogimur, hujus unionis terminum simplicem esse, & consequenter compositum affirmare; sunt enim hæc duo planè contradictoria. Et confirmatur etiam, quia magis compositus est Christus, ut hic homo, quam sola humanitas; Christus enim intrinsicè includit humanitatem, & aliquid aliud. Idcirco recentiores om-

nes Theologi docent, absolute & simpliciter dicendum esse, terminum unionis Verbi increati ad humanitatem esse personam compositam, eamque unionem esse veram & propriam compositionem; S. Thom. in 3. par. quæst. 2. art. 4. & est conclusio definita in 5. Synod. Actio. 8. Can. 4. & 7. & in 6. Synod. Actio. 4. Epist. 1. Agathon. Actio. 11. Epist. Sophron. Actio. 13. Canon. 6. & in Concilio Lateranen. sub Martin. 3. consultat. 5. Canon 17. condemnat eos, qui quæ 4. ubi confirmantur Canones Synodi, & consulta de Christo in illis. Conciliis sunt definita, negant propriè & secundum veritatem dicta esse; & ibidem Canon. 6. definit propriè, & secundum veritatem in duabus & ex duabus naturis subsistere: illa verò particula, *ex*, proculdubio compositionem designat. Hoc & Sancti Patres fatentur; Dionys. cap. 1. de Divin. nomin. & cap. 3. de Eccles. Hierarch. par. 2. Damascen. lib. 3. cap. 3. & seqq. Greg. Homil. 38. in Evang. Athanas. initio Oration. Quòd unus sit Christus, Petrus Diacon. de Incarnat. & Grat. *A Sanctis*, inquit, *Patribus adunatione divinitatis & humanitatis Christus Dominus compositus predicatur*; idque definitum dicit in quodam Concilio Antiochen. contra Paulum Samosatenum. Ut igitur hanc compositionem & hujus unionis veritatem explicarent, usi quoque sunt Patres aliis nominibus, scilicet missionis, vel commisionis, ut hoc loco Laſtantiſ, & Euseb. Emis. in Homil. super illud Joan. 3. *Amen, amen dico vobis, non est servus major, &c.* Gregorius Nazianz. compositionem hanc vocat novam mixturam, & admirandam teinperationem in Orat. 42. Tertullian. de Carn. Christ. & Apologet. cap. 21. dicit, in Christo esse hominem mistum Deo; & ita ferè Hilar. lib. 2. de Trinitat. cap. 13. Item usi sunt nomine adunationis, copulationis, ex duobus conjunctionis; ut Chrysost. Homil. 10. in Joann. Justin. lib. de Ver. Fid. expos. ad fin. Cyrill. Epist. ad Nestor. Item nomine concretionis, ut Cypr. lib. 2. advers. Judæ. cap. 10. *Homo*, inquit, *& Deus Christus, ex utroque genere concretus*. Locutiones tamen, quæ missionem dicunt, non sunt propriè accipiendæ, quia cum utraque natura in se perfecta inconfusaque permanserit, ut contra Eutychen fuit constitutum, ibi propriè mistio, vel mixtura esse non potuit; sed usurpatæ sunt à Sanctis Patribus, ad insinuandam duntaxat hujusce compositionis veritatem. Nos autem ab eis omninò temperare debemus, nec Patres, ut ait S. Aug. 4. de Doctr.

Christ. cap. 3., in verbis omnibus imitari, quia pares eis gratias non habemus.

Pag. 303. lin. 13. *Fatigata est Aegyptus.*] Ità & Cyprianus 2. Testimon. cap. 6. secutus Septuaginta, *ἡκιστα Ἀγύπτου*, pro eo, quod est in Vulgatâ juxta Hebraicam litteram, *labor Aegypti*.

Ibidem. lin. 14. *Et Saba viri alii.*] Ità prorsus scribendum, ut *Saba* conjungatur cum *virii alii*, nullo interjecto puncto, sicut mendosè in omnibus Lactantii exemplaribus; ità enim intelligitur, viros altos Saba transgressuros esse, &c. juxta lectionem omnium Bibliorum Hebr. Græc. Latinor. Tertull. adv. Prax. Cypriani ubi suprà, & aliorum Patrum. Pro eo, quod hîc habet Lactantius *Saba*, Septuaginta, Vulgata, Tertull. & Cyprianus habent, *Sabaim*: sed nihil refert, quia utroque nomine *Sabai* intelliguntur, illi scilicet, qui à Sabâ filio Chus, de quo 10. Genes. descenderunt, eamque partem Felicis Arabiæ incoluerunt, quæ ad Mare rubrum, sive Arabicum appellatum vergit; hîc enim in Hebræo habetur. . . . Alii Sabai sunt descendentes à Sabâ filio Regma, de quo eod. c. Genes. illius accolæ partis Arabiæ Felicis, quæ magis vergit ad sinum Persicum. Unde Plin. l. 6. cap. 28. dixit, *Sabaos* ad utraque maria porrectis gentibus habitare; intelligitur enim de mari Arabico, sive rubro, ac de Persico, & de utrâque gente Sabæorum, tum eorum qui à Sabâ filio Chus, tum etiam eorum qui à filio Regma duxerunt originem. Quamquam profani Scriptores hanc nobis è Sacris litteris cognitam distinctionem ignotam habuerint: sed utrosque tanquam unam gentem descripserint; & tam Græci, quam Latini, utrumque *Saba*, & ab ipsis denominatos *Sabaos*, nullo appellationis discrimine nominarint, quod & Perer. notat ad Genes. ubi suprà. Verùm Hebræi ita utriusque nomen discriminant, ut *Saba* filium Chus primâ litterâ scribant per *ד* Samech, quod est *s* tenue, & exile: filium autem Regma primâ litterâ designent per *ש* scin, quod est *s* crassum. Vid. Isidor. lib. 9. Orig. cap. 2. sub num. 30. Unde ille rectè *Seva*, & ab eo *Sevai*, hic autem potius *Sceva*, & ab eo *Scesai* viderentur dicendi. Utriusque populi meminit Psalmus Septuagesimus primus, ubi quod in Hebræo est, *Reges Sceva*, & *Seva*, in Vulg. & apud Septuaginta legitur, *Reges Arabum* & *Saba dona adducunt*, &c. Videlicet S. Hieron. & Septuaginta, pro *Sceva*, vertentes *Arabum*, designare voluerunt progeniem à Sabâ

filio Regma descendente, Arabiæque Persici sinûs imperitantem.

Ibidem. lin. 15. *Et post te ambulabunt vincti compedibus, & adorabunt, &c.*] Septuaginta, *Et post te sequentur vincti manicis, & transibunt ad te, & adorabunt ad te*. Sed cum Lactantio omittente illa, & *transibunt ad te*, consentit Vulg. Cyprianus 2. Test. cap. 6. Cyrill. Euseb. Demonstrat. 5.

Ibidem. lin. 16. *Et te precabuntur.*] Ità Vulg. sed Cyprianus, & ipsemet Lactantius inf. cap. 29. *Et in te precabuntur*, cui lectioni consentiunt Septuag. *καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται*.

Ibidem. lin. 19. *Hieremias.*] Locus hic non in Hieremiâ reperitur, sed in Baruch. cap. 3. qui & à S. Augustino sub nomine Hieremias citatur lib. 18. Civit. cap. 32. Cyprianus 2. Testim. cap. 6. Chrysost. Homil. de Trinit. Cassiodoro in Psalm. 81. Nam cùm Baruch esset Hieremiæ scriba, & discipulus, quamplurimi veterum citare solent testimonia libri Baruch sub nomine Hieremiæ, præsertim Clemens Alexand. pr. Pedagog. cap. 10. Hilar. 4. de Trinit. Basil. 4. contra Eunom. Ambros. pr. de Pœnit. cap. 8. & pr. Hexaemeron cap. 14. alii.

Ibidem. lin. 20. *Et non deputabitur alius absque illo, qui invenit omnem viam prudentiæ.*] Septuag. *& non estimabitur alius ad eum, adinvenit omnem viam scientiæ*. Vulg. *& non estimabitur alius adversus eum, hic adinvenit omnem viam disciplinæ*. Sed Cyprianus prorsus ut Lactantius totum hunc locum refert.

Ibidem. lin. 23. *Thronus tuus.*] Ità Græcè est apud Paul. ad Hebræos 1. *ὁ θρόνος αὐτοῦ*; & ità legit Aquil. Symmach. Tertull. Cyprian. Quâ de re vid. Euseb. super hunc locum, Hieronymum ad Principiam, Chrysostomum.

Ibidem. lin. 24. *Virga aquitatis.*] Ità & Cyprianus, pro eo, quod in Vulg. & apud Septuag. habetur, *virga directionis*.

Ibidem. *Et odio habuisti iniquitatem.*] Sept. Vulg. Tertull. Cyprian. *iniquitatem*: Aquila verò, teste Eusebio, *ἀσβημεν*, *impietatem*.

Pag. 304. lin. 1. *Oleo exultationis.*] Ità Septuaginta, *ἐλαίου ἀγαλλιάσεως*; & ita quoque Cyprianus. S. August. Hieron. pro eo, quod Vulgata, Tertull. Aquila legunt, *ἐλαίου χαρῆς*, *oleo lætitiæ*; al. *ἐλαίου ἀγαλαξίας*, *oleo nitoris, & splendoris*, sicut Symmach. quæ lectio propè abest ab Hebræo *safon*, id est, *venustatis, gloria, ornamentis*.

Ibidem. lin. 4. *Et homo est; & quis cognovit eum?*] Sic Septuaginta totum hunc locum,

nisi quia ibi, ut in Vulg. pro *cognovit*, legitur *cognosce*, ut etiam eundem locum referunt Tertull. & Cypr. adv. Judæ. & Epiphani. 1. cont. Ebionit. Qui quidem locus cum paulo aliter habeatur in Vulgata, videlicet, *præsum est cor omnium, & inscrutabile: quis cognosce*t illud? putaverunt aliqui, hodie apud Hierem. non extare.

Pag. 304. lin. 4. *Et mittet eis Deus hominem, &c.*] Septuag. *Et mittet eis hominem, qui salvabit eos, judicans salvabit eos*, Vulgata, *Et mittet eis Salvatorem & propugnatorem, qui liberet eos*.

Ibidem. lin. 6. *Et exsurgat homo.*] Ità & Cyprianus juxta Septuaginta: sed Symmach. pro *homo*, maluit, ut Vulgata, *ἐκστῆς, sceptrum, vel virga*.

Pag. 305. lin. 10. *Non intellexerunt in operibus Domini.*] Sic habet Cod. B. & Cyprianus adversus Judæ. lib. 1. cap. 3. & Septuag. At in Florent. Aldin. Plantinian. editione legitur, ut in Vulgata, *non intellexerunt opera Domini*.

Ibidem. lin. 13. *Et qui exsurgat.*] Ità Cyprianus 1. Testimon. cap. 21. & Pauli Interpret. ad Hebræos cap. 15. Septuaginta, *καὶ ὁ ἀνίσταμενος, & qui consurgit*.

Ibidem. lin. 14. *In eum gentes sperabunt.*] Ità Interpres Paul. ubi supra, & Cyprianus in MSS. ē quibus Pamel. pro *in illo*, contra impressiones Vulgatas cudendum curavit *in illum*. Septuaginta juxta Romanam recentem editionem habent, *ἐν αὐτῷ, in ipso*, quamvis Pamel. Græcè legerit, *ἐν αὐτῷ*.

Ibidem. *Et erit requies eorum in honore.*] Suspicio Lactantii Biblia in dictione, *eorum*, mendum habuisse: nam Prophetia illa de Christo dicitur, & Septuaginta ac Cyprianus habent, *& erit requies ejus honor*. Vulg. *& erit sepulcrum ejus gloriosum*.

Ibidem. lin. 17. *Spiritus scientia & pietatis.*] Ità legendum, ut in B. T. P. & Plantin. edit. non ut in Florentinā & Aldinā, *Spiritus pietatis*; nam illa, *scientia &c.*, sunt apud Prophetam ipsum, & Cyprianum.

Ibidem. lin. 18. *Et implebit eum spiritus timoris Domini.*] Concordat hæc lectio Lactantii cum Vulgata ac Cypr. 2. Testimon. c. 11. quanquam Septuaginta ità distinguunt, ut post, *eum*, ducatur virgula, *Spiritus scientia & pietatis replebit eum, spiritus timoris Domini*.

Pag. 306. lin. 1. *Et parabo regnum ejus.*] Ità legitur in B. T. P. Septuag. Vulg. Cypr. advers. Judæ. lib. 1. cap. 15. & lib. 2. cap. 11.

pro eo, quod est hîc in impressis, *& parabo semen ejus*.

Ibidem. lin. 5. *Et civitatem, quam de suo nomine Hierosolyma nuncupavit.*] Non eam Salomon condidit, ut falsò tradit Lactantius hîc & infra cap. 13. Quomodo enim Scriptura Sacra toties de eâ mentionem faceret, dum de temporibus Josue, Judicum, Regum sermonem habet, quæ sanè multò antea fuerunt, quàm Salomon nasceretur? Josu. cap. 10. 12. 15. 18. Judic. 1. & 19. Reg. lib. 1. cap. 18. lib. 2. cap. 5. 8. 9. 10. & alibi. Conditâ vero creditur à Melchisedech Rege circa annum à mundi origine bis millesimum & vigesimum tertium tempore Abraham, & Hebræicè Salem, Græcè Solima dicta; atque ab eo quinquaginta annis possessa videtur, quam deinde Jebusæi à Jebusæo filio Chanaam prognati occupaverunt, à quibus Jebus & Jebusæum aliquandiu est appellata, quo tempore Josue illius Regem occidit. Tenuerunt autem eam Jebusæi annos octingentos & viginti quatuor; tantumque urbis firmitati fidebant, ut Davide Rege ipsam oppugnaturò, per contemptum cæcos, claudos ac mutilos in mœnibus collocarent, jactantes hosce ad propellendum hostem sufficere. Sed cum expulsi Jebusæis David urbe potitus esset, eam instauraus, & arcem muniens, totius Judææ Metropolim fecit; ac deinde Jerusalem, quasi Jebus Salem, litterâ *h* in *r* euphoniæ gratiâ mutata, Græcè autem inflexo vocabulo, Hierosolima est appellata. Eupolemus tamen apud Euseb. lib. 9. Præparat, à templo quod Salomon in eâ magnificentissimum extruxit, Hierosolymam, quasi *ἱερὸν τῶ Σαλομώνος* nuncupatam putat; *ἱερὸν* enim Græcis templum est, eò quia sit sacrum. Lactantius verò cum & ipse putarit eam Urbem à Salomone denominatam, eâ denominatione deceptus, falsò credidit à Salomone conditam, Strabo à Moyse ædificatam scribit lib. 16. Sed præter notata loca videndi sunt Josephus 7. Antiquit. cap. 3. & lib. 7. de Bello Judaic. cap. 18. & Hegefippus. Item Hieronym. de locis Hebræicis ad Dardan. & ad Damasc. Suidas in *Melchisedech*.

Ibidem. lin. 17. *Qui illam ædificaverunt.*] Vulgata, *qui ædificent eam*, Septuaginta *ædificantes*.

Ibidem. lin. 18. *In vanum vigilavit.*] Ità & Septuag. *ἐς μάτην ἀγρυπνῶν*; & eodem modo iste locus citatur aliquoties à S. Hieronymo, & à Cassiano lib. 12. cap. 9. Vulg. *frustrâ vigilat*.

Pag. 306. lin. 19. *Custodivit.*] Septuag. & Vulg. *custodit.*

CAPUT XIV.

Pag. 307. lin. 7. *Idem necesse est habeat in eo Sacerdotium sempiternum.*] Eadem disserit Cyprianus adversus Judæos lib. 1. cap. 16. Et de Sacerdotio Christi videndus S. Thom. 3. p. quæst. 22.

Ibidem. lin. 12. *Qui omnia, quæ sunt in corde meo, faciat.*] Septuag. *qui omnia, quæ in corde meo, & qui in animâ faciet.* Cyprianus cum Lactantio concordat, nisi quia, *proficiat*, habet *faciet*, cum Septuag. & Vulg.

Ibidem. lin. 14. *Et transibit in conspectu meo.*] Septuag. *Et transibit coram Christo meo;* & concordat cum Vulgat. & Hebræ. & ita hunc locum profert S. August. In aliis versionibus est, *τῶν Χριστῶν μῶν*, *Christis meis*; & Cyprianus 1. Testimon. cap. 17. *in conspectu Christorum meorum.*

Ibidem. lin. 16. *Et ostendit mihi Dominus Deus Jesum, &c.*] *Deus* non legitur in Vulg. nec apud Septuag. nec apud Cyprian. 2. Testimonior. cap. 13.

Ibidem. lin. 18. *Ut adversaretur ei.*] Ità Septuag. & Vulg. at Cod. B. habet, *ut contradiceret ei.*

Pag. 308. lin. 1. *Imperet tibi Dominus in te.*] Septuag. & Vulg. *increpet Dominus in te.*

Ibidem. lin. 2. *Et ecce titio ejectus ab igne.*] Septuag. *Nonne ecce hoc ut turris est erutus de igne*: in Bibl. Compluten. & apud Theodor. & S. Hieron. *Nunquid non iste torris est*, &c. ut in Vulgatâ.

Ibidem. lin. 4. *Auferte vestimenta sordida ab eo.*] Post hæc verba, apud Septuaginta & Cyprianum subduntur illa: *& dixit ad eum, ecce abstuli iniquitates tuas*; & in Vulg. *ecce abstuli iniquitatem tuam*, quæ fortè omisit Lactantius compendii causâ, ut & alia paucula.

Ibidem. *Et induite eum.*] Sic Septuaginta, Tertull. Cypr. sed Vulg. sermonem continuat cum Jesu, & *indui se.*

Ibidem. lin. 5. *Tunicâ salari.*] *De poderem*, quod est apud Septuag. Tertull. & Cyprian. Lactantius interpretatus est, *tunicam salarem*, cui adstipulatur S. Hieronymus.

Ibidem. lin. 9. *Et dabo tibi, qui conversentur in medio horum circumstantium.*] Ità legitur apud Septuaginta: sed Vulgata parum variat; ibi enim, *Et dabo tibi ambulantes de his, qui nunc assistunt*: illa verò sunt omissa, quæ ante verba hæc posita sunt in utrisque

Tom. I,

Bibliis; καὶ ἐὰν διαφύλαξαις τὴν αὐτὴν μου, & si custodieris atrium meum.

Ibidem. lin. 14. *Prope quingenti anni numerantur.*] Ità scriptum est in B. T. P. novem Vaticanis & Plantinianâ. At Aldinæ, Florentinæ, & aliis nonnullis editionibus deficit *prope*. Porro Zacharias prophetabat anno secundo Darii 4. Persarum Regis, ut habetur Zachariæ 1. & Esdr. 1. cap. 5. ab Euseb. in Chron. sub Olympiad. 64. & Hieronym. in prolog. Commentar. ad Zachar. à quo tempore, usque ad annum quintum decimum Tiberii Cæsaris, Eusebius computat. annos quingentos quinquaginta octo in Chronic. sub Olympiad. 102.

Ibidem. lin. 15. *Darii.*] Quarti Persarum Regis, ut dictum est, qui ab Euseb. statuitur sub Olymp. 64.

Ibidem. *Et Alexandri.*] Hic Alexander non est ille Magnus vocatus, Philippi filius, Macedonum Rex vigesimus tertius, qui ab Eusebio ponitur sub Olympiade centesimâ undecimâ: sed Alexander decimus Macedonum Rex, qui ab eodem Euseb. sub Olympiad. 69. censetur.

Ibidem. lin. 16. *Qui fuerunt non multo priusquam Tarquinius Superbus exactus est.*] Darius non post, sed ante exactum Tarquinium fuisse constat; quippe qui in Persas Imperium suscepit Olymp. sexagesimâ quartâ secundum Euseb. Tarquinius exactus est Olympiad. sexagesimâ septimâ.

Pag. 309. lin. 15. *Filium suum legavit ad homines.*] Multi MSS. & excusi habent, *Filium suum principem Angelorum legavit ad homines*: quos si quis sequi malit, & ea retinere, *principem Angelorum*, non magnopere repugnabo, cum hic intelligam in eâ dictione, *Angelorum*, non naturam aliquam, sed munus & officium designari; perinde enim est ac si dixisset, primum legatorum, five nunciorum. Nam Angelus Græcè, Latine est nuncius, quo nomine etiam in Sacris Litteris, nedum à Lactantio & Cypriano 2. Testim. c. 5. & aliis, Christus appellatus est Angelus; Esai. 9. apud Septuaginta, *magni consilii Angelus*; & ità locum illum effert Cyprianus Sermonem de Nat. Christi; Lactantius suprâ cap. 12. Latinam ipsam maluit vocem, *magni consilii nuncius*; Malach. 3. *Angelus Testamenti*; & Joan. Apocalyp. 10. *Vidi Angelum descendantem de Cælo*, &c. quem locum de Christo Domino plerique interpretantur. Jure quidem Christus dicitur princeps nunciorum, seu legatorum, (nam & hoc eum nomine vocat inf. cap. 25,

Q 999

& 29. & lib. de Irâ Dei cap. 2.) cùm maximam omnium ad homines legationem obiecit, ut diximus suprâ cap. 8. Vel dixit principem, id est, *caput Angelorum*, juxta illud Apostoli ad Coloss. 2. *Qui est caput omnis principatus & potestatis, &c.* Est autem eadem ratio & de Angelis omnium aliorum ordinum, ut docet S. Thomas 3. p. quæst. 8. art. 4. Ego Codicis B. cui ob miram ejus vetustatem plurimum tribuo, & Plantinianæ editionis lectionem secutus sum.

CAPUT XV.

Pag. 310. lin. 3. *Cum primum cœpit adolescere, tinctus est à Joanne prophetâ in Jordane, &c.*] Circiter triginta annorum erat, cùm baptizatus est JESUS, Lucæ 3. five locum illum exponamus, ut duobus mensibus minor esset annorum triginta, ut Epiph. hæres. 51. Jansen. in Concord. five ut esset in ipsomet trigesimo atatis anno, ut Tertullianus African. apud Hieron. in Daniel. cap. 9. Magister histor. Scholastic. in hist. Evang. cap. 33. qui trigessimum annum ita ab eo incœptum tradit, ut trefdecim tantum dies ejusdem anni peregisset: quæ fuit multorum quoque Sanctorum Patrum sententia; Irenæi adv. Hæres. lib. 2. c. 10. Greg. Nazianz. Hom. in S. Laurent. Theophilaet. & Euthymii in 3. Lucæ, & deinde recentiorum, Carthusiani, Cajetani in idem cap. 3. & aliorum: five denique ut jam explevisset trigessimum, & trigessimum primum inchoasset, ut Ignatius Martyr ad Trallian. Chrysost. Homil. 10. in Matth. Euthym. in eundem Matth. cap. 3. Quibus quidem temporibus nemo, ut puto, initium fecerit adolescentiæ.

Ibidem. lin. 7. *Purifici rovis perfusione.*] Ità legendum est ex B. T. P. & Florentinâ editione; non, *purificati*, &c. ut in Aldinâ & Plantinianâ. Et ex hoc loco fortassè intelligitur, in primitivâ Ecclesiâ morem baptizandi fuisse, non baptizandos immergendo, vel de super aquam effundendo, sed tantummodò baptizandos aspergendo, quod propter baptizandorum multitudinem, quæ sæpè simul conveniebat, eo tempore contigisse putandum est. Cæterum cùm in immersione expressius repræsentetur figura sepulturæ Christi, modus baptizandi per immersionem, vel effusionem, quo utitur hodiè Ecclesia, est laudabilior, ut asserit S. Thom. in 3. p. quæst. 66. art. 7.

Ibidem. lin. 8. *Filius meus es tu, &c.*] Paulò aliter reperitur hic locus apud Matth. 3. Marc. 1. Luc. 3.

Pag. 311. lin. 20. *Confortamini manus resoluta, &c.*] Paululum variat lectio & distinctio hujus loci apud Septuag. in Vulg. apud Tertullian. 4. adversus Marcion. & Cyprian. 2. Testim. cap. 7. Vid. Francisci Lucæ Burg. Annotationes in Bibl.

Ibidem. lin. 24. *Mutorum.*] Ità est in Vulgatâ & Cypriano, pro eo quod apud Septuag. *μοιλάων*, *difficiliter loquentium*, five *balborum*.

Ibidem. *Et rivus in terrâ sitienti.*] Sic quoque Cyprianus adversus Judæ. cap. 7. transtulit illa, καὶ φάειν ἐν τῇ διψῶσι. Sept. & *valles in terrâ sitienti.* Vulg. & *torrentes in solitudine.*

Ibidem. lin. 27. Καὶ χαλῶν λεῖμος ἐστὶ ὥπυς.] In Cod. Sibyll. χαλῶν δὲ λεῖμος ὀνόματος.

Pag. 312. lin. 1. *Ascendit in montem quemdam desertum, ut ibi adoraret. Ubi cùm triduo moraretur, & fame, &c.*] Duorum miraculorum de fatiata à Domino multitudine videtur Lactantius historias confudisse. Nam primum quidem contigit, quandò à Nazareth secedens naviculâ transfretavit in desertum, & secutæ eum sunt turbæ terrestri itinere, de quo Matth. 14. Luc. 9. Marc. 6. Joan. 6. Ibi verò non secesserat Jesus in montem ante patratum miraculum, neque triduo moratæ fuerant turbæ; sed quinque panes, & duo pisces multiplicati quidem fuerunt, multitudo per quinquagenos distributa, quinque hominum millia saturata, residuorum fragmentum duodecim cophini impleti. Alterum contigit miraculum, quandò secedens è Tyro & Sydone venit secus mare Galileæ, & ascendens in montem sedebat ibi, & secutæ sunt eum turbæ multæ, quarum misertus est JESUS, quia triduo jam morabantur jejunæ, ut apud Matth. cap. 15. Marc. 8. Sed ibi septem panes erant, & pauci pisciculi, hominum ad quatuor millia, residuorum fragmentorum sportæ septem. Et de utroque miraculo dicitur Matth. cap. 16.

Ibidem. lin. 12. Εἰν ἄρτοις ἑμα πέντε.] In Cod. Sibyllino hi versus aliquantum variant.

Pag. 313. lin. 10. Γίσιτε.] Sic errorem Aldinæ editionis, quæ habet *πίσιτε*, correctum oportuit ex Florent. & Plantinian. editione, & ex ipso cod. Sybill.

Ibidem. lin. 12. Κύματα πίζον, &c.] Etiam hi aliquantulum ibi variant.

CAPUT XVI.

Pag. 315. lin. 4. *Et alieni beneficii bona non tantum suspiciunt, &c.*] Meursius 5. Cri-

tici Arnob. cap. 10. conjicit, legendum potius, *Et alieni beneficii dona non tantum suscipiunt, &c.*

Pag. 315. lin. 27. *Et exprobat nobis peccata legis.*] Hic verò prætermissa sunt illa, quæ ante verba hæc in utriusque Biblii, & apud Cyprianum leguntur, & contrarius est operibus nostris.

Ibidem. lin. 33. *Gloriatur patrem se habere Deum.*] Ità quidem melius, sicut Vulgata & Cyprianus juxta castigatas editiones 2. Testimoniô. cap. 14. Lucif. pro S. Athanas. August. de Civit. lib. 17. cap. 20. quàm apud Septuag. *gloriatur patrem Deum.*

Ibidem. lin. 37. *Stultitia ipsorum.*] Septuag. Vulg. Cypri. *malitia ipsorum.* Nam Græcè est, *ἡ κακία.*

Pag. 316. lin. 3. *Mille ac decem anni fuerunt.*] Ego apud Eusebium in Chronic. sub Olympiad. 202. à Salomone usque ad Christi Domini obitum fluxisse comperio annos mille & sexaginta.

Ibidem. lin. 18. *Extollatur Luna.*] In Psalm. Latini codices omnes, *auferatur Luna.*

Ibidem. lin. 22. *Annuntiavimus coram ipso sicut pueri.*] Ità prorsus Cypri. 2. adv. Judæ. cap. 13. Septuag. teste S. Hieron. *annuntiavimus quasi parvulum in conspectu ejus*; & ità reperitur etiam apud ipsum S. Hieronymum in Comm. Tertull. adv. Judæos, & 3. contra Marcion. *Annuntiavimus de illo sicut parvulus.* Vulgata verò multò aliter.

Ibidem. lin. 26. *Homo in plagâ positus, &c.*] In hoc loco Esaiæ enunciando Lactantius aliqua mutat, aliqua mutilat. Septuag. *Homo in plagâ positus, & sciens ferre infirmitatem; quia aversa est facies ejus, despecta & non reputata, &c.* Cyprianus: *Homo in plagâ positus, & sciens ferre imbecillitatem, quia aversa est facies ejus, inhonoratus est & non computatus.* Reliqua conferat lector.

CAPUT XVII.

Pag. 317. lin. 7. *Quod legem Dei solveret; cum hoc ille non suo judicio, &c.*] Solvendi vocabulo usus est, pro eo, quod est antiquare, vel evacuare, quibus vocibus usus est Paulus ad Hebræos 8. ad Ephes. 2. ductâ translatione à funiculorum nexibus, qui statim atque soluti sunt, vim amittere. Christus Dominus proprium vocabulum adimplendi maluit Matt. 5. quia quando legi abrogatur, quæ non erat perpetua, sed ad tempus præfinitum posita, post illud tempus non propriè soluta, aut sublata dicitur, sed finita & completa. Sic ibi

Salvator, quia lex vetus non erat in perpetuum posita, sed quousque veniret plenitudo temporis, dixit se venisse, eam non solvere, quasi perpetua esset, sed adimplere & perficere veritates, quarum umbras gerebat. Quod idem significat quoque Lactantius, dum ait, quòd id faciebat secundum prædicta Prophetarum; & infra cap. 20. fatetur, Novum Testamentum fuisse Veteris adimplerionem.

Ibidem. lin. 12. *Et deliget validas nationes, &c.*] Græcè autem apud Septuag. tam in Michæâ, quàm in Esaiâ legitur *ἐξελίξει*, quod Vulgata Interpres, & alii transfulerunt, *arguet*, ut in Esaiâ; vel, ut in Michæâ, *corripiet*; id enim significat verbum *ἐξελίχω*. Sed & Cyprianus lib. 2. adv. Judæ. cap. 18. ex Esaiâ refert, *redarguet*, & Auctor libelli adversus Judæos in Opera ejusdem Cypriani, *corripiet*. Verum quoniam hic Aldina editio Lactantii, Plantiniana & pleræque aliæ habent, *deliget*, suspicor codicem Græcum Bibliorum Lactantii in Michæâ mendum habuisse, & pro *ἐξελίξει*, exhibuisse *ἐκλέξει*, quod est, *deliget*. Cæterum cur apud eundem Cyprian. 1. adv. Judæ. cap. 10. Michæam quoque referentem legatur, *deteget*, vel hic apud Lactantium in Florentinâ editione, *diriget*, nullam rationem inire possum; & puto fuisse operarum erratum: sed germanum Cypriani & Lactantii textum habuisse, *deliget*, & ità eos scripsisse, licet perperam, scilicet Græci Codicis in Michæâ fortasse, ut dixi, errore falsos.

Ibidem. lin. 13. *Oreb.*] Dicitur etiam *Choreb*, & fortè melius. Nam apud Hebræos prima littera. hujus nominis est apud Græcos *χ*. Jugum est montis Sinai; atque indè uno nomine mons Dei appellatur; & scriptum est, legem datam in Sinai, ut Exod. 19. & 34. Levitic. 26. & in Oreb, ut Deuter. 9. Malach. 4. Legimus aliquos scripsisse, Orientalem istius montis partem dici Sinai, Occidentalem Oreb: Hieronymus de hoc Hebraic. & de 42. mansion. Ortel. & alii recentiorum nonnulli putant, eundem montem nunc Sina, nunc Oreb vocari, Receptor tamen sententia est, montes illos inter se distinctos esse, sed radicibus cohærere: esse etiam Oreb multò inferiorem altitudine Sinai.

Pag. 318. lin. 2. *Eis ἀπὸν πᾶς λόνται, &c.*] Mutilus versus, qui ex Cod. Sibyllino restituitur; ibi enim, *Eis ἀπὸν πᾶτε πᾶς λόνται, &c.*

Ibidem. lin. 14. *Esaias ita prophetavit.*] Erratum memoriæ; posuit enim Esaiam, pro Hieremiâ, qui hoc habet cap. 4.

Ibidem. lin. 15. *Renovate.*] Florent. *revo-*
Q q q q ij

cate. Sed nostram lectionem exhibent MSS. & editi Ald. Plantin. & Biblia, tam Vulg. quàm Septuag. Tertull. & Cypr. adv. Judæos.

Pag. 318. lin. 15. *Novitatem.*] Ità Cypr. 1. Testimon. cap. 8. & Tertull. adv. Judæos, qui tamen 1. adv. Marcion. habet, *novamen novum*, pro eo quod apud Septuag. leg. num. plurali *νεόματα*, *novalia*: Hebraicè verò, Chaldaicè, & in Vulg. singulari num. *novale*.

Ibidem. lin. 17. *Circumcidite praputium cordis vestri.*] Ità Cyprian. 1. adv. Judæos: sed Tertull. *circumcidimini praputium*, vel *praputia cordis vestri*, ut in Hebræo, Chaldaeo & Latino juxta Vulgatam editionem, pro eo quod nunc apud Septuag. legitur, *καρνεοκαρπία* *ἐστω*, *duritiam cordis vestri*.

Ibidem. lin. 18. *Et exurat.*] Hæc non habentur in plerisque, quæ nos adjecimus ex B. nam ità prorsus Cyprianus; & apud Prophetam in Septuag. & Vulg. legitur, *& succendatur*, vel *& succendatur*.

Ibidem. *In novissimis diebus.*] Hæc non habent Sept. nec Vulg. sed Cyprianus.

Ibidem. lin. 19. *Circumcidet Dominus.*] Concordat cum Vulg. & Cypr. August. verò quæst. 53. cum Septuag. *circumpurgabit*. Sed hic defunt illa, *& cor seminis sui*, quæ in utrisque Bibliis habentur, & apud Cyprianum.

Ibidem. lin. 21. *Cultellos petrinis nimis acutos.*] Concordat cum Septuag. Cypr. & Theodoret. In MSS. *petrinis de petrâ acutâ*. S. Augustinus quæst. 6. *Fac tibi ipsi cultros de petrâ acutos*; vel sicut habet Græcus, *de petrâ acutâ*.

Ibidem. lin. 24. *Non enim Propheta sic ait, & dixit Dominus ad me.*] Mendum habent omnia exemplaria, in quibus pro *Dominus*, legitur *JESUS*. Nam textus ipse Scripturæ Sacræ sic habet, ut nos excudendum curavimus; & sic rectè eum protulit ipsemet Firmianus paulò suprà, ad quem locum ista referuntur.

Pag. 319. lin. 1. *Aufes.*] Ità juxta Septuag. Numeror. cap. 13. nomen hoc efferunt Tertullianus adv. Judæ. & S. Aug. lib. 16. contra Faust. cap. 19. *ὃν Ἀύφης ἰδὲ Ναυῆο*. Vulg. habet ex Hebræo, *Osee*.

CAPUT XVIII.

Pag. 320. lin. 6. *Quòd ita fieri oporteat in omni persecutione.*] Observa antiquissimi Patris testimonium de fugâ licitè tempore persecutionis arripiendâ contra Marcionitas & Montanistas, quos refellit Clemens Alexand. 40. Strom. Origenes super Joan. cap. 31. Cy-

prian. in Epist. ad Thibaritinos de Exhortatione Martyrii, & lib. de Laps. Nazianz. in Orat. in laudem Casarii, & in Orat. in Laud. Basil. Athanas. in Apolog. de fugâ suâ; & S. Aug. in Epist. ad Honorat.

Ibidem. lin. 10. *Legatus Syriam regebat.*] Legati nomen accipit, ut commune omnibus, qui quovis officio publicè mitterentur; ità enim idem nomen & Varro interpretatur 5. de Lingua Latinâ: sed propriè sumptum peculiare nomen erat Magistratûs & officii. Procuratorem alii Pilatum nominant, ut Luc. Evangel. cap. 3. & Tacit. 15. Annal. alii Syriæ Præsidentem, ut Ignatius Martyr in Epistolâ ad Trallianos.

Pag. 321. lin. 2. *Annis XLVI.*] Hunc numerum retinui probatum xij. Codicibus Vatic. P. & editionibus Florentinâ, Ald. Plantin. cæteris, & exhibitum ab ipso Evang. Joan. cap. 3. licet B. & T. habeant, *annis XL*.

Ibidem. lin. 6. *Nihil in eo damnatione dignum videri.*] Hæc erat antiqua judicandi formula, Senec. 1. Natural. quæst. cap. 16. » & tamen non pronunciavit, jure cæsum videri. « Plin. lib. 14. cap. 13. » Judex pronunciavit, » mulierem videri plus vini bibisse, quàm » valetudinis causâ ». Eadem quoque in Decretis Senatûs non rarò utebantur. Sallust. » Consulente Cicerone, frequens Senatus » decrevit, Tarquini judicium falsum videri. « Cornific. lib. 1. » Senatus decrevit, si eam » legem ad populum ferat, adversus Rempu- » blicam videri eum facere ». In legibus etiam, & plebiscitis. Livius lib. 25. » Plebs sci- » vit, videri eum in exilio esse ». Alia exempla ex veterum Prudentum responsis, & aliis Auditoribus promit Cujac. lib. 3. Observ. c. 26.

Ibidem. lin. 11. *Nec tamen ipse sententiam protulit, &c.*] Quin imò constat, à Pilato fuisse adversus Christum damnationis sententiam dictam ex Joann. & Lucâ, quorum ille c. 19. pro tribunali sedisse Pilatum ait, quod non nisi judicium exercentis est: hic verò c. 23. super eo, vel de eo judicasse; hoc enim sonat, *ἐπέπεσε*. Petrus etiam Apostolus Epist. 1. c. 2. de JESU loquens, ait, » tradebat autem » judicanti se injustè », scilicet Pilato. Id & S. Ignatius tradit expressè in Epist. ad Trallian. S. August. in Psalm. 63. & Leo Papa Serm. 1. & 8. de Passione Domini.

Ibidem. lin. 14. *Coloris puniceæ veste.*] Chlamys fuit illa vestis, ut apud Matth. cap. 27. *χλαμύδα πορνίαν*, quæ paludamentum à Romanis vocabatur; & eâ Reges, Imperatores, milites super armis induebantur. Rubri fuit

coloris. Unde Martial lib. 14.

Roma magis fuscis vestitur, Gallia rufis,

Et placet hic pueris, militibusque color.

Fallebantur enim milites, neque exterrebantur, si ex vulneribus sanguis deflueret. Illum igitur rubrum colorem nunc coccino designarunt, ut Matthæus Evangelista; nunc purpureo, ut Marcus 15. Joann. 19. nunc puniceo, ut hoc loco Lactantius. Nam hi colores omnes rubrum aliquo modo referunt, vel eum augentes, vel remittentes, vel mistâ quâdam specie temperantes. Coccum quidem rubere norunt omnes ex Plin. lib. 9. cap. 41. qui & lib. 22. cap. 2. Imperatoris paludamentis dicatum scribit. Sed & Plutarch. in Fabio, signum prælii futuri Romanis Imperatoribus tradit fuisse tunicam coccinam extensam super Prætorium. Purpuram autem Plin. lib. 9. cap. 8. præstantissimam esse scribit, quæ sanguinis concreti colorem exhibet: unde & Homero purpureus dicitur sanguis. De puniceo verò colore, qui & Phœniceus dicitur (quem Græci φοινικα, vel ποινικα appellant, quoniam palmæ termes ex arbore cum fructu avulsus spadix dicitur, teste Gell. lib. 3. cap. 9.) hæc profero ex Frontone apud eundem Gell. lib. 2. cap. 26. cum Phavorino Philosopho de coloribus disputante. » Non enim, inquit, hæc sunt sola vocabula rufum colorem demonstrantia, quæ tu modò dixisti, rufus & ruber: sed alia quoque habemus plura, quàm quæ dicta abs te Græca sunt. Fulvus enim, & flavus, & rubidus, & phœniceus, & rutilus, & luteus, & spadix appellationes sunt rufi coloris, aut acuentes eum, quasi incendentes, aut cum colore viridi miscentes, aut nigro infusantes, aut virenti sensim albo illuminantes. » Nam phœniceus, quem tu Græcè φοινικα dixisti, noster est; & rutilus, & spadix phœnicei συγγώνημα, qui factus Græcè, noster est; exuberantiam, splendoremque significat ruboris, quales sunt fructus palmæ arboris non admodum Sole incocti: unde Spadicis, & phœnicei nomen est. Spadica enim Dorici vocant avulsam à palmâ termitem cum fructu, &c. Ergo & hunc colorem sanguini attribuit Ovid. 13. Metam. & Statius 1. Achilleid. unde & eum quoque futuri prælii signum fuisse, & paratos in pugnam milites induere solitos tradit Plutarch. in Institut. Lacon, in Paul. Æmil. & in Marcel. Alii verò non à palmâ, ut dictum est, sed potius à Punici mali corio eum colorem nomen traxisse pronunciant; alii πικρὸν ποινόν,

quia scilicet id virgultum (quod, ut androsimon, reddit sanguinem, quanquàm alio modo) ποινός dictum est à Theophrasto. De unâ igitur, atque eadem Christi Chlamyde hi tres colores dicti sunt: non quia iidem sint; nam propriè accepti diversi sunt, ut contra Parrhasium, Guarinum, & alios disputat Brodæus 1. Miscellan. cap. 8. Bayf. de re Vestiar. cap. 3. sed quia omnes aliquo modo, ut dictum est, eundem colorem, id est rubrum exhibent, pro uno & eodem colore ab Evangelistis & Lactantio exprimi potuerunt. Quæ paucula differere volui, ut Lactantium cum Evangelistis, atque ipsos inter sese Evangelistas concordare esse ostenderem, quorum loca in speciem pugnantia quibusdam doctis viris, præsertim Lazaro Bayfio ubi suprâ, nonnihil negotii attulerunt.

Pag. 322. lin. 7. *Gavianam Crucem.*] Florentina editio habet *Gabianam*, quod mendum annotavit Andreas Patritius initio Scholiorum ad Fragmenta Oratorum Ciceronis. Respicere enim locus debet ad Verris factum crudele, qui P. Gavius, non *Gabinium*, cruci affixerat, de quo in Orat. 7. in Verr.

Pag. 323. lin. 2. *Ignoraverunt.*] Ità & Augustinus, pro eo, quod in Vulg. & apud Septuag. habetur, *ignoravi*; Symmach. *ignorabam*.

Ibidem. lin. 5. *Eis ἀνόμους, &c.*] Conjunxit hæc carmina Lactantius, quæ in Cod. Sibyll. Serm. 8. à se invicem dissita, atque disjecta sunt. Nam ibi prius leguntur illa, καὶ εὐμασση μαιεσση, &c. deinde nonnullis interjectis, illa, λέγουσι δὲ εἰς μάστιγας. Verùm aliis quoque interpositis, ea deinum reperiuntur, quæ hic prima leguntur, εἰς ἀνόμους χεῖρας, &c.

Ibidem. lin. 14. *Τὸς λόγους, ἃ πῶθεν ἤλθεν.*] Cod. Sibyll. τίς πῶς ὦν, ποθεν ἤλθεν, &c.

Pag. 324. lin. 6. *Αὐτὸ γὰρ σὺ ἄφρον.*] Inter Carmina Sibyll. hos versus non reperio.

Ibidem. lin. 7. *Ἀκάνθαις.*] Malim ἀκάνθης.

Ibidem. lin. 11. *Et dixit Esdras ad populum.*] Locus insignis, quem nunc non habemus. Justin. Mart. in Dialog. adv. Judæ. affirmat, è libris Esdræ cum aliis ibi notatis à Judæis fuisse sublatum.

Pag. 325. lin. 2. *Nativitatem ejus.*] Ità quoque Tertull. & Cypr. At Sept. & Vulg. τὴν γενεάν, *generationem*.

Ibidem. lin. 4. *Adductus est ad mortem.*] Ità ferè omnes Lactantii libri. Florentina habet *abductus*, quæ lectio non placuit Pamelio, attestante eam in aliquibus quoque MSS. Cyprani Codic. legi. Tertull. habet *perductus*.

Pag. 325. lin. 5. *Quia facinus non fecit, neque insidias ore suo locutus est.*] Septuag. *quia iniquitatem non fecit, neque dolum in ore suo*; Vulg. *eo quod iniquitatem non fecerit, neque dolum fuerit in ore ejus*; Tertullian. adv. Judæ. *nec dolum in ore ejus inventus est*, vel ut in MSS. *nec dolum fuit in ore ejus*; Cyprianus, *quia facinus non fecit, neque insidias ore suo*. Florent. Juntar. habet hîc, *quia facinus non fecit, neque inventus est dolum in ore ejus*. Sed nos secuti sumus membranas, & plures ac meliores editiones.

Ibidem. lin. 6. *Consequetur multos.*] Ità est in editione Ald. & Plantin. & apud Cypr. à Pamelio editum, ubi tamen Joan. Costerius legebat, *possidebit*, ut nunc legitur in recenti versione Latinâ ex Septuag. qui Græcè habent *κληρονομήσει*; quod ego interpretarer, *hereditabit*, ut hîc habet editio Florent. & Tertull. adv. Judæos, *in hereditatem habebit*.

Ibidem. *Propterea quod traditus est ad mortem.*] Cypr. ex Septuag. *Propterea quod tradita est ad mortem anima ejus*. Vulg. *pro eo quod tradidit in mortem animam suam*.

Ibidem. lin. 8. *Peccata multorum, &c.*] Ità lego cum B. T. & melioribus aliis MSS. & impressis, cum Septuag. Vulg. Tertull. & Cypr. licet editio Florent. habeat, *peccatum multorum, &c.*

Ibidem. lin. 9. *Captabunt in animam, &c.*] B. *captabunt animam*. Ego exhibui lectionem omnium aliorum Lactantii Codic. Septuag. & Vulg.

Ibidem. lin. 12. *Sicut agnus sine maculâ.*] Septuag. *ὡς ἀπλὸν ἄκακον*, quod recentiores illius versionis interpretes transfulerunt, *sicut agnus innocens*. Cypr. 2. Testimon. cap. 15. habet, *sicut agnus sine malitiâ*. Vulgata, *quasi agnus mansuetus*.

Ibidem. lin. 13. *Cogitaverunt cogitationem.*] Sicut Cypr. 2. Testim. cap. 15. *cogitaverunt cogitatum*; Vulg. *cogitaverunt consilia*. Sept. *ἐλογίσαντο λογισμὸν πονηρὸν*, *cogitaverunt cogitationem malam*.

Ibidem. lin. 14. *Eradamus.*] Ità Vulg. & impressi libri Cypr. 2. Testim. cap. 15. & 20. sed MSS. teste Pamelio, *tollamus*, vel *evelamus*. Tertull. propius abest à Septuag. & Hieron. nam ille adv. Judæ. & hic in Comment. habet, *conteramus*. Græcè est *ἐκτελέσωμεν*, *exteramus*.

Ibidem. *E' terrâ vitam ejus.*] Ità quoque Cypr. sed Septuag. & Vulg. & Tertull. *eum de terrâ viventium*.

Ibidem. *Non erit in memoriâ.*] Septuag. &

Vulg. *μὴ μνησθῆναι*, *non memoretur*. Tertull. & Cyprianus cum Lactantio concordant.

Ibidem. lin. 20. *Non quasi homo Dominus, &c.*] Ità Sept. nisi quia, pro *Dominus*, habent, *Deus*; Cypr. 2. Testim. cap. 20. Theodoret. quæst. 43. at Vulg. *non est Deus quasi homo, ut mentiatur, nec ut filius hominis, ut mutetur*. Ità ferè Orig. Homil. 16. & Philo lib. 1. de Vitâ Mos.

Pag. 326. lin. 1. *Quem transfixerunt.*] Vulg. *quem confixerunt*; Cypr. 2. Testim. c. 21. *in quem transfixerunt*; Tertull. adv. Judæ. *quem pupugerunt*. S. Hieron. qui de variâ hujus loci lectione disputat, certè apud Septuaginta agnoscit, *ἐν ᾧ ὡς κατὰ κράτος*, pro eo quod *insultaverunt*.

Ibidem. lin. 2. *Effoderunt.*] Græcè *ἀπέθαν*; & ità ex MSS. in Cypr. legit Pamel. non ut in excusis, *effoderunt*, quia copula nusquam habetur. Tertullianus aliquandò ut Septuag. Vulg. & Justin. *foderunt*, ut 4. adv. Marcionem; aliquandò, *exterminaverunt*, ut lib. adv. Judæos.

Ibidem. *Manus meas & pedes meos.*] Ità Vulg. Tertull. 4. adv. Marcion. Cypr. S. August. alii. Sed idem Tertull. adv. Judæ. cum Septuag. *manus meas & pedes*, nec ultrâ; ut Justin. *meos pedes & manus*, nec ultrâ.

Ibidem. lin. 6. *Sed Spiritus Dei per eum loquebatur, qui fuerat illa passurus.*] Id est, ipsemet *Dei Filius*, quem hîc, ut alibi sapè, *Dei Spiritum* vocat, eo quidem sensu, quo *Deus Spiritus* vocatur, ut diximus lib. 2. cap. 9. non ut Filii personam cum personâ Spiritûs Sancti confundat.

Ibidem. lin. 7. *Post annos mille & quinquaginta. Tot enim colliguntur anni à regno David usque ad crucem Christi.*] Ab exordio scilicet Regni Davidis summa quidem non nihil deficit secundum Eusebium in Chronic. Nam ille attribuit regno Davidis annos quinquaginta, post quem regnat filius ejus Salomon, à quo, & primâ templi ædificatione, quæ contigit anno quarto regni Salomonis, ut cap. 6. 3. Reg. usque ad annum Passionis Domini Eusebius sub Olympiad. 202. computat annos mille & sexaginta. Sed ad amussin quadrat cum supputatione Lactantii, qui suprâ cap. 16. à tempore prophetiæ Salomonis, quod exordimur à primo anno regni ipsius, computabat annos 1010. Iis ergo additis annis 40. regni Davidis, prorsus hæc summa conficitur annorum mille & quinquaginta.

Ibidem. lin. 10. *Quid si avertimini, &c.*]

Hujus loci in sacro Codice multum variat lectio; nam hic alia mutata sunt, alia vel subtracta, vel addita. Conferat, qui volet.

CAPUT XIX.

Pag. 327. lin. 4. *Et obtenebrabitur dies lucis.*] Ità Cypr. 2. Testimon. cap. 23. & ferè Tertull. adv. Judæos, apud quem legitur, & *tenebrescet super terram dies luminis.* Septuaginta, & *contenebrescet super terram in die lux*; Vulgata, & *tenebrescere faciam terram in die luminis.*

Ibidem. lin. 5. *Et cantica vestra.*] Septuag. Vulg. Tertull. Cypr. & *omnia cantica vestra.*

Pag. 328. lin. 1. *Exterrita est.*] Cyprianus concordat cum Lactantio: sed apud Septuag. & Iræneum 4. adv. Hæreses cap. 66. legitur, *ἐκταράθη, vacua facta est*: Vulg. *infirmata est.*

Ibidem. *Qua parit.*] Ità Iræneus & Cyprian. Vulg. & Septuag. addunt *ἑπτα, septem*: Vulg. *qua peperit septem*; Septuag. *qua parit septem.*

Ibidem. *Et tadtuit animam.*] Cypr. & *tadtuit anima ejus*; Vulg. *defecit anima ejus*; abest enim copula, ut etiam apud Septuag. qui habent, *ἀπεκαύησεν ἡ ψυχή αὐτοῦ, afflictā est anima ejus.*

Ibidem. *Et subivit Sol ei.*] Ità Florentina editio: at Plantin. & Aldina, ut in Vulg. & *occidit Sol ei.* Retinui lectionem, quam verosimilius existimavi expressisse Lactantium, eam videlicet, quam habent Septuag. *ἐπέλυ*, & Cypr.

Ibidem. lin. 4. *Ναὺ δὲ χρίσθη πέντασμα, &c.*] Hunc versum exhibui, ut eum emendavit Marcus Musurus ad calcem editionis Aldi: hic verò in textu in omnibus ferè exemplaribus legitur, *ναὺ δὲ χρίσθη πέντασμα, &c.* In Codice Sibyllino, *ναὺ χρίσθη τὸ καταπέντασμα.* Utrobique verò metri ratio non constat.

Pag. 329. lin. 2. *Apud inferos.*] Ità quoque Cyprianus, quod apud Septuag. & in Vulg. est, *εἰς ἄδην, in inferno.*

Ibidem. lin. 4. *Interitum.*] Græcè *διαφθορά, corruptionem*, ut apud Septuaginta, in Vulgata & Cypriano.

Ibidem. lin. 5. *Et somnum cepi.*] Ità Cypr. & S. August. pro eo, quod apud Septuaginta & Græcè est *ἕπαυσα*: sed idem S. August. fatetur, nonnullos Codices habere, ut nunc Vulgata, *soporatus sum.*

Ibidem. *Auxiliatus est mihi.*] Sic quoque Cyprian. sed Septuaginta *ἀντιλήψεται με, suscipiet me*, quos secutus est S. Augustinus. Vulgata verò, *suscepit me*, ut Justinus. Mart. *ἀντελάβετο με.*

Ibidem. lin. 7. *Hic filius meus sapiens, &c.*] Hunc locum nec satis fideliter recitat, detractis, additis, mutatis nonnullis; nec satis rectè de Dei filio interpretatur. Septuag. *Iste est filius tuus sapiens*; Vulgata, *ipse filius non sapiens*. Loquitur ibi Scriptura de iniquitate Ephraim; & per Ephraim alii aliud intelligunt: S. Hieronymus de Tribu ad idololatriam pronā; Lyranus de filio insipiente à pietate ad impietatem deflexo; alii simpliciter de homine peccatore. Sequuntur Septuaginta. » Quia » nunc non subsistet in contritione filiorum: » De manu inferni liberabo, & de morte redimam illos. Ubi est causa tua, mors? ubi » est aculeus tuus, inferne? « Vulg. » Nunc » enim non stabit in contritione filiorum. De » manu mortis liberabo eos; de morte redimam eos. Ero mors tua, ô mors: morsus » tuus ero, inferne «.

Ibidem. *Non resistet.*] B. caret negatione, quæ omnino retinenda est, sicut habet Propheta. Nam apud Septuag. legitur, *non subsistet*; in Vulg. *non stabit.*

Ibidem. lin. 8. *Eruam eum.*] Non, *eum*, sed, *eos*, habet Scriptura Sacra, tam apud Septuaginta, quam in Vulgata.

Ibidem. lin. 10. *Vivificabit nos post biduum die tertio.*] Hic Osee locus apud Lactantium mutilus legitur, & malè distinctus, sicut apud Tertull. adv. Judæ. & apud Cyprian. in antiq. edit. 2. Testim. cap. 25. qui referri ità debuit, ut est apud Prophetam, *Vivificabit nos post biduum: die tertio resurgemus*, ut habent Septuag. vel, *die tertio suscitabit nos*, ut Vulg.

Ibidem. lin. 12. *Θανάτω.*] Ità legendum; ut est in Cod. Sibyll. & olim hic emendavit Musurus, non ut corruptè in Florentinā & Aldinā, *θανάτος.*

CAPUT XX.

Pag. 330. lin. 2. *Ne adduceret eos in penitentiam, atque impios resanaret.*] Ut ne quid offensionis hinc, pie lector, patiari, simul & Lactantium à calumniā vindicemus, quā hoc loco à nonnullis arguitur erroris, illud mihi etiam atque etiam attende: certissimum esse, ac de fide, aliquos homines à Deo reprobari; Malach. 1. Roman. 9. 2. ad Timoth. 2. quoniam ad Dei providentiam pertinet, ut rerum, quæ à suo fine deficere suapte naturā queunt, qualis homo, qui per arbitrii libertatem potest à beatitudine deficere, aliquas deficere permittat, quò suavis universi dispositio servetur. Nec tritum illud obstat

primâ ad Timoth. 2. » Deus vult omnes homines salvos fieri, &c. « quoniam intelligitur non de voluntate subsequenti, quâ Deus dicitur simpliciter velle, sed de voluntate antecedente, quâ non dicitur simpliciter velle, ut ait Damascenus de Fid. Orthod. cap. 2. Aug. De Spiritu & litter. cap. 33. & de Cor. & Grat. cap. 15. Alias ad eum locum explanationes affert S. Thom. p. p. quæst. 19. art. 6. Modò quæritur, an circa reprobos divina voluntas habeat aliquem actum positivum, ita ut positivè concurrat: an autem se habeat tantum purè negativè. Respondetur, quòd quatuor contingunt reprobis; 1°. permittuntur in peccatum cadere; 2°. culpa ipsa, & peccatum; 3°. à Deo deferuntur, & perseverant in culpa usque ad finem vitæ; 4°. ipsamet punitio, & pœna æterna. Circa primum voluntatem Deus habet positivam permittendi peccata, & aliquos suâ libertate peccare, & à beatitudine deficere, tum quia re ipsâ ita permittit, ergò vult eam permissionem; nam permissio & operatio est signum divinæ voluntatis beneplaciti: S. Thom. pr. pr. quæst. 19. artic. 12. quæ cum sit voluntas consequens, est actus positivus in Deo; tum quia, cum nil fiat, nisi Deus fieri id velit, vel sinendo, ut fiat, vel ipse faciendo: S. August. in Enchyrid. cap. 95. & peccatum quidem fiat, sed non ipso faciente, vel volente, ut fiat, ipso igitur sit volente permittere & sinere, ut fiat. Item permittere mala bonum est, & ad majus bonum ordinatur, & ad divinam providentiam id pertinet: S. Thom. pr. pr. quæst. 22. idèò volitam esse dicendum est eam permissionem à Deo actum positivum. Nec objectetur, quòd si hujusmodi permissio peccati in reprobo est volita à Deo per actum positivum, Deus saltem indirectè censeatur causa peccati reprobi, quasi Deus subtrahat auxilium efficax, quo stante reprobis non peccaret, eò quia removens rem prohibentem est causa, saltem indirecta, subsequenter effectus, ut de casu lapidis dicimus post amotam columnam, quâ detinebatur. Nam respondetur, quòd licet subtrahat auxilium efficax, nunquam tamen subtrahit auxilium sufficiens; & ex subtractione auxilii efficacis peccatum non sequitur immediatè, sed ex voluntate liberâ peccantis, cum reprobatio nihil demat potestatis, aut libertatis reprobi, ut docet S. Thomas p. p. quæst. 23. art. 2. ad 3. At verò quando effectus non sequitur necessariò, nec immediatè post remotionem prohibentis, tunc non semper removens prohibens dicitur con-

currere ad effectum, nec causa illius. Et rectè dicimus, non semper; nam quandoque removens prohibens dicitur causa effectus moraliter, ubi obligatus fuerat effectum impedire. Nam tunc quamvis effectus non sequatur immediatè ex remotione prohibentis, imputabitur tamen removenti, quoniam poterat impedire, & obligatus erat impedire, & non impedivit: sicut magistratui furta provenientia imputantur, & dicitur causa eorum, licet non ab illo immediatè sequantur, quia obligatus est ea impedire. At peccata meretricis non imputantur ei, quamvis permittat ea, nec dicitur eorum causa, quia impedire non debet; quin imò ad bonam ejus gubernationem spectat, ut ea permittat. Atque hinc maxime elucet, quare Deus non dicatur ullo modo causa peccatorum reprobi, nec in esse naturæ, nec in esse moris, quamvis permittat ea, & amoveat prohibens, quia non est obligatus ea impedire: quin potius ad bonam ejus gubernationem, & suavem mundi moderationem pertinet, ut permittat aliquos peccare, & à fine deficere, ut docet S. Bonaventura in 1. sentent. dist. 4. art. 2. quæst. 2. Respectu verò culpæ, ratione cujus damnatur reprobis, non ille quidem habet velle: *Osæ 13. Perditio tua, &c. Roman. 9. Sustinuit in multâ patientiâ, &c.* alioqui Deus esset auctor peccati, & ejus voluntas mala esset, quippè cujus objectum peccatum, & malum esset, quæ sunt blasphemæ: sed neque nolle absolutum & efficax habet; nam cum divinæ voluntati absolutæ atque efficaci nihil possit resistere, nulla peccata omninò essent; si circa ea nolle Deus absolutum haberet. Tercio Deus vult actu positivo deferere reprobos, & permittere eos in peccatis perseverare, & tradi in desideria cordis eorum: *Roman. pr. Tradidit Deus illos in desideria, &c. Psal. 80. Dimisi eos secundum desideria, &c. Roman. 9. Cujus vult miseretur, & quem vult indurat.* Hæc loca significant actum positivum divinæ voluntatis circa derelictionem reprobis. Sed & idem suadetur ratione. Nam quodcumque rationabile & justum est, Deus vult actu positivo. Ejusmodi autem est, hominem à Deo derelinqui, qui prior Deum ipsum peccando deseruit. Cavendum est tamen, quòd ubi in Sacra Scripturâ dicitur, Deum deferere, derelinquere, indurare, excæcare, non est sensus, quòd Deus immitat, aut efficiat in animis reprobis aliquam duritiem, vel excæcitatem, quasi tenebras aliquas, aut quòd Deus sit causa reprobi, ut ruant in peccata, &

* P
pessim
stiano
im in

in illis permaneant : sed quòd Deus voluntate suâ non confert gratiam , & calorem suum , quo emolliatur cor reprobi , nec infundit lumen , quo possit illuminari ; S. August. lib. de Prædestinatione & Gratiâ cap. 4. Epist. 105. & Epist. ad Simplician. Vel dicitur indurare , excæcare , &c. quia permittit indurari , & excæcari. Est enim Scripturæ phrasis , & modus loquendi , ut quæ propriè permissio Dei est , eam Dei actionem appellet , quia Deus positivo actu vult eam permissionem : ita docet Damasc. 4. Theolog. cap. 14. Euthim. in Joann. cap. 15. Denique Deus actu positivo vult reprobis inferre pœnam pro culpâ ; nam id maximè iustum est , & rationale , & ad rectitudinem iudicis pertinet. Ex his manifestum est , reprobationem non esse causam damnationis reprobi , sicut prædestinatio est causa salutis prædestinati : quia permissio peccandi nihil ponit in peccante , sicut ponit aliquid justificatio in poenitente ; nec reprobatio Dei quicquam subtrahit potentiae reprobati , nec reprobis impotens factus est ad gratiam adipiscendam impotentia absolutâ , sed tantummodò ex suppositione , quæ non minuit libertatem , ut docet S. Thom. p. p. quæst. 23. art. 3. Igitur non est absurdè locutus Lactantius , quòd reprobis Judæis JESUS noluit se ostendere , ne adduceret eos in poenitentiam , &c. Significatur enim his verbis derelictio , quâ derelinquebantur à Deo , & permissio , ut in peccato infidelitatis permanerent , atque subtractio divini auxilii efficacis , quo emollirentur , & illuminarentur corda eorum ; neque tamen peccatum eorum , aut in illo perseverantia in Deum tanquam in causam refundi potest.

Pag. 331. lin. 6. *Dereliqui domum meam , &c.*] In hujus loci prolotione Lactantius omisit illa , *dedit dilectam animam meam* , quæ in utriusque Bibliis habentur : non ibi , *dereliqui domum meam ; dimisi hæreditatem meam , dedit dilectam animam meam in manus inimicorum ejus* ; & profectò sententia multum variat. Contrâ verò *id ipsa* super addidit , quod non habent Biblia , nec Cyprianus.

Ibidem. lin. 23. *In justitiam.*] Ald. & Plantin. sic habent ; Florent. *ad justitiam.* Ego malim , ut in Vulg. & apud Septuag. & Cyprianum , *in justitiâ.*

Ibidem. lin. 24. *Et tenebo manum tuam.*] Ità etiam Septuag. sed Vulg. & *apprehendi manum tuam.* Cyprianus , *ut teneam manum tuam.*

Ibidem. *Et confirmabo te.*] Septuag. & Tom. I.

Cypr. & *confortabo te.* Vulg. & *servavi te.* Ideò pronomèn illud retinendum est in textu Lactantii , quod habet Florentina editio , licet Aldinæ & Plantin. desit.

Ibidem. lin. 25. *Generis mei.*] Ità Cyprian. & Cyrill. sed in Vulg. & apud Septuag. *et mei* non habetur.

Ibidem. lin. 28. *Sedentes in tenebris*] Cum Lactantio concordat Vulg. Tertull. 3. cont. Marcion. & adv. Judæ. Cypr. Cyrillus. Sed in Bibl. Septuag. recens editis additur copula , & *sedentes* , &c.

CAPUT XXI.

Pag. 332. lin. 4. *Ut filius hominis.*] Florent. editio non habet particulam *ut* , quam agnoscunt cæteræ , & MSS. libri , & Lactantius supra cap. 12. item Septuag. & Vulg. Tertull. de carne Christi , & 3. adv. Marcion. & alibi , *tanquam filius hominis.*

Ibidem. lin. 9. *Quæ Petrus & Paulus Romæ prædicaverunt.*] Observandum est nobile quiddam fragmentum hujus de futurâ clade Hierosolymitanâ Vaticanii , & prædicationis Petri & Pauli Romæ habita , de quâ nihil in Sacris litteris , vel alibi habemus. Notandus quoque locus clarissimi & vetustissimi Patris contra Hæreticos , qui negant , Petrum Apostolum unquam Romæ fuisse.

CAPUT XXIII.

Pag. 334. lin. 1. *Quicumque præcepta dat hominibus , &c.*] Totam hujus , & sequentis capitis disputationem , ut inanem pertranseo ; etenim jure negaverit nemo , Deum ipsum carne assumptâ cum legem Moysi dedit , fuisse legis verum ac perfectum latorem , & doctorem virtutis. Esai. 33. *Dominus judex noster , Dominus legis noster.* Ideò veriores illæ attendendæ sunt rationes de Christi Domini Incarnatione divinitus explicatæ à S. Thom. 2. par. quæst. 1. art. 1. & à cæteris DD. præsertim à S. Bonav. in 3. sentent. distin. 1.

CAPUT XXV.

Pag. 339. lin. 8. *Mater corporis ejus Virgo.*] Contra Valentinum , Apollinarem , Eutichetem & alios , qui negabant Christum Dominum ex Mariâ Virgine quidquam accepisse. Vide Irenæum 3. adversus hæres. S. Aug. de Hæres. Theod. Hæretic. fabul. lib. 4. in fin.

CAPUT XXVI.

Pag. 341. lin. 29. *In laevis affectisque corporis*
R I R

ribus.] In prioribus editionib. corruptè legitur, *illæsis*, &c.

Pag. 343. lin. 10. *Ne quis esset omnino, qui eum non posset imitari.*] Hæc eadem quoque ratio affertur à S. Thom. in 3. par. quæst. 46. art. 4. convenientissimum enim fuisse docet, Christum morte Crucis affici propter exemplum virtutis.

Ibidem. lin. 17. *Sicut mos eorum ferebat, &c.*] Rectè ait, *eorum*, scilicet Judæorum; nam ii tantummodò solebant crura suspensioſis frangere, ut eos mortuos eadem die humare possent secundum Deuteronomii legem cap. 21. Cæterum apud alias nationes Crurifragium nihil ad crucem, sed à cruce planè remotum aliud erat supplicii genus; quod & Cæsar Baronius Cardinalis in Martyrolog. sub die 23. Maii adnotavit, & Lipsius lib. 2. & 3. de Cruce, utrobique cap. 14.

Ibidem. lin. 19. *Ne læsum ac diminutum corpus ad resurgendum inhabile redderetur.*] Nullius momenti ratio: quasi verò læsum, sectum, truncatum corpus non potuisset à Deo ad vitam excitari.

Pag. 344. lin. 23. *Pascha nominatur ἀπὸ τοῦ πάσχειν.*] Hæc Græca non habentur in B. quæ retinentur à cæteris omnibus MSS. & excusis. Se quidem putare, nomen Paschatis ab eo verbo deductum, satis indicat etiam ex subsequenſibus. Eundem errorem habet Tertull. in fin. adv. Judæ. & Auctor gloss. quem reprobat S. Hieronym. super Matth. cap. 26. Isidor. Orig. lib. 6. cap. 18. Non enim à verbo Græco, sed ab Hebræo *Phasach*, quod transitum significat, deducitur, ut docet Josephus lib. 2. Antiquit. cap. 13. Hieron. ubi suprâ, & in Esai. 31. & Mich. 7. Ambros. in lib. de Cain & Abel cap. 8. & Serm. 53. August. Epist. 119. & lib. 2. de Trin. cap. 17. & lib. 16. Civitat. cap. 43. Celebrabatur enim hoc festum in memoriam transitûs Angeli plagam fefentis à liminibus portarum agni sanguine illitarum.

CAPUT XXVII.

Pag. 345. lin. 1. *Nunc satis est, hujus potentia, &c.*] Notandus est locus contra Hæreticos nostri temporis hostes Crucis Domini. Idem argumentum tractat Tertull. adv. Judæ. & 3. adv. Marcion. & Cypr. 2. adv. Judæ. cap. 21. & 22.

Ibidem. lin. 14. *Futura depingere.*] Metaphoricos futura depingi in hostiarum visceribus dicebantur, quæ quomodocumque in eis præsignificabantur; & fortè verbum erat Aruf-

picum peculiare, ut litare, porricere.

Ibidem. lin. 15. *Quibus profecrant.*] Id est; quibus diu sacrificant, vel alio modo sacra faciunt; est enim compositum verbum ex præpositione, *pro*, quæ verbo adjuncta vim temporalem habet, & verbo, *sacro*, quod est, *sacrum facio*. Ità quidem reperio in MSS. & editis plurimis. Florentina tamen editio corruptè legit, *profecrant*: ex quâ lectione me valida incessit suspicio, legendum esse, *quibus profecuerant*; nam & hoc verbum bellissimè congruit, cum de extis loquatur. Livius 5. *Qui ejus hostia exta profecuisse*, &c. Tertull. 9. Apologet. *Major atas apud Gallos Mercurio persecratur*. Et illud, *profecrant*, haud facile apud alium quenquam reperias: sed librarii fortasse duas illas litteras incuriâ omiserint.

Pag. 346. lin. 2. *Dei templum.*] Putà Jovis, vel Apollinis, vel cujusvis alterius Dæmonis, quos ex personâ Ethnicorum sæpè Deos nominat, ut lib. 1. cap. 17. 20. 21. lib. 2. cap. 4. & alibi.

Pag. 347. lin. 18. *Qui summum illum Jovem demonibus aggregavit.*] Puto locum illum innuere, ubi de Minervâ loquitur Homerus, Iliad. 1. sub initium, quæ sese in cælum recepisse dicitur in domos Ægiochi Jovis ad Dæmones alios:

— ἥ δ' Ὀλυμπον δὲ βεβήκει,
Δόματ' ἐν Ἀγίοχῳ Διὸς μετὰ Λαμοῖνας ἄλλας.

CAPUT XXVIII.

Pag. 348. lin. 7. *Undè ipsa religio nomen accepit.*] Religionem dici putat Lactantius à *religando*. Lactantium sequi viderur Ambrosius in lib. de Virginib. ubi sacras Deo virgines religiosas, quasi Deo religatas dicit. Item Hieron. in Amos. cap. 9. Isidor. 8. Origin. cap. 2. S. August. in lib. de Verâ Relig. ubi ait, *religet nos religio uni omnipotenti Deo*; Nigid. Figul. apud Gell. lib. 4. cap. 9. Serv. super illud Maron. 8. *Jamium religio pavidos*, &c. At Massur. Sabin. apud Gell. ubi suprâ, & Servius Sulpit. apud Macrobi. lib. 3. Saturn. cap. 3. dictam malunt à relinquendo, quasi id quod religiosum est, à nobis relictum, remotum, sepositum denique intelligatur.

Ibidem. lin. 8. *Non ut Cicero interpretatus est, à relegendo.*] Sed tamen Ciceronem sequitur ferè vetus quidam apud Gell. ubi suprâ, qui ait: *Relegentem esse oportet, religiosum nefas*. Arnob. ad fin. 4. S. August. 10. de Civitat. cap. 4. & S. Thom. omnes hæc notatas

religionis Etymologias approbat secundâ secundâ quæst. 81. art. 1.

Pag. 349. lin. 29. *Superstitio falsi. Et omnino quid colas interest, non quemadmodum colas, &c.*] Falsum est; non enim tantum est falsi cultus superstitio, sed etiam veri, at non debite exhibitus, ut docet S. Thom. in 2. 2. quæst. 92. Cicer. 2. de Nat. deor. Religionem ait esse, quæ deorum cultu pio continetur: superstitionem, in quâ timor deorum inanis est. Fabius lib. 8. cap. 3. inquit, ut à diligenti curiosus, sic à religione superstitionem distaret. Varro apud S. August. lib. 6. de Civitat. religiosum à superstitioso hâc ratione discernit, ut à superstitioso dicat timeri Deos ut hostes, à religioso autem vereri ut parentes. Plutarch. de Iud. & Osirid. superstitionem aiebat haud minus leve vitium esse, quam impietatem.

Pag. 350. lin. 7. *Religionum se exsolvere.*] Illa Lucretiana innuit primi libri:

— Deinde quod artis

Religionum animos nodis exsolvere pergo.

Ibidem. lin. 16. *Veterumque ignara.*] Itâ in Romano Codice Virgiliano, & multis aliis antiquis haberi testatur Pierius, & Velutell. in Annotation. ad Virgilium: sed nunc in omnibus impressis est, *veterumque*: &c.

CAPUT XXIX.

Ibidem. lin. 2. *Duos tamen asseveremus, Deum patrem, & Deum filium.*] Quoniam hîc sermonem habebat de duabus tantum personis, *patre*, & *filio*, propterea duos illos simpliciter dixit, nullo adjecto nomine, nos tute subintelligere possumus duos, id est, duos Entes, & Entes non substantivè, sed adjectivè accipiendo, & rursus subintelligendo scilicet duas personas: itâ enim Magister in 1. sentent. distin. 25. & ibi S. Thom. quæst. unic. art. 4. & S. Bonav. in explicatione litteræ.

Pag. 351. lin. 7. *Cum igitur & pater filium faciat, & filius patrem, &c.*] Non hæc nomina pro divinis personis accipit; neque enim tam demens fuerit, ut à filio patrem fieri dixerit: sed ut relativa nomina sunt, quorum unum facit & supponit alterum, nec alterum esse sine altero potest. Nam ante verba hæc itâ dixerat: *si quidem nec pater sine filio nuncupari, nec filius potest sine patre generari.* Hoc videlicet exemplo coexistentiam illam, & coeternitatem patris & filii in divinis ostendere voluit, ut etiam Auctor expositionis Symbol. Apostolorum inter Opera Cypriani.

Ibidem. lin. 9. *Una substantia.*] Filius igitur est patri consubstantialis, contra Arrium.

Ibidem. lin. 23. *Cum & filius sit in patre, quia pater diligit filium, & pater in filio, quia voluntati patris fideliter paret.*] Filius secundum divinitatem in omnibus coequalis est patri, & unum cum eo, voluntate quidem igitur, ut hîc dicit Lactant. & S. Thom. in 4. cont. Gent. cap. 36. argumento 7. verum non eâ solùm, sed etiam naturâ, essentiâ, substantiâ, ut ipsemet auctor paulò supra confessus est. Non enim novatores defuerunt, sicut Erasmus in Annotation. super Epist. 1. Joann. cap. 5. qui locum illum Evang. Joann. cap. 10. *Ego & pater unum sumus*, quo semper SS. Patres, & Doctores Catholici omnes usi sunt adversus Arrianos, de unitate tantummodò voluntatis, concordia, atque consensûs interpretarentur, non autem de unitate essentiâ, contra quos disputat Alfons. de Castr. lib. 5. contra Hæres. in verb. *Deus*; Hæres. 6. Torres in Comment. ad quæst. 27. 1. part. S. Thom. art. 1. disput. 1. part. 2.

Ibidem. lin. 28. *Et in te precabuntur.*] Al. & te precabuntur, ut supra cap. 13. ubi diximus.

Ibidem. lin. 29. *Et qui eruit eum.*] Itâ Septuag. καὶ ῥυσσάμενος αὐτόν. Vulgata, & redemptor ejus.

Ibidem. lin. 30. *Deus aternus.*] In utrisque Bibliis est, *Deus Sabaoth*, id est, *Deus exercituum*.

Ibidem. *Et ego novissimus.*] Sic quoque Vulgata, pro eo, quod habent Septuag. καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα, *Et ego post hæc*.

CAPUT XXX.

Pag. 354. lin. 1. *Aut Anthropiani, seu quilibet alii, &c.*] Non hîc credo Anthropomorphitas designari, quorum errori assensum aliquandò fuisse Lactantium dicam inf. cap. 18. libri de Irâ Dei: sed nomine Anthropianorum puto hæreticos significari, qui negabant Christum fuisse Deum, purumque ἀνθρώπον, id est, hominem eum asseriebant, undè Anthropiani, quasi latinè dicas, hoministæ sint appellati, quales fuerunt Ebion, Carpocrates, Cerinthus, Theodotus, sive Theodosion, Paulus Samosatenus, Photinus, & alii, quorum hæresim damnavit magna Nicæna Synodus, Ephesina, Chalcedonenfis, aliæ quamplures. In Vaticanis, & aliis nonnullis MSS. & impressis itâ legitur, *aut Antropiani, aut Arriani, seu quilibet alii, &c.* Ego B. lectionem reti-

nui in editione quoque Plantinianâ exhibitam, tum propter auctoritatem mirâ vetustatis Codicis, tum verò etiam propter rationem. Innotuit enim Arriana hæresis circa annum Domini trecentessimum decimum quintum. At hi Lactantii libri multò antea cœpti, absoluti, editi sunt, ut dictum est supra ad cap. 1. lib. 1. Neque tamen hinc quidquam deperit Catholicis, cum tam multis è locis Lactantii constet, ipsum Arrianam impietatem averfatum fuisse, & antequàm exorta esset, prædamnassee, ut supra ostendimus lib.

2. cap. 9. & hoc lib. cap. 8. 14. 29.

Pag. 355. lin. 2. *In quâ est confessio & poenitentia, quæ peccata & vulnera, quibus subiecta est imbecillitas carnis, salubriter curat.*] Diriguntur hæc spicula contra Novatianum, & sectatores, qui in peccatum lapsos ad poenitentiam non recipiebant, remissionem peccatorum in Ecclesiâ reperiri, eique claves aperienti atque solvendi à Christo datas fuisse negantes: quâ de re Pacian. ad Sympronian. Epist. 1. S. Augustin. de Agone Christi. cap. 31.

LIBER QUINTUS.

CAPUT I.

Pag. 358. lin. 1. *Non est apud me dubium, quin hoc opus nostrum, &c.*] In quibusdam impressis: *Non est apud me dubium, Constantine Imperator, quin hoc opus, &c.* Læctionem B. secutus sum, quæ ratione fulta videretur, ut dixi ad cap. 1. lib. 1.

Pag. 359. lin. 22. *Coacervant.*] Ità scriptum est in B. fortè pro *coacervant*, ut supra lib. 3. cap. 3. *connibere*, pro *connivere*. Sic S. Cypr. in MSS. Epist. 42. ad Cornel. juxta edit. Pamel. habet *acervationibus*, pro eo quod in excusis legitur *acervationibus*. Sic, *flagella acerbata*, Tertulliano in fin. Apolog. ubi vid. Pamel. & dictâ Epist. 42. Thomasius tamen hoc loco deductum mavult à verbo *acervo*, quod est, *acervum facio*.

Pag. 362. lin. 8. *Sacrilegum.*] Sic malim, ut in B. quàm, *disertum*, ut in Florent. Plantin. Ald. editione; neque enim laudare voluit, sed damnare sacrilegum Ethnicum illum, qui Cypriano sanctissimo viro id. nominis indidisset.

Ibidem. *Coprianum.*] Ità legendum, ut in Plantin. & Ald. non *Caprianum*, ut in Florent. edit. Juntar. legitur. Scomma est in Cyprianum ex allusione vocis; *copria* enim *stercus* significat, undè *Coprianus*, quasi *stercus tractans*, vel *stercorarius*: vel *Coprianum* inquit, quasi ridicularium hominem, & scurram; nam scurræ antiquitus dicebantur *Copria*, ut Josephus Scaliger notat in Castigationib. ad Festum in *Scurrâ*, & animadvertunt viri eruditissimi hunc locum emendantes Lipsius 2. cap. 17. Jacob. Durantius 1. Variar. cap. 13. quòd videlicet relicto deorum cultu, nobile ingenium sordido ac fœdo doctrinæ generi,

fabulisque anilibus atque ridiculis Christianorum mancipasset.

Ibidem. lin. 10. *Undè apparet, &c.*] Hanc totam periodum usque ibi, *quòd si accidit, &c.* adjecimus ex Cod. B. quòd & aptissime cohæreat cum aliis, quæ hic habentur, & li- quidò appareat Lactantiana.

CAPUT II.

Pag. 363. lin. 7. *Quorum alter antistitem se Philosophia profitebatur, &c.*] Porphyrium intelligit. Consule Baron. Cardin. Annales tom. 2. sub anno Domini trecentesimo secundo.

Pag. 364. lin. 2. *Tres libros evomuit contra Religionem nomenque Christianum.*] Tres quidem primò, verùm & alios postea usque ad quindecim, ut scribit Suidas. Porphyrii calumnias atque impietates justis voluminibus refutarunt acriter Methodius Tyri Episcopus, Euseb. Apollinar. ut tradit Hieron. de Scriptor. Ecclesiast. & deindè incidenter, & per occasionem, Cyrill. Hieron. August. alii.

Pag. 365. lin. 4. *Alius eandem materiam mordacius scripsit, &c.*] Fuit iste Hierocles, quem libros suos, quos contra Christianos scripsit, veritatis Amatoris titulo prænotasse scribit Eusebius, qui & illos egregio refutavit Commentario.

Ibidem. *Qui erat tum è numero Judicum.*] Exercebat enim eo tempore præfecturam Augustalem Alexandriæ, ut tradit Epiphanius hæres. 68.

Ibidem. lin. 13. *Assensus.*] In quibusdam haberi, *accensus*, testatur Janus Gulielmus in quæstionibus ad Plaut. Menæchm. cap. 4. ductâ videlicet translatione à Re militari, ut supra lib. 2. cap. 10.

CAPUT III.

Pag. 367. lin. 2. *Nemo Apollonium.*] Baptista Pius in Annotationibus posterioribus cap. 99. legendum hoc loco putat, *nemo Apuleium*, cum aliqua corrupta exemplaria habere testetur, *nemo Apollinem*. Ego prorsus lego, ut in omnibus libris reperi, *nemo Apollonium*. Nam de illo sermo erat, & fortè sic scripserit quoque Pius; nam illarum Annotationum editio, quæ apud me est, nimium quantum Typographi erroribus scater.

Ibidem. lin. 5. *Repente in iudicio non comparuit.*] Hoc tradit & Philostrat. in Vit. Apollon. lib. 4.

CAPUT IV.

Pag. 371. lin. 16. *Qua materia non est usus, ut debuit, &c.*] Ità & Sanctus Hieronymus sentit ad Magnum.

CAPUT V.

Pag. 373. lin. 12. *Ne significare quidem, &c.*] Sic in Rom. Virg. Codice haberi testantur Pierius, & Velutell. cum impressi varent; nam alii sic habent, alii verò, *nec significare quidem*.

CAPUT VI.

Pag. 375. lin. 4. *In usus hominum.*] Libenter legerim, *in usus omnium*, ut fieret Antithesis ad illa, *singuli, & paucorum*.

CAPUT VII.

Pag. 378. lin. 15. *Et quanto frequentius impelliur, tanto firmiter roboratur.*] B. T. P. & MSS. ferè omnes, *quanto frequenter impellitur, tanto firmiter roboratur*. Ego secutus sum lectionem Florent. Ald. Plantin. edit. quæ rectior visa est; nam alteram damnat Valla 1. Elegantiar. cap. 16. Quanquam profectò, ut probè notat contra eum quoque Franciscus Floridus lib. 2. Lection. subsecivar. cap. 20. etiam Cypriano, Tertulliano, Boetho, aliis præsertim Ecclesiasticis Latinis scriptoribus, vel Vallà ipso iudice non admodum malis, quædam sunt dictiones ac phrasæ peculiare non utique suscipiendæ ad imitandum, quas tamen in illis non jure reprehendas, sed potiùs uti magnorum virorum labeculas, quasi in pulchrâ facie nævos quosdam probes, atque osculeris.

CAPUT VIII.

Pag. 381. lin. 1. *Sicut unâ, inquit, eademque naturâ, &c.*] Excidisse hic locus putatur ex libro de Legibus primo.

CAPUT IX.

Pag. 384. lin. 6. *Cum sceminis patientiâ certent.*] Tunc scilicet, *cum viri nubunt in sceminis virum parituris*, ut dicitur in Leg. cum vir. Cod. ad l. Jul. de Adulter. Sic & Quintil. Declamat. 3. *Ut pollutis, inquit, in scemineam usque patientiam maribus incurrat jam libido in sexum suum.*

Ibidem. lin. 7. *Qui sanctissimam quoque corporis sui partem contra fas omne polluant, &c.*] Dum videlicet execrabilem in se furorem admittunt; qui *nec capiti quidem parcit*, ut ait inf. lib. 6. cap. 23.

Ibidem. lin. 22. *Indusorum se omnes, &c.*] Ità lego, ut habet B. vel, *indusoro*, ut P. & ità legit Robertus Stephanus in fragmentis Lucili ab ipso collectis, & editis, non ut corruptè legitur in Ald. & Plant. *indusori*. Epenthesis illa est, pro *in forum*, vel *in foro*. Sed fortè scripserit Lucilius, *Endosorum*, vel *Endosoro*; nam *endo*, pro *in*, usos fuisse veteres, norunt omnes.

Pag. 385. lin. 3. *Blanditiâ certare.*] Ità legit Rob. Steph. ubi supra, juxta editionem Florentinam, quæ sanè magis Luciliana est, quamvis Ald. & Plantin. habeat, *Blandiri, certare, &c.*

Ibidem. lin. 13. *Per cetera universa sequitur.*] B. *per cetera universa quareretur*. Quæ lectio quanquam & ipsa recipi potest, tamen prior illa vulgatior est, & magis probata ab Antonio Augustino & Thomas.

CAPUT X.

Pag. 386. lin. 8. *Sparsurus sanguine flammâs.*] In Marone variè legitur. Nam aliquæ editiones habent *sparsuros*, quæ lectio magis probatur Pierio; aliquæ verò, ut in nostro. *Flammam*, quoque legi, *non flammâs*, in Romano Cod. Virgiliano testatur idem Pier. & Velutel. sed nostra lectio magis recepta.

Ibidem. lin. 14. *Tum pius Æneas.*] Ità ex Cod. B. emendantur excusi, qui habent, *Ecce pius Æneas*, quæ lectio & Maroni repugnat, & rationi versûs.

Ibidem. lin. 21. *Equidem & vivis concedere vellem.*] *Equidem vivis concedere mallet*, in aliquot antiquis Codicibus haberi tradunt

Pier. Velutell. Bergizom. in Virgilium.

Pag. 388. lin. 13. *Erudiantur ad injustitiam.*] *ad justitiam*, mendum est in Aldin. & Plantin. contra quam sensus ipse Auctoris pugnat, & B. T. P. alii MSS. & editio Florent.

CAPUT XI.

Ibidem. lin. 4. *Etenim si nemo est, inquit, &c.*] Locum inter Opera Ciceronis non reperio: sed similem habes 3. Officior. c. 3. *Quid enim interest, utrum ex homine se convertat quis in bellum, an in hominis figurâ immanitatem gerat bellua?*

Pag. 390. lin. 3. *Sicut unus in Phrygiâ, &c.*] Historiam scribit Euseb. 8. Hist. cap. 11.

Ibidem. lin. 28. *Constitutiones sacrilegi.*] Quas lege apud Euseb.

Ibidem. lin. 29. *Domitius.*] Ulpianus.

Ibidem. *Libro septimo.*] Al. *libris septimo*: sed nostram lectionem exhibent MSS. B. P. & excusi Florent. probant Cujac. lib. 10. Observat. cap. 34. Thomasius in Notis.

CAPUT XII.

Pag. 391. lin. 17. *Quaro, inquit, si duo sint, &c.*] Excerptus locus è disputatione contra justitiam, quam fuisse in 3. de Repub. Ciceronis autumat Sigon. in Schol. ad Cicer. fragm. ubi de hoc egregiè disserit. Vid. & Ep. 15. lib. 4. ad Attic.

Pag. 392. lin. 1. *Et contra eum, qui sit improbissimus, existimet, &c.*] Al. *contra autem, qui sit improbissimus, existimetur, &c.* Sed rectissime hunc locum, quamvis de solâ conjecturâ, restituisse mihi videtur Andreas Patricius, cujus hæc verba sunt in Schol. ad frag. lib. 3. de Repub. Cicer. » Olim erat, » *existimetur*: sed ego de verâ, ut puto, lectione cum per me ipse divinarem, tum » inveni postea ab aliis animadversam esse. » Quid verò præterea, si sic: & *contra eum*, » *qui sit improbissimus, existimet, &c.* neque » enim placet & hæc, & paulò post, *contra autem*, & librarius in [*putet & contra*] facile & omittere potuit, præsertim si ita » scriptum viderat, uti multa in pandectis Florent. scripta extant, [*putet Et contra*] quod » tantumdem est, ac si ego scribam, *putet & contra*, &c. « Patricii conjecturam juvat, quod animadversum est, sæpè scribas, cum in eandem dictionem, vel clausulam geminatam inciderent, alteram earum omittere solitos, ut notat Gulielmus Forner. lib. 2. Selection. cap. 24. qui idcirco Varronis locum de Ling.

Lat. ubi habetur, *circum aras solitum*, legendum monet, *solitum tum*; & in l. penales, §. 1. D. ad l. Facild. ubi habetur, *argumentum rei*, legit *argumentum tum rei*; & in leg. omnes, D. de in integr. restit. pro *examinet*, *an vera sint*, legit *examinet, & an vera sint, &c.* alia exempla ibi videre poteris. Notat & idem Cujacius lib. 2. Observation. cap. 11. & lib. 10. cap. 30.

Ibidem. lin. 8. *Existimatione.*] Lectionem hanc probat Patric. ubi suprâ, exhibitam ab editione Plant. & Aldin. In Florentinâ legitur *astimatione*.

Ibidem. lin. 30. *Cariosis.*] Hanc lectionem, ut meliorem retinui, quam habet Aldus. Dicit autem per contumeliam *Deos cariosos*, id est, eorum simulacra, quæ cum è ligno, aut aliâ ejusmodi materiâ constarent, putrilagine, & cariem contrahebant, Al. legitur *varicosis*, vel *varicosis*.

CAPUT XIII.

Pag. 395. lin. 4. *Et Mutio glorientur.*] De quo Cicero, Livius 2. 1. Decad. Valer. 3. c. 3. Senec. de Divinâ Providentiâ, & epist. 24. Tertullian. ad Martyr. cap. 4. S. August. 4. Civit. cap. 20.

Ibidem. *Aur Regulo.*] De quo Cicer. 3. Officior. ad fin. Seneca de Divinâ Providentiâ, Plin. de Viris Illustri. Gell. lib. 6. cap. 4. Tertullianus ad Martyr. ubi suprâ, & in fin. Apologet. August. 1. Civit. cap. 15. & 24. Suid. in *ῥήγυλος*.

CAPUT XIV.

Pag. 396. lin. 19. *Terram digitis suis imaginatam.*] Infolite, id est, in imaginem figuratam digitis suis atque formatam, Sic S. Remigius in suo testamento apud Brisslon. formul. lib. 7. *Tibi heredi mea ecclesia supra memorata jubeo thuribulum & imaginatum calicem fabricari.*

CAPUT XV.

Pag. 397. lin. 6. *Is, cum Legatus, &c.*] Historiam refert Macrobi. 1. Saturn. cap. 5. Gell. lib. 7. cap. 14. & lib. 17. in fin. Quintil. lib. 12. cap. 1.

Pag. 399. lin. 10. *Quam Cicero æquabilitatem vocat.*] Secundo de Orator. » Et eò magis, si intolerantiùs se jactant, & æquabilitatem communis juris præstantiâ dignitatis, aut fortunæ suæ transeunt, &c. « & eod. lib. ad fin. » Erit explicandum in laude justitiæ,

» quid cum fide, quid cum æquabilitate, quid cum ejusmodi aliquo officio is, qui laudatur, fecerit «; & 1. Officior. c. 32. » In liberis verò populis, & juris æquabilitate exercenda etiam facilitas, &c. «

CAPUT XVI.

Pag. 401. lin. 2. *Nec alia causa est, cur nobis invicem fratrum nomen impertiamus, &c.*] Sic & Tertullianus cap. 39. Apologet.

Pag. 402. lin. 21. *Quæ hic mala putantur, &c.*] Hunc versiculum apud Euripidem non invenio.

CAPUT XVII.

Pag. 403. lin. 4. *Aut nullam esse justitiam, aut si sit aliqua, summam esse stultitiam, &c.*] Tractat hoc argumentum apud Platonem Trasy-machus in primo de Republicâ.

Ibidem. lin. 10. *Bonus vir, inquit, si habeat servum fugitivum, &c.*] Harum aliquam, & præterea nonnullas alias ejusmodi quæstiones edidit Cicero 3. Officior. cap. 3.

Ibidem. lin. 14. *Si profitebitur, bonus quidem, &c.*] Al. *Si profitebitur emptori fugitivum esse, bonus quidem, &c.* Sed illa, emptori fugitivum esse, non extant in B. nec P. quia illud, *profitebitur*, non tantum ad fugitivum servum, sed etiam ad domum pestilentem, & alia similia referri debet, de quibus dixerat, ut notat quoque Thomasius.

Pag. 404. lin. 7. *Jam verò justus ille, sed stultus est.*] Hanc lectionem Ald. & Juntar. Florent. retinui, quantumvis invit & reclamantibus Codicib. B. T. P. & Plantin. edit. ubi habetur *jam non justus, &c.* Repugnat hæc lectio sententiæ ipsius Carneadis; non enim in hac disputatione injustitia, sed justitia cum stultitiâ, injustitia verò ipsa cum sa-

pientiâ conjungebatur; & ita dicebatur, quod ille quidem justus erit, sed stultus: si verò contrà fecerit, idem sapiens habebitur, sed erit injustus. Hoc liquet ex alio sequenti proxime exemplo.

CAPUT XVIII.

Pag. 405. lin. 31. *Cur enim naviget, &c.*] Vid. Senec. Natural. quæst. lib. 5. cap. 18.

Pag. 407. lin. 17. *Familiares illi Pythagoræ.*] De Dæmone & Pythiâ loquitur, quorum historiam habes apud Valer. lib. 4. cap. 7. Cicer. 3. Officior. cap. 3. sub initium.

CAPUT XIX.

Pag. 409. lin. 10. *Apud Ciceronem idem ipse justitia defensor Lælius, vult, inquit, &c.*] Cujus quidem Lælii, quæ hoc capite referuntur, sententiæ exciderunt ex eadem disputatione tertii de Republicâ Ciceronis, de quâ supra cap. 12. ubi contra Furium pro justitiâ Lælium inducebat Cicero differentem.

CAPUT XXIII.

Pag. 423. lin. 1. *Deus, inquit, homines pro liberis habet, &c.*] Hæc ipsa verba haud certè reperiās apud Senecam: sed eorum sententiam habes in eo libello de Divinâ Providentiâ, sub initium. Quare aut ea verba excidisse dicendum, aut eam Lactant. ipsiusmet, quasi Senecæ verbis extulisse sententiam; quod alibi sæpè ab eo factitatum animadverto. Sic supra lib. 3. cap. 21. ea Platoni verba attribuit: » Civitas concors erit, &c. « Et hoc lib. cap. 18. illa Carneadi apud Cicer. » Justus, inquit, si » aut equum saucio, &c. « & inf. lib. 6. c. 12. » Si audieris, inquit, preces, &c. « Quæ Domini verba nusquam reperiuntur, sed sententia ipsorum Matth. 5. Luc. 6. Lactantii verbis expressa.

LIBER SEXTUS.

CAPUT I.

Pag. 430. lin. 6. *Nihil enim sancta & singularis illa majestas aliud ab homine desiderat, &c.*] Non quia exterius quoque sacrificium Deo non sit acceptissimum, ut dictum est supra lib. 2. cap. 2. Sed hæc sæpè prisca Patres ingerebant auribus Ethnicorum, qui sceleribus omnibus cooperti se religiosos putabant, si templa & aras hostiarum sanguine

cruentarent, tanquàm Deus victimis indigeret. Caterùm de Sanctissimo Eucharistiæ à Christo Domino instituto sacrificio, quod Miffam nominamus, quodque ex hoc vel aliis hujusmodi locis temerè admodum infamant hæretici; vide antiquissimorum Patrum testimonia: Ignatii Christi contemporanei, & Apostolorum discipuli, Epist. 10. & ad Philadelph. Epist. 9. ad Ephes. Epist. 14. ad Rom. Epist. 15. Irenæi discipuli Polycarpi, qui fuit

auditor Joannis Apostoli libro quarto cap. 32. ubi inquit : *Ex creaturâ panis accepit, & gratias egit dicens : Hoc est corpus meum ; & calicem similiter, qui est ex eâ creaturâ, quæ est, secundum nos, suum sanguinem confessus est, & novi Testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab Apostolis accipiens in universo mundo offert Deo, &c.* Et cap. 34. *Igitur Ecclesia oblatio, quam Dominus docuit offerri in universo mundo, purum sacrificium reputatum est apud Deum, & acceptum esse ei.* Item Tertulliani lib. 2. ad uxorem De Monogamia. De Coronâ militum. De Oratione. De Castitate. De cultu fœminarum. 1. adversus Marcionem, & alibi sæpè; Cypriani Epistolæ, 63. ad Cæciliam, & Epistolæ, 66. Nazianzeni in carmine ad Episcopos; Ambrosii in Oratione Præparatæ ad Missam; Chrysostomi in Homiliis, de perditione Judæ, & super Epistolam ad Hebræos; Hieronymi ad Damasum, de fili prodigii. Augustini de Civitate Dei lib. 17. cap. 20. Cyrilli Cathedra Mystagogorum Gregorii Magni 4. Dialogi, cap. 58. Alexandri Prætorii in decreto, quod habetur inter Concilia generalia de Sacerdotibus non vexandis Leonis prætorii ad Dioscorum, Epistolæ, 9. Fulgentii ad Monimum lib. 2. denique Conciliorum, Toletani p. cap. 5. Ephesini in Epistolâ ad Nestorem, Lateranensi, relati in cap. Firmiter de Summâ Trinitatis, Tridentini, Sessione 22.

CAPUT II.

Pag. 432. lin. 2. *Accendunt lumina, velut in tenebris agenti.*] Sic paulò inf. *jam sentiant, quàm non indigeat lucernis eorum Deus, &c.* Qui igitur Deo lumina accendunt eâ fide, ut credant, ipsum in tenebris agere, vel luminibus indigere, meritissimò damnantur. At verò Sancta Dei Ecclesia lumina etiam per diem in Templis accendit, ut erga Deum & Sanctos ejus in animis fidelium venerationem ac religiosam quandam lætitiâ excitet, ut sub typo luminis corporalis illa lux ostendatur, de quâ in Evangelio legitur, *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem*, ut dicitur in Canon. Cleros. distinct. 21. ex Isidoro 7. Originis cap. 12. isque pius usus tum divinis litteris, tum Sanctorum testimoniis comprobatur. Nam Exodus, 25. fit mentio de candelabro in Dei templo septem infusoria habente. Cyprianus Epistolæ, 55. de Ceroterariis, sive Acolytis meminit, quorum munus est ad sacram mysteriorum pompam accensos in Ecclesiâ cereos ferre. S. Hieronymus contra Vigilantium hæreticum disputat, luminarium usum Catholicis exprobrantem, S. Athanasius

cereos à fidelibus oblatos ab Arrianis hæreticis sublatos conqueritur in Epistolâ ad Orthodoxos. Videndi sunt præterea Eusebius lib. 6. Historiæ cap. 23. S. Epiphanius ad Joannem Hierosolymitanum Episcopum. S. Paulinus in Carminibus in Natali. 3. & 6. S. Felicius, S. Augustinus in Sermone de Tempore 2154. S. Evodius de Miraculis S. Stephani lib. 1. cap. 2. & lib. 2. cap. 2. Item Concilia, Romanum sub Sylvestro Carthaginiensi 4. cap. 2. & seqq. Atque hoc pietatis signum Deo gratissimum, atque acceptissimum esse testantur insignia ex ipsâ cerâ è candelabris, vel oleo è lampadibus sumpto facta miracula, de quibus S. Augustinus 22. Civitatis Dei c. 8. Theodoretus in Historiâ Sanctorum Patrum cap. 21. in Jacobo; S. Gregorius Turonensis in miraculis S. Martini cap. 2. ad finem. S. Gregorius Magnus 3. Dialogi cap. 30. Paulus Diaconus de Gestis Langobardorum lib. 2. cap. 9.

CAPUT III.

Pag. 435. lin. 1. *Dua sunt via, per quas humanam vitam, &c.*] Aldi editio : *Dua sunt via, Constantine Imperator, per quas, &c.* Sed in B. T. P. in editione Florentina Juntarum & Plantinorum nihil de Constantino.

Ibidem lin. 4. *Alteram virtutum esse voluerunt, alteram vitiorum.*] Ubi ad hoc bivium pervenisset Hercules, ancipitem animi fuisse, utram viam capesseret, fabulatus est Prodius Chius, ut pulcherrimâ narratione refert Xenophon lib. 2. de Memorabilibus Socratis in principio, Cicero 1. Officiorum cap. 43. Suidas in verbo *πρόδιος*, & Aristophanis interpres in Nubibus, Philo Judæus in lib. de Merced meretricis in ærarum non inferend. Basil. de Utilitate ex lib. Gentilis capiend. Extat hæc de re venustissimum Virgilii Epigramma de litterâ Y.

Pag. 437. lin. 1. *Quomodo autem hæc via.*] Ità reposui ex utroque Cod. S. Salvatoris B. T. P. pro eo quod in impressis est, *quomodo autem vita ista, &c.* nam permanet in allegoria duarum viarum.

CAPUT IV.

Ibidem lin. 2. *Ut Poeta loquuntur.*] Nam Virgilius 6.

*Dextera, quæ Divis magni sub mœnia tendit,
Hæc iter Elysium nobis, &c.*

Pag. 438. lin. 6. *Posita sunt omnia.*] Ità lego ut in B. & T. & alijs optimis Codicibus, non ut in aliquibus impressis, *posuit Deus omnia*; nulla enim vitia posuit Deus.

Ibidem lin. 13. *Ex altitudine in profunda cadat.*] Secutus sum lectionem vetustissimi Codicis

Codicis B, nec aliam tamen, quæ habet, in altitudinem profundam cadat, improbandam puto, ut putavit Thomafius, ubi ait: nam cadere in altitudinem nullo modo dici potest, cum illud sit erigi, non cadere; cum enim altitudo à profunditate nonnisi ratione differat, sæpè altitudo pro profunditate ponitur. Sic *altitudo maris*, Cicer. ad Attic. lib. 9. & Cæsar. 4. Belli Gallici; & *concaua altitudinis speluncarum*, 2. de Nat. deor. & *Terra descendit ad infinitam altitudinem*, 1. de Divin. & *saxum depressum est in mirandam altitudinem*, 7. Verr. & Cels. lib. 7. cap. 7. *altitudo plagæ usque ad cartilaginem esse debet*; & Plin. lib. 10. cap. 33. *Specus sex pedum defossa altitudine*.

CAPUT V.

Pag. 442. lin. 26. *Verum scientia non potest esse virtus*.] Secus Plato in Lachet. Menon. & alibi, quem arguit Arist. Ethic. 6. cap. 13. Magnor. Moral. 1. cap. 1. Eudemion. lib. 1. cap. 3. & lib. 7. cap. 16.

Pag. 443. lin. 21. *Stultitiâ caruisse*.] B. T. P. & Florentina editio hæc non habent. Ego secutus sum editionem Aldi, & ea reposui, quia pertinent ad hæc illa & sapientia prima; non autem ad illa priora, *virtus est vitium fugere*.

CAPUT VI.

Pag. 445. lin. 9. *Nec Deum, nec adversarium ejus*.] Hæc lectio recepta est ab omnibus excusis, & à MSS. tribus Vaticanis & P. Alii novem ex iisdem Vaticanis habent, *nec Deum, nec adversarium Dei*; nec ea lectio quicquam absurdi continet, ut suspicatur Thomafius, cum non solum Diabolus, sed etiam quicumque peccatores adversarii Dei rectè dici possint. Moyses Exod. 13. in Cantic. *Deposuisti adversarios tuos*; & 2. cap. 1. Reg. in Cantic. *Dominum formidabunt adversarii ejus*; & Lactantius supra lib. 2. cap. 10. diabolum vocavit *antitheum*, id est, *Dei adversarium*. B. tamen habet *adversarium humani generis*.

Pag. 447. lin. 16. *Dirimunt hi communem generis humani societatem*.] Paucula tantum transposita; nam Cicero, *hi dirimunt communem humani generis*, &c.

Pag. 448. lin. 10. *Ab optimis natura ac veritatis exemplis*.] Sed Cicero in Castigatis Lambinianis, quorum lectionem germanam puto, *ex optimis natura principii & veritatis exemplis*. Verumtamen quædam aliæ Cicero-

Tom. I.

nis editiones non principii non habent.

Ibidem. lin. 12. *Aut cum Fabricius, inquit, fortis; &c.*] Mutilus est, & nonnihil variat hic Ciceronis locus apud auctorem nostrum; nam Cicero sic habet: *Nec verò cum duo Decii, aut duo Scipiones etiam fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, aut Aristides justus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his justitia tanquam à sapiente petitur exemplum, &c.* Et quidem Fabricium Cicero nunquam ad Fortitudinis, sed ad Justitiæ adducit exemplum; & eod. lib. 3. Offic. eum ait Romæ idem fuisse, quod Athenis Aristides. Unde hic fortasse vox *fortis* abundare videatur, & totus locus ex Cicerone restituendus.

CAPUT VII.

Pag. 449. lin. 13. *Ut immortale illud arcanum ejus in aperto esset*.] Ferè omnes MSS. & excusi habent, *in aperto esset*, quæ lectio repugnat sententiæ Lactantii. Ideo lectionem Juntarum secutus fui, quæ plana, & consona, & perspicua est. Loquitur enim de illo æterno, infallibili arcano, & nullis hominum mentibus scrutabili, quo Deus aliquos reprobabat, & permittit errare, ut ipsorum libero arbitrio à sapientiâ & veritate æversi in idipsum incidant, quod vitare cupiunt, pœnam videlicet sempiternam. Quà de re diximus ad cap. 20. lib. 4. B. habet, *ut immortalitatem, ita arcanum ejus in aperto esse voluit*.

CAPUT VIII.

Pag. 451. lin. 23. *Huic legi nec abrogari fas est, &c.*] Ità legendum puto cum Thomasio in notis; & cum Patricio, atque Sigonio in Scholiis ad hunc locum inter fragmenta Ciceronis lib. 3. de Republicâ. Nam hic tria genera labefactandæ legis expressa sunt, nempe *obrogatio, derogatio, abrogatio*, de quibus apud Festum, Ciceronem 2. de Invention. Ulpianum tit. 1. Institution. *Propagari*, quod hic habetur in aliquibus exemplaribus, nihil ad rem.

Pag. 452. lin. 8. *Ac naturam hominis aspernatus, hoc ipso luet maximas pœnas, &c.*] Ferè omnes Codices habent, *aspernabitur*; & quia videbatur, copulam sequi debere; Patricius legebat, *aspernabitur, & hoc ipso luet, &c.* Franciscus Balduin. in Instit. Justin. *aspernabitur, atque hoc ipso luet*. B. Codex omnem scrupulum depulit, dum legendum ostendit, ut in textu.

S f f f

CAPUT IX.

Pag. 453. lin. 12. *Et legitime injurias faciundo.*] Ironice loquitur adversus Romanos, qui solebant per Feciales indicare bella, & quâdam verborum formulâ antè obtestari, se adversus gentem illam, quam debellare conabantur, bellum justè parare. Tum sibi quæcumque licere, & omnia se legitime agere putabant. Vide Halicarn. 2. Histor.

Pag. 454. lin. 2. *Aliud est igitur civile jus, quod pro moribus ubique variatur.*] De hoc differunt Philosophi in 5. Moral. ad Nicomach. cap. 7. Magnor. Moral. 1. cap. 31. Jurisconsulti in Institutionibus & Pandectis Tir. de Justitiâ & Jur.

Ibidem. lin. 4. *Et ipsam justitiam ignoret necesse est.*] Itâ ex utroque Cod. S. Salvatoris B. T. P. Florent. edit. emendantur libri, qui habent, & ipsum Deum ignoret, &c.

CAPUT X.

Pag. 459. lin. 2. *Itaque inter se congregatos, quod natura hominum, &c.*] Vid. Aristot. 1. Politic. cap. 1. & 2. & lib. 3. c. 4.

CAPUT XI.

Pag. 460. lin. 9. *Qui flecti ac misereri non putant esse sapientis.*] Ut Stoici, referente Cicerone 3. Tuscul. & in Oratione pro Muren. contra Catonem; ut Seneca lib. 2. de Clement. cap. 5. ut Agesilaus fortissimus Imperator, cujus sententiam, &c. refert Plutarch. in Laconic. Apophthegmat. difficile esse, misereri simul, & sapere.

Pag. 461. lin. 3. *Malè meretur, &c.*] Hic versus apud Plaut. itâ legitur de Mendico:

Malè meretur, qui ei dat, quod edat, aut quod bibat.

Ibidem. lin. 23. *Quod sine spe recipiendi feceris.*] Præclare Seneca lib. 4. de Benefic. cap. 3. & seqq.

Pag. 462. lin. 3. *Benignusque.*] Cicero benignusve.

Pag. 463. lin. 24. *Nihil est enim, &c.*] Cicero, nihil enim est opere, aut manu factum, quod aliquandò non conficiat, &c.

CAPUT XII.

Pag. 467. lin. 15. *Quod illi virtutis justitiæque doctores prorsus non attigerunt.*] Nam licet quippiam reperias apud Platonem, Aristotelem, Ciceronem, aut alios fortassis Eth-

nicos de mortuis hominibus humanis, id potius viri boni officium crediderunt, quàm ut significent ab ullo unquam Legislatore præcepto imperarum, & de parentibus & cognatis potius, aut de Republicâ benè meritis, quàm de peregrinis, ac pauperibus tumulandis locuti intelliguntur. Vide Hieronym. Magium, qui hunc locum enarrat lib. 2. Miscellaneorum cap. 19.

Pag. 468. lin. 7. *Qui supervacaneam facerent sepulturam.*] Undè illud Maron. ad fin. 2. Aneid. *Facilis iactura sepulchri est.* Quâ de re Senec. in Remed. fortuitor.

Pag. 470. lin. 14. *Si audieris, inquit, preces supplicis tui, &c.*] Non sunt hæc verba desumpta ex ullo Sacræ Scripturæ loco: sed iis Lactantius ipse, quæ Domini Salvatoris est, sententiam expressit, Luc. 6. *Estote misericordes, sicut & pater vester misericors est. Dimitte, & dimittemini: date, & dabitur vobis. Eâdem quippe mensurâ, quâ mensi fueritis, remetietur vobis.*

CAPUT XIII.

Pag. 471. lin. 5. *Veniam non habet, qui sciens peccat.*] Hoc declarat ex superioribus; videlicet si peccans poenitentiam non agat, neque profiteatur, & statuatur, sic non ultra peccaturum.

Pag. 472. lin. 2. *Qui primum gradum ascendit, satis justus est.*] Non ille satis justus est, si ab operibus malis abstinens, malè tamen aut loquatur, aut cogitet; id quod vel ipse Lactantius & confitetur, & docet infra cap. 23. & lib. 7. cap. 27. ait, Deum judicaturum esse etiam pravæ cogitationes.

CAPUT XIV.

Pag. 474. lin. 12. *Nam Stoici affectus omnes, quorum impulsu animus commovetur, ex homine tollunt, &c.*] Pro quibus Stoicis Seneca plurimis in locis Epistolâ 86. Peperceram, Epist. 117. Utrum satius, lib. 1. de Ira cap. 10. & 11. & seqq. & toto lib. 2. Peripatetici contrâ non tollendos omninò, sed moderandos contendunt. Virtutes enim Aristoteles simpliciter impatibilitates, & tranquillitates, ut ait Lactantius lib. 7. cap. 10. negat esse lib. 2. Ethic. cap. 30. Vid. Ciceronem 3. & 4. de Finib. & 4. Tuscul. Plutarch. de Moral. virt. S. August. lib. 9. Civit. cap. 4. & lib. 14. c. 8. & 9. Auctor noster contra utroque disputat.

CAPUT XVI.

Pag. 478. lin. 4. *Quin & in illo exiguum latari, &c.*] Juxta opinionem Gentilium Philosophorum, contra quos erat disputatio, ut eos suis ipsis positionibus argueret, quod hifce in libris professus est se facturum lib. 5. cap. 4. non autem juxta dogmata Christianæ sapientiæ, quâ docemur, vel ipsis hostibus bona omnia cupienda: de quo & ipse præclare differit inf. cap. 18.

CAPUT XVII.

Pag. 480. lin. 14. *Nam ista concitationes animorum juncto currui similes sunt, &c.*] Fortasse alludat ad *currum*, de quo Plato in Phædro.

Pag. 482. lin. 16. *Hic est ille homo honestus, &c.*] Sententia Senecæ excerpta è Moralis philosophiæ libris, quos amissimus: sed similia passim effert Epist. 24. Sollicitum, lib. 6. Natural. quæst. cap. 32. & alibi.

CAPUT XVIII.

Pag. 484. lin. 2. *Qui colit Verbum bonum.*] Id est, Jesum Dei filium, qui Verbum bonum dicitur initio Psalm. 24. ad quem locum respexit.

Ibidem. lin. 26. *Jam ex hoc ipso boni viri nomen amittat necesse est, &c.*] Non solum contra Ciceronem hæc disputatio tendit, sed etiam contra Aristotelem, qui non ulcisci injuriam, ignavi hominis atque servilis esse contendit lib. 4. Moral. Nicomach. & 3. Eudemiorum utrobique cap. 5.

Pag. 486. lin. 7. *Alieno titulo inscribas.*] Videlicet titulo Philippicarum, exemplo Demosthenis.

Ibidem. lin. 28. *Spero, inquit, Caesar, qui oblivisci, &c.*] nō Caesar abest à textu Ciceronis; ibi enim, *spero etiam te, qui oblivisci, &c.*

CAPUT XIX.

Pag. 487. lin. 5. *Itaque hanc ipsam iram, cotem dicunt esse virtutis.*] Secutus sum Jani Guilielmi tum judicium, tum fidem; nam in nonnullis MSS. Lactantii Codic. ita haberi testatus est in Quæstionib. ad Plaut. Menechm. cap. 4. Et quidem Cicero, à quo mutuatur hæc omnia Lactantius, sic habet in Lucull. prope fin. *Ipsam iracundiam fortitudinis quasi cotem esse, &c.*

CAPUT XX.

Pag. 489. lin. 14. *Stupra verò, inquit, & adulteria, &c.*] Quædam transposita, quædam omissa. Cicero: » *stupra verò, & adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis illecebris excitari, nisi voluptate. Cùmque homini sive natura, sive quis Deus, nihil mente præstabilius dedisset, huic divino muneri ac dono nihil esse tam inimicum, quàm voluptatem. Nec enim libidine dominante, temperantiæ locum esse, nec omninò in voluptatis regno, &c.* Aliqui tamen Codices Ciceroniani habent, » *nullis aliis illecebris incitari, nisi voluptatis* &, ut notatur ad oram Lambinianorum; & » *neq enim libidine dominante, temperantiæ locum esse omninò, neque in voluptatis, &c.*

Pag. 490. lin. 7. *Tamen spectacula hæc publica non contemnunt.*] De quibus Tertull. in lib. de Spectacul. Cypr. Epist. 1. ad plebem, S. August. in 3. Civit. c. 8. & seqq.

Pag. 491. lin. 3. *Neque militare justo licet, &c.*] Loquitur tantum pro tempore illo primitivæ & adolescentis Ecclesiæ, quæ nec gladium habebat, nec decebat tunc illam armis uti, sed dumtaxat per passiones & miracula augeri, ut scribit Hugo Carenfis in Annotationibus in Marc. exponens locum illum Lucæ 22. » *Vendat tunicam suam, & emat gladium* &. Cæterum & hominem justum militare posse, & militiam aliquandò justam esse, ex SS. Ambrosio, Augustino, Gregorio, cæteris Patribus prodit Gratianus in Decret. totâ causâ 23. quæst. 1. 2. 3. & Hæretic. Manichæorum, Ecolampadii, Agrippæ, Lutheri, Erasmi contrariam assertionem refellit Sixt. Senen. l. 6. Biblioth. Annot. 156. Alphons. de Castr. cont. Hæres. lib. 3. in Verbo, *Bellum*.

Ibidem. lin. 4. *Neque verò accusare quemquam crimine capitali.*] Non est hoc simpliciter verum; causæ enim adesse possunt, quibus non modò justo homini accusare facinorosum licet, sed etiam ad accusationem instituendam obligatur: quandò videlicet intelligat, scelus in rei publicæ perniciem ire, & idoneis id testibus probari possit. S. Greg. apud Gratian. in Can. *Si quis super his*; in Canon. *Metropolitanorum*; & Gelas. in Canon. *Quapropter secunda*, quæst. 7. Pius Papa in Canon. *Si quis per capillum* 22. quæst. 1. S. Thom. 2. 2. quæst. 68. art. 1. Sor. de Just. & jur. lib. 5. quæst. 5. art. 1.

Ibidem. lin. 6. *Itaque in hoc Dei precepta nullam prorsus exceptionem fieri oportet, quia*

occidere hominem sit semper nefas, &c.] Joannes Duns in 4. distinct. 15. quæst. 3. propè abest à Lactantii sententiâ. Verùm illud Dei præceptum non adeò generale est, ut omnem prorsus exceptionem respuat, & causas aliquas adesse posse, quibus homo hominem jure interimat, demonstrat S. Thom. 2. 2. quæst. 64. Dominic. Sot. de Justit. & jur. lib. 5. quæst. 1.

Pag. 491. lin. 8. *Quem Deus sanctum animal esse voluit, &c.*] Dicitio, *sanctum*, hoc loco in significatione propriâ accipitur, & idem valet, quod ab injuriâ hominum defensum, atque munitum, ut scribit Martian. Jureconsultus in l. Sanctum, D. de rer. divis. Donatus: » Sanctum dicitur, quod omni observatione inviolatum est. Cicero. 2. Philippic. » Tanta enim est charitas patriæ, ut » vestris etiam legionibus sanctus essem. Sic sanctæ leges dicuntur, quæ poenæ sanctione corrumpi vetantur, apud Ulpianum in l. Sacra, D. de rer. divis. Sic oppidorum muri sancti Pompeio Festo de Verb. veterib. Cajo Jureconsulto in l. primâ, & Cassio, Sabino, Marciano in d. l. Sanctum, D. de rer. Divis.

CAPUT XXIII.

Pag. 497. lin. 7. *Ut in hos affectus avidissime ruerent, eaque ratione propagari & multiplicari genera possent, &c.*] Sic & Galen. lib. 14. de usu part. c. 2. Sic & S. Basil. Is enim, inquit, appetitus mortalibus ad propagandam sobolem divinitus est datus, &c. & de Homine loquens Senec. in Consolatione ad Matrem c. 13. » Si cogitas, ait, libidinem non » voluptatis causâ homini datam, sed propagandi generis, quem non violaverit hoc secretum, & infixum visceribus ipsis exitum, » omnis alia cupiditas intactum præteribit.

Pag. 498. lin. 9. *Pudicitiam flagitavit.*] Itâ B. sex Varic. & ferè omnes alii tum MSS. tum excusi. Alii sex eorumdem Vaticanorum, & Aldus in emendatione erratorum suæ editionis ad libri calcem, *flagitavit*. Ego quidem nec satis habeo, cur alterutram lectionem probem, nec quid conjiciam invenio. Nam cum flagitare nullam aliam habeat significationem, quàm vehementer & sollicitè exposcendi, rectè dicas, *puellam flagitari* ab aliquo, ut apud Ulpianum in l. 2. D. de privat. delictis, quem locum profert Thomasius: sed ei minimè opitulatur, quia aliud est *puellam flagitare*, aliud, *pudicitiam flagitare*. Guilielmus Fornerius lib. 2. Select. cap. 11. ait, flagitare idem propriè esse, quod stuprari.

Auctoritates affert, quas alii viderint. Ego mallet, *flagitavit*, ut hîc idem esset, quod flagitio pudicitiam affecit ac polluit, nisi verbum valdè insolens formidarem.

Ibidem. lin. 21. *Ne capiti quidem parcat.*] Beroaldus ad Suetonium in Tiberio cap. 45. Brodæus Miscellaneorum lib. 2. cap. 21. Magius Miscellan. lib. 2. cap. 20. declarant hoc Lactantii dictum, qui contra hosce nefarios investus est etiam suprà lib. 5. cap. 9.

Pag. 499. lin. 8. *Verùm etiam publicis vulgatisque corporibus abstinendum, Deus præcepit; docetque nos, cum duo inter se corpora, &c.*] Hinc Ebionis & Helcheseitarum refellitur hæresis, qui Pauli Apostoli Epistolâs omnes repudiarent, ut scribit Irenæus lib. 1. adv. Hæres. & Euseb. lib. 3. Eccles. Hist. cap. 27. & lib. 6. cap. 27. Nam cum hæc deprompta sint ex cap. 6. in fin. 1. ad Corinth. constat etiam illis temporibus, Pauli Epistolâs inter divinas Scripturas, & divinitus inspiratas à fidelibus recensitas esse. Alias item Pauli sententias, ut divina Oracula refert alibi, suprà hoc libro cap. 18. lib. de Irâ Dei cap. 21. Consequenter etiam hinc profigatur hæresis Simonis Magi, Saturnini, Nicolaitarum, Florianorum, Adamitarum, Waldensium, qui omnium sceminarum usum promiscuum ausi sunt comprobare.

Pag. 500. lin. 9. *Solam omnium mulierem patientem viri fecit, &c.*] Sed Aristoteles equam quoque post scetum susceptum iniri scribit lib. 7. Histor. Animal. cap. 4. Et Plin. alia quoque Animalia præter mulierem, licet pauca, coitum noscere gravida tradit lib. 7. cap. 11.

Ibidem. lin. 18. *Iniquum est enim, ut id exigas, quod præstare ipse non possis.*] Hoc iidem penè verbis expressit Ulpianus in leg. Si uxor, §. Judex, D. ad l. Jul. de Adulter. Seneca Epistolâ 95. Eam partem, &c.

CAPUT XXIV.

Pag. 502. lin. 6. *Quodd si liceret ut iis, qui in itinere deerravissent, &c.*] Hic locus hodiè non extat.

Pag. 503. lin. 1. *Secutis.*] Al. *secutos*. Prima lectio Patricio magis placuit, & mihi.

Pag. 504. lin. 19. *Magnum, inquit, nescio quid, &c.*] Eamdem auream sententiam habet Seneca initio duodecimi libri Epistolarum, Epistolâ, Singulos dies. » Sic certè, inquit, » vivendum est, tanquàm in conspectu vivamus, &c.

Pag. 506. lin. 26. *Neque verbenis opus est,*

neque fibris, neque cespitiibus, &c.] *Fibris* ait, pro intestinis; pars pro toto. Sacra facturi super aras cespitem ex gramine, seu verbenas apponebant. Verberna item & laurus fustionibus frequens erat. Virgil. Eclog. 8.

— *Molli cinge hac altaria vitta;*

Verbenasque adole pingues, &c.

Ob id verberna ἱερὸβολῶν, id est, *sacra herba* vocitata est Dioscoridi lib. 4. Plinio lib. 25. cap. 9.

Pag. 507. lin. 5. *Ut à Cicerone dictum est, &c.*] Locum non reperio, nisi inter fragmenta incertorum librorum.

CAPUT XXV.

Pag. 507. lin. 1. *Ebur, inquit Plato, non castum donum Deo.*] Locus Platonis est 12. de Legibus, ubi quæ Diis offerenda sint docet. De ebore autem dicitur, quia frequens erat illius usus apud Gentes in simulacris deorum faciendis, ut scribit Plin. lib. 8. cap. 10. & lib. 12. cap. 1. Virgil. 1. Georg.

Et mœstum illachrymat templis ebur, &c.

Pag. 508. lin. 16. *Verum apud istos, qui nullo modo rationem divinitatis intelligunt, donum est, quidquid auro, &c.*] Errat Lactantius; nam quam ille refutat, ipsa est vera & propria differentia inter donum & sacrificium, ut docent Chrysost. Homil. 18. in Epist. ad

Hebræos, Theophilaët. ad cap. 8. ejusdem Epist. S. Thom. 2. 2. quæst. 85. art. 3.

Ibidem. lin. 20. *Itaque Deo utrumque incorporale offerendum est... Donum est integritas animi; sacrificium, laus, & hymnus, &c.*] Propheta quoque in Psalmis sæpè sacrificium laudis commemorat, de quo Paulus ad Hebræos 13. & Spiritus contribulatus sacrificium dicitur Psalm. 50. & omne opus bonum de Epistolâ ad Hebræos. Hæc quidem omnia improprie & metaphoricè sacrificia dicuntur; proprie verò sacrificia vocantur res oblata, circa quas aliquid fit: sicut olim animalia, quæ mactabantur, & comburebantur; & nunc panis, qui benedicitur, & frangitur, & comeditur, ut docet Chrysost. Theophilaët. & S. Thom. ubi supra; & utraque sacrificia Deo debentur. Vid. quæ diximus supra lib. 2. cap. 2. & hoc eodem lib. cap. 1.

Pag. 509. lin. 15. *In illo sermone perfecto.*] Sic supra lib. 4. cap. 6. ὁ λόγος τέλειος; & infra lib. 7. cap. 18. intelligit autem Asclepium.

Ibidem. lin. 17. *Benè ominare.*] Ità legendum ex Cod. B. & ipsomet Asclepio Hermetis, qui non semel ità dicit; nam sic quoque in Pimandri cap. 9. Editiones Ald. Juntar. Plantin. habent, *Benè, benè, ὦ mi nate, &c.*

Ibidem. lin. 18. *O Asclepi.*] Ità omnes impressi libri rectè legunt, ut apud ipsum Hermetem. B. haud rectè, *O Asclepiades.*

LIBER SEPTIMUS.

CAPUT I.

Pag. 515. lin. 12. *Ut ait Plato.*] Locum illum innuit in Phædon. » Vis ergò, inquit, » duas rerum species ponamus, alteram visibilem, invisibilem alteram &c. «

Ibidem. lin. 14. *Qui ait, & ortum aliquando, & aliquando esse perituum.*] Ut ex Lucetii carminibus constat lib. 2. ad fin.

CAPUT III.

Pag. 519. lin. 1. *Stoici naturam in duas dividunt partes, &c.*] Vid. Cic. 1. Academic.

Pag. 521. lin. 1. *Vel hiaverint terra.*] Plin. lib. 2. cap. 80.

Ibidem. lin. 2. *Quoties demersa fluctibus, & urbes, & insula, &c.*] Plin. eod. lib. c. 92.

Ibidem. lin. 5. *Et multorum fundamenta montium latens & internus ignis absunit.*] Plin. eod. lib. cap. 106.

Ibidem. lin. 8. *Maria extruuntur.*] Plin. lib. 5. cap. 19.

Ibidem. *Montes exciduntur.*] Ut Arthos quondam à Xerxe Persarum Rege; Plin. lib. 4. cap. 10.

Ibidem. *Et ad eruendas opes interiora terra viscera effodiuntur.*] De quo queritur Plin. lib. 2. cap. 63. & in Prohemio libri 33. Senec. lib. 5. Natural. quæst. cap. 15.

Pag. 523. lin. 23. *Cum verò mundum, omnesque partes ejus, ut videmus, mirabilis ratio gubernet, &c.*] Divinitus Aristoteles Libell. de Mund. cap. 7.

CAPUT IV.

Pag. 524. lin. 9. *Putantque homines in omnibus terris & agris tanquam fungos esse generatos.*] De quâ opinione differuit supra lib. 2. cap. 12.

Pag. 525. lin. 6. *Neque enim aut calore so-*
S f f f i j

lis, aut lumine, aut aspiratione ventorum, &c.] Hanc Taxaq. P. & alterius S. Salvatoris B. minùs antiqui, & Plantinianæ editionis lectionem secutus sum omni culpâ carentem, cum cætera aliquo modo oppugnari possint. Ald. aut calore Solis, aut Luna lumine; Florent. Juntar. aut calore Solis, aut Luna, aut aspirationem ventorum, &c. quæ lectio teneri potest juxta eorum sententiam, qui Lunam æquè ac solem calefacere corpora censent. Suid. in αλύν.

Ibidem. lin. 18. Cur Deus omnia nostri causâ cum faceret, tantam vim natricum viperarumque fecerit?] Præter Ciceronem in Lucull. Lucretius lib. 5.

Præterea genus horrifera natura ferarum
Humana genti infestum terræque marique
Cur alit, autque auget? &c.

Respondet Basilii Homil. 9. in Hexaemer.
» Nec verò est, quòd quisquam accusare parentem rerum debeat ob eam causam, quòd
» animalia, quæ virus mittunt, perniciofa, &
» inimica vitæ nostræ procreaverit; isto enim
» pacto pædagogum etiam accusare licebit,
» quòd adolescentiæ facultatem, & proclivitatem in officio contineat, plagisque ac verberibus intemperantiam castiget, &c. «
Idem Homil. 5. non longè à principio; August. lib. de Heres. cont. Manich. 1. cap. 16. In Codice autem Ciceroniano, pro illis » cur » tam multa pestifera terra, &c. « sic legitur,
» cur mortifera tam multa perniciofa terra, » &c. «

Pag. 526. lin. 7. Homini autem pro his omnibus, quòd erat præcipuum, rationem dedit solam. Itaque nudum formavit & inermem, &c.] Idem ait lib. de Opificio Dei cap. 2. & 3. & Aristot. lib. 4. de Part. Anim. c. 10. Ergo injustè de Naturâ queritur Plinius in Prohemio 7. quòd cum animantia cætera texerit aliquo modo, atque muniverit, hominem nudum ac inermem formaverit.

Ibidem. lin. 10. Asclepiades noster.] Hic ad Lactantium scripsit librum de Providentiâ Dei; Lactantius vicissim ad illum libros duos, nescimus quo titulo, ut referunt Hieronym. Honor. Augustodun. & alii.

CAPUT V.

Pag. 528. lin. 10. Et imbecillis corporibus illigatus, &c.] Lactantius sæpè vocat corpus laqueum animæ, vinculum, septum, carcerem, custodiam, &c. imitatus Platonem in Gorgiâ, Phædone, Cratylô & Cicer. in Somn. Scipionis, in 1. Tuscul. & alibi: à quibus lo-

quendi modis abstinere debemus nos. Et eos in Origene damnarunt Methodius, Epiphanius. 2. Panar. Theophil. Alexandr. Episc. lib. 1. Hieronym. in Epist. ad Pammach. Cyrill. lib. 1. Comment. in Joan. Vid. suprà ad c. 3. lib. 2.

Pag. 529. lin. 19. Tolerantiam malorum ac laborum, &c.] Quæ hoc capite de perferendis ætumnis atque laboribus, & lib. 6. cap. 11. de misericordiæ operibus exercendis differit, observanda sunt adversus Lutherum & sectatores, qui bona opera ad salutem necessaria negant.

Pag. 531. lin. 26. Et cum Deo semper.] In utroque Cod. B. in duodecim Vatic. T. P. & aliis omnibus MSS. in editione Juntar. & Plantin. defunt hæc cap. 5. & continenter 6. incipit illis verbis: Nunc totam rationem, &c. Quare non levis suspicio suboritur, totum eum, quem nunc subjiciam, haud sanè brevem sermonem, quique in editione Aldinâ post hæc verba contextitur, nothum esse, atque ab alio suppositum: quanquàm profectò valdè ingeniosum illum, & egregiè strenuum veteratorem fuisse oportuit, qui Lactantii stylum tam miro modo fuerit imitatus. Is sermo talis est. » Neque nunc aliquis eò confugiat, » ut dicat ad ipsius culpam pertinere, qui & » bonum instituit, & malum. Cur enim malum voluit esse, si id odio habet? Cur non » bonum tantum fecit, ut nemo peccaret, » nemo faceret malum? Quanquàm hoc in » omnibus ferè prioribus libris docuerim, & » id jam superiùs, quamvis leviter, attigerim; tamen subinde admonendum est, quia » omnis ratio in eo posita est. Nulla enim » virtus esse poterat, nisi diversa fecisset; nec » omninò apparere vis boni potest, nisi ex » mali comparatione. Aded malum nihil aliud » est, quam boni interpretatio. Sublato igitur malo, etiam bonum tolli necesse est. » Si lævam manum, aut pedem amputaveris, » nec corpus erit integrum, nec vita ipsa » constabit. Aded ad compagem corporis » temperandam, aptissimè cum dextris sinistra » junguntur. Item si pares calculos feceris, » nemo ludet. Si unum colorem Circo dederis, nemo spectandum putabit, sublata omnino Circeus voluptate. Quos profectò » qui priùs instituit, amator unius coloris » fuit: sed alterum ei, quasi æmulum posuit, ut posset esse certamen, & aliqua in » spectaculo gætata. Sic Deus, quum bonum » constitueret, quum virtutem daret, statuit » etiam diversa, cum quibus illa confingerent. » Si desit hostis, & pugna, nulla victoria est,

» Tolle certamen, ne virtus quidem quid-
 » quam est. Quam multa sunt hominum in-
 » ter se, & quam variis artibus constituta
 » certamina? Nemo tamen fortior, velocior,
 » præstantior haberetur, si adversarium, cum
 » quo contenderet, non haberet. Unde au-
 » tem abest victoria, abesse hinc & gloriam
 » simul, & præmium necesse est. Ut igitur
 » virtutem ipsam exercitatione assiduâ robo-
 » raret, eamque faceret de malorum confi-
 » statione perfectam, utrumque simul dedit,
 » quia utrumque sine altero retinere vim
 » suam non potest. Ergo diversitas est, cui
 » omnis ratio veritatis innititur.

» Non me præterit, quid hoc loco à peri-
 » tioribus possit opponi. Si bonum sine malo
 » esse non potest, quomodo primum homi-
 » nem dicis ante offensum Deum in solo bono
 » fuisse, aut postea in solo bono futurum?
 » Discutienda nobis hæc quæstio est: quod
 » in prioribus libris prætermisi, ut hîc im-
 » plerem. Diximus superius, ex elementis re-
 » pugnantibus hominis constare naturam.
 » Corpus enim, quia terra est, comprehensi-
 » bile est; temporale, brutum, atque tene-
 » brosum est. Anima verò, quia de cælo est,
 » tenuis, æterna, sensibilis, illustris est. Quæ
 » quia inter se contraria sunt, necesse est,
 » hominem bono & malo esse subjectum.
 » Animæ adscribitur bonum, quia indissolu-
 » bilis est: corpori malum, quia fragile est.
 » Quoniam igitur sociata & conjuncta sunt
 » corpus & anima, æquè bonum & malum
 » cohareat necesse est, nec separari alterutro
 » possunt, nisi quum illa separata sunt. De-
 » nique boni malique notitia simul homini
 » primò data est. Quâ perceptâ, statim de
 » loco sancto pulsus est, in quo malum non
 » est. Ubi cum esset in bono tantum, id
 » ipsum bonum esse, ignorabat. Postquam
 » verò accepit boni malique intelligentiam;
 » jam nefas erat, eum in beatitudinis loco
 » morari; relegatusque est in hunc commu-
 » nem orbem, ut ea utraque simul experi-
 » retur, quorum naturam pariter agnoverat.
 » Apparet ergò, idcirco datam esse homini
 » sapientiam, ut bonum discernat à malo;
 » ut ab incommodis commoda, ab inutilibus
 » utilia distinguat; ut habeat iudicium, &
 » considerantiam, quid cavere, quid appe-
 » tere, quid fugere, quid sequi debeat. Sa-
 » pientia igitur constare sine malo non po-
 » test; vixitque ille princeps generis humani,
 » quamdiù in solo bono fuit, velut infans,
 » boni ac mali nescius. Atenim postea ho-

» minem necesse est & sapientem esse, &
 » sine ullo malo beatum. Sed id fieri non
 » potest, quamdiù anima domicilio corporis
 » induta est.

» Quum verò factum fuerit corporis ani-
 » mæque dissidium, tunc malum à bono se-
 » parabitur. Et sicut corpus interit, ani-
 » ma manet: ita malum interibit, & bonum
 » permanebit. Tunc homo accepto immorta-
 » litatis indumento, erit sapiens, expers ma-
 » li, sicut Deus. Qui ergò vult nos in bono
 » esse tantum, id potissimum desiderat, ut
 » sine corpore vivamus, in quo est malum.
 » Quod si tollatur, aut sapientia homini, ut
 » dixi, aut corpus adimetur: sapientia, ut
 » ignoret malum; corpus, ut non sentiat.
 » Nunc autem cum homo & sapientiâ sit in-
 » structus, ut sciat, & corpore, ut sentiat,
 » utrumque pariter in hac vitâ Deus esse vo-
 » luit, ut ratio virtutis sapientiæque consta-
 » ret. Posuit itaque hominem inter utrumque
 » medium, ut haberet licentiam vel mali, vel
 » boni sequendi. Sed malo admiscuit appa-
 » rentia quædam bona, id est, varias & dele-
 » ctabiles suavitates, ut earum illecebris indu-
 » ceret hominem ad latens malum. Bono autem
 » admiscuit apparentia quædam mala, id est,
 » ærumnas, & misérias, & labores, quorum as-
 » peritate ac molestiâ offensus animus refuge-
 » ret à bono latenti. Hîc ergò sapientiæ officium
 » desideratur, ut plus mente videamus, quam
 » corpore: quod pauci admodum facere pos-
 » sunt; quia & virtus difficilis ac rara est, &
 » voluptas communis ac publica. Ità necesse
 » est, sapientem pro stulto haberi, qui dum
 » appetit bona, quæ non cernuntur, dimittit
 » è manibus, quæ videntur; & dum vitat
 » mala, quæ non aspiciuntur, incurrit in
 » mala, quæ ante oculos sunt. Quod accidit
 » nobis, cum neque cruciatum, neque mor-
 » tem pro fide recusamus: quando ad sum-
 » mum nefas compellimur, ut proditâ fide
 » atque abnegato Deo vero, diis mortuis
 » mortiferisque libemus. Hæc ratio est, cur
 » hominem Deus & mortalem fecerit, & ma-
 » lis subjecerit; licet ipsius causâ mundum
 » ædificasset, scilicet ut virtutem caperet, &
 » ei virtus sua immortalitatem daret. Virtus
 » autem, sicut ostendimus, veri Dei cultus
 » est. Hoc autem sermone nihil asseritur,
 » quod non alibi quoque Lactantius dixerit. Nam
 » Deum in mundo bonum & malum esse voluisse,
 » docuit etiam lib. 2. c. 18. lib. 5. c. 7. lib. 6.
 » c. 15. & 22. l. de Irâ Dei c. 15. Item eo loquen-
 » di modo ad materiam reprobationis spectante,

de. quâ lib. 4. cap. 20. videlicet, Deum malo admiscuisse quædam apparentia bona, id est, varias suavitates, ut earum illecebris induceret hominem ad latens malum, &c. usus est suprâ lib. 4. cap. 2. & 11. Fuisse autem Adamum, antequam fructum vetitum comederet, boni pariter, ac mali nescium, &c. asseruit lib. 2. cap. 13.

CAPUT VII.

Pag. 536. lin. 28. *Hominum causâ mundum, & omnia quæ in eo sunt esse facta, Stoici loquuntur.*] Ut testatur ille cum Stoico disputans apud Tertullianum in Lucullo ad fin. Cur Deus, inquit, omnia nostri causâ cum faceret, sic enim vultis, tantam vim nattricum, &c.

Pag. 537. lin. 4. *Ad virtutem capeffendam nati homines Aristoteles disseruit.*] Locum innuit Aristotelis, qui hodie inter ejus opera non extat: sed à Cicerone refertur 2. de Finib. illis verbis: » Hi non viderunt, ut ad » cursum equum, ad arandum bovem, ad » indagandum canem, &c. »

Ibidem. lin. 10. *Esse inferos Zenon Stoicus docuit, &c.*] De Zenone nihil tale comperio apud Scriptores, sed de Socrate apud Ciceronem 1. Tuscul. circa med. » Itâ enim gen- » sebat, inquit, itaque disseruit, duas esse » vias, duplicesque cursus animorum è cor- » pore excedentium; nam qui se humanis vi- » tiis contaminassent, &c.

CAPUT VIII.

Pag. 538. lin. 12. *Plato autem sic argumentatus est, immortale esse, &c.*] De hoc Platonis argumento videndus Macrob. lib. 2. in Somn. Scipion. cap. 13. & seqq. & S. Athanas. in Orat. cont. Idol. qui magnâ illud ex parte approbasse videtur; S. Thom. 2. cont. Gent. cap. 82. Hinc suspicatus est, Platonem credidisse, brutorum animas immortales, quod simpliciter dixerit, animam ex se esse, & à se moveri. Sed hic Platonem defendit Lactantius, quod adjectione sapientiæ humanam animam à mutorum animabus discreverit.

Pag. 539. lin. 3. *Addidit igitur, ut effugeret hanc communitatem, fieri non posse, quæ in sit immortalis animus, &c.*] Duo loca respexit Ciceronis, ubi argumenta Platonis colligit de immortalitate animorum; alterum 1. Tuscul. » Animorum nulla in terris origo » inveniri potest, &c. » alterum Cat. major. siue de Senect. ad fin. » Quid multa? sic mi-

hi persuasi, sic sentio; cum tanta celeritas » animorum sit, &c. »

Pag. 540. lin. 7. *Harum, inquit, sententiarum quæ vera sit, Deus aliquis viderit.*] Hæc verba apud Ciceronem prolata leguntur, dum de animi substantiâ disputaretur, non de immortalitate, de quâ hic Lactantius.

Ibidem. lin. 8. *Quoniam utraque, inquit, earum sententiarum, &c.*] Quoniam è libro Ciceronis hæc ceciderunt, habetur incertum.

CAPUT IX.

Pag. 542. lin. 3. *Θεωρίαν rectissime nominavit.*] Compositum enim & deductum nomen est ex nomine θεῶν, id est Dei, & verbo θεωρεῖν, quod est specto, aspicio; ut & Plutarch. tradit Libello de Mun. Unde apparet, minus rectè scriptum in Cod. B. qui non θεωρίαν habet, sed ἐπίδα. Ea verò vox crebra est apud Trismeg. Nam Pimand. cap. 12. ad fin. ἡ δὲ θέλει αὐτὸν θεωρεῖν, &c. cap. 13. sub initium, καὶ ὁφθαλμοῖς τοῖς θεωροῦμαι; c. eod. in fin. hymnodia, καὶ θεωρεῖν λέγω σοι, &c. initio cap. 14. γεννᾷται ἡ θεωρία.

Ibidem. lin. 22. *Quæ non erit secundum naturam, &c.*] Itâ B. P. Junt. Plant. id est, » virtus non erit secundum naturam, si ratio » tantum habenda est corporis, & non animæ » æternitatis; nam corpus ex virtutis actibus » frangitur potius, atque tabescit, » ut rectè exponit Thomafius. Al. quod nec erit secundum naturam.

Pag. 543. lin. 5. *Nam cum liceat nobis jucundissimis frui voluptatibus, &c.*] Eodem argumento utitur Paulus Apost. 1. ad Corinth. cap. 15. *Si in hac vitâ tantum, &c.*

CAPUT X.

Pag. 544. lin. 9. *Et tranquillitas animi est, &c.*] Hoc non simpliciter probat Aristoteles 2. Ethic. cap. 3. quâ de re suprâ ad cap. 14. lib. 6.

CAPUT XII.

Pag. 546. lin. 2. *Quoniam cum corpore, inquit, anima nascitur, &c.*] Argumenta promitt Epicureorum contra immortalitatem animæ ex tertio Lucretii de Nat. rer. & hoc est primum argumentum:

Præterea gigni pariter cum corpore, & una Crescere sentimus, &c.

Pag. 547. lin. 19. *Cedit item retrò, &c.*] Hæc carmina paulò aliter leguntur apud Lucretium; ibi enim:

Cedit

*Cedit item retrò de terrâ quod fuit antiè
In terras ; & quod missum est ex aetheris oris,
Id rursum cœli vellatum templa receptant.*
Pag. 548. lin. 12. *Velut humor fracto vase,*
&c.] Alludit ad ea, quæ ibi sequuntur :

*Nunc igitur quoniam quassatis undique va-
sis, &c.*

Ibidem. lin. 16. *Quoniam crescit, inquit,
sensus in pueris, &c.*] Lucretius :

*Nam velut infirmo pueri teneroque vagan-
tur, &c.*

Ibidem. lin. 17. *Primum non est idem mens
& anima, &c.*] Objectionem illam de sen-
su in pueris crescente, & in senibus deficien-
te conatur diluere. Sed parùm validè. Aristote-
les 1. de Anim. tex. 65. » Non esse animi
» vitium docent, si senes delirent, sed cor-
» poris, neque senectutem esse in animo,
» sed instrumentis, &c. »

Pag. 549. lin. 1. *Nam dormientium mens,
non anima sopitur.*] Haud satis profectò te-
nuisse mihi videre, Lactanti, quid anima,
quid mens esset. Non tibi succurrebat ex
divino præceptore, primo de Anim. text. 89.
& seqq. & lib. 2. text. 19. & 31. Animam
unum quiddam esse, plures habens potentias:
superiorem earum hanc esse, quam ille vñ,
nos intellectum & mentem dicimus, quam
nec corpori admistam; nec instrumento affi-
xam corporeo docet in 3. de Anim. tex. 6.
Idè non in mente somnum fieri, sed in
sensu interiori scribebat lib. de Somn. & Vi-
gil. cap. 2. Nihil enim aliud esse somnum,
quàm refrigerationem primi sensiterii, eod.
lib. cap. 3. & 2. de Partib. Anim. cap. 7.

Ibidem. *Et in furiosis mens extinguatur,
anima manet.*] Nugæ. Quid est, extingui-
tur? Annon hæc animæ portio est ignis ille
divinus, de quo tu ipse cap. 8. de Opificio
memineras? Cicero 1. Tusculanar. » Alte-
» ram autem affert rationem [Panætius,]
» nihil esse, quod doleat, quin id agrum
» esse quoque possit; quod autem in mor-
» bum cadat, id etiam interitum: dolere
» autem animos; ergò etiam interire. Hæc re-
» felli possunt; sunt enim ignorantis, cum
» de æternitate animorum dicantur, de men-
» te dici, quæ omni turbido motu semper
» vacet; non de partibus iis, in quibus ægri-
» tudines, iræ, libidineque versentur, quas
» is, contra quem hæc dicantur, semotas à
» mente, & disclusas putat, &c. »

Ibidem. lin. 2. *Dementes vocantur.*] Abusi-
vè: non quia sine mente sint, sed quia esse
videantur, cum ratione uti non possint, læsis

Tom. I.

instrumentis inferiorum potentiarum, quæ
menti ad ratiocinandum famulantur.

Ibidem. lin. 6. *Ad sedem suam revolet.*]
Ut Cicer. in Somn. Scip. » Hinc profecti, huc
» revertuntur &; & in fin. 1. Tusc. » in nostram
» domum remigremus &; & alibi sæpè: quorum
locorum imitatione raptus Firmianus temerè
hoc dictum effudit. Nos autem ab ejusmodi
locutionibus abstinere debemus; nam favent
universaliter dogmati de animabus ante cor-
pora conditis, & de cœlo in terram lapsis,
quod ridet ipsemet suprâ lib. 3. cap. 18. &
S. August. cum in 2. Academic. libror. dixis-
set, animum severiorem rediturum esse in
cælum, eum loquendi modum damnat lib. 1.
Retract. cap. 1. & se scribere debuisse ait, non
rediturum, sed iturum, ob dictam superius
rationem, Vid. Notas lib. 2. cap. 3.

Ibidem. lin. 12. *At enim memoria deficit.*]
Nam, ut ait Seneca pater in Prolog. Decla-
mationum, » Memoria est res ex omnibus par-
» tibus animi maxime delicata, & fragilis,
» in quam primum senectus incurrit. »

Ibidem. lin. 16. *Verum eadem, inquit, do-
lori & luctui obnoxia est, &c.*] Secundum ar-
gumentum. Lucretius :

*Huc accedit ut videamus, corpus ut ipsum
Suscipere immanes morbos, &c.*

Ibidem. lin. 25. *Anima, inquit, etiam mor-
bum corporis sentit, &c.*] Tertium argumen-
tum. Lucretius :

*Quin etiam morbis in corporis avius errat
Sæpè animus, &c.*

Ibidem. lin. 26. *Oblivionem sui.*] Letargum,
de quo ibidem Lucretius :

*Interdumque gravi lethargo fertur in altum,
&c.*

Pag. 550. lin. 7. *Contagio ejus agrescit.*] Pa-
rùm sapienter. Si agrescit, etiam demùm in-
terit.

Ibidem. lin. 10. *Sicut oculus, inquit, evul-
sus à corpore, &c.*] Quartum argumentum.
Lucretius :

*Scilicet avulsus radicibus ut nequit ullam
Despicere ipse oculus rem, &c.*

Ibidem. lin. 13. *Sicut id, quod vase conti-
netur, &c.*] Absurda comparatio. Non con-
tinetur anima in corpore, ut id quod in vase:
non continetur, ut id, quod in loco; nam
anima potius continet corpus, quàm conti-
neatur à corpore, primo de Anim. tex. 90.
est autem in corpore, sicut forma in mate-
riâ, 4. Physic. tex. 23.

Ibidem. lin. 17. *Animam, quia non citius
emittatur ex corpore, mortalem videri, &c.*]

T t t t

Quintum argumentum. Lucretius:

*Denique sapē hominem paulatim cernimus
ire, &c.*

Pag. 551. lin. 5. *Quid si immortalis nostra
foret mens, non tam se moriens, &c.* Sextum
argumentum: sed Lucretius habet,
Non tam se moriens, &c.

CAPUT XIII.

Pag. 553. lin. 3. *Ἡνίκα δ' ἀνδρῶν.* Itā le-
gimus cum Musuro, & editione Juntarum;
nam in Aldin. & Plantinian. deest, δ'.

Pag. 554. lin. 5. *Sed sicut in fidibus ex in-
tentione nervorum, &c.* De hac Aristoxeni
opinione, de qua meminit etiam lib. de Opif.
cap. 16. vid. Platon. in Phædon. Arist. lib. 1.
de Anim. tex. 54. & seqq. Lucret. initio 3.
Cicer. 1. Tusculanar.

CAPUT XIV.

Pag. 555. lin. 8. *Plato.* Apud quem in Ti-
mao leguntur figmenta illa de Sacerdote quo-
dam Ægyptio narrante Soloni, Athenas novem
millibus annorum ante Solonis ætatem fuisse
conditas, omnesque insignes illius temporis
res gestas in sacris Ægyptiorum libris subtiliter
annotatas contineri.

Ibidem. lin. 11. *Secuti fortasse Chaldaeos.* Pro-
bavi cum Thomasio lectionem utriusque
Cod. S. Salvat. B. T. P. pro eā, quæ in aliis
habetur, *sicuti fortasse Chaldaei*. Hi quidem
innumera se annorum millia habere jactabant,
ut hic ait Lactantius, & S. August. lib. 12. Ci-
vit. cap. 10. quos & Lucret. refutat lib. 5.
Cur superā bellum Thebanum, &c. Macrob.
lib. 2. in Somn. Scip.

Ibidem. lin. 18. *Nondum sextum millesimum
annum esse conclusum, &c.* Idem ait S. Au-
gustinus dicto cap. 10.

Ibidem. lin. 19. *Quo numero expleto, con-
summationem fieri necesse est.* Increbuisse fer-
tur hic error de duratione mundi sex millibus
annorum ex veteri quādam Hebræorum tra-
ditione, de qua in Thalmudicis voluminibus
ordine quarto, Tract. 4. cui tit. Sanedrīm,
illumque confovisse aiunt non modò Rabbi
quendam nomine Isaac super cap. 1. Genes.
& alios ejusdem sectæ nonnullos, sed ex no-
stratis quoque insignes aliquot viros; nam
præter Lactantium ita opinati sunt Justin.
Martyr, quæst. 71. Irenæ. adv. Hæres. cap.
ultimo, Hilar. in Matth. c. 17. Hieronym. in
exemplari expositione Psalm. 89. ad Cyprian.

& in Commentar. super Michæ. cap. 4. Aug.
20. Civit. cap. 7. Germanus verò Episc. Con-
stantinopolit. in lib. de Theor. rer. Ecclesiast.
secutus Hyppol. Martyr. & Cyrill. in lib. de
Antichrist. affirmat, mundum sex millibus an-
norum superque quingentis duraturum. Con-
tra hunc errorem extat aliorum Patrum au-
thoritas, Ambrosii lib. 7. in Luc. illud Mat-
thæi exponentis, *Post dies sex transfiguratus
est, &c.* August. in Psalm. 89. Bedæ. in lib. de
Ration. Temp. & denique ipsiusmet Salvato-
ris Act. 1. contestantis, non esse nostrum sci-
re tempora, vel momenta, quæ pater posuit
in suā potestate, & Matth. 13. *De die autem
illo, vel hora nemo scit, &c.* Extat & res ip-
sa; nam cum ex errore illo colligeretur, ab
eo tempore usque ad mundi consummationem
ducentorum circiter annorum curricu-
lum expectari, ut inf. cap. 25. profectò non
modò jam ducenti anni, sed mille propemo-
dum ac trecenti præterierunt. S. Thom. ratio-
nes ponit; quibus convenit, ut dies Domini
magnus ignoretur.

Pag. 556. lin. 5. *Hic est autem dies Sabbati,
qui linguā Hebræorum à numero nomen ac-
cepit, &c.* Nam Lactantius Sabbati nomen
deductum putat à *Sebang*, quod est septem,
quia is est septimus dies, & itā quoque Theo-
phil. ad Autolyc. lib. 2. Alii malunt *Sciabath*,
id est, Sabbatum requiem significare, & à
verbo *Sciabath*, quod est quiescere, dedu-
ctum esse; quibus adstipulatur Josephus lib.
1. Antiquit. cap. 1. Philo in lib. de Abraham
in principio, & de migratione Abraham.
Plutarchus autem, & quidam alii Ethnicor-
um, fatuè nimis aliundè putant deductum.
Nam Plutarchus in 5. quæstion. Convival. à
Baccho, qui Sabbus est, quòd eo die se mu-
tuò Hebræi ad potandum invitent; alii verò
à Sabbo, morbi genere apud Ægyptios, quo
replentur inguina ulceribus; illo enim labo-
rante aiunt Hebræos Ægypto exeuntes, & sep-
timo die quievissent, ac proinde diem illum
Sabbatum nominasse. Certè ducem fuisse le-
proforum & scabie laborantium Moysen in
egressu de Ægypto, calumniati sunt Manethon
Ægyptius, referente Josepho contra ipsum
disputante lib. 1. contra Appion. & Justinus
historicus lib. 36. qui ait, Moysen Damas-
cenā antiquā patriā repetitā, montem sy-
neum, al. synam, occupavisse, in quo sep-
tem dierum jejuniū per deserta Arabiæ cum
populo suo fatigatus cum tandem venisset,
septimum diem more gentis Sabbatum appel-
latum in omne ævum jejuniū sacravisse, quo-

niam ille dies famem illis, erroremque finiret, &c.

Ibidem. lin. 14. *Sicut indicat Propheta dicens, &c.*] Sed locus ille nihil opitulatur errori, cum ibi millenarius numerus sumatur pro indefinito quodam numero, ut in Psalm. 104. » Verbi quod mandavit in mille generationes; & in Ecclesiastic. » Melior est » unus timens Deum, quam mille filii impii, » &c. » Cujusmodi multa exempla reperiuntur apud profanos Scriptores.

Pag. 557. lin. 17. *Ut mille annis in hoc mundo viveret.*] Omne tempus, quod vixit Adam, fuisse comperio quinto Genes. progenitorum, & triginta annorum.

CAPUT XV.

Pag. 561. lin. 1. *Quod Romanum nomen, &c.*] Et infra cap. 25. *At verò cum caput illud orbis occiderit, &c.* Fuit vetus traditio illorum temporum, cum primum Romanum Imperium defecisset, venturum Antichristum, & paulò post mundum interitum. Ità enim scribit & Tertullian. in lib. ad Scapul. & Apologet. cap. 32. & Optat. Milevitan. contra Donatist. lib. 2. atque orta ejusmodi traditio videtur ex prophetià Danielis cap. 2. ubi quatuor regna enumerantur, & post illa denuntiatur adventus Antichristi; & etiam ex verbis Apostoli in 2. ad Thessalon. cap. 2. ubi non priùs venturum ait Antichristum, quam discessio venerit, scilicet populorum à Romano imperio, secundum Augustinum lib. 20. Civit. cap. 19. Sed quomodo est hoc, quia jamdiù gentes discesserunt à Romano Imperio, necdum venit Antichristus? Respondet S. Thomas super d. cap. 2. Epist. Paul. lect. 1. his verbis. » Dicendum, quòd nondum cessavit, sed est commutatum de temporali in spirituale, ut dicit Leo Papa in sermone de Apostolis; & idè discessio à Romano Imperio debet intelligi non solum à temporalis, sed etiam à spirituali, scilicet à fide Catholica Romanæ Ecclesiæ. Est autem hoc conveniens signum; nam Christus venit, » quandò Romanum Imperium omnibus dominabatur: ità econtrà signum adventus Antichristi est discessio ab eo.

Ibidem. lin. 15. *Seneca Romana urbis tempora distribuit in atates, &c.*] Locum Senecæ non invenio, sed quiddam ejusmodi apud Bedam de Temporibus cap. 66.

Pag. 562. lin. 21. *Hydaspes quoque, qui fuit Medorum Rex antiquissimus, &c.*] De hujus Vaticiniis sub nomine *Hydaspis* meminit etiam

Paulus Apostolus apud Clementem Alexandrinum 6. Stromat. illis verbis. » Libros quoque Græcos sumite: agnoscite Sibyllam, » quomodo unum Deum significet, & ea, » quæ sunt futura; & Hydaspem sumite, & » legite, &c. » Quæ cum in Epistolis Pauli non inveniuntur, verò simile est, Clementem antiquissimum Theologum ex Pauli concionibus ad populum habitis, & memoriæ mandatis, & deinde ad posteros traditione quâdam transmissis prodidisse. Ejusdem quoque sub nomine Hydaspis non semel mentionem agit Justin. Martyr. in Apolog. 2. pro Christianis. Et hoc loco septem Codices Vaticani habent, *Hydaspes*, pro eo quod in aliis libris excusis est, *Hydaspes*. Idè verum hujus Regis nomen restituiamus Lactantio, quod etiam probat Theodorus Canterus Variar. lection. lib. 2. cap. 19. Quanquam quæ de Hydaspæ Darii parte affert ex Agathiâ historico l. 2. & Ammiano lib. 23. huic nostro convenire non possunt; siquidem Darii pater, qui & Hydaspes alicubi nominatur, non fuit Rex, ut ex Herodot. constat. Et cum Roma condita fuerit circiter Olympiad. 6. ut ex Euseb. Glareano in Chronol. ad Livi. & aliis patet, Darius autem floruerit Olymp. 64. ut ex Euseb. retulimus supra lib. 4. cap. 14. necesse est, ut Darii pater multis penè non solum annis, sed etiam seculis post conditam urbem extiterit, contrà quam hoc loco Lactantius asserat, qui ait, hæc multò antè præfatum Hydaspem, quam Trojana illa gens, id est, Romana conderetur.

Ibidem. lin. 22. *A quo annis quoque nomen accepit, qui nunc Hydaspes dicitur.*] Jam hinc intelligis, cur fluvius Hydaspes dicatur Medus à Virgilio 4. Georg. illis Carminibus:

*Præterea Regem non sic Egyptus, & ingens
Lydia, nec populi Parthorum, aut Medus
Hydaspes*

Observant, &c.

Quod divini Poëtæ expostores forsit, nec satis, quod ad rem faceret, attulerunt.

Ibidem. lin. 23. *Admirabile somnium.*] Ità restituitur hic locus ex B. Cod. qui corruptus legitur in impressis, *admirabilis omnium*. Nam genuinam esse hanc lectionem vel illa quæ sequuntur ostendunt, sub interpretatione vaticinantis pueri, &c.

CAPUT XVI.

Pag. 563. lin. 6. *Ad consumendum.*] Ità reposui, pro eo quod corruptè est in omnibus, *ad consumandum*.

Pag. 563. lin. 8. *Tum repente adversus eos hostis potentissimus ab extremis finibus plaga septentrionalis orietur, &c.*] In hoste potentissimo, qui adversus decem Reges orietur, non intelligit Lactantius Antichristum, ut censuit Franciscus Ribera ad cap. 12. Apocalyp. num. 13. Nam initio sequentis capitis ait, & hunc ipsum hostem deletum iri cum omnibus suis reliquiis ab altero Rege ex Syriâ surrecturo humani generis proditore, quem cap. 19. Antichristum appellat, id quod clarius edisserit cap. 11. Epitomes horum librorum; ubi cum dixisset, viros decem occupaturos orbem, & contra eos surrecturum longè potentiorum ac nequiorum, qui tribus ex eo numero deletis Asiam possidebit, ceteris in potestate sua redactis, & adscitis, ait deinde, inter ea mala exsurrecturum Regem impium, non modò generi hominum, sed & Deo inimicum, qui reliquias illius prioris Tyranni conteret, cruciabit, vexabit, interimet; atque hunc futurum Antichristum satis aperte ostendit. In hoste igitur illo, quem ait debellaturum Reges illos, fortasse Lactantius Neronem intellexerit; nam & id putavisse S. Martinum Turonensem Episcopum prodit Sever. Sulpit. in Dialog. lib. 2. in fin. quanquàm & alii multi, ut scribit Sever. ibid. S. Hieron. in illud Daniel. 11. » Et cor ejus adversus testamentum sanctum, &c. & S. Aug. lib. 20. Civit. cap. 19. qui illos arguit, crediderunt, Neronem ipsum futurum esse Antichristum. Falsus igitur hoc loco Lactantius est, cum ex Scripturis constet, non alium Regem, quàm Antichristum ipsum, decem Regibus illis superventurum, qui eos subigat, & suo imperio subiciat, ut docent omnes expositores super 12. Danielis in fin. ubi visio quartæ bestię declaratur, & super 12. Apocalyp. ad ea verba, *habens capita septem, &c.* & super cap. 17. ad ea, *& decem cornua, &c.* item Irenæ. adversus Hæres. lib. 5. cap. 25. & 26. Hyppolit. Martyr de Consumm. secul. Theodoret. in Daniel. Oratione 7. Prosper Aquitanic. in lib. cui titulus dimid. tempor. cap. 7. Nec S. Martini auctoritate sustinetur quod de Nerone aliqui fabulantur; neque enim id prophetico spiritu sensisse putandus est: sed ut fortè ab aliis enarratum, aut scriptum acceperat, ita quærentibus respondisse.

CAPUT XVII.

Pag. 565. lin. 2. *Propheta magnus mittetur à Deo, &c.*] Lactantius de uno tantum Propheta mentionem habet, cum tamen cap. 11.

Apocalyp. undè desumpsit, duos mittendos esse dicatur, quos Joannes prophetas quidem vocat: sed eorum nomina silentio præterit; & ideo relictus est Scriptoribus locus ad opinandum. Porro alterum eorum futurum Heliam omnes consentiunt ex cap. 4. Malach. at de altero pugnant. Nam alii futurum asserunt Moysen, ut Hilar. Can. in Matth. 20. Ambros. in lib. de Cain & Abel cap. 2. Catharin. super Genes. & Joann. Arboreus lib. 11. Theosophias; alii Hieremiam, ut refert, & credit idem Victorin. quem reprobat Ansbert. super d. cap. 11. Apocalyp. & Hilar. d. cap. 20. Recepta tamen à plerisque Patribus sententia videtur, ut comes Eliâ sit Enoch futurus ex illo Ecclesiast. 44. » Enoch placuit Deo, & translatus est in paradysum, ut det gentibus pœnitentiam, &c. « id est, in fine seculorum, quandò prædicaturus est pœnitentiam gentibus ab Antichristo seductis. Ità Tertull. lib. de Anim. cap. 28. S. Ephrem Serm. de Antichrist. & Serm. de Consummat. seculi, Isidor. lib. de Vit. & Mort. Sanct. c. 3. & 35. Hyppolit. Mart. Serm. de Antichrist. Hieronym. Epist. 148. ad Marcell. & in Psalm. 20. Aug. in Tractat. de Antichristo, & lib. 2. de Peccato Origin. cap. 23. & lib. 9. super Genes. ad litter. cap. 6. Prosper Aquitanic. in dimid. tempor. c. 13. & seqq. Greg. Magn. lib. 9. Moral. cap. 4. & Homil. 12. in Ezech. Damascen. 4. de Fid. Orthod. cap. 27. ad fin. 4. ea quoque super d. cap. 51. Gloss. Ansbert. Aymo, Rupert. Anselm. Richard. S. Thom. Andr. Arethas.

Pag. 566. lin. 1. *Peractis quoque operibus ipsius, alter Rex orietur ex Syriâ, &c.*] Non ante ortum Antichristi, ut ait Lactantius, sed ipsius persecutionis tempore Prophetæ prædicabunt diebus mille ducentis & sexaginta, videlicet quanto ferè tempore durabit Antichristi persecutio, quoniam eorum prædicatio quasi in antidotum persecutionis illius dabitur, ut docent omnes super illud cap. 11. Apocalyp. *Et prophetabunt diebus mille ducentis.*

Ibidem. lin. 2. *Malo spiritus genitus.*] Non quia generandus sit à Dæmone incubo alieno semine, ut quidam putaverunt: sed quia mali spiritus operâ nascetur, ut tradunt Martyr Hyppolitus, & Damascen. Cavenda quoque opinio asserentium, Antichristum non alium fore, quàm Diabolum, quos S. Hieronymus damnat 2. Daniel. super illud, *Ecce oculi quasi oculi hominis, &c.* Damasc. 4. de Fid. Orthod. cap. 28.

Ibidem. lin. 3. *Illius prioris mali.*] Id est,

Illius prioris Tyranni, ut exponit c. 12. Epitomes, quem decem Reges dixerat subacturum esse sup. cap. antecedit.

Pag. 566. lin. 15. *Signabuntur ab eo tantam pecudes.*] De charactere Antichristi, quo suos signabit sectatores, habetur Apocalyp. 13. sed qualis futurus sit ille character, ambigitur. Ex Primasio quidem tradit Ansbertus, atque ita tradit, ut id sibi à Deo revelatum innuat, talem futurum illum characterem, ut in eo totum Christi nomen compendio includatur, qualis est is, quem Imperator Constantinus Magnus, Leo Quintus, & alii nonnulli Imperatores gestaverunt in Labaris, duobus modis exprimi solitum; talem enim characterem numismata vetera ostendunt, quorum formas typis excusas exhibet etiam Cardin. Baronius lib. 3. Annal. sub anno Domini 312. & Stevechius ad Vegetium lib. 2. c. 18. Lipsius de Cruce c. 15. Id vero simile est, quoniam nullum nomen magis amabit Antichristus, quam Christi nomen, quo Judæos decipiet, & Agarenos, & multos etiam Christianorum.

CAPUT XVIII.

Pag. 568. lin. 4. *Ἡξεῖ καὶ μαχάρεον, &c.*] Hæc habentur in 5. Sermonem Carminum Sibyllinarum: sed ibi multum variat lectio.

Ibidem. lin. 7. *Ἀφθίνα.*] Ità lego cum M. Masuro propter metri rationem, sicut est in MS. B. & in editione Florentinâ: non autem *ἀφθίσις*, ut est in Aldinâ, & Plantinian.

Ibidem. lin. 9. *καὶ πρὸ ἀπὸ ἡλίου.*] Variat hic versus aliquantulum in Codice Sibyllino.

Ibidem. lin. 12. *Ἡμετέρας δουλείας, &c.*] Variat lectio in Carmin. Sibyllinis; nam ibi:

— ἵνα τοὶ θυγῶν δὲ περ ὕψιμεν
Δύλον δουλοκρατοῦν ἐπ' αὐχενὶ καίμενοι ἀρῶ.

CAPUT XIX.

Pag. 569. lin. 6. *Ὁ πότ' αὖ ἔλθῃ, &c.*] Non extant in Carminibus Sibyllinis.

Ibidem. lin. 10. *Et postea orbis terra Regnum recepturus est, &c.*] De Regno loquitur, quo Christum post iudicium mille annis cum iustis in terrâ regnaturum falsò credidit Lactantius, de quo errore dicemus infra. Quare non immeritò notavit hunc locum Didacus Covarruv. lib. 4. Variar. Refol. cap. 19. sub num. 10. Cautè Isidorus hunc eundem penè locum exscribens lib. 6. Origin. cap. 17. ab istis verbis abstinuit.

Ibidem. lin. 12. *Cadet repente gladius à Cælo, &c.*] Hoc dictum testimonio Scripturæ

caret, cuiusmodi & alia nonnulla, quæ ex eorum temporum traditionibus referre putandus est.

Pag. 570. lin. 3. *Ἐψυα.*] Sic omninò legendum est ex Codice Sibyllino, monente id serie primarum litterarum cuiusque versûs in acrostichis; non *τεψυα*, ut hîc vulgò legitur.

Ibidem. lin. 5. *Ἐργα δὲ χειροποιῶτα, &c.*] Etiam hic versûs paulò aliter legitur in Carminibus Sibyllinis.

CAPUT XX.

Ibidem. lin. 1. *Post hæc aperientur inferi, & resurgent mortui, &c.*] Lactantius hoc capite & sequentibus de futuro extremo iudicio, & de mortuorum resurrectione hæc docet. Animæ non statim post mortem iudicantur, sed in unâ, communique custodiâ subtus terram detinentur usque ad diem universalis iudicii, inf. cap. 21. Duplex erit resurrectio: altera fidelium, id est eorum, qui in Dei religione fuerint versati; altera impiorum, id est infidelium. Primum igitur, inquit, ex inferis, hoc est ex subterraneâ illâ custodiâ excitabuntur fidelium animæ ad sua corpora recipienda, ut hoc loco dicitur. Examen operum fiet, ut si plura, & gravia fuerint bona, ad vitam beatam dentur, sin e contrâ, ad pœnam damnentur, ut dicitur paulò inf. Examen fiet per ignem; nam ij, quorum peccata vel pondere, vel numero prævalebunt, amburentur igne; quos autem plena iustitia, & maturitas virtutis incoherit, ignem illum non sentient, in fin. cap. 21. Tum constituet Deus civitatem sanctam in medio terræ, ubi regnabit mille annis cum iustis illis, qui præerunt viventibus veluti iudices. Qui verò tunc reperti fuerint in corporibus vivi, non morientur: sed per eosdem mille annos prolem sanctam, & Deo charam generabunt. Ethnici non extinguuntur omninò: sed quidam relinquentur in victoriam Dei, ut triumphentur à iustis. Hæc omnia c. 24. Denique post mille annos altera fiet resurrectio, videlicet impiorum, qui Idola coluerunt, qui Deum verum vel nescierunt, vel abnegarunt; ij verò absque ullo iudicio (neque enim surrecturos impios in iudicium ex Sacris Litteris hoc capite docet) ad cruciatus æternos cum principe Dæmonum, & ejus ministris exterminabuntur: iusti autem renovato mundo felices ac beati, in similitudinem Angelorum in conspectu altissimi semper versabuntur, & ei in æternum servient.

cap. 16. Protulit has ineptias Lactantius, quia non rectè percepit vaticinium Joannis Apostoli 20. Apocal. » Et vidi sedes, & sederunt » super eas, &c. « At verò una tantummodò erit resurrectio omnium, quorum alii quidem ibunt in Cœlum ad vitam æternam, ij scilicet, qui post baptismum susceptum vel nullam peccati maculam contraxerunt, vel contractam diluerunt ac purgaverunt; alij in Infernum ignem æternum; ij, videlicet, qui in actuali mortali peccato obierunt: qui verò in solo originali decesserunt, vel in Limbo, vel in hoc mundo, vel, ut ait S. Antoninus Florentin. p. p. Summa Tit. 8. cap. 1. §. 4. in alio loco, quem solus novit Deus, pœnâ damni tantum, scilicet carentiâ visionis Divinæ punientur. Quomodò autem verba Joann. Apost. sint intelligenda, docent expositores Apocalypf. S. August. lib. 20. de Civit. cap. 7. & seqq. ex recentioribus doctissimè ac luculenter Franciscus Ribera super Apocalyp. Nos omnes Lactantii errores sigillatim annotabimus.

Pag. 570. lin. 5. *Ὅπότε καὶ τὸ λάβειν, &c.*] Extant hæc Carmina in Oraculis Sibyllinis Serm. 3. ubi lectio plurimum variat, & hic versus mutilus habetur.

Ibidem. lin. 10. *βασιλῆος.*] Sibyllinus Codex, & S. Augustinus lib. 18. Civit. cap. 23. habet *βασιλῆες.*

Pag. 571. lin. 8. *Non resurrecturos esse impios in judicium, &c.*] Quod intelligendum est quoad discussionem meritorum, non autem quoad distributionem pœnarum; nam quoad præmiorum, vel pœnarum distributionem omnes judicabuntur, juxta illud Roman. 14. » Omnes astabimus ante tribunal » Christi «, ut explicat S. Thomas in 4. sententiar. distinct. 47. quæst. unicâ, artic. 3. & ipse Lactantius infra cap. 26.

Pag. 572. lin. 3. *Impiorum verò, &c.*] Ità legendum esse, cum vitiosè vulgò legatur *Impios verò*, textus ipse convincit; nam de animabus dicere pergit, de quibus ait paulò super, *sed eorum, qui justi fuerunt, puras, & impassibiles, &c.* Nunc alterum hujus Orationis membrum exequitur, *impiorum verò*, suppl. *animas*, mediam gerere naturam ex contagione carnis, *cujus desiderijs addictæ fuerant, &c.* Neque verò illud, *addictæ*, cum dictione, *impios*, convenit.

Ibidem. lin. 20. *Par levibus ventis, &c.*] Cave tamen putes, animam quasi ventulum quemdam, & auram esse.

CAPUT XXI.

Ibidem. lin. 1. *Primum igitur dicimus, tantam esse Dei potestatem, ut etiam incorporalia comprehendat, &c.*] Docet quomodò anima, cum spiritalis sit, pati possit ab igne corporeo. Videlicet eam pati non posse potentiâ naturali, quia cum in se, inquit, nihil habeat solidum & contectabile, à solidis & corporalibus nullam vim pati potest; sed posse tamen eâ potentiâ, quam Theologi nostri obedientiæ potentiam nuncupant, quâ cunctæ res aptæ natæ sunt creatori obedire, ità ut in eis quidquid ipse vult fiat. Exemplum affert de Angelis, qui eum metuunt, cum inenarrabili quodam modo ab eo castigari possint, & de Dæmonibus, qui ab eo torquentur, & puniuntur. Jam hoc nil aliud asserere est, quàm quod S. Thom. in 4. sentent. dist. 44. quæst. 2. art. 3. & ibi alii quoque Theologi docent, videlicet ignem æternum in animas agere, & eas torquere posse tantum instrumentum divinæ virtutis, atque justitiæ.

Pag. 573. lin. 8. *Nam quia peccata in corporibus contraxerunt, rursus carne induentur, &c.*] Putavit Lactantius, omne animarum judicium differri post corporum resurrectionem: idcirco, inquit, licet Deus virtute suâ possit igne agere in animas etiam corpore exutas, tamen congruentius vult eas pati cum corpore, *quia in corpore peccaverunt, & ided rursus carne induentur, &c.*

Ibidem. lin. 9. *Et tamen non erit caro illa, quam Deus homini superjecerit, huic terrena similis, &c.*] Non negat eorum, qui surrecturi sunt, carnem futuram eandem numero cum eâ, quam habuerunt in vitâ, quod fides Catholica docet, ut habemus c. 1. de Summ. Trinit. & Fid. Cathol. & DD. demonstrant in 4. distinct. 47. & 48. sed ait, non eam fore huic similem; & statim in quo futura sit ea dissimilitudo pronunciat, nempe quia cum caro nostra ad ignis contactum diffuat ac consumatur, illa insolubilis erit, atque mansura, neque cruciatibus illis, & igne aliquantò defectura.

Ibidem. lin. 12. *Cujus natura diversa est ab hoc nostro, &c.*] Naturam accepit hic non ità propriè pro substantiâ & formâ specificâ, sed aliquantò laxiùs, atque abusive, ut diversæ illum ignem affirmet esse naturæ, id est, diversarum quarundam proprietatum, & operationum consequentium, quas statim, & ipse hic, & alii quoque recensent; Tertull.

Apologet. cap. 48. Minut. in Octav. Pacian. de Pœnit. & Confess. Quodd videlicet nullius materiæ fomite alatur, quodd unâ cremet & recreet impios, & quodd quantum de corporibus absumat, tantum reponat. Et hoc modo Damascenus etiam declaratur, qui quarto de Fid. Orthod. cap. ultimo ait, impios mittendos esse in ignem æternum non materialem, qualis est apud nos, sed qualem novit Deus. Dicitur enim in addition. ad 3. part. S. Thom. quæst. 97. art. 5. & à S. Bonavent. in 4. sentent. distinct. 44. art. 2. quæst. 1. quodd Damasc. non negat, ignem inferni esse simpliciter materialem, sed materialem, qualis hic noster, quia quibusdam proprietatibus à nostro igne differt; neque negat similitudinem in formâ specificâ, sed in operationibus quibusdam, ut diximus. Nam quodd ignis inferni ejusdem naturæ ac speciei sit cum igne nostro, probabilius videtur, atque receptius à Theologis, ut notatur in addition. ad 3. part. d. quæst. 97. art. 6. & differit Sotus in 4. sentent. distinct. 50. quæst. unic. artic. 1. conclusione secundâ.

Pag. 573. lin. 15. *Nec admistum habet fumum: sed est purus, ac liquidus, & in aqua modum fluidus, &c.* Fortassis de igne Purgatorii hoc verum sit; nam id aliqui tradidere. Cæterum de igne Inferni pernegant omnes; Basil. in Psalm. 33. super illud, *Timorem Domini*, S. Greg. lib. 9. Moral. cap. 49. qui ait, ignem illum caliginosum esse, & splendore carentem, S. Thom. in 2. sentent. distinct. 6. art. 3. ad 1. & in 4. dist. 50. quæst. unicâ art. 2. S. Bonav. in 4. dist. 44. art. 2. quæst. 1. Habebit tamen ignis ille tantum de tristi luce, quantum sufficiat, ut damnati se murus possint contueri, ad miseriarum & pœnarum suarum augmentum, ut ait S. Gregorius, ubi supra.

Pag. 574. lin. 1. *Sed & justos cum judicaverit, etiam in igni eos examinabit.* De igne conflagrationis hæc ferè tradunt DD. Sanct. Thom. in 4. sentent. dist. 47. art. 4. ad 3. & ibid. S. Bonav. quæst. 4. in fin. & in 7. p. Breviloq. cap. 4.

Ibidem. lin. 8. *Nec tamen quisquam putet, animas post mortem protinus judicari.* Pœnas animarum & præmia differri in diem judicii universalis post corporum resurrectionem, atque eas interim in unâ communi custodiâ detineri, Lactantius est opinatus, ut supra diximus hoc eodem cap. Idem senserunt & alii plerique antiquorum Patrum; Clemens Roman. 1. Recogn. ad fin. ex Petri Apostoli

personâ loquens, Justin. Mart. in quæstion. à Gentib. posit. quæst. 76. Irenæ. adv. Hæres. Tertull. 4. adv. Marcion. & lib. de Anim. cap. antepenult. Origen. Homil. 7. in Levitic. & 2. & 4. Principior. Victor. super Apocal. ad ea, *Vidi sub altare*, Prudent. in Hymn. pro exeq. defunct. & alibi, Ambros. 2. de Cain & Abel cap. 2. & lib. de Bono Mortis cap. 10. Chrysost. Homil. 39. in 1. ad Corinth. August. in Psal. 36. Theodoret. ad cap. 11. Epistolæ ad Hebræ. Arethas in illud Apocalyp. *Usquequod, Domine, non vindicas sanguinem, &c.* Eucumenius ad cap. 11. Epist. ad Hebræ. Theophilact. ibid. & in Comment. ad Luc. super illud, *Hodie mecum eris, &c.* Eutymius ibid. S. Bernard. super illud Apocalyp. *Vidi sub altare, &c.* Denique pro hac sententiâ adducitur Jacobus Apostolus in liturgiâ divini sacrificii; & ita Joannem Romanum Pontificem ejus nominis Vigésimum secundum credidisse, & credendum sanxisse, refert Ocham in operib. 93. dier. & Adrianus in 4. sent. in fin. quæst. de Sacram. confirmat. Quibus non obstantibus, nunc pro certo & infallibili dogmate habendum est, animas statim ab egressu corporum judicari; & quæ rationis usum habuerunt, pro diversitate meritorum ad gloriam Paradisi, aut ad pœnam vel æternam in Infernum, vel temporalem in Purgatorium deduci; quæ verò ante rationis usum decesserunt, vel in Limbum puerorum migrare, ubi pœnâ damni tantummodò afficiantur pro peccato Originali contracto, nisi baptismâ susceperint, vel in Paradisum ad vitam beatam pro merito Christi, siquidem baptismate sunt ablutæ, ut docet S. Thom. S. Bonav. & cæteri in 4. sentent. distinct. 45. art. 1. Et contraria assertio pertinet ad errorem Armenorum & Anabaptistarum asserentium, animas Sanctorum ante Resurrectionem corporum divinæ visionis gloriâ frui non posse, & tam Dæmonum, quàm animarum differri supplicium usque ad diem judicii; quod de Dæmonibus falsum, tradidi supra lib. 2. cap. 15. ad ea, *quibus quia liberum arbitrium, &c.* De animabus etiam eî positioni Sancti Patres adversantur; Chrysost. Homil. super illud Sapientiæ 6. *Iustorum anima*, & alibi, S. August. lib. 9. Confession. cap. 3. & in Meditation. cap. 24. De spiritu & animâ cap. 58. & de Ecclesiastic. dogmat. cap. 79. Greg. lib. 4. Moral. cap. 25. Hieronym. in Epitaph. Nepotian. & omnes Theologi in 4. dist. 45. S. Thom. in 1. 2. quæst. art. 3. adversantur Decretales Epist. Innoc. 3. in cap. Majores, de

baptism. & in cap. Apostolicam, de Presbytero non baptizat. item Benedictus XI. in quâdam Extravagante, quæ licet in Corpore juris non sit clausa, authentica tamen est, & infallibilis auctoritatis, quam integrâ fide refert Marfil. in 4. sentent. quæst. 13. art. 3. & Alphonf. de Castr. adv. Hæres. in verbo, *Beatitudo*. Quin etiam universalia Concilia; Florentinum sub Eugenio 4. his verbis: » Defini-
» mus, illorum animas, qui post baptisma
» susceptum nullam omnino peccati maculam
» incurrerunt, illas etiam, quæ post contra-
» ctam peccati maculam vel in suis corpori-
» bus, vel eisdem exuta corporibus sunt pur-
» gata, in cœlum mox recipi, & intueri cla-
» re ipsum Deum trinum & unum sicuti est,
» pro meritorum tamen diversitate alium alio
» perfectius; illorum autem animas, qui in
» actuali mortali peccato, vel solo originali
» decedunt, mox in Infernum descendere, pœ-
» nis tamen disparibus puniendas, &c. « Item
Concilium Trident. Session. 5. Canon. 5. Ad-
versantur denique, & Sacrarum oracula Scri-
pturarum; ad Philippen. 1. Cupio dissolvi,
&c. 2. ad Corinth. 5. Scimus quoniam si ter-
restris domus nostra suum locum, & refert
S. Thom. p. p. quæst. 64. artic. 4. ad 3. &c.
& eod. cap. Audemus, & bonam voluntatem
habemus, &c. Luc. 23. Hodie mecum eris
in Paradiso. Ad testimonia Scripturæ, vel
Patrum, quæ pugnare videantur, sicubi di-
catur, Beatitudinem, vel panam ante diem
judicii non dari, respondent Theologi, id
intelligendum esse de consummatâ illâ Bea-
titudine vel pœnâ, quæ post corporum re-
surrectionem habebitur; vel id dici, non quia
ante diem universalis Judicii per uniuscujus-
que speciale judicium non contingat bonis
pariter ac malis par retributio meritorum:
sed quia in die resurrectionis universalis præ-
sente totâ curiâ cœlestium, terrestrium & in-
fernorum cujusque operibus publicè recen-
sitis ante Christi Domini tribunal, per publi-
cam, & cunctis manifestam sententiam justis
præmium, & reprobis supplicium decerneretur,
atque ita omnia retractabuntur, perinde ac si
nihil ante illam diem actum fuisset. Ad extre-
mum dicitur, eum errorem haud officere
eruditioni & pietati illorum Patrum; cum
Ecclesia illis temporibus nondum quicquam
certi hæc de re statuisset. Extravagans autem
Benedicti Undecimi Joannem Pontificem vin-
dicat à calumniâ. Qui plura volet adversus
hanc hæresim, quam olim quoque vulga-
vit Vigilantius hæreticus à S. Hieronym. pro-

fligatus, & nuper Lutherus atque Calvinus;
videat S. Thom. in Opuscul. contra Græc. &
Armen. cap. 9. Ocham part. 2. Dialog. Tract.
1. Alphonf. de Castr. adv. hæres. ubi suprâ,
Cardinalem Bellarmin. Tomo 1. Controv. 7.
Controvers.

CAPUT XXIII.

Pag. 578. lin. 14. *Δύναμιον γὰρ ἔστιν μαρτύριον,*
[&c.] In Oraculis Sibyllinis hæc carmina mul-
tum variant.

CAPUT XXIV.

Pag. 579. lin. 7. *Mille annis inter homines*
versabitur, &c.] Hæc est opinio Lactantii,
post primam illam fidelium resurrectionem,
filium Dei mille annis regnaturum esse in
terrâ cum justis, in eâ bonorum omnium af-
fluentiâ, quam vates aureo seculo extitisse ce-
cinerunt. Non absurdè hic error ad Cerin-
thum primò refertur, ut tradit Euseb. 7. Hist.
Eccles. cap. 23. & lib. 3. cap. 28. Quem se-
cutus est Papias Hierapolitan. Episc. ut scribit
idem Euseb. eod. lib. 3. cap. ultimo; Nice-
phor. cap. 20. Hieron. de Script. Eccles. in
Papiâ. Papiam deinde propter Scriptoris an-
tiquitatem, non propter dictorum rationem
multi Eccles. Viri secuti sunt, ut tradit Euse-
bius d. cap. ultimo; Hieron. ubi suprâ, & in
Prohem. lib. 18. in Esai. Pro eodem errore
pugnavit quoque Nepos quidam Ægyptius,
quem refutavit Dionys. Alexand. in lib. de
Repromission. ut refert Euseb. lib. 7. Hist.
cap. 22. At verò licet Hieronymus hujus sen-
tentia recensuerit Tertull. & Victorinum, ho-
diè tamen nihil extat eorum, quod hoc dogma
contineat: imò Victorin. super Apocalyp. il-
lud tanquàm Cerinthianam hæresim damnat.
Tertullianus autem quamvis Regnum mille
annorum fateatur, tamen delicias illas non
carnales, sed spirituales fore docet ad fin. lib.
3. adv. Marcion. quam opinionem aliquo mo-
do tolerabilem, & à se ipso quandòque re-
ceptam ait S. Augustinus lib. 20. Civit. cap. 7.
Horum itaque Milliariorum, sive Millenario-
rum error profectus est non solum ex verbis
cap. 20. Apocalypf. perperam intellectis, ut
diximus ad cap. 20. hujus libri; sed etiam ex
traditione antiquâ Judæorum malè interpre-
tantium Oracula Prophetarum, ubi sæpè ac
multa dicunt de regno Christi in Hierusalem,
ut tradit Euseb. lib. 7. Hist. cap. 22. & Hi-
eron. in Papiâ. Jam verò quamvis idem Hi-
eronym. super illud Hierem. 23. Et conteres
lagunculam,

lagunculam, &c. eam hæresim se non audere damnare dicat, quia eam multi Eccl. Viri & Martyres eam habuerint, tamen eam audacter atque aperte damnat ad cap. 60. Esai. & quicumque de Hæresibus scripserunt; nec immeritò, non enim prior aliqua futura est resurrectio, deinde altera, sed una in die novissimo, quo de singulorum meritis iudicium feretur, quorum alii quidem ibunt in vitam æternam, alii verò in ignem æternum, ut dicitur Matth. 25. probatur & Job. c. 19. Scio enim, quod redemptor meus vivit, &c. 1. ad Thessalonic. 4. Paulus docet, quod cum Dominus ad iudicandum venerit, qui tunc vivent, tollentur cum Sanctis obviam Christo in aëra, & sic semper cum Domino erunt. Quin etiam eod. cap. 20. Apocalyp. undè prædicti occasionem erroris nacti sunt, una omnium resurrectio, & unum iudicium ponitur. *Et vidi*, inquit, *mortuos magnos, & pusillos, &c.* Ex quibus inane apparet commentum illud de tempore mille annorum post primam resurrectionem, quam altera deinde resurrectio sit secutura. Fridericus Stafilus in Epitome Lutheranz Theologiæ refert, Anabaptistas, nostrorum temporum pestes, eundem errorem de mille annis inter cæteras suas Hæreses recepisse, contra quem Tritemius in lib. de Script. Ecclesiasticis testatur, Gennadium scripisse, & scripta edidisse; sed hodiè non extant.

Pag. 579. lin. 10. *Καὶ τὸ αἶμα μὲν μίσηται, &c.* Non habetur hic versus in Codice Sibyllino.

Ibidem. lin. 11. *Tum qui erunt in corporibus vivi, non morientur, &c.* Tolluntur hæc & quæcunque sequuntur, sublato figmento illo de tempore mille annorum, in quo illa docet eventura.

Pag. 580. lin. 5. *Sub idem tempus etiam princeps Dæmonum, &c.* Ex 20. Apocal. *Et apprehendit Draconem serpentem antiquum, &c.*

Ibidem. lin. 9. *Peractoque iudicio, civitas sancta constituetur, &c.* Apocalyp. 11. *Et ego Ioannes vidi sanctam civitatem Hierusalem, &c.* Hæc verba Millenarii interpretati sunt de Urbe illà, in quâ sanctos cum Christo mille annis regnatos crediderunt: at ibi de cœlesti patriâ loquitur Apostolus, ubi beati post iudicium Dei visione in æternum fruuntur.

Ibidem. lin. 15. *Et luna claritudinem solis accipiet, &c.* Hæc quæ de claritate Lunæ ac Solis, & de Terræ fecunditate mysticè Prophetæ Esaias vaticinatus est cap. 30. futu-

raque prædixit tempore primi adventus Salvatoris nostri, Firmianus falsò putavit eventura tempore illo mille annorum, de quo diximus hoc eod. cap.

Pag. 581. lin. 17. *Cedet & ipse mari vector, &c.* Hi versus omnibus habentur Eclogâ quartâ Virgilii: sed mirè eorum ordinem perturbavit Lactantius, qui & scripsit, *tunc etiam molli flavescet, &c.* pro eo quod est apud Poëtam; *Molli paulatim flavescet, &c.*

Pag. 582. lin. 1. *Secundum Cumea Sibyllæ carmina.* Ea non reperio; nam quæ profert Sixtus Senen. lib. 2. Biblioth. cap. ubi de Cumæâ, ex Stratonici Cumarum Episcopi Collectaneis, eadem sunt, quæ statim postea refert Lactantius ex Erythræâ, & reperiuntur inter Oracula Sibyllin. ad fin. Sermonis tertii, quamvis non eodem, quo hic scribuntur, ordine.

Ibidem. lin. 3. *Οἱ δὲ λόγοι, &c.* In Cod. Sibyllino, *ὡς δὲ λόγοι*, & multum ibi variat lectio; rector tamen, quàm in Lactantio: conferat qui volet.

Ibidem. lin. 15. *Εὐσεβίων δὲ μόνων, &c.* Hi versus aliquantulum variant in Carmine Sibyllino; ibi enim:

Εὐσεβίων δὲ χθονὶ ἀγία ἔσσι, &c.

CAPUT XXV.

Pag. 583. lin. 20. *Omnis tamen expectatio non amplius quàm ducentorum videtur annorum, &c.* Atquin à tempore, quo scribebat Lactant. ad hæc usque tempora non modò ducenti, sed mille & trecenti fluxerunt. Cum autem paulò post annum Domini trecentiesimum scriberet hæc Lactantius, ut ostendi ad cap. 1. lib. 1. manifestum est, ipsum ab exordio Mundi usque ad diem Natalem Salvatoris computare annos quinque mille, & quingentos. Nam affirmat hic, & suprà cap. 14. Mundum duraturum annis sex millibus, à quâ computatione non procul abest S. Augustinus aliquantò recentior Lactantio, qui & ipse scribit lib. 20. Civit. cap. 7. quòd suâ ætate spacia posteriora illius sexti millesimiolvebantur. Sed Eusebius in Chronic. Natalem Domini collocat sub anno ab exordio Mundi centesimo nonagesimo nono supra quinquies millesimum.

Pag. 584. lin. 3. *Et primum esse cœperit, &c.* *ῥῖμν*, impetus, vel ruina. Sic habet Plant. & Ald. edit. at Florent. Juntar. *ἔρ πύρα* esse cœperit, tanquàm pyra prorsus, id est, frues lignorum sit evasura ignibus comburenda. Utraque lectio ex ipsismet Carminib. Sibyllinis tenet

posse videtur; nam 3. & 8. Sermone dicitur, *etiam populum ipsum*; & eodem 8. Serm. traditur, Romam ignibus absumendam.

CAPUT XXVI.

Pag. 584. lin. 2. *Sed idem, cum mille anni, &c.*] Desumpta ex 20. Apocal. *Et cum consummati fuerint mille anni, solvetur Sathanas, &c.* quæ declarantur à S. August. 20. Civit. cap. 7. & 11. in fin.

Ibidem. lin. 7. *Tunc veniet novissima ira Dei, &c.*] Cujus iræ septem phialas Angeli septem jussi sunt effundere super terram, Apocalyp. 16. Vid. & Carmina Sibyllina Serm. 3.

Ibidem. lin. 8. *Concutiet terram quam validissime, &c.*] Apocal. ibid. *Et terra motus factus est magnus, &c.*

Pag. 585. lin. 1. *Et à motu ejus scindentur montes Syria, &c.*] Apocalyp. ibid. *Et civitates gentium ceciderunt, &c.*

Ibidem. lin. 2. *Et statuet Deus solem triduum ne occidat.*] Hoc dictum testimonio Scripturæ firmatum non invenio.

Ibidem. lin. 3. *Et inflammabit eum; & descendet astus nimius, &c.*] Apocalyp. *Et quartus Angelus effudit phialam suam in Solem, &c.*

Ibidem. lin. 5. *Et grandines lapidum.*] Apocalyp. *Et grando magna sicut talentum descendit, &c.*

Ibidem. lin. 7. *Et replebuntur montes cadaveribus, & campi operientur ossibus.*] Videntur hæc desumpta tum ex cap. 49. Ezechielis, ubi jubentur convocari omnes volucres, universæ aves, & cunctæ bestię agri ad vescendum, &c. tum etiam ex Apocalyp. 19. ubi Joannes audivit Angelum itantem in Sole, & vocantem voce magnâ cunctas aves ad comedendum cadavera interfectorum: ut ostenderent prophetæ multitudinem quandam ingentem à Christo interficiendorum; solent enim hostium cadavera, cum plurima sunt, in escam avium inhumata relinqui.

Ibidem. lin. 8. *Populus autem Dei tribus illis diebus, &c.*] Testimonium Scripturæ non habeo.

Ibidem. lin. 17. *Renovabitur mundus à Deo, &c.*] Apocalyp. 21. *Et vidi cælum novum, & terram novam.*

Ibidem. lin. 21. *In quâ exterminabuntur impii, &c.*] Placet hæc lectio Florent. edition. nam cum supra cap. 20. dixerit, primam illam resurrectionem futuram esse fidelium, qui scilicet in Dei religionē fuerint versati, hanc secundam fore dicit impiorum, qui manusa-

et coluerunt, &c. Ald. & Plantin. *In quâ excitabuntur injusti, &c.*

Ibidem. lin. 23. *Sed & Dominus illorum cum ministris suis comprehendetur.*] Apocalyp. 20. *Et Diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis, &c.*

Ibidem. *Ad poenamque damnabitur.*] Sic S. Cyprian. in fin. de Idol. Vanit. *Jam venturus è cælo ad poenam diaboli.* Videlicet ad poenam detrusione, ut ex textu liquet: sic etiam supra lib. 3. cap. ultimo.

Pag. 586. lin. 15. *Quæ finxerint, credunt.*] Post hæc verba, in Aldinâ editione sequitur hæc Oratio ad Constantinum Imperatorem directâ, quam, quia deest in utroque Codice S. Salvat. in P. & XII. Vatic. & omnibus aliis MSS. quos mihi videre contigit, item in edit. Florent. Plantin. & cæteris plerisque, huc seorsum à textu subjicio, videlicet. » Sed » omnia jam, sanctissime Imperator, figmenta » sopita sunt, ex quo te Deus summus ad » restituendum justitiæ domicilium, & ad tu- » telam generis humani excitavit. Quo guber- » nante Romanæ R. P. statum, jam cultores » Dei pro sceleralis ac nefariis non habemur. » Jam emergente atque illustratâ veritate, » non arguimur ut injusti, qui opera justitiæ » facere conamur. Nemo jam nobis Dei no- » men exprobrat. Nemo irreligiosus ulterius » appellatur, qui soli omnium religiosi su- » mus; quoniam contemptis imaginibus mor- » tuorum, vivum colimus, & verum Deum. » Te providentia summæ divinitatis ad fasti- » gium principale provexit, qui posses verâ » pietate aliorum malè consultâ rescindere, » peccata corrigere, salutem hominum paternâ » clementiâ providere, ipsos denique malos » à R. P. summovere, quos summâ pietate » dejectos, in manus tuas idem Deus tradi- » dit, ut esset omnibus clarum, quæ sit vera » majestas. Illi enim, qui, ut impias religio- » nes defenderent, cælestis ac singularis Dei » cultum tollere voluerunt, profligati jacent: » tu autem, qui nomen ejus defendis, & di- » ligis; virtute ac felicitate præpollens, im- » mortalibus tuis gloriis beatissimus frueris. » Illi poenas sceleris sui & pendunt, & pepen- » derunt: te dextera Dei potens ab omnibus » periculis protegit; tibi quietum, tranquil- » lumque moderamen cum summâ omnium » gratulatione largitur. Nec immerito rerum » Dominus ac rector te potissimum delegit, » per quem sanctam religionem suam instau- » raret, quoniam unus ex omnibus exististi, » qui præcipua virtutis & sanctitatis exempla

» præberes, quibus antiquorum Principum
 » gloriam, quos tamen inter bonos nume-
 » rat, non modò æquales, sed etiam (quod
 » est maximum) præterires. Illi quidem na-
 » turà fortasse tantum similes iustis fuerunt.
 » Qui enim moderatorem universitatis Deum
 » ignorat, similitudinem iustitiæ assequi po-
 » test, ipsam verò non potest. Tu verò &
 » morum ingenitâ sanctitate, & veritatis, &
 » Dei agnitione in omni actu iustitiæ opera
 » consummas. Erat igitur congruens, infor-
 » mando generis humani statu te Auctore
 » ac ministro divinitas uteretur. Cui nos quo-
 » tidianis precibus supplicamus, ut te in pri-
 » mis, quem rerum custodem voluit esse,
 » custodiar: deinde inspiret tibi voluntatem,
 » quâ semper in amorè divini nominis per-
 » severes. Quod est omnibus salutare, & tibi
 » ad felicitatem, & ceteris ad quietem.



IN EPI TOMEN.

Tom. 2. CAPUT LVII.

Pag. 43. lin. 5. *Nec cultum ejus legemque tenuerunt.*] Hæc in impressis non habentur.

Pag. 44. lin. 8. *Si indicabit.*] Etiam hæc aliis defunt.

Ibidem. lin. 10. *Aut occidere, aut mori, &c.*] Quidam Codices habent, *aut occupare, aut mori.* Patricius ad fragmenta Cicer. 3. de Repub. » Occupare, inquit, tabulam videli-
 » cet, aut equum, quo alter jam yehatur vi
 » capere, quo verbo posset etiam fortassis
 » intelligi id, quod alioqui dicimus anteverte-
 » re, quod propriè gladiatorum est, qui ut
 » mortem ipsis propositam fugiant, adversa-
 » rium neci dant occupatum. Vid. Gell. lib.
 » 8. cap. 3. & copiosius Nonium Marcell. de
 » var. signif. Serm. » Meus liber, pro occupare,
 » legit occidere, in activâ videlicet significatio-
 » ne, pro perimere; quanquàm utrumque &
 » reprehendi potest, meâ quidem sententiâ, &
 » defendi, &c. « Ego potius legendum puto,
 » ut est in nostro, quia sic habent optima quæ-
 » que exemplaria tum hîc, tum lib. 5. Instit.
 » cap. 17.

Ibidem. lin. 17. *Quia nocebit.*] Patricius malebat, *quia alii nocebit*, quod alioqui

CAPUT XXVII.

*Attendat Lector in hoc Capite præclarissimam
 Lactantii exhortationem ad vitam purè,
 atque innocenter agendam.*

Pag. 590. lin. 5. *Veridicis hominum purga-
 vit, &c.*] Lucretius, *Veridicis igitur purga-
 vit, &c.*

Ibidem. lin. 6. *Et finem statuit cuppedinis,
 &c.*] Sic quidem habent editiones Ald. &
 Plantin. & libri ipsi Lucretiani; licet B. T. P.
 editio Florent. Juntar. & Veneta Tridini, *Et
 finem statuit torpedinis, &c.*

Ibidem. lin. 8. *Limite parvo.*] Secutus sum
 lectionem MSS. Lactantii B. T. P. & quorum-
 dam impressorum Lucretii, quæ lectio non
 displicet Lambino. Vulg. Lucr. habent, *Tra-
 mite parvo*, quæ lectio non admodum Lambi-
 no placet: at MSS. quos ille secutus est, *tra-
 mite prono*, hoc est facili, & proclivi. Veneta
 Tridin. & Florent. Juntar. hîc, *limite prono*,
 al. *limite puro.*

*nocebit, videatur esse ad se sibi referendum,
 cum tamen id res ipsa repudiet.*

Tom. 2. CAPUT LVII.

Pag. 45. lin. 2. *Intelligens, & arguta, non
 sapientia, sed calliditas, &c.*] Mendosè in
 impressis: *Intelligens redargui videtur, quia
 non sapientia, &c.*

Ibidem. lin. 10. *Non potest igitur, neque stulto
 justitia, neque injusto sapientia convenire.*]
 Ità lego cum Thomasio ex Cod. B. non ut in
 excusis, perperam: *Igitur neque stulto justiti-
 am, neque injusto sapientiam convenire.*

Ibidem. lin. 18. *Quò diutius commodiusque.*]
 Al. *quò justius, &c.* manifestus error, & qui
 repugnat sententiæ. Ego verò hunc locum re-
 stitui ex ipsomet Lactantio lib. 5. Instit. cap.
 19. ubi habetur: *Si enim post mortem nihil
 sumus, profectò stultissimi est hominis non huic
 vita consulere, ut sit quàm diutina, & com-
 modis omnibus plena; quod si faciet, à justitiæ
 regulâ discedat necesse est. Si autem superest
 homini vita melior & longior, &c.* Ad oram
 Plantin. positum est *jucundius*, forsan ex Cod.
 B. sed hoc ferè idem est quàm *commodius*.

Pag. 46. lin. 6. *Et illos æternam panam, &c.*]
 Impressi corruptè, *ex illis, &c.*

Tom. 2. CAPUT LVIII*.

Pag. 46. lin. 1. *Quod sit verum sacrificium Dei, qui iustissimus, &c.*] Prave in excusis est, *quid sit verum sacrificium Dei, qui iustissimus, &c.*

Ibidem. lin. 3. *Dona pretiosa.*] Sic habet B. & Lactantius ipse 2. Instit. cap. 4. & lib. de Irâ Dei cap. 21. non, *dona presentia*, ut corruptè in vulgato.

Ibidem. lin. 5. *Diisque fictilibus.*] Corruptè in excusis, *aliisque ficti.*

Pag. 47. lin. 8. *Nam illa, qua aut digitis fiunt, aut extra hominem sunt, inepta, fragilia, ingrata sunt. Hoc est sacrificium verum, non quod ex arcâ, &c.*] Luxatus est hic locus, & mutilus in impressis, ubi, *Nam illa, qua aut digitis fiunt, aut extra hominem sunt. Hoc sacrificium verum non est, nec quod ex arcâ, &c.*

Tom. 2. CAPUT LIX*.

Ibidem. lin. 10. *Addicuntur injusti.*] Al. *amendose, abdicuntur, &c.*

Ibidem. *Tenenda est.*] Ità leg. ut in B. non ut in editis, *veneranda est.*

Pag. 48. lin. 7. *Si nos enim idem Deus fecit, &c.*] n̄ nos, malè omissum in al.

Tom. 2. CAPUT LX.

Pag. 49. lin. 3. *Uz errore vita prioris abjecto, simul cum ipso Deo nosmetipsos, quos impietas dissociaverat, nosceremus.*] Hæc restitui Lactantio, quæ al. defunt.

Ibidem. lin. 6. *Irretriti fuimus.*] Non, ut vulgò legitur, *irretriti sumus.*

Tom. 2. CAPUT LXI*.

Pag. 50. lin. 2. *Et interdum cogunt ita delinquere, &c.*] De tribus illis affectibus loquitur, irâ, avaritiâ, libidine. Neque verò Scriptorum verba semper anxie pensiculare oportet; non enim illi. propriè semper, sed laxius interdum aliquantò, & ὑπερβολικῶς loqui solent, ut Lactantius hoc loco, dum dicit hosce affectus aliquandò cogere, ut intelligamus, vi maximâ quandòque inclinare, atque urgere. Nunquàm enim cogunt: sed rationis imperio, & arbitrii libertate frænantur; quod sentire quoque Lactantium indè paret, quia tota ejus oratio vehementer homines hortatur ad eos affectus compescendos, & in officio continendos, Genes. 4. *Sub te erit ap-*

petitus tuus, & tu dominaberis illius, &c. Et contrarium dogma ad eorum hæresim pertinet, qui liberum arbitrium negaverunt, asserueruntque peccata esse inevitabilia, quæ ab appetitu, atque ab affectibus nostris proficiuntur; ut Simon Magus, quem Petrus Apostolus confutavit, ut Clemens Romanus testatur, item Marcion, & Manes, quorum errorem denuò ex inferis excitavit Petrus Abailardus à S. Bernardo revictus, & deindè post ducentos annos Joannes Wiclef condemnatus in Concilio Constantiensi, Sessio. 8. cap. 27. denique Calvinus, Bucerus, Lutherus, Melancthon, quorum omnium Hæresim Anathemate ferit Conc. Arausican. Sessio. 2. cap. 13. & Trident. Sess. 6. cap. 6. & Sess. 6. c. 5. & contra eam disputat Irenæus contra Hæres. lib. 4. cap. 72. Tertull. 2. adv. Marcion. Greg. Nyssen. in lib. de Libero Arbit. Chrysostom. Hom. 60. super Matth. S. August. de Civit. cap. 9. & de Verâ Relig. cap. 14. Damasc. 2. de Fid. Orthodox. cap. 7.

Ibidem. lin. 5. *Ante omnia.*] Hæc duo verba restitui Lactantio, quæ illi surrepta fuerant.

Tom. 2. CAPUT LXII*.

Pag. 52. lin. 1. *Avaritia frangatur.*] Non, *frangitur.*

Ibidem. lin. 24. *Sed dulcia.*] Non, *sed dubia*: vid. cap. 21. lib. 6.

Tom. 2. CAPUT LXIII*.

Pag. 53. lin. 2. *Et cavenda sunt, quod ad celebrandos, &c.*] In impressis legitur, *& cavenda sunt totaliter, quod ad celebrandos, &c.* Dictionem *totaliter* expulimus, quæ nec Lactantiana est, nec Latina, nec in B. aut aliis MSS. recepta.

Ibidem. lin. 8. *Vita nostra munitur.*] Corruptè in editis, *vita nostra muliatur.*

Ibidem. lin. 10. *Et hoc sit voluptas, quod scelus vindicavit cadibus.*] In excusis nullo sensu, *& hoc ut scelus vindicent.*

Tom. 2. CAPUT LXIV.

Pag. 55. lin. 2. *Hic non pejerabit.*] Ità B. & editio Plantiniana: sed malè Aldina, *hic vitabit pejus*; Florentina *hic jurabit.*

Pag. 56. lin. 3. *Si falsum testimonium mendacio nocet ei, &c.*] In impressis, *si mendacium nocet ei.*

Ibidem. lin. 5. *Nunquàm igitur mendacium.*] Non esse mentiendum omnes asseruere, ubi damnosum est, vel otiosum mendacium, Ubi

verò est officiosum, Origenes [*vel potius Clemens Alexandrinus*] secutus Plat. in 3. de Repub. cujus verba refert lib. 6. Stromat. putavit licere mentiri, & deinde Chrysostr. in fine l. 1. de Sacerdot. Cassian. lib. 17. Collation. c. 17. & seqq. Hieronym. in Comm. Epist. ad Galat. Catholica veritas est, quam docet Lactantius, & S. August. in lib. de Mendacio, Textus in cap. super eo, Tit. de usur. Magister, & omnes Theologi in 3. Dist. 38. videlicet nunquam esse mentiendum; & ad auctoritates Patrum, contra opinantium respondent Doctores ubi supra.

Ibidem. lin. 6. *Est ergo vir justus, qui non (etiam sine noxâ in otioso sermone) mentitur.* Ità hic locus legendus est, ex Cod. B. interpungendusque sicut nos interpunximus, ut sententiam planam & perspicuam faciat. Al. perturbatè, atque confusè, *Non est vir justus, qui non sine noxâ otioso sermone mentitur.*

Ibidem. lin. 7. *Nec adulari licet.* [Ezechiel. 13. *Ve qui consuunt pulvillos sub omni cubito manibus, &c.* id est, qui adulantur, ut ibi exponit glossa interlinear. & S. Thom. 2. 2. quæst. 115. art. 1. Sic illud Esai. 3. *Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, de adulatione, quod perniciofa sit, intelligitur, & citatur à Cypriano 3. Testimon. c. 115.*

Tom. 2. CAPUT LXV.*

Pag. 57. lin. 7. *Qui opem tuam in malis.* Mendosè alii, *qui opem tunc in malis.*

Ibidem. lin. 8. *Si quis nudus occurrerit, vestiamus.* Hæc Lactantio ex B. reddimus, quæ in editis non habentur.

Ibidem. lin. 12. *Inopes aut pauperes, &c.* Hæc lectio videtur non carere mendo; nam idem omnino est, *inopes & pauperes*: genuinam autem indicat Auctor ipse lib. 6. Instit. cap. 12. undè hæc sunt deprompta; ibi inquit: *Ultimum illud, & maximum pietatis officium est, peregrinorum & pauperum sepultura.* Quare hic legend. arbitror, *peregrinos aut pauperes, &c.*

Tom. 2. CAPUT LXVI.*

Pag. 58. lin. 2. *Quia Deus, & viro.* In al. nullo sensu, *quo Deus, &c.*

Pag. 59. lin. 5. *Adulterii relictam.* Non ut al. *adulterii devictam.*

Ibidem. *Ut nunquam conjugalis fœderis vinculum, nisi quod perfidia ruperit, resolvatur.* Hic locus mutilus est in excusis; ibi enim: *Et nunquam conjugalis fœderis vinculum,*

nisi ruperit, resolvatur.

Ibidem. lin. 9. *Itaque justum hominem, quod sit secus, nec facere oportere, nec velle.* Etiam hæc clausula manca, & corrupta legitur in impressis, hoc modo: *Itaque justum hominem, qui scit se nec facere oportere, nec velle.*

Tom. 2. CAPUT LXVII.

Pag. 60. lin. 2. *Hoc semper obsequium Domino deferamus.* In al. *Hoc enim semper, &c.* sed id enim superfluit, nec est in B.

Ibidem. lin. 3. *Qui quàm magis suscipiat peccatorem confitentem, quàm justum superbum, quàm magis justum suscipiet confitentem, eumque in regnis cœlestibus faciet pro humilitate sublimem.* Mutilus, & corruptus locus in aliis, ubi legitur, *ut cum Angelis suscipiat peccatorem confitentem, quem in regnis cœlestibus faciat pro humilitate sublimari.*

Ibidem. lin. 9. *Hunc ut filium suscipit, eique donum immortalitatis impartitur.* Impress. *Hunc ut filium suscipit sibi, quia donum, &c.*

Ibidem. lin. 14. *Qui summam non habebant.* Impressi corruptè, *Qui scientiam non habebant.* Peculiaris vox est Lactantio, ut summam appellet brevem quandam, & compendariam divinorum mysteriorum collectionem, atque notitiam. Sic lib. 7. Instit. cap. 6. & 7.

Ibidem. *Negantes ergo providentiam esse ullam, utique Deum, qui fons & caput rerum est, negaverunt.* Al. *Negantes ergo providentiam, utique Deum, qui fons, & caput ejus est, negaverunt.*

Ibidem. lin. 20. *Sine generante natura.* Ità legend. non ut in al. *sine ratione natura.*

Ibidem. lin. 21. *Cum & semina ex rebus oriantur.* Malè in impress. *cum semina exordii oriantur.*

Pag. 61. lin. 2. *Et ab eo mundum esse factum, & hominum causâ esse factum.* Pro eo quod depravatè in aliis legitur, *Et ab eo mundum, & hominem esse factum.*

Tom. 2. CAPUT LXVIII.

Ibidem. lin. 9. *Si mala ergo, & bona sint, aut nihil fecit Deus, aut si bona tantum, &c.*

Ità restituitur hic locus ex B. qui in excusis habetur, *Bona igitur & mala, aut nihil, fecit Deus. Si bona tantum fecit, æterniora, &c.* Hæc autem à Lactantio dicuntur ex personâ Theodori illius athei, Sententiam suam profert sequenti capite.

Ibidem. lin. 17. *Ergo secundum sententiam*
V u u u iij

Platonis, idèd Deus & bonus est, quia bona fecit, & malus, quia mala.] Minimè verò; nam quæ sit philosophi sententia, liquet ex 2. de Republicâ ad fin.

Pag. 61. lin. 18. Apparet à Deo factum esse mundum, quia mundus bonus est; omnia enim complexus est bona & mala, &c.] Perturbatus locus est in al. Apparet non idèd factum esse mundum, quia mundus bonus est: quoniam enim complexus est & bona, & mala, &c.

Pag. 62. lin. 5. Non ut navis tantum videatur.] Deest al. dictio, tantum.

Ibidem. lin. 21. Nec esse finem transmeandi.] Impressi corrup. nec citra finem, &c.

TOM. 2. CAPUT LXIX.*

Ibidem. lin. 1. Quæ sit illa summa.] Etiam hic pro summa, in aliis pravè legitur sententia.

Pag. 63. lin. 2. Ut deum patrem agnoscant, ut colant, &c.] Suspitor hic unum verbum à librariis omissum; & ut connexio illa, quam ait Lactantius, magis appareat, legendum credo, ut Deum patrem agnoscant, agnoscunt, ut colant, &c.

Ibidem. lin. 14. Viderunt hoc philosophi.] Rectè B. pronomen addidit, quod desit excusis.

Ibidem. lin. 25. Incidit potiùs in veritatem.] Ità emendatur quod in editis est, incidit totius rei veritatem.

TOM. 2. CAPUT LXX.

Pag. 64. lin. 2. Quod per se ipsum semper movetur, neque principium motus habet, etiam finem non habere.] Hæc lectio B. ratiocinationem Platonis magis exprimit, quàm illa excusorum, quo per seipsum movetur, neque principium motus, neque finem posse habere:

Ibidem. lin. 14. Quia quia natura contraria sunt.] Ità legend. non, quia quia natura, &c.

Ibidem. lin. 19. Quia terrena prostrata jacent.] Non, quia terrena perspiciunt. Sic supra lib. 7. cap. 9. quas pronis corporibus abjectas, in terramque prostratas, &c.

Pag. 65. lin. 9. A Prophetis, colligi potest.] Corruptè impressi, à Philosophis, &c.

TOM. 2. CAPUT LXXI.*

Pag. 66. lin. 17. His malis accedent prodigia, &c.] Non ut in editis, His malis accedent, &c.

Pag. 67. lin. 1. Et ad Deum cassa preces.] Non ut in al. & ad eum, &c.

Ibidem. lin. 6. Qui ut erit adversarius, & ut credi ei possit, &c.] Emendavi ex B. & supplevi quod legitur in impressi. qui ut adversari ei possit, &c.

Ibidem. lin. 11. Sed ille vecors, irâ implacabili.] Vulgata lectio, Sed ille proterviâ implacabili.

TOM. 2. CAPUT LXXII.

Pag. 68. lin. 2. Et ut vexata tot seculis terra, &c.] Al. mutilè, Ut vexata seculis, &c.

Ibidem. lin. 19. Concutiet enim à fundamentis suis terram, &c.] Hæc & quæ sequuntur usque ad illa, Post hæc renovabit, &c. desumpta videntur ex cap. 39. Ezechiel. & 19. Apocalypf. Illud quoque hic animadvertas, id enim ad proximè superiora referri, atque ità significari, vel Dæmonum principem, vel multitudinem impiorum concussuram esse terram à fundamentis, &c. quod & Prophetis, & Lactantio ipsi repugnat, qui Dei hæc operâ futura esse pronuntiant; & hic quidem mox ait Lactantius, & pluet super impios, &c. Quare certissimum est, hoc loco post illa verba, delendamque suorum gentem, aliqua à librariis prætermissa, quæ consonent illis verbis cap. 26. lib. 7. Instit. Tunc veniet novissima ira Dei super gentes, & debellabit eas usque ad unum, quibus statim rectè hæc subderentur, Concutiet enim à fundamentis suis terram, &c.

Ibidem. lin. 19. Πολύταλαιον.] Quidam sepulcrum, quidam ruinam interpretantur. Vid. Ezechiel. Sept. & Vulg. d. c. 39. & ibi S. Hieronym. & Hierem. cap. 12. Septuag. & Vulg. Reperitur & ea vox apud Arnob. sub initium 6. Pausaniam in Corinthiacis, Strabonem 9. Ælian. lib. 12. de Var. Histior.

Ibidem. lin. 28. Tunc etiam impii.] Non autem, tunc autem impii.

Pag. 69. lin. 1. Eos quoque, secundâ resurrectione factâ, Deus excitabit, ut ad perpetua tormenta damnati, & æternis ignibus traditi, merita pro sceleribus suis persolvant.] Ità hic locus rectè ex B. restituitur, qui al. corruptè sic legitur: Eisque, secundâ resurrectione factâ, Deum excitabit, ut ad perpetua tormenta damnent, æternis ignibus traditi, merita sceleribus suis solvant.

TOM. 2. CAPUT LXXIII. seu EPILOGUS.

Ibidem. lin. 2. Consonâ adnuntiatione.] Al. corruptè, consonâ administratione.

Ibidem. lin. 3. Hystaspes.] Al. Hydaspes.

Emendationis nostræ rationes attulimus ad fin. cap. 15. lib. 7. Divin. Instit.

Pag. 69. lin. 3. *Dubitari non potest, quin spes omnis vita ac salutis in solâ Dei Religione sit posita.*] S. c. ex B. restituitur, quod in al. est, *Dubitari non potest cura, spes omnes vita, ac salutis in solâ Religione Dei sint posita.*

Ibidem. lin. 5. *Quem Deus ad liberationem misit atque missurus est, nisi summum Deum per eum cognoverit, nisi mandata ejus legesque servaverit.*] Itâ B. Excusi, *quem Deus ad liberationem misit qui missus est, nisi summum Deum per eum cognoverit, nisi mandata ejus legesque servaverit.*

IN LIBRUM DE OPIFICIO DEI.

Ubi Libros Galeni citabimus, nec titulum designabimus, opus de Usu partium intelligemus.

Tom. 2. CAPUT I.

Pag. 74. lin. 12. *Cum videas tantâ temeritate homines exstitisse, &c.*] Hæc eadem aiebat Socrates apud Xenophontem 1. Memorab. Socrat.

Tom. 2. CAPUT II.

Pag. 75. lin. 4. *Quemadmodum tamen vitam tutior esset, antè providit. Omnes enim, &c.*] Itâ quoque Aristot. 4. de Part. Anim. cap. 10. Lucret. 7. *Nam quacumque vides, &c.* Cic. 2. de Nat. deor. Plutarch. lib. de Fortunâ, Plin. Præfat. 7. Tyr. Maximus, Dial. 12. 15. Sæp. 1. Gregor. Nyss. De Hom. Opif. cap. 7.

Pag. 76. lin. 19. *Prætereo quæ ad ipsum mundum pertinentia vitio dant, &c.*] Itâ B. T. pro eo quod mendosè in editis est, *præterea quæ ad ipsum mundum vitio dant, &c.*

Tom. 2. CAPUT III.

Ibidem. lin. 1. *Queruntur hominem nimis imbecillum & fragilem nasci.*] Scilicet Lucr. 5. sub initium, Plin. præfat. 7. immeritò tamen & fatuè, ut ait Aristoteles 4. de Part. cap. 10. Senec. 4. de Benef. cap. 18. Gal. 1. cap. 2. & seqq. Plutarch. de Fortunâ, Basil. Homil. 10. in Hexæmeron, Gregor. Nyss. ubi supra.

Pag. 77. lin. 14. *Nihil fieri aliter debuisse, quam factum est, ut non dicam, potuisse, quia Deus potest omnia, &c.*] An Deus aliquid melius facere possit, quam fecerit, & an mundum facere meliorem potuerit, & possit, quam fecerit, disputant Theologi cum Magistro 1. sentent. distict. 44. ubi S. Thom. quæst. unic. art. 1. & 2. S. Bonav. quæst. 1. & 3. Richard quæst. 1. Albert. p. p. quæst. 77. memb. 3. Alens. 3. p. quæst. 26. membr. 3.

Pag. 79. lin. 16. *Boves & Vacca, aut equos, cum immanissimis corporibus, &c.*] Secutus sum vulgatiorem lectionem. Vaticani multum variant. Nam unus huic lectioni consentit; alius habet, *Boves, equos, &c.* alius autem, *Boves lucos, &c.* alii duo *Boves & vacca cum immanissimis, &c.* duo item alii & P. *Boves lucas cum immanissimis, &c.* quæ lectio placuit Cujaccio, & Petro Ciacconio in libello, quem composuit de Inscriptione Columnæ Rostratæ. Bonon. *Boves & Vacca, aut Elephantæ cum immanissimis, &c.* Boves lucas & Boves lucos appellabant Elephantæ. Lucr. 5.

Indè boves lucas, &c. Denominationis ratio apud Varronem 6. de Ling. Lat. Plinium lib. 8. cap. 6. qui assentiri videtur putantibus, boves lucas à Lucanis dictas, quod in Lucaniâ primum à Romanis Elephantæ sint visi. Undè & unus Vaticanorum hic habet, *Boves Lucanos cum immanissimis, &c.*

Tom. 2. CAPUT IV.

Pag. 80. lin. 1. *Iidem queruntur, hominem morbis & immatura mori esse subjectum, &c.*] Lucretius 5. sub initium:

Cur anni tempora morbos, &c.

Theophrastus apud Cic. 3. Tuscul. propè fin. Et quidem immeritò, ut ait Sallustius initio Jugurth. Quintilianus lib. 12. Instit. cap. 11. Senec. initio lib. de Brevit. vitæ.

Pag. 82. lin. 25. *Homo quoque si eodem modo haberet, &c.*] Senec. 4. de Benef. c. 18.

Tom. 2. CAPUT V.

Pag. 83. lin. 5. *Ut alternis motibus solo fixa perducerent animal, &c.*] Quia motus omnis localis in animalibus quiescentibus quibusdam sit partibus, ut tradit Aristot. de Animal. incess. cap. 7. & per firmationem & motum

perficitur ambulatio, Galen. lib. 3. cap. 5.

Ibidem. lin. 7. *Quatuor fecit extantia, bina posterius, &c.*] Aristot. ibid. c. 4. 5. & seqq.

Pag. 84. lin. 2. *Sed ad faciendum temperandumque sunt nata, &c.*] Ideò manus dicitur instrumentum instrumentorum Arist. 4. de Part. cap. 10. Gal. lib. 1. cap. 4.

Ibidem. lin. 7. *Quasi carinam compegit.*] Sic Arist. de inces. anim. cap. 8.

Ibidem. lin. 8. *Ne gradiendi flectendique se facultatem non haberet.*] Arist. 2. de Part. c. 9. Galen. lib. 12. c. 10. & seqq.

Ibidem. lin. 9. *Costas.*] Arist. d. cap. 9.

Ibidem. lin. 14. *Caput collocavit, in quo esset regimen totius animantis, &c.*] Est enim membrorum omnium princeps, cui totum corpus connexum subest, & paret, ut scribit Plat. in Timæ.

Ibidem. lin. 15. *Ut quidem Varro ad Ciceronem scribit, &c.*] Locus non extat.

Pag. 85. lin. 13. *Quoniam caput ejus animalis, &c.*] Causam affert, cur Deus proboscidem Elephantò dederit. Vid. Arist. 2. de Part. cap. 16. Basil. Homil. 9. in Hexaemer.

Tom. 2. CAPUT VI.

Ibidem. lin. 4. *Dixit, in principio mundi, &c.*] Lucret. 5.

Multaque tum tellus, &c.

Pag. 86. lin. 7. *Nihil omnino rationis expers potuisse generari.*] Id est, nihil potuisse generari, in quo non aliquo modo ratio, & providentia conditoris eluceret.

Ibidem. lin. 24. *Dixit enim, neque oculos, &c.*] Lucretius 4.

Illud in his rebus, &c.

Aliter Stoici, de quibus Cicero 3. de Finib. *Jam membrorum, id est, partium corporis, &c.*

Tom. 2. CAPUT VII.

Pag. 88. lin. 1. *Quæ ossa dicuntur, &c.*] De quibus Plato in Timæ. Aristot. 2. de Part. cap. 9. & 3. de Hist. An. c. 5. Cic. de Nat. deor. Nyss. de Opif. cap. 30.

Ibidem. lin. 7. *Venas admiscuit.*] Arist. 3. de Part. cap. 5. & de Hist. ubi sup. Cic. ubi sup. Gal. 4. cap. 5.

Pag. 89. lin. 20. *Tam non est id necessarium, quam indumentum pilorum.*] Ità leg. ex B. T. P. non ut al. *non est id tam necessarium, &c.* & cur non sit homini ab opifice data cauda, rationem affert Arist. 4. de Part. cap. 10.

Pag. 90. lin. 1. *Quanta enim in eo futura*

deformitas esset, ex calvitio apparet.] Hæc male omissa sunt in Venetâ, Trid. & Florent. quæ habentur in Ald. & Plant. Calvitii autem dedecus ostendit Theodoretus Serm. de Provid. licet argumento adoxo laudaret illud Sinenius.

Ibidem. lin. 2. *Texit ergo illud pilo.*] Plat. in Timæ. Galen. lib. 11. cap. 14.

Ibidem. lin. 9. *Jam barba ratio, &c.*] Galen. ibid. Athenæ. lib. 13. cap. 6.

Tom. 2. CAPUT VIII.

Ibidem. lin. 4. *Hunc ad cæli contemplationem rigidum erexit, &c.*] Sic suprâ lib. 2. Instit. cap. 2. vid. Basil. Homil. ult. in Hexaem. in fin. Sed & hæc figura sublunarium omnium Imperatori maxime conveniebat, & regiæ dignitatis præferebat indicium, ut ait Greg. Nyss. Hom. de Opif. cap. 8.

Pag. 91. lin. 7. *Tanquam in arce.*] Ex Cic. 2. de Natur. deor. *Sensus autem interpretes, ac nuntii rerum in capite tanquam in arce, &c.* Sic initio 1. Tusculanæ, item & Plin. lib. 11. cap. 37. & Nyssen. cap. 12.

Ibidem. lin. 9. *Orbi & globo similem.*] Ex Platon. in Timæ.

Ibidem. lin. 11. *Tanquam cælo tegitur.*] Ex Plin. ubi suprâ.

Ibidem. lin. 12. *Facies.*] Quam solius hominis esse scribit Aristot. 1. de Hist. Anim. cap. 8. & 3. de Part. cap. 1. in fin. Plin. ubi suprâ.

Ibidem. lin. 14. *Ac primum oculorum orbes, &c.*] De quibus Plato in Timæ. Cic. & Plin. ubi suprâ, Galen. lib. 3. cap. 10. in fin. lib. 8. cap. 5. lib. 10. c. 1. Basil. ubi suprâ.

Ibidem. lin. 15. *A quo foratu frontem nominatam Varro existimavit.*] Ità & Isidor. lib. 11. Orig. cap. 1. sed locum apud Varronem non invenio. De fronte Arist. 1. de Hist. An. cap. 8. Plin. d. cap. 37.

Ibidem. lin. 16. *Quod ad speciem nullus est perfectior numerus, quam duorum.*] Sic omnia sensuum instrumenta duplicia esse oportere docebat Præceptor 2. de Part. anim. cap. 10. & lib. 4. cap. 17. Galen. lib. 10. cap. 1.

Ibidem. lin. 20. *Quod earum foramina noluit esse nuda, &c.*] Ità prorsus legendum, ea quæ sequuntur ostendunt. Nuda vocat simplicia, & planè inobsepta, cujusmodi si aurium foramina essent, vox spargi ac prætervolare posset. At Natura obsepsit illa tum ipsis auriculis exterius, tum verò etiam interioribus pluribus referfit cavitatibus, quibus vox invehitur,

& quantumvis luctans retinetur. Al. corruptè legitur, voluit esse nuda, &c.

Pag. 92. lin. 3. *Quibus impositis solent angustiora vasa compleri.*] Janus Guillelmus in quæst. ad Plaut. Menæch. cap. 4. scribit, se in MS. Cod. legisse, *angustiores vasa*, &c. quod cum nullum sensum habeat, fecit ille conjecturæ locum, legendum esse, *angustioris vasa*, &c. Putat Lactantium allusisse ad locum illum Quintil. lib. 1. in fin. cap. 2. *Ut vascula oris angustis superfusam humoris copiam respiciunt, sensum autem influentibus, vel etiam instillatis complentur*, &c.

Ibidem. lin. 15. *Quorum precipuè inexplicabilis est ac mira subtilitas*, &c.] Quam subtilitatem miratur, & cæteris longè ac præclara disputatione admirandam præbet Galen. lib. 10. cap. 6. Basil. ubi suprâ.

Ibidem. lin. 17. *Membranis perluculentibus textis.*] Cic. 2. de Naturâ deorum.

Ibidem. *Ut imagines rerum contrâ positarum tanquam in speculo resurgentes, ad sensum intimum penetrarent*, &c.] Nobilem illam atque arduam quætionem tangit de modo ac ratione videndi, in quâ variarum sectarum principes philosophi desudarunt, aliis per intuitus susceptionem, rursusque aliis per materialium & corporearum, aliis per spiritualium & immaterialium rerum influxum, aut effluxum, visionem fieri asserentibus. Quâ de re Plato videndus in Timæo, ubi de oculis, Arist. 2. de Anim. tex. 86. & seqq. & lib. de Sens. & Sensil. cap. 2. Lucr. 4. Plutarch. de Placit. lib. 4. cap. 13. Gell. lib. 5. cap. 16. Macrobi. 3. Saturni. cap. 14. Galen. lib. 10. cap. 12. & de Placit. Hippoc. & Platon. lib. 7. cap. 9. & seqq. Aven-Rois Collig. lib. 3. cap. 38. Quid Lactantius sentiat, haud satis perspicuum. Suprà positus quidem verbis videtur asserere, imagines rerum penetrare ad sensum intimum, id est, recipi interius, quod non Aristotelem solum docuisse, verum etiam Platonem gravissimi viri probaverunt, Leoniceus in prologiis Comment. ad lib. de Sens. & Sensil. & ad 2. ejusdem lib. Scalig. de Subtilit. ad Cardan. Exercitat. 325. cap. 5. alii.

Ibidem. lin. 19. *Sensus ille, qui dicitur mens*, &c.] Juxta illud vulgatum Heracliti, de quo meminit Aristoteles Problematis, Section. 11. Problematis. 33. *Mens videt, mens audit.* Sed meliùs dixisset, *anima*, sive *animus*, ut Cic. 1. Tuscul. nam longè aliter accipi *mentem* & *animam*, quàm putet Lactantius, dixi suprâ lib. 7. Institut. cap. 12.

Ibidem. *Ea qua sunt foris transpiciunt. Ne for-*
Tom. I.

tè existimes, aut imaginum incurfione nos cernere, &c.] Jam hîc contrâ quàm suprâ dixerat, per extrâ missionem, seu emanationem ab oculo, visionem fieri docere videtur.

Pag. 93. lin. 2. *Aut intentione aëris, cum acie*, &c.] Hæc opinio radios non evocat: sed à pupillæ radiis vicinum aërem in res visas impingi, atque ita ipsius aëris adjumento, ac quasi fulturâ, vectioneque, putat fieri visionem; verberatum quippè aërem illum, qui pupillam contingit, asPELLI ad objectum, in quo fiat basis metæ, cujus fastigium sit in ipsâ pupillâ: quod commentum non modò inane ostendit Lactantii ratio, sed etiam, quia nihilo pejùs videmus, cum retrò ceditimus, at regrediendo impulsio illa fieri non potest, sed duntaxat stando, aut procedendo. Aër præterea sub aquas non penetrabit, quarum in fundo res positæ videntur.

Ibidem. lin. 3. *Aut effusione radiorum.*] Cujus opinionis fuere optici omnes, & plerique philosophorum usque ad Aristotelem, quos deinde secutum Galenum castigat Aven-Rois, & cum veterum quolibet conferendus Julius Cæsar Scalig. de Subtilit. Exercit. 298. c. 16.

Ibidem. lin. 9. *Quasi per fenestras.*] Sic Cic. 1. Tusculanar. *Ut facillè, inquit, intelligi possit, animum, & audire, & videre, non eas partes, qua quasi fenestra sunt*, &c.

Ibidem. lin. 11. *Lucretius.*] Lib. 3. ubi ait: *Præterea si pro foribus sunt lumina*, &c.

Ibidem. lin. 23. *Itaque ad videndum membræ potius in orbem conglobatis opus fuit*, &c.] Non tamen in orbem perfectum, quia figura exactè sphaerica non congruebat, ut docet Galen. lib. 10. cap. 6.

Ibidem. lin. 25. *Et qua in primori facie adhererent*, &c.] Quia cernitur per directum, Arist. 2. de Part. cap. 10.

Tom. 2. CAPUT IX.

Pag. 94. lin. 1. *Qui dum volunt ostendere sensus falsos esse, multa colligunt*, &c.] Sicut Lucret. lib. 4.

Ibidem. lin. 3. *Quod furiosis & ebriis omnia duplicia videantur.*] Quâ de re Aristot. Problem. 11. 17. & 18. Sect. 31.

Tom. 2. CAPUT X.

Pag. 95. lin. 1. *Ut igitur oculi munitiores essent ab injuriâ, eos ciliorum tegminibus occultuit.*] Arist. 2. de Par. c. 14. & 15. Galen. lib. 10. cap. 6. Basil. in Hexaem.

Ibidem. lin. 3. *Nam & ipsa palpebra, qui-*
X x x

bus mobilibus inest, &c.] Arist. 2. de Part. c. 13. Galen. lib. 10. cap. 9. & 10.

Pag. 95. lin. 4. *Pilis in ordine stantibus val. lata, septum oculis decentissimum præbent.*] Xenoph. 1. Memorab. Socr. Arist. d. c. 13. Cic. 2. de Nat. deor. Plin. lib. 11. cap. 37. Gal. d. cap. 8. Basil. ubi supra.

Ibidem. lin. 6. *Et videndi tenorem non impedit, & reficit obtutum.*] Ità & Plato in Timæo.

Ibidem. lin. 9. *Quid ipsa superciliorum sagittia, &c.*] Xenoph. ubi supra, Arist. d. cap. 15. Cic. Gal. Basil. ubi supra.

Ibidem. lin. 11. *Nasus.*] Cic. ibid.

Ibidem. lin. 13. *Genarum.*] Galen. ibid.

Pag. 96. lin. 4. *Tria sunt officia constituta.*] Arist. 1. de Hist. Anim. cap. 11. Galen. lib. 10. cap. 11.

Ibidem. lin. 21. *Duos tamen intrinsicus finis habet.*] Arist. 1. de Hist. Anim. cap. 17. lib. 3. de Part. cap. 4. Gal. lib. 6. cap. 9.

Pag. 97. lin. 8. *Lingua intus inclusa, quæ vocem motibus suis in verba discernit.*] Plat. in Timæ. Xenophon ubi supra, Arist. 3. de Anim. in fin. & lib. 4. de Histor. Animal. c. 9. & lib. 2. de Part. Anim. cap. 16. & 17. Cic. ubi supra, Gal. lib. 8. cap. 5. lib. 9. cap. 3. lib. 11. cap. 10. lib. 16. cap. 3.

Ibidem. lin. 18. *Quod contritos & commolitos dentibus cibos colligit, &c.*] Ità & Cicero ubi supra, Galen. lib. 9. cap. 8.

Ibidem. lin. 19. *Varro à ligando cibo putat lingua nomen impostum, &c.*] Isidor. lib. 11. Orig. cap. 1. refert, Varronem non à ligando cibo, ut ait Lactantius, sed à lingendo cibo linguam dictam putavisse; alios verò à ligandis vocibus, quod per articulatos sonos verba liget.

Ibidem. lin. 24. *Eamque dentium septis Deus quasi muro circumvallavit.*] Gellius lib. 1. cap. 15. scribit, Homerum dixisse, petulantia verborum coercendæ vallum esse oppositum dentium, refertque ipseus carnina.

Ibidem. lin. 25. *Mirabili modo per ordinem fixos.*] Hæc vulgò non habentur, quæ ex B. T. restitui.

Pag. 98. lin. 2. *Ac deinde labiorum tegminibus honestavit.*] Labia enim tum dentium tuendorum causâ, tum ad usum sermonis sunt comparata, Arist. 2. de Part. cap. 16.

Ibidem. lin. 4. *Ut ad conterendos cibos, &c.*] Ità leg. ut in B. T. P. non ut errore operarum in omnibus editis, aut ad conterendos, &c. De usu dentium Xenophon ubi supra, Aristotel. 3. de Part. cap. 1. Plin. 11. cap. 37.

Galen. 11. cap. 8. Isidor. ubi supra.

Ibidem. lin. 8. *Fallitur, quisquis hunc sensum palato inesse arbitratur; lingua est enim, &c.*] Lactantius adstipulatur Plato in Timæ. Tenduntur, inquit, à lingua venæ ad cordis sedem saporum nunciæ, &c. Aristot. 2. de Anim. tex. 104. lib. 1. de Hist. Anim. c. 11. lib. 2. de Part. c. 19. & lib. 4. c. 11. Gal. lib. 8. c. 5. & lib. 9. c. 8. Plin. autem etiam palato saporum sensum attribuit. Vid. est & Cal. Rodig. 2. Antiq. lect. c. 30. qui & hunc locum Lactantii refert, & toto illo lib. humani corporis fabricam egregiè prosequitur.

Ibidem. lin. 13. *Quæ nihil de quaque materiâ odoris capio decerpit.*] Ità B. & T. pro eo quod in impressis est, quæ nihil de quacunque materiâ odoris decerpit. Nomine capionis usus est, sicut Jurisconsulti, cum dicunt *usus capio*, & Cato *pignoris capio* juncto vocabulo, vel disjuncto, reterente Gellio lib. 7. cap. 10. Frontinus lib. 2. de Aquæ duct. eoque nomine his *pignoris capio*, multæque dictio utique esto. Sic *pignorum capio* in l. 7. Cod. Theod. de exactionib. & leg. fin. eod. Cod. tit. de distract. pignoris.

Pag. 99. lin. 1. *Quid dicam de manibus, &c.*] Arist. 4. de Part. c. 10. Cic. 2. de Nat. deor. Gal. lib. 1. cap. 4. & seqq. & optimè omnium. Greg. Nyssen. in Libello illo verè admirando de Opif. Hom. cap. 8. ubi docet, manus sermonis etiam causâ homini datas.

Ibidem. lin. 4. *In digitos terminavit.*] Arist. & Galen. ubi supra.

Ibidem. lin. 7. *Et forma unguium rotunda.*] Arist. ubi supra, Gal. d. lib. 1. cap. 8. & 11.

Ibidem. lin. 11. *Manus funditur.*] Ità lego cum Thomaf. partim ex altero Cod. S. Salvatoris minus antiquo, qui habet *manus*, non *maturius*, quod est in excusis nullo sensu, partim ex B. qui pro *funditur*, habet *funditur*. Loquitur autem de pollice, de quo Arist. 1. de Hist. Animal. cap. 15. de Part. ubi supra, Gal. ubi supra cap. 20.

Ibidem. lin. 15. *Ad manum connectitur.*] Ità leg. cum Thomasio ex B. nam quod in impressis habetur, *ad manus carnem nectitur*, falsum est; articuli enim non ad carnem, sed aliis ossibus nectuntur. T. habet *ad manum carne nectitur*; P. *ad manum carne vestitur*.

Pag. 100. lin. 3. *Jam pectoris latitudo, &c.*] Transiit ad aliam materiâ; & ideo nisi dicamus aliqua excidisse, vulgata lectio hîc locum habere non potest, nam *pectoris, &c.*

Ibidem. lin. 10. *Papilla.*] De quibus Arist. 1. de Hist. Anim. c. 12.

Pag. 100. lin. 15. *Ut per eum foetus, dum est in utero, nutriatur.*] De foetus nutritione Aristot. Anim. cap. 8.

Tom. 2. CAPUT XI.

Pag. 101. lin. 10. *Quod pulmonem vocamus.*] De quo Plato in Timæo; Arist. 3. de Part. cap. 6. Gal. lib. 6. cap. 2. & lib. 7. cap. 2. & 8.

Ibidem. lin. 12. *Idedque ne plenum quidem viscus efficit, sed instabile, &c.*] B. T. P. non habent particulam, *ne*. Utraque lectio recipi potest; nam pulmo plenum viscus dicitur à Galeno lib. 7. cap. 2. cum plurimis sit contextum vas, quorum intervalla carne molli instar stœbes cujusdam opplentur. Inane contra dicitur ab Aristot. lib. 3. de Part. cap. 6. eâ ratione, quia neutiquam impeditur, quin aditum spiritui patefaciat.

Pag. 102. lin. 1. *Quod alit animam.*] Non hic rationalem intelligas, sed vitalem illam nobis cum brutis communem.

Ibidem. lin. 3. *Cibalem, ac spiritalem.*] Per illam potum & cibum, per hanc solum spiritum transmeare dicit, ut & Arist. 3. de Part. cap. 3. & Problem. 9. Section. 34. Plin. lib. 11. cap. 37. Galen. De Placit. Hippocr. & Plat. lib. 8. cap. 15. Hippocrates tamen, & Plato, & alii relati à Plutarch. 7. Disput. Conviv. quæst. 1. & lib. de Stoicæ repugnant. Gell. lib. 17. c. 11. Macrob. 7. Saturn. cap. 15. potum etiam per spiritalem fistulam delabi scripserunt: quod tamen Galenus, ut Scriptores conciliare possimus, intelligendum ait non de toto potu, sed de aliquâ minimâ illius particulâ, quanta sufficit lambitivæ, ut ita dixerim, virtuti pulmonis ad eum, quem à corde recipit calorem maximum, temperandum; quod ex eodem Galeno doctissimos, atque optimos philosophos cives meos Claramontem, Claramontium, & Jacobum Mazzonium ante me animadvertisse intelligo ex capite 74. lib. 3. illius operis maternâ linguâ conscripti, quo Mazzonius ipse Danthem Poëtam vindicat à calumniis.

Ibidem. lin. 18. *Qua idcirco sic nominantur, quia per eas vel odor, vel spiritus nare non desinit.*] Ità Festus, & Isidor. lib. 11. Orig. cap. 1. qui pro *nare*, habet *manare*: sed hinc restituendus.

Ibidem. lin. 19. *Quæ sunt hujus fistula quasi ostia.*] Hæc restituenda fuerunt Lactantio ex B. T. P. quæ in impressis desunt.

Ibidem. lin. 20. *Verum quoque ad os iter patet.*] Ità malim ex B. T. P. ut moner Thom.

quàm ut al. *verum quoque ad os iter patet*: quam tamen lectionem si recipere malis, vide num ita legend. sit: *Tamen hujus fistula spiritalis non tantum ad nares, verum quoque ad os iter patet.*

Pag. 103. lin. 1. *Colles faucium.*] Italici à receptiori lectione discessere; nam sic habent septem Vatic. & alii plerique scripti & cusi. Impressi Romæ anno 1474. & Florent. Junt. habent *folles*. Loquitur autem de tollibus, de quibus Festus *tolles tumor in faucibus*, &c. ut infra, Plin. lib. 11. &c. Unde & cogita, num fortè legendum sit, *tolles*: certè Cic. unde hæc mutuatus videtur Lactant. non metaphoricò aliquo nomine, sed proprio usus est 2. de Naturâ deor. dixit enim *Tonsillas*. » Linguam autem, inquit, ad radices, &c. & ut intra. Festus: *Tolles tumor in faucibus, quæ per diminutionem tonsilla dicuntur.* Propriè sunt circa uvam ex utràque parte infra fauces, vocanturque glandulæ ob quandam glandis similitudinem. Plin. lib. 11. cap. 37. *Tonsilla in homine, in sue glandula.* Cic. 2. de Naturâ deor. » Linguam autem ad radices ejus hærens excipit stomachus, quo primum illa » buntur ea, quæ accepta sunt ore. Is utràque ex parte tonsillas attingens, » palato extremo, atque intimo terminatur &c.

Ibidem. lin. 4. *Nec procadens ex eo spiritus efficere vocem sine linguae ministerio posset.*] Hæc quoque supplevimus ex B. T. quæ in excusis desiderantur.

Ibidem. lin. 11. *Quasi mugientes profundunt.*] Eadem ferè causa est affectionis, & læsionis in muto & surdo. Vid. Aristot. Probl. 2. & 4. Section. 11. & Probl. 14. Sect. 33. Alexandrum Aphrodis. Problemat. 138.

Ibidem. lin. 16. *Audium quoque obstrui necesse est.*] Si tamen naturâ, & à naturæ invitate contigerit: quod si deinde morbo aliquo, non id necesse esse tradunt Medici, ut refert Aphrod. ubi suprâ.

Pag. 104. lin. 2. *Strangulemur.*] Ità legendum esse, non *strangulemur*, textus evincit ipse.

Ibidem. lin. 6. *Intestinorum quoque multiplices spiræ, &c.*] Arist. de Histor. Anim. lib. 1. cap. 16. de Partib. lib. 3. cap. 14. Galen. lib. 4. cap. 17.

Ibidem. lin. 14. *Quid vesica, &c.*] De quâ Arist. 3. de Part. cap. 8. Gal. lib. 5. c. 71 & 8.

Ibidem. *Cujus usum volucres non habent.*] Causam affert Aristoteles d. cap. 8.

Tom. 2. CAPUT XII.

Pag. 105. lin. 10. *Quidam putant ex medulla*
X x x x ij

lis tantum, &c.] Per spinam è cerebro labi dicebat Aristoteles Probl. 56. Section. 10.

Pag. 105. lin. 10. *Quidam ex omni corpore.*] Ut refert Aristoteles lib. 1. de Gener. Anim. cap. 17. quam opinionem refellit ibid. c. 18.

Pag. 106. lin. 3. *Varro.*] Fortasse in eo libro, quem de Origine Humanâ ab ipso conscriptum testatur Censorin. de die Natal. Hodiè non extat.

Ibidem. *Et Aristoteles.*] Sed ille hoc potius negare videtur 1. de Gener. Anim. c. 18. & seqq. cui S. Thom. assentitur in 3. Part. quæst. 31. art. 5. ad 3. Sed quia quidam alii celeberrimi auctores contrariam sententiam tuentur, videndus est de quæstione copiosè disputans Cajeranus 2. 2. quæst. 154. art. 2.

Ibidem. lin. 7. *Et primum quidem cor hominis confingi.*] Causam affert Aristoteles; & id verum existimari in omnibus animalibus tradit Plin. lib. 10. cap. 53. Varias opiniones ponit Censorin. cap. 5.

Pag. 107. lin. 1. *Et sapientia.*] Juxta opinionem eorum, qui mentem in corde sitam volunt, quâ de re latius inf. cap. 16.

Ibidem. *Denique totum opus quadragesimo die consummari.*] Sic quidem Plin. lib. 7. cap. 6. opiniones autem recenset Plutar. 5. Placit. cap. 21. Varronem non quadragesimo, ut hîc refert Lactantius, sed quadragesimo nono scripsisse refert Gellius lib. 3. cap. 10.

Ibidem. lin. 2. *In avium tamen foetibus primum oculos fingi.*] Huic opinioni adversantur plerique omnes, ut refert Plin. d. cap. 53.

Ibidem. lin. 6. *Similitudines autem in corporibus filiorum sic fieri putant, &c.*] Nonnulli scilicet, contra quos disputat Arist. lib. 1. de Gener. Anim. cap. 3. qui postea opinionem suam effert eod. lib. cap. 17. & seqq. & lib. 4. de Gener. Anim. cap. 3.

Pag. 108. lin. 1. *Disparis quoque natura hoc modo fieri putantur, &c.*] Arist. 1. de Gener. Anim. cap. 1. Gal. lib. 14. cap. 4. & 7.

Ibidem. lin. 22. *Vir itaque nominatus est, &c.*] Cic. 2. Tusculanar. viri propriam maxime esse fortitudinem aiebat.

Pag. 109. lin. 2. *Fontibus lacteis.*] Sic ubera vocat, & Gellius lib. 12. cap. 1. fontem illum sanctissimum corporis, generis humani educatorem, &c. Basilius Homil. 9. in Hexæmer. ἐπιγίγνεται δὲ τὰς οὐκίας ἀνὰς τὴν γάλακτος, &c. S. Augustin. 1. Confess. cap. 7. Pulcherrimam quoque uberum cum fontibus comparisonem habes à Plutarcho in Paulo Æmil.

Tom. 2. CAPUT XIII.

Pag. 109. lin. 10. *Conglobata in nates caro, &c.*] Eadem Aristot. 4. de Part. cap. 10. ad fin.

Ibidem. lin. 14. *Genua, &c.*] Vide Galen. lib. 3. cap. 15.

Pag. 110. lin. 4. *In plantis verò eadem quidem, sed tamen longè dispar, quam in manibus ratio est, &c.*] De pedum, manuum, crurum collatione ac differentiis Galen. toto lib. 3.

Ibidem. lin. 9. *Speciem magis, quàm usum præferentes.*] Non ita Galenus, qui usum eorum, & quidem maximum ac multiformem ostendit lib. 3. cap. 8. & alibi.

Tom. 2. CAPUT XIV.

Ibidem. lin. 3. *Quid utilitatis, quid effectus habeat tenuis membrana illa perlucens, quâ circumnectitur alvus, &c.*] Id totum copiosè enarrat Vesalius lib. 5. de Hum. corp. fabric. cap. 2.

Pag. 111. lin. 2. *Quod est longè secus.*] Vesalius contra lib. 5. cap. 10. De renum autem usu & officio Arist. 3. de Part. cap. 7. & 9. Galen. lib. 5. cap. 5. & seqq.

Ibidem. lin. 3. *Quid splen?*] Responderet Plato in Timæ. Arist. 3. de Part. cap. 7. Galen. lib. 4. cap. 15. & 16.

Ibidem. *Quid jecur?*] Respondeat Plato & Arist. ubi suprâ, & c. 12. Galen. eod. lib. cap. 12. & seqq.

Ibidem. lin. 5. *Qui unus sanguinis fons est.*] Itâ & à Platone appellatur in Timæ.

Tom. 2. CAPUT XV.

Pag. 112. lin. 1. *Grammatici quidem ac philosophi vocem esse definiunt, aërem spiritum verberatum.*] Grammatici quidem, Diomedes lib. 2. Priscian. ubi de Voce; ex Philosophis, Plato in Timæo docet, vocem esse pulsationem quandam ab aëre per aures, cerebrumque & sanguinem usque ad animam penetrantem: Arist. de Anim. tex. 90. percussionem respirati aëris ab animâ, quæ est in iis partibus ad vocatam arteriam. Idem habet 5. de Gener. Animal. cap. 7. Senec. 2. Natural. quæst. cap. 29. Vide Plutarch. quæst. 6. Platonicar. quæst. & lib. 4. de Placitis cap. 19. Gellium lib. 5. cap. 15. Laërt. in Zenon.

Pag. 113. lin. 1. *Undè verba sunt nuncupata.*] Itâ Diomedes & Priscianus, quod Quintilianus non probat lib. 1. cap. 60.

Pag. 113. lin. 4. *Veluti cū in patentem ci-
entiam, &c.*] Vide Theodoretum præclare
differentem Sermone 6. de Curat. Græcar. af-
fect. qui est de Providentiâ divinâ, quomodo
ars naturæ imitatrix organa musica ad vocis
humanæ organorum similitudinem effinxit.
Esse autem in instrumentis humanæ vocis com-
missam quandam tibix lyraquæ Musices si-
militudinem ostendit præclare Nyssen. de Ho-
minis Opific. cap. 9.

Tom. 2. CAPUT XVI.

Pag. 114. lin. 3. *Varia ergo à philosophis de
naturâ ejus, ac loco, &c.*] Videndus est Arist.
3. de Anim. Macrobi. in Somn. Scip. lib. 1. c.
14. Locum quidem ejus alii cor, ut Arist. &
Chrysippus, alii caput esse affirmant, ut Plato
& Galen. qui hanc quæstionem copiosè tra-
ctat toto lib. 2. & 3. de Placit. Hippocrat. &
Platon. Vid. Lucret. lib. 3. Plutarch. 4. Placit.
cap. 2. & seqq.

Pag. 115. lin. 21. *Qui mens, vel animus
nuncupatur.*] Ergo pro eodem accipit Lactan-
tius mentem, & animum. Sic sæpè Lucretius
in 3. Cic. in Somn. Scip. ubi videndus Macro-
bius d. c. 14.

Tom. 2. CAPUT XVII.

Pag. 118. lin. 19. *Aut, ut Empedocles ait,
ærem glaciatum.*] Hoc refert etiam Plutarch.
2. Placit. c. 11.

Tom. 2. CAPUT XVIII.

Pag. 119. lin. 7. *Idcirco animam & ani-
mam indifferenter appellant duo Epicurei poë-
ta.*] Alterum istorum poëtarum Lucretium in-
differenter appellat lib. 3.

*Animum atque animam dico conjuncta te-
neri*

*Inter se, atque unam naturam conficere ex
se, &c.*

Ita re unum esse, ratione differre docet, quia
scilicet animus propriè sit mens, consilium,
ratio domicilium habens in pectore, anima
verò per totum corpus diffusa. Lucr. ibid.

*Sed caput esse quasi, & dominari in corpore
toto*

*Consilium, quod nos animum mentemque
vocamus, &c.*

Alterum autem Horatium; nam se de sectâ Epi-
curi fuisse testatur ipsemet lib. 1. Carm. Ode
24. & 1. Epistolar. Epistolâ 4. ad Tibullum. Is
autem animæ, atque animi appellatione in-
differenter utitur 1. Carm. Od. 3. 2. Serm.

Satyr. 3. & alibi. Ita & Ciceronem locutum
Macrobi. ostendit 1. in Somn. Scip. 14.

Pag. 120. lin. 6. *Nam requiescere nullo pa-
cto possumus, nisi mens visionum imaginibus te-
neatur.*] Quid qui non somniant, & tamen
dormiunt, & quiescunt, ut scribit Arist. in
Libell. de Somn. in fin. & 4. de Hist. Animal.
cap. 10. Sed & in eo falsus Lactantius est,
quod & somnium, & insomnium mentis affe-
ctus esse putat, cū sint phantasiæ, ut d. lib.
de Insomn. c. p. & dixi sup. lib. 7. Inst. c. 12.

Pag. 121. lin. 5. *Quæ vera, immituntur à
Deo, &c.*] Arist. principio Libell. de Divinar.
per Somn. & de Generib. Somn. Macrobi. in
Somn. Scipion. lib. 1. cap. 3.

Tom. 2. CAPUT XIX.

Ibidem. lin. 4. *Quia neque ex utroque, ne-
que ex alterutro feruntur anima.*] Quæritur,
utrū anima sit ex traduce, id est, utrū
anima cum semine traduci & transmitti pos-
sit. Lactantius negat. Rectissime. Nam con-
traria assertio damnata est. Vid. Aug. in lib.
de Hæresib. ad quodcūque Deum cap. 86. in
Epistolâ ad S. Hieronym. per Oros. Presby-
terum missâ, & in Epistolâ ad Optat. Eucher.
1. super Genes. ad ea verba, » Et ædificavit Do-
minus Deus costam; « Hieron. ad versum
15. Psalm. 32. S. Thom. 2. contr. Gent. cap.
86. p. p. quæst. 118. art. 2.

Pag. 122. lin. 22. *Dedit ei, & constituit ad-
versarium nequissimum, &c.*] Codex B. hæc
verba, & quæ sequuntur usque ibi, *Magna est
enim vis hominis, &c.* non agnoscit. Mihi hæc
tota oratio tum phrasi, tum sententiâ videtur
Lactantiana; nam idem propè habet lib. 6.
Instit. c. 4. » Sic, inquit, in omni hac vita,
» quia nobis adversarium Deus reservavit, ut
» possemus capere virtutem, &c. « Recepta
quoque est ab optimis quibusque MSS. T. P.
& octo Vaticanis (nam cæteri quatuor Vati-
cani hunc librum non habent,) aliisque quos
diligenter inspexi, & impressis Ald. Florent.
Comprobatur etiam ex textu ipso, ubi de
Sacramento virtutis dixerat; voluit enim hæc
oratione ostendere, quodnam esset illud Sa-
cramentum, & ita differuit de permissione
vitii contra virtutem: scilicet hæc permissio est
illud Sacramentum, de quo etiam lib. 6. In-
stitut. dixit in fin. cap. 7.

Pag. 123. lin. 5. *Nam ipse homo.*] B. habet
nam mens hominis, quam lectionem probat
Thomasius. Ego à vulgatâ lectione T. P. &
octo Vaticanor. Aldinæ quoque, Florentinæ,

aliarum editionum non recedo. In illa enim permanet opinio, quod mens hominis sit

ipse homo, de qua latè dixi ad cap. 3. lib. 2. Institut.

IN LIBRUM DE IRA DEI.

Pag. 127. *De Irâ Dei.*] Extat de hoc libro honorificum Beati Hieronymi testimonium ad cap. 4. Epist. ad Ephes. his verbis: *Firmianus noster librum de Irâ Dei docto pariter & eloquenti sermone conscripsit, quem qui legerit, puto ei ad irâ intellectum satis abundeque sufficere, &c.* Eundem librum appellat pulcherrimum in lib. de Scriptor. Ecclesiast. in Firmiano. Cavendum tamen à themate illius, quod est *de Irâ Dei*; nam toto librò docet, irâ affectum & alios quosdam verè & propriè in Deo reperiri, & præsertim cap. 15. 16. & 17. quod etiam asseruit lib. 2. Divin. Institut. cap. 18. ubi diximus.

Tom. 2. CAPUT II.

Pag. 130. lin. 14. *Aut nullo affectu commoveri putant.*] Mendum irrepit ferè in omnibus libris, ubi pro nullo, legitur ullo, quod res ipsa repudiat; nam Lactantius eos arguit, qui nullo affectu commoveri Deum putant. Ideò legend. ut est in sept. Vat.

Ibidem. lin. 20. *Dum disputant.*] Janus Guilielmus ad Plaut. Menæchm. cap. 4. testatur, in quibusdam exemplaribus haberi *dum disputant*, quam lectionem probat ipse.

Ibidem. lin. 24. *Alii verò iram tollunt.*] Ità legendum esse, sicut est in B. T. P. textus ipse suadet, non ut in plerisque, illi verò, &c.

Pag. 131. lin. 7. *Aut utrumque tribuendum.*] Hæc lectio tenenda est, vel alia alterius Codicis S. Salvatoris minus antiqui, Tax. & P. aut neutrum detrahendum, quæ sensu eadem est cum priori. Quòd si legatur ut in Aldinâ, & cæteris editionibus, aut neutrum tribuendum, hoc quartum membrum idem fuerit cum eo, quod ille secundo loco posuit, videlicet, *aut utrumque pariter detrahendum*: hoc animadvertit quoque Thomasius in notis.

Tom. 2. CAPUT III.

Ibidem. lin. 5. *Si malorum tantummodo auctor est Deus?*] Loquitur de malis pœnarum, quæ Deus iratus infligit, quorum auctorem & causam Deum esse fatetur quoque Sanctus Thom. pr. pr. quæst. 49. artic. 2.

Ibidem. lin. 8. *Utique si Deus est, esse alterum necesse est, qui contraria Deo faciat, &c.*] Retinui communem lectionem, quamvis B. & T. habeant, *utique si Deus est auctor malorum, esse alterum necesse est, qui contraria, &c.* Si Deus, inquit, non est auctor, scilicet tam bonorum, quam malorum, ita ut solùm malefaciat hominibus, alterum igitur constituere auctorem beneficiorum necesse est, cum & bona & mala experiamur. Sed alius præter Deum constitui non potest; ergò idem Deus auctor est tam malorum, id est, pœnarum, tum bonorum, id est beneficiorum, atque præmiorum.

Tom. 2. CAPUT V.

Pag. 134. lin. 2. *Gratiam in Deo esse, iram non esse.*] Ut qui nec velit obee, nec possit, ut ait Senec. lib. 2. de Irâ, ubi de hoc differit.

Pag. 135. lin. 3. *Velut sæva tempestas tantos excitet fluctus, &c.*] Irati habitum pulchrè describit, pulcherrimè quoque Senec. initio lib. 1. de Irâ, & in fin. 2. & rursus initio 3.

Pag. 136. lin. 21. *Non minus, quam illorum qui utrumque detrahunt.*] Ex hac lectione B. T. P. & Plantin. editionis clarior fit sententia Lactantii. Quòd si *ut detrahunt*, expuncto, simpliciter legas, ut in Aldinâ & Florentinâ, non minus, quam qui utrumque, videbuntur hæc verba referri posse etiam ad illud, *iribunt*, superius dictum; quod suscepta à Lactantio disputationi repugnat.

Tom. 2. CAPUT VII.

Pag. 137. lin. 5. *Nihil inter hominem, &c.*] Ità B. T. quod corruptè in nonnullis legitur *nonnihil, &c.* Id sententiæ Lactantii repugnat, qui hoc loco respicit ab errore aliàs habito, rationem mutis etiam inesse, de quo differui secundo Instit. cap. 3.

Pag. 138. lin. 22. *Quæ se intelligunt.*] Operarum errore in editis est, *qui se intelligunt*; nam de mutis animalibus loquitur.

Pag. 139. lin. 10. *Ut apes.*] De quibus mira apud Aristotelem 9. de Hist. Anim. cap. 49. Plin. lib. 11. cap. 5. & seqq. Basil. Ho-

mil. 8. in Hexaemer. Vid. etiam Theodoretum Serm. 6. de Curat. Affect. Græc. quæ est de Providentiâ, ubi ex animalium industriâ admirandam Dei providentiam probat.

Ibidem. lin. 11. *Patriam sola, & certos, &c.*] Vulgata hæc lectio est tam apud Lactantium, quam etiam apud ipsum Virgilium. Florentina tamen editio hæc habet:

— *Natale solum, & certos, &c.*

Pierius in Castig. Virgil. testatur, in quibusdam Codicibus haberi:

A' patriam sola,

ut illa præpositio *A'*. hoc loco sit admirantis, quod nec ipsi, nec mihi placet.

Ibidem. lin. 16. *In mutis quoque, &c.*] Ità legendum ostendunt B. T. P. & omnes alii MSS. & textus ipse. In editis operarum errore legitur, *in multis quoque*.

Tom. 2. CAPUT VIII.

Pag. 140. lin. 3. *Omnis enim per se divum, &c.*] Epicureorum verba ad hunc locum pertinentia ponit Plutarch. ad fin. libri cui Titulus: Ne suaviter, quid vivi possit. secund. Epicur. decreta.

Ibidem. lin. 6. *Nam privata, &c.*] Ità reposui, ut est apud Lucretium; al. *jam privata, &c.*

Ibidem. lin. 7. *Nihil indiga.*] Sic habent B. T. P. & libri Lucret. non autem, *nil indiga*, ut editiones Aldina, Florentina, Plantiniana.

Pag. 141. lin. 1. *Quid enim dicam, propitius sit?*] Ità reposui, ut est in Ald. & cæteris, & apud ipsum Ciceronem, pro eo quod habetur in Florentinâ, *Quid enim facere propitius homini potest.*

Ibidem. lin. 23. *Terror impendat.*] Ità MSS. excusi mendosè, *impendat.*

Tom. 2. CAPUT IX.

Pag. 143. lin. 2. *Athenis quidam Diagoras.*] Vulgata est lectio penè omnium librorum, à quâ discedere non sum ausus. P. tamen habet *Alius quidam Diagoras*, & B. *Alius quidam, &c.* Undè quis suspicari possit, legendum esse *Melius quidam Diagoras*; nam Melium quidem vocat eum Cicero initio 1. de Nat. deor. ubi hæc ipsa pertrahit, Plutarch. 1. Placitor. cap. 7. Sext. Empyric. Pyrrhon. hypotyp. lib. 3. c. 24. Arnobius 4. & Minucius, alii. Quod autem Lactantius, & nostratum alii permulti Diagoram, Theodorum & cæteros, de quibus etiam lib. 1. Institut. cap. 2. *ἀθεοὺς*, hoc

est absque Deo cognominent, videndum est, ne fortè à Christianis etiam in eisdem bonos ac doctos viros vetus Ethnicorum calumniam importetur; cum enim hi deorum multitudinem, totque monstra, atque Portenta, quæ stulta colebat Gentilitas, irridere, putati sunt *ἀθεοὶ*, & nullum omnino Deum credidisse, quod queritur quidem certè, ac miratur & Clemens Alexand.

Tom. 2. CAPUT X.

Pag. 144. lin. 6. *Quis illa vidit unquam?*] Respondet Lucretius in primo, quod multa alia sunt in rebus corpora, quæ videri nequeunt:

Ne quæ fortè tamen captes diffidere dictis, &c.

Pag. 145. lin. 6. *Si aspera & angulata sunt, &c.*] Hæc B. lectio probata Thomasio melior est, quam impressorum *aspera*, inquit, *& angulata, &c.*

Pag. 146. lin. 13. *Ex omnibus rebus.*] Ità malim ex emendatis Lucretianis, quam ex omnibus, &c.

Ibidem. lin. 16. *De nilo posse fatendum est.*] Ità leg. ut in Aldinâ editione & Florentinâ, & apud Lucretium. B. T. *de nihilo*: sed versus non constat. P.

De nullo posse putandum est, Semine, quando opus est, &c.

Pag. 147. lin. 14. *Denique si ex invisibilibus sunt, quæ non videntur, consequens est, ut ex visibilibus sint, quæ videntur; cur igitur nemo videt?*] Ità legendus est locus iste ex utroque Codice S. Salvatoris Bon. & Tax. non ut al. *Denique, si ex invisibilibus sunt, quæ videntur; cur igitur nemo videt? &c.* Argumento utitur à contrariis: si ea, quæ non videntur, manant à corporibus invisibilibus; ergo quæ videntur, prodeunt ex visibilibus, ea igitur cur non videntur?

Pag. 149. lin. 23. *Undè homo nomen accepit.*] Ità leg. ut habet B. T. P. Lactantius fuprà 2. Institut. cap. 11. Impressi malè omitunt *homo*.

Pag. 150. lin. 4. *Nihil est enim, inquit.*] Ità B. Plantinian. & Cicero ipse: at Ald. & Florent. desit enim.

Ibidem. lin. 5. *Atque factum.*] Cicero atque factum.

Ibidem. *Nihil ne aut humidum quidem, aut stabile, &c.*] Ità B. Plantin. & ità legendum puto apud Ciceronem, ubi habetur, *nihilne, &c.* al. hæc legitur, *nihilque humidum, aut stabile, &c.*

Pag. 150. lin. 6. *His enim naturis nihil inest, quod vim memoria, &c.*] Ità vetustiores impressi Lactantiani & Cicer. ipse. At Ald. & Plant. *His enim innatum nihil est, quod vim, &c.*

Ibidem. lin. 7. *Quod & praterita, &c.*] Ità lego, ut in B. & T. & apud Ciceron. al. *quo & praterita, &c.*

Ibidem. *Provideat.*] Sic editi libri Lactant. & Cicero; at B. & P. malunt *pravideat.*

Ibidem. lin. 8. *Invenietur unquam.*] Sic Cicer. al. *inveniuntur, &c.*

Tom. 2. CAPUT XI.

Pag. 153. lin. 2. *Sicut Plato in Timæo.*] Cujus verba ità Cicero transtulit in lib. de Universo. » Atque illum quidem quasi parentem » hujus universitatis invenire difficile, & cum » inveneris, indicare in vulgus nefas. «

Ibidem. lin. 5. *Idem testatur Hermes.*] Mercurius scilicet ille Trismegistus, cujus hæc ad Tatium sententia legitur apud Stobæum in Collectaneis Serm. 80. qui est de Diis, & Physiolog. circa cæl. ac mund. » Deum cogita- » re animo difficile est, eloqui impossibile «.

Ibidem. lin. 8. *Apud Xenophontem, &c.*] Cujus hæc verba sunt lib. 4. Memorab. Socrat. » Quòd igitur Dii sint, hominumque » habeant curam, tu quoque, ò Euthydeme, » cognosces, si non expectes, quousque deo- » rum videris formas; satis namque erit ope- » ra eorum considerando, colere ac honora- » re eos, &c.

Tom. 2. CAPUT XII.

Pag. 154. lin. 3. *Quia sapientia est divinitatis intellectus, &c.*] Secutus sum lectionem MSS. optimorum, & Plantinianæ probatam, & explicatam à Thomasio in suis notis. Antonius Augustinus pro eo quod legitur, *In homine solo reperiri justitiam*, malebat, *In homine solo reperitur justitia.* Impressi libri ferè omnes habent, *Cum divinitatis intellectus, quo differimus à belluis, in homine solo reperitur, quàm nisi cupiditates, &c.* quam lectionem mutilam esse, nec benè cum superioribus coherere, omnes, ut puto, intelligunt.

Ibidem. lin. 6. *Impièque vivemus.*] Ità B. T. P. non ut in impress. *impièque viveremus.* Nam dixerat, *coèrcuerit.*

Tom. 2. CAPUT XIII.

Pag. 156. lin. 12. *Melius stipula.*] Virgilius *stipula melius, &c.*

Ibidem. lin. 17. *Pervehatur.*] B. T. P. & MSS. omnes: mendum operarum in editis, *pervehantur.*

Ibidem. *Ventorum spiritum.*] De utilitate ventorum videndus Senec. lib. 5. Natural. quæst. cap. 18.

Pag. 157. lin. 16. *Proposuit tamen ei & bona & mala.*] Non loquitur de malis culpæ, ut ex textu liquet.

Pag. 158. lin. 20. *Quam Stoici nullo modo videre potuerunt.*] Sic rectè Aldin. & Plantin. Sed Veneta Tridin. & Florent. *Quam Stoici posuerunt:* non rectè, quia suprà dixerat Stoicos repulisse quæstionem Academicorum, &c.

Pag. 159. lin. 10. *Sapientia enim.*] Ità leg. ex B. T. P. non ut in Florent. & Ald. *Sapientia etiam.* Nam causam affert, cur in sapientiâ sit plus boni ac jucunditatis; neque placet hîc & iterum mox *etiam.*

Tom. 2. CAPUT XV.

Pag. 160. lin. 4. *Simul Deum proposuisse bonum & malum, &c.*] Hic loquitur quidem de malo culpæ: sed verbum *proposuisse*, quoad malum, non est in significatione propriâ accipiendum, quasi Deus voluerit malum, id est, peccatum; sed *proposuisse* inquit, id est *permisisse*, ut ipsemet statim se ipsum explicat illis verbis, *sed idèd malum permisisse, &c.* & ità ubique declarandus est, & intelligendus Lactantius, si fortè dicat, *Deum proposuisse, fecisse, voluisse malum ejusmodi.* Diximus enim lib. 4. Institut. cap. 20. ad ea verba, *ne adduceret eos in pœnitentiam, &c.* etiam in Sacris Litteris quandòque Dei permissionem appellari actionem Dei, quia Deus actu positivo vult illam permissionem, &c.

Pag. 161. lin. 30. *Nam quia fragilis, &c.*] Ità corrigendum fuit operarum illud erratum in aliis editionibus, *nam qui fragilis.*

Tom. 2. CAPUT XVI.

Pag. 162. lin. 19. *Adèd & in ipsâ irâ inest gratificatio.*] Ità legunt B. T. P. Significat enim, in irâ ipsâ non tantum inesse ultionem, & pœnam adversus malos, sed gratificationem etiam, & beneficentiam erga bonos, quibus consulit, dum nocentes è medio tollit; & idèd maximè Deo competere. Al. *Adèd & in ipso ira est, & gratificatio, &c.* quæ lectio nihil habet acuminis.

Tom. 2. CAPUT XVII.

Pag. 164. lin. 30. *Supplicium de servo non quàm acerrimum sumpserit, &c.*] Hinc emendandum

audandum puto Ciceronis textum, qui habet, *supplicium de servis quam acerbissimum sumpserit.*

Pag. 165. lin. 19. *Rependendi.* Senec. castigatus à Pinciano habet *reponendi.*

Tom. 2. CAPUT XVIII.

Pag. 166. lin. 4. *Sed defertur aliundè tanquam dubium, nec unquam potest esse scelus tam clarum, ut defensionis locus non sit; & ideo potest iudex non moveri, &c.* Hæc retinenda fuerunt, ut in Aldin. & Plant. quæ in Venetâ Tridin. & Florent. desiderantur.

Ibidem. lin. 8. *Quod facit.* Hæc quoque in Venetâ Trid. & Florent. desiderantur.

Pag. 167. lin. 5. *Et incitaverit.* Hæc habet B. T. Plantin. quæ desunt Aldinæ & Florentinæ editioni.

Ibidem. lin. 11. *Archytas Tarentinus.* De quo Cicero initio 4. Tuscul. Valer. Max. lib. 4. cap. 1. Plutarch. de Liber. educand. & de Ser. num. vindict.

Ibidem. lin. 15. *Nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur.* Vid. Plat. in Gorg. & apud Senec. in fine 1. de Irâ, & ad fin. 2. cap. 31. item & Gellium lib. 6. cap. 14.

Ibidem. lin. 19. *Ut stomachum incitent.* Sed nec lectio B. & T. displicet, ut *stomachum perverſi hominis incitent.* Perverſum propriisimè vocat præpoſterum hominem, & qui ordinem pervertit in puniendo; sævit enim, ubi non irascitur, ubi irascitur, parcit.

Pag. 168. lin. 11. *Ergò etiam non peccantibus irascuntur, etiam paribus, &c.* Hæc quoque retinenda sunt ex B. T. Plantin. quæ nonnullis desunt.

Ibidem. lin. 19. *Quod autem de homine dicimus, id etiam de Deo, qui hominem similem sui fecit. Omitto de figurâ Dei dicere, &c.* Corporeâ Deum præditum esse figurâ multis locis asserere videtur Lactantius, cum tamen 2. Institut. cap. 9. & lib. 6. cap. ult. & lib. 7. c. 3. 9. & 21. verè, & rectè fateatur, ipsum corporis expertem: adeò facilè Scriptores interdum sibi contraria & dicunt, & sentiunt. Id asseruerunt non modò philosophi quidam, ut Aristoteles scribit 3. Metaph. tex. 7. scilicet Epicurei, de quibus Cic. 1. de Nat. deor. & Galen. de Philosophic. Hist. cap. 29. sed etiam Judæorum nonnulli, & ex nostris quidam Hæretici, ut Tertullian. quem tamen piè interpretatur S. August. in lib. de Hæresibus ad Quod vult Deum cap. 86. Vadiani item, & Manichæi, ut habetur ex S. Augustino in 3.

Tom. I.

Confess. cap. 7. qui omnes ab errore illo cognomen Antropomorphitarum adepti sunt. De quibus videnda sunt, quæ scribit Nicephor. lib. 2. cap. 14. & lib. 13. cap. 10. eo quoque infectum olim penè omne genus Monachorum, qui in Ægypto morabantur, scribit Cassianus Collat. 10. cap. 1. Quòd enim Scriptura dicat, hominem ad Dei imaginem & similitudinem creatum, illi humilem litteræ sonum attendentes, eum errorem concipiebant. Ibi verò similitudo & imago non corporaliter, sed spiritaliter accipitur, sive Latinorum sententiam amplectamur, ut illa imago dicatur respectu mentis humanæ, & trium ejus potentiarum, quibus Sanctissima Trinitas aliquo modo repræsentetur, ut docet S. Augustinus in lib. de Trinit. sive Græcorum Patrum, ut illa imago & similitudo sit respectu dominii, quod obtinet non modò terrenarum omnium rerum, ut Chrysost. sensit Homil. 8. in 1. Geneseos, sed etiam suorum affectuum & motuum per libertatem arbitrii, quatenus rationi adversantur, ut Clemens Alexandrinus 6. Strom. Basil. Homil. 10. in Hexaemer. Chrysost. Homil. 23. super Genes. Plato in Phædon. referente Eusebio lib. 11. Præparat. cap. 14. & Porphyrius, eodem Euseb. attestante. Vide contra eam hæresim Concilium Lateranens. sub Innoc. 3. in cap. Firmiter, de Summ. Trinit. S. August. ubi suprâ, & lib. 11. Confess. cap. 10. super Genes. ad lit. lib. 10. cap. 25. de Doctrinâ Christ. cap. 6. & 8. S. Thom. 1. cont. Gent. cap. 21. & 1. part. quæst. 3. art. 1.

Tom. 2. CAPUT XIX.

Pag. 170. lin. 3. *Ut Aristoteles, caterique Philosophorum.* Expressi lectionem magis receptam; nam sic habent septem Vaticani P. & impressi antiquiores, præsertim Venet. Trid. & Florent. Juntar. Unus autem Vaticanor. Ald. Plantin. *Ut Aristoteles, & Timon, caterique Philosophorum.* Alius verò ex eisdem Vaticanis, & B. *ut Aristides, & Timon, caterique Philosophorum.* Ego rò Aristides non puto genuinæ lectionis; nullum enim ejus nominis philosophum celebrem apud Scriptores comperio. Si verò Timonem retinemus, non illum intelligo humani generis oforem, de quo Plutarch. in M. Ant. sed Philiasium è Scholâ Pyrrhonis philosophum maledicum, amarulentum, de quo Suidas in Σίλλωνι, μυλλάωνι, Gell. lib. 3. cap. 17. Laërt.

Tom. 2. CAPUT XXI.

Pag. 172. lin. 6. *Ne mentis impos aliquod*
X y y y

inexpiabile facinus admitteret, &c.] B. T. *ne post aliquod, &c.* Janus Gulielm. in quæstion. ad Plaut. Menæchm. cap. 4. scribit, in aliquibus libris reperiri, *ne mentis impossibile aliquod facinus, &c.* Undè is ita scribendum conjicit, *ne mentis impos à bile aliquod facinus, &c.*

Pag. 173. lin. 4. *Nec facile regere se potest propter fragilitatem: intelligere debemus, &c.*] Ità restituitur hic locus ex utroque Cod. S. Salvatoris T. P. Venet. Tridin. & Florent. ceterisque antiquioribus editionibus. Mendosè Ald. *nec facile regere se potest propter fragilitatem non idèd intelligere debemus, &c.* Nam illa, *non idèd*, sensum contrarium invehunt ei, quod Lactantius docet, ut monuit quoque Thomaf. qui & hunc locum explicuit in notis

Tom. 2. CAPUT XXII.

Pag. 174. lin. 7. *Qui sapientiam capillis & habitu jactant.*] Nam promissum capillum gerebant, & pallio induebantur, qui sapientiam profitebantur, ut lib. 3. Institut. cap. 25. diximus.

Tom. 2. CAPUT XXIII.

Pag. 176. lin. 6. Εἴς τὸ ἀντιστάτος, &c.] In Carminibus Sibyll. verba variant, & sensus; nam ibi, Καὶ πῶτε γινώσκουν θεός, &c.

Ibidem. lin. 12. Αἴμα' ἐλέει, &c.] In Cod. Sibyllino paulò aliter leguntur.

Pag. 177. lin. 8. *Id ponunt, quod est inutilissimum, detrahentes ei, quod est rebus humanis maximè salutare, per quod constat ipsa majestas.*] Ità lego hunc locum ex utroque Cod. S. Salvat. T. P. qui mutilus est in editis, ubi habetur, *id ponunt quod est contra ipsam majestatem. Regnum hoc, &c.*

Pag. 178. lin. 20. *Et diligendus.*] Hæc ex B. T. & Plant. rectè apponuntur, quæ in aliquibus editionibus defunt, ut tribus his præcedentibus, *colendus, adorandus, diligendus.* fiat relatio ad alia tria subsequētia, quia in Deo est materia rerum, ratio virtutum, fons bonorum, ut etiam Thomafius monuit.

F I N I S.

I N D E X

RERUM VERBORUMQUE NOTABILIMUM,

QUÆ IN HOCCE PRIMO VOLUMINE CONTINENTUR.

Numerus Arabicus paginam indicat: litteræ a vel b numero addita primam aut secundam Notarum columnam designant.

Voces Lactantio peculiares eduntur Italico caractere.

A.

ABDICARE, quid significet, 171. a.
Abdicatio filii, quid significet, 280. b.
Abeunt in profundum demersæ urbes, 521.
Abjurare, 431.

Abnegare lucem animis, id est, occidere, 491. b.

Abominabilis, vox Lactantiana, 584. b.

Abscidi, quid, 59. a.

Absque, pro *præter*, 303.

Abstinentia, quid sit, 250.

Abstinere, cum accusandi casu rectè jungitur, 250. a. 651. b.

Abuti, pro *uti* usurpatum, 27. & *ibid.* b.

Academici. Scientiam sustulerunt, 195. & *ib.* b. Eorum origo, *ibid.* In quo erraverint, 199. Illorum disciplina undè manarit, 265. Eorum dogma, 405.

Accedere ad Religionem, 495. a.

Accensi milites undè dicti, 632. a.

Accipiter. Cultus ab Ægyptiis, 560. a.

Accius Navius augur, 139.

Accusatione fortuna consolari se, 387.

Adamus. De ejus vitâ in Paradiso, 167. Utrùm ibi expers laborum degerit, *ibid.* b. De ejus lapsu & pœnitentiâ, *ibid.* & *seq.* De Paradiso ejectus, 168. Opinio asserens, eum mortem obiisse ex carnali conditione, damnata, 635. a.

Addicti, & *Nexi*, quinam dicti sint, 431. b.

Adgaudere, 286.

Adon ab apro ictus, 75.

Adoratio. In adorationis ritu manus ad os admoveri solita, 19. b. & 20. a, b.

Adulterium. Quid sit, 500. & *seq.* In eo leges Romanæ reprehendendæ, *ibid.* a, b.

Æacus Judex Inferorum, 576.

Ægeum mare quid & undè dictum, 55. b.

Aiylloxos. Quare Jupiter ita dictus, 100.

Ægyptii. Eorum Sacerdotes totum corpus radebant, 96. a. De superstitionibus eorum Auctores consulendi, 135. a. Annus apud eos qualis fuerit, 169. b. 441. a. 637. a. Eorum Terra quo nomine olim dicta, 171. b. Primi astra contemplari cœperunt, & adorare, 172. Apud eos imbres nulli, aut rari, *ibid.* b. & 638. a. Primi tradidere Metempsychosum, 238. a. Illorum & Pharaonis in mari rubro submersio, 293. & *ibid.* a, b. 558. De cultu animalium apud illos, 417. & *seqq.* 559. b. 560. a, b. Solem colebant sub bovis imagine, 418. a. Utrùm ab iis condiendorum corporum morem Judæi acceperint, 548. a.

Æquitas, pro *aqualitate*, 247. a, b. & *suiv.* Est justitiæ pars, 398. & *seq.* In quo consistat, 399.

Æsculapii ortus & educatio, 39. & *ibid.* a. Quibus factis divinos honores sit meritis, *ibid.* Cur fulmine ictus perierit, *ibid.* Ejus patria & sepultura, *ibid.* Quare dictus Epidaurius, *ibid.* Medicinæ utrùm inventor, 80. a, b. Accitus Epidauro, Romam peste liberat, 141. a. 625. b. Ejus historia, 603. b. 604. a.

Æsculapius barbatus, 127. *Æsculapio Gallus* sacratus, 247.

Æternus, id est, perpetuus, 394.

Affectus. Stoicorum & Peripateticorum sententia circa eos, 474. & *seq.* Evertitur, 477. & *seq.* Iidem dati sunt animalibus atque homini, 475. Eorum sedes, juxta Ovidium, *ibid.* a, b. In illis domandis virtus, *ibid.* Quinam sit verus illorum usus, *ibid.* & 488. Quo sensu nos cogant, 708. a. Hæreticorum circa illud opiniones, *ibid.* b.

Africanus. (Scipio) Undè celebris, & inter
 Y y y ij

Divos locatus, 78. *& seq.*
 Agathocles, Rex Siciliae. De ejus gestis in Africa, 94. b.
 Agesilaus Pluto, 49.
 Agnus Paschalis, figura Christi apud Judaeos, 344. *& ibid.* a.
 Albunea Sibylla, 26.
 Alcibiades. Socratis utrū discipulus fuerit, 245. *& ibid.* b.
 Alexander Magnus. Ejus milites à Cerere Milesia cur obsecrati, 141. *& ibid.* b.
 Altitudo, pro profunditate, 689. a.
 Amalthea, Jovem infantem aluisse creditur, 100.
 Amalthea Sibylla, 25.
 Amalthea Nympha, 100.
 Amazones. Undè illarum nomen, 37. b.
 Ambraciotes, 240.
 Anacharsis Scythia philosophiam didicit, 259.
 Anaxagoras. Ejus de Deo sententia, 18. Quo tempore natus fuerit, *ibid.* a. Auctores de eo, *ibid.* Error illius in assignando homini sine, 209. *& seq.* Nigram & calidam nivem dixit, 253. *& ibid.* a. Omnia tenebris circumfusa asseruit, 264. *& seq.*
 Anastasis, pro resurrectione, 578.
 Anaximander. Hujus de magnitudine Lunae sententia, 253.
 Anaximenes. De Deo quid senserit, 18. Auctores de ejus doctrinā, *ibid.* b.
 Ancile portare, 102.
 Angeli. Nomen est officii, 30. b. Non se adorari volunt, 31. *& ibid.* a. Filii Dei à Lactantio appellati, 145. b. Quomodo missi à Deo ad tutelam generis humani, 173. Illorum cum mulieribus congressus, 174. 639. a, b. De tempore eorum creationis, 627. b. Lactantium non eos dixisse naturā Dei filios, 629. b. 630. a. Filii Dei in Scripturā appellantur, *ibid.* Illos corporeos Auctores quinam docuerint, 640. b. *& seq.* Omni prorsus corpore carent, 641. a. In iis perfectior intelligendi modus, 661. b.
 Anima. In calore, sive igne sita est, 156. 167. Quomodo oriatur à Deo, 165. *& ibid.* a, b. Dominium habet corporis, 166. Ejus officium, *ibid.* Cibus, 167. Illius de caelo origo est, 186. Utrū nascatur cum corpore, 238. *& ibid.* a, b. Animarum praexistencia, & à Divinā essentia delibatio, 528. a. Has non de Deo, sed à Deo esse, *ibid.* Animae vitam qui maluerit, vitam corporis contemnat necesse est, 531. Eam immortalem quinam docuerint, 537.

& ibid. a. Platonis argumenta proponuntur, & refelluntur, 538. *& seq.* Probaturn ejusdem aeternitas, 540. *& seq.* Ejus resurrectionem Lactantius videtur innuere, 545. *& ibid.* a. 577. a, b. Desideria ejus esse aeterna, 546. Dissolvuntur argumenta, quae contra immortalitatem ipsius proponuntur, 547. *& seq.* Quare non possit dissolvi, *ibid.* & 551. Quod nec crescat in pueris, nec in juvenibus vigeat, nec in senibus diminuat, 548. *& seq.* Non est idem ac mens, *ibid.* Quod aegrescat corporis contagio, 550. Non pars est corporis, sed in corpore, *ibid.* Materiā sanguinis continetur, sicut lumen oleo, *ibid.* Irridetur immortalitas à Pythagorā ipsi attributa, 551. De ejus aeternitate Hermetis & Sibyllarum testimonio, 552. *& seq.* De animarum ab inferis evocatione, 553. *& seq.* *& ibid.* a, b. Aristoxeni de animae naturā sententia, 554. Quomodo immortalis cum sit, eadem poenam sentire possit, 571. *& seq.* 702. b. Notatur eorum error, qui poenas animarum & praemia differri putarunt in diem universalis iudicii, 574. b. 703. a, b. *& seq.* Quo sensu dicantur à Poëtis ab inferis redire, 576. Opinio eas de Dei substantiā esse, à quibus propugnata, à quibus damnata, 634. b. Animas justorum post iudicium universale in Paradisum terrestrem introducendas, quinam tenuerint, 636. b. Quo sensu recte dicatur, è caelo animas trahere originem, 644. a, b. Anima non continetur in corpore, ut id quod in vase, aut quod in loco est, 697. b.

Anima, pro animal, 204.

Animalia, vide Bruta.

Animari, pro animam accipere, rara vox, 156. b.

Animis, pro animabus, 491. b.

Animus. Quodnam sit ejus officium, 121. 166. Ab eo scientia in homine, 199. Quibus cum hostibus ipsi pugna sit, 215. Inter ejus & corporis dimicationem quid intersit, *ibid.* Caeli ratio in eo est, 431. Animorum conjunctio fortior, quam corporum, 457. *& ibid.* a. Quanam sit vis ejus & ratio, 481. Illius opera sunt aeterna, 545.

Annus. Qualis fuerit apud Aegyptios, 169. b. 637. a. De ejus diversitate apud Gentes, 170. a. 440. b. *& seq.* Annos quos vivere veteres ante Diluvium, pares fuisse nostratibus, 637. a.

Annus Passionis Domini, 295

- Antè*, pro *post*, sæpè usurpatum à Lactantio, 130. b. *Antè* decimum Kalendas, pro decimo Kalendas, *ibid.*
- Anthropiani* hæretici, 354. a. 683. b.
- Ἀνθρώπος*. Homo quare appellatus sic, 115.
- Antichristus*. Quo tempore venturus sit, 561. a. De ejus adventu, & piorum sub eo presensione, 566. De illius excidio, 569. Quod non idem futurus sit ac Diabolus, 700. b. Ex Sanctis Patribus futurum cum Neronem, quinam crediderint, *ibid.* a. De ipsius caractere, 701. a.
- Antipodes*. Lactantii error circa illos, 254. & *ibid.* a, b. Eorum originem undè repetat, *ibid.* & *seq.* Quinam cum eo illos negaverint, quinam asseruerint, *ibid.* a, b. 652. b.
- Antisthenes*. De Deo quid senserit, 18. Princeps fuit Cynicorum, 228. b.
- Antitheus*. Quid significet, 155.
- Antoninus Imperator*; pius quo sensu dictus, 299. a.
- Apes*. De earum generatione quinam scripserint, 35. a. De illarum ingenio Auctores quinam consulendi, 211. b.
- Apis*. Idem cum Serapide, 96. b. Boviscaput, 294. a. Fuit symbolum Josephi, 97. a. Ubiam cultus, 418. a. De eo Auctores quinam consulendi, *ibid.* Lunæ symbolum fuit apud Memphis, *ibid.*
- Apollo*. Apollinis Milesii testimonia pro divinis habebantur ab Ethnicis, 21. a. Ejus de Deo testimonium, 30. Undè Smynthius appellatus, 31. b. Pastorium munus cur exerceat, 39. & *ibid.* b. Cum Neptuno muros Troianos condidit, *ibid.* Hyacinthum quomodo occiderit, 40. & *ibid.* a. Milesius quare dictus, 304. & *ibid.* a. Illius de Christo testimonium, *ibid.*
- Apollo Colophonius*, 29.
- Apollinis* flagitia, 39, 40.
- Apollonius Thyanæus*. Quæ de eo mira narentur, 366. b. & *seq.* Ab Ephesiis cultus, 368. & *ibid.* b. & *seq.*
- Apotheosis*. Ejus origo, 63. & *seq.* 64. a. De ejus ritibus Auctores quinam consulendi, 65. a.
- Appius Claudius cæcus*, 141.
- Apuleius magus*, 369. Ejus mirabilia, 367.
- Aqua*. Hanc Thales dixit rerum omnium principium, 17. & *ibid.* a, b. 156. Pro Dea culta, 134. a. Quare in nuptiis cum igne adhiberetur, 156. Exulibus interdicta, *ib.* & *seq.* 633. a. Ejus natura deorsum vergens, 157. Quanam utilissima, 481. b.
- Aquam vendere*, id est, Baptismum, 260.
- Aquila*. Avis fuit apud Veteres auspicii accomodatissima, 57. a. Undè Jovi dicata, *ibid.* De ejus cultu apud Ægyptios, 560. b.
- Arabia*, Chanaan dicta, 171.
- Arcefilas*, novæ Academiæ conditor, 197. & *ibid.* b. Quod philosophandi genus induxerit, *ibid.* & 200. Scientiam soli Deo reliquit, 198. a.
- Archimedes*. De ejus sphaerâ, 132. & *ibid.* a, b. Ejus inventa, *ibid.*
- Areopagitarum* nomen undè, 40. a.
- Argo*. Nomen navis Argonautarum, 15. a.
- Argonautæ*. Quinam fuerint, & undè cognominati, 15. a. Eorum navigatio quandonam facta, 38. a.
- Argus* à quo occisus, 21.
- Ariani*. Illorum hæresis quo tempore innotuerit, 354. b.
- Aricinium* nemus, 102.
- Aristarchus* aliquis, 366.
- Aristippus*. Summum bonum in quo constituerit, 202. & 646. a. A Lactantio depictus, *ibid.* a. Cyrenæcorum princeps fuit, *ibid.* b. 646. a. Suam cum Laide consuetudinem quomodo excusaret, 227. & *ibid.* b. 648. b. Falsus est in subjugando homine voluptati, 537.
- Ariston*. Hominem nasci censuit ad virtutem capefcendam, 537. Quinam fuerit, *ibid.* a.
- Aristophanes* aliquis, 366.
- Aristoteles*. Quantum secum ipse diffideat, 19. De Deo quid senserit, *ibid.* a. Mundum æternum existimavit, 161. 515. a. Sidera omnia dixit sphaerica, 194. b. Summum bonum in quo constituerit, 203. Existimationi hominum putavit serviendum, 208. Veteres philosophos in quo arguerit, 265. & *seq.* Ejus conatus in persuadenda justitiâ quare vani & inanes, 405. Unum Deum asseruit, 599. a. Non ulcisci injuriam ignavi atque servilis animi esse contendit, 691. a.
- Aristoxenus*. Ejus de naturâ animæ sententia, 554. Quis fuerit, & quos coævus habuerit, *ibid.* a, b.
- Armilustrium*, undè dictum, 493. b.
- Asclepiades*. Eo nomine Lactantii tempore quinam vixerit, 526. a. De illius scriptis ad Lactantium, *ibid.* Alius est ab Asclepiade, Antiocheno Episcopo, & Martyre, *ibid.* b.
- Asclepius*, id est, Æsculapius, 77.
- Assumptio*, pro Minori parte Syllogismi, 134.
- Astra*. Non sunt colenda, 130. & *seq.* In

- Deorum numero habita à Stoicis, 131.
Eorum motum non esse voluntarium, 132.
Quomodo iis insit ratio, 133. Illa Ægyptii primi hominum observare & colere cœperunt, 172.
Astrologia à Dæmonibus inventa, 179. Quinam adversus vanam illam artem scripserint, *ibid.* a. 641. b.
Atabyrius Jupiter, 106.
Athæi qui fuerint, 7.
Athenæ. Istud nomen undè, 66. a.
Athenienses. Vetitum apud eos meretricibus templa ingredi, 83. b. Quo nomine Leænæ meretrici statuam posuerint, *ibid.* Licium apud illos liberos interficere, vel exponere, 383. b.
Atlas. Nomen monti inditum, 55. Quinam fuerit, *ibid.* b.
Atomos undè hauserit. Epicurus, 234. De iis Auctores quinam consulendi, *ib.* & 649. b.
Atomorum disputatio, 234.
Atticus. Quod per litteram A in libris Ciceronis designetur, 69. a. 609. b.
Attilius Regulus, 395.
Attinius. (Tiberius) De somnio ipsi à Jove oblato, 141. & *ibid.* b. 626. a.
Atys. Quinam fuerit, 74. De ejus cum Cybele & Sangaride nymphâ amoribus, *ib.* b.
Avaritia. Ea sub obtentu Deorum colitur, 136. & *seq.*
Aventinus mons, undè istud nomen, 55. & *ibid.* b.
Augures. Eorum origo, 412. b.
Auguria. In pretio apud Ethnicos, 139. a, b. Eorum repertor, *ibid.*
Augustinus. (Sanctus) Mentis nomen quâ ratione à Lunâ deduxerit, 549. a. Ejus fragmentum de extremo judicio, 592.
Augustus Imperator, Puparum effector quare dictus, 69. b. De somnio Medico illius ante prælium Philippense à Minervâ oblato, 142. & *ibid.* b.
Aulatia, oppidum, 57.
Aures. De aurium voluptatibus, & quàm sint vitiosæ, 495. Aures vulnerare aut verberare quo sensu dicatur, 516. a.
Auriculas emere, pro emere auditionem benignam, 434.

B.

- B** Littera plerumque antiquitas pro V substituta, 643. a. 645. a.
Babylonica Captivitas. Ejus initium ac finis, 658. a, b.
Bacchæ, seu Bacchantes, undè appellatæ, 41. b.
Bacchus. Quibus factis divinos honores adeptus sit, 41. Ejus amores, *ibid.* & *seq.* Indicus dictus, *ibid.* a. Ipsi in suâ expeditione Indicâ comitatus, *ibid.* b. & 605. a. Vini inventio ipsi non tribuenda, 80. 171. & *ibid.* a. A quo Sacra ejus in Græciâ inducta, 105. Orphica & Orgia cur dicta, *ibid.* De iis Auctores quinam consulendi, *ibid.* b. Huic ludi scenici consecrati, 494. & *ibid.* a.
Baptismate malitia omnis aboletur, 260. & *ibid.* a. Prohibitum, ne quid pro eo exigatur, *ibid.* a, b. De vario hujus ritu, 674. a.
Basia jactare, quid sit, 20. a.
Bellona. Sacrorum illius celebrandorum ritus, 95. & *ibid.* b.
Belus. Ejus sacra Edessæ quàm antiqua, 92. a. Trojano bello antiquior, 108. & *ibid.* b. 617. b. Saturno cœvus, *ibid.* & *seq.* Quinam fuerit, *ibid.* a, b.
Benedixit eum, pro benedixit ei, 557. & *ib.* a.
Benefacere quid sit, 457. Quinam beneficiendo sit laude dignus, 466.
Beneficentia. In quas personas sit conferenda, 460. & *seq.* Nulla est, ubi non est necessitas, 464. De illius generibus, *ibid.* & *seq.*
Beneficium. Si refertur, interit, 465.
Bestiarii quinam dicti, 470. b.
Bithynia, 363.
Bochartus. Janum eundem cum Noë existimavit, 60. b. Omnia refert ad familiam Noachicam, *ibid.*
Bona Dea. Eadem quæ Fatua Fauna, 104. Vide Fatua Fauna.
Bonum. De summo bono variæ opiniones, 202. & *seq.* 204. 445. 647. a. In quo debeat constitui, 204. 245.
Boves luca, 711. b.
Brûta. Quodnam illorum & hominis discrimen, 122. 541. Quinam rationem ipsis tribuerint, *ibid.* a. 623. a. Aquâ cur utantur tantum, non etiam igne, 157. De eorum creatione, *ibid.* & *seq.* Illorum animæ morte solvuntur, 166. Quanam habeant cum homine communia, 211. De eorum providentiâ, *ibid.* a. An, & ad quid ratio ipsis data, *ibid.* 624. a. De voluptatibus sensuum in iis, 489. & *ibid.* a. Vox ipsis ab Aristotele tributa, 495. b. Omnia in usum hominis facta, 525. & *seq.* 694. a. Ad linguas eorum interpretandas quinam incubuerint, 623. a.
Brutescit, pro sit sensûs experts, 136.
Butes Veneris adulter, 75.

CABIRI Dii, ubi culti, 65. De iis Auctores, *ibid.* b.

Caca Dea à Romanis culta, 90.

Cæsar. (Julius) Primus Cæsarum inter Deos relatus est, 65. a. 69. b. Hunc honorem quomodo fuerit affecutus, 70. & *ibid.* a. De ejus clementiâ, 240. & *ibid.* b.

Cæsares relati inter Deos, 65. & *ibid.* a. Penes quos illorum consecrationis auctoritas esset, *ibid.*

Cæsus sanguis, pro sanguis cæsorum, 386.

Callipho. Summum bonum in quo constituerit, 202.

Calva Venus, 88.

Candidati immortalitatis, qui dicantur, 487. b.

Canes, culti apud Ægyptios, 418. b. Quomodo lugerentur, *ibid.*

Canina facundia, 485.

Cannensis clades, 182.

Capitolium, 53. De ejus incendiis Cicero quid censuerit, 233. A quo fundatum, & undè appellatum, *ibid.* a. Quoties incensum, *ibid.* b.

Captivorum redemptio magnum opus justitiæ, 466.

Carneades. Ejus eloquentia celebrata, 397.

De istius Romam legatione, *ibid.* & a, b. Justitiam impugnât, 398.

Carthaginenses. Hostias humanas Saturno immolabant, 94. & *ibid.* b.

Carthago Junoni Sacra, 182.

Castor & Pollux, Quare Tyndaridæ appellati, 15. a. Alienarum sponiarum raptores, 40. & *ibid.* b. Poëtarum de illis commentum, *ibid.* Variæ eorum apparitiones, 140. & *ibid.* a, b. 625. b.

Cataclysmus, pro Diluvium, 159.

Catamiti. Quinam sint, 46. a, b.

Cataphryges hæretici undè dicti, 353. b. Eorum Auctores, quo tempore, *ibid.*

Cathari hæretici, *vide* Novatiani.

Cato. Ejus mors, 239. & *ibid.* a. An Socraticæ vanitatis imitator, *ibid.* Spontaneæ mortis quanam ipsi causæ fuerint, 240. & *ibid.* a. A quibus damnatus, *ibid.*

Caucasus. Undè ejus immanitas, 389. a.

Cecropidæ Virgines, 76.

Cedo. Quid significet, 224. a.

Cereri frugum inventio tributa, 80. Ubi, & quare culta, *ibid.* a. Undè Ceres dicta, *ibid.* Eadem quæ Isis, 96. a. Cereris Eleusina Sacra, 97. & *seq.* Cereris Catanensis penetralia viris adire nefas erat, 128. En-

nensis antiquissima, *ibid.*

Ceres Milesia, 141.

Chaldaei. Illorum de Mundi antiquitate commentum, 555. & *ibid.* b.

Cham, filius Noë, à patre maledictus, 171. Quas terras occupaverit, *ibid.*

Chananæi. Undè dicti, 171. & *ibid.* b. Primi hominum Deum ignoraverunt, *ibid.*

Chaos quid sit, 16. An ab eo cuncta prodierint, *ibid.* & a. Error veterum de ejus æternitate, 146. & *seq.*

Chiliastræ. Illorum error undè fluxerit, 555. b. & *seq.* 704. b. Hunc ex Patribus quinam amplexi sint, 556. a. 704. b. A quibus renovatus, *ibid.* b. Hujus Auctor quis fuerit, *ibid.* Quinam illum refellerint, 558. a, b. Ab Hieronymo solùm irridetur, *ibid.* b.

Chiron Æsculapium Medicinam docet, 39.

Chloris Zephyro nupta, 85.

Chrestus. Nomen illud bonam in partem accipi, 660. a. Undè deducatur, *ibid.*

Christiani. Ædium Gentilium diis sacrarum nomen quantum horrent, 116. a. Quòd Ecclesias & altaria jam à septemdecim seculis habuerint, *ibid.* b. Mos apud eos mortuos ungendi & lavandi, 125. a. Potestas ipsis à Deo data in Dæmonas, 177.

& *seq.* *ibid.* a, b. Eorum de summo bono dogmata, 208. a, b. Illos decet simplicitas, 259. a. Indicta causâ damnantur, 359.

& *seq.* Apud illos pauci eloquentes, 361. Eorum cruciatus, 381. & *seq.* Desperati undè dicti, 383. a. Quibus convitiis imperiti ab Ethnicis, *ibid.* Quales sint, aut esse debeant, 387. & *seq.* De Gentilium in eos crudelitate, 388. & *seq.* A Templi nomine abhorrebant, 490. a. Quòd eorum stultitia esset sapientia, 391. & *seq.* De illorum incrementis, 393. & *seq.* & *ibid.* a. De fervore lapsorum inter eos resipiscendum, 394.

& *ibid.* a. Illorum fortitudo, *ibid.* & *seq.* Quomodo fratres essent, & pares inter se, 400. & *ibid.* a, b. & *seq.* Ludis gladiatorii ipsis interesse fas non erat, 406. a.

De eorum patientiâ & justitiâ, 421. & *seq.* Illos Deus ab inimicis suis affligi paritur, 422.

& *seq.* Numerus eorum augetur, 424. Ultio Divina in eorum persecutores, 425. Usus luminum apud eos in conventiculis suis, 432. a. 688. a, b. Mos ille postea quare retentus, *ibid.* b. In quo ab Ethnicis illi differant, 455. a. Ab humano sanguine quantum olim abhorrent, 490. b. 492. a.

Utrum ipsis aut militare liceat, aut in judicio accusare, 491. & *ibid.* a. 691. b.

- Christus, Dux magnus à Lactantio dictus, 276. b. Princeps appellatur à Prophetis, *ibid.* Nomen Christi non est proprium, sed regni nuncupatio, 287. A Gentilibus in Christum immutatum, *ibid.* Hujus nominis significatio, *ibid.* a. Quod & regnum, & Sacerdotium Christo competat, *ibid.* b. De regno ejus terreno Lactantii error, 288. & *ibid.* b. 579. & 704. a, b. De duplici ejus ortu, *ibid.* & seq. Quo anno passus sit, & quo die, 295. & *ibid.* a, b. & seq. 665. b. & seq. De causâ ipsius Incarnationis, 296. & seq. De eâ testimonia Prophetarum, *ibid.* Cur ad Judæos missus, 299. De ejus ortu ex Virgine, *ibid.* & seq. Emmanuel nunquam vocatus fuit, tamen verus Emmanuel, 300. & *ibid.* a, b. Ad quid missus, 301. De duplici ejus adventu, *ibid.* & seq. Sine patre & sine matre quomodo fuerit, 303. De eo Prophetarum testimonia, *ibid.* & seq. Judæi virtute Dæmonis Dæmones aiunt eum ejicere, & patrare miracula, 305. & *ibid.* a. 310. & seq. De Sacerdotio ipsius à Prophetis prædicto, 307. & seq. Quo sensu nunquam se Deum dixerit, 309. & *ibid.* b. De ejus vitâ & miraculis, 310. & seq. Ejus Passio prædicta, 314. & seq. 320. & seq. Hanc Ethnici Christianis objiciebant, *ibid.* De ejus morte, sepulturâ & resurrectione, 326. & seq. Quâ horâ expiraverit, 327. a. De Sole tunc obscurato, *ibid.* b. Quale sepulchrum ipsius fuerit, 328. b. & seq. De ejus in Galilæam post resurrectionem profectio, 330. De illius Ascensione, deque Discipulorum ejus prædicatione, 332. & seq. Argumenta Infidelium contra Incarnationem ipsius, 333. & seq. Ut homines erudiret, primum facere debuit, quæ docuit, 336. & seq. Quomodo venire debuit, ut Dei & hominum mediator esset, 339. Quomodo viva lex sit, *ibid.* a. Quod quæcumque gessit, aut passus est, figuram & significationem magnam habuerint, 340. & seq. De ejus cruce, quanta vis in eâ sit, 342. & seq. Quot dies in sepulchro remanserit, 348. & *ibid.* a. Quod magus non fuerit, 366. & seq. Fugatam justiciam reduxit, 377. & seq. De ejus adventu ad judicium, 568. & seq. De anno ætatis suæ, quo passus est, 665. a. Medius inter Deum & hominem, 669. a. Quo sensu mediam substantiam gerere dicatur inter utroque, *ibid.* b. Quomodo sit Angelorum princeps & caput, 673. b. & seq. Quonam ætatis suæ anno fuerit baptizatus, 674. a.
- Chrysippus. Ejus de Deo sententia, 18. De ipsius doctrinâ Auctores quinam consulendi, *ibid.* b. Quinam fuerit, 238. b. Ejus mors, *ibid.* & 650. b.
- Cicero. Quam sapè providentiam defenderit, 8. Quosnam securus sit inter Philosophos, *ibid.* a. De Deo quomodo senserit, 19. Ejus libri de Legibus, *ibid.* a. Platonis imitator, 67. & *ibid.* b. Filiam consecrare voluit, 68. Fiducia illi defuit, 74. Intellexit vana esse, quæ homines adorarent, 119. Quid illum deterruerit ab errore destruendo, 120. Ipsius nota vox, 123. Ejus de creatione Mundi opinio, 146. & seq. Errat in laudandâ philosophiâ, 220. & seq. Et in assignandâ Sapientiæ origine, 222. & seq. Græcorum levitatem arguit, *ibid.* Ejus invectivæ in Antonium Philippicæ undè dictæ, *ibid.* a. Philosophis quos præferat, 229. Ejus de voluntariâ morte sententia, 239. b. Redarguitur ejus error de hominum nativitate, 241. De variâ eorum sorte post mortem illius sententiæ, 242. Refellitur hoc ejus effatum, primum bonum esse non nasci, secundum quamprimum mori, 243. Fortunæ quantum tribuerit, 267. Quod Deo creatori debitum cultum non reddiderit, 281. Interpretatio quam affert vocis Religionis redarguitur, 348. & seq. Libros suos de Officiis quanti fecerit, 434. Ejus legis Divinæ encomium, 451. & seq. De liberalitate & misericordiâ in pauperes quid senserit, 461. & *ibid.* b. Illius de hospitalitate opinio refellitur, 465. & seq. Mors ejus undè orta, 486.
- Cimmeria Sibylla, 24.
- Cimmeria tenebra, Proverbium, 376. a, b.
- Cimon. De ejus hospitalitate & misericordiâ in pauperes, 455. & *ibid.* b. Ejus virtutum causa qualis putanda sit, *ibid.*
- Circe Marica, 97.
- Circenses ludi, Christianis quam vitandi, 493. & seq. A quo primum celebrati, *ibid.* b. Quibus spectaculis celebrarentur, *ibid.* & seq. De variis eorum nominibus, 494. a. Cui Deo dicati, *ibid.* Ubinam celebrati, 642. b. & seq.
- Circumegit muro, pro inclusit intra murum, 63.
- Circumcisio. Judæis imperata, 318. & seq.
- Circumscriptè, pro breviter, 398.
- Circus. A quo Romæ institutus, 493. b. Undè dictus, *ibid.*
- Citare morbos, pro excitare, 176.
- Citheron. Mons, 105.

- Clarissimus*, titulus honoris, 399.
- Claudia; ejus historia, 140. & seq. In eam Auctores quinam consulendi, *ib.* b. 615. b.
- Claudius. (Appius) Luminibus orbat, 141. & *ibid.* a.
- Cleantes, Ejus de providentiâ Divinâ testimonium, 8. a. De Deo quid senserit, 18. De doctrinâ ipsius Auctores quinam consulendi, *ibid.* b. *ἑρμηνεύς* unde dictus, 238. b. Quomodo obierit, *ibid.* & 650. b.
- Cleombrotus. In mare se dedit præcipitem, 240. & 650. b. Quis fuerit, *ibid.* b.
- Clinici Philosophi, 205. 647. a.
- Cloacina Dea, 85. Unde nomen ejus, *ibid.* Quinam ejus meminerint, *ibid.* b.
- Clodius. (Publius) incestus, 43.
- Cnossus, in Cretâ insulâ, 53.
- Codrus. Cur mortem subiit pro patriâ, 217. & seq. De ejus historiâ quinam scripserint, *ibid.* b. 647. b.
- Cælum & Uranus idem, 56. Quod non sit Deus, 133. Illud volvi quinam negaverint, 255. a. 653. a. An rotundum, *ibid.* a, b. 653. a, b. Nominis illius etymologia, 490. a. Rotunditas ejus Sacris litteris magis consona, 653. b.
- Colere, idem quod *habitare*, 50. b.
- Colophon, Urbs, ubi sita, 29. a. 30. a. Colophonium Oraculum, *ibid.*
- Comitialis morbus, aut Hercules, 39. a, b.
- Commentatum passivè, 209.
- Communiter cum cultoribus, 391.
- Compares recentiores, pro Gladiatoribus suscepti, 490.
- Conclusio seculi, pro finis mundi, 558. 565. 583.
- Confectis philosophis, pro confossis vulneribus Philosophis, 199.
- Confectrix, pro eâ quæ conficit, 545.
- Conglobata semina, pro atomi, 536.
- Conjurare. In malam partem accipitur, vel simul jurare, 380.
- Consecratio, vide Apotheosis.
- Consentaneè, adverbium, 206.
- Consentes Dei. Ii sunt majorum gentium, 69. a.
- Constantia. An vera virtus, 482.
- Constantinus Imperator. Per eum orbi justitia & sapientia restituta sunt, 5. Nomen Imperatoris quando fuerit insignitus, *ibid.* a. Quæ cognomina gradatim assecutus fuerit, *ibid.* Imperatorum primus pacem dedit Christianis, *ibid.* Conversionis ejus causa, *ibid.* b. Quando nam Maxentium vicerit, & obierit, *ibid.* S. Augustini de *Tom. I.*
- illo testimonium, *ibid.*
- Confus Deus, idem ac Neptunus equestris, 494. a. Huic Circenses ludi consecrati, *ibid.*
- Continentia, quid sit, 499. & seq. Ejus merces, 502.
- Contrarius quàm, Latinitas dubia, 268.
- Korcia, & Coprianus, quid significant, 684. a.
- Coprianus, per calumniam, pro Cyprianus, 362.
- Cor, pro animo, prudentiâ, sapientiâ, 246. & *ibid.* a. Quod sit sedes timoris, 475. Principale est organon omnium affectuum, *ibid.* b.
- Corona, quid significet, 342. & *ibid.* a.
- Corporari, pro corpore indui, 156. b. 342. b.
- Corpus. Materia ejus, 156. Animæ debet esse subjectum, 166. Ejus officium, *ibid.* & seq. Quo sensu Diaboli dicatur esse à Lactantio, *ibid.* b. Ab illo ignoratio in homine, 199. Quibuscum ipsi pugna sit, 215. Ipsius & animi dimicatio, *ibid.* Ergastulum animæ habetur à Platonis, 217. a. Ejus est omne tempus, quod in terrâ transigitur, 218. Non est animæ carcer, 539. b. Desideria ipsius esse merè temporalia, 546. Sine animâ nihil potest, *ibid.* Corpora post resurrectionem qualia futura sint, 573. An corpus sit hominis receptaculum, hospitium, &c. animæ instrumentum, 621. b. & seq. De eâ quaestione sententia Catholica, 622. a, b.
- Corroboramenta, nova vox, 219.
- Corybantes. Quinam fuerint, 60. a.
- Cothurnata scelera, quid sint, 493. a.
- Cotta Pontifex, 137.
- Crates. Contemnit divitias, 251. & *ibid.* b. 652. a. Quinam fuerit, *ibid.*
- Create & gignere, quid sint, 300. b.
- Creatio. Abusivè de Verbo divino dicitur, 660. a.
- Creta Insula, 41.
- Critias Tyrannus, 245.
- Cræsum aut Crassum divitiis superare, 472.
- Cruciabiles animæ, 572.
- Crurifragium. Quale supplicium, 682. a.
- Crucis Christi vis & ratio, 342. & seq. 345. &c. Crux, pœna infamis & servilis, 343. & *ibid.* a. Quod ejus signo Christiani sapientissimè se signarent, 346. b.
- Crux Gavianâ, 322.
- Culeus, pœna parricidii, 223. a, b.
- Cultura, pro Cultus religiosus, 377.
- Cultus, plurali numero, 278. 421.
- Cumæ. Urbes ejus nominis, 600. a.
- Cumana Sibylla, 25.

Cunina Dea, *vide* Juno.
 Cupiditas. Fons est malorum omnium, 375.
& seq. Virtus, an sit aut vitium, 480. *& ibid.* a. Ad quem usum data, 488. Mundum regit, 517. a.
 Cupido. Dei istius origo, 75. *& ibid.* b. Triumphum Cupidinis Poëta quinam scripserint, 605. b.
 Curetes. Quinam, 52. b. An altores Jovis, 100. *& seq.*
 Curio Consul, 28.
 Curtius. Cur se devoverit pro patriâ, 217. *& seq.* Ejus historia, 647. b.
 Cybele. Sacra ejus à Gallis Sacerdotibus celebrabantur, 74. *& seq.* Varia ejus nomina, 95. a. Sacrorum ejus celebrandorum ritus, *ibid.* *& b.* Antistites ejus Melissæ nuncupata, 106.
 Cynicorum inaverecundia, 228. *& ibid.* b. Eorum nomen, *ibid.* Eorum princeps, *ibid.*
 Cynosura, Urbs, 39. a.
 Cyprianus. Religionis assertor, 361. Tertullianum quanti faceret, *ibid.* Ejus præconium, 362. Opera illius in quo peccent, *ibid.* A Gentilibus derisus, *ibid.* *& a, b.*
 De eo Hieronymi testimonium, *ibid.* b. A Lactantio immeritò reprehensus, 371. *& ibid.* a, b.
 Cyrenaici Philosophi, 202. a, b.
 Cyrus. Quo tempore in Persas ceperit imperium, 283. *& ibid.* b.

D.

DÆMON. Apud veteres idem est atque Angelus aut Genius, 31. b. 347. a.
 Dæmonum duo genera, 174. Undè Dæmones appellati, *ibid.* b. 640. a. Eorum responsa ambigua, *ibid.* Dæmon Socratis, 175. *& ibid.* a, b. Vagantur per omnem terram, *ibid.* *& seq.* Sub Geniorum nomine coluntur, 176. Illorum natura, *ibid.* b. Fallaciæ, 177. *& ibid.* a. Christianorum potestas in eos, *ibid.* *& seq.* Quibus nocere possint, 178. Artes malæ ab ipsis inventæ, 179. Nomen & cultum Deorum affectant, 180. Undè aliquandò edant prodigia, 181. Homines quomodò fallant, *ibid.* *& seq.* Humanas hostias excogitaverunt, 183. Crucis signo terrentur, 345. *& seq.* Christum timent, non Jovem, 347. Eorum furor in Christianos, 420. Castigatio illorum in diem judicii non reservatur, 573. *& ibid.* a. Quo tempore peccaverint, & ubi dejecti sint, 638. b. Post

peccatum obstinati manent in malo, 639. a. De diversis Dæmonum generibus, *ibid.* b. Quænam futura noscant, 646. a. Num gaudium percipiant ex hominum peccatis, *ibid.* a. Quod honorem affectent, 642. a.
 Δαίμονες. Undè istud nomen, 174.
 Danaë. An aureo imbri sit delusa, 46. *& ibid.* a.
 Daniel Propheta. Inter prophetas à Judæis non numeratur, 301. a.
 David Propheta. Quod rex fuerit potentissimus, 290. Ab illo ad Christi mortem quot anni numerentur, 326. *& ibid.* a.
 Debellatrix pudoris libido, 37.
 Decemviri. In condendis XII. Tabularum legibus injusti, 453. *& seq.* *& ibid.* b.
 Decii. Cur se devoverint pro patriâ, 217. *& seq.* De iis Auctores quinam consulendi, *ibid.* b. 647. b.
 Declamationes, quænam dictæ sint, 596. a.
 Delubrum, quid sit, 43. b.
 Dementare, pro insanire, 347.
 Demetrius auditor, 371.
 Democritus. Asseruit omnia fortuitò facta, 7. *& 537.* Ex illo pleraque hausit Epicurus, *ibid.* a. *& 234.* Quomodò vixerit & obierit, 236. b. De ejus morte opiniones, 239. b. 650. b. Contemnit divitias, & spontè excæcatur, 251. *& ibid.* a, b. Quod veritatem dixerit in puteo demersam, 265. *& ibid.* a.
 Demophile Sibylla, 15.
 Dentes. De usu dentium, 714. a, b.
 Depingere, pro observare, 345.
 Desidere, idem quod descendere, 521. a.
 Deucalionis diluvium, 159. b.
 Deus. Ejus consilia & dispositiones cogitatio humana non potest assequi, 2. *Summus Deus*, locutio Lactantiana, *ibid.* b. Est pater, & judex, 5. Est doctor sapientiæ, duxque veritatis, 6. Ejus providentia, 8. a, b. Ejus unitas, 9. *& seq.* Eum unum ex Poëtis quinam agnoverint, *ibid.* a. Ejus nomina apud Ethnicos, *ibid.* b. Accidentia cadere non possunt in illum, 10. a. Unus prædicatur à Prophetis, 12. *& seq.* Et à Poëtis, 14. *& seq.* *& ibid.* a, b. Cur ei nomen non sit, 23. Hunc Mundi conditorem Sibyllæ consentitur, 28. De illo Apollinis testimonium, 30. Non est solitarius, licet unus, *ibid.* Ejus nomen extruditur, quandò aliis tribuitur, 31. a. Nullo modo potest comprehendi, 32. Non à seipso genitus est aut procreatus, *ibid.* b. Vis

ejus ac majestas à Platone prædicata, 33. Sexu non eget, 34. Est verè omnipotens, *ibid.* b. Nomen Jovis ipsi tribui non potest, 51. Verus est omnium pater, 52. Quare non potest dici quòd fuit, 57. a. In eum cadere non potest, ut concipiat, 71. Nec cadit in illum imbecillitas, 73. Hunc Deorum cultores constituentur, 114. Undè adversus eum impietas, *ibid.* Ille solus creator est colendus, 130. & *seq.* Ex nihilo fecit omnia, 146. & *seq.* Ipse natura est, 147. 152. Ea scrutari nefas, quæ celata voluit, 153. Huic quare Oriens accenseatur, 154. Solus habet rerum omnium cum filio potestatem, 180. De ejus patientiâ & ultione, 183. Ira quo sensu ipsi conveniat, *ib.* b. 643. b. Ipse est summa sapientia, 192. b. Ejus contemplatio quid sit, 210. Huic soli vindicta in integro est, 240. Ejus præcepta quantum valeant, 259. & *seq.* Solus virtutem potest honorare, 262. Unus est pater & dominus, 278. Solus est ἀρχὸς, *ibid.* a. Amare debemus eum tanquàm filii, & timere tanquàm servi, 289. Fons est sapientiæ & religionis, *ibid.* Filium ab æterno quomodo genuerit, 289. & *seq.* 627. a. 661. b. Antiquus dierum quare à Prophetâ dictus, 301. Agnoscere eum quid sit, 348. a. Quòd unus sit Deus, licet filium habeat æqualem, 351. & *seq.* Coli non potest nisi per filium, 352. Pater omnibus idem est, 376. Illius templum, 379. Ejus cultu vitia omnia fugantur, *ibid.* & *seq.* Cultus ejus devotionem maximam fidemque desiderat, 414. Malos potentes esse ac beatos, bonos verò miseros & inopes cur patiator, 412. & *seq.* Quo ritu coli eum oporteat, 429. & *seq.* Quòd sacrificiis non indigeat, 430. & *seq.* Neque terrenis indiget opibus, 431. Fons est bonorum, 445. Non potest rationem hominis obtinere, qui eum nescit, 453. Fons est ipse bonitatis, *ibid.* Ipse est omnis virtutis ac doctrinæ caput, 455. Præceptorum ejus observationem facilem esse, 483. De ejus bonitate & clementiâ, 503. & *seq.* Quòd ipsi nihil sit clausum aut secretum, 504. & *seq.* De cultu illo digno, atque de illum laudandi formâ, 507. & *seq.* Illi cur pauperes & humiles credant facilius, quàm divites, 517. Inter ipsius hominisque sapientiam quantum distet, 518. & *seq.* Illi soli nota sunt opera sua, 519. Quòd non sit Mundo permixtus, 520. & *seq.* Quo sensu Mundum corpus ejus Plato fecerit, *ibid.* a.

Coli se & honorari ab homine cur expectat, 531. Aspectu comprehendere nequit, sed mentis oculis est intuendus, 540. Solus est, qui æternæ vitæ præmium largiatur, 554. De inenarrabili ipsius potestate etiam in incorporalia, 572. & *seq.* Dei nomen undè deductum, 600. a. Quòd Angelis non indiguerit, ut non esset solitarius, 602. b. Deus non se Deum genuit, 603. a. Quòd in eo cogitatio nulla sit, ac proinde neque prudentia, 626. b. Cur mala fieri permittat, 643. a. Ejus permissio quo sensu actio dicatur, 655. a. In illo non est aliud intelligere, & aliud esse, 661. b. Quo sensu sit in eo sapientia, 664. a. Voluntas ejus circa hominum reprobationem, 679. b. & *seq.* Quo sensu dicatur derelinquere, indurare, excæcare, 680. b. & *seq.* Eum corporeâ figurâ præditum quinam tenuerint, 721. a, b.

Dia, insula Cretæ adiacens, 604. b.

Diabolus. Bonus creatus à Deo, per se malus effectus est, 143. & *seq.* Primum ejus peccatum, 144. a. 628. a, b. Huic Occidens quare tribuatur, 154. Illi Deus ab initio terræ dederat potestatem, 173. Quare δαίμωνι ἀρχὸς à Trismegisto appellatur, 174. Universis hominibus insidiatur, 268. Patres quidam eum non statim ad pœnam detrusum arbitrati sunt, *ibid.* b. Homines variis artibus captat, 440. & *seq.* Fons est malorum, 445. De ipsius alligatione per mille annos, 580. De ejus emissionem, 584. Quare Diabolus appelletur, 628. b. Parvula mora intercessit inter creationem illius & lapsum, 638. b. In quem locum post peccatum fuerit detrusus, *ibid.*

Diagoras. Excluit Deos, 7. Ab Atheniensibus proscriptus est, *ibid.* b. Quos libros scripserit, *ibid.* De impietate aliquomodo excusatur, 719. a, b.

Diana. Ejus virginitas quàm suspecta, 76. & *seq.* Sacrificia humana ipsi oblata apud Tauros, 91. Thoanthea cur dicta, *ibid.* a. Erat inter Nautarum numina, 97. b. Trivia undè appellata, 194. a.

Dicæarchus. Quinam fuerit, 236. b. Ejus de æternitate hominis & animæ sententia, *ibid.* 537. & *ibid.* b.

Diespiter, Jovis cognomen, 62. b. 608. b.

Dii. De iis Philosophorum sententia, 7. Non multis opus est ad Mundi regimen, 9. & *seq.* Poëtæ bellantes illos inter se finxerunt, 11. a. Dii populares, 18. Quomodo Dii crediti sint, 35. De iis Auctores consulentes

di, 51. b. Quomodo homines cum fuerint, Dii sint nominati, 63. & seq. Dii provinciales quinam, 65. & *ibid.* a, b. 66. b. Dii majorum gentium, 69. a. Quod Dii esse non possint diverſi sexus, 71. & seq. Eorum ærumnæ, 74. & seq. De collatis ab iis in homines beneficiis, 77. & seq. Ne homines quidem probi fuerunt, 82. De Diis Romanorum propriis, *ibid.* & seq. De sacris Deorum, & eorum mysteriis, 92. & seq. Illis consecratis nomina immutantur, 97. Simulacra eorum & insignia humeris bajulantur, 101. a, b. Eorum sacra in Italiâ quis instituerit, 102. & seq. Illorum colendorum initium, 106. & seq. & *ibid.* a, b. Mos eorum simulacra coronandi, 114. b. Imagines illorum non erant Dii apud Gentiles, 116. a. Illarum fingendarum quæ ratio primò inventa, 117. Diis velatò capite sacrificabatur, 121. a, b. Donis pretiosis frustra excoluntur, 125. & seq. Sua habebant velamenta & amicula, 127. a. Iis ipsi à quibus violati erant, nihil nocere potuerunt, *ibid.* & seq. Patris nomine quod nemo illorum vocari possit, 278. & *ibid.* a. 281. Idem sunt Dæmones, 346. & seq. Illorum cultus mala omnia advexit, 379. & seq. De flagitiis illorum qui colunt eos, 381. & seq. Quod boni & iusti esse non possint, 388. De eorum crudelitate in Christianos, *ibid.* & seq. Meritò à Prophetis bestię nominati, *ibid.* De illorum incitiâ, furoribus atque odio in Fideles, 411. & seq. Eorum religio quàm inanis, 414. & seq. Cultus illorum cæcitas, 430. & seq. Digitis summis sacrificare, 88. Diluvia quot numerentur, 159. a. De iis fides quàm incerta, *ibid.* De annis quos vivere homines post diluvium, 637. a. Post diluvium humana vita in centum & viginti annis collocata non fuit, *ibid.* b. Dinomachus. Summum bonum in quo constituerit, 202. Diogenes Cynicus. Captus, sed redemptus, 258. & *ibid.* b. Dionysius tyrannus. Sacrilegia sua jocis excusat, 127. & seq. 624. b. Quantâ felicitate regnaverit, *ibid.* Platonem diu secum habuit, 128. Dirempcio, vox insolens, 592. b. Dis, idem quod Græcè πλάτων, 608. b. Discordia. Quod non sit secundum hominis rationem, 460. Disertus, quis sit, quis eloquens, 220. b. Dispatentia, 211.

Dispater. Pluto ita appellatur, 62. b. 608. b. Differere, quid sit, 3. b. Dissicere, pro dissecare, 140. 235. Dolabella Consul. 70. Doloris privationem non esse summum bonum, 204. & seq. Domitianus ab Apollonio delusus, 367. Domitius Jurisconsultus, 390.

E.

EBORIS usus in sacris quantus fuerit, 508. a. 693. a. Ecclesiæ nomen apud Christianos, 116. a. Sola Catholica Ecclesia verum Dei cultum retinet, 354. Quam illa sit, 355. Ecclesiæ à Christianis primò constructæ valde obscuræ, 432. b. De eorum Ecclesiis sententia orthodoxa, 618. a, b. & seq. Apud eos quàm sint antiquæ, *ibid.* Contra illas Hæretici quinam insurrexerint, 619. a. Earum ornatum Deo esse acceptissimum, 624. b. De more antiquissimo illas exornandi, *ibid.* Eden. Regio, ubi Paradisus, 167. a. Egeria Dea. Simulati Numæ cum eâ congressus, 102. & seq. Undè dicta, *ibid.* a. Egregius, titulus honoris, 399. Eleemosyna. Quod Deus illi veniam tribuat peccatorum, 470. & seq. Elephantia, aut Bovés lucæ, 711. b. Elephantiaci. Qui verè tales sint, 341. An leprosi, *ibid.* a. Eleusinia sacra. Undè cognominata, & quo ritu celebrata, 97. b. & seq. Elias Propheta. An mittendus à Deo in fine mundi, 700. b. De futuro ejus comite, *ibid.* Eloquentia multum Philosophiæ debet, 3. Quomodo juvenes olim ad eam erudiebantur, *ibid.* a. Non est damnata à Lactantio, 190. a. Emmanuel, quid significet, 300. Quod eo nomine Christus nunquam fuerit appellatus, *ibid.* & a, b. Empedocles. An Poëta, aut Philosophus, 165. & *ibid.* b. 634. b. Quatuor elementa rerum principium statuit, *ibid.* In Ætnam se præcipitat, 238. & seq. 239. a. 650. b. Questus est angustus esse sensum semitas, 365. Omnia ex lite & amicitia elementorum constare dixit, 632. a. Endo, pro in, 78. Enna, Urbs Siciliæ ubi Ceres culta, 128. & *ibid.* a. Ennius. De Diis ejus historia quid referat, 62.

¶ seq. Illa quàm vera sit, 63.
 Epicteti de providentiâ testimonium, 8. a.
 Epicurus. Afferuit fortuitò facta omnia, 7. Ex
 Democrito pleraque hausit, *ibid.* a. Illius
 ætas, 151. Ortum animalium terræ tribuit,
 162. *¶ ibid.* a. Solem tantum dixit, quan-
 tus videtur, 194. a. Summum bonum in
 quo constituerit, 202. *¶ ibid.* a. 646. a.
 Ejus continentia, *ibid.* 232. a. 646. a. Quo-
 modò Deum beatum & incorruptum in-
 tellexerit, 216. Disciplina illius undè cele-
 brior, 231. *¶ seq.* Omnem doctrinam
 damnat, 232. Undè fluxerit tota ejus dis-
 ciplina, *ibid.* *¶ seq.* Providentiam negat,
ibid. Ejus de mente ratiocinatio, 235. *¶*
seq. Ejus doctrina flagitiis viam aperit,
 236. *¶ seq.* Rudes litterarum invitat ad
 philosophiam, 257. Sapientem affirmat
 beatum esse, etiam dum torquetur, 261.
¶ ibid. a. In quo veridicus fuerit, 515.
 Mundum negavit hominum causâ à Diis
 constitutum, 522.
 Epidauros. Ubi sita, 39. a. Celebris, *ibid.*
 Equæ. An vento concipiant, 299. 667. b.
 Erasmus. Quanti Socratem fecerit, 246. b.
 Eretriaci Philosophi, *vide* Megarici.
 Erichthonii origo, 76. *¶ ibid.* b. Quis fuerit,
ibid. a. An cum dracone cistâ inclusis sit,
ibid.
 Ἐρικθωνίης, Urbs, 22. Ubi sita, *ibid.* b.
 Erythræa Sibylla, 25.
 Erythræ, oppidum, 28.
 Erroris via mendax, 449. *¶ seq.* Multiplex
 facta, 450.
 Esaias, *vide* Isaias.
 Esdræ liber an à Judæis corruptus, 324. b.
 Esus, *vide* Hesus.
 Eucharistiæ Sanctissimum Sacramentum. De
 eo Patrum testimonia, 430. a. b. 687. b.
¶ seq.
 Euclides, Megaricorum sectæ conditor, 216.
 Summum bonum in quo constituerit, *ibid.*
 Quinam fuerit, *ibid.* a.
 Euhemerus. De ejus patriâ, 49. b. 607. a.
 Quo tempore vixerit, *ibid.* De eo quinam
 meminerint, *ibid.* *¶ seq.* Quibus monu-
 mentis fretus historiam Deorum conscrip-
 serit, 50. De Diis illa quid referat, 62. *¶*
seq.
 Euphorbus, an Pythagoras fuerit, 24. a.
 Euphranor. Quis fuerit, 126. b.
 Euripidis de animo & corpore sententia,
 242. b.
 Euristheo servit Hercules, 38.
 Europa. An sit rapta à Jove in taurum muta-

to, 47. *¶* 606. b.
 Exceptio, quid sit, 201. a.
 Exempla, verbis sunt efficaciora, 335.
 Exist, pro exhibit, 305.
 Exorcismorum usus in Ecclesiâ, 177. a. 641.
 b. Etiam apud Judæos & Gentiles, *ibid.*
 Expiationum ritus, 415. b. 416. a, b.
 Exponi, quasi extra poni, 603. a.
 Exterminare, pro extra terminos mittere,
 488. b.
 Exulibus ignis & aqua interdicta, 156. *¶ seq.*

F.

FABRICATRIX, 497. 549.
 Fabricius, 448.
 Facere, pro sacrificare, 417.
 Far, id est, omnis frumenti genus, 535. a.
 Fatua Fauna. Quæ fuerit, 104. Quare sic di-
 cta, *ibid.* & 615. a, b. Ejus pudicitia, *ib.*
 Eadem cum Bonâ Deâ, *ibid.* Vini ampho-
 ra in sacris ejus posita, *ibid.* *¶ seq.* Nulli
 viro templum ejus ingredi licuit, *ibid.* b.
 246. a. De ejus mysteriis Auctores, 246. a.
 Fatum. Idem quod Parca, 45. *¶ ibid.* a, b.
 Huic Dii omnes parent, *ibid.* Fati vox va-
 riè usurpata, 178. a, b.
 Faula Dea, ubinam culta, 84. Cujus scortum
 fuerit, *ibid.* Non est eadem cum Florâ,
ibid. b.
 Faunus. Ubinam cultus, 65. *¶ ibid.* b. Quis
 fuerit, *ibid.* *¶* 104. a. Quando vixerit,
ibid. *¶* 105. Ineptarum religionum in La-
 tio institutor, 104. *¶ seq.*
 Faustuli uxor Lupa, 83.
 Febris, quasi Dea culta, 87. *¶ ibid.* b. Quid
 sit, juxta Galenum, 550. b.
 Februaria, quid sint apud Veteres, 507.
 Feciales. Bella indicebant, 453. a.
 Fel. Est iræ sedes, ac symbolum, 475. *¶*
ibid. a.
 Feles. Coluntur ab Egyptiis, 418. b. 419. b.
 Mortuæ quomodò lugebantur, 419. b.
 Fibulam imponere, vel solvere, 72. b. 610. a.
 Fictio. Quibus de rebus dicatur, 16. a.
 Fictio hominis, pro creatio, 158.
 Ficulnus, lignum fragile & contemptibile,
 123. b. Quid significet, *ibid.*
 Fides. Absque illâ nulla vera virtus & justi-
 tia, 454. *¶ seq.*
 Figmentum, pro commentum, 586.
 Figmentum, pro creatio, 468.
 Figurare, vox Lactantiana, 223. b.
 Filius Dei. A Lactantio Spiritus & productus
 perperam dictus, 143. b. 627. a. Creatio
 Z z z z iij

- Mundi ipsi tribuitur, 145. & *ibid.* b. 284.
De eo Trismegisti & Sibyllarum testimonio-
nia, 284. & *seq.* Quare *ἰσχυροί* & *θεοί* &
σύνθετοι appelletur, 286. Nomen ejus no-
tum est soli Deo patri, *ibid.* A patre quo-
modo genitus, 289. & *seq.* 617. a. 661. b.
Quod Dei sit sermo, seu Verbum, *ibid.*
Ἄλογος melius dicitur, 291. 660. b. 662. a.
Ne Philosophis quidem fuit ignotus, *ibid.*
Quod necesse fuerit, ut naceretur sicut
homo, 292. Quod non sit Deus à patre
distinctus, 351. & *seq.* Balbutit Lactantius
circa ejus divinitatem, *ibid.* b. Deus coli
non potest nisi per eum, 352. Quomodo
oriri dicatur à patre tanquam rivus à fonte,
626. b. & *seq.* Quod unum illum Dei fi-
lium Lactantius agnoverit, 629. b. & *seq.*
Creationis vocabulum de eo non proprie
usurpatur, 660. a. Angeli nomen ipsi quo
sensu tribui possit, *ibid.* b. Quare Verbum
Dei appelletur, 661. a. Proprie Dei sa-
pientia dicitur, 664. a. Quod proprie dici
non possit hominem assumpsisse, induisse,
gessisse, *ibid.* b. Utrum terminus ejus unio-
nis ad humanitatem fuerit persona simplex,
an composita, 669. b. & *seq.*
Flamines. Qui & à quibus instituti, 412. b.
Flora. Divinis honoribus à Romanis affecta,
84. Antiquus hujus cultus apud eos, *ibid.* a.
De variis ejus nominibus, *ibid.* b.
Floralia. Unde dicta, 84. & *ibid.* a. Quà oc-
casione instituta, *ibid.* Quà lasciviâ cele-
brantur, 85. & *ibid.* a. b. 612. b. Quo-
nam die, & ubinam fletent, 612. b. Non
fuerit eadem cum festis Majumæ, *ibid.*
Focos vino madefacere, 430.
Fœminæ. Maribus sunt infirmiores, 73. &
ibid. b. Earum communitas à Platone in-
ducta, 248. & *seq.* Communes omnibus;
prostitutæ ac meretrices sint necesse est;
250. Illis muneribus Ecclesiæ interdictum,
ibid. b. Utrum una tantum philosophiæ
doctrina fuerit, 258. & *ibid.* a. De fœminis
philosophis Auctores, *ibid.*
Fornax, pro Deâ culta, 90. & *ibid.* a. Ab
eâ Fornacalia dicta, *ibid.*
Fortitudo, quid sit, 215. & *ibid.* b. Christia-
norum fortitudo, 394. & *seq.* Est malorum
victrix, 531.
Fortuna Equestris, 141. Illa ut Dea culta,
264. Gravibus accusationibus proscissa,
ibid. Per se nihil est, 265. Fortuna mascu-
la & muliebris culta, *ibid.* a. Ejus cum
naturâ differentia, *ibid.* b. Illius simulacra,
267. & *ibid.* a. Injustæ Gentilium in eam
declamationes, 268. 387.
Frons, unde dicta, 712. b.
Frugalitas, ubi sit, 250. Quo sensu sit virtus,
aut vitium, 480. & *seq.* & *ibid.* b.
Fucare, quid sit, 21. b.
Fuga licita tempore persecutionis, 676. a. b.
Fulvius Censor. Mente captus est, 141. &
ibid. a.
Furcifer, quis ita dictus, 142. a.
Furia. A Poëtis decantata, 488.
Furiarius malis incurfibus, pro obsessus, 345.
Furius Bibaculus pius, 102.
Furius Philo disputat contra justitiam, 391.

G.

- GABRIELUS legatus Erythras, 28.
Galba Orator, 397.
Galli. Hesium & Teutatem humano cruore
placabant, 92. & *ibid.* b. Sacra illa quan-
do sublata, *ibid.* Metempsychosis opinio-
nem amplexi sunt, 238. a.
Galli, Cybeles sacerdotes, 74. b. & *seq.* Un-
de Galli appellati, 75. a. 95. a. Eorum ri-
tus in sacris Deæ, 95. b.
Ganymedes. A Jove raptus in Aquilam muta-
to, 46. De fabulâ illius Auctores quinam
consulendi, 605. a. Raptus dicitur propter
animi pulchritudinem, *ibid.*
Gaviana Crux, 322.
Gemini Consules, 295.
Generare, pro creare; verbum familiare La-
ctantio, 223. b.
Genii. Cultu ab Ethnicis, 176. a. Unde ap-
pellati, *ibid.* Merum his profundi solitum,
ibid. b. 640. b.
Gentilitas, pro Ethnicorum religio, 173.
Gentium Majorum Dii, 69.
Genuit, pro creavit, 528.
Gergitium oppidum, 26.
Gestatio infantium, 250. & 251.
Gignere, verbum sæpe improprie sumptum,
529. 602. b.
Gladiatorum Ludi, 450.
Ad Gladium comparare homines, pro Gladia-
tores emere, 470.
Glaucia, Plutonis Soror gemella, 62.
Gnostici, urbs Cretæ, 53.
Gnostici hæretici; vide Valentiniani.
Gracchana tempora, 128.
Græci. Apud eos majore in gloriâ Philosophi
fuerunt, quam Oratores, 3. Montibus &
fluminibus hominum nomina indiderunt,
55. & *ibid.* b. Una eorum appellatio, *ibid.*
Idololatria ab iis orta, 67. De illis versus

Sibyllarum, *ibid.* Res levissimas pro maximis semper habuerunt, 78. Eorum in consecrandis Cupidinis & Amoris simulacris nequitas, 86. & *seq.* Palliati cur dicti, 203. b. Levitas illorum à Cicerone sæpè notata, 222. Philosophiam quare excogitaverint, 231. Quomodo, & quanto studio incubuerint inquirenda veritati, 275.
Græcum natum esse quanti Plato fecerit, 243.
Gravata virgo, pro Gravida, 299.

H.

HABERE DICERE, pro *posse*, vel *debere dicere*, phrasis Græca Lactantio familiaris, 535. a.
Hæresis. Hæreses esse oportet, 352. & *seq.* Illarum origo quænam fuerit, 353.
Harmonia. Veneris filia, 75. & *ibid.* b.
Hebraei. Undè ita dicti, 172. a. 294. b. 664. b. Nomen illud quandò amiserint, 294. & *ibid.* b. 665. a.
Helena, 40.
Helicon, mons Musis dicatus, 16. a. Ejus sublimitas à Poëtis prædicatur, *ibid.*
Helleponticum mare, 55. b.
Heracitus. Ex igne dixit nata esse omnia, 156. & *ibid.* a.
Hercules. Ejus supra & libidines, 36. Quòd nihil gesserit magnificum, *ibid.* & *seq.* De istius apud Omphalam servitute, 38. Quo tempore vixerit, *ibid.* Deus à Philoctetâ non est creditus, *ibid.* Quandònam Trojanam expugnaverit, *ibid.* a, b. Quòd viribus corporis non meruerit immortalitatem, 78. Ejus sacra Lindi celebrata, 99. & *seq.*
Hercules Alexicacus, 368.
Herillus. Summum bonum in quo constituerit, 202. & *seq.* Quinam fuerit, *ibid.* b.
Hermaphroditus. Ejus origo, 75. & *ibid.* b.
Hermes Trismegistus. Illius testimonia pro divinis habita ab Ethnicis, 21. a. Ab Ægyptiis Thoyt cognominatus, *ibid.* b. Multo fuit antiquior Jove, & eo Mercurio à quo Argus occisus est, *ibid.* Quos libros ediderit, *ibid.* Qui sub ejus nomine hodiè circumferuntur, constat esse supposititios, *ibid.* Litteras invenisse, & Ægyptiis tradidisse fertur, 22. & *ibid.* a. Quare Trismegistus appellatur, *ibid.* & 23. a. De Deo quid senserit, 23. Hominem tradidit ad imaginem Dei à Deo factum, 160. & *ibid.* a. 524. & *ibid.* a, b. Quosnam ab incurisibus Dæmonum liberos existimavit,

178. Pietas quid sit, juxta illum, *ibid.* Ejus de Dei filio testimonium, 284. & *seq.* Veritatem penè omnem investigavit, 291. De vero Dei cultu ipsius sententia, 509. Ejusdem vaticinium de Mundi excidio, 567.
Hermopolis, oppidum Ægypti, 22.
Herophile Sibylla, 25.
Hertha. Eo nomine Terra pro Deâ culta à Germanis, 134. a.
Hesiodus. Horrui incognitam veritatem, 16.
Hesus, Gallorum Deus, humano sanguine placatur, 92. Idem fuit atque Mars, *ibid.* a.
Hic, hic est illud, pro hoc est summa rei, 27.
Hierax Ægyptius. Hæreseos infimulatus ab Epiphanio, 217. a.
Hierocles. Ejus libri adversus Christianos, 365. & *ibid.* a. 684. b. Quo tempore vixerit, *ibid.* Illius in persequendis Christianis sævitia, *ibid.*
Hieronymus philosophus. De Summo bono, 202.
Hierosolyma, Urbs, quomodo à Salomone condita, 306. a, b. De vero ejus fundatore, *ibid.* & 672. b. Nomen ejus undè, *ib.*
Hippolytus. Utrum mortem ipsam, an periculum mortis duntaxat passus fuerit, 76. & *seq.* & *ibid.* b.
Hircus. Cultus ab Ægyptiis, 560. b. & *seq.*
Histriones corrumpunt mores, 493.
Homerus. Bellantes inter se Deos finxit, 11. Nihil dare potuit, quod pertineret ad veritatem, 15. Unam Deum unum cognoverit, *ibid.* b. Ob suas de Diis fabulas à multis perstrictus, 82. a, b. Inter Poëtas nullus tam scèdè de iis loquitur, *ibid.* Jovem Dæmonibus aggregavit, 347. & *ib.* a. De ejus ætate, 575. a. Unum Deum asseruit, 599. a.
Homo. Naturâ proclivis in vitia, 2. Quomodo Diis homines fiant simillimi, 37. a, b. Plus esse in Homine, quàm videtur, 113. A'vðegonos à Græcis cur appellatus, 115. Status rectus quare ipsi attributus, *ibid.* 119. 218. Ipse est verè Dei simulacrum, 117. Homo, pro animâ, 120. In quo Plato essentiam ejus posuerit, 120. b. Ei soli ratio tributa, 122. a. Illi satis est ad perfectam prudentiam, si Deum esse intelligat, 130. Quòd non sit pars mundi, 134. Necessè fuit hunc potestatem fieri, 152. & *ibid.* b. Rerum celestium intelligentiam cur non habeat, 153. Perfecta illius sapientia in quo sita sit, *ibid.* Igne quare solus utatur, 157. De ejus creatione, 158. Undè homo dictus, *ibid.* &

633. b. Quòd non sit ortus è terrâ sine ullo artifice, 160. 162. & seq. Quòd non semper extiterit, 161. & seq. Ex rebus diversis ac repugnantibus concretus, 165. De hominum vitâ post Adami lapsum longissimâ, 169. & seq. Ea post diluvium centum & viginti annis quò sensu circumscripta, 170. a, b. 637. b. Natura hominis facta à Deo veri adipiscendi cupidissima, 191. Aliena melius dijudicat, quàm sua, 197. Undè in eo scientia, aut ignorantia, 199. Cujus rei causâ natus sit, 210. Summum ejus bonum in quo positum, 211. Quòd illi soli religio sit propria, *ibid.* & seq. Ad quid ratio ipsi data, *ibid.* Quot partibus constet, 215. & *ibid.* a. Quòd cadat in eum beatitudo & immortalitas, 216. & seq. Proprium est illius errare, 220. a. Non ad stultitiam, sed ad sapientiam nascitur, 230. Non idcirco natus est, ut scelorum poenas lueret, 241. In eo interna & propria doctrina esse non potest, 336. Videri vult etiam cum ratione peccare, 337. Frons ejus summum limen, 344. Quæ spes sit ipsi vitæ proposita, 348. Ipse est templum Dei, 379. Inter summas ipsius laudes innocentia numeratur, 408. Natura ejus socialis & benefica, *ibid.* & seq. 457. Quodnam sit illius officium, 430. & *ibid.* undè dictus, 433. & *ibid.* a. Quòd homines omnes fratres sint, 457. De tribus eorum generibus post diluvium, 458. b. De sensum in homine voluptatibus, 489. Sanus quis & justus dici debeat, 506. Quomoddò intelligere non possit quod fecit Deus, 518. Brevis mundus quare dictus, 520. b. Omnia quæ in mundo sunt, etiam mala, ipsius causâ esse facta, 524. & seq. Sapientia cur sit ei attributa, 526. Illum propter Deum esse factum, 527. & seq. 534. Quare mortalis à Deo effectus, 529. & seq. Cur non statim atque natus est, rectus ingreditur, 530. Sequitur potius bonum sensus, quam bonum rationis, 595. Eum esse animam tantum intellectivam, non autem corpus, quinam docuerint, 621. b. & seq. De illâ quæstione quid sentiendum, 622. a, b. De iis qui nimis imbecillum & fragilem nasci illum quæsti sunt, 711. a.
- Honores. Horum possessioni veritatis cognitio quantum præstet, 1. iis cur nemo justior efficiatur, *ibid.*
- Honori atque Virtuti ædes consecrata, 86. & *ibid.* a, b. Quo ritu & die Honori sacra peragerentur, *ibid.*
- Honorifico, 130. 583.
- Honorini Dei ubi mentio, 86. a.
- Horeb, mons in quo per Mosem lex Judæis data, 317. Ubi situs, *ibid.* b. Utrum à Sinai sit distinguendus, 675. b.
- Hospitalitas. Præcipua virtus, 665. & seq.
- Hospites immolabant Tauri, 92.
- Humanitas. Summum est hominum inter se vinculum, 456. & seq. Eam conservare quid sit, 460. De ejus officiis, *ibid.* & seq. Eam non utilitate meriendam, 461.
- Hystaspes. Quinam fuerit, 562. 699. b. Illius de Romani Imperii excidio somnium, *ibid.*
- Hujus item vaticinium de Mundi excidio, 567.

I.

JANUS, an idem ac Noë, 60. b. Cur pingatur bifrons, *ibid.*

Japetus, Promethei Pater, 159.

Ibis, Avis culta ab Egyptiis, 560. a.

Icarium mare, undè dictum, 55. b.

Idololatriæ origo, 35. a, b. 106. a, b. De eâ Lactantius quid senserit, 172. & seq.

Inter Gentes quomoddò transfusa sit, 274.

Idonei, pro locupletes, 461. & *ibid.* b.

Jecur. Quòd sedes sit libidinis, 475. & *ib.* a.

Jesus. Nomen Filii Dei inter homines, 287.

Vide Christus.

Ignis. Ex eo dixit Heraclitus nata esse omnia,

156. Quare in nuptiis cum aquâ adhiberetur, *ibid.* Exulibus cur interdictus, *ibid.*

& seq. Illo solus homo quare utatur, 157.

Ignis æterni natura diversa ab hoc nostro,

573. 702. b. & seq. Quenam sit, *ibid.* De

ejus actione in reprobos, *ibid.* & seq. Variæ ejusdem denominationes apud Veteres,

ibid. b. 574. a.

Igaoratio sui, causa pravitatis, 7.

Illibabilis, vox rara, 139. a.

Illicibilis, 589.

Illuminator, 483.

Imaginatus, passivè positus, pro in imaginem

figuratus, 396. b. 689. b.

Imagines Deorum coronabantur, 114. b. Ea-

rum fingendarum ratio ab hominibus in-

venta, 117. Nullam habent potestatem,

118. Nihil in iis majestatis est, 123. Sunt

grandes pupæ, 126. Artificum illarum Phi-

lo quomoddò egestatem irrideat, 127. a.

Vanæ esse demonstrantur, 184. Ubicum-

que sunt, ibi nulla est religio, 185. Ima-

gines funeribus Nobilium adhiberi solitæ,

367. b. & seq. Atque Regum Franciæ,

368. b. Imaginibus quinam cultus à Christianis deferatur, 610. a. Ille quàm antiquus, *ibid.* & *seq.* Quinam eum impugnaverint, 621. a.
- Imber ferreus dicitur à Poëtis, 46.
- Immortalitas est summum bonum, 216. & *seq.* Cadit in hominem, *ibid.* Ejus appetitio quàm vera & recta sit, 217. Virtutis est merces, 262. Illius demptâ spe, frustrâ virtus expetitur, 455. & *seq.* Non sequela naturæ, sed præmiû virtutis est, 530.
- Imminuere, 421.
- Impassibilis, 11. 150.
- Impatiibilis, qui nescit pati, 572.
- Imperii Romani ætates, 584.
- Imprudentia, quid sit, 44. b.
- Inachus regnat, 47. b. 55. b. Nomen suum flumini indidit, 55. b.
- Incarnationis causa, & de eâ Prophetarum testimonia, 296. & *seq.* Argumenta Infidelium contra illam, 333. & *seq.*
- Incogitabilis, pro incogitans, inconsideratus, 33. b.
- Indicium proferri, quid sit, 648. b.
- Indu foro, pro In foro, 384.
- Induere hominem, quid sit, 292. a.
- Ineloquibilis, 528. 145.
- Infantes. Statim à nativitate baptismi sunt capaces, 530. b. Ii vel necati, vel expositi, 383. 491.
- Inferi, juxta Philosophos, 537. & *ibid.* b.
- Inferiæ quid sint, 386. a.
- Ingrais, adverbium, 162.
- Ino. Est Leucothea & Matuta, 97. & *ibid.* a.
- Insomnia, quietis vocabulo à Latinis nuncupata, 141. b.
- Institutiones. Scopus Lactantii in conscribendis Divinis Institutionibus, 3. & *seq.* Institutiones quid sint, & quid Divinæ, 4. a. Ab illo quandò editæ, 5. a. 354. b. 596. b. & *seq.* Institutiones Juris Civilis, 596. b.
- Io, filia Inachi. An à Jove in bovem sit mutata, 47.
- Joannis Evangelium quomodò interpungendum, 291.
- Josephus, Jacobi filius. An sit Serapis, 96. b.
- Josue Judæos quot annis rexerit, 283. & *ibid.* a. 656. a. De primo ejus nomine, 319. & *ibid.* a. Quomodò Jesus rectè dicatur, 655. b.
- Ira, an sit mala, 478. & *ibid.* b. Illa hominum appellatione nos spoliatur, 485. De eâ sententiæ Peripateticorum, 487. Ad quem usum à Deo data, 488. Quo sensu Deo Tom. I.
- conveniat, 643. b.
- Irefutatum, 404.
- Isaias Propheta. Serrâ dissectus, 298. & *ibid.* a, b. Quo tempore, *ibid.* b.
- Isis, ejus Sacra apud Ægyptios, 96. & *ibid.* a. 614. b. Nominis illius etymologia, *ibid.* Undè cornua ipsi attributa, *ibid.* Eadem cum Gerere Græcorum, *ibid.* Ejus Sacerdotes totum corpus radebant, *ibid.*
- Israël. (Regnum) Undè ita dictum, 657. a. Quot reges habuerit, *ibid.* Quot annos complectatur, *ibid.* b. Series Regum ejus undè inceperit, *ibid.*
- Isthmici Iudi, in cujus honorem à Græcis celebrati, 97. b.
- Juba, inter Deos à Mauris relatus, & ab iis cultus, 65. & *ibid.* b.
- Juda. (Regnum) Undè ita dictum, 657. a. Quot reges habuerit, *ibid.* & *seq.* Quot annos regnaverint, *ibid.*
- Judæi. Mortuos ungunt & lavant, 125. a. Suos habent Exorcistas, 177. b. De rebus eorum quinam scripserint, 282. a. Quot annis sub Judicibus atque Regibus vixerint, 283. & *ibid.* a, b. 656. a, b. De eorum captivitate in Ægypto, 292. & *seq.* In deserto commorantur, 293. & *seq.* Judæi undè dicti, 294. & *ibid.* b. 665. a. Eorum regimen usque ad Christum, 295. Prophetas respuunt & necant, 296. Christus ad eos missus, 299. Prophetarum de illo testimonia quare non intellexerint, 306. 316. Causæ illorum in eum odii, 317. Circumcisio ipsis à Deo cur imperata, 318. & *seq.* Undè ipsis suillæ carnis interdictio, 319. & *seq.* Horæ quænam notiores apud eos, 317. a. De more illorum in mortuis humandis, 329. a. Agnus paschalis figura Christi apud eos, 344. & *ibid.* a. Messiam frustra expectant & sperant, 517. Utrum ab Ægyptiis condiendorum corporum morem acceperint, 348. a. De tempore commorationis eorum in Ægypto & in terrâ Chanaan, 664. b.
- Judicium. De Christi adventu ad extremum judicium, 569. & *seq.* De altero maximo judicio, 585. & *seq.*
- Jumenta, undè dicta, 158. 633. b.
- Juno. Ubi culta, 66. & *ibid.* a. 75. Sacra ejus nuptiarum ritu celebrantur, 75. Cur habuerit nomina ad matrimonium pertinentia, *ibid.* b. Juno Cunina à Romanis culta, 90. 613. b. Junonis Monetæ post captas Veias responsum, 140. & *ib.* b. 625. b. Monetæ undè dicta, *ib.* Undè Lacinia, 141. a.

Jupiter. Quo tempore vixerit, 21. b. Impius in patrem, 42. Ejus stupra, & libidines, *ibid.* Quare dictus Optimus Maximus, *ibid.* a, b. Ejus cum Junione sorore conjugium, 43. & *ibid.* b. Cur cœli Dominus esse fingatur, *ibid.* a, b. Quod Deus videri aut credi non possit, 44. Ejus in vitandis Thetidis nuptiis imprudentia & imbecillitas, *ibid.* Quomodo servatus & educatus, 45. b. Quare *Zeus*, sive *Ἰὼν* appellatus, 46. & *ibid.* a. Quæ de illo Poëtæ finxerint, *ibid.* & *seq.* De ejus cum fratribus regnorum sortitione, 48. & *seq.* Cur in eam sortem terra non venerit, 49. Unde dici potuerit cœli regnum esse sortitus, 50. Joves quare plures apud Philosophos, 51. Jupiter unde dictus, *ibid.* & a, b. De ejus morte, & sepulchro in Cretâ, 52. & *seq.* Unde dictus Capitolinus, 53. b. Aquila cur ipsi dicata, 57. De eo ejusque cognatione, 62. & *seq.* Jovi Pistori ara à Romanis erecta, 89. & *seq.* 613. b. Humano sanguine Lætalibus Jupiter cultus, 92. 93. a. Sacra ejus in Cretâ, 100. *Alyxox* quare dictus, *ibid.* Unde orta fabula, advolasse apes, atque os pueri melle complexisse, 106. Quod fana sibi ipse multis in locis constituerit, *ibid.* & *seq.* Unde dictus Atabyrius, *ibid.* b. 616. b. Unde Labrandius, vel Labrandenus, & Cassius, 107. a. 616. b. Varia ejus nomina & cognomina, *ibid.* b. Ab Homero Dæmonibus aggregatus, 347.

Jus Civile varium, 452. a. Hujus diversitatis ratio & causa, 453. & *seq.*

Jussio, vox non admodum Latina, 389. a.

Justitia. Ejus præcepta amara sunt malè viventibus, 13. Cibus est animæ, 167. Quid sit, 210. Ejus pars, vel forma religio, 213. a. In quo reposita à Platone, 247. & *seq.* Tota in hominis mente versatur, 249. Mater est omnium virtutum, & eas omnes in se complectitur, *ibid.* & b. Sola judicari potest verum bonum, 315. Fons est ipsa virtutis, 372. Quod Saturno regnante in terrâ vigerit, *ibid.* & *seq.* A Jove fugata, 374. & *seq.* Ejus officia, 375. Per quem in terrâ sit revocata, 377. & *seq.* Quod omnibus nota sit, & non suscepta, 379. 381. Quod per se habeat speciem quandam stultitiæ, 396. & *seq.* 403. & *seq.* Pietas & æquitas quasi ejus venæ, 398. Ejus quantà vis sit, 406. & *seq.* Quod via ejus sit simplex, angusta & ardua, 450. Quantum ab illâ recedat utilitas, 453. & *seq.* Quod absque fide nulla sit, 454. Ubinam sit, 466.

Eâ qui eget, qualis reputandus, 472. Quod qui illam operatur, jactare se non debeat, 483. In quo illius summa consistat, 501. Non nisi ad eam nascimur, 509. Sola est, quæ vitam homini pariat æternam, 554. Futura, quænam fuerit, 1400. b. Ejus lacus & fons, *ibid.*

K.

K *O'quos*. Mundus à Græcis eo nomine cur appellatus, 8. b.

Ke'ros. Saturnus quare ita dictus, 59. 61. a.

L.

L ABRANDA, vicus Cariæ, 107. a.

Lacedæmonii Veneri Armata templum erexerunt, 89.

Lactantius. Forum non attigit, 3. a. 220. 596. a. Scopus ejus in scribendis libris Div. Instit. *ib.* & *seq.* Hellenismis quandò que utitur, 24. b. Non scrupulosè fatagit in suppurationibus temporum, 109. a. 655. b. Ab Arianorum & Manichæorum hæresibus vindicatur, 143. & *seq.* a, b. 627. a. Quod non asseruerit, animas omnes in principio creatas, 158. a. 633. b. Illum Marcionis errorem non docuisse de corpore hominis à Diabolo formato, 166. b. De regno mille annorum quid somniaverit, 168. b. Error illius de Angelis datis hominibus ad custodiam, 173. & *ibid.* a, b. 633. a. Parum sibi constat in explicandâ Epicuri doctrinâ, 202. a. Quo sensu dixerit, abjiciendam omnem philosophiam, 229. b. Ejus de animis impiorum sententia, posse illos arte magicâ verti in lupos, 244. b. Quod Socrati videatur iniquior, 246. b. Illius error in proscribendis Antipodibus, 254. a. Vocem naturæ quod præter meritum interpretatus sit acerbis, 263. b. Illum in citandis Scripturæ Sacræ locis versione septuaginta Interpretum plerumque usum, 285. b. 659. a. Huic simplex pro composito familiare, 346. a. 361. Balbutire illum circa Verbi divinitatem, 351. b. Oratoriam artem ubi docuerit, & quo tempore, 363. a. Immeritò Cyprianum arguit, 371. a, b. Deum auctorem mali num fecerit, 377. a, b. 449. b. Duo Romanæ constantiæ & fortitudinis exempla malè interpretatur, 395. a. Justam defensionem cum iniquâ aggressionem confundit, 447. b. Quæ de cultu Dei externo dixit, quomodo intelligenda, 507. a, b.

- Ejus error in assignandâ differentiâ inter donum & sacrificium, 508. b. Illius opinio de causâ Mundi finali, 525. a. Videtur in eâ fuisse sententiâ, animas quasi tot particulas de Deo decerptas, 528. a. 634. a, b. Arguitur hæc ejus doctrina, hominem in æternum manere non potuisse, 529. b. A Chilastarum errore quomodò excusetur, 557. a, b. & seq. Ejus error de expurgandis igne iustorum corporibus post judicium, 574. a. Notatur ejusdem opinio erronea, poenas animarum & præmia differri in diem judicii, *ibid.* b. Quo sensu dicere potuerit, animas resurrecturas, 577. a, b. Adversus Budæum defenditur, 605. b. Quòd unum Dei filium Jesum & agnoverit, & docuerit, 629. b. & seq. Illum Dei sedem domiciliumque Beatorum in cælo fidere non statuisse, sed in empyreo, 631. b. & seq. In quo cum Manichæis consentire videatur, in quo ab iisdem dissentire, 632. a.
- Lactes*, pro intestinis, 434.
- Lais meretrix. Quid de illâ dixerit Aristippus, 227. & *ibid.* b.
- Lampacum, hæc urbs ubinam sita, 98. a. 124. a. Undè nobilis, *ibid.*
- Lanistæ qui sint apud Veteres, 470. a.
- Laomedon. Fauno coævus fuit, 105. Ab Apolline & Neptuno mercede fraudatis quâ poenâ affectus, 604. b.
- Lara, seu Larunda, eadem ac Dea Muta apud Romanos, 90.
- Larentina, Romuli & Remi nutrix credita, & divinis honoribus culta à Romanis, 82. & seq. Quanam fuerit, 83. Lupa quare dicta, *ibid.*
- Larentinalia sacra. Quâ occasione instituta, 83. Quo die celebrarentur, *ibid.* b.
- Latinus, Priamo coævus fuit, 105.
- Latium, undè dictum, 61. a.
- Leæna. Quanam fuerit, 83. Quâ occasione Athenienses ipsi statuam posuerint, *ibid.* & b. 612. a. De patientiâ ejus admirabili, *ib.*
- Lectisternia, eo nomine undè dicta, 570. a.
- Leda, eadem quæ Nemesis, 97. & *ibid.* a.
- Leges. Multas argumentum esse morum corruptorum, 380. b. Legis divinæ præclarum encomium, 451. & seq. Quid sit legem obrogari, *ibid.* b. Quanam legis nomen non mereantur, 452. a, b. Has non justitiâ, sed utilitas reperit, 453. De legibus inutilibus, 454. a.
- Lemnos. Vulcanus in eam præcipitatur, 66. b.
- Leo. Cultus ab Egyptiis, 560. b. Soli sacer, *ibid.*
- Lethargus. Quid sit, 549. b. Undè nomen habeat, 550. a. A Latinis quibusdam quomodò appelletur, *ibid.*
- Letheus fluvius, undè dictus, 576. b. A Poëtis quare adinventus, 577.
- Leucothea, quanam sit, 97. & *ibid.* a.
- Leves, quinam dicti, 463. a.
- Libanius, in quo genere floruerit, 596. a. Quam gratus fuerit Juliano Imperatori, *ib.*
- Liber, *vide* Bacchus.
- Libera. Dea ab Ethnicis culta, 42. a. De illâ variae opiniones, *ibid.* & 605. a.
- Liberalis, distinguitur à prodigo, 481.
- Liberi, quo ritu apud Veteres pro legitimis agnoscerentur, 72. a. Trium liberorum jus quale fuerit, *ibid.* b. 610. a. Patrum potestas in eos olim quanta fuerit, 278. b. Quibus de causis possent à parentibus abdicari, 281. a. 655. a. Quibus commodis abdicati privarentur, *ibid.* Abdicati & exheredati quinam dicerentur, 331. De more & ritu illos exponendi, 383. b. De eorum exheredatione, 410. & *ibid.* b. Eos recens natos interficere aut exponere, quàm sit impium, 491. & seq.
- Libido ad quem usum data, 488. Aspectu maxime concitatur, 493. & *ibid.* a. Quare coercenda, 494. & *ibid.* a, b.
- Lindus, hæc urbs ubinam sita, 99. Ritus factorum Herculis in eâ celebrandorum, *ib.* & seq.
- Lingua, quandònam verè fungatur officio suo, 341. Undè dicta, 714. a.
- Lipsum erat in Adorationis ritu, 20. a.
- Litabilis victima, quanam sit, 98. a.
- Livor fons est malorum, 144.
- Lyos, Divini Verbi nomen, 291. Quid significet, *ibid.*
- Lucretius. De ejus morte Hieronymi testimonium, 71. a. Deorum cultum quomodò irrideat, 121. Quòd erraverit in statuendâ sapientiæ origine, 221. & seq.
- Ludi. De vanitate illos, qui sumptum faciebant in iis exhibendis, 463. Illis quantum veteres impenderint, *ib.* a. Qui hos exhibebant, quibus nominibus appellati, *ibid.* Ludi gladiatorum & Circenses Christianis quàm vitandi, 490. & seq. Iis semper fuerunt interdicti, 492. b. In honorem Deorum erant consecrati, 494. & *ibid.* a, b.
- Lumen. De more veterum in diebus lætis lumina accendendi, 432. a. Usus eorundem apud Christianos, *ibid.* & b. 688. a, b. Mos ille retentus in Ecclesiâ, *ibid.*
- Luna, sub Iſidis nomine culta ab Egyptiis, A a a a ij

96. a. Huic quare Taurus immolatus, 99.
De eâ variæ Philosophorum opiniones, 194.
a, b. De naturâ ipsius & magnitudine Xenophanis sententia, 253. & *ibid.* b. Quo sensu dictum à quibusdam veteribus, Terram illam esse habitabilem, 652. b.
Lupa, Romuli nutrix, divinis affecta honoribus, 82. & *seq.* Quænam fuerit, *ibid.* & 611. b. De varietate Auctorum circa ejus nomen & fectorum ipsius, 611. b. & *seq.* Utrum in figurandâ illâ exemplum ab Atheniensibus Romani sumpserint, 612. a.
Lupanar, updè dictum, 82. b.
Lupus cultus ab Ægyptiis, 560. b.

M.

MAGICA ars, à Dæmonibus inventa, 179.
Damnata legibus, *ibid.* a. Nihil ostentat veri ac solidi, 310. 312.
Magisterium Dei, pro Christi Doctrina, 157.
Magorum ars à Dæmonibus, 175.
Majorum auctoritas in Religione, 137. & *seq.* Illorum stare judicio quantæ sit imprudentiæ, 139.
Majuma. Utrum festa ejus eadem fuerint cum festis Florahibus, 612. b. Ubinam celebrarentur, *ibid.*
Manes sanguine humano placantur, 386.
Manubiæ. Diis fuerunt consecratæ, 136. & *ibid.* b. Quid sint, & à spoliis, seu prædis, in quo differant, *ibid.*
Manum conferre, quid sit, 4. b. In adoratione manus ori admovebatur, 19. b. 20. a, b. Manus dare, quid sit, 264. a, b. Manus cur dicatur instrumentum instrumentorum, 712. a.
Marcion, in quo erraverit, 354. a. Quo tempore vixerit, *ibid.*
Mare rubrum, vel Erythræum, 293. a.
Mares, foeminis robustiores, 73. & *ibid.* b.
Marica, eadem quæ Circe, 97. & *ibid.* a.
Maro, vide Virgilius.
Mars. Homicidii crimine liberatus, 40. & *ib.* a. Adulter, *ibid.* Idem qui Hesus apud Gallos, 92. a.
Marfyas. Ejus fabula, 222. a.
Materia. Non est Deo coæterna, 146. & *seq.* 147.
Matrimonium castè servandum, 500. & *seq.*
Matura. (Mater.) Eadem quæ Ino, 97. & *ibid.* a.
Maxentius tyrannus à Constantino victus, 5. b.
Medicinæ inventio, 80. & *ibid.* a, b. Her-

baria inventio quibus data, 198. a.
Mediæ, pro modicè, mediocriter, 477. a, b.
Megarici Philosophi. Eorum quis Auctor fuerit, 216. & *ibid.* a. Summum bonum in quo constituerent, *ibid.* Eretriaci quare dicti, *ibid.*
Melicertes, idem ac Palæmon atque Portumnus, 97. & *ibid.* a, b.
Memoria delicata & fragilis, 697. b.
Mendacium, nullâ de causâ licitum, 483. & *ibid.* a. 708. b. & *seq.*
Menæceus. Quod mortem non obierit pro patriâ, nisi spe immortalitatis, 217. & *seq.* Ejus historia, *ibid.* a, b. 647. b.
Mens. Inter Deos relata, 86. & *ibid.* b. Non est idem atque anima, 548. & *seq.* r̄s à Græcis appellata, *ibid.* b. Pro ætate augetur vel minuitur, 549. Non extinguitur in furiosis, *ibid.* a. Nomen ejus Augustinus undè deduxerit, *ibid.*
Mercurii quot, 21. & *ibid.* a, b. Quem inter eos Thoyt Ægyptii appellaverint, *ibid.* b. Mercurius à quo Argus occisus, Jovis filius fuit, *ibid.* Fur erat & nebulo, 40. & *ibid.* b. 41. a. Quare cœlo dignus existimatus, 41. & *ibid.* a. Teutates apud Gallos, 92. b.
Meretrices quædam cultæ, 83. & *seq.* Iphis vetitum apud Athenienses templa ingredi, *ibid.* b. Insignium meretricum catalogus ubinam reperitur, 84. b.
Meretrix, utrum Deo possit tribui, 503. & *ibid.* a, b.
Metempsychosis opinio à quibus propugnata, 238. & *ibid.* a. Ejus origo, *ibid.*
Miliria, Christianis an vitanda, 491. a. 691. b.
Minerva ubi culta, 66. De eâ Auctores quinam consulendi, *ibid.* a. Ipsius virginitas suspecta, 76. Erichonium cum dracone cistâ inclusum Cecropidis filiabus quare commendaverit, *ibid.* Textrix artis inventrix, 81. & *ibid.* b. Ab Ægyptiis quo nomine appellata, *ibid.* a. An eadem cum Noemâ Lamechi filia, *ibid.* b.
Minos. Ejus astutia in religione, 103. An fuerit Jovis filius, *ibid.* a. Unus inferorum iudex, 576. a.
Misericordia. Hanc reponebant Stoici inter vitia & morbos, 252. & *ibid.* a. 457. b. 460. a. Quo sensu hoc illorum dogma intelligendum, 252. b. Quid illa sit, & quorum propria, 456. Sola vitæ communis continet rationem, *ibid.* & *seq.* De misericordiæ operibus, 464. & *seq.* Merces illius quantâ sit, 470.
Minnus, 126.

Minutius Felix. Ejus pro Religione apologia, 361. & *ibid.* a. Quo tempore floruerit, *ib.*
Mnevis, bos ab Aegyptiis pro Deo cultus, 418. a. Solis symbolum fuit apud Heliopolitanos, *ibid.*
Moloch, an idem ac Saturnus, 94. a.
Moneta, vide Juno.
Mons. De montibus qui concurrerunt, 521. b.
Morbi, an sint Dæmonia, 641. a.
Mors prima, ac secunda, 166. Secunda animalia non subjacent, *ibid.* Mortis nomen ambiguum, *ibid.* a. Quod nemo illam subeat, nisi spe vitæ longioris, 217. & *seq.* Aditus ad eam miser, 236. Morti voluntariæ sese quinam obtulerint, 238. & *seq.* Li quam damnandi, 239. & *seq.* Mors unde bona vel mala, 242. Ex præteritis vitæ actibus ponderanda, 243. & *ibid.* a. Secunda nobis proposita, ut eam vitemus, 530. a. Non extinguit mors hominem, sed ad præmium virtutis admittit, 544.
Mortalitas, pro mortales, 338.
Mortui. Eorum unctura in usu apud Ethnicos, 125. a. Eadem viguit apud Judæos & Christianos, *ibid.* Illos lavandi ubinam mos obtinuerit, *ibid.* Aliquando etiam vestibus pretiosis induti elati sunt, *ibid.* & b. Mos Judæorum in illis humanis, 329. a. Quotnam verè mortuos dixeris, 341. Manes eorum humano sanguine placantur, 386. & *ibid.* b. De mortuis sepulturæ mandandis nihil unquam ab ullo Legislatore Ethnico imperatum, 690. a, b.
Moyſes, Trojan: bello quot annis fuerit antiquior, 282. b. & *seq.* 655. b.
Mundus. Quare à Græcis νεκος appelletur, 8. b. An ex materiâ æternâ factus, 10. b. 145. a. 630. b. Unius arbitrio eum regi necesse est, 11. Quæ sit basis illius, juxta Philonem, 130. a. Quod non est Deus, 133. & *seq.* Quod hominem non generet, 134. Factus est ex nihilo, 145. & *seq.* De divinitate ejus fabricâ, 154. & *seq.* Non fuit ab æterno, 161. & *seq.* 523. Dei templum est, 245. & *ibid.* b. Providentiâ gubernatur, 246. Rotundus, 255. a. Quomodo probet Macrobius, eum non esse æternum, 458. a. Genitum illum agnovit Plato, 514. 522. Hunc in perpetuum dixit fabricatum, 515. Aristotelis & aliorum de illo variæ opiniones, *ibid.* Hunc quo sensu Plato corpus Dei fecerit, 520. a. Quare magnus homo dictus, *ibid.* b. Quod mortalis sit, *ibid.* & *seq.* De causâ ejus finali, 522. & *seq.* Philosophorum de ejus antiquitate & dura-

tionis sententiæ, 555. & *ibid.* a, b. & *seq.* De eodem opinio Lactantii & veterum Patrum unde fluxerit, *ibid.* & 698. a, b. De ipsius vastatione, & mutatione imperiorum, 558. & *seq.* Exitium ejus quamnam signa prænuntiabunt, 559. & *seq.* Illius excidii ratio quamnam futura sit, 563. & *seq.* Quod illud à Vatis & Sibyllis sit prædictum, 567. & *seq.* Futura ipsius consummatio, 583. & *seq.* & *ibid.* a. Istius renovatio, 585.
Munerarius, & Munerator. Quid sint, 463. a.
Musæus. Ille utrùm extiterit, 100. a, b. Unde deductum nomen ipsius, *ibid.*
Muta. Illa quasi Dea culta à Romanis, 901. 613. b. Eadem ac Lara, seu Larunda, *ibid.*

N.

NATURA. Nihil aliud est, quàm Deus, 147. 152. Sæpè etiam indoctos impellit ad laudem, 228. Quod ex religionis everſione nomen invenerit, 263. Quo sensu dixerint eam Philosophi rerum omnium matrem, *ibid.* & a, b. Quod remotâ providentiâ nihil sit, *ibid.* De illâ Auctores quinam scripserint, *ibid.* Naturæ vox variè à Latinis usurpata, *ibid.* Ejus divisio, juxta Stoicos, 519. & *ibid.* a, b.
Navigium, pro navigatione, 606. b.
Navius (Accius) Augur, 139. & *seq.* De eo Auctores consulendi, 140. a. De vero ejus nomine quantum varient, 625. b.
Naxos insula, 66. b. Baccho sacra, *ibid.* Dionysia olim vocata, *ibid.*
Necessitas, pro calamitas, 114.
Necessitas. Idem quod fatum, 445. a. Huic Dii ipsi non repugnant, *ibid.*
Necromantia à Dæmonibus est, 179.
Negotiatio, quamnam damnata, 405. b. & *seq.*
Nemesis, quamnam sit, 97. & *ibid.* a.
Neptunus, Trojan: muri conditor, junior Neptuno Jovis fratre, 39. b. Neptunus unde dictus, 49. a. An Japhetus, *ibid.* Quo sensu mari præfectus intelligatur, *ibid.* Clam patre natus, 62. Illi Circenses ludî consecrati, 494.

Nero, an Antichristus, 700. a.

Noë. Ejus historia, 170. & *seq.* De arcâ ab ipso fabricatâ, *ibid.* a. De vineâ ab illo constitâ, 171. Ubinam ex arcâ egressus fuerit, *ibid.* a. Quo sensu Chamo filio: maledixerit, *ibid.* b. Posterorum ejus dispersio, 172.

Novatiani se Catharos nominant, 353. b.

& seq. Illorum errores, 354. a.
 Nox, Diabolo cur attributa, 155.
 Numa. Superstitionum propagator, 102. &
 seq. Simulati ipsius congressus cum Egeriâ
 Nymphâ, *ibid.* Libri ejus reperti, & com-
 busti, 103.
 Nummus. Signatus quid sit, 608. a.
 Nuptiarum ritus, 75. a. Aquâ & igne frequen-
 tabantur, 156. & *ibid.* a.

O.

OBBâ, poculi genus, 616. a.
Oblidere, 491.
Obrogari, quid sit, 451. b.
 Obsessio, an naturalibus auxiliis curari possit,
 641. a.
 Occidens, Diabolo cur tribuatur, 154.
Occupare, quid significet, 707. a.
 Oceania, quid sit, 57. b.
 Oculi. Oculorum voluptas, & ejus objectum,
 489. & seq. In res vanas promptiores,
 493. a.
 Odorum voluptas fugienda, 496. Ab Ethni-
 cis itidem damnata ut à Christianis, *ibid.*
 a, b.
Offensibilis, 341.
 Olympus, nomen ambiguum, 50. In illo Ju-
 piter habitavit, *ibid.* Pro cœlo accipitur,
ibid. b.
Operari, passivè positum, 589. b.
 Opes cognitioni veritatis postponendæ, 1.
 His melior nemo efficitur, *ibid.* Earum
 fructus, 464. Quàm sint fluxæ, 469. Illas
 in aram conferre quid sit, 470. a. Non
 sunt summum-bonum, 647. a, b.
Opinatio, quid sit, 193. a. Undè abest, scien-
 tia, 195.
 Oracula. Quinam de iis scripserint, 29. b. A
 Dæmonibus sunt inventa, 179.
 Oratores. Minore in gloriâ fuerunt apud Græ-
 cos; quàm Philosophi, 3. Oratores vete-
 rani, 4. a. Maximi à causidicis mediocri-
 bus cur sapè victi, 150. Quàm perniciosi,
 360.
 Oreb; vide Horeb.
 Oriens, Deo accensetur, 154.
 Orpheus, quo tempore vixerit, 14. b. 105.
 De Deo uno & omnium conditore quid
 senserit, 15. De ejus scriptis & existentia,
ibid. a. Illus de Saturni regno testimo-
 nium, 61. A Threïssis quare discerptus,
 82. a. Sacra Liberi Patris primus induxit,
 105. De illius Theologiâ quis consulendus,
 289. a. Undè arbores & saxa suâ lyrà tra-

xisse creditus, 458. b.
 Osculum. Labratum quid sit, 20. a. Oscula
 jacere quid sit, *ibid.*
 Osiris. Idem ac Serapis apud Ægyptios, 96.
 615. a. An Isis filius, 614. b. & seq.
 Ovidius. Mundum à Deo faretur instructum,
 17. Ejus versus de elementorum dispositio-
 ne, 528. b. & seq.
 Ovis. De ejus cultu apud Ægyptios, 560. b.
 Oxyrynchus. De cultu illius apud Ægyptios,
 560. a. Variæ de eo opiniones, *ibid.* b.

P.

PÆDERASTIA. Pœnis gravissimis sublata;
 43. a.
 Palæmon. Idem qui Melicertes, 97. Ludi à
 Græcis in ejus honorem instituti, *ibid.* b.
 Pallium, undè dictum, 203. b. Vestis fuit
 Philosophorum, *ibid.* Utrique sexui com-
 munis, *ibid.*
 Pangæus mons ubi situs, 56. b.
 Papiæ lex. Quid caverit, 72. b. 610. a. Sen-
 sus ejus qualis fuerit, *ibid.* Ei legi Impe-
 ratores quinam derogaverint, 610. a.
 Paradisi terrestris situs, 167. & *ibid.* a. Ar-
 bor scientiæ boni & mali quæ fuerit, *ibid.* b.
 635. a. Quo sensu sic dicta, *ibid.* & seq.
 635. a, b. Quòd non fuerit locus extra
 hunc orbem positus, 168. An igne circum-
 vallatus, *ibid.* b. 636. a, b.
 Parcæ. Idem quod fatum, 45. & *ibid.* a, b.
 Illarum numerus & nomina, *ibid.* b. Trium
 Parcarum fabulæ origo, 161. & *ibid.* a.
 Parricidarum pœnâ, 123. a, b. Varia pro
 variis temporibus, *ibid.*
 Partheniæ, quinam fuerint, 89. & *ibid.* b.
 Pâscha, verbum Hebræum, 344. b. Undè de-
 ducatur, *ibid.* & 682. a.
Patibilis, 571.
 Patris nomen Diis non competit, 278. Deus
 unus est omnium pater, *ibid.* & seq. Po-
 testas patrum olim quanta, *ibid.* b. Pater-
 familias quis, & quomodo diceretur, 279.
 & *ibid.* a. De jure patris & domini, 410.
 & seq.
 Patientia, quanta sit virtus, 421. Quid sit,
ibid. Continentia illâ potior judicata, 422.
 a. Virtutum maxima, 484. Ejus encomium,
ibid. & seq. Illâ vir bonus ac sapiens dif-
 fert à malis, 485. Vitiis omnibus atque
 affectibus est opposita, 486.
 Paulus Tyrius. In quo genere floruerit, 596.
 a. Gratus fuit Adriano Imperatori, *ibid.*
 Pavor & Pallor, à Romanis coli cœperunt ut

Dei, 85. & *ibid.* b. Eadem habuerunt apud eos, *ibid.*
 Perducores, qui sint, 481. a.
 Perfectissimus, Titulus honoris, 399.
 Perferentia substantivè, 214.
 Peripatetici. Summum bonum in quo constituerint, 202. In quo differunt à Stoicis, *ibid.* b. Illorum bonum nimium multiplex, 205. Laudabant virtutem, reipsa serviebant voluptati, 208. b. Misericordiam non improbabant, 457. b. Eorum de affectibus sententia, 474. Opinio illorum de ira, 487.
 Perlatio, vox nova & rara, 421.
 Pessum ire, de quibus dictum, 607. b.
 Petrus Apostolus, an Romæ prædicaverit, 332. a, b. Quo anno cum B. Paulo martyrio fuerit coronatus, 333. b.
 Phædon, à quo redemptus fuerit, & philosophiam edoctus, 258. & *ibid.* a. Quinam fuerit, *ibid.* & 654. a.
 Phæton. Incendium in orbem mittit, 161. & *ibid.* a. Origo fabulæ illius, *ibid.*
 Phidias, quis fuerit, 126. b.
 Philippeus nummus, quid sit, 25. b. Ejus pretium, *ibid.* Romæ num excusus, 601. b.
 Philippus Imperator, quandònam regnaverit, 5. a. An Christianus, *ibid.*
 Philoctetes. Herculi morienti adest, 603. b.
 Philo Judæus. Simulacrorum artifices ob egestatem irridet, 127. a. Quam basim mundo constituerit, 130. a.
 Philosophi. Apud Græcos majore in gloriâ fuerunt, quàm Oratores, 3. Non sunt duces ad bene vivendum satis idonei, 6. Cur reliquerint magnam confusionem veritatem inquirentibus, *ibid.* Quinam Deos vocaverint in dubium, aut excluderint, 7. Illorum gravis auctoritas, 17. Joves plures cur fecerint, 51. Multi eorum religionem sustulerunt, 121. & *seq.* Cogitationes eorum stultæ, 191. Nomen eorum undè exortum, 192. b. Nec sapientes fuerunt, nec studiosi sapientiæ, 193. Insipientia eorum in disputando, 196. Ad corpus omnia referebant, 210. Rari laude digni, 226. & *seq.* Quinam iis meritò præferantur, 229. Non utilitatem, sed oblectationem petierunt ex philosophiâ, *ibid.* Quàm damnandi inter eos, qui mortem voluntariam appetendam docuerunt, 239. & *seq.* Vanitas illorum & impietas, qui naturam rerum putaverint ingenio comprehendi posse, 245. & *seq.* De Philosophis barbâ tenus & pallio proverbum, 257. b. Neque seipsos, neque alios potuerunt facere meliores, 260. Il-

lorum præcepta quàm parùm conferant ad sapientiam, *ibid.* & *seq.* Quòd ipsi suam inscitiam confessi sint, 264. & *seq.* Eorum præceptis quare nemo obtemperaverit, 335. Quàm fuerint perniciosi, 360. Litteras Sacras cur contemplerint, 361. Barbatum magistri undè dicti, 363. b. De illorum dissensionibus & contrarietatibus, 366. & *ibid.* a. Eorum insipientiæ fons & origo, 455. Veritatem ita non comprehenderunt, ut leviter tamen odorati sint, 515. Quæ causa erroris ipsis fuerit, circa mundum, 518.
 Philosophia præstat eloquentiæ, 3. Eam coluerunt maximi Oratores, 4. Vana damnata est in Scripturâ, 191. a. Non est sapientia, 192. & *seq.* 226. 257. Nec iter ad sapientiam, 193. In varias sectas divisa, 196. & *seq.* Philosophia moralis quàm utilis, 201. In philosophiâ beata vita nulla est, 218. Non est magistra virtutis, aut parens vitæ, 223. & *seq.* Non est regula vitæ, 225. & *seq.* Utrum omnis abjicienda sit, 229. a. Illius origo recens, 230. Multa vera & recta continet, 256. a. Illam omnibus indiscriminatim propositam, 257. Quot sint ad ejus studium necessaria, *ibid.* Hujus sectæ alienæ sunt à veritate, 519. Quare nulla extiterit, quæ ad verum proximè accederet, 536.
 Phos. Vocis illius ambigua significatio, 433. b. 604. a, b.
 Phryges, vide Cataphryges.
 Phrygii sermones, qui sint, & quanam eorum materia fuerit, 7. b.
 Physici. In quo erraverint, 199.
 Pietas, quid sit, juxta Trismegistum, 178. & *ibid.* b. 210. Pro misericordiâ sæpè sumitur, 199. a. De falsâ pietate Ethnicorum, 385. & *seq.* Quæ vera sit, 387. & *seq.* Ejus definitio, 398. & *ibid.* b. Generosa est, 434. a.
 Pignora, pro filiis, 440. 467.
 Pilatus, quo nomine Judææ, cum Christus passus est, præsideret, 320. & *ibid.* a, b. 676. b. Sententiam in eum num tulit, 321. & *ibid.* a. 676. b.
 Placiditas, pro lenitas, 475.
 Planus, pro humilis, 402. 422.
 Plato. Deum agnovit creatorem, 8. a. 19. a. De ejus majestate eximie sentit, 33. Existimatus est illa hausisse ex Mosis & Ægyptiorum disciplinâ, *ibid.* a. Hunc Cicero quanti fecerit, 67. & *ibid.* b. Essentiam hominis in quo posuerit, 120. b. Utrum docuerit voluntariam mortem oppetendam,

246. & *ibid.* b. Irridetur, & quare, 243.
 & *seq.* Quod Pythagoræ doctrinam de Metempsychosi secutus fuerit, 244. a. Unde ejus sententia de animæ immortalitate, *ibid.* b. Justitiam in quo reposuerit, 247.
 & *seq.* Redarguitur circa matrimonia, 248. & *seq.* An verum sit, beatas fore civitates, si Philosophi regnarent, *ibid.* b. Justitiam & virtutes alias prorsus evertit, 249. & *seq.* Illum maris & foeminæ officia miscere, 250. & *ibid.* b. De illius fertute, 258. & *ibid.* b. Quare ad Judæos non accesserit, 276. Ejus doctrina fluxit ex doctrinâ Mosaicâ, *ibid.* b. Deo debitum cultum non exhibuit, 281. Deum somniavit, non cognovit, 399. Ejus conatus in persuadendâ justitiâ quare vani & inanes, 405. Scire non potuit quomodo, & quare mundus à Deo sit effectus, 514. Genitum illum agnovit, *ibid.* b. In perpetuum dixit illum fabricatum, 515. Illius argumenta de immortalitate animæ, 538. & *seq.* Ejus de mundi antiquitate sententia, 555. & *ibid.* a. Sugillatur ipsius opinio de memoriâ, 577. Moïses Atticè differens dictus, 655. a.
 Pluto, Agesilaus, sive Agelaustus dictus, 49. & *ibid.* a. 606. b. Quomodo clam patre natus, 62. Varia ejus nomina, *ibid.* Quare vocatus Dispater, *ibid.* b. 608. b.
 Pœnitentia quid sit, 471. & *ibid.* a. Quibusnam peccatoribus sit difficillima, *ibid.* b. Omnibus proposita, 502. & *seq.* Utrum Deo possit tribui, 503. & *ibid.* b. Ad ejus perfectionem quid sit necessarium, 510. b.
 Poëta. Quinam Deum unum agnoverint, 9. a. Confitentur spiritu regi omnia, 14. & *seq.* & *ibid.* a. b. Num illis credendum de Diis loquentibus, 38. In his celebrandis quid finxerint, 46. & *seq.* In quo positum sit eorum officium, 48. & *ibid.* a. Impiæ illorum de Diis fabulæ, 82. a. b. Quam sint perniciosi, 360. Ex Platonis republicâ exclusi, *ibid.* a. Quod Philosophis antiquiores, 372. An historicis antiquiores, 575. a. Illorum error de aureo seculo, 581.
 Pollux, *vide* Castor.
 Πολυκύδιον. Quid significet, 710. b.
 Polycletus. Quando vixerit, 116. b.
 Pontifices à quo instituti, 412. Minores quinam dicerentur, *ibid.*
 Portiones viriles, quænam apud Jurisconsultos, 139. a. 625. b.
 Portumnus. Idem ac Melicertes, 97. Portumnalia ab eo nuncupata, *ibid.*
 Potentatus, rara vox, 480. a.
 Præmonstratio, 557.
 Præsentem haberi, vel esse, pro adesse, locutio Latinis Scriptoribus creberrima, 612. b.
 Pressura, id est, Calamitates, 342.
 Prasultor, qui saltando initium facit Ludorum, 141.
 Priamus. Latino cœvus fuit, 105.
 Priapus. Præerat portubus, 97. b. Unde ipsi asellus immolaretur, 98. & *seq.* Lampasceni nomen unde sortitus sit, *ibid.* a. 124. a. Priaporum figuræ à Poëtis irrisæ, 123. Hellepontiacus quare appellatus, 124. a.
 Procuratores Provinciarum, quinam essent, 320. b.
 Prodesse, pro prodibunt, 565.
 Professum gaudium, id est, manifestum, 476.
 Professus Deus, id est, manifestus, 334.
 Proloqui, propriè vaticinari, 602. a.
 Prometheus, an hominem formaverit, 158. b. Fabula illa refellitur, *ibid.* & *seq.* Genus illius atque ætas, 159. a. Ab eo nata ars statuas figurandi, 160.
 Prophetæ. Unum Deum prædicant, 12. & *seq.* Nec infani fuerunt, nec fallaces, 13. Quinam vitas eorum scripserint, *ibid.* b. 282. a. Oracula illorum intelligenda, 282. De eorum temporibus, *ibid.* & *seq.* Antiquiores sunt Græcis Scriptoribus, 283. & *ibid.* b. Ad Judæos missi, & ab ipsis excruciat, 296. 298. a. Communi & simplici sermone locuti sunt, 361. Prophetæ undè dicti, 602. a.
 Profecare, quid sit, 345. b.
 Profeminare, pro generare, 452. a.
 Prostitutio, 380.
 Protagoras. Deos vocavit in dubium, 7. Quare Athenis ejectus, *ibid.* a.
 Providentiam quinam impugnaverint, 7. Quinam defenderint, 8. Asseritur, *ibid.* Probat ex ortu hominum & animalium, 163. & *seq.* A calumniis infidelium vindicatur, 421. & *seq.* Ex constitutione mundi eadem adstruitur, 523. & *seq.*
 Prudentia, pro jurisprudentiâ, 4. a.
 Prudentius, de Providentiâ divinâ, 8. b.
 Pudicitia cur laudatur, 500.
 Pulmo, quo sensu viscus plenum dici possit, simul & inane, 715. a.
 Pulvinaria apud Ethnicos, 569. b.
 Pupæ, quid sint, 126. Deorum effigies grandes pupæ, *ibid.* A virginibus pubertatem consecutis Veneri solitas dicari, *ibid.* a.
 Purifici roris persusio, id est, Baptismus, 310.
 Purpura, Regium insigne est, 287. & *ibid.* b. Rubicundus ejus color quid insinuet, *ibid.*
 Pusillitas,

Paullitas, pro *parvitas*, 480.

Pyrrhus expilat Proserpinæ templum, 141. & *ibid.* b.

Pythagoras. Quomodo Deum definierit, 18. & *ibid.* a. Statuit eum, ut principium omnium, 150. b. Ab illo exortum Philosophorum nomen, 192. & *ibid.* b. Metempsychosin unde hauserit, 238. a. Ejus dogma derideretur, 240. & *ibid.* a, b. Illius impossibilitas ostenditur, 244. Quod servus non fuerit, 258. a. Quare ad Judæos non accesserit, 276. Multa illum ex lege Mosaicâ accepisse, *ibid.* a. Quod filia suæ Judaicum nomen imposuerit, *ibid.* b. Eum ex populo Judaico genus duxisse, *ibid.* b. Irridetur tributa ab ipso animæ immortalitas, 551. Quorum ex Prophetis fuerit coartatus, 659. a.

Pythagorici circa immortalitatem animæ errant, 237. & *seq.* Quæ ratio esset hominis ignorarunt, 238. Multi violentas sibi manus intulerunt, *ibid.* De duobus amicis Pythagoricis, Damone & Pythiâ, 407.

Q.

QUÆSITIO, 193.

Quando, pro *Quandoquidem*, 34. a, b. Quanto frequenter, tanto firmiter, pro *quantò frequentius*, 2. tantò firmitus, 378.

Quibus coram, pro *coram quibus*, 382.

Quietè gradiendum, 477.

Quindecimviri instituti, 24. a. 26. b. Quinque libri ab iis solis inspicere possent, 602. a.

Quirinus. De Deo isto Auctores quinam consulendi, 66. a. 70. a. Divinos honores assequitur, 70. & *ibid.* a.

R.

RATIO homini soli attribuitur, 122. & *ibid.* a. Eandem brutis quinam tribuerint, *ibid.* Rectum præscribit, 138. Lumen est cordis humani, 139. Ad quid data, 211.

Reciperatores. Undè dicti, 247. b.

Reges sacrificuli. De eorum origine, 412. b.

Religio. Nulla sine sapientiâ, 7. Religiones in plurali numero in malam partem semper usurpari, 71. a. 165. a, b. 269. b. A prudentioribus falsæ impugnata, nulla constituta, 121. & *seq.* Quænam sit religio insipientium, 136. & *seq.* Nulla potest esse in rebus malè partis & corruptibilibus, 137.

Religiones Deorum triplici modo vanæ, *Tem. I.*

184. Nulla est religio, ubi sunt simulacra, 185. Quo sensu summum sit illa bonum hominis, 211. & *ibid.* a. Soli homini propria, *ibid.* & *seq.* Qui illam non suscipit, ipse humanitate se abdicat, 212. Quomodo in eâ erretur, 213. Illa sola ratio est in cœlum spectandi, 262. Divelli non potest à sapientiâ, 277. & *seq.* Inter se quam conjunctæ sint, 280. Religionis nomen unde, 348. & *seq.* & *ibid.* b. 682. b. In quo à superstitione differat, 349. & *seq.* & *ibid.* a, b. 683. a. Sola efficit, ut homo hominem carum habeat, 376. Vera augetur, quanto magis premitur, 412. Cogi non potest, *ibid.* Quomodo sit defendenda, 414. Nulla est, nisi quæ virtute & justitiâ constat, 509.

Reprobatio. Quomodo à Divinâ voluntate, 679. b. & *seq.* Non est causa damnationis reprobis, 681. a.

Resanescere, Resanare, Resanatus, verba rara apud Auctores Latinos, 364. a.

Resurrectionem animarum Lactantius videtur innuere, 545. & *ibid.* a. Quo sensu ad impios pertinebit, 571. a, b. 702. a. Corpora post eam qualia futura sint, 573. 702. b. Quare ante illam redierit nullus ab inferis, 576. De eâ Philosophorum opiniones, & Sibyllarum vaticinia, 578. De resurrectione secundâ, 585. & *ibid.* a, b. Quod una tantum futura sit, 702. a.

Revocare, quid significet, 465. a.

Rhetores. Quomodo juvenes erudirent, 3. a. 596. a.

Romani. Eorum Dii, 82. & *seq.* Jovem Laticalem humano sanguine coluere, 92. Togæ communis eorum amictus, 125. b. & *seq.* Togati inde dicti, 203. b. Quâ horâ apud eos judicia exerceri solita, 327. a. Injustitiæ ipsis exprobrata, 403. a. Possessionem totius orbis quâ ratione sint adepti, 453. 690. a. Quod temporibus mundi extremis regnum eorum deficiet, 561. & *ibid.* a. 584. De variis ejus ætatibus, *ibid.* & *seq.* Undè in figurandâ Lupæ exemplum sumplerint, 612. a. Quo sensu Romæ Imperio deficiente veniet Antichristus, 699. a.

Romulus. Divinos honores quomodo fuerit assecutus, 70. & *ibid.* a. Romulus unde dictus, 82. a. De mutato nomine illo in Quirinum, 97. & *ibid.* a.

Ruber. Rubrum colorem nunc coccineo, nunc purpureo aut puniceo colore designari, 677. a.

Rubigo, Robigo, Rubigus, vel Robigus, Illi
B b b b

à Romanis sacrificatum, 87. & *ibid.* a. Ab eo Robigalia, *ibid.*

S.

S, Littera post α plerumque addita anti-quitus, 643. a.

Sabæorum origo, 671. a.

Sabbatum. Undè nominatum, 556. & *ibid.* b. 698. b.

Sacramentum. Quid significet, 185. a. 270. b. 369. a.

Sacrificium nec interius, nec etiam exterius Deo oblatum damnari à Lactantio aut priscis Patribus, 619. b. Quà ratione probe-
tur, illud semper esse Deo debitum, *ibid.*

Saitæ, Egyptii, undè dicti, 599. b.

Salii. Undè ita appellati, 103. a. Numerus eorum, *ibid.*

Sallustius. Ejus de Curetibus Jovis altoribus opinio, 100. & *seq.* De vitâ ipsius flagitiosa, 167. & *ibid.* a.

Salomon. Quod rex fuerit potentissimus, 290. Quot annis post Trojanum excidium vix-
erit, *ibid.* & b. 662. b. &c. Quo sensu con-
ditor dici possit urbis Jerusalem, 306. a, b. 672. b. Anni ejus regni, *ibid.* Christo quot
annis fuerit antiquior, 316. 662. b. &
seq.

Samos insula, ubi sita, 66. a. Junoni sacra,
ibid. Parthenia nominata, 75. & *ibid.* a.

Sanchoniathon. Litterarum inventionem tri-
buit Mercurio Trismegisto, 22. a.

Sancus. Ubi cultus, 65. & *ibid.* b. Quis fue-
rit, *ibid.* Idem cum Hercule, Deo fidio &
Semone, 66. a. Auctores de eo consulendi,
ibid. Mira circa ejus nomen illorum
varietas, 609. a.

Sapientes septem, 17. b. Eorum nomina, *ibid.*
& 275. a. Sapientis doctrina est, quomo-
dò vivere oporteat, 220. Utrum semper
beatus ille, etiam dum torquetur, 261.
Quinam iste sit, 449. Verus sapiens non
opinionibus ducitur, 476. a. Ejus non est
velle certare, ac se periculo committere,
486.

Sapientia. Nulla sine religione probanda est,
7. Sapientia hominis quæ sit, 192. b. 270.
Ubinam sit, 199. Est scientia cum virtute
conjuncta, 207. Non est in linguâ, sed in
corde, 219. Alimentum est animæ, 221.
In statuendâ ejus origine quinam errave-
rint, *ibid.* & *seq.* Una est & simplex, 226.
Quanam virtutis nomen mereatur, 229. a.
Illam hominibus non parietes aut locus

conciliant, 245. Quod omnibus sit propo-
sita, 257. Ad eam quare tam parum con-
ferant præcepta Philosophorum, 260. &
seq. Quare ab iis non inventa, 275. & *seq.*
Ubinam quærenda, 276. Quod à religione
non possit divelli, 277. & *seq.* Quam sint
inter se conjunctæ, 280. Idoneis præconi-
bus cur indigeat, 361. Cadit in solum ho-
minem, 408. Ad quid illi sit attributa, 526.
Quo sensu in Deo sit, 664. a.

Saporis voluptas fugienda, 495.

Saturnus. Quos parentes habuerit, 53. &
ibid. b. De aureo ejus seculo, *ibid.* &
seq. Caeli filius undè dictus, 54. & *seq.*
Undè hausta hujus aurei seculi fabula, *ibid.*
a. Tempora quantum distent inter Satur-
num Urani filium, & Italicum, *ibid.* b.
Terræ filius quo sensu dictus, 55. & *ibid.*
a. Non ex cælo natus est, 56. Impius in-
patrem & filios, 57. & *seq.* Undè hos vo-
casse dictus fuerit, *ibid.* a. 60. a. Quo sen-
su dictus sit patri abscidisse genitalia, 58.
Quare Κεῖρος dictus, & Saturnus, 59. 61.
a. Regno pulsus, quomodo in Italiam ad-
venit, 60. Quod homo fuerit, *ibid.* &
seq. Cur ante eum Reges nulli fuerint, 63.
Apu Latium sanguine humano cultus, 93.
614. a. Sacrificia infantium eidem oblata,
94. Idem cum Moloch habitus, *ibid.* a.
Quod Belo coævus fuerit, 108. & *seq.* Il-
lo regnante viguisse in terrâ justitiam, 372.
& *seq.*

Σχῆνος. Quid significet, 667. a.

Scientia. Quod venire non possit ab ingenio,
193. Propriè quid sit, *ibid.* a. Sublata à
Socrate, 195. Multarum rerum scientiam
esse necessariam, 198. & *seq.* A quo in no-
bis sit, 199. Non propter ipsam eam ap-
petunt homines, 206. Quod non sit sum-
mum bonum, *ibid.* & *seq.* In illo adipiscen-
do quid præster, 218. Quod virtus esse non
possit, 442. & *seq.* Nihil prodest, si virtus
deficiat, 443.

Sciūs, a, um, 174.

Scriptura Sacra. Omni fūco caret, 495. &
seq.

Semiramis. Horti ejus pensiles, 254. b.

Semo, vide Sancus.

Senatores. Primæ sententiæ quinam fuerint,
41. a. Quinam dicti sint majorum aut mino-
rum Gentium, 69. a, b. Quâ veste usi sint,
138. & *ibid.* b.

Seneca. Ejus de providentiâ divinâ testimo-
nium, 8. a. Ex Romanis acerrimus Stoicus
fuit, 19. De Deo quomodo senserit, *ibid.*

- & seq. Lepida illius in Jovem cavillatio, 72. & seq. Quàm scitè senum stultitiam derideat, 126. Error ejus in philosophiâ, 225. In corruptionem morum illius inventivæ, 384. & *ibid.* b. Utrum inter Christianos numerandus, 505. a. Ejus de vero Dei cultu sententia, 508. Potuit esse verus Dei cultor, si veræ sapientiæ ducem nactus esset, 631. a. Studiosissimus fuit Epicuri, 646. a.
 Septem. De septenarii numeri mysterio, 556. & *ibid.* b.
 Sepultura. Peregrinorum & pauperum, 467. & seq. De iis qui inutilem illam opinati sunt, 468. & *ibid.* b. In eâ exhibendâ mos quarundam Ecclesiarum, *ibid.* a.
 Serapis, vel Sarapis. Idem atque Apis, 96. b. Creditus idem cum Josepho Patriarchâ, *ibid.*
 Seria. Quid sit, 616. a.
 Serpens. De Serpentum veneratione, 551. & *ibid.* a.
 Servi. Quinam inter Philosophos, 258. Familia & familiares vocati, *ibid.* a. 431. a. Manumissi patroni nomen accipiebant, 279. & *ib.* b. 665. a. Fugitivorum pœna, 281. a.
 Sibyllarum auctoritas, 21. a. De earum libris Varro quid senserit, 23. & seq. Undè Sibyllæ nuncupatæ, 24. Quænam fuerint, *ibid.* & seq. Illarum numerus, *ibid.* a. 606. a. Samia quo nomine fuerit, *ibid.* Quænam inter eas Demophile, vel Herophyle. *ibid.* & 601. a. De libris à Cumanâ Tarquinio oblatis, *ibid.* b. 601. a. Phrygia confunditur cum Cumanâ & Erythræâ, 26. a. Tiburtina ubi culta, *ibid.* Erythræa celebrior habetur, 27. Cur librorum Sibyllinorum lectio Ethnicis interdicta, *ibid.* a. De istis eruditi quid censeant, *ibid.* In quibus voluminibus fuerint scripti, *ibid.* Sibyllarum oracula quàm secretò custodita, 28. a. Ea quæ habemus, vel omninò ficta, vel saltem interpolata, *ibid.* Quo tempore emissæ videantur, *ibid.* b. De illis quinam scripserint, *ib.* & 600. a. De Cumæâ quinam consulendi, 600. b. De ejus nomine, *ibid.* De Erythræâ quinam meminerint, 601. a. Hæc atque Cumæa quo tempore floruerit, *ibid.* a, b.
 Siccare, neutrâ significatione, 521. a.
 Significantia, vox Africana, 340. a.
 Silenus. Quinam fuerit, 98. b.
 Simia. Culta ab Ægyptiis, 560. b.
 Sinistro versus, 199.
 Socrates. Quàm forti animo mortem subiecit, 120. a. De ejus Dæmonè, 175. & *ib.* a, b. Scientiam sustulit, 195. Ex ipsius doctrinâ fluxit Academia, *ibid.* b. Quòd ingenium discipulis non potuerit commodare, 245. Fuisse illum aliis in philosophiâ prudentiorem, *ibid.* & seq. Ejus effatum, quod supra nos, nihil ad nos, 246. An religioni minimè serviendum putaverit, *ibid.* & 651. a. De hujus per canem & anserem juramento, *ib.* & seq. 651. b. De Gallo, quem Æsculapio voverat, 247. Scurra Atticus undè dictus, *ibid.* Quare conjectus in carcerem, 399. Ejus de vitæ bono dubium, 519.
 Sol. Quomodò in eo sit natura & causâ gignentium, 58. Quare apud Persas equus ipsi immolatus, 99. Sol & Luna pro Diis habiti, 131. & *ibid.* b. Sol undè dictus, 155. 632. a. In quo sit imago Dei, *ibid.* Iplius magnitudo, 194. a. 433. a. 644. a. Deliberasse quemdam utrum ipsi populos daret, 253. Cultus ab Ægyptiis sub bovis imagine, 418. a. Substantiam ejus esse ignitam, 542. a.
 Solubilis, 515.
 Somnus. Ubinam fiat, juxta Aristotelem, 697. a. Idem quid sit, *ibid.*
 Sophista. quidam Christiani simplicitate adactus ad silentium, 219. b.
 Sordidere, vox Ecclesiastica, 416. b.
 Sortes. Quid essent, 601. b.
 Sotio, magister Senecæ, 505. a.
 Sparti. Poëtarum, quinam dicti à Lactantio, 197. a. Undè Sparti appellati, *ibid.* & 645. a, b.
 Spectacula. De illis, & quòd iis interesse Christianis non conveniat, 590. & seq. Quibus Diis fuerint consecrata, 494. & *ibid.* a, b.
 Spinæ albæ. Salutares apud Veteres quare habitæ, 321. b.
 Splen, an lætitiæ sedes, 475. & *ibid.* a.
 Stela, id est, Columna, 56.
 Stellæ. Propriis motibus utrum ciantur, 644. a, b.
 Stercurus, seu Sterculus. A Romanis cultus, 90. & *ibid.* b. 613. b.
 Sternutatio, olim habita inter omina, 175. a. Sternutantibus cur benè precatum, *ibid.* b.
 Stipes, quid sit, 118. a.
 Stoici. Providentiam acerrimè propugnaverunt, 8. Figmenta Poëtarum ad rationem physicam conati sunt traducere, 58. 73. Astris tribuerunt Divinitatem, 131. Mundum æternum asseruerunt, 134. & *ibid.* b. Tempus quomodò dividerent, 161. a. Rectè re-
 B b b b b j

pudiarunt opinionem, 196. Eorum quidam summum bonum in quo constituerent, 203. & *ibid.* a. Negarunt sine virtute effici quemquam beatum posse, 216. Immortalitatem animæ asserunt, 237. & *seq.* Quæ ratio esset hominis ignorarunt, 238. Unde illorum multi violentas sibi manus intulerint, *ibid.* Peccata fecerunt paria, 252. Misericordiam inter morbos reponunt, *ibid.* a, b. 457. b. 480. a. Servis & mulieribus philosophandum esse docuerunt, 257. Solam virtutem duxerunt vitam beatam posse efficere, 261. & *ibid.* a. Eorum error circa virtutes & vitia, 474. & *seq.* Naturæ divisio, juxta ipsos, 519. & *ibid.* a. Redarguitur error illorum in assignandâ mundi causâ finali, 522. & *seq.* Unde denominati, 578. a.
 Stultitia. Quod justitia per se speciem quandam hujus habeat, 396. & *seq.* 403. & *seq.* Illa quid sit, 408.
 Styx. Hujus quanta fuerit veneratio, 44. b. Per Stygiam paludem jurantium Deorum & pejerantium quæ poena fuerit, 45. a.
 Suavitates, in plurali, 113.
 Sublimissimus, 400.
 Subter fundare, 152.
 Summa, vox Lactantio peculiaris, 709. b. Ejus significatio, *ibid.*
 Superstitio. Quid sit, & in quo differat à religione, 349. & *ibid.* a, b. 683. a. Anilis superstitio quænam dicatur, 364. a. Eam Plato quomodo definierit, 434. a, b.
 Sus & canis; duo quasi symbola gulæ & libidinis, 204. b. Caro suilla Judæis cur interdicta, 319. & *seq.* De immundâ suis naturâ, *ibid.* & b.

T.

Tactus est sensus totius corporis, 497. & *ibid.* a.
 Tages, Auguriorum repertor apud Hetruscos, 139. b.
 Tangibilis, 546, 547.
 Tantarum, pro tot, 12.
 Tarnus, in sensu magnitudinis usurpatum, 598. a, b.
 Tauri. Humana sacrificia apud eos Dianæ oblata, 92. A quo ibi instituta, *ibid.* a.
 Telegonus, Auguriorum inventor, 139. b.
 Tellus. Jovis avia, 108. Ubi culta, *ibid.* a, b. Quod non sit Dea, 133. Quo nomine à Germanis appellata, 134. a.
 Tempus. De controversiâ, utrum præsens

existat, 633. b. & *seq.*
 Tensa, obsoleta vox, 182. a, b. 642. b.
 Tenuë, Latinis idem, quod Græcis λεπτός, 641. a. Quid propriè significet, *ibid.* Quod non dicatur nisi de corporibus, *ibid.*
 Terminus Deus. Quinam fuerit, 91. & *ibid.* a, b. Quare, & quando à Romanis cultus, *ibid.* & 613. b. Ab eo dicta Terminalia, *ib.* b. Quo ritu ei sacrificaretur, *ibid.*
 Terra. Ejus magnitudo seu crassitudo, 194. b. & *seq.* Rotunditas illius, 255. b. 653. b. & *seq.* Terræ motu apud Prophetas quid significetur, 326. b. Cælum quiescere, hanc autem solum moveri quinam asseruerint, 644. b. & *seq.*
 Tertullianus, minus comptus, 361. Ejus Opera Græcè scripta ubinam extent, *ibid.* b. Hunc Cyprianus quanti faceret, *ibid.*
 Testamentum. Lex data Judæis eo nomine cur à Prophetis appellata, 330. Quod Vetus & Novum diversa sint, *ibid.* & b. Testamenti definitio, *ibid.* Vetus non fuisse perfectum, Novum verò consummatum, 331. Testamentorum suppositio crebra apud Gentiles, 384. a.
 Tetrarchiæ, apud Judæos, 295. a.
 Teucer. Humana sacrificia apud Cyprium instituit, 92. Salaminem Cypri condidit, *ib.* a.
 Teutates. Humano sanguine placatus apud Gallos, 92. & *ibid.* b. 614. a. Idem ac Mercurius, *ibid.*
 Thales. Traditur primus omnium quæsisse de causis naturalibus, 17. Aquam esse dixit rerum omnium principium, *ibid.* & a, b. 156. De Deo quid senserit, *ibid.* Auctores de ejus doctrinâ, *ibid.* Existimatus est illam è Sacris litteris desumpsisse, *ibid.* Auctor fuit Sectæ Ionicæ, 222. Quo anno natus sit & denatus, 330. a. Quot annis vixerit ante Senecam, *ibid.* b.
 Theophilus Antiochenus. Quo tempore floruerit, 108. a. De ejus opere ad Autholicum, *ibid.*
 Θρωαία. Vox illa undè, 696. b.
 Thoas, Rex Tauridis. Humana sacrificia instituit, 92. a.
 Thoyt, vide Hermes.
 Thus. Quo ritu in aram jaci solitum, 88. b.
 Tibiæ. Origo & sensus hujus proverbii, *Tantum tibi ad fontem*, 221. b. & *seq.*
 Timor. Apud Prophetas religionem ferè significat, 280. a. Timor quis Dei damnandus, quis probandus, *ibid.* & b. 479. a. Summus timor quomodo sit summa virtus, 479.
 Τίττις, id est, baptisatus, 310.

Titan. De eo sacra Historia quid doceat, 62.
& seq. Ejus posterii à Jove deleti, 376.
Tityus. Quare apud Poëtas pœnas jecore lue-
 re fingatur, 475. a.
Toga. Communis Romanorum amictus, 125.
 b. Toga varia pro variâ hominum condi-
 tione, *ibid.*
Tollere liberos, quid, 72. a.
Torporatus, 152.
Tota, in plurali numero, 321. b.
Trismegistus, *vide* Hermes.
Tubalcain. An idem cum Vulcano, 80. b.
Turullius. Ob eversum Æsculapii lucum à Deo
 isto quomodo castigatus, 141. *& ibid.* b.
 626. a.
Tutela. In navi quid esset, 46. b. 606. a. Ejus
 cum Parasêmo differentia, 47. a. De tutelâ
 Civili jure datâ apud Romanos, 467. a. Ju-
 stinianus circa illam in quo reprehenden-
 dus, *ibid.*
Tutinus, Tutunus, seu Mutunus. Pro Deo cul-
 tus à Romanis, 90. *& ibid.* b. 613. b. Idem
 ac Priapus, *ibid.* Undè dictus, *ibid.*
Tyberinus. Quis fuerit, 56. *& ibid.* a. Tyberi
 fluvio nomen suum quo casu indiderit, *ib.*
Tyndaridæ. Castor & Pollux quare ita appel-
 lati, 15. a.
Tyrus, urbs primò insula, deindè continens,
 521. b.

V.

VACUE *facere*, id est, abrogare, 317.
 Vacuum. De illo Auctores, 528. b.
Valentiniani hæretici undè dicti, 354. a. Eorum
 errores, *ibid.* Cur se Gnosticos nomina-
 rent, *ibid.* Adversus eos quinam scripse-
 rint, *ibid.* Morbos affirmarunt esse Dæmo-
 nia, 641. a.
Varro. Græcorum Latinorumque fuit doctis-
 simus, 23. De libris Sibyllinis quid senserit,
ibid. *& seq.* Quo tempore natus & de-
 natus, *ibid.* b. De illo egregia Ciceronis &
 Quintiliani testimonia, *ibid.* De longâ pris-
 corum hominum vitâ quid censuerit, 169.
& seq.
Vendere animam suam publicè, scilicet in
 gladiatorio ludo, 384.
Venerarius, 415.
Venenatus, pro perniciosus, 374.
Ventus. De ventorum utilitate Auctor quinam
 consulendus, 720. b.
Venus. Ejus obscenitas & libidines, 75. *&*
seq. De ipsius cum Marte amoribus, *ibid.* b.
 Artem prima meretriciam instituit, 76. Ve-

neri Calvæ ades à Romanis consecrata, 88.
& ibid. b. *& seq.* Quo nomine Veneri Ar-
 mata ædem atque simulacrum Lacedæmo-
 nii dedicarint, 89. 613. b. Venus Limnesia
 portubus præest, 97. b. Ei quis primus tem-
 plum posuerit, *ibid.*
Verbena adhiberi solita in sacrificiis, 506. b.
 Undè dicta, 507. a. Romæ quantum habe-
 ret nobilitatis, *ibid.*
Verbum Dei, *vide* Filius Dei.
Veritas. Ejus cognitio quantum præstet, 13.
 Illam quantum expetiverint excellenti in-
 genio viri, *ibid.* *& seq.* Illam assecuti cur
 non fuerint, 2. Latet in obscuro, *ib.* Qua-
 rè doctis sit contemptui, odio indoctis, *ib.*
 Ejus cognitione nullus suavior animo cibus,
 6. Quinam se obdurent contra illam, *ibid.*
 Hujus quanta vis sit, 14. Cur summo in-
 genio viri non illam attigerint, 20. Satis
 per se est ornata, 190. Hanc demersam quis
 dixit in puteo, 265. *& ibid.* a. Acerba est,
 & omnibus invisa, 342. Idoneis præconi-
 bus cur indigeat, 361. Quare odium parit,
 382. Adversus illam clausis oculis quinam
 recalcitrent, 516. Per Philosophos & Sectas
 penè universa divisa est, 535. *& seq.*
Verres. Siciliae templa expilat, 128. *& ibid.* b.
 Utrum damnosa ipsi fuerit inflicta pœna ob
 ejus facinora, 129. Quomodo obierit, *ib.*
Versuram solvere, quid sit, 148. a. 631. b.
Versus. Latinis versus quæcumque lineæ di-
 cebantur, 146. a.
Vesta. Cur virgo credita, 58. Quotuplex fue-
 rit, *ibid.* a. Sacrorum ejus apud Romanos
 antiquitas, *ibid.*
Veterani, quinam sint, 4. a.
Veternum, idem ac lethargus, 550. a.
Vexabilis, 528.
Viduas & pupillos defendere, 466. *& seq.* Ad
 quos præcipuè cura illa pertineat, 467.
Vipera. Undè nomen sortita sit, 525. b. Gno-
 stici illi collati, *ibid.*
Vires corporis. Quòd non divinum, vel etiam
 humanum bonum sint, 78.
Virgilius. Non longè fuit à veritate, 16. De
 Deo quid senserit, *ibid.* *&* 18.
Virtus. Quo ritu coli debeat, 87. *& seq.* Non
 Deus est, sed Dei donum, *ibid.* b. Non esse
 illam summum bonum, 207. *& seq.* 214.
 Vis ejus & officium, *ibid.* Si quid turpitu-
 dinis habeat, virtus esse definit, 208. Nul-
 lum præmium eâ dignum in terrâ reperi-
 tur, 215. 409. Illud quodnam sit, 216. In
 adipiscendo summo bono quid præstet,
 218. Ejus exercitia & corroboramenta, 219.
 B b b b b iij

- Quo sensu sola vitam beatam possit efficere, 261. & *ibid.* a. Nullus ex eâ fructus, ubi mortalis est & caduca, *ibid.* & *seq.* Ejus merces sola immortalitas, 262. Si desit ad-
versarius, utrûm nulla censenda sit, 269. & *ibid.* a. 377. Sola judicari potest verum bonum, 315. Quodd præmio suo nequeat spo-
liari, 410. Non rectè illam Philosophi de-
finierunt, 441. Utrûm doceri possit, 442.
a. In quo sit posita, 443. & *seq.* 445. & *seq.* Scientiam sequitur, *ibid.* Viam ejus
esse simplicem, angustam & arduam, 450. Absque fide nulla est, 454. Demptâ spe im-
mortalitatis frustra expetitur, 455. & *seq.* Non est mercenaria, 462. Quibus gradibus
ad summum culmen ascendat, 471. & *seq.* De distinctione virtutum ac vitiorum, 473.
Horum temporalia præmia sunt, illarum
ætterna, 514. Virtuti nemo favet, nisi qui
illam potest sequi, 516. Ejus via non cap-
it magna onera portantes, 517. Quo sen-
su secundùm naturam dici non possit, 542.
& *seq.* Quodd perpetua sit, vitia non item,
543. & *seq.* Illam quare tam pauci ample-
ctantur, 595. a, b.
- Visio. Quomodd fiat, 713. a, b.
- Vita. Quanto studio ab omnibus expetatur, 217.
Quodd nemo illam contemnat, nisi spe vitæ
longioris, *ibid.* & *seq.* In illâ sapientiam
querere & sapere necesse est, 230. Refel-
litur eorum sententia, qui illam fugiunt
tanquàm malum, 243. In eâ brevia & ca-
duca sunt omnia, 402. De duabus viis per
quas illam progredi necesse sit, 435. & *seq.*
529. & *seq.* Cursus ejus litteræ Y à veteri-
bus assimilatus, 436.
- Vitalis vir, pro frugalis, 472.
- Ulpianus. Ejus libri de Principum rescriptis,
390. & *seq.* Quis fuerit & quandò vixerit,
ibid. b.
- Ultio. Deo reservata, 484. & *ibid.* a.
- Uniformis, 454.
- Voluptas. Non est summum bonum, 204.
213. De sensuum voluptatibus in Brutis &
hominibus, 489. Voluptas mortis fabrica-
trix, 497. Inimica virtutis, 531.
- Vox. Non est sine mente, & abusive inanimis
tribuitur, 495. b. Brutis etiam ab Aristote-
le attributa, *ibid.*
- Uranus. Undè dictus, 56. Mors ejus & sepul-
tura, 57. Quare ante illum Reges nulli fue-
rint, 63.
- Urbs. De origine urbium condendarum vete-
rum opinio proponitur, & refellitur, 458.
& *seq.*
- Usura. A Patribus & Conciliis damnata, 68. b.
Illa quàm injusta, 483. & *ibid.* b.
- Ut, pro quemadmodum, 473. b.
- Utilitas, recedit à justitiâ, 453. & *seq.*
- Vulcanus. Quare ignis creditus, 58. b. Quo-
modò in Lemnum insulam fuerit præcipita-
tus, 66. b. Cur inter Deos annumeratus,
80. Huic ignis & ferri inventio tribuitur,
ibid. b. Tubalcain à multis existimatus, *ib.*

X.

XENOPHANES. Lunam dixit habitabilem,
194. a. 253. Megaricorum princeps
fuit, 216. a. Ejus de Lunæ naturâ & magni-
tudine opinio, 253. & *ibid.* b.

Y.

Y. Huic litteræ cursus vitæ humanæ à vete-
ribus assimilatus, 436. & *ibid.* a. Py-
thagorica undè, *ibid.* b.

Z.

ZACHARIAS. Ultimus fuit Prophetarum,
283. Quo tempore prophetaverit, *ibid.*
307. a. 308. & *ibid.* a, b. 673. b. Quot an-
nis vixerit ante Christum, 308. & *ibid.* a,
b. 673. b.

Zeno. De Deo quid senserit, 18. Princeps fuit
Stoicæ factionis, *ibid.* b. Summum bonum
in quo constituerit, 203. & *ibid.* a. Quo-
modò obierit, 238. b. 650. b. Docuit pa-
ria peccata, & misericordiam inter vitia &
morbos reponendam, 252. & *seq.* & *ibid.*
a, b. Agnovit λόγον rerum opificem & dis-
positorem, 291. Docuit inferos, 537.

Zeus, five Ζην. Jupiter cur ita appellatus, 46.
& *ibid.* a.

ERRATA in primo Volumine deprehensa.

- P** Ag. 3. b. lin. 1. *consueverunt*, leg. *consueverant*.
12. a. lin. 7. *πῶτος*, leg. *πρώτος*.
13. lin. 15. *ex temporali*, leg. *conjunctim*, *extemporali*.
21. b. lin. 1. *infatuere*, leg. *infatuare*.
23. a. lin. 11. *Trimegisto*, leg. *Trismegisto*.
24. a. lin. 27. *statuerunt*, leg. *statuerint*.
37. b. lin. 29. *comparare*, leg. *comparari*.
50. lin. 11. *velata*, leg. *velata*.
53. lin. 6. *καυόντων*, leg. *καυόντων*.
76. lin. 11. *Hic*, leg. *Hic*.
79. a. lin. 18. *vicem*, leg. *vice*.
137. b. lin. antepen. *elata*, leg. *electa*.
176. a. lin. 17. *Marcellinus*, leg. *Marcellino*.
255. a. lin. 4. *spara*, leg. *sphara*.
265. a. lin. 8. *circula*, leg. *curricula*.
280. a. lin. 1. *construtio*, leg. *constructio*.
283. b. lin. 25. *cæpit*, leg. *cepit*.
294. b. lin. 2. *cærimonalia*, leg. *cærimonialia*.
312. b. lin. 7. *in millia deserto*, leg. *millia in deserto*.
371. a. lin. 17. *veritatis*, leg. *veritati*.
423. a. lin. 7. *Isào*, leg. *Isaus*.
463. a. lin. 18. *nameribus*, leg. *muneribus*.
463. b. lin. 19. *Lin.* 14. leg. *Lin.* 24.
472. b. lin. 2. *mediocra*, leg. *mediocria*.
475. a. lin. 16. *Tityrus*, leg. *Tirys*.
508. a. lin. 17. *incorporali*, leg. *incorporali*.
529. a. lin. 24. *Humannus*, leg. *Heumannus*.
530. a. lin. 7. *Lin.* 6. leg. *Lin.* 7.
Ibid. *virtute mereatur*, leg. *virtute mereamur*.
539. b. lin. 20. *in*, leg. *id*.
542. a. lin. 10. *alimento*, leg. *elemento*.
553. a. lin. 33. *fundit*, leg. *findit*.
580. a. lin. ult. *splendidorem*, leg. *splendidorem*.
607. a. lin. 36. *Theodorus*, leg. *Theodoretus*.
609. a. lin. 41. *habere*, leg. *haberi*.
613. b. lin. 22. *Aristoles*, leg. *Aristoteles*.
614. a. lin. 27. *Miluto*, leg. *Milvio*.
664. a. lin. 15. *factus*, leg. *factum*.
667. a. lin. 32. *saptuaginta*, leg. *septuaginta*.
694. b. lin. 16. *desunt*, leg. *desinit*.

REGII CENSORIS JUDICIUM.

JUSSU illustrissimi Galliarum Cancellarii legi, idque diligenter & attentè, *Lucii Cacilii Firmiani Laetantii Operum omnium editionem novissimam ad LXXX. & amplius MSS. Codices, ediosque XL. collatam & emendatam*, atque notis uberioribus illustratam; in eàque nil animadverti, quod Regio Privilegio possit obstare: imò eam utilem ac Litteratis gratissimam fore existimo. Datum Parisiis die x. mensis Novembris 1746.

SALLIER.

PRIVILEGE DU ROY.

LOUIS PAR LA GRACE DE DIEU ROY DE FRANCE ET DE NAVARRE; à nos Amés & féaux Conseillers, les Gens tenans nos Cours de Parlement, Maîtres des Requêtes ordinaires de notre Hôtel, Grand Conseil, Prevôt de Paris, Baillifs, Sénéchaux, leurs Lieutenans Civils, & autres nos Justiciers qu'il appartiendra, SALUT. Notre amé JEAN DE BURE fils, Libraire à Paris, Nous a fait exposer qu'il désireroit faire imprimer & donner au Public des Ouvrages qui ont pour titre, *Lucii Cacilii Firmiani Laetantii Opera, ad MSS. LXXV. & Editos XXXIX. Codices collata & emendata; Pneumato-Pathologia, seu Tractatus de Flatulentis humani Corporis Affectibus*, par le sieur COMBALUSIER, s'il Nous plaisoit lui accorder nos Lettres de Privilège à ce nécessaires. A ces causes, voulant favorablement traiter l'Exposant, Nous lui avons permis & permettons par ces Présentes, de faire imprimer lesdits Ouvrages, en un ou plusieurs Volumes, & autant de fois que bon lui semblera; & de les vendre, faire vendre & débiter par tout notre Royaume, pendant le temps de neuf années consécutives, à compter du jour de la date des Présentes. Faisons défenses à toutes personnes de quelque qualité & condition qu'elles soient, d'en introduire d'impression étrangère dans aucun lieu de notre obéissance, comme aussi à tous Libraires & Imprimeurs, d'imprimer ou faire imprimer, vendre, faire vendre, débiter ni contrefaire lesdits Ouvrages, ni d'en faire aucuns Extraits, sous quelque prétexte que ce soit, d'augmentation, correction, changement ou autres, sans la permission expresse & par écrit dudit Exposant, ou de ceux qui auront droit de lui, à peine de confiscation des Exemplaires contrefaits, de trois mille livres d'amende contre chacun des contrevenans, dont un tiers à Nous, un tiers à l'Hôtel-Dieu de Paris, & l'autre tiers audit Exposant, ou de ceux qui auront droit de lui, & de tous dépens, dommages & intérêts. A la charge que ces Présentes seront enregistrées tout au long sur le Registre de la Communauté des Libraires & Imprimeurs de Paris, dans trois mois de la date d'icelles; que l'impression desdits Ouvrages sera faite dans notre Royaume & non ailleurs, en bon papier & beaux caractères, conformément à la feuille imprimée, attachée pour modèle sous le contre-scel des Présentes; que l'Impétrant se conformera en tout aux Réglemens de la Librairie, & notamment à celui du 10 Avril 1725. qu'avant de les exposer en vente, les manuscrits, qui auront servi de copie à l'impression desdits Ouvrages, seront remis dans le même état où l'Approbation y aura été donnée, es mains de notre très-cher & féal Chevalier le Sieur DAGUESSEAU, Chancelier de France, Commandeur de nos Ordres; & qu'il en sera ensuite remis deux Exemplaires de chacun dans notre Bibliothèque publique, un dans celle de notre Château du Louvre, & un dans celle de notredit très-cher & féal Chevalier le Sieur DAGUESSEAU, Chancelier de France; le tout à peine de nullité des Présentes. Du contenu desquelles, vous mandons, &c. comme il est plus au long porté audit Privilège.

Registré sur le Registre onze de la Chambre Royale des Libraires & Imprimeurs de Paris, N°. 734. Fol. 650. conformément aux anciens Réglemens confirmés par celui du 28. Février 1723. A Paris le 18 Janvier 1747.

G. CAVELIER pere, Syndic.

10017

281.4

L 119
1748
W 1

Vol 1

Lactantii

Cap. 1

Opera Omnia

D & T ROW

10017

281.4

+ L 119

1748

U. 1

